DICȚIONARE/ TRATATE/ REFERINȚE

ROLAND DORON / FRANÇOISE PAROT

DICȚIONAR DE PSIHOLOGIE

Abandon școlar • Abilitate • Absenteism • Abstracție • Acces delirant • Acetilcolină • Acid nucleic • Acomodare • Acomodare vizuală • Actant • Activitate psihică creatoare • Act ratat • Aculturație • Adaptare • Adaptometru • Adicție • Adolescență • Adrenalină • Afazie • Autism • Autoanaliză • Autoerotism • Autoevaluare • Automatism mental • Axiomatic • Barbituric • Baterie factorială • Biotop • Bisexualitate • Bâlbâială • Blocaj • Bovarism • Bulimie • Capacitate de control • Capital uman • Caracter • Carență afectivă • Catatonie • Catharsis • Cauzalitate • Cecitate • Cenestezie • Cenestopatie • Cenzură • Comportament

Comunicare • Conceptualizare • Condiționare • Conexiune • Conflict psihic • Conflict social • Conformism • Conotație • Consolidare mnezică • Conștient • Conștientizare • Context lingvistic • Conținut latent • Conversație • Conversie • Copil imaginar • Cutie neagră • Debilitate mentală • Dedublare a personalității • Delir • Demență • Dezintoxicare • Diadă • Dialect • Dialog • Echilibru • Echipă sportivă • Echivalență • Ecologie • Ecran • Extraversiune • Fetișism • Fixație • Fobie • Frică • Frigiditate • Frustrare/Frustrație • Genă • Genetică • Genital • Grup de referință • Habitus • Halucinație • Hebefrenie • Hedonism • Hermeneutică • Hipofiză • Hipotalamus

Homosexualitate • Homunculus • Hormon • Icon • Identitate • Ideologie • Idiosincrasie • Iluzie • Imaginar • Imaginație • Impotență sexuală • Inconștient • Inconștient colectiv • Individuație • Inhibiție • Insomnie • Instinct • Integrare • Inteligență • Inteligență practică • Intenționalitate • Interacțiune • Interdicție • Interpretare • Intoleranță • Intuiție • Investire • Invidie • Invidie de penis • Ironie • Isterie • Îmbătrânire • Încercări și erori • Înnăscut • Întoarcere a refulatului • Învățământ • Învățământ asistat de calculator • Învățământ programat • Joc • Joc simbolic • Judecată • Judecată morală • Judecată socială • Justiție • Kinestezie • Lapsus • Leader • Magie • Magnetism

Maieutică • Manie • Metaanaliză • Mezencefal • Mielină • Migrație • Mimetism • Mimică • Minciună • Modular • Monolog • Morfem • Narcisism • Narcolepsie • Nebunie • Negare • Nevroză • Nevroză carcerală • Nevroză experimentală • Nișă ecologică • Nivel de aspirație • Nivel • Obiect • Oboseală • Observator • Observație • Obsesie • Paradigmă • Parapsihologie • Randament școlar • Rată de retenție • Raționalism • Raționalizare • Raționament • Reacție emoțională • Schizofrenie • Semantică • Semnificant • Semnificat • Serendipitate • Tabu • Talamus • Taxonomie • Țap ispășitor • Uitare • Ură • Utopie • Viol • Violență • Zgomot • Zvon

HUMANITAS

DICȚIONAR DE PSIHOLOGIE

ROLAND DORON este profesor emerit la Universitatea Paris V, în cadrul căreia, numeroşi ani, a condus Institutul de Psihologie.
FRANţOISE PAROT este conferenţiar la Universitatea Paris V, unde predă istoria psihologiei.

DICȚIONAR DE PSIHOLOGIE

PUBLICAT SUB DIRECȚIA LUI

ROLAND DORON ȘI FRANgOISE PAROT

COMITETUL DE REDACȚIE

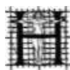
DIDIER ANZIEU, JEAN-PAUL BRONCKART,
MICHEL LE MOAL, CLAUDE LEVY-LEBOYER,
MARC RICHELLE, DANIEL WIDLOCHER

TRADUCERE DIN FRANCEZĂ

NATALIA CERNĂUȚEANU, GEORGETA DAN-SPÂNOIU, OVIDIU DAN,
SABINA DRĂGOI, DANA FLOREAN, LILIANA-CARMEN LUCfflAN,
GEORGE NEACȘU, DOINA-ȘTEFANA SĂUCAN

COORDONARE LEXICOGRAFICĂ

ANTOANETA IORDACHE

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coperta

GABI DUMITRU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DORON, ROLAND
Dicționar de psihologie/ Roland Doron, Fran9oise Parot; trad.: Natalia Cernăuțeanu și alții. - București: Humanitas, 2006
ISBN 973-50-1164-6

I. Parot, Francase
II. Cernăuțeanu, Natalia (trad.)

81'374.2:I59.9=135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19 fax 021/317 1824
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. - CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-1164-6

NOTĂ ASUPRA TRADUCERII

Multe din problemele pe care le-au pus autorilor conceperea și realizarea *Dicționarului de psihologie,* expuse pe larg în „Cuvânt înainte", s-au regăsit ca dificultăți în transpunerea textului în limba română. Iată câteva exemple.

O dificultate de prim ordin este traducerea în limba română a unor concepte de bază ale psihanalizei, cum ar fi *Ca, Moi, Je* și *Soi.* Am încercat să traducem termenii respectivi în funcție de consensul cel mai larg al utilizărilor psihologice, psihiatrice, clinice etc. instituite în vocabularul științific românesc. Au fost propuși, în ordinea enumerării de mai sus, termenii: *Sine, EulEgo, Eu* (pronominal) și *Seif.* Nu ne-a apărut ca soluție fericită recurgerea la unul și același termen pentru a desemna concepte esențial diferite, inconsecvență pe care alte limbi (vezi „Glosarul multilingv") o tolerează: *Ich,* în limba germană, pentru *Moi,* dar și pentru *Je*; *Yo,* în limba spaniolă, pentru *Soi,* dar și pentru *Moi*; *Io,* în limba italiană, pentru *Je,* dar și pentru *Moi* etc. In legătură cu cea mai mare concesie făcută în traducere, în limba română, anume englezescul *Seif* pentru *Soi,* ținând să evităm forma „sine însuși" pe care a adoptat-o limba portugheză *(si-mesmo)* pentru termenul germanic originar *Selbst,* ne-am ghidat după frecvența utilizării termenului în limbajul oral și scris al specialiștilor din mai multe domenii codisciplinare, știut fiind că unele traduceri prin sintagme cu o oarecare circulație rămân nesatisfăcătoare — *self-image* tradus „imagine de sine", *self-actualization* tradus „autoactualizare" etc.

Unii termeni din limba franceză, cu variate sensuri, dar cu tratare sub același titlu, au fost traduși ca dublu termen de intrare: *Corelație/Corelare* pentru *Correlation, Măsură/Măsurare* pentru *Mesure, Tratare/Tratament* pentru *Traitement* etc.

In puține cazuri traducerea s-a abătut relativ de la textul original francez; spre exemplu, pentru trei termeni din limba franceză — *Gout, Gustation* și *Gust,* s-a tradus numai *Gust,* textul original tratând realmente simțul gustului sau analizatorul gustativ.

între formele „mental" și „mintal", cu toate derivatele lor, din limba română, s-a optat pentru cea de „mental" și, în ciuda instanțierii prin tradiție a con-

ceptului de „boli mintale", am rămas consecvenți pe toată întinderea textului tradus, găsind justificarea în existența unei teorii a mentalului (nu a mintalului).

Pentru termeni mai noi, proveniți din tehnica și teoria analizei computerizate, cum sunt *Codificare* și *Decodificare,* s-a optat pentru subdivizările lor *Codare* și *Encodare,* respectiv *Decodare,* nemaiintroducând variantele mai contrase și precumpănitor tehnice, „de lucru": codaj, encodaj, decodaj; simplificării și pseudosupleței terminologice i-am preferat eleganța formei culte din dicționarul limbii române.

Cititorii vor recurge, desigur, la serviciile „Glosarului multilingv" de la sfârșitul *Dicționarului,* în care vor găsi termenii de bază în alte șase limbi, în ordinea: franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană și portugheză.

Fiecare articol este semnat și cu inițialele traducătorului, după cum urmează: Natalia Cernăuțeanu (N.C.), Georgeta Dan-Spânoiu (G.D.S.), Ovidiu Dan (O. D.), Sabina Drăgoi (S.D.), Dana Florean (D.F.), Liliana-Carmen Luchian (L.C.L.), George Neacșu (G.N.), Doina-Ștefana Săucan (D.S.).

TRADUCĂTORII

CUVÂNT ÎNAINTE

Utilizatorul unui dicționar se află în căutare de definiții și clarificări asupra sensului cuvintelor și resimte îndemnul grabnic de a se întoarce la lectura pe care o incertitudine lexicală l-a incitat să o părăsească pentru o clipă. El nu deschide acest gen de lucrare pentru a întârzia asupra unui „Cuvânt înainte". Acesta nu poate fi, prin urmare, decât un mod de întrebuințare, la care el are dreptul. In această privință însă trebuie adăugate câteva explicații dacă se întâmplă ca lectorul, în căutarea sa, să se mire de ceea ce găsește și mai ales de ceea ce nu găsește: au fost făcute opțiuni, pe care s-ar putea să le conteste, dar care nu au fost determinate de vreun capriciu.

Această lucrare este un dicționar noțional, care are scopul de a furniza definiții în general concise, și nu un dicționar enciclopedic, având ambiția să facă, la fiecare concept, o sinteză a stării cunoștințelor în psihologie. Dacă distincția între aceste două tipuri de dicționar nu are consecințe deosebite atunci când este vorba de a defini termeni care desemnează o anumită procedură experimentală *{Ascultare dihotică, Condiționare de urmă)* sau un anumit fenomen clar obiectivat *(Transfer intermodal, Frecvență critică de fuziune),* nu așa stau lucrurile atunci când e vorba de a contura termeni ale căror definiții nu se lasă sesizate decât de-a lungul evoluției direcțiilor de cercetare ce uzează de ele și la care trebuie să se facă referire *(Cognitiv, Reprezentare).* Glisarea de la un gen la altul devine, până la un anumit punct, inevitabilă. Spațiul în care editorul și redactorii ar vrea să se limiteze nu permite totuși, pentru cuvintele care ar cere-o, recurgerea la dezvoltări cu adevărat enciclopedice. Pentru aceasta, cititorul se va orienta către lucrări concepute potrivit acestui caracter sau, întrucât acestea se învechesc repede, către lucrări de specialitate, capitole de tratate, reviste pe probleme care oferă fără încetare date la zi.

Autorii de dicționare au oscilat totdeauna între două poziții extreme: fie să se limiteze la a înregistra folosirea actuală a termenilor, știind că aceasta evoluează și mărginindu-se să-i fixeze un strat căruia un altul i se va suprapune, aducerile la zi succesive încercând să procure tocmai imaginea acestei evoluții; fie să facă operă normativă, indicând mai curând sensul sau sensurile care se impun a fi date cuvintelor, decât acelea care li se dau. Acest rol de legislator al vocabularului nu mai este deloc popular, și însăși ilustra Academie nu și-1 mai asumă decât cu oarecare jenă atunci când e vorba de limba uzuală.

Autorii unui dicționar științific ar putea, în mod legitim, să se considere la adăpostul acestei alegeri: specialiștii unei discipline ar trebui, pare-se, prin

îndeletnicire, să nu uzeze de cuvinte decât fără echivoc, într-atât conceptele înseși cărora le corespund ar fi perfect de clare și comunicabile. Folosirea lor în discursul științific ar părea că trebuie în mod natural să capete valoare de normă. Aceasta este desigur o iluzie. Nu sunt rare cazurile în care psihologii, dar, fără îndoială, și botaniștii sau geologii uzează de termeni fără a se asigura de definirea lor precisă sau în accepțiuni atât de diverse, încât li se întâmplă să creadă că discută despre aceleași lucruri, când de fapt perorează despre lucruri extrem de diferite. Autorul unui dicționar este deci tentat să raporteze ansamblul acestor întrebuințări, așa cum se prezintă ele, fără a căuta să introducă în acesta coerență, și, de asemenea, să citeze unele nume de autoritate. De altfel, aceasta este soluția pentru care s-au decis autorii anumitor definiții din dicționarul de față. însă, în măsura posibilului, s-a intenționat realizarea unei opere nu normative, ci clarificatoare, punând ordine în sensurile înregistrate. Trebuie să recunoaștem că acest lucru nu este posibil fără unele inevitabile deturnări, legate de convingerile celor care le produc.

Un dicționar de psihologie pune probleme cu totul particulare cu privire la alegerea termenilor de definit. Pe de o parte disciplinele psihologice uzează de un mare număr de cuvinte luate din limba curentă; atunci când ele sunt încărcate cu un sens precis, nu am ezitat să le includem. Unii termeni nu necesită neapărat o definiție diferită de cea pe care o propun dicționarele limbii uzuale, însă în psihologie au o atât de mare importanță, încât era de neînchipuit să fie ignorați: nu se evită *Memorie,* nici *Inteligență,* nici *Afectivitate.* Rămân cuvinte pe care când pudoarea științifică le îndepărtează, când capriciile culturii le reabilitează: cititorul va găsi *Voință, Intenție, Spirit.* Dacă el caută *Curaj* sau *Virtute,* va trebui să mai aștepte.

Dacă ar trebui evitată pătrunderea, în spatele unor termeni ai vocabularului curent, a unui cortegiu de cuvinte fără sens tehnic particular, până unde s-ar cuveni să se meargă în admiterea cuvintelor tehnice? Cercetătorii se străduiesc astăzi să născocească neologisme pe care le înzestrează cu un plus de respectabilitate științifică, convertindu-le imediat în abreviații descifrabile numai de inițiați: *Inteligența artificială* este atât de populară, încât cei mai mulți decodează IA, însă cine va găsi sub sigla DRL/LH expresia englezească ce desemnează *programul de întărire diferențială a debitelor lente de răspuns cu disponibilitate limitată de întărire*? Pe ce criterii deci să fie reținute, sau să fie făcut cititorul să aibă răbdare până la o ediție ulterioară, timp în care acești termeni se impun cu adevărat? Noi ne-am lăsat ghidați de propria judecată, dar recunoaștem dinainte că anumite omisiuni ar putea trece drept erori.

Numeroși termeni sunt cuprinși sub un concept mai general sau sub un concept învecinat ori un sinonim. Ei nu fac în acest caz obiectul unei definiții proprii, ci al unei trimiteri pornind de la o falsă fereastră. Astfel, cititorul care caută *Cogniștiințe, Preformism* sau *Geotropism* va întâlni acești termeni la locul lor alfabetic, dar acolo va fi trimis la *Științe cognitive, Ineism* și *Tropism.* El va regăsi în definiția acestora din urmă cuvântul sau expresia căutate la început și imprimate în text cu caractere grase, bătătoare la ochi. Tocmai acest procedeu al falselor ferestre a fost utilizat în cazul definițiilor unor expresii: astfel cititorul

va găsi la locul său alfabetic falsa fereastră următoare: *Dinamică a grupului — > Grup (Dinamică a —)* sau *Psihologie a formei — • Formă (Psihologie a —)* . în fiecare caz am optat pentru definirea acestor expresii la locul alfabetic al cuvântului celui mai semnificativ, aici *Grup* și *Formă.*

Am optat, într-un mare număr de cazuri, pentru degrevarea dicționarului de multiplicarea intrărilor consacrate cuvintelor aceleiași familii (formă de substantiv, adjectiv, verb), nereținând decât cuvântul cel mai utilizat ptntru a defini ansamblul seriei: s-a definit *Ierarhie* și nu *Ierarhic, Handicap* și nu *Handicapat, Exploratoriu* și nu *Explorare.*

Termenii străini trebuiau, de asemenea, să facă obiectul unei convenții coerente. Limba, după cum se știe, nu este defel un modul impenetrabil, iar franceza, în special în domeniul științific, se află expusă infiltrărilor din engleză. Fără a ne face iluzia că am putea opri această tendință la oamenii de știință care au ajuns să-și „inițieze" experiența sau să adune date empirice care „suportă" ipotezele lor, am optat pentru o limitare a împrumuturilor. Noi am preferat, așadar, *Paradă* lui *Display, Comprehensiune subită* lui *Insight, Ascendent/descendent* lui *Bottom-upITop-down.* Dar este în van să te arăți mai catolic decât papa, iar dacă dicționarul *Robert,* în lipsa Academiei, admite *Feed-back,* cum să constrângi psihologii să prefere *Retroacțiune* ? în orice caz, cei doi termeni se află la locul lor alfabetic, unul trimițând la celălalt printr-o falsă fereastră.

Am preferat să evităm intrările sub formă de nume proprii. Acestea abundă totuși pentru a desemna efecte, proceduri, teste etc. în rarele cazuri în care termenul a dobândit valoare de nume comun (ca *Rorschach),* noi l-am însoțit nemijlocit de o definiție. Insă, în general, le vom găsi în starea de falsă fereastră: *Stroop (Efect —)* va trimite la *Interferență, Efect Guttman* la *Analiză de date.*

Definirea unui termen nu epuizează totdeauna sensurile diverse sau ar putea să se îmbogățească prin noțiuni învecinate, care fac obiectul unei alte definiții. Cititorul se va vedea astfel orientat de la o definiție la alta prin cuvinte urmate de un asterisc a căror definiție, în dicționar, îi va completa informația; în unele cazuri, cititorul va fi trimis la un alt cuvânt prin indicația v. pentru „vezi, de asemenea..."

Sperăm că, prins în acest joc, el va ajunge să părăsească textul problematic care îl făcuse să deschidă dicționarul, pentru a se aventura în labirintul lexical la capătul firului pe care i l-am întins. El nu va fi niciodată împins totuși să parcurgă astfel ansamblul dicționarului: există etanșeități între domeniile psihologiei, deci între vocabularele lor.

In ciuda eforturilor făcute pentru a curăța definițiile de specificitățile unor școli, nu a fost posibil să se atingă o perfectă unitate de ton. Ea ar fi fost artificială și înșelătoare, căci nu există o veritabilă unitate a psihologiei. în această privință trebuie să argumentăm. Terminologia unor domenii nu se pretează aceleiași precizii ca cea a altor domenii. Unii termeni au referenți pronunțat obiectivabili fără echivoc, alții acoperă abstracții în care partea de interpretare, proprie școlilor sau indivizilor, rămâne foarte largă. Dacă cititorul nu caută decât termenii specialității sale, aceste contraste îi vor rămâne neobservate și nu îl vor jena. Dacă el se hazardează în domenii care îi sunt străine, nu

vor putea să-i scape discordanţele de abordare. El va fi în acest caz confruntat cu una dintre realităţile psihologiei contemporane: trebuie să o ia ca atare.

Această diversitate referitoare la domenii se dublează cu particularităţi proprii autorilor. O astfel de întreprindere reclamă contribuţia a numeroşi specialişti. Ei s-au inserat într-o operă comună potrivit unei organigrame care apare cu claritate în pagina 11. Jn pofida grijii redactorilor de a armoniza maniera lor de a defini, fiecare autor şi-a lăsat pe ceea ce a produs marca personală. Fiecare definiţie este semnată, ceea ce nu numai că apără proprietatea intelectuală a fiecăruia, ci permite cititorului să urmărească textul care îi este propus în deplină cunoştinţă asupra originilor sale. Anumite definiţii grupează contribuţii distincte, fiecare conducând la o accepţie specifică: fiecare contribuţie este astfel semnată de autorul său. Unele definiţii au fost redactate şi semnate de mai mulţi autori: numele lor apar în ordine alfabetică.

Dată fiind decizia noastră de a evita abordarea enciclopedică, am limitat referinţele bibliografice, care se perimează destul de repede; nu am reţinut, şi numai pentru definiţiile lungi, decât referinţe la texte care introduc uzul termenului în psihologie sau la texte care au modificat semnificaţia acestuia.

în scopul de a ajuta pe psihologul francofon să transpună lucrările sale în alte limbi, sau pe psihologul dintr-o altă arie lingvistică să urmărească producţia ştiinţifică franceză, am stabilit la sfârşitul volumului un glosar multilingv (german, englez, spaniol, italian, portughez) al tuturor intrărilor dicţionarului.

Acest dicţionar este destinat să fie o continuare la *Vocabulaire de la Psychologie* al lui Henri Pieron, publicat în 1951, reeditat de mai multe ori şi îmbogăţit de atunci încoace. Această remarcabilă lucrare a făcut mari servicii şi va mai face încă. Vine totuşi o vreme când actualizarea unui dicţionar ştiinţific este mai greu de realizat decât o lucrare complet nouă. Se vor regăsi aici puncte comune cu *Vocabularul* lui Pieron: opţiunea pentru un dicţionar mai curând noţional decât enciclopedic, ambiţia de a acoperi ansamblul psihologiei, deschiderea spre disciplinele învecinate. Vom releva şi diferenţe: selecţia de termeni care necesită definiţii mai lungi *(Reprezentare* şi *Cogniţie* reclamă azi mai mult decât rândul sau golul care le erau rezervate), limitarea termenilor străini (Pieron se arăta în această privinţă, mai ales, generos şi tolerant), filtrajul termenilor provenind din disciplinele limitrofe (s-a renunţat la toate intrările care definesc psihotropele răspândite pe parcurs şi al căror număr n-a încetat să explodeze!). Mulţi termeni care nu figurau în *Vocabular* au fost incluşi; ei nu figurau pentru că nu erau în uz sau pentru că ponderea între diferite domenii ale psihologiei nu era aceeaşi. Alţii nu au fost reluaţi, de exemplu numele de aparate de laborator astăzi nefolosite. Cititorul de texte mai vechi va putea găsi *Vocabularul* lui Pieron recent editat în colecţia „Quadrige", la PUF, sau chiar în biblioteci.

Aşa cum se prezintă, acest dicţionar va constitui, sperăm, un instrument de lucru util şi va suscita la psihologii de astăzi o reflecţie critică asupra cuvintelor pe care ei le folosesc şi asupra conceptelor pe care ele le acoperă. Dorim ca această reflecţie să nu ne rămână necunoscută şi mulţumim dinainte utilizatorilor care vor voi să ne comunice comentariile şi criticile lor, să ne semnaleze ceea ce am uitat, erorile şi incongruentele.

DIRECTORII ŞI REDACTORII

AUTORII

Directorii acestui Dicționar și *redactorii* (comitetul de redacție) au lucrat, fiecare, cu un grup de *autori,* potrivit următoarei organigrame:

Director: R. DORON		*Autori:* E. Jalley, C. Prevost, J. Selosse,
	Redactori: D. ANZIEU	C. Chabert, R. Kaes, J.-M. Petot, A. Ruffiot
	C LEVY-LEBOYER	F. Askevis-Leherpeux, Y. Bemard, C. Camilleri, P. Lidvan, G. Moser, ERSOC (Equipe de Recherche en Sociocognition).
	D. WIDLOCHER	J.-F. Allilaire, A. Braconnier, M.-C. Hardy-Bayle, B. Brusset, R. Jouvent, J.-C. Signoret(t).
Director: F. PAROT		*Autori:* M. Baron, P. Bonnet, C. Debru, P. Duchet, M. Kail, J. Mathieu, P. Mengal, J. Requin, H. Rouanet.
	Redactori: J.-P. BRONCKART	H. Abdi, J.-M. Adam, A. Berrendonner, J.-L. Chiss, G. De Landsheere, G. De Weck, J. Dolz, J.-J. Ducret, P. Dumont, M. Durând, M. Fayol, J.-E. Gombert, J.-B. Grize, D. Hameline, M. Hupet, M. Huteau, D. Manesse, D. Peraya, M. Pujol, J. Voneche, D. Zagar.
	M. LE MOAL	B. Calvino, R Campan, M. Cartier, R Dantzer, R Decombe, L. Demany, C. Desforges, }. Feger, J.-P. Herman, P. Mormede, M. Moulins, P. Roubertoux, C. Semal, H. Simon, B. Soumireu-Mourat, U. Spampinato.
	.XtRICHELLE	M. Bonnet, P. Bovet, S. Bredart, D. Defays, L Deliege, A H Ahmadi, O. Fontaine, R. Genicot, H. Lejeune, F. Măcar, J. Maurissen, J.-C. Ruwet, E. TireUi.

ABDI Herve,*professeur, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du Developpement (LEAD), Universite de Bourgogne.*

ADAM Jean-Michel, *professeur, Faculte des Lettres, Universite de Lausanne.*

ALLILAIRE Jean-Francois, *professeur, Universite Paris VI.*

ANZIEU Didier, *professeur emerite, Universite Paris X.*

ASKEVIS-LEHERPEUX Francoise, *maître de conference, Universite Paris V.*

BARON Monique, *maître de conference, Laboratoire des Formes intelligentes artificielles (LAFORIA), CNRS, Universite Paris VI.*

BERNARD Yvonne, *directeur de recherche CNRS, Laboratoire de Psychologie de 1 'Environnement.*

BERRENDONNER Alain, *professeur, seminaire de Linguistique francaise, Universite de Fribourg.*

BONNET Michel, *chercheur, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.*

BONNET Philippe, *ingenieur d'etudes, Universite Paris V.*

BOVET Pierre, *directeur de recherche, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.*

BRACONNIER Alain, *ancien chef de clinique, psychiatre des Hâpitaux, psychanalyste.*

BREDART Serge, *premier assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de V Education, Universite de Liege.*

BRONCKART Jean-Paul, *professeur, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite de Geneve.*

BRUCHON-SCHWEITZER Marilou, *professeur, Universite Bordeaux II.*

BRUSSET Bernard, *professeur, Universite Paris V.*

CALVINO Bernard, *maître de conference, Universite Paris XIII.*

CAMILLERI Cârmei, *professeur, Universite Paris V.*

CÂMP AN Raymond, *professeur, Universite Toulouse III.*

CARLIER Michele, *professeur, Universite de Reims.*

CHABERT Catherine, *professeur, Universite Paris V.*

CHISS Jean-Louis, *professeur agrege, Ecole normale d'Instituteurs (ENI) du Val d'Oise.*

DANTZER Robert, *directeur de recherche, Institut național de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM) Unite 176, Institut național de la Recherche agronomique (JNRA), Bordeaux.*

DEBRU Claude, *directeur de recherche CNRS, Institut d'Histoire des* Sciences *et des Techniques, Paris.*

DECOMBE Rene, *medecin interne des Hâpitaux, assistant hospitalo-universitaire, Faculte de medecine, Rennes.*

DEFAYS Daniel, *administrateur principal, Office des Statistiques des Communautes europeennes, Luxembourg.*

DE LANDSHEERE Gilbert, *professeur honoraire, Laboratoire de Pedagogie experimentale, Universite de Liege.*

DELIEGE Irene, *chercheur, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite de Liege.*

DEMANY Laurent, *charge de recherche CNRS, Laboratoire de Psycho-acoustique, Universite Bordeaux II.*

DESFORGES Carole, *docteur, Universite Paris V.*

DE WECK Genevieve, *chargee de cours, Universite de Neuchâtel.*

DOLZ JOAQUIM, *maître assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de V Education, Universite de Geneve.*

DORON Roland, *professeur emerite, Universite Paris V.*

DUCHET Pierre, *chercheur CNRS, Grenoble.*

DUCRET Jean-Jacques, *maître assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de V Education, Universite de Geneve.*

DUMONT Patricia, *assistante, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite de Geneve.*

DURÂND Marc, *maître de conference, Laboratoire de recherche en Sciences et Techniques des Activites physiques et sportives, Universite Montpellier I.*

EL AHMADI Abdelssadek, *assistant, Faculte de Psychologie et des Sciences de i Education, Universite de Liege.*

ERSOC: *Ies articles signes ERSOC sont issus d'un travail collectif d'une equipe de recherche sociocognitive, Laboratoire de Psychologie sociale, Universite Grenoble II.*

FAYOL Michel, *professeur, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du Developpement, Universite de Bourgogne.*

FEGER Jean, *professeur, Universite Paris V.*

FONTAINE Ovide, *charge de cours, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.*

GENICOT Roger, *directeur du centre Pouplin, Centre de Readaptation fonctionnelle pour Handicapes de la Vue, Liege.*

GOMBERT Jean-Emile, *professeur, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du Developpement, Universite de Bourgogne.*

GRIZE Jean-Blaise, *professeur honoraire, Centre de Recherches semiologiques, Universite de Neuchâtel.*

HAMELINE Daniel, *professeur, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite de Geneve.*

HARDY-BAYLE Marie-Christine, *ancien chef de clinique de Psychiatrie, CHU-La Salpetriere, Paris.*

HERMAN Jean-Paul, *charge de recherche CNRS, Bordeaux.*

HUPET Michel, *professeur, Departement de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite catholique de Louvain.*

HUTEAU Michel, *professeur, Conservatoire național des Arts et Metiers (CNAM), et Institut național d'Etude du Travail et d'Orientation professionnelle (INETOP).*

JALLEY Emile, *professeur, Universite Paris XIII.*

JOUVENT Roland, *directeur de recherche, Institut național de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM), Unite 302.*

KAES Rene, *professeur, Universite Lyon II.*

KAIL Michel, *professeur, Lycee Frangois Villon, Paris.*

LEJEUNE Helga, *chercheur qualifie, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de VEducation, Universite de Liege.*

LE MOAL Michel, *professeur, Universite Bordeaux II.*

LEVY-LEBOYER Claude, *professeur, Universite Paris V.*

LIDVAN Philippe, *chercheur, Institut național d'Etudes demographiques (INED), Universite Paris V.*

MĂCAR Francoise, *directeur de recherche, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.*

MANESSE Daniele, *chargee de recherche, Institut național de Recherche pedagogique (INRP).*

MATHIEU Jacques, *maître de conference, Universite de Rouen.*

MAURISSEN Jacques, *chercheur, Toxicology Research Laboratory, Midland, Etats-Unis.*

MENGAL Paul, *professeur, Faculte des Lettres et Sciences humaines, Universite Paris XII.*

MORMEDE Pierre, *directeur de recherche, Institut național de la Sânte et de la Recherche medicale (INSERM), Unite 259, Institut național de la Recherche agronomique (INRA), Bordeaux.*

MOSER Gabriel, *maître de conference, Universite Paris V.*

MOULINS Maurice, *professeur, Laboratoire de Neurobiologie comparee, Universite Bordeaux I.*

PAROT Frai^oise, *maître de conference, Universite Paris V.*

PERAYA Daniel, *maître d' enseignement et de recherche, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.*

PETOT Jean-Michel, *professeur, Universite Paris X.*

PREVOST Claude, *professeur, Universite Paris VII.*

PUJOL Merce, *assistante, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.*

REQUIN Jean, *directeur de recherche, Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS, Marseille.*

RICHELLE Marc, *professeur ordinaire, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.*

ROUANET Henri, *directeur de recherche, Universite Paris V.*

ROUBERTOUX Pierre, *professeur, Universite Paris V.*

RUFFIOT Andre, *professeur, Universite Grenoble II.*

RUWET Jean-Claude, *professeur ordinaire, Laboratoire d'Ethologie et de Psychologie animales, Faculte de Psychologie, Universite de Liege.*

SELOSSE Jacques, *professeur emerite, Universite Paris XIII.*

SEMAL Catherine, *professeur, Universite Bordeaux II.*

SIGNORET Jean-Louis (t), *professeur, Universite Paris VI.*

SIMON Herve, *professeur, Universite Bordeaux II.*

SOUMIREU-MOURAT Bernard, *professeur, Universite Aix-Marseille I.*

SPAMPINATO Umberto, *professeur, Universite Bordeaux II.*

TIRELLI Ezio, *assistant, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Liege.*

VONECHE Jacques, *professeur, Faculte de Psychologie et des Sciences de l'Education, Universite de Geneve.*

WIDLOCHER Daniel, *professeur, Universite Paris VI.*

ZAGAR Daniel, *maître de conference, Laboratoire d'Etudes d'Acquisition et du Developpement, Universite de Bourgogne.*

A

Abandon (Nevroză de —)

Termen introdus de psihanalistul elvețian G. Guex în 1950 pentru a izola un tip de nevroză diferit de nevrozele clasice descrise de S. Freud. Acest demers se înscrie în unele descrieri parțiale de stări nevrotice propuse de succesorii lui S. Freud (nevroza de eșec, nevroza de destin etc). Este vorba de o nevroză cu tulburări care au ca obiect mai ales relațiile afective precoce. Ea afectează subiecții deosebit de sensibili la orice situație care poate să provoace de aproape sau de departe spectrul unei lipse de dragoste sau al unei amenințări afective (despărțire, frustrare etc). Această nevroză se caracterizează clinic printr-un sindrom asociant: angoasă*, agresivitate* și depreciere de sine. Aviditatea afectivă a subiectului îl face să suscite mai devreme sau mai târziu, la cei cărora li se adresează, o atitudine de respingere*. Acest sindrom se poate manifesta încă din fragedă copilărie, dar se manifestă cu o violență deosebită de fiecare dată când o împrejurare de viață reactivează sentimentul de frustrare și de abandon. Originea acestei nevroze rămâne în discuție: sunt evocați de obicei trei factori, care se asociază în mod variabil: factori constituționali, atitudinea afectivă a părinților, situațiile traumatice de abandon trăite de subiect. La ora actuală, referirea la această nevroză este înlocuită mai degrabă cu referirea la psihopatie, la noțiunea de carență* afectivă sau la cea de personalitate* antisocială.

A. Braconnier
(S. D.)

Abandon școlar

Faptul de a ieși din sistemul educativ*, oricare ar fi nivelul la care s-a ajuns, înaintea obținerii unei calificări sau pregătiri profesionale complete. Ca atare, abandonul școlar poate fi la fel de bine măsurat atât în școala elementară, cât și în învățământul superior și constituie un indicator de randament al sistemului școlar la toate nivelurile sale. Abandonul are o definiție legală, legată de obligația* școlară. Atunci când statul controlează frecventarea* școlară, abandonurile sunt rare înaintea termenului legal al școlarității și sunt adesea deghizate în absenteism intens.

Se atribuie abandonului cauze foarte diferite, care țin de două categorii:

1. neadaptarea sistemului educativ la cerințele unor categorii de copii, prin metodele și programele sale, insuficiența cadrelor didactice, depărtarea de casă a instituțiilor școlare etc.;
2. caracteristicile afective și intelectuale ale unor elevi. Unul dintre factorii predominanți ai acestei categorii este absența speranței legate de studii, transmisă de părinți care nu au avut nici un avantaj de pe urma școlarității lor.

D. Manesse
(S. D.)

Abatere intercuartilă -> Dispersie

Abatere-tip -» Dispersie

Abilitate

Ansamblu circumscris de competențe* care se actualizează în comportamente eficiente și care, în general, este rezultatul

unei învăţări* favorizate eventual de dispoziţii sau aptitudini* înnăscute. Abilităţile motorii desemnează, mai cu seamă, priceperile manifestate în mişcări* organizate complexe, asemenea celor întâlnite în sport. Termenul se aplică în mod curent îndemânărilor artizanale şi tehnice, performanţelor artistice, achiziţiilor şcolare, ca şi competenţelor cognitive mai abstracte. S-a făcut deosebirea, mai ales în contextul educaţional, între abilităţi de bază*, condiţii — într-un *curriculum** — de trecere la achiziţii ulterioare mai complexe, şi **abilităţi de nivel superior,** competenţe foarte generale aplicabile, în principiu, unei mari diversităţi de probleme.,. _. , ,,

M. Richelle
(G. N.)

Abilitate de bază

Numite altădată cele trei chei ale cunoştinţelor (cei trei R — *reading, writing, arithmetic* — ai anglo-saxonilor), abilităţile de lectură*, de scriere şi de calcul aritmetic îşi păstrează valoarea lor fundamentală, însă nu mai sunt suficiente pentru a constitui zestrea culturală în societatea contemporană. De aceea, li se adaugă din ce în ce mai frecvent alfabetizarea* informatică şi alfabetizarea mediatică. De altfel, însemnătatea determinantă a anumitor componente afective ale dezvoltării* i-a îndreptăţit pe mai mulţi autori să susţină teza abilităţilor cognitiv-afective de bază: plasticitate mentală, curiozitate spirituală, capacitate de identificare şi de rezolvare a problemelor, creativitate*, capacitate de lucru în grup, rezistenţă la tensiuni. Complexitatea crescândă a societăţii postindustriale impune facilitarea dobândirii, în mod ideal de către toţi, a unor abilităţi de bază solide. Mişcarea contemporană în favoarea unei focalizări reînnoite asupra acestor abilităţi riscă să diminueze locul destinat învăţărilor* culturale mai generale.

G. de Landsheere
(G. N.)

Abilitate motorie

Capacitate dobândită prin învăţarea* înfăptuirii unei sarcini* complexe executând mişcări care răspund unor exigenţe de precizie, rapiditate, economicitate, eficienţă şi regularitate.
Tradiţional, se face distincţie între abilităţile deschise şi abilităţile închise. Primele se desfăşoară într-un mediu schimbător, instabil şi puţin predictibil, în care planificarea răspunsului este imposibilă. Dimpotrivă, celelalte, întrucât se desfăşoară într-un mediu stabil (sau schimbător potrivit unor reguli şi deci predictibil), pot fi planificate imediat sau după învăţarea regularităţii. Se face distincţie, de asemenea, între abilităţile care vizează un obiectiv situat în spaţiu **(topocinezele)** şi abilităţile care au ca scop producerea unei forme gestuale **(morfocinezele).**
Nu poate fi vorba de abilitate decât dacă sarcina este suficient de dificilă pentru a nu fi realizabilă dintr-o dată şi impune învăţarea mijloacelor de atingere a scopului. Acest proces ajunge la o automatizare* şi la o interiorizare* a controlului mişcării, ca şi la o integrare a elementelor constitutive ale răspunsului într-o secvenţă motrice continuă şi stabilă. în fine, abilitatea corespunde unei funcţionări economice, adică unei mobilizări restrânse a resurselor de atenţie şi stabilirii unui raport optimal între lucrul mecanic produs şi consumul energetic prilejuit de acest lucru.

M. Durând
(G. N.)

Abordare

Deplasare a unui organism către un stimul* sau obiect, care atestă în general valoarea atractivă, apetitivă* sau întăritoare a acestuia. Prin extensie, orice comportament, neimplicând în mod necesar locomoţia*, antrenând apropierea sau contactul cu stimulul atractiv* şi permiţând actul consumatoriu*. Abordarea se opune conduitei de retragere, evitare* sau sustragere. Intr-o situaţie de **conflict abordare-evitare,** subiectul este expus simultan unui stimul atractiv şi unui stimul aversiv*, ca într-o cuşcă a obstrucţiei, unde şobolanul trebuie să treacă peste o grilă electrificată pentru a ajunge la o raţie de hrană, sau,

la nivel mental, în cazul unui individ hărțuit de atracția pentru un obiect și de teama sancțiunii care l-ar pedepsi pentru furt.

M. Richelle
(D. F.)

Abreacție

Noțiunea de abreacție definește, în general, orice descărcare emoțională prin care subiectul se eliberează de conținutul afectiv al unui eveniment trecut. Această noțiune apare în *Studii asupra isteriei* de S. Freud și J. Breuer, în 1895, în care autorii explică originea simptomelor isterice prin refularea* unor evenimente traumatice care nu au suscitat la momentul respectiv o descărcare afectivă suficientă (lacrimi, furie etc). Tratamentul acestor simptome constă atunci în mod normal în a favoriza, la distanță în timp față de traumatism*, exprimarea încărcăturii afective nelichidate. Metoda terapeutică, numită cathartică*, trebuie să îngăduie pacientului să-și amintească, prin verbalizare, evenimentul traumatic și să abreacționeze, adică să elibereze în acest fel *cuantumul* de afect care îl făcea patogen. Abreacția poate fi provocată și cu ajutorul unor tehnici specifice, în special hipnoza* și subnarcoza, iar la ora actuală, îndeosebi cu ajutorul noilor tehnici care se bazează cu precădere pe experiența emoțională.

A. Braconnier
(S. D.)

Absenteism

Lipsă de stăruință într-o activitate care cere prezența într-un loc dat. Comportament al celui care absentează des de la munca sa. într-un fel mai general, absenteismul desemnează repetarea absenței și se caracterizează deci prin frecvența absențelor și prin durata lor într-o perioadă de referință. Absenteismul este în parte determinat de insatisfacția legată de natura muncii și de condițiile de lucru, dar și de mulți alți factori, printre care se înscriu sănătatea, obligațiile familiale, importanța pe care o prezintă pentru subiect activitățile în afara muncii sale, precum si etica individuală, normele grupului de muncă și presiunile organizației.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Absolut

Prag absolut: valoare minimală dintr-o dimensiune oarecare a unui fenomen fizic, cum ar fi presiunea* sau frecvența* sonoră, energia* luminoasă, concentrația* unei substanțe chimice, care poate fi captată de organele receptoare* ale unui organism, generând deci la acesta din urmă o detecție* sau o senzație*. Existența acestei limite demonstrează faptul că organismele vii nu sunt sensibile decât Ia o parte din valorile pe care le poate lua dimensiunea fizică în cauză (spectrul* vizibil, auditiv etc.). Limitele acestui spectru, și în special limita sa inferioară, variază în funcție de specii, iar în interiorul unei aceleiași specii prezintă variații interindividuale. Valoarea pragului absolut depinde de metoda folosită la măsurarea ei (metoda limitelor*, a stimulilor constanți* sau de ajustare*) și de condițiile speciale ale experienței. Dacă ea este raportată întotdeauna la o dimensiune particulară a stimulului* (de ex., presiunea sonoră, corespunzătoare intensității* senzației), nu este mai puțin legată de alte dimensiuni indisociabile de stimul: astfel, la un sunet* pur având întotdeauna o frecvență dată, pragul absolut de intensitate va fi în funcție de frecvență. Determinarea pragului absolut a fost unul dintre primele obiecte de studiu ale psihofizicii*. Ea a devenit obișnuită în diagnosticul deficiențelor senzoriale.

Percepție absolută: capacitate de a defini valoarea fizică a unui stimul prezentat în mod izolat; fenomenul este cunoscut mai cu seamă în domeniul auditiv, în care subiecții dotați cu auz absolut sunt capabili să spună cărei note și din ce octavă îi corespunde un sunet dat. ,, „. , ,,
F

M. Richelle
(S. D.)

Abstinență (Regulă de —) -» Regulă fundamentală

Abstinență (Sindrom de —)
Ansamblu de simptome de ordin fiziopatologic care apar atunci când se oprește sau se reduce consumul unui drog*. Aceste simptome sunt de o intensitate foarte variabilă, fie în funcție de drog, uneori abia perceptibile la unii, putând provoca moartea la alții, fie în funcție de doza folosită sau de regimul continuu ori discontinuu de absorbție. Droguri diferite produc sindroame diferite, dar drogurile din aceeași familie produc în general sindroame similare. Sindromul poate fi oprit aproape instantaneu prin consumul de drog. Adesea, atunci când drogul respectiv nu este disponibil, se va căuta un alt drog din aceeași familie pentru a opri dezvoltarea sindromului: este vorba de fenomenul de dependență încrucișată. Sindromul se manifestă de regulă la câteva ore după oprirea luării drogului sau foarte repede după administrarea unui antagonist* care acționează la nivelul receptorilor*.
Acest sindrom este expresia stării de ajustare* a organismului la schimbările fizice care rezultă din consumul repetat de toxic: la oprirea luării drogului este nevoie de o anumită perioadă de timp pentru ca organismul să se reajusteze, iar simptomele sunt adesea opuse efectelor proprii drogului (de ex., diaree la oprirea luării de opiacee care provoacă în mod natural constipație). Procesele asociative (de tip pavlovian sau operant) care intră în joc în toleranța* la droguri pot fi și ele răspunzătoare de declanșarea sindroamelor de abstinență. Dacă un subiect este plasat din nou în mediul respectiv (sau este confruntat cu o situație care era asociată cu consumul de drog), el poate, în lipsa acestuia, să manifeste un ansamblu de simptome de abstinență care sunt similare cu răspunsurile compensatorii condiționate ale tolerantei. „, , ,, ,

M. Le Moal

(S. D.)

Abstract <-* Concret

Abstracție
Această noțiune ține de istoria psihologiei mai degrabă decât de dezvoltările sale moderne, cu excepția locului atribuit abstracției empirice* și abstracției reflectante* în teoria lui Piaget asupra inteligenței*. Se poate întâlni dacă nu termenul, cel puțin noțiunea în psihologia cognitivă, în lucrările asupra formării conceptelor* (J. Bruner și alții, 1956) sau asupra învățării*.
In viziune clasică, procesul de abstracție este legat de problema formării ideilor generale. El desemnează procesul prin care gândirea* reușește să izoleze o componentă generală a unei percepții, a unei imagini sau a unei noțiuni complexe. Această noțiune își are originea la Aristotel: activitatea prin care sunt gândiți termenii abstracți este concepută în special ca o activitate care permite intelectului să studieze proprietățile matematice inerente ființelor sensibile. Abstracția ocupă astfel un loc important în explicațiile empiriste* ale originii ideilor generale.
In psihologia științifică din secolul al XIX-lea se găsesc împrumuturi directe din teoria filozofică a procesului de formare a ideilor abstracte. T. Ribot (1897), de exemplu, consacră peste jumătate din studiul său asupra evoluției ideilor generale examinării formelor inferioare (percepție sau imagine), intermediare (percepție sau imagine însoțită de limbaj) și superioare (limbaj însoțit sau nu de percepție sau de imagine) ale abstracției. în general, aceasta este concepută ca „un procedeu natural și necesar al spiritului, depinzând de atenție, adică de limitarea spontană sau voluntară a câmpului conștiinței" (p. 6). Acest procedeu care constă într-o „disociere operată în datele brute ale experienței" (p. 13) permite în felul acesta izolarea uneia sau alteia din componentele unei percepții, unei imagini sau unei noțiuni. Noțiunea de abstracție permite, după Ribot, să se explice etapele achiziției de concepte cum ar fi numărul* (trecerea de la numărul perceput, concret, la numărul abstract).

/.-/. Ducret
(S. D.)

• BRUNER J., GOODNOW J. și AUSTIN G. (1956), *A Study of Thinking,* John Wiley, New York. — RTBOT T. (1897), *L'ivolution des idees generales,* ed. a 5-a, Alean, Paris, 1919.

Abstracție empirică

Proces de construire a cunoștințelor* care constă în extragerea proprietăților sau regularităților empirice ale obiectelor lumii exterioare. împreună cu abstracția reflectantă*, care se referă la coordonarea acțiunilor subiectului, este unul din mecanismele cognitive fundamentale invocate de J. Piaget. Cercetările asupra lecturii experienței au demonstrat totuși că abstracția regularităților empirice nu se poate face decât cu ajutorul cadrelor asimilatoare construite de subiect. Abstracția calității comune a unui ansamblu de obiecte cere o muncă de punere în legătură al cărei rezultat este recunoașterea calității sau a regularității. Deci dacă, prin efectul său, abstracția empirică poate fi concepută ca reluarea în epistemologie și în psihologia genetică a conceptului clasic de abstracție*, ea diferă totuși de aceasta prin caracterul ei constructiv, adică prin dependența sa față de cadrele operatorii disponibile la subiect. „, „ • _

J.-J. Ducret
(S. D.)

Abstracție reflectantă

Noțiune introdusă de J. Piaget pentru a desemna procesul prin care subiectul construiește cadrele logico-matematice de asimilare* bazându-se nu pe regularitățile lumii exterioare, ci pe coordonările acțiunilor sau operațiilor* sale. Aceste coordonări se pot reflecta în ordinea stabilită de subiect asupra realității exterioare; o abstracție pseudoempirică poate, în plus, să faciliteze activitatea prin care subiectul stabilește reflexiv legături între acțiunile sale și extrage proprietățile astfel constatate ale acestei realități. Ca și abstracția empirică*, abstracția reflectantă este astfel un proces activ de coordonare de scheme* de nivel superior, care se bazează pe regularități preexistente, dar care nu le poate desluși decât cu ajutorul acestei activități superioare de coordonare.

J.-J. Ducret
(S.D.)

Abulie -> Aprosexie

Acalculie

Desemnează tulburările de calcul. Aceste tulburări nu sunt univoce. Ele pot fi urmările unei perturbări care afectează identificarea, exprimarea și mânuirea cifrelor, înscriindu-se de obicei într-o dezordine afazică* fără să existe obligatoriu un paralelism între afazia verbală și afazia numerică.

Acalculia spațială se referă la realizarea în scris a operațiilor numerice; ea poate fi observată în contextul unor dificultăți vizual-constructive, consecință a unei leziuni a emisferei drepte și care împiedică aranjarea corectă a cifrelor impusă de realizarea operațiilor.

Acalculia poate să nu afecteze decât operațiile aritmetice simple, care se realizează mental; este vorba de o anaritmetie care poate fi observată izolat sau asociată cu elementele unui sindrom al lui Gerstmann: agrafie*, indistincție dreapta-stânga, agnozie digitală; leziunea responsabilă afectează regiunea intersecției temporo-parietalo-occipitale stângi.' *j . _ L . Signoret*

(S. D.)

Acceptabilitate

Proprietate atribuită unui enunț pe baza unei judecăți* (sau a unei evaluări*) care se întemeiază pe criterii de natură semantică* sau pragmatică*. Enunțul poate fi considerat ca acceptabil, pe de o parte dacă este gramatical (adică dacă se conformează regulilor* sistemului limbii; v. Gramaticalitate), pe de altă parte dacă trimite la un eveniment sau la un act de enunțare* considerat drept acceptabil de către subiectul vorbitor. Spre exemplu, enunțul „fiica mea s-a măritat cu stră-străbunica mea" este gramatical, dar va fi considerat ca inacceptabil de un mare număr de subiecți. In vreme ce noțiunea de gramaticalitate face trimitere la competența* locutorului*, noțiunea de acceptabilitate, mai intuitivă, se definește în legătură cu un model de performanță*.

J.-P. Bronckart și *D. Zagar*
(S. D.)

Acces delirant
Tablou clinic descris acum un secol şi admis, prin tradiţie, de şcoala psihiatrică franceză ca o entitate autonomă. Acest concept a fost introdus de J. Magnan cu denumirea de acces delirant al degeneraţilor. El se caracterizează printr-o stare acută cu apariţie brutală (delir brusc), adesea fără cauză declanşatoare clară, cu un delir* polimorf prin temele şi mai ales prin mecanismele sale, care amestecă halucinaţiile* psihosenzoriale, interpretările, iluziile, intuiţiile şi elementele imaginative; fluctuaţii timice importante şi o mare variabilitate a tabloului, pe scurt, o dezorganizare a conştiinţei, fără o reală tulburare confuzională. Când este de durată scurtă, accesul ajunge uneori la o vindecare bruscă, fie după remisia unei recidive ce ridică problema intermitenţei şi revenirii, fie, în cele din urmă, după diferite tipuri de cronicizare. In prezent, el este legat fie de psihoze schizofrenice*, fie de tulburări ale stării de spirit. Această descriere clinică pare să-şi găsească locul în clasificările actuale sub denumirea de tulburări schizofrenice în *DSM (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale).*

J.-F. Allilaire
(O. D.)

Acces delirant acut -> Delir

Accesibilitate
Posibilitate de acces*, spre exemplu, la informaţiile* stocate în memorie*, la unităţile lexicale.
în metodologia ştiinţifică, posibilitatea de a avea acces la fenomene, cu ajutorul observaţiei* sau al experimentării*. Progresele unei ştiinţe sunt legate de soluţiile aduse problemelor de accesibilitate. Astfel, în psihologie, nu s-a putut face psihofizică* la animale decât prin aplicarea tehnicilor de condiţionare*; ideea lui Gardner, în 1969, de a se recurge la limbajul gestic al surdomuţilor a permis accesul la capacităţile simbolice* „lexicale" ale timpan-

ZeUor_

M.Richelle
(S. D.)

Acces lexical
Etapă a prelucrării psiholingvistice care constă în asocierea la codul grafemic (în lectură*) sau fonologie (în audiţie) al cuvântului* perceput a intrării lexicale care corespunde informaţiilor* sintactice şi semantice conţinute în lexicul* mental. Ea duce la recunoaşterea* cuvântului. Cel mai cunoscut model de acces la lexic este cel al **logogenelor** lui J. Morton; fiecărui cuvânt (sau fiecărui morfem*) îi corespunde o logogenă; logogena este un captator de informaţii care, atunci când este atins un anumit prag de informaţie, se declanşează şi provoacă recunoaşterea cuvântului. Modelul lui Morton descrie un sistem interactiv în care informaţiile perceptive şi contextuale sunt folosite în acelaşi moment.

D. Zagar
(S. D.)

Accident
Este calificat drept accident un eveniment neprevăzut şi puţin frecvent, cu efecte perturbatoare. Un comportament este numit accidental atunci când provoacă în mod involuntar o rană, o atingere fizică sau psihică susceptibilă de a atrage consecinţe traumatice. Studiul acestuia se situează în câmpul comportamentelor de risc*. El implică mai mulţi parametri: de situaţie, de exerciţiu, de experienţă şi de efecte handicapante asociate la caracteristicile personale ale protagoniştilor. Unele cercetări întreprinse asupra originii accidentelor indică îndeobşte o evoluţie în funcţie de vârstă, sex şi mediu social a accidentaţilor şi delimitează o perioadă de expunere la riscuri care corespunde mai ales vârstei adolescenţei* (ducând la o supermortalitate masculină accidentală ridicată).

/. Selosse
(S. D.)

Acetilcolină
Amină* cuaternară. Primul neurotransmiţător* descoperit în sistemul nervos*. Neuronii **colinergici** sunt prezenţi în sistemul nervos autonom (sistemul simpatic şi parasimpatic), somatic (joncţiunea neuromusculară) şi central. In creier, se disting

neuroni cu axoni scurți (cum ar fi striatul interneural) și neuroni cu axoni lungi reuniți în opt nuclee mari. Printre aceștia din urmă se găsesc neuronii sistemului septo-hipocampic și cei ai sistemului inominato-cortical situați în creierul mare, și neuronii nucleului pedunculo-pontin și cei ai nucleului latero-dorsal al tegumentului situați în creierul mic.
Demența* de tip Alzheimer, care debutează cel mai adesea cu tulburări ale memoriei*, este însoțită de o hipoactivitate a neuronilor colinergici din creierul mare.

H. Simon
(S. D.)

Achiesare
Este tendința de a răspunde da sau adevărat la o întrebare indiferent de conținutul ei (este mai frecventă decât tendința inversă). Această tendință de răspuns* (sau stil) este o caracteristică individuală coerentă care poate schimba rezultatele unui chestionar*. Pentru a îndrepta situația, trebuie construiți itemi simetrici (răspunsul când afirmativ, când negativ contribuie la scorul de scală*) sau itemi cu alegere forțată. Considerată la început (spre 1950) ca o simplă sursă de eroare, tendința la achiesare s-a dovedit a fi legată de anumite trăsături de personalitate* (legătură pozitivă și stabilă cu anxietatea, de exemplu). Dar impactul ei real asupra rezultatelor este nesemnificativ.

M. Bmchon-Schweitzer
(S. D.)

Achiziție
Mecanism de dobândire a conduitelor: achiziția limbajului se desfășoară, în principal, între momentul nașterii și vârsta de patru ani. Produs al acestui mecanism: lectura este o achiziție comună a ființelor omenești școlarizate. Termenul se aplică într-un fel foarte general la cunoașteri și cunoștințe*, la iscusințe și abilități* motorii, la tot ceea ce poate îmbogăți repertoriul* comportamental și competențele* unui individ de-a lungul experienței sale. Deși se apropie de termenul de învățare*, nu are încărcătura de conotații care, la acesta din urmă, trimite la teoriile* învățării și mai cu seamă la cele care accentuează factorii ambientali. Mai neutru, cuvântul achiziție nu implică nici o restricție cu privire la mecanismele și factorii în cauză și astfel el se aplică și la conduitele puse în act datorită maturizării*, unei dezvoltări* concepute dintr-o perspectivă constructivistă*, ca cea a lui Piaget, unei actualizări* de potențialități* în mare parte înnăscute* la simpla expunere la informații specifice (ca în concepția achiziției limbajului susținută de Chomsky), ca și unor reacții condiționate*, învățări instrumentale* sau comportamente motrice rafinate prin exercițiu*. Psihologia cognitivă contemporană acordă un spațiu larg studiului achiziției cunoștințelor: informații privind lumea exterioară, dar și reguli* și strategii* care pot fi exploatate în rezolvarea de probleme*. Această preocupare este strâns legată de cea a specialiștilor în inteligența artificială*, în căutare de modele* de achiziție a cunoștințelor în vederea dezvoltării unor ordinatoare dotate cu capacități de achiziție și de exploatare a celor dobândite.

M. Richelle
(S. D.)

Acid aminat
Este constituantul fundamental al proteinelor. Sistemul nervos central conține, în afara proteinelor, cantități importante de acizi aminați liberi, dintre care unii sunt foarte implicați în transmiterea influxului* nervos. Astfel, acidul gammaaminobutiric (GABA), glicina, taurina și beta-alanina sunt inhibitori*, în timp ce acizii glutamic și aspartic sunt excitatori*. Anumite peptide, numite neuropeptide (endomorfine, substanța P, rolecistxxhinina, somatostatina etc), formate din 2 până la 40 de acizi aminați, joacă de asemenea un rol important în transmisia nervoasă.

U. Spampinato
(S. D.)

Acid dezoxiribonucleic -» Acid nucleic

Acid nucleic
Polimer de origine naturală, cu o greutate moleculară ridicată (macromoleculă), format dintr-un lung lanț de monomeri, *nucleotidele*. Fiecare nucleotid este format din unirea unei baze azotate purinice, adenină (A), guanină (G), sau pirimidinice, citozină (C), timină (T), uracil (U), cu un zahăr cu cinci atomi de carbon sau pentoză, riboză sau dezoxiriboză, și un acid fosforic. La originea clasificării lor în două categorii fundamentale se află structura pentozei: **acizii ribonucleici** (ARN) conținând riboza și **acizii dezoxiribonucleici** (ADN), conținând dezoxiriboză. Diferite baze azotate le sunt comune celor două tipuri de acizi nucleici, în afară de U, înlocuit de T în ARN. Ordinea de succesiune a bazelor și combinațiile lor specifice (C-G, A-T sau A-U pentru ARN) dau o identitate specială fiecărui polinucleotid. Uniți cu proteine bazice, ei formează nucleoproteinele, constituenți esențiali ai nucleelor și ai citoplasmei oricărei celule animale sau vegetale. ADN se găsește aproape exclusiv (90%) în nucleele celulare, el este un constituent esențial al cromozomilor* și are drept funcție stocarea patrimoniului genetic și transmiterea acestuia în timpul diviziunii celulare; el conține informația pentru dirijarea sintezei proteinelor celulare. ARN, care se găsește mai cu seamă în citoplasmă, joacă un rol important în biosinteza proteinelor și în exprimarea fenotipică* a genotipului*.

U. Spampinato
(S. D.)

Acid ribonucleic -» Acid nucleic

Acmestezie
Percepție tactilă a unui vârf ascuțit (ac) care nu provoacă totuși o senzație* dureroasă.

M. Richelle
(S. D.)

Acomodare
Acomodarea este activitatea prin care schemele* de acțiune și de gândire se modifică la contactul cu obiectul sau în timpul procesului de asimilare* reciprocă. Această activitate poate fi mai mult sau mai puțin spontană (acomodare de scheme reflexe sau automatizate) sau voluntară, dirijată și gândită (acomodarea unei teorii științifice la elemente noi). Acomodarea este deci, mai cu seamă, momentul activității psihologice în timpul căruia elementele din jurul unei scheme sau al unui ansamblu de scheme pot contribui la organizarea schematismului acțiunii sau gândirii. Această contribuție poate fi făcută fie prin intermediul unor procese de nivel inferior (întărirea legăturilor interneuronale), fie prin intermediul unor procese mentale (selecția de ipoteze etc).

J.-J. Ducret
(S. D.)

Acomodare vizuală
Ajustare a puterii dioptrice a ochiului pentru a face să converagă razele luminoase ale unui obiect apropiat chiar pe retină și să asigure claritatea imaginilor percepute. La om, această ajustare se obține datorită schimbărilor de curbură ale cristalinului sub acțiunea mușchilor ciliari asupra fibrelor elastice și transparente ale cristalinului. Mecanismul de acomodare este inconștient (ajustare parasimpatică) și își pierde din putere odată cu vârsta; ceea ce rezultă este **prezbitismul.** O carență de acomodare, care se referă la lungimea axului optic, plasează focarul convergenței razelor luminoase dincolo de retină, ducând la **hipermetropie;** o exagerare de acomodare situează focarul de convergență al razelor luminoase în fața retinei ducând la miopie*. Astigmatismul, legat de o curbură neregulată a corneei, constituie un alt defect optic care împiedică acomodarea.

R. Genicot
(S. D.)

Acromatic
Caracterizează o lumină necolorată a cărei radiație are un spectru de egală energie (x = y = **z** = 1/3 din spectrul vizibil); caracterizează de asemenea o culoare de suprafață albă ideală care are aspectul de iluminant precedent și care dă o senzație fără tonalitate cromatică (alb, gri sau negru,

după nivelul energetic). Comisia Internațională a Iluminatului a definit un punct acromatic care este de puritate nulă pe diagrama colorimetrică. In reprezentarea tridimensională a solidului culorilor, punctele acromatice corespund axei luminanțelor.

R. Genicot
(S. D.)

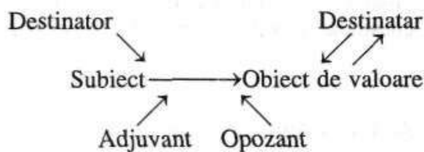
Act

Unitate de comportament* care constituie un tot legitim izolabil în fluxul continuu al conduitelor*, nu din motive de comoditate pentru observator, ci datorită semnificației sale funcționale în organizarea subiectului. într-o analiză de tip behaviorist*, această semnificație poate fi raportată la efectul asupra mediului, efect care la rândul său este izvor de întărire* sau de satisfacere a unei trebuințe* pentru **subiect. Pentru** etolog, actul își dobândește semnificația din funcția sa în adaptarea* animalului la nișa sa ecologică*. Pentru anumite psihologii ale personalității*, actul este un tot coerent, care leagă comportamentele în sensul îngust al termenului (mișcări, cuvinte) de trebuința care le servește de bază, de reprezentările* care le programează și de scopul care-i marchează rezultatul. Tradițional, se disting actele preparatorii, etape intermediare în urmărirea unui scop, și actele consumatorii* care aduc satisfacerea trebuinței (căutarea hranei, parada* nupțială, preparatoriile, referitoare la ingerarea hranei, la cuplare) (v. Acțiune, Operant).

M. Richelle
(S. D.)

Actant

în anumite curente de semantică*, desemnează pe diferiții protagoniști ai unei acțiuni sau ai unui eveniment: se poate afirma astfel că enunțul „Jean își curăță scrumiera cu un curățitor de pipă" este format dintr-un predicat* („curăță") și din trei actanți sau argumente* („Jean", „scrumieră" și „curățitor de pipă") cărora le pot fi atribuite cazuri* (respectiv: agent, obiect și instrument). în semiotica* narativă, această noțiune a fost introdusă de A.-J. Greimas (1966) pentru a desemna ceea ce V. Propp (1928) numea sfera de acțiune a personajelor unei povestiri* sau narațiuni*. în analiza acestui tip de discurs* se disting actorii (personaje dispunând de un nume propriu, de o identitate, de un caracter) și actanții (loc sau statut al actorului în structura povestirii). Același personaj poate fi succesiv Subiect-erou, apoi Opozant (cazul trădătorului). In același fel, locul actanțial al Subiectului poate, într-o poveste, să fie ocupat de mai multe personaje: cei doi frați mai mari (falși eroi), apoi prâslea (Subiectul-erou). Se întâmplă frecvent ca cel care dezvăluie eroilor obiectul căutării lor (Destinatorul) să fie în același timp Destinatarul*, adică cel căruia trebuie să-i fie remis Obiectul de valoare. Ceea ce este rezumat în **schema actanțială**:

Această abordare, care nu se aplică numai poveștilor, permite să se distingă în structurile narative o axă a dorinței sau a voinței (relația Subiect-Obiect), o axă a științei (Destinatorul comunică Subiectului o știință despre existența unui Obiect; Subiectul îi dăruiește Destinatarului Obiectul și, în schimb, Destinatarul recunoaște valoarea eroului) și o axă a luptei sau a puterii (Adjuvantul îl ajută pe erou, Opozantul îi contracarează planurile). Faptul că unele obiecte sunt mai mult sau mai puțin dezirabile (Obiecte de valoare) ne permite să înțelegem ce îi face pe eroi să alerge după ele. Pentru a distinge pe Subiecții-eroi de Antisubiecți (falși eroi) și a înțelege de ce unul reușește acolo unde ceilalți eșuează, este necesar să se introducă noțiunea de competență modală*. „ ,,

J.-M. Adam
(S. D.)

• GREIMAS A.-J. (1966), *Semantique structurale,* Larousse, Paris. — PROPP V. (1928). *Morfologiia skazi,* Nauka, Leningrad. Traducere (1970): *Morphologie du conte* (trad. E. Meletinski), Le Seuil, Paris.

Act de limbaj
Lui J. L. Austin i se datorează ideea că „a spune înseamnă a face": departe de a fi întotdeauna un tablou al realității evaluabile în termeni de adevărat/fals, o enunțare* verbală este în general un act care operează transformări asupra drepturilor și datoriilor publice ale interlocutorilor, evaluabil în termeni de succes/eșec. Actele cu caracter asertiv nu constituie decât un caz particular, alături de cereri (ordin, întrebare), promisiuni, verdicte (blam, condamnare), adresări rituale (salut, mulțumire), formule magice etc. Limba le oferă vorbitorilor mijloacele de a-și declara intenția de îndeplinire a acestor acte, eficacitatea unei astfel de enunțări rămânând o chestiune de norme* sociale (v. Docutoriu).

A. Berrendonner
(S. D.)

ACTH -> Adrenocorticotropină

Acting out
în traducerea operei lui S. Freud în engleză sunt folosiți termenii *to act out* și *acting out* pentru formele germanului *agieren.* S-a răspândit deci uzanța de a se recurge la gerunziul englez pentru a defini în franceză un sens special al verbului *agir* (a acționa) și anume procesul prin care un comportament se realizează în locul și în cursul actualizării unei fantasme inconștiente sau a reprezentării sale de „trecere la act"*. S-a propus și termenul de „punere în act". *To act out* înseamnă a acționa, punându-se accentul pe caracterul de completitudine a realizării actului. Din cauza necunoașterii acestui sens precis și acordându-se sufixului *out* un sens de exterioritate, s-a încercat în mod greșit să i se opună un *acting in* care ar însemna acționarea în cură, în opoziție cu *acting out* care s-ar aplica unei acționări în afara curei, servind la descărcarea unei exigențe pulsionale în locul investirii sale în transfer.
J. Lacan, în ceea ce-l privește, opune termenul *acting out* celui de trecere la act pentru a desemna înscenarea fantasmei inconștiente ca marcă semnificantă ținând locul unei interpretări absente.
J. B. Moreno a folosit termenul pentru a marca obiectivul imediat al exprimării scenice în psihodramă, în același timp finalitate imediată și mijloc terapeutic de expresie.

D.Widlbcher
(S.D.)

Activare
Creștere a excitabilității* sistemului nervos* central, fiind una dintre proprietățile acestuia, care duce la o creștere a nivelului de vigilență* a stărilor de alertă*, a atenției*. Mai mult decât de o stare sau de un nivel, este vorba de un proces dinamic constituit din trecerea de la un nivel la altul conform unui *continuum* mergând de la diferitele stări de somn* la numeroasele stări de veghe. Acest proces însoțește stările emoționale sau afective. Activarea rezultă dintr-un ansamblu de influențe excitatoare și inhibitoare de natură nervoasă și humorală. O **activare fazică** avându-și originea în formația reticulată* provoacă trezirea, pe când o **activare tonică** va întreține un nivel de vigilență mai mult sau mai puțin ridicat. Sistemul activator ascendent reticular este el însuși excitat de mesajele aferente, de factorii humorali din mediul interior și de mesajele corticofuge. Formația reticulată se proiectează asupra talamusului* și a cortexului* și asupra neuronilor spinali implicați în motricitate*. Intensitatea activării se traduce în mod direct și specific la nivelul electrogenezei cerebrale (electroencefalografe*), al controlului aferentelor senzoriale, al activităților motrice (spontane sau reflexe), al marilor funcții fiziologice (respirație, circulație), dar și al atenției și reacțiilor emoționale* și hormonale. în această privință nu pare să existe o covariație între diverșii indici fiziologici sau psihobiologici. Activarea sistemelor fiziologice, care este o

condiţie a experienţei emoţionale, este adesea anterioară activării cerebrale şi poate exista fără o cunoaştere a stimulului care i-a dat naştere. Această activare neurovegetativă şi rapidă are valoare de supravieţuire. Somnul a fost considerat iniţial ca un proces de dezactivare cerebrală de origine reticulară, dar mai târziu au fost evidenţiaţi centrii activi în declanşarea somnului. S-a stabilit o legătură între creşterea activării şi capacităţile sau performanţele* organismului; această legătură are forma unui U inversat, sugerând că unui nivel de activare optimal îi corespunde o vigilenţă optimală permiţând cea mai bună performanţă posibilă. Totuşi această lege generală este acum contestată în măsura în care un nivel de activare ar fi contingent sau specific unei stări date a organismului.

R. Dantzer, M. Le Moal, B. Soumireu-Mourat
(S. D.)

Activă

în pedagogie, denumirea de metode active se referă la un ansamblu de demersuri care, dincolo de nuanţele teoretice şi practice, ţin de unul şi acelaşi principiu: învăţarea* se operează datorită comportamentului* activ al elevului; acesta învaţă ce face el însuşi şi nu ce face profesorul. Toate metodele active tind deci să asigure participarea celui care învaţă la construirea culturii, abilităţilor, atitudinilor şi valorilor sale, a sănătăţii sale fizice şi mentale. In acest context, lucrările lui J. B. Caroll, B. S. Bloom şi A. Harnischfer au demonstrat că factorul „timp investit în mod activ în sarcinile de învăţare" *(active learning time* sau *time-on-task)* este, împreună cu ocazia de a învăţa *(opportunity to learn),* foarte predictiv pentru succesul său.

în psihanaliză, expresia de tehnică activă a fost introdusă de S. Ferenczi pentru a desemna un demers care se abate de la neutralitatea* proprie psihanalizei clasice: analistul recurge la injoncţiuni, prohibiri, gesturi tandre, mărturisiri asupra propriilor sale probleme psihologice, pentru a stimula pacientul în a se elibera de efectele vechilor sale traumatisme.

In ştiinţele umaniste şi mai ales în psihologia socială, expresia de **cercetare activă** (datorată lui K. Lewin) se aplică metodelor care acordă cercetătorului un statut de observator participant; studierea unui subiect sau a unui grup este socotită inseparabilă de aceea a efectelor (modificărilor) produse asupra subiectului de cercetarea însăşi. _. . . _ _ ,

D. Anzieu şi *G. De Lanasheere*
(S. D.)

Activitate

Ansamblu de mişcări* sau de acţiuni* (eventual interioare, mentale*) produse de un organism. Termenul a rămas la fel de imprecis în vocabularul psihologiei ca şi în limbajul curent, de vreme ce el desemnează atât mişcări oarecare, chiar dezordonate şi nefinalizate sau pur şi simplu repetitive, cât şi înlănţuiri de acţiuni coordonate între parteneri sociali. Astfel, vom vorbi de activitate **locomotorie spontană** în legătură cu comportamentele de deplasare* nespecifice ale unui animal, înregistrate cu ajutorul unui actometru*, de **cicluri de activitate** în legătură cu fazele de veghe activă care se opun fazelor de odihnă şi de somn în cursul ciclului circadian*, şi într-un sens cu totul diferit, în didactică*, de **activitate de grup** sau de clasă pentru a desemna o formă de învăţare* şcorară care implică o participare activă a elevilor. ,. „. , „

M. Richelle
(S. D.)

Activitate de deplasare —> Deplasare (Activitate de —)

Activitate de substituire -» Deplasare (Activitate de —)

Activitate psihică

Noţiunea de activitate psihică corespunde unei exigenţe de transformare calitativă impusă aparatului* psihic datorită legăturilor sale cu corporalul şi cu intersubiectivitatea şi din cauza funcţionării sale interne : travaliul pulsiunii*, travaliul visului*

și travaliul doliului* fiind prototipurile acesteia, degajate de S. Freud.
Activitatea psihică în grupuri privește transformările efectuate de membrii grupului pentru a constitui un grup (identificări imaginare, refulare, producere de simptome și de semnificanți comuni, contribuția la idealul comun), pentru a se detașa de alianțele inconștiente și a accede la o subiectivitate individuantă. Activitatea psihică individuală se efectuează prin activitatea psihică a intersubiectivității și a grupului însuși: conceptul de aparat psihic grupai* explică această corelație. J _,

R. Kaes
(N. C.)

Activitate psihică creatoare
S. Freud a analizat activitatea psihică a visului* și pe cea a doliului*, dar a schițat numai studiul activității psihice de creație, mai ales în cursul autoanalizei* sale. D. Anzieu a sintetizat cercetările asupra acestei probleme și a distins cinci faze:
1. căderea regresivă în inconștient, în special prin intermediul viselor și al amintirilor din copilărie;
2. înregistrarea de către conștiință a intuiției directoare a operei care urmează să apară și a cărei valoare este recunoscută de un interlocutor care îi este ecoul;
3. construcția conștientă și voluntară a unei teorii, a unei opere, a unei logici care sistematizează această intuiție;
4. munca perseverentă, îndârjită, adesea pusă sub semnul întrebării, de compoziție a operei prin stimularea și controlul supraeului*;
5. în sfârșit, decizia de a considera opera ca terminată și de a o supune aprecierii publicului, cu riscul unei răniri narcisice pentru autor și cu prețul renunțării la stăpânirea destinului operei.
O creație anume nu parcurge în mod obligatoriu toate aceste faze, nici nu urmează ordinea indicată mai sus. Secvențe ale mai multor faze se pot repeta sau inversa în cursul activității creatoare.

D. Anzieu
(N. C.)

Activitate redirijată
Activitate care apare atunci când obiectul spre care este dirijat un comportament se modifică sau dispare brusc. Animalul este atunci condus să-și orienteze aceeași structură comportamentală spre o țintă diferită. Spre exemplu, în cursul unei interacțiuni agonistice* între două păsări, când una dintre cele două antagoniste fuge, învingătoarea își va redirija loviturile de cioc asupra solului sau oricărui alt obiect din apropiere.

^?. *Campan*
(S. D.)

Actograf
Aparat destinat detectării, localizării, măsurării* și înregistrării automate a activității* comportamentale, chiar în condiții seminaturale. în general, locomoția* este considerată în acest caz ca reflectarea acestei activități, îndeosebi pentru studierea comportamentului vertebratelor superioare. Există totuși și diferite versiuni destinate examinării amănunțite a altor aspecte ale activității, cum ar fi ridicarea verticală a corpului, comportamentele alimentare* sau explorarea* disociată a locomoției. Cel mai adesea, actografele se bazează pe procedee de înregistrare electromecanică (de ex.: roata de activitate*) sau fotoelectrică. Unele aparate, cu destinații mai generale, înregistrează activitatea comportamentală cât se poate de complet, incluzând maximumul de mișcări, reunite într-un singur montaj cu ajutorul unor colectori electronici. Atunci când înregistrarea privilegiază măsurarea, se vorbește mai degrabă de actometru și actometrie. Este vorba de un instrument de bază în cercetarea comportamentului animal, mai ales în cronobiologie*, în psihologia comparată*, în etologie* și în psihofarmacologia experimentală.

E. Tirelli
(S. D.)

Actometru -* Actograf

Act ratat
Termen specific psihanalizei care desemnează ratările acțiunilor de obicei reușite.

Subiectul* impută eșecul întâmplării sau neatenției când, de fapt, el își îndeplinește o dorință inconștientă. Actul ratat este din acest punct de vedere un act reușit S. Freud a grupat ratările și tangențele acțiunii, vorbirii, memoriei, pentru a le apropia de simptom* ca formație de compromis* între intenția conștientă a subiectului și ceea ce este refulat.

B. Brusset
(S. D.)

Actuală (Nevroză —)
Sub acest nume S. Freud a regrupat, foarte devreme în opera sa, nevroza de angoasă*, neurastenia*, apoi ipohondria*, ca neținând de psihanaliză. El le opune, după criteriul determinismului lor, psihonevrozelor ale căror simptome sunt expresia simbolică a conflictelor infantile așa cum le actualizează transferul*. In nevrozele actuale, simptomele ar rezulta direct din efectele somatice și nu psihice ale insatisfacției sexuale în viața prezentă a subiectului: lipsa de descărcare în nevroza de angoasă, inadecvarea sa în cazul neurasteniei.
Acest model teoretic este cel al primei teorii freudiene a angoasei ca transformare fiziologică, automată, cantitativă pornind de la un prag și ireversibilă a *libido*-uhii* în angoasă de îndată ce ea nu mai poate fi legată de reprezentări. Pentru S. Freud, simptomul nevrozei actuale este foarte des nucleul și stadiul precursor al simptomului psihonevrotic.

Dezvoltările ulterioare ale acestei noțiuni destul de desuete s-au făcut în două direcții : pe de o parte, coexistența, frecventă din punct de vedere clinic, de simptome actuale în legătură cu conflictele și insatisfacția (nu numai a pulsiunilor sexuale, ci și a narcisismului și a pulsiunilor agresive) și de simptome datorate unor conflicte infantile pune problema articulării lor; pe de altă parte, teoriile psihosomatice, în care același model a avut importante prelungiri (noțiunea de slăbire a mentalizării* și a elaborării fantasmatice preconștiente*) în școala lui P. Marty.

B. Brusset
(S. D.)

Actualizare
Intr-un prim sens, care este și sensul specific atribuit în psihologie, actualizarea desemnează procesul prin care un individ își mobilizează propriile potențialități și le exprimă într-un comportament observabil : este trecerea „de la putere la act" în confruntarea cu situații revelatoare (în special conflictuale). In psihologia personalității, se utilizează, de asemenea, termenul cvasisinonim de actuație (a unei tendințe sau potențialități).
In al doilea sens, mai general, actualizarea desemnează fie procesul care face ca un eveniment sau un comportament să treacă de la o stare virtuală la una actuală, fie procesul prin care un element al trecutului este reintrodus în prezent (actualizarea unei opere).

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Actualizare (Trebuință de —)
Este, după H. Murray, dorința de a surmonta obstacolele, de a exercita o putere, de a realiza ceva greu cât mai bine și mai repede posibil. După D. McClelland, ar fi resortul principal al motivației* pentru muncă, funcționând prin întărire*: fiecare se străduie să reușească în activitățile și situațiile în care a avut deja succes. Este și nivelul cel mai ridicat al ierarhiei trebuințelor* propuse de A. H. Maslow, și una din cele trei trebuințe fundamentale ale teoriei motivației a lui C. P. Alderfer.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Actuație -> Actualizare

Acționa(A) -» Trecere la act

Acțiune
Termen foarte polisemie care, în accepția sa cea mai generală, desemnează orice proces prin care un organism identificabil (agent) emite un comportament* (sau o secvență de comportamente coordonate) producând un efect observabil asupra lui însuși sau asupra mediului înconjurător. Această noțiune poate dobândi o semnifi-

cație mai precisă care rezultă fie dintr-o centrare deosebită asupra uneia din cele trei componente ale sale majore (agent/comportament/efect), fie din restricții puse asupra definirii lor. Anumite accepții dovedesc o centrare aproape exclusivă asupra efectului (acțiunea frigului asupra unui organism, acțiunea socială); altele pun condiții asupra naturii comportamentului (care trebuie să fie „activ", în opoziție cu „inactiv", și care se concretizează în mișcări observabile); altele pun restricții asupra statutului agentului, al cărui comportament ar trebui să provină dintr-o intenție* și, în consecință, ar implica o reprezentare* a efectului său (v. Scop).

Curentul „semantica acțiunii", reprezentat îndeosebi de P. Ricceur, face deosebirea netă între acțiune și mișcare. Aceasta din urmă este un comportament, emis desigur de un organism și care produce eventual un efect, dar care este controlat de o „cauză" internă sau externă. Cât despre acțiune, ea ține de voința* conștientă a agentului, care manifestă o intenție privitoare la efect (noțiunea de „motiv").

Cu excepția curentelor fenomenologice, psihologia a adoptat în general o concepție mai largă a acțiunii, care nu implică în mod necesar intenția și care este centrată asupra rolului pe care-1 joacă în dezvoltarea* cognitivă sau afectivă. „La început a fost acțiunea"; acest enunț concluziv al lui Faust ilustrează postulatul fundamental al cognitivismului* lui Piaget și al interacționismului* social al lui A. N. Leontiev.

în concepția lui J. Piaget, orice comportament de schimb între organism și mediu constituie o acțiune, în sensul că organismul-agent transformă aici mediul și se modifică în contact cu el (v. Asimilare și Acomodare) și orice cunoaștere* purcede din acțiune. încă de la naștere, acțiunile sugarului se repetă și se aplică într-un fel asemănător la situații comparabile; prima formă de inteligență* (stadiul* senzoriomotor*) se concretizează atunci în scheme* de acțiune, adică în structuri care coordonează elementele comune la diferite aplicări ale aceleiași acțiuni. Emergența capacității de reprezentare (v. Funcție semiotică) rezultă din interiorizarea* acestor scheme, care se reconstruiesc pe plan mental și dau naștere operațiilor* de gândire* propriu-zise.

Pentru A. N. Leontiev, orice schimb organism-mediu se înscrie în cadrul activității*, adică al unei structuri de comportamente orientate de un, .motiv" sau finalitate de specie (de ex., activitatea de vânătoare al cărei motiv este supraviețuirea). La om, activitatea poate să se descompună în acțiuni sau structuri de comportament care nu sunt direct articulate pe motiv, ci sunt orientate de un scop intermediar conștient (a pune pe goană vânatul într-o direcție dată); aceste acțiuni sunt coordonate și articulate la motivul de specie în cadrul cooperării și interacțiunilor sociale*. In această concepție, operațiile* sunt definite ca acțiuni automatizate și inconștiente, iar gândirea rezultă din interiorizarea acțiunilor și a operațiilor,

în psihanaliză*, acțiunea se definește ca ansamblu de operații prin care un agent urmărește să reducă tensiunile* care îl motivează; S. Freud a făcut diferența între operațiile aloplastice* (transformări materiale sau simbolice ale lumii exterioare) și operațiile autoplastice* (modificări fiziologice sau mentale ale agentului),

în psihopatologie, sub termenul de apraxie* se desemnează dezorganizările de acțiuni practice (de ex., șirul de mișcări de realizat pentru a aprinde un trabuc), rezultat al unor leziuni pe emisfera stângă a creierului. , _ „

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Acțiune asociativă -» Coacțiune

Acțiune de masă **(Lege a** —) -» Engramă

Acțiune (Potențial de —) -* Potențial de acțiune

Acuitate vizuală

Capacitatea de a vedea distinct detaliile unui obiect și deci de a discrimina spațial mediul înconjurător. Din punct de vedere

cantitativ, acuitatea vizuală este reprezentată în două feluri: ca inversul unghiului minimal de resorbție (în minute de arc); este vorba de acuitatea vizuală de resorbție, sau acuitatea vizuală minimală separabilă; sau ca fracțiunea lui Snellen, care se măsoară cu ajutorul literelor sau al inelelor lui Landolt sau cu obiecte echivalente (optotipuri). Media clinică a acuităților vizuale variază între 14/10 și 10/10. Acuitatea vizuală variază în funcție de regiunea retiniana studiată: ea este maximală la fovea*; ea variază și în funcție de luminarea* generală, de contrast*, de culoare* și de tipul de test, de timpul de prezentare, de erorile de refracție ale ochiului etc.

R. Genicot
(S. D.)

Aculturație

Memorandumul dat de *Social Science Research Council* în 1936 o definește ca „ansamblul fenomenelor care rezultă din contactul direct și continuu între grupuri de indivizi de culturi diferite, cu schimbări subsecvente în modelele *(patterns)* originale ale unuia sau ale celor două grupuri".
Această definiție a aculturației a fost contestată pe baza etimologiei. Ideea de acces la cultură vine de la prefixul *ad,* ceea ce ar favoriza interpretarea fenomenului ca o mișcare a culturilor lumii a treia spre cele din Occident: conotație evitată în expresia englezească inițială de *culture contact.* De unde preferința, în America Latină, pentru **transculturation.** Dar textul explicitează posibilitatea mișcării celor două culturi una spre alta. Pe de altă parte, pentru a dezarma o altă critică, nu se exclude nicidecum posibilitatea situării cauzelor schimbării subsecvente în afara culturilor, în contextul istoric și social.
Memorandumul face din aculturație o modalitate de schimbare culturală și o distinge de difuziune (trăsături trecând de la o cultură la alta) care, de asemenea, poate fi făcută în afara contactelor între grupuri, în sfârșit, între acestea din urmă se poate institui o relație asimetrică implicând o tendință de superioritate a unuia din cele două. Astfel, membrii unui grup pot merge până la **asimilare culturală,** prin adoptarea totală a sistemului celuilalt grup. Cel mai adesea vor avea loc manipulări diversificate ale celor două coduri, ducând la poziționări variate, dintre care unele vor fi resimțite ca o integrare în unul dintre grupuri.

C. Camilleri
(S. D.)

Acumulare

Anumite păsări și multe rozătoare desfășoară, în acele momente ale anului (în general toamna) care corespund producției masive de alimente conservabile pe timp îndelungat (fructe uscate, ghindă, grăunțe), o intensă activitate locomotorie și exploratorie* și recoltează, transportă și acumulează, în ascunzători dispersate sau concentrate, în adăposturi, cuiburi sau vizuini, importante rezerve de hrană. Acestea sunt exploatate treptat în timpul perioadelor de foamete. Păsările dau dovadă de o memorie remarcabilă în a-și găsi și exploata majoritatea alimentelor ascunse; de altfel, ele contribuie și la regenerarea pădurilor. Animalele care hibernează se trezesc din când în când ca să ronțăie din rezerve. Acumularea este un comportament sezonier bazat pe un ritm endogen. Masacrele pe care le fac anumite carnivore în cazul unor prăzi deosebit de abundente și accesibile (rozătoarele, păsările de curte) și pe care după aceea le îngrămădesc.și le exploatează țin de același caracter de oportunitate.

J.-C. Rouwet
(S. D.)

Acustică

Știință a sunetelor*, acustica face apel în mod obligatoriu la psihologie în măsura în care obiectul ei se referă la o parte a universului fizic, vibrațiile* audibile, captate de organismul viu. Psihoacustica*, disciplină de frontieră, reunește domeniile care implică mai direct participarea psihologului. Acustica constituie o disciplină de bază a psihologiei muzicii*.

în forma lui adjectivală, acest termen se referă la tot ceea ce privește sunetele audibile: stimul, izolare etc.

M. Richelle
(S. D.)

Adaptare
Pentru biolog, adaptarea are mai multe accepții: adaptările evolutivă, fiziologică, senzorială, învățarea. Pentru neurobiolog și psihobiolog, este vorba de un proces dinamic de schimbare, dezvoltat în mod voluntar sau involuntar, în scopul replasării organismului într-o poziție mai avantajoasă față de mediul său intern sau de mediul înconjurător, și presupunând capacitatea de a învăța. Mijloacele puse în joc sunt de ordin psihologic sau biologic, integrat sau elementar. Comportamentul* este medierea cea mai des folosită pentru plasarea organismului într-o situație mai puțin amenințătoare, pentru satisfacerea trebuințelor sale și, în ultimul rând, pentru asigurarea supraviețuirii sale, precum și a speciei sale. Un obstacol, trebuința, constrângerea, schimbarea etc. obligă la o mobilizare a organismului, care încearcă prin comportament să-și mențină echilibrul* anterior sau să se ajusteze și să creeze un nou echilibru compatibil cu supraviețuirea sa. Căutarea acestui echilibru este o necesitate psihobiologică. Orice modificare a mediului intern sau a mediului înconjurător care poate pune în cauză supraviețuirea individului sau a speciei, orice atingere adusă bunăstării sau echilibrului său fizic și psihologic declanșează procese dinamice care vor concura pe căi adesea complexe la reducerea sau la suprimarea consecințelor defavorabile ale constrângerilor, agresiunilor, conflictelor, schimbărilor. Studierea capacităților de ajustare* constă în a cunoaște ceea ce depinde de situația care trebuie înfruntată, de experiența subiectului, de patrimoniul său genetic. Adaptarea rezultă din punerea în joc a funcționării sistemului nervos, a mecanismelor endocrine și imunologice. Nu este deloc absurd să ne gândim că cercetările asupra căilor de adaptare și asupra mecanismelor psihobiologice de ajustare ne vor permite să înțelegem mai bine dezadaptarea decurgând din eșecul funcțiilor biologice, perturbările funcțiilor nervoase, ineficienta sau inadecvarea răspunsurilor emise. Creierul nu apare aici decât ca unul dintre elementele care concură la homeostazie*. Pe plan neurofiziologic, adaptarea folosește serii ordonate și emergente de secvențe comportamentale, de la reflexele* simple la condiționări* asociative, de natură inhibitoare sau excitatoare. Orientarea*, alerta*, amprenta*, sensibilizarea*, facilitarea* și inhibiția* latente, condiționările de diferite ordine etc. constituie exemple de mecanisme neurobiologice adaptative. La nivelurile mai elementare, receptorii senzoriali, sinapsele și rețelele, diferitele mecanisme foarte sensibile de reglare permit adaptarea la stimul.

M. Le Moal
(S. D.)

Adaptare (Clasă de —) -» Clasă pregătitoare

Adaptare lingvistică
Numeroase observații au revelat faptul că adultul, îndeosebi mama, își adaptează producțiile verbale la capacitățile lingvistice ale copiilor cărora li se adresează. Aceste adaptări ar facilita însușirea limbii materne de către copil. Modificările puse în evidență în limbajul matern adresat copilului se referă mai ales la aspecte prozodice (ridicarea tonului, încetinirea debitului), lexicale (limitarea vocabularului folosit la cuvinte frecvente) și morfosintactice (reducerea complexității sintactice). Asemenea modificări în funcție de nivelul lingvistic al interlocutorului se observă începând de la vârsta de 4 ani, la copilul care se adresează unui copil mai mic decât el, dar aceste modificări nu se operează deliberat înaintea vârstei de 7-8 ani. La copiii mai mici, ca și la adulți în interacțiunile zilnice cu copiii mici, aceste adaptări lingvistice par să se efectueze în mod inconștient.

J.-E. Gombert
(S. D.)

Adaptare socială
Adaptarea socială relevă un proces complex de interacțiuni permanente, dinamice și dialectice, între un individ și membrii societății care îi recunosc identitatea*, capacitățile*, locul și statutul. Ea rezultă mai ales din armonizarea între două mari sisteme de reglare, dintre care unul se referă la relațiile interpersonale în grupuri naturale și instituționale, iar celălalt la relațiile formale cu organizarea socială și sistemul ei de valori* dominante.

J. Selosse

Adaptometru
Aparat care servește la măsurarea variațiilor pragului* de luminanță* la stimulări mai mult sau mai puțin prelungite. Acest termen desemnează, în cele mai multe cazuri, un dispozitiv de măsurare a adaptării* vizuale, adică de evaluare a schimbărilor treptate ale sensibilității organului vizual atunci când întunericul succedă unei luminări puternice.

R. Genicot
(S. D.)

Adenohipofiză -* Hipofiză

Adezivă (Identificare —)
Mod primitiv de identificare descris de E. Bick ca fiind caracteristic autismului*, fie normal primar, fie patologic. El constituie, împreună cu identificarea proiectivă*, una din cele două forme ale identificării narcisice. El apare într-o reprezentare bidimensională a lumii, pe când identificarea proiectivă se produce într-o lume tridimensională. Copilul, speriat de realitatea externă și internă și de orice perspectivă de separare, trăiește lipit de mama sa (vezi instinctul de Agățare al lui I. Hermann și fantasma unei piei comune, după D. Anzieu). Această lipire îl liniștește, el are capul sec și imită mecanic obiectele și persoanele.

D. Anzieu
(S. D.)

Adicție
Termenul englez *addiction* se răspândește ca sinonim cu toxicomanie*, asuetudine* sau obișnuință. El desemnează, cu o conotație mai activă decât echivalenții săi din franceză, conduita de consumare a unui drog* care provoacă dependența* -fizică și/sau psihologică.

M. Richelle
(S. D.)

Adolescență
Adolescența este o fază de restructurare afectivă și intelectuală a personalității*, un proces de individualizare și de metabolizare a transformărilor fiziologice legate de integrarea* corpului sexuat. Este greu de precizat, la ora actuală, sfârșitul adolescenței câtă vreme numeroși adolescenți își prelungesc procesul de personalizare*. Ea constituie un câmp psihologic privilegiat pentru studierea schimbării* (R. Doron, 1970). Schimbările sunt subîntinse prin renașterea mișcării de separare/individualizare a micii copilării; prin reactivarea conflictului* oedipian; prin desprinderea de imaginile parentale infantile și prin reatașarea de noile obiecte libidinale; prin raporturi defensive față de un ideal al eului și de pulsiunile pentru stabilirea unui nou echilibru narcisic (refulare, deplasare, refuz, clivaj, intelectualizare, ascetism, proiecție). Adolescența este în felul acesta un moratoriu infiltrat cu o problematică identificatorie: esențialul constă din negocierea doliilor, a pierderilor și a deziluziilor până în momentul în care subiectul* poate să-și asume separarea și diferențierea în autonomie*.

Din punct de vedere intelectual (B. Inhelder și J. Piaget, 1955), ea se caracterizează prin gândirea formală, raționamentul ipotetico-deductiv, descoperirea noțiunii de lege; stăpânirea posibilului de către gândire* poate atunci să ducă la un egocentrism metafizic; dar ea mai permite subiectului și să conceapă proiecte de viitor, precum și mari idealuri. Formele clinice ale adolescenței comportă și o originalitate juvenilă (M. Debesse, 1936) considerată drept normală, sentimente* de izolare și preocupări obsedante referitoare la imaginea corpului*, în care se înfiripă grave tulburări mentale si atitudini de sfidare și

de dependență, care provoacă agresiune șideviantă*. *E.JalleyșiJ.Selosse*
(S. D.)

• DEBESSEM. (1936), *La crise d'originalite juvenile,* Alean, Paris. — DORON R. (1970), *La vie affective de l'adolescent inadapti. Changement et personne,* Dunod, Paris. — INHELDER B. și PIAGET J. (1955), *De la logique de l'enfant â la logique de Vadolescent,* PUF, Paris.

Adopție

Din punct de vedere istoric, adopția este o practică socială legalizată în scopul păstrării integrității unui patrimoniu și al transmiterii unei puteri sau a unui titlu în lipsa unui moștenitor natural. Din punct de vedere psihologic, adopția răspunde dorinței de a fi părinte și satisface diferite motivații* (generozitate, solidaritate, interese particulare). Cuplurile sterpe care adoptă caută să-și îndeplinească dorința* narcisică și să-și depășească trauma sterilității resimțită ca o mutilare. Este vorba de a asuma, printr-un act social și nu medical, o filiație*, de a asigura copiilor adoptați o „familie" și de a se apăra de angoasa* nimicirii. Fantasmele parentale putând fi satisfăcute după un model arhaic de dominare* și de atotputernicie, legea prevede anumite criterii de selecție a părinților

C. *Prevost* și /. *Selosse*
(S. D.)

Metoda adopțiilor. Cazurile de adopție permit disocierea factorilor genetici și/sau de ambient prenatal și factorilor de ambient postnatal în asemănarea dintre indivizi la o anume trăsătură luată în considerație. Compararea între descendenții abandonați și părinții lor biologici oferă informații asupra gradului de asemănare ce poate fi atribuit factorilor genetici și de ambient prenatal. Compararea între descendenții adoptați și părinții lor adoptivi dă o estimare a efectului ambientului postnatal. Metoda presupune ca ambientul postnatal să rămână constant, oricare ar fi caracteristicile copiilor adoptați, condiție care nu este niciodată realizată în cazul populațiilor naturale. Această metodă a fost utilizată pe scară largă la populații animale și umane (v. Genetica comportamentală). Atunci când este aplicată la populații umane, ea se lovește de limitări importante de vreme ce este imposibil să se controleze variațiile genotipului*. Un exemplu de plan de adopții complet poate fi oferit de studierea efectului asupra nivelului de inteligență al copiilor adoptați pe care-1 au anumite caracteristici ale unui mediu considerat favorabil sau defavorabil în funcție de categoriile socioprofesionale de apartenență ale părinților biologici și adoptivi. Se arată că există atât un efect al părinților biologici, cât și unul al părinților adoptivi asupra performanțelor observate la acești copii. Eroarea constă în a interpreta efectul exercitat de părinții biologici ca un efect de genotip, ceea ce ar însemna să se considere *apriori* că toate evenimentele care se desfășoară între momentul conceperii și cel al plasării în familiile adoptive au un efect nul. La animal, această metodă, combinată cu altele, a permis să se pună în evidență unele efecte ale variabilității genotipurilor, ale variabilității ambientelor, ca și ale interacțiunilor* genotip-ambient.

M. Carlier si *C. Desfors.es*
(SD.)

Adrenalină

Catecolamină care derivă din noradrenalină* prin metilare. Enzima răspunzătoare de această reacție, feniletanolamina N-metiltransferază, are o distribuție foarte restrânsă:

1. în câțiva neuroni din trunchiul cerebral* care proiectează împreună cu neuronii noradrenergici vecini spre creierul mare (în special hipotalamus*) și spre măduvă*;
2. într-o subpopulație de celule medulosuprarenale, care eliberează adrenalina în curentul sanguin (acțiune hormonală), ca răspuns la stimulările emoționale și metabolice (hipoglicemie).

Acțiunile periferice sunt exercitate mai cu seamă prin intermediul unor receptori* de tip beta. Aceștia sunt:

1. o creștere a concentrării plasmatice a metaboliților energetici, glucozei (prin glicogenoliză) și acizilor grași liberi (prin lipoliză);
2. o destindere a fibrelor musculare netede (vasodilatare);
3. o creștere a forței și a frecvenței contracțiilor cardiace. La nivelul sistemului nervos central acțiunile sale proprii sunt încă puțin înțelese.

P. Mormede
(S. D.)

Adrenocorticotropină (ACTH)
Polipeptidă lineară a 39 de aminoacizi, sintetizată și eliberată în circulația generală de celulele carticotrope ale lobului anterior al hipofizei* și răspunzătoare de activarea* sintezei hormonilor* glucocorticoizi* de către cortexul suprarenal. Cei 24 de acizi aminați* din partea aminoterminală a moleculei, a cărei secvență este identică la toate speciile studiate, sunt necesari și suficienți activității sale biologice. Secreția de ACTH este controlată, în principal, de corticoliberină, elaborată de neuronii parvocelulari ai nucleului paraventricular al hipotalamusului* și secretată la nivelul proeminenței mediane în vasele porte hipotalamo-hipofizare. ACTH-ul derivă dintr-un precursor multifuncțional, proopiomelanocortina, care se găsește și la originea [3-endorfinei și a hormonilor melanotropi. Aceste peptide* sunt eliberate în același timp cu ACTH, dar rolul lor funcțional este încă puțin definit. ACTH-ul este eliberat atunci când organismul se găsește în situație de stres* sau de activare, în mod mai general de adaptare*.

P. Mormede
(S. D.)

Adualism
Noțiune introdusă de J. M. Baldwin pentru a descrie lipsa relativă de diferență în gândirea copilului între subiect și obiect, între eu și altul și între noțiunile care țin de spirit* și cele ce țin de materie. J. Piaget extinde această noțiune la conduitele senzoriomotorii arătând că, în primul stadiu al construirii realului, pentru copil nu există obiect în sensul realității „concepute" ca subzistând prin ea însăși și că, invers, copilul nu are conștiința corpului său ca un corp separat de mediu. Această nedisociere relativă între subiect și obiect, mai întâi pe planul acțiunii, apoi pe planul gândirii, este puțin câte puțin depășită datorită unor relaționali progresive de naturi diferite (spațio-temporale, intersubiective etc.).

J.-J. Ducret
(S. D.)

Adunare —> Readucere

Afagie -» Alimentar (Comportament —)

Afazie
Tulburare a limbajului oral și/sau scris ca urmare a unei leziuni a emisferei cerebrale dominante (v. Lateralizare). Punerea în legătură de către P. Broca (1864) a unei tulburări articulatorii a limbajului fără tulburarea comprehensiunii, cu o leziune care afectează baza celei de-a treia circumvoluțiuni frontale, apoi punerea în legătură de către C. Wernicke a unei tulburări a comprehensiunii fără tulburare articulatorie, cu o leziune care afectează partea posterioare a primei circumvoluțiuni temporale, urma să conducă la o concepție asociaționistă a diferitelor forme de afazie, după un model propus de L. Lichteim (1885). Acest model, criticat sau criticabil, propune o reperare semiologică eficace și o terminologie în general acceptată.
Ariile lui Broca și Wernicke sunt considerate sediul imaginilor motrice și auditive ale cuvintelor; aria lui Wernicke este legată printr-un fascicul asociativ de aria lui Broca, pe care o controlează. O leziune care afectează una sau alta din cele două arii se află la originea uneia sau alteia din cele două forme canonice de afazie:
- **Afazia lui Broca**: definită prin tulburări ale producerii limbajului (perturbări articulatorii, stereotipii, reduceri și chiar suprimări ale discursului), caracterizată și printr-o comprehensiune verbală prezervată sau cel puțin alterată. Numită inițial

afemie și afazie motorie. Legată de o leziune a părții postero-inferioare (sau bază) a celei de-a treia circumvoluțiuni frontale, numită aria lui Broca. Sediul acestei leziuni la nivelul emisferei stângi l-a condus pe P. Broca la descoperirea lateralizării cerebrale, descoperire atribuită și lui M. Dax. - **Afazia lui Wernicke**: definită printr-o tulburare a comprehensiunii limbajului, caracterizată și de absența tulburărilor articulatorii și de prezența parafaziilor*, chiar a unei jargonafazii. Numită și afazie senzorială. Legată de o leziune a părții posterioare a primei circumvoluțiuni temporale, numită aria lui Wernicke. Pornind de la aceste tulburări afazice, Wernicke a propus un model psihologic al funcționării cerebrale*, pe bază anatomică, sursă a tuturor interpretărilor asociaționiste* în neuropsihologie.

O leziune care afectează ambele arii se află la originea unei **afazii globale,** definită prin tulburări articulatorii și de comprehensiune majore; o leziune care afectează fasciculul de legătură dintre cele două arii produce o **afazie** de **conducție,** în care tulburarea de repetiție nu se asociază nici cu tulburarea articulatorie, nici cu tulburarea de comprehensiune. Fiecare din cele două arii trebuie legată de un centru al ideilor, ipotetic din punct de vedere anatomic, dar necesar din punct de vedere funcțional pentru elaborarea și comprehensiunea discursului. O leziune între acest centru și aria lui Broca produce **afazia** transcor**ticală motorie,** marcată printr-o producție verbală redusă, fără tulburări de repetiție; o leziune între centru și aria lui Wernicke produce **afazia transcorticală senzorială,** marcată printr-un discurs parafazic, tulburări de comprehensiune fără tulburări de repetiție. Fiecare din cele două arii este legată de un sistem motor efector pentru aria lui Broca, de un sistem auditiv receptor pentru aria lui Wernicke; o leziune poate afecta fiecare dintre aceste legături, responsabile respectiv de o **anartrie pură** sau **de** o **surditate verbală,** fără ca vreuna să afecteze limbajul.

La această schemă trebuie adăugate ariile considerate ca sediu al imaginilor vizuale și grafice ale cuvintelor, care permit explicarea alexiilor* și agrafiilor*. Un asemenea model nu permite luarea în considerare a afaziilor rezultate din leziuni ale structurilor anatomice subcorticale (talamus, capsulă internă, striatum) și numite **afazii subcorticale.** El nu permite nici explicarea sau localizarea unei forme frecvente de afazie, caracterizată prin dificultatea de a denumi (lipsa cuvântului sau anomie) și calificată **afazie amnezică.** Un asemenea tip de afazie, precum și condițiile de producere a tulburărilor afazice au justificat alte interpretări: modelul funcțional și ierarhic, care deosebește limbajul automat și limbajul prepozițional sau voluntar; modelul global, care încearcă să izoleze o tulburare centrală, comună tuturor formelor de afazie. Totuși, este periculos ca afazia să fie considerată o singură unitate; singularul acoperă de fapt diversele alterații care pot afecta procesele multiple aflate la originea producerii și comprehensiunii limbajului oral și scris (v. Neurolingvistică).

J.-L. Signoret
(D. F.)

• BROCA P. (1861), „Perte de la parole, ramollissement chronique et destruction partielle du lobe anterieur gauche du cerveau", *Bulletin de la Societe d'Anthropologie de Paris, 2,*235-238. — LICHTEIM L. (1885), „On Aphasia", *Brain,* 7, 433-184. — WERNICKE C. (1977), „The Aphasia Symptom-Complex: a Psychological Study on an Anatomic Basis", *în* G. H. EGGERT, *Wernicke's Works on Aphasia,* Mouton, La Haye, 91-145.

Afect

în psihologie, afectul este definit ca subiectivitate a unei stări psihice elementare, neanalizabilă, vagă sau definită, dureroasă sau plăcută, care se poate exprima masiv sau sub forma unei nuanțe, a unei tonalități. Spre deosebire de sentiment*, care este îndreptat spre un obiect, afectul este centrat asupra a ceea ce este resimțit în mod primar.

Psihanaliza îi dă un sens diferit. După S. Freud, orice pulsiune* se exprimă în cele două registre, ale afectului și reprezentării*. In sensul strict al cuvântului, afectul corespunde cantității de energie pulsională investită în reprezentare. Totuși, din punct de vedere descriptiv, se va avea în vedere exprimarea subiectivă în legătură cu această cantitate de investiție.

R. Jouvent
(S. D.)

Afectivitate

Noțiune cu o răspândire și cu o înțelegere destul de vagi, care înglobează stări total diferite, cum ar fi emoțiile*, pasiunile*, sentimentele*, anxietatea*, angoasa*, tristețea, bucuria și chiar senzațiile de plăcere* și de durere*. In mod tradițional, sunt opuse motricitatea*, cogniția* și afectivitatea, dar existența trăită de subiecți este, la drept vorbind, de nedefinit: după T. Ribot, conștiința își are izvorul în viața organică și în impresiile legate de contracțiile musculare și de mișcări. Această reducere epifenomenistă provine, la el, din faptul că este foarte greu de despărțit **conștiința afectivă** de conștiința intelectuală : noi legăm ființa de cunoaștere. S-a încercat clasificarea nivelurilor și formelor afectivității, plasând-o în comparație cu fenomenele motrice și reprezentative (T. Ribot), după funcția sa de reglare* sau de dereglare a acțiunii* (P. Janet și M. Pradines). Dar este posibilă și o altă atitudine, care constă în a recunoaște că „omul simte altfel decât știe... Conștiința afectivă, confruntată cu învățămintele rațiunii, exprimă punctul de vedere al euiui*" (F. Alquie, 1979, pp. 10 și 14). Oricare ar fi paradigma aleasă, manifestările afective pure, lipsite de conținut cognitiv sunt rare la om. J.-F. Le Ny consideră că rolul structurilor semantice (percepte*, imagini*, prototipuri, amintiri*) trebuie subliniat aici dintr-o perspectivă care scapă în același timp alternativei conștiinței și inconștientului, și pozitivismului S-R (stimul-răspuns). Psihologia modernă se străduiește să ia în considerare specificitatea experienței plăcerii, angoasei, dorinței*, dragostei*, de neînlocuit și comună tuturor.

E. Jalley și C. Prevost
(S. D.)

• ALQUIS F. (1970), *La conscience affective,* Vrin, Paris.

Afemie -> Afazie

Aferentă

Aferenta și **eferența** reunesc toate intrările senzoriale, hormonale, umorale, care duc informațiile* aferente la sistemul nervos*, precum și toate ieșirile care permit răspunsurile eferente, motorii, glandulare, comportamentale.

M. Le Moal
(S. D.)

Afiliere

Noțiune psihosocială care se referă la aderarea și participarea unui subiect* la un grup*. Afilierea este un proces selectiv și interactiv de identificare* cu și de către altcineva și de reprezentare* de sine, care contribuie la recunoașterea socială a unui individ. Sentimentul* de afiliere participă la evaluarea de sine pe bază de imagini* sociale elaborate în funcție de reprezentările valorificate prin asocierea aleasă. Afilierea ca procedură de integrare* poate fi efectuată conform unui ritual de probe initiatice.

J. Selosse
(S. D.)

Afinitate

Rezultă din relațiile interpersonale bazate pe interacțiuni perceptive și afective asociate cu scopuri și speranțe împărtășite. Afinitățile corespund calității unei anumite trăiri, legată de atracția și atașamentul* actual și reciproc între persoane care comunică și interacționează, de la semnul de acord cel mai fugitiv până la elanul unei întâlniri esențiale.

J. Selosse
(S. D.)

Afirmare de sine

Luare de poziție sau conduită* deliberată manifestată de către un subiect* care

dorește să prezinte o imagine* de referință* deosebită în comparație cu reprezentările* pe care el presupune că ceilalți i le atribuie. Afirmarea unei imagini proprii contribuie la structurarea conștientizării* de sine. Marcând o diferențiere* de ceilalți, ea exprimă o relație dialectică între trebuințele de exprimare, de autonomie și de recunoaștere socială. Afirmarea de sine satisface o problematică complexă de identificare*, care se poate înscrie într-un proces aventuros de revendicare identitară, prin angajament și asumare de risc realizate din fidelitate față de o anumită concepție despre sine și pentru a susține credibilitatea alegerilor făcute. , „ ,

/. Selosse

(S. D.)

After effect -» Consecutiv

Agățare -» Cramponare

Agitație

Expresie motrice* a excitației psihice rezultând dintr-o sporire a activității unei părți a funcțiilor care participă la activitatea psihică, fie că sunt comportamentale, emoționale sau cognitive. Ea se poate produce în diferite împrejurări sau în situații psihopatologice.

Agitația desemnează, în general, un nivel de activitate motrică marcat de lipsa de coordonare între diferitele secvențe de activitate, relativa lor ineficientă, caracterul lor dezordonat, putând merge până la pierderea controlului și ducând la conduite agresive și chiar violente. Se va vorbi despre instabilitate* psihomotorie la copil. Furia desemnează o extremă agitație cu exaltare emoțională, mânie, conduite distructive și chiar ucigașe. Se disting stările de agitație și crizele* de agitație. Stările de agitație sunt observate cel mai des în tulburările psihotice funcționale, cum ar fi maniile, stările de delir acut, stările schizofrenice. Dar ele pot fi întâlnite în stările cerebrale organice, confuzia mentală și diferite intoxicații, alcoolice, psihodisleptice sau altele.

Crizele de agitație sunt mai ușor de înțeles în termeni de interacțiune cu mediul înconjurător și sunt mai scurte. Ele dovedesc o incapacitate de control temporară sau de scurtă durată, cu descărcare emoțională în raport cu frustrările*. Pot fi observate mai ales la personalitățile* imature și dependente, histrionice sau psihopatice. Agitația anxioasă survine cu ocazia crizelor de angoasă acută sau în anumite forme de depresie* anxioasă în cursul cărora agitația corespunde unei forme de luptă contra încetinirii psihomotorii.

J.-F. Allilaire

(S. D.)

Agnozie

Termen creat de S. Freud pentru a califica o tulburare de recunoaștere a obiectelor (anterior numită asimbolie) și pe care el o leagă de un defect de reprezentare* internă, reprezentare care rezultă din multiple și variate experiențe senzoriale anterioare cu obiectele.

Conceptul de agnozie a evoluat și desemnează actualmente tulburările de identificare perceptivă proprie unui canal senzorial dat și prezervat din punct de vedere funcțional; se va vorbi astfel de agnozie vizuală (sau cecitate* psihică), de agnozie auditivă, de agnozie tactilă. Agnozia vizuală rămâne modelul dominant dovedind existența unor tratamente paralele și independente, de vreme ce este posibil să fie observate agnozii specifice pentru culori, pentru figuri (sau prozopagnozie*) și pentru obiecte. Este clasică distincția, pentru acestea din urmă, între o agnozie vizuală aperceptivă datorată unei perturbări a integrării trăsăturilor perceptive care constituie obiectul și o agnozie vizuală asociativă în care o perfectă integrare perceptivă nu poate fi asociată cu lexicul obiectului (sau afazie optică). Pierderea sensului obiectului, sau tulburarea memoriei* semantice (vezi Amnezie), produce și o agnozie asociativă sau mai bine zis asemantică, pentru că ea nu mai este proprie unui canal senzorial dat. Sub influența neuropsihologiei* cognitive, în care conceptul de

reprezentare este funcțional central, există tendința ca termenul de agnozie să fie înlocuit cu acela de tulburare de recunoaștere.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Agonist

Desemnează un mușchi răspunzător de o mișcare, în opoziție cu mușchiul antagonist*. Desemnează, de asemenea, un agent farmacologic (ligand), capabil să recunoască și să se lege de un receptor* dat, să-l stimuleze și să inducă un răspuns fiziologic mimând în întregime sau în parte acțiunea neuromediatorului* specific acestui receptor. Afinitatea unui ligand pentru un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa asupra acestuia, iar activitatea intrinsecă a ligandului prin capacitatea sa de a genera un răspuns cuantificabil după fixare. Un agonist prezintă în același timp o bună afinitate și o activitate intrinsecă susținută. Se spune că este parțial atunci când activitatea sa intrinsecă, fiind slabă, nu declanșează decât o parte din răspunsul fiziologic.

U. Spampinato
(S. D.)

Prin extensie, cuvântul agonist îl indică pe cel care ia inițiativa într-o relație diadică. Comportamentul agonistic înglobează toate conduitele care intervin în situații de rivalitate între indivizi sau grupuri din aceeași specie: el acoperă comportamentele de amenințare* și de atac, dar și pe cele de evitare* și de fugă. Anumiți autori îl folosesc ca un sinonim pentru comportamentul agresiv*. în fapt, cum în orice întâlnire elementele de atac-fugă sau de amenințare-evitare se amestecă între ele, este indispensabil un termen general distinct al agresivității pure, care să acopere ansamblul situației de rivalitate.

J.-C. Ruwet
(S. D.)

Agorafobie

Frică angoasantă declanșată de confruntarea subiectului* cu un spațiu deschis care în sine nu are nimic periculos. Angoasa dispare în afara acestei situații; de aceea subiectul adoptă conduite de evitare* (evitare absolută sau stratageme de evitare). Uneori, dimpotrivă, subiectul fobie adoptă o atitudine contrafobică* (fuga în situația temută).

Acest simptom fobie nu constituie un proces patologic independent; într-adevăr, el poate fi observat atât în stări nevrotice (nevroză* obsesională sau isterică), cât și în schizofrenie*. Atunci când constituie simptomul principal, este vorba de nevroză fobică. Analiza mecanismului de acțiune în constituirea acestei nevroze îl prezintă ca apropiat de cel al isteriei. Cu toate acestea, în cazul nevrozei fobice nu există conversia angoasei eliberate prin acțiunea de refulare, ci o deplasare* a acesteia la situația fobică.

M.-C. Hardy-Bayle
(S. D.)

Ag rafie

Tulburare a limbajului scris ca urmare a unei dezordini cerebrale. Tulburarea poate să cuprindă trei registre: cel al realizării și aranjării literelor sau grafemelor, cel al conversiei foneme-grafeme, cel al cunoașterii ortografiei (reguli de acord, cuvinte numite neregulate pentru că depind de conversii convenționale).

Agrafia se manifestă în mod aproape constant concomitent cu perturbările afazice ale limbajului oral, fără ca să existe paralelism între intensitățile celor două feluri de tulburări. Limbajul scris poate fi afectat într-un fel izolat: agrafia poate fi atunci ori asociată cu alexia*, ori pură. Prezervarea posibilă a silabisirii orale permite situarea în mod funcțional a tulburării la nivelul realizării scrisului (agrafie apraxică). Perturbările care ating în mod electiv ortografia cu menținerea codului fonem-grafem definesc agrafia lexicală.

Intr-un fel mai deosebit tulburarea poate afecta natura literelor (majuscule, minuscule); este vorba atunci de agrafie alografică.

In cursul deconexiunilor interemisferice prin leziuni ale corpului calos, poate fi

observată o agrafie care nu se manifestă decât la scrierea realizată cu mâna stângă.
Trebuie, în sfârşit, notată frecvenţa tulburărilor agrafice în cursul confuziei mentale.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Agramaticalitate -> Gramaticalitate

Agramatism

Formă rară de discurs afazic observată în contextul unei afazii* a lui Broca. Enunţul este redus, bine articulat şi pronunţat cu o prozodie conservată. Formele sintactice lipsesc aproape cu totul sau sunt minimale, cuvintele gramaticale sunt rare, iar mărcile morfologice ale cuvintelor, în special ale verbelor, nu mai sunt folosite. Enunţul este constituit dintr-o juxtapunere de cuvinte, cu toate acestea bogat în informaţii şi deci economic; este calificat şi ca stil telegrafic. Agramatismul pune problema de a se şti dacă este vorba de o tulburare care afectează exprimarea şi înţelegerea sintaxei sau dacă nu se referă decât la o perturbare a producerii frazelor.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Agresiune

Nu există o accepţie omogenă a termenului de agresiune. Principalele poziţii sunt ireconciliabile: poziţia behavioristă* care consideră ca agresiune orice comportament care răneşte sau aduce prejudiciu altuia, poziţia neobehavioristă care defineşte agresiunea ca o intenţie de a răni sau de a aduce un prejudiciu altuia, şi poziţia cognitivistă*, după care un comportament este considerat ca agresiv* numai dacă este în acelaşi timp intenţional şi reprezintă o violare a normei care guvernează situaţia în care se produce.

Formele de agresiune pot fi foarte diferite şi înglobează orice reacţie directă sau indirectă, activă sau pasivă, motorie sau verbală, destinată să aducă un prejudiciu altuia. Luarea în considerare a intenţiei* subiectului permite să se facă deosebirea între agresiunea ostilă şi agresiunea instrumentală, care constă în a folosi o putere coercitivă pentru a atinge un scop altul decât cel de a prejudicia victima (îndeosebi prin anticiparea unei recompense). Din perspectivă freudiană, agresiunea trimite la agresivitate*. Ea este considerată ca un comportament spontan izvorât dintr-o pulsiune* unitară şi fundamentală care îşi are rădăcinile în sfera biologică şi a cărei energie trebuie imperativ descărcată. In psihologia socială, existenţa unei energii pulsionale autonome este contestată; pulsiunea nu ar da naştere decât unei aplecări spre agresare, actualizată de factori situaţionali. Agresiunea apare ca un control de manipulare a ambientului de origine sociogenă. Ipoteza frustrare-agresiune (J. Dollard ş.a., 1939), care a marcat începutul cercetărilor experimentale asupra agresiunii, postulează o conexiune înnăscută între frustrare*, stimul antecedent şi agresiune: comportamentul de agresiune este o consecinţă logică a frustrării. în această optică, agresiunea reprezintă o tentativă de a îndepărta ceea ce îl împiedică pe subiect să atingă scopul pe care şi l-a fixat. Rezultatele a numeroase cercetări au dus totuşi la contestarea caracterului necesar şi suficient al frustrării. L. Berkowitz (1962) consideră că frustrarea dă naştere agresiunii numai dacă stimularea aversivă produce o stare de excitaţie (mânia) care la rândul său sporeşte disponibilitatea răspunsului printr-o agresiune în condiţii situaţionale corespunzătoare, mai ales în prezenţa unor stimuli evocatori ai agresiunii *(aggressive cues).* In sfârşit, în concepţia lui A. Bandura (1973), comportamentele de agresiune sunt rezultatul unor învăţări, mai cu seamă al unor învăţări prin observaţie*. Această ultimă teză este de natură să explice condiţiile conjuncturale ale unei agresiuni, punând accentul pe actualizarea ei, fără a exclude totuşi o origine endogenă a comportamentului. _ ,"

G. Moser
(S. D.)

Bazele neurobiologice ale agresiunii: ansamblul structurilor şi sistemelor neuronale implicate în exprimarea conduitelor

agresive. Experimentul și clinica au demonstrat, pe baza unor leziuni sau stimulări localizate, că tiparele de apărare* și de atac* caracteristice agresiunii naturale sunt sub controlul unor mecanisme neurobiologice specifice. Admițând faptul că agresiunea naturală apare în același timp ca dirijată contra unor obiecte din mediul înconjurător și în situații specifice, că răspunsul este flexibil și plastic mai ales în funcție de atitudinea țintei, că ea implică o integrare complexă de reactivități somatice și autonome, problema fundamentală era de a ști dacă intervențiile intracerebrale pot provoca esențialul acestor caracteristici. Neurobiologii au propus diferite modele, cum ar fi atacul pisicii asupra șoarecelui (model de prădare* contestat de etologi ca nefiind o manifestare de agresiune) sau agresiunea interspecifică șobolan-șoarece etc. Cu titlu de exemplu, stimularea electrică a unor anume zone din hipotalamus* provoacă un atac al pisicii însoțit de cortegii simpatice și somatice, de schimbări motivaționale și care rezultă din modificări selective permițând ajustarea sistemelor senzoriale și motorii. Există niște mecanisme centrale înnăscute având ca scop cu mult mai mult să controleze agresiunea decât să producă tipare de răspunsuri prefixate, să pregătească într-un fel flexibil capacitățile senzoriomotorii pentru un răspuns la schimbările specifice ale mediului înconjurător, permițând deci interacțiuni dinamice și modulate ale organismului într-un mediu schimbător. Această problemă face trimitere la raporturile structură-funcție*, precum și la chestiunea localizării* răspunsurilor comportamentale. Reiese că răspunsurile obținute prin intervenția localizată variază de la cel mai elementar la cel mai complex de-a lungul creierului și al encefalului* în funcție de nivelul neurofiziologic stimulat. O stimulare la nivelul bulbului* rahidian și al punții nu declanșează decât componente elementare de amenințare și de apărare, iar răspunsuri integrate nu apar niciodată. Aceste răspunsuri integrate de apărare și de atac se obțin după stimularea substanței cenușii periapeductale a mezencefalului*; leziunea atenuează răspunsurile; cu ocazia agresiunii, neuronii din această regiune se activează; o secțiune a nevraxului în acest loc permite răspunsuri integrate, ceea ce sugerează că mecanismele neurobiologice esențiale care îngăduie reacția de agresiune se găsesc la acest nivel al encefalului. Hipotalamusul este în general considerat ca centru integrator al comportamentelor defensive și de atac, dar este mai potrivit ca acestei regiuni să-i fie atribuit un rol de ajustare și de modulare a reacțiilor afective și agresive printr-o acțiune directă asupra mezencefalului. în sfârșit, stimularea diferitelor regiuni ale sistemului limbic* și a regiunilor asociate (amigdală*, sept, hipocamp*, cortex* prefrontal și cortex cingular) înlesnește sau suprimă agresiunea, în general, intervin mari părți din creier. Neurotransmițătorii* implicați în aceste circuite trebuie identificați mai ales în scopul orientării cercetării farmacologice. Psihochirurgia localizată, practicată în anumite țări în cazuri de sindroame grave și de pierderi de control episodice, nu se bazează pe cunoașterea clară a neurobiologiei agresiunii.

M. Le Moal
(S. D.)

• BANDURA A. (1973), *Aggression, a Social LearningAnalysis,* Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hali. — BERKOWITZ L. (1962), *Aggression, a Social Psychological Analysis,* MacGraw-Hill, New York. — DOLLARD J., DOOB L., MILLER N., MOWRER O. H. și SEARS R. R. (1939), Frustration and Aggression, Yale University Press, New Haven, Conn.

Agresiv (Comportament —)
Comportamentul agresiv acoperă toate conduitele* — flexibile și progresive, sau stereotipe* și ritualizate* — de amenințare* și de atac care intervin în situațiile de rivalitate între congeneri. El determină un spațiu personal dincolo de care intruziunea unui rival nu este tolerată. Această distanță* interindividuală variază după specii și, la fiecare, după împrejurările și istoria personală. Funcția sa biologică primară este să asigure securitatea și liniștea

subiecului, garantându-i în același timp resursele esențiale: un loc la dormitor, accesul la hrană. Fluctuațiile sezoniere ale producției de hormoni gonadotropi și sexuali, reglată la animale de un ritm endogen stimulat și sincronizat de variațiile mediului înconjurător* (fotoperioadă, stimulare socială), determină, mai cu seamă la masculi, modificări importante ale intensității comportamentului agresiv și ale intoleranței. Prin intermediul structurării grupurilor sociale conform principiilor ierarhiilor* sau teritorialității*, comportamentul agresiv reglementează în fapt accesul la situațiile cele mai favorabile reproducției. El devine, în acest caz, suportul unei competiții și de aici al unei selecții intraspecifice. Pentru individ și în sânul grupului social, mecanismul comportamentelor de amenințare și de evitare* (comportament agonistic*) este suficient pentru a regla fără vătămare corporală distanțarea subiecților conform statutului și funcției lor. în cazul creșterii excesive a densității populației, presiunea mărită a competiției, frecvența interacțiunilor duc la o situație de stres* care poate provoca diminuarea fertilității și o emigrare parțială, ceea ce duce din nou la echilibrul populației, al grupurilor sociale, al subiecților.
Natura și originea agresivității au făcut obiectul unor dezbateri similare cu disputa ideologică. K. Lorenz și S. Freud s-au aliat pentru a postula existența unei pulsiuni* agresive irepresibile. După părerea altora, ea se instalează în cursul ontogenezei, în funcție de frustrări* și de experiențe. De notat că, dacă în natură agresivitatea este modulată de niște mecanisme compensatorii, în crescătorii ea se pretează la selecția artificială orientată (cocoși și câini de luptă). Biologii fac distincția între agresivitatea intraspecifică, modulată cu grijă, care contribuie la succesul global al grupului și al populației evitând vătămarea corporală a individului, și agresivitatea interspecifică înscrisă în registrul comportamentului de prădare* și de antiprădare.

J.-C. Ruwet
(S. D.)

Agresivitate
Dispoziție permanentă în a se angaja în conduite de agresiune* reale sau fantasmatice. Se pot distinge două aspecte: o agresivitate malignă, distructivă, și o agresivitate benignă la care combativitatea se exprimă prin competiție* și creativitate*. Agresivitatea este considerată de psihanaliză, în funcție de școli, ca o pulsiune* unitară și independentă, proiecție* a instinctului de moarte sau de distrugere (S. Freud), sau ca o manifestare a dorinței de putere asupra altuia și de afirmare de sine (A. Adler). Cercetările interculturale au arătat marea varietate a normelor care guvernează agresivitatea și combativitatea în diferite culturi.

G. Moser
(S. D.)

Ajustare
Mijloace psihice și comportamentale pe care un individ este capabil să le interpună între o agresiune* și organismul său pentru a face față unei probleme ce se ivește și pentru a micșora importanța stresului* suportat.
Psihologii disting strategiile de acțiune de strategiile de apărare. Primele își propun să rezolve problema, pe când celelalte sunt intrapsihice și încearcă să controleze emoția* creată de situația provocatoare (negare, intelectualizare, reinterpretare etc). Strategiile de ajustare sunt foarte diferite de la un individ la altul și la același individ de la un moment la altul, chiar în cazul unui eveniment identic. Totuși, nu este posibil să se caracterizeze cu fiabilitate strategiile de ajustare desfășurate de un individ, pe baza unor autochestionare sau discuții. Se preferă deci, de obicei, o abordare comportamentală. In termeni fiziologici, se poate aprecia eficacitatea strategiei de ajustare reținută prin diferiți indici ai activării create de situația agresivă. Această abordare se lovește totuși de dificultatea de a contura cu precizie noțiunea de activare. Deși conceptul de ajustare joacă un rol crucial în reacția de stres, luarea sa în considerație obiectivă rămâne foarte dificilă.

R. Dantzer
(S. D.)

în statistică, cercetare a unei reprezentări teoretice care exprimă cel mai bine un ansamblu de date empirice. Metodele de ajustare cele mai răspândite sunt: **cele mai mici pătrate,** cercetare a coeficienţilor unei funcţii de una sau mai multe variabile care fac minimală suma pătratelor abaterilor dintre valorile observate şi cele oferite de funcţia luată în considerare; şi **maximumul de verosimilitate,** a cărui idee de bază constă în a atribui parametrilor* modelului valorilor care maximizează probabilitatea* de a observa rezultatul efectiv obţinut. Exemplu: ajustarea unei drepte de regresie* la un nor de puncte.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(S. D.)

Ajustare (Metodă de —)
Metodă utilizată în psihofizică* mai întâi de G. T. Fechner, în 1860, pentru măsurarea pragurilor absolute* şi diferenţiale*. Ea constă din a cere subiectului să regleze el însuşi stimulul* la valoarea minimală la care îl detectează (prag absolut) sau, dacă este vorba de pragul diferenţial, să regleze stimulul de comparaţie* la valoarea minimală care autorizează o discriminare* în raport cu stimulul etalon*. Această metodă, numită şi de **autoreglaj,** prezintă avantajul de a asigura mobilizarea atenţionată a subiectului, dar, fără să-i interzică revenirile în urmă, ea admite ezitări şi interferenţă de atitudini străine de sarcină, cărora metodele limitelor* sau stimulilor constanţi* le lasă mai puţin ocazia să se exprime.
O variantă răspândită a metodei de ajustare, în măsurarea pragurilor diferenţiale, constă în a cere subiectului să regleze stimulul de comparaţie în aşa fel încât să i se pară egal cu stimulul etalon. La această metodă numită a erorii medii*, a punctului central*, sau şi de reproducere ori de egalizare subiectivă*, abaterea obiectivă în raport cu etalonul este folosită ca estimare* a pragului diferenţial sau, mai strict vorbind, a diferenţei juste imperceptibile*.

M. Richelle
(S. D.)

Ajustare pregătitoare
Operaţiuni prealabile producerii unui eveniment declanşator, care constau în aşteptarea unui stimul* printre alţii posibili. Ele au ca efect reducerea timpului de reacţie* sau a timpului motor în caz de aşteptare adecvată, creşterea latenţei* şi a erorilor în cazul unei aşteptări inadecvate.
In sport, această ajustare poate consta dintr-o activare generală, o pregătire specifică şi controlată sau din posturi şi înlocuiri disimetrice. Calculul costurilor şi beneficiilor* duce la alegerea unui nivel de pregătire (totală, parţială sau nulă) în funcţie de probabilitatea unei ocurenţe a stimulului, de presiunea timpului şi de diferite variabile de context (cunoaşterea adversarului, scorul etc). .l"U

M. Durând
(S.D.)

Akinezie ->• Defensiv

Alarmă
Semnal al unui pericol. La speciile care trăiesc în grup, comportamentul unor indivizi care, situaţi la marginea turmei sau postaţi ca santinelă, dau alarma congenerilor lor. Comportamentele cu valoare de alarmă pot fi exclusiv motorii (fugă) sau pot fi dublate de producţii sonore (strigăte sau cântaturi deosebite), care pot fi analizate ca forme elementare de comunicare*. S-a încercat deseori să se atribuie un caracter intenţional comportamentului de alarmă, dar în cele mai multe cazuri o explicaţie mai simplă ne scuteşte de această interpretare antropomorfică.
Alarmă falsă: în teoria detectării semnalului*, răspuns de detecţie* dat atunci când stimulul nu a fost prezentat.

M. Richelle
(S. D.)

Alarmă falsă -» Alarmă

Alb
Califică o senzaţie vizuală lipsită de saturaţie coloristică, în genere provocată de un obiect care reflectă toate radiaţiile spectrului* vizibil.

Prin analogie, un zgomot* alb este compus din toate frecvențele sonore audibile.
Probă albă: probă capcană introdusă într-o serie de probe în cursul unui experiment și din care este eliminată o variabilă independentă* critică, în așa fel încât să descopere dacă subiectul răspunde automat, dacă el anticipează sau ghicește,
în testul lui Rorschach*, **detaliul alb** indică un răspuns bazat pe un gol între spatiile petei.

M. Richelle

(G. D. S.)

Albedo -> Factor de reflecție difuză

Alcool

Moleculă naturală sau sintetică, etilalcool sau etanol, conținută în toate băuturile fermentate sau distilate. Alcoolul este o moleculă în același timp sedativă și hipnotică. El se obține fie pe cale sintetică, fie pe calea fermentării unor produse vegetale. Este toxicul cel mai vechi cunoscut, fără îndoială, de la începutul umanității și drogul* cel mai răspândit în lume. în doză slabă, poate avea proprietăți stimulative, deși adesea urmate de stări depresive; în doze mari, poate provoca o stare de stupoare și comă.

Utilizarea sa cronică **(alcoolismul)** atrage după sine efecte distrugătoare asupra a numeroase organe (ciroza ficatului, arterite, pancreatite etc), printre care sistemul nervos (neuropatii, sindromul amnezic al lui Korsakov, encefalopatii, stări demențiale). Sensibilitatea la alcool variază după subiecți și, în parte, din motive genetice. Acest drog creează stări de dependență* fizică și psihologică, iar sevrajul poate duce la deliruri* acute grave *(delirium tremens)*. Folosirea sa foarte răspândită are un cost social enorm. Este un drog încurajat de un puternic suport publicitar și care nu face obiectul nici unei legislații serioase.

M. Le Moal

(S. D.)

Alcoolism —» Alcool

Aleatoriu

O situație este numită aleatorie atunci când, în condițiile unei definiții perfect determinate, nu i se poate prevedea cu certitudine rezultatul. Un excelent exemplu de situații aleatorii este oferit de loterii: condițiile inițiale sunt perfect determinate, dar se poate ajunge la mai multe rezultate.
Atunci când oricărei realizări posibile a unei situații aleatorii i se alătură o mărime numerică, se definește o **variabilă aleatorie** : aceasta se caracterizează printr-o lege a probabilității* care permite măsurarea probabilităților legate de diferitele valori (sau de diferitele subansambluri de valori) ale variabilei.
In psihologie, printre altele, s-au dovedit adesea folositoare conceperea de situații aleatorii (învățări, negocieri etc.) și utilizarea teoriei probabilităților pentru a le formaliza.

D. Defays

(S. D.)

Alegere

Alegerea presupune selecția* unui răspuns particular dintre multe alte posibilități: în acest sens, analiza ei acoperă parțialpe cea a conduitelor de decizie* și a dat naștere unor diferite modele* matematice. Strategiile de decizie au fost studiate în primul rând pentru situațiile* de alegere binară. Să presupunem, de exemplu, că, înaintea opțiunii pentru soluția A sau soluția B, subiectul le atribuie o notă într-o listă de dimensiuni* determinate; A și B obțin, respectiv, 5 și 2 puncte pentru dimensiunea 1 (ex.: utilitatea lor), 3 și 7 pentru dimensiunea 2 (costul lor) etc. Subiectul va putea să-și bazeze alegerea fie pe o comparație intradimensională, fie pe o comparație generală fondată pe numărul total de puncte obținut de fiecare soluție în ansamblul dimensiunilor. In studiile de logică a alegerii se pune problema tranzitivității preferințelor, care nu este totdeauna dovedită: dacă, logic, urmează că A = C atunci când A = B și B = C, aceasta nu este în mod necesar adevărat pentru un subiect în situație de alegere.

Faza alegerii răspunsului, în modelele privitoare la tratarea informației*, desemnează punerea în relație a stimulului identificat cu răspunsul adecvat, care, apoi, trebuie programat și executat; este vorba deci de o etapă intermediară între procesele tradițional numite perceptive și motrice.

Alegere multiplă: procedură* aplicată testelor*, chestionarelor* sau probelor de evaluare* a cunoștințelor* constând în a furniza subiectului un evantai de răspunsuri pre-definite, dintre care el trebuie să aleagă pe cel care îi convine. Alegerea multiplă este, într-un anumit fel, o **alegere forțată,** dar această ultimă expresie este în general rezervată cazurilor particulare în care posibilitățile oferite nu conțin anumite răspunsuri pe care subiectul dorește să le folosească. Astfel, într-un chestionar de cunoștințe, nu se oferă răspunsul „nu știu"; în măsurarea* unui prag* diferențial*, nu se autorizează judecata* de egalitate, dar se constrânge subiectul să emită o judecată de deosebire, în plus sau în minus, în raport cu un etalon*.

F. Măcar
(G. N.)

Alegere de obiect narcisică

Alegerea de obiect narcisică este, în psihanaliză, aceea în care obiectul este ales în funcție de o relație de similitudine, respectiv, de identitate cu eu/ego-ul*. De fapt, ea tinde să fie o alegere de obiect homosexuală*. Este prima formă de alegere de obiect. In această calitate, ea este caracteristică unei faze infantile care se interpune între narcisism* și alegerea de obiect definitivă, care este o alegere prin anaclisis*, cel puțin la om, căci S. Freud estima că alegerea de obiect narcisică este tipic feminină. Fixația prin alegere de obiect narcisică este considerată, în psihopatologia psihanalitică, un factor predispozițional care joacă un rol important în etiologia formelor de nevroză* mai arhaice decât nevrozele de transfer*: nevroze narcisice* (în toate sensurile pe care termenul le dobândește în cursul istoriei sale), melancolie*, manie*, psihoze* disociative* si paranoide*. f- ,/:„

J.-M. Petot
(G. N.)

Alegere de obiect prin anaclisis

In opoziție cu alegerea de obiect narcisică*, alegerea de obiect prin anaclisis (sau anaclitică) este cea în care obiectul este ales potrivit modelului obiectelor parentale primitive ale micii copilării: în acest caz, dragostea privește: a) femeia care hrănește ; b) omul care protejează. Din punct de vedere genetic, alegerea de obiect prin anaclisis reprezintă o alegere de obiect prin excelență. Ea succedă, în evoluția copilului, alegerii de obiect narcisice. Freud estima că alegerea de obiect prin anaclisis, care integrează și depășește anumite componente narcisice, este tipic masculină, căci „ea prezintă supraestimarea sexuală frapantă care își are originea în narcisismul originar al copilului și deci corespunde unui transfer al acestui narcisism asupra obiectului sexual". , w ”

J.-M. Petot
(G. N.)

Alelă

Informație* genetică cu un *locus** (loc) dat pe un cromozom*. O celulă haploidă nu poartă decât o alelă cu un *locus.* La eucariote, celulele somatice sunt diploide: pe un *locus* sunt prezente fie aceleași două forme alele, fie două forme alele diferite. In primul caz individul este numit homozigot, iar în al doilea caz, heterozigot pe acest *locus.* Dacă o eucariotă posedă maximum două forme alele pe un *locus,* în cadrul speciei numărul de forme alele pentru un *locus* poate fi mai mare de două.

P.-L. Roubertoux
(S. D.)

Alertă

Mobilizare specifică* a organismului ca răspuns la stimulări* survenite în mediul său. Alerta implică starea de trezire* și de vigilență* și deci intervenția structurilor și circuitelor nervoase care le asigură controlul, mai ales a formațiunii reticulate*. **Reacția de alertă** desemnează în mod

special răspunsul global al organismului la o stimulare nouă căreia nu-i decodează imediat semnificația. Ea se traduce printr-o postură* de trezire atentă, cu mobilizarea organelor senzoriale, eventual cu orientarea receptorilor* vizuali și auditivi spre sursa stimulului, de unde termenul de reacție de orientare* folosit uneori oricum, la voia întâmplării, deși el este mai restrictiv, și răspunsurile viscerale asociate (modificarea ritmului cardiac, a ritmului respirator etc). Reacția de alertă a fost descrisă de I. Pavlov, care o studia în prezența stimulului neutru introdus în situația experimentală pentru a servi în continuare ca stimul condiționat.* Ea se atenuează și dispare prin obișnuință* dacă stimulul se repetă fără consecințe, și face loc, eventual, unei reacții condiționate diferențiate, care nu pune în joc decât organele și funcțiile solicitate de asocierea condiționată (de ex., flexiunea labei sau secreția salivară). Se vede că, în afară, poate, de cazul unor stimuli asociați amenințărilor speciale care apasă asupra speciei (prădătoarele), reacția de alertă nu este legată de un stimul, ci de semnificația sa, de influența sa într-un context dat, același stimul declanșând-o atunci când el survine într-un fel neașteptat, dar atrăgând un răspuns diferențiat dacă el a făcut obiectul unei condiționări sau dacă a dobândit o valoare informativă precisă.

M. Richelle
(S. D.)

Alexie

Tulburare dobândită a lecturii, secundară, de obicei, unei leziuni focale care afectează emisfera cerebrală dominantă. Calificată, la origine, drept cecitate verbală, alexia este adesea numită dislexie* în literatura anglo-saxonă.

Această tulburare se definește printr-o perturbare a lecturii cu voce tare cu producere de paralexii (v. Parafazie), chiar de neologisme; de obicei este prezentă și o tulburare a comprehensiunii grafice. Alexia poate fi observată fie în contextul unei dezordini afazice a limbajului oral, fie izolată. Poate fi atunci asociată cu o agrafie*, constituind astfel o alexie-agrafie, consecința unei leziuni care afectează regiunea parieto-occipitală stângă considerată ca arie a limbajului scris. Lectura poate fi perturbată, în timp ce scrisul este prezervat : în acest caz se vorbește de alexie fără agrafie sau de alexie pură, care poate fi interpretată ca o deconectare între zona vizuală și ariile limbajului.

Dintr-un punct de vedere descriptiv, alexia literală corespunde nonlecturii literelor, iar alexia verbală nonlecturii cuvintelor.

Neuropsihologia cognitivă s-a străduit să analizeze și mai cu seamă să diferențieze alterările care pot afecta procesele puse în joc prin lectură: alexia fonologică, apropiată de dislexia numită profundă, nu mai îngăduie conversiunea grafem-fonem, pe când lectura unui cuvânt poate fi posibilă sau să ducă la o paralexie semantică; invers, în cursul dislexiei superficiale conversiunea grafem-fonem este păstrată, dar nu mai este controlată de sens, ducând la producerea de neologisme în lectura cuvintelor numite neregulate, adică a căror ortografie poate fi considerată ca arbitrară; în sfârșit, alexia numită pură nu mai permite decât o lectură literă cu literă.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Alexitimie

Definită în 1973 de P. Sifheos ca un deficit de verbalizare a emoțiilor; conceptul de alexitimie se înscrie în câmpul psihosomatic* de origine psihanalitică, urmare a unor cercetări americane și mai ales franceze. Cu vreo zece ani mai înainte, un grup de psihanaliști francezi, printre care P. Marty și M. de M'Uzan, reușiseră să repereze la subiecții suferind de maladii cunoscute ca psihosomatice un mod deosebit de funcționare mentală, constituit dintr-o suprainvestire a factualului și dintr-o gândire logică hiperrațională denumită gândire operatorie.

La același tip de pacienți, P. Sifneos și colegii săi de la Școala din Boston au studiat transcrierea *verbatim* de discuții psihiatrice. Ei au găsit o mare sărăcie în descrierea

sentimentelor* și a experiențelor trăite, o lipsă de fantezie. Pe baza acestor descrieri, au fost elaborate ipoteze fiziopatogenice asupra maladiilor psihosomatice, care ar proveni dintr-o lipsă de adaptare la agresiuni* (stres*) datorită absenței factorului de reglare* pe care l-ar reprezenta mentalizarea*. Aceste ipoteze au fost contestate, în același timp cu caracterul primar al alexitimiei (care ar fi putut fi secundar maladiei).

La ora actuală se admite că aceasta precedă episoadele somatice, iar unele cercetări asupra gemenilor duc chiar la ideea că poate uneori să comporte un factor genetic. Ea pare a fi mai ales în raport invers cu nivelul cultural.

Dincolo de importanța sa teoretică în psihosomatică, alexitimia corespunde unei realități clinice semiologice care poate fi observată la noii pacienți. Pe plan cognitiv*, alexitimia poate fi considerată ca un deficit de atenție la nivelul tratamentului vizual paralel al informației*, împreună cu o disconexiune funcțională interemisferică.

R. Jouvent
(S. D.)

• MARTY P. și M'UZAN M. DE (1963), „La pensee operatoire", în *Revue Française de Psychanalyse, 27,* 345-356. — SIFNEOS P. E. (1973), „The Prevalence of Alexithymic Characteristics in Psychosomatic Patients", în *Psychotherapy and Psychosomatics, 22,* 255-262.

Alfa (Funcție —)

Abstracție folosită de W. Bion pentru a descrie o funcție psihică ai cărei factori operează transformarea unor impresii senzoriale și trăiri emoționale în elemente alfa, adică: în imagini vizuale și în scheme mentale auditive și olfactive folosite la formarea gândirilor onirice, a amintirilor și a gândirii conștiente și inconștiente. Acest concept se aplică la capacitatea de gândire, la procesele și la tulburările sale. El se realizează în metabolizarea pe care o efectuează mama a sentimentelor proiectate în ea de copil; datorită capacității ei de visare, mama primește, conține, ușurează și transformă proiecțiile — trebuințe ale sugarului. Prin introiectia funcției alfa a mamei sugarul poate produce modele formate și puse la încercare în contactul cu realitatea internă si externă.

R. Kaes
(S. D.)

Alfabetizare

Acțiune sistematică de învățare* a cititului* și eventual a scrisului la populații analfabete (v. Analfabetism). în mod normal, ea nu se adresează decât subiecților care au depășit vârsta școlarității* elementare și care nu știu să citească și cu atât mai puțin să scrie. Succesul unei campanii de alfabetizare, precum și stabilitatea pe termen lung a rezultatelor dobândite depind în esență de doi factori: o profundă motivație a populațiilor pentru a învăța să citească și întreținerea acestei achiziții. O politică de publicare și de difuzare de texte susceptibile de a interesa aceste populații constituie deci un sprijin indispensabil oricărei campanii de alfabetizare. Factorii de motivație pot fi de ordinul mobilității sociale sau accesului la funcții mai bine plătite, al unei creșteri a productivității și a randamentelor agricole la țară, al unei îmbunătățiri a condițiilor de viață (habitat, igienă și sănătate publică) etc. în țările în curs de dezvoltare, alfabetizarea a fost realizată în două direcții principale. Prima, alfabetizarea de conștientizare, dezvoltată în Brazilia, apoi în Chile de P. Freire: ea constă în a dezvolta la populații, printr-o acțiune educativă, o conștiință clară a situației lor obiective pentru ca ele să poată să transforme lumea în care trăiesc. A doua este alfabetizarea selectivă și funcțională, dezvoltată sub impulsul UNESCO (Conferința de la Teheran), care favorizează dezvoltarea rurală și resursele sale umane, mai ales prin intermediul mișcărilor cooperatiste. Alfabetizarea constituie, într-adevăr, un mijloc indispensabil pentru ca populația țărănească să poată fi ridicată la rangul de partener egal în proiectele care sunt, de cele mai multe ori, elaborate și realizate în numele ei. Ea este dezvoltată la ora actuală în țările europene, având ca destinatar populațiile imigrate.

D. Peraya
(S. D.)

Algezimetru

Instrument care permite aplicarea pe piele a unui stimul dureros calibrat, folosit la măsurarea pragurilor de durere*.

M. Richelle
(S. D.)

Algoritm

Acest cuvânt vine de la numele unui savant uzbec din sec. al K-lea, Al Horezmi, celebru datorită tratatelor sale de aritmetică și algebră. O noțiune intuitivă de algoritm, folosită în informatică*, desemnează descrierea precisă a unei metode de prelucrare a unei clase de probleme; ea constă dintr-o suită finită de operații de efectuat pe bază de date, în vederea obținerii unui rezultat determinat (procedură* de calcul*, zisă efectivă dacă rezultatul se obține în toate cazurile într-un număr finit de etape). Natura operațiilor utilizate într-un algoritm depinde de informațiile prelucrate și de capacitățile agentului executant (uman sau mașină) căruia îi este destinat. O definiție riguroasă a noțiunii de algoritm a fost stabilită de A. Markov în 1951, pe baza noțiunii de regulă de producție*. Din punct de vedere matematic, un algoritm definește o funcție calculabilă*. Un exemplu istoric este „algoritmul lui Euclid" pentru calcularea celui mai mare divizor comun a două numere întregi date. în informatică*, algoritmii clasici se referă la problemele trierii elementelor. Studiul complexității unui algoritm, în funcție de mărimea problemei tratate, permite să i se estimeze eficacitatea.

M. Baron
(S. D.)

Alienare

Stare sau proces prin care ceva este pierdut sau este înstrăinat de cel care îl poseda inițial. Conceptul de alienare așa cum este folosit în psihologia muncii trimite la critica marxistă a economiei politice, după care muncitorul este înstrăinat de produsul muncii sale, străin lui însuși, pentru că este înstrăinat de activitatea de muncă, activitate care aparține altuia. Producătorul alienat se asimilează cu produsul, pierzându-și astfel o parte din propria sa identitate* care într-un fel s-a topit în acesta din urmă.
Independent de condițiile economice, conținutul însuși al muncii poate aliena pe muncitor sărăcindu-i resursele intelectuale până la a-l face să i se pară de neconceput îmbunătățirea situației sale actuale. Alienarea pare să fie cu atât mai mare cu cât munca nu are semnificație pentru muncitor, sistemul de recompensă este legat de factori externi și de productivitatea individului și organizația nu-i oferă sau îi oferă muncitorului puține mijloace pentru a-și realiza propriile obiective.
Concret, alienarea se traduce printr-un sentiment de neputință, de lipsă de putere și de înstrăinare de muncă și de ceilalți, o pierdere de încredere în sine, o insatisfacție a muncii și, în sfârșit, o incapacitate de a integra valorile difuzate de orânduire.

P. Lidvan
(S. D.)

Alienare mentală

Desemnează, de la P. Pinel încoace, toate formele de alterare mentală care duc la imposibilitatea pentru subiect*, ca individ social*, să ducă o viață normală și să participe la viața în colectivitate.
Punctul de vedere social este indicat chiar de etimologia termenului „alienare", din latinescul *alienus:* străin. în acest caz subiectul face figură de străin sau de alienat. P. Pinel a introdus astfel o tradiție în care nebunii deveniți alienați erau ridicați la demnitatea de bolnavi. Acest punct de vedere urma să pună probleme din ce în ce mai complexe din cauza distincției necesare între alienarea socială și alienarea mentală. La început s-a vorbit de alienare mentală așa cum se va vorbi mai târziu de maladie mentală și trebuie subliniat faptul că atributul mental părea deosebit de potrivit atât pentru alienare, cât și pentru maladie. Mai târziu, unii au considerat că alienarea în sine constituie o structură generală caracteristică ființei umane; doi dintre principalii elevi ai lui P. Pinel, J. Esquirol și G. Ferrus, se află la originea legii din 1838 care organiza în Franța spitalizarea

alienaților în aziluri, ca și protecția bunurilor lor. Această lege suscită încă și acum teama de sechestrare. Ea stă la originea dezvoltării sistemului de aziluri din Franța. Azilul de alienați va deveni progresiv o microsocietate ierarhizată care va fi acuzată de facilitarea cronicizării bolnavilor. Nu trebuie totuși uitat faptul că el a permis la început un progres considerabil înlocuind căminele de cerșetori și ospiciile, dezvoltând bazele unei medicini eficiente pentru alienați.

J.-F. Alhlaire
(S. D.)

Aliestezie
Neologism (în greacă: *allios,* schimbat și *esthesia,* senzație) propus de Cabanac și care se referă la aspectele emoționale* și afective* ale senzațiilor*, adică la plăcerea* și neplăcerea care le însoțesc. Aceste aspecte afective depind de starea subiectului, mai ales de starea sa internă. O aliestezie pozitivă deplasează calitatea senzațiilor spre mai multă plăcere, iar o aliestezie negativă, invers. Mediul* intern poate fi modificat de diferiți factori, cum ar fi temperatura corporală, febra, deshidratarea, precum și de factori asociativi, aversiunea* condiționată, spre exemplu.

M. Le Moal
(S. D.)

Alimentar (Comportament —)
Foamea este unul din factorii, dar nu singurul, care provoacă luarea de hrană (sau **nutriția).** Ca orice comportament, el este organizat de creier, de la senzația de foame sau de apetit până la conduitele de selectare a hranei. In mod normal, și teoretic, animalul își reglează intrările calorice pentru a-și menține greutatea corporală în limite riguroase și selecționează alimentele în funcție de trebuințele fiziologice pentru a-și menține sănătatea. Există o capacitate înnăscută care orientează spre soluțiile potrivite din punct de vedere calitativ și cantitativ.
Reglarea din punct de vedere cantitativ presupune un stimul intern care declanșează luarea de hrană și care se manifestă prin foame, și un stimul care oprește această conduită și care se manifestă prin sațietate. Acțiunea acestor semnale fiziologice (insulina este unul dintre ele) nu explică totuși ansamblul proceselor de declanșare și de oprire; aceste semnale acționează la nivelul hipotalamusului* și al multor alte regiuni cerebrale. Semnalele răspunzătoare de oprirea luării de alimente, care survin înainte ca aceste alimente să fi fost digerate sau să fi îndeplinit o oarecare reglare fiziologică, provin după toate probabilitățile din stomac și din partea superioară a duodenului, fără a se cunoaște partea de întindere a secreției unui hormon zis de sațietate (colecistochina) și de evaluare „senzorială" a aportului nutrițional în volumul ingerat, acest din urmă tip de semnal presupunând o digestie parțială pe baza unor enzime secretate de limbă. Aceste mesaje sunt adresate sistemului nervos în parte de nervul vag și nervul splanhnic, deși secționarea acestor nervi nu împiedică reglarea nutrițională.
Există tipuri de foame selectivă care permit aportul de elemente necesare supraviețuirii. Foamea de sare, spre exemplu, răspunde unui program înnăscut, declanșat de îndată ce trebuința biologică devine vitală, iar animalul nu trebuie să învețe că sarea este necesară. De asemenea, anumite aversiuni* și preferințe* sunt înnăscute (substanțe amare și dulci).
Cea mai obișnuită dintre tulburările de comportament alimentar este obezitatea*, care nu poate fi considerată ca o entitate patologică; ea este adesea legată de o „bulimie* nervoasă" și este diagnosticată atunci când greutatea depășește 20% din greutatea ideală. Afagia, sau incapacitatea de a mânca și refuzul de hrană, poate fi provocată de unele leziuni din regiunea hipotalamusului unde sunt integrate semnalele care conduc la foame sau la sațietate, în sfârșit, anorexia* este o pierdere a motivației* de a consuma alimente.

M. Le Moal
(S. D.)

Din punct de vedere etologic, comportamentul alimentar reprezintă o mare parte

a repertoriului de bază al unei specii; motivat de foame sau stimulat de faptul că are pui de hrănit, el poate mobiliza esențialul activității animalului, deși unele dintre ele se arată oportuniste în privința momentului, locului, obiectului. Fiecare specie și-a dezvoltat propria strategie alimentară înscrisă în fitofagie, prădare, parazitism sau saprofagie în funcție de morfologia sa, de fiziologia sa și de capacitățile sale de asimilare, de mediul în care trăiește. Această strategie reprezintă reflectarea necesității de a se alimenta, dar și a necesității la fel de vitale de a nu fi mâncat. Locomoția, comportamentul alimentar, precum și antiprădarea exprimă locul pe care îl are și rolul pe care îl joacă fiecare, în felul său, în ecosistem*: nișa* sa ecologică. în ceea ce privește mijloacele și succesul său, comportamentul alimentar este modulat de competiție și cooperare, interspecifice și intraspecifice. Toate exemplele sunt de acțiune izolată, de grup sau de masă, mono- sau plurispecifice.

Comportamentele vitale de locomoție, de alimentare și de antiprădare constituie materialele esențiale pe baza cărora s-au elaborat prin ritualizare* comportamentele cu funcție expresivă care intervin în relațiile sociale.

J.-C. Ruwet
(S. D.)

Alocare
în cadrul ecoetologiei*, acest termen desemnează distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentelor în exploatarea resurselor care asigură supraviețuirea unei specii. Repartizarea comportamentului alimentar* este un exemplu de alocare a comportamentului, care ilustrează adaptarea* speciei la nișa* sa ecologică și este consecința evoluției*. Comportamentul alimentar este modulat de numeroși factori și se supune legii disponibilității resurselor. El este organizat în așa fel încât să prezerve cantitatea totală de alimente consumate pe unitatea de timp. Cu ajutorul unor simulări de nișe ecologice s-a putut studia comportamentul alimentar în laborator. Aceste simulări pot fi create și cu ajutorul procedurilor de condiționare operantă*, atunci când un animal este confruntat cu două programe de întărire* concurente care diferă prin frecvența și/sau cantitatea de întărire alimentară disponibilă pe unitate de timp. In aceste condiții, numărul de răspunsuri și/sau timpul consacrat pentru a răspunde fiecărei componente a programului concurent este direct proporțional cu rata sau cantitatea de întărire disponibilă (legea corespondenței*, *matching law)*. Distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentului operant este folosită și ca indicator al controlului exercitat de stimuli cu ocazia testelor de generalizare* concurente.

H. Lejeune
(S. D.)

Alocentrism
Atitudine de centrare a atenției* sau a activităților asupra altuia mai degrabă decât asupra sa însuși; se opune egocentrismului*, în accepția comună a acestui termen.
De asemenea, sunt calificate ca alocentrice comportamentele care implică în mod obiectiv o tratare* a realității externe (percepție* auditivă și vizuală, îndeosebi).

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Alocortex -» Cortex

Alomimetică (Inducție —) -> Contagiune

Alomon -> Feromon

Aloplastic
Termen care desemnează ansamblul reacțiilor adaptative centrifuge constând din modificări ale mediului înconjurător. Printre acestea, D. Lagache distinge unele concrete, constând din acțiuni materiale, și unele simbolice, cum ar fi conduitele de limbaj și comunicațiile. Acest termen a fost introdus de către S. Ferenczi, în 1919, în opoziție cu noțiunea de adaptare autoplastică* referitoare la modificări numai ale organismului. S. Ferenczi îl leagă mai ales de conversiunea isterică și, în general, de „fenomenele de materializare",

adică de conduitele de reprezentare plastică a dorinței pe baza materialului corporal. După el, ar fi vorba de o regresie mai profundă decât cea a visului, de vreme ce dorința inconștientă se realizează aici în stări sau acte ale corpului, și nu într-o imagine vizuală. După S. Freud, comportamentul normal sau sănătos care efectuează o lucrare asupra lumii exterioare este aloplastic. Dimpotrivă, psihoza este autoplastică.

E. Jalley
(S. D.)

Alosteric (Efect —) -» Antagonist

Alternanță
Producerea alternată a două răspunsuri*. **Comportamentul de alternanță** este observat mai ales în situații cum ar fi labirinturile* cu două căi, în care sunt oferite două posibilități de răspunsuri, fără ca pentru aceasta să fie echivalente în privința întăririi. Tendința la comportamentul de alternanță pare să depindă, în astfel de cazuri, de factori genetici, așa cum o arată comparațiile* de familii de șobolani. Alternanța poate fi indusă de structura dispozitivului și de regulile care domnesc aici: astfel, anumite labirinturi au fost construite în așa fel încât un parcurs fără greșeală presupune o succesiune alternată de cotituri la dreapta și la stânga. în învățările discriminatorii cu inversiuni* succesive, alternanța decurge din inversiunea regulii care asociază cei doi stimuli la cele două răspunsuri posibile (stimulii A și B, unul pozitiv, celălalt negativ, schimbându-și valoarea după o regulă de inversiune alternată regulată sau neregulată, subiectul trebuind să-și inverseze răspunsurile pentru a continua să fie întărit). .„ • , ,,

M. Richelle
(S. D.)

Alternanță funcțională
Noțiune foarte generală introdusă de H. Wallon pentru a desemna caracterul discontinuu (v. Continuitate) al dezvoltării* copilului. Pentru acest autor, evoluția conduitelor umane nu constă dintr-o adiționare lineară de capacități noi, ci se caracterizează prin numeroase **oscilații** (anticipare* de funcții, regresie* etc.). Termenul de alternanță funcțională desemnează această oscilație între mecanisme centripete și mecanisme centrifuge care constituie fundamentul oricărui proces de dezvoltare. Ea se bazează pe un substrat biologic (funcționarea alternată a metabolismului și a catabolismului) și se manifestă la toate nivelurile organizării psihologice: alternanța asimilării* și acomodării* în procesele de dezvoltare a inteligenței*; alternanța de faze de autocentrare și de faze de interacțiune* în dezvoltarea socială; alternanța între activitățile care țin de sine* și de eu* (ego) pe de o parte, de eu și de supraeu* pe de altă parte, în dezvoltarea personalității* etc.
A. Freud și M. Klein, în analiza lor asupra relaționalilor subiectului la „obiectul parțial", au descris unele fenomene analoage de alternanță între mecanisme de proiecție* și de introiecție*, ca și între procesele de separare și de individuație*.

J.-P. Bronckart și E. Jalley
(S. D.)

Altruism
Un comportament este numit altruist atunci când cel ce-l emite nu are nici un profit în mod direct, acesta aducându-i neplăceri sau făcându-l să-și asume riscuri, în timp ce partenerii, camarazii săi, membrii grupului sau ai comunității din care face parte profită de pe urma lui: o mamă se sacrifică pentru puiul ei; o gaiță sexual matură își amână propriul cuibărit pentru a ajuta la creșterea unui alt grup de pui; marmota care observă vulturul și scoate un strigăt de alarmă își avertizează congenerii care se pun la adăpost, dar atrage în același timp atenția păsării de pradă asupra ei. Altruismul este opusul egoismului. Dar nici unul, nici altul nu sunt absoluți: apărarea puiului este cu atât mai aprigă cu cât acesta este mai aproape de momentul emancipării. De asemenea, gaița care ajută și care își amână cuibăritul dobândește o experiență care ulterior îi va folosi. Etologii se străduiesc să definească aceste

noţiuni evitând orice referire la intenţie*, emoţie* sau conştiinţă*, nejudecându-le decât după efecte, atât pentru emiţător, cât şi pentru beneficiar. într-un sens strict, altruismul micşorează şansele de supravieţuire ale primului şi le creşte pe ale celui de-al doilea. Dar nu este uşor de evaluat costurile şi beneficiile şi nici de stabilit dacă, pe termen mediu şi pe termen lung, avantajele nu sunt totuşi reciproce, în care caz este vorba mai degrabă de mutualism sau de simbioză*. Sociobiologii* au încercat să împace altruismul cu teoria darwinistă subliniind faptul că animalul altruist este adesea foarte înrudit cu beneficiarul: mama şi puiul ei; albina lucrătoare din stup, care este soră sau soră vitregă cu regina şi vară cu larvele pe care le îngrijeşte şi le protejează şi pe care aceasta din urmă le-a produs; gaiţa şi marmota care ajută sau avertizează. Comportamentul altruist are efectul de a contribui la succesul difuzării caracteristicilor genetice pe care le au membrii acestor familii.

J.-C. Ruwet
(S. D.)

Altul

în 1897, J. M. Baldwin prezenta, în *Dialectica dezvoltării individului,* eul şi altul, *ego-ul* şi *alter-ul* ca fiind organizaţi pe baza unui proces bipolar, care operează prin proiecţii şi incorporări. Concepţia lui a fost reluată şi modificată de P. Janet, H. Wallon şi J. Lacan.

G. H. Mead propune, în 1934, un model al personalităţii*, după care „eul" profund se formează suportând mai mulţi „eu/ego", în care se exprimă deosebirea de roluri şi de atitudini. Aceste procese apar mai cu seamă la copil, în cele două tipuri ale jocului*, liber *(play),* apoi organizat *(game).* Reprezentarea globală a jocului altora reuşeşte să definească funcţia unui altul (celălalt) generalizat.

în psihanaliză, J. Lacan a insistat îndeosebi asupra distincţiei „micul altul" (a), care nu trebuie confundat cu obiectul a, şi„marele altul" (A). Altul se constituie în raport cu eul pe baza unor imagini speculare şi reprezintă, pe o axă imaginară, obiectul identificării* aceluiaşi nume. Altul este polul transindividual al axei simbolice, adică al limbajului definit ca funcţionare a unui lanţ semnificant, al cărui punct de legătură în oglindă este subiectul inconştient. H. Wallon a elaborat şi el, aproximativ în aceeaşi perioadă ca şi J. Lacan, o interesantă teorie tripartită în care deosebeşte de eu, pe de o parte „altul intim, fantomă a celuilalt pe care fiecare o poartă în sine", şi pe de altă parte Altul radical, pol grupai al identificărilor eului

(D. F.)

Alzheimer (Maladia lui —)

Constituie cea mai frecventă demenţă*. Definiţia ei se bazează pe criterii histopatologice: prezenţa plăcilor senile şi a degenerescentelor* neurofibrilare la nivelul cortexului* cerebral; în fapt, leziunile afectează şi structurile subcorticale şi în mod mai specific nucleul bazai al lui Meynert. Demenţă degenerativă, frecvenţa sa creşte, se intensifică odată cu vârsta; există tendinţa să nu se mai facă distincţia între demenţa presenilă şi demenţa senilă. Varietatea clinică a acestei afecţiuni, cel puţin la început, este foarte mare, chiar dacă amnezia* reprezintă trăsătura dominantă (ceea ce poate pune problema de a o distinge de tulburările de memorie legate de vârstă).

Evoluţia maladiei este ineluctabilă, ducând în câţiva ani la o decădere comportamentală majoră. Identificarea unei perturbări la anumiţi neurotransmiţători* (acetilcolina, îndeosebi) poate permite unele aplicaţii terapeutice. Existenţa unor forme familiale pune în discuţie posibilitatea unui factor genetic.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Ambianţă fizică

Ansamblu de factori fizici care definesc în mod permanent mediul înconjurător* caracteristic unei situaţii experimentale sau contextului de viaţă reală, ambianţa constituie un fundal pe care se vor detaşa

evenimentele și stimulii*, aceștia aparținând de asemenea mediului, dar având o semnificație sau o influență deosebită pentru individ sau grup. Astfel, clima, poluarea atmosferică, nivelul zgomotelor constituie elemente ale ambianței fizice. Unele aspecte ale acesteia s-ar putea specifica: ambianță sonoră, ambianță luminoasă. Acest termen se încadrează în psihologia mediului înconjurător. ,,„ „. , „

M. Richelle
(S. D.)

Ambidextrie
Capacitate a anumitor subiecți de a se servi la fel de bine de amândouă mâinile pentru a efectua acțiuni din viața de toate zilele. Ea rezultă dintr-un defect de dominanță* emisferică. Totuși, în dezvoltarea* copilului, această aptitudine* poate fi observată într-o anumită perioadă, în general tranzitorie, înaintea stabilirii unei preferințe. Ambidextria este observată uneori ca semn însoțitor (la fel ca și faptul de a fi stângaci*) în unele tulburări ale limbajului*, fără să constituie un factor cauzal al acestora.

G. De Weck
(S. D.)

Ambiguitate -» Iluzie perceptivă

Ambiție
Dorință de a reuși, mai ales în viața profesională, și de a vedea această reușită valorificată social prin mobilitatea socială*, succesul în carieră, stima celorlalți și prestigiul. Cuvântul ambiție dobândește uneori un sens peiorativ (a vrea să reușești cu orice preț, oricare ar fi mijloacele folosite) și uneori un sens pozitiv (a vrea să reușești datorită eforturilor tale personale și prin utilizarea deplină a capacităților proprii).

C. Le\y-Leboyer
(S. D.)

Ambivalent -> Rezonanță intimă

Ambivalență
în mod tipic, coexistența dragostei și a urii în relațiile cu una și aceeași persoană. Termen creat de E. Bleuler (1910) pentru a desemna unul din semnele schizofreniei*; da-ul și nu-ul, afirmația și negația sunt simultane și indisociabile în trei domenii: voluntar, intelectual și mai ales afectiv.
S. Freud a reluat această noțiune din acest ultim punct de vedere, mai întâi în legătură cu transferul negativ (1912), făcând din el un concept psihanalitic major. Ambivalența se întâlnește în gelozie, în doliu, dar mai cu seamă în nevroza obsesională*.
Dezvoltarea libidinală a fost concepută de K. Abraham ca mergând de la stadiul oral preambivalent la stadiul genital postambivalent. Copilul are grijă de obiect și îl protejează de propria sa ostilitate pentru a-i împiedica distrugerea și a-și asigura permanența. Pentru M. Klein, ambivalența este prezentă de la început: distrugerea obiectului iubit este evitată de clivaj* și de proiecție* (poziție paranoidă-schizoidă*). Poziția depresivă are ca finalitate integrarea ambivalenței în relația de obiect total cu ajutorul progreselor de maturizare și de reparație*. S-a propus adoptarea termenului de „divalență" pentru a explica absența de integrare a celor două componente ale ambivalenței pulsionale consecutive clivajului obiectelor bune și obiectelor rele.

Ambiguitatea noțiunii de ambivalență apare clar: dacă ea înseamnă acțiunile și sentimentele rezultând dintr-un conflict defensiv, ea ia un sens foarte larg care se aplică la orice situație conflictuală sau formare de compromis*. In sens restrâns, ea explică „conflicte specifice în care componenta pozitivă și componenta negativă a atitudinii afective sunt simultan prezente, indisolubile și constituie o opoziție nondialectică, de nedepășit pentru subiect, care a spus în același timp da și nu" (J. Laplanche și J.-B. Pontalis, 1967, p. 21).
Noțiunea de ambivalență trimite la dualismul pulsional pe care îl descrie teoria freudiană a pulsiunilor de viață și de moarte, așa cum acționează el în simptomul nevrotic (fobia*, de ex.) și în complexul Oedip*. Astfel, dincolo de conflictele intrapsihice între instanțele personalității psihice (eu,

sine, supraeu) trebuie să se facă loc contradicțiilor inerente vieții pulsionale.

E. Brusset
(S. D.)

• BLEULER E. (1910), „Vortrag iiber Ambivalenz", *Zentralbaltfiir Psychoanalyse I,* 266. — FREUD S. (1912), „Zur Dynamik der Ubertragung", *Gesammelte Werke,* voi. VEI, Imago, Londra. Traducere (1953): „La dynamique du transfert" (trad. A. Berman), *în De la technique psychanalytique,* PUF, Paris. — LAPLANCHE J. și PONTALIS J.-B. (1967), *Vocabulaire de la psychanalyse,* PUF, Paris.

Amendabilitate

Termen criminologie folosit pentru a defini conduita unui vinovat care își recunoaște vina. Amendabilitatea este considerată ca o capacitate de schimbare morală a unui delincvent și arată dorința sa de a repara prejudiciul adus.

J. oCIOSSC
(S. D.)

Amenințare

Limbaj al violenței* folosit pentru a exercita o presiune morală asupra unei alte persoane, prevestind un rău potențial prin intermediul unui raport de forțe inegale. Bazată pe teamă și intimidare, amenințarea constituie un indiciu de pericol legat de un proiect strategic de a aduce prejudiciu* altuia. Ea este simptomul trecerii de la o situație interpersonală conflictuală la o situație periculoasă.

/. Selosse
(N.C.)

Amestec de culori

Asociație sau combinație de culori. Poate fi vorba despre un amestec de lumini sau de materii (pigmenți) colorate. Colorimetria* distinge două tipuri de amestec. în amestecul aditiv, o culoare adăugată alteia produce o senzație colorată a cărei lungime de undă dominantă este cuprinsă între cele ale componentelor sale, cel puțin dacă este vorba despre culori mai mult sau mai puțin monocromatice. Se obține verde amestecând albastru și galben. Un amestec aditiv corect dozat din trei culori primare aditive (roșu 700 nanometri, verde 546 nm, albastru 436 nm) dă o impresie de alb. în amestecul sustractiv, o lumină albă apare albastră printr-un filtru albastru deoarece acesta a sustras din lumina de origine toate tonalitățile cu excepția lungimii de undă corespunzătoare albastrului filtrului. Dacă se adaugă acestui filtru albastru un filtru galben, se obține prin combinație sustractiv ă o lumină purpurie (complementară verdelui). Sustragerea a trei culori primare dă negru (culorile primare sustractive sunt galbenul, cyanul și magenta). Pictorii utilizează ambele procedee.

R. Gemcot
(N. C.)

Ametropie

Stare anormală de refracție a ochiului în care, cu o acomodare* relaxată, imaginea unui punct la infinit se formează fie în partea din față a retinei (miopie) printr-un exces de putere convergentă sau o alungire axială excesivă a globului ocular, fie în partea din spate a retinei (hipermetropie) din cauza insuficienței puterii convergente sau scurtării axiale a globului ocular. Lipsa de ametropie este numită emetropie*.

R. Gemcot
(S. D.)

Amigdală

îngrămădire de grupuri de neuroni, numită și complex nucleal amigdalian, plasată în partea dorsomediană a polului temporal, chiar în fața extremității anterioare a hipocampului*. Complexul amigdalian este împărțit în două părți filogenetic distincte:

1. arhistriatum (formații bazale primitive) se găsește la originea complexului corticomedial, cuprinzând nucleele cortical, medial și central; relativ mic la om, acest complex primește fibre din structurile olfactive;
2. paleopallium se găsește la originea complexului nucleal bazolateral, constituit din nucleii lateral, bazai și bazai accesoriu. Aferentele sale provin din cortexul* piriform și din girusul parahipocampic, și de asemenea din diverse teritorii neurocorticale. în afară de aceasta, cele două complexe nucleale sunt interconectate între ele și prezintă numeroase conexiuni cu tala-

musul și cu hipotalamusul. Datorită foarte numeroaselor sale conexiuni anatomice cu structuri cerebrale și mai ales limbice*, amigdala este considerată ca un centru esențial, chiar dacă nu este singurul, pentru controlul reacțiilor emoționale* și al conduitelor agresive*, atât la nivelul răspunsurilor vegetative*, cât și al manifestărilor comportamentale. Amigdala pare să fie răspunzătoare în bună măsură de tabloul clinic al sindromului lui Kliiver și Bucy* datorat unei leziuni bitemporale: hiporeactivitate emoțională, cecitate psihică, comportament oral exagerat, hipersexualitate. Acest sindrom este interpretat în termeni de nerecunoaștere a semnificației stimulilor mediului înconjurător. Leziunile amigdalei atenuează reacțiile de frică*, de fugă* sau de apărare*, diminuând comportamentele de agresiune. în fapt, amigdala constituie un soi de zăvor de securitate controlând nivelul de funcționare al altor structuri cerebrale, fiind ea însăși supusă unei balanțe interne complexe prin interacțiunea între diferiții ei nuclei. In plus, amigdala este implicată în memorarea* stimulilor prezentați subiectului participând la atribuirea semnificației lor.

B. Soumireu-Mourat
(S. D.)

Aminat (Acid —) -» Acid aminat

Amină

Compus organic azotat, în care azotul unește trei radicali dintre care cel puțin unul este un alcoil (amină alifatică) sau un arii (amină aromatică). Printre aceștia din urmă, catecolaminele (CA), dopamina (DA), noradrenalina* (NA), adrenalina* (A) și serotonina* (5-HT), monoamine naturale, joacă un rol important la nivelul sistemului nervos în care îndeplinesc funcția de neuromediatori*. Tirozina, acid aminat precursor, este transformată succesiv în dihidroxifenilalanină (DOPA), DA, NA, apoi A. Hidroxilarea tirozinei în DOPA, etapă limitantă a acestor căi de sinteză, este catalizată de tirozina hidroxilază, enzimă specifică a neuronilor catecolaminergici. DOPA este transformată, sub acțiunea unei decarboxilaze specifice, în DA care este transformată, în neuronii noradrenergici, sub acțiunea DA-beta-hidroxilazei, în NA, ea însăși transformată în A, prin acțiunea feniletanolamin-N-metil transferazei, în neuronii adrenergici. CA stocate în veziculele terminațiilor axonale sunt eliberate sub efectul unei stimulări nervoase, în fanta sinaptică unde ele își exercită acțiunile, cu efect asupra unor receptori* specifici. Concentrarea lor sinaptică este menținută la o rată foarte slabă datorită unor procese de inactivare puternice: pe de o parte, recapturarea prin terminațiile presinaptice și, pe de altă parte, degradarea enzimatică asigurată de COMT (catecoloximetiltransferază) și MAO (monoaminooxidază). Serotonina (5-HT) este prezentă în țesutul cerebral și în anumite celule ale traiectului digestiv (celule cromafine și argentafine). Precursorul său este L-triptofanul, care este transformat în 5-hidroxi-triptofan (5-HTP), prin triptofan hidroxilază, apoi în 5-HT sub acțiunea unei decarboxilaze aspecifice. în sinapsă ea este supusă aceluiași proces de inactivare. Majoritatea moleculelor cu scopuri terapeutice (psihotropi*) și drogurile* care duc la toxicomanii* acționează prin interferență fie cu metabolismul, fie cu modul de acțiune pre- sau postsinaptică a aminelor biogene. Un exemplu de terapeutică printr-un precursor este reprezentat de administrarea de L-DOPA în maladia lui Parkinson*.

U. Spampinato
(S. D.)

Amintire

Alături de sensurile sale mai literare, de memorie* sau de act de rapel*, acest termen din limbajul curent desemnează orice element păstrat în memorie sau evocat. El este folosit destul de des în psihologie, fără însă ca specialiștii în memorie să-i fi dat o definiție netă, care să-i delimiteze clar utilizarea în raport cu termeni cu o aparență mai tehnică și de dată mai recentă, cum ar fi reprezentare* sau informație* în memorie, rememorare*, urmă mnezică*.

El este totuşi, în general, rezervat unor manifestări conştiente, sau care pot deveni conştiente ţinând de memoria declarativă* mai degrabă decât de memoria procedurală*, de memoria explicită mai degrabă decât implicită*, de mental* şi de reprezentativ* mai degrabă decât de motor. Nu-l vom găsi în contextul memoriei şi al învăţării* la animal.
Statutul amintirilor şi funcţiile lor în economia persoanei sunt departe de a fi elucidate în întregime. Ca urmare a cercetărilor lui S. Freud asupra noţiunilor de amintire infantilă şi de amintire-ecran* care l-au dus la descrierea amneziei* infantile, a mecanismelor de refulare* şi de deplasare*, ne putem întreba dacă amintirea este cu adevărat o emergenţă din trecut sau dacă ea se raportează la trecut, dacă este o urmă sau o copie* înmagazinată în minte sau o construcţie permanent remaniată în funcţie de dezvoltare, aşa cum susţinea J. Piaget. Raportul între amintire şi realitatea istorică constituie, de altfel, obiectul unor cercetări psihologice asupra validităţii mărturiei, cercetări care sunt alimentate astăzi de teoriile percepţiei* şi ale memoriei şi de lucrările de psihologie socială asupra atitudinilor*, aşteptărilor*, atribuţiilor* etc.

C. Prevost şi M. Richelle
(S. D.)

Amintire de acoperire -> Amintire-ecran

Amintire-ecran
Expresie creată de S. Freud, în 1898. Amintirea-ecran sau **amintire** de **acoperire** este o amintire din copilărie care merge până la perioada precedentă amneziei* infantile şi foarte modificată în continuare. Este vorba despre un produs psihic compozit care reuneşte trăsături mnezice* mergând până la prima copilărie şi un scenariu mai recent, în general adăugat în perioada de adolescenţă a subiectului. Amintirile autentice formează în felul acesta materialul unei reconstrucţii care le aranjează altfel, cam aşa cum elaborarea secundară* reorganizează produsele travaliului visului*. Din punctul de vedere al subiectului, nimic nu-i indică faptul că amintirile-ecran nu sunt nişte amintiri autentice.

J.-M. Petot
(S. D.)

Amânare
Interval de timp impus de experimentator între un stimul* şi răspunsul* care trebuie dat (numit în consecinţă răspuns amânat*) sau între un instructaj* şi începutul activităţii subiectului. Introducerea unei astfel de amânări poate avea ca scop explorarea capacităţilor de retenţie* sau favorizarea planificării acţiunii.
Interval de timp introdus de experimentator între evenimentele experienţei în vederea analizării mai eficiente a relaţiei dintre variabile* dependente şi independente sau pentru neutralizarea variabilelor parazite. Astfel, în măsurarea unui timp de reacţie*, o amânare cu o durată neregulată între stimulul avertizor* şi stimulul imperativ* asigură mobilizarea atenţiei subiectului, împiedicând anticiparea*.
Perioadă de aşteptare cerută de subiect ca o condiţie a întăririi* în anumite programe* de condiţionare operantă*. în programul de consolidare a Debitului de Răspuns Lent (DRL), subiectul trebuie să-şi rărească răspunsurile printr-o amânare critică pentru a fi întărit.

Inhibiţie de amânare: în condiţionările* de urmă*, amânate*, sau la durată*, reducerea sau stingerea* răspunsurilor condiţionate în prima fază a amânării (răspunsurile nesubzistând decât în apropierea prezentării stimulului necondiţionat*).

M. Richelle
(D. S.)

Amânat
Reportat în timp după un interval mai mult sau mai puţin îndelungat.
Termenul se aplică unor procedee experimentale în care subiectul este împiedicat să-şi furnizeze răspunsul în timpul unei perioade de timp definite. Aceste procedee de reacţie amânată au ca scop, în general,

să pună în evidență retenția* în memorie* a informației* utile răspunsului, ca în încercarea clasică în care momeala este plasată sub una din cele trei ascunzători din fața subiectului, sau în punerea în corespondență* amânată. Inhibând intrarea imediată în acțiune, ele pot avea ca scop și păstrarea unei perioade de inspectare a situației și de reflecție anticipativă, ca de exemplu în experiențe referitoare la rezolvarea de probleme* concrete.
Se spune și despre o funcție* ale cărei condiții de maturizare nu autorizează exprimarea decât într-un anumit stadiu* de dezvoltare*.

întărire amânată: în condiționarea instrumentală* sau operantă*, întărire* prezentată mai degrabă după o anumită amânare, decât imediat după răspuns.

M. Richelle
(D. S.)

Amânat (Rapel —) -» Rapel

Amnezie

In accepție largă, desemnează orice tulburare de memorie* care nu poate fi raportată la o altă dezordine, cum ar fi, de exemplu, o tulburare a vigilenței, o perturbare a timusului. Termenul de amnezie trimite în același timp la situații sau la concepții multiple făcând necesară folosirea complementară a unor calificative, în afara cazului când el însuși se transformă în calificativ (cum ar fi, de ex., afazie amnezică). Numărul mare de criterii utilizate ne obligă la definiții succesive.

Amnezie anterogradă: afectează memoria evenimentelor trăite pe parcurs de către subiect, adică memoria concepută ca „mergând în întâmpinare"; calificată și ca amnezie a faptelor recente, ca uitare încetul cu încetul, precum și prin termenul mai discutabil de amnezie de fixație.

Amnezie retrogradă: afectează memoria de evenimente și de informații — aflate înaintea apariției unei stări patologice, adică memoria concepută ca „proiectată în urmă"; calificată și ca amnezie a trecutului, această amnezie se referă la amintirile biografice, cunoștințele didactice și socioculturale și ține de un gradient temporal care face ca amintirile cele mai vechi să reziste cel mai bine (legea lui Ribot).

Amnezie globală: desemnează o amnezie anterogradă care afectează informațiile, oricare ar fi modalitățile lor senzoriale (vizuală, auditivă), în timp ce o **amnezie electivă** sau specifică nu afectează decât un singur tip de informație (amnezie verbală, de ex.).

Amnezie semantică: afectează cunoașterea obiectelor și a lexicului*; ea poate fi apropiată de asimbolie* și într-o anumită măsură de afazie amnezică.

Amnezie de identitate: situație psihopatologică ce face ca un pacient să-și fi pierdut identitatea și orice amintire biografică în legătură cu ea, în timp ce capacitățile mnezice care permit achiziția de noi amintiri sunt cruțate; calificată și ca amnezie retrogradă funcțională, ca amnezie psihogenă.

Amnezie traumatică: trimite la o circumstanță etiologică răspunzătoare de o amnezie lacunară, adică referitoare la o perioadă de timp care este golită de orice amintire. Această perioadă de timp corespunde lipsei de conștientă, dar poate afecta și un moment din trecut mai mult sau mai puțin vast și care a precedat traumatismul (amnezie retrogradă), precum și o perioadă în care, în ciuda revenirii la conștientă, prezentul nu mai poate duce la amintiri (amnezie anterogradă).

Sindrom amnezic: constituie modelul neuropsihologic al amneziilor. Legat de o leziune bilaterală ce afectează sistemul limbic*, care nu trebuie redus la circuitul lui Papez, mecanismele sale răspunzătoare sunt departe de a fi univoce (tulburare de achiziție, de consolidare, de rapel). Nucleul său este constituit dintr-o amnezie anterogradă globală fără amnezie semantică, adică atingând electiv memoria episodică*. Sindromul lui Korsakov* poate și trebuie considerat drept o formă de sindrom amnezic.

Ictus amnezic: sindrom clinic definit printr-o dezorganizare izolată si temporară

(câteva ore) a memoriei și care poartă răspunderea unei amnezii lacunare.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Amodal (Complement —)
Element prin care percepția își completează o figură parțial mascată de un ecran sau traiectoria unui obiect care dispare pentru moment într-un tunel. Fenomenul a fost denumit în 1951 de A. Michotte, care i-a studiat minuțios condițiile de apariție, în legătură cu legile bunelor forme* și cu percepția cauzalității*.

M. Richelle
(S. D.)

Amoralism
Sistem de gândire care se vrea străin și indiferent la orice referință la valorile morale. Amoralismul este revendicat de anumiți devianți* care își definesc conduitele în funcție de normele naturale sau estetice, în anumite stări patologice, amoralismul decurge dintr-o pierdere a simțului moral prin incapacitatea oricărei judecăți altruiste*.

T c ’
(S. D.)

Amorsare
Tehnică folosită frecvent în psihologia cognitivă experimentală, care cuprinde în general trei faze: prezentarea stimulului (cuvânt, față, imagine) numit amorsa, un interval de timp în cursul căruia sunt prezentați fie stimuli de umplutură, fie nimic (interval interstimuli) și în sfârșit prezentarea unui al doilea stimul (obiectiv). Sarcina subiectului constă, cel mai adesea, în a categorisi sau a denumi obiectivul ori în a decide dacă este vorba sau nu despre un cuvânt (decizie lexicală).
Se poate vorbi despre efect de amorsare dacă prezentarea primului stimul duce la o diminuare a timpului de latență* a răspunsului sau la o coborâre a pragului* de identificare în sarcina realizată asupra obiectivului. Se vorbește de amorsare specifică modalității atunci când obiectivul și amorsa sunt analizate *via* aceeași modalitate senzorială (de ex., imaginea unui câine și cuvântul scris „câine") și de intermodalități în celelalte cazuri. O amorsare este numită specifică domeniului dacă obiectivul și amorsa aparțin aceleiași familii de stimuli (de ex., cuvintele scrise) și interdomenii în celelalte cazuri. Amorsarea prin repetiție implică folosirea aceluiași item (același cuvânt, aceeași față, imaginea aceluiași obiect) ca amorsa și ca obiectiv. Pot fi prezente unele modificări de suprafață (caractere de tipar diferite, așezare diferită) care fac ca cei doi stimuli să fie mai degrabă similari decât identici.

S. Bredart
(S. D.)

Amorsa -> Amorsare

Amplitudine
Termen general pentru a desemna mărimea, dimensiunea unui fenomen și care se aplică din punct de vedere tehnic în psihologie fie unor caracteristici ale stimulului (amplitudinea undei sonore, care se exprimă prin senzația de intensitate* a stimulului auditiv), fie răspunsului (amplitudinea unui răspuns salivar condiționat, măsurată în picături de salivă; amplitudinea unei mișcări* etc). ,„ „. , „

M. Richelle
(S. D.)

Amprentă/întipărire
Marcă de neșters primită în cursul unei experiențe precoce a dezvoltării (v. Impregnare), și care fixează caracteristicile supraindividuale ale clasei de ființe sau obiecte căreia subiectul îi va rezerva ulterior conduitele sale filiale, sociale și/sau sexuale. Este bine cunoscut că bobocul de rață care a fost clocit de o găină o urmează pe aceasta de la ieșirea din ou așa cum și-ar urma mama și rezervă ulterior conduitele sale sociale și sexuale galinaceelor. D. A. Spalding a fost primul care a văzut aici un proces precoce și radical de învățare* a caracteristicilor partenerilor sociali. K. Lorenz (1935) și E. H. Hess (1973) au precizat particularitățile și condițiile de instalare a fenomenului. Astfel, puțin după ieșirea din ou, o pasăre de cuib neștiu-

toare primeşte şi memorează durabil într-o fază sensibilă a dezvoltării sale (numită perioadă critică*), ideal între 13 şi 16 ore de viaţă, amprenta fiinţei, mama sa sau un obiect de substituţie (amprenta maternă sau amprenta în legătură cu un obiect aberant) la care este expusă mai întâi. Ea rezervă ulterior obiectului amprentei răspunsul său filial. Pentru Lorenz, această fixare pe obiectul primei expuneri este definitivă, exclusivă, ireversibilă şi va orienta toate răspunsurile filiale, sexuale şi sociale. S-a născut o confuzie din cauză că Lorenz a fost succesiv pentru animalele sale de experienţă un substitut matern, un tovarăş, un partener. Or, dacă răspunsul filial ca o consecinţă dispare după câteva săptămâni, un nou proces de sensibilizare la stimuli noi pentru un alt registru de răspunsuri se instalează în cadrul grupului de perechi, în care subiectul primeşte amprenta tovarăşului de creştere care îi va orienta mai târziu răspunsurile sexuale (amprenta sexuală). Amprenta se referă la caracteristicile supraindividuale: animalul îşi generalizează răspunsurile la toate obiectele aparţinând clasei obiectului de amprentă. Punerea în discuţie a caracterelor de exclusivitate şi ireversibilitate ale amprentei s-a mai atenuat: fazele sensibile nu sunt la fel de riguros delimitate în timp, dar, odată amprenta dobândită într-o perioadă ideală, o nouă amprentă nu i se mai poate substitui. Totuşi, un subiect privat timp îndelungat de contacte cu reprezentanţi ai obiectului de amprentă poate, în timp, să-şi reporteze conduitele asupra altuia; în acest caz însă, preferinţa rămâne dobândită la obiectul de amprentă. Deci caracteristicile fenomenului care rămân sunt: prioritatea primei experienţe şi ireversibilitatea preferinţei,

în plus de amprenta maternă şi amprenta sexuală, unii autori extind noţiunea de amprentă la impregnarea cu cântul* speciei (amprentă vocală), la habitatul* de creştere (amprentă legată de locuinţă), la alimentare (amprentă alimentară).

J.-C. Ruwet
(D. S.)

• LORENZ K. (1935), „Der Kumpan in der Umwelt des Vogels", *Journal fur Ornithologie, 83,* 137^13. — HESS E. H. (1973), *Jmprinting. Early Experience and the Developmental Psychology of Attachment,* Van Nostrand Reinhold Co, New York.

Amuzie

Perturbare a capacităţilor muzicale ca urmare a unei leziuni cerebrale. In mod clasic, se disting două tipuri de amuzie: amuzia expresivă constând în incapacitatea de a cânta, de a fluiera sau de a fredona o melodie; amuzia receptivă, denumită adesea pur şi simplu amuzie, care poate afecta, fie în mod izolat, fie împreună, identificarea melodiilor, a timbrurilor şi a ritmurilor.
Amuzia este, în mod excepţional, asociată cu tulburările afazice. Regiunea temporală dreaptă apare ca funcţional predominantă pentru capacităţile muzicale.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Anaclisis

în psihanaliza* freudiană, anaclisis, una din cele trei caracteristici ale sexualităţii* infantile, desemnează relaţia existentă între pulsiunile* sexuale şi pulsiunile de autoconservare. Primele se folosesc de funcţiile vitale care le furnizează o sursă organică, un obiect şi o direcţie, devenind apoi independente.
în ştiinţele limbajului*, acest termen desemnează, într-o situaţie de comunicare* exolingvă şi asimetrică, conduitele de limbaj de sprijin şi de ajutor, ca şi facilitarea enunţurilor şi verificarea sistematică ce marchează schimburile dintre un nativ şi un nonnativ. Anaclisisul, care pune împreună înţelegerea şi structurarea discursivă, reprezintă ajustarea reciprocă pe care nativul şi nonnativul o folosesc pentru a comunica.

M. Pujol
(D. S.)

Anaclitic

Mod infantil de reacţie depresivă la separare.
R. Spitz a descris **depresia anaclitică** la sugarii de şase luni obligaţi să se separe de mamă. După o primă fază de o lună

în timpul căreia copiii devin plângăreţi şi pretenţioşi, încetul cu încetul se instalează o stare de apatie cu o încetinire psihomotorie, refuz de contact, insomnie*, pierdere de greutate şi întârziere în dezvoltare*. Această stare, cu totul reversibilă în timp de trei sau patru luni în caz de regăsire cu mama, are, în caz contrar, consecinţe ireversibile.
La adult, termenul de anaclitic este folosit pentru a sublinia o carenţă structurală predepresivă şi, prin extindere, vulnerabilitate la separare.

In accepţia freudiană, termenul *anlehnung,* ca adjectiv, subliniază importanţa rolului funcţiilor corporale ca sprijin al sexualităţii infantile. Astfel, trebuinţa de hrană sprijină apariţia plăcerii suptului la sân.

R. Jouvent
(S. D.)

Anaforă

In retorică*, repetarea emfatică a aceloraşi cuvinte. In lingvistică*, desemnează în mod obişnuit mecanismul de reluare a unei informaţii existenţiale de-a lungul discursului* printr-o unitate lingvistică* capabilă de referinţă* actuală (pronume, descriere hotărâtă, nume propriu, semn zero); denotaţia* acestei unităţi E2 (anaforic) este în funcţie de cea a unei expresii* anterioare El (antecedent). Anaforă este „fidelă" dacă El şi E2 sunt coreferenţiale şi conţin acelaşi nume („o pisieă... această pisică..."). Ea este „asociativă" dacă desemnările* sunt într-un raport de contiguitate („o casă... acoperişul..."). Noţiunea acoperă în fapt cel puţin trei fenomene distincte:

1. co-instanţierea mai multor locuri de argument* în aceeaşi frază* complexă;
2. marcarea cunoştinţelor implicite împărtăşite de interlocutori (v. Deictic);
3. elipsa semnificanţilor* recurenţi.

A. Berrendonner
(S. D.)

Anageneză -> Evoluţie

Anaglifă

Stereogramă* constând din două desene sau fotografii suprapuse şi uşor deplasate, ale uneia şi aceleiaşi scene, dar realizate din două puncte de vedere şi în culori complementare. Dacă această stereogramă este privită prin filtre de aceeaşi culoare, unul pentru fiecare ochi, desenul va apărea în rehef_

R. Genicot
(S. D.)

Anal

Acest adjectiv este aplicat, în psihanaliză, unei forme de erotism legate de excitaţia mucoasei anale, de pulsiunile* sexuale corespunzătoare, de o fază de dezvoltare* libidinală în care aceste pulsiuni predomină şi de anumite trăsături de caracter* care sunt fie traducerea directă, fie supracompensarea* scopurilor pulsionale anale. S. Freud întrevede existenţa erotismului anal încă din 1897, dar nu-i elaborează teoria decât în 1905, în *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii.* în această lucrare el distinge două componente în erotismul anal. Una este pasivă, scopul său pulsional este excitaţia mucoasei anale (mai ales la trecerea fecalomului sau cu ocazia îngrijirilor de igienă) şi îşi are sursa în zona erogenă* anală. Cealaltă este activă, scopul său pulsional este de a stăpâni şi de a exercita controlul (mai ales asupra fecalomului, dar şi asupra obiectelor de iubire) şi ea îşi are sursa în musculatura striată şi mai cu seamă în sfincterul anal. Existenţa acestei componente, pulsiunea de dominaţie*, face din organizarea anală a *libido*-ului* un stadiu sadic-anal*. în 1908, în *Caracter şi erotism anal,* S. Freud subliniază legătura între o fixaţie* anală importantă şi existenţa unor trăsături de caracter adesea asociate între ele: zgârcenia, dragostea pentru ordine şi încăpăţânarea. Primele două sunt formaţii reacţionale* împotriva risipei şi a gustului pentru murdărie şi dezordine, iar a treia exprimă direct unul din aspectele pulsiunii de dominare. Analiza omului cu şobolani* i-a permis lui S. Freud să facă o expunere de ansamblu a sexualităţii anale şi a legăturii ei cu homosexualitatea*, precum şi să arate importanţa fixaţiilor anale sau a regresiei erotismului anal în nevroza de constrângere* (sau nevroza obsesională), în

paranoia* și în melancolie*. K. Abraham a subliniat, în 1924, că organizarea pregenitală anală a *libido-ulw* este și un stadiu de evoluție a relației de obiect*. El a distins, în această fază a dezvoltării, două subfaze. Prima este caracterizată prin scopul său pulsional, ejectarea fecalomului, care este resimțită ca un act distructiv: este faza sadico-anală de distrugere în care relația de obiect este încă distructivă și este punctul de fixație* al paranoiei. A doua are ca scop pulsional instinctul de dominare a fecalomului și a obiectului, ceea ce presupune păstrarea acestuia; ea corespunde din această cauză unui sadism mai mic și este punctul de fixație al nevrozei de constrângere. După K. Abraham, mulți psihanaliști admit că linia de demarcație între primul și al doilea stadiu corespunde liniei de demarcație între psihoze* și nevroze*. In 1932, M. Klein a descris fantasmele sadico-anale în care obiectele (și sub efectul fricii de talion, subiectul) sunt atacate de materii fecale otrăvite, explozive sau corozive.

J.-M. Petot
(S. D.)

Analfabetism

Stare a celui care nu știe nici să scrie și nici să citească. Sunt numiți analfabeți funcționali (sau neștiutori de carte) indivizii al căror nivel de iscusință la lectură* și la scris este insuficient pentru a rezolva problemele practice ale vieții cotidiene: citirea unui mod de întrebuințare, completarea unui formular simplu etc.
Inițiate de numeroase state și puternic susținute de UNESCO, numeroase campanii de alfabetizare* s-au soldat cu un eșec, fie pentru că persoanele cărora li se adresau nu simțeau nevoia de a citi și de a scrie, fie din cauza lipsei ocaziilor de a citi și de a scrie, în mediul respectiv. Chiar și în țările cele mai industrializate unde rata analfabetismului este foarte scăzută, rata neștiinței de carte este estimată la cel puțin cinci la sută din populația adultă. Alfabetizarea acesteia pune probleme psihologice complexe.

G. De Landsheere
(S. D.)

Analgezie

Suprimarea totală sau parțială a durerii* cu ajutorul unor substanțe farmacologice sau cu diverse efecte, acționând la un nivel sau altul al căilor și circuitelor centrale sau periferice ale durerii. Aceste molecule (analgezice) sunt tot atât de variate ca și opiaceele* sau narcoticele, anestezicele diverse sau acidul acetilsalicilic (aspirina). Stările de stres* provoacă analgezie (v.Hipoalgezie).

M. Le Moal
(S.D.)

Analgezie indusă de stres -> Hipoalgezie

Analizator sintactic

Un analizator sintactic construiește în mod automat, pe baza unei fraze în limbaj natural*, o reprezentare* care reflectă structura sintactică* a acestei fraze. Pentru anumiți autori, un analizator sintactic este o modelare* a activității sintactice umane cu ocazia comprehensiunii* unei fraze în limba naturală. Un analizator sintactic este asociat unei gramatici*. El extrage proprietățile structurale ale frazelor și produce o reprezentare sintactică prin care se atribuie un nume de structură (grup verbal, grup nominal etc.) fiecărui grup de cuvinte; el încorporează și trăsături sintactice neexplicite cum ar fi genul (masculin, feminin), diateza (activă, pasivă) etc. In felul acesta trebuie să se țină socoteală de toate proprietățile gramaticale.
Reprezentarea sintactică construită poate fi descrisă printr-o rețea* sau printr-o structură arborescentă. Metoda de analiză și reprezentarea sunt definite de gramatica asociată. Analizatorii sintactici sunt folosiți în sistemele informatice care prelucrează informații* scrise în limbaje naturale (interfețe om/mașină, traducere automată) sau artificiale (limbaje de programare, de reprezentare de cunoștințe*).

J. Mathieu
(S. D.)

Analiză a comparațiilor -> Analiză de variantă

Analiză a componentelor principale -> Analiză multivariată

Analiză a constituenților imediați
Metodă de analiză lingvistică introdusă de L. Bloomfield în 1933 și dezvoltată de curentul structuralist american. Ca metodă apropiată de analiza distribuțională (v. Distribuționalism), ea își propune în primul rând să identifice și să definească unitățile morfosintactice pertinente ale unei limbi naturale*; în afară de aceasta, ea urmărește descrierea nivelurilor ierarhice de organizare a unei fraze*. Pe plan tehnic, demersul constă în descompunerea frazei în constituenți de rang superior (sintagme*), apoi descompunerea acestora în constituenți mai elementari și tot așa până la izolarea tuturor morfemelor* (cele mai mici unități purtătoare de sens*). Să luăm, de exemplu, fraza „lingvistul și-a reparat bicicleta"; ea va fi descompusă în doi constituenți imediați: o sintagmă nominală (SN), „lingvistul", și o sintagmă predicativă (SP), „repară bicicleta". Constituenții imediați ai SP vor fi o sintagmă verbală (SV), „a reparat", și o SN, „bicicleta" etc.
Reprezentările cele mai curente ale acestei analize sunt arborescentele* („arborii" gramaticii generative*), schemele în „cutii" (C. F. Hockett) și parentetizarea (R. Wells).

D. Zagar
(S. D.)

Analiză a corespondențelor -» Analiză de date

Analiză a interacțiunii sociale
Categorisire a interacțiunilor din grupurile mici prin observarea directă a comportamentului verbal și/sau nonverbal al membrilor lor. Procedura lui R. F. Bales constă dintr-un codaj categorial făcut cu ajutorul unei grile împărțite în două zone egale: zona socioemoțională (pozitivă sau negativă) și zona centrată asupra sarcinii, distingându-se intervențiile care împiedică performanța celor care o fac să progreseze în cadrul grupului. Alte proceduri se limitează fie la indicarea începutului, duratei și sfârșitului unui comportament interacțional independent de conținut, fie la evaluarea naturii și intensității comportamentului interacțional cu ajutorul unor scale*.

G. Moser
(S. D.)

Analiză de control
Cură psihanalitică condusă de un analist în formare, sub supravegherea, în principiu săptămânală, a unui analist experimentat. Controlul poate fi individual sau colectiv. Societățile de psihanaliză cer în general de la candidați două controale de adulți nevrotici. Ele pot propune controale complementare de cure de copii, de psihoției, de grup

D Anz • eu
(S. D.)

Analiză de conținut
Tehnică de cercetare pentru descrierea obiectivă, sistematică și cantitativă a conținutului manifest al unei comunicări*. La origine, analiza de conținut a fost pusă la punct în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a descoperi temele de propagandă din diverse publicații (B. Berelson, 1952). La ora actuală ea servește ca instrument pentru analiza conținutului manifest al unei comunicări fie provocate, fie având o existență independentă. Analizele se pot referi la caracteristicile documentului ca atare (analiză orizontală), la cauzele și antecedentele mesajului* sau la efectele sale (analiză verticală). Ca studiu al urmelor (documente verbale, iconice sau altele), ea este considerată ca o formă de observație* amânată, care nu surprinde fenomenul decât prin intermediul unora din consecințele sale. Este vorba de o metodă indirectă, cercetătorul necontrolând condițiile de producere, adesea complexe, ale documentelor pe care le supune analizei, în mod obișnuit se disting două proceduri: procedurile clasice destinate caracterizării conținutului în funcție de variabilele de producere sau invers, tragerii de concluzii asupra acestora din urmă (cercetătorul controlează atunci condițiile de producere ale documentelor, aceste

condiții făcând figură de variabile externe), și procedurile directe, destinate punerii în evidență a proprietăților intra- și interdocumente (definirea diferențelor și/sau similitudinilor) care permit să fie clasate și comparate între ele. Fidelitatea* și validitatea* analizei depind de finețea categoriilor, ca și de definiția unității de analiză care poate fi semantică (semnificați) sau lexicală (semnificanți) sau de ordin psihologic (teme).

G. Moser
(S. D.)

• BERELSONB. (1952), *Content Analysis in Communications Research,* Free Press, New York.

Analiză de covarianță -» Analiză de variantă

Analiză de date
Termenul analiză de date s-a impus pentru a desemna abordarea care urmărește să desprindă „ceea ce datele au de spus", lăsând deoparte ipotezele, intențiile etc. care au ajutat la culegerea lor.
Data analysis: curent statistic apărut în anii 1950 în spațiul anglo-saxon (Tukey etc), care exprimă nu o nouă metodă, ci o anumită orientare a statisticii*, aplecată asupra examinării mai detaliate și aprofundate a datelor și legată de răspândirea mijloacelor de calcul din era informaticii.
Analiză de date: curent statistic înrudit cu *Data Analysis* și apărut în anii 1960 sub impulsul lui J.-P. Benzecri; a dat naștere unei veritabile „Școli franceze de analiză a datelor", a cărei originalitate rezidă în dubla importanță acordată atât structurilor matematice abstracte, cât și reprezentărilor geometrice.

Analiză a corespondențelor: metodă centrală a Școlii franceze de analiză de date, a cărei paradigmă este analiza legăturii între rândurile și coloanele unui tabel de contingență*. Analiza corespondențelor, ca o dublă analiză în componente* principale, duce la determinarea unui șir de variabile factoriale, sau factori*, pe de o parte pe rânduri, pe de altă parte pe coloane, ale căror variante* (valori proprii analizei) sunt descrescânde. Formulele de tranziție permit trecerea de la un tip de variabilă la altul, iar formula de reconstituire permite reconstituirea tabelului analizat. Din punct de vedere geometric, analiza corespondențelor duce la reprezentarea tabelului sub forma a doi nori de puncte, guvernați de principiul baricentric și susceptibili de diverse reprezentări simultane. Generalizarea analizei corespondențelor la tot felul de tabele numerice, cu ajutorul diferitelor tipuri de codaj, mai ales codajul disjunctiv, a făcut din această metodă o metodă privilegiată pentru analiza chestionarelor și pentru construirea de scale* (când se constată un **efect Guttman,** sau efect de ordine, se evită frecvent recurgerea la analiza ierarhică).

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(S. D.)

Analiză de grup
în sens larg, analiza de grup este o metodă de investigare a formațiunilor și proceselor psihice care se dezvoltă într-un grup: ea își bazează conceptele și tehnica pe unele din datele esențiale ale teoriei și metodei psihanalitice și pe elaborări originale, impuse de considerarea grupului ca entitate specifică.
Intr-un sens mai restrâns, analiza de grup este o tehnică de psihoterapie psihanalitică de grup și un dispozitiv de experimentare a inconștientului* în situație de grup, pus la punct de școala engleză de *group-analysis.* Acest concept, elaborat de americanul T. Burrow în 1927, a fost reluat și elaborat de psihanaliștii englezi (S. H. Foulkes, J. Rickman, H. Ezriel). Cinci idei principale sunt la baza analizei de grup foulkesiene: 1. hotărârea de a asculta, de a înțelege și de a interpreta grupul ca totalitate „aici și acum"; 2. luarea în considerație a unicului transfer „de grup" asupra analistului și nu a transferurilor intragrupale; 3. noțiunea de rezonanță inconștientă și/sau fantasmatică* între membrii unui grup; 4. tensiunea comună inconștientă a grupului; 5. noțiunea de grup ca matrice

psihică și cadru de referință al tuturor interacțiunilor.

„ „ ..
R. Kaes
(L. C. L.)

Analiză de sarcini

Orice formare-adaptare la sarcini* noi sau la modalități reînnoite ale acestor sarcini își găsește garanția eficacității în analiza prealabilă a acestor sarcini. Dar această investigație preliminară poate cunoaște multe grade de rigoare. Diferitele metode de analiză a muncii preconizate în ergonomie* pot permite formatorilor să-și precizeze mai bine obiectivele*.

De altfel, ținându-se seama de faptul că secvențele unei formări, și în special exercițiile, constituie la rândul lor sarcini, obiect de performanțe, transpunerea practicilor de analiză a sarcinilor s-a impus de la sine ca o componentă a concepției *curri*-c«/«m*-urilor de formare. _ .,

D. Hamehne
(S. D.)

Analiză de variantă

Analiza de variantă clasică este ansamblul de metode concepute de R. A. Fisher pentru analiza datelor experimentale. Caracteristicile sale esențiale pot fi rezumate în câteva rânduri:

1. unui plan de experiment* dat analiza îi asociază o descompunere de factori* specială, descompunerea standard, după sursele de variație asociate canonic la acest plan: efecte globale ale diferiților factori, efecte reziduale, efecte de interacțiune etc.; pentru fiecare sursă de variație se calculează o sumă de pătrate (numită și **inerție),** un număr de grade de libertate* și o medie pătratică (raport al inerției cu numărul de grade de libertate);

2. fiecărei surse de variație căreia i se examinează efectul i se asociază o sursă de variație numită sursă adăugată, putându-i servi ca referință și utilizată în mod tradițional pentru a se proceda la un test de semnificație. în acest scop, se constituie raportul **F al lui Fisher-Snedecor**: raportul între media pătratică a sursei examinate și media pătratică adăugată; dacă valoarea acestui raport este semnificativă (la pragurile convenționale obișnuite), se conchide (în mod inferențial) asupra unui efect al sursei de variantă examinate.

Ansamblul analizelor descompunerii standard este reunit în tabelul de analiză a variantei. Modelele clasice ale analizei de variantă corespund diferitelor tipuri de planuri*: în grupuri independente (structură S<G>), în grupuri împerecheate (structură S*T), planuri complexe de tip S<G>*T. Teoria clasică evidențiază ipoteza normalității*, care s-a dovedit a fi foarte solidă în sensul că distribuția* statisticii* de test rămâne apropiată de distribuția clasică chiar pentru abaterile importante de la normalitate.

începând cu anul 1960, în Franța s-a dezvoltat o abordare algebrică, mai cuprinzătoare și mai autonomă, a analizei datelor experimentale. Partea centrală a construcției teoretice o constituie formalizarea lineară; ea constă în a propune pentru noțiuni de bază (efect, analiză locală etc.) definiții formalizate, valabile într-un cadru foarte general. Universul întrebărilor pe care ni le putem pune în cadrul unui plan dat poate fi structurat în spațiul vectorial euclidian. Astfel, un **contrast** este definit ca un vector la care suma componentelor este nulă. O **comparație** este un spațiu vectorial de contraste a căror dimensiune este numită număr de grade de libertate al comparației. Această abordare, care reprezintă o extindere a analizei de variantă clasice, este desemnată sub numele de **analiză a comparațiilor.** Ideea de comparație este o idee centrală a problematicii experimentale și chiar, pe plan mai general, a întregii statistici.

Alte prelungiri ale analizei comparațiilor constau în dezvoltări inferențiale, mergând de data aceasta dincolo de testele de semnificație*. Acestea din urmă îngăduie să ne pronunțăm numai asupra existenței (la nivelul unei populații înrudite) a efectului examinat; ele nu implică însă nici o concluzie corespunzătoare care ar influența importanța acestui efect. Demersul **fiduciar,** al cărui principiu a fost susținut de Fisher, a fost reintrodus în cadrul analizei

comparațiilor. Principiul acestei metode constă în a răsturna demersul metodei testelor de semnificație. în loc de a se pleca de la o ipoteză* anumită, a cărei compatibilitate cu datele se urmărește, se pleacă direct de la date spre un ansamblu de ipoteze rezonabile, cărora li se va asocia o anumită probabilitate* fiduciară *(fiducia* = încredere). Dacă se consideră că toate aceste ipoteze exprimă efecte notabile, se va ajunge la o concluzie de efect notabil. Dacă, dimpotrivă, se consideră toate aceste efecte ca neglijabile, se va ajunge la o concluzie de efect neglijabil.
Aceste prelungiri se pot aplica oricărui ansamblu de date experimentale și, mai general, oricărui ansamblu de date structurate, printr-un limbaj de interogare a datelor rezultat direct din formalizarea evocată mai sus. **Analiza de variantă muitivariată** (MANOVA): extinderea analizei de variantă în cazul mai multor variabile numerice. **Analiza de covarianță*:** variantă a analizei de variantă cu două variabile în care interesează efectul uneia din cele două variabile corectat de efectele de regresie datorate celeilalte variabile.
Exemplu: se dorește compararea eficacității a două metode de predare a electricității: una teoretică, cealaltă practică. Pentru aceasta, se aleg două clase și se aplică unei clase prima metodă și celeilalte clase a doua metodă. Elevii celor două clase au fost supuși unei probe de nivel general la începutul anului școlar și unei probe de electricitate la sfârșitul anului. Există deci două variabile : nota inițială, nota terminală, dar care nu se referă la aceleași conținuturi. Pentru a judeca eficacitatea metodelor pedagogice nu este suficient să se examineze rezultatele obținute la sfârșitul anului. Clasele nu sunt neapărat omogene în privința nivelului elevilor. In general, acest exemplu aparține unui tip de probleme în care se dorește studierea unei variabile (aici nota terminală) după eliminarea influenței unei alte variabile (nota inițială). Acesta este obiectivul analizei de covarianță.

P. Bonnet și H. Rouanet
(S. D.)

Analiză didactică
S.Freud.în 1910,avăzut mai întâi în autoanaliză* (pe care a practicat-o și el însuși) condiția necesară pentru ca psihanalistul să-și poată domina contratransferul*. în 1922, Asociația Internațională de Psihanaliză a enunțat regula unei psihanalize personale prealabile pentru viitorul psihanalist : analiza didactică. Nici un analist n-a contestat această regulă, dar numele de analiză didactică a pus și continuă să pună întrebări care rămân fără răspuns: există o diferență de conținut între analiza terapeutică și analiza de formare ? Spre ce portiță de scăpare poate fi îndrumat candidatul care știe dinainte că această cură îl va abilita să devină psihanalist? Ce ierarhie de putere și de cunoaștere este indusă în felul acesta, care grevează funcționarea instituțiilor psihanalitice? ii,

D. Anzieu
(S. D.)

Analiză factorială —> Analiză muitivariată

Analiză laică
Cură psihanalitică condusă de un psihanalist care nu e medic. Posibilitatea pentru ne-medici să exercite psihanaliza a fost susținută de S. Freud, dar respinsă între anii 1930 și 1988 de societățile americane de psihanaliză.

D. Anzieu
(S. D.)

Analiză muitivariată
Acest termen acoperă ansamblul metodelor statistice multidimensionale, descriptive și inductive, care se referă la analiza simultană a mai multor variabile: mai întâi, variabilele numerice, apoi, prin extensie, variabilele oarecare. Cele două metode de analiză muitivariată principale sunt **analiza componentelor principale** și **analiza factorială,** al căror obiectiv comun este de a reduce dimensionalitatea ansamblului variabilelor inițiale.
In cadrul analizei componentelor principale, obiectivul predominant este cel de „rezumat economic" al datelor: **variabilele principale** sunt definite ca acele combinații lineare succesive ale variabilelor

de bază care, după ajustare*, prin metoda celor mai mici pătrate*, oferă cele mai bune aproximații ale acestor variabile. în **analiza factorială,** preocuparea cea mai importantă este cea a inteligibilității factorilor*, concepuți ca variabile latente, pe baza cărora se exprimă variabilele de bază. Analiza factorială s-a dezvoltat mai ales în cadrul psihometriei*: modelul **unifactorial** al lui C. Spearman, modelul multi-**factorial** al lui L. L. Thurstone.
Analiza componentelor principale, rămasă mult timp în afara posibilității de utilizare practică, s-a răspândit foarte mult în era informaticii și este substituită adesea analizei factoriale. Statisticienii Școlii franceze de analiză de date* înțeleg adesea prin „analiză factorială" analiza componentelor principale și variantele sale, mai ales analiza corespondențelor*.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(S. D.)

Analiză psihologică

Analiza psihologică desemna metoda de concentrare mentală folosită de S. Freud în 1895, înainte ca el să creeze termenul de psihanaliză*, în 1896, și înainte ca el să cunoască regula fundamentală* care structurează situația psihanalitică. In zilele noastre se vorbește mult despre „analiză" în loc de „psihanaliză". (
Psihologia, ca și celelalte științe, procedează la analize (analiză factorială, analiză de conținut), adică ea identifică elementele ce pot fi izolate în mod ipotetic și apoi încearcă să le precizeze organizarea sintetică pentru a explica fenomenul studiat (înțelegerea, sensul unui text).
Analiza psihologică rezultă și din grija obișnuită de a atribui cauze evenimentelor din viața cotidiană sau dintr-un demers intelectual care utilizează o teorie pentru a înțelege o operă. In sfârșit, scriitorii procedează uneori la analize care îmbogățesc psihologia.

c pr• vos(
(S. D.)

Analiză tranzacțională

Metodă de psihoterapie și de formare, inventată în 1964 de E. Berne, pentru a analiza **tranzacțiile** între persoane. Pacientului i se explică mai întâi cele trei niveluri care constituie o personalitate: nivelul Părinte P. (ceea ce el a interiorizat de la părinții săi), nivelul Copil C. (urmele care îi rămân din copilărie), nivelul Adult A. (în care ține seama de principiul de realitate*). Tranzacția este unitatea de interacțiune între un nivel al unei persoane și un nivel al alteia: prima trimite la un stimul pe baza nivelului său P. sau C. sau A.; cea de-a doua răspunde fie pe baza aceluiași nivel ca și ea (tranzacție complementară), fie a unui alt nivel (tranzacție încrucișată). După aceea pacientul face experiența concretă a diverselor tranzacții posibile în cursul unor jocuri care se desfășoară după scenarii-tip (de ex., jocul lui „Da, dar" sau al lui „N-ai decât să" sau al lui „Eu vreau, dar nu pot din cauza piciorului meu de lemn"). In sfârșit, pacienții sunt reuniți în grupe unde ei au de reperat diferitele tranzacții care se desfășoară simultan, unde ei primesc de la ceilalți un *feed-back** asupra propriilor lor tranzacții și unde devin conștienți de inadaptarea la realitatea prezentă a scenariilor personale fixate din copilărie.

D. Anzieu
(S. D.)

Analogic

Un raționament* analogic este un raționament care face apel la o analogie* cu un alt domeniu.
în prelucrarea informației*, reprezentarea unei informații exterioare este numită analogică și ea păstrează structura sau anumite proprietăți ale acestei informații: pentru a se trece de la informația exterioară la reprezentarea ei, nu există un codaj simbolic (propozițional sau numeric). în psihologie cea mai studiată reprezentare analogică este reprezentarea iconică*, cea care cuprinde în special imaginea mentală*. Evidențierea ei experimentală se bazează pe invarianta relațiilor topologice și metrice din această reprezentare: de exemplu, timpul de rotație sau de translație necesar pentru a face să se suprapună două imagini mentale.

Spre deosebire de un **calculator digital** care se bazează pe un codaj al informaţiilor pe bază de simboluri binare, un **calculator analogic** foloseşte un model* fizic ale cărui legi corespund fenomenului studiat.

J. Mathieu
(S. D.)

Analogie

Analogia este o punere în corespondenţă a unor cunoştinţe* esenţial diferite pentru a surmonta diversitatea lor. O analogie este definită, în mod formal, ca un izomorfism* între un domeniu de referinţă bine cunoscut, şi un domeniu-ţintă, puţin cunoscut. Analogia permite atunci transferul proprietăţilor domeniului de referinţă la domeniul-ţintă. Raţionamentul prin analogie este un raţionament euristic* a cărui concluzie este nesigură, dar el permite supoziţii într-un domeniu în parte necunoscut. In cazul unui raţionament prin analogie pot fi distinse două etape principale: punerea în corespondenţă parţială a două domenii şi transferul proprietăţilor şi procedurilor de la un domeniu la altul.
Să luăm, de exemplu, o problemă de circuit electric: anumite proprietăţi ale intensităţii curentului electric pot fi sugerate de analogia cu un flux hidraulic, dar nimic nu-i garantează exactitatea,
în concepţia lui Aristotel, analogia se stabileşte cu ajutorul unor raporturi în problemele cu patru termeni şi desemnează în special asemănarea proporţională sau comparaţia între două raporturi de tip a/b şi c/d. In acest sens este folosită analogia în testele psihometrice*. Subiectul trebuie să descopere un obiect X ştiind că „obiectul X este pentru Y ceea ce A este pentru B", obiectele Y, A, B fiind indicate subiectului. De exemplu, „să se afle numărul X care este pentru 8 ceea ce 6 este pentru 3".
Analogia apare ca un proces psihologic fundamental de dobândire de cunoştinţe şi intervine în construirea de proceduri*, generalizarea de ipoteze*, integrarea de noi cunoştinţe.
în inteligenţa artificială*, anumite programe de învăţare simbolică automată folosesc analogia între domenii pentru a construi noi cunoştinţe sau noi proceduri.

J. Mathieu
(S. D.)

Anamneză

Termen de origine filozofică, apoi medicală, care desemnează ansamblul informaţiilor asupra trecutului pacientului necesare practicianului pentru a-i stabili evoluţia. Prin extindere, anamneză desemnează şi metoda de investigaţie care permite să se culeagă acest gen de informaţii: astfel, se vorbeşte despre interogatoriul anamnestic sau despre anamneză asociativă. La primii alienişti, anamneză nu se referea decât la istoria maladiei. Odată cu C. Pinel şi J. Esquirol, ancheta se extinde la modul de viaţă al bolnavului şi la evenimente care au putut eventual să declanşeze tulburările. Apoi, concepţiile lui B. Morel şi J. Magnan referitoare la degenerescentă* progresivă ereditară au suscitat interesul practicienilor pentru trecutul familial al pacientului. In sfârşit, psihanaliza orientează atenţia spre explorarea vieţii imaginare şi a trecutului cel mai îndepărtat al individului. După A. Seguin, în 1951, în toate metodele moderne de anamneză se întâlnesc aceşti patru timpi ai investigaţiei şi cel mai adesea în această ordine, care respectă rezistenţele pacientului şi le permite să se atenueze încetul cu încetul. Această evoluţie a continuat în cursul ultimilor ani: dezvoltarea terapiilor familiale* a atras după sine punerea la punct a unei tehnici speciale de investigaţie a trecutului familial, genograma*.
Alieniştii de odinioară şi, la ora actuală, medicii psihosomaticieni, precum şi psihologii ne-psihanalişti, mai ales, procedează la un interogatoriu sistematic şi amănunţit, în fapt, manifestarea din partea psihologului clinician a unei curiozităţi intruzive poate primejdui şansele sale de a duce la bun sfârşit o psihoterapie* psihanalitică cu pacientul interogat în felul acesta. In plus, aplicarea unui chestionar îl lipseşte pe psiholog de posibilitatea de a şti în ce ordine şi în ce fel ar fi spus pacientul lucrurile

dacă ar fi avut întreaga libertate să se exprime în felul său. Din această cauză, numeroşi psihologi şi mai ales psihanaliştii folosesc o metodă mai suplă ce comportă un minimum de întrebări directe şi chiar o totală lipsă de întrebări: este ceea ce F. Deutsch a numit anamneză asociativă.

J.-M. Petot
(S. D.)

Anaritmetie -» Acalculie

Anartrie pură -> Afazie

Anchetă

Procedeu de cercetare care constă în culegerea de date verbale de la grupuri sau eşantioane de subiecţi aleşi în funcţie de obiective precise, cu scopul descrierii şi analizei unei situaţii deosebite.
Orice anchetă are, dacă nu ipoteze*, cel puţin obiective care dictează punerea în acţiune a diferitelor tehnici particulare: convorbiri* (nondirective, semidirective), chestionare*, scale de atitudini* şi a tipului de eşantionare* reţinut pentru a lua o decizie privind grupurile care trebuie interogate în funcţie de planul anchetei. Culegerea datelor (ancheta propriu-zisă) este precedată adesea de o fază exploratorie (preanchetă) menită să ducă la cunoaşterea populaţiei în discuţie, să rafineze ipotezele de plecare, să construiască instrumentele de verificare şi să le testeze pe populaţie. în măsura în care este imposibil să se efectueze o randomizare* a subiecţilor — ancheta referitoare, prin definiţie, la variabilele constitutive ale subiectului —, concluziile privind ipotezele nu se pot face în termenii cauzalităţii*, ci numai în cei ai corelaţiilor*. Ancheta se impune când datele menite să fie culese nu au o deschidere generală, dar se produc la un moment dat într-o societate dată. Ea nu se limitează la culegerea informaţiilor asupra atitudinilor*, credinţelor*, reprezentărilor* şi preferinţelor indivizilor, dar poate să se aplece şi asupra comportamentelor* când acestea nu sunt accesibile decât prin intermediul limbajului. Ea apare mai ales ca singurul mijloc de obţinere a informaţiilor când:
1. cercetătorul trebuie să culeagă un număr important de date asupra aceleiaşi persoane;
2. comportamentele cercetate aparţin istoriei individului;
3. observarea comportamentului este imposibilă sau inacceptabilă din punct de vedere deontologic. Sondajele de opinie sunt o formă particulară de anchetă având ca obiectiv descrierea punct cu punct a stării de opinie* a unei populaţii.

G. Moser
(D. S.)

Anchetă de personalitate

Anchetele psihosociale şi dosarele de personalitate fac parte din informaţiile folosite de autorităţile administrative şi judiciare ale căror decizii intervin asupra cursului unei vieţi. încredinţată unor specialişti abilitaţi (lucrători sociali, medici, psihologi), stabilirea acestor documente, al căror cadru este precizat prin texte reglementare, ridică probleme metodologice şi deontologice, ca şi raporturi de putere (subordonarea psihologilor medicului în examenul medico-psihologic). Tehnicile de anchetă şi de examinare fiind specifice, esenţialul unei munci într-o echipă transdisciplinară se situează la nivelul integrării lor într-o sinteză de diagnostic. în plus, este necesar ca instrumentaţia lor complementară să poată să se înscrie într-o concepţie împărtăşită pentru abordarea problematicii subiectului examinat într-o modalitate coerentă în raport cu modelele clinice care veghează la organizarea lor. Reprezentările implicite ale personalităţilor, ale handicapurilor sau manifestărilor patologice trebuie să fie confruntate cu criterii obiective (semiologie şi sindroame). In funcţie de atenţia acordată din punct de vedere instituţional diagnosticului şi pronosticului şi de felul în care acestea vor fi utilizate şi reduse de efectele logicii gestionare şi administrative, specialiştii au interesul să stabilească un sistem de comunicare verbală cu cel care decide şi cu

subiectul examinat pentru a explicita personal contribuția lor la dosar.

/. Selosse
(D.S.)

Anchetă socială
Procedeu de adunare a informației și de observație* asupra subiecților*, a familiilor sau grupurilor* sociale, efectuată în mediul lor de viață, cu scopul unei cercetări metodice, de verificare de ipoteză, de mărturie* sau înaintea unei intervenții de natură administrativă. Considerată un instrument privilegiat al serviciilor sociale, ancheta condusă de organisme de control, de ajutorare sau de prevenire socială pune probleme de referințe normative în funcție de puterea care o inițiază (judiciară, sanitară sau socială) și care relevă deontologia anchetatorilor. Criteriile de disfuncție a sistemului familial și de vulnerabilitate* la influențele mediului au fost reînnoite grație metodelor de analiză sistemică și răspândirii modelelor de interacțiune psihosocială. Luarea în considerare a criteriilor socio-economice și a implantării locale a familiilor, existența subculturilor* într-o societate plurietnică și structurarea stilurilor de viață* diferite au modificat concepțiile, tehnica și funcția anchetei sociale. Statutul anchetatorului s-a schimbat, el devenind din informator mediator.

J. Selosse
(D.S.)

Ancorare
Termenul este utilizat, în general, pentru a desemna procesele prin care informațiile*, credințele* sau învățămintele noi se inserează în schemele vechi. Elaborând teoria sa asupra reprezentărilor sociale*, S. Moscovici a arătat, astfel, cum unele noțiuni noi de psihanaliză se pot insera în sisteme de categorii disponibile, care structurează aprehensiunea universului social și care opun, de exemplu, pe bogați săracilor, pe bărbați femeilor, pe „nebuni" persoanelor „normale". Astfel, informațiile sau noțiunile noi își găsesc semnificația și, în același timp, pot afecta sistemele de gândire deja stabilite.

ERSQC
(D. F.)

Efectul de ancorare desemnează o atracție a judecăților* furnizate de un subiect spre valori de referință sau **ancore,** corespunzând unor stimuli* privilegiați, având în vedere asociații* anterioare, constituirea prealabilă de categorii*, posibilitatea sau ușurința de a le defini etc. Efectul de ancorare introduce în scalele de estimare* o deviere*, mai curând implicit decât explicit. El a fost descris în psihofizică*, în elaborarea scalelor de senzație*, dar și în cazurile mai complexe ale scalelor de atitudine* sau de opinie* în psihologia socială.

M. Richelle
(D. F.)

Ancoră -> Ancorare

Androgen
Substanță de structură steroidă capabilă să asigure menținerea caracterelor sexuale secundare masculine. Androgenii sunt sintetizați în organism pornind de la colesterol, de către gonade și glandele suprarenale. Testosteronul este produs de celulele Leydig ale testiculului, sub controlul hormonului* luteotrop hipofizar. El este responsabil de masculinizarea organismului (rol de organizare) și de menținerea caracterelor sexuale secundare masculine (rol de activare). Ca toți hormonii steroizi, testosteronul acționează asupra expresiei genice a celulelor țintă, prin intermediul receptorilor specifici intracelulari. El mai poate acționa în special pe creier*, prin intermediul receptorilor cu estrogeni, după aromatizarea intracelulară a moleculei pentru a forma estradiolul. Regiunile creierului cele mai bogate în receptori sunt regiunea septumului și aria preoptică mediană (unde sunt de asemenea localizați neuronii producători de luliberină), hipotalamusul* ventromedian (în special nucleul arcuit care controlează secreția de prolactină) si amigdala*. „.:, „,

P. Mormede
(D. F.)

Angajare (Teorie a —)
Fie doi indivizi având aceleași atitudini*. Unul este determinat de împrejurări să emită un comportament* (de ex., să semneze

o petiție), celălalt nu. Ce consecințe va avea emiterea numai a acestui comportament, consecințe care să permită diferențierea acestor doi indivizi? După C. A. Kiesler, studiul angajării se referă la:
1. condițiile care fac ca un anumit comportament să aibă consecințe: sentimentul de libertate asociat cu actul emis, importanța urmărilor așteptate, slabe justificări;
2. natura consecințelor: modificarea sau consolidarea atitudinilor în sensul unei mai mari conformări la actul emis, emiterea ulterioară a comportamentelor mergând în același sens etc. Noțiunea de angajare trimite nu atât la o veritabilă teorie, cât la o paradigmă de situații numite cel mai adesea de supunere*, în care se studiază efectele generatoare de act: situații de supunere forțată (când actul suscitat de circumstanțe este contrar atitudinilor* sau motivațiilor* prealabile), de supunere fără presiune (când acest act este conform acelorași atitudini sau motivații). Efectele studiate în aceste situații (efecte de schimbare de atitudine în supunerea forțată, efecte comportamentale de *pied-dans-la-porte* „picior în prag" sau de amorsare în supunerea fără presiune, studiate de R. Joule și J. L. Beauvois) implică o teorie psihosocială a raționalizării*.

ERSOC
(D,S.)
(

Angoasă

Conceptul de angoasă nu apare decât în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în domeniul patologiei. Până atunci, spaimele iraționale erau socotite o expresie, printre atâtea altele, a pasiunilor triste sau a erorilor de judecată apropiate de delir.
B. Morel descrie în 1866 „delirul emotiv", pe care îl atribuie unei dezordini a sistemului nervos vegetativ și care se aplică ansamblului de tulburări anxioase și depresive. La puțin timp după aceea, se dezvoltă conceptul de neurastenie care, pornind de la o explicație printr-o stare de epuizare a sistemului nervos, include un ansamblu de manifestări de neliniște psihică și de senzații corporale diverse. Lui S. Freud i se datorează descrierea princeps a nevrozei de angoasă și a diferitelor manifestări ale angoasei: neliniște cronică, atacul de angoasă, echivalentele fizice, temerile nejustificate și selective care se numesc fobii și obsesiile. Cea mai recentă dintre clasificările psihiatrice, cea a Asociației Americane de Psihiatrie *(Manual diagnostic și statistic al tulburărilor* mentale, *DSMIII-R),* așază în rândul tulburărilor anxioase angoasa generalizată, starea de panică (atacul de angoasă), tulburările fobice și obsesionale.
Alături de această entitate specifică, în care simptomul de angoasă este în centrul tulburărilor, se va nota prezența unei angoase, cu titlul de simptom accesoriu, într-un foarte mare număr de alterări mentale (stări depresive, psihoze acute, stări schizofrenice etc). Angoasa, fie că e primară sau secundară, izolată sau asociată unor dispozitive de fugă (fobie) sau de luptă (obsesii), prezintă caractere identice. Ea este definită clasic ca o teamă fără obiect. E adevărat că nimic nu seamănă mai mult cu așteptarea anxioasă sau cu accesul de angoasă acută decât aprehensiunea unui pericol care urmează să apară. De obicei, se disting angoasa psihică și angoasa fizică („nod" în gât, palpitații, accelerarea respirației, micțiuni frecvente, diaree, paloare, „înmuierea" picioarelor).

J. F. Allilaire
(D. F.)

Anhedonie

Așa cum psihologia emoțiilor* s-a interesat recent de hedonism*, tot astfel psihopatologia pare să acorde din nou interes anhedoniei, definită încă din 1913 de T. Ribot ca pierdere a capacității de a resimți o plăcere. în depresie*, unde face parte din descrierile clasice, ea a fost reluată recent ca sindrom axial al depresiilor pe care le-a numit „endogenomorfe". Mai mulți autori au putut regăsi aceeași proporție (circa 12-15%) a depresiilor anhedonice în cadrul ansamblului stărilor depresive, dar simptomul însuși, chiar în stare discretă, este mai frecvent. In schizofrenie*, unde este cunoscută ca unul

dintre elementele sindromului de atimhormie*, anhedonia face parte din criteriile propuse de N. Andreasen pentru a identifica formele deficitare de schizofrenie. Caracterul său exclusiv subiectiv necesită evitarea confundării cu diminuarea afectivă*, care include semne de observaţie a indiferenţei afective, în plus faţă de cele trăite.

Anhedonia poate fi măsurată cu scale de evaluare*. *R. Jouvent*

(D. F.)

Anideic

Atunci când G. de Clerambault descrie fenomenele elementare ale micului automatism* mental, el le subliniază caracterul neutru şi anideic. El evidenţiază, astfel, prin latura negativă, o caracteristică fundamentală a oricărei activităţi de gândire, a oricărei idei, şi anume intenţionalitatea sa.

Fenomenele de gândire anideică se caracterizează prin neintegrarea lor în continuitatea gândirii. Ele apar ca o ruptură în raport cu intenţia gândirii în curs, ele împrumută forma gândirii, dar nu posedă esenţa acesteia: orientarea către un scop sau adecvarea în raport cu un context intenţional care să le dea un sens.

G. de Clerambault dă mai multe exemple de astfel de fenomene: cuvintele explozive (evocarea unor cuvinte în afara voinţei subiectului; există, de exemplu, subiecţi parazitaţi de cuvântul „fericire"), absurdităţi şi nonsensuri (fraze absurde care se repetă încontinuu în gândire), opriri ale gândirii, depanare de amintiri şi de idei.

M.-C. Hardy-Bayle

(D. F.)

Animism

Concepţie conform căreia toate părţile lumii au un suflet, propusă în filozofia biologică* a lui G. E. Stahl în 1707 şi care se regăseşte de pildă în gândirea primitivă.

Psihologii îl observă în funcţionarea inconştientului* şi în gândirea copiilor. S. Freud îl asociază magiei*, care ar fi tehnica sa: este un sistem intelectual caracterizat prin atotputernicia ideilor. Acest narcisim* al inteligenţei* interesează gândirea primitivă, dar şi nevroza obsesională: el ajunge în cele din urmă la o proiecţie* în exterior a anumitor tendinţe* în vederea unei uşurări sau a satisfacerii unei dorinţe*. La copil*, J. Piaget face din animism o expresie* a gândirii egocentrice preoperatorii, constând în a stabili între fenomene o legătură cu motivaţie psihologică: lumea fizică şi cea psihică sunt confundate. Mecanismul este de proiecţie a intenţiilor în natură; el rezultă din absenţa conştiinţei eului. H. Wallon situează animismul între finatism şi artificialism, ca trei niveluri de complexitate ale precauzalităţii infantile: în animism, cauza este legată de fiinţă.

R. Doron şi *E. Jalley*

(D. F.)

Anizeiconie -> Distorsiune

Anizometropie

Situaţie în care starea de refracţie a unui ochi nu este aceeaşi cu starea de refracţie a celuilalt ochi. Ametropia* oculară este inegală, fie că un ochi este miop şi celălalt hipermetrop, fie că ambii ochi sunt hipermetropi, dar cu putere de refracţie diferită. Anizometropia dă naştere la astenopie (oboseală oculară), eventual la suprimarea şi ambliopia unui ochi. în cazul anizometropiei, corectarea vederii este diferită de la un ochi la altul.

R. Genicot

(D. F.)

Anizopie

Termen puţin folosit care desemnează, în termeni generali, inegalitatea imaginilor percepute de cei doi ochi, oricare ar fi originea acestei inegalităţi. Poate fi vorba de imagini duble (diplopie) sau de întunecarea imaginii unui ochi în raport cu celălalt ochi, sau poate fi o anizometropie*.

R. Genicot

(D. F.)

Anomalie

Termenul de anomalie este folosit pentru caracterizarea a ceea ce este perceput ca manifestare aberantă, necontrolată a funcţionării unui organism. Anomalia poate fi resimţită de un subiect sensibil la caracterul insolit al unei manifestări sau la devierea neaşteptată a unei capacităţi* obişnuite.

Din punct de vedere epidemiologie, sunt considerate anomalii perturbările care nu țin nici de libera alegere, nici de voința* individului (anomalii genetice, accidentale sau dobândite).

J. Selosse
(D. F.)

Anomaloscop

Aparat destinat determinării dificultăților de recunoaștere a culorilor, numit și aparat spectral Nagel. Tehnica se bazează pe compararea de către subiect a unor amestecuri de culori prezentate pe plaje juxtapuse. O versiune a acestui colorimetru* oferă un câmp de observație în care jumătate prezintă o lumină colorată A, cu nivel de luminozitate variabil, iar cealaltă jumătate prezintă amestecul în proporții variabile al altor două lumini colorate B și C. Cele două jumătăți ajung să capete un aspect identic prin acționarea simultană asupra nivelului A și asupra proporției B și C.

R. Genicot
(D. F.)

Anomie

Pentru E. Durkheim, în 1893, anomia reprezintă absența normelor* sociale susceptibilă să provoace reacții patologice (suicid) sau sociopatice (criminalitate). Anomia caracterizează o stare de criză* și de ruptură* între regulile și valorile care normalizează ajustarea comportamentelor sociale. Atunci când societatea cunoaște schimbări de structură bruște, ajustarea indivizilor și a instituțiilor este dezechilibrată. R. K. Merton, în 1949, a subliniat repercusiunea subiectivă a anomiei, definind stările anomice revelatoare de tensiuni* generate de conflictele legate de dificultățile de a accede la scopurile valorizate de societate, respectând totodată modalitățile legitime aflate la dispoziția actorilor sociali. Inovația, revolta sau evadarea sunt în acest caz conduite deviante* utilizate pentru reducerea acestei tensiuni. La nivelul personalității*, L. Srole, în 1958, a folosit o scală cu nouă itemi pentru măsurarea repercusiunii individuale a anomiei.

J. Selosse
(D. F.)

Anorexie

Conform etimologiei, înseamnă pierderea apetitului, simptom obișnuit de alterare a stării generale în semiologia medicală. Din punct de vedere psihopatologic, restricția alimentară* nu implică întotdeauna pierderea apetitului, fără să se poată afirma că este vorba de un refuz alimentar deliberat ca în cazul delirurilor* de otrăvire sau greva foamei. Anorexia melancolică a fost interpretată ca efect al fantasmei* de incorporare sadic-orală, canibalică, a obiectului pierdut (S. Freud, 1917). în cazul nevrozelor, poate fi vorba de o formațiune de compromis* între apărare și realizarea fantasmei inconștiente,
în cazul sindroamelor de anorexie mentală cu cele două forme tipice, cea din al doilea semestru de viață și cea din adolescență, simptomul*, adeseori complex și intens supradeterminat, corespunde unui refuz activ al actului* alimentar, dar pune, în anumite cazuri, problema unei alterări a reglărilor psihofiziologice ale foamei și sațietății (formele psihosomatice*). Anorexia mentală din adolescență, cel mai adesea feminină, comportă, pe lângă slăbirea prin restrângerea aporturilor, obsesia îngrășării fără neliniștea față de slăbire, hiperactivitatea, un sindrom hipotalamo-hipofizar cu amenoree, și conflicte intrafamiliale care justifică uneori terapii familiale*. Datorită gravității sale, această organizare justifică o terapie specializată.

D. Brusset
(D. F.)

• FREUD S. (1917), „Trauer und Melancholie", *Gesammelte Werlce,* Imago, Londra. Traducere (1988): „Deuil et melancolie" în *(Euvres Completes,* XIII (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteț, A. Rauzy), PUF, Paris.

Anorgasmie -» Impotență sexuală

Anortoscopică (Percepție —)

Percepție* corectă, „veridică", a unui desen al cărui traseu nu apare decât fragmentar printr-o fantă în spatele căreia desenul este deplasat lateral. Fenomenul, remarcat deja de psihologii din secolul

al XIX-lea, s-a bucurat din nou de interes după 1965, odată cu studiile lui I. E. Parks. Se produce chiar în cazul unei imobilizări riguroase a globului ocular, atestând intervenția unui proces central capabil să integreze ordinea temporală a stimulărilor retiniene, pentru a reconstrui, pornind de la ea, figura prezentată (care poate să nu fie decât o simplă linie dreaptă oblică sau o linie ondulată). Este un exemplu de inferență cognitivă* în percepția vizuală.

M. Richelle
(D. F.)

Anosognozie
Necunoaștere de către pacient a unui deficit de origine neurologică, ce poate ajunge până la refuzul sau negarea acestui deficit.
Se referă în special la un deficit hemiplegie stânga, care se înscrie într-un context de neglijare*. Se poate referi și la cecitatea corticală, la jargonafazie și la amnezia anterogradă a unui sindrom Korsakov.

J.-L. Signoret
(D.F.)

Anosografic -> Transnosografic

Antagonist
Desemnează, în general, o substanță medicamentoasă care produce un efect contrar tulburării observate. Agent farmacologic **(ligand)** capabil să recunoască și să se conecteze la un receptor* dat, dar fără să inducă răspuns fiziologic. El reduce răspunsul agoniștilor* și neuromediatorului* specific acestui receptor. Afinitatea unui ligand față de un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa pe acesta, iar activitatea sa intrinsecă prin capacitatea sa de a produce un răspuns cuantificabil după fixare. Un antagonist prezintă o bună afinitate, dar nu și o activitate intrinsecă. Este considerat competitiv dacă se fixează pe receptorul însuși, și necompetitiv dacă ocupă un loc diferit de receptor, dar deformându-1 pe acesta din urmă **(efect** alosteric). TI

U. Spampinato
(D.F.)

De altfel, în anatomofiziologie, termenul este aplicat unor structuri sau procese în opoziție funcțională: de exemplu, mușchii flexori și extensori ai aceleiași articulații; hormonii cu efecte contrare, ca glucagonul și insulina, responsabili cu glicogenoliza și, respectiv, glicogenosinteza; căile nervoase ale căror efecte se anulează.
Comportamentul cuprinde numeroase elemente antagoniste, în special în situațiile de opoziție interspecifică, între prădător* și prada sa de exemplu, sau de rivalitate intraspecifică, între două animale teritoriale la frontiera lor comună, în special: agresivitatea* și frica, atacul și fuga apar rareori în formă pură. Animalul poate trece imperceptibil de la una la alta. Prada urmărită face față în ultimul moment și se apără cu toată puterea. Stimulând electric un centru intracerebral al găinii, E. von Holst i-a provocat acesteia, în fața unui dihor împăiat, mai întâi o reacție de atac, care s-a transformat într-o reacție de fugă când stimularea a persistat. La frontiera lor comună, două animale teritoriale aflate față în față manifestă un joc subtil de atitudini ambivalențe, în care un ochi exersat recunoaște alternarea sau combinarea unor elemente de apropiere și de evitare*, de atac și de fugă, prin care fiecare actor își informează în fiecare clipă opozantul asupra dispozițiilor sale temperate sau ferme (v. Deplasare). Procesul de ritualizare* poate beneficia de anumite valori care apar în aceste situații compozite sau de compromis, pentru valoarea lor expresivă par-

t i c u l a r l

J.-C. Ruwet
(D. F.)

Anticipare
In contextul determinat al unui experiment de timp de reacție* sau de psihofizică*, se vorbește de anticipare sau, mai exact, de **răspuns anticipat** pentru a desemna un răspuns survenit înaintea stimulului* care ar trebui în mod normal să-1 provoace; astfel, într-o serie ascendentă de prezentare a stimulilor după metoda limitelor*, subiectul dă un răspuns de detecție*

în cazul unei probe albe* prin anticiparea stimulului supraliminar*.
Noțiunea de anticipare depășește însă cu mult aceste cazuri particulare, pentru a îngloba fenomenele multiple care atestă organizarea conduitelor în raport cu rezultatul, scopul*, finalitatea* sau, mai simplu, cu orientarea lor temporală. Răspunsurile anticipate apar într-o manieră deosebit de frapantă atunci când un eveniment semnificativ are loc periodic, ca în cazul unei condiționări de durată*. Orice reacție condiționată* traduce anticiparea stimulului* necondiționat* sau a întăririi*. în psihomotricitate*, anticiparea se regăsește în analiza mișcărilor de urmărire a unei ținte mobile, mișcarea fiind determinată mai mult de poziția următoare a țintei decât de cea actuală, și, în general, în noțiunea de pregătire* pentru acțiune. în studierea mecanismelor perceptive și cognitive*, atenția selectivă*, care predispune subiectul la înregistrarea și tratarea anumitor informații pertinente și la ignorarea celorlalte, atitudinile preperceptive *(perceptual set),* fenomenele de așteptare* și de expectație* se înscriu în cadrul general al anticipării.
De asemenea, noțiunea de anticipare se impune de fiecare dată când comportamentul pare să se deruleze în funcție de un program* prealabil, care definește ordinea secvențială* și derularea temporală a acțiunilor, ordine și derulare pe care nu o poate explica o desfășurare pas cu pas. Anticiparea întâlnește aici noțiunea de programare* evidențiată de psihofiziologii motricitatii. In fine, la un nivel mai complex al conduitelor umane, se va vorbi de anticipare în legătură cu orice previziune* explicită, la un subiect, a unei informații sau acțiuni, previziune ce poate îmbrăca forma unei veritabile planificări* a acțiunii, și reproduce astfel, la nivelul reprezentativ, programarea implicită evocată mai sus.
Deși reprezintă un concept central al psihologiei cognitive și se impune în analiza mecanismelor perceptive și atenționale, ca și a actelor motorii sau de învățare*, anticiparea nu este mai puțin importantă în aspectele afective și emoționale ale conduitelor și dereglările lor patologice; este cunoscut locul anticipărilor copleșitoare în fobii* sau al anticipărilor deficitare în conduitele psihopatului* delincvent.
Obiectivabilă cu ușurință în cazurile simple evocate la începutul acestei definiții, anticiparea capătă, în majoritatea celorlalte contexte, valoare de *construct*,* de variabilă intermediară*, cu excepția totuși a cercetărilor psihofiziologice care au pus în evidență diverși indici electromiografici* sau electroencefalografici*, cum ar fi potențialele* lente asociate.

M. Richelle
(D. F.)

Antidepresor

Antidepresoarele sunt timoanaleptice, cu efecte în starea de spirit* depresivă (întreruperea stării). Eficacitatea celui dintâi antidepresor, imipramina (Tofranil), a fost descoperită în 1957 de R. Kuhn.
Nu sunt tratamente ale psihologiei depresive, ci tratamente chimice ale unui ansamblu de perturbări neurofiziologice și somatice care definesc starea depresivă. Aceste substanțe acționează asupra semnelor fizice (lentoare psihomotorie*, insomnie*, modificări ale greutății și apetitului, semne cardiovasculare neurovegetative) și asupra stării de spirit depresive. Școala de la Salpetriere face din lentoarea psihomotorie ținta* țirincipală a antidepresoarelor, predictiv al eficacității lor. Aceasta e considerată a avea o reușită de 70% pe ansamblul depresiilor*. Sinteza noilor molecule antidepresive aduce frecvente schimbări în clasificarea lor. Pot fi deosebite:

- Antidepresive de primă generație, constituite din **triciclice** și **IMAO** (inhibitori ai monoaminooxidazei). Mecanismele lor de acțiune sunt multiple, dar eficacitatea lor este integral stabilită.
- Produsele de a doua generație, cu efecte biochimice mai puțin numeroase, cu *o* toleranță mai bună, dar cu efecte clinice mai bine țintite.

Progresul cunoștințelor legate de efectele neuromediatorilor* conduce la o fragmen-

tare a nosografiei în fața eficacității anumitor antidepresoare asupra sistemelor comportamentale existente în diferite entități. Este cazul impulsivității* cu pierderea controlului, despre care se știe că este sensibilă la agoniștii serotoninergici, și al unor patologii cum ar fi bulimia*, tentativele de suicid*, trecerile la acte agresive, tulburările compulsive care prezintă o cădere a metabolismelor serotoninergice. Astfel, limitele depresiei sunt repuse în discuție.

R. Jouvent
(D.F.)

Antiecou (Cameră —) —> Cameră

Antinarcisism
Noțiunea se bazează pe postulatul potrivit căruia investirea narcisică (centripetă) se corelează cu o investire antinarcisică (centrifugă), și ambele controlează simultan unitatea somatopsihică a subiectului, începând cu viața fetală. Antinarcisismul caracterizează tendința originară a subiectului de a renunța la propria substanță și de a ceda o parte din *libido* în beneficiul eventual a ceea ce se află în afară, independent de factorii economici. Investirea antinarcisică servește în același timp scopurile pulsiunilor* de moarte (separare și dispersie, dar fără atac agresiv distructiv) și pe cele ale pulsiunilor de viață (celălalt poate beneficia de acest aport). Antinarcisismul a fost descris de F. Pasche în 1964.

R. Kaes
(D.F.)

Antinomie
în *Originile gândirii la copil,* H. Wallon a analizat formele tipice de „contradicții și antinomii" care marchează gândirea copilului în perioada precategorială (6-9 sau 10 ani). Astfel, copilul crede că a existat înaintea tuturor lucrurilor, afirmând în același timp că aceste lucruri au existat întotdeauna. El mai poate crede în durata obiectului, gândind totodată că acesta nu mai este același de îndată ce intervine o schimbare. De asemenea, el crede în existența mișcărilor autonome, percepând totodată necesitatea de a împinge înapoi neîncetat originea mișcării. Totuși nu își poate imagina spațiul fără limite, nici această limitare fără o continuare. După H. Wallon, aceste dificultăți ale coordonării mentale amintesc îndeosebi unele etape ale istoriei filozofiei.

E. Jalley
(D. F.)

Antipsihiatrie
Desemnează un ansamblu eterogen de curente contestatare în interiorul sau în afara mișcării psihiatrice. Mai rar, doctrină mai mult sau mai puțin derivată din culturalism în etnologie, care consideră că bolile mentale nu există și că acestea nu sunt decât tulburări care rezultă direct din represiunea socială exercitată asupra indivizilor, în cazul extrem, antipsihiatria consideră domeniul întreg al psihiatriei ca fiind o impostură totală care constă în reificarea, în așa-numitele boli mentale, a efectelor opresive proprii societăților industriale prin folosirea permanentă a violenței simbolice.
După H. Ey, această mișcare ar rezulta din unele abuzuri ale psihiatriei, care s-a crezut capabilă să influențeze educația, să rezolve problemele sociale și să se pronunțe asupra problemelor păcii și războiului. Acestei panpsihiatrii trebuia să-i urmeze o dizolvare. După alții, antipsihiatria se înscrie într-o mișcare amplă de nihilism cultural, începând cu anul 1960, atingând toate domeniile vieții sociale și culturale. Psihanaliza s-a văzut recuzată laolaltă cu farmacoterapiile, în numele procesului intentat tuturor modalităților de mascare a conflictelor economice și politice reale.
Pentru R. Laing și D. Cooper, care i-au fost promotori, antipsihiatria desemnează o teorie complexă a transformării stărilor acute din psihiatrie, a stărilor cronice, completată de critici interesante asupra obiectivelor terapeutice de ultimă instanță ale psihiatriei. Rolul terapeutului nu este, pentru ei, de a nega tulburările, ci de a însoți pacientul. Pentru R. Basaglia, impostura mai mult sau mai puțin reală a patologiei mentale nu poate fi corectată decât prin suprimarea, pur și simplu, a instituțiilor psihiatrice tradiționale. Oricare ar fi explicațiile date valului antipsihiatrie ce a culminat

înaintea progreselor descoperirilor din neuroștiințe* și a dezvoltării cognitivismului* în psihiatrie, se poate considera că acest val a fost util, pentru că a obligat psihiatria la o revizuire a principiilor fundamentale și a bazelor sale filozofice.

J.-F. Allilaire
(D.F.)

Antisocial

Comportamentele antisociale contrariază, sfidează ordinea socială convenită și apărată prin reguli* și instituții. Ele pot fi: conștiente, voluntare și să exprime o contestare sau o revendicare rebelă; reacționale la situații sau evenimente intolerabile; conflictuale, violând limitele prin descărcări ale unor acte simptomatice; puse în act* de subiecții prezentând tulburări grave ale personalității*. La copil, tendința antisocială exprimă lipsa de siguranță interioară, și el caută să fie controlat din exterior. Caracterul antisocial al unei conduite* este apreciat juridic în funcție de criterii diverse: gravitate, frecvență, natura prejudiciului* suportat, mod de realizare. Semnificația comportamentului antisocial variază în funcție de natura, funcția sau proprietățile obiectului sau victimei* agresate.

/. Selosse
(D. F.)

Antoedip

Organizare originală descrisă la schizofrenici* de P.-C. Recamier, în 1978. în același timp ante-oedipiană și anti-oedipiană, ea se caracterizează prin fantasma* autocreării (ante) și prin refuzul angoaselor* proprii organizării oedipiene (anti). Organizarea antoedip pune în scenă o situație triunghiulară în care subiectul întreține relații narcisice incestuoase cu mama și, în același timp, își înlătură tatăl și îi ia locul; este atunci, în același timp, tată-creator și copil-creatură. Absența complexului lui Oedip la schizofrenic induce absența supraeului* din care rămân doar simulacre, elemente haotice, persecutori, tabuuri mentale.

A. Ruffiot
(D. F.)

Antrenament

Ansamblu planificat de procedee ce au ca obiectiv ameliorarea performanței motorii*. Se compune dintr-o parte generală a cărei funcție constă în dezvoltarea aptitudinilor* fizice (forță*, viteză*, suplețe*, rezistență etc.) și psihomotorii (viteză de reacție, control motoriu etc.) și dintr-o parte specifică ce vizează o rafinare a abilităților* motorii și o optimizare a strategiilor individuale și colective. Antrenamentul sportiv este organizat în perioade în cursul cărora activitatea are loc ciclic și progresiv datorită unei dozări precise a constrângerii* exercitate de sarcini* sau exerciții. Este în general completat de o pregătire psihologică* și de o igienă de viată strictă.

M. Durând
(D. S)

Pe de altă parte, termenul poate avea, în psihologia experimentală, două accepții diferite:

1. ajustare a perioadei unui ritm biologic la cea a unui sincronizator* extern. Mecanism prin care sincronizatorul corectează diferența care există între perioada sa și cea a ritmului biologic*. Această corectare depinde de un mecanism circadian de sensibilitate a organismului la semnalul temporal, de curba fază-răspuns, ale cărei caracteristici sunt asemănătoare la toate speciile, fie că sunt nocturne sau diurne. Lumina va determina un avans de fază, o întârziere de fază sau nu va avea efect din momentul în care animalul va fi fost expus la aceasta;

2. efectul de antrenament este un efect de cauzalitate perceptivă* descris de A. Michotte în 1946. Dacă un obiect A (suprafață colorată) plasat la stânga, în spatele unei fente de observație, la 3 cm de un obiect B de același fel, este deplasat spre obiectul B și, începând din momentul în care îl întâlnește pe B, cele două obiecte se mișcă împreună cu viteza lui A, un observator va atribui mișcarea lui B unui antrenament prin A. Efectul perceptiv de antrenament nu persistă decât pentru o anumită lungime a parcursului comun.

H. Lejeune
(D. S.)

Antropologie

Pentru naturaliști, desemnează istoria naturală a omului; I. Kant conferă cuvântului, în 1798, sensul de știință a omului în general. In anii 1800, este utilizat pentru a califica istoria înaintării popoarelor spre civilizație.

Termenul include deci discipline care studiază variați indicatori ai acestei evoluții: lingvistică, știința preistoriei, antropologia fizică prin care se studiază caracteristicile fizice ale raselor, ale craniilor etc. Odată apărut, în aceeași perspectivă, interesul pentru activitățile omului în societate, se dezvoltă în același timp etnografia* și etnologia*, preocupate de obicei de societățile lipsite de scriere, respectiv din punctul de vedere al descrierii și teoretizării. Etnologia și antropologia devin atunci cvasisinonime. Se deosebesc de sociologie, care se ocupă mai degrabă de societățile industriale. Pe de altă parte, britanicii lansează antropologia socială, preocupată în special de structurile sociale, în timp ce antropologia culturală, mai târziu în Statele Unite, pune accentul pe dimensiunea culturală. Acum ele nu ar mai putea fi deosebite.

Există, în Statele Unite și Franța, un curent care își propune să facă din nou din antropologie o disciplină înglobatoare. De aceea, termenul este utilizat mai degrabă pentru tratarea problemelor referitoare la om dintr-un punct de vedere care obligă la ieșirea dintr-o disciplină determinată.

Termenul este, de asemenea, privilegiat în studierea culturilor sau, ținând seama de variabila culturală, în cadrul unei discipline, la numele căreia se asociază.

C. Camilleri
(D.F.)

Antropomorfism

Tendință de a atribui unei ființe nonumane, cum ar fi Dumnezeu și mai ales, în psihologie, animalul, caracteristici ale naturii și comportamentului uman. Cuvântul are cel mai adesea sensul unui reproș la adresa unor studii asupra animalelor întreprinse la sfârșitul secolului al XDC-lea, precum cele ale lui G. J. Romanes, de exemplu.

F. Parot
(D.F.)

Anulare retroactivă

Mecanism de apărare* prin care subiectul acționează ca și cum un gând sau o acțiune anterioară nu ar fi avut loc, urmărind chiar prin aceasta ștergerea efectelor unei fantasme* sau ale unui gând considerat retroactiv ca periculos. Este de fapt vorba de un comportament obișnuit, folosit de fiecare în mod frecvent, și care poate îmbrăca diverse forme: atenuarea forței unui cuvânt, retractarea unei luări de poziție peremptorii etc. S. Freud vede în acest mecanism o formă de apărare caracteristică nevrozei obsesionale*. Se exprimă în mod manifest prin apariția și executarea de ritualuri* obsesionale. în acest ultim caz, aspectul patologic provine din repetarea și deci din credința că este imposibil să se anuleze evenimentul anterior. Anularea se poate prezenta deci în două modalități diferite: sub forma aceluiași comportament, dar cu o semnificație conștientă sau inconștientă opusă. Explicația psihologică a acestui mecanism nu este univocă, poate să fie vorba de expresia unui conflict interpulsional, dar și de un conflict între pulsiune* și eu/ego. % *Braconnier*

(D. F.)

Anxietate

Emoție* generată de anticiparea* unui pericol difuz, greu de prevăzut și controlat. Se transformă în frică* în fața unui pericol bine identificat. Anxietatea este însoțită de modificări fiziologice și hormonale caracteristice stărilor de activare* ridicată și este adesea asociată comportamentului de conservare-retragere* sau conduitelor de evitare*.

Tulburările anxioase cuprind fobiile*, crizele de angoasă* sau stările de panică*, anxietatea generalizată, manifestările obsesionale și compulsive și anxietatea posttraumatică. Cu excepția crizelor de angoasă, medicamentele predilecte pentru manifestările simptomatice ale anxietății

patologice sunt benzodiazepinele sau tranchilizantele minore. Punerea în evidență a zonelor de conexiune sau de receptori* din creier pentru aceste medicamente a dus la cercetarea existenței posibile a unor molecule prezente în mod normal în organism și capabile să se lege de receptorii benzodiazepinelor pentru a le mima acțiunea sau a se opune acesteia, dar cercetarea a rămas fără succes. Pentru unii neurobiologi, anxietatea s-ar datora activării neuronilor noradrenergici proveniți dintr-un nucleu al trunchiului cerebral, *locus coeruleus;* pentru alții, cauza ar fi serotonina* cerebrală. Aceste cercetări se efectuează din perspectivă neurochimică și neurobiologică.

• >' V..J -> •• .

R. Dantzer
(D. F.)

Anxietate generalizată -> Panică

Anxiogen
Se spune despre un obiect*, despre o situație, relație sau reprezentare susceptibilă a genera anxietate* sau angoasă*.

^?. *Dor ori*
(D. F.)

Anxiolitic
In cadrul psihotropelor*, clasa anxioliticelor sau tranchilizantelor corespunde substanțelor celor mai utilizate în Franța. Primul lor reprezentant, clordiazepoxidul, a apărut în 1957.

Reprezintă un grup eterogen de substanțe, cele mai cunoscute fiind benzodiazepinele. în afara proprietății tranchilizante, au, în grade diverse, proprietăți sedative, hipnotice și antiepileptice. în funcție de răstimpul de eliminare și de dozaj*, sunt alese ca tratament acut sau cronic al anxietății, sau ca sedative. Mecanismele lor de acțiune sunt multiple: sedare a hipervigilenței, efect dezinhibitor* asupra blocajului anticipatorul.

Dezmembrarea anxietății ar trebui să ducă la deschiderea acestei clase de produse și să permită astfel integrarea și a altor substanțe, cum ar fi neurolepticele* sau antidepresoarelor*, printre cele cu proprietăți anxiolitice.

R. Jouvent
(D. F.)

Aparat de urmărire
Dispozitiv de studiere a psihomotricității*, care permite înregistrarea comportamentului de urmărire a unei ținte mobile. Există numeroase versiuni, unele cu mișcare pendulară, altele cu mișcare rotativă sau rectilinie; unele au traiectorie regulată, altele au traiectorie neregulată.

M. Richelle
(G. D. S.)

Aparat psihic
Pentru a explica procesele care caracterizează viața mentală și care produc fenomenele de conștiință* doar în unele condiții, S. Freud propune modelul* unui aparat psihic în care funcții diferite se exercită în diverse părți care îl constituie. Deși acest model își are originea într-un model neuronal, va fi reținut rapid cel al unui aparat optic. Trebuie subliniat caracterul spațial legat de noțiunea de aparat, nu în speranța de a-1 vedea coincizând cu topografia cerebrală, ci pentru a marca faptul că acele conținuturi mentale și procese de gândire trebuie tratate la nivelul diferitelor părți ale aparatului. Acesta din urmă corespunde unei reprezentări topologice a teoriei metapsihologice ale cărei dezvoltări și modificări le-a urmat.

Este de notat că recurgerea la o reprezentare spațială și la noțiunea de activitate îndeplinită de aparat asupra conținuturilor psihice prezintă asemănări cu modelele topologice propuse pentru prelucrarea informației* în psihologia cognitivă contemporană. Există totuși o diferență radicală: aparatul psihic al teoriei freudiene nu prelucrează informația, ci excitația, rămânând astfel fidel teoriei arcului reflex*.

D md W c h e r
(D. F.)

Aparat psihic familial -» Familie

Aparat psihic grupai
Concept psihanalitic care are drept obiect formațiunile și procesele realității psihice ale grupului uman. Un asemenea concept explică: a. munca de legare, transformare

și diferențiere a părților aparatului psihic individual mobilizate în construirea realității psihice a grupului. Din acest punct de vedere, formațiunile grupalității intrapsihice (grupurile interne*) sunt organizatorii* inconștienți ai realității psihice grupale. Principalele procese care susțin instrumentarea psihismului într-un grup sunt: identificările, mecanismele de proiecție și difracție, fenomenele de rezonanță fantasmatică* și căutarea de obiecte complementare; b. activitatea psihică de creație, de menținere și de transformare a proceselor, funcțiilor și formațiunilor psihice comune membrilor grupului: funcții de refulare și de renunțare, idealuri, repere identificatorii, reprezentări împărtășite și autoreprezentări ale grupului, mecanisme de apărare comune, pacte, contracte și alianțe inconștiente, funcții de reprezentare și de delegare; c. relațiile de co-sprijinire și de structurare reciprocă a aparatului psihic individual și a aparatului psihic grupai. Aparatul psihic grupai este caracterizat prin două tendințe antagoniste: fuziunea imaginară a aparatelor psihice individuale în aparatul psihic grupai (izomorfie); diferențierea (homomorfie) celor două tipuri de aparate. Acest concept, formulat de R. Kaes (1976), se află la originea cercetărilor și practicilor psihanalitice aplicate în psihoterapiile de grup* la adulți și copii, în grupurile de formare, în analiza instituțională* și terapia psihanalitică familială*.

R. Kaes
(D.F.)

• KAES R. (1976), *U appareil psychique groupal. Constructions du groupe,* Dunod, Paris.

Aparat spectral Nagel —• Anomaloscop

Aparent

Califică modul în care stimulările și obiectele sunt percepute în opoziție cu ceea ce sunt. în această accepție, comună uzului curent și unei concepții filozofice a relației dintre realitatea fizică și percepție, se poate susține că orice percepție oferă doar aparența realității. A devenit însă o falsă problemă de când s-a aflat că mecanismele perceptive nu oferă copii* ale realului, ci procedează la codări*, la o transducție a datelor din lumea fizică.

Termenul este mai degrabă rezervat, în psihologie, fenomenelor perceptive particulare în care subiectul conferă obiectelor percepute o proprietate pe care, fizic, nu o au sau care nu este percepută astfel în mod obișnuit. Se învecinează cu termenul **iluzoriu.** De altfel, se aplică în general fenomenelor de iluzie perceptivă.

Unul din exemplele cele mai frapante este cel al **mișcării aparente,** numită și **fenomen phi** sau mișcare stroboscopică*, în care subiectul percepe o mișcare, în timp ce elementele constitutive ale stimulării sunt, obiectiv, nemișcate. Impresia de mișcare decurge din caracteristicile temporale ale situației. Două lămpi situate la o distanță convenabilă și luminându-se succesiv (intervalul fiind de ordinul a 150 ms) nu dau loc percepției a două puncte luminoase distincte apărând unul după celălalt, ci percepției unei traiectorii luminoase mergând de la un punct la altul. Acest fenomen sau mișcare **beta,** studiat de A. Korte (1915) (care și-a legat numele de diferite legi ale mișcării aparente), nu este decât un caz, foarte simplu, printre numeroasele forme de mișcare aparentă care au fost studiate și desemnate adesea printr-o literă grecească: **fenomene alfa** (impresie de expansiune sau de retractare dată de prezentări succesive ale aceleiași figuri cu mărimi crescătoare sau descrescătoare), **gamma** (fenomen analog, dar dependent doar de schimbări ale condițiilor de iluminare, mărimea rămânând constantă) etc. Aceste fenomene au furnizat argumente solide tezelor gestaltiste*.

Mișcare aparentă consecutivă: efect consecutiv* al mișcării care se produce atunci când, de exemplu, privirea se fixează brusc asupra unui obiect nemișcat după ce fusese fixată un timp asupra unui obiect animat de o mișcare particulară (iluzia micșorării unei fețe după fixarea unei spirale în mișcare). Aceste iluzii consecutive de

mişcare se prezintă în sensul invers mişcării reale fixate anterior. • _, , „

M. Richelle

(D FI

• KORTE A. (1915), „Kinematoscopische Untersuchungen", *Zeitschrift fur Psychologie, 72,* 193-206.

Apartenenţă (Trebuinţă de —)
Dorinţă de a simţi aproape alţi indivizi care ne seamănă şi care ne apreciază; dorinţă de a putea colabora cu ei şi de a le întoarce serviciile. ¬, T , T ,

C. Levy-Leboyer

(D. F.)

Apărare
Orice conduită sau mecanism psihologic prin care subiectul se sustrage sau se pune la adăpost în faţa unei stimulări*, situaţii sau reprezentări aversive*.
Reflex de **apărare**: reacţie motorie reflexă* prin care subiectul se sustrage unei stimulări nociceptive*. Reflexul de flexiune a labei stimulate de o descărcare electrică la câine a fost folosit de I. Pavlov în condiţionarea* reflexului de apărare.
Apărare **perceptivă**: filtraj* selectiv, în momentul primirii informaţiei, al unor stimuli având pentru subiect o valoare negativă, în aşa fel încât percepţia şi identificarea lor conştientă să fie mai dificile. Astfel, cuvinte cu o conotaţie afectivă sau cuvinte tabu cer mai mult timp pentru a fi identificate în prezentare tahistoscopică* decât cuvintele neutre, echivalente de altfel în toate privinţele (nu numai ca lungime, structură fonologică etc, dar şi ca grad de familiaritate). Fenomenul presupune un mecanism de subcepţie, căruia i se adaugă un control nonconştient ce duce cu gândul la refularea* freudiană. El a fost descris pentru prima dată de E. McGinnies, în 1949.

M. Richelle

(D. S.)

Apărare (Mecanism de —)
în general, noţiunea de mecanism de apărare înglobează toate mijloacele utilizate de eu* pentru a stăpâni, controla, canaliza pericolele interne şi externe. Mecanismele de apărare sunt variate şi relativ numeroase. In 1936, Anna Freud a enumerat nouă dintre acestea: regresia*, refularea*, formaţia reacţională*, izolarea*, anularea*, proiecţia*, introiecţia*, întoarcerea către sine, transformarea în contrariu. Au putut fi descrise multe alte procedee defensive: deplasare*, conversie*, clivaj*, refuz*, identificare proiectivă, apărare maniacă, fără a uita sublimarea*, care aparţine mai mult câmpului normalităţii decât celui al patologiei. Astfel, termenul de mecanism de apărare poate fi folosit în accepţii puţin diferite: fie pentru a preciza anumite procedee specifice de afecţiuni psihopatologice, fie pentru a determina constituentele psihice ale fiecărei faze de dezvoltare* (apărare schizoidă, apărare anală etc), fie pentru a desemna utilizarea defensivă a unui destin „pulsional" sau altul (refulare, de ex.), fie pur şi simplu pentru a defini ansamblul proceselor defensive ale psihicului. Această folosire diversificată şi generalizată nu se petrece fără a se pune unele întrebări: este vorba de un concept teoretic sau de un simplu reper clinic sau terapeutic? Este vorba de un mecanism al eului sau de un mod de relaţie a pulsiunii* cu obiectul său? Refularea, prin acţiunea sa permanentă, n-ar trebui să fie deosebită de alte tipuri de mecanisme sau chiar noţiunea de mecanism de apărare nu introduce oare în mod obligatoriu o referire la o epistemologie mecanicistă şi dualistă* ? în sfârşit, există oare mecanisme de apărare normale şi mecanisme de apărare patologice, sau este vorba mai degrabă de constelaţii defensive care ar permite diferenţierea?

Ansamblul acestor întrebări rămâne o sursă pentru dezbaterile actuale şi, fără îndoială, viitoare. *A Braconnier*

(D. S.)

Apărare (Psihonevroză de —) -» Psihonevroză de apărare

Apercepţie
Aprehensiune de informaţii* pe căi perceptive. Termenul, astăzi puţin utilizat, evocă o sesizare globală a stimulărilor*

percepute, chiar o sesizare conștientă. Cu această ultimă conotație a fost reluat de W. Wundt în vocabularul filozofiei.
Test de apercepție tematică: v. TAT.

M. Richelle
(D. F.)

Apetență -> Consumatoriu

Apetitiv
Despre un comportament sau un ansamblu de comportamente succesive care duc la un comportament consumatoriu*. Sinonim, în această accepție, cu pregătitor*. Comportamentul apetitiv implică o stare motivațională*, care declanșează comportamente proprii asigurării actului consumatoriu*. In funcție de specia în cauză și de tipul de conduită avut în vedere, comportamentul apetitiv va corespunde unei secvențe relativ rigide (patron* al comportamentului fix* sau modal*) sau unor înlănțuiri foarte flexibile de strategii mai mult sau mai puțin inedite.
Despre un stimul* care provoacă în mod natural sau prin asociație* condiționată* o reacție de abordare*, de atracție, de apetență din partea organismului. Orice stimul apetitiv poate căpăta o valoare de întărire* pozitivă* îftr-o condiționare operantă*. Se opune stimulului aversiv*.

M. Richelle
(DF.)

Apragmatism
Reducere a activității voluntare care nu poate fi explicată printr-o tulburare intelectuală (ca în stările demențiale) sau printr-un deficit instrumental. Apragmatismul nu trebuie confundat cu stările de inhibiție* depresivă, care exprimă încetinirea psihomotorie, sau de inhibiție nevrotică rezultând dintr-un conflict între moțiunile pulsionale și instanțele represive.
Termenul este cel mai adesea rezervat stării de inerție comportamentală observabilă la unii schizofrenici*. Acest comportament constituie unul dintre semnele majore ale schizofreniilor deficitare, împreună cu tocirea afectivității și sărăcia conținuturilor gândirii. Pare legat de o pierdere globală a motivației*. Totuși, dincolo de această inerție și începând cu E. Bleuler, s-a presupus, la acești bolnavi, o dezorganizare a planurilor de acțiune care împiedică realizarea de acțiuni coerente, orientate către un scop și având un efect pragmatic. Mai discutabilă, în legătură cu această definiție, este utilizarea termenului în cazul stărilor psihastenice* care par înrudite mai degrabă cu inhibiția* nevrotică, ce ține de conflictele* intrapsihice și de ambivalența* afectivă sau de teama ipohondrică* ce afectează potențialul energetic.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. F.)

Apraxie
Tulburare care afectează realizarea comportamentelor motorii dobândite, fie gesturi* de utilizare a obiectelor, fie gesturi simbolice. Tulburarea nu poate fi legată nici de o perturbare a sistemului motor, nici de o dezordine intelectuală sau a atenției, nici de un defect de recunoaștere a obiectelor.
Tulburarea apraxică a dat loc unei interpretări asociaționiste bazate pe legăturile dintre concepția sau ideea gestului și producerea lui motorie, de unde numele de apraxie ideatorie, ideomotrică și motrică sau melokinetică. în prezent, doar primele două calificative mai sunt utilizate, pentru a trimite la două tipuri de comportamente motorii: apraxia ideomotrică se referă la perturbarea gesturilor unice; apraxia ideatorie, la perturbarea gesturilor succesive necesare pentru utilizarea mai multor obiecte. Când se vorbește de apraxie fără calificativ, se subînțelege una și/sau cealaltă dintre formele de apraxie. Există și alte apraxii care desemnează dezordini specifice : apraxie constructivă, pentru dificultatea de a realiza o figură geometrică; apraxie bucofacială, pentru perturbările afectând agilitatea bucolinguală, și aceasta fără să fie vorba de o paralizie; apraxia îmbrăcării, pentru dificultatea de a se îmbrăca; apraxia privirii, pentru perturbarea mișcării ochilor; apraxia mersului, pentru incapacitatea izolată de a păși. Termenul

dispraxie trimite în general la tulburările observate la copil în cursul dezvoltării și al imitării gesturilor. T , „.

J.-L. Signoret
(D. F.)

Aprehensiune (Mod de — la testul Rorschach)

Termenul definește localizarea, decuparea perceptivă la care se aplică conținutul răspunsului la testul Rorschach*. Se deosebesc mai multe moduri de aprehensiune în funcție de localizarea răspunsului: global (G), parțial (D), intermacular (Dbl) sau rar (Dd). Analiza modurilor de aprehensiune permite să se aprecieze calitativ activitatea cognitivă a subiectului, mobilizarea dinamică a conduitelor perceptive, recurgerea la pasivitate descriptivă sau cucerirea prin impactul unui material greu de organizat. Dincolo de procesele cognitive, interpretarea modurilor de aprehensiune permite sesizarea relațiilor pe care subiectul le stabilește cu obiectele realității externe, dar și cu obiectele sale interne.

C. Chabert
(D. F.)

Aprobare

Expresie de evaluare* pozitivă a unei acțiuni* sau a rezultatului unei acțiuni, adresată celui care îi este autor, aprobarea poate fi verbală sau nonverbală (mimică, gesturi). Ea ocupă un loc important în interacțiunile sociale și în dinamica motivațională a ființelor umane, în așa măsură încât unii psihologi vorbesc de trebuința* de aprobare. Metodele comportamentale* de intervenție au făcut din ea o manipulare sistematică cu titlu de întărire pozitivă*.

M. Richelle
(D. F.)

Apropriere

Concept propus de K. Marx și reformulat de psihologia sovietică, desemnând procesul de dezvoltare* prin care omul reconstruiește și își însușește experiența acumulată de omenire în istoria socială. In timp ce adaptarea* este procesul general de transformare a comportamentelor* unui organism ca răspuns la exigențele mediului*, aproprierea este un proces specific uman de reproducere* de către individ a cuceririlor speciei. Conceptul de apropriere este indisociabil de cel de interacțiune socială*. Obiectele cu care se confruntă copilul au semnificații* istoric construite; pentru a și le apropria, el îndeplinește, în interacțiune comunicativă cu adulții, activitățile* pe care acele obiecte le necesită, și în cadrul acestei medieri* comunicative semnificațiile sociale sunt reconstruite progresiv. Aproprierea privește atât obiectele materiale (unelte), cât și evenimentele și limbajul*. Ea se prelungește și se stabilizează prin interiorizarea* semnificațiilor și operațiilor* de prelucrare a parametrilor lumii fizice și sociale.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Aprosexie

Pierdere sau deviere notabilă a capacității de atenție* dirijată și reflexivă. Subiectul* este incapabil să-și fixeze atenția în mod durabil și este supus solicitărilor mediului înconjurător. Descrisă mai întâi ca sechelă a confuziilor* mentale de război (1914-1918), considerată apoi ca semn al unor stări confuzionale sau tulburări demențiale. în practică, termenul nu mai este utilizat decât atunci când ideația este păstrată, logică și conștientă. P. Janet deosebește aprosexia sau **abulia** intelectuală de abulia motorie, care corespunde unei încetiniri și unei insuficiențe a voinței*, în special în trecerea de la idee la act*. Adesea asociate în practică, aceste două tipuri de abulie se întâlnesc în toate stările de depresie* și de inhibiție ușoare sau profunde, constitutive sau dobândite. Tipică în depresia melancolică, aprosexia corespunde unui tip de alterare a capacităților cognitive ale pacienților, care sunt conștienți de dificultățile lor de atenție voluntară susținută, de stagnarea lor intelectuală, fiind incapabili de a depune un efort susținut, resimțind adesea foarte viu și foarte dureros această incapacitate cognitivă.

J.-F. Allilaire
(D. F.)

Aptitudine
Reușita oricărei activități, fie ea sarcină izolată, conduită complexă, învățare* sau exercitare a unei profesiuni, necesită din partea subiectului capacități și motivații* adecvate. Capacitatea este ea însăși condiționată de prezența unei aptitudini care poate fi dezvoltată prin experiență și formare. Astfel, cineva poate avea o bună aptitudine verbală; cu o experiență și o formare adecvată, capacitatea sa de a vorbi în public poate deveni excelentă. în fapt, termenul de aptitudine capătă accepții diverse, chiar opuse. C. Spearman (1927) l-a utilizat pentru a desemna inteligența*, în timp ce același cuvânt, însoțit de un calificativ, este utilizat la subiecții cu aptitudini specifice, nonintelectuale (sociale sau motorii, de ex.), și poate desemna și achizițiile necesare exercitării unei activități foarte specializate, ca bătutul la mașină sau conducerea unei mașini. In fine, cum amintește M. Reuchlin (1954), trebuie deosebite aptitudinea, capacitatea și factorii, în măsura în care factorii reies dintr-o analiză factorială* care nu le prejudiciază în nici un fel originea înnăscută sau dobândită.
Studiul aptitudinilor este relativ recent. Punctul de plecare ar fi în 1796, când N. Maskelyne, astronom la observatorul din Greenwich, și-a concediat asistentul pentru neatenție, întrucât acesta nota trecerea obiectelor stelare o secundă mai târziu decât el. In 1816, un alt astronom, F. Bessel, a remarcat același fenomen și l-a atribuit variațiilor înnăscute ale timpului de reacție, pe care îl numește ecuație personală. F. Galton a arătat că aptitudinile umane sunt diferite și distribuite după o curbă normală. A. Binet dezvoltă studiul și măsurarea proceselor mentale, precum și primele teste de aptitudini de învățare.
Dezvoltarea metodelor de măsurare a aptitudinilor, studiul relațiilor dintre rezultatele acestor măsurări și factorii care le explică au permis definirea unui mare număr de aptitudini specifice, cum ar fi: fluiditatea verbală, memoria*, reprezentarea spațială, dexteritatea manuală. Relațiile dintre aceste aptitudini specializate și aptitudinea generală (numită și funcționare cognitivă sau inteligență* generală) sunt adesea reprezentate după o schemă ierarhică (P. E. Vernon, 1960), fiecare activitate necesitând prezența unei aptitudini generale și a unor aptitudini speciale.

C. Levy-Leboyer
(D. F.)

• REUCHLIN M. (1954), „Le probleme theorique de la connaissance des aptitudes", în *Trăite de Psychologie appliquee,* voi. DI, 371-394, PUF, Paris. — SPEARMAN C. (1927), *The Abilities of Man,* Macmillan, New York. — VERNON P. E. (1960), *The Structure of Human Abilities.* Methuen, Londra.

Aptitudine fizică și psihomotorie
Constituie, împreună cu abilitatea*, una din determinările principale ale performanței*, într-o sarcină motorie*. Aptitudinile sunt caracteristici individuale relativ stabile, rezultând dintr-o supraînvățare* sau determinate genetic și identificate prin tehnicile de analiză factorială*. Partea din performanță explicată prin aptitudini este foarte importantă la începutul învățării, apoi scade progresiv în beneficiul unui factor specific sarcinii. Aptitudinile fizice sunt forța* (statică, dinamică, explozivă), rezistența, supletea (statică, dinamică), coordonarea motorie (globală, bimanuală) și viteza* de mișcare. Aptitudinile psihomotorii sunt viteza (de reacție, de decizie), precizia mișcărilor controlate sau balistice* și precizia în urmărirea unui mobil (prin ajustări motorii continue sau discrete).

M. Durând
(D. F.)

APUD (Sistem —) -» Sistem neuroendocrin difuz

Arbitrar al semnului
Caracteristică majoră a relației care. în semnul* lingvistic, unește semnificantul* și semnificatul*; esențialul analizei sale a fost formulat de F. de Saussure (1916).
într-o primă accepție, termenul indică faptul că un semnificam (materializat, de ex., în înșiruirea sonoră „picior") nu are nici

un raport de dependență față de caracteristicile semnificatului (conceptul* de [picior]). Caracterul arbitrar al relației este atestat de faptul că, pentru domenii de referință* echivalente, diferitele limbi naturale* au cuvinte diferite (pentru exemplul nostru, *pied, foot, Fuss* etc).
Această analiză a fost criticată de E. Benveniste, care consideră că există un raport de necesitate între semnificant și semnificat; în conștiința subiectului vorbitor, conceptul este identic cu înșiruirea sonoră care îl exprimă. Pentru același autor, arbitrarul ar caracteriza mai degrabă relația care există între semn, unitatea formală a limbii și referentul* material. Pentru behaviorismul* lingvistic, semnificația* unui semn *(meaning)* se definește prin comportamentul care îi este asociat, o poziție asemănătoare fiind adoptată și de L. Wittgenstein (1953) care definește semnificația semnului prin uzul* lui în contextul general al comportamentelor umane. Criticile pornesc de la o confuzie între analiza funcțională și analiza structurală: pe primul plan firește, pe de o parte semnificantul și semnificatul se cheamă într-un mod necesar, pe de altă parte efectul de semnificație produs de un semn depinde efectiv de condițiile de utilizare într-un context dat. Dar este tot atât de adevărat că în planul secund, în cadrul sistemului limbii, raportul dintre domeniul semnificantului și domeniul semnificatului este nemotivat sau arbitrar.

Textul lui Saussure propune o a doua accepție a termenului, pe care o vom califica, după T. de Mauro, drept „radicală". Aceasta necesită distingerea a două niveluri : cel (cognitiv) al reprezentărilor* elaborate de un subiect în interacțiunea sa cu referentul și cu sunetele, și cel (lingvistic) al „reorganizării" acestor reprezentări de către fiecare limbă naturală; pentru același domeniu de referință, engleza are doi termeni, *ox* și *beef,* în timp ce franceza, de exemplu, nu are decât unul, *bceuf* (iar româna, „bou" și „vită" - n. t): această diferență lexicală corelează în mod necesar cu o reprezentare diferită a referentului: semnificația lui *bceuf* din franceză grupează reprezentările pe care engleza le distribuie asupra celor două cuvinte, *ox* și *beef:* fiecare semn constituie așadar o valoare*, legată de ansamblul sistemului* limbii naturale. Și această organizare a reprezentărilor cognitive implicate de sistemul fiecărei limbi are un caracter arbitrar radical.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

• SAUSSURE F. (DE) (1916), *Coursde linguistique generale,* Payot, Paris. — WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations,* Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klosowski), Gallimard, Paris.

Arbitrarietate

In terminologia condiționării operante*, este proprietatea care caracterizează legătura dintre răspuns* și întărire*, prin contrast cu legătura permanentă, înscrisă în circuitele fiziologice, între stimulul necondiționat* și răspunsul necondiționat*, din condiționarea pavloviană*. Astfel, la șobolan, hrana nu are nici o legătură prestabilită cu apăsarea pe levier. B. F. Skinner insistă asupra acestei proprietăți, care autorizează o suplețe infinită a asocierilor dintre răspunsurile operante și consecințele lor și o interschimbabilitate completă între răspunsuri la subiecții aceleiași specii, și chiar la specii diferite. Luarea în calcul a constrângerilor* specifice, în învățare*, a dus la nuanțarea, ba chiar, pentru unii, la respingerea noțiunii de arbitrarietate.

M. Richelle
(D.F.)

Arborescentă

Arborescenta este o structură particulară de graf* orientat, foarte utilizată în reprezentarea unui ansamblu de elemente organizate ierarhic. Arbore înzestrat cu o singură rădăcină, adică un vârf fără predecesor legat de toate celelalte vârfuri printr-o singură cale, arborescenta este reprezentată în general cu rădăcina în sus și cu frunzele (vârfuri fără succesori) în jos. Proprietățile acestor structuri sunt studiate în combinatorică*.

Arborescentele sunt utilizate în informatică* și în inteligența artificială*, pentru reprezentarea, de exemplu, a structurilor lingvistice, expresiilor, clarificărilor, zonelor de cercetare. Arborescentele numite ȘI/SAU sunt utilizate în metoda reducerii problemei* la subprobleme (sau a scopului la subscopuri), în cadrul problemelor de decizie sau de planificare*, de exemplu: un vârf SAU corespunde unei alegeri între mai multe posibilități, un vârf ȘI unei conjuncții de subprobleme.

M. Baron
(D. F.)

Arbore (Test al —)
Test proiectiv* inventat de K. Koch în 1958. R. Stora a adaptat varianta franceză. Prima cerință: „Desenați un arbore, oricare ar fi el, dar nu un brad", vizează obținerea unui desen care reprezintă reacția subiectului în fața unui mediu necunoscut. Al doilea desen (cu aceeași cerință) corespunde unei situații mai familiare, care arată adaptarea subiectului la mediul său înconjurător obișnuit. Al treilea desen, cel al unui „arbore de vis, imaginar, care nu există în realitate", arată dorințele nesatisfăcute ale subiectului și dificultățile lui actuale. In fine, al patrulea desen („desenați un arbore, oricare ar fi el, cu ochii închiși") arată un traumatism sau un conflict puternic din copilărie, al cărui impact rămâne. Interpretarea desenului arborelui permite degajarea unui nucleu stabil (eu/ego* ar fi reprezentat de trunchi) și a capacităților de împlinire ale subiectului, a modalităților lui de apărare sau de atac în raport cu lumea exterioară (direcția crengilor).

C. Chabert
(D.F.)

Arc reflex -» Reflex

Argou
Termen utilizat în Evul Mediu pentru a desemna corporația cerșetorilor, vagabonzilor, hoților. Utilizat mai apoi pentru a desemna limbajul* particular al indivizilor agresivi care se ceartă, înainte de a fi aplicat vocabularului unui grup* social închis. Jargonul, care era, în secolul al XVII-lea, limbajul deformat al hoților, a integrat argoul. Prin extensie, termenul se aplică oricărui limbaj ezoteric particular: tehnic sau convențional, afectat sau căutat, deformat sau corupt, propriu unor confrerii sau medii* restrânse, a cărui semnificație* nu este inteligibilă decât pentru inițiați.

J. Selosse
(D. F.)

Argument
Pentru unele curente lingvistice*, orice frază* de suprafață se bazează, în ultimă instanță, pe o structură semantică* profundă, compusă dintr-un pivot predicativ și dintr-unul sau mai multe argumente, iar relațiile dintre predicat* și argumente pot fi definite în termeni de caz*. In „Jean pune scrumiera pe masă", „pune" este unitatea lexicalizată care corespunde predicatului, „Jean", „scrumiera" și „pe masă" sunt unități lexicalizate care traduc argumentele.

Intr-o a doua accepție, noțiunea desemnează un element al discursului* care vizează să sprijine sau să respingă o propoziție*. Argumentul trebuie să aibă acordul celor cărora le este adresat, fie că este considerat fapt dovedit, adevăr, valoare sau normă admisă. Puterea unui argument depinde și de auditoriu, chiar dacă, într-o cultură dată, unele argumente sunt cvasiuniversale. Dacă un argument este conceput pentru un grup sau pentru un individ, el este numit *ad hominem*. Dacă el ia drept garant prestigiul oratorului sau al altei persoane, este vorba de un argument de autoritate. Anticii numeau locuri comune *(topoi)* categoriile din cadrul cărora oratorul își extrăgea argumentele. Astfel de locuri comune sunt cantitatea, calitatea, ordinea, existentul, esența, persoana.

J.-P. Bronckart și *J.-B. Grize*
(D. F.)

Argumentare
Argumentarea este un tip de discurs* care vizează intervenția asupra opiniilor, atitudinilor, ba chiar asupra comportamentelor unui auditor sau ale unui auditoriu.

Se deosebeşte de condiţionare* prin aceea că necesită participarea activă şi acordul conştient al celor interesaţi. Şi probarea* implică acest lucru, dar, ca raţionament* deductiv, are un caracter de necesitate care nu caracterizează argumentarea.
Un discurs argumentativ conţine argumente*, dar dacă acestea pot fi motive capabile, eventual, să convingă auditorul (nu sunt obiecţii), ele nu îl conving întotdeauna. In afara argumentelor în sensul propriu al termenului, schematizarea* produsă de discurs se foloseşte de diferite procedee de accentuare care ţin de retorică*.

J.-B. Grize
(D. F.)

Arhetip
în psihologia analitică* a lui C. G. Jung, termenul desemnează un număr limitat de *imago*-uri* caracterizate nu de inconştientul personal*, ci de inconştientul colectiv* : *persona, animus, anima,* umbra, Marea Mamă; Bătrânul înţelept etc. Datorită acestui fapt, semnificaţia acestor conţinuturi nu poate fi găsită pornind de la asociaţiile libere* ale subiectului, ci pornind de la cunoaşterea inconştientului colectiv. Figurile arhetipale ar fi universale: s-ar regăsi în producţiile individuale normale şi patologice (vise, halucinaţii, deliruri), ca şi în producţiile colective (mituri, religie) ale psihismului. Această universalitate nu s-ar putea explica decât prin caracterul înnăscut al arhetipurilor.

J.-M. Petot
(D. F.)

Arhicortex -» Cortex

Arhigrup
Noţiune care descrie o reprezentare originară inconştientă a grupului, pe care membrii săi şi-o formează în urma întâlnirii lor cu grupul, după modelul întâlnirii prime în relaţia gură-sân. Figurarea pictografică a grupului este marcată de afectele* de plăcere sau de neplăcere asociate cu experienţa acestei întâlniri: grupul ca masă (corp plin şi greu), ca vid (gură avidă), ca cerc (iluzia unirii continue) sau ca ţăndări (corp îmbucătăţit). Organizat de acel imago* al mamei arhaice, arhigrupul este o reprezentare a originii şi a procesului grupului : grupul şi membrii săi se autocreează, se conţin mutual şi sunt, ei înşişi, propriul

• * • *

R. Kaes
(D. F.)

Arhistriatum-» Amigdală

Arhitectură cognitivă -» Modularitate

Arie
Zonă sau teritoriu* în care se desfăşoară activităţile unui animal sau ale unui grup de animale: arie de reproducţie, arie de odihnă. In mediul natural, unde termenul are aplicarea cea mai potrivită, aria este o secţiune mai mult sau mai puţin delimitată a nişei ecologice*. *M R' h 11*

(S. D.)

Armonizare a notelor -» Docimologie

Artă (Psihologie a —) -» Psihologie a artei

Artefact
Aspect al datelor înregistrate în timpul unei experienţe* sau observaţii*, sau obţinute în urma tratării lor, care nu decurge din mijloacele utilizate deliberat de cercetător, ci dintr-un factor* necontrolat, care a scăpat atenţiei sale. Astfel, interferenţele electrice sunt de natură să antreneze artefacte în înregistrările electrofiziologice: o deviere* a eşantionului* poate provoca un artefact în rezultatele prelucrării statistice.

M. Richelle
(D. F.)

Articulare -» Dublă articulare

Artificială (Inteligenţă —) -> Inteligenţă artificială

Art-terapie
Formulă condensată care înseamnă terapie prin artă. Cuvântul artă şi-a redus câmpul semantic de-a lungul timpului: se referă în special la producţia estetică. Terapia, dimpotrivă, şi 1-a lărgit pe-al său până la

a desemna tot ceea ce contribuie la dezvoltarea personală. Art-terapia se prezintă în funcție de două aspecte principale: unește intervențiile care ajută persoanele suferind de tulburări psihice sau urmărește transformarea omului prin artă. In 1920 și 1921, W. Morgenthaler și H. Prinzhom au arătat că actul creator care suscită expresia plastică a bolnavilor mentali poate uneori atinge un nivel artistic, poate îmbogăți investigațiile în psihopatologie și stimula tendințele de însănătoșire. Reflecțiile fenomenologilor și ale psihanaliștilor asupra relațiilor dintre artă și psihism i-au condus pe psihiatri și pe psihologi să păstreze în instituțiile lor locuri și ateliere în care pacienții de toate vârstele să poată desena, picta, modela, face muzică, dans, teatru, cinema sau fotografie

R. Doron
(D.F.)

Asamblare -» Intercalare

Asasinat

Termenul provine din cuvântul arab *haș-șașin* (consumator de pulbere din frunze de cânepă), aplicat în secolul al XH-lea membrilor unei secte conduse de șeicul Hassan Ibn Sabbah, care erau fanatizați și se drogau înainte de a efectua raiduri teroriste. In limbaj juridic, asasinat este utilizat pentru a califica o crimă*, o omucidere* cu premeditare. Asasinatul este judecat în instanță. Prin extensie, act* de violență* care aduce un prejudiciu* grav reputației unui individ. , „ ,

r '

J. Selosse
(D. F.)

Ascendent/Descendent

1. Despre o metodă de prezentare* a stimulilor* în ordinea constant crescătoare (sau descrescătoare) a dimensiunii considerate (intensitate, durată etc.), utilizată în psihofizică* la aplicarea metodei limitelor*.
2. Termeni care pot reda, deși într-o manieră nesatisfăcătoare, expresiile engleze *bottom-up/top-down,* aplicate proceselor sau organizărilor psihologice sau neurobiologice. Expresiile presupun o organizare dinamică ierarhizată, în sânul căreia procesele* de control și legăturile cauzale pot merge în ambele direcții, de jos în sus sau de sus în jos. Această idee nu este nouă, dar atenția privilegiată acordată recent, în neuroștiințe* și psihologia cognitivă*, rolului structurilor* și proceselor centrale superioare în structurarea conduitelor face din ea o temă majoră a psihologiei contemporane.
Domeniul percepției* furnizează numeroase exemple lesne de sesizat ale acestei dinamici cauzale duble. Astfel, percepția noastră vizuală depinde în mod clar de caracteristicile fizice ale stimulului și ale puterii de rezoluție a receptorilor noștri periferici: ajunge o schimbare în distribuția punctelor în spațiu pentru ca să se impună percepția unei forme*, a unei grupări*, chiar a unei mișcări*. Este vorba de un proces *bottom-up.* In schimb, datorită experienței noastre în privința fețelor* și a importanței acestui tip de stimul în viața noastră cotidiană, percepem cu obstinație în relief forma unui chip uman: este aici în ioc un proces *top-down.*

M. Richelle
(D. F.)

Ascendență

îi caracterizează pe indivizii care caută, valorizează și ating puterea, autoritatea*, prestigiul în situații sociale și în interiorul grupurilor* cărora le aparțin și care dau dovadă de inițiativă, siguranță și încredere în sine în aceleași situații. Ei își asumă roluri de *leader** și funcții de răspundere. Totodată, dacă este adevărat că persoanele judecate* ca fiind dominatoare după răspunsurile lor la testele de personalitate* caută și obțin mai des decât ceilalți posturile de *leader,* această legătură este departe de a fi constantă și ea depinde de variabile situaționale încă puțin cunoscute.

C. Levy-Leboyer
(D. F.)

Ascultare

Captare de informații* auditive implicând un proces atenționai*, cercetată adesea în laborator cu ajutorul instructajelor* furnizate subiectului sau al condițiilor

experimentale în care el este plasat. Ascultarea dihotică* desemnează procedura de prezentare a unor stimuli auditivi diferiți la fiecare ureche,
în psihologia clinică*, sau în contextul unor cercetări din psihologia socială* sau din psihologia personalității*, termenul ascultare desemnează o atitudine* desigur de atenție, dar mai ales receptivă la ceea ce pacientul, clientul sau subiectul exprimă, atitudine considerată favorabilă relației*. Psihologul își ascultă interlocutorul.

M. Richelle
(D. S.)

Asimbolie
Termen propus pentru desemnarea unei tulburări care afectează exprimarea și comprehensiunea semnelor* (sau simbolurilor) învățate, purtătoare de sens. Asimbolia este deci o tulburare a funcției simbolice*. Existența tulburărilor afazice pune problema de a ști dacă aceste tulburări afectează ansamblul simbolurilor învățate de subiect, sau se limitează la o singură categorie de semne, cuvintele. Multă vreme, afazia, agnozia și apraxia au fost calificate drept tulburări ale funcțiilor simbolice, subînțelegându-se, dacă nu o geneză, cel puțin o consecință univocă pentru fiecare tulburare. Conceptul actual de memorie semantică se identifică în parte cu cel de funcție simbolică. , , „.

J.-L. Signoret
(D. F.)

Asimilare
Noțiune împrumutată de J. Piaget de la biologul F. Le Dantec și de la filozoful A. Lalande și care desemnează procesul implicat de postulatul fundamental al teoriei lui Piaget asupra activității psihologice : orice schemă mentală* tinde să se reactiveze, să regăsească acele condiții exterioare ale reproducerii sale, și să incorporeze elementele exterioare care fac posibilă închiderea sa (v. Echilibrare). Asimilarea este în același timp reproducătoare (a schemei mentale și a situației), recognitivă (a situației, a „alimentărilor" sau a argumentelor schemei mentale) și generalizatoare (în funcție de variațiile experienței). Ca și pentru acomodare*, munca de asimilare poate fi mai mult sau mai puțin spontană sau dirijată, depinzând de instrumentele aflate la dispoziția sa în cursul dezvoltării* inteligenței*.

/.-/. Ducret
(D. F.)

Asimilare culturală -> Aculturație

Asincronie a instalării stimulului
In procedurile* care comportă prezentarea* a doi stimuli*, prezentare cu un decalaj temporal la debutul celor doi stimuli succesivi, fiind posibilă o anumită recuperare. Se definește prin amânarea care separă începutul primului stimul de începutul celui de-al doilea. Se deosebește de intervalul* dintre stimuli, care corespunde amânării ce separă sfârșitul primului stimul de începutul celui de-al doilea, sau de intervalul care separă prezentările repetate ale aceluiași stimul.

M Richelk
(D. F.)

Asistență educativă
Asistența educativă acoperă ansamblul măsurilor de protecție administrativă și judiciară a tineretului aflat în pericol fizic și moral. Potrivit art. 375 al Codului civil francez, aceasta este cerută atunci când sănătatea, siguranța fizică sau psihică și condițiile de educație ale copiilor sunt compromise. Bazată pe noțiunea extensivă de pericol*, asistența educativă acoperă un câmp foarte diversificat de practici sociale: de la ajutoare, sfaturi și sprijin până la plasamente în familii adoptive sau în internate specializate. Aplicarea ei ridică probleme delicate legate de aprecierea situațiilor de risc. *j.Selosse*

(D. F.)

Asocial
Un comportament asocial nu este adaptat regulilor vieții sociale. Trebuie deosebit de un comportament antisocial*, în măsura în care exprimă mai degrabă un refuz, o incapacitate, decât o agresiune sau o ostilitate. Conduita* asocială se situează mai degrabă marginal, decât în deviere*. Faptul de a se remarca printr-un comportament asocial poate exprima o dorință, o alegere personală de a „trăi lângă" și în „paralel", în interstitiile sistemului social,

pentru a-și păstra libertatea existențială și a se proteja de orice dependență psihosocială. Este vorba de o asocialitate aleasă. Suportată mai frecvent ca urmare a unui proces de eșec, evicțiuni și marginalizare (handicapuri sociale), asocialitatea rezultă destul de des dintr-o abstracție a căilor și mijloacelor care ar permite înscrierea unui proiect de viață într-o identitate socială pozitivă. , „ ,

r

J. Selosse

(D.F.)

Asociație -> Asociaționism

Asociație de cuvinte

Cercetarea psihologului englez F. Galton, la sfârșitul secolului al XlX-lea, asupra asociațiilor de cuvinte (experimentatorul pronunță un cuvânt și subiectul răspunde imediat prin cuvintele care-i vin în minte) a arătat că raportul dintre fiecare cuvânt indus și cuvântul inductor nu este arbitrar*, cuvântul indus impunându-se subiectului, și că numărul de cuvinte induse de cuvântul inductor este limitat.

Sub influența acestei cercetări și a metodei psihanalitice a asociațiilor libere descoperită de S. Freud, C. G. Jung inventează, în 1904, la Ziirich, un test de asociații de cuvinte care va fi considerat primul test proiectiv*. Experimentatorul citește patru liste a 100 de cuvinte inductoare. Subiectul trebuie să răspundă cât mai repede la fiecare printr-un singur cuvânt indus. Interpretarea evidențiază, pe de o parte, tipul psihologic al subiectului (extravertit*, adică întors către lumea exterioară și către ceilalți; introvertit* sau întors către sine), pe de altă parte, complexele* inconștiente (patern, matern, fratern), surse alerateurilor asociative (prelungirea timpilor de reacție, absența răspunsului, răspuns într-o limbă străină, repetarea cuvântului inductor, stereotipia răspunsurilor).

D. Anzieu

(D.F.)

Asociație libera

între 1892 și 1896, S. Freud extrage din sugestia hipnotică*, din catharsis* și din concentrarea mentală cu punerea deasupra a mâinilor, regula asociațiilor libere a ideilor (regula fundamentală*). El descoperă interpretarea psihanalitică a viselor*, pacientul trebuind să facă asociații libere în legătură cu fiecare element al visului. Asociațiile sunt doar în aparență libere. Imaginile care constituie conținutul* manifest al visului sunt determinate de gânduri inconștiente, de dorințe refulate (conținut latent). Transformarea gândurilor latente în imagini onirice are loc prin deplasare*, condensare*, dramatizare*, transformare în contrariu*. Asociațiile libere pot fi colective (psihoterapie de grup*).

U. J\¥IZI€U

(D. F.)

Asociaționism

Concepție psihologică afirmând, asemeni empirismului*, că spiritul* uman se dezvoltă de la o stare inițială *(fabula rasa)* numai sub efectul experienței*, grație procesului de asociație între idei.

Termenul de asociație este la origine un concept politic care desemnează un mod convențional de legătură socială sau comercială între indivizi. T. Hobbes, în secolul al XVQ-lea, calchiază, pe acest model politic, modelul psihologic al asociației ideilor. Această concepție se dezvoltă în școala empirică engleză, întărită de răspândirea paradigmei* newtoniene: ideile se asociază într-un mod similar atracției corpurilor cerești sau compunerii corpilor chimici prin afinitate. Legile* asociației, schițate de J. Locke, au fost formulate de D. Hume: ideile se asociază în mod preferențial atunci când există între ele o proximitate spațială, o contiguitate temporală, când sunt asemănătoare sau când se poate stabili o relație cauză-efect între obiectele sau evenimentele pe care le reprezintă. D. Hartley va încerca să facă o paralelă între asociațiile de idei și vibrațiile nervilor, urmând indicațiile lui I. Newton în legătură cu conducția nervoasă.

Modelul asociaționist s-a extins, prin urmare, și în cadrul psihologiei: asociația de cuvinte* la S. Freud, asocierea între stimulul necondiționat* și cel condiționat* la I. Pavlov, între stimul și răspuns*

la J. B. Watson, între răspuns și întărire* la B. F. Skinner. Legile asociației vor fi generalizate de H. Hoffding sub numele de legea interesului. Această lege se bazează pe noțiunea de inductor (ceea ce induce asociația) și de reintegrare, ceea ce înseamnă că atunci când un element al vieții noastre mentale se produce din nou, ansamblul stărilor de conștiință asociate lui se reproduce odată cu el. Legea interesului (sau legea asociației) indică deci că dintre toate stările de conștiință care pot fi, prin reintegrare, sugerate de un inductor, numai aceea care răspunde interesului actual și principal al subiectului este evocată efectiv.

In prezent, ideile asociaționiste se regăsesc în concepțiile conexioniste*, în modelele de rețele* (rețele de automate*) ale căror valori de ieșire *(outputs*)* sunt în funcție nu numai de valorile de intrare *(inputs*)*, ci și de structura rețelei, de transformările suferite de valorile stărilor în fiecare nod de re*ea-

P. Mengal
(D. F.)

Asomatognozie
Termen generic care desemnează perturbările somatognoziei*. Perturbările respective sunt diverse și afectează procese din care unele nu par specifice somatognoziei. **Hemiasomatognozia** afectează, de regulă, hemicorpul stâng și se înscrie în contextul unei neglijări*. **Sindromul Gerstmann** asociază unei nerecunoașteri a degetelor (sau agnozie digitală) o nedistingere a părților dreapta și stânga, o agrafie* și o acalculie*. **Autopoagnozia** este dificultatea de a desemna diferitele părți ale corpului; de regulă, tulburarea afectează și desemnarea părților unui ansamblu. Membrele fantomă* ale amputaților și anumite experiențe de transformare și deplasare corporală observate la epileptici aparțin și ele câmpului asomatognoziilor.

J.-L. Signoret
(D. F.)

Aspecific
Se spune despre orice stimul, proces sau reacție nediferentiată, care nu este legată exclusiv de o modalitate* senzorială, de o structură anatomică, de un sistem efector particular. Astfel, este aspecific stimulul care provoacă reacția de tresărire* manifestată atât ca urmare a unui stimul auditiv, cât și a unui stimul vizual sau cutanat. Formațiunea reticulată* este un sistem aspecific : este activată de informații provenite pe diverse căi senzoriale.

M. Richelle
(D.F.)

Aspirație (Nivel de —) -» Nivel de aspirație

Astigmatism -> Acomodare vizuală

Asuetudine
Stare de dependență* față de un drog*, care duce la autoadministrarea lui repetată pe cale generală, venoasă sau parenterală. Acest comportament pare în esență uman, deși numeroase droguri există în stare naturală. Consumarea este adesea compulsivă și poate atinge niveluri care fac imposibilă orice viață socială.
Există diferențe individuale însemnate în legătură cu dependența de droguri, care reflectă diferențele neurobiologice inerente sau dobândite. ,. , ,. ,

M. Le Moal
(D.F.)

Așcolaritate
Termen utilizat în mod curent pentru a desemna incapacitatea unui elev de a accepta normele* școlii. Elevul așcolarizat este cel care nu respectă orarul, nu-și face temele, este nedisciplinat. Acoperă o realitate apropiată celei desemnate de cuvântul inadaptare*, dar acesta din urmă are o definiție mai largă (poate fi aplicată, de ex., copiilor cu deficiențe fiziologice) și mai obiectivă, căci se aplică unor categorii de copii definite prin norme administrative.

D. Manesse
(D. F.)

Așteptare —> Expectație

Atac
Alături de apărare, una din componentele de bază ale comportamentului agonistic*.

La animal, atacul e organizat în așa fel încât să atingă, prin mușcături și alte mijloace ofensive, zonele-țintă ale adversarului (la rozătoare, ceafa și spatele). întreaga strategie a celui care se apără constă în protejarea acestor zone și, în caz de supunere*, în a prezenta atacatorului celelalte părți ale corpului. Atacul este însoțit de o activare* simpatică și, la mascul, de o mărire a nivelului testosteronilor plasmatici. Când comportamentul de atac permite animalului să obțină un avantaj, acesta este întărit și crește posibilitatea apariției sale ulterioare. La multe specii, comportamentul de atac depinde de context și rareori apare în afara situației de apărare a teritoriului*. *D* *T\~!Z~.*

Atașament

Relație între indivizi fondată pe calități esențial aperitive. Această caracteristică regăsită, sub denumiri și descrieri diferite, nu numai la primate, ci și la celelalte mamifere, la păsări, la numeroase vertebrate trebuie extinsă la relațiile interspecii și poate fi deplasată asupra obiectelor sau simbolurilor. Această relație este unul din fundamentele legăturilor familiale și sociale. Forța și natura acestei relații ies la iveală prin pierderea sau destabilizarea ei și prin apariția unor reacții afective puternice sau violente care dovedesc forța legăturii : anxietate și angoasă, tristețe, depresie ; reciproc, relația stabilită este sursă de bucurie, echilibru, adaptare*. Etologii, observând păsările, au descoperit amprente* filiale și sexuale intra- sau extraspecifice sau care poartă asupra obiectelor; este vorba de un proces gradual care a servit drept model de învățare* și ale cărui baze neurobiologice sunt studiate: regiunea hiperstriatum-ului ventral este critică pentru dezvoltarea și pentru engrama* sa, în special la stânga. Amprenta depinde de o perioadă sensibilă* precoce: relația cu un obiect fiind stabilită, urmează tendința de a evita sau de a fugi de celelalte obiecte (dar și de a oferi o bază de securitate pentru explorările viitoare), iar caracteristicile reprezintă o trebuință biologică de a recunoaște o rudă apropiată (familie, grup, specie) atât la pui, cât și la adult, ceea ce apără de pericole. Este de remarcat faptul că, la păsări, acest atașament nu depinde de satisfacerea unei trebuințe primare.

Pe aceste baze, observațiile lui H. Harlow asupra maimuței resus și cele ale lui J. Bowlby asupra sugarului au dus la afirmarea faptului că, la om, atașamentul ar fi forma primară a legăturii sociale, exprimată ca o trebuință* înnăscută* de a fi aproape de partenerul matern, și oarecum independent de căutarea satisfacerii alimentare. Unii autori au considerat că asemănarea dintre atașament și amprentă distruge concepția freudiană despre mecanismul numit anaclisis* și chiar despre cel al dezvoltării* libidinale, în general. De fapt, nimic nu împiedică o concepere a atașamentului ca formă particulară a pulsiunilor* de autoconservare. Unii autori vorbesc în prezent de o pulsiune de atașament sau de agățare. *E M l e y s i M L e M o a l*

(D. F.)

Ataxie

Perturbare a activității motorii a membrelor, ducând la o necoordonare a mișcărilor în absența oricărei paralizii. Utilizată uneori pentru a califica necoordonarea cerebeloasă, ataxia în sens pur este consecința unui deficit al controlului exercitat de informațiile senzitive asupra mișcării. Tulburările mersului observate în tabes au fost descrise inițial sub numele de ataxie locomotorie_

J.-L. Signoret

(D. F.)

Ataxie cerebeloasă -> Cerebel

Atelier

Noțiunea (ca și cea de oră-atelier) traduce în general aplicarea, în situație pedagogică, a principiilor de învățare* prin acțiune *(learning by doing)* și în special a teoriei constructiviste* a lui J. Piaget. La grădiniță, de exemplu, o parte din timp este rezervată manipulării obiectelor, oferind astfel copiilor ocazia de a rezolvi

probleme și de a elabora cunoștințe semnificative. *G De landsheere*
(D. F.)

Atenție
Multă vreme atenția a fost definită doar sub aspectul ei selectiv, ca focalizare asupra unei activități particulare în detrimentul activităților concurente. In prezent se admite însă că este vorba de un concept multidimensional. Abordat de multă vreme de filozofi, apoi de psihologi, studiul atenției nu a depășit limitele metodei introspective decât beneficiind de noile abordări experimentale puse la punct în anul 1950 pentru analiza proceselor de prelucrare a informației*; de atunci nu a încetat să progreseze.
Atenția asigură deci o funcție de selecție*: printre stimulii care se prezintă organismului, unii beneficiază de un tratament prioritar, care se traduce printr-o facilitare* a percepției lor, de alegerea și de producerea unor răspunsuri adecvate, printr-o prelucrare mai elaborată sau prin accesul la conștiință*. Alții sunt parțial sau total ignorați. Problema de bază este de a ști la ce nivel al procesului de prelucrare a informației se află filtrul*. Selecție precoce, încă din etapa de detectare a caracteristicilor fizice ale stimulului, sau selecție mai tardivă, în timpul prelucrării aspectelor sale semantice sau chiar în momentul alegerii răspunsului? Faptul că amplitudinea unor reflexe variază sub efectul focalizării atente arată că filtrul ar fi efectiv încă de la primele relee senzoriale; pe de altă parte, mai multe componente ale potențialelor evocate*, cu polaritate, topografie și latență* diferite, sunt sensibile la focalizarea atentă (concentrare), ceea ce sugerează intervenția mecanismelor de selecție succesive care implică localizări cerebrale distincte. în definitiv, momentul selecției ar depinde chiar de caracteristicile spre care ea se orientează, acestea fiind tratate în mod ierarhic*.
Distribuția resurselor de atenție, prin definiție limitate, constituie un alt aspect al problemei. Știind că nu putem fi atenți la mai multe sarcini deodată, nu ne rămâne decât să determinăm dacă dispunem de un „rezervor" de resurse pentru orice tip de activitate, sau de mai multe rezervoare specifice, unele pentru procesele perceptive, altele pentru prelucrarea răspunsurilor, de exemplu.
Dimensiunea cantitativă trebuie și ea analizată : intensitatea atenției pe care o consacram unei activități variază. Sinonimă cu nivelul de activare*, atenția corespunde aici unei facilitări nespecifice a mecanismelor perceptive și motorii, asigurată în principal de sistemele reticulare de activare și inhibiție ale trunchiului cerebral.
In fine, procesele de atenție automatice* se deosebesc de procesele aflate sub controlul subiectului. Primele sunt puse în joc într-un mod irepresibil, în câteva zeci de milisecunde, funcționează „în paralel" pentru diferite activități și facilitează performanța. E vorba de atenția suscitată de un stimul neașteptat. Ultimele sunt declanșate voluntar, după un răstimp de câteva sute de milisecunde, și ating „în serie" o activitate după alta; efectele lor de facilitare a activității pe care o privilegiază sunt însoțite de efecte de inhibiție asupra activităților concurente; în fine, au mai des acces la conștiință. Citām ca exemplu atenția cerută de practicarea pianului de către novice. Mecanismele controlate și automatice ar depinde de structurile cerebrale ierarhizate, controlul putând fi transferat din cele corticale în cele subcorticale, sub efectul învățării*. Notăm că, pentru anumiți autori, doar procesele controlate ar ține cu adevărat de atenție.
Este clar că atenția se exercită în diferitele etape ale lanțului senzoriomotor, nu doar la nivelul primirii informației senzoriale, așa cum s-a crezut inițial. Conceptul de atenție îl întâlnește pe cel de pregătire motorie* în măsura în care finalitatea atenției la stimulii mediului înconjurător rezidă în general în elaborarea răspunsurilor adecvate.
F. Măcar
***(T)* F 1**

Atimhormie
Grupare semiologică descrisă de M. Dide și P. Guiraud care, încă din 1922, apărau

teoria biologică a hebefreniei* (formă deficitară de schizofrenie*) în care atimhormia ar fi elementul sindromic fundamental. Bazându-se pe adinamia lui W. Hess, P. Guiraud face din ea o tulburare primară, o deficiență a dinamismului vital instinctiv și timic din care derivă toate simptomele esențiale: dezinteres, inerție, inafectivitate. Această dualitate a deficitului se regăsește în cuvântul însuși care, din punct de vedere etimologic, reunește pierderea dinamismului psihic instinctiv (ahormie) și a resimțitului (atimie). Termenul de atimhormie tinde să fie neglijat în beneficiul celor, parțiali, de diminuare afectivă* și anhedonie*. *n j ouvent*

(D. F.)

Atipic

Termen folosit în vocabularul psihiatriei clasice pentru a desemna tablourile clinice legate de o entitate nozologică definită și considerată ca fiind tipică, dar deosebindu-se de aceasta prin prezența unei semiologii asociate neobișnuite ale cărei caractere evolutive sunt susceptibile de a repune în cauză alegerea nozologică inițială. Clasică este denumirea „depresie atipică" pentru desemnarea unui episod depresiv grav la un subiect tânăr care ridică problema unui început de schizofrenie. Pentru autorii americani, termenul corespunde utilizării unei categorii nozologice date pentru tablourile clinice cărora le lipsește unul sau mai multe semne tipice.

J.-F. Allilaire
(D. F.)

Atitudine

Introdusă la sfârșitul secolului al XLX-lea în psihologia experimentală și devenită rapid unul din conceptele centrale ale psihologiei sociale (G. W. Allport, 1935), noțiunea de atitudine calificã dispoziția internă a individului față de un element al lumii sociale (grup social, probleme ale societății etc), orientând conduita adoptată în prezența, reală sau simbolică, a acestui element. O atitudine nu poate fi surprinsă direct, astfel încât măsurarea ei necesită recurgerea la un anumit instrument numit **scală de atitudini,** compusă dintr-un ansamblu de întrebări care permit explorarea diferitelor fațete. Ne asigurăm de coerența opiniilor* exprimate ca răspuns la aceste întrebări înainte de a le combina într-un indice* cantitativ unic. Una din primele scale a fost propusă de E. S. Bogardus pentru măsurarea distanței sociale* interetnice.

Majoritatea autorilor concep atitudinea ca pe o structură integrativă tridimensională având un caracter în același timp cognitiv (judecăți, credințe, cunoștințe), afectiv (sentimente favorabile sau defavorabile) și conativ (tendința de acțiune). Componenta conativă ar prezice mai bine comportamentul individului, cu condiția ca atitudinea și conduita* să fie legate de un element al lumii sociale bine specificat.

Teoriile sunt divergente în privința originii atitudinilor: intrinsecă, pentru cei care, ca T. W. Adomo, fac apel la variabile ale personalității* ; extrinsecă, pentru cei care postulează modurile de achiziție, cum ar fi condiționarea* sau învățarea socială.

Deși relativ stabilă, o atitudine se poate modifica, iar numeroase lucrări consacrate acestei probleme arată că: a) o comunicare este cu atât mai persuasivă cu cât sursa emițătoare este mai competentă, credibilă și simpatică; b) este mai eficace să se prezinte în același timp argumentele pro și contra și c) este mai bine, în caz de pericol, să se expună mijloacele de a face față, mai degrabă decât de a se limita la apelarea la frică. Principalele teorii ale schimbării de atitudine o consideră fie din perspectivă neobehavioristă* (Școala de la Yale, din care fac parte C. I. Hovland și W. McGuire), fie dintr-un punct de vedere strict cognitivist (teoria coerenței* și, în special, cea a disonanței cognitive* propusă de L. Festinger).

L. Askevis-Leherpeux
(D. F.)

• ALLPORT G. W. (1935), „Attitudes", în C. M. Murchinson (Ed), *A Handbook of Social Psychology* (798-884), Clark University Press, Worcester, Mass.

Atracție interpersonala

Orientare pozitivă asupra celuilalt, care condiționează raporturile dintre individ și mediul lui social. Dezvoltarea atașamentului* față de celălalt se efectuează prin intermediul interacțiunilor sociale în cadrul cărora atracția ocupă un loc determinant.
Atracția poate fi considerată fie ca o constelație de sentimente* care condiționează orientarea evaluativă a unui subiect către un altul, fie ca o atitudine care cuprinde, în afara componentei evaluative (calitatea și forța sentimentelor și emoțiilor*), o componentă cognitivă (cunoștințe și credințe*) și o componentă conativă (intenții comportamentale și proiecte). în calitate de componentă afectivă, ea se află la originea afiliațiilor și relațiilor interpersonale ale individului (relații de muncă, relații amicale și relații amoroase).
Orice relație interpersonala se caracterizează prin natura și forța legăturii afective dintre cele două persoane, care poate îmbrăca două forme conceptuale independente: prietenia și dragostea pe de o parte, admirația, respectul și recunoștința, pe de altă parte. Este vorba de o stare internă care își are originea în aceste manifestări, și pusă în evidență inițial prin metoda sociometrică* a lui J. L. Moreno. Primele cercetări s-au centrat asupra caracteristicilor asociate popularității în cadrul grupului. Aceste preocupări au dus, începând din 1950, la analize în termeni de comparație socială* (L. Festinger) sau de echilibru* (F. Heider), apoi la teorii în termeni de învățare socială* (întărire*, schimburi*), completate ulterior de modele mai specifice privind relațiile amicale și amoroase.

G. Moser
(D. F.)

Atribuire cauzală

în fața unui eveniment, a unui comportament* de exemplu, individul caută adesea să-i deducă motivul. F. Heider a insistat primul asupra necesității studierii acestor deducții, care permit cunoașterea invariantelor cauzale ale unui mediu înconjurător ce poate fi astfel controlat. Astfel, un comportament poate fi explicat în termeni de cauză sau motiv, prin factori situaționali sau dispoziționali (cauzalitate* externă sau internă), stabili sau instabili. Atribuirile cauzale depind de tipul de comportament explicat (emoție*, ocurență comportamentală sau acțiune intențională) și de statutul persoanei care îl explică (actorul însuși: autoatribuire, sau un observator: heteroatribuire). Implică în același timp intervenția schemelor cauzale (modele de inferență*) și a cunoștințelor prealabile sau a teoriilor implicite. Echivalează adesea cu o imputare a responsabilității. In studierea activității științifice a omului de pe stradă, cercetarea atribuirii a evoluat către o analiză a devierilor și distorsiunilor gândirii cotidiene. In fine, deși marile teorii ale atribuirii (F. Heider, E. E. Jones și K. E. Davis, H. H. Kelley) s-au ocupat mai ales de explicarea comportamentelor, conceptul de atribuire privește și explicarea întăririlor* și a performanțelor.

ERSOC
(D.F.)

Audibilitate

Proprietate a unei stimulări* sonore care o face perceptibilă. Ca o primă condiție a audibilității, stimularea trebuie să se situeze în limitele spectrului* și frecvențelor* audibile (la om, între 18 Hz și 20 000 Hz) și la un nivel al presiunii sonore* suficient, adică mai mare sau egal cu pragul absolut*. Audibilitatea depinde, printre altele, de condițiile sonore în care este prezentată stimularea: zgomotul* atrage după sine un efect de mascare* și audibilitatea va fi în funcție de raportul semnal/zgomot, în care sunt luate în seamă ambele dimensiuni, frecvența și presiunea sonoră.

M. Richelle
(D. F.)

Audiogirală (Iluzie —)
Iluzie constând într-o deviere a localizării unei surse sonore sub influența unei accelerații sau decelerații orizontale.

R. Genicot
(D. F.)

Audiogramă
Transcripţie grafică a testelor audiometrice. In cazul testelor liminare tonale (praguri* ale audibilităţii şi durerii pornind de Sa sunetele pure), fiecare rezultat corespunde coordonatelor de intensitate* sonoră exprimate în decibeli* pe ordonată (de ia -10 la 120 dB), şi de frecvenţă* exprimată în hertzi de octavă pe abscisă (de la 125 la 10 000 Hz). Diferitele rezultate obţinute sunt legate prin trăsături, dând astfel curbele audiometrice. Raportul dintre curba audiometrică lirninară şi curba corespunzătoare pragului de intoleranţă este considerabil, de ordinul 10^7 pentru presiune şi de IO^{14} pentru intensitate în raport cu referinţa de 1000 Hz. *R GmicQt*

(D.F.)

Audiogravică (iluzie —)
In cazul unei mişcări giratorii, localizarea unui stimul auditiv în raport cu planul capului aşezat orizontal este deviată. Iluzia constă în situarea în partea superioară a surselor sonore provenind din partea inferioară, în raport cu planul orizontal, P invers- *R. Genicot*
(D.F.)

Audiometrie
.Ansamblu de metode de măsurare* a audiţiei* prin utilizarea unui audiometru*. Audiometria tonală pe cale aeriană sau osoasă utilizează sunete pure (sau benzi de sunete pure) emise la diferite niveluri sonore (în general de la -10 dB la 120 dB) pentru determinarea pragurilor* absolute* şi de neplăcere sau de durere pentru fiecare frecvenţă*, delimitând astfel un câmp de audibilitate (audiometrie lirninară şi supraliminară). Sunetul poate fi continuu sau vobulat (variaţie a intensităţii în jurul nivelului ales pentru aceeaşi frecvenţă) sau modulat (variaţie a frecvenţei în jurul frecvenţei alese pentru un sunet de aceeaşi intensitate). Audiometria verbotonală cuprinde teste de audiometrie vocală filtrate frecvenţial. Audiometria vocală este măsurarea audiţiei unui subiect cu ajutorul unui material fonetic semnificativ (cuvinte, fraze) sau nesemnificativ (silabe fără semnificaţie). Această audiometrie cifrează nivelul sonor de înţelegere prin mijlocirea urechii a limbajului uman (adesea în procente de audibilitate). Audiometria obiectivă nu necesită nici o participare activă a subiectului, spre deosebire de audiometria subiectivă în cursul căreia subiectul colaborează activ la rezultate. Audiometria obiectivă cuprinde printre altele impedanţometria, cohleometria, sau studiul potenţialelor evocate* auditive. Audiometria poate fi continuă, adică realizată prin baleiajul continuu al frecvenţelor, subiectul trebuind să ajusteze pragul de audiţie în timpul testului (tehnica ajustării* a lui vonBekesy). *R. Genicot*

(D. F.)

Audiometru
Aparat electroacustic care emite diferite sunete pure sau benzi de sunete pure (audiometrie* tonală) datorită unei surse de oscilaţie cu intensitate* şi frecvenţă* reglabile. Audiometrul poate emite şi sunete fonetice transmise printr-un microfon (audiometrie vocală). Frecvenţa şi intensitatea acustică a sunetelor succesive emise de o cască* sau de un difuzor sunt cunoscute şi reglabile. Aparatul este folosit pentru studierea câmpurilor de audibilitate*, a sensibilităţii auditive, a pragurilor* auditive diferenţiale*. _ _ .
R. Genicot
(D.F.)

Audiovizual
Născut în SUA, în anii 1930, pentru a desemna tehnicile care asociază imagini şi sunete în metodele de predare, termenul a ajuns curând să desemneze ansamblul mijloacelor de comunicaţie şi informaţie, aşa cum o indică, de exemplu, expresia „peisaj audiovizual". Prin extensie*, definirea audiovizualului ar implica totdeauna caracteristicile tehnologice (electromecanice, optice, magnetice, electronice) de reproducere şi difuzare de imagini şi sunete având un caracter masiv. In perspectivă semiotică*, termenul de audio-scripto-vizual include analiza şi clasificarea

diferitelor limbaje* implicate (v. Metode audiovizuale).

D PerayQ

(D. F.)

Audiție

Modalitate senzorială specializată în receptarea și prelucrarea informațiilor* sonore. Aparatul auditiv este format din **urechea** externă, cea mijlocie și cea internă, din căile auditive și din numeroase structuri centrale până la cortex*. Urechea externă este formată din pavilion, din canalul auditiv extern închis printr-o membrană, din timpan, pe care se sprijină în interior oscioarele. Cavitatea urechii mijlocii, umplută cu aer, este legată de mezofaringe prin trompa lui Eustache; presiunea din urechea mijlocie corespunde presiunii atmosferice. Vibrațiile timpanului sunt comunicate celor trei oscioare și, de aici, urechii interne în care plutește **organul lui Corti,** receptorul auditiv propriu-zis. Acesta cuprinde, pe membrana bazilară, celulele ciliate înconjurate de celule de sprijin; la baza celulei ciliate se află terminațiunile nervului auditiv care formează aici sinapse. Membrana bazilară intră în mișcare în funcție de undele auditive transmise de perilimfă; cilii intră în contact cu membrana tectorială, ceea ce provoacă potențiale* electrice (potențiale generatoare sau transductoare), eliberarea transmițătorilor* și punerea în joc a unui potențial de acțiune. Membrana bazilară este organizată topologic: cu o grosime variabilă a bazei la apexul cohleei; reacția la mișcare •va fi în funcție de frecvența stimulului sonor. Sunetele* propagate în aer și transmise mecanic prin timpan și prin lanțul oscioarelor la urechea internă (cohlee) sunt supuse unei analize spectrale care traduce frecvența în poziție spațială, apoi sunt convertite de celulele ciliate în impulsuri electrice (potențiale de acțiune), care pleacă apoi pe cele 30 000 de fibre ale nervului auditiv către cortexul temporal, pe un parcurs cu numeroase relee. Axonii nervului auditiv transportă informațiile codate ca frecvență și intensitate și informațiile rezultând din acțiunea comună a celor două urechi. Căile intră în trunchiul cerebral și se termină în nucleii cohleari: calea continuă după releu și încrucișare către coliculul inferior, apoi către corpul articulat talamic median și, în fine, cortexul auditiv primar. Alte căi, pornind de la nucleii cohleari, se încrucișează și merg spre nucleii olivei superioare și, de aici, ating colicului. Câmpurile corticale sunt interconectate între ele și între cele două emisfere*. Există retroacțiuni între talamus și tect Caracteristicile frecvenței fiecărei fibre a nervului auditiv sunt transmise și conservate tonotopic; neuronii corticali cu aceleași caracteristici de frecvență sunt organizați în coloane perpendiculare. Există deci o corespondență corticală și cohleară. Invers, un control cortical și mezencefalic există asupra operațiunilor senzoriale începând cu nivelul transducției semnalului.

Auzul apare în timpul embriogenezei* înaintea văzului și după funcțiile vestibulare. Câmpul auditiv al tânărului normal din punct de vedere audiologic acoperă frecvențele cuprinse între 20 și 20 000 Hz, și intensități (niveluri de presiune eficace), pentru frecvența de 1000 Hz, între aproximativ 0,00005 pascali (prag de detectare) și 200 pascali (prag de durere). Pragul de detecție este o funcție în „U" a frecvenței, în timp ce pragul de durere este aproape independent de frecvență. Intr-o primă aproximare, înălțimea tonală a unui sunet pur (sinusoidal) este o funcție logaritmică a frecvenței sale, și sonia (intensitatea percepută) a unui asemenea sunet este o funcție exponențială 0,6 a nivelului său de presiune. Pentru frecvențele și nivelurile de intensitate mijlocii, pragul diferențial de frecvență este în jurul valorii de 0,2%, iar pragul diferențial de intensitate, în jurul valorii de 0,5 decibeli* (ceea ce corespunde unei variații de 6% la nivelul de presiune). Ansamblul fibrelor nervului auditiv poate fi asimilat unei baterii de filtre* trece-bandă, într-un mare număr și cu o lărgime de aproximativ 0,2 ori frecvența lor centrală. Analiza spectrală periferică condiționează direct fenomenele auditive cele

mai diverse: percepția soniei, înălțimii tonale, timbrului, fenomenelor de mască, mteligibilității cuvintelor etc. Caracterul său limitat permite urechii să prindă variațiile temporale rapide din învelișul amplitudinii unei unde de presiune; astfel, o pauză scurtă introdusă într-un zgomot alb continuu este detectabilă dacă depășește 2 sau 3 ms. în afara informațiilor legate de rata lor de activitate momentană (cadență medie a potențialelor de acțiune), filtrele periferice (cel puțin cele de joasă frecvență centrală) furnizează centrilor informații temporale mai fine, utilizate pentru localizarea spațială a sunetelor (prin punerea în relație a celor două căi monoaurale) și pentru extragerea înălțimii tonale și a timbrului. Organizarea de către centri a mesajelor izvorâte din filtrele periferice nu este studiată într-o manieră aprofundată, prin metodele psihoacusticii*, decât din anii 1970. Această organizare se manifestă în special prin fuziunea componentelor spectrale care sunt în relație armonică, și/sau au învelișuri de amplitudine identice, și prin recunoașterea „profilului" spectral al unui sunet complex în pofida variațiilor nivelului său de intensitate global. Totuși, analiza auditivă a formelor spectrale complexe (ca cele pe care le posedă sunetele cuvântului) și funcționarea memoriei* auditive sunt încă puțin cunoscute.

L. Demany, M. Le Moal, C. Semal

(D. F.)

Aură —» Epilepsie

Autism

Termen introdus de E. Bleuler, în 1911, pentru a descrie un mod de a fi în lumea caracteristică schizofrenicilor* și care comportă două aspecte: pierderea contactului cu realitatea, manifestată prin retragere, indiferență afectivă și dezinteres în legătură cu lumea, și predominanța relativă sau absolută a vieții interioare, care explică faptul că lumea fantasmelor schizofrenicului devine cea a realității.

Pentru E. Bleuler, autismul este o consecință directă a disocierii, acest ultim fenomen fiind considerat principala tulburare care explică ansamblul celorlalte simptome. Pentru E. Minkowski, dimpotrivă, autismul, definit ca încetarea contactului vital cu realitatea, ar fi fenomenul principal care permite explicarea disocierii.

In 1943, termenul de autism este reluat de L. Kanner pentru desemnarea unei maladii autonome a copilăriei ale cărei semne le amintesc pe cele atribuite de E. Bleuler autismului schizofrenic. Apărând uneori chiar din primul an de viață, maladia se exprimă prin incapacitate de a stabili raporturi normale cu anturajul (indiferență), stereotipii comportamentale și limbaj ciudat și ermetic.

Clinica psihanalitică, legată de analiza trăirii interioare a schizofrenicului a cărei preeminență este unul din elementele de definire a autismului, vede în aceasta expresia unei funcționări intrapsihice particulare (autistică), analizabilă în termeni metapsihologici*. Astfel, prin analogie, termenul de autism a fost utilizat pentru definirea unui stadiu precoce al dezvoltării nou-născutului, caracterizat prin ruperea de lumea exterioară și prin preocuparea exclusivă a sugarului pentru senzațiile interne. Caracterul autistic al primei părți din viața copilului a fost, între timp, repus în cauză, printre altele de studiul relațiilor precoce ale copilului cu mediul său exterior.

M C Hardy• Bayle

(D. F.)

Autistic -> Autism

Autoanaliză

S. Freud a descoperit psihanaliza la Viena între anii 1895 și 1900, analizând sistematic în scris visele* proprii, apoi amintirile, lapsusurile de nume proprii, actele sale ratate. Autoanaliza i-a fost utilă (vindecarea unor simptome, eliberarea creativității), căci se desfășura în interacțiune cu munca de interpretare a viselor pacienților săi si în cadrul unei relații afective

și intelectuale intense cu prietenul său berlinez W. Fliess.
Autoanaliza episodică este necesară psihanalistului pentru a-și conștientiza contratransferul*. Ea nu poate însă înlocui o psihanaliză personală pentru a deveni psihanalist, așa cum a crezut o vreme S. Freud. Fără un dialog cu un interlocutor capabil să interpreteze transferul*, autoanaliza tinde să rămână defensivă și oarbă. Unele forme de creație literară (la suprarealiști, de exemplu) se înrudesc cu demersul autoanalitic.

D.Anzieu
(D. F.)

Autoatribuire -> Autopercepție

Autocinetism
Autocinetismul sau **efectul autocinetic** este o iluzie* a mișcării*: subiectul, privind un punct luminos fix în întuneric, percepe o mișcare aparentă* lentă, cu amplitudine care poate atinge 20°. Fenomenul a fost descris în 1886 de A. Charpentier, apoi în 1887 de H. Aubert, care i-a propus numele.

A D- u n
M. Richelle
(D. F.)

Autoconservare
In prima teorie freudiană, pulsiunile* de autoconservare se opun pulsiunilor libidinale* sau sexuale*, așa cum foamea se opune dragostei: aceste pulsiuni, între care principale sunt pulsiunile alimentare, au drept scop conservarea individului, în timp ce pulsiunile sexuale au drept scop conservarea speciei. Această opoziție constituie conflictul* fundamental care dă seama de posibilitatea tuturor celorlalte conflicte și de întreaga dinamică* psihică. Opoziția nu este însă sistematică: cele două tipuri de pulsiuni colaborează adesea și, de exemplu, pulsiunile sexuale se constituie prin anaclisis* pe pulsiunile de autoconservare, începând cu 1910, descoperirea narcisismului*, complement libidinal al egoismului, face dificilă considerarea opoziției //Wefo*-pulsiuni de autoconservare ca fiind conflictul primordial. Iată de ce, în a doua teorie a pulsiunilor, S. Freud le reunește sub numele de pulsiuni de viață* și le opune pulsiunilor de moarte*.

J.-M. Petot
(D.F.)

Autocontrol
Intr-un sens foarte general, controlul* exercitat de capacitățile cognitive raționale ale unui subiect asupra diferitelor manifestări ale emoțiilor* și vieții sale afective.
Intr-un sens mai restrâns, controlul exercitat de cel de-al doilea sistem de semnalizare* (limbaj* și gândire*) asupra activității senzoriomotorii* (primul sistem de semnalizare). V. Autoreglare.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Autocorecție
Practică de evaluare* a cunoștințelor* care constă în a-1 face pe elev să-și repereze și corecteze propriile greșeli în cadrul unui exercițiu, cu ajutorul materialului didactic adaptat (fișiere autocorective, programe informatice, magnetofon). Această dispoziție are avantajul că elevul devine responsabil și activ în controlul achizițiilor sale și, mai ales, în cadrul unui învățământ individualizat sau programat*, ea permite fiecăruia să lucreze la nivelul trebuințelor sale și în ritmul său propriu.

D. Manesse
(D. F.)

Autocritică
Aptitudine* a unui subiect de a-și evalua acțiunile și starea normală sau patologică. Orice autoevaluare face apel la filtrul complex al subiectivității. Termenul de autocritică ar trebui restrâns la accepția lui psihiatrică, legată în special de două tipuri de tulburări.
Evoluția unui delir* în curs de tratare trece printr-o etapă critică considerată o reflectare a ameliorării.
Deprimații fac, în absența unui delir, o lectură depresivă a evenimentelor și a derulării lor. Ideile de culpabilitate*, de ruină, de incurabilitate, de absentă a unei

soluții la problemele invocate se confundă cu pierderea unei autocritici care regresează odată cu ameliorarea timică*.
Demențele* sunt adesea însoțite de tulburări de judecată ce presupun o nonconștiință a bolii care trebuie inclusă în anosognozie*.
In franceză, termenul trebuie deosebit de cel de capacitate* de *insight*,* care privește permeabilitatea subiectului* la mișcările sale preconștiente sau inconștiente.

./?. Jouvent
(D.F.)

Autodistrugere
Comportament* susceptibil de a antrena suprimarea individului ca urmare fie a jnui proces de evoluție marcat de manifestări ale tendințelor* suicidare, ale tentativelor de suicid care pot cauza moartea, fie a unei treceri la actul autolitic, fie a pierderii respectului față de sine care echivalează cu moartea socială. Unii suicidologi consideră că există un *continuam* de letalitate la subiecții care prezintă un potențial de autodistrugere marcat de tristețe, depresie, alienare, angoasă*, și o expunere la riscul suicidului, variabil în funcție de vârstă, sex și poziție socială a indivizilor. Dorința de moarte, asociată refuzului de a asalta lumea obiectelor și a ființelor, poate duce la deces, la accidente* handicapante sau chiar la omucideri*, care pot fi echivalente suicidare. Conduitele* autodistructive indică depășirea mecanismelor de apărare și căutarea ambivalență a unui compromis între pulsiune* agresivă*, culpabilitate*, autopedepsire* și chemare în ajutor. Studiul manifestărilor autodistructive ia în seamă antecedentele, tipul de comportament, intenția și gradul de conștiință suicidară a subiectului.

J. Selosse
(D.F.)

Autoecologie -» Ecologie

Autoeducație
Corolar al noțiunii de educație permanentă*. Societatea contemporană productivistă a moștenit un sistem educativ* a cărui frecventare* este supusă obligației școlare* și căruia încearcă să-i raționalizeze organizarea colectivă. în sânul acestei inginerii sau în limitele ei se dezvoltă un elogiu al ingeniozității. Elevul model este cineva care, printr-o activitate proprie și eliberat de dependență, se arată capabil să-și mobilizeze resursele, să-și discearnă profilul de învățare*, să-și definească proiectul, să stabilească un contract cu cel care îi predă și să profite, *motu proprio,* de rețele multiple, formale și informale, prin care se difuzează cunoștințele.

D. Hamei ine
(D. F.)

Autoerotism
Din punct de vedere descriptiv, satisfacție sexuală obținută de subiect cu corpul său propriu fără nici un partener. Din punctul de vedere al teoriei psihanalitice, modalitate a sexualității infantile precoce prin care o pulsiune* parțială, în funcție de un organ sau de o zonă erogenă*, își găsește satisfacție pe loc (plăcere de organ), nu numai fără obiect exterior, ci și fără referire la imaginea corpului unificat care caracterizează narcisismul*. S-a insistat asupra funcției autoerotismului în constituirea fantasmei* și a sexualității psihice în procesul de anaclisis*.
Teoria psihanalitică a psihozelor* l-a condus pe S. Freud să invoce un stadiu autoerotic anterior constituirii obiectului și imaginii unificate despre sine. Această perspectivă a dat loc unui mare număr de lucrări care au reînnoit problema și care au dus la teoria autismului* infantil.

B. Brusset
(D. F.)

Autoevaluare
Desemnează diferitele tehnici de evaluare* a individului de către el însuși, tehnici care pot fi subiective sau combinate și se pot aplica la orice stare, activitate* sau comportament al individului. Chiar și atunci când este nerealistă sau deviată,

autoevaluarea subiectivă poate fi lămuritoare pentru un observator din exterior.
Principalele instrumente ale autoevaluării sunt: chestionarele* cu răspunsuri deschise sau închise, scalele de evaluare, comparaţia dirijată cu condiscipoli sau colegi, autoscopia* liberă sau dirijată. Computerele, şi în special sistemele-expert*, deschid perspective considerabile în materie de autotestare adaptivă: computerul modelează sarcinile* în funcţie de performanţe* în aşa fel încât să-1 conducă pe individ la plafonul său; datorită sistemelor-expert poate fi stabilit un diagnostic fin al erorilor.

G. De Landsheere
(D. F.)

Scală de autoevaluare: scală completată de subiectul* însuşi, concepută în scopuri diferite. Prin analogie cu heteroevaluarea, aceste scale sunt presupuse a aduce, cu timpul, o informaţie echivalentă. Ca instrument specific, reprezintă un tip particular de date clinice, care permit explorarea subiectivităţii şi/sau identificarea dimensiunii particulare a personalităţii. Utilizarea lor în practica psihiatrică este adesea considerată mai puţin fiabilă decât scalele de heteroobservaţie. Totuşi, uşurinţa utilizării lor poate oferi un interes în epidemiologie, în cazul scalelor de depistare, în psihologie, utilizarea lor este frecventă pentru subiecţii normali. Majoritatea acestor autochestionare vizează să individualizeze o dimensiune prin intermediul alegerilor binare între două propoziţii opuse (deloc/întocmai, foarte dezagreabil/foarte agreabil).

Un tip particular îl reprezintă scalele vizuale analoage în care subiectul trebuie să se situeze printr-un semn pe o linie verticală de zece centimetri care leagă două propoziţii inverse. Poziţia semnului pe linie este apoi măsurată şi convertită în note.

R. Jouvent
(D. F.)

Autoformare

în sens metodologic: iniţiativă a elevului care, din proprie dorinţă sau la sugestia profesorului, efectuează el însuşi inventarul resurselor sale de învăţare, îşi defineşte proiectul şi practică asupra lui autoevaluarea*. Termenul este, în acest caz, echivalent cu munca independentă, chiar cu învăţarea* individualizată.
în sens antropologic: dorinţă iluzorie de a datora totul sieşi, fascinaţie a figurii *self-made man.* R. Kaes, utilizând ipotezele psihanalitice, vede dorinţa de a perpetua fantasma* infantilă a atotputerniciei în ideologiile autodidacte şi în mitul formării ca parcurs eroic.

D.Hameline
(D. F.)

Autogen *(Training —)* -> Relaxare

Autohipnoză

Când, în 1784, a descoperit **somnul* magnetic,** numit acum hipnoză*, A. de Puysegur, discipol al lui F. Mesmer, l-a considerat o formă de somnambulism* provocat artificial de „magnetizator". Aceasta implică faptul că starea hipnotică poate fi atinsă spontan de unii subiecţi, somnambulii, deliberat sau nu. în 1965, M. Erickson a făcut din hipnoză, graţie legăturii cu hipnotizatorul, amplificarea unei stări banale de transă comună care survine spontan de mai multe ori pe zi la orice subiect. Este în general admis că această amplificare necesită cel mai adesea o relaţie interpersonală. Trebuie, de asemenea, semnalat că dimensiunea autohipnotică se regăseşte în faptul că operatorul intră adesea el însuşi în transă în timp ce hipnotizează un pacient.

J.-M. Petot
(D. F.)

Automat

Un automat formal este o maşină abstractă, presupusă a fi dotată în general cu un cap de lectură-scriere, o bandă şi eventual o memorie, şi susceptibilă de a se afla într-un anumit număr de stări în funcţie de informaţiile primite; un asemenea automat se defineşte prin:
1. un alfabet, ansamblu de simboluri de intrare şi ieşire;

2. un ansamblu de stări (sau configurații), printre care se disting un stadiu inițial și stări finale;
3. tranziții sau reguli de trecere de la o stare la alta în funcție de simbolurile citite.
De exemplu, A. Turing a conceput în 1936 un automat formal pentru a defini o noțiune de funcție calculabilă* (mașina lui Turing*). In cadrul gramaticilor* formale au fost definite diferitele clase de automate de recunoaștere, în funcție de complexitatea sintactică a limbajelor formale (automate cu număr finit de stări sau cu pilă de memorie, de ex.). *M. Baron*

(D.F.)

Automatic
Despre o mișcare* sau un act* reglat prin înșiruiri reflexe* care îi asigură derularea fără intervenție voluntară* conștientă, sau despre un comportament* dobândit devenit, prin exercițiu*, atât de bine instalat în repertoriu, încât se desfășoară fără intervenție voluntară sau conștientă și fără solicitarea atenției*. In ambele cazuri, comportamentul automatic este bine adaptat și se poate desfășura simultan cu un alt comportament care necesită atenție și voință.
Se vorbește, în opoziție cu aceasta, de mișcări sau acte automatice în legătură cu comportamente care se produc sau se repetă fără a fi suscitate de stimulările mediului și fără ca subiectul să poată exercita vreun control asupra lor: un tic motor este, în acest sens, o mișcare automatică.
Automatograful este un dispozitiv de înregistrare a mișcărilor automatice, involuntare sau inconștiente.

M. Richelle
(D.F.)

Automatism mental
Termen introdus de G. de Clerambault pentru desemnarea unor fenomene elementare, motorii, senzitive și ale gândirii* pe care le considera ca apărând mai întâi în cazul unor stări psihopatologice, având pentru el o etiologie organică. Interesul descrierii lor ținea de semnificația de expresie directă a leziunii pe care G. de Clerambault le-o acorda.
Fenomenele gândirii au constituit obiectul descrierilor celor mai minuțioase.
Fenomenul intern care prezidează apariția primelor simptome ale automatismului mental este scăparea de sub controlul subiectului a unei părți din activitatea lui de gândire. Automatismul și mecanizarea unei părți a activității psihice a bolnavului se exprimă prin apariția inopinată, ruptă de activitatea psihică voluntară a subiectului, a fenomenelor anideice de gândire: cuvinte explozive (evocare de cuvinte în afara voinței subiectului; astfel, un bolnav parazitat de cuvântul „fericire"), absurdități și nonsensuri (fraze absurde care se repetă continuu în gândire), opriri ale gândirii, derularea unor amintiri și a unor gânduri. Aceste fenomene sunt pasive, automatice, neutre; se vorbește de un sindrom de pasivitate. Foarte repede, tabloul se îmbogățește cu fenomene verbale mai elaborate, cum ar fi ecoul gândurilor proprii, în fine, intervenția unui terț conduce la fenomene de ecou și de comentarii ale actelor și gândurilor de către un altul, la care se reduce adesea, în prezent, automatismul mental.

Sindromul pasivității și fenomenele verbale mai elaborate, cum ar fi fenomenele de ecou ale gândurilor proprii sau ale gândirii de către un terț, constituie micul automatism mental.
Exteriorizarea fenomenelor halucinatorii inaugurează trecerea la marele automatism mental, delir în care halucinațiile sunt psihosenzoriale.
Ansamblul acestor fenomene constituie triplul automatism mental, motor și senzitiv.
Valoarea semiologică a automatismului mental este importantă, deși el poate fi regăsit atât într-un episod psihotic acut, cât și într-o schizofrenie (adesea la începutul ei) sau într-un delir cronic (psihoză halucinatorie cronică). *M.-C. Hardy-Bayle*

(D. F.)

Automatism psihologic
Pentru P. Janet, activitatea reproductivă, opusă activității creatoare, merită cu

adevărat numele de automatism psihologic : este opusul voinţei*. Iată de ce fenomenele pe care le adună ţin în acelaşi timp de psihologie şi de medicină, chiar dacă limitele sunt greu de stabilit, căci dezagregarea spiritului poate avea acelaşi aspect clinic*, dar cauze diferite. Acest concept, în funcţie de autorii care-1 utilizează, serveşte, de asemenea, la caracterizarea nivelurilor progresive ale sintezelor mentale şi a ierarhiei comportamentelor (asociaţii*, acţiuni*, conduite*). Cercetările recente arată limitele conceptuale ale distincţiei între automatic şi voluntar, şi mai există încă întrebări în legătură cu validitatea unui mecanism de disociere* patologică drept model* al funcţionării normale.

R. Doron şi *E. Jalley*
(D.F.)

Automatizare
Proces prin care controlul unei mişcări necesită mai puţină atenţie* pe măsură ce subiectul devine mai îndemânatic (v. Control motor). In timpul învăţării*, este construit progresiv un program motor* care va comanda mişcarea cu o recurgere punctuală şi intermitentă la prelucrarea centrală a informaţiilor*. Controlul este transferat organizărilor de la un nivel de integrare inferior care se ocupă de componentele elementare ale abilităţii*. Acest proces diferă de „pseudoautomatizare", care constă în scurtcircuitarea etapei de selecţie a răspunsului în situaţii fără incertitudini sau când subiectul hotărăşte răspunsul prin anticipare.

M Dumnd
(D. F.)

Automatograf -» Automatic

Automenţinere negativă -> *Autoshaping*

Automutilare
Ansamblu de configuraţii motrice, distructive, aplicate de subiect propriului corp*, automutilările pot fi divizate în două subgrupe de comportamente: comportamentele automutilante primitive, mutilări cu intensităţi variabile, frecvente până la vârsta de doi ani şi care dispar în mod normal după aceea (muşcături, zgârieturi, muşcarea unghiilor etc.) şi comportamentele automutilante structurate şi orientate, mutilări intense fie prin repetiţie, fie prin forţă, semn al unei patologii, ca spectaculoasele izbiri cu capul de perete ale copiilor lipsiţi de grija maternă sau ale subiecţilor psihotici*. Automutilarea este considerată o conduită autoagresivă care se asociază sau nu unor conduite heteroagresive, dar este şi o conduită de comunicare socială (în special pentru etologi). O generalizare a noţiunii a permis intrarea unor conduite complexe, ca tentativele de suicid, în câmpul funcţional al intenţiei automutilante.

A Braconnier
(D.F.)

Autonom (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Autonomie
Prin opoziţie cu eteronomie, desemnează procesul prin care un om sau un grup de oameni dobândeşte sau determină prin el însuşi propriile reguli de conduită. Capacitatea de autonomie rezultă din interiorizarea* regulilor şi valorilor, consecutivă unui proces de negociere personală cu diferitele sisteme normative de interdependenţă şi de constrângere socială.

Psihologia genetică a folosit această noţiune în studiul voinţei* şi al judecăţii morale*. J. Piaget a arătat astfel că, în comportamentele faţă de celălalt, copilul trece de la o morală eteronomă (regulile de conduită şi de evaluare morală sunt impuse de celălalt sau îi sunt date fără o evaluare morală raţională: pot conţine interese egocentrice) la o morală autonomă a cărei constituire necesită integrarea reciprocităţii relaţiilor între indivizi recunoscuţi prin particularitatea lor proprie, dar egali sub raport formal.

în perspectiva unei analize psihodinamice, cucerirea autonomiei este corelată cu construirea identităţii* în timpul adolescenţei; aceasta ţine de un al doilea proces de sepa-

rare-individuație și rezultă din remanieri ale idealului eului* și ale identificărilor*, precum și dintr-o schimbare în economia pulsiunilor*.

J.-J. Ducret și J. Selosse
(D.F.)

Autoorganizare
Proprietate care caracterizează organismele* capabile să-și construiască sau să-și mențină organizarea fără aport energetic (material sau informațional) exterior. Termenul a trecut din biologie în psihologie. Se regăsește la embriologi ca A. Dalcq sau J. Brachet, care l-au preluat de la H. Driesch. După Driesch, ceea ce este viu se autoreglează, adică își fixează singur propria normă de funcționare sau își determină propriul scop. Driesch s-a opus behaviorismului* lui J. B. Watson și a susținut *Gestaltpsychologie** care a preluat conceptul în psihologie.

P. Mengal
(D.F.)

Autopedepsire
într-o perspectivă psihodinamică, autopedepsirea are drept efect diminuarea unei tensiuni neplăcute a organismului prin îndeplinirea unor conduite psihologice de reprimare. Legate de sentimentul culpabilității*, conduitele autopunitive sunt de origine oedipiană și se înscriu într-o structură nevrotică. Stabilind părintele interzicător ca model ideal al identificărilor* secundare care structurează supraeul, instanța represivă interiorizată întoarce asupra subiectului componenta ostilă a dorințelor sale agresive: astfel ea poate comite transgresiuni obiective pentru a evita confruntarea cu culpabilitatea sa subiectivă. Unele asumări de risc* ilegale ilustrează întoarcerea autopunitivă a agresivității*, cum ar fi furtul de mașini urmat de accident*, atât de frecvent la adolescență*. Conduita autopunitivă realizează un compromis între pulsiunile antagoniste. Ea se poate exprima și prin inhibiții sau conversii de acte refulate și poate lua un caracter mai mult sau mai puțin obsesional.

/. Selosse
(D.F.)

Autopercepție
Individul nu dispune de un acces direct la stările sale interne (motivații*, atitudini*, procese). El trebuie deci să învețe să le deducă printr-un proces de autopercepție (sau autoatribuire). In 1972, D. J. Bem propune o teorie bazată pe două postulate:
1. indivizii își cunosc atitudinile, emoțiile* și celelalte stări interne deducându-le din comportamentele* proprii și/sau din circumstanțele în care s-au produs;
2. în măsura în care indicii interni sunt slabi sau ambigui, individul acționează ca un observator extern. Aceste două postulate sunt de ajuns pentru a face din teoria autopercepției una din cele mai solicitate teorii din psihologia socială actuală.

ERSOC
(D. F.)

Autoplastic
Termen care desemnează, prin opoziție cu termenul aloplastic*, ansamblul reacțiilor de adaptare cu caracter centripet, constând din modificările organismului propriu sau din modificările interne ale subiectului însuși. H. Wallon califică drept autoplastic grupul caracterologic al isteroizilor, al căror prototip patologic este isteria*. Printre conduitele autoplastice, D. Lagache le deosebește pe cele concrete, care constau din procesele fiziologice, și pe cele simbolice, care țin de registrul activității mentale, conștiente și inconștiente.

E. Jalley
(D. F.)

Autopoagnozie —> Asomatognozie

Autopoiesis
Termen propus de U. Maturana și F. Varela, în 1975, pentru a caracteriza sistemele vii. Cuvântul *poiesis* înseamnă producere, iar autopoiesis trimite la ideea de organism conceput ca un sistem închis care își construiește autonom reprezentările* perceptive și cognitive cu singurul scop de a-și menține identitatea prin compensarea deformărilor la care este supus. Reprezentările* nu mai sunt, în această perspectivă, copii* ale realității

exterioare, ci producții (enacțiuni) ale organismului viu.

p Mmga{

(D. F.)

Autoprezentare
Un individ se comportă în așa fel încât să comunice celuilalt informații în legătură cu sine. Pentru teoria gestiunii impresiilor, această comunicare este guvernată de dorința de a plăcea unui public particular în scopul obținerii unui avantaj: doar șinele public intră în discuție, fără ca șinele privat să fie neapărat de acord. în perspectiva autoconstrucției însă, autoprezentarea leagă șinele public de șinele privat: subiectul se comportă în așa fel încât să dea o imagine publică globală în acord cu convingerile sale despre valoarea propriei persoane.

ERSOC
(D. F.)

Autoreglaj -» Ajustare

Autoreglare
într-o manieră generală, orice reglare* a unui sistem cibernetic* poate fi concepută ca o autoreglare (are loc fără intervenția unui reglator extern). Se va vorbi de autoreglare atunci când:

1. contrar heteroreglării, valoarea-țintă este dată de necesitatea autoconservării și autoreproducerii reglatorului (ceea ce nu e cazul cu mașina lui Watt);
2. reglarea nu se reduce la o ajustare locală și automată a unui organ biologic sau a unei scheme mentale* de acțiune;
3. reglarea este impusă de o totalitate organică sau de un sistem cognitiv asupra reglărilor sau ajustărilor locale ale părților lor (ceea ce implică construcția unei organizări de ansamblu care integrează, coordonează și reglează reglările locale).

Intr-un sens mai specific, termen introdus de A. R. Luria pentru a desemna efectul de control sau de planificare* pe care-l pot exercita producțiile verbale ale unui subiect asupra propriilor activități motorii (v. Autocontrol).

j _j D u c m

(D. F.)

Autorepetiție -» Mnemonică

Autoritarism
Personalitatea autoritară se caracterizează prin rigiditate, dogmatism, gust al autocrației și supunerea față de autoritate. Faptul că, pentru T. W. Adorno, autoritarismul este asociat etnocentrismului, conservatorismului politic și antisemitismului a stimulat cercetările în această direcție. S-au arătat relațiile între autoritarism și variabile diverse cum ar fi rigiditatea perceptivă, intoleranța față de ambiguitate și anxietatea. Evidențierea relațiilor cu categoria socială, cu nivelul de educație și cu coeficientul intelectual sugerează că autoritarismul nu ar fi o trăsătură a personalității, ci mai degrabă integrarea normelor și valorilor proprii unor subculturi specifice (v. Autoritate).

C. Levy-Leboyer
(D.F.)

Autoritate
Influență potențială a unui individ asupra altuia sau altora. Ea se exercită asupra cogniției*, atitudinilor*, comportamentului*, emoțiilor* și expresiei lor. Autoritatea se poate fonda pe expertiză și pe competență. Se poate baza și pe un sistem de recompense și sancțiuni sau pe legitimitate, adică pe acceptarea tradițiilor și valorilor. Individul care întruchipează figura autorității poate reprezenta un grup căruia alți indivizi doresc să-i aparțină: se vorbește, în acest caz, de autoritate de referință. Autoritatea exercită o influență negativă când reprezintă un referent căruia unul sau mai mulți indivizi vor să i se opună. Cercetările asupra autorității, surselor și proceselor ei s-au dezvoltat în cadre teoretice diferite. Astfel, psihanaliza* studiază în special relațiile de putere care se stabilesc fără ca actorii să fie conștienți de aceasta, influența și puterea ca mecanism de apărare*, relațiile de autoritate în raporturile părinți-copii, identificarea* cu figurile de autoritate, mecanismele psihodinamice subiacente ale trebuințelor de putere și supunere. Teoreticienii întăririi*

analizează mecanismele de învățare a relațiilor de autoritate. Teoreticienii schimbării sociale consideră în relațiile diadice autoritatea și puterea pe care fiecare participant le are asupra celuilalt și modul în care decurg schimbările și negocierile*. Urmându-1 pe K. Lewin, tradiția teoriilor câmpului definește autoritatea ca o relație de influență așa cum este percepută de persoanele în cauză și ca un proces dinamic izvorât din tensiuni, trebuințe* și forțe create.

C. Levy-Leboyer
(D.F.)

Autoritate parentală
Formulă juridică prin care s-a înlocuit vechea noțiune de putere paternă. Ea traduce evoluția statutului* soților echilibrând ansamblul drepturilor și obligațiilor părinților pentru a asigura supravegherea, întreținerea și educația copiilor lor minori.

J. Selosse
(D.F.)

Autoscopie
Reprezentare exterioară a imaginii parțiale sau totale a propriei persoane. Fenomen destul de banal în vise*, poate fi observat în stările de confuzie onirică de origine toxică sau după absorbția de substanțe halucinogene*. A putut fi descris în unele stări isterice*. *D Widlocher*
(D.F.)

în tehnologia educației*, observare și analiză făcută de individ asupra înregistrării video a propriilor comportamente. Analiza este ghidată de sisteme categoriale.
Autoscopia intervine sub forma cea mai răspândită în tehnica microînvățării. metodă de formare care constă în analiza, de către elevul-profesor, de către condiscipoli sau de către îndrumător, fie a unei scurte secvențe complexe de învățare (microlecție), fie a punerii în practică a capacităților pedagogice particulare: arta de a pune întrebări, de a suscita o situație problematică etc. Elevul își poate remodela comportamentele în funcție de aporturile analizei, apoi reîncepe învățarea, ciclul putându-se repeta până la obținerea unui rezultat satisfăcător. Eficacitatea acestei metode de formare este recunoscută.

G. De Landsheere
(D. F.)

Autoshaping
Procedură de *shaping** sau fasonare a răspunsurilor fără intervenția experimentatorului, descrisă de P. L. Brown și H. M. Jenkins în 1968. In experimentul *princeps,* sunt plasați porumbei într-o incintă experimentală prevăzută cu cheie-răspuns și cu un distribuitor de grâu. Cheia este luminată timp de opt secunde, la sfârșitul cărora amestecul de grâu devine accesibil timp de patru secunde într-o alveolă luminată, aflată sub cheie. Asocierea cheie-grâu (încercare) este repetată la intervale variabile (în medie de 60 de secunde). După câteva zeci de încercări, în medie, pasărea dă în mod spontan o lovitură de cioc asupra cheii luminate. Această automodelare a răspunsului este un comportament indus* ale cărui morfologie și rapiditate de dobândire depind de natura și durata întăririi*, de natura, durata și predictibilitatea semnalului prezentat de cheie și de durata intervalelor între încercări. A fost explicată ca o condiționare clasică* a unui act motor. într-o variantă a procedurii de bază, numită automenținere negativă, lovitura de cioc asupra cheii împiedică prezentarea hranei. Această consecință negativă nu împiedică apariția și menținerea răspunsului, ceea ce infirmă ipoteza unei întăriri prin „superstiție*" asupra modului operant. „ r .

H. Lejeune
(D. F.)

Autostimulare
Stimulare în general electrică a creierului rezultând din comportamentul organismului însuși. In ultimă analiză, creierul își organizează propria stimulare datorită efectelor pozitive ale acestei stimulări. Fenomenul a fost descoperit în 1954 de J. Olds și P. Milner la șobolan. Animalul învață fie să se dirijeze către un loc precis unde primește o stimulare electrică intracerebrală dată de experimentator, fie să apese

pe o pârghie care declanşează un sistem de stimulare dând un impuls electric într-o regiune limitată a creierului prin intermediul unui electrod. Mecanismele de întărire* permit învăţarea orientării trebuinţelor către obiecte şi alegeri, acestea fiind sau nu disponibile în mediul înconjurător imediat. Aceste mecanisme operează prin încercări şi erori pentru a întări selectiv comportamentele care permit satisfacerea nevoii. Ipoteza conform căreia structurile nervoase ar subîntinde mecanismele de întărire a fost scopul unor cercetări intense începând cu anul 1950. Astfel, stimularea electrică a unor regiuni ale creierului este numită întăritoare şi animalul învaţă să apese pe o pedală pentru a stimula electric structura cerebrală în care fusese implantat în prealabil un electrod. Toate vertebratele testate, inclusiv omul, prezintă acest fenomen, învăţat repede, cu o vigoare deosebită, uitat repede, ca şi cum ar permite obţinerea unei recompense* fără trebuinţă sau plăcere*. Contrar multor idei primite şi în pofida uriaşei cantităţi de lucrări publicate, bazele neurobiologice ale autostimulării sunt încă neînţelese. Bazele neurochimice, în special ipoteza dopaminergetică, sunt controversate. Trebuie notat că stimularea unor zone centrale provoacă, în loc de apropiere*, reacţii de fugă sau de evitare*.

M u Moal

(D. F.)

Autosugestie -> Sugestie

Autozomie

Tatăl şi mama transmit cu aceeaşi probabilitate informaţia* genetică purtată de *locus** către descendenţii masculi sau femele. *Locus-unle,* purtate de cromozomii* indivizilor de ambe sexe, la o specie dată, sunt numite autozomi. Există 22 de cromozomi autozomi la om. Totodată cromozomii X şi Y poartă un fragment (50 de unităţi de recombinare) care se recombină obligatoriu prin meioză la mascul. Astfel, această parte (numită pseudoautozomală) poate fi transmisă de la tată la fiică.

P.-L. Roubertoux

(D. F.)

Aversiune

Conduită prin care un organism se îndepărtează de un obiect sau de un alt organism. Sentiment asociat sau corespunzător acestei conduite. In psihologie, termenul este în general utilizat în primul sens, obiectiv, mai degrabă decât în cel de-al doilea, subiectiv şi de uz curent. Capătă valoare descriptivă pentru orice comportament care, în opoziţie cu apetenţa*, corespunde unei îndepărtări de obiectul aversiv*, prin deplasare sau prin situare în afara câmpului perceptiv (întoarcerea privirii, de ex.) sau, mai tehnic, printr-un răspuns de sustragere sau de evitare* (v. Terapie comportamentală).

M Rkhdle

(D.F.)

Aversiune gustativă condiţionată

Prezentarea de alimente sau băuturi noi urmată de un stimul aversiv*, cum ar fi un drog toxic, tratarea cu raze X sau rotaţia forţată care antrenează greţuri, produce la subiect, în mod secundar, aversiunea faţă de aceste alimente. Această învăţare* printr-o singură încercare are o mare valoare adaptivă căci permite animalelor evitarea alimentelor sau băuturilor a căror ingerare ar fi urmată de indispoziţii sau de tulburări grave. Fenomenul există la om. Este persistent Poate fi dobândit chiar şi atunci când există un interval de mai multe ore între ingurgitare şi tulburările fizice, ceea ce contrazice principiul contiguităţii temporale necesare condiţionării*.

M. Le Moal

(D.F.)

Aversiv

Se spune despre un stimul*, obiect sau situaţie* care, în cazul unui organism, antrenează o conduită* de retragere, de fugă*, de evitare*. In primul sens, în care se face referinţă la deplasarea prin care subiectul se îndepărtează de stimul, termenul nu are conotaţii subiective, neplăcute sau negative. Caracterul aversiv poate fi legat de marile sisteme de motivaţie* biologică (silueta prădătorului este aversivă pentru animal) sau poate deriva din istoria subiectului (un

stimul semnalând iminența unui șoc electric dobândește proprietăți aversive).
Control aversiv: desemnează condițiile controlului comportamentului sau contingențelor de întărire* care implică unul sau mai mulți stimuli aversivi. Programele* de condiționare a evitării* sau a sustragerii* pun în joc un control aversiv (v. Aversiune).

M. Richelle
(D.F.)

Ax cerebro-spinal -» Sistem nervos

Axă a vederii
Axa geometrică a globului ocular leagă polii anterior și posterior (± 25 milimetri).
Axa **optică** este aproximativ normală la cele trei principale suprafețe refringente ale ochiului (comee, fațetele cristalinului). Este deci linia care unește centrele optice ale ochiului (± 24 milimetri la emetrop).
Axa **vizuală** unește centrul foveei de centrul pupilei. Această axă ține de punctul de fixație vizuală, și este denumită și **linia privirii.** Este formată din două părți: o linie care leagă obiectul văzut de primul punct nodal, și cealaltă, paralelă, care leagă al doilea punct nodal de fovee.
Axa **pupilară** trece prin centrul pupilei și este normală la comee.

R. Gemcot
(D.F.)

Axiomatic
Ca adjectiv, termenul trimite la proprietățile axiomei* (adevăr axiomatic) sau la aspectul formal al unei teorii (logică axiomatică). Ca substantiv, sau în expresia,.metodă axiomatică", poate desemna o ramură a logicii care cercetează și organizează într-un sistem ansamblul axiomelor unei științe, cu un scop de formalizare. De exemplu, *Elementele* lui Euclid, în secolul al ni-lea î.C, sunt prima încercare de expunere axiomatică a geometriei; ideea a fost preluată și dezvoltată la sfârșitul secolului al XTX-lea de curentul formalizării matematicii legat de dezvoltarea logicii formale, într-un sistem formal*, termenul „axiomatic" poate desemna ansamblul axiomelor* și regulilor de inferență. De exemplu, datorăm lui G. Peano și R. Dedekind o axiomatică a teoriei întregilor naturali.

M. Baron
(D.F.)

Axiomatizare
Procedură formală care constă în prezentarea ansamblului axiomelor* unei teorii sub forma unui sistem organizat.
Intr-un sens mai larg, procedură formală care constă în prezentarea enunțurilor unei teorii ca derivând în mod deductiv din axiome.

P. Mengal
(D. F.)

Axiomă
Intr-un sistem formal*, o axiomă este un principiu prim, o propoziție pusă *a priori* și acceptată ca adevărată fără demonstrație. O axiomă enunță relații fundamentale între elementele sistemului. De exemplu, în geometrie, axioma lui Euclid are următorul enunț: „printr-un punct situat în afara unei drepte nu poate trece decât o paralelă la acea dreaptă". D. Hilbert a dat, în 1899, o listă cu douăzeci și șapte de axiome pentru o formalizare logică a geometriei euclidiene; există teorii geometrice bazate pe o axiomatică* ce nu comportă axioma lui Euclid (geometrii neeuclidiene). Axiomele unui sistem formal sunt elementele de bază ale ansamblului teoremelor, teoremele fiind formule care pot fi deduse pornind de la axiome și aplicând regulile de inferență a sistemului.

M. Baron
(D. F.)

Axon
Parte specializată a neuronului* corespunzătoare fibrei nervoase care conduce impulsul nervos de la părțile receptoare (corp celular, dendrite) către țintele inervate de neuron (alt neuron, mușchi). Poate fi subdivizat în segmentul inițial, corpul axonului propriu-zis și arborizația terminali, aceasta din urmă dând naștere terminațiilor nervoase care formează partea **presinaptică** a sinapselor*. Corpul **axonului**

poate fi acoperit cu un strat de mielină* întrerupt pe alocuri la nivelul nodurilor lui Ranvier. Prezența microfilamentelor, neurofilamentelor și microtubulilor este caracteristică structurii sale interne; aceste din urmă elemente sunt implicate în transportul axonal, în timp ce primele ar avea prin esență un rol structural. Impulsul nervos corespunde propagării de-a lungul axonului a potențialelor de acțiune* generate la nivelul segmentului inițial. Extremitatea corespunde terminațiilor nervoase.

J.-P. Herman
(D. F.)

Babinski —» Hemiplegie

Balic -> Dischinezie

Balistic-controlată (Mişcare —)
Indică două tipuri de mişcări. Mişcarea balistică este scurtă şi rapidă: ea durează mai puţin de un sfert de secundă, corespunde unei recrutări* maxime a unităţilor motorii şi se află integral sub controlul unui program* motor. Mişcarea controlată este lentă şi prelungită: ea poate fi orientată şi corectată în timpul execuţiei, prin informaţii inverse privind devierea de la scop şi caracteristicile deplasării produse.

M. Durând
(G. D. S.)

Banalităţi (Răspunsuri — la teste proiective)
Răspunsurile „banalităţi" la testele proiective* corespund percepţiilor materialului care apar cel mai frecvent (la testul Rorschach*, răspuns dat de cel puţin un subiect din şase, pentru un decupaj anume: de ex. „liliac" sau „fluture", din planşa 1 percepută global). Aceste răspunsuri constituie unul dintre semnele principale de adaptare a subiectului la gândirea colectivă.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Bandă
Regrupare de indivizi marginali sau devianţi care, prin activităţile lor, sunt în dezacord cu sistemele de referinţă existente în mediul de origine sau în societatea globală. In genere, existenţa bandelor se asociază cu dezorganizarea socială şi cu situaţiile anomice* locale care determină pe indivizii neintegraţi să-şi creeze propriul sistem de norme* şi valori*. De obicei considerate ca un fenomen legat de vârsta adolescenţei*, bandele de copii din medii sărace şi dezorganizate (de ex., *galladas* din America Latină) demonstrează că este vorba de un fenomen general. Sub forma unei organizaţii grupale* defensive/agresive, structurată într-o manieră ierarhică în jurul unui nucleu de iniţiatori, banda reuneşte indivizi ale căror trebuinţe de inserţie, de apartenenţă* şi de recunoaştere socială nu sunt satisfăcute şi care caută să deblocheze sau să iasă în afara căilor ce li se par fără scăpare. Unele dintre bande se pot specializa în activităţi deviante, implicându-şi membrii în direcţii antisociale, abaterile lor fiind polarizate în atitudini* agresive faţă de interdicţii teritoriale, de antagonisme de vârstă sau de mediu, de rivalităţi etnice sau reglări de conturi justiţiare. Membrii bandei găsesc în această structură activă şi coezivă mijlocul de a-şi manifesta puterea, de a trăi împreună emoţii, o solidaritate cu atât mai puternică cu cât ea este resimţită în situaţii de risc, şi un sentiment intens de apartenenţă susţinut de reguli de loialitate. Participarea la bandă permite neutralizarea inhibiţiilor, exprimarea revendicărilor raţionalizate şi justificate, identificarea cu modele eroice, îndeplinirea unor roluri complementare. De asemenea, activităţile de bandă reclamă anumite ritualuri de trecere şi permit obţinerea, prin protecţie mutuală, a unei

identități sociale* valorizate printr-o subcultură* contestatară.

, _ ,
J. belosse
(G. D. S.)

Bandă critică

în audiologie, bandă de frecvență* a sunetelor pure sau a zgomotelor* capabile să mascheze un alt sunet pur sau complex. La energie acustică egală, mărimea bandei critice depinde de frecvența sunetului. Banda critică este utilizată în special pentru a bruia un mesaj sau pentru a izola o ureche de cealaltă, care este mascată de banda critică.

R efa*fe4»
(G. D. S.)

Bandă de trecere

în acustică, bandă de frecvențe sonore care lasă să treacă un filtru* selectiv și care atenuează puternic celelalte frecvențe sonore. Filtrul a cărui bandă de trecere cuprinde toate frecvențele superioare unei limite este numit **filtru trece-sus. Filtrul trece-jos** este cel care corespunde unei bande de trecere cu frecvențe foarte limitate, în fine, acela care lasă să treacă toate frecvențele cuprinse între două limite finite și care nu sunt nule se numește **filtru trece-bandă.**

în spectrofotometrie (lumină colorată), banda de trecere este denumită în genere **filtru optic selectiv,** definit prin lungimea sau lungimile de undă de salt (filtru roșu pentru lungimile de undă superioare valorii de 650 nm; portocaliu — între 570 si 590 nm etc).

,. „ .
M. Gemcot
(G.D.S.)

Baraj

Descris de E. Kraepelin, preluat apoi de E. Bleuler ca simptom patognomonic* al schizofreniei*, barajul corespunde, în plan clinic, unei întreruperi inexplicabile a discursului care, după o oprire de scurtă durată, este continuat pe aceeași temă sau cu o temă diferită, fără ca subiectul să pară a fi conștient de caracterul bizar al acestei întreruperi.

Această întrerupere a discursului este pusă pe seama unei suspendări a gândirii* înseși. G. de Clerambault l-a considerat unul dintre fenomenele de automatism* mental redus.

Acest simptom este adesea greu de distins, în clinică, de întreruperea discursului datorată încetinirii foarte mari a activității gândirii (depresie), apariției unor fenomene halucinatorii sau unei crize epileptice. Toate aceste fenomene care întrerup cursul gândirii se deosebesc de barajul care exprimă chiar distrugerea înlănțuirii gândurilor.

M.-C. Hardy-Bayle
(G. D. S.)

Barbitunc

De la începutul acestui secol, sărurile barbiturice au fost sintetizate în număr foarte mare. Cea mai cunoscută dintre acestea este fenobarbitalul sau gardenalul. Ele au în comun un efect sedativ, reducând vigilența* printr-o acțiune inhibitivă asupra formațiunii reticulate care activează căile nervoase ascendente. Până în deceniul 1950-1960, când au fost descoperite marile categorii actuale de psihotrope*, barbituricele au reprezentat singurul tratament psihofarmacologic: epoca era a curelor de somn. De aici a rezultat o confuzie între barbiturice și hipnotice sau somnifere, care aparțin unor clase farmacologice diferite.

Utilizarea barbituricelor a fost redusă considerabil, prezentând interes numai în neurologie, ca antiepileptice. In afara acestei utilizări, barbituricele implică de fapt două inconveniente majore. Consumul lor abuziv declanșează o comă barbiturică și aceasta a cauzat multe sinucideri. De asemenea, aceste produse au generat un număr mare de toxicomanii* medicamentoase și intoxicații cronice. Din acest motiv, prescrierea lor este supusă, de obicei, unor restricții.

R.Jouvent
(G. D. S.)

Baterie factorială

Utilizarea analizei factoriale* în procesele de construcție a testelor* a permis punerea la punct a unor baterii factoriale

care conturează un profil* individual format pe baza notelor obținute la diferite teste. Fiecare dintre testele care compun bateria implică aptitudini* independente identificate prin analiza factorială. Bateria PMA, stabilită de L. L. Thurstone și a cărei primă versiune datează din anul 1941, a fost tradusă în franceză cu denumirea de baterie de aptitudini mentale primare și reprezintă prima tentativă sistematică de construire a unei baterii factoriale.

C. Levy-Leboyer
(G. D. S.)

Bază (Grup de —)

Denumit, de asemenea, **grup diagnostic** sau Grup T.* (prescurtare de la *Training group).* Fiecare din următoarele trei desemnări permite desprinderea caracterului fondator al acestei tehnici și înțelegerea faptului că ea a exercitat o forță de atracție asupra educatorilor.

1. Grupul se antrenează în grup, fără altă centrare decât pe ceea ce se produce *hic et nune.*
2. Grupul învață să se identifice și să definească fenomenele care marchează evoluția sa: confuzie inițială, încercări de atracție sau de retragere în ceea ce privește puterea etc.
3. Această experiență este considerată ca reproducând, prin chiar artificiile ei, bazele pe care se construiesc grupurile reale.

D. Anzieu a apreciat favorabil „pedagogia" Grupului T. opunându-i mai ales ,.formația" realizată prin activitatea psihanalitică.

D. Hameline
(G. D. S.)

Bază de cunoștințe

Componentă a unui sistem-expert* (sau sistem pe bază de cunoștințe) care rezultă din formularea cunoștințelor dintr-un domeniu, prin intermediul unui limbaj de reprezentare de cunoștințe*. Cunoștințele sunt exprimate în acest caz într-o manieră relativ lizibilă, modulară și independentă de utilizarea lor pentru a trata problemele din domeniul considerat, cu scopul de facilitare a exprimării și verificării lor de către specialiștii din domeniu. O astfel de bază poate conține cunoștințe de naturi diferite, precum reprezentarea de concepte, cunoștințe teoretice sau practice, euristice*, metacunoștințe*. Conceperea unei baze de cunoștințe ridică probleme de formulare de către un expert (sau mai mulți), de alegere a tehnicilor de reprezentare corespunzătoare, ca si de validare. ,. „

M. Baron
(G. D. S.)

Bază de date

In informatică* desemnează o structură concepută pentru înregistrarea și examinarea unei mari cantități de informații*; ea este organizată în vederea utilizării sale în programe* ce pot corespunde unor aplicații diverse. Gestiunea automatizată a unei baze de date este asigurată printr-un sistem de gestiune. Accesul la informația de bază se realizează cu ajutorul unui limbaj de examinare. Consultarea bazelor de date instalate pe centri de serviciu (documentare automatizată), fie ele bibliografice, textuale, tehnice sau de interes general, interesează practic toate domeniile de activitate, specializate sau nu *(via* minitel, de ex.).

In psihologie, expresia „bază de date" este folosită în cercetările axate pe procesele și sistemele de reprezentare*. Ea desemnează componenta „memorie de lucru"* a diferitelor modele procedurale* propuse de cognitivismul* contemporan.

M. Baron
(G. D. S.)

Behaviorism

Termenul francez de comportamentalism este puțin folosit în psihologie; în alte domenii el are un sens mult mai extins decât în psihologie.

Este vorba de o concepție a psihologiei ca știință a comportamentului* observabil, fără raportare la conștiință*. Termenul a apărut în articolul lui J. B. Watson din 1913 (p. 166), considerat ca actul de naștere a behaviorismului. Bazele și caracteristicile acestuia relevă totuși o tendință a psihologiei care se manifestă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în diferite țări. Ca reacție la psihologia introspecționistă

și spiritualistă și în acord cu pozitivismul* ambiant, unii psihologi își exprimă dorința de obiectivitate adoptând, în studiul omului, o atitudine și metode folosite deja în psihologia animală. Introspecția* nu poate constitui o metodă de studiere a fenomenelor psihice la animal. Numai observația* și acordul dintre mai mulți observatori garantează obiectivitatea. Această observație apelează la metoda experimentală* care permite stabilirea unor legi* științifice între fenomenele observate. Efectiv, behaviorismul își propune să facă din psihologie studiul legilor care guvernează două categorii de fenomene: stimulii* (S) și răspunsurile* (R) organismului*. Aceste legi trebuie să permită prevederea răspunsurilor atunci când sunt cunoscuți stimulii, chiar dacă mecanismele neurofiziologice care intervin între S și R nu formează un obiect de studiu al acestei psihologii.
Pentru behaviorism, răspunsurile organismului au funcție adaptativă, ele fiind reacții la schimbările din mediu. în acest fel, comportamentul fiecărui organism variază în funcție de modificările mediului său înconjurător. Acesta este unul dintre motivele pentru care mecanismele învățării* au constituit obiectul preferat al cercetărilor behavioriste: organismul învață să producă răspunsuri care-i permit să se adapteze la mediul său.

Dacă behaviorismul lui Watson s-a răspândit, la început, sub forma unei metodologii (behaviorism metodologic), el s-a orientat imediat spre probleme care rezultă din mentalism*, în special cea a interiorității. începând cu anii 1930, neobehaviorismul, promovat în special de C. L. Huli și E. Tolman, își propune să studieze anumite variabile intermediare* (între S și R) care reglează organismul, variabile cognitive (harta cognitivă*) sau afective (motivația*).
Ulterior, B. F. Skinner propune o versiune radicală a behaviorismului, în care fenomenele sesizate prin introspecție („evenimentele intime") sunt considerate comportamente ca și celelalte, adică supuse aceluiași tip de determinisme și accesibile analizei experimentale. Behaviorismul schinnerian radicalizează aici în principal monismul* materialist care a inspirat mișcarea behavioristă. In fața atacurilor repetate ale cognitivismului* și psihanalizei, Skinner a construit o rezistență de ordin filozofic a behaviorismului, făcând din acesta nu numai o „știință a comportamentului, ci și filozofia acestei științe" (1974, p. 3).
Deși behaviorismul a constituit obiectul a numeroase critici în ultimii ani (în special cea a lui N. Chomsky), el nu a încetat să inspire un număr crescut de practici : practici educative (învățământ asistat de calculator*) sau terapeutice (terapie comportamentală*). Behavioriștii au elaborat ulterior o teorie a maladiilor mentale, în raport cu concepția lor despre individ, în virtutea căreia, de exemplu, o nevroză* nu este nimic altceva decât o sumă de comportamente dezadaptate; simptomul* nu este semnul* unei tulburări latente, el este boala, la fel cum comportamentul nu este semnul sau expresia structurilor cognitive sau afective inobservabile: o persoană* nu este altceva decât un repertoriu de comportamente.

„ _

F. Parot
(G. D. S.)

• WATSON J. B. (1913), „Psychology as the Behaviorist Views", în *Psychological Review, 20,* 158-177. — SKINNER B. F. (1974), *About Behaviorism,* A. Knopf, New York. Traducere (1979): *Pour une science du comportement: le behaviorisme* (trad. F. Parot), Delachaux et Niestle, Neuchâtel-Paris.

Bel -» Decibel

P-endorfină -» Opioid endogen

Beneficiu -> Cost-beneficiu

Beneficiu al maladiei
Ideea că nevrozații și psihoticii pot avea motive de formare, întreținere și respectiv simulare a simptomelor* lor a fost enunțată de mai mulți alieniști din secolul al XDC-lea, dar S. Freud a fost cel care a introdus conceptul de beneficiu secundar al maladiei: avantajele și satisfacțiile multiple pe care un subiect le poate obține dintr-un

simptom și pe care le descoperă de îndată ce simptomul a apărut. Beneficiile secundare pot fi conștiente, preconștiente sau inconștiente. Acest fenomen este prezent in toate maladiile, nu numai în tulburările nevrotice* sau psihotice* recunoscute ca psihogene. La ultimele însă, beneficiile secundare au o importanță specială, pentru că ele contribuie la stabilizarea simptomelor și sunt la originea rezistențelor* la o eventuală psihoterapie*.

Prin analogie cu noțiunea de beneficiu secundar, a fost concepută și cea de beneficiu primar, pentru a desemna satisfacțiile inconștiente care sunt obținute prin intermediul simptomului. Din perspectivă freudiană, simptomul nevrotic este, ca și visul*, realizarea deghizată a unei dorințe* inconștiente. De aceea, noțiunea de beneficiu primar nu se aplică decât la tulburările considerate ca fiind total sau parțial psihogene. Beneficiile primare ale maladiei sunt, evident, la originea rezistențelor mai puternice decât cele care apar în cazul beneficiilor secundare.

J.-M. Petot

(G. D. S.)

Benzodiazepină -» Anxiolitic

Bifactorială (Teorie —)

Model al determinanților motivației* în muncă, elaborat de F. Herzberg, după care orice individ caută să-și satisfacă în muncă două serii de trebuințe — de igienă și motiv aționale. Factorii de igienă privesc trebuințele fundamentale, condițiile de muncă, salariul și relațiile dintre colegi. Factorii motivaționali cuprind trebuințe superioare, cele care sunt asociate cu dorința de autorealizare. F. Herzberg susține ideea că satisfacerea trebuințelor de igienă nu creează motivații, astfel că motivațiile rezultă numai din modificarea conținutului sarcinii, destinată să crească responsabilitățile și autonomia. Teoria bifactorială nu a fost confirmată de multe cercetări empirice pe care ea le-a suscitat, dar a contribuit în mare măsură la dezvoltarea acțiunilor de îmbogățire a sarcinilor*.

C. Levy-Leboyer

(G. D. S.)

Bilingvism

Bilingvismul desemnează capacitatea unui individ sau a unei comunități de a utiliza în mod curent două limbi diferite. Bilingvismul este un caz particular de plurilingvism*. Există situații numeroase de bilingvism după tipul de comunicare*, după contextele psihologice, sociologice, istorice și politice. După J. M. Fishman, bilingvismul este opus diglosiei*, primul termen definind folosirea fără distincție a ambelor limbi, ca și aspectele individuale și consecințele unei situații de contacte lingvistice : bilingvismul ar ține deci de domeniul psiholingvisticii*.

(G. D. S.)

Bimodal

Este denumită bimodală orice distribuție care admite două moduri*.

Chiar dacă multe dintre fenomenele naturale se supun unei repartiții unimodale, se întâmplă ca ele să fie prezentate după o curbă bimodală. în psihologie, aceasta poate să sugereze o tipologie dihotomică sau să lase să se presupună o deviere de eșantionare*, eșantionul incluzând, în realitate, două populații diferite.

A. El Ahmadi

(G. D. S.)

Binaural

Caracterizează audiția cu ambele urechi solicitate simultan, fie în mod identic (ascultare diotică), fie în maniere diferite (ascultare dihotică*). Audiția binaurală (sau binauriculară) este adesea sensibil mai bună decât audiția monoaurală: pragurile absolute* și diferențiale* sunt sensibil mai bune cu câțiva decibeli*. Pe de altă parte, ea intervine în fenomenele de localizare* auditivă și în impresia de relief sonor (stereofonie).

R.Genicot

(O. D.)

Binauricular —> Binaural

Binoculară (Vedere —)

Vedere a ambilor ochi cu fuziunea* celor două imagini datorită convergenței oculare.

Această vedere permite vederea stereoscopică*, în relief, datorită diferențelor de paralaxă (stereoscopie). Sensibilitatea* în vederea binoculară este ușor superioară celei din vederea monoculară. Vederea binoculară nu este posibilă atunci când imaginile retiniene sunt foarte diferite (disparitate* vizuală) și deci opuse, fie pentru că obiectul văzut este situat în afara capacităților de convergență, fie datorită unui strabism, fie artificial, cu ajutorul aparatelor, precum stereoscopul, care dă imagini foarte diferite între ele. în cazul denumit antagonism retinian sau rivalitate* retiniana, imaginea formată într-un singur ochi sau în ambii poate fi anulată pe plan mental, fiind reținută de preferință cea formată în ochiul dominant. Este vorba de ambliopie funcțională.

R. Genicot
(O. D.)

Bioenergie
Bioenergia este o metodă de terapie corporală care confirmă concepțiile elaborate, începând cu anul 1933, de către psihanalistul german W. Reich, în special cea referitoare la călire musculară și caracterială a individului. Ea a fost pusă la punct la Esalen, în California, de către A. Lowen, în 1972. Metoda propune o acțiune asupra tensiunii musculare, asupra posturii* și respirației. Cunoașterea corpului pe care o efectuează bioenergeticianul îl dirijează în sensul de a propune fiecăruia exerciții specifice care să permită analiza situațiilor ce au provocat și întreținut blocajele, să dizolve progresiv „platoșa" și să descopere sau să redescopere circuitele profunde și naturale ale energiei sale vitale.

D. Anzieu
(O. D.)

Bioenergie -> Resurse fizice

Biofeedback
Termenul se referă la ansamblul de metode terapeutice și de explorare pasibile să ofere subiectului o informație inversă privind modificările spontane sau provocate de unul sau altul dintre parametrii fiziologici, precum și să producă o întărire* prin condiționare* operantă.
Aceste metode pot fi utilizate și pentru întărirea unor parametri diverși: ritmul cardiac, presiunea arterială, activitatea electrică cerebrală (ritm alfa), temperatura, activitatea electromiografică sau activitatea electrodermală (ultima a putut fi utilizată ca un control al relaxării).

J.-F. Allilaire
(O. D.)

Biogenetică (Lege —)
Este numită și legea recapitulării. Enunțată explicit de către E. Haeckel în 1866, ea postulează faptul că dezvoltarea organelor în embriogeneză trece prin etape corespunzătoare fazelor finale ale dezvoltării organismelor inferioare pe scară filogenetică: ontogeneza repetă filogeneza. Această lege s-a generalizat rapid în științele umane. W. Preyer și S. Hali o aplică la psihologia copilului, în timp ce J. Piaget îi atribuie o valoare euristică generală: mecanismele de trecere de la o perioadă la alta în evoluția unei noțiuni ar fi asemănătoare trecerii de la un stadiu genetic la altul; după el, construcțiile cele mai primitive sunt integrate în cele mai elevate : această continuitate între viața „creatoare de forme" și cunoașterea dobândită prin „forme intelectuale" confirmă legătura strânsă dintre morfogeneza filogenetică, dezvoltarea embrionară și inteligență. Legea biogenetică a avut un rol important, dar în epoca noastră apreciat abuziv în cercetările lui S. Freud în materie de psihopatologie și antropologie.

B. Jalley și P. Mengal
(O. D.)

Bioinformație -> Resurse fizice

Biologic
Ceea ce ține de biologie*, ceea ce aparține domeniului ființelor vii.
In cadrul științelor psihologice, termenul merită o analiză semantică în raport cu termenii asociați sau opuși. Opus psihicului* sau psihologicului, biologicul se referă la organic în sens strict, opus mentalului*,

sau la ceea ce ține de interacțiunea funcțională cu mediul înconjurător*. Distincția poate exista din simplă comoditate, fără a se încerca o izolare a psihicului sau comportamentului de biologic; ea poate, din contră, să explice această intenție epistemologică.
Opus culturalului, biologicul se referă la tot ceea ce, în lumea vie, poate fi descris și explicat în cadrul evoluției* biologice, în opoziție cu ceea ce depinde de transmiterea culturală a achizițiilor. De asemenea, aici distincția angajează mai mult sau mai puțin, după caz, o concepție continuă sau discontinuă, omogenă sau eterogenă a celor două forme de evoluție.
Factorii* biologici, opuși factorilor de mediu, orientează, de o manieră adesea ambiguă, fie spre determinantele genetice, constituționale și de maturizare, fie, în măsură mai mare, către toate determinantele comportamentului care depind strict de organismul fizic, inclusiv nutriția în raporturile sale cu creșterea sau cu starea de sănătate. In același timp, rezultă faptul că biologicul nu se prezintă niciodată decât ca produsul unei interacțiuni cu mediul, de-a lungul filogenezei* sau ontogenezei*.
In cazul unei intervenții curative, biologicul indică un tratament*, chirurgical (lobotomie*), medicamentos (psihotrop*), implicând o acțiune directă asupra organismului, spre deosebire de tratamentul psihoterapeutic*, care nu comportă decât elemente funcționale și relaționale.

C. Prevost și *M. Richelle*
(O. D.)

Biologie
Știință despre ființele vii, biologia include astăzi un ansamblu vast de discipline care contribuie la cunoașterea aspectelor diverse ale materiei vii și ale manifestărilor vieții. Amorsată de antici, ea și-a orientat eforturile (chiar înainte ca termenul de biologie să fi fost introdus, la începutul secolului al XTX-lea) asupra clasificării ființelor, a explorării structurilor și a modalităților lor de funcționare, explorare condusă adesea din perspectivă medicală. Dotată de Ch. Darwin cu un instrument teoretic de o excepțională fecunditate, biologia și-a extins cercetările asupra originilor și evoluției* ființelor, apoi a pătruns în organizarea lor, spre structura celulară care constituie unitatea de bază, la nivel molecular și, mai departe, la nivelul organismelor complexe și al integrării lor în biosferă*. De la genetica moleculară la ecoetologie*, de la imunologie Ia neurobiologie*, biologia furnizează gândirii și vieții contemporane modele descriptive și explicative noi și diverse, precum și instrumente de acțiune fără precedent Ea ridică și probleme etice inedite privind rolul omului în gestionarea mediului înconjurător* și în controlul propriei specii (de ex. geniu genetic).
Față de avântul biologiei moderne, psihologia nu mai poate ignora ideea conform căreia comportamentele*, din studiul cărora ea și-a făcut o specialitate, rezultă din mecanisme adaptative proprii ființelor. Totuși, punctele de vedere diferă atunci când este vorba de a situa psihologia în raport cu științele vieții. Unii o înscriu fără rezerve printre acestea, refuzând să vadă în caracteristicile specifice speciei umane, inclusiv în evoluția sa istorică și culturală, o ruptură radicală în aventura vieții. Poziția lor nu este neapărat reducționistă*, așa cum au fost acuzați de multe ori, nici că ea neagă unicitatea individuală; efectiv, teoriile biologice actuale iau în considerație nivelurile complexe de integrare a organismelor și populațiilor, oferind pentru genetică și imunologie dovezi dintre cele mai convingătoare despre caracterul unic al individului. Cu toate acestea, alți psihologi susțin autonomia disciplinei lor în raport cu biologia, fie că ei insistă pe o deosebire naturală radicală dintre evoluția biologică și cea culturală sau istorică, ultima fiind un fel de eliberare de cealaltă, fie că ei se interesează de nivelurile proceselor mentale fără a fi preocupați de structurile biologice în afara cărora ele nu există. Se pot pune întrebări privitoare la baza epistemologică a acestei a doua poziții.

sub ambele sale forme, şi la consecinţele sale în practica psihologică.
Rămâne ca dezvoltarea multiplelor discipline de graniţă, ale căror contururi se schiţează fără încetare în raport cu evoluţia ştiinţei, ca: psihofiziologia*, psihobiologia*, psihofarmacologia*, neuropsihoimunologia*, neuropsihoendocrinologia* etc, să ateste legăturile strânse dintre ştiinţele comportamentului şi celelalte ştiinţe ale vieţii.

M. Le Moal şi M. Richelle
(G. D. S.)

Biosferă -> Biotop

Biotop
Spaţiu de viaţă bine delimitat al biosferei. Termenul este folosit în ecologie* pentru a defini un spaţiu bine delimitat (o tufă de iarbă, o mlaştină, dedesubtul unei pietre, o scorbură într-un trunchi de arbore, o scobitură în rocă, un depozit de sedimente...) care reuneşte în mod omogen caracteristici fizice şi chimice stabile ce permit instalarea temporară sau permanentă, supravieţuirea şi înflorirea comunităţilor biologice care li s-au adaptat şi subordonat. Acest termen, care conţine explicit noţiunile de stabilitate şi omogenitate, de localizare şi de delimitare precisă, este mai uşor de conceput şi aplicat la organisme inferioare (insecte, viermi), decât la organisme superioare (peşti, păsări, mamifere), la care el este adesea în mod abuziv substituit habitatului*.

J.-C. Ruwet
(O. D.)

Bipolar
Termen care desemnează un subgrup de diagnostic, referindu-se la cadrul maladiei maniaco-depresive a cărei eterogenitate presupusă a dus la diferite tentative de dezmembrare. K. Leonhard este primul care face deosebirea între depresia unipolară şi cea bipolară, pe baza deosebirilor clinice, genetice şi de personalitate. Spre deosebire de unipolari, depresivii bipolari prezintă stări maniacale în cursul evoluţiei bolii lor, un număr mai mare de antecedente familiale şi o personalitate fără caracteristici morbide. Studiile ulterioare au confirmat justeţea acestei împărţiri, în special faptul că, din punct de vedere clinic şi terapeutic, bipolarii răspund mai bine decât depresivii unipolari la tratamentul cu litiu. In acelaşi timp, omogenitatea grupelor astfel constituite nu a fost confirmată prin studii de validare care utilizează criterii genetice, epidemiologice, biologice şi endocrinologice. Din acest motiv au fost propuse noi împărţiri. Distincţia dintre bipolari I şi bipolari n este făcută pe baza prezenţei sau absenţei unei spitalizări pentru manie. Existenţa diferenţelor în tablourile clinice şi antecedentele familiale a condus spre descrierea a şase grupe de bipolari, în sfârşit, maniacii bipolari şi unipolari au fost diferenţiaţi pe baza prezenţei sau absenţei unor antecedente depresive. In acelaşi timp, nici una dintre aceste diferenţieri nu a permis până în prezent să se contureze grupuri cu omogenitate satisfăcătoare.

M.-C. Hardy-Bayle
(O. D.)

Bisecţie
în psihofizică*, unul dintre procedeele utilizate în scopul stabilirii unei scale a senzaţiei*. Pentru subiect, ea constă din potrivirea stimulului la o valoare pe un *continuum** considerat pe jumătate corespunzător lui sau, invers, la nivelul dublei valori propuse. Fracţiunile obţinute astfel pot fi socotite egale din punct de vedere subiectiv şi să servească, precum sonul* sau meiul* în cazul stimulului auditiv, ca unitate sau treaptă a scalei de senzaţie, construită ca o scală de raport* (sau proporţională).

M. Richelle
(O. D.)

Biserial —> Corelaţie/Corelare

Bisexualitate
S. Freud a preluat de la W. Fliess ideea că toate fiinţele umane sunt în mod virtual purtătoare de caracteristici biologice masculine şi feminine, S. Freud fiind însă cel care extinde conceptul de bisexualitate a

biologicului la psihic. In acelaşi timp, el susţine că, în esenţă, bisexualitatea este jn fenomen de factură pulsională şi deci .a frontiera dintre biologic şi psihic. Bisexualitatea se manifestă la bărbat prin prezenţa pulshinilor* cu scop pasiv sau receptiv, culminând în tendinţele homosexuale* si în dorinţele de penetraţie anală*; la femeie ea se traduce mai ales prin invidie ie penis*. De menţionat că acestea sunt rele două tipuri clare de conţinuturi inconştiente în privinţa cărora psihanaliza a eşuat adesea, motivele insuccesului demontrând însă disimetria susţinută în mod :onstant de S. Freud: deoarece ea trezeşte -n sentiment de revoltă legat de teama de . iStrare*, pasivitatea homosexualului este sursă de rezistenţe* adesea de netrecut, -"vers, pentru că femeia refuză să aban- trieze invidia de penis, aceasta este de :ele mai multe ori inanalizabilă Partea de feminitate este deci pentru bărbat mai mult . sursă de teroare decât de plăcere. Partea ~tasculină este pentru femeie o sursă de : .acere mai mult decât de suferinţă Unii psihanalişti, în special M. Klein, au insistat pe faptul că bărbatul suferă pentru că este lipsit de anumite părţi ale sexualităţii teminine (în special capacitatea de a rurta şi a aduce copii pe lume), la fel cum temeia suferă de invidia de penis (complexul de feminitate* la bărbat). Ei au pus paralel bisexualitatea mai mult în raport :u jocul identificărilor*, decât cu competentele pulsionale.

J.-M. Petot
(O. D.)

Bit

Bit este prescurtarea de la *binary digit* cifră binară). Un *bit* este un element ce se poate forma în două feluri distincte reprezentate, în genere, prin „0" şi „1". In memoria ordinatorului, informaţiile* sunt codificate în manieră binară şi sunt reprezentate prin suite de astfel de elemente, materializate cu ajutorul dispozitivelor electronice.

Bit-ul este folosit şi ca unitate elementară de măsurare a cantităţii de informaţie, unitatea entropiei care corespunde alternativei echiprobabile.

D Defays
(G. D. S.)

Bâlbâială

Tulburare funcţională a debitului verbal, care se manifestă fie printr-o piedică temporară în emiterea unui fonem* sau a unei succesiuni de foneme (bâlbâială tonică), fie prin repetiţia lor involuntară şi explozivă (bâlbâială clonică). Ambele manifestări sunt adesea asociate. Având în genere o evoluţie cronică, bâlbâială apare mai ales între trei şi cinci ani. Este încă incert rolul factorilor neurofuncţionali ai personalităţii şi al emoţiilor legate de evenimente traumatice.

D. Widlocher
(G. D. S.)

Blacky pictures test

Test proiectiv* creat în 1947 de G. S. Blum pentru a surprinde personalitatea* în caracteristicile sale cele mai profunde, cu referire la teoria psihanalitică. Materialul este alcătuit dintr-o serie de 12 planşe care reprezintă aventurile câinelui Blacky, confruntat cu situaţii ce trimit la conflicte fundamentale, legate fie de dezvoltarea psihosexuală, fie de modalităţi specifice ale relaţiei de obiect. Se cere subiectului să povestească întâmplări referitoare la imagini. I se prezintă apoi o serie de alegeri multiple şi i se pun întrebări la care el trebuie să răspundă pe scurt. A treia fază permite subiectului să-şi exprime preferinţele privind situaţiile prezentate. Interpretarea este făcută din perspectivă psihanalitică.

C. Chabert
(G. D. S.)

Blocaj

întrerupere bruscă a unei activităţi* sub efectul unui factor exterior sau interior. Termenul este aplicat într-o manieră extinsă la oprirea bruscă a oricărei mişcări* a animalului la un semnal* de pericol, ca şi la întreruperea fluxului verbal la un pacient supus psihanalizei* (v. Inhibiţie intelectuală).

In vocabularul condiţionării*, blocajul desemnează reducerea reacţiei condiţionale*

produse de una dintre componentele unui stimul condițional* compozit*, dacă cealaltă componentă, pe de altă parte, a constituit obiectul unei întăriri repetate. Un fenomen asemănător a fost descris în cazul discriminărilor* operante*: întărirea sistematică a aceleiași valori a unei aceleiași dimensiuni a stimulilor de discriminat (de ex. în cazul stimulilor vizuali, o culoare anume) împiedică discriminarea* introdusă ulterior de o altă dimensiune a stimulilor (de ex. orientarea vertical-orizontală a unei bare), în comparație cu subiecții supuși unei inversiuni* a culorii pozitive când dimensiunea de orientare a fost introdusă, fără ca ea să fie încă pertinentă. Fenomenul blocajului a oferit teoriilor cognitiviste* ale învățării argumente împotriva teoriilor axate pe contiguitate* și pe relații de contingență*. .. _.. , „

M. Richelle

(O. D.)

Bobină -» Joc cu bobină

Bolnav identificat

Termen care se aplică fiecărui subiect sau pacient declarat, membru al unei unități sistemice cum ar fi un grup social structurat sau o familie*, atunci când acesta prezintă tulburări psihice care capătă sens și au legătură cu un tip de comunicare circulară ce vizează să mențină homeostazia sistemului.

Astfel se poate ajunge la stabilirea unei legături între simptomele bolnavului identificat sau declarat și problema fundamentală a familiei sau a grupului sistemic căruia el îi aparține. Se poate întrevedea, de asemenea, cercul vicios care întreține comunicarea patologică manifestată prin simptomele pe care le prezintă bolnavul identificat și care tind să camufleze sau să regleze suferința disfuncțională a ansamblului unității sistemice considerate.

J.-F. Allilaire

(N. C.)

Borderline -> Stare-limită

Bottom-up -» Ascendent/descendent

Bovarism

Prin raportare la romanul lui G. Flaubert *(Madame Bovary,* 1857), J. de Gaultier, în 1902, definește în acest fel justificarea pe care omul și-o însușește pentru a se crede altfel decât este. Deci, bovarismul este inclus în practicile religiei, ale magiei și artei pentru a oferi o ieșire tendințelor ideale. Pentru R. Lacroze, ipocrizia, autojustificarea prin pretexte diverse permit conștiinței să-și desăvârșească activitatea, să convingă pe subiect de unitatea sa.

R. Doron

(G. D. S.)

Bradifrenie -» Demență

Bradipsihic

Caracterizează o lentoare* a proceselor psihice. în acest caz, gândirea este lentă și greoaie, însoțită de scăderea productivității reprezentărilor, datorită deficitului de vigoare mentală (P. Guiraud). Formarea gândirii rezultă dintr-un efort crescut, adesea trăit cu durere, marcat cu ezitări, putând da impresia de sărăcie intelectuală ce contrastează cu capacitățile* obișnuite ale subiectului.

Tipic pentru tulburările stării de spirit, acest simptom este unul dintre elementele lentorii psihomotorii care afectează, în grade diferite, gesturile și vorbirea, ca și activitatea intelectuală. Fenomenul corespunde unor modificări profunde ale proceselor de elaborare cognitivă și este însoțit de asociații de idei sărace și puțin obișnuite. Monoideismul îl transpune în aderarea gândirii la o preocupare unică, meditație fără sfârșit, cel mai adesea pe tema culpabilității sau incurabilității. Activitatea bradipsihică a deprimatului este cu totul opusă activității tahipsihice a maniacului, izolând astfel o dimensiune de antrenare inversă a gândirii și care însoțește variațiile și oscilațiile caracteristice tulburărilor maniaco-depresive.

J.-F. Allilaire

(O.D.)

Brainstorming

Brainstorming-ul (literal: furtună cerebrală) este o tehnică de creativitate inven-

tată de A. Osbom în 1939, fondată pe stimularea grupului și declanșarea controlului logic și social. El cuprinde patru faze.
în faza de producere a ideilor, participanții, care au caracteristici personale și socioculturale foarte diferite, trebuie să lucreze asupra unei probleme precise și concrete, prezentată într-o manieră simplă și respectând următoarele reguli: fiecare să elaboreze un număr maxim de idei; să realizeze asociații libere de idei, chiar năstrușnice; să excludă orice judecată și critică; să folosească tot ce s-a spus pentru a transforma, combina și ameliora ideile.
Climatul de grup entuziast și competitiv de scurtă durată stimulează creativitatea. Ședința este condusă de un specialist în această metodă care notează toate sugestiile, asigurând faza de aprofundare, faza de eliminare și cea de definitivare a ideilor selecționate, în colaborare cu responsabilii organismului care a pus problema.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Bravais-Pearson (Coeficient —) -» Corelație/Corelare

Briquet (Sindromul lui —)
Tulburare somatoformă* polisimptomatică, frecventă și cronică, ce se manifestă prin acuzarea unor dereglări la nivelul aparatului neurologic, cardio-respirator, gastrointestinal, ginecologic la femei; are o evoluție fluctuantă, cu remisiuni rare, adesea solicitând intervenții chirurgicale exploratorii.
A fost relevată o asociere cu tulburări depresive, chiar cu trăsături de personalitate histrionică* sau antisocială*, după terminologia *DSM (Manual diagnostic si statistic al tulburărilor mentale).*

J.-F. Allilaire
(G. D. S.)

Buclă
In informatică*, **buclele de iterație** sunt structuri de control* fundamentale în limbajele de programare* procedurale*. Ele permit repetarea unui ansamblu de instrucțiuni până când este atins un anumit criteriu de oprire. De exemplu, „a citi un fișier până la cuvântul SFÂRȘIT'. Forma generală este: ATÂT CÂT <condiție> A REPETA <tratare>.
în cibernetică*, se vorbește de buclă de retroacțiune* pentru a desemna procesul care asigură reglarea* mărimii variabilelor de intrare în sistem plecând de la mărimea variabilelor de ieșire.
In psihologia cognitivă, noțiunea de buclă este utilizată în diferite modele care încearcă să formalizeze aspectele procedurale ale reprezentării* cunoștințelor*.

/. Mathieu
(G. D. S.)

Buclă articulatorie -> Lucru (Memorie de —)

Buffer -* Memorie-tampon

Bulb -» Trunchi cerebral

Bulimie
Comportament paroxistic de ingestie alimentară* exagerată sau **hiperfagie.** Simptom puțin specific, care poate fi în același timp corespunzător unui sindrom, bine descris de M. Wulff, elev al lui K. Abraham, în 1932. Acest sindrom, prezent în genere la femei, este tot mai mult cunoscut și, se pare, din ce în ce mai frecvent. El este, adesea, urmarea unei anorexii* mentale care a putut trece neobservată. Consumul alimentar în solitudine, mai mult sau mai puțin impulsiv, se produce uneori fără plăcere, în lipsa de măsură și dezordinea înghițirii oricărui aliment. Adesea percepută ca o nevoie mai mult sau mai puțin necoercitivă, bulimia intră în categoria adicțiilor*. Ea a fost considerată ca o toxicomanie* fără drog. E o descărcare ce tinde să-și piardă specificul, dar care are o funcție antidepresivă*, anxiolitică* și, mai ales, de evitare a activității de gândire și de simțire, dar este urmată de sentimente de rușine si umilință.

B. Brusset

(O.D.)

Bumerang (Efect —) -> Efect pervers

Bunăvoință -> Neutralitate

C

Cadență

Repetare periodică* a unei stimulări* sau a unui accent puternic într-un grup de stimuli*; repetare periodică și ritmată a unui răspuns, eventual antrenată prin cadența unei stimulări (v. Ritm, Tempo).

M. Richelle
(G. N.)

Cadru

în inteligența artificială*, un cadru este un sistem de notație* destinat reprezentării de agregate permanente și structurate de cunoștințe* legate de un context. La origine, a fost utilizat de M. Minsky în 1975, sub termenul englezesc de/rame*, în problemele de recunoaștere* vizuală de scene. Originea conceptului poate fi căutată în psihologie, în noțiunea de schemă*.

Noțiunea de */rame* este inspirată de ipotezele asupra memorării de către indivizi a informațiilor* utilizate în viața cotidiană și care le permit înțelegerea scenelor și povestirilor* comportând în mare parte caracter implicit*. Funcția esențială a unei notații în termeni de cadru este deci de a produce informații care, deși neexplicitate, sunt totuși înalt probabile. Informațiile absente sunt reprezentate prin valori nestructurate care permit, spre exemplu, să se interpreteze un text aluziv furnizând sistemului informațiile lipsă sau măcar să se anticipeze o secvență de evenimente. Fiecărui cadru îi sunt atașate mai multe tipuri de informație (condițiile de utilizare, procedurile, atributele). Fiecărui atribut îi este asociată o variabilă a cărei valoare este eventual specificată prin datele problemei sau prin rezolvare. Ca inconvenient, această valoare este determinată *a priori* ca fiind egală cu cea în general așteptată pentru acest atribut. De exemplu, pentru cadrul „zăpadă", atributul „culoare" poate lua ca valoare nestructurată „alb". Dar contextul poate particulariza fixând o altă valoare, de exemplu„roșu". Relațiile între cadre sunt aceleași ca între obiectele unei rețele semantice*. în psihologia cognitivă, cadrele sunt utilizate pentru a formaliza scheme*.

/. Mathieu
(L.C.L.)

Cadru de rotație -> Scaun turnant

Calcul

Operație sau șir de operații având drept obiect numerele* (calcul numeric). Diferite teorii de manipulare de simboluri* au fost în aceeași măsură denumite „calcul": calcul al probabilităților*, calcul diferențial, calcul integral, calcul al propozițiilor*, calcul al predicatelor* etc. Noțiunea de calcul (se folosește, de asemenea, anglicismul **com**putation). generalizată la manipularea de simboluri nonnumerice, a fost formalizată în teoria calculabilității* și este o noțiune fundamentală în informatică*. Rezultând dintr-o îndelungată istorie de mecanizare a calculului, „calculatoarele" cu program* înregistrat numite astăzi ordinatoare permit automatizarea procedurilor* de calcul grație reprezentării informației* pe suporți fizici, de natură electrică, electronică sau magnetică. Simbolurile de bază sunt în general de tip binar; asamblări de elemente

binare permit reprezentarea simbolurilor unui alfabet finit Operațiile elementare sunt operații de logică booleana, care permit să se realizeze operațiile de nivel mai înalt definite în limbajele de programare*.

Prin extensie, se califică, de asemenea, uneori drept „calcul" diferite tipuri de operații cognitive implicând o tratare complexă a informațiilor* (raționament*, percepție*, anticipare* etc).

M. Baron
(L. C. L.)

Calcul al propozițiilor —> Logică prepozițională

Calculabilitate

O clasă de probleme (respectiv, o funcție) este numită calculabilă dacă există un algoritm* de tratare executabil într-un număr finit de etape (sau procedură* efectivă de calcul*); această noțiune reunește noțiunea de decidabilitate* pentru clasele de probleme cu răspuns binar (probleme de decizie).

Noțiunea teoretică de calculabilitate a fost precizată între 1920 și 1940 de mai mulți logicieni și matematicieni, între care T. Skolem, J. Herbrand, K. Godel, A. Church, S. C. Kleene, E. Post și A. Turing; fondată pe noțiunea de funcție recursivă*, ea a condus la noțiunea de algoritm propusă de A. Markov în 1951 și face parte din fundamentele teoretice ale informaticii*. In scopul de a formaliza noțiunea intuitivă de funcție calculabilă, numeroase definiții ale funcțiilor recursive au fost formulate și prezentate ca echivalente (funcții recursive generale, lamlxte-determinabile, Turing-calculabile). Celebra teză a lui A. Church presupune că toate funcțiile „efectiv-calculabile" sunt recursive.

M. Baron
(L. C. L.)

Calculator analogic —• Analogic

Calculator digital -» Analogic

Calificare

O propoziție* logică *S* este *P* poate fi considerată sub dublul aspect al calității și cantității sale, care este o problemă de cuantificare*. Calitatea se referă la caracterul afirmativ sau negativ al propoziției. Trebuie notat totuși că negația poate fi prezentată în două feluri, fiecare corespunzând unei categorii logice diferite. In primul caz, negația se extinde asupra propoziției întregi : „această remarcă nu este pertinentă". Ceea ce înseamnă că locutorul refuză propoziția: „această remarcă este pertinentă". Este prezentă o denegație sau o negație polemică. In al doilea caz, negația se referă numai la predicat*: „această remarcă este nonpertinentă", negația fiind într-un anumit fel descriptivă. Remarca este calificată ca „nonpertinentă", după cum ea poate fi și judicioasă.

Calificarea unei propoziții poate fi extinsă la aspectul său modal, permițând și în acest caz să se distingă două moduri operatorii, după extinderea ei la ansamblul propoziției sau numai la predicatul ei. Este vorba atunci de modalitate* *de dicto* și, respectiv, de modalitate *de re.* De exemplu: „este cert că timpul se va schimba" este *de dicto* și „timpul se va schimba în mod sigur" este *de re.* Trebuie totuși reținut că recunoașterea după aparență a acestor două forme nu este întotdeauna ușoară, producându-se numai ca urmare a anumitor constrângeri de limbaj. Un autor poate să refuze să scrie: „timpul este posibil să se schimbe".

Negația polemică și modalitățile *de dicto* au de fapt un caracter metalingvistic (v. Metalimbaj). Ele sunt prezente în propoziții pentru „a spune" ceva. Aceasta explică faptul că operatorii „este adevărat că" și „este fals că" sunt uneori considerați ca modalități. Ele sunt numite improprii în logică și nu figurează printre opoziții* (contrare, subcontrare, contradictorii).

J.-B. Gnze
(G. D. S.)

Caliginimetru

Aparat vechi pentru măsurarea orbirii*. Acest termen poate fi aplicat tuturor dispozitivelor care servesc la măsurarea fenomenelor de adaptare* vizuală după orbire. El este compus dintr-un flaș al cărui flux luminos este reglabil, ca și durata de

prezentare și unghiul sub care el este emis în raport cu axa privirii. Valoarea orbirii este evaluată în funcție de restaurarea funcției vizuale, studiată pe baza diverselor teste de acuitate (optotipuri, contraste, culori).

R. Genicot
(G. N.)

Calos -» Comisură

Cameră

Cameră antiecou: încăpere servind studierii funcțiilor auditive și caracterizată prin absența totală sau relativă a ecourilor. Camerele antiecou sunt, în general, camere surde.

Cameră surdă: incintă fără sonorizare, concepută pentru a împiedica pe cât posibil pătrunderea sunetelor exterioare.

Cameră deformantă: încăpere specială, concepută de A. Ames, în care indicii vizuali aparenți de talie, lumină, mărime relativă a obiectelor, amenajare de planuri și suprafețe induc în eroare un observator exterior în privința judecăților asupra mărimilor și pozițiilor reale ale obiectelor. Pentru a se ajunge la această iluzie*, Ames a deformat elementele unei încăperi sau camere care pare totuși reală sub un anumit unghi.

R. Genicot
(L. C. L.)

Campimetru

Aparat care servește la studierea sistematică a câmpului* vizual monocular sau binocular, conform diferitelor meridiane. Capul având o poziție fixă, cu privirea drept înainte, un stimul* luminos de mărimi, colorații sau contraste diferite glisează de-a lungul meridianelor, lateral către dreapta, către stânga, în sus, în jos. Campimetrul servește astfel determinării limitelor extreme ale câmpului vizual în partea nazală, temporală, superioară și inferioară. Campimetrul poate fi static sau cinetic după cum obiectul este imobil sau în mișcare. El poate fi utilizat în vederea fotopică*, mezopică* sau scotopică*. Campimetrul, contrar perimetrului*, este destinat explorării câmpului vizual într-un spațiu plan. El permite o precizie mai bună în analiza spațiului restrâns perimacular, deci central.

R. Genicot
(L. C. L.)

Camuflaj

Camuflajul se înscrie în registrul comportamentului de pradă* și antipradă. El reprezintă o faptă a prădătorului* care se disimulează pentru a-și surprinde victima, sau a celui care caută să scape de celălalt. El se bazează pe imobilitate, ca și pe similitudinea de formă și colorație între animal și mediul în care se plasează: fasme și lăcuste mimând rămurele și frunze, pești plați integrându-se în fondul nisipos. Camuflajul poate fi incompatibil cu alte activități esențiale, cum este căutarea hranei sau a unui partener. Restricțiile sale pot fi limitate în timp, deoarece colorația reptilelor și peștilor este labilă și se poate schimba după împrejurări și loc. Cât privește păsările, mamiferele și fluturii, ele etalează forme, structuri și colorații criptice în repaus și în stare de alarmă, și nu afișează decât ocazional și oportun semnalele (v. Declanșator) sexuale sau sociale.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Canabinoid

Substanță extrasă din Cannabis Saliva. Principiul cel mai activ este delta-a-tetrahidrocanabitol (THC). **Marijuana** se fabrică pornind de la frunze și nu este foarte eficace. **Hașișul,** rășină extrasă din florile plantei femele, este de zece ori mai eficace decât marijuana. THC-ul este, în general, inhalat; efectul său durează între 30 și 60 de minute, dar organismul metabolizează mult mai lent acest produs. Efectele merg de la sindromul zis amotivațional, de la stări pasagere de dezintegrare la stări de panică*. Stările de dependență* sunt mo-

M. Le Moal
(G. N.)

Canal

Cale de transmitere a informației* între o sursă și un receptor*. Se vorbește de canal perfect atunci când transmiterea informației se desfășoară fără erori. Un canal

prin care informaţia suferă deformări este numit canal cu zgomot*. Metodele teoriei informaţiei* permit găsirea debitului de trecere al canalului spre a asigura transmiterea întregii informaţii fără întârziere sau deformări. Aceleaşi metode permit, de asemenea, găsirea, pentru un nivel dat de zgomot, a redundanţei* pretinse a sursei de informaţie. »«'*«, J-

A. El Ahmadi
(L. C. L.)

Candelă

Unitate de intensitate* luminoasă adoptată de Sistemul Internaţional. Radiaţia luminoasă monocromatică mai mare sau mai mică de 550 nanometri emite într-o direcţie dată o intensitate energetică de 1/680 waţi pe steradian. O candelă (1 cd) este egală cu un lumen pe steradian. Exemple: o lumânare de menaj este egală cu 1,8 cd în toate-direcţiile; o lampă cu incandescenţă de 40 waţi la 220 volţi este egală cu 35 cd în toate direcţiile.

R. Gemcot
(L. C. L.)

Canibalic

încă de la prima descriere pe care o dă în 1905 asupra erotismului oral*, S. Freud îl consideră ca un vestigiu al canibalismului epocii preistorice. Ulterior, el diferenţiază în cadrul erotismului oral cele două dimensiuni — a suptului* şi a muşcatului, îndeosebi acesta din urmă reprezintă canibalismul, a cărui particularitate este aceea că satisfacţia implică distrugerea obiectului. K. Abraham a sistematizat ulterior această distincţie făcând din cele două aspecte diferenţiate de S. Freud două substadii succesive ale stadiului oral. Faza orală de supt, corespunzătoare primelor luni de viaţă, ar fi lipsită de ambivalenţă*. Faza orală canibală, sau faza orală a muşcatului, apare în etapa primilor dinţi; ea este marcată prin apariţia agresivităţii şi deci a sadismului*, a ambivalenţei si angoasei*.

J.-M. Petot
(G. N.)

Capacitate

Posibilitate de reuşită şi de competenţă* într-un domeniu practic sau speculativ. Ea poate fi constatată direct într-un context şcolar sau profesional şi indirect prin teste* diverse (orientare şcolară sau profesională). Analiza factorială (C. Spearman, L. Thurstone), prin intermediul modelelor sale matematice (unitare sau ierarhice), se străduieşte să măsoare aptitudinile* primare, substrat al capacităţilor. Studiul performanţelor* pedagogice (de ex., în domeniul lecturii sau al educaţiei fizice) scoate la iveală abilităţi speciale, uneori corelate cu coeficientul intelectual (QI)*.

C. Prevost
(G. N.)

Capacitate de control

Traducere a termenului englezesc *spân of control.*
Număr de subordonaţi plasaţi sub autoritatea aceluiaşi cadru. Teoreticienii *managementului* formal* au preconizat o slabă capacitate de control şi, în consecinţă, o organizare cu numeroase niveluri ierarhice. Sub impulsul cercetărilor lui J. Woodward, s-a arătat că nu există o structură organizaţională totdeauna eficace şi că deci capacitatea de control optim depinde mai ales de tipul de tehnologie.

C. *Levy-Leboyer*
(G. N.)

Capcană

In cadrul experimentului, încercare* destinată să deceleze dacă subiectul răspunde pe baza unei strategii prin care se eschivează de la răspunsurile la variabila* independentă manipulată. De exemplu, se intercalează încercări vide, în care stimulul la care subiectul a fost invitat să reacţioneze este absent. Intr-un examen clinic sau test*, probă sau item destinat să deceleze un comportament simulat sau orice altă atitudine care urmăreşte să dejoace diagnosticul sau evaluarea cercetată (v. Momeală).

M. Richelle
(G. D. S.)

Capital uman

Metaforă economică şi bancară cu conotaţie morală puternică invocată, încă din secolul al XVIII-lea, spre a moderniza

metafora desuetă a comorii de descoperit sau a depozitului de apărat. Metafora capitalului indică faptul că o exploatare rațională a resurselor umane este de luat în considerare pentru viitor. Dacă aceste resurse reprezintă totdeauna o „bogăție", acest cuvânt tinde să-și piardă semnificația sa etimologică de „întâmplare fericită" pentru a desemna, într-un context de concurență, un „bun" de administrare și investiție, susceptibil de un randament măsurabil și a cărui responsabilitate incumbă fiecăruia și tuturor nu fără un puternic control social. Cu privire la folosirea acestei metafore în educație, P. Freire a denunțat, în 1970, adeziunea la valorile capitalismului.

D. Hameline
(G. N.)

Captare foveală
Captarea foveală este momentul activității vizuale care constă în a aduce în centrul câmpului vizual un obiect care apare la periferia lui, apoi în a-l reține. Ea precedă sau însoțește activitățile de recunoaștere* și de analiză a obiectului. Detecția unui semnal* la periferia câmpului antrenează o reacție de orientare a capului și trunchiului, ca și un reflex de fixare care constă în aducerea și menținerea obiectului detectat în centrul câmpului vizual. în cazul în care obiectul este mobil, prezența lui în centrul câmpului este menținută prin mișcări fine, sacadate sau continue, ale ochiului, capului sau trunchiului.

/.-/. Ducret
(G. N.)

Captare (Lege a —) -» Formă (Psihologie a —)

Captură/Capturare
Captura este concluzia comportamentului de pradă* și ajunge, de obicei, la omorârea și consumarea victimei. Dacă faza exploratorie* a comportamentului de pradă, motivat de foame, este suplă și modulabilă, faza finală a capturii este stereotipă și strict programată: animalul aflat la vânat reperează și izolează victima, se apropie de aceasta sau o urmărește, ajustându-și comportamentul la împrejurări; din momentul în care, evaluând distanța și orientarea victimei, se lansează în actul final, captura se realizează într-o secvență* inviolabilă de mișcări, independent de informațiile* senzoriale și schimbările de situație ulterioare și într-adevăr atât de rapid, încât ea lasă puține porți de scăpare. In laborator, caracatițele și sepiile nu-și modifică comportamentul de captură dacă, odată lansat, se stinge lumina, și ele nu ratează lovitura. Cameleonii, broaștele și larvele de libelule anticipă deplasarea victimei lor lansând limba sau partea bucală specializată puțin înaintea aceleia. în mod asemănător, sepia își lansează atacurile aproape de crab, anticipând direcția cea mai probabilă a deplasării de evitare* a acestuia din urmă. Cursa în zigzag a iepurilor și a antilopelor tinere are ca obiect derutarea urmăritorului care, în ceea ce îl privește, efectuează atacuri simulate pentru a înșela victima în privința direcției atacului real. Carnivorele (lei, hiene, lupi) fac vânători în grup dând imaginea unei concentrări cu repartizări de roluri de hăitași, urmăritori și

U C i g a ? L

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Caracter
Este felul nostru obișnuit de a reacționa. Caracterologia clasică, începând de la Hipocrate, a fost legată de istoria medicinei și a psihiatriei*: în 1921, publicând *Structura corpului și caracterul* și *Tipuri psihologice,* E. Kretschmer și C. G. Jung definesc domeniul „psihologiei medicale" potrivit celor două dimensiuni principale ale sale: constituționalismul (care asociază caracterul morfologiei) și analiza psihologică (introversiune, extroversiune). R. Le Senne și G. Berger apropie caracterologia de psihologie prin metoda chestionarelor* și dau noțiunii de caracter un sens restrâns (schemă permanentă de dispoziții care constituie structura mentală) și un sens larg (manieră în care omul exploatează fondul său congenital și îl specifică), în psihopatologie*, remarcile lui S. Freud

privind caracterul au condus pe J. Bergeret la distingerea a trei niveluri:
1. caracterele propriu-zise (nevrotic, psihotic, narcisic, psihosomatic și pervers);
2. trăsăturile* de caracter, structurale (ex.: nevrotic) sau pulsionale (ex.: oral);
3. patologia caracterului (nevroza*, psihoza*, perversiunea*).
Organizarea structurală de bază nu este direct sesizabilă: ea are valoare operațională pentru a situa, potrivit datelor psihanalizei*, un tip de funcționare mai mult sau mai puțin adaptat.

R. Doron si *E. Jalley*
(G. N.)

Carență afectivă
Carența desemnează, în medicină, lipsa sau insuficiența unei substanțe indispensabile vieții și asigurate în mod normal de către mediu. Tocmai în acest sens îngrijirile materne (sau maternajul*) au fost recunoscute, în urma unor studii asupra efectelor separării mamă-sugar, ca un aport indispensabil supraviețuirii și dezvoltării normale a sugarului și copilului. In evoluția ulterioară a cercetărilor, îndeosebi sub influența lui J. Bowlby (1952), care au condus la accentuarea faptului că sugarul are nevoie de dragoste mai mult decât de prezența fizică a mamei biologice, noțiunea de carență afectivă s-a diferențiat progresiv de noțiunea de carență maternală prin separare și s-a impus în limbajul psihologic curent. întrucât carențele afective produc inevitabil frustrări*, cele două noțiuni sunt adesea legate.
Noțiunea de carență afectivă înglobează toate cazurile de carență matemală și paternală, fie că este vorba de o carență completă (prin absență sau rupere de relație), fie de o carență relativă (P. Recamier, 1953), la cazurile în care relațiile cu părinții sunt rare, intermitente sau provizoriu rupte etc. In sens restrâns, ea se aplică la cazurile de carență latentă în care prezența fizică a părinților este asigurată, însă fără ca ei să ofere dragostea de care copilul are nevoie: fie că ei au o atitudine de respingere activă, cu ostilitate manifestă pentru copil, fie că ei au o atitudine de respingere mocnită (manifestări de dragoste refulate din cauza unei culpabilități* oedipiene* inconștiente; indiferență față de copil la părinți narcisici sau depresivi sau absorbiți provizoriu de un doliu etc).
Efectele carenței afective sunt cu atât mai grave și ireversibile cu cât ea este mai precoce și mai durabilă. Alături de efectele pe termen scurt descrise de R. Spitz (1945), cum ar fi hospitalismul*, oprirea sau regresia dezvoltării motorii și psihice (antrenând stagnarea sau scăderea coeficientului de dezvoltare*), studiile anamnestice* confirmă însemnătatea carențelor afective precoce la subiecții întârziați*, schizofrenici*, delincvenți*. Se cuvine totuși să notăm, spre a fi avertizați împotriva unei tendințe de a explica totul prin carențe afective mai mult sau mai puțin ipotetice:
1. că existența carențelor afective precoce nu este generală în aceste stări psihopatologice și că nu s-a demonstrat că la toți subiecții care le-au suportat apar ulterior tulburări psihopatologice;
2. că până în prezent n-a fost posibil să se pună în evidență o legătură specifică între o anumită formă de carență afectivă și un anumit tip de tulburare psihopatologică.

J.-M. Petot
(G. N.)

• BOWLBY J. (1952), „Maternal Care and Mental Health", în *Bulletin de VOrganisation Mondiale de la Sânte,* 1952,*3,*355-534; traducere (1954): *Soins maternels et sânte mentale, Organisation Mondiale de la Sânte,* Geneve. — RECAMIER P. C. (1953-1978), *Autour des frustrations. De psychanalyse en psychiatrie,* Payot, Paris, 1979,11-103. —SprrzR. (1945), „Hospitalism", în *The Psychoanalytic Study of the Child, I,* 53-74; traducere (1949): „Hospitalisme. Une enquete sur la genese des etats psychopathiques de la premiere enfance", în *Revuefrangaise de psychanalyse, 13* (3), 397-425.

Carență educativă
Situație a persoanelor tinere în curs de dezvoltare, caracterizată prin slăbiciunea sau absența presiunii elementelor culturale ca referenți personali sau simbolici susceptibili de a-i reprezenta și de a le facilita

asimilarea. S-a făcut prea schematic distincția dintre carența afectivă* (în raport cu mama) și carența de autoritate (privitoare la tată). Carența educativă, frecventă în mediile defavorizate, poate lua forma unei întârzieri uneori definitive. Evoluția riscă în acest caz să se petreacă spre deficiență culturală sau spre comportament asocial (v. Hospitalism).

C. Prevost
(G. N.)

Cască (auditivă)

Aparat acustic care se aplică foarte aproape de ureche și permite eliberarea unor stimulări* auditive perfect controlate, fără interferența* zgomotelor* ambiante și fără ca ele să ajungă la alți ascultători. Casca auditivă, devenită un obiect de tehnologie a vieții cotidiene, a constituit, de îndată ce a fost la dispoziția psihologilor experimentaliști, sursa progreselor marcante nu numai în psihoacustică* și psihofizica* audiției*, ci și în psihologia cognitivă*, mai ales prin recurgerea la metoda ascultării dih0tice* -

M.Richelle
(D. S.)

Castrare

Complexul și angoasa de castrare au fost treptat recunoscute de către S. Freud ca universale, legate de stadiul falie* al dezvoltării libidinale și de organizarea oedipiană*. Aceasta explică numeroase simptome (ca fobiile* micului Hans), numeroase forme de angoasă precum complexul de inferioritate, tabuul virginității și invidia de penis*.

La cele două sexe, în momentul organizării genitale infantile, după S. Freud în 1923, întrebarea care se pune este de a avea sau nu penis, parte esențială a imaginii eu/ego*-ului și miză simbolică fundamentală a schimburilor interumane ca schimburi sexuale. Teoria sexuală infantilă explică diferența sexelor prin alternativa falică sau de castrare. La băiat, fantasma* de castrare este în raport cu interdicția paternală a dorințelor sexuale față de mamă și determină renunțarea oedipiană, constituirea supraeului* și intrarea în perioada de latență*. La fată, fantasma tinde să o deturneze de la mamă pentru a determina angajarea în organizarea oedipiană*. Nu mai este vorba de frica de suprimare traumatică a penisului, ci de suportarea unui sentiment de prejudiciere pe care ea caută să-1 nege, să-1 compenseze sau să-1 repare.

Angoasa de castrare are precursori în experiențele anterioare de separare* (naștere, dependență, pierdere a obiectului anal*). Complexul de castrare cunoaște modalități particulare în diversele organizări psihopatologice: printre altele, în nevroze* și perversiuni* (fetișismul*, homosexualitatea*), în teoria psihanalitică, însemnătatea ei structurală a fost stabilită din ce în ce mai clar de către S. Freud și după S. Freud. Forma specifică a angoasei de castrare feminină ar fi, după M. Klein, aceea a distrugerii organelor interne ca redimensionare a atacurilor fantasmatice primare contra corpului mamei.

B. Brusset
(G. N.)

CAT (Children/Aperception Test)

Conceput de către L. Bellak, în 1968, CAT este o probă proiectivă* tematică destinată copiilor de la 3 la 8 ani. El conține 10 planșe reprezentând diferite animale în situații specifice. Instructajul este:„îți voi arăta imagini și tu vei iventa povestiri pornind de la aceste imagini. Privește fiecare imagine și povestește-mi." Ca în cazul tuturor probelor proiective, materialul probei CAT poate fi analizat în conținutul său manifest (se adaugă, de ex., descrierea elementelor percepute cel mai frecvent). El poate fi analizat, de asemenea, prin solicitările sale latente (se adaugă, pentru fiecare planșă, conflictele și fantasmele susceptibile de a fi reactivate). Materialul probei CAT suscită emergența problematicii identitare și relaționale fundamentale: relații cu *imago**-urile parentale, tip de relație de obiect, problematici ale pierderii de obiect sau oedipiene. Tehnica de despuiere constă în studiul povestirilor furnizate de copil, descifrând procedeele folosite în derularea întâmplării și interpretând pro-

blematica abordată cu referire la conținutul latent al fiecărei planșe. Este vorba apoi de a elabora o sinteză care să permită sesizarea, într-o perspectivă dinamică, a modalităților de funcționare psihică a copilului testat (calitatea raportării la real, existența unui spațiu psihic propriu, procesul de individualizare, de diferențiere, organizarea defensivă actuală, registrele conflictuale predominante).

C. Chabert
(G. N.)

Ca și cum (Personalitate —)

Termen introdus de H. Deutsch în 1948, pentru a explica tablouri clinice particulare. Este vorba de personalități care nu prezintă simptome psihonevrotice și nici trăsături de caracter vizibil patologice, și al căror comportament este bine adaptat exigențelor ambientale: această aparentă normalitate este în contrast cu absența autenticității și căldurii, asociată unei pseudoafectivități. Lumea exterioară este percepută ca atare, subiectul nu poate decât să i se supună. Realitatea îndeplinește funcția de supraeu, astfel încât, în locul și spațiul unui conflict* intrapsihic, conflictul între subiect și exterior este cel ce se vădește prevalent.

C. Chabert
(G. N.)

Catamneză

Spre deosebire de anamneză*, orientată asupra trecutului unei persoane care urmează a fi observată sau ajutată, catamneză reunește documentarea asupra vieții unui subiect sau pacient atunci când se urmărește aprecierea dezvoltării sale pornind de la un anumit moment sau ca urmare a unei intervenții motivate de o consultație. In acest fel s-a putut studia viitorul copilului de 6 ani sau viața afectivă a adolescentului inadaptat.

R. Doron
(G. N.)

Cataplexie

Disoluție brutală a tonusului* muscular cu inhibarea completă a motilității voluntare, responsabilă de căderile fără tulburare de conștiință. Evoluează prin accese durând de la câteva secunde la două-trei minute, accese declanșate adesea de o emoție, râsul în special. Este asociată în alternanță cu narcolepsia* în cursul sindromului lui Gelineau.

J.-L. Signoret
(G. N.)

Catastrofă

Acest termen din limbajul curent desemnează o perturbare bruscă a ordinii lucrurilor până atunci percepută ca fiind continuă și inerentă. Emoții* și sentimente diverse (angoasă, alinare, panică, culpabilitate, triumf, siderare) însoțesc această schimbare. Teoria matematică a catastrofelor datorată lui R. Thom are ca obiect morfologia discontinuităților care survin în procesele de schimbare a stărilor sistemelor vii sau nevii. Analiza sistemelor familiale, a patologiei lor și a proceselor terapiei familiale sistemice* a pus la încercare aceste modele. într-un referențial teoretic bazat pe psihanaliză, W. R. Bion a desemnat prin schimbare și angoasă catastrofice o conjuncție constantă de fapte care apar în relația conținător-conținut cu prilejul oricărui proces de transformare și de creștere care confruntă un individ sau un grup cu ceea ce îl constituie. Trei elemente caracterizează schimbarea catastrofică : violența îndreptată asupra structurii câmpului este expresia forței disruptive a ideii noi; invarianta este ceea ce permite recunoașterea în noua structură a aspectelor nealterate ale precedentei; subversiunea sistemului traduce transformarea structurii. Bion descrie reacțiile defensive față de schimbarea catastrofică: expulzarea, divinizarea, dogmatizarea ideii noi.

R. Kaes
(G. N.)

Catatonie

Sindrom psihomotor* care atinge în principal activitatea motorie voluntară. Se traduce tipic printr-o atitudine încremenită și inflexibilă, însoțită de un refuz activ de mobilizare voluntară sau indusă prin investigație.

Asociază în diverse grade două aspecte care ar putea alterna:

1. negativismul: acesta se exprimă printr-o opoziţie la orice solicitare, cu o contractare musculară proporţională cu intensitatea mobilizării în timp ce pacientul împietrit şi lipsit de mimică pare indiferent, chiar străin la ordinele date. La un grad mai mic, apare ca evitare activă a contactului atât fizic, cât şi relaţional;
2. pasivitatea: este, din contră, o stare de inerţie putând merge până la „flexibilitate de ceară" fără iniţiativă motorie, asociată cu o ascultare automată a comenzilor în raport cu o sugestibilitate anormală înrudită cu ecopraxia*, ecomimia sau ecolalia*. Descrierea iniţială priveşte o formă clinică de tulburare psihotică în care predomină sindromul disociativ în sfera psihomotricităţii, cu inerţie, manierism, stereotipii motorii şi negativism.

Accese de nebunie catatonică pot surveni sub forma descărcărilor motorii brutale şi a unei violenţe necontrolabile. Prognosticul ei este adesea foarte sumbru. Semnalăm, în fine, că un sindrom catatonic poate fi secundar unei afecţiuni organice (infecţioase, neurologice sau toxice), ceea ce subliniază dimensiunea sa sindromică, observabilă în tablouri nosologice diverse.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Categorial

Ceea ce se referă la categorii*. Se spune despre concepte*, silogisme, scheme* etc. care fac trimitere la categorii sau clase* (mai degrabă decât la relaţii, episoade etc.). Se spune, de asemenea, după K. Goldstein, despre o gândire sau o atitudine orientată spre degajarea aspectelor esenţiale ale unei situaţii, spre abstragerea lor pentru a le ordona în categorii generale.

Expresia **percepţie categorială** desemnează capacitatea subiectului uman de a distribui stimulii acustici constitutivi ai limbii naturale pe categorii fonologice în pofida numeroaselor variante ale materialului sonor. Această capacitate a fost special studiată pentru categoriile surd/sonor. Observarea performanţelor comparabile la anumite specii animale lasă, cu toate acestea, deschisă problema de a şti dacă această capacitate este strict lingvistică şi umană sau dacă ea nu este decât exploatarea de către specia noastră a unor proprietăţi mult mai primitive ale aparatului acustic.

M. Richelle
(L.C.U

Categorie

Folosirea cuvântului categorie în psihologia ştiinţifică modernă nu mai face deloc trimitere la accepţiile sale filozofice clasice, predicate (sau calităţile ce se pot atribui unui subiect) la Aristotel, sau concepte fundamentale ale judecăţii la I. Kant. El este în general luat într-un sens învecinat, de clasă* şi, chiar în contexte nu neapărat strict lingvistice, cu semnificaţii greu de distins, de **categorie semantică*.** In studiul formării şi învăţării* conceptelor* şi al organizării de date în memorie, problema crucială care se pune psihologiei cognitive este de a repera legile constituirii categoriilor (sau categorizare*) în reprezentările* subiectului,

în psihofizică, o scală de categorii este o scală de senzaţii* construită pornind de la repartiţia, efectuată de subiect, a diferiţilor stimuli prezentaţi într-o serie prestabilită de categorii.

M. Richelle
(G. N.)

Categorie gramaticală

Ceea ce desemnează această expresie este cunoscut de multă vreme, dincolo de acoperirile terminologice, sub vocabulele de „părţi ale discursului*" sau „clase de cuvinte". Problema esenţială, care de altfel pune în joc termenii deja citaţi, este aceea a criteriilor de definire care trebuie să permită constituirea acestor ansambluri sau categorii ale căror elemente împărtăşesc proprietăţi comune.

Tradiţia greacă, latină, medievală şi clasică a sfârşit prin a lăsa moştenire, în privinţa limbii franceze şi de-a lungul a numeroase discuţii teoretice, următoarea listă de părţi ale discursului: nume, pronume, verbe, adjective, determinanţi (articole), adverbe, prepoziţii, conjuncţii, interjecţii.

însă lingviștii moderni au pus, de asemenea, în evidență, pe de o parte, că morfemele* care indică timpul*, persoana, genul și numărul aveau menirea să se supună speciei categoriilor gramaticale și, pe de altă parte, că puteau fi definite astfel unitățile de dimensiune mai largă decât cuvântul și de rang mai ridicat în ierarhia constituenților frazei*, respectiv, sintagma* nominală și sintagma verbală. Distribuționalismul* a insistat asupra criteriilor de substituabilitate, de co-ocurență, de integrare într-o unitate superioară după punerea în evidență, în alte școli, a proprietăților morfologice (verbul se conjugă), semantice* (verbul desemnează acțiunea), logice (verbul semnifică predicația).
Dificultatea definirii noțiunii de cuvânt*, raportul variabil între o formă lingvistică și apartenența ei la o clasă („tânăr" a trecut de la categoria adjectiv la categoria adverb în „vă îmbrăcați tinerește?"), labilitatea definițiilor semantice fac aleatoare clasificările în categorii gramaticale chiar și atunci când este vorba de fundamentul demersului gramaticilor*. Adăugăm, dintre numeroase alte probleme, că irupția, în lingvistica contemporană, a problematicilor enunțiative și textuale schimbă optica de aprehensiune a categoriilor gramaticale dacă ne gândim că deicticele*, anaforicele*, conectorii* regrupează „părți ale discursului" variate și eterogene.

J.-L. Chiss
(G. N.)

Categorie semantică
Ansamblu de unități lingvistice* între care a fost stabilit un raport de sens* sau de semnificație*. Categoriile semantice au fost studiate din două perspective. După abordarea clasică, aceste categorii* sunt clar definite printr-un ansamblu de trăsături distinctive* specifice. Mai mult, toate elementele categoriei sunt reprezentative în mod egal. După abordarea naturalistă (sau probabilistă), categoriile naturale sunt structurate, iar diferitele elemente ale categoriei sunt mai mult sau mai puțin tipice (v. Tipicitate). In afară de aceasta, granițele între categorii sunt incerte. Apartenența la o categorie nu este hotărâtă în funcție de criterii distinctive, ci în funcție de asemănare (se vorbește astfel de „aerul de familie" cu trimitere la critica teoriei clasice formulate de L. Wittgenstein) în raport cu elementele tipice ale categoriei sau prototipului*.
Descrierile organizării categoriilor semantice sunt în general destul de grosiere. Se va spune că, de exemplu, categoria de mobilă se subdivide în fotolii, scaune, canapele etc, că cea de scaune se subdivide în scaun de bucătărie, scaun de birou etc. După E. Rosch, nivelul de categorizare* corespunzând lui „scaun" este optimal în sensul în care el se situează între o prea mare generalitate și o prea mare precizie. Acest nivel de categorizare este numit ‚jiivel de bază", nivelurile mai generale sunt numite „supra-ordonate" și nivelurile mai particulare sunt numite „sub-ordonate". Categorizarea la nivelul de bază pare să intervină într-un mare număr de sarcini* cognitive (însușirea* limbajului*, denominarea*, recunoașterea* de forme etc).

H. Abdi
(G. N.)

Categorie socioprofesională -* Clasă socială

Categorizare
Acțiune* sau operație* mentală*, explicită sau implicită*, constând în organizarea datelor perceptive, lexicale etc. (colecții) în categorii* sau clase* definite pe baza anumitor criterii. Inserție de elemente în categorii astfel formate. Categorizarea este deja prezentă în activitățile* perceptive la animal, capabil să trateze ca aparținând la aceeași categorie stimuli care au un criteriu comun în pofida unor diferențe pe care ei, de altfel, le prezintă (astfel, categorii cvasiconceptuale de „arbore" sau de „apă" au fost puse în evidență la porumbel). Categorizarea perceptivă poate apărea ca fundament al formării conceptelor*. Ea este, fără îndoială, la om, influențată și de categorizările semantice*.

Pe de altă parte, studiul organizării informațiilor stocate în memorie și al organizării lexicului la subiecții vorbitori a demonstrat locul esențial pe care îl joacă aici categorizarea, condiție, în același timp, a amplorii datelor stocabile și a eficacității proceselor de recuperare*. Insă arhitectura sistemului de categorizare propriu subiectului nu corespunde în mod necesar celei sugerate de analiza formală a datelor; categorizarea psihologică a conceptelor pare a releva mai mult mulțimi vide sau prototipuri* decât clase riguros definite.

M. Richelle
(L. C. L.)

Categorizare socială

Datorăm lui H. Tajfel și Școlii de la Bristol faptul de a fi arătat că procesele de categorizare cu stimuli fizici (de ex., linii) puteau explica anumite aspecte ale percepției* și ale cogniției sociale*: individul ordonează ansamblurile sociale în categorii (cel mai adesea — grupuri) între care el accentuează deosebirile și în interiorul cărora el subliniază asemănările. Astăzi se știe că la acest proces de diferențiere intercategorială/asimilareintracategorială se pot adăuga procese mai fine de diferențiere intracategorială, în special la nivel intragrupal*.

ERSOC
(G. N.)

Catharsis

Catharsis-ul, sau metoda cathartică, este, după J. Breuer și S. Freud (1895), abreacția* unui afect* nedescărcat, care deci nu a fost suprimat la timpul său printr-o reacție adecvată, cum ar fi „a se ușura prin lacrimi", „a-și descărca mânia", și care prin aceasta rămâne totuși în inconștient*. în 1892, în timpul curei lui B. Pappenheim (Anna O.), J. Breuer și bolnava sa au descoperit împreună că unele simptome erau consecința nedescărcării unui afect în cursul unui eveniment anterior și care puteau fi suprimate prin rememorarea sub hipnoză* a evenimentului traumatic* și prin abreacția consecutivă afectelor corespunzătoare. Efecte cathartice se regăsesc în psihodramă* si în diferite forme de psiho- tempie * -

J.-M.Petot
(G. N.)

Cauzalitate

Relație între o cauză* și efectul pe care ea îl produce. Problema statutului cauzalității este în centrul dezbaterii asupra determinismului*. Demersul științific vizează punerea în evidență a relațiilor de cauzalitate. Insă ideea formată despre aceste relații a evoluat în cursul istoriei științei. Noțiunii de cauzalitate simplă, potrivit căreia fiecare cauză are un efect și fiecare efect cauza sa, i s-a substituit ideea de cauzalitate multiplă, în care mai multe cauze, diferit ponderate, intră în interacțiune. In cele din urmă, nu mai este posibil de a se repera acțiunea fiecărei cauze luate independent de altele, iar relația de cauzalitate nu se mai exprimă decât în termeni probabiliști. In fine, conceptele provenite din cibernetică* au introdus noțiunea de cauzalitate retroactivă* sau/eed-bacfc*, în care efectul produs retroacționează asupra cauzei sale. Psihologia științifică și-a apropriat aceste elaborări ale noțiunii de cauzalitate, însăși natura fenomenelor studiate în psihologie impune noțiunea de cauzalitate multiplă (având drept corolar adoptarea unor instrumente statistice adecvate) și pe cea *defeed-back,* esențială în înțelegerea viului.

De altfel, psihologia cunoaște propriile sale probleme de cauzalitate:

1. ideea potrivit căreia conduitele umane pot fi determinate de cauze, mai mult decât să decurgă din libertatea* subiectului, perpetuează printre psihologi o dezbatere moștenită din filozofie și a cărei miză este existența însăși a unei psihologii științifice;

2. faptul că multe acțiuni*, atât ale animalelor cât și ale oamenilor, apar finalizate, orientate către un scop*, se constituie în argument al unei concepții care, în privința cauzalității conduitelor, lasă un spațiu larg voinței*, intenționalității*;

3. nu lipsită de legătură cu problemele precedente, o dezbatere traversează întreaga

istorie a psihologiei cu privire la partea ce trebuie acordată, în cauzalitatea comportamentelor, factorilor externi (mediu înconjurător*) și interni (trebuințe*, predispoziții* etc), factorilor de învățare* și factorilor înnăscuți*, factorilor biologici și factorilor culturali;
4. statutul cauzal al entităților mentale, cum sunt reprezentările*, care au dobândit un loc esențial în psihologia cognitivă, nu a primit până astăzi nici o elucidare satisfăcătoare.

Cauzalitate perceptivă (sau **percepție a cauzalității)**: fenomen perceptiv studiat de A. Michotte (1946): dacă un mobil ajunge în contact cu un obiect, iar acesta din urmă se pune în mișcare în acel moment, subiectul observator percepe, într-un mod foarte constrângător, un raport de cauzalitate între mișcarea primului și cea a secundului, „antrenată" sau „determinată" de mobil (v. Antrenament). Fenomenul poate fi pus în evidență, așa cum a făcut-o Michotte, prezentând subiectului, pe un plan, simple figuri geometrice (pătrate colorate) care se deplasează în raporturi spațiale și temporale convenabile. Michotte a sugerat că această cauzalitate perceptivă ar putea fi la originea noțiunii de cauzalitate, însă se poate obiecta că ea, din contră, ar putea deriva din propria noastră comprehensiune intuitivă a relațiilor cauzale în experiența noastră cu lumea fizică.

M. Richelle
(L. C. L)

• MICHOTTE A. (1946), *Laperception de la causalite,* Ed. Institut de Philosophie, Louvain.

Caz

Pentru o gramatică a cazurilor, verbul este elementul central al propoziției*; un ansamblu de sintagme* nominale îi este alăturat prin relații pe care le calificăm drept „cazuri": agent, instrument, pacient, obiect, rezultat etc. Regulile* gramaticale au drept funcție, pornind de la această relație predicativă profundă, derivarea enunțurilor de suprafață posibile (nivelul asumării misiunii enunțiative și al atribuirii de valori referențiale unităților). Astfel, „Eu deschid sticla cu dinții" se descompune într-un pivot „a deschide" (predicat*) înconjurat de argumentele* „eu" (agent) + „sticlă" (obiect) + „dinți" (instrument). La acest nivel, „eu" nu are încă nici valoare enunțiativă (v. Enunțare), nici valoare referențială (v. Referință), ci este pur și simplu un indice de persoană marcat ca agent.

J.-M. Adam
(G. N.)

Caz-limită

începând de la V. W. Eisenstein, în 1949, se vorbește în limba franceză de cazuri-limită sau de stări-limită* pentru a traduce expresia engleză *borderline*. Preferința pentru „caz-limită" relevă mai curând avansarea unei ipoteze asupra organizării psihice a unui subiect singular, decât o simplă descriere de stări actuale asemănătoare altora: situația pacientului nu este doar intermediară între psihoză* și nevroză*, este vorba de o maladie a narcisismului*, în care riscul major este depresia*.

R. Doron
(L. C. L.)

Căutare în memorie

Termen genetic care desemnează procesele susceptibile de a duce la recuperarea* informațiilor stocate în memorie. Natura acestor procese variază după modelul de memorie la care se face referire. Căutarea în memorie este de cele mai multe ori automată*, dar poate fi și o activitate controlată, conștientă, implicând aplicarea strategiilor complexe de rememorare*.

S. Bredan
(N.C.

Cecitate

Desemnează privarea de vedere*. Această privare poate fi consecința unei prejudicieri a ochiului sau a nervului optic; în acest caz este vorba de cecitate periferică. Ea poate fi consecința unei prejudicieri bilaterale a ariilor occipitale striate, locul de proiecție a informațiilor vizuale: în acest caz este vorba de cecitate corticală, sau occipitală, sau centrală; nu rareori o astfel de cecitate este însoțită de anozognozie*.

Nerecunoașterea obiectelor prin văz atunci când căile senzoriale sunt pertinente funcțional a fost inițial considerată drept cecitate psihică (echivalent al agnoziei* vizuale); în același mod, nerecunoașterea cuvintelor și a literelor a fost denumită cecitate verbală (echivalent pentru alexie*).

J.-L. Signoret
(G N.)

Cecitate verbală -> Alexie

Celălalt -> Altul

Cele mai mici pătrate (Metodă a —) -> Ajustare

Cenestezie

După Aristotel, raportarea la simțuri face din cenestezie un dat subiectiv fixat în impresiile corporale. Specie de conștiință corporală, ea are, prin definiție, raporturi strânse cu neurologia, care descrie ansamblul aferentelor venite din corp, din care ea ar reprezenta spațiul de sinteză. Totuși, ca dat pur subiectiv, ea constituie, de asemenea, un loc de proiecție* a impresiilor corporale, putând integra impresiile imaginare ale corpului.

Ea a putut, prin extensie, să califice conștiința* de sine, una și indivizibilă. De aceea, depersonalizarea a putut fi considerată ca o tulburare cenestezică.

M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)

Cenestopatie

Se aplică, în general, la fenomene de sensibilitate exacerbată a senzațiilor corporale fără suport lezional organic. Pot fi totuși observate cenestopatii care potențează senzații de origine organică.

Termenul a fost creat de E. Dupre pentru a desemna o halucinoză* a cenesteziei* care îmbină percepția tulburării organice cu criticarea de către subiectul însuși a acestei percepții; ea nu face obiectul nici unei interpretări delirante, dar este însoțită de semne de anxietate.

Cenestopatia este opusă paresteziilor care au, prin definiție, o bază neurologică obiectivă. Se observă, în cursul diferitelor tablouri psihopatologice, în special tulburările anxioase*, depresiile* mascate și ipohondria*. Dar ea poate fi, de asemenea, observată în cursul tulburărilor delirante schizofrenice sau persistente. Ea atinge intensitatea maximală în sindromul lui J. Cotard.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Centilaj -> Etalonare

Central (Sistem nervos—) -» Sistem nervos

Centralitate

Atribut al unei poziții centrale (opus celui de periferie). Se poate vorbi de poziția unei persoane într-un dispozitiv, de exemplu într-o organigramă sau o rețea de comunicare în care centralitatea trimite la posibilitatea nereciprocității de schimburi cu ansamblul membrilor unui colectiv considerat. Poate fi vorba, în aceeași măsură, în tradiția teoriei formei*, de poziția unui concept sau a unei regiuni într-un spațiu cognitiv* sau în reprezentarea* (chiar științifică) a unui obiect. Anumite trăsături, de exemplu, pot apărea ca mai centrale decât altele în percepția globală pe care o avem despre o persoană, afectând astfel mai mult această percepție.

ERSOC
(L. C. L.)

De altminteri, în cazul unei distribuții* numerice se definesc caracteristici de centralitate ; ele corespund unei modalități care este, intuitiv vorbind, cât mai puțin extremă cu putință într-o latură sau alta; se vorbește de asemenea de valoare centrală a protocolului* (sau a distribuției).

O valoare centrală, pentru o scală*, trebuie să aibă cel puțin proprietatea intermediarității, adică să fie cuprinsă între treptele extreme observate ale distribuției; în particular, pentru un protocol constant sau pentru o distribuție punctuală, valoarea centrală va coincide cu modalitatea observată unică

a distribuției. Caracteristicile de centralitate cele mai răspândite sunt **mediana și media.** Mediana este valoarea, dacă ea există, a distribuției în așa fel încât avem tot atâtea observații de o parte sau alta a ei.
Media este egală cu suma observațiilor împărțită la numărul lor. Specificitatea mediei ca valoare centrală se relevă prin următoarele două caracterizări exprimate din punct de vedere geometric:
1. valoarea medie este punctul mijlociu (sau baricentrul) al distribuției în așa fel încât suma abaterilor de la acest punct este nulă. Aceasta este caracterizarea baricentrică a mediei ;
2. valoarea medie este punctul pentru care suma pătratelor distanțelor observațiilor este minimală. Punctul mediu este punctul celor mai mici pătrate*. Aceasta este caracterizarea metrică a mediei.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(L. C. L.)

Centrare
Orientare* focalizată a privirii asupra unui punct sau a unui obiect într-un câmp vizual*, necesară pentru a maximiza captarea informației* și eventual pentru a antrena o supraestimare* a elementului privit, comparativ cu elementele percepute periferic. Centrarea corespunde în mod normal unei fixări foveale*, însă termenul are o conotație cognitivă pe care **fixația** nu o are. Prin analogie, atenție* acordată unui obiect în celelalte modalități* senzoriale, în terminologia lui Piaget, centrarea desemnează luarea în considerație de către subiect a unui singur aspect al situației — configurație perceptivă sau problemă de rezolvat. Fixarea atenției se face în acest caz în detrimentul mobilității necesare pentru a fi aprehendate diversele aspecte ale situației și pentru a se asigura coordonarea acestora. Astfel, într-un experiment de transvazare a unui lichid într-un recipient mai îngust dar mai înalt (probă de conservare*), centrarea pe o singură dimensiune, de exemplu nivelul, va traduce stadiul* preoperatoriu* al copilului. Sau, mai mult, centrarea pe ceea ce el percepe din propriul său punct de vedere împiedică subiectul să sesizeze punctul de vedere al altuia: pentru a se instaura coordonarea punctelor de vedere sau înțelegerea simultană a celor două dimensiuni ale recipientelor, este nevoie de decentrare*.

M. Richelle
(G. N.)

Centru asertiv -» Focar

Centru de evaluare
Centrele de evaluare sunt utilizate, în principal, pentru selecția cadrelor și pentru detectarea potențialului de încadrare în întreprindere. Mai mulți candidați (în mod obișnuit 6-8) sunt evaluați simultan prin intermediul unei serii de teste*, de convorbiri* și de observații ale comportamentului*. Mai mulți evaluatori, psihologi și nepsihologi formați pentru evaluare, își împart sarcina și elaborează în comun, la sfârșitul fiecărei ședințe, o decizie finală. Validitatea* predictivă a centrelor de evaluare este ridicată. Li s-a reproșat totuși slaba fidelitate* internă și absența validității de conținut. „ . ,

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Centru de reintegrare
Numite uneori Centre de adaptare la viața socială, Centre de readaptare, Centre sau Case de găzduire, aceste structuri intermediare oferă un ajutor și asigură o asistență temporară în vederea reîntoarcerii la viața activă a subiecților care ies din instituțiile în care erau închiși pentru a fi tratați sau pentru a ispăși o pedeapsă. Pacienții admiși în aceste centre sunt aleși dintre cei care încă nu au capacități suficiente pentru a-și asigura independența și care se lovesc de handicapuri familiale și socioprofesionale. Echipa pluridisciplinară de încadrare și asistență le propune un contract cu obiective definite și pentru o durată limitată. Este vorba, în esență, de un ajutor în vederea stabilirii de raporturi corespunzătoare în timp, în spațiu și în mediu pe parcursul unui program de viață care vizează susținerea evoluției psihologice a

vechilor internați. Acest program, alcătuit special pe psihoterapii individuale și de grup, încearcă să acționeze asupra devalorizării, regresiei, pasivității, culpabilității în scopul de a obține progresiv participarea activă a subiecților la luări de decizie responsabile.

, „ ,

/. Selosse
(G. N.)

Centru vizual
In vederea binoculară, punct comun tuturor direcțiilor aparente (pentru subiect) ale privirii. Se determină prin punctarea de către subiect, într-o poziție cu capul imobil, a direcției unui obiect fixat. Centrul este în general mai aproape de un ochi numit director decât de celălalt.

R. Genicot
(G. N.)

Cenzură
Funcție de interdicție a conștiinței* morale față de dorințele inconștiente, descrise de S. Freud ca fiind la originea deformărilor visului* și refulării*. într-un discurs articulat, pasajele inacceptabile pentru instanța de autoobservație (supraeul* în cea de-a doua topică* freudiană) sunt suprimate prin blancuri sau alterate pentru a fi ascunse. Această apărare se exercită între inconștient și preconștient (confundându-se cu refularea), și între preconștient și conștient. Tocmai în acest ultim sens este utilizat acum termenul.

B. Brusset
(G. N.)

Cerc de calitate
Mic grup de funcționari sau muncitori aparținând aceluiași departament sau aceluiași atelier care caută să amelioreze calitatea unui produs sau a unui serviciu. Compuse din voluntari, aceste grupuri se reunesc în mod regulat pentru a analiza procesele de producție și de muncă, a identifica problemele și a pune în practicăsoluții. Pentru aceasta, participanții la cercurile de calitate sunt formați prin recurgerea la metode care permit alegerea unei probleme de tratat, alcătuirea unui diagnostic al cauzelor ei, și găsirea de soluții (în special diagrama în creastă de pește a lui Ishikawa, mânuirea de grafice și de histograme*, *brainstorming*-w\)*. Cercurile de calitate au fost create în Japonia și s-au înmulțit apoi în Europa și în Statele Unite.

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Cercetare activă -» Activă

Cercetare-acțiune
Tip de cercetare ale cărei obiective și metodologie fac obiectul unei negocieri permanente între cercetători, comanditarii cercetării și persoanele sau grupurile la care se referă cercetarea. Din monologică cum este în metoda experimentală*, cercetarea devine dialogică. Un astfel de demers este indispensabil din moment ce rezultatele unei cercetări sunt destinate să se articuleze cu efectele unei acțiuni, ca în numeroasele cazuri de inovație pedagogică*.

D. Hamei ine
(N. C.)

Cercetașă (Albină)
Atunci când, la albinele melifere, regina părăsește stupul antrenând în urma sa aproape jumătate din albinele lucrătoare pentru fondarea unei noi colonii, roiul se fixează într-un loc de așteptare. Cercetașele se detașează din el și pleacă să exploreze împrejurimile în căutarea unei zone convenabile pentru o instalare durabilă. Revenite la roi, ele depun eforturi pentru a-1 antrena spre zona aleasă.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Cerebel
Structură nervoasă de formă complexă situată în fața posterioare a trunchiului* cerebral căruia îi este alăturat prin pedunculii cerebeloși superiori, mijlocii și inferiori. El este în relație cu cea mai mare parte din marile căi senzoriomotorii. Prezintă trei laturi diferite filogenetic: vermisul median, partea intermediară și, în lateral, partea hemisferică sau neocerebelul. Fiecare comportă un cortex, foarte plisat, cu numeroase

tipuri celulare (din care cea mai caracteristică este celula lui Purkinje) constituind o rețea comună și nuclee profunde (respectiv, nucleul fastigial, interpus și dantelat). In patologia umană, afectarea cerebelului se traduce prin ataxie cerebeloasă, cu tulburări de echilibru*, de postură*, de coordonare a mișcărilor* (somatice și oculare). Mai mult, este descrisă o tulburare cerebeloasă caracteristică al cărei mecanism rămâne încă insuficient înțeles.
Considerat în ansamblu, cerebelul are un rol important în comanda mișcărilor (în special cele rapide, numite balistice). Nucleii cerebeloși exercită o activitate tonică asupra structurilor motorii, explicând hipotonia observată consecutiv leziunii cerebeloase. In fine, s-a atribuit cerebelului un rol în învățarea* motorie. Intr-un mod mai analitic, cele trei laturi diferite filogenetic ale cerebelului au implicații funcționale specifice. Vermisul este în relație cu controlul posturii și echilibrului (echilibru static); partea intermediară este implicată în mișcări și în locomoție (echilibru dinamic); partea hemisferică sau neocerebelul, dezvoltată îndeosebi la primate și om, este corelată cu coordonarea mișcărilor complexe, în particular la nivelul mâinii și în mișcările alternative.

B. Soumireu-Mourat
(G. N.)

Cerință alimentară

Vocabule ce desemnează ansamblul de conduite* prin care un animal îl incită pe un altul să-i dea hrana. In societățile de insecte (albine, termite, furnici), cerința alimentară prin atingerea antenelor și transmiterea hranei (trofalaxie) contribuie la menținerea identității și coeziunii grupului. Cerința de hărțuire a unui individ din altă specie, incitându-1 să abandoneze prada sa, este o formă de parazitism* (cleptobioză la skua și fregate în detrimentul păsărilor marine). Puii rândunicilor cer tainul lor, îndreptându-se spre capul părintelui și ciupind gușa roșie situată sub extremitatea ciocului său galben, ceea ce antrenează regurgitarea. Puișorii de pasăre întind gâtul, agită aripile, deschid mult ciocul și scot strigăte stridente; comisurile ciocului, partea mai groasă și fundul gâtlejului, palatul, limba sunt viu colorate; ansamblul acestora îl determină pe adult să introducă hrana în cioc (v. Declanșator). La puișorii abia ieșiți din găoace, cerința este declanșată de stimuli tactili aplicați de ciocul părintelui care-i hrănește, pe suportul cuibului sau pe margine; după deschiderea ochilor, puișorii își orientează gâtul spre capul mamei sau spre orice altă parte care-i ține locul. In parada* nupțială, la anumite păsări (rândunele de mare), femela adoptă un comportament infantil de cerință care atenuează agresivitatea*; masculul răspunde prin ofrandă* alimentară reală sau ritualizată*.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Certitudine

Propoziție considerată drept adevăr în cadrul unui model logic sau logico-matematic dat, sau ca ceva stabilit și perfect verificat în cadrul unui demers empiric.
Credință rezistentă la îndoieli, nelăsând nici un loc unor eventualități diferite și oferindu-se adesea ca emanare din cognitiv, chiar atunci când provine esențialmente din afectivitate*.
Caracterizare a stării unei situații, a unui sistem oarecare, nelăsând nici o marjă de indeterminare.
în analizele psihologice ale luării deciziei*, asumării riscului*, estimării* probabilităților*, atribuirii*, certitudinea nu este decât una din extremitățile unui *continuam* în care se înlănțuie judecăți de incertitudine* mai mult sau mai puțin marcate,
în teoriile deciziei și mai ales în teoria previzională *{prospect theory)* propusă de D. Kahneman și A. Tversky, **efectul de certitudine** este tendința de supraevaluare a greutății acordabile unui câștig considerat ca sigur, în raport cu câștiguri considerate ca probabile. Acest efect contribuie la comportamente care contrazic teoria utilității*.

C. Prevost și *M. Richelle*
(L. C. L.)

Cheie
Dispozitiv care se reduce, în general, la închiderea sau deschiderea unui circuit electric sau electronic, destinat să traducă un răspuns* al subiectului într-un experiment psihologic. Folosirea răspândită, în acest scop, a **cheii telegrafice,** conjugată cu o traducere discutabilă a termenului englezesc *key* (într-o accepțiune care ar fi redată mai propriu prin „clapă"; unii autori francezi au recurs la termenul **clapetă),** a sfârșit prin a consacra termenul pentru a desemna modelele cele mai diverse de dispozitive îndeplinind aceeași funcție, de la simplul buton de sonerie până la discul de plexiglas pe care porumbelul bate cu ciocul într-o colivie de condiționare operantă*. Caracteristicile cheii trebuie, cu deosebire în cercetările care implică măsurarea timpului de reacție*, să garanteze înregistrarea foarte rapidă și fiabilă a mișcării alese ca răspuns.

Cheie vocală: dispozitiv care permite transducția unui răspuns vocal, utilizat, de exemplu, în studiul timpului de reacție* verbală (subiectul trebuind să producă un răspuns verbal la stimulul imperativ*) sau în condiționarea operantă a unui răspuns vocal la animal. ,. „. , „

M. Richelle
(G. N.)

Chemoterapie
Tratament cu substanțe chimice, cel mai adesea sintetice. în psihiatrie, deși cloralul, barbituricele* existau de mult timp, era chemoterapiei a debutat în 1952 cu descoperirea efectelor antipsihotice ale clorpromazinei (Largactilul). Deceniul următor asista la descoperirea principalelor tipuri de psihotrope*.

Contrar utilizării sale în medicină, termenul a dobândit în psihiatrie o conotație teoretică particulară în măsura în care s-a opus corespondentului său, psihoterapia. Astăzi, aceste dispute se atenuează și există un consens în a gândi că cei doi mari versanți ai terapeuticii psihiatrice sunt perfect complementari. „ ,

R. Jouvent
(G. N.)

Chestionar
Ansamblu de întrebări aranjate și prezentate după o ordine precisă, fie oral, fie în scris, servind pentru a aduna, într-o situație standardizată, opiniile*, sentimentele, credințele și conduitele subiecților. Chestionarul poate forma un test* sau să facă parte dintr-o anchetă*; este vorba în acest caz de descrierea unei populații sau de verificarea unei (unor) ipoteze, chestionarul traducând, prin operaționalizare, variabilele cercetării. El poate avea și sarcini specifice : de a compara sau de a evalua obiecte, a le ordona sau a le clasa. Se disting diferite tipuri de întrebări după forma lor: întrebări deschise care permit subiectului să răspundă liber, și întrebări închise care dau diferite răspunsuri posibile dintre care subiectul alege unul sau mai multe pentru care optează sau indică dacă este în acord sau dezacord. - .,

G. Moser
(G. D. S.)

Chi-pătrat (Test —)
Test de semnificație pus la punct de K. Pearson în 1900, servind la compararea unei distribuții* observate cu o distribuție teoretică, construită după o anumită ipoteză*. Exemplul cel mai celebru este cel de chi-pătrat de independență* într-un tablou de contingență*.

Statistic, chi-pătrat poate fi obținut prin calcularea, pentru fiecare caz, a contribuției absolute la chi-pătrat, care este egală cu pătratul distanței dintre efectivul observat și efectivul teoretic, împărțit la efectivul teoretic; apoi se calculează suma contribuțiilor. Simbolic este formulat astfel:

$$X^2 = S \left[\frac{(\text{efectiv observat} - \text{efectiv teoretic})^2}{\text{efectiv teoretic}}\right]$$

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Chreodă
Biologul C. H. Waddington a desemnat prin acest cuvânt canalizările dezvoltării*. Canalizarea este proprietatea unui proces de dezvoltare embriologică de a fi rezistent la schimbare, până la un anumit punct.

Chreodele acoperă simultan agenți genetici sau de mediu. J. Piaget a împrumutat de la Waddington această noțiune pentru a exprima ideea că anumite procese secvențiale identice se regăsesc în structuri operatorii* diferite (uneori ortografiată de Piaget **creodă).**

P. Mengal

(G. N.)

Chunk -» Grupare

Cibernetică

Termen propus în 1948 de N. Wiener pentru definirea științei care are ca obiect de studiu procesele de control și de comunicare la ființele vii și la mașini. Un sistem cibernetic prezintă părți care integrează informațiile* exterioare și iau decizii*, ca și părți aservite care execută deciziile. Starea lor este menținută constantă de un dispozitiv *defeed-back**. Concepută, încă de la început, în cadrul aplicațiilor tehnologice, cibernetica a avut repede o influență considerabilă asupra dezvoltării psihologiei cognitive*.

P. Mengal

(L. C. L.)

Ciclocronie

Termen puțin folosit, propus de N. A. Popov, în 1950, pentru desemnarea proprietății sistemului nervos central de a reproduce spontan excitații ciclice anterioare (v. Timp, Temporal).

H. Lejeune

(G. N.)

Cicloid -> Constituție

Ciclotimie

Oscilație a dispoziției între perioade care au caracteristici apropiate celor ale unei stări depresive și perioade având caracteristici apropiate celor ale unei stări maniacale. Intensitatea semnelor uneia sau alteia dintre perioade este insuficientă pentru a se da diagnosticul de boală maniaco-depresivă.

Un sentiment de inadecvare, o izolare, o cădere a performanțelor intelectuale și o creștere a timpului de somn marchează fazele de tip depresiv; o supraestimare a sinelui, o căutare excesivă de contacte sociale, un sentiment de sporire a facultăților intelectuale și o diminuare a timpului de somn marchează perioadele de tip maniacal.

Apariția obișnuită a acestei alternanțe timice la adultul tânăr și permanența sa explică de ce ciclotimia a fost considerată de către unii o constituție sau o personalitate specifică. Pentru alții, și mai recent, ea este descrisă ca o formă simptomatică atenuată de boală maniaco-depresivă bipolară.

Diferiți factori au fost presupuși ca implicați în geneza acestor stări: factori biologici, genetici și mai ales de mediu. Psihopatologia oferă și ea posibilități explicative ale acestei evoluții ciclice. Depresia ar marca incapacitatea fundamentală a subiectului* de a se situa într-o manieră nuanțată și stabilă în relația cu obiectul*, purtând deci, în chiar natura sa, condițiile apariției acestei oscilări. Persistența unor exigențe inumane, ideale, înscrise în mișcarea depresivă explică astfel această mișcare de oscilare între extreme prezentă în ciclotimie, prin incapacitatea de a menține o poziție intermediară în care ambivalența* este depășită și poziția megalomaniacală infantilă abandonată.

M.-C. Hardy-Bayle

(G. N.)

Ciclotim normal —> Constituție

Ciclu de activitate -> Activitate

Ciclu funcțional

Termen introdus de J. von Uexkuhl în 1921, pentru descrierea interacțiunilor dintre un animal și lumea sa subiectivă. Obiectele purtătoare de caractere perceptive specifice speciei, active asupra receptorilor* senzoriali, definesc astfel o lume perceptivă, în timp ce acțiunea subiectului asupra mediului se exercită datorită efectorilor* asupra obiectelor purtătoare de caractere specifice speciei, definind o lume activă.

R. Campan

(G. N.)

Ciclu menstrual -> Estru

Cinetică
Studiu al relației dintre mișcare* și forțele care o produc (sinonim cu dinamică*). Cinetica se deosebește de cinematică în măsura în care aceasta din urmă privește vitezele* fără a aborda analiza maselor și a forțelor. Cercetările cinetice pun problema de a cunoaște dacă forța este percepută ca atare. Către un răspuns afirmativ tind experimentele care arată că un obiect a cărui viteză este constantă de la începutul deplasării lui este perceput ca atingând această viteză după un salt inițial urmat de o anumită decelerație, ceea ce pare și mai conform cineticii care prevalează în condiții naturale. Astfel, percepția mișcării ar traduce influența legilor dinamice.

F. Măcar
(L. C. L.)

Cineză
Reacții de orientare* indirecte, cinezele au fost definite de D. L. Gunn, J. S. Kennedy și D. P. Pielou încă din 1937, în opoziție cu taxiile* sau tactismele, ele însele definite ca reacții de orientare directe. Acești autori disting **ortocineza** de clinocineză*. Ortocineza constă într-o variație a vitezei de deplasare a unui animal, indusă prin variația intensității unui stimul. Acest tip de reacție privitor la viteza liniară era desemnat, înainte de 1937, prin numele de cineză.

Ca și taxiile, cinezele trebuie considerate ca modele* de comportament animal mai curând decât comportamente imediat observabile. Destinate să modeleze reacții foarte simple care se produc ca răspunsuri la stimuli puțin structurați ei înșiși, taxiile și cinezele sunt utilizate tradițional pentru a descrie comportamentele organismelor celor mai simple: unicelulare și nevertebrate în special.

P. Bovet
(G. N.)

Circadian -» Ritm biologic

Circuit al lui Papez -> Limbic (Sistem —)

Circumstanțiată (Gândire —)
Gândirea circumstanțiată este o tulburare formală a gândirii* (observată la nivelul discursului) care constă în incapacitatea de a distinge esențialul de accesoriu. Această absență de relief a gândirii dă auditoriului sentimentul dezagreabil că subiectul se pierde în detalii. Faptul se observă în special la subiecții care prezintă un caracter obsesional*.

Ea se distinge de **gândirea digresivă,** care vizează o exagerare a asociațiilor la originea neîncetatelor ocoluri în raport cu firul relatării.

R. Jouvent
(G. N.)

Câmp
Domeniu delimitat de cunoștințe particulare (ex.: câmp al psihologiei*, câmp al neuroștiințelor*) sau al unei funcții psihologice particulare (câmp al percepției*, câmp al inteligenței*). Termenul, astfel calificat, dobândește o accepție tehnică mai precisă în expresiile:

Câmp receptor: regiune în care stimularea* antrenează activarea* unei celule senzoriale. Astfel, pentru o celulă retiniana dată, câmpul receptor este zona retinei* a cărei iluminare antrenează răspunsul (depolarizare sau hiperpolarizare) al acestei celule. După studiile lui S. W. Kuffler, în 1953, câmpul receptor al multor celule retiniene este organizat în regiuni centrale și periferice. Prin extensie, putem încerca să definim câmpul receptor al unui neuron* situat la un nivel oarecare al căilor vizuale, de la retină la cortexul occipital, așa cum au făcut-o, de exemplu, D. H. Hubel și T. N. Wiesel identificând stimulii caracteristic orientați la care reacționează electiv anumiți neuroni ai cortexului vizual (detectori* de orientare*). Se vorbește, de asemenea, de câmp receptor cu privire la zona cutanată în care o excitație declanșează un reflex.

Câmp vizual: în vederea monoculară*, ansamblu de direcții ale spațiului* pe care le poate cuprinde ochiul imobil; în vederea binoculară*, ansamblu cuprins, în aceleași

condiții, de către ambii ochi. Câmpul vizual este în general reprezentat în coordonate polare, ale căror meridiane delimitează sectoarele temporal și nazal, superior și inferior. Pentru un singur ochi, acesta se întinde aproximativ 90° în zona temporală și 60° în zona nazală, superioară și inferioară. In virtutea poziției ochilor la ființa umană, există o recuperare considerabilă a câmpurilor vizuale în vederea binoculară, câmpul total acoperind aproximativ 90° în toate direcțiile. Câmpul vizual, care corespunde extensiei vederii ochiului imobil, trebuie distins de **câmpul privirii,** numit astfel în mod paradoxal și ambiguu **câmp de fixare,** care definește extensia maximală a spațiului vizual baleiat prin mișcarea ochiului (sau ochilor), capul rămânând imobil.

Câmp perceptiv: în opoziție cu **câmp fizic,** care înglobează toate elementele unui mediu înconjurător*, din care unele scapă capacităților perceptive ale organismului și altele, fără a fi indetectabile, sunt totuși neglijate, câmpul perceptiv desemnează ansamblul elementelor din mediul său pe care un organism le ia efectiv în seamă și care ghidează comportamentele sale. Expresia întâlnește pe cea de **câmp psihologic,** opus **câmpului geografic,** propus de gestaltiști*, ca și pe cea de **univers perceptiv-activ** propusă de J. von Uexkuhl.

Câmp conceptual: domeniu de regrupare organizată a elementelor sau calităților unuia sau mai multor concepte*, câmpul conceptual este o entitate inferată dotată cu o realitate psihologică mai mult sau mai puțin puternică. In lingvistică și psiholingvistică*, noțiunea este în general legată de cea de câmp lexical (ansamblu de elemente ale lexicului corespunzând câmpului conceptual considerat) și de câmp semantic*, acesta fiind un domeniu de semnificații înglobând concepte și instrumente lexicale. In mod empiric, existența unor câmpuri conceptuale la nivelul psihologicului a fost inferată pornind de la tehnici de asociere* verbală și, mai recent, în cadrul psihologiei cognitive*, pornind de la datele relative la modalitățile de recuperare* în memorie* (v. Dependență/Independență cu privire la câmp).

M. Richelle
(G. N.)

Câmp (Teorie a —)

Conceptul de câmp este utilizat de K. Lewin în 1951 pentru a desemna ansamblul faptelor susceptibile de a afecta la un moment dat comportamentul unui individ sau al unui grup: variabile psihologice (trebuințe, motivații*, scopuri, idealuri, percepții* etc.) pe de o parte, variabile sociale, biologice și fizice, pe de alta. Teoria, de inspirație gestaltistă*, propune conceperea unui câmp psihologic ca un **spațiu de viață** constituit din două ansambluri de regiuni, legate unele de persoană, celelalte de mediu și înconjurate de o zonă frontieră conținând variabilele nonpsihologice. Diferitele regiuni pot fi separate prin bariere (de natura inhibițiilor sau interdicțiilor) și au valențele* pozitive sau negative după cum ele exercită o forță de atracție (regiuni-scopuri) sau de respingere asupra persoanei. Teoria câmpului postulează că un comportament este determinat de repartizarea forțelor în ansamblul câmpului, și că o conduită poate fi modificată doar destabilizând aceste forțe. Aplicarea ansamblului acestor principii topologice și dinamice permite să se analizeze fenomene atât de variate ca nivelul de aspirație*, deciziile și dinamica de grup*, stilurile de conducere sau conflictele și schimbările sociale. Teoria anunță, de asemenea, dezvoltarea cercetării-actiune*.

F. Askevis-Leherpeux
(G. N.)

Câmp semantic

Noțiune propusă de N. Trier în 1934. în accepție curentă, câmpul semantic al unui cuvânt comportă ansamblul cuvintelor care îi sunt conexe prin sens*. Această accepție nu constituie totuși o definiție operațională. Dintr-un punct de vedere general teoretic, noțiunea de câmp semantic privește limbajul* ca un ansamblu organizat care poate fi divizat în subansambluri,

ele însele divizibile. Cuvântul* devine, astfel, cel mai mic element al unui ansamblu structurat în care semnificația* fiecărui termen depinde de relațiile lui cu alte elemente și de poziția lui în cuprinsul acestei structuri. Practic, pentru a determina câmpul semantic al unui cuvânt sau al unui ansamblu de cuvinte, se obține, în primă instanță, o măsură de similitudine asupra ansamblului termenilor legați de cuvântul-pol, apoi se supun aceste rezultate unor diverse metode de reducere a informației* *(Multidimensional Scaling,* reprezentări arborescente etc).

H. Abdi
(G. N.)

Cânt

In etologie, prin cânturi se desemnează producții sonore specifice, instrumentale (vibrații de pene remige sau rectrice, bătăi de aripi sau de ciocuri, ciripit de păsări; vibrații de membrane, târâit de aripi sau de labe la insecte) sau vocale (saci vocali la amfibii fără coadă și la primate, organe de cânt la păsări) de un nivel de complexitate structurală și funcțională mai ridicat decât strigătele* simple. Ele se compun când dintr-o succesiune de elemente identice repetate la intervale constante, când din note și motive diverse organizate în silabe, strofe sau fraze. Gama de frecvențe*, durata, compoziția, structura* și ritmul* de emisie sunt proprii fiecărei specii și vehiculează informații nu doar despre aceasta, în general, ci și despre statutul, activitățile*, motivațiile* emițătorului. Ele joacă un rol considerabil în comunicațiile* sociale: îndepărtarea rivalilor, atragerea femelelor, accelerarea maturației* și sincronizării partenerilor. Structura unui cânt este rezultatul unui compromis între bogăția informațiilor transmisibile și selecția exercitată prin calitățile acustice ale mediului care trebuie să le vehiculeze.

Cel mai adesea, cântul este apanajul bărbătușului, însă există cânturi în duet implicând femela, și cânturi în grup. Cântul este legat de vârsta adultă și de reproducere*. Experiențe de izolare acustică a exemplarelor tinere și analiza vocalizărilor cu spectrograful sonic au permis departajarea laturilor înnăscute* și dobândite* în dezvoltarea cântului păsărilor: în perioada de precânt, tânărul se raportează la un model memorat în primele sale luni de viață, căruia îi ajustează prin aproximări succesive propriile sale producții. Constrângerile filogenetice, aptitudinile discriminatorii, ambianța sonoră locală, erorile de memorie și de redare pot conduce la apariția unor particularități locale și a unor dialecte regionale. La anumite specii, cel care cântă este capabil să-și însușească o mulțime de imitații.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Clapetă -» Levier de răspuns

Clasă

Colecție de obiecte care au una sau mai multe proprietăți comune. Este vorba deci de extensiunea* unui concept*. Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun și Pluton constituie clasa planetelor. Fiecare din aceste obiecte este considerat „a fi element al clasei" sau „a aparține clasei". Două elemente ale aceleiași clase *sunt* echivalente sub *raportul* proprietății care a permis reunirea lor. Aceasta înseamnă, spre exemplu, că avem „Mercur este o planetă" dacă și numai dacă, Jupiter este o planetă". Decurge că fiecare element al unei clase îi poate servi ca reprezentant.

Termenii de clasă și mulțime* sunt adesea utilizați ca sinonimi. Este totuși util să-i diferențiem. Dincolo de faptul că unele utilizări s-au impus, anumite diferențe esențiale sunt manifeste. Astfel, pentru a lua un exemplu: conceptul de mulțime vidă este indispensabil bunei funcționări a calculului matematic. însă, dacă se concepe că o clasă este constituită din elementele sale, clasa vidă, ca atare, este o problemă. Fără îndoială, este perfect posibil, chiar pentru un copil, să-și imagineze o sticlă vidă, dar aceasta impune să se atribuie „sticlei" o existență independentă de obiectele

care, eventual, o pot umple, ceea ce reiese din teoria clasică a mulţimilor.

Este frecvent în psihologie, atunci când unui subiect tânăr i se predă despre clase, să i se dea drept consemn „a pune la un loc ceea ce merge împreună". Expresia este destul de vagă pentru a-i permite să distribuie materialul în funcţie de unele proprietăţi pe care experimentatorul le avea în minte construind materialul respectiv, în prezenţa unor cartonaşe care au variate desene, copilul ajunge, la o anumită vârstă, să le regrupeze, de exemplu, în „alimente", „unelte", „lumânări". în acest caz este vorba de clase în sensul definit mai înainte, clase numite distributive. Dar se poate întâmpla, de asemenea, ca un copil să plaseze prăjitura împreună cu bujiile. Neîndoielnic, el atunci se gândeşte mai mult la propria aniversare decât la calea care îl va conduce la algebra lui Boole. El construieşte un cu totul alt tip de clase: clasele colective. Acestea constau în „a pune împreună" nu numai elemente care posedă o aceeaşi proprietate caracteristică, ci şi tot felul de ingrediente care le aparţin dintr-o raţiune sau alta. De altfel, ar fi fals să se aprecieze că astfel de clase sunt indiciul necesar al unei prelogici*.

J.-B. Grize
(L. C. L.)

Clasă-atelier -» Atelier

Clasă de adaptare —> Primire, Clasă pregătitoare

Clasă pregătitoare
Structură instituţională adiacentă sistemului de învăţământ a cărei funcţie este de a primi provizoriu copii cu dificultăţi, dar presupuşi ca apţi de reintegrare prin continuarea claselor „normale": clasele pregătitoare sau **clasele de adaptare** sunt deci clase-punţi. Terminologia variază după ţară, dar cel mai adesea aceste clase recrutează tineri migranţi, cărora li se predă limba ţării primitoare, cu ajutorul unui material didactic adecvat. Crearea acestor structuri a avut, evident, scopul, chiar dacă acesta nu a fost totdeauna atins, de a favoriza egalitatea şanselor* la învăţătură între naţionali şi imigranţi şi de a evita ca, numai din cauza carenţei lingvistice, copiii migranţilor să fie sistematic orientaţi în învăţământul special.

D. Manesse
(G. N.)

Clasă socială
Grup care împărtăşeşte acelaşi statut economic sau social (prestigiu, resurse, privilegii, putere). Clasele sociale constituie, într-o societate dată, grupări ierarhice relativ omogene, tinzând să dezvolte ideologia şi normele lor proprii (educaţie, muncă, limbă, habitat etc). Definiţia claselor sociale a evoluat, pornind de la diviziunea marxistă a societăţii în două clase (deţinători de mijloace de producţie/muncitori salariaţi constrânşi să-şi vândă forţa de muncă primilor) şi până la stabilirea de către sociologie a unui concept operaţional care a dus la definirea unor categorii socioprofesionale. în psihologia socială, clasa socială constituie unul din principalii determinanţi (odată cu vârsta şi sexul) ai conduitelor*, opiniilor*, atitudinilor* şi reprezentărilor sociale*. Potrivit terminologiei curente împrumutate din sociologie, clasele sociale sunt: populară, medie şi superioară. Pentru a stabili apartenenţa socială a unui individ, se utilizează în mod comun profesia sa sau, în lipsă, originea sa socială (profesia părinţilor), prin raportare, în scopul caracterizării, la nomenclatorul **categoriilor socioprofesionale (CSP)** al Institutului Naţional de Statistică şi Studii Economice.

P. Lidvan
(G. N.)

Clasificare
In sens larg, clasificarea este rezultatul punerii în ordine sistematică a obiectelor de aceeaşi natură: clasificarea plantelor, a animalelor, clasificarea limbilor, clasificarea elementelor chimice. Orice activitate clasificatoare se sprijină pe cercetarea asemănărilor şi deosebirilor între obiectele de clasat şi apare, astfel, ca una din activităţile fundamentale ale inteligenţei*. Proce-

dură de punere în ordine a diversităţii, ea se află la baza oricărui raţionament*, într-un sens mai restrâns, J. Piaget a definit clasificarea ca „sistem format prin îmbinarea claselor elementare disjuncte" (1972, p. 81). Sistemul cel mai simplu este cunoscut sub numele de *arbore al lui Porphyre* şi figurează în majoritatea logicilor vechi. Tradiţional, i se asociază cinci concepte* fundamentale sau predicabile: genul, specia, specificul, diferenţa şi accidentul. Pornind de la o clasă* considerată ca primă, un astfel de arbore procedează prin dihotomii succesive în care fiecare este o specie în raport cu genul din care ea provine. Genul „corp", de exemplu, poate fi divizat în două specii, „însufleţit" şi „neînsufleţit". Specificul este ceea ce caracterizează o specie, diferenţa specifică — ceea ce distinge cele două specii de acelaşi nivel, şi accidentul — caracterele elementelor aceleiaşi specii care nu au fost reţinute pentru a efectua clasificarea. Vedem astfel că orice clasă a arborelui, mai puţin cea de plecare şi cele prin care arborele se termină, este în acelaşi timp gen şi specie, ceea ce determină o ordine parţială peste clasa iniţială.

Din punct de vedere psihologic, o clasificare pretinde cu necesitate să fie satisfăcute două condiţii: capacitatea de a defini clasele ca fiind comprehensibile* prin gen (gen proxim — n.t.) şi diferenţă specifică, şi capacitatea de a le manipula în extensiune* prin jocul cuantificării*.

J.-B. Grize
(G. N.)

• PIAGET J. (1972), *Essai de logique operatoire*, Dunod, Paris.

Clasificarea lui Bales
Listă de douăsprezece categorii, permiţând descrierea naturii şi ariei interacţiunilor sociale în cadrul unui grup însărcinat să efectueze o activitate în comun. Această listă elaborată de R. F. Bales sub numele de *interaction process analysis* (metoda de analiză a interacţiunilor) cuprinde interacţiuni pozitive (a face proba solidarităţii, a scădea tensiunea existentă, a colabora), întrebări şi răspunsuri privind sarcina (a face sugestii, a-şi da cu părerea, a da informaţii, a cere informaţii, opinii, sugestii) şi interacţiuni negative (a-şi arăta dezacordul, tensiunea, antagonismul). Diverse analize factoriale* au arătat că aceste douăsprezece categorii se regrupau în trei factori independenţi: superioritate şi realizare individuală, sociabilitate, şi contribuţie la scopurile grupului.

C. Levy-Leboyer

(L. C. L.)

Claustrofobie -> Fobie
Cleptobioză —> Comensualism

Cleptomanie
Impulsie* irezistibilă de a fura obiecte fără valoare utilitară şi nici monetară imediată. Actul, mai impulsiv decât compulsiv*, este precedat de un sentiment de tensiune crescândă şi urmat de liniştire sau uşurare. El nu este comis din mânie sau răzbunare şi nu intră în cadrul delincventei psihopate.

B. Brusset
(O. D.)

Clic
Sunet foarte scurt, făcând parte din sistemul fonetic al anumitor limbi, rezultând dintr-o deschidere bruscă a canalului vocal, cel mai frecvent în ocluzie palatală **(pocnet).** Zgomot foarte scurt, apărând ca lipsit de durată* şi eventual de calitate tonală*. El poate fi produs de o sursă sonoră externă şi utilizat cu titlu de stimul* în diferite contexte de experiment, în special în psihoacustică* şi în psiholingvistică*. El poate, de asemenea, să corespundă unei senzaţii auditive legate de perceperea anumitor sunete care provoacă în receptor fenomene tranzitorii.

M. Richelle
(G. N.)

Clică
Studiul unui grup* în sociometrie* permite uneori să se degajeze o clică, adică

un subgrup definit prin alegerea reciprocă a tuturor membrilor care îl constituie.

^?. *Doron*
(G. N.)

Climat organizațional

Percepere și evaluare a caracteristicilor organizației de către membrii săi. Noțiunea de climat organizațional se află în centrul intervențiilor de dezvoltare a organizațiilor* în măsura în care responsabilă de problematica funcționării este chiar maniera indivizilor de a percepe organizația. După J. P. Campbell, climatul organizațional, care este un concept diferit de cel de satisfacție în muncă, prezintă patru aspecte principale : autonomia individuală, constrângerile legate de funcțiuni, tipul de recompense date de organizație, gradul de susținere și de considerație pe care aceasta le oferă membrilor săi. *1*

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Clinică (Psihologie —)

Psihologia clinică procedează la studierea aprofundată a cazurilor individuale, cu scopul de a pune în evidență particularitățile sau alterările funcționării psihologice a unei persoane. Expresia „psihologie clinică" apărea sub pana lui S. Freud în scrisoarea către W. Fliess din 30 ianuarie 1899: , Acum, conexiunea cu psihologia, așa cum se prezenta în *Studii asupra isteriei* (1895) se îndepărtează de haos, eu observ relațiile cu conflictul, cu viața, tot ceea ce mi-ar plăcea să numesc psihologie clinică" (1956, p. 244). încă din 1896, psihologul american L. Witmer deschisese în Pensylvania o Clinică Psihologică destinată copiilor înapoiați și anormali și a creat expresia „metodă clinică în psihologie". La origine, activitatea clinică (de la grecescul *kline* „pat") este aceea a medicului care, la căpătâiul bolnavului, examinează manifestările maladiei în vederea punerii unui diagnostic, unui pronostic și a prescrierii unui tratament. Cele două metode utilizate sunt observarea reacțiilor pacientului, pe de o parte, interogarea și ascultarea acestuia, pe de altă parte. Metoda clinică s-a extins la medicina bolilor mentale, în care observația* comportamentelor (provocate sau spontane) și conduita convorbirilor* (adesea lungi și repetate) au luat amploare și au fost completate prin interpretarea de documente personale (scrisori, jurnal intim, autobiografii, producții literare sau artistice spontane) și prin aplicarea de teste de aptitudini* și de personalitate* (ceea ce constituie clinica „armată", după D. Lagache). Metoda clinică a fost transpusă în cadrul examinării omului „normal" în scopul consilierii, formării sau selecției. în sfârșit, ea a fost generalizată de la individ la grup, ceea ce constituie psihologia socială clinică.
După D. Lagache (1949), metoda clinică se sprijină pe trei postulate. Psihismul uman se află la baza conflictelor* intra- și intersubiective (postulat dinamic). Conduita este reacția persoanei față de situația în care ea se află: stare de spirit internă, mediu psihic și social extern (postulat interacționist). Personalitatea evoluează de la naștere până la moarte ca o alternare de momente de criză și de perioade stabile; conduita sa la un moment dat este produsul propriului trecut și al proiectelor sale (postulat istoric). Toți psihologii clinicieni nu împărtășesc acest punct de vedere, apreciat ca prea psihanalitic. Unii preferă să judece în termeni de trăsături* de personalitate și să utilizeze grile de observație a conduitelor subiectului supus unor condiții particulare: aplicare de teste, privare senzorială și socială, așteptare etc.

D. Anzieu
(G. N.)

• BONAPARTE M., FREUD A. și KRIS E. (1950), *Aus den Anfängen der Psychoanalyse,* Imago Publishing, Londra. Traducere (1956): *La naissance de la psychanalyse* (trad. A. Berman), PUF, Paris. — LAGACHE D. (1949), „Psychologie clinique et methode clinique", în *Evolution psychiatrique nr.* 2, reluat în *CEuvres* II, PUF, Paris, 1979.

Clinocineză

Model* de reacție* locomotorie elementară destinat să explice concentrarea anu-

mitor animale primitive în zonele care le sunt cele mai favorabile: formă de cineză*. Prin opoziție cu ortocineza, definită ca modificare a vitezei liniare a unui animal sub efectul unei variații de intensitate a stimulului, clinocineza este definită clasic ca modificare a vitezei unghiulare în aceleași condiții.

Această definiție clasică amestecă totuși într-o manieră inextricabilă componenta exclusiv spațială a clinocinezei și componenta ei dinamică, aceasta din urmă reducându-se, de fapt, la ortocineza. Definiția pur spațială i-a fost substituită recent și se întemeiază pe o formalizare probabilistă a traseului animalelor. In această optică, tocmai sinuozitatea traseului unui animal, și nu viteza lui, este modificată printr-o variație a stimulării. Se distinge clinocineza absolută, în care sinuozitatea este în funcție de chiar intensitatea stimulării, de clinocineza diferențială, în care sinuozitatea este în funcție de variația stimulării percepute în cursul deplasării. Cele două mecanisme sunt complementare: cel de-al doilea conduce la orientarea unui traseu după direcția unui gradient de stimulare, în timp ce primul tinde să restrângă dispersia unui traseu la zonele de sporită stimulare.

P. Bovet
(G. N.)

Clinotaxie

Modelul clinotaxiei a fost propus de Fraenkel și Gunn în 1940 pentru a completa clasificarea taxiilor*. în acord cu Schone, începând cu 1980, trebuie să considerăm că tropotaxia este o orientare prin căutarea unui echilibru între stimulările primite de doi receptori, că telotaxia este o orientare bazată pe localizarea stimulului de către un receptor compozit, în vreme ce clinotaxia este o orientare fondată pe compararea stimulărilor succesive primite de un receptor unic în cursul unei deplasări sinuoase.

P. Bovet
(G. N.)

Clipire

Efect vizual al unei stimulări luminoase intermitente* inferioare frecvenței critice de fuziune*. Această frecvență critică și clipirea variază după condițiile de stimulare (regiunea de retină implicată, mărimea și luminanța suprafețelor etc.). Această clipire poate fi dezagreabilă și poate fi la originea astenopiei provocate mai ales de o iluminare prost ajustată (tub fluorescent, de ex.). „ *_ .

R. Genicot
(G D. S.)

Clipit -» Palpebral

Clivaj

Proces prin care o structură își pierde unitatea și este înlocuită prin două structuri parțiale sau mai multe. In psihiatrie, clivajul este sinonim cu disocierea, dedublarea* personalității. în psihanaliză, se vorbește de clivajul eului și de clivajul obiectului. Clivajul eului descrie organizarea acestuia în perversiuni* sau, asociat cu refuzul* și proiecția*, un mecanism de apărare caracteristic psihozelor* sau stărilor-limită*. Clivajul obiectului, ca atare, face trimitere în special la noțiunea kleiniană de obiect parțial și la dialectica fantasmelor* : obiect bun-obiect rău.

A. Braconnier
(G. N.)

Coacting group -> Coacțiune

Coacțiune

Realizare simultană și paralelă a acelorași activități de către numeroși indivizi, într-un context necompetitiv (cooperare conștientă pentru a atinge un scop determinat).

Noțiunea apropiată de acțiune corelată a fost introdusă de J. Bruner pentru a desemna o formă de cooperare care se instaurează între mamă și copil încă de la sfârșitul primului an de viață: comportamentele verbale și neverbale ale ambilor parteneri se organizează într-o activitate finalizată care permite copilului să-și dezvolte capacitățile de desemnare* și, mai general, capacitățile cognitive și lingvistice.

Prin termenul de *coacting groups* se desemnează un fenomen de cooperare între

membrii ambelor grupuri, în absența totală (sau cvasitotală) a contactului cu alte grupuri. *J.-P. Bronckart*
(G. N.)

Coartat -» Rezonanță intimă

Cocaină

Alcaloid extras din frunze de coca. Proprietățile lui anestezice (de care s-a ocupat inițial S. Freud) au fost descrise primele; proprietățile euforizante și stimulative au fost descoperite după aceea, conferindu-i o popularitate rapidă, iar Freud o recomanda pentru tratamentul dependențelor* morfinice și alcoolice, al deranjamentelor digestive, depresiei* și oboselii. De exemplu, cocaina n-a fost extrasă dintr-o băutură atât de populară cum e Coca-Cola și din preparate aperitive decât la începutul secolului al XX-lea.
Printre efectele ei farmacologice sunt notate euforia, hiperactivitatea, senzația de bunăstare și sentimentul de a fi neobosit. Prin efectele ei, cocaina este un psihostimulator* cu acțiune scurtă dar puternică, având proprietăți farmacologice apropiate de cele ale amfetaminelor.
Folosirea ei repetată conduce la sindroame psihiatrice acute de tip paranoid* cu delir* și halucinații*. Acest drog* se administrează pe cale nazală sau intravenoasă; efectul apare după două minute și durează în jur de 20-30 de minute. Ea conduce la procese de dependență. Metabolitele pot fi detectate în urină până la 72 de ore după ultima administrare. *Crack-ul* este cel al cocainei vândute sub formă de bază liberă: acest produs este extrem de puternic, relativ pur și puțin costisitor. Se admite că, în general, cocaina acționează la nivelul creierului, făcând să crească activitatea neuronilor datorită dopaminei* și în consecință a regiunilor în care se proiectează acest neuromodulator*: ganglionii bazali, anumite regiuni ale sistemului limbic* și ale cortexului* prefrontal.
M. Le Moal
(G. N.)

Cod

Intr-un prim sens și cel mai simplu, se vorbește de cod în legătură cu două liste (sau sisteme) echivalente termen cu termen, ca de exemplu codul morse. Un astfel de sistem convențional explicit are ca scop să permită encodarea* unui mesaj* într-o formă nouă și decodarea* lui de către receptor*. Bogăția noțiunii a dat naștere, de altfel, codului fonologie, ca și codului genetic și altor coduri sociale, vestimentare, gestuale, muzicale etc. într-un alt sens clasic, acest termen se aplică, de asemenea, regulilor unor instituții („codul cavalerilor^ de ex.), însă noțiunea de cod implică, în toate cazurile, pe cea de convenție, pe de o parte și pe cea de mecanism condus de reguli (ale unui sistem, ale unei structuri), pe de altă parte (v. Valoare).
Modelului originar și restrâns al noțiunii de cod ca echivalență*, U. Eco a propus, în 1984, să i se substituie o concepere lărgită inferențial și care ține seama de relația dialectică între codul emițătorului* mesajului și codul destinatarului* („cooperare" interpretativă). ,' . ,
J.-M. Adam
(L. C. L.)

Codare

Elaborare a unui cod*; aplicare a unui cod la o informație*, la un mesaj*. In sens strict tehnic, termenul trimite la o transformare implicând recurgerea la un sistem de simboluri* sau de semne* convenționale: orice limbă naturală se sprijină pe o codare, dar, și mai clar, scrierea constituie o codare a limbii vorbite (fie ea sesizată la nivel fonetic, cum este cazul în codarea alfabetică, sau la nivel semantic, cum este cazul în scrierile ideografice). Noțiunea de codare a devenit familiară sub influența teoriei informației, în care ea se descompune în două faze distincte, de encodare* și decodare*, în lanțul operațiilor care constituie transmiterea unui mesaj.
Intr-un sens lărgit, dar nu și metaforic, codarea trimite la sistemul de transmitere a informației în interiorul unui organism (la cele mai diferite niveluri) sau de la un organism la altul, sistem supus unor reguli

descifrabile, dar nerăspunzând criteriului de convenționalitate. Se va vorbi astfel de codare în legătură cu procesele de transformare, în receptorii* senzoriali, a energiilor* specifice stimulilor* fizici în influxuri nervoase caracteristice, precum și în legătură cu rolul neurotransmițătorilor* în rețelele* sinaptice sau al sistemelor care prezidează conservarea și exprimarea informației în genom*. In domeniul cognitiv, procesele de codare sunt invocate atunci când subiectul transformă date perceptive sau reprezentări* într-o manieră care facilitează stocarea în memorie* sau tratarea în situații de luare de decizii* sau de rezolvare de probleme*.

M. Rwhelle
(L. C. L.)

Cod elaborat

Noțiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj* utilizat de copiii claselor mijlocii englezești; acesta înlocuiește noțiunea de „limbaj formal" folosită în lucrările anterioare ale aceluiași autor și se deosebește de codul restrâns*, care este apanajul copiilor din clasele populare. Codul elaborat se caracterizează prin bogăția lexicului* și prin prezența unor unități morfosintactice care explicitează relațiile logice dintre componentele frazei. Folosirea acestui cod permite emitentului* să exercite un control* eficace asupra semnificațiilor* pe care le transmite destinatarului*.

J.-P. Bronckart
(L. C. L.)

Cod restrâns

Noțiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj utilizat de copiii claselor populare englezești; acesta înlocuiește noțiunea de „limbaj public" folosită în lucrările anterioare ale aceluiași autor și se deosebește de codul elaborat*, care este apanajul copiilor din clasele mijlocii. Codul restrâns se caracterizează prin prezența unor fraze scurte, adesea neterminate, prin întrebuințarea limitată și rigidă a lexicului*, prin folosirea frecventă a unor ordini simple și a unor întrebări de tipul „nu-i așa?", în fine, prin sărăcia organizărilor logice și temporale. Semnificațiile vehiculate prin acest cod rămân implicite și particulariste și nu permit un control* eficace al interacțiunii* comunicative.

J.-P. Bronckart
(L. C. L.)

Coeficient de corelație —> Corelație
Coeficient de eficiență -» Eficiență

Coeficient intelectual (QI)

Noțiune introdusă în 1912 de W. Stern. Este raportul între vârsta mentală* și vârsta reală* (multiplicat cu 100 în scopul de a evita zecimalele). QI măsoară deci viteza relativă a dezvoltării* intelectuale. Prin definiție, QI mediu al unui grup de copii de aceeași vârstă reală este 100. Gradul de debilitate* mentală este adesea caracterizat prin QI. Dificultățile de folosire a noțiunii de vârstă mentală la adulți au condus pe D. Wechsler să propună o definiție cu totul diferită a QI. Performanțele* la un test* aplicat la subiecți din același grup de vârstă au fost repartizate, convențional, pe o scală normalizată de medie* 100 și abatere-tip* 15. QI este definit prin nota obținută de subiect pe o astfel de scală. QI al lui Wechsler este deci un rang și nu un coeficient.

M. Huteau
(G. D. S.)

Coeficient r Bravais-Pearson —> Corelație
Coerență comportamentală -> încercare profesională

Coerență lingvistică

Coerența nu este o proprietate lingvistică a enunțurilor, ci produsul unei activități interpretative. Cel ce interpretează atribuie *a priori* sens* și semnificație* discursurilor* și nu formulează o judecată de incoerență decât în ultimă instanță. Judecata* de coerență devine posibilă prin descoperirea cel puțin a unei orientări argumentative* globale a secvenței* care permite să se stabilească legături între enunțuri lip-

site eventual de conexitate (legături între formații lingvistice) și/sau de coeziune* și/sau de progresie și/sau — deși mai dificil — de pertinență situațională.

J.-M. Adam
(G. N.)

Coeziune lingvistică

Noțiune semantică* având ca scop de a răspunde la întrebări naive: cum se explică faptul că, atunci când se citește și se înțelege un enunț (suită de cuvinte*, frază* sau text*), se încearcă (sau nu) un sentiment de unitate? Cum ne dăm seama, semantic, de faptul că o suită de cuvinte nu este o grămadă de cuvinte, iar un text — o juxtapunere de fraze? Diferențiată de conexitatea internă cu formanți lingvistici ai unei expresii (litere/sunete cu componenți morfosintactici) și operând astfel din frază în frază, diferențiată de asemenea de coerența-pertinența contextuală, coeziunea semantică este un fapt de contextualitate* pe care noțiunea de izotopie* permite să o teoretizăm.

J.-M. Adam
(G. N.)

Coeziune socială

Forțe care reunesc membrii unui grup între ei, care acționează asupra lor pentru a-i împiedica să părăsească grupul și care îi fac să reziste influențelor disruptive. Coeziunea se manifestă prin solidaritatea între membrii grupului, prin cooperarea în vederea realizării de activități conforme normelor de grup, diminuarea deosebirilor interindividuale care poate să meargă până la adoptarea unor conduite puternic standardizate, și prin valoarea foarte mare atribuită de membrii săi recompenselor și însemnelor de stimă decernate de grup. Coeziunea este cu atât mai puternică cu cât există posibilități de comunicare între membri, un consens asupra intereselor și opiniilor și cu cât grupul reușește în ceea ce întreprinde. ,.

C. *Levy-Leboyer*

(G. N.)

Cogniștiințe -> Științe cognitive

Cognitiv

Care se raportează la cogniție*.

Termenul nu figurează nici în *Vocabulaire de la Philosophie* de A. Lalande din 1956, nici în *Vocabulaire de la Psychologie* de H. Pieron din 1951. Se întâlnește ocazional în *Trăite de Psychologie experimentale* de P. Fraisse și J. Piaget din 1963, dar prezența lui discretă nu lasă să se întrevadă locul pe care îl va deține, douăzeci de ani mai târziu, în cea mai mare parte a scrierilor psihologice. El era totuși, în accepția de cogniție*, de uz curent mai de mult în vocabularul filozofic și psihologic englez. Tocmai datorită succesului curentului cognitivist*, fără îndoială, termenul trebuie să fi fost atât de generos preluat,

într-un prim sens, el califică orice proces* de preluare sau tratare a informației* și se aplică în special pentru ceea ce se desprinde din percepție*, din memorie*, din gândire*, din limbaj*. El se opune deci celui de afectiv*, iar utilizarea lui consacră o împărțire în două sfere de mari funcții psihologice, și chiar de arii de activitate ale psihologilor.

într-o accepție legată mai special de cognitivism*, el califică procesele localizate în cutia neagră*, în spirit* prin opoziție cu comportamentele*. Termenul este, în acest caz, sinonim cu mental*,

în același cadru epistemologic, cognitiv este uneori, dar nu cu necesitate, opus înțelesului de neuronal* sau biologic și califică ceea ce este de resortul psihologiei (subînțeles cognitiv) prin opoziție cu ceea ce este relevat de neurobiologie*. Opoziția este paralelă celei care distinge logicialul, *software,* de material sau *hardware* într-un ordinator. Cognitivul acoperă deci nivelurile computației* și reprezentării*, neuronalul limitându-se la realizare (implementare*).

într-un sens și mai diferit — însă se observă fără greutate legăturile între aceste diferite valori semantice ale cuvântului — cognitiv face trimitere la funcțiile psihice superioare, implicând elaborări complexe, reprezentări* de obiecte simbolice, respectiv prize de conștiință, în opoziție cu acti-

vităţi automatizate sau cu reglări specific biologice (cum sunt reglările hormonale care intervin în emoţii* ori în desfăşurarea activităţilor instinctive*), sau şi cu mecanisme care caracterizează receptorii* periferici*. Cognitivul nu scapă constrângerilor acestor niveluri mai elementare (cauzalitate* de jos în sus, ascendentă*), dar el le modulează şi le integrează la rândul său (cauzalitate de sus în jos).
Termenul a dobândit astăzi o astfel de extensiune încât, după ce a discriminat, de exemplu, învăţarea* cognitivă de învăţarea motorie, a devenit banal să se formuleze teorii cognitive ale învăţării (oricare ar fi ele), respectiv să se atribuie capacităţi cognitive organismelor celor mai elementare.

M. Richelle
(L. C. L.)

Cognitivism
Sub acest nume se desemnează un ansamblu de concepţii psihologice al căror obiect principal este studiul proceselor de achiziţie* a cunoştinţelor* şi de tratare a informaţiei*. Termenul ca atare este o traducere a englezescului *cognitivism;* acest curent teoretic se instituţionalizează în momentul fondării unui *Centerfor Cognitive Studies* la Universitatea din Princeton, la începutul anilor 1960. Cognitivismul integrează unei lungi tradiţii de studii asupra rezolvării de probleme* contribuţiile mai recente ale psihologiei genetice* a lui J. Piaget, ca şi contribuţiile ştiinţelor formale cum sunt cibernetica*, teoria informaţiei, sau concepte construite în domeniile fiziologiei şi lingvisticii lui N. Chomsky. Cognitivismul atribuie comportamentelor observabile valoare de semne* a căror studiere permite inferarea* de structuri subiacente care constituie veritabile obiecte ale acestei psihologii. Aceste structuri sunt descrise în termeni de algoritmi*, de automate* sau de euristici*, adică de obiecte formale autorizând calculabilitatea*. Validitatea acestui demers se sprijină pe o metodă de simulare* sau pe cercetarea substratului fiziologic care suportă aceste structuri. Din această perspectivă, comportamentul este produsul regulilor de funcţionare proprii subiectului; aici, conceptul de producţie este o simplă transpoziţie a celui de gândire productivă*, chiar dacă cel de reguli de funcţionare exprimă ambiţia raţionalistă de a stabili pentru această funcţionare norme universale. Această concepţie se abate radical de la cea a behaviorismului* în care comportamentul rezultă din circumstanţe sau din reguli exterioare subiectului.
Reluând o tradiţie filozofică de inspiraţie raţionalistă care consideră gândirea ca un calcul*, cognitivismul s-a aliat cu informatica* de la care a împrumutat cea mai mare parte a metaforelor şi modelelor. Această orientare îl ghidează să construiască o corespondenţă strictă între diferitele operaţii logice sau „logiciale" însuşite de subiect şi operaţiile asigurate de componentele fundamentale ale ordinatoarelor: unitate de control, unitate de calcul şi memorie. Tot astfel, distincţiei clasice între material *(hardware)* şi logicial *(software)* îi corespunde cea pe care cognitivismul o stabileşte între sistem nervos şi structuri cognitive. De la cibernetică, cognitivismul împrumută conceptele de reglare*, de control* şi de *feed-back**; din teoria informaţiei, el comută sensul adăugând conceptului de informaţie o dimensiune semantică de care acesta este totalmente lipsit în modelul iniţial al lui C. Shannon; iar din fiziologie, cognitivismul preia noţiunile de integrare* şi de echilibru homeostatic*.
Deşi permanentă, referinţa la ordinator ca maşină de tratare a informaţiei nu permite totuşi să se considere cognitivismul ca o psihologie de inspiraţie mecanicistă*: concepând ordinatorul ca maşină care transformă energia în informaţie şi nu în mişcare*, cognitivismul se îndepărtează decisiv de concepţiile învăţării* ca dezvoltare de deprinderi* şi ale deprinderilor ca succesiuni de mişcări. Istoria îndepărtată a psihologiei cognitive conduce la izvoarele psihologiei Formei* şi a gândirii sistemice şi permite să se descopere acolo o origine comună : aceste concepţii se înrădăcinează în filozofia spiritualistă de la sfârşitul seco-

lului al XK-lea, care se opunea curentelor materialiste și pozitiviste așa cum se opun astăzi cognitivismul și behaviorismul. Din această filozofie provin distincțiile între latent și evident, material și logicial, comportament și structuri.
Rezultatele cercetărilor neuropsihologice recente infirmă ipoteza similitudinii structurale sau funcționale între sistemul nervos central și ordinator. Această constatare a condus cognitivismul la părăsirea progresivă a modelelor informatice în beneficiul modelelor de rețea* de automate de inspirație neoconexionistă*, în special în domeniul studiilor de memorie*.
Astăzi, psihologia cognitivă se inspiră într-o manieră mai mult sau mai puțin coerentă și strictă din concepțiile acestui curent în analizele sale asupra cogniției*. De altminteri, însemnătății acestei concepții asupra cercetărilor fundamentale în psihologie îi corespunde utilizarea anumitor concepte ale cognitivismului în intervențiile terapeutice sau în studiul relațiilor sociale.

P. Mengal
(G. N.)

Cogniție
Ca și adjectivul cognitiv*, termenul cogniție este importat recent în lexicul francez al psihologiei, ca de altfel și în acela al filozofiei: nu i s-a consacrat, în *Vocabulaire de la Psychologie* de H. Pieron, în 1951, decât o definiție laconică: „act de cunoaștere", pe care nu a reținut-o, nici n-a înlocuit-o ediția revăzută din 1979; *Vocabulaire de la Philosophie* de A. Lalande, în 1956, îl menționează ca „termen englezesc" și propune „a fi păstrat pentru a desemna un act particular de cunoaștere, în opoziție cu cunoașterea în general". Folosirea lui actuală, care tinde să ia locul unor cuvinte cu sens echivalent sau apropiat (cunoaștere*, inteligență* etc), evidențiază succesul curentelor de gândire anglo-saxonă de la care a fost împrumutat. Dar aceasta se explică, fără îndoială, și prin faptul că englezescul *cognition* are conotații care lipseau termenilor folosiți până acum în franceză și care răspundeau mai bine nevoilor descrierii și teoriei psihologice a momentului.
Cogniție desemnează, în primul rând, ansamblul de acte* și procese* de cunoaștere, ansamblul mecanismelor prin care un organism dobândește informație*, o tratează, o conservă, o exploatează; cuvântul desemnează, de asemenea, produsul mental* al acestor mecanisme, considerat fie la modul general, fie referitor la un caz particular. Ceea ce este capital în înțelegerea conceptului de cogniție și, fără îndoială, i-a asigurat succesul printre psihologi este faptul că el trimite cu necesitate la activități* psihologice și se încarcă, în consecință, cu un sens mai specific decât cunoașterea, care se aplică la fel de bine cunoștințelor acumulate considerate independent de subiecții care le-au dobândit sau le utilizează.
Termenul acoperă, destul de logic, marile funcții psihologice tradițional destinate să asigure organismului câștigurile de informație necesare în schimburile sale cu mediul, respectiv, percepția*, învățarea* și memoria*, inteligența*, funcția simbolică* și limbajul*. El diferențiază acest domeniu de cel al pulsiunii*, motivației*, emoției*, afectului*. Raporturile dintre cogniție și conștiință* sunt mai puțin clare. In anumite cazuri, atunci când cogniția se referă la nivelurile superioare ale activităților de cunoaștere, legătura între cogniție și conștiință este adesea afirmată sau implicit recunoscută. Aceasta se mai întâmplă atunci când termenul cogniție se referă la informații sau elaborări particulare (cum sunt cunoștințele confruntate cu realitatea în terapiile cognitive). Totuși, în accepțiunea lui dominantă, termenul trimite la procesele care funcționează independent de orice priză de conștiință, care corespund în fapt aspectelor mentale, propriu-zis psihologice, ale funcționării cerebrale. Problema de a ști dacă, astfel înțeleasă, cogniția emană dintr-un alt câmp decât neurobiologia cerebrală rămâne o temă centrală a dezbaterii asupra relațiilor creier-spirit.

In schimb, este general admis că, în fond, cogniție și comportament* sunt două lucruri bine distincte, iar pentru psihologiile

cognitiviste* prima a preluat ștafeta de la cel de-al doilea în calitate chiar de obiect al psihologiei. In această privință, punerea la loc de cinste a conceptului de cogniție coincide cu o întoarcere la sau cu o evoluție spre o știință a vieții mentale sau a spiritului*. Această reabilitare este însoțită frecvent, explicit sau implicit, de o reabilitare paralelă a subiectului* ca factor de decizie al propriilor acțiuni, în favoarea indubitabilă a vocabularului care se grefează pe cogniție: decizie*, alegere*, selecție* etc. Cogniția joacă deci un veritabil rol cauzal* în raport cu comportamentele, care nu mai sunt decât expresia sau manifestările ei.

De altfel, se cuvine să ne întrebăm ce adaugă noțiunea de cogniție celor de percepție și memorie, dacă ea este mai mult decât o categorie inclusivă a acestora din urmă (între altele). Se pare că se acordă cogniției un rol modulator și organizator, în același timp: deci, pe baza experienței trecute a subiectului, de ea depinde, de exemplu, triajul atenționai* al stimulilor la intrare, care reglează, subordonându-i unei gestiuni superioare a informațiilor, receptorii senzoriali apți totuși să înregistreze și să transmită informații mai numeroase; ea asigură dezvoltarea informației stocate în memorie operând grupări*, indicative, în care coacționează repere perceptive și semantice.

Dacă este adevărat că la origine (adică aproximativ prin 1970), termenul cogniție era în general rezervat psihismului* uman și dacă este adevărat că el a cunoscut o extensiune de uzaj în cadrul cercetărilor experimentale și teoretice privind esențialmente subiecții umani, el se aplică din ce în ce mai mult la studiul animalelor. In acest context, se regăsesc, într-un mod poate mai contrastant, diferitele valori ale termenului. Unii concep studiul cogniției animale ca o cercetare, pe animale, a probelor de activități psihologice superioare, cum este capacitatea de a recurge la semne convenționale explorată pe cimpanzei. Pentru alții, el este o abordare radical nouă a psihologiei animale, în care se atribuie animalului, oricare ar fi poziția lui pe scara speciilor, modalități de funcționare centrate pe cogniție în calitate de sistem de reprezentări ale lumii cu care animalul interacționează, comportamentele asigurând această interacțiune nemaiavând alt interes decât acela de a manifesta cogniția subiacentă.

M. Richelle

Cogniție socială
Realitatea socială este alcătuită din obiecte diverse, din proprietăți și valori* variate: persoane (inclusiv propria persoană), situații, grupuri*, organizații și instituții, roluri* și reguli. Cogniția socială este procesul prin care un individ dobândește, construiește și întreține o cunoaștere a acestei realități și, ca urmare, o produce și o reproduce. Ea implică structuri cognitive* (concepte*, scripte*, stereotipuri*, prototipuri*), concepții (credințe*, cunoștințe, teorii implicite, reprezentări sociale*), scheme sau raționamente (inferențe atributive, scheme cauzale, euristici). Cogniția socială este obiectul psihologiei sociale cognitive.

ERSOC
(G. N.)

Cognitivă (Funcție —) -» Funcție a limbajului

Cohortă -* Transversală (Metodă —)

Colateral
Comportament diferit de răspunsul operant și care apare în programele operante* cu întărire* intermitentă. Aceste comportamente sunt induse* dacă sunt facilitate în raport cu niveluri de bază măsurate în condiții identice, dar în absența prezentării periodice a aceleiași cantități de întărire. M. P. Wilson și F. S. Keller au publicat în 1953 prima descriere a conduitelor colaterale, observate la șoarecii supuși programului operant de Debit de Răspunsuri Lent* (DRL). Luarea în considerare a unor activități, altele decât răspunsul operant sau care scapă controlului programelor de

întărire*, a favorizat recunoașterea importanței constrângerilor* biologice caracteristice speciilor animale studiate. Ea a contribuit la reexaminarea critică a rolului exclusiv acordat mecanismului învățării operante. Sub raport funcțional, conduitele colaterale observate în programele care impun o reglare temporală ar corespunde fie unor orologii comportamentale care ar dispensa animalul de estimarea duratei, fie unor inhibitori ai răspunsului operant, fie unor subproduse ale inhibiției* induse de programele operante care reclamă **o** reglare temporală a răspunsurilor, fie măcar unor distractori care îndepărtează subiectul de stimuli pasibili să inducă răspunsul operant.

H. Lejeune
(G. N.)

Colecție -> Categorizare

Colinergic -> Acetiicolină

Colorimetrie
Măsurare a culorilor bazată pe un ansamblu de convenții. Colorimetria vizuală utilizează ochiul pentru a face comparații cantitative între stimulii* de culoare. Colorimetria fizică utilizează receptori* fizici pentru a-și face măsurătorile. Culorile sunt măsurate în termeni de tonalitate* sau tente (lungimi de undă), de saturație (grad de puritate a culorii) și de luminanță (valoare energetică a strălucirii luminoase).

R. Genicot
(L. C. L.)

Comasată (învățare —)
învățare* realizată în condiții în care achiziția* este concentrată în timp, în opoziție cu învățarea distribuită*, în care achiziția este repartizată în timp în faze separate de intervale ce nu depășesc totuși o anumită durată, care ar antrena uitarea*. Toate circumstanțele rămânând aceleași, învățarea comasată este mai puțin eficace decât învățarea distribuită. Aceasta s-ar datora fie unui efect de oboseală sau de supraîncărcare, fie absentei perioadelor de consolidare* pe care le autorizează învățarea dis-

"*"**-

M. Richelle
(N. C.)

Comă
Suspendare a conștiinței* și funcțiilor de relație, cu conservarea relativă a funcțiilor vegetative. Potrivit intensității, se disting **coma** vigilă (stadiul I) în care persistă posibilități de trezire prin incitări puternice, **coma lejeră** (stadiul al II-lea) în care persistă răspunsuri lejere la stimuli dureroși, **coma profundă** (stadiul al IDi-lea) care este însoțită de importante tulburări vegetative, **coma depășită** (stadiul al rV-lea) caracterizată electroencefalografic printr-un traseu electric plat indicând o stare de moarte cerebrală. Evoluția regresivă sau mortală a comei depinde de cauza ei și de mijloacele terapeutice care pot fi puse în acțiune. Resursele actuale ale metodelor de reanimare care permit menținerea unei stări fiziologice normale la periferie în pofida existenței unei come depășite pun numeroase probleme etice (continuarea îngrijirii, experimentare).

D. Widlocher
(G. N.)

Combativitate
Desemnează atitudinea de sportiv, atestând simultan un angajament psihologic și corporal intens, în situație de competiție* și un control riguros al reacțiilor emoționale. Acest termen se opune în general celui de agresivitate*, pentru a desemna faptul că acești competitori, căutând succesul, nu depășesc limitele fixate de regulament sau de morală (codul *fairplay)* și adoptă comportamente nepericuloase față de adversar.

M. Durând
(G. N.)

Combinatorică
Domeniu al matematicilor discrete care se interesează de asamblări, adică de maniere de a combina între ele obiecte diferite. Se pot distinge trei curente. Analiza combinatorică se referă la estimarea mai multor maniere de a combina elementele între ele

(aranjamente, permutări, combinări, de ex.). Una din primele teoreme de combinatorică este formula stabilită de Euler, către 1740, valabilă pentru orice poliedru convex: numărul fețelor - numărul muchiilor + numărul vârfurilor = 2. Combinatorică configurațiilor se referă la problemele de existență și de construcție a configurațiilor ale căror componente au raporturi determinate, satisfăcând constrângeri de regularitate date, spre exemplu, de probleme de folosire a timpului sau de organizare a competiției. Combinatorică structurală sau descriptivă este dedicată dezvoltării structurilor și limbajelor*, pentru a descrie asocierile și a găsi cadrul general de validitate pentru teoremele combinatorice (de ex., teoria grafurilor*).

Unii psihologi (în special J. Piaget) au utilizat modele algebrice pentru a formaliza operațiile* caracteristice ale diferitelor stadii* de dezvoltare*; ei au arătat că formele elaborate ale raționamentului* (deducție* și, mai larg, operații formale*) prezentau un caracter de necesitate care decurge din existența unei combinatoriei în cadrul unui sistem operatorul închis. In acest sens se vorbește uneori de „gândire combinatorică".

M. Baron și P. Duchet

(L. C. L.)

Ca adjectiv, cuvântul combinatoriu caracterizează o problemă a cărei rezolvare* necesită parcurgerea unui spațiu de căutare important care poate fi explicitat printr-un algoritm* nondeterminist, comportând, adică, etape de alegere. O metodă este numită combinatorie dacă ea constă într-o căutare enumerativă, prin încercări succesive. ,,'"J.

M. Baron

(L. C. L)

Comandament -» Stil de comandă

Comensualism

Desemnează o formă particulară de asociere între ființe aparținând unor specii diferite, în care comeseanul trage profit din asociere fără ca cealaltă ființă să profite sau să dăuneze cu ceva oaspetelui. Comeseanul poate beneficia de adăpostul pe care îl oferă gazda, de zona de protecție pe care aceasta o asigură, de resturile de hrană pe care aceasta le abandonează. Atunci când un animal, prin hărțuire, constrânge pe un altul să-i cedeze cucerirea, se vorbește de cleptobioză, care este o formă particulară de parazitism*. Sunt cazuri în care adesea este dificil de afirmat că nu există nici o formă de profit mutual (mutualism); dacă comeseanul, de fapt, aduce cel mai mic avantaj gazdei, de exemplu detectând primul un prădător*, asocierea devine o simbioză*. Aceasta din urmă poate fi atât de strânsă, încât ea devine obligatorie și antrenează o co-evoluție a partenerilor, cum este cazul cu anumite flori și insectele indispensabile polenizării lor.

J.-C. Ruwet

(G.N.)

Comisură

Comisurile sunt fascicule de fibre nervoase care stabilesc legături pe de o parte între cele două emisfere* pentru comisurile interemisferice, pe de altă parte între nucleii centrali gri pentru comisurile diencefalice.

Există trei comisuri interemisferice:

1. corpul calos, cea mai importantă, leagă transversal cele două emisfere la baza scizurii interemisferice, constituind o punte deasupra diencefalului*; el reunește arii corticale asociative, simetrice sau nu;
2. trigonul sau fornixul este format din două arcuri de cerc anteroposterioare care converg în regiunea lor superioară și medie pentru a forma o comisură; stâlpii anteriori se termină în tuberculii mamilari; trigonul leagă de aceeași parte hipocampul* cu tuberculii mamilari prin căi olfactive* și cele două hipocampuri prin fibre interemisferice;
3. comisura anterioară este situată în peretele celui de-al treilea ventricul, între stâlpii anteriori ai trigonului și extremitatea anterioară a corpului calos; ea leagă nucleii amigdalieni* între ei.

Comisurile au rolul de a integra diferitele funcții ale celor două emisfere; această

integrare este ilustrată prin sindromul de deconexiune* interemisferică sau creier dedublat, datorat unei secționări a corpului calos sau unor cazuri de agenezie congenitală a corpului calos.
Comisurile diencefalice sunt mai numeroase ; printre cele mai importante trebuie citate comisura albă posterioară, comisura interhabenulară, comisura subtalamică a lui Forel, comisura intertuberiană, comisura interstriată a lui Meynert. Comisura gri este un punct de substanță gri între cele două talamusuri, plasat de-a latul celui de-al treilea ventricul.

R. Decombe si *M. Le Moal*
(G. N.)

Comparator —» Discriminare, *Feed-back, TOTE Unit*

Comparație
Activitate perceptivă sau logică implicând reperarea deosebirilor și asemănărilor. Procedeu lingvistic sau logico-verbal constând în stabilirea unei relații de echivalență sau de corespondență între realități aparținând unor domenii diferite; analogia* și metafora* constituie cazuri particulare ale acestui procedeu.
In psihologia experimentală, procedurile de comparare intervin în numeroase experimente implicând o judecată* de deosebire sau de identitate între doi stimuli, cum sunt determinarea pragurilor* diferențiale* sau estimarea echivalenței semantice ori logice între enunțuri.
Pentru H. Wallon, acest termen desemnează una din fazele caracteristice ale „reprezentării lucrurilor", în măsura în care aceasta din urmă accede la dezvoltarea categoriilor* mentale. în dezvoltarea fazei precategoriale sincretice, comparația reprezintă cea de-a patra etapă, urmând denominării, descrierii și povestirii. Ea comportă tratarea asemănărilor și deosebirilor între obiecte și imagini. In vreme ce descrierea și povestirea decurg încă din gândirea prin cupluri* propriu-zisă, comparația este destinată să o depășească prin introducerea unui al treilea termen.

E. Jalley și *M. Richelle*
(G. N.)

Comparație socială (Teorie a —)
Prin comparație socială este desemnată tendința individului de a evalua validitatea opiniilor* și aptitudinilor sale comparându-le cu cele ale altuia. Teoria, elaborată de L. Festinger în 1954, postulează că această tendință:
1. se manifestă în absența unor criterii de referință obiective;
2. conduce individul să evite a se expune la ceea ce merge împotriva a ceea ce el gândește sau să reducă discrepanța.
Această teorie, extinsă de S. Schachter la domeniul emoțiilor*, permite explicarea unor fenomene ca presiunea spre uniformitate, formarea grupurilor, afilierea*, comunicarea* în interiorul grupurilor sau atracția interpersonală*.

F. Askevis-Leherpeux
(G. N.)

Comparație statistică -* Analiză de variantă

Compensare
Dintre cele două sensuri generale ale termenului, compensație și restabilire a unui echilibru*, cel de-al doilea este utilizat în psihopatologie. Este folosit în numeroase accepțiuni pentru a defini maniera în care un comportament*, sentimente*, dorințe* sau credințe* se dezvoltă sau se întăresc pentru a constitui o contrapondere la o deficiență sau la o tendință care este sursă de neplăcere. Se va vorbi, astfel, despre compensarea unui sentiment de inferioritate, a unui deficit de capacități* fizice sau cognitive, a unor dorințe care nu-și găsesc satisfacerea sau a unei tulburări de personalitate. Dacă simțul comun poate profita din acest tip de explicație, caracterul ei vag și prea general cere să fie precizate mecanismele care operează pentru a realiza acest efect.

D. Widlocher
(G. N.)

Competență
Capacitate într-un domeniu dat sau capacitate de a produce cutare sau cutare conduită. Acest sens nu diferă de cel pe care

termenul îl are în limbajul curent. Totuși, competența nu făcea parte din lexicul psihologiei științifice înainte ca N. Chomsky să elaboreze, în contextul lingvisticii generative*, opoziția competență-performanță* (v. Competență lingvistică). Prin analogie cu această ultimă utilizare, termenul sugerează în general o capacitate care nu se manifestă clar și complet, fie că anumiți factori interferenți o degradează atunci când ea se traduce în performanță, fie că metodele noastre de observare se dovedesc insuficiente pentru o bună distingere. Studiile asupra competențelor sugarului sunt de resortul acestui ultim caz. In ceea ce privește primul caz, mult mai apropiat de opoziția pusă în evidență de către N. Chomsky, el se înscrie, într-o accepțiune curentă, în teoriile cognitiviste*, care disting nivelul structurilor* și mecanismelor mentale și cel al comportamentelor observabile, privilegiind net pe primul. Astfel, competența perceptivă, motorie, cognitivă, mnezică etc. trimite la ceea ce subiectul este, în mod ideal, în măsură să perceapă, să facă cu mușchii săi, să cunoască, să-și amintească etc, fără ca propriile comportamente să le reflecte în mod necesar perfect. Abaterea nu trebuie totuși să fie pusă decât pe seama circumstanțelor defavorabile de exprimare a competenței deja prezente: se va distinge deci competența potențialității*, de la care nu se va aștepta să se traducă în comportamente înainte ca dezvăluirea sau o oarecare învățare să fi intervenit.

M. Richelle
(G. N.)

Competență lingvistică

In gramatica generativă*, termen tehnic introdus de N. Chomsky pentru a desemna capacitatea pe care o are un locutor-auditor ideal al unui limbaj dat de a produce și înțelege o infinitate de fraze* corecte gramatical. Competența desemnează de fapt cultura implicită a limbii, adică un sistem interiorizat de reguli* care constituie gramatica* acestei limbi; astfel definită, competența corespunde în parte conceptului de „limbă" în lingvistica structurală. De altminteri, acest sistem interiorizat răspunde în aceeași măsură de intuiția* gramaticală a subiecților vorbitori, adică de posibilitatea pe care subiecții o au de a interpreta fraze ambigue sau de a emite judecăți de gramaticalitate asupra oricărui enunț care li se prezintă. Se distinge în general o „competență universală", constituită din regulile care se regăsesc în gramaticile tuturor limbilor, și o „competență particulară", constituită din regulile specifice al unei limbi particulare (v. Perfor-

M. Hupet
(G. N.)

Competență minimală

In timp ce, în sens uzual, competența* este capacitatea de a îndeplini în mod satisfăcător o sarcină dată, competența minimală corespunde gradului inferior al cunoștințelor sau abilităților*, grad apreciat ca acceptabil în funcție de criterii mai mult sau mai puțin explicite. Trecerea clasei la școală sau obținerea unui certificat ori a unui brevet de absolvire a studiilor presupune că minima competență a fost atinsă sau depășită. Constatarea unor carențe grave în învățarea* școlară de bază a făcut din evaluarea* competențelor minimale, în special în privința lecturii*, a expresiei scrise și a matematicii, o chestiune de mare actualitate. Studiată științific, mai ales începând cu 1970, problema fixării notei* sau a zonei de separație între competență și incompetență s-a dovedit a fi de o mare complexitate.

G. De Landsheere
(G. N.)

Competență percepută

Sau sentiment **al** competenței. Construcție cognitivă corespunzătoare opiniei pe care un individ o are despre propria sa valoare, în plan cognitiv, social și fizic. Această reprezentare, relativ stabilă la adult, este consecința experiențelor realizate în copilărie: rezultate obținute în situații diverse, reacții sociale etc. Ea are un rol reglator în motivație*, individul se orientează către activitățile în care el se

simte competent și în care se angajează într-o manieră intensivă.

M. Durând
(G. N.)

Competitivitate
Anumiți sportivi sunt mai buni competitori decât alții; ei au o predilecție pentru competiție* și o mare eficacitate în această situație. Motivația* lor, bazată în mod esențial pe trebuința de îndeplinire*, este de așa natură încât ei caută cu intensitate succesul și compararea cu altul. Eficacitatea, independent de nivelul de aptitudine* și de abilitate*, este legată de capacitatea lor de a controla reacțiile emoționale asociate competiției (stres*, agresiuni*), ca și inhibițiile* pe care ea le generează (sentiment de *incompetență, frică de* a învinge*).

M. Durând
(G. N.)

Competiție
Cel mai frecvent opusă cooperării*, competiția desemnează o formă de interacțiune între indivizi (sau grupuri) în așa fel încât fiecare caută să maximizeze propriile achiziții. Primele lucrări experimentale arată că grupurile cooperante au o producție cantitativ și calitativ superioară celei a grupurilor competitive. Mai târziu, interesele cercetătorilor se diversifică și se constată dezvoltarea a două noi familii de cercetări : primele, referitoare uneori la teoria jocurilor*, sunt centrate pe aspectele strategice ale cooperării și competiției în situații de conflict, în timp ce secundele arată că, pentru a ameliora relațiile între grupuri, se cuvine ca, în același timp, să se favorizeze cooperarea în sânul lor și să se reducă competiția care le opune.

F. Askevis-Leherpeux
(L. C. li)

în cadrul competiției sportive, succesul depinde considerabil de valoarea performanțelor motorii* individuale sau colective. Potrivit regulilor sportului, adversarii pot acționa succesiv (alergări în atletism sau cursa contra-cronometru pe echipe în ciclism) sau simultan și în acest caz înfruntările sunt fie paralele (cursa de atletism sau canotaj), fie reciproce (judo sau fotbal). Situațiile de competiție sunt în general percepute ca foarte atractive, în ciuda diferențelor individuale notabile datorate, în parte, practicilor educative. Ele prilejuiesc o întărire a coeziunii între membrii grupului și o creștere a agresivității* față de parteneri. Ele sunt ocazia unei evaluări sociale în care sentimentul de competență* al competitorului este în joc, ca și imaginea despre sine pe care el dorește să o ofere celor apropiați. In toate cazurile, pentru el este vorba de a gera cel mai bine constrângerile regulamentare și materiale ale activităților, precum și resursele* proprii. Aceste obiective contradictorii provoacă uneori distorsiuni sau pervertiri: trișări și încălcări ale regulamentului, ameliorare artificială a resurselor prin dopaj, incapacitate de a stăpâni stresul* sau de a controla agresivitatea personală.

M. Durând
(L. c. L.)

Complement amodal -> Amodal

Complementar
Termenul califică două categorii de fenomene sau procese ale căror acțiuni produc efecte care se conjugă și se completează, în cadrul modelului său de dezvoltare cognitivă, care tinde să minimizeze procesele de criză* și de conflict*, J. Piaget folosește noțiunea de **complementaritate** ca principiu de reducere a unui antagonism* inițial. Pornind de la o stare de nediferențiere* primitivă în care ele sunt antagoniste, asimilarea* și acomodarea* se disociază și ajung la o stare de echilibru*, care le face complementare. După H. Wallon, raporturile între sugari (0,6-1 an) se organizează potrivit unor roluri* complementare. De altfel, potrivit predispozițiilor, temperamentul, pe de o parte, circumstanțele, condițiile de existență, pe de alta, sunt factori* de acțiune complementară.

E. Jalley
(G. N.)

Complement modal -» Modal

Completare -> Modal

Complex de inferioritate -» Inferioritate

Complexitate cognitivă
Bogăţie a conţinutului ideaţional şi a componentei cognitive a unei atitudini* sau reprezentări*. Persoanele caracterizate printr-un înalt grad de complexitate cognitivă pentru un obiect dat sunt capabile să folosească, pentru a-l descrie şi evalua, numeroase concepte independente. Un indice de complexitate cognitivă poate fi calculat pornind de la datele obţinute cu ajutorul grilei lui G. H. Kelly*.

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Complexul lui Oedip
S. Freud a descoperit încă din 1897, asupra lui însuşi şi în cadrul autoanalizei* sale, existenţa unor dorinţe inconştiente de moarte dirijate contra tatălui său, a unor dorinţe incestuoase îndreptate către mama sa şi a unei legături între acestea două. El a înţeles că împărtăşea aceasta nu numai cu pacienţii săi, ci şi cu ansamblul oamenilor şi se referă la *Oedip-Rege* al lui Sofocle. Insă abia în 1908 a descris complexul nuclear al nevrozei*, iar în 1910 îl numeşte complex Oedip. S. Freud a descris de la început forma pozitivă sau directă a complexului Oedip masculin: dorinţe incestuoase pentru mamă, sentimente ambivalenţe* cu privire la tată care este, în acelaşi timp, un rival şi un obiect* de dragoste şi de identificare*. Această formă directă coexistă sau alternează cu forma numită negativă sau inversă: dorinţe homosexuale pasive pentru tată, sentimente ambivalenţe cu privire la mamă. Aceste două forme ale complexului cedează refulării* motivate prin frica de castrare*, când castrarea este sesizată ca o pedeapsă (formă directă), ca o consecinţă sau o condiţie a raportului sexual cu tatăl (formă inversă). Forma directă a complexului Oedip feminin, din contră, începe, după Freud, cu complexul de castrare*: invidia de penis* ar deturna fiica de la mama sa şi ar determina-o să aleagă tatăl ca obiect sexual; în ce priveşte forma inversă, ea se diferenţiază greu de ataşamentul preoedipian faţă de mamă. Complexul Oedip este, în acelaşi timp, o etapă a vieţii individului, trăită, după S. Freud, între doi şi cinci ani, şi un organizator permanent al fantasmelor* şi dorinţelor inconştiente. M. Klein a precizat formele feminine ale complexului Oedip, a cărui specificitate scăpase în parte lui S. Freud; ea a pus accentul pe formele arhaice ale acestui complex, care s-ar schiţa încă de la sfârşitul primului an de viaţă, ar fi dintr-odată feminin la ambele sexe şi dominat de scopuri sadic-orale* şi sadic-anale* şi de *imago*-uri* terifiante ca cele ale părinţilor combinaţi*.

J.-M. Petot
(G. N.)

Comportament
Activitate* a unui organism în interacţiune cu mediul* său înconjurător. Termenul desemnează când ansamblul activităţilor, în general (comportamentul uman), când o anumită activitate particulară (comportamentul de îngrijire corporală, toaletaj*). Pus în evidenţă la începutul secolului de H. Pieron (1908) în Franţa, şi de J. B. Watson (1913) în Statele Unite, cuvântul comportament este asociat istoric redefinirii a însuşi obiectului psihologiei pe care îl propunea behaviorismul*. In sens restrâns, noţiunea de comportament se limitează la activităţile direct observabile ale organismului, ceea ce exclude, cel puţin la prima privire, stările de conştiinţă*, gândurile*, sentimentele*, reprezentările* şi alte activităţi interne. In sensul mai larg, care a fost multă vreme acela al unei folosiri puţin contestate a cuvântului, şi pe care o apără explicit anumiţi behaviorişti, ca B. F. Skinner, noţiunea se extinde şi la activităţile interne şi întâlneşte pe cea de conduită* propusă de P. Janet. In această ultimă perspectivă, caracterul direct observabil nu este luat ca un criteriu important, psihologia asumându-şi, între altele, ca sarcină, depăşirea condiţiilor de observare directă imediată făcând accesibile fenomene până atunci inobservabile. Cu toate acestea, în concepţiile

cognitiviste*, pentru care obiectul psihologiei încetează să fie comportamentul în favoarea tratării informației* sau a reprezentării, disocierea între comportament și activități interne este din nou accentuată. Comportamentul nu este, în această viziune, altceva decât o manifestare a proceselor interne, utilă, cel puțin tranzitoriu, pentru a face cu privire la acestea inferențe* fondate.

Noțiunea de comportament, pentru cei care au ales-o ca obiect al psihologiei*, facilita fără îndoială articularea ei la psihologie; însă ea a orientat-o spre această limitare. Astfel, psihologii au depus multă energie pentru a preciza specificitatea studierii comportamentului în raport cu cea a funcționării sistemului nervos, fără a eluda decât parțial dezbaterea asupra raportului creier-spirit care traversează până în zilele noastre toată istoria relațiilor dintre psihologie și fiziologie. Tocmai în cadrul acestei preocupări pentru delimitarea ariilor a fost propusă distincția între comportamentul molar* și molecular*, primul, global, sesizat în semnificația sa fundamentală, fiind de resortul psihologiei, cel de-al doilea, analizat ca detaliere fragmentată a acțiunii musculare, fiind rezervat fiziologiei. Puțini psihologi și fiziologi au aderat la acest decupaj artificial rămas, de altminteri, total străin unei alte tradiții științifice care a pus la loc de cinste conceptul de comportament, respectiv, etologia*, desemnată adesea de către cei ce o practică — biologie a comportamentului.

Atunci când se referă nu la o noțiune generală (comportamentul), ci la o activitate particulară, termenul indică problema definirii unităților pertinente: unde începe și unde se sfârșește un comportament? Potrivit nivelului de observație* și de analiză la care el se situează, psihologul va avea de făcut o alegere, putând merge de la unitatea segmentară a analizei mecanice a mișcării* (fiecare rotare reperabilă a capului, de exemplu, este înregistrată) la actul* organizat în raport cu o finalitate* (construirea cuibului este definită ca un comportament). La o extremă, comportamentul este o unitate descriptivă minimală, decupată în mod convențional dar justificată metodologic, în fluxul continuu al activităților subiectului; la cealaltă extremă, el este o unitate funcțională înzestrată cu semnificație în adaptarea organismului la mediul său. La acest ultim pol se corelează noțiunile de comportament pregătitor*, consumatorul*, operant*.

Comportament guvernat de reguli: potrivit unei distincții introduse de Skinner (1963), comportament instituit la subiectul uman prin mijlocirea instructajelor sau informațiilor verbale, în opoziție cu **comportamentul modelat de contingențe***, care implică o expunere directă la condițiile mediului.

(V. Colateral, Indus). „„-„

M. Rwhelle

(G. N.)

• PIERON H. (1908), L'evolution du psychisme", *Revue du Mois,* martie 1908 — reprodus în *De l'actinie ă l'homme,* voi. I, 4, PUF, Paris, 1958 — SKINNER B. F. (1963), „Operant Behavior", în *American Psychologist, 18,* 503-505; reprodus în *Contingencies of Reinforcement,* Appleton Century Crofts, New York, 1969. Traducere (1971): *L'analyse experimentale du comportement* (trad. A. M. Richelle și M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles. — WATSON J. B. (1913), „Psychology as the Behaviorist Views it", în *Psychological Review, 20,* 158-177.

Comportament agresiv -» Agresiv (Comportament —)

Comportamentală (Terapie —)

Formă de psihoterapie caracterizată printr-o acțiune dirijată spre simptome*, considerate drept comportamente* modificabile, cu ajutorul unor prescripții privitoare la regulile învățării*. De fapt, psihoterapia comportamentală pleacă de la principiul că tulburările mentale rezultă din întăririle* care au condus la fixarea de comportamente stabile. Pot fi utilizate numeroase metode: **inhibiția reciprocă** vizează dezvoltarea unui nou răspuns care se substituie răspunsului-simptom de fiecare dată când situația-stimul se repetă. Pentru a o realiza, s-ar putea recurge la tehnicile de relaxare (desensibilizare sistematică). Tehnicile de

generalizare și de reducere a stimulării utilizează **expunerea** repetată la stimuli patogeni atenuați. Tehnicile de practică negativă vizează suprimarea răspunsurilor-simptom, antrenând subiectul spre a le reproduce voluntar. Tehnicile de **condiționare pozitivă controlată** caută să creeze o condiție nouă, destinată luptei contra simptomului. Tehnicile de **aversiune,** în fine, au ca scop să creeze întărirea negativă.

Toate aceste metode necesită cooperarea activă a pacientului și tind să neutralizeze orice interacțiune afectivă care ar depăși cadrul acestei cooperări. Ele se disting deci radical de abordarea psihodinamică bazată pe înțelegerea mobilurilor care ar determina simptomul și pe utilizarea componentelor afective ale relației terapeutice. Comportamentaliștii acordă o mare importanță definirii precise și concrete a comportamentelor-țintă și a condițiilor în care acestea se realizează. Ei pun accentul pe interesul practic al tratamentelor de scurtă durată și pe posibilitatea de a măsura obiectiv rezultatele observate.

Terapiile comportamentale nu se aplică numai la tulburări mentale marcante, ci și la conduite considerate nocive (toxicomanie*, tabagism, tulburare socială, inhibiție profesională etc).

Sub termenul de terapie cognitivă, de douăzeci de ani încoace se dezvoltă metode care, conservând principiile generale ale terapiei comportamentale, pun sub semnul prescrierii nu comportamente, ci activități mentale destinate luptei contra simptomelor pur mentale sau compensării lor (stări depresive, idei obsedante etc).

D. Widlocher
(G. N.)

Comportament alimentar —> Alimentar (Comportament —)

Comportament de alternanță -» Alternanță

Comportament de tip A și B
Doi cardiologi americani, M. Friedman și R. H. Rosenman, au definit noțiunea de tip A pornind de la relația statistic semnificativă observată între un ansamblu de comportamente și o împrejurare saturată de maladii cardio-vasculare, neexplicată prin factorii de risc clasici (hipertensiune, colesterol, tabac). Acest tip de comportament este caracterizat printr-un simț ascuțit de competiție, o luptă neîncetată pentru reușită, hiperactivitate, vorbire explozivă, tensiune a musculaturii faciale, sentiment al urgenței și al sfidării permanente, comportamentul de tip B nefiind definit decât prin absenta acestor caracteristici. „ , . ,

P. Lidvan
(G. N.)

Comportament dipsic —> Dipsic (Comportament —)

Comportament exploratoriu -> Exploratoriu (Comportament —)

Comportament indus -> Indus (Comportament —)

Comportament matern -» Matern (Comportament —)

Comportament parental -» Parental (Comportament —)

Comportament redirijat -> Activitate redirijată

Comportament reproductiv -» Reproductiv (Comportament —)

Comportament sexual -* Sexual (Comportament —)

Comportament țintă -» Țintă (Comportament —)

Compozit -> Stimul

Compoziție tranzitivă -» Grupare

Comprehensiune lingvistică
în psihologie, termenul de comprehensiune este utilizat pentru a desemna, în același timp, un proces și rezultatele acestuia, în prima accepție, se face referire la ansam-

blul operațiilor simultane și secvențiale de tratare a informației* aplicate la stimuli de diferite niveluri de complexitate (un cuvânt*, o frază*, o povestire*); în acest plan, distingem comprehensiunea producției*. Studiul experimental al acestor operații se face supunând subiecții la diferite sarcini* având ca obiect diverse tipuri de materiale : sarcini de simplă lectură*, de verificare, de asortare, de rezumat*, de rapel* etc. Astfel de studii privilegiază, în general, măsurările proporției de răspuns care este considerată ca un bun indicator al proprietăților proceselor cognitive subiacente, în cea de-a doua accepție, se face referire la produsul acestei tratări, adică la însăși interpretarea stimulilor: se consideră că, în general, ea poate varia în funcție de adâncimea tratării aplicate, ca și în funcție de amploarea activității inferențiale pe care subiectul poate să o dezvolte.

M. Hupet
(G.N.)

Comprehensiune logică
în logica clasică, comprehensiunea „marchează atributele conținute într-o idee" (Logica de la Port-Royal), adică proprietățile care determină un concept*. Sub influența limbii engleze, se vorbește, de asemenea, astăzi, de intenție*. Comprehensiunea este duală față de extensiune*, în teoria mulțimilor*, există o axiomă numită axioma de comprehensiune care stabilește existența anumitor ansambluri de elemente care au o aceeași proprietate.

J.-B. Grize
(L. C. L.)

Comprehensiune subită
Expresia traduce în mod satisfăcător termenul englezesc ***insight*** și termenul german *Einsicht,* aplicat de W. Kohler în 1917 la reorganizarea câmpului* care-1 conduce la soluție, după încercări infructuoase, pe cimpanzeul supus unor probleme* practice. Caracterul subit nu este, în realitate, o caracteristică esențială a comprehensiunii*, ci mai curând a reluării activității observabile, de execuție a soluției. Această activitate urmează efectiv unei faze de inactivitate pe care un observator este tentat să o interpreteze ca o reflecție. Nimic nu permite a se infera rapiditatea comprehensiunii, nici de altfel rolul pe care reprezentările* mentale îl pot juca. Observațiile lui Kohler sugerau totuși prezența, la maimuța superioară, a unor tatonări

Compromis -> Formațiune de compromis

Compulsie
Tendință de a efectua anumite acțiuni și de a le repeta, compulsia este un act caracterizat prin patru criterii: o neconcordanță cu acțiunile în curs, o constrângere de a fi repetat, o funcție de a scăpa de teama angoasantă față de ceea ce s-ar putea întâmpla dacă aceasta nu s-ar realiza și o egodistonie*, adică o nonconformitate sau o dizarmonie față de ansamblul organizării eului. Compulsia se întâlnește în cursul stărilor nevrotice, în special în nevroza obsesională*. Această noțiune a devenit un veritabil concept în teoria psihanalitică, în acest domeniu, se ridică actualmente o problemă terminologică: pentru a transcrie termenul *Zwang* trebuie să se mențină în limba franceză (și în limba română — n. t.) un termen identic sau, din contră, să se rețină doi termeni diferiți, compulsie, pe de o parte, și constrângere, pe de altă parte, primul aplicându-se la nevroză, cel de-al doilea la inconștient? Cu alte cuvinte, trebuie să se aplice termenul *Zwang* la fel de bine la nevroză ca și la inconștient? In acea ultim caz, s-ar putea distinge două tipur. i: constrângeri care, atunci, nu s-ar mai c h e ˉ - compulsie: constrângereapulsiunii si :•:•– strângerea fantasmei inconștiente.

A.** Bre:, **-..er
<CN.)

Computație, computațional —> 3acjl

Comunicare
într-un sens foarte larg, ace>: .er^r.en desemnează orice proces prin care o infor-

mație* este transmisă de la un element la altul, aceste elemente fiind de natură biologică (comunicațiile în sistemul nervos*), tehnologică (procedeele de telecomunicație) sau socială. In sensul strict pe care îl vom adopta, el se limitează la acest ultim aspect și poate fi definit ca un proces prin care congenerii interacționează, în cadrul finalităților de supraviețuire a grupului, prin mijlocirea unor semnale* mai mult sau mai puțin specifice. Procesul de comunicare se realizează totdeauna într-un episod comportamental: un act (declanșator*) produs de un membru al grupului antrenează o modificare de comportament la un congener. Pentru a diferenția episodul comunicativ de alte forme de interacțiune comportamentală, două criterii trebuie luate în considerație: statutul social al interacțiunii* și gradul de specificitate al comportamentului declanșator.

Nu vom vorbi de comunicare decât atunci când un episod comportamental se înscrie în cadrul de finalități colective gerate de reguli de organizare a speciei sau grupului. La cea mai mare parte dintre animale, comportamentele comunicative contribuie într-un mod direct și evident la supraviețuire (nutriție, reproducere, evitarea pericolului) și regulile de interacțiune sunt gerate de potențialul genetic al speciei (emisie de „feromon*" la furnici, „dans*" la albine etc). La mamiferele superioare, capacitatea de comunicare înscrisă genetic se realizează în secvențe comportamentale care fac obiectul învățării*. Sistemul de reguli este, din acel moment, gerat de grup și dobândește statutul de cod* convențional. La om, în fine, capacitatea de specie se realizează în diverse coduri convenționale cu caracter socioistoric, care fac în plus obiectul reprezentărilor* individuale: comunicarea este din acel moment gerată simultan de către grup și de către indivizi.

La anumite specii, comportamentul declanșator al episodului comunicativ nu prezintă nici o specializare aparentă: strigătul stăncuței este în primul rând o reacție condiționată* la perceperea anumitor prădători; contextul* interacțiunii (poziția animalului „pândar" și cea a congenerilor săi îndeosebi) îi conferă un statut de semnal. La alte animale, asistăm la o primă formă de specializare: parada* ghidrinului, ca și .ritualurile*" a numeroase păsări constituie transformări comportamentale care, într-un context determinat, dobândesc statutul de semnal. La om, în fine, dotate cu un statut de semnal (sau de semn*) sunt comportamentele specifice (ca producția sonoră).

Oricare ar fi gradul de structurare socială a speciei și oricare ar fi gradul de specializare al semnalului declanșator, informația* generată în episodul comunicativ are un statut dublu.

Pe de o parte, informația se poate defini ca efect comportamental al semnalului; aceasta este „valoarea* de schimb" a acestui semnal. La specia umană, de exemplu, individul care a învățat o limbă cunoaște valoarea reprezentativă medie a fiecărui semn; el cunoaște sensul* sau semnificatul*. Partea stabilă a relației semnal-sens este cea care incită observatorul neavertizat să interpreteze orice episod comunicativ potrivit schemei inspirate de R. Jakobson (1963): un emițător* dornic să transmită o reprezentare o va transforma în suite de semnale, conform regulilor codului (encodare* a mesajului*) și o va pune la dispoziția receptorului* care va efectua operația inversă de decodare*. O astfel de schema nu este valabilă decât pentru a descrie comunicarea unor anumite mamifere superioare. La cea mai mare parte dintre specii, de fapt, actul de comunicare nu implică autoreprezentarea lui: emițătorul nu dispune de mijloace cognitive care să-i permită să pună în relație declanșatorul și efectul lui și să doteze astfel pe primul cu statutul de semnal, iar pe al doilea cu statutul de sens. El nu poate, prin urmare, să aibă intenția* de a transmite pe cel de-al doilea prin intermediul primului.

Pe de altă parte, valoarea informativă a unui semnal constituie totdeauna și un efect de interacțiune; un comportament nu este semnal decât prin raporturile funcționale pe care le întreține cu contextul său. La speciile inferioare, acest efect al con-

textului este direct. La specia umană, el este mediatizat, adică organizat prin reguli de interacțiune socială* care au fost descrise, de exemplu, în termeni de reguli de folosire (L. Wittgenstein, 1953) și în termeni de ritualuri* de interacțiune (E. Goffman, 1967). Acest efect al contextului conferă semnalului valoarea sa informativă secundă sau semnificația* sa. , „ _

J.-P. Bronckart
(G. N.)

• GOFFMAN E. (1%7), *Interaction Ritual. Essays in Face-to-Face Behavior,* Doubleday, New York. Traducere (1974): *Les rites d'interaction* (trad. A. Kihm), Editions de Minuit, Paris. — JAKOBSON R. (1963), *Essais de linguistique generale. Lesfondements du langage,* Editions de Minuit, Paris. — WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations,* Basil Blackwell, Londra Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klossowski), Gallimard, Paris.

Comunicare nonverbală

Opusă comunicării* verbale, ea este concepută de multă vreme ca limbaj*, în sens strict. în această viziune, toate celelalte forme de comunicare (chiar și scrisul) sunt considerate ca secundare, derivate sau substitutive.
Teoriile contemporane ale comunicării, influențate de discipline atât de diverse ca lingvistica* enunțării*, psihologia, sociologia, antropologia*, etologia* animală etc., asigură astăzi locul cuvenit comunicării nonverbale, bazându-se pe ipoteza canalelor multiple ale comunicării umane. Comunicarea umană este concepută ca o enunțare eterogenă rezultând din combinarea de elemente vocal-acustice și vizuale, canalul acustic pierzându-și locul preponderent. Primele sunt constituite nu doar din latura verbală a limbajului, ci și din toate elementele melodice și intonative ale căror funcții expresive și estetice sunt esențiale. Secundele se clasează în semne statice (tip morfologic, găteli, îmbrăcăminte etc), cinetice lente (posturi* etc.) și, în fine, cinetice rapide (mimici* faciale, gesturi* etc). Primele două categorii participă la definirea contextului* comunicării: vârstă, sex, mediu sociocultural, dispoziție etc. Semnele cinetice ar fi și ele cotextuale*, în măsura în care ar participa la elaborarea enunțării și deci a enunțului. Tendința actuală rezervă termenul de comunicare nonverbală elementelor statice rapide: posturo-mimico-gestualitatea.

D. Peraya
(G. N.)

Comunitate terapeutică

Concept datorat lui M. Jones, din 1972, pentru a descrie o formă de socioterapie destinată unor instituții psihiatrice de adulți. Ea reclamă participarea activă a pacienților și punerea în discuție a patologiei lor. Reuniuni și întâlniri sunt favorizate, respectiv impuse de către personalul de îngrijire, iar crizele sunt folosite pentru un scop terapeutic. îngrijirea medicală comportă un aspect de tratare individuală și un aspect de readaptare socială. Un ideal comun de vindecare este întreținut și însoțit de o susținere a evoluțiilor personale, prin integrarea celor mai bolnavi în grupe de vechi pacienți care se reunesc cu sau fără un psihoterapeut. Aceste comunități sunt adesea organizate în jurul unei probleme precise: toxicomanie, obezitate, alcoolism (Alcoolici Anonimi). Ele recurg în acest caz la grupuri de confruntări terapeutice foarte directe, respectiv brutale, cu durată scurtă; în compensație, pacienții beneficiază de o întreținere materială totală. Acest demers a fost larg utilizat și popularizat si de antipsihiatrie*. „

D. Anzieu
(G. N.)

Conativă (Funcție —) -> Funcție a limbajului

Conație

In triada emoție-cogniție-conație, acest ultim termen regrupează factorii de personalitate* care privesc tendințele, în opoziție cu emoțiile ca factori de trăire și cu modulele de tratare a informației privitoare la cogniție. Această opoziție conferă conației particularitatea de a separa intenționalul sau motivaționalul de aspectele afective. în

sens clasic, conaţia este jocul tendinţelor în acţiune, echivalent al „conştiinţei mo-
tnce"_

R. Jouvent
(G. N.)

Concentrare -> Atenţie

Concept
Forma cea mai elementară a gândirii*, deosebită de formele mai elaborate, ca judecata* de exemplu. Conceptul este totuşi totdeauna o idee generală şi tocmai aceasta îl deosebeşte de imaginea mentală*, care rămâne de două ori individuală: ea este a unui subiect determinat şi reprezintă un obiect singular. Astfel, conceptul de „mamă" este împărtăşit de oricine ştie ce este o mamă şi nu trimite la nici una din ele în particular; imaginea mentală „mama mea", în schimb, nu-mi aparţine decât mie şi este cea a unicei femei care mi-a dat viaţă.
Un concept poate fi definit în două moduri. Pe de o parte, în comprehensiune*, adică dând lista tuturor trăsăturilor sale caracteristice. Se vorbeşte, astfel, de lista atributelor pe care el „o conţine în sine, pe care nu i-o poţi trunchia fără a-l distruge" (Logica de la Port-Royal). Pe de altă parte, în extensiune*, adică furnizând o colecţie sau o clasă* de obiecte în care fiecare posedă toate proprietăţile menţionate. Desigur, fiecare din obiectele evocate se bucură şi de alte proprietăţi decât cele enunţate în comprehensiunea conceptului, dar atunci ele sunt considerate ca nonpertinente. In acest sens, un concept este nu numai general, ci şi abstract. înţelegerea conceptului de „pătrat", de exemplu, constă în: a fi un patrulater, a avea laturi egale şi a avea unghiuri drepte. Extensiunea sa este instituită prin toate figurile care au aceste trei proprietăţi, abstracţie făcând de mărimea lor şi de alte eventuale aspecte. Există o relaţie dublă între comprehensiune şi extensiune. Una este circulară: pentru a abstrage proprietăţile comune tuturor pătratelor, trebuie ştiut care figuri sunt pătrate şi care nu sunt. însă o asemenea alegere reclamă cunoaşterea a ceea ce semnifică „a fi pătrat". Aceasta este raţiunea pentru care geneza conceptelor a prilejuit nu numai numeroase dezbateri filozofice, ci şi experimente psihologice foarte variate. Cealaltă relaţie este legea potrivit căreia extensiunea este în raport invers cu comprehensiunea. Aceasta înseamnă că, cu cât comprehensiunea este mai bogată, cu atât extensiunea este mai săracă, deci există mai puţine obiecte care o satisfac. Sub raport cognitiv, există mai puţine pătrate decât romburi şi mai puţine romburi decât patrulatere, chiar dacă cele trei ansambluri* sunt matematic echipotente (elementele lor pot fi puse în corespondenţă biunivocă unele cu altele). Aceasta permite să se stabilească o ierarhie între anumite concepte. Se vorbeşte astfel de gen şi specie: pătratele şi romburile sunt specii ale genului patrulater. Trebuie notat totuşi că relaţia între gen şi specie este una vicariantă, adică transpozabilă de la un nivel la altul. Rombul este specie relativ la patrulater, el este gen relativ la pătrat. Ne aflăm la izvorul unui tip fundamental de clasificare*, în fine, se poate întâmpla ca unor comprehensiuni diferite să le corespundă o aceeaşi extensiune. Aşa ar fi cazul dacă s-ar defini pătratul ca un patrulater cu diagonale perpendiculare şi bisectoare de asemenea perpendiculare.

Conceptele nu numai că servesc la organizarea cunoştinţelor şi permit raţionamentul* logic, ci ele sunt şi sursă de creativitate*. Să presupunem că într-adevăr, prin abstracţie* convenabilă de date perceptive, s-a stabilit comprehensiunea a două concepte, unul prin trăsăturile a, b, c, celălalt prin trăsăturile d, e. Fără a mai recurge la observaţie, în cazul acesta este posibilă generarea de noi concepte, precum, spre exemplu, cele de comprehensiune (a şi d), (b, c şi e) etc.

Cea mai mare parte dintre cuvinte* desemnează concepte care pot aparţine unor domenii foarte diferite unele faţă de altele : existenţe concrete (arbore), existenţe abstracte (număr), procese (şlefuire), proprietăţi (roşu), acţiuni (a alerga). De altfel, nu se întrevede cum ar fi posibilă alcă-

tuirea unei liste exhaustive în acest caz. Cu toate acestea, folosirea limbii, indispensabilă pornind de la un anumit grad de elaborare a gândirii, duce la distingerea netă între concept în sens profund (aşa cum a fost definit mai înainte) şi **noţiune.** Se întâmplă rar, într-adevăr, ca termenii unei limbi, în folosirea lor comună, să fie definiţi prin stabilirea unei liste bine determinate şi circumscrise de proprietăţi, cum sunt, de exemplu, conceptele ştiinţifice. Astfel, „masa unui corp", în uzajul curent, este o anumită cantitate de materie care nu se deosebeşte deloc de greutatea sa, iar la o anumită vârstă chiar şi de volumul său. Este vorba de o noţiune şi numai în aria unei teorii fizice, în care masa este definită ca raport între forţa la care corpul este supus şi acceleraţia sa, se poate vorbi de concept în sens strict. Această distincţie nu este lipsită de consecinţe asupra raţionamentelor, între care cele mai riguroase nu se pot face decât pe bază de concepte. Se poate considera chiar că una din diferenţele esenţiale între ştiinţele numite exacte şi ştiinţele umane ţine de faptul că primele se servesc de concepte şi celelalte de noţiuni.

J.-B. Grize
(G. N.)

Concept de sine

Reprezentare* de sine în sistemul de cunoştinţe* al individului. Această reprezentare este echivalentă cu o structură cognitivă* probabil complexă, intervenind în tratarea informaţiilor* care provin fie din mediul social al individului, fie din propriul său comportament. Ea este alcătuită dintr-un ansamblu de metacunoştinţe* funcţionale şi de cunoştinţe factuale care sunt activate prin anumite aspecte frapante ale mediului sau ale comportamentului. Conceptul de sine serveşte organizării informaţiei noi privitoare la sine. El implică reguli de inferenţă, de judecată, de encodare, de recuperare în memorie a acestor informaţii, ca şi de predicţie şi de planificare a comportamentelor viitoare.

ERSOC
(G. N.)

Conceptual

Ceea ce se raportează la concept* sau care este de ordinul conceptului.
Intr-un sens apropiat de abstract sau de teoretic, se spune despre un demers, despre o abordare, despre o atitudine care se desprinde de nivelul concret*, care îl transcende sau care îl neglijează ori îl ignoră. Se mai spune despre o construcţie elaborată prin inteligenţă*, în opoziţie cu situaţiile practice sau cu realităţile psihologice; timpul* din fizică, spaţiul* geometric sunt conceptuale, în opoziţie cu timpul trăit sau cu spaţiul corporal.
Dependenţă conceptuală: model* propoziţional de reprezentare a cunoştinţelor propus de R. C. Schank în 1975. El vizează o reprezentare a conceptelor subiacente cu enunţuri independente ale caracteristicilor proprii fiecărei limbi naturale. în acest scop, modelul specifică o reţea de interrelaţii posibile într-un ansamblu restrâns de „primitive conceptuale" *(conceptual primitives),* incluzând acte de bază, fizice, instrumentale sau mentale, stări, roluri etc.
Sistem nervos **conceptual**: în lucrarea sa din 1938, *The Behavior of Organisms,* B. F. Skinner sugera că iniţialele *CNS* ar putea fi decodate prin *Conceptual* mai degrabă decât *Central Nervous System,* maşinăria nervoasă invocată pentru a explica comportamentul fiind în mod frecvent o construcţie inferată, în aşteptarea legitimă a unei explorări directe de către neuropsiholog (Skinner dădea exemplul sinapsei ale cărei structură şi funcţionare erau încă slab cunoscute), dar uneori elaborată cu complezenţă şi menţinută la acest nivel în teoriile psihologice (v. Câmp conceptual).

M. Richelle
(G. N.)

Conceptualizare

Termen destul de puţin frecvent ca utilizare şi care pare a fi fost introdus către anii 1950 de D. Lagache. Aici el va fi înţeles ca un proces şi ca un rezultat, în acelaşi timp.
In calitate de proces, conceptualizarea desemnează acel demers al inteligenţei* care,

după J. Piaget (1947), trece printr-o serie de etape în care nici una nu prelungește pur și simplu pe cea precedentă, ci o integrează într-o construcție mai elaborată și îndeosebi mai echilibrată. Este vorba, în ordine: de percepții* primare care se află la baza activităților perceptive; de activități senzorio-motorii; de reprezentări* preoperatorii care conduc la operații concrete*; de structuri formale*. Ne aflăm în prezența unei filiații de structuri* din ce în ce mai generale și abstracte,

în calitate de rezultat, conceptualizarea se prezintă ca un sistem organizat de concepte* al cărei echivalent practic este constituit din scheme* senzorio-motorii. Acestea sunt, desigur, încă de pe acum de natură a se aplica la ansambluri de situații analoage între ele, dar ele încă nu au în vedere decât succesul acțiunii. Ceea ce s-ar putea numi scheme* conceptuale, ca atare, sunt independente de cutare sau cutare acțiune particulară și tind deci către o cunoaștere* pentru ea însăși. Rezultă că astfel de scheme sunt total independente de orice circumstanțe, atât spațiale, cât și temporale, și că ele relevă în întregime metode combinatorice.

Se poate spune, în fine, despre conceptualizare că este o atitudine de gândire de ordin secund. Nu mai este vorba de a organiza acțiuni, respectiv operații interiorizate, ci, printr-un act propriu-zis reflexiv, de a înțelege sistemele globale pe care le constituie aceste acțiuni.

J.-B. Grize
(G. N.)

• PIAGET J. (1947), *La psychologie de l'intelligence,* A. Colin, Paris.

Concret

Care se raportează la obiecte sau fenomene reale, sensibile. Se spune, în psihologie, prin opoziție cu **abstract** sau cu **formal,** despre o atitudine*, despre un act de inteligență*, despre un demers orientat spre real și practic. Opoziția face trimitere la diferențe interindividuale, când raportate la forme tipologice, când etalate între două extreme de-a lungul unui *continuum**. Ea poate trimite, de asemenea, la diferențe între etapele dezvoltării*, ca în teoria lui Piaget, potrivit căreia copilul parcurge stadii* în care capacitățile cognitive* rămân dependente de concret înainte de a accede la nivelul strict simbolic* sau formal,

în situațiile* experimentale sau de test*, se vorbește de probe concrete atunci când materialul prezentat subiectului este constituit din obiecte, eventual de manipulat, în contrast cu date verbale sau logico-formale.

în lingvistică, unitățile lexicale concrete sunt cele care se referă la obiecte sau fenomene reale și sensibile, în opoziție cu cele care se referă la calități sau entități abstracte, sau la relații. Termenii concreți, cu excepția numelor proprii, nu sunt mai puțin conceptuali* (v. Operație concretă).

M. Richelle
(G. N.)

Condamnare

Pedeapsă aplicată unui individ recunoscut ca vinovat, printr-o jurisdicție de judecare, după ce culpabilitatea* sa legală a fost probată. Autorul unui comportament socialmente reprobabil este respins de cei apropiați, care pot face cunoscută excluderea sa prin gesturi manifeste, ca cel de a interzice accesul la domiciliul lor (ușă condamnată).

J. Selosse
(G. N.)

Condensare

Descrisă, în primul rând, de S. Freud ca una dintre operațiile esențiale prin care se realizează „travaliul visului", condensarea va deveni unul din modurile caracteristice ale funcționării gândirii inconștiente. Mecanismele de condensare se regăsesc în lapsus*, uitarea* unor cuvinte, vorbele de spirit*, simptome* în general, de fapt, în toate formațiunile numite de „compromis". Insă tocmai în legătură cu visul, care, pentru S. Freud, atestă cel mai bine legi determinative ale proceselor inconștiente, condensarea a fost pusă în evidență: pe o

reprezentare unică, vin să se adauge diferitele energii care se deplasează de-a lungul lanțurilor asociative. De unde și forța anumitor imagini ale visului care atestă o investiție importantă. Condensarea este reperabilă, de exemplu, în formarea unui personaj compozit, a unei teme sau unui obiect care constituie un punct nodal, o răspântie a mai multor lanțuri asociative. Lingvistul R. J. Jakobson și, în urma sa, J. Lacan au pus în relație mecanismele retorice ale metaforei* și ale metonimiei*. Condensarea ar funcționa ca o metaforă în măsura în care ea ar lega doi semnificând printr-un sens latent într-o concentrare de intensități. Și în una, și în cealaltă, un element ar fi totdeauna pus în locul altuia și o verigă a lanțului asociativ ar fi absentă.

A. Braconnier
(G. N.)

Condiționare
Procedură de învățare*, descrisă inițial de I. Pavlov încă din 1902, în care un stimul numit condiționat* (de ex., sonerie) asociat cu un stimul necondiționat* (hrană) provoacă un răspuns condiționat similar răspunsului necondiționat (salivare). Mecanism de învățare asociativă pus în evidență prin această procedură. Termenul a fost apoi aplicat la o procedură sensibil diferită, în care un comportament ca parcurgerea unui labirint sau deschiderea unei ușițe (cutie cu problemă) este sancționat printr-o întărire alimentară: se vorbește atunci de condiționare sau, mai curent, de învățare instrumentală*. B. F. Skinner (1938) a simplificat această procedură punând la punct un dispozitiv în care animalul acționează un levier-răspuns* și primește o rație de hrană. Acestei situații i se aplică termenii de **condiționare operantă,** sau **de tip II,** pe care Skinner o deosebește de **condiționarea** pav **loviană. responsivă** sau **de tip I.**

Cele două tipuri sunt clar deosebite în planul procedurilor: răspunsul este declanșat de stimulul condiționat în tipul I, el este emis de subiect în tipul **n**; prezentarea stimulului necondiționat (întărirea) în tipul I depinde de experimentator, ea depinde de răspunsul subiectului în tipul II; răspunsul, la început necondiționat, apoi condiționat, în tipul I este legat de stimulul necondiționat printr-o conexiune permanentă, psihologică, în timp ce răspunsul și întărirea condiționării operante întrețin o legătură arbitrară. în prezența acestor diferențe, s-a putut pune întrebarea dacă utilizarea aceluiași termen — condiționare — nu ar sugera o asemănare înșelătoare. Distincția, dincolo de procedurile de laborator, de mecanismele aflate în joc, a făcut obiectul unor dezbateri teoretice încă deschise. Potrivit școlilor și, neîndoielnic, faptelor pe care s-a pus accentul, în cele două tipuri de condiționare se vor vedea două mecanisme de învățare cât se poate de distincte, două mecanisme strâns articulate unul cu altul, sau dimpotrivă, unul și același mecanism aprehendat în manieră diferită.

Concepțiile diferă în privința condiționării sau condiționărilor în ansamblul mecanismelor de învățare, unii acordându-le un loc central, chiar exclusiv, alții nevăzând în acestea decât un nivel între altele, superior obișnuirii*, dar mai puțin elaborat decât învățarea perceptivă* sau învățarea simbolică. Ele diferă, de asemenea, în privința factorilor cruciali în condiționare: contiguitate*, relație cu stimulul necondiționat sau cu întărirea, sau, ca în teoriile cognitiviste*, abstracție și reprezentare* ale regularităților mediului.

Condiționare senzorio-senzorială sau **precondiționare senzorială**: condiționare care apare la un stimul (S^1) asociat în prealabil cu un stimul condiționat (S^2), înainte de asocierea acestuia din urmă cu stimulul necondiționat. S' nu a fost deci asociat cu stimulul necondiționat, nici direct, nici indirect prin asocierea sa cu S^2, întrucât aceasta este anterioară condiționării lui S^2.

Condiționare de gradul (sau ordinul) al doilea: condiționare obținută la un stimul asociat cu alt stimul prealabil condiționat. O condiționare de ordinul **al treilea** implică

o condiționare la un stimul condiționat de gradul al doilea.

Condiționare inversă sau **retrogradă:** condiționare în care stimulul condiționat, în loc de a preceda stimulul necondiționat sau de a surveni simultan, cum este regula, este prezentat ulterior. Această condiționare este foarte dificilă, dacă nu imposibil de stabilit.

Condiționare întârziată: condiționare în care stimulul condiționat, în loc să fie prezentat cu puțin timp (0,5 la 1 s) înaintea stimulului necondiționat, precedă pe acesta din urmă cu un interval mai lung (eventual de ordinul minutelor), prelungindu-se până la prezentarea stimulului necondiționat. Răspunsul condiționat, care se produce în primul rând de la debutul stimulului condiționat, apare, pe parcursul încercărilor, numai la apropierea sfârșitului intervalului.

Condiționare de urmă: condiționare întârziată în care stimulul condiționat, în loc să se prelungească până la prezentarea stimulului necondiționat, este întrerupt, un timp gol separându-1 de stimulul necondiționat. Răspunsul condiționat survine la apropierea sfârșitului acestui interval vid.

Condiționare interoceptivă: condiționare în care stimulul condiționat se referă la sensibilitatea interoceptivă*.

Condiționare semantică*: condiționare în care se substituie stimulului condiționat fizic un stimul verbal care îl desemnează, ori invers, sau și în care se substituie unui stimul verbal condiționat un alt stimul verbal apropiat semantic sau fonetic (v. Al doilea sistem de semnalizare).

Condiționare de sustragere, de evitare: (v. Sustragere, Evitare). ,, „. , ,,

M. Richelle
(G. N.)

• PAVLOV I. P. (1928), *Lectures on Conditioned Reflexes* (trad. din rusă de H. W. Gantt), International Publications, New York. — SKINNER B. F. (1938), *The Behavior ofOrganisms,* Appleton Century Crofts, New York.

Condiționare alfa -* Sensibilizare

Condiționare pozitivă controlată -»Comportamentală (Terapie —)

Condiționat

Se spune despre un stimul* care a fost supus unei asocieri cu un stimul necondiționat* sau despre răspunsul* care rezultă din această condiționare*. în procedura* pavloviană, stimulul condiționat (sau **condițional)** este inițial un stimul neutru* care, prin asocierea cu un stimul necondiționat, declanșează un răspuns similar celui necondiționat, numit răspuns, reacție* (sau reflex*) condiționat,

în terminologia condiționării operante*, se spune despre răspunsul care este urmat de o consecință* întăritoare, potrivită pentru a crește probabilitatea de apariție a acestuia.

Evitare condiționată: procedură de evitare* în care stimulul aversiv* este precedat de un semnal având valoare de stimul condiționat și în timpul căreia răspunsul de evitare permite subiectului să se sustragă anticipativ stimulului aversiv.

Inhibiție condiționată: la **I.** Pavlov, inhibiție* a reacției condiționate obținută asociind la stimulul condiționat un alt stimul, această combinație nefiind întărită niciodată. Stimulul condiționat prezentat singur își păstrează proprietatea de a declanșa răspunsul condiționat, ceea ce distinge inhibiția condiționată de stingere*.

M. Richelle
(G. N.)

Conductanță

Polarizarea* membranei plasmice poate fi schimbată ca răspuns la diverse evenimente de origine extra- sau intracelulară modificând permeabilitatea membranei la ioni de sodiu (Na^+), potasiu (K^+), calciu (Ca^{++}), clor (CI"). Din transferul intermembranar al unui tip de ion rezultă un curent electric de intensitate invers proporțională cu rezistența electrică a membranei față de acest curent. Conductanță transmembranară pentru acest ion este inversul rezistenței în discuție, exprimat în Siemens: un Siemens corespunde unei conductanțe

care ar fi responsabilă de un curent de 1 amper pentru o diferență de potențial de 1 volt. Aceste variate conductanțe sunt datorate existenței canalelor ionice intra-membranare. Aceste canale (și conductanțele corespunzătoare) pot, după caz, să fie activate de un mediator* chimic (joncțiune neuromusculară), sau de potențialul* de membrană însuși (conductanțe Na^+ și K^+ ale potențialului de acțiune), uneori ambele (conductanțele Ca^+ aflându-se pe terminațiile presinaptice). .„ .„ ,.

M. Mouhns

(L. C. L.)

Conducție —> Neurotransmisie

Conduită

Termen utilizat îndeosebi în Franța: unii clinicieni au avut de ce regreta că folosirea lui nu este mai răspândită și că i se preferă, ca în engleză, cuvântul comportament* *(behavior).*

Conduita a fost inițial definită de P. Janet: „faptul psihologic este conduita ființei, conduită exterioară și nu interioară. Este ansamblul mișcărilor, acțiunilor, vorbelor, a tot ceea ce ea poate face, ceea ce este exterior perceptibil, ceea ce reiese din organismul său, ceea ce atinge obiectele exterioare" (1929, p. 135). însă există, de asemenea, conduite interne, precum „conștientizarea" sau priza de conștiință*, care este o perfecționare a conduitei. în timp ce, în primul caz, avem de a face cu o psihologie obiectivă comparabilă cu cea a comportamentului*, în al doilea caz, accedem la viața spiritului*, la domeniul sentimentelor*: credința*, dragostea*, limbajul* sunt operații psihologice prin care ne construim personalitatea* în negocierea cu altul. Am trecut de la conduitele corporale la conduitele sociale; această schimbare este fructul gândirii*, care este o manieră de a pregăti acțiunea, ferită de privirile indiscrete. Chiar dacă nu știm bine în ce constă ea, evoluția personalității este o mărturie în acest sens. Pentru D. Lagache, „conduita (sau comportamentul) este ansamblul operațiilor, materiale sau simbolice, prin care un organism în situație tinde să-și realizeze posibilitățile și să reducă tensiunile care-i amenință unitatea și îl motivează. Expresia « ansamblu de operații » nu exclude nici o reacție sau răspuns al organismului și implică în plus faptul că aceste reacții sau răspunsuri formează o totalitate structurată" (1951, p. 310). Astfel, conștiința* însăși nu poate fi biologic înțeleasă decât ca o conduită sau o calitate de conduită. Noi nu o atingem decât în și prin conduite. Reducția fizică a comportamentului ar desfigura psihologia, căci conduita este un emergent original. „Sensul" său este ceea ce constituie integrarea* unei motivații*; în general, acesta nu este univoc și nu este decât parțial conștient. De aceea psihologia conduitelor inspiră mai mult pe clinicieni decât pe experimentaliști; este foarte greu de controlat toate variabilele unei situații și, mai mult, viața noastră afectivă, îndeosebi în momentele cele mai fecunde sau mai dramatice, poate cele mai semnificative, nu este deloc accesibilă în laborator. însă, pentru D. Widlocher, „organizarea personalității nu are ca obiect realități misterioase. Conduitele copilului sunt cele care se organizează în sisteme funcționale... Prin conduite, trebuie înțelese cele care se exteriorizează în acțiune, dar și cele care sunt interiorizate în formă de fantasme sau sub forma raporturilor intrasubiective dintre diversele tendințe ale aparatului psihic" (1973, p. 392).

R. Doron și C. Prevost

(G. N.)

• JANET P. (1929), *Vevolution psychologique de lapersonnalite,* Chahine, Paris. —LAGACHE D. (1951), „La psychologie: conduite, personnalite, gioupe", în *Somme de medecine contemporaine,* edit. Med. —WIDLOCHER D. (1973), „Le developpement de la personnalite. Point de vue psychanalytique", în H. Gratiot-Alphandery și R. Zazzo (Eds.), *Trăite de Psychologie de lenfant* (V), PUF, Paris.

Conduită de ajutor —> Prosocial (Comportament —)

Conduită de risc

Aceasta se referă la conduitele* de încercare susceptibile de a antrena efecte

periculoase pentru autorul și anturajul lor. Ele se situează la interfața cunoscutului și necunoscutului, a ceea ce este permis și interzis și permit, opunându-se normelor și transgresând regulile, dar îndeosebi grație depășirii de sine, să se aprecieze semnificația limitelor sociale și individuale. Prin reacțiile interne și externe pe care le suscită, ele antrenează mecanisme de reglare sau de deviere variabile potrivit caracteristicilor subiecților, cele ale mediului și pozițiilor lor sociale. In psihologia cognitivă, estimarea și acceptarea unei probabilități de apariție a unui risc se înscriu în aprecierea și rezolvarea de probleme multifactoriale, organizate în jurul unei paradigme cost/beneficiu. Nivelul intelectual și experiența intervin în estimarea unei alegeri sau a unei decizii. In psihologia clinică*, observația revelează importanța mecanismelor necontrolate de negare, de sublimare, de fascinație, de autopedepsire, de eșec, de sfidare care pot conduce la subevaluarea pericolului unui comportament etalat și care pot revela anumite orientări existențiale la subiecți numiți „de risc". Psihologia socială* arată interes pentru situațiile naturale și circumstanțele care suscită sau antrenează conduite de risc elevate, modificând influența anumitor factori psihici și sociali (catastrofă, panică, salvare, dar și succes și victorie). Unele modele experimentale țin seama, printre altele, de probabilitatea întâmplării și de natura evenimentului așteptat, de creșterea nivelului de estimare a riscului în momentul deciziilor colective, ca și de variațiile asumării de risc pentru sine și pentru altul.

J. Sellose
(G. N.)

Conector

împrumutat de semantică* din logica prepozițională, acest termen permite desemnarea, independent de natura sa gramaticală, a oricărui coordonant, subordonam sau adverb care exprimă o relație binară între două conținuturi propoziționale sau două enunțuri. Cei mai bine descriși sunt conectorii argumentativi („dar", „deci", „căci", „deoarece") și cei parafrastici („adică"). O împrejurare de conector poate fi de resortul a două fenomene de rang diferit : conexiune intrapropozițională („se spune că el este frumos, dar bestie") sau trimitere extraenunțiativă la un „termen stângaci" implicit* („doar dacă"). Conectorii apar în aceasta ca niște cazuri particulare de anaforice (v. Anaforă).

A. Berrendonner
(L. C. L.)

Conexionism

Sub acest termen sunt desemnate diferite curente de cercetare, mai curând decât teorii, având drept obiectiv o modelare* a structurii și o simulare* a funcționării sistemelor cognitive, inspirate din organizarea anatomofuncțională a rețelelor* neuronale. Moștenitor al primelor modele cibernetice* (și în special al perceptronului* lui D. Rosenblatt) ale căror rețele de neuroni formali* aveau deja proprietățile logice minimale ale unui sistem cognitiv, conexionismul, după o eclipsă de un deceniu (datorată în esență unui articol al lui M. Minsky și S. Pappert, 1969), cunoaște de la începutul anilor 1980 o dezvoltare rapidă, stimulată prin utilizarea de instrumente matematice adaptate și prin dezvoltarea de mijloace informatice puternice.

Arhitectura sistemelor cognitive este, în modelele conexioniste, concepută ca o rețea omogenă de unități izomorfe — automatele* sau neuronii formali, identic interconectați. Unitatea este un element simplu a cărui stare funcțională internă poate avea două niveluri (de ex., activ sau inactiv) potrivit unei funcții de limită și depinde de suma influențelor pozitive sau activatoare și negative sau inhibitoare, transmise de celelalte unități. Această circulație de informații* în rețea este asigurată de conexiuni* între unități și va depinde de ponderea (sau ponderea sinaptică, prin analogie cu transmiterea intemeuronală) atribuită fiecărei conexiuni. Se disting în structura rețelei un strat de unități de intrare, accesibile intervențiilor exterioare, și un strat de unități de ieșire la care se poate, de ase-

menea, accede, eventual separate prin unul sau mai multe straturi intermediare sau disimulate.

în versiunea cea mai clasică a unui model conexionist, rețeaua este stimulată activând diferențiat unitățile sale de intrare, *pattern* de activări* care constituie o reprezentare* a stimulului. Aceste activări ale unităților de intrare se propagă interacționând în conexiunile rețelei până la emergența unui *pattern* stabil de activări ale unităților de ieșire, care constituie răspunsul rețelei. Modul de funcționare a unei rețele de acest tip, în care circulația informațiilor este unidirecțională (de la intrare la ieșire), poate fi complicat prin prezența unor verigi interne care permit vehicularea informațiilor. Proprietățile funcționale esențiale ale modelelor conexioniste rezultă din paralelismul operațiilor de tratare, din implicarea globală (funcție distribuită*) și nu locală a elementelor rețelei și din capacitatea de autoorganizare* a acesteia, făcând-o aptă să învețe (P. Smolensky, 1988).

Demersul conexionist se bazează pe ipoteza că astfel de rețele permit, ca urmare a unei adaptări sau autoadaptări a ponderilor sinaptice ale conexiunilor, simularea funcțiilor cognitive și deschiderea, astfel, a unei căi de a explica cogniția*. In cursul anilor 1980, această abordare a cunoscut succese incontestabile în domeniile proceselor mnezice, recunoașterii formelor*, tratării lingvistice, învățării și controlului motricitatii* (J. L. McClelland și D. E. Rummelhart, 1986). Deși ia ca model de bază al sistemelor cognitive organizarea neuronală, curentul conexionist se prezintă înainte de toate ca deschizând o perspectivă diferită a cognitivismului*; el împărtășește cu acesta noțiunea de reprezentare, dar se distinge în mod esențial de el prin excluderea unui nivel simbolic al acestor reprezentări (J. A. Fodor și Z. W. Pylyshyn, 1988). Dezbaterea teoretică stârnită de acest nou val conexionist în sânul științelor cognitive* rămâne larg deschisă.

J. Requin
(L. C. L.)

• FODOR J. A. și PYLYSHYN Z. W. (1988), „Connectionism and Cognitive Architecture: a Criticai Analysis", *Cognition, 28,* 3-71. — MCCLELLAND J. L. și RUMMELHART D. E. (1986), *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition* (2 voi.), MIT Press, Cambridge. — MINSKY M. și PAPPERT S. (1969), *Perceptrons,* MIT Press, Cambridge. — SMOLENSKY P. (1988), „On the Propper Treatraent of Connectionism", *Behavioral and Brain Sciences, II,* 1-74.

Conexiune

Derivat din adjectivul conex (ce implică raporturi de dependență sau de similitudine între obiecte sau idei), substantivul conexiune introduce, în folosirea sa curentă, o nuanță dinamică, făcând referire la relațiile structurale și/sau funcționale care unesc două obiecte concrete sau două entități abstracte. El a dobândit, în vocabularul psihologiei, o conotație mai precisă implicând noțiunea de transmitere de informații*, în neuroanatomie, el este utilizat pentru a desemna relațiile între diferitele subansambluri ale sistemului nervos*: în plan macroscopic, este vorba de fascicule de fibre nervoase (sau nervi, sau căi nervoase) care leagă structuri definite prin anatomia sau citologia lor; în plan microscopic, este vorba de relațiile de contiguitate (sau sinapse*) care asigură transmiterea potențialelor de acțiune* între celulele nervoase, sau neuroni* la nivel de soma, axon sau dendrite.

Prin extensie analogică, noțiunea de conexiune este utilizată în domeniul științelor cognitive* pentru a desemna relațiile între elementele unui sistem de tratare; ea este, printre altele, la originea denumirii conexionism* dată curentelor de cercetare care au drept obiectiv o modelare* a sistemelor cognitive care joacă un rol în conectivitatea între elementele sau neuronii formali* ai unei rețele*, în funcționarea acesteia.

, _
/. Requin
(L. C. L.)

Confabulantă (Parafrenie —) -> Parafrenie

Confabulație -> Fabulație

Configurație

Ansamblu organizat de date perceptive, aprehendat astfel prin mijlocirea contururilor sau trăsăturilor sale esențiale; termenul redă destul de bine pe cel german *Gestalt*,* în ciuda preferinței pentru (buna) formă* sau figură*. într-o manieră generală, ansamblu structurat, impunându-se ca atare în momentul sesizării datelor, fie ele altele decât perceptive. Termenul ar fi o traducere acceptabilă a englezescului *pattern** dacă acesta din urmă n-ar fi intrat în uzajul științific francez (și nu numai — n. t.). Se va vorbi tot atât de bine de configurație de cuvânt cu privire la înțelegerea aiurii generale a unui cuvânt scris prezentat în viziune tahistoscopică*, nedescifrată, ca și de configurație de răspuns cu privire la ansamblul postural și motric constituind o conduită definită la animal.

M. Richelle
(G. N.)

Conflict abordare-evitare -» Abordare

Conflict cognitiv

Stare în care se află un subiect oscilând între două concepte*, două reguli* sau moduri de rezolvare discordante ori incompatibile pentru una și aceeași problemă*. Școala de la Geneva consideră conflictul cognitiv ca un element motric al dezvoltării* copilului. După J. Piaget, orice structură nouă integrează coordonându-le scheme* de asimilare* anterioare. Aceste coordonări pot ajunge la dezechilibre resimțite de subiecți drept conflicte sau contradicții*. Conflictul este înainte de toate perturbator (cu posibilități de regresii* momentane sau încercări de compromis parțiale). Deplasarea conflictului se produce mai mult sau mai puțin rapid dacă o nouă acomodare* compensatorie între scheme este accesibilă subiectului. Noțiunea de conflict cognitiv revelează diferențele între o teorie a achiziției* bazată pe procesele dinamice subiacente construcțiilor cognitive și teoriile clasice ale învățării*.

/. Dolz
(G. N.)

Conflict intercultural

Puse în evidență inițial de etnologi și criminologi, conflictele de culturi atestă divergențe de coduri, de credințe, de valori legate de interacțiunile între grupuri diferite. Ele pot face loc emergenței de subculturi*; pot genera presiuni de izolare sau asimilare din partea grupurilor culturale majoritare, dar și strategii de înfruntare și negociere din partea grupurilor minoritare pentru recunoașterea identității lor specifice. Patologia tulburărilor asociate cu aculturația* este tratată de etnopsihiatrie*.

/. Sellose
(G. N.)

Conflict perceptiv

Situație de ambiguitate în captarea de informații* perceptive legată de prezența, în datele percepute, a unor indici contradictorii. Astfel, repere trucate de adâncime și de mărime ale obiectelor perturbă mecanismele obișnuite ale constanței* de mărime. Un alt exemplu de conflict perceptiv este oferit prin **rivalitatea binoculară,** în care două scene diferite sunt prezentate simultan fiecărui ochi, în viziune dihoptică*, conflictul rezolvându-se eventual prin perceperea exclusivă a uneia dintre ele, datorită factorilor de familiaritate, de motivație, de atracție etc. , „

M. Richelle
(G. N.)

Conflict psihic

Expresie a lui S. Freud, concomitentă cu descoperirea psihanalizei între anii 1895 și 1898 și din care a făcut noțiunea centrală pentru înțelegerea viselor* și nevrozelor*. Este vorba de conflicte intrapsihice care pot fi asociate cu conflicte intersubiective sau intergrupale, însă S. Freud a studiat puțin pe acestea din urmă. Anumite conflicte intrapsihice sunt conștiente (conflicte între o datorie și o dorință, conflicte între două dorințe contrare, conflicte între o dorință și imposibilitatea concretă a realizării ei) și sunt însoțite de angoasă*. Pentru S. Freud, conflictele conștiente (dar și simptomele nevrotice, trăsăturile de caracter*, nu în mod necesar trăite ca fiind

conflictuale și angoasante) derivă din conflicte inconștiente a căror expresie mai mult sau mai puțin deghizată sunt și care, prin activitatea psihică, sunt transformate în formațiuni de compromis*. Fiecare psihonevroză tinde să se organizeze în jurul unui conflict specific: istericul* se apără prin refularea* dorinței insațiabile de a fi iubit; obsedatul* se apără prin deplasarea* unei uri chinuitoare; paranoicul* se apără prin proiecția* de dorințe homosexuale intolerabile etc. Stadiile dezvoltării psihosexuale sunt egal marcate prin conflicte specifice: în stadiul oral*, aviditatea se descompune în identificarea* cu obiectul iubit și încorporat; în stadiul anal*, sadismul* este întors spre sine și/sau în contrariul său; în stadiul falic-narcisic*, fantasma* de a fi falusul atotputernic este dezmințită prin angoasa de castrare*. Conflictul poate rămâne localizat într-o parte a psihismului. Criza* apare odată cu tendința de a-l cuprinde în întregime: de exemplu, criza adolescenței, criza mediului de viață, criza de trecere la bătrânețe. Din punct de vedere dinamic, conflictul opune unei dorințe*, care devine atunci inconștientă, un mecanism de apărare*, el însuși inconștient Din punct de vedere psihogenetic, apar noi conflicte odată cu vârsta și evoluția persoanei și pot fi întărite sau ocolite de conflicte anterioare. Din punct de vedere economic, destinul oricărui conflict psihic se sprijină pe opoziția cantitativă a pulsiunilor de autoconservare* și a pulsiunilor sexuale* și pe cea a pulsiunilor de viață* și a pulsiunilor de moarte*, ca și pe respectiva lor declanșare. Din punct de vedere topic*, este locul să distingem conflictele între instanțe* (conflicte nevrotice ale eu/ego*-ului cu sinele* și supraeul*; conflict psihotic între eu și realitate, reformulat de W. R. Bion ca un conflict între percepția realității și detestarea realității) și conflictele interne la nivelul fiecărei instanțe (conflict între Eros* și Thanatos în sine; conflict între identificările masculine și feminine în eu (ego); conflicte între supraeu, idealul eului* și eul ideal*). Un ultim tip de conflict, triunghiular de această dată, constituie nucleul nevrozelor, educației și culturii. Este conflictul oedipian, în care două dorințe complementare, una paricidă, cealaltă incestuoasă împotriva părinților, se ciocnesc de o interdicție*, în mod normal structurantă.

In afara curei psihanalitice, testele proiective* permit o anumită investigație a conflictelor inconștiente.

D. Anzieu
(G. N.)

Conflict social

Situațiile de interacțiune caracterizate prin divergențe de interese, competiții de putere și antagonisme de scopuri generează conflicte. Atunci când conflictul privește structuri și organizații și opune grupuri sau categorii de actori sociali, și, în aceeași măsură, când el divizează indivizi în grupuri sau instituții, sau când indivizii între ei împiedică exercitarea rolurilor și statutelor lor punând problema ierarhiei și poziției lor, conflictul este numit social. Un conflict social exprimă deci o multitudine de conflicte care se suprapun în diverse sectoare de interacțiuni categoriale, grupale sau individuale. Intensitatea conflictului crește în funcție de raportul de forță între grupuri de presiune, interese apărate și puteri implicate. Violența apare atunci când rivalitatea și obiectivele adversarilor par ireconciliabile sau când negocierea nu ajunge la un compromis provizoriu care atenuează fricțiunile legate de raporturile adverse. Conflictul social deține o funcție structurantă în jocul interacțiunilor (G. Simmel) și în organizarea câmpului relațiilor între indivizi și grupuri. El implică reconfigurarea elementelor antagoniste și căutarea unui regulament, eventual făcând apel la un al treilea mediator. Orice conflict social ajunge la o redistribuire a forțelor și a tensiunilor, modificate prin coalițiile și alianțele strategice care permit rezolvarea sa.

J. Selosse
(G. N.)

Conformism

Considerat de unii ca o modalitate de influență socială* pentru același motiv ca

în cazul normalizării şi inovării, conformismul desemnează acceptarea de către individ a punctului de vedere al majorităţii, acceptare care poate fi publică (sumisiune) sau privată (interiorizare). Studierea fenomenului a fost marcată prin experimentul *princeps* al lui S. Asch, în 1951, care a arătat cum unii indivizi pot fi determinaţi sub presiunea unei majorităţi unanime să adopte judecăţi contrare evidenţei perceptive.
Conformismul, care trebuie deosebit de ascultarea (supunerea faţă de autoritate) descrisă de S. Milgram, se poate explica, după M. Deutsch şi H.-B. Gerard, în termeni cognitivi (influenţă informaţională răspunzând dorinţei de a avea o percepţie exactă a realităţii) sau motivaţionali (influenţă normativă legată de nevoia de conformare faţă de aşteptările grupului).

F. Askevis-Leherpeux
(G. N.)

Conformitate
Formă de influenţă socială care caracterizează comportamentul unui individ sau al unui subgrup, aşa cum este acesta determinat prin regula sau presiunea unui grup sau a unei autorităţi. Ea ajunge să pună de acord opiniile indivizilor cu cele ale grupului sau autorităţii fie prin supunere exterioară, instrumentală sau cognitivă, fie prin adeziune la norma colectivă. Conformitatea traduce simultan echilibrul unei structuri, uniformizarea atitudinilor şi influenţa normativă a grupului. Conformitatea unui subiect în sânul unui grup depinde de atracţia exersată şi de locul care îi este acordat; teama de respingere biruie atracţia.

J. Selosse
(G. N.)

Confuzie mentală
Dezorganizare a activităţilor mentale, cu instalare în general acută, consecutivă de obicei fie unei perturbări cerebrale globale (encefalopatie toxică sau metabolică, de ex.), fie unei leziuni cerebrale având o repercusiune funcţională generală (leziune a trunchiului cerebral, de ex.).
Absenţa posibilă, însă rară, a tulburării cerebrale face să se califice confuzia mentală ca primitivă. Psihopatologic, confuzia mentală este adesea interpretată ca o tulburare de conştiinţă*, trimiţând astfel la o perturbare care afectează raporturile subiectului cu realitatea şi cu propria istorie; această disoluţie a conştiinţei ar fi atunci la originea producţiilor delirante, cel mai adesea onirice (confuzo-onirice), astfel încât confuzia mentală poate fi considerată ca un model de psihoză* acută. O altă descifrare a confuziei mentale interpretează tulburarea ca rezultând dintr-o dezordine atenţională izolată sau înscriindu-se în contextul tulburării vigilenţei (obnubilare). Această dezordine afectează ansamblul activităţilor cognitive şi în special activităţile perceptive şi mnezice la începutul unei dezorientări temporo-spaţiale constante. Dezadaptarea comportamentală se poate traduce printr-o agitaţie majoră. Trăirea emoţională este marcată de angoasă, accentuată prin intruziunea posibilă a iluziilor şi halucinaţiilor senzoriale, justificând termenul de *delirium*.

J.-L. Signoret
(G. N.)

Confuzo-oniric -* Confuzie mentală

Congruenţă
Concordanţă aşteptată între evenimente simultane sau succesive, pe baza unei regularităţi naturale sau convenţionale. Intr-o situaţie experimentală de timp de reacţie* în alegere, se vorbeşte de congruenţă între stimul* şi răspuns* dacă stimulul care impune subiectului să producă un răspuns lateralizat la stânga sau la dreapta apare de partea corespunzătoare. In efectul Stroop*, noncongruenţa între numele unei culori şi culoarea cernelii cu care el este scris provoacă o interferenţă*. Congruenţa poate, de asemenea, să se refere la desfăşurarea unei structuri temporale, cum este o melodie sau finisarea unei fraze.

M. Richelle
(G. N.)

Congruenţă mnezică -> Dependenţă de stare

Conotație
în accepțiunea cea mai curentă, desemnează, în semantică*, efecte de sens* „secunde" (valori adiționale, periferice, marginale, cel mai adesea implicite*) în raport cu nucleul stabilizat (seme* inerente) care constituie denotația*. Această relație ierarhică interesează mai puțin decât jocul celor două sisteme, denotația nefiind, în oarecare măsură, decât „ultima dintre conotații". Conotația trimite la uzajul discursiv (seme* aferente) al limbajului*; ea este unul din semnele eterogenității sale constitutive (semn dialogic* cu alte întrebuințări, memorie* intertextuală). , ., - ,

J.-M. Adam
(G. N.)

Conotație pozitivă
Modalitate terapeutică luată în considerație de școala de terapie familială sistemică* și care consistă în a admite toate comportamentele familiei ca tranzacții tinzând la întărirea coeziunii grupului (homeostazie*). M. Selvini-Palazzoli, în 1975, a pus la punct această tehnică pentru tratarea familiei de schizofrenici. Ea se bazează pe ipoteza unei homeostazii precare resimțite de familia în criză, homeostazia trebuind să fie confirmată și întărită de către terapeuți, cu scopul ca evoluția să fie posibilă. '

ARuff ot*
(G. N.)

Consecințe ale comportamentului
Noțiunea de consecințe ale comportamentului are un loc central în teoria lui B. F. Skinner: comportamentele apar și se mențin în funcție de consecințele lor, pozitive sau negative, în cursul istoriei individuale. Ideeaîși găsește originea în legea efectului*, însă ea face obiectul unei elaborări mai complexe din partea teoreticianului comportamentului operant*. După ce i-a explorat în plan empiric manifestările în contingențele* și programele* de întărire*, Skinner a dezvoltat analogia între mecanismele implicate în evoluția biologică și relația de consecință între răspuns și întărire, care joacă un rol selectiv comparabil cu cel al presiunii mediului în evoluție. El a subliniat distincția între consecințele în care subiectul își realizează direct experiența (comportament modelat de contingențe) și cele în care instrumentarul verbal, descriindu-le, permite luarea lor în considerație anticipativ (comportament controlat prin reguli). Pe de altă parte, el a ridicat problema crucială pentru viitorul speciei umane privind consecințele pe termen lung ale comportamentelor actuale ale individului, în care acesta din urmă nu-și poate realiza experiența (probleme de poluare, de explozie demografică etc). , ,,

M. Richelle
(G. N.)

Consecutiv
Imagine consecutivă: imagine care persistă după prezentarea unei stimulări* luminoase, în măsura în care intensitatea* i-a permis. Imaginea consecutivă este la început pozitivă (imaginea lui Hering) și se datorează postdescărcărilor receptorilor* retinieni, apoi negativă și legată de o reducere a sensibilității receptorilor, ea însăși datorată decolorării fotopigmenților (imaginea lui Purkinje). în situația stimulării colorate, apare culoarea complementară. Deși localizată în fenomene retiniene, imaginea consecutivă nu prezintă o mărime diferită potrivit cu distanța plajei pe care se plimbă privirea (legea lui Emert), atestând un mecanism de compensare de origine centrală de același ordin ca cel care intervine în constantele* perceptive.
Efecte consecutive: alterări perceptive rezultând din expunerea imediat anterioară la stimulări particulare. Duzia* de mișcare* consecutivă este un exemplu clasic și de experiență cotidiană: după ce a fixat un obiect în mișcare, privirea purtată asupra unui obiect staționar îl percepe ca afectat de o mișcare în sens invers (în iluzia căderii de apă, obiectul staționar este afectat de o mișcare spre în sus). Efecte mai complexe, adesea numite efecte consecutive contingente *(Contingent **After-Effects,** CAE),* au fost descrise după expunere la alternanțe de *pattern*-uri* particulare. Unul din cazurile cele mai studiate, începând cu 1965,

este efectul McCollough: după fixarea alternată a unui *pattern* cu dungi verticale negru-albastru şi a unui *pattern* cu dungi orizontale negru-oranj, subiectul percepe ca roşii*pattern-uri-test* cu dungi albe şi negre dacă ele sunt verticale, albăstrite dacă ele sunt orizontale. Efectele consecutive sunt exploatate în cercetarea nivelului de control (receptori, structuri centrale) al mecanismelor perceptive implicate.

M. Richelle
(G. N.)

Conservare
Noţiune introdusă în psihologie de către J. Piaget şi care desemnează fie procesul construirii de invarianţi* (ai percepţiei* sau ai gândirii*), fie produsul acestei construiri.
Două teze există cu privire la originea constantelor* sau invarianţilor* percepuţi sau concepuţi de subiect. Aşa cum susţine, de exemplu, D. Marr (1982), aparatul vizual are drept rol detectarea de invarianţi care ar preexista în mediu. Psihologia operatorie opune acestei teze empiriste pe cea potrivit căreia invarianţii sunt produsul activităţii de decentrare* sau al regrupării reglate prin acţiuni cu efecte opuse.
Numeroase lucrări au fost consacrate constantelor* perceptive, de exemplu faptului de a percepe cu aproximaţie mărimea reală a obiectului, în ciuda modificărilor aparente datorate depărtării. Studiul genetic a permis punerea în evidenţă a rolului compensărilor active (ajungând uneori la „supraconstanţe") în perceperea mărimilor reale, în pofida modificării lor aparente, în planul activităţii practice, studiul dezvoltării* senzorimotorii a arătat seria etapelor psihogenetice pe care trebuie să le străbată copilul pentru a dobândi permanenţa obiectului*, trecând de la o permanenţă locală şi provizorie (dependentă de activarea schemei* de asimilare) la o permanenţă ca produs al regrupării activităţilor de deplasare şi condiţie a posibilităţii de închidere operatorie a grupului*.
In planul unei gândiri devenite mai independente de acţiune şi având construit propriul său mediu (concepte*, teorii etc.), noi activităţi urmează a se construi: conduite numerice, de clasificare*, de planificare*, de ordonare de evenimente în timp, de formulare de ipoteze şi de consecinţe ale acestora, de coordonare a intereselor reciproce etc. Fiecare pune în joc operaţii logico-matematice al căror statut operatoriu este legat de construirea de invarianţi (invarianta cutărui număr sau cutărei clase* atunci când se adaugă sau se reuneşte la altele etc). . , „

J.-J. Ducret
(G. N.)

• MARRD. (1982), *Vision: A Computaţional Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information,* W. H. Freman and Corapany, San Francisco. — PIAGET J. şi INHELDER B. (1941), *Le developpement des quantites chei l'enfant. Conservation etatomisme,* Delachaux et Niestle, Neuchâtel.

Conservare-repliere
In faţa unei agresiuni* care ameninţă supravieţuirea individului, sunt posibile două atitudini extreme, fuga* ori lupta, pe de o parte şi inhibiţia* activă, pe de altă parte. Cea de a doua atitudine este adoptată preferenţial când controlul* situaţiei nu este posibil şi când organismul este în contact strâns cu pericolul*. Este vorba de o strategie fundamentală de apărare a cărei probabilitate de apariţie poate fi modulată prin factori de experienţă anterioară (resemnare* învăţată). Ea survine, de asemenea, în momentul unui conflict* social, în cazul confruntării într-un spaţiu închis cu un congener foarte agresiv. Termenii de conservare-repliere arată că individul caută să se protejeze dirninuându-şi interacţiunile cu mediul înconjurător. In plan fiziologic, atitudinea de conservare-repliere este însoţită de activarea sistemului hipofizo-corticosuprarenal, de o analgezie* psihogenă, de o inhibiţie a sistemelor gonadotrope şi de o activare parasimpatică. In plan psihologic, adoptarea acestei atitudini este însoţită de o anxietate* profundă.

R. Dantzer
(G. N.)

Considerare
Una dintre grupele de comportamente care constituie unul din cei doi factori* extraşi

de E. A. Fleishman pornind de la analiza factorială* făcută asupra descrierilor de activități ale cadrelor. Ansamblu de conduite care implică încredere mutuală, respect și o anumită căldură în raporturile dintre ansamblul cadrelor și subordonați. Ea presupune că ansamblul cadrelor privit prin prisma nevoilor colaboratorilor favorizează participarea la decizii și încurajează comunicarea.

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Consiliere psihologică
Psihologia consilierii se aplică în același timp îndrumării, conduită obișnuită a vieții cotidiene, și consilierii psihologice, act profesional efectuat de un psiholog, consultat în calitate de expert în domeniul vieții afective (consiliere conjugală, consiliere relațională) sau al vieții sociale (consiliere de orientare școlară și/sau profesională). într-un caz ca și în altul, consilierea nu se reduce niciodată la un schimb de informații (transmitere de către un specialist a unui aviz lămurit către un client care i-a expus cu claritate și complet cererea sa). Există totdeauna loc pentru întrebări asupra motivației* profunde a cererii de consiliere (este ea o cercetare a unei informații, sau cerere narcisică* de aprobare, sau cerere de a fi ghidat și luat de mână etc.), asupra motivației consilierului și asupra naturii relației de consiliere, a influenței* care se exercită, a rolului pe care îl joacă aici sugestia* etc. Punerea în evidență a unora dintre aceste aspecte noncognitive ale consilierii a fost obiectivul școlii de psihologie centrată pe client a lui C. Rogers, care, insistând asupra faptului că numai clientul este în măsură să găsească soluția care îi convine, a definit rolul consilierului ca fiind cel de facilitator al procesului de decizie al clientului. Se ajunge astfel la paradoxul potrivit căruia consilierea psihologică rezidă în a nu îndruma nimic, dacă nu în a lua fiecare propria decizie. Mai mult, în această perspectivă, diferența între consilierea psihologică și psihoterapia nondirectivă* tinde să se estompeze.
Mai recent, psihologii influențați de Milton H. Erickson și de Școala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de consiliere, atât în aria consilierii psihologice, cât și în cea a psihoterapiei (prescripții în terapiile strategice sau sistemice*).

J.-M. Petot
(G. N.)

Consolidare mnezică
Stabilire de urme* mnezice durabile pornind de la urme temporare. Consolidarea este adesea asimilată cu trecerea informațiilor* din memoria de scurtă durată* către memoria de lungă durată*.
Numeroase studii au încercat să descrie decursul temporal al acestei consolidări. Experimentarea prin administrare de șocuri electrice de mare voltaj imediat după apariția unui răspuns dobândit printr-o singură încercare la animal, și analiza cazurilor de amnezie retrogradă* experimentală sau rezultată în urma unui traumatism cranian la om — au fost cele două principale căi de investigație. Aceste studii totuși nu au putut aduce un răspuns clar la problema pusă. Interpretarea rezultatelor lor este adesea anevoioasă în măsura în care uitarea* constatată nu poate fi adeseori univoc interpretată ca rezultat al distrugerii urmelor mnezice în absența consolidării.
S-a manifestat, de asemenea, interes asupra factorilor psihologici care permit trecerea informației din memoria de scurtă durată în cea de lungă durată. Rezultă că repetarea materialului prezentat este un factor crucial, dar insuficient. Consolidarea reclamă o activitate de organizare a materialului, adică o punere în relație a elementelor materialului de reținut.

Unii autori preferă să nu asimileze consolidarea cu trecerea informației dintr-un depozit* de scurtă durată către un depozit de lungă durată. Consolidarea este văzută în cazul acesta ca un proces de stabilizare având un decurs temporal variabil.

S. Bredart
(G. N.)

Consonanță -> Disonanță cognitivă

Constant **(Factor** —) -»• Factor

Constanță
Stabilitate a măsurii unei trăsături* sau unei performanțe* de-a lungul unui interval de timp. Proprietate a unui test* care prezintă acest fel de stabilitate. Constanța este de obicei exprimată printr-un coeficient de corelație* între rezultatele obținute în momentul aplicării inițiale a unui test și al aplicării lui ulterioare. Constanța QI este stabilitatea, de altfel imperfectă, a coeficientului intelectual* în cursul dezvoltării -

M. Richelle
(G. N.)

Constanță perceptivă
Invariantă a diverselor proprietăți ale obiectelor percepute în pofida condițiilor fizice variabile în care stimulează receptorii* senzoriali. Astfel, în ciuda distanței și, prin urmare, a diferenței de mărime a imaginii proiectate pe retină*, un obiect este perceput în mărimea pe care noi i-o cunoaștem **(constanță** de **mărime);** împotriva diferențelor de iluminare*, un obiect alb continuă să pară alb, deși cantitatea de lumină reflectată este mai mică decât cea a unui obiect gri mai bine luminat. Constanța perceptivă atestă activitatea de elaborare pe care percepția o operează asupra informațiilor* senzoriale. Ea asigură stabilitatea mediului perceptiv printre numeroasele variații ale mediului psihic. Constanța este rareori perfectă, situându-se în general între valoarea corespunzătoare stimulului fizic imediat și valoarea corespunzătoare unui obiect real. Ea se exprimă în general printr-un indice de constanță, mergând de la 0 la 1, obținut prin raportul lui Brunswik în care R este valoarea estimată, A valoarea obiectului real și S valoarea înregistrată fizic de receptorul senzorial (de ex., imagine retiniana). Fenomenul de **supraconstanță** pe care îl întâlnim pentru anumite dimensiuni ale stimulului (greutatea, în special) în anumite momente ale dezvoltării indică tocmai caracterul activ al mecanismelor aflate în joc.

M. Richelle
(G. N.)

Constituție
Noțiunea de constituție, definită ca ansamblu de caracteristici psihologice și fizice ale individului, a fost, la începutul secolului al XX-lea, piatra de încercare a doctrinei constituționaliste potrivit căreia un raport strâns lega tulburări psihice și caracteristici fizice, marcând prin aceasta originea ereditară a primelor, originea celorlalte fiind bine stabilită.
Unul din principalii autori care, în materie de psihopatologie, au apărat acest punct de vedere a fost E. Dupre. In 1909, el prezintă caracteristicile psihice și fizice ale constituției emoționale și descrie, după zece ani, opt tipuri de constituție. Alți autori, după el, vor descrie alte tipuri de constituție, ca H. Claude și E. Minkowski, cu descrierea constituției schizoide*. Legăturile între constituție și maladii mentale sunt subliniate prin noțiunea de predispoziție. E. Kretschmer, în 1930, studiind corelațiile existente între formele exterioare ale corpului, temperamente și tipurile psihiatrice (maladia maniaco-depresivă și demența precoce), conchide că psihozele sunt exagerările rare ale marilor grupe constituționale răspândite printre normali. El asociază tipului corporal **picnic** (mic și gras) ciclul **morbid circular,** temperamentul **cicloid și ciclotimicul normal,** și tipurilor corporale **leptozom** (mare și slab), atletic sau displastic ciclul schizofrenic, temperamentul schizoid și **schizotimicul** normal. In acest model, temperamentul schizoid și cicloid sunt definite ca personalități anormale, între maladie și sănătate, reflectând mai mult sau mai puțin simptomele psihologice fundamentale ale psihozelor schizofrenice și circulare.

în zilele noastre, dacă termenul de constituție nu mai este deloc folosit, neîndoielnic din cauza ideologiei constituționaliste pe care el o vehiculează, noțiunea de trăsături* permanente ale unui individ se regăsește în termenii de personalitate*, de caracter* sau de structură*.
Importanța acordată relațiilor dintre constituția fizică și psihoză* a fost mult temperată prin reflecția asupra distorsiunilor de inter-

pretare a unei astfel de corelații (influența vârstei sau a modului de viață asupra constituției) și prin însăși dificultatea de a interpreta acest tip de legături (verigă intermediară posibilă între genetică și constituție).

M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)

Constrângere a sarcinii
Desemnează exigențele impuse de o sarcină motorie* față de resursele* unui individ. Constrângerea este în esență de natură logică sau fizică, adică legată de scopul sarcinii sau de mediul material înconjurător și de stimulii* organizatori ai acțiunii. Importanța acestor exigențe determină nivelul de dificultate al sarcinii din punct de vedere bioinformațional sau bioenergetic. De altfel, constrângerea se poate exercita într-un mod mai specific în ceea ce privește anumite funcții fiziologice sau psihologice: aceasta permite caracterizarea sarcinilor în funcție de natura resurselor pe care le solicită.

M. Durând
(G. N.)

Constrângere de destin -» Destin

Constrângeri specifice
Limitări sau orientări particulare pe care caracterele proprii speciei le impun comportamentului, în principal, noțiunea se aplică mecanismelor de învățare* și ea s-a degajat puțin câte puțin de luarea în considerație, de către specialiștii în studiul învățării prin experimente de laborator făcute pe animal, a diferențelor interspecifice. Această noțiune presupune ca mai întâi să se formuleze legi generale, recunoscute ca valabile pentru toate speciile sau pentru un ansamblu vast de specii, și apoi să se ajungă la nuanțarea acestor legi. De fapt, acesta a fost demersul celor mai multe dintre teoriile importante ale învățării, de la I. Pavlov la C. Huli și B. F. Skinner, teorii care au acordat puțină atenție caracteristicilor specifice, întâlnirea cu etologia* a fost determinantă în revirimentul început în jurul anului 1950, dar care nu s-a impus cu adevărat în fața unor școli decât prin anii 1970. Pentru etolog, care pleacă de la caracteristicile speciei în nișa sa ecologică*, termenul constrângeri se bazează pe o eroare de perspectivă: diversitatea adaptărilor specifice este cea care primează și de aceasta s-a ținut cont de la început în studiul mecanismelor de învățare când nu s-au formulat legi generale. Dintre datele empirice care ilustrează noțiunea de constrângere specifică vom reține deriva instinctivă* și critica arbitrarietății* răspunsului. Se folosește de asemenea expresia constrângeri biologice.

M. Richelle
(G. N.)

Construct
Deși au fost propuși echivalenți franțuzești (concept*, model*, entitate ipotetică), termenul *(hypothetical) construct* se întâlnește adesea sub pana autorilor francofoni, fără ca el să corespundă totdeauna distincției pe care înțelegea să o sublinieze E. Tolman, în 1951, între variabila intermediară* și *hypothetical construct,* care nu este sigur, de altfel, că va fi respectată de autorii anglofoni. Spre deosebire de variabila intermediară, în sens strict, care nu este decât o etichetă plasată asupra relației între variabile independente* și dependente*, *constructul* este învestit cu „proprietăți substanțiale" pe care, în principiu, progresele metodelor de investigație ar trebui să permită a le contura operațional. Astfel, „puterea deprinderii*" *(response strength)* și alte concepte utilizate de C. Huli în tentativa sa de a formaliza legi ale învățării* ar avea, potrivit acestei distincții, simplul statut al variabilelor intermediare, contrar noțiunii de hartă cognitivă* introduse de Tolman, un veritabil *construct.*
Reabilitând entitățile mentale*, mai frecvent descrise în termeni de modele* decât de *constructe,* psihologia cognitivă* pare a fi pierdut mult din interesul său pentru dezbaterile suscitate de *constructe* și variabile intermediare. Proprietățile „substanțiale" ale celor dintâi nu ar mai continua să pună probleme dacă se reține că ele nu se confundă cu o descriere fiziologică.

M. Richelle

Constructivism

Acest termen desemnează poziția epistemologică a lui J. Piaget, de refuz al concepțiilor empiriste și ineiste în procesul de achiziție* a cunoștințelor*. Acestea nu pot să rezulte dintr-o simplă copie* a organizării lumii externe, cum susține empirismul*, nici să se afle depuse în spiritul* nostru printr-o formă oarecare de transcendență sau de imanență, cum pretindea ineismul*. Alegerea acestui termen indică o depășire a interacționismului* utilizat de Piaget încă din 1950, care punea accentul pe schimburile reciproce între un subiect cunoscător și mediul său. Constructivismul insistă de la început asupra caracterului esențialmente endogen al procesului, în timp ce biologia definește dezvoltarea* ca o interacțiune între materialul genetic și epigeneză*.

Piaget a expus complet acest punct de vedere în domeniul dezvoltării inteligenței* la copil, în lucrarea sa *La naissance de l'intelligence chez l'enfant* (1936), însă primele formulări ale acestei teze pot fi găsite în studii biologice asupra adaptării* melcilor de nămol publicate între 1914 și 1929. Acest fapt arată până la ce punct Piaget fundamentează în terenul biologiei procesele pe care le descrie în domeniul psihologiei, în materie de dezvoltare a inteligenței, Piaget recuză dintr-o dată empirismul și ineismul în folosul unui *tertium* pe care îl desemnase deja, potrivit propriei viziuni, în biologie pentru a rezolva conflictul între lamarckism (pe care-l consideră empirism) și preformism. Opțiunea lui Piaget pentru interacționism se determină totuși după eliminarea concepțiilor emergentiste care corespund, în plan psihologic, cu *Gestalt-psychologie**. Argumentul respingerii ține de caracterul nonevoluționist al acestor modele, pe plan biologic, și de absența unei dimensiuni genetice în psihologia Formei, în fine, teza constructivistă propune, pentru a explica progresul cunoștințelor, mecanismul echilibrării* majorante care, pe plan psihologic, produce trecerea de la un nivel al structurii la un altul, superior, și mecanismul fenocopiei* care, în plan biologic, provoacă, după Piaget, copia prin genotipul modificărilor fenotipice.

P. Mengal
(G. N.)

• PIAGET J. (1936), *La naissance de Vintelligence chei l'enfant,* Delachaux et Niestle, Neuchâtel.

Construcție

Emergență în cursul dezvoltării* a unor structuri și capacități funcționale, de complexitate și grad de organizare crescânde, prin mijlocirea unei interacțiuni între organism și mediu*, în care subiectul joacă un rol activ. Noțiunea de construcție este centrală în teoria constructivistă* a lui L P i a g e t

M.Richelle
(G. N.)

Construit

Concept utilizat pentru a descrie anumite elemente (obiecte, concepte sau indivizi) și ceea ce constituie diferența dintre ele. Construitele fac parte din grila lui G. A. Kelly*. Ele rezultă dintr-o anchetă în cursul căreia subiecții sunt chemați să indice în ce privință două elemente diferă de un al treilea.

C. *Levy-Leboyer*
(G. N.)

Consultație

Termenul consultație se aplică oricărui demers al unei persoane care se adresează unui practician pentru a-l informa despre o problemă și a-i cere un sfat, un diagnostic sau un tratament. Această denumire este utilizată în vocabularul instituțional pentru a desemna un organism situat într-o arie geografică determinată. El regrupează activitățile unor diverși practicieni în scopul de a răspunde într-un mod complementar nevoii de diagnostic și de tratament pentru anumite tulburări a populației sau a anumitor categorii de vârstă ale acestei populații (copii, adolescenți, persoane vârstnice). Consultații specializate (în domeniul orientării școlare, al asistenței educative, al protecției judiciare) pot fi puse la dispoziția copiilor și familiilor sau utilizate de către autorități administrative,

educative, medico-sociale sau judiciare pentru a-i lămuri asupra originii, naturii, semnificației unui conflict, unei perturbări, unei disfuncții, în vederea oferirii unui remediu sau pentru a furniza informații susceptibile de a ajuta la luarea unei decizii de către o autoritate tutelară. Statutul psihologilor care profesează în aceste consultații variază după specificitatea lor: consilier de orientare școlară și profesională, psiholog școlar, psiholog clinician, psihoterapeut, expert.

/. Selosse
(G. N.)

Consultație medico-psihologică
La dispoziția familiilor și indivizilor, situate lângă structurile educative, sanitare și sociale, echipele pluridisciplinare sunt organizate în centre, consultații, servicii sau antene; ele primesc, în vederea depistării, diagnosticului, orientării, susținerii sau tratamentului*, subiecți care prezintă simptome patologice diverse. Aceste structuri sunt cel mai adesea specializate: fie în funcție de tulburări* specifice unor perioade de dezvoltare* (copilărie, adolescență, bătrânețe), fie în funcție de cadrul vizat de simptom (familie, școală, întreprindere), fie în caz de urgență și periculozitate (centru de criză), fie potrivit naturii trecerii la act* (delictual, toxicoman, suicidar). Implantarea acestor echipe se poate înscrie în diferite stabilimente (de educație, spitalicești sau penitenciare) având o competență locală sau făcând parte dintr-o rețea care acoperă un sector geografic. Ceea ce caracterizează funcționarea lor este interacțiunea și integrarea informațiilor adunate de diverși clinicieni și practicieni pentru bilanțul și sinteza interpretativă, transdisciplinară, a simptomului unui subiect în cauză.

J. Selosse
(G. N.)

Consumatoriu
Se spune despre un act* situat în poziție terminală a unei secvențe* și destinat satisfacerii unei trebuințe*. Termenul derivăprin analogia cu comportamentul alimentar*: un animal înfometat manifestă apetit și se lansează în căutarea hranei, într-o secvență exploratorie* foarte generală la început și din ce în ce mai precisă pe măsură ce stimuli preciși îl ghidează către aliment: aceasta este faza **apetenței**; identificarea prăzii sau a hranei, evaluarea distanței și a orientării acesteia determină prinderea și capturarea* ; consumarea (masticarea și deglutiția) potolește apetitul, suprimă trebuința și suspendă momentan comportamentul de căutare alimentară.

Prin extensie, actul consumatoriu încheie o anumită secvență declanșată de o nevoie determinată și o potolește. In registrul comportamentului sexual, copulația încheie uneori lunga secvență de căutare, de seducție și de sincronizare a partenerului. Actul consumatoriu se caracterizează prin simplitatea și stereotipia* sa și este declanșat de stimuli foarte specifici.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Conștient
Termenul, nu mai puțin încărcat de sens filozofic și comun decât conștiința*, are în psihologia științifică mai multe sensuri, care se disting cel mai lesne făcând apel la diferitele lor contrarii:
1. se spune despre o persoană care se află în stare de trezire* și, dacă este solicitată, în măsură să-și manifeste senzațiile*, sentimentele, gândurile*, această capacitate de verbalizare* nefiind, fără îndoială, o condiție necesară a stării conștiente, însă până la o nouă regulă, singurul mijloc de a o infera valid. In acest sens, se opune inconștientului, care a pierdut conștienta;
2. se spune despre o persoană subiectiv informată de unele din conduitele sale, atentă explicit la procese* al căror promotor este, prin opoziție cu nonconștientul;
3. se spune despre o conduită* sau despre un proces psihic care emerge în câmpul conștiinței, prin mijlocirea condițiilor de care psihologia este încă departe de a le fi conturat natura, în care intervin în chip verosimil factori de prag*, de complexitate, de dificultate/automaticitate, de verbalizare; nonconștientul sau inconștientul trimite în

acest caz numai la conduite sau procese care rămân dincoace de conștientizare*; 4. în terminologia psihanalitică, termenul substantivat desemnează unul din cele trei sisteme ale aparatului* psihic, așa cum 5. Freud îl concepea în prima sa topică*, alături de preconștient* și de inconștient*; adjectival, se spune despre o activitate* sau despre un conținut psihic care sunt de resortul conștientului astfel definit; în această accepțiune, inconștientul nu se opune conștientului ca în (3), ci ca ceea ce este respins prin refulare*. Spre deosebire de conștientul psihologiei cognitive (3), conceput ca nivel original de emergență, ca diferențiere pornind de la nonconștient, conștientul psihanalitic este condiția dinamică a unui inconștient de cu totul altă natură, care se constituie în raport cu el.

M. Richelle
(G. N.)

Conștientizare

Studiul conștientizării își are originea în constatarea făcută la începutul secolului că activitatea psihică este, în mare parte, inconștientă. In condițiile apariției behaviorismului*, mulți autori, în special E. Claparede, și-au pus întrebări privind funcția conștiinței*, aceasta nemaiputând fi concepută ca centru al vieții psihice. Cercetările lui Claparede l-au condus spre concepерea conștiinței ca intervenind în situația de dezadaptare, atunci când „reajustarea automată" eșuează. Conștientizarea intervine atunci dinspre achizițiile mai noi spre cele mai vechi. De pe poziția sa, P. Janet va defini conștiința ca un ansamblu de reacții ale organismului față de propriile acțiuni, reacții care se ordonează potrivit unor niveluri diferite de complexitate.

Problema conștientizării va fi reluată de J. Piaget și colaboratorii săi atunci când vor căuta să rezolve problema legăturilor dintre noțiunea de cauză și acțiunea proprie subiectului (cauzalitatea* fizică părând să conste din a atribui obiectelor anumite proprietăți matematice ale operațiilor* psihologice). Aceste cercetări noi vor demonstra că activitatea de conștientizare nu este o simplă iluminare a ceea ce era lăsat până atunci în umbră de către subiect, ci este o asimilare* a acțiunii proprii și a proprietăților acesteia, într-un cadru noțional construit. Ca urmare a apariției funcției semiotice* și în relație cu dezvoltarea gândirii, conștientizarea devine o activitate de conceptualizare* a acțiunii care reconstruiește și extinde pe un nou plan achizițiile gândirii.

Lucrările de mai sus se referă la studiul conștientizării în general. Alte cercetări au avut ca obiectiv special conștientizarea de sine. Metoda istorico-critică demonstrase deja că, în cadrul sociogenezei* ideilor, această conștientizare se produce în etape. J. M. Baldwin, P. Janet, H. Wallon, R. Zazzo și alții au relevat că tot astfel se petrec lucrurile și în psihogeneza individului. »• •¥-**

J.-J. Ducret
(G. D. s.)

Conștiință

Conceptul de conștiință are o triplă semnificație — morală, metafizică și psihologică. Sensul moral este asociat cu cuvântul conștiință din Antichitate: conștiința este un principiu intelectual care permite aprecierea diferenței între bine și rău și garantează exercițiul liberului arbitru. Sensul metafizic, deja în germene în perioada elenistică, se instituie la sfârșitul perioadei medievale în curente de gândire în sânul cărora emerge ceea ce anumiți istorici au numit „viață privată", iar alții „individualism posesiv". El trimite la apercepția prin care omul se cunoaște pe sine însuși într-o viziune interioară. In secolele al XVU-lea și al XVHJ-lea se degajă sensul psihologic, în care spiritul se definește prin conștiință, instrument neechivoc al cunoașterii lumii și de sine, accesibilă prin introspecție*. Psihologia* științifică, la începuturile sale, a împărtășit această concepție și și-a clădit pe ea metoda de investigație. Ea nu a fost tulburată decât prin contribuțiile lui S. Freud, pe de o parte, arătând că de fapt conștiința pe care subiectul pretinde că o are despre cauzalitatea* conduitelor sale nu corespunde cu determinanții lor reali

dezvăluiți prin analiză*, și de curentul behaviorist*, pe de altă parte, care denunța imposibilitatea de a discerne prin conștiința introspectivă problemele puse de psihologia științifică la începutul secolului și propunea fie punerea între paranteze a conștiinței, cum făcea explicit I. Pavlov, fie tratarea ei ca simplu epifenomen, într-o perspectivă materialist-monistă*.
Aplicarea unui aceluiași termen, cel puțin în franceză, pentru a desemna concepte atât de diferite rămâne o sursă de confuzie, de care nu se scapă decât specificând termenul : conștiință morală în primul caz, conștiință de sine în cel de-al doilea, conștiință în al treilea.

Dezbaterile asupra conceptului de conștiință, luat în acest al treilea sens, se complică prin probleme de categorii lexicale care nu coincid de la o limbă la alta. Franceza nu dispune de un echivalent al distincției făcute în engleză între *awareness* și *consciousness* (distinctă de *conștiință,* conștiință morală). Termenul *awareness* se aplică deja oricărei conduite exprimând o atenție dirijată către un stimul, independent de orice evidență privitoare la o stare subiectivă de conștiință. El se referă la un nivel primitiv de conștiință, care nu presupune vreo posibilitate de verbalizare*. Se utilizează fără dificultate cu privire la animal și sugerează, prin *conținutul lui* semantic, o continuitate în emergența progresivă a conștiinței, fie că aceasta este percepută filogenetic, ontogenetic sau în dinamica activării cerebrale. Rezultă că, dincolo de aceste ambiguități lexicale, problema naturii și originilor conștiinței continuă să stârnească, în psihologie, sagacitatea cercetătorilor științifici, cum a fost multă vreme cazul cu problema originilor și naturii vieții în biologie. Însă așa cum soluționarea problemei vieții nu a fost o premisă pentru progresele biologiei, elucidarea problemei conștiinței nu a fost o condiție a progreselor psihologiei. Se constată totuși, încă reprezentate în domeniul psihologiei contemporane, cea mai mare parte a concepțiilor asupra conștiinței care au fost în rivalitate de-a lungul secolelor în filozofie, începând cu dualismul* spiritualist care a făcut din aceasta o entitate imaterială și neexplicată (și, poate, inexplicabilă) exercitând controlul asupra activității cerebrale, iar prin aceasta asupra conduitelor subiectului (poziție ilustrată de neurofiziologul J. Eccles), până la teoriile care văd în ea un subprodus al vieții sociale și al limbajului (L. S. Vâgotski, A. Luria, B. F. Skinner). Două probleme domină dezbaterile asupra conștiinței psihologice: pe de o parte, problema naturii ei, a emergenței ei în lumea vie și a raporturilor sale cu materia cerebrală (dezbatere care însumează termenii creier-comportament-spirit), pe de altă parte problema întinderii domeniului ei în raport cu inconștientul sau cu non(încă)-conștientul.
La S. Freud, punerea în evidență a unei disocieri între conștiință și activități psihice inconștiente nu implica recuzarea, ca ilegitime metodologic, a experiențelor subiective conștiente. Inaccesibilitatea activităților mentale inconștiente, în contrast cu activitățile preconștiente, cât sunt ele de accesibile, este bazată pe conflictul între formațiunile psihice incompatibile (pulsiuni*, instanțe*), pe proprietățile specifice modului lor de funcționare (procese primare*) și pe mecanismele de represie* active (mecanisme de apărare*). In anumite condiții, care vizează tocmai realizarea tratamentului psihanalitic, aceste formațiuni pot deveni accesibile conștiinței.
Contestând, dimpotrivă, validitatea demersului introspectiv, behaviorismul, fără a nega în mod necesar realitatea experienței subiective, a reținut aceasta ca inaccesibilă investigării științifice și, în același timp, inadecvată ca urmare a acestei investigații. Curentul cognitivist*, care a resuscitat interesul pentru operațiunile mentale de tratare a informației*, a repus problema conștientizării și a conștiinței în centrul preocupărilor psihologilor. Datele empirice abundă, ceea ce demonstrează astăzi că numeroase activități de tratare a informației, de o mare complexitate, se desfășoară fără ca subiectul să aibă cunoștință de ele. Ast-

fel, subiectul căruia îi sunt prezentate spre ascultare dihotică* enunţuri diferite din care unul singur totuşi face obiectul atenţiei sale conştiente va interpreta pe acesta din urmă în funcţie de sensul celui de-al doilea, pe care l-a reperat conştient cel mult ca fiind în aceeaşi limbă. Nimic nu garantează că elementele tratării informaţiei, de obicei non-conştiente, pot deveni, în anumite condiţii, accesibile conştiinţei. Aceasta s-ar putea limita la ceea ce poate face obiectul activităţii metacognitive, conştiinţa fiind, în acest ultim domeniu, strâns legată de verbalizare, de limbaj interior, el însuşi derivat din limbajul social.

Cercetarea contemporană, mai curând decât să se obstineze a contura în ansamblul său problema conştiinţei, tinde să-şi apropie un aspect sau altul într-o perspectivă particulară. Astfel, psihologia comparată se interesează de emergenţa filogenetică a conştiinţei, formulând ipoteza surselor diverse care converg şi culminează în conştiinţă la specia umană; evoluţia sistemelor de comunicare*, a proceselor atenţionate*, a cogniţiilor* şi capacităţilor de simbolizare* s-ar traduce prin emergenţa progresivă a conştiinţei *(awareness)* la animal. In psihofiziologie, conştiinţa este abordată prin stările sau nivelurile de vigilenţă*, de care fac dovadă traseele electroencefalografice* distincte corespunzând vigilităţii active (atenţie), vigilităţii cu atenţie flotantă (ritm alfa), somnului lent şi somnului paradoxal*; corelatele electrofiziologice ale conştiinţei sunt de puţină vreme aprehendate sub forme mai fine, în special în potenţialele* lente; condiţiile ajungerii în conştiinţă a mesajelor senzoriale interoceptive* au fost, de asemenea, explorate.

In psihologia dezvoltării, studiul genezei conştiinţei se înscrie în studiul folosirii descriptive, autodescriptive sau reflexive a limbajului, împreună cu studiul proceselor de individuaţie şi de cunoaştere de sine, abordat prin interacţiunile sociale sau prin reacţiile copilului la propria sa imagine percepută în oglindă, studiate de R. Zazzo.

In contextul psihologiei cognitive, conştiinţa este abordată în diferite situaţii experimentale, de exemplu cu prilejul analizei proceselor atenţionale, comparărilor între învăţarea intenţională* şi incidentală* sau între cunoaşterea şi necunoaşterea rezultatului acţiunii.

Se va reţine că, pe aceste căi de cercetare, efortul de analiză se îndreaptă cel mai frecvent asupra conştientizării, schimbarea de stare sau activitatea care o produce pretându-se fără îndoială mai bine observării şi experimentării decât starea însăşi. Problema rămâne de altfel deschisă de a şti dacă conştiinţa nu este mai curând activitate decât stare, structură organizatoare mai curând decât agent al gândirii.

Starea de conştiinţă vigilă se deosebeşte de starea de conştiinţă pe care o întâlnim în vis* sau în **stările modificate ale conştiinţei,** prin integrarea coerentă a experienţelor imediate şi a experienţelor trecute, într-o perspectivă temporală în care memoria joacă un rol organizator. Se vorbeşte de stări modificate ale conştiinţei cu referire la stările provocate de diverse substanţe, ca drogurile halucinogene*, alcoolul sau alte psihotrope*, sau şi de diverse intervenţii psihologice, ca hipnoza*, relaxarea sau izolarea* senzorială.

Conştiinţă colectivă: în psihologia socială, desemnează, printr-un uzaj metonimic al cuvântului conştiinţă extins la un grup social mai mult sau mai puţin numeros, reprezentările împărtăşite de membrii acestuia.

P. Mengal, M. Richelle, D. Widlocher
(G. N.)

Tulburare de conştiinţă: în psihopatologie, termenul conştiinţă este folosit în sensuri extrem de diverse. Unele sunt vagi (tulburări ale conştiinţei morale pentru a explica comportamentele psihopatice şi perverse, conştiinţa stării morbide pentru a da seamă de capacităţile introspective şi de judecăţile de atribuire în prezenţa simptomelor). Altele sunt net nepotrivite. Se va vorbi astfel de tulburări ale conştiinţei pentru a defini stări de vigilenţă* alterate

(comă*) sau dezorganizări cognitive acute (confuzie* mentală). Termenul este mai potrivit când se face referire la existența unor operații mentale accesibile sau nu conștiinței (într-o perspectivă cognitivistă sau psihanalitică) sau când se are în vedere modul de reprezentare a experiențelor trăite (într-o perspectivă fenomenologică).

D. Widlocher
(G. N.)

Conștiință afectivă —> Afectivitate

Conștiință gestuală

Formă de protoconștiință în care se înrădăcinează ramificațiile multiple ale gestualității (v. Gest). Introducerea acestei noțiuni răspunde faptului că, pentru psihologia în care acțiunea* este obiect specific, mișcarea* nu poate fi reprezentată în conștiință* cu titlu de obiect*, ci numai ca act* al subiectului*; în această perspectivă, acțiunea motorie nu este reprezentabilă, ci constituie procesul prin care poate fi reprezentată. Această ipoteză a unui act al subiectului mediator, schițată la T. Ribot și H. Bergson, s-a dovedit productivă în psihologia fenomenologică (M. Merleau-Ponty și F. Buytendijk) și în psihologia clinică (interpretarea semnificației kinesteziilor* la testul Rorschach*). Pentru R. Doron (1971), această orientare conceptuală și metodologică a deschis, în psihopatologie, nuanțarea teoriei trăsăturilor de personalitate*, care au fost înfățișate în cadrul dialecticii schimburilor între individ și mediu.

R. Doron și *E. Jalley*
(G. N.)

• DORON R. (1971), *La conscience gestuelle,* Vrin, Paris.

Conștiință morală

Asociată experiențelor relaționale de la cea mai fragedă vârstă, conștiința morală exprimă interiorizarea* protecțiilor, prohibițiilor, sancțiunilor, judecăților și valorilor care adaptează socialmente conduitele umane. Ea este instanța psihică de raportare la sentimentele de stimă de sine, de valorizare, de culpabilitate*, de umilire, dar și de compensare. Ea se elaborează pornind de la identificările* primare și secundare cu părinții și cu adulții referenți care interzic și controlează pulsiunile agresive, autodistructive și sexuale. Conștiința morală se structurează pornind de la un proces ambivalent care deplasează dorința, se reîntoarce asupra subiectului și se sprijină pe introiecția obiectelor libidinale și pe identificarea cu rivalul pentru a stăpâni și regla conduita. Psihanaliza, considerând supraeul ca instanță matricială a sentimentului de culpabilitate, a pus în evidență dimensiunea morală a refulării* în economia vieții psihice.

J. Selosse
(G. N.)

Contagiune

Fenomen frecvent la animale sociale, numit și panurgism sau inducție alomimetică, prin care o acțiune inițiată de un subiect se extinde la ansamblul grupului. In sânul marilor grupări (turme, stoluri, bancuri, cârduri, roiuri) în care este imposibil ca fiecare să cunoască pe toți ceilalți, fenomenul asigură coeziunea ansamblului și sincronizarea activităților mulțimii: părăsirea sau fuga din fața unui prădător* detectat de un singur membru al grupului; plecarea spre un punct îndepărtat dar esențial al domeniului vital (adăpătoare izolată în deșert, de ex.) care nu va mai fi vizitat timp îndelungat. Fiecare subiect are interesul de a se alinia imediat după ceilalți.
Contagiunea este net deosebită de imitație*, care poate implica învățarea* unei noi conduite* sau asocieri*, precum și de facilitarea* socială, care avansează sau accelerează executarea unei acțiuni la care cei ce răspund erau oricum expuși. Ea este diferită, de asemenea, de stimularea socială, în care fiecare exercită asupra altora o acțiune favorizantă privind maturizarea psihologică și comportamentală și, prin aceasta, face să evolueze fiecare în particular și grupul în ansamblu către tipuri mai elaborate ale comportamentului. Contagiunea implică faptul că inițiatorul îi plasează pe ceilalți într-o dispoziție nouă

pentru moment, însă parte a repertoriului comportamental banal al momentului.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Context al muncii
Spre deosebire de conținutul* muncii, desemnează ansamblul factorilor de motivație* legați de mediul înconjurător și de condițiile de muncă. Lista factorilor variază după autori; în ea se găsesc întotdeauna caracteristicile mediului fizic, salariul, politica de personal a întreprinderii, securitatea și uneori aspectele raționale (calitate a încadrării și a relațiilor cu colegii).

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Context lingvistic
în științele limbajului, se distinge uneori contextul situațional de cel lingvistic. Prima expresie desemnează subansamblul elementelor lumii (sau ale „extralimbajului") care sunt susceptibile să exercite o influență asupra caracteristicilor unui text* sau ale unei fraze* (spațiu-timpul enunțării*, scopul comunicării, statutul enunțiatorului* sau al destinatarului* etc). Contextul lingvistic al unei unități este definit de ansamblul unităților care o precedă sau îi urmează într-un enunț sau într-un text dat. De un deceniu, cea mai mare parte a lingviștilor a înlocuit noțiunea de context lingvistic cu cea de cotext*, rezervând termenul general de context numai elementelor situaționale (neaparținând limbajului).

J.-P. Bronckart și *D. Zagar*
(G. N.)

Contextualism
Noțiune introdusă de către M. Dascăl și care urmează celei de „contextic" propusă de M. Black; ea desemnează curentele de cercetare centrate pe analiza influenței contextului* asupra producerii*, structurării și comprehensiunii* limbajului*. Acceptând deosebirea dintre cotext* (mediu lingvistic al unui enunț) și context propriu-zis (mediu nonlingvistic), această disciplină își propune înlocuirea descrierilor intuitive ale acestuia din urmă printr-un model teoretic operațional, care ar defini explicit structura parametrilor fizici și sociali cu influență determinantă și sistematică asupra formei enunțurilor.

J.-P. Bronckart
(G. N.)

Contiguitate
Contiguitatea temporală* sau proximitatea în timp a două evenimente critice, stimul condiționat* și necondiționat* sau răspuns operant* și întărire*, a fost considerată, începând cu I. Pavlov, o condiție pentru ca o condiționare* să aibă loc. Unele teorii, precum cea a lui G. H. Guthrie, fac din contiguitate fundamentul învățării*. Deși trimite incontestabil la o condiție optimală, legea contiguității are totuși mai multe excepții. Deja condiționarea de urmă*, descrisă de către Pavlov, implica o distanță temporală între stimulul condiționat și cel necondiționat, limitată, este adevărat, la câteva secunde sau la unu până la două minute. Aversiunea gustativă condiționată* descoperită de J. Garcia în 1966 demonstrează posibilitatea unei condiționări legate, fără îndoială, de predispoziții* proprii speciei, în ciuda unei distanțe de 4 până la 6 ore între stimulul condiționat și cel necondiționat. Pe de altă parte, posibilitatea de control al comportamentului prin consecințele sale îndepărtate descrise verbal (comportament controlat prin reguli) furnizează o altă excepție de la legea contiguității în cadrul condiționării operante.

M. Richelle
(G. N.)

Contingent → Dependent

Contingență
Se vorbește despre teoria contingenței pentru desemnarea oricărei teorii organizaționale în care un comportament apare în funcție de caracteristici individuale și de caracteristici situaționale. Cel mai cunoscut dintre modelele de contingență este modelul de *leadership** al lui F. Fiedler, conform căruia comportamentul de integrare eficace are loc simultan în funcție de caracteristicile individuale ale *leader*-\Aw*

și de caracteristicile situației organizaționale în care el trebuie să-și exercite autoritatea.

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

In statistică se spune despre un tablou de distribuție* a unor efective sau frecvențe asupra ansamblului-produs a două variabile categorizate.
Tablou de contingență este o denumire consacrată. Pentru mai mult de două variabile, se folosește expresia protocol multivariat și tablou de contingență multiplă.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(G. N.)

Contingențe de întărire

în terminologia condiționării operante*, modalități ale relației dintre un răspuns* și consecințele* sale. Contingențele se împart în patru categorii, pe de o parte după natura consecințelor comportamentului: prezentare* sau neprezentare (sau suprimare) a unui stimul întăritor*; pe de altă parte, după efectul acestei operații asupra debitului* de răspuns: creștere sau reducere. Dacă debitul crește în timp ce răspunsul antrenează prezentarea unui stimul, vom avea de-a face cu contingențe de întărire pozitivă* (ex., întărire alimentară, autostimulare intracerebrală*); dacă el crește când consecința răspunsului este suprimarea sau neprezentarea unui stimul aversiv*, vom vorbi despre contingențe de întărire negativă* în care intră sustragerea* și evitarea* activă. Dacă răspunsul este urmat de prezentarea unui stimul, și debitul scade, ne vom afla în prezența contingențelor punitive (evitare pasivă*); în sfârșit, dacă debitul scade atunci când răspunsul nu este urmat de un stimul întăritor așteptat, vom vorbi de omisiune*, omisiunea sistematică nefiind altceva decât stingerea*. (Efectele omisiunii sunt totuși nuanțate prin ceea ce se știe, de altfel, despre debitele produse de întăririle intermitente* în diversele programe* de întărire.)
Termenul este o transpunere în franceză a expresiei tehnice propuse de B. F. Skinner în 1969 și care derivă din unul din sensurile cuvântului *contingent (upon)*: „dependent de".

M. Richelle
(G. N.)

• SKINNER B. F. (1969): *Contingencies ofReinforcement, a Theoretical Analysis,* Appleton Century Crofts, New York. Traducere (1971): *L'Analyse experimentale du comportement* (trad. A.-M. și M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles.

Continuitate

Proprietate atribuită evoluției* sau dezvoltării* în cadrul unor teorii psihologice; ea se opune **discontinuității.**
Constructivismul* piagetian propune o descriere a dezvoltării cognitive* care este în întregime centrată pe aspectele logico-matematice și care subliniază, în consecință, categoric aspectele de continuitate; de la naștere la vârsta adultă, capacitățile intelectuale se organizează, desigur, în structuri* din ce în ce mai complexe și eficace (v. Stadiu), dar această construcție se efectuează liniar și fără hiat, sub acțiunea continuă a mecanismelor funcționale invariante* (asimilare*, acomodare* și echilibrare*).
In măsura în care ele acordă o importanță mai mare factorilor sociali și afectivi, cea mai mare parte a altor teorii ale dezvoltării subliniază mai degrabă aspectele de ruptură și discontinuitate. Pentru H. Wallon, psihogeneza* este supusă legilor alternanței* și integrării* funcționale. Pentru L. S. Vâgotski, în urma emergenței* limbajului* la copil, dezvoltarea își schimbă statutul și trece din registrul biologic în cel socioistoric (al doilea sistem de semnalizare*). Cea mai mare parte a psihoanaliștilor subliniază în sfârșit că dezvoltarea personalității* este punctată de pauze și de diverse forme de regresie*.

J.-P. Bronckart și *E. Jalley*
(G. N.)

Continuitate (Corecție de —) -> Corecție

Continuitate (Lege a —) -> Formă (Psihologie a —)

Continuu
Caracter al oricărei schimbări în comportamentele* sau structurile psihologice, fie în cursul dezvoltării*, fie în cel al învățării*, care se produce gradual, aproape insesizabil, spre deosebire de schimbările produse în salturi, prin restructurare brutală. Atât în psihologia dezvoltării, cât și în psihologia învățării, teorii diverse pun accentul când pe continuitatea*, când pe discontinuitatea* transformărilor.
întărire continuă: întărire* apărută după fiecare răspuns operant*, spre deosebire de întărirea intermitentă*. ... „ , „
M. Richelle
(G. N.)

ContInuum
Variabilă* continuă. Termenul este rezervat în general dimensiunilor* fizice pe care poate varia stimulul: intensitate*, frecvență* etc. sau dimensiunilor psihologice corespunzătoare. Se aplică și variabilelor subiective care pot face obiectul unei judecăți* evaluative între două extreme: *continuwn* agreabil-dezagreabil, frumos-urât. în psihofizică*, S. S. Stevens a propus, în 1956, să se facă deosebirea dintre *continuum-\xi\e* **protetice** și **metatetice.** Primele corespund dimensiunilor senzoriale pentru care o diferență de senzație* exprimă un proces neurofiziologic de tip aditiv ; este cazul, de exemplu, al intensității în domeniul auzului sau al vederii: o schimbare de intensitate percepută se află în corelație cu o creștere de frecvență a potențialelor de acțiune ale neuronilor receptori. Celelalte corespund dimensiunilor senzoriale pentru care schimbările de senzație sunt legate de stimularea unor unități receptoare diferite; acesta este cazul variațiilor în înălțimea tonală*, aflate în corelație cu stimularea unor zone diferite ale cohleei. Acestor două tipuri de *continuam* le-ar corespunde, după Stevens, tipuri de funcții psihofizice diferite, numai primele reprezentând o funcție putere.
M. Richelle
(G. N.)

Contrabalansare
In planul* experimental, procedeu care are ca scop neutralizarea efectelor variabilelor* ce nu pot fi stăpânite (oboseală*, învățare*, plictiseală etc.) făcându-le să intervină într-o modalitate contrastantă în stadii succesive ale experienței sau în grupe diferite. Astfel, în psihofizică*, dacă se bănuiește că modalitatea, ascendentă sau descendentă, de prezentare* a stimulilor în metoda limitelor* influențează mărimea pragului*, se vor alterna cele două modalități. Dacă într-o experiență alcătuită din trei faze 1-2-3, ne temem de apariția unui efect de oboseală și pentru că natura experienței nu impune desfășurarea în ordinea 1-2-3, se vor alcătui grupe care să suporte fazele într-o ordine diferită (3—1—2; 2-3-1; etc.). în cazuri de acest tip, se vorbește și despre metoda **rotației.** ., _. . ,,
M. Richelle
(G. N.)

Contracultură
Diferite de subculturi, contraculturile organizează modalitățile de a se opune codurilor și regulilor punând în discuție sistemele sociale stabilite, semnificațiile* normelor* prescriptive, ierarhia valorilor* dominante, tradițiile artistice și revendicând, în cazul unor categorii minoritare ale populației, noi modele de exprimare, o altă recunoaștere* socială prin revoltă și conflict*. Contraculturile, dezvoltate mai ales de un tineret contestatar, sunt expresia dorinței* de a influența puterile ideologice, tehnologice și politice și de a antrena o anumită evoluție istorică. Debordând problemele conflictului între generații, contraculturile interpelează structura de ansamblu a societății printr-un alt stil de viață*. ' „ ,
/. Selosse
(G. N.)

Contradicție
în sensul logic al termenului, o contradicție reprezintă o relație între două propoziții* care, împreună, nu pot fi nici adevărate și nici false. Dacă împreună ele nu pot fi adevărate, dar pot fi false, relația este în acest caz o simplă contrarietate. Astfel

„Această figură este un pătrat" este contradictorie cu „Această figură nu este un pătrat" şi numai contrară propoziţiei, Această figură este un triunghi": de fapt, ea poate să fie foarte bine un romb.
Intr-un sens mai general, contradicţia nu a încetat niciodată să joace un rol esenţial în gândire*. Studiul civilizaţiilor, de la Antichitatea grecească la civilizaţia Chinei, trecând prin culturile din Matto Grosso, scoate în evidenţă omniprezenţa ideilor de opoziţie* şi de bipolaritate. H. Wallon, la rândul său, a subliniat importanţa rolului pe care îl juca în gândirea copilului „cuplul", iar J. Piaget a făcut din el unul din motoarele dezvoltării* inteligenţei*.

J.-B. Grize şi *E. Jalley*
(G. N.)

Contrafobic
Adjectiv care caracterizează un obiect, o prezenţă sau o acţiune care permit evitarea apariţiei unei angoase* suscitate de o fobie*. S. Freud, în analiza cazului micului Hans, a subliniat mecanismele consecutive ale fobiei ca apărări în faţa angoasei provocate de o mişcare pulsională refulată. Consecinţele constituirii simptomului fobie aduc eul în situaţia de a se comporta ca şi cum pericolul unei dezvoltări de angoasă nu ar veni dintr-o mişcare pulsională, ci dintr-o percepţie. Fobicul este împins deci să reacţioneze la acest pericol exterior prin tentative de reasigurare care sunt, de fapt, comportamente contrafobice, adică printr-o strategie de reasigurare datorată prezenţei unui obiect care dă siguranţă, în situaţia fobogenă*. Se poate deci deosebi obiectul contrafobic de acţiunea contrafobică ce poate merge chiar în sensul acţiunii fobice definite prin fuga din faţa pericolului.

A. Braconnier
(G. N.)

Contrainvestire
Investire de reprezentări şi atitudini în operaţiile de apărare a eului menite să împiedice apariţia în locul său a unei reprezentări refulate, a unui comportament sau a unei atitudini. Este vorba de un proces economic care utilizează energia eliberată prin dezinvestirea* reprezentării refulate. Ea intervine nu numai în mecanismele de apărare*, dar şi în atenţie, gândire discriminativă şi ca protecţie în faţa excitaţiilor exterioare.

fi. *Brusset*
(G. N.)

Contrast
Accentuarea unei diferenţe percepute între două elemente ale unui stimul*, diferenţă care rezultă din juxtapunerea lor spaţială* (contrast simultan) sau temporală* (contrast consecutiv). Aceeaşi suprafaţă de gri va fi percepută mai închisă pe un fond alb decât pe unul negru. O apă la aceeaşi temperatură va părea mai caldă dacă mâna care se cufundă în ea tocmai a fost scoasă dintr-o apă foarte rece. Efectele de contrast au fost studiate în mod deosebit în domeniul vizual: contrastul de luminozitate*, pus în evidenţă, între altele, de inelele lui Mach, în care variaţiile necontinue de luminanţă* ale centrului spre marginile unui disc provoacă perceptiv apariţia la frontierele discontinuităţilor a unui inel luminos şi a unuia întunecat; contrastul de culoare sau cromatic, exprimându-se, pe de o parte, printr-o accentuare a diferenţelor de saturaţie*, iar pe de altă parte prin percepţia culorii complementare* care nu este prezentă fizic. Contrastul luminos se explică desigur prin mecanisme de inhibiţie* laterală la nivelul neuronilor retinei.
Contrast comportamental: într-o condiţionare* operantă*, depăşire a debitului* normal de răspuns care se produce la trecerea de la o fază a programului de întărire cu debit redus sau nul (sub controlul unui stimul discriminativ negativ) la o fază cu debit susţinut (controlat de un stimul pozitiv) ; sau, în secvenţă inversă, reducere excesivă a debitului. Contrastul comportamental este echivalent cu fenomenul de inducţie* în condiţionarea pavloviană.
Contrast statistic: v. Analiză de variantă.

M. Rkhelle
(G. N.)

Contratransfer
Dacă se concepe câmpul analitic ca interferenţă a proceselor mentale, conştiente şi

inconștiente ale pacientului și analistului și se ține seama de extinderea psihanalizei* la domeniul terapiei copiilor și psihoticilor, contratransferul este legat pe de o parte de personalitatea analistului, iar pe de altă parte de procesul inconștient pe care transferul* pacientului îl induce la acesta din urmă. Contratransferul reprezintă deci ansamblul reacțiilor inconștiente mai ales ale analistului la transferul persoanei analizate.

Astfel, necesitatea, pentru analist, de a se supune unei analize personale și de a o continua sub formă de autoanaliză* are ca scop reducerea, pe cât posibil, a manifestărilor rezistenței* și fenomenelor contratransferențiale care perturbă relația analitică. Totuși, contratransferul poate fi considerat și un mijloc pe care îl are analistul pentru a se ghida în perspectiva interpretării și pentru o mai bună cunoaștere a avatarurilor și vicisitudinilor situației analitice.

In sfârșit, contratransferul, într-un sens mai larg privind ansamblul câmpului analitic, poate fi conceput ca expresia unui transfer care se dezvoltă la analist, și aceasta ne conduce să distingem la fiecare din cele două persoane prezente în situația analitică de față ceea ce este transfer de ceea ce este contratransfer.

A. Braconnier

(u. N.)

Control

Controlul sau stăpânirea unei situații rezultă din percepția pe care subiectul o are asupra unei relații de dependență între comportamentul său și sursa acestui comportament. Controlul este definit adesea ca o capacitate de a evita sau de a fugi de un eveniment stresant sau dezagreabil. J. R. Averill distinge trei tipuri de control:

1. control comportamental care implică o acțiune directă asupra mediului înconjurător;
2. control cognitiv privitor la interpretarea unor situații de mediu;
3. control decizional care implică posibilitatea subiectului de a alege între comportamente diferite.

Controlul funcționează ca mediator de răspunsuri ale subiectului la diverși agenți de stres* ambiental. Lipsa de control asupra unei stimulări aversive mărește răspunsurile emoționale și negative la această situație și antrenează o scădere a performanței.

G. Moser

(G. N.)

Control aversiv -> Aversiv

Control judiciar

Instaurat în Franța prin legea din 17 iulie 1970 pentru evitarea detențiilor provizorii înainte de judecarea acuzațiilor, controlul judiciar reprezintă o măsură limitativă de libertate care poate fi ordonată în urma instrucției penale. Beneficiarul trebuie să se supună unui anumit număr de obligații care îi sunt precizate de către controlorii judiciari, profesioniști și benevoli: să răspundă oricărei convocări, să depună o cauțiune, să nu părăsească localitatea, să nu frecventeze unele locuri sau unele persoane, să se supună unor examinări, îngrijiri, să urmeze un tratament (de ex. dezintoxicarea). Controlul judiciar și-a văzut practicile extinzându-se odată cu înmulțirea infracțiunilor în ceea ce privește toxicomaniile. Psihologii intervin în acest cadru. Ei introduc aici un ajutor și un sprijin individualizat, animă activitatea echipelor, devin membri ai unor asociații, încep unele orientări terapeutice încercând să înscrie o semnificație internă acestui spațiu/timp intermediar, în care judecata este suspendată.

/. Selosse

(G. N.)

Control psihobiologic

Capacitatea de a modifica situația agresivă* prin intermediul unei acțiuni adecvate, pentru a diminua impactul acestei situații asupra organismului. Intr-o experiență tipică, șobolanii în perechi sunt supuși unor șocuri electrice dureroase prin intermediul electrozilor fixați pe coadă. Unul din membrii perechii poate pune capăt șocului învârtind o roată situată în fața lui, celălalt primește aceleași șocuri ca și

partenerul său activ, comportamentul său nefiind însă eficace. Un al treilea grup de șobolani este plasat în aceleași condiții, dar fără a fi expus șocului. Consecințele șocurilor asupra organismului sunt cele mai importante la animalele care nu pot face nimic ca să le controleze, în timp ce cei care acționează asupra șocurilor nu reacționează mai mult decât animalele martor. Totuși lucrurile nu stau întotdeauna așa, deoarece controlul nu este eficace decât în măsura în care nu ar fi dificil de obținut și el ar fi însoțit de o reducere efectivă a incertitudinii*. Când situația este dificil de controlat, controlul poate totuși să fie obținut prin angajarea în activități de substituire* sau comportamente redirijate*. Mecanismele prin care aceste activități permit diminuarea activării* nu sunt însă cunoscute.

R. Dantzer
(G. N.)

Control social
înseamnă ansamblul intervențiilor psihosociale menite să ducă la respectarea normelor stabilite. El se efectuează prin presiunile externe ale reprezentanților grupurilor primare însărcinate să transmită regulile și valorile (control convențional), în timp ce controlorii sociali mandatați de o putere instituțională reprimă devierile și veghează la integrarea* socială a grupurilor sau subiecților marginalizați (control societal). Dar controlul social este și interiorizat. Presiunile interne rezultă din atașamentul și din identificarea* cu modelele care exercită o supervizare virtuală și directoare în cadrul unei legături interpersonale. Ele participă la structurarea atitudinilor sociale interdependente (control de interacțiuni simbolice).

J. Selosse
(G. N.)

Contur
Linie care delimitează forma unei figuri* sau a unui obiect, conturul joacă un rol hotărâtor în percepția* formelor*, așa cum psihologia Gestalt*-\Au\ a demonstrat deja în analiza formelor bune, a raporturilor figură-fond* și a figurilor reversibile*. Caracterizarea contururilor si mecanismele percepției lor cunosc o creștere a interesului în psihologie de când au devenit o problemă centrală pentru robotică în eforturile ei de a construi mașini capabile să recunoască forme și obiecte. Contrastele* de luminozitate* furnizează desigur informații cruciale, dar nu suficiente, nici exclusive, căci rareori există o omogenitate de contrast pe ansamblul unui contur. Indici de textură* și de profunzime*, factori de familiaritate* și de experiență* semnificativi din punct de vedere ecologic intervin în mod sigur în capacitatea remarcabilă a sistemului vizual uman de a percepe contururile, ajungându-se până la cazuri paradoxale de percepție a contururilor iluzorii obținute cu ajutorul configurațiilor* construite abil, în așa fel încât o figură să se impună privirii deși contururile ei nu sunt date. Faptul că aceste contururi iluzorii se produc la fel de bine, după cum a arătat G. Kanisza, pentru forme „naturale" neregulate, ca și pentru forme geometrice bune sugerează importanța adaptativă a reperării contururilor în căutarea hranei, detectarea atacatorilor, punerea la adăpot (v. Camuflaj, Iluzie).

M. Richelle
(G. N.)

Conținut ~» Analiză de conținut

Conținut al munci)
Prin opoziție cu context*, desemnează ansamblul factorilor de motivație* referitori la munca însăși și la rolul jucat de persoana care o face. Lista factorilor variază în funcție de autori, dar privește totdeauna autonomia, responsabilitățile, considerația legată de munca îndeplinită, satisfacția de a face lucruri dificile. Se adaugă uneori varietatea, existența unor informații asupra calității muncii făcute și asupra însemnătății rolului profesional.

C. *Levy-Leboyer*
(G. N.)

Conținut latent
Noțiune introdusă de S. Freud în 1900, în același timp cu cea de conținut manifest*. Conținutul latent desemnează ansamblul

semnificațiilor la care conduce analiza visului*. El este produsul travaliului de interpretare: gândurile din vis (sau conținut latent) sunt anterioare traducerii lor manifeste și analiza constă în a urma parcursul invers al travaliului visului. Punerea în lumină a conținutului latent permite regăsirea unei expresii mai autentice, mai apropiate de adevăr, de materialul visului (de ex., dorința de disculpare). Prin extensie, noțiunea de conținut latent este aplicată la orice producție a inconștientului, în psihologia proiectivă, analiza producției subiectului vizează degajarea conținuturilor sale latente. Insă se utilizează termenul de solicitări latente pentru referirea la conținuturi subiacente susceptibile de a fi figurate prin materialul manifest al testului însuși.

C. Chabert
(G. N.)

Conținut manifest

Noțiune introdusă de S. Freud, în 1900, pentru a desemna povestirea visului* așa cum este ea prezentată de cel ce visează. Conținutul manifest este produsul visului întrucât el constituie traducerea gândurilor din vis, sau conținut latent* odată ce ele au suportat operațiile de transformare și travestire impuse pentru exprimarea lor posibilă. Prin extensie, se vorbește de conținut manifest pentru orice producție verbală pe care ne propunem să o interpretăm potrivit metodei analitice.

In psihologia proiectivă, termenul de conținut manifest se folosește pentru a defini enunțurile răspunsurilor subiectului, dar și pentru a analiza însuși materialul testului (Rorschach* și TAT*): acesta este descris, în aspectele sale perceptive cele mai obiective, ca punct de plecare pentru travaliul asociativ al subiectului.

C. Chabert
(G. N.)

Convenționalism

Concepție privind raportul existent între cuvinte și lucruri, care s-a dezvoltat în filozofia antică greacă drept reacție la concepțiile primitive, de tip esențialist. In timp ce, pentru Heraclit, cuvântul reprezintă și o calitate obiectiv inerentă a lucrului (o emanare directă a esenței sale), Parmenide și apoi Aristotel au propus o analiză nouă, care diferențiază net două planuri:

a. există, pe de o parte, o realitate (o lume) unică, universală, atemporală;

b. există, pe de altă parte, uzuri* lingvistice diferite. In consecință, cuvintele* trebuie considerate creații umane, distincte față de lume (« cuvântul „câine" nu mușcă »); ele sunt produsul unei convenții dintre membrii unui grup. In *Cratylos,* Platon adăuga totuși că această creare de cuvinte ar fi de resortul unei elite care, ținând cont de particularitățile fonice ale unei limbi, alege cuvintele care sunt „cele mai adaptate" la realitatea pe care ele o desemnează. Pe această bază, convenționalismul clasic definește o limbă ca un repertoriu de elemente create de către oameni pentru a reflecta elementele unei realități unice (o limbă reprezintă un nomenclator particular al lumii universale). Rezultă din această analiză că limba este un (respectiv singurul) instrument de acces spre lume: a cunoaște lumea înseamnă a putea să vorbești despre ea. In ciuda contestărilor trecătoare, această concepție „verbalistă" a cunoașterii* va domina până la începutul secolului al XX-lea, iar convenționalismul reprezintă și azi poziția semiologică cea mai răspândită în rândurile „marelui public".

Pentru semiologia* modernă, limba, ca orice cod* de comunicare*, se bazează efectiv pe o convenție particulară stabilită de un grup, dar ea nu constituie din această cauză un simplu nomenclator al unei realități preexistente. Pentru F. de Saussure (1916), semnificatul* unui semn* este mai întâi o valoare* referitoare la sistemul de limbă în care el se inserează; pentru L. Wittgenstein (1953), semnificația* unui cuvânt* este în primul rând produsul folosirii sale într-un context* social determinat. Pentru acești doi autori, funcția denotativă a unui cuvânt (capacitatea sa de a eticheta elementele realului)

ar fi în consecință o funcție secundară, respectiv întâmplătoare.

J.-P. Bronckart
(G. N.)

• SAUSSURE F. (DE) (1916), *Cours de linguistique generale,* Payot, Paris. — WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations,* Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klossowski), Gallimard, Paris.

Convergentă (Gândire —) —> Gândire

Convergență
Mișcare asociată a celor doi ochi spre interior, care se produce fie în mod reflex, în urma observării unui obiect apropiat, cu scopul fuzionării imaginilor unui ochi și ale celuilalt pe puncte conjugate similare ale celor doi ochi, fie voluntar. Convergența este însoțită de o acomodare și o îngustare a pupilei. Este vorba și de caracteristica unui fascicul de lumină dirijat într-un mod concentrat spre un punct al unei imagini reale.

R. Genicot
(G. N.)

Conversație
Tip particular de punere în text* (ca și povestirea*, descrierea* sau argumentarea*), ea îmbracă forme sau genuri de discurs* la fel de diferite, ca interviul, dezbaterea, dialogul romanesc, teatral sau cinematografic, conversația obișnuită, convorbirea, schimbul de scrisori etc. și se poate caracteriza prin alternarea replicilor sau intervențiilor interlocutorilor. Statutul acestora din urmă diferă în funcție de tipurile conversaționale (între interviu și conversația cotidiană, de ex.), iar structura diadică de bază poate fi complicată prin prezența implicită a celei de a treia persoane (în interviu sau în dialogul teatral).

J.-M. Adam
(G. N.)

Conversie
Termen introdus de S. Freud pentru a preciza mecanismul simptomelor nevrozei isterice* : el a stabilit că simptomele somatice motorii și senzitive rezultă dintr-o transpoziție, la nivelul unei funcții corporale implicate într-o activitate relațională, a unui conflict psihic în raport cu sexualitatea.
S. Freud a propus distincția dintre isteria de conversie și isteria de angoasă (care va deveni nevroză de angoasă). Sindromul de conversie este funcțional și poate afecta toate organele, fie că sunt dependente de o inervare voluntară sau de sistemul nervos vegetativ. Pe de altă parte, el se caracterizează prin absența oricărei afecțiuni organice subiacente. In sfârșit, el este reversibil chiar dacă se arată rebel și durabil.

Tulburarea de conversie se deosebește de simptomele de conversie care pot fi integrate altei clase de tulburări, precum somatizarea* (în sindromul Briquet*).

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Conversie criminală
In psihologia criminalității, E. de Greeff a descris procesul de conversie a sistemelor de valori* care însoțește o modificare a atitudinilor* la unii delincvenți, ceea ce le permite să-și justifice recurgerea la mijloace ilegale pentru a-și atinge scopuri care le sunt proprii sau pe care le împărtășesc cu alții. In anumite contexte ideologice, conversia nu exclude conștiința unei dezaprobări, dar aceasta este atenuată de un sentiment de responsabilitate colectivă, de sacrificiu pentru un ideal și de identificare eroică*. Ea se observă mai ales la unii membri ai comandourilor teroriste.

/. Selosse
(G. H.)

Convorbire
Convorbirea este un schimb de cuvinte cu una sau mai multe persoane pentru un **alt** scop decât simpla plăcere a conversației. Aici comunicarea este esențial verbală, dar este completată de comunicări nonverbale* (posturi, mimici etc.). în viata profesională și socială există diverse tipuri de convorbire, după cum cel care o conduce comunică informații sau o decizie celui interesat și caută sau nu să acționeze asupra motivațiilor* sale. în psihologie, sco-

purile convorbirii sunt diverse: reconstituirea istoriei subiectului (anamneză*), sondarea cunoştinţelor sale (interogaţia orală), considerarea aptitudinilor sale la o învăţare (orientare*) sau folosire (selecţie); contribuirea la diagnostic, la indicaţie şi la tratamentul pentru subiecţii care suferă de tulburări psihice şi/sau relaţionale (convorbiri numite „preliminare" unei psihoterapii), ajutarea subiectului să înfrunte o dificultate concretă în existenţă (sfat psihologic), antrenarea subiectului sau subiecţilor la o mai bună comunicare cu un altul (formare) etc. Convorbirea poate fi cerută de cel interesat (convorbire clinică, sfat), de psiholog (anchetă, sondaj de opinie, studiu de piaţă, cercetare ştiinţifică) sau de un al treilea (medic, funcţionar, profesor). Convorbirea poate fi completată de chestionare şi teste (terapie „înarmată"). Poate fi individuală, de cuplu, de familie, de grup. Atitudinea psihologului, analoagă celei a psihanalistului, este marcată de fermitate şi de neutralitate binevoitoare. în **convorbirea directivă,** psihologul pune întrebări prestabilite şi caută să obţină informaţii, în **convorbirea nondirectivă,** el îl lasă pe subiect să vorbească cât mai liber cu putinţă încurajându-i, reformulându-i răspunsurile, observându-i reacţiile şi căutând să-i înţeleagă frica, ezitările, rezistenţele, sistemul defensiv. **Convorbirea semidirectivă** este un compromis între cele două formule precedente. Una din sarcinile psihologului este de a provoca cooperarea subiectului fără a sugera şi nici a induce răspunsurile sale, şi de a decela prin verificări erorile, uitările, eventualele minciuni ale acestuia din urmă. în **convorbirea situaţională,** subiectul trebuie să spună cum s-ar comporta el într-o situaţie care îi este descrisă de psiholog sau cum ar prelucra informaţiile ori documentele pe care acesta i le furnizează; diferitele conduite posibile au făcut în general obiectul unei cotaţii prealabile. In psihiatrie, convorbirea structurată cu scop de diagnostic este standardizată în aşa fel încât să permită culegerea sistematică a criteriilor diferitelor tulburări psihiatrice. în cercetările sale asupra dezvoltării* cognitive a copilului, J. Piaget a dat un sens particular convorbirii clinice. Arta de a chestiona copilul pentru punerea în evidenţă a mentalităţii şi concepţiei sale despre lume, fie direct, fie cu ocazia manipulărilor unui material simplu.

D. Anzieu
(D.S.)

Cooperare

In sens general, care se aplică începând de la nivel biologic, cooperarea înseamnă activitatea prin care entităţile acţionează împreună pentru a atinge un scop. în psihologie, ea poate fi înţeleasă fie intraindividual, fie între indivizi. In primul sens, puţin folosit, putem considera că în realizarea unei activităţi finalizate conduitele unui individ acţionează la fel: activitatea colectivă a schemelor* de vizualizare şi prehensiune în conştientizarea unui obiect este în aceeaşi măsură cooperare şi coordonare*. Dar prin cooperare se înţelege mai întâi de toate modalitatea în care indivizii îşi adună forţele, priceperea, cunoştinţele pentru a atinge un scop. în acest caz se pot constata grade, respectiv stadii* de cooperare după natura mai mult sau mai puţin conştientă a acestei grupări, ca şi în funcţie de complexitatea structurală a priceperilor şi cunoştinţelor angajate în reunirea lor.

Primul nivel este acela al instinctului*. La nivelul dobânditului, cooperările locale (de ex. în sensul în care se vorbeşte despre grupări locale ale conduitelor spaţiale la nou-născut) sunt observate în etapele senzoriomotorii, apoi preoperatorii ale dezvoltării*. Dar cum a coopera constă în a aduna la un loc acţiuni şi cunoştinţe care se reunesc, stadiul operatoriu* se manifestă prin apariţia de co-operaţii ale aceloraşi caracteristici structurale ca şi în operaţiile intraindividuale. Spre deosebire de acestea, regulile care ordonează schimburile interindividuale sunt totuşi mai tematizate. In consecinţă, cooperarea interindividuală poate apărea nu numai ca o condiţie a gândirii operatorii, dar şi ca un factor de accelerare a achiziţiei sale.

Prin ce procese se naşte cooperarea? Şi aici se pot distinge diverse niveluri. In ge-

neral, ea este rezultatul combinărilor mai mult sau mai puţin întâmplătoare şi al selectării ulterioare. Astfel, cooperarea poate să ia naştere dintr-un ansamblu de interacţiuni* sociale şi să se substituie unor conduite egoiste în măsura în care ea se impune în maximizarea durabilă şi echilibrată a profiturilor fiecărui individ. Propagarea sa va putea fi totuşi accentuată în măsura în care indivizii vor conştientiza această maximizare. La nivelul cel mai ridicat, cooperarea va putea fi în fine considerată o atitudine morală care îşi găseşte justificarea chiar în geneza ideilor de raţiune şi umanitate. . .

/.-/. Ducret
(G. N.)

Coordonare intersenzorială

Integrare de informaţii care provin din mai multe modalităţi* senzoriale, atestând participarea diferitelor simţuri în construcţia obiectelor şi în perceperea regularităţilor lumii exterioare. Expresia este înrudită cu transferul* intermodal, cu transmodalitatea sau intermodalitatea. Coordonarea între informaţiile vizuale şi auditive, şi între informaţiile vizuale şi tactile a fost studiată în mod deosebit Spre deosebire de ideea, admisă timp îndelungat, a unei compartimentări iniţiale a modalităţilor, care nu s-ar coordona între ele decât în favoarea dezvoltării, precocitatea coordonării intersenzoriale a fost demonstrată, cel puţin în ceea ce priveşte unele obiecte privilegiate, de exemplu prin punerea în evidenţă a reacţiilor de surpriză sau de anxietate* în prezenţa disocierilor dintre imaginea mamei şi cea a sursei sonore a cuvintelor sale. *.l'l* . . .

M. Richelle
(G. N.)

Coordonare senzoriomotorie

îmbinare a elementelor senzoriale şi motorii care permite realizarea de gesturi* eficace. Cea mai mare parte a acţiunilor* cere intervenţia sinergică, simultană şi succesivă, a unui mare număr de elemente senzoriale şi motorii care survin într-o anumită ordine şi într-un anumit grad. Mişcările* modifică structura câmpului* senzorial captat prin organele de simt si, la rândul lor, aceste schimbări sunt declanşatoare de mişcări. Astfel, deplasările privirii* în timpul lecturii sunt dirijate încontinuu de elementele percepute din text. în coordonarea vizual-motorie care permite apucarea unui obiect, componentele senzoriale realizează analiza poziţiei de plecare a corpului, dirijarea vizuală a traiectoriei, acţionarea mâinii, proporţionată cu forma obiectului şi, în final, perceperea caracteristicilor obiectului în timpul manipulării sale; în schimb aceste date senzoriale contribuie la ajustarea engramelor* motorii care se găsesc la originea comenzii gestului. Senzaţia este deci în acelaşi timp mijloc şi scop al mişcării.

M. Bonnet
(G. N.)

Copie

Reproducere fidelă a unui model* prin imitare* sau într-o formă grafică,

într-un sens bogat în implicaţii teoretice, respectiv filozofice, replică mentală* a obiectului perceput sau stocat în memorie. Teoria copiilor reia concepţia filozofică după care conţinuturile mentale reproduc universul real, printr-un soi de izomorfism*, organele receptoare jucând numai rolul de captatori, restituind universului mental obiectele înregistrate şi stocate în memorie, asupra cărora subiectul va putea să opereze ulterior ca asupra obiectelor reale. Această teorie* ridică mai vechea problemă a homunculului, adică a statutului „subiectului" ajuns să opereze asupri copiilor, şi despre care nu se ştie de ce nu ar începe la rândul său să ia copii ale copiilor şi aşa mai departe la infinit. Dar, oricât de ancorată ar fi într-o tradiţie filozofică împărtăşită prin bunul-simţ, teoria copiilor nu se acordă cu ceea ce se cunoaşte despre mecanismele de informare'. în care intervin filtraje*, codări* şi organizări puţin compatibile cu ideea unei simple reproduceri, nici cu abordările moderne asupra percepţiei şi asupra memoriei, concepute, începând cu operaţiile lor cele mai elementare, ca sisteme de prelucrare active.

Totuși, unele abordări ale psihologiei cognitive*, mai ales în materie de imagini mentale*, ar putea să dea de gândit, în sensul că se asistă la o reabilitare a teoriei copiilor deși sub o formă mai elaborată, înseamnă a spune că problema corespondenței dintre un univers exterior și un univers psihologic rămâne una din temele subiacente, una din provocările majore ale psihologiei științifice și mai cu seamă a neuroștiințelor*.

M. Richelle
(L.C. L.)

Copil

în sens etimologic, termenul de copil (din latinescul *infans)* desemnează ființa umană care nu a dobândit încă folosirea vorbirii*, în accepția sa actuală în psihologie, termenul de copilărie desemnează o etapă a dezvoltării* ființei umane care, după autori, se situează între naștere și maturitate*, între naștere și pubertate* sau între apariția limbajului* și pubertate. Se distinge prima copilărie (până la 3 ani) de cea de-a doua (de la 3 la 7 ani) și de cea de-a treia (de la 7 la 12 ani), aceasta din urmă făcând trecerea spre adolescență*.

Conceptul de copil, ca vârstă specifică a vieții umane, separată de starea adultă, s-a dezvoltat în același timp cu privatizarea vieții de familie spre secolele al XlV-lea și al XV-lea, sub influența ideilor Renașterii și mai ales ale Reformei, și a evoluat de-a lungul secolelor.

Psihologia copilului. Disciplină care are ca obiect descrierea și explicarea conduitelor copiilor. Ea se deosebește de psihologia dezvoltării, care folosește într-un mod privilegiat dezvoltarea conduitelor copilului pentru elaborarea unei teorii generale a funcționării psihologice a subiectului.

J. Voneche
(D. S.)

Copil de substituire

Copil-substitut conceput după moartea unui frate sau a unei surori și având adesea prenume ca aceștia, date „în amintire". Această expresie se datorează lui E. O. Poznanski, din 1972. Ea semnalează incapacitatea părinților de a suporta doliul după copilul mort sau dorința lor de a nega această moarte. Această situație prezintă o dimensiune patogenă pentru cel interesat și îl expune unui destin chinuitor.

A. Ruffiot
(D.S.)

Copil imaginar

Copil care urmează să se nască, asupra căruia se focalizează așteptări, speranțe, angoase, fantasme ale grupului familial, mai ales din partea mamei, a cărei sarcină reînvie propriile experiențe infantile. Oralitatea reanimă imaginile de mamă bună și rea, care se proiectează asupra reprezentării pe care femeia și-o face despre mama care este și despre copilul pe care-1 poartă. Analitatea conferă fetusului o valoare de comoară sau de otravă intracorporală într-o fantasmatică de gestație intestinală. Trăirile falice fac din copil echivalentul penisului. La naștere, copilul real este confruntat cu copilul imaginar care se găsește exilat (îndepărtat), devalorizat și după care mama trebuie să țină doliu. Copilul real poate decepționa, de unde eventualele temeri privitoare la substituirea copilului în maternitate sau creșă, care exprimă o frică dar și o dorință în legătură cu distanța dintre copilul imaginar și cel real.

A. Ruffiot
(D.S.)

Copil maltratat

Copil expus de către adulții care îl au în grijă la acte de violență ce îi pot compromite sănătatea, dar și dezvoltarea* psihică și afectivă. Aceste brutalizări pot avea un caracter de violență pasivă (neglijență sau omitere) sau activă (lovituri și răniri, sechestrări, privare de alimente sau de îngrijire). Ele pot fi asociate unor frustrări și carențe afective și educative, dar iau și forma unor constrângeri sexuale (incest, viol). Maltratarea copiilor face obiectul unor măsuri judiciare deosebite.

J. Selosse
(D.S.)

Copil sălbatic

Copil crescut de animale, fie că a fost abandonat în mediul* natural, fie răpit de

femele care şi-au pierdut puii. Din secolul al XlV-lea până în secolul al XX-lea, au fost date publicităţii tot felul de cazuri: copil-lup, copil-urs, copil-maimuţă, copil-gazelă, copil-leopard. în general sunt cvadrupezi muţi, în plus nu suportă îmbrăcămintea şi sunt indiferenţi din punct de vedere sexual. Deşi unele dintre funcţiile lor senzoriale sunt în general foarte dezvoltate (miros, vedere nocturnă), ei rămân aproape în totalitate needucabili în ceea ce priveşte aspectele precedente. Ei încearcă emoţiile* cele mai elementare: nerăbdare şi mânie, dar ignoră surâsul şi râsul. Aceste cazuri par să demonstreze existenţa unui mecanism de învăţare* selectiv şi masiv, într-o perioadă critică*, programată ereditar, a funcţiei limbajului. De altfel, această perioadă este cea în care apar locomoţia* bipedă, folosirea manuală a uneltei, ca şi bazele conduitelor* afective şi sexuale. La începutul secolului al XlX-lea, J. Itard a încercat să educe la Paris pe tânărul Victor, găsit în Aveyron în stare sălbatică. In afara acestor cazuri, care astăzi nu se mai găsesc, de derelicţiune în mediul natural, există în epoca modernă numeroase exemple de izolare precoce provocată în totalitate de patologia parentală. £ ^

(D.S.)

Copil-simptom
Copil care prezintă o patologie ce furnizează o soluţie de compromis reacţională la o perturbare psihică a grupului familial pe care el încearcă să o negocieze în cursul tulburărilor sale. Purtător de cuvânt al angoaselor şi fantasmelor familiale şi asigurând rolul de ţap ispăşitor* inconştient, copilul-simptom, sau pacient desemnat după terminologia sistemică*, ar permite membrilor familiei să facă economia bolii. Abuzul de această noţiune a putut conduce la o culpabilizare indusă a părinţilor şi fraţilor.

A. Ruffiot
(D.S.)

Corecţie de continuitate —> Corecţie statistică

Corecţia lui Sheppard • Corecţie statistică

Corecţia lui Yates -> Corecţie statistică

Corecţie statistică
Cele două tipuri de corecţie mai utilizate sunt:
Corecţia lui Sheppard: corecţia aplicată variantei* şi menită să corecteze erorile datorate grupării în clase de valori a variabilei.
Corecţia Iui Yates sau corecţia de continuitate: corecţie aplicată statisticilor de test a căror distribuţie este discontinuă, mai ales chi-pătrat*, menită să amelioreze aproximarea printr-o distribuţie continuă.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(L. C. L)

Coreferinţă
Două unităţi ale aceluiaşi discurs* sunt coreferenţiale atunci când denotă acelaşi referent* extralingvistic, ceea ce se figurează de obicei aplicându-li-se acelaşi indice-literă: „Pierre[1] nu este acolo. El[1] a plecat." Coreferinţă este luată adesea drept prototip al relaţiei de anaforă*, concepută ca trimiteri succesive la acelaşi denotat. Se nesocoteşte astfel faptul că orice reluare anaforică comportă o transformare a semnificaţilor* în cursul discursului*. In plus, coreferinţă presupunând în mod evident referinţa*, noţiunea nu se poate aplica în cazul co-instanţierii de unităţi lipsite de orice asompţiune de existenţă (JSTici unui autor* nu-i[1] place să fie criticat").

A. Berrendonner
(G. N.)

Coreic -> Dischinezie

Corelativă -> Grup matematic

Corelaţie/Corelare
în statistică, termen general sinonim cu interdependenţa sau cu legătura dintre variabile* şi înglobând în acest sens asocierea şi contingenţa* (dar nu cauzalitatea). Coeficient de corelaţie: indicator numeric de legătură între două variabile numerice,

care variază de la -l la +1. Coeficientul este pozitiv când, pe de o parte, valorile ridicate ale celor două variabile, pe de altă parte valorile joase tind să fie asociate; coeficientul este negativ când valorile ridicate ale uneia din variabile tind să fie asociate cu valorile joase ale celeilalte variabile. Când cele două variabile sunt independente, coeficientul este nul (reciproca nefiind adevărată). Notarea generică pentru coeficientul de corelaţie este **r.**
Coeficientul r Bravais-Pearson sau **coeficientul de corelaţie liniară** este egal cu raportul dintre covarianţă* şi produsul abaerilor-tip* ale celor două variabile. Coeficienţii următori sunt derivaţi din coeficientul Bravais-Pearson. Atunci când una dintre cele două variabile este dihotomică, se folosesc coeficienţii **biseriali** r^{bls} şi $r.^{Ws}$ după cum variabila dihotomică este privită ca fiind obţinută printr-o regrupare a unei variabile subiacente normale sau ca fiind discretă. Pentru două variabile dihotomice se definesc în acelaşi fel coeficienţi **tetracorici;** coeficientul care corespunde la două variabile discrete este notat adesea <p. Dacă valorile numerice sunt înlocuite prin ranguri, se obţine coeficientul de **corelaţie a rangurilor,** sau al lui Spearman, notat adesea p. Alteori sunt folosiţi coeficienţi neliniari, precum **raportul de corelaţie** notat $r|^2$.

In cazul a mai mult de două variabile, sunt definiţi **coeficienţii de corelaţie parţială,** adică între două variabile existente condiţionat de alte variabile; şi coeficientul de **corelaţie multiplă** între o variabilă şi estimarea* ei furnizată de un ansamblu de alte variabile.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(G. N.)

Corelaţie a rangurilor -> Corelaţie/Corelare

Corelaţie liniară -> Corelaţie/Corelare

Corespondenţă (Analiză a —) -»Analiză de date

Corespondenţă (Punere în —)
Procedură operantă cu încercări distincte în care un subiect trebuie să desemneze, printr-un răspuns, într-un ansamblu de stimuli* de comparaţie, pe acela care este identic cu un stimul eşantion prezentat simultan sau în prealabil (asortat eşantionului). De exemplu, un porumbel este confruntat cu trei chei*-răspunsuri. Intr-o primă fază, cheia centrală este luminată în galben timp de cinci secunde. La sfârşitul acestei faze, cheile laterale sunt iluminate simultan, una în galben, cealaltă în albastru. O lovitură de cioc pe cheia galbenă (culoare a eşantionului) va fi întărită; o lovitură de cioc pe cheia albastră va fi sancţionată prin oprirea, timp de câteva secunde, a programului care controlează experienţa *(Time-Out, TO* sau „timp mort"). Intr-o variantă, subiectul va fi întărit pentru alegerea stimulului de comparaţie diferit de eşantion *{matching to oddity).* Intr-o altă variantă, relaţia dintre eşantion şi stimulul de comparaţie potrivit este arbitrară şi determinată printr-o regulă *(Symbolic Matching to Sample, SMS).* In acest caz, eşantionul şi stimulul de comparaţie pot aparţine unor modalităţi* senzoriale diferite (sunet şi lumină). Astfel, eşantionul poate fi un segment de comportament operant: de exemplu, comportamentul operant al unui porumbel supus alternativ neregulat la două programe de întărire diferite va fi întrerupt aleatoriu prin iluminarea simultană a două chei laterale, una în albastru (potrivită programului A), cealaltă în roşu (potrivită programului B), iar pasărea va fi întărită în alegerea culorii potrivite comportamentului operant imediat anterior. Aceste programe sunt folosite pentru studiul controlului exercitat de stimulii externi, în studierea memoriei (procedura *Delayed Matching to Sample, DMS,* cuplare amânată faţă de eşantion, în care se introduce un interval între eşantion şi stimulii de comparaţie), în studiul „conştientizării" *{awareness)* comportamentului propriu, pentru analiza proceselor cognitive* şi mai ales a învăţării de echivalenţe (un subiect uman învaţă asocierile A-C, B-C, A-D,

din care el va deriva D-B. Acest tip de învățare este folosit mai ales pentru extinderea repertoriului cognitiv al subiecților umani debili mentali). „ , .

H. Lejeune

(G. N.)

Cornul lui Ammon -» Hipocamp

Corp

Corpul este greu de definit în măsura în care ține de iluzia unei evidențe: tradiția noastră occidentală separă sufletul de corp, spiritualul de material, în timp ce corpul, devenit organism, este obiectul anatomiei și fiziologiei*. Terminologia greacă, pentru care *soma* nu înseamnă decât cadavrul, ca și clinica medicală, determină psihologia să-și reînsușească noțiunea de corp degajându-i cele două funcții: creare de semnificație și figurare a subiectului*. Corpul este instrumentul conduitelor și suportul identității*. Conștiința corporală își elaborează geneza* în cursul automatismelor* de postură*, al gesturilor* expresive până la descoperirea *seif**-ului, a partenerului și a obiectelor. M. Mauss a scos în evidență eroarea ce constă în a lega tehnica numai de instrumente; tehnicile corpului (primul nostru instrument) ne sunt transmise prin tradiție orală, ca un alt limbaj. Fenomenologia face eforturi să descrie trăirea* fără a face din corp un simplu mod al spațiului obiectiv. Psihopatologia studiază imaginea* corpului și tulburările de schemă* corporală. Experiența speculară* joacă un rol aparte în identificarea* unei imagini corporale unificate. Psihologia clinică este interesată de descoperirile psihanaliștilor, arătând rolul învelișului corporal și precizând participarea fantasmelor.

R. Doron si *E. Jalley*

(G. N.)

Corp calos -> Comisură

Corpi mamilari —> Mamilari

Corp propriu

Corpul propriu este în același timp o realitate extramentală, corpul biologic și o țesătură de cunoștințe*: cunoștințele înnăscute și noțiunile dobândite de individ în urma psihogenezei* (ponderea înnăscutului și dobânditului variind în funcție de specie). La ființa umană, corpul face copilul să acționeze înainte ca acesta să-și facă din el o noțiune din ce în ce mai complexă și să învețe să se familiarizeze cu el. La sfârșitul secolului al XIX-lea, W. Preyer a descris unele dintre etapele acestei achiziții. Copilul este mai întâi surprins de mișcările* unui corp pe care încă nu-1 știe ca fiind al său. Apoi el învață să-și organizeze aceste mișcări, să se familiarizeze cu senzațiile proprio- și extraceptive pe care ele le produc, să integreze mișcări și percepții. Această construcție a corpului propriu este și corelativă construcției realității exterioare, fizice, biologice și psihosociale. T T „

J.-J. Ducret

(G N.)

Corpus

Când un studiu lingvistic are ca obiect un ansamblu finit de enunțuri sau dezvoltări de limbaj adunate prin observație, acest ansamblu de fapte atestate este numit corpus. Constituirea unui corpus, spontan sau indus prin protocol experimental, este cel mai bun mijloc de elaborare a datelor empirice relativ independente, a datelor *a priori* aparținând cercetătorului, și permite mai ales accesul la date cuantificabile. Reproșând oricărui corpus că este parțial și aleatoriu, deci nereprezentativ pentru limbă în integralitatea ei, unii generativiști preferă să stabilească faptele recurgând la intuiția* subiectului vorbitor, autoritate nu mai puțin parțială și aleatorie, sub acoperirea căreia se comite adesea o puternică „idealizare" a datelor.

A. Berrendonner

(G. N.)

Cortex

Cortexul cerebral al mamiferelor este o importantă manta celulară a unei suprafețe de aproximativ 250 000 mm^2 și care conține cel puțin IO^9 celule nervoase într-un volum în jur de 300 cm^3. Pe bază filoge-

netică și după numărul de straturi, se deosebesc trei tipuri de cortexuri: cel mai primitiv, numit **arhicortex** sau **alocortex,** care prezintă două straturi celulare, ar corespunde mantalei primitive și s-ar afla la originea formației hipocampice*. **Paleocortexul** numit și **mezocortex,** alcătuit dintr-un număr variabil de straturi (între 2 și 6), s-ar afla între celelalte două tipuri; el corespunde sistemului olfacției* cu căile și centrii săi corticali și unor zone învecinate. **Neocortexul,** cel mai evoluat, căruia îi este cel mai adesea rezervată denumirea de cortex, acoperă totalitatea celor două emisfere* ; suprafața sa este mărită din cauza numeroaselor circumvoluțiuni care o alcătuiesc ; ea este separată de șanțuri mai mult sau mai puțin profunde numite scizuri, care delimitează mari regiuni anatomofuncționale numite lobi*. Citoarhitectonia cortexului permite distingerea a 6 straturi care sunt numite, de la suprafață până în profunzime : stratul molecular sau plexiform, reprezentat de celule de asociere, stratul granulelor externe conținând celule receptoare senzitivo-senzoriale, stratul piramidal extern format din celule efectoare, stratul piramidal intern, stratul celulelor fusiforme, al celulelor de asociere. Pot fi observate numeroase variații arhitectonice de la o regiune la alta, vizând importanța straturilor, care pot uneori să dispară aproape în totalitate.

Cortexul se organizează în două axe, verticală și orizontală. Axa verticală corespunde unor fibre de proiecție care părăsesc cortexul sau ajung la el și unor fibre de conexiuni interlaminare rezultate din neuronii nonpiramidali, determinanți esențiali ai organizării corticale în coloană. Axa orizontală corespunde unor fibre de legături intragriseale.

Pe plan funcțional se disting:

1. arii efectoare sau motorii, în relație cu eferențele motorii; cea mai descrisă se află la originea căii motricitatii* voluntare și ocupă circumvoluțiunea frontală ascendentă;
2. arii receptoare ale aferentelor*, punct de sosire al căilor senzitivo-senzoriale;
3. arii asociative*, care joacă un rol de asociere și integrare* orizontale de la cortex la cortex și verticale de la cortex la nucleii cenușii;
4. arii vegetative* mai puțin cunoscute, situate mai ales în lobul insulei.

R. Decombe, M. Le Moal,
B. Soumireu-Mourat
(G. N.)

Cost-beneficiu

Comparație a costului unei anticipări eronate în raport cu beneficiul unei anticipări exacte într-un mediu înconjurător nesigur în care sarcina* de realizat exercită o presiune temporală puternică asupra răspunsului ce urmează a fi dat Această comparație sfârșește prin alegerea unei strategii* conservatoare (așteptarea stimulului declanșator) sau riscante (anticipare). întreaga problemă pentru subiect constă în a evalua, în funcție de urmările unui succes și ale unui eșec în această sarcină, dacă riscul merită să fie asumat. ,. „ .

M. Durând
(L.C.L.)

Coșmar

Vis* însoțit de o mare încărcare afectivă — angoasă* sau spaimă — și care provoacă deseori trezirea. Coșmarul pare a contrazice cele două principii fundamentale ale teoriei psihanalitice despre vis: visul este paznicul somnului*, visul este realizare a unei dorințe. Dacă însă coșmarul provoacă angoasă, este pentru că el reprezintă, sub formă deghizată*, realizare de dorințe inconștiente refulate*: este cenzura* care provoacă dezvoltarea angoasei funcționând ca un semnal și care substituie *in extremis* angoasa plăcerii. în ceea ce privește trezirea, nu este vorba de vreo contradicție cu funcție de protecție a somnului: S. Freud explică aceasta punând în evidență faptul că, într-un oraș, straja de noapte, care are îndatorirea de a asigura liniștea locuitorilor, nu le poate asigura un somn tihnit decât prin aceea că este în măsură să-i trezească în caz de P*™01-

J.-M.Petot
(G. N.)

Cotard (Sindromul lui —)
Sindrom caracterizat printr-un delir* sistematizat de negare. El asociază, în forma sa tipică, idei de negare (a organelor, a corpului, a anturajului, a lumii, a vieţii) cu idei de nemurire şi de enormitate (destin monstruos, dezesperant şi infinit), în sens strict, el nu este observat decât în cursul stărilor melancolice. Se va evita folosirea în sens larg, aşa cum o fac unii, în psihozele cronice. . _ ,,,,, .

J.-F. Alhlaire

(G. N.)

Cotă -> Notă

Coterapie
Dirijare a unui grup psihoterapie de către mai mulţi psihoterapeuţi, constituiţi în echipă, recurgând mai mult sau mai puţin la repartizarea rolurilor* între ei şi la analiza intertransferului. Forma cea mai curentă este aceea a unui cuplu de terapeuţi de sex diferit care animă, de exemplu, un grup de cupluri conjugale şi reaprind la participanţi imaginea cuplului parental. Terapeuţii pot avea un statut egal, fapt care le permite să intervină fiecare în mod liber, cu riscul de a prezenta un model ideal sau conflictual de cuplu sau de grup. Unii pot fi observatori neparticipanţi şi pot discuta numai în afara şedinţelor cu psihoterapeutul sau psihoterapeuţii principali. In psihoterapia familială sistemică*, numai unul dintre terapeuţi este prezent în grup, dar el se află sub controlul altuia, care asistă la şedinţă din spatele unei oglinzi fără amalgam şi poate provoca o întrerupere pentru a rearmoniza împreună cu primul terapeut intervenţiile următoare în grup.

D. Anzieu

(G. N.)

Cotext
în lucrările de lingvistica* textului* se disting în general relaţiile pur interne în ţesătura textului şi relaţiile pe care textul le întreţine cu o situaţie sau cu un context*. Referenţierea (v. Referinţă) anaforică* („o carte [...] această carte [...]") este, prin excelentă, o relaţie cotextuală de desemnare* a unei unităţi deja encodate („o carte [...]") în timp ce o referenţiere deictică* („această carte", arătată cu degetul unui interlocutor) desemnează exoforic o realitate absentă a memoriei* textuale. Trecerea de la o folosire înainte de toate contextuală a limbajului (în cel oral) la stabilirea de relaţii cotextuale între unităţi lingvistice reprezintă una din dificultăţile majore ca urmare a învăţării scrisului. In psiholingvistică, studiul influenţei cotextului asupra proceselor de comprehensiune* a limbajului (şi mai precis asupra etapei de acces la lexic*) a permis punerea în evidenţă a două tipuri de efecte: primul este un efect automat de activare difuză a unui item lexical asupra itemilor învecinaţi (de ex.: pâine/asupra/făinii/, asupra/untului/ etc.). Cel de-al doilea este un efect atenţionai* şi conştient: informaţia cotextuală este în acest caz calculată începând de la construirea unei reprezentări* mentale a ceea ce a fost citit sau auzit înainte.

J.-M. Adam şi *D. Zagar*

(G. N.)

Covarianţă
înseamnă măsura variabilitătii concomitente a două variabile* în jurul mediilor* lor. Covarianţă dintre două variabile reprezintă media produselor abaterilor de la medii, sau media produselor centrate.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(L. C. L.)

Crack **-» Cocaină**

Cramponare (Instinct de —)
Noţiune introdusă în 1947 de psihanalistul ungur I. Hermann, care considera instinctul de cramponare (sau agăţare) ca una din pulsiunile parţiale* pregenitale. Acest instinct, observabil la maimuţe, împinge puiul să se agate cu mâinile şi picioarele de blana mamei. La fiinţa umană, absenţa blănii determină copilul mic să se agate cu mâinile şi privirea de mama sa. Această conduită poate fi inhibată*, deplasată*, simbolizată*. Ea produce relaţia duală* şi ataşamentul*. ^

D. Anzieu

(G. N.)

Cranian -> Nerv

Creatoare de imagini (Reverie —) —>• Reverie

Creativitate
Aptitudine* complexă, distinctă de inteligență* și de funcționarea cognitivă, și existentă în funcție de fluiditatea ideilor, de raționamentul inductiv, de anumite calități perceptive și de personalitate*, ca și în funcție de inteligența divergentă* în măsura în care ea favorizează diversitatea soluțiilor și rezultatelor. Indivizii creativi dau dovadă de imaginație, de spirit inventiv și de originalitate. Procesul creativ este favorizat de o atitudine pozitivă față de ideile noi și neașteptate, și mai degrabă de dispersarea atenției* decât de concentrarea ei asupra problemei puse. _ , ,

C. Levy-Leboyer
(G. N.)

Creativitate lingvistică
Creativitatea lingvistică înseamnă, după N. Chomsky, faptul central de care trebuie să se ocupe lingvistica sincronică. Acest fapt central este definit în general după cum urmează: orice subiect adult care vorbește o limbă dată este capabil în orice moment să emită spontan sau să perceapă și să înțeleagă un număr infinit de fraze* pe care în cea mai mare parte nu le-a pronunțat niciodată, nici nu le-a auzit înainte. Se disting în general două tipuri de creativitate: (a) „creativitatea guvernată de reguli", care autorizează producerea unei infinități de fraze noi cu ajutorul unor reguli recursive ale gramaticii; această creativitate este un rezultat al competenței*, și (b) „creativitatea care schimbă regulile", adică acea creativitate care permite apariția unor variații individuale a căror acumulare poate modifica eventual sistemul de reguli ; această creativitate este un rezultat al performanței*. ,, _

M. Hupet
(G. N.)

Credință
In sens general, atitudine de adeziune la o propoziție* (sub formă de enunț sau de reprezentare*) al cărei adevăr nu poate fi demonstrat întotdeauna. Credința se bazează pe de o parte pe elemente de cunoaștere*, iar pe de altă parte pe un sentiment subiectiv de ordinul aserțiunii, ea prezentând trei grade. La gradul inferior se situează opinia*, credința care nu atribuie cunoștințelor decât un caracter probabil și care nu exclude o rezervă în adeziune (îndoială). La gradul superior se situează „cultura", credință hotărât asertivă și bazată pe cunoștințe recunoscute social (chiar dacă nu sunt întotdeauna demonstrabile). La gradul intermediar se situează credința propriu-zisă, sau adeziunea care exclude îndoiala (certitudine*), dar care nu se bazează pe cunoștințe științifice; ea poate fi de ordinul delirului* sau al halucinației*; ea se poate baza pe valori morale sau religioase legitimate social (mituri, religie); ea poate rezulta de asemenea din ansamblul cunoștințelor de „bun-simț" sau al cunoștințelor *ad-hoc* elaborate în funcție de interese individuale sau exigențe sociale. Structurile (v. Reprezentare socială) și funcționarea (mecanisme de obiectivare* și de ancorare*) acestor ultime forme de credință reprezintă unul dintre obiectele de cercetare ale psihologiei sociale contemporane.

J.-P. Bronckart și *C. Prevost*
(G. N.)

Creier ~+ Encefal

Creodă -* Chreodă

Crepuscular
Caracterizează o stare patologică a conștiinței*, în general tranzitorie, destul de apropiată de confuzie* cu care împarte obnubilarea, dar care este însoțită adesea de o activitate coerentă și ordonată.
Asociată uneori unei activități onirice sau halucinatorii parțial conștiente și criticate, această stare poate fi însoțită de sau poate antrena comportamente automate sau semiautomate de tipul fugii sau agresiunii.
Starea crepusculară este urmată de o amnezie* parțială sau totală. Ea poate surveni episodic sau prin recidivare la numeroase personalități la care este marcată prin

obnubilare și sentimente de ciudățenie, care conduc uneori la o stare secundară cu producere oniroidă de imagini vizuale de factură halucinatorie, respectiv experiențe ecmnezice în cadrul cărora unele amintiri pot fi retrăite cu acuitatea emoțională a prezentului.
Se observă în urma unor mari traumatisme emoționale, a unor tulburări metabolice cerebrale, și mai ales în unele forme de epilepsie. '

J.-F. Miluire
(G. N.)

Creșă
Metaforă de origine creștină care desemnează și astăzi instituții publice sau private destinate să se ocupe de copii mai mici de trei ani ai căror părinți trebuie să-și vadă de activitățile lor profesionale. Din martor al operelor de caritate, creșa a devenit unul din principalii „analizatori" ai schimbării culturale fundamentale pe care o reprezintă emanciparea femeilor.

D. Hamehne
(G. N.)

Creștere
Dezvoltare* a caracteristicilor biologice ale unei ființe vii de la naștere până la maturitate*, sub efectul conjugat al determinărilor interne (îndeosebi rolul pooi-ului genetic) și externe (îndeosebi aportul alimentelor fundamentale: metabolite și vitamine). Creșterea unui organism este reglată de metabolismul* său și rezultă din sporirea și multiplicarea celulelor. Aceste activități celulare sunt dirijate și orientate de anumiți hormoni*. Creșterea poate fi continuă (la vertebrate) sau discontinuă (la artropode). La om, ritmul și efectele creșterii sunt foarte variabile; pe baza criteriilor externe (greutate, talie la o vârstă dată) se pot stabili normele (scale de creștere) care permit identificarea deficitelor (nanism) sau a exceselor (gigantism).

J.-P. Bronckart
(L. C. L.)

Crimă
în sensul său juridic, infracțiune* gravă pe care justiția criminală o pedepsește printr-o sancțiune dureroasă sau dezonorantă. Condamnarea acesteia este de resortul curții cu juri. E. Durkheim consideră crima un act care rănește stările puternice ale conștiinței colective. Această definiție pune accentul pe aspectul social, deci referitor la crimă în timp și spațiu. în limbajul curent, cuvântul crimă este utilizat pentru calificarea infracțiunilor contra persoanelor (crime de sânge și infracțiuni sexuale) care provoacă o puternică dezaprobare, indignarea morală și frica. S. Freud se referă la paricid și la incestul matern pentru a asocia aceste două crime matriciale genezei sentimentului de culpabilitate*. Criminologia diferențiază crimele după natura lor (crimă împotriva bunurilor, a persoanelor, a moravurilor, a ordinii publice), după motivație (crime pasionale, răzbunare, terorism, interese) și după modul lor de realizare (crimă individuală sau colectivă, ocazională, organizată sau spontană, crimă pe timp de pace, crimă de război).

/. Selosse
(G. N.)

Criminal
Epitet utilizat pentru a califica pe cel care este capabil sau vinovat de o activitate care violează grav legea. Criminologia* studiază fenomenul criminal dintr-o perspectivă diferențială și comparativă prin evoluția factorilor săi, a naturii sale, a manifestărilor sale individuale sau colective. Psihologia criminalității studiază geneza și semnificația conduitei ilegale pentru un subiect plasat în situație conflictuală, subiect care recurge la un procedeu criminogen sau care trece la acțiune pentru a-și reduce tensiunile. Crima* are, după D. Lagache, trei caracteristici: este agresivă, violează valorile comune unui grup și antrenează respingerea autorului ei.

J. Selosse
(G. N.)

Criminalitate
Fenomen social universal, criminalitatea acoperă ansamblul activităților criminale sub diferitele lor forme. Ea reprezintă obiectul studiilor empirice ale criminologiei*. Manifestările sale se raportează la structura și la cultura* unei societăți (impact

al urbanizării și al condițiilor economice asupra nivelului de criminalitate), la politica în domeniul criminalității care inspiră controlul juridic, dar și la variabilele individuale (de sex, de vârstă) sau de apartenență la medii care pot să o influențeze în natura și frecvența sa.

J. Selosse
(G. N.)

Criminogen
Factorii care predispun și favorizează realizarea actelor delictuoase se află în centrul problematicilor puse de criminalitate*. Acești factori sunt repartizați sub diverse caracteristici sociale și individuale care interacționează și intervin în grade diverse în executarea activităților ilegale. Ponderea lor variază în funcție de caracterul mai mult sau mai puțin incitator al unor situații* și după caracteristicile sociale și psihopatologice ale delincvenților*.

J. Selosse
(G. N.)

Criminologie
Criminologia concentrează diverse discipline ale științelor juridice, umane, sociale și politice în jurul aceluiași obiect complex : fenomenul criminal, în vederea studierii sale științifice. Acesta este înțeles ia trei niveluri: al criminalității*, al crimei* și al criminalului* (J. Pinatel). Criminologia caută să degajeze factorii etiologici și să aprecieze determinismele individuale și sociale care influențează criminalitatea și diversitatea crimelor, natura, forma, localizarea și frecvența lor. Criminologia generală cercetează existența factorilor de cauzalitate în vederea promovării unei politici sociale preventive și represive, în vreme ce criminologia clinică se ocupă de criminali și studiază caracteristicile biologice, psihice și relaționale care guvernează apariția și realizarea actelor ilicite. Ea studiază tratamentul delincvenților* în funcție de trăsăturile lor de personalitate* și de structurile lor psihopatologice (mentală și caracterială) sau în funcție de natura specifică a trecerii lor la actul* în sine. Criminologiei trecerii la act, centrată pe studiul mecanismelor individuale care favorizează realizarea activității antisociale* și explicitează tulburările de alteritate, i se opune criminologia reacției sociale care consideră că nu se poate analiza conduita ilegală separat de procedeele de selecție, de adjudecare și de sancțiune care caracterizează administrarea justiției. O criminologie a comunicării propune articularea acestor concepții antagoniste într-o problematică mai deliberat interacționistă care consideră faptul acțiunii delictuoase ca un mesaj paradoxal sau ca un scurtcircuit al cuvântului înscris în înlănțuirile circumstanțelor care au condus la realizarea unui comportament antisocial sau altuia. Datorită incidențelor juridice, penitenciare și axiologice ale studiilor criminologice, acestea inspiră controverse teoretice și sociopolitice (d. ex., între interzicerea socială și desjuridiciarizare) care alimentează o criminologie critică.

J. Selosse
(G. N.)

Criomie -> Tonalitate

Criptaritmetică (Problemă —)
Problemă* de aritmetică elementară (de ex., adunarea a două numere din patru cifre) în care cifrele au fost înlocuite cu litere (sau cu oricare alt simbol) după o regulă de codificare pe care subiectul trebuie să o decodifice pentru a ajunge la o soluție. Utilizate deja de F. Bartlett, problemele criptaritmetice au fost exploatate din plin de A. Newell și H. Simon în cercetările lor, publicate în 1972, cercetări referitoare la demersurile cognitive* adoptate în rezolvarea* de probleme unde numărul de combinații posibile (pentru o corespondență de 10 cifre cu 10 litere, el este 10! adică 3 628 800) îndepărtează orice strategie de verificare pas cu pas a fiecăreia dintre posibilități.

M. Richelle
(L. C. L.)

Criptă
Enclavă sau includere în sânul eu/ego*-ului, descrisă de N. Abraham și M. Torok în 1978, care determină un tip de clivaj*

deosebit izolând eul de amintiri și afecte* față de un obiect pierdut al cărui doliu nu a putut fi ținut. Formarea unei cripte presupune :
1. un secret nemărturisibil (relație incestuoasă, act criminal etc.) împărtășit cu obiectul pierdut;
2. o obligație de tăcere impusă de obiect din cauza rușinii sale;
3. dispariția brutală a obiectului în condiții care exclud ca afectele care îl privesc să fi putut face obiectul unei elaborări* psihice. Manifestarea cea mai remarcabilă a patologiei criptice este identificarea endocriptică, în care subiectul trăiește inconștient și prin procură afectele fantasmate ale obiectului dispărut, mai ales nostalgia pe care obiectul este privit ca având-o în legătură cu subiectul. ».',».
6

J.-M. Petot
(G. N.)

Criterii de succes profesional

Măsurarea **reușitei profesionale** reprezintă un demers important în cadrul gestionării personalului din întreprinderi și organizații, ca și atunci când se dorește validarea metodelor de evaluare care permit descrierea caracteristicilor individuale cerute pentru a reuși. Se disting criterii obiective și subiective. Indicatorii obiectivi ai succesului profesional (producție calitativă și cantitativă, absenteism*, stabilitate în post, progres în carieră) sunt în realitate contaminați deseori de parametrii organizaționali independenți ai caracteristicilor individuale. Indicatorii subiectivi, fișe și grile de notare, au defecte precum indulgența celor care notează, efectul de halou (sau dificultatea de a judeca analitic diferitele puncte ale fișei de notare) și tendința spre medie. Formarea celor care notează și mai ales alcătuirea fișelor de notare adaptate, cu scale ale căror trepte sunt definite de comportamente reale, permit reducerea acestor defecte.

C. Levy-Leboyer
(L. C. L.)

Criteriu de decizie

în teoria detectării semnalului*, punct de demarcație între răspunsurile de tip *da,* pe care subiectul le alocă distribuției zgomot + semnal* și răspunsurile de; tip *nu,* alocate de subiect distribuției zgomotului*. Acest criteriu, numit deviere* a răspunsului și simbolizat de p, este în funcție de caracteristicile proprii subiectului și de condițiile situației de detectare (indice de discriminabilitate* *d',* cost/beneficiu al diverselor categorii de răspunsuri [detectări*, omisiuni*, alarme false* și respingeri* corecte], frecvență de apariție a semnalului etc.). Valoarea sa se calculează pornindu-se de la probabilitățile condiționale ale detectărilor și alarmelor false și corespunde unității arunci când se situează la intersecția a două distribuții. *M.Richelle*

(L. C. L.)

Criză

în timp ce conflictul* intrapsihic desemnează o dimensiune constantă și diacronică a dezvoltării*, criza este exactă și localizată: este o schimbare decisivă, un moment acut de dezechilibru*. Deci noțiunea este legată de cea de continuitate* sau de discontinuitate a dezvoltării și chiar de validarea conținutului stadiilor*. Astfel se vorbește de criză de personalitate* (H. Wallon o plasează la 3 ani, A. Gesell la 2 ani; 6 ani); nașterea, începuturile școlarizării și adolescența* reprezintă alte faze critice. Pentru psihanaliză*, elaborările crizei sunt achiziții specifice ale psihismului uman, tranziționalul, între ruptură și sutură, deschide un nou domeniu pentru clinică* și psihoterapie*: R. Kaes estimează că a gândi criza înseamnă a mentaliza o ruptură. „ , „

E. Jalle
(G. N.)

Cromaticitate

Caracteristică de culoare a unui stimul definit prin coordonatele sale cromatice potrivit triunghiului culorilor alese (rv sau *ab* sau «‹')• Cromaticitatea se definește, de asemenea, potrivit triunghiului culorilor prin puritate (procentaj de albi și prin lungimea de undă dominantă sau complementara sa. „ _ .

R. Genicot
(L. C. L.)

Cromatofanometru
Vechi aparat servind la determinarea capacității discriminative a luminozităților, saturațiilor și tonalităților cromatice. Tehnica respectivă constă în a compara un etalon cu efectul de culoare produs printr-un tambur înzestrat cu benzi colorate sau alb-negru în rotație. Aparat căzut în desuetudine în fața tehnicilor modeme de analiză spectrală automatizată. „ _ .

R. Gemcot
(L. C. L.)

Cromatoliză -» Degenerescentă neuronală

Cromie
Aspect potrivit căruia o suprafață percepută apare ca prezentând o culoare mai mult sau mai puțin precisă, mai mult sau mai puțin cromatică. Pentru un stimul* de culoare cu o cromaticitate* dată și în cazul unei culori neizolate, a unui factor de luminanță* dat, cromia, de obicei, crește atunci când luminanța este sporită, în afară de cazul că luminozitatea* este foarte ridicată. Altădată cromia desemna percepțiile combinate de tente și de saturații*. Tocmai aceasta este impresia de cromaticitate.

R. Genicot
(L. C. L.)

Cromozom
Unitate citologică purtătoare de informație* genetică, materializată printr-un *locus** și putând suporta o mutație. Oul și sperma conțin, fiecare, n cromozomi. La speciile diploide, celula somatică conține 2n cromozomi. Numărul cromozomilor variază după specii: 23 perechi la ființa umană, 39 la puiul de găină, 31 la cal, 21 la șoarece, 4 la drosofila, de exemplu. Cromozomii autozomi sunt comuni celor două sexe, heterocromozomii* caracterizează unul dintre sexe (la mamifere, XX pentru femelă, XY pentru mascul).

P.-L. Roubertoux
(G. N.)

Cron
Unitate constitutivă a treptelor de senzație* relative la timp și corespunzând experienței subiective a unei durate de 10 secunde, propusă de F. Ross și L. Katschmar în 1951.

H. Lejeune
(L. C. L.)

Cronobiologie
Domeniu al biologiei moderne dedicat studiului timpului* la ființele vii și, mai cu seamă, ritmurilor* biologice. In pofida observațiilor deja vechi asupra alternanței* funcționale (legate, la vegetale și animale, de periodicitățile cele mai permanente ale mediului), cronobiologia nu și-a găsit locul care îi revenea decât de o jumătate de secol. Câmpul său acoperă astăzi un spectru foarte larg, de la nivelul infracelular până la nivelul psihologic. Activitatea generală, performanțele cognitive, stările de vigilență* și de dispoziție variază paralel cu cea mai mare parte a funcțiilor psihologice în cursul ciclurilor circadian, ultradian sau infradian. Spațiul practic al cronobiologiei și al propagării sale psihologice s-a impus rapid în fața unor situații de viață modernă: decalajul orar în călătoriile aeriene, lucrul de noapte, misiuni prelungite în medii radical modificate (călătorii aerospațiale, de ex.).

M. Richelle
(L. C. L.)

Cronograf
Instrument de înregistrare grafică a unităților de timp* care permite reperarea vizuală ușoară a evoluției temporale a unui fenomen psihologic sau fiziologic înregistrat în vreun fel. Diversele sisteme tradiționale bazate pe mișcări de ceasornicărie au fost înlocuite cu procedeele electronice de măsurare a timpului, astăzi frecvent încorporate în ordinatorul ce controlează experimentul. *M. Richelle*

(L. C. L.)

Cronometrie mentală
Măsurare a timpului necesar proceselor* mentale de tratare a informației* și luării deciziei*, inferată pornind de la timpul de reacție* de alegere sau de la una din variantele sale (timp de identificare, de judecată de adevăr etc). Ideea de a utiliza în

acest scop timpul de reacţie complex se datorează lui F. C. Donders (1868). Ea se sprijină pe ipoteza, nu îndeajuns de confirmată, potrivit căreia operaţiile* mentale în desfăşurare se înlănţuie secvenţial şi respectivele lor durate se sumează. Psihologia cognitivă* a recurs generos la metoda cronometriei mentale, atât pentru a construi modele* ale etapelor succesive ale unei operaţii mentale, cât şi pentru a propune modele neuropsihologice*.
Electrofiziologia* cerebrală reia aceeaşi strategie de cercetare în analiza evenimentelor electrofiziologice corelative tratării informaţiei, luării deciziei* şi pregătirii* acţiunii, cum sunt variaţiile contingente negative* sau potenţialele lente asociate*.

M. Richelle
(G. N.)

• DONDERS F. C. (1868-1869), „Over de snelheid van psychische processen, Uitzoekingen gedaan in het physiologish laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool", în *Tweede reeks, 11,* 92-120. Traducere (1969): „On the Speed of Mental Processes", în *Acta psychologica, 30,* 412-431.

Cronoscop
Instrument de măsurare a timpului înzestrat cu un dispozitiv de afişare, pentru a controla durata* unei variabile independente* sau pentru a măsura dimensiunea temporală* a unei conduite*. Astăzi, bazele de timp încorporate microordinatoarelor au preluat ştafeta aparatelor de ceasornicărie, cu un spor de precizie considerabil, milisecunda apărând ca un nivel de rezoluţie grosier.

M. Richelle
(G. N.)

Cronostereoscopic (Efect —)
Atunci când se observă mişcarea unui balansier, limba unui metronom, de exemplu, în plan frontal, acoperind un ochi cu o sticlă afumată, se obţine impresia că deplasarea descrie o gură de pâlnie cu o traiectorie eliptică a cărei axă mică în adâncime se lungeşte în funcţie de viteza oscilaţiei. Acest fenomen, numit efect cronostereoscopic, este datorat disparităţii* informaţiilor oculare, legată de latenţa* mai mare a informaţiilor care provin de la ochiul acoperit.

R. Genicot
(L. C. L)

CSP -> Clasă socială

Cuadranopsie -» Hemianopsie

Cuantificare
In logica matematică, a aplica un predicat* a la o variabilă* *x,* deci a scrie *ax,* înseamnă a da naştere unei funcţii prepoziţionale. O astfel de expresie nu este nici adevărată, nici falsă, pentru că *x* este nedeterminat. In schimb, „Pentru orice *x, ax"* şi „Există un *x,* astfel încât *ax"* au o valoare de adevăr. Operatorii „Pentru orice" şi „Există" sunt cuantificatori. Primul, universal, ia predicatul *a* în toată extinderea* sa şi al doilea, particular, îl consideră numai în parte.
Problema fundamentală a construirii claselor* şi a organizării lor este cea a reglajului „întregului" şi „părţilor" (J. Piaget), ceea ce evidenţiază clar dificultăţile pe care le prezintă includerea* claselor şi propoziţia condiţională „dacă... atunci".

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Cuantificator -> Cuantificare

Cuantil
Numim cuantil superior de ordin q al unei distribuţii* ordinale valoarea Xq, dacă ea există, astfel încât proporţia valorilor distribuţiei superioare lui x_q este egală cu q. Definim la fel cuantilul inferior de ordin q. Mediana* este cuantilul de ordin 1/2 al unei distribuţii. Pentru q = 1/4 şi 3/4 se vorbeşte de **cuartile.** Pentru q = 1/10,2/10 etc, se vorbeşte de **decile.** Pentru **1/100,** 2/100 etc, se vorbeşte de **centile.** Pentru o distribuţie numerică, cuantilele sunt în general determinate prin interpolare.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Cuantum
Prin analogie cu folosirea cuvântului în științele fizice (cuantum de energie), definește o cantitate discretă caracteristică, constituind, la un nivel dat al analizei, o unitate de bază ireductibilă. Noțiunea a fost aplicată la scala de senzație*, ale cărei trepte au fost considerate cuante, ceea ce permite ipoteza că senzația nu se poate reduce la o variabilă continuă.

M. Richelle
(G. D. S.)

Cuantum de afect
Descris de S. Freud, cuantumul de afect indică elementul cantitativ al energiei psihice, în timp ce elementul calitativ este definit prin afectul* propriu-zis. Privitor la refulare*, trei destine pot fi avute în vedere la acest factor cantitativ: ea poate fi cu totul reprimată astfel că nu mai lasă nici o urmă (frumoasa indiferență a istericilor); ea se poate manifesta sub forma unei excitații fără a fi legată de nici o reprezentare (nevroza de angoasă*); sau, în sfârșit, ea capătă o colorație calitativă care o transformă într-un afect propriu-zis (teamă, bucurie, ură* etc).

A. Braconnier

(O. D.)

Cuartil -> Cuantil

Cuartilaj -> Etalonare

Cub
Cubul lui Necker: figură* geometrică reversibilă* care reprezintă un cub desenat în transparență, toate muchiile fiind vizibile.

Cuburile lui Kohs: joc de cuburi ale căror suprafețe prezintă porțiuni colorate, pe care subiectul trebuie să le asambleze într-un cub mai mare în așa fel încât suprafețele acestuia din urmă să reproducă o anumită figură dată ca model. Face parte din testele* de inteligentă.

M. Richelle
(L. C. L.)

Cuibărit
Cuibăritul regrupează activitățile situate la punctul de întâlnire între comportamentul reproductiv* și comportamentul parental*. El constă în amenajarea unui cuib care va primi ouăle sau o va adăposti pe mamă și precedă adesea fecundația. întreținerea acestui cuib va continua în timpul incubației sau gestației, se va prelungi pe perioada primelor îngrijiri până la abandonarea sa de către tineri. Amenajarea unui cuib este adesea inițiată de mascul, ca mijloc de a accentua atractivitatea teritoriului* și ca mijloc de seducere a femelei. Există cazuri când cuibul început de mascul este terminat de femelă. Mai frecvent, cei doi parteneri îl amenajează împreună după formarea cuplului și fecundare. Construcția cuibului la numeroase insecte și la majoritatea păsărilor (pasărea-țesătoare, de ex.) atinge culmi în arta de a construi. Cuibul joacă un rol central în apropierea și în coeziunea partenerilor, în sincronizarea lor, în evoluția maturității lor; dacă cuibul este locul care va primi ouăle, puii sau micuții, el este și o construcție care în cursul alcătuirii sale îi stimulează pe parteneri și asigură dezvoltarea disponibilităților și aptitudinilor lor parentale.

(N.C.)

Culoare (Răspunsuri — la testul Rorschach)
Răspunsurile culoare la Rorschach* desemnează luarea în considerare de către subiect a stimulului cromatic și integrarea lui în procesul de figurare a sarcinii. Ele arată receptivitatea subiectului la impactul cu materialul și explică prin aceasta tocmai sensibilitatea sa la efectele realității exterioare. Teoretic, răspunsurile culoare sunt interpretate ca exprimări ale reacțiilor afective, emoționale și pulsionale, și se urmărește maniera în care subiectul le tratează și le organizează: revărsare, tulburare prin emoții interioare prost controlate sau, din contră, capacități de elaborare și de asociere a afectelor* la reprezentări.

C. Chabert
(G. N.)

Culpabilitate

Culpabilitatea este un termen polisemie care caracterizează fie starea unui individ recunoscut vinovat, fie sentimentul* de greșeală legat de transgresiunea* unei interdicții* sau de violarea unei reguli morale. Sentimentul de vinovăție poate căpăta un caracter mai mult sau mai puțin morbid și poate fi uneori nemotivat. In acest caz formele patologice pot conduce la manifestări delirante de autoacuzare sau la tentative mortale de autopedepsire. Mai frecvent, culpabilitatea se disimulează sub simptome anxioase și fobice. Ispășirea legată de sentimentul de vinovăție se găsește și la originea conduitelor* criminale.

/. Selosse

(G. N.)

Culturalism

Reprezentat la începutul secolului de Școala americană „Cultură și Personalitate" (în jurul lui A. Kardiner, R. Linton, R. Benedict, M. Mead), culturalismul desemnează o orientare care, restabilind contra sociologismului legătura dintre social și psihic, colectiv și individual, a aruncat o punte între antropologie* și psihologie*. Căci ea situează la origine umanul ca un dinamism psihic în stare să realizeze potențialitățile în cadrul culturilor* care conturează socialul după configurații trimițând ele însele la concepte psihologice. De fapt, ele sunt alcătuite din semnificații care inițiază atitudini* manifestate prin comportamente*, în consecință socialul, modelat de cultural, este integrat de indivizi ca fiind imanent trăirii și conduitelor lor. El este, de asemenea, perceput ca acționând prin ei, modelul cultural apărând observației ca o ființă rațională de care ei se depărtează diferit, pe care ei o manipulează, ceea ce pune în evidență rolul lor activ. Personalitatea*, deviată de către sociocultural și reacționând la el, devine astfel instanța mediatoare care cere, după A. Kardiner și ipoteza sa privind personalitatea de bază*, să se precizeze mecanismele acestei operații duble. Psihanaliza*, interesată și ea în rețelele de simțire care informează experiența subiectivă și care canalizează *libido*-u*, a fost puternic implicată în această investigare. în sfârșit, culturalismul a banalizat folosirea în antropologie a metodelor psihologiei (clinice mai ales).

C. Camilleri

(G. N.)

Cultură

De la originea sa (cultură în sens agricol), termenul a păstrat conotațiile unui artefact prin care omul depășește, domesticește natura și produce un plus de valoare în raport cu ea. De aici va deriva sensul clasic de „a se cultiva", a-și oferi echipamentul pentru a se apropia de adevăr, de frumos și de bine. Concepția comună nu reține de aici decât aspectul de acumulare a cunoștințelor, în timp ce sensul elitist, pe măsură ce acest ansamblu de cunoștințe se relativizează, desemnează cultura ca achiziție a unei forme a spiritului care condiționează o abordare specială și valorizată a realului (de la „cap bine mobilat" la „ceea ce rămâne după ce s-a uitat totul").

Sensul antropologic a apărut în secolul al XIX-lea odată cu antropologia*. Legată mai întâi de o ideologie evoluționistă*, Cultura la singular, sinonimă cu Civilizația, desemnează progresul omului, considerat acum ca formare colectivă, spre o desăvârșire ideală. Aceasta implică faptul ca elementele sale dobândite să se transmită: cultura este o moștenire socială pe care grupul o valorizează și ține să o lase urmașilor. Acest sens trece în plan secundar pe măsură ce, evoluționismul trecând în umbră, oamenii erau interesați de culturile particulare ale grupurilor. De la E. B. Tylor (1871) și trecând prin culturalism* (R. Linton, 1945) apar și alte conotații. Cultura devine o configurație divers integrată în jurul unui principiu de legătură *(pattern,* model) inducând o logică sau alta a dezvoltării, de judecat numai în raport cu ea însăși (relativism). Astfel, realitatea ei se concentrează într-o formă specifică în stare să influențeze tot ceea ce este în om și ceea ce provine din el.

în ceea ce privește reperarea concretă a acestor forme, pentru a se putea depăși înfruntările actuale dintre antropologi, psihologul ar avea avantajul de a reține criteriul simbolic, devenit dominant datorită culturalismului*, privilegiat de examinarea critică a lui A. C. Kroeber și C. Kluckhohn (1952). Printre semnificațiile colective proiectate asupra stimulilor, ar fi culturale cele induse de logica modelului inițial, trăite în marea lor majoritate ca un patrimoniu de transmis. Atunci, cultura ar fi configurația divers integrată a semnificațiilor dobândite, persistente și împărtășite pe care membrii unui grup, prin afilierea lor la acest grup, sunt conduși pe de o parte să le distribuie într-un mod prevalent asupra stimulilor care provin din mediul înconjurător și din ei înșiși, determinând în ceea ce-i privește atitudini, reprezentări și comportamente comune valorizate ; pe de altă parte să le introducă în procesele activităților lor și a căror transmitere tind să o asigure. _->>, .„ .

C. *Lamilleri*

(G. N.)

• KROEBER A. C, KLUCKHOHN C. (1952), „Culture: a Criticai Review of Concepts and Definitions", *Harvard University Peabody, Museum of American Archeology and Ethnology Papers, voi. 47, nr. 1,* Cambridge. — LINTON R. (1945), *The Cultural Background ofPersonality,* Appleton Century, New York. Traducere (1968): *Lefondement culturel de la personnalite* (trad. Andree Lyotard), Dunod, Paris. — T Y L O R E. B. (1871), *Primitive Culture: Researches into the Development ofMythology, Philosophy, Religion, Art and Custom, 2* voi., Gloucester, Mass., Smith, Londra.

Cumulativă (înregistrare —)

înregistrare a unor evenimente în care traseul furnizează o curbă* a efectivelor cumulate, în general în funcție de timp. A fost modul preferat de înregistrare și de prezentare a datelor în laboratoarele de condiționare operantă*. Folosirea sa cea mai clasică era înregistrarea răspunsurilor* cu ajutorul peniței cumulative, a cărei deflecție marchează de altfel întăririle*. Un debit* de răspuns ridicat se exprimă printr-o pantă abruptă a curbei, pe care porțiunile plate semnalează absența răspunsurilor. Diverselor programe* de întărire le corespund *pattern*-uri* de înregistrare caracteristice. Informația rămânând clară chiar și în cazul unui debit foarte ridicat în ciuda unei desfășurări lente a hârtiei, procedeul permite o examinare vizuală a datelor în cursul experienței. Folosirea generalizată a microcalculatoarelor pentru controlarea în timp real a experiențelor de condiționare operantă antrenează abandonarea progresivă a acestei metode ingenioase de înregistrare electromecanică. M. *Richelle*

(L. C. L.)

Cunoaștere

Acest termen desemnează, în același timp, procesul care-l pune pe subiect în relație cu lumea și rezultatul punerii sale în acțiune.

Majoritatea sistemelor filozofice descriu cunoașterea distingând două etape principale : constatarea, care constă în receptarea unei date (sau experiență senzorială) a cărei sursă este situată în lumea exterioară; apoi comprehensiunea, care este descrisă în general în termeni de interiorizare* sau de reprezentare*.

Empirismul* pune accent pe prima etapă, în timp ce idealismul* privilegiază rolul celei de-a doua în procesul de cunoaștere. Această opoziție se reduce adesea, în psihologie, la centrarea fie pe sursele exogene, fie pe sursele endogene ale cunoașterii. Behaviorismul* a propus o concepție exogenă, afirmând că cunoașterea nu este nimic altceva decât un ansamblu de comportamente exterioare și observabile (verbale sau nu) în întregime determinate de factori ambientali. Celelalte concepții psihologice au pus accentul mai degrabă pe originea endogenă a procesului; astfel, psihologia Formei* consideră cunoașterea ca o viziune interioară *(Einsicht* sau *insight),* un proces în care reprezentarea scopului* organizează în schimb activitatea subiectului și îl dispensează de lunga și incoerenta succesiune de încercări și erori* prin care primii behavioriști explicau învățarea* de cunoștințe.

în epistemologia genetică* a lui J. Piaget, cunoașterea este considerată ca trecere progresivă de la exogen la endogen. Lumea nu este astfel cunoscută decât de îndată ce a fost reconstituită de subiect. Această concepție se aplică, pentru Piaget, atât dezvoltării* cunoștințelor individuale, cât și istoriei științelor,
în fine, cognitivismul* constituie o tentativă de punere în lumină a structurilor prin care se realizează procesul de cunoaștere; în acest cadru, cuvântul „cogniție" tinde să înlocuiască pe cel de „cunoaștere".

P. Mengal
(G. N.)

Cunoaștere de sine. Deviza lui Socrate „cunoaște-te pe tine însuți", înscrisă pe frontonul templului din Delfi, a influențat Antichitatea greco-romană. Stoicismul și scepticismul au făcut din examinarea conștiinței morale și din critica iluziilor conștiinței psihologice condiția de acces la înțelepciune. Cu *Confesiunile* Sfântului Augustin, în secolul al IV-lea, mărturisirea concupiscentelor subiacente propriilor conduite *(libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi)* și descoperirea divinului în ceea ce este mai intim în sine însuși constituie o cale spre sfințenie. în secolul al XK-lea, filozofia spiritualistă* și eclectică face din introspecție* mijlocul principal al cunoașterii nu numai de sine, ci și a funcțiilor psihice.
Acest demers a fost criticat de psihanaliză* (introspecția tăgăduiește faptele psihice inconștiente, exceptând cazul discutat al autoanalizei*) și de behaviorism* (conștiința* nu este decât un epifenomen care marchează determinismul* comportamentelor*). Nu mai rămâne decât că psihologia nu poate face economie de noțiuni ca sentimentele de sine (de culpabilitate*, de inferioritate*), imaginea corpului*, stadiul oglinzii*, șinele ascuns și falsul sine, modelele culturale ale expresiei de sine etc.

D. Anzieu
(G. N.)

Cuplare
Una dintre cele trei presupuneri de bază* definite de W. Bion, care regizează viata inconștientă a grupurilor restrânse și determină grupul de bază predominant. Presupunerea de bază de cuplare se fondează pe convingerea inconștientă, împărtășită de membrii unui grup, că acest grup este reunit pentru a fi salvat de către o persoană sau de o idee care urmează să vină. In practica dinamicii grupurilor*, predominarea ipotezei de bază de cuplare se exprimă concret prin două fenomene tipice: o atmosferă generală de optimism, de speranță și de așteptare; tendința grupului de a se interesa cu bunăvoință de interacțiunile, presupuse de dragoste, a doi dintre membrii săi, oricare ar fi, de altfel, sexul acestora din urmă. *j.-M.Petot*
(G. N.)

în psihologia percepției*, desemnează corespondența* dintre întâlniri* care se stabilește îndeosebi când un subiect trebuie să compare mărimea a două obiecte. După modelul probabilist elaborat de J. Piaget în 1961, când, pentru o unitate de timp dată, densitatea întâlnirilor pe obiectul 1 este egală cu aceea a întâlnirilor pe obiectul 2 (întâlniri omogene), cuplarea este considerată completă. Când aceste densități diferă (întâlniri heterogene), cuplarea este incompletă; ea antrenează în acest caz supraestimarea* mărimii unuia dintre obiecte și provoacă o iluzie* perceptivă.

J.-P. Bronckart
(G.N.)

Cupluri asociate
Procedură de învățare* în cadrul căreia sunt prezentate subiecților perechi de itemi sau **perechi** asociate (adesea perechi de cuvinte fără relație semantică evidentă sau perecr.. al căror prim element este o silabă fără sen:-nificație iar al doilea un cuvânt). In tiir.pu testului de memorie, se prezintă primul eiement al unei perechi, sarcina **subiectului** fiind fie să-1 amintească pe al doilea, fie să-1 recunoască printre altele.
Această metodă a fost utilizată mai ales în studiul stabilirii de asociații' care conferă unui element o putere evocatoare a unui alt element care, în principiu, nu îi

este asociat decât printr-o apariţie simultană sau cvasisimultană într-un context particular.
Perechi de cuvinte legate semantic sunt folosite şi în experimentele în care natura legăturii este una din variabilele* inde-

^ ^ *S . Bredart*
(G. N.)

Curbă
Reprezentarea grafică a datelor empirice sau teoretice sub forma unui traseu (linie) înscris într-un sistem de coordonate. Procedeul este la fel de mult folosit în psihologie ca şi în oricare altă disciplină ştiinţifică, încât s-ar putea enumera tot atâtea curbe câte fenomene sunt descrise. Exemplele următoare nu sunt deci decât ilustrări ale curbelor clasice.
Curbă de dezvoltare*: curba care prezintă evoluţia unui fenomen în funcţie de vârstă.
Curbă de învăţare*: curbă care prezintă progresia unei achiziţii* comportamentale în funcţie de încercările* succesive sau de timp.
Curbă cumulativă: curbă care prezintă frecvenţele* cumulate ale unei variabile* prin referirea în general la ordonată, în funcţie de o altă variabilă, cel mai adesea timpul, aflată pe abscisă; în procedurile de condiţionare operantă*: curbă a răspunsurilor cumulate înregistrate în timp real pe parcursul experienţei în funcţie de timp, permiţând o inspectare directă a evoluţiei debitului* de răspuns.
Curbă de eficacitate a receptorului sau curbă ROC: în teoria detectării semnalului*, grafic al detectărilor* în funcţie de alarmele* false, pentru un indice de discriminabilitate* dat, şi care exprimă caracteristicile subiectului după criteriul de decizie* adoptat.

M. Richelle
(G. N.)

Curbă de retenţie -> Retenţie

Curiozitate -> Exploratorii!

Curriculum
In sensul dat de protagoniştii anglo-saxoni ai educaţiei noi*, desemnează experienţele de viaţă necesare dezvoltării* elevului, dezvoltare care cere şi aproprierea* cunoştinţelor şi abilităţilor*, dar care se operează în funcţie de cel care învaţă şi de scopurile urmărite. Această noţiune se opune celei de programă şcolară, mai tradiţională, care este centrată pe o materie de predat, decupată după logica sa internă.
Aşa cum a intrat în uzul francez, de exemplu, termenul *curriculum* marchează voinţa de a lega în mod funcţional componentele învăţământului: intenţii, conţinuturi, organizare, metode, mediu uman şi material (inclusiv manualele şcolare), evaluare* şi dispoziţii referitoare la formarea cadrelor didactice. Legătura dorită vizează respectarea legii triplei omogenităţi, formulată de Scriven în 1967: între obiectivele *curriculum-uhii* şi conţinuturile, procesele de predare, între conţinuturi şi modalităţile de evaluare, între obiective* şi aceste modalităţi. Empirismului* specific trecutului, tehnica de alcătuire a unui *curriculum* îi substituie un demers pe cât de riguros pe atât de posibil. Date fiind scopurile generale ale educaţiei* şi formării în funcţie de judecăţile de valoare şi de mari opţiuni politice generale, culturale, comerciale, se recurge la o evaluare a nevoilor urmată de un studiu de fezabilitate şi deschizându-se spre obiective. Urmează apoi planificarea generală, inclusiv prima repartizare a conţinuturilor învăţământului, opţiunile metodologice, pregătirea materialelor şi formarea unui prim grup de profesori. După ce a fost pretestat într-un număr mic de clase sau de grupe şi revăzut în funcţie de rezultatele acestei încercări (repetată la nevoie), *curriculum-ul* este experimentat pe teren, revăzut şi apoi generalizat. Se efectuează un control de calitate. In mod ideal, *curriculum-ul* face obiectul unei evaluări continue, ceea ce permite ajustări progresive şi evită reformele brutale.

G. De Landsheere
(G. N.)

Curriculum vltae -> Inventar biografic

Cutanat -> Sensibilitate cutanată

Cutie cu probleme
Dispozitiv experimental perfectat de E. L. Thoradike în 1898 și folosit pentru studiul învățării instrumentale* la animal. Este format dintr-o cușcă închisă cu un zăvor mai mult sau mai puțin complicat pe care subiectul, o pisică în experimentul lui Thorndike, învață să o deschidă pentru a se elibera. Observațiile obținute i-au permis lui Thorndike să stabilească primele curbe de învățare* și să desprindă legea efectului*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Cutie neagră
Acest termen de electronică este folosit într-una din criticile cele mai frecvente aduse behaviorismului*, prin care i se reproșează considerarea spiritului* sau uneori a organismului în genere ca o cutie neagră, deci ca un obiect al cărui interior trebuie să fie ignorat și a cărui funcționare nu este conceptută decât în termeni de intrări (stimulii*) și ieșiri (răspunsurile*).

F. Parot
(O. D.)

Cuvânt
Cuvântul este o unitate a sistemului grafic delimitată de „blancuri". In raport cu sistemul limbii, cuvântul corespunde sau nu unităților minimale („avec" = 1 morfem*, „de-nation-al-is-ation" = 5 morfeme); el corespunde unor unități uneori libere („moi"), alteori legate, adică folosite numai în co-ocurență cu altele (,je"); uneori cu semnificație, alteori fără („for interieur"), aceasta fiind consecința unei întârzieri a grafiei față de o aglutinare. Aceste disparități ne fac să considerăm cuvântul a nu fi o unitate lingvistică* funcțională, ci mai degrabă, ca și fraza*, o entitate practică imprecisă, produs al analizei spontane, aproximative și informale pe care utilizatorii o fac lanțului vorbirii.

A. Berrendonner
(N. C.)

Cuvânt de spirit -» Spirit

D

Daltonism -> Dicromatism

Dans

K. von Frisch (1965) a descoperit și M. Lindauer (1954) a precizat semnificațiile dansului pe care albinele melifere îl execută pe razele verticale ale stupului lor și prin care ele își informează semenele în legătură cu distanța și direcția în care se află o sursă de hrană nou descoperită. Acest dans reprezintă o formă de limbaj* în măsura în care se sprijină, parțial, pe utilizarea simbolurilor*. La întoarcerea din explorarea* sa fructuoasă, cercetașa, plină de mirosuri florale aflate în perișorii săi, semnalizează printr-un dans circular o sursă abundentă de provizii aflată la mai puțin de 25 m: ea se învârtește pe amplasamentul unei alveole, apoi parcurge un arc care acoperă 6 metri, revine, face un cerc complet și reîncepe dansul; astfel își atrage tovarășele, care sunt informate în legătură cu natura proviziei ce urmează a fi folosită, prin mirosurile percepute datorită atingerilor de antene. Dacă hrana se găsește la mai mult de 100 de metri, cercetașa execută un vals sau un dans vioi care s-a dovedit a fi precis și eficace pentru o distanță de până la 11 km; ea face un scurt traiect rectiliniu spre înălțime dacă hrana se află în direcția soarelui, în jos dacă aceasta se găsește în direcția opusă, apoi revine la punctul de plecare printr-o buclă când la dreapta, când la stânga; informația precisă, în ceea ce privește direcția, este furnizată prin transcrierea în raport cu verticala, dată de gravitație, de unghiul pe care îl formează direcția stupului față de poziția hranei, în raport cu proiecția orizontală a direcției soarelui; distanța este evaluată prin rapiditatea traiectului rectiliniu însoțit de zvâcnirile laterale ale abdomenului; cu cât provizia este mai îndepărtată, cu atât ritmul este mai lent. între 25 și 100 m, albina efectuează un dans în formă de semilună, un fel de dus-întors pe un arc a cărui concavitate în raport cu verticala dă direcția hranei, raportată la poziția soarelui. Acest dans durează mai multe ore în obscuritatea stupului, albina dovedindu-se capabilă să țină seama de deplasarea soarelui pe cer. Regina, înaintea unui zbor nupțial, albinele muncitoare, înaintea unui roit, execută, în plus, un dans emoționant, încă neelucidat complet, alcătuit din mișcări verticale ale extremității abdomenului.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

• FRISCH K. VON (1965), *Tranzsprache und Orientierung der Bienen,* Springer Verlag, Berlin-Heidelberg. — FRISCH K. VON și LINDAUER M. (1954), „Himmel und Erde in Konkurrenz bei der Orientierung der Bienen", *Naturwiss, 41,* 245-253.

Dar (Har)

Termen din psihologia comună care banalizează și în același timp Catalizează" capacitățile* umane. Banalizare: constatarea cotidiană a multiplelor inegalități dintre abilități* și învățare* conduce la simplificarea dihotomică a limbajului cel mai uzual: dotat/nedotat. Fatalizare: chiar în banalitatea cuvântului străbate o evocare a inevitabilului. Bagajul individual se înscrie

într-un joc de predispoziții, al căror loc, providență divină, astre sau cod genetic, categoric altul, antrenează o hermeneutică de corespondențe. Educația tinde să se reducă la o practică de prezicere. Principal într-o dezbatere care și laicizată rămâne fundamental religioasă, termenul este impropriu într-un limbaj științific.

D. Hameline
(D.S.)

Data analysis -> Analiză de date

Debilitate mentală
Debilitatea mentală este o formă ușoară de deficiență* mentală. Deficiența mentală este frecvent definită prin trei criterii propuse de Asociația Americană a Deficienței Mentale în 1973: o eficiență* intelectuală semnificativ inferioară mediei, dificultăți serioase de adaptare* socială, o apariție a acestor deficite în timpul perioadei de dezvoltare*. Când eficiența intelectuală este evaluată cu ajutorul testelor de QI*, sunt considerați debili, în general, subiecții al căror QI variază aproximativ între 50 și 70. Aceste cifre au fost fixate în funcție de exigențele sociale; ele sunt „criteriile aproximative de inadaptare la cursul școlar normal și de adaptare la un regim de educabilitate minimală" (R. Zazzo, 1979, p. 24). Exigențele sociale în ceea ce privește educația devenind mai mari, se tinde spre ridicarea limitei superioare a debilității, aceasta ajungând la 80 în unele texte normative. Criteriul de adaptare socială nu este întotdeauna foarte pertinent pentru caracterizarea debilităților. Debilii, mai ales când au primit o educație adecvată, pot fi bine adaptați social. Debilitatea mentală nu este o entitate omogenă. Cauzele sale pot fi diverse: variabilitate „normală" a patrimoniului genetic, afecțiuni ale sistemului nervos, condiții socioeducative puțin favorabile dezvoltării, tulburări ale vieții afective. Acestor etiologii diferite le pot corespunde modalități diverse de funcționare psihologică. S-a arătat, de exemplu, că deficitul, în ceea ce privește organizarea spațială și temporală, era relativ mai important la debilii exogeni decât la debilii endogeni, în timp ce deficitul privind psihomotricitatea era mai important la aceștia din urmă (la debilii exogeni, sau „patologici", există o afecțiune a sistemului nervos central, ceea ce nu se petrece cu debilii endogeni, sau „normali").

M. Huleau
(D. S.)

• ZAZZO R. (1979), *Les debilites mentales,* Armând Colin, Paris, ediția a 3-a.

Debit de răspuns
Măsurare a cantității de răspunsuri* emise pe unitatea de timp, adoptată sub influența lui B. F. Skinner, în laboratoarele de condiționare operantă*. Ea presupune ca experimentatorul să aleagă, de la începutul experienței sale, o unitate de răspuns definită operațional, cum ar fi sprijinul pe un levier*, și ca un dispozitiv adecvat de transducție să-i permită înregistrarea. Acordând un interes sporit debitului, cercetătorul renunță să mai țină seama de variațiile eventuale ale structurii sau topografiei* răspunsurilor. Cu toate acestea, modalitatea simplă de a cuantifica comportamentul individual s-a dovedit extrem de fecundă pentru analiza efectelor diverselor contingențe de întărire* sau pentru utilizarea tehnicilor operante în psihofizica* animală ori în psihofarmacologia* experimentală.
Vom vorbi de debit mediu sau global pentru a caracteriza comportamentul pe întreaga durată a unei experiențe. Vom fi satisfăcuți dacă debitul este relativ regulat și susținut, iar variațiile sale sunt neglijabile (de ex., într-un program cu interval* variabil). Dacă nu, vom măsura un debit local pentru fazele specifice ale experienței (de ex., fazele de prezentare ale unui semnal* de avertizare a unei stimulări aversive*, inevitabile în cursul unui program de întărire pozitivă), sau un debit terminal pentru fazele finale ale componentelor programului cu durată determinată, cum ar fi ciclurile periodice ale unui program cu interval fix*.

M. Rwhelle
(D. S.)

Decalaj

La începutul secolului, E. Claparede a formulat legea conștientizării*, sau legea decalajelor, care postula că, atunci când copilul trece de la un plan al conștiinței sau al acțiunii la un altul mai elaborat, operațiile psihologice, eficace la început, trebuie să fie reînvățate în noul context cognitiv. Această lege a fost reluată și precizată de J. Piaget, care a făcut din ea esența a ceea ce el numește **decalaje verticale** (sau „decalaje în înțelegere"). La diferitele niveluri de dezvoltare* (senzoriomotor*, intuitiv, operatoriu concret*, operatoriu formal*), aceleași situații, care par să provoace la copii aceleași răspunsuri, sunt diferite din punctul de vedere al proceselor cognitive pe care ele le declanșează. Astfel, în acțiunile sale, copilul poate, din al doilea an de viață, să țină seama de faptul că anumite proprietăți ale obiectelor (de ex., cantitatea de materie sau greutatea) rămân neschimbate în urma deformării acestora; și totuși, numai câțiva ani mai târziu, el va stăpâni această invariantă* în raționamentele* sale. Durata acestor decalaje verticale variază de la o noțiune la alta, fapt care se găsește la originea **decalajelor orizontale.** De exemplu, decalajul vertical al noțiunii de cantitate de materie fiind mai scurt decât cel al noțiunii de greutate, copilul va conștientiza conservarea* cantității de materie spre 6-7 ani și pe cea a greutății spre 9 ani. Astfel, un decalaj orizontal (sau „decalaj în extensie") are loc în cadrul aceluiași nivel de dezvoltare între noțiuni a căror stăpânire presupune același demers cognitiv (în exemplu, sunt două conservări) dar care, corespunzând unor conținuturi diferite, în ceea ce privește semnificația* lor pentru subiect, rezistă mai mult sau mai puțin în a se lăsa asimilate.

J.-E. Gombert
(D.S.)

Decădere

Legea are ca scop protejarea copiilor aflați în pericol, introducând decăderea din drepturi **a** autorității parentale. Juridic, acest termen este folosit pentru a exprima pierderea unei capacități juridice. în psihologia socială*, decăderea exprimă pierderea puterii legată de trecerea de la un statut la altul, net inferior.

J. Selosse
(D.S.)

Decentrare

Conduită de reglare* prin care subiectul care percepe sau cunoaște caută să compenseze lacunele inițiale ale acțiunilor, percepțiilor sau concepțiilor sale. Această noțiune decurge dintr-o concepție relativistă a cunoașterii*, conform căreia inteligența* constă în stabilirea de relații în diversul perceput sau conceput. Coordonarea* punctelor de vedere spațiale sau sociale, coordonarea sistemelor de referință spațio-temporale ale fizicii relativiste, activitatea prin care un copil sau adult păstrează o clasă* de obiecte chiar și atunci când reunește aceste obiecte cu altele, pentru a forma o clasa cu extindere mai generală, activitățile perceptive prin care subiectul învață să compenseze deformările perceptive determinate de centrările* spontane, activitatea prin care subiectul pune, într-un fel, la distanță interesele sau dorințele personale pentru a ține seama, în deciziile sale acționale, de interesele sau dorințele altuia, ansamblul acestor activități formează cazuri particulare ale conduitei de decentrare despre care se poate spune că reprezintă specificul reglărilor cognitive.

Conduita de decentrare ajunge la rezultate mai mult sau mai puțin optime. In cazul activităților perceptive, adică de punere în relație a elementelor percepute în cursul centrărilor succesive, compensarea deformărilor nu este decât parțială. Mai numeroase vor fi cuplajele* dintre diferite centrări, cu cât supraestimările dimensiunilor obiectelor centrate pe rând vor avea tendința să se anuleze. Totuși, mecanismul de baleiere perceptivă fiind de natură probabilă, o compensare exactă nu se poate produce. Din contră, reglările inteligenței practice sau conceptuale ajung compensări perfecte în măsura în care devin operațiile gândirii logice sau matematice.

J.-J. Ducret
(D.S.)

Decibel

Decibelul, notat dB, este a zecea parte din bel. Belul este unitatea acustică ce exprimă nivelul de intensitate sonoră. Este vorba de logaritmul zecimal al raportului dintre intensitatea măsurată Ij și o intensitate de referință I,: $\log_{10}$ IJ/IJ. Intervalul dintre intensități fiind foarte mare, este mai comod să se utilizeze o scară logaritmică.

R. Genkot

(D. S.)

Decidabilitate

O clasă de probleme cu răspuns de tip da sau nu (probleme de decizie) este numită decidabilă dacă există un algoritm* care, fiind dată o problemă oarecare a clasei, dă într-un timp finit (care poate fi foarte lung) răspunsul da sau nu. De exemplu, problema opririi unui program* în informatică* este indecidabilă. Se vorbește de semidecidabilitate (pozitivă) dacă există un algoritm care să dea, într-un timp finit, răspunsul da, dar care poate să nu se termine în cazul unui răspuns de tipul nu.

Pentru un sistem formal*, decidabilitatea este, în mod implicit, raportată la următoarea clasă de probleme: o formulă dată a limbajului este sau nu o teoremă? De exemplu, planul propozițiilor este decidabil: metoda tabelelor de adevăr, care constă în luarea în considerare a tuturor combinărilor de valori de adevăr posibile pentru simbolurile prepoziționale ale formulei, este o „procedură de decizie". Planul predicatelor de ordinul întâi nu este decât semidecidabil.

M. Baron

(D.S.)

Decil -> Cuantil

Decilaj -> Etalonare

Decizie

Decizia, care presupune selecția* unui răspuns particular dintre mai multe răspunsuri posibile, rezultă dintr-un proces de integrare de informații* și de evaluări multiple. Teoria deciziei caută să determine ansamblul alegerilor* posibile și să precizeze criteriile de alegere; pe baza metodelor matematice sau probabilistice, ea permite elaborarea unor modele simplificate ale situațiilor studiate. Deciziile pot fi clasificate în funcție de gradul de cunoaștere a viitorului.,.Decizia fără risc", în fața unui viitor sigur, pare să depindă îndeaproape de o estimare* a profiturilor și pierderilor legate, fiecare, de alegere. Calculării acestei utilități* subiective, „decizia cu risc" trebuie să-i adauge pe cea a probabilității* subiective a fiecărei eventualități; ea ar fi luată maximizând speranța matematică, adică adoptând soluția pentru care produsul utilităților și probabilităților pare cel mai ridicat. S-au studiat mult aceste mecanisme în cadrul teoriei jocurilor* și a comportamentului economic.

Astfel, într-un joc interactiv, prima etapă constă în examinarea ansamblului posibilităților, de care dispune fiecare, și a consecințelor mai mult sau mai puțin probabile ale deciziilor care vor fi luate (schemă a cauzalității*); apoi este vorba de ierarhizarea acestor consecințe după ordinea de preferință (schema de finalitate*). Fiecare strategie posibilă este armonizată cu o speranță pe care se va baza alegerea. Mecanismele implicate diferă după cum se dispune sau nu de o informație completă privind starea jocului la un moment dat. Numeroase studii s-au bazat pe modalitatea în care jucătorul adună informația necesară, pe cantitatea de informație pe care o consideră necesară înainte de a lua o decizie, pe modalitățile pe care le folosește pentru a-și atinge obiectivul atunci când informația este limitată, pe atitudinea* sa în fața asumării riscului. Alte cercetări s-au focalizat asupra interacțiunii dintre jucători, mai ales sub formă de luptă sau de cooperare: în caz extrem, lupta dintre două persoane având interese opuse ajunge până la duel; cooperarea poate da naștere la coaliții, una și aceeași tactică fiind adoptată de mai mulți jucători.

Studiul deciziei este abordat și în alte contexte teoretice: detecție a semnalului*,

recunoaștere mnezică, acces* la lexic,

Declanșare

Producerea automată a unei reacții* sau a unei secvențe* de comportamente* printr-o stimulare* dată. Se vorbește de declanșarea unui reflex* sau, în etologie*, de mecanismul înnăscut de declanșare referitor la punerea în acțiune, printr-un stimul adecvat, a unui lanț* de comportamente amplu preprogramate. Pentru B. F. Skinner, condiționarea* pavloviană* se distinge de condiționarea operantă* prin faptul că în prima există o declanșare a răspunsului condiționat prin stimulul condiționat, în timp ce în a doua există o emitere spontană a răspunsului.

M. Richelle
(D. S.)

Declanșator

în concepția etologică, declanșatoarele sunt structuri morfologice (oglinzi alare, modele colorate, moțuri de pene și creste) sau comportamentale (gestică, producere sonoră, emitere de feromoni) adaptate la funcția de activare a mecanismelor înnăscute de declanșare*. Metoda momelii* pusă la punct de N. Tinbergen a demonstrat specificitatea legăturii, garantată de un mecanism de declanșare, dintre un răspuns determinat și o combinare deosebită a stimulilor-cheie. In cazul unui prădător* aflat în căutarea unei prăzi și al cărui atac este declanșat de o combinare de stimuli cu care este dotată aceasta din urmă și despre care el posedă o percepție selectivă înnăscută sau dobândită, interesul celui dintâi constă în rafinarea percepției* sale, iar al prăzii este de a masca sau amesteca stimulii; interesele sunt contradictorii. In schimb în cazurile în care, în relațiile sociale de reproducere sau în cele de simbioză*, interesele sunt împărtășite, selecția va favoriza perfecționarea puterii declanșatoare a combinării-cheie și va rafina percepția selectivă a mecanismului de filtrare, mecanismul înnăscut de declanșare. Animalele care imită și care practică parazitismul* de reproducere și parazitismul social (coleoptere mirmecofile, văduve parazite, cuci, *Aspidontus)* au dezvoltat declanșatoare foarte asemănătoare cu cele ale gazdei și au deturnat în folosul lor răspunsurile normale ale acestora.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Declarativ

Calífică, în lingvistică*, faptele de limbă care exprimă o atitudine de neutralitate a enunțiatorului* față de ceea ce el exprimă. Aceste fapte se situează la trei niveluri distincte. Primul are legătură cu modul gramatical (regruparea timpurilor verbale în categorii generale — v. Modalitate): în opoziție cu modurile conjunctiv, imperativ sau condițional optativ, care exprimă ordinul, urarea etc., modul declarativ (sau indicativ) se limitează la afirmarea faptelor. Al doilea are legătură cu caracteristicile sintactice ale frazelor*: frazele declarative se opun frazelor interogative, exclamative, imperative și emfatice. Cel de-al treilea se referă chiar la verbe: verbele declarative exprimă o aserțiune simplă (a spune, a povesti, a afirma etc), spre deosebire, mai ales, de verbele de opinie (a crede, a gândi etc).

în inteligența artificială*, califică o formulare care este independentă de condițiile sale de utilizare (în opoziție cu formulările cu un caracter procedural*). O teoremă, o regulă* de gramatică*, o formulă de logică sau fizică reprezintă enunțuri declarative. In construirea sistemelor experte*, facem efortul, în măsura posibilului, să formulăm cunoștințele în termenii enunțurilor* declarative.

M. Baron și J.-P. Bronckart
(D. S.)

Decodare

într-un sens general, operație de transformare a codului* sub care se prezintă o informație* : de exemplu, transformarea unui număr scris în sistemul zecimal (15) într-un număr scris în sistemul binar (1111) sau mai mult, transformarea limbajului vorbit în limbaj scris (în această accepție este sinonimul codării*).

în cadrul teoriei informației, desemnează operația efectuată de receptor* într-o situație de comunicare; folosind cunoașterea sa despre regulile codului, acesta descifrează reprezentările* referentului* vehiculate de mesaj* (în această accepție, este antonimul codării*; v. Funcție a limbajului).
In psihologia percepției*, desemnează ansamblul operațiilor prin care energiile* în acțiune, în stimularea organelor de simț, sunt transformate în informații, după modalitățile proprii sistemului nervos al unui organism dat.

J.-P. Bronckart si *D. Zagar*
(D.S.)

Decompensare
Ruptură a unui proces de compensare*. Când cedează starea de echilibru între o deficiență sau o anomalie mentală și un comportament*, o credință* sau o dorință* destinate să o compenseze, efectele deficienței sau anomaliei se manifestă cu acuitate; incidențele lor patogene tind să se generalizeze. De exemplu, sentimentul de omnipotență narcisică caracteristică eului ideal al psihopatului poate să fie anulat de un eșec sau de o sancțiune. Fragilitatea eu/ego-ului* și efectele carențelor afective ies atunci în evidență. De aici rezultă o intoleranță a afectelor negative, un puseu autoagresiv care creează o formă de depresie susceptibilă să antreneze un gest sinucigaş. La fel, o anumită formă de adaptare* socială, bine întărită prin protecțiile anturajului, poate, la subiectul vârstnic, să cedeze locul unei angoase acute și unei dezorganizări cognitive când mecanismele de compensare nu mai beneficiază de condițiile favorabile anterioare.
Facilitatea unor astfel de ipoteze explică folosirea uneori prea extensivă a termenului pentru a descrie o stare de criză* și în general orice mutație bruscă în echilibrul structurilor mentale obișnuite.

D. Widlăcher
(D.S.)

Deconexiune (Sindrom de —)
Conceptul de conexiune* se sprijină, la origine, pe un fundament anatomic, și anume identificarea fasciculelor (constituite din grupările de axoni neuronali) care leagă, adică conectează, regiuni cerebrale precise în interiorul unei emisfere cerebrale sau dintr-o emisferă cerebrală la cealaltă. Rolul funcțional specific al fiecărei regiuni în cursul proceselor mentale implică, în mod necesar, asociații, transferuri de activități. Sindroamele de deconexiune reprezintă perturbații care apar drept consecințe ale leziunilor ce afectează aceste fascicule. Modelul acestora este reprezentat de leziuni ale corpului calos care pot întrerupe relațiile interemisferice*; astfel, sindromul de deconexiune caloasă nu mai permite informațiilor senzoriale prelucrate de emisfera dreaptă să aibă acces la tratarea verbală specifică emisferei stângi: de exemplu, un obiect aflat în mâna stângă nu va mai putea fi denumit (anomie a mâinii stângi). O astfel de deconexiune numită și interemisferică permite analizarea rolului funcțional al fiecărei emisfere cerebrale în diferite împrejurări. O deconexiune poate să fie și intraemisferică: astfel, tulburarea de repetiție, observată în afazia* de conducție, a putut fi interpretată ca o consecință a unei leziuni privind fasciculul care leagă aria lui Wernicke de aceea a lui Broca.

Prin extindere, conceptul de conexiune este folosit și fără referire la o leziune anatomică. Sindromul de deconexiune reprezintă, în acest caz, o ruptură funcțională între mai multe (în general două) activități mentale : astfel, se vorbește de o deconexiune vizualo-verbală pentru a arăta că, în ciuda capacităților verbale și vizuale perfect conservate, un subiect nu poate denumi un obiect prezentat vizual. Fără îndoială, trebuie remarcată bogăția conceptului de conexiune, de vreme ce inspiră și califică așa-numitele modele conexioniste* propuse de științele cognitive*.

J. -L. Signoret
(D. S.)

Dedublare a personalității
Fenomen psihopatologic rar în forma sa completă, caracterizat prin apariția alături de personalitatea* „normală" a subiectului

(personalitate „primară") a unor stări secundare care se organizează într-o „personalitate secundară". Cele două personalități sunt prevăzute fiecare cu o conștiință*, cu aptitudini, gusturi, trăsături de caracter și amintiri personale diferite, respectiv opuse; ele pot să se succeadă (una înlocuind-o pe cealaltă) sau să alterneze.
Esența fenomenului constă în faptul că cel puțin una dintre personalități (în general personalitatea primară) ignoră existența celeilalte și că ea este amnezică în legătură cu tot ceea ce a fost trăit în perioadele de apariție a celeilalte personalități. In anumite cazuri mai rare apar trei, patru sau un număr mai mare de personalități care alternează (v. Personalitate multiplă).

J.-M. Petot
(D. S.)

Deducție

Formă de raționament* în care sunt degajate concluzii pornind de la datele de plecare (axiome*, informații* specifice) printr-o înlănțuire de operații* strict logice, fără ca vreo informație complementară să intervină. Opusă, începând cu Aristotel, inducției*, care merge de la particular la general, deducția se desfășoară de la general la particular. Ea își găsește ilustrarea în probarea* unei teoreme matematice și în inferența* silogistică, analizată din abundență de logicienii medievali.
Dintr-un punct de vedere logic, deducția prezintă un caracter de necesitate care rezultă dintr-o combinatorică* în cadrul unui sistem închis. Cazul cel mai simplu, din punct de vedere psihologic și logic, este alcătuit din sistemul a două propoziții* *p* și *q,* din care fiecare poate fi adevărată (A) sau falsă (F). Rezultă de aici posibilitatea de a concepe 16 și numai 16 compoziții binare. Algebric, este vorba de numărul de aplicații între ansamblul celor patru cupluri posibile de bază (A, A), (A, F), (F, A), (F, F) și ansamblul (A, F). Deci presupunând că propoziția* *p* este adevărată și că propoziția *dacă p, atunci q* este asemenea, decurge din aceasta în mod necesar că propoziția *q* este adevărată. Este vorba de echivalentul regulii fundamentale de detașare, numită și *modus ponens,* aflându-ne astfel în ordinea ipotetico-deductivului.
încercările modelelor* psihologice ale raționamentului deductiv au fost propuse în cursul anilor 1980, mai ales de către R. Stemberg și P. M. Johnson-Laird.

J.-B. Grize și *M. Richelle*
(D. S.)

Defensiv

Comportamentul defensiv înglobează toate conduitele* care vizează înșelarea sau schimbarea atacului unui dușman sau rival. El poate fi pasiv, animalul căutând securitatea în imobilitate (sau akinezie). camuflaj* sau omocromie*, formele și culorile formându-se în arierplan. Animalul poate de asemenea să se alăture unei vaste regrupări de congeneri, ale căror orientări, toate identice, și evoluții sincrone creează un efect de confuzie, făcând mai dificilă, pentru prădător*, alegerea și izolarea unei victime. Astfel de grupări pot să treacă la atacul defensiv, să regrupeze* congenerii și să hărțuiască prădătorul, forțându-1 să părăsească locul. O pradă potențială, precum o antilopă într-o savană sau într-o stepă și care a reperat un atacator, poate, de asemenea, în loc să se ascundă, să se arate, să sară pe loc, să scoată strigăte, să desfășoare structuri și modele colorate. Aceste semnale se adresează tot atât de bine congenerilor, care sunt avizați de pericol (v. Altruism), cât și atacatorului, care este informat că efectul surpriză scontat este dejucat. Comportamentul defensiv, cu diferite nuanțe de amenințare sau componente de supunere*, se înscrie și în registrul interacțiunilor agonistice* dintre partenerii sociali: informează în legătură cu dispozițiile agonistului* și inhibă atacul antagonistului. Confruntările la frontierele teritoriale se reglează printr-un joc de amenințări ofensive și defensive. Un animal aflat pe punctul de a rupe un angajament, precum un cocoș sălbatic, își pregătește retragerea printr-o ultimă amenințare. Multe dintre aceste comportamente

cu o mare valoare expresivă au fost cristalizate prin ritualizare*. ; >: „

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Deficiență

Este faptul sau sentimentul (mai mult sau mai puțin conștient) că un organ sau o ființă este inferior față de ceea ce se consideră a fi normă. Fie că este obiectivă sau subiectivă, deficiența implică o constatare: deficiența se deosebește de deficit, ale cărui conotații etiologice sunt mult mai radicale și implicațiile periculoase uneori (debilitate*). Psihologia individuală comparată a lui A. Adler bazează pe deficiență analizele sale asupra stării de inferioritate a organelor și asupra mecanismului de compensare (v. Handicap). • ,

C. Prevost
(D.S.)

Deficit fundamental

Zona deficitului fundamental este una dintre cele trei zone ale psihismului, puse în evidență, în 1968, de psihanalistul britanic de origine maghiară M. Balint, celelalte două fiind zona conflictului oedipian și zona creației. în zona deficitului fundamental:

1. relația semnificativă este o relație duală*: două persoane, și numai două, sunt implicate. Dar relația lor nu este aceea care domnește între doi adulți; ea este mai primitivă;
2. forța care acționează nu trimite la un conflict, ci la ceva care este deformat sau care lipsește psihismului și provoacă o defecțiune care trebuie remediată. Ea se manifestă sub o formă apropiată de aviditate*;
3. nivelul proceselor psihice este preoedipian, pregenital* și preverbal.

J.-M. Petot
(D. S.)

Deficit senzorial

Diminuare a capacităților funcționale ale unui sistem senzorial (audiție*, vedere*, pipăit*, gust*, simț al mirosului*, simțpropriokinestezic). Din punct de vedere dinamic, deficitul poate situa nivelul capacităților reziduale conservate și determina limitele lor de funcționare (resturi vizuale sau auditive, de ex.). Nivelul deficitului senzorial depinde de condițiile și de metodele de examinare, fiind legat de mecanisme de supleantă* intrasenzorială, intersenzorială și cognitivă (memorie, imaginație etc.).

R. Genicot
(O.D.)

Definiție

Termen utilizat de H. Wallon în psihologia dezvoltării* pentru a desemna faza terminală a dezvoltării categoriilor* mentale; este, alături de relații, unul dintre aspectele formării gândirii categoriale*. Această ultimă noțiune se apropie de ceea ce J. Piaget înțelege prin grupări* logico-aritmetice (clasificări și serieri) și infralogice, a căror desăvârșire o situează aproape la aceeași vârstă ca și H. Wallon (9 sau 10 ani-10 sau 12 ani). Funcția categorială recurge la două tipuri de sarcini intelectuale:

a) explicația* realului cu ajutorul relațiilor;
b) reprezentarea lucrurilor cu ajutorul categoriilor, a căror etapă finală constă în definirea în extensie și în înțelegere. Funcția categorială reprezintă o mutație care presupune dezvoltarea spațiului mental*.

E. Jalley
(D.S.)

Degajare

Mecanismul de degajare a eului* (egoului) are ca scop realizarea posibilităților: apărările* sunt dezinvestite în profitul unei supra-investiri* a gândurilor legate de atenție* și de reflecție. Noul concept se justifică în două moduri: pe de o parte, de fapt funcțiile non-conflictuale ale eului studiate în psihologie (percepție, comunicare, limbaj) se pot situa de o parte sau de alta a conflictului și a apărărilor, pe de altă parte, operațiile defensive se străduiesc să reducă tensiunile după principiul neplăcerii, în timp ce operațiile de degajare a eului au o structură logică, fac apel la inteligență și cresc libertatea subiectului favorizând mobilitatea conștiinței sale, făcând-o capabilă să schimbe sistemul de referință. Ea poate trece atunci de la o repetare acționată la rememorarea

vorbită, poate să se distanțeze de faptul trăit, să substituie controlul inhibiției, adaptându-se astfel la noile situații.

R. Doron
(D.S.)

Degenerescentă (Doctrină a —)
Doctrină foarte influentă în medicina mentală, introdusă începând cu mijlocul secolului al XlX-lea.
Trăite des degenerescences al lui N. Morel stabilea, în cadrul unei doctrine a progresului social, un plan de igienă fizică și morală. Acest plan trebuia să se opună depravării și multiplelor cauze degeneratoare care caracterizau existența unei largi părți a maselor muncitoare, a căror rată a natalității era, de altfel, ridicată. Această doctrină avea preocupări eugeniste* în măsura în care degeneratul putea fi o amenințare prin raportarea la anumite canoane culturale și sociale și în raport cu evoluția socială. Rolul medicului este deci important în acest cadru din moment ce soluția terapeutică, constând în izolarea bolnavilor mentali și a asocialilor, este și o contribuție la progresul social. Se presupune că degeneratul este purtător al unei devieri maladive în raport cu o tipologie normativă a umanității. Această deviere este caracterizată printr-un ansamblu de incapacități fizice și morale, de conduite asociale și ar avea o etiologie ereditară, numită degenerativă. Astfel, noțiunea de ereditate* se găsește în centrul teoriei degenerescentelor. Azilul nu este decât unul dintre mijloacele de profilaxie socială; el este și locul posibil al tratamentului moral sau al unei reeducări terapeutice. w .„ ,

M. *Le Moal*
(D. s.)

Degenerescentă neuronală
Pierdere progresivă a structurii și a funcției specifice a unui neuron* sau a unui ansamblu de neuroni, putând să conducă la dispariția sa. Pot fi distinse diverse forme de degenerescentă neuronală. Degenerescenta axonală anterogradă (walleriană) răspunde degenerescentei porțiunii axonului* situată distal la o transecțiune. Axonul crește în volum, se fragmentează, apoi se dezagregă. Resturile sunt fagocitate de celulele gliale: oligodendrocite, astrocite și microglia în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. In cazul axonilor periferici mielinizați, mielina* dispare în timp ce celulele lui Schwann se multiplică și umplu spațiul. In sistemul nervos central, un țesut cicatricial va fi format din astrocite. Leziunea axonului provoacă și o reacție retrogradă în corpul celular, cromatoliza: creșterea volumului celular, dispariția corpilor lui Nissl. Această reacție dispare după câteva săptămâni sau, dacă leziunea axonului nu se situează prea departe de corpul celular, poate să ajungă la degenerescentă și la moartea neuronală, în acest ultim caz, se vorbește de degenerescentă retrogradă. De altfel, degenerescenta unui neuron poate provoca degenerescente și moartea celulelor secundare în neuronii inervați de neuronul pierdut — se va vorbi de degenerescentă sau de denervare* transsinaptică anterogradă —, ca și neuroni inervând în mod normal neuronul degenerat. în acest ultim caz, va fi vorba de degenerescenta transsinaptică retrogradă. In anumite cazuri, degenerescente transsinaptice în cascadă au putut fi chiar demonstrate. Totuși, susceptibilitatea la degenerescente transsinaptice depinde de numeroși factori: vârstă, specie, întinderea degenerescentei primare.

J.-P. Herman
(D. S.)

Deictic
Un termen este deictic când denotația* sa este în funcție de orice element extralingvistic instituit prin procesul de enunțare*. Indicii personali „eu", „tu", care desemnează la fiecare enunțare interlocutori diferiți, desinențele și adverbele temporale ca „ieri", „mâine", care situează ceea ce este spus în funcție de momentul spuselor, demonstrativele „aici" și „acolo", care localizează prin raportarea la un gest de demonstrație al locutorului*, verbele „a se duce", „a veni" etc. sunt deictice. Se opun

adesea *deixis* (referire* la o situație extralingvistică) și anaforă* (referire la un termen al contextului* verbal), dar este vorba aici de un singur și același proces de trimitere la cunoștințe deja validate, presupuse*, nediferind decât prin „modul de donație" (evidență perceptivă sau aserțiune verbală) care le-a stabilit în implicitul* comun.

A. Berrendonner
(D.S.)

Dejâ-vu (Sentiment de —)
Sentimentul că situația* prezentă reproduce exact și complet o experiență a trecutului. Nu este vorba de simpla identificare a prezentului cu o amintire a trecutului, ci mai mult de o iluzie de reviviscență a trecutului. Această experiență se poate baza la fel de bine pe impresii vizuale, ca și pe cuvinte deja auzite sau spuse, pe o tonalitate emoțională complexă deja resimțită. Odată cu H. Bergson s-a convenit să se considere că această tulburare demonstrează mai puțin o pierdere de conștiință* a caracterului prezent al experienței decât o actualizare mnezică. Este vorba de un fenomen observabil în viața cotidiană, dar mai prezent în unele stări nevrotice și psihotice, fără ca specificitatea acestor stări să joace în realitate vreun rol. Se observă și în unele atingeri paroxistice ale activității lobului temporal.
Sentimentul de „dejâ-vu" pune problema mecanismelor psihologice și psihofiziologice care ne permit să distingem caracterul „prezent" al unei experiențe a evocărilor de amintiri episodice* foarte intense.

D. Widlocher
(D. S.)

Delict
Raportat la Codul penal, delictul este o infracțiune, situată între crimă* și contravenție și pasibilă de o pedeapsă corecțională. Acest termen este folosit pentru calificarea oricărei conduite incorecte și dăunătoare.

/. Selosse
(D. S.)

Deiictuos
Acest adjectiv precizează caracterul ilicit al unui comportament. Se folosește pentru deosebirea de delincvent* care tinde, printr-o utilizare abuzivă, să fie folosit ca epitet, în timp ce acest termen nu trebuie să fie aplicat decât autorului unui act ce încalcă legea riscând astfel o sancțiune penală.

J. Selosse
(D. S.)

Delincventă
In drept, delincventa este constituită din diversitatea infracțiunilor* sancționate penal. Este vorba de activitățile agresive și dăunătoare reprimate legal. De fapt, delincventa depășește cadrul juridic. Conduitele* simptomatice complexe, multidimensionale sunt cele care se exprimă prin transgresiunea* regulilor sociale și a interdicțiilor* și a căror semnificație variază de la un simplu apel până la exprimarea unei tulburări psihopatice. Delincventa relevă în esență o patologie a identității*, a legăturii și a limitelor.
Observată mai ales în timpul adolescenței*, ea are în general un caracter tranzitoriu și reacționai, dar poate exprima conflictele* unei organizări personale de stare-limită*, de nevroză* structurată sau de psihoză*. Există deci posibilitatea ca ea să fie studiată și dintr-o perspectivă psihogenetică, structurală și sincronică, în măsura în care punerea în acțiune poate depinde de determinări de ordin diferit, variabile după vârsta, sexul, mediul* delincventului, situația și obiectul delictogen. La nivelul dinamicii sociale, delincventa interpelează semnificațiile simbolice structurante ale legii și violării ei, ale culpabilității* și sacrificiului, ale violenței* și ordinii.
Delincventă juvenilă. Juridic, înseamnă ansamblul infracțiunilor săvârșite de minori. Estimarea sa nu se aplică decât delincventei aparente, selecționate și sancționate și nu se referă la fenomenul real. Anchetele asupra delincventei autorevelate au arătat că în timpul adolescenței sunt frecvente și generalizate aceste comportamente ilicite. Delincventa juvenilă este un subansamblu

de conduite deviante care violează regulile prin imprudență, interes, negare sau sfidare. Violările lor se articulează pe problematici de dezvoltare, psihice și sociale perturbate de alterări ale relației interumane și de carențe traumatice. Ea se distribuie inegal și ia forme diferite în funcție de originea socială, vârsta și sexul contravenienților. Legată de un deficit structural, de unele tulburări narcisice și de individuare ale adolescenților, ca și de unele probleme de inserție și recunoaștere a locului tinerilor în societate, ea este, în esență, tranzitorie în timpul perioadei de imaturitate și de dependență* și sfârșește pentru cei mai mulți prin cucerirea autonomiei*, stăpânirea unei identități sexuale, învestirea cu un rol social. Numai o minoritate a tinerilor, estimată între 10 și 15% dintre delincvenții urmăriți, se angajează în repetarea unor activități din ce în ce mai criminale. Delincventa se manifestă mai ales pe parcursul conduitelor de anticipare de roluri (delincventă statutară), de interpelare a sistemelor regulamentare prin întrebări despre semnificațiile interdicției și fundamentul autorității (delincventa de pus la încercare) sau de asumare a riscurilor în așa fel încât pun în discuție viața autorilor lor (delincventă ordalică). La tinerii drogați, activitatea delictuoasă* este asociată cu intoxicarea* lor (delincventă accesorie unei stări de dependență). Sunt comise infracțiuni și pentru satisfacerea unor nevoi diverse (delincventă din necesitate și interes).

/. Selosse
(D. S.)

Delir

De obicei, ideea delirantă trimite la conținutul a ceea ce este emis (un subiect este delirant dacă emite idei aflate în opoziție evidentă cu realitatea și dacă este convins de adevărul acestora), iar construcția delirantă se referă la tipul de mecanism implicat în elaborarea delirului în sistem.

Astfel, existența unui delir presupune un conținut de gânduri inadecvat, numit temă delirantă, și intervenția proceselor psihologice acționând într-o manieră patologică, numite mecanisme generatoare de delir. Aceste procese prin care se edifică sistemul delirant sunt cinci la număr:

1. în intuiție, subiectul admite ca reală și adevărată o idee falsă fără verificare, fără vreo tentativă de justificare logică. Acest mecanism este rareori singurul aflat în acțiune în construcția unui sistem delirant. El se asociază cel mai adesea cu alte mecanisme delirante;
2. în imaginație, subiectul construiește o lume de evenimente și situații eronate care tind să se îmbogățească pe parcursul povestirilor sale. Convingerea care se leagă de aceasta este discursivă și pur intuitivă;
3. în interpretare, subiectul dă o semnificație falsă unui fapt real. Intuiția delirantă primară (ideea de bază) va fi confirmată de inferențele eronate și reiterate asupra realității exterioare;
4. halucinația* este o percepție fără obiectul de perceput;
5. iluzia este o percepție denaturată. Ea diferă de interpretare, în care faptele sunt corect percepute, și de halucinație, pentru care nu există nici o bază perceptivă în realitatea exterioară.

Dificultatea recunoașterii caracterului morbid al ideii delirante ține de granițele neclare pe care ea le întreține cu credințele* acceptabile pentru grupul social căruia îi aparține subiectul. O temă de gelozie, persecuție sau una religioasă pot să nu fie considerate în esență patologice, spre deosebire de temele de transformare corporală sau de filiație în care caracterul patologic este evident de la început. Recunoașterea caracterului delirant al ideii se sprijină în acest caz mai mult pe argumentele date pentru a o justifica (inferențe patologice sau distorsiuni perceptive) decât pe convingerea de care se leagă, îndoiala delirantă fiind posibilă fără să se pună în discuție caracterul delirant al cuvintelor. Se observă uneori un anumit grad de critică în ceea ce privește sistemul delirant: această îndoială delirantă se află în raport cu gradul de încredere pe care subiectul îl acordă proceselor sale de gândire.

Delirul este considerat un fenomen nespecific. De fapt, el poate fi observat la fel de bine în diferite boli mentale, ca și în unele patologii organice sau iatrogenice*.
în psihiatrie, nonspecificitatea acestui fenomen exprimă faptul că atunci când acesta se asociază unor semne sau unui context evolutiv care orientează spre un diagnostic, acestea din urmă sunt cele care primează în atribuirea diagnosticului: prezența semnelor disociative evocă diagnosticul de schizofrenie, cea a semnelor timice trimite la diagnosticul de tulburări timice.
Cu toate acestea, unele categorii de diagnostic sunt definite prin prezența unei activități delirante. Ele se diferențiază pe baza caracterului lor acut (se vorbește atunci de acces delirant acut) sau cronic (în acest caz vorbim de deliruri cronice). Delirurile cronice se deosebesc în funcție de mecanismul delirant care prevalează: mecanismul interpretativ în delirul paranoic, mecanismul imaginativ în delirul parafrenic, mecanismul halucinatoriu în psihoza halucinatorie cronică.

O perspectivă psihologică consideră că apariția unei gândiri delirante reprezintă în esență un fenomen particular care distinge unele grupe de pacienți printr-o vulnerabilitate cognitivă specifică.
Psihanaliza a făcut din delir un mod de apărare contra angoasei* și o tentativă de reconstruire a lumii prin respectarea acestui amenajament defensiv. Absența resurselor nevrotice normale la acești pacienți explică folosirea, în prezența conflictelor* intrapsihice, a mecanismelor defensive arhaice (descrise de M. Klein în faza schizo-paranoidă de dezvoltare), în esență refuzul* realității, proiecția* si identificarea proiectivă*. *M C Hardy—Bayle*

(D.S.)

Delir de imaginație -> Imaginație

Delirium tremens
Complicație acută a alcoolismului* cronic, este o urgență medicală și psihiatrică. Se observă mai ales la bărbat, în urma perioadelor de privare alcoolică sau ca efect al unor stări de stres* variate. Acest tip de delir* acut este precedat de simptome de tip insomnie cu coșmaruri*, de cefalee cu indispoziții cenestezice difuze, de tremurături ale extremităților și limbii, și se caracterizează prin explozia, adesea brutală, a unui delir oniric și halucinatoriu cu zoopsii (imagini vizuale elementare evocând pentru bolnav animale mici) ce antrenează o agitație în raport cu aspectul înfricoșător al fenomenelor psihosenzoriale. La acestea se asociază, în grade diverse, semne de confuzie mentală cu dezorientare temporo-spațială și fenomene onirice, un sindrom general de transpirație abundentă, tremurături și o deshidratare care se impune să fie corectată de urgență cu un aport hidroelectrolitic adecvat. Trebuie să fie diagnosticat și tratat în stadiul de *pre-delirium*. In absența tratamentului poate evolua spre encefalopatie carențială cu leziuni cerebrale ireversibile, *i _ ,,,,, .*
J.-F. Alhlaire

(D. S.)

Demarcare (Semnif icant de —) Semnificanți formali

Demecologie -» Ecologie

Demență
In mod simplist, demența este o tulburare dobândită care afectează raționamentul*. Deși demența senilă*, apoi paralizia generală* au servit ca modele pentru descrierea slăbirii progresive a facultăților mentale, s-au distins mai multe tipuri de demență: demențe vezanice observate în perioada finală a unor psihoze, demențe organice care implică leziuni cerebrale manifeste, demență precoce care va deveni schizofrenie*. Astăzi, demența se definește, fără a i se aprecia dinainte etiologia și tratamentul, ca un sindrom caracterizat prin diminuarea capacităților intelectuale sau cognitive și legat de o afecțiune cerebrală (sau organică). O astfel de definiție pune totuși mai multe probleme:
1. de vreme ce nu există facultate*, inteligență sau rațiune, ci un ansamblu de

capacități sau funcții cognitive, demența implică afectarea mai multora dintre aceste capacități. Astfel, demența trebuie să asocieze o tulburare de memorie cu o alta privind, de exemplu, gândirea abstractă, judecata, limbajul etc. Din punct de vedere semiologic, demența este definită printr-o adiție de criterii;

2. intensitatea tulburărilor poate fi variabilă, păstrând în parte adaptarea individuală (demență ușoară), sau responsabilă de o pierdere totală a autonomiei (demență severă). Noțiunea de deteriorare intelectuală s-a depreciat. Realizarea operațiilor cognitive poate, pur și simplu, să fie lentă: se vorbește atunci de **bradlfrenie;**

3. originea cerebrală a demențelor face ca actualul concept al demenței să subînțeleagă demența organică. Dar afecțiunile psihiatrice (mai ales depresia, vezi isteria) pot să se afle la originea unui deficit al capacităților cognitive; atunci se vorbește de pseudodemențe;

4. demențele au implicat, timp îndelungat, o evoluție iremediabilă. Există totuși demențe fixate;

5. modul de instalare a demențelor este de obicei progresiv, dar un sindrom demențial se poate instala și brutal. Granița dintre confuzie* mentală și demență poate să fie în acest caz dificil de precizat, justificând uneori folosirea termenului de stare confuzo-demențială;

6. sediul funcțional cortical al proceselor cognitive face ca termenul de demență să trimită implicit la demența corticală. Totuși, leziuni cerebrale subcorticale, afectând mai ales nucleii cenușii, pot să se afle la originea demențelor numite subcorticale;

7. natura leziunilor cerebrale responsabile de demențe explică acele calificative folosite pentru caracterizarea claselor etiologice : demențe degenerative, cele mai frecvente, dintre care un tip este maladia lui Alzheimer*, demențe vasculare sau arteriopatice, demențe mixte asociind cele două tipuri precedente de leziune.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Demență precoce -> Schizofrenie

Demență senilă
Formă de demență* care survine odată cu înaintarea în vârstă; a servit drept model pentru descrierea și circumscrierea demențelor. Predominanța frecventă a tulburărilor de memorie, responsabile de amnezia* anterogradă majoră, justifică uneori termenul de **presbiofrenie.**
Originea demenței senile a fost inițial raportată la leziuni cerebrale de origine vasculară. Este vorba de leziuni corticale numite degenerative, identice cu cele din maladia Alzheimer*, de unde și terminologia actuală de demență senilă de tip Alzheimer. în mod clasic, printre demențele degenerative se deosebeau demențele presenile și demențele senile. Această distincție tinde astăzi să dispară chiar dacă unicitatea semiologică a acestor două tipuri eventuale de demență este discutabilă.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Democrație industrială
în teorie, aplicarea la gestionarea organizațiilor* a principiului democratic de respectare a libertăților individuale, a egalității șanselor și a dreptului de exprimare, în opoziție cu practicile de gestionare dictatorială și autocratice. în realitate, termenul de democrație industrială desemnează un ansamblu de practici de gestionare cuprinzând o înlănțuire de sarcini care permite fiecăruia să-și realizeze posibilitățile, să-și asume responsabilități și să obțină în muncă o autonomie compatibilă cu coordonarea necesară activităților, ca și participarea la luarea deciziilor. Democrația industrială se sprijină și pe ideea că munca recelează calități motivaționale intrinsece a căror mobilizare este permisă de îmbogățirea* sarcinilor și de participare*.

C. Levy-Leboyer
(D.S.)

Dendrită -» Neuron

(De)negare
Refuz de a recunoaște ca personal un gând, o reprezentare sau o dorință în momentul

în care s-a enunțat („Nu m-am gândit niciodată la asta": refuzul afirmației pe care am enunțat-o sau care mi se impută). Mecanism de apărare, foarte răspândit, întâlnit încă de la început de S. Freud ca rezistență* în tratamentul istericilor, el indică în cura analitică momentul în care o dorință sau o idee inconștientă reapare brusc. 0 reprezentare conștientă și exprimată este refuzată ca neaparținând subiectului, însemnând deci apariția refulatului. Vom distinge (de)negarea refuzului*.

A. Braconnier
(D.S.)

Denervare

Distrugere a inervației unui organ, a unui țesut sau a unei celule prin prejudicierea specifică a celulei nervoase. Consecințele denervării au fost eficient studiate în cazul mușchiului, ca și în cel al unor organe periferice inervate prin sistemul simpatic. în afara pierderii controlului neuronal, denervarea poate antrena mai multe modificări secundare la nivelul țintei. Pe de-o parte, apare în general o hipersensibilitate, numită și hipersensibilitate de denervare, față de substanța transmițătoare* secretată de inervația distrusă (acetilcholina în cazul mușchiului). Această hipersensibilitate rezultă din creșterea numărului de receptori* specifici substanței transmițătoare, din redistribuirea lor pe ansamblul suprafeței țintei și din pierderea mecanismelor de inactivare a substanței transmițătoare. Pe termen lung, apar modificări morfologice la nivelul țintei: atrofiere în cazul mușchiului, diminuarea mărimii celulei, modificări ale elementelor subcelulare, dispariția specializărilor dendritice ca la încrengăturile dendritice în urma denervării unui neuron*. în acest ultim caz, aceste modificări pot să conducă la moartea neuronului atins (degenerescentă* transsinaptică anterogradă).
Mecanismele care conduc la aceste modificări sunt încă puțin cunoscute. Inactivitatea țintei, rezultând din denervare, ar fi în parte responsabilă de apariția lor. De altfel, dispariția factorilor încă neidentificați, provocați în mod normal de inervația distrusă, ar putea să fie și ea implicată. Cauzele morții neuronale în cursul procesului de îmbătrânire* reprezintă una dintre problemele cele mai importante puse în fața neuroștiințelor și a medicinei: s-a sugerat existența unui program genetic care conduce ineluctabil la moarte.

J.-P. Herman
(D. S.)

Denominare

Destinare a unui cuvânt* pentru un referent*, ea privește raportul limbilor naturale* cu obiectele lumii sau cu experiența pe care ele o desemnează (v. Desemnare), o clasifică și o decupează într-un mod specific. Uneori această denominare „naturală" se distinge de denominarea „artificială" sau științifică, ultima fiind desigur obiectul definițiilor unui dicționar precum cel de fată.

J.-M. Adam
(D. S.)

Denotație

Un nume sau o expresie nominală denotă (are ca extensiune*) orice obiect care are anumite proprietăți definite în cadrul sistemului limbii. Prin denotație, un concept trimite la o clasă de obiecte (câini, cărți) și, prin desemnare*, la un obiect dat (sau mai multe) al unei clase. Lingvistica* și semiotica* actuală opun acest termen celui de conotație*: în cazul în care conținutul conceptual (denotația) de „mașină", „vehicul automobil", „hodoroagă", „rablă", „car" este identic, conotațiile* care rezultă din folosirea uneia sau alteia dintre aceste expresii semnalează originea socioculturală, geografică (pentru „car" reg. Quebec) sau mai mult atitudinea locutorului (prețiozitate, familiaritate, emoție* etc).

J.-M. Adam
(D. S.)

Deontologie

Creat de J. Bentham în 1834, acest termen desemnează teoria îndatoririlor, mai ales a diferitelor îndatoriri profesionale. Societatea Franceză de Psihologie a redactat în 1961 *un Cod de deontologie al psihologilor,* care a fost reactualizat în 1987 de

Asociația Națională a Organizațiilor Psihologilor. Acest nou cod se aplică tuturor psihologilor și studenților încă de la începutul studiilor lor; respectarea lui este o garanție pentru beneficiar, ca și pentru unitatea, valoarea și dezvoltarea profesiunii, a cărei specialitate este recunoscută și protejată de legea din 26 iulie 1985. Codul vizează mai ales respectarea demnității umane și a secretului profesional (legea din 6 aprilie 1978 referitoare la informatică și libertăți) ; el obligă psihologul să se informeze constant despre progresele disciplinei sale, să refuze orice angajament pe care starea prezentă a tehnicilor nu-i permite să și-l asume și să se opună oricărei deturnări a cunoștințelor și tehnicilor psihologice în scopuri care nu sunt în acord cu deontologia, în ceea ce privește cercetarea asupra omului și animalului, psihologul trebuie să-și armonizeze acțiunea cu exigențele Comitetului de Etică și cu reglementările aferente.

„ _

R. Doron
(D. S.)

Dependentă (întărire —)
Care nu este acordată subiectului decât dacă a furnizat răspunsul instrumental* sau operant* cerut. Folosirea termenului contingent în sensul englez de *contingent (upon)* s-a răspândit, ca și a celui de contingențe de întărire*, preferabil lui dependent. Din contră, dacă acordarea întăririi nu este subordonată producerii răspunsului, ci decisă de experimentator, întărirea se va numi mai degrabă noncontingentă, decât nondependentă.

,. _. , „

M. Richelle
(D. S.)

Dependentă (Variabilă —) -> Variabilă

Dependență
Copilul are nevoie pe toată perioada* dezvoltării* sale de asistență parentală în plan material, psihologic și social. O astfel de situație se regăsește în parte și la alte specii de animale, pe care R. Spitz le-a calificat drept nidicole, pentru a le deosebi de cele nidifuge. în gândirea freudiană, conceptul de dependență infantilă este asociat de regulă celor de stare de neajutorare* și de prematuritate. Neajutorării neonatale, de ordin motoriu, apoi psihic, i se adaugă „neajutorarea față de părinți", în raport cu angoasa* de a pierde obiectul* dragostei. Această succesiune de niveluri este cea care îmbracă în descrierea lui S. Freud termenul de dependență infantilă. Acest ansamblu noțional a fost reluat în întregime sau parțial de M. Klein, H. Wallon, D. Winnicott si R. Spitz.

_ , „

E. Jalley

în plus, desemnează o stare patologică pusă în evidență de oprirea consumării substanței toxice, ceea ce provoacă simptomul de abstinență*. Teama de apariția sindromului de abstinență reprezintă unul dintre motivele imperioase care conduc subiectul spre reluarea consumării substanței toxice. Dependența înseamnă și un ansamblu de procese psihobiologice a cărui înțelegere științifică se află la baza cercetărilor asupra toxicomaniilor*. Nu putem vorbi de abordare logică a toxicomaniilor dacă nu se leagă ingerarea drogului*, pe de o parte, de impactul său neurobiologic la nivelul unor sisteme neuronale și, pe de altă parte, de cauze psihobiologice care conduc la apetența față de substanța toxică și care fac ca un individ, mai mult decât un altul, să caute să compenseze prin drog un dezechilibru inițial. Pentru unii autori există, asociată cu dependența de natură patofiziologică, o dependență psihologică ce corespunde dorinței compulsive de a reproduce experiența trăită datorită ingerării substanței toxice în măsura în care acest consum reduce un disconfort psihic și psihobiologic. Distincția între efectele psihice și biologice ale drogului este totuși delicată: asuetudinea* față de drog depinde de toate aceste efecte indisociabile.

M. Le Moal
(D. S.)

Dependență conceptuală -> Conceptual

Dependență de stare
Conduite dobândite în timp ce un individ se află într-o stare internă dată pot impune,

ca să fie emise din nou în situația originală, ca individul să se găsească în starea în care se găsea în momentul achiziției. Acest fenomen, numit dependență de stare, este observat când starea internă se modifică prin activarea hormonală* sau în cazul absorbției de medicamente sau droguri*, inclusiv alcool*. Starea în care se află un subiect sub influența unei substanțe active din punct de vedere farmacologic, luată într-un mediu înconjurător* dat, nu poate fi cu adevărat memorizată decât atunci când organismul se regăsește în aceeași stare; și invers, ceea ce este memorizat când subiectul nu mai este sub influența toxicului nu apare în timpul absorbției. Dispariția comportamentului în urma schimbărilor de stare corespunde disocierii de stare. Un fenomen apropiat este congruența mnezică. constând în faptul că amintirile survin mai ușor când subiectul se găsește în starea afectivă pe care o încearcă în timpul achiziției sau mai dificil dacă încearcă o stare afectivă opusă. La fel, achiziția este mai ușoară atunci când există congruență între natura materialului de memorizat și starea afectivă a subiectului. Aceste ultime date au o importanță considerabilă și ilustrează relațiile foarte puternice dintre afecte și cogniție*, lucru pe care cea mai mare parte a cognitiviștilor îl neglijează.

R. Dantzer și *M. Le Moal*
(D.S.)

Dependență față de câmp
Tendință de aderare mai degrabă la datele imediat perceptibile, decât de abstragere de la ele, tendință care caracterizează, spre deosebire de independență* față de câmp, unul din polii stilurilor cognitive* descrise de A. Witkin și A. Asch în 1948. La origine, noțiunea se aplică folosirii indiciilor vizuale, în opoziție cu indiciile posturale, în percepția verticalei. Apoi ea s-a lărgit aplicându-se într-un mod mai generalizat modurilor de percepție, de rezolvare de probleme, de relație socială și reactivitate afectivă. Astfel, subiectul caracterizat printr-o puternică dependență față de câmp va avea dificultăți în degajarea unei forme intricate dintr-o figură mascată (ascunsă), în detașarea datelor și în trecerea de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluții pentru o problemă* sau, în domeniul afectiv, în elaborarea apărării* constructive contra anxietății*.

M. Richelle
(D. S.)

Dependență încrucișată -» Abstinență (Sindrom de —)

Depersonalizare
Tulburare subiectivă a conștiinței* de sine descrisă inițial de P. Janet la personalitatea psihastenică*, bolnavul asociind sentimente de stranietate, de vid interior, de îndoială asupra identității* de sine, de indecizie în acțiune putând ajunge până la sentimentele de gândire automată și de dispariție.
Realizează un sindrom clinic prezentând o alterare a sentimentelor de a fi și de a avea un corp*, de a fi o persoană cu identitate psihică și socială. La aceasta se adaugă un sentiment dureros de nerecunoaștere a integrității de sine și un altul de nerealizare și de pierdere a caracterului familiar al lumii exterioare obișnuite, trăită ca nereală. Această tulburare se observă la subiectul normal în urma unor modificări ale vigilenței* și în numeroase stări patologice. Printre acestea, stările schizofrenice, experiențele delirante acute, experiențele psihodisleptice, stările crepusculare, dar și unele stări depresive,
în sfârșit, depersonalizarea a putut fi considerată o complicație evolutivă caracteristică unor transformări ale sistemelor defensive la subiecți în curs de psihoterapie analitică, mai ales în timpul curelor de tra-

J.-F.Allilaire
(D. S.)

Depistare
Cercetare sistematică și instrumentată, în sânul unei populații, a subiecților susceptibili de prezența unor handicapuri* sau deficiente*.

Concentrările de copii și adolescenți determinate de școlaritate* cresc odată cu prelungirea acesteia din urmă. Ele consemnează în consecință capitalul uman* în zone paradoxale de vreme ce riscurile crescute ale contaminării și dezordinii intră în compunere cu șansa de a dispune de un câmp permanent pentru o observare și o orientare sistematică a acestei populații.

D. Hameline
(D.S.)

Deplasare (Activități de —)
Conduite* care survin în afara secvenței* din care ele fac în mod normal parte și în afara contextului în care sunt așteptate. Ele survin cel mai adesea în situații conflictuale și, în acest caz, par aberante. Nu par să îndeplinească aici o funcție imediată, au rolul poate doar să liniștească animalul. Astfel, când două animale se confruntă la granița lor teritorială, situația stimulantă trezește două dispoziții contradictorii: atacul sau fuga; antagoniștii* se dedau unui joc subtil de răspunsuri amestecate, în care se recunosc componentele mai mult sau mai puțin accentuate ale comportamentelor de atac și de fugă; totuși, dacă situația stimulantă amintește cu aceeași forță cele două dispoziții* contradictorii, acestea se frânează, în loc să se amestece, se inhibă și astfel apare o nouă conduită: în loc să atace sau să fugă, doi cocoși ciugulesc de pe sol, două avozete simulează somnul, doi sturzi își fac toaleta. Aceste conduite, care adesea aparțin registrelor celor mai frecvent utilizate ale repertoriului comportamental al animalului (hrănire, toaletaj*, manipulare de materiale), apar în locul altora. A. Kortlandt și N. Tinbergen le-au descoperit independent unul de celălalt, în 1940, și le-au numit **activități de substituire.** Contextele în care ele pot să mai survină sunt: întreruperea bruscă a unei activități aflate în desfășurare; dispariția sau absența stimulilor necesari unei activități începute. Intr-o primă interpretare, Tinbergen afirma că energia* care nu se poate elibera prin nici una dintre cele două căi activate cu o forță egală se redistribuie, *via* un centru superior care le ține și pe unele și pe celelalte sub controlul său, spre o a treia cale. In această concepție, activitatea de substituire nu rezultă din propria activare; ea provine din descărcarea pe o cale de redistribuire neașteptată a influxurilor activate, apoi blocate în altă parte. Pentru Van Iersel și Bol, activitatea de substituire survine atunci când două sisteme activate cu o forță riguros egală se înfrânează până într-atât, încât acțiunea lor de încetinire asupra unui al treilea sistem se diminuează și permite, prin dezinhibiție*, exprimarea comportamentelor pe care acesta din urmă le controlează și a căror eliberare depinde în consecință și de propriul prag de răspuns și de eventuala prezență a stimulilor adecvați în mediul înconjurător: doi cocoși înfometați efectuează mai ușor substituiri de ciugulit; în schimb, alții sătui o fac mai lesne în prezența grăunțelor. Frecvența exprimării unui răspuns de substituire sau altuia, pe care astăzi preferăm să o numim activitate de deplasare, poate astfel să fie crescută prin manipularea situațiilor interne și exteme referitoare la această a treia cale. Dacă ele apar aberante și fără obiect, nu este mai puțin adevărat că activitățile de deplasare informează rivalul asupra dispozițiilor executantului : el nu este dispus nici să fugă, nici să atace. In funcție de valoarea informației vehiculate, selecția naturală a reținut unele dintre aceste activități de substituire și le-a integrat prin ritualizare* în parade* cu funcție de comunicare socială sau sexuală.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Deplasare (Mecanism de —)
Deplasarea a fost pusă în evidență mai ales de S. Freud, în analiza visului*. Este un mecanism de apărare* prin care energia unei reprezentări* se poate detașa de aceasta pentru a trece la alte reprezentări, legate de prima printr-un lanț asociativ. Deplasarea este bine reperabilă în vis sau în formarea simptomelor psihonevrotice și, în general, în orice formare a inconștientului. In proiectul său de psihologie științifică,

S. Freud a explicat, pornind de la schema asupra funcționării aparatului psihic*, că în procesul primar* deplasarea se definește ca o repartizare a totalității energiei unei reprezentări „a" asupra alteia „b".
In procesul secundar*, regăsim deplasarea, dar limitată în parcursul său și referindu-se la foarte mici cantități de energie. Trebuie notat faptul că, în analiza visului, deplasarea este strâns legată de alte mecanisme, favorizează condensarea* și figurabilitatea. Deplasarea are întotdeauna o funcție defensivă, în fobie* permițând localizarea și obiectivarea angoasei, în isterie* având loc o alunecare de energie din domeniul reprezentativ în cel somatic.

A. *Braconnier*
(D. S.)

Deplasări (Grup de —) -» Grup matematic

Depolarizare —> Polarizare

Depozit de scurtă durată -» Memorie de scurtă durată

Depresie
Una dintre patologiile cele mai vechi și mai frecvente (la 5-10% din întreaga populație). Melancolia* rămâne tabloul clinic cel mai tipic chiar dacă el nu mai corespunde multor forme. Considerată ca o formă endogenă*, ea era opusă formelor reacționate* sau psihogene*, într-o dezbatere teoretică atenuată astăzi. Clasificările au fost definite plecându-se de la diferențieri descriptive, referințe etiologice și considerații evolutive, dar descoperirea antidepresoarelor* și eficacitatea lor în diferite depresii au redus interesul pentru clasificările etiologice.
Psihopatologia doliului* i-a permis lui S. Freud să definească un cadru psihanalitic cu consecințe de pierdere de obiect*. Acest cadru teoretic a fost apoi completat prin conceptele kleiniene de poziții parano-schizoidă* și depresivă*, care oferă o referință psiho-genetică oscilațiilor bipolare* ale bolii maniaco-depresive*.
Semiologia depresiei este dominată de asocierea unei stări de spirit* depresive și a unei lentori* psihomotorii. Vinovăția, disperarea, viziunea pesimistă asupra existenței și semnele somatice (insomnie, astenie, modificări în plus sau în minus ale apetitului și greutății) completează tabloul clinic și apar în proporții variabile de la un subiect la altul. Ideile de sinucidere merită o atenție deosebită. Ele reprezintă factorul de prognoză esențial căci orice deprimat prezintă un risc de sinucidere. Pe de altă parte, progresul cunoașterii a permis postularea legăturii dintre deplețiunea în serotonină* și sinucidere, deschizând prin aceasta un întreg câmp terapeutic și teoretic privind relațiile dintre impulsivitate* și sistemele serotoninergice. Generalizarea tratamentelor chimioterapeutice și apariția eșecurilor au condus la definirea conceptului de depresie rezistentă, căreia i se recunosc două tipuri de etiologii. Alături de factorii psihologici, cauzele organice subiacente sunt dominate de boli generale (cancere generalizate), endocrine și neurologice (maladia lui Parkinson*).

Problema esențială privește curabilitatea depresiei, care relevă limitele definiției. Pe de o parte, o depresie „boală", de origine endogenă, reacțională sau psihogenă, care ar avea nu o origine, ci o contrapondere biologică accesibilă antidepresoarelor, cu un tratament preventiv al recăderilor bolii maniaco-depresive prin timoreglatori*. Pe de altă parte, o psihologie depresivă care răspunde în sens strict depresiei nevrotice și care se bazează pe o suferință morală fără concomitente somatice, întâlnite în cadrul tulburărilor narcisice* și al stărilor-limită*. Totuși distincția semiologică este dificilă între acești doi poli care nu mai sunt exclusivi unul față de celălalt. De aceea, Școala din La Salpetriere a propus încetinirea ca fiind elementul semiologic comportamental fundamental al depresiilor „boli", răspuns biologic la pierdere, articulat filogenetic cu modelele de separare si renunțare.

Noi forme de descrieri clinice, precum *SAD (Seasonnal Affective Disorders),* care fac să intervină o scurtare hibernală a luminării diurne, lasă să se întrevadă noi perspective etiopatogenice, ca și noi tratamente (fototerapia).

Astfel de progrese au condus la considerarea că în afara modificării sale conceptuale, depresia ca entitate ar trebui să sufere progresiv o dezmembrare și să dispară în avantajul descrierilor clinice corespunzătoare unor diacronii diferite (stadii precoce, noi forme de periodicitate) sau obiective semiologice mai precise (definirea subiecților cu risc de sinucidere, încetinire periodică).

R. Jouvent
(D. S.)

Depresie anaclitica -» Anaclitic

Depresivă (Poziție —)

Concept pur kleinian care desemnează o modalitate de relație de obiect. In jurul vârstei de 6 luni, unificarea imaginilor materne (bună și rea) ca o consecință a dispariției clivajului paronoid face să se nască frica de distrugere a mamei. Survine angoasa depresivă, care nu va putea fi depășită decât printr-o ștergere a mecanismelor paranoide (mai ales refuzul și clivajul) în profitul unei inhibări a agresivității și al unei reparări a obiectului, permițând introiecția unui obiect bun și stabil.

M. Klein a descris poziția depresivă în 1935, în plină maturitate a teoriei sale: existență a unui Oedip arhaic, precocitate a unui supraeu concomitent cu o exacerbare a pulsiunilor sadice orale, importanță a conceptului de reparație. Reuniunea pulsiunilor destructive și de dragoste într-un singur obiect pune bazele ambivalenței care, pentru M. Klein, este o direcție normală și pozitivă a dezvoltării prin faptul că permite depășirea sa. Această fază precoce a dezvoltării ar comporta aceleași configurații ale relațiilor de obiect (obiectale) ca și depresia (de unde și alegerea mai degrabă a termenului „poziție", decât a celor de stadiu sau fază). Articularea sa cu faza parano-schizoidă* are avantajul de a oferi un model psihogenetic oscilațiilor timice ale psihozei maniaco-depresive*.

R. Jouvent
(D.S.)

Deprindere

Acest termen din limbajul curent nu a dobândit sens tehnic precis în limbajul științific. Echivalentul său englezesc *habit* deținea un loc important în teoria învățării* elaborată de C. Huli în anii 1940; el avea acolo statutul de *construct** ipotetic sau variabilă intermediară*, dedus din producerea comportamentelor dobândite și a cărui relevanță depindea de diversele condiții ale învățării; întrucât ambițioasa tentativă de teorie ipotetico-deductivă a lui Huli nu a *izbutit* să se *impună,* și nici formulele sale, nici terminologia sa, termenul *habit* nu se mai întâlnește deloc nici în literatura științifică anglo-saxonă, nici în cea franceză. Atunci când se folosește, cuvântul deprindere desemnează în general un comportament dobândit care a atins un anumit grad de automatism, și mai degrabă în registrul conduitelor motorii decât în al celor verbale sau intelectuale. Recent, la M. Mîșkin, se poate întâlni opoziția memorie/sistem de deprinderi într-una din numeroasele dihotomii propuse pentru a explica disocierile observate în funcțiile mnezice, paralel cu opoziția memorie declarativă*/procedurală* sau memorie explicită/implicită*.

M. Richelle
(L. C L.)

Derivă

Imagine maritimă care evocă o stare de vacuitate statutară. Adeseori comportamentele* de rătăcire nu sunt decât episodice și secundare (sau neglijabile) iar tinerii nu recurg la ele decât tranzitoriu: ei intră în derivă din cauza statutului lor nesigur între copilărie și vârsta adultă, în căutarea unei identități* sociale recunoscute. Situația de galeră exprimă o formă deosebită a acestor conduite* de derivă socială juvenilă. Deriva servește și drept „tehnică de neutralizare", care justifică comportamentele derogatorii considerate ca fiind necesare

în autoapărarea membrilor subgrupurilor juvenile marginalizate.

J . j t ((/J J t
(D.S.)

Derivă instinctivă

Reapariție, într-o situație experimentală îndepărtată de condițiile naturale de viață ale animalului, a unor elemente din repertoriul comportamental specific speciei sale. Fenomenul a fost descris de K. Breland și M. Breland, în 1961, la subiecții supuși unor condiționări operante*. De exemplu, puii de șobolani spălători, perfect condiționați totuși să transporte jetoane de la o extremitate la alta a unei cuști mari în vederea unei întăriri* alimentare intermitente*, încetează să mai aibă aceste conduite cu regularitatea și viteza inițiale, pentru ca să manifeste comportamente specifice caracteristice (frecarea jetonului între labele anterioare).

Observarea acestui fenomen a condus la relativizarea controlului exercitat de condiționări* și la inserarea acestora în ansamblul economiei comportamentale a animalului, recunoscând constrângerile specifice* asupra mecanismelor de învățare.

M. Richelle
(D.S.)

Dermolexie

Identificare a simbolurilor grafice trasate pe piele. Dermolexia pune în acțiune o integrare senzorială* și cognitivă* complexă, un transfer intermodal*, configurațiile* literelor, percepute de obicei vizual, fiind decodate tactil prin stereognozie*.

M. Richelle
(D.S.)

Derogare

încălcare caracteristică a unui nivel de negociere a regulilor sociale. Se observă în cursul dezvoltării judecății morale* și juridice, în stadiul convențional. Indepărtându-se de normele prescrise social, derogarea pune problema semnificației supunerii față de o morală a datoriei și exprimă o aspirație spre acordarea de noi drepturi de către autoritățile convenționale. Legate de nevoia de a li se recunoaște noi competențe identitare (de identificare), **conduitele derogatorii** participă la elaborarea unei conștientizări a interacțiunilor dintre drepturi și datorii.

, „ ,
J. Selosse
(D.S.)

Descalificare

Tip de logică patogenă descrisă de Școala de terapie familială sistemică* de la Palo-Alto în termenii de tangențializare descalificantă. Descalificarea constă în a nu lua în seamă mesajul unui interlocutor (cuvinte, emoții, senzații, percepții) nu din cauza conținutului mesajului (a semnificației sale), ci datorită luării inițiativei de către interlocutor de a comunica. Chiar faptul de a se exprima îi este refuzat. Astfel se întâmplă cu copilul, fericit să se joace, care își strigă mama pentru a-i arăta că este fericit: „uită-te cât de bine mă joc" și care aude replicându-i-se: „mergi și te spală, murdarule".

C. Ruffiot
(D. S.)

Descărcare

Intr-un sens derivat din concepțiile lui P. Janet, fază de eliberare în actul sau în explozia emoțională, punând capăt unei faze de tensiune* psihologică. Conceptul de descărcare își găsește locul în diverse teorii ale dinamicii conduitelor, care recurg la metafora arcului, adică a unei acumulări de tensiune eliberată brusc, fie că este vorba de pulsiune*, de instinct*, de motivație*, de emoție*, de afecte* sau de inhibiție*. Din această perspectivă, se acordă descărcării o valoare funcțională. într-o accepție apropiată, descărcarea corespunde unei reduceri a trebuinței*, rezultând din îndeplinirea unui act consumatoriu*. Termenul se aplică totuși, într-un sens mai descriptiv, oricărui comportament care survine într-un mod abrupt și exploziv: descărcare agresivă.

In electrofiziologie, activarea unei unități neuronale, producerea unui influx nervos.

M. Richelle
(D. S •

Descendent -> Ascendent

Descifrare

Mecanism care, în timpul lecturii* cu voce tare, constă în pronunțarea cuvintelor, asociind silabele unor grupuri de litere. In general, se consideră că există două căi posibile pentru a pronunța un cuvânt: în primul caz, codul grafemic este transformat în cod fonemic prin punerea în acțiune a regulilor Corespondențelor Grafofonemice (CGF); în cel de-al doilea caz, codul grafemic oferă accesul direct la lexicul mental*, unde codul fonemic este prezent. în cele două cazuri, codul fonemic este acela care va permite programarea motricitatii articulatorii. Activitatea de descifrare permite observarea măiestriei cu care un cititor începător utilizează regulile CGF.

D. Zagar
(D. S.)

Descoperire (Pedagogie a —)

Proces metodologic menit să conducă elevul spre generarea de concepte* și idei, eventual după ce a fost ajutat să conștientizeze regulile logice și științifice elementare permițând verificarea lor. Scopul este atins când elevul descoperă singur regularitățile și iregularitățile din mediul său fizic și sociopolitic. De la începutul secolului al XX-lea, protagoniștii Școlii active* au arătat importanța situațiilor educative care suscită la elev întrebări în legătură cu o problemă semnificativă pe care dorește să o rezolve. Constructivismul* piagetian se înscrie și el pe această linie.

G. De Landsheere
(D. s.)

Descriere

într-o primă accepție, această noțiune trebuie să fie înscrisă în dezbaterea clasică privitoare la descriptivism și ascriptivism. Pentru primul, un enunț declarativ* reprezintă o descriere sau o reprezentare* a realității : obiectele au o proprietate sau alta și întrețin o relație sau alta. Abordarea descriptivistă vede într-un enunț de tipul „Această cale de escaladare este făcută dintr-o foarte frumoasă stâncă" o simplă atribuire* a unei proprietăți unui individ, în timp ce analiza ascriptivistă repereazā în el mai întâi un act de recomandare (de tipul „Iți recomand această cale").
Când se spune că nu există povestire* fără descriere, înțelegând prin aceasta că este necesar să se pună pe picioare o lume și să se confere un minim de proprietăți unui anumit număr de indivizi actori sau personaje, înseamnă la fel de bine că descrierea poate fi diseminată de-a lungul narațiunii* sau să constituie blocuri secvențiale omogene, cum este cazul, de exemplu, la Balzac. Pare posibilă punerea în discuție a existenței unei suprastructuri* descriptive (J.-M. Adam și A. Petitjean, 1989), caracterizată printr-o organizare acronică (spre deosebire de povestire, de rețetă etc.) și ierarhică, comună listelor și enumerărilor (stări elementare ale descrierii) ca și suitelor de acțiuni (descriere de acțiuni diferită de povestire). In principiu infinită, selecția de proprietăți și de părți ale obiectului considerat, apoi de părți și proprietăți de părți ș.a.m.d. este de fapt constrânsă de necesitățile interacțiunii* care impune să nu se selecteze decât datele pertinente.

J.-M. Adam
(D.S.)

• ADAM J.-M. și PETmEAN A. (1989), *Le texte descriptif,* Nathan-Universite, Paris.

Desemnare

Operație care instituie un raport între unitățile limbii și lume (reală sau fictivă); în general, ea este apropiată de aceea, mai largă, de denotație* (v. Denominare) sau de cea de referențiere (v. Referință). Această operație se efectuează în context*: printr-un act de enunțare* se operează desemnarea obiectelor lumii. Să subliniem că deosebirea dintre sens* și desemnare este justificată prin faptul că același obiect al lumii poate fi semantizat diferit în funcție de alegerea uneia sau alteia dintre desemnări : astfel, A. Rimbaud poate fi „autorul *Iluminărilor",* „omul cu pași de vânt" sau chiar „negutătorul din Abisinia".

J.-M. Adam
(D. S.)

Desen
Desenul este o activitate grafică spontană la copil și care subzistă la unii adulți. El amestecă exprimarea sinelui și copia realității. La copil, el nu este decât o imagine, dar și un mod de scriere complexă care are putere de semnificație. J. Piaget consideră desenul ca o specificare a funcției semiotice*, situată la jumătatea drumului dintre simbolic* și imaginea mentală*. Studiul desenului prezintă aplicații foarte variate. Testele de reproducere de desene geometrice explorează nivelul de structurare* al activității* perceptive, controlul* vizuomotor, atenția*, memoria* imediată și eventuale tulburări neurologice subiacente (testul lui L. Bender, figura complexă a lui Rey-Osterrieth). Desenul figurativ* este utilizat ca un test de dezvoltare* intelectuală și ca un test proiectiv în studiul personalității* (testele de desen*, testul arborelui*, desenul familiei). Folosirea lui în cadrul psihoterapiei* și al psihanalizei copiilor este o tehnică clasică, alături de joc* (vezi *squiggle** folosit de D. Winnicott în consultația terapeutică). In sfârșit, desenul a fost studiat și ca metodă pedagogică.

D. Anzieu și *E. Jalley*
(D. S.)

Desen (Teste de —)
încercări care permit aprecierea nivelului mental în cursul dezvoltării* copilului. Pentru a circumscrie mai bine bogăția, fidelitatea și calitatea structurării desenului, reproducerea desenelor geometrice a părut insuficientă. Desenul liber, permițând o mobilizare intelectuală și creatoare în același timp, poate fi etalonat cu dificultate. Pentru concilierea acestor două perspective mai mulți autori au reținut desenul cu temă.
Desenul omulețului: este folosit de F. Goodenough ca test de dezvoltare mentală de la 4 la 12 ani. El se execută fără alt model decât reprezentarea mentală de care dispune copilul. Este vorba de un test nonverbal, acceptat în general bine, ușor și rapid de realizat și de cotat, permițând o bună estimare a maturității mentale a copilului, mobilizând și factorii afectivi. I se reproșează marea sa sensibilitate la tulburările grafoperceptive și la tulburările de structurare spațială.
Doamna de Fay are ca obiectiv să amelioreze testul omulețului lui Goodenough făcându-1 mai sensibil la fiecare vârstă. Copilul trebuie să deseneze o femeie care merge sub ploaie. Elementele de cotare reținute sunt mai numeroase decât pentru desenul omulețului. Etalonarea este stabilită de la 5 la 12 ani pentru a fi aplicată ca test de dezvoltare.
Desenul familiei, tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman, este destinat copiilor; executarea este simplă și ușoară, dar analiza și interpretarea, în măsura în care testul nu este etalonat, se bazează în totalitate pe experiența și competențele psihologului. Sânt folosite două recomandări:

1. „Desenează-ți familia!"
2. „Desenează o familie!" sau și „o familie pe care ți-o imaginezi". L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale, nivelul conținutului. El înglobează o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite sesizarea diferitelor semnificații identificatorii sau relaționale (precizări privind vârsta, sexul, rolul, mai mult sau mai puțin plăcut, mai mult sau mai puțin fericit).

Există și alte teste de desen: Rey-Osterrieth, Prudhommeau.

C. Chabert
(D. S.)

Desensibilizare
Termen utilizat în alergologie pentru desemnarea procedurii care are ca scop să facă un organism insensibil la un alergen, prin injecții repetate cu acest alergen în doze inițial foarte diluate, apoi progresiv crescătoare.
Prin analogie, J. Wolpe, psihiatru sud-african, utilizează acest termen pentru a-și defini terapia de desensibilizare sistematică prin inhibiție* reciprocă. Principiul său constă în faptul că dacă un răspuns incompatibil cu anxietatea* poate interveni în prezența stimulilor anxiogeni*, legăturile dintre acești stimuli și răspunsurile de anxietate

vor slăbi. Această terapie, utilizată cu succes în fobiile* de obiecte externe, își va fi extins câmpul de aplicare la ansamblul patologiilor care implică anxietatea. Eficacitatea, sistematizarea sa au fost din plin remarcate în implantarea terapiilor comportamentale* în câmpul clinicii.
Din numeroasele studii experimentale care i-au fost consacrate s-a degajat progresiv condiția esențială a eficacității sale, și anume cunoașterea expunerii la stimulii anxiogeni în situație reală.
Nu mai este acceptabil astăzi să se afirme că eficacitatea metodei și a multiplelor sale variante se bazează exclusiv pe mecanisme de învățare. Alți factori, precum relația terapeutică, atingerea unui câștig terapeutic, autoevaluarea de către subiect a progreselor sale, joacă desigur un rol important.

O. Fontaine
(D.S.)

Design pedagogic

Propus la Quebec pentru a traduce formula americană *Educațional Design,* acest cuvânt, prin conotația sa, ea însăși de reținut, descrie într-o modalitate pertinentă importanța, într-o activitate educațională, a fazei de pregătire și raționalizarea sa întotdeauna posibilă, adesea dorită. Definirea obiectivelor*, inventarierea constrângerilor și resurselor, reținerea conținutului și mijloacelor, descrierea sarcinilor, prevederea dispozitivului de evaluare*: fie că ele sunt conduse cu rigoarea unui plan previzional sau cu aproximările simplei prudențe, aceste operații permit sistematizarea, adică o fac „sistemică", a pregătirii acțiunii și calcularea costurilor ei, în toate sensurile cuvântului.

D. Hamehne
(D. S.)

Desocializare

Concept folosit pentru a exprima efectele excluderii, izolării și rupturii* din/cu mediul social. Desocializarea marchează termenul unui proces de dezinserție socială care rezultă dintr-o dezagregare progresivă a reperelor temporale și spațiale, dintr-o dezangajare și dintr-o dezumanizare a oricărei legături sociale. Asociată adesea cu o degradare fizică (alcoolism, toxicomanie), desocializarea corespunde decăderii unui individ și ajunge la echivalentul de moarte socială.

J. Selosse
(D.S.)

Destin (Nevroză de —)

Termen utilizat de diverși psihanaliști și psihopatologi, printre care O. Fenichel, pentru a desemna un ansamblu de tulburări reperat de C. Jung și S. Freud sub numele de constrângere de destin și caracterizat prin repetarea, în biografia unui subiect neprezentând o nevroză* clinică, a unuia și aceluiași tip de eveniment, în general (dar nu neapărat) supărător. S. Freud distinge cazurile în care subiectul se pune în mod manifest, de la sine, deși inconștient, în situații repetitive, de cazul în care subiectul pare să nu aibă nici un rol în evenimentele care se repetă (dolii, accidente, catastrofe). Ansamblul acestor fapte este invocat ca dovada existenței unei compulsii sau constrângeri de repetiție*. Succesorii lui S. Freud au considerat în general că, în cazurile de constrângere de destin, subiectul caută inconștient o pedeapsă, în așa fel încât noțiunile de nevroză de destin și nevroză de eșec* să fie larg acoperite.

J.-M. Petot
(D.S.)

Destinatar

în teoriile comunicării* se diferențiază receptorul* unui mesaj* de destinatar, care este subiectul vizat abstract de un act de limbaj*. Teoriile polifonice* și discursive deosebesc, în ceea ce le privește, acest rol de destinatar de cel de alocutor. Ceea ce explică faptul că o injurie poate fi proferată în fața unui individ (alocutor) căruia i se spune: „nu vorbesc pentru tine, bineînțeles".
In schema actanțială de analiză a povestirii* (vezi Actant), această noțiune corespunde rolului celui care primește (cadou) obiectul de valoare și sancționează cău-

tarea eroului recompensându-1 (contradar) şi recunoscându-i valoarea. ;L

7.-M. *Adam*
(D. S.)

Destindere
In cadrul unui model homeostatic, destinderea urmează unei reduceri de tensiune nervoasă sau psihică asociate cu o stare sau cu o senzaţie* agreabilă de repaus. Ea survine după satisfacerea unei pulsiuni*, ieşirea dintr-o sau modificarea unei situaţii de constrângere* şi corespunde calmării unei presiuni şi unei contracţii interioare. Din perspectivă psihodinamică şi în practica terapeutică sunt utilizate diferite metode de relaxare* pentru a se ajunge la o destindere musculară şi psihică.

/. Selosse
(D. S.)

Destrămare -» Fantasmă de destrămare

Deşcolarizare
Concept cu valoare programatică pe care îl datorăm lui Ivan Mici, şi care se află mai ales în centrul criticii violente pe care el a făcut-o şcolii în anul 1970, împreună cu Everett Reimer. Dezbaterea pe care au instituit-o este parte integrantă a marilor şocuri morale şi politice din aceşti ani, în care au dominat tezele lumii a treia şi critica societăţii de consum. După ei, modelul european de şcoală, care se impunea în ţările sărace, era incapabil să asigure egalitatea şi genera clasificări în sânul societăţii şi între naţiuni. Şcoala, în serviciul ideologiei de consum, deposedează individul de puterea educativă pe care o poartă în el şi îl îndreaptă spre luarea de iniţiative în domeniul valorilor asociate muncii şi cunoaşterii*. Deşcolarizarea reprezintă mişcarea prin care s-ar substitui instituţiei-şcoală o instituţie educativă bazată pe reţele de comunicare* în care fiecare ar avea dreptul să predea şi care ar permite fiecăruia accesul liber la ansamblul de cunoştinţe în orice moment din viaţa sa.

D. Manesse
(D.S.)

Detaliu alb -> **Alb**

Detectabilitate
Proprietate a unei stimulări* care permite receptarea ei de către organism. Prima condiţie pentru ca un fenomen fizic să fie detectabil este, evident, ca el să se situeze deasupra pragului* absolut*. Dar, această condiţie odată îndeplinită, factori diverşi pot afecta detectabilitatea prin mascare* de stimul. Astfel, un zgomot ambiant alterează detectabilitatea unui semnal sonor; inserţia sa într-o altă formă geometrică regulată afectează detectabilitatea unei forme bune*. „

M. Richelle
(D. s.)

Detector de caracteristici
Entitate neuronală sau mentală* asigurând funcţia de reperare a unor caracteristici ale stimulării*, mai ales în domeniul vizual. Expresia se aplică cu pertinenţă neuronilor cortexului* vizual care reacţionează electiv la stimulările luminoase orientate fie vertical, fie orizontal. Ea se aplică, prin extensie, la entităţi inferate care asigură într-un mod similar detectarea diverselor caracteristici esenţiale în structurarea spaţiului (creastă, colţ etc.) sau în identificarea configuraţiilor complexe, cum ar fi feţele umane. Spre deosebire de detectorii de orientare*, puşi în evidenţă de descărcări unitare înregistrate cu ajutorul microelectrozilor, aceste entităţi nu şi-au găsit încă suportul lor neuronal precis.
Noţiunea de detector de caracteristici s-a dovedit fecundă în cercetările vizând construirea roboţilor dotaţi cu capacităţi perceptive comparabile cu cele ale fiinţelor vii.

M. *Richelle*
(D. S.)

Detecţie a semnalului (Teorie a —)
Model* matematic aplicat în psihofizică*, mai întâi de J. A. Tanner şi W. P. Swets în 1954, Teoria Detecţiei Semnalului (TDS) este şi un model al funcţionării subiectului. Acesta din urmă, într-o situaţie simplă de determinare a pragului absolut*, şi-ar atribui observaţiile uneia sau alteia din cele două distribuţii ipotetice (considerate normale*), cea a zgomotului* sau

cea a semnalului*, în funcţie de un criteriu de decizie* pe care şi-l făureşte şi unde intervin variabile motivaţionale. Există patru categorii de răspunsuri posibile, după cum subiectul raportează prezenţa semnalului (răspuns DA) atunci când acesta este obiectiv prezent (detectare) sau absent (alarmă falsă), sau după cum el raportează absenţa semnalului (răspuns NU) atunci când acesta este efectiv absent (respingere corectă) sau este prezent (omitere). Distanţa dintre mediile celor două distribuţii (indice de sensibilitate* 8') exprimă gradul de discriminabilitate* între semnal şi zgomot. Criteriul de decizie (3 defineşte demarcaţia dintre răspunsurile DA şi NU şi va varia mai ales în funcţie de caracteristicile subiectului (atitudini*) şi de evaluarea pe care o va face în ceea ce priveşte costul/beneficiul diferitelor tipuri de răspunsuri. Aceste variaţii de criterii la un acelaşi subiect furnizează curba de eficacitate a receptorului* sau curba de izosensibilitate* *(Receiver Operating Characteristics [ROC] curve).*
TDS a lărgit problematica psihofizicii, până atunci centrată în sens strict pe mecanismele senzoriale, introducând în ea procesul de decizie*.

M. Rwhelle
(D. S.)

• TANNER J. A. JR. şi SWETS W. P. (1954), ‚A Decision-making Theory of Visual Detection", *Psychological Review, 61,* 401-409.

Determinant (la testul Rorschach)

Este vorba de un sistem de cotaţie care ia în considerare factorii (formă F, culoare C, mişcare M) ce mobilizează preferenţial răspunsurile la testul Rorschach*. Acestea pot fi determinate fie de centrarea pe contururile petei (forma, răspunsuri la determinantul F), fie de sensibilitatea la elementele cromatice (negru, alb, roşu, pastel; răspunsuri la determinantul C), fie de proiectarea de mişcări atribuite imaginilor (kinestezie umană K, animală „kan" sau de obiect „kob"). Determinanţii definesc conduite psihice specifice: ataşament pentru percepte (F), apariţia de afecte (C), alcătuirea de reprezentări integrând mişcări pulsionale(k).

C.Chaberl
(D.S.)

Determinare lingvistică

Considerată în accepţia sa cea mai largă, este vorba de un fenomen care constă în aducerea unui complement, unei precizări în interiorul unui enunţ. Această funcţie este asigurată de unele clase de unităţi lingvistice*, de exemplu de adjectivele epitete („Este o rană superficială!"), de relative („Omul pe care tocmai l-aţi întâlnit este cel mai bun prieten al meu"), de sintagme* prepoziţionale („Soţul Ioanei"). Se vorbeşte astfel, în mai multe terminologii gramaticale, de relative şi complemente determinative. Intr-un sens mai restrâns, determinarea este asigurată de o categorie de determinanţi, termeni care permit actualizarea* numelui în discurs* (sub această etichetă se regrupează articolele, adjectivele demonstrative, posesive, nehotărâte, numeralele) ca şi „determinarea" sa mai mare sau mai mică: vom opune astfel genericul („Omul este muritor"; „Un om este muritor") specificului („Un om tocmai a intrat în casă").

J.-L. Cniss
(D.S.)

Determinism

Concepţie conform căreia toate fenomenele sunt determinate de cauze*. Intr-o formă filozofică extremă, determinismul afirmă că orice eveniment prezent sau viitor se găseşte conţinut în cauzele sale anterioare, reductibile şi ele la un eveniment primar, pornind de la care el ar putea să fie, în principiu, prevăzut. Intr-o formă mult mai puţin ambiţioasă, determinismul, care exprimă postulatul conform căruia natura nu se supune capriciului, ci unei ordini de cauzalitate, dirijează orice demers ştiinţific. Există cu toate acestea loc, în interiorul acestui cadru general, pentru foarte multe nuanţe şi dezbateri, când comune tuturor ştiinţelor, când specifice psihologiei. Printre temele de dezbateri generale, două merită în mod deosebit să fie subliniate. Prima pune faţă în faţă deter-

minismul tradițional și noțiunea de indeterminism sau incertitudine propusă de anumiți teoreticieni ai fizicii; ea trimite la statutul hazardului* și la descrieri probabiliste în explicarea* realității, problema centrală constând, în acest caz, în a se ști dacă renunțarea la un determinism strict reflectă insuficiența actuală și tranzitorie a mijloacelor noastre de cunoaștere sau un reviriment radical bazat pe o proprietate a realului, recunoscută în sfârșit. Cea de-a doua, care nu este, dacă se merge în profunzimea lucrurilor, fără legătură cu prima, se referă la dificultatea de a pune de acord un determinism strict, în care totul ar fi teoretic previzibil plecând de la cunoașterea unei stări anterioare, și apariția de forme noi pe care le putem explica, dar nu și prevedea; această a doua problemă s-a pus într-o formă mai acută în biologie, dar se află și în centrul reflecțiilor teoretice contemporane în fizico-chimie (v. lucrările lui J. Prigojin) și în astrofizica,

în psihologie, conflictul persistă între determinism și libertate*, chiar dacă cea mai mare parte a cercetătorilor, preocupați de probleme delimitate, nu-i acordă explicit decât o atenție redusă. Evoluția noțiunii de cauzalitate*, mai ales cu introducerea reglărilor *mfeed-back**, nu a modificat radical termenii problemei. Nu mai mult decât progresul reflecției asupra raporturilor dintre creier și spirit* determinat de avântul neuroștiințelor*, și care duce atât de elocvent la renașterea dualismului* ca și la diverse versiuni, necompatibile, ale monismelor*. In schimb, o altă veche dezbatere, aceea a determinismului reducționist*, care reducea psihicul la organic și prin aceasta la fizico-chimie, pare astăzi depășită în favoarea concepțiilor, mai întâi biologice, ce admit caracterul nu strict reductibil al structurilor emergente și bidirecționalitatea descendentă (de la structurile superioare la cele inferioare, *top-down,* ca și ascendentă*, *bottom-up)* a relațiilor cauzale care permit explicarea comportamentului.

Frecventa calificare a determinismului în psihologie (determinism biologic, cultural, genetic, de mediu etc.) trădează un alt tip de dezbatere, având ca protagoniști partizani ai diferitelor categorii de cauze, considerate dominante, adică exclusive.

M. Richelle
(D. S.)

Determinism lingvistic -> Relativism lingvistic

Deținător psihic
W. Bion este primul care a pus accentul pe importanța relației deținător-conținut în dezvoltarea precoce a aparatului* psihic. Mama joacă rolul de deținător al imaginilor fantasmatice și afectelor terorizante pentru copil. Acesta poate, astfel, interioriza relația deținător-conținut și să-și constituie pe acest model un „aparat de gândit gândurile", adică să conțină conținuturile psihice. R. Kaes a precizat o deosebire între funcția maternală a deținătorului pasiv (adică de depozitar) și cea de container care transformă activ datele psihice brute în elemente alfa și le dă sens, ceea ce permite copilului să pună la încercare aceste date și să și le facă reprezentabile. B. Gibello a numit deținători de gândire procesele care dau sens percepțiilor și raționamentelor, în afară de deținătorii cognitivi (gnozii și praxii), ele cuprind limbajul, fantasma* inconștientă, sistemul narcisic al reprezentării de sine și cultura. Deficiența deținătorilor de gândire este specifică dizarmoniilor cognitive* patologice* și întârzierilor de organizare a raționamentului. Eul-piele* și învelișurile psihice* sunt varietăți ale deținătorilor psihici.

D. Anzieu
(G. N.)

Deuteranopie -> Dicromatism

Deviant
Individ sau comportament* care manifestă o deviantă*. Statutul* de deviant într-un grup* este atribuit prin efectele de reglare socială*. Existența unui deviant într-un grup antrenează mai întâi o creștere a presiunii în direcția sa. Apoi, dacă deviantul își menține abaterea, el este respins și

credibilitatea poziției sale este neutralizată de un proces* de „naturalizare", care îl definește în mod original ca diferit. Excluși din grupurile sociale majoritare, devianții caută să-și întărească poziția minoritară în subgrupuri de afiliere* cu o coeziune puternică. Datorită unui fenomen de polarizare, ei pot în acest caz să se opună normei* dominante și să-și mențină o poziție de ruptură*, devenind o sursă de influențare. Psihologia clinică* este interesată de devianții discreți, care revendică dreptul de a nu se supune decât normei umane până la extrema sa specificitate. • ,

/. Selosse
(D. S.)

Devianță

Concepția normativă a devianței postulează existența unui consens social minimal în jurul unui sistem de reguli* recunoscute ca legitime. In acest caz este considerat deviant cel care nu respectă normele*, încălcându-le. într-o concepție interacționistă, care ține seama de mecanismele de reacție selective în fața diverselor forme de violare a regulilor, este deviant cel care este etichetat astfel în funcție nu numai de abaterile de la conduită, dar și de la alte criterii, de statut*, vârstă, sex, nivel socio-economic și cultural, de factori etnici. Astfel, definiția devianței variază după cum ea este concepută ca rezultatul mecanismelor psihosociale de reglare* socială (devianță atribuită), sau ca exprimare a unei divergențe a normelor de către unul sau mai mulți membri ai unui grup de apartenență* : fie prin incapacitate personală sau socială (de ex., boală, sociopatie) conducând la o devianță suportată; fie prin răzvrătire și refuz activ (de ex., delincventă*), exprimând o devianță contestatară; fie prin revendicare individuală a unei originalități specifice (de ex., transsexualul), legată de o devianță tipică; fie prin practici sociale de ruptură* cu orice identificare* socială sau după un mod răsturnat de conformitate* : devianță anticonformistă. Nici o conduită nu este devianță în sine, ci semnificația care i se dă în funcție de criterii normative individuale și sociale îi conferă acest caracter.
Prin reacțiile pe care le provoacă, devianța este o sursă de ajustări și schimbări psiho-

J. Selosse
(D.S.)

Deviere

Factor de distorsiune introdus deliberat sau nu într-o anumită fază a investigației și care invalidează rezultatele. **Devierea eșantionării*** introduce această distorsiune încă de la alegerea populației studiate și falsifică reprezentativitatea datelor obținute. Devierea se află la originea artefactului* și a erorilor sistematice. Ea poate fi întâlnită chiar în mintea observatorului, mai mult decât în instrumentele de observație*, de măsurare* sau de tratare* a datelor utilizate de el; în acest caz, termenul este sinonim cu o ecuație personală*.
Orice tendință sistematică apare în răspunsurile unui subiect orientându-le într-un anumit sens. Astfel, în atitudinile sociale, devierea apare în prejudecăți*.
O **deviere cognitivă** este acea tendință pe care o manifestă subiectul în tratarea informației* în așa fel încât performanța lui se îndepărtează de așteptările legate de o analiză obiectivă, rațională, logică a datelor. Astfel, în situația în care subiectul face un pariu, folosește aprecierile sale subiective privind șansele și reacționează într-o manieră ce nu corespunde probabilităților* obiective.
în teoria detecției semnalului*, devierea răspunsului (traducerea literală a lui *response bias)* sau criteriul de decizie* corespunde compromisului făcut de subiect între șansele maxime de detecție a semnalelor și riscul unei alarme* false. Devierea răspunsului depinde de atitudinile caracteristice subiectului și de estimarea pe care o face raportului cost/beneficiu privind detecțiile* sale, omisiuni* și alarme false.

M. *Richelle*
(G. D. S.)

Deviere motivațională

Distorsiune sistematică a modalităților de atribuire cauzală, care se explică printr-o

tendință de atribuire a unui eșec unor cauze exterioare (dificultate a sarcinii, hazard) și a unui succes unor cauze interne (competență sau efort depus). Acest refuz sau această pretenție privind rezultatul sunt interpretate ca încercări ale subiectului de a controla situațiile, de a-și conserva sentimentul de competență* în caz de eșec sau a-l dezvolta în caz de succes.

M. Durând
(G. D. S.)

Devorare
După K. Abraham, care a distins o oralitate de incorporare (sugere), apoi de distrugere (mordicație), M. Klein pune pe prim-plan această a doua fază canibalică și sadică. Pentru ea, copilul de un an trăiește o angoasă oedipiană ca o frică de a fi devorat în timp ce el dorește să devoreze obiectul libidinal: căci obiectul introiectat devine o instanță primitivă și copilul se teme de supraeu ca de un lucru care devorează.

R. Doron
(D. S.)

Dexametazonă -> Glucocorticoid

Dexteri metru
Dispozitiv care permite măsurarea abilității motorii*, cerând în general subiectului, sub consemnul rapidității, o ajustare* a mișcărilor* manuale într-o acțiune neobișnuită, cum ar fi transferarea unei serii de inele de la o extremitate la alta a unei tije sinuoase. Unele modele, numite **dextegrigrafe,** permit în plus înregistrarea mișcărilor.

M. Richelle
(D. S.)

Dexteritate
Aptitudinea de a produce mișcări precise și în același timp rapide cu ajutorul membrelor superioare. Se distinge dexteritatea digitală, sau aptitudinea de a realiza manipulări de obiecte prin mișcări fine ale degetelor, de dexteritatea manuală, care solicită mușchii mâinilor, brațelor și ante-

M. Durând
(D. S.)

Dezechilibrare
Noțiunea de dezechilibrare a fost propusă în lucrările piagetiene prin 1970, atunci când J. Piaget și colaboratorii săi au ajuns să-și pună întrebări în legătură cu cauzele care antrenează procesul de echilibrare* majorantă. Trei factori sunt în principal avansați pentru explicarea dezechilibrării unui sistem cognitiv:

1. perturbările pe care le poate antrena confruntarea schemelor mentale* cu informațiile care le alimentează;
2. disimetria inițială în interiorul sistemelor cognitive, dintre acțiuni sau preoperații pozitive pe de-o parte, negative pe de altă parte;
3. deschiderea spre probleme noi și spre altele posibile și cerința unei coordonări* de acțiuni sau operații care produce construcția unui întreg sistem nou de scheme mentale înglobând un sistem vechi.

/.-/. Ducret
(D. S.)

Dezechilibru -> Echilibru

Dezgust
Emoția* care însoțește reacția de respingere a unui aliment inapetent sau toxic. Dezgustul la om este însoțit de o mimică* specifică. Această mimică se grefează pe mișcări bucolinguale care permit expulzarea alimentului incriminat și sunt comune omului și celorlalte specii animale. Aceste mișcări apar în urma ingerării de substanțe preferate în mod normal dacă ele sunt asociate cu o intoxicare din trecut (aversiune* gustativă condiționată). „ _j

R. Dantzer
(D. s.)

Dezicere
Traducere franceză propusă în 1965 de G. Rosolato din cuvântul german *Verleugnung.* Această traducere este preferată celei de refuz* din cauza confuziei posibile între acest ultim termen și cuvântul (de)negare*. ‚A nu vrea să admită", definirea termenului a dezice, se situează numai în câmpul semnificațiilor de demarcare și al reprezentărilor, si nu necesită sistematic o trecere

la enunțarea verbală, așa cum ar fi obligatoriu în cazul cuvântului (de)negare reprezentat tipic de formula „Știu bine, dar cu toate acestea...". Dezicerea, caracteristică a funcționării fetișiste perverse, depășește simpla funcționare fetișistă, pentru a permite accesul mai larg la înțelegerea fenomenelor de credință* și de iluzie*.

A. Braconnier
(D S)

Dezindividuare
Introdus de P. G. Zimbardo, termenul de dezindividuare rezultă din două mecanisme legate: anonimatul și abandonul responsabilității personale în favoarea responsabilității rolului*. Acesta din urmă exercită două tipuri de constrângeri asupra individului: presiuni externe (așteptările) și presiuni interne. Dezindividuarea este cu atât mai puternică cu cât coeziunea grupului și solidaritatea sunt mai importante. Comportamentele contrare normei măresc cererea de solidaritate, ceea ce la rândul său contribuie la minimalizarea diferențelor interindividuale. Mai exact, dezindividuarea poate rezulta din presiuni temporale, dintr-o stare de excitație emoțională sau sexuală, dintr-o supraîncărcare senzorială sau din angajarea într-un act de agresiune*.

G. Moser
(D. S.)

Dezinhibitor (Medicament —)
In sens strict, dezinhibitorii sunt o subclasă de neuroleptice* (flufenazină, pipotiazină, pimozidă, sulpiridă). Având efecte cu posologie mai slabă decât efectul antiproductiv, ei corespund unei stimulări a sistemelor dopaminergice. Descris inițial ca proprietate antiautistică a unor neuroleptice, efectul lor se confundă cu efectul antideficitar corectând simptome ca atimhormia*, diminuarea afectivă*, anhedonia*, pierderea de contact, sărăcia expresiilor și akinezia*. Efectele lor secundare sunt o repriză de agitație, de delir și halucinații, adică de tip productiv. Acest efect antideficitar al stimulării dopaminergice este acum utilizat, în afara schizofreniei*, în toate cazurile de deficit. Prin extindere, se folosește termenul de efect dezinhibitor pentru alte tipuri de substanțe,
încetarea blocajului anxios anticipatoriu reprezintă o altă formă de dezinhibiție, după cum se observă în cazul benzodiazepinelor sau al inhibitorilor specifici ai receptorilor serotoninergici 5HT2 (carbamazepină). Acest efect dezinhibitor este uneori cercetat în urma utilizării adictive a benzodiazepinelor.

Oprirea diminuării depresive* reprezintă un fenomen specific care înglobează ansamblul sistemelor de acțiuni ale depresiei. Ea nu trebuie confundată cu dezinhibiția precoce observată mai ales în urma folosirii primelor antidepresoare, care pot crea o disociere ideo-comportamentală în care subiectul deprimat își vede încă motricitatea eliberată subit, conducând uneori la treceri la actul suicidar.

R. Jouvent
(D.S.)

Dezinhibiție
încetare a inhibiției* prin interferența unui stimul* neașteptat. Fenomenul a fost demonstrat de I. Pavlov prin prezentarea unui stimul interferent în timpul stingerii* sau în cursul fazei de inhibiție în început de amânare* într-o condiționare* de urmă* sau într-o condiționare amânată*: răspunsurile condiționate inhibate apar din nou pe moment. Pavlov considera dezinhibiția ca dovada cea mai convingătoare a concepției sale despre inhibiție ca proces activ, și nu ca simplă absență de excitație*. Eliberare a controalelor superioare asupra conduitelor emoționale sau sociale, în urma unei afectări a sistemului nervos central sau sub efectul unor substanțe farmacologice, precum alcoolul. Noțiunea de dezinhibiție trimite în acest caz la concepera organizării sistemului nervos ca o integrare* ierarhică*, concepție propusă de H. Jackson în secolul al XlX-lea.

M. Richelle
(D. S.)

Dezintoxicare
Ansamblu de procedee utilizate pentru evitarea consecințelor patologice ale consumului obișnuit sau accidental al unui produs toxic. într-o cură de dezintoxicare este vorba de propunerea unor mijloace medicale și psihoterapice pentru a elibera intoxicatul de dependența* sa fizică și psihică. Organizarea unei cure trece printr-o perioadă de sevraj structurată pentru stabilirea de relații noi vizând apariția unei cerințe și înlocuirea trecerilor la actul propriu-zis printr-o schiță de mentalizare*.

/. Selosse
(DS.)

Dezintricare
Termenii de dezintricare, difuzie sau dezunire desemnează, în cea de-a doua teorie freudiană a pulsiunilor*, ruptura amestecului care are loc între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros și Distrugere. Descrierea efectelor dezintricării se referă mai ales la locul preponderent ocupat de pulsiunea de moarte* care nu mai este temperată de unirea sa cu *libido*-u*. In acest sens, componenta sadică* a *libido*-ului normal ar ilustra intricarea pulsiunilor, în timp ce sadismul devenit independent sub formă de perversiune* ar oferi modelul unei dezuniri. Intr-o perspectivă kleiniană, P. Heimann a considerat trecerile la act* bruște ale unor criminali ca fiind produsul unei dezuniri subite a pulsiunilor de viață și a pulsiunilor de moarte.

J.-M. Petot
(D.S.)

Dezinvestire
Desemnează în psihanaliză orice retragere a investirii*, în diversele sensuri ale acestui termen. Procesul de dezinvestire joacă un rol important:
1. în refulare*; toate formele refulării (refulare retroactivă sau originară) prezintă o retragere a investirii preconștient-conștient* a reprezentării* de refulat;
2. în retragerea narcisică* normală sau patologică : investirile sunt retrase reprezentărilor de obiecte înainte de a servi investirii de noi obiecte (travaliu al doliului*) sau a eului (retragere narcisică* normală în durerea sau boala organică, megalomanie*, manie*, melancolie*).

J.-M. Petot
(D. S.)

Dezirabilitate socială
Este una dintre principalele tendințe de răspuns* influențând scorurile chestionarelor* de personalitate*. Ea corespunde alegerii sistematice a răspunsurilor favorabile în urma unei autodescrieri. Pentru a-i minimaliza efectul, se pot alcătui itemi simetrici sau neutri în ceea ce privește dezirabilitatea lor sau itemi cu alegere forțată. Această tendință cuprinde: irealismul involuntar în percepția de sine, legat de anxietate, și dorința deliberată de a face o impresie bună, legată de contextul examenului.
Scale speciale detectează fie aceste două aspecte (scalele lui Marlowe-Crowne), fie pe primul (scala lui Edwards), fie pe cel de-al doilea (scalele Lie, scala lui Wiggins).

M. Bruchon-Schweitzer
(D. S.)

Dezîndrăgostire
Dezîndrăgostirea, teoretizată de A. Ruffiot în 1984, exprimă realitatea psihică a cuplurilor aflate în stadiul de ruptură. Ele retrăiesc fenomene psihice de aceeași natură ca și cele trăite în dragoste, dar în negativ : refuz*, clivaj*, contraidealizare (înlocuind idealizarea în dragoste), fenomene care vizează dezancorarea indivizilor atât ca entități biologice, cât și psihice.
Dezîndrăgostirea nu înseamnă absența dragostei, indiferența, ci dragostea disperată, nostalgică, aflată în suferință, fapt ce reflectă mecanisme cum ar fi: reproșul, atacul, dorința de anihilare a partenerului. Ea este decreare, în același timp deziluzie individuală (neajuns de factură narcisică) și grupală (dezrădăcinare din contextul grupului social).
Nevroza provocată de dezîndrăgostire exprimă o funcționare psihică marcată de imposibilitatea de a se mai îndrăgosti.

A. Ruffiot
(D. s.)

Dezlegare -> Legătură/Legare

Dezmembrare
Mecanism de apărare* arhaic descris de D. Meltzer. După el, obiectele de excitație sexuală în jurul cărora se cristalizează perversiunile sunt obiecte fragmentate, apoi devalorizate, diferite de obiectele parțiale* și obiectele clivate*. Dezmembrarea separă senzațiile furnizate asupra unui organ de simț de cele furnizate de un alt organ de simț și referitoare la același obiect extern. De unde descompunerea obiectului „bunului-simț" într-o multitudine de obiecte unisenzoriale. Dragostea este redusă la senzorialitate imediată; satisfacția este împiedicată; din aceasta rezultă o absență a introiecției și o insațiabilitate a excitației.

D. Anzieu
(D.S.)

Dezobișnuire
încetare a obișnuirii*, obținută mai ales prin interferența* unui stimul neașteptat. Dezobișnuirea furnizează argumentul principal pentru conceperea obișnuirii mai degrabă ca proces activ, decât ca simplă atenuare și dispariție a unui răspuns. Un exemplu deosebit de convingător ar fi reapariția răspunsului care a făcut obiectul obișnuirii în urma omiterii ocazionale a stimulului, într-o serie de prezentări* periodice*.

M. Richelle
(D.S.)

Dezoxiribonucleic -> Acid nucleic

Dezunire -» Dezintricare

Dezvoltare
Noțiune foarte generală care desemnează ansamblul proceselor de transformare ce afectează fie organismele vii, fie instituțiile umane (societate, cultură*, economie etc), fie diferitele lor proprietăți. In cea mai mare parte a cazurilor, acest termen este purtător de conotații continuiste și finaliste, fiind astfel apropiat de cel al evoluției* ; dezvoltarea conduce entitatea interesată de la o stare inițială, considerată simplă sau primitivă, spre o stare finală, considerată mai complexă, mai stabilă, adică definitivă.
Filogeneza* poate fi interpretată în termenii dezvoltării; prin efectul combinat al mutațiilor* aleatorii și al adaptării* la caracteristicile mediului*, speciile ar evolua de la forme simple la forma deosebit de complexă pe care o reprezintă Omul. In psihologie, această noțiune este folosită mai ales pentru desemnarea faptelor de evoluție care caracterizează onto geneza*; astfel, vom vorbi de dezvoltare cognitivă*, dezvoltare afectivă, dezvoltarea personalității* etc. Una dintre problemele majore care se pune în acest domeniu este aceea a identificării **factorilor de dezvoltare** sau, mai precis, a importanței diferiților factori potențiali. Pot fi distinse patru tendințe principale. A. Gesell (1929) a fost inițiatorul unui curent pentru care dezvoltarea umană este reglată în principal de factorii interni, mai ales de maturizarea* echipamentului biologic. Pentru constructivismul* piagetian, dezvoltarea este produsul interacțiunilor* dintre organism și mediu, interacțiuni reglate și ele de mecanisme funcționale cu caracter înnăscut (asimilare*, acomodare*, echilibrare*). Din aceste două perspective, dezvoltarea este continuă și ierarhizată; capacitățile comportamentale noi apar după o ordine fixă și unele dintre aceste etape de dezvoltare se caracterizează printr-o reorganizare funcțională generală (v. Stadiu). După L. S. Vîgotski (1934), interacționismul* social postulează existența a două filiere de dezvoltare, prima bazându-se pe acțiunea factorilor interni, iar cea de-a doua rezultând din apropierea*, apoi interiorizarea* de către individ a semnificațiilor* socioistorice preconstruite. In această opțiune dezvoltarea prezintă un caracter discontinuu; odată cu apropierea semnificațiilor grupului, se schimbă chiar natura dezvoltării, trecând de la biologic la socioistoric. Pentru behaviorism* dezvoltarea este produsul învățării* și se află deci sub efectul mediului, mai precis al contingențelor de întărire*; ea se exprimă în esență printr-o îmbogățire a repertoriului comportamental. în această

ultimă perspectivă, pot fi studiate interacțiunile dialectice dintre dezvoltarea mediului (evoluția cunoștințelor*, a culturii, a condițiilor economice) și dezvoltarea psihologică.
în timp ce, în concepțiile precedente, vârsta adultă (sau maturitatea*) înseamnă, explicit sau implicit, sfârșitul dezvoltării, o concepție recentă *(life-span developmental psychology,* sau dezvoltare în întreaga viață, K. Riegel, 1973) aplică noțiunea de dezvoltare la ansamblul ciclului de viață, incluzând deci în obiectul său diferitele transformări care se produc în timpul vieții adulte, inclusiv procesele de degenerescentă* și de moarte.
întârzieri în dezvoltare. Numeroase studii, raportându-se la dezvoltarea cognitivă, afectivă, motorie etc, au permis stabilirea unei cronologii medii a etapelor de achiziționare de comportamente sau competențe*. Aceste date pot fi folosite ca norme* de evaluare* a diverselor aspecte de dezvoltare individuală. îndepărtările de la normă sunt de diverse tipuri; ele pot consta într-o accelerare sau încetinire generală a procesului: fenomene de precocitate sau de întârziere propriu-zisă (v. Retardare); ele se pot exprima și prin fixarea* la un stadiu* dat sau prin fenomene de regresie*.
Psihologia dezvoltării. In timp ce psihologia copilului* are ca obiect de studiu descrierea și explicarea conduitelor* subiecților în această etapă a evoluției lor, psihologia dezvoltării este o abordare care utilizează de preferință faptele dezvoltării pentru elaborarea unei teorii generale a funcționării psihologice a subiectului. Această abordare a fost dezvoltată în mod deosebit de J. Piaget sub denumirea de psihologie genetică (v. Epistemologie genetică).

J.-P. Bronckart
(D. S.)

• GESELL A. (1929), „Maturation in Infant Behavior Pattems", *Psychological Review, 36,* 307-317. — RIEGEL fc. (1973), „Dialectical Operations: the Final Period of Cognitive Developraent", *Human Development, 16,*346-370. — VÎGOTSH L. S. (1934). *Mîslenie i reci,* Moscova. Traducere (1985): *Pensie et langage* (trad. F. Seve), Editions sociales, Paris.

Dezvoltare a organizațiilor
Ansamblu de intervenții care au ca scop să facă organizația* mai eficace și mai dinamică. Mai precis, ansamblu de metode destinate să stabilească un climat de încredere, să asigure claritatea comunicării, să dezvolte capacitatea de expunere, ajustare și rezolvare a conflictelor, să optimizeze munca în echipă și să stimuleze capacitatea pe care o are organizația de a-și reînnoi obiectivele și structurile. De asemenea, metodele sunt menite să schimbe indivizii, ca și structurile, sistemele și practicile, climatul* organizației și stilul relațiilor interpersonale. _ , ,

C. Levy-Leboyer
(D. S.)

Dezvoltare cognitivă
Dezvoltare* a aptitudinilor* mentale, a structurilor și proceselor intelectuale, care este cel mai adesea descrisă ca o secvență ordonată a stadiilor*. în timp ce în psihologia dezvoltării se consideră în general că dezvoltarea cognitivă se desfășoară de la naștere* până la perioada de inserție în viață (adolescență*, vârstă adultă), o tendință recentă aplică această noțiune la transformările proceselor de elaborare a cunoștințelor* care afectează ansamblul vieții umane *(life-span developmental psychology),* reluând astfel o concepție la modă la începutul acestui secol.
Pentru unii autori, inspirați de A. Gesell, dezvoltarea cognitivă este un rezultat al maturizării* sistemului nervos și reprezintă o pură desfășurare de aptitudini mentale înnăscute, deci ea nu ar scoate în evidență mecanisme de învățare*. Pentru alții, aceasta s-ar prezenta ca o secvență ireversibilă de stadii uneori fixe și predeterminate, uneori sensibile la influența mediului, dar întotdeauna orientate spre o stare finală, fiecare stadiu marcând un salt calitativ în raport cu precedentul. Iar în alte curente, dezvoltarea cognitivă este descrisă ca un proces de schimbare progresivă care conduce la niveluri din ce în ce

mai ridicate de diferențiere* și integrare* presupunând o stare finală de maturitate atinsă prin interacțiunea* cu mediul. Din acest punct de vedere structuro-funcțional, schimbarea temporală simplă nu poate fi identificată cu progresul cognitiv.
In psihologia americană, această expresie trimite adesea la teoria stadiilor elaborată de J. Piaget.

J. Voneche
(D.S.)

Dezvoltare în întreaga viață -» Dezvoltare

Dezvoltare libidinală -> Fază a dezvoltării libidinale

Diacronie
Termen general care se referă la ansamblul metodelor de studiere științifică a unui obiect ce ține seamă de parametrul temporal (v. Timp). El se opune termenului de sincronie*, care are legătură cu metodele ce sesizează un obiect făcând abstracție de acțiunea pe care timpul o exercită asupra lui. Demersul diacronic se poate centra exclusiv pe evoluția* (biologică sau cognitivă) a unui organism: el poate să integreze și parametrii de schimbare socioculturală (perspectivă istorică; v. Istorie).
Considerate de F. de Saussure net disjuncte, demersurile diacronice și sincronice sunt însă văzute de diverse curente de lingvistică* contemporană ca fiind complementare. La fel stau lucrurile în curentele de psihanaliză* a copilului, și R. Spitz, mai ales, a subliniat necesitatea unei folosiri strâns legate a celor două demersuri. în psihologie, se poate considera că metodele longitudinale* pun în evidență diacronia și cele transversale* relevă sincronia.

J.-P. Bronckart si *E. Jalley*
(D. S.)

Diadă
Diada este un cuplu în care individualitatea fiecăruia dispare în favoarea unei unități diadice în sânul căreia se țes anumite tipuri de legături. Sociologul G. Simmel a utilizat acest termen la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru desemnarea unui grup de două persoane. Psihanalistul ungur I. Hermann a introdus în 1943 o expresie apropiată, aceea de relație duală*. Relația diadică este caracteristică pentru relația simbiotică* mamă/nou-născut. Ea pune bazele fantasmei* unui psihic comun celor doi parteneri ai relației. D. W. Winnicott, în 1965, a clarificat un aspect important al acestei relații: preocuparea maternă primară*, care determină mama să se adapteze perfect la toate trebuințele nou-născutului. Diada dragostei desemnează cuplul bărbat-femeie, descris de J. Lemaire ca un „noi psihic" în care se șterg limitele eu/ego-ului*. Pe plan topic*, se observă o punere în comun a spațiilor psihice în care obiectul-cuplu funcționează ca un eu unic. Din punct de vedere dinamic*, conflictul se actualizează într-o apărare a limitelor unității-cuplu contra intruziunii mediului înconjurător. Sub aspect economic*, are loc o punere în comun a acestor sine*, ca și o alimentare energetică continuă a eului.

A. Ruffioi
(D.S.)

Dialect
Spre deosebire de noțiunea de limbă naturală*, termenul de dialect desemnează un limbaj regional înrudit cu sistemul* considerat ca „limbă" și care are caracteristici lingvistice specifice (fonetice, fonologice, lexicale și mai rar morfosintactice). Mijlocul de comunicare care, din motive istorice, economice și socioculturale, se impune ca sistem dominant ajunge singur la rangul de limbă: un dialect, deși adesea depreciat din punct de vedere sociologic, nu este deci prin nimic o formă degradată a acestuia. Se consideră în general regionalismul ca o variantă a unui dialect.

D. Peraya
(D.S.)

Dialog
într-o structură dialogată, vocile interlocutorilor își răspund și intervențiile lor se succedă păstrându-și autonomia. Cea mai mare parte a lingviștilor recunoaște astăzi că această structură se găsește la baza enunțării* și chiar a limbajului interior*

(v. Monolog). Este totuşi necesar să se distingă o astfel de succesiune de replici de prezenţa mai multor voci (enunţiatori*) în cadrul aceleiaşi intervenţii (monologale); este vorba în acest caz de **o** structură polifonică, uneori opusă structurii diafonice în care se vede locutorul* reluând şi reinterpretând în propriul discurs* — cu ajutorul unui „de vreme ce", de exemplu — cuvinte atribuibile interlocutorului său.

J.-M. Adam
(D.S.)

Diateză -» Voce

Dicromatism

Anomalie a perceperii culorilor corespunzând absenţei funcţionării, la nivelul ochiului, a uneia dintre cele trei radiaţii fundamentale (culori primare: roşu, verde sau albastru). Această anomalie rezultă din absenţa uneia dintre cele trei varietăţi de conuri corespunzând celor trei vârfuri de sensibilitate spectrală la cele trei culori fundamentale. **Protanopia** sau **daltonismul** (de la numele lordului Dalton, care a suferit de această afecţiune; termenul nu mai este folosit în limbajul ştiinţific) corespunde nefuncţionării receptorilor la roşu. Este deci un dicromatism verde şi albastru. **Deuteranopia** corespunde nefuncţionării receptorilor la verde. Este un dicromatism roşu şi albastru. **Tritanopia** corespunde nefuncţionării receptorilor la albastru. Este un dicromatism verde şi roşu. Diferitele forme de dicromatism sunt ereditare.

R. Genicot
(D.S.)

Didactică

Grija de a preda bine devine **o** preocupare cu adevărat didactică când se încearcă să se răspundă metodic la următoarele întrebări:

1. Ce să se predea?
2. Cui?
3. De ce?
4. Cum?
5. In vederea căror rezultate?

Aceste întrebări simt numai aparent simple. Mai întâi pentru că se află în interrelaţie: a răspunde la ele înseamnă a descoperi că a preda-a învăţa formează un subsistem în acelaşi timp foarte dependent de condiţiile generale ale sistemului educativ* şi purtător al unei reale autonomii de manevră pentru actorii implicaţi. Uniformităţii programelor şi organizării îi poate fi opusă diversitatea, când nu este imprevizibilitate concretă, a practicilor, de la un profesor la altul.

Dar a răspunde la aceste întrebări înseamnă mai ales a pune în lumină întâlnirea întotdeauna costisitoare a logicilor contradictorii, din care nici una nu poate fi neglijată fără risc. Astfel logica constituirii ansamblului de cunoştinţe nu are aceleaşi criterii de coerenţă ca logica expunerii lor, şi mai puţin ca aceea a învăţării* lor: tabla de materii a unui manual lasă pe gânduri omul de ştiinţă, ca şi elevul. Prima sarcină a unui didactician este să opereze o transpunere susceptibilă de a face compatibile cele trei logici. Unii cred că această transpunere didactică îşi găseşte singurul fundament în coerenţa specifică fiecărei discipline şi contestă temeiul unei didactici generale. Din contră, alţii sunt de părere că un proiect didactic nu este complet decât printr-un inventar mai cuprinzător şi mai fin: nivel intelectual, interese, origine socială a elevilor; competenţe diversificate şi complementare ale profesorilor; aducere la zi a metodelor, tehnicilor şi mijloacelor. Repercusiunile pedagogice, psihologice şi sociale ale oricărei practici de evaluare* ar confirma deja caracterul sistemic al oricărui învăţământ: întrebările comune tuturor disciplinelor sunt adevărate probleme didactice.

D. Hamehne
(D. S.)

Diencefal

Creier intermediar formând o zonă de tranziţie între telencefal* şi mezencefal*. S-a dezvoltat, la nivelul embrionar, odată cu telencefalul, plecând de la două vezicule de prozencefal, constituind astfel unul dintre elementele creierului propriu-zis. Este

situat între cele două emisfere telencefalice. Structura embrionară diencefalică dă naștere pereților celui de-al treilea ventricul, talamusului*, pallidumului, hipotalamusului*, dar și retinei*, celor doi nervi optici, chiasmei optice, ca și posthipofizei, epifizei și celor doi tuberculi mamilari.

R. Decombe și *M. Le Moal*

(D. S.)

Diferență

Diferență exact perceptibilă: diferență fizică minimală dintre doi stimuli situați pe același *continuam** făcând posibilă perceperea unei diferențe. Măsurarea Diferenței Exact Perceptibilă (DEP) intervine în determinarea pragurilor* diferențiale*.

Diferență exact imperceptibilă: diferență maximală pe care o putem introduce în stimul fără a antrena perceperea unei diferențe ; este diferența maximală dincolo de pragul diferențial.' ^ ^ ^

(D. S.)

Diferențial

Prag* diferențial: valoare minimală care trebuie adăugată (prag diferențial superior) sau suprimată (prag diferențial inferior) la un stimul pentru ca o diferență să fie percepută. Pragul diferențial este o valoare limită corespunzătoare, prin convenție, mediei dintre diferențele* exact perceptibile și cele exact imperceptibile. Se măsoară cu ajutorul uneia dintre cele trei metode* clasice ale psihofizicii* (limite*, stimuli constanți*, ajustări*), diferențele calculându-se de la stimulul de comparație* în raport cu un stimul etalon* sau standard*. Pragul diferențial nu corespunde unei valori absolute independente a poziției stimulului etalon pe *continuum**-\x\ fizic considerat. El corespunde unei valori dependente de valoarea acestui stimul, pe care o exprimă, în forma sa cea mai simplă, fracția lui Weber AI/I, unde AI este valoarea de creștere în intensitate cerută și I intensitatea stimulului etalon.

întărire diferențială: în terminologia condiționării operante*, întărire* acordată selectiv unei (unor) valori definite de o dimensiune a comportamentului. Astfel, în programele* de întărire diferențială de debit de răspuns lent, întărirea nu urmează unui răspuns decât dacă aceasta a fost precedată de un interval fără răspuns (sau interval inter-răspunsuri) de o durată minimală determinată.

Psihologie diferențială: domeniu al psihologiei care are ca obiect explicarea diferențelor interindividuale sau intergrupuri. Ea cercetează factorii responsabili de diferențele observate și în moștenirea biologică, bazându-se pe genetică comportamentală*, ca și în mediu, explorând variabilele fizice (nutriție, condiții climatice etc.) și culturale (clase socioeconomice, educație etc.). Psihologia diferențială, mult timp considerată un câmp al psihologiei aplicate însărcinat să explice în scopuri practice excepțiile și variațiile în raport cu legile generale, s-a înscris de puțină vreme printre abordările fundamentale într-o perspectivă care acordă variabilității* inter și intraindividuale o semnificație centrală pentru adaptarea* psihologică.' *M.Richelle*

(D. S.)

Diferențiator semantic

Tehnică concepută de C. E. Osgood pentru studierea semnificației conotative*: individul localizează un concept pe un *continuum* definit de doi termeni bipolari (de ex. bun-rău, puternic-slab). Astfel de *continuum-uri* sunt aproximări ale unor dimensiuni generale (de ex., bun-rău este o aproximare a dimensiunii valorii*). Sub forma sa standard provenită de la Osgood, diferențiatorul semantic prezintă un număr limitat de scale* (adesea nouă) permițând studierea celor trei mari dimensiuni ale conotației: valoarea, puterea și activitatea. Prin extindere, numim uneori diferențiator semantic orice ansamblu de scale de apreciere definite prin termeni bipolari.

ERSOC

(D. S.)

Diferențiere

Proces prin care o conduită*, un organism, o populație trec de la o stare omogenă la

o stare heterogenă în cursul dezvoltării*, evoluţiei* sau învăţării*. In biologie*, termenul se referă mai ales la specializarea progresivă a celulelor în cursul embriogenezei* sau la diversificarea speciilor în timpul filogenezei*.

în psihologie, desemnează, în general, orice complexificare şi rafinare a conduitelor care se manifestă în ontogeneză. In psihologia experimentală, se vorbeşte de diferenţiere în legătură cu rafinarea unui răspuns*, care, de la global şi nediferenţiat, se defineşte progresiv în cursul unei condiţionări* sau al unei învăţări, sau şi în legătură cu achiziţia* răspunsurilor diferite la stimuli* diferiţi.

La H. Wallon, diferenţierea intervine în concepţia trecerii de la un stadiu* la următorul. Noua funcţie dominantă se integrează în cea veche diferenţiind-o şi subordonând-o. P. Marty reia această schemă în modelul său de lanţuri evolutive referitoare la psihosomatică*: fiecare etapă este constituită din ierarhizarea de funcţii* depăşite. După S. Freud, pentru care eul se diferenţiază de sine, iar supraeul de eu, R. Spitz, M. Klein, D. Winnicott şi M. Malher, fiecare în propriul sistem de referinţă, folosesc termenul de diferenţiere (asociat adeseori cu cel de integrare*) pentru marcarea etapei care distinge subiectul sau personalitatea* de mediul* său biologic şi

E. Jalley şi *M. Richelle*
(D.S.)

Diferenţiere socială

Concept relevant pentru câmpul comparaţiei sociale*. Este vorba ca un individ sau un grup care se crede în inferioritate faţă de altele — şi aceasta într-o situaţie în care trebuie să fie puse în valoare aptitudinile* sau competenţele sale — să-şi păstreze identitatea* şi valoarea* afirmându-şi diferenţierea. Diferenţierea socială pune în discuţie criterii ale comparaţiei interindividuale sau intergrup: modificarea pertinenţei criteriilor, promovarea de criterii noi, făcând dificilă comparaţia socială. De altfel, diferenţierea socială ar putea să tină de o nevoie de unicitate (de a se simţi unic) a cărei existenţă i-au afirmat-o unii autori.

ERSQC
(D. S.)

Difracţie

Proces descris de S. Freud la travaliul visului* şi denumit ca atare de R. Kaes. Un gând al conţinutului latent este disimulat, fiind disociat în mai multe elemente vizuale în aparenţă diferite în conţinutul manifest al visului. Este inversul condensării*. Difracţia se distinge de alte două mecanisme de apărare* disociative utilizate în mod deosebit în situaţia de grup: depozitul multiplu, destinat să protejeze obiectul bun divizându-1, şi **fragmentarea** descrisă de O. Springman în 1976, în care participanţii unui grup larg refuză orice temă comună de discuţie, care ar da unitate şi consistenţă grupului, dar care i-ar obliga să înfrunte poziţia depresivă*.

D. Anzieu
(D. S.)

Deviere de la direcţia de propagare în linie dreaptă a unei unde atunci când ea întâlneşte un obstacol. Graţie difracţiei, unda conturează obstacolul. Acest fenomen este bine cunoscut în cazul sunetului şi observabil şi pe undele luminoase. Difracţia produce abateri de la legile opticii geometrice. Există două consecinţe optice ale acestui fenomen: a. imaginea unui punct-sursă nu poate fi un punct-imagine, ci un desen difuz. Această configuraţie depinde de forma şi talia obiectului întâlnit (de ex., o diafragmă) şi de lungimea undei de lumină; b. un sistem de găuri, de dungi paralele echidistante sau de fente, plasat în faţa unei suprafeţe şlefuite, poate produce o lumină spectrală prin difracţie. „ _

R. Genicot
(D. S.)

Difuzie -» Dezintricare

Diglosie

In accepţia sa cea mai generală, acest termen este un sinonim al bilingvismului*. In sociolingvistică, desemnează mai specific o stare de distribuţie funcţională

stabilă între două varietăți ale aceleiași limbi (una considerată „înaltă", cealaltă „joasă") în funcție de situațiile și de tipurile de comunicare*. Noțiunea de diglosie se extinde astăzi la orice diferență funcțională dintre două limbi, chiar neînrudite. Contrar bilingvismului, care nu privește decât aspectele individuale, o situație de diglosie este întotdeauna însoțită de o diferență statutară între două limbi: diglosia ar aparține deci prin esență câmpului sociolingvisticii.

(D. S.)

Digresivă (Gândire —) —• Circumstanțială (Gândire —)

Digresivă (Gândire —) -» Gândire

Dihaptic -» Haptic

Dihoptic
Woodworth a desemnat prin acest termen stimulările heterogene care afectează simultan regiunile corespunzătoare celor două retine (antagonism sau rivalitate* binoculară). (V. Conflict perceptiv.)

R. Genicot
(D.S.)

Dihorinic
Se spune despre stimulările* olfactive* care afectează diferit cele două nări și despre analiza efectelor lor perceptive.

M. Richelle
(D. S.)

Dihotic
Se spune despre prezentarea* simultană a stimulărilor* auditive diferite la cele două urechi. Procedeul experimental de ascultare dihotică a fost pus la punct de D. Broadbent în 1956. Psihologul britanic a avut ideea să prezinte prin căști (auditive)* două serii diferite de trei cifre la urechea stângă și respectiv la cea dreaptă, în ritmul a două cifre pe secundă, perfect sincronizat, în loc să înregistreze trei perechi de cifre, subiectul înregistrează informația* separat pentru fiecare ureche. Rezultatele culese au fost hotărâtoare în formularea teoriei atenției* bazate pe noțiunea de sistem de tratare* a informației cu canal* unic de capacitate limitată și pe noțiunea de filtru*. Procedeul de ascultare dihotică a devenit foarte răspândit în psihologia cognitivă*, nu numai în studierea proceselor atenționale, dar și, după lucrările lui O. Kimura, în cercetările de neuropsihologie* referitoare la lateralizarea* cerebrală. Astfel, informațiile verbale furnizate la urechea dreaptă le domină pe cele care ating urechea stângă, cum lasă să se înțeleagă dominanța* emisferică stângă pentru limbaj.

M. Richelle
(D.S.)

Dihotomie
Repartizare a elementelor unui ansamblu în două clase* pe baza prezenței/absenței unui criteriu dat.
Modalitate de răspuns* la un experiment psihologic, un test*, un chestionar*, care se limitează la două posibilități de răspunsuri (da/nu).
In dezvoltarea* cognitivă*, după descrierile furnizate de Piaget, dihotomiile marchează un progres în raport cu colecțiile* figurale, în care elementele sunt adunate după un raport de analogie și care reprezintă regula stadiului* preoperatoriu*. Deși este capabil să furnizeze o dihotomie, copilul nu poate totuși să furnizeze de la început o a doua dihotomie, după un criteriu diferit, apoi o a treia etc. (dihotomii succesive, de ex. după talie, apoi după culoare, după grosime, apoi după textura elementelor). Dihotomia reprezintă începutul conduitei de clasificare* care ajunge la clasificare multiplicativă*.

M. Richelle
(D.S.)

Dimensiune
Prin analogie cu dimensiunile în spațiu, orice proprietate a unui stimul* pasibil de o cuantificare*: frecvența* și amplitudinea* sunt cele două dimensiuni ale sunetelor pure. Prin extindere, orice proprietate a senzației* care se pretează la cuantificare: înălțimea tonală* și intensitatea* sunt cele două dimensiuni psihologice principale ale senzației auditive. Se folosește și termenul de *continuum**.

Orice trăsătură* psihologică ce poate face obiectul unei cuantificări, sau orice scală* construită la care indivizii pot fi raportați: introversiunea* și extraversiunea* sunt dimensiuni ale personalității*, sau: axa introversiune-extraversiune reprezintă o dimensiune a personalității.

M. Richelle
(D.S.)

Diminuare afectivă
Tulburare a dinamicii afective, ce constă într-o diminuare a expresivității comportamentale și subiective a emoțiilor*. Apropiată de indiferența afectivă, ea include în același timp o pierdere de inițiativă și o diminuare a reactivității.
A fost descrisă în stările depresive: Galien semnala deja în melancolie o îndepărtare față de lucrurile cele mai dragi. K. Schneider o includea în noțiunea sa de depresie* vitală. Semiologia diminuării afective o domină parțial pe cea a lentorii* depresive.

Același simptom a fost descris în schizofrenie*. E. Kraeplin insista asupra faptului că, mai mult decât în sfera intelectuală, în sfera afectivă trebuie să căutăm caracteristica demenței* precoce, a cărei inactivitate apare ca fiind semnul dominant, în această patologie, noțiunea de diminuare afectivă se întâlnește cu cea de indiferență și se alături celor de atimhormie*, deficit și anhedonie*. Aceasta din urmă se distinge totuși prin faptul că nu privește în principiu decât subiectivitatea.
Sensibilitatea aceleiași caracteristici emoționale la agoniștii dopaminergici în depresie, schizofrenie, ca și în boala Parkinson* duce la avansarea ideii că diminuarea afectivă este o țintă transnosografică* a stimulării structurilor dopaminergice și un model al implicării lor în motivație*.

R. Jouvent
(D.S.)

Dinamica grupurilor -> Grup

Dinamometru
Instrument folosit la măsurarea forței* musculare, eventual prevăzut cu un dispozitiv de înregistrare grafică (în acest caz vorbim de dinamograf).

M. Richelle
(D.S.)

Dinorfină -» Opioid endogen

Diplopie —> Anizopie

Dipsic (Comportament —)
Setea este unul dintre factorii, dar nu singurul, care provoacă comportamentul de consumare de băutură. Trebuie să distingem comportamentele dipsice provocate de lipsa de apă, de comportamentul spontan de consumare de băutură: amândouă există la animal și la om. Ca pentru orice comportament, acesta din urmă este organizat de creier de la senzația de sete până la conduitele de selecție și ingestie. Menținerea echilibrelor apă-săruri minerale și a presiunii osmotice este o necesitate homeostatică*. Apa din organism (70% din masa corporală) este distribuită între un compartiment celular (55 până la 60% din apa totală) și un compartiment extracelular. Pierderea progresivă de apă de către diversele organe (plămâni, traiect urinar și intestinal, piele) atinge cele două compartimente și, dacă ea nu este compensată, provoacă setea. Totuși, în funcție de stările fiziopatologice, deficitul poate fi selectiv de la un compartiment la altul. Pierderea intracelulară și schimbările osmotice care rezultă de aici sunt detectate de celule specializate, și ele deshidratate: osmoreceptorii localizați în hipotalamusul* anterior (regiune preoptică). Pierderea extracelulară sau hipovolemie (hemoragie, mari deshidratări), în funcție de importanța compartimentului vascular, declanșează semnale pe de-o parte plecând de la mecanoreceptorii situați în arterele pulmonare și vena cavă, a cărei stimulare este transferată creierului prin nervul vag, sau, pe de altă parte, plecând de la aparate numite juxtaglomerulare ale rinichilor care se eliberează în circulația unui hormon*, angiotensină II, ai cărei receptori sunt situați în organele subfornicale circumventriculare (în afara barierei hematoencefalice).

Setea numită spontană este adesea anticipatorie, ea depinde de natura meselor (importanța proteinelor), de ritmurile circadiene* și de odihnă. Oprirea setei (sațietatea de băutură) depinde de numeroși stimuli retroactivi rezultați din orofaringe și unele regiuni cerebrale precum septumul. Structurile nervoase care controlează și organizează comportamentul dipsic nu sunt suficient cunoscute, cel puțin regiunile extrahipotalamice. Ablațiunea hipotalamusului și regiunilor subtalamice perturbă grav comportamentul dipsic. La nou-născut, mecanismele nervoase ale setei apar mult înaintea exprimării comportamentului dipsic.

M. Le Moal
(D.S.)

Dipsomanie
Formă paroxistică de alcoolism*, cu debut brutal, perceput ca o nevoie irepresibilă și continuă până la abrutizare după câteva zile. Ea antrenează tulburări de comportament și prezintă riscul de acte delictuoase și de sinucidere.
Este adesea urmată de o perioadă depresivă și întotdeauna de abstinență absolută până la accesul următor. Tratamentul acesteia este deosebit de dificil. „ „

B. Brusset
(D. S.)

Directiv -> Convorbire

Disc
Tehnica discului rotativ a fost foarte diversificat folosită în laboratoarele de percepție* vizuală. Ea permite între altele, prin fenomenul de fuziune*, să se obțină, făcând să varieze proporția sectoarelor negre și albe, plaje de luminozitate* variabilă („griuri" mai mult sau mai puțin închise) sau, făcând să varieze sectoarele colorate și albe, plaje mai mult sau mai puțin saturate.
Disc stroboscopic: dispozitiv permițând producerea unui efect de mișcare aparentă* numită stroboscopie*. Un disc negru cu excepția unui sector îngust alb este pus în rotație sub o iluminare intermitentă*, în loc de a percepe, ca într-o situație banală de fuziune, un disc gri închis, observatorul percepe o mișcare rotativă a sectorului alb, afectat de o viteză care variază în funcție de raportul vitezei de rotație cu frecvența* intermitenței luminoase.

M. Richelle
(D. S.)

Discalculie
Utilizat ca sinonim al acalculiei*, adică al unei tulburări dobândite a operațiilor de calcul. Utilizat și la copil pentru dificultățile de învățare a operațiilor aritmetice.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Dischinezie
Literal, mișcări* anormale, calificate și, acum mai rar, mișcări involuntare. Varietatea semiologică a mișcărilor anormale este mare: tremurăturile sunt caracterizate prin ritmul lor în jurul unei poziții de echilibru; mișcările **coreice** sunt rapide, variabile, imprevizibile și complexe — le putem apropia **mișcările balice** bruște și de mare amplitudine —, **mișcările atetozice** sunt mai lente, de tip târâre; **miocloniile** sunt contracții musculare bruște și scurte care pot antrena deplasări segmentare; distoniile* sunt contracții musculare prelungite aflate la originea mișcărilor de răsucire repetitive sau a posturilor anormale. Toate mișcările anormale precedente aparțin „genului" dischinezii. Se tinde totuși să se rezerve denumirea de dischinezii mișcărilor anormale apropiate de mișcările coreice (se spune uneori coreiforme) localizate în zona gurii, de unde numele de diskinezii bucolinguofaciale. Aceste dischinezii survin adesea în timpul sau mai ales după un tratament neuroleptic, de unde și termenul de dischinezii tardive.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Discontinuitate —• Continuitate

Discordanță
în 1912, P. Chaslin a descris grupul demențelor discordante, care adună diferite tablouri psihopatologice considerate până

atunci independente, pe care el le organizează în jurul unei caracteristici clinice comune: discordanța. Această discordanță trimite la o incoerență observabilă în diferitele câmpuri de expresie clinică:

1. în discurs: există un deficit în structura logică a discursului care nu se supune nici unei axe tematice precise; propozițiile se înlănțuie, nesupunându-se legii contradicțiilor, antrenând o ambivalență* a cuvintelor; enunțurile produse nu au nici o deschidere pragmatică, conducând la exprimarea unor abstracții vide sau urmează un raționament pseudologic impenetrabil. Componentele elementare ale limbajului par și ele alterate: folosirea cuvintelor noi (neologisme), o alegere lexicală inadecvată (paralogisme), o folosire nepotrivită a regulilor sintactice (agramatism);

2. în câmpul emoțional: afectul* nu se mai găsește în raport cu comportamentul* produs sau cu gândirea* emisă. Coexistența și expresia simultană a două sentimente* contrare (ambivalență afectivă) face comportamentul discordantului să fie straniu și imprevizibil. Indiferența afectivă contrastează cu survenirea conduitelor afective explozive și paradoxale (impulsuri nemotivate, acte auto sau heteroagresive de neînțeles);

3. în câmpul psihomotor: dizarmonia mișcărilor dă discordantului o impresie de neîndemânare, indecizie. Mișcările pot fi parazitate de exprimări motorii involuntare care deformează, supraîncarcă sau înlocuiesc exprimarea normală. în cel mai înalt grad, în catatonie* are loc o pierdere totală a inițiativei motorii.

Termenul de discordanță mai este încă utilizat astăzi mai ales pentru calificarea regrupării simptomatice descrise de P. Chaslin în desemnarea grupului de boli pe care el a căutat să le adune sub termenul de demențe discordante și în care includea: hebefrenia, demența paranoidă (caracterizată printr-un delir incoerent produs „la rece") și demența discordantă verbală (definită printr-o producție de limbaj în totalitate incoerentă).

M.-C. Hardy-Bayle

Discriminare

Proces prin care un subiect efectuează o distincție între stimuli* sau obiecte; realizare a acestui proces. Procedură experimentală pusă în acțiune pentru ca acest proces să se manifeste: încercare de discriminare. Instalarea unei discriminări presupune controlul răspunsurilor discriminative* prin stimuli discriminativi. Trambulina* lui K. Lashley este unul dintre numeroasele dispozitive clasice pentru studierea discriminării vizuale. Principiul general pentru stabilirea unei discriminări constă în întărirea răspunsurilor la un stimul numit pozitiv și în neîntărirea la un stimul negativ. Răspunsurile produse mai întâi prin generalizare* la stimulul negativ sunt supuse stingerii*.

Discriminarea se sprijină întâi de toate, evident, pe capacitățile discriminative ale subiectului în modalitatea sau modalitățile* senzoriale în discuție. Ea trimite prin aceasta la psihofizica* pragurilor diferențiale*. Dar pune în joc, în plus, asocierea stimulilor cu consecințele pozitive sau negative, asociere care ține de învățare* și de mecanismele cognitive* (v. învățare fără eroare).

In psihologia socială, termenul desemnează atitudinile și conduitele deosebite pe care un individ sau un grup le manifestă față de un alt individ sau grup, cel mai adesea pe baza caracterelor atribuite de prejudecată* decât reperate obiectiv.

M. Richelle
(D. S.)

Discriminativ

Referitor la o discriminare*. Care implică o discriminare: învățare* discriminativă. Care atestă o discriminare: răspuns* sau reacție* discriminativă. Care controlează o discriminare: stimul* discriminativ.

In cadrul condiționării* pavloviene*, un Stimul Discriminativ (SD) pozitiv este un Stimul Condiționat* (SC) asociat Stimulului Necondiționat* (SN); un SD negativ este un SC care nu este asociat unui SN și în consecință sfârșește prin a nu mai provoca răspunsuri condiționate.

în terminologia condiționării operante*, stimulul discriminativ nu declanșează, strict vorbind, răspunsurile; el nu este decât un eveniment în prezența căruia răspunsurile vor fi întărite sau un program anume de întărire* va intra în vigoare. Multe din programele imaginate și explorate de către experimentatori nu prezintă nici un stimul discriminativ, ceea ce subliniază în același timp prioritatea relației dintre răspuns și întărire și atestă că o condiționare operantă nu se întoarce în schema stimul-răspuns, în ciuda unei neînțelegeri persistente.

M. Richelle
(D. S.)

Discurs
Spre deosebire de textul* abstract*, discursul este concret, produs într-o situație dată și într-o rețea complexă de determinări sociale, ideologice, psihologice. El trebuie deci abordat nu numai dintr-un punct de vedere lingvistic, dar și sub aspect istoric, sociologic, psihologic, psihanalitic sau hermeneutic. Spre deosebire de tipurile de texte sau secvențe* textuale (v. Narațiune, Descriere, Argumentare) discursul trebuie văzut în legătură cu instituțiile în care apare. Vom vorbi astfel de discursuri religioase, juridice, jurnalistice, publicitare, literare, politice, științifice, didactice etc. Acestor mari categorii vin să li se adauge și genurile discursului: parabolă, homelie, hagiografie, rugăciune, cântice etc. pentru discursul religios; editorial, fapt divers, reportaj, interviu etc. pentru discursul jurnalistic; articol de lege, pledoarie etc. pentru cel juridic; poezie, teatru, roman, nuvelă, eseu, cu subgenurile lor (sonet, baladă, dar și comedie, tragedie etc), pentru discursul literar.
O clasificare a genurilor și subgenurilor discursului este dificil de realizat din cauza variațiilor istorice la care acestea au fost (și sunt încă) supuse. Deși mult mai schimbătoare și mai suple decât categoriile gramaticale* ale limbii, aceste genuri nu au din această cauză, pentru subiectul vorbitor, o valoare normativă mai mică.

J.-M. Adam
(D. S.)

Discuție de grup
Proces social în care un grup de subiecți este însărcinat să discute o problemă și să ia o decizie sau să ajungă la o soluție. Aceste situații sociale sunt folosite (mai ales în cazul grupurilor fără *leader** desemnat) sub numele de test de grup pentru evaluarea competențelor sociale ale indivizilor. Discuțiile de grup reprezintă și un mijloc de stimulare a creativității* individuale și de facilitare a schimbării de atitudine a indivizilor, ca și a adeziunii lor la deciziile luate în comun.

C. Levy-Leboyer
(D.S.)

Dislexie
Dificultate specifică achiziției lecturii*, dislexia se manifestă prin frecvența și persistența ezitărilor, incomprehensiunilor, erorilor, inversiunilor de silabe, confuziilor de litere, mutilărilor de cuvinte, greșelilor de limbaj scris, care vor persista adesea până la învățarea ortografiei, toate acestea în ciuda unui nivel intelectual normal. Aceste anomalii în achiziționarea automatismelor lexicale și grafice rămân într-un anumit sens necunoscute. Deși dezordinile afective sunt reținute de mult timp de numeroși autori (o mai mare frecvență a dezordinilor afective, cel mai adesea de tip nevrotic, fiind constatate la dislexici în raport cu populațiile-martori sau de control), unii consideră că, chiar dacă ele există, aceste dezordini afective sunt secundare unei dezordini de tip constituțional în favoarea căreia putem reține caracterul familial al cazurilor de dislexie, frecvența mai mare (oricare ar fi studiile) la băieți și în fine unele elemente neurofiziologice. Totuși rămâne de știut dacă este vorba de transmiterea ereditară a unei incapacități particulare de percepere a lecturii sau dacă corespunde unor tulburări familiale mai generale privind limbajul sau organizarea cognitivă. In fața acestor puncte de vedere diferite, un mare număr de clinicieni actuali încearcă să rezolve această problemă fie scindând dislexia în două grupe de patogenii diferite, fie considerând dislexia

o dezordine plurifactorială. In practică, asocierea unei reeducări ortofonice* și a unei psihoterapii este metoda terapeutică preconizată numai dacă nu există vreo tulburare afectivă care trebuie cercetată cu grijă.

A. Braconnier
(D.S.)

Dismorfofobie -» Somatoformă

Disocialitate
Tulburări de socializare. Disocialitatea unui individ rezultă din slăbirea procesului de socializare* prin lipsă de anaclisis* social, absență de referenți de identitate, insuficiență de articulare complementară a rolului social. Ea poate găsi un refugiu temporar în grupurile de marginalizați. Se atenuează și dispare odată cu schimbarea mediului de viață și cu sprijinul activ al unei încadrări psihosociale și educative. Dysocialitatea privește realizarea unui proces de desocializare* sociopatică marcat de conduite de ruptură și transgresiune care au un caracter vindicativ, distructiv și agresiv, a cărui tonalitate este net antisocială, iar registrul de expresie mai mult individual decât de grup. . < ,

J. Selosse
(D.S.)

Disociere
Termenul de disociere a fost creat de E. Bleuler pentru desemnarea fenomenului morbid în acțiune, în ansamblul grupului schizofreniilor*. Cu acest titlu, prezența sa în plan clinic era indispensabilă diagnosticării schizofreniei, a cărei explicație patogenică o reprezenta.
Termenul de disociere desemnează ruptura unității psihice, aceasta veghind, pentru subiectul* normal, la integrarea armonioasă a diferitelor câmpuri constitutive ale personalității*: afect*, gândire*, comportament*. La schizofren, această integrare nu mai există nici între diferitele câmpuri (afectul nu mai corespunde gândirii emise, gândirea nu mai corespunde comportamentului realizat), nici chiar în interiorul fiecăruia dintre aceste câmpuri, armonia afectivă este ruptă și afectele absente sau imprevizibile, comportamentul motor este dizarmonic, iar gândirea se dislocă, nemaiurmând legile planificării care i-ar asigura coerența și unitatea.
Ca proces intern, el rămâne neobservat. Observatorul va putea să tragă o concluzie asupra existenței sale din comportamentul observabil al bolnavului. Acestui nivel de descriere clinică îi corespunde discordanța Acești doi termeni, echivalenți, califică un același fenomen morbid, disocierea dintr-un punct de vedere patogenic, discordanța din punct de vedere al observației.
De câțiva ani, se asistă la tentative de fragmentare a schizofreniei. Din această cauză specificitatea disocierii, pe care se sprijineau limitele descriptive ale acestei boli, a fost repusă în discuție. Sprijinindu-se pe tulburările de limbaj și de gândire, considerate a exprima direct tulburarea disociativă, autorii au conchis în legătură cu nonspecificitatea acestui fenomen care, după ei, se întâlnește în multe alte stări psihopatologice, mai ales în stări maniacale.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)

Disonanță cognitivă
Concept folosit de L. Festinger în 1957, pentru desemnarea stării de tensiune create de contradicția dintre diferite cogniții, adică diferite cunoștințe, opinii* sau credințe* referitoare la mediul social, la mediul fizic sau la propriile sentimente* și conduite*.
Ipotezele fundamentale ale teoriei sunt:
1. există o nevoie de consonanță care dă naștere unor presiuni ce tind să reducă sau să evite creșterea disonanței;
2. pentru rezolvarea tensiunii, individul poate modifica anumite cogniții adăugându-le altele noi sau poate să-și moduleze comportamentul.
Această teorie, al cărei fundament motivațional a fost puternic criticat, a stimulat numeroase cercetări în legătură cu fenomene la fel de variate ca și schimbările

de atitudine*, formarea impresiilor sau relațiilor interpersonale.

F. Askevis-Leherpeux
(D. S.)

Disortografie

Perturbări ale ortografiei, oricare le-ar fi originea. Ar trebui să fie rezervată dificultăților de învățare a ortografiei, observate la copil și frecvent asociate dislexiei* de evoluție. Utilizată însă și pentru tulburări dobândite de ortografie, fie că e vorba de agrafie*, amnezie* semantică sau de un sindrom demențial.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Dispareunie -> Frigiditate

Disparitate retiniana

Proiecție în puncte diferite ale retinei a unui stimul* vizual. In vederea binoculară, același obiect nu se proiectează în puncte corespondente ale retinei unui ochi și a celuilalt. Un caz particular îl reprezintă disparitatea de fixare datorată unei sub- sau supraconvergențe a ochiului. Acest fenomen se situează între fuziune* binoculară și diplopie*.

^ *R. Gemcot*
(D. S.)

Disperare învățată

Unul dintre modelele* animale ale depresiei* imaginat de R. Porsolt în 1977 pentru studierea efectelor antidepresoarelor. Dacă șoarecii și șobolanii sunt obligați să înoate într-un spațiu închis, ei adoptă, după un anumit timp de tentative de sustragere*, o stare de imobilitate. La încercările următoare, imobilitatea intervine din ce în ce mai rapid. Această stare a fost numită de autor *behavioural despair* (disperare învățată). Ipoteza este că animalele „își pierd speranța" de a mai scăpa și abandonează orice tentativă în acest sens. Acest test a fost apropiat de testul de „resemnare învățată*" *{learned helplessness)* al lui M. Seligman.

Cea mai mare parte a antidepresoarelor, electroșocurile, deprivarea de somn* cu mișcări oculare rapide întârzie survenirea imobilității, într-o manieră semnificativ corelată cu eficacitatea lor clinică.

Specificitatea acestui test a fost totuși criticată. Astfel, unele antidepresoare acționează asupra șoarecilor, dar nu și asupra șobolanului. De altfel, numeroase substanțe nonantidepresive, cum ar fi stimulentele, convulsivantele, substanțele anticolinergice, opiaceele, au un efect similar asupra imobilității.

O. Fontaine
(D. S.)

Dispersie

Noțiunea intuitivă de dispersie, pentru un protocol* sau o distribuție* numerică, este familiară: după cum observațiile apar foarte îndepărtate sau, din contră, foarte apropiate unele de altele, le declarăm .foarte dispersate" sau „puțin dispersate". Noțiunea intuitivă de dispersie este formalizată în termenii de indice de dispersie. Cu cât valoarea indicelui este mai ridicată, cu atât protocolul (sau distribuția) este declarat dispersat Această formalizare se poate face în diverse feluri, dar orice indice de dispersie va satisface proprietatea de pozitivitate: un indice de dispersie este un număr pozitiv, nul dacă și numai dacă observațiile au toate aceeași valoare (protocol constant sau distribuție exactă).

Caracteristicile de dispersie cele mai răspândite sunt abaterea intercuartilă și abaterea-tip. Abaterea intercuartilă este distanța între primul și al treilea cuartil*. Varianta* este media pătratelor abaterilor de la medie*, iar abaterea-tip este rădăcina pătrată a variantei.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(D. S.)

Displastic -> Constituție

Display -* Paradă

Dispozitiv înnăscut de achiziție -> *Language Acquisition Device*

Dispoziție perversă polimorfă -> Pervers

Dispraxie —> Apraxie

Distanță

H. Hediger a atras atenția asupra faptului că un animal menține întotdeauna față de un dușman sau un prădător potențial o distanță la limita căreia el se îndepărtează sau fuge. Această distanțare variază după specii și în funcție de experiența pe care subiectul o are în legătură cu teama sa; ea poate fi foarte redusă în rezervații, unde animalele nu sunt vânate, și ajunge la zero în grădinile zoologice.

Distanța interindividuală este o noțiune care se aplică relațiilor intraspecifice; la vertebrate, mai ales la cea mai mare parte a păsărilor și la numeroase mamifere, un individ menține în jurul lui o zonă de securitate în afara căreia apropierea unui congener provoacă o reacție de amenințare defensivă sau de evitare*. Această distanță interindividuală variază în funcție de sex și anotimp: în perioada de reproducere, intoleranța intraspecifică crește și agresivitatea teritorială a momentului îi fixează limitele. In timpul copulației, fiecare mascul sau femelă trebuie să-și elimine prin parade* fie agresivitatea, fie teama. Mișcări postcopulatorii derulează apoi tensiunea născută din scurta apropiere în afara distanței interindividuale. Numeroase nevertebrate, unii pești și anumite mamifere (rozătoare, porcine) nu prezintă acest comportament de distanță și își înmulțesc, din contră, contactele corporale (animale de contact sau animale de distanță),

în psihologia umană, se vorbește curent de distanța interpersonală pentru desemnarea fenomenelor analoage, dar amplu modulate de cultură. Se poate, odată cu Hali, distinge distanța intimă, distanța personală (indivizii rămân la distanța de un braț unii de ceilalți), distanța socială (autorizând interacțiunea vocală normală) și distanța publică.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Distanță socială

Invers proporțională cu gradul de intimitate acceptat să fie împărtășit cu alți indivizi, distanța socială se măsoară prin distanța pe care dorim să o punem între sine și altul.

E. S. Bogardus a propus primul un instrument construit după un model cvasiierarhic* și permițând evaluarea distanței interetnice pe baza elementelor acceptate într-o listă ordonată de enunțuri mergând de la „a interzice altuia să intre în țara sa" până la „a-l accepta ca membru al familiei sale".

F. Askevis-Leherpeux
(D. S.)

Distimie

Tulburare a stării de spirit*, de evoluție cronică, marcată de predominarea sentimentelor depresive (tristețe, anhedonie, pierderea interesului, sentimente de inadecvare). Efectul acestor tulburări asupra funcționării sociale le deosebește de fluctuațiile normale ale stării de spirit. Totuși, intensitatea lor este insuficientă pentru a se stabili diagnosticul de stare depresivă. Survenirea frecventă a acestei tulburări la adultul tânăr și permanența ei au determinat calificarea de personalitate* sau nevroză depresivă. Poate succeda și unei stări depresive, punând problema cronicizării acestei stări.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)

Distonie

Mișcări* lente și involuntare ce conduc la poziții anormale tranzitorii sau durabile, asociate unor răsuciri și mișcări rapide regulate sau nu. Etiologiile sunt numeroase: unele forme sunt de origine genetică, altele rezultă din sindroamele neuropsihiatrice mai largi sau din bolile degenerative.

M. Le Moal
(D. S.)

Distorsiune

Aberație a unui sistem optic care deformează un obiect. Dimensiunile imaginii unui obiect nu sunt conformații cele ale obiectului propriu-zis. Această deformare aparentă se datorează fie unui defect optic (anizeiconie), fie caracteristicilor sistemului (precum lentila cilindrică), sau și

acțiunii unui factor de câmp (anumite iluzii*, efecte consecutive*). „ „

R. Genicot

(D.S.)

Distractor

într-o sarcină de. mobilizare a atenției* subiectului, orice stimul* străin de stimulul-țintă* și susceptibil să altereze performanța*. Recurgerea la distractori reprezintă în psihologia cognitivă* un mijloc indirect de inferare în legătură cu independența (relativă) a celor două procese* de prelucrare a informației* care se derulează paralel. Efectul mai mult sau mai puțin perturbator al distractorilor este în funcție de numeroși factori, mai ales de nivelul de automatizare* a sarcinii în curs și de gradul de similaritate între stimulul distractor și țintă.

M. Richelle

(D.S.)

Distribuită

Se spune despre o învățare* repartizată în timp, spre deosebire de învățarea comasată*. Fie că este vorba de învățarea motorie sau de memorare la om, de învățare la animal, învățările distribuite sunt (de altfel una peste alta egale) mai solide decât învățările comasate, ținând seama totuși ca intervalele între fazele succesive ale învățării să nu fie exagerat de lungi, caz în care apar efectele de uitare.

Atenție distribuită: v. Atenție.

(V. Funcție distribuită.) ,„ „. , „

M. Richelle

(D. S.)

Distribuită (Funcție —) -» Funcție distribuită

Distribuție

Tablou care face să corespundă fiecărei valori a unei variabile fie numărul de observații culese (distribuție de efective), fie proporția de observații culese (distribuție de frecvențe).

O distribuție numerică are caracteristici de centralitate*, de dispersie* și de formă. Printre distribuțiile numerice se disting distribuțiile discrete (ale căror valori sunt separate de intervale) și distribuțiile continue. Dintre distribuțiile discrete clasice vom menționa distribuția binomială, distribuția hipergeometrică, distribuția lui Poisson. Printre distribuțiile continue clasice, se enumera **distribuția normală,** distribuția chi-pătrat*.

P. Bonnet și *H. Rouanet*

(D.S.)

Distribuție normală -* Normală (Distribuție —)

Distribuționalism

Teorie a limbajului* și metodă de descriere a limbilor care a apărut în Statele Unite, sub influența lui L. Bloomfield, în 1933, într-un context marcat de necesitatea studierii numeroaselor limbi amerindiene și pornind de la orientările psihologiei behavioriste*, care implică studierea comportamentelor* umane (deci a evenimentelor de limbă) fără recurgerea la introspecție* și limitând apelul la semnificație*. Este vorba de reperarea, cu ajutorul substituirilor, a distribuției unei unități lingvistice*, adică a ansamblului de medii înconjurătoare în care este întâlnită în corpus*, a reuniunii de enunțuri produse de locutorii limbii și ale căror reprezentativitate și omogenitate trebuie asigurate. Analiza distribuțională oferă perspectiva asupra diferitelor niveluri ale limbii (foneme*, morfeme*, sintagme*), iar analiza în constituienți imediați* permite degajarea ierarhiei acestor unități și obținerea claselor distribuționale (v. Categorie gramaticală). Extinsă la enunțuri lungi, analiza distribuțională a permis dezvoltarea analizei discursului*.

J.-L. Chiss

(D.S.)

Divergentă (Gândire —) -* Gândire

Diviziune a muncii

După teoria marxistă, conceptul de diviziune a muncii explică separarea rolurilor economice în muncă industrială și comercială, și muncă agricolă, ca și în muncă materială și intelectuală. Dezvoltarea

societăţilor industriale a instaurat o separare a funcţiilor de studiere şi concepţie şi a celor de execuţie adesea foarte fracţionate, ilustrate de taylorism. Astăzi, repartizarea posturilor-maşini este aceea care permite cooperarea dintre diferite posturi (munca în echipe integrate, flexibilitatea şi polivalenţa oamenilor, adaptarea rapidă la maşini), şi reprezintă forma fundamentală a diviziunii muncii.

P. Liavan
CD-S.)

Dizarmonic
Termen care, luat în sens general, exprimă decalajul tranzitoriu dintre diferitele sectoare aflate în joc în dezvoltarea* copilului. Mai precis :

1. adjectiv folosit pentru explicarea, în debilităţile* şi deficienţele* mentale, a variaţiei posibile în cadrul tulburărilor intricate care reprezintă insuficienţa intelectuală, tulburările de personalitate şi tulburările instrumentale. Această dizarmonie se poate concepe dintr-o perspectivă statică: debilitatea dizarmonică, sau dintr-una dinamică: deficienţa dizarmonică în care locul fiecăruia dintre aceste elemente se poate modifica în funcţie de evoluţie. Dizarmonia evolutivă subliniază, alături de tendinţa puternică la gândirea simbolică, importanţa dificultăţilor din viaţa afectivă şi relaţională;

2. termen utilizat în legătură cu anumite tulburări de adolescenţă, pentru caracterizarea insuficienţelor grave ale procesului de simbolizare (dispraxie, disgnozie, discronie) la adolescenţi nedebili, dar psihopaţi. Referinţa psihopatologică este fie aceea a sechelelor de carenţă* afectivă precoce, fie cea a unui proces depresiv contemporan cu tulburările.

A. Braconnier
(D.S.)

Dizarmonie cognitivă
Tulburări de inteligenţă* reprezentând un sindrom cognitiv grav, descoperit şi conceptualizat de B. Gibello (1984) dintr-o perspectivă care integrează psihanaliza şi psihologia piagetiană a structurilor operatorii*. Acest sindrom prezintă:

1. un amestec, în proporţii variabile, de tulburări discronice, dispraxice şi disgnozice;
2. grave anomalii ale structurilor operatorii, marcate în principal de un număr ridicat de decalaje* orizontale şi chiar verticale la *Scala de gândire logică a lui Longeot;*
3. în consecinţă, tulburări importante ale învăţării (nivelul şcolar nu-1 depăşeşte deloc pe cel al CM1);
4. (mai ales în forma psihopatică, descoperită prima) o atitudine de refuz* al dificultăţii de a înţelege, cu tendinţa de a trăi eşecurile de tip persecutiv, ceea ce antrenează adesea o respingere efectivă din partea anturajului. Sindromul de dizarmonie cognitivă patologică se regăseşte şi în psihozele infantile*, şi în diverse forme de dizarmonie de evoluţie, ca şi în urmările traumatismelor craniene*. împreună cu sindromul mai recent descoperit, de întârziere în organizarea raţionamentului*, el reprezintă grupul tulburărilor de inteligenţă prin anomalie a conţinutului gândirii, în care B. Gibello distinge atât tulburări de nivel intelectual (debilităţi sau bonificaţii), cât şi tulburări intelectuale funcţionale în care întreg conţinutul gândirii este prezent şi intact, dar nu utilizat sau prost utilizat de către subiect din cauza conflictelor* nevrotice.

, w ”
J.-M. Petot
(D. S.)

• GIBELLO B. (1984), *L'Enfant ă l'intelligence troublee,* Le Centurion, Paris.

Doamna de Fay -» Desen (Test al —)

Docimologie
Termen introdus de H. Pieron pentru a desemna ştiinţa al cărei obiect este studiul sistematic al examenelor*, mai ales al sistemelor de notare*, şi al comportamentului examinatorilor şi examinaţilor. In examenele scrise tradiţionale şi mai cu seamă în examenele orale, divergenţa notelor* între corectori, cunoscuţi ca fiind la fel de competenţi, şi lipsa de fidelitate* a notelor aceluiaşi corector sunt considerabile.

Principalii factori care afectează notarea sunt oboseala evaluatorilor, stereotipia (cunoașterea rezultatelor anterioare ale elevului influențează examinatorul), efectul de halo* (influența exercitată de aparența fizică, de ușurința verbală a elevului, de reputația familială), efectul de ordine a corectărilor (după o lucrare strălucitoare, una medie este subestimată), efectul de contrast. Lipsa de validitate a conținutului este și ea frecventă: un număr insuficient de întrebări nu permite o explorare generală a materiei și, în plus, paleta comportamentală nu este acoperită (de ex. prea multe întrebări de memorie sau de aplicații stereotipe și prea puține întrebări care să pună în joc procese cognitive superioare: analiză, sinteză, evaluare),

în general, profesorii își clasifică corect elevii, dar ei tind inconștient să exagereze diferențele dintre aceștia, mai ales pentru a obține *grosso modo* de la an la an aceeași distribuție a notelor de reușită și de eșec (legea lui Posthumus). Fie că este vorba de examinare internă sau externă, cea mai bună soluție rămâne recurgerea, cel puțin parțială, la teste obiective, alcătuite după toate regulile artei și, pe cât posibil, corectate automatizat. Tehnicile de armonizare a notărilor între examinatori sau între școli ating astăzi un grad ridicat de precizie. Armonizarea se face fie plecându-se de la compararea directă a notelor atribuite de diverși membri ai unui juriu, fie prin referirea la aceeași încercare standardizată de validitate, dovedită a fi suportată de ansamblul populației interesate.

G. De Landsheere

(D. S.)

Doi

Unitate de intensitate* a senzației* cutanate dureroase, care intervine în alcătuirea unei scale* de senzație a sensibilității termice.

M. Kicneue

(D. S.)

Mai desemnează, în limbaj juridic, orice manevră frauduloasă utilizată pentru a înșela una dintre părți în stabilirea unui contract; un doi din viciu de consimțământ anulează acest contract. In general, doi înseamnă: înșelătorie, păcăleală. Conduitele dolozive sunt amprente de malignitate.

J. Selosse

(D.S.)

Doliu —> Travaliu al doliului

Dominanță

Dominanța se referă la un mod de comportare interpersonală care permite obținerea obiectelor dorite (simbolice sau nu) și punerea pe poziții de forță în competiții*. In psihologia socială, când nu este asimilată cu o trăsătură apropiată de ascendență*, dominanța se referă la apartenența la grupuri dominante în raporturile de dominare intergrupuri (raporturi profesionale sau de clasă, raporturi intersexe). Dominarea se bazează în acest caz pe structuri formale, pe bariere intercategoriale și pe norme impuse de grupuri dominante.

ERSOC

în etologie*, dominanța se referă la situația privilegiată pe care și-o arogă în raport cu indivizii dominați (v. Supunere) un animal de rang ridicat într-o ierarhie* socială. Intr-o ierarhie lineară, animalul A de nivelul cel mai ridicat îi domină pe toți ceilalți, în timp ce individul inferior W nu domină pe nici unul. In ierarhia triunghiulară, A îl domină pe B care îl domină pe G care îl poate domina pe A. Dominanța se instalează prin scurte interacțiuni interindividuale de amenințare-evitare*, neprejudiciabile pentru dominat căci sunt înalt ritualizate*. Dominanța conferă avantaje : primatul accesului la hrană și la vizuină pentru odihnă; prioritate, vezi monopol, a accesului la femelele fecunde. Ea comportă responsabilități: conduita grupului, apărare contra prădătorilor*. De aceea noțiunii de dominanță am prefera să-i asociem astăzi pe aceea de funcție, decât pe cea de superioritate. Poziția dominantă trebuie să fie apărată de atitudini simbolice față de membrii grupului în sânul căruia evoluția și schimbările de statut

se operează în general cu blândețe. Tensiunea este mai puternică în caz de contestare sau evicțiune, după boală sau rănire, a dominantului sau de înlocuire după moartea sa. Relațiile de dominanță sunt complexe în măsura în care, în societățile de maimuțe de exemplu, legăturile filiale și de rudenie se mențin și în care statutul tânărului este influențat de poziția ierarhică a mamei sale și de interesul pe care dominantul îl are pentru aceasta. Se formează clanuri prin rudenie și coaliții. Poziția fiecăruia depinde astfel de nașterea, de forța, de personalitatea sa și de istoria personală în cursul socializării sale. Aceste aspecte ale raporturilor de dominanță se extind la specia umană, la care ele se armonizează totuși cu toate strategiile elaborate în cadrul diverselor culturi și care folosesc adesea instrumente exterioare persoanei, ca banul, sau construcții simbolice, cum ar fi ideologiile politice și religioase.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Dominare

Orice relație interindividuală disimetrică, stabilită pe resurse inegale ale partenerilor sau care se exercită în cursul presiunilor, obligațiilor și sancțiunilor ce obligă la supunere, caracterizează un raport de dominare. Dominarea poate fi legitimată și raportată la un statut de autoritate, de competență sau de prestigiu. Ea poate antrena efecte diferite după caracterul său public sau privat și după modalitățile coercitive pe care le utilizează. Legată de un statut de autoritate instituționalizată, ea poate conduce la o supunere nemăsurată. In raporturile interpersonale, dominarea poate fi căutată în masochism sau suportată în ură*, violență și agresiune* într-un tip de raport satisfăcut prin înfrângerea altuia.

/. Selosse
(D.S.)

Dopamină

Neurotransmițător* care aparține familiei chimice a monoaminelor și în special a catecolaminelor ce regrupează mai ales noradrenalina* și adrenalina*. Neuronii* cu dopamină sunt prezenți în sistemul nervos* periferic (peretele vaselor, ganglioni, glomus carotidian) și în sistemul nervos central. în creier s-au numărat 17 nuclei catecolaminergici diferiți pentru dopamină. Acești nuclei sunt de obicei regrupați în neuroni cu axoni lungi ca cei ai sistemului mezostriat și ai celui mezocorticolimbic, neuroni cu axoni medii ca cei ai sistemului tuberohipofizar, și neuroni cu axoni scurți ca acei ai sistemului retinian. Rolul funcțional al acestor nuclei este diferit. Sistemul tuberohipofizar inhibă eliberarea de prolactină pentru hipofiza* anterioară. Sistemul mezostriat reglează reflexele posturale* și coordonarea motorie* ; degenerescenta sa se află la originea principalelor simptome ale bolii Parkinson*. Sistemul mezocorticolimbic este implicat în numeroase procese cognitive* și de întărire*. Ca orice neurotransmițător, rolul său funcțional depinde de regiunea cerebrală pe care o modulează și cea mai mare parte a regiunilor cerebrale (corticale și subcorticale) sunt modulate de dopamină. Neuronul cu dopamină este activat de substanțe toxicomanogene precum amfetamina, cocaina, opiaceele*, nicotină, alcoolul*, iar transmiterea dopaminergică este blocată de molecule numite neuroleptice*, utilizate în tratarea psihozelor schizofrenice*. Implicarea directă și indirectă a rețelei* pe care o formează acești neuroni cu dopamină în reglarea conduitelor adaptative și în numeroase tulburări de comportament și de gândire este demonstrată de multe lucrări experimentale și clinice.

H. Simon
(D. S.)

Dorință

Termenul dorință a fost reținut pentru a exprima, în limbajul psihanalitic francez, termenul german *Wunsch,* căruia este departe de a-i corespunde cu exactitate. Bazată pe dezvăluirea dorinței inconștiente, psihanaliza repune în discuție definiția clasică a dorinței ca tendință însoțită de conștiință*. S. Freud și-a elaborat în cadrul psihologiei visului* teoria dorinței.

Condițiile posibilității formării dorinței sunt create în cursul trăirii de satisfacere*. Aceasta are loc atunci când excitația provenind dintr-o trebuință* interioară este satisfăcută de obținerea obiectului specific. S. Freud ia exemplul nou-născutului înfometat care își primește hrana: un element esențial al acestei experiențe îl reprezintă apariția unei anumite percepții (hrana, în exemplul ales), a cărei imagine mnezică va rămâne asociată cu urma* mnezică a excitației produse de trebuință. De îndată ce trebuința va fi reprezentată, va avea loc, datorită relației stabilite, declanșarea unei impulsiuni psihice care va investi din nou imaginea mnezică a acestei percepții în memorie și va provoca iarăși percepția, adică va reconstitui situația primei satisfaceri. O astfel de mișcare este numită dorință; reapariția percepției înseamnă îndeplinirea dorinței. Dorința inconștientă este deci definită ca vizând la origine o repetare halucinatorie* a unei percepții anterior asociate cu satisfacerea, ceea ce explică tendința ei de a se manifesta în vis sau în fantasmă*.

J.-M. Petot
(D. S.)

Double bind

Termen introdus de G. Bateson în 1956 și tradus în franceză prin **dublă constrângere, dublă legătură** sau **dublu obstacol.** El desemnează situația în care un individ sau un grup este supus la două cerințe contradictorii, în așa fel încât supunerea față de una antrenează încălcarea celei de-a doua. Structura logică a dublelor legături este aceea a paradoxurilor, dar deschiderea lor pragmatică se bazează pe faptul că ele sunt impuse de o persoană sau de un grup care dispune de puterea de a constrânge și de a interzice conștientizarea caracterului vicios din punct de vedere logic al injoncțiunii. Școala de la Palo-Alto a atras atenția asupra frecvenței dublelor legături în „familiile cu tranzacție schizofrenică", dar fenomenul depășește cu mult patologia. Hipnoterapia ericksoniană și terapiile sistemice ale familiei* apelează la duble legături terapeutice care funcționează ca niște contraparadoxuri.

J.-M. Petot
(D. S.)

Doxometrie

Ansamblu al metodelor de identificare și de măsurare* a opiniilor* unei populații determinate, tehnica cea mai răspândită fiind aceea a „sondajelor statistice". In timp ce în folosirea curentă noțiunea de opinie se raportează exclusiv la „doxa" (adică la elementele de credință*, adeziune sau certitudine), ea capătă un sens mult mai larg în cadrul doxometriei: aici desemnează și diversele date mai obiective care pot constitui preocuparea unui sondaj (intenții de vot, obiceiuri comportamentale, obiecte posedate, nivel de viață etc).

J.-P. Bronckart

Dramatizare

Legată de intensitatea emoțională și auxiliar traumatică a unor acțiuni sau evenimente care au perturbat echilibrul unei situații sau al unui subiect, dramatizarea va pune în scenă repercusiunea lor la nivel personal, recurgând la simbolizări diverse care opun dorința de viață destinului nefast. Stilizarea dramatizării poate fi inspirată din scheme culturale și în mod deosebit pusă în evidență în clinica etnopsihiatrică. Dar ea depinde și de structura specifică anumitor personalități (isterice, masochiste), care îi va da un caracter spectaculos sau o va înscrie printre manifestările melancolice sau de factură persecutorie.

/. Selosse
(D. S.)

Dramă

Orice eveniment care creează un exces de excitație al cărui răsunet antrenează un puternic dezechilibru și plasează subiectul* în fața limitelor potențialului său adaptativ reprezintă pentru el o dramă. Din cauza acestei confruntări la limită care dă o valoare existențială dramei, individul poate manifesta treceri defensive la act*. Dintr-o perspectivă fenomenologică, se pot dis-

tinge drama suportată în fața căreia individul se întrece pe sine (reacție eroică) sau se epuizează (renunțare) și drama acțiune în fața reprezentării unui destin bulversat de o răsturnare a sistemelor adaptative (de ex. trădare în dragoste), fapt care dă o dimensiune tragică în trecerea la act. Situată în raport cu sindromul general de adaptare, drama corespunde unui stres* acut care antrenează fie un răspuns de supraviețuire, fie o disperare.

J. Selosse

(D.S.)

Dresaj -» *Shaping*

Drive

Termen englezesc al cărui câmp semantic nu acoperă desigur sensurile cuvintelor franceze ce îl traduc în mod normal (trebuință*, motiv*, stare motivațională*, tendință*), ceea ce explică faptul că psihologii francofoni au recurs la el ca atare. Poate că nu-și datorează succesul împrumutului său din alte limbi, ci accepțiilor multiple și adesea prost precizate pe care le capătă chiar și la psihologii anglofoni. Intr-una dintre aceste accepții, *drive* se referă la o stare a organismului, legată de fluctuații identificabile ale variabilelor fiziologice, și care 3 face pe acesta receptiv la anumite stimulări sau fl angajează în unele activități. El va desemna la fel de bine o stare de privare* alimentară, ca și o stare emoțională (se vede că termenul trebuință nu este aici satisfăcător); o trebuință biologică primară, ca foamea sau setea, ca și o „trebuință" dobândită: astfel frica* declanșată de un stimul asociat unui eveniment aversiv* într-o condiționare de evitare* are statut de *drive* dobândit, motivând subiectul la furnizarea unui răspuns de evitare, antrenând o reducere* de *drive,* după teoria celor doi factori.

M. Richelle

(D.S.)

Drog

Conform accepției franceze, substanță având proprietăți farmacologice deosebite în măsura în care ea antrenează o toleranță* și o dependență*, în general o toxicomanie*. Traducerea și folosirea cuvântului anglo-saxon *drug* este improprie: acest ultim termen corespunde oricărei substanțe naturale sau artificiale care, din cauza naturii sale chimice, alterează structura și funcționarea anumitor organe. Spre deosebire de acest sens larg, este potrivită folosirea cuvântului drog pentru substanțele ilegale sau nu, folosite într-un scop teoretic nonfarmaceutic de căutare a plăcerii, de evitare a durerii* fizice sau psihologice sau de reducere a efectelor de dependență fizică sau psihologică (efecte de sevraj). O moleculă, o substanță farmacologică sau un medicament nu devine un drog decât din momentul în care a produs la un individ efecte care îl fac să resimtă nevoia imperioasă de a repeta experiența produsă prin consumarea sa. Acest ultim punct explică importanța încercărilor preclinice care precedă punerea în acțiune a unui medicament.

Printre drogurile cele mai cunoscute putem cita hașișul și derivatele sale, derivatele substanțelor opiacee*, halucinogenele* și alte substanțe cu efecte psihedelice, psihostimulantele* (amfetaminice, cocaină*), alcoolul* și preparatele alcoolice, tutunul și diversele preparate conținând nicotină, preparatele conținând cafeina sau derivatele sale (cafea, ceai etc).

Dependența este o stare teoretic bine caracterizată, dar practic dificil de stabilit, mai ales dacă se ține seama de folosirea anumitor medicamente (anxiolitice*, dar și opiacee); în plus, trebuie să se evalueze prescrierea și absorbția acestor substanțe în termenii de cost/beneficiu pentru subiect Căutarea sau consumarea acestor substanțe deosebite este la fel de veche ca și lumea vegetală din care provine cea mai mare parte a lor, iar omul (ca și animalele) a învățat să le cunoască, să le evite, să le consume, respectiv să le sacralizeze. Este interesantă părerea că pentru aceste molecule vegetale există în creier receptori* apți să le recunoască și cu care interacționează în producerea efectelor.

Din cauza efectelor lor dăunătoare potențiale, dincolo de plăcerea sau ușurarea

căutată, drogurile reprezintă o problemă socială devenită acută din cauza caracterului ilicit al obținerii lor. Cererea și oferta reprezintă o piață relevantă pentru ceea ce se numește „mediul drogului" și care regizează accesibilitatea la substanța toxică și costul unei doze absorbite. Diferența dintre drogul dur, mai puțin dur și cel tolerat este mai mult socială decât medicală și nu are bază științifică riguroasă. Printre drogurile care au efecte nocive considerabile și pun probleme reale de sănătate publică putem enumera alcoolul și tutunul: nicotină și alcoolul sunt droguri legale a căror folosire este încurajată în numeroase societăți. In fața acestor flageluri, barbituricele sau opiaceele pun probleme de mai mică importanță pe scara unei societăți. Definirea unei substanțe ca drog sau nu rezultă din deciziile unor sectoare ale societății; iată de ce produsele pe bază de alcool sau nicotină sunt în mod arbitrar excluse din clasificare.
In sfârșit, din motive încă prost înțelese, efectul unui drog dat este subiectul unor mari diferențe interindividuale, iar bazele biologice, epigenetice și genetice ale acestor diferențe sunt la fel de importante pentru cercetare ca și efectele standard neurofarmacologice.

M. Le Moal
(D. S.)

Drum -• Graf

Duală
Introduse în 1943 de I. Hermann, expresiile „unitate duală", „relație duală" sau „relație în unitate duală" au un sens apropiat celui de diadă* sau relație diadică. Relația duală se referă la o perioadă în care mamă și copil mic ar fi trăit inseparabili, într-o unitate redublată de completitudinea lor. I. Hermann neagă existența unui instinct matern și explică unitatea duală ca efect al instinctului filial care acționează la mamă prin empatie* cu micuțul său. Partenerii unității duale sunt branșați unul la celălalt în maniera vaselor comunicante, cu menținerea unui nivel constant de cerere si satisfacere. Relația duală umană derivă din anaclisisul* relației instinctuale de cramponare* dintre puiul de maimuță si mama sa.

D. Anzieu
(D. S.)

Dualism
Nume dat doctrinelor filozofice care opun două principii ireductibile precum binele și răul, dreptul și faptul, spiritul* și materia, în psihologie, C. Wolff a distins dualismul de monism* în ceea ce privește opoziția suflet-corp. Această opoziție a fost introdusă în filozofie de R. Descartes, care caracteriza sufletul ca o substanță al cărei atribut era gândirea și corpul ca o substanță total distinctă care avea ca atribut întinderea. Această concepție urma să marcheze întreaga istorie a psihologiei și să facă deosebit de delicată problema unirii sufletului cu corpul. Ipoteza paralelismului psihofiziologic* și aceea a izomorfismului de structură* sunt soluții contemporane aduse problemei dualității suflet-corp.

P. Mengal
(D. S.)

Dublă articulare
Sistem specific limbilor umane definit de A. Martinet. Prima articulare este formată din unități semnificative minimale (monemele), precum cuvântul „avion" (nedecompozabil în segmente semnificative) sau silabele „cri" (prezentă în toate formele verbului „crier" oricare ar fi modul, timpul, persoana sau numărul) și „ons" (prezentă în toate flexiunile la prima persoană a pluralului la prezentul indicativului, oricare ar fi verbul) care compun cuvântul „crions". Aceste moneme sunt ele însele analizabile în unități de a doua articulare (fonemele*) care nu sunt semnificative prin ele însele, dar permit diferențierea monemelor între ele. , „ .,

J.-E. Gombert
(D.S.)

Dublă constrângere -> *Double bind*
Dublă ignoranță *+ ignoranță

Dublă legătură -• *Double bind*

Dublu obstacol -> *Double bind*

Dublu orb —> *Placebo*

Dublură

Unii copii își inventează un tovarăș imaginar care îi înțelege și îi protejează sau în care ei își proiectează agresivitatea*. Experiența dragostei în adolescență, și mai târziu, este adesea trăită după o fantasmă gemelară, fiecare partener imaginându-și că este geamănul celuilalt dotat cu sex complementar și reprezentând împreună completitudinea ideală. Tema dublurii, a umbrei, a ecoului, a urmei, a imaginii în oglindă sau pe suprafața apei este unul dintre resorturile literaturii fantastice: ea produce efecte pe care S. Freud le-a calificat drept îngrijorător de stranii. In societățile neoccidentale este răspândită credința în dublura benefică sau malefică. T. Nathan a distins dublura complementară, percepută ca simetrică, ce aparține sexului opus sau celeilalte lumi, a cărei funcție este stabilirea graniței dintre spațiul extern și cel intern, întâlnirea cu ea conducând la o inițiere, și dublura identică, în care frontiera este confuză și a cărei întâlnire conduce la nebunie si la moarte.

D. Milieu
(D.S.)

Durată

Ceea ce nu este instantaneu. Limita duratei este „punctul de timp" sau „elementul punctiform al duratei". Pragul de pauză sau pragul* absolut al duratei este limita dintre instantaneu și durabil. Există percepția* duratei atunci când o stimulare unică este destul de lungă pentru a nu părea instantanee, sau când două stimulări scurte apar ca succesive. Pragul diferențial de durată este cea mai mică diferență de durată perceptibilă (sau diferența exact perceptibilă*) în raport cu o durată etalon. După legea constanței relative a pragurilor diferențiale (legea lui Weber), acesta este o proporție constantă a duratei etalonului. P. Fraisse a distins mecanismele de percepție (pentru duratele de sub 2 secunde) și de estimare a duratei (pentru duratele de peste 2 secunde). Această distincție a fost reluată de J. Michon în cadrul unei teorii a tratării informației* temporale. Percepérea duratei ar fi susținută de un mecanism de tratare automată, care nu apelează la atenția selectivă. Estimarea duratei ar fi susținută de un proces de tratare controlată, care face să intervină atenția și memoria. Experiența duratei decurge, după P. Janet, din conștientizarea unei rezistențe la realizarea dorințelor noastre. Cunoașterea duratei este dependentă de reprezentare*. Ea permite construcția orizontului temporal*.

H. Lejeune
(D. S.)

Durere

Senzație care rezultă din stimularea receptorilor* nocicepției*. Numeroase controverse au traversat istoria cercetărilor asupra durerii, fie în domeniul filozofiei, fie în cel specific al medicinei, iar unele dintre ele nu sunt întotdeauna tranșate. S-a stabilit un consens prin recunoașterea faptului că durerea la om este un fenomen neuropsihologic complex, cu aspect pluridimensional (senzorial, afectiv, cognitiv și comportamental) și susceptibil de a fi modulat de numeroși factori a căror origine se situează la fel de bine la nivelul individului (factori neurofiziologici și psihologici), ca și la nivelul mediului său înconjurător (factori sociali). Intr-un fenomen dureros se disting în mod obișnuit trei componente: o componentă senzorio-discriminativă care permite analizarea calității (arsură, înțepătură etc), a localizării, a intensității și a duratei stimulării nociceptive; o componentă motivațională* care-i conferă senzației dureroase caracterul dezagreabil; o componentă cognitivă* și evaluativă care trimite la un ansamblu de fenomene capabile să moduleze cele două dimensiuni precedente prin intermediul diferitelor sisteme de control: fenomene de anticipare, de atenție*, de sugestie, de experiență anterioară.

Termenul durere trimite la experiențe psihologice foarte diverse și uneori foarte

diferite, care merg de la durerea experimentală provocată în laborator prin stimulări nociceptive la subiectul sănătos până la dureri observate în clinică, ce pot fi acute sau cronice. Timpul este un factor determinant în înțelegerea fenomenului dureros : de la un simptom simplu, o durere poate evolua prin persistența sa către un adevărat sindrom, trecând de la o „durere semnal de alarmă" la o „durere boală", cum a calificat-o R. Leriche. La animal, un comportament dureros spontan este extrem de dificil de identificat și de interpretat, iar problema constă în a se ști dacă animalele percep durerea în același mod ca și ființele umane. Marea parte a cunoașterii noastre științifice asupra mecanismelor neurofiziologice ale durerii se bazează totuși pe experimentarea pe animal, în care subiecții sunt supuși unor stimulări nociceptive acute; ea se sprijină pe analogii anatomice, fiziologice și patologice între diferitele specii de vertebrate superioare, inclusiv omul. Durerea cronică interesează mai mult clinicianul, căci ea este cea care pune problemele cele mai dificile atât din punctul de vedere al etiologiei și al tratamentului terapeutic, cât și din cel al interpretării sale. Ea însoțește numeroase boli și este asociată cu perturbări neuropsihologice de lungă durată, care diferă considerabil de cele observate în fazele acute. Cunoștințele privind mecanismele nervoase aflate la originea durerilor cronice sunt foarte limitate, de unde și elaborarea modelelor experimentale de durere cronică la animal, cum ar fi artrita experimentală indusă prin adjuvant la șobolan (în care durerea se instalează la două săptămâni după inocularea bolii și se prelungește în cursul unei faze acute de două săptămâni, ca să dispară progresiv în timpul următoarelor patru săptămâni) sau modelul, încă foarte controversat, de dezaferentație prin secționarea rădăcinilor senzitive dorsale de nervi periferici.

B. Calvino
(D.S.)

Durere a membrului fantomă —• Membru fantomă

Dysocialitate —> Disocialitate

Echilibrare

Concept fiziologic, echilibrarea desemnează o funcție integrată a sistemului nervos ce necesită punerea în acțiune a numeroase aparate senzoriale și reflexe senzoriomotorii eșalonate de-a lungul măduvei, al bulbului, al punții, prin care un organism își asigură posturile*. Echilibrarea, la om, rezultă din procesele complexe la originea cărora se găsesc în principal:

1. aparatul kinestezic* situat în masele musculare și ligamente;
2. aparatul vizuomotor;
3. aparatul vestibular*. Informațiile provenind din aceste sisteme periferice ajung la nucleii unor nervi cranieni, nervii oculomotori în particular, la structurile propriocepției* și kinesteziei, la etajele motorii ale măduvei spinării, și acționează în permanență asupra centrilor menținerii echilibrului situați la nivelul trunchiului cerebral și reprezentați în esență de nucleii vestibulari: aceștia sunt de altfel conectați cu omologii lor contralaterali și cu cerebelul*, al cărui rol în reglarea fenomenelor posturale participă la controlul echilibrării. Aceste informații vor contribui la menținerea tonusului muscular al jumătății homolaterale a corpului. Atunci când corpul și capul sunt în mișcare, vitezele angulare și lineare variază și sunt înregistrate de labirinte, elemente constitutive ale aparatului vestibular. Acestea își trimit informațiile la centrii echilibrului, contribuind la o adaptare instantanee a răspunsului motoriu al corpului la situația dinamică și aceasta datorită unei memorizări a informațiilor rezultate din experiențele trăite în trecut, mai ales în copilărie. Ansamblul acestor mecanisme este inconștient; conștientizarea lor, angajând structurile corticale, exprimă o disfuncționare și se manifestă prin vertij.

R. Decombe și *M. Le Moal*
(D. S.)

Echilibrare cognitivă

Pentru J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător rezultă din procesul de transformare tinzând spre echilibru*. Nici individul, nici mediul înconjurător nefiind statice, starea de echilibru permanent este imposibilă; conduitele* sunt însoțite deci întotdeauna de un proces de echilibrare. Acest proces prezintă doi poli, într-o primă analiză antagonici: asimilarea* și acomodarea*. Asimilarea este un proces de transformare a percepțiilor realului care tinde să le facă asemănătoare cu ceea ce subiectul cunoaște deja, operând prin deformare și incorporare în schemele mentale anterioare a obiectivelor, evenimentelor sau relațiilor noi. Totuși, unele noutăți pe care subiectul le întâlnește în mediul său înconjurător nu sunt asimilabile schemelor prestabilite, deoarece sunt prea diferite de ceea ce este deja stăpânit Stăpânirea lor presupune o acomodare, adică o modificare a echipamentului mental (îmbogățire sau creare de scheme). Impusă de rezistența obiectului în a se lăsa asimilat, acomodarea nu este decât derivată sau secundară în raport cu asimilarea. Piaget a introdus conceptul de echilibrare major antă pentru sublinierea faptului că

procesul conduce nu numai la echilibru, dar majorează, crește puterea logică a schemelor și structurilor de operații. Această majorare (în relație cu procese precum abstracția reflectantă*) explică dezvoltarea* cognitivi

J.-E. Gombert
(D.S.)

Echilibru

Stare de stabilitate posturală care se instituie sub controlul* diferitelor organe (urechea internă și mai ales cerebelul) ca și al stimulărilor kinestezice și vizuale.
Desemnează, într-o manieră mai generală, și starea de stabilitate atinsă de un sistem* dat care ține de fizică, biologie, cibernetică* sau de științele sociale.
După teoria constructivistă* a lui J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător se face printr-un proces continuu de echilibrare*, adică printr-o succesiune de reglări* ce asigură coordonarea schemelor mentale* și tind să stabilească o compensare totală între procesele de asimilare* și de acomodare*. Stadiile* de dezvoltare* (senzoriomotoriu*, operații concrete* și formale*) corespund unor stări de echilibru (sau paliere) momentane, care sunt rapid perturbate de lectura informațiilor* neasimilabile imediat (proces de dezechilibru). In teoria lui H. Wallon, această noțiune desemnează o stare generală a personalității*, care rezultă din integrarea* funcțiilor afective și cognitive până atunci în conflict
în psihopatologie, noțiunea de dezechilibru este utilizată foarte general; ea trimite la o organizare psihică imperfectă și vulnerabilă, care face subiectul incapabil să trăiască după adevăratele sale interese și care îl predispune marilor tulburări psihiatrice.

J.-P. Bronckart și E. Jalley
(D.S.)

Echilibru cvasistaționar

K. Lewin, în dinamica grupurilor*, a definit starea de echilibru cvasistaționar ca o stare de echilibru între forțe egale ca mărime și opuse ca direcție, putând fi apropiată de noțiunea de homeostazie*. Această stare nu este neapărat constantă, ea manifestă fluctuații în jurul unui nivel mediu; există deci o marjă de vecinătate în interiorul căreia structura câmpului de forțe nu se modifică. Este definiția cea mai generală a rezistenței la schimbare. Sporirea forțelor opuse nu modifică echilibrul, dar antrenează o creștere a tensiunii în grup. Pentru modificarea structurii câmpului de forțe, trebuie să sporim puternic una din forțele opuse sau să diminuăm intensitatea celeilalte. Odată ce schimbarea a ajuns dincolo de marja de vecinătate, tinde să se continue de la sine spre un nou echilibru si să devină ireversibilă.

D. Anzieu
(D.S.)

Echilibru (Teorie a —)

Elaborată de F. Heider, teoria, de inspirație gestaltistă*, definește echilibrul în cadrul unei unități cognitive compuse din două sau trei entități legate prin relații dinamice (sentimente) și relații de unire (apartenență, proximitate, cauzalitate etc.): entitățile pot fi un individ P, o altă persoană O și/sau o entitate impersonală (situație, obiect, eveniment) X. O diadă (P-O sau P-X) este numită în stare de echilibru dacă relația dintre cele două elemente este pozitivă (sau negativă) în toate privințele, iar o triadă (P-O-X) este în aceeași stare de echilibru dacă cele trei relații sunt pozitive sau dacă două sunt negative și cea de-a treia pozitivă.
Teoria postulează că, dacă această stare este ruptă, apar forțe care tind să restabilească echilibrul și astfel P modifică fie relațiile de unire prin intermediul acțiunii sau reorganizării cognitive, fie relațiile dinamice dintre elementele unității.

F. Askevis-Leherpeux
(D.S.)

Echipă sportivă

Grup de indivizi care practică un sport* guvernat de reguli astfel încât victoria nu poate fi atinsă individual. In cadrul echipei, rolurile sunt bine structurate (atacanți, apărători, portar) și statutele specificate, cu un *leader* oficial (căpitanul). Talia, compoziția și organizarea sa sunt în funcție

de regulament și de resursele* individuale: morfologie, aptitudini*, abilități* etc. Performanțele colective depind de o gestionare optimă a acestor resurse și de coeziunea grupului, ea însăși funcție a adeziunii fiecărui membru la obiectivele **colective.** - _,

M. Durând
(D. s.)

Echipotențialitate
Egalitate de posibilități funcționale între diverse structuri*. Termenul se folosește mai ales în legătură cu structurile sistemului nervos central (echipotențialitate cerebrală, corticală, emisferică) pentru desemnarea capacității pe care o au diverse structuri ale creierului sau cortexului*, sau pe care o au cele două emisfere* de a asigura aceleași funcții. Echipotențialitatea poate fi limitată la unele stadii de dezvoltare*. Astfel, dacă emisfera stângă, care îi asigură în mod normal gestionarea, este lezată în momentul achiziției limbajului, emisfera dreaptă intactă va putea să-i asigure supleanta* (v. Acțiune de masă, Vicarianță)"

M.Richelle
(D.S.)

Echisecționare
Procedură* utilizată în stabilirea scalelor de senzație*, sau a altor scale* psihologice, cu ajutorul metodei de partiție. Subiectul este invitat să dividă un *continuum*,* de exemplu intensitatea* stimulului, ale cărui două valori extreme îi sunt date, în n părți subiectiv egale. Forma cea mai simplă de echisecționare este bisecția* sau dividerea în două părți. Dacă se cere de la început o dividere în mai mult de două părți, se va vorbi de echisecționare simultană, și de echisecționare progresivă dacă diviziunile sunt obținute recurgându-se la noi bisecții pornindu-se de la bisecțiile precedente. ,M —. , ,,

M. Richelle
(D.S.)

Echitate (Teorie a —)
Prelungire a teoriei schimbului social* bazată pe principiul justiției distributive* a lui G. C. Homans. J. S. Adams sugerează că orice subiect, în relațiile sale cu altcineva, tinde spre echilibrul dintre investițiile sale și recompensele care rezultă din ele. Subiecții elimină sau reduc inegalitatea (inechitatea) crescând sau diminuându-și investițiile în relație după cum inechitatea reprezintă un avantaj sau un inconvenient pentru ei. La origine, principiul de echitate a fost aplicat la unele situații de muncă pentru anunțarea unor fenomene ca productivitatea și *turnover-vA.*. Ulterior, teoria a fost formalizată (matrice de interdependență a lui J. W. Thibault și H. H. Kelley) și, ca model general al interacțiunii sociale, aplicată la alte situații, mai ales la relațiile interpersonale.

G. Moser
(D. S.)

Echivalență
O relație de echivalență este o relație reflexivă, simetrică și tranzitivă în același timp. Relația de egalitate dintre numere ne oferă un exemplu în acest sens: x = x (reflexivitate), dacă x = y atunci y = x (simetrie), dacă x = y și y = z atunci x = z (tranzitivitate). Relațiile care se exprimă prin „a avea același lucru ca și" sau prin „a fi de același lucru ca și" (vârstă, țară, greutate) sunt relații de echivalență. In particular, două propoziții* sunt echivalente dacă au aceeași valoare de adevăr. Atunci, fiecare din ele o implică pe cealaltă. Operația de bicondiționalitate care se referă la două propoziții „dacă p atunci q și dacă q atunci p" este adesea numită echivalență. Este vorba totuși de o operație și nu de o relație. Dacă o mulțime* este prevăzută cu o relație de echivalență, este posibDă împărțirea ei în clase* disjuncte. In fiecare din ele sunt plasate elementele echivalente prin relație. S-a efectuat în acest caz o partiție a mulțimii în clase de echivalență.

J.-B. Grize
(D. S.)

Echivalență numerică
A estima echivalența numencă a două (sau mai multor) mulțimi* înseamnă a admite că ele prezintă același număr de elemente oricare ar fi caracteristicile și îmbi-

narea spațială sau temporală a acestora. Judecata* de echivalență poate fi susținută de patru tipuri de argumente*: cele mai precoce în dezvoltarea* copilului consistă într-o evaluare grosieră pornindu-se de la lungimea sau densitatea colecțiilor; urmează apoi, pe de-o parte, corespondența termen cu termen și, pe de altă parte, enumerarea, utilizabilă (prin incitare) de la 4-5 ani; în sfârșit se stabilește conservarea* care vede echivalența afirmată de faptul că transformările operate (în general spațiale) nu afectează numerozitatea*.

M. Fayol
(D. S.)

Ecmnezic

Califică un fenomen de halucinații* ale memoriei care constă în iruperea în conștiința subiectului a amintirilor din trecut resimțite și retrăite ca și cum ar fi prezente, cu toată acuitatea lor emoțională și ca aparținând experienței actuale pe care o poate colora cu o senzație de dejă-vu*. Fenomenul ecmnezic capătă uneori aspectul unei reînsuflețiri a trecutului cu iruperea unei defilări panoramice a amintirilor.
A fost aplicat inițial de R. Pitres la un fenomen de reversie mentală observat la subiecți în stare de hipnoză* și la isterici. Se observă cu ocazia consumării de halucinogene, dar și în confuzia mentală și în timpul acceselor delirante*.

J. F. Allilaire
(D.S.)

Ecoetologie

Domeniu de întâlnire a ecologiei* cu etologia*, două ramuri încă tinere ale biologiei, ale căror dificultăți de circumscriere a specificității și obiectului sunt resimțite uneori. Ecologia, știința relațiilor între organisme și mediul înconjurător*, își situează investigația la nivelul populațiilor, comunităților și biocenozelor; ea este preocupată de fluxul de energie, de schimburile de materie, de productivitatea ecosistemelor* ; se înrudește cu economia și demografia. Etologia, știința comportamentului*, studiază mijloacele prin care animalul rezolvă problemele pe care i le pune mediul înconjurător viu sau inanimat; își situează ancheta la nivelul individului, al unității familiale sau al grupului social; ea se preocupă de comportamentul alimentar*, de apropierea partenerilor sexuali, de îngrijirea părintească, de schimburile de informație ; se înrudește cu psihologia* și sociologia. Ecologia și etologia s-au dezvoltat independent una de cealaltă, uneori ignorându-se ostentativ, fiind adesea chiar rivale. Totuși ele nu se concep una fără cealaltă. Și ecoetologia este domeniul lor de acoperire.

Primii etologiști obiectiviști (O. Heinroth, K. Lorenz) au studiat comportamentul ca atare la animalele captive sau aclimatizate; aceasta i-a condus uneori să aprecieze ca aberante sau fără rost comportamente a căror semnificație nu putea apărea decât cu condiția să se exprime în mediul natural al animalului. Căci comportamentul, obiect al etologiei, fie că este înnăscut*, fie dobândit*, adică fie că este rezultatul unui proces filogenetic, fie al unui proces ontogenetic de adaptare*, înseamnă rezultatul unei interacțiuni istorice sau actuale între animal și mediul său; el a fost și este modelat de mediu; se exprimă cel mai bine într-un mediu dat; nu poate fi studiat și înțeles fără a se face referiri la mediu.
Ecologiștii, preocupați de populații, le consideră pe acestea niște sume de consumatori sau de reproducători anonimi; ei nu sunt interesați decât de mase și de datele acumulate ce pot fi prelucrate statistic; ei neglijează studiile de caz, observate clinic. Totuși indivizii nu sunt interșanjabili; ei își au fiecare istoria personală, aptitudinile și personalitatea lor; indivizii sunt purtători de inventivitate, creativitate*, inovație (v. Instrument, Protocultură), fiind capabili de imitare și fiind apți să schimbe succesul unei comunități, economia unui ecosistem; mai degrabă cooperarea și mai puțin competiția este cea care determină succesul unui grup social. Funcționarea unui ecosistem nu poate fi înțeleasă fără a ști cine face, ce și cum o face (v. Altruism).
Mai multe discipline explică această nevoie nouă de explorare a granițelor dintre

ecologie și etologie, de integrare mai mare a acestor două discipline. Ecologia comportamentală se concentrează cu precizie asupra rolului și influenței comportamentului în economia și succesul grupurilor și populațiilor. Sociobiologia* și socioecologia sunt preocupate de nivelul de integrare intermediară între individ și populație: grupul social. Prima privilegiază determinanții genetici și adaptarea filogenetică a structurilor sociale; cea de-a doua insistă asupra dimensiunii ontogenetice a unei structurări a societăților în interacțiune continuă cu mediul. . „ „

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Ecolalie
Termen medical care păstrează din definiția ecoului caracterul de repetare. Aceste fenomene de repetare se observă în câmpul limbajului; se vorbește de ecolalie pentru a desemna la un subiect repetarea automată a cuvintelor care i se adresează, fără să pară că le înțelege sensul. Acest fenomen este considerat automat căci este involuntar, fără intenție aparentă și rupt de activitatea în curs.
Pur descriptiv, acest termen poate la fel de bine să califice un semn frecvent al unor boli neurologice (mai ales demențele*) sau să desemneze un simptom* al unor patologii psihiatrice, mai ales al schizofreniilor*. Identic din pună de vedere descriptiv, el este probabil diferit din punctul de vedere al mecanismelor sale de producere de la o patologie la alta.

M.-C. Hardy-Bayle
(D.S.)

Ecolocalizare -* Ecolocație

Ecolocație
Ecolocația sau ecolocalizare* este un sistem de orientări* în care animalul produce prin impulsie serii de ultrasunete, în afara ariei urechii umane, și ale căror ecouri sunt retrimise de obstacole sau prăzi, timpul separând emiterea și întoarcerea facilitând evaluarea distanței. La lilieci, care au constituit obiectul de studiu pentru primele investigări și care se ascund fie între stalactite, fie între ramuri, vânând noaptea insecte, cele mai înalte frecvențe produse (20 000 Hz) permit discriminarea* obiectelor de talie mică. Laringele, gura, nasul și urechile participă la sistemul emițător-receptor. Ecolocația este studiată și la delfini și a fost descoperită la lăstunii tropicali care își au cuibul în grote întunecoase.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Ecologie
Ramură a biologiei care studiază legile ce guvernează relațiile dintre organisme și mediul înconjurător* biotic (viu) și abiotic (inanimat). Sinecologia studiază relațiile dintre parteneri sau dintre ansambluri: comunități și biocenoze; demecologia studiază condițiile de dezvoltare, de reînnoire, de fluctuație ale populațiilor (biologia populațiilor, dinamica populațiilor); autoecologia, centrată în mod ideal pe laborator, determină, făcându-le să varieze sistematic, caracteristicile mediului care permit cea mai bună evoluție a unei specii, și deci *preferenda* sa ecologică, în diferite stadii ale dezvoltării ei; ecosistemologia (v. Ecosistem), disciplină derivată din sistemologie și născută din iruperea ecologiei în preocupările umane, face eforturi să stabilească prevederi și să definească principii de gestionare a mediului înconjurător.

J.-C. Ruwet
(D.S.)

Ecomimie -> Pasivitate

Economic (Punct de vedere —)
Punct de vedere care, în metapsihologia freudiană, ia în considerație ipoteza unei energii (energie de investiție) a cărei repetiție și circulație ar explica intensitatea și jocul activităților mentale.
Ideea că gândirile* și acțiunile* prezintă o intensitate variabilă de activare este vulgară și poate apela la teorii explicative diverse. Originalitatea din punct de vedere freudian ține în primul rând de presupoziția că aparatul psihic* este în sine inert și că activarea sa ar rezulta obligatoriu dintr-o excitare externă sau internă reprezentând

încărcătura energetică pe care el, aparatul, se străduieşte să o reducă. Al doilea punct ţine de natura excitaţiilor de origine internă. S. Freud le atribuie unor surse somatice permanente (pulsiuni*). Punctul de vedere economic este complementar şi inseparabil de alte puncte de vedere metapsihologice (dinamic* şi topic*) care permit explicarea oricărui eveniment mental. Noţiunile de forţă şi conflict care caracterizează punctul de vedere dinamic nu se pot înţelege fără a se postula o energie subiacentă. Diferenţele topice dintre modurile primar şi secundar de funcţionare psihică pot fi concepute ca două feluri de reglare a circulaţiei energiei care activează gândurile (energia liberă şi legată).
Punctul de vedere economic este obiectul unei duble dezbateri. S. Freud pare să aibă în vedere, în general, energia de origine libidinală. în acest caz, punctul de vedere economic reprezintă un model destul de pertinent pentru explicarea capacităţilor de deplasare, de tensionare şi de descărcare specifică pulsiunii sexuale. Este el la fel de necesar şi pertinent dacă se ţine seama de pulsiunea morţii, pulsiunile distructive sau instinctele de autoconservare ? A doua dezbatere priveşte chiar principiul unei energetici care se exercită asupra aparatului mental, dar de origine exterioară lui. I se poate reproşa lui S. Freud că a rămas prea dependent de o concepţie neurofiziologică fondată pe teoria reflexului*. Dacă se acceptă aceste critici, punctul de vedere economic nu poate fi considerat decât un model metaforic şi nu o teorie explicativă.

D. Widlocher
(D.S.)

Economie

Câmp ştiinţific dedicat studierii mecanismelor de producţie, de schimb şi de consum de bunuri, economia a rămas timp îndelungat străină psihologiei. Recent s-a manifestat un interes reciproc, în mai multe direcţii. Astfel, cu scopul de a-1 explica pe *Homo oeconomicus* mai degrabă în realitatea sa decât în cadrul abstracţiilor economiei tradiţionale, vedem adunându-se economişti şi specialişti în psihologia cognitivă* a deciziilor; modelele* de optimizare*, împrumutate de la instrumentele econometriei, sunt aplicate analizei comportamentelor condiţionate operante ca şi aceleia a conduitelor de căutare a hranei la animalul din mediul natural.
Principiu de economie: în metodologia ştiinţifică, regulă conform căreia ceea ce se poate explica simplu nu trebuie să fie complicat inutil. Acest principiu formulat deja de G. d'Occam în secolul al XTV-lea a fost reluat explicit în psihologia comparată de către C. Lloyd Morgan, care recomandă să nu se apeleze la procese superioare, adesea puţin verificabile, pentru explicarea comportamentelor animale explicabile prin procese mai elementare (canonul lui Morgan). Totuşi problema, pentru psihologie, constă în a nu aluneca de la principiul de economie la reducţionism*. De aceea anumiţi psihologi, mai ales Gestaltiştii*, au adoptat o atitudine opusă propunând, precum W. Kohler, de ex., principiul de fertilitate maximală, care scuteşte de cerinţa simplicităţii.

Metodă de economie: una dintre metodele clasice de studiere a memoriei* imaginate de Ebbinghaus în 1885. Un anumit timp după o primă achiziţie* a materialului de memorizat, până la un criteriu definit, se procedează la o nouă achiziţie*, până la acelaşi criteriu. Diferenţa dintre numărul de încercări* necesare la a doua achiziţie şi numărul de încercări la prima achiziţie reprezintă economia absolută. Raportată la numărul de încercări cu ocazia primei achiziţii, această diferenţă se va exprima în procentaj de economie relativă. Această procedură ingenioasă permite testarea retenţiei* în timp ce metodele obişnuite de rapel* sau de recunoaştere* ne-ar putea lăsa să ne gândim la o uitare completă.

M. Richelle
(D.S.)

Economie a educaţiei

Disciplină care s-a dezvoltat prin anii 1960 şi s-a născut din ideea că educaţia* poate juca un rol pozitiv în creşterea economică,

altfel spus, că educația face munca mai eficace și deci mai productivă. Se caută să se verifice ipoteza conform căreia dezvoltarea economică este legată de dezvoltarea educației cuantificând factorii educativi care contribuie la o ameliorare a sistemului de producție (v. Capital uman). Ulterior, interacțiunile dintre sistemul economic și cel educativ au fost studiate prin: măsurarea efectelor economice ale educației, analiza funcționării sistemului educativ (eficacitatea tehnică a acestui sistem, costurile educației), planificarea* educației (cerința socială în educație, nevoia de mână de lucru în sistemul economic, proporția de randament a investițiilor).

P.-M. Dumont
(D.S.)

Ecopraxie

In medicină, acest termen desemnează repetarea automată de către bolnav a gesturilor* sau mimicilor pe care le vede. Acest fenomen este considerat automat deoarece este involuntar, fără intenție aparentă și fără ca subiectul să pară a avea conștiința că-l realizează.

Pur descriptiv, acest fenomen de repetare, adesea asociat cu o ecolalie*, poate la fel de bine să fie observat în unele boli neurologice (confuzie, demență*), ca și la schizofrenici.

M.4. Hanfy-Bayle
(D.S.)

Ecosistem

Sistem funcțional format din toate comunitățile biologice de pe o arie dată și mediul lor înconjurător* fizic. Componenta sa biotică cuprinde vegetale producătoare (sinteză clorofiliană), animale consumatoare (fitofage și prădătoare), organisme de descompunere și reductoare care reciclează deșeurile și cadavrele. Compoziția sa abiotică este reprezentată de climat și de sol. Relațiile dintre organisme și mediul lor înconjurător sunt guvernate de un flux de materie și energie, stabilind dependența absolută a tuturor organismelor în raport cu singurele vegetale producătoare ca și rolul esențial al reciclatoarelor. Două legi fundamentale se deduc din relațiile de dependență dintre producători și consumatori și din organizarea lor în lanțuri alimentare: energia se disipează și masa vie (biomasa) se diminuează.

Un ecosistem se definește mai puțin în raport cu spațiul ocupat decât cu principiile sale de organizare și funcționare. Ecosistemele cel mai bine definite geografic sunt biomurile, înglobând comunitățile biologice care trăiesc într-o arie climatică definită. Ecosistemul global, la scara planetei, este biosfera, cuprinzând toate ființele vii și partea de pe Pământ care influențează viața și este influențată de ea. Pământul, așa cum îl cunoaștem în compoziția atmosferei sale, a apelor, a solurilor, este rezultatul a mai mult de trei miliarde de ani de interacțiuni cu viața încă de la apariția ei.

Ecosistemele naturale pot fi văzute ca mașini de elemente integrate și interdependente ce asigură fixarea și circulația energiei celei mai bune, ținând cont de compoziția lor și de caracteristicile locurilor. Ecologiștii (v. Ecologie) fac eforturi să le determine producția. Transformându-le, agronomii încearcă să amelioreze această producție, din păcate adeseori cu prețul diversității, stabilității și durabilității lor.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

Ecosistemologie —> Ecologie

Ecou al gândirii

G. de Clerambault descrie ecoul gândirii în cadrul automatismului* mental și degajează de aici două aspecte conform cărora gândirea se repetă în modul său specific sau este repetată în ecou de altcineva. In această descriere, anomalia respectivă marchează deci trecerea de la o tulburare redusă la o automatizare și mecanizare a gândirii (ecou al gândirii proprii) la ecoul gândirii produs de către altcineva decât subiectul însuși, sub forma unei halucinații* intrapsihice.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. S.)

Ecran

în percepţia* vizuală, efectul ecran desemnează fenomenul de completare de către subiect a unei figuri sau a unui obiect parţial mascat de un ecran. Această completare se impune cu stringenţă, de vreme ce apare chiar atunci când subiectul a putut constata un moment mai înainte o lacună reală în stimul. Fenomenul se înrudeşte cu fenomenul de închidere*, studiat de psihologia Formei*, cu constanţa* perceptivă şi cu permanenţa* obiectului. El priveşte şi obiectele în mişcare sustrase progresiv privirii, şi pe care subiectul le va interpreta ca dispărând în spatele unui ecran sau într-un tunel inexistent totuşi în realitate (v. Mişcare aparentă).
Orice element, concret sau simbolic, care maschează sau deghizează un altul. Astfel, în interpretarea psihanalitică a visului*, un personaj neutru pentru subiect va fi substituit altuia, încărcat cu semnificaţie afectivă, si îi va face ecran.

M. Richelle
(D.S.)

Ecran al visului

Noţiune introdusă în 1949 de psihanalistul american B. Lewin. Este vorba de fondul pe care se detaşează imaginile visurilor*. Acest fond nediferenţiat, în general alb, ar fi singurul prezent în anumite visuri. Ar avea ca prototip sânul* matern, care furnizează fondul spaţiului pentru nou-născut, pe care se detaşează imaginile halucinante. Noţiunea de ecran a fost utilizată şi de psihanalistul britanic W. Bion, într-un sens cu totul diferit, pentru desemnarea unui fenomen patologic: când funcţia alfa* nu este asigurată, elementele psihice neasimilate, sau elemente beta, proliferează şi se aglutinează pe un ecran beta care permite formarea coşmarurilor*, dar nu a viselor propriu-zise.

J. -M. Petot
(D. S.)

Ecuaţie personală

Eroare sistematică* datorată particularităţilor individuale ale observatorului. Expresia a fost introdusă de astronomi, în urma descoperirii de către N. Maskelyne în 1795 a distanţelor dintre propriile măsurări şi cele ale colaboratorului său. Aceste distanţe l-au intrigat pe astronomul german F. W. Bessel, care, în 1820, analizându-le, a înţeles că exprimau diferenţele dintre indivizi legate de ceea ce mai târziu se va numi timpul de reacţie* şi a sugerat introducerea unei corecţii în măsurări. Astfel, în afara psihologiei ştiinţifice încă inexistentă pe atunci, se punea o problemă (timpul de reacţie*) ce avea să devină puţin după aceea un obiect de studiu privilegiat al ştiinţei psihologice care se năştea.
Deşi mai întâi a fost aplicată cazurilor limitate de erori legate de timpul de reacţie (şi folosită uneori abuziv pentru desemnarea ca atare a timpilor de reacţie individuali), expresia s-a generalizat la erorile sistematice ale observatorului, fie că ele îşi au sursa în caracteristicile psihofiziologice elementare sau în trăsăturile mai complexe ale persoanei sale.

M. Richelle
(D.S.)

Educabilitate

Capacitate*, observată sau inferată pe scara speciei umane şi a indivizilor care o compun, de a optimiza, respectiv de a organiza, adaptările* devenite necesare prin condiţiile de existenţă, şi de a face din ele tot atâtea ocazii, respectiv obligaţii, de sporire a cunoştinţelor şi puterilor valorizate

D. Hamei ine
(D.S.)

Educaţie

Unul dintre acele „cuvinte al căror sens lumea crede că-1 cunoaşte bine cu condiţia să nu fie nevoită să-1 definească" (H. Pieron, 1951). Efectiv, ideea de educaţie se dovedeşte de trei ori rezistentă în faţa unei abordări conceptuale: înainte de a fi o noţiune, educaţia desemnează o experienţă, o provocare, o miză: o experienţă intersubiectivă, o provocare morală şi politică, o miză în concurenţa dintre ştiinţele umane,
înaintea discernerii intelectuale a obiectului practicilor sale, orice educator este mai întâi subiectul propriei sale educaţii, a cărei experienţă fericită sau nefericită urmă-

rește, fie că el o presimte sau nu, maniera sa de a înțelege educația altora. Or, această experiență este trăită de milioane de ființe umane sub semnul enigmatic al rivalității și al eșecului. Educația este mai întâi ceva a cărui reușită este desigur imaginabilă, dar care *de fado* ratează adesea. Această ratare este percepută în societățile productiviste modeme și ca o reglare* socială a repartizării locurilor, care cere o analiză politică cinică, dar și ca o irosire a potențialului de talente, fapt ce provoacă indignarea morală. A educa ar însemna în acest caz a înfrunta o provocare: a ajunge ca într-o singură și aceeași întreprindere umană să se controleze funcționarea și să se stabilească daune. Fără îndoială, științele umane nu au misiunea explicită să preîntâmpine nenorocirile. In schimb, perseverenții nu au nici o repulsie în a-și asuma partea lor de control. Astfel, de două sute de ani, educația este o miză pentru diferitele științe ale omului, din momentul în care ele au avut de-a face cu organizarea societății, inspirația puterii și răspândirea unui ansamblu de cunoștințe dominant. Educația este deci obiectul unui concurs de definiții antagonice: psihologia, psihanaliza, sociologia, psihologia socială își decupează propriul obiect de investigare, nu fără a însemna uneori incompatibilitate între diferite abordări și o rivalitate în alegerea cuvântului rafinat privind fenomenul educativ. Dar și riscul unui amalgam neriguros este la fel de mare, după cum o demonstrează circulația în cultură a anumitor experiențe educaționale ale acestor științe trecute la starea de banalități.

Acest amalgam este cu atât mai facil cu cât accepțiile termenului „educație" în folosirea curentă pun în evidență lipsa sa de fermitate. Educația reclamă astfel numeroase calificative sau complemente de determinare. Ea formează împreună cu acestea din urmă tot atâtea locuțiuni trecute în limbaj prin forța obișnuinței. Specificări prin câmp: educație școlară, educație familială, educație specială etc.; prin obiect: educație sexuală, educație a voinței, educație a sfincterelor etc.; prin vârstă: primă educație, educație a adolescenților, educație a adulților etc. Această plasticitate a termenului apare clar în noțiunea de educație permanentă*. Astfel se manifestă anvergura fenomenului, dar se anunță și decepția la care trebuie să se aștepte cel ce-ar vrea să-1 definească cu un grad de generalitate la înălțimea acestei anverguri, fără a se hotărî la alegeri teologice, metafizice sau cel puțin morale.
Termenul educație formează împreună cu cel de instruire* un cuplu singular, atestat în istorie de foarte multă vreme. Fără îndoială, este necesar să se revină Ia Condorcet pentru a se vedea fondându-se de drept antagonismul acestui cuplu. Educația ar fi ansamblul mijloacelor de presiune și persuasiune pe care o societate le desfășoară cu scopul de a-și face aderenți. Atașamentul* este astfel fructul educației, nu fără mari avantaje pentru particulari ca și pentru comunitate, dar nu fără grave echivocuri. Numai o singură paradă ar fi posibilă pentru a contracara această pervertire a agregării sociale într-o adevărată dependență afectivă: este vorba de acțiunea de detașare condusă de rațiune în operele sale singulare în care se disciplinează cunoștințele, garante ale libertății, ale clarviziunii și ale existenței asumate conștient.

In realitate, orice istoric al instruirii în democrație, așa cum este ea analizată în cursul secolului al XTX-lea, arată, pe de-o parte, că proiectul (național) de educație traversează constant proiectul (public) de instruire și, pe de altă parte, că disciplinele cărora acesta din urmă le dă curs, departe de a întări rațiunea la înălțimea detașării sale critice, instituie tot atâtea modalități puternic socializate ale ansamblului de cunoștințe și ale folosirii Iui primite și acceptate. De altfel, detașarea reclamă, pentru același motiv ca și atașamentul, o mediere* educațională marcată de ambivalența unei relații inegalitare și mimetice în chiar dispunerea sa și, prin urmare, purtătoare a unei încărcături psihologice pe care ar

fi inutil să o negăm şi imprudent să nu ţinem seama de ea.
Ea nu împiedică critica a ceea ce s-ar putea numi psihologism educaţional, din moment ce această critică scapă reproşului de a nu fi la rândul său decât expresia unei ezitări şi a unei naivităţi raţionaliste, acest lucru sunând ca o alertă justă privind perversităţile latente ale intenţiei de a educa, când această intenţie este în acelaşi timp oficială, în numele imperativelor societăţii, şi integrală, în numele legilor naturii. (N. Charbonnel, 1988).

D. Hamehne
caso

• CHARBONNEL N. (1988), *Pour une critique de la raison âducative,* Peter Lang, Berna. — PIERONH. (1951), *Vocabulaire de lapsychologie,* PUF, Paris.

Educaţie comparată
Această disciplină foloseşte comparaţia faptelor educative şi a raporturilor pe care ele le întreţin cu mediul înconjurător, pentru a contribui la ameliorarea sistemelor educative. Mai specific, ea analizează şi compară starea sistemelor educative (şcolar şi extraşcolar), factorii endogeni şi exogeni care determină aceste sisteme, ca şi problemele educative ce se pun, precum şi soluţiile luate în considerare pentru a se încerca rezolvarea lor. Compararea se poate face geografic şi istoric şi se poate deschide spre diferite niveluri: state, districte, regiuni etc. Ea poate avea ca obiect structurile sistemelor, organizarea, administrarea lor, ca şi metode de învăţământ*, programe, metode de evaluare* etc.

P.-M. Dumont
(D.S.)

Educaţie compensatorie
Expresie care desemnează ansamblul acţiunilor educative menite să lupte contra efectului factorilor sociali, culturali, rasiali, familiali, sau de mediu ipotecând valorizarea potenţialului intelectual şi afectiv al copilului sau adolescentului, cu deosebire în contextul şcolar.
Curentul educaţiei compensatorii s-a dezvoltat mai ales începând cu sfârşitul anilor 1950 în Statele Unite; promotorii săi erau preocupaţi de o mai bună respectare a drepturilor civice (egalitate a şanselor*) şi doritori să ridice randamentul şcolar* global, mai ales în disciplinele ştiinţifice, pentru a rămâne competitivi în cursa cu celelalte naţiuni avansate. După iniţierea de acţiuni limitate (de ex., îmbogăţirea limbajului* luând ca punct de referinţă limbajul clasei sociale dominante), curentul educaţiei compensatorii s-a reorientat progresiv în profunzime: noţiunii de handicap* i s-a substituit aceea de diferenţă apreciabilă. Scopul său este astăzi de a ajuta copilul să se dezvolte într-un context al pluralismului sociocultural.

G. De Landsheere
(D.S.)

Educaţie deschisă
Expresie generică ce acoperă o varietate de practici pedagogice care aparţin doctrinelor filozofice sau teoriilor dezvoltării* cu orientare pedocentrică*. Aparţin acestei categorii şcolile care se ataşează curentului Educaţia nouă*, şcolile deschise, şcolile alternative, şcolile neîngrădite, educaţia informală. După Giacona şi Hedges, educaţia deschisă prezintă una sau mai multe din caracteristicile următoare: un ansamblu de credinţe şi atitudini ale profesorilor în legătură cu copilul şi natura învăţării*, o formare a profesorilor în practicarea educaţiei deschise, o arhitectură şcolară neîngrădită, suprimarea claselor rigide, o puternică reducere a direcţionării la învăţători, participarea elevilor la alegerea obiectivelor, autoevaluarea*.

G. De Landsheere
(D.S.)

Educaţie fizică şi sportivă
Disciplină şcolară care participă la finalităţile generale ale educaţiei* propunându-şi obiective specifice ce ţin de faptul că ea se adresează motricitatii* elevilor şi foloseşte activităţile fizice şi sportive ca mijloc de educaţie. Ea se distinge de educaţia psihomotorie*, care nu recurge la

aceste activităţi şi de educaţia sportivă, care este o iniţiere în sport.

Activităţile sportive fac obiectul unei analize didactice şi sunt tratate în aşa fel încât să ajungă la secvenţa de sarcini* de învăţare* ce permit solicitarea şi deci dezvoltarea anumitor funcţii, calităţi, aptitudini*, abilităţi*, atitudini la elevi. Pedagogia, foarte diversificată, merge de la punerea în situaţia de rezolvare de probleme* până la un învăţământ orientat de modele sportive. Ea aspiră şi la o economie de mijloace, mai ales prin predarea abilităţilor de bază, propedeutică la o învăţare rapidă a ansamblului de priceperi pentru o activitate şi pentru utilizarea transferului de achiziţii de la o activitate la alta. Această disciplină şcolară foarte apreciată de elevi are un statut original: este vorba de o educaţie corporală care favorizează şi utilizează jocul*, în cadrul unei şcoli a imobilităţii, fundamental intelectualistă şi laborioasă, în consecinţă, ea este adesea percepută ca o disciplină minoră, neavând decât o funcţie derivativă şi de compensaţie.

M. Durând
(D.S.)

Educaţie negativă

„Prima educaţie trebuie să fie pur negativă" : această frază a lui Jean-Jacques Rousseau, în Cartea a Il-a a lucrării *Emile,* rezumă regula de abţinere care trebuie să marcheze, după el, educaţia primei copilării. Rousseau se ridică împotriva intervenţiilor umane, întotdeauna premature în ochii săi. Ele au ca rezultat dobândirea de deprinderi*, prejudecăţi, cunoştinţe inutile şi artificiale şi provocarea nu a unei educaţii, ci a acestei degenerescente care este marca de influenţă socială. Să nu contrariem natura: să o lăsăm să se desfăşoare de la sine în prima copilărie (de la 2 la 12 ani), apoi să o secundăm cu abilitate la vârsta de rezistenţă (de la 12 la 15 ani). Aceasta este axioma pe care Educaţia nouă* o va împrumuta de la Rousseau şi care va deveni, nu fără mari opoziţii, maxima societăţii permisive contemporane, ale cărei credinţe* preceptorul lui Emile era departe de a le fi anticipat.

„ „
D. Hamehne
(D. S.)

Educaţie nouă

Expresia, atestată de nenumărate ori de-a lungul secolului al XlX-lea, caracterizează o mişcare internaţională începând cu înfiinţarea şcolilor noi la ţară. Pedagogul genevez A. Ferriere va elabora încă din 1915 un instrument de evaluare* în 30 de puncte, capabil să selecteze şcolile care, în ochii săi, puteau revendica denumirea respectiva.

Această iniţiativă demonstrează că adjectivul „nouă" adăugat „educaţiei" contribuie mai întâi la descalificarea a ceea ce este bănuit că nu merită epitetul. Rezultă că a desemna o educaţie ca nouă înseamnă în primul rând a se înscrie într-o dispută în care, de la început, exerciţiul calm (senin) al definiţiei este compromis. Cele „30 de Puncte", despre care Ferriere afirmă că ar corespunde unor constatări prin observaţie, reprezintă în acelaşi timp un manifest*. Putem menţiona aici patru dominante care profilează destul de fidel educaţia nouă:

1. un naturism-energetism, argumentat în acelaşi timp de igienă şi de o antropologie de proximitate cu naturalul, mediere obligatorie spre spiritual şi cosmic;
2. un pedocentrism* preocupat concomitent de individualizarea învăţării*, de autonomia* morală şi de participarea socială *{self-government)*;
3. un scientism, care bazează educaţia, de aici înainte funcţională, pe descoperirile psihologiei genetice* şi ale legilor dezvoltării* copilului;
4. un particularism, ce face din iniţiativele particularilor şi din întreprinderile lor motorul progresului economic şi social opus birocraţiei statului şi spiritului „funcţionăresc".

Acest caracter cvadruplu al şcolilor noi se va regăsi în principiile Ligii internaţionale pentru educaţie nouă, înfiinţată la Congresul de la Calais în 1921 şi care va

ocupa un loc important în dezbaterile pedagogice dintre cele două războaie mondiale, însă unanimitatea în jurul „cartei de la Calais" ascunde în realitate profunde divergențe, pe care istoria le va scoate la iveală. Divergențe sociopolitice: Grupul Francez de Educație Nouă (GFEN), dominat din 1932 de P. Langevin și H. Wallon, va opune particularismului fondatorilor un sociocentrism* care acordă prioritate democratizării studiilor și trezirii conștiinței politice. Divergențe psihopedagogice: Educația nouă regrupează la fel de bine tehnologiști preocupați de validarea științifică și de sistematizarea testelor* de învățare individualizată, precum și partizani ai libertății absolute care se inspirau din *newpsychology,* în cadrul căreia W. Reich este un nume de referință.

Chiar banalizarea temelor sale, în cadrul discursului oficial, și banalitățile în legătură cu școala arată că, mai mult decât un curent pedagogic unificat și producător de efecte specifice, Educația nouă reprezintă una din manifestările răspândite ale culturii contemporane, permisivă și preocupată, în același timp, de rentabilitate, centrată bănuitor pe individ și traversată totuși de mișcări sociale de mare amploare.

D. Hameline
(D.S.)

Educație permanentă

A vorbi mai degrabă despre o educație permanentă decât de o formare continuă* sau de o educație recurentă înseamnă a considera că „instituția" copiilor și „instituția" adulților reprezintă unul și același proces, înseamnă a afirma că, în tot cursul vieții unui individ și al istoriei, de aici înainte schimbătoare, a societăților, oamenii rămân subiecți ai educației. Adică ei nu încetează să se instituie reciproc și mimetic ca umani în așa fel încât ei își asigură sau își refuză o identitate*, un proiect și un loc.

Conceptul de educație permanentă, înțeles astfel, se distinge de concepte psihosociale ca interacțiune*, influență, dominare sau constrângere, fenomene al căror sediu este orice grup uman, antrenând schimbări în atitudinile membrilor săi.

Recent introdus (1950), conceptul de educație permanentă își asumă prin definiție chiar o contradicție a societății contemporane. Pe de-o parte indivizii, în cadrul numeroaselor grupuri sociale, au de aici înainte la dispoziția lor bogate și mereu reînnoite ocazii de a avea și de a fi „mai" pe care le guvernează legile cererii și ofertei. Exprimând, de exemplu, înmulțirea formărilor așa-numite de dezvoltare personală la inițiativa adesea concurentă a diverselor obediențe psihologice (analiză tranzacțională, bioenergie, sofrologie, programare neurolingvistică, gestionare mentală etc).

Pe de altă parte, solicitate să favorizeze această expansiune, instanțele care dețin puterea socială și responsabilitatea planificării bugetare formulează dorința, rațională și rezonabilă în același timp, ca această multiplicare să se organizeze și să fie controlată. Statele ajung astfel să se doteze cu un arsenal legislativ sau reglementar și să-și sporească dominarea asupra indivizilor, cu riscul de a vedea instituindu-se societatea în acțiune educativă perma-

D. Hameline
(D.S.)

Educație psihomotorie

Pedagogie corporală bazată pe o respingere a dualismului* corp-spirit și care vizează o educație* a individului global. Ea este folosită mai ales la grădiniță. Pluralitatea referințelor teoretice corespunde unei diversități de metode, printre care trei pot fi reperate. Primul propune o rafinare a motricitatii* prin exerciții de lateralizare*, de echilibru sau de coordonare. Cel de-al doilea tinde să favorizeze dezvoltarea* intelectuală începând cu motricitatea și conștientizarea logicii acțiunii. Cel de-al treilea se adresează afectivității pe baza relației instaurate în timpul unor practici precum expresia corporală*.

M. Durând
(D.S.)

Educație specială
Ansamblu de metode pedagogice și terapeutice destinate subiecților supuși obligației școlare* dar care nu pot progresa în funcție de instruirea oficială și de frecventarea școlii obișnuite. Această populație este foarte eterogenă de vreme ce ea cuprinde, printre alții, atât debili profunzi, cât și neadaptați inteligenți. Există Școli de educatori specializați care pregătesc pentru obținerea diplomei corespunzătoare.

C. Prevost
(D. S.)

Educție
Mecanism cognitiv* prin care subiectul degajează, din înțelegerea empirică* directă a două elemente, o relație* între ele (educție de relație) sau din înțelegerea unui element și a unei relații, celălalt element căruia i se aplică relația (educția de corelat). Termenul, introdus de C. Spearman pentru desemnarea unui nivel elementar al funcționării logice a subiectului, nu își mai găsește loc în lucrările contemporane asupra cognitiei*.

M. Richelle
(D. S.)

Efect alosteric -» Antagonist

Efect autocinetic -> Autocinetism

Efect bumerang -» Efect pervers

Efect consecutiv -» Consecutiv

Efect consecutiv figurai -* Figurai

Efect Coolidge -> Noutate

Efect de amorsare -» Amorsare

Efect de ancorare -> Ancorare

Efect de certitudine -> Certitudine

Efect de cohortă -» Transversală (Metodă—)

Efect de halo
Este vorba de o eroare constantă ce afectează observația celuilalt, descrisă încă din 1920 de L. L. Thurstone. Unele caractere ale subiectului observat pot induce la observator o impresie globală (favorabilă sau nu) care va colora evaluările acestui observator în legătură cu diversele caracteristici ale subiectului observat (de unde originea esențial subiectivă a coerenței acestui tip de date). Se poate reduce acest efect convertind trăsătura de observat în unități de comportament observabile, evitând evaluările calitative globale, confruntând evaluările mai multor observatori. Căutarea de alte soluții este permanentă.

M. Bruchon-Schweitzer
(D. S.)

Efect de întâietate -> întâietate (Efect de —)

Efect de poziție serială -» Serial

Efect de recentă -> Recentă (Efect de —)

Efect Guttman -> Analiză de date

Efect Hawthorne
In cursul cercetărilor desfășurate între 1920 și 1940 la uzina Hawthorne, F. J. Roethlisberger și W. J. Dickson au observat că schimbarea condițiilor de muncă antrena o ameliorare a moralului personalului și o creștere a productivității. întoarcerea la condițiile anterioare nu făcea să dispară acest efect pozitiv; cercetătorii l-au atribuit simplului fapt de a fi participat la o experiență, ceea ce dă personalului sentimentul că este luat în considerație și valorificat. Prin extindere, se desemnează sub numele de efect Hawthorne starea pozitivă introdusă de o schimbare atribuită, de către cei care sunt afectați de ea, unor bune intenții.

C. Levy-Leboyer
(D. S.)

Efectiv
Un efectiv este un număr de observații. Recenzarea de observații, care conduce la distribuțiile* de efective, este piatra de încercare a statisticii*. A face statistică înseamnă a proceda întotdeauna la sau a se baza pe distribuții de efective.

Efectivele unui tablou de contingenţă* sunt numite efective legate (le numim şi de contingenţă sau de co-ocurenţă). Se deduc de aici efectivele marginale (suma efectivelor pe linie şi pe coloană), care definesc cele două distribuţii marginale de efective. Din distribuţia de efective deducem şi distribuţia frecvenţelor* legate, cu cele două distribuţii marginale de frecvenţe. Analiza locală a unui tablou de contingenţă constă, pentru toate cuplurile de modalităţi constituite plecându-se de la cele două variabile (compartimentele tabloului), în studierea legăturii dintre aceste modalităţi. Pentru examinarea legăturilor ne referim la efectivele teoretice. Prin efectiv teoretic al unui compartiment se înţelege valoarea pe care ar avea-o efectivul acestuia dacă, efectivele marginale fiind date, am avea o legătură nulă pentru compartimentul în discuţie. Efectivul teoretic al unui compartiment este produsul efectivelor marginale împărţit la efectivul total. Legătura între două modalităţi este pozitivă, negativă sau nulă după cum efectivul compartimentului (efectiv observat) este superior, egal sau inferior efectivului teoretic corespunzător. Denumirea consacrată „efectiv teoretic" nu trebuie să înşele. Pe de-o parte, „efectivele teoretice", care nu rezultă dintr-o procedură de recenzare, ci dintr-o definire formală, nu sunt în general numere întregi. Pe de altă parte, sunt simple valori de referinţă, al căror calcul nu cere, la drept vorbind, nici o teorie.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(D.S.)

Efect kappa -» Kappa (Efect —)

Efect (Lege a —)
Lege formulată la origine de E. L. Thorndike (1911), în cadrul psihologiei învăţării*, conform căreia o „conexiune* modificabilă" însoţită sau urmată de o stare satisfăcătoare devine din această cauză consolidată, în timp ce o conexiune însoţită sau urmată de o stare dezagreabilă este din acest motiv slăbită. Această lege se bazează pe datele empirice culese mai ales din experienţele în care pisicile închise într-o cuşcă problemă* învăţau să deschisă uşa. De la o încercare la alta, învăţarea se manifestă în acest caz prin abandonarea comportamentelor ineficace şi prin retentia* celor eficace.

In ciuda recurgerii la termenii subiectivi ai limbajului curent (stare „satisfăcătoare" sau „dezagreabilă"), Thomdike avea în vedere fenomene perfect obiectivabile, „starea satisfăcătoare" corespunzând unei situaţii pentru care animalul nu face nimic să o evite, dar pe care va tinde s-o menţină sau s-o reproducă prin actele sale, „starea dezagreabilă" fiind corespunzătoare unei situaţii pentru care animalul nu va face nimic să o întreţină şi căreia va încerca, din contră, să i se sustragă sau să-i pună capăt.

Legea efectului a ocupat un loc central în teoriile învăţării elaborate de şcolile behavioriste*, chiar dacă unii autori au nuanţat-o, precum G. Guthrie, a cărui concepţie privilegiază contiguitatea* temporală, sau E. Tolman, care acordă o parte importantă informaţiilor cognitive* pe care subiectul le înregistrează în situaţia de învăţare pentru a le exploata ulterior. In teoria lui B. F. Skinner legea efectului şi-a păstrat cel mai categoric valoarea explicativă, printr-o formulare diferită în termeni dar nu şi în fond: „controlul comportamentului prin consecinţele* sale" trimite la sporirea sau diminuarea probabilităţii de apariţie a răspunsurilor în funcţie de evenimentele gratificatoare sau punitive care urmează.

M. Richelle
(D. S.)

• THORNDIKE E. L. (1911), *Animal Intelligence,* MacMillan, New York.

Efector
Desemnează o parte a organismului (de la celulă la organ) care produce un efect, o acţiune în mediul său înconjurător. Muşchii sau glandele sunt, de exemplu, efectori. Efectorii se află sub comandă nervoasă sau neurohormonală; ei primesc ordine motorii de la creier, ordine vehiculate de

influxurile* eferente care trec prin relee medulare. Efectorii asigură viața de relație a organismului și țin de funcționarea sistemului nervos* somatic. _ „

F. Parot
(D.S.)

Efect pervers
Un efect secundar este marginal legat de un tratament sau de o acțiune care urmărește un alt obiectiv. Acest efect este numit pervers atunci când îmbracă un caracter negativ, dăunător.
în timp ce efectul bumerang este în mod specific opus intențiilor (ex.: informațiile conținute într-o campanie împotriva drogului pot provoca o creștere a consumării acestuia), conceptul de efect pervers este mult mai general. Exemplu: presiunea exagerată exercitată asupra elevilor pentru obținerea de performanțe școlare mereu mai mari ar putea provoca sinucideri.

G. De Landsheere
(D.S.)

Efect *placebo* -> *Placebo*

Efect retroactiv
In psihanaliză, se spune despre fenomenele de reorganizare retrospectivă a unor materiale psihice variate: amintiri, pulsiuni*, afecte*. Reelaborarea dă o nouă semnificație, diferită de semnificația primitivă, sau dă unui element o semnificație de care era lipsit. S. Freud a criticat utilizarea excesivă a acestei noțiuni de către C. G. Jung, care pretindea că semnificațiile sexuale sunt proiectate retrospectiv în amintirile infantile. Utilizarea psihanalitică a noțiunii de efect retroactiv face din ea un ghid util împotriva tendinței de a lua drept rememorare exactă ceea ce, ca și amintirile-ecran*, nu este decât reconstrucție. Termenul este utilizat și de S. Freud pentru a deosebi refularea* observabilă efectiv în clinica psihanalitică de refularea originară.

J.-M. Petot
(D.F.)

Efect tau -> Tau **(Efect —)**

Efect Zeigarnik -» Zeigamik (Efect —)

Eferență -> Aferentă

Eficacitate luminoasă
Curba de eficacitate luminoasă relativă spectrală reprezintă sensibilitatea ochiului uman la diferite lungimi de undă. Ochiul uman standard (media ochiului sănătos la maturitate) nu este sensibil la toate lungimile de undă ale spectrului vizibil (de la 380 la 780 de nanometri). *Optimul* sensibilității* se situează la 555 nanometri (culoare verde-galbenă) pentru vederea* de zi (condiție fotopică) și la 507 nanometri (culoare albăstrie) pentru vederea nocturnă (condiție scotopică). Depărtându-ne de valorile maximale (reprezentate de unitate), se constată cum curbele de sensibilitate scad progresiv de-o parte și de alta a acestei valori. Eficacitatea este nulă la limita ultravioletă pentru cele două curbe (lungimi de undă slabe). Pentru lungimile de undă superioare, eficacitatea este nulă la roșu în vederea scotopică (această culoare apare neagră noaptea) și la infraroșu în vederea fotopică. Curbele de sensibilitate relativă spectrală VÂ (vedere fotopică) și VA. (vedere scotopică) caracterizează filtrul* vizual (retinian). Celulele fotosensibile (în fotografie, de ex.) sunt prevăzute cu un filtru *VX* pentru a se apropia de sensibilitatea vizuală.

R. Genicot
(D.S.)

Eficiență
Desemnează în general randamentul unui comportament sau gradul de desăvârșire a efectului unei acțiuni*. In cadrul testelor* psihologice, diferite tehnici de măsură* permit aprecierea eficienței diverselor tipuri de comportamente.
Psihologie a eficienței: după H. Wallon, demers care pune în joc metode inductive (v. Inducție) pentru a ajunge la formularea legilor* ce au legătură cu structura și funcționarea actelor* motorii și mentale. Ea se opune psihologiei conștiinței* ce acționează prin introspecție*.
Coeficient de eficiență: măsură* propusă de D. Wechsler și care se definește ca fiind raportul stabilit între scorul* obținut de un

individ la un test* și scorul maximal al individului mediu pe scala vârstelor.

J.-P. Bronckart și *E. Jalley*
(D.S.)

Efort

Caracterizează intensitatea angajării într-o situație și economia conduitei. In domeniul activităților fizice și sportive, se distinge, în mod clasic, efortul fizic de cel mental. Primul este apreciat printr-o măsurare a intensificării metabolismului* datorată activității musculare. Cel de-al doilea, mai puțin accesibil într-o modalitate obiectivă, este asociat unei ridicări a nivelului de activare* a sistemului nervos central* și unei mobilizări intensive și selective a resurselor atenționale. Intensitatea acestor două componente este percepută sau estimată cu precizie de către actori. Această informație este cu adevărat folosită în cursul controlului mișcării*.

M. Durând
(D. .)

Egalitate a șanselor

Expresie care semnifică voința de a acorda tuturor copiilor o egalitate de acces și de tratament școlar. Această noțiune largă face obiectul dezbaterilor polemice, mai ales în legătură cu ceea ce presupune ea: egalitatea șanselor nu se concepe, pentru cea mai mare parte a autorilor, decât acceptându-se evidența discutabilă a diferențelor, a inegalităților între copii de la intrarea lor în școală. Ea constă deci în a cere sistemului educativ* să dea fiecărui copil posibilitatea de a atinge rezultatele de care este capabil. In numele democratizării efective pentru ridicarea nivelului tuturor, noțiunea de egalitate a șanselor este contestată.

Egalitatea șanselor se poate măsura extern după, de exemplu, caracteristicile dispozitivului școlar (dotări egale ale școlilor* cu profesori, localuri, subvenții), dar și la ieșirea din sistemul școlar; ea ar consta în acest caz din egalitatea rezultatelor școlare ale copiilor proveniți din categorii socioprofesionale diferite. Realitatea dezminte evident acest obiectiv, oricare ar fi eforturile pentru a ajunge aici, mai ales prin acțiunea pedagogică. Reușita școlară este de fapt strâns corelată cu nivelul de instruire al familiilor. * , •

D. Manesse
(D.S.)

Egalizare

In psihofizică* și în psihologia percepției*, procedură* care constă în a cere unui subiect să ajusteze un stimul de comparație* în așa fel încât să-i apară egal cu un stimul etalon* **(egalizare subiectivă).** Se folosește mai ales în măsurarea pragurilor diferențiale* prin metoda numită a erorii* medii, în care distanța dintre valoarea ajustată a stimulului de comparație și cea a stimulului etalon furnizează o estimare* a diferenței exact imperceptibile*. Ea se aplică și la măsurarea constantelor* perceptive (de ex., egalizarea a două plaje cenușii iluminate diferit) sau la iluziile optico-geometrice (de ex., măsurarea iluziei lui Miiller-Lyer se face cu ușurință invitând subiectul să ajusteze lungimea unei linii prevăzute cu unghiuri externe, trasată pe o glisieră, la aceea a unei linii prevăzute cu unghiuri interne). .. _, , „

M. Richelle
(D.S.)

Egocentrism

Pentru J. Piaget (1923), caracteristică majoră a gândirii* copilului; în fața unei situații date, copilul recurge la o centrare* primară constrângătoare, deformantă și inconștientă. Aceasta se exprimă în comportamentul său printr-o nediferențiere* între eu/ego* și celălalt*, între subiect și obiect, ca și printr-o utilizare a limbajului nedominată de scopul comunicativ. Cele trei manifestări de limbaj ale egocentrismului sunt ecolalia*, monologul* și monologul colectiv (copilul vorbește în prezența altuia, dar nu i se adresează). Evoluția ulterioară are loc prin decentrare* și reciprocitate a schimburilor; ea se manifestă printr-o socializare* progresivă a gândirii și limbajului.

In scrierile următoare, J. Piaget (1945) a explicat egocentrismul în termenul de rezultat al dominanței alternative a asimi-

larii* sau a acomodării* (ceea ce corespunde atitudinii precritice a inteligenței*, după J. Piaget, sau sincretismului* intelectual, după H. Wallon). Rezultă că această noțiune nu mai caracterizează exclusiv gândirea copilului, chiar dacă perioada de vârstă 6-7 ani continuă să fie considerată drept crucială.

Noțiunea de egocentrism a produs numeroase contrasensuri (mai ales când a fost asociată comportamentului ce constă în „a vorbi despre sine")- De altfel, manifestările verbale ale egocentrismului au făcut obiectul unei interpretări foarte diferite de cea propusă de J. Piaget. Astfel, pentru L. S. Vîgotski, limbajul egocentric nu precedă limbajul socializat: din contră, el reprezintă o etapă intermediară între acesta din urmă și limbajul interior. De altfel, se pot observa în legătură cu aceasta anumite manifestări la adultul confruntat cu sarcini dificile (rezolvarea de probleme*, de ex.). In sfârșit, numeroase lucrări au arătat că un copil mic (3-4 ani) este capabil să înțeleagă că un altul are un punct de vedere diferit de al său și, dacă sarcina nu este prea complexă, să descopere care este acest punct de vedere. In plus, eșecurile arătate corespund rareori unui comportament de tip egocentric (adică un copil nu alege în general ceea ce ar fi propria perspectivă). ^ ^

(DS.)

• PIAGET J. (1923), *Le langage et la pensie chei l'enfant,* Delachaux et Niestle. Neuchâiel, Paris. — PIAGET J. (1945), *La formation du symbole chez l'enfant,* Delachaux et Niestle, Neuchâtel, Paris.

Egodistonie

Literal, calificǎ o activitate mentală în opoziție cu eu/ego-ul*. Se opune trăsătură cu trăsătură termenului egosintonie* în diferitele accepții ale conceptului de eu/ego. O fobie de impuls poate fi calificată drept egodistonică în raport cu eul ca reprezentare conștientă de sine. O tendință perversă va fi numită egosintonică sau egodistonică după cum se exprimă în acord sau în conflict cu prescripțiile ego-ului în raport cu exigențele sinelui și ale supraeului. _ ..,.„.. ,

D. Widlocher

(D. S.)

Egosintonie

Literal, conformitate a unei activități mentale cu eu/ego*-ul; se opune egodistoniei*. In sens larg, termenul de eu/ego se referă la personalitate* și la ansamblul reprezentărilor conștiente pe care și le face subiectul*. Un comportament* sau un sentiment* va fi numit egosintonie dacă subiectul îl percepe în acord cu reprezentarea pe care și-o face despre el însuși.

Când eul este conceput dintr-o perspectivă psihanalitică drept instanță de control, în interacțiune cu celelalte instanțe ale personalității, termenul egosintonie semnifică faptul că activitatea mentală astfel calificată este sub controlul eului și conform scopurilor sale. _, „,.„.. ,

D. Widlocher

(D.S.)

Binsicht -> Comprehensiune subită

Ejaculare precoce -> Impotență sexuală

Elaborare psihică

Elaborarea secundară este ultima etapă a formării conținutului* manifest al visului*: cea care dă o coerență și un sens relativ acceptabil imaginilor haotice produse de acțiunea visului, făcându-le să intre în cadrul prestabilit al unui scenariu disponibil în preconștient*.

Elaborarea psihică este un concept tehnic al psihanalizei și, în general, al oricărei psihologii dinamice, ale cărui contururi sunt relativ vagi, dar care corespunde unei funcții fundamentale a psihismului: cea care constă în a face față tensiunilor create de modificările mediului înconjurător sau de transformările care survin chiar în subiect (transformări corporale sau psihice consecutive dezvoltării sau ciclului vieții, apariție de exigențe pulsionale, de boli fizice etc.). S. Freud, în 1895, a explicat nevroza de angoasă* ca fiind datorată faptului că aparatul psihic, copleșit de o cantitate de excitație sexuală prea mare,

este incapabil să o elaboreze și trebuie să o lase să se transforme automat în angoasă. Elaborarea constă deci în a transforma energia liberă* în energie legată*, fapt ce permite stabilirea procesului secundar* și deci amânarea descărcării sub formă motrice sau halucinatorie (v. Identitate perceptivă). Intr-o perspectivă mai generală, elaborarea psihică este înțeleasă ca posibilitatea de a da o expresie psihică completă (reprezentare* și afect*) pulsiunii (v. Mentalizare). Lucrările lui P. Marty și ale unor psihanaliști francezi au pus accentul pe eșecul acestei prime etape a elaborării psihice, precum factorii predispunând la afecțiuni psihosomatice*, la treceri la act* hetero sau autoagresive, la adicțiuni etc.

J.-M. Petot
(D.S.)

Electrodermal -» Răspuns electrodermal

Ele ctroencef al og rafie
Metodă electrofiziologică de înregistrare a activității electrice a encefalului*, captată în general de electrozii de suprafață, care își are originea în lucrările lui H. Berger în 1929. Alături de contribuția sa la dezvoltarea medicinei neurologice, mai ales în reperarea sediilor epileptogene și a neoformațiunilor, Electroencefalografia (EEG) se află la originea mai multor progrese importante în cunoștințele noastre din domeniul psihofiziologiei* și reprezintă încă și astăzi o cale de cercetare fecundă în explorarea evenimentelor cerebrale asociate activităților* cognitive*. EEG-ul a permis mai ales descrierea diferitelor niveluri de vigilență*, de la starea de trezire* atentă caracterizată prin desincronizarea* undelor alfa (8 la 12 Hz), a cărei asociere cu starea de veghe la repaus Berger o arătase deja, până la diverse niveluri ale somnului* lent și paradoxal. In alt domeniu, potențialele evocate* cerebrale concomitente ale primirii de informație* senzorială au deschis calea unei adevărate psihofizici* a răspunsului ariilor primare cordcale la stimulii exteriori. în sfârșit, mai recent și grație progreselor tehnice (determinarea mediei opistocronice, adică în sens invers în timp plecând de la un eveniment imprevizibil, a traseelor obținute din mai multe încercări succesive), explorarea potențialelor lente asociate *(Event Related Potentials, ERP),* uneori numite puțin exagerat unde cognitive, pare să ofere un acces original la fenomene cognitive precum atenția*, pregătirea* pentru acțiune, așteptarea*. Aceste unde, al căror decurs se etalează pe circa 500 milisecunde cu faze de pozitivitate și de negativitate caracteristice, par legate fie de pregătirea motrice *(readiness potentials),* fie de așteptare (variație contingentă negativă*), fie de reacția de „surpriză" față de un eveniment improbabil (undă P 300, observată, de ex., în urma omiterii unui stimul periodic*), fie de improbabilitatea semantică (unda N 400, negativitate care se manifestă în jur de 400 ms după prezentarea unui cuvânt cu totul necuviincios într-un enunț). EEG-ul cantitativ (sau cuantificat), îndepărtat de procedeele artizanale de lectură directă a traseelor care au prevalat timp îndelungat, profită de pe urma puterii de calcul a calculatoarelor în timp real pentru a furniza o analiză statistică rafinată a frecvențelor*, amplitudinilor*, variațiilor de unde cerebrale și pentru a extrage la maximum semnale semnificative ale zgomotului* de fond.

M. Richelle
(D.S.)

Electrofiziologie
Ansamblu de tehnici ce studiază activitatea electrică a celulelor, în particular a celulelor nervoase sau neuroni*. Se pot distinge două niveluri de abordare. Activitatea unui singur neuron este abordată de înregistrările extracelulare sau intracelulare cu ajutorul microelectrozilor. Pot fi înregistrate mai multe manifestări: potențiale* de acțiune (sau activitate unitară) care se propagă de-a lungul căilor nervoase, potențiale locale (potențiale membranare de repaus, potențiale postsinaptice excitatoare sau inhibitoare). Ansamblul acestor potențiale este studiat fie în cadrul activității spontane a neuronului, fie ca răspuns la

o excitare a neuronului, cel mai adesea o stimulare electrică. Răspunsul la stimulare poate fi înregistrat în sensul fiziologic de propagare (de la dendrită spre axon, ca răspuns la o stimulare ortodromică) sau experimental în sens invers (ca răspuns la un stimul antidromic: test de coliziune). Tehnicile recente *(voltage-clamp* și *patch-clamp)* permit studierea potențialelor electrice legate de activitatea canalelor ionice ale membranei neuronului. Al doilea nivel de abordare are un caracter mai global: constă în studierea activității electrice a unei populații mai mult sau mai puțin numeroase de neuroni. Această abordare acoperă manifestările spontane reprezentând diferitele unde* sau ritmuri puse în evidență de electroencefalografie*, sau potențialele evocate ca răspuns la un stimul aferent. Tehnicile moderne care utilizează informatica permit o cuantificare și reprezentări mai sintetice ale acestor evenimente electrice (spectru de frecvență,

B. Soumireu-Mourat
(D. S.)

Electromiografie
Tehnică ce permite înregistrarea potențialelor* de acțiune care se propagă în membranele* elementelor musculare. După metodele folosite (ace, electrozi de suprafață), vom înregistra unități musculare sau activitatea unei părți a mușchiului. Totuși, tehnica se extinde la măsurarea conducțiilor nervoase ale fibrelor nervoase cu diametru mare și la testarea conducției la nivelul joncțiunii neuromusculare. Ea permite reperarea bolilor de origine pur nervoasă (neuropatii), a bolilor pur musculare (miopatii).

M. Le Moal
(D. S.)

Electrooculografie -> Mișcări oculare

Electrosismoterapie —• Electroșoc

Electroșoc
Astăzi este preferat termenul electrosismoterapie pentru a desemna realizarea, în scopuri terapeutice, unei crize convulsive generalizate, provocată de stimularea electrică transcerebrală. Eficacitatea acestui tratament este demonstrată în depresiile* melancolice care apar în evoluția psihozelor maniaco-depresive* și în tulburările depresive rezistente la chemoterapiile antidepresive. Celelalte indicații sunt mai rare și aparțin caracterului acut al unor tulburări psihiatrice, al eșecurilor sau al riscurilor chemoterapiilor. Contraindicațiile sale se referă mai mult la anestezie și curarizare (care împiedică faza contracțiilor clonice ale mușchilor striați), întotdeauna practicate pentru realizarea sa începând cu 1970. Inconvenientele sale rezultă din tulburările cognitive de tip deficite mnezice, tranzitorii și în totalitate reversibile (amnezie anterogradă și lacunară) a căror incidență pare considerabil redusă prin tehnica unilaterală aplicată pe emisfera nedominantă. Modul său de acțiune rămâne ipotetic și face să intervină modificări induse la nivelul metabolismului monoaminelor cerebrale și al receptorilor monoaminergici. , • ,,,., .

J.-F. Alhlaire
(D. S.)

Electrotropism -> Tropism

Element de comportament
Termen folosit, ca sinonim al celui de unitate*, pentru desemnarea formelor de comportament reținute cu scopul observației și descrierii. Aceste elemente sunt acelea care vor fi reluate pe scalele* de observație* sau pe etograme*. Ele vor putea varia ca durată și complexitate, în funcție de nivelul de rezolvare adoptat: observatorul va putea alege la fel de bine elemente ce corespund unor segmente de mișcări* descompuse cu finețe, ca și elemente care constituie acte* organizate funcțional (de ex., în conduitele parentale* ale unui animal, aducerea de hrană puilor, prezentată ca un parcurs complet de la plecare la întoarcerea la cuib). In absența unităților de analiză definite în mod clar, comparabile moleculei, atomului sau celulei, psiho-

logul, în alegerea elementelor sale de descriere, este expus unor prejudecăți* teoretice, ca și unor constrângeri inevitabile ale instrumentelor lui de observație.

M. Richelle
(D.S.)

Emancipare -» Majorat

Emergentism -> Spirit

Emergență
Acest termen este folosit în general pentru desemnarea apariției unui nou comportament* sau unei noi capacități* în cursul dezvoltării* filogenetice* sau ontogenetice*.
Capătă un sens mai restrâns în cadrul teoriilor ineiste* ale dezvoltării limbajului*, desemnând un proces de achiziționare cvasiexclusiv imputabil acțiunii factorilor interni. Pentru N. Chomsky, ființa umană ar fi dotată cu o competență* de limbaj înscrisă biologic, adică o capacitate ideală de a produce, înțelege și reproduce structurile oricărei limbi naturale*. In această optică totuși, pentru ca un *input** verbal să fie furnizat copilului, structurile limbajului „apar" succesiv de-a lungul maturizării* organelor de producere-recepție și a sistemului nervos central.
Această concepție, care se opune teoriilor behavioriste* ale învățării* și constructivismului* piagetian, se bazează pe un anumit număr de fapte, puse în evidență mai ales de E. H. Lenneberg:
1. marea regularitate a etapelor de achiziție a limbajului, de la 5 luni la 5 ani (faza vocalizărilor*: producerea cuvintelor izolate, apoi a enunțurilor din două cuvinte, și mai târziu a enunțurilor complexe);
2. absența constrângerilor mediului înconjurător susceptibile de a explica această ordine de achiziționare;
3. independența dezvoltării verbale față de dezvoltările motorii și intelectuale;
4. posibilitatea de dobândire a limbajului în absența oricărui exercițiu.
Ca și pentru celelalte comportamente caracteristice speciei, ar exista deci o perioadă critică* de achiziție a limbajului, corespunzând unei stări privilegiate de plasticitate* a zonelor cortexului cerebral în care se înscrie această funcție.

J.-P. Bronckart
(D.S.)

Emetropie
Stare de refracție a ochiului în care, cu o acomodare liberă, un obiect, la infinit, își găsește sediul pe retină. Este starea de refracție ideală a ochiului, rareori atinsă. Semnifică o absență de ametropie* care nu poate fi ameliorată prin purtarea unei corecții optice. „ • .

R. Gemcot
(D.S.)

Emisferă cerebrală
In număr de două, emisferele cerebrale constituie, împreună cu diencefalul*, creierul propriu-zis. Ele derivă embriologic din dezvoltarea telencefalului* și sunt dispuse simetric în cutia craniană, la stânga și la dreapta, în raport cu structura mediană care este diencefalul. Suprafața lor este străbătută de circumvoluțiuni și de scizuri care delimitează lobii: lobul frontal*, lobul parietal*, lobul temporal*, lobul occipital*, lobul insulei. Ca oricare parte a axei cerebrospinale, fiecare emisferă este formată din substanță cenușie și substanță albă. Substanța cenușie este constituită din cortex* și nucleu cenușii centrali, substanța albă ocupă spațiul cuprins între cortex, nucleu cenușii centrali și fața laterală a creierului intermediar și constituie în special comisurile* interemisferice.

./?. *Decombe* si M. *Le Moal*
(G. N.)

Emisferectomie
Ablație neurochirurgicală a cortexului* cerebral și a substanței albe subiacente a unei emisfere* cerebrale; nucleii cenușii centrali și talamusul sunt, de regulă, cruțați. Această intervenție excepțională este practicată, de obicei, la copiii cu leziuni cerebrale severe care afectează o singură emisferă și sunt în general responsabile de epilepsie*.

J.-L. Signoret
(G. N.)

Emitanță
Coeficient al fluxului* luminos care părăsește un element al suprafeței conținând punctul pe aria acestui element. Unitatea este lumenul* pe metru pătrat. Numit și exitanță luminoasă (într-un punct al unei suprafețe). R ^ . ^

(D.S.)

Emițător
Pentru teoria clasică a comunicării*, emițătorul este un aparat însărcinat să transmită un mesaj* codând informația* care provine de la sursă (v. Encodare). Din acest punct de vedere, aparatul vocal al unui individ poate, în raport cu creierul-sursă, să fie considerat ca un emițător-transmițător. Dacă se ia ca sursă vocea*, radioul joacă atunci rolul de emițător-transmițător al unui mesaj (encodare electrică de unde); ea poate chiar servi alternativ drept emițător și receptor* însărcinat cu encodarea, apoi cu recodarea informației. în schema comunicării, emițătorul (sinonim al locutorului* în această accepție) desemnează locul ocupat de subiectul producător de

J.-M. Adam
(D.S.)

Emotivă (Funcție —) -» Funcție a limbajului

Emotivitate -> Emoție

Emoție
Stare deosebită a unui organism, care survine în condiții bine definite (o situație numită emoțională), însoțită de o experiență subiectivă și de manifestări somatice și viscerale. Emoțiile pot fi studiate sub diferite aspecte:
1. teoriile evolutive* ale emoțiilor le subliniază caracterul adaptativ* și funcția de semnal;
2. teoriile cognitive* insistă asupra modalității în care informațiile sunt prelucrate și în care planurile sunt elaborate și puse în acțiune;
3. teoriile fiziologice pun accentul pe relațiile posibile între emoție ca stare mentală sau cognitivă și expresia ei somatică sau viscerală: astfel W. James și C. Lange au arătat, independent unul de celălalt, la începutul secolului al XX-lea, că emoția este secundară perceperii de către subiect a modificărilor viscerale provocate de situația emoțională. Din această cauză au fost violent criticați de W. Cannon, care susținea că modificările fiziologice sunt precedate de componentele cognitive ale emoției. A fost avansată și o sinteză a acestor două concepții: emoția ar fi de fapt rezultatul unei interacțiuni între două componente, o activare* nespecifică consecutivă excitației* sistemului simpatic* declanșată de situație și o cogniție constituită de atribuirea acestei activări unor elemente ale acestei situații. Deși a avut mult succes, această sinteză nu a fost niciodată dovedită experimental.

Emoțiile de bază cuprind bucuria, tristețea, mânia, frica, surpriza și dezgustul. La om ele pot fi diferențiate de mimicile cărora le dau naștere. Reacțiile fiziologice și hormonale ce însoțesc emoțiile sunt în schimb mult mai puțin discriminante și sunt deci puse în relație mai degrabă cu activarea care însoțește emoția, decât cu natura emoției resimțite.
Numeroasele tentative de a lega un neurotransmițător* dat la o emoție deosebită au eșuat, și acum se admite că emoțiile pun în joc circuite neuronale care depășesc din plin sistemul limbic* sau centru al emoțiilor. Emotivitatea, sau capacitatea de a reacționa prin emoții, depinde de interacțiunile complexe dintre factorii genetici și factorii de dezvoltare*, mai ales la vârsta tânără. Nivelul emoțional sau afectiv* la care se găsește organismul reprezintă o stare de care va depinde majoritatea celorlalte funcții integrate ale organismului (dependență de stare*), inclusiv procesele cognitive. Achiziția, stocarea, restituirea datelor depind foarte strâns de starea afectivă și de congruența între aceasta din urmă și credințele* subiectului.
Un ultim punct merită atenția: natura neurobiologică a substratului anatomofuncțional al stărilor afective rămâne puțin cunoscută

în ciuda asimilărilor timpurii cu unele circuite ale sistemului limbic, cu circuitele numite ale autostimulării* (centre ale plăcerii), cu regiunile implicate, cu efectele drogurilor* ce conduc la toxicomanie, cu neuroanatomia agresiunii* etc. Ca și febra, emoția este un semnal homeostatic fundamental al cărui rol general sau specific depinde de cauzele care i-au dat naștere și de semnificația pe care ele o au pentru viitorul subiectului.

R. Dantzer și *M. Le Moal*
(D. S.)

Empan
Prin empan de memorie imediată* se înțelege cantitatea de itemi care poate fi restituită imediat după prezentarea unui material dat (listă de cifre, de litere sau cuvinte). Măsurarea acestui empan este adesea folosită pentru evaluarea capacității de stocare de scurtă durată*. In general i se asociază lui „empan" un cuvânt care desemnează materialul prezentat: se vorbește astfel de empan de cifre, empan de cuvinte, empan de fraze.

S. Bredart
(D.S.)

Empatie
Intuire a ceea ce se petrece în celălalt, fără a uita totuși că ești tu însuți, căci în acest caz ar fi vorba de identificare. Pentru C. Rogers, empatia constă în sesizarea cu cât mai multă exactitate cu putință a referințelor interne și a componentelor emoționale ale unei alte persoane și în a le înțelege ca și cum ai fi această altă persoană.

R. Doron
(D.S.)

Empiric
Care se bazează pe datele experienței*, pe faptele culese de observație* sau experimentare*. Care decurge din tatonări practice neghidate de un scop* sau de un cadru teoretic. După preferințele care există pentru diversele componente ale demersului științific, se va vedea partea empiricului ca opunându-se celei a teoreticului, sau din contră completând-o. Se vorbește de empiric și în legătură cu aplicarea unui model* formal, și mai ales matematic, cu date concrete, care se dovedesc, în mare, compatibile cu modelul, dar cer eventual câteva amenajări de detaliu: curbele empirice nu confirmă întotdeauna ecuația legii lui Fechner*.

M. Richelle
(D.S.)

Empirism
Ansamblu de concepții filozofice și psihologice care susțin că numai pornindu-se de la experiență* se elaborează cunoașterea*. Aceste concepții se opun celor care admit existența principiilor de cunoaștere înnăscute. In domeniul psihologiei, empirismul caracterizează mai ales Școala engleză și se realizează azi cel mai complet în curentul behaviorist*. Se pot căuta originile atitudinii empiriste în filozofia lui R. Bacon, dar teza va fi dezvoltată mai ales de T. Hobbes și cu deosebire de J. Locke, care a suferit influențele empirismului medical al lui T. Sydenham. După acești autori, ideile* provin din senzații* și se compun apoi între ele pentru producerea ideilor mai generale datorită legilor de asociație*. Psihologia asociaționistă a fost dezvoltată de D. Hume și de Utilitariști*, care au radicalizat poziția susținând punctul de vedere senzualist*. In Franța, acest curent filozofic va fi apărat în principal de Condillac. Primii behavioriști, E. L. Thorndike și J. B. Watson, sunt moștenitorii acestei lungi tradiții. Deși B. F. Skinner a rupt legătura cu psihologia asociaționistă, a rămas reprezentantul cel mai cunoscut al poziției empiriste radicale, dar și cel mai izolat în raport cu dezvoltările cele mai recente ale cognitivismului*. Pentru acesta, cunoașterea se constituie total independent de mediul înconjurător, ea nu rezultă din impresia evenimentelor sau proprietăților lumii exterioare, ci dintr-o creație a semnificației, după o dimensiune istorică individuală, într-un sistem închis în el însuși. Această ultimă poziție este exact contrariul tezei empiriste.

P. Mengal
(D.S.)

Empirism logic
Numit și pozitivism logic; componentă a filozofiei analitice care își centrează problematica pe limbaj* — pentru care propune o analiză logică — și care se prezintă ca o teorie a semnificației*. Dezvoltând o atitudine critică față de metafizică, empirismul logic susține că dintre enunțurile nonanalitice numai cele care pot fi testate empiric au o semnificație. Membrii Cercului de la Viena (fondat în 1929) și mai ales R. Carnap au fost cei care au apărat această poziție; ei au exercitat o influență profundă asupra filozofiei în Statele Unite, unde au emigrat, fugind de nazism. Psihologia anglo-saxonă, behaviorismul* mai ales, s-a inspirat din varianta sa, care este operaționismul*, în lupta contra pozițiilor metafizice.

M. Kail
(D. S.)

Enacțiune -> Autopoiesis

Encefal
Porțiune a sistemului nervos* central situată în cutia craniană. Embriologic este rezultat din porțiunea tubului neural primitiv constituit din cele trei vezicule următoare după închiderea canalului neural: prozencefal, mezencefal*, rombencefal sau trunchi cerebral*.
Este constituit dintr-o axă mediană formată din trunchiul cerebral, o masă tectală în fața posterioară a trunchiului cerebral formată din cerebel* și tuberculele cvadrigemene, o masă ovoidă care ocupă 7/8 din cutia craniană, creierul, format din două emisfere cerebrale*. El se prelungește fără a se întrerupe la nivelul trunchiului occipital prin măduva spinării, a cărei limită cu encefalul nu este decât teoretică.

R. Decombe și *M. Le Moal*
(D.S.)

Encodare
In sens foarte general, desemnează orice proces cognitiv prin care un mesaj* sau o informație* (conținută într-o imagine, conversație sau text citit) este transformată într-o reprezentare* internă (în această accepție, sinonim cu decodare*).
In cadrul teoriei informației, desemnează operațiile efectuate de emițător* într-o situație de comunicare: reprezentările unui conținut oarecare (referent*) sunt transformate în mesaj*, prin aplicarea regulilor unui cod* particular. V. Funcție a limbajului.

D. Zagar
(D. s.)

Enculturație
Desemnează ansamblul operațiilor prin care subiectul își însușește cultura* societății sale. Conceptul și termenul s-au impus odată cu antropologia* psihologică atunci când, încetându-se să se mai considere reprezentările sociale* formații transcendente ce pun stăpânire în mod misterios pe indivizi, se naște preocuparea pentru mecanismele concrete prin care cultura se dobândește de la prima vârstă.
Dacă suntem de acord să distingem configurația semnificațiilor culturale în ansamblul celor produse de o colectivitate, enculturația devine o parte, variabilă după societăți, a socializării, al cărei schelet îl constituie în acest caz.
Transformarea operației variază și ea. Dacă este vorba de societăți integrate într-o cultură* puternic sistematizată, toate subgrupurile în care subiectul se va integra îi vor înapoia aceeași configurație: enculturația se va întări desăvârșindu-se prin conotații nu neapărat prezente în mediul familial. Dacă nu, el va întâlni subculturi mai mult sau mai puțin autonomizate favorizând cucerirea distanței și poziționarea personală în raport cu modelul cultural: enculturația va lăsa loc progresiv manipulării individuale a culturii.

C. Camillen
(D. S.)

Endocrin -» Hormon

Endogen
Este endogen ceea ce își are originea în organism. Clasic, acest termen era opus celor de exogen și psihogen*. Prin anii 1960-1970, în momentul înscăunării

psihotropilor, s-a dezvoltat o dezbatere etiologică între organiciști și cei care aparțineau curentului psihodinamic. In această perioadă, mai multe clasificări au putut opune stările depresive endogene, care survin fără o cauză declanșatoare, depresiunilor nevrotice sau reacționale. Astăzi se admite de către majoritatea autorilor că evenimente vitale* precedă partea cea mai însemnată a depresiilor, inclusiv cele care evoluează în cadrul unei psihoze maniaco-depresive*.

Endogenul își regăsește o accepție mai generală, mai puțin nosografică, înglobând înnăscutul, ritmurile cronobiologice și în general biologicul în toate procesele sale.

R. Jouvent
(D.S.)

Endomorfină -» Opioid endogen

Endoriină -» Opioid endogen

Energie de investire

în perspectiva punctului de vedere economic, definește energia care activează o operație mentală. Exterioară operației înseși, ea ar fi de origine perceptivă sau pulsională. în sistemul de gândire primară*, energia ar circula liber și ar tinde să se descarce, în timp ce în sistemul secundar*, ea ar investi rețele care vor rămâne încărcate în permanență. Inspirat de gândirea fizicalistă a epocii și deplasat de la o perspectivă neurofiziologică (investire* a neuronului) spre una psihologică (investire a unei reprezentări*), modelul* este discutabil. Considerat o simplă metaforă pentru unii, alții văd în el un concept indispensabil, mai ales în domeniul psihosomaticii*.

D. Widlocher
(D. S.)

Energie legată -» Energie liberă

Energie liberă

Noțiunile fundamentale ale metapsihologiei* freudiene decurg din următoarele trei presupoziții:

1. fiecare idee sau reprezentare tinde să se exprime prin mișcări; este ideodinamismul lui H. Bemheim, asupra căruia S. Freud a reflectat și din care a tradus mai multe lucrări; S. Freud a atribuit această tendință unei energii psihice* cu care reprezentările ar fi încărcate;
2. reprezentările sunt legate unele de celelalte prin asociații de idei*;
3. în aparatul psihic, reprezentările sunt situate mai mult sau mai puțin departe de polul motor sau perceptiv; pentru a se descărca sub formă motorie sau halucinatorie, energia unei reprezentări îndepărtate de polul perceptiv sau de cel motoriu trebuie să treacă la alte reprezentări, care sunt mai apropiate de aceștia. Energia este liberă când se deplasează de la o reprezentare la alta neavând importanță care este legătura asociativă. In acest caz energia trece de la o reprezentare la alta în virtutea unor legături oarecare: continuitate, asemănare, contrarietate, homofonie, asonantă etc. Aceasta definește procesul primar*, care este modul de activitate psihică specifică inconștientului. Energia este legată când preconștientul* își inhibă scurgerea, ceea ce are ca efect creșterea nivelului energetic general permițând doar trecerea unor cantități reduse de-a lungul unor căi asociative: această activitate psihică efectuată cu cantități mici de energie este caracteristică proceselor secundare*, mai ales gândirii.

j . . M . Petot
(D.S.)

Engramă

Urmă mnezică* înscrisă în țesutul nervos. Termenul, introdus la începutul secolului de autorul german R. Semon, își datorează locul în vocabularul de psihologie modernă numai folosirii lui de către K. S. Lashley (1950) într-un articol răsunător. Cercetând, prin experiențele sale asupra leziunilor corticale la animalele supuse învățării* discriminative*, suportul nervos al achizițiilor*, Lashley nu 1-a găsit în nici o structură anume, deficitele consecutive leziunilor părând mai legate de cantitatea țesutului nervos distrus decât de locul leziunii. El a degajat de aici legea acțiunii de masă a cortexului cerebral și a apărat ideea plas-

ticității* structurilor corticale. Dezamăgirea marelui psihofiziolog american s-a dovedit de două ori fecundă. Pe de o parte, neurobiologii au fost din această cauză mai stimulați să continue cercetarea suportului neuronal al memoriei* atât la nivelul neurofiziologic, cât și la cel neurochimic, lucrările lui E. R. Kandel asupra mecanismelor celulare ale obișnuirii*, sensibilizării* și condiționării pavloviene* furnizând o ilustrare a succeselor lor. Pe de altă parte, noțiunea de plasticitate în funcțiile de stocare a informației asigurate de sistemul nervos central a ocupat un loc major în dezvoltarea teoretică a neurostiintelor*.

M. Richelle
(D. S.)

• LASHLEY K. S. (1950), „In Search of the Engrara", *Symposia of the Society for Experimental Biology, 4,* 454-482.

Enkefalină —> Opioid endogen

Enteramină -* Serotonină

Entropie

Termen împrumutat din termodinamică— unde se aplică pentru definirea stării de dezordine a unui sistem fizic — de teoria informației* și de statistică. Introdus în teoria informației de C. Shannon în 1948 (ca urmare a unei sugestii a lui J. von Neumann), el desemnează măsura informației sau incertitudinea*.

Entropia unei variabile* aleatorii* x este definită de:

$$-E(\log f(x))$$

în care f(x) este densitatea variabilei aleatorii x și E este operatorul „speranță matematică". Este vorba, urmărind cazurile unei măsuri de dispersie*, de informație, de incertitudine. Ea permite, de exemplu, într-un sistem care se poate găsi în stări distincte A,, Aj, ... A_n cu probabilități p_t, p_7, ... p să se caracterizeze starea de incertitudine în care ne găsim înainte de a observa sistemul. Ea valorează în acest caz:

-jSPjlOgPi

Numită uneori incertitudine, ea este redusă la o constantă multiplicativă care variază după baza logaritmului utilizat. Alegerea bazei 2 prezintă avantajul de a face să corespundă unitatea de măsură a entropiei alternativei echiprobabile. Valoarea sa mereu pozitivă variază între 0 (cazul unei distribuții sigure sau toate p. sunt nule fără unul care valorează obligatoriu 1) și log n (cazul unei distribuții uniforme sau n rezultate posibile sunt echiprobabile).

Cum entropia crește odată cu incertitudinea, se preferă uneori utilizarea, sub numele de negentropie sau informație, a cantității

- S Pi log Pi
1 = 1

care are avantajul să descrească odată cu incertitudinea și care se pretează acelorași calcule de descompunere ca și entropia.

D. Defays
(D.S.)

Enunț -• Enunțare

Enunțare

„Enunțarea este punerea în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare [...] Este chiar actul de producere a unui enunț" (E. Benveniste, 1974, p. 80). Există în legătură cu aceasta trei concepții principale. Mai întâi enunțarea a fost redusă la câțiva factori implicați întotdeauna în actul vorbirii*, a căror funcție este valoarea desemnativă a termenilor deictici* ai limbii: locutor*, moment al vorbirii, situația vorbirii, în raport cu care este determinată semnificația* indicilor personali, a timpurilor verbale și a elementelor de legătură ca „aici", „acolo", „acesta", articol hotărât (fr. „le"). Conform unei concepții mai cuprinzătoare, enunțarea nu este numai punctul de reper presupus de unitățile deictice* ale limbii, ci cuprinde ansamblul condițiilor de producere/receptare a unui enunț: mimico-gestualitate coverbală, cunoștințe culturale, date perceptive, stare psihologică a interlocutorilor etc. Astfel extinsă la totalitatea cunoștințelor

asupra lumii, noțiunea riscă să se dilueze, orice informație verbalizată devenind o urmă de enunțare. Ca reacție la acest fapt. s-a dezvoltat o concepție foarte abstractă, care face din enunțare un simplu eveniment : survenirea unui enunț. Din acest suport minimal, enunțul asigură toată caracterizarea, spunând prin forța sa ilocutorie* ce valoare de act* trebuie să-i fie atribuită și specificând prin mărcile sale indexicale care sunt instanțele responsabile, sau enunțiatorii (v. Polifonie). Principalul inconvenient al acestei perspective este acela de a nu se atinge decât roluri enunțiative semnificate, al căror raport cu actorii concreți ai procesului de vorbire rămâne puțin clar. în ansamblu, ținându-se seama, când prea mult, când prea puțin, de factorii extralingvistici, semanticile* enunțării nu sunt suficiente, nici una, nici cealaltă, pentru figurarea actului de vorbire ca o conduită comunicativă concretă aparținând unei teorii generale a acțiunii.

A. Eerrendonner
(D.S.)

• BENVENISTE E. (1974), *Problemes de linguistique generale,* voi. I și n, NRF-Gallimard, Paris.

Enunțiator

în teoria enunțării*, acest termen desemnează simplu subiectul producător de enunț* și responsabilul actualizării* limbii. Capătă un sens diferit în teoria polifonică (v. Polifonie), care contestă postulatul clasic al unicității subiectului vorbitor și analizează numeroase enunțuri ca fiind produse de un fel de punere în scenă, de un locutor*, de unul sau mai mulți enunțiatori. După O. Ducrot, enunțiatorul este un „personaj", agent al actelor de limbaj*, a cărui enunțare este mai puțin exprimarea de cuvinte — în sensul material și concret al termenului — decât exprimarea unui punct de vedere, a unei poziții, a unei atitudini.

J.-M. Adam
(D. S.)

Enurezis

Emisie involuntară de urină la copil în timpul somnului*, uneori și ziua. Această tulburare funcțională, tradițional clasată la tulburări psihomotorii, este persistența sau reapariția comportamentului normal al copilului mic. până când maturizarea și educația fac posibil, spre 18 luni-2 ani, controlul micțional voluntar.

Diagnosticul cere eliminarea oricărei cauze organice de incontinență. în forma primară, mai frecventă la băieți, absența apariției controlului sfincterian după 3 ani are cauze variate în raport cu conflictele intrapsihice și relațiile cu părinții. Forma secundară arată o regresie* banală în urma nașterii unui mezin, dar și diverse feluri de conflicte în raport cu pasivitatea*, autoerotismul* și angoasa castrării*. Ca toate tulburările funcționale, ea își poate asuma o mulțime de beneficii și semnificații primare și secundare, în funcție de efectele experienței și atitudinile părinților. Din această cauză metodele terapeutice simple sunt centrate pe limitarea beneficiilor secundare* și reperarea conflictelor, înregistrările somnului (hipnograme) au arătat că micțiunea intervine în prima parte a somnului în momentul în care o fază de somn paradoxal este în mod logic așteptată. Astfel, micțiunea pare să vină în locul și la rang de vis*, dând un fel de validare modelului psihosomatic* al scurtcircuitului mentalizării*.

B. Bnisset
(D.S.)

Epifenomenism

Teorie conform căreia conștiința* este un fenomen accesoriu (epifenomen), factorul constitutiv al conduitei bazându-se pe procesul nervos. Această doctrină ajunge între altele la behaviorismul* lui J. Watson. O varietate mai puțin restrictivă a acesteia este reprezentată de paralelismul psihofiziologic* conform căruia fenomenele psihice și cele fiziologice reprezintă două serii independente, fără acțiune una asupra celeilalte. J. Piaget reia și justifică în parte această doctrină în cadrul concepțiilor sale referitoare la izomorfismul* între sistemele* de implicare, în plan conștient, și sistemele de

ordin cauzal, de natură organică sau materială.

Ē. Jallev
(D.S.)

Epigeneză

Epigeneza este un concept dinamic al biologiei, ce desemnează toate etapele complexificării unui organism, începând cu conceperea sa. şi după care fiecare stadiu* decurge din precedentul şi fl determină pe următorul, într-o interacţiune globală permanentă cu mediul. La conceperea sa, un individ în oul său înseamnă o cantitate de rezerve nutritive, de instrumente moleculare şi celulare universale, şi un program genetic unic şi particular în limitele de variaţie ale speciei. De la primele diviziuni începe decodarea: programul genetic este replicat şi se exprimă prin părţi în diferite celule; acestea se diferenţiază, straturile celulelor embrionare se formează şi îşi ocupă locul, ţesuturile şi organele se conturează. In fiecare stadiu, fiecare parte este în funcţie de ceea ce a precedat-o, influenţează, contribuie la determinarea a ceea ce va fi etapa următoare. Dintr-un punct de vedere comportamental, epigeneza cuprinde embriogeneza* şi etogeneza*. Naşterea, ieşirea din ou sunt aici etape de legătură, căci interacţiunile cu mediul sunt decuplate. Ritmurile endogene se reglează în funcţie de cele ale mediului înconjurător*, ale cărui stimulări şi variaţii contribuie la canalizarea dezvoltării structurilor anatomice, la aranjarea mecanismelor fiziologice, la rafinarea competenţelor senzoriomotorii. La speciile la care comportamentul parental* se reduce la cea mai simplă expresie a sa. organismul se descurcă de la naştere: de la început, fenotipul care rezultă din epigeneză este perfect ajustat la mediu. La speciile la care comportamentul parental este elaborat, ca şi la speciile sociale, etogeneza se continuă prin interacţiunile cu părinţii, cu perechea, cu partenerii, cu rivalii. înnăscutul* moştenit al speciei nu este decât în stare de potenţialitate în genomul oului; aptitudinile efective nu sunt decât ceea ce face din ele dezvoltarea acestui organism într-o interacţiune continuă cu mediul înconjurător. In plus, şi ţinând cont de ceea ce este el, organismul face experienţe şi ajustează la cunoştinţele moştenite de la specie şi părinţi propriile cunoştinţe. Erorile şi îmbogăţirile sale (v. Protocultură) determină influenţa şi rolul său în grup şi partea (cota), directă sau indirectă, pe care o ia în generaţia următoare, deci în evoluţie şi în viitorul speciei (v. Sociobiologie). înnăscut şi dobândit sunt complementare şi retroacţionează bine unul asupra celuilalt.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

Epilepsie

Manifestări patologice acute şi tranzitorii, care survin pe neaşteptate justificând cuvintele criză, atac. Aceste manifestări exprimă o descărcare bruscă şi excesivă a unei populaţii de neuroni, mai mult sau mai puţin întinse. Varietatea crizelor epileptice este mare. Crizele generalizate corespund unei descărcări a ansamblului sistemului nervos central: „criza de mare rău" corespunde descrierii clasice asociind convulsii şi coma postcritică; „criza de rău mic", specifică în cazul copilului, provoacă o absenţă, o suspendare a conştiinţei* fără pierderea vigilenţei. Crizele parţiale sunt consecinţele descărcărilor localizate: crizele parţiale elementare pot fi motorii (crize bravais-jacksoniene), senzitive, senzoriale ; crizele parţiale complexe sunt responsabile de o dezordine a conştiinţei şi a experienţei trăite, în special senzaţie de stranietate*, de dejâ-vu*, de deja trăit, gândire sau reviviscenţă forţate. Acest ultim tip de crize parţiale a fost calificat şi drept crize temporale, psihomotorii, a se vedea termenul ambiguu de echivalenţi (subînţeles epileptici). Manifestarea clinică iniţială a unei crize, semn prevestitor pentru pacient, constituie **aura.** Repetarea subintrantă a crizelor, fără rezolvare, realizează starea de rău epileptic. La pacienţii ale căror crize sunt frecvente de obicei, este posibilă observarea trăsăturilor de personalitate ca vâscozitate mentală, impulsivitate, susceptibilitate, misticism, justificând

individualizarea „caracterului epileptic". Extinderea psihopatologică a acestui concept, sub numele de personalitate epileptoidă, nu mai este justificată.

J.-L. Signoret
(D. S.)

Episodică (Memorie —)

Memoria* episodică se referă la evenimentele trăite personal de un subiect, alcătuite „din episoade" care pot fi localizate datorită coordonatelor de timp și de loc și aflate la originea unei biografii singulare. Acest tip de memorie se definește și în raport (sau în opoziție) cu o altă memorie, memoria semantică, alcătuită din fapte, idei, concepte, ca și din sensul cuvintelor, a căror referință este universalul și nu un subiect individual. Patologia confirmă pertinența unei atare distincții de vreme ce în cursul sindroamelor amnezice* este posibilă observarea unei perturbări a memoriei episodice, fără tulburarea memoriei semantice. Totuși, dacă este plauzibilă considerarea faptului că informațiile conținute în memorie nu au aceleași caracteristici funcționale și structurale, este necesar să existe relații între aceste două tipuri de memorie, pentru a permite să se explice cum episoade repetate ale aceluiași eveniment, în contexte temporale și spațiale variate, pot duce la cunoștințe semantice.

J.-L. Signoret
(D.S.)

Episod verbal

Noțiune introdusă de B. F. Skinner pentru calificarea situației globale în care se desfășoară schimburile verbale. Episodul verbal este definit de suma comportamentelor* individuale emise de locutor* și receptor* în timpul unui schimb. Această noțiune nu se aplică în realitate decât unui subansamblu al situațiilor de comunicare* verbală (interacțiunile orale concrete), iar lingviștii îi preferă noțiunile apropiate, cele de context*, de situație de enunțare* sau de acte de limbaj*, care permit descrierea totalității situațiilor de comunicare verbală (incluzând monologurile, producția scrisă, lectura* etc.).

J.-P. Bronckart
(D.S.)

Epistemic (Subiect —) -» Subiect

Epistemologie

Disciplină filozofică fondată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și al cărei obiect constă în supunerea la un examen critic a principiilor, ipotezelor și rezultatelor disciplinelor științifice, în determinarea valorii logice și a deschiderii lor obiective.

Spre deosebire de ceea ce indică etimologia, epistemologia nu poate fi considerată nici „o știință a științelor", nici știința generală a cunoașterii*, în măsura în care ea nu dispune de criterii care să-i permită să se formeze ea însăși ca o disciplină științifică; demersul său constă în examinarea *a posteriori* a stării de dezvoltare istorică a științelor în diversitatea lor, și în stabilirea, pe această bază, a condițiilor *a priori* oricărei cunoașteri științifice. Epistemologia se sprijină pe două demersuri conexe, de care este totuși distinctă: istoria* și sociologia științelor pe de-o parte, logica pură pe care o folosește în descrierea formelor de construcție științifică, pe de altă parte.

La această concepție a epistemologiei ca analiză „externă" (filozofică) a științelor s-a adăugat recent o concepție „internă", care o definește ca pe o evaluare critică pe care cercetătorul trebuie să o aplice în demersurile disciplinei specifice. Acest demers, care reprezintă o modalitate de prelungire a pozitivismului*, este calificat de J. Piaget drept „epistemologie științifică" și se opune epistemologiei clasice, numită de același autor „metaștiințifică".

In măsura în care are legătură cu condițiile de elaborare a cunoștințelor, obiectul epistemologiei se întâlnește cu cel al școlilor de psihologie centrate pe dezvoltare* și funcționare cognitivă însă psihologia nu poate numai pentru atât să reprezinte o epistemologie de vreme ce, ca orice știință, ea

se supune criticii sale. Această înrudire l-a condus totuși pe J. Piaget să pună bazele epistemologiei genetice*, care utilizează datele experimentale ale psihologiei copilului* în scopul descrierii mecanismelor ce reprezintă chiar sursa diverselor varietăți de cunoaștere și al urmăririi dezvoltării lor la niveluri ulterioare până la elaborarea gândirii* științifice propriu-zise.

J.-P. Bronckart si *E. Jallev*
(D.S.)

Epistemologie genetică

Expresie folosită de James Ward încă din 1883 și reluată de J. M. Baldwin, care desemnează astfel un proiect de alcătuire a unei teorii a cunoașterii* bazate pe concepțiile evoluționiste și de dezvoltare și care îmbogățește metodologia longitudinală* propusă de G. Stanley Hali în psihologia sa genetică*. Jean Piaget va relua acest proiect și-1 va definitiva integrând cele două aspecte ale epistemologiei*: filozofia științelor și teoria cunoașterii. Ambiția lui Piaget a fost aceea de a descrie geneza cunoștințelor științifice la specia umană. Respingând istoria științelor ca neștiințifică și neoferind decât o analiză limitată în timp, Piaget a ales o abordare genetică, și nu istorică, ce i s-a părut independentă de orice scală temporală. Psihologia copilului pare în acest caz metoda cea mai adecvată în măsura în care utilizarea sa se bazează pe o generalizare a legii recapitulării*. Ontogeneza* cunoștințelor va fi considerată recapitularea istoriei științelor.

Această teorie a alcătuirii cunoștințelor conferă psihologiei o poziție deosebită care se repercutează asupra concepției piagetiene referitoare la filozofia științelor: clasificării ierarhice propuse de epistemologiile pozitiviste, Piaget îi opune cercul științelor. Aceasta din cauză că epistemologia lui Piaget este genetică, iar clasificarea este circulară: psihologia, vârful ierarhiei în epistemologiile pozitiviste, întâlnește matematica și logica, care reprezintă punctul de plecare, în măsura în care operațiile subiectului, descrise de psihologie, apar ca fundamentul oricărei cunoașteri logico-matematice.

P. Mengal
(D. S.)

Ereditate

Ansamblu de procese care prezidează transmiterea biologică și sunt bazate pe proprietățile patrimoniului genetic sau genom*. Aceste procese fac obiectul unei ramuri speciale a biologiei*, genetica*, iar rolul lor în comportamente — obiectul geneticii comportamentale sau psihogeneticii. Recunoscută intuitiv de multă vreme prin bun-simț, frapată de asemănările dintre generații, apoi postulată de marile teorii ale evoluției*, ereditatea a fost elucidată în parte de-a lungul unui secol de cercetări deosebit de fecunde, care au dus, din jurul anului 1865, de la lucrările inițial ignorate ale lui G. Mendel la decodarea substratului chimic al informației* genetice, în 1953, de către F. Crick și J. D. Watson, deschizători de drum ai geneticii moleculare.

La speciile cu reproducere sexuată, informația genetică este vehiculată de gârneții mascul și femelă și înscrisă în cromozomi*, unde este codată în molecule de acid dezoxiribonucleic* (ADN) a căror valorificare și reproducere pun în joc mecanisme de transcriere și duplicare. Complexitatea acestor mecanisme și a structurilor pe care se sprijină nu mai permite azi conceperea eredității ca o simplă repetare a aceleiași trăsături care ar fi declanșată de prezența unei gene speciale. Ea este expresia, în fenotip*, a unei dinamici subtile în care caracterele observate decurg cel mai adesea din interacțiunea unor gene multiple, cu statute și funcții diverse (gene de structură, gene reglatorii) și pe care le modulează fără încetare influențele mediului în care organismul se dezvoltă. Marja de variație în actualizarea potențialităților genomului este, prin urmare, foarte mare, în special în aspectele comportamentale ale fenotipurilor.

Partea eredității în comportamente și capacități (inteligență*, trăsături* de personalitate*, patologie mentală) constituie de

multă vreme obiect de dezbateri în care punctele de vedere ideologice contaminează deseori datele obiective în favoarea ignorării sau a simplificării conceptelor, metodelor și cuceririlor geneticii.

R. Doron, E. Jalley, M. Richelle
(G. N.)

Ereutofobie

Teamă angoasantă de a roși, ce apare cel mai adesea într-o situație socială, ereutofobia este însoțită în mod obișnuit de conduite de evitare* (evitarea situațiilor în care această angoasă ar putea să apară, conduite diverse de disimulare cum ar fi machiajul).

Deși aparține, prin etimologia sa, grupului de fobii*, ereutofobia se întâlnește mai des în nevrozele* obsesionale decât în nevrozele fobice, subliniind caracterul independent al simptomului fobie față de cadrul nosografic precis.

M.-C. Hardy-Bayle
(D-S.)

Ergometru

Aparat destinat să măsoare activitatea musculară* și utilizat cel mai adesea în vederea punerii în evidență a fatigabilității. Prevăzut cu un sistem de înregistrare grafică, el se numește ergograf.

M. Richelle
(D.S.)

Ergonomie

Ansamblu de cercetări și intervenții referitoare la mediul înconjurător și condițiile de muncă, și la sistemele om-mașină, fiind destinate să amelioreze mijloacele puse la dispoziție muncitorilor, să le facă compatibile cu caracteristicile lor fiziologice și psihologice și să le garanteze securitatea și confortul. Pentru atingerea acestor obiective, ergonomia recurge la descrierea sarcinilor și posturilor de muncă, studiază natura informațiilor, prelucrarea și reprezentarea lor mentală, descrie caracteristicile echipamentului și răspunsurile operatorului. Ea analizează și toate documentele referitoare la muncă, precum erorile și cauzele lor, caracteristicile muncii efectuate și disfuncțiile operatorii.

C. Levy-Lebo\er
(D'S.)

Eroare

Greșeală sau abatere în raport cu ceea ce este corect, eroarea, în psihologie, se poate găsi în comportamentul subiectului (răspuns incorect la un test*) sau în demersurile observatorului (eroare sistematică sau ecuație personală*). Ea implică referirea la o normă de corecție, ceea ce, fiind vorba de „erorile" subiectului, riscă să priveze observatorul de un examen al conduitelor subiectului luate ca atare și nu prin referirea la o normă. Astfel, „erorile" limbajului copilului, în raport cu norma limbajului adultului, sunt revelatoare excepționale pentru structurile caracteristice ale vorbirii copilului, dacă i se analizează particularitățile. Termenul eroare, în mai multe expresii devenite clasice și dintre care cele mai cunoscute sunt prezentate mai jos, este deci o supraviețuire a unei folosiri care ajunge adesea până în secolul al XK-lea: el prezintă o judecată evaluativă care nu mai corespunde abordării actuale a fenomenelor astfel desemnate. Termenul efect, mai neutru, ar fi mai potrivit

Erori observate în conduitele subiectului:

Eroare de așteptare sau de anticipare: într-un experiment de psihofizică* având ca scop determinarea pragului* prin metoda limitelor*, răspuns de alarmă* falsă rezultând din așteptarea pe care subiectul o are, în termenii unei serii de stimuli subliminali*, de a vedea prezentându-se un stimul supraliminar*. Eroarea de obișnuință desemnează fenomenul invers, falsa alarmă exprimând aici un fel de inerție sau de perseverare* a răspunsurilor de detectare anterioare. Prin extindere, orice răspuns care rezultă mai degrabă din așteptările subiectului decât din situația reală.

Erori care se strecoară în demersurile observatorului sau experimentatorului:

Eroare a etalonului*: în psihofizică, sau în psihologia percepției, supraestimarea* etalonului în raport cu stimulul de comparație*.

Eroare de poziție spațială: în cazul unei prezentări simultane a stimulilor, eroare de estimare legată de localizarea unui stimul în raport cu celălalt; este ușor să o

neutralizăm alternând aleatoriu poziţia stimulilor.
Eroare de poziţie temporală: în cazul unei prezentări succesive, eroare de estimare legată de poziţia stimulilor în ordinea de prezentare. Ca şi precedenta, este uşor de neutralizat prin permutarea ordinii.
Eroare medie (metodă a —) : în psihofizică, metodă de ajustare* în care subiectul este invitat să recurgă la egalizarea* stimulului de comparaţie cu stimulul etalon. Distanţa obiectivă („eroarea") relevată de experimentator între valoarea etalonului şi valoarea ajustată, medie a mai multor măsurări, furnizează o estimare a diferenţei exacte imperceptibile*.
Eroare de eşantionare: eroare în rezultate, care îşi are originea în alcătuirea eşantionului*, în realitate nereprezentativ al populaţiei din care se pretinde că este extras.
Eroare instrumentală: eroare datorată unei lipse în echipamentul tehnic utilizat (v. Artefact).
Eroare parazită: eroare legată de interferenţa unui factor străin de experiment sau de un accident momentan în funcţionarea aparatelor.
Eroare sistematică: eroare care se reproduce constant de-a lungul unei observaţii sau experiment, când din cauza unei anomalii sau a unei slăbiciuni a instrumentelor folosite, când datorită devierilor* legate de observator (Ecuaţie personală*) (v. Efect Rosenthal).

M. Richelle
(D.S.)

Erogen
Califică ceea ce este sursă de excitare sexuală. Se cunoaşte importanţa acordată de S. Freud zonelor erogene, adică regiunilor de pe suprafaţa corpului susceptibile de a fi sediul unei astfel de excitaţii. Din punct de vedere istoric, înrudirea conceptului de zonă erogenă cu cel de zonă isterogenă (descris de J. Charcot) este evidentă. Mai obişnuit, se vorbeşte de o situaţie, de un eveniment, de un gând sau de o activitate erogenă.

D. Widlocher

Eroică (Identificare —)
Identificarea eroică permite subiectului să se apere contra tensiunilor interne acţionând în afara conflictului său, pe linia unui rol prestigios, modelat de scheme colective şi figurat prin prototipuri de eroi* care procură justificări pentru conduita manifestă. Noţiunea de identificare eroică îi permite în acelaşi timp să se depăşească, să-şi asume un risc, să-şi afirme o anumită autoritate, să-şi legitimeze o dominare şi chiar să-şi disculpe o transgresiune*. Ea participă la asimilarea transformărilor psihice în operă, de exemplu, într-un proces criminogen sau de merit care, în mod progresiv, îi favorizează punerea în act.

J. Selosse
(G. N.)

Eros
Termen care a apărut datorită lui S. Freud, începând cu 1920, pentru a desemna ansamblul pulsiunilor* de viaţă (pulsiuni sexuale şi pulsiuni de autoconservare), în opoziţie cu ansamblul pulsiunilor de moarte. Alegerea termenului *Eros* corespunde preocupării freudiene de a marca importanţa deosebită a sexualităţii în grupul pulsiunilor de viaţă, dar este determinată şi de grija de a sublinia faptul că pulsiunile de viaţă, precum zeul Eros, au ca vocaţie primară crearea de legături, de ansambluri mai cuprinzătoare. în acest sens, nu este exagerat să se spună că alegerea acestui termen corespunde unei voinţe de a sublinia creativitatea pulsiunilor de viaţă.

J.-M. Petot
(D. S.)

Erotizare
Utilizarea anumitor părţi ale corpului, activităţi mentale sau comportamente, aparent independente de sexualitate, ca sursă de excitaţie şi juisare sexuală. S. Freud a arătat cum sexualitatea infantilă utilizează corpul în întregime ca sursă de excitaţie sexuală. în câmpul psihopatologiei, erotizarea poate antrena limitarea sau inhibiţia unor funcţii psihice sau fizice, ori, din contră, întărirea lor. Dacă scrierea capătă semnificaţia unui coit (se lasă să curgă dintr-o

pană un lichid pe o foaie de hârtie), aceasta poate fi abandonată de un subiect care și-ar interzice realizarea unui astfel de act. Chiar și gândirea poate fi suprainvestită și erotizată, cum se întâmplă în nevroza obsesională*. Suferința fizică, durerea psihică pot fi cercetate ca sursă de juisare. La fel se întâmplă în masochism*. Erotizarea situației terapeutice* poate fi înțeleasă ca o rezistentă la cură. . „

A. Braconnier
(D. S.)

Erou

Personaj legendar care depășește încercări și realizează fapte mult peste capacitățile normal atribuite ființelor umane. Acest caracter în afara normelor comune face din erou o figură extraordinară (semizeii mitologici) care depășește limitele și care îl situează dincolo de legile naturale și sociale. Filiația sa încalcă deseori legăturile obișnuite de înrudire și îl face să se opună dramatic celui care îi este părinte. Asociate cu puterea de figurare a eroilor, imaginile lor structurează viața sufletească simbolizând dramatismul unor tensiuni lăuntrice și stimulând funcțiile imaginației. Identificarea eroică* permite unui subiect să interiorizeze atributele care ajută la depășirea limitelor proprii și chiar la transgresiunea* interdicțiilor. . „ ,

J. Selosse
(G. N.)

Esteziometru

Instrument care servește la măsurarea sensibilității tactile, fie prin stimularea simultană a două puncte vecine, depărtate până la perceperea unei stimulări duble (compasul lui Weber), fie prin aplicarea unor puncte fine de mărimi diferite (fibrele lui von Frey), fie — după o tehnică mai recentă și mai fină — prin stimularea vibratorie* a pielii cu căutarea punctului de fuziune* vibratorie. Se întâlnește și ca estezimetru.

Termoestezimetriil este un aparat menit să măsoare sensibilitatea la căldură.

M. Richelle
(D. S.)

Estimare

Judecată* evaluativă privind o dimensiune oarecare a unui stimul* sau a unei trăsături* : estimarea mărimii, a intensității*, a nivelului de anxietate* etc. Procedurile de estimare sunt frecvente în psihologie, atât la subiect, mai ales în domeniul percepției* și al psihofizicii*, cât și la observator, chemat adesea să furnizeze estimări ale fenomenelor înregistrate cu ajutorul scalei* de observație. în cadrul psihofizicii și al metodelor care derivă din aceasta, procedura de estimare se deosebește de producție* și reproducție*: astfel, estimarea unei durate va consta în a furniza o evaluare în unități cronometrice sau prin comparație ordinală („mai lungă", „mai scurtă" decât o durată etalon*), în timp ce metoda de producție repartizează subiectului sarcina inversă (furnizarea unui interval de durată definită), iar metoda de reproducție, în care este vorba să se producă o durată identică cu o durată model, nu reclamă o estimare, cel puțin explicit.

M. Richelle
(D.S.)

In inferența* statistică, estimarea, sau estimarea punctuală a unui parametru* constă în alcătuirea unei statistici* care permite să se atribuie o valoare acestui parametru plecând de la observații. Exemplu: media u a unei distribuții înrudite este estimată prin m, medie a eșantionului*. Se înglobează uneori în estimare construcția de intervale* sau regiuni de încredere*.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(D.S.)

Estompare (Răspunsuri — la testul Rorschach)

Se desemnează sub acest termen răspunsurile determinate de degradările de tonuri, nuanțe (mai ales la planșele întunecate). Această particularitate a senzorialității dovedește prezența la subiect a unei anumite fineți perceptive care capătă semnificații variate după calitatea asocierilor care o exprimă H. Rorschach distinge trei categorii de estompări:

1. estompările de textură caracterizează sensibilitatea tactilă, ele se referă la con-

tactele legale de pipăit și trimit la modalitățile relaționale precoce (de ex.: piele cu blană);
2. estompările de răspândire sunt constituite de engrame cu contururi fluide (de ex.: nori, fum) și trimit la o imprecizie **a** limitelor;
3. estompările de perspectivă sunt construite după trei dimensiuni, ceea ce Rorschach interpretează în sensul unei lupte contra sentimentelor de inferioritate.

C. Chabert
(D. S.)

Estrogen -> Estru

Estru
Activitatea sexuală a femelelor la mamifere este ciclică. Maturizarea foliculilor ovarieni sub influența gonadotropinelor* hipofizare este însoțită de o mărire a secreției de **estrogeni** care asigură pregătirea sistemului reproducător pentru fecundare. Comportamentul reproducător este modificat prin acțiunea hormonilor* sexuali asupra hipotalamusului*. Estrul este perioada în care receptivitatea sexuală este maximă. Precedă imediat rupturii foliculare și eliberării ovulului fecundabil. In timpul postestrului, se dezvoltă corpul galben și secreția de progesteron care pregătește organismul pentru gestație. La femeie, ciclul receptivității sexuale este slab marcat și stadiul cel mai caracteristic al ciclului este menstruația, care corespunde, în absența fecundării, eliminării părții superficiale a mucoasei uterine. Se vorbește astfel mai degrabă de **ciclu menstrual.**

P. Mormede
(D.F.)

Eșantion
Desemnează un subansamblu dintr-o populație. Un eșantion este numit reprezentativ pentru populație după o variabilă* dacă distribuția* frecvențelor* acestei variabile în eșantion este aceeași ca și în populația respectivă. Un eșantion obținut printr-un procedeu asimilabil unei trageri la sorți în cadrul populației este numit eșantion al populației luat la întâmplare.

Eșantionare: se numește eșantionare în cadrul unei populații orice mecanism real sau ipotetic ce conduce la obținerea unui eșantion: eșantionare reprezentativă, eșantionare la întâmplare.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(D.S.)

Eșantionare -* Eșantion

Eșec (Nevroză de —)
în psihanaliză, după lucrările lui R. Laforgue apărute în 1941, s-a vorbit de conduite de eșec atunci când un subiect care urmărește conștient și adesea activ unele scopuri refuză să le atingă. Căutarea inconștientă a eșecului este efectul acțiunii de interdicție a supraeului*. Atunci când un tip de conduite se repetă în biografia unui subiect care nu prezintă, de altfel, simptome psihopatologice caracteristice, se vorbește de nevroză* sau, mai bine, de sindrom* de eșec. Repetarea conduitelor de eșec dovedește prezența unei puternice nevoi inconștiente de pedepsire, care ține de masochismul* moral. Nevrozele de eșec intră în cadrul mai general al nevrozelor de destin*.

J.-M. Petot
(D.S.)

Eșec școlar
Situație a unui elev ale cărui rezultate nu satisfac normele* școlii*. Problematica eșecului școlar este cvasicontemporană obligației* școlare, de vreme ce aceasta impune tuturor copiilor programe de bază și ritmuri identice, ea devenind mai acută odată cu prelungirea școlarității: cu cât se avansează în etapele cursurilor, cu atât se mărește numărul copiilor care nu pot să le parcurgă. Eșecul școlar se exprimă prin măsuri instituționale (repetări ale clasei, orientări impuse) și una din consecințele sale este ieșirea din sistemul educativ* a unui număr de tineri care nu au putut dobândi aici nici o diplomă, nici calificare profesională. Măsurarea tuturor acestor parametri, a căror incidență economică asupra costurilor educației este considerabilă, permite stabilirea randamentului sistemului școlar, una din variabilele de luat

în considerație pentru a face opțiunile politice care privesc acest sistem.
Mai multe studii privind cauzele eșecului școlar se află pe poziții opuse: unul, care nu face decât să raționalizeze bunul-simț, atribuie eșecul școlar copilului și carențelor sale din punct de vedere al inteligenței*, al apetenței pentru muncă. Dar un mare număr de studii convergente au arătat caracterul înalt selectiv al eșecului școlar, care atinge mai ales anumite categorii sociale, numite defavorizate. In acest caz școala este făcută răspunzătoare în metodele, programele și modurile de transmitere pe care le promovează: natura limbii care se folosește aici, importanța semnificațiilor* abstracte, evicțiunea realității trăite de elevi etc. S-a putut arăta și caracterul cumulativ al eșecului și precocitatea manifestărilor sale la cea mai mare parte a copiilor pe care îi atinge: eșecul la primele învățări*, a citi și a scrie, este predictiv pentru o școlaritate ulterior compromisă. Pentru a-1 remedia, instituția activează structuri care sunt cel mai adesea de ordin cantitativ: creșterea orelor de curs, reducerea efectivelor, programe mai puțin dificile, întărirea învățământului preelementar, considerat ca o propedeutică a învățărilor de bază. Alte tipuri de măsurare sunt de ordin pedagogic și vizează dezvoltarea motivației și autonomiei elevului: munca în grupuri flexibile, orare suple, deschiderea școlii spre viață, promovarea pedagogiilor diferențiate. „ ,,

D. Manesse
(D.S.)

Etalon
Model de referință, mai ales pentru unitățile de măsură* fizică Ga care psihologii trebuie să se raporteze când definesc un stimul).
Termen care desemnează cu deosebire în psihologie stimulul* de referință în raport cu care subiectul trebuie să facă o comparație, de exemplu prin judecată* de diferență sau egalitate a stimulului numit de comparație* în determinarea pragului diferențial* sau în măsurarea unui fenomen de constanță perceptivă* (v. Eroare a eta-
10nU,ui)-

M.Richelle
(D. S.)

Etalonare
Operație psihometrică* constând în fabricarea unui instrument de evaluare care să permită situarea unui individ sau a unei observații în raport cu valorile unei populații.
Aparțin etalonării procedeele de normalizare a unei distribuții*, de calculul cuantilelor*.
Etalonarea unei distribuții constă în dividerea în clase, adică în efectuarea unei transformări a variabilei plecându-se de la efective : după cum aceste clase sunt constituite fiecare din 25% din efectivul total, de 10% sau 1 %, aceste etalonări capătă numele de cuartilaj, decilaj sau centilaj.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(D.S.)

Eteronomie -* Autonomie

Etiologie
Utilizat la origine în câmpul medical pentru desemnarea studiului cauzelor unei boli sau anomalii, ceea ce marchează legătura strânsă care există între etiologie, nosografie și tratament. Cunoaștere a cauzelor fenomenelor morbide, etiologia reprezintă cel mai bun criteriu de clasificare a acestor tulburări (nosografie) și permite o adaptare mai bună a unei terapeutici pentru fiecare categorie. Din contră, absența cunoștințelor etiologice conduce la formularea unor ipoteze etiopatogenice; terapia aleasă în consecință poate valida aceste ipoteze.

M c Hardy—Bayle
(D.S.)

Etnografie
Printre științele sociale*, etnografia reprezintă studiul descriptiv al grupurilor sociale, al moravurilor, practicilor și instituțiilorlor.

R Doron
(D.S.)

Etnologie
Printre științele sociale*, etnologia și antropologia culturală încearcă să explice materialul cules în etnografie*.

R. Doron
(D.S.)

Etnopsihanaliză

După cum etnomuzicologia este partea etnologiei* consacrată noţiunilor şi tehnicilor muzicale ale societăţilor fără scriere, sau etnomedicina partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştinţe şi priceperi medicale ale aceloraşi societăţi, tot aşa etnopsihiatria ar trebui să fie partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştinţe şi priceperi etnice referitoare la tulburările mentale, aşa cum etnopsihoterapia este studiul etnologic al metodelor psihoterapice tradiţionale.

Termenul etnopsihanaliză nu intră în această serie, de vreme ce psihanaliza nu există decât în civilizaţia noastră. De altfel, termenul etnopsihiatrie a fost utilizat de fondatorul acestei discipline, G. Devereux (1970), într-un sens care îl înglobează pe cel pe care l-am indicat, dar nu se reduce la acesta. După el, etnopsihiatria utilizează datele etnopsihiatriei *stricto sensu* pentru alcătuirea unei teorii psihanalitice generale a bolii mentale*, considerată o dezordine etnică, a culturii şi a raporturilor dintre personalitate individuală şi cultură. In acest sens, ea se confundă cu etnopsihanaliză şi S. Freud a fost cel care, cu *Totem şi tabu,* în 1912-1913, a pus bazele studiilor etnopsihanalitice. Etnopsihanaliză nu se poate constitui decât în cadrul unei epistemologii complementariste care confruntă discursurile antagonice ale etnologiei şi psihanalizei renunţând să le pună de acord (G. Devereux, 1972).

J.-M. Petot
(DS.)

• DEVEREUX G. (1970), *Essai d'ethnopsychiatrie generale,* Gallimard, Paris. — DEVEREUX G. (1972). *Ethnopsychanalyse complementariste,* Flamraarion, Paris.

Etnopsihiatrie -» Etnopsihanaliză

Etogeneză -» Ontogeneză

Etogramă

Repertoriu comportamental complet al unei specii, în toate stadiile dezvoltării sale. Cunoaşterea sa este un fapt prealabil absolut indispensabil oricărui studiu comparativ şi oricărei analize comportamentale. Totuşi, etogramă omului este abia schiţată, încă din 1906, H. S. Jennings preconiza astfel de repertorii pe care le numea sisteme de acţiune. J. B. Watson însuşi a realizat unul de acest gen — care ar putea servi drept model — pentru rândunicile-de-mare. C. O. Whitman, O. Heinroth, K. Lorenz şi elevii lor au oferit exemple în acest sens. Stabilirea unei etograme înseamnă o muncă de constrângere şi care cere un simţ acut al observaţiei*: de fapt, trebuie să se inventarieze, să se deosebească, să se descrie, să se numească toţi hernii comportamentali, gestuali şi sonori, combinările şi înlănţuirile lor. Rigoarea şi obiectivitatea etogramelor au beneficiat din plin de mijloace moderne de înregistrare pe peliculă cinematografică sau pe bandă magnetică video, care permit o revedere, o examinare imagine cu imagine, măsurări spaţiale şi temporale precise; inventarea înregistratoarelor portative şi a spectrografelor sonice a permis prin 1950 să se colecteze, să se conserve şi să se reproducă sub formă grafică producţiile sonore ale animalelor, evitând astfel limitarea la notaţiile muzicale şi la reproducerile de onomatopee, oricât de eficiente ar fi fost ele. Studiul şi reproducerea cânturilor* păsărilor au deschis un capitol în întregime nou al studiului complementarităţii dintre instinct* şi învăţare* (v. Scală de observare).

J.-C. Ruwet
(D. S.)

Etologie

Studiu al obiceiurilor animalelor. In această accepţie iniţială, etologia îşi găseşte în Franţa atât originea în lucrările lui C. G. Leroy, cât şi deplina înflorire în remarcabilele amintiri entomologice ale lui J. H. Fabre. Cuvântul etologie este utilizat explicit pentru prima dată în publicarea postumă din 1854 a operelor lui E. Geoffroy Saint-Hilaire, dar dezvoltările care apar aici acoperă exact cele scrise de E. Haeckel în Germania despre ecologie*, ceea ce a provocat o confuzie originală între cele două dis-

cipline (v. Ecoetologie). La sfârşitul secolului al XlX-lea, belgianul L. Dollo a definit etologia în sensul modern de biologie a comportamentului*. Reînnoirea etologiei sub această accepţie a apărut datorită lucrărilor unor cercetători precum C. O. Whitman, O. Heinroth, J. von Uexkiihl, J. S. Huxley, K. von Frisch şi K. Lorenz, combinând practica naturalistă cu formaţia academică. Ei au reacţionat de fapt împotriva unei psihologii animale repliate atunci exclusiv pe laborator şi elaborând teorii generale plecând de la fapte izolate; ei propovăduiau studierea diversităţii speciilor, în toată complexitatea lor, în contextul lor natural; alcătuind etograme*, bazându-se pe sistematică, recurgând la metode probate de morfologia comparată, ei au pus bazele unei etologii comparative, care a clarificat filogeneza şi evoluţia comportamentelor. Demersul experimental al lui N. Tinbergen a lărgit câmpul etologiei, care se preocupă şi de studiul cauzalităţii* comportamentelor (ceea ce o înrudeşte cu fiziologia), al caracterului lor adaptativ sau de semnificaţia biologică (ceea ce îndreaptă spre ecologie*), în sfârşit, de dezvoltarea* lor la individ, prelungind până la viaţa adultului spiritul cercetărilor embriologice şi, odată cu W. H. Thorpe, deschizând uşi spre psihologia învăţării*. Etologia îşi situează astfel ancheta în cele patru planuri care îi interesează pe toţi biologii: filogeneza şi evoluţia*; cauzalităţi sau mecanisme; funcţii sau caractere adaptative; ontogeneză sau dezvoltare. în acest scop, ea apelează la toate elementele dobândite din diferitele ramuri ale biologiei: neurofiziologie, genetică, ecologie, sistematică, endocrinologie.

J.-C. Ruwet

(D.S.)

• FABRE J. H. (1986-1989), *Souvenirs entomologiques,* Sciences Nat., Compiegne, Nouvelle edition. — THORPE W. H. (1979), *The Origins and Rise of Ethology,* Heineman. Londra şi Edinbourg. –TINBERGEN N. (1953). *L'etude de ['instinct,* Payot, Paris;

Eu

Precum „tu" şi „te", la fel „eu" şi „eu/ego" (în limba franceză: *tu, toi* şi *te: je, moi* şi *me* — n. t) sunt pronume personale care dobândesc sens* numai în discurs*; referinţa* lor se schimbă prin alternarea luărilor de cuvânt în dialog*, fiecare interlocutor fiind, pe rând, desemnat prin „eu" *(je),* apoi prin „tu" *(tu).* Copilul, pentru a-şi însuşi aceste pronume, nu poate deci proceda ca în cazul altor unităţi lingvistice*. El trebuie în special să înţeleagă că „eu" *(je)* şi „eu/ego" *(moi)* corespund emiţătorului* enunţului.

La copilul normal, „eu" apare spre douăzeci şi patru de luni, după o perioada de reproducere a modului de adresare al părinţilor („copilul plânge") şi după utilizarea lui „eu/ego". în această primă fază, el este folosit într-o manieră inconstantă; adesea absent din monologuri*, el apare mai ales în situaţii cu implicare personală puternică. Stadiul* personalismului* (spre trei ani) se caracterizează, după H. Wallon, printr-o folosire mai adecvată a acestor pronume, care traduce accesul copilului la o mai bună autocunoaştere. Achiziţionarea şi funcţionarea opoziţiei „eu — eu/ego" rămâne relativ slab cunoscută; datorită statutului său enunţiativ, „eu" ar avea o dimensiune puternic socializată, în timp ce ,.eu/ego", mai precoce, ar trimite mai net la „interioritate".

In anumite forme de autism*, întrebuinţarea acestor pronume este puternic perturbată, subiecţii folosind pe „eu" *(je)* pentru a desemna pe interlocutorul lor, şi pe „tu" *(tu)* pentru autodesemnare.

M. Fa\ol şi *C. Prevost*

(G. D. S.)

Eu auxiliar

în tratamentul stărilor-limită* şi al psihoticilor, psihanalistul poate fi în situaţia de a-şi asuma pentru moment, în locul pacientului, anumite funcţii ale eu/ego-ului* alterate sau nedezvoltate la acesta din urmă. El îndeplineşte rolul de eu auxiliar până când pacientul poate interioriza acest rol şi îşi poate asuma această funcţie. în

psihodramă*. J. Moreno numeşte eu auxiliar pe psihodramatiştii însărcinaţi să dea replica pacienţilor în jocuri. _.

(N.C.)

Eu/Ego

Vechimea utilizării şi diversitatea şcolilor de gândire care l-au utilizat fac imposibilă o definire precisă şi univocă a acestui termen. In mod foarte general, el defineşte persoana* ca unitate distinctă. O ambiguitate fundamentală trebuie notată: eu/ego-ul se bazează pe o experienţă subiectivă (conştiinţă de sine) care îi garantează unitatea şi, în acelaşi timp, el este agentul care guvernează raporturile persoanei cu lumea. Psihologia şi în special psihopatologia (T. Ribot, P. Janet, S. Freud), la sfârşitul secolului al XTX-Iea, au dus la eliminarea definitivă a teoriei unui eu/ego unic şi permanent. Eu/ego-ul apare de atunci ca o construcţie secundară, care exercită o anumită funcţie de control şi de reglare asupra ansamblului operaţiilor mentale accesibile conştiinţei* şi asupra acţiunilor*. Aceasta explică faptul că termenul nu mai este deloc folosit în psihologie, cu excepţia psihanalizei.

Dacă termenul a supravieţuit în psihanaliză, aceasta se datorează faptului că a fost folosit pentru a defini un sistem parţial. necesar înţelegerii conflictului intrapsihic. Eu/ego-ul apare într-adevăr ca o instanţă în cadrul personalităţii* ale cărei funcţii principale sunt adaptarea* la realitate şi păstrarea coerenţei interne. El este totodată instanţa integrată în care se elaborează reprezentările* conştiente, şi în special reprezentarea de sine, şi instanţa defensivă care, pentru a răspunde celor două exigenţe ale principiului realităţii şi coerenţei interne, trebuie ca faţă de orice semnal de ameninţare relativ la aceste două principii (provenind din reprezentări interne sau din percepţii) să introducă mecanisme de refulare*. Eu/ego-ul este, prin urmare, deopotrivă sediul conştiinţei şi agentul operaţiilor conştiente şi inconştiente.

El poate fi descris ca un ansamblu organizat (proces secundar) de reprezentări şi de moduri de prelucrare a acestor reprezentări. Pentru a-i explica geneza pot fi avute în vedere trei procese: adaptarea sistemului la realitatea exterioară (trecerea de la eul-plăcere sau eul-realitate), întoarcerea libidoului asupra reprezentării de sine (narcisism*) şi imitarea altei persoane (identificare*). Nu se pot defini bine funcţiile şi structurile eu/ego-ului fără a le articula cu cele ale sinelui* şi ale supraeului* care constituie împreună cu el cele trei instanţe care definesc structura personalităţii în teoria psihanalitică.

In ciuda aparenţelor, conceptul psihanalitic eu/ego rămâne ambiguu şi foarte imprecis. I s-au putut aplica interpretări foarte diferite. Curentul Psihologiei Eului din Statele Unite a pus, în anii 1950, accentul pe funcţiile adaptative şi a asimilat la activitatea eului (în sens psihanalitic) funcţiile generale studiate în psihologie. Invers, punând accentul pe dimensiunea subiectivă a eului, J. Lacan în Franţa a dezvoltat teoria conform căreia eul, amăgire imaginară, ar exercita o funcţie de ignorare în raport cu viaţa psihică inconştientă.

D. Widlocher

Eugenie

Termen creat în 1883 de Francis Galton, vărul lui C. Darwin, care a fost convins de faptul că societatea umană este supusă legii de selecţie naturală a celor mai apţi, aşa cum sunt speciile biologice. Eugenia, care se integrează deci darwinismului social, se prezintă ca „o ştiinţă a ameliorării rasei'", bazată pe ideea conform căreia calităţile intelectuale şi morale, talentul şi aptitudinile sunt ereditare şi că progresul speciei umane reclamă o selecţie genetică. Sterilizarea „inapţilor" (diferit definiţi) a fost organizată în mai multe reprize în diverse ţări; tehnicile de control *in vitro* al reproducerii sunt şi ele confruntate cu tentaţia de eugenie. _ „

F. Parot

(D.S.)

Eu ideal -> Ideal al eului

Eu-piele

Noţiune intermediară între metaforă şi concept, elaborată de D. Anzieu în 1974. Eu/ego-ul* acoperă aparatul* psihic aşa cum pielea acoperă corpul. Principalele funcţii ale pielii se regăsesc transpuse în acest eu: interfaţă între interior şi exterior, sac care cuprinde conţinuturi, punere în legătură a altor organe de simţ între ele (consensualitate) pe fondul unui spaţiu imaginar constituit de experienţele tactile precoce, reîncărcare libidinală, susţinere a excitaţiei sexuale etc. Eul-piele este constituit din două învelişuri psihice*: protecţia la excitaţie* şi suprafaţa de înscriere. Reperajul lacunelor eului-piele şi construcţia originii lor sunt părţi importante ale activităţii psihanalitice la pacienţi în stări-limită* şi ţin de tehnicile analizei tranziţionale*.

D. Anzieu
(N.C.)

Euristică

Procedeu nonalgoritmic* implicat în rezolvarea de probleme*, care permite, de obicei, rezolvarea a numeroase probleme similare, dar care nu garantează validitatea soluţionării. Se disting euristici generale precum descompunerea problemei în altele mai simple pe care le putem rezolva, şi euristici specifice, proprii unui domeniu, ca regruparea termenilor de acelaşi grad în rezolvarea ecuaţiilor algebrice. In problemele a căror rezolvare necesită etape de alegere, euristica este o metodă sau un principiu care permite să decidem, într-o anumită fază, alegerea cea mai favorabilă pentru a atinge ţelul scontat. Astfel, anumite euristici utilizează funcţii de evaluare a distanţei, de cost al acţiunilor.
Formalizarea euristicilor este unul din obiectivele inteligenţei artificiale*.

/. Mathieu
(G. N.)

Eustres -> Stres

Eutonie —> Relaxare

Evaluare

Termen generic ce desemnează calcularea valorii sau stării, cel mai des prin referire la un ideal sau o normă*, bazându-se fie pe aprecieri subiective, fie pe măsurări. Mai tehnic, evaluarea se defineşte printr-o notă* a unei modalităţi sau a unui criteriu considerat la un comportament* sau un produs. Termenul de evaluare are o accepţie mult mai largă decât aceea de măsură*. Aceasta din urmă este o descriere cantitativă (un număr este repartizat unui obiect sau eveniment după o regulă), în timp ce evaluarea poate cuprinde atât o descriere calitativă, una cantitativă, cât şi judecăţi de valoare privind dezirabilitatea*.
In general, se pot distinge trei grupe de definiţii ale evaluării: definiţiile bazate pe obiectiv: se determină în ce măsură sunt atinse obiectivele unui program sau ale unui tratament; definiţiile descriptive *(goalfree waluations):* nu este vorba de aprecierea distanţei faţă de obiective, ci de colectarea informaţiilor care ajută la luarea de decizii ; definiţiile judiciare: o judecată este emisă în termeni de validitate, merit sau valoare. Mai tradiţional, se disting evaluările pronostic, inventarele şi evaluările diagnostic.

Obiectivele evaluării sunt multiple. Astfel, în pedagogie, evaluarea se referă la elevi, profesori, proiecte educative, programe, materiale, inclusiv manuale şcolare, la clădiri, mediu educativ, sistem şcolar* (productivitate, respectarea egalităţii şanselor*, finanţare, costuri, administrare). Pe un plan mai teoretic, se disting două modele de evaluare, unul prescriptiv şi celălalt descriptiv.

Modelul prescriptiv constă într-un ansamblu de reguli precizând ce este o evaluare validă şi indicând modul în care ea trebuie să fie realizată. Este vorba să se stabilească dacă un program dat este mai bun decât unul sau mai multe alte programe, sau în ce măsură atinge el mai mult sau mai puţin bine obiectivul atribuit Din punct de vedere metodologic, evaluarea poate fi cantitativă sau calitativă, dură sau blândă.

Prima categorie aparţine din punct de vedere epistemologic pozitivismului*; metoda aleasă este împrumutată de la ştiinţele numite exacte şi urmăreşte obiectivitatea plecând de la definiţiile operatorii şi adoptând o abordare esenţial statistică. Abordarea calitativă se reclamă epistemologic ca aparţinând hermeneuticii*, care privilegiază înţelegerea (evaluarea antropologică, fenomenologică, iluminantă). Metodologia calitativă capătă la bunii specialişti o rigoare care o face din ce în ce mai ştiinţifică. Metodologia variază şi în funcţie de utilizatorii evaluării. Pentru cei care decid, prima preocupare este realizarea programului adoptat şi costul său, în timp ce pentru utilizatori procesele şi răspunsurile la întrebări, uneori foarte diferite ca şi actorii, capătă de asemenea o importanţă considerabilă (evaluare responsivă).

Modelul de evaluare descriptiv este teoretic. El constă într-un ansamblu de propoziţii empirice sub formă de legi permiţând descrierea, predicţia sau explicarea activităţilor evaluative. Exemple: studiul utilizării care este făcut de persoanele interesate din concluziile evaluării, studiul proceselor de luare a deciziilor. Modelele descriptive, destul de recente, sunt chemate în mod normal să joace un rol esenţial în validarea evaluărilor.

G. De Landsheere
(D.S.)

Evaluare a programelor

Un program este un ansamblu integrat de activităţi concepute pentru atingerea unui scop dat; evaluarea sa încearcă să stabilească în ce măsură rezultatele atinse corespund intenţiilor (criterii intrinsece) şi ea poate să conducă chiar la o contestare a acestor intenţii (criterii extrinsece). Se disting patru metode generale de evaluare a programelor: experimentală (abordare cantitativă), descriptivă (abordare calitativă axată pe procese; în cazul evaluării numite respondentă. descrierea se face din punctul de vedere al fiecărei categorii de participanţi), eclectică şi analiză cost-beneficiu*. Măsura în care responsabilii ţin cont de evaluarea de programe este evident variabilă. De aceea acest fenomen este un obiect de investigare.

G. De Landsheere
(D. S.)

Evaluare a trebuinţelor

O trebuinţă* se poate defini ca distanţa ce separă o stare actuală de o stare dorită; pentru evaluarea* sa sunt folosite curent trei metode: studierea abaterilor (de ex.: 20% din populaţie trebuie încă să fie alfabetizată), studierea *dezideratelor* şi studierea prin interpretare (de ex.: operaţionalizarea scopurilor fixate într-un program şcolar). Tehnicile folosite cel mai adesea sunt consultarea experţilor, ancheta, observaţia pe teren, analiza sarcinilor*, studiul de caz, compararea scorurilor şi a normelor* etc.

Rămân nerezolvate unele probleme: pot fi evaluate trebuinţele indivizilor, fără acordul şi adeziunea lor la concluzii? Poate deveni trebuinţă o dorinţă de intensitate suficientă? Cum se poate determina cea mai bună modalitate de a răspunde unei trebuinţe ?

G. De Landsheere
(D. S.)

Evaluare criterială

Expresie introdusă de Glaser şi Klaus în 1962 şi trecută din păcate ca atare în folosirea curentă; fie că se etalonează de fapt o performanţă* prin raportare la cele ale altor indivizi (evaluare normativă), prin raportare la un obiectiv de atins sau prin raportare la un domeniu de competenţă, un criteriu există întotdeauna. Denumirea de „evaluare centrată pe obiective sau pe un domeniu" este mai corectă.

Un domeniu închis (ex.: multiplicarea primelor zece numere întregi) poate fi explorat exhaustiv prin evaluare. Nu este cazul obiectivelor de transfer (ex.: a lupta contra poluărilor) sau de expresie (ex.: a cânta la pian), de unde şi redutabila problemă a reprezentativităţii probelor. Evaluarea criterială pune numeroase probleme psihometrice*, rămase până acum fără răspunsuri satisfăcătoare în întregime, mai

ales în materie de fidelitate* a probelor și a numărului de întrebări necesare pentru obținerea unei validități de conținut satisfăcătoare.

G. De Landsheere
(D.S.)

Evaluare de către egali
Dintotdeauna, un individ aparținând unui grup de egali în vârstă, profesie etc. a fost evaluat prin cei asemănători lui. Expresia evaluare de către egali desemnează o folosire sistematică, eventual mediată, a acestui comportament: de exemplu, unii elevi evaluează performanțele colegilor lor sau colaborează cu profesorul la această evaluare*. Interesul acestui demers este mai ales efortul de analiză și de cooperare educativă. Este voTba aici de o dublă slăbiciune: lipsă de fidelitate*, dacă evaluarea nu este făcută de către un număr suficient de ridicat de egali, și lipsă de validitate*: neînțelegere a motivațiilor și problemelor personale ale subiectului evaluat, competiție, deviere. Evaluarea profesorilor de către egalii lor, în scopuri de diagnosticare sau certificative, este din ce în ce mai revendicată ca o procedură mai democratică și în același timp mai validă decât evaluarea de către inspectori sau alți agenți exteriori de supervizare.

G. De Landsheere
(D.S.)

Evaluare formativă
In evaluarea programelor*, tehnică menită să deceleze erorile de construcție și disfuncționalitățile. în practica școlară, evaluare* care intervine în principiu la capătul fiecărei sarcini de învățare* pentru a informa elevii și profesorul despre gradul de măiestrie atins și, eventual, pentru a stabili un diagnostic al dificultăților de învățare. Termenul .formativ" indică faptul că această evaluare se integrează în procesul educativ normal, „erorile" fiind considerate momente în rezolvarea unei probleme* și nu slăbiciuni criticabile sau manifestări patologice.

G. De Landsheere
(D.S.)

Evaluare sumativă
In timp ce evaluarea formativă* este de natura unui diagnostic, evaluarea sumativă îmbracă un caracter de bilanț. Ea intervine la capătul unui ansamblu de sarcini de învățare* care reprezintă un tot: capitol dintr-un curs, ansamblu de cursuri pentru un trimestru etc. Examenele* aparțin aproape întotdeauna acestei categorii. In timp ce evaluarea formativă pregătește un fel de dialog particular între educator și elevul său, evaluarea sumativă este publică: clasificarea elevilor, comunicarea rezultatelor la părinți, acordarea unei diplome.
In evaluarea programelor*, evaluarea sumativă are ca obiectiv să determine în ce măsură un program funcționează bine în ansamblul său.

G. De Landsheere
(D.S.)

Eveniment vital
Un eveniment vital este un eveniment care survine în viața unui individ și îl obligă să reacționeze într-un mod mai mult sau mai puțin intens pentru a se adapta la el. Acest eveniment poate fi benefic (vacanță, promovare, căsătorie) sau nociv (pierderea unei ființe dragi, despărțiri, accident etc). Evenimentele vitale reprezintă tot atâtea surse de stres* și deci de alterări potențiale ale funcțiilor organice. Diferite scale evenimențiale sunt disponibile pentru măsurarea importanței evenimentelor vitale trăite în cursul unei perioade date și, prin extindere, a riscului patologic la care suntem expuși. Cea mai cunoscută este scala lui Holmes și Rahe în care căsătoria servește drept eveniment de referință. Relația dintre evenimentele vitale și patologia obiectivă sau subiectivă este mai ușor de pus în evidență în studiile longitudinale decât în cele transversale, ceea ce indică faptul că numărul și intensitatea evenimentelor vitale sunt mai puțin importante decât factorii de sensibilitate individuală încă neidentificați. De altfel, impactul evenimentelor vitale asupra individului depinde de

strategiile sale de ajustare* și de suportul* social de care beneficiază.

R. Dantzer
(D.S.)

Evitantă (Personalitate —)
Califică un tip de personalitate individualizat, plecându-se de la clasificarea *DSM III (Manual diagnostic și statistic al tulburărilor mentale),* printr-o hipersensibilitate la umilire, la rușine și la respingere potențiale, o reticență în a se lega de celălalt și o retragere socială în ciuda unei dorințe vii de afecțiune și de aprobare. Acest tip se suprapune în parte celui descris mai înainte sub termenul de nevroză de abandon*.

D. Widlocher
(D.S.)

Evitare
în terminologia psihologiei învățării instrumentale* și a condiționării operante*, procedură în care subiectul se poate sustrage anticipat unei stimulări aversive* furnizând un răspuns* definit, numit răspuns de evitare. In general, acesta este eficace în cursul prezentării unui semnal avertizor* care precedă stimularea aversivă*: se vorbește în acest caz de evitare cu semnal. In 1953. M. Sidman a propus o procedură de evitare fără semnal în care stimulii aversivi (șocuri) intervin la intervale regulate în absența răspunsurilor; fiecare răspuns întârzie cu o amânare* definită șocul următor, în așa fel încât șocurile pot fi indefinit evitate pentru ca intervalele dintre răspunsuri să fie mereu mai scurte decât intervalele care separă două șocuri sau un răspuns și un șoc. Evitarea face parte din contingențele* de întărire negativă*.
Evitare pasivă: evitare în care subiectul trebuie să se abțină să producă un anumit răspuns pentru evitarea unei stimulări aversive. Situația cea mai curentă constă în plasarea unui șobolan într-un compartiment luminat învecinat cu un compartiment întunecat, dar în care el va primi un șoc: adesea este suficientă o singură încercare pentru ca animalul să învețe să nu mai părăsească acel compartiment luminat.

M. Richelle
(D. S.)

In psihopatologie, desemnează o atitudine* sau o conduită* menită să îndepărteze de o situație sau să împiedice producerea unui gând sau a unui act generator de angoasă*. Termenul se aplică destul de specific stărilor fobice și obsesionale.

D. Widlocher
(D. S.)

Evocat (Potențial —) -» Potențial evocat

Evocare
Evocarea este un act de memorie* în sensul strict, prin care subiectul își amintește un eveniment trecut sau un obiect perceput anterior. Referirea la trecut pe care o implică, deci la cunoștințe propriu-zis temporale, ridică probleme de interpretare dificile, care se reflectă în atribuirea sau nu de către psiholog a capacităților de evocare la animal sau la nou-născut. Această conduită pune și dubla problemă a conservării trecutului și a reconstruirii sale de către subiect cu ajutorul amintirilor-imagini, problemă complicată de existența unor false amintiri prin care subiectul crede că-și amintește sau că poate să evoce evenimente pe care nu le-a perceput. De fapt, cercetările de psihologie genetică au arătat că, pe de o parte, imaginea-amintire este o construcție depinzând în parte de evoluția priceperilor și a cunoștințelor, dar și că, pe de altă parte, această construcție nu este gratuită în raport cu evenimentele evocate. Atunci când, de exemplu, un copil construiește imaginea-amintire a unei configurații de obiecte percepute inițial, se poate ca imaginea obținută să fie deformată în funcție de cunoștințele dobândite. în acest caz, copilul nu va putea fi satisfăcut de reconstrucția sa în ceea ce privește trecutul. Trebuie deci ca ceva din aceasta din urmă să se prelungească sub o formă sau alta, servind drept model recognitiv la activitatea de evocare. în interpretarea pia-

getiană, care respinge ideea de urmă*, ceea ce permite trecutului să acționeze, ca să spunem așa, aspectul figurativ* al schemelor mentale* este cel care se află în acțiune. Activitatea de percepere inițială ar acoperi de fapt nu numai un aspect operativ* de clasificare* sau de interpretare a elementului perceput, ci și o activitate figurativă de acomodare* la caracteristicile specifice acestuia. Ar interveni deci în evocarea trecutului nu numai ansamblul de cunoștințe și priceperi mai mult sau mai puțin generale aparținând memoriei semantice* sau memoriei-obișnuință, ci și „urma" activității de acomodare a schemelor mentale la aceste caracteristici, urmă care se explică prin mecanismul de conservare* al acelorași scheme. , , U

/.-/. Ducret

(D. S.)

Evoluție

Proces temporal de transformare a unui fenomen, sinonim la origine cu dezvoltarea*, într-un sens mai restrâns, transformare organică a speciilor; în acest sens, transformism și evoluționism sunt astăzi sinonime.

în secolul al XlX-lea numeroși filozofi și biologi au elaborat acest concept de evoluție : pe de o parte, H. Spencer a arătat că toate fenomenele evoluează trecând de la o stare de omogenitate indefinită și incoerentă la o stare de heterogenitate definită și coerentă; acest proces de diferențiere progresivă a materiei a fost reluat pe larg, generalizat, iar doctrina lui Spencer a fost aceea care s-a numit evoluționism. Pe de altă parte, C. Darwin a elaborat (în aceeași perioadă ca și A. R. Wallace, dar a publicat-o înaintea lui) o teorie a evoluției speciilor vii în virtutea căreia toate aceste specii au un strămoș comun unic, derivând unele din altele printr-un proces de transformare mai mult sau mai puțin lent. J.-B. Lamarck afirma că speciile vii nu sunt fixe și imuabile, ci schimbătoare și susceptibile de a se transforma de-a lungul timpului: pentru el, o specie se transformă din cauza unei tendințe vitale spre adaptare* și în funcție de folosirea diferitelor sale organe și caractere. Evoluționismul darwinian, care s-a dezvoltat în cursul secolului al XX-lea, depășește și precizează tezele lamarckiene: astăzi se consideră că evoluția este determinată de ansamblul schimbărilor — de-a lungul generațiilor — din compoziția genetică a populațiilor și de adaptarea lor. Pe variabilitatea genetică populațională, creată de mutații și recombinări de gene și răspândită prin întâmplare genetică și migrări*, acționează selecția naturală, care o stabilizează sau o modifică într-un anumit sens, printr-un proces în care variațiile mediului înconjurător* determină în mod diferențiat viabilitatea fenotipurilor* și, în consecință, perpetuează sau nu genotipurile*. Această viabilitate depinde de caracterele biologice și psihocomportamentale care reprezintă fenotipul: acesta este cu atât mai viabil cu cât caracterele în discuție favorizează adaptarea organismului, și anume capacitatea sa de a exploata mediul înconjurător și de a se reproduce. Rezultă că indivizii cei mai adaptați dau naștere unor urmași mai numeroși care moștenesc caractere ce facilitează adaptarea. Astfel de mecanisme pot conduce la transformarea, la apariția (speciație), la menținerea (evoluția de întreținere) sau la dispariția (stingerea) speciilor.

In psihologie, referirea la evoluționism este frecventă; de exemplu, B. F. Skinner afirmă că mecanismul de condiționare operantă* este asemănător celui de selecție naturală: mediul selecționează comportamentele așa cum selecționează fenotipurile; dacă un comportament apare pentru prima dată din întâmplare, el este imediat supus contingențelor*, care îl întăresc și îl instalează sau nu în repertoriul organismului. Totuși, Skinner precizează că nu există decât o analogie* între mecanismul de evoluție filogenetică a speciilor și cel al evoluției ontogenetice a comportamentelor. Poziția piagetiană implică și ea o referire constantă la evoluționism și aceasta se face la două niveluri strâns legate: pen-

tru J. Piaget. problema eredității* elementului dobândit nu este rezolvată chiar dacă progresele geneticii moleculare au permis respingerea ipotezei conform căreia caracterele dobândite de un organism în cursul vieții sale puteau să se transmită descendenților lui. De altfel, el aderă la postulatul continuității* între fenomenele biologice și fenomenele psihologice, ceea ce implică faptul că există un echivalent biologic pentru principiul său psihologic de echilibrare* a structurilor cognitive. Pentru a răspunde acestei exigențe Piaget și-a elaborat conceptul de fenocopie*. Dată fiind continuitatea postulată, nu există analogie între mecanismul biologic și mecanismul psihologic, ci identitate.

De altfel, datorăm etologiei* clasice a lui O. Heinroth și K. Lorenz de a fi aranjat, grație metodei filogenetice de comparare prin omologie, comportamentele speciilor pe criterii determinante în clasificarea taxonomică. Deși etologia privilegiază filogeneza, unele școli de psihologie comparată* și de psihobiologie* își fondează demersul pe anageneză. înțeleasă ca evoluție progresivă a gradului de organizare al organismelor vii, care transcende istoria filogenetică. O parte tot mai mare a cercetării este acordată, în aceste discipline, studiului mijloacelor psihocomportamentale de exploatare a mediului înconjurător, mai ales a habitatului* și a resurselor alimentare (v. Ecoetologie).

F. Parot și *E. Tirelli*
(D-S.)

Evoluționism —> Evoluție

Examen

Un examen este o operație prin care se apreciază cunoștințele*, abilitățile*, trăsăturile de personalitate* ce caracterizează un individ. în scopuri descriptive, prognostic* sau diagnostice. Reușita unui examen este determinată de o notă* sau un profil* pe care individul trebuie să-1 atingă sau să-1 depășească (competență minimală*), în timp ce, într-un concurs, numărul de admiși este fixat dinainte. Examenul este numit normativ atunci când situează subiectul în raport cu performanțele unui grup de referință (de ex., grupul-clasă). Proba este numită criterială dacă aduce informații în legătură cu gradul de avansare a individului spre un obiectiv de atins. Prin examene interne sunt desemnate fie probele construite și notate de profesorul care a predat materia, fie probele organizate în instituția frecventată de elev. Examenele externe sunt probe organizate și notate de jurii independente de instituții, la scară locală, regională sau națională. In Franța, cea mai cunoscută dintre aceste probe este cea a bacalaureatului.

Un examen bine alcătuit trebuie să ofere garanții de fidelitate* (repetată sub formă paralelă, proba ar trebui să ducă la aceeași concluzie), de validitate* de conținut (a acoperit oare proba suficient domeniul sau domeniile în legătură cu care se consideră că ea aduce informații și a pus ea adecvat în acțiune gama comportamentală care se aplică acelui conținut?) și de standardizare* (proba și notarea trebuie să fie aceleași sau strict echivalente pentru toți membrii grupului). Docimologia* este știința care are ca obiect studiul sistematic al examenelor, mai ales al sistemelor de notare* și al comportamentului examinatorilor.

G. De Landsheere
(D. S.)

Excitabilitate

Proprietate fundamentală a țesuturilor și celulelor care sunt receptorii* senzoriali, neuronii* și celulele musculare și care rezultă din proprietățile intrinsece ale membranei lor. Excitabilitatea în cadrul sistemului nervos* este o stare permanentă și vitală al cărei rezultat final este integrat de întreaga celulă și se poate exprima printr-un răspuns de excitație* sau de inhibiție*. Excitația și inhibiția se transmit prin intermediul unor substanțe chimice sau mediatori* ca să producă potențiale* gradate locale postsinaptice, inhibitori sau excitatori care blochează sau permit o depolarizare* suficientă pentru crearea unui potențial de acțiune. Un joc subtil de excitații și de inhibiții este necesar pentru

mișcare* și postură*, somn* și stări de vigilență*, conducția precisă a informațiilor*, funcționarea creierului în consecință.
De altfel în descrierea generală a conduitelor, termenul excitabilitate desemnează o reactivitate exacerbată la stimulările exterioare, exprimându-se prin răspunsuri motorii, verbale sau emoționale ce depășesc situația întâlnită. Se preferă uneori termenul de **hiperexcitabilitate.**

M. Le Moal
(D. S.)

Excitație
în plan neurofiziologic, proces prin care se manifestă membranele excitabile și deci fiziologia neuronului* și a mușchiului. Manifestarea membranară a excitației este depolarizarea*, cu fenomenele biochimice și electrice concomitente. Excitația este controlată și modulată de inhibiție*,
într-o accepție mai generală, stare de activare* a sistemului* nervos sau a organismului care se exprimă prin producerea de comportamente: instalarea de reacții condiționate* corespundea, pentru I. Pavlov, unei mobilizări a procesului de excitație, reglat la rândul său de procesul de inhibiție, în descrierea comportamentului animal și uman, termenul desemnează, într-un sens apropiat celui de agitație*, o stare de activitate motorie, verbală sau emoțională excesivă. Această excitație psihomotorie poate constitui un simptom al anumitor stări patologice (faze maniacale ale psihozei maniaco-depresive, schizofrenie, tumoră a encefalului*, demență senilă) sau poate rezulta din administrarea unei substanțe psihotrope (excitație alcoolică, amfetaminică).

M. Le Moal
(D. S.)

Excitație (Gradient de —) -> Gradient de excitație

Exemplar
în modelele* de reprezentare* a conceptelor* elaborate de psihologia cognitivă*, un exemplar este un element singular (de ex., un anumit câine aparținând spațiului* conceptual „câine"), în opoziție cu prototipul*, care desemnează un fel de reprezentare-nucleu, sintetizând atributele categoriei*. Unele modele, ca acela propus de D. Medin și M. Schaffer în 1978, explică reprezentările de concepte plecând de la exemplare. în detrimentul prototipurilor.

M. Richelle
(D. S.)

Exercițiu
într-un test* sau o probă psihologică oarecare, încercare* sau item* destinat să pună în acțiune subiectul și să-i asigure înțelegerea instructajelor*, printr-o familiarizare inițială cu sarcina.
Repetarea unei activități în scopul sau cu consecința ameliorării sau numai a întreținerii performanței. Astfel exercițiul apare ca un factor de învățare*. El joacă desigur un rol important în trecerea la automatism* a unei activități motorii sau mentale* dobândite recent. Este ceea ce rezumă legea **exercițiului,** conform căreia exercițiul ușurează și rafinează performanța. Este necesar totuși să se nuanțeze această lege, specificând mai ales unele condiții în care exercițiul nu are acest caracter pozitiv sau nu-l prezintă într-un mod optim: astfel starea de oboseală* poate face exercițiul inoperant, adică nefast; repetările prea apropiate (învățare comasată*) se dovedesc mai puțin utile ameliorării unei performanțe decât repetările mai rărite în timp (învățare distribuită*).

M. Richelle
(D.S.)

Exhibiționism
Conduită perversă caracterizată prin expunerea organelor genitale în fața unei persoane străine și care nu bănuiește acest lucru, în scopul obținerii unei stări de excitație sexuală fără nici o tentativă de a avea o relație sexuală ulterioară cu această persoană. Subiectul acționează sub influența unui impuls, iar în unele cazuri dorința de a surprinde sau de a șoca martorul exhibiției sale este percepută conștient. In alte

cazuri, această conduită este însoțită de o fantasmă sexuală, sursă de excitare, după care martorul va fi la rândul său excitat sexual.
Este o conduită aproape exclusiv masculină, victimele fiind aproape întotdeauna femei sau fetițe, conduită ce poate deveni și simptomatică în timpul stărilor de ebrietate, al stărilor maniacale, al unor tulburări obsesionale compulsive și al unor stări demențiale.

J.-F. Alhlaire
(D.S.)

Expansiune

în lingvistică*, acest termen desemnează constituenții care, adăugați unui enunț, nu modifică nici raporturile reciproce între *elementele preexistente și nici funcția lor.* După A. Martinet, orice constituent, cu excepția elementelor indispensabile actualizării predicatului*, poate fi considerat o expansiune a morfemului* predicativ. Expansiunea joacă un rol fundamental în alcătuirea mesajelor* de vreme ce permite exprimarea circumstanțelor, a calității, a participanților etc. In analiza în constituenți imediați*, expansiunea este un procedeu de substituire. Este considerată expansiune a unei clase de morfeme orice suită care răspunde următoarelor trei criterii : posedarea aceleiași distribuții, o structură în constituenți diferită și cel puțin același număr de morfeme.

D. Peraya
(D.S.)

Expectație

Așteptare, anticipare* a unui anumit eveniment. Termenul, vechi în folosirea curentă, a fost reabilitat în vocabularul tehnic al psihologiei prin împrumutul din engleză. Aplicat la așteptările subiectului, el trimite la fel de bine și la anticipări revelatoare ale personalității* (nivelul de expectație, adică de performanță pe care subiectul crede că poate în mod obiectiv să o atingă, care se diferențiază de nivelul de aspirație*) ca și la anticipări care decurg dintr-o procedură experimentală, precum în eroarea* de anticipare observată într-o măsurare psihofizică. Termenul de expectație se aplică și așteptărilor observatorului sau experimentatorului, ca în efectul Rosenthal*. Expectația nu presupune în nici un caz conștientizarea* și o găsim la organismele cele mai elementare sau în contextul reacțiilor celor mai simple, după cum o demonstrează fenomenul de dezobișnuire*. Ea se referă totuși, cel puțin în teoria expectației propusă de Tolman, la noțiunea de reprezentare* internă, mentală* a regularităților din lumea exterioară sau a relațiilor dintre acțiunile subiectului și lumea exterioară.

M. Richelle
(D. S.)

Experiență / Experiment

1. Intr-unul din sensurile sale curente, reluat printre conceptele lor centrale de mai multe școli de filozofie și de psihologie (mai ales în curentele fenomenologic* și umanist*), termenul desemnează ceea ce subiectul percepe, simte, gândește în raporturile sale cu lumea care îl înconjoară și cu el însuși, într-o manieră ireductibil subiectivă. Adesea, acest sens este precizat prin recurgerea la expresia „experiență trăită" sau la termenul apropiat „trăire"*. Experiența nu se confundă neapărat cu conținuturile introspecției*, nici cu ale conștiinței* explicite, și nu este obligatoriu exprimabilă verbal. Ea trimite în general la fluxul temporal al evenimentelor și impresiilor care sunt legate de ele, dar poate și să pună accentul pe realizarea, la un moment dat din viața subiectului, a ansamblului experiențelor sale trecute (accepție care întâlnește un alt sens curent al termenului, sens care se referă la bogăția ansamblului de cunoștințe și a înțelepciunii acumulate de o ființă în cursul existenței sale).

2. Intr-o altă accepție curentă, reluată de această dată de filozofiile empiriste*, termenul desemnează ansamblul informațiilor* pe care le primește organismul, prin simțurile sale, din universul care îl înconjoară. După tradiția empiristă, orice cunoaștere* derivă din experiența astfel concepută, iar cadrele formale ale punerii în

ordine a realității nu rezultă din ideile înnăscute*, ci din experiența sensibilă.
3. Studiu al unui fenomen cu ajutorul metodei experimentale*. A face un experiment constă în a plasa un fenomen care se dorește a fi studiat sub control riguros, în așa fel încât să se pună în evidență condițiile de apariție (cauzele*) sau de modificare, în orice experiment, se va preciza, sub numele de variabilă* dependentă, dimensiunea fenomenului de studiat, iar sub denumirea de variabilă independentă sau variabile independente condiția sau condițiile pe care le controlează experimentatorul. Acesta va pune în evidență variațiile celei dintâi sub efectul variațiilor la care le va supune pe cele din urmă. Orice experiment, fie în psihologie, fie în orice altă știință, presupune o problemă de plecare sau ipoteză*, definirea variabilelor dependente și independente, punerea în acțiune a procedeelor, instrumentelor sau tehnicilor adecvate, atât de control al variabilelor, cât și de înregistrare a datelor, apoi a metodelor de tratare* a rezultatelor, ele însele subordonate planului* de experiență adoptat.

Experiment pentru a vedea: experiență întreprinsă fără ipoteză de plecare foarte elaborată, cu titlu exploratoriu, într-un domeniu încă nedescifrat sau în legătură cu o problemă nelămurită în plan teoretic. Experiment provocat/invocat: după o distincție care ajunge până la Claude Bemard, experimentul provocat este cel pe care experimentatorul îl face deliberat, oferindu-și mijloacele de a-l realiza, în vreme ce experimentul invocat este acela într-un fel furnizat lui de către natură (în boli sau accidente, de ex.) și din care poate profita. Psihologul, pentru care recurgerea la metoda experimentală este limitată de reguli morale, a folosit din plin experimentele invocate; astfel, în neuropsihologie*, metoda patologică*, ce compensează interdicția de a experimenta profitând din experimentele invocate, a permis să se progreseze în studiul funcțiilor creierului prin examinarea cazurilor de leziuni cerebrale. Experiment crucial: experiență în legătură cu care este permis să se aștepte sau să se tragă concluzii decisive privind validitatea unei teorii științifice. Totuși, se întâmplă rareori ca în psihologie teoria să fie formulată în așa fel încât experiența crucială să poată fi propusă și realizată. Numai teoriile foarte „locale", limitate la probleme strict circumscrise, se pretează la aceasta.

^ ^ *M . Richelle*
(D. S.)

Experimental
Care se conformează regulilor experimentării* (metodă experimentală, psihologie experimentală) sau rezultă din folosirea sa (date experimentale). Metoda experimentală, metodă de cercetare în care cercetătorul controlează deliberat variabilele pentru a depista relațiile dintre ele, și-a găsit locul încă de la începuturile psihologiei științifice. Deși se practică cel mai adesea în cadrul ideal al laboratorului, ea nu este strict legată de acesta, după cum o atestă experiențele* realizate pe teren de către etologi.

Psihologia experimentală acoperă domeniile psihologiei care sunt abordate cu ajutorul metodei experimentale. Aceste domenii se lărgesc pe măsură ce progresează tehnicile de cercetare. Este deci imposibil să se circumscrie o dată pentru totdeauna, repartizându-i obiectul, câmpul psihologiei experimentale: limitat, la jumătatea secolului al XlX-lea, la probleme elementare de psihofizică* și de psihomotricitate*, el înglobează astăzi numeroase aspecte ale funcțiilor cognitive* și afective* considerate timp îndelungat inaccesibile demersului experimental. , _ „. , „

M. Richelle
(D. S.)

Experimentare
Aplicare a metodei experimentale* asupra unui obiect de cercetare. Spre deosebire de observație*, unde cercetătorul, deși se dotează cu instrumente specifice de ameliorare a percepției sale în legătură cu fenomenele, nu le modifică, experimentarea reprezintă o adevărată intervenție în rea-

litatea supusă examinării. Evident, ea presupune o examinare prealabilă a realității (observație sau experimentare anterioară) care conduce la formularea unei ipoteze*, apărând posibil tehnic și legitim din punct de vedere moral să se testeze printr-o manipulare sistematic deliberată unele variabile*. Ca și în celelalte științe, experimentarea în psihologie este inseparabilă de punerea la punct a instrumentelor și tehnicilor care o fac posibilă: astfel a trebuit să fie disponibilă tehnica condiționării* pentru a se ajunge experimental la studiul psihofizic* al animalului: numeroase probleme de percepție* sau de cogniție* presupun un control precis, și pentru valori foarte scurte, al timpului de prezentare* al stimulilor* sau al timpului de reacție al subiectului*, care nu au putut fi rezolvate decât datorită punerii la punct a dispozitivelor tahistoscopice* sau. mai recent, datorită calculatorului în timp real. Deci experimentării în psihologie nu i se pot stabili *a priori* frontiere legate de limitele, imprevizibile, ale progreselor tehnice. Totuși ea își poate găsi limitări etice (intruziunea în cadrul conduitelor la om sau la animal fiind considerată, în unele condiții, imorală) sau epistemologice (intervenția experimentală fiind considerată, după obiecția clasică a unor școli fie de psihologie clinică*, fie de etologie*. o perturbare a chiar obiectului pe care ea pretinde că îl studiază).

M. Richelle
(D.S.)

Explicație

Central în oricare demers științific, ca de altfel în oricare acțiune de înțelegere, conceptul de explicație este de asemenea unul dintre cele mai dificil de pus în evidență: în plus, el este grevat în psihologie de dificultăți deosebite. In general, o explicație este înlocuirea unui discurs mai puțin inteligibil cu unul mai inteligibil. Mijloacele folosite pot fi diverse, de la argumentarea didactică și de la parafrază la formalizarea într-un model* matematic, trecându-se la descrierea, în favoarea unei observații* mediate, de aspecte ale realului până atunci nebănuite. Demersul științific are și el modalitățile și nivelurile sale de explicație, care au totuși în comun faptul că în acest caz se recurge sistematic la o întoarcere de la discurs la real prin proceduri de verificare ce combină reguli logice și practici empirice. Opoziția descriere/explicație paralelă cu opoziția teorie/date empirice este destul de artificială, explicațiile pur teoretice rămânând speculative în absența descrierilor riguroase ale faptelor care le confirmă, observațiile empirice înscriindu-se întotdeauna în cadrul explicit sau implicit al unui argument teoretic. Seducția explicațiilor teoretice, respectiv formale, compensează adesea, în istoria culturii, carența datelor empirice.

Noțiunea de explicație este strâns legată de cele de cauzalitate* și determinism*. Deci, în psihologie, se vor regăsi tot atâtea moduri de explicație și mari categorii de factori de cauzalitate (explicație biologică, socială, genetică, de mediu înconjurător etc.) sau căi de abordare a realității psihice (ontogenetică, comparativă, psihometrică etc), explicațiile integrând diferiți factori și conjugând diverse abordări metodologice care au desigur cea mai mare șansă de a se dovedi satisfăcătoare pe termen lung.

O altă opoziție traversează de mult timp gândirea psihologică: este aceea a explicației și a comprehensiunii*, asupra căreia insista K. Jaspers. Prima, de ordin științific, ar conveni cercetării legilor generale cărora li se supun conduitele* umane. Cea de-a doua s-ar impune în întâlnirea individului particular, așa cum este ea văzută în practică de către psihologul clinician: ea ar cere alte mijloace, pe care se simt obligate să le precizeze diferitele școli fenomenologice, psihanalitice și umaniste. Este vorba de o distincție apropiată acoperită de opoziția explicație/interpretare*.

M. Richelle
(D. S.)

Explicită (Memorie —) -» Implicită

Explorare -> Exploratoriu

Exploratoriu (Comportament —)
Comportamentul exploratoriu este o formă de investigare a spațiului* și a obiectelor dezvoltată în special la vertebratele superioare, păsări și mamifere, care își manifestă **curiozitatea.** Este o caracteristică juvenilă care persistă însă în mod durabil la unele corvide, psitacide, feline, rozătoare și primate. Suplu, flexibil, schimbător, el prezintă numeroase similitudini cu fazele apetenței. Totuși, se exprimă în afara oricărei stimulări a celorlalte registre comportamentale și apare fără necesitate imediată, în timpul perioadelor de relaxare și destindere, în care abundă manifestările ludice, nuanțate de curiozitate. Este un prilej de numeroase manipulări de obiecte, de combinări inedite apelând la toate formele de învățare*. El permite animalului să acumuleze experiențe care se vor dovedi utile în contexte mai constrângătoare. Centrate pe obiecte, aceste jocuri și manipulări sunt numite comportament de investigare. Se rezervă mai degrabă denumirea de comportament exploratoriu sau de explorare învățării relațiilor spațio-temporale în domeniul vital. Această explorare este dezvoltată în mod special în momentul emancipării tinerilor. Dispersia postjuvenilă tomnatică și eratismul tipic la numeroase animale aflate la această vârstă țin de comportamentul exploratoriu.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

Expresie
In limbajul curent, desemnează procesul de „traducere" a unei entități oarecare printr-o altă entitate cu caracter observabil; în această accepție comună, expresia se poate defini ca procesul dinamic ce presupune relația de semn* (în sensul său general). Ca acest ultim termen, „expresie" poate desemna chiar și produsul relației, adică singura entitate observabilă. Când în centrul atenției se află procesul, se afirmă, de exemplu, că un discurs* exprimă un punct de vedere sau că o floare exprimă un sentiment ; când analiza se focalizează asupra produsului, se afirmă că un simbol* matematic este expresia unei relații sau că o producție verbală (v. Enunț) este o expresie regională, uzuală etc.
Pentru autorii de inspirație fenomenologică, accepția acestui termen este limitată la limbajul* uman; la E. Husserl (și, mai târziu, la M. Merleau-Ponty) expresia este definită ca act* care produce „exprimatul" (sau enunțul), dar și act prin care un subiect (într-un context* determinat) atribuie o semnificație* acestui exprimat.
In etologie*. se numesc **comportamente expresive,** sau activități* expresive, producțiile (mimici*, ritualuri*, posturi*, mișcări segmentare etc.) care exercită o funcție de semnal* în cadrul activităților sociale ale unei specii (nutriție, reproducere*, comportament parental*, comportamente de agresiune* sau de apărare*). La anumite specii, aceste comportamente se organizează în adevărate sisteme, care vehiculează semnificații diferențiate și care pot prin urmare să fie analizate ca niște coduri* de comunicare*. Din această perspectivă descrie etologia umană, mai ales. comportamentele expresive ca fapte de comunicare nonverbală* și analizează rolul pe care îl joacă ele în diferitele forme de interacțiune* ale unui grup.
Cea mai mare parte a curentelor din psihologie atribuie totuși un sens mai restrâns noțiunii de expresie, care nu se aplică decât manifestărilor perceptibile ale emoțiilor* sau ale altor „stări" interne: mimici faciale, atitudini* corporale, râsete, planșete, strigăte, tremurături etc. Aceste comportamente sunt descrise în general ca simple indicii* care reflectă fie o stare afectivă latentă (tensiune, frustrare*, conflict* etc.), fie o trăsătură de personalitate*. Psihologia asociaționistă* vede în aceasta rezultatul contracțiilor musculare locale comandate de excitații* ale sistemului nervos: intensitatea unei emoții s-ar exprima printr-o excitație de intensitate proporțională care ar produce contracția musculară și deci comportamentul expresiv aparent. Dintr-o perspectivă diferită, F. Buytendijk le definește ca activități motorii înnăscute, produse intenționat pentru a exprima o sem-

nificație trăită subiectiv de un individ (rușine, frică, angoasă, efort etc); această formă de activitate s-ar distinge de acțiunile tranzitive, orientate spre un scop* identificabil în mediul înconjurător, ca și de activitățile reprezentative și figurative, susținute de un cod convențional învățat. In celebra sa lucrare *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872), C. Darwin a apărat teza universalității expresiilor (faciale). După ce fusese contestată de diverși autori care subliniau importanța variațiilor culturale, această poziție este confirmată astăzi de numeroase cercetări ce arată că formele de expresie a emoțiilor sunt universale și că variază în funcție de cultură numai regulile de declanșare și dirijare (v. P. Ekman, 1980).

In măsura în care permit evocarea cu forță a emoțiilor, a sentimentelor sau a situațiilor, operele de artă sunt descrise uneori ca „forme superioare de expresie".

Tehnici de expresie. In pedagogie, desemnează ansamblul activitățilce educative care favorizează exprimarea sentimentelor sau a motivațiilor specifice elevului (expresii corporale, gestuale, vocale, grafice etc.).

J.-P. Bronckart

(D.S.)

• DARWIN C. (1872), *The Expression of* ***the*** *Emotions in Man and Animals.* J. Murray. Londra. Traducere (1890): *Lexpression des emotions chez l'homme el Ies animata* (trad. S. Pozzi și R. Benoit). C. Reinvald și Cie. Paris, ed. a H-a. — EKMAN P. (1980). *The Face of Man,* Garland STPM Press. San Francisco.

Expresie corporală

Ansamblu de tehnici corporale, în general grupate și bazate pe ideea conform căreia este important să se elibereze forțe sau conduite* reprimate de presiunea socială, mai ales religioasă, presupuse a fi ascunse în corp. Parțial derivate ale formării actorilor, ele s-au răspândit în mediile psihoterapeutice și educative. Ele și-au găsit alte surse de inspirație și de diversificare în unele teorii americane (bioenergie*, Gestaltterapie) și în psihanaliză*. S-a încercat codificarea lor.

C. Prevost

(D.S.)

Expresivă (Funcție —) -> Funcție a limbajului

Exprimare a salariaților

Această noțiune își găsește originea în două curente de cercetare: unul, rezultat din lucrările lui K. Lewin, a arătat eficacitatea muncii în grup pentru rezolvarea problemelor; celălalt, inițiat de cercetările privind rolul motivator al participării* salariaților la luarea deciziei, a ajuns la punerea în acțiune a direcției participative. Exprimarea salariaților are loc în cadrul sistemelor de consultare și de concertare (cutie cu idei, studii de opinie internă, grupe de progres, cercuri de calitate*). în Franța, legea din 4 august 1982 recunoștea salariaților un „drept la exprimare directă și colectivă" privind conținutul, organizarea si condițiile de muncă.

r. Lidvan

(D. S.)

Expunere -> Comportamentală (Terapie—)

Extensiune

Extensiunea unui concept* este reprezentată de ansamblul* obiectelor care cad sub el, sau care au proprietăți pe care le definește comprehensiunea* lui. O logică este numită extensională dacă ea tratează propozițiile* în termeni de valori de adevăr, independent de sensul* constituenților săi.

J.-B. Grize

(D. S.)

Externalitate -* *Locus* al controlului

Externat

Trimițând în fiecare zi pe cei educabili în afara instituției educative și, în general, la căminul lor, externatul, prin metafora mediului deschis, consacră împărtășirea responsabilității educative de către instanțele cooperante și concurente în același timp: familia sau mandatarii săi, școala, strada. Din contră, **internatul,** cunoscut ca

mediu închis, conferă instituției un rol predominant care explică fascinația pe care el o exercită atât asupra partizanilor educației integrale, religioase sau laice, cât și asupra pionierilor Educației noi*. Existența externatelor medico-pedagogice, destinate copiilor aflați în dificultate, confirmă astăzi generalizarea tendinței externaliste.

Exterocepție
Funcția senzorială a pielii și a derivaților săi (între care perii) rezultă din punerea în acțiune a unei mari diversități de receptori* specializați, în care domină sensibilitatea* mecanică. Senzațiile de pipăit, de presiune, de vibrație, de mișcări termice, de durere etc. sunt transmise prin fibre specifice, existând o relație între fiecare organ de simț și diametrele axonilor aferenți. Aferentele rămân separate la intrarea în sistemul nervos, la nivelul cornului dorsal al măduvei spinării: intrările nociceptive* și termice sunt laterale, senzațiile mecanice mai mediane. Fasciculele ascendente fac legătura în diverse nuclee ale punții, apoi ale talamusului, pentru ca apoi să ajungă în cortexul senzoriomotor. La un nivel sau altul, aceste proiecții se întretaie. Organizarea fiecărei zone subcorticale prezintă în același timp un model somatotopic și unul de segregare modulară. Proiecția talamică asupra cortexului se face în esență pe girusul postcentral și în al doilea rând pe ariile motorii alăturate și ariile asociative. Proiecțiile asupra cortexului sunt organizate somatotopic, deși se găsește și o segregare a senzațiilor după o structură modulară verticală. Fiecare modul conține un număr limitat de celule în coloane de la suprafață spre stratul fibrelor; aceste celule comunică cu alte celule care au o funcție deosebită în alte coloane, sugerând deci o organizare atât în straturi, cât și în coloane. Oricum ar fi, aria primară a proiecției reprezintă suprafața corpului, fiecare parte a corpului având o suprafață proporțională cu importanța receptorilor săi și deci cu rolul jucat în aprehensiunea lumii exterioare.

M. *Le Moal*
(D.S.)

Extrag rup
Ansamblul membrilor grupului sau grupurilor de neapartenență a individului, așa cum se degajă, la un moment dat, din procesul de categorizare socială*. Deși descris adesea ca loc de stigmatizări și discriminări, extragrupul poate conține elemente, respectiv grupuri de referință, mai valorizate decât membrii intragrupului*.

ERSOC
(G. N.)

Extralingvistic
Este calificată drept extralingvistică orice dimensiune a unei situații enunțiative (v. Enunțare) ale cărei stări nu pot fi analizate ca niște constrângeri gramaticale propriu-zise, dar pot cu toate acestea să exercite un efect asupra producției* și comprehensiunii* enunțurilor. In acest sens i se opune în general contextului* lingvistic (ai cărui parametri pertinenți sunt cei ai enunțurilor învecinate) contextul nonlingvistic sau extralingvistic (ai cărui parametri pertinenți sunt cei ai subiecților în interacțiune*: caracteristicile lor psihologice, credințele, cunoștințele lor reciproce, statutul lor ierarhic etc. și cei ai situației fizice în care se desfășoară schimbul).

M. Hupet
(D.S.)

Extrapolare
Estimare*, pornindu-se de la valorile observate, a valorilor care pot fi într-adevăr luate drept variabilă dependentă* dacă li se explorează variațiile dincolo de limitele adoptate efectiv în observație. Astfel, se va extrapola la ansamblul *continuum*-xAm* o scală de senzație* stabilită empiric numai pe o parte a valorilor fizice. Extrapolarea trebuie să rămână întotdeauna matematic justificată, și chiar cu această condiție esențială ea cere o mare prudență, justificarea matematică nefiind o garanție de adecvare empirică*.

Prin extindere, generalizare* a unei observații făcute sau a unei concluzii degajate dintr-un context dat la un domeniu mai larg; extrapolarea de la laborator la viața reală, de la animal la om. de la cazul singular la o regulă generală. (V. Model. Validare.)

M. Richelle
(D.S.)

Extrasenzorial

Care nu se adresează nici unui simț, dar ar fi totuși perceput de organism. Percepția* extrasenzorială ar corespunde capacității pe care o au unii subiecți, în anumite condiții optime de observare, de a culege informații pe alte căi decât prin receptorii* senzoriali cunoscuți. Această capacitate este un fenomen controversat, care ține în bună parte de parapsihologic*, deși el face obiectul cercetărilor experimentale. Rezultatele lor sunt totuși subtile, adesea nereproductibile și, în cazurile cele mai convingătoare la prima vedere, adesea altfel interpretabile, în termeni de probabilitate*, de teorie a jocurilor* sau de decizie*. In alte cazuri, neglijența, respectiv frauda nu sunt excluse. Trebuie ca o atitudine științifică să impună deschiderea la fapte care nu așteaptă poate, pentru a fi stabilite cu adevărat, decât progrese în mijloacele noastre de investigare. De fapt, în istoria științelor exemplele abundă, exemple de fenomene mai întâi înlăturate, care nu și-au găsit consacrarea decât după o evoluție a metodelor sau a ideilor.

M. Richelle
(D. S.)

Extratensiv (la testul Rorschach)

Tip de rezonanță intimă* care pune în evidență prevalenta răspunsurilor culoare în raport cu cele kinestezice. El ar fi semnificativ pentru o funcționare psihică ce investește relațiile cu lumea exterioară, privilegiind mai ales sensibilitatea la mediu și exprimarea afectelor*. Subiectul extratensiv se angajează din plin în activități exterioare, relaționale, manifestând o dependență mai mult sau mai puțin importantă față de obiectele externe, căutând în contactele cu acestea satisfacții emoționale și afective. Isteria* reprezintă un exemplu tipic de personalitate* extratensivă.

C. Chabert
(D. S.)

Extra versiune

Tendință de întoarcere către exterici', extraversiunea este o caracteristică psihologică, în sensul caracterului*, stilului specific fiecărui individ, care se exprimă printr-o deschidere către lume și către ceilalți, o tendință de a merge spre necunoscut. Mai mulți psihologi au propus ideea conform căreia nivelul de trezire* ar explica această dimensiune psihologică a personalității. H. Eysenck a emis ideea că subiecții extravertiți ar fi cei care au în mod natural un nivel relativ scăzut de trezire și care ar căuta în acest caz o cantitate importantă de stimulare. Această teorie se află la originea scalei de evaluare a extraversiunii. C. Jung a făcut din extraversiune una din cele două caracteristici de bază ale clasificării sale psihologice.

A. Braconnier
(D. S.)

Extremizare a riscului

De la celebra cercetare pe care M. Sherif a publicat-o în 1935, studiul genezei normelor de grup* (v. Influență socială) indică faptul că norma se naște adeseori dintr-o convergență de judecăți individuale spre o poziție centrală (normalizare prin convergență). Totuși, există situații de decizii colective, mai ales când este vorba să se asume riscuri, în care se observă o extremizare a deciziei colective în raport cu judecățile individuale prealabile: astfel s-a spus că grupurile își asumau mai multe riscuri decât indivizii. De atunci s-a arătat că:

1. această extremizare poate să se îndrepte spre prudență;
2. ne aflăm în prezența unui fenomen care depășește cadrul asumării riscului: fenomenul polarizării* colective.

ERSOC
(D. S.)

F

Fabulă -> Istorie

Fabulație

Amintire falsă care afectează mai mult trecutul apropiat decât trecutul îndepărtat. De obicei, este vorba de o reconstrucție anarhică, plecând de la elemente autobiografice autentice, dar care au pierdut criteriul temporal de referință. Fabulațiile (sau confabulații) sunt frecvente în cursul sindromului Korsakov, caz în care ele pot fi interpretate ca un fel de apărare față de amnezie*, asociindu-se cu o anosognozie*. De menționat faptul că fabulațiile pot fi observate și fără o amnezie clară, în timpul unor tulburări frontale.

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Facilitare

Răspunsul* la un stimul este facilitat atunci când se constată o creștere a amplitudinii sale, stimularea fiind repetată. Acest termen este rezervat, în special, pentru răspunsul postsinaptic și indică o creștere a amplitudinii potențialelor* postsinaptice, în timpul transmiterii unor potențiale de acțiune presinaptice. în acest caz, s-a demonstrat că facilitarea se datorează unei creșteri cantitative a neurotransmițătorului* eliberat de fiecare potențial de acțiune, în funcție de poziția sa în transmisie.

M. Moulins
(G. D. S.)

Facilitare (de acces)

Termen metaforic tradus din germanul *Bahnung* și care indică facilitarea* transmisiei influxului* nervos în timpul unei învățări*. Noțiunea este mult prea generală pentru a fi folosită în stadiul actual al cercetării neurobiologice a învățării, în care modelele* utilizate sunt mai precise în ce privește localizarea* circuitelor respective, ca și natura și declinul temporal al fenomenelor neuronale. Totuși ea este prezentă, mai mult sau mai puțin explicit, în modele mai generale, cum sunt cele utilizate de specialiștii în inteligența artificială*, în special în curentul conexionist*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Facilitare socială

îmbunătățire a performanței individuale datorată prezenței altei persoane, fie că acest altul este un simplu observator (coprezență), fie că el efectuează aceeași sarcină (coacțiune). După R. B. Zajonc, prezența altuia ridică nivelul motivației*, iar motivația crescută ridică nivelul general al activității organismului și favorizează producerea răspunsurilor dominante.

In schimb, N. B. Cottrell pune accentul pe specificitatea socială a celuilalt și consideră că:

1. efectul coprezenței nu se produce decât în măsura în care cealaltă persoană nu este neutră și poate face o evaluare a performanței pe care ea o observă;
2. coacțiunea nu are efect de facilitare decât cu condiția ca ea să se producă în situații de competiție.

F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)

Factor
în sens obişnuit, întâlnit în discursul ştiinţific, orice element care poate avea statut de cauză* a unui fenomen sau care poate să-1 influenţeze (v. Cauzalitate). Mai tehnicist, termenul este adesea considerat ca sinonim cu variabila* independentă, mai ales în cazul planurilor* experimentului şi în special în planurile factoriale. In acest caz, definiţia sa se apropie de cea care există în statistică, unde desemnează o variabilă explicativă categorială, fixată la începutul unei analize efectuate asupra unor date structurate, fie ele rezultatele unei experimentări (realizate după un plan de experiment definit), fie adunate cu ajutorul procedeelor ancheteL Se vorbeşte de factor constant atunci când factorul în cauză nu acoperă decât o singură stare sau modalitate*.

Doi factori sunt denumiţi integraţi atunci când fiecărei modalităţi a unuia dintre aceşti factori, denumit factor integrat, i se atribuie o singură modalitate a celuilalt, denumit integrator; astfel, într-un plan de experiment care implică trei grupe de vârstă, există o integrare a factorului subiect (S) în factorul vârstă (V), fiecare subiect fiind în mod necesar fixat la o singură vârstă: planul care corespunde acestei integrări este notat S<V>.
Doi sau mai mulţi factori sunt consideraţi încrucişaţi atunci când fiecare modalitate a unuia dintre ei afectează fiecare modalitate a celuilalt (a celorlalţi) şi fiecare combinaţie astfel produsă corespunde cel puţin unei observaţii: planul de încrucişare a doi factori A şi B este notat A*B.
în analiza factorială*, un factor este o variabilă nespecificată de la început, ca în cazurile precizate mai sus. ci rezultând din analiză. Este o variabilă numerică şi cel mai adesea constituie obiectul analizei psihologice în ştiinţele comportamentului. Astfel, factorii desprinşi prin analize factoriale efectuate asupra bateriilor de teste* mentale au fost asimilaţi cu aptitudini* sau competenţe, fie de ordin general (factorul g), fie de ordin mai restrâns, deşi ei intervin într-o mare varietate de sarcini care au aspecte comune (factor de grup, verbal, spaţial etc), fie de ordin specific, ei intervenind în performanţe cu totul speciale. Se ajunge chiar la factori degajaţi din teste sau inventare* de personalitate*.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Factor de dezvoltare -* Dezvolta,e

Factor de mediu -> Mediu

Factor de reflexie difuză
Expresie ce înlocuieşte astăzi termenul desuet albedo. Când o suprafaţă mată difuzantă (strat de zăpadă proaspătă, de ex.) primeşte lumină, ea o reflectă într-o manieră ortotropă (aceeaşi valoare a reflectării luminoase în toate direcţiile) şi corespunde legii lui Lambert. Practic, suprafeţele sunt parţial difuzante şi se află în relaţie cu factorii de luminanţă care se schimbă după unghiul de reflexie; în acest caz, este vorba tot de *albedo,* prin extensie. *Albedo* va depinde şi de lungimea undei incidente.

R. Genicot
(G. D. S.)

Factor g
Noţiunea de factor* general (sau factor g) a fost introdusă în 1904 de C. Spearman ca element central al teoriei sale bifactoriale a inteligenţei*: indivizii s-ar diferenţia după o competenţă* generală, mai mult sau mai puţin solicitată de toate sarcinile*: factorul g, şi competenţe specifice corespunzătoare fiecărei sarcini. Dacă teoria bifactorială a fost abandonată, noţiunea de factor g a fost păstrată: se consideră că există un factor g atunci când, în mod sistematic, se constată intercorelaţii* pozitive în interiorul unei baterii de teste*. Prin urmare, factorul g nu este general decât în relaţie cu un eşantion de sarcini. Aşa-zisele teste ale factorului g sunt teste de raţionament* inductiv aplicat la conţinuturi figurative* care nu au semnificaţie specială. In modelele ierarhice de organizare a aptitudinilor*, factorul g acoperă factori de grup, extinşi sau restrânşi.

M. Huteau
(G. D. S.)

Factor neurotrofic -> Neurotrofic

Facultăți (Psihologie a —)

Termen ce nu mai este folosit astăzi în psihologie, cu toate că anumite concepte din științele neurologice*, ca cel de modularitate*, se referă la el. Termenul desemnează capacități ale psihicului uman ca imaginația* sau memoria*; aceste facultăți au constituit obiectul subdivizărilor succesive, alimentând adesea ipoteza localizărilor* cerebrale precise.

F. Parot
(G. D. S.)

Falică (Femeie sau Mamă —)

Deși acest termen este folosit uneori în jargon psihologic pentru a descrie o femeie masculină și, mai ales, o mamă care încearcă să uzurpe anumite dimensiuni ale rolului tatălui, în psihanaliză el denumește un *imago** care reprezintă mama ca fiind dotată cu un penis (mama cu penis). Acest *imago,* după S. Freud, se înrădăcinează în una din ideile sexuale infantile* la băieții care nu-și pot imagina că femeile, în special mama lor, pot fi lipsite de un organ, atât de valorizat pentru ei, ca penisul. Această idee rezistă în fața observării diferenței anatomice dintre sexe: băiatul mic crede că fetele nu au încă penis și, atunci când va constata absența penisului la femei, o va considera ca rezultat al castrației*. Fixația* unei astfel de reprezentări a femeii cu penis ajunge să se asocieze cu aversiunea față de femeia fără penis, ceea ce îl predispune pe bărbat la homosexualitate. Readucând în discuție teoria freudiană după care copiii de doi sau de trei ani ignoră diferențele dintre sexe, M. Klein a considerat reprezentarea mamei cu penis ca o variantă relativ tardivă a fantasmei părinților combinați*, formă arhaică a scenei primitive*, în care tatăl și mama se confundă. In această perspectivă, mama cu penis este întotdeauna mama care a incorporat penisul tatălui în timpul coitului. După M. Klein, este vorbă de un *imago* angoasant (iar după Freud, este o reprezentare consolidată) care joacă un rol nu numai în homosexualitatea masculină, ci si în impotență*.

J.-M. Petot
(O. D.)

Falus

Psihanaliza diferențiază între penis, ca organ bărbătesc în realitatea sa corporală, și falus, care exprimă simbolic valoarea sa. Stadiul falie al evoluției libidinale corespunde complexului de castrare. Astfel, pentru fată, ca și pentru băiat, este vorba de a avea falus (vagin sau penis) sau de a fi castrat. Pentru unii (J. Lacan), falusul este „semnificantul dorinței" la nivelul complexului Oedip. în mitologie, falusul în erecție simbolizează puterea suverană și magică, nu numai varietatea priapică a puterii masculine.

R. Doron
(O. D.)

Familiaritate

Proprietate a obiectelor sau fenomenelor care sunt prezente permanent în mediul înconjurător al unui subiect. Ea poate avea un caracter obiectiv și să fie consecința unei apariții foarte frecvente a acestor obiecte sau fenomene în mediul sau în cadrul de referință obișnuit al subiectului. Ea poate avea un caracter mai subiectiv și să fie legată de sentimentul de „dejâ-vu", inexplicabil în termeni de frecvență statistică în mediul înconjurător.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Familie

Familia este un grup de indivizi uniți prin legături transgeneraționale și interdependente privind elementele fundamentale ale vieții. Scrierile lui S. Freud și ale succesorilor lui se referă frecvent la membrii familiei ca actori în dezvoltarea psihică a unui individ, dar nu se întâlnește o teorie psihanalitică a familiei ca grup. Prima mare cercetare teoretică este sistemică (v. Terapia familială sistemică). Ea este urmată, în anii 1970, de cercetarea psihanalitică: grupul familial elaborează un aparat psihic familial și are modul său propriu de funcționare psihică; el poate fi tratat în

totalitate prin terapia familială psihanalitică*.

Aparat psihic familial: termen inventat de R. Kaes în 1976 în urma celui de aparat psihic grupai*. Rezultând din fuziunea psihismelor individuale, aparatul psihic grupai a fost conceptualizat de A. Ruffiot (1981) ca fiind constituit dintr-un psihism pur: funcționarea sa este de tip oniric. El este cadrul invariant și nediferențiat care permite fiecărui membru al familiei să realizeze o integrare somatopsihică bună și să-și structureze un eu/ego autonom. Funcția sa este de a îngrădi psihismele individuale.

învelit familial: fantasmă împărtășită a unei membrane comune, a unui eu-piele familial descris de D. Anzieu în 1985. învelișul familial asigură funcțiile principale de paraexcitație internă și externă, de frontieră între interiorul și exteriorul familiei, de filtru al schimbărilor, de conținător al psihismelor individuale. Natura rigidă sau suplă a acestui înveliș psihic determină funcționarea intrafamilială și raporturile ei cu lumea exterioară. învelișul genealogic este un cadru ce delimitează un spațiu de schimburi care înscriu familia într-o istorie transgenerațională.

Funcționare psihică familială: descrisă după tipul de relație de obiect, natura angoasei și mecanismele de apărare* utilizate, ea relevă felul în care familia își rezolvă conflictele*. O relație de obiect genital caracterizează familia care se organizează în jurul angoasei de castrare*. O relație de obiect parțial* caracterizează familia anaclitică* confruntată cu angoase de pierdere. O relație de tip fuzionai caracterizează familia psihotică ce trăiește angoasa de fragmentare*.

Mecanisme de apărare familială: elaborate de aparatul psihic familial, ele vizează reducerea excitațiilor care ridică nivelul tensiunii sale interne. O familie patologică dezvoltă diferite mecanisme de apărare*: neagă diferența dintre ființe, dintre sexe. dintre generații, neagă legea și puterea sexuală, neagă moartea. Alte mecanisme de apărare feresc familia de excitații de origine externă: extraiecție, negare a dependenței, scizura internă, introiecție.

Obiect-grup-familie: noțiunea de obiect-grup-familie definește iluzia comună a membrilor grupului familial de a fi un tot. Au fost descrise trei tipuri: obiect-grup-familie conținător, obiect-grup-familie parțial și obiect-grup-familie *imago.* Fiecare nivel de organizare a psihicului comportă simultan investiri de obiect-grup-familie și de obiecte individuale.

Onirism familial: trăirea în comun a visurilor diferiților membri ai familiei creează un „aparat oniric familial". Onirismul familial permite orientarea spre un psihism comun, crearea unui spațiu oniric comun, tranzițional. Visul, locul favorizat al întâlnirilor inconștiente, permite ca, în tratamentul analitic familial, să se reconstituie și să fie stăpânite „trăiri fără urme" din prima fază de vârstă și să se restabilească o continuitate psihică a membrilor.

A. Ruffiot
(G. D. s.)

• KAES, R. (1976), *L'appareilpsychique groupal. Constructions du groupe,* Dunod, Paris. — RUFFIOT A. (1981), „Le groupe familie en analyse. L'appareil psychique familial", în RUFFIOT A. și col., *La theorie familiale psychanalytique,* Dunod, Paris.

Familie (Test de desen al —)

Tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman și destinată copiilor; execuția este simplă și ușoară, dar analiza și interpretarea se bazează în întregime pe experiența și competențele psihologului, deoarece proba nu este etalonată. Sunt utilizate două indicații:

1. „Desenează familia ta";
2. „Desenează o familie" sau „o familie pe care ți-o imaginezi". L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale și nivelul conținutului. El adaugă o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite să fie sesizate diferite semnificații de identificare sau de relație (precizări privind vârsta, sexul, rolul, cel mai mult sau cel

mai puţin amabil, cel mai fericit sau cel mai puţin fericit). c. Chabert

(G. D. S.)

Fantasmatică

Importanţa specifică a fantasmei* la S. Freud i-a determinat pe psihanalişti să conchidă că viaţa unui subiect este structurată de o fantasmatică, adică de o organizare singulară a fantasmelor sale — tematică şi dinamică în acelaşi timp. In schimb, fantasmatică originară este universală şi specifică (v. Seducţie).

R. Doron

(G. D. S.)

Fantasmatizare

Este o elaborare de fantasme* în raport cu dorinţele*; nu este vorba de o orientare intenţionată, ci de o înscenare din care face parte subiectul, chiar dacă prezenţa sa este mascată de apărări* şi de interdicţii.

R. Doron

(G. D. S.)

Fantasmă

In sens extins, acest termen defineşte imaginaţia*, însă el a fost folosit în psihanaliză, unde i s-a acordat un statut special, cel de scenariu pentru îndeplinirea dorinţei* inconştiente care implică deformări defensive. Termenul indică scene cu statut psihic diferit, având între ele relaţii care formează obiectul privilegiat al investigaţiei psihanalitice.

S. Freud distinge fantasme conştiente sau vise* diurne, fantasme inconştiente, ca structuri subiacente unor conţinuturi manifeste, şi fantasme originare care reapar întotdeauna în psihanaliză, fiind considerate universale, ireductibile la condiţiile trăirii* individuale şi pe care el le consideră ca fiind transmisii filogenetice (scenă primitivă*, castrare*, seducţie*, întoarcere intrauterină).

Fantasmele pun în scenă dorinţa* mai ales în secvenţe vizuale din care subiectul face parte. Permutările de rol şi atribuţie concură la operaţiile de apărare primitive, ale întoarcerii asupra propriei persoane*, transformării în contrariu*, (de)negării* şi proiecţiei*. Viaţa fantasmatică inconştientă este structurată şi structurantă; redusă la esenţa sa, ea constituie realitatea psihică — formă de existenţă particulară — care nu poate fi confundată cu realitatea materială.

Plecând de la interpretarea jocului* copilului ca pe un vis, şcoala kleiniană de psihanaliză a generalizat teoria fantasmei până într-acolo încât a inclus orice producţie a inconştientului şi consideră fantasma subiacentă oricărei activităţi psihice,

într-o altă orientare, data de J. Lacan, caracterizată prin poziţia acordată limbajului (inconştientul fiind considerat structurat ca un limbaj), fantasma a fost considerată ca făcând pane din registrul imaginarului*, diferit de real* şi de ordinea simbolică a limbajului. Astfel, ea este apreciată ca o iluzie* în raport cu narcisismul specular*, ceea ce face posibilă articularea realului cu simbolicul*, în special în cura analitică.

_ ”
B. Brusset

(G. D. S.)

Fantasmă de destrămare

Expresie introdusă de D. Anzieu în 1975 pentru a desemna forma de angoasă* specifică grupurilor în formare. Obiectivul schimbării atitudinilor individuale, propus participanţilor, este resimţit de către aceştia ca implicând un risc de „destrămare" a habitudinilor lor, a voinţei lor, a individualităţii lor. Aceste fantasme sunt proiectate asupra echipei de animatori, grupul încercând să le „destrame" metoda. Participanţii se tem ca ei să devină, la rândul lor, „cei care destramă". Fantasmele de destrămare exprimă transferul* grupai negativ, în timp ce iluzia grupală*, în care aceste fantasme sunt inversul, concentrează transferul pozitiv.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Fantastică (Parafrenie —) -» Parafrenie

Fantomă

Noţiunea psihanalitică de fantomă a fost introdusă de N. Abraham si M. Torok:

„fantoma este travaliul în inconștient al secretului de nemărturisit altuia (incest, crimă, situație de bastard etc). Legea sa este obligația de neștiință. Manifestarea sa, bântuiala. este revenirea fantomei în cuvinte și acte bizare. în simptome (fobice. obsesionaie etc). Universul fantomei poate să se obiectiveze, de exemplu, în povestiri fantastice. In acest caz, se trăiește un afect special pe care Freud 1-a descris ca « ciudățenie îngrijorătoare »" (N. Abraham, 1978, p. 391). Fantoma nu este legată de pierderea unui obiect sau de un doliu ratat de subiectul însuși, ea este mărturia despre existența unui mort care continuă să trăiască în subiect. Ea nu poate să dispară ..decât arunci când va fi recunoscut caracterul său de eterogenitate radicală în raport cu subiectul, la care nu a făcut niciodată referință directă și la care nu ar ști să se raporteze ca proprie experiență refulată, chiar ca experiență de încorporare" *(ibid.,* p. 431). Travaliul de elaborare a fantomei revine descendenților unui părinte deținător al unei cripte*: aceasta rezultă din pierderea inavuabilă, cauzată de un secret împărtășit, a unui obiect narcisic particular valorizat de subiect.

R. Kaes
(G. D. S.)

• ABRAHAM N. (1974), „Notes du Seminaire sur l'unite duelle et le fantome", în ABRAHAM N. (1978), *L'ecorce et le nayau* (collaboralion et autres essais de M. Torok). Aubier-Hammanon. Paris.

Fantomă (Membru) -» Membru fantomă

Fapt de apartenență
Ființa umană construiește imaginea sa socială pornind de la comparații legate de locul pe care-1 ocupă într-o structură socială. Este important deci pentru individ să fie perceput de către ceilalți ca membru al grupului la care el se referă. Pentru a obține această recunoaștere, mai ales în grupuri marginale sau deviante, el se poate comporta în sensul de a-și demonstra competența normativă. Pentru aceasta, el realizează o conduită* manifest performantă, pe care o consideră semnificativă pentru adoptarea criteriilor valorizate de grup, fie din inițiativă proprie, fie satisfăcând o probă de inițiere impusă în prealabil pentru admiterea sa în grup. în grupurile minoritare faptele de apartenență le asigură consistența și caracterizează identificarea membrilor lor.

. „ ,
J. Selosse
(G. D. S.)

Fasonare ->• *Shaping*

Fatică (Funcția —) -> Funcție a limbajului

Fatigabilitate
Predispoziție sau tendință* la oboseală* fizică sau mentală*. Ea poate decurge dintr-o activitate excesivă anterioară (surmenaj) sau din condiții speciale ca stresul* sau privarea* de somn*; poate fi legată de o stare psihofiziologică mai mult sau mai puțin permanentă („temperament") sau să facă parte din tabloul clinic al diferitelor patologii somatice sau psihosomatice (vechea noțiune de neurastenie, sindrom al depresiei* etc). Au fost construite probe de laborator și teste* pentru măsurarea fatigabilității fizice (ergometru*, măsurări repetate cu dinamometrul*) sau mentale (probe de atenție* susținută); principiul de bază este acela de a urmări scăderea unei performanțe* continue sau repetate, în funcție de timp. Fatigabilitatea se poate instala și la nivelul unui organ senzorial sau motor: fatigabilitate oculară sau astenopie (v. Anizometropie).

M. Richelle
(O. D.)

Față
Interesul psihologilor pentru fața umană ține mai întâi de faptul că aceasta constituie sediul principal al expresiei* emoțiilor* și are deci un rol central în comunicarea* socială, în care însoțește, nuanțează sau suplinește expresia verbală. Ea este, de asemenea, configurația* principală care conduce la identificarea individualizată

a congenerilor în specia umană. în acest sens, extraordinara capacitate de recunoaștere a fețelor a reținut atenția. Cercetătorii au demonstrat caracterul precoce al acesteia în dezvoltare*, determinant în procesele de atașament* afectiv. Ei au folosit recunoașterea imaginii reflectate de oglindă* (imagine speculară) ca indiciu al recunoașterii de sine. în sfârșit, fenomenul curios de prosopagnozie*, sau pierdere a capacității de recunoaștere a fețelor în anumite patologii neurologice, a deschis calea unor studii neuropsihologice* asupra structurilor cerebrale implicate (rolul emisferei* drepte este general recunoscut) și unor cercetări asupra mecanismelor cognitive* implicate (percepere a unei configurații globale, extragere de trăsături specifice, familiaritate).

M. Richelle
(N.C.)

Fază libidinală a dezvoltării
S. Freud și K. Abraham au numit faze ceea ce se traduce, de obicei, prin stadii ale dezvoltării libidinale. Această apropiere terminologică este înșelătoare, dacă ținem cont de sensul pe care l-a primit termenul de stadiu* în psihologie, sub influența lucrărilor lui J. Piaget și care este greu compatibil cu insistența lui S. Freud asupra faptului că fazele dezvoltării libidinale sunt slab delimitate și pot să se suprapună, adică să fie simultane. Aceste faze, descoperite de S.Freud între 1905 și 1915, corespund unor organizări succesive ale pulsiunii* sexuale sub primatul unei zone erogene*: faza orală*, anală* sau sadic-anală*, genitală* infantilă sau falică*. In aceeași perioadă, dar fără a pune în comunicare cele două serii, S. Freud desprindea etapele care conduc de la autoerotism* la deplina dragoste de obiect*, trecând prin narcisism* și alegerea de obiect narcisică*. K. Abraham, în 1924, a completat descrierea fazelor dezvoltării libidinale deosebind două etape în interiorul primelor două faze și insistând pe legătura dintre primatul unei zone erogene determinate și o modalitate specifică a relației de obiect* (v. Fază Orală, Canibalică, Anală. Sadic-anală). Această teorie holistică a stadiilor a fost repusă în discuție prin lucrările lui M. Klein, care a substituit noțiunea de poziție* celei de stadiu, iar în Franța, prin mișcarea de,întoarcere la Freud*' stimulată de J. Lacan.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Fazic -> Activare

Feed-back
Retroacțiune* a unei stări a variabilei dependente* asupra variabilei independente*, a unui efect asupra cauzei ce l-a produs. Termenul englezesc *feed-back* s-a impus în limba franceză în defavoarea traducerii propuse, de „retroacțiune". Introdus de N. Wiener în 1948 în cibernetică*, știință nouă consacrată sistemelor de autocontrol, termenul definește un concept-cheie. Anumite mașini, al căror termostat oferă un exemplu simplu, sunt concepute astfel încât mecanismul se reglează prin *output**. Aceste servomecanisme constituie sisteme de control în buclă închisă Ele furnizează un model* pentru modul de funcționare omniprezent în lumea biologică, pe care Claude Bernard l-a intuit în noțiunea sa de stabilitate a mediului interior, reluat de W. Cannon în 1932 în conceptul său de homeostazie*. Formalizarea matematică și interpretarea teoretică dată de Wiener au deschis perspectiva folosirii *feed-back-ului* în disciplinele cele mai diverse. Psihologia a preluat termenul și conceptul cu mare speranță, deoarece permiteau o formulare științifică a problemelor teleonomice*, a celor legate de activități dirijate spre un scop*.

Exemplele *de feed-back* sunt numeroase în domeniile foarte diverse ale științei comportamentului. Analiza mișcării* relevă rolul informației inverse, transmisă de la receptorii proprioceptivi* musculari și tendinoși. Orice coordonare* senzoriomotorie implică intervenția/<?e<i-fojat-ului, furnizând în permanență estimări referitoare la distanța dintre performanța actuală și cea urmărită, în vederea reducerii ei. In

învăţare», controlul comportamentului prin consecinţele* lui. caracterizând condiţionarea operantă*, corespunde unui fenomen de *feed-back.* Se produc chiar şi reglaje inverse ale comportamentelor pregătitoare* şi consumatorii* puse în mişcare de o stare motivaţională. Cunoaşterea rezultatelor, în activitatea de învăţare şi de rezolvare de probleme* la om, are rol de *feed-back. Feed-back-xA* este întâlnit în interacţiunile sociale, în ajustările* ergonomice şi în practicile terapeutice (v. Bio-*feed-back).*

O reglare în *feed-back* a comportamentelor presupune ca informaţia privind *output-vl,* ajungând în poziţie de comandă, să fie confruntată cu o valoare etalon sau cu o reprezentare* a ourpui-ului dorit, bucla comportându-se. în acest caz, ca un comparator*.

Termenul *feed-forward* desemnează o reglare care anticipează o stare ulterioară a sistemului, ca în adaptarea motorie a sportivului la o fază apropiată a traiectoriei mingii (v. Anticipare, Program motor.)

M. Richelle
(O. D.)

***Feed-back* verbal**

Aplicată la achiziţia primei şi/sau celei de a doua limbi, această noţiune se referă la reacţiile verbale ale locutorilor experimentaţi (părinţi, învăţători etc.) faţă de producţiile locutorilor începători. Poate fi vorba de aprobări şi dezaprobări verbale, de repetiţii exacte sau parţiale ale enunţurilor de către cel care învaţă, de expansiuni* (corecţii implicite), de corecţii explicite şi de extensii ale limbajului interlocutorului (enunţuri care extind semnificaţia* enunţului precedent). Alegerea şi nivelul adaptărilor verbale sunt determinate mai ales de nivelul de receptare a limbajului de către cel care învaţă, dar şi de capacităţile sale productive (în special de lungimea enunţurilor). Potrivit unei ipoteze larg răspândite, aceste reacţii joacă un rol de prim ordin în achiziţia limbilor.

G. De Weck
(G. D. S.)

Feed-forward -> *Feed-back*

Feminitate

Feminitatea, un corelativ al masculinităţii, marchează în limba franceză identitatea* de gen, subliniată de gramatică. Clinicienii însă se străduiesc să distingă planul biologic şi cel psihologic, să studieze construcţia identităţii sexuate la nivelul speciei umane, să definească partea orientărilor profunde ale personalităţii* şi cea a prejudecătUor sociale.

„ _
R. Doron
(G. D. S.)

Fenocopie

Termen creat în 1934 de către R. B. Goldschmidt pentru a indica un proces fenotipic pur prin care un organism poate produce un tip mutant. Piaget va folosi acelaşi termen schimbându-i complet sensul, pentru a denumi copierea de către genotip a unei modificări fenotipice. El vede în acest proces un argument în favoarea ipotezei eredităţii dobânditului, problemă care, după aprecierile lui, rămâne deschisă. Majoritatea biologilor resping concepţia dezvoltată de J. Piaget.

P. Mengal
(G. D. S.)

Fenomen alfa -> Aparent

Fenomen halucinozic -> Halucinoză

Fenomen phi -» Aparent

Fenomenologie

Fenomenologia este studiul descriptiv al fenomenelor în spaţiu şi timp, fără referire la legile sau natura lor. Ea îşi are sursa în filozofia germană din jurul anului 1900 şi a început cu o dispută între F. Brentano şi E. Husserl cu privire la termenul care trebuia să definească disciplina lor: fenomenognosie pentru primul, fenomenologie pentru cel de-al doilea.

Pentru psihologie, distincţia este capitală deoarece ea subliniază specificitatea actului cognitiv*: conştiinţa* este orientată spre un obiect intenţional şi nu asupra unor obiecte exterioare sau esenţe atemporale.

Tentaţia de a construi noi sisteme în loc de a descrie ce se poate vedea privind într-o altă manieră a prevalat uneori în psihologie, însă fenomenologia rămâne în acest domeniu un curent important.

R. Doron
(G. D. S.)

Fenotip
Expresie particulară a unei gene* la diferite niveluri de organizare biologică (comportamental, fiziologic, morfologic, neuronal, biochimic incluzând lanţul de acizi* aminaţi necesari). De asemenea, fenotipul indică un ansamblu de trăsături asociate cu un genotip*. Orice fenotip rezultă ca efect al unei gene sau al unui ansamblu de gene care acţionează în mod aditiv sau interactiv cu mediile materne (citoplasmice, prenatale, postnatale), ca şi cu mediul general în care se află plasată specia. Acelaşi fenotip poate rezulta ca efect al mai multor gene care acţionează în mod independent.

P.-L. Roubertoux
(O. D.)

Feromon
Substanţă chimică eliminată în exteriorul organismului sau depusă pe suporturi din mediu, purtătoare de informaţii* adresate exemplarelor aceleiaşi specii. Caracteristici ale unui individ, ale unui sex, ale unei caste sau grup social, feromonii pot să declanşeze şi alarma*, să dirijeze deplasarea pe trasee, să orienteze întâlnirea sexelor, să indice limitele unui teritoriu* sau, în anumite cazuri, să inhibe anumite funcţii fiziologice la indivizii de aceeaşi specie (sterilitate a lucrătoarelor la insectele gregare sau determinism al castei). Acest termen este opus celui de alomoni. substanţe chimice purtătoare de informaţii destinate indivizilor altor specii.

R. Campan
(O. D.)

Fertilitate maximală -> Economie

Fetişism
Conduită perversă caracterizată prin folosirea unor obiecte anume (fetişuri) ca metodă preferenţială, repetată şi în anumite cazuri exclusiv pentru a obţine o excitaţie sexuală.
Obiectele nu se limitează la articole vestimentare feminine. Fetişul este asociat adesea cu o persoană cu care subiectul a fost în relaţii intime în timpul copilăriei sale. Pentru S. Freud, fetişismul este un tip de perversiune caracterizat prin fixaţia dorinţei erotice asupra unei părţi a corpului sau asupra unui obiect neînsufleţit considerat ca un element parţial, dar care corespunde unei componente a sexualităţii infantile ce face parte din sexualitatea normală şi nu devine patologică decât atunci când ea este predominantă.

J. -F. Alhlaire
(G. D. S.)

Fiabilitate
Fiabilitate şi fidelitate* a unei măsuri* sunt termeni uneori sinonimi. Mai exact, este folosit termenul de fidelitate pentru a desemna calitatea constantă a măsurii *(reliability)* şi cel de fiabilitate pentru marcarea calităţii instrumentului (examen*, test*, scală*) utilizat pentru a o obţine *{dependability).* De fapt, fidelitatea nu depinde numai de instrument, ci şi de variaţii care se produc la nivelul individului măsurat, la cel care măsoară, ca şi la nivelul situaţiilor. Eroarea apărută în măsurarea calculată plecând de la un coeficient de fidelitate permite determinarea diviziunii în interiorul căreia socotim că se situează „nota* reală". Teoria generalizabilităţii* este o extensie a teoriei fidelităţii. Coeficientul de generalizabilitate dă informaţii privind încrederea pe care o putem avea într-un dispozitiv de observaţie pentru a estima media tuturor observaţiilor posibile, în condiţii determinate.

G. De Landsheere
(G. D. S.)

Ficţiune -» Iluzie perceptivă

Fidelitate
Diferiţi coeficienţi de fidelitate permit estimarea variantei* totale a scorurilor obţinute la un test* (variantă, jeală"), care

rezultă din diferențele individuale referitoare la însușirile observate și nu din surse străine de variație. Aceste surse pot fi legate de timp (fidelitate test-retest), de conținut (coeficient de echivalență între forme paralele; coeficient de omogenitate între două jumătăți ale aceluiași test, sau *split-half**; coeficienți de consistență internă între toți itemii, cum sunt cei ai lui Kuder-Richardson sau ai lui Cronbach). în ce privește varianta totală atribuită acestor surse diverse, ea este uneori denumită variantă a „erorii" (v. Generalizabilitate).

M. Bruchon-Schweitzer
(G. D. S.)

Fiduciar -> Analiză de variantă

Figurabilitate (Luare în **considerație a —)**
Termen introdus de S. Freud în analiza travaliului visului*, desemnând cerința căreia i se supun gândurile inconștiente ale visului, aceea a unei transformări care substituie exprimării lor foarte abstracte o expresie figurată și concretă. După S. Freud. din toate legăturile posibile ale conținutului manifest* al ideilor latente din vis, cele preferate sunt cele care permit reprezentări vizuale. Această condiție reglatoare a travaliului visului își are sursa în regresie*. S. Freud insistă în această direcție asupra atracției și selecției amintirilor vizuale care ajung să populeze visul: scena infantilă care nu se poate realiza din nou găsește o cale de reprezentare prin imaginile vizuale ale visului. Noțiunea de figurabilitate a fost utilizată și dincolo de domeniul clinic al visului, în special în tratamentul reprezentărilor inconștiente unde figurabilitatea constituie o condiție

n e C e S a r l

C.Chabert
(O. D.)

Figurai
în genere, este apreciat astfel ceea ce se referă la figuri*.
Efect consecutiv* figurai: tip de iluzie* perceptivă care rezultă nu din elemente ce compun configurația* observată, ci din expunerea în prealabil a unei stimulări specifice, denumită configurație inductoare sau de control. Un exemplu clasic a fost descris de W. Kohler și H. Wallach în 1944: dacă într-un anumit interval de timp se fixează o configurație care prezintă la stânga punctului de fixare* un dreptunghi, iar la dreapta două dreptunghiuri aliniate vertical și separate printr-o distanță dată, și dacă apoi schimbăm privirea pe un test de configurație care prezintă două perechi de dreptunghiuri plasate de o parte și de alta a punctului de fixare, într-un raport spațial egal cu cel al dreptunghiurilor din dreapta în figura de control, cele două dreptunghiuri din dreapta se percep ca fiind mai apropiate între ele, iar cele din stânga ca fiind mai îndepărtate.
Sarcinile sau testele* de **flexibilitate figurală** sunt constituite din probleme* referitoare la configurații vizuale, la care subiectul este invitat să furnizeze cât mai multe soluții inedite. Flexibilitatea figurală este unul din factorii* de inteligență identificați în diverse analize factoriale*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Figurativ
Noțiunea de figurativ a fost introdusă de J. Piaget și B. Inhelderîn 1963 în lucrările lor referitoare la imagine* și memorie* cu scopul de a caracteriza ceea ce au comun aceste funcții psihologice și ceea ce le leagă de percepție*. Activitatea cognitivă comportă deci două aspecte: operativ* și figurativ. Cel de-al doilea este mișcarea intelectuală prin care subiectul caută să reproducă realul (cu ajutorul percepției), să-1 recopieze sau să-1 imagineze (cu ajutorul imaginii și al memoriei). Aspectul figurativ este astfel legat de polul de acomodare al schemelor*. In același timp, lucrările referitoare la funcțiile figurative au demonstrat legătura indisolubilă și chiar dependența frecventă a formării percepțiilor și imaginilor în raport cu activitățile

prin care subiectul caută să transforme sau să organizeze realul.

J.-J. Ducret
(G. D. S.)

Figură

Ansamblu de trăsături și contururi* perceput ca o structură*, ca o formă* (sau *Gestalf)* și care se detașează de un **fond** nestructurat. Figurile au constituit obiectul unor analize clasice în psihologia Formei, de unde au fost extrase mai multe legi ale percepției*. Paradoxal, raporturile dintre figură și fond sunt bine scoase în evidență atunci când există ambiguități, ca în cazul **figurilor reversibile** (crucea de Malta, cubul* lui Necker, profiluri-vas etc.): fixarea lor prelungită antrenează periodic o inversiune a figurii cu fondul, dând o saturație celei dintâi în raport cu a doua, asociindu-se cu o impresie de deplasare în profunzime, figura trecând în planul din spate, devenind fond. **Figură ambiguă**: expresie considerată adesea sinonimă cu aceea de figură reversibilă, dar care ar fi mai potrivită figurilor care, fără a produce alternanța figură-fond sau inversarea perspectivei, se pretează la două interpretări diferite, una dintre ele fiind susținută de apariția imei așteptări* perceptive. Un exemplu clasic este desenul schematic al unui cap perceput ca rață sau ca iepure.

Figură imposibilă: figură cu două dimensiuni impunându-se ca reprezentare a unui obiect tridimensional, care ar fi totuși imposibil de construit în mod real într-un spațiu cu trei dimensiuni. L. și R. Penrose au fost cei care, în 1958, au atras atenția psihologilor asupra acestor percepții paradoxale, pe care anumiți artiști, în special gravorul Escher și pictorul Magritte au știut să le exploateze pentru a crea efecte tulburătoare.

M. Richelle
(G. D. S.)

Figură de stil

Retoricienii clasici fac deosebirea între figurile de gândire (ironie*, litotă etc.) și figurile de construcție (elipsă, chiasm etc), **tropi** sau figuri de cuvinte prin care un cuvânt capătă o semnificație* ce nu-i este proprie. Tradiția retorică păstrează, în general, patru tropi principali: metonimia* („a bea un pahar"), **sinecdoca** („pânzele în depărtare"), metafora* („Achille este un leu") și ironia* („el s-a făcut nevăzut primul, în chip eroic"). In metonimie, domeniile sunt relegate, dar fără a putea fi identificate foarte bine (astfel, se poate spune că Alexandre Dumas este „un mare condei"). Sinecdoca se bazează pe includere* (pânza la vapor). Metafora trimite la domenii diferite, iar ironia apasă pe un decalaj la limita antitezei: un erou nu fuge.
Termenul trop a sfârșit prin a se aplica la orice fel de deturnare (în grecește *tropoșț* de sens*, iar lingvistica contemporană a ajuns să considere mecanismul tropilor ca un caz particular de funcționare a implicitului* ; este vorba de trop de fiecare dată când un conținut derivat, fără a curăța complet conținutul primitiv, încetează de a fi conotat pentru a deveni obiectul esențial denotat (v. Conotație și Denotație). Astfel, metafora este o modalitate de a spune altceva, iar ironia exprimă contrarul a ceea ce semnifică enunțul; în hiperbolă („Te ador") sensul derivat („Te iubesc") este mai puțin puternic decât cel literal, dar este mai puternic în cazul litotei („eu nu te detest").

J.-M. Adam
(G. D. S.)

Filiație adoptivă

Filiația adoptivă este o legătură artificială creată prin decizie judiciară. Textele fac deosebirea între adopția* completă și adopția simplă. Adopția completă înlocuiește filiația originară cu filiația nouă. Ea este irevocabilă. Copilul capătă drepturile și obligațiile unui copil legitim. El ia numele familiei de adopție. Adopția simplă păstrează legăturile cu familia de origine și nu are influență asupra naționalității celui adoptat. Copilul păstrează drepturile sale ereditare în ambele familii. Revocarea sa este posibilă prin judecată. Pentru a putea fi adoptat, copilul trebuie să aibă mai puțin de 15 ani. Peste vârsta de 13 ani, el

trebuie să consimtă personal la adoptarea sa (în legislaţia franceză).

J. Selosse
(G. D. S.)

Filiaţie a structurilor

J. Piaget caracterizează nivelul operatoriu* prin conducerea reversibilităţii* transformărilor. Inteligenţa* accede aici în etape, dintre care una se situează la stadiul operaţiilor concrete* şi alta la cel al operaţiilor formale*. Fiecare dintre ele poate fi descrisă în termeni de sisteme algebrice. Prima este cea a structurii de grupare*: grupare de clase* cu inversiune şi grupare de relaţii cu reciprocitate. Ele cunosc limitări care restrâng combinaţiile posibile. A doua etapă rezultă din două sinteze dintre aceste grupări. Una conduce spre structura numerelor* naturale, alta spre grupa INRC* şi la algebra lui Boole. Astfel, din punct de vedere matematic, o structură booleiană poate fi definită ca o algebră (relaţie de echivalenţă*, la baza claselor) sau ca o grilă (relaţie de ordine, la baza relaţiilor asimetrice).

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Filogeneză

Ansamblu al proceselor de evoluţie* a fiinţelor, de la cele mai elementare la cele mai complexe. Filogeneză se sprijină, pe de o parte, pe taxonomie, clasificare a fiinţelor după caractere fenotipice* comune, iar pe de altă parte, pe teoriile evoluţiei care-şi propun să dezvăluie şi să explice genealogia speciilor. Uneori se face deosebirea între macroevoluţie, arunci când se are în vedere formarea şi transformarea marilor tipuri structurale, şi microevoluţie. atunci când este vorba de diversificarea formelor la fiecare nivel.

R. Campan

(O. D.)

Filtraj -> Unificare

Filtru

1. In acustică, dispozitiv care asigură numai trecerea fie a frecvenţelor* cuprinse între două frecvenţe de salt (filtru trece-bandă*), fie a frecvenţelor inferioare sau superioare unei frecvenţe de salt (filtru trece-jos şi trece-sus*).
2. In ceea ce priveşte lumina, este vorba de un dispozitiv de transmisii regulate care serveşte la modificarea fie a fluxului energetic sau luminos, fie a repartiţiei spectrale relative, fie a ambelor în acelaşi timp. Se disting filtre selective, filtre neselective sau filtre neutre sau filtre gri neutre, după felul în care ele modifică sau nu reprezentarea spectrală relativă a radiaţiei.
3. In psihologie, noţiunea de filtru a devenit curentă în domeniul atenţiei*, de când, în 1957, D. Broadbent a făcut din el un element esenţial al atenţiei selective, în teoria sa cunoscută sub numele de teorie a filtrului. Prin introducerea unui sistem central de control al intrărilor senzoriale, ea urmărea să explice, pe de o parte, capacitatea creierului de a evita supraîncărcarea evidentă care ar rezulta din înregistrarea şi tratarea* tuturor informaţiilor la care organele receptoare sunt expuse simultan, iar pe de altă parte, de a selecţiona informaţiile pertinente într-o sarcină în care organismul este angajat şi de a le neglija pe celelalte.

R. Genicot şi *M. Richelle*
(G. D. S.)

Filtru optic selectiv -> Bandă de trecere

Filtru trece-bandă -> Bandă de trecere

Filtru trece-jos -> Bandă de trecere

Filtru trece-sus -> Bandă de trecere

Finalism

Concepţie după care finalitatea*, în sensul de rezultat sau de scop*, oferă explicaţia* fenomenelor. Apelul la cauzele* finale a servit adesea, de-a lungul istoriei filozofiei, la explicarea proceselor* care se derulează în timp sau care îndeplinesc o anumită funcţie. La scară universală ca cea a destinului uman, finalismul invocă, mai mult sau mai puţin explicit, opera unui Creator sau un plan inerent Naturii. în lumea vie,

diversitatea prodigioasă şi eleganţa formelor de adaptare* au sprijinit mult timp argumentul finalist, la care biologia contemporană, în ciuda soluţiilor diferite rezultate din darwinism*, menţine încă interpretări ascunse; aceasta dovedeşte dificultatea adesea întâmpinată în a face distincţia corectă între teleonomie* şi teleologie*. In psihologie, explicaţiile finaliste transpuse la comportamentul* individual se întâlnesc inevitabil în discuţiile teoretice, mai precis spus, fără a fi găsită o soluţie satisfăcătoare privind noţiunile de scop, voinţă*, intenţie* şi intenţionalitate*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Finalitate
Rezultat sau scop* al unui proces; caracteristică de reper într-o înlănţuire de acţiuni sau evenimente, care determină subordonarea elementelor faţă de atingerea unei stări finale. Noţiunea de finalitate este foarte solidară cu cea de finalism*. In psihologie, termenul este totuşi utilizat într-un sens mai puţin încărcat de implicaţii metafizice, referindu-se la conduite organizate clar în raport cu un rezultat final, ca cele ale construirii unui cuib de către animal, succesiunea etapelor de însuşire a limbii naturale sau căutarea soluţiei unei probleme. în acest caz, el descrie pur şi simplu un ansamblu teleonomie* şi se reflectă în conceptele actuale din psihologia contemporană, de program*, de programare*, de anticipare*. „

M. Richelle
(G. D. S.)

Finalitate educativă
Aserţiune cu valoare de principiu al cărei enunţ permite unei societăţi sau unui grup social discursul asupra valorilor pe care instituţiile educative consideră să le promoveze. Termenul este folosit frecvent la plural în expresia „finalităţi ale educaţiei", iar termenul „ţel" este folosit ca echivalent. F. Fontaine a propus, în 1977, să fie rezervat termenul „scop" intenţiilor* care conduc un program de acţiune educativă determinată. A formula o finalitate educativă înseamnă în primul rând a contribui la elaborarea hotărârilor comune, mai mult decât a acţiona în sensul stimulării reale a inteligenţei pentru realizare.

D. Hameline
(G. D. S.)

Fisher-Snedecor (F al lui —) -> Analiză de variantă

Fixare oculară
Activitate de orientare a unuia sau a celor doi ochi asupra unui obiect dat, cu scopul ca imaginea acestuia să se formeze pe fovea. Punctul de fixare este punctul spaţial asupra căruia este centrată privirea. Fixarea excentrică este o fixare prin care imaginea unui obiect văzut nu este formată pe fovea, ci într-o zonă apropiată de fovea.

R. Genicot
(O. D.)

Fixaţie
Noţiune psihanalitică ce explică „modul de înscriere a anumitor conţinuturi reprezentative (experienţe, *imagos,* fantasme) care persistă nealterat în inconştient şi de care pulsiunea rămâne legată" (J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, 1967, p. 160). Fixaţia, în sens clasic, are o triplă determinare: stadiul dezvoltării *libido*-ului,* traumatismul sau obiectul, care nu se exclud între ele. Dar ea poate de asemenea, ca şi regresia*, să se producă pe un model de organizare a eu/ego-ului* sau a supraeului*.

Noţiunea foarte generală şi obişnuită de regresie are în psihanaliză un sens destul de precis în raport cu fixaţia, care tinde să ia locul etiologiei în modelul psihopatologic freudian, rămânând deschisă problema cauzelor fixaţiei; printre altele se invocă predispoziţiile constituţionale, traumatismul, lipsa sau excesul anturajului, în genere îndepărtarea de tot ce ar fi de dorit şi care, de altfel, nu este posibil de definit.
Fixaţia împiedică trecerea de la un stadiu la altul în cursul dezvoltării, determinând patologicul, ca anacronism. Astfel, perversiunile relevă persistenţa schemelor de satisfacere indefinit repetate şi uneori într-o

evidentă continuitate începând din copilărie. Perversiunea se află la baza teoriei psihanalitice a sexualității și a stadiilor dezvoltării sale, dar structura sa s-a dovedit în prezent mult mai complexă decât efectul direct al fixației ca repetare a identicului, in absența transformărilor care constituie dezvoltarea.

B. Brusset
(G. D. S.)

• LAPLANCHE J. și PONTALIS J.-B. (1967), *Vocabulaire de la psychanalyse*. PUF. Paris.

Flexibilitate
Aptitudine* sau proprietate a conduitei caracterizată prin ușurința de a sesiza datele din unghiuri diferite, de a imagina soluții diverse la o problemă sau utilizări variate și noi ale unui obiect sau cuvânt. Psihologii care studiază inteligența* și care sunt preocupați de identificarea factorilor acesteia au introdus noțiunea de flexibilitate în raport cu diverse sarcini perceptive sau cognitive (reperarea unei figuri mascate pe baza unor trăsături amestecate, schimbarea de strategie în rezolvarea problemelor în pofida obișnuințelor utilizate anterior etc). Ea apare cu denumirea de aptitudine, de factor sau de componentă în definirea inteligenței fluide, opusă celei cristalizate, la R. B. Cartel și J. L. Horn, sau de gândire divergentă opusă celei convergente la J. P. Guilford, sau și ca o componentă a creativității.
Conceptul apare frecvent utilizat, în opoziție cu rigiditate, în alte situații decât cea a măsurării și definirii inteligenței, în special în percepție* sau învățare* și în rezolvarea de probleme de către animal (v. Variabilitate, Explorare, Plasticitate, Figurai).

M. Richelle
(G D. S.)

Flexibilitate figurată -> Figurai

Fluiditate
Termen folosit de unii psihologi pentru a semnifica, în același timp, rapiditatea, bogăția și dezinvoltura anumitor comportamente. C. W. Taylor a introdus expresia de „fluiditate ideațională" *(ideational fluency)* pentru a caracteriza rapiditatea producerii ideilor, iar L. L. Thurstone a propus-o pe aceea de „fluiditate verbală" *(word-fluency* sau factor W) pentru a califica ușurința generală pe care o au anumiți subiecți în folosirea limbii (în special bogăția vocabularului). Fluiditatea verbală este evaluată în special prin teste care constau din elaborarea, într-un timp limitat, a cât mai multor cuvinte posibile plecând de la o amorsa* oarecare (un prefix, de ex.).

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Flux
Termenul este aplicat deseori în psihologie la comportamente care se desfășoară în timp de o manieră continuă, fiind dificil pentru observator să le împartă în unități* distincte și pertinente (v. Scală de observare).
Termenul definește și caracterul continuu al unei experiențe subiective (flux al conștiinței) sau, mai tehnicist, al unei percepții (precum fluxul sonor produs de o melodie, ale cărui elemente succesive sunt grupate incoercibil în același ansamblu).

R. Genicot și *M. Richelle*
(G. D. S.)

Flux luminos
Flux de lumină care antrenează o percepție vizuală. Fluxul luminos corespunde undei energetice de natură fotometrică și care acționează asupra celui care observă (Eficacitate luminoasă spectrală relativă VX). Unitatea este lumenul (Im), care reprezintă cantitatea de energie radiată pe secundă și în toate direcțiile; această valoare este normalizată pentru viziunea fotopică prin curba VA și prin mărimea Km (= 680 lm/watt) ca un coeficient general.

R. Genicot
(G. D S)

Foame -» Alimentar (Comportament —)

Fobie
Teamă de un obiect, de un loc (agorafobie* și claustrofobie*) sau de o situație

socială care determină apariția unei stări de angoasă la un subiect, percepută ca depășind posibilitățile sale de control. încercând să o evite, subiectul, aflat într-o stare de alertă și conștient de iraționalitatea fricii sale căreia i se pot asocia aversiunea și dezgustul, recurge la prezența altei persoane (companion contrafobic*), la un subterfugiu contrafobic și mai ales la evenimente care reduc activitatea sa în grade diferite.

Acest tip de simptom nevrotic este caracteristic, în special, pentru nevroza fobică, pe care S. Freud, plecând de la analiza micului Hans, a izolat-o sub denumirea de isterie de angoasă pentru a sublinia similitudinea structurală a acesteia cu isteria*. Astfel, el deosebește fobia de nevroza obsesională* și de nevroza actuală*, prin faptul că deplasarea* spre un obiect fobie este secundară apariției unei angoase libere, nelegată de o reprezentare, și ca destin al *libido*-\dm* care nu este convertit ca în isterie.

Simptomul fobie presupune proiecția* și deplasarea spre simbolizare* a unei reprezentări inconștiente, în raport cu fantasmele inconștiente. Ea are structura dublă tipică pentru simptomul nevrotic și se deosebește prin aceasta de fricile condiționate și de pseudofobii care nu sunt decât raționalizarea, pe baza unei teme culturale banale, a unei angoase libere: de exemplu, teama de furtună sau de accident.

Fobia are funcția de a localiza și a focaliza angoasa, astfel că un pericol exterior evitabil se substituie pericolului intern al fantasmelor inconștiente, al efracției eului prin emergentele pulsionale.

Angoasa din luna a opta de viață va fi prototipul fobiilor care vor apărea în mod normal la copil între doi și cinci-șase ani și tinde să se transforme în fobii obsedante, apoi în obsesii*. Cadrul nosografic al „fobiilor școlare" indică un tablou complex care include conduite de refuz, de inhibiție și angoase de izolare adesea puternic regresive.

La adult, fobiile de impulsie* sunt considerate clasic în cadrul nevrozei obsesionale, iar nosofobiile în cel al ipohondriei*. Ereutofobia* sau frica de a roși este frecventă în adolescentă.

B. Brusset
(O. D.)

Fobogen

Este denumit astfel un obiect*, o situație, o relație sau o reprezentare susceptibilă de a provoca o fobie*.

R. Doron
(O. D.)

Fobotaxie -»Taxie

Focar

Termen folosit în lingvistică* pentru a caracteriza dinamica potrivit căreia distribuția informației* într-un enunț se organizează ca o informație presupus cunoscută și ca o informație care constituie **centrul asertiv** al enunțului, nucleul (focarul^ a ceea ce vorbitorul dorește să comunice. In acest sens, focarul sau centrul asertiv se opune presupoziției* sau informației presupuse. Această dinamică face, printre altele, obiectul analizelor bazate pe distincții analogice, ca cele de informație veche/nouă *{givenlnew),* sau teme/cuvinte *(topiclcomment).* Mijloacele prin care este semnalat focarul sunt fie prozodice (de ex., încetinire și accentuare), fie sintactice (de ex., alegerea unei structuri clivate).

M. Hupet
(G. D. S.)

Fon

Unitate a intensității sonore subiective care corespunde impresiei sonore produse de un sunet de 1 000 Hz a cărui presiune acustică este de n dB peste nivelul de referință de 2.10^* barii. Astfel, un sunet de 1000 Hz cu o valoare fizică de 20 dB corespunde unei valori subiective de 20 de foni Plecând de la această unitate, au fost trasate statistic și în condiții standard curbe isosonice, stabilite prin compararea unui sunet de o frecvență* diferită, dar care dădea aceeași impresie de intensitate sonoră ca și sunetul de referință de 1000 Hz. Curbele isosonice au fost stabilite din 10 în 10 dB.

R. Genicot
(G. D. S.)

Fond -> Figură

Fonem

Cea mai mică unitate lipsită de semnificație* care poate fi delimitată în lanțul vorbirii: deci este unitatea celei de-a doua articulații (v. Dublă articulare). Segment fonic, el constituie unitatea minimală distinctivă și se definește, în raport cu substanța sa sonoră, prin trăsături* pertinente (rezonanță, labialitate, grad de deschidere a gurii etc.). Fonemele (obiect de studiu al fonologiei*) se diferențiază de sunetele limbajului* (obiect al foneticii*): primele sunt considerate din punctul de vedere al funcției lor lingvistice* în sistemul comunicării*, în timp ce ultimele sunt considerate ca realizări concrete, independent de orice funcție lingvistică. Diferite sunete pot forma același fonem: „r graseiat", ‚j burgund", „r parizian" sunt trei variante sau „alofoni" ai aceluiași fonem [R].

D. Peraya
(G. D. S.)

Fonematic -• Fonologie

Fonetică

Studiu al sunetelor* vocale privind gama proprietăților lor fizice, fără a lua în considerație eventuala funcție distinctivă* pe care o au în sistemul limbii* (v. Fonologie). Poate fi vorba de a urmări evoluția sunetelor de-a lungul istoriei unei limbi (fonetică isterică) sau de a le studia într-un anumit moment al acestei evoluții (fonetică descriptivă). Diferitele ramuri ale foneticii sunt determinate de natura complexă a semnalelor* vocale și de diversitatea metodelor care permit analiza lor. Astfel, sunetele pot fi descrise și clasificate pe baza mișcărilor articulatorii care le produc (fonetica articulatorie), pe baza structurii lor acustice (fonetica acustică) sau pe baza dimensiunilor perceptive (fonetica perceptivă).

M.Hupet
(G. D. S.)

Fonologie

In timp ce fonetica* este o disciplină foarte veche care are ca obiect descrierea fizică și/sau fiziologică a sunetelor* limbilor, fonologia este o disciplină mai recentă (ea a fost creată de N. Trubețkoi între 1926 și 1938) care are ca obiect descrierea faptelor sonore pertinente în cadrul unei anumite limbi. In franceză, sunetul [R] poate fi pronunțat în maniere diferite (rotund, graseiat, „francez" etc). Aceste diferențe pot fi descrise de fonetică, dar ele nu au nici o funcție distinctivă în sistem: nu au nici o incidență asupra sensului* cuvântului în care sunetul [R] apare. Se poate afirma că [R] este un fonem al limbii franceze și că pronunțiile sale diferite sunt doar variante.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Fonorăspuns

Termen generic care, în descrierea comportamentului animal, indică un răspuns sonor oarecare, a cărui structură poate avea o formă foarte simplă, ca în strigăt*, sau una mai elaborată, ca în cântec*. Fonorăspunsul poate fi expresia unei stări a organismului, o reacție la o stimulare exterioară și/sau un procedeu de comunicare.

M. Richelle
(G. D. S.)

Forcludere

Termen de origine juridică (decădere dintr-un drept ajuns la scadență), propus de J. Lacan pentru a traduce cuvântul folosit de S. Freud *(Verwerfung)* pentru a explica specificitatea psihozelor*: el se definește prin respingerea primordială a unui semnificant* de bază (de ex., falus* ca semnificam al complexului de castrare*), în afara universului simbolic al subiectului. Contrar a ceea ce există în refulare*, semnificanții forcluși nu sunt integrați în inconștientul subiectului și nu se pot întoarce decât din exterior, din cadrul realului, în special în cazul fenomenului halucinatoriu*. Acest mecanism primar de separare* și de respingere a percepției insuportabile corespunde termenilor de dezinvestire radicală a reprezentării inconștiente* sau de

pierdere a realității, pe care S. Freud îi descria încă din 1894: „eul respinge reprezentarea insuportabilă, dar aceasta este indisolubil legată de un fragment al realității și, îndeplinind această acțiune, eul se depărtează total sau parțial si de realitate" (1894, p. 12).

„Ceea ce a fost forclus din simbolic reapare în real", scrie J. Lacan (1966, p. 558). El concepe forcluderea plecând de la articolul lui S. Freud asupra negării ca efect a două operații complementare: introducerea în subiect și expulsia în afara subiectului; prima este o simbolizare sau afirmație primară, a doua constituie realul ca domeniu care subzistă în afara simbolizării, neajuns care reprezintă condiția esențială a psihozei*.

Acest model a condus la introducerea în teorie a problemei locului pe care-1 ocupă copilul în dorința părinților, mai precis în dorința mamei. Excluderea oricărei referiri la tată ca la o terță persoană, ca falus, ca Nume-al-Tatălui și ca Lege, ar aliena copilul privat în acest fel de poziția sa de subiect, de dorința și de vorbirea sa. Această teoretizare, legată de ansamblul conceptelor lacaniene, a fost folosită ca un sistem foarte general, încât el tinde să-și piardă valoarea și specificitatea.

B. Brusset
(G. D. S.)

• FREUD, S. (1894),„Abwehr Neuropsychosen", *Gesammelte Werke,* voi. 1, Imago, Londra. Traducere (1973): ‚Les psychonevroses de defense" (trad. J. Laplanche), în *Nevroses, Psychoses et Perversions,* PUF, Paris. — LACAN J. (1966), „D'une question preliminaire â tout traitement possible de la psychose, în *Ecrits,* Le Seuil, Paris.

Formal

Adjectivul formal are sensuri diferite în expresiile „sistem formal", „raționament* formal" și „stadiu* al operațiilor* formale", în același timp, fiecare dintre ele implică o aceeași idee, cea de independență în raport cu situația, cu conținutul pus în discuție și cu sensul* a ceea ce este luat în considerație. De exemplu, o gramatică* formală este centrată pe sintaxă* și nu pe semantică*. Acest mod de a concepe lucrurile, dacă nu este cel de rutină, are o importanță deosebită în dezvoltarea* inteligenței* și, în prezent, în direcția inteligenței artificiale* și a sistemelor experte*. La J. Piaget sunt întâlnite ca echivalente expresiile de „stadiu al operațiilor formale" și „stadiu al operațiilor ipotetico-deductive". Acest fapt permite caracterizarea formalului cu ajutorul a trei dimensiuni: ideea de combinatorică*, cea de limbaj* și cea de grup INRC*.

Ideea de combinatorică impune părăsirea datelor percepute și acceptate în prezent, pentru a construi o lume închisă în ea însăși, complet determinată, adică situarea într-un sistem global. Un astfel de sistem este în mod necesar detașat de real. Dacă trei electori A, B și C vor vota pentru un candidat, fiecare dintre ei își va exprima sau nu voința, dar sistemul global are în vedere toate cazurile posibile: A votează da, votează nu; B votează da, votează nu; C votează da, votează nu. Faptele reale se petrec astfel în ansamblul tuturor ipotezelor posibile. Limbajul permite și el o detașare de real. După ce a ars un chibrit, fizic este imposibil să fie restabilit în starea sa inițială, dar sunt de conceput aprinderea și „stingerea" lui. Odată ce acțiunea a fost interiorizată, ea devine operație și se caracterizează prin reversibilitatea* ei. în sfârșit, grupul INRC reprezintă expresia completă a stadiului operațiilor formale. Este vorba de un grup de transformări care se produc în cadrul ansamblului de șaisprezece operații binare posibile în logica bivalentă. Un astfel de grup include și aspectul global și combinatorică, dar nu este de conceput decât la nivel ipotetico-deductiv, cel al operațiilor formale.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Formalizare

Formalizarea este o mișcare de gândire* care pleacă de la un bagaj de cunoștințe* deja constituit și care ajunge la elaborarea

ie sisteme formale, deci la reconstrucţii care sunt subordonate unor cerinţe precise. Se pot distinge două momente conceptuale in procesul de formalizare — cel al axiomatizării* şi cel propriu-zis formal*.
A axiomatiza un domeniu de cunoştinţe înseamnă în prunul rând a extrage un număr mic de noţiuni* care servesc drept bază pentru definirea tuturor celorlalte. Ele sunt denumite noţiuni primitive. Apoi, aceste noţiuni trebuie legate unele cu altele, atribuindu-le proprietăţi considerate :a fiind esenţiale şi stabilindu-se anumite relaţii între ele. Este vorba de axiome* ale sistemului. In sfârşit, se deduc toate circumstanţele posibile ale axiomelor, ceea ce constituie teoremele. 0 axiomatizare are două avantaje. Pe de o parte, ea sprijină explicarea conţinutului noţiunilor (în fapt, acest conţinut este redus la ceea ce „afirmă" axiomele) şi, pe de altă parte, ea oferă jn instrument pentru a face o descoperire. Efectiv, numărul de legi cunoscute într-un domeniu oarecare este întotdeauna finit, în :imp ce numărul de teoreme este nelimitat. Desigur că problema care se pune este ca fiecărei teoreme să-i corespundă un fapt atestabil din domeniu. Chiar dacă o axiomatizare comportă un anumit număr de semne* convenţionale, ea se stabileşte într-o limbă naturală*. Nu există deci niciodată certitudinea nici că a fost evitată introducerea unei premise false, nici de a fi făcut deducţie corectă. Pentru a evita aceste neajunsuri, se recurge la formalizare.
Ideea este simplă: este vorba de a evita recursul la intuiţia* noţiunilor respective. Pentru aceasta se apelează la semne libere de orice altă interpretare. Numai forma lor este luată în consideraţie: litere majuscule, litere minuscule, italice, greceşti etc. Se folosesc reguli* pentru a combina aceste semne (reguli de formare) şi reguli pentru a trece de la anumite combinări la altele (reguli de transformare). Astfel se construieşte sintaxa* unui sistem formal. In sfârşit, semnele sistemului sunt puse în corespondenţă cu obiectele din domeniu, formând semantica* sistemului.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Formal (Neuron —) -> Neuron formal

Formal (Semnificant —) -> Semnificant formal

Formant -> Sonogramă

Formare continuă
Organizare cu care se înzestrează societăţile industriale contemporane, pentru a prelungi sau a relua formarea iniţială (de unde şi termenul mai puţin folosit de formare recurentă), în urma învechirii rapide a cunoştinţelor*, tehnicilor şi practicilor învăţate, precum şi în funcţie de contextul economic de restructurare, de reconversie, de întrerupere a activităţii. Formarea continuă devine, dincolo de o simplă reciclare, o instituţie socioeconomică, destinată să sprijine reinserţia competentă, să amâne reîntoarcerea şi mai ales intrarea pe piaţa muncii.

D. Hamehne
(G. D. S.)

Formare recurentă -> Formare continuă

Formaţiune de compromis
Model psihanalitic al simptomului nevrotic explicitat de S. Freud în 1926: structura sa cu două feţe permite realizarea în acelaşi timp a dorinţei inconştiente şi a cerinţelor de apărare printr-un compromis, astfel că simptomul este susţinut din două părţi, de unde şi persistenţa sa. Sub negativitatea manifestă a simptomului se realizează pozitivitatea ascunsă a plăcerii în realizarea simbolică a fantasmei inconştiente; prima apare în nevroza obsesională*, a doua în isterie*.
Eşecul elaborării psihice* în formarea de simptom lasă loc inhibiţiei* sau angoasei*. Dar în formarea de simptom, întoarcerea refulatului poate genera formaţiuni substitutive* sau suscită formaţiuni reacţionale.

B. Brusset
(G. D. S.)

Formaţiune reacţională
Model psihanalitic al trăsăturilor de caracter* care pot fi strict localizate sau extinse

la ansamblul personalității*. Ele au valoare simptomatică atunci când sunt rigide, constrictive, compulsionale*, când eșuează sau când ating un rezultat opus celui conștient urmărit: murdăria cauzată de intensitatea dorinței de curățenie, obsecviozitatea etc.

Atitudinea constituită ca reacție la dorința refulată este de sens opus acesteia și menținută printr-o contrainvestire* care are forță egală cu investirea* inconștientă. Formațiunile reacționale joacă un rol deosebit în dezvoltarea normală a caracterului, în apariția supraeului* și în cursul perioadei de latență*.

în nevroza obsesională*, formațiunile reacționale nu mai pot menține refularea*, astfel că sunt reinvestite de dorința inconștientă și iau aspectul de simptome obsesionale*.

B. Brusset
(G. D. S.)

Formațiune reticulată

Ansamblu difuz de neuroni* în rețea, întinzându-se de-a lungul trunchiului cerebral* în regiunea bulbară din mezencefal*. După numeroși autori, formațiunea reticulată sau reticulară se întinde de la măduva spinării* (lamă medulară periependimară sau stratul VII) la nucleii talamici* denumiți nespecifici sau intraliminari, adică în diencefal*. Ea primește informații de la toate sistemele aferente*, prin intermediul ramificațiilor colaterale ale căilor ascendente. Fiind o structură de convergență, ea reprezintă un tip de sistem nespecific. Pe de o parte ea are influențe descendente asupra neuronilor motori cranieni și spinali, controlând și nivelurile de activitate și, pe de altă parte, are influențe ascendente spre hipotalamus* și cortex*, arii corticale asociative, în special prin intermediul talamusului și al altor structuri cerebrale. Stimularea sa antrenează o activare* a zonelor cerebrale extinse care se manifestă prin reacții electroe'ncefalografice și comportamentale de trezire*. Invers, o leziune a formațiunii reticulate mezencefalice generează o stare de somnolență sau de comă, asa cum s-a constatat în encefalitele letargice epidemice. Pentru aceste motive, formațiunii reticulate i se acordă un rol important în menținerea și controlul gradelor de vigilență*. Formațiunea reticulată este împărțită în două: cea mezencefalică activatoare, fiind cea mai extinsă, și cea bulbară inhibitoare, bine delimitată, aceste două segmente întreținând acțiuni reciproce la care participă și alte structuri, în special nucleii rafeului; la rândul ei, formațiunea reticulată este supusă unui control cortical. Ansamblul acestor interacțiuni, ale cărui mecanisme neurochimice sunt bine cunoscute, se traduce prin diferite stări de veghe și de somn*. Juxtapunerea activărilor și inhibițiilor se produce într-o manieră fină și diferențiată asupra diferitelor căi specifice, implicându-se astfel în modularea stărilor de atenție*. Mai mult, formațiunea reticulată este implicată în percepția durerii*, în anumite determinante ale învățării* și memorării* (rol de atenție selectivă, rol posibil de somn paradoxal), probabil prin intermediul controlului asupra nivelurilor de activitate ale anumitor structuri cerebrale sau pentru că are rol de filtru al informațiilor aferente. In ciuda acestor ipoteze anatomofuncționale clasice, rolul specific al componentelor formațiunii reticulate se impune încă a fi cercetat.

B. Soumireu-Mourat
(O. D.)

Formațiune substitutivă

Model teoretic al simptomelor*, al actelor ratate*, al cuvintelor de spirit, datorită căruia acestea înlocuiesc conținuturile inconștiente, oferind o satisfacere a înlocuirii printr-o substituire simbolică. Ea corespunde unei formațiuni de compromis* în care îndeplinirea dorinței* predomină, chiar dacă se menține un proces defensiv* în formațiunea reactională*.

B. Brusset
(G. D. S.)

Formă

Pe lângă sensurile obișnuite ale cuvântului, psihologia, în special începând cu mișcarea gestaltistă (denumită în franceză și

psihologia formei*), a pus accentul în definirea formei (sau *Gestalt)* pe organizarea elementelor ce compun un stimul, astfel că percepția sa rezultă ca o structură unitară. Aceasta predomină asupra elementelor constitutive, exemplul cel mai convingător fiind cel al melodiei, identificabilă oricare ar fi cheia în care ea se cântă, cu condiția ca raporturile dintre note să fie respectate.
Anumite caracteristici obiective joacă cu siguranță un rol important în această organizare, fapt care i-a orientat pe gestaltiști spre noțiunea de formă bună, formă cu proprietăți de regularitate, de simetrie, de simplicitate și care, exprimându-le cu pregnanță*, favorizează percepția. Dar și atunci când aceste condiții minimale ale stimulării sunt îndeplinite, percepția formei rezultă și dintr-o activitate cognitivă care completează și interpretează informațiile date.

Folosirea științifică a termenului în franceză nu elimină suprapunerea și interferența la termenii de formă, figură*, structură*. Forma se referă mai clar decât structura la organizare. Unii au propus ca forma să fie raportată la percept*, iar figura la stimul, însă folosirea acestei distincții este departe de a fi respectată. ..; „ , „

M. Richelle
(G. D. S.)

Formă bună -» Formă

Formă (Psihologie a —)
Această expresie traduce termenul german de *Gestattpsychologie* în care cuvântul *Gestalt* poate fi mai bine exprimat prin ideea de totalitate organizată. începuturile acestei mișcări datează din anul 1891, când C. Ehrenfels și E. Husserl. independent unul de altul, au definit „calitățile formei", cel dintâi, și „momentele figurale ale unității", cel de-al doilea. Ehrenfels a remarcat că o melodie are o unitate datorită căreia ea nu poate fi asimilată ca o suită de note muzicale, iar, într-o manieră mai generală, V. Benussi propune conceptul de *Produktion* pentru a denumi activitatea de reunire a părților într-un întreg. Acest curent teoretic care apare la începutul secolului al XX-lea se opune tezei elementariste și asociaționismului* psihologic. El susține preeminența totalității asupra părților care o compun și prezintă activitatea perceptivă și intelectuală ca o producție activă și deformantă. De la început, teoria este construită pe baza experienței din domeniul percepției*, mai ales din cel al iluziilor* perceptive. W. Kohler, K. Koffka și M. Wertheimer desprind legile organizării perceptive (sau legi ale percepției) pe baza convingerii că percepția este o activitate de organizare ce se conformează unor legi printre care pot fi enumerate:
Legea proximității: elementele apropiate spațial sau temporal tind să se grupeze în aceeași configurație;
Legea similarității: elementele asemănătoare aparțin aceleiași configurații;
Legea simetriei: figurile care permit una sau mai multe axe de simetrie sunt mai ușor recunoscute ca forme bune;
Legea continuității: o configurație ale cărei elemente sunt orientate în aceeași direcție este recunoscută ca formă bună;
Legea închiderii: tendința de a construi configurații care nu au lacune.
Aceste legi conduc activitatea subiectului care percepe, în căutarea sa, formele bune. Kohler și Wertheimer s-au interesat apoi de procesele intelectuale, în special de raționamentul logic. Kohler își propune să studieze învățarea prin *insight*,* cu scopul de a caracteriza situațiile în care soluția la o problemă este găsită fără tatonări, contrar procedeului „prin încercări și erori"* formulat de E. L. Thorndike. Wertheimer definește prin „gândire productivă"* activitatea care conduce la rezolvarea de probleme*. Sub influența biologului K. Goldstein, psihologia formei a fost transformată într-o epistemologie care tinde să cuprindă într-un model unic cunoașterea lumii fizice, biologice și psihologice. Ipoteza izomorfismului* de structură postulează o omologie a legilor de organizare, între aceste trei domenii. J. Piaget s-a inspirat de aici pentru a stabili o paralelă între cauzalitatea fizică și implicarea logică, atunci când el încearcă să depășească anumite dificultăți

logice ridicate de paralelismul* psihofiziologic. De o manieră mai generală, epistemologia gestaltistă este un organicism sau un sistemism care aduce în prim-plan conceptele de finalitate*, de emergenţă* şi principiul de complexitate maximală (v. Economie), care face parte din Filozofia Naturii şi se opune total Şcolii empiriste*, cu toate că influenţa ei asupra psihologiei americane dintre cele două războaie mondiale a fost profundă.

P. Mengal
(G. D. S.)

Formă (Răspunsuri — la testul Rorschach)
Răspunsurile formă la testul Rorschach sunt determinate, în principal, de conturul perceptiv al petei. Ele relevă conduite psihice diverse, vizând, mai ales, o sesizare obiectivă a imaginilor prin centrarea pe aspectul lor formal, fără proiecţia mişcării şi fără a lua în consideraţie culoarea*. Este vorba de faptul că subiectul se implică în combinaţiile fanteziste şi/sau afective dintr-o perspectivă adaptativă şi defensivă în acelaşi timp. Trebuie să fie testată calitatea controlului formal relevată prin aceste răspunsuri. Răspunsurile F+ corespund formelor adecvate din punct de vedere statistic; răspunsurile F- corespund deformărilor perceptive; răspunsurile F± sunt vagi si neclare.

C. Chabert

(G. D. S.)

Fornix -» Comisură

Fort/da -> Joc cu bobină

Forţă
Termen generic care defineşte diferite aptitudini* de a produce un efort muscular intens cu scopul de a susţine o încărcătură, de a o deplasa sau de a rezista la deplasarea ei. Sunt identificaţi ca atare factori de forţă explozivă (denumită şi forţă/viteză sau detentă), de forţă dinamică şi de forţă statică. Aceste aptitudini se referă în special la anumite grupe musculare (traiect superior, inferior şi trunchi) şi corespund diferitelor feluri de muncă; efortul poate fi scurt sau prelungit, progresiv sau maximal, static sau dinamic şi este însoţit de o contracţie sau extensie a muşchilor. Ele depind şi de caracteristici structurale ale ţesutului muscular, mai ales de repartiţia diferitelor fibre a căror viteză*, durată de contracţie, precum şi consumul de energie sunt foarte diferite. Antrenamentul* permite să se dezvolte într-o anumită măsură aceste aptitudini de forţă. O astfel de ameliorare se datorează unei mai bune sincronizări a unităţilor motrice activate, unei creşteri a volumului fibrelor, ca şi unei modificări a proporţiei de fibre lente şi rapide în muşchi.

M. Durând
(O. D.)

Forţă ilocutorie -» Ilocutoriu

Fosfen
Senzaţie* vizuală datorată unei stimulări* a retinei de către un stimul, altul decât lumina. Este vorba de percepţii* mai mult sau mai puţin informe cauzate de un curent electric, de o compresie mecanică a globului ocular, de producerea unei dezlipiri de retină, adesea ca efect electromagnetic al razelor X. O impresie de luminare sau de sclipire luminoasă poate fi un fosfen care semnalizează o tulburare oftaimologică.

R Genkot

(O. D.)

Fot
Unitate de măsură a luminării neutilizată în sistemul internaţional, dar folosită totuşi, în mod curent, în fotografie. Un fot este egal cu un lumen* pe centimetru pătrat sau cu 10 000 lucşi*. Singura diferenţă faţă de lux constă în raportul de referinţă spaţială: centimetrul pătrat este luat ca unitate de măsură, în loc de metrul pătrat cum este cazul la lux.

R. Genicot

(G. D. s.)

Fotokineză -» Cineză

Fotometrie
Ramură a fizicii care tratează cantități și mărimi luminoase. Fotometria vizuală se bazează pe efectul radiației energetice luminoase asupra unui observator de referință fotometrică (v. Curbă de eficacitate luminoasă relativă spectrală). Fotometria a stabilit anumite unități dintre care numai candela* aparține sistemului internațional. Este unitatea de măsură a intensității luminoase din care derivă celelalte unități, fluxul luminos, luminarea și luminanța.

R. Genicot
(G. D. S.)

Fotometru
Aparat folosit pentru măsurarea mărimilor fotomerrice, aspectele cantitative ale luminii. Acest aparat are o celulă fotosensibilă la radiații electromagnetice, precum și un dispozitiv optic de măsurare dintr-un unghi bine determinat. Pot fi adăugate filtre selective, realizându-se un spectrofotometru (analiză mai mult sau mai puțin fină a benzilor de frecvență). Mărimile măsurate în fotometria vizuală sunt: luminanța* vizuală, luminarea* clară, intensitatea* luminoasă, fluxul* luminos. Aceste unități sunt posibile datorită unui corectiv bazat pe curba de eficacitate* luminoasă relativă, aplicată măsurărilor energetice fizice: luminanța energetică, luminare energetică, intensitate energetică. flux enereetic.

R. Genicot
(G. D. S.)

Fotopică (Vedere —) -»• Vedere

Foto receptor -^ Vedere

Fototropism -> Tropism

Fovea -»Vedere

Fracționare
Metodă a psihofizicii*, utilizată pentru construirea scalelor* de senzație*. în care subiectul trebuie să stabilească un anumit raport între un stimul etalon* și un stimul ajustabil. In genere, i se cere să stabilească un raport de 1 la 2, ajustând stimulul în așa fel încât să i se pară corespunzător jumătatea sau dublul stimulului etalon.

M. Richelle
(O. D.)

Fragmentare
Este faptul că obiectul perceput și, corelativ, subiectul* care percepe apar sub formă de părți distincte. După autori și domenii, psihologia precizează în mod diferit circumstanțele, mecanismele și efectele fragmentării. în psihopatologie, angoasa* psihotică presupune o regresie* la un stadiu arhaic de dezvoltare în care sentimentul* de a exista este amenințat în coeziunea și continuitatea sa. In psihologia genetică și în psihanaliză, J. Piaget, M. Klein și T.G. Bower converg asupra acestui punct, reînnoind conceptul de clivaj*; pentru ei, obiectul nu este complet decât pentru copilul de 4 sau 5 luni, ceea ce are consecințe asupra relațiilor sugarului cu mama sa: este parțială mama în imaginea sa locală, este totală mama identificată prin propriile sale caractere.
De unde distincția celor două forme de clivaj: clivajul dihotomic în obiect bun și obiect rău*; clivajul-fragmentare care privește mai ales obiectul rău.
Dar fragmentarea afectează de asemenea eu/ego-ul*, care se construiește în dezvoltarea normală de la punctul focal care este sânul bun întreg (integrare) sau se dispersează în bucăți în cazul dezmembrării chinuitoare (dezintegrare).

R. Doron
(N. C.)

Fragmentație -> Difracție

Frame
Intr-un program* de recunoaștere automată a scenelor, tablourilor, prin acest cuvânt englezesc se indică un cadru* ce reprezintă o scenă tipică. Și ca orice cadru, el implică locuri *(slots)* pentru obiectele care au un rol în scenă. Dacă obiectul nu este identificat, *frame* permite să se pună problema existenței sale ca o ipoteză și, eventual,

să se declanşeze procese de căutare a indiciilor pentru a confirma sau infirma prezenţa sa în scenă.
In sens mai general, acest cuvânt este folosit ca sinonim al lui cadru.

J. Mathieu
(G. D. S.)

Fratrie
Ansamblul copiilor avuţi de acelaşi cuplu. Termenul trebuie să fie diferenţiat de cel de **phratrie,** care se referă la un grup tribal sau clan ce aparţine aceluiaşi **trib.**
Frecvent se întâmplă ca o nouă naştere în familie să producă o **rivalitate fraternă,** adică o concurenţă între copii pentru a obţine primul loc în atenţia sau dragostea mamei (sau a unui alt membru din anturaj). Această rivalitate se manifestă prin conduite pozitive de „punere în valoare" sau prin conduite de gelozie*, de agresivitate*, de eşec şi de regresie* (în special enurezis* şi encoprezis).
Diferite studii au relevat că tulburările caracteriale sunt mai frecvente la primii născuţi decât la cei următori. In ceea ce priveşte dezvoltarea cognitivă*, rezultatele testelor de inteligenţă* au relevat o descreştere pe măsură ce numărul de copii creşte în aceeaşi familie; pe de altă parte, nivelul intelectual al copiilor descreşte (în medie) pe măsură ce rata naşterii creşte.

J.-P. Bronckart
(O. D.)

Fraza
Fraza are mai multe definiţii: prozodice, semantico-pragmatice („totalitatea semnificaţiei*"), sintactice („unitate independentă formată din unităţi dependente", „SN+SV"), însă nici una nu acoperă exact practica delimitativă a lingviştilor. Noţiunea răspunde necesităţii de a stabilii unităţi sintagmatice maximale, asupra cărora analiza se poate opri. In practică, se reţin ca atare subînlănţuiri delimitate la scrierea cu majusculă şi cu punct. Prin această comutare sunt ridicate la nivelul de unităţi ale sistemului unele fenomene ortografice tradiţionale, produse ale unui decupaj normativ, aproximativ şi inconsistent al înlănţuirii verbale. Consecinţa: noţiunea de frază nu este operativă în planul discursului oral, rămânând să fie descoperite unităţile funcţionale cărora ea le ţine locul.

A. Berrendonner
(G. D. S.)

Frecventare şcolară
Instruirea a fost generalizată odată cu naţiunile moderne, mai ales de-a lungul secolului al XBC-lea, prin crearea unor sisteme educative* controlate de stat. Se impune ca toţi copiii să frecventeze şcoala. Optimismul progresist şi liberal care a fost fundamentat de iluminişti se bazează pe forţa de atracţie spontană a cunoaşterii: din moment ce şcoala este gratuită, nu trebuie să fie obligatorie. Dar din cauza atenţiei scăzute acordate de către familiile din mediile populare, cele mai multe state au fost nevoite să ajungă, în ultimele decenii ale secolului al XTX-lea, să impună obligativitatea şcolară*. „A merge la şcoală" a devenit din acel moment forma instituită a acumulării de cunoştinţe*, în detrimentul multiplelor moduri ale educaţiei „informale".

D. Hamehne
(G. D. S.)

Frecvenţă
1. In statistica descriptivă este denumit astfel efectivul* care corespunde unei valori a variabilei* studiate. Anumiţi autori limitează folosirea frecvenţei la o proporţie a efectivului, în raport cu efectivul total, care, multiplicată cu 100, dă procentajul. Alţii adoptă utilizarea englezească şi folosesc frecvenţa pentru a caracteriza ambele cazuri, precizând că este „absolută" în primul şi„relativă" în al doilea.
Poligon de frecvenţă: histogramă* a distribuţiei* frecvenţelor diferitelor valori ale unei variabile.
Frecvenţe cumulate: prezentare ordonată a frecvenţelor constatate la nivelul diferitelor valori ale unei variabile, astfel că fiecare frecvenţă corespunde însumării frecvenţei valorii considerate şi a tuturor

frecvențelor care corespund valorilor precedente în ordinea stabilită.
2. Numărul de evenimente pe unitatea de timp, în special evenimente periodice*, precum oscilațiile într-o mișcare vibratorie*. Frecvența, exprimată în cicluri pe secundă sau hertzi (Hz), caracterizează o dimensiune fundamentală a stimulului* acustic sau unele stimulări vibratorii la care sunt sensibili receptorii mecanici din piele. Ea poate defini și stimulul luminos, fiind raportată la lungimea de undă*, care este inversul său.

In psihoacustică*, frecvența de referință este o frecvență, în general de 1000 Hz, adoptată pentru calibrări și comparări ale aparatelor de producție sau de măsurare a sunetului, sau ale răspunsurilor subiecților la stimulii sonori. Frecvența etalon sau frecvența normală de acord este o frecvență adoptată ca referință pentru a defini o scală muzicală (în prezent se folosește nota *la* din octava a treia, la 440 Hz). Frecvența fundamentală a unui sunet complex este frecvența care corespunde perioadei undei ce definește sunetul (de obicei, frecvența cea mai gravă) și în care celelalte componente, sau armonice, sunt în mod necesar multiple.
Frecvența critică de fuziune este frecvența la care un fenomen periodic intermitent este perceput ca fiind continuu. Ea a fost evidențiată cu ușurință în domeniul vizual prin prezentarea unui disc în rotație, compus din sectoare albe și negre; atunci când este atins pragul critic de fuziune*, discul este perceput ca fiind gri, mai mult sau mai puțin întunecat după proporția de negru și alb.

3. In psiholingvistică frecvența de ocurență sau frecvența de utilizare a unei unități lexicale* sau a oricărui alt element al limbii, corespunde frecvenței relative la care această unitate apare într-o expunere vorbită sau scrisă. Ea este luată în considerație în relație cu familiaritatea, în cercetările privind memoria verbală sau organizarea cognitivă a mijloacelor semantice.

4. In domeniul învățării* și al proceselor cognitive*, capacitatea organismelor de a adapta comportamentele lor la variațiile de frecvență a evenimentelor semnificative a fost explorată, mai ales, în cercetările referitoare la *Matching law* în situații de alegere la animal, iar la om în diferitele proceduri de învățare, de estimare* sau de predicție a probabilității*. Rezultatele acestor cercetări au dat loc la discuții interpretative între frecventiști (pentru care datele psihologice se pot explica prin frecvența obiectivă a evenimentelor) și „subiectiviști" sau bayesieni (pentru care totul se produce în subiect, la nivelul credințelor subiective). Aceste discuții se întâlnesc și în problematicile economiei* de la care de altfel au și fost preluate modelele matematice (v. Optimizare, Spațial).

M. Richelle
(O. D.)

Frecvență critică de fuziune -> Frecvență, Fuziune senzorială

Frecvență relativă -• Relativ

Frecvență spațială -> Spațial

Freezing
Absența evidentă a mișcărilor* la un animal, cu excepția celor necesare respirației. Denumirea metaforică englezească de *freezing* (congelare) se referă. în special, la imobilitatea comportamentală observabilă ca reacție la apariția unui eveniment aversiv* sau a unuia foarte stresant. In acest *caz,freezing-ul* este considerat adesea ca un corelat comportamental imediat al stresului*. Imobilizarea comportamentală se poate produce în situații naturale diferite. De exemplu, la vederea de la distanță a unui prădător, anumite galmacee se imobilizează pe loc, folosind proprietăți ale mimetismului*. La multe mamifere, mama își deplasează de obicei puii, prinzându-le gâtul cu botul. Astfel suspendați, aceștia iau o poziție imobilă caracteristică ce ușurează mult deplasarea, in aceste situații, care interesează mai ales psihologia comparată* și etologia*, se vorbește, în

genere, de imobilitate tonică mai mult decât de *freezing.*

E. Tirelli
(G. D. S.)

Frenologie

Este studiul caracteristicilor psihologice pornind de la conformaţia craniului individului. F. J. Gali şi J. C. Spurzheim, doi medici germani, au fondat această disciplină în 1808, susţinând că regiuni specifice ale creierului sunt răspunzătoare de manifestări obiective ale facultăţilor* şi caracterului.

Gali a formulat patru ipoteze care s-au dovedit cu totul false: forma craniului reflectă forma creierului; spiritul* poate fi analizat pe facultăţi sau funcţii distincte; acestea sunt localizate în regiuni specifice sau în „organe separate" ale creierului; caracteristicile conduitei pot fi raportate la dezvoltarea protuberantelor creierului şi anticipate prin măsurarea lor.

Meritul frenologiei a fost acela de a afirma pentru prima dată că studiul spiritului uman trebuie să se bazeze pe cunoaşterea biologică a creierului, şi de a adopta o cercetare obiectivă, funcţionalistă* şi practică în psihologie. Discreditarea frenologiei se datorează dezvoltării, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a unor diverse oficine în care s-a propus să se evalueze vocaţiile profesionale sau compatibilitatea a doi viitori soţi după conformaţia craniană.

F. Parot
(O. D.)

Frică

Emoţie* declanşată de o stimulare cu valoare de pericol pentru organism. Ea se manifestă la animal şi la om prin diverse reacţii observabile, după specie şi după intensitatea emoţiei: pilo-erecţie, coborâre a sprâncenelor şi a pleoapelor, tremurătură etc, a căror funcţie constă în retragerea din faţa stimulului periculos sau/şi în reducerea stimulilor care semnalizează prădătorului* subiectul aflat în pericol. In aparenţă contradictorii, aceste două funcţii sunt ilustrate prin conduite opuse legate de frică: când fugă, când imobilitate, ultima putând avea o valoare adaptativă comparabilă cu prima, mai ales la speciile de animale care apelează la mimetism* şi camuflaj*. In absenţa unor tehnici mai elaborate de sustragere* de la pericol, mamiferele şi în special omul vor manifesta cele două forme de reacţie în raport cu istoria individuală şi cu contextul situaţional: se diferenţiază frica în care organismul este implicat activ pentru a face faţă ameninţării de pierdere a controlului şi frica în care organismul reacţionează pasiv, resemnându-se oarecum cu pierderea controlului. In primul caz, corelatele fiziologice şi neuroendocrine pun în cauză activarea sistemului simpatic şi medulosuprarenal (creştere a cantităţii de adrenalină* şi de noradrenalină*, nivel stabil de corticosteron); în al doilea caz, activarea* sistemului hipofizo-cortico-suprarenal (creştere a ACTH* şi a corticosteronului; nivel neschimbat al catecolaminelor). Intr-o manieră mai generală, frica este însoţită de modificări ale conductibilităţii electrice cutanate, ale tensiunii musculare, ale ritmului cardiac şi respirator, ale activităţii gastrointestinale. Aceste modificări pot fi de creştere sau de diminuare, după intensitatea emoţiei şi, eventual, după caracteristicile individuale.

Frica poate fi provocată de declanşatori* înnăscuţi (de ex. înfăţişarea prădătorului), de stimuli nociceptivi* sau, din cauza învăţării* prin asociaţie, de stimuli condiţionaţi*. Reacţie emoţională eminamente adaptativă prin rolul pe care-l are în supravieţuirea organismului, frica ia forme patologice atunci când imobilitatea îşi pune amprenta asupra conduitelor active posibile (resemnare dobândită, *learned helplessness),* atunci când emoţia se generalizează în mod exagerat la stimuli inofensivi (fobie*) sau când ea se instalează în timp, dincolo de momentul în care organismul este expus efectiv pericolului, fie prin anticipare, fie prin persistenţa stării emoţionale (anxietate*, angoasă*).

M. Richelle
(O. D.)

Frică de a învinge

Atitudine a sportivilor care au comportamente corespunzătoare căutării eșecului, deși ei pretind că tind spre victorie și că sunt în măsură să o obțină. Această stare mai mult sau mai puțin tranzitorie este consecința unei relații afective foarte intense cu adversarul, a existenței unei bariere psihologice (un record „istoric" de doborât) sau și a fricii de a ieși din anonimat.

M. Durând
(O. D.)

Frigiditate

Definește la femeie o dificultate sau o imposibilitate de a ajunge la plăcerea* orgasmică. Se disting frigiditatea totală sau parțială (ultima variind după circumstanțele actului sexual sau apărând la sfârșitul contactului, după o primă fază de excitație și de plăcere) și frigiditatea primară sau secundară (în acest caz fiind legată de o cauză de natură organică sau psihică),
într-un sens mai larg și mai puțin pertinent, în cadrul frigidității au fost incluse absența dorinței sexuale, absența oricărei satisfacții psihice sau fizice de natură sexuală, vaginismul (contracția involuntară a mușchiului anal care împiedică contactul) și dispareunia (dureri apărute în timpul contactului). Termenul de frigiditate se aplică deci în toate situațiile susceptibile să altereze satisfacția sexuală.

D. Widlocher
(O. D.)

Frontal (Lob —)

Lob anterior al creierului. Tulburările consecutive unei suferințe lezionale sau funcționale (v. Demență subcorticală) a acestui lob constituie sindromul frontal, care se asociază și cu tulburări emoționale, dezordini cognitive și alterări ale conduitei sociale. Astfel, rolul lobilor frontali a putut fi interpretat de o manieră globală, ca exercitând acțiuni de reglare și de programare a comportamentelor complexe. în prezent se pare că lobii frontali pot fi considerați ca un ansamblu de structuri funcționale interdependente, care se manifestă în direcții comportamentale specifice.

J.-L. Signoret
(O. D.)

Frust rare/Frustrație

Privațiunea înseamnă lipsa unui obiect susceptibil să satisfacă o trebuință*. Frustrarea are și o rezonanță subiectivă: privarea de satisfacție este trăită ca rezultat al unui refuz venit din partea altuia. In studiul său dinamic* privind personalitatea* și grupurile, K. Lewin s-a folosit mult de secvența frustrare-agresivitate-represiune. S. Freud a descoperit în eșecurile anumitor pacienți o intenție inconștientă de a-și refuza lor înșiși satisfacțiile dorite. Frustrarea necesară a dorințelor pacientului în situația psihanalitică fundamentează regula de abstinentă*. -

D. Anzieu
(G. D. S.)

Fugă

Comportament impulsiv de îndepărtare momentană, a unui copil sau adolescent, dintr-un spațiu de viață, fără scop precis, pe fondul unui conflict* de relație. în genere, ea înseamnă distanțarea de o tensiune puternică inter- și intrapersonală. Poate avea forme variate și corespunde unor mobiluri diferite: de solitudine (adesea de origine reacțională); de cuplare (experiențe de relații privilegiate); de unire cu mai mulți (probă de inițiere); fugă defensivă de autoritatea unui sistem care expune pe subiect la consecințele paradoxale ale unei constrângeri duble și îl consideră ca fiind purtătorul disfuncțiilor proprii. Semnificațiile psihologice sunt multiple: fuga poate să exprime pierderea afecțiunii, conflict, disperare, anxietate, dar și revendicare, culpabilitate. Fuga repetată, de manieră compulsivă, este simptomul unei tulburări psihopatologice a legăturii, limitelor și schimburilor cu exteriorul. Ca urmare, se impune a se acorda o atenție specială efectelor fugii care dau un sens și o funcție acestei mișcări vizibile de separare/individuație, produsă la limita dintre depen-

dență și libertate. Din perspectivă psihosocială, fuga trebuie diferențiată de „calea greșită" și de „bandă" care se referă la adolescenți și demonstrează fie o opoziție față de sistemele normative, fie o stare de derivă* socială. „Calea greșită" este o conduită* de rătăcire simbolică susținută de ideologii utopiste. ‚3anda" relevă o stare de dezorganizare, de destructurare, de incertitudine, legată de o lipsă de recunoaștere socială și care generează reacții violente.

J. Selosse
(G. D. S.)

Fugă de idei

Modalitate anormală de funcționare a gândirii* numită și tahipsihie, sugerată de observarea comportamentului* lingvistic al bolnavilor maniaci. La acești bolnavi, dificultatea de întrerupere a discursului și accelerarea debitului verbal sunt însoțite de o dificultate de a-și centra cuvintele pe o coordonată tematică precisă și o tendință de a trece prea repede de la un subiect la altul sau de a introduce enunțuri care nu se mai referă la tema tratată dar activată de anumite componente elementare ale discursului elaborat.

Accelerarea gândirii sau fuga de idei caracterizează ușurința asocierilor* denumită de unii hiperactivare cognitivă, îl orientează pe maniac să elaboreze rapid planuri de discurs (sau intenție de discurs) și să le întrerupă uneori, înainte ca planul în cauză să fi fost realizat integral, pentru a realiza altul nou.

Importanța acestei fugi de idei se corelează cu intensitatea stării maniacale. Când intensitatea maniei este moderată, discursul poate crea impresia de mare facilitate, propozițiile înlănțuindu-se cu rapiditate, și diversitatea temelor produce impresia de fecunditate a gândirii. Când intensitatea crește, incapacitatea de a păstra axul tematic al propozițiilor enunțate poate face ca discursul să fie incoerent.

Oricare ar fi importanța fugii de idei, pacientul poate să-și dea seama de ea: el percepe că gândurile se succedă într-un ritm mai rapid decât în mod obișnuit, și face efortul de a le stăpâni și a menține un ax al gândirii.

Af.-C. *Hardy-Bayle*
(O. D.

Fugă în boală

Fuga în boală este un caz particular al mecanismului de fugă, care este întâlnit în diferite fenomene descrise de psihanaliști: fugă în sănătate, fugă în imaginar, fugă în realitate etc. Acest mecanism oferă o ieșire pentru a scăpa de un conflict* psihic insolubil de către eu/ego*, permițând evitarea neplăcerii care ar rezulta din înfruntarea directă a conflictului: frustrare* în cazul renunțării la dorință*, dezvoltare a angoasei* în caz de transgresiune a interdicțiilor interiorizate. Fuga în boală, în sens de fugă în nevroză* sau în psihoză*, permite satisfacerea, într-o formațiune de compromis*, a cerințelor celor mai contradictorii și obținerea creșterii beneficiilor* secundare. Din punct de vedere psihosomatic*, fuga în boala organică este un mijloc de a deplasa în corp un simptom a cărui elaborare* psihică ar suscita dezvoltarea unei angoase foarte puternice. Psihanalista britanică N. Searl a descris în 1929, sub denumirea de fugă în realitate, un mecanism de inhibiție a vieții imaginare care survine atunci când fantasmele inconștiente sunt prea anxiogene și care este acompaniat de o suprainvestire* a realității si a adaptării la realitate. . . „ „

* *J.-M. Petot*
(G. D. S.)

Fugă în realitate -> Fugă în boală

Funcție

Studiul funcțiilor biologice și al interacțiunilor lor constituie obiectul fiziologiei. La nivelul sistemului nervos, termenul este deseori asociat cu cel de structură*: neurobiologii încearcă să atribuie unei structuri sau unui grup de structuri o funcție sau un rol funcțional special, chiar un comportament. Această tendință localizaționistă este când dominantă, când în declin, după perioadele istorice, după cum este sau nu luată în considerație concepția

frenologică*. modulară* sau a acţiunii de masă. Rezultă că marile funcţii neurofiziologice (ca cele de vigilenţă*, memorie*, percepţie*, atenţie* etc.) sunt concepte încă nedefinite. Este clasică afirmaţia că funcţiile neurofiziologice concură la stabilirea şi menţinerea comportamentelor armonioase şi adaptate. Funcţii şi comportamente* reprezintă două niveluri distincte de complexitate.

M. Le Moal
(G. D. S.)

Funcţie a limbajului

Dacă limbajul* uman poate fi considerat ca unul din modurile de realizare a funcţiei semiotice*, adică a capacităţii cognitive generale de a folosi semne*, similar poate fi analizat efectul invers pe care-1 are asupra capacităţilor cognitive şi comportamentale ale unui subiect; sunt acele diferite efecte inverse denumite, în general, funcţii ale limbajului.

Numeroşi psihologi au studiat efectul pe care-1 exercită limbajul, în diferitele lui stadii de dezvoltare*, asupra operaţiilor de gândire* (reprezentare*, conceptualizare*, percepţie*, memorie* etc.); în acest context au fost dezvoltate în special teoria mediaţiei* verbale şi conceptul celui de-al doilea sistem de semnalizare*. Anumite cercetări speciale au fost făcute cu privire la rolul pe care-1 are limbajul în structurarea personalităţii* sau în reglarea* comportamentelor motorii*.

Lingvistica* a propus clasificări diferite ale funcţiilor limbajului. M. A. K. Halliday, de exemplu, a definit trei meta- sau macrofuncţii ale limbajului adult: o funcţie textuală, propusă de el pentru a fi abordată pe baza studiului textelor* tipice în contextul lor siruaţional (pertinenţă contextuală) ; o funcţie ideaţionalâ. care corespunde structurii propriu-zis semantice* a discursului*, şi o funcţie interpersonală. care permite să fie exprimate relaţiile sociale şi personale, inclusiv implicarea locutorului* în situaţia şi actul de enunţare*. In acelaşi timp, expresia .funcţii ale limbajului" trimite, de obicei, la sinteza elaborată de R. Jakobson (1963), pe baza unei analize a schemei de comunicare. Această schemă integrează următorii factori: mesajul*, emiţătorul* (sau locutorul), receptorul (sau destinatarul*), referentul* (sau tema*), codul* utilizat şi canalul prin care se stabileşte contactul. La funcţiile expresivă, conativă (apel) şi referenţială (reprezentare), identificate de K. Biihler în 1934, Jakobson adaugă funcţiile fatică, metalingvistică şi poetică. Aceste şase funcţii sunt întotdeauna strâns îmbinate, dar, după cum este pus accentul pe un pol sau altul, una din ele le domină uneori pe celelalte (Jakobson vorbeşte astfel de „dominantă").

Funcţia referenţială sau cognitivă este centrată pe conţinutul mesajului, pe aspectele cu adevărat informative ale comunicării. Ea este inseparabilă de activitatea discursivă: de vreme ce nu poţi să nu comunici, nu poţi să nu construieşti prin discurs* (mesaj) o reprezentare a lumii. Limba dispune de operatori ca „dacă" sau „a fost odată", care permit să se construiască lumi posibile* şi să se facă referire sau chiar să se raţioneze în spaţii semantice ficţionale.

Funcţia expresivă sau emotivă este centrată pe emiţător. Marcată prin exclamaţii, interjecţii, intonaţii, adverbe afective, prin persoana întâi, puncte de suspensie, schimbări bruşte ale registrului limbii etc, această funcţie tinde, după Jakobson, să ofere impresia unei emoţii* anume, reale sau simulate.

Funcţia conativă, orientată spre interlocutor (receptor), este subliniată prin imperativ, apostrof, vocativ, interogaţie, folosirea pronumelui „tu/voi". Această funcţie, care are o valoare pragmatică* evidentă, este mai puţin legată de conţinutul informativ decât de interacţiunea* însăşi.

Funcţia fatică, centrată pe contact, permite de asemenea să fie depăşite limitele unei concepţii pur informative a comunicării. Ea este prezentă în semne particulare lipsite de sens* (sau care au pierdut sensul lor iniţial) şi care servesc pentru a stabili, a prelungi sau a întrerupe comunicarea, şi

chiar pentru a verifica dacă circuitul funcționează. Enunțuri ca „alo?", „cum (mai) merge?" și alte cuvinte despre ploaie sau timp frumos permit să se stabilească sau să se mențină „comuniunea fatică" (B. Malinowski, 1923). La semnele goale de tipul „hei", „vezi tu/știi tu", „nu-i așa?" etc., destinate să stabilească sau să mențină și să prelungească contactul, trebuie adăugate formulele rituale de închidere a schimburilor „pe curând", „la revedere", intonație descrescătoare, încetinire a debitului și multiplicare a pauzelor, marcatori de închidere ca: „iată", „bine/bun" etc.
Funcția metalingvistică sau de glosă (v. Metalimbaj) corespunde verificării de către interlocutori a diferitelor niveluri ale codului* sau codurilor pe care ei le utilizează. Această funcție se manifestă evident în expresii precum „cu alte cuvinte", „adică" și alți marcatori de reformulare parafrastică.
Funcția poetică, axată pe mesajul însuși, permite inducerea unor relații de echivalență semantică, plecând de la echivalențe fonice. Dacă funcția poetică este cu deosebire dominantă în literatură, subordonată și altor funcții ea este prezentă și în sloganul publicitar („Cadou Kodak") sau politic, în deviză („Fără foc, nici loc", „Fără credință, nici lege"), în maximă, graffiti, dicton, proverb, numărătoare etc. Astfel de forme permit să se inducă, prin ritm și paralelisme fonice sau grafice, relații semantice care uneori introduc devieri de la structura gramatico-semantică. Când într-un enunț funcția poetică primează față de funcția referențială*, nu se produce dispariția referinței*, ci mai curând crearea unei referințe ficționale dedublate care ilustrează exordiul povestitorilor din insula Majorca citat de R. Jakobson: .Aceasta era și nu era" (1963, p. 239).

J.-M. Adam
(G. D. S.)

• HALLIDAY M.A.K. (1974), „La base fonctionnelle du langage", *Langages* nr. 34, Didier/Larousse, Paris. — JAKOBSON R. (1963), *Essais de linguisrique generale,* Minuit, Paris. — MAUNOWSKI B. (1923), „The Problem of Meaning in Primitive Languages", în C.K. Ogden și LA. Richards (Ed.), *The Meaning of Meaning,* Roudedge and Kegan, Londra.

Funcție distinctivă -» Fonologie

Funcție distribuită
Se vorbește de funcție (sau tratare) distribuită (sau **repartizată)** atunci când un proces de tratare special nu este realizat în cadrul unui subansamblu specializat al unui sistem de tratare, ci este o condiție a sistemului în ansamblu. Expresia este folosită și în analiza funcțională a rețelelor* neuronale naturale, și în cea a rețelelor de neuroni formali* sau conexioniste*.

J. Requin
(O. D.)

Funcție gramaticală
Relație pe care o întrețin categoriile gramaticale* între ele în cadrul enunțului sau față de ansamblul enunțului. O aceeași categorie gramaticală poate avea funcții diferite (un adjectiv este epitet, atribut, apoziție) și o aceeași funcție poate fi îndeplinită de categorii gramaticale diferite (un adjectiv și un substantiv pot fi atribute). Descoperirea raporturilor de dependență sintactică între categorii (subiect al verbului, complement al substantivului) se realizează după indicatori semantici* și/sau distribuționali (v. Distribuționalism).
Dacă bipartiția subiect/predicat, cunoscută din Antichitate, definește relațiile logice fundamentale ale frazei*, analiza gramaticală a descoperit progresiv, începând din secolul al XVII-lea, o serie de funcții (dintre care diverse tipuri de complemente) care au contestat și au completat subtilitățile gramaticilor științifice și pedagogice din secolele al XLX-lea și al XX-lea, în Franța.

J.-L. Chiss
(G. D. S.)

Funcție repartizată -4 Funcție distribuită

Funcție semiotică -> Funcție simbolică

Funcție simbolică

In viziunea piagetiană, accesul la nivelul preoperatoriu (între 18 luni și 2 ani) se caracterizează prin apariția funcției simbolice (sau semiotice) care-i oferă copilului posibilitatea de a-și reprezenta acțiunile, obiectele sau evenimentele în absența perceperii directe a lor. După Piaget, odată cu accesul la această funcție, copilul devine capabil să-și reprezinte un semnificat* cu ajutorul unui semnificam* care-i corespunde numai lui. Apariția funcției simbolice se manifestă în cinci dorrfcnii:

1. imitația* diferită în care semnificatul este modelul și semnificantul este însăși imitația;
2. jocul simbolic*, sau jocul de „a simula" ; în ciuda paralelismului din atribuirea statutelor de semnificat și de semnificant, jocul simbolic diferă de simpla imitație* în măsura în care, contrar acesteia din urmă care este o acomodare* la modele exterioare, el este o transformare a realului prin asimilare* la nivelul trebuințelor (sau dorințelor) subiectului;
3. desenul* în care semnificatul este modelul și semnificantul este producția picturală;
4. imaginea mentală* pe care J. Piaget o consideră o imitație interioară și nu un simplu derivat din percepție; în calitate de semnificant, ea este o reconstrucție a obiectului perceput anterior care a luat statut de semnificat;
5. limbajul* în care semnificatul este obiectul (în sens larg) pe care copilul îl evocă verbal, iar semnificantul este cuvântul sau cuvintele folosite pentru a realiza această evocare*.

J.-E. Gombert
(G. D. S.)

Funcții paralele (Strategii ale —) • Strategie

Funcțional

Termen care denumește funcționarea unor procese de categorii diferite. In psihologie, el se referă la funcțiile biologice și mentale. De exemplu, H. Wallon vorbește de alternanță, de preponderență și de integrare funcțională. J. Piaget folosește noțiunea de invariant* funcțional referitor la cuplul* proceselor complementare de asimilare* și de acomodare*, a căror continuitate este opusă caracterului discontinuu al structurilor cognitive pe care le produc. In domeniul patologiei psihoorganice, termenul de funcțional definește tulburări care nu comportă o leziune organică reparabilă; funcționalul se opune astfel lezionalului, așa cum psihiatria s-ar diferenția de neurologie.

E. Jalley
(O. D.)

Funcționalism

E. Titchener, liderul structuralismului* american, a fost primul care a folosit acest termen la sfârșitul secolului trecut pentru a defini „psihologia funcțională", adică cea care are ca obiect nu structurile conștiinței*, ci funcțiile* sale.

Școala funcționalistă, inspirată de filozofia pragmatistă* a lui William James și regrupată la Chicago în jurul lui John Dewey și James Angell, a luat naștere din entuziasmul pe care 1-a produs teoria evoluției* la tinerii psihologi; dacă animalul uman a achiziționat în cursul evoluției sale o conștiință înseamnă că aceasta prezintă un avantaj adaptativ; se cuvine să fie determinate și analizate aceste funcții adaptative ale conștiinței. Obiectul acestei psihologii este deci conștiința considerată ca răspuns dat de o ființă la o problemă apărută în mediul său înconjurător. Activitatea mentală, încă abordată aici prin introspecție* experimentală, este analizată ca achiziție*, memorare*, organizare* și evaluare* a experiențelor pe care organismul le trăiește în mediul său.

Acest punct de vedere oferă psihologiei perspective practice: activitățile mentale sunt studiate în legătură cu circumstanțele din jur, asupra cărora se poate acționa. In această direcție a influențat foarte mult behaviorismul*; dar J. B. Watson va critica un aspect fundamental: conștiința nu trebuie să mai fie obiectul psihologiei.

Astăzi sunt considerate ca fiind funcționaliste și cercetările cognitiviste*, care au ca scop să explice modalitățile funcționării mentale fără a se preocupa de realitatea lor neurobiologică.

F. Parot
(G. D. S.)

Funcționare psihică familială -* Familie

Furt
Codul penal definește furtul ca o sustragere frauduloasă a unui bun aparținând altuia*. Anchetele de delincventă autoraportată și de victimologie* confirmă faptul că furtul este un comportament frecvent observabil încă din copilărie, determinat de mobile diferite: pulsionale, psihice, sociale, intra- și interpersonale. Această conduită* ilicită are deseori o semnificație nevrotică* ce exprimă o dorință* de compensare* și de control față de o deficiență a mediului înconjurător. Se observă în general la hoți o insecuritate fundamentală în raporturile lor interpersonale și angoasa* că nu se pot realiza deoarece nu ating obiectivele fixate de normele* impuse de cei de care ei depind. Adeseori opus normei de „muncă", furtul este frecvent justificat de autorii săi cu pretextul că „toată lumea delapidează, înșală, trișează". După părerea lui E. de Greeff, un hoț este un individ necinstit care nu-și adaptează necinstea la lege. Conduită complexă, multidimensională, la limita psihicului și socialului*, tehnicile furtului se modifică și se adaptează la evoluția tehnologiilor noi (deturnare de cartele magnetice, escrocherii informatice). Natura și forma furturilor variază după vârsta, sexul, mediul social al delincvenților*. Din punct de vedere psihopatologic, anumite furturi sunt asociate cu tulburări specifice: furturi fetișiste efectuate de perverși*, furturi impulsive de obsedați. furturi inconștiente* de maniaco-depresivi, furturi realizate ca urmare a pulsiunii de dominație* a unei stări de necesitate de către toxicomani. Cleptomania este un impuls patologic rar, obsedant și anxios, care are drept rezultat o colecție sterilă de obiecte furate, fără caracter utilitar.

/. Selosse
(N.C.)

Fuziune -> Intrtcare

Fuziune senzorială
Fuziune binoculară: unificare a imaginilor retiniene formate în punctele corespunzătoare celor două retine. Această fuziune este posibilă datorită coordonării celor doi ochi.
Fuziune tonală: fenomen acustic care constă în faptul că mai multe sunete muzicale pot da un efect unic, diferit de toate sunetele componente și în dependență de raporturile care există între acestea. Această senzație este cu atât mai agreabilă cu cât fuziunea este totală (consonanță).
Fuziune binaurală: fuziune a două senzații auditive, care se produc separat și simultan în fiecare dintre cele două urechi. Dacă cei doi stimuli sunt egali ca frecvență* și intensitate*, fuziunea este diotică; dacă nu sunt egali, fuziunea este dihotică.
Frecvență critică de fuziune: frecvență a unei stimulări intermitente* datorită căreia impresia subiectivă corespunzătoare pare continuă. In percepția vizuală, stimulările luminoase separate de un interval lung dau impresii de discontinuitate; când frecvența stimulărilor crește, apare într-o anumită măsură impresia de clipire*, urmată de o fuziune cu cât frecvența este mai crescută. Frecvența critică definește pragul* de fuziune. Fuziunea se constată și în situațiile auditive și tactile (persistența informației senzoriale).

R. Gemcot
(O. D.)

G

Galeră -» Derivă

Galvanotaxie ->• Taxie

Galvanotropism -» Tropism

Gang

Asociație de răufăcători structurată, organizată și ierarhizată în vederea îndeplinirii de acțiuni antisociale specializate, și care nu ezită să întrebuințeze violența pentru a comite fapte rele și pentru a apăra monopolul unor practici ilicite. Studierea a fost orientată inițial într-o perspectivă de socializare ecologică, asociindu-se prezența gangurilor cu anumite caracteristici din zonele urbane. Analiza psihosocială a luat în considerație succesiv dimensiunile anomice, subculturale, structurale și mitice ale acestor asociații, care recurg la un simbolism de participare.

J. Se tos se
(G. N.)

Gangster

Aplicată membrilor unui gang*, această etichetă traduce apartenența la un mediu al cărui sistem de valori se opune celui al societății. Făcând parte din imageria faptelor diverse, dar și a universului mediatic, clișeul stereotip al gangsterului poate servi drept referință identificărilor eroice* și drept suport ierarhiei de roluri prestigioase în anumite grupuri deviante și în anumite bande* cu activități ilegale.

/. Selosse
(G. N.)

Ganser (Sindromul lui —)

Descris în 1887, acest sindrom exprimă o suprimare specială a funcției de comunicare. Se caracterizează printr-un ansamblu de activități de răspuns și de acțiuni evitante, ca și de atitudini bazate pe faptul de a voi să nu știi.

Descris, la început, pe cazuri de prizonieri și deținuți, el se exprimă prin cuvinte și acte absurde ca răspuns la întrebări sau situații clare și neambigue, conducând la suspectarea unei conduite de simulare*. Ulterior, a fost descris ca o caracteristică a anumitor stări crepusculare isterice, alăturate astăzi — în clasificări — unor tulburări disociative. Poate fi observat, de asemenea, în anumite tulburări schizofrenice sau în confuziile mentale.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Gelozie

Sentimentul de gelozie înseamnă exigența unei posesiuni exclusive; el rezultă dintr-un conflict cu realitatea: numai un singur obiect imaginar poate să-l satisfacă. Din acest motiv S. Freud, pentru a explica gelozia morbidă, apelează la intervenția refulării* fantasmelor* de infidelitate hetero- și homosexuală: subiectul proiectează asupra partenerului propriile sale dorințe de infidelitate și disimulează interesul său homosexual pentru rival. Psihanaliștii au studiat rivalitatea fraternă: după J. Lacan, subiectul investește imaginea celuilalt, pe care o impregnează cu o pasiune narcisică.

R. Doron
(O. D.)

Gemeni (Metodă a —)

Metodă care constă în compararea asemănărilor comune cuplului de gemeni Mono-

zigoți (MZ) cu asemănările gemenilor dizigoți (DZ), de același sex. Există o concordanță atunci când cele două elemente ale cuplului prezintă trăsăturile luate în considerație. Dacă concordanța la DZ este mai slabă decât la MZ, se admite faptul că această diferență se datorează zestrei genetice, deoarece proximitatea genetică a DZ este mai slabă (probabil cu 50%) decât cea a MZ (100%). Această metodă se bazează pe postulate mult discutate, cel mai contestat fiind enunțul că efectul mediului înconjurător (pre- sau postnatal) se manifestă similar la DZ și la MZ. Oricare ar fi comportamentul* studiat, în cvasitotalitatea studiilor, concordanța la MZ este mai mare decât la DZ. Dacă metoda nu permite ca prin ea însăși să se dovedească existența factorilor genetici, la om ea poate constitui o primă etapă în cercetarea efectelor variabilității genotipului* asupra variabilității comportamentale. Lucrările privind psihozele maniaco-depresive* au demonstrat acest fapt.

M. Carlier și *C. Desforges*
(G. D. S.)

Genă

Inițial a fost definită ca un fragment al genomului*, segregator ca singură unitate de diviziune și asociat unei trăsături definitorii (culoare, morfologie, caracteristică fiziologică sau comportamentală). Ulterior, gena a fost definită ca fragment al acidului dezoxiribonucleic transcris în acid ribonucleic, codator pentru un singur lanț polipeptidic al acizilor* aminați. Formele alele* sunt acelea pe care le poate lua o genă într-un *locus** dat, forme depinzând de modificările perechilor constitutive de bază, transmise de la ascendenți la descendenți. Harta genetică* a unei specii este definită prin poziția respectivă a genelor pe cromozomi. Aceste gene pot fi unități de funcțiune (sau unități de segregare) sau secvențe de bază. Numărul genelor purtate de genomul uman s-ar estima la 7^{10}. Astăzi este posibil să se transplanteze o genă a unei specii (izolată prin metodele geneticii moleculare) la o altă specie la care ea se încorporează în noul genom* dând indivizi transgenici. Genele sunt purtate de cromozomii nucleari, dar nu în mod exclusiv. Au fost identificate gene citoplasmice (conținute în mitocondrii).

P.-L. Roubertoux
(G. N.)

Generalizabilitate a validității

Posibilitate de generalizare a rezultatelor studiilor de validitate* predictivă la alte situații la care exigențele postului de muncă sunt aceleași, sau chiar la alte profesii aparținând aceleiași familii de ocupații. Atunci când 75% din variabilitatea observată a coeficienților de validitate se explică prin sursele de eroare identificabile și măsurabile (în special mărimea prea restrânsă a eșantioanelor, dispersia redusă a datelor și slaba fidelitate* a criteriilor), validitatea este considerată ca generalizabilă și validitatea medie poate fi calculată după corecția statistică pentru a ține seama de sursele de eroare identificate.

C. Levy-Leboyer
(L. C. L.)

Generalizare

1. în domeniul condiționării* și al învățării*, desemnează procesul de extindere, de transfer* la alți stimuli*, mai mult sau mai puțin similari, a unui răspuns* inițial legat de un stimul particular **(generalizare a stimulului)** sau extensia la răspunsuri învecinate a controlului exercitat de un stimul asupra unui răspuns dat **(generalizare a răspunsului).** Testul clasic de generalizare a stimulului constă, după condiționarea la un stimul S, în prezentarea sistematică a stimulilor eșalonați pe ansamblul *continuum*-\xlm* fizic considerat, de o parte și de alta a lui S; generalizarea este cu atât mai marcată cu cât stimulul testat este mai aproape de S și se atenuează pe măsură ce el este mai îndepărtat, așa cum o evidențiază gradientul* de generalizare. Generalizarea poate fi totuși suprimată prin procesul de discriminare*.
Atunci când se observă o generalizare la stimuli a căror similaritate în raport cu sti-

mulul inițial nu este evidentă, pe baza unor caracteristici fizice, se presupune o verigă intermediară, rezultată din cel de al treilea termen care asigură echivalența* între stimuli, și atunci vorbim de generalizare mediatizată sau prin mediație. Un astfel de caz particular este, la om, generalizarea semantică, bazată pe apartenența stimulilor, verbali sau nonverbali, la aceeași categorie de semnificație.

Generalizare a regulii: caz particular de generalizare a răspunsului bazat pe aplicarea unei reguli; un exemplu frapant este furnizat de generalizările morfologice în limbajul infantil („el a preferit"', pe modelul , jeferit"), în care erorile sunt proba generalizării regulii.

2. In psihologia cognitivă*, proces prin care elemente lexicale, concepte*, obiecte*, reprezentări*, sunt regrupate pe baza unor caractere comune în ansambluri structurate (denumite, potrivit modelelor, scheme*, *frames*,* categorii* etc.) de un nivel superior. Astfel, pentru J. R. Anderson, generalizarea este o formațiune de reprezentare de grad secund pornind de la mai multe exemplare* de gradul întâi, deoarece caracterele lor comune autorizează înscrierea într-o aceeași categorie. Noțiunea de generalizare este, în acest caz, apropiată de cea de conceptualizare*, de categorizare*, de clasificare*. O demonstrație clasică a generalizării asupra unui material nonverbal a fost oferită de M. I. Posner și S. W. Keele în 1968: subiecți cărora li se prezintă ansambluri structurate de puncte reprezentând variante alterate ale unui prototip* le clasează corect în raport cu acesta, chiar și atunci când el nu le-a fost prezentat.

Suprageneralizarea* se referă la incluziunea într-o categorie a unor elemente prezentând anumite caractere care ar trebui, logic, să le excludă („toate animalele zburătoare sunt păsări"' incluzând în mod eronat liliecii), supradiscriminarea referindu-se la fenomenul invers, de nonincluziune a unor elemente care, logic, ar trebui să facă parte dintr-o categorie („toate scaunele au patru picioare").

Cu privire la generalizare, regăsim opozițiile între modele* declarative* și procedurale*, prepoziționale* și analogice*, care fac obiectul dezbaterilor în psihologia cognitivă a memoriei*.

M. Richelle
(G. N.)

Generalizare (Gradient de —) -» Gradient de generalizare

Generativă (Gramatică —) -> Gramatică generativă

Generator de sistem-expert -> Sistem-expert

Genetică

Disciplină care studiază variabilitatea individuală și transmiterea ei ereditară. Genetica formală studiază modul de transmitere a trăsăturilor* și localizarea genelor* implicate în transmiterea acestor trăsături. Ea poate utiliza un demers descendent (pornind de la trăsătură, descoperind-o pe aceasta sau genele responsabile) ori un demers ascendent (pornind de la o genă identificată prin proprietăți fizice, căutându-i funcția). Genetica cantitativă descompune variația* observată în componentele sale genetice (aditivă, datorată dominanței, o interacțiune între gene), ambientale (ambient matern sau de diverse tipuri) și ceea ce rezultă din interacțiunea* genotipului și mediului înconjurător. Genetica populațiilor analizează structura genetică a unei populații și evoluția* ei în funcție de constrângerile evolutive.

P.-L. Roubertoux
(L. C. L)

Genetica comportamentală este partea geneticii care pune în relație diferențe fenotipice de ordin comportamental și diferențe observate la nivelul genotipului. La specia umană, unde gradul de proximitate genetică (probabilitatea de a avea gene comune prin transmitere) crește odată cu gradul de proximitate ambientală, unele metode tind să minimizeze mediul înconjurător comun (studii de adopțiune*) sau

să maximizeze proximitatea genetică (studii asupra gemenilor*).
Trăsături sau capacități cum sunt inteligența*, trăsăturile de personalitate* și tulburările de conduită* au făcut obiectul unui mare număr de cercetări. Aproape în totalitatea cazurilor rezultatele lasă să se întrevadă o intervenție a factorilor genetici. Fenotipurile care se distribuie într-o manieră discontinuă (maladiile mentale, de ex.) se pretează la studii de relație, care au ca scop să evidențieze modurile de transmitere a unui caracter ereditar comparând frecvența de apariție a acelui caracter într-o genealogie cu frecvențele așteptate pe care modelul postulat le permite ca anticipări. Cea mai bună strategie constă în studierea fie a familiilor în sânul cărora caracterul cercetat apare cu o mare frecvență (familii informative), fie a grupurilor sociale al căror coeficient de cosanguinitate este ridicat (izolați). Localizarea cromozomică a unui caracter se vădește posibilă prin detectarea unei asocieri, de-a lungul mai multor generații, între trăsătura studiată și gene „markeri" identificate în prealabil prin corelatele lor biochimice.
Analiza variațiilor fenotipice observate între diferitele grupuri presupune posibilitatea de manipulare a factorilor din care ele rezultă, adică genotipul și mediul înconjurător (fizic, biologic și social). Subiecții care aparțin aceluiași grup trebuie să fie omogeni genetic, ceea ce este imposibil la specia noastră. Trebuie deci renunțat la a cerceta dacă diferențele între grupuri etnice sau sociale au o componentă genetică. Pentru anumite specii, ca șoarecele sau musca, patrimoniul genetic este bine cunoscut. La șoarecele domestic, se pot constitui grupuri de subiecți care au același patrimoniu genetic cu mutații spontane apropiate: acestea sunt descendențele cosanguine. Dacă condițiile de creștere au fost menținute constante, atunci când apar variații fenotipice între indivizi aparținând unor descendențe diferite, este legitim să ne întrebăm despre existența unui efect al genotipului. Totuși, subiecții aparținând unor diferite descendențe se deosebesc, de asemenea, prin mediul matern pre- și postnatal în care ei s-au dezvoltat. Înfăptuirea de planuri experimentale adecvate permite disocierea efectelor patrimoniului genetic de cele ale mediului matem pre- și postnatal. Două componente ale mediului matern prenatal sunt susceptibile să antreneze o variație comportamentală: mediul citoplasmic și mediul uterin.
Tehnici de grefă de ovare și de transfer de embrioni în primele stadii de dezvoltare, asociate pe de o parte unui plan de încrucișări adecvat și pe de altă parte unei proceduri de adopție, permit izolarea efectelor componentelor citoplasmică, uterină. postnatală și genetică. Se pot, de asemenea, studia efectele mutațiilor fie „spontane", fie „provocate", sau chiar efectele transferurilor de gene.
Literatura care vizează punerea în relație a genelor și comportamentelor pornind de la lucrări despre speciile animale este abundentă. Muștele și șoarecele au reținut în mod special atenția cercetătorilor. Studiile au fost orientate asupra unor comportamente destul de variate, ca învățarea, comportamentele sexuale, agresiunea, conduitele de îngrijire la tineri. Scopul final rămâne totdeauna acela al localizării unei sau unor unități de segregare pentru care variațiile alelice* sunt legate de variații comportamentale. Rezultatele observate la speciile infraumane nu sunt direct transpozabile la specia noastră. Totuși, ele ne clarifică asupra mecanismelor subiacente legăturilor gene-comportamente. Astăzi se știe că modele simple de legături sunt, cel mai adesea, neconforme cu faptele. Tocmai de aceea, în cea mai mare parte a cazurilor, lucrările asupra umanului consideră efectele interacțiunilor genotip-mediu înconjurător ca nule, în timp ce rezultatele experimentale observate la animal arată că aceste interacțiuni au efecte care nu pot fi neglijate. , . ., -*• ,

M. Cartier și *C. Desforges*
(L. C. L.)

Geneză
Ansamblu de forme prin care trece un organism pentru a ajunge la starea consi-

derată (cel mai adesea starea adultă) și de procese care fac să survină aceste forme. Ideea de geneză, contrar celei de istorie*, comportă o conotație de necesitate care provine din utilizarea sa în biologie: geneza cuprinde deci embriogeneza* și ontogeneza* ca succesiune nonîntâmplătoare de etape programate de dezvoltare* către o stare finală concepută ca necesară.
Tocmai în acest sens vorbește J. Piaget de geneza cunoașterii* la copil ca în gândirea științifică: stadiile* dezvoltării sale constituie în fapt o serie a cărei ordine este universală și ireversibilă și nu comportă nici o lacună. La fel, dezvoltarea libidinală a putut fi considerată de către anumiți autori ca o geneză (v. Fază). în fiecare caz, dar într-un fel mai mult sau mai puțin explicit, se face o referire la necesitatea biologică ce guvernează derularea acestei dezvoltări.

F. Parot
(G. N.)

Genital

Termen devenit necesar, după lărgirea de către S. Freud a sensului termenului sexualitate*, pentru a desemna ceea ce limbajul curent recunoaște ca sexual. Trebuie totuși precizat că noțiunea de sexualitate genitală este mai restrânsă decât concepția comună a sexualității, deoarece nu înglobează anumite forme de sexualitate perversă*, nici folosirea organelor genitale pentru obținerea unor scopuri pregenitale (pulsiuni* parțiale; sadism*, masochism*, voaiorism*, exhibiționism*). Stadiul genital se caracterizează în principiu prin reunirea tandreței și senzualității în privința obiectului dragostei și prin unificarea, sub primatul tendințelor genitale, a tuturor componentelor sexuale nonrefulate* sau sublimate*, cele ale scopurilor sexuale pregenitale care sunt menținute ca fiind cu titlu de preliminarii. Această unificare este pregătită în cursul stadiului genital infantil sau stadiului falie*, dar nu se încheie decât după pubertate, atunci când dezvoltarea organelor genitale permite raporturile sexuale normale (trebuie totuși subliniat că S. Freud admitea că forma de homosexualitate* în care scopul sexual este masturbația mutuală relevă erotism genital). Succesorii lui S. Freud s-au diferențiat în privința erotismului și stadiului genital. Unii, urmându-1 pe K. Abraham, au opus genitalitatea (caracterizată prin depășirea ambivalenței*, iar în opinia câtorva prin „oblativitate") tuturor tendințelor pregenitale marcate prin sadism și ambivalență. Alții au insistat pe contribuțiile aduse de erotismele pregenitale la formarea tendințelor genitale: însemnătatea erotismului oral de sucțiune (M. Klein) și a integrării analității (E. Jones) pentru formarea erotismului vaginal al femeii, însemnătatea erotismului uretral* în formarea erotismului genital masculin etc.

J.-M. Petot
(G. N.)

Genogramă

Reprezentare grafică, convențională și geometrică a unei familii*, în forma unor simboluri care definesc în mod precis particularitățile fiecărui individ. Genogramă cuprinde orice situație conjugală sau familială. Această tehnică a fost dezvoltată de M. Bowen, în 1980, în Statele Unite ale Americii. In Franța, E. Lemaire-Arnaud, în 1985, a specificat folosirea ei în practica clinică: datele schematizate în privința familiei permit terapeutului să înțeleagă componentele transgeneraționale orizontale și verticale. Genogramă este un produs specific al fiecărei familii. Ea poate fi completată pe parcursul unei cure familiale și este de mare eficiență în scoaterea la lumină a fenomenelor de ordinul fantomei* sau al criptei*.

A. Ruffiot
(L. C. L.)

Genom

Ansamblu al materialului genetic caracteristic unei specii. Genomul unei specii se definește prin numărul de cromozomi*, prin poziția *locus-wilox* pe acești cromozomi, ca și prin diferitele forme alele* posibile în fiecare din aceste *locus-uri.* Un locus poate fi definit fie ca o unitate de segregare (genă având un efect fenotipic

identificat), fie printr-un ansamblu de perechi de baze.

„ , „ ,

P.-L. Roubertoux
(L.C.L.)

Genotip

Ansamblu al informației* genetice purtate de un organism. Recombinările dintre cromozomi*, survenind prin diviziune, conduc la remanieri ale informației purtate de fiecare cromozom transmis descendenților. In acest fel, fiecare descendent al unui cuplu primind jumătate din alele de la unul din părinții săi nu are decât o probabilitate din două de a primi o alelă dată. Din această cauză, doi descendenți ai aceluiași cuplu au o probabilitate infimă de a avea același genotip. La unele specii (șoarece, șobolan) s-au constituit descendențe cosanguine. Pe aceste descendențe, indivizii sunt homozigoți la nivelul fiecărui *locus* și, pentru un *locus,* indivizii au aceleași forme alele. Pe aceste descendențe, toți subiecții au același genotip. Variațiile interindividuale rezultă deci din factori epigenetici* și de mediu.

P.-L. Roubertoux
(G. N.)

Geofotomenotaxie -* Taxie

Geotropism -» Tropism

Gerontologie

Știință referitoare la ansamblul proceselor de îmbătrânire. In mod abuziv, același termen se aplică specialității medicale consacrate diagnozei și tratării bolilor și infirmităților persoanelor vârstnice. Este indicată folosirea, în acest sens, a termenului de geriatrie. De asemenea, ar trebui să vorbim de un medic geriatru și nu gerontolog, pentru a desemna pe practicienii acestei specialități.

Mai mult decât o știință în întregime aparte, gerontologia rezultă din aplicarea mai multor discipline. In acest sens, neurofiziologia se aplică la îmbătrânirea cerebrală, la studierea îmbătrânirii țesutului nervos și a sistemului vascular, iar sociologia se aplică la efectele procesului demografic al îmbătrânirii. Psihologia, în ceea ce o privește, se interesează de alterările activităților cognitive și de măsurarea lor. ca și de efectele psihopatologice (stări demențiale și confuzionale, tulburări nevrotice tardive sau reacționale etc).

D. Widlocher
(L. C. L.)

Gest

Mișcare* exterioară a corpului* care este purtătoare a unei semnificații*.

In accepție restrânsă, acest termen nu se aplică decât mișcărilor nonverbale*, produse în general de membrele superioare (mână* și cap). Potrivit lui C. Morris, se disting gesturi incidentale și gesturi sociale. Prima categorie regrupează pe de o parte mișcările care reprezintă expresia* unei stări interne, și în special a unei emoții* (înroșire, căscat etc), și pe de altă parte mișcările aparent lipsite de intenție*, dar care pot fi întrevăzute de un observator extem ca încărcate cu o anumită semnificație. Cea de-a doua categorie reunește gesturile care se integrează unui sistem de comunicare* și care au deci un sens* convențional definit prin regulile unui cod*; aici se disting gesturile simbolice (semnul crucii), gesturile iconice (care mimează ceea ce ele reprezintă: mișcare reproducând forma unui obiect) și gesturile expresive (surâs*, mormăit etc).

Intr-o concepție mai largă, se consideră că în cursul preistoriei* hominizarea* a articulat într-un același ansamblu funcțional trei forme de gesticulație (locomotorie, tehnică și vocală) corespunzând unui triplu dispozitiv (bipedie, unealtă, limbaj*). La om, gestualitatea primitivă este de natură expresivă și contribuie la coeziunea socială*; gestualitatea lingvistică emerge după aceea (între 1 și 3 ani) și asigură o funcție de reprezentare*; mai târziu, în fine, se dezvoltă diversele forme de gestualitate simbolică (imitație*, joc*, desen* etc).

J.-P. Bronckart și *E. Jalley*
(G. N.)

Gesfa/f —> Formă

Gestaltpsychologie -> Formă (Psihologie a -)

Gesfa/f-terapie
Datorată lui F. Perls, Gesta/f-terapia este ana din „noile terapii" experimentate la Institutul Esalen din California începând cu anii 1968-1970. Derivată din jocul de rol*, ea este o formă de terapie individuală în grup; terapeutul și grupul se centrează succesiv pe fiecare dintre participanții care vin să se așeze pe „banca acuzaților", adică pe un scaun gol alături de terapeut, și care desfășoară o autopsihodramă* cu un obiect personal imaginar. Terapeutul caută să-1 determine pe subiect ca, în situația de „aici și acum", să conștientizeze reprezentări disparate despre corpul său și despre propria personalitate și să-i permită o anumită unificare identificându-se cu o formă* *(Gestalt)* dinamică de relație cu un obiect, cu altcineva, cu propriile sentimente.

D. Anzieu
(G. N.)

Gigantism -» Creștere

Gimnastică
Disciplină sportivă în care fiecare concurent realizează o înlănțuire de figuri la diferite aparate cum sunt bara fixă, inelele, bârna. Competiția* duce la un clasament general sau pe fiecare aparat. Performanța este notată de judecători și depinde de nivelul de dificultate al abilităților manifestate, de virtuozitate, de risc și de calitățile expresive și estetice ale execuției.
Gimnastica sportivă se deosebește radical de gimnasticile din secolul al XLX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, care erau metode de educație fizică* în general necompetitive, și care foloseau intens aparatele. *M. Durând*
(L. C. L.)

Gândire
Termen din limbajul curent, încărcat de un trecut filozofic complex, cuvântul „gândire" trimite la toate manifestările spiritului*, desemnând atât conținuturi, idei, cât și activități*, raționamente*: după caz, accentul poate fi pus pe suporturile simbolice* sau reprezentative ale gândirii, pe instrumentele logice sau euristice cu care ea operează, pe dinamica sa afectivă, pe semnificațiile* sale inconștiente* etc.
Psihologia științifică, mai ales cea conformă cu tradițiile lui P. Janet, H. Wallon și J. Piaget, s-a preocupat de originile gândirii, concepută ca interiorizare* a conduitelor* sau comportamentelor*, în favoarea dezvoltării funcției* reprezentative și a limbajului. Traiectoria ontogenetică duce astfel de la acțiunea pur senzoriomotorie* la gândirea formală, operând în interior asupra simbolurilor celor mai abstracte. Pe de altă parte, raporturile dintre gândire și limbaj* rămân controversate, unii urmând direcția lui J. Piaget și acordând gândirii prioritate și precădere în dezvoltarea mentală, alții, urmându-1 pe N. Chomski, dând importanță limbajului, iar alții, preluând intuițiile lui L. S. Vîgotski, concepând limbajul și gândirea ca fiind indisociabile după o scurtă perioadă precoce de dezvoltare paralelă. Cazul special al raportului dintre gândire și verbalizare* ridică din nou vechea problemă a suporturilor mentale ale gândirii, datorită recrudescenței interesului pentru imageria* mentală, pe de o parte, și recurgerii la **protocoalele gândirii cu voce tare** în cercetările asupra rezolvării* de probleme, pe de altă parte.
Folosirea actuală a cuvântului „gândire" de către psihologi trimite, adesea, spre activități mentale sau cognitive despre care se crede că nu pot face obiectul unei verbalizări. Termenul „cogniție" tinde, de altfel, să se substituie celui de „gândire", fără a avea contururi semantice mai precise.
Psihologia clinică și psihopatologia sunt și ele interesate de alterările și de deviațiile gândirii, așa cum apar acestea în delir* sau în obsesie*, ca și de funcțiile gândirii în economia generală a psihismului, în această ultimă direcție a fost urmată cu larghețe remarca lui S. Freud care considera gândirea ca pe un substitut al dorinței halucinatorii. Pentru W. Bion, gândirea se află la intersecția dintre așteptarea

unui obiect dorit și conștiința absenței acestui obiect; deci orice gândire implică, în mod necesar, o frustrare*; toleranța* la această frustrare trebuie să fie suficientă pentru a se ajunge la procesul secundar și pentru a permite elaborarea aparatului gândirii, în afara căruia, după B. Gibelle, se construiește un aparat delirant.
Gândire divergentă: expresie propusă de J. P. Guilford pentru a indica o orientare a gândirii care ar presupune creativitatea* și pe care acest autor a încercat să o măsoare prin testele* sale de producție divergentă. Ea ar fi compusă din sensibilitatea față de probleme, din ușurința de a produce idei numeroase, dintre care unele au șansa să fie noi, din flexibilitate*, din capacitatea de analiză și sinteză și din gestionarea complexității. Noțiunea este opusă celei de gândire convergentă.

R. Doron, E. Jalley, M. Richelle
(O. D.)

Gândire operatorie
Tip de gândire care, după Piaget, apare spre vârsta de 6-7 ani, odată cu stadiul* operațiilor concrete*, și se îmbogățește spre 11-12 ani, odată cu accesul la stadiul operațiilor formale*. Ontogenetic, acest tip de gândire începe să fie elaborat aproximativ la vârsta de doi ani, când copilul devine capabil să gândească acțiuni și să prevadă consecințele acestora, fără a le fi efectuat cu adevărat. Totuși, gândirea nu devine cu adevărat operatorie decât odată cu „operația reală" din stadiul operator concret, care este reversibilă* (ceea ce se traduce prin posibilitatea de a gândi o acțiune luând în considerație și acțiunea inversă—de ex. a reuni și a disocia) și integrată într-o structură de ansamblu. .•-».„

J.-E. Gombert

(G. D. S.)

Gândire prin pereche -> Pereche

Gândire productivă -» Productivă (Gândire —)

Gângureală -» Gângurit. Lalație

Gângurit
In psiholingvistica* copilului, termenul se aplică la primele producții sonore ale acestuia, înainte de a începe să vorbească (între două și aproximativ 12 luni), copilul mic trece printr-o perioadă considerată prelingvistică. în timpul căreia el achiziționează un repertoriu extins de sunete, cuprinzând nu numai fonemele* limbii din anturajul său, ci și un număr mare al celor din alte limbi. Aceste foneme sunt, la început, de natură vocalică, apoi consonantică, combinându-se progresiv (consoane-vocale, vocale-consoane) pentru a ajunge la repetări de silabe.
Activitatea vocală este slab diferențiată mult timp, încât nu pot fi decelate semnele limbii din anturajul copilului. Ea îndeplinește mai multe funcții: ludică, relațională și instrumentală. In genere, gânguritul este considerat ca fiind una dintre premisele care permit accesul la limbaj, ipoteza cea mai des întâlnită postulând o continuitate între perioada gânguritului și perioada lingvistică Alte denumiri, care sunt în general sinonime, desemnează aceste prime producții sonore ale copilului mic: gângureală, murmur, lalații*. vocalizări*, vocalize.

G. *De Weck*
(G. D. S.)

Glie
Clasă de celule specifică sistemului nervos* central, reprezentând împreuna cu neuronii*, potrivit anumitor criterii, 90% din celule. Se pot distinge două mari subclase de celule gliale: microglia și macroglia, aceasta din urmă cuprinzând oligodendrocitele și astrocitele. De altfel, unele tipuri de celule (celula retiniana a lui Miiller, celule ependimare, glia radială a lui Bergman) corespund în aceeași măsură unor forme specializate de glie. Celulele macrogliale au o origine comună (neuroectodermală) cu neuronii, în vreme ce originea microgliei este încă în dezbatere.
Rolul celulelor gliale, considerate mult timp ca simple celule de susținere, este complex, deși parțial cunoscut. în acest sens,

microglia ar avea în esenţă un rol de curăţire a resturilor celulare în regiunea leziunilor sau inflamaţiilor sistemului nervos şi ar participa, de asemenea, la reacţiile imunitare în sistemul nervos. Rolul său ar fi deci analog celui al macrofagelor periferice, din care ea ar putea de altfel să provină. Prin macroglie, oligodendrocitele formează inelele de mielină* în jurul axonilor* centrali. în fine, astrocitele ar avea un rol multiplu: menţinere a homeostaziei* (pH, compoziţie ionică etc.) mediului intern la nivelul sistemului nervos, alcătuire a barierei hematoencefalice, participare la procesele imunitare intracereorale, secreţie de factori neurotrofici*. De altfel, în cursul dezvoltării*, astrocitele şi mai ales forma lor specializată, glia radială, orientează migrarea neuronilor, precum şi creşterea axonală.

J.-P. Herman

(L.C.L)

Glosă —• Metalimbaj, Funcţie **a** limbajului

Glosografie -* Glosolalie

Glosolalie

Producţii verbale, de obicei abundente şi ininteligibile, care nu se supun regulilor lingvistice comunitare: este vorba de un limbaj realmente nou creat de către locutor, în care cuvintele sunt înlocuite prin neologisme şi în care este posibilă reperarea unor reguli sintactice sumare. Prozodia este menţinută, chiar accentuată, dând impresia unui discurs alcătuit din cuvinte şi fraze. Este constatată în contexte psihopatologice ca schizofrenia* (vorbim astfel de schizofazie), în cursul unor stări de transă; rareori o jargonafazie* poate genera o glosolalie. **Glosografia** este echivalentul scris al glosolaliei. **Glosomania** poate fi considerată ca o variantă ludică, în care jocul verbal, totdeauna fără semnificaţie, recurge la suite de silabe ritmate şi asonante.

J.-L. Signoret

(G. N.)

Glosomanie -> Glosolalie

Glucocorticoid

Substanţă cu structură steroidiană, care are o puternică acţiune asupra metabolismului glucidoprotidic (hiperglicemie prin neoglucogeneză). Glucocorticoizii joacă un rol fiziologic considerabil prin intermediul receptorilor* intracelulari care modulează manifestarea multor gene*. La om, cortizolul este glucocorticoidul endogen principal, secretat de corticosuprarenală sub controlul ACTH*-ului hipofizar. El prezintă, de asemenea, o activitate mineralocorticoidă deloc neglijabilă. Derivate de sinteză ca dexametazona au o acţiune mai puternică şi mai specifică. Secreţia glucocorticoizilor urmează un ciclu nictemeral foarte marcat de un maximum matinal. Aceşti hormoni* exercită un retrocontrol asupra propriei lor secreţii prin acţionare asupra hipotalamusului* şi hipofizei*. Această proprietate este valorificată în **testul cu dexametazona**: administrată seara, dexametazona blochează în mod obişnuit creşterea nocturnă a cortizolemiei. Absenţa blocajului (sau eliminarea) evidenţiază hiperactivitatea axei corticotrope. Hormonul este eliberat în situaţii de stres*, de activare*, de adaptare* şi, pare-se, atunci când mecanismele de control* sunt în stare de slăbiciune sau când se desfăşoară într-un mod pasiv.

P. Mormede

(G. N.)

Gnozie

Termen folosit ca un contrapunct pozitiv al agnoziei* pentru a face trimitere la cunoaşterea* lumii şi a obiectelor sale, realizată pe baza multiplelor experienţe senzoriale. Conceptul de gnozie, contrar celui de memorie semantică, nu priveşte cunoaşterea lexicului. El este inclus în conceptul de asimbolie*.

J.-L. Signoret

(G. N.)

Gonadotropină

Hormon* glicoproteic care controlează activitatea gonadelor. Hormonul foliculotrop (FSH) acţionează asupra celulelor granuloase ale foliculilor ov arieni pentru a stimula creşterea foliculară si a induce

ovulaţia, în sinergie cu hormonul luteotrop (LH). El acţionează şi asupra celulelor lui Sertoli din canalele seminifere ale testiculului pentru a stimula spermatogeneza, în sinergie cu androgenii*. Hormonul luteotrop stimulează celulele interstiţiale ale ovarelor şi testiculelor, care secretă, respectiv, estrogenii* şi androgenii. Un singur tip celular de antehipofiză, celulele gonadotrope, secretă gonadotropinele sub controlul luliberinei hipotalamice (LRF sau LHRH sau GnRH), în asociere cu steroizii sexuali şi alţi hormoni proteici de origine gonadică (inhibini şi activini). O gonadotropină chorionică (hCG) este produsă de placentă.

P. Mormede
(G. N.)

Grad de libertate

Termen introdus de R. A. Fisher în 1920, prin analogie cu ideea de grad de libertate al unui sistem dinamic; este vorba de numeroase valori sau dimensiuni necesare pentru determinarea sistemului. In acest sens, gradele de libertate ale unui ansamblu de date nu sunt altceva decât numărul valorilor care ar putea fi atribuite în mod arbitrar în cadrul sistemului specific; de exemplu, într-o distribuţie* de frecvenţe în k clase, numărul gradelor de libertate este egal cu k—1, cunoaşterea a k-1 dintre ele determinând k-iemul; la fel, într-un tablou de contingenţe* având p linii şi q coloane, totalurile marginale fiind fixe, există (p-1) (q-1) grade de libertate.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(D. S.)

In analiza controlului motor, expresia grad de libertate trimite la numeroase dimensiuni ale mişcării* autorizate la fiecare punct de segmentare şi care defineşte ansamblul traiectoriilor posibile dintre care programul motor* îşi va efectua selecţia. Astfel, articulaţia umărului oferă trei grade de libertate, autorizând mişcările braţului spre stânga sau spre dreapta, în sus sau în jos şi în rotaţie.

M. Richelle
(D. S.)

Gradient

In psihologia experimentală s-au putut obţine relaţii cantitative între stimuli multidimensionali (XI, *X2* ... Xn) şi o reacţie definită ca funcţie reală f(Xl, X2 ... Xn) a acestor stimuli.
Se numeşte gradient al funcţiei f vectorul cu n componente în care n-iemul este derivata parţială a funcţiei f în raport cu variabila Xi. Se notează

$$\text{grad } f: \left(\frac{5f.}{6X1} \quad \frac{5f.}{6X2} \quad . \; . \quad \frac{5f}{6Xn}\right)$$

Gradientul este deci o generalizare vectorială a primei derivate.
Gradient de generalizare: după condiţionarea* la o valoare dată pe un *continuam** fizic (de ex., un sunet*), dacă se utilizează alţi stimuli pe acelaşi *continuum* (de ex., varierea exclusiv a frecvenţei*), stimuli care nu au fost niciodată întăriţi, şi dacă se reprezintă pe ordonată reacţia produsă (de ex., cantitatea de salivă la câinele lui Pavlov), se poate trasa o curbă continuă constant descrescătoare de fiecare parte a valorii corespunzătoare stimulului întărit original. Această relaţie între variaţia reacţiei şi variaţia, pe o dimensiune, a stimulului este numită gradient de generalizare.

Alte experienţe au arătat că un astfel de gradient s-ar putea găsi nu numai pentru valori ale stimulilor externi, ci şi pentru caracteristici ale răspunsului, precum forţa sau amplitudinea, respectiv probabilitatea sau latenţa.
Se distinge **gradientul de excitaţie*,** stabilit în jurul unui stimul pozitiv* şi **gradientul de inhibiţie*,** stabilit în jurul unui stimul negativ* şi care prezintă, contrar primului, o figură în U. Nu se obţin totuşi, empiric, două gradiente distincte decât dacă stimulul pozitiv şi cel negativ nu sunt situaţi pe acelaşi *continuum* fizic.

A. El Ahmadi
(L. C. L.)

Graf

Structură matematică generală compusă din două mulţimi: o mulţime de elemente numite vârfuri (sau noduri) şi o mulţime de perechi de vârfuri. Dacă perechile sunt

ordonate, graful este denumit orientat, iar o pereche (X, Y) este numită arc, cu originea X și cu extremitatea Y, reprezentată grafic printr-o săgeată de la X către Y. Dacă graful nu este orientat, o pereche (X, Y), în care ordinea elementelor nu este semnificativă, este numită muchie și este reprezentată grafic printr-o linie între X și Y. Două vârfuri ale unui graf sunt legate dacă există un arc sau un șir de arce (sau de muchii în cazul unui graf neorientat) mergând de la unul la altul; un astfel de șir de arce este numit **drum.** Proprietățile grafurilor sunt studiate în combinatorică* și în calitate de structuri particulare, precum arborii și arborescentele*.
Limbajul grafurilor permite reprezentarea structurii unui mare număr de situații: clasificări, relații binare, rețele* diverse, rezolvare de probleme* prin transformare de stări, de exemplu,
în psihologie, și în particular în psihologia socială, teoria grafurilor a fost utilizată pentru formalizarea structurii relațiilor interindividuale în grupurile* restrânse.

M. Baron
(L. C. L.)

Graf de rezolvare

într-o problemă* de rezolvat prin transformare de stări, un graf de rezolvare reprezintă pe una și aceeași figură stările și legăturile dintre ele. Două stări sunt legate între ele dacă se poate trece de la una la alta utilizând operațiile autorizate de enunț. Spre exemplu, în graful de rezolvare a unui joc de șah, fiecare configurație a eșichierului este o stare, iar două stări sunt legate între ele dacă se poate trece de la una la alta deplasând o piesă potrivit regulilor jocului. O soluționare a problemei este un parcurs în acest graf, mergând de la stadiul inițial la un stadiu final. Problemele având același graf de rezolvare sunt numite izomorfe. Studiile asupra transferului* în rezolvarea de probleme au arătat că procedurile de rezolvare de probleme izomorfe ar putea fi diferite.

/. Mathieu
(L. C. L.)

Grafem

Este un element abstract al sistemului de scriere (un caracter al alfabetului) care corespunde unităților de a doua articulare (v. Dublă articulare). El nu corespunde totuși decât imperfect unui fonem*, deoarece același fonem poate fi reprezentat prin diverse forme grafice: fonemul *fZ/,* de exemplu, poate fi scris, în franceză, „ai" *ipaire),* „e" *(preț),* „e" *(terre),* „e" *(preș)* etc. El se realizează în plan grafic prin diverse forme: majusculă, minusculă, cursivă, italică etc. sau și prin diferitele variante individuale de scris de mână.

D. Peraya
(L. C. L.)

Grafologie

Nume dat studierii scrisului de către abatele Michon în 1871, apoi metodă de diagnostic a scrierii dezvoltată de J. Crepieux-Jamin în 1895, care a creat Școala franceză de grafologie. Grafologii francezi actuali se referă, de asemenea, la alte sisteme, ca cel al lui R. Klages (Germania) sau al lui M. Pulver (Elveția), ca și la modele de personalitate* vechi și disparate (tipurile lui Hipocrate, ale lui C. Jung, caracterologie, psihanaliză). Ei afirmă, cu toate acestea, coerența demersului lor și valoarea tehnicii lor pentru stabilirea diagnosticului. Utilizarea analizei grafologice în orientarea și selecția profesională*, în special, pare prematură în absența unor suficiente studii de validitate*.

M. Bruchon-Schweitzer
(L. C. L.)

Grafometrie

Ansamblu de tentative menite aplicării în studiul scrierii a metodelor de cotare obiective. Sistemele cele mai cunoscute sunt cele ale lui T. Lewinson, în Statele Unite, H. de Gobineau și R. Perron, J. Salce și M. T. Prenat, apoi P. Gilbert și C. Chardon, în Franța. Pornind de la variabile grafice definite, devin posibile compararea indivizilor și grupurilor, studierea structurării scrierii în dimensiuni esențiale și verificarea unor ipoteze ale grafologiei* clasice.

Astfel, ar putea fi precizată relația dintre scriere și diverse aspecte ale dezvoltării* sau ale personalității*, efortul trebuind îndreptat în aceeași măsură asupra selecției criteriilor psihologice fidele* și valide*.

M. Bruchon-Schweitzer
(L. C. L.)

Gramaticalitate

Bună formare, conformitate cu constrângerile limbii. Acest termen a fost utilizat în primul rând pentru a desemna corectitudinea propriu-zis sintactică (v. Sintaxă), distinctă de interpretabilitatea semantică* și de acceptabilitatea* pragmatică*. Apoi, prin extensie, el a ajuns să desemneze conformitatea (eventual graduabilă) în raport cu o ordine oarecare de reguli* de limbaj. Considerate ca reflectând intuiția* locutorilor*, dar incontrolabile empiric, judecățile* de gramaticalitate preferate de lingviști au alcătuit statutul epistemologic al ipotezelor de lucru sau axiomelor* care întemeiază datele. Agramaticalitatea unei expresii este semnalată uzual printr-un asterisc.

A. Berrendonner
(G. N.)

Gramatică

Acest termen are multiple accepții care se înrădăcinează într-o tradiție multimilenară de studiere a limbajului* și a limbilor, și care depind considerabil de diversitatea punctelor de vedere angajate în această reflecție (gramatică generală, gramatică comparată). In uzul curent, gramatica este cunoscută ca specie aparte de lucrări conținând regulile* unei limbi, iar universul pedagogic a familiarizat marele public cu o concepție despre gramatică în sensul unui ansamblu de principii prescriptive, normative, vizând asigurarea cunoașterii unui uz* particular al limbii, identificat ca „bun uz", într-o a doua accepție, provenită din curentele cu orientare științifică, gramatica este definită ca teorie care caută să descrie și să explice regulile de funcționare ale unui sistem lingvistic dat. Prin extensie, sistemul însuși ajunge să fie denumit gramatică: „gramatica limbii franceze este de o complexitate particulară". Anumite școli, cum este gramatica generativă* a lui N. Chomsky, justifică prin ipotezele lor constitutive ambivalența termenului: orice subiect posedă o cunoaștere* implicită și nonconștientă (o competență* gramaticală) despre limba sa maternă, deoarece el a interiorizat sistemul acestei limbi (gramatica sa), a cărei funcționare va fi simulată de către lingvist prin construcția unei gramatici, model* susceptibil de a enumera toate frazele* posibile ale limbii și de a da seamă de intuițiile* subiectului vorbitor. Dacă gramatica generativă nu este *stricto sensu* un model psihologic al activității locutor-auditorului ideal, ea a putut produce reprezentări* despre felul în care se operează producerea* și comprehensiunea* enunțurilor.

Subliniind extrema plasticitate a termenului de gramatică, reperăm uneori, la semiologi, cvasisinonimia sa cu termenul de sistem (gramatica modului, gramatica povestirii) și, în lingvistică, variabilitatea câmpului închis: identificată numai cu sintaxa*, gramatica se opune morfologiei: identificată cu morfo-sintaxa, ea se opune lexicologiei* și fonologiei*; înțeleasă în ansamblul activităților metalingvistice*. ea poate privi studiul unor multiple unități. fraza ca si textul*. - -

J.-L. Lhiss
(G. N.)

Gramatică generativă

O gramatică* este numită generativă atunci când are forma unui corpus de reguli* năzuind să determine (să enumere explicit) toate și numai expresiile bine formate ale unei limbi*. Ea simulează, așadar, întrucâtva (prin produsul său de ieșire, și nu prin mecanismele sale interne) competența* unui locutor*. Astfel de gramatici sunt în mod obișnuit formalizate în algoritmi*: gramatici de rescriere, ale căror reguli de tipul X - > AB, simulând raportul „X este alcătuit din A și B", dezvăluie o variabilă-axiomă* prin substituiri succesive de simboluri*; gramatici aplicative, care pro-

cedează prin combinări succesive de operatori și argumente*, fiecare unitate-operator fiind definită ca o funcție între două clase de expresii; gramatici transformaționale (v. Transformare lingvistică). Formularea de către N. Chomsky a numeroase modele succesive de gramatică generativă a suscitat un important curent de cercetare în psiholingvistică*, între anii 1960 și 1980. Pentru adepții acestei școli, ființa umană ar fi dotată cu o capacitate înnăscută (v. Ineism) de a produce și înțelege orice limbă naturală*, iar această capacitate ar corespunde unei „gramatici universale" care constrânge clasa structurilor lingvistice posibile; în această perspectivă, dezvoltarea* limbajului s-ar analiza esențialmente ca un proces de emergență* și parametraj de structuri sintactice preprogramate, fără să intervină decisiv nici factorii de mediu*, nici legile învățării* descrise de psihologia de inspirație behavioristă*.

A. Berrendonner
(G. N.)

Gramatică-pivot
în lucrările privitoare la achiziția limbajului*, acest termen trimite la o descriere a enunțurilor din două cuvinte produse de copiii mici. Această descriere este fondată pe identificarea a două clase gramaticale numite primitive: o clasă de unități-pivot și o clasă de unități *open* (termeni introduși de M. D. S. Braine în 1963). Reperarea acestor clase se bazează pe o analiză distribuțională* a enunțurilor din două cuvinte, care are ca obiect să determine:
1. frecvența fiecărui cuvânt;
2. poziția pe care un cuvânt o ocupă în " combinații;
3. asocierile unui cuvânt cu un altul.
Pe baza acestor criterii, s-a sperat degajarea celor două clase înainte citate. Cuvintele clasei-pivot sunt utilizate frecvent, au o poziție fixă în combinare (fie prima, fie a doua), nu sunt folosite singure și nu se combină între ele; cuvintele clasei deschise au proprietăți inverse. ,.

M. Hupet
(G. N.)

Gravimetru
Instrument de laborator destinat măsurării senzației de greutate. Gravimetrul lui H. Pieron prezintă subiectului două manete solidare cu pârghii ușoare, greutatea uneia putând fi ajustată prin referire la cealaltă, luată ca etalon*, în vederea determinării pragului* diferențial*. ,, „. , „

M. Richelle
(L. C. L.)

Grădiniță
Instituție menită să primească și să facă educația* copiilor care nu au atins vârsta obligativității școlare*. Destinată să înlocuiască azilurile de zi, prima grădiniță a fost deschisă în 1837, de către F. Froebel. Inspirându-se mai ales din J.-J. Rousseau, Froebel a dorit să respecte natura copilului, să-1 lase să se dezvolte armonios. Puțin câte puțin, și mai ales sub influența lui M. Montessori, grădinița a devenit o „preșcoală", cu exerciții sistematice de dezvoltare senzorială, cu activitățile sale stereotipe și cu pregătirea pentru învățarea* lecturii* si a calculului aritmetic, începând cu 1930, și pe lima Educației noi*, s-a acordat un loc considerabil exprimării spontane, prin joc și artă, activităților de limbaj* și de cuantificare*, explorării mediului înconjurător. Socializarea* a devenit și ea una din preocupările majore. Odată cu 1960 și dată fiind conștiința mereu mai vie a rolului determinant al primilor ani de viață, au fost propuse programe speciale pentru populațiile considerate defavorizate (v. Educație compensatorie), începând cu această perioadă, metodologia educației preșcolare a fost influențată din ce în ce mai mult de ideile lui J. Piaget. In țările industrializate, deși frecventarea lor rămâne liberă, grădinițele primesc aproape în totalitate copiii aparținând grupului de vârstă în discuție.

G. *De Landsheere*
(D. S.)

Grădiniță de **copii** ~» Grădiniță

Grila lui Blake și Mouton
Exercițiu utilizat în formarea pentru funcțiile de autoritate*. Este vorba de o grilă

bidimensională pusă la punct de R. R. Blake și J. Mouton, în 1962, ale cărei axe privesc : una — comportamentele orientate spre sarcină, iar cealaltă—comportamentele orientate spre persoană. Această grilă oferă un cadru pentru a analiza exercițiul de autoritate și problemele puse de diferitele stiluri de *management**. Participanții încep prin a completa un chestionar* care procură datele necesare unei comparări a stilurilor și care permite, pe parcursul unei învățări cognitive, să se constate evoluția comportamentelor individuale.

C. Levy-Leboyer
(L. C. L.)

Grila lui Kelly

Metodă bazată pe teoria constructelor* personale a lui G. A. Kelly și utilizată în psihologia clinică, în consiliere și în orientarea profesională, iar mai recent în psihologia muncii. Grila este alcătuită din elemente și constructe care corespund obiectelor și indivizilor din domeniul studiat și calităților pe care, în diverse grade, aceste obiecte și acești indivizi le posedă. Metoda comportă trei etape: elaborarea grilei prin comparare triadică; aplicarea grilei înseși care, pentru fiecare subiect, constă în evaluarea fiecărui obiect sau a fiecărui individ cu ajutorul fiecărui construct; tratarea statistică a datelor prin analiză factorială*.

C. Levy-Leboyer
(L. c. L.)

Grooming

Termen englezesc utilizat în psihologia comparată* și în etologie* pentru a desemna, la animal, comportamentele de menținere* utilă a igienei corpului sau, când această funcție nu este evidentă, acele comportamente a căror organizare cinetică reamintește pe aceea a omului spălându-și fața sau făcând toaleta unui semen. De altminteri, se desemnează uneori aceste comportamente și prin toaletă sau toaletaj. Se pot distinge în acest caz cel puțin două mari categorii: mișcări* de toaletă îndreptate spre sine și *grooming-ul* social. Prezente în etograma* unui mare număr de specii de vertebrate, insecte și artropode, primele constau într-o înlănțuire de secvențe motrice cel mai adesea repetitiv alternate, și constituie unul din comportamentele cele mai caracteristice ale unei specii sau unui grup de specii. De exemplu, foarte bine studiat la rozătoare, *grooming-ul* individual cuprinde la acestea trei grupe principale de secvențe*: ștergerea feței cu labele anterioare, Unsul blănii și scărpinatul cu ajutorul labelor posterioare. Au fost bine studiate, de asemenea, mișcările de „ascuțire"' a membrelor anterioare la insecte, ca și patroanele motorii* tipice de *grooming* ale păsărilor: netezirea penelor, vânzoleala, scuturăturile diverse etc. Un număr apreciabil de specii exploatează pentru toaletă un element al mediului fizic. Este cazul scăldatului, al desfășurării aripilor pentru uscarea lor, al scărpinatului de un arbore sau de o stâncă și al băilor de praf sau de noroi. Dacă acest gen de comportamente nu lasă nici o îndoială cu privire la funcția lor igienică și antiparazită, nu se poate spune același lucru despre cele ce constau în ungerea corpului cu materii fecale sau putrefiate (la unele canide), a căror funcție rămâne necunoscută. Deși dirijate cu precădere către sine, mișcările de toaletă se pot adresa în anumite împrejurări unor congeneri, mai ales la speciile superior organizate social (despăducherea la primate, inclusiv la om). Este vorba atunci de *grooming* social. Acesta contribuie nu numai la curățenia corporală, ci și la funcțiuni sociale, ca menținerea legăturilor* familiale, ierarhia* într-un grup sau comunicarea* tactilă.

E. Tirelh
(G. N.)

Grupare

Termen care desemnează, de obicei, reunirea mai multor elemente într-o structură de ansamblu; el este utilizat în psihologie în două accepții diferite,
în lucrările care tratează despre memorie*, desemnează faptul de a grupa elemente ale unui material de învățat (litere, cifre) într-o entitate mai importantă (silabă,

cuvânt, număr) care dobândeşte statutul unei unităţi pertinente de memorat (chunk). Acest *chunk* este unitatea în care se exprimă potenţial empanul* memoriei imediate* ; el implică, în general, o interpretare a stimulului* bazată pe cunoştinţele* stocate în memoria de lungă durată*: grupare de litere în silabe sau în cuvinte (literele S, O, A, R, E, P, I, S, I, C, Ă devenind cele două unităţi „soare" şi „pisică") sau grupare prin conversie de cod* (suita XVTTI.XI devenind cele două numere 17 şi 61). Există, de asemenea, grupări fără semnificaţie* (liste ca 3B24X471C4F2 fiind segmentate în subansamble de 3 sau 4 elemente contigue). Se admite, în general, că abilităţile* excepţionale de memorie imediată rezultă în mare parte din punerea în act a unor strategii de grupare foarte puternice.

In vocabularul piagetian, desemnează o structură matematică răspunzătoare de operaţii concrete* (operaţii care depind de conţinuturile asupra cărora ele se efectuează). Ea este caracterizată prin următoarele proprietăţi:

1. compunerea tranzitivă, definită prin operaţia directă (+);
2. reversibilitatea*, definită prin operaţia inversă (-) sau prin reciprocă (x) ;
3. identitatea*, definită prin operaţia identică al cărei rezultat este elementul neutru (0);
4. asociativitatea, definită prin posibilitatea de a atinge în anumite condiţii acelaşi rezultat pe căi diferite.

Structura grupării este intermediară între structura de grup* care se sprijină pe o relaţie de echivalenţă*, şi cea de latice care se sprijină pe o relaţie de ordine. Ea se caracterizează printr-o dublă limitare, în care una este orientată asupra asociativităţii, iar cealaltă asupra posibilităţilor de compunere ale operaţiilor. Există două familii de grupări, cea a grupărilor de clase şi cea a grupărilor de relaţii. Gruparea face obiectul mai multor tentative de formalizare*, mai ales de către logicianul J.-B. Grize.

5. *Bredart, J.-B. Grize, E. Jalley*
<l~ C. L.)

Grup Balint
In sens restrâns şi exact, metodă de formare psihologică a medicilor pusă la punct de psihanalistul britanic de origine ungară M. Balint, în 1957. Un mic grup de practicieni (opt sau zece) se reuneşte cu regularitate în prezenţa unui medic psihanalist cu scopul de a dezbate cazuri de bolnavi care au pus în dificultate, în planul relaţiei, pe unul sau altul dintre participanţi. Grupul discută, sugerează soluţii practicianului care se află în relaţie cu bolnavul, îi comunică eventual interpretări întorcându-1 la propriul contratransfer*. In sens larg, se numeşte grup Balint orice grup ale cărui obiective şi moduri de lucru sunt analoage şi care reuneşte profesionişti ai relaţiei (psihologi, ortofonişti, asistenţi ai serviciilor sociale, respectiv, profesori) în jurul unui monitor psiholog sau psihanalist.

J.-M. Petot
(L. C. L.)

Grup de apartenenţă
Caracteristică psihosocială delimitată de H. Hyman pentru a relaţiona participarea unui individ, prin poziţia sa, într-o structură socială. Grupul de apartenenţă este acela în care un subiect* este implicat în calitate de membru solidar al unui ansamblu de relaţii, de activităţi şi valori* care modelează conduitele* sale sociale. Apartenenţa la un grup serveşte situării individului pe scara socială, structurării câmpului său cognitiv, satisfacerii trebuinţelor sale de afiliere* şi de recunoaştere, definirii identităţii* sale sociale. Atunci când un grup de apartenenţă este suportat ca „ineluctabil", el poate să constituie, după E. de Greeff, un element de rezistenţă la schimbări şi să devină o sursă de stigmatizare* socială. Un grup de apartenenţă „ales" favorizează interdependenţa funcţiilor normative şi comparative, producând o satisfacţie afectivă caracterizată printr-un grad ridicat de homofilie a constelaţiilor de

'

/. Selosse
(L. C. L.)

Grup de bază -> Bază (Grup de —)

Grup de deplasări ~» Grup matematic

Grup de diagnostic -> Bază (Grup de —)

Grup de referinţă

Cadru psihosocial care permite stabilirea relaţiilor preferenţiale între un individ şi mediul său înconjurător, grupul* de referinţă oferă o structură de comparaţie pornind de la repere împărtăşite în comun. El procură motive de aspiraţie* care permit schimbarea conduitelor* orientând astfel atitudinile* sociale potrivit unei ierarhii de valori*. Grupul de referinţă acoperă diverse funcţii normative şi comparative, de identificare*, pozitive sau negative, de afinitate şi serveşte la anticiparea satisfacţiilor sociale. R. K. Merton a propus o teorie a grupului de referinţă ca sistem de inspiraţie al conduitelor colective, generând modificări de reprezentări mentale care împing indivizii să-şi precizeze distanţa faţă de grupul lor de apartenenţă* şi să caute afilieri la alte grupuri. . „ „

J. Selosse
(L. C. L.)

Grup INRC -> Operaţie formală, Formal, Grup matematic

Grup intern

Formaţiune intrapsihică dotată cu o structură şi cu funcţii de legătură între pulsiuni, obiecte, reprezentări şi instanţe formând un sistem de relaţii: reţeaua de identificări, structura distributivă, permutativă şi dramatică a fantasmelor* originare, reprezentarea antropomorfică a aparatului psihic, sistemele de relaţii de obiect, complexele şi /mago*-urile sunt exemple de grupuri interne. Concepţia freudiană a inconştientului* ca grup de gânduri clivate exprimă noţiunea de grupalitate psihică, organizată de procesele originare, primare şi secundare. Grupurile interne funcţionează ca organizator psihic* al procesului de formare a aparatului psihic grupai*.

A. *KQ£S*

Grup matematic

Mulţime de elemente (obiecte, operaţii, transformări) înzestrată cu o operaţie de compunere. Pentru a vorbi de grup (în sens matematic), trebuie satisfăcute următoarele condiţii:

1. operaţia aplicată asupra a două elemente ale mulţimii* dă un element al mulţimii;
2. operaţia este asociativă:

x op (y op z) = (x **op** y) op z;

3. în mulţime există un element zis neutru n astfel încât x op n = x;
4. oricărui element al mulţimii x îi corespunde un element x' astfel încât

x op x' = n.

Grup de deplasări: dacă numim deplasare* traiectul unui punct A către un punct B, cele patru condiţii de definire a grupului sunt satisfăcute. Psihologic, condiţia 1 implică faptul ca subiectul să fi constituit un sistem de ansamblu; condiţia 2 — ca subiectul să fi luat cunoştinţă de posibilitatea de ocol; condiţiile 3 şi 4 — ca el să ştie că este totdeauna posibilă revenirea la punctul de plecare. Dar toate acestea reclamă o decentrare* a acţiunilor proprii şi J. Piaget vorbeşte deja de grup de deplasări la nivelul elementar al comportamentelor*.

Grup INRC: grup de transformări* în sensul matematic al termenului, transformări care sunt orientate asupra ansamblului a şaisprezece operaţii binare posibile într-o logică bivalentă. Fie, de exemplu, una dintre ele: „p şi q":

I este transformarea **identică**:

l(p şi **q)** = p şi q.

N este **negaţia,** în sensul algebrei lui Boole:

N(p şi q) = non-p sau non-q.

R este **reciproca**:

R(p şi q) = non-p şi non-q.

C este **corelativa**:

C(p şi q) = p sau q.

Se vede cu uşurinţă că cele patru transformări sunt compozabile între ele şi avem, de exemplu, RC(p şi q) = N(p şi q). Acest grup, care rezumă bine şi aspectul global şi aspectul combinatorie al gândirii formale, nu este de conceput decât la nivel ipotetico-deductiv şi constituie expresia completă a stadiului* operaţiilor formale*.

J.-B. Grile
(L.CL)

Grup primar
Introdusă de H. C. Cooley în 1909, această noțiune caracterizează un tip de grup de mărime limitată ai cărui membri au între ei raporturi de asociere și de cooperare directe, intime, imediate și reciproce (familie, grup de prieteni, grup de vecinătate, grup de joc al copiilor). De aici rezultă o identificare reciprocă într-o totalitate fuzională pe care o exprimă ansamblul „noi". Se disting grupurile primare naturale, din care face parte individul (familia); grupurile primare de asociere bazate pe adeziune voluntară, afinități sau comunitate de interese; grupurile primare artificiale bazate pe un proiect terapeutic sau formativ.

R. Kaes
(L.GL.)

Grup T.
Grupul T. (denumire abreviativă izvorâtă din traducerea titlului *basic skills Training-group)* este o metodă de formare personală pentru dinamica grupurilor*. Inventată în 1947 de discipolii lui K. Lewin, metoda inițială se bazează pe principiul învățării prin experiența forțelor psihice care se dezvoltă într-un grup primar* artificial ordonat printr-un dispozitiv stabil: 8 până la 12 participanți (fără legături anterioare între ei și ale căror trăsături de identitate sunt eterogene în privința vârstei, sexului, profesiei, responsabilităților și culturii) se reunesc în timpul unui număr relativ mare de ședințe pentru a nu comunica decât prin vorbire într-o totală libertate de schimburi. Un monitor, eventual asistat de un observator sau de un comonitor, are ca sarcină să mențină regulile dispozitivului și obiectivul de formare a participanților pentru diagnosticarea fenomenelor de grup.

Pe baza experimentelor puse la punct la *National Training Laboratory in Group Development* al lui Bethel (Mâine), s-au dezvoltat obiective, formule și teorii diferite, în Statele Unite și în Europa; în această privință stau mărturie diferitele denumiri ulterioare ale Grupului T.: grup de bază, grup de diagnostic, de evoluție sau de sensibilizare, grup centrat pe grup etc. S-au departajat două principale orientări. Una, psihosociologică, este centrată pe experimentarea și elaborarea fenomenului de autoritate, de *leadership,* de normă, de morală și de comunicare. Obiectivele sale sunt variabile: antrenamentul pentru lucrul în grup, învățarea negocierii, analiza rezistenței la schimbare, contestarea tendințelor birocratice ale grupurilor și instituțiilor. Cealaltă, psihanalitică, este centrată pe condițiile destinate să facă posibilă o experiență a inconștientului și a subiectivității în situație de grup.

R. Kaes
(L. C. L.)

Grupuri (Dinamică a —)
Expresie creată în 1944 de K. Lewin, în urma cercetărilor sale în Statele Unite asupra grupurilor mici. Ea marchează revizuirea postulatului individualist pe care autorul își fondase lucrările anterioare privind personalitatea* și câmpul său de acțiune : conduitele umane îi apar de atunci ca rezultantă nu doar a forțelor psihologice individuale, ci și a forțelor proprii grupului căruia individul îi aparține. Experimentul *smprinceps,* în 1939, era orientat asupra comparației între grupuri de copii conduse în manieră autoritară, democratică și liberă în ceea ce privește proporția de agresivitate* suscitată astfel în grup. Observarea grupurilor reunite în jurul unei sarcini concrete comune trebuie, după K. Lewin, să fie condusă științific, în condiții experimentale. Modelul său teoretic este inspirat din fizica câmpului de forțe și din psihologia Formei* *(Gestalt-theorie).* Dinamica se opune studiului static sau morfologic al grupurilor; ea studiază raporturile de interdependență ale variabilelor aflate în joc, tensiunea și rezultatul care urmează din aceasta: echilibru cvasistaționar, evoluție lentă, șoc mutativ. Schimbarea grupală trece prin trei etape: decristalizarea echilibrului actual, mutația, întărirea noului echilibru. Topologia* oferă reprezentări grafice ale acestor raporturi. După moartea lui K. Lewin, în 1945, dinamica grupurilor

a cunoscut un avânt important în patru direcţii. Una din ele a dezvoltat perspectiva behavioristă* şi/sau cognitivistă* (de ex., efortul grupului, după L. Festinger, pentru a reduce disonanţa* cognitivă). O alta a urmărit experimentarea în perspectivă lewiniană (de ex., odată cu K. Coch şi G. French, studiul proceselor care permit surmontarea rezistenţei la schimbare*). O a treia a integrat aportul psihodramei* şi al sociometriei* lui J. Moreno în sensul psihoterapiei de grup. Ultima orientare s-a centrat pe o metodă nouă de formare a relaţiilor umane şi de sensibilizare a funcţionării grupurilor prin participarea la grupuri mici de vorbire liberă (grup T.*). Această metodă a fost exploatată în principal în sensul nondirectivismului* la animator, de către C. Rogers, şi în acela al unei munci de interpretare psihanalitică, de către W. Bion. Dinamica grupurilor studiază structurile de putere, procesele de luare a deciziei, comunicările*, reţelele de afinităţi*, stilurile de comandă, creativitatea* colectivă, emoţiile şi mentalitatea* de grup etc.

D. Anzieu
(G. N.)

Gust

Simţ care permite detecţia şi discriminarea moleculelor mediului înconjurător, asociat în esenţă selecţiei şi consumării hranei. Produsele chimice sunt detectate de celulele receptoare asamblate în mugurii gustului localizaţi pe anumite părţi ale limbii şi în cavitatea bucală. Discriminare a calităţilor senzoriale cum sunt cele de dulce, amar, sărat şi acru depinde de compuşii chimici a căror repartiţie cantitativă determină calităţile. Natura chimică a moleculelor palatabile şi zonele active sunt bine cunoscute. Celulele gustului nu răspund într-o manieră echivalentă la aceste serii chimice, chiar dacă o celulă dată poate răspunde la stimuli variaţi; ar exista deci o anumită selecţie care se regăseşte în repartiţia mugurilor: dulcele este mai bine perceput în partea anterioară şi în vârful limbii, acrul pe laturi, amarul pe partea posterioară, săratul pe margini. Molecula palatabilă altereazâ potenţialul de repaus al celulei. O singură fibră senzorială inervează numeroase celule într-un mugur şi, de asemenea, celule ale unui mugur vecin. Mesajele sunt transmise la nucleul fasciculului solitar în bulb şi, după conexiune, merg să întâlnească nucleul parabrahial al gustului. Neuroni de un al treilea ordin proiectează în cortexul* gustativ, în striaţia terminală, amigdala*, hipotalamusul* etc. Numeroase interacţiuni există între aceşti neuroni gustativi şi sistemele viscerale; nucleele pontice şi bulbare permit coordonarea comportamentului ingestiv, reglărilor energetice şi balanţei hidrice.

Psihofizica* gustului, recurgând la diverse metode de estimare* a intensităţii* şi calităţii* senzaţiilor gustative, se loveşte încă de dificultatea de a tranşa concepţiile clasice bazate pe combinările celor patru savori fundamentale şi cele care, pe temeiul stimulărilor compozite, susţin emergenţa unor calităţi noi. nereductibile la savorile fundamentale. Gustul constituie o unitate de intensitate savuroasă, aplicabilă la scalele* de sensibilitate privind aceste patru savori, propusă în 1948, dar căzută în desuetudine.

M. Le Moal
(G. N.)

H

Habitat

Termen folosit în ecologia* animală pentru a desemna spațiul geografic eterogen ;are înglobează toate mijloacele indispensabile vieții unei specii: vizuini și adăposturi, trasee și căi de acces sau de fugă, resurse alimentare. Deseori confundat cu biotopul*, el se distinge de acesta prin întinderea sa mai mare, prin complexitatea sa și prin referirea la o specie sau la o comunitate definită: pădurea vulcanică este habitatul gorilei de munte; savana este habitatul ierbivorelor sălbatice, iar râul sau mlaștina sunt biotopurile refugii ale hipopotamului. El se definește deci atât în raport cu natura și întinderea mediului geografic, cât și cu aria de acțiune a unei specii. Când este vorba de un individ, se disting domeniul vital sau spațiul și partea habitatului efectiv utilizată (v. Teritoriu).

J.-C. Ruwet
(UCU)

Habltus

Termen care desemnează, la modul general, felul de a fi al unui subiect*.
In medicină, desemnează aparența generală a corpului considerat ca expresie exterioară a stării de sănătate sau de boală a subiectului. Se vorbește de *habitus* normal și de *habitus* morbid. In fine, se poate referi la un comportament dobândit, foarte caracteristic unui grup social indiferent de dimensiunea sa, și care pare transmisibil astfel încât să apară ca înnăscut.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Halo

Inele, colorate sau nu, observate în anumite condiții de privire a unei surse luminoase punctiforme sau printr-o fantă stenopeică excentrică. Este vorba, de asemenea, de un simptom frecvent întâlnit în anumite afecțiuni oculare, cum ar fi glaucomul. (V. Efect de halo.) „ „ .

R. Genicot
(G. N.)

Halucinație

Halucinația, în sensul medical al termenului, este un fenomen patologic, definit ca percepție* fără obiect sau, mai exact, percepție fără obiect de perceput.
Clinica psihiatrică distinge, de la J. Baillarger încoace, halucinații psihosenzoriale și halucinații psihice. Primele au toate calitățile percepției. Ele se pot referi la toate sistemele perceptive: auditiv (care antrenează halucinații auditive), vizual, olfactiv, gustativ sau tactil. Halucinațiile psihice nu au acest element senzorial. Greu de descris, halucinațiile psihice sunt adesea definite cu ajutorul metaforelor de genul „voci interioare"; ele nu au caracter de exterioritate, care implică sistemul perceptiv al halucinației senzoriale. Și totuși, ele au comun cu halucinațiile psihosenzoriale calitatea de stranietate în raport cu gândirea* proprie a subiectului* și cu trăirea* intruziunii altuia în chiar interiorul spiritului*.

Halucinația este uneori greu de izolat de alte fenomene senzoriale apropiate, și în special de iluzie*.

Pe baza celor două caracteristici fundamentale atribuite percepției normale, halucinația se poate defini ca alterare a mecanismului perceptiv propriu-zis, iar iluzia ca interpretare* greșită a fenomenului perceptiv.

Problema bazelor psihologice ale halucinației a fost reformulată recent de către psihologii cognitiviști, care au pus problema raporturilor dintre acest fenomen și imaginea* mentală.

Imaginea mentală constituie produsul unei activități de reprezentare*, și nu o simplă replică a realului. Cea mai mare parte a studiilor a avut ca obiect halucinațiile care survin la schizofrenici. In cazul acestor bolnavi, una dintre ipotezele avansate este existența unei legături între vivacitatea imageriei într-o modalitate senzorială dată și prezența de halucinații în această modalitate. Totuși, dacă această caracteristică a imaginii mentale realizează o prefigurare, ea nu constituie o condiție suficientă pentru a explica ivirea halucinațiilor. Ar mai exista, în plus, o alterare a funcției de testare a realității, care ar putea explica atribuirea experienței perceptive unei surse exterioare subiectului. Și totuși, la subiecții normali, în stări de mare relaxare sau în perioade de ațipire, experiența perceptivă poate să nu fie atribuită sieși, fiind trăită ca o imagine voluntară.

Or, caracteristica acestor stări este absența angajării subiectului într-o gândire dirijată. Originea imaginii mentale care se ivește (finalitatea sa ori scopul cognitiv) scapă în acest caz subiectului și pare involuntară. Tocmai emergența unor astfel de imagini, atunci când schizofrenicul este angajat într-o acțiune sau într-o gândire dirijată cu care ele sunt incompatibile, induce ideea originii lor externe. O atare emergență se explică prin incapacitatea schizofrenicului de a produce gânduri sau acțiuni structurate. Rupturile în organizarea acestor planuri de acțiune autorizează apariția de secvențe incompatibile cu intenția lor inițială.

M.-C. Hardy-Bayle

(G. N.)

Halucinogen

Substanțe al căror consum induce anumite fenomene morbide specifice, între care. în primul rând, o alterare a activității perceptive mergând de la intensificarea percepțiilor* la iluzii* și halucinații* cel mai adesea vizuale, iar uneori auditive sau tactile. Unele simptome fizice (dilatație pupilară, tahicardie, tremor și necoordonare motorie) și o anumită anxietate completează tabloul. Alte simptome, a căror apariție este aleatorie, sunt puse pe seama contextului în care se efectuează consumul (posologie, personalitate* a pacientului).

M.-C. Hardy-Bayle

(G. NJ

Halucinoză

Se referă la numeroase fenomene diferite, deosebirea ținând de criteriile clinice care o definesc, precum și de etiologie.

Termenii halucinoză și fenomene halucinozice pot desemna producții halucinatorii (auditive, vizuale sau olfactive) pe care bolnavul le critică, deci cărora le recunoaște caracterul morbid. Existența acestui fenomen trebuie să evoce o atingere de natură organică, în special epileptică.

Dimpotrivă, halucinoză băutorilor, descrisă la alcoolici, desemnează o stare halucinatorie în care halucinațiile auditive sunt pe primul plan și nu suscită nici o critică din partea subiectului. Când temele au caracter de persecuție sau conținut injurios (ceea ce se întâmplă cel mai frecvent), reactivitatea delirantă este puternică și există pericolul trecerii la act. Această stare survine după diminuarea sau încetarea consumului de alcool. Evoluția este cel mai adesea favorabilă, rareori îndreptându-se către un delir* cronic.

In fine, în **halucinoză** pedunculară. subiectul prezintă halucinații vizuale sub forma unui cortegiu de imagini pe care poate sau nu să le critice. Această stare este mărturia unei leziuni a calotei pedunculilor cerebrali, cel mai frecvent, când ea este izolată, de natură vasculară sau toxiinfecțioasă.

M.-C. Hardy-Bayle

(G. N.)

Handicap

In sens primar, joc de noroc *(hand in cap*: ,,mână în pălărie"), apoi dezavantaj impus în cazul unei probe sportive concurentului cunoscut ca mai puternic, acest termen este preferat în psihologie celor de „infirmitate'" sau „deficit", pentru a semnifica dezavantajul psihosocial pe care trebuie să-1 compenseze o persoană care suferă de o deficienţă*. Noţiunea de handicap se referă la normele curente, la nivelul de dezvoltare* şi la capacităţile de toleranţă ale grupului căruia îi aparţine handicapatul. Se disting, în general, patru tipuri de handicap:

1. handicapul senzorial (ambliopie, cecitate*, surdomutism* etc.);
2. handicapul motor (paralizie, infirmitate motrică, cerebrală etc.);
3. handicapul mental (retardare*, debilitate* etc);
4. handicapul care rezultă dintr-o maladie cronică (astm, diabet, tuberculoză etc.).

De asemenea, se definesc trei grade de intensitate ale handicapului, ţinând seama de repercusiunile fizice şi sociale:

1. handicapul uşor, care nu împiedică potenţialităţile de dezvoltare şi permite o independenţă fără ajutor extem;
2. handicapul mediu, pentru care o intervenţie specializată face posibilă integrarea socială şi profesională;
3. handicapul sever, care îl face pe individ dependent de altcineva, inclusiv pentru satisfacerea nevoilor elementare.

J.-P. Bronckart
(G. N.)

Handicapat -> Handicap

Handling —> Mânuire

Happening

Formă generalizată de improvizaţie teatrală dezvoltată în Franţa de J. J. Lebel şi vizând crearea spontană a unui „eveniment" *(happening)* neprevăzut şi provocator (poetic, muzical, dramatic, de dans etc.) care solicită participarea improvizată a spectatorilor. Un *happening* se desfăşoară la teatru, la muzeu, pe stradă. El poate fi utilizat în unele terapii derivate din psihodramă*.

D. Anzieu
(G. N.)

Haptic

Domeniu de studiu ştiinţific al simţurilor cutanate (prin analogie cu optic şi acustic*). Ca adjectiv, ceea ce se referă la pipăit*. Dihaptic: se spune astfel despre prezentarea a doi stimuli tactili diferiţi în două zone simetrice ale corpului, în general mâinile; tehnica este folosită în special în studiul funcţiilor emisferice* la subiecţii cu creier dedublat*.

M. Richelle
(G. N.)

Harem

Haremul este o formă stabilă de poliginie (v. Poligamie), în care un mascul îşi asigură controlul durabil asupra mai multor femele, pe care le adună, le apără de avansurile masculilor rivali şi le fecundează la momentul oportun. Cazuri de harem au fost bine studiate la antilope (impala), la zebre, la primate (entele, gelada, pata, babuini hamadria şi gorile). La antilopele impala, masculul şi haremul său au prioritate în domeniul vital faţă de grupul de masculi celibatari, astfel încât de resursele mediului profită în primul rând reproducătorii; celibatarii sunt organizaţi într-o ierarhie* din care vor apărea contestatarii masculului conducător de harem. La maimuţe, în cazul eliminării masculului fecundam, cel care îi ia locul poate ucide puii de vârstă mai mică pentru a provoca încetarea lactaţiei mamelor şi a restabili în profitul său ciclul lor menstrual.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Hartă cognitivă

Reprezentare* internă, mentală*, pe care un organism şi-o face despre organizarea spaţiului* în care el se deplasează. Noţiunea de hartă cognitivă a fost propusă de E. C. Tolman (1932) pentru a explica învăţarea latentă*. Sub raport teoretic,

această noţiune prezintă două aspecte importante:
1. ea inserează o variabilă intermediară*, inferată ca indirect observabilă, între stimul şi răspuns;
2. ea sugerează că învăţarea motorie, cum este parcurgerea unui labirint*, pune în joc alte mecanisme decât achiziţia unei înlănţuiri de mişcări, că ea se sprijină pe introducerea în memorie* a unei informaţii* relative la organizarea spaţială a mediului.

Prin aceste două trăsături, noţiunea de hartă cognitivă prefigura două axe importante ale cognitivismului*, anume interesul pentru mecanismele mentale şi locul acordat reperării regularităţilor mediului în elaborarea cunoştinţelor. Prin extensie, expresia hartă cognitivă este adesea aplicată la orice reprezentare derivată din prizele de informaţie făcute de subiect asupra mediului său şi destinate să ghideze apoi conduitele sale, fie că este vorba de orientarea* în spaţiu sau de rezolvarea de probleme* oarecare.

Deşi, atât pentru Tolman cât şi pentru cea mai mare parte a cognitiviştilor contemporani, harta cognitivă este reţinută ca o entitate inferată de natură strict psihologică, psihofiziologii, în ordinea de idei propusă de J. O'Keefe, au căutat, în special la nivelul hipocampului, suportul cerebral al hărţii cognitive.

M. Richelle
(G. N.)

• TOLMAN E. C. (1932), *Purposive Behavior in Animals and Men,* Appleton Century Crofts, New York.

Hazard

Atunci când unele fenomene (ale căror condiţii de definire sunt perfect determinate) pot avea mai multe soluţii posibile, ele sunt numite fortuite: când ele sunt înfăptuite, rezultatul observat este atribuit hazardului. Hazardul este deci o cauză* fictivă invocată pentru a explica observaţii care nu pot fi perfect prevăzute.

Existenţa sa a constituit dintotdeauna obiectul a numeroase controverse. Pentru unii, este vorba de un simplu efect al ignorării adevăratelor cauze ale evenimentelor; Hipocrate afirma că nu există hazard : tot ce se întâmplă are o cauză certă. şi aceasta are o alta care a produs-o; hazardul deci nu poate exista decât în natură. Pentru alţii, în schimb, existenţa hazardului este legată de faptul că universul nu este în întregime guvernat de legi deterministe*, ci că el este, totodată, parţial contingent.

Psihologii s-au preocupat de modalitatea în care se construieşte reprezentarea hazardului la copil: conceput iniţial ca obstacol în procesul deducţiei, hazardul este asimilat progresiv, înţelegându-se că, deşi cazurile individuale rămân imprevizibile, la nivelul ansamblurilor pot fi observate anumite regularităţi.

Teoria având ca obiect de studiu fenomenele datorate hazardului este teoria probabilităţilor*. Ea caută să formalizeze regularităţile observate în fenomenele întâmplătoare pornind de la măsurarea tendinţei acestora de a se produce.

D. Defays
(L. C. L.)

Haşiş -> Canabinoid

Hebefrenie

Descrisă de E. Hecker, în 1871, ca entitate morbidă autonomă, hebefrenia se caracterizează prin apariţia succesivă sau alternantă de forme ale stării melancolice, narcisiste sau confuzionale, a cărei ecloziune este în relaţie cu vârsta tânără postpubertară şi a cărei evoluţie se petrece rapid către o stare de slăbiciune psihică şi de sărăcire mentală ai cărei indici sunt identificabili chiar de la debutul tulburărilor şi pot evolua până la o stare de stupiditate terminală.

Considerată ulterior una dintre formele de demenţă precoce, a fost apoi încadrată în grupul psihozelor schizofrenice. Recent, unele lucrări au insistat asupra opoziţiei dintre simptomele negative şi cele pozitive caracteristice psihozelor paranoide şi asupra alternanţei ori amestecului complex dintre aceste două aspecte.

în această privință, expresia hebef reno-catatonie pare să corespundă, pentru autori ca H. Ey, mai degrabă unei forme mixte decât unei varietăți anumite de hebefrenie.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Hebefreno-catatonie -» Hebefrenie

Hedonism

Doctrină filozofică potrivit căreia conduita n-ar fi ghidată decât de căutarea plăcerii* și evitarea* durerii*,

în secolul al XVUI-lea, hedonismul se exprima în morala intereselor* susținută de filozofii asociaționiști* ca J. Locke sau D. Hume. Utilitarismul* englez va relua la începutul secolului al XK-lea ideea că motivele acțiunii umane sunt căutarea plăcerii și fuga de suferință, propunând o economie și chiar o aritmetică a plăcerilor și suferințelor, care servesc drept fundament pentru legislație.

în psihologie, behaviorismul*, moștenitor al pragmatismului*, este doctrina care reia în modul cel mai limpede, în cadrul teoriilor condiționării*, principiile doctrinei hedoniste.

F. Parot
(G. N.)

Unii cercetători au emis ipoteza că ar exista structuri cerebrale numite de plăcere sau de recompensă și structuri de evitare*, sau de aversiune*. De fapt, stimularea intracerebrală a anumitor regiuni provoacă manifestări de apropiere*, de recompensă ori de plăcere identificate, spre exemplu, prin fenomenele de autostimulare*, sau manifestări de evitare ori de fugă identificate prin evadarea incoercibilă din locul în care se află animalul în momentul stimulării. Recompensa și pedeapsa sunt implicate în această concepție a binelui și a răului: unii autori pretind a fi identificat „neuroni de recompensă"' și „neuroni de pedeapsă". Acești neuroni sunt, firește, implicați în procesele de întărire*. Concepția respectivă este extrem de localizatoare (v. Localizare cerebrală) și reduc-

M. Le Moal
(G. N.)

Hemeralopie

Insuficiență de adaptare la obscuritate, manifestându-se printr-o deficiență a vederii nocturne sau crepusculare (vedere scotopică, chiar mesopică). Se disting hemeralopii congenitale, cu ereditate dominantă sau recesivă, și hemeralopii dobândite prin avitaminoză A sau prin degenerescentă retiniana.

R. Genicot
(G. N.)

Hemianopsie

Alterare a unei jumătăți a câmpului vizual i. hemicamp) al ambilor ochi. Alterarea poate afecta rareori jumătatea superioară (hemianopsie altitudinală), dar cel mai adesea jumătatea laterală (hemianopsie laterală). O hemianopsie laterală este omonimă (dreaptă sau stângă) atunci când afectează jumătatea dreaptă sau stângă a fiecărui câmp vizual; leziunea responsabilă se află pe căile vizuale retrochiasmatice contralaterale. O alterare limitată la cuadranții superiori sau inferiori ai fiecărui câmp vizual definește o cuadranopsie (superioară sau inferioară).

J.-L. Signoret
(G. N.)

Hemiasomatognozie —> Asomatognozie

Hemicamp -» Hemianopsie

Hemiplegie

Prejudiciu motor al unei jumătăți a corpului în urma unei leziuni a căii piramidale (sau centrale) care leagă cortexul* cerebral motor cu celulele cornului medular anterior. Acestui prejudiciu motor i se asociază într-o măsură mai mare sau mai mică un deficit motor (sau paralizie), modificări de tonus muscular, reflexe osteotendinoase și reflexe cutanate (clasicul semn al lui Babinski este reacția de extensie a degetului mare la stimularea cutanată

plantară; el exprimă o leziune a căii piramidale).

J.-L. Signoret
(G. N.)

Hermeneutică

Interpretare a textelor religioase, filozofice, literare, juridice, dar și a tuturor formelor de expresie umană nescrisă: opere de artă, povestiri populare, simboluri* și mituri*. Acest ultim aspect a constituit obiectul a numeroase studii în domeniul psihanalizei* aplicate. într-o accepție specială, termenul a fost, pentru scurt timp, utilizat spre a desemna lectura textelor psihanalitice în perspectiva idealistă a unei antropologii fenomenologice și existen-

E. Jalley
(G. N.)

Heroină

Opiaceu* derivat al morfinei, alcaloidul major al opiului, extras din mac. Expunerea morfinei la acțiunea acidului acetic provoacă modificarea structurii chimice prin acetilarea grupelor fenol și alcool, conducând la heroină.

Ea a fost comercializată încă de la sfârșitul secolului trecut, mai cu seamă ca medicament pentru tuse datorită unei eficacități remarcabile, superioară celei a codeinei (alt derivat opiaceu). Efectele de dependență* și potențialitățile sale de a provoca toxicomania* nu au fost imediat evaluate. Heroina nu are o activitate proprie, ci este un prodrog; ea este metabolizată în 6-acetil-morfină care este molecula activă în creier. Numai metaboliții heroinei se conectează cu receptorii* opioizi (sau opiacee) membranari ai anumitor neuroni. Modul de acțiune farmacologică este mai rapid, mai scurt decât cel al morfinei din cauza unei mai mari lipofilicități care îi permite să traverseze bariera hematoencefalică (ceea ce nu poate face morfina).

Heroina este o substanță a cărei întrebuințare nonmedicală este ilicită. Indicațiile sale chimice sunt reglementate și diferă de la o țară la alta. Heroina, ca și morfina, este un narcotic, un analgezic puternic, fiind euforizantă (mai mult decât morfina). Această moleculă face parte din lista substanțelor care provoacă toxicomanii. Acțiunea sa asupra receptorilor opioizi, la periferie și în creier, face obiectul unor cercetări intense. Acțiunea la nivelul receptorilor este blocată de naloxonă și derivatele sale. Metadona este deopotrivă un agonist* al receptorilor opioizi cu mai lungă durată de acțiune decât heroina, ceea ce justifică prescrierea sa în anumite programe de tratament al toxicomaniei în măsura în care subiectul își poate relua o viață socială relativ normală, neorientată spre căutarea drogului.

M. Le Moal
(L. C. L.)

Hertz

Unitate de frecvență* a unei mărimi periodice care corespunde unei perioade sau unui ciclu pe secundă, notată Hz: 1 Hz = 1 s^{1}. Această unitate este universal folosită oricare ar fi natura oscilației. Exemple : în acustică, frecvența LA3 are, prin convenție, valoarea de 440 Hz; în fotometrie, frecvența care corespunde culorii verde-galben este de $540.IO^{12}$ Hz (plus sau minus 555 nanometri lungimea de undă); în electricitate, 50 Hz este frecvența curentului alternativ industrial în Europa.

R. Genicot
(L. C. L.)

Heterocromozom -» Cromozom

Hibernare

Hibernarea este o strategie la care numeroase animale au recurs pentru a învinge fără prejudicii condiții sezoniere defavorabile privind climatul și resursele alimentare. Ea este frecventă la nevertebrate cum sunt insectele și moluștele, ca și la amfibieni și reptile, animale cu sânge rece al căror metabolism este în orice timp în dependență de variațiile temperaturii mediului. Se cunosc unele cazuri de torpoare temporară la păsări (păpălude, lăstuni, colibri), însă este vorba de o încetinire a activității organice pe durata câtorva ore din ciclul dium. Adevărata hibernare, caracterizată prin somn* profund și prelungit,

prin încetinirea metabolismului cu rărirea ritmului cardiac și respirator, prin economia consumurilor energetice, prin scăderea temperaturii, este cunoscută la monotreme și marsupiale, rozătoare, insectivore și lilieci. Animalul devine hiperactiv toamna, își amenajează o ascunzătoare unde adună rezerve alimentare (v. Acumulare) și unde se retrage înainte de schimbarea vremii. Un ritm sezonier intern reglează evoluția poliglandulară pe baza schimbărilor de comportament și de metabolism, determinând atât adormirea, cât și deșteptarea.

J.-C. Ruwet
(G.N.)

Higrokineză -> Cineză

Higrotropism —> Tropism

Hilemorfism
Este acel mod de constituire a ființelor care, după filozofia lui Aristotel și a scolasticilor, se bazează pe interacțiunea unei materii și a unei forme organizatoare. In secolul al XTX-lea, renașterea scolasticii (neoscolastică sau neotomism) influențează psihologia Formei* și provoacă o întoarcere la schema hilemorfică în care datul exterior, în particular cel perceptiv, este organizat (informat, în sensul etimologic al termenului) de activitatea subiectului. Conceptul de structură*, așa cum este definit în psihologia genetică* a lui J. Piaget, este apropiat de această semnificație a cuvântului formă.

P. Mengal
(G. N.)

Hiperactivare cognitivă -» Fugă de idei

Hiperactivitate
Cantitatea de acțiuni* la care se angajează un subiect poate constitui un simptom care rămâne cel mai adesea greu de recunoscut atunci când este evaluat separat, din cauza ambiguității limitelor sale cu un comportament normal. într-adevăr, cantitatea de activitate poate fi cât se poate de variabilă de la un individ la altul. Analizată ca o conduită izolată, se poate presupune caracterul său morbid atunci când vădește incapacitatea subiectului de a nu se angaja într-o acțiune. Ea constituie atunci o anomalie, în mod frecvent de sens opus față de propria normă a subiectului, ca pierdere a libertății de a acționa prin constrângerea de a acționa. Acest semn este caracteristic pentru toate stările de excitație, în principal pentru stările maniacale*. Când se înscrie într-un context psihopatologic mai larg, care îi îndreptățește statutul ei de anomalie (fugă înainte), recunoașterea sa este facilitată.

M.-C. Hardy-Bayle
(L. C. L.)

Hiperalgezie
Sensibilitate excesivă la durere*, care se traduce printr-o scădere a pragului* și/sau prin exacerbarea senzației dureroase.

M. Richelle
(G. N.)

Hiperestezie
Sensibilitate excesivă, deasupra normalului. Termenul este în general rezervat sensibilităților cutanate*.

M. Richelle

Hiperfagie -* Bulimie

Hipermetropie -> Acomodare vizuală

Hiperpolarizare -> Polarizare

Hipersintonie
Sintonia este un concept descris de E. Bleuler, desemnând consonanța afectivă a individului cu mediul său. Hipersintonia, în acest sens, desemnează o reactivitate excesivă a subiectului la stimulii mediului său înconjurător, veritabilă constrângere a reacțiilor sale emoționale la evenimentele care îl înconjoară: de exemplu, tristețe excesivă într-un context trist sau veselie excesivă într-un context vesel.
Acest comportament a fost descris ca specific stărilor maniacale, și J. Delay îl folosește pentru a opune schizotimicul și ciclotimicul. Totuși, acest comportament

este, neîndoielnic, un fenomen complex, presupunând intervenția a numeroase fenomene legate și care nu se reduce la dimensiunea emoțională. într-adevăr, mai mult decât o simplă rezonanță afectivă, hipersintonia desemnează hiperreactivitatea la stimuli și facilitarea răspunsurilor (emoționale și motrice) la aceste stimulări. Această hiperactivitate la stimuli se poate explica:

a. fie printr-o luare în considerare excesivă și neselectivă a oricărui stimul, chiar banal și de obicei neoperant având în vedere planul de acțiune în care subiectul este angajat;
b. fie printr-o facilitare exagerată a răspunsului, numărul stimulilor percepuți rămânând nemodificat;
c. fie prin asocierea acestor două fenomene.

M.-C. Hardy-Bayle
(G. N.)

Hipertrofie a eului

în preajma anilor 1910, P. Serieux și J. Capgras, H. Wallon și S. Freud studiază delirurile* (de persecuție, de interpretare). Eu/ego-ul*, a cărui funcție normală de sinteză fusese deja subliniată, apărea atunci hipertrofiat la bolnavi de paranoia*, ca Ludovic n de Bovaria sau președintele Schreber. La acesta din urmă, limbajul prezenta megalomanie: pentru el, omnipotența divină era aliata sa naturală. Dintr-o luptă aparent inegală, între un om slab și izolat și Dumnezeu însuși, el ieșise învingător, iar aceasta dovedea că ordinea universală era de partea sa. De fapt, hipertrofia eului traduce slăbiciunea sa. După D. Lagache, studiul psihanalitic al narcisismului*, în care conștiința este fascinată de eu, în timp ce relația cu ceilalți nu se mai face decât prin intermediul acestuia, permite, fără îndoială, să se înțeleagă mai bine anumite deliruri.

C. Prevost
(G. N.)

Hipnoză

Stare mentală tranzitorie, asemănătoare celei de somn*, deși afectează un subiect treaz. Este caracterizată prin absența reacțiilor la stimulii din mediul înconjurător, lipsa inițiativei comportamentale, sugestibilitate* extremă și în general uitare consecutivă, după revenirea în stare normală. Hipnoza este provocată prin diferite metode : fixare a unui punct luminos, a privirii hipnotizatorului sau ascultare a cuvântului acestuia. Există un consens general în a considera că, la subiecții predispuși (în special în stările isterice*) și în condiții particulare (transă religioasă), hipnoza poate surveni spontan (stare hipnoidă descrisă de J. Breuer).

Din timpuri străvechi, oamenii par a fi provocat și folosit stări de hipnoză în scopuri magice, terapeutice și religioase. Istoria științifică a hipnozei începe cu A. Messmer care, la mijlocul secolului al XVTTI-lea, la Viena și apoi la Paris, a dezvoltat practica hipnozei în scopuri terapeutice și experimentale sub termenul de magnetism* animal. Acest usaj medical a fost dezvoltat și autentificat la Paris de J. Charcot și la Nancy de H. Bernheim. Primul a pledat pentru ideea unei stări particulare a conștiinței și a legat sugestibilitatea hipnotică de terenul isteriei. Cel de-al doilea a invocat rolul sugestiei simple și a introdus folosirea terapeutică a hipnozei în numeroase prescripții medicale. Practica terapeutică a hipnozei s-a răspândit foarte rapid în Europa și în America, în timp ce în Franța, în ciuda lucrărilor lui P. Janet. ea a dispărut ca terapeutică și ca obiect de investigație psihologică până la apariția lucrărilor lui L. Chertok, în anii 1950.

Mecanismele psihologice și psihofiziologice ale hipnozei sunt cele care suscită foarte numeroase lucrări. Dezbaterea cea mai vie privește chiar natura stării de hipnoză. Pentru unii, este vorba de o stare particulară de conștiință, care nu este nici somn și nici stare de veghe și care ar fi provocată printr-o concentrare selectivă a atenției, consecutivă sugestiei hipnotizatorului. Pentru alții, starea de hipnoză constă într-o strategie cognitivă pe care subiectul o adoptă pentru a asculta de instrucțiunile hipnotizatorului. Această

strategie s-ar baza pe o concentrare deliberată a atenției față de sarcinile cerute și pe o ,.neatenție" selectivă pentru orice altă solicitare. Este fundamental să observăm că, în chiar această a doua perspectivă, starea de hipnoză diferă radical de simpla simulare.

O a doua problemă privește predispoziția pentru hipnoză. Numeroase teste sau scale de evaluare au fost construite pentru a distinge subiecții ușor hipnotizabili. S-a căzut de acord în a estima că 30% dintre indivizi răspund acestor criterii. In schimb, trăsăturile de personalitate care ar defini pe acești indivizi rămân slab cunoscute.

Alte probleme care suscită vii controverse se raportează la cunoașterea pe care subiectul o păstrează asupra stării sale (observator ascuns), la natura amneziei consecutive (amnezie adevărată sau uitare deliberată) și la eventuala existență a unor corelate psihofiziologice (anomalii electroencefalografice și electrodermale). Potrivit răspunsurilor formulate, teza unei stări speciale de conștiință sau cea a unei simple alterări a strategiilor cognitive rămâneînprim-plan.

D w i d l d c h e r

(G. N.)

Hipoalgezie

Scădere a reacției la o stimulare care produce de obicei o senzație de durere*. Creșterea pragului de reactivitate a fost constatată în special la șoarecele supus unui ansamblu de stimulări ambientale, ca învârtirea rapidă, aplicarea de șocuri electrice plantare, imersiunea într-o baie de apă rece. Ea pare datorată stresului* pe care îl provoacă manipulările repetate ale animalului. Acest fenomen, numit uneori analgezie indusă de stres, poate fi explicat fie prin factori nervoși dependenți de opioizi* endogeni, fie prin factori endocrini*.

B. Calvino

(G. N.)

Hipocamp

Denumit și cornul lui Ammon. el reprezintă partea principală a formațiunii hipocampice, care cuprinde deopotrivă gyrus dentatus și subiculum. Formând o proeminență la nivelul cornului temporal al ventriculului lateral, această formațiune, situată pe fața internă a emisferei cerebrale*, se întinde de-a lungul celei de a cincea circumvoluțiuni cerebrale sau cortexului parahipocampic. Hipocampul este constituit din substanță cenușie distinct configurată, a cărei dispunere observată sub incizie justifică și una și alta din cele două denumiri. Acest cortex străvechi conținând celule piramidale în hipocamp și celule de creștere în gyrus dentatus, este locul unui circuit trisinaptic foarte studiat. Intrările hipocampului sunt constituite din ansamblul fomix-fimbria care vehiculează calea colinergică provenind din sept (cale septo-hipocampică), iar de partea cealaltă din diencefal și din calea perforantă provenind din cortexul entorinal, permițând alimentarea hipocampului cu informații* senzoriale trecând prin telencefal. Ieșirile hipocampului se fac în mod esențial prin fornix (sau trigon) către septum și alte structuri telencefalice și diencefalice, ca și prin subiculum către cortex. Hipocampul reprezintă astfel una din componentele circuitului lui Papez* sau circuitul hipocampo-mamilo-talamic.

Funcțiile aferente hipocampului sunt complexe și încă slab cunoscute. In prim-plan se situează procesele de memorare*, deși partea și natura intervenției hipocampului rămân controversate: selecția, tratarea și indexarea informațiilor comparativ cu cele deja stocate, hipocampul constituind centrul unui circuit cu dublă intrare care îl pune în relație simultană cu neocortexul (unde s-ar face stocarea propriu-zisă) și cu diencefalul*. Hipocampul ar avea rolul de a caracteriza atributele oricărei informații aferente și de a autoriza eventual stocarea ei (v. Potențializare). Hipocampului îi sunt atribuite și alte implicații funcționale, mai mult sau mai puțin legate între ele sau cu memorarea: controlul inhibiției* (interne sau comportamentale), detecția noutății*, analiza spațială (constituirea de hărți spațiale), perseverarea* conduitelor, viața emoțională*, controlul

nivelurilor de activitate*. Aceste diferite intervenții ale hipocampului ar explica anumite tulburări observate în cazul prejudicierilor temporale (sindromul lui Klttver și Bucy*; tulburări mnezice).

B. Soumireu-Mourat
(G. N.)

Hipofiza

Glandă endocrină care se află la baza cavității craniene într-o lojă a osului sfenoid, șaua turcească. **Adenohipofiza.** de origine epiblastică, cuprinde: a. lobul anterior în care se disting celulele corticotrope (ACTH* și P-endorfina), somatotrope (hormon* de creștere), tireotrope (hormon tireotrop), gonadotrope (gonadotropine*) și celulele cu prolactină a căror activitate secretorie este controlată de zona periventriculară a hipotalamusului*; b. lobul intermediar (hormoni melanotropi și p-endorfina), puțin dezvoltat la om; c. lobul infundibulo-tuberal, zonă de comunicare cu protuberanta mediană prin intermediul sistemului vascular port hipotalamo-hipofizar. **Neurohipofiza,** de origine neurectoblastică, conține de asemenea trei părți. Lobul posterior corespunde zonei terminale a fibrelor nervoase secretoare de vasopresină și ocitocină și ai cărei corpi celulari sunt localizați în nucleii supraoptic și paraventricular ai hipotalamusului. Tija infundibulară îl leagă de protuberanta mediană, zonă de trecere a fibrelor nervoase și zonă de schimburi hipotalamo-hipofizare. Hipofiza este deci o glandă endocrină secretoare de hormoni având multiple ținte în organism, la nivelul organelor si altor glande endocrine.

P. Mormede
(G. N.)

Hipotalamus

Parte ventrală a diencefalului*, de o parte și de alta a celui de-al treilea ventricul, de care hipofiza* este legată prin tija infundibulară. El este subdivizat sub raport morfofuncțional în trei zone longitudinale: zona periventriculară conținând cea mai mare parte din motoneuronii neuroendocrini, zona mediană formată din subgrupele celulare bine marcate care definesc diviziunile rostrocaudale (preoptică, supraoptică, tuberală și mamilară), zona laterală formată în principal din fibrele fasciculului median al telencefalului*. Hipotalamusul joacă un rol fundamental în menținerea homeostaziei* și în procesele de adaptare* comportamentală: reglare a activității secretorii a hipofizei anterioare (zona periventriculară), a balanței hidrice (vasopresina nucleilor supraoptici și paraventriculari), a sistemului nervos* autonom (zonă anterioară parasimpatică numită trofotropâ și hipotalamus lateral ortosimpatic numit orgotrop), a comportamentului de hrănire și de băut, a reproducerii (comportament și reglare neuroendocrină). El este sediul mecanismelor de întărire* (hipotalamus lateral), al genezei și al reglării ritmurilor circadiene* (nucleu suprachiasmatic).

P. Mormede
(G. N.)

Histogramă

In cazul unei distribuții* de efective* regrupate în clase, fiecărei modalități observabile i se poate asocia valoarea densității clasei căreia îi aparține: procedând astfel, se definește o funcție numerică pe care o vom numi funcție de densitate a efectivelor distribuției regrupate în clase. Această funcție este una etajată: reprezentarea sa grafică este constituită dintr-o succesiune de segmente orizontale, fiecare corespunzând unui interval al regrupării; o numim histogramă a (efectivelor) distribuției.

Pornind de la o distribuție de frecvențe* regrupate în clase se obține în același fel o histogramă a frecvențelor. Pentru valorile extreme (limite de clase) se obișnuiește să se unească punctele reprezentative ale funcției prin segmente verticale (în aceste puncte, valoarea funcției de densitate este arbitrară).

P. Bonnet și *H. Roaanet*
(L.C. L.)

Histrionică (Personalitate —)

Trăgându-și originea din latinul *histrio,* care înseamnă **„actor",** acest termen și

substantivul său (histrionism) au servit de mult la definirea uneia din trăsăturile marcante ale personalităţii* istericilor*: înclinaţia spre dramatizarea* situaţiilor, spre exprimarea emfatică a sentimentelor* şi spre faptul că producerea de simptome* necesită prezenţa unui al treilea spectator şi este însoţită de o relativă indiferenţă în privinţa lor.

S-a putut demonstra că nu există decât o slabă relaţie de dependenţă între simptomele de conversie* isterică şi aceste tulburări de personalitate care prin tradiţie le sunt ataşate. In grija de a marca în mod clar această diferenţă, clasificarea *DSM IU (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale)* a propus descrierea sub termenul „personalitate histrionică"' a unei stări permanente caracterizate printr-un comportament dramatic şi hiperactiv care asociază toate sau o parte din următoarele trăsături: hiperexpresivitate a emoţiilor, căutare neîncetată a atenţiei altuia, nevoie de activitate şi de senzaţii tari, reactivitate excesivă la evenimente minore, accese iraţionale de mânie şi de rea-dispoziţie şi perturbare a relaţiilor interpersonale caracterizată prin lipsă de autenticitate, egocentrism şi dependenţă.

D. Widlocher

Holding -> Susţinere

Hoardă

Acest termen de origine mongolă desemnează un grup migrator, tabăra şi curtea regelui. El caracterizează, prin urmare, un grup indisciplinat. puternic şi unit în activitatea sa de dezordine socială, metaforă a forţei dezorganizatoare şi distrugătoare a vieţii pulsionale atunci când ea nu este structurată prin legea oedipiană şi prin interdicţia canibalică. S. Freud. în 1913, a imaginat, pe modelul unui mit ştiinţific, trecerea inaugurală a presupusei hoarde primitive la organizarea societală: uciderea tatălui originar de către fraţi, legaţi între ei prin rivalitate şi homosexualitate, este metabolizată într-o operaţie simbolică ce face posibilă identificarea* membrilor cu Strămoşul comun şi între ei, instituie interdicţia incestului* şi a uciderii animalului totemic. Versiunea oedipiană a mitului hoardei acoperă reprezentarea originară a arhigrupului*.

R. Kaes
(G. N.)

Holofrază

Enunţ al unui singur cuvânt pe care copilul îl face între 12 şi 18 luni (se vorbeşte în aceeaşi măsură de enunţ sau de perioadă holofrastică) şi care semnifică mai mult decât acest singur cuvânt (de ex., „Tata" pronunţat de un copil care tocmai a găsit o cravată a tatălui său). Rămâne deschisă problema de a şti în ce măsură holofrazele pot fi considerate ca veritabile fraze* exprimând relaţii sintactice (de tipul subiect-verb, de ex.) sau semantice (de tipul posesie-posesor) comparabile cu cele ale adultului. Dezbaterea are, de asemenea, drept subiect capacitatea de analiză informaţională sugerată de selecţia pe care o operează copilul în repertoriul său lexical în funcţie de gradul reliefării diverselor aspecte ale situaţiei.

M. Hupet
(L. C. L.)

Homeostazie

Termen folosit pentru prima dată de W. Cannon cu referire la procesele fiziologice coordonate şi complexe care menţin funcţionarea diverselor organe şi mecanismele biologice într-un echilibru* propriu şi reciproc tinzând către o stare stabilă şi bazală. Homeostazia corespunde menţinerii unui echilibru optim şi adaptativ între organism şi mediile sale intern şi extern, privind deci reglările biologice în general. Această noţiune de echilibru şi de constanţă a mediului interior* în ciuda modificărilor mediului înconjurător* este datorată lui Claude Bernard, care a avansat această idee după o serie de experimente celebre asupra constanţei glicemiei şi care a scris, în 1878, că stabilitatea mediului intern este condiţia vieţii libere.

Reglările fiziologice trebuie totuşi să fie extinse la domeniul comportamental:

într-adevăr, comportamentul*, pornind de la semnale necondiţionate sau dobândite, poate anticipa consecinţele biologice ale schimbărilor mediului intern şi extern; acest fenomen poate fi studiat în cadrul motivaţiilor*. Intr-o manieră mai largă, se poate spune despre comportament că este mijlocul cel mai sofisticat pe care l-a găsit creierul pentru a se echilibra el însuşi. Homeostazia oferă exemple desăvârşite de retroacţiuni* negative biologice prin care funcţionarea sistemului este controlată de propriile sale consecinţe. ., , .„ ,

M. Le Moal
(G. N.)

Hominizare

Proces de evoluţie* prin care, în cursul unei serii de mutaţii genetice selecţionate de mediul înconjurător, specia umană s-a constituit distingându-se de celelalte specii de primate*. In acest proces, trecerea la poziţia bipedă pare a fi jucat un rol decisiv deoarece a eliberat mâna şi a permis dezvoltarea zonelor frontale ale creierului* : diferitele etape ale hominizării sunt într-adevăr caracterizate în principal prin tipul de obiecte confecţionate (pe baza cărora arheologia preistorică reconstituie etapele) şi prin capacitatea cutiei craniene (pe baza căreia paleontologia evocă evoluţia). Acest proces biologic este prelungit prin acela, mai psihologic, de umanizare*.

F. Parot si *M. Richelle*
(L.C.L.)

Homocromie

Formă de camuflaj*, permanentă sau temporară, prin identitatea de coloraţie a animalului şi a celei a substratului sau a mediului. Homocromia este practicată de anumite prădătoare* la pândă, în aşteptarea trecerii victimei lor. Homocromia este cel mai adesea faptul caracteristic al victimelor potenţiale. Intr-o manieră generală, păsările şi mamiferele din deserturi au penajul şi blana în gama gri-bej a nisipurilor (ciocârlii, rozătoare, feneci). Păsările şi mamiferele din regiunile arctice (presură, potârniche albă, hermină, iepure, vulpe) dobândesc iarna ţinute de culoare albă. La nenumărate specii aparţinând crustaceelor, moluştelor cefalopode (sepia), batracienilor, reptilelor (cameleonul) şi peştilor, schimbările de coloraţie, gratie jocului de extensiune sau de concentraţie a celulelor cromatofore ale dermei, sunt rapide şi labile, ajustându-se mediului şi circumstanţelor, variind potrivit motivaţiilor animalului. Aceste schimbări sunt induse pe cale neurohormonală: ele permit disimularea sau, din contră, acţionarea instantanee a unor declanşatori* care joacă un rol important în comportamentele sexual şi agonistic* şi care se cer a fi mascate faţă de un prădător aflat la vânat sau faţă de un rival mai puternic (v. Supunere).

J.-C. Ruwe:
(G.N.i

Homomorfism -> Morfism

Homosexualitate

Relaţie amoroasă între două persoane de acelaşi sex. Termenul se aplică atât relaţiilor marcate prin atingerea fizică şi prin orice formă de coit extragenital, cât şi celor marcate doar prin sentimente pasionate ori tandre. Când se ia în consideraţie nu relaţia, ci tendinţa* sau dispoziţia, sensul devine mai extensiv. Homosexualitatea zisă latentă scapă conştiinţei subiectului* şi se exprimă prin conduite* de substituire (prietenii selective, legături sentimentale etc). prin formaţiuni reacţionale sau printr-o inhibare a activităţii heterosexuale (neputinţă, frigiditate).

Diferiţi termeni sunt impropriu confundaţi cu cel de homosexualitate. Sodomia (coit anal) se practică, în aceeaşi măsură, în relaţii hetero- şi homosexuale. Pederastia nu caracterizează decât homosexualitatea masculină orientată către subiecţi tineri. Transvestismul sau travestismul defineşte obiceiul de a se îmbrăca şi de a se machia prin imitarea celuilalt sex. Observat în general la oameni, acesta din urmă nu este în mod necesar expresia homosexualităţii, ci a unei forme de fetişism*. Transsexualismul. în fine, caracterizează credinţa (cvasidelirantă) a apartenenţei, în realitate,

la sexul opus și se exprimă prin revendicarea de a fi considerat ca atare, în particular prin modificări medicale sau chirurgicale corporale adecvate. Acesta nu este însoțit, ca regulă generală, de tendința homosexuală.
Considerată potrivit epocilor și societăților ca un viciu de reprimat, o devianță* de corijat sau o deosebire care trebuie respectată, homosexualitatea masculină sau feminină face loc misterului determinanților biologici sau psihosociologici care ghidează orientarea alegerii sexuale.

D. Widlocher
(G. N.)

Homunculus

Alchimiștii sunt cei care, primii, au pretins fabricarea unui model* redus de om care, invizibil și impalpabil, opera asupra forțelor obscure presupuse a guverna materia, în psihologie, tradiția behavioristă*, mai ales sub pana lui B. F. Skinner, reproșează cognitivismului* nu doar imaginarea unui homunculus în interiorul organismului, căruia i-ar determina comportamentul, ci și neexplicarea comportamentului chiar al acestui homunculus.

F. Parot
(G. N.)

Desemnează, pe de altă parte, reprezentarea cerebrală omoloagă a diferitelor părți ale corpului. Exemplu desăvârșit al localizării* cerebrale a funcțiilor: toate manualele de anatomie sau de fiziologie nervoasă reprezintă suprafața ariilor corticale somestezice și motorii „ocupată" de o machetă umană la care talia (sau suprafața) diferitelor părți ale corpului este proporțională cu suprafața ocupată în cortex: de exemplu, mâinile vor avea o importanță senzorială și motorie mai mare decât picioarele. Această schemă rezultă din studii neurofiziologice după înregistrări ale neuronilor sau după stimulări locale, ca și din analiza efectelor leziunilor. Aceste reprezentări somatotopice sunt parțial corecte, parțial prea schematice. Localizările funcționale corticale nu au nici această rigoare, nici această simplicitate și există mari variații individuale. In fine, o singură funcție ocupă rareori în chip solitar teritorii corticale destul de largi.

M. Le Moal
(G. N.)

Hormon

Mesager chimic produs de celulă și care acționează la distanță față de locul său de origine. Celulele secretorii pot fi organizate în glande cu secreție internă (endocrine) sau repartizate în mod mai mult sau mai puțin difuz într-un țesut epitelial sau nervos cum este sistemul neuroendocrin difuz*. In mod clasic, hormonii sunt împărțiți în mari familii potrivit structurii IOT chimice. Hormonii steroizi (androgeni, estrogeni, progesteron, corticosteroizi), derivați ai colesterolului, pătrund în celulele-țintă și acționează asupra configurației genice prin intermediul receptorilor* intracelulari (acestei familii îi aparțin vitamina D și vitamina A). Hormonii tiroidieni, care au aceleași mecanisme de acțiune și a căror structură a receptorilor este foarte asemănătoare celei a hormonilor steroizi. Un mare număr de hormoni au o structură proteică (cea mai mare parte a hormonilor antehipofizari, insulina, parathormonul) sau polipeptidică (vasopresină, ocitocină, ACTH, glucagon, hormoni ai tractului gastrointestinal). Unii hormoni, în fine, derivă din acizi aminați* (adrenalină și noradrenalină medulosuprarenale, melatonină epifizară, ca și hormonii tiroidieni evocați mai sus). Toate aceste substanțe acționează, la nivelul membranei celulelor-țintă, asupra receptorilor specifici care modifică diverse sisteme de mesageri intracelulari (AMP ciclic și inozitoli fosfatici) sau mișcările ionice din membrană.

P. Mormede
(G. N.)

Hospitalism

Ansamblu de tulburări ale copilului mic consecutive carențelor* materne cantitative, descris de R. Spitz în anii 1940. In absența unui maternaj* suficient, reacțiile la

separarea* de mamă pot antrena, aproximativ după trei luni, depresia anaclitică*, iar după cinci luni, dacă nimic nu s-a făcut, tabloul foarte grav al hospitalismului, care nu mai este în întregime reversibil. în afară de întârzierea considerabilă a dezvoltării, copilul se prăbușește într-o stare de marasm cu căderea curbei de greutate, alterarea stării **generale, mare** fragilitate la infecții și risc letal. Lucrările lui Spitz au probat faptul că matemajul răspunde unei trebuințe absolute. Acesta prezintă cea mai bună prevenire a sindroamelor de carență maternală precoce.

(G.N.)

Iatrogen
Califică o intervenţie cu scop terapeutic care se supraadaugă patologiei*.

R. Doron
(O.D.)

Icon
Dacă semnul* se defineşte în sens larg, ca o combinaţie a unui element reprezentant şi a unuia reprezentat, în cadrul unui cod* de comunicare*, se poate considera, după C. S. Peirce, că iconul reprezintă una din cele trei varietăţi fundamentale, împreună cu indicele* şi simbolul*. Iconul se defineşte, în genere, ca un semn în care reprezentantul şi reprezentatul întreţin un raport motivat, de tip analogic (caricatura unui personaj constituie un icon). Urmând analiza de bază a lui Peirce, se observă mai general că, în icon, elementul reprezentant prezintă o calitate (sau o configuraţie de calităţi) a elementului reprezentat (o pată verde pentru a indica culoarea verde). Acelaşi autor distinge trei subansambluri de iconi: imaginile, diagramele şi metaforele*.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Iconică (Memorie —)
Nume dat de U. Neisser memoriei* senzoriale vizuale. Lucrările lui G. Sperling au demonstrat că ea are o capacitate mare dar foarte labilă: durata informaţiei* în memoria iconică este estimată la câteva sutimi de milisecunde. Ea este sensibilă la fenomene de mascare retroactivă* şi proactivă*. Funcţia sa principală este de a asigura o durată minimă de tratare în caz de dispariţie a stimulului.

D. Zagar
(G. D. S.)

Ictus amnezic -> Amnezie

ideal al eului
Expresie introdusă de S. Freud în cel de-al doilea model al său referitor la aparatul* psihic, pentru a caracteriza o reprezentare a sinelui care caută să acceadă la reprezentări idealizate (părinţi, persoane admirate, proiecte sau activităţi valorizate). Din punct de vedere genetic, este vorba de o instanţă a personalităţii* constituită ca rezultantă a identificării narcisice şi a identificărilor secundare legate de rezolvarea oedipiană. Idealul eului în evoluţia operei lui S. Freud este confundat de la început cu **eul ideal** (instanţă atotputernică narcisică formată pe modelul narcisismului* infantil), ca tentativă de a recuceri narcisismul pierdut.
Apoi, idealul eului este explorat în dimensiunea sa narcisică datorită studiului proceselor de grup şi al identificării primare. In *Eul şi şinele,* în 1923, idealul eului — noua instanţă datorată identificării parentale în rezolvarea oedipiană — se asociază cu funcţia de interdicţie, pentru a construi supraeul*. într-un text apărut mai târziu, în 1932, *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză,* el constituie una dintre funcţiile supraeului. Idealul eului demonstrează evoluţia unui concept care rămâne punct de convergenţă între narcisism şi rezolvarea oedipiană.

A. Braconnier
(G. D. S.)

Idealism

Filozofie care reduce întreaga existenţă la gândire*. Psihologia s-a desprins de mentalism*, care o reducea la subiectivismul introspecţiei*: ca urmare, după H. Wallon, conştiinţa, stabilind o echivalenţă între fiinţă şi cunoaşterea psihică, se confruntă cu aceleaşi probleme ca şi gândirea, atunci când ea se identifică cu existenţa lucrurilor. în acest fel, psihologia îşi propune ca obiect conduita*, respectiv comportamentul*. După I. Kant, idealismul critic al lui Brunschvicg, refuzând orice opţiune ontologică privind natura gândirii şi subliniind rolul activ al ei în elaborarea reprezentării*, a pregătit, în acelaşi timp, reabilitarea fenomenelor mentale prin constructivism* şi cognitivism*. De exemplu, J.-F. Le Ny consideră că reprezentările cognitive sau mentale există „în capul" unui subiect; este vorba de simboluri în corespondenţă cu universul. Ca şi alte ştiinţe, psihologia refuzând seducţia introspecţiei îşi poate propune să cunoască realul inobservabil, confruntându-şi modelele* cu datele observabile.

C. Prevost
(G. D. S.)

Idealizant (Transfer —) -> Transfer

Idealizare

Noţiune psihanalitică definită astfel de S. Freud (1914): „...proces care priveşte obiectul şi prin care acesta este preamărit şi glorificat psihic, fără ca natura să i se fi schimbat. Idealizarea este posibilă, atât în domeniul *libido*-u\ui* eului, cât şi în cel al *libido-vihii* de obiect" (1969, pp. 98-99). Ea se deosebeşte de sublimare*, care „se referă la *Ubido-xA* de obiect şi constă în faptul că pulsiunea se îndreaptă spre un alt scop, îndepărtat de satisfacţia sexuală..." *(ibidem).*

Idealizarea obiectului iubit are întotdeauna o semnificaţie narcisică* iar cea a părinţilor contribuie, prin identificare*, la constituirea şi îmbogăţirea instanţelor ideale ale persoanei (eul ideal* şi idealul eului*). Pentru M. Klein, ca şi pentru alţi numeroşi autori, idealizarea este în esenţă o apărare faţă de pulsiunile destructive; ea este corelativă cu clivajul* între obiecte bune şi obiecte rele: fie că este vorba de obiecte parţiale* sau de obiecte totale*, obiectul bun este idealizat, înzestrat cu toate calităţile şi protector, în timp ce obiectul rău este detestat şi, în ce priveşte proiecţia*, este persecutor (poziţia paranoido-schizoidă*).

Aceste modele teoretice, ca şi referirea la narcisism*, permit să se înţeleagă asocierea idealizării şi a persecuţiei în psihozele pasionale*: paranoia*, erotomania*, delirul de gelozie* sau la idealiştii pasionaţi, caracterizaţi prin exaltare, psihorigiditate* si tendinţe mistice.

B. Brusset
(O. D.)

• FREUD S. (1914), „Zur Einfuhrung des narzissmus". *Gesammelte Werke,* voi. X, Imago, Londra. Traducere (1969):„Pour introduire le narcissisme" (trad. J. Laplanche), în *La vie sexuelle,* PUF, Paris.

Ideaţională (Funcţie —) -> Funcţie a limbajului

Identic -> Grup matematic

Identificare

în psihologia cognitivă, acest termen defineşte procesul prin care un organism recunoaşte un obiect sau un eveniment ca aparţinând unei clase*, sau prin care el asimilează un ansamblu de fenomene altuia. In ontogeneză, ca şi în filogeneză, capacitatea de identificare constituie unul dintre primele criterii ale existenţei unei funcţii de reprezentare*, indicii* elaboraţi de organism în interacţiunile* sale cu mediul permiţând stabilirea unei corespondenţe între obiectul perceput şi modelul mental (recunoaşterea prin asimilare* cu o schemă), în psihanaliză, acest termen defineşte procesele inconştiente (de distins de imitaţie*, preconştientă sau conştientă) prin intermediul căror se realizează structurarea

eu/ego-ului* și personalitatea*; subiectul „se transpune în locul altuia" (rival, agresor, obiect al dragostei) din rațiuni pe care el nu le cunoaște. Etapei identificării primare, care se caracterizează prin fuziunea dintre subiect și modelul său (nediferențiere* sau participare sincretică), îi urmează cea de identificare structurantă (de la perioada oedipiană la pubertate*), în care eul și supraeul se organizează în conformitate cu modelul oferit de anturajul parental. Această etapă este urmată, la rândul ei, de cea a identificării independente (după pubertate), prin care eul se construiește pe baza experienței proprii și își pierde dependența față de modelele externe. In psihologia socială, acest termen definește un proces apropiat, prin care un subiect asimilează o însușire a unui alt subiect și se transformă în conformitate cu acest model; grupurile și mulțimile* se formează prin astfel de procese de identificare.
Identificare cu agresorul: mecanism de apărare* prin care un subiect aflat în prezența unui pericol se identifică cu agresorul său.

Identificare prin sunete: tehnică de localizare a obiectelor după undele sonore pe care le emit (v. Ecolocație).
Identificare proiectivă: mecanism de proiecție* care se manifestă prin fantasma* de includere sadică a persoanei proprii, parțial sau în totalitate, în interiorul corpului altuia. Introdusă de M. Klein, pentru a defini un tip de relație de obiect agresivă care poate să se stabilească între copil și mamă, această expresie este utilizată, de asemenea, pentru a indica anumite fantasme manifeste în stările de claustrofobie și de depersonalizare*.

J.-P. Bronckart
(O. D.)

Identitate

în sens general, se referă la caracterul de a fi același („el însuși") sau unic, deși poate fi perceput, reprezentat sau denumit în moduri diferite.
In sensul de identitate a obiectelor, se referă la caracterul a două sau mai multe obiecte (concrete sau reprezentate), distincte în timp și/sau în spațiu, dar care au exact aceleași proprietăți (identitate calitativă sau specifică). După principiul „identității indiscernabilelor" al lui G. W. Leibniz, identitatea calitativă a obiectelor concrete nu ar avea decât o validitate pragmatică. Două picături de apă sau două ouă pot fi considerate ca fiind identice într-un singur sens, că nu diferă cu nimic în ceea ce privește utilitatea practică ce li se atribuie sau punctul de vedere care este adoptat față de ele, dar un examen fizic sau chimic aprofundat va determina ca, în mod necesar, să apară diferențe între ele. în consecință, identitatea calitativă nu constituie, în genere, decât o proiecție* idealizantă asupra mai multor obiecte diferite a proprietății de unicitate care fundamentează primul sens al termenului.
Cu denumirea lege a identității (sau principiul identității) logica tradițională a formulat regula, fără relevanță explicită sau implicită, după care nici o gândire* rațională nu ar fi posibilă: „ceea ce este, este; ceea ce nu este, nu este". Această regulă, a cărei remarcă generală este că „a = a" (a putând reprezenta un concept* sau o propoziție*) nu se referă numai la egalitatea* algebrică, ci fundamentează și teorema propozițiilor inanalizabile (a -» a și a (<-» a), ca și cea referitoare la calculul* funcțiilor* de prim ordin (x) [F(x) F(x)], sau F(x) x F(x). Principiul identității trebuie deosebit de principiul contradicției*, după care contrariul adevărului e fals, și de principiul „terțului exclus", conform căruia din două propoziții contradictorii una este adevărată și cealaltă falsă. De asemenea, în logică, se califică drept „relație de identitate" raportul dintre doi termeni identici, ca și formula care exprimă acest raport (v. Grup matematic).
In psihologia experimentală, expresia de „identitate fenomenală" este folosită uneori pentru a indica procesul prin care, în anumite sarcini de percepție* a unei mișcări* aparente sau reale, obiectul aflat în

mişcare este văzut ca unul şi acelaşi obiect, cu toate că la nivelul sistemelor receptoare, diferitele faze de prezentare ale stimulului se traduc prin unităţi de reprezentare discrete şi diferite. Această „identitate temporală", ca şi identităţile de acelaşi ordin, care pot fi scoase în evidenţă în organizarea structurilor spaţiale, constituie un aspect şi o formă de permanenţă a obiectului*.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Pe de altă parte, termenul de identitate se referă la identitatea individuală, personală, a subiectului* uman. In relaţie cu concepţia pe care fiecare societate o elaborează privind identitatea umană, etnică şi culturală, identitatea personală rezultă din experienţa proprie a unui subiect de a simţi că există şi de a se recunoaşte, prin raportare la altul, atât ca fiinţă singulară, dar şi identică, în realitatea sa fizică, psihică şi socială. Identitatea personală este o construcţie dinamică a unităţii conştiinţei* de sine prin intermediul relaţiilor* intersubiective, al comunicărilor* verbale şi experienţelor sociale.

Identitatea este un proces activ, afectiv şi cognitiv, de reprezentare* de sine în anturajul său, asociat cu sentimentul subiectiv al permanenţei sale. Ceea ce permite persoanei să perceapă viaţa sa ca o experienţă care are continuitate şi unitate şi să acţioneze în consecinţă. Identitatea satisface nevoia inter- şi intrapersonală de coerenţă, de stabilitate şi de sinteză, care asigură o permanenţă în existenţă. Aceste funcţii de reglare sunt indispensabile pentru adaptarea* la schimbări şi evitarea apariţiei unor tulburări* de personalitate legate de confuzia şi difuziunea identităţii sau de fragmentarea ei. Identitatea personală se plasează pe un continuum. Ea implică legăturile din trecut în construirea unui orizont temporal. Atunci când partea originară a identităţii nu poate fi investită, echilibrul* persoanei este afectat.

Identitatea personală este sexuată; felul în care se obişnuieşte cu corpul său şi îşi asumă identitatea de gen depinde de încorporarea* obiectelor* libidinale, dar şi de efectele atribuirii* socioculturale a rolurilor masculin şi feminin. Actele*, creaţiile, posesiile, ca şi diferenţierea*, confruntările şi angajamentele sunt mijloace pentru înţelegerea distinctă a identităţii sale personale. Articularea acestor faţete multiple depinde de coerenţa şi dinamismul principiului organizator al adaptărilor (forţa eului), care reglează interacţiunile între schimbările vieţii şi cele ale mediului.

In sfârşit, identitatea socială rezultă dintr-un proces* de atribuire*, de intervenţie şi de ocupare a unei poziţii în mediul înconjurător; ea se exprimă de-a lungul participării la grupuri sau la instituţii. Ea poate fi acordată sau revendicată în funcţie de modalităţile afirmării de sine şi de dorinţa* de îndeplinire* sau realizare. Construcţia şi caracteristicile sale sunt deci relative, interactive şi funcţionale. Identitatea socială este structurată prin referinţe de identificare legate de experienţe împărtăşite cu alţi actori, care actualizează, după locul ocupat de indivizi, o atribuire şi o estimare a imaginilor de sine, variabile după grupurile de apartenenţă*. Legată de procesul integrării*, identitatea socială se manifestă public în cursul exercitării rolurilor* şi statutelor care evidenţiază concepţia personală a unui stil de viaţă* (convenţional, marginal*, deviant*, rebel). Interpretarea* rolurilor în jocul* social favorizează apariţia unei conştiinţe de sine în raport cu „altul generalizat", care întreţine un sentiment de apreciere, permiţând orientarea generală a unei existenţe.

La nivel individual, identitatea socială este produsul şi locul de sinteză al raporturilor dialectice între eu/ego *(le moi),* eu* pronominal *(le je)* şi seif* *(le soi),* implicate în toate relaţiile cu celălalt*. Din punct de vedere fenomenologic, actualizarea identităţii de sine în relaţiile interpersonale generează o conştiinţă complementară a identităţii. Cum experienţa de sine în lume se sprijină pe reprezentările pe care subiectul şi le formează despre el însuşi în situaţie, ca şi pe conştiinţa sa de apartenenţă,

concepția unei identități apare dintr-o construcție socială cognitivă, inseparabilă de conștiința despre altul.

/. Selosse
(G. D. S.)

Identitate de percepție

După teoria freudiană a dorinței*, aparatul* psihic funcționând conform procesului primar* caută să reproducă, într-un mod halucinator, percepții identice cu cele care au însoțit experiența primară a satisfacerii*. Dar halucinația* neputând satisface trebuința, aparatul psihic trebuie să învețe să inhibe scurgerea liberă a energiei* spre polul perceptiv. Astfel, eu/ego*, identificat cu preconștientul, pune în mișcare „.. .o întoarcere care. în cele din urmă, prin motricitatea voluntară, transformă lumea exterioară până într-atât încât apare percepția reală a obiectului de satisfacere" (S. Freud, 1900, p. 509). Punerea în mișcare a acestei întoarceri necesită:

1. transformarea energiei libere în energie legată, care antrenează ridicarea nivelului energetic general al aparatului psihic;
2. posibilitatea pentru preconștient de a investi reprezentări dezagreabile, dar a căror luare în considerație este necesară pentru acțiunea adaptativă;
3. punerea în funcțiune a unei atenții* discriminative care ia în considerație legăturile logice și fizice între reprezentările lucrurilor și dirijează circulația de energie de la o reprezentare la alta în funcție de aceste legături: „Gândirea* trebuie să se intereseze de căile de comunicare între reprezentări fără a se lăsa deturnată de intensitatea lor" *(ibid.,* p. 512).

Aceste trei transformări echivalează cu substituirea principiului realității* cu principiul plăcerii*. In general, identitatea de percepție înseamnă regăsirea percepției care satisface pe calea scurtă a halucinației. Identitatea de gândire este identitatea de percepție regăsită pe calea deturnată a gândirii și acțiunii asupra lumii exterioare.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

• FREUD S. (1900), *Die Traumdeutung,* Franz Deuticke, Leipzig și Viena. Traducere (1926-1967): *L'interpretation des rives* (trad. I. Meyerson, revăzută de D. Berger), PUF, Paris.

Ideologie

Termenul a fost creat în 1798 de A. Destutt de Tracy pentru a indica știința descriptivă a gândirii și a originii ideilor bazată pe observația interioară și pe cunoașterea medicală a naturii omului. Această școală, moștenitoare a empirismului* englez și a iluminiștilor, a reunit în câțiva ani un mare număr de filozofi și savanți: M. Bichat, F. Broussais, P. Cabanis, M. Condorcet, J.-B. Lamarck, P. Laplace, A. Lavoisier, toți fiind convinși că edificarea Republicii nu poate să se sprijine decât pe știință și pe educație. în epocă, Germania cunoaște același fenomen prin L. Feuerbach, J. Stirner, B. Bauer, care voiau, de asemenea, să construiască o știință despre natura umană.

In 1800, Ideologia îngloba ansamblul științelor despre om, inclusiv economia, legislația, morala, deoarece toate acestea se bazează pe Rațiunea inerentă naturii umane, încă în 1812, Napoleon obișnuia să atribuie termenului conotația peiorativă de discurs abstract și găunos. K. Marx i-a acordat sensul folosit curent, în actualitate, de concepție despre lume care reflectă fapte socioeconomice. In acest sens, termenul este utilizat astăzi în psihologia socială*, atunci când aceasta studiază, de exemplu, influența structurilor colective asupra comportamentelor grupurilor sau ale indivizilor.

_ "
t. Parot
(G. D. S.)

Idiosincrasie

Se vorbește despre idiosincrasie sau despre comportament idiosincrasie pentru a indica aptitudinea indivizilor de a organiza, prin și pentru ei înșiși, date și fapte identice, după dispozițiile lor personale, afective sau cognitive. Cele mai multe greșeli individuale de limbaj, de exemplu, sunt datorate comportamentelor idiosincrasice. Unele dintre ele se pot generaliza încât să

devină o formă de limbaj familiar, înainte de a fi însuşit sistemul limbii.

D. Peraya
(G. D. S.)

Ierarhie

Concept introdus în neurologie şi în psihiatrie de H. Jackson, în 1884, din perspectiva evoluţionistă a lui C. Darwin şi H. Spencer: în timp ce evoluţia* este drum ascendent care merge de la centrii nervoşi inferiori cei mai simpli, cei mai automatizaţi şi mai bine organizaţi, spre centrii superiori cei mai complecşi, cei mai voluntari şi mai puţin organizaţi, destrămarea funcţiilor urmează o cale descendentă. Dar aceasta nu este o simplă regresie de sens invers: un anumit nivel de evoluţie persistă, astfel încât maladia este o revoluţie care comportă o simptomatologie pozitivă: ea decapitează ierarhia şi îi substituie forţe anarhice din care cele mai evoluate exercită încă un anumit control. O ordine nouă se reconstituie. Această concepţie ierarhică a fost preluată în psihologie şi în psihopatologie de către T. Ribot, S. Freud şi P. Janet. Astfel, embriogenia spiritului uman, concepută de E. Renan în 1848, a ajuns la principiul continuităţii ierarhice: pentru A. Gesell, aparatul motric primar îşi conservă funcţia în ansamblul acţiunilor de adaptare şi sociale. Conceptul de ierarhie se află în centrul epistemologiei ştiinţelor biologice şi psihologice, în care se îmbină cu cel de integrare, aşa cum relevă F. Jacob: într-o astfel de organizare, noi proprietăţi emerg de la nivelul inferior; componentele lor le pot explica, dar ele nu pot fi deduse din aceste componente.

R. Doron
(G. N.)

In etologie*, noţiunea de ierarhie se raportează la două fenomene. Pe de o parte, la ipoteza potrivit căreia comportamentul animal se organizează într-un sistem etajat de domenii majore (comportament de reproducere) înglobând domenii subordonate (comportament de curtoazie, de construcţie, de apărare, de grijă părintească) fiecare controlând o serie de acţiuni de consumare* (a muşca, a ameninţa, a urmări) ; aceste domenii ar fi sub controlul unor sisteme de comenzi organizate ierarhic, mergând de la cel mai general şi integrator până la cel mai parcelat şi specific. Pe de altă parte, ierarhia se raportează la faptul că anumite grupuri sociale se organizează într-un sistem etajat de relaţii de dominanţă*-supunere*. în acest caz este vorba de ierarhie socială. T. Schjelderup-Ebbe a descris, în 1922, cazul găinilor domestice la care, în condiţii de mare densitate a captivităţii, toţi indivizii se repartizează prin distribuirea loviturilor de cioc (ierarhie de ciugulit) într-o ierarhie liniară în care animalul superior (a) domină pe toţi ceilalţi, pe când animalul inferior (<a) este dominat de toţi ceilalţi. Acest caz clasic a focalizat excesiv atenţia asupra noţiunilor de superioritate-inferioritate şi asupra rolului agresivităţii*. Cu excepţia animalelor de contact, care nu respectă o anumită distanţă* interindividuală, toate grupurile, chiar şi cele care, în mod natural, nu se organizează ierarhic, îşi dezvoltă în captivitate, sub constrângerile marilor densităţi şi ale îngustelor spaţii disponibile, o ierarhie bazată pe agresiune, rezervându-se celor, mai puternici accesul la resurse; această exagerare a tensiunii interindividuale şi ierarhia care rezultă din aceasta sunt artefacte*. în natură, ierarhia socială este un sistem care organizează şi minimizează înfruntările reale. Pe când teritorialitatea* întemeiază o pace bazată pe proprietatea funciară şi se întâlneşte în mediile stabile care au resurse previzibile, ierarhia socială este o caracteristică a grupurilor care trăiesc în medii instabile cu resurse inconstante şi imprevizibile. Ierarhia socială, după exemplul teritorialităţii, rezervă prioritar indivizilor reproducători avantajele mediului. Totuşi, datorită complexităţii relaţiilor interindividuale, se tinde să se substituie noţiunilor de superioritate-inferioritate cele de statut şi de rol. Rangul ridicat conferă avantaje, dar şi responsabilităţi şi riscuri; invers, activitatea animalelor de rang mai mic nu este indiferentă pentru grup. Fixarea rapidă, prin

înfruntări simbolice de amenințare* și de evitare*, raporturi interpersonale de dominanță și supunere, combinată cu capacitățile de memorare* și de recunoaștere interindividuală, instalează repede în sânul grupului regulile de prioritate, ca și rolurile.

J.-C. Ruwet
(G. N.)

Ignorare
în planurile* de experiment, se vorbește de metoda ignorării atunci când experimentatorul ignoră valoarea unei variabile* independente pe care o prezintă sau o administrează unui subiect. Astfel, în psihofarmacologia* experimentală (în special în încercările* clinice), experimentatorul ignoră faptul că administrează o substanță activă sau *xmplacebo*,* care are efecte exterioare, dar este neutru din punct de vedere farmacologic. Este vorba de dublă ignorare atunci când experimentatorul ignoră în mod sistematic cele două variabile independente. Astfel, în același context, experimentatorul va ignora atât faptul că el administrează o substanță activă sau un *placebo,* dar și dacă subiecții au primit în prealabil tratamentul x sau y (de ex. dacă au beneficiat de o psihoterapie* de grup sau de un tratament comportamental*). Scopul este de a evita ca devierile* observatorului să intervină în conduita experienței și în înregistrarea rezultatelor. Firește, metoda impune activitatea în grup. Ea este denumită și metodă orb sau dublu orb.

M. Richelle
(G. D. S.)

Ilocutoriu
Orice enunț care servește pentru a efectua un act* de vorbire poate, după J. R. Searle, să ilustreze sensul* său prin expresia F.(P). în care P indică un conținut prepozițional (predicat* + argumente*) denotând o stare de lucruri și unde F este un operator descriind actul pe care enunțiatorul* înțelege să-1 exercite asupra acestui conținut; caracteristicile acestui act (scopul urmărit, direcția de ajustare dintre P și lucruri, condițiile de adaptare și de succes, mod intersubiectiv de realizare etc.) sunt denumite forță ilocutorie sau ilocuționară. Indicatorii lui F sunt: întorsăturile de frază* (afirmativă, interogativă, imperativă), construcțiile performative*, diferite formule încetățenite etc. O valoare ilocutorie literală poate, prin figură*, să sugereze o alta, „derivată" sau „indirectă": „ai un foc?" (întrebare literală —> cerere indirectă). In acest fel se pot modula (atenua sau agrava) amenințările, folosirea forței ilocutorii influențând independența și imaginea socială a interlocutorilor.

A. Berrendonner
(G. D. S.)

Ilocuționar —> Ilocutoriu

Iluzie
Din punct de vedere clinic, valoarea pozitivă a iluziei a fost pusă în evidență de D. Winnicott, în prima fază de dezvoltare a copilului: obiectul tranzițional*, degetul mare al ursului de pluș, dă loc unei experiențe fundamentale pe care D. Winnicott o situează în câmpul iluziei și care se continuă prin cultură și religie: cea a activității tranziționale, situată într-o arie intermediară dintre cine este șinele și obiectul, și prin care obiectul este în același timp creat și găsit în realitate, într-o manieră care unește fantasma inconștientă și percepția realității. Din această perspectivă, iluzia care oferă experiența omnipotenței cu ajutorul susținerii* materne este esențială pentru constituirea *self*~\i\m.* Un paradox (tipic gândirii lui D. Winnicott) este că iluzia stă la baza investirii realității ca loc de unde îndeplinirea dorinței se originează. Iluzia întemeiază speranța, cu condiția ca deziluzia să fie bine temperată prin *timing-ul* îngrijirilor materne.

B. Brusset
(G. D. S.)

Iluzie audiogirală •** Audiogirală

Iluzie audiogravică —> Audiogravică

Iluzie grupală
Iluzia grupală, denumită astfel în 1971 de D. Anzieu, este o stare psihică colectivă

pe care membrii unui grup o exprimă astfel :„JSToi suntem un ansamblu, noi formăm un grup bun și (dacă *liderul* grupului împărtășește această stare) noi avem un *lider* bun". în 1921 S. Freud a precizat, referindu-se la biserică și la armată, rolul de coeziune al iluziei, potrivit căruia *liderul* (Dumnezeu, comandantul-șef) iubește în mod egal pe toți membrii care, la rândul lor, se iubesc unii pe alții ca frații. Această iluzie, numită „societală", reproduce renunțarea fraților și surorilor la dorința infantilă de a fi fiecare preferatul tatălui, în grupurile nondirective*, iluzia grupală apare după o fază de început dominată de angoasa* persecuției. De aici sentimentul euforic de a fi scăpat de această angoasă. Așadar, iluzia grupală cimentează unitatea grupului. Ea este pentru evoluția unui grup ceea ce stadiul oglinzii* reprezintă pentru evoluția copilului: o etapă necesară, dar și alienantă, fondatoare a narcisismului* grupai. Iluzia grupală este însoțită de trei fenomene:

1. un membru al grupului devine țap ispășitor* al acestuia;
2. o ideologie egalitaristă susține similitudinea membrilor, negând diferențele de sex, de generație etc.;
3. apare o poveste grupală privind originile și care susține utopia* unei autoconstituiri grupale: „Noi nu datorăm nașterea grupului nostru nimănui decât nouă înșine." Iluzia grupală se clădește pe un clivaj* intern al aparatului psihic grupai. Pulsiunile libidinale* sunt concentrate asupra obiectului-grup; pulsiunile destructive, desprinse din cele de mai sus, sunt proiectate asupra unei victime ispășitoare sau asupra unui grup exterior. D. Anzieu a demonstrat că fantasmele de destrămare* reprezintă contrarul iluziei grupale. Iluzia grupală rezultă din substituirea eului ideal* al fiecăruia, cu un ideal împărtășit de tip matern, spre deosebire de grupurile studiate de S. Freud și care se organizează în jurul unui ideal al eului de tip patern.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Iluzia lui Muller-Lyer -> Optico-geometrică (Iluzie —)

Iluzie optico-geometrică -• Optico-geometrică (Iluzie —)

Iluzie perceptivă
Expresia indică, la prima vedere, o percepție* care semnifică o abatere, o discordanță în raport cu realitatea. Astfel înțeleasă, ea presupune că percepția furnizează în mod normal o replică veridică acestei realități, ceea ce nu se întâmplă. Este mai corect să se vadă în iluzii abateri de la funcționarea obișnuită a percepției. Există numeroase exemple de iluzii în diversele modalități* senzoriale, dar cele mai frecvente și mai bine studiate sunt cele referitoare la percepția vizuală. Ele au fost descrise foarte mult de experimentatori și folosite de artiști. Pot fi ordonate în trei categorii: distorsiunile, care se întâlnesc în iluziile lui Muller-Lyer, ale lui Poggendorff, Zollner, Ebbinghaus și care afectează lungimea, continuitatea, paralelismul, înălțimea, curbura etc.; ambiguitățile, caracteristice figurilor* reversibile (cum este cubul* lui Necker), în care percepția oscilează între două interpretări; paradoxurile, care ilustrează obiecte* imposibile, subiectul percepând date ce încalcă logica sau experiența. La acestea se adaugă și ficțiunile, sau percepțiile care nu corespund nici unui stimul obiectiv; în forma lor patologică, sunt denumite mai curând halucinații*, dar rămânem în domeniul iluziilor când e vorba de fenomene mai banale și mai limitate, cum ar fi contururile* iluzorii,
în ceea ce privește explicarea lor, pot fi deosebite: iluziile fizice (distorsionarea unui baston scufundat parțial), care interesează puțin pe psihologi; iluziile de natură fiziologică, ce pot oferi date despre caracteristicile funcționării receptorului sau căilor și centrilor nervoși implicați în acumularea informației senzoriale și care produc o modificare introdusă într-un parametru fizic al stimulului; iluziile de origine cognitivă*, care comportă o aplicare neadecvată a cunoștințelor rezultate din

experienţa subiectului. Totuşi nu este uşor totdeauna ca aceste două categorii din urmă să fie diferenţiate sau să fie precizată participarea factorilor fiziologici şi cognitivi respectivi. De aceea, iluziile perceptive continuă să furnizeze material pentru dezbateri teoretice. ,, „. , „

M. Richeîle

(O. D.)

Iluzoriu -> Aparent

Imagerie

Se vorbeşte despre imagerie în sensul de reunire a diferitelor tehnici care permit caracterizarea, fără forţare, a activităţii cerebrale a unui subiect normal, ca şi în patologie. Coexistă mai multe tehnici. Cele care utilizează razele X şi care sunt implicate în cercetări variate (radiografie şi tomografie, angiografie, tomodensitometrie sau scanner) studiază structura anatomică a creierului. Ecoencefalografia, care studiază şi anatomia, indică anumite discontinuităţi intracraniene, prin ecoul ultrasunetelor: în principal, ea studiază deplasarea structurilor mediane. Rezonanţa Magnetică Nucleară (RMN) permite obţinerea unor tomografii cerebrale în funcţie de densitatea protonilor *in vivo* (Imageria prin Rezonanţă Magnetică sau IRM). Ea este construită pe proprietăţile magnetice ale materiei şi are dublul avantaj de a fi noninvazivă şi lipsită de radiaţii ionizante. Tehnicile izotopice care utilizează un marcator radioactiv (folosirea izotopilor cu durată de viaţă scurtă) permit un studiu dinamic, deci funcţional, al creierului. Progresul cel mai recent în acest domeniu l-a constituit camera cu pozitroni (utilizarea de radioelemente care emit pozitroni, având un sistem informaţional care localizează sursa de emisie şi reconstituie o imagine cerebrală corespunzătoare unei tomografii). Utilizând metode ca cele de mai sus. astăzi poate fi studiat metabolismul cerebral sau circulaţia sanguină cerebrală (măsurarea debitului sanguinic cerebral) (v. Neuroimagine).

Imagerie mentală: v. Imagine mentală.

B. Soumireu-Mowat

(O. D.)

Imaginar

Este domeniul imaginaţiei* creatoare care combină reprezentări* senzoriale diferite ale obiectelor* reale sau situaţiilor trăite: vise*, mituri*, opere plastice. Limita lui este delirul*. în cadrul psihologiei dezvoltării*, i se alătură diferite aspecte ale funcţiei simbolice*: imitaţia* reprezentativă, imaginea mentală cu cele două forme ale ei — reproductivă şi anticipativă, simulacrul şi jocul simbolic sau expresiv, desenul*. Din punct de vedere psihanalitic se menţionează, în afara visului, fantasma* şi tema romanului* familial. Din perspectiva sa specifică, J. Lacan opune noţiunea de imaginar celor de simbolic şi de real. în timp ce realul este asimilat de el cu pulsiunea* şi cu obiectul pulsional (obiect a), iar simbolicul cu funcţia limbajului (Celălalt) ca ax al identificării* simbolice, imaginarul reprezintă relaţia eu/ego-ului* cu *imago**- \i\ dublurii, cu forma celuilalt*, ca obiect al identificării imaginare.

E. Jalley şi *R. Doron*

(G. D. S.)

Imaginar grupai

Noţiunea de imaginar grupai a fost introdusă de D. Anzieu (1964) şi are mai multe semnificaţii. Ideea de bază este că, în orice situaţie de grup*, o reprezentare imaginară subînţeleasă este comună multor participanţi: nu există grup fără imaginar. Această idee a fost dezvoltată în patru direcţii principale ale cercetării:

1. grupul este obiectul unor reprezentări imaginare (imagini, fantezii, fantasme);
2. grupul este o construcţie comună de imagini interne, emoţii* şi angoase legate de participanţii lui şi, în acest sens, imaginarul grupai devine o componentă a mentalităţii de grup;
3. grupul este, ca şi visul*, o îndeplinire imaginară a dorinţelor şi ameninţărilor inconştiente şi, din punct de vedere al dinamicii psihice, el este un vis, adică o confruntare cu o fantasmă subînţeleasă.
4. grupul este locul unde apar şi se manifestă imagini inconştiente, raportate la originile, la scopurile sale şi la ceea ce

reprezintă el pentru membrii săi, fundamentală fiind relația cu un obiect parțial: grupul este o gură, o cloacă, o mașină, un corp unitar sau dezmembrat etc.
Se pot distinge diferite forme de imaginar grupai: relația cu *imago*-u* matern arhaic predomină în mulțime și, în grupuri, ea contribuie la formarea unui arhigrup*; în bandă predomină un *imago* narcisic omnipotent.
Luarea în considerație a registrului imaginarului, așa cum a fost conceput de J. Lacan, a orientat cercetările lui A. Missenard (1972) spre studiul identificărilor imaginare în grupuri. Grupul ia naștere ca obiect imaginar atunci când participanții, identificându-se cu obiectul ideal al altuia pentru a depăși *confuzia* inițială, construiesc grupul ca o unitate, astfel încât să răspundă dorinței lor și să le asigure continuitatea eului. Abandonarea funcției imaginare a grupului (de unificare a subiecților cu un ideal comun, pe baza unui raport narcisic) per^ mite accesul fiecăruia la dorințele proprii.

R. Kaes
(G. D. s.)

• ANZIEU D. (1964), „La realite imaginaire des groupes", în Anzieu D. (1981), *Le groupe et l'inconscient. Vimaginaire groupal,* Dunod. Paris, 25-66. — MISSENARD A. (1972), „Identification et processus groupal", în: Anzieu D., Kaes R. și colab. (1982), *Le travail psychanalytique dans Ies groupes, Tome I. Cadre et processus,* Dunod, Paris, 217-250.

Imaginație

Aptitudine de a forma și de a activa imagini mentale*, în absența oricărui model perceput: în acest prim sens, imaginația se confundă cu capacitatea de evocare*,
în al doilea sens, imaginația se definește ca o capacitate de combinare a imaginilor într-un tablou sau în succesiune. In genere, se disting **imaginația reproductivă,** care este capacitatea de reorganizare, sub o formă nouă, a urmelor* mnezice lăsate de evenimentele trecute, și **imaginația creatoare.** care constă dintr-o evocare de evenimente posibile, dar care nu au fost percepute niciodată de subiect. Activitatea imaginară poate rămâne strict mentală (reveria*) sau să fie implicată în condiții concrete (invenții, creații intelectuale sau artistice). In lipsa controlului intelectual sau prin destrămarea conștiinței*, această activitate poate produce la unii subiecți **o** „lume imaginară1'', care se substituie lumii reale și care include elementele constitutive ale delirului* **lor.**
Delir de imaginație (sau **parafrenie confabulantă)**: formă de psihoză* delirantă cronică caracterizată prin elaborarea de idei și discursuri extravagante, dar în care halucinațiile* sunt rare. Cu tot delirul lor. acești bolnavi sunt bine adaptați realității și se deosebesc astfel de schizofreni*.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Imagine a corpului

Reprezentare imaginară a subiectului despre corpul propriu și care se deosebește de schema corporală* care are o bază neurologică. Ea implică aspecte conștiente, preconștiente și inconștiente; nu este dată ca atare, ci se constituie de-a lungul primei copilării. S. Ferenczi, în 1913, a fost primul care și-a pus întrebarea referitoare la geneza imaginii corpului și la bazele sale libidinale. El presupunea că investirea libidinală a zonelor erogene* se extinde asupra altor părți din corp, care nu sunt erogene, în funcție de asemănarea și asimilarea lor cu zonele erogene. M. Klein a descris rolul prevalent al investirii pulsionale la copil din interiorul corpului mamei sale și care condiționează, în mișcarea permanentă de introiecție* și de proiecție*, investirea* pulsională și reprezentarea corpului propriu*. Continuând pe H. Wallon, Jacques Lacan a subliniat, în 1949, faptul că imaginea corpului nostru se aseamănă cu imaginea pe care o avem în oglindă*: ea ne reprezintă ca și cum o vedem din exterior, deci ca fiindu-ne străină, în sensul că ne reprezintă din punctul altuia de vedere. Noțiunea de imagine a corpului a fost popularizată de P. Schilder într-o lucrare apărută în Statele Unite în 1950: el demonstrează că formarea imaginii cor-

pului joacă un rol determinant în geneza reprezentării de sine. Aceasta a fost confirmată de faptul că alterarea gravă a eului în psihoze* se asociază, în genere, cu distorsiuni importante ale imaginii corpului. Testele proiective* structurale (testul Rorschach*, testul satului*) și probele de desen* (testul arborelui*, al omulețului* etc.) sunt printre cele mai bune instrumente pentru cunoașterea imaginii corpului.

J.-M. Petot
(O. D.)

Imagine consecutivă -> Consecutiv

Imagine de sine
Considerată în mod subiectiv și nu fizic (imaginea din oglindă), imaginea de sine se referă la reprezentarea* și evaluarea* pe care individul și le face despre el însuși, în diferite etape ale dezvoltării* sale și în diferite situații în care el se află. Ca urmare, nu există numai o singură imagine despre sine, ci mai multe. Psihologii care au studiat copilul și psihanaliștii au relevat cum se construiesc aceste reprezentări în cursul unui joc de identificare* cu persoane din anturajul subiectului sau cu figuri de eroi reali sau imaginari. Imaginile de sine depind și de felul în care subiectul este privit și apreciat de către alții. Pe scurt, imaginea de sine se leagă de geneza conștiinței* de sine.

/.-/. Ducret
(G. D. S.)

Imagine mentală
Reprezentare* structurată a unui obiect sau a unui eveniment perceput anterior sau construit de către subiect.
Din interacțiunea* sa cu mediul, organismul păstrează urme* interne, efemere sau permanente. Imaginea mentală (sau imageria mentală) constituie un ansamblu structurat de urme permanente; prezența sa face posibile procesele de identificare*, de discriminare*, de evocare* și de anticipare*. Pentru psihologia asociaționistă*, imaginile mentale constituie urmele rămase din percepții (mai ales vizuale); acestea se leagă între ele prin asociații multiple, construite de-a lungul existenței. Pentru psihologia constructivistă*, imaginile mentale sunt produsul interiorizării* imitației amânate* (J. Piaget și B. Inhelder, 1948). Pe de altă parte, Piaget diferențiază imaginile reproductive, care permit evocarea obiectului perceput anterior și imaginile anticipative care se referă la evenimente încă nepercepute. In cele două cazuri, imaginile nu permit decât figurarea* stării, reprezentarea transformărilor cerute de realizarea operațiilor cognitive* propriu-zise. Spre deosebire de concepte*, imaginile prezintă în plus un caracter individual evident, ele sunt produsul interacțiunii unui subiect anume cu un obiect singular.
La copil, prezența unei imagini mentale nu poate fi atestată decât prin procese cognitive pe care ea le mijlocește. Criteriul adoptat de unii autori este capacitatea de identificare sau de recunoaștere*, care este foarte precoce; cel adoptat de alții este capacitatea de evocare, mai tardivă. Apariția funcției simbolice*, spre sfârșitul primului an, introduce un sistem de reprezentare prin semnale* externe care se suprapun imaginilor mentale; în acest caz, individul dispune de un „sistem dublu de codare*" (A. Paivio, 1971).

J.-P. Bronckart
(O. D.)

• PAIVIO A. (1971), *Imagery and Verbal Processes,* Hoit, Rinehart și Wilson, New York. — PIAGET J. și INHELDER B. (1948), *La representation de l'espace chez l'enfant,* PUF, Paris

Imagine speculară -> Oglindă (Stadial-)

Imago
Termen creat în 1912 de C. G. Jung și preluat în același an de S. Freud, O. Rank și H. Sachs ca titlu al unei reviste consacrate psihanalizei* aplicate. Definește o imagine de obiect inconștientă, formată precoce și care rămâne investită pulsional. C. G. Jung și S. Freud menționează *imago-ul* patern, matern și fratern, subliniind că acestea joacă rolul de model care determină în mod inconștient alegerile de

obiecte*, şi deci relaţiile de obiect ulterioare, care tind să reproducă relaţiile primare avute cu obiectele în copilărie. In acest sens, transferul* poate fi descris ca proiectare a //Twgo-urilor asupra psihanalistului. M. Klein a definit iwwgo-urile ca fiind obiecte introiectate, adică percepţii deformate fantasmatic ale obiectelor reale. Amploarea deformării este determinată de două serii de factori independenţi, ale căror efecte se cumulează. Pe de o parte, imaturitatea perceptivă şi cognitivă a eului copilului mic îl face incapabil să perceapă obiectele altfel decât ca obiecte parţiale atunci când relaţia de obiect se stabileşte şi, ca urmare, el rămâne mult timp departe de a trece proba* realităţii; din acest motiv, obiectul nu are consistenţa care să-i permită să reziste deformărilor imaginare. Pe de altă parte, afectele violente şi contrastante din prima copilărie determină, ca urmare a clivajului* obiectului, nerecunoaşterea identităţii obiectului cu aspectele lui bune şi rele şi raportarea acestor aspecte diferite la obiecte interne diferite (*imago* al sânului ideal, *imago* al sânului persecutor). ^

J M

(O. D.)

IMAO -» Antidepresor

Imaturitate

Termen utilizat de obicei pentru a caracteriza afectivitatea* unui copil, adolescent sau adult, marcată prin lipsa de autonomie*, trebuinţa de protecţie şi o fixaţie exagerată a imaginilor parentale. Interesul predominant al copilului se concentrează pe persoana proprie, în zona activităţilor şi a beneficiilor sale. Acest egoism special se manifestă prin susceptibilitate, vanitate şi încăpăţânare. Viaţa de relaţie este, de asemenea, îngustată: elaborarea şi structurarea personalităţii sunt limitate de incapacitatea de a găsi rezolvările conflictelor altfel decât prin soluţii economice: descărcare brutală a tensiunii emoţionale, manifestarea acestor tensiuni în atitudini de prestanţă, de inhibiţie, de opoziţie, de sfidare sau de dezinteres, elaborare de construcţii mentale gândite sau active, puţin organizate (mitomanie, furt, delincventă). Aceste tulburări sunt întâlnite mai ales în deficienţele* mentale. Incapacitatea de a ajunge la simboluri explică imposibilitatea de a rezolva conflictele şi lipsa maturizării afective.

, „
A. Braconmer
(O. D.)

Imediat (Rapel —) -» Rapel

Imersiune

Terapiile care poartă denumirea de imersiune derivă din lucrările lui T. G. Stampfl şi D. J. Levis despre terapiile implozive. Terapiile implozive, spre deosebire de terapiile de desensibilizare*, expun direct subiectul la stimuli puternic axiogeni*, pe care analiza psihodinamică* îi consideră ca fiind la originea problemelor pacientului.

Terapeuţii comportamentalişti, după ce au demonstrat utilitatea redusă a ipotezelor dinamice, au folosit acest mod de abordare sub denumirea de terapie prin imersiune. Scopul este ca subiectul să fie plasat într-o situaţie de anxietate* maximă, pentru a ajunge la un fenomen de stingere*.

Din numeroase studii făcute cu privire la durata de imersiune rezultă că expunerile lungi (60 până la 80 min.) sunt cu mult mai eficace decât cele scurte (10 până la 20 min.). Mai mult, expunerea la o situaţie reală este mai eficace decât expunerea în cabinetul terapeutului.

Măsurarea reducerii anxietăţii a reţinut atenţia cercetătorilor: se pare că măsurarea anxietăţii la nivel comportamental şi verbal furnizează un criteriu mai bun decât evoluţia indicilor fiziologici (ritm cardiac, reacţie psihogalvanică*). Acesta ar indica o anumită independenţă între factorii verbali şi comportamentali pe de o parte, şi indicii fiziologici pe de altă parte, în tratamentul sindroamelor anxioase.

O. Fontaine
(O. D.)

Imitaţie

în sens foarte general, care se referă şi la fapte exclusiv biologice, cum ar fi mime-

tismul* fiziologic, imitaţia este fenomenul sau procesul prin care un organism sau un organ (considerat din punct de vedere material sau din punct de vedere logic) ia forma sau proprietăţile unei părţi din mediul său înconjurător. Pe de altă parte, fenomenul, în generalitatea sa, poate fi interpretat fie în sens larg (orice fapt de adaptare* comportă o dimensiune imitativă), fie într-un sens mai restrâns, de copie* ,.trăsătură cu trăsătură" a unui model. In contextul teoriei evoluţiei*, unde noţiunea de adaptare ocupă un loc central, era firesc ca, încă de la început, primii teoreticieni ai dezvoltării* (J. M. Baldwin şi J. Piaget) să fi considerat imitaţia sau acomodarea*, a cărei specializare o reprezintă, ca una dintre cele două faţete importante ale dezvoltării psihologice şi să-i fi consacrat ample studii empirice. Totuşi, dacă prin rezultatele sale imitaţia apare întotdeauna ca o copie în sens larg sau restrâns de forme sau proprietăţi preexistente, procesul pune în mişcare mecanisme variate ce aparţin unor planuri diferite ale realităţii. Manifestările de mimetism întâlnite la anumite specii de animale nu pot fi determinate prin explicaţia dată imitaţiilor psihologice conştiente, cu finalităţi variate, prin care un individ se străduieşte să copieze scopurile sale după cele detectate la altul, să ,omite senil" comportamentul altuia etc.

Prin limitare la imitaţiile psihologice, o primă mare distincţie poate fi făcută între imitaţii care relevă specificul mecanismelor înnăscute (imitaţia inerentă învăţării* cântatului la diferite specii de păsări, imitaţia precoce la copil etc), şi imitaţii care relevă autoorganizarea psihologică a conduitelor. Ulterior, în cadrul acestora din urmă, psihologii dezvoltării au ajuns să stabilească mai multe niveluri, care evoluează de la,.imitaţiile sinelui" cu ajutorul reacţiilor circulare* elementare (subiectul caută să reproducă spontan ceea ce îl face să trăiască o acţiune finită) până la imitaţii intenţionate şi corect apreciate ca posibile datorită inteligenţei* senzoriomotorii. In ceea ce priveşte imitaţia celuilalt la om, experienţele lui O. Maratos (1982) şi ale lui A. N. Meltzoff şi M. K. Moore (1985) confirmă observaţiile din trecut ale lui W. Preyer (1882) privind precocitatea lor. Din primele săptămâni şi chiar din primele ore după naştere, se constată la copil capacitatea de a imita comportamentul altuia, în special mişcările buzelor şi ale limbii. Aceste prime imitaţii au patru caracteristici importante:

1. ele se produc, adesea, pe părţi invizibile ale corpului propriu* (de ex. limba);
2. ele declanşează numai reacţii circulare care fac parte din ansamblul comportamentului copilului;
3. aceste capacităţi de imitare precoce dispar foarte repede şi nu sunt integrate în etapele următoare ale dezvoltării;
4. imitaţiile provocate experimental, în special protruzia limbii, par artificiale pe măsură ce partenerul copilului trebuie să-i atragă foarte mult atenţia şi să repete prezentările modelului, încât copilul să-1 repete. Imitaţiile precoce confirmă existenţa unei predeterminări biologice puternice a unor comportamente relativ complexe. Totuşi, esenţa comportamentului imitativ întâlnit la om relevă trepte superioare de conduită.

Spre vârsta de două luni, apar primele imitaţii ale altuia ce demonstrează, în principal, determinările psihologice (de ex. copilul care imită un sunet produs de către adult). Aşa cum a demonstrat Piaget, această imitaţie se realizează prin asimilarea* comportamentului altuia cu o schemă* specifică cunoscută subiectului, fără a fi vorba propriu-zis de o activitate specializată de imitaţie. Este încă apropiată de fenomenul de reacţie circulară: sunetul auzit nu are rolul decât să întreţină şi să întărească sau cel mult să declanşeze din exterior o conduită spontană ce face parte din zestrea copilului. Pentru a apărea conduita de imitaţie, trebuie ca activitatea de acomodare la caracteristicile mediului să se diferenţieze de procesul de asimilare sau, altfel spus, să existe activităţi specializate de acomodare, încât copilul să ştie

să dea atenție comportamentelor altuia ce depășesc reacțiile circulare deja cunoscute de el, să aibă capacitatea de a coordona schemele proprii într-o manieră nouă, astfel încât să elaboreze comportamentul observat la altă persoană. Din moment ce aceste condiții sunt îndeplinite, pot apărea imitația ca „reproducere intenționată a modelelor cu semnificații complexe" (Piaget, 1937, p. 53), ca și reproducerea în care copilul însuși a construit condițiile psihologice ale posibilului.

J.-J. Ducret
(O. D.)

• MARATOS O. (1982), „Trends in the Development of Imitation in Early Infancy", în T. G. Bever (Ed.), *Regressions in Mental Development,* Hillsdale N. J., Lawrence Erlbaum, 81-101. — MELTZOFF A. N., MOORE M. K. (1985), „Cognitive Foundations and Social Functions of Imitation and Intermodal Representation in Infancy", în J. Mehler și R. Fox (Eds.), *Neonate Cognition: Beyond the Blooming Buzzing Confusion,* Hillsdale N. J., Lawrence Erlbaum, 139-156. — PIAGET J. (1937), *Laformation du symbole chez I'enfant,* Delachaux et Niestle, Neuchâtel. — PREYER W. (1882), *Die Seele des Kindes; Beobachtung uber dergeistige Entwicklung des Menchen in den ersten Lebensjahren.* Traducere (1887): *L'ăme de I'enfant* (trad. H. de Varigny), Alean, Paris.

Implantare -» Implementare

Implementare

Este denumită implementare (sau implantare, după diferiți autori) realizarea unui program* și introducerea lui pe un ordinator, ca și rezultatul acestor operații. De exemplu, se implementează (sau implantează) un algoritm, o tratare de informații*. Implementarea unui limbaj de programare* constă în realizarea și instalarea pe un anumit tip de mașină a unui interpretpr sau a unui compilator al acestui limbaj.

M. Baron
(G. D. S.)

Intr-o ierarhizare cu trei niveluri distribuită de D. Marr în 1980, implementarea constituie pe de altă parte nivelul inferior, cel al concretizării în *hardware,* mai jos decât reprezentarea*, care corespunde alegerii unei forme de codare, ea însăși subordonată computației*, formulare abstractă de nivel superior a proprietăților și regulilor de funcționare a sistemului de lucru. Astfel, în ordine descendentă, teoria aritmetică va corespunde nivelului computațional, alegerea unui sistem numeric (binar, decimal) nivelului reprezentațional, și alegerea tabelei de calcul sau a unui ordinator nivelului implementațional. Transpusă în domeniul psihologiei, această ierarhizare fixează nivelul de implementare în neurobiologie*; psihologia cognitivă își păstrează nivelurile superioare și își atribuie uneori, în concepțiile funcționaliste extreme, prioritatea referitoare la studiul *hardware* neural; acesta ar fi secundar celui privind nivelurile propriu-zis cognitive, inapt pentru a face să progreseze analiza și fără calitatea de a decide asupra confirmării modelelor teoretice adoptate. Dezbaterea este una dintre cele care au divizat pe psihologii care se întrebau asupra locului disciplinei lor în cadrul științelor cognitive*.

M.Richelle
(G. D. S.)

Implicare în muncă

Este definită de către T. M. Lodhal și M. Kejner ca fiind nivelul la care o persoană se identifică din punct de vedere psihologic cu munca sa, sau importanța pe care o are munca în imaginea despre sine. Concret se exprimă prin mobilizarea capacităților și energiei individuale față de muncă. Situată la intersecția dintre reprezentarea de sine și muncă, ea apare ca o structură mentală care orientează motivația*. In acest concept multidimensional intervin gradul de identificare a individului cu sarcina sa, activitatea pe care el dorește să o desfășoare și importanța pe care o acordă activităților sale profesionale.

P. Lidvan
(G. D. S.)

Implicație

In logica clasică, implicația este o relație între două propoziții* p și q, după cum propoziția condițională „dacă p atunci q"

este adevărată. Se distinge implicaţia denumită materială, aşa cum e definită, de implicaţia formală care ţine de logica predicatelor* şi deci impune introducerea cuantificării*. Oricum, propoziţia condiţională nefiind falsă decât dacă antecedentul este adevărat în timp ce consecventul este fals, implicaţia logică are un anumit caracter paradoxal. Astfel, propoziţia „elefanţii sunt roz", considerată falsă, implică din punct de vedere logic „2 + 2 = 4", propoziţie acceptată ca adevărată. Logicienii au încercat să restrângă sensul implicaţiei, dar cu toate eforturile lor dovedite, problema rămâne deschisă,

în limbaj comun, este util să fie distinse două feluri de implicaţii: implicaţie proactivă care trage consecinţele dintr-o propoziţie dată şi implicaţie retroactivă care poartă asupra condiţiilor propoziţiei afirmate, j, .

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Implicit

Desemnează, în ştiinţele limbajului*, elementele de conţinut care nu sunt menţionate explicit într-un enunţ, dar care sunt totuşi adesea necesare pentru interpretarea completă a acestuia. Implicitul decurge dintr-un fel de lege a economiei (imposibilitatea de a spune totul), ca şi din nevoia de a nu semnifica întotdeauna explicit ceea ce vrem să spunem (discurs indirect). Putem distinge în propoziţia „Lucky Luke a încetat să fumeze" un conţinut implicit presupus (v. Presupoziţie) care, în mod normal, nu este nevoie să fie precizat: ,£1 fuma înainte" şi un conţinut implicit subînţeles: „Tu ar trebui să-1 imiţi!" In ambele cazuri, cel care interpretează elaborează un proces inferenţial de extragere a propoziţiilor* implicite, dar dacă presupusul este direct implicat în enunţ, eventualele subînţelesuri variază în funcţie de situaţie si de intenţii. . .„ ". ,

J.-M. Adam
(G. D. S.)

Implicită (Memorie —)

Memoria implicită se pune în evidenţă atunci când confruntarea cu un material facilitează execuţia ulterioară a unei sarcini al cărei consemn nu conţine nici o referinţă la această confruntare şi a cărei realizare este total posibilă fără această referinţă. Completarea cuvintelor (a spune primul cuvânt care vine în minte plecând de la un fragment grafemic), rezolvarea de anagrame sau identificarea cuvintelor prezentate cu intensitate slabă sunt tot atâtea sarcini facilitate de prezentarea anterioară a cuvintelor respective, chiar dacă subiectul nu poate să-şi amintească aceste cuvinte. Opusă este **memoria explicită,** apreciată cu ajutorul sarcinilor care cer în mod explicit de la subiecţi recuperarea unui material, consemnele referindu-se la faza de achiziţie (de ex., probe de rapel* liber sau după un indice, probe de recunoaştere*).

Disocieri clare între performanţele memoriei implicite şi cele ale memoriei explicite au fost relevate în mod spectacular la pacienţi amnezici*, aceştia demonstrând performanţe de memorie implicită prezervate în ciuda dificultăţilor de memorie explicită. Disocierea poate fi observată, de asemenea, la subiectul normal (v. Retenţie)_

S.Bredart
(G. D. S.)

Implozivă (Terapie —) -» Imersiune

Impotenţă sexuală

Impotenţa sexuală este incapacitatea bărbatului de a realiza o copulaţie normală şi completă. Ea se caracterizează printr-o absenţă sau insuficienţă a erecţiei.

Se disting forme primare (care survin de la primul contact sexual şi sunt permanente) şi secundare, forme permanente şi tranzitorii, forme constante şi relative (care depind de alegerea partenerului sau de fe- . lul practicii sexuale). Clasic, se face distincţia dintre impotente organice (de origine neurologică, endocrină, vasculară sau medicamentoasă) şi cele psihice (inhibiţie nevrotică sau reacţională, tendinţă perversă). Metodele actuale de explorare fiziologică au scos în evidenţă importanţa factorilor vasculari. De asemenea, pare să fie

frecventă o origine mixtă (organică și psihică).
Se face apropierea dintre impotența propriu-zisă, **ejacularea precoce** și, într-o manieră mai discutabilă, întârzierea sau absența ejaculării și absența orgasmului **(anorgasmie).**

(O. D.)

Impregnare
Proces de învățare* radical ce nu necesită nici o repetiție și prin care, în cursul unei faze sensibile a dezvoltării sale și în timpul unei perioade critice* a expunerii, un animal capătă amprenta* durabilă a caracterelor supraindividuale ale unui obiect sau ființe față de clasa căreia el va adresa, ulterior, răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale. Impregnarea are deci ca efect determinarea stimulilor la care el va răspunde de acum înainte. în cazul în care experimentatorul a înlocuit obiectul natural al amprentei cu un alt obiect, se va produce o fixație asupra acestui obiect aberant (amprentă aberantă).

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Impulsie
Comportament subit, brusc, neașteptat și nerațional, adesea periculos, perceput de subiect ca o trebuință imperioasă. încărcarea afectivă este în general intensă, dar de natură diferită, de exemplu sexuală sau destructivă: atentatul la pudoare, prizarea cu toxice, fuga, furtul, incendierea, omorul, automutilarea* și suicidul.*
Puterea de inhibiție, de control și de gândire este variabilă și evaluarea dificilă, deci în caz de delict se ridică probleme complexe de expertiză medico-legală.
Clasic, se diferențiază impulsiile afective (în psihozele disociative* sau pasionale*, de ex.), impulsiile motrice (ale epilepticilor și înapoiaților mentali), impulsiile-obsesii (fobiile de impulsie, formele intermediare între impulsie și compulsie* în nevroze obsesionale*) și, în sfârșit, stereotipiile*, tipice în leziuni ale creierului și în psihoze disociative.
Impulsiile pot apărea și în stările confuzo-onirice* (de tipul *delirium tremens*).* melancolia* în care se cunoaște riscul sinuciderii, psihozele pasionale și psihopatie* In cazul din urmă, trecerea la actul* impulsiv este un mod privilegiat, dacă nu unic. de rezolvare a conflictelor și tensiunilor: de aici, instabilitatea caracteristică.
Teoria impulsiei duce la ideea dizolvării activității voluntare, eliberând niveluri și structuri parțiale sau uniforme, sau la ideea deficienței de elaborare psihică și de simbolizare. Din punct de vedere neurochimic. lucrări recente au relevat rolul sistemului serotoninergic în controlul impulsiei.

B. Brussei
(O. D.)

Impulsivitate
Dispoziție spre conduite* impulsive care dovedesc o lipsă de control. Naturală la copilul mic, ea poate constitui o trăsătură de caracter* și de comportament* globală sau strict localizată, după tipul de impulsie luat în considerație.

B. Brusset
(O. D.)

Inadaptare socială
Inadaptarea se referă la ansamblul rezistențelor și dificultăților de integrare și de participare la sistemele sociale și la obligațiile conviețuirii în societate. Aprecierea inadaptării sociale se bazează pe o judecată privind comportamentele* în raport cu valorile pe care un grup* social sau un evaluator le atribuie diferitelor feluri sau forme de inserție socială. Cu alte cuvinte, astfel de criterii variază de la un grup de atribuire* la altul, în funcție de un cod normativ de inferențe, dar și după momentul și locul observației*. Se cuvine deci să fie ponderată aprecierea unei inadaptări sociale după valorile și normele*, regulile și indicii* care servesc la evaluarea sa, dar și în funcție de natura interacțiunilor, localizarea, sugerarea lor în câmpul comunicărilor și statutul pe care individul evaluat îl ocupă în mediul său înconjurător. Psihologia socială* a subliniat complexitatea interactivă a acestui termen și a atras atenția asupra conotației sale ide-

ologice. Studiul obiectiv al comportamentelor inadaptate impune considerarea termenului dintr-o perspectivă multidimensională: mai întâi, din punct de vedere normativ și grupai, apoi organic și funcțional, ținând cont de alterările intelectuale ale competențelor, de operațiile și de conflictele*, de roluri sociale, care pot fi datorate atât disfuncțiilor și dezechilibrelor din mediul social, cât și celor specifice indivizilor: anumite medii pot fi inadaptate trebuințelor membrilor săL . . ,

/. Selosse
(C D. S.)

Inadaptare școlară
Noțiune foarte extinsă, care acoperă toate cazurile în care un copil nu este în armonie cu normele* din mediul școlar, datorită deficiențelor intelectuale sau tulburărilor psihice, mentale sau afective. Este evident că obligația* școlară și durata sa crescută, ca și caracterul relativ uniform al comportamentelor sociale și intelectuale impuse de școală* fac ca, la nivelul masei de elevi, să apară diferite categorii care nu pot să se conformeze exigențelor. Anumite structuri specifice adună copiii inadaptați la instituția școlară: învățământul special indică. în general, pe cele privind copiii care au handicapuri* fizice și mentale; altele, precum clasele de perfecționare, au ca scop să dea o pregătire profesională minimală, respectiv să reintegreze în cursul normal pe cei care nu corespund normelor intelectuale din ciclurile școlare normale. „ ,,

D. Manesse
(G. D. S.)

Incertitudine
Caracterizare a unei stări de necunoaștere sau de indeterminare a unui sistem, a unui individ, a unei situații, a unei aserțiunL Incertitudinea este folosită uneori, în anumite contexte, ca un sinonim al entropiei* (în principal atunci când este vorba de măsurarea cantității de incertitudine relativă la o situație dată).
Incertitudinea interesează diferite discipline, din diverse puncte de vedere. Probabiliștii și statisticienii se fixează pe măsurarea ei, fizicienii evaluează impactul său asupra cunoașterii naturii, pedagogii caută să o estimeze pentru a-și perfecționa tehnicile de evaluare. Psihologii studiază natura, geneza (v. Hazard), influența sa asupra comportamentelor și, mai ales, asupra strategiilor adoptate atunci când individul nu este sigur de consecințele actelor sale (prin mijlocirea formalismelor de tipul „teoriei jocurilor*"); ei examinează, în cadrul lucrărilor referitoare la inteligența artificială*, impactul său asupra modurilor de raționament* atunci când informațiile* manipulate sunt impregnate de incertitudine.
Studiul său se află în centrul teoriei probabilităților*, al teoriei submulțimilor vide. al teoriei evidenței formulate de Dempster-Shaffer, al teoriei informației.

D. Defays
(G. D. S.)

Incest
Antropologul C. Levi-Strauss a considerat incestul ca fundament al societății prin faptul că el instituie „circulația" femeilor, exogamia și diferențierea familiei de societate. Psihanaliza explică oroarea destul de generală față de incest prin angoasa de castrare* produsă de supraeu* care impune refularea dorințelor incestuoase inconștiente (v. Complexul lui Oedip). Dar există și incesturi reale, a căror cunoaștere este dificilă. Evaluările frecvenței cazurilor de incest sunt contradictorii: este vorba de un fenomen foarte rar (1 caz la 1 milion, după anumite studii vechi) sau dimpotrivă, de un fenomen banal (16% dintre femeile interogate din populația canadiană, o fată din cinci în Statele Unite, după studii mai recente) ? în schimb, evaluările concordă asupra faptului că fetele seduse sunt de două ori mai multe decât băieții, că tații (mai ales tații vitregi) și frații sunt principalii seducători, că incestul tată-fiică sau frate-soră este mult mai frecvent decât incestul mamă-fiu. După descrierile clasice, tatăl seducător incestuos este o persoană imatură, adesea alcoolică; mama este adesea complice; consecințele psihologice pentru copilul sedus sunt dramatice. Dar aceste studii făcute asupra cazurilor de incest declarate, care ajung să fie cunoscute de

către justiție și serviciile sociale, se referă la medii sociale defavorizate și adesea rurale. Or, cea mai mare parte a autorilor admit că incestul este răspândit în toate mediile. De altfel, anumiți autori apreciază că urmările sociale și judiciare ale divulgării incestului (interogatorii, sentimente de culpabilitate* pentru a-și fi trădat seducătorul depunând mărturie contra lui, reacții de curiozitate sau de respingere din partea anturajului etc.) pot fi tot atât de traumatizante ca seducția incestuoasă însăși. Mai recent, psihologii influențați de Milton H. Erikson și de Școala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de îndrumare, atât în domeniul consilierii psihologice, cât și în cel al psihoterapiei (prescripții în terapiile strategice sau sistemice*).

J.-M. Petot
(O. D.)

Incidență (învățare —) -»• învățare

Incidență (Memorare —) -> Memorare

Incident critic

Eveniment tipic, ales pentru prestanța sa și care contribuie fie la înaintarea, progresarea unei sarcini, fie la întârzierea, frânarea sau eșuarea ei.
J. C. Flanagan enumera patru condiții pentru ca un eveniment semnificativ să fie considerat ca incident critic:
1. el trebuie să fie observabil;
2. situația trebuie să permită înțelegerea activității studiate;
3. ea trebuie să implice scopuri sau intenții clare;
4. incidentele reținute trebuie să fie deosebit de eficace sau neeficace în raport cu scopurile activității observate.
Folosită inițial în psihologia muncii, tehnica incidentelor critice se aplică și în cadrul anchetei*, la o mare varietate de situații.

G. Moser
(G. D. S.)

Includere

Relație de apartenență a unui element la o clasă*, sau a unei clase la o altă clasă (clase îmbinate sau includere de clase). Activitate cognitivă* care realizează relația logică, definită mai sus. între obiecte sau reprezentări* simbolice sau care dovedește înțelegerea acesteia la nivelul subiectului. Stăpânirea activității de includere este legată de dezvoltarea activităților de clasificare*. J. Piaget a subliniat dificultățile, la copilul mic, legate de articularea lui „toți" și a lui „câteva", margaretele fiind apreciate ca mult mai numeroase decât florile pentru că formează un ansamblu mai mare decât cel al „altor flori".

M. Richelle
(G. D. s.)

Inconștient

Sub forma sa adjectivală, inconștientul definește orice operație mentală și orice reprezentare inaccesibilă conștiinței* subiectului. In acest sens foarte general, termenul se aplică la orice nivel de tratare a informației* și de luare a deciziei: selecția stimulilor, activarea reprezentărilor stocate în memoria de lungă durată, procedee de prelucrare a informațiilor etc. Cu alte cuvinte, o mare parte a proceselor perceptive (percepție subliminală), de atenție, mnezice și decizionale sunt inconștiente, contribuind la executarea mișcărilor, la înțelegerea sau la producerea actelor vorbirii.

Intr-un sens mult mai restrâns, considerat din punct de vedere psihanalitic, termenul se aplică la un ansamblu de reprezentări* care dispun de același nivel de complexitate ca și reprezentările accesibile conștiinței și care au același caracter de intenționalitate și de formalizare asupTa modurilor de credință* și de dorință*. Aceste reprezentări constituie obiectul investigației psihanalitice. Ele trebuie să fie diferențiate de reprezentările care nu sunt conștiente în prezent, dar care sunt susceptibile de a deveni dacă situația sau asociațiile gândirii le activează (reprezentări preconștiente*). Se vor deosebi reprezentările inconștiente care nu au avut niciodată acces la conștiință și care au fost obiectul unei refulări* primare (experiențe

infantile, de ex.) și cele care au fost accesibile conștiinței (preconștiente) și care, ca urmare, au constituit obiectul unei refulări secundare. Reprezentările inconștiente formează un sistem la care se aplică substantivul „inconștient" și care are anumite caracteristici. Ele au drept conținut semantic exprimarea credințelor și dorințelor în conformitate cu pulsiunile libidinale (dar și agresive din perspectiva dualismului pulsional). Modalitățile de credință sau de dorință iau forma de împlinire („Jialucinatorie"') a dorinței: reprezentarea poate fi formalizată ca mod de actiune ce exprimă dorința ca fiind satisfăcută. Această însușire fundamentală demonstrează că sistemul acționează pe baza legilor procesului primar*. In cazul în care reprezentările inconștiente nu sunt imediat accesibile conștiinței, ele pot deveni astfel (datorită activității de interpretare*). Problema care se pune este deci de a cunoaște dacă este aceeași reprezentare care își schimbă statutul sau dacă o reprezentare nouă (păstrată de această dată în sistemul preconștient-conștient) se substituie, din punct de vedere funcțional, reprezentării inconștiente. Oricum, din punct de vedere fenomenologic, se spune că o reprezentare care este sursă de plăcere a devenit o reprezentare a dorinței.

Luarea în considerație a punctului de vedere structural (distincția între instanțele sinelui, eului și supraeului) a pus din nou în discuție poziția inconștientului ca sistem, în măsura în care proprietățile acestui sistem se aplică numai Ia sine*. Or, activități ale eu/ego-ului* (mecanismele de apărare) și ale supraeului* (judecată, prescripții) sunt, de asemenea, inconștiente.

D. Widlocher
(O. D.)

Inconștient colectiv

Parte a inconștientului* care unește ființele umane ca un tot și este înnăscut*. Inconștientul colectiv este partea cea mai veche și cea mai profundă a inconștientului. El este fundamentul pe care se clădește inconștientul personal. De obicei este definit prin anumite conținuturi: fantasme* originare sau fantasme tipice, *imago*-\xri* sau arhetipuri*. Noțiunea de inconștient colectiv nu este străină psihanalizei, dar numai după ce S. Freud a venit în contact cu C. G. Jung a admis că limbajul simbolic din vis* aparține unui mod de gândire arhaic, care supraviețuiește din trecutul preistoric al umanității, și acceptă originea filogenetică a fantasmelor de scenă originară*, de seducție* și de castrare*. Jung și succesorii săi au extins această ipoteză definind conținuturile inconștientului colectiv ca arhetipuri, extindere cu care S. Freud nu a fost de acord.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Incontinență psihică

Fantasmă inconștientă caracterizată prin pierderea limitelor aparatelor* psihice individuale care se amestecă unul cu celălalt. Teoretizând identificarea* proiectivă, M. Klein, în 1946, relevă caracterul incontinent al psihismului în descrierea psihozei* și a primei dezvoltări a sugarului care-și plasează psihicul în mamă. J. Bleger, în 1970, denumește sociabilitate „sincretică sau incontinentă" un tip de comunicare care se produce în grupuri, folosită mai ales de către subiecții psihotici și în stările-limită*, dar care este pentru toți indivizii baza schimburilor prin interacțiune. P. C. Racamier, în 1978, a apelat la această noțiune pentru a caracteriza felul în care funcționează psihicul schizofrenicilor, scriind : „Cum să trăiască dacă se vede în afară de sine ?" Terapia familială psihanalitică* evidențiază acest fenomen de incontinență în transferul* grupai asupra terapeuților, ca și în interonirism, care sunt manifestări ale tendinței de reconstituire a unui psihic unic.

A. Ruffiot
(G. D. S.)

Incubație

în psihologia creativității* și într-o concepție care provine de la H. Helmholtz, incubația este fază precedată de faza de saturație, sau de informare și de căutare,

şi urmată de iluminare, adică momentul descoperirii soluţiei. Incubaţia ar corespunde unei activităţi cognitive*, inferate, care scapă observatorului extem, ca şi conştientizării* subiectului, al cărui rezultat lasă să se presupună că ea a avut loc şi că a constat dintr-o activitate complexă asupra informaţiilor cunoscute. Biografia multor savanţi oferă exemple anecdotice, unul dintre cele mai faimoase fiind cel al lui Poincare, care a descoperit soluţia mult căutată la problema funcţiilor lui Fuchs în momentul urcării în omnibuzul de Caen. In etologie*, sunt descrise comportamentele de incubaţie la animalele ovipare care asigură condiţiile ouatului; clocitul este o formă foarte răspândită, dar se întâlneşte şi la anumiţi peşti care, preocupaţi de destinul pontei, adoptă comportamente de incubaţie bucală. , , „. , „

M. Richelle
(G. D. S.)

Inculpat

Termen juridic utilizat cu ocazia judecării unei probleme penale şi care denumeşte orice persoană bănuită de a fi comis o infracţiune, în funcţie de învinuirile sau prezumţiile care planează asupra sa. Inculparea poate fi, de asemenea, cerută deoarece ea este un drept ce conferă anumite garanţii legale, implicate în acest statut (acces la dosarul de instrucţie, absenţa depunerii jurământului, asistenţa unui avocat).

/. Selosse
(G. D. S.)

Independentă (Variabilă —) -> Variabilă

Independenţă faţă de câmp

Tendinţa de a reacţiona desprinzându-se de datele imediat perceptibile, spre deosebire de indivizii care se caracterizează prin dependenţă* faţă de câmp. Noţiunea corespunde unuia dintre stilurile* cognitive descrise de H. W. Witkin şi A. Asch în 1948 plecând de la analiza indicilor folosiţi în percepţia verticalei: subiecţii independenţi de câmp recurg la indici posturali, spre deosebire de subiecţii dependenţi care utilizează indici vizuali. Ulterior ea a fost aplicată, într-o manieră mai generală, la moduri de percepţie, de rezolvare de probleme*, de relaţii sociale şi de reactivitate afectivă. Astfel, subiectul independent faţă de câmp va desprinde fără greutate o formă ascunsă într-o figură* mascantâ. se va detaşa de date şi va trece uşor de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluţii la o problemă; în domeniul afectiv el va elabora apărări* constructive împotriva anxietăţii.

M. Richelle
(G. D. s.

Independenţă (Test de —)

Test în care ipoteza nulă* este o ipoteză de independenţă între două variabile. Exemplu : testul exact al lui Fisher, testul apropiat lui chi-pătrat* pentru independenţa într-un tablou de contingenţă*.

P. Bormet şi *H. Rouanei*
(G. D. S.)

Index

în limbajul curent, tablă alfabetică a numelor proprii, noţiunilor sau termenilor tehnici menţionaţi în lucrare,

în lexicografie (v. Lexic) desemnează rezultatul diferitelor forme ale despuierii lexicale.

în semiologia lui C. S. Peirce, termenul englezesc *index* desemnează o subclasă de semne*, care se disting de iconi* şi de simboluri*. Acest termen este în general tradus în franceză prin „indice", dar anumiţi autori, ca U. Eco, preferă traducerea prin

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Indexare

în psihologie, indexarea desemnează uneori înregistrarea unei informaţii* în memorie (v. Stocare).

în lexicografie (v. Lexic), procedeu de clasificare a itemilor lexicali prin care li se atribuie trăsături distinctive* pentru a fi discriminaţi în interiorul unui ansamblu finit: itemul„Petre" ar putea, de exemplu, să fie indexat în următoarea manieră: [+ substantiv] [- comun] [+ animat] [+ uman] [+ masculin].

în informatică*, operaţie prin care se asociază unei informaţii* în curs de prelucrare un cod* care permite identificarea acesteia dintr-un anumit punct de vedere: itemul „jnerg" va putea, de exemplu, să fie indexat în felul următor: formă verbală - indicativ prezent - singular - persoana întâi. ,' „

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Indicare

Acţiune de desemnare printr-un gest al mâinii (în genere, cu degetul arătător întins), indicarea apare ca o conduită* semnificativă în dezvoltarea* abilităţilor* comunicative şi ale limbajului copilului mic începând de la sfârşitul primului an. Ea este inclusă în conduitele de explorare* vizuală atentă, în conduitele de interacţiune în timpul convorbirii şi constituie acompaniamentul motor al activităţilor de denumire* sau de interogare a celor din jur cu privire la obiecte,

în studiul experimental al senzoriomotricităţii*, gest orientat al mâinii, eventual prelungit printr-un dispozitiv mecanic pe care ea îl comandă, prin care subiectul semnalează localizarea unei surse stimulatoare sau a unei ţinte*. , „

M. Richelle
(G. D. S.)

Indicat (Rapel —) —• Rapel

Indice

C. S. Peirce distinge, în marea diversitate a semnelor*, trei varietăţi fundamentale după natura legăturii dintre semn şi referentul* său: indicele (sau index), iconul* şi simbolul*. Indicele se află într-un raport de contiguitate existenţială cu realitatea exterioară, cu obiectul denotat: de exemplu, între fum şi foc, primul este indicele celui de-al doilea pentru că se poate ca prezenţa fumului să semnalizeze existenţa focului. Indicele se distinge, pe de o parte, de icon deoarece legătura nu are la bază asemănarea (iconul seamănă. într-adevăr, cu realitatea pe care o reprezintă) şi. pe de altă parte, de simbol pentru că nu există nici o legătură convenţională. Totuşi relaţia indicativă nu este niciodată pur naturală: orice indice ne comunică ceva în raport cu un sistem, fie de experienţe dobândite, fie de convenţii stricte. In semiologia* postsaussuriană, indicele este deosebit şi de semnal* prin faptul că, spre deosebire de acesta din urmă, el are o semnificaţie* fără nici o intenţie* comunicativă din partea emiţătorului*. Numai semnalul este un semn convenţional produs intenţionat de către emiţător pentru a fi recunoscut ca atare de către destinatar*: această distincţie trasează o demarcaţie clară între semiologiile semnificaţiei (R. Barthes) şi ale comunicării (L. Prieto, G. Mounin etc). Indicele se defineşte în cel de-al doilea curent ca o relaţie de indicare ce permite clasificarea unui eveniment în legătură cu o clasă* mai generală, denumită în logică „univers al discursului". In sfârşit, teoria cuvintelor-indice s-a născut în analiza discursului* pentru a desemna anumite categorii lexicale caracteristice pentru apartenenţa unui discurs la o grupă socioculturală sau politică: această a doua ipoteză pare să fie abandonată în zilele noastre. _ „

D. Peraya
(G. D. S.)

Indisciplină

Este refuzul de a se supune regulilor de învăţare educativă şi sistemului lor de transmitere instituţională. Raportată la cadrul familial şi şcolar, indisciplina este unul dintre simptomele de dereglări ale copilăriei şi adolescenţei care trebuie să fie localizat în câmpul multidimensional al interacţiunilor dintre procesul de învăţare şi finalităţile educaţiei, relaţia educator-subiect-grupuri de elevi-clasă, sistemul de evaluare şi riscul de eşec. Depăşind registrul tulburărilor de caracter, indisciplina ţine de factori psihosociali care dau sens acestei forme de nesupunere.

J. Selosse
(G. D. S.)

Individ de legătură —> Legătură

Individuație
Căutare a unicității psihologice și a autonomiei, care apare în timpul socializării, prin intermediul relațiilor cu grupurile de apartenență și cu alte grupuri. Este rezultatul proceselor care conduc individul spre construirea unui sentiment de identitate* exprimând diferențe și similitudini dintre el și celălalt, prin intermediul întăririlor* pozitive și negative ale celuilalt, al comparării sociale*, și al diferenței sociale (construirea conceptului despre sine prin observarea diferenței dintre sine și altul). Dorința de unicitate se afirmă cu atât mai mult cu cât ea este amenințată.

G. Mo ser
(G. D. S.)

Inducție
1. în terminologia condiționării* pavloviene*, fenomen de intensificare a excitației* sau inhibiției*, observat ca urmare a unei faze imediat anterioare dominate de mecanismul invers - inhibiție sau excitație. Astfel, răspunsurile la un stimul condițional* pozitiv* sunt amplificate atunci când acesta este prezentat după o serie de stimuli negativi* (inducție pozitivă) și invers, reducerea răspunsurilor la un stimul negativ este mai puternică decât de obicei dacă acest stimul este prezentat după o serie de stimuli pozitivi (inducție negativă). Un fenomen echivalent a fost descris în condiționarea operantă* sub denumirea de contrast* comportamental.

2. Formă de raționament prin care concluziile generale sunt extrase din cazuri particulare. Inducția, din care empirismul* clasic a făcut unica sursă a construcției cunoașterii, ocupă un loc de frunte în demersul științelor empirice, deci și în psihologie. Ca proces* cognitiv, implicat în activitatea intelectuală cotidiană ca și în activitatea omului de știință, inducția a făcut de mult timp obiectul cercetării în psihologie, în problemele de inducție tipice, așa cum figurează frecvent în testele* mentale sau în arsenalul de tehnici recente din psihologia cognitivă, se prezintă subiectului elemente (obiecte, desene, cuvinte, enunțuri) care au o anumită organizare și din care trebuie să fie degajat un principiu sau o lege ce poate fi formulată sau, mai frecvent, aplicând-o prin continuarea corectă a unei serii, completarea unei lacune, alegerea unui element compatibil etc. Cercetări recente, referitoare la perspectivele inteligenței artificiale*, abordează demersul inductiv în domeniile caracteristice ale cunoașterii științifice (inducție a structurii moleculare plecând de la informațiile furnizate de spectograful de masă, diagnostic medical) sau tehnologice (reperarea penelor și depanarea sistemelor electronice). , ,,

M. Richelle
(O. D.)

Inducție alomimetică -» Contagiune

Indus (Comportament —)
Comportament dirijat spre stimulul* care precedă prezentarea hranei în procedeul de *autoshaping** sau comportament nespecific prin contingențele de întărire* și care este condiționat de prezentarea intermitentă a hranei sau a unui șoc electric. Prezentarea hranei sau a șocului poate fi dependentă (în programele operante* cu interval fix sau variabil) sau independentă de comportament (în programe cu timp fix sau variabil). Comportamentul indus observat în programele operante care întăresc în mod explicit un răspuns mai este denumit și comportament colateral*. Comportamentele induse au adesea un caracter stereotip* și excesiv: J. Falk a descris în 1961 consumul excesiv de băutură (polidipsie*) la șobolan în timpul programului operant cu interval fix. ,, . .

H. Lejeune
(G. D. S.)

Ineism
Concepție filozofică după care natura unei ființe este determinată de la nașterea sa și nu depinde de condițiile mediului înconjurător* în care ea trăiește și nici de experiențele* pe care le are. în funcție de epoci, ineismul a luat forme și denumiri diferite: ineismul ideilor este, în genere, raportat la tradiția carteziană conform căreia

ideile prime ale inteligenţei* există de Ia începutul gândirii. Rezultă că în demersul gândirii există o independenţă faţă de informaţia* de natură senzorială. Acest ineism se opune empirismului*, pentru care ideile provin din experienţa sensibilă,
în anumite concepţii psihologice este utilizat uneori cuvântul **nativism** ca sinonim celui de ineism. In genere, sunt calificate ca nativiste teoriile perceptive pentru care folosirea unui aparat senzorial nu necesită nici o fază de învăţare*. De asemenea, este considerată ca nativistă ipoteza lui Chomsky privind gramatica* universală. Este întâlnit şi sinonimul **preformism,** a cărui origine trebuie căutată în teoriile despre generaţie: ipoteza preformării germenilor se opune epigenezei*, în domeniul embriologiei, aşa cum înnăscutul* se opune dobânditului în domeniul dezvoltării psihologice. In secolul al XX-lea, genetica a pus oarecum cap acestei dispute, descalificând poziţiile unui determinism complet al capacităţilor individuale care se află în dotaţia genetică, în favoarea celor care susţin ideea unei dezvoltări concepute ca o interacţiune complexă între materialul genetic si factorii exteriori. _ .„
6

P. Mengal
(O. D.)

Ineitate

Caracter a ceea ce este înnăscut*, adică prezent în momentul naşterii. Deşi *stricto sensu* ineitatea nu este obligatoriu legată de ereditate*, mulţi oameni de ştiinţă greşesc adesea făcând această apropiere. Pentru cel care studiază comportamentele*, noţiunea de ineitate se referă, în mod necesar, la conduitele* efectiv prezente la naştere, despre care se ştie că reprezintă în dezvoltare o etapă foarte variabilă în funcţie de specie şi că este precedată de o fază de dezvoltare prenatală* deloc neglijabilă şi care se află la originea diferenţelor* interindividuale. In afara inventarului ce poate fi făcut în momentul naşterii, comportamentul apare, în esenţă, ca produsul unei epigeneze*. de-a lungul căreia potenţialele înscrise în genom* sunt în interacţiune cu mediul*. Evident, aceste potenţiale sunt într-un anume fel înnăscute (având originea în momentul concepţiei), dar nu exprimă comportamentele pe care le fundamentează.
O reconsiderare a tezelor vechi din filozofiile idealiste şi raţionaliste — de la Platon la Descartes — făcută de anumite şcoli psihologice contemporane a acordat iarăşi o importanţă ineităţii ideilor, fie că este vorba despre concepte de bază sau forme în care sunt modelate limbile naturale — după opiniile lui Chomsky, pentru care limbajul poate fi comparat cu un organ. Aceste concepţii ţin mai mult de doctrină decât de teorie ştiinţifică deoarece izvorăsc din ineism* şi nu din analiza biologic fondată a ineităţii. ._ „. , „

M. Richelle

(G. D. S.)

Inerţie -» Analiză de variantă

Inerţie neuronică (Principiu al —)

Principiu stabilit de S. Freudîn 1895: neuronii* tind să se debaraseze total de cantitatea de energie pe care o primesc, ceea ce presupune o liberă circulaţie a energiei între neuroni. Acest principiu a fost abandonat ulterior de către autorul său, până în 1920 când reapare sub denumirea de principiul Nirvanei*. _,

D. Anzieu
(O. D.)

Infantilism

Manifestare la un adult a unor caracteristici fizice sau psihice proprii copilăriei, deşi ele ar fi trebuit să dispară. Infantilismul psihic sau **puerilismul** constă în prezenţa unor anumite întârzieri* intelectuale sau retardări* afective. Infantilismul psihic se produce atunci când există o înapoiere considerabilă a dezvoltării sexuale. Infantilismul motor, ca şi infantilismul static pot fi observate la copiii care prezintă tulburări motorii acompaniate de paralizii de natură cerebrală sau imaturitate* cerebrală.

M. Pujol
(O. D.)

Inferență

în limbajul curent, „a infera" înseamnă a trage o concluzie dintr-un fapt, dintr-o observație, cu ajutorul unui raționament*. Substantivul „inferență" aparține limbajului tehnic al logicii formale; pentru această disciplină, el constituie o formă de raționament care se desfășoară într-un sistem deschis, neavând astfel caracter de necesitate, înlănțuirea propozițiilor* care exprimă o inferență nu este întotdeauna lineară. Ea poate ilustra ceea ce D. R. Hofstadter denumește *sideways connections.* Transducția* (termen pe care J. Piaget l-a luat de la W. Stern), care procedează prin asemănare, și raționamentul prin analogie* țin de domeniul inferenței. Trebuie subliniat faptul că, din momentul în care inferența s-a produs, subiectul adult poate oricând să o transforme în deducție*. In acest sens este suficient să construiască sistemul închis care cuprinde toate propozițiile necesare concluziei obținute.

în statistică se folosește noțiunea de inferență pentru a caracteriza anumite propoziții : atunci când propozițiile considerate ca adevărate provin în mod direct din date, propozițiile inferate constituie concluziile unei analize. Pentru enunțurile generalizante propozițiile inferate vor avea aproape întotdeauna un caracter verosimil; logica inerentă inferenței statistice este o logică a probabilului.

P. Bonnet, J.-B. Grize, H. Rouanet
(G. D. S.)

De asemenea, se vorbește de inferență în studiul învățării* la animal, cu privire la o modificare observată în performanță* ca urmare a unei informații legate de întărire*, înregistrată în plus față de situația de învățare propriu-zisă: astfel, un șobolan care a fost antrenat în prealabil să-și găsească hrana în compartimentul de sosire dintr-un labirint, fiind plasat ulterior direct în acest compartiment lipsit de hrană, va efectua un parcurs mai lent, în cursul unor încercări noi de învățare, fapt care dovedește efectul informației primite. Noțiunea este apropiată de cea de învățare latentă*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Inferioritate (Complex de —)

Ansamblu de reprezentări, de atitudini și de conduite legate de un sentiment de inferioritate. A. Adler a dat o semnificație centrală acestei noțiuni, pe care o leagă de un deficit fizic real. de o inferioritate organică, morfologică sau funcționala. Acordându-i valoare etiologică, îi descrie efectele de supracompensare. S. Freud considera că este vorba mai curând de un simptom care trebuie să fie analizat în raport cu două pierderi, reale sau fantasmatice, pe care copilul le-a suportat sau s-a temut de ele: castrarea* și pierderea dragostei.

Oricare ar fi valoarea sa descriptivă și relevanța naturală, această noțiune s-a dovedit a fi, adesea, de ordin rațional corespunzând unor sentimente de culpabilitate sau de depresie*. Evaluarea negativă de sine este făcută în raport cu idealul eului*. Inferioritatea se leagă de un ideal grandios,

în orice caz, este vorba de o dimensiune narcisică a relațiilor subiectului cu el însuși, în măsura în care ea implică identificarea în raport cu altul superior, deci, în ultimă analiză cea cu părinții în copilărie, care are importanță în structurarea sentimentului propriei valori și a încrederii în posibilitatea de a fi iubit.

B. Brusset
(G. D. S.)

Infirmitate —* Handicap

Influență

Se vorbește despre idei de influență atunci când subiectul* crede că este supus unei forțe interne sau externe care-i dirijează gândurile, îi modulează sentimentele* și îi comandă actele* sau comportamentul*. Delirul de influență corespunde persistenței și dezvoltării organizate a acestui tip de idei.

Descrise de L. Seglas în 1894 sub denumirea de halucinații* psihice, ele au fost integrate în 1920 de către G. de Cleram-

bault la sindromul automatismului mental*: plecând de la sindromul bazai, se grefează o elaborare secundară mai mult sau mai puțin dezvoltată, de tipul ideilor delirante de persecuție, regrupate de către alți clinicieni sub denumirea de sindrom de acțiune exterioară. Aceste manifestări pot fi întâlnite în cursul unor stări psihopatologice diverse care vor evolua în mod diferit, de la intermitență la cronicitate, mult mai rar la vindecare. Cel mai des apar în cadrul tulburărilor delirante persistente sau al delirurilor cronice (cu subiect erotomaniacal, mistic, de persecuție etc.) sau în cazul tulburărilor schizofrenice. Mai rar, apar și în stări maniacale sau melancolice, în anumite descrieri obsesionale compulsive, în epilepsie.

J.-F. AUilaire
(G. D. S.)

Influență socială

Desemnează modificarea produsă în judecățile, opiniile* și atitudinile* unui individ prin faptul că a luat cunoștință de cele ale altuia. Ea desemnează, în mod clasic, următoarele trei tipuri de efecte:
1. normalizarea* (M. Sherif) sau convergența judecăților individuale spre o normă de grup;
2. conformismul* (A. Asch) sau acceptarea punctului de vedere al majorității;
3. inovația (S. Moscovici) sau influența exercitată de o minoritate activă, sau coerentă și perseverentă.

Considerată la început de către unii ca rezultat al unui proces individual de sugestibilitate*, influența socială este considerată ulterior un caz particular al interacțiunii sociale*. Anumite teorii o interpretează ca învățare* imitativă sau vicariantă*. Alții o consideră din perspectivă motivațională: acceptarea punctului de vedere al altuia ar fi sau un răspuns la trebuințele* afective (trebuințe de afiliere* sau de aprobare) ori cognitive (ca trebuința de coerență evocată în teoria disonanței cognitive*), sau o conduită instrumentală care ia în calcul costurile și câștigurile urmărite prin acordul social. In sfârșit, alții se alătură tradiției gestaltiste* și o explică prin folosirea activităților cognitive care declanșează dezacordul cu altul.

F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)

Influx nervos -* Neurotransmisie

Informai

Termen decalcat din americanul *informai* și utilizat în psihologia socială pentru a desemna o reuniune sau o întâlnire fără program, fără reguli sau ierarhie și unde participanții sunt destinși, spontani, într-un climat permisiv și de bună camaraderie în aparență, spre deosebire de reuniunile formale, legate de structuri oficiale. Filozofia subiacentă este aceea că, dacă ființele umane sunt lăsate libere, ele au, în mod natural, relații bune între ele.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Informatică

Cuvântul informatică este datorat lui Philippe Dreyfus, în 1962, rezultând din alăturarea a două cuvinte — informație* și automatică*. Academia Franceză i-a dat în 1966 următoarea definiție: „știință a tratării raționale, în special prin mașini automate, a informației considerate ca suport al cunoștințelor umane și al comunicațiilor în domeniul tehnic, economic și social." Informatica în sensul actual are ca obiect tratarea informațiilor cu ajutorul ordinatoarelor și acoperă domeniile desemnate în engleză prin expresii echivalente cu „știința ordinatoarelor" și „tratarea informațiilor". Dezvoltarea sa este fondată, în același timp, pe studii teoretice (logice, matematice, lingvistice) și pe îmbunătățirea tehnicilor de automatizare a calculului*. Istoria informaticii este marcată de conceperea unor generații succesive de mașini caracterizate prin diferite tehnologii și arhitecturi (aspect material), prin dezvoltarea de limbaje și programe* din ce în ce mai „evoluate" pentru a fi utilizate (aspect logicial), ca și de utilizarea

sa în domenii de activitate din ce în ce mai extinse.

M. *Baron*
(G. D. S.)

Informaţie

Noţiune la început intuitivă, prezentă în limbajul cotidian, informaţia este legată de noţiunile de informare, de mesaj*, de comunicare*. Cu începere din anii 1950, termenul s-a răspândit în vocabularul psihologiei, în special sub influenţa teoriei informaţiei. Introdusă de C. Shannon în 1948, în contextul problemelor de transmitere a mesajelor cu care s-au confruntat inginerii din comunicaţii, şi extinsă imediat în mediile ştiinţifice de către Shannon şi W. Weaver, teoria informaţiei s-a consacrat studiului transmisiei informaţiei de la un capăt denumit emiţător până la un receptor, de-a lungul unui canal care conduce mesajul sub o formă codificată. In etapele succesive ale transmisiei şi mai ales la nivelul canalului, pot apărea fenomene de interferenţă, cărora li s-a dat denumirea generală de zgomot*. Noţiunea de informaţie nu se referă, în acest caz, la conţinutul semantic al mesajelor, ci, într-un sens statistic, la ceea ce permite înlăturarea incertitudinii* în legătură cu evenimentele cărora li se ataşează o anumită probabilitate de ocurenţă, deci mai mult sau mai puţin previzibile. Informaţia furnizată de un mesaj este cu atât mai elevată cu cât evenimentul care o conţine este mai rar (oricare ar fi bogăţia conţinutului semantic). Măsura informaţiei se reduce la cea de entropie* şi are ca unitate bitul*. O creştere a informaţiei, care asigură o redundanţă* a mesajului, constituie mijlocul de a-i asigura transmisia în ciuda zgomotului. Conceptele teoriei informaţiei şi ecuaţiile pe care ea le propune izvorăsc din teoria probabilităţilor* şi s-au dovedit utile în statistica inferenţială.

Psihologia, în special sub influenţa lui G. Miller, a preluat foarte repede modelul* teoriei informaţiei pentru a aborda probleme de percepţie, de memorie, de comunicare verbală, de psihofiziologie senzorială, în general problemele în care un *input** face obiectul unei encodări* (codificare nervoasă, de ex.), al unei conducţii şi al unui rezultat, cu decodarea presupusă. Valoarea teoretică a modelului, care oferă procedee matematice noi pentru a trata numeroase situaţii psihologice, este moderată de piedici în generalizare. Astfel, aplicarea sa la psiholingvistică se loveşte imediat de discordanţa esenţială dintre informaţia considerată în sensul teoriei lui Shannon şi informaţia semantică (atunci când ocurenţa unui cuvânt rar aduce multă informaţie în primul sens, dar poate aduce foarte puţină în al doilea şi invers).

Succesul teoriei informaţiei se află probabil la baza răspândirii foarte rapide, după 1950, a cuvântului informaţie în vocabularul de psihologie, ca şi în neuroştiinţe*, într-un sens mult mai apropiat de sensul obişnuit decât de sensul tehnic pe care îl are. Astfel, se vorbeşte de informaţia pe care orice organism „o extrage" din mediul său cu ajutorul organelor sale senzoriale, şi tot prin acest termen este definită stimularea primită de un receptor* periferic. Consideraţia deosebită acordată în psihologia cognitivă* tratării informaţiei *(information processing)* decurge, fără îndoială, din recunoaşterea insuficienţelor teoriei informaţiei. Efectiv, informaţiile primite din mediu nu sunt numai vehiculate, ele nu fac doar obiectul unei transmisii, ci sunt şi tratate, adică selectate, elaborate, organizate, stocate, recuperate, sau mai general reprezentate, pentru a servi în final ca instrumente de acţionare. Acestea sunt operaţiile de care se interesează, îndeosebi, psihologia şi ştiinţele neurologice. Dacă teoria informaţiei îşi găseşte încă în psihologie multe aplicaţii exacte, justificate din punct de vedere tehnic, noţiunea de tratament al informaţiei, care o depăşeşte şi de care se deosebeşte foarte mult, oferă un câmp de reflecţie mult mai vast. In informatică*, noţiunea de informaţie rămâne strâns legată de teoria informaţiei şi se referă la forma care este suportul cunoaşterii comunicabile şi susceptibile de tratamente formale automatizabile. de cal-

cule*. Intr-un ordinator, informația este reprezentată sub formă binară, unitatea ei fiind bitul. .. •

M. *Baron* și Z). *Defavs*
(G. D. S.)

Infracțiune
Termen juridic utilizat pentru a caracteriza orice activitate sancționată pentru a fi violat legea penală. Articolul I al Codului penal francez distinge trei categorii de infracțiuni, după gradul lor de gravitate: contravențiile sancționate de poliție, delictele* sancționate prin pedepse corecționale, crimele* care atrag pedepse represive.

/. *Selosse*
(G. D. S.)

Infradian -> Ritm biologic

Infraliminar
Care se situează sub prag*. O valoare a unui stimul fizic, privind una dintre dimensiunile sale (intensitate, durată etc.) este numită infraliminară dacă se află sub pragul absolut*. O diferență referitoare la o valoare percepută este denumită infraliminară dacă se situează dincolo de pragul diferențial*. ,, „. , „
5
M. Richelle
(O. D.)

Infralogic -> Prelogic

Infrasunet -» Ultrasunet

Inhibiție
Termen rezultat din fiziologie, definind reducerea, respectiv suprimarea activității unui sistem (organ, ansamblu funcțional) sub efectul unui control denumit inhibitor, în genere de natură neurală sau hormonală.
In neurofiziologie, procesul prin care un neuron* sau grup de neuroni, prin intermediul unor neurotransmițători* corespunzători, reduce pragul de excitabilitate* al membranelor prin hiperpolarizare și probabilitatea evenimentelor postsinaptice care sunt potențialele graduale și potențiale de acțiune. Proces activ care cere multă energie și are valoare de semnal, inhibiția este integrată în comunicarea interneuronală. La scara grupurilor de neuroni, inhibiția laterală permite o delimitare spațială fină și discriminativă a informațiilor*. La un nivel funcțional mai global, inhibiția desemnează orice control reglator al unei structuri nervoase asupra alteia, sau al unei funcții asupra alteia, de exemplu al unei structuri sau funcții corticale superioare asupra centrilor subcorticali, după concepția integrării* propusă de H. Jackson.
La I. Pavlov, termenul include un ansamblu de procese active invocate pentru a explica reducția sau suprimarea mai mult sau mai puțin prelungită a răspunsurilor condiționate, intervenind în dinamica funcțională a activității nervoase superioare, complementară excitației*. Prin extensie, ea desemnează rezultatul remarcat al intervenției acestor procese. Psihologia învățării a reluat de la Pavlov diversele forme de inhibiție: externă, adică datorată interferenței* unei stimulări exterioare, tranzitorie sau permanentă, care înlocuiește acțiunea stimulilor condiționați, sau internă, adică legată de dinamica proprie sistemului nervos. La rândul său, inhibiția internă se prezintă sub diverse forme: inhibiția de amânare*, care se dezvoltă cu ajutorul unui interval temporal dintre stimulul condiționat* și cel necondiționat sau al unui interval care separă stimulii necondiționați periodici în condiționările de durată*; inhibiția condiționată, care rezultă din asociația unui stimul condițional pozitiv* cu un stimul negativ*, cu valoare inhibitoare; inhibiția de discriminare* sau de diferențiere*, traducându-se prin dispariția răspunsurilor specifice generalizării* ce s-au format în cursul unei condiționări discriminative; inhibiția de stingere*, observată atunci când nu mai este întărit răspunsul condiționat.

Cu toate argumentele aduse de Pavlov în favoarea caracterului activ al inhibiției și, mai ales, al fenomenului de dezinhibiție*, uneori conceptul de inhibiție a fost redus la cel de excitație, primul nefiind decât o reducere sau o deficientă a celui de-al

doilea. Lucrările experimentale au oferit argumente în favoarea intuițiilor pavloviene, punând în evidență în învățarea discriminativă un gradient* de inhibiție diferit de gradientul excitației. în sfârșit, se vorbește de inhibiție latentă* atunci când expunerea prealabilă la un stimul produce o diminuare a eficacității sale dacă ulterior este utilizat ca stimul condiționat sau necondiționat.
Psihologia utilizează mult, de altfel, termenul de inhibiție pentru a desemna fie mecanismele ce se opun exprimării trăsăturilor*, potențialităților sau conduitelor*, fie mecanismele care împiedică conștientizarea* (refularea*), fie forme de reducere generală a activității (lentoare* depresivă*). (V. Interferență, Proactiv, Retroactiv.)

M. Le Moal și *M. Richelle*
(O. D.)

Inhibiție (Gradient —) -^ Gradient de inhibiție

Inhibiție intelectuală
Perturbare pur funcțională a inteligenței*, caracterizată prin incapacitatea de a obține performanțe în raport cu nivelul intelectual real al subiectului, care este și rămâne normal. Inhibiția intelectuală exclude deci din definiție debilitatea* și se dezvoltă pe un fond de personalitate* nevrotică. Inhibițiile pot apărea selectiv într-un domeniu anume, de exemplu privind achizițiile școlare, dar permit existența unei funcționări normale în celelalte domenii. Ele se pot generaliza, dând impresia falsă că subiectul este debil. în toate cazurile, este necesar pentru stabilirea diagnosticului de inhibiție intelectuală, în special pentru a fi înlăturată presupunerea de debilitate, să se efectueze un examen psihologic aprofundat care să cuprindă măcar o baterie clasică (de tipul Binet sau Wechsler) și o serie de probe piagetiene (de ex., *Scara de gândire logică a lui Longeoi).* Inhibiția intelectuală intră în cadrul general al inhibiției nevrotice în funcționarea eu/ego-lui*: eul renunță la o activitate atunci când aceasta implică riscul unei dezvoltări de angoasă*, datorită legăturii sale cu dorințe* refulate*. Mai precis, S. Freud a arătat că originea oricărei activități intelectuale rezidă în investigările sexuale ale copilului mic și că refularea acestei curiozități sexuale infantile, datorată fricii de castrare* sau de pierdere a dragostei, stă la baza inhibițiilor intelectuale ulterioare. M. Klein a subliniat, printre altele, că impulsul de a ști al copilului mic este adesea inhibat datorită legăturii sale cu tendințele agresive ale arhaicului complex al lui Oedip.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Inhibiție reciprocă -» Comportamentală (Terapie —)

Inițiativă -> Structură de inițiativă

Injustiție suportată
Această expresie se datorează lui E. de Greeff: este prezența mecanismelor de negare*, de compensare, de revendicare, exprimând, într-un mod sado-masochist* de agresiune*, reacția la un sentiment de suferință legat de un prejudiciu* nedrept adus persoanei*. Are un „statut excepțional", a cărui problematică S. Freud o atribuie unui eveniment și unei suferințe care a lovit subiectul* în prima sa copilărie, acesta simțindu-se victimă* de a se fi născut, vinovat* că există acolo și constrâns să reacționeze la o fatalitate de care el nu se simte responsabil, dar pe care o ia în considerație.

J. Selosse
(G. D. S.)

Inocență
Inocența caracterizează starea mentală a unei persoane care ignoră răul (inocența primei copilării) și nu se simte responsabilă de nici o vătămare, de nici o greșeală. Inocența trebuie raportată la noțiunile de sacrificiu și de pedeapsă pentru a înțelege importanța „reacțiilor de inocență" la anumiți subiecți care, printr-un gest de apărare

arhaică, exprimă o nevoie de justificare etică față de sentimentele de injustiție su-
P[0rtată]*"

/. Selosse
(G. D. S.)

Inovație pedagogică

Cercetarea sistemică a educației* confirmă și dezvoltă o constatare banală: practicile educaționale ale unei societăți la un moment dat rezultă dintr-o echilibrare complexă a factorilor de stabilitate cu factorii schimbării prin medierea cărora se perfecționează sistemul (R. G. Havelock și M. Huberman, 1980).
Această perfecționare, analizată ca produs de către observatorul care nu se implică, poate fi trăită ca proiect de către cei care acționează. Se va folosi noțiunea de inovație pedagogică pentru a caracteriza, la oricare nivel s-ar afla un sistem educativ*, o intenție* transformatoare care, peste dubla iluzie a voluntarismului naiv și a subordonării față de evenimente, încearcă să depășească contradicția acestor doi termeni și să reflecte schimbarea ca produs și ca proiect. Ca produs în interiorul unui sistem, schimbarea face obiectul unei înțelegeri teoretice și metodologice a legăturilor dintre evenimente, a seriei de operații, a frecvenței rezultatelor. Ca proiect, schimbarea impune o reînnoire marcată a efortului în sensul de a înțelege elementele importante pentru o acțiune de bun-simț, pe care P. Ricoeur o definește prin puterea de a face înțeleasă intenția și de a o vedea creditată, încât caracterul ei plauzibil să fie împărtășit de toate părțile prezente.
Noțiunea de rezultat scontat, care constituie cheia conceptului de obiectiv* educativ, se construiește pe această dublă lectură — a produsului în proiect și a proiectului în produs. Evaluarea acestui rezultat asigură fixarea sistemică a operației ca inovație specifică, deosebită de o creștere* numai prin forța lucrurilor, ca și de utopismul unei transformări numai prin forța voințelor*.

D. Hameline
(G. D. S.)

• HAVELOCK R. G., HUBERMAN M. (1980), *Innovations etproblemes de l'education,* Presses de l'Unesco, Paris.

Input

Termen englezesc care redă perfect cuvântul intrare, dar care a devenit curent în franceza științifică pentru a desemna orice informație* ce provine din exterior și este captată de un sistem, viu sau nu, de tratare a informației*. Astfel, într-un sistem de comunicare oarecare, *input-ul* este o informație care acționează asupra unui receptor*. Prin analogie, într-un organism, *input-ul* va fi, în genere, sinonim cu stimulul* care acționează asupra unui receptor senzorial. *Input-ul* declanșează un proces* de tratare a informației, la nivelul căruia apare o informație de ieșire sau *output*,* ce poate fi asimilată, în psihologie, răspunsului*. Legătura strânsă a conceptelor de *input* și *output* cu procesele de tratare a informației care intervine între primul și al doilea elimină orice confuzie dintre acest tip de model* și vechea psihologie stimul-răspuns, accentul fiind pus pe evenimentele intermediare, o funcție de transfer explicând, în mod formal, relația dintre *input* și *output.*

M. Richelle
(O. D.)

Input lingvistic

în studiile despre achiziția*/învățarea* limbilor (prima și/sau a doua), această noțiune se referă la modelul limbajului care constituie limba-țintă, prezent în anturajul celui care învață (copil sau adult).
Deși *input-ul* a fost puțin'studiat în timp, problema influenței sale asupra dezvoltării* limbajului s-a pus întotdeauna. Calitatea sa îndoielnică (niciodată verificată) a fost un argument în favoarea ineității* structurilor lingvistice, postulată de către adepții lui Chomsky. Această ipoteză este infirmată în prezent de analizele făcute asupra *input-ului,* care au demonstrat particularitățile acestuia, precum și rolul în dezvoltarea limbajului. Mai precis, s-a pus în evidență faptul că limbajul adresat de locutorii confirmați locutorilor care învață

limba se caracterizează prin adaptări* (fonologice, sintactice, semantice și lexicale) la capacitățile locutorilor care învață limba. In acest fel este favorizată însușirea limbii ca și reacțiile anturajului *(feed-back* verbal*) față de elaborările verbale ale celui care învață. Această varietate a limbii adultului este, în genere, cunoscută sub denumirea de „limbaj copilăresc"; datorită conotațiilor acestui termen, este preferată expresia „limbaj modulat". _,— «., ,

G. De Weck

(G. D. s.)

INRC (Grup —) -» Grup matematic

Insight -> Comprehensiune subită

Insomnie

Cantitate insuficientă a duratei normale a somnului*. Din moment ce se știe că somnul poate fi înregistrat cu mijloace electrofiziologice, este necesar să se facă deosebirea dintre cantitatea și calitatea obiectivă a somnului de noapte și sentimentul pe care-1 poate avea subiectul că a dormit rău sau insuficient. De asemenea, este necesar să se facă deosebirea dintre insomniile anxioase de seară și cele depresive ale dimineții. In sfârșit, este necesar ca insomnia să fie considerată ca o disfuncție a ciclului veghe-somn și nu numai ca un simptom nocturn. , „

A. Braconnier

(O. D.)

Instabilitate

Instabilitatea, frecventă mai ales la copii, are o componentă dublă: motorie și mentală. Ea se exprimă printr-un tip particular de motricitate*, lipsa generală a controlului* și a capacității de inhibiție*, labilitatea proceselor de gândire, discontinuitatea ansamblului de conduite*. Impulsivitatea motorie și emoțională este obișnuită. In afară de cazurile cu etiologie strict psihologică, problema mereu discutată este cea a instabilităților psihomotorii reale. In prezent, ea este abordată în cadrul tematic al disfuncțiilor neurologice minore. Acest concept foarte actual continuă tradiția inaugurată de H. Wallon îr. 1925 cu tipologia sindroamelor psihomo-

t 0 r i L

E.Jalley

(O. D.

Instanță a personalității

Termen de origine juridică introdus de S. Freud pentru a descrie diferitele sisteme care compun aparatul* psihic în cadrul primei sale topici* și componentele personalității psihice în cea de-a doua topică. Prima topică, în forma sa inițială, face distincția dintre sistemul inconștient* și sistemul preconștient-conștient*, identificai cu eu/ego*, la care se raportează percepția, motricitatea voluntară și conștiința* (în cele două sensuri ale termenului — psihologic și moral), deci instanța cenzurii*. Ulterior, necesitatea de a lua în considerație consecințele descoperirii narcisismului* l-a determinat pe S. Freud să acorde, în interiorul eului, autonomie relativă instanței critice și cenzurii visului, în legătură cu formația narcisică reprezentată de idealul eului*. A doua topică acordă supraeului* și mai multă autonomie față de eu. în timp ce sistemul inconștient primește, din acest moment, denumirea de sine*. S. Freud tinde să folosească, de preferință, termenul de instanță pentru a desemna instanța critică, cenzura, idealul eului, apoi supraeul, mai rar eul, aproape niciodată inconștientul sau șinele. Probabil că aceasta se datorează conotației juridice a termenului, care desemnează, în esență, un tribunal considerat ca etapă în desfășurarea unei proceduri, care ia deciziile susceptibile de apel sau le judecă el însuși în apel. în acest sens, inconștientul sau șinele, care este punctul de plecare pentru toate cerințele și care ar fi într-un fel cel ce pledează, nu are rolul de a judeca, astfel că metafora judiciară nu ar corespunde decât instanței eului sau supraeului.

Instinct

Noțiune controversată în etologie* ca și în psihologie*. Pentru J. H. Fabre, instinc-

tul este un plan de viață înnăscut*, perfect, preformat care, mișcat de o forță vitală, conduce animalul în mod fatal și inexorabil spre scopul conservării speciei. După ce această concepție, ca și cele similare ale lui Mc Dougall au fost atacate în psihologie de către reflexologi și behavioriști*, etologiștii neoinstinctiviști au reformulat bazele teoretice ale instinctului. Integrând noțiunile lorenziene de activitate și de mișcare instinctivă*, de spontaneitate a lor născută dintr-o activitate neuronală autonomă, de lanț care le leagă într-o schemă declanșatoare înnăscută *via* un mecanism înnăscut de declanșare*, N. Tinbergen (1951) definește instinctul ca un sistem moștenit și adaptat de centri nervoși coordonați, organizați ierarhic (v. Ierarhie), amorsați continuu și sub tensiune, fiecare îndeplinind funcții integrative de strângere a informațiilor interne (hormoni, stimuli proprioceptivi) și externe (combinații-cheie de stimuli) și de redistribuire, de la cea mai generală până la cea mai specifică. Starea de tensiune latentă a sistemului (potențial sau energie specifică de acțiune) se traduce prin starea de apetență care orientează animalul să caute activ (v. Comportament explorator) situațiile în care el găsește schemele declanșatoare corespunzătoare trebuinței de moment. Excitația sistemului se traduce prin exprimarea stabilă a suitelor ordonate de coordonări motorii ereditare și culminează cu executarea actelor de consum*. Fiecare act se produce numai în prezența schemei sale declanșatoare și, ca urmare, el este adaptat situației. Meritul lui Tinbergen a fost acela de a fi conceput un model* al instinctului care ia în considerație și prevede structurile anatomo-fiziologice localizabile și care ar putea fi cercetate experimental. Examinarea acestui model a demonstrat că este prea unidirecțional ; el nu ține seama de posibilitățile de reglare, fiind de preferat un sistem de centri dispuși mai curând în rețea*; el nu ia în considerație interacțiunile dintre centri care permit răspunsuri combinate. Mai mult, din cauza rigidității sale, el nu exprimă nimic despre epigeneză. Ca urmare, o astfel de structură nu se poate instala decât progresiv, printr-o interacțiune globală și permanentă între animal și mediul său.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

• TINBERGEN N. (1951), *The Study of Instinct,* Oxford University Press, Londra. Traducere (1971): *L'etude de l'instinct* (trad. B. de Zelicourt și F. Bourliere), Payot, Paris.

Instinctiv

Independent de experiență* în ce privește forma și originea sa; sinonim cu înnăscutul*, în sensul în care fundamentul său este ereditar. Noțiune controversată, evitată de către specialiști, mai ales că și în limbajul curent are diferite accepții. între 1931 și 1941, K. Lorenz a făcut primul efort susținut pentru a crea un cadru teoretic. El se inspiră din diferite concepte formulate de predecesorii săi: J. von Uexkuhl a pus bazele unui mecanism de filtrare care asigură specificul unui răspuns motoriu la scheme declanșatoare, de unde rezultă noțiunea de mecanism înnăscut al declanșării* ; O. Heinroth a demonstrat că există comportamente și caracteristici ale entităților taxonomice prin care structurile morfologice încep să lucreze fără învățare și deci execuția are un caracter spontan; prin stimulări electrice ale centrilor motorii intracerebrali (v. Neuroetologie), E. von Holst a provocat exprimarea unor astfel de comportamente, indiferent de orice aferentă senzorială. K. Lorenz (1937) lansează noțiunea de activitate instinctivă *(Instinkthandlung),* care este specifică și stereotipă*, repetitivă, ușor de recunoscut, putând să formeze, împreună cu altele, lanțuri mai complexe care se diferențiază de lanțurile reflexe* prin faptul că sunt amorsate și controlate în interior. El susține conceptul de coordonare motorie ereditară *(Erbkoordinatiori),* care este determinată genetic și este independentă de învățare*, de imitație* și de experiență, după cum o dovedește executarea ei perfectă chiar atunci când animalul a fost privat de orice

informație referitoare la situația în care se produce în mod normal (experiența de privare*). Prin extindere, o activitate instinctivă constă din suita ordonată a acestor coordonări motorii ereditare. Cercetători mai noi fac efortul de a găsi exprimări mai neutre, precum patron motor fix, schemă motor specifică, izbucnire motorie unitară, stereotip motor, schemă specifică de acțiune.

J.-C. RwA-et
(O. D.)

• LORENZ K. (1937), „Ober den Begriff der Instinkthandlung", *Folia Biotheoretica, 2,* 17-50.

Instituțională (Analiză —, Psihoterapie—)

Analiza instituțională este o metodă de investigație și o practică de schimbare a organizării, a structurilor și a sarcinii principale a instituției, oricare ar fi natura acesteia (de îngrijire, de educație, producție, administrație etc).
Termenul de psihoterapie instituțională, elaborat de G. Daumezon și P. M. Koechlin în 1962, definește ansamblul de conduite reglate în scop terapeutic, care utilizează medierea structurii sociale a instituției în care trăiește pacientul. Această definiție extinsă include teorii, practici și aplicații foarte diverse. Unitatea lor este inspirată de mișcarea socială inițiată înainte de cel de-al doilea război mondial, de transformare a structurii fixate prin tradiție; această transformare implică aprecierea critică a efectelor de alienare, de segregare și patogene ale instituției spitalicești de psihiatrie și regăsirea unor condiții active de realizare a sarcinii sale principale de îngrijire și readaptare a bolnavilor. Succesiv s-au dezvoltat mai multe curente, în special în Franța din 1940-1942, datorită lui F. Tosquelles, Y. Racine, J. Oury, P. Sivadon, apoi cu experimentele englezești bazate pe comunitate terapeutică* (M. Jones) sau pe comunitate de antipsihiatrie* (D. Cooper. R. Laing). Această a doua revoluție psihiatrică s-a inspirat din diferite orientări sociologice, de psihosociologie și mai ales de psihanaliză. Inspirația freudiană a stat la baza experienței din arondismentul XIII din Paris, unde crearea structurilor de îngrijire extraspitalicești (spitalizare la domiciliu și spitale de zi) a fost cerută de o corespondență mai bună a acțiunilor terapeutice cu manifestarea bolnavilor psihotici. Orientarea lacaniană a predominat în clinica de la Borde, la Cour-Cheverny, unde crearea unui câmp de transfer multifocal în instituție a fost bazată pe ideea că psihoticul trebuie să poată să-și creeze acolo drumul propriu, să-și regăsească trecutul, dispozitivul instituțional comportând, în acest sens, reguli de loc și de timp pe care să poată fi sprijinit procesul terapeutic.

R. Kaes
(G. D. S.)

Instructaj

Instrucțiuni verbale prezentate subiectului care este supus unui test* sau unui experiment*, permițându-i să știe ce are de făcut. Este o regulă ca instructajele să fie perfect standardizate, evitând ca ele să influențeze diferit subiecții.
Animalele, subiecții umani cu care comunicarea verbală este imposibilă (copii înaintea dobândirii limbajului, unele cazuri patologice, membri ai comunităților lingvistice străine de cea a experimentatorului) au determinat pe psihologi să pună la punct proceduri capabile să obțină comportamentul așteptat fără a depinde de instructaje: modelare progresivă, control prin contingențe*, imitație*. Soluția nu a fost găsită în toate cazurile. Astfel, la animal nu există un echivalent al probelor clasice de memorie de rapel* sau de evocare* la om, această mobilizare voluntară* a informațiilor mnezice nefiind posibilă, aparent, decât cu ajutorul unui instructaj verbal.

M. Richelle
(G. N.)

Instruire -» Educație

Instruire informatică

O instruire este o frază elementară, denumită și ordin, a unui limbaj de programare* denumit „imperativ; ea corespunde

uneia sau mai multor operaţii determinate, pe care un ordinator trebuie să le execute. Se disting mai multe categorii de instruiri : instruirile de afectare, care permit să se atribuie unui identificator valoarea unei expresii, instruirile de intrare-ieşire care permit transferul de informaţii* între unitatea centrală şi cele periferice, instruirile de buclă* care permit repetarea unei prelucrări, instruirile condiţionale care permit efectuarea diferitelor prelucrări, după valoarea unei condiţii De exemplu, ,.DACĂ <test> ATUNCI <instmire-l> DACĂ NU <instruire-2>" este o formă de instruire condiţională.

M. Baron
(G. D. S.)

Instrumentală (învăţare —)
învăţare* de comportamente a cărei producere este condiţionată de ajungerea la o recompensă* sau întărire*. Termenul este preluat din engleză, unde, într-una din accepţii înseamnă „care serveşte la", „care serveşte drept intermediar, drept instrument pentru". Parcurgerea labirinturilor* a fost cea mai studiată formă de învăţare instrumentală, dar există numeroase alte situaţii şi proceduri ce corespund definiţiei sale (sustragere*, evitare* activă etc.). Condiţionarea operantă* poate fi considerată fie ca o expresie echivalentă învăţării instrumentale, fie corespunzătoare sensului deja stabilit, ca formă de învăţare experimentală. .' „. , „

M. Richelle
(G. D. S.)

Instru mentalitate
Relaţie percepută şi evaluată de către fiecare individ între rezultatul muncii sale şi ceea ce el doreşte să obţină, fie că este vorba de bunuri materiale (precum salariul), de recompense simbolice (precum semne de stimă) sau consecinţe de durată (cum sunt promovările). Teoria instrumentabilităţii susţine că motivaţia* în muncă depinde, totodată, de valenţă şi de instrumentalitate.

C. Levy-Leboyer
(G. D. S.)

Integrare
Principiu de organizare care se aplică la structuri cu elemente ordonate ierarhic, nivelurile superioare exercitând controlul asupra celor inferioare. Conceptul de integrare este central în logica fiinţei, în sensul că fiecare diferenţiere*, fiecare creştere în complexitate corespunde unui grad nou de integrare. Importanţa integrării în organizarea sistemului nervos* a fost recunoscută din 1884 de către H. Jackson, de numele căruia este legată legea integrării sistemului nervos central. Aceasta relevă consecinţa dublă a lezării unei structuri nervoase de un anumit nivel şi anume, pe de o parte, alterarea funcţiilor care-i sunt proprii şi, pe de altă parte, slăbirea controlului pe care ea îl exercită asupra structurilor inferioare care, în acest caz, se manifestă anarhic.

In psihologie, noţiunea de integrare ocupă un loc central în contexte teoretice foarte diferite: este întâlnită în caracterizarea mecanismelor de învăţare* sau în ordonarea stadiilor* dezvoltării* cognitive*, ca şi în organizarea elementelor lexicale în memorie* sau în aprecierea informaţiilor* senzoriale rezultate din modalităţi* diverse de derulare a unui program* motor. Termenul este aplicat, de asemenea, într-o manieră mai descriptivă, la orice conduită ale cărei elemente sunt clar subordonate unui scop* finalizat, la orice acţiune* intenţionată*.
In contextul psihopedagogie sau psihosocial, termenul de integrare desemnează inserţia într-un grup la care individul ar trebui să se adapteze, conformându-i-se, grupul arătându-se mai mult sau mai puţin favorabil acestei inserţii. Integrarea se opune în acest caz segregării*.

C. Prevost şi *M. Richelle*
(G. D. S.)

Integrare intermodală —> Transfer intermodal

Integrare socială
Trebuie distinsă funcţia socială a integrării de procesul de integrare. Funcţia constă în a asigura coordonările necesare unor

unităţi sau părţi ale unui ansamblu organizat în scopul de a menţine corespondenţa cu normele* şi valorile* acestuia. Procesul implică modalităţi diverse de interacţiune utilizate de un individ pentru a fi situat sau a se situa într-un grup sau colectivitate, cu scopul de a i se recunoaşte un loc, un statut şi o identitate socială. Integrarea diferă după repartiţia socială a vârstelor cărora li se atribuie competenţe relative, mai mult sau mai puţin accesibile, cu condiţia de a găsi satisfacţii alternative pentru scopurile şi mijloacele inaccesibile. Deoarece integrarea socială poate fi predeterminată de condiţii de origine şi de apartenenţă la categorii de vârstă şi de sex, individul poate căuta să iasă dintr-un mediu şi dintr-un statut ocupat, pentru a schimba rolul într-un mediu ales de el. Integrarea socială este supusă efectelor unui control dublu: intern (personal) şi extern (social). Acesta se foloseşte de obligaţii şi sancţiuni, veghind, în acelaşi timp, asupra dezirabilităţii şi accesibilităţii obiectivelor avute în vedere şi evaluate. Controlul intem trece prin identificarea normativă, care este o condiţie esenţială a socializării. Bazându-se pe rezultatele unor anchete numeroase, S. Hirshi consideră că integrarea normativă diferă în funcţie de intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajamentul, investirea şi credinţa. Integrarea socială permite individului nu numai să intre în relaţii funcţionale cu lumea, să-şi satisfacă trebuinţele de a fi stimulat şi de a acţiona, ci şi de a răspunde la trebuinţe interpersonale de participare, afiliere şi confirmare.

/. Selosse
(G. D. S.)

Integrare şcolară
Proces prin care sunt reuniţi în aceleaşi clase elevi până atunci şcolarizaţi în locuri diferite. Integrarea elevilor handicapaţi* (cu deficienţe vizuale şi auditive, cu infirmităţi motorii etc.) în clasele normale este preconizată în scopul de a lupta împotriva efectelor izolării sociale, de ghetou, care afectează aceste categorii. In acelaşi fel, integrarea elevilor cu eşec* şcolar grav, susţinută prin ore date de către educatori specializaţi, permite evitarea efectelor cumulative ale „nivelării la limita de jos" pe care regruparea lor în clase speciale tinde să o producă. într-o accepţie generală, integrarea caută să unifice sistemul şcolar*, amânând procesele de selecţie. In această perspectivă, capătă sens formarea unor structuri secundare de tipul unu; trunchi comun*.

D. Manesst
(G. D. S.

Intelectualizare
In sensul precis al termenului, intelectualizarea este un mecanism de apărare* a eu/ego-lui*, iar mai general, un proces psihic descris de A. Freud în 1936. Intelectualizarea ca mecanism de apărare nu este altceva decât intensificarea celei mai profunde atitudini a eului, care constă în substituirea procesului secundar* cu cel primar*. Este operantă în special la unii adolescenţi, caracterizându-se prin transpunerea în teorii sociale, psihologice, respectiv fizice sau metafizice, a percepţiei pe care o are subiectul asupra proceselor inconştiente care s-au format în interiorul personalităţii* sale; ea produce o transpunere a proceselor pulsionale în limbaj intelectual. Intr-o manieră mai liberă, mulţi psihanalişti denumesc intelectualizarea ca rezistenţă* a unor subiecţi faţă de exprimarea spontană a ideilor şi mai ales a afectelor*, pe care aceştia tind s-o înlocuiască cu comentariile sau teoriile lor.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Inteligenţă
Funcţie* psihologică sau ansamblu de funcţii datorită cărora organismul se adaptează la mediu* elaborând combinaţii originale ale conduitelor*, achiziţionează şi foloseşte cunoştinţe* noi şi, eventual, raţionează şi rezolvă problemele* conform regulilor degajate prin formalizările logicii. Inteligenţa, prin tradiţie, este opusă instinctului*, care înzestrează animalul cu conduite adaptative foarte bune, dar fără originali-

tate, ele înscriindu-se în ereditatea speciei. Inteligenţa se opune, pe de altă parte, automatismului*, deşi în mod necesar se sprijină pe acesta, iar ceea ce ea transformă în formă inedită trece mai departe în repertoriul rutinei*, prin exerciţiu*.
Studiul inteligenţei în psihologia ştiinţifică a cunoscut diferite faze succesive şi, la un moment dat, ramificaţii diverse. In prima fază, accentul a fost pus pe măsurarea manifestărilor de inteligenţă sau a facultăţilor* intelectuale fundamentate de psihologiile filozofice. Multiplicarea testelor* mentale, teste de coeficient intelectual* sau de aptitudini* diverse, folosite mult în scopuri practice pentru orientare* şi selecţie*, a condus, prin metode de analiză factorială*, la teorii structurale ale inteligenţei şi componentelor sale.
La periferia acestui curent se dezvoltă o abordare mai puţin interesată de produsele inteligenţei decât de demersurile şi modul său de funcţionare. J. Piaget, după alţi înaintaşi, a marcat acest domeniu cu amprenta sa teoretică şi preferinţa pentru metoda ontogenetică* (v. Epistemologie genetică şi Constructivism).
Alăturându-se lui J. Piaget în ce priveşte interesul pentru mecanisme, dar nu şi pentru explicarea lor în evoluţia ontogenetică, un alt curent al psihologiei inteligenţei s-a preocupat în primul rând de demontarea strategiilor* folosite de subiect în rezolvarea problemelor. Acesta este curentul topit astăzi în cadrul psihologiei cognitive*, pentru care termenul de cogniţie* a înlocuit, adesea, pe cel de inteligenţă şi care alimentează prin analizele sale asupra proceselor cognitive naturale domeniul inteligenţei artificiale*, fiind, în acelaşi timp, o sursă de modele* descriptive şi explicative.

Psihologia a renunţat de mult timp la opoziţia dintre om şi animal, rezervând inteligenţa celui dintâi: o abordare evolutivă a proceselor de creştere a informaţiei* la nivelul organismului individual permite, de fapt, urmărirea continuităţii de la formele elementare de adaptare individuală (obişnuire*, învăţări asociative*), până la forme dintre cele mai elaborate care antrenează activităţile simbolice*. Cu toate că neurobiologia* comparată nu a încetat să ne ofere surprize privind bogăţia nebănuită a structurilor nervoase care asigură la specii foarte diferite gestiunea conduitelor inteligente, nu există nici o îndoială că dezvoltarea acestora din urmă în filogeneză este paralelă cu dezvoltarea sistemului nervos central şi mai cu seamă a cortexului cerebral la mamifere.
Problema unităţii inteligenţei nu a încetat să fie pusă. La vechile facultăţi ale psihicului s-a adăugat subdiviziunea aptitudinilor*, eventual subordonate inteligenţei generale (factor g), înregistrată printr-o notă globală la teste (QI). Mai recent, problema unităţii a fost formulată în termeni de forme de inteligenţă, mai mult decât de componente: pe de o parte, se face opoziţia dintre gândirea divergentă* şi gândirea convergentă*, între inteligenţa fluidă şi cea cristalizată, între independenţa* şi dependenţa* faţă de câmp; pe de altă parte, au fost distinse formele de inteligenţă care intervin foarte mult în activităţile structurate ale sistemelor şcolare, şi prin aceasta deosebit de importante în culturile puternic şcolarizate (cunoştinţele), de cele care acţionează în diferite direcţii ale vieţii cotidiene şi practice (priceperile).
Constatarea unor diferenţe interindividuale importante, oricare ar fi componentele sau formele inteligenţei vizate, a stimulat şi cercetările referitoare la determinările ereditare şi socioeducative, ca şi dezbaterea întotdeauna pasionată asupra contribuţiei mediului şi a zestrei genetice.

M. Richelle
(G. D. S.)

Inteligenţă artificială
Termen introdus în 1956 la conferinţa de la Dartmouth College (New Hampshire), unde a fost prezentat programul de demonstrare al teoremelor *Logic Theorist* de către A. Newell, G. Shaw şi H. Simon, inteligenţa artificială este un domeniu al cărui contur este slab definit şi care se deosebeşte de informatica* aşa-numită cla-

sică prin problemele studiate, metodele folosite și relațiile privilegiate cu științele cognitive*.
Inteligența artificială se ocupă cu probleme slab tratate sau netratate în cercetarea algoritmică propriu-zisă; obiectul ei general este să reproducă, cu ajutorul mașinilor, activitățile umane apreciate de obicei ca fiind inteligente, mijlocul preferat de experimentare fiind, în prezent, ordinatorul. Caracterizată în anii 1950-1960 prin tratarea informațiilor simbolice nonnumerice, ca și prin utilizarea euristicilor*, ea s-a dezvoltat, mai întâi, în demonstrarea automată a teoremelor, în domeniul programelor de joc (jocul de șah, în special) și în rezolvarea generală a problemelor. S-au raliat și alte domenii, ca recunoașterea formelor* și tratarea automată a limbajului natural*. De la sfârșitul anilor 1970, inteligența artificială este marcată de dezvoltarea sistemelor-experte* (sau sisteme pe bază de cunoștințe), pentru care problematica generală constă în reprezentarea cunoștințelor* și modelarea* raționamentelor. Printre alte direcții ale învățării automatizate este și rezolvarea de probleme* distribuită. Se pot distinge două mari curente în domeniul inteligenței artificiale, cu obiective și metode diferite:

1. realizarea de sisteme informatice cu performanțe bune în rezolvarea de probleme, prin orice mijloace posibile. Potrivit acestei direcții, studiul comportamentului uman (expert) în situație de rezolvare a problemelor poate fi sursă de inspirație pentru găsirea unor mijloace euristice bune și realizarea unor programe eficiente.

2. conceperea de sisteme care să modeleze comportamentul uman (expert sau nu) în relație cu studiile de psihologie cognitivă. Motivațiile acestei direcții se raportează la testul modelelor psihologice sau ia realizarea sistemelor interactive de sprijin în rezolvarea problemelor și a sistemelor de sprijinire a învățământului.

M. Baron
(G. D. S.)

Inteligență practică

Această expresie, înțeleasă în sens extins, ar putea desemna, cu adevărat, forme de inteligență* aplicate la situații concrete ale vieții practice, spre deosebire de cele care intervin în cunoștmțele abstracte și formale (opoziție dintre priceperi și cunoștințe). In același timp, in mod tradițional a fost atribuită inteligenței manifestate în rezolvarea de probleme* concrete care impun conduite de manipulare. A fost descrisă magistral de către W. Kohler (1917) la cimpanzei, demonstrând capacitatea acestora de a efectua ocoluri*, de a utiliza obiecte intermediare și de a combina obiecte pentru a face instrumente care să le permită ajungerea la momeală: el a notat fazele inactive urmate de comprehensiune subită* sau *insight,* indicând activitatea posibilă de tatonare interiorizată. Aceste lucrări ale lui Kohler au inspirat multe cercetări similare la copil. Ele au avut un mare merit și în deschiderea direcției spre studii experimentale privind capacitatea de reprezentare* simbolică la primatele superioare și construirea și folosirea uneltelor* de către animal. Potrivit strategiilor* folosite, unii au vrut să descopere în inteligența practică un nivel al conduitelor inteligente superior învățării* instrumentale prin încercări și erori*, și care reflectă competențe de raționament* pe care, ulterior, limbajul* le va dezvolta.
Sarcinile de inteligență practică introduse în teste au fost denumite probe de performanță*, spre deosebire de probe mentale*.

M. Richelle
(G. D. S.)

• KOHLER W. (1917), *Intelligenzpriifugen an Anthropoiden,* Abhandlungen der Koniglische preussische Akademie der Wissenschaft, Berlin Traducere (1931): *L'Intelligence des singes superieurs* (trad. P. Guillaume). Payot, Paris.

Inteligibilitate

Caracteristici ale unui discurs, text, mesaj oral sau scris, care permit comprehensiunea*. Inteligibilitatea depinde, în parte, de capacitățile subiectului receptor dar, în mare măsură, depinde de proprietățile fizice și lingvistice ale mesajului*. Condițiile **inteligibilității vorbirii** au preocupat,

din anii 1920, pe specialiştii în problemele comunicării* (în special cea telefonică). In cercetări legate de nume ca cele ale lui R Hetcher. J. C. R. Ljcklider şi G. A. Miller, inteligibilitatea este măsurată prin procentajul elementelor dintr-un mesaj care au fost restituite corect. Se cunoaşte că inteligibilitatea este nulă în mediu liniştit când nivelul sonor al vorbirii este sub 20 dB. şi este foarte bună până la 40 dB. Dacă mesajul este transmis pe un fond de zgomot*, inteligibilitatea este nulă la un raport vorbire/zgomot de 10 dB şi nu este perfectă decât la raporturi de 10-15 dB. Pe lângă aceste condiţii psihoacustice, condiţiile lingvistice au constituit obiectul unor studii, mai ales cu ajutorul tehnicii de texte lacunare sau teste de închidere*, care constă în prezentarea unui text din care au fost eliminate cuvinte (de ex., un cuvânt din cinci). .. „. . „

M. Richelle
(G. D. s.)

Intensitate

Aplicată la stimuli*, intensitatea este o măsură a energiei*, exprimată în unităţi de presiune sonoră sau decibeli* pentru stimulul auditiv*, în unităţi ale fluxului* luminos sau luminanţei* pentru stimulul vizual. In cazul simţurilor chimice, de olfacţie* şi gust*, este preferată noţiunea de concentraţie în locul celei de intensitate. Aplicată la senzaţie*, intensitatea corespunde dimensiunii de „forţă", care variază în corelaţie cu intensitatea (sau concentraţia chimică) a stimulului, conform unei relaţii apropiate, în genere, de legea lui Weber, pornind de la senzaţia de intensitate minimă ce corespunde pragului absolut*. Studiul acestei relaţii constituie unul dintre obiectivele tradiţionale ale psihofizicii*; el permite construcţia scalelor* de senzaţie.

Termenul se aplică. într-o manieră mai puţin precisă din punct de vedere tehnic, la orice alt fenomen psihologic ce poate fi estimat* pornind de la „mai slab" către „mai puternic", fie că estimarea este făcută de un observator extern, fie de subiectul însuşi: conduite* (aeitatie*. acte* agresive etc), emoţii* şi stări de spirit* (mânie, depresie*, anxietate* etc), atitudini* şi opinii* (xenofobie, adeziune ideologică etc). Acestea pot fi evaluate în intensitate prin diferite tehnici, cum este cea de estimare pe o scală cu *n* puncte şi marcarea pe o axă spaţială ce simbolizează *continuum-ul* fenomenului analizat.

M. Richelle
(O. D.)

Intensiune

în logică, intensiunea unui concept* (sau comprehensiunea*) este opusă extensiunii* sale (sau denotaţiei*). Intensiunea unui concept (registru) poate fi definită ca ansamblul de proprietăţi care circumscriu acest concept, în timp ce extensiunea sa este definită prin ansamblul tuturor obiectelor reale sau ideale la care el se aplică. Pentru lingvistica intensională, expresiile limbilor naturale* nu sunt purtătoarele decât ale unei referinţe* virtuale: ele trimit la noţiuni (nu la concepte), care specifică deschiderea acestei referinţe.

Se impune a distinge între intenţie* şi intensiune. Din punct de vedere pragmatic* şi discursiv, identificarea intenţiei de semnificaţie* a unui enunţ este un aspect referitor la coerenţa* textuală. Fiind obiectul unei reconstrucţii, ea rezultă dintr-o activitate interpretativă. , , „ , ,

J.-M. Adam
(G. D. S.)

Intenţie

Evocând o stare implicită, neobservabilă, noţiunea de intenţie este utilizată în psihologie cu două semnificaţii diferite.

Prima este specifică limbajului comun: intenţia constă în faptul de a-ţi propune un scop, corespunzând unei voinţe* sau dorinţe* ce precedă o acţiune*. Această primă definiţie se înscrie într-un model mecanic sau biologic, intenţia constând în reprezentarea prealabilă (conştientă sau inconştientă) a actului. în acest caz, acţiunea are două părţi: un fapt mental denumit voinţă sau intenţie, apoi efectul acestui fapt mental (care este alt fapt), ce îi succedă. Acţiunea are

această particularitate de a fi întotdeauna dirijată spre obiect.

A doua definiție corespunde unei direcții care consideră că orice acțiune este intențională prin ea însăși, adică intenția, dorința, voința fac parte integrantă din acțiune ; intenția corespunde în acest caz unei componente dispoziționale a acțiunii; nici o acțiune, oricare ar fi ea, nu poate fi formulată sau realizată fără ca intenția să fie implicită. Deci intenția nu este numai un moment anterior acțiunii, ea se continuă în acțiune. Această a doua definiție se înscrie într-un model finalist după care se poate aprecia că a acționa înseamnă, în același timp, a voi ceva; acțiunea implică intenția, iar o acțiune intenționată este executată după un plan. Potrivit acestei direcții de idei, specifică psihologiei acțiunii, intenția a fost definită fie ca o parte neterminată a planului acțiunii începute, fie ca euristica unui sistem ce înglobează un ansamblu de instrucțiuni (programul) și un mecanism care permite realizarea programului. A spune că orice acțiune este intenționată, că ea poartă intenția în ea însăși și deci corespunde voinței unui agent, ridică numeroase probleme: de exemplu, se poate spune că orice acțiune este intenționată, chiar cu sensul de „dispoziție de a"? Nu există acțiune reflexă? O altă problemă, nu mai puțin importantă, pre» zintă interes pentru domeniul psihologiei: această concepție a acțiunii intenționate pune efectiv în discuție noțiunile de sursă, de scop și de obiect, deci conceptul de pulsiune*.

A. Braconnier

(G. D. S.)

intenționalitate

Concept scolastic reactualizat de psihologul F. Brentano, reluat apoi și dezvoltat de E. Husserl și de întregul curent fenomenologic ; definește o proprietate a conștiinței*.

Pentru F. Brentano și E. Husserl, conștiința nu este niciodată identificabilă ca atare (ca proces general sau ca un conținut), ci este întotdeauna corelată cu un act* orientat, de intenție* referitoare la un obiect. Actul intenționat este conținut si de obiect și de conștiință, în același timp, intenționalitatea putând deci să fie definită ca relație de orientare a celei de a doua spre primul.

Pentru psihologii fenomenologi, intenționalitatea reprezintă raportul de semnificație*, de natură existențială (și nu rațională), pe care subiectul îl întreține cu contextul actelor sale (obiecte din mediul înconjurător și relații sociale); ea poate fi definită ca structură semnificativă a activității*, din punct de vedere subiectiv. Adepții acestei școli consideră că orice activitate a unui subiect (conduite expresive, perceptive și chiar procese fiziologice) trebuie să fie analizată în intenționalitatea ei, dar ea nu este întotdeauna accesibilă psihologului decât atunci când intenționat se întâlnește cu subiectul, adică atunci când stabilește cu el o relație intersubiectivă autentică.

J.-P. Bronckart

(G. D. S.)

Intenționată (învățare —) —> învățare

Intenționată (Memorare —) -> Memorare

Interacționism

Perspectivă epistemologică în care se consideră că orice cunoaștere* trebuie să fie analizată în cadrul unei relații de interdependență dintre subiectul* care cunoaște și obiectul* de cunoscut. Pentru interacționism, comportamentul* nu este o simplă reacție față de mediul înconjurător (schema stimul-răspuns), nici un fenomen de emergență* a capacităților* intrinsece ale subiectului (ineism*), ci un proces interactiv de construcție. Intr-o astfel de perspectivă, acțiunea subiectului asupra mediului înconjurător este fundamentală. Pornind de la autori ca L. S. Vîgotski, A. N. Leontiev și H. Wallon, s-a dezvoltat interacționismul social, care consideră acțiunea reciprocă a membrilor grupului și sistemele de comunicare* ce o fac posibilă ca fenomen major în elaborarea cunoștințelor.

/. Dolz

(G. D. S.)

Interacțiune

Termen general care desemnează fenomene de sinergie a acțiunilor* ce se pot produce la niveluri funcționale diverse. Pe de o parte, el se referă la acțiunile conjugate ale membrilor unui grup care urmăresc același scop* (v. Coacțiune și Interacțiune socială). Pe de altă parte, el se referă la mecanismele de reciprocitate care se stabilesc în desfășurarea anumitor procese psihice (v. *Feed-back);* în acest sens, S. V. Kravkov și școala sa, de exemplu, au descris interacțiunile care se manifestă în funcționarea organelor de simț.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

In metodologia* experimentală și în statistică, interacțiunea se definește prin faptul că relația dintre o anumită variabilă* independentă și o variabilă dependentă este modificată în funcție de nivelul la care a ajuns o altă variabilă independentă. Interacțiunile apar frecvent în psihologie. De exemplu, efectele malnutriției între 0 și 2 ani (prima variabilă independentă) nu vor acționa în același fel asupra dezvoltării intelectuale ulterioare (variabila dependentă), fiind în pas cu nivelul socioeconomic (a doua variabilă independentă) al familiei care educă copiii.

Interacțiune genotip-mediu înconjurător: evidențierea unei interacțiuni între genotip* și mediul înconjurător* referitoare la un comportament* dat semnifică faptul că genotipurile nu au același efect, depinzând de mediile în care sunt plasate și, invers, mediile nu au aceleași efecte asupra diferitelor genotipuri. De exemplu, efecte ale variațiilor mediului uterin matern au fost relevate ca indicatori ai dezvoltării la șoricei purtători ai unui anumit genotip, în timp ce aceste efecte nu apar la șoricei purtători ai unui alt genotip; în acest exemplu, cele două variabile independente sunt genotipul și mediul uterin, variabila dependentă este dezvoltarea.

M. Cartier
(G. D. S.)

Interacțiune aptitudini-tratament (IAT)

In pedagogie, ansamblul de relații, luate în considerație, dintre aptitudini*, în sensul de caracteristici ale subiectului, și tratament* în sensul de intervenție experimentală sau neexperimentală. De exemplu: aceeași metodă de învățare nu corespunde în mod egal elevilor foarte agili din punct de vedere spiritual și celor lenți, anxioși și neanxioși etc. Pentru a verifica incidența interacțiunilor aptitudini-tratament, este adesea elocvent studiul diferențial al rezultatelor. O interacțiune de ordinul întâi implică două variabile, de ordinul al doilea o variabilă în interacțiune cu altele două etc.

G. De Landsheere
(G. D. S.)

Interacțiune socială

Proces interpersonal prin care indivizi aflați în contact își modifică temporar comportamentele*, unii față de alții, prin stimulare reciprocă continuă. Interacțiunea socială este modul de comportament fundamental existent într-un grup*.

Concept major în psihologia sovietică, pe care A. N. Leontiev îl definește ca o rețea de activități* gerate de grupul în care individul se dezvoltă și se organizează; ființele umane se dezvoltă și acționează în grupuri, comportamentele lor se derulează în situații colective, se referă la obiecte care au semnificație* socială și sunt orientate de către activitățile obișnuite ale grupului. Din punct de vedere intern, conștiința* de sine și construirea funcțiilor psihice superioare sunt puternic dependente de istoria raporturilor dintre individ și societate. Apartenența la o comunitate de interpretare a unităților de reprezentare* permite înțelegerea și anticiparea* activităților altuia; de asemenea, ea permite modificarea comportamentului propriu, ținând seama de punctul de vedere al celuilalt. Utilizarea limbajului* constituie, în același timp, reflectarea și principalul instrument al interacțiunii sociale.

J. Dolz
(G. D. S.)

Interaural
Se spune despre orice proces de interacțiune dintre stimulările, în genere diferite (stimulare dihotică*), ale celor două urechi.

M. Richelle
(G. D. S.)

Intercalare
Termen utilizat în gramatica generativă* pentru desemnarea operației de transformare* care constă în inserarea în totalitate a unei succesiuni S2 (numită frază* intercalată sau constituantă; de ex. „Chariotte mi-a oferit o pijama") într-o altă succesiune S1 (numită frază matrice sau receptoare; de ex., .Pijamaua s-a decolorat complet"), și al cărei rezultat este o frază numită compusă sau complexă (,Pijamaua pe care mi-a oferit-o Chariotte s-a decolorat complet"). In franceză, se vorbește și despre asamblare pentru desemnarea aceleiași operații. Se vorbește mai cu seamă de autointercalare atunci când elementul intercalat este ca și elementul intercalam, de aceeași natură sintactică. Un caz tipic de construcție numită autointercalată este cel al intercalării unei relative într-o frază matrice care este deja și ea o relativă intercalată', de ex., „Violonistul pe care plasatoarea pe care o hărțuie Xavier a încercat să-1 otrăvească s-a refăcut". ,„ „

M. Hupet
(D. S.)

Intercuartil -> Dispersie

Intercultural
Acest termen este folosit alături de alții ca: mulți- sau pluricultural, transcultural, deoarece, pe baza unor preocupări comune privind comunicarea*, el se referă la activități diferite: schimburi culturale în general ; evaluarea cursurilor școlare în raport cu diversitatea etnoculturală a elevilor; studiul metamorfozelor comunicării dintre purtătorii de culturi* sau subculturi diferite; în sfârșit, organizarea condițiilor pentru respectarea diferențelor culturale. Acest ultim caz se referă la o opțiune sprijinită pe argumente realiste: diversitatea etnoculturală a societăților va permite dezvoltări; științifice: individulnu-și atinge dezvoltarea și performanțele optime decât plecând de la cultura sa; morale: culturile nefiind ierarhizabile (relativism), fiecare are dreptul la stabilirea unor condiții pentru a se menține; filozofice: fiecare să poată beneficia de bogăția umanității prin accesul său la diversitatea culturală. Această opțiune impune însă o acțiune în sensul articulării culturilor, încât, plecând de la o reciprocitate deplină a perspectivelor pentru purtătorii lor, să se obțină efecte favorabile pentru diversitatea lor, fără dificultăți. Termenul de intercultural ar putea fi menținut pentru aceste acțiuni și produsele lor, iar termenul de „multicultural" să fie folosit pentru situațiile de coexistență efectivă a sistemelor, fără o organizare a raporturilor spontane dintre ele.

C. Camilleri
(G. D. S.)

Interdicție
Barieră morală. Ea este întotdeauna numită interdicție, delimitează posibilul și reliefează dezirabilul, asigurând o protecție individuală, împiedicând violența și plăcerea dincolo de limitele de apărare. Puterea și locul de decretare a ceea ce este interzis țin de figuri de referință, iar prin supunere, identificare* și introiecție progresivă, interdicțiile se transformă în interdicții interiorizate la nivelul conștiinței morale (supraeul). După felul în care se integrează, ele se pot structura astfel încât să conțină, să deplaseze și să orienteze procesele dinamice ale dezvoltării psihice. Dar cum interdicția nu este niciodată inaccesibilă, ea este corelată cu legea, cu transgresiunea*, cu reprimarea, fiind dispoziția care stabilește un refuz. Această dispoziție este situată de antropologia structurală și psihanaliză, plecând de la interdicțiile fundamentale ale incestului, canibalismului, uciderii. Interdicția are o funcție triplă: structurală, structurantă și simbolică, deoarece orice raport cu realitatea este mediat de legea care precedă pulsiunea* și, prin intermediul limbajului, exprimă cerințele. Interdicțiile ocupă un loc impor-

tant în alcătuirea vieții psihice, aflându-se la originea mecanismelor de apărare*, de refulare*, de compromis, de sublimare; ele alimentează conflictele* intrapsihice și stările de angoasă ale conștiinței; ele structurează stările nevrotice.

/. Selosse
(G. D. S.)

Interemisferic -+ Comisură

Interese

Tendințe sau dispoziții relativ stabile orientate spre diferite obiecte, activități sau experiențe. Aceste tendințe sunt condiționate de cerințe culturale care definesc rolurile corespunzătoare celor două sexe și membrilor unui grup social dat. Interesele nu se limitează la câmpul profesional, privind și disciplinele școlare, timpul liber și alte activități în afara muncii. Măsurarea intereselor poate fi făcută cu ajutorul inventarelor. Cele mai cunoscute (inventarul lui E. K. Strong, inventarul lui G. F. Kuder) sunt însoțite de grile de corecție care permit compararea intereselor unui individ cu cele ale unui grup de referință compus din persoane ce au reușit într-o profesie sau într-o categorie de meserii.

C. Levy-Leboyer
(G.D'S.)

Interfantasmatizare

Apropierea anumitor membri ai unui grup, familial sau de altă natură, pe baza unei fantasme* inconștiente a unuia dintre ei, percepută prin limbaj sau comportament. Descrisă de către cercetătorii problematicii grupului ca mentalitate de grup, ca rezonanță inconștientă, rezonanță fantasmatică sau ca interacțiune fantasmatică, interfantasmatizarea își are originea în relația duală* simbiotică dintre mamă și copil, exprimând capacitatea inconștienților de a comunica direct între ei. Fiind o sursă de conflict, dar și de creativitate, interfantasmatizarea este considerată de A. Eiguer al treilea element organizator al psihicului familiei; acest fenomen apare evident în producțiile onirice ale unei familii, în cursul unui tratament analitic.

A. Ruffiot
(G. D. S.)

Interferent

Se spune despre un stimul* care, prezentat pe neașteptate în cursul unui experiment de condiționare*, perturbă desfășurarea normală a acestuia reducând activitatea condiționată în curs (prin inhibiție* externă, după I. Pavlov) sau eliminând o inhibiție existentă (dezinhibiție*).
Se spune despre orice stimul distractor* sau activitate competitivă care mobilizează atenția, alterând performanța atenției într-o activitate; sau despre orice sarcină care perturbă o achiziție* mnezică* printr-un fenomen de interferență*.

M. Richelle
(O. D.)

Interferență

Alterare a unei performanțe* rezultând dintr-o activitate sau sarcină intercalată sau concurentă.
în cazul memoriei*, interferența înseamnă alterarea achiziției* memoriei, pusă în evidență prin proba de recuperare* (rapel* sau recunoaștere*); ea poate fi cauzată de învățarea* anterioară **(interferență proactivă)** sau de învățarea intercalată între învățarea inițială și testul de Yetenție* **(interferență retroactivă).** In această situație, termenul de interferență este înlocuit adesea cu cel de inhibiție*. Interferența reprezintă conceptul explicativ central în anumite teorii referitoare la uitare* și, în neuropsihologie, în unele interpretări ale dificultăților de recuperare în memorie la unii bolnavi amnezici*, în special în sindromul Korsakov*.

Conceptul de interferență este central și în studierea atenției. Procesele acesteia sunt evident perturbate de distractori* sau de concurența unei alte solicitări a atenției*. Cu cât o sarcină este mai automatizată, cu atât ea va fi mai puțin expusă interferenței. Pe de altă parte, atenția nu poate neutraliza întotdeauna interferențele automate*, fapt demonstrat prin **efectul Stroop**

descris în 1935: anumite cuvinte scrise cu diferite culori sunt identificate fără dificultate într-un timp mediu constant; în cazul în care exprimă culori şi culoarea cernelii cu care sunt scrise nu corespunde culorii indicate, timpul de identificare creşte, demonstrând o interferenţă pe care subiectul nu o poate elimina voluntar.
Fenomen de reducere a amplitudinii unei vibraţii, care rezultă din întâlnirea a două unde de faze diferite.

M. Richelle
(O. D.)

Interiorizare
In accepţia sa generală, acest termen desemnează ansamblul de procese prin care anumite elemente ale lumii exterioare sunt integrate la nivelul funcţionării mentale a unui subiect, sub formă de reprezentări* ce contribuie la reorganizarea structurilor afective sau cognitive anterioare.
In psihologia dezvoltării* a lui J. Piaget, acest termen se referă în special la mecanismele prin care produsele activităţii de asimilare* şi de acomodare*, reglate prin scheme* senzoriomotorii*, sunt reconstruite şi coordonate în plan mental. Interiorizarea constituie, alături de diferenţiere*, procesul major ce duce la emergenţa* funcţiei semiotice* şi, ulterior, la dezvoltarea* gândirii* reprezentative în forma sa operatorie*. La L. S. Vîgotski şi la adepţii interacţionismului social*, acest termen indică procesul de apropriere* şi de reconstrucţie a semnificaţiilor* socioistorice vehiculate în limbajul* anturajului, care se manifestă la început prin apariţia limbajului interior*, apoi prin dezvoltarea gândirii verbale propriu-zise (v. Al doilea sistem de semnalizare),
în psihanaliză*, această noţiune este utilizată uneori ca sinonim al introiecţiei* (în special de către Şcoala kleiniană) şi uneori ca sinonim al identificării*. Ea este folosită, de asemenea, într-o manieră mai specifică, pentru a desemna procesele de reconstrucţie, la nivel intrapsihic, a relaţiilor interpsihice (interiorizarea relaţiei de autoritate tată-copil, sub forma relaţiei supraeu-eu). Ca reprezentare, în sens psihanalitic, acest proces presupune realizarea diferenţierii structurale a aparatului psihic* (conştient, preconştient, inconştient* care permite ca relaţiile de conflict* să fie trăite la acest nivel.

J.-P. Bronckar;
(G. D. S.

Interlingv
In învăţarea* unor limbi secundare, acest termen desemnează sistemul interiorizat de către cel care învaţă, la un moment dat al învăţării sale. Interlingvul indică o stare a limbii definită prin caracteristici interne, prin natura şi regulile gramaticale interiorizate, ca şi prin caracterul său evolutiv. Mai recent, această noţiune a devenit cvasisinonimă cu cele de „dialect* idioasincrasic", „sistem intermediar'*, „competenţă* tranzitorie", „sistem de ambianţă", „limbă a celui care învaţă*'. Studiul unui interlingv se referă, pe de o parte, la limba-ţintă de care acesta tinde să se apropie şi, pe de altă parte, la sistemul interiorizat al limbii materne, substrat pe care cealaltă limbă se clădeşte.

D. Peraya

(G. D. S.)

Intermitentă (întărire —) -> întărire

Intermitenţă
Caracteristică a unui stimul* prezentat cu întreruperi, în genere periodice*. In acest caz, intermitenţa va da loc, după frecvenţa* sa, la o senzaţie de stimulări succesive separate prin pauze sau, dimpotrivă, la o senzaţie continuă. Fenomenul se întâlneşte şi în cazul audiţiei*, şi la senzaţia tactilă*, ca şi în domeniul vizual, unde a fost special studiat în lucrări referitoare la frecvenţa sau pragul* critic de fuziune* (v. Clipire, Scintilaţie).

M. Richelle

(O. D.)

Intermodal -» Transfer intermodal

Intermodalitate —> Transfer intermodal

Internalitate -> *Locus* al controlului

Internalizare
Concept vechi în studiul socializării*: asimilare a datelor exterioare de către individ ca făcând parte din el însuși și emanând de la el însuși. Mai precis, este procesul sociocognitiv* prin care indivizii asimilează la conceptul de seif*, ca o cunoaștere a ceea ce ei sunt, valoarea sau utilitatea socială recunoscută a comportamentului* lor. Utilitatea socială a anumitor comportamente de muncă poate fi astfel asimilată prin internalizare, sub forma unei cunoașteri de sine, ca fiind conștiincios și perseverent. Intemalizarea se realizează de-a lungul producerii de explicații interne a întăririlor și a comportamentelor, explicații la care predispune norma socială de internalitate.

ERSOC
(G. D. S.)

Internat -» Externat

Interoceptor -» Interocepție

Interocepție
Sensibilitate a organismului la stimuli interni. C. S. Sherrington, în 1911, a definit, alături de exteroceptori* (receptorii informațiilor exterioare) și de proprioceptori* (receptori ai senzațiilor somatice profunde), interoceptorii (denumiți uneori visceroceptori) care declanșează influxurile* ce pleacă de la sistemele viscerale.
Astfel, interocepția regrupează informațiile ce provin de la sistemele gastrointestinal, cardiovascular, limfatic, urogenital și respirator, de la glandele endocrine, de la membranele seroase, de la sistemul reticulo-endotelial și de la măduva osoasă. Anumite structuri specializate ale sistemului nervos* central, care furnizează informații privind schimbările compoziției chimice a sângelui, pot fi și ele aici asimilate. Primele lucrări despre interoceptori, cele ale lui Cyon și Ludwig în 1866, descriau anatomia și fiziologia nervilor depresori ai cârjei aortice; în 1868, Hering și Breuer au evidențiat faptul că reflexul respirator se bazează pe stimularea mecanică a receptorilor pulmonari. Lucrări ulterioare au permis diferențierea a cinci mari clase de interoceptori: mecanoreceptorii, chemoreceptorii, termoreceptorii, osmoreceptorii și receptorii de volum.
Aceste cercetări asupra interoceptorilor s-au lovit de mari dificultăți metodologice: spre deosebire de exterocepție, interocepția, neputând folosi metode psihofizice*, a putut beneficia numai de electrofiziologie. Cercetării pavloviene (K. M. Bîkov, 1947) i se datorează începutul examinării sistematice a proprietăților interoceptorilor, a mecanismelor de integrare centrală a informațiilor pe care ei le furnizează, a relațiilor dintre intero- și exteroceptori. Această activitate a apelat la cercetări făcute din direcții diferite, adăugând la tehnicile electrofiziologice și analiza experimentală a comportamentului, relatarea verbală și metodele psihofiziologice.
Astăzi se cunoaște că informațiile interoceptive influențează comportamentul, joacă un rol considerabil în viața emoțională* și în numeroase mecanisme inconștiente (G. Adam, 1967).

Stabilirea legăturii funcționale între interocepție, sistemele cognitive conștiente și motricitatea* de relație, ca și determinarea patologiei ce le poate fi asociată, constituie perspective importante ale cercetării, în special pentru psihologia medicală.

O. Fontaine
(O. D.)

• BÎKOV K. M. (1947), *L'ecorce cerebrale et les organes internes.* Moscova. — MIR.-ADAM, G. (1967), *Interoception and Behaviour,* Akademiai Kiado, Budapesta.

Interpersonală (Funcție —) -» Funcție a limbajului

Interpretare
Atribuire a unui sens sau a unei semnificații* unor fapte de naturi diferite: vorbire, atitudini, evenimente, situații. Atribuirea sensului se sprijină pe un sistem referențial format din cunoștințele subiectului și care constituie premisa necesară

pentru înțelegerea unei situații. Diversitatea punctelor de referință pe care le are un subiect normal permite o suplețe în adaptarea la o situație dată a unui cadru referențial specific.

Utilizarea de către psihanalist a teoriei freudiene, ca grilă de descifrare a discursului pacientului supus analizei, constituie un exemplu de sistem interpretativ.

Interpretarea este patologică atunci când ea devine obligatorie și sistematică, și când un cadru referențial inadecvat este folosit de către subiect pentru a ajunge la semnificația unei situații, când încrederea subiectului în deducțiile sale este absolută, el necunoscând caracterul arbitrar al sistemului de referință. în acest caz, subiectul acordă o semnificație eronată unui fapt real care apare.

Interpretarea patologică constituie unul dintre mecanismele fundamentale care acționează în cele mai multe dintre construcțiile delirante. Și totuși, ea nu are nici o semnificație diagnostică în clinica psihiatrică. Evident, ea poate fi întâlnită și în anumite forme de tulburări timice (melancolie sau manie delirantă), ca și în stări psihotice acute sau cronice, disociative (schizofrenie) sau nedisociative (delir cronic).

M.-C. Hardy-Bayle
(G. D. S.)

Interpsihologie

Termen introdus de G. Tarde care, la sfârșitul secolului al XlX-lea, concepea psihologia colectivă ca fiind limitată la studiul interacțiunilor dintre indivizi. Această concepție a fost pusă în discuție și nu mai este acceptată astăzi.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Intersubiectivitate

Numeroși autori, personaliști și existențialiști, fenomenologi sau nu, ca M. Scheler, G. Marcel, E. Mounier sau G. Gurvitch. au utilizat acest termen și corelatele sale: existența-împreună-cu-celălalt, coexistența, reciprocitatea, dialogul, comunicarea. A spune despre cineva că el se exprimă față de altul implică faptul că gândirea este inclusă în limbă, așa cum subiectul* ar fi cuprins în corpul său. Astăzi, exprimarea este faptul primar și nu izolarea conștiințelor: punctul de plecare este intersubiectivitatea: „pentru că emoția nu este un fapt psihic și intern, ci o variație a raporturilor noastre cu celălalt și cu lumea, lizibilă în atitudinea noastră corporală... trebuie spus că celălalt îmi este dat în mod evident ca un comportament" (M. Merleau-Ponty, 1945, p. 109). Acest curent a influențat psihiatria și psihopatologia: faptul că schimbul gândurilor nu poate fi considerat ca un simplu schimb de semne* se explică prin aceea că expresia este un fapt primai și intersubiectiv care preludează diferențierea subiecților ca atare. Interesul pentru noțiunea de intersubiectivitate a crescut în diverse ramuri ale psihologiei. în studiul formelor primare ale sociabilității, H. Wallon a arătat că perioada inițială a psihismului este o stare de indiviziune a subiectului și ambianței; această simbioză* afectivă marchează foarte de timpuriu participarea celuilalt la formarea conștiinței*. Lucrările de etologie* animală subliniază efectele terapeutice ale raporturilor sociale la maimuțele tinere. In psihologia clinică, cercetările lui D. Winnicott privind fenomenele tranziționale, jocul* și psihoterapia ne dezvăluie forme noi de intersubiectivitate: experiența culturală se situează în spațiul potențial dintre individ și mediul său înconjurător.

R. Doron și *E. Jalley*
(G. D. S.)

• MERLEAU-PONTY M. (1945), „Le cinema et la nouvelle psychologie", în *Sens et nonsens,* Nagel, Paris.

Interval

In acustică, înseamnă distanța dintre două sunete periodice*, exprimată prin raportul dintre frecvențele* lor. In muzică, este spațiul dintre două note simultane (interval armonic) sau succesive (interval melodic). In terminologia condiționării operante* definește amânarea, variabilă sau constantă, care separă disponibilitățile de întărire*

succesive în programele* cu interval. Interval interstimul: amânarea care separă sfârşitul unui stimul de începutul stimulului următor. (Se deosebeşte de asincronia* de instalare a stimulului.) ., „. , „

M. Richelle
(G. D. s.)

Interval de încredere -> încredere

Interval de retenţie -» Retenţie

Interval (Scală de — *)* - * • Scală de măsură

Intimidare

Intimidarea este un comportament de ameninţare* ritualizat*, cu mare valoare expresivă, simbolică a unui atac adevărat dar fără riscuri de daune corporale care apar în raporturile agoniste* dintre animale. Componentele agresive sunt evidente; armele (cioc, coame, gheare) sunt expuse şi întinse spre rival. Şi elementele de frică sunt prezente: aripile întinse, penajul înfoiat, blana zbârlită; atacul este schiţat, dar oprit brusc fărâ a atinge adversarul. Un scufundător atacă rivalul plonjând sub apă, cu ciocul întins, căutând să-1 găsească şi să-1 scoată la suprafaţă. Atacul simulat este de fapt o plonjare simulată: pasărea ameninţă din faţă cu ciocul întins, dă impresia că se repede, se aruncă dar revine la loc sau la câţiva decimetri; dacă intimidarea nu este suficientă pentru a îndepărta rivalul, această falsă plonjare se poate transforma în atac real. Regruparea* sau hărţuiala este o formă specială de intimidare contra unui prădător* potenţial.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Intoleranţă

Atitudine de reacţie excesivă faţă de tot ceea ce loveşte un sistem de credinţă* apărat cu pasiune. Intoleranţa poate exprima caracteristici individuale sau grupale. Ea poate fi raportată fie la un anumit nivel al dezvoltării (egocentrismul şi îngustimea sa mentală), fie ia o organizare individuală (personalitate autoritară), fie la presiunea ideologică partizană a unui grup la climatul nepermisiv (atitudine sectară), fie prin alienare, la aderentul fanatic al unui şef. Intoleranţa alimentează dispoziţiile individuale şi colective de violentare şi persecutare a celor care gândesc diferit. Ea poate fi exploatată în religie şi politică, ducând la sacrificiu violent.

J. Selosse
(G. D. S.)

Intonaţie

Curbă melodică ce poate fi desprinsă din percepţia unei fraze*. Ea rezultă din variaţia înălţimii muzicale a vocii*, adică din variaţiile de ton* laringian sau fundamental al vocii. în franceză, de exemplu, intonaţiile ridicate şi scăzute caracterizează formele interogative şi afirmative. In această primă accepţie, „intonaţia", „melodia" şi „conturul melodic" sunt considerate sinonime. In sens extins, intonaţia este definită ca o integrare perceptivă globală a diferitelor elemente prozodice*. K „

D. Peraya
(G. D. S.)

Intracerebral -» Autostimulare

Intragrup

Ansamblul membrilor grupului* de apartenenţă al individului, aşa cum se degajă el, la un moment dat, din procesul categorizării sociale*. Intragrupul este descris, adesea, ca fiind locul în care apar fenomene de favoritism (sau de sociocentrism), membrii intragrupului fiind în mod deosebit apreciaţi mai bine decât membrii extragrupului*. După teoreticienii identităţii* sociale, individul îşi atribuie caracteristicile pozitive ale intragrupului şi, în felul acesta, îşi construieşte o identitate pozitivă.
r

ERSOC
(G. D. S.)

Intricare

Termenii intricare, fuziune sau unire desemnează în a doua teorie freudiană a pulsiunilor* amestecul care se produce între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros* şi distrugere. Acest amestec face să coexiste investirile aceloraşi scopuri*

și obiecte* prin ambele pulsiuni, astfel că puseurile celor două pulsiuni nu pot fi deosebite, chiar dacă sursele lor sunt distincte. Această unire este mijlocul important de legătură al pulsiunii de moarte. Exemplele cele mai caracteristice ale acestei uniri a pulsiunilor sunt sadismul* și masochismul*, dar se pare că cea mai mare parte a conduitelor normale o activează la un grad sau altul. M. Klein, reluând o idee a lui S. Freud, consideră că acest proces de unire a pulsiunilor începe odată cu debutul existenței, atunci când *libido*-u* narcisic înregistrează deplasarea* spre exteriorul pulsiunilor de distrugere care, la început, sunt dirijate spre organismul propriu.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Intrinsecă (întărire —) -> întărire

Introiecție

Termen (opus proiecției*) introdus în psihanaliză* de S. Ferenczi și adaptat de S. Freud pentru a indica un mecanism psihologic cu rol formator al personalității*, care antrenează reconstrucția eu/ego-ului* și servește la construcția supraeului*. Mecanism inconștient de încorporare a unui obiect, care constă în a prelua o cât mai mare parte din lumea exterioară și a atribui sinelui calitățile reale sau presupuse ale obiectului. în *Gestalt-terapie*,* Peris a definit introiecția ca pe una din rezistențele* clasice constând în integrarea, fără a le transforma cu scopul de a le asimila într-o manieră personalizată, a ideilor sau principiilor altora, lumea exterioară invadând astfel subiectul. Pentru psihanaliză, introiecția are mai curând o conotație pozitivă, în timp ce pentru *Gestalt* este vorba de un proces cu conotație negativă.

M. Pujol
(O. D.)

Introspecție

Acest termen a apărut la început în limba engleză la mijlocul secolului al XDC-lea și are, în limba franceză, un sens tehnic, desemnând metoda prin care o conștiință* se observă pe ea însăși.

Această metodă de autoobservație a avut un rol important în istoria psihologiei: primul care a recurs la introspecția experimentală sau provocată a fost Alfred Binet, în scopul cunoașterii stărilor subiective (sau a conținuturilor conștiente) ale unui individ supus anumitor stimulări* sau pe cale de a îndeplini o sarcină precisă; în acest caz, s-a cerut subiectului să dea atenție* stărilor sale interioare și să le descrie cât mai fidel posibil. Conținutul conștient și raportat constituie obiectivul însuși al psihologiei introspecționiste. Această metodă a fost radicalizată la sfârșitul secolului al XDC-lea de către psihologii Școlii de la Wurzburg, precum O. Kiilpe sau K. Biihler, iar în Statele Unite, prin curentul structuralist* al lui Titchener.

Ea a făcut obiectul unei critici generalizate la începutul secolului al XX-lea, susținută de partizanii unei „psihologii a celuilalt", a unei psihologii obiective*; în special behaviorismul*, afirmând că acordul dintre mai mulți observatori este singura probă de validare a unei observații*, descalifică introspecția ca mod de acces la faptele psihologice.

Totuși, introspecția e încă folosită și astăzi în psihologia clinică*, atunci când se cere subiectului să raporteze, în timpul convorbirilor* sau în chestionar*, senzațiile, sentimentele sau convingerile sale; anumiți cognitiviști* au recurs, de asemenea, la această metodă, cerând subiecților să verbalizeze operațiile* prin care ei au rezolvat o sarcină.

F. Parol
(G. D. S.)

Introversiune

Atitudine psihologică opusă extraversiunii*; tendință de a se orienta spre interiorul sinelui, de a acorda importanță valorilor și gândurilorjjroprii, de a se izola de lumea exterioară. In sensul dat de C. Jung, introversiunea se definește prin scăderea interesului pentru lumea exterioară și interiorizarea *l\bido*-\A\x* care exercită presiune asupra subiectului. H. Eysenck a

definit ca introvertiţi acei subiecţi care îşi pot găsi maximumul de trezire* la nivelul de jos al stimulării.

A. Braconnier
(G. D. S

Introversiv (la testul Rorschach)
Termen ce aparţine lui H. Rorschach, indicând un tip de rezonanţă intimă* care pune în evidenţă prevalenta răspunsurilor kinestezice* în raport cu răspunsurile referitoare la culoare*. El ar fi semnificativ pentru funcţionarea psihicului, mai ales în ce priveşte lumea internă a subiectului, favorizând conduitele intelectuale, creativitatea, producţiile imaginare, uneori în detrimentul afectelor*. Subiectul introversiv demonstrează tendinţe de repliere asupra sinelui, căutând, mai curând, sprijin în interiorul său psihic pentru a găsi satisfacţii pulsionale şi fantasmatice, relativ independent de obiectele externe. Nevroza obsesională* este un exemplu tipic de personalitate* introversivă.

C. Chabert
(G. D. S.)

Intuiţie
Proces psihologic prin care o cunoaştere nouă sau o credinţă* apare în sfera de cunoştinţe a unui subiect fără ca el să poată aduce dovezi logice în sprijinul acestei idei. In intuiţia delirantă, caracterul patologic nu se raportează la faptul de a avea o intuiţie, ci la conţinutul său şi la veridicitatea pe care o acordă subiectul acestui conţinut fără să existe vreun suport perceptiv şi fără a socoti necesară verificarea sau justificarea logică.

Acest tip de certitudine* intuitivă poate fi întâlnit în cele mai multe stări delirante, dar e foarte rar izolat, asociindu-se cu alte mecanisme delirante care par să sprijine şi să alimenteze această primă intuiţie.

M.-C. Hardy-Bayle
(G. D. S.)

Intuiţie gramaticală
Pentru N. Chomsky, intuiţia gramaticală este procesul care, sub dependenţa cunoaşterii* tacite (adică inconştiente) pe care locutorul o are despre ansamblul regulilor* ce determină formarea corectă a frazelor* (v. Competenţă lingvistică), permite subiectului să facă judecăţi de gramaticalitate* asupra întregii fraze. Este vorba deci de o intuiţie a formei lingvistice şi nu a sensului*, intuiţie împărtăşită de toţi membrii unei comunităţi lingvistice.

J.-E. Gombert
(G. D. S.)

Invariant
în sens general, element al unei structuri sau al unui sistem formal care se menţine chiar şi atunci când structura a suferit una sau mai multe transformări (v. Conservare). Această noţiune ocupă un loc central în gândirea ştiinţifică şi în epistemologia* modernă. Afirmarea principiului inerţiei, al conservării forţei şi masei în transformările chimice, a principiului prerelativist al conservării energiei etc. sunt câteva din marile momente istorice ale ştiinţelor fizice. Pe de altă parte, teoreticienii geometriei şi algebrei din a doua jumătate a secolului al XK-lea şi-au reconstruit obiectul de studiu pe baza cuplului transformare-invariant. De atunci, conceptul de invariant este legat de noţiunea matematică de grup* de transformare.

Autori ca H. Poincare sau E. Meyerson prevăzuseră deja importanţa grupurilor de transformare şi a invarianţilor pe care se sprijină pentru a explica funcţiile cognitive din punct de vedere psihologic. J. Piaget este cel căruia i-a revenit rolul de a construi un program de cercetare care demonstrează omniprezenţa transformărilor (orice acţiune este transformare), a regrupărilor lor reglate, a constantelor* şi invariantelor multiple care rezultă din aceste regrupări.

/.-/. Ducret
(G. D. S.)

Inventar biografic
Instrument de autoevaluare* care explorează diferite evenimente din viaţă, verificabile cu uşurinţă (curs şcolar, profesional, evenimente familiale, activităţi şcolare

și de loisir), ceea ce îl face puțin falsificabil. Este utilizat mai ales în scopul selecției profesionale*. In acest caz, se identifică unele aspecte critice ale meseriei, care sunt convertite în itemi. Acești itemi vor fi selecționați fie după relația lor cu indici de eficiență profesională, fie după relația lor cu dimensiunile identificate prin analiza muncii (v. Validitate). Aceste inventare s-au dovedit a fi predictori mai buni decât procedeele clasice de culegere a datelor biografice (convorbire*, **curriculum vitae).** ,' „ , „ ,

M. Bruchon-Scnweitzer
(G. D. S.)

Inversiune

In domeniul învățării* discriminative, inversiunea constă în schimbarea valorii stimulului: pozitiv* (S^+) în stimul negativ* (S~) și cea a S" în S^+, după un anumit număr de încercări*. Operația este repetată, în genere, de mai multe ori, învățarea inversiunii manifestându-se din ce în ce mai rapid, cel puțin la anumite specii, învățarea inversiunii a fost propusă ca test al capacităților de învățare în compararea speciilor.

Inversiunea prismatică: în studiul percepției* vizuale și al plasticității* funcțiilor senzoriomotorii, răsturnare în sensul sus-jos sau stânga-dreapta a imaginilor retiniene, obținută prin interpoziția prismelor. Această procedură permite relevarea posibilităților de modificare a coordonărilor* senzoriomotorii și de supleantă* sen-

ZOTială -

M.Richelle
(G. D. S.)

Investigație

Demers special al analizei psihologice, care constă în explorarea urmelor și amintirilor*. Folosită mai ales în psihologia clinică*, investigația vizează interpretarea comprehensivă a dinamicii conduitei* unui subiect aflat în situație. Ea își propune să exploreze structurile și procesele inconștiente, raportându-le la ansamblul interacțiunilor persoanei cu anturajul său și cu ea însăși. D. Lagache, în 1964, a precizat că metoda de investigare se sprijină pe trei criterii: informația, coerența și economia în vederea interpretării corespunzătoare regulii de comprehensiune, adică de-a lungul relației subiectului cu psihologul. Atitudinea investigatoare încearcă să stabilească și să câștige încrederea și colaborarea subiectului în scopul ca acesta să adere la demersul psihologului, ca problemele sale să poată fi proiectate în situația de relație stabilită. Ea combină observația, convorbirea, produsele și reacțiile unui subiect plasat într-o situație relațională propice. Strategia de investigație se construiește în jurul trebuințelor la care psihologul își propune să răspundă, al mijloacelor utilizate și scopurilor vizate.

/. Selosse
(G. D. S.)

Investire

Concept psihanalitic, caracteristic din punct de vedere economic, bazat pe un model energetic care presupune o energie psihică ce poate fi fixată la o reprezentare, îa corp, la o parte a corpului sau la un obiect. El indică atât actul de a investi, adică de a încărca cu energie, cât și cantitatea de energie investită sau, altfel spus, suma excitației, valoarea afectivă.

Prin separarea reprezentării și a cuantumului de afect* de care este legată, S. Freud a încercat să explice un fapt frapant, în special în isterie*: un eveniment important poate fi indiferent subiectului, în timp ce el este tulburat de un incident minor. S. Freud a fundamentat punctul de vedere economic pe două modele teoretice care sunt principale în psihanaliză, cel de aparat psihic* și cel de pulsiune*: energia investită este acea energie pulsională care provine din surse interne, exercită o presiune permanentă și impune aparatului psihic sarcina să o transforme. In a doua teorie a aparatului psihic, șinele este polul pulsional de unde provin toate investirile și de unde celelalte instanțe (eul și supraeul) își iau energia.

Schimbările în investiri corespund unui fel de balanță energetică, astfel că atunci când una crește se diminuează cealaltă; tot așa

stau lucrurile între obiectele exterioare şi obiectele fantasmatice, corpul, eul etc.
Cu toată ambiguitatea ei. această noţiune a înlocuit în psihologia clinică pe cea de intenţionalitate* sau de obiect-valoare din fenomenologie: ea este direct legată de teoria psihanalitică a inconştientului şi explică forţele angajate în activitatea psihică, în legătura cu obiectul de dorinţă, de iubire sau de ură, în transferul* din timpul curei psihanalitice*. Ea a căpătat mare importanţă în teoriile psihosomatice.

B. Brusset
(G. D. S.)

Invidie

După M. Klein, una dintre emoţiile cele mai primitive şi fundamentale ale copilului mic, descrisă ca o pulsiune primară. Invidia este o nevoie de însuşire a obiectului ideal sau a calităţilor sale, şi în acelaşi timp o intenţie de a-l distruge pentru a suprima presiunea pe care acesta o exercită ca obiect de invidie. Această intenţionalitate distrugătoare face din ea una din primele manifestări ale instinctului de moarte. Dacă invidia este foarte puternică, ea interacţionează în negocierea fazei paranoschizoide*: clivajul dintre un obiect bun şi unul rău nu poate fi menţinut de vreme ce obiectul ideal devine un obiect atacat şi spoliat.

Unele organizări psihopatologice se referă la invidie ca exprimând o funcţionare mentală arhaică, lipsită de capacitatea de a organiza ambivalenţa şi de a controla pulsiunile primare; este cazul unor tulburări limită, al unor stări hipocondriace* şi psihopatice*.

Obiectele invidiei îi conferă acesteia o semnificaţie diferită şi se raportează la dezvoltarea sexualităţii infantile: invidie de penis în cazul fetiţei, invidie inversă a băiatului pentru funcţia feminină, „conţinătoare" şi procreatoare. Din perspectivă kleiniană fiecare dintre ele este mai târzie şi consecutivă invidiei primare, spre deosebire de concepţia lui S. Freud, care face din invidia de penis un fenomen primar aflat în centrul teoriei sale despre sexualitatea feminină.

R. Jouvent
(D.S.)

Invidie de penis

Invidia de penis este, după S. Freud, ansamblul sentimentelor de amărăciune şi de ciudă pe care fetiţa le-ar încerca atunci când constată diferenţa anatomică dintre sexe şi înţelege că ea nu are şi nu va avea penis. In acest sens, invidia de penis este ireductibilă la dorinţa de a avea un penis şi chiar mai mult la dorinţa de a primi un penis prin actul sexual. K. Abraham a distins două forme ale acestei invidii la femeie, în funcţie de cum ea dă loc unor fantasme având ca obiect posesia de penis (tip de realizare a dorinţei) sau unor mişcări ostile penisului pe care ştie că nu-l poate poseda (tip de revanşă). Caracterul primitiv al invidiei de penis a fost contestat de numeroase psihanaliste; M. Klein i-a admis realitatea, arătând totuşi că aceasta nu este decât un derivat relativ târziu al invidiei primare de sân*, comună copiilor mici de ambele sexe, şi contrariul invidiei masculine în legătură cu capacitatea feminină de a purta copii.

J.-M. Petot
(D. S.)

Invitaţie sexuală

Invitaţia sexuală se află în poziţia finală a secvenţei* comportamentelor destinate copulaţiei, precedând acest act. Această atitudine poartă denumirea de lordoză la rozătoare: femela este imobilă, încremenită, cu labele anterioare îndoite, labele posterioare îndepărtate, coada deviată, dosul curbat. La primate, se numeşte prezentare atitudinea unei femele care se apropie în patru labe, uneori de-a-ndăratelea, se apleacă, cu spatele ridicat şi întors către mascul; îndemnul este întărit la babuini prin tumefacţia părţilor goale şi viu colorate ale regiunii anogenitale. La aceiaşi babuini se observă frecvent că masculii adoptă această atitudine ca un fel de supunere*, pentru a linişti un mascul dominant*. La păsări, femela care solicită împerecherea îşi îndoaie labele, se apleacă

în faţă, îşi ridică şezutul, îşi îndepărtează coada. In perioada de călduri sau de estru, frecvenţa cu care o femelă, nedispusă încă să accepte copulaţia, solicită acest lucru este un indice de informare a masculului asupra gradului său de maturizare. La porumbel sau la cocoşul-de-munte, femela solicită în timp ce bărbatul îi face curte; în momentul în care acesta din urmă ia poziţia şi se pregăteşte pentru împerechere, femela se eschivează; manevra se repetă de mai multe ori şi stimulează maturizarea partenerilor. La cufundacul-mare moţat, la care nu există dimorfism sexual şi copulaţia pentru fecundaţie partajată, rolurile sunt interşanjabile — masculul şi femela practică deopotrivă invitaţia: invitantul se culcă la suprafaţa apei sau pe o grămadă vegetală ca un cuib; cu gâtul întins, cu podoaba capului coborâtă, imobil, aşteaptă ca celălalt să efectueze o pseudocopulaţie. Repetarea acestor secvenţe contribuie la maturizarea partenerilor şi întăreşte coeziunea cuplului.

J.-C. Ruwet
(O. D.)

Ipohondrie

Sindrom constituit din preocupări având drept obiect sănătatea şi care se asociază unei exacerbări a senzaţiilor cenestezice.

Ipohondria este definită în mod clasic ca interpretare nefirească de senzaţii sau de semne fizice resimţite ca anormale şi conducând la teama sau la credinţa de a avea o maladie. Etimologia grecească a cuvântului vădeşte şi indică folosirea sa iniţială ca echivalent masculin al isteriei*. După recunoaşterea, de către T. Sydenham, a existenţei isteriei la om, ipohondria este considerată ca o afecţiune distinctă, putând atinge ambele sexe. în studiul său din 1899, J. Cotard a definitivat descrierea ei subliniind tendinţa ipohondrului de a determina cauzele maladiilor de care el se socoteşte atins. S. Freud îi atribuie, în 1914. locul de nevroză actuală şi o explică prin modificările investirii libidinale, care se raportează masiv de la obiectele lumii exterioare asupra organelor corporale, în parte sau în totalitate, funcţionând aşadar ca zone erogene largi şi loc de descărcare a excitaţiei sexuale. Ipohondria alcătuieşte un ansamblu sindromic pe care îl putem considera în diferite cadre nosologice; de obicei se disting două mari forme: ipohondria anxioasă infiltrată de temeri nosofobice care reclamă reasigurarea şi ipohondria delirantă, veritabil delir* de interpretare care e însoţit adesea de conduite de revendicare.

J.-F. Alhlaire
(G. N.)

Ipoteză

1. Propoziţie supusă verificării prin proba faptelor. Formularea ipotezei este prima etapă a demersului ştiinţific, urmată de începerea acţiunii prin mijloace adecvate, observaţie* sau experiment*, pentru a o verifica sau a o respinge. Explicaţie* dată cu titlu provizoriu. în aşteptarea unei verificări : în acest al doilea sens, ipoteza, care se dovedeşte explicaţie încă nesigură, se deosebeşte de teorie*, care fie reuneşte şi organizează date confirmate, fie articulează argumente explicative al căror caracter încă speculativ nu este subliniat. Se poate regreta faptul că noţiunea de ipoteză a căzut în dizgraţie, în profitul cuvintelor teorie sau model*, care nu au aceeaşi conotaţie de prudenţă şi scepticism.

Distincţia între cele două sensuri menţionate mai sus se bazează fără îndoială pe maniera în care formularea ipotezei provoacă sau nu. în mod practic, deschiderea spre etapa următoare, de verificare empirică. Aceasta presupune că suntem în măsură de a operaţionaliza ipoteza, pe de o parte graţie recurgerii la tehnici de investigaţie disponibile, pe de altă parte graţie punerii în practică a planurilor* de experiment care permit aplicarea procedeelor statistice şi în special testele de ipoteze,

în primul caz, referitor la etapa preliminară oricărei observaţii sau experimentări ştiinţifice, ipoteza se poate prezenta, în psihologie ca în oricare domeniu, sub forme mai mult sau mai puţin structurate, de la formulările foarte deschise care premerg experimentelor de încercare până la expre-

siile matematice care descriu o funcţie de verificat (de ex., ne putem întreba dacă modelul de optimizare* se aplică comportamentelor de căutare a hranei ale unui animal în teritoriu natural). Nu există relaţie *a priori* între nivelul de complexitate sau de ambiţie al ipotezei şi interesul pentru rezultatele experimentului care *vizează,* verificarea ei.

2. în statistica inferenţială, testele de ipoteze sunt proceduri care permit respingerea sau reţinerea unei propoziţii privind efectul unei variabile, o anumită interacţiune, omogenitatea unei populaţii observate etc. Aplicarea lor presupune că sunt îndeplinite anumite condiţii în recoltarea datelor şi în stabilirea planului de experiment. Ipoteza nulă, care preconizează absenţa unei diferenţe între o valoare specificată a unui parametru şi o valoare empirică, sau între o populaţie de referinţă şi o populaţie înrudită, sau între două eşantioane, este în modul cel mai strict testabilă. Respingerea sa, justificată prin rezultatul testului statistic adecvat, va permite să conchidem cu privire la efectul variabilei* independente studiate, la apartenenţa celor două eşantioane la populaţii distincte etc.

3. Dacă noţiunea de ipoteză nu mai este la loc de cinste în metodologia ştiinţifică, ea şi-a găsit în schimb locul în vocabularul psihologiei cognitive*, în care desemnează supoziţia, argumentul implicit ce oferă subiectului ocazia de a face o alegere*, de a lua o decizie* sau de a adopta o strategie* de căutare a soluţiei unei probleme*. Termenul fusese deja utilizat în acest sens în 1932, în legătură cu învăţarea* în labirint la animal, de către D. Krechewsky, în urma lui E. C. Tolman. Tipul de reprezentare* postulat aici are puncte comune cu expectaţia* şi cu anticiparea*. Când se trece la studiul rezolvării de probleme în stadiul gândirii formale*, cum a făcut-o J. Piaget, ipotezele subiectului sunt deseori explicite sau explicitabile prin întrebări, sau inferabile fără echivoc din conduitele sale nonverbale observabile. Activitatea cognitivă ca obiect de studiu al psihologului se unifică în acest caz cu cea a omului de ştiinţă în conduita de cercetare

M. Richelle
(G. N.)

Ipoteză nonparametrică -> Nonparametrică

Ipoteză nulă -» Semnificaţie, Ipoteză

Ipoteză parametrică ~» Parametru

Ironie
Acest termen se referă, de obicei, la fenomene semiotice foarte variate, care nu au în comun decât „spiritul tendenţios". In retorică, el exprimă în special figura* antifrazei, prin care se lasă să se înţeleagă contrariul celor spuse („Este un viclean!"). După o concepţie mai nouă, de origine pragmatică*, ironia ar fi un discurs* raportat la o funcţie (auto) parodică: mimând o enunţare*, se evidenţiază caracterul său absurd şi nepotrivit. Această definiţie are avantajul de a sublinia ironiile nonasertive („Haideţi, nu vă jenaţi!"), caracterul nehotărât al semnificaţiei ironice şi ironia „cu dublu înţeles": orice enunţare poate fi interpretată ironic, cu condiţia să se vadă în ea, în gradul al doilea, imitarea exactă a ceea ce ea ar fi în primul grad. De exemplu, aşa e şi cu prezentul dicţionar, care este evident o excelentă parodie a lui însuşi.

A. Berrendonner
(G. D. S.)

Isterie
Aparţinând, de la origini, istoriei medicinei, termenul de isterie evocă în zilele noastre trei aspecte psihologice: fenomenul de conversie*, o tulburare de personalitate*, şi o stare mentală caracteristică. Conversia constă într-un mecanism psihologic prin care un ansamblu de idei, dorinţe şi afecte este transformat într-un simptom corporal. Ea se manifestă mai ales prin comportamente prezentând aparenţa unor infirmităţi fizice (paralizie, anestezie, afonie) fără semne de atingere organică şi care nu respectă sistematizarea anatomică sau sindromică a maladiilor cunoscute. S. Freud

a propus două explicaţii pentru simptomele de conversie: una stabileşte o legătură semantică între simptom şi reprezentarea refulată; cealaltă pune accentul pe un transfer de energie. Simptomul se formează fie printr-o echivalenţă simbolică, fie printr-o conexiune asociativă.
Conversia isterică poate apărea ca un accident ocazional sau se poate înscrie într-o evoluţie durabilă. Ea se poate actualiza cu ocazia unui eveniment declanşator uşor reperabil sau, din contră, poate surveni fără vreo raţiune aparentă. Ea poate fi mai ales observată în indiferent care tip de organizare patologică a personalităţii, inclusiv în organizarea psihotică, dar se întâlneşte, în principal, în ceea ce s-a numit personalitate isterică.
Personalitatea isterică se caracterizează prin diferite trăsături specifice: sugestibilitate, teatralism, erotizare a relaţiilor interumane, mitomanie. Nu există o corelaţie sistematică între această personalitate şi manifestarea conversiei,
în fine, termenul de isterie caracterizează o stare mentală în care regăsim: aptitudinea pentru conversie, adică o juisare inconştientă prin şi în corp*. Corpul istericului ar fi excesiv erotizat şi tocmai aceasta i-ar da posibilitatea de a somatiza fantasma; prevalenta refulării* ca mecanism de apărare*; existenţa la aceşti subiecţi a unui conflict care-i determină să fie constant confruntaţi cu problematica bisexuală pe care orice individ normal o resimte şi o rezolvă în perioada adolescenţei. Istericul are greutăţi în a se degaja de acest conflict din cauza dificultăţii sale de a lichida complexul Oedip şi de a depăşi angoasa de castrare.

Numeroase probleme sunt dezbătute în legătură cu isteria: prima priveşte distincţia, propusă de unii specialişti, între isteria reprezentată de conversie (aşa cum a fost descrisă mai sus) şi isteria caracterizată printr-un comportament general în care este vorba de simularea* inconştientă a unei maladii. Acest ultim punct de vedere se aplică în mod special sindromului lui Briquet*. Cea de a doua priveşte locul tulburărilor mentale care pot merge de la simpla amnezie* până la somnambulism*, eschivarea şi chiar dedublarea* personalităţii. Cea de a treia, în fine, priveşte ipotezele patogenice: alături de ipotezele neurobiologice se citează ipoteze patogenice (altele decât cele la care s-a făcut referire până aici, adică ipotezele psihanalitice). Constatarea crizelor de isterie colectivă, a liniilor de demarcaţie uneori dificile între fenomenele de posesie şi fenomenele isterice, într-un cuvânt a aspectelor culturale, conduc pe anumiţi specialişti la ipoteza unei posibilităţi ontogenice naturale pentru isterie, care ar fi mai mult sau mai puţin reprimată potrivit culturilor şi epocilor. Să cităm, de asemenea, o ipoteză explicativă asupra isteriei fără a ne sprijini pe o înţelegere psihanalitică a acestei nevroze*: aceea a lui P. Janet, care explică isteria prin îngustarea câmpului conştiinţei şi prin tendinţa spre disociere şi emancipare a sistemelor de idei şi a funcţiilor. S-ar putea face apropierea între această ipoteză şi o alta mai recentă, de tip cognitiv, care ar face din neatenţia selectivă mecanismul prevalent al explicării, între altele, a superbei indiferenţe a istericului. Să cităm, în fine, ipoteza etologică potrivit căreia isteria poate fi explicată ca un comportament de simulare şi un mecanism de diversiune faţă de prădători.

A. Braconnier
(G. N.)

Istorie
Istoria se prezintă în psihologie* prin conceptele de geneză*, creştere*, dezvoltare*, cultură* şi civilizaţie: acesta este cadrul condiţiilor de existenţă şi de mediu* specifice în care se elaborează viaţa mentală. Psihologia istorică* a lui I. Meyerson îşi pune problema, în cazul noului, ce este diferit de ceea ce este vechi, cum şi de ce a apărut acest nou. Când este vorba de istorie personală, metoda clinică utilizează anamneză* şi catamneza* pentru a restabili contextul unei conduite* sau a preciza schimbarea unui subiect*: însă S. Freud a arătat că efectul retroactiv remaniază

urmele mnezice potrivit cu experienţele noi şi cu accesul la un alt tip de dezvoltare. Dar când istoricul şi psihologul încearcă să gândească temporalitatea culturală a indivizilor, atunci ei se izbesc de o limită comună. In acest caz, de fapt, trăirea* scapă printre degete şi nu ajungem niciodată la a sesiza „partea tare a lucrurilor moi" (L. Wittgenstein), ceea ce reprezintă totuşi condiţia şi debutul oricărei ştiinţe.

E. Jalley şi *R. Doron*
(G. N.)

Desemnează, pe de altă parte, conţinutul narativ ca distinct de actul naraţiunii* şi de textul* narativ propriu-zis (v. Povestire) ; o poveste poate fi tradusă în forme semiotice diferite: în cuvinte, în imagini fixe (bandă desenată) sau mobile (cinema). Noţiunea de fabulă a formaliştilor corespunde istoriei. Un scriitor (Flaubert, de ex.) nu poate atribui unui fapt divers decât istoria sa pentru a face din aceasta un roman *{Madame Bovary)*. Pentru a fi vorba de istorie, e nevoie în mod necesar de un indice temporal dublat de un indice de cauzalitate* (aceasta permite să distingem un text narativ veritabil de o povestire de voiaj sau de o simplă relatare cronologică). Diverse cercetări centrate pe producere*, memorare şi comprehensiune* de texte au arătat că elementele istoriei erau stăpânite înainte de structurarea povestirii propriu-zise.

J.-M. Adam
(G. N.)

Iteraţie (Buclă de —) -> Buclă

Iubire

Iubirea este un sentiment nefericit dacă nu este reciproc, dar care, dacă este împărtăşit şi satisfăcut în majoritatea aşteptărilor sale, aduce fericire; acest sentiment al unei persoane este adresat altei persoane precise şi determină pe prima să dorească să primească de la cea de a doua unele plăceri (sexuale, dacă este vorba de adulţi), tandreţe, admiraţie, cooperare, înţelegere, protecţie sau cel puţin câteva din aceste satisfacţii. Mai mult decât de psihologie, iubirea a fost descrisă de literatură în toate formele ei (heterosexuală, homosexuală, părintească, filială, narcisică), cu intensităţile ei (scurtă întâlnire, donjuanism, pasiune violentă), în procesul şi în efectele ei. Iubirea este adesea opusă, într-un fel destul de inexact, urii*; contrariul dragostei este însă nu ura, ci indiferenţa afectivă.

D. Anzieu şi *R. Doron*
(S. D.)

Izolare

Mecanism de apărare* descris de S. Freud ca fiind tipic pentru nevroza obsesională*, în comparaţie cu refularea* care este tipică isteriei*. EI constă în separarea unei gândiri sau acţiuni de contextul său şi de restul existenţei subiectului. Este vorba de o atitudine care, sub diverse aspecte (pauze, ritualuri etc), stabileşte sistematic şi magic, prin ruptura conexiunilor asociative, un hiatus în derularea gândurilor şi a actelor.

B. Brusset
(G. D. S.)

Izomorfism ->Morfism

Izotopie

Efect al recurenţei aceluiaşi sem* într-un discurs*. A.-J. Greimas (1966) a descris-o ca pe un ansamblu redundant de categorii semantice* care fac posibilă lectura uniformă a discursului. Astfel, o serie textuală de tipul: „ordinatorul meu este foarte trist de când calul său nu mai are centură de siguranţă" nu prezintă redundanţele izotopice necesare formulării unei judecăţi de coeziune-coerenţă*. Intre individul „ordinator" şi proprietatea „tristeţe" există o incompatibilitate semică (/animat/ şi /neanimat/) ; la fel „centură de siguranţă", care s-ar situa într-un domeniu compatibil cu „maşină", este imposibil să fie raportată la „cal", animal care nu poate aparţine unui ordinator decât dacă se imaginează un univers ştiinţifico-fantastic în care ar fi redefinite raporturile dintre elementele lumii reprezentate. Singura izotopie identificabilă se găseşte în „tristeţe" şi în deposedarea

implicată de „nu mai are". Chiar dacă acoperă fenomene foarte diverse, conceptul de izotopie „se referă întotdeauna la constanța unei direcții a sensului pe care îl prezintă un text atunci când este subordonat unor reguli de coerență interpretativă" (U. Eco, p. 128, 1979). El permite descrierea fenomenelor de poliizotopie și heterotopie (v. Metaforă) foarte frecvente în texte: de la povestirea hazlie (care se produce pe o ruptură izotopică) la parabolă (lizibilă pe cel puțin două izotopii), trecând prin următoarele două versuri ale *Iluminărilor* lui A. Rimbaud: „Curenții câmpiei, / Și făgașurile imense ale refluxului", în care se încrucișează o izotopie acvatică (curenții refluxului) și alta terestră (făgașurile câmpiei).

J.-M. Adam
(G. D. S.)

• Eco U. (1979), *Lector in fabula,* Bompiani, Milano. Traducere (1985): *Lector in fabula* (trad. M. Bourzacher), Grasset și Fasquelle, Paris. — GREIMAS A.-J. (1966), *Semantique structurale,* Larousse, Paris.

\

îmbătrânire
Efect normal al vârstei asupra diferitelor funcții psihologice și organice, tinzând, deși într-o manieră foarte inegală în funcție de subiecți și funcții, spre o scădere a performanțelor și capacităților. Acest declin poate începe după a doua decadă a vieții. A fost sugerat un efect al vârstei asupra organelor de simț și a organelor locomotorii, dar acest efect, numit periferic, pare mai puțin important decât efectele asupra sistemului nervos central. în orice caz variații mari există: cu tidul de exemplu, capacitățile numite de agilitate mentală, după un declin către 20 de ani, revin la scorul de origine după 60 de ani, ca și cum anumite deficite ar fi compensate de beneficiile rezultate din experiență. Alături de scăderile de performanță și de modificările anumitor trăsături ale personalității, reducerile capacității de învățare, de memorare și/sau de amintire sunt cele mai sensibile, atât pentru subiect, cât și pentru anturaj; intensitatea acestor tulburări poate deplasa limita trecerii de la normal la patologic, îmbătrânirea patologică cerebrală se manifestă sub diferite forme, dintre care cele mai comune sunt sindroamele demențiale* (maladia lui Alzheimer*) cu tulburări ale memoriei*, dezorientare temporospațială, sindrom afazo-apraxo-agnozic.

M. Le Moal
N C.)

îmbogățire a sarcinilor
O sarcină îmbogățită aduce celui care o execută mai multe satisfacții interne, adică mai multe satisfacții legate de conținutul* muncii. A îmbogăți munca înseamnă a da operatorului mai multă autonomie, responsabilitate, informații asupra activității sale și note de apreciere pentru reușita în realizarea sarcinilor dificile care i-au fost încredințate, înseamnă și a crește interesul și semnificația a ceea ce el face. Efectele îmbogățirii sarcinilor asupra moralului și comportamentului sunt variabile și sunt modulate într-adevăr de caracteristicile individuale, mai ales de nevoia de îndeplinire*.

_ , ,
C. Levy-Leboyer
(D. S.)

împerechere
In special la păsări, ceremonie de parade* care conduce la și culminează cu copulația. Mișcările respective ale partenerilor sunt foarte expresive și simbolice. Adesea, ele sunt efectul unui proces de ritualizare*. La galinacee, ademenirea constă în ciugulirea de pe jos pentru a atrage găina; la stemide, cerința* alimentară a femelei apare sub forma simbolică a unui comportament infantil; ofranda* alimentară a masculului este interpretată ca simbolizare a comportamentului parental*; prezentând femelei un mic pește în cioc, masculul atenuează ceea ce ar putea să apară agresiv în apropierea sa; peștișorul este prezentat simbolic, deoarece el nu este transmis în mod necesar și nici consumat. Este posibil ca, la origini, în starea de tensiune dintre un mascul și o femelă care se apropie, cerința și ofranda să apară ca activitate de deplasare*, asigurând liniștirea și relația, și că ele au fost selecționate în fond pentru a juca un rol esențial de comunicare

în noul context. Secvenţa împerecherii nu se construieşte dintr-odată, ci implică maturaţia şi sincronizarea partenerilor. Repetarea sa întăreşte coeziunea cuplului. împerecherea este urmată, adesea, de parade post-copulatorii, care liniştesc şi redirijează tensiunea iscată de scurta apropiere.

J.-C. Ruwet
(G. D. s.)

împrumut

Acest termen desemnează în acelaşi timp actul de transfer al unei trăsături* sau unităţi lingvistice* dintr-o limbă în alta şi trăsătura sau unitatea împrumutată: împrumutul rezultă din interferenţa lingvistică. El priveşte în principal nivelul lexical al limbii şi, spre deosebire de „calchiere", se caracterizează, cel puţin la început, prin voinţa de a menţine intactă forma sau trăsătura străină. Integrarea formei împrumutate se poate realiza în grade diverse, în funcţie de parametrii psiholingvistici (stăpânirea sistemelor lingvistice în contact) şi/sau sociolingvistici (afectare, prestigiul relativ al celor două limbi etc).

D. Peray-a
(D.S.)

înălţime tonală

înălţimea unui sunet sau tonia* lui este acea particularitate a senzaţiei* auditive care ne face să considerăm că sunetul este mai mult sau mai puţin grav sau ascuţit, înălţimea unui sunet depinde în mod esenţial de frecvenţa* sa: cu cât aceasta este mai mare, cu atât sunetul pare mai ascuţit. Pentru toate sunetele, senzaţia de înălţime depinde într-o oarecare măsură de intensitatea* sau de nivelul lor de presiune acustică. Iată de ce a apărut ideea de a caracteriza numeric înălţimea unui sunet oarecare printr-un număr egal nu cu frecvenţa sa, ci cu frecvenţa sunetului pur considerat cu 40 dB peste presiunea de referinţă, care dă ascultătorului normal mediu o senzaţie de înălţime comparabilă. înălţimea este evaluată, în acest caz, în meii*.

R. Genicot
(L. C. L.)

încapsulat -> Modularitate

încarcerare

Reţinerea într-o închisoare, ca urmare a unei decizii penale, este o formă legală de pedepsire a unui condamnat. Justificată raţional de cerinţe de securitate, de schimbare şi de exemplaritate a pedepsei, închiderea în puşcărie, care este un act de represiune socială, izolează deţinuţii de societate şî îi ascunde de lume. Privat de relaţia cu lumea exterioară, subiectul încarcerat se abandonează lui însuşi şi, datorită suprapopulării din penitenciar, este expus la o intimitate forţată cu alţi prizonieri. El devine obiectul unei deposedări simbolice, care se manifestă câteodată prin tulburări de reacţie caracteristice patologiei carcerale. închisoarea, ca orice mediu închis stigmatizat, produce o subcultură proprie, carcerală, caracterizată prin dominarea de către deţinuţii foarte periculoşi, printr-o deviere a schimburilor, domnia homosexualităţii, glorificarea modelelor antisociale şi răspândirea tehnicilor frauduloase. Existenţa acestei subculturi contravine încercărilor de acompaniament terapeutic ale deţinuţilor, care resimt realitatea carcerală ca o confirmare a unei lumi ostile si atotputernice. , _ ,

J. Selosse
(G. D. S.)

încălzire

Noţiune propusă de profesorii de educaţie fizică şi sport, mai ales: ansamblul de exerciţii, în general motorii, respectiv musculare, destinate să atingă de la început eficienţa maximă de performanţă. Lecţiile de educaţie fizică încep adesea cu o fază globală de încălzire presupusă ca necesară şi se introduce simetric, la sfârşit, o fază de întoarcere la calm. în funcţie de momentele istorice şi de ideologiile didactice, perioada de încălzire a fost mai mult sau mai puţin lungă.

Unele şcoli de psihodramă* înţeleg prin *warming up* practica unei pregătiri a jocurilor de roluri*.

Se vorbeşte despre încălzire şi în psihologia experimentală, în legătură cu faza de pregătire prealabilă experienţei propriu-zise.

C. Prevosi
(D.S.)

încercare
într-o procedură* experimentală, unitate de situație reprodusă de un anumit număr de ori și în cursul căreia subiectul își dovedește performanța*, care va fi observată și înregistrată distinct. Subdivizarea unei experiențe în încercări succesive este folosită mai ales când se intenționează punerea în evidență a unei evoluții a performanței (memorare*, învățare*, oboseală*) sau când se dorește eliminarea unor inconveniente ale unei proceduri continue. Astfel, o procedură de încercări distincte (sau discrete) în care subiectul însuși comandă începutul încercării, într-o sarcină care solicită puternic procesul de atenție*, permite minimizarea fluctuațiilor sau căderilor de performanță pe care le antrenează o procedură continuă.
Adesea caracteristicile dispozitivului experimental impun subdividerea în încercări succesive: astfel se întâmplă cu tehnicile labirinturilor* utilizate în studiul învățării. Metodele de condiționare operantă* au pus la loc de cinste în acest domeniu procedura continuă; dar, din motivele semnalate mai sus, s-a reintrodus aici adesea încercarea discretă: aceasta permite, de exemplu, într-un program de întărire de debit* de răspuns lent, să se analizeze estimarea temporală* a animalului, confundată uneori cu timpul folosit pentru consumarea hranei în procedură continuă.
încercare unică: procedură în care subiectul nu este supus situației decât o singură dată, cum este adesea cazul în metoda numită de evitare* pasivă, în care un animal se vede sancționat de o stimulare aversivă* intensă pentru un singur răspuns furnizat, înalt probabil (de ex., părăsirea unei platforme puternic luminate, pentru un compartiment mai întunecat, dar electrificat).
încercare clinică: în studiul experimental al unui medicament, prealabil folosirii sale clinice, fază finală de verificare la pacienți a efectelor terapeutice așteptate. Această încercare, pentru a fi concludentă, trebuie să se supună regulilor metodei experimentale și să includă mai ales grupuri de control riguroase. Acestea implică adesea administrarea unui *placebo** în metoda dublului orb. Respectarea acestor reguli este deosebit de importantă în punerea la punct a medicamentelor psihotrope*, ale căror efecte nu sunt evaluate în general decât în cadrul aprecierilor sau judecăților* clinicianului, ale pacientului însuși sau ale anturajului său.

M. Richelle
(D. S.)

încercare profesională
Eșantion de lucru alcătuit dintr-o sarcină aleasă deoarece este considerată cea mai reprezentativă dintre cele pe care candidatul va trebui să le efectueze în exercitarea activității sale profesionale. Probele profesionale, neglijate timp îndelungat în avantajul testelor*, au revenit în centrul atenției de când L. Owens le-a dat o bază teoretică dezvoltând noțiunea de coerență comportamentală : comportamentul observat în timpul probei profesionale, considerată ca o replică miniaturizată a activității reale, ar trebui să se repete în situațiile ulterioare de muncă.

C. Levy-Leboyer
(D. S.)

încercări și erori (învățare prin —)
învățare* care se realizează de-a lungul unei succesiuni de tentative când infructuoase, când fructuoase, conduitele manifestându-se în cursul acestora din urmă și sfârșind prin a birui. învățarea prin încercări și erori ar răspunde, după E. J. Thorndike, legii efectului*. în măsura în care tatonările se exprimă aici în comportamente observabile, învățarea prin încercări și erori a fost adesea asimilată la un nivel particular într-o concepție ierarhizată a conduitelor dobândite și inteligente, nivel superior condiționării pavloviene*, dar inferior tatonărilor interiorizate și anticipatorii care duc la schimbarea bruscă a situației problemă, sau *insight**. încercările și erorile nu sunt totuși inerente învățării perceptivo-motorii elementare la animal, de vreme ce este posibil, printr-o amenajare convenabilă a condițiilor în care ea se desfășoară,

să se realizeze o învățare discriminativă* fără erori. . . „ , , .

M. Richelle
(DS.)

încheiere -> Lizibilitate, închidere

închidere
închidere sau completare pe care o operează percepția asupra unei figuri* incomplete, de exemplu un cerc întretăiat de un segment, sau desenul unui obiect familiar ori al unei fețe care conține o lacună. Legea* închiderii face parte din legile degajate de psihologii Formei* (gestaltiști). Ea se impune în mod special atunci când lacuna privește o bună formă* (o bună configurație — n.t.). Ea este pusă lesne în evidență în percepția liberă, dar într-un mod și mai convingător în percepția tahistoscopică*.

Prin extensie, completarea de către subiect a orice este dat ca prezentând o lacună, fie că este vorba de un enunț, de o acțiune descrisă, de un stimul muzical etc. Testele de închidere sau de încheiere, numite și *doze tests,* sunt folosite pentru a măsura performanțele* în lectură*.

M. Richelle
(G. N.)

închidere (Lege a—) -» Legi ale percepției

încorporare
Mod de relație cu obiectul* libidinal de-a lungul stadiului canibalic*, încorporarea demonstrează anaclisisul* pulsiunilor* libidinale pe baza pulsiunilor de autoconservare. Ca urmare, ea conservă trăsăturile ingestiei de alimente: plăcere orală, distrugerea obiectului și asimilarea substanței sale cu cea a subiectului. Din acest motiv, încorporarea este în esență o relație imaginară, facilitată de echivalența *pars pro toto* care predomină în inconștient între obiectele parțiale, mai ales sânul*, și persoanele în cadrul cărora ele nu sunt altceva decât organe sau produse. S. Freud a subliniat că aceasta este prima formă a introiecției* și a identificării*. K. Abraham a considerat-o prototipul sadismului* și al ambivalenței*. M. Klein, urmându-l, a subliniat importanța fantasmelor de încorporare în viața psihică normală și patologică (mai ales în melancolie* și în psihoză*), precum și a situațiilor anxiogene pe care le produc. Mai recent, N. Abraham și M. Torok au stabilit un contrast între fantasmele de încorporare și procesul de introiectie (v. Criptă). . . . . . .

J.-M. Petot
(O. D.)

încredere (Limite, Interval de —)
Noțiunea interval de încredere este motivată de ideea de precizie în estimarea* unui parametru*. Se caută a se atribui parametrului nu numai o valoare, ci un ansamblu de valori grupate, compatibile cu datele. Acest ansamblu de valori constituie, în general, un interval. Cu cât acest interval este mai strâns, cu atât se poate spune că estimarea este precisă. Tehnic, construirea intervalului se face pornind de la un test al ipotezei*: diferența între valoarea parametrului și valorile estimate compatibile cu datele, la pragul a, nu este semnificativă.

Fiind dat un parametru numeric 0, ansamblul valorilor sale compatibile cu datele la pragul a determină un interval de încredere la pragul a. Dacă se ia în considerație limita inferioară a intervalului, pentru același parametru, probabilitatea ca această valoare să fie inferioară parametrului este egală cu 1- a/2; numim această limită de încredere la pragul de a/2. Se poate face la fel cu limita superioară.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(G. N.)

încrucișare —> Factor

îndemânare
Termen generic caracterizând precizia ajustărilor* motorii în cursul unor sarcini de indicare, de anticipare-coincidență sau de urmărire, la care există mari diferențe individuale. Aceste caracteristici nu corespund unor stadii de prelucrare a informației* sau unor aptitudini* deosebite. Progresele în

înțelegerea proceselor de control motric duc la adoptarea unei atitudini critice față de acest termen, mai ales din cauza polisemiei sale și a lipsei de fapte experimentale care să-1 susțină.

M. *Durând*
(S. D.)

îndeplinire —• Fantasmă

îndrumare
Cuvânt englezesc *(Guidance)* francizat în anii 1950, în momentul în care orientarea școlară* integra, pe lângă sarcinile de examinare și de diagnostic, funcții simultan terapeutice și de readaptare* școlară, care au determinat pe psihiatri și pe psihologi să-și asume față de copiii deficienți și familiile lor responsabilități de consiliere, de susținere, de ajutor în decizii, chiar de direcționare, dacă nu a cunoștințelor, cel puțin a procesului în curs. Aceste cuvinte ale limbii franceze (și ale limbii române - n.t.) desemnau, fără îndoială, practicile efective, însă încărcătura lor de autoritarism, fie și temperat, le făceau improprii ideologic față de prestigiul nondirectivității*. Mai puțin conotat și fără să fi fost necesară dezbaterea lui, termenul de îndrumare s-a impus.

_ „ ,.
D. tiameline
(G. N.)

înnăscut
Literalmente, ceea ce este din naștere. In sens strict, ceea ce este determinat de gene*, independent de orice influență a mediului și de orice experiență. Calitățile sale sunt fixitatea și rezistența la schimbare, în această accepție, este opus dobânditului, cele două noțiuni excluzându-se una pe cealaltă. In realitate, ele nu pot fi definite fără referirea uneia la cealaltă și, departe de a se exclude, ele sunt complementare și reacționează una asupra celeilalte. Sunt două procese analoage de adaptare* la mediu, unul care a apărut în cursul istoriei speciei, altul în cursul istoriei individului, înnăscutul este propriu speciei și variază în limitele acesteia la fel ca și celelalte caractere ale sale. El evoluează în ritmul speciei înseși. Aceasta determină experiențele de încercări și erori ale fiecărei generații, prin producerea pe calea sexualității a unei descendențe neuniforme; indivizii neadaptați la mediu nu se reproduc deloc sau se reproduc puțin; indivizii adaptați își transmit calitățile descendenților. Achizițiile speciei sunt stocate în memorie în secvența moleculei de ADN*. Ceea ce este înnăscut poate varia de la un individ la altul, încât doi indivizi pot diferi unul de celălalt. Departe de a fi independent de mediu, înnăscutul a fost selecționat de acesta astfel încât, dacă el va trebui să se exprime într-un mediu comparabil cu cel care i-a guvernat evoluția, se va dovedi perfect adaptat. Invers, el va părea aberant într-un mediu care ar fi prea deosebit de cel care 1-a generat. Rezultă că înnăscutul nu este decât un potențial închis în genom*. El nu se poate exprima în fenotip decât în cursul și ca urmare a embriogenezei și etogenezei (v. Epigeneză). înnăscutul se relevă progresiv și nașterea sau ieșirea din ou nu sunt, din acest punct de vedere, stadii cruciale. Astfel, comportamentele înnăscute legate de sexualitate nu apar la adult decât după ce s-au format structurile anatomofiziologice indispensabile exprimării lor.

J.-C. Ruwet
(O. D.)

înregistrare cumulativă -> Cumulativă

însingurare
Situație de ruptură a contactului cu congenerii, însingurarea, denumită și privare* socială, este uneori provocată experimental la animal, cu scopul de a i se studia consecințele, de obicei negative, asupra adaptării: astfel, prin izolarea de mamă, H. Harlow a putut, în anii 1960, să evidențieze factorii de bază ai genezei atașamentului* la maimuță. Studiile asupra privării senzoriale implică cel mai adesea însingurarea.
In afară de aceste situații experimentale implicând, în cazul omului, subiecți voluntari, însingurarea mai mult sau mai puțin completă rezultă în viața reală fie din

condiții de existență (pierderea partenerului, viața solitară în mediul urban, anonim), fie din coerciție (însingurare carcerală), fie din constrângerile profesionale extreme (zboruri spațiale), fie din manifestări psihopatologice (delir de persecuție*). Acestor forme de însingurare le corespund probleme psihologice foarte diferite, care cer eventual o intervenție sau un sprijin special.

M. Richelle
(G. D. s.)

însumare
Adunarea efectelor a doi sau mai mulți stimuli*. Efectul de însumare senzorială desemnează un fenomen de excitație* senzorială care rezultă din două sau mai multe stimulări* succesive (însumare temporală), sau din două sau mai multe stimulări aplicate în puncte apropiate (însumare spațială), acolo unde stimularea izolată era ineficace, însumarea binaurală* sau binoculară* este o creștere a sensibilității* care se manifestă printr-o coborâre a pragului absolut*, rezultată din stimularea ambelor urechi, respectiv a ambilor ochi. In condiționarea pavloviană*, însumarea este o adunare a efectelor a doi stimuli condiționați, fie excitatori, fie inhibitori. , „

M. Richelle
(D. F.)

întărire
In procedura pavloviană*, operație care constă în prezentarea stimulului necondiționat* în continuarea stimulului condiționat* pentru a întări, a consolida asocierea lor.
In procedura operantă*, operație care constă în prezentarea unui întăritor* într-o relație particulară cu răspunsul operant, relație definită prin contingențele* de întărire, întărirea pozitivă* constă în prezentarea unui agent întăritor pozitiv după un răspuns*, căruia, în consecință, îi crește probabilitatea de emisie. în întărirea negativă*, este prezentată o stimulare aversivă* la care răspunsul operant permite oprirea (sustragere*) sau evitarea numai dacă răspunsul operant, numit în acest caz de evitare*, n-a fost dat. In ambele cazuri, probabilitatea emiterii răspunsului operant crește.
Relația între răspuns și întărire poate varia după programele de întărire. întărirea este numită continuă* când fiecare răspuns (sau, în condiționarea pavloviană, fiecare stimul condiționat) face obiectul întăririi **intermitente** sau **parțiale,** atunci când numai anumite răspunsuri (sau anumiți stimuli condiționați) sunt întărite, pe baza criteriilor de cantitate a răspunsului, de debit* sau de timp* (în care caz el poate fi sau nu **periodic*).** întărirea este numită **primară** dacă introduce un întăritor în mod natural apetitiv* sau aversiv, **secundară** dacă este vorba despre un întăritor care a dobândit una dintre aceste proprietăți prin asociere cu o întărire primară. Intr-un mod cam ilogic se vorbește despre **întărire** noncontingentă când un întăritor este acordat după reguli oarecare, dar independent de răspunsurile produse.
întărire intrinsecă: întărire inerentă înseși activității operante. B. F. Skinner a denumit astfel întărirea ce se presupune că acționează în activitățile intelectuale sau artistice care, după ce au fost poate începute cu ajutorul întăririlor exterioare, în continuare par să se autoîntrețină. Noțiunea trebuie apropiată de aceea de trebuință* de stimulare și de activitate*.

M. Richelle
(N.C.)

întărire amânată —> Amânat

întărire continuă -» Continuu

întărire dependentă -• Dependentă

întărire diferențială -» Diferențial

întărire negativă -* Negativ

întărire pozitivă -• Pozitiv

întăritor
Orice stimul* sau eveniment care, utilizat într-o procedură de întărire*, determină o condiționare*. Termenul este, în general,

rezervat domeniului condiționării operante* sau învățării instrumentale*, terminologia pavloviană* vorbind despre stimul necondiționat*. întăritorul este numit pozitiv când, acordat ca urmare a unui răspuns dat, determină o creștere a probabilității emiterii acestuia; este numit negativ dacă determină o creștere a probabilității emiterii răspunsului care permite oprirea acestuia sau sustragerea de la răspuns cu anticipație (sustragere*, evitare*). întăritorii pozitivi cei mai eficienți și cei mai utilizați sunt cei care satisfac trebuințele* primare : hrană, băutură, acces la partenerul sexual; trebuie adăugate acestora anumite proprietăți ale stimulilor care au o valoare întăritoare intrinsecă (anumite arome), stimulările compensând privarea senzorială*, accesul la mișcare, autostimularea* intracerebrală. Un stimul oarecare poate, pe de altă parte, dobândi valoare de întăritor secundar* prin asociere cu un întăritor primar. Orice stimul care provoacă în mod natural sau prin asociere o reacție de retragere poate fi utilizat în mod normal ca întăritor negativ. Termenul întărire este uneori folosit în loc de întăritor dar, pentru exactitate, este nevoie să se facă distincție între ele.

M. Richelle
(N.C.)

întâietate (Efect de —)

Unul dintre efectele asupra reținerii*, alături de cel al recentei*, legate de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de itemi dați pentru a fi memorați. Efectul de întâietate apare în faptul că itemii care ocupă primele poziții în serie sunt mai bine reținuți decât itemii care ocupă poziții centrale. Itemii prezentați pe primele locuri ar fi mai bine reținuți deoarece ei nu suportă decât o interferență* retroactivă legată de prezentarea elementelor următoare. Elementele mediane sunt supuse atât unei interferențe retroactive, cât și uneia proactive.

5. *Bredart*
(O. D.)

întâlnire

Denumește în fiziologie și în fizică fenomenele de corespondență* punctuală între unul dintre elementele unei stimulări externe și unul dintre elementele unui organ sau aparat receptor (impresionarea unei plăci fotografice rezultă, de exemplu, din întâlnirea între fotonii proiectați pe placă și particulele de sare de argint din care aceasta este compusă).

In psihologie, J. Piaget a folosit această noțiune în cadrul modelului său probabilist de explicare a iluziilor* perceptive primare, întâlnirea desemnează în acest caz punctele de corespondență (sau de interferență*) care se stabilesc între un element al obiectului perceput și un element al organului receptor (unitate celulară a retinei, zonă corticală corespunzătoare, unitate de transmisie nervoasă sau mișcare oculară*). Intr-o sarcină de estimare* a mărimii unui obiect, centrările* succesive (și aleatorii) ale privirii asupra diferitelor părți provoacă o creștere exponențială a întâlnirilor, care explică, în special, fenomenul de supraestimare* absolută. Intr-o sarcină de comparare a mărimilor între două obiecte, probabilitatea unui cuplaj* al întâlnirilor complet (adică densitatea întâlnirilor pe obiectul 1 să fie egală cu cea a întâlnirilor pe obiectul 2 pentru aceeași durată) este extrem de redusă, ceea ce explică fenomenul de supraestimare relativă sau de iluzie perceptivă propriu-zisă.

In curentele de inspirație fenomenologică, acest termen desemnează actul* de intrare în contact intențională a unui subiect cu un eveniment semnificativ din mediul său; el este utilizat în acest caz cu semnificația că, fie ele de nivel fiziologic, psihologic sau social, comportamentele constituie întotdeauna o activitate intențională de solicitare a mediului. în studiile de comportament social la animal, se disting diferite tipuri de întâlniri, definite prin modalitățile de atracție* reciproce (naso-anal, naso-genital etc.). La om, se diferențiază întâlnirea anonimă de întâlnirea autentică. Aceasta din urmă, care se definește prin perceperea celuilalt ca istoricitate individuală, ar fi chiar condiția instaurării intersubiectivității* reale.

Grup de întâlnire. Grup cu orientare terapeutică, creat de C. R. Rogers, care pune

accentul atât pe evoluția personală a participanților, cât și pe dezvoltarea comunicărilor și a relațiilor interpersonale.

J.-P. Bronckart
(N. C.)

întârziere de organizare a raționamentului

întârzierea de organizare a raționamentului, sau IOR, este o tulburare de inteligență* descrisă în 1984 de B. Gibello. Acest sindrom se caracterizează printr-un decalaj între nivelul intelectual normal și un mod arhaic de organizare a raționamentului*, care se întâlnește, în principiu, la persoanele cu debilitate ușoară. Diagnosticul de IOR trebuie luat în considerare când raționamentul este senzoriomotor după 5 ani, preoperatoriu după 9 ani, concret A după 13 ani și concret B după 15 ani. IOR constituie, împreună cu dizarmonia cognitivă* patologică, grupul de tulburări de inteligență prin anomalia deținătorilor* de gândire. : , . •

J.-M. Petot
(N.C.)

întârziere școlară

Decalaj eventual între vârsta unui elev ajuns la un nivel școlar* dat și vârsta teoretică pe care ar trebui s-o aibă dacă ar fi urmat o școlaritate* normală. Vârsta legală de intrare la școală fiind aceeași pentru toți copiii (6 sau 7 ani, după țară) și ciclul de bază trebuind să fie parcurs de toți în același ritm, întârzierea școlară măsoară deci numărul de ani dublați în școlaritatea trecută. Prin aceasta ea este un indicator al eșecului școlar* și este frecvent invocată pentru a justifica o măsură de orientare*, în opoziție cu elevii „întârziați" se găsesc elevii „înaintați", fie că au început școala mai devreme sau au sărit una sau mai multe clase ale ciclului normal.

D. Manesse
(N.C.)

întoarcere a refulatului

Fenomen care dovedește eșecul refulării* și care constituie punctul de plecare al formării simptomului* nevrotic. S. Freud subliniază că refularea în sine nu este patologică dacă este reușită. Dar cum conținuturile refulate sunt animate de o energie care le presează continuu să devină conștiente, refularea nu poate fi menținută decât cu prețul unei cheltuieli energetice constante. Formarea simptomului apare ca o soluție economică mai facilă deoarece ea realizează compromisul* între exigențele pulsionale refulate, care găsesc în acesta o satisfacere substitutivă* și prin urmare deghizată, și forțele refulante ale eu/ego-ului*, care obțin menținerea refulării scopului* și/sau a obiectului* pulsional primitiv.

J.-M. Petot
(N.C.)

întoarcere asupra propriei persoane

Unul dintre cele patru destine de pulsiune* descrise de S. Freud în 1915. El constă în înlocuirea obiectului anterior unei pulsiuni prin subiectul însuși. Exemplele cele mai tipice sunt masochismul* și exhibiționismul*, pe care S. Freud le consideră, în primul caz, ca întoarcere spre sine însuși a unei impulsii sadice și în al doilea ca întoarcere spre sine a unei tendințe voaioriste. în realitatea clinică, întoarcerea asupra propriei persoane este practic indisociabilă de transformarea în contrariu*, care se referă la scopul* pulsional. S. Freud a subliniat că aceste două destine de pulsiune depind de organizarea narcisică* a eu/ego-ului*, purtându-i marca, și că ele sunt tentative de a asigura apărarea* eului care, la stadii* superioare de dezvoltare*, este asigurată prin alte mijloace.

J.-M. Petot
(N.C.)

întunecare a vederii

Condiții de vedere* în care se încearcă o jenă sau o reducere a capacității de a distinge detalii sau obiecte, în urma unei repartizări defavorabile a luminanțelor* sau a unui contrast excesiv. întunecarea vederii este fie directă, fie prin reflexie, după cum obiectele luminoase și orbitor de strălucitoare se găsesc aproape de axa vederii sau sunt reflectate în aceeași direcție ca și obiectul privit. întunecarea perturbatoare

tulbură vederea fără a provoca în mod obligatoriu o senzație dezagreabilă; întunecarea neconfortabilă produce o senzație neplăcută fără a tulbura în mod obligatoriu perceperea vizuală a obiectelor.

R. Genicot

(D. S.)

învățare

Schimbare în comportamentul* unui organism ca urmare a unei interacțiuni cu mediul*, care se traduce printr-o creștere a repertoriului său. învățarea se deosebește de schimbările comportamentale survenite ca urmare a maturizării* organismului, care sunt și ele îmbogățiri ale repertoriului, dar în care experiența sau interacțiunea cu mediul nu joacă un rol semnificativ. Se deosebește, de asemenea, de modificările comportamentale survenite ca urmare a modificării stării interne a organismului, fie printr-un mecanism natural de oboseală*, de foame*, de îmbătrânire*, de exemplu, fie prin aportul unei substanțe exterioare care acționează asupra comportamentelor printr-o influență directă sau indirectă asupra sistemului nervos.

Orice învățare implică memoria*. Se poate susține că învățarea și memoria se confundă, într-adevăr, există numeroase contexte în care cei doi termeni sunt interschimbabili. Totuși, istoria cercetărilor din acest domeniu al psihologiei a dus la dezvoltarea unui sector specializat al studiului memoriei, centrat pe achiziția de date perceptive sau verbale de către subiecții umani, în situații experimentale diferite de cele folosite în studiul învățării motorii și al învățării la animal.

Istoric vorbind, cu excepția lucrărilor de pionierat conduse de I. Pavlov asupra condiționării*, cercetările asupra învățării au cunoscut o dezvoltare deosebită în laboratoarele americane între anii 1910 și 1960, în contextul teoretic al behaviorismului*. Ele au fost marcate de:

1. multiplicarea tehnicilor de evidențiere a învățării la animalele de laborator: „cutia cu probleme'* a lui E. Thorndike, nenumărate versiuni de labirinturi*, cușca de condiționare operantă* pusă la punct de B. F. Skinner;
2. descoperirea și definirea formelor de învățare caracteristice: învățare discriminativă*, sustragere*, evitare*, învățare latentă* etc.;
3. formularea legilor, cum ar fi legea efectului* a lui Thorndike sau controlul comportamentului prin consecințele* sale a lui Skinner;
4. elaborarea teoriilor asupra învățării de care se leagă numele lui C. Huli, E. C. Tolman, Skinner, pentru a nu le cita decât pe cele mai importante.

Ambiția comună a acestor teorii a fost de a furniza legi generale ale învățării, aplicabile omului, căci, din comoditate mai degrabă decât datorită interesului pentru cercetarea comparată, animalul era subiectul experienței. O problemă majoră în această perspectivă este de a ști câte mecanisme de învățare trebuie deosebite. Problema este încă deschisă. Se poate rămâne la câteva mecanisme fundamentale (obișnuire*, condiționare pavloviană*, învățare instrumentală* sau condiționare operantă*, de ex.) care s-ar aplica la niveluri de comportament cu complexitate crescândă, mergând până la rezolvarea problemelor verbale și simbolice. Sau se pot invoca mecanisme de învățare noi de fiecare dată când este atins un nivel superior de organizare și de complexitate a conduitelor, învățarea simbolică și verbală luând locul învățării perceptive care, la rândul ei, se substituie învățării motorii prin încercări și erori*, mai evoluată decât mecanismele asociative elementare ale condiționării pavloviene, mai complexă, la rândul ei, decât învățarea preasociativă constituită din fenomenele elementare ale obișnuirii și sensibilizării*.

Această problemă a mecanismelor și nivelurilor s-a complicat, sub influența etologiei* și a psihologiei comparate*, cu aceea a constrângerilor* specifice care limitează și canalizează jocul mecanismelor generale în funcție de formele de adaptare cerute de specie în nișa ecologică* particulară.

Noţiunile de predispoziţie sau pregătire* pentru învăţare s-au impus cercetătorilor care au încercat să articuleze studiul învăţării cu cel al conduitelor specifice programate genetic (instinctive* în terminologia tradiţională).

Diferitele teorii ale învăţării au pus accentul fie pe raporturile temporale dintre stimuli sau dintre stimuli şi răspunsuri (contiguitatea* lui E. R. Guthrie), fie pe raporturile de consecinţă dintre comportament şi întărire* (Skinner), fie pe elaborarea unei reprezentări* interne, mentale* a mediului în care se desfăşoară comportamentul dobândit (harta cognitivă* a lui Tolman), fie asupra ignorării regularităţilor mediului de către organism (reprezentare în teoriile cognitiviste ale lui R. A. Rescorla şi A. R. Wagner, N. J. Mclntosh şi A. Dickinson). Putem pune la îndoială legitimitatea reducerii la un principiu explicativ unic a unor fenomene de o mare diversitate pe care nici o teorie sintetică nu a reuşit încă să le integreze.

învăţare latentă: învăţare realizată în absenţa oricărei incitări explicite la învăţare, de exemplu în absenţa oricărei întăriri sau oricărei motivări. Pusă în evidenţă pentru prima dată de Tolman şi C. H. Honzik în 1930 printr-o experienţă clasică în care nişte şoareci, introduşi într-un labirint, fără a primi întăriri alimentare, în timpul mai multor şedinţe cotidiene, furnizau, odată motivaţi prin hrană, o curbă de învăţare mult mai rapidă decât animalele martor, întărite din prima zi. Tolman s-a bazat pe acest fenomen pentru a propune noţiunea de hartă cognitivă, sau reprezentare mentală, cu statut de variabilă intermediară*. Noţiunea a deschis calea concepţiilor cognitiviste* ale învăţării, pentru unii teoreticieni contemporani. Pavlov descrisese un echivalent al învăţării latente sub numele de condiţionare senzorio-senzorială* sau precondiţionare senzorială*.

învăţare incidenţă: învăţare care se produce fără ca subiectul să fi fost anunţat că se află într-o situaţie de învăţare şi fără să fie conştient de aceasta. Termenul se aplică în general situaţiilor de învăţare cu subiecţi umani, şi desemnează, de fapt, un fenomen apropiat învăţării latente. Se opune învăţării intenţionate.

învăţare intenţionată: în experienţele cu subiecţi umani, învăţare realizată într-o situaţie în care subiectul este pe deplin conştient, datorită unui consemn sau unui alt procedeu de informare, că rolul lui este de a învăţa, în opoziţie cu învăţarea latentă.

M. Richelle
(D.F.)

Neurobiologie a învăţării. Neurobiologia învăţării se preocupă de determinarea rolului sistemului nervos* în acest proces. Trebuie să răspundă la două tipuri de întrebări: care sunt modificările ce au loc în sistemul nervos central în timpul învăţării? Unde intervin aceste modificări ? In legătură cu aceste întrebări, cercetările se organizează pe două niveluri:

1. studiul bazelor celulare şi moleculare ale plasticităţii* neuronale, realizat în special la nevertebrate;
2. studiul organizării cerebrale care vizează comportamentele, cel mai adesea la mamifere.

Cercetările efectuate asupra a două moluşte marine (Aplizia şi Hermisenda) au permis demonstrarea faptului că învăţarea neasociativă (obişnuire*, sensibilizare*) sau asociativă (condiţionare* pavloviană) este însoţită de schimbări ale funcţionării sinaprice*, care rezultă din modificări intracelulare asemănătoare la cele două specii. Răspunsul condiţionat de retragere a sifonului sau branhiilor la Aplizie şi de suprimare a comportamentului fototaxic la Hermisenda antrenează o mărire a excitabilităţii* sinaptice, datorată unei succesiuni de fenomene moleculare membranoase şi intracelulare. Schimbarea comportamentală sau cea a răspunsului condiţionat şi evoluţia sensibilizării sunt corelate cu modificări precise ale circuitului neuronal implicat între stimul şi răspuns: facilitare presinaptică, creştere a locurilor receptoare şi a zonelor active membranoase, mărire a schimburilor ionice transmembranoase şi creştere

a transducţiilor intracelulare. Modificările pot persista mai multe zile.
Un alt tip de facilitare sinaptică, potenţializarea* pe termen lung, este considerat un mecanism esenţial al învăţării rapide la mamifere. Potenţializarea pe termen lung, produsă pornind de la o stimulare electrică de frecvenţă înaltă a căilor aferente, a fost demonstrată pentru prima oară în hipocampul* iepurelui, dar şi în neocortex*, în alte structuri cerebrale şi în sistemul nervos* periferic. Poate persista mai multe zile, chiar săptămâni. Procesele biofizice care controlează un tip de potenţializare pe termen lung sunt analoage mecanismelor memoriei sinaptice postulate de D. Hebb încă din 1949. Modificarea biochimică indusă de potenţializarea pe termen lung se referă la neurotransmiţători*, printre care se numără acizii aminaţi* excitatori. Mai multe abordări au permis stabilirea de legături între potenţializare şi comportamente:

1. capacitatea individuală de a învăţa este corelată cu facilitatea inducţiei şi amplitudinea potenţializării;
2. inducţia unei potenţializări favorizează învăţările ulterioare;
3. învăţarea favorizează dezvoltarea potenţializării ;
4. antagoniştii unor receptori ai acizilor aminaţi excitatori blochează potenţializarea şi perturbă învăţarea.

Totuşi, la mamifere, lucrările s-au axat mai degrabă pe cercetarea localizării modificărilor care intervin în timpul învăţării, decât pe natura lor celulară şi moleculară. Pentru învăţarea de tip pavlovian, datele cele mai precise au fost obţinute la iepure, prin studiul condiţionării membranei nictitante a ochiului. învăţarea antrenează în unele regiuni ale cerebelului* (cortex, nucleu interpus şi zimţat) o activitate neuronală izomorfică la răspunsul condiţionat, dar nu şi la răspunsul necondiţionat. Invers, leziunea aceloraşi regiuni antrenează dispariţia răspunsului condiţionat fără a influenţa răspunsul necondiţionat Au fost identificate traiectele anatomice care corespund activităţii neuronale legate de stimulii condiţionaţi şi necondiţionaţi.
Numeroasele experienţe asupra leziunilor realizate pe şoareci şi pe maimuţe au permis sugerarea importanţei unor structuri sau circuite nervoase în învăţarea unor sarcini complexe. în unele concepţii, pot fi desprinse două sisteme anatomice:
1. un sistem care conectează cortexul*, striatium-ul şi unele structuri asociate sistemului extrapiramidal şi cerebelului;
2. un sistem care leagă cortexul de nucleul bazai magnocelular şi de unele structuri limbice (hipocamp* şi amigdală*) şi diencefalice* (corpi mamilari* şi nucleu mediodorsal talamic*). Primul sistem ar fi implicat în cunoaşterea de tip procedural*, iar al doilea în cunoaşterea de tip declarativ*. Neurobiologia învăţării utilizează toate metodele, de la neuroştiinţele* comportamentului la neurobiologia moleculară. Ea abordează una dintre problemele cele mai complexe ale neuroştiinţelor; progresele sale sunt lente şi trecerile de la nevertebrate la mamifere şi de la molecular la procesele integrative rămân foarte dificile. Cunoaşterea biochimică a proceselor în cauză ar putea conduce la o farmacologie a învăţării.

H. Simon
(D. F.)

învăţare comasată -> Comasată

învăţare fără erori

Procedură de învăţare la sfârşitul căreia subiectul dobândeşte o discriminare a doi stimuli*, unul pozitiv şi altul negativ, fără a fi furnizat răspunsuri în prezenţa stimulului negativ, spre deosebire de procedura tradiţională, în care subiectul furnizează răspunsuri prin generalizarea* stimulului negativ, eliminate progresiv prin stingere*. Pusă la punct de H. S. Terrace (1963) în învăţarea discriminării vizuale la porumbel, această procedură constă în introducerea stimulului negativ de la începutul învăţării, mai degrabă decât după stabilirea condiţionării la stimulul pozitiv, şi la valori de intensitate, durată si frecventă de

apariție care îl fac aproape indetectabil, pentru a atinge gradual valori comparabile cu cele ale stimulului pozitiv. Discriminarea astfel obținută s-ar distinge printr-o încărcătură inhibitorie și o reacție emoțională minimă în prezența stimulului negativ.
Procedura a fost transpusă în învățarea programată* de tip skinnerian și opusă, în ceea ce privește eficacitatea în achiziția* cunoștințelor, procedurilor care fac loc erorilor.

M. Richelle
(D.F.)

• TERRACE H. S. (1963), „Discrimination Learning with and without Errors". *Journal of the Experimental Analysis of Behavior, 6,* 1-27.

învățare individualizată -* Autoformare

învățare instrumentală —> Instrumentală

învățare prin încercări și erori —> încercări și erori

învățare secvențială -» Secvență

învățare vicariantă —> Vicariantă

învățământ
Transmitere de cunoștințe* teoretice sau practice, de tehnici sau metode, realizată de un învățător sau un profesor și destinată elevilor. Acest termen intră într-o primă opoziție cu cel de învățare*, proces de însușire a cunoștințelor de către elevi,
în cea mai mare parte a accepțiilor sale, este determinat de un adjectiv. Astfel vom deosebi:
1. forme dominante de învățământ: învățământul mutual, în care elevii cei mai avansați predau colegilor lor mai tineri; învățământul individual prin care învățătorul se adresează succesiv fiecărui elev, învățământul simultan prin care el se adresează unei clase întregi;
2. tipuri de conținuturi predate: învățământul general desemnează formația intelectuală și culturală, și se opune învățământului tehnic sau tehnologic, orientat spre exercitarea unei profesiuni;
3. niveluri de studiu: învățământul primar (sau elementar) este cel alcătuit din ansamblul de cunoștințe considerate indispensabile vieții într-o societate dată, și este din această cauză general obligatoriu. Este urmat de învățământul secundar, apoi de învățământul superior sau universitar;
4. statutele instituționale și administrative ale ansamblurilor de instituții școlare: învățământul public, aflat în sarcina statului, în regiune sau comună, se opune astfel învățământului privat.

D. Manesse
(as.)

învățământ asistat de **calculator (IAC)**
Orice program* informatizat menit să se substituie, cel puțin în parte, profesorului, fie că este vorba de prezentarea materiei (cunoștințe și abilități), de aplicațiile sale, sau de exercițiile propuse în legătură cu ea. Sigla IAC capătă uneori un sens mai larg în desemnarea oricărei activități pedagogice desfășurate pe calculator, inclusiv a programelor aplicative de învățare independentă (învățare asistată de calculator

G. De Landsheere
(D. S.)

învățământ individualizat
Tehnică de predare care se bazează pe constatarea că elevii aceleiași clase nu sunt identici din punctul de vedere al nivelului de cunoștințe*, al ritmului de achiziție sau al personalității*. In consecință, există puține situații didactice care să convină tuturor, în același moment, și este preferabil să fie modelate după nevoile fiecăruia. Pe baza unui plan de lucru negociat între unul sau mai mulți elevi și profesor, acesta din urmă conduce fiecare elev spre un obiectiv dat, după o progresie și cu ajutorul instrumentelor pedagogice adecvate, învățământul individualizat nu implică faptul ca fiecare elev să lucreze separat, cu atât mai mult nu presupune ca profesorul să fie degrevat de sarcinile sale recurgând numai la „instrumentele" pedagogice pe

care le poate eventual solicita (fișe autocorective, programe informatice etc.). Munca individualizată nu exclude momentele de predare simultană în clasă.

Sistematizat în principiile sale și sub numele de pedagogie diferențiată, învățământul individualizat are ca scop să facă posibilă, prin diversificarea metodelor și a dezvoltării, achiziția de programe comune în clase eterogene.

D. Manesse
(D.S.)

învățământ programat

Redus cu obstinație la folosirea „mașinilor de predat" concepute în anii 1950, învățământul programat este afectat de desuetudine : în primul rând. deoarece învățământul Asistat de Calculator (IAC*) are o capacitate mai rafinată de a adapta reciproc pe cel care învață la programele* pe care este de presupus că le învață; mai mult, concepția învățământului programat reformulează principiile de bun-simț ale didacticii*:

1. decuparea materiei de învățat trebuie să facă loc secvenței de prezentare celei mai favorabile învățării*;
2. dezvoltarea (progresul) învățării trebuie să țină seama de ritmurile de învățare, diferite de la un elev la altul;
3. sarcina esențială a învățământului este aceea de stimulare a activității* elevilor;
4. evaluarea* imediată și, dacă este posibil, pozitivă este generatoare de progres,

învățământul programat sistematizează aceste patru reguli, ale căror corolare sunt individualizarea parcursului și dialogul privilegiat cu o mașină care poate fi o ,.carte confuză" sau, astăzi, un program educațional informatic.

A insista asupra evaluării imediate, asupra dezvoltării *step by step* și asupra superiorității educaționale a contingențelor de întărire* pozitive înseamnă a prefera programarea* lineară, preconizată de B. F. Skinner. A ține seama în mod prioritar de varietatea parcursului, de la un elev la altul, și de rolul formator al unei erori corectate înseamnă a prefera programarea ramificată.

Bilanțul învățământului programat poate fi considerat decepționam, din moment ce IAC ar deschide perspective superioare și adaptabile. Dar dezbaterile în jurul mașinilor cu program au permis punerea cu mai multă pertinență a unor probleme fundamentale: experimentarea algoritmilor* învățării, ireductibili la logica simplă de expunere a materiei de predat; rolul fazelor pregătitoare de descoperire liberă, dirijată sau semidirijată; integrarea fazelor de dialog elev-mașină în dispozitive de interacțiune elevi-elevi și elevi-profesor. Contribuția Școlii sovietice, urmărind lucrările mai vechi ale lui L. S. Vîgotski, a restaurat o abordare prin operațiile mentale și a propus o teorie a formării prin paliere care rup legătura cu perspectivele strict comportamentaliste ale lui Skinner.

Aceasta înseamnă, între altele, că problema învățământului programat a lăsat pe viitor locul celei a programării învățământului și că aceasta din urmă ar deveni — în perspectiva dezvoltării IAC, dar și în aceea a reluării cercetării didactice* — o problemă centrală a educației școlare, ca si a educației adulților.

D. Hameline
(D. S.)

înveliș familial -» Familie

înveliș psihic

Concept elaborat de D. Anzieu ulterior celui de eu-piele*, care reprezintă învelișul tactil. Alte învelișuri senzoriomotorii se încastrează în acest înveliș originar: învelișurile sonor, vizual, cromatic, olfactiv, de căldură, de suferință, de angoasă, de ritm etc. E. Bick a descris sub expresia de a doua piele un înveliș psihic aflat pe musculatură, în lipsa unui eu-piele tactil suficenL Din punct de vedere funcțional, trebuie să se deosebească învelișul care primește și filtrează excitația (protecție la excitație*) de cel care primește semnificațiile și păstrează din ele urmele sub formă de inscripții. Topologia raporturilor dintre cele două învelișuri variază în funcție de diversele organizări psihopatologice.

D. Anzieu
(D. S.)

•1

M l)

Jacksonism

Teorie a organizării neurologice, după numele autorului ei, H. Jackson (1835-1911). Acest neurolog englez concepe un model al evoluției și disoluției funcțiilor nervoase și introduce evoluționismul* și factorul timp în spațiul sistemului nervos* și în organizarea funcțiilor sale. In sens larg, jacksonismul se bazează pe principiul unei organizări ierarhice a sistemului nervos, după care fiecare nivel integrează un ansamblu de capacități care reflectă tot ceea ce un organism dotat cu aceste structuri (și nimic mai mult) poate să facă. Evoluția adaugă și complexitate neurologică, și complexitate funcțională, și impune reorganizări necesare ale ansamblului, în așa fel încât structurile cele mai recente controlează (inhibiție*) structurile cele mai vechi. In anumită măsură, nivelurile superioare, în afară de aportul lor specific, iau în stăpânire funcțiile nivelurilor inferioare. Ontogeneza reproduce acest proces, integrează la niveluri superioare ceea ce era integrat specific la niveluri inferioare, în sensul stabilirii de planuri*. Acestei ierarhii organizatorice a funcțiilor îi corespunde disoluția patologică în simptome negative, vădind dezordine la nivelul centrilor atinși (deci la un anumit nivel de organizare), și simptome pozitive care atestă activitatea proprie eliberată, necontrolată de acum înainte, a centrilor subiacenți. Trebuie subliniat că ideile lui Jackson au deschis calea modelului organodinamic al lui H. Ey.

M. Le Moal
(G. D. Si

Jargonafazie

Tip de discurs afazic observat în timpul afaziei* lui Wernicke în care înlănțuirea cuvintelor, transformarea cuvintelor (v. Parafazie) și prezența neologismelor nu mai permit auditorului să decodifice, să înțeleagă discursul. Jargonafazia se observă, de regulă, într-un context de logoree* cu anosognozie*. Echivalentul scris este denumit jargonagrafie.

J.-L. Signoret

(O. D.)

Jargonagrafie —> Jargonafazie

Joc

Activitate* comună omului și anumitor mamifere superioare: el este finalitate fără final, plăcere* de a acționa în afara muncii. Spre deosebire de diversitatea jocurilor la adult care le maschează esența, jocul copilului își dezvăluie dimensiunea fundamentală, în mod cronologic. H. Wallon și J. Piaget au diferențiat în joc etapele de trecere a psihismului de la biologic la social, de-a lungul cărora subiectul* depășește relațiile cu corpul* său și cu obiectele*, descoperindu-le treptat ficțiunile și regulile. Această geneză* îl îndepărtează pe subiect de ceea ce era funcțional pentru a accede la gratuitate, efort și chiar disciplină; ea comportă tendința spre mai mare (dorința de a fi mare) și elanul uman (mișcarea înainte supraadăugată maturizării fiziologice), subliniate de J. Château (1947), pentru care ambele sunt legate, căci fără dorința de a fi mare nu există respect mistic pentru regulă. Din acest motiv, jocul

poate avea raporturi strânse cu pedagogia* și psihoterapia*. In primul caz, se constată că prin joc sunt preluate și consolidate conduite fundamentale pentru muncă. In al doilea caz, în el se descoperă o formă fundamentală de viață, în același timp cu o formă arhaică a procesului secundar. D. W. Winnicott (1971) concepe jocul în spațiul* potențial ca o cale de acces a copilului la creativitate și la viața culturală. Relația dintre joc și „eu" introduce pe copil în viața de adult. După R. Caillois (1958), jocurile au vocație socială: *lupta* implică competiția (sport), *întâmplarea* împarte riscul cu o exactitudine riguroasă (jocul hazardului), *imitația* determină pe subiect să se creadă și să-i facă pe ceilalți să creadă că este altul decât el însuși (joc de iluzie), j/inx-ul caută panica voluptuoasă a unui vertij de care fiecare s-ar teme dacă nu ar vedea pe alții cum se înghesuie să-1 suporte (alunecări pe gheață, acrobație). Jocurile implică deci compania altora.

R. Doron și *E. Jalley*
(G. D. S.)

• CAILLOIS R. (1958), *Lesjeux et Ies hommes,* Gallimard. Paris. — CHÂTEAU J. (1947),*Lejeu de l'enfant apres trois ans. sa nature, sa discipline. Introduction â la pedagogie,* Vrin, Paris. — WINNICOTT D. W. (1971). *Playing and RealiP,.* Traducere (1971): *Jeu et realite. L'espace potentiel* (trad. C. Monod și J.-B. Pontalis), Gallimard. Paris.

Joc cu bobină *(fort/da)*

In septembrie 1915, S. Freud a petrecut două săptămâni la Hamburg, la fiica sa S. Halberstadt, unde a observat jocul repetitiv al nepotului său Emst, atunci în vârstă de 18 luni. Copilul nu-și folosea jucăriile decât în felul următor: le arunca departe de el strigând „o-o-o-o" *(fort,* adică „s-a dus"'); la fel proceda cu toate obiectele mici care îi erau accesibile. Intr-o zi, Ernst avea o bobină de lemn, la care era legată o sfoară; el a făcut-o să dispară aruncând-o din pătuț strigând „o-o-o-o" și a făcut-o să apară strigând *,4a"* („iat-o"!). S. Freud consideră că acest episod reprezintă forma completă a jocului, în care comportamentul de la început și cel mai des observat nu constituie decât „primul act", iar jocul acesta simbolizează plecările și întoarcerile mamei copilului. Patru ani mai târziu, în *Dincolo de principiul plăcerii,* 1920, S. Freud se sprijină pe acest exemplu pentru a pune problema dacă repetiția evenimentelor neplăcute din joc este compatibilă cu principiul plăcerii* sau dacă este nevoie să se recurgă la ipoteza unei constrângeri a repetiției*, independentă de principiul plăcerii.

J.-M. Petot
(G. D. s.)

Joc de rol

Psihodrama* și sociodrama* sunt improvizații dramatice cu scop terapeutic. Jocul de rol, inventat de J. Moreno, are un scop formativ. Sunt propuse participanților scenarii implicând raporturi umane din viața socială și profesională (concedierea sau recrutarea unui salariat, informarea unui străin, reacția la o solicitare inoportună). Obiectivul este de a antrena participanții la:

1. preluarea cu mai multă spontaneitate* a rolurilor cerute;
2. inversarea locurilor cu interlocutorii pentru o mai bună înțelegere reciprocă.

J. Moreno se bazează pe teoriile sociologice ale lui G. H. Mead și R. Merton, privind persoana* atât ca „actor social", cât si ca „modelator de roluri".

D. Anzieu
(G. D. S.)

Joc simbolic

Jocul, ca instrument simbolic, exprimă cunoașterea pe care copilul o are atunci când folosește obiecte și realizează anumite gesturi simbolice, adică într-o manieră necorespunzătoare funcției lor proprii, dar asimilată activității reprezentative ce are scop în sine și este automotivată, care este jocul. Această noțiune este folosită mai ales de J. Piaget într-o terminologie opusă imitației*, așa cum asimilarea* se opune acomodării*. In dezvoltarea* mentală a copilului, jocul simbolic apare între 18 și 24 de luni și este evident dominant între 4 și

7 ani. El succedă jocului de exercițiu (pură repetiție psihomotorie) și jocului cu reguli

J. Voneche
(G. D. S.)

Jocuri (Teorie a —)

Un joc este o situație formalizabilă în care, în genere, mai mulți jucători (sau mai multe echipe) se confruntă. Fiecare dispune de un număr oarecare de acțiuni posibile, ale căror consecințe (câștig, gratificație sau pierdere, penalizare) sunt în funcție de alegerile* făcute de adversar. Studiul strategiilor* utilizate, luarea în considerație a acțiunilor posibile și a consecințelor lor constituie teoria jocurilor. Principiile fundamentale au fost descoperite în esență de J. Von Neumann, în 1928, apoi popularizate prin lucrarea pe care a scris-o împreună cu O. Morgenstern în 1944. Interpretarea teoriei nu este bine stabilită decât pentru jocurile de două persoane cu rezultat nul.

Teoria jocurilor este folosită în special pentru studiul problemelor economice, militare sau psihologice. în psihologia socială, oferă un cadru conceptual care permite descrierea și explicarea interacțiunilor*. Din punct de vedere normativ, caută să stipuleze conduita pe care jucătorii raționali ar trebui să o aibă pentru maximizarea câștigurilor lor, mai curând decât să descrie conduita efectivă a jucătorilor. Teoria a permis studiul fenomenelor de negociere, al comportamentelor de cooperare* și competitive*, și a pus în evidență importanța modelelor de reprezentare* a adversarului privind strategiile utilizate etc.

D. Defays
(G. D. S.)

Jocuri de alternanță

Categorie de jocuri* descrisă de H. Wallon, care constă în alternarea rolurilor* de pacient și de agent. Ele se dezvoltă în cursul celui de-al treilea an, în perioada care precedă afirmarea identității* personale, marcată de criza* existentă la 3 ani. Formele lor sunt multiple: a da și a primi o palmă, a se ascunde și a căuta, a fugi și a prinde. Situația lor se compune din două faze — activă și pasivă—încât copilul deține când rolul de autor, când pe cel de victimă. Aceste jocuri permit copilului să învețe reciprocitatea rolurilor, complementaritatea raporturilor dintre parteneri. Practicarea alternanței pregătește afirmarea eului personal, introducând la nivelul subiectului' bipolaritatea, care este o condiție în conștientizarea de sine. O varietate specifică a jocurilor de reciprocitate o formează monologurile dialogate în care copilul împrumută vocea sa la doi interlocutori, modificându-și intonația. Aceste jocuri sunt similare jocului cu bobina* descris de S. Freud la o vârstă mai precoce (1,6 an).

E. Jalle
<G. D. S.)

Jocuri educative

Optimizarea de către adulți a interacțiunii* spontane a copiilor cu anturajul și mediul lor înconjurător, în scopul de a stimula, chiar de a forma mai devreme, abilitățile* motrice, capacitățile* perceptive sau cognitive și relațiile cu celălalt. Această intervenție a adulților se poate materializa prin confecționarea obiectelor a căror manipulare este considerată ca având efecte asupra dezvoltării*, fie datorită încrederii rezultate dintr-o experimentare prealabilă, fie prin aplicarea unei doctrine educative (jocurile Froebel sau Montessori, de ex.).

D. Hameline
(G. D. S.)

Jucărie

La origine, termenul indică gluma amoroasă. Astăzi el caracterizează ceva care servește pentru amuzarea unui copil. Jucăriile se diferențiază după scopul lor (educativ, științific), după publicul lor (fete, băieți), după modul lor de funcționare (jocuri de societate, jocuri individuale).
Termenul se aplică și la testul* psihologic care utilizează jucării manipulate liber sau nu de copilul examinat, fiind folosit fie pentru a măsura dezvoltarea* sa cognitivă, afectivă sau motorie, fie pentru a scoate la iveală, prin proiecție*, afectele*, atitudinile* și problemele copilului.

J. Voneche
(G. D. S.)

Judecată

Propoziţie evaluativă pe care o emite un observator* referitor la o conduită*, o performanţă*, o trăsătură* etc. a subiectului sau grupului pe care-l observă, sau pe care un subiect o furnizează, în timpul unei experienţe psihologice, despre un stimul* sau o situaţie*. Examinarea condiţiilor de producere a judecăţilor în psihologie este strâns legată de teoria măsurii* sau, în sens larg, psihometrie*. Acest examen a fost condus într-o manieră mai rafinată în domeniul psihofizic, prin metode diverse de estimare* (fracţionare*, partide*, bisecţie*) şi de detecţie* sau de discriminare* (praguri diferenţiale*, egalizare subiectivă*), însăşi coerenţa datelor obţinute în psihofizică prin diverse proceduri de judecată indică faptul că aceasta, departe de a fi expresia unei decizii subiective ireductibile, este rezultatul unor factori folosiţi ca reper şi deci se ridică problema degajării unor legi.

Aceasta are valoare şi pentru judecăţile făcute de către un observator despre conduitele subiecţilor observaţi şi justifică criticile, ca şi pecauţiile metodologice avute în vedere de fiecare dată când, din lipsa unei măsuri obiective, trebuie luată în consideraţie evaluarea făcută de judecători (explicitare a criteriilor folosite, reperare a devierilor*, cercetare a concordanţei intra- şi interjudecător etc).

Problema nu este mai puţin stringentă în contextul practic al educaţiei, unde a dus la crearea unei discipline proprii, docimologia*.

Judecată absolută: în psihofizică*, judecată cerută unui subiect asupra valorii fizice a stimulului (spre deosebire de judecăţile de comparaţie* sau cele relative implicate în metodele de partiţie).

kt. Richelle
(O. D.)

Judecată morală

Evaluare* (şi cel mai des autoevaluare*) a conduitelor pe baza criteriilor care relevă valori morale existente într-un grup. Judecata morală trebuie diferenţiată de comportamentul moral şi de sentimentul moral. Un individ se poate comporta rău din proprie iniţiativă (judecată), fără a-şi schimba comportamentul, deoarece nu-l regretă (sentiment).

Studiul judecăţii morale la copil a fost întreprins de J. Piaget în 1932, apoi dezvoltat în Statele Unite, mai ales de către A. Kohlberg. Aceste lucrări arată cum copilul trece de la eteronomie* la autonomie* în trei etape principale: a. stadiul premoral (subiectul nu urmăreşte decât avantajul propriu); b. stadiul convenţional (subiectul nu urmăreşte decât sancţiunile exterioare); c. stadiul autonomiei (subiectul judecă după conştiinţa* sa proprie).

/. Voneche
(G. D. S.)

Judecată penală

însărcinată să apere o anumită ordine socială şi să protejeze pe cetăţeni, justiţia circumscrie, în mod egal, limitele răzbunării* şi incoerenţele sacrificiului. Decizia represivă rezultă dintr-un proces public referitor la un inculpat* considerat ca fiind vinovat şi răspunzător de actele* sale încât să fie sancţionat. Aprecierea infracţiunii* urmărite trebuie să fie obiectivă, materială, socială şi personalizată. Ea dă Ioc unei dezbateri publice în prezenţa unui avocat al apărării. Judecata penală se sprijină pe probe şi mărturisiri*, inculpatul fiind considerat responsabil de actele sale. în probleme criminale, când există îndoială privind capacităţile de discernământ ale unui prevenit*, autoritatea judiciară poate face apel la experţi pentru a aprecia nivelul de responsabilitate al acestuia şi accesibilitatea sa la o pedeapsă (punitivitatea).

J. Selosse
(G. D. S.)

Judecată socială

Este evaluarea conduitelor* umane după valori* şi norme* apărate de membrii grupurilor majoritare, care acţionează asupra devierilor într-o manieră difuză şi informală. Când ea emană de la indivizi al căror statut constă în asigurarea ordinii sociale, judecata socială capătă un caracter mai

procedural și formal. Există totuși criterii interdependente între aceste forme de judecată. Și una și alta au ca efect aprecierea și categorizarea actelor, indicarea deviantilor și producerea reacțiilor. Psihologia socială* se interesează de atitudinile care conduc la evaluarea conduitelor divergente în funcție de criterii culturale, etice, de gravitate, de conflicte de interese și divergențe de opinii, variabile după grupurile și statutul evaluatorilor. Variațiile sociale în ce privește permisivitatea, indulgența, severitatea sunt polarizate în opinia generală; ele sunt mai aproape de medie la controlorii sociali.

J. belosse
(G.D.S.)

Justiție
Formarea atitudinilor* și a sentimentului de justiție, aprecierea echității regulilor de drept și a folosirii lor variază în funcție de dezvoltarea* judecății morale. Interpretarea diferitelor sisteme de reguli și însușirea competențelor juridice (semnificația dreptului, a sancțiunilor, a indulgenței) participă la procesul de socializare*, regulile sunt. în mod succesiv, restrictive, prescriptive și relative. Socializarea implică dezvoltarea competenței de a practica drepturile proprii și de a apăra demnitatea personală. Norma juridică, nefiind doar prescriptivă și restrictivă, ci și atributivă, este sesizată în interacțiunea dintre drepturi și datorii. Conștiința drepturilor este elaborată la trei niveluri: la primul, ele sunt autorizate, la al doilea, acordate, iar la al treilea fondate pe principii abstracte. Criteriile de socializare juridică variază după sex.

J. Selosse
(G. D. S.)

Justiție distributivă —• Schimb social

K

Kappa (Efect)

Efectul distanței spațiale dintre doi stimuli asupra estimării* intervalului temporal* dintre aceștia: durata* subiectivă crește în raport cu distanța spațială obiectivă. Dacă razele luminoase sunt proiectate succesiv în trei puncte A, B și C, distanța A-B fiind inferioară distanței B-C, intervalul A-B va fi apreciat ca inferior intervalului B-C, chiar dacă el este egal din punct de vedere obiectiv. Efectul kappa se observă și în modalitățile* auditivă și tactilă, ca și în mișcările continue. Efectul invers este efectul tau*.

F. Măcar
(G. D. S.)

Kinestezic (Răspuns — la testul Rorschach)

La testul Rorschach*, acest termen definește răspunsurile date de subiectul care ia în considerație proiecția mișcărilor atribuite imaginilor umane (K), animale (kan), sau de obiecte (kob). Kinesteziile sunt subordonate unor conduite psihice diverse, înscriindu-se totuși într-o dialectică comună: activitatea care le determină pune în evidență o anumită mobilitate care permite să fie demonstrată implicarea lumii interioare în dimensiunea sa imaginară și pulsională. Kinestezia relevă o iluzie (mișcarea nefiind produsă de stimul) și, prin aceasta, se repercutează în creativitate, în sfera tranzițională, în capacitățile de imaginație fantasmatică. In același timp, mișcările proiectate sunt purtătoare ale dorințelor subiectului, sub forma pulsiunilor (libidinale și agresive), fapt care pune în acțiune posibilitățile sale de a dirija conflictele (intrapsihice) și caracteristicile vieții sale de relație. In sfârșit, kinestezia umană are un sens specific în ceea ce privește procesele sale de identificare: reprezentarea sinelui, identitatea, identificările sexuale sunt mobilizate în construirea reprezentărilor umane care subordonează răspunsurile.

C. Chabert
(G. D. S.)

Kinestezie

Sensibilitate a organismului față de propriile sale mișcări*, bazată pe integrarea informațiilor proprioceptive* (musculare și tendinoase) cu informațiile vestibulare*.

M. Richelle
(O. D.)

Kinezimetru

Dispozitiv destinat măsurării mișcării* dintr-un punct de vedere sau altul, sau privind mai multe aspecte ale ei (direcție, amplitudine, viteză*). Termenul nu mai este folosit, înregistrarea și măsurarea mișcării beneficiind astăzi de tehnologii combinate ale imaginii video cu analiza făcută de calCulatOT_

M. Richelle
(G. D. S.)

Kluver și Bucy (Sindromul lui —)

Ansamblu de simptome observate pentru prima dată în 1939 de H. Kluver și P. C. Bucy, după leziunea bilaterală a lobului temporal* la maimuță. El constă în absența totală a fricii și a reacțiilor de atac* sau de apărare*, mult calm, o tendință de

a duce la gură tot felul de obiecte sau alimente neobișnuite, incapacitatea de a recunoaște obiectele familiare (similară cu agnozia* vizuală) și o hipersexualitate fără discriminare, chiar cu obiecte neînsuflețite din mediul înconjurător. La om, acest sindrom indică alterările temporale și ale structurilor limbice subiacente, dintre care amigdala*. In sens mai general, aceste leziuni se raportează la regiunile care ar fi implicate în aferentația senzorială și în neuropsihologia emoțiilor*.

M. Le Moal
(O. D.)

Korsakov (Sindromul lui -)
Afecțiune asociată, la început, cu tulburări de memorie* și cu o polinevrită a membrelor inferioare, de unde numele ieșit din uz de psihoză polinevritică a lui S. Korsakov. Această afecțiune este consecința leziunilor sistemului nervos, secundare unei dezordini carențiale a cărei cauză principală este alcoolismul*; leziunile cerebrale descrise de C. Wernicke justifică, de asemenea, denumirea de encefalopatia lui Wernicke-Korsakov. De fapt, denumirea este cea de sindrom Korsakov sau sindrom korsakovian, referitor la o amnezie* anterogradă (sau uitare încetul cu încetul), asociată în forma sa completă cu o dezorientare temporospațială, cu fabulații* și recunoașteri false. In Franța, sindromul lui Korsakov și sindroamele amnezice sunt utilizate adesea ca sinonime. In țările anglo-saxone, sindromul lui Korsakov subînțelege, de regulă, o etiologie alcoolocarențială.

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Labă neagră (Test al —)
Probă proiectivă* tematică creată de Louis Corman, .Aventurile lui Labă Neagră (LN)" prezintă o serie de imagini în care aceleași animale (o familie de porci, din care face parte micul Labă Neagră) sunt reprezentate în diverse situații. Originalitatea probei constă în metoda sa de aplicare, care se deosebește de prezentarea ordonată a planșelor succesive, obișnuită în celelalte teste proiective. Procedura de aplicare a LN cuprinde patru faze:

1. prezentarea frontispiciului care reprezintă toată familia, cerând copilului să identifice fiecare membru:
2. se propune copilului să privească toate planșele și să o aleagă pe aceea pe care dorește să o povestească;
3. metoda alegerii și identificării oferă copilului posibilitatea să facă deosebirea între planșele plăcute și cele neplăcute și să verbalizeze sentimentele identificatoare;
4. se prezintă planșa „zână", i se povestește copilului că LN a întâlnit o zână; aceasta îi propune emiterea a trei dorințe. pe care copilul trebuie să le ghicească. Apoi, sunt puse câteva întrebări de sinteză: „Cine este cel mai fericit? Cine este mai puțin fericit?", „Cine este cel mai amabil ? Cine este cel mai puțin amabil ?", „Ce va deveni LN când va fi mare?", „Ce gândește LN despre laba lui neagră?" Această aplicare este lungă, dar ea permite administrarea testului deodată, întrucât, dincolo de temele abordate, dialectica mișcărilor proiective și defensive este esențială pentru analiza diverselor secvențe. LN este o probă pertinentă pentru analiza capacităților de individualizare, de diferențiere și de identificare ale copilului. De altfel, modalitățile relației de obiect cele mai precoce pot fi sesizate în măsura în care numeroasele planșe scot în relief relația mamă-copil. Despuierea se face după aceeași procedură ca în CAT* „: ,
y
C. Chabert
(G.D.s.)

Labirint
Dispozitiv de laborator foarte mult folosit în studiul învățării* la animale, mai ales la șobolan și în tradiția psihologiei americane behavioriste* și mai apoi cognitiviste*. Principiul general este de a face ca subiectul, eliberat dintr-un compartiment de plecare, să parcurgă un traseu ducând la un compartiment de sosire, unde îl așteaptă o recompensă* sau o întărire*. Există numeroase variante ale labirintului, de la parcursul simplu, la care performanța se măsoară prin timpul parcursului până la labirinturile cu ramificații multiple, la care măsurarea timpului poate fi dublată de cea a erorilor (intrări în fundătură), trecând prin labirinturile cu două ramificații (în T sau în Y) la care performanța se măsoară în termeni de opțiune, dreapta sau stânga, la bifurcație. Labirinturile pot fi concepute în așa fel încât subiectul să nu poată vedea decât secțiunea în care se află sau, dimpotrivă, să poată îmbrățișa cu privirea tot ansamblul. Labirintul acvatic este umplut cu apă, cu excepția compartimentului de sosire. în cercetările sale asupra labirinturilor, E. C. Tolman a pus în evidență învățarea latentă* și a

introdus noţiunea de hartă cognitivă*. Interesul teoretic suscitat de această variabilă intermediară sau reprezentare* a provocat în schimb o reînnoire a interesului pentru tehnicile de labirinturi (oarecum abandonate timp de câţiva ani) la cognitivişti, care au adoptat noi variante, cum ar fi labirintul cu opt ramificaţii simetrice al lui Olton.

M. Richelle
(S. D.)

Labirint (— vestibular) -» Sistem vestibular

LAD -» *Language Acquisition Device*

Lalaţie .
1. Tip de emisiune vocală produsă de copil de la 3 la 6 luni şi care poate fi observată până la emergenţa* limbajului*. Primele lalaţii sunt prin esenţă lanţuri repetitive de tip silabic (ta, ta, ta... pa, pa...); numai spre nouă luni copiii produc lanţuri silabice nerepetitive (apabuje...). Aceste vocalizări*, care conţin o gamă de expresii sonore mai largă decât cea a limbajului, există şi la copilul surd din naştere, ceea ce sugerează că, la origine, nu sunt răspunsuri dobândite. Cu toate acestea, între lalaţiile copiilor surzi şi cele ale copiilor care aud se înregistrează o diferenţă după 6 luni, vârstă la care a fost evidenţiată o apropiere între contururile prozodice ale lalaţiilor sugarului şi cele ale limbii folosite în jurul lui.

2. Sinonim cu lambdacism: defect de pronunţare a fonemului* /.

J.-E. Gombert
(S. D.)

Lambdacism -» Lalaţie

Language Acquisition Device (LAD)
Dispozitiv înnăscut de achiziţie a limbajului, care, după Chomsky, trebuie postulat pentru a explica aptitudinea copiilor de a achiziţiona cu repeziciune cunoaşterea sistemului lingvistic complex pe care îl constituie orice limbă naturală*, în timp ce datele verbale oferite copilului de către anturajul său nu sunt întotdeauna de cea mai bună calitate. *LAD* este conceput ca o predispoziţie* cognitivă înscrisă în genele* speciei umane, care stabileşte ce forme pot lua limbile şi care va permite deci copilului să descopere gramatica* limbii speciale la care este expus. Descrierea cea mai explicită, în 1970, **a** structurii interne şi a funcţionării presupuse a *LAD,* precum şi a relaţiilor sale cu dezvoltarea cognitivă i se datorează psiholingvistului D. McNeill.

M. Hupet
(S. D.)

Lanţ
Secvenţă lungă şi ordonată de comportamente identice sau diferite. Conceptul a fost introdus de către fiziologii care au studiat înlănţuiri de reflexe în succesiune rapidă. Psihologii interesaţi de secvenţele de comportament dobândit le-au explicat în primul rând în termeni de lanţ de reflexe* condiţionate pavloviene, reflexul N fiind stimulul condiţionat declanşator al reflexului N + 1. Fiecare verigă a lanţului este controlată *pnnfeed-back*-ul* reacţiei condiţionate precedente.
Noţiunea de lanţ a fost modificată în contextul condiţionării* operante: elementul N este un stimul discriminativ în raport cu elementul N + 1, şi o întărire în raport cu elementul N - 1. Aceste concepţii ale învăţării diferă deci în privinţa compoziţiei lanţurilor (reflexe condiţionate pavloviene sau răspunsuri instrumentale), dar ele au două puncte comune: elementul N controlează elementul N + 1 şi suprimarea elementului N împiedică apariţia elementelor N + 1 şi următoarele.

H. Lejeune
{KJ. **IN.)**

Lanţ Markov -» Stocastic

Lapsus
Eroare involuntară în pronunţarea *(lapsus linguae)* sau scrierea *(lapsus calamî)* unui cuvânt, care îi alterează sau îi schimbă sensul. La fel ca la toate actele* ratate, S. Freud descoperă aici prezenţa unui conflict* între o intenţie conştientă şi **o** dorinţă incon-

ştientă, aceasta din urmă exprimându-se chiar în litera cuvântului. Din punct de vedere al inconştientului, actul ratat este deci un act reuşit.

D. Anzieu
(S. D.)

Latentă (învăţare —) -* învăţare

Latenţă (Perioadă de —) -> Sexualitate

Latenţă (Timp de —)
Timp care desparte prezentarea unui stimul* de răspuns*. Se vorbeşte despre latenţa unui reflex*, ca şi despre un răspuns motor sau verbal oarecare. Trebuie făcută deosebirea între latenţă şi timpul de reacţie*, care este o latenţă ireductibilă, adică timpul minimal între prezentarea unui stimul si răspunsul voluntar. . . . .,

M. Richelle
(S.D.)

Lateralitate
în general asociată cu calificativul de manuală, lateralitatea desemnează prevalenta funcţională a uneia din mâini la om. Calificativul de dreptaci desemnează în felul acesta folosirea exclusivă a mâinii drepte pentru actele funcţionale învăţate: în fapt, folosirea de preferinţă a mâinii drepte apare devreme la sugar odată cu activităţile spontane de explorare-apucare. Caracterul de a fi dreptaci este considerat ca fiind propriu omului de vreme ce implică cel puţin nouă zecimi dintre indivizi. La animal, pot exista prevalente funcţionale lateralizate dar, de obicei, nu sunt nici exclusive şi nici sistematice. Caracterul de stângaci* se opune simetric celui de dreptaci. prin folosirea exclusivă a mâinii stângi. în fapt, analiza comportamentală a lateralităţii manuale arată că există, între dreptacii exclusivi şi stângacii exclusivi, un *continuam* de indivizi a căror lateralitate manuală poate fi variabilă în funcţie de activităţi şi împrejurări. Mai degrabă decât de a-i califica drept ambidextri*, ar fi preferabil să se folosească noţiunea de specializare funcţională manuală, exclusivă sau nu. Lateralitatea manuală poate fi influenţată de unii factori patologici care afectează membrele superioare sau sistemul nervos şi de unii factori socioculturali care au făcut ca faptul de a fi stângaci la scris să fie interpretat ca anormal şi chiar într-un fel peiorativ. Un stângaci constrâns să scrie cu mâna dreaptă este adesea calificat de contrariat. Lateralitatea manuală apare ca mărturia lateralizării* cerebrale. Astfel, ca regulă generală, caracterul de dreptaci este corelat cu o specializare funcţională emisferică stângă pentru limbaj, pe când legăturile între caracterul de stângaci şi specializarea funcţională emisferică sunt cu mult mai variabile. Existenţa unor factori genetici la originea lateralităţii manuale este probabilă, dar nedemonstrată, chiar dacă acest caracter familial de stângaci este prezent în aproximativ două treimi din cazuri.

J.-L. Signoret
(S. D.)

Lateralizare
Caracteristică anatomofuncţională rezultând din asimetria celor două emisfere* cerebrale, numită şi dominanţă* cerebrală sau specializare emisferică, deşi asimetria a fost găsită în regiuni ale diencefalului* şi mezencefalului*.
în mod clasic, aspectele funcţionale ale asimetriei cerebrale corespund unei lateralizări relative a anumitor capacităţi cognitive* şi comportamentale: limbajul*, capacităţile praxice, scrisul, învăţarea verbală şi memoria* depind de emisfera stângă; capacităţile spaţiale, percepţia formelor în două sau trei dimensiuni, feţele, culorile, muzica, formele tactile, tonalităţile afective, îmbrăcămintea etc. depind de emisfera dreaptă. Lateralizarea există la adult, la copil, la animal. Cercetările neuropsihologice asupra pacienţilor atinşi de leziune localizată şi de secţiuni de corp calos* au permis micro- şi macroanalize ale fiecărei regiuni, cu limitele inerente relaţiilor şi reorganizărilor posibile structură-funcţie*. La subiectul sănătos, tehnicile de neuroimagini* nu pot delimita subunităţile funcţionale de sarcini cognitive: testele perceptive dihotice* si tahistoscopice* la un

hemicamp implică stimulări lateralizate, aplicate fie simultan, fie succesiv, şi se bazează pe faptul că o stimulare lateralizată este transmisă într-un fel predominant (audiţie şi somestezie) sau exclusiv (vedere) la emisfera contralaterală. Pornind de la aceste experienţe, la care sunt solicitate capacităţile de atenţie*, se observă asimetria de performanţă, iar asimetria funcţională este indusă. Pe baza abordărilor experimentale, au fost propuse numeroase dihotomii dreapta-stânga (verbal-nonverbal, focal-difuz, verbal-videospaţial, analitic-sintetic, raţional-intuitiv, deductiv-creativ etc), deseori prea radicale şi reductive şi chiar ipotetice. Cu toate acestea, la majoritatea subiecţilor, emisfera stângă este specializată în tratarea informaţiei* şi analiza de itemi discreţi cu referire la un aranjament temporal; emisfera dreaptă ar fi specializată într-o prelucrare mai sintetică, pentru a tinde spre configuraţii globale fără a se ţine seama de aspectele temporale, în fapt, fiecare emisferă participă într-un fel dinamic la prelucrarea informaţiei, dar nu se ştie bine până la ce punct specializarea este relativă sau absolută, sau dacă fiecare emisferă este dotată cu numeroase competenţe, cu posibilitatea de a o inhiba pe cealaltă. De altfel, există numeroase diferenţe individuale şi chiar sexuale, sexul feminin având mai puţină asimetrie decât sexul masculin, ceea ce sugerează un rol posibil al hormonilor sexuali în timpul dezvoltării.

Pe plan anatomic, cele două emisfere prezintă diferenţe certe, mai ales în regiunile temporoparietale, mai precis în primul girus temporal, planumul temporal, mult mai larg în stânga, regiune esenţială pentru înţelegerea limbajului. Totuşi, această diferenţă nu este generalizabilă şi există diferenţe individuale. Se pare, de asemenea, că anumite părţi din corpul calos sunt mai mari la stângaci şi ambidextri. In sfârşit, experimentarea pe animale (păsări, rozătoare, primate etc.) şi investigaţiile sistematice anatomice, biochimice şi funcţionale dau la iveală o simetrie anatomo-functională cu mult mai răspândită decât s-a prevăzut. Astfel, asimetria descrisă la om ar putea avea origini filogenetice* şi o semnificaţie biologică mai largă.

M. Le Moal
(S. D.)

Lăcomie

Noţiunea de lăcomie face referire la oralitate şi ţine de predispoziţia de a înghiţi calităţile obiectului, oricare ar fi consecinţele. Pentru M. Klein, în opoziţie cu noţiunea de invidie*, lăcomia nu are intenţii distructive şi deci nu este legată de instinctul de moarte. Lăcomia este utilizată pentru descrierea organizărilor orale ale personalităţii şi a devierii lor patologice: tulburări ale conduitei alimentare*, toxicomanie*, noi adictii. _ „

R. Jouvent
(D. F.)

Lărgire a sarcinilor

Sarcinile industriale sunt adesea secvenţiale şi decupate în unităţi de scurtă durată pe care operatorul le execută repetitiv şi monoton. Lărgirea sarcinilor constă în creşterea varietăţii muncii fie prin multiplicarea diferitelor secvenţe atribuite aceluiaşi operator, fie prin lungirea lor în aşa fel încât să se integreze operaţii mai variate, fie prin introducerea unei polivalenţe a operatorilor şi a unei rotaţii a posturilor. Trebuie distinsă lărgirea sarcinilor, care nu schimbă conţinutul* muncii, de îmbogăţirea sarcinilor. _ , >

C. Le\y-Leboyer
(D. S.)

Leader

Individ care conduce un grup*, din care face parte, pentru atingerea unor obiective specifice. *Leader-u* este numit emergent atunci când el însuşi îşi atribuie acest rol şi se face acceptat de membrii grupului. El este numit desemnat atunci când organizaţia, instituţia sau tradiţia îi atribuie rolul şi responsabilităţile sale. Cercetările asupra caracteristicilor *leader-Hoi* şi asupra stilului de comportament al acestora sunt foarte numeroase. Ele au arătat că nu există trăsături psihologice care să caracterizeze pe toţi *leader-ii* şi nici un corn-

portament care să garanteze eficacitatea *leadership*-ului*. Stilul de comportament al *leader-ului* și caracteristicile sale psihologice trebuie să fie adaptate la exigențele situației. In urma Iui F. Fiedler, mai multe modele de contingență* au propus unele scheme teoretice care permit să se definească ceea ce, în orice situație dată, va face ca un *leader* să fie eficient.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Leadership
Proces de influență socială* prin care un individ conduce un grup la atingerea obiectivelor. *Leadership-ul* nu implică numai faptul de a pune alți indivizi să facă ceva, ci și (ceea ce nu este cazul în relațiile de autoritate*) capacitatea de a schimba atitudinea membrilor grupului, de a-i mobiliza și de a-i antrena pentru realizarea unor scopuri comune. De aceea, *leader*-u* trebuie să știe să suscite motivațiile* și să-i antreneze pe cei care îl urmează, decât să-i conducă într-un fel autoritar.

C. Levy-Leboyer
(S.D.)

Learning set
Termen englezesc care ar putea fi redat prin atitudine de învățare indusă, introdus de H. Harlow în 1949 pentru a descrie o facilitare* a performanței* observată în învățarea relațiilor sau regulilor la maimuță și la copil. Spre exemplu, sunt prezentate două obiecte; sub unul dintre ele este ascunsă o momeală; regula de aplicat este: „momeala se găsește sub același obiect ca și la experiența anterioară'"; după alegerea absolut la întâmplare la prima încercare, aplicarea regulii asigură o reușită de 100%. La un mare număr de probleme similare succesive, implicând diferite perechi de obiecte, se observă o ameliorare progresivă în sensul aplicării imediate a regulii, atestată de alegerile făcute la a doua încercare. *Learning ser* se reduce, în fapt, la transferul* unei strategii de rezolvare a unor probleme asemănătoare. Din acest tip de fenomene decurge noțiunea de „a învăța să înveți", reluată pe larg de pedagogi în legătură cu învățatul la școală.

M. Richelle
(S. D.)

Lectură
Ansamblul activităților oculomotorii și cognitive care, pe baza extragerii de informații* grafice, duc la comprehensiunea* unui enunț. Activitatea oculomotorie se prezintă ca o succesiune de deplasări rapide (sacadele*) și de pauze sau fixații* oculare. Sacada este scurtă (50 milisecunde) și de amplitudine variabilă (de la 5 la 10 caractere, în medie); ea permite ca centrul ochiului (fovea) să se plaseze pe cuvintele de pe rând. Cititorul își poate extrage informația grafică în timpul fixației oculare a cărei durată medie este de aproximativ 250 de milisecunde. Câmpul util al vederii în timpul unei pauze (sau empan* de lectură) poate fi divizat în două zone: zona foveală, în care acuitatea vizuală este maximală și care se întinde la circa 3 caractere la stânga și la dreapta punctului de fixație, și zona perifoveală care poate să meargă până la 25 de caractere la dreapta punctului de fixație; empanul de lectură este deci disimetric. Se crede că cele două zone îndeplinesc funcții diferite: în mod schematic, cuvântul acoperit de zona foveală ar fi obiectul unei analize perceptive amănunțite care vizează recunoașterea* sa, iar informațiile extrase din zona perifoveală ar servi la ghidarea ochiului spre următoarele puncte de fixație.
Durata unei fixații oculare variază în funcție de nivelul cititorului (ea este mai lungă la cititorul începător) și în funcție de dificultatea textului citit. Dar timpul de fixație este sensibil și la unele variații lingvistice locale; spre exemplu, un articol este, în medie și la o lungime egală, fixat mai puțin timp decât un verb. Aceste observații arată că viteza lecturii este sub controlul activității cognitive. Care este precizia acestui control, și mai ales este de presupus că timpul de fixație asupra unui cuvânt reflectă ansamblul costurilor temporare asociate la prelucrarea cognitivă? Cu toate

controversele actuale asupra acestui subiect, timpul de fixaţie (sau cel de expunere la lectură) este folosit (cu ajutorul unor tehnici de înregistrare a mişcărilor oculare sau de autoprezentare segmentată) ca un indicator comportamental (observabil) al activităţii cognitive angajate în timpul lecturii.

Prelucrarea cognitivă se poate descompune în două etape principale: recunoaşterea cuvintelor şi construcţia semnificaţiei* frazelor. Recunoaşterea cuvintelor (sau accesul la lexic*) constă din a asocia informaţia extrasă vizual la cea conţinută în lexicul mental*; studiul funcţionării sale a suscitat numeroase întrebări mai ales referitoare la natura informaţiei grafice folosite (litere, grupuri de litere, forme ale cuvântului), la cea a codului* în care este transformată (grafemic şi/sau fonologie), precum şi la influenţa contextului în care este plasat cuvântul. In sfârşit, informaţia redobândită odată cu recunoaşterea cuvintelor este combinată pentru a se construi modelul mental al frazei, apoi al textului: această etapă apelează la reguli sintactice si semantice.

D. Zagar
(S. D.)

Lecţie
Selectare şi organizare a unui conţinut de învăţământ, în funcţie de obiective* şi de resurse, lecţia este, în mod tradiţional, unitatea de bază a timpului şi a activităţii didactice*. Reducându-se uneori, în limbajul curent, numai la timpul elevului care „îşi învaţă lecţia", sau numai la timpul cadrului didactic „care predă o lecţie", ea se înscrie la joncţiunea logicului cu cronologicul. Pe de o parte, ordonării cunoştinţelor în propria lor coerenţă ea îi substituie organizarea disciplinelor în secvenţele lor didactice. Dar, pe de altă parte, transformă o simplă derulare temporară într-o progresie al cărei criteriu, în afară de plăcerea reciprocă, rămâne eficacitatea învăţării* din care a realizat o etapă.

D. Hameline
(S. D.)

Legalitate
într-o primă accepţie, caracter a ceea ce este conform legii, în sensul juridic al acestui termen. Prin extensie, în conformitate cu legile, cu regulile morale şi cu normele, pe un plan extern şi superficial, adică fără a se prejudicia adeziunea morală a individului la aceste reguli.

In psihologia piagetiană, acest termen desemnează ansamblul operaţiilor cognitive* care vizează explicarea fenomenelor naturale prin construirea de legi; el se opune conceptului de cauzalitate*. Legalitatea îşi are originea în constatarea relaţiilor observabile şi în „aplicarea" operaţiilor logico-matematice la obiecte. Cauzalitatea depăşeşte nivelul observabilului şi implică o „atribuire" a operaţiunilor (împreună cu transformările lor) acestor obiecte înseşi.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Legătură/Legare
Asociere* sau relaţie de contiguitate*, sau de la cauză la efect, între două evenimente. Termenul a fost folosit îndeosebi, în mod tehnic, în contextul condiţionării* pavlovi'ene*, pentru a opune legăturile permanente, adică cele înscrise în organizarea fiziologică a subiectului, care există între stimulul necondiţionat* şi răspunsul necondiţionat, şi legăturile temporare care caracterizează cuplul stimul condiţionat*-răspuns condiţionat. Acestea din urmă nu se instalează decât cu ajutorul unei învăţări* şi sunt pasibile de stingere*.

In modelarea* în grafuri* a relaţiilor dintre indivizi în cadrul unui grup, se vorbeşte despre individ de legătură referitor la un membru al grupului care, favorizat, de exemplu, de un ansamblu sociometric, constituie un punct de articulare sau şamieră între doi indivizi sau subgrupuri, neavând de altfel o legătură directă.

M. Richelle
(S. D.)

Legătură (Atac contra —)
Aşa cum M. Klein subliniase că invidia* primară de sân vizează mai mult creativitatea* maternă decât organul în sine, tot

așa și discipolul și continuatorul său W. Bion, în 1959, grupează sub denumirea de atacuri contra legăturii (uneori în traducere mai puțin exactă: atac contra lanțurilor) atacurile fantasmatice contra sânului, penisului și gândirii verbale, în scopul de a scoate în evidență finalitatea comună a acestor atacuri: distrugerea legăturilor dintre două obiecte*. Aceste atacuri inspirate de invidie emană din latura psihotică a personalității și se leagă în special de ceea ce constituie forma cea mai primitivă a legăturii între *infans* și sân: identificarea proiectivă*, și de capacitatea sânului (și, în transfer, cea a analistului) de a introiecta* identificările proiective.

J.-M. Petot
(S. D.)

Lege

în vocabularul științific, termenul este folosit cu un sens diferit de cel juridic și etic pentru a desemna un enunț care descrie o relație între fenomene, considerată în general validă. Legea poate îmbrăca forma unei propoziții declarative sau poate fi exprimată printr-o formulă matematică sau logico-matematică. Spre deosebire de legile juridice sau morale, legile științifice au deci valoare constatativă, nu imperativă. Termenul nu este totuși lipsit de conotații normative. Ideea că fenomenele naturale se supun unor legi derivă, în istoria gândirii umane, dintr-o concepție ordonată a lumii, supusă voinței Creatorului (se referă la cuvintele celebre ale lui Einstein „Dumnezeu nu joacă zaruri"). Este subînțeles orice demers științific bazat pe supoziția că fenomenele sunt reproductibile și pot fi reperate în invariante. O lege științifică este o generalizare la care nu a fost încă descoperită vreo excepție. Când o știință trece printr-o perioadă a istoriei sale în care o paradigmă* foarte coerentă domină, nu este neobișnuit ca legile să dobândească, fără să ne dăm seama, valoare de reguli absolute, pe care o vor pierde odată cu descoperirea sau luarea în calcul a unor elemente care îi scapă. Mai insidioasă este folosirea abuzivă a cuvântului lege în cazul generalizărilor aproximative, care lasă să se creadă că sunt stabilite în timp ce numeroase date le contrazic.

Problema epistemologică rămâne în întregime aceea de a ști dacă legile științifice sunt, în sens strict, legi ale naturii sau legi ale spiritului uman prin care ordinea este introdusă în natură. Această problemă este centrală pentru psihologie din două motive, pe de o parte este implicată ca și alte științe, întrucât formulează numeroase legi proprii domeniului său, și pe de altă parte este implicată prin obiectul său în elucidarea naturii și originii gândirii științifice care produce legile. Psihologia contemporană a produs, în această problemă, concepțiile cele mai opuse. Unele caută să retraseze în dezvoltarea individului, iar de aici a speciei sau a viului, construcția instrumentelor rațiunii; este poziția susținută de J. Piaget. Altele postulează structurile preformate, înnăscute, ale spiritului oferind subiectului instrumentele — confundabile pentru unii (cum ar fi N. Chomsky) cu limbajul — care îi permit să gândească lumea: aceste structuri, cărora eventual li se atribuie o realitate organică neuronală în așteptarea unei confirmări, se prezintă ca o versiune modernă a conceptelor *a priori* ale lui I. Kant.

Chiar dacă psihologia păstrează din trecutul său, ca și alte științe, legi devenite clasice (dar al căror grad de generalitate este în prezent nuanțat), cum ar fi legea efectului*, legea acțiunii de masă*, legile grupării perceptive sau legile desemnate sub numele celui care le-a formulat primul, ea ezită să folosească un termen care era în acord cu încrederea totală pe care știința secolului al XlX-lea o avea în ea însăși, dar care nu a rezistat punerii în discuție a filozofiei științelor secolului al XX-lea (v. Model, Ipoteză).

M. Richelle
(D. F.)

Lege a efectului -> Efect

Lege a exercițiului -> Exercițiu

Lege a identității -> Identitate

Lege a percepției -* Formă (Psihologie a -)

Lege a recapitulării -» Biogenetică (Lege —)

Lege a regresiei -» Regresie

Lege biogenetică —> Biogenetică (Lege —)

Lege simbolică
Face referire la ordinea culturală care dă sens interdicției, dar ea nu este o repetare a ordinii elementelor vieții; ea își organizează interpretarea prin medierea* limbajului* și prin codificarea locurilor dintr-o structură. Prohibiția incestului* instituie o lege reprezentată de o instanță* de interdicție care obligă la recunoașterea celuilalt ca fiind loc al legii. Astfel, fiecare individ stabilește un raport singular și general față de aceasta. Caracterul simbolic al legii este legat de un proces de conversie* : copilul accede la o castrare simbolică oedipiană integrând o castrare imaginară legată de funcția semnificativă a tatălui recunoscut în poziția de terț în cuplul mamă/copil. Acest tribut plătit legii structurează dorința* și valorizează alegerile care dau o semnificație* contractului simbolic și interdicției*. Procesele de simbolizare* și de socializare* sunt astfel strâns unite și participă la construirea imaginilor legitime, legate de statutul* reprezentărilor referenților matriciali (tată, mamă, copil). Iată de ce, după J. Lacan, funcția socială a simbolicului se exercită într-o structură dată și interpretarea ei este de ordin istoric. Socialul se organizează în jurul semnificației umane simbolice. într-o perspectivă psihodinamică, relația cu legea simbolică este indisociabilă de structura psihică a subiectului. In funcție de statutul său, genital sau pregenital, comportamentul* se orientează fie către obligație, refulare*, sublimare*, fie către refuz*, proiecție* și clivaj* al eu/ego-ului*.

J. Selosse
(D. F.)

Legitimare
Procedură juridică destinată schimbării statutului unui copil natural în copil legitim al unuia sau al celor doi părinți ai săi.

J. Selosse
(S. D.)

Lent (Somn —) —> Somn

Lentoare psihomotorie
Denumește o proprietate particulară a anumitor acțiuni, articulată la alte conduite caracteristice care au drept rezultat o atitudine globală de apatie a subiectului* deprimat, cu reducerea și sărăcirea mimicii, a motricitatii*, a gesticii, a posturii*, a elocuțiunii și a ideației.
Această atitudine globală este cu atât mai evidentă cu cât se opune, punct cu punct, hiperactivității* și accelerării gestuale, mimice, verbale și de idei a maniacului. Ea corespunde unei pierderi a legăturii și a articulării asociative între acțiunile succesive, fiecare act lungindu-se datorită faptului că nimic nu vine să-l înlocuiască, lentoarea apărând ca secundară unei diminuări a incitărilor care produc de obicei o secvență de activitate.
Lentoarea nu trebuie confundată cu alte forme de încetinire observabile în psihopatologie : o tulburare intelectuală poate antrena o altă formă de alienare apatică, precum în confuzia mentală sau în stările de demență.
De asemenea, se observă alte modificări ale sistemului de activitate în disocierea schizofrenică* sau în inhibițiile* nevrotice.
Se poate crede că este vorba despre o formă activă și intențională de răspuns la exprimarea unei pierderi, răspuns emoțional care ar conferi depresiei* o semnificație analoagă celei a angoasei*. Ca răspuns adaptativ, lentoarea ar fi deci un sistem de atitudine și de ripostă activă a cărui expresie maximală corespunde stuporii melancolice.

J.-F. Allilaire
(N.C.)

Leptozom —> Constituție

Levier de răspuns
Dispozitiv care echipează o cuşcă de condiţionare operantă*, destinată primirii răspunsului* de suport al animalului, definit ca răspuns operant Acest *manipidandum** a fost adoptat de B. F. Skinner încă din anii 1930 şi a devenit de uz curent în experienţele referitoare la speciile la care acest tip de acţiune motorie este uşor de executat, mai ales la şobolan, pisică, maimuţă. Forţa necesară pentru a acţiona levierul (în general pentru a închide un circuit electric) trebuie ajustată la forţa musculară a animalului, iar forma şi poziţia levierului trebuie ajustate la morfologia acestuia.

M. Richelle
(S. D.)

Lexem
în sens larg, un lexem desemnează o unitate ce poate fi asimilată cu cuvântul*. A. Martinet a propus, în 1960, să se facă o distincţie între „moneme", unităţi ale primei articulări (v. Dublă articulare), lexeme, care aparţin lexicului* şi morfeme*, care sunt unităţi gramaticale. De exemplu, în monemul „a munci", lexemul este „muncă", iar morfemul, terminaţia „-i". Lexemele aparţin unor inventare nelimitate, în timp ce morfemele fac parte din inventare finite. Uneori lexicul se opune vocabularului*, într-o opoziţie limbă-cuvânL

D. Peraya
(S. D.)

Lexic
In accepţia sa generală, lexicul (sau dicţionarul) poate fi definit ca ansamblul cuvintelor în uz într-o limbă. într-un sens mai restrâns, el se compune numai din lexeme* (cuvinte pline din punct de vedere semantic) exceptând morfemele* (cuvinte gramaticale). In concepţia anumitor lingvişti, competenţa* subiectului vorbitor include o componentă lexicală, în ocurenţa unei structuri organizate de unităţi lexicale dotate cu trăsături* sintactice, semantice* şi fonologice* precise. Această componentă a fost descrisă de anumiţi psihologi sub termenul de lexic mental*. Lexicologia şi lexicografia sunt subdisciplinele lingvisticii care tratează organizarea lexicului.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Lexic mental
Este o memorie* de lungă durată în care este stocat ansamblul informaţiilor* pe care le posedă un locutor* asupra cuvintelor limbii sale. La fiecare cuvânt (sau morfem*) sunt asociate un cod* fonologie şi un cod grafemic, precum şi toate informaţiile asupra proprietăţilor sintactice şi semantice referitoare la folosirea acestui cuvânt. Felul în care sunt organizate elementele lexicului mental ţine de lucrările asupra memoriei semantice*; A. M. Collins şi M. R. Quillian descriu această organizare în termeni de reţea* ierarhizată (ex.: canarul şi vrăbiuţa sunt legate de pasăre, pasărea şi pisica de animal etc).

D. Zagar
(S. D.)

Lexicografie —• Lexic

Lexicologie -> Lexic

Liberă asociere (Regulă de —) -» Regulă fundamentală

Liber (Rapel —) -» Rapel

Libertate (Grad de —) -» Grad de libertate

Libertate supravegheată
Expresie paradoxală care califică, în drept, o măsură de educaţie aplicată minorilor delincvenţi şi care constă din a menţine pe tânăr în mediul său de viaţă natural sau supletiv, încredinţând unui delegat grija de a-i ajuta şi controla dezvoltarea şi integrarea. Ordonanţa franceză din 1945 distinge:

1. libertatea de educaţie, care constituie o măsură definitivă;
2. libertatea de observaţie, provizorie, ordonată fie de judecătorul de instrucţie, fie de judecătorul de copii, pentru a lua o

măsură de încadrare oportună sau de observare a conduitei sociale a minorului pe o perioadă determinată. Această experiență este cea care a permis dezvoltarea observației în mediu deschis și practica socioeducativă a controlului judiciar;
3. libertatea de încercare, care recunoaște infracțiunea, dar fixează un termen la capătul căruia judecătorul va da verdictul definitiv. Această practică a servit la introducerea măsurilor specifice de control judiciar*. Semilibertatea caracterizează situația subiecților încredințați unor structuri de încadrare educativă sau de tratament, subiecți care își exercită activitățile sociale sub control, dar în libertate.

J. Selosse
(S. D.)

Libido

Termen latin (semnificând dorință, asemănător, din punct de vedere fonetic, cu termenul german *lieben* = a iubi) utilizat de S. Freud pentru a desemna energia* psihică a pulsiunilor* sexuale. *Libido-ul* este pentru pulsiunile sexuale ceea ce foamea este pentru trebuințele alimentare,
în prima teorie freudiană a pulsiunilor, *libido-ul* este unul din cei doi termeni fundamentali ai conflictului* psihic, care opune pulsiunile sexuale pulsiunilor eu/ego-ului* (cele de autoconservare*). Eul se opune cerințelor libidinale în numele exigențelor proprii de autoconservare și de adaptare la realitate*. După descoperirea narcisismului*, S. Freud nu a mai putut menține o distincție atât de clară între interesele eului și *libido,* din care o parte este investită narcisic asupra eului: a trebuit să admită că un conflict psihic opune adeseori anumite pulsiuni libidinale obiectale unor pulsiuni libidinale narcisice, aliate intereselor eului. Studiul narcisismului a dus de asemenea la afirmarea de către S. Freud a unei constante* a cantității de *libido* disponibil în aparatul psihic pentru investiri*: cantitatea totală a investirilor obiectale este invers proporțională cu investirea eului, astfel încât suprainvestirea* eului (de ex., în bolile organice) nu depinde de obiect. Unii psihanaliști, ca P. Federa, au respins această concepție.
In a doua teorie a pulsiunilor, *libido-u\,* continuând să intre episodic în conflict cu pulsiunile de autoconservare, este totodată aliatul lor în cadrul conflictului psihic fundamental, care le opune pe amândouă, în calitatea lor de pulsiuni de viață, pulsiunilor de moarte* sau de distrugere.

J.-M. Petot
(D.F.)

Ligand -> Antagonist

Limbaj

In terminologia științifică, acest termen desemnează capacitatea cu care este înzestrată orice ființă umană normal constituită, de a învăța și de a folosi unul sau mai multe sisteme de semne* verbale pentru a comunica cu semenii săi și a-și reprezenta lumea. Capacitate a speciei umane, cu caracter universal, limbajul trebuie deosebit de limbile naturale* și de vorbire*. Limba naturală este sistemul de semne special adoptat de o comunitate: ea prezintă un caracter social și istoric. Termenul de vorbire, în sfârșit, desemnează comportamentele concrete de folosire a limbii de către un individ. Se va mai face distincția și între limbaj și „limbă", concept introdus de F. de Saussure (1916) pentru a desemna caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale,
Statutul însuși al limbajului continuă să facă obiectul unor aprige dezbateri științifice. Un prim curent consideră această .facultate*" drept caracteristica definitorie a umanității; ea ar fi permis dezvoltarea ansamblului potențialităților umane. Datorită unor mutații genetice aleatorii, omul ar fi fost dotat cu un echipament biologic specific, care l-ar fi făcut apt să producă și să înțeleagă orice tip de frază. Gramatica generativă* a lui N. Chomsky se străduiește mai cu seamă să descrie această competență* înnăscută. Cu o optică mult mai „evoluționistă", un al doilea curent consideră, dimpotrivă, limbajul ca o consecință a dezvoltării cognitive*. în concepția lui

J. Piaget (1946) ființa umană este înzestrată cu puternice capacități funcționale, ce fac posibilă emergența* unei funcții simbolice* generale, din care limbajul nu ar fi decât un aspect. Acestor curente care pun accentul pe determinarea internă a limbajului, li se opun cele care văd în el mai ales produsul complex de învățări* acumulate de umanitate de-a lungul istoriei* sale. Această poziție, adoptată mai cu seamă de behaviorism*, a fost dezvoltată cu precădere de susținătorii interacționismului* social. (L. S. Vîgotski, 1934). în concepția acestora din urmă, procesul de hominizare* s-a caracterizat, mai întâi, prin dezvoltarea unor noi forme de cooperare socială (noi activități) care au făcut posibilă folosirea de unelte, apoi dezvoltarea limbajului. Pe plan funcțional, primele două curente consideră înainte de orice limbajul ca un instrument de reprezentare*, pe când celelalte două curente văd în el mai întâi un sistem de comunicare*, adică un sistem de acțiune asupra congenerilor.

în psiholingvistică*, achiziția limbajului de către copil a făcut obiectul a trei tipuri de studii majore. Primele descriu stadiile* de producere spontană a unităților și structurilor limbii materne, de la holofraze* (la aproximativ 15 luni) până la frazele* complexe (înjur de 5 ani). Al doilea tip de studii este în legătură cu dezvoltarea (mai târzie) a strategiilor* de comprehensiune* a enunțurilor produse în ambient. Al treilea tip de studii se referă la mecanismele folosite (încă și mai târziu) pentru a produce discursuri* complexe, adaptate la diferitele situații de comunicare. Achizițiile observate au făcut obiectul a diferite tipuri de explicații. In opțiunea chomskyană, copilul este înzestrat cu o capacitate înnăscută (dispozitiv de achiziție a limbajului), iar etapele achiziției constituie un simplu proces de apariție ce depinde de gradul de maturizare* al sistemului nervos* central. In opțiunea piagetiană. terminarea stadiului senzoriomotor* (în special accesul la permanența obiectului*) face posibilă apariția limbajului, iar achizițiile ulterioare sunt și ele condiționate de dezvoltarea cognitivă generală. In concepția interacționistă, achiziția limbajului este descrisă ca o succesiune de învățări sociale care suprapun achizițiilor cognitive semnificațiile istorico-culturale elaborate de grup (al doilea sistem de semnalizare*). Psihologia limbajului a studiat în mod deosebit efectele produse de interiorizarea* acestui de-al doilea sistem: reorganizarea memoriei și a proceselor perceptive, reglarea* acțiunii, structurarea personalității*.

Prin extensie, termenul de limbaj desemnează și sistemele de notare* folosite de anumite discipline formale („limbaj matematic"), ca și pentru programarea* ordinatoarelor, în uzul curent, el desemnează uneori orice cod* de comunicare („limbajul animalelor"), precum și orice sistem de interpretare de producții culturale („limbajul arhitecturii").

J.-P. Bronckart
(S. D.)

• PIAGET J. (1946), *La format ion du symbole chez ienfant,* Delachaux et Niestle, Paris. — SAUSSURE F. (de) (1916), *Cours de linguistique generale,* Payot, Paris.—VÎGOTSKI L. S. (1934), *Mîșlenie i reci,* Moscova. Traducere (1985): *Pensee et langage* (trad. F. Seve), Editions sociales, Paris.

Limbaj de programare

Limbaj artificial nonambiguu ce permite codarea sub forma unui program* a tratării de informație* care urmează să fie efectuată de un ordinator. Se pot distinge mai multe niveluri de limbaje de programare: limbaje „mașină", asambloare (sau limbaje de asamblare), precum și limbaje numite „evoluate", dezvoltate aproximativ din 1955 și ale căror operații elementare se îndepărtează de operațiile executate de mașină pentru a se apropia de operațiile umane obișnuite în domeniile de activitate în cauză (de ex., printre primele, FORTRAN pentru calculul științific și COBOL pentru gestiune). Numeroasele limbaje de programare existente pot fi clasate în mai multe categorii: limbaje imperative bazate

pe noțiunea de instruire*, limbaje funcționale (LISP*), limbaje de tip logic (PROLOG*), limbaje orientate spre obiect* etc.

M. Baron
(S. D.)

Limbaj egocentric
Comportament verbal care este dominant la copilul între 2-3 și 5-6 ani. Pe de o parte, copilul vorbește îndeosebi despre sine însuși, pe de altă parte, discursul său nu ține seamă de punctul de vedere al interlocutorilor săi. Simpla repetiție*, monologul* și monologul colectiv (fiecare copil vorbind fără să se ocupe de ceea ce spun ceilalți) sunt cele trei manifestări de limbaj egocentric, în viziunea lui J. Piaget, acest comportament verbal este o manifestare a fenomenului mai general al egocentrismului* infantil, în timp ce pentru L. S. Vîgotski, el constituie o etapă a evoluției limbajului, inițial comunicativ, în sensul interiorizării*.

J.-E. Gombert
(S. D.)

Limba] interior
Acest termen desemnează imageria verbală în funcțiune în timpul activității de gândire*. Această evocare* verbală internă, evidentă cu ocazia lecturii* tăcute sau a scrierii, este în general limbajul reflectării.
L. S. Vîgotski face din el miza majoră a dezvoltării* intelectuale: limbajul, inițial comunicativ, ar evolua în sensul unei posibilități din ce în ce mai mari de interiorizare*.

J.-E. Gombert
(S. D.)

Limbaj natural
Un limbaj natural este un limbaj folosit în mod obișnuit pentru comunicarea între indivizi (franceza, de ex.). O caracteristică a limbajelor naturale este capacitatea lor de ambiguitate, contrar limbajelor artificiale sau codurilor* (limbaje de programare*, de ex.). Prelucrarea automată a limbajului natural face obiectul unor lucrări de lingvistică* informatică* și de inteligență artificială*. Pot fi distinse lucrări referitoare la comprehensiunea de texte, pe de o parte, și la generarea de texte, pe de alta parte. Printre aplicații, se pot cita traducerea automată, rezumatul automat al textelor și conceperea de module de interfețe de „dialog om-mașină", pentru constituirea și interogarea unor baze de date* și unor baze de cunoștințe*.

M. Baron
(S. D.)

Limbaj orientat spre obiect
Un limbaj orientat spre obiect este un limbaj de programare* bazat pe niște structuri numite „obiecte" care comunică prin trimitere de mesaje. Obiectele sunt organizate în mod ierarhic în clase și în instanțe (de ex., Milou este o instanță a clasei câine). Un obiect corespunde descrierii unei entități printr-un ansamblu de proprietăți, sub forma unei liste de cupluri (atribut, valoare), și printr-un ansamblu de „metode" legate de clasă; metodele sunt niște proceduri* datorită cărora obiectul reacționează la mesajele pe care le primește. Acest fel de comunicare dă un control descentralizat. Dezvoltarea acestor limbaje provine din două curente de inspirație; reprezentarea cunoștințelor* (limbaje *deframes*)* și limbajele de programare dezvoltate în vederea simulării* de sisteme (SIMULA, SMALLTALK, de ex.).

w ”
M. Baron
(S. D.)

Limbaj socializat
După J. Piaget, limbajului egocentric* caracteristic copilului în timpul perioadei preoperatorii îi succedă (spre 6-7 ani) limbajul socializat, care corespunde comportamentului verbal dominant la adult. în timp ce funcția limbajului egocentric este în mod esențial o căutare a plăcerii bazate pe acțiunea imediată, cea a limbajului socializat este comunicarea* gândirii* proprii, altcuiva. Cele cinci tipuri de discurs* aparținând limbajului socializat sunt:

1. informația adaptată:
2. critica;
3. ordinele, rugămințile și amenințările;
4. întrebările;
5. **răspunsurile.**

j . . E . Gombert
(S. D.)

Limbaj subvocal —> Subvocal (Limbaj —)

Limbă naturală
Expresie care se aplică ansamblului sistemelor de comunicare* verbală elaborate istoric de către grupurile umane; deși uneori este greu să se facă distincția între o limbă și un dialect* sau un grai rural, se consideră că există în acest moment între 4 000 și 6 000 de limbi naturale în lume (franceza, japoneza, swahili etc). Sistem concret și evolutiv, limba naturală nu trebuie să fie confundată cu limbajul* *(construct** teoretic desemnând capacitatea speciei de a produce și de a înțelege o limbă naturală) și nici cu „limba" *{construct* de origine saussuriană care explică caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale). Ea se distinge și de „limbajele artificiale" folosite în special pentru programare la ordinatoare (Basic, Pascal, Prolog).

începând cu anii 1950, unul dintre obiectivele cercetării în domeniul inteligenței artificiale* este de a concepe ordinatoare și programe capabile să înțeleagă limbile naturale. Programul SHRDLU al lui T. Winograd figurează printre tentativele cele mai spectaculoase de acest fel; într-un univers limitat, compus din obiecte de forme și de culori diferite, SHRDLU este capabil să răspundă la întrebări referitoare la poziția obiectelor și să le deplaseze (Omul: „Unde este blocul ?" SHRDLU:, ,Nu înțeleg despre ce bloc este vorba."' Omul: „Unde este blocul mare albastru?" SHRDLU: „în cutie.").

J.-P. Bronckart și *D. Zagar*
(S. D.)

Limbic (Sistem —)
Sistemul limbic este un ansamblu complex de structuri situate pe fața internă a emisferelor cerebrale sau în proximitatea lor: marele lob limbic (circumvoluție a corpului calos și circumvoluție parahipocampică), formațiunea hipocampică*, regiunea septului, nucleul amigdalei*, sistemul olfacției*. Este un sistem anatomic și, în aceeași măsură, un concept anatomofuncțional cu evoluție istorică. în **paratei** cu descrierea anatomică a lui Broca, a fost creat termenul de rinencefal*, care pune accentul pe olfacție, ce părea funcția principală a acestor regiuni. în 1937, Papez descrie un circuit care de atunci îi poartă numele. Circuitul lui Papez, desprins dintr-o funcție olfactivă esențială din punct de vedere filogenetic, ar fi suportul controlului emoțiilor*. P. D. McLean propune denumirile de „creier visceral" și, în 1952, de „sistem limbic" (creier intermediar sau paleomamalian la mamiferele primitive). Imbogățindu-se cu zonele mezencefalice*, sistemul limbic devine odată cu Nauta un ansamblu funcțional amplu, care participă la reglări comportamentale complexe. Implicațiile funcționale ale sistemului limbic sunt numeroase. Funcția filogenetică cea mai veche este olfacția. De fapt, rolurile variate ale acestui sistem provin din integrarea informațiilor parvenite atât din mediul extern, cât și din cel intern al subiectului. Anumite regiuni limbice (hipocampul și componentele circuitului lui Papez) sunt implicate în tratarea și memorarea informațiilor. Sistemul limbic participă și la procesele de motivare* aflate la baza conduitelor alimentare, sexuale, sociale, permițând confruntarea situației în curs cu amintirea experiențelor trecute asemănătoare care servesc drept referințe individuale, și aceasta cu atât mai mult cu cât anumite structuri limbice sunt implicate în controlul reacțiilor emoționale (amigdală).
în total, sistemul limbic este implicat în ansamblul interacțiunilor dintre subiect și mediul său înconjurător, permițând astfel adaptarea* conduitelor. Prin aceasta, sistemul limbic lărgit este implicat în anumite tulburări psihiatrice, iar dereglarea unor structuri ale sale, al căror prag de excitabilitate este deosebit de scăzut, ar explica acele caracteristici ale unor tipuri de epilepsie* al căror centru pot deveni.

B. Soumireu-Mourat
(D. F.)

• MCLEAN P. D. (1952), „Some Psychiatric Implications of Physiological Studies on Frontotemporal Portion of Limbic System (Visceral

Brain)", în *Electroencepholograpic and Clinical Neurophysiology, 4,* 407-418.

Limită

In cadrul psihofizicii*, metoda limitelor este, alături de metoda stimulilor constanți* și de ajustare*, una din cele trei proceduri importante utilizate pentru măsurarea pragurilor*, atât absolute*, cât și diferențiale*, în determinarea pragului absolut, metoda constă în a prezenta în succesiune ordonată o serie de valori ale unui stimul, eșalonate în prealabil sub și deasupra valorii-prag care trebuie precizată. Aceste serii sunt prezentate în ordine ascendentă sau descendentă, variind punctul de origine pentru evitarea efectelor anticipării*, până la momentul detectării stimulului de către subiect (în cazul seriilor ascendente) sau încetării detectării lui (în seriile descendente). Limita dintre ultimele valori detectate și nedetectate, calculată prin interpolare sau făcând media, reprezintă o estimare a pragului. Metoda poate fi transpusă cu ușurință la determinarea pragurilor diferențiale, seriile preeșalonate referindu-se în acest caz la stimulul de comparare*, iar limitele de reperat fiind cele care separă valorile ce provoacă de cele ce nu provoacă o discriminare în raport cu stimulul de referință.

M. Richelle
(D. F.)

Limită de încredere -» încredere

Lingvistică

Disciplină al cărei obiect îl constituie studierea științifică a limbajului* și a limbilor naturale*. Se vorbește astăzi de „științe ale limbajului". Bazele lingvisticii modeme au fost puse la începutul secolului al XX-lea, odată cu textul-reper pe care îl constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, publicat în 1916, dar emergența ramurilor lingvisticii (fonetică*, fonologie*, gramatică*, morfologie și sintaxă*, semantică*) precedă cu mult această dată. Proliferarea doctrinelor, multiplicarea disciplinelor conexe, reformulările conceptuale din cadrul aceluiași,.nucleu dur" al studiilor lingvistice au produs modificări ale metodelor și chiar ale obiectului, păstrând totodată o anumită comunitate a intereselor de cunoaștere.

J.-L. Cniss
(D.F.)

Liniaritate

In psihologie, proprietate atribuită dezvoltării* copilului: o dezvoltare liniară s-ar efectua în mod continuu (v. Continuitate), fără pauze, fără conflicte și fără faze de regresie*. Constructivismul* piagetian constituie una din puținele teorii care propune o viziune liniară a psihogenezei* în privința aspectelor funcționale: mecanismele de echilibrare* (vezi Asimilare și Acomodare) s-ar aplica fără soluție de continuitate, anticipând și integrând elementele de perturbare și de conflict. în planul structurilor însă, concepția piagetiană nu poate fi considerată liniară, stadiile* constituind praguri de echilibru* precedate și urmate de perioade de dezechilibru relativ.

In lingvistică*, acest termen a fost introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele trei proprietăți fundamentale ale semnului* (alături de arbitrar* și de caracterul discret); datorită caracteristicilor aparatelor de producere a limbajului*, unitățile lingvistice nu pot fi produse simultan, ci se desfășoară în succesiune.

J.-P. Bronckart si *E. Jalley*
(D.F.)

Linie de bază

Măsurare a unui răspuns*, a unei performanțe* înainte de introducerea variabilei independente*. Planurile* de experiență în linie de bază utilizează subiecții ca și propriul lor control* după o schemă de tip A-B-A: unei faze A de măsurare a răspunsului în linie de bază îi urmează o fază B, în care răspunsul este măsurat sub acțiunea variabilei independente, după care urmează o nouă fază de control A, în care variabila independentă este exclusă, pentru verificarea revenirii la linia de bază, și prin aceasta a rolului variabilei independente. Acest tip de procedură, care presupune

ca efectul variabilei independente să fie reversibil, prezintă avantajul de a delimita acest efect în cadrul comportamentului individual. Este larg folosit în analiza modificărilor de comportament obținute prin metodele terapiei comportamentale*: de exemplu, se va verifica măsura în care comportamentul agresiv* depinde de întăririle* sociale, cum ar fi semnele atenției prin măsurarea frecvenței* lor în linie de bază (adică în situație obișnuită, fiind prezente întăririle presupuse active), apoi pe o perioadă în care întăririle sunt sistematic eliminate, și în fine, în timpul unei noi faze în linie de bază.

M. Richelle

(D.F.)

Linie a privirii —> Axă a vederii

Lipsă

Noțiune elaborată de structuraliști pentru a descrie organizarea operelor de artă și de gândire în jurul unui centru vid (lipsă, pierdere, nimic, absență). A fost utilizată explicit în psihanaliză de J. Lacan și implicit de M. Balint (deficitul fundamental*). Lipsa cuprinde trei forme principale: suferința sugarului căruia îi lipsește asistența unui mediu suficient de matern; descoperirea angoasantă de către copilul în creștere a lipsei urnii falus apt să-i confere o putere imaginară; experiența trăită de adolescent și de adult a lipsei obiectului, oricare ar fi el, care să dea pulsiunii* o satisfacție completă și durabilă.

D. Anzieu

(N.C.)

LISP

LISP este un limbaj de programare* zis funcțional sau aplicativ, conceput la sfârșitul anilor 1950 de J. McCarthy pentru tratarea* informațiilor* simbolice, și care a dat naștere la numeroase „dialecte". Abreviere de la *USt Processing,* LISP se bazează pe structura de listă și pe calculul lambda (teorie legată de calculabilitate*). Structura sa de bază (atom și listă) este comună programelor* și datelor. Programarea în LISP constă în definirea și aplicarea funcțiilor, a căror definiție poate fi recursivă*.

In psihologia cognitivă, acest limbaj era folosit în cadrul proiectelor legate de inteligența artificială* și la elaborarea diferitelor sisteme de reprezentare* cu caracter procedural*, cum ar fi „sistemele orientate spre obiecte"*.

M. Baron

(D. F.)

Litiu r* Timoreglator

Lizibilitate

Termen desemnând în același timp calitatea perceptivă *(legibility)* a unui scris și caracteristicile psihologice ale conținutului său (dificil, abstract, interesant: *readability).* Lizibilitatea fizică depinde de calitatea scrierii sau de aspectul tipografic (corpul literei, lungimea rândului), de calitatea hârtiei, de culoarea cernelii etc. Lizibilitatea psihologică ține de conținutul textului*, de forma sa și de caracteristicile cititorului (inteligență*, cunoștințe, interese). De la începutul secolului al XX-lea, au fost propuse numeroase formule de estimare a lizibilității. Ele au evoluat în paralel cu progresele lingvisticii și ale statisticii. Testul de încheiere este un instrument de măsurare a lizibilității cu o bună validitate.

G. De Landsheere

(D. F.)

Lob -» Parietal, Temporal, Frontal, Occipital

Lobectomie

Ablație neurochirurgicală a unui lob cerebral; lobectomia trebuie deci calificată: lobectomie frontală, occipitală etc.

J.-L. Signoret

(D F)

Lobotomie

Intervenție neurochirurgicală vizând întreruperea multiplelor conexiuni ale lobului frontal și în special pe cele ținând de sis-

temui limbic*. Efectele comportamentale ale unei asemenea intervenţii (printre altele, indiferenţă afectivă, reducere a iniţiativelor) au fost considerate benefice pentru unii pacienţi psihotici. Acest tip de intervenţie nu mai este indicat de când au apărut medicamentele psihotrope*.

J.-L. Signoret
(D.F.)

Localizare cerebrală

Atribuire a unei funcţii* bine definite unei regiuni sau structuri circumscrise a creierului. Problema localizării cerebrale este dintre cele mai controversate în dezbaterile legate de relaţiile creier-comportament şi chiar creier-funcţii cerebrale. Această dispută are drept scop şi conceperea unei arhitecturi cerebrale. După o lungă perioadă în care a predominat o concepţie orizontală aristoteliană, disputa s-a reluat în cursul secolului al XlX-lea. Frenologia*, prin F. J. Gali, propunea o arhitectură modulară* şi verticală, în timp ce alţi cercetători, ca G. Flourens, pretindeau că leziunile diferitelor regiuni ale creierului produc efecte similare şi difuze asupra comportamentului. După aceea, odată cu J. Broca şi cu localizarea funcţiilor limbajului, cu observaţiile neurofiziologilor după stimularea localizată a cortexului la animalul sau la omul anesteziat în timpul intervenţiilor neurochirurgicale, cu analizele neuropsihologice după traumatismul cerebral (cortex vizual, somestezic) identificat, concepţia localizării funcţiilor, în special la nivel cortical, a fost întărită. Totodată, alţi autori, cum ar fi K. Lashley, apărau principiile numite de acţiune* de masă şi de echipotenţialitate* a regiunilor corticale.

Adoptând o atitudine intermediară, s-ar putea spune că, cu cât comportamentul este mai complex, cu atât participarea unei mase cerebrale mai extinse este necesară. Localizarea cerebrală a funcţiilor şi capacităţilor neurofiziologice, aşa cum a fost propusă pentru somestezie şi motricitate* prin reprezentări ale corpului pe suprafaţa cortexului, trebuie nuanţată. In general, trebuie deosebite funcţiile şi capacităţile neurofiziologice de activităţile comportamentale care necesită implicarea coordonată şi integrată a mai multor funcţii şi capacităţi şi care pot trimite la o funcţie generală, un proces central nelocalizabil. Funcţiilor neurofiziologice le corespund localizări multiple. Proiecţiile fibrelor lungi care culeg şi transmit informaţiile sunt circumscrise de interneuroni inhibitori care participă la procesul de inhibiţie* laterală. Această organizare în mozaic, în hărţi multiple, ar permite o codare selectivă a semnalelor care provin de la periferie. O concepţie de ansamblu de tip modular, vertical, este cea care furnizează cele mai bune ipoteze de lucru.

M. Le Moal
(D. F.)

Localizare perceptivă

Reperare a poziţiei spaţiale* a unei surse de stimulare*. Se poate referi la orice modalitate* senzorială de culegere de informaţii* la distanţă, dar a reţinut în mod special atenţia în domeniile audiţiei* şi vederii*. Localizarea unei surse sonore implică răstimpul interaural* sau timpul care separă ajungerea sunetului la cele două urechi (în principal pentru frecvenţele* joase) şi diferenţa de intensitate* (pentru frecvenţele superioare valorii de 1 500 Hz). Acest mecanism dublu de localizare în plan orizontal este cunoscut sub numele de teorie duplex. In plan vertical, localizarea este mai puţin precisă, şi depinde de indici monaurali (filtrarea sunetului legată de conformaţia conductului auditiv) şi binaurali (asimetria urechilor) (v. Stereoacuzie).

Localizarea este inerentă vederii. Gradul ei de precizie a reţinut atenţia în situaţii limită, cum ar fi localizarea perceptivă a stimulului poziţionat temporal în raport cu sacada* oculară. Precizia unei coordonări* vizuomotorii (de ex., a lovi cu ciocanul într-un punct luminos apărut pentru scurt timp în întuneric) este mai revelatoare în privinţa fineţii controlului decât o apreciere verbală.

M. Richelle
(D.F.)

Locomoţie
Ansamblu de mişcări* prin care un organism se deplasează dintr-un loc într-altul, locomoţia este un proces ritmic stereotip* specific (mers, salt, târâre, zbor, înot) al cărui caracter vital este manifest în forma apendicilor locomotori, şi adesea în forma corpului în întregime la animalele acvatice sau aeriene. Din punct de vedere neurofiziologic, la vertebratele terestre, controlul locomoţiei se poate rezuma la trei elemente: centrii declanşatori mezencefalici*, reţelele* neuronale medulare care sunt oscilatori, generatori ritmici ce coordonează activitatea intra- şi interapendiculară, şi buclele reglatoare, de origine proprioceptivă*, care antrenează ritmicitatea şi controlează adaptarea* la mediu. Mersul biped, factor precoce al hominizării*, este o activitate automată a cărei dinamică seamănă cu întreţinerea ritmică a unui dezechilibru. Pasul locomotor se împarte într-o fază de sprijin, propulsivă, şi o fază de rapel, oscilantă. Cursa se deosebeşte de mers prin existenţa unei faze de suspendare, fără sprijin.

M. Bonnet
(D.F.)

Locus -> Genom

Locus al controlului
Traducere din engleză *{locus of control)*. Concept rezultat din teoriile învăţării* sociale, apoi variabilă a personalităţii*, foarte studiată după ce J. B. Rotter a propus, în 1966, prima scală validată de internalitate/externalitate: este vorba de a stabili cine, în aşteptările oamenilor, controlează întăririle al căror obiect sunt. Internii văd în ei înşişi (ceea ce sunt, ceea ce fac) această instanţă de control, pe care externii o văd în situaţii, în ceilalţi, în destin, în şansă. Se ştie acum că această variabilă este determinată de factori normativi, o normă de intemalitate valorizând explicaţiile care accentuează rolul actorului în cauzalitatea comportamentelor şi întăririlor.

ERSOC
(D.F.)

Locus of control -»• *Locus* al controlului

Locutor
Sinonim cu emiţătorul* în schema comunicării* a lui R. Jakobson, locutorul se deosebeşte, în teoria polifonică a enunţării*, nu numai de subiectul vorbitor efectiv, ci şi de enunţiator*. După O. Ducrot, o propoziţie* nu este niciodată asertată în mod direct de locutor. Acesta este pentru enunţiator ceea ce autorul este pentru personajele unui roman. O maximă ca „Sărăcia nu este un viciu" (La Rochefoucauld) aduce în scenă un enunţiator El (pentru care sărăcia este un viciu) al cărui locutor se distanţează şi un enunţiator E2 cu care, dimpotrivă, îşi marchează acordul şi care ia asupra lui enunţarea maximei negative.

J.-M. Adam
(D. F.)

Locutoriu -» Pragmatică lingvistică

Logatom
Neologism care înseamnă, din punct de vedere literal, fragment *(tomos)* de discurs *(logos)*; este utilizat pentru a desemna un segment de vorbire nepurtător de sens* şi care nu constituie un morfem* (în franceză, de ex., segmentul „tur"). Prin extensie, desemnează orice non-cuvânt*. Logatomii sunt folosiţi în numeroase experienţe de psiholingvistică*.

D. Zagar
(D. F.)

Logică a predicatelor
Sistem de logică formală care ţine de curentul de formalizare* a matematicii şi în particular de teoria mulţimilor*, dezvoltat la sfârşitul secolului al XIX-lea de logicieni ca C. S. Peirce, G. Frege şi B. Russell. Faţă de logica prepoziţională*, limbajul său se deosebeşte prin utilizarea, pe lângă conectorii logici, a simbolurilor de predicate (reprezentând relaţii) şi eventual a simbolurilor de funcţii, a variabilelor de indivizi (de ordinul întâi) şi a cuantificatorilor (existenţial şi universal); pe de altă parte, axiomatica* sa cuprinde şi o regulă de inferenţă* (regulă de generalizare). Logica predicatelor sau calculul predicatelor de ordinul întâi nu este decât semidecidabil.

In psihologia cognitivă, logica predicatelor a fost utilizată în formularea primelor modele de reprezentare* a cunoştinţelor* (v. Memorie semantică).

M. *Baron*
(D.F.)

Logică a semnificaţiilor

Nu există o logică propriu-zisă a semnificaţiilor, aşa cum există o logică a propoziţiilor* sau o logică a predicatelor*. Logicienii au identificat semnificaţia* fie cu extensiunea*, fie cu intensiunea*, fie cu utilizarea. Extensiunea unui concept* este o clasă* de obiecte, iar cea a unei propoziţii este valoarea sa de adevăr. Intensiunea unui concept este reprezentată de proprietatea sau proprietăţile sale definitorii, cea a unei propoziţii este sensul* ei.

Ceea ce se apropie cel mai mult de o „logică a semnificaţiilor" se datorează în mare măsură lui K. Ajdukewicz (încă din anii 1930). Este un sistem cu trei tipuri de reguli: axiomatice, deductive şi empirice. Acestea din urmă specifică în ce condiţii o propoziţie este acceptabilă. Prin urmare, „acesta este un articol prost de dicţionar" nu este acceptabil decât în prezenţa a ceea ce îl precedă.

J.-B. Grize
(D.F.)

Logică modală

Sistem logic în care simboluri* particulare, numite modalităţi sau operatori modali, pot fi aplicate formulelor. Axiomatici* diferite permit formalizarea noţiunilor de necesitate şi posibilitate, de ştiinţă, de credinţă* sau de timp*. Dacă paternitatea fundamentelor logicii modale poate fi atribuită lui Aristotel, dezvoltările teoretice recente sunt rezultatul studiilor logicianului C. I. Lewis, la începutul secolului al XX-lea, şi ale lui S. Kripke, la sfârşitul anilor 1950. Acesta din urmă a conceput structuri de interpretare adaptate (semantică* zisă „a lumilor posibile*"), utilizate de anumite curente ale cognitivismului* şi ale pragmaticii* lingvistice.

M. Baron
(D. F.)

Logică naturală

Este studiul operaţiilor puse în funcţiune atunci când gândirea* se manifestă prin discurs*, deci al explicitării unui anumit număr de operaţii logico-discursive. Conceptul de bază este schematizarea*, adică o reprezentare* discursivă a ceea ce locutorul* vrea să comunice printr-o interlocuţiune dată. O asemenea logică este în acelaşi timp o logică a subiectului şi o logică a obiectului. Ca logică a subiectului. se ocupă de enunţuri, deci de expresii situate *hic et nune,* prin opoziţie cu propoziţiile*. Ca logică a obiectului, ia în considerare conţinuturile propoziţiilor independent de valoarea lor de adevăr, dar acordând o atenţie deosebită elaborării verbale a obiectelor de gândire în cauză. In stadiul actual, logica naturală, diferită de ceea ce G. Lakoff denumea prin acelaşi termen (adică expresia operaţiilor de limbă, deci a unei gramatici*), este încă descriptivă. Ea caută să integreze procese retorice* ca metafora*, analogia şi exemplul. Ea se preocupă mai mult de argumentare* şi de inferenţă*, care sunt întotdeauna situate şi *ad personam,* decât de deducţie* care, de drept, se adresează unui subiect universal, aflat în afară de orice situaţie.

J.-B. Grize
(D. F.)

Logică propoziţională

Numită şi calcul al propoziţiilor; logică ale cărei fundamente sunt datorate lui Aristotel şi stoicilor; ea se referă la studiul formelor de gândire care combină enunţuri sau „propoziţii". Prima sa prezentare axiomatică* este datorată lui G. Frege, în 1879, altele sunt datorate lui B. Russell şi A. Whitehead, în 1910. Calculul prepoziţional este un sistem formal* al cărui limbaj comportă un ansamblu infinit de simboluri numite litere sau variabile prepoziţionale şi de simboluri de operatori sau conectori logici (negaţie, disjuncţie, conjuncţie, implicaţie, bi-implicaţie sau echivalenţă logică). Regula de inferenţă* este un *modus ponens.* Interpretarea formulelor este făcută în general într-un

univers cu doua valori de adevăr (adevărat, fals). Logica propoziţiilor este completă si decidabilă*. ,„ „

M. Baron
(D. F.)

Logică simbolică

Logica simbolică, numită şi logică matematică, este studiul formelor celor mai generale ale raţionamentului. Ea are o natură formală*, consideră propoziţiile* şi structura lor ca făcând abstracţie de conţinutul lor. Un raţionament este valid din punct de vedere logic independent de semnificaţia* termenilor săi: el e valid în toate lumile posibile*. Logica simbolică trimite cel mai adesea la logica predicatelor* de ordinul întâi, ceea ce înseamnă că, spre deosebire de variabilele de obiecte, variabilele de predicate nu sunt supuse cuantificării*. Partea cea mai elementară a logicii predicatelor o constituie cea a propoziţiilor* neanalizate (propoziţii considerate global, adică nedescompuse în subiect-predicat).

J. Piaget a consacrat numeroase lucrări demonstrării felului în care copilul accede la logica simbolică, deosebită, de altfel, de logica naturală*.

J.-D. Grize
(D.F.)

Logo

Logo este un limbaj de programare* conceput pentru copii, la sfârşitul anilor 1960, de către W. Feurzeig şi S. Papert. Bazat pe LISP*, el a fost utilizat în numeroase ţări în experimente de învăţare a programării de către copii; în acest context, foloseşte la comandarea unui dispozitiv mobil asociat computerului, numit „broască". S. Papert, inspirat în parte de lucrările lui J. Piaget (în special cele de epistemologie genetică*) şi de inteligenţa artificială*, a dezvoltat o teorie a învăţării în mediile numite, jnicrolumi", în care copilul este determinat să acţioneze şi să observe efectele acţiunilor sale *Qearning by doing)*.

M. Baron
(D.F.)

Logogen —» Acces lexical

Logopedie —» Ortofonie

Logoree

Logoreea caracterizează o formă de discurs marcat de abundenţa cuvintelor şi accelerarea fluxului vorbirii. Discursul, greu de întrerupt, pare a găsi în el însuşi şi în discursul celorlalţi propria sursă de stimulare.

Acest simptom se observă, mai ales, în stările maniacale, dar şi în unele tulburări mentale organice, în depresiile* cu agitaţie anxioasă, în unele forme de schizofrenie* şi uneori în reacţiile acute de angoasă*.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. F.)

Loisir

Paradoxal, timpul liber era numit în greacă *schole*: tocmai pentru că dispuneau de timpul lor, tinerii greci din înalta societate ateniană puteau merge la şcoală. Spre deosebire de lenevire, care desemnează absenţa unei ocupaţii, loisir-ul poate însemna, în societatea contemporană, supraabundenţa activităţilor, inclusiv a activităţilor captivante sau anevoioase. Mentalitatea modernă a transpus la timpul tradiţional gratuit al loisir-ului criteriile constringente de organizare şi de randament ale activităţilor productive. Una din cauzele acestui mimetism este faptul că loisir-ul unora a devenit industrie pentru alţii. Totuşi, noile concepţii ale folosirii timpului cadrelor din întreprinderi arată că influenţa nu este cu sens unic: că îl câştigi sau îl pierzi, a dispune de timpul tău este unul din criteriile reuşitei.

D. Hamehne
(D. F.)

Longitudinală (Metodă —)

în psihologia dezvoltării*, metodă care constă în urmărirea în timp a aceloraşi subiecţi. Se opune metodei transversale*, care constă în utilizarea simultană a unor eşantioane* de tranşe de vârstă succesive pentru retrasarea unei evoluţii*. Metoda longitudinală se impune când scopul este determinarea efectelor de termen lung ale unei variabile independente*, de exemplu consecinţele stresului* precoce la vârsta adultă, sau când trebuie precizat modul

în care evoluează subiecții care au fost caracterizați, la un moment dat, sub un anumit unghi (urmărire sau *follow-up* a subiecților cu QI* ridicat realizată la inițiativa lui L. M. Terman). Este preferabilă în măsura în care nu există teama devierii* eșantionului* în aplicarea metodei transversale. Se aplică în cazul unei metode de caz unic* și unei abordări clinice* centrate pe subiectul individual în singularitatea sa.
Metoda longitudinală este de neînlocuit dacă vrem să analizăm minuțios și direct mecanismele schimbării, mai degrabă decât să le deducem pe baza straturilor succesive date de metoda transversală. Ea necesită mult timp, deoarece durata observației sau experimentului coincide cu cea a fenomenului studiat. Utilizarea ei este deci limitată de obstacolele practice ale acestei planificări pe termen lung a cercetării, privând psihologia de răspunsul la numeroase întrebări care nu pot fi abordate altfel. Abordarea retrospectivă* (adoptată în psihanaliză) sau anamnestică* nu este un înlocuitor satisfăcător, reconstrucția trecutului fiind adeseori imposibilă și întotdeauna nesigură. *M.Richelle*

(D.F.)

Luciu
Aspect în care sunt percepute reflecții luminoase ale unor obiecte care par suprapuse pe suprafață ca urmare a proprietăților direcționale selective ale acestei suprafețe.

R. Genicot
(D. F.)

Lucru (Memorie de —)
Prin analogie cu funcționarea ordinatoarelor*, desemnează un ansamblu de două sisteme de stocare* temporare separate și coordonate de un supervizor central. Supervizorul trebuie să funcționeze ca un sistem atenționai cu capacitate limitată. El asigură selecția și aplicarea proceselor de control utile pentru păstrarea informației* în sistemele de stocare și pentru eventualul său transfer în memoria de lungă durată*. Două sisteme „sclave" sunt asociate supervizorului: bucla articulatorie, specializată în prelucrarea materialului verbal și registrul vizuospațial. specializat în prelucrarea materialului spațial. Bucla articulatorie cuprinde două componente, un depozit* (stoc fonologie) care stochează *input**-\i\ sub formă fonologică și un proces de autorepetiție subvocală a materialului. Acesta din urmă asigură transcodarea itemilor vizuali sub formă fonologică și păstrarea urmelor* mnezice în stocul fonologie. Prin analogie, registrul vizuospațial cuprinde un depozit care stochează *input-ul* și un proces care permite să se păstreze o imagine a stimulului. Conceptul de memorie de lucru cunoaște o aplicare deosebit de utilă în neuropsihologie*.

S. Bredart
(N.C.)

Ludic
Activitatea prin excelență liberă este numită ludică. O activitate dobândește o dimensiune ludică atunci când scapă principiului realității*. Aplicat activităților și comportamentelor de joc*, acest epitet dobândește un sens deosebit în psihologie. Jocul permite proiectarea, deplasarea dorințelor și conflictelor printr-o funcție de tip ludic care transformă angoasa* infantilă în plăcere*. In măsura în care jocul ocupă un loc intermediar între fantasmă* și limbaj, simbolul ludic modelează și exprimă fantasma de omnipotență pe care o vehiculează. în psihopatologie*, unele structuri patologice infantile legate de perturbații arhaice sunt revelate prin carențe* ludice, în timp ce funcția ludică este inhibată la unii copii nevrotici.

J. Selosse
(D.F.)

Lumen
Unitate din sistemul internațional referitoare la fluxul* luminos. Este fluxul luminos emis de o sursă punctiformă în unghiul solid (steradian*) și a cărui intensitate luminoasă este de 1 candelă*. Simbolul este *lm*. El este de asemenea fluxul unui fascicul emis de un radiator monocromatic

a cărui frecvenţă este de 540.10^{12} Hz şi fluxul energetic de 1/683 waţi.

R. Genicot
(D. F.)

Luminanţâ

Intensitate luminoasă pe unitate de suprafaţă (simbol L: candelă* [cd] pe metru pătrat). Dacă toate sursele ar fi punctiforme (dimensiune neglijabilă în raport cu distanţa de observaţie), noţiunea de intensitate luminoasă ar fi suficientă pentru exprimarea cantităţii de energie radiată într-o direcţie. Cazul este rar, mai ales că orice suprafaţă reflectorizantă se comportă ca o sursă luminoasă secundară. Dat fiind că ochiul vede obiectele astfel luminate, imaginea văzută va fi cu atât mai strălucitoare, cu cât fluxul luminos care ajunge la ochi va fi mai mare. Fluxul astfel captat de ochi este în funcţie de intensitatea diferitelor puncte luminoase care constituie suprafaţa independent de unghiul de observaţie şi de suprafaţa aparentă, adică cea presupusă de unghiul de observaţie. Luminanţâ este unitatea fotometrică* vizuală cea mai frecvent utilizată în psihologie. Nivelurile de luminanţâ în vederea scotopică merg de la IO"[9] cd/m^2 la 10"- cd/m^2, în vederea mezopică de la IO^{-2} cd/m^2 la 10 cd/m^2 şi în vederea fotopică de la 10 cd/m^2 la 10* cd/m^2 (valori aproximative).

R. Genicot
(D.F.)

Luminare

Luminarea este densitatea fluxului luminos ce cade pe o suprafaţă; unitatea acesteia este lux-ul. Mai precis, este raportul unui flux luminos primit pe o suprafaţă de un element al acestei suprafeţe: E lux = lumen/S m^2. Atunci când luminarea nu este uniformă, este preferabil să se facă media aritmetică în diverse tabele statistice după o convenţie bine stabilită. Luminarea se referă la cantitatea de lumină emisă de o sursă şi este invers proporţională cu pătratul distanţei de la sursă la suprafaţa considerată; ea variază în funcţie de înclinarea planului faţă de sursă (relaţie cosinus).

R. Genicot
(D. S.)

Lumină vizibilă

Ansamblu al radiaţiilor electromagnetice capabile să stimuleze receptorii* retinieni şi să producă o senzaţie vizuală, şi ale căror lungimi de undă sunt cuprinse între 380 şi 780 nanometri. Lumina albă teoretică conţine toate radiaţiile vizibile cu o distribuţie energetică identică pentru toate lungimile de undă. Pentru lumina albă naturală (lumina zilei), distribuţia energetică este comparabilă cu cea a unui corp negru a cărui temperatură este mai mult sau mai puţin egală cu 6 500° K.

R. Genicot
(D. F.)

Luminozitate

Termen preferat astăzi celui desuet de strălucire, pentru a desemna calitatea unei suprafeţe care pare să emită mai multă sau mai puţină lumină şi dă o senzaţie vizuală de strălucire obiectului. Termenul fizic corespunzător este luminantă*.

R. Genicot
(D. F.)

Lumi posibile

Teorie semantică* formulată de S. Kripke pentru interpretarea logicilor modale. De o manieră foarte simplificată, să considerăm un sistem care conţine trei constante de obiecte x_b x_2, x_3 şi un predicat* într-un punct m. Putem forma aici trei expresii mx_t, mx_2 şi rrtXj. Dacă interpretăm sistemul considerând că X[= Dumnezeu, x_2 = voi, x_3 = eu şi m = fiinţă muritoare, mX[, mx_2 şi mx_3 devin propoziţii* adevărate sau false. In lumea obişnuită, mx, este falsă şi celelalte două propoziţii sunt adevărate. O combinatorică* simplă lasă să se vadă că nu este vorba aici decât de una dintre cele opt combinaţii care pot exista. Fiecare dintre ele corespunde unei lumi posibile. Propoziţia „mxj sau non mx," este adevărată în toate lumile posibile: ea este astfel necesară.

J.-B. Grize
(N. C.)

Lungă durată (Memorie de —)

Opusă memoriei de scurtă durată*, desemnează un sistem ipotetic de stocare cu o

capacitate teoretic nelimitată și în care informația* este menținută fără limitări de durată. La subiectul normal, uitarea* în memoria de lungă durată (MLD) ar fi rezultatul unei dificultăți de acces* la informație, de interferențe* mai degrabă decât al deteriorării sau ștergerii sale. In MLD, informația nu ar fi în general conservată în forma ei de suprafață, ci sub forma de semnificație (codificare semantică). Există totuși o posibilitate de codare vizuală sau acustică. MLD conține ansamblul cunoștințelor noastre generale despre lume (memorie semantică*), dar și amintiri legate de evenimente particulare (memorie episodică*).

în mod tradițional, studiul MLD vizează, pe de o parte, să creeze un model al organizării cunoștințelor în memorie și, pe de altă parte, să înțeleagă strategiile* utilizării acestor cunoștințe în timpul activităților de rapel* și recunoaștere*.
Pertinența distincției memorie de scurtă durată-memorie de lungă durată este din ce în ce mai contestată.

S. Bredart
(D.F.)

Lungime de undă
Distanță, în direcția de propagare a unei unde periodice*, între două puncte succesive în care faza este aceeași. Este simbolizată prin *X*. Lungimea de undă într-un mediu dat este egală cu catul rezultat din împărțirea lungimii de undă în vid la indicele de refracție al mediului. Lungimile de undă sunt date în general de aer (indice între 1,00027 și 1,00029 pentru propagările vizibile). Lungimea de undă în spectru vizibil se situează între aproximativ 380 nanometri și 780 nanometri. Lungimea de undă (inversul frecvenței*) definește tenta sau tonalitatea* luminii (de la violet la roșu). O lumină albă se poate disocia prin traversarea unei prisme, descompunându-se în culorile curcubeului.

R. Genicot

(D.F.)

Lungime medie a enunțurilor —> *MLU*

Lux
Unitate de măsură a luminării din sistemul internațional, frecvent utilizată. Corespunde luminării produse pe o suprafață a cărei arie este de un metru pătrat cu un flux luminos de 1 lumen uniform repartizat pe această suprafață. 1 lux este egal cu 1 lumen* pe metru pătrat. Recomandările generale au fost stabilite pentru a defini nivelurile de luminare indicate pentru o activitate. De exemplu, de la 400 la 900 lucși pentru un plan de lucru în funcție de tipul de activitate ; de la 200 la 400 lucși pentru lectura prelungită pe hârtie albă; de la 45 la 90 lucși, spațiu de deplasări în interior (scară, coridoare); de la 300 la 600 lucși, iluminare generală a magazinelor.

R. Genicot
(D.F.)

M

Macroglie -» Glie

Macropsie

Iluzie de mărire sau de micşorare a obiectelor sau a persoanelor; iluzia poate afecta ansamblul unei scene, cel mai frecvent părţi ale acestei scene, chiar fragmente ale unui obiect sau ale unei persoane. Această iluzie poate coincide cu aceea de apropiere sau de depărtare (pelopsie sau teleopsie). Tulburarea este de obicei paroxistică şi tranzitorie, prezentă în cursul crizelor epileptice* sau al acceselor de migrenă.

J.-L. Signoret
(N.C.)

Macrostructură semantică

Desemnează sensul* global al unui text*, exprimat sub formă de propoziţii*. Deosebită de cea de superstructură*, această noţiune explică faptul că un text întreg sau o secvenţă* (capitol, parte) poate constitui un tot, ca sens. Ea corespunde, în acest caz, temei* globale sau topicului discursului*. Fenomen pragmatic, ea rezultă dintr-o ipoteză de lectură-comprehensiune: în absenţa titlului sau a ridurilor intermediare (mărci explicite ale macrostructurii semantice), lectorul/auditorul formulează o ipoteză asupra obiectului discursului, ipoteză care-i permite să construiască reţele izotopice (v. Izotopie).

J.-M. Adam
(N.C)

Magic

întrebuinţat pentru a califica ceea ce scapă regulilor în vigoare şi care îmbină deopotrivă straniul şi supranaturalul. Conduita magică tinde să-şi însuşească o putere insolită pentru a o face să acţioneze în folosul său şi în folosul grupului său. Este vorba despre a solicita şi a supune o putere străină unei intenţii. Incantaţia magică îndeplineşte funcţia de conjurare; ea se observă în special la subiecţii care înfruntă sau îşi propun să înfrunte situaţii riscante, eventual de încălcare a legii. Ritualul magic, clandestin sau public, este o ceremonie în care forţele supranaturale sunt chemate să producă un efect dorit, pentru a împlini nevoi sau dorinţe care schimbă cursul evenimentelor sau care transformă realitatea. Anumite ritualuri juvenile în grupuri îndeplinesc această funcţie.

J. Selosse
(N. C.)

Magie

Putere recunoscută şi atribuită anumitor indivizi de a recurge la forţe supranaturale care se abat de la sau se opun ansamblului de reguli* ale condiţiei umane, ale cauzalităţii* fizice şi ale raţionalităţii. Din punctul de vedere al finalităţii sale, magia poate fi benefică (magie albă) sau malefică (magie neagră). Studiată mai întâi de etnologi, ca o formă particulară a gândirii* primitive, magia a fost prezentată de M. Mauss în 1902 drept o „artă de a face" şi acesta este aspectul care i-a reţinut atenţia lui S. Freud în *Totem şi tabu* în 1912. Referirea la magie este folosită în psihologie pentru a caracteriza conduitele* iraţionale sau atotputernicia gândirii animiste*, mai ales infantilă. Bazată pe analogie şi pe concordanţă, magia constă, după T. Nathan,

în a supune elementele lumii reale la același tratament cu cele ale lumii psihice, prin intermediul deplasării* și al condensării*. Dintr-un punct de vedere psihosocial, magia, considerată ca un fenomen colectiv, nu intervine decât în măsura în care mecanismele de transfer* simbolic privesc grupurile* umane repartizate diferit în interiorul aceluiași cadru, dar legate printr-un consens social. Magia trece prin puterea unui om care se află pentru moment sau prin statut în afara condiției umane: magician, șaman.

J. Selosse
(N.C.)

Magnetic (Somn —) -> Autohipnoză

Magnetism animal
Nume dat în secolul al XVm-lea de medicul vienez A. Mesmer fenomenului desemnat ulterior prin termenul hipnoză*. Mesmer atribuia stările psihice speciale induse pacienților săi prin intervențiile sale (care implicau „pase", precum și contacte cu bare de metal magnetizat) unei forțe fizice comparabile cu cele invocate de fizica newtoniană — un apel metaforic la științele fizice pe care-1 regăsim, actualizat de fiecare dată, în fazele ulterioare ale psihologiei. Teoria magnetismului animal a lui Mesmer a făcut în 1784 obiectul unui examen critic din partea unei comisii regale care a respins explicația printr-o forță fizică, dar a recunoscut existența unor efecte care puteau fi atribuite imaginației. (Sinonim: Mesmerism.)

M. Richelle
(N.C.)

Maieutică
Comparându-se cu mama sa care era moașă, Socrate își definește, în *Theaitetos,* practica dialogului ca arta de a moși spiritele *(maieutike).* Aceasta presupune implicit prezența anumitor cunoștințe* la cel care învață : a răspunde la întrebările lui Socrate înseamnă a da naștere la ceea ce „știam fără să știm". Dar cel care conduce dialogul este Socrate. Prin urmare este greșit să se asimileze metoda socratică unei nondirectivități* *avânt la lettre.* In panoplia metodelor pedagogice, maieutica rămâne o referință ilustră, dar abilitatea dialectică pe care aceasta o cere se poate dovedi un artificiu prin care cel ce pune întrebările induce, voit sau nu, răspunsurile.

D. Hameline
(N.C.)

Majorat
Prag de vârstă fixat prin dispoziții legale în vigoare într-un stat, cu începere de la care un individ este recunoscut ca apt să îndeplinească toate actele vieții civile și deci responsabil, în principiu, de totalitatea actelor sale. înainte de acest prag (vârsta **minoratului** civil), individului i se pot acorda anumite responsabilități restrânse (dispoziții de emancipare a minorilor de peste 16 ani, de ex.); după acest prag, el se poate vedea în situația de a i se retrage exercitarea drepturilor și datoriilor aferente stării de major pentru motive de ordin psihologic sau penal.

J.-P. Bronckart
(N.C.)

Majorat legai
Noțiunea de majorat trimite la definirea de către autoritățile legale a unui prag de vârstă cronologică obligatoriu de atins pentru a accede la exercitarea drepturilor civile și politice. Atribuirea unui majorat legal conferă individului capacitatea și responsabilitatea totală a actelor sale. Există trei majorate: civil, civic și penal ale căror praguri de vârstă pot fi identice sau pot varia cu mai mulți ani conform legislațiilor naționale. Majoratul civil corespunde dobândirii deplinei capacități juridice a propriilor acte civile; el nu se obține numai prin atingerea unei vârste fixate prin lege (spre deosebire de majoratul civic sau penal), individul îl poate obține ca urmare a emancipării sale sau a căsătoriei. Accesul la majoratul civic (numit uneori majorat electoral sau politic) dă naștere calității de cetățean activ care beneficiază de drept de vot și de eligibilitate. Majoratul penal marchează sfârșitul măsurilor de protecție judiciară de care beneficiază minorii si introduce

pe delincventul major în regimul obișnuit al sancțiunilor aplicate adulților. Fixarea pragurilor de vârstă legale este un privilegiu al statului. Ea este un mijloc de reglementare politică a raporturilor între generații. Cum accesul la majoratul legal nu ține seama de nivelul de maturitate psihică, intelectuală, afectivă al indivizilor, pot fi luate măsuri de protecție deosebită pentru a asigura controlul asupra actelor majorilor „incapabili" în ochii legii.

/. Selosse
(N.C.)

Make A Pictore Story (MAPS)
Tehnică proiectivă* de expresie dramatică creată de E. Shneidman în 1947. Subiectul dispune de un teatru în miniatură cu decoruri (care reprezintă locuri concrete, foarte definite sau mai ambigue) și o serie de personaje. La început, el alege decorul și personajele. Apoi, este invitat să povestească o întâmplare pe baza elementelor anterior introduse. Ipotezele de bază sunt că, pe de o parte, subiectul se proiectează în construcția povestirii sale și că, pe de altă parte, referințele inconștiente sunt evidente în cadrul acesteia. Analiza și interpretarea MAPS-ului pot fi ordonate prin metode și teorii diverse, în special prin cele utilizate de H. Murray pentru TAT*.

C. Chabert
(N.C.)

Maladia lui Alzheimer -> Alzheimer

Maladia lui Pick —> Pick

Maladie psihosomatică -> Psihosomatică (Maladie —)

Mamilari (Corpi sau Tuberculi —)
Este vorba despre două proeminențe îngemănate situate pe fața posterioară a hipotalamusului*. Ele constituie o parte importantă a circuitului hipocampo-mamilo-talamic, numit circuitul lui Papez*: într-adevăr, ele primesc prin fomixul postcomisural proiecții care provin din hipocamp* și, la rândul lor, le proiectează prin fasciculul mamilo-talamic al lui Vicq d'Azyr asupra grupului nuclear anterior al talamusului*. Cunoașterea implicării lor în procesele mnezice rezultă din patologia umană: într-adevăr, sindromul lui Korsakov*, descris inițial ca o leziune degenerativă a corpilor mamilari legată de o carență vitaminică de origine etilică, se traduce, în principal, printr-o amnezie* de fixație cu constituirea unei lacune anterograde. De fapt, rolul corpilor mamilari rămâne controversat, deoarece au fost observate leziuni mamilare izolate fără amnezie. Explicația ar putea consta într-o disociere în tipuri diferite de memorie*, dintre care numai unul ar fi preponderent în legătură cu corpii mamilari și cu circuitul lui Papez, așa cum par să o indice anumite experiențe pe animale, sau și în necesitatea unei duble localizări lezionale pentru ca sindromul amnezic să se exprime.

B. Soumireu-Mourat
(N. C.)

Management formal (Teorie a —)
Teoreticienii managementului formal (sau management clasic) sunt practicieni care au căutat să-și sistematizeze și să-și generalizeze experiența sub formă de principii pentru gestionarea organizațiilor*. Ei preconizează o structură rigidă, cu rețele de comunicare și de autoritate* bine definite, un control strict și o coordonare a sarcinilor riguros respectată. Cu toate că pozițiile lor nu sunt identice, H. Fayol, L. F. Urwick, L. Gulick, M. P. Follett și F. W. Taylor sunt de acord în a considera ca necesare o specializare intensivă, o descriere precisă a sarcinilor de îndeplinit, respectul autorității și o capacitate de control* redusă.

C. Levy-Leboyer
(N.C.)

Mand
Termen creat de B. F. Skinner în a sa analiză a comportamentului verbal pentru a desemna un operant* verbal, adică un enunț de o formă dată urmat de o anumită consecință la interlocutor. *Mand*-\x\ definește deci o clasă funcțională care cuprinde

întrebările, ordinele, cererile, rugămințile, intimidările etc. pe care gramatica le poate exprima prin forme diferite (chiar dacă unele dintre ele dovedesc că structurile lingvistice, de ex. formele imperative, se pot suprapune categoriilor funcționale). Noțiunea de *mand* se asociază cu funcția conativă evidențiată de R. Jakobson și cu actul ilocutoriu* (parțial și cu actul perlocutoriu) definit de J. Searle, continuator al lui J. L. Austin, și reluat în analizele lingvisticii pragmatice*.

M—Richelle

(N C)

Maniaco-depresiv

Termenul de nebunie maniaco-depresivă apare pentru prima oară la E. Kraepelin pentru a desemna o maladie mentală cu evoluție cronică și caracterizată prin apariția periodică a unor episoade melancolice și/sau maniacale. E. Kraepelin integrează aici tablouri clinice considerate până atunci ca independente, cum ar fi accesele maniacale izolate, anumite accese depresive calificate drept melancolice, alternanțele maniei și melancoliei descrise de J. Baillarger și J. Falret (sub denumirea de nebunie circulară pentru unul, de nebunie cu formă dublă pentru celălalt), alternanțele formelor de manie și de melancolie de intensitate moderată denumite ciclotimie*. Pentru E. Kraepelin etiologia acestei maladii este endogenă. El o numește psihoză maniaco-depresivă pentru a marca această corelație cu maladiile endogene, alături de psihoza schizofrenică. In zilele noastre, termenul de maladie maniaco-depresivă este preferat celui de psihoză maniaco-depresivă în măsura în care caracteristicile subiecților care sunt atinși de aceasta nu corespund celor atribuite subiecților psihotici.

începând cu E. Kraepelin, depresiile* psihozei maniaco-depresive se opun depresiilor datorate unor cauze psihologice și de mediu. în zilele noastre, această distincție între depresiile endogene ale psihozei maniaco-depresive și depresiile psihogene tinde să se estompeze. Totuși, maladia maniaco-depresivă păstrează încă un statut diagnostic, prognostic și terapeutic autonom, caracterizând o maladie cu determinism genetic presupus. Caracterul eterogen probabil al pacienților cărora li se poate pune acest diagnostic a determinat însă pe anumiți autori să propună diferite disocien destinate să conducă la o mai mare omogenitate a cadrelor diagnostice și deci la strategii terapeutice de mai mare finețe. Astfel, K. Leonhard, bazându-se pe criteriile obișnuite de diferențiere a maladiilor (clinice, evolutive, epidemiologice, genetice și biologice), propune să se distingă formele unipolare depresive de cele bipolare pe baza prezenței sau absenței stărilor maniacale în cursul evolutiv al maladiei Tratamentul cu litiu ar fi în mod specia! eficace în formele bipolare ale bolii astfel fragmentate. .; •'_ i, , „ ,
6

M.-C. Hardy-Bayk

(N. Ci

Manie

După ce a denumit nebunia în general, termenul manie, în perioada primelor descrieri ale maladiilor mentale la începutul secolului al XK-lea, va desemna un „delir* general" care cuprinde întreaga activitate mentală și nu permite nici un contact cu bolnavul. De abia câțiva ani mai târziu, odată cu observarea formelor de manii fără delir, sunt redefinite simptomele fundamentale ale acestei maladii, printre cele mai importante fiind euforia și agitația.
Dacă mania este ușor de recunoscut prin existența unei tulburări de dispoziție (hiperestezie afectivă și versatilitate a dispoziției mai des decât euforie), a unei tahipsihii. a unei hiperactivități motorii, a unei dezinhibiții verbale și comportamentale și a tulburărilor de somn, frecvența sindroamelor maniacale parțiale și apariția simptomelor aparținând în mod obișnuit altor categorii diagnostice, cum ar fi semne schizofrenice, o activitate delirantă, tulburări cognitive care evocă o stare demențială, explică varietatea formelor clinice și face adesea diagnosticul dificil.
Luarea în considerare a criteriului evolutiv în clasificarea maladiilor mentale va permite, la începutul secolului al XX-lea,

să fie reunite într-o singură maladie, nebunia maniaco-depresivă*, diferitele forme de manie și de melancolie. Dacă existența unei faze maniacale impune diagnosticul de maladie maniaco-depresivă bipolară, raporturile depresiei* cu forma unipolară depresivă a acestei maladii nu sunt la fel de strânse. Formele evolutive ale maladiei bipolare sunt variate, în funcție de prevalenta respectivă a depresiei și a maniei, de frecvența recăderilor și de reactivitatea la tratamentul în mod esențial profilactic cu săruri de litiu* sau cu tegretol, propus mai recent.
Lucrările actuale asupra maniei se referă, în principal, la ipotezele etiopatogenice (studiul factorilor ereditari sau al factorilor biochimici care implică neurotransmițători* cerebrali) și abordarea psihofarmacologkă.

M,C.Hardy-Bayle
(N.C.)

Manifest
Care se oferă observației, care se impune percepției imediate. In psihologie, termenul poate, în funcție de context, să se înscrie în mai multe tipuri de opoziții semantice. Aplicat comportamentului*, el se opune la ceea ce este intern și neobservabil în mod direct, mental*: vorbirea* este manifestă, limbajul* interior nu este. în concepțiile care limitează noțiunea de comportament la fenomenele observabile direct, numai comportamentul (performanța*) este manifest, în opoziție cu reprezentările* și cognițiile* sau cu competențele*, care sunt mentale. Fiind vorba despre conduite sau despre producții simbolice* (vis*, mesaj*, text*), sensul* sau conținutul* manifest se opune sensului sau conținutului latent*, care nu se impune dintr-odată, ci se dezvăluie doar cu ajutorul unei interpretări*.

M. Richelle
(N.C.)

Manipulandum
Termen generic desemnând, în special în situațiile de condiționare operantă*, dispozitivul pe care subiectul trebuie sâ-1 acționeze (răspuns*) pentru a determina întărirea*. Exemplul cel mai clasic este levierul* sau clapeta, transpus în experiențele pe ființe omenești sub formă de cheie telegrafică, buton pe care se apasă, levier multidirectional etc.

M. Richelle
(N. C.)

Manoptoscop
Aparat care permite să se determine predominanța oculară și, indirect, mâna abilă. Compus dintr-un trunchi de con a cărui extremitate mică este foarte îngustă, baza sa largă este plasată lângă obraz. Prin deschiderea îngustă, subiectul fixează un obiect și apoi închide alternativ cei doi ochi. Când închide ochiul nepredominant, obiectul fixat dispare din câmpul vizual.

R. Genicot
(N. C.)

Maraton (Grup —)
Grupuri de întâlnire (sau grup T.*) intensive, inventate de G. Bach, care se desfășoară fără întrerupere timp de 18 până la 36 de ore (în general un week-end), participanții hrănindu-se și eventual dormind în sala de reuniune. Confruntarea prelungită cu celălalt în mediu închis este considerată capabilă să distrugă mijloacele de apărare ale eului subiectului și să exercite efecte prin ricoșeu asupra celorlalți, cu riscul de a provoca decompensări.

D. Anzieu
(N. C.)

Mare automatism mental - • Automatism mental

Marijuana -> Canabinoid

Marginalitate
Expresie topologică de origine sociologică ce caracterizează o poziție socială excentrică în raport cu cea aprobată de majoritate și care servește de referință pentru simplificarea normativă. Limita se situează la interfața a două culturi, la marginea spațiilor adiacente. Marginalitatea definește o situație hibridă în raport cu sistemele socioculturale si economice funcționale.

Ea poate fi suportată sau aleasă; marginalitatea suportată rezultă din efectele de segregare și de stigmatizare* legate de procese psihosociale de discriminare și de atribuire* negativă care constituie mecanismele marginalizării sociale. Marginalitatea aleasă se înscrie într-o distanță și un interval spațio-temporal care permit indivizilor să nu se implice și să conserve o marjă de manevră cu riscul de a fi considerați ca accesorii, asociali, chiar periculoși. Spre deosebire de devianți*, care se opun activ și acuză distanța lor față de societate recurgând la violare și la ruptură*, marginalii se străduiesc să se mențină, cei mai mulți în mod tranzitoriu, într-o arie de transgresiuni* comparative. Această marjă de negociere este învestită cu funcțiuni* speciale: exploratorie, identificatoare, defensivă, demisivă. Ea poate corespunde unui ritual de trecere, reușit sau eșuat. In opinia lui B. Gibello, existența anumitor perturbări afective* și cognitive* poate favoriza marginalitatea anumitor adolescenți* creând o discontinuitate în reprezentarea psihică a obiectelor.

J. belosse
(N.C.)

Mascare

1. în vocabularul condiționării*, desemnează un fenomen descris mai întâi de I. Pavlov, de absență a condiționării la una dintre componentele unui stimul* compozit. Astfel, dacă se condiționează un câine cu un stimul compozit audio-vizual și se testează apoi fiecare dintre componente în parte, se vor observa răspunsuri condiționate numai la stimulul auditiv și nu la stimulul vizual. Una dintre cele două componente, mai „reliefată", s-a impus față de cealaltă. Mascarea depinde, între altele, de dominanța relativă a modalităților* senzoriale implicate, de intensitatea* relativă a stimulilor, de validitatea lor relativă în raport cu evenimente semnificative ale mediului (întăriri*). Mascarea *{overshadowing),* pe care o întâlnim deopotrivă în procedurile de condiționare operantă* și pavloviană*, trebuie diferențiată de blocaj*. Specialiștii condiționării operante desemnează, de asemenea, prin termenul *masking* (dificil de tradus în franceză prin alt cuvânt decât *masquage* „mascare") slăbiciunea controlului exercitat de un stimul discriminativ* în cazul în care acesta este „înecat" în unul sau mai mulți alți stimuli nepertinenți, dar mai reliefați.

2. In psihofizică* și psihofiziologia* senzorială, reducerea detectabilității* unui stimul prin suprapunerea altui stimul sau a unui zgomot*. Studiat în mod special în domeniul audiției, efectul de mască pune în evidență, oarecum invers, puterea de filtraj* a frecvențelor aparatului auditiv: un zgomot nu alterează detecția* unui sunet de frecvență* dată decât într-o limită foarte redusă, banda* critică, în jurul acestei frecvențe. Mascarea este numită retroactivă* dacă stimulul care maschează este posterior stimulului mascat, proactivă* dacă el este anterior. Tehnica mascării, auditivă sau vizuală, a fost larg exploatată în psihologia cognitivă*, de exemplu în studiul inteligibilității* vorbirii sau în cercetările asupra procesului de recunoaștere* si de identificare*.

M. Richelle
(N.C.)

Mască

Stimul* care exercită, prin suprapunerea sau prin juxtapunerea sa față de alt stimul, un efect de mască sau mascare* a acestuia din urmă.

M. Richelle
(N.C.)

Masochism

Concept care-și datorează numele scriitorului austriac L. Sacher-Masoch; reținut de R. Krafft-Ebing pentru a defini o formă de perversiune* sexuală în care plăcerea nu poate fi obținută decât suportând durere fizică și/sau servitute și umilire. Această condiție poate fi găsită fie în fantasme* conștiente care însoțesc coitul, fie în înscenări preparatorii, fie în sfârșit în realizarea independentă a acestor scene, însoțită sau nu de activitate masturbatoare. Existența fantasmelor masochiste inconștiente poate

fi la originea formațiilor nevrotice sau a inhibiției sexuale.
Antiteză a sadismului*, articularea celor două perversiuni a putut fi considerată ca expresie a unei simple înrudiri clinice sau ca expresie a aceleiași problematici care fondează relația erotică independent de pozițiile asumate de parteneri. Luând ca punct de plecare această problematică, S. Freud a încercat să stabilească o legătură genetică între cele două poziții, considerând succesiv sadismul și apoi masochismul ca poziție inițială. Acest ultim punct de vedere se înscrie în teoria instinctului morții.
Sub termenul de masochism moral, S. Freud descrie, de altfel, diferite forme de atac împotriva propriei persoane (culpabilitate, nevroză de eșec, reacție terapeutică negativă) ca tot atâtea expresii ale masochismului primar. Totuși, nu este sigur că pot fi considerate ca depinzând de același mecanism căutarea plăcerii erotice în durere, aservirea bărbatului unei femei dominatoare, supunerea femeii față de bărbat, culpabilitatea și agresiunea întoarsă asupra propriei persoane.

D • Widldcher

(N. C.)

Mașina lui Turing —> Turing (Mașina lui —)

Materialism
Orientare de ordin filozofic care afirmă, în forma sa radicală, că materia este singura substanță care există și că, prin urmare, gândirea* nu este decât un produs al acesteia. El se opune, pe de o parte, idealismului* pentru care ideea este principiul determinant și, pe de altă parte, **spiritualismului** pentru care spiritul* este independent de materie și se structurează după legi specifice.
în Antichitate, materialismul constituie o explicație a universului și își leagă soarta de atomism: el are ambiția să explice lumea fără să facă apel la un principiu exterior acesteia. Cu începere din secolul al XVTH-lea. materialismul intervine în analiza fenomenelor umane. El este în cazul acesta determinist* în sensul în care afirmă că realitatea umană poate fi explicată, prin condițiile sale materiale exterioare; el subscrie la reducționismul* metodologic conform căruia fenomenele complexe trebuie analizate în fenomene mai simple; în sfârșit, el este strict monist* și refuză spiritului o existență independentă de materie.
Această formă radicală de materialism se regăsește cel mai adesea numai în formă de tendință în majoritatea pozițiilor teoretice; astfel, în psihologie, cele mai multe opțiuni materialiste se pot găsi în behaviorismul* radical al lui B. F. Skinner: orice comportament este controlat prin consecințele sale (determinism); evenimentele resimțite prin introspecție sunt de aceeași natură ca evenimentele observabile (monism); un individ este constituit de suma comportamentelor sale juxtapuse (atomism). Paralelismul* psihofiziologic a primit o interpretare de tendință materialistă care a făcut din conștiință* un epifenomen, un produs al materiei; dar, chiar în acest cadru, menținerea dualității spirit/materie nu permite, evident, să se considere această teză ca strict monistă. Psihanaliza freudiană, de exemplu, este deterministă, dar nu este monistă prin faptul că nu dizolvă fenomenele psihice în fenomenele organice (determinism psihic). .. _ .,

M. Kad
(N. C.)

Matern (Comportament —)
Ansamblul îngrijirilor asigurate de mamă progeniturii sale. La orice specie, femela care produce un număr variat de ovule mari încărcate cu vitellus (animale ovipare) sau trebuie să asigure protecția și alimentația intrauterină a embrionului (animale vivipare) urmată de alăptare la mamifere asigură partea cea mai grea a poverii parentale. O gorilă tânără rămâne agățată la sânul și apoi de corpul mamei sale timp de un an întreg; doi ani încă, spatele mamei este postul său de observație și modul său favorit de transport. Chiar și după emanciparea sa, tânărul rămâne atașat de mama sa; filiațiile rămân vii și se formează clanuri matrimoniale. Legăturile afective și educative

strânse care rezultă din această asociație restrictivă și prelungită conferă mamei un rol de prim ordin în dezvoltarea tânărului. Importanța sa pentru echilibrul psihofiziologic al acestuia este demonstrată *a contrario* de observațiile lui R. Spitz și J. Bowlby asupra sugarilor umani crescuți în instituție (v. Hospitalism) și de experiențele de privare* realizate de H. Harlow pe macacul tânăr. Acesta, privat mai mult sau mai puțin precoce de contacte cu mama sa, dezvoltă un ansamblu de manifestări de involuție (apatie, stereotipie*, fobie, automutilare, anorexie) cunoscut sub numele de sindrom de izolare*. Dimpotrivă, interacțiunea cu mama îl învață pe tânăr să-și controleze emoțiile și pregătește socializarea sa armonioasă în grupul egalilor săi. Interacțiunea mamă-copil este, de asemenea, locul privilegiat de instalare a tradițiilor (v. Protocultură).

Dacă comportamentul matern la specia umană se înscrie în continuitatea formelor și funcțiilor deja cunoscute la animale, în special la mamifere și mai direct la primate, el este totodată modulat de diversele tradiții culturale și prezintă, în sânul aceleiași societăți, variații dintre care unele se apropie de patologic, prin deficit sau prin exces, și pot fi sursa anumitor tulburări psihologice. *j.-C.Ru$_{w}$et*

(N.C.)

Maternaj

Termen creat în engleză în jurul anului 1940 (introdus în franceză de P. Recamier în 1953) pentru a desemna:

1. ansamblul comportamentelor prin care mama sau persoana care-i ține locul aduce sau încearcă să-i aducă sugarului îngrijirile materne și, mai general, tot ce este indispensabil pentru supraviețuirea și pentru dezvoltarea lui fizică și psihică: dragoste (v. Carență afectivă), stimulări, susținere*, mânuire*, baie de cuvinte etc. Lucrările a numeroși autori, în special ale lui D. Winnicott, au arătat importanța maternajului pentru copil (susținere, mânuire, prezentarea obiectului*). W. Bion și D. Winnicott au întreprins și studierea atitudinilor psihologice ale mamei care facilitează maternaj ui sau îl însoțesc: reverie (W- Bion) sau preocupare maternă primară* care caracterizează pe mama suficient devotată (D. Winnicott):
2. un tip de îngrijire a pacienților schizofrenici, bazat pe o concepție asupra schizofreniei* conform căreia carențele afective precoce au determinat fixația orală*. Scopul urmărit este de a repara frustrările și se admite în general că această reparație* este simbolică și nu reală. Autorii subliniază totuși importanța implicării afective cerute terapeutului. Matemajul este în general conceput drept complement al unei psihoterapii* (matemajul putând fi efectuat de psihoterapeutul însuși, sau de un alt terapeut ori persoană de îngrijire) sau ca o fază preliminară care trebuie să faciliteze o eventuală psihoterapie ulterioară. Originalitatea lui D. Winnicott constă în faptul că a definit anumite funcții asigurate de psihanalist în tratarea cazurilor-limită*, prin referirea la anumite aspecte ale maternajului. *j.Ji.Petot*

(N.C.)

Maturitate profesională

Achiziția de către adultul tânăr a informațiilor asupra meseriilor, exigențelor acestora, debușeelor lor, condițiilor de lucru care le caracterizează, pe de o parte, și asupra lui însuși, a capacităților, dar și intereselor* sale, a ierarhiei sale de valori și a personalității* sale, pe de altă parte. D. Super a arătat că opțiunea profesională este o tentativă de a realiza ideea că individul este propria sa creație și că explorarea lumii muncii și explorarea propriilor posibilități se fac într-o manieră complementară prin aceleași experiențe. Maturitatea profesională este atinsă când tânărul adult a elaborat un proiect de viitor profesional realist si motivat. _ ±, , ,

C. Levy-Leboyer

(N.C.)

Maturizare

Proces prin care un organism atinge maturitatea* sau prin care o funcție* biologică sau psihologică este actualizată.

Noţiunea de maturizare implică întotdeauna, dacă nu exclusiv, o evoluţie internă a organismului, corespunzând unui program* de dezvoltare* caracteristic speciei. Intr-o accepţie strictă, cuvântul maturizare desemnează instaurarea condiţiilor organice ale apariţiei comportamentelor deloc dependente de exerciţiu* sau de învăţare*. In realitate, expresia proceselor de maturizare este întotdeauna strâns imbricată în interacţiunea organismului cu mediul exterior. Intr-un sens mai larg, care înglobează această interacţiune, maturizarea este concepută ca un proces de dezvoltare spre stări funcţionale mai mult sau mai puţin încheiate şi stabile, considerate caracteristici ale maturităţii.

în opoziţie cu creşterea, care este o mărire cantitativă a materiei vii sesizabilă prin măsurători (talia, greutatea), maturizarea este o noţiune mai calitativă a dezvoltării, marcată de evenimente sau stări particulare (pubertatea).

Factorul ereditar general situează organismul pe o scară de precocitate-tardivitate variabilă după specie în ceea ce priveşte ritmul şi funcţiile în discuţie. Pe de altă parte, diferitele sisteme acuză o sensibilitate inegală faţă de mediu în maturizarea lor: maturizarea sexuală este sub acest aspect mai sensibilă decât maturizarea dentară, înţeles în sens larg, conceptul de maturizare, în care modularea de către mediu deţine un loc mai mult sau mai puţin important, conduce la conceptul derivat de maturitate-imaturitate* pentru a aprecia sistemele de autoreglare mentală în domeniul personalităţii*.

C. Prevost şi *M. Richelle*
(N.C.)

Maximum de verosimilitate -> Ajustare

Măduva spinării
Parte inferioară a sistemului nervos* central localizată în coloana vertebrală. Este partea nevraxului care diferă cel mai puţin de tubul neural embrionar; forma sa este aceea a unui tub cu pereţii groşi şi cu lumina aproape obturată: canalul ependimar. Ea se întinde în canalul rahidian de la planul occipital până la a doua vertebră lombară.

Este subdivizată tipic în lame, ansambluri anatomofuncţionale şi zone de integrare senzoriale, motorii, senzoriomotorii şi neurovegetative. La periferie sunt dispuse cele trei cordoane de substanţă albă, cordoanele posterior, lateral şi anterior. Cornul posterior corespunde zonei somatosenzitive, cornul anterior zonei somatomotorii, zona intermediolaterală unei destinaţii vegetative motorii şi senzitive. Măduva este un centru reflex* somatic, ea participă la reglarea tonusului* muscular şi este sediul reflexelor de apărare şi de flexiune. Pe de altă parte, ea este un centru vegetativ.

R. Decombe şi *M. Le Moal*
(N. C.)

Mărime —• Constanţă perceptivă

Mărturie
Studiul mărturiilor, adică al povestirilor făcute de persoane asupra unor fapte de care au avut direct cunoştinţă, arată că ele nu sunt decât în mod excepţional exacte şi că rata de eroare creşte cu timpul. Distorsiunile la care sunt supuse ţin, ca şi în cazul zvonurilor*, de factori perceptivi, mnemonici şi cognitivi în acelaşi timp. In plus, cercetările recente în domeniul pragmaticii* lingvistice arată că tipul de întrebare pusă în momentul depoziţiei poate induce false presupuneri şi antrena atât greşeli de evaluare, cât şi false recunoaşteri.

F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)

Mărturisire
Mărturisirea este o declaraţie foarte semnificativă prin condiţiile revelării sale şi prin natura faptelor sau informaţiilor pe care un individ doreşte fie să le păstreze secrete, fie să le rezerve intimilor. în limbaj juridic, mărturisirea este recunoaşterea orală sau scrisă a culpabilităţii* unui prevenit* într-o procedură de acuzare. Este considerată nu numai ca probă a culpabilităţii,

dar şi ca semn al participării prevenitului la procesul lui. Asociată reprezentării* pedepsei, mărturisirea poate furniza o gratificare sentimentului de culpabilitate care se găseşte la originea unor infracţiuni. Legată de o acuzaţie interioară, mărturisirea se poate situa, alături de variate satisfacţii autopunitive*, la originea declaraţiilor false de culpabilitate asociate unor conflicte nevrotice (de eşec sau masochiste) sau unor dorinţe de sacrificiu pentru apărarea aproapelui. Mărturisirea poate fi smulsă în strategiile interogatoriilor care vizează o supunere ideologică. . „ ,

/. Selosse
(D. F.)

Măsură/Măsurare

Au fost propuse diferite definiţii ale acestui termen: B. Russell, de exemplu, îl defineşte în 1953 ca o corespondenţă între un ansamblu de magnitudini şi un ansamblu de numere; S. S. Stevens impune, în 1951, o restricţie suplimentară: el vorbeşte despre atribuirea de numere unor obiecte cu respectarea anumitor reguli. Astăzi, se înţelege în general prin măsurare orice proces care permite să se atribuie numere unor obiecte respectând şi reprezentând unele dintre proprietăţile lor. In cazul temperaturii, de exemplu, măsura ar putea fi constituită din numerele care respectă relaţia „mai cald decât"; într-o manieră mai formală, am nota cu A, de exemplu, ansamblul obiectelor a căror temperatură dorim s-o măsurăm; am formaliza noţiunea „mai cald" cu ajutorul unei relaţii binare R de tipul aRb dacă obiectul a este mai cald decât b; a măsura temperatura ar însemna în acest caz să asociem fiecărui obiect din A un număr f(a) cum ar fi f(a)>f(b) dacă şi numai dacă aRb, adică dacă şi numai dacă a este considerat mai cald decât b. De fapt, măsurarea temperaturii cu care suntem obişnuiţi astăzi se supune unor restricţii mai severe.

Anumiţi autori propun să se ia în considerare alte măsuri decât cele numerice şi să se caracterizeze obiectele prin structuri mai generale decât numerele. Din ce în ce mai des, mai ales în ştiinţele umane, s-a ajuns să se ia în considerare reprezentările nonnumerice. Modelele întrebuinţate pot fi, de exemplu, grafuri*. Neexcluzând *a priori* reprezentările de acest tip, putem defini măsurarea ca stabilire a unei corespondenţe între un ansamblu de obiecte pentru care a fost definit un anumit număr de relaţii empirice* şi o structură matematică (un model geometric) care să permită reprezentarea acestor relaţii.

Două tipuri de probleme se pot pune atunci când avem de măsurat un fenomen: este mai întâi necesar să ne întrebăm cu privire la natura şi unicitatea reprezentării dorite. Această problemă face obiectul teoriei măsurării. Alegerea unei scale* de măsură impune efectiv restricţii asupra fenomenului pe care încercăm să-1 înţelegem şi sunt posibile mai multe reprezentări. Vom înţelege uşor că dacă se intenţionează să se măsoare preferinţele unui individ pe o scală numerică şi dacă individul preferă obiectul a obiectului b şi obiectul b obiectului c, el va trebui de asemenea să prefere obiectul a obiectului c. Distingem adesea patru niveluri ierarhice ale scalelor de măsură, care impun diferite restricţii asupra sistemelor empirice respective: scalele nominală, ordinală, de interval şi de raport.

In al doilea rând, uneori pot fi folosite diferite tehnici pentru a reprezenta un fenomen cu ajutorul structurii matematice alese. în general însă, nu sunt respectate efectiv toate condiţiile pe care trebuie să le respecte sistemul empiric pentru ca reprezentarea să fie posibilă. Este cazul atunci să se ajusteze modelul în ciuda abaterilor observate (v. Ajustare). Dacă aceste abateri sunt prea importante, trebuie, bineînţeles, să se renunţe la model şi să se caute un alt mod de reprezentare a datelor.

D. Defays
(N.C.)

Mean Length of Utterance —>• MLU

Mecanicism/Mecanism

Această denumire desemnează sistemele filozofice şi concepţiile epistemologice care recurg la metafora maşinii, în măsura

în care aceasta se reduce la un ansamblaj de componente elementare și în care stările sale actuale sunt întotdeauna deductibile din stările anterioare. Asociat adesea filozofiei carteziene, mecanicismul susține că fenomenele sunt întotdeauna reductibile în termeni de figuri și de mișcări. In acest sens mecanicismul se opune organicismului sau dinamismului. In măsura în care o anumită stare este complet determinată de condițiile anterioare, mecanicismul se opune oricărei filozofii care face să intervină calități oculte sau noțiuni de finalitate* imanentă. In psihologie, concepțiile care definesc învățarea* ca achiziție a deprinderilor* și obișnuințele ca succesiuni de mișcări* pot fi calificate drept mecaniciste.
Pe de altă parte, se vorbește despre mecanism pentru a desemna o combinație de procese* sau de organe care realizează o anumită funcție* (de ex., mecanismul selecției naturale* sau cel al condiționării operante*). In cele mai multe cazuri, această utilizare este destul de vagă și unii preferă să folosească termenul proces, considerat mai clar și mai puțin încărcat de subînțelesuri filozofice.

P. Mengal
(N.C.)

Mecanicistă (Organizare —)
Organizare cu **o** ierarhie puternică și cu o structură rigidă. Sarcinile și problemele de tratat sunt divizate în secvențe scurte. Fiecare este însărcinat cu o muncă precisă sub controlul superiorilor săi. Metodele de folosit, obligațiile, limitările și autoritatea inerente fiecărei funcții sunt definite cu precizie. Gestiunea oamenilor și controlul muncii se fac după o structură ierarhică verticală, informațiile circulând de jos în sus, iar ordinele și deciziile transmițându-se de sus în jos.

C. Levy-Leboyer

Mecanism de apărare -> **Apărare**

Mecanism de apărare familial —> Familie

Mecanism dobândit de declanșare -> Mecanism înnăscut de declanșare

Mecanism înnăscut de declanșare
Concept al etologiei clasice născut din constatarea strânsei specificități care leagă un răspuns particular de o combinație-cheie de stimuli (v. Momeală și Declanșator). Această constatare i-a determinat pe J. von Uexkiihl și, mai ales, pe K. Lorenz să postuleze existența unui mecanism nervos de filtrare a stimulilor, care asigură ca răspunsul să nu fie furnizat decât când este justificat și adaptat la situație: animalul își amână răspunsul până în momentul în care întâlnește combinația-cheie adecvată. Expresia ,Mecanism înnăscut de Declanșare" (MID) a fost controversată în măsura în care Lorenz nu preciza anatomofiziologia mecanismului și nu dovedea ineitatea* sa. Conceptul conservă totuși întreaga sa valoare euristică în ceea ce privește principiul filtrării. Nu se poate vorbi de ineitate decât dacă animalul reacționează corect la reprezentarea combinației-cheie fără să fi avut posibilitatea nici unei învățări prealabile. Este cazul puiului naiv de goeland care ciocănește pata roșie de pe ciocul galben al adultului și obține o regurgitare a alimentului. Dacă specificitatea percepției selective s-a structurat prin experiență, se vorbește despre **Mecanism Dobândit de Declanșare** (MDD). Cele două mecanisme nu sunt incompatibile: puiul de goeland întărit de regurgitare poate să-și desăvârșească MED, care este astfel completat prin experiență (NUDE). în fenomenul întipăririi*, animalul structurează într-o singură experiență, în cursul unei faze precoce* a dezvoltării* sale, un mecanism de declanșare care va orienta spre un tip de ființă sau de obiect răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale ulterioare.

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Mecanoreceptor —» Propriocepție

Mediană -> Centralitate

Mediator

Substanță chimică, adesea numită **transmițător** sau **reglator,** eliberată de terminațiile nervoase la nivelul sinapselor*, sub influența unei excitații (influx* nervos). Ea permite, prin interacțiunea sa cu receptori specifici, trecerea influxului nervos de la un nerv la un organ efector (mușchi) sau de la un neuron la alt neuron (neurotransmisie). Sistemul nervos conține numeroși **neuromediatori** sau neurotransmițători. printre care acetilcolina*, noradrenalina*, dopamina*, serotonina*, acidul gamaaminobutiric (GABA), diferiți acizi aminați* (glutamat, aspartat, glicină) și peptide*. Un anumit număr de criterii permit identificarea unui neuromediator:

1. localizarea sa și biosinteza intraneuronală;
2. eliberarea sa extraneuronală;
3. efectele postsinaptice asupra receptorilor specifici;
4. existența mecanismelor de inactivare a acestei substanțe;
5. drogurile cunoscute că acționează fie asupra sintezei, fie asupra distrugerii acestei substanțe trebuie să aibă aceeași acțiune asupra transmiterii sinaptice ca și aceea pe care o au asupra neuromediatorului presupus.

Termenul de **neuromodulator** a fost introdus recent pentru a desemna în special mediatorii care acționează asupra unui alt neuromediator modificând fie eliberarea sa, fie sensibilitatea receptorilor săi postsinaptici. Formularea clasică potrivit căreia un neuron sintetizează un transmițător și numai unul (principiul lui Dale) a fost pusă sub semnul întrebării; coexistența în același neuron a neurotransmițătorilor, a aminelor și a peptidelor este curentă.

U. Spampinato
(N. C.)

Medicală (Psihologie —)

în practica actuală, psihologia medicală este studiul psihologic (la care contribuie toate subdisciplinele psihologiei) al întregului domeniu medical, în special al relației bolnav-medic (și de o manieră mai generală al relației bolnav-personal de îngrijire), ca și al aspectelor psihologice ale comportamentelor și proceselor morbide și ale metodelor terapeutice. Formația psihologică a medicilor (în special în cadrul grupurilor Balint*) și abordarea psihosomatică* în medicină figurează printre principalele aplicații ale psihologiei medicale.

J.-M. Petot
(N. C.)

Medicină comportamentală

Abordare interdisciplinară a medicinei care a luat amploare în anii 1970, integrând cercetările din științele comportamentale și biomedicale și, de o manieră mai generală, tot ce ține de medicina fizică și de sănătatea mentală. Ea este elementul motor al progresului în înțelegerea mecanismelor prin care sistemele nervoase* și endocrine* controlează marile echilibre homeostatice garante ale adaptării* și sănătății. Medicina comportamentală se interesează de factorii psihologici care intervin în etiologia, prevenirea și diagnosticul unor numeroase boli, de metodele care permit reducerea tensiunilor și stresului* și promovarea proceselor de ajustare*, de tehnicile de reabilitare a diferitelor tulburări psihice. Medicina comportamentală insistă asupra importanței evenimentelor vitale* și asupra a tot ce concură la diferențele individuale în susceptibilitatea la răspunsurile patologice. De asemenea, rolul protector al suportului social* și al altor factori emoționali pozitivi este studiat atât la nivel clinic, cât și epidemiologie. Sfera mijloacelor terapeutice și a tehnicilor de modificare a comportamentului a evoluat mult, în special pe baza lucrărilor consacrate copiilor retardați și anumitor nevroze*. Problemele pe care le ridică tabagismul, alcoolismul, obezitatea, maladiile cardiovasculare au găsit puține soluții până în prezent, în ciuda numeroaselor eforturi și a sumelor considerabile consacrate prevenirii. Din acest motiv, cercetările care țin cont deopotrivă de complexitatea pro-

blemelor prea des schematizate și de aplicarea tehnicilor comportamentale la nivel individual s-au dovedit mai promițătoare. Pe plan fundamental, aceste tehnici iau în considerare, pe de o parte, reactivitatea sistemului nervos autonom și răspunsurile viscerale al căror rol este reabilitat în principal prin intermediul unui *bio-feed-back** și, pe de alta parte, posibilitățile învățării* instrumentale care poate modifica o mare varietate de răspunsuri ale organelor interne, prin intermediul recompenselor* sau pedepselor*. Metodele de relaxare intră în cadrul medicinei comportamentale.

Se dovedește că aceste abordări rămân cele mai bune soluții pentru numeroase perturbări care rezultă din traumatisme medulare, din disfuncțiile presiunii arteriale, respirației, echilibrării*, pe scurt ale diverselor organe interne, perturbări care duc foarte frecvent la incapacități grave și în general costisitoare. Aceste metode terapeutice intră în cadrul a ceea ce este altfel numit terapii* comportamentale. .„ , .„ ,

if. *Le Moal*
(N. C)

Medie -* Centralitate

Mediere

Trecere printr-o etapă sau variabilă intermediară*, care explică legătura între două evenimente, pe care calea directă pare să nu o poată explica. Luat în sens larg, termenul se întâlnește în contextele cele mai diverse, de exemplu: aparenta condiționare operantă* a ritmului cardiac trece prin medierea unei condiționări operante a musculaturii scheletice care controlează respirația; estimarea timpului* de care se arată capabil animalul nu s-ar baza pe un orologiu* intern, ci pe medierea conduitelor colaterale* etc. Forma verbală „a mediatiza" ia uneori locul termenului mediere, în special în domeniile psihologiei personalității* și psihoterapiei (cu riscul de confuzie cu conceptul de *mass-media,* mijloace modeme de comunicare).

Dar cuvântul mediere a fost mai cu seamă legat, în psihologie, de eforturile teoretice ale neobehavioriștilor* C. Huli, E. Tolman și în special C. Osgood pentru a rezolva dificultățile pe care le ridicau concepțiile stimul-răspuns. Variabile intermediare, de natură cognitivă* (hărți* cognitive create de Tolman, expectații*), au fost invocate ca loc de tranziție. Urmelor lăsate de stimulii condiționați* li s-a atribuit o schiță de semnificație* care, la om, deschide calea medierii prin limbaj* sau prin reprezentările* conceptuale. în ordine inversă, apare o teorie mediațională a semnificației care trimite, pentru a găsi rădăcinile sensului elementelor de limbaj, la răspunsurile mediatoare suscitate de asociațiile* condiționate. Psihologia cognitivă, care datorează mult acestor lucrări depășite, pare să se dispenseze de termenul mediere care apare rar în scrierile actuale.

M. Richelle
(N. C.)

Mediere verbală

Noțiune propusă de psihologia behavioristă* pentru a explica achiziția* semnificației* și a diferitelor învățări* cognitive. Instrument teoretic care explică relațiile între stimuli* (sunete) nelegați efectiv printr-o asemănare obiectivă, precum și posibilitatea de a alege între mai multe răspunsuri pentru același stimul. Stimulul-semn este stimulul asociat în mod constant cu răspunsuri detașabile, cele care pot să se producă în afara prezenței efective a stimulului, în opoziție cu răspunsurile legate de prezența efectivă a acestuia. Pentru neobehaviorismul american, repertoriul răspunsurilor individului devine din ce în ce mai dependent de mediatorii verbali care se intercalează în conexiunile stimul-răs-

Mediu

In accepția sa cea mai curentă în psihologie, termenul de mediu este sinonim cu mediu înconjurător* și desemnează spațiul de viață al unui individ, al unui grup, al unei specii (nișă* ecologică*). Fără altă specificare, el înglobează mediul fizic și

mediul social (termenul „anturaj" aplicându-se mediului social apropiat, în special la oameni). Expresia mediu sociocultural este adesea preferată pentru a marca specificitatea mediului social uman, în care producțiile și reprezentările* culturale dețin un loc important, alături de congenerii înșiși. Activitățile organismelor sunt, în general, concepute ca adaptări* la mediu, care pot consta totuși în amenajarea acestuia, în modificarea și chiar în construirea lui.

Prin factor(i) de mediu se înțelege ansamblul condițiilor externe, fizice și sociale, care contribuie la determinarea conduitelor unui organism și influențează dezvoltarea sa.

E. Jalley și *M. Richelle*
(N.C.)

Mediu interior (sau intern): concept biologic datorat lui Claude Bemard. Ansamblu al proceselor fiziologice interactive care concurează la homeostazie*, caracterizat prin menținerea constantelor biologice proprii speciei. Mecanismele fiziologice tind spre echilibrul* și constanța unui mediu interior închis și uniform, în care acționează principiile care permit viața și autonomia individului, în raport cu mediul exterior. Ființa creează condițiile existenței sale libere și propriul său determinism. Există deci o relație între indeterminismul exterior și un determinism interior pe care organismul îl asigură și și-1 asumă. Ființa se sustrage deci mediului și își produce propria lume. Comportamentul* este cel care permite legătura între mediul interior si cel exterior.

M. Le Moal
(N.C.)

Mediu înconjurător

Ansamblu al condițiilor exterioare unui organism și de natură să-1 influențeze. Termenul este, în general, aproape sinonim cu mediu*. Acesta din urmă se folosește însă la fel de bine și în legătură cu condițiile interne. Pentru psihologiile interacționiste*, mediul înconjurător desemnează mediul în care trăiește organismul și cu care el interactionează. Pentru cea mai mare parte a teoriilor moderne, urmând prin aceasta concepțiile biologiei, organismul și mediul înconjurător sunt din ce în ce mai abordate ca părți ale aceluiași sistem. După domeniile de cercetare și abordările teoretice, va fi preferat totuși când mediul înconjurător fizic, când cel social, când mediul înconjurător artificial sau construit al unei situații experimentale, când cel natural, nișa ecologică*.

Conștientizarea recentă, în societățile noastre, a riscurilor la care expansiunea speciei umane expune propria nișă ecologică a suscitat dezvoltarea unei noi ramuri a științelor psihologice, psihologia mediului înconjurător. Ea are ca obiect studierea efectelor asupra comportamentului uman a modificărilor radicale ale mediului înconjurător (creștere demografică, poluare, concentrare urbană etc.) și căutarea mijloacelor potrivite pentru crearea atitudinilor* și comportamentelor care să contribuie la oprirea sau inversarea procesului de degradare.

M. Richelle
(D.S.)

Megalomanie

Supraestimare a subiectului* în raport cu propriile capacități*. Tendință care poate merge de la poziția orgolioasă până la delirul grandorii: se poate referi la subiectul însuși (forță fizică, frumusețe, superioritate intelectuală), la situația sa socială (supraestimarea rolului social, idei de filiație cu personaje celebre) sau la norocul său, chiar la puteri supranaturale.

Se observă în clinică în contexte diverse, în care diagnosticul se bazează pe asocierea cu expansivitatea euforică în manie și în tulburările timice, cu gândirea paranoidă în tulburările schizofrenice, cu tulburările neuropsihologice în diferitele tipuri de demență (clasică și tipică în sifilisul terțiar sau în paralizia generală, astăzi foarte rară).

J.-F. Alhlaire
(N.C.)

Mei

Compus din primele litere ale cuvântului Melodie, termenul Mei desemnează unitatea subiectivă de tonie*. Prin convenție,

1000 Meii corespund toniei unui sunet pur de 1000 Hz la 60 dB.

R. Genicot
(N.C.)

Melancolie

Folosirea termenului melancolie își are originea în Antichitatea greacă. In acea epocă, melancolia era considerată o tulburare psihică rezultând dintr-un dezechilibru între cele patru umori fundamentale: sânge, limfă, bilă galbenă și bilă neagră. Prevalentei acestei ultime umori i se datora melancolia.

La începutul secolului al XK-lea, cu ocazia primelor descrieri ale maladiilor mentale, melancolia este definită ca un delir* parțial, adică îndreptat exclusiv spre un obiect sau o anumită serie de obiecte. Abia câțiva ani mai târziu, în special datorită observării formelor de melancolie fără delir, gândirea delirantă își pierde statutul de semn specific și sunt definite simptomele fundamentale ale melancoliei, pe care se sprijină încă diagnosticul nostru: tristețe, indiferență afectivă, lentoare psihică și motorie. Cu începere din această perioadă este folosit termenul depresie* ale cărui limite, în raport cu cel de melancolie, nu sunt încă clarificate. Limitele depresiei sunt mai largi decât cele ale melancoliei. Depresia conține melancolia, dar nu se rezumă la ea. Imprecizia care înconjoară termenul de melancolie nu este străină de polemica încă actuală asupra unicității sau multiplicității stărilor depresive. Acest termen este uneori rezervat depresiilor integrate maladiei maniaco-depresive de către cei care disting acest cadru diagnostic de alte depresii. El poate constitui, pentru alții, un simplu criteriu de gravitate a depresiei. Iar pentru alții, în fine, el califică un tip de conținut al gândirii; se vorbește în acest caz de tematica melancolică pentru a desemna temele de autoacuzare, sentimentele de indignitate și de incurabilitate.

M.-C. Hardy-Bayle
(N.C)

Membrană —> Neuron

Membru fantomă (Durere a —)

Se desemnează astfel o formă de durere* care se întâlnește fie după amputarea unui membru, fie după denervarea importantă a unui membru existent (de exemplu, smulgerea accidentală a rădăcinilor dorsale ale nervilor plexului brahial sau secționarea medulară totală la un paraplegic). în primul caz, bolnavul descrie persistența unei percepții halucinatorii a membrului său dispărut care nu devine dureroasă decât după un anumit interval; durerea poate fi raportată fie pe ciot, fie la nivelul membrului fantomă, fie pe ambele. în al doilea caz, bolnavul descrie o poziționare a membrului său dezafectat alta decât în realitate; sunt asociate dureri persistente obsedante de tip arsură sau fulgurante de tipul descărcărilor electrice. Mecanismele responsabile de aceste dureri nu sunt cunoscute, dar rolul extremităților de ramuri nervoase secționate (în special cu apariția nevroamelor) vădește faptul că anestezia locală practicată la nivelul bontului aduce alinare. Totuși, participarea fenomenelor de origine centrală se presupune a fi considerabilă.

B. Calvino
(N. C.)

Memorare

Introducere în memorie a informațiilor*, adică encodarea și stocarea acestora. Se vorbește despre memorare intenționată dacă subiectul este implicat într-o sarcină care îi cere în mod explicit studiul unui material în vederea unei restituiri ulterioare. Intr-o situație de memorare incidentă, sarcina subiectului este de altă natură decât mnezică (de ex., pronunțarea cuvintelor cu cea mai bună dicție posibilă), subiectul fiind apoi evaluat, pe neașteptate, în ceea ce privește retenția* materialului.

Memorarea implică adesea o activitate de organizare a materialului, adică stabilirea unei relații între elementele de memorizat, sau de elaborare, adică stabilirea legăturilor între elementele materialului și alte informații (de ex., asocierea unui pseudocuvânt

prezentat, cum ar fi „bax", cu un cuvânt real, ca „bar", neprezentat).

Studiul strategiilor de memorare vizează descrierea mijloacelor mnemotehnice* utilizate spontan și evaluarea eficacității acestor mijloace (v. Consolidare mnezică, Memorie de scurtă durată, Memorie de lungă durată, Uitare, Rapel). „ „

S.Bredart
(N.C.)

Memorie

Capacitatea de a achiziționa, conserva și restitui informații*. Datele furnizate de psihologia experimentală, de psihologia cognitivă și de patologia umană converg în a sugera existența mai multor tipuri de memorie sau de activități (capacități*) mnezice*; clasificările propuse depind de concepțiile și de tipurile de probleme abordate.

în funcție de timpul care separă prezentarea unei informații de evocarea* ei, distingem :

1. memoria senzorială (sau memoria-tampon* sau *buffer),* care conservă caracteristicile fizice ale stimulului mai puțin de o secundă;
2. memoria de scurtă durată* (MSD), care are o durată de aproximativ 20 de secunde și o capacitate limitată la 7 ± 2 itemi;
3. memoria de lungă durată* (MLD), de durată și de capacitate foarte extinse.

Problema existenței unei prelucrări în serie sau în paralel prin aceste două ultime categorii de memorie nu este încă rezolvată.

In funcție de natura informației memorate, a fost stabilită o distincție între memoria episodică* și memoria semantică*: prima ar conține informații referitoare la evenimente localizate în timp și în spațiu, evenimente cu caracter personal și cu o mare valoare afectivă; dimpotrivă, a doua ar include informații mai abstracte (deci independente de context*) referitoare la fapte, reguli* sau cunoștințe* generale dobândite în cursul vieții. Această disociere nu exclude existența interacțiunilor acestor două memorii: de exemplu, accesul la memoria semantică este necesar pentru aprecierea semnificației * și importanței evenimentelor curente pe care o operează memoria episodică.

în funcție de natura activităților mnezice prezervate în amnezii*, a fost propusă o disociere între memoria declarativă* și memoria procedurală*: memoria procedurală ar conține datele însoțite de un mod de utilizare și ar permite dobândirea cvasiautomată de noi aptitudini perceptivo-motorii (un „a ști cum'"); în schimb, memoria declarativă ar permite gândirea* conștientă (un „a ști ce") și ar include memoriile episodică și semantică.

Definirea diferitelor stocuri mnezice nu trebuie să mascheze natura dinamică și interactivă a memoriei care, în realitate, este legată de activitatea psihică în ansamblu. Cantitatea de efort, activitatea cognitivă (atenția*, adâncimea prelucrării) și afectivă (refulare*, refuz*) implicate în prelucrarea informației influențează considerabil encodarea* și rapelul*.

Neurobiologia memoriei. Lucrările de biologie moleculară și celulară permit să se sugereze că învățarea* și memoria de scurtă durată rezultă din implicarea unui anumit număr de mesageri intracelulari secunzi și din modificarea posttraducțională a proteinelor. Aceste mecanisme nu pot totuși explica formarea unei memorii de lungă durată din cauza duratei de viață relativ scurte a proteinelor (de la câteva minute la câteva săptămâni). In plus, neuronii* care participă la achiziția* informației nu sunt cei care participă la conservarea sa durabilă. Trebuie deci avută în vedere o modificare a expresiei genetice care conduce la sinteza noilor proteine; ceea ce este în acord cu faptul că inhibitorii sintezei proteice blochează instalarea memoriei de lungă durată fără să altereze învățarea sau memoria de scurtă durată. Sinteza noilor proteine poate duce la modificări morfologice în arhitectura arborizației neuronale (mărirea zonei sinaptice active, mărirea numărului de sinapse*). Această concepție este fundamental diferită de aceea foarte la modă între 1960 și 1970 care susținea că memoria este reprezentată de un cod macromolecular. Această ipoteză, care a

dat loc mai ales unor tentative de transfer de memorie prin injecții cu extras de creier, ignora complet principiile fiziologiei celulare.

Studiile psihobiologice pe animale și pe oameni arată că memoria nu constituie o funcție* omogenă, ci corespunde mai curând utilizării interactive a mai multor sisteme cu roluri diferite și care funcționează după modalități proprii. Este deci puțin probabil ca un singur tip de mecanism să poată sta la baza tuturor formelor de învățare și de memorie. Nenumărate experiențe asupra comportamentului animal au abordat studiul rolului regiunilor cerebrale, al neurotransmițătorilor*, al hormonilor* sau al alimentației. Interpretarea lor este totuși delicată în măsura în care adesea este greu să se izoleze experimental memoria de învățare și învățarea de performanță*. Pe de altă parte, restituirea amintirilor* arată bine transformarea permanentă a materialului memorizat cu timpul și congruența a ceea ce este memorizat și restituit cu starea afectivă în care se află subiectul în momentul achiziției și al resti-

H. Simon
(N. C.)

Dezvoltarea memoriei. Cercetările efectuate pe nou-născuți arată că, de la vârsta de două luni, ei sunt capabili să encodeze și să stocheze o reprezentare* a detaliilor particulare ale unei situații de învățare. Această reprezentare se menține cel puțin timp de 24 de ore și, ulterior, copilul este încă în stare să efectueze cUscTiminări* fine între contextul testelor* și reprezentarea asociată cu învățarea. Reprezentarea mnezică este deci un fenomen foarte precoce.

Dezvoltarea memoriei poate fi concepută sub trei aspecte: memoria de scurtă durată, baza de cunoștințe*, strategiile* și utilizarea lor.

Dezvoltarea MSD se caracterizează printr-o creștere foarte rapidă și foarte importantă a empanului* mnezic, în funcție de vârstă. Această evoluție este interpretată uneori ca rezultând dintr-o mărire a capacității, alteori ca o consecință a creșterii vitezei anumitor operații: identificarea* itemilor sau a ritmurilor de pronunțare, de exemplu. F. N. Dempster (1981) este de părere că datele empirice nu confirmă decât teza creșterii vitezei de prelucrare.

Dezvoltarea bazei de cunoștințe (sau organizarea memoriei de lungă durată) a fost mai puțin studiată. Totuși, au fost evidențiate trei elemente:

1. categorizarea* funcțională precedă organizarea taxonomică fără ca totuși aceasta din urmă să fie ignorată de subiecții tineri. De fapt, utilizarea ei depinde mult de tipul de sarcină*;
2. categoriile se schimbă cantitativ (modificarea numărului de itemi pe care îi cuprind) și calitativ (în ceea ce privește organizarea și structura lor de tipicitate*);
3. ușurința activării* diferitelor relații se modifică: itemii legați în manieră asociativă sunt cu ușurință activați, automatizarea* activării eliberând spațiu mental pentru alte activități.

Strategiile privesc fie encodarea (autorepetiție, grupare*), fie recuperarea* (indici organizați). Dezvoltarea lor ridică trei probleme: disponibilitatea lor (subiectul le posedă?); declanșarea lor (sunt ele activate în mod conștient?); eficacitatea lor (duce utilizarea lor la o performanță mai eficace și de ce ?). După cum se încearcă a se găsi răspunsul la una sau alta dintre aceste întrebări, se ajunge la rezultate diferite în ceea ce privește dezvoltarea,

în sfârșit, au fost evidențiate relații complexe între baza de cunoștințe, empanul mnezic și strategii. O dihotomie recentă (P. Graf și D. L. Schacter, 1985) care opune memoria implicită și explicită pare pertinentă pentru studiul dezvoltării. Această distincție acoperă parțial distincțiile mai vechi între memoria semantică și episodică, pe de o parte, și memoria procedurală și declarativă, pe de altă parte. O sarcină de memorie explicită necesită ca subiectul să-și poată aminti de o experiență precisă (să răspundă, de ex., la întrebarea: „Ce ați făcut azi-dimineață?"). O sarcină de memorie implicită poate să se efectueze fără referire la o experiență anterioară (a

conduce o mașină nu cere să-ți amintești lecții de conducere). Lucrări recente arată că memoria implicită funcționează foarte devreme (înainte de trei ani). în schimb, memoria explicită se dezvoltă în mod mai progresiv. De asemenea, se afirmă deseori că memoria semantică ar preceda dezvoltarea memoriei episodice sau autobiografice (E. Tulving, 1986). Aceste diferențe de dezvoltare sunt adesea folosite pentru a susține teza separării funcționale a diferitelor tipuri de memorie.

H. Abdi și M. *Favol*
(N.C.)

• DEMPSTER F. N. (1981), „Memory Spân: Sources of Individual and Developmental Differences", *Psychological Bulletin, 89,* 63-100. — GRAF P., SCHACTER D. L. (1985), „Implicit and Explicit Memory for New Associations in Normal and Amnesic Subjects", *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition, 11,*501-518. — TULVING E. (1986), *Elements of Episodic Memory,* Oxford University Press, Oxford.

Memorie de lungă durată -> Lungă durată

Memorie de lucru —> Lucru (Memorie de—)

Memorie de scurtă durată -» Scurtă durată

Memorie episodică -> Episodic

Memorie iconică -> Iconică (Memorie —)

Memorie moartă —> *ROM*

Memorie tampon

Termen utilizat în psihologie (uneori se folosește cel de *buffer)* în modelarea* funcționării memoriei*, prin analogie cu funcționarea ordinatoarelor.

Memorie de capacitate mică în general, care stochează temporar informațiile* în tranzit între două unități de prelucrare. Funcționarea ei poate fi controlată de un „supervizor" care reglează intrarea informațiilor în memoria tampon și ieșirea lor spre unitatea de prelucrare următoare. De exemplu, modelele de silabisite conțin adesea o memorie tampon grafemică având printre altele rolul de a stoca momentan și de a lăsa în așteptare informația rezultată din analiza fonetică a stimulului, transferată progresiv spre o unitate care efectuează o conversie fonem/grafem. La. sfârșitul acestei conversii, informația, codată acum sub altă formă, este stocată temporar într-un *buffer* fonologie înainte de a fi transferată spre alte unități de prelucrare.

S. Bredar:
(N. Ci

Memorie vie —> ***RAM***

Menotaxie -» Taxie

Menstrual -> Estru

Mental

In afara expresiilor în care el califică fără ambiguitate un alt termen, precum vârstă*, retardare*, automatism*, confuzie*, deteriorare*, rotație*, test* etc., termenul mental este unul dintre cei mai greu de definit și unul dintre cei mai încărcați de implicații teoretice ai psihologiei. Reabilitarea conceptului de spirit* *(mind)* de către psihologia cognitivă* contemporană l-a repus la loc de cinste în discursul psihologic, în sensul său etimologic „relativ la spirit", „care aparține spiritului". Aceasta nu clarifică totuși sensul, dificultatea fiind doar deplasată asupra conceptului de spirit. într-o accepție care a prevalat în anumite curente behavioriste, mental se opune lui comportamental* și în măsura în care acesta trimite la inferențe* neverificabile și dotate în mod abuziv cu valoare explicativă, el nu poate fi disociat de mentalism*, pe care aceste curente behavioriste l-au combătut. O optică mai puțin radicală ține totuși cont de comportamentele mentale, care nu s-ar diferenția de altele decât prin mai redusa lor accesibilitate* la observație. Noțiunea de conduită*, familiară psihologiei franceze începând cu P. Janet, înglobează fără echivoc mentalul și corn-

portamentalul. Intr-o perspectivă cognitivistă*, în schimb, mentalul trimite la entităţi (reprezentări*, cogniţii*) sau la activităţi* interne (procese* de prelucrare a informaţiei*, de decizie*) şi este considerat ca obiectul principal al psihologiei, diferenţiat deopotrivă de comportamental, care nu este decât manifestarea acestuia, şi de neural, care nu este decât suportul lui material. Chiar în cadrul curentului cognitivist, părerile sunt divergente în ceea ce priveşte raporturile între mental, comportamental şi neural sau cerebral, atestând persistenţa controversei creier-spiriL O altă ambiguitate se referă la raportul între mental şi conştient*, pe care diferiţi autori le concep în mod diferit,

în terminologia proprie anumitor domenii ale psihologiei cognitive, apropiate de inteligenţa artificială*, termenul mental califică adesea termeni diferiţi: **model mental** desemnează o reprezentare* organizată de obiecte ale lumii exterioare sau de concepte; **simulare mentală** desemnează un fel de anticipare* internă a unei acţiuni, destinată să-i ajusteze mai bine execuţia, aşa cum un atlet îşi pregăteşte performanţa.

M. Richelle
(N.C.)

Mentalism

Acest termen desemnează, în ţările anglosaxone, psihologiile de inspiraţie spiritualistă* conform cărora există procese mentale de natură nonfizică (reprezentări*, structuri mentale, inconştient* etc.) care constituie obiectul propriu al psihologiei. Mentalismul este mai des reproşat decât revendicat; behavioriştii* în special afirmă că psihologia nu poate fi ştiinţifică dacă ia ca obiect fenomene deduse şi neobiective şi refuză ipoteza că procese a căror natură nu este fizică intervin între stimulare şi răspuns (care sunt ambele de natură fizică). ^ ^

(N.C)

Mentalitate de grup

Acest concept este un element al modelului grupului*, elaborat de W. R. Bion, conceput ca unitate şi ca sistem de tensiune între nevoile individului, cultura grupului şi mentalitatea de grup. Prin acest termen, W. R. Bion desemnează activitatea mentală care se formează într-un grup pe baza opiniei, voinţei şi dorinţelor inconştiente, unanime şi anonime ale membrilor săi. Contribuţiile acestora Ia mentalitatea de grup permit o anumită satisfacere a dorinţelor lor, dar ele trebuie să fie conforme cu celelalte contribuţii ale fondului comun şi să fie susţinute de el. Mentalitatea de grup prezintă astfel o uniformitate, în contrast sau în opoziţie cu diversitatea opiniilor, gândurilor şi dorinţelor proprii indivizilor care contribuie la formarea ei: ea garantează acordul vieţii grupului cu presupunerile de bază*.

R. Kaes
(N. C.)

Mentalizare

Termen introdus la începutul secolului de E. Claparede pentru a desemna conştientizarea. Este, de asemenea, legătura pulsiunii* emergente cu obiectul său semnificam. Paralelă cu fantasmatizarea*, această elaborare are unele caracteristici ale proceselor secundare ale gândirii: atenuează impactul excitaţiilor, conferindu-le un sens; întârzie satisfacţia; menţine constanţa obiectului. In nosografia psihosomatică, mentalizarea valorizează calităţile preconştientului: densitatea, fluiditatea reprezentărilor, permanenţa funcţionării. La copilul mic, nevoia fiziologică nu poate fi satisfăcută decât de o persoană care-1 îngrijeşte: dacă ea îi dă un sens deviant, copilul nu poate învăţa să verbalizeze sau să reprezinte pulsiunile, să le mentalizeze. De exemplu, mama hiperprotectoare, întotdeauna prezentă, nu permite copilului său să acceadă la propriile dorinţe, pentru că ele îi sunt imediat satisfăcute. într-un mod mai general, absenţa mentalizării favorizează trecerea la act, delirul, halucinaţia, dezorganizarea somatică.

R. Doron
(N.C.

Mers

Activităţile de mers constituie o conduită specializată de deplasare* a unui organiir

viu sau a unui robot eminamente util pentru îndeplinirea unor multiple scopuri. Această conduită cere coordonarea* mişcărilor* membrelor specializate în acest scop, ca şi a celorlalte membre ale organismului, printre care trunchiul. Ea cere, de asemenea, integrarea unui ansamblu complex de informaţii exteroceptive (în general vizuale), proprioceptive şi „exproprioceptive". Ea necesită, în fine, stăpânirea multiplelor cunoştinţe teoretice şi practice spaţiale. Achiziţia mersului se face prin intermediul unui anumit număr de etape care depind în mod intim de maturizarea* sistemului nervos şi de exerciţiu (v. Mo-

^ ^

J.-J.Ducret
(N. C.)

Mesaj

Ansamblu de informaţii* trimise, datorită unui cod* comun, de către un emiţător spre un receptor, pe un canal*, şi care presupune un proces de encodare* a informaţiei de transmis de către emiţător şi o decodare* a acesteia de către receptor.

Acest termen a fost mult folosit în cadrul lucrărilor de teorie a informaţiei şi a comunicării*, care au studiat, de exemplu, consecinţele caracteristicilor şi modificărilor mesajului sau ale condiţiilor de transmitere a acestuia asupra bunei sale receptări,
într-un sens mai puţin tehnic, se vorbeşte despre mesaj senzorial pentru a desemna ansamblul impulsurilor nervoase primite de un receptor senzorial în momentul unei stimulări*, impulsuri pe care acest receptor le transmite cortexului pe căile aferente (v. Neurotransmisie).

F. Parot

(N. C.)

Mesmerism -» Magnetism animal

Metaanaliză

Termenul metaanaliză, introdus de G. V. Glass în 1976, acoperă diferite tipuri de analiză statistică, permiţând rezumarea şi combinarea rezultatelor empirice ale unor studii diferite consacrate unei aceleiaşi probleme (legătura între conceptul de sine şi performanta şcolară, între motivaţie şi eficienţa profesională, eficacitatea tratamentelor terapeutice, de ex.). Etapele procedurii sunt următoarele: definirea unei probleme, eşantionarea studiilor corespondente, codarea caracteristicilor lor, analiza statistici apoi interpretarea rezultatelor.

Metaanaliză încearcă, pe baza diversităţii rezultatelor raportate în general de studii consacrate aceleiaşi probleme, să elucideze motivele acestei variabilităţi şi să evidenţieze eventuale regularităţi. A fost demonstrat, de exemplu, cu ajutorul unei tehnici inspirate din modelul bayesian, că toţi coeficienţii de validitate* ai instrumentelor utilizate în selecţia profesională' sunt mai ridicaţi decât s-a crezut (coeficienţii observaţi separat fiind parazitaţi de surse de eroare generate de mărimea redusă a eşantioanelor, de selecţia prealabilă a subiecţilor, de slaba fidelitate a criteriilor). Aceste analize sunt uneori lăudate (claritatea codării, combaterea argumentată, stimularea cercetărilor ulterioare), alteori criticate (a *priori* în selectarea şi codificarea studiilor, eşantioanele eterogene şi/sau nereprezentative).

M. Bruchon-Schweitzer
(N. C.)

Metacogniţie

Desemnează deopotrivă un domeniu de cunoaştere* special: cunoştinţele noastre despre cogniţie*, şi procesele şi strategiile de reglare a cogniţiei. Deşi aceste două aspecte par legate logic, abordarea lor ţine de două domenii de cercetare relativ distincte. Studiul metacogniţiei în prima accepţie vizează descrierea cunoştinţelor verbalizabile şi abilitatea de reflectare conştientă în legătură cu subiecte cum ar fi percepţia, memoria, învăţarea etc. Descrierea verbală a cunoaşterii este o importantă sursă de date în acest sector de cercetare. Analiza evolutivă a acestor teorii spontane ale cogniţiei a suscitat extrem de multe lucrări. Acestea au arătat că, într-un mare număr de cazuri, apariţia cunoştinţelor metacognitive adecvate este tardivă (preadolescentă, chiar vârsta adultă). Pe de altă parte, nu există în mod necesar o relaţie între

nivelul de cunoaştere metacognitivă şi nivelul de funcţionare cognitivă,
în cealaltă accepţie, se face referire la controlul activităţii cognitive. Se consideră adesea drept componente importante ale acestui control: planificarea activităţii, cuprinzând selecţia unei strategii de rezolvare a problemei* date; supervizarea *(monitoring)* bunei derulări a rutinelor* pe care le implică strategia aleasă; evaluarea eficacităţii strategiei alese în cursul sau la sfârşitul activităţii. In acest caz, obiectul de studiu nu este cunoaşterea explicită pe care o au subiecţii despre un astfel de control, ci funcţionarea reglării cognitive în sine (v. Metacunostintă).

S. Bredart
(N.C)

Meta comunicare

Pentru J. H. Flavell, metacomunicarea trimite la cunoaşterea pe care o are subiectul despre factorii care intervin în orice comportament (verbal sau nu) implicat într-o activitate de comunicare*, în particular cunoaşterea factorilor legaţi de persoanele aflate în interacţiune*, de sarcina*' de îndeplinit şi de strategia* locutorului. Alţi autori postulează că metacomunicarea se referă numai la stăpânirea conştientă a aspectelor nonverbale ale situaţiei de comunicare. Şi într-un caz şi în celălalt este vorba despre stăpânirea aspectelor nespecific lingvistice ale comunicării.

J.-E. Gombert
(N.C)

Metacontrast

Fenomen care apare când o impresie luminoasă scurtă se află mai puţin sau complet inhibată din cauză că o impresie analoagâ consecutivă afectează o regiune învecinată a retinei. Când o primă figură este prezentată scurt timp şi urmată la un scurt interval (în jur de 125 ms) de o a doua figură proiectată pe o regiune retiniana adiacentă celei dintâi, prima figură nu este deloc sau este numai slab percepută. Dacă ordinea de prezentare este inversă, sau dacă intervalul temporal este redus sau mărit, cele două figuri sunt percepute, respectiv, simultan sau succesiv (sinonim: mascare* retroactivă laterală).

R. Genicot
(N.C.)

Metacunostintă

O metacunostintă este orice cunoştinţă despre cunoştinţe*. într-un sistem-expert* metacunoştinţele sunt folosite pentru a asigura gestiunea bazei de cunoştinţe*: să structureze, să abstragă, să asigure coerenţa, să generalizeze cunoştinţele care aparţin acestei baze. De exemplu, ele pot determina care subansamblu de cunoştinţe trebuie folosit în funcţie de contextul sau de etapa rezolvării problemei. Apoi, ele pot reprezenta strategii* de rezolvare sau de învăţare*. Metacunoştinţele sunt folosite pentru formalizarea proceselor metacognitive* de control al activităţii cognitive, de exemplu în timpul rezolvării de probleme sau al achiziţiei de noi cunoştinţe.

J. Mathieu
(N. C.)

Metaforă

Figură de stil* (sau trop) care atribuie unui cuvânt semnificaţia* altui cuvânt aparţinând unui câmp semantic* vecin. Metafora obişnuită face parte din cod*: „piciorul mesei", „coasta muntelui", „pânza fluviului". Intr-un enunţ cum ar fi „Ahile este un cartof, procesul metaforic introduce o diminuare a izotopiei* legumei (conotaţie*), în timp ce izotopia umană (/nulitate/) face obiectul unei denotaţii*. Metofora vie, analizată de P. Ricceur în 1975, instaurează dimpotrivă un nou regim de adevăr: eclipsa referinţei* obişnuite este condiţia apariţiei unei veritabile puteri de redescriere. In toate cazurile, o metaforă ca , Ahile este un leu" îi oferă interpretantului indicaţia de a selecţiona în reprezentarea* globală a comparantului (leu), termen metaforizant sau „vehicul", şi în aceea a comparatului (Ahile), termen metaforizat sau „conţinut", un anumit număr de seme* compatibile cu co(n (textul* (/curajos/ mai degrabă decât /leneş/, de ex. Această operaţie de selecţie este mai m-

sau mai puțin imprecisă, după cum metafora este poetică sau argumentativă.

J.-M. Adam
(N. C.)

Metalimbaj

1. Sau metalimbă: limbaj* natural sau formalizat (ca în logică) care servește el însuși la a vorbi despre o limbă. Această definiție este la originea accepției pe care lingviștii o dau adjectivului „metalingvistic", care desemnează utilizările limbajului cu referire la limbajul însuși.
2. Sau activități metalingvistice: subdomeniu al metacogniției* care se ocupă de limbaj și de utilizarea sa. El cuprinde activitățile de reflecție asupra limbajului și a utilizării sale, ca și activitățile de control conștient și de planificare* de către subiect a propriilor sale procese de prelucrare lingvistică (în comprehensiune* sau în producere*).

j . . E Gombert
(N.C.)

Metalimbă -» Metalimbaj

Metalingvistică (Funcție —) -> Funcție a limbajului

Metamemorie

Intr-un prim sens, cunoștințele* explicite, verbalizabile ale indivizilor referitor la memorie*. O taxonomie clasică distinge cunoștințele relative la persoane (de ex., cunoașterea propriilor abilități mnezice; cunoștințele cu privire la diferențele inter- și intraindividuale ale performanței mnezice); cunoștințele relative la sarcini (de ex., cunoștințele asupra exigențelor și constrângerilor legate de situațiile de memorizare și de recuperare a informației*) și la strategii (de ex., cunoștințe privind strategiile de encodare* și de recuperare*),
într-un al doilea sens, procesele de evaluare*, nu obligatoriu conștiente, care intră în reglarea* proceselor mnezice în cursul unei sarcini. Evaluarea șanselor de succes ale unei cercetări în domeniul memoriei este un exemplu. Această evaluare poate să se traducă, din punct de vedere fenomenal, princr-un sentiment de cunoaștere și este susceptibilă de a controla inițierea sau menținerea unei strategii de recuperare. Evaluarea rezultatelor cercetării întreprinse este un alt exemplu. Ea este susceptibilă să inducă o schimbare a strategiei de recuperare sau pur și simplu menținerea unei cercetări în memorie.
Cei mai mulți dintre autori sunt de acord asupra faptului că acest concept de metamemorie este foarte imprecis și că este folosit în lipsă de altceva. . _ ,

S. Bredart
(N.C)

Metapsihologie

S. Freud folosește pentru prima dată în 1896 (1956, scrisoare către W. Fliess din 2 aprilie 1896) acest neologism, destinat să marcheze diferența între opiniile asupra proceselor mentale rezultate din cercetările sale clinice și o psihologie tradițională care leagă activitatea mentală și conștiința. Alegerea termenului indică totodată o continuitate cu metafizica (interesul pentru filozofie s-a deplasat spre psihologie) și o opoziție (realitățile „suprasensibile" se explică printr-o proiecție a inconștientului).
Sfera referințelor conceptului a rămas imprecisă. Articolele adunate sub acest termen dau impresia că el se aplică ansamblului proceselor psihice observate în psihanaliză. Totuși, în unul din articole (1988, p. 221), S. Freud precizează: „Propun să se vorbească despre o prezentare metapsihologică atunci când reușim să descriem un proces psihic după relațiile sale dinamice, topice și economice." Această prezentare poate fi, fără îndoială, aplicată unor cazuri individuale sau unor procese generale. In acest al doilea caz. ar trebui să distingem psihologia psihanalitică (procesele) și metapsihologia (principiile de forță, de energie psihică și ale instanțelor personalității), în realitate, procesele și punctele de vedere se află într-o strânsă dependență și toate marile scrieri teoretice care jalonează opera lui S. Freud pot fi considerate ca metapsihologice.
Punctele de vedere care definesc o prezentare metapsihologică au cunoscut mo-

dificări ulterioare: substituirea structuralului prin topic (D. Rapaport și M. Gill), adăugarea factorului genetic (H. Hartmann și E. Kris) și a celui adaptativ (D. Rapaport și M. Gill). Transformări mai radicale au fost operate (în special de M. Klein, W. Bion) fără a se sprijini totuși pe o incriminare explicită a referințelor freudiene.
O critică radicală a validității științifice a metapsihologiei a avut drept rezultat faptul că i s-a opus o teorie „clinică" ce s-ar aplica exclusiv evenimentelor observabile în timpul curei. S-a putut susține în schimb că metapsihologia este conceptualizarea abstractă a proceselor de comunicare observabile în situația psihanalitică și că, în această calitate, ea oferă substanță pentru confruntări interdisciplinare.

D. Widlocher
(N.C.)

• FREUD S. (1896), „Letîre du 2 avril â W. Fliess", în (1956) *La naissance de lapsychanalyse, lettres ă Wilhem Fliess (1887-1902)* (trad.A. Berman), PUF, Paris. — FREUD S. (1988), „L'inconscienf (trad. J. Altounian. A. Bourguignon, P. Coteț. A. Rauzy), *(Euvres completes. Ps\chanalyse,* XHI, PUF, Paris.

Metatic -* *Continuum*

Metoda adopțiilor —• Adopție

Metoda cuvintelor-cheie -> Mnemonică (Strategie —)

Metoda gemenilor -> Gemeni

Metoda limitelor -> Limită

Metoda locurilor -> Mnemonică (Strategie —)

Metodă

Ansamblu de proceduri*, demersuri sau reguli adoptate în conducerea unei cercetări sau într-o activitate practică. Metodele variază sub aspectul gradului lor de generalitate de la foarte vast la foarte îngust: metoda observației*, metoda experimentală* caracterizează marile abordări științifice, în timp ce metoda erorii medii* sau metoda alegerilor forțate* desemnează proceduri experimentale foarte speciale în cadrul metodelor psihofizice*.
Ca știință, psihologia se servește de marile metode de investigație comune, diferitelor domenii de activitate științifică: inducție*, deducție*, observație, experimentare*, măsurare*, pe care le specifică la rândul lor în metode caracteristice propriului său domeniu, de exemplu metodele etologică*, de explorare critică*, teste*, genetică*, psihometrică*, proiective* etc.
O problemă specială de metodă în psihologie a fost cea referitoare la locul care i se cuvine totuși într-o cercetare științifică metodei introspective*, sursă tradițională de informații atât pentru psihologia simțului comun, cât și pentru psihologia filozofică. Psihologia științifică a secolului al XDC-lea i-a rămas tributară, străduindu-se să compenseze caracterul subiectiv prin rigoarea experimentului și a măsurării. A fost nevoie să se aștepte începutul secolului al XX-lea și revoluția behavioristă*, pentru ca introspecția să-și piardă locul în favoarea metodelor obiective. Curentele fenomenologice* și umaniste* în psihologia clinică au redat totuși dezbaterii o anumită actualitate.

în multiplele sale domenii de aplicare, psihologia a dezvoltat metode care trasează într-o manieră mai mult sau mai puțin strictă modalitățile de interacțiune a practicianului cu persoana sau persoanele cărora li se adresează intervenția sa. In acest fel se vorbește în pedagogie de metodă activă, de metodă de grup, de metodă globală sau analitică pentru predarea lecturii; în clinică*, de metodă nondirectivă, de metodă analitică, comportamentală etc.
Fie că este vorba de cercetare sau de practică, definirea fără ambiguitate a metodelor este prima condiție de reproductibilitate sau de comparare a observațiilor. Pe de altă parte, se știe că datele culese sau, în practică, efectele obținute sunt strict dependente de metodele aplicate. Astfel, un prag* senzorial va lua valori ușor diferite

după cum a fost determinat cu ajutorul metodei limitelor*, al metodei stimulilor constanți* sau al unei metode de ajustare*. O discriminare* se va dovedi mai mult sau mai puțin vulnerabilă la factori interferenți după cum ea a fost obținută cu sau fără erori*. Este, prin urmare, esențial să se raporteze faptele observate la metodele utilizate.

M. Richelle
CMC)

Metodă activă -» Activă

Metodă analitică
Alt nume al metodei globale* de învățare* a lecturii*. Neinițiații au tendința de a-l aplica metodei silabisirii tradiționale pe care specialiștii o califică, dimpotrivă, drept sintetică. Interpretarea eronată nu poate fi evitată decât dacă activitatea este considerată în calitate de sarcină* pentru cel care învață. Sau acesta din urmă este pus de la început în fața unui dat complex, purtător, în același timp, de sens* și de confuzie; activitatea sa constă în a descompune-recompune această globalitate, de unde termenul de „analiză". Sau cel care învață trebuie să meargă de la elementar la complex, ceea ce presupune un demers de unire progresivă și judicioasă a elementelor, de unde numele de „sinteză".

D. Hameii ne
(N.C.)

Metodă a riscului —> Risc

Metodă a suflajului -> Suflaj

Metodă audiovizuală
In timp ce expresia **tehnici audiovizuale** desemnează ansamblul procedeelor de reproducere și de difuzare a imaginilor și sunetelor utilizate izolat sau combinate în comunicarea de masă, expresia metodă audiovizuală rămâne vagă. Ea acoperă uneori utilizarea pedagogică ocazională a unor materiale (proiectoare și retroproiectoare, aparate de înregistrare, ordinator sau telecomunicare), alteori recursul la produse mediatizate (filme, programe de televiziune, logiciale educative), iar în alte cazuri aplicarea metodelor de predare propriu-zise, indisociabile de un material dat, cum ar fi învățarea audio-orală a limbilor străine în laboratoare lingvistice.

G. De Landsheere
(N.C.)

Metodă cathartică —> Catharsis

Metodă de ajustare -> Ajustare

Metodă de autoevaluare -> Autoevaluare

Metodă de **economie** -> Economie

Metodă de reconstrucție —> Reconstrucție

Metodă experimentală -> Experimental

Metodă globală
Obiect al uneia dintre cele mai îndârjite și de durată controverse ale secolului. Specialiștii sunt de acord în a considera că o metodă globală pură de învățare* a lecturii* este impracticabilă, chiar dacă am subscrie la cele două principii formulate de 0. Decroly:
1. copiii sunt predispuși în mod spontan să comunice cu mediul;
2. ei îl percep pe acesta din urmă, și în special mesajele* sale, ca un tot. Acest al doilea principiu îi determină pe cei mai mulți dintre autorii de metode să propună un punct de plecare global. Durata acestei faze este cea care, atât în teorie cât și în practică, continuă să suscite conflicte, chiar dacă se poate considera că adevăratele probleme sunt altele: tipurile de activitate* ale celui care învață, raportul fonetică-grafică, programarea* fazei de analiză-sinteză etc.

D. Hameline

(N.C.)

Metodă longitudinală —• Longitudinal

Metodă proiectivă -» Test proiectiv

Metodă tradițională
Dacă atitudinea de rechizitoriu care prezidează folosirea acestei formule este atestată din timpul sfântului Augustin când acesta face procesul educației* sale școlare, descrierea unei metode și apoi a unei școli tradiționale este în cea mai mare parte produsul susținătorilor Educației noi*, cărora ea le servește drept argument pentru a critica defectele școlii contemporane lor. A. Kessler, care situează spre 1920 generalizarea acestui portret șarjat, a făcut inventarul defectelor: verbalism și intelectualism, ignoranță sau necunoaștere a psihologiei copilului*, autoritarism și rutină. Dar el a arătat că nu este posibil să se situeze în istorie o epocă în care această denumire ar delimita un ansamblu pozitiv de practici sistematice și omogene legitimând numele de metodă.

D. Hamei ine
(N.C)

Metodă transversală —> Transversal

Metodologic (Behaviorism —) -> Behaviorism

Metonimie
Figură* de stil prin care un termen este substituit termenului considerat cel mai adecvat, în funcție de legăturile de contiguitate dintre cele două. Prin acest procedeu, curent în limba franceză, poate fi desemnat conținutul prin obiectul care îl conține („a bea un pahar"), obiectul prin materie („a cumpăra un porțelan"), prin numele producătorului („a vinde un Picasso"), sau prin locul producției („a mânca o Brie" / brânză de Brie — n. L/). Desemnarea* întregului prin una din părțile sale este cel mai adesea clasată sub eticheta de sinecdocă („industria franceză nu are brațe").

J.-L. Chiss
(N.C)

Metrică
Când o distanță este definită pe baza unui ansamblu de dimensiuni observabile, se spune că ansamblului respectiv i se atribuie o metrică. Metric este adesea opus lui ordinal*. Anumite proceduri statistice impun ca datele să fie prevăzute cu o metrică, cu avantajul unei mai mari comodități. Reamintim că o metrică euclidiană este o metrică în care se poate defini ortogonalitatea și teorema lui Pitagora.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(N. C.)

Mezencefal
Mezencefalul, numit și creier mijlociu, provine din dezvoltarea embrionară a veziculei cerebrale medii, numită mezencefalică. El constituie un element al trunchiului* cerebral și este situat în fața și deasupra protuberantei de care este net separat prin șanțul pontoprotuberanțial. El formează un sector de tranziție între fosa cerebrală posterioară și fosa emisferică. Este format în partea anterioară de pedunculii cerebrali care-l leagă de creierul intermediar, și în cea posterioară de lama cvadrigeminală formată de tuberculii cvadrigemeni și de corpii geniculați. Conține nucleii celei de-a 3-a și ai celei de-a 4-a perechi de nervi cranieni, nucleul roșu, locus niger (sau substanța neagră), o parte a formațiunii reticulate precum și căile de conducere ascendente și descendente. Este traversat de apeductul lui Sylvius care urmează celui de-al 4-lea ventricul.

Mezencefalul conține releele căilor auditive și integrează mișcările oculare.

R. Decombe și *M. Le Moal*
(N. C.)

Mezocortex -> Cortex

Mezopică (Vedere —) -> Vedere

Mic automatism mental J* Automatism mental

Microgeneză
Acest concept a apărut în psihologia genetică atunci când studiul structurilor operatorii* a fost înlocuit prin cel al strategiilor* sau al procedurilor destinate să le explice constituirea. Subiectul se confruntă cu sarcini în care trebuie să asambleze secvențe de acțiuni și de reprezentări*. Această

asamblare se face prin microgeneze care, spre deosebire de geneza structurilor, pot fi studiate empiric. Dacă unele trăsături generale ale acesteia din urmă se regăsesc în microgeneze (trecerea de la acțiune la gândire, de la reușită la înțelegere etc.), lipsește din ele aspectul integrării structurale (în sensul strict). Microgeneza nu este deci un concentrat al macrogenezei, ci un instrument privilegiat de studiu al proceselor permanent concrete prin care și cu ajutorul cărora se produce echilibrarea*.

J.-J. Ducret
(N.C)

Microglie -» Glie

Microînvățământ —> Autoscopie

Micromediu
Termen puțin folosit și adesea confundat cu biotop*, pentru a desemna un loc de viață strict delimitat, un sit care reunește condiții fizice cu totul speciale, resurse precise. Este înțeles mai mult ca microclimat, care este preferabil și care se raportează la condițiile climatice (luminare, luminozitate, temperatură, umiditate) și, în consecință, la resursele proprii unui spațiu redus, unei stațiuni, unui biotop.

J.-C. Ruwet
(N.C.)

Micropsie —» Macropsie

Mielină
Teacă formată în jurul axonilor* de celulele gliale* specializate: oligodendrocite în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. Aceasta este o extensie a membranei externe a celulei gliale, rulată de mai multe ori și formând o spirală în jurul axonului. Teaca este discontinuă, punctele de discontinuitate corespunzând nodurilor lui Ranvier. Ea este compusă, în principal, din lipide (70-80%) și din anumite proteine specifice. Prin compoziția și proprietățile sale electrice, ea izolează electric axonul de mediul său înconjurător. Pe de altă parte, ea face posibil un mod special de conducere a impulsului nervos, în care depolarizarea* membranei axonale nu se produce decât la nivelul nodurilor lui Ranvier, potențialul de acțiune propagându-se deci în „salturi" din nod în nod (conducere saltatorie). Viteza de conducere a axonilor mielinizați este astfel mult mai mare decât aceea a axonilor nemielinizați, de diametru egal. In afara acestui rol pasiv, mielina ar putea avea. de asemenea, un rol mai activ și ar putea ajuta la menținerea homeostaziei* mediului exterior al axonului. Proporția fibrelor mielinizate crește cu evoluția filogenetică: la om, mielina constituie aproximativ o treime din greutatea netă a creierului. în sistemul nervos central, substanța albă își datorează aspectul prezenței mielinei. Diferite patologii rezultă din lezarea sau din pierderea mielinei, cea mai cunoscută și cea mai frecventă fiind scleroza în plăci, maladie demielinizantă, posibil autoimunâ, a sistemului nervos central sau encefalita postinfecțioasă care poate surveni după o infecție cu virusul rujeolei.

J.-P. Hermar.
(N. Ci

Mielinizare
Proces de constituire a mielinei* de către oligodendrocite (sistemul nervos central sau de celulele lui Schwann (nervi periferici). Mielinizarea nu este întotdeauna numai produsul acestor celule gliale*, ci depinde de interacțiunea lor specifică cu axonul* care declanșează formarea mielinei și îi determină distribuția spațială. La om, în cursul ontogenezei*, mielinizarea se face în timpul primilor ani de viață. Tulburările sau întârzierile mielinizării. care survin în această perioadă din cauza malnutriției, de exemplu, nu vor putea fi recuperate mai târziu, mai ales în sistemul nervos central. De asemenea, o demielinizare centrală provocată de o leziune nu va putea fi urmată de o remielinizare. Invers, în sistemul nervos periferic, o remielinizare este posibilă. în acest fel, axonii regenerați în urma unei leziuni vor putea fi mielinizați din **nou.**

J.-P. Herman
(N.C.)

Migrație

Deplasări latitudinale periodice și sincrone ale populațiilor animale, între o arie de reproducere și o arie de iernat (migrație de toamnă), urmate de o întoarcere (migrație de primăvară). Aceasta concentrează în regiunile nordice, în timpul unui scurt anotimp, populații de constructori de cuiburi care ocupă nișele* ecologice, insuficiente pentru populațiile sedentare nordice, în mod fatal menținute la un nivel de densitate foarte slab din cauza condițiilor hibernale severe. Adulții supraviețuitori și tinerii se deplasează atunci spre cartierele lor de iarnă din arii geografice ale emisferei sudice, în momentul când acestea oferă cele mai bune condiții de existență. Migrațiile transcontinentale implică declanșarea la date fixe și sincronizarea cu semnalele sezoniere ale mediului înconjurător* (variații ale perioadei de lumină) a ciclurilor hormonale, ca și dezvoltarea aptitudinii de a se orienta, de a-și determina poziția geografică, de a alege și a păstra o direcție folosind un compas magnetic și un compas celest bazat pe soare și pe stele (migratori nocturni sau diurni).

Prin aptitudinea de a zbura, prin sensibilitatea la variațiile de lumină și de câmp magnetic, prin acuitatea și memoria lor vizuală, păsările și-au dezvoltat mai mult decât oricine aceste capacități migratoare și prezintă exemplele cele mai frapante de navigație transcontinentală (rândunele de mare, cocori, berze, rândunele, silvii). Peștii oferă exemple clasice de deplasări neanuale între o arie de reproducere și o arie de creștere (anghile, somoni). Se cunosc cazuri de migrații regulate intracontinentale (de ex., migrațiile anuale ale antilopelor și ale zebrelor în savanele din Serengeti în Africa de Est, în funcție de modelul de distribuție a ploilor de o parte și de alta a ecuatorului) și de migrații altitudinale între câmpii și munți. Lumea animală prezintă toate cazurile intermediare de eratism, între sedentarismul pur și adevărata migrație. în sfârșit, se atribuie denumirea de invazie năvălirilor bruște și neurmate de întoarcere ale unor imigranți excedentari, din zonele de proliferare (lăcuste migratoare, alunari, gaițe).

(N. C.)

Mimetism

Desemnează toate formele de imitație, în ceea ce privește forma și coloritul, a structurilor mediului înconjurător* în cadrul cărora cel care copiază se confundă prin camuflaj* și homocromie*. Fasmidele, lăcustele, călugărițele mimează ramurile și frunzele, fie pentru a se proteja, fie pentru a-și urmări prada.
O formă răspândită de mimetism este mimicria, în care imitația morfologică și comportamentală nu are drept obiect disimularea, ci dimpotrivă, expunerea, amăgirea și atragerea în acest fel a unui profit. Orhideele mimează insecte care, încercând să se împerecheze cu aceste flori, asigură în acest fel polenizarea lor, imposibilă în alt mod. Insecte inofensive mimează pe cele veninoase sau încărcate de emanații înțepătoare și cu care păsările de pradă au avut experiențe dezagreabile, fiind descurajate și ținute la distanță (mimetism aposematic sau mimicrie bateziană). Coleopterele mirmecofile mimează aparența și solicitarea antenară a furnicilor pe care le parazitează și obțin regurgitația alimentară. Puiul văduvelor parazite mimează schema cerinței* din gât a puilor gazdei și declanșează în profitul său distribuirea hranei părintelui adoptiv. *Aspidontus,* mic pește carnasier, mimează aparența și înnotul lui *Labroides,* mic pește sanitar, și poate să se apropie mai bine de peștii-clienți nu pentru a-i curăța de ectoparaziți, ci pentru a le smulge o bucată de înotătoare sau de piele. In sfârșit, în grupurile sociale în care domnește promiscuitatea, indivizii dominați imită comportamentul gestual și vocal al indivizilor dominanți pentru a deturna în favoarea lor unele avantaje, abordarea femelelor, de exemplu (mimicrie de statut).

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Mimetism afectiv

Mimetismul afectiv este descris de H. Wallon ca ocupând perioada* finală (0,6-1 an)

a stadiului emoțional (00-0,9 sau 1 an), în care se observă, de asemenea, diferite forme de raporturi cuplate între sugari. El se bazează pe mecanismul contagiunii* mimice, ca principiu al unui repertoriu din ce în ce mai diferențiat, în cursul psihogenezei*, al formelor comunicării* emoționale. Mimica este o specificare a posturii* la nivelul feței.

R. Doron și *E. Jalley*
(N.C.)

Mimică
Configurație de mișcări* faciale care însoțește diferite comportamente umane și animale, în special producțiile orale umane; în acest ultim context, ea constituie unul din aspectele comunicării nonverbale*. Mimicile sunt semnale* cinetice rapide, integrate în mimogestualitatea unui emițător*, adică în ansamblul semnalelor nonverbale transmise prin canalul vizual. Mimicile pot contribui la conotația* conținutului unui discurs* și pot furniza, de asemenea, indicații despre starea (emoțiile*) emițătorului.

J.-P. Bronckart
(N.C.)

Mimicrie -# Mimetism

Minciună
Obiect al unei conduite în general verbale, producând aserțiuni contrare a ceea ce este cunoscut ca adevărat. Pentru moraliști, minciuna implică intenția de a înșela. Este deci vorba despre o conduită extrem de complexă, care presupune la locutor dezvoltarea unui limbaj suficient pentru a antrena încrederea auditorului, elaborarea conceptelor de adevăr și eroare, stabilirea de strategii sociale pe termen lung. Minciuna poate fi totuși folosită în cazuri de urgență, pentru a rezolva pe termen scurt o situație conflictuală insuportabilă. Preocupările morale au împiedicat adesea să se disceamă faptul că o conduită a minciunii implică recunoașterea secretului, a subiectivității și a disocierii între conduita reprezentată lăuntric și conduita exprimată prin acțiune. In acest sens minciuna exprimă cel mai înalt nivel de conștientizare*.
Simțul comun abuzează de termenul minciună când desemnează astfel orice comportament verbal eronat la un copil, chiar dacă acesta n-a ajuns încă la un nivel important de sinteză mentală. Copilul care nu știe să distingă adevărul de fals, la care fantasmatica, foarte pregnantă, conduce la expresie, exprimă această fantezie fără să fie nevoie de intervenția categoriilor, mai mult epistemologice decât psihologice, de certitudine sau de îndoială. Psihologia distinge între minciuna față de altul și minciuna față de sine însuși. Minciuna față de altul este, pentru G. Durandin, o reînnoire a agresiunii* prin legi, chiar dacă există minciuni altruiste: „fie că este vorba de atac, de apărare sau de ajutor, minciuna este deci un act și nu o informație. Este o tentativă de a modifica conduita interlocutorului prin intermediul încrederii sale'* (1972, p. 400). In ceea ce privește minciuna față de sine, ca luptă împotriva reprezentărilor penibile (culpabilitate, inferioritate, moarte), aceasta este o parte integrantă a felului nostru de a fi. Minciuna față de sine, ca și minciuna față de altul, decurge deci, în mare parte, din lupta pentru viață" {*ibid.,* p. 404).

R. Doron și C. *Prevost*
(N.C.)

• DURANDIN G. (1972), *Lesfondements du mensonge,* Flammarion, Paris.

Minorat —* Majorat

Minorat legal
Definită de regulile juridice, noțiunea de minorat caracterizează statutul copiilor și adolescenților considerați incapabili de a se conduce și a-și administra bunurile înainte de a fi atins o anumită limită de vârstă. Subiecții minori sunt supuși autorității parentale care trebuie să vegheze asupra securității, sănătății, educației și moralității lor. Ei fac obiectul măsurilor de protecție judiciară. într-o concepție tradițională, minorii devin subiecți de drept atunci când sunt în pericol sau sunt considerați peri-

culoși. In dreptul civil, noțiunea de „interes al copilului" servește drept argument adulților care vorbesc în numele minorilor când aceștia sunt obiectul deciziilor judiciare. Evoluția raporturilor între generații, schimbările de mentalități și de reprezentare a copilăriei și a tinereții au modificat această concepție deopotrivă autoritară și protect6are a minorilor cărora li se acordă drepturi. Legislațiile progresează spre recunoașterea unei existențe originale a unui statut legal de minorat, ținând seama de capacitatea recunoscută a minorilor de a-și face auzită vocea și de a se proteja ei înșiși față de alții în dezbaterile care îi privesc. Convenția Națiunilor Unite asupra drepturilor copilului (1989) are drept obiectiv garantarea internațională a dreptului la copilărie.

J. belosse
(N. C.)

Minori (Protecție judiciară a —)
Ansamblu de măsuri ordonate juridic, destinate să-i ocrotească pe tinerii sub 18 ani în Franța, împotriva conflictelor*, a situațiilor și acțiunilor care le-ar putea fi dăunătoare. Noțiunea de minorat este definită în dreptul civil și penal. în dreptul penal francez, nonresponsabilitatea celor sub 13 ani este absolută, ea devine scuză atenuantă pentru copiii între 13 și 16 ani și facultativă de la 16 la 18 ani. Justiția minorilor dă prioritate educației* și protecției față de represiunea prin măsuri de educație supravegheată, de asistență educativă sau de schimbare a mediului de viață (plasament familial sau instituțional). Ea se interesează mai întâi de personalitatea* minorului în scopul de a-și lua deciziile. Judecătorul copiilor poate fi sesizat direct și poate interveni rapid în caz de conflicte sau de urgențe. Măsurile luate cu privire la minori prezintă o mare suplețe: ele pot fi provizorii și reconsiderate în funcție de evoluția subiecților. Când minorii sunt în pericol, judecătorul copiilor poate ordona o măsură de protecție încredințată serviciilor de Asistență socială pentru copii din direcțiile departamentale cu probleme sanitare si sociale.

/. Selosse
(N.C.)

Mioclonie -> Dischinezie

Miră
Desen mozaic sau în rețea, servind drept stimul* vizual. Mirele cele mai des folosite sunt desenele compuse din benzi paralele verticale, alternativ negre și albe și ale căror frecvență* spațială (numărul de benzi negre și albe pe grad de unghi) și contrast* (sinusoidal, pătrat, sau mai mult sau mai puțin important) pot varia. Aceste mire constituie optotipuri* (teste vizuale) de alegere în stabilirea videogramelor (curbe care corespund coordonatelor: frecvențe spațiale pe abscisă și sensibilitate la contrast pe ordonată).

R. Genicot
(N. C.)

Miros -» Olfacție

Mistificare
Tip de logică patogenă descrisă de școala sistemică* de la Palo-Alto. Mistificarea constă în a nu recunoaște ca fiind reale senzațiile, percepțiile, gândurile unui interlocutor, al căror conținut al mesajului este negat de celălalt, mistificatorul, care crede că apreciază mai bine decât interlocutorul său sentimentele acestuia, ca o mamă care-și bagă copilul într-o baie despre care el spune că e prea caldă, iar ea îi răspunde că nemulțumirea lui e nejustificată, că e numai un capriciu. Copilul tace, dar face o sincopă.

A. Ruffiot
(N.C.)

Mișcare
Schimbare de poziție efectuată de un organism sau de una din părțile sale. La om, mișcarea constituie suportul material, semnificantul* gestului*. Indicator direct al funcționării organismelor vii, mișcarea este o manifestare fundamentală a vieții, a cărei comandă și reglare constituie una din funcțiile cele mai importante ale sistemului nervos. Probleme mecanice considerabile sunt rezolvate în activitatea motorie.

Organizarea sistemului de control este modelată prin interiorizarea constrângerilor mecanice ale corpului şi ale mediului înconjurător. Mişcarea unui segment al corpului articulat este în raport cu sistemul de referinţă care constituie suportul său, segmentul proximal, el însuşi mobil. Astfel, deplasările privirii rezultă din mişcările corespondente ale ochilor, ale capului şi trunchiului. Corpul întreg se află angajat, prin posturile sale stabilizatoare, în realizarea celor mai multe dintre mişcările particulare, imobilizarea activă constituind ea însăşi o manifestare fundamentală a controlului motor.

Mişcarea este rezultatul unei planificări elaborate şi al unei reglări permanente în care elementul voluntar* se limitează la determinarea obiectivului; producerea mişcării, forma sa sunt reglate printr-o coordonare* automată înnăscută sau dobândită. Mişcarea dirijată spre un obiect pentru a-l apuca nu se supune aceloraşi reguli de organizare ca o mişcare de scriere generatoare a unei forme.

Pentru analiză, distingem la nivelul comportamental, ca şi la nivelul suportului muscular, mişcările rapide în care domină caracterul anticipator al comenzii de viteză, realizată prin actualizarea unui program motor*: lansare, lovire, săritură, mişcări oculare* sacadate; şi mişcările mai lente, în care domină caracterul reglator al controlului de precizie: echilibrare, manipulare, mişcări oculare de urmărire*.
Propriocepţia* musculară furnizează despre mişcare informaţii specifice care participă la adaptarea comenzilor la poziţia iniţială, la asistenţa flexibilă a execuţiei şi la înlănţuirea elementelor secvenţelor* învăţate care constituie abilităţile* motorii. Sistemele neuronale responsabile de controlul motor sunt organizate în niveluri ierarhice* de complexitate crescândă, de la arcurile reflexe* din măduva spinării şi trunchiul cerebral la sistemele de comandă voluntară din cortexul* cerebral. Studiul activităţii electrice şi metabolice a cortexului cerebral a evidenţiat multitudinea hărţilor nervoase motorii si a arătat că fiecare mişcare are o contrapartidă într-o organizare specială a focarelor active ale populaţiei neuronale.

M. Bonne!

(N. C.)

Mişcare aparentă —• Aparent

Mişcare Fre ret
In cadrul ansamblului difuz pe care-1 acoperă termenul generic de Educaţie nouă*, s-au permanentizat mişcări mai mult sau mai puţin structurate, având ca punct de plecare acţiunea de pionierat şi figura unu; fondator. C. Freinet pune astfel la dispoziţia unei minorităţi active de institutor, francezi o referinţă identitară durabilă: modestie prudentă a practicianului în faţa oricărei autorităţi, pedocentrism* modulat de convingerile sociale afişate, ingeniozitate didactică (tipografie în şcoală, corespondenţă şcolară, programare* a învăţării* etc.). Practica şi reînnoirea conceptuală a consiliului de cooperare vor constitui una dir. originile pedagogiei instituţionale*.

D. Hamelinc
(N.C.)

Mişcare oculară
în faţa unei scene vizuale, ochii sunt în mod constant animaţi de mişcări conjugate datorită unei organizări neuromusculare fine a cărei dinamică este strict adaptată informaţiilor prelucrate de retină, de căile şi centrii nervoşi vizuali. Fiecare och: este fixat de şase muşchi extrinseci a căror acţiune complementară permite orientarea privirii în toate direcţiile. Mişcările verticale şi orizontale sunt asigurate de muşchii drepţi superiori, inferiori şi drepţi interni, externi; mişcările oblice sunt asigurate prin acţiunea agonistă* şi antagonistă* a muşchilor drepţi şi a muşchilor oblici (micul oblic şi marele oblic). în momentul înclinării capului, apar de asemenea mişcări compensatorii de torsiune a globului ocular. Se recunosc două mari tipuri de mişcări oculare: mişcările de versie şi mişcările de vergenţă. Acestea din urmă sunt disjuncte (spre deosebire de primele, care sunt conjuncte) şi intervin când ochii con-

verg sau diverg pentru a permite axului vizual al fiecărui ochi să fixeze un obiect care se apropie sau se depărtează. Aceste mişcări sunt de departe cele mai lente. Aceste vergenţe pot fuziona pentru a reduce disparitatea* retiniana a celor doi ochi şi se pot acomoda pentru a ajusta optic imaginea de pe retină. Mişcările de versie cuprind: mişcările de sacadă*, trecere bruscă de la un punct de fixare la altul; mişcările lente de urmărire*, când ochiul urmăreşte un obiect în deplasare (viteză maximă de 50° pe secundă); mişcările ochilor în timpul menţinerii fixării*, este vorba despre micromişcări (micronistagmus) cu scopul de a recentra imaginea pe retină ca urmare a derivei oculare şi de a împiedica astfel neutralizarea sa. Tehnicile de înregistrare a mişcărilor oculare au cunoscut importante progrese: electrooculografia înregistrează variaţia electrică a polilor anteriori şi posteriori ai ochiului în mişcare; motilooculografia utilizează procedeele optoelectronice de reflexie a unui fascicul de infraroşii pe cornee. Datele culese prin aceste metode sunt apoi prelucrate pe calculator.

R. Genicot
(N. C.)

Mit

Mitul este o povestire a unor evenimente fictive atribuite zeilor, eroilor umani, unor fiinţe supranaturale şi care explică originea şi destinul lumii, al umanităţii, al societăţii, al forţelor divine. El face obiectul unei credinţe colective şi contribuie astfel la structurarea legăturii şi organizării sociale. Prin valoarea sa simbolică mitul se deosebeşte de legendă (povestire înfrumuseţată şi amplificată a faptelor şi gesturilor unui personaj istoric real) şi de fabulă sau de alegorie (care tind să scoată din povestire o lecţie morală). Pe lângă dimensiunile practică şi operatorie, gândirea copilului (între 2 şi 7-8 ani) comportă de asemenea o componentă mitică esenţială. H. Wallon denumeşte procedeul mitic de gândire la nivelul perioadei sincretice (2 până la 6 ani) prin termenul de providentialism. pe care-1 defineşte ca un artificialism extins. Acest procedeu foloseşte adesea cupluri de reprezentări. J. Piaget invocă, la nivelul gândirii simbolice şi preconceptuale (2 până la 4 ani), o formă mitică de artificialism, intermediară între simbolul ludic şi demersul explicativ şi care se manifestă în legătură cu problemele de origine.

în psihanaliză, tema romanului familial*, cea a fantasmelor* originare, de asemenea cea a hoardei primitive* reprezintă, în grade diferite, alte forme ale gândirii mitice.

E. Jalley
(N. C.)

Mitomanie

în 1905, psihiatrul francez E. Dupre a denumit astfel o tendinţă patologică, mai mult sau mai puţin voluntară şi conştientă, spre minciună, spre crearea de poveşti imaginare (fabulaţie), spre imitarea stărilor organice anormale (simulare).

Se disting trei forme clinice: **mitomania vanitoasă** găseşte în, jnincinosul" lui P. Corneille sau în Tartarin, personajul lui A. Daudet, cele mai bune ilustrări literare. Subiectul, în intenţia de a capta atenţia altcuiva, de a seduce sau de a uimi, se dedă la fabulaţii mincinoase care îl pun în general într-o situaţie avantajoasă. Acest tip de mitomanie poate lua forma unei autoacuzări mincinoase sau a unui comportament de simulare. **Mitomania** malignă se observă la autorii de scrisori anonime şi la mistificatori, care găsesc, cel puţin pe termen scurt, beneficii reale în fabulaţia lor. Intenţia de a face rău altuia se asociază deci cu plăcerea înşelăciunii. **Mitomania perversă** adaugă plăcerii de a înşela şi de a face rău căutarea unor beneficii reale. Se observă la impostori, care profită de un statut social fictiv, sau la escroci.

Oricare ar fi avantajele obţinute şi răul făcut altuia, resortul principal al mitomaniei rezidă în plăcerea perversă de a abuza de încrederea altuia. Din acest punct de vedere, mitomania a putut fi comparată cu exhibiţionismul sexual; mitomanul găseşte satisfacţii în efectul produs.

Mai misterioasă rămâne atitudinea subiectului față de fabulația sa. Conștient de caracterul ei fictiv, el pare să găsească o plăcere în a juca un rol, în a intra în pielea personajului sau în acțiunea pe care o inventează. Originile mitomaniei sunt puțin cunoscute. S-a pus accentul pe trăsăturile narcisice ale personalității*, interesată numai de propria imagine și fără un atașament autentic față de alții. A fost de asemenea invocată persistența anormală la vârsta adultă a unei tendințe naturale din copilărie, legată de descoperirea puterii comunicării fictive și de satisfacția ludică de a construi o lume imaginară.

J.-F. Allilaire
(N. C.)

Mitopoieza
Acest termen, împrumutat din greacă, desemnează activitatea de creație a unui mit, adică a unui tip de povestire structurată prin reguli de enunțare specifice, prin conținuturi simbolice și prin intenții semnificative cu privire la origini, la scopurile ultime și la realizarea destinului unui grup. Această activitate presupune condiții psihice de utilizare a polisemiei și a metaforei* în perspectiva de a constitui o reprezentare a realității deopotrivă deschisă interpretării discursului mitic și conformă cu credințele și idealurile colective. Din acest punct de vedere, activitatea mitopoietică presupune utilizarea unui spațiu tranzițional colectiv.
Intr-un sens mai larg, mitopoieza este o activitate de transformare și de atribuire de noi semnificații conținuturilor mitului care s-au fixat în semnificații univoce sau în utilizări prescrise. Ea apare astfel ca îndeplinire a funcției interpretative a mitului însuși: să aibă sens fiind spus altfel.

^?. *Kaes*
(N.C.)

Mituri familiale
Producții fantasmatice, provenite din imaginarul individual și familial, cu funcția de a simboliza și explica realul. Aceste producții se exprimă prin ritualuri, reguli neexprimate de funcționare, jocuri sau sub forma de fabule, de legende în legătură cu istoria familială. Mitul este pentru grup* ceea ce fantasma este pentru individ.
Definit la origine de A. J. Ferreira în 1963, mitul familial tinde să fie considerat ca patogen de către școala sistemică*, fiind un ansamblu de credințe false care întărește homeostazia și rigiditatea rolurilor, în schimb, psihanaliștii familiali subliniază aspectul său structurant în plăcerea pe care o încearcă familia* de a construi în mod natural un mit, expresie a fantasmaticii inconștiente familiale, și de a-l transmite. Mitopoieza* familială este una dintre funcțiile esențiale ale aparatului psihic familial*. Mecanism defensiv, rit mental rigid în familiile psihoticilor, mitul familial renaște în spațiul curei și îl organizează: el traduce reluarea activității aparatului psihic familial și garantează elaborarea romanului individual al fiecărui membru.

A. Ruffiot
(N.C.)

Mixtă (Stare —) -> Stare mixtă

Mână
Organ al cărui prototip rudimentar apare, în câmpul anterior de relație constituit de sistemul interacțiunilor funcționale ale polilor facial și manual, odată cu organizarea simetrică bilaterală caracteristică vertebratelor. Prima schiță a mâinii tipic umane se formează la lemurieni (în urmă cu 40 până la 65 de milioane de ani). La hominizi, mâna devine organul funcției* tehnice, datorită eliberării ei de funcția locomotorie și eliberării totale a feței de funcția de prehensiune. La cei trei mari antropoizi (urangutan, cimpanzeu, gorilă), degetul mare este opozabil; totuși mișcările* degetelor rămân relativ putin diferențiate. La copilul-om, pensa index-police începe să funcționeze la aproximativ 36 de săptămâni.

E. Jalley
(N.C.)

Mânuire
Mânuirea sau handling-ul este aspectul îngrijirilor materne sau de matemaj* care constă în modul de a mânui, de a manipula

şi de a atinge corpul şi în special epiderma sugarului (toaletă, jocuri cu nou-născutul, contacte corporale etc). D. Winnicott a diferenţiat, în ansamblul susţinerii*, tehnicile de îngrijire maternă care ţin de mânuire în măsura în care le atribuie rolul unui aport al mediului* matern necesar dezvoltării potenţialului nativ de personalizare* al sugarului. Aspectul esenţial al personalizării este, în opinia lui D. Winnicott, instalarea psihicului în soma. creator al unităţii psihosomatice. Stadiul în care sugarul are nevoie de mânuire succedă celui în care el are nevoie de susţinere, aşa cum personalizarea succedă integrării*, caracterizată, după D. Winnicott, de sentimentul existentei continue. . ...

J.-M. Petot

(N.C)

Mâzgălitură -» *Squiggle game*

MLU

Grup de litere iniţiale de la *Mean Length ofUnerance* (în franceză, longueur moyenne des enonces „lungime medie a enunţurilor"). Este vorba despre o măsură a lungimii medii a enunţurilor unui corpus*, calculată în număr mediu de morfeme* şi introdusă de R. Brown în 1973 în lucrările sale asupra achiziţiei limbajului. Reperele cronologice fiind prea fluctuante pentru a putea fi predictive, lungimea medie a enunţurilor (cel puţin până la o valoare de 4 morfeme) este în general considerată ca un indice fiabil al dezvoltării* lingvistice, permiţând mai ales să se delimiteze fazele succesive în interiorul cărora achiziţiile se situează în raport unele cu altele. Brown defineşte astfel patru etape de referinţă: prima debutează cu enunţuri de o lungime medie de 1,75 morfeme (observate de Brown la copiii între 18 şi 27 luni), cea de a patra se termină cu enunţurile de o lungime medie de 4 morfeme (observate la copiii între 26 şi 48 luni).

M. Hupet
(N. C.)

Mnemometru

Dispozitiv de prezentare a stimulilor vizuali folosit în psihologia experimentală a memoriei*. Utilizarea tahistoscopului* electronic şi a dispozitivelor de prezentare (ecran catodic, proiector) controlate de microcalculator a înlocuit-o pe cea a diferitelor mnemometre clasice. _ „ .

S. Bredart
(N. C.)

Mnemonică

Califică o serie de strategii* având drept obiectiv ameliorarea performanţelor de memorare* şi de recuperare*. Aceste strategii implică de cele mai multe ori autorepetiţia materialului, dacă acesta este verbal, sau crearea de asociaţii*, de relaţii semnificative între elementele unui material de învăţat (d. ex., o listă de cuvinte). Metodele denumite a locurilor şi a cuvintelor-cheie sunt adeseori citate cu titlu ilustrativ. Metoda locurilor constă în a imagina un traseu într-o zonă bine cunoscută, a vizualiza anumite locuri precise din această zonă şi a atribui fiecărui loc un element al materialului. Recurgerea la metoda cuvintelor-cheie cere ca subiectul să fi stabilit în prealabil un sistem de asociaţii între cifre şi cuvinte (sau între numere şi litere în anumite cazuri). Principiul asociaţiei se poate baza pe rimă (un = parfum, doi = pisoi, trei = bei etc), dar sunt utilizate şi alte reguli de asociere mai complexe. în timpul învăţării unui material nou, individul asociază cuvintele prezentate la cuvintele-cheie, formând o serie de imagini mentale bizare. De exemplu, dacă cuvintele din materialul de memorat sunt „copac, pantof, banană etc.'", el poate imagina o scenă cuprinzând un copac ale cărui fructe sunt flacoane de parfum, un pantof conţinând un pisoi şi un bei devorând o banană. Evaluarea eficacităţii metodelor mnemonice face în continuare obiectul cercetărilor experimentale.

S. Bredart
(N. C.)

Mnemotehnică

Ansamblu de strategii* şi de tehnici susceptibile de a ajuta memorarea*. Mnemotehnica, considerată drept o veritabilă artă în Antichitate, făcea obiectul unui învăţământ specific. Poate califica, de asemenea,

aceste strategii și tehnici; este în acest caz sinonim cu mnemonică*. _ „ ,

5. *Bredart*
(N.C.)

Mnezic
Califică ansamblul proceselor mentale care permit conservarea informațiilor* despre evenimentele trecute. Studiul proceselor mnezice încearcă să elucideze trei mari probleme: memorarea*, adică codificarea și stocarea informațiilor, retenția* adică păstrarea informațiilor în memorie (v. Uitare) și recuperarea*, știința regăsirii informației în memorie.
In mod obișnuit, se disting trei sisteme mnezice : registrul informației senzoriale, memoria de scurtă durată* și memoria de lungă durată*. Registrul de informație senzorială este un sistem care păstrează o urmă* vizuală, o imagine detaliată a informației senzoriale ajunse la un organ de simț, și aceasta pentru câteva zecimi de secundă. Memoria de scurtă durată este un sistem cu capacitate limitată care stochează temporar o parte interpretată a datelor senzoriale. Memoria de lungă durată dispune de o capacitate de stocare teoretic nelimitată. Cunoștințele noastre despre lume sunt stocate la nivelul ei în mod potențial permanent. Această divizare tripartită a memoriei este cu regularitate repusă în discuție.

S. Bredart
(N.C.)

Moartă (Memorie —) —> *ROM*

Mobilitate socială
Mobilitatea socială desemnează mișcările indivizilor sau grupurilor de indivizi în interiorul sistemului profesional, fie în cursul existenței lor (mobilitate intragenerațională), fie de la o generație la alta sau la următoarele (mobilitatea intergenerațională). Ea este numită orizontală și desemnează în acest caz schimbările de statut sau de poziție socială în interiorul unui sector sau între sectoare profesionale diferite, sau verticală când se referă la mișcările între pozițiile sociale ierarhizate. Studiile de mobilitate socială verticală intergeneraționalâ au evidențiat eșecul sistemului școlar în corijarea inegalităților datorate moștenirii socioculturale familiale. ,

P. Lidvan
(N.C.)

Modal
Care se referă la mod*. In statistică este folosit pentru valoarea corespunzătoare efectivului cel mai înalt al unei distribuții*.
In antropologia culturală, conform unei distincții datorate lui R. Linton. o trăsătură modală este o trăsătură observată efectiv în comportamentele majorității membrilor unei culturi. în opoziție cu trăsătura ideală pe care aceștia o prezintă ca fiind norma, dar în discordanță cu realitatea.
In psihologia percepției, se vorbește despre complement modal (în opoziție cu amodal*) în legătură cu fenomene de completare automată a lacunelor existente în stimulul vizual, cărora percepția le conferă exact aceleași proprietăți ca și stimulului. Astfel, dacă prin fixarea privirii, proiecția retiniana a unei lacune circulare într-o figură coincide cu pata oarbă, lacuna nu va fi percepută și figura va fi subiectiv completată în mod omogen. .. „. , „
" s

M. Richelle
(N.C.)

Modalitate
O modalitate senzorială este un domeniu distinct de dobândire de informație care corespunde unei categorii de receptori*. Expresia este sinonimă cu sensibilitate* sau cu sens*, cu toate că acești termeni trimit, conform uzajului științific modern, la diferite organe receptoare. Ea își are originea în lucrările lui J. Miiller și ale lui H. von Helmholtz din secolul al XDC-lea, care, pe baza legii energiilor specifice, formulată de cel dintâi, au vrut să marcheze discontinuitatea absolută între diferitele sisteme de recepție senzorială,
în sensul curent de formă sau condiție de realizare particulară sub care se poate prezenta un fenomen, termenul modalitate se întâlnește în numeroase contexte ale psihologiei științifice: astfel în anumite modele* de reprezentare* a conceptelor în

memorie*, „rolurile" sau descriptorii de conţinut se pot prezenta în conformitate cu diferite modalităţi, de exemplu, obligatorie, opţională, inerentă sau derivabilă (modelul în reţea semantică* al lui Brachman). Modalitate a unui factor: v. Factor.

M. Richelle
(N.C.)

Modalizare

Analiza frazei* într-o perspectivă enunţiativă ne conduce la distingerea a ceea ce ţine de reprezentare* şi a ceea ce ţine de modalizare (sau modalitate). In fraza „specialiştii cred că situaţia se ameliorează", segmentul „specialiştii cred..." se referă la modalitate; el exprimă atitudinea subiectului *(modus)* cu privire la evenimentul reprezentat de segmentul „situaţia se ameliorează" *{dictum).* In prezent, se disting în general modalităţile logice *{de re:* posibil, probabil, sigur şi necesar) de modalităţile *de dicto,* care implică tipurile de construcţii sintactice: frazele asertorică (afirmaţie şi negaţie), imperativă, interogativă, exclamativă, emfatică, precum şi enunţurile cu sens impersonal („este trist că", „din fericire"), de verbele modale („a datora", „a putea", „a trebui", „a gândi", „a spera" etc.) sau de adverbele de opinie („posibil", „fără îndoială", „cu siguranţă", „probabil" etc). în semiotica narativă, schema actanţială (v. Actant) este completată prin luarea în considerare a modalităţilor lui „a vrea" (dorinţă), ale lui „a şti", ale lui „a putea" (luptă) şi ale lui „a datora". Eroul competent nu reuşeşte în căutarea sa decât dacă dispune de aceste diverse modalităţi.

J.-M. Adam
(N.C.)

Model

1. Termenul model a invadat vocabularul ştiinţific cu o multitudine de sensuri, dintre care unele sunt clasice şi precise, altele recente, dovedind de altfel un laxism semantic favorabil confuziilor. Vom distinge:

a. dispozitiv mecanic, electric sau electronic care serveşte, prin analogie, la înţelegerea concepţiei pe care ne-o formăm despre funcţionarea unui obiect natural. Astfel, dispozitivele cu servomecanism sau *feed-back** au fost folosite ca modele ale sistemelor biologice sau psihologice autoreglate; dispozitivele hidraulice ca model al dinamicii motivaţionale; ordinatoarele ca model al activităţii cerebrale sau cognitive*;

b. reprezentare redusă, eventual simplificată, adică axată pe elementele considerate utile analizei, a unei situaţii, a unui obiect, a unui fenomen artificial sau natural, construită cu scopul de a-i facilita studiul. Strategia modelului redus sau a machetei, familiară ingineriei, este adesea adoptată de cercetător în toate disciplinele. Ea se află într-un fel la baza multor situaţii experimentale, în special când ele îşi propun să analizeze şi să prezică unele comportamente în condiţii extreme ale vieţii reale: astfel, au fost realizate modele experimentale în scopul studierii eventualelor modificări ale comportamentelor în situaţie de accelerare sau de încetinire. Prin extensie, experimentatorii contemporani vorbesc cu uşurinţă de model pentru a desemna orice situaţie experimentală;

c. într-un sens apropiat de precedentul, se vorbeşte despre model pentru a desemna un obiect de studiu ales datorită uşurinţei sale (care implică în general simplitate) pentru a delimita elementele esenţiale imposibil de sesizat pe obiecte mai complexe. Astfel, nevertebratul marin *Aplysia californica,* a cărui reţea neuronală este cantitativ redusă şi uşor reperabilă, a fost folosit ca model pentru studiul mecanismelor neuronale care intervin în învăţările* asociative. Dacă fecunditatea acestui demers nu trebuie demonstrată, ea expune adesea, în caz de neatenţie, la ignorarea problemelor proprii nivelurilor de complexitate superioare sau la generalizări insuficient justificate prin prescurtări verbale: nu se poate lua, fără alte aprecieri, ca model al memoriei* testul de evitare pasivă* la şobolan sau ca model al depresiei* un test de motricitate sensibil, la şoareci, sub acţiunea substanţelor antidepresive;

d. reprezentare schematică, în general sub formă grafică, a unui proces, având drept scop să ofere o descriere și o explicație* a acestuia. Modelul mecanismului memoriei de scurtă durată* al lui D. Broadbent, modelul constituirii și recuperării imaginii mentale* al lui S. M. Kosslyn sunt două exemple ale acestui tip de model în psihologia cognitivă. Aceste modele pot diferi în mare măsură unele de altele în ceea ce privește adecvarea lor la realitate, pretenția lor explicativă și valoarea lor euristică. Ele se înrudesc, astfel, după caz, cu ipotezele* (formulate grafic), care se pretează la verificare experimentală (este cazul modelului lui Broadbent) sau la construcții teoretice mai mult sau mai puțin speculative care nu pot fi testate (este cazul modelului lui Kosslyn);

e. prin extinderea sensului precedent și dacă nu în mod abuziv, cel puțin într-un mod care face comunicarea științifică mai puțin precisă, termenul model este frecvent folosit ca sinonim cu ipoteză de lucru sau teorie explicativă;

f. caz particular al sensurilor (b) și (c), modelele animale sunt descrieri și/sau explicații ale comportamentelor animale (sau, prin metonimie, situațiile experimentale ce le pun în evidență) pe care le considerăm analoage comportamentelor umane. Recursul la astfel de modele se justifică prin rațiuni de simplificare în vederea unei mai bune analize și prin rațiuni deontologice, care interzic să se testeze ipoteza pe subiecți umani. Experiențele lui H. Harlow asupra privării mamei la maimuța tânără au furnizat un model animal al genezei atașamentului*; resemnarea (sau suferința) dobândită* a fost propusă de H. Seligman ca model animal al depresiei. Astfel de modele au incontestabil o mare valoare euristică, înlăturând o parte importantă a muncii de verificare a unei ipoteze, a cărei verificare la om va fi apoi deopotrivă mai rapidă și mai bine centrată, și sugerând explicații mai conforme cu principiul economiei*. Ele prezintă, de asemenea, riscuri: de antropomorfism*, de neglijare a caracteristicilor specifice animalelor studiate și ființelor omenești, de reducționism*;

g. formalizare matematică folosită în descrierea, explicarea sau predicția datelor empirice. Astfel, modelele statistice au devenit instrumente descriptive curente în psihologie. Dar se întâlnesc aici și numeroase modele matematice cu componentă explicativă : acesta este cazul teoriei detectări; semnalului* în psihofizică*, al modelelor factoriale* ale inteligenței*, al modelelor de optimizare* aplicate situațiilor de alegere între posibilitățile de întărire* concurente sau de căutare a hranei în mediul natural;

h. reprezentare teoretică a unui proces, suficient de formalizat pentru a se preta li o simulare*, în genera] o simulare pe calculator, în zilele noastre. Acest tip de model simulat, care decurge totodată din sensurile (b), (d) și (g) de mai sus, a deveni: o formă tot mai folosită de construcție de ipoteze și de verificare a verosimilității Frecvența sa nu poate fi apreciată deși întoarcerea la realitatea empirică nu este pierdută din vedere.

2. Comportament al unui congener care face obiectul unei reproduceri sau al une: tentative de reproducere imitativă. Persoană cu care se identifică un individ (v. Imitație, Identificare, Modelare).

M. Richelle
(N.C.

Modelaj

învățare* prin observarea altor persoane.

Pe lângă o modificare directă a comportamentului prin învățarea clasică sau operantă*, ființa umană poate dobândi noi competențe prin observarea altor persoane (învățare socială, învățare vicariantă, imitație* și învățare prin observație). In toate cazurile, aceste învățări trec printr-un model*. Pentru A. Bandura, modelul antrenează învățarea prin funcțiile informative pe care le furnizează și prin reprezentările* simbolice pe care le produce.

Pentru acest autor, modelajul implică patru tipuri de procese:

1. procese de atenție* care operează selecții în funcție de caracteristicile observatorului, ale modelului, precum și ale comportamentelor prezentate;
2. procese de retenție* care folosesc imageria* mentală sau sistemul simbolic al limbajului;
3. procese de reproducere motorie;
4. procese motivaționale*: observatorul va reproduce sau nu conduitele modelate. în funcție de consecințele* lor anticipate. Aceasta duce la o distincție între faza de achiziție și faza de performanță.

Procedurile de învățare prin modelaj se diferențiază după tipurile de relații existente între observator și model, după cum există sau nu consecințe directe pentru subiect, după timpul care desparte învățarea și punerea ei în practică, după natura operantă* sau responsivă* a răspunsului învățat.

Numeroase probleme teoretice rămân deschise în privința cunoașterii a ceea ce este învățat în timpul observației, a surselor de întărire* ce susțin aceste învățări, a statutului ce trebuie atribuit răspunsurilor modelului.

Modelajul este un mod de învățare foarte general care poate fi util într-un evantai foarte larg de probleme comportamentale: achiziția conduitelor sociale, reducerea răspunsurilor emoționale, învățarea la retardații mental, autiști, schizofrenici.

O. Fontaine
(N.C.)

Modelare

Recurgere la un model* în descrierea sau explicarea realității; construcție a unui model. Termenul se folosește cel mai frecvent când este vorba despre un model formal (v. Formalizare). .. „. , „

m. Richelle
(N.C)

Modul —> Modularitate

Modular

Organizat în module. Neuroanatomia neocortexului a evidențiat, cu lucrările lui Szentagothai în anii 1970, o organizare modulară, care structurează ansambluri de neuroni pe verticală (coloane modulare) prin cele șase straturi arhitectonice *(laminae)* ale cortexului. Aceste module, care ar concentra fiecare în jur de 2 500 neuroni și care pot fi estimate la numărul de aproximativ patru milioane în cortexul cerebral uman, ar constitui unitatea de bază a dinamicii funcționale a acestuia. Acest tip de organizare sugerează, la nivel neuropsihologic, o înlănțuire rafinată a suporturilor neuronale ale funcțiilor cerebrale, mult mai complexă decât lăsau să se presupună vechile scheme localizaționiste. El a inspirat concepțiile funcțiilor cognitive axate pe modularitate*. ,, _. , „

M. Richelle
(N. C.)

Modularitate

Caracteristică a unui sistem modular*, compus din module. Desemnând la origine o unitate de măsură folosită în arhitectură, apoi în hidraulică și în mecanică, cuvântul modul a fost apoi folosit în domeniul electronicii și după aceea în cel al informaticii, pentru a desemna unitățile funcționale autonome care, asociate după diferite configurații, conferă unui sistem de prelucrare supletețea sa de utilizare. Cu un sens analog el a fost adoptat în științele cognitive* și în neuroștiințe*.

De la sfârșitul anilor 1970, s-a dezvoltat un curent de cercetări și de reflecție axat pe noțiunea de modularitate în funcționarea cognitivă, al cărui principal teoretician este J. A. Fodor (1983). Arhitectura cognitivă s-ar baza pe două tipuri de procese*, unele modulare sau „verticale", infrastructură responsabilă în principal de tratarea informațiilor* la intrarea în sistem, altele centrale sau „orizontale", suprastructură folosită în rezolvarea de probleme*, inferență*, credințe și expectații, într-un cuvânt adecvată pentru ceea ce putem numi în mod schematic „gândire". Unitățile modulare n-ar fi specifice informațiilor furnizate de diferitele modalități senzoriale, ci responsabile de prelucrările foarte specializate (întoarcere la facultățile* psihologice), ca percepția culorii sau

a formei, recunoaşterea chipurilor sau a vocii. Operaţiile de prelucrare asigurate de un modul ar fi automate, deci de nereprimat (nu se poate evita analiza semantică a unui cuvânt căruia trebuie să i se facă numai analiza fonemică) şi, ca un corolar, rapid executate. Mai mult, etapele succesive ale prelucrării intramodulare, care constituie niveluri de reprezentare* ierarhizate ale informaţiei de intrare, n-ar fi accesibile sistemelor cognitive centrale, în special conştiinţei*. în sfârşit, procesele care se derulează în cadrul unui modul ar fi încapsulate informaţional, adică impenetrabile şi deci nemodulabile, prin efecte centrale (contextuale, atenţionale etc), cu cât aceste efecte implică reprezentări mentale construite cu produsele altor module de prelucrare. Aceste proprietăţi funcţionale ale sistemelor modulare pledează în favoarea, pe de o parte, a unui substrat neuronal înnăscut, preconectat şi puţin afectat de efectele învăţării* (explicând specificitatea disfuncţiilor observate ca urmare a leziunilor nervoase localizate) şi, pe de altă parte, în favoarea unei dezvoltări* ontogenetice mai dependente de maturizarea* sistemelor neuronale decât de factorii ambientali.

In domeniul neuroştiinţelor, noţiunea unei arhitecturi modulare a ansamblurilor neuronale, în particular a cortexului* cerebral, contribuie la o reconsiderare profundă a relaţiilor între structură* şi funcţie* în organizarea nervoasă. Ţesutul cortical ar fi constituit din agregate de unităţi anatomo-funcţionale care prezintă o microstructură identică, concepută pentru a îndeplini o aceeaşi operaţie de prelucrare. O unitate, sau modul, ar fi formată dintr-un mic număr de neuroni care prezintă o conectivitate* intramodulară densă, organizată pe verticală „în coloană" şi o conectivitate extramodulară mai slabă, organizată pe orizontală „în reţea"*, punând în relaţie module relativ depărtate. Operaţia de prelucrare fundamentală care se derulează în cadrul unităţii modulare ar consta în a detecta covariaţiile sau coincidenţele între semnalele de intrare ale modulului, datorită unui mecanism bazat pe jocul interactiv al influenţelor excitante şi inhibitoare care se exercită între neuronii modulului. Natura informaţiilor pe care le importă şi exportă un modul şi, prin urmare, funcţia la care acesta colaborează ar fi specifică reţelei modulare. Astfel, o aceeaşi regiune a cortexului ar fi constituită prin juxtapunerea unităţilor de prelucrare care participă la funcţii diferite, în timp ce o funcţie particulară ar fi asigurată de o reţea de module „distribuite*" anatomic în ţesutul cortical.

In ciuda similitudinii vocabularului şi, într-o anumită măsură, a conceptelor utilizate, teoriile modulare ale organizării cognitive şi ale organizării nervoase nu pot justifica totuşi o perspectivă reducţionistă*: modulul neurofiziologului nu este structura responsabilă de modulul de prelucrare al psihologului. Totuşi, aceste concepţii, care se inspiră din formalizarea* şi tehnologia informatică*, oferă un teren privilegiat pentru o reflecţie comună şi o colaborare fecundă a psihologilor cognitivisti si a neurobioloeilor.

/. Reqmn
(N.C.)

• FODOR J. A. (1983), *The Modularity ofMind,* MIT Press. Cambridge. Traducere (1986): *La modulărILe de l'esprit: essai sur la psychologie des facuites* (trad. A. Gerschenfeld), Les Editions de Minuit. Paris.

Molar

Calificând comportamentul, termenul molar trimite la o unitate comportamentală de o anumită amploare, finalizată, tinzând spre un scop*, în opoziţie cu molecular, care trimite la o unitate segmentară, confundându-se la limită cu acţiunea unui muşchi dat. Cei doi termeni au fost puşi în contrast în al doilea sfert al secolului al XX-lea de psihologia americană, pentru a distinge două niveluri de analiză, unul adresându-se comportamentelor în globalitatea şi semnificaţia lor, celălalt descompunându-le în elementele lor minimale, fără să le reconstituie apoi integritatea. Anumiţi autori au asimilat această opoziţie cu

distincţia între psihologie şi fiziologie, prima fiind preocupată, în esenţă, după ei. de comportamentele molare, a doua mulţumindu-se cu abordarea moleculară. Fără îndoială, această opoziţie nu corespunde deloc vederilor actuale ale psihofiziologiei sau, în general, ale biologiei comportamentelor, în care descompunerea până la nivelul elementar al neurochimiei, de exemplu, nu exclude totuşi o atenţie acordată marilor unităţi integrate, cum ar fi programele motorii* care pilotează gesturile complexe şi clar finalizate. Pe de altă parte, opoziţia molar-molecular se izbeşte de dificultatea de a clasa fără echivoc unităţile* comportamentale de o parte sau de alta. aceste unităţi nefiind decât decupaje mai mult sau mai puţin convenţionale în scopul analizei.

M. Kichelle
(N. C.)

Molecular -» Molar

Momeală
în etologie* cuvântul momeală desemnează o reprezentare simplificată şi mai mult sau mai puţin grosolană a unui obiect (ou) sau a unui animal (ghidrin mascul cu burta roşie) la care se doreşte izolarea caracteristicilor susceptibile de a provoca un răspuns, în metoda momelilor, aplicată în mod sistematic de N. Tinbergen şi colaboratorii săi în anii 1930, se foloseşte succesiv o serie de momeli reprezentând toate combinaţiile posibile ale caracteristicilor obiectului (mărime, formă, culoare, împestriţare) în diferite variante şi prezentate rând pe rând. Această metodă a permis formularea unora dintre conceptele fundamentale ale etologiei clasice. Astfel, ceea ce importă în declanşarea unui răspuns nu este obiectul în totalitatea sa (o reprezentare fidelă a formei de ghidrin), ci anumite semne al căror purtător este (o bară roşie la baza unui disc), stimulii cheie; există o relaţie specifică între o combinaţie anumită, combinaţia cheie, şi un răspuns dat; stimulii sunt percepuţi în funcţie de valoarea lor proprie, dar şi în funcţie de relaţiile lor spaţiale şi temporare (natura configuraţională a stimulilor); stimuli calitativ diferiţi se pot înlocui cantitativ (legea somaţiei eterogene), iar un defect al unuia dintre ei poate fi compensat de un exces al altuia; se pot construi deci momeli a căror putere evocatoare este superioară celei a obiectului real (stimuli supranormali) (v. Mecanism înnăscut de declanşare).

J.-C. Ruwet
(S. D.)

Monem -> Dublă articulare, Sem

Mongolism -> Trisomie

Monism
Contrar dualismului*, monismul caracterizează doctrinele filozofice care au la bază o substanţă sau un principiu unic. în psihologie, dualismului spiritului* şi materiei i se opune fie un monism idealist, fie un monism materialist după cum se afirmă că lucrurile sunt reductibile doar la gândire sau doar la materie. Cel dintâi se exprimă astăzi în anumite concepţii dintre cele mai radicale ale cognitivismului*, pe când cel de-al doilea caracterizează behaviorismul* lui B. F. Skinner. _ ,. ,

r. Mengal

Monitor
In pedagogie*, persoană (în general, un elev dotat) care, în clasele foarte numeroase, ajută pe profesor în anumite sarcini practice sau repetitive. Această funcţie a apărut în secolul al XVIII-lea odată cu „învăţământul mutual", pentru a face faţă penuriei de învăţători.
In psihologia socială, acest termen desemnează pe animatorul unui grup de lucru*, al unui *training group.* în conduita grupurilor terapeutice* se foloseşte acest termen, preferat celui de animator, pentru a pune în evidenţă funcţiile specifice care corespund acestui rol: stabilirea regulilor şi garantarea lor, păstrarea unei anumite neutralităţi, stimularea aducerii-aminte, interpretarea etc.

D. Peraya
(N. C.)

Monitoring

Cuvânt anglo-american care înseamnă „control" sau „comandă" şi care în psihologie desemnează o funcţie de control al anumitor etape ale tratării informaţiei* (cele care nu sunt „automate"). Pentru unii autori, această funcţie asigură deopotrivă supervizarea proceselor de tratare şi intervenţia în aceste procese când sunt detectate anumite fenomene; pentru alţii, ea nu priveşte decât controlul, intervenţia fiind în acest caz sub responsabilitatea unei funcţii de *editing* formal independentă de *monitoring.*

J.-t. Gombert
(N.C.)

Monocromatic

Care este de o singură culoare şi, mai precis, referitor la o lumină spectrală, un filtru colorat sau un pigment caracterizat printr-o singură lungime de undă (nanometrică) sau un domeniu restrâns de lungime de undă. O radiaţie luminoasă monocromatică corespunde unei valori precise pe axa coloristică a tonalităţilor. Lungimea de undă dominantă se confundă cu lungimea de undă medie pe o bandă spectrală foarte îngustă. Prin convenţie, cele trei culori primare sunt monocromatice: roşu 700 nanometri; verde 546 nm; albastru 436 nm. „ _ .

R. Genicot
(N.C)

Monolog

Se opune enunţului dialogat sau dialog* în care intervenţiile interlocutorilor se succedă. Monologul se caracterizează prin caracterul omogen, cel puţin în aparenţă, al intervenţiei unui subiect vorbitor. Gânditorii antici considerau deja discursul interior ca un dialog interior. Toţi lingviştii, continuându-i pe M. Bakhtine şi L. S. Vîgotski, recunosc astăzi că dialogul se află chiar la baza discursului interior: monologul este un dialog interiorizat (între un eu locutor şi un eu ascultător), formulat în limbaj interior*. . *-i* . .

J.-M. Adam
(N.C.)

Moral

Desemnează conformitatea* conduitelor* umane cu moravurile care reglează în mod normativ interacţiunile într-o societate, ţinând cont de importanţa legăturilor individuale. Adaptarea morală este studiată în funcţie de capacităţile de discernământ, de judecată, de decentrare* şi de interiorizare* ale individului. Distincţia între regulile* morale şi alte reguli (convenţionale, sociale, legale; este în funcţie de reacţiile anturajului, de contextele, de sancţiunile şi de judecăţile verbalizate care permit ierarhizarea şi adaptarea conduitelor la normele de reciprocitate şi de responsabilitate care le guvernează. L. Kohlberg (1976), reluând lucrările lui J. Piaget asupra judecăţii morale, a distins şase stadii* repartizate în trei perioade: preeonvenţională, convenţională şi postconvenţională. Aceste stadii evoluează de la operaţiile* concrete* la operaţiile formale*. Ele debutează prin supunerea şi frica de pedepse, pentru a se încheia prin adeziunea la principiile etice universale. Ele ilustrează trei etape în reprezentarea* regulilor morale: impusă, consimţită şi aleasă. Dar diferenţele relevate sunt mai curând de ordin cantitativ decât capabile să definească niveluri* de dezvoltare a judecăţii morale. Decentrarea, considerată drept un proces care facilitează reglarea interacţiunilor sociale* (C. U. Shantz, 1975), rezultă din transformările progresive ale egocentrismului* infantil. Ea se exercită în principal după trei registre: cognitiv, afectiv şi spaţial, care intervin asupra formelor de socialitate şi de judecată. Legătura între decentrare şi evaluarea binelui sau a răului este confirmată fie în urma antrenamentului de transpunere în locul altuia în jocurile de roluri*, fie în timpul exerciţiilor de alternare şi de coordonare a mobilelor de acţiune şi a consecinţelor lor. Interiorizarea interdicţiilor* sociale corespunde elaborării unei conştiinţe* interioare ce rezultă din întâlnirea cu autoritatea ce se opune satisfacerii tendinţei spre plăcere* la copilul mic. Prin identificare*, interiorizarea interdicţiei parentale va constitui supraeul* nu numai ca o instanţă* restrictivă, ci şi ca un ideal de respectat. _ _ , . , _ ,

C. Prexosi şi */. Selosse*
(N.C.)

• KOHLBERG L. (1976), „Moral Stages and Moralization", în Likona T., *Moral Development: Current Theory and Research,* Hoit Rinehart Winston, XewYork. — SHA.VTZ C. U. (1975), „The Development of Social Cognition", în E. M. Hetherington (Ed.), *Review of Child Development Research,* voi. 5, University of Chicago Press. Chicago.

Morbid circular —> Constituţie

Morfem
Unitate minimală a semnificantului* învestită cu funcţie semnificativă (v. Dublă articulare). Aşa cum indică termenul, morfemul este o unitate de formă şi nu de substanţă : acelaşi morfem poate avea diferite realizări segmentale, sau „alomorfeme" (pentru verbul *aller,* [all-], [v-], [i-], [aill-]); invers, un singur segment concret poate fi amalgamul mai multor morfeme *{du = de + le);* există de asemenea morfeme zero, realizate printr-un lanţ vid. Fiecare morfem rezidă în întregime în funcţia sa opozitivă care este de a purta un semnificat*. Identificarea sa se bazează deci. în ultimă instanţă, pe decizii semantice*. Secundar, anumite morfeme par să îndeplinească o funcţie nesemnificativă, dar demarcativă din punct de vedere sintactic (de ex., morfemul vid *que).* *, „ ,*

A. Berrendonner
(N.C)

Morfină -> Opiaceu

Morfism
Numim structură un ansamblu de obiecte între care există cel puţin o lege de compunere : dacă x şi y sunt două elemente ale unei structuri şi dacă o este una dintre legile de compunere, x o y este, de asemenea, un element Fie atunci două structuri SI şi S2; un morfism (matematica foloseşte şi termenul homomorfism) este o corespondenţă f astfel că:
1. dacă xl şi y 1 sunt două elemente ale SI şi zi compoziţia lui xl şi a lui yl în interiorul lui SI;
2. dacă x2 şi y2 sunt două elemente ale lui S2, respectiv imaginile lui xl şi y 1 prin corespondenţa f, atunci elementul z2 obţinut prin legea interioară a lui S2 este imaginea lui zi prin corespondenţa f. Un (homo)morfism este un izomorfism dacă, în tot ceea ce precedă, indicii 1 pot fi înlocuiţi prin indicii 2 şi reciproc.
J. Piaget numeşte izomorfisme parţiale corespondenţele care tind spre această stare formală fără s-o atingă pe deplin. In general, este posibil să se considere că raţionamentele* prin analogie* se bazează de fapt pe morfisme stabilite mai mult sau mai puţin strict. *j R r '*

(N. C.)

Moriocineză —» Abilitate motorie

Morfofonologie -> Fonologie

Morfosintactică (Strategie —) -> Strategie

Motiv -> Hedonism

Motivaţie
Motivaţia se înscrie în funcţia de relaţie a comportamentului: datorită ei trebuinţele* se transformă în scopuri, planuri şi proiecte: subiectul caută în mod activ forme de interacţiune în aşa fel încât anumite relaţii cu anumite obiecte sunt necesare sau indispensabile funcţionării. Psihologul studiază variabilele situaţiei în cadrul reţelei de relaţii, deoarece complexitatea trebuinţelor se judecă după cea a activităţii: aceasta din urmă trezeşte trebuinţele latente.
Dezvoltarea motivaţiei presupune:
1. canalizarea trebuinţelor (învăţare);
2. elaborarea cognitivă (scopuri şi proiecte) ;
3. motivaţia instrumentală (mijloace şi obiective);
4. personalizarea (autonomie funcţională).

C. Prevost
(N. C.)

Cercetările experimentale asupra motivaţiilor sugerează necesitatea de a înţelege relaţiile neurobiologice între motive* sau cauze* şi demararea şi expresia motrică

a comportamentului*. Au fost distinse motivații primare, esențiale pentru supraviețuirea individului și a speciei, și motivații secundare având o relație indirectă și dobândită cu o motivație primară. Aceste motive, scopuri sau recompense primare și secundare sunt asociate conform unor mecanisme neurobiologice încă insuficient cunoscute. Se disting motivații apetitive* sau consumatorii și aversive* sau de evitare*. Foamea* și setea*, pe de o parte, necesitatea de a evita o amenințare sau o sursă de durere*, pe de altă parte, sunt exemple de motivații sau trebuințe. Deși conceptul de motivație este central în neurobiologia* comportamentelor și în ciuda lucrărilor considerabile pe care le-a suscitat, trebuie să ne întrebăm dacă acest termen nu este tautologic sau nu ține de raționamente circulare și în cele din urmă cu utilitate practică redusă. Intr-o accepție largă, termenul motivație este înglobat în cel de dorințe și credințe, determinanți tranzitorii și reversibili, fără îndoială mai adecvați cercetării umane. In neuroștiință și în psihologia experimentală, a fost adesea acceptată ideea că intensitatea răspunsului dat pentru a obține scopul sau o recompensă reprezenta o măsură a motivației. Noțiunile de întărire* și de recompensă se referă la un context de învățare în cursul căruia subiectul va face experiența unei întăriri pozitive dacă rezultatul comportamentului său are corespondențe cu ceea ce dorea el, și invers pentru o întărire negativă.

M. Le Moal
(N. C.)

Studiul motivației în muncă se referă la condițiile de lucru* responsabile pentru obiectivele, calitatea și intensitatea comportamentului în muncă. Au fost propuse patru grupe de modele pentru a explica acești determinanți și modul lor de acțiune. Teoriile referitoare la trebuință explică motivația prin existența unor trebuințe pe care individul încearcă să le satisfacă. Teoriile cognitive (adesea numite ale instrumentalității) analizează procesul motivațional prin elaborarea, proprie fiecăruia, a unei reprezentări a legăturilor între efort și rezultatele sale. Teoriile referitoare la scop subliniază rolul motivațional al obiectivelor. Teoriile echității, bazate pe conceptul de balanță, pun în evidență căutarea unui echilibru echitabil între munca depusă și recompensa primită. în sfârșit, teoriile cu privire la întărire aplică situațiilor de muncă o schemă skinneriană bazată pe contingența* recompensă-răspuns.

C. Lev\-Lebo\er
(N.C.)

Motor de inferență

Componentă a unui sistem-expert* bazat pe reguli de producție*, al cărei rol este de a asigura funcționarea bazei de cunoștințe" pentru a trata o problemă. Translator al unui limbaj de reprezentare de cunoștințe* cu care este asociat, el corespunde în general modelării* unui raționament deductiv natural, bazat pe mecanisme de inferență* logică cum ar fi regula lui *modus ponens* și pe strategii precum înlănțuire-înainte sau înlănțuire-înapoi; aceste două strategii corespund evocării regulilor în funcțiune, respectiv părții lor de condiție și, în prezența unui scop, părții lor de con-

M. Baron
(N.C.)

Motricitate

Caracteristică fundamentală a ființelor vii din regnul animal care permite explorarea, facilitând percepția mediului natural și asigurând, în final, comportamentele necesare autonomiei și supraviețuirii subiectului. Ea se bazează pe acționarea sistemelor contractile. care mobilizează elementele scheletului furnizând o energie mecanică prin degradarea metabolică a substraturilor și un consum de oxigen. O unitate contractilă asociază un motoneuron cu mai multe fibre musculare.

Motricitatea este o activitate integrată și adaptată. Păstrarea unei posturi*, modificarea ei pregătitoare pentru o mișcare*, executarea unui gest* nu se pot realiza în mod optimal decât dacă. la plecare, sistemele senzoriale proprioceptive* și extero-

ceptive* furnizează un ansamblu coerent de informații în care intră referințele spațiale și temporale interne asociate cu referințe externe pentru a asigura prepoziționarea posturală, organizarea și derularea unui program* motor adaptat.
Mișcările sunt produse de succesiunea ordonată a unei serii de contracții musculare fazice. Varietatea mișcărilor posibile rezultă din multitudinea combinațiilor potrivit cărora mușchii sunt solicitați. In cazul unei mișcări balistice* sau al unei activități motrice bine învățate, aceasta este complet executată în funcție numai de informațiile proprioceptive sau exteroceptive inițiale (programare în buclă deschisă sau cu anticipație). In celelalte cazuri, realizarea corectă a unei mișcări necesită un ghidaj senzorial care să permită corectarea erorilor în raport cu traiectoria ideală (programare în buclă închisă). Numeroase mecanisme elementare se bazează pe organizarea circuitelor neuronale segmentare și plurisegmentare la nivel spinal așa cum este cazul pentru diferitele reflexe proprii unui mușchi, unui cuplu agonist-antagonist, organizării sinergiilor între mușchi, realizării de activități coordonate între membrele omoloage sau între toate membrele. Totuși, numai aceste mecanisme nu pot asigura menținerea unei posturi sau producerea unei mișcări. Este într-adevăr necesară intervenția unui ansamblu de căi descendente dintre care principalele sunt căile reticulospinale, vestibulospinale în relație cu motricitatea musculaturii axiale sau proximale și căile rubrospinale care sunt mai mult în relație cu musculatura distală. Integritatea acestor căi antrenează un tonus muscular suficient pentru a obține contracții eficiente, permite menținerea posturii antigravitație, dă posibilitatea să se asigure reajustările posturale de redresare, de echilibrare* și de pregătire a unei mișcări provocate sau a unei activități ritmice ca mersul pe un covor rulant. în cursul diferitelor faze ale somnului* se produce o relaxare mai mult sau mai puțin marcată a tonusului muscular până la abolire, cu excepția aparatului respirator."în cursul fazelor de somn profund.

Realizarea activităților motorii în care intervin o direcționare, o intenție de finalitate cu selectarea scopurilor de atins sau spre care trebuie să se orienteze privirea sau ceilalți receptori specializați (auz, miros, gust) necesită integritatea ariilor corticale motorii primară, secundară și suplimentară, precum și conexiunile lor cu ariile senzoriale și asociative. De asemenea, ea se bazează pe menținerea proiecțiilor spre diferite structuri subcorticale, dintre care nucleii cenușii centrali și cerebelul. In schimb, ea nu necesită integritatea căilor corticospinale, suport al unei motricitati „piramidale" care nu intervine decât pentru a asigura execuția mișcărilor foarte precise ale degetelor. Dată fiind abundența terminațiilor corticospinale la nivelul părții senzoriale a măduvei spinării, precum și importanța mișcărilor extremităților degetelor în conduitele de palpare, am putea fi tentați să atribuim o finalitate „senzorială" acestei motricitati specifice. Dimpotrivă, relațiile corticospinale indirecte, constituind „căile extrapiramidale", apar ca absolut necesare pentru realizarea activităților motorii. Se evidențiază astfel o distribuție ierarhizată prin diferențele de competențe cuprinzând măduva spinării, centrii trunchiului cerebral, ariile corticale motorii și ariile asociative. In această organizare, motoneuronii și interneuronii care le sunt direct asociați primesc un ansamblu de informații furnizate în paralel prin diferitele căi motorii. Cum declanșarea mișcării depinde de factorii de motivație*, o demarcație între motricitatea voluntară sau involuntară ar putea fi în funcție de caracterul conștient sau inconștient al acestei motivații.

Dacă rolul cel mai evident al motricitatii este de a permite deplasarea unei părți sau a ansamblului corpului, motricitatea reprezintă și un mijloc de comunicare fie prin vorbire, fie prin gesturi asociate acesteia și, de asemenea, dar în mod mai puțin conștient, prin atitudinea corporală, prin aspectul sau expresia* feței, prin direcția privirii, elemente care depind, respectiv, de repartizarea activităților tonice și fazice

ale musculaturii corpului, a feței și a globilor oculari. In sfârșit, motricitatea, prin jocul sistemului de reaferență, furnizează informații care permit să se calibreze și să se construiască percepția personală a diferitelor aspecte ale lumii exterioare, informații care lipsesc dacă explorarea a fost realizată în mod pasiv.

/. Feger

(N.C.)

Multifactorial -> Analiză multivariată

Multiplă (Personalitate —)

Existența la același individ a două sau mai multe personalități* distincte, fiecare dintre ele apărând la un moment dat predominantă. Fiecare personalitate reprezintă o unitate complexă perfect integrată, care se caracterizează prin moduri de conduită*, sentimente și relații sociale, prin experiențe și amintiri care îi sunt proprii.

Termenul de personalitate multiplă s-a substituit celui de dedublare* a personalității, creat în secolul trecut și care avea inconvenientul de a nu ține cont de pluralitatea eventuală a personalităților. Cu această rezervă, descrierile clinice actuale nu diferă de cele raportate în secolul trecut. Există întotdeauna o personalitate de bază care continuă în întreaga istorie personală a subiectului*, este „personalitatea-gazdă". în plus, individul este „locuit" de una sau mai multe personalități suplimentare, adică, pe perioade variind între câteva minute și mai multe zile, el dezvoltă o nouă identitate*, cu amintiri, interese și comportamente care îi sunt proprii. Fiecare dintre aceste personalități suplimentare este, de regulă, cunoscută de „personalitatea-gazdă" care, în mod foarte general, le dă un nume (prenume sau poreclă). In schimb, această „.personalitate-gazdă" nu cunoaște la celelalte decât efectele acțiunilor lor, le cunoaște așa cum cunoaștem pe altcineva și nu are acces la subiectivitatea lor. Prima întrebare care se pune în legătură cu aceste cazuri este aceea a unei simulări*. De remarcat că această bănuială se poate referi la orice comportament* considerat patologic. De altfel, aceste persoane nu pun în prim-plan particularitățile vieții lor psihice. Dacă ele vin să consulte un medic. **aceasta** se întâmplă de cele mai multe ori pentru simptome mult mai banale (stări depresive, criză de angoasă) sau ca urmare a unui comportament anormal (fugă, violență incomprehensibilă etc.).

Aceste personalități vor fi asociate cu isteria- și cu hipnoza*. îngustarea câmpului conștiinței în stările secunde, amnezia consecutivă se regăsesc în cele trei cazuri. Pe de altă parte, n-a fost evidențiată nici o particularitate de natură fiziologică (toate indiciile sunt de valoare constantă pentru un individ, de la o personalitate la alta).

Observată de numeroși autori acum o sută de ani. această entitate clinică fusese, ca urmare, considerată o formă de simulare sau un efect de sugestie la personalități histrionice* sau mitomane*, până când lucrări recente îi atestă existența la numeroși subiecți din Anglia și din America de Nord.

Originea tulburării rămâne necunoscută. Ea pare să se dezvolte în copilărie sau adolescență și afectează, în orice caz, în mod cronic persoana. In majoritatea cazurilor au fost descoperite evenimente traumatice grave în copilărie sau adolescență. O ipoteză de natură psihologică ar fi că aceste persoane nu pot asuma traumatismele morale ale trecutului decât fragmentându-și propria identitate. Aceste date și aceste ipoteze sunt apropiate de cele din isterie. O ipoteză originală ar fi că personalitățile multiple amplifică fenomenul foarte banal al copilului care își atribuie o dublură imaginară. Alții, în schimb, se întreabă dacă nu există o tulburare organică sau o dezordine funcțională afectând căile care leagă între ele cele două emisfere cerebrale. Din cauza tuturor acestor necunoscute, terapeutica rămâne foarte nesigură. Hipnoza nu pare să cunoască un mare succes și terapiile comportamentale, care tind să prescrie subiectului să se comporte într-un mod definit pentru a contracara influența acestor dubluri, sunt cele care dau cele mai bune rezultate.

Evident, este foarte ciudat să se observe reapariția fenomenelor considerate dispărute. Desigur, ne putem întreba dacă este vorba despre o epidemie de natură isterică, cultivată din interes de către oamenii de știință contemporani, așa cum s-a întâmplat între 1890 și 1900. Cei care au studiat aceste cazuri cred că tulburarea este necunoscută pentru că nu sunt chestionate persoanele care, în general, se rușinează de starea lor. Ca urmare, pe baza comportamentului observabil sunt formulate, de obicei, diagnosticele de schizofrenie sau de maladie maniaco-depresivă.

D. Widlocher
(N. C.)

Multitrăsătură **(Metodă —)**

Metodă care permite să se măsoare validitatea* convergentă-discriminantă. Se bazează pe ideea că orice măsurare a unei trăsături (sau a altei variabile psihologice) trebuie să dea rezultate care se corelează cu cele obținute prin alte metode pentru a măsura aceeași trăsătură sau aceeași variabilă la aceiași subiecți, dar nu trebuie să se coreleze cu măsurile trăsăturilor sau variabilelor diferite obținute cu aceeași

C. Lew-Leboyer
N C.)

Mulțime

Grupare de indivizi, mai mult sau mai puțin întâmplătoare, sub influența unui factor exterior care exercită o acțiune comună asupra acesteia (de ex.: o grupare de animale în jurul unei surse de apă) fără să intervină interacțiunea* și fără să se formeze o comunitate. Există mulțimi animale mai mult sau mai puțin permanente. Mulțimea umană este, în mod esențial, temporară. W. Westley distinge mulțimi convenționale, care au o coeziune morală și se unesc la o oră și într-un loc fixat dinainte (auditoriu, public etc.) și mulțimi spontane, cu reacții imprevizibile, reunite în jurul unui incident, fără conducător, fără organizare și reguli. După G. Le Bon, în 1895, au fost relevate comportamente caracteristice psihologiei mulțimii: pasivitatea indivizilor, sărăcia contactelor interpersonale, contagiunea emoțiilor și agitației, eventualele descărcări paroxistice (violență, entuziasm), stimulări produse de prezenta masivă a celorlalți. •

D. Anzieu
(G.D.S.)

Mulțime (mat.)

Termen de bază în teoria mulțimilor creată de G Cantor la sfârșitul secolului al XDC-lea și pe care el îl definea astfel: „orice colecție M reunind într-un tot obiecte definite și distincte ale intuiției și gândirii noastre (obiecte numite « elemente » de M)" (1895, p. 481).

In folosirea curentă, se vorbește și de clasă*. Totuși trebuie notat că, în sensul de mai sus, o mulțime nu înseamnă obligatoriu extensiunea* unui concept*, și aceasta cel puțin din două motive. Obiectele „luni", „Mallarme" și „V2" sunt definite și distincte. Ele formează deci o mulțime, pe care o notăm (luni, Mallarme, V 2}, fără să fie posibil să le subsumăm unui concept comun. Pe de altă parte, așa cum a arătat B. Russell în 1903, nu s-ar ști să se facă corespondența fără contradicție între o mulțime și conceptul „de a fi mulțimea tuturor mulțimilor". De altfel, o mulțime, de vreme ce este concepută ca un tot, este un obiect, astfel că nimic nu împiedică introducerea mulțimii vide fără dificultățile pe care le prezintă clasa vidă. Poate fi definită ca mulțimea care conține toate elementele x*x, elemente care evident nu există. In plus, dacă a este un obiect, mulțimea care îl conține pe a, deci {a}, este și un nou obiect, cum este și {{a)}, fie mulțimea care conține mulțimea ce îl conține pe a. Ne aflăm în prezența obiectelor de tipuri care merg în creștere. Aceasta conduce la distingerea a două relații diferite : „a fi element de" și „a fi inclus în". Fie mulțimea {a, b}. Putem spune, prin definiție, că a este elementul lui {a, b}, dar trebuie spus și că (a) este inclus în {a, b}. Se notează respectiv aE {a, b} si {a(£{a,b}.

Din 1939, lucrările Școlii lui N. Bourbaki au contribuit din plin la demonstrarea faptului că teoria mulțimilor era de natură să

servească drept fundament matematicii în totalitate. Iată motivul pentru care considerațiile ansambliste au fost introduse progresiv până în învățământul elementar. Această hotărâre a fost întărită de cercetările Școlii de la Geneva privind geneza inteligenței*. In legătură cu acest lucru, trebuie notat că, prin multe din aspecte, ceea ce J. Piaget nu încetează să numească clase corespunde adesea prin exigențele sale mulțimilor, fiind de la sine înțeles că noțiunile pe care le dezvoltă copilul nu corespund decât pe departe conceptelor matematice ale teoriei mulțimilor.

J.-B. Grize
(D. S.)

• CANTOR G. (1895), „Beiträge zur Begriindung der transfiniten Mengenlehre", *Mathematische Annalen, 46,* 481-512.

Mulțime vidă -> Vidă (Mulțime —)

Munchhausen
Este denumit cu acest termen un sindrom care grupează conduite* patologice asociate patomimiilor* sau tulburărilor factice cronice cu simptome fizice. Termenul de sindrom al lui Munchhausen a fost consacrat în literatura psihiatrică de câtiva ani. El a fost izolat printre diferitele patomimii grave din cauza dificultății diagnosticului, a severității patologiei induse care îi expune pe pacienți la riscuri reale, și a aspectului adesea delictual al conduitelor care pot pune probleme medico-legale. Acești pacienți pot fi recunoscuți după anumite caracteristici: cunoașterea medicinei și a lumii spitalelor, dezvoltată cu ocazia spitalizărilor, din lecturi, uneori dintr-un început de formare profesională; identitatea lor reală este adesea greu de stabilit și falsificarea trebuie evidențiată în raport cu contrastul adesea flagrant, între uniformitatea aparentă a sejururilor (în spital — n.t.) și excelenta organizare de care dau dovadă pentru nevoile lor cotidiene de confort și agrement. Contactele cu anturajul sunt întotdeauna imposibile și viața pacientului în afara spitalului este greu de conturat, fiind cel mai adesea marginală și delictuală. Sindromul lui Munchhausen prin procură sau maladia lui Polle se referă la boli uneori grave prezentate de copii și simulate de mame. Pacienții cu pseudo-Miinchhausen sunt identificați în prezența unor tablouri de suprasimulare.

J.-F. Allilaire
(N.C.)

Murmur —> Gângurit, Lalație

Mutacism -> Mutism

Mutație -» Cromozom

Mutism
Califică o absență a limbajului în afara circumstanțelor organice lezionale care împiedică facultatea vorbirii (surdo-mut, afazic, purtător de leziuni ale sistemului fonator) și excluzând stările de lipsă a achiziției.
Un număr considerabil de circumstanțe psihopatologice pot induce un mutism și pierderea indiciului prețios pe care-1 constituie discursul în clinica psihiatrică face adesea dificilă detectarea cauzei mutismului. Condițiile în care a survenit simptomul și comportamentul* observabil al bolnavului capătă, în acest context, o deosebită importanță.
Mutismul voluntar, care se observă la simulatori, constituie o atitudine de opoziție frecventă la subiecții cu tulburări caracteriale* supuși unor frustrări* sau la debilii mentali confruntați cu o contrarietate sau cu o situație care depășește capacitățile lor de adaptare*. La maniaci, mutismul poate realiza o atitudine de joc **(mutacism);** în acest caz el este de scurtă durată; sau poate fi legat de o tahipsihie*, a cărei intensitate nu permite bolnavului exprimarea verbală, gândirea devenind insesizabilă. Intr-un context deosebit de halucinatoriu, bolnavul, acaparat de percepțiile sale anormale, poate prezenta un mutism. Toate situațiile psihopatologice în care se poate observa o reticență, printre care pe primul loc se situează stările delirante, pot comporta un mutism ca expresie a acestei reticențe. Mutismul ne-

gativist* se observă la schizofreni*, care sunt de cele mai multe ori catatonici*. Formele stuporoase de confuzie sau de melancolie sunt de obicei însoţite de mutism. Inhibiţia* anumitor subiecţi anxioşi confruntaţi cu situaţii anxiogene se poate învecina cu mutismul.

Mutismul isteric este, de regulă, însoţit de o mare expresivitate gestică sau mimică şi survine în circumstanţe în care sunt implicaţi factori psihologici.

M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)

Muzică (Psihologie a —)

Sector al psihologiei care studiază natura răspunsului uman la muzică. Disciplina s-a născut odată cu psihologia experimentală* însăşi şi datează de la crearea primelor laboratoare de cercetare ale lui W. Wundt la Universitatea din Leipzig, în 1879. O seamă de observaţii, încă actuale astăzi, au fost făcute cu privire la percepţia subiectivă a accentuărilor în audiţia* secvenţelor de sunet identice, de tipul bătăilor de metronom. Cu câţiva ani înainte, H. von Helmholtz studia deja sensibilitatea auditivă şi unele aspecte psihoacustice* ale muzicii, cum ar fi fenomenele de consonanţă şi disonanţă. Teoria sa despre percepţia înălţimilor, numită ,.teoria rezonanţei", afirma că unda sonoră este transmisă spre membrana bazilară a urechii interne unde celule nervoase specifice vibrează prin simpatie. G. T. Fechner, deşi cunoscut mai ales pentru lucrările sale în materie de psihofizică*. trece drept iniţiatorul măsurării* obiective a senzaţiei de „frumuseţe". Metodele sale bazate pe judecata* privitoare la preferinţele estetice sunt încă folosite astăzi. In cursul deceniilor următoare, sub influenţa lui F. Galton, interesul s-a concentrat asupra eredităţii* talentului muzical; C. E. Seashore, în 1919, propune baterii de teste de aptitudine* muzicală, continuând prin aceasta interesul psihologiei acestei epoci pentru probleme proprii orientării* şcolare.

Lucrările lui R. Frances asupra percepţiei aspectelor sintactice şi stilistice ale organizării muzicale şi cele ale lui P. Fraisse cu privire la structurile ritmice au dezvoltat apoi disciplina în sensul experimentării* sistematice. Ajutată de progresele tehnice recente în materie de sinteză sonoră pe calculator pentru elaborarea materialului, psihologia muzicii se alătură, astăzi, curentului cognitivist* prin voinţa sa de a analiza natura reprezentărilor* mentale ale muzicii, luând ca punct de plecare percepţia, memoria, procesele de informare a auditorului, specializarea emisferică, dar şi comportamentul motor al interpretului. Cadrul cercetării este potenţial vast, dar multe domenii n-au fost încă studiate. Majoritatea lucrărilor cunoscute până în momentul de faţă se referă la aspecte parţiale ale tonalităţii*. In schimb, puţine lucrări s-au interesat de procesele de creaţie, de aspectele emoţionale ale practicii şi ale răspunsurilor comportamentale la muzică. Teoriile gestaltiste* şi punctul de vedere generativist* par să exercite o influenţă decisivă în orientarea cercetărilor actuale.

/. Deliege
(N. C.)

Muzicoterapie

Utilizarea muzicii pentru tratamentul maladiilor mentale datează din Antichitate, dar muzicoterapia n-a luat forma sa actuală decât în jurul anilor 1950. In sens larg, termenul se aplică tuturor tehnicilor psihomuzicale bazate pe catharsis* sau pe condiţionare*, în care sunetul şi muzica sunt asociate cu alte tehnici (relaxare*, hipnoză* etc). într-un sens mai restrâns, muzicoterapia este definită prin utilizarea sunetului şi a muzicii ca mediere într-o psihoterapie* individuală sau de grup, implicând o parte de verbalizare, chiar de interpretare*. Procedeele comportă în special ascultarea (muzicoterapie receptivă) şi producţia sonoră şi muzicală cu ajutorul instrumentelor puse la dispoziţia pacientului/pacienţilor (muzicoterapie activă). Indicaţiile sunt variate, mergând de la tulburările psihotice* cele mai masive la tulburări legate de sfera muzicală (cântat fals, lipsă de ureche, lipsa simţului ritmului).

J.-M. Petot
(N. C.)

N

Nanism -> Creștere

Narațiune
Naratologia distinge în general povestirea* (text* sau enunț narativ), istoria* (intrigă sau conținut narativ al evenimentelor povestite) și narațiunea. Cu această ultimă dimensiune se trece de la narant și narat la a nara, adică la actul de enunțare* propriu-zis. Acesta implică cel puțin doi subiecți angajați într-un raport de interacțiune*, un scop al povestirii, evaluări destinate să pregătească interpretarea și direcții de construire a propozițiilor* (modalizare*, focalizare). Cele trei niveluri narative sunt indisolubil legate; ele se completează pentru a constitui fenomenul narativ în ansamblul său.

J.-M. Adam
(N.C.)

Nativism -> Ineism

Narcisică (Nevroză —)
Opusă inițial de S. Freud nevrozei de transfer*, nevroza narcisică desemnează o organizare psihopatologică în care regresia* face transferul dificil sau imposibil; *libido*-u* dezinvestit din obiecte este automat reinvestit asupra eului, așa cum se poate vedea în tentativele de tratament analitic al schizofrenicilor, al melancolicilor sau al celor mai mulți dintre psihotici. In 1924, S. Freud a limitat utilizarea termenului de nevroză narcisică la melancolie*, diferențiind astfel această afecțiune nu numai de nevrozele de transfer, ci și de domeniul larg al psihozelor*. în prezent, termenul de nevroză narcisică nu mai este folosit. Acestuia i-a fost preferat termenul de personalitate narcisică, prin care nu se acoperă ceea ce descrisese Freud, sau cel de componentă narcisică a personalității* în afecțiunile care nu se limitează la sfera psihozelor.

A. Braconnier
(N.C.)

Narcisism
Folosit inițial în sensul restrictiv al unei perversiuni sexuale în care subiectul are drept obiect preferat propriul corp, conceptul de narcisism a fost dezvoltat mai ales de psihanaliză. S. Freud a introdus acest termen în mod diferit în funcție de perioade și de texte. Pentru el, acesta a fost deopotrivă un concept teoretic care îi permitea să explice psihoza* ca o întoarcere a *libido*-uhu* asupra subiectului și un concept clinic care descrie un ansamblu de atitudini umane dominate de două trăsături principale: dezinteresul pentru lumea exterioară și o imagine de seif grandios*. Pot fi astfel distinse două definiții ale narcisismului după cum el este considerat dintr-un punct de vedere metapsihologie, ca un proces de organizare a aparatului psihic*, sau dintr-un punct de vedere clinic, ca un mod de relație libidinală de funcționare în raport cu altcineva. Acestei distincții între un punct de vedere clinic și un punct de vedere metapsihologie i se suprapun alte distincții referitoare la narcisism: 1. Distincția între o concepție energetică, în care se opun *libido-ul* eului *(libido* narcisic) și *libido-ul* obiectai, și o concepție

genetică mult mai specifică, în care se opun un narcisism prim, anobiectal, numit narcisism primar, şi un narcisism secund, obiectai, numit narcisism secundar.

2.0 altă distincţie trebuie făcută: cea între narcisismul normal, corespunzând fie unui stadiu de dezvoltare, fie unuia dintre elementele care intră în mod normal în echilibrul *libido-ului,* şi narcisismul patologic care se referă la diferite tipuri de noţiuni: cea de nevroză narcisică marcată printr-o incapacitate de interiorizare a obiectului, cea de personalitate narcisică, reieşită din lucrările lui H. Kohut (1971) asupra transferului* la anumiţi pacienţi care au permis descrierea a două forme de transfer: transferul idealizant şi transferul în oglindă. Primul corespunde mobilizării terapeutice a obiectului atotputernic (imaginea parentală idealizată) şi al doilea mobilizării seifului grandios.

A. Braconmer
(N.C.)

• KOHUT H. (1971), *The Analysis ofthe Seif,* International University Press Incorporation, New York. Traducere (1974): *Le Soi* (trad. M.-A. Lussier), PUF, Paris.

Narcolepsie
Nevoie subită de somn*, care duce la un acces de adormire de o durată între câteva secunde şi mai multe ore (în medie, 10 minute). Ritmul acestor accese care pot fi declanşate de emoţii* este variabil. In timpul accesului, somnul este uşor reversibil prin orice stimulare. înregistrarea electroencefalografică a putut arăta că unele dintre aceste accese au caracteristicile somnului paradoxal. Sindromul lui Gelineau asociază, alternativ, narcolepsia şi cataplexia*.

J.-L. Signoret
(N.C.)

Narcotic -> Opiaceu

Naştere fără violenţă —> Traumatism al naşterii

Neajutorare
în psihanaliză, stare a nou-născutului incapabil, din cauza imaturităţii sale (ea însăşi efect al prematurizării* sau neoteniei) psihice şi motorii, să-şi satisfacă nevoile. Excitaţiile pulsionale sunt ameninţătoare în măsura în care, aparatul psihic nefiind în situaţia de a le da un răspuns adecvat, ele riscă să se acumuleze şi, dincolo de un anumit prag, să creeze o dezvoltare de angoasă* automată. Starea de neajutorare de la începutul vieţii este astfel prototipul oricărei situaţii traumatice (v. Traumatism al naşterii), în concepţiile psihanalitice clasice, această situaţie este şi fundamentul stărilor de dependenţă a nou-născutului în raport cu mama.

J.-M. Petot
(D. S.)

Neajutorare dobândită -» Resemnare dobândită

Nebunie
In limbaj comun, prin tradiţie, termenul este folosit pentru a defini tulburarea raţiunii. Probabil că întotdeauna acest concept a existat în reprezentările pe care oamenii şi le-au format despre funcţionarea spiritului*. Semnifică pierderea raţiunii, adică negarea acesteia, fie că se impută zeilor, fie pasiunilor sau bolii. Este vorba deci de un concept mult mai larg decât cel de boală mentală.

In secolul al XlX-lea, două argumente au făcut să se renunţe la folosirea termenului. Primul, de ordin moral, exprima voinţa de desprindere de orice apreciere peiorativă şi de a afirma originea medicală a tulburărilor. Termenul de alienare* mentală a fost preferat. Al doilea, de ordin clinic, a rezultat din individualizarea bolilor mentale diverse, acestea nemaifiind reţinute ca simple varietăţi de exprimare a unei dezordini fundamentale unice, ci ca entităţi morbide distincte.

Termenul a revenit la modă la mijlocul secolului al XX-lea, perioadă în care se afirmă o contestare de natură filozofică şi politică a medicalizării „tulburării mentale". M. Foucault a formulat această contestare plecând de la o critică istorică ce retrasează evoluţia tratamentului social al

nebuniei între Evul Mediu și epoca contemporană. Medicalizarea nu mai apare decât ca o soluție printre altele a acestui tratament social. Fără a lua în discuție fundamentul tehnic, această critică denunță în domeniul medicalizării refuzul de a lua în considerație realitatea antropologică a nebuniei: rațiunea trebuie examinată plecând de la negativul ei.
în același spirit, termenul este reconsiderat de către toți cei care, revendicându-se mai mult sau mai puțin de la antipsihiatrie*, neagă validitatea unei abordări medicale sau psihopatologice a tulburărilor mentale și caută originea lor în explicații de natură politică sau sociologică.

D. Widlocher
(G. D. S.)

Necesar
Concept introdus de J. Piaget în 1983 și care constituie al treilea termen al unei triade alături de real și posibil*. El măsoară „forța de integrare" a semnificațiilor* produse și legate logic de subiect. în această calitate, există grade de necesitate după numărul acestor semnificații și în funcție de natura deductibilă sau nu a legăturilor lor. Dezvoltarea necesității trece prin trei etape mari. Prima, de nediferențiere* de real, se caracterizează, între altele, prin existența unor „pseudonecesități" care se găsesc până și în științe (problema axiomei paralelelor în geometrie). A doua constă din necesități provenind din legături inferențiale operatorii stabilite între semnificații, dar fără căutarea rațiunilor. A treia este constituită de necesitatea deductibilă (adevăr necesar, dacă nu contradicție*).

Necondiționat
In terminologia condiționării* pavloviene, este denumit astfel un stimul* care va fi asociat, în vederea condiționării, cu un alt stimul care, la început, este neutru*; este denumită astfel și reacția* pe care acest stimul o produce pe cale reflexă*, sau asociația* permanentă care unește acest stimul și această reacție. Exemplu: introducerea hranei în gură este un stimul necondiționat care determină o reacție necondiționată de salivatie.

Xl. Richelle
(G. D. S.)

Nediferențiere
In biologie, stare a unei celule sau a unui țesut ale cărui caractere au rămas în stare embrionară, adică nu sunt specializate (diferențiate) pe plan morfologic sau fiziologic.
In psihologia copilului, caracterizează interacțiunile* care se dezvoltă între sugar și mediul său la începutul perioadei senzoriomotorii*: copilul mic acționează asupra obiectelor, dar fără ca el să aibă conștiința eului* (și deci a unui corp propriu) deosebit de obiecte, și fără ca el să fie conștient de existența însăși (de permanența* | a acestor obiecte. Pentru J. Piaget. această nediferențiere dintre subiect și obiect, care este solidară cu o centrare* pe corpul propriu (egocentrism* radical), rezultă din caracterul necoordonat al acțiunilor întreprinse asupra mediului. In cursul dezvoltării* senzoriomotorii, această coordonare se stabilește progresiv și subiectul se constituie atunci ca fiind deosebit de obiecte și sursa acțiunilor efectuate cu ele. Starea de nediferențiere mai este descrisă și cu termenii de adualism*, de asimilare* directă, de fuziune*, de identificare* primară și de simbioză*.
In psihanaliză, stare de haos ce caracterizează procesele și conținuturile inconștientului*. Orice element al inconștientului rămâne nediferențiat; el nu se poate manifesta izolat, este fundamental ambivalent (este purtătorul propriei negații) și, în consecință, nu poate fi dirijat.

J.-P. Bronckart
(O. D.)

Negare
Termenul german *Verneinung* a fost tradus fie prin negare, fie prin (de)negare*: el comportă într-adevăr o dualitate de sens pe care J. Laplanche și J.-B. Pontalis au vrut s-o păstreze propunând grafia (de)negare. Este necesar să distingem utilizările

freudiene ale termenului *Verneinung* de cele ale lui *Verleugnung* (refuz) sau *Verwerfung* (respingere, pe care unii vor să-l traducă prin forcludere*). Poziția constantă a lui Freud în ceea ce privește negarea este următoarea: aceasta este pentru el o calitate logică a gândirii* care nu poate avea sens decât în sistemul preconștient-conștient*; inconștientul nu cunoaște negarea: „în acest sistem nu există negare, îndoială, grad de certitudine. Toate acestea nu vor fi introduse decât de activitatea de cenzură între inconștient și preconștient. Negarea este un substitut de refulare* la un stadiu superior" (S. Freud, 1915, trad., p. 225). S. Freud subliniază că, în asociațiile de idei ale analizaților, diminuarea refulării se manifestă adesea prin asociații de idei enunțate sub formă negativă: conținutul inconștient ajunge să se exprime sub masca negației. S. Freud dă următorul exemplu: „Veți gândi acum că am să spun ceva jignitor, dar de fapt n-am această intenție", și comentează: „Ne luăm libertatea, în momentul interpretării, de a face abstracție de negare și de a extrage conținutul ideii incidente" (S. Freud, 1925, trad'., pp. 138-139).

întrebându-se despre originea negării ca funcție logică, S. Freud se vede trimis la originea funcției de judecată*: afirmarea i se pare că derivă din includerea în eu, al cărei prototip oral* este actul de a înghiți, iar negarea din respingerea în afară de sine, al cărei prototip oral este actul de a scuipa, în ultimă analiză „afirmarea — ca substitut al unificării — aparține Erosului*, iar negarea — succesor al expulsiei — aparține pulsiunii de distrugere. Plăcerea generalizată a negării, negativismul atâtor psihotici, trebuie înțeleasă, după toate aparențele, ca indiciu al demixtiunii (v. Dezintricare) pulsiunilor prin retragerea componentelor libidinale" (1925, trad, pp. 138-139).

J.-M. Petot

• FREUD S. (1915), „Das Unbewusste", *Internationale Zeitschrift fur Psvchoanalxse, 3 (4),* 189-203 și *3 (5),* 257-269.Traducere (1988): „L'inconscient. Metapsychologie" (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteț, A. Rauzy), *CEuxres completes. Psychanalyse,* XIII, PUF, Paris. — FREUD S. (1925), *Die Verneinung,* Imago, Londra, 11 (3), 217-221. Traducere (1985): „La Negation" (trad. J. Laplanche), *Resultats, idees, problemes, U,* 1921-1938, PUF, Paris.

Negativ

întărire negativă: într-o procedură de condiționare operantă*, întărire* a răspunsului* operant prin întreruperea unui stimul aversiv* (sustragere*) sau neprezentarea unui stimul aversiv așteptat (evitare*), probabilitatea răspunsului astfel întărit mărindu-se în consecință. întărirea negativă corespunde uneia din cele patru mari categorii de contingențe* de întărire. Ea trebuie diferențiată în același timp de omisiunea* unui întăritor* pozitiv așteptat, ca în stingere* (care are drept consecință o reducere a probabilității apariției răspunsului) și de pedeapsă*, care constă în a aplica un stimul aversiv după răspuns, cu consecința de a-i diminua probabilitatea emisiei.

Stimul negativ: într-o condiționare discriminativă, stimul* căruia nu i se asociază o întărire și care, după un anumit număr de prezentări, nu mai dă loc la răspunsuri condiționate.

,„ _, , „
M. Rwhelle
(N. C.)

Negativism

In clinica psihiatrică, desemnează rezistența pasivă: refuzul mâinii întinse, refuzul de a răspunde la întrebări, refuzul de a executa un ordin simplu, sau activă: închiderea pleoapelor, îndepărtarea de interlocutor la orice formă de solicitare. Acest fenomen este considerat automat, necontrolabil de către pacient, ceea ce-l diferențiază de opoziție care este voluntară.

Pentru unii, negativismul este un semn specific de schizofrenie*; pentru alții, același fenomen are loc în anumite afecțiuni ale sistemului nervos central (confuzie*, demență*).

Prin extensie, acest termen este uneori folosit în limbajul curent pentru a desemna o atitudine de opoziție, de exemplu la ado-

lescenți. In această accepție el pierde caracterul incontrolabil și automat care constituie valoarea sa semiologică în clinică, pentru a deveni sinonim cu opoziție.

M.-C. Hardy-Bavle
(N.C.)

Negație (Transformare a —) -> Grup matematic

Negentropie -> Entropie

Neglijare senzorială
Desemnează de fapt o hemineglijare, adică incapacitatea totală și parțială de a percepe informațiile situate în hemispațiul controlateral unei leziuni cerebrale, fără ca un deficit senzorial să poată explica o astfel de tulburare. De regulă, hemispațiul în cauză este stângul, ceea ce are drept consecință o lateralizare* dominantă hemisferică dreaptă pentru spațiu. Neglijarea este calificată drept vizuală când afectează informațiile vizuale, care sunt de obicei funcțional prevalente în spațiul extracorporal; ea poate afecta și informațiile auditive. Neglijarea poate privi, de asemenea, corpul, afectând în acest caz informațiile senzitive și poate fi la originea unei hemiasomatognozii*, chiar a unei anosognozii* a unei hemiplegii asociate. Neglijarea poate fi deci multisenzorială; evidențierea ei impune adesea prezentarea simultană și competitivă a informațiilor, în cele două câmpuri ale spațiului, așa cum este ea realizată prin audiția dihotică. Neglijarea a putut fi interpretată ca o agnozie spațială unilaterală, trimițând implicit la o necunoaștere a spațiului. Conceptul de neglijare actualmente prevalent trimite la aspectul dinamic și activ al percepției spațiului, care impune explorarea și organizarea în dependență de atenție*: o tulburare a atenției spațiale ar putea explica în acest caz fenomenul neglijării care implică și reprezentările interne de scene. Dificultățile vizual-constructive (sau apraxie* constructivă), cum ar fi reproducerea perturbată a unei figuri geometrice, sunt adesea concomitente cu neglijarea. Există de asemenea o neglijare motorie, care afectează mișcările spontane ale unei jumătăți a corpului în afara oricărei paralizii; s-a putut astfel vorbi despre neglijare intențională; nu pare totuși că o astfel de neglijare ar răspunde unei patofiziologii univoce, chiar dacă ea este adesea asociată cu o neglijare multisenzorială.

J.-L. Signore:
(N. C.

Sindrom sau hemisindrom corespunzânc unei pierderi a integrărilor senzoriomotorii*, care rezultă din lezarea anumitor regiuni corticale* (cortex prefrontal, angular) sau a ganglionilor de la bază, nucleu caudat în special, și a talamusului*. In expresia sa experimentală concretă, un animal nu mai reacționează printr-un răspun? motoriu adecvat în momentul stimulări: somestezice homolaterale a diferitelor part: ale corpului. O neglijare sau neatenție selectivă este mai clară la stânga, adică după leziunile emisferei drepte, ceea ce duce la presupunerea că aceste regiuni controlează într-un mod mai specific procesele atenției* orientate. Neglijarea unilaterală se descompune în componente senzoriale motorii si motivationale. ,. w L<,

M. Le Moa.
(N.C:

Negociere
Relațiile de negociere se caracterizează prin implicarea a cel puțin două părți care stabilesc relații voluntare, cel mai adesea secvențiale, pentru a rezolva un conflict de interese între ele. In Franța, legile Auroux din 1982 au precizat cadrul contractual al negocierii colective (obligația anuală de negociere a salariilor reale, durata și organizarea timpului de muncă). în caz de conflict, soluția negocierii depinde de raportul de forțe prezente, într-un proces dinamic în care intervin manevre de coerciție, de disimulare, de persuasiune și de acomodare. „' '..

P. Lidvan
(N.C.)

Neîndemânare
Desemnează execuția defectuoasă a unei deprinderi motorii*, adică o eroare care împiedică realizarea scopului propus. Această

eroare privește mai ales faza de programare* și de execuție motorie și se referă la componentele tonice sau cinetice ale mișcării*.
După o a doua accepție, este vorba despre un sindrom psihomotor a cărui simptomatologie destul de largă privește motricitatea practică și emoțională. Ea este asociată cu o structurare defectuoasă a schemei corporale*, cu o lateralizare* ezitantă și adesea cu perturbări cognitive și afective.

M. Durând
(N.C.)

Neobehaviorism -» Behaviorism

Neocortex -» Cortex

Neofobie
Reacție* comportamentală care constă în a evita, a neglija sau a ocoli temporar sau definitiv un stimul* nou. Neofobia a fost opusă explorării*, în care stimulul nou provoacă o reacție de abordare*. Reacțiile neofobice au fost studiate în special la rozătoare și la primate. In general, sunt evidențiate într-o situație de alegere* între cel puțin doi stimuli complecși, unii fiind mai mult sau mai puțin noi (cuști diferite, hrană), iar unul dintre ei rămânând familiar (în general cușca de reședință). Reacția la noutate* este determinată în acest caz de contrastul între componentele noi și familiare ale stimulului și depinde deci strict de experiența* subiectului. Cercetarea s-a ocupat mult de neofobia alimentară la șobolan, datorită rolului crucial pe care aceasta îl joacă în stabilirea aversiunii* gustative condiționate. In fața unei porții de mâncare nouă, multe animale arată o anumită ezitare înainte de a o consuma. O astfel de reacție poate să se producă chiar și dacă alimentul este foarte apetitiv*, ceea ce sugerează că evitarea* inițială se datorează noutății hranei.

E. Tirelli
N C.)

Neologism
In sens strict, cuvânt care nu aparține lexicului limbii. Observat în cursul glosolaliilor* sau în cursul afaziilor* în care cuvântul produs nu mai poate fi identificat ca o transformare fonemică sau semantică a unui cuvânt vizat (v. Parafazie).

J.-L. Signoret
(N. C.)

Neotenie
în biologie, neotenia este o încetinire a dezvoltării* mai ales la speciile cu metamorfoze (insecte, anure) și poate conduce la apariția unor comportamente de reproducere chiar atunci când subzistă atribute larvare sau juvenile. In etologie, încetinirea dezvoltării poate contribui la prelungirea perioadei de dependență față de părinți și favoriza astfel învățările* și instaurarea tradițiilor (v. Protocultură). Persistența atributelor (caracteristici juvenile) și a atitudinilor specific juvenile permite, de asemenea, prelungirea perioadei de calm care îi scutește pe tineri de participarea la competiția intraspecifică, mai ales în societățile ierarhizate. In sfârșit, reapariția comportamentelor juvenile (supunere*, cerință*) cu funcție liniștitoare în interacțiunile dintre adulți se situează la limita neoteniei.

y.-C. *Ruwet*
(N. C.)

Neputință dobândită -» Resemnare dobândită

Nerv
Desemnează orice structură nervoasă periferică în cadrul căreia sunt regrupați axonii* aferenți (nervi senzoriali), eferenți (nervi motori) sau ambii (nervi micști). La nivelul trunchiului, nervii rahidieni dispuși în mod segmentar sunt constituiți din două rădăcini: o rădăcină ventrală motorie și o rădăcină dorsală senzorială, care se unesc într-un nerv mixt. Nervii cranieni (12 perechi) sunt fie pur motori (nervii mușchiului ochiului), fie pur senzoriali (nervul optic, nervul auditiv) sau micști.

M. Moulins
(N. C.)

Nespus
Un discurs* poate fi la fel de semnificativ atât prin ceea ce nu spune, cât și prin ceea ce spune. Ceea ce nu e spus ține de

categoria lipsă*. J. Lacan a arătat că forcluderea* numelui tatălui în discursul mamei era un factor de predispunere a copilului la psihoză. In cura psihanalitică, elementele relative la transferul* pacientului sunt, în general, cele nespuse de acesta; psihanalistul poate uneori să le bănuiască pe baza comunicărilor nonverbale și să interpreteze lipsa după regula nonomisiunii*. în grupurile de psihoterapie sau de formare, un element nespus dar important, referitor la grup sau la membrii săi, poate bloca procesul grupai, și pentru explicitarea lui este necesară o criză. în viața familială, un „nespus" parental induce tulburări psihice la copil. Psihoterapia familială psihanalitică* a confirmat ipoteza efectelor transgeneraționale ale unui „nespus" familial : un copil poate trăi simțindu-se în mod inconștient fantoma* unui străbun pe care nu l-a cunoscut și căruia i-a fost trecută sub tăcere de către generația (generațiile) următoare o acțiune oribilă (crimă, sinucidere, incest, nebunie, ilegitimitate); copilul presimte secretul și păstrează în viață în forul său interior pe străbunul mort.

D. Anzieu
(N. C.)

Neștiință de carte -> Analfabetism

Neștiutor de carte -> Analfabetism

Neurastenie -» Angoasă

Neurobiologie
Ansamblu de abordări și discipline care se raportează la sistemul nervos* în general: genetică, genetică moleculară, anatomie, embriologie, fiziologie, diferitele variante ale cognitivismului*, neuropsihologia*, psihobiologia* și neurobiologia comportamentului.
Aceasta are drept obiect studiul relațiilor creier-comportament și privilegiază un punct de plecare neurologic. Este recunoscut că oricărei modificări nervoase sau cerebrale îi corespunde o modificare funcțională și, prin urmare, în mod secundar, comportamentală*. Cu ajutorul leziunilor selective, al stimulărilor localizate, electrice sau chimice, al intervențiilor cât se poate de precise și controlate, al metodelor de imagerie*. cercetătorul încearcă să coreleze, plecând de la elemente teoretice apriorice, o intervenție dată cu o modificare funcțională sau comportamentală. Confuzia este frecventă între aceste două niveluri de analiză. Acest demers informează asupra rolului diferitelor regiuni ale creierului în organizarea comportamentală, dar nu dă nici o indicație despre comportamentul în sine. In plus, ea neglijează relația istorică în evoluția relațiilor creier-comportament. Stabilirea de relații structură-funcție este obiectivul final al acestei discipline, de la elementele cele mai intime ale materiei cerebrale la cele mai precise ale funcției și comportamentului. Această abordare se regăsește în neuropsihologie* pentru funcțiile superioare și pentru procesele cognitive și în neurologia comportamentală în care se încearcă să se descrie deficitele neurologice în termeni de funcție, de comportament și cu ajutorul probelor rezultate din cercetările comportamentaliștilor. Psihobiologia permite o abordare complementară. ' „ , „ ,

M. Le Moal
(N.C.)

Neurochimie
Subdisciplină a biochimiei, care are drept scop studiul mecanismelor fizico-chimice ale funcționării sistemelor nervoase* central și periferic. Ea precizează constituenții chimici, metabolismul, interacțiunile, rolurile, precum și efectele agenților farmacologici asupra acestor sisteme. J. L. Thudichum a fost precursorul acestei subdiscipline prin descoperirea, în 1884, a numeroși constituenți chimici ai sistemului nervos, în timp ce T. E. Elliot a introdus o abordare funcțională demonstrând, în 1905, similitudinea între acțiunea adrenalinei* și stimularea nervului simpatic. Neurochimia utilizează tehnicile *in vitro* și *in vivo.* Primele, pe baza homogenaților și a culturilor celulare sau a unor secțiuni de țesut cerebral (metoda de perfuzie), permit să se

analizeze transmisia sinaptică la nivelul reglării sale (sinteză, mediu ionic), caracteristicile mediatorilor* chimici și ale receptorilor lor. sistemele enzimatice implicate și efectele agenților farmacologici. Celelalte, realizate pe animalul întreg în circumstanțe fiziologice sau experimentale variate, permit mai ales o abordare funcțională la animalul anesteziat sau eliberat de mișcările sale. Astfel, metodele de evaluare a metabolismului cerebral (studiul consumului glucozei, sinteza proteică) și de măsurare a eliberării și a metabolismului neurotransmițătorilor (tehnica denumită *push-pull,* a canulei, voltametria, dializa intracerebrală) au permis să se stabilească legătura între activitatea unui sistem neuronal și o situație fiziologică dată (cum ar fi febra, foamea, sațietatea, veghe-somn, activitatea motorie) și să se analizeze efectele biochimice ale stimulărilor electrice si ale medicamentelor.

N. Spampinato
(N.C)

Neuroendocrinologie
Studiu al reglării sistemului endocrin de către creier. Termenul a fost mult timp folosit în mod restrictiv la controlul hipotalamic* al activității secretorii a hipofizei*. Sfera sa s-a lărgit acum considerabil prin evidențierea unui sistem neuroendocrin difuz* care funcționează cu aceleași molecule informative, neuropeptidele*. Vasopresina și ocitocina au fost cei dintâi neurohormoni identificați. Marea perioadă a neuroendocrinologiei corespunde cercetării factorilor hipotalamici care controlează activitatea adenohipofizei. Prima cercetată, însă ultima identificată (în 1981), corticoliberina (CRF) reglează secreția de ACTH*. Luliberina (LHRH sau GnRH sau LRF) reglează secreția gonadotropinelor*. Prolactina este singurul hormon* hipofizar care are un control esențialmente negativ prin dopamina secretată de neuronii situați în nucleul arcuit. Tireoliberina (TRH sau TRF), prima identificată (în 1969), controlează secreția hormonului tireotrop. Hormonul de creștere are un dublu control, activator prin somatoliberină (sau GRF) și inhibitor prin somatostatină. Corpii celulari ai motoneuronilor endocrini sunt situați în zona paraventriculară a hipotalamusului și neuronii lor eliberează produsele de secreție în protuberanta mediană la nivelul contactului capilarelor sistemului portal hipotalamohipofizar.

P. Mormede
(N. C.)

Neuroetologie
Termen apărut la începutul anilor 1960 pentru a desemna studiul bazelor neuronale ale comportamentului*. Este o disciplină experimentală la granița cu anatomofiziologia, cu biofizica, cu biochimia și cu etologia. Plecând de la comportamentele observate de etologiști și de la modelele* imaginate de aceștia pentru a le explica factorii de cauzalitate*, neuroetologia se străduiește să determine: modul în care informațiile periferice sunt percepute, dirijate, filtrate și prelucrate la nivelul sistemului nervos central; modul în care instrucțiunile motorii sunt dirijate spre mușchii ale căror contracții coordonate se traduc în producerea de sunete, în emiterea de substanțe, în parade gestuale; modul în care aceste informații sunt stocate, rechemate, corectate și refolosite ulterior. Preocupările în aceste domenii încep cu Descartes, care considera creierul un aglomerat de reflexe automate la stimulări exterioare. Activitatea electrofiziologică a creierului este cunoscută de la sfârșitul secolului al XVTII-lea. Acest secol a văzut multiplicându-se lucrările de ablație destinate să localizeze ariile* responsabile de principalele funcții cerebrale. W. Hess, spre 1920 și E. von Holst, adevăratul fondator al neuroetologiei, au localizat foarte precis, prin stimulări electrice intracerebrale, centrii responsabili de comportamente asimilabile de către etologist cu elemente cunoscute din repertoriul comportamental (v. Etogramă) al pisicii, puiului și peștilor și au demonstrat caracterul spontan și automat al activării* și coordonării lor. Neuroetologia a cunoscut evoluții recente datorită progresului tehnologiilor care permit explorarea și experimentarea la nivel celular: microscopia

electronică, microelectrozii intramembranari, sondele moleculare și autoimunoradiografia pentru detectarea traiectului mesagerilor intersinaptici, pentru identificarea celulelor vizate, pentru localizarea cu acuratețe a zonelor de activitate biochimică. Domeniile care au făcut obiectul cercetărilor celor mai fructuoase pentru conectarea comportamentelor cu activitatea creierului sunt, până în prezent, locomoția la nevertebrate (crustacee, moluște, viermi), identificarea prăzii și mișcările de pradă ale broaștelor, comportamentul reproductiv al șobolanilor și prepelițelor, cântul păsărilor.

J.-C. Ruwet
(N.C.)

Neurofarmacologie

Disciplină care are ca obiect acțiunea substanțelor terapeutice și a drogurilor* sau a agenților farmacologici asupra nervilor și a sistemului nervos* central. Ea studiază efectele acestora asupra conducției* și a excitabilității* nervilor, asupra transmiterii influxului nervos la nivelul sinapselor* interneuronale și neuromusculare și încearcă să precizeze funcționarea sistemelor de neurotransmițători* puși în acțiune. Astfel, ea participă la stabilirea principiilor generale ale activității sistemului nervos și la elaborarea noilor strategii terapeutice. Primele lucrări realizate de O. Loewi (1921) și W. B. Cannon (1937) referitoare la sistemul nervos autonom simpatic* și parasimpatic* au permis să se afirme rolul noradrenalinei* și al acetilcolinei* ca neurotransmițători. Diferitele droguri perturbă transmisia nervoasă conform unor modalități variabile. Ele pot acționa asupra receptorilor specifici ai unui anumit neurotransmițător, fie mimându-i acțiunea (agonist*) fie inhibând-o (antagonist*). Alte droguri modifică sinteza, stocajul sau eliberarea mediatorului, la nivelul terminațiilor presinaptice, paralizând sau activând, după caz, transmiterea influxului nervos. în sfârșit, anumiți agenți farmacologici, denumiți falși neurotransmițători, se substituie mediatorilor, sunt eliberați în locul lor și intră în competiție cu receptorii lor specifici: în general mai puțin activi decât substanțele naturale, ei diminuează eficacitatea transmisiei sinaptice. Diferitele clase de medicamente studiate în prezent sunt: antiepilepăcele, antiparkinsonienele. analgezicele centrale, anestezicele, antimigrenoasele și medicamentele nootropice*. anxioliticele*. antidepresoarele*, antipsihoticele sau neurolepticele*.

U. Spampinato
(N.C.)

• CANNON W. B., ROSENBLUETH A. (1937), *Autonomie Neuro-Effector System,* MacMillan, New York. — LOEWI O. (1921), „Uber humorale Ubertragbarkeit der Herznervenwirkung", *Pfugers Archives gesamte Ph\siolie Menschen uiid Tiere, 189,* 239-242.

Neurofiziologie —> Neuropsihologie

Neurohipofiză —> Hipofiză

Neurohormon

Mesager chimic secretat de neuroni* și care acționează la distanță de locul eliberării lor. Exemplul cel mai clasic este cel al adrenalinei* și noradrenalinei* secretate de celulele glandei medulosuprarenale, veritabili neuroni postganglionari simpatici*, transformați în celule neuroendocrine. Acest concept a fost utilizat, în principal, pentru hormonii* hipotalamici (vasopresina și ocitocina, peptide care controlează activitatea secretorie a hipofizei anterioare). Conceptul a fost lărgit cu numeroase neuropeptide*. adesea elaborate în aceleași celule ca și neurotransmițătorii clasici în cadrul sistemului nervos și al sistemului neuroendocrin difuz* și susceptibile de a acționa la distanță, după difuzarea prin sânge, prin lichidul cefalorahidian sau spațiul extracelular.

P. Mormede
(N.C.)

Neuroimagine

Termen care caracterizează ansamblul metodelor puse la punct începând din anii 1970 și permite să se vizualizeze *in vivo*

structurile sistemului nervos* central normal sau patologic. Printre aceste metode, care depășesc neuroradiologia clasică, putem cita tomografia asistată de calculator care permite să se diferențieze substanțele cenușie și albă și să se vizualizeze ganglionii de la bază, precum și alte tehnici de vizualizare în trei dimensiuni, ca tomografia prin emisie de pozitroni, tomografia prin emisie fotonică, rezonanța magnetică nucleară, utilizarea ultrasunetelor. Progresele constante aduc o specificitate, o finețe de analiză din ce în ce mai mari și o imagine anatomică nouă a creierului în stare de funcționare în cursul comportamentelor* și proceselor cognitive* (v. Imagerie).

M. Le Moal
(N. C.)

Neuroleptic

Descoperirea în 1952 a efectelor antipsihotice ale clorpromazinei (Largactil) deschidea era psihotropelor* odată cu cea a neurolepticelor. Faptul că un medicament putea avea un efect sedativ asupra agitației, delirului și halucinațiilor în schizofrenie sau în manie constituia o revoluție terapeutică. Neurolepticele rămân astăzi încă tratamentul principal al schizofreniei și numeroase studii au arătat că ele diminuau în mod semnificativ duratele de spitalizare în spitalele psihiatrice.

Pentru a descrie efectele lor clinice, J. Delay și P. Deniker au propus în 1957 cinci criterii: crearea unei stări de indiferență psihomotorie; eficacitatea față de stările de agitație și de excitație; reducerea tulburărilor psihotice acute și cronice; producerea de sindroame extrapiramidale și vegetative; efectele subcorticale dominante.

Treptat au apărut clasificări ale neurolepticelor, în funcție de familiile lor chimice care sunt multiple și mai ales în funcție de efectele lor clinice. Distingem neurolepticele sedative (clorpromazina, levomepromazina), neurolepticele dezinhibitorii* (flufenazina, sulpirida) și produsele intermediare sau polivalente. Esențialul este să se rețină că: aceeași substanță poate avea efecte diferite după dozele și durata administrării; efectele sedative și antihalucinatorii par legate de o acțiune antagonistă asupra funcționării sistemelor dopaminergice, în timp ce efectele dezinhibitorii asupra atimhormiei* sau a diminuării afective* ar corespunde unei stimulări a acestor sisteme.

Neurolepticele cu acțiune prelungită numite neuroleptice retard sunt produse care, administrate într-o singură priză, au efecte prelungite (mai multe săptămâni). In marea lor majoritate sunt sub formă injectabilă. Principiul lor se bazează pe prevenirea recăderilor prin oprirea tratamentului.

R. Jouvent
(N. C.)

Neurolingvistică

Disciplină sau abordare care își propune să aplice descrierile lingvistice la tulburările afazice*. Astfel, modurile de structurare paradigmatică și sintagmatică a semnelor* lingvistice trebuie să servească drept modele pentru a explica două mari tipuri de afazie: afazia lui Broca exprimă o tulburare a contiguității care interzice combinațiile sintactice, în timp de afazia lui Wernicke exprimă o tulburare a similarității care atinge selecția cuvintelor. Dar o astfel de analiză era limitată, neluând în considerare decât producțiile verbale ale celor două tipuri de afazie.

A. Luria (1967) a propus o veritabilă clasificare anatomolingvistică a tulburărilor afazice într-o abordare în care orice activitate verbală este considerată ca rezultând din procese multiple, izolabile din punct de vedere funcțional și localizate anatomic:

1. afazia senzorială prin leziune temporală afectează analiza și producerea fonemelor;
2. afazia motorie kinestezică prin leziune postcentrală influențează analiza mișcărilor vorbirii;
3. afazia motorie kinetică prin leziune anterioară a ariei motorii perturbă secvențele articulatorii;
4. afazia semantică prin leziune parietală împiedică organizarea logică a elementelor discursului;

5. afazia amnezică acustică prin leziune temporală profundă este responsabilă de un defect de retenție a unităților lingvistice;
6. afazia dinamică prin leziune frontală nu mai permite adaptarea limbajului la realitate.

In prezent, neurolingvistica se orientează în două direcții paralele: una, dependentă de psiholingvistică*, urmărește să identifice procesele afectate de perturbările afazice pentru a înțelege funcționarea normală a limbajului și aceasta, în afara oricărei referințe anatomice; cealaltă utilizează noile metode de investigații cerebrale (potențiale evocate, imagerie morfologică și funcțională, stimulare electrică) pentru a încerca să analizeze rolul structurilor cerebrale în cursul proceselor pe care se bazează producerea și înțelegerea limbajului.

J.-L. Signoret
(N.C.)

• LURIA A. R. (1967), *Vîsșie korkovie funkții celoveka*. Mejdunarodnaia kniga, Moscova. Traducere (1978): *Lesfonctions corticales superieures de l'homme* (trad. N. Heissler și G. Semenov-Segur), PUF, Paris.

Neurologie

Disciplină medicală specializată în diagnosticul și tratamentul maladiilor sistemului nervos*; ea poate include neurochirurgia, care nu diferă decât printr-un mod particular de îngrijire. O maladie neurologică este definită prin faptul că este vorba despre o anomalie sau despre o afectare cel mai adesea reperabilă la un nivel microscopic sau macroscopic și că simptomele ce rezultă implică funcții sau capacități neurofiziologice în general cunoscute și localizabile.

Neurologia regrupează câteva sute de maladii și sindroame cu cauze variate, genetice sau ambientale, traumatice, metabolice sau infecțioase* etc. Mijloacele de diagnostic au fost transformate de diferitele metode ale imageriei* radiologice. ale neuropatologiei, ale geneticii moleculare și ale neuroștiințelor* în general. Tratamentele progresează mai lent și depind de progresele din domeniul etiologiei. Neurologii se preocupă din ce în ce mai mult de analizele comportamentale (neurologie comportamentală) și de studiul proceselor cognitive (neuropsihologie).

M. Le Moal
(N.C)

Neuromediator —> Mediator

Neuromodulator —» Mediator

Neuron

Celulă nervoasă care cuprinde trei părți: corpul celular, dendritele și axonul*. Neuronii se află la originea comunicării* nervoase, a transmiterii de informație* și a conservării sale și stau la baza activității mentale. Corpul celular (sau perikarion sau soma) conține, ca orice celulă, un nucleu având numeroase incluziuni, dintre care cromozomii*, citoplasmă și numeroase organite (corpii lui Nissle, ribozomi, reticulum endoplasmic etc). Neuronul, care este în medie celula cea mai mare a organismului, are forme și dimensiuni variate și particulare în funcție de structurile nervoase sau de specii: de la 5 microni la 100 de microni și mai mult pentru corpii celulari, iar procesele lor, axonul în special, merg de la valori de ordinul micronului la valori de ordinul metrului.

Neuronul este înconjurat, ca orice celulă, de o membrană având proprietatea esențială de a fi excitabilă, ceea ce distinge sistemul nervos și mușchii de alte organe. Studiul teoretic al neuronului se bazează pe independența anatomică a neuronilor; neuronii comunică între ei la nivelul joncțiunilor care au o soluție de continuitate și sunt denumite sinapse*. In sistemul nervos central uman există cu aproximație între IO^{10} și 10" neuroni.

Exista două clase de neuroni: excitatori și inhibitori, care acționează în sens invers asupra polarității membranei postsinaptice. Informația poate fi sau transmisă la distanță și pe o arie largă pornind de la câtiva

neuroni, sau canalizată precis spre câţiva neuroni. Cu titlu de exemplu, o celulă a cerebelului (celula lui Purkinje) primeşte în jur de 200 000 terminaţii nervoase şi o altă celulă, denumită celulă granulară, stabileşte contacte cu aproximativ 400 de celule ale lui Purkinje. In total, răspunsul (sau nonrăspunsul) unui neuron dat va depinde de regiunea în care membrana sa primeşte impulsurile nervoase, de organizarea spaţiotemporalâ a acestor impulsuri, de efectele transmiţătorilor* şi hormonilor*, de compoziţia chimică a mediului. Conexiunile* între neuroni sunt foarte asemănătoare de la un animal la altul în cadrul aceleiaşi specii şi chiar între specii apropiate, ceea ce indică existenţa unor programe genetice repetate filogenetic şi sugerează o anumită semnificaţie cu privire la funcţia sistemelor neuronale.

M. Le Moal
(N.C.)

Neuron formal
Neuronul formal, sau neuron artificial, sau automat*, constituie elementul de bază în arhitectura reţelelor* conexioniste*. Starea activă sau inactivă a unui neuron formal este în funcţie de suma (sau potenţialul) intrărilor sale, formate de ieşirile binare ale altor elemente din reţea, cu care neuronul este conectat. Acest potenţial depinde de numărul intrărilor şi de un factor (greutatea sinaptică) ce modulează transmiterea informaţiei* în fiecare conexiune*. Activarea* neuronului intervine când potenţialul său este superior unui prag determinat. Organizaţi în straturi, neuronii formali pot fi în relaţii cu exteriorul reţelei (ca neuronii de intrare şi de ieşire) sau pot să nu aibă conexiuni decât cu ceilalţi neuroni ai reţelei (neuroni ascunşi).

J. Requin
(N.C)

Neuropeptidă
Peptidă* utilizată de sistemul nervos* ca mesager* intercelular. De la descoperirea vasopresinei şi a ocitocinei, au fost caracterizate mai mult de 50 de neuropeptide. Contrar neurotransmiţătorilor* convenţionali care sunt elaboraţi la nivelul terminaţiilor nervoase prin acţiunea enzimelor specifice, neuropeptidele sunt elaborate în corpul celular de mecanismele de sinteză proteică. Neuropeptidele sunt cel mai adesea sintetizate sub formă de precursori macromoleculari care suportă o maturizare enzimatică intracelulară (proteoliză, amidare, acetilare) pentru a da forma matură a peptidei. Aceşti precursori pot fi multifuncţionali, adică produc mai multe peptide bioactive. De exemplu, proopiomelanocortina (265 acizi aminaţi) este la originea (pro-) unei peptide cu activitate opioidă, P-endorfina (-opio), a peptidelor cu activitate melanotropă (-melano) şi a ACTH*-ului (-cortină). Natura exactă a produşilor terminali depinde de tipul celular în care se efectuează sinteza: celulă corticotropă a lobului anterior al hipofizei, celulă melanotropă a hipofizei intermediare, celule ale nucleului arcuit al hipotala-

Neuropeptidă —> Acid aminat

Neuropsihoendocrinologie -» Psihoneuroendocrinologie

Neuropsihologie
Disciplină care îşi propune să studieze raporturile între activităţile mentale şi creier. Născută în contextul patologiei neurologice, domeniul său s-a limitat la început la afazie*, agnozie* şi apraxie*. Doctrina localizărilor cerebrale iniţiată prin descoperirea lateralizării* cerebrale a constituit o referinţă şi un obiectiv necesare: reperarea regiunii cerebrale responsabile de anumite perturbări patologice. Imediat au fost propuse modele funcţionale ale proceselor psihologice, bazate pe anatomie şi inspirate de doctrinele asociaţioniste*. Paralel, un alt punct de vedere, considerat ca opus, îşi propunea să interpreteze tulburările într-o optică evoluţionistă, inspirată de H. Jackson, ca dovadă a unei disoluţii care afectează activitatea mentală în ansamblul său. In jurul anilor 1960, sindroamele de deconexiune* interemisferice si intraemisferice

conduceau la un neoasociaționism în cadrul căruia considerarea unor multiple procese psihologice devenea fapt dominant. Paralel, neuropsihologia își extindea sfera la toate activitățile intelectuale și la viața emoțională și apărea ca un fel de loc în care puteau să se întâlnească datele neuroanatomice și neurofiziologice, psihologia experimentală și lingvistica, precum și analizele comportamentale efectuate pe animal. Mai recent s-a dezvoltat o neuropsihologie numită cognitivă; obiectivul ei este să utilizeze consecințele unei leziuni cerebrale pentru a descrie și analiza procedurile mentale alterate și pentru a propune astfel modele de activitate cognitivă, fără referire la activitatea cerebrală; dar, cel puțin implicit, aceste modele tind să se alăture celor elaborate de neuroștiințe*.

Un principiu major al neuropsihologiei, indiferent de orientarea ei, este cel al dublei disocieri: o circumstanță definită printr-o leziune și/sau o situație este responsabilă de alterarea unei proceduri X concomitent cu prezervarea unei proceduri Y, în timp ce o altă circumstanță definită tot printr-o leziune și /sau o situație este responsabilă de prezervarea procedurii X concomitent cu alterarea procedurii Y.

J.-L. Signoret
(N.C.)

Neuroreglator -» Neuromediator

Neuroștiințe

Neologism apărut la începutul anilor 1970, desemnând ansamblul disciplinelor științifice care au drept obiect studiul diferitelor aspecte ale structurii, activității și funcțiilor sistemului nervos*: anatomia sa (neuroanatomia), chimia sa (neurochimia și neurofarmacologia), fiziologia sa (neurofiziologia) (trei discipline care formează neurobiologia), rolul său în comportament* (psihofiziologia, psihobiologia și neuroetologia), patologia sa funcțională (neuropsihologia) și chiar perspectivele filozofice (neurofilozofia) pe care le declanșează explozia cercetărilor asupra creierului (P. Churchland, 1986). Această regrupare s-a născut din preocuparea și din nevoia de a elimina granițele între disciplinele tradiționale și de a afirma multidisciplinaritatea accentuată a cercetărilor consacrate sistemului nervos. Termenul are drept obiectiv o perspectivă mai integratoare în Statele Unite [pe care o exprimă singularul *neuroșriință)* și mai federativă în Europa (pe care o exprimă pluralul *neuroștiințe).* A fost instituționalizat sub forma „societăților de neuroștiințe" create mai întâi în Statele Unite (1970), apoi la nivel european (1976), mai recent în Franța (1988).

Larg tributar progreselor tehnologice care permit să se acceadă la diferitele niveluri ale organizării anatomofuncționale a sistemului nervos, succesul cercetărilor desfășurate în domeniul neuroștiințelor, cu începere din anii 1960, este legat de posibilitățile noi de investigare oferite de dezvoltarea tehnicilor biochimiei și biologiei moleculare, a tehnicilor de marcaj celular și de trasare a căilor nervoase, a tehnicilor de înregistrare a activității electrice a neuronilor* izolați la animalul treaz și activ, în sfârșit, a tehnicilor de .jmagerie" cerebrală care se adaugă tehnicilor electroencefalografice* din ce în ce mai elaborate pentru a permite, la om, evaluarea caracteristicilor și distribuția activității creierului (E. R. Kandel și J. H. Schwartz. 1985). în câțiva ani, analiza mecanismelor intime ale neuromedierii* chimice, care determină și modulează circulația informației* în cadrul rețelelor* neuronale, descoperirea proceselor de selecție care stabilizează organizarea nervoasă în cursul ontogenezei* și apoi asigură menținerea plasticității sale funcționale, evidențierea principiilor organizării modulare* a arhitecturii neuronale care reformează ideile tradiționale cu privire la relațiile între structură* și funcție*, în sfârșit, decriptarea perseverentă a rolului diferitelor ansambluri neuronale în exprimarea comportamentelor au modificat profund viziunea pe care o aveam asupra sistemului nervos (J.-P. Changeux. 1983).

Situația psihologiei experimentale* (în particular a psihologiei cognitive) în raport

cu neuroştiinţele a fost de la început şi a rămas, cu excepţia câtorva nuanţe, marginală pentru mai multe motive. Primul, cel mai vechi dacă nu cel mai profund, este legat de polemica epistemologică, de cele mai multe ori implicită dar permanentă, care a opus în mod schematic o concepţie ce făcea din reducţia* biologică demersul explicativ universal al faptelor de comportament (considerată în mod eronat sau pe bună dreptate de către detractorii săi ca o poziţie dominantă, chiar doctrinală în cadrul comunităţii neuroştiinţifice) şi o concepţie funcţionalistă* care atribuia proceselor cognitive o autonomie relativă faţă de mecanismele nervoase aflate la baza lor (considerată în mod eronat sau corect de către detractorii săi ca un vestigiu sau ca o resurgenţă a poziţiilor dualiste* în cadrul psihologiei). Un al doilea motiv al acestei marginalităţi a psihologiei cognitive în federaţia neuroştiinţifică este atracţia pe care o exercită de la începutul anilor 1980 asupra psihologiei regruparea (mai puţin instituţionalizată dar tot atât de dinamică precum cea a ştiinţelor creierului) a unui anumit număr de discipline având drept obiectiv comun formalizarea* operaţiilor de transformare a informaţiei* şi a modurilor de reprezentare* a cunoştinţelor. In această federaţie a ştiinţelor cognitive*, axată pe inteligenţa artificială* şi pe modelele* informatice*, psihologia cognitivă ca ştiinţă a inteligenţei „naturale" poate fi considerată ca ocupând, de asemenea, un loc „de graniţă"'. Rămâne deschisă problema de a şti ce riscuri de izolare ameninţă psihologia cognitivă, ea nefiind în centrul nici uneia din cele două mişcări federatoare, sau dimpotrivă, ce avantaj va obţine ea din situaţia sa de interfaţă: dezvoltarea rapidă în Statele Unite şi mai dificilă în Europa a unui curent de cercetări, neuroştiinţele cognitive, având ambiţia de a coordona şi chiar de a integra demersul neuroştiinţelor comportamentului şi pe cel al psihologiei cognitive, dovedeşte beneficiul pe care aceasta îl poate obţine dintr-o poziţie privilegiată.

/. Requin
(N.C.)

• CHANGEUX J.-P. (1983), *L'homme neuronal,* Fayard, Paris. — CHURCHLAND P. (1986), *Neurophilosophy,* MTT Press/Bradford Books, Cambridge. — KANDEL E. R. şi SCHWARTZ J. H. (1985), *Principles of Neural Sciences,* Edward Arnold, Londra.

Neurotransmisie

Proces care permite trecerea (sau **conducţia,** sau **propagarea) influxului*** nervos de la un nerv la un muşchi sau de la un axon la soma altui neuron*. Ea se efectuează la nivelul anumitor structuri specializate, sinapsele*, şi implică o substanţă chimică specifică, mediatorul*. Această neurotransmisie comportă mai multe etape: influxul presinaptic determină, la nivelul terminaţiilor, printr-un mecanism calciu-dependent, eliberarea unui neuromediator care traversează spaţiul sinaptic şi se fixează pe receptorul* său specific situat pe membrana postsinaptică. Această fixare antrenează o modificare locală a permeabilităţii celulare a anumitor ioni (sodiu Na^+, potasiu K^+, clor CI") la originea unui potenţial postsinaptic. Acesta este excitator*, în cazul unei depolarizări a membranei, consecutivă creşterii simultane a permeabilităţii la Na^+ şi K^+, şi inhibitor* atunci când aceste modificări de permeabilitate, referitoare de această dată la K^+ şi CI", generează o hiperpolarizare a membranei. Sistemul îşi regăseşte starea iniţială datorită mecanismelor de recaptare presinaptică şi de degradare enzimatică a mediatorului, permiţându-i astfel să funcţioneze din nou. Neurotransmisia implică deci un ansamblu complex de mecanisme neurochimice şi fiecare dintre ele este fie favorizat, fie inhibat de o serie întreagă de analogi structurali sau de antagonişti* ai neuromediatorului. Observaţii recente arată că un neuron îşi eliberează neuromediatorul sau neuromediatorii nu numai din terminaţiile, ci şi din dendritele sale. In sfârşit, există o altă modalitate de neurotransmisie, transinaptică, pur electrică, făcându-se fără intervenţia unui mediator. Totuşi, importanţa sa în sistemul nervos central al mamiferelor nu este cunoscută.

U. Spampinato

Neurotransmițător -» Mediator

Neurotrofic (Factor —)
Moleculă de natură în general proteică, produsă de organism și necesară supraviețuirii și/sau dezvoltării anumitor populații de celule. Factorii neurotrofici joacă un rol important în cursul dezvoltării* sistemului nervos*, favorizând în mod selectiv supraviețuirea populațiilor de neuroni care constituie ținta lor și stimulând dezvoltarea inervărilor furnizate de aceste populații propriilor organe-țintă în cadrul cărora ele sunt de altfel produse. Ei par să acționeze în sistemul nervos adult în cursul proceselor de regenerare* și de plasticitate*. Prototipul factorilor neurotrofici este *NGF (Nerve Growth Factor)* descoperit în 1948 și singurul, până de curând, care a fost izolat și identificat. El este necesar pentru supraviețuirea și dezvoltarea neuronilor simpatici ai sistemului nervos periferic, a neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale ca și a anumitor grupe de neuroni colinergici ai sistemului nervos central. Doi alți factori neurotrofici recent identificați, *BDGF (Brain Derived Growth Factor)* și *CNTF (Ciliary Neurotrophic Factor),* acționează asupra neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale.

J.-P. Herman
(N.C.)

Neurovegetativ (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Neurulație -> Sistem nervos

Neutralitate
Unul dintre aspectele fundamentale ale atitudinii psihanalistului față de cel analizat, celălalt fiind bunăvoința*. Această neutralitate este cerută de regula de abstinență* care interzice psihanalistului să aibă cu analizații săi alte relații decât cele verbale care se stabilesc în timpul curei, dar ea depășește ceea ce este impus de regula de abstinență. Este într-adevăr esențial ca psihanalistul să se abțină de la orice atitudine subiectivă (judecată de valoare, expresie de simpatie sau de antipatie pentru persoanele pe care le evocă analizatul etc.) pentru a evita ca aceste manifestări ale personalității sale reale să îndreptățească reacții afective ale analizatului față de analist. Trebuie într-adevăr ca atitudinile afective ale analizatului în raport cu analistul său să fie cât mai mult lipsite de fundament real pentru ca pe baza lor analistul să poată recunoaște și să-1 facă pe analizat să recunoască caracterul de reacție de transfer*.

J.-M. Petot
(N.C.)

Neutru
In condiționarea* pavloviană este folosit cu referire la stimulul* destinat a fi condiționat, înainte de asocierea cu stimulul necondiționat*. Stimulul este neutru în sensul că nu provoacă prin el însuși reacția declanșată de stimulul necondiționat. Introdus în situația experimentală, el generează o reacție de alertă* sau de orientare* care trebuie să facă obiectul unei obișnuiri* înainte de a se putea instala condiționarea.

M. Rtchelle
(N.C.)

Nevrax —> Sistem nervos

Nevroză
Desemnează în prezent tulburările mentale caracterizate prin comportamente* care nu afectează decât un sector de activitate limitat, fără legătură, cel puțin aparentă, cu motivațiile instinctuale și sociale obișnuite. Subiectul* nu le vede finalitatea, dar le recunoaște caracterul anormal și nu le poate depăși în mod voluntar.
Intr-o manieră negativă, nevrozele sunt opuse tulburărilor comportamentale instinctuale (perversiune sexuală*, tulburarea conduitelor alimentare), dezechilibrelor psihopatice* și tulburărilor caracterului* (afectând ansamblul activităților individului), tulburărilor timice* și psihozelor* (al căror caracter morbid nu este recunoscut).

De fapt, nici unul din aceste criterii n-ar fi suficient dacă autonomia cadrului nevrozelor nu s-ar întemeia pe o teorie etiopatogenicâ precisă. La început, după crearea noţiunii de către W. Cullen în 1777, era vorba despre definirea tulburărilor psihice de origine funcţională nervoasă. Progresele medicinei în cursul secolului al XK-lea au permis să se scoată din acest cadru cele mai multe dintre expresiile sale (astm, epilepsie, coree etc.) pentru a nu menţine decât isteria*.

Pe baze teoretice diferite, P. Janet şi S. Freud, într-o manieră contemporană, au apropiat-o pe aceasta din urmă de manifestările fobice şi obsesionale.

Cu multe nuanţe, până recent, cadrul nevrozelor a acoperit aceste trei variante clinice. Totuşi, se făceau asocieri cu forme învecinate (nevroză actuală*, nevroză de abandon*, nevroză de eşec*, depresie* nevrotică, nevroză de caracter*, nevroză de organ*) pe baza unor argumente diferite. Ultimele două ilustrează bine o tendinţă care a apărut de a considera ca nevroză o tulburare de origine psihogenetică*. Printr-o extensie şi mai imprecisă, termenul este folosit fie pentru a îndepărta originea „psihotică"" a unei tulburări psihice, fie pentru a marca natura involuntară şi totuşi dotată cu o simptomatologie inconştientă a unui comportament oarecare.

In faţa acestei confuzii terminologice, dintr-o preocupare vădită de „ateorism", dar şi din cauza dificultăţii de a demarca de cadrul nevrozelor celelalte tulburări somatoforme* (în raport cu isteria) sau celelalte manifestări ale angoasei (în raport cu fobiile şi cu obsesiile*), precum şi din cauza faptului că simptome nevrotice se observă în alte tulburări mentale, clasificările internaţionale recente *DSM III-R (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale)* au renunţat la acest cadru nosologic.

Această reacţie este poate excesivă. Chiar dacă etiopatogenia nevrozelor trebuie considerată mai larg decât în cadrul conflictului intrapsihic al teoriei psihanalitice, argumente de continuitate simptomatice şi de eficacitate a psihoterapiilor permit să se justifice faptul că termenul nevroză este rezervat unor formaţiuni simptomatice izolate şi permanente de natură isterică, fobică si obsesională. ,,,.',',. ,

D. Widlocher
(N. C.)

Nevroză carcerală

încarcerarea*, prin condiţiile sale de mediu şi psihice stresante, suscită o varietate de tulburări care reactivează situaţii din trecut, de abandon, de violenţă, de culpabilitate, de reprimare. Neputând să şi le asume prin modalităţi relaţionale cu exteriorul, deţinuţii prezintă adesea o stare psihosomatică critică ce le permite să reconstruiască un dialog social interzis plecând de la dreptul de a fi îngrijiţi. Anumite forme particulare de tulburări ale somnului, ale digestiei, automutilări pe fond de angoasă şi de depresie ilustrează efectele patogene reale şi închipuite ale situaţiei carcerale.

J. Selosse
(N.C.)

Nevroză de abandon -> Abandon

Nevroză de transfer -» Transfer

Nevroză experimentală

Perturbare de comportament* ce rezultă din manevre experimentale. Expresia îşi are originea la I. Pavlov, care a aplicat-o la perturbări ale condiţionărilor* realizate sau la o dificultate de a stabili noi condiţionări, ca urmare a anumitor condiţii experimentale, precum expunerea la discriminări* depăşind capacităţile animalului (procedură în care axele unei elipse, stimul pozitiv*, se apropie de cele ale unui cerc, stimul negativ*, până la un nivel infraliminar*) sau iruperea unui factor traumatizant (inundarea bruscă a localului de experiment). Pavlov a observat formele diferite pe care le putea lua nevroza experimentală în funcţie de tipologia* câinelui şi a fost surprins de persistenţa ei. El a văzut în aceasta un model* experimental

al dezordinilor patologice ale comportamentului la om. Trebuie totuşi evitată stabilirea unor apropieri ale acesteia de nevroze* în special, termenul adoptat de Pavlov referindu-se doar la o tulburare a funcţiilor nervoase corticale care făceau obiectul cercetărilor sale. Discipolii săi americani, H. Liddell pe de o parte, H. Gantt pe de alta, au continuat studiul nevrozelor experimentale, primul la oaie şi capră, al doilea la câine, prin metoda longitudinală* care era extinsă pe perioade rar atinse. Conceptul a fost transpus în învăţările* instrumentale* mai ales de N.R.F. Maier şi J. Masserman. Dacă expresia creată de Pavlov nu mai este agreată astăzi, este totuşi adevărat că se poate trasa o filiaţie directă între aceste nevroze experimentale şi diferitele modele animale ale psihopatologiei umane de origine mai recentă, ca separarea* de mamă, studiată de H. Harlow sau resemnarea dobândită* a lui M.Seligman. *M.Richelle*

(N.C.)

Nevroză narcisică -> Narcisică (Nevroză —)

Nevroză obsesională -» Obsesie

Nistagmus -> Sistem vestibular

Nişă ecologică

O anumită poziţie pe care o ocupă în mediu* o specie dată, ţinând cont de capacităţile sale fiziologice şi de fenotipul său morfologic şi comportamental, şi ansamblul relaţiilor pe care ea le întreţine în cadrul ecosistemului*, atât cu ceilalţi membri ai biocenozei, cât şi cu mediul înconjurător* abiotic (inanimat, fizic şi chimic). Acest concept, care defineşte partea şi rolul unei specii în ecosistem, este mai mult funcţional decât spaţial. Dacă habitatul* unei specii este adresa acesteia, nişa ei îi exprimă profesia; ecosistemul poate fi prin urmare conceput ca o întrepătrundere de nişe ecologice ale diferitelor specii care compun biocenoza. Pentru a înţelege funcţionarea unui ecosistem este deci indispensabil să se caracterizeze toate nişele care îl compun şi, în acest scop, să se cunoască şi capacităţile fiziologice şi comportamentale ale speciilor: asimilare, metabolism, strategii alimentare şi reproductive, sociabilitate. Comportamentul apare astfel ca mijlocul prin care un anumit animal îşi poate găsi locul şi exercita rolul în mediul său.

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Nivel

Intr-un anumit sens, printre altele, unul din planurile sau gradele organizării interne a unui ansamblu material: niveluri geologice ; sau a unui sistem mental: niveluri ale unei analize critice. într-un sens mai dinamic, grad atins de dezvoltarea* unui proces. Acest termen este utilizat în psihometrie*: nivel mental*, nivel de aptitudini*, nivel de achiziţii* şcolare — măsurate cu ajutorul testelor* de eficienţă. în psihologia genetică, nivel este uneori sinonim cu stadiu*, în anumite cazuri într-un sens mai cuprinzător: nivel operatoriu*. Uneori, nivel desemnează şi scara gTadelor de dezvoltare a unui ansamblu funcţional anumit: nivelul funcţiei* posturale*, al actului* motor, al intuiţiei* spaţiale, al conştiinţei*, al sincretismului*. Gradientul' de creştere al lui A. Gesell este apropia: de această accepţie.

E. Jalk}
(N. CJ

Nivel de aspiraţie

Obiectiv stabilit pentru sine însuşi. Primele cercetări cu privire la nivelul de aspiraţie au fost făcute în laboratorul lui K. Lewin de I. Hoppe, în 1930. El a arătat câ sentimentul de a fi eşuat sau reuşit într-c sarcină propusă nu era în funcţie de punctul atins în realizarea obiectivului, ci, pentru fiecare subiect, de faptul de a fi atins sau nu nivelul său de aspiraţie, adică scopul pe care şi l-a fixat. Acest nivel de aspiraţie este el însuşi în funcţie de estimarea de către subiect a capacităţilor sale, estimare pe care el o întemeiază pe performanţele sale anterioare. Cercetările ulterioare au arătat că nivelul de aspiraţie

joacă un rol în procesul motivaţional, sarcinile considerate prea uşoare neoferind o motivaţie mai mare decât cele estimate ca fiind prea dificile. Ele au arătat, de asemenea, că adecvarea nivelului de aspiraţie la capacităţile reale este în funcţie de personalitatea fiecăruia şi că nivelul de aspiraţie este influenţat de normele grupurilor cărora le aparţine individul.

C. Levy-Leba\er
(N.C)

Nivel de limbă -» Registru de limbaj

Nivel şcolar
într-o accepţie curentă, desemnează calitatea performanţelor* de care este capabil un elev în raport cu cei din clasa sa, sau calitatea performanţelor medii ale unei clase în raport cu alte clase comparabile, sau natura cunoştinţelor* şi capacităţilor cerute la un examen* sau la un concurs.
In domeniul instituţional, nivelul şcolar desemnează una dintre etapele parcursului şcolar. Acesta este decupat, conform unor norme* naţionale variabile, în cicluri (grădiniţă sau preşcolar, primar sau de bază, mediu, secundar etc), aceste cicluri fiind la rândul lor divizate în niveluri ale căror specificare şi număr variază după ţară. Fiecare dintre ele corespunde, în general, unui an şcolar.

D. Manesse
(N.C.)

Nocebo -> Placebo
Nociceptor —> Nocicepţie

Nocicepţie
Sensibilitate la durere*, bazată pe informaţiile* furnizate de nociceptori. care sunt receptori* periferici capabili să distingă între stimulările nenociceptive şi nociceptive şi să codifice diferitele niveluri de intensitate ale stimulării dureroase. Ei sunt asimilaţi terminaţiilor nervoase libere ale fibrelor aferente cu diametru mic, nemielinizate (C) cu conducţie foarte lentă, sau mielinizate (A6) cu conducţie puţin mai rapidă. Au fost caracterizaţi nociceptori cutanaţi, musculari, articulari şi viscerali. Aferentele nociceptive pătrund în sistemul nervos central prin rădăcinile dorsale ale nervilor rahidieni. Soma acestor neuroni* este situată în ganglionii rahidieni. După intrarea lor în măduva spinării, fibrele aferente nociceptive se termină, în principal, la nivelul superficial al cornului dorsal al substanţei cenuşii (zonă marginală şi substanţă gelatinoasă). Stimularea nociceptorilor declanşează activitatea a două clase de neuroni ai cornului dorsal: neuronii nociceptivi specifici, situaţi mai ales la nivelul superficial al cornului dorsal şi în proporţie mai mică în partea intermediară, care nu sunt activaţi decât prin stimulări nociceptive; neuronii nociceptivi nespecifici, situaţi în mod preponderent în partea intermediară a cornului dorsal şi în proporţie mai mică în partea sa superficială, care sunt activaţi simultan de stimulările nociceptive şi nenociceptive. Aceste două clase de neuroni sunt la originea a două fascicule ascendente principale implicate în nocicepţie: fasciculul spinotalamic ale cărui proiecţii în talamusul* lateral sunt esenţialmente încrucişate, axonii traversând linia mediană la nivelul segmentului medular în care sunt situaţi corpii celulari; fasciculul spinoreticular ale cărui proiecţii în trunchiul cerebral* şi în formaţiunea reticulată (a bulbului* rahidian până la mezencefal) sunt ipsi-, contra- sau bilaterale. Două alte fascicule ipsilaterale sunt de asemenea implicate în nocicepţie, fasciculul spinocervicotalamic şi fibrele postsinaptice ale cordoanelor posterioare, dar rolul lor rămâne încă de precizat. Structurile supraspinale antrenate de stimulările nociceptive sunt numeroase şi nu există regiune de proiecţie centrală privilegiată (un „centru" al durerii). Structurile studiate sunt mai ales cele în care se proiectează principalele căi ascendente ale nocicepţiei; talamusul lateral ai cărui neuroni nociceptivi transmit informaţia cortexului somestezic primar (rol senzoriodiscriminativ); nucleele intralaminare ale talamusului şi formaţiunile reticulate bulbară şi pontică ce proiectează asupra

ariilor corticale în principal motorii și premotorii, hipotalamusul* și rinencefalul* (rol în componentele motivaționale. cognitive și evaluative ale durerii; elaborare a reacțiilor motorii și emoționale și mecanisme de alertă).
In sfârșit, studiile biochimice și farmacologice au evidențiat rolurile a numeroase neuropeptide* prezente în sistemul nervos central și periferic și au permis să se formuleze ipoteze cu privire la mecanismele peptidergice ale nocicepției și ale analgeziei*. Importanța substanței P încă de la nivelul fibrelor C a fost demonstrată. Pe de altă parte, sisteme opioide* endogene (enkefaline*, dinorfine* și P-endorfină*) intervin la diferite niveluri ale integrării informației nociceptive și controlului său central și sugerează ipoteze explicative în ceea ce privește acțiunea analgezică a morfinei* și a altor substanțe opioide.

B. Calvino
(N. C.)

Nominal -> Scală de măsură

Nondirectiv —> Convorbire

Nondirectivitate
Folosită de C. Rogers pentru a caracteriza concepția sa asupra terapiei individuale, această expresie redefinește o practică și o teorie a ajutorului: abținerea analistului de la a impune, a chestiona, a interpreta, a judeca, a sfătui permite pacientului să găsească în el însuși resursele creșterii* sale *(growth).* Rogers percepuse interesul de a transpune în relația profesor-elevi atitudinea astfel definită. „A învăța este mai important decât a preda"' (C. Rogers, 1957). A ajuta un elev să învețe trece prin renunțarea la a-l dirija. Paradoxul „discreția — singura eficace" n-a rămas fără ecou la educatori, pe care-i exaspera observarea dependenței celor educați de instituția puterii și a științei, în general, și de propria lor putere în particular. Versiune modernizată a educației negative* preconizate de J.-J. Rousseau și de curentele Educației noi*, această metodă risca să se confunde curând, nu fără neînțelegeri și procese de intenție, cu permisivitatea care, mai mult decât o opțiune educativă rațională, este mai întâi un fapt de cultură.
Vom distinge nondirectivitatea ca demers și ca atitudine*. Când instituția recomandă dirijarea și elevii înșiși o așteaptă, a renunța la ea provoacă un eveniment surprinzător de la care se așteaptă efecte formatoare. Este totuși adevărat că a se manifesta nondirectiv înseamnă a impune nondirectivitatea și, prin urmare, a aplica una din modalitățile de manipulare umană.

D. Hamei inc
N. C.

• ROGERS C. (1957), „Personal Thoughts on Teaching and Learning"', *Merrill-Palmer Quanerly, 3,*241-243, reluat în *On Becominț: a Person* (1961), Houghlon Mifflin Co, Boston Traducere (1968): *Le deveioppemen! de la personne* (trad. E. L. Herbert). Dunod. Paris.

Nonomisiune (Regulă de —) —> Regulă fundamentală

Nonparametric(ă) (Ipoteză —, Test —)
O ipoteză nonparametrică este o ipoteză care nu se referă la un parametru* (contrar unei ipoteze parametrice) și un test nonparametric este un test al unei ipoteze nonparametrice. Printre testele nonparametrice figurează testele de omogenitate*, în special testele de rang, precum și cele ale lui Mann-\Vhitney, ale lui Wilcoxon și testele chi-pătrat*. „ „ - ., „

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(N. C.)

Nonverbal -» Comunicare nonverbală

Nootropic
Medicamente destinate să corijeze deficitele funcțiilor cognitive* și mnezice* care survin de exemplu în timpul îmbătrânirii. Fără efect vasodilatator direct, ele pot totuși crește debitul sanguin cerebral prin modificări ale metabolismului local. Ele sunt capabile să mărească consumul cerebral de glucoza, să amelioreze metabolismul celular și mitocondrial și. la anu-

mite persoane, să interfereze cu activitatea neurotransmitătorilor*.

U. bpampinato
(N.C.)

Noradrenalină

Noradrenalina (NA) este un neuromediator* care, ca și adrenalina* și dopamina*, aparţine clasei catecolaminelor. în sistemul nervos central, corpii celulari ai neuronilor noradrenergici sunt situaţi în regiunea bulbo-pontică, grupaţi în nuclei paramediani, dintre care principalul este *locus coeruleus.* Axonii lor proiectează în mod difuz asupra principalelor arii cerebrale și spre măduvă. La nivelul sistemului nervos periferic autonom, noradrenalina este localizată mai ales în celulele ganglionilor simpatici laterovertebrali. Ea acționează asupra receptorilor* specifici de două tipuri: alfa și beta, fiecare subdivizându-se în două subgrupe. La nivel central, noradrenalina contribuie la reglarea proceselor de veghe* și de somn*, de termogeneză. de alimentare, a sistemului neuroendocrin, precum și Ia reglarea tensiunii arteriale și a respirației. La nivel periferic, prin acțiunea sa electivă asupra receptorilor alfa, ea controlează, cu adrenalina, activitatea sistemelor cardiovascular și respirator și metabolismul glicolipidic.

U. Spampuiato
(N. C.)

Normală (Distribuție —)

Distribuția normală este, din punct de vedere tehnic, cea mai importantă dintre distribuțiile cu densitate clasice. De fapt este vorba despre o formă de distribuție: o distribuție normală depinde de doi parametri (medie* și variantă*). Este numită, de asemenea, distribuția lui Gauss sau a lui Laplace-Gauss.

Când avem de studiat o distribuție*, o înlocuim adesea, pentru anumite probleme, cu o distribuție care oferă o reprezentare simplificată a acesteia: aceasta este procedura de ajustare*. In statistica* inductivă, distribuțiile clasice servesc la ajustarea distribuțiilor statisticilor de test; ele se află deci la baza metodelor abordate. In particular, în unele teste* uzuale (eșantionare*, omogenitate*, frecvențe*) distribuția normală oferă o bună ajustare a statisticii de test, cu atât mai bună cu cât mărimea datelor este mai ridicată (teorema limită-central).

P. Bonnet si H. Rouanet
(N. C.)

Normalitate

Această noțiune desemnează de obicei, pe de o parte, conformitatea cu un tip mediu, pe de altă parte absența patologiei.

Definirea normalității prin medie este de ordin statistic: de exemplu, vârsta mentală normală, QI normal. Deși pur descriptivă și operațională, media tinde să fie considerată ca normă* și ca valoare*, de unde ambiguitatea și riscurile utilizărilor sale: anomalia, singularitatea, disidența sunt cu ușurință considerate anormale, deci patologice.

Absența patologiei este un criteriu negativ necesar, dar insuficient. El impune în domeniul psihologic criterii ale patologicului capabile să fundamenteze legitimitatea măsurilor psihiatrice impuse. în absența alterării obiective a organului sau a funcției, reținem: periculozitatea, suferința, constrângerea, rigiditatea, limitările funcționale, care nu pot fi evaluate riguros decât în raport cu un individ de vârstă, de sex și de cultură identice, care a trăit și trăiește în aceleași condiții.

Insuficiența criteriului de adaptare* a condus la ideea de normativitate definită drept capacitate de a-și stabili norme. Din acest punct de vedere creativitatea este un criteriu de normalitate.

Normalitatea se opune patologiei și ambele implică în mod inevitabil referirea la valori.

B. Brusset
(N. C.)

Normalizare

în istoria psihiatriei* și a antipsihiatriei*, normalizarea desemnează, în mod peiorativ, eforturile instituțiilor sociale și unele tehnici de readaptare care tind să facă mai conforme cu normalitatea* conduite con-

siderate drept patologice, aberante sau mar-
g i M l e _

R. Doron
(N.C.)

Normă educativă

Există norme atunci când sunt enunțați referenții* în raport cu care este posibil să se formuleze judecăți de valoare asupra activităților întreprinse în instituțiile de educație*. O mare parte a acestor norme sunt destinate să aprecieze, să codifice sau să modifice funcționarea acestor instituții (astfel regulamentul plecărilor și sosirilor, fixarea orarelor săptămânale etc.) și existența lor este adeseori legitimată ulterior în numele unui scop educativ. In afara listei acceptate de valori apreciate în societatea în care elevii sunt solicitați să se integreze, nu este ușor să se codifice norme educative al căror referent ultim ar consta în creșterea singulară și diferențială a resurselor de care elevii vor dispune personal la sfârșitul unei etape formative.

D. Hameline
(N.C.)

Normă lingvistică

Ansamblu de reprezentări* sociale ale limbii, exprimate în metadiscursuri evaluative și prescriptive care operează printre uzuri* (și printre terminologii și doctrine gramaticale) o separare în termeni de bine/rău (de ex.: în franceză,,,nu se spune sau n-ar trebui să se spună *avoir tres faini"* — Academie). Intre aceste categorizări axiologice externe și regularitățile funcționale imanente limbii nu există congruență, de unde prezența la orice locutor a două structurări lingvistice ireductibil discordante. Formulată de actori sociali autorizați sub aspect instituțional (Academie, profesori, cronici de presă), norma capătă, în ciuda discuțiilor între puriști, statut de evidență publică și consensuală. Transpunând în limbă valorile timpului, ea apare ca mijlocul prin care sunt impuse întregii comunități vorbitoare *habitus*-urilz* unei clase dominante și cultivate (Curtea, burghezia pariziană), pentru care scrisul este modul de comunicare prin excelență (de unde o reprimare seculară a trăsăturilor de oralitate și referirea constantă la putorii buni"). Norma are în esență o funcție stabilizatoare : ea susține variantele cele mai apte să inhibe orice proliferare polilectală*; ea promovează practicile lingvistice cele mai cooperante, prevenind astfel conflictele pragmatice între interlocutori. Discursul normativ dominant, căruia toți îi sunt supuși, intră totuși în opoziție dialectică cu unele contranorme, care există în stare latentă: neavând drept la o formulare publică, ele par totuși să inspire conduitele lingvistice ale anumitor grupuri minoritare.

A Berrendonner
(N. C.)

Nosografie —> Nosologie

Nosologie

Termen care desemnează după E. Littre o ramură a medicinei care se ocupă de atribuirea de nume maladiilor, de definirea lor și de studierea lor în toate circumstanțele. Trebuie delimitată de nosografie, care este distribuția metodică în care maladiile sunt grupate pe clase, ordine, genuri și specii.

In mod obișnuit, nosografie este sinonim cu clasificare, în timp ce nosologie trimite la semiotică în psihopatologie și la combinatorica semnelor* care derivă atât din judecățile formulate de observator, cât și din observarea* concretă a simptomelor.

Clasificările au în prezent tendința de a se baza pe criterii de diagnostic *a priori.* In opoziție, nosologiile empirice simptomatice își propun să definească tipuri cu adevărat existente în natură (și nu tipuri *a priori)* cu ajutorul metodelor statistice. Acest demers nosologie își propune să clasifice o populație în conformitate cu date cantitative măsurate după dimensiuni care decurg din scalele* de evaluare și să evidențieze subgrupe sau tipuri sindromice de subiecți cu simptomatologie relativ omogenă.

J.-F. Miluire
(N. C.)

Notare

Acțiunea de a atribui o notă*. Ea constă în căutarea în obiectul de evaluat a unor

caracteristici corespunzând calităţilor inerente unui model de referinţă. După G. Noizet şi J. P. Caverni, acest model este constituit de o „normă" (un fel de model ideal) a „produsului aşteptat" (pentru aceeaşi temă de compunere nu se aşteaptă acelaşi produs la şcoala primară şi la liceu) şi de utilizarea unei scale de măsură*. Divergenţa, chiar incoerenţa notelor se explică în mare măsură prin fenomene subiective care determină „produsul aşteptat": efecte de halo, de stereotipie, de contrast, de ordin (v. Evaluare). Definirea operatorie a caracteristicilor produsului aşteptat permite notarea prin calculator.

G. De Landsheere
(N.C.)

Notă
în evaluare*, desemnează fie o apreciere subiectivă globală, cifrată sau nu („lucrează bine", „această lucrare merită 8 din 10"), fie o apreciere cifrată conform unui barem fixat în prealabil **(cotă).** Cuvântul scor* desemnează rezultatul unui test psihometric*.

Nota este numită obiectivă când este atribuită după o regulă ai cărei constituenţi au fost definiţi în mod ideal, într-o manieră operatorie.,.Nota adevărată" care ar reflecta integral valoarea unei producţii sau a autorului său (de ex., nota pentru cunoaşterea limbii materne) este o entitate ipotetică de care nota atribuită se apropie cu o marjă de eroare de o amploare variabilă (eroare de măsură*).

G *De Landsheere*
(N.C.)

Noţiune -^ Concept

Noutate
Se uzează de termenul noutate în psihologie cel puţin în două grupe de situaţii. 1. Pentru a caracteriza un stimul* care se prezintă pentru prima dată sau care nu s-a mai prezentat de mult timp. Pe când noutatea totală poate provoca evitarea* sau fuga* (v. Neofobie), o noutate atenuată, posedând diferite ingrediente familiare, poate prezenta proprietăţi atrăgătoare chiar întăritoare* (v. Explorare, Curiozitate). Stimulul nou provoacă reacţii* caracteristice, cu componente emoţionale, pe care le desemnează expresiile reacţie de tresărire*, reacţie de alertă* sau de orientare*. Cele mai multe dintre aceste reacţii sunt supuse obişnuirii*, prin repetare sau prin menţinerea stimulului. Un alt aspect al relaţiilor între noutatea relativă a unui stimul şi stările psihofiziologice interne care caracterizează motivaţia* se întâlneşte în **efectul Coolidge**: masculii unui mare număr de specii (inclusiv omul), ajunşi la saţietate sexuală, îşi recapătă vigoarea iniţială dacă au ocazia de a copula cu o femelă nouă. 2. Pentru a caracteriza desfăşurarea conduitelor* inedite sau neobişnuite, în special în cadrul psihologiei creativităţii*. Noutatea serveşte acolo drept criteriu de reuşită în anumite încercări de rezolvare de probleme*, în care noi soluţii trebuie căutate, sau în utilizarea mai mult sau mai puţin inedită a unui obiect sau a unui ansamblu de obiecte într-un scop precis. Unele conceptualizări recente ale noţiunii de creativitate stabilesc o dependenţă între noutatea creativă şi recunoaşterea socială. Este nou şi creativ ceea ce are o valoare estimabilă din punct de vedere social.

E. Tirelli
(N. C.)

Noxă
Termen care desemnează diferitele condiţii fizice de mediu de origine socială, cum ar fi zgomotul, densitatea, poluarea atmosferică etc, susceptibile de a avea o incidenţă asupra comportamentului, reacţiilor emoţionale şi a sănătăţii indivizilor expuşi la acestea. Efectele diferitelor noxe şi mai ales eforturile speciale de adaptare pe care le impun individului sunt analizate cu referire la noţiunea de stres ambiental*.

G. *Mo ser*
(N. C.)

Nucleic -> Acid nucleic

Nucleotid —> Acid nucleic

Nulă (Ipoteză —) -» Ipoteză, Semnificaţie

Număr

Numărul exprimă un raport între două cantități, una fiind luată ca unitate. Bazele matematice și psihologice ale numărului sunt considerate în conformitate cu trei teze. Conform primei teze. cu dominantă aritmetică, numărul se bazează pe relația de ordin asimetric cantitativă (x < y). Conform celei de-a doua, cu dominantă logică, numărul își are originea în cuantificarea* claselor* bazată pe corespondența termen la termen. Conform celei de-a treia, susținută de J. Piaget, numărul este produsul sintezei logicii claselor și a relațiilor (a includerii* și a serierii*).
De la lucrările de referință ale lui J. Piaget și A. Szeminska în 1941, cercetările în legătură cu geneza* numărului la copil au cunoscut o dezvoltare considerabilă; ele se integrează și trimit la problematica dezvoltării*, a conservării*, a algoritmilor*, a verbalizării*, a cuantificării, a procedurilor de rezolvare de probleme* etc.

M. Fayol
(N.C.)

Nume

Numele desemnează un individ. îl deosebește de alții și indică apartenența sa la o familie. Transmis prin filiație, el este semnul identității care marchează o recunoaștere și o transmitere genealogică. încărcat de o semnificație simbolică prin înscrierea numelui tatălui (în societățile patriarhale), numele își va căpăta întreaga importanță în momentul reviviscenței lui Oedip și a problematicii narcisice. Recunoașterea funcției paterne îi poate determina pe unii adolescenți să ceară confirmarea înscrierii lor genealogice sau să rupă cu ea. Recurgerea la un supranume în grupurile de afiliere* exprimă adesea căutarea unei noi identități* simbolice. Aplicat la un statut valorizat sau depreciat, supranumele poate semnifica transferuri de identitate imaginară sau de substituție sau să marcheze caracterul intim, cvasiconfidențial al unei relații în afara familiei. Prenumele conferă un statut separat copilului, utilizarea sa exprimă nu numai o recunoaștere individualizantă și o diferențiere a sexului, ci și o delimitare a câmpului de dorință al copilului mic. datorită utilizării lui în momentul intervențiilor imperative.

J. Selosse
(N.C.)

Numerozitate

Termen *(numerosity)* propus mai întâi de S. S. Stevens în 1939 pentru a denumi atributul de cardinalitate al unei colecții de obiecte (echivalent cu numărul. în sens curent), în opoziție cu aspectul subiectiv care furnizează aprehensiunea globală, fără numărarea propriu-zisă *(numeromness).* Este folosit, în general, în legătură cu perceperea sau recunoașterea imediată a numărului de elemente ale unui ansamblu *(subitizing),* fenomen atestat în secolul al XK-lea prin observațiile filozofului D. Hamilton pentru ansambluri de 5 până la 6 elemente. Perceperea numerozității a suscitat interes, la început, ca procedeu care permite să se aprecieze numărul de elemente simultan accesibile conștiinței* sau atenției* (empan* atenționai). Ea a fost studiată pe scară largă de atunci încoace, atât în contextul dezvoltării noțiunii de număr (în care este diferențiată de numărare și de estimare*), cât și în perspectiva tratării informației*. Este în funcție de numeroși factori și în special de configurația* perceptivă, de raporturile figură-fond*. de durata expunerii, de antrenare.

M. Richelle
(N.C.)

Nutriție —» Alimentar (Comportament —)

O

Obiect

Ceea ce se prezintă conştiinţei* prin percepţie cu un caracter exact şi stabil. într-o relaţie de cunoaştere*, subiectul* percepe obiectul prin organele de simţ şi elaborează o reprezentare*, mai mult sau mai puţin conformă cu obiectul real.

Epistemologia genetică* consideră că reprezentarea obiectului se construieşte progresiv, printr-un proces niciodată încheiat, şi aceasta atât la nivelul de dezvoltare* al copilului, cât şi în istoria ştiinţelor. Obiectul real este astfel limita către care tinde procesul de cunoaştere.

In psihanaliză, obiectul este corelativul pulsiunii, dragostei sau urii: este investit înainte de a fi perceput; apare adesea prin efectele pierderii sale. D. Winnicott îl situează în acea zonă intermediară a experienţei între realitatea interioară şi viaţa exterioară: această zonă este tranziţională, mai mult decât obiectul însuşi. Apropiindu-i pe J. Piaget şi pe M. Klein, B. Gibello concepe obiectul epistemic* ca pe un precursor al obiectului libidinal, investit de pulsiunea de moarte şi controlat în manieră precoce de eu. care extrage din el satisfacţiile de control, de autoritate şi de exersare a simţurilor şi musculaturii.

E. Jalley şi *R. Doron*

(D. F.)

Obiect bun

Termen introdus în psihanaliză de M. Klein şi al cărui sens a fost precizat progresiv pe parcursul evoluţiei ideilor acestui autor. Ca urmare a perfecţionării tehnicilor de psihanaliză a copiilor prin joc, între 1925 şi 1930, M. Klein constată că aceştia se tem inconştient de a fi atacaţi de obiecte imaginare feroce, care sunt imaginea, deformată sub presiunea fricii de pedeapsă, a părinţilor reali. Formarea unor obiecte rele* pe plan intern creşte în perioada în care copilul nu este capabil încă să facă proba realităţii*: din acest motiv, obiectele rele sunt obiecte parţiale* şi nu persoane. în opoziţie cu aceste obiecte imaginare rele, părinţii reali sunt obiecte bune reale şi complete. Foarte repede, M. Klein a constatat că există şi obiecte imaginare ideal bune care sunt simetrice cu cele rele, fără a pune însă în discuţie, mult timp, problema dublei echivalenţe între rău şi imaginar, bun şi real.

După elaborarea în 1934 a teoriei poziţiei depresive*, M. Klein admite că separarea între obiecte bune şi rele nu este efectul simplu al imaturităţii cognitive a sugarului, ci este şi rezultatul declanşării unui mecanism de apărare* activ, clivajul* obiectului. Ea îşi reprezintă, la început, acest proces ca având loc după etapa decisivă a perlaborării* poziţiei depresive (spre 9—12 luni) şi deci ca purtat asupra persoanelor care sunt obiecte din punct de vedere perceptiv complete, în întregime bune sau rele. In 1952, după o descriere mai minuţioasă a poziţiei paranoid-schizoide*, ea demonstrează că acest clivaj se exercită, încă de la începutul existenţei, asupra obiectelor parţiale: sâni buni şi răi, materii fecale bune sau rele etc.

Astfel, obiectul bun este identificat succesiv cu mama reală bună, apoi cu mama

clivată bună şi apoi cu sânul bun. Dar în toate etapele evoluţiei sale, gândirea kleiniană a făcut din obiectul bun principalul sprijin al eu/ego*-ului, respectiv nucleul în jurul căruia el se construieşte, prin identificări succesive. . ,„ _

J.-M. Petot

(O. D.)

Obiect-grup-familie -> Familie

Obiectivă (Psihologie —)
Expresie introdusă în 1904 de un psihiatru rus, V. M. Behterev. Deşi exprimă o tendinţă generală a psihologiei din epocă de a renunţa la introspecţie* şi la punctele de vedere subiective, abordarea obiectivă este recomandată în primul rând de Behterev pentru bolile mentale: trebuie studiate schimbările psihofiziologice obiective, măsurabile (modificări ale ritmului cardiac, ale secreţiilor glandulare, ale temperaturii corporale etc.) care survin la pacient, mai degrabă decât să i se ceară să descrie experienţa lui subiectivă.

F. Parot
(D. F.)

Obiectiv educativ
într-un sens mai puţin riguros, dar fidel folosirii uzuale a termenului, orice studiu al efectelor, explicitat sau nu în prealabil de către actori, a cărui urmărire este menită să dea un sens* unei activităţi educative. Termenul este adesea echivalat cu finalitate*.
într-un sens operaţional, începând cu R. Tyler, efect scontat al unei acţiuni educative, descris în prealabil în termeni de capacitate* a celui care învaţă („4a sfârşitul formării, cel care învaţă va fi capabil să..."), a cărui prezenţă este dedusă din comportamentul observabil în condiţii date, nivelul şi criteriile de evaluare* a învăţării* fiind reţinute în prealabil. „ ,,

D. Hanieline
(D. F.)

Obiect parţial
în teoria psihanalitică, obiectele parţiale sunt organe, părţi sau produse ale corpului (sân, penis, anus, urină etc.) luate drept obiecte libidinale* în stadiile pregenitale ale dezvoltării* psihosexuale. Se diferenţiază de obiectul complet sau total al etapelor ulterioare, care este persoana în întregime. S. Freud a pus bazele teoriei obiectelor parţiale, dar se pare că M. Klein a introdus termenul. Obiectele parţiale sunt investite mai întâi ca zone erogene* sau produse şi/sau excitatori privilegiaţi ai zonelor erogene. şi de la ele se extinde investirea* către persoana completă, care posedă sau conţine obiectele parţiale. Fantasmele* care pun în joc obiecte parţiale sunt dominate de principiul dublei echivalenţe simbolice* : echivalenţa (deja afirmată de Freud în 1917) a tuturor obiectelor parţiale între ele. echivalenţa fiecărui obiect parţial, în virtutea principiului *pars pro loto,* cu obiectul întreg a cărui parte sau produs este. Melanie Klein a descris numeroasele fantasme pregenitale cărora le dau naştere obiectele parţiale. Nu trebuie confundat, în concepţia kleiniană, obiectul parţial (antonim : obiect complet) şi obiectul clivat (antonim ". obiect total); obiectele parţiale sunt întotdeauna obiecte clivate, dar obiectele clivate nu sunt întotdeauna obiecte parţiale, într-adevăr, în timpul poziţiei paranoid-schizoide*, clivajul obiectului nu se poate manifesta decât asupra unor obiecte parţiale, dar accesul la poziţia depresivă* este marcat de descoperirea obiectului ca persoană completă şi clivajul se aplică obiectelor complete (de ex.: mamă bună, mamă rea). Doar în fazele avansate ale perlaborării* poziţiei depresive obiectele complete devin obiecte totale. ,. „

J.-M. Petot
(D. F.)

Obiect permanent —> Permanenţă a obiectului

Obiect (Permanenţă a—) —> Permanenţă a obiectului

Obiect rău
Acest termen, introdus de M. Klein, desemnează un obiect clivat*, care poate fi un obiect complet*, dar este la începutul

existenței un obiect parțial*. Astfel, obiectul rău este corelatul și oarecum complementul funcțional al obiectului bun*. In cursul primelor luni ale vieții sale, copilul este incapabil să recunoască identitatea între mama care îi aduce satisfacții — și pe care o percepe sub forma de „.sân bun" — și mama care îi aplică tratamente dezagreabile sau dureroase. M. Klein mai admite că experiențele de frustrare datorate absenței mamei (foame, indispoziție fizică, dureri etc.) sunt resimțite de copil ca tratamente rele aplicate de un „sân rău" care-1 persecută. Sugarul încearcă să se apere împotriva acestor obiecte rele. persecutoare, atacându-le și distrugându-le în fantasmele* sale. pe care în acest stadiu el nu le distinge de un atac real ca urmare a omnipotenței gândirii. Făcând aceasta, el se teme ca obiectele atacate să nu exercite represalii, ceea ce îl obligă la noi atacuri imaginare care, la rândul lor, întrețin angoasa sa de persecuție*. Obiectele rele prin excelență sunt astfel obiecte parțiale persecutoare ale poziției* paranoide-schizoide. M. Klein a admis totuși că o formă tardivă și atenuată a clivajului obiectului separă, în cursul elaborării poziției depresive (care se întinde pe parcursul a mulți ani), obiecte bune complete și obiecte rele complete (de ex.: mama bună reală și o vrăjitoare imaginară sau o rudă bătrână detestată).

J.-M. Peiot
(N. C.)

Obiect tranzițional

Termen introdus de D. Winnicott în 1953 pentru a desemna un obiect concret ales de sugar sau de copil, în specia] în momentul adormirii (un material, un colț de pătură, un șervet, un scutec etc.). Acest obiect constituie un intermediar între lumea internă a copilului și lumea externă în măsura în care, continuând să aparțină realității tangibile, este investit cu semnificații subiective. Pentru D. Winnicott, capacitatea de a utiliza un obiect tranzițional permite efectuarea tranziției, adică a trecerii de la prima relație orală cu mama la veritabila relație de obiect. Observând copiii între 4 și 12 luni, D. Winnicott a creat conceptul de obiect tranzițional; „între degetul mare și ursul de pluș", acest obiect constituie o parte aproape inseparabilă a copilului și, în același timp, reprezintă „prima posesie a ceva ce nu este eu". Funcția acestui obiect se menține de-a lungul vieții, în dezvoltarea fenomenelor și zonei tranziționale, caracterizate de dubla lor apartenență la imaginar și la real. Sunt o manifestare a capacității subiectului de a se situa în domeniul iluziei, oferind un câmp intermediar de experiență, în special în cazul activităților de creație (culturale, artistice, religioase, științifice).

C. Chabert
(D. F.)

Obișnuire

Atenuare, putând merge până la dispariție, a unui răspuns* prin repetarea stimulului* care îl provoacă. Exemplul clasic este cel al reacției de alertă* sau de orientare* la stimulul sonor care survine în mediul înconjurător al subiectului. Pe măsură ce stimulul se repetă, reacția de alertă se atenuează până la ștergere. Obișnuința se deosebește de stingere*, care privește reacțiile condiționate*. Se observă în acest caz o formă elementară de învățare non-asociativă, care degrevează organismul de răspunsuri vădit inutile, păstrând totodată reactivitatea lui inițială la apariția stimulului. Faptul că obișnuirea corespunde unui proces activ mai curând decât unei simple degradări a răspunsului pare confirmat de fenomenul dezobișnuirii* (sau al reapariției răspunsului la prezentarea unui stimul interferent*). Obișnuința se manifestă atât la nivel comportamental (reacție de orientare a capului și a privirii către sursa sonoră, reacție de contracție la stimularea mecanică în cazul organismelor elementare, flexiune a membrelor la o stimulare dureroasă etc), cât și la nivelul corelatelor electrofiziologice (potențial* evocat).
Obișnuirea oferă o metodă de explorare psihofizică* la subiecți a căror colaborare nu se poate obține prin simple instructaje*

verbale. Astfel, ea este utilizată pentru determinarea capacităților de discriminare auditivă la sugar: prezentarea unui stimul sonor întrerupe la acesta suptul* nehrănitor spontan, ușor de înregistrat cu ajutorul unui captator de presiune; după câteva prezentări repetate ale aceluiași stimul, nu se mai evidențiază întreruperi ale suptului: dacă întreruperea se manifestă din nou la prezentarea unui stimul sonor diferit, se poate afirma că subiectul discriminează cel de-al doilea stimul de primul. Iată cum această metodă permite determinarea pragurilor* absolut* și diferențial*.
Prin extensie, se vorbește de obișnuire în privința familiarizării subiectului cu o situație* experimentală, prealabilă începerii experimentului propriu-zis: după o perioadă de obișnuire cu scaunul de imobilizare, macacul este supus sarcinilor de punere în corespondență amânată*. Obișnuirea vizează îndepărtarea reacțiilor, în special a celor emoționale, care ar risca să interfereze cu buna desfășurare a experimentului, spre deosebire de punerea în situație* care vizează plasarea subiectului în condiția sa, familiarizându-1 cu caracteristicile sarcinii.

Se cuvine să distingem obișnuirea de adaptarea* receptorului* senzorial la anumite caracteristici ale stimulului (ex.: adaptare la lumina intensă, la stimularea termică).

M. Richelle
(G. N.)

Obligație școlară

Prescripție, valabilă pentru toți copiii, de a frecventa școala* sau de a urma învățământul* corespunzător normelor* definite, pe o perioadă care se întinde în general de la 6-7 ani până la o vârstă variabilă (12-18 ani). Dreptul copiilor la educație este o datorie pentru părinți sau tutori: statul, în funcție de posibilități, îi poate reprima, prin urmăriri penale sau sancțiuni economice, pe cei care se sustrag de la aceste obligații. Durata obligației școlare a crescut, în general, odată cu dezvoltarea economică a societăților: astfel, a trecut de la 6 la 10 ani în Franța, între 1882 și 1959. Este mai mare în țările bogate, pentru că statul trebuie să asigure, prin investiții în educație din ce în ce mai importante, posibilitatea de a face această obligație efectivă pentru toți.

D. Manesse
(D.F.)

Oboseală

Proces* de degradare progresivă a eficienței motrice sau mentale* legat de prelungirea excesivă a unei activități*, peste nivelul la care energia ar putea fi restabilită printr-o condiție exterioară, prin repaus și somn*. Stare subiectivă asociată cu această degradare.
Oboseala care rezultă după o activitate prelungită este perfect obiectivabilă din punct de vedere fiziologic, de pildă la nivel muscular. La acest nivel, psihologul o poate constata cu ușurință prin măsurarea evoluției randamentului*, cu ajutorul unor instrumente precum ergograful*. Oboseala însă se manifestă mai subtil în degradarea activităților perceptive, mnezice, intelectuale, demonstrată fiind de scăderea cantitativă și calitativă a performanțelor (creștere a erorilor). Corelația dintre aceste manifestări comportamentale obiective și. pe de o parte, măsurările fiziologice directe sau indirecte (gradul privării de somn, de ex.), pe de altă parte sentimentele subiective asociate, este complexă și reflectă variații interindh iduale mari. Aceasta impune luarea în considerare a rolului jucat de fenomenele motivaționale*.
Oboseala, cu manifestările ei obiective și/sau subiective, este un simptom al diferitelor stări psihopatologice și fiziopatologice. în special al stărilor depresive (v. Psihastenie). *M.RicMle*

(O. D.)

Observator

Persoană care conduce o observație*. In cazul observației științifice, observatorul este elementul decisiv al calității observației, fie că a provocat-o prin manipulări experimentale* și prin dotarea cu instrumente, fie că a condus-o bazându-se direct pe informațiile* senzoriale proprii. Este cunoscut locul pe care îl ocupă ecuația per-

sonală* a observatorului în observarea lumii fizice. In psihologie, devierile* sunt mai numeroase şi mai greu de decelat, când observatorul aparţine aceleiaşi specii ca şi obiectul pe care îl studiază sau, dacă studiază animale, când există riscul antropomorfizării acestora. Nici un observator al comportamentului nu poate afirma că este complet neutru în raport cu subiectul său, care reacţionează şi el faţă de cel care îl observă. De aici eforturile metodologice vizând eliminarea interacţiunii observator-observat (observare fără ştiinţa subiectului), neutralizarea (planuri de observare prin rotaţie* aleatorie a observatorilor) sau evaluarea explicită a rolului acestei interacţiuni.

Observator de referinţă: „om normal mediu"' ale cărui judecăţi* — în condiţii standard, nu extreme — sunt utilizate pentru a stabili norme de referinţă în definirea categoriilor, calităţilor sau scalelor psihofizice*. In colorimetrie*, observatorul de referinţă a fost utilizat multă vreme pentru a determina diferitele nuanţe.

M. Richelle
(D. F.)

Observaţie

1. Conduită de adunare atentă a informaţiilor. Comportamentele de observaţie sunt frecvente la diferite specii animale care îşi pândesc prada sau caută hrană. Sunt induse cu uşurinţă în laborator dacă detecţia* unui stimul* într-un anumit context este condiţia unei întăriri* (v. Atenţie).

2. Metodă de investigaţie ştiinţifică care constă în înregistrarea sistematică, prin simţuri, a caracteristicilor şi transformărilor obiectului studiat. Dată particulară sau ansamblu de date care rezultă din aplicarea acestei metode. Observaţia constituie primul demers al oricărei ştiinţe empirice şi îşi păstrează întreaga importanţă în experimentare*, care o completează, mai degrabă decât o înlocuieşte. Ea ocupă un loc central în ştiinţele psihologice, fie că recurgerea la experiment este limitată din raţiuni practice sau deontologice, fie că intervenţia experimentală în cursul natural al comportamentului este considerată o perturbare care modifică în mod radical obiectul de studiu. Acest ultim motiv justifică locul privilegiat al observaţiei în etologie*, etnologie şi psihologia clinică*. Este frecvent totuşi ca în toate domeniile psihologiei, în laborator, în clinică şi în psihologia socială, observaţia să fie condusă în condiţii specificate, destinate favorizării apariţiei unor categorii de conduite, aceste condiţii putând fi cât se poate de artificiale: observarea deplasărilor unui şoarece într-o arenă standard *(ppenfield),* observarea producţiilor gestuale şi verbale într-o convorbire* nestructurată, observarea interacţiunilor între copii într-un grup compus în acest scop etc.

Bazată pe aprehensiunea perceptivă obişnuită a realului, observaţia îşi fixează curând reguli sistematice proprii organizării culegerii de date: alegerea frecvenţelor şi momentelor de prelevare a informaţiilor, alegerea decupajului în unităţi distincte, codarea şi notarea, elemente care vor caracteriza scalele* de observaţie şi etogramele*. Transformându-se în observaţie armată, ea se înzestrează şi cu instrumente proprii amplificării sau completării capacităţii simţurilor noastre (binoclul etologului, microscopul, casetofonul pentru înregistrarea ultrasunetelor), înregistrării fenomenelor pentru a asigura analiza ulterioară şi evaluarea* prin observatori multipli (film, video, sonogramă).

De la inventariere, observaţia trece la clasificare* sau taxonomie*, ceea ce presupune un reperaj sistematic al asemănărilor şi deosebirilor, apoi căutarea relaţiilor. Notarea şi clasificarea simptomelor*, punerea lor în relaţie structurală în sindroame* ilustrează aceste etape în domeniul psihopatologiei*.

M. Richelle
(D. F.)

Observaţie în mediu deschis sau instituţional

Examinarea conduitelor spontane în realitatea concretă a unui mediu natural sau instituţional caracterizează observaţia.

Aceasta face parte din tehnicile utilizate în sectoarele medico-social. psihopedagogie și juridic: ele sunt destinate furnizării de informații legate de felul de a fi și de a acționa al subiecților și de condițiile apariției unor comportamente problematice. Observația în mediu deschis este o metodă utilizată în protecția juridică a copiilor. Ea constă în strângerea de date furnizate de mediu asupra conduitelor și reacțiilor minorilor în diferitele lor medii de viață (familie, școală, cartier, loisir) pentru aprecierea originii și semnificației interactive. Dosarele de observație ocupă un loc necesar în constituirea dosarului de personalitate*.

J. Selosse
(D.F.)

Obsesie

Ca și isteria*, obsesia poate fi definită, în același timp, ca simptom* sau ca ansamblu simptomatic și ca organizare psihopatologică a personalității*. Ca simptom, obsesia se definește ca o idee sau un grup de idei care se impun spiritului într-un mod stăruitor și pe care subiectul* nu le poate alunga, deși le consideră absurde. Este o invadare, în gândirea conștientă, a unei idei. a unui sentiment, a unei imagini, a unui comportament parazite care se impun într-o manieră tenace. Subiectul luptă împotriva acestei invadări pentru a atenua anxietatea suscitată și poate să recurgă la ritualuri* de îmbunare, gesturi sau formule cărora le atribuie o putere magică de neutralizare și împiedicare a obsesiei. Constrângerile, lupta anxioasă, dubiul, conștiința caracterului morbid al tulburării permit deosebirea ideii obsedante de ideea delirantă. De asemenea, absența conduitei de evitare* deosebește obsesia de fobie*. înaintea lui S. Freud, care a dezvăluit pe larg diferitele aspecte ale patogeniei obsesiilor. P. Janet a fost primul care a introdus obsesiile în cadrul nevrozelor*. Dar acest autor considera obsesiile un deficit particular al tensiunii psihologice fără a face referire la sensul acestui simptom și la conflictul subînțeles pe care îl poate provoca. S. Freud a fost primul care a descris cu precizie mecanismul de bază al obsesiei: deplasarea afectului legat de reprezentarea incompatibilă asupra unei reprezentări compatibile pentru eul și conștiința subiectului. Datorită analizei omului cu șobolani*. S. Freud a descris mai general structura și organizarea personalității- obsesionale. marcată în principal de conflictul ambivalenței între dragoste* și ură*, între supunere și revoltă și prin prevalenta unor mecanisme de apărare*, anularea retroactivă, izolarea și formațiunea reacțională. Organizarea personalității obsesionale este caracterizată, pentru psihanaliză, de o regresie-fixație în stadiul sadic-anal și printr-o tensiune intensă între eu și un supraeu deosebit de crud. Aceasta explică trăsăturile de caracter* ale personalității obsesionale: punctualitate, parcimonie, supunere, autoritate, încăpățânare, sadism, la care se adaugă în același timp îndoiala, nehotărârea și psihastenia. M. Bouvet completează descrierea personalității obsesionale printr-un tip particular de relație de obiect pregenital între obsedat și mama sa. Ansamblul acestor date face din nevroza obsesională o indicație privilegiată pentru cura psihanalitică. Pentru a fi complet, trebuie semnalată ipoteza unei baze neurobiologice a tulburărilor obsesive compulsive, în particular o anomalie a funcțiilor lobului frontal dominant, dar mai ales o disfuncționalitate serotoninergică centrală, așa cum o arată, printre altele, efectul favorabil al medicamentelor inhibitorii ale serotoninei* asupra tulburărilor obsesionale compulsive.

A. Braconnier
(D. F.)

Obstrucție

Un dispozitiv cu obstrucție este un traseu sau un labirint* elementar în care, pentru a ajunge la recompensă*, animalul trebuie să traverseze o zonă aversivă* (în general, o grilă electrificată). Variind intensitatea* stimulării aversive, se poate stabili intensitatea motivației* sau tendinței* aflate

in *i0C*_

M. Richelle
(D. F.)

Occipital (Lob —)
Lob posterior al creierului. Fața internă este divizată de scizura calcarină ale cărei margini superioare și inferioare corespund ariilor striate (sau ariile 17), zone de proiecție primară a informațiilor vizuale: o leziune bilaterală a acestor arii striate se află la originea unei cecități* occipitale sau corticale. Separat în partea superioară de lobul parietal prin scizura parietooccipitală, el se prelungește în jos în lobul temporal prin girusul lingual și girusul fusiform sau occipitotemporal.

J.-L. Signoret
(D. F.)

Ocolire
Drum indirect urmat de un animal pentru a ajunge la un scop*, mai ales când pe drumul direct se interpune un obstacol. Recurgere la un mijloc sau o cale ocolită, utilizarea unui intermediar pentru atingerea unui scop sau pentru rezolvarea unei probleme*.
Conduita de ocolire, opusă executării unei secvențe* de comportamente instinctive* preprogramate, a fost asimilată unui nivel de inteligență* care presupune nu numai o capacitate de învățare* în fața noutății, ci și o activitate de anticipare*. Examinarea detaliată a multiplelor forme de deplasare* specifice diverselor specii animale obligă la nuanțarea acestei interpretări a termenului de ocolire într-o ierarhizare simplificată a conduitelor.

U. Richelle
(D. S.)

Ocult
Numirea ca oculte a practicilor unor grupuri vizează protejarea a ceea ce se vrea disimulat neinițiaților. Manifestările oculte se observă în unele medii care păstrează sisteme de credință (secte) sau comportamente atipice (delincventă, toxicomanie) și cer manifestări de loialitate din partea celor ce doresc să se afilieze (ritualuri de inițiere). Apărarea caracterului ocult al activităților unui grup este adesea marcată de un jurământ de credință sau de o compromitere în public destinată să asigure regulile discreției. A deține un rol ocult într-un grup se aplică exercitării unei influente indirecte.

J. Selosse
(D. F.)

Oedip -» Complex al lui Oedip

Ofrandă alimentară
Se vorbește de ofrandă alimentară atunci când un animal hrănește pe un altul. Cazul clasic este cel al hrănirii puilor, în care părinții hrănitori răspund schemei declanșatoare* a cerinței*. La insectele sociale, transferul de hrană de la un individ la altul (trofalaxie) răspunde solicitărilor antenare și este însoțit de un transfer de feromoni*, substanțe chimice care contribuie la coeziunea și reglarea fiziologică și socială a grupului. Unii subiecți cu roluri deosebite, neimplicați în strângerea hranei sau specializați din punct de vedere morfologic (caste) și incapabili să se alimenteze ei înșiși, sunt total dependenți de schimb. Unele specii parazite* care mimează solicitarea pot beneficia de schimb. Ofranda alimentară, care este un comportament din registrul parental, poate deveni la păsări un element al paradei* nupțiale (ofrandă nupțială). La rândunica de mare femela domolește masculul adoptând un comportament infantil de cerință, în timp ce masculul liniștește femela oferindu-i un pește mic în plisc, ceea ce minimalizează și eclipsează agresivitatea potențială a apropierii lui. Alimentul poate fi schimbat și consumat cu adevărat sau poate fi doar un simbol (ofrandă de salut). La porumbei, jocul cerinței și ofrandei nupțiale se rezumă la un schimb de ciuguliri. Hrănirea gură la gură, de la părinte la pui sau între perechi, observată la maimuțele mari, dar și la papuași și pigmei, se află fără îndoială la originea sărutului la oameni.

J.-C. Ruwet
(D. F.)

Oglindă
Desen în oglindă: probă psihomotorie în care subiectul trebuie să traseze conturul* unei figuri* urmărindu-și producția cu

privirea nu direct, ci reflectată într-o oglindă. Este vorba despre o situaţie simplă care permite să se evidenţieze reajustarea prin învăţare* a coordonărilor* vizuomotorii atunci când modalităţile de informare* obişnuite au fost modificate. Comparaţia performanţelor celor două mâini, la capătul învăţării numai a uneia dintre ele, permite de asemenea să se demonstreze transferul* contralateral* al acestei reajustări. dovedind că el se situează la nivel central şi nu periferic.

Scriere în oglindă: scriere cu mâna stângă, de la dreapta la stânga, perfect simetrică scrierii normale cu mâna dreaptă, de care sunt capabili unii stângaci.
Probă în oglindă: reacţiile subiectului la imaginea sa speculară au fost folosite ca indici ai recunoaşterii şi ai conştientizării* de sine de către C. Darwin şi W. Preyer, în secolul al XIX-lea. Ele au făcut recent obiectul unor lucrări experimentale, în special ale lui R. Zazzo şi ale lui M. Lewis şi J. Brooks-Gunn la nou-născutul uman, iar la animal ale lui G. Gallup. Acesta din urmă a imaginat testul petei: o pată colorată care nu provoacă nici o senzaţie cutanată este plasată pe chipul animalului; reperarea ei de către acesta pe baza imaginii speculare este considerată o dovadă a recunoaşterii de sine (v. Schemă corporală, Somatognozie, Reprezentare).

M. Richelle
(N.C)

Oglindă (Transfer în —) -> Transfer

Olfacţie
Modalitate senzorială specializată în receptarea şi tratarea stimulilor chimici vehiculaţi în aer şi provocând senzaţii numite în mod subiectiv mirosuri. Există două arii de receptare: una primară, regiunile intranazale, de unde pleacă fibrele nervului olfactiv, alta secundară sau accesorie, pornind de la nervii cranieni, cum ar fi trigemenul, nervul glosofaringian şi cel vag, care au terminaţii chemoreceptive la diferite niveluri ale sistemului respirator. Uneori este dificilă disocierea diferitelor acţiuni ale simţurilor chimice; la peşti, de exemplu, olfacţia şi gustul* sunt greu de disociat.
La om. mucoasa olfactivă (1 cm^2), situată în cavităţile nazale (părţile superolaterale şi mediane). este acoperită cu mucus: epiteliul său conţine mai multe tipuri de celule receptoare, bazale, de suport. Celula olfactivă, bipolară, în formă de bastonaş. furnizează în acelaşi timp transductorul şi fibra nervoasă. Această celulă nervoasă are o proprietate unică: se degradează şi este înlocuită într-un ciclu de 30-40 zile. regenerarea rezultând din diferenţierea celulelor bazale. Terminaţiile externe, sau dendritice, sunt situate în mucusul care formează un grup de 10 la 20 cili cu o lungime de aproximativ 100 microni şi a căror parte proximală constituie sediul receptorilor* unde au loc transducţiile*. La anumite specii, de exemplu la rozătoare, partea externă a celulei are în locul cililor porozităţi corespunzând feromonilor*. Moleculele odorante sunt captate (şi respinse) de mucus: acolo intră în contact cu bastonaşele, şi cantitatea de molecule pe receptor va depinde de concentraţiile aer-mucus. de atracţia exercitată de mucus şi de repartizarea mucus-bastonaşe. Există 30 000 celule pe mm^2, deci 6 milioane în total: aceasta permite o mare redundanţă* a funcţiei şi asigură o însumare a efectelor şi deci o anumită sensibilitate la concentraţii foarte slabe. Mucoasa ar putea fi eterogenă în legătură cu sensibilitatea la diferiţi stimuli. Ar exista o sensibilitate regională şi o sensibilitate selectivă a receptorilor la mirosuri: s-a propus, de asemenea, ideea că sensibilitatea depinde de modul de distribuire spaţială şi temporală a diferitelor mirosuri la nivelul receptorilor pornind de la stratul mucos.

Axonii converg, traversând baza craniului şi atingând bulbul olfactiv şi de aici, printr-o reţea foarte complexă, merg spre sistemul limbic* şi spre rinencefal* implicate în reglarea numeroaselor funcţii şi cunoscute pentru faptul că integrează aspecte afective şi motivaţionale ale vieţii de relaţie. Bulbul olfactiv primeşte fibre (în retro-

acțiune) de la cortex, de la regiunile limbice și de la mezencefal*.

Olfacția sau simțul mirosului, mai mult decât celelalte simțuri, răspunde mai bine schimbărilor de stimuli decât unei stimulări menținute, obișnuirea* depinzând în același timp de mecanismele periferice și centrale.

Discriminarea olfactivă corespunde discriminării calitative a diferitelor mirosuri, al căror număr este incalculabil și într-o continuă schimbare. Sistemul olfactiv poate distinge în același timp mirosurile individuale și amestecurile, ca și celelalte organe de simț; amestecul este perceput ca o entitate (mirosul cafelei conține 500 de compuși volatili). Această discriminare are loc în funcție de dimensiunile cantitative și calitative, pe care cercetătorii încearcă să le facă obiective; totodată este foarte dificil să disociezi întrebarea „Ce simțiți?" de întrebarea „Vă place?" Aceasta indică dificultatea de a stabili o psihofizică* olfactivă. Valorile-prag există pentru o mie de produse odorifice din cele aproape 500 de mii existente; simțurile se întind pe o scală de la 1 la IO^{13}. Această sensibilitate relativă pentru diverse molecule pare să aibă o anumită uniformitate filogenetică. fără a prejudicia sensibilitatea observată la o specie sau alta: rozătoarele au o sensibilitate de trei ori mai mare decât a omului ; în plus, în funcție de mirosuri, sensibilitatea se întinde de la un factor 2-3 la un factor 10, luând în considerare concentrația moleculară. La numeroase vietăți acest simț este fundamental pentru supraviețuire : hrană, teritoriu, sexualitate, apărare, adulmecare a prădătorilor; el este esențial în individuație și în comunicarea dintre indivizi. La om, în ciuda importanței recunoscute de oricine, rolul său în atracție-repulsie și în comunicarea socială și interpersonală este încă subestimat. Totuși, a fost pusă în evidență participarea sa la geneza interacțiunilor* afective și, în particular, la originea atașamentului*. Pe de altă parte, el intervine, în combinație cu simțul gustativ* și adeseori într-un mod predominant în raport cu acesta, în discriminarea și aprecierea savorilor.

M. Le Moal
(D. F.)

Oligofrenie

Debilitate* mentală profundă reperabilă în demență*, în deficiențele genetice ale inteligenței (trisomie*) sau în tulburările metabolice (oligofrenie fenil-piruvică).

R. Doron
(D. F.)

Omega

Unul din elementele semiologice clasice ale observării faciesului melancolic*. Constă în exagerarea ridurilor frontale, care desenează un „omega". Degajă în același timp o impresie de durere, de împietrire și de gravitate.

R. Jouvent
(D. F.)

Omisiune

în teoria detecției semnalului*, omisiunea este una dintre cele patru categorii de răspunsuri posibile, corespunzătoare nondetecției unui semnal prezentat efectiv,

în domeniul condiționării operante*, omisiunea este o procedură experimentală care constă în a nu prezenta stimulul întăritor* așteptat. Ocazională, ea produce reacții complexe, eventual o activitate operantă crescută, ceea ce l-a făcut pe Gray să vorbească *dcfrustrative non-reward* (nonrecompensă frustrantă). Sistematică, ea corespunde stingerii*.

In același context al condiționării operante, omisiunea desemnează și o procedură de control experimental, care urmărește ca debitul* răspunsului operant observat să fie rezultatul întăririi sale. Constă în prezentarea întăririi la subiecții de control care au omis să acționeze dispozitivul de răspuns timp de *n* secunde.

M. Richelle
(D. F.)

Omnipotență

Mecanism de apărare* arhaic, care constă în credința într-un control atotputernic asupra obiectului. Psihanaliza*, în special prin M. Klein, face din sentimentul

omnipotenţei o caracteristică esenţială a funcţionării normale a bebeluşului, care se poate regăsi şi în organizări mentale patologice (manie, psihoză, stare-limită). Controlul omnipotenţei asupra obiectului se bazează pe nediferenţierea între subiectiv şi obiectiv, între dorinţă şi act (a avea un sentiment ostil echivalează cu anihilarea obiectului urii). In omnipotenţă nu există realitate independentă de sine: un sentiment bun faţă de obiect creează un obiect bun; un sentiment de ură faţă de un obiect frustrant creează un obiect rău şi mai ales persecutor. Sentimentul omnipotenţei ar proteja astfel subiectul de o angoasă a persecuţiei, pentru că acesta crede că poate să impună în mod magic propriile sale legi. Omnipotenţa poate merge până la anularea obiectului persecutor şi întărirea refuzului* realităţii. Acest sentiment de omnipotenţă se întâlneşte în special în tulburările narcisice* ale personalităţii*.

A. Braconnier
(D.F.)

Omofon
Se spune despre un cuvânt că este omofon în raport cu alt cuvânt atunci când se pronunţă în acelaşi fel ca acesta din urmă, dar are un sens* diferit (de ex., „nea"' şi„nea Cutare"). Se spune, de asemenea, despre două semne grafice că sunt omofone atunci când sunt întrebuinţate pentru a nota acelaşi fonem* (de ex., în limba franceză. „s" şi „t" în „torsion" şi „portion", sau „s", „c", „c" şi „ss" în „si 9a cesse").

M. Hupet
(G. N.)

Omogenitate (Test de —)
Test pentru care ipoteza nulă* este o ipoteză de omogenitate. Se spune, de asemenea, test de permutaţie. Prototipul în această privinţă este testul Fisher-Pitman pentru două grupuri independente (structură S<G>). Intuitiv, a spune că două grupuri sunt omogene înseamnă că ele se pot amesteca. Pornind de la un grup obţinut prin reunirea a două grupuri iniţiale, se construieşte un ansamblu de protocoale* posibile în raport cu care se situează protocolul observat. Principiul lui Fisher-Pitman se extinde şi la alte structuri, aşa cum este structura de grupuri perechi (structură S*T). Testele de omogenitate* sunt extrem de răspândite atunci când variabila este codată sub formă de ranguri: testul Mann-Whitney pentru structurile S<G>, testul Wilcoxon pentru structurile S*T. Testele de omogenitate fac parte din metodele nonparametrice*.

P. Bonrtet şi *H. Rouanet*
(L. C. L.)

Omograf
Se spune despre două sau mai multe forme lingvistice care se scriu în acelaşi fel, dar care au sensuri* diferite. Omografele poi avea aceeaşi pronunţie (de ex., „corn" în „com de vânătoare" şi „corn de animal") sau, din contră, pronunţii diferite (de ex., în limba franceză. „Les poules du couvent couvenf" sau „Peut-on se Fier â ce Fier jouvenceau?").
Capacitatea de identificare a diferenţelor de statut sintactic sau semantic* în cazul omografelor a făcut obiectul unor diverse cercetări în psiholingvistică* şi în patoloeia limbajului.

M. Hupet
(G. N.)

Omonimie
Termenul desemnează relaţia de identitate existentă între două sau mai multe forme lingvistice (este vorba, cel mai adesea, de morfeme*) având acelaşi semniFicant*. dar diferiţi semnificaţi*. Formele care prezintă această relaţie sunt numite omonime şi unele, şi altele. Omonimia se specifică în general prin omofonie (v. Omofon) atunci când este vorba de o identitate fonică (de ex.. sau, s-au) şi prin omografie (v. Omograf) atunci când este vorba de o identitate graFică (de ex., „fiu" în „X este Fiu al lui Y" si „să Fiu şcolar")- ..

M. Hupet
(G. N.)

Omucidere
Termen generic, sub forma sa substantivală, care defineşte trimiterea la moarte a unei persoane: Fie involuntar (omucidere prin

imprudență), fie deliberat (omuciderea voluntară este un omor), fie cu premeditare (aceasta este un asasinat*). Adjectivul omicid este utilizat pentru a caracteriza o conduită* mortală. Denumită și „crimă* de sânge", omuciderea a fost împărțită în șase categorii: crimă prin delectare, prin contaminare, prin impuls, prin prejudecată, prin lașitate (crima mârșavă), prin descărcare, în cazul dezechilibraților. Studiul fenomenologic al procesului omicid a fost întreprins de E. de Greeff, care distinge trei etape de conversie criminală*: ideea veleitară, asentimentul formulat și criza*, ce se va sprijini pe elemente precipitante ale victimei pentru trecerea la act* sau pentru devierea executării printr-o omucidere neterminată.

J. Selosse
(G. N.)

Omul cu lupi
Cel mai celebru dintre cazurile analizate de S. Freud, numit astfel datorită unui vis* înspăimântător în care pacientul vedea numeroși lupi urcați într-un arbore în fața ferestrei camerei sale. S. Freud, în expunerea sa asupra cazului, se limitează la studiul nevrozei infantile (fobie de animale, urmată de o nevroză obsesională) subiacente depresiei survenite la vârsta adultă. El subliniază rolul patogen:
1. al observării coitului parental;
2. al scenelor de seducție* sexuală a copilului de către bone și de către sora sa, scene care i-au provocat fantasme* foarte angoasante de castrare*. Acest pacient a urmat cu S. Freud, în 1910, un tratament psihanalitic extrem de îndelungat pentru acea epocă și pe care l-a terminat în iulie 1914, pentru ca apoi să se căsătorească și să se întoarcă în Rusia. Alungat din țara sa în cursul Revoluției din 1917 și ruinat, el a fost reexaminat în 1919-1920 de S. Freud, care socotea că prima analiză nu fusese dusă până la capăt. El a locuit, de atunci, la Viena. trăind la început parțial din ajutorul financiar al psihanaliștilor, apoi dintr-o slujbă modestă într-o companie de asigurări. Examinat încă o dată în 1926, în urma unui episod delirant, de către o elevă a lui S. Freud, Ruth Mack Brunswick, el s-a restabilit după aceea și a trăit până la o vârstă înaintată, fără a se putea lipsi vreodată complet de ajutorul psihoterapeutic.

J.-M. Petot
(G. N.)

Omul cu șobolani
Celebru pacient al lui S. Freud, examinat în 1907-1908, Ernst Lehrs (numele este un pseudonim, dar prenumele pare a fi autentic) avea treizeci de ani la sfârșitul analizei sale. El era avocat și se plângea de obsesii* și de compulsii*. Una din obsesiile sale, relativă la un supliciu chinezesc în care un șobolan înfometat era introdus în anusul condamnatului, motivează supranumele sub care el a devenit celebru. Tratamentul a fost un succes, însă pacientul, care era ofițer în rezervă, a fost printre primele victime ale primului război mondial. S. Freud i-a consacrat, în 1909, una din principalele sale scrieri clinice, *Obsedații asupra unui caz de nevroză obsesională (omul cu șobolani),* care rămâne și astăzi textul psihanalitic cel mai important consacrat nevrozei de constrângere* sau nevrozei obsesionale*. ' , „

J.-M. Petot
(G. N.)

Omuleț (Test al —) -> Desen (Teste de—)

Onirism
Tip de activitate mentală automată comparabilă visului*, dar survenind în afara somnului*; constă în imagini, viziuni sau scene animate cărora subiectul le atribuie calitățile unei percepții senzoriale.
Termenul își găsește prima utilizare clinică odată cu E. Lasegue, care asimilează delirul* alcoolicilor cu un vis în stare de trezie. Apoi P. Chaslin arată frecvența asocierii delirului de vis cu confuzia* mentală pe care o consideră însă independentă, în fine, E. Regis descrie delirul oniric cu desfășurarea sa de viziuni elementare sau organizate la care subiectul participă ca un somnambul, putând lua uneori

caracteristici halucinatorii cu o încărcătură afectivă de cele mai multe ori neplăcută, chiar înfricoşătoare.
De origine toxică sau infecţioasă, delirul oniric are de cele mai multe ori o evoluţie progresivă către restaurarea activităţii cognitive normale, întretăiată de manifestări onirice scurte, pentru a ajunge la o amnezie lacunară electivă a acestor faze de activitate patologică. In unele cazuri, se poate păstra sub formă de sechele cu idei postonirice persistente, susceptibile să evolueze către stări delirante secundare postonirice sistematizate (delir de gelozie, de persecuţie, sau de autoacuzare la alcoolici), într-o formă minoră, activitatea onirică se poate observa în anumite stări anxioase, în cazul traumatismelor emoţionale, al accidentelor epileptice, dar cel mai adesea în cazul unor modificări ale vigilenţei*, cum ar fi adormirea cu onirism hipnagogic.

J.-F. Milaire
(D.F.)

Onirism familial —> Familie

Ontogeneză

Spre deosebire de noţiunea de filogeneză*. care se referă la procesele de evoluţie* şi de achiziţie proprii unei specii, noţiunea de ontogeneză desemnează ansamblul proceselor de dezvoltare* şi achiziţie proprii individului. Filogeneză şi ontogeneză nu sunt independente: achiziţiile individuale nu sunt posibile decât în limitele stabilite de specie, şi invers, procesul specific de achiziţie este mediat de achiziţiile individuale. Opoziţia filogeneză-ontogeneză capătă un sens mai mult sau mai puţin radical dacă procesele de achiziţie corespunzătoare sunt considerate mai mult sau mai puţin autonom unul faţă de celălalt: astfel, în preformismul* ontogenetic, nu există achiziţie individuală veritabilă; dimpotrivă, pentru constructivismul* lamarckian, filogeneză ar putea să nu fie decât un produs derivat al achiziţiilor individuale.

J.-J. Ducret
(D. F.)

Ontogeneză începe cu embriogeneza*, continuă cu dezvoltarea postnatală până la vârsta adultă şi, în prezent, există tendinţa de a o prelungi pe întreaga durată a vieţii. Ea integrează, în fiecare moment, efectele combinate şi indisociabile ale maturizări: şi experienţei*, traducând astfel rezultanta interacţiunilor genetice* şi epigenetice* Etogeneza este dezvoltarea fenotipulu: comportamental.

R̄. C̄ampar.
(D.F.

Operant

Termen introdus de B. F. Skinner pentru a desemna o formă de condiţionare* distinctă de condiţionarea pavloviană*, sat responsivă *(responderu).* Condiţionarei operantă este caracterizată de legătura între răspunsul operant şi întărire*, primul fiinc condiţia celei de-a doua. Prin extensie, se vorbeşte de comportament operant în legătură cu orice comportament a cărui producere este în funcţie de consecinţele* sale In laborator, răspunsul operant (sau operantul) este definit de experimentator drept o acţiune* motorie particulară care modifică starea unui *manipulandum** (levier de răspuns, cheie de răspuns etc). Frecvent sau debitul* şi repartizarea sa în timp ai. reţinut în mod deosebit atenţia cercetătorilor, în dauna structurii* sau topografiei al căror interes nu este neglijabil, aşa curr a demonstrat-o luarea în calcul a constrângerilor specifice*.

Chiar şi în cazul operanţilor simpli, utilizaţi în mod curent în lucrările experimentale, definirea unui răspuns operant specifică de fapt o clasă de răspunsuri, în care toate realizările particulare satisfac un criteriu dat (de ex.. forţa minimală exercitată asupra levierului pentru închiderea circuitului), dar pot fi supuse unor variaţii* (de ex. durata, dacă nu este specificată de criteriu). Aceste variaţii, care sunt mai mult sau mai puţin importante în funcţie de factori diverşi, cum ar fi programul* de întărire (astfel, sunt mai marcate în programele cu întărire intermitentă* şi în stingere* decât în programele de întărire continuă*), permit adaptarea la schimbări în conţin-

gențele* de întărire. Definit drept clasă de răspunsuri, înveliș în care este loc pentru variații, operantul este un concept central în perspectiva adoptată de Skinner a unei analogii între dinamica comportamentelor individuale și mecanismele evoluției* biologice.

Extinderea noțiunii de operant la problemele întâlnite în afara laboratorului a condus la analize ale comportamentului infantil în situații educative și școlare vizând reperarea consecințelor în mediu și la acționarea asupra acestora din urmă pentru a le modifica pe primele. Aceeași abordare a fost aplicată comportamentelor patologice în terapiile comportamentale*.

M. Richelle
(D. F.)

Operativ

Spre deosebire de aspectul figurativ* al funcțiilor cognitive, care este legat de polul acomodam al schemelor*, aspectul operativ caracterizează ansamblul activităților de asimilare* prin care subiectul transformă sau organizează realul, în special elementele figurative (percepții și imagini) care rezultă din activitatea de acomodare. J. Piaget distinge trei clase mari de activități cu caracter operativ: acțiunile senzoriomotorii, acțiunile interiorizate în prelungirea celor dintâi și operațiile logico-matematice. Noțiunea de operativ se deosebește de cea de operatoriu* prin mai marea sa extensiune*. Cercetările piagetiene asupra dezvoltării percepțiilor, imaginilor și memoriei au confirmat primatul operativității asupra aspectului figurativ al funcțiilor cognitive.

/.-/. Ducret
(D. F.)

Operatoriu

Noțiunea de operatoriu trebuie deosebită de aceea, mai largă, de operativ*, ea calificând gândirea* copilului parvenit la stadiul* operațiilor concrete*, apoi formale*. Priceperea și știința care îi sunt proprii sunt produse de gruparea și compunerea acțiunilor reale sau în gând referitoare fie la obiecte reale sau propoziționale, fie la acțiuni sau operații ale subiectului (de ex., activitatea de compensare a unei acțiuni). Nu orice compunere de acțiuni duce totuși la o grupare operatorie de pricepere și de știință. Pentru aceasta compunerea trebuie să îndeplinească trei condiții. In primul rând acțiunile grupate (acțiuni efective sau în gândire) trebuie să aparțină unei aceleiași familii epistemologice, de exemplu acțiuni spațiale sau acțiuni logice (clasare). In al doilea rând, fiecărei acțiuni posibile trebuie să-i corespundă o acțiune care îi anulează sau îi inversează rezultatul. De exemplu, serierea de la cel mai mic la cel mai mare, sau de la cel mai mare la cel mai mic a unei colecții de baghete; sau adăugarea la o clasă* de obiecte considerată până atunci a unei alte clase care nu este în intersecție cu prima, sau dimpotrivă scăderea din clasa totală a acestei din urmă clase, în al treilea rând, pentru subiectul însuși, trebuie ca acțiunea pe care o desfășoară să fie concepută pe fondul existenței inversului sau reciprocei sale. Această a treia condiție implică faptul că gândirea operatorie este simultan gândire și operație, știință și pricepere. Importanța gândirii operatorii în funcționarea inteligenței* umane se măsoară prin faptul că spațiul*, timpul*, numărul* *(via* măsurare, în orice caz), activitățile de aranjare, de discriminare*, de identificare* și în mod foarte general de relaționare sunt condițiile de posibilitate și instrumentele oricărui schimb intelectual cu mediul. Gândirea operatorie apare deci ca gruparea cea mai eficientă, atât pe planul memoriei*, cât și al inteligenței, a acestor instrumente de schimburi subiect-obiect.

J-J. Ducret
(S. D.)

Operație cognitivă

Intr-o primă accepție, desemnează activitățile prin care subiectul compune concepte*, produce o judecată* asupra realității sau judecă valoarea de adevăr sau fals a unei credințe sau a unei propoziții*, sau meditează, adică deduce o propoziție plecând de la un ansamblu de premise considerate drept adevărate sau false. într-un

sens larg, operațiile cognitive (sau operații intelectuale) poartă asupra aspectului operativ* al oricărei conduite. Alegerile și strategiile care ghidează recunoașterea* sau, mai general, activitățile perceptive, transformările imaginilor mentale* sau transformările semiotice*, pe scurt: ansamblul activităților zise de tratare a informației*, sunt astfel considerate ca operații cognitive, la fel ca și operațiile de clasificare*, de judecată și de raționament*.
Studiul operațiilor cognitive se înscrie în două cadre de interpretare complementare : abordarea genetico-structurală și paradigma *information processing*-u\ui.* Cea dintâi a dus la descrierea organizării și competențelor* structurale ale operațiilor (în sens larg) acționând în câmpurile percepției*, reprezentării*, limbajului* sau inteligenței* logico-matematice. Operațiile de seriere*, de exemplu, sunt reunite în așa fel încât să se poată modela gruparea* pe care ele o constituie cu ajutorul structurii matematice a grupului*. A doua abordare descrie, dimpotrivă, felul în care se înlănțuie diferite activități în producerea unui comportament sau a unui șir de comportamente specifice și modelează cu ajutorul unui program* de ordinator regulile și cunoștințele implicite care, într-un context dat, produc înlănțuirea observată.

J.-J. Ducret
(S. D.)

Operație concretă
în teoria stadiilor* de dezvoltare* elaborată de J. Piaget, stadiul operațiilor concrete se situează aproximativ între 5 și 10 ani și precedă stadiul operațiilor formale*. Operațiile concrete constituie subclasa activităților operatorii* prin care subiectul organizează și concepe obiectele reale (și nu prepoziționale), cu excepția activităților care determină gruparea reglată a operațiunilor aparținând la două sisteme distincte (de ex., operațiile combinatorii*). Operațiile concrete se subdivid în două clase mari, logico-aritmetică și infralogică, după cum se referă la ansamblurile de obiecte indivizibile (clasare, seriere, operații aritmetice) sau la părțile unui obiect descompus în acel moment (cantități fizice, operații spațio-temporale, măsurare). Operațiile concrete se bazează pe o structură de grupare* și se deosebesc în această privință de operațiile formale, care se bazează pe structura grupului INRC*.

J.-J. Ducret
(S. D.)

Operație formală
In sistemul stadiilor* elaborat de J. Piaget. nivelul operațiilor formale (sau stadiul operatoriu formal), care apare spre 11-12 ani. marchează încheierea dezvoltării cognitive*. Caracteristica principală a gândirii formale. în comparație cu gândirea concretă* din care provine, este o răsturnare a raportului existent între posibil* și real. Pe când la nivelul operator concret ceea ce este considerat ca posibil este o simplă prelungire a realului cunoscut de către subiect, la nivelul operator formal realul atestat nu este decât un caz particular aparținând unui ansamblu de posibile mult mai larg și calculabil *in abstracto* numai de raționament*. Această detașare în raport cu realul perceput permite subiectului să raționeze asupra unor ipoteze și să efectueze mental operații asupra unor operații („combinații", deci clasificări* de clasificări, precum și „permutații", adică serieri* de serieri). La nivel structural, gândirea formală se caracterizează prin grupul INRC*.

J.-E. Gomberi
(S. D.)

Operație intelectuală —> Operație cognitivă

Operaționalism
Este o versiune a pozitivismului logic* propusă, în 1927, de fizicianul american P. W. Bridgman, în care acesta propune să fie substituit definițiilor conceptelor* ansamblul operațiilor concrete care duc la elaborarea lor. Astfel, lungimea este redusă la operațiile de măsură* care o definesc. S. S. Stevens s-a inspirat din plin din

această concepţie la elaborarea teoriei sale a măsurii.
Operaţionalismul l-a influenţat şi pe E. C. Tolman, care definea psihologia ca studiul sistemului de operaţii* care permit să se treacă de la stimul* la răspuns*. In felul acesta se şterge deosebirea între lumea reală şi reprezentarea* mentală: de o parte şi de alta nu există decât ansambluri de operaţii care pot fi enunţate.

P. Mengal
(S. D.)

Opiaceu

Drog* de origine naturală sau sintetică având proprietăţi similare cu opiul sau cu principalul său ingredient activ, morfina. Opioizii corespund moleculelor biologice produse de organismele vii şi care acţionează la nivelul diferitelor organe (printre care şi creierul) ca mediatori* şi prin receptorii* asupra cărora acţionează opiaceele. Opiaceele sunt adesea desemnate prin termenul învechit de narcotice.

M. Le Moal
(S. D.)

Opinie

Opinia este o conduită verbală izolată, legată de unele procese evenimenţiale. Ea este expresia unei atitudini* faţă de un obiect în general controversat şi poate să se schimbe după împrejurări. Opinia este culeasă cu ajutorul unor chestionare* elaborate în scopul de a suscita luări de poziţie clare, de a cunoaşte unele conduite obiective sau de a studia în mod explicit aspecte de ideologie. Sondajele* de opinie sunt destinate surprinderii statistice a poziţiei unei populaţii faţă de un eveniment sau o situaţie anume.

G. Moser
(S. D.)

Opioid endogen

Clasă de peptide* care cuprinde morfînele endogene, endomorfinele. endorfinele. enkefalinele. dinorfînele. dermorfina, kirotrofina, caseimorfina etc. şi. după cât se pare. antimorfinele, sau substanţele endogene cu rol antagonist* celui al opiaceelor. în general, opioizii endogeni au în structura lor pentapeptida enkefalină şi acţionează asupra unor receptori specifici: acţiunea lor este blocată de antagonistul morfinei, naloxona. Aceste diverse molecule provin din precursorii cu greutate moleculară mare; se disting trei familii de peptide opioide endogene:

1. derivaţii pro-opiomelanocortinei: beta, alfa, gama-endorfinele;
2. derivaţii proenkefalinei: met-, leu-, met-arg-fe-enkef alina;
3. derivaţii prodinorfinei: dinorfinele A şi B, alfa- şi betaneodinorfinele. Majoritatea acestor molecule se găsesc în neuronii identificaţi ai sistemului nervos şi, la periferie, la nivelul sistemului nervos periferic şi de glande endocrine. Statutul lor de neurotransmiţător* este sugerat de rolurile lor variate în comunicarea* neuronală, de eliberarea lor sinaptică şi de interacţiunea lor cu receptorii specifici. Trebuie să amintim că betaendorfina este coeliberată de celulele apofizei anterioare cu ACTH*-ul, în situaţii de stres* şi în diferite stări de activare* şi de adaptare* şi că enkefalinele sunt eliberate din abundenţă plecând de la glanda suprarenală.

Rolul funcţional al acestor diferite molecule face să reiasă acţiunea lor în fiziologia durerii*, a proceselor de ajustare* şi de adaptare, a proceselor de ataşament* din ontogeneză* şi, evident, în toxicomaniile* cu opiacee.

M. Le Moal
(S. D.)

Opoziție

In psihologie, desemnează comportamentele anumitor pacienţi care manifestă opoziţie la orice fel de examinare şi, în general, la orice contact social (v. Psihopatie). Expresia „perioadă de opoziţie" este, de asemenea, folosită pentru a califica anumite atitudini de respingere a lumii adulte, caracteristice unor perioade din copilărie şi din adolescenţă*.

In logică, se afirmă că două elemente sunt în opoziţie dacă între ele există o relaţie de excludere mai mult sau mai puţin puternică. Poate fi vorba de concepte* (viu/mort), de

unități lingvistice* (bas/pas) sau de propoziții* („el vine" / „el nu vine"). Opozițiile pot fi clasate în felul următor:

1. propoziții contrare: p și q sunt contrare, dacă nu pot fi adevărate împreună, dar pot fi amândouă false (ex.: „acest obiect este negru" / „acest obiect este alb"; obiectul poate fi în realitate roșu);
2. propoziții subcontrare: acestea nu pot fi amândouă false, dar pot fi adevărate luate împreună (ex.: „este voie să pleci în călătorie" / „nu este obligatoriu să pleci în călătorie"; într-adevăr, poți sta acasă);
3. propoziții contradictorii: acestea nu pot fi nici adevărate, nici false luate împreună (ex.: „Napoleon a murit la Paris" / „Napoleon n-a murit la Paris").

In uzul comun pot fi întâlnite opoziții mult mai nuanțate: divergențe, minciuni, dezmințiri, contraste și încă multe altele.

J.-B. Grize
(S. D.)

Optică ecologică -» Vedere

Opticogeometrică (Iluzie —)

Categorie de iluzii* perceptive în domeniul vizual, care se referă la configurații* regulate, „geometrice", cum ar fi formele* bune, dreptele paralele etc. Termenul vine de la J. J. Oppel, la mijlocul secolului al XK-lea. Iluzia **lui** Miiller-Lyer, în care două lungimi de undă egale sunt percepute ca diferite din cauza adăugării la extremitățile lor a unor pene convergente sau divergente, este un exemplu bine cunoscut. Iluziile opticogeometrice sunt deosebit de izbitoare pentru că percepția aici se depărtează de datele fizice ușor de măsurat în mod

0 t) i e C t i V _ *KA U- l ,1*

M. Richelle
(S. D.)

Optimizare

Există în biologie, la baza modelelor* de optimalitate, la care apelează de altfel științele economice, ipoteza generală că evoluția* prin selecție naturală are ca efect optimizarea unuia sau mai multor caractere, îndeosebi comportamentale, la organismele vii.

In studiul comportamentului* animal, problema generală este de a determina ce valori trebuie să ia n variabile* XI, X2 ... Xn (caracteristici comportamentale) supuse unor constrângeri (ecologice, fiziologice), astfel încât să maximizeze sau să minimizeze o funcție zisă funcție obiectivă F (XI, X2 ... Xn) (valoare de supraviețuire, cantitate de energie, satisfacere).

Intr-un exemplu clasic, un animal de pradă dispune de un timp limitat pentru a vâna două categorii de pradă: PI și P2; de aici existența unei constrângeri asupra cantităților respective de pradă pe care el este susceptibil să le consume. Funcția „obiectiv de maximizat" este. de exemplu, cantitatea de energie pe care prădătorul și-o ia din prăzi sau satisfacția pe care o încearcă după ce a consumat atât din PI și atât din P2. Problema astfel pusă constă în a găsi meniul optimal, adică acele cantități care maximizează această energie sau această satisfacție.

Atunci când ipotezele de optimizare sunt suficient de simple, modelele de optimalitate pot fi construite în cadrul unui formalism matematic (programare matematică, teoria jocurilor*, optimizare statică sau dinamică). In cazuri prea complexe, aceste modele trebuie prezentate sub formă de organigrame și redactate în limbajele de programare* adecvate (LISP*. PROLOG).

Comparând comportamentele modelelor care prezintă, prin simulare*, adaptările* organismelor vii la comportamentele organismelor înseși, poate fi evaluată pertinența ipotezelor făcute asupra structurii modelului de optimalitate. , ' ., ,.

A. El Ahmadi
(S. D.)

Optometru

Aparat care servește la măsurarea caracteristicilor refractive ale ochiului și la aprecierea gradului de ametropie* a acestuia. Este vorba de un refractometru care folosește optotipurile*. Anumite optometre necesită participarea subiectului (judecată asupra clarității sau aspectului cețos al testului propus), iar altele sunt obiective (ob-

servarea luminii reflectate pe retina subiectului).

R. Gemcot
(S. D.)

Optotip

Optotipurile sunt niște teste grafice folosite pentru a măsura acuitatea* vizuală: inele rupte (la Landolt), cârlige (la Snellen), E sau diferite litere ale alfabetului, cifre, rețele de bare verticale, figuri geometrice, diverse desene. Aceste figuri, cu un contrast* în general maximal în raport cu fondul, sunt prezentate pe panouri luminate, pe plăci translucide sau proiectate pe ecran, în serii de mărime descrescândă după o progresie lineară sau geometrică. Optotipurile au fost concepute pentru vederea la distanță (lectura la 4 sau 5 metri) și pentru vederea de aproape (lectura la 35 sau 40 de centimetri).

R. Genicot
(S. D.)

Oral (Stadiu —)

în concepția lui S. Freud, primul stadiu al dezvoltării* sexualității* infantile, în care cavitatea buco-faringiană și buzele constituie zonă erogenă* și în care plăcerea este oferită de excitația care însoțește activitatea de supt al mamelonului matern sau al substitutului acestuia, biberonul. De notat că gura rămâne o zonă erogenă vizibilă, pe când celelalte zone erogene sunt sau vor fi ascunse. Anumiți autori preferă să vorbească de erotică sau de problematică orală mai degrabă decât de stadiu. In scrisorile adresate lui W. Fliess din 6 decembrie 1896 și din 14 noiembrie 1897, S. Freud enunță pentru prima dată ideea de zonă erogenă pregenitală*; el descrie două dintre acestea, gura și anusul. în *Trei eseuri asupra teoriei sexualității,* în 1905, el analizează procesele psihice în acțiune la sugar prin ceea ce el numește „sexualitatea orală" și care se mențin la adult ca factori de excitație sexuală în anumite perversiuni, dar și în plăcerile preliminare satisfacerii genitale: sărut, mângâiere a mamelonului, supt al organelor genitale. Odată cu suptul degetului mare (sau cu autolegănarea). sugarul își găsește un substitut al sânului absent, își face din deget o a doua zonă erogenă, se desprinde de dependența maternă prin autoerotism* și își procură o primă plăcere de tip masturbator. Cu ocazia reeditării lucrării *Trei eseuri asupra teoriei sexualității,* în 1915, S. Freud vorbește despre un stadiu sau o organizare oral(ă) canibalic(ă). El consideră că pulsiunea sexuală își are ca sursă corporală gura; ca obiect, sânul; ca scop, încorporarea. Excitației specifice zonei erogene bucale, S. Freud îi adaugă deci luarea în considerare a unei relații de obiect speciale cu privire la modul a mânca-a fi mâncat. Fantasmele sexuale orale apar atunci mai mult ca reprezentări decât ca niște cauze ale relației de obiect în acțiune, în 1924, K. Abraham a divizat stadiul oral într-un stadiu oral precoce, preambivalent, dominat de plăcerea suptului, corespunzând primului semestru din viață, și un stadiu sadic-oral sau canibalic, concomitent cu creșterea dinților, odată cu apariția dorinței de a mușca, angoasei de distrugere a obiectului iubit și de a fi la rândul său devorat de el. Dezvoltând aceste idei, M. Klein situează apogeul sadismului (oral și anal) încă din primul trimestru; ea renunță la noțiunea de stadii ale dezvoltării pulsionale în favoarea celei de poziții* între care oscilează aparatul psihic; stadiului oral i se substituie prima trecere de la poziția paranoid-schizoidă* la poziția depresivă*.

Să revenim la stadiul oral precoce. Acesta este marcat de relația de obiect a înghiți-a fi înghițit, de angoasele golirii și distrugerii, de mecanismele de apărare cum ar fi clivajul*, proiecția*, dezmembrarea, fragmentarea. Stadiul sadic-oral este caracterizat prin relația de obiect a devora-a fi devorat, prin angoasa fragmentării, prin apariția identificării proiective* și a reparației*. Fixația la stadiul oral se traduce printr-o personalitate caracterizată prin egocentrism, pasivitate, aviditate, dependență și o trebuință continuă de iubire incondițională; regresia la stadiul oral precoce poate duce la schizofrenie*, în timp ce regresia la stadiul sadic-oral deschide

calea psihozei maniaco-depresive*, maniei, ipohondriei, depresiilor*, maladiilor psihosomatice*. J,

D. Anzieu
(S. D.)

Oralfabetism

Concept creat pentru a-1 nuanța pe cel de analfabetism*. Opoziția alfabet/analfabet s-a dovedit într-adevăr prea simplă pentru a reda realitatea, mai ales în ceea ce privește evantaiul competențelor* posibile în practica lecturii* și a scrisului. Conceptul de oralfabetism este folosit în două accepții:
1. atunci când un individ stăpânește una sau mai multe limbi orale;
2. atunci când un individ știe să vorbească și să citească într-o limbă, dar nu poate să scrie.
Acest concept oferă avantajul de a introduce o categorisire în interiorul vastului ansamblu acoperit de cel de analfabetism. El este adesea confundat, pe nedrept, cu cel de analfabetism funcțional, pe care nu-1 acoperă decât parțial.

p —M Dumont
(S. D.)

Oralitate —> Aviditate

Ordalie

în ordalia din Evul Mediu, puterea suverană făcea apel la judecata lui Dumnezeu, în timp ce în conduita ordalică subiectul se plasează ca stăpân al destinului său, printr-o miză de viață sau de moarte. Toxicomani, sinucigași, delincvenți fac apel la o putere exterioară pentru a obține o judecată absolută care îi situează în afară și dincolo de dependență, de legea simbolică și de justiția umană. Conduitele de asumare de risc mortal articulează în același timp o dorință și o căutare de regenerare și de independență cu o speranță de renaștere și de autozămislire. Această dorință și această speranță de a reîncepe totul odată cu revenirea la viață întrețin o fantasmă ordalică. Subiectul caută ca prin supraviețuirea sa să-și dovedească valoarea intrinsecă făcând-o recunoscută de puterile transcendente ale destinului.

J. Selosse
(S. D.)

Ordinală -» Scaiă de măsură

Ordine a cuvintelor

Având în vedere natura acustică a mesajului* verbal, unitățile sale trebuie să fie ordonate secvențial (concatenate). Această constrângere substanțială este exploatată în mai multe scopuri de către limbi. Ea poate avea o funcție semnificativă; ordinea cuvintelor este atunci un semnificant* ca oricare altul. In limba franceză el marchează nu numai rolurile sintactice (subiect, complemente), ci și statutul de temă* sau de *focus** (ultimul termen la dreapta în sintagma* verbală este *focus* în minus). Ea poate îndeplini și funcții pragmatice*: ordinea cuvintelor contribuie la optimizarea lanțului în vederea prelucrării sale perceptive sau mnezice (cuvintele scurte sunt plasate înaintea celor lungi pentru a se reduce timpul de memorare; două elemente sunt permutate pentru a se evita o ambiguitate structurală; se plasează un termen într-o poziție insolită pentru a-i mări proeminența perceptivă, ceea ce ține loc de simptom expresiv etc).

A. Berrendonner
(S. D.)

Organ al lui Corti -» Audiție

Organ (Nevroză de —)

Termen introdus de F. Alexander în 1950 pentru a desemna patologia psihosomatică* evitând să distingă prin cuvântul însuși psihe și soma, și mai ales pentru a o distinge de fenomenele de conversie isterică*. Contrar acestora, nevroza de organ nu comportă o expresie simbolică, dar dacă este definită ca un răspuns fiziologic al organelor viscerale la o revenire constantă sau periodică a unor stări emoționale, trebuie adăugat: în raport cu inconștientul.
Reluată de O. Fenichel, această noțiune nu prea se mai folosește în zilele noastre. I se preferă, de obicei, termenul de patologie psihosomatică* în sensul strict.

B. Brusset
(S. D.)

Organism -> Biologie

Organizare / Organizaţie
Sistem social care are o structură ierarhică complexă şi care operează într-un ambient cultural, politic, legal, economic şi tehnologic cu care interacţionează continuu. Organizaţia este compusă din indivizi şi din grupuri*, atât din grupuri formale care apar clar pe organigrama sa, cât şi din grupuri informale, dar cu toate acestea influente. Ea are unul sau mai multe obiective. Pentru a le atinge, indivizilor şi grupurilor care formează organizaţia li se atribuie diferite funcţii şi roluri. Activităţile lor sunt definite prin reguli şi constrângeri şi coordonate în mod raţional şi finalizat. Durata de viaţă a organizaţiilor nu este limitată la îndeplinirea unei activităţi sau a unui scop precis. Organizaţiile îşi redefinesc mereu obiectivele şi mijloacele de care dispun pentru a le atinge, tot aşa cum se modifică şi compoziţia membrilor lor şi caracteristicile structurii lor sociale.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Organizator psihic

Acest concept descrie şi analizează unele stadii* critice sau unele succesiuni în dezvoltarea* psihică. R. Spitz îl introduce în jurul anului 1928, în cercetările sale asupra embriogenezei eului*. Semnificaţia epociloT specifice în timpul cărora se produce o reorganizare a structurii psihice îl determină să definească organizatorul psihic ca rezultat al unei integrări încheiate. Indicatorii creaţiei celor trei organizatori psihici sunt: apariţia către vârsta de trei luni a răspunsului-surâs la comportamentul matern; reacţia de angoasă, către opt luni, la apropierea unei figuri omeneşti necunoscute, văzută din faţă; achiziţia gestului de nu, către 12-15 luni. In studiul său din 1938, J. Lacan susţine că toate complexele* inconştiente joacă un rol de „organizator" al dezvoltării personalităţii*, al psihologiei şi al psihopatologiei familiale: complexul sevrajului, complexul intrusului, complexul Oedip şi *imagos* sunt succesiuni de structuri care îmbină poziţiile corelative ale subiectului şi ale celuilalt. Mai recent, acest concept a permis să se analizeze organizarea, structura şi dezvoltarea formaţiunilor şi proceselor psihice inconştiente în cadrul grupurilor. O primă teoretizare a acestui concept a fost propusă în 1970 de R. Kaes: grupurile interne* au o funcţie de organizator psihic în aparatul psihic grupai*.

R. Kaes
(S. D.)

Orientare

Psihologia se interesează, pe de o parte, de sensibilitatea organismelor la orientarea stimulilor, adică poziţia lor în raport cu o axă de referinţă, iar pe de altă parte, de capacitatea organismului de a-şi repera poziţia în spaţiul deplasărilor* sale. Sensibilitatea la orientarea stimulilor a fost ea însăşi studiată din diferite unghiuri: în psihofiziologie*, cu privire la descoperirea detectorilor* de orientare; în psihologia percepţiei*, prin studiul constantelor* de formă, în ciuda modificărilor de orientare ale obiectelor; şi în psihologia cognitivă*, prin metodele de rotaţie* mentală. Ea este strâns legată de strategiile de prelevare a informaţiei, mai ales cu ajutorul mişcărilor oculare*.
Capacitatea de orientare în spaţiul deplasărilor a făcut de mult timp obiectul unor cercetări experimentale la animal, mai ales cu ajutorul labirinturilor*, care au dus la concepţiile moderne privind reprezentările* spaţiului sau hărţile cognitive*. Cercetări paralele s-au făcut recent şi la om, de exemplu, în contextul unor spaţii urbane familiare sau noi. în sfârşit, etologia s-a plecat asupra capacităţilor remarcabile de orientare de care dau dovadă diferitele specii animale în conduitele lor de căutare a hranei, de reîntoarcere la adăpost şi de migraţie*. Sarcina cercetătorului este, în fiecare din aceste contexte, de a identifica indicii senzoriali, strategiile perceptivo-motorii şi procesele cognitive* (mai ales mnezice*) în cauză. In sfârşit, deteriorările patologice ale orientării în spaţiu fac parte din tablourile clinice ale demenţelor senile şi ale anumitor vătămări cerebrale (v. Taxie, Tropism, Cineză).

M ^ ^
(S. D.)

Orientare profesională

Activitate de consiliere destinată adolescenților și adulților pentru a-i ajuta să ia o hotărâre în privința vieții lor profesionale. Ea se desfășoară pe trei planuri: stimularea eforturilor active de informare asupra meseriilor, carierelor și propriei persoane: ajutorul în obținerea de lămuriri asupra formelor de pregătire, exigențelor meseriilor, debușeelor; elaborarea unor date descriptive asupra aptitudinilor*, personalității*, intereselor* și motivațiilor* individului și examinarea împreună cu el a acestor informații în așa fel încât el să le integreze în planurile sale de formare și de carieră.

C. L&\\-Lebo\er

(S. D.)

Orientare școlară

Componentă logică a raționalizării moderne a școlarității*, demersul de orientare a fost instituit în Franța începând din 1920. El răspunde unei duble constatări impuse încă de la sfârșitul secolului al XlX-lea: alegerea studiilor corespunde adesea foarte puțin cu aptitudinile* și cu gusturile elevilor și dă naștere la întârzieri, eșecuri, dezgust, criză de identitate; ea indică, în familii, o logică de reproducere sau de ascensiune socială puțin compatibilă cu prospectarea rațională a „pepinierei de talente" pe care o cere competiția internațională. Termenii contradicției rămân până astăzi neschimbați: se dorește angajarea egalitară a fiecărui individ pe calea sa proprie ; nu se renunță la a se înscrie acest angajament în procesul inegalitar și planificat al plasării sociale.

D. Hamei ine

(S. D.)

Orientat spre obiect —> Limbaj orientat spre obiect

Orizont temporal -> Temporal

Orologiu intern

Observarea ritmurilor* biologice și, în multe cazuri, a caracterului lor endogen a condus la postularea existenței unor mecanisme interne, metaforic denumite orologii, asigurând acestor fenomene ciclice indispensabila lor bază de timp. Progresele cronobiologiei*, dacă nu au elucidat pe deplin natura acestor orologii, au conturat totuși când anumite structuri nervoase implicate (glandă pineală la păsări, nuclei suprachiasmatici la mamifere), când mecanisme oscilatorii la nivel celular, respectiv molecular.

După exemplul a ceea ce se întâmplă cu ritmurile biologice, se pot invoca unul sau mai multe orologii interne pentru a explica diferitele forme de reglări temporale* dobândite sau de estimare* a timpului la animale și la om. Cu toate acestea, astăzi nu suntem în măsură să precizăm substratul neural. Astfel, unii cercetători au propus să se procedeze cu prudență, invocând ipoteza unui orologiu comportamental: subiectul care etalează o reglare temporală ar fi ghidat nu de unele orologii interne, ci prin controlul discriminativ al propriilor sale comportamente, conduite înlănțuite unele cu altele sau repetate jucând rolul de repere (conduite colaterale*).

Se vorbește. în fine, de orologiu extern atunci când subiectului i se provoacă o stimulare exterioară care prezintă o variație detectabilă în funcție de timp (de ex., atenuarea graduală a intensității luminoase); animalul exploatează această informație așa cum subiectul uman utilizează un orologiu.

M. Richelle

(L- C. L)

Ortocineză -> Cineză

Ortofonie

In sens etimologic, reeducare a vorbirii*. Mai general, acest termen desemnează câmpul vast al terapeuticilor limbajului*. La intersecția psihologiei, medicinei, pedagogiei* și lingvisticii*, ortofonia acoperă ansamblul demersurilor referitoare la reeducarea* atât a limbajului oral, cât și a limbajului scris, la copii ca și la adulți. Termenul este folosit și pentru a desemna disciplina care are ca obiect specific studiul tulburărilor de dezvoltare sau dobândite ale limbajului oral și scris. In anumite țări

francofone (de ex., Elveţia, Belgia) (şi România — n.t.), se foloseşte termenul de logopedie.

M. Hupet
(S. D.)

Ortogeneză

Doctrină formulată de K. Eimer, în 1897, conform căreia dezvoltarea* organismului ar fi reglată de un program biologic predeterminat; toate direcţiile de dezvoltare ar fi prevăzute de acest program, dar realizarea lor (trecerea de la o formă de alta) ar depinde totuşi de acţiunea unor factori externi.

Acest termen a fost reluat de N. Pende, într-o perspectivă de biotipologie, pentru a desemna orientarea electivă a evoluţiei* care duce la emergenţa* unor tipuri biologice specializate.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Ortopedagogie

Termenul ortopedie fusese propus în secolul al XVUI-lea pentru a desemna arta de a îndrepta (instrui) copiii. Dar o fantezie etimologică l-a legat de latinescul *pes, pedis* (picior) şi cuvântul s-a fixat în uzul său actual. De unde alegerea discutabilă din punct de vedere semantic a termenului de ortopedagogie. Abandonarea practică a termenului în favoarea lui *guidance* (= îndrumare*), de acum francizat, nu e fără legătură cu puţina favoare de care se bucură în mediile contemporane ale educaţiei noţiunea de îndreptare, cu aversiunea lor pentru unele practici de corecţie legitimate de referirea la o rectitudine esenţialmente socială, căreia i se denunţă caracterul convenţional şi chiar opresiv.

D. Hameline
(S. D.)

Ortopedie -> Ortopedagogie

Oscilaţie -> Alternanţă funcţională

Osmoreceptor -> Olfacţie

Output

Termen englezesc trecut în uzul ştiinţific în limba franceză (ca şi în limba română — n.t.), deşi poate fi redat perfect prin ieşire, şi care desemnează rezultatul final sau produsul unui dispozitiv oarecare de transformare sau de prelucrare a unor elemente introduse la intrare, sau *input**. în psihologie, acest termen a fost adesea substituit termenului de răspuns*, şi chiar celui de comportament* în vocabularul psihologiei cognitive*, după cum *input* s-a substituit lui stimul*. Acest uz sugerează că *output* nu reprezintă decât finalizarea unui proces* indirect observabil de tratare a informaţiei*, proces a cărui analiză ar constitui, cu mult mai mult decât *output-ul* însuşi, adevăratul obiect al cercetării psihologice.

M. Richelle
(S. D.)

p

Pacient declarat -> Bolnav identificat

Pal
Termen introdus de G. von Bekesy pentru a desemna unitatea fiziologică a sensibilității tactile la vibrație* și care corespunde intensității liminare* a unei vibrații cu frecvența* standard de 10 Hz.

M. Richelle
(G. D. S.)

Paleocortex -> Cortex

Paleopallium -> Amigdală

Paleopsihologie
Domeniu al psihologiei care are ca scop să reconstruiască, prin inferențe și analogii, caracteristicile psihologice ale omului preistoric. Paleopsihologia apelează la paleontologie, antropologie fizică și culturală, arheologie, etologie și psihologie comparată. Ea se îmbogățește, de asemenea, cu cunoștințele privind capacitățile cognitive* ale omului actual, care permit, de exemplu, determinarea condițiilor cognitive minimale ce autorizează factura unui asemenea tip de unealtă* litică.

M. Richelle
(G. D. S.)

Palestezie
Sensibilitate tactilă la vibrație*. Termenul este puțin folosit de când cercetările moderne privind sensibilitatea cutanată se bazează efectiv pe studiul stimulărilor vibratorii și definesc caracteristicile receptorilor* ca sensibilitate electivă la anumite benzi critice de frecvență* a vibrațiilor.

M. Richelle
(G. D. S.)

Palicinezie
Reproducere repetată de către subiect* a propriului gest* abia efectuat; repetare a frazei enunțate de către sine însuși: palilalie. Este vorba de conduite patologice, caracteristice pentru anumite tulburări motorii ale mezencefalului*.
Actele de palicinezie și palilalie trebuie să fie bine diferențiate de conduitele caracteristice nivelului de dezvoltare* normală pe care H. Wallon le-a denumit „stadiul ecoului" (începând de la 9 luni) și pe care el îl consideră ca trecător: ecopraxie*, ecomimie, ecolalie*. Este vorba de o repetare imediată și exactă a gesturilor sau sunetelor care abia au fost văzute sau auzite. Pe de altă parte, ultimele elemente ale unității sunt singurele reproduse. Aceste conduite se observă și în stările de confuzie* mentală.

Aceste două categorii de manifestări trebuie diferențiate de o alta care pare să aibă în plus o structură de tip intermediar între cele de mai sus: spre 3-4 luni, copilul repetă sunetele și gesturile pe care abia le-a produs, dacă un altul le reproduce imediat după el.

E. Jalley
(G. D. S.)

Palilalie —> Palicinezie

Palpebral (Reflex —)

Reflex* de închidere a pleoapelor, declanșat de orice stimul* care prezintă o amenințare potențială pentru receptorul ocular: obiect care se apropie de ochi, lumină puternică, jet de aer etc. De asemenea, el face parte din reacția de tresărire* declanșată de o stimulare vizuală sau auditivă intensă și neașteptată. A fost adesea utilizat în condiționarea* pavloviană*, în special la om, datorită comodității sale. Reflexul palpebral se diferențiază de clipitul spontan al pleoapelor, care se produce la intervale neregulate, cu o frecvență* care variază după contextul psihologic (stres*, atenție*). Clipitul spontan este acompaniat de o reducere a sensibilității de origine centrală (suprimare* vizuală).

M. Richelle
(G. D. S.)

Panică (Stare de —, Atac de —)

Termen care definește o teroare foarte mare și neașteptată, în genere irațională și având caracter colectiv.
Introdus în vocabularul clinic al limbajului psihiatric pentru a desemna un tip special de stare anxioasă după anumite criterii definite cu precizie în clasificarea făcută în *DSM (Manual diagnostic și statistic al tulburărilor mentale).* Corespunde descrierii simptomelor accesului de angoasă*, prezentat de S. Freud cu excluderea tuturor manifestărilor intercritice care completează tabloul clasic al nevrozei de angoasă, considerate în acest cadru ca o altă tulburare denumită anxietate generalizată. Această subdivizare a diferitelor tipuri de tulburări de anxietate, deseori intricate în clinică, are în vedere relevarea conceptului foarte general de angoasă și explicarea intervențiilor terapeutice distincte — revelatoare de mecanisme psihopatologice diferite — pe care aceste manifestări clinice le impun. Clasificările recente îi atribuie un loc central, considerându-se agorafobia și diferitele simptome fobice drept complicații ale stării de panică.

J.-F. Allilaire
(G. D. s.)

Pansexualism

Cuvânt utilizat adesea în cursul polemicilor care au conturat apariția psihanalizei: se întrezărea aici o concepție despre om care reducea natura acestuia la sexualitate. C. Jung a fost, printre primii, tentat să denatureze conceptul de *libido*.* Mai târziu, din rațiuni religioase și politice, ca și datorită unei neînțelegeri de factură intelectuală, imaginea pansexualismului a persistat; fără sexualitate, psihanaliza ar fi devenit acceptabilă; s-a recurs atunci la o rearanjare a conceptelor pe o bază mai convenabilă, fără a se respecta unitatea și ordinea lor.

R. Doron
(G. D. S.)

Panurgism -» Contagiune

Paracontrast

Fenomen de mascare* parțială sau totală a unui stimul luminos de către un altul, simultan sau anterior (20 până la 30 milisecunde) față de primul. Este vorba de un efect proactiv opus metacontrastului*.

R. Genicot
(G. D. S.)

Paradă

Se numesc paradă acele manifestări formalizate și spectaculare, distincte, cu puternică valoare expresivă, care intervin în relațiile sociale, în competiția sau cooperarea intraspecifică. Animalul emițător își afișează sau expune declanșatorii* în combinări de gesturi ostentative, relevând modele de coloratură și de ornamentație structurale și accentuate prin elaborări sonore. Datorită specificității lor, ele asigură coeziunea grupului social și separarea reproductivă a speciei. Datorită nonambiguității lor, ele asigură circulația informației. Datorită valorii lor expresiv-simbolice, ele exprimă intențiile și controlează emoțiile, în competiția teritorială* sau ierarhică*, ele au ca obiectiv să se substituie luptelor cu adevărat păgubitoare. In relațiile de grup, ele avertizează congenerii despre iminența unei acțiuni și asigură sincronizarea ansamblului. în relațiile sexuale, ele

potolesc și atrag partenerul, controlează și redirijează agresivitatea latentă, asigură recunoașterea, întăresc coeziunea. Comportamentele și ceremoniile de paradă implică numeroase elemente care susțin procesul de ritualizare*. Se întâlnesc, în special, activități infantile (cerință* alimentară), parentale (ofrandă* alimentară, folosirea materialelor pentru construirea cuibului), de toaletare (curățirea penelor) care, apărând la început ca activități de deplasare* în situații de întâlnire socială, sunt integrate în paradă sub formă simbolică (v. împerechere*). Folosirea frecventă (dar nerecomandabilă) a termenului **display** în franceză și în germană este datorată rolului pe care l-au jucat ornitologii britanici în studiul și popularizarea noțiunii de *bird display,* sau paradă la păsări.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Paradigmatic -» Paradigmă

Paradigmă

în psihologie, indică o procedură metodologică ce constituie un model de referință pentru concepția cercetărilor experimentale (de ex., condiționarea instrumentală* sau transferul în oglindă). Adjectivul **paradigmatic** este folosit într-un sens apropiat pentru a desemna caracterul tipic (sau caracterul „exemplar") al unui obiect, al unui comportament sau al unui caz* clinic,
în lingvistică*, acest termen se aplică unei clase de unități (morfemele*, în special) care pot fi substituite unele prin altele într-un cotext* dat, păstrându-și caracteristicile generale ale structurii (mai ales ale frazei*) în care ele sunt inserate. El este preferat termenului sinonim de asociații* propus inițial de către F. de Saussure.
Din perspectiva epistemologică* a lui T. S. Kuhn, paradigma se definește ca mod de explicație* care domină într-o comunitate științifică, într-un anumit moment al dezvoltării istorice a unei discipline particulare, în calitate de corp organizat de concepții logic sau empiric satisfăcătoare, ea are o funcție euristică: generare de ipoteze* operaționale, de metodologii* și criterii de validare*. In calitate de produs al „curentelor de gândire" dominante și al ideologiei*, ea este, de asemenea, implicată în fenomenul de adeziune: când credința* din care ea decurge este bulversată de intruziunea unor contradicții* interne sau externe, se produce o veritabilă „revoluție științifică.

J.-P. Bronckart și *E. Jalley*
(G. D. S.)

Paradox -» Iluzie **perceptivă**

Paradoxală (Comunicare —)

Palo-Alto este un cartier al orașului San Francisco, care a dat numele său unui grup de cercetători angajați în special la spitalul psihiatric al „Veterans Administration", de pe lângă Universitatea Stanford. Inițiatorul, în 1949, este etnologul G. Bateson, ex-soțul lui M. Mead. începând din 1952, cu J. H. Weakland și J. Haley, acest grup se interesează de paradoxurile comunicării* la animal și la om. El publică în 1956 articolul *Towarda Theory ofSchizophrenic,* care lansează teoria *double bind** și face din logica paradoxală o caracteristică esențială a comunicațiilor în interiorul familiilor în care unul sau mai mulți membri sunt schizofrenici. Don D. Jackson reunește grupul în 1959 și fondează *Menthal Research Institute {MRI),* care se consacră formării terapeuților familiali sistemici, cercetării clinice și dezvoltării logicii comunicațiilor în cadrul teoriei sistemelor. In *MRI* s-au integrat atunci V. Satir și P. Watzlawick. Acesta din urmă, prin lucrările sale, a făcut cunoscute lucrările grupului de la Palo-Alto, pe care el le sistematizează cu ajutorul noțiunii de pragmatică* a comunicării. Paradoxul este o propoziție adevărată și falsă în același timp, care generează deducții contradictorii între care rațiunea oscilează neîncetat: dilemă, cerc vicios. B. Russell a relevat că paradoxurile logico-matematice sunt sofisme care rezultă din confuzia existentă între două niveluri de clase logice (de ex.. Epimenide din Creta spune că toți cretanii

sunt mincinoşi; or, el este cretan; deci el minte spunând că toţi cretanii sunt mincinoşi, şi aşa mai departe). G. Bateson şi P. Watzlawick au pus în evidenţă paradoxuri pragmatice care au ca scop să acţioneze asupra destinatarului şi să-l determine să reacţioneze în sensul de a întări influenţa emiţătorului asupra lui (de ex., o mamă care a oferit două cravate fiului său îi reproşează* succesiv că lui nu-i place acea cravată pe care nu şi-a pus-o). Un caz special este revizuirea paradoxală care condamnă destinatarul la a avea conduita criticabilă care i-a fost prezisă. Comunicarea paradoxală are trei efecte importante asupra psihismului destinatarului: inhibiţia* inteligenţei, furia şi vidul gândirii. Reluând aceste caracteristici, D. Anzieu, în 1975, a descris, în cura psihanalitică, un transfer* paradoxal şi un contratransfer paradoxal în serviciul pulsiunii de autodistrugere căreia paradoxul narcisic îi furnizează modelul („individ narcisic este cel care nu se interesează de mine"). Psihoterapia familială sistemică* propune membrilor familiei bolnave injoncţiuni paradoxale în scopul de a-i face să devină conştienţi de funcţionarea lor paradoxală astfel amplificată.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Parafazie
Perturbare afazică a limbajului oral care duce la utilizarea unui cuvânt eronat fie în cursul discursului, fie în timpul repetiţiei, fie atunci când se denumeşte ceva. Raporturile între cuvântul indicat şi cuvântul eronat, subînţelegând transformări, devieri, permit să fie deosebite: parafazii fonemice (sau literale) care afectează unităţile sonore (sau foneme) ale cuvântului — ciolocată pentru ciocolată —; parafazii verbale (înlocuirea unui cuvânt cu altul) printre care se constată parafazii semantice în care cuvântul eronat şi cel just au relaţii de sens, parafazii morfologice în care cuvântul eronat are o formă sonoră apropiată de cea a cuvântului just. Paraf aziile care apar în lectura cu voce tare sunt denumite **paralexii; paragrafiile** sunt parafazii observate în limbajul scris.

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Parafrenie
Clasată printre delirurile* cronice, parafrenia se caracterizează printr-o organizare delirantă permanentă a cărei elaborare foloseşte în manieră prevalentă un mecanism imaginativ, deşi uneori fenomene halucinatorii pot alimenta producţia delirantă. Adaptarea acestor pacienţi la realitate se menţine adesea surprinzător de bună, datorită bipolarizării vieţii lor psihice, în care coexistă o gândire delirantă, adesea limitată la un câmp foarte precis de credinţe* ale subiectului, şi o gândire bine adaptată la realitate care explică buna lor adaptare socioprofesională. Temele obişnuite ale acestui delir sunt megalomanice. După gradul de coerenţă al sistemului delirant se disting:

a. **parafrenia confabulantă,** în care cuvintele delirante se organizează într-o poveste comprehensibilă şi în care conţinutul temelor este alimentat în mod voit de actualitate (povestiri fabuloase din trecut, răpiri de copii, filiaţie regală);
b. **parafrenia fantastică,** în care temele sunt mai extravagante, mai apropiate de ficţiune, iar legăturile logice între ele, mai

M.-C. Hardy-Bayle
(O. D.)

Paragrafie -» Parafazie

Paralaxă
In vederea binoculară*, într-un ochi nu se formează exact aceeaşi imagine a obiectului ca şi în celălalt ochi datorită distanţei între cei doi ochi. Paralaxă se măsoară prin unghiul format de cele două axe vizuale convergente în raport cu acelaşi obiect. Paralaxă este parametrul fizic cel mai important în vederea în relief. Vederea alternativă cu un ochi, apoi cu celălalt relevă, mai ales pentru obiectele apropiate, schimbarea aparentă a poziţiei relative a obiectului, în acest caz, este vorba de o paralaxă

monooculară. In cazul vederii binoculare. există o fuziune a celor două imagini. Diferența spațială este deosebit de importantă în diplopia fiziologică. Se distinge, de asemenea, o paralaxă cromatică datorată indicilor de refracție ai ochiului, diferiți pentru lungimile de undă scurte (albastru) în raport cu lungimile de undă „lungi" (roșu). Există, în fine, o paralaxă a mișcării*, care constă în diferența aparentă în percepția unui obiect în mișcare văzut ca pornind dintr-o poziție statică, în raport cu percepția aceluiași obiect mobil văzut dintr-o poziție dinamică, în direcția mișcării obiectului sau în sensul opus.

R. Genicot
(G. D. S.)

Paralelism psihofiziologic
Paralelismul psihofiziologic sau psihofizic este o formă de compromis între dualismul* strict și susținerea unei interacțiuni între suflet și corp. Psihologii empiriști, nefiind mulțumiți de ipotezele armoniei prestabilite de W. Leibniz sau de cauzele ocazionale ale lui N. Malebranche, dar menținând cu toate acestea afirmarea existenței distincte a spiritului* și a corpului, au susținut că oricărui fenomen psihic îi corespunde un fenomen fiziologic. Potrivit acestei corespondențe, fiecărui fapt de conștiință* îi corespunde un eveniment din sistemul nervos, dar nu și în mod reciproc. Originea acestei concepții o găsim la D. Hartley, care, în 1749, stabilise o relație între asociația de idei* și vibrațiile nervilor; această concepție a dominat psihologia secolului al XlX-lea. Sub influența ideilor materialiste*, paralelismul ajunge să producă o conștiință epifenomen, în măsura în care numai seria de fenomene nervoase este accesibilă observației. Paradoxal, psihologii spiritualiști sunt cei care denunță caracterul materialist al paralelismului chiar dacă teza fusese enunțată pentru a prezerva independența spiritului și a materiei. Din acest punct de vedere, critica decisivă va veni din partea lui H. Bergson, în 1901. Alte concepții s-au străduit să afirme interacțiunea dintre gândire și materie în termeni de cauzalitate*, introducând noțiuni de forță sau de energie psihică. Dar necesitatea de a explica conversia energiei psihice în energie fizică i-a condus spre ipoteze fanteziste și i-a descalificat rapid. Psihologia Formei* a încercat să depășească aceste dificultăți prin ipoteza izomorfismului* de structură, iar J. Piaget a propus ca modul cauzal să fie rezervat numai materiei și modul implicativ, conștiinței.

P. Mengal
(G. D. S.)

Paralexie —• Parafazie

Paralizie generală
Entitate morbidă individualizată de către A. Bayle în 1822 la „alienați", pe criterii clinice (asociind tulburările mentale și manifestările neurologice) și anatomice (caracterizate prin modificări meningiene sau „arahnoidă cronică"). Influența euristică a acestei afecțiuni trebuia să fie majoră deoarece tulburările mentale (idei megalomanice, în special) erau legate de modificări organice intracraniene. A trebuit să se aștepte mai mult de cincizeci de ani pentru ca etiologia sifilitică să fie recunoscută. Paralizia generală a fost atunci recunoscută ca o meningoencefalită, responsabilă pentru demență, eventual curabilă prin tratament etiologic.

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Parametru
Se vorbește de parametru al unei distribuții* în cazul oricărui indice care servește pentru a caracteriza distribuția de frecvență* a unei populații și pentru a indexa o familie de distribuții. Exemplu: familia distribuțiilor normale de variantă* dată depinde de un parametru care este media (media distribuției).

O ipoteză parametrică este o ipoteză referitoare la un parametru al unei distribuții (înrudită). Un test parametric este un test privitor la o ipoteză parametrică. Exemplu: teste aplicate mediilor, cum sunt testul lui

Student și testul F al lui Fisher de comparare a mediilor în analiza de variantă.

P. Bonnet și *H. Roiianet*
(G. D. S.)

Paramnezie

Termenul (în general puțin utilizat) se referă la erorile care afectează amintirile, ele trebuind să fie identificate de către observator. Aceste erori se pot referi la categoria de informații amintite, la mediul lor contextual, în special temporal (de unde confuzii cronologice).

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Paraneuron -» Sistem neuroendocrin difuz

Paranoia

In patologia mentală, după ce s-a descris alienarea mentală în general, cuvântul paranoia se va restrânge, în secolul al XTX-lea, la ansamblul delirurilor*. R. Krafft-Ebing, în 1879, distinge, în grupul de paranoia, delirurile halucinatorii *(paranoia hallucinatoria)* și delirurile fără halucinații *{paranoia combinatoria)*. După el, G. Mendel reduce limitele acestui concept la deliruri fără halucinații și sistematizate (în care premisele sunt false, dar construcția este logică). E. Kraepelin păstrează sensul dat de G. Mendel termenului de paranoia, opunând stările paranoice caracterizate prin dezvoltarea unui delir sistematizat în care domină tematica persecutivă, fără halucinație și fără evoluție spre slăbirea capacităților intelectuale, formelor paranoide ale demenței precoce (viitoare schizofrenie) care comportă, alături de un delir nesistematizat (fără construcție logică), halucinații și evoluție spre o stare de demență. El subliniază caracteristicile personalității premorbide, pe care le consideră condiție prealabilă a stării delirante. Aceasta din urmă nu ar fi decât hipertrofia anumitor trăsături de constituție. Alți autori se vor încumeta să descrie această constituție sau personalitate paranoică. Ea se caracterizează printr-o hipertrofie a eu/ego-ului* sau autofilie, printr-o falsitate a judecății, raționamentul sprijinindu-se pe amprente *a priori* de subiectivitate, și printr-o „senzitivitate" care trimite la o atitudine de gândire ce duce la interpretarea atitudinii altuia ca fiindu-i ostilă.

Termenul de paranoia poate califica astfel un delir cronic, ca și o configurare patologică a personalității. Utilizarea lui în clinici psihiatrice impune să i se precizeze atribuția: delir sau personalitate.

Logica psihanalitică, începând de la S. Freud, atribuie delirului paranoic valoarea de apărare împotriva homosexualității*. Această modalitate defensivă s-ar caracteriza printr-o (de)negare (respingere a unei părți a realității) și o proiecție (atribuire a sentimentelor proprii unei alte persoane, nefiind recunoscute ca ale sale). M. Klein observă la subiecții paranoici, ca și la cei paranoizi* o fantasmă de persecuție din „obiectele rele" parțiale interne. Prin analogie, ea descrie poziția paranoidă ca unul din stadiile evolutive ale copilului. Pentru J. Lacan, legătura stabilită de S. Freud între paranoia și homosexualitate ar ține de raportul primitiv al subiectului cu altul, fixat prin identificare și tranzitivism. Celălalt, în maniera dublei reflecții, și-ar exercita astfel propria fascinație. Paranoicul, ieșit din cadrul simbolic în care predomina ca semnificant numele tatălui, se va menține captiv în această relație imagina-

M.-C. Hardy-Bayle
(G. D. S.)

Paranoid

în primele descrieri ale schizofreniei*, E. Kraepelin și E. Bleuler au diferențiat o formă paranoidă și o formă hebefrenică a acestei boli. Forma paranoidă se caracterizează prin predominanța ideilor delirante asociate cu sindromul disociativ. In Statele Unite, includerea celor mai multe stări delirante nestructurate în cadrul schizofreniei explică extinderea termenului de paranoid la orice formă de activitate delirantă nestructurată. In Franța, recurgerea la o diferențiere mai fină a delirurilor cronice a condus la păstrarea termenului de para-

noid pentru delirul schizofrenic și la folosirea celui mai puțin precis de delir nesistematizat pentru a caracteriza o activitate delirantă nestructurată, dar nonschizofrenică, cum ar fi cea care se observă în accesele delirante acute sau în anumite deliruri cronice (parafrenice sau halucinatorii).

M.-C. Hardy-Bayle
(O. D.)

Parapsihologie
Demers de investigație empirică a fenomenelor psihice socotite oculte și tradițional exploatate de religii și superstiții. Parapsihologia studiază trei forme de percepție extrasenzorială (ESP): telepatia sau transmiterea gândirii la distanță; clarviziunea sau viziunea obiectelor la distanță; psihokinezia sau acțiunea fizică operată la distanță printr-o activitate mentală. Predispoziția anumitor persoane pentru ESP a fost socotită un corelat al magnetismului animal*, sugestibilității hipnotice*, gândirii prelogice, comunicării stărilor inconștiente, identificării proiective*. Cercetările de parapsihologie nu au atins un nivel satisfăcător de validitate științifică.

O. Anzieu
(O. D.)

Parasimpatic (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Parazitism
Relație interactivă între reprezentanți de specii diferite în care parazitul exploatează și cauzează pagube gazdei sale, integrității fizice și metabolismului său, ca și alimentației și reproducției sale, dar, în genere, fără s-o omoare, cel puțin nu prea repede, și în care gazda dezvoltă mecanisme de protecție pentru a minimiza efectele celuilalt sau pentru a se dezbăra de el. Selecția a favorizat la paraziți adaptări* morfologice, fiziologice și comportamentale tot mai potrivite nișei* lor. Vlăstarul tânăr produs, îngrijit și alimentat de părinte trăiește ca parazit al acestuia, care poate fi afectat de el, însă acest tip de relație se înscrie în cadrul reproducerii* și al comportamentului parental* al speciei.

Etologii disting mai multe feluri de parazitism comportamental. In parazitismul alimentar simplu, un animal forțează un exemplar din altă specie să-i dea prada, cum procedează fregatele și skuașii față de păsările de mare. In parazitismul de reproducere, subiectul încarcă o altă specie cu grijile pentru progenitura sa, cum este cucul sau văduva africană care încredințează ouăle lor altor familii de păsări; parazitul nu este acceptat decât dacă el prezintă un minimum de adaptare morfologică și comportamentală. In parazitismul social, în fine. parazitul nu aduce prejudicii gazdei, ci organizării și eficacității sociale a grupului său. Astfel, furnicile sclavagiste amazoniene *Pohergus,* incapabile să se hrănească și să-și întrețină larvele, pun stăpânire pe nimfe de furnici *Formica* pe care le reduc la sclavaj de la naștere, lăsând total schimburile trofalactice pe seama acestora din urmă. atât pentru alimentarea lor, cât și pentru cea a larvelor. Adaptarea comportamentală rezidă, în acest caz, în imitația* (mimicria) comportamentului gazdei.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Parental (Comportament —)
Comportamentul parental definește toate conduitele prin care părinții se ocupă de protecția, locuința, încălzirea, condițiile de igienă, de alimentație, de transport și de educație pentru ouăle, larvele și puii lor. El poate fi redus la cea mai simplă expresie: la cele mai multe specii acvatice, masculul și femela, sincronizați de semnale din mediul înconjurător*, descarcă simultan gârneții lor și fecundația se face liber în apă; larvele sunt capabile să se orienteze, să se deplaseze, să se alimenteze și să se păzească de prădători, fără învățare prealabilă (v. înnăscut). Dimpotrivă, celelalte grupe zoologice dovedesc o diversitate de sisteme parentale. în care puii formează obiectul unei îngrijiri constante. M. Van Cassel a relevat că, la urechelniță, femela fecundată se implică într-un comportament parental constrictiv. excluzând orice alt comportament: aptitudinile și dispo-

zițiile de a se ocupa de ouăle apoi de larvele sale se dezvoltă sub dublul joc al factorilor interni și al stimulărilor venite chiar de la progenitură. La speciile monogame, contribuțiile la îngrijirile parentale sunt, în genere, împărțite. La speciile poligame, unul dintre părinți sporește legăturile în mod necesar succesive cu o mamă poliandră, în timp ce celălalt se consacră progeniturii (v. Harem). Două posibilități sunt oferite părinților: să producă un număr mare de ouă și să le abandoneze; să producă numai câteva și să le supravegheze de aproape cât mai mult timp. Relațiile trainice între pui și părinții lor fac posibilă învățarea* repetată și variată și permit formarea unor tradiții (v. Protocultură).

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Paricid

Omuciderea unui ascendent constituie un paricid sau matricid. Această crimă* încărcată de simbol este comisă mai ales de către adulții tineri (18-22 ani). Ea se înscrie într-o patologie familială marcată prin castrație* și dependență, dacă nu sunt satisfăcute interesele personale urmărite. Adesea, este vorba de o trecere la act generoasă sau defensivă care vine în ajutorul unui membru din familie, victimă a unui călău domestic. Acțiunea este, în general, brutală, ucigașul producând acte de violență* asupra lui însuși.

/. Selosse
(G. D. S.)

Parietal (lob —)

Lob cerebral situat în spatele scizurii lui Rolando. sau al scizurii centrale, deasupra lobului temporal și în fața lobului occipital. Partea anterioară, sau regiunea parietală ascendentă, este zona de proiecție a informațiilor senzitive. Regiunea parietală superioară poate fi considerată ca o arie de integrare unde se organizează mișcările orientate spre un scop. Lobii parietali au un rol funcțional foarte important în relațiile corpului cu spațiul.

J.-L. Signoret
(O. D.)

Parkinson (Maladia lui —)

Afecțiune degenerativă a sistemului nervos central descrisă în 1815 de J. Parkinson. Ea se caracterizează printr-o simptomatică triplă în care se combină un tremur lent, persistent în repaus și sacadat (mișcare fărâmițată), o rigiditate însoțită de hipertonie și o akinezie. Aceasta din urmă constă într-o pierdere a inițiativei ideomotorii: subiect împietrit, inexpresiv (fără mimică) și mișcări spontane rare. Manifestările psihice sunt frecvente și variate: alături de diminuare afectivă*, aproape întotdeauna asociată cu akinezie psihică, survin frecvent stări depresive autentice. Pot apărea halucinații sub tratament și/sau semnul unei deteriorări. Etiologiile sunt multiple, infecțioase, toxice: neurolepticele pot genera un sindrom parkinsonian, care dispare odată cu oprirea tratamentului.
Descoperirea, în anii 1970, a mecanismelor de degenerescență* a neuronilor dopaminergici nigro-striatici și eficiența tratamentului de substituție prin L-dopa au dat rezultat dublu. Pe plan terapeutic, această maladie, socotită mult timp incurabilă, poate fi acum stabilizată; este prima dovadă de tratament farmacologic a unei maladii neurologice degenerative. Pe plan teoretic, boala parkinsoniană este un model de implicare a structurilor dopaminergice în mișcare și în motivație*.

R. Jouvent
(O. D.)

Participare

Noțiunea de participare a personalului, intrată în dreptul muncii din Franța începând din 1959, se aplică fie profitului sau capitalului societății (interesare), fie gestiunii întreprinderii. în acest caz, este vorba de felul în care diferiți reprezentanți ai personalului sau chiar salariații iau parte la decizii (participare directă) și/sau la controlul execuției (aplicarea regulamentului interior, organizarea muncii, randament, disciplină etc). Dacă studiile inspirate de teoria lui F. Herzberg au demonstrat că participarea poate fi un factor de îmbogățire* a muncii și de creștere a productivității,

eficacitatea sa pare să depindă de contextul economic, social și politic.

P. Lidxan
(G. D. S.)

Particularizare

Operație denumită uneori și specializare. care constă în trecerea de la general la particular, inversul generalizării*; în limbajele formale care comportă simboluri ale variabilelor (în logica predicatelor* de ordinul întâi, de ex.), această operație constă în a trece de la o expresie la altă expresie mai puțin generală, înlocuind toate împrejurările uneia sau mai multor variabile printr-un același termen (o constantă, de ex.). în formalizări ale reprezentării de cunoștințe* pe bază de obiecte*, o subclasă se definește prin particularizare pornind de la o clasă, precizând valoarea anumitor atribute sau adăugând noi atribute sau metode.

M. Baron
(G D. S.)

Partiție

Metodă folosită în construcția scalelor* psihofizice (scale ale senzației). Ea constă în a cere subiectului să împartă în intervale egale un *continuum** fizic dat. Cel mai des se procedează prin bisecție*, eventual prin bisecție progresivă (intervalul obținut din bisecția precedentă făcând, la rândul lui, obiectul unei bisecții), mai degrabă decât prin echisecție directă în *n* intervale sau categorii,
în logică, subdivizare a unui ansamblu în subansambluri, sau clase de partiție. Psihologii inteligenței, în special J. Piaget, s-au interesat de operațiile* de partiție deoarece ele oferă, printre altele, posibilitatea de a analiza criteriile folosite de către subiect pentru a construi subansambluri, precum și evoluția acestor criterii în cursul dezvol-

tăril"

M. Richelle
(G. D. S.)

Pasiune

Pasiunea este un termen căruia i s-au dat accepții diverse. Clasificarea pasiunilor este o problemă filozofică clasică. Adjectivele făurite din acest substantiv au dobândit un sens mai psihologic: pasionat, care definește un temperament activ și entuziast are un înțeles pozitiv; pasional, care caracterizează anumite deliruri sau anumite crime, are un înțeles negativ. In psihiatria franceză, la începutul secolului al XX-lea delirurile* pasionale, deci patologice, includeau erotomania*, delirul geloziei și delirul revendicării, în timp ce „idealiștii pasionați" (adepți ai unei ideologii politice sau religioase) erau considerați ca indivizi la limita dintre normalitate și patologie. Delirul pasional include două elemente indisociabile: o ..idee prevalentă" la care bolnavul aderă total (după T. Ribot, pasiunea este pentru afectivitate ceea ce ideea fixă este pentru gândire); o mobilizare persistentă a energiei pentru a atinge scopul său, neumbrită de nici un eșec sau dezmințire. De altfel, bolnavul nu prezintă nici deteriorare mentală, nici dezorganizare a personalității. Mai aproape de zilele noastre, psihanaliștii au luat în considerație mai ales pasiunea amoroasă (și corolarul său, gelozia), pasiunea jocului, pasiunea ideologică; toxicomania* a fost considerată uneori ca pasiune. Ei au scos în evidență; suprainvestirea* libidinală și narcisică a obiectului, idealizarea* acestuia, mobilizarea pulsiunii de dominație* asupra acestui obiect, imposibilitatea de a renunța la dorința pentru el (de unde eventualitatea crimei pasionale), sentimentul de a fi victima unei posesiuni, caracterul obsedant al dorinței, regresia spre neputință a nou-născutului într-o situație disimetrică în raport cu o mamă fantasmatică atotputernică, plăcerea pentru o excitație intensă activatoare, amestecată cu o suferință puternică de insatisfacție (în acest caz. pasiunea își regăsește sensul ei prim care indică pătimirea lui

Cristos).

D. Anzieu
(G. D. S.)

Pasivitate

Pasivitatea descrie, în opoziție cu trăsătura de caracter* activ, subiecți al căror comportament obișnuit demonstrează voință* redusă sau slabă capacitate de reacție. în psihopatologie, sindromul pasivității re-

unește lipsa inițiativei, supunerea automată, repetarea imediată a actelor (ecopraxie*) și a mimicii interlocutorului (ecomimie*). Acest sindrom este învecinat cu apragmatismul* anumitor schizofrenici*. De asemenea, pasivitatea se observă în organizările limită sub forma relației de obiect* anaclitice*; ea semnifică, în acest caz. dependența* față de obiect și necesitatea vitală a prezentei sale.

R. Doron
(G. D. S.)

Patologie

In istoria medicinei, patologia este cunoașterea maladiilor; în cadrul ei se diferențiază o patologie generală, care studiază legile biologice și mecanismele lor, și patologii speciale, consacrate organelor și funcțiilor. Psihologia s-a interesat foarte devreme de maladiile mentale, de mărturiile aduse de cercetările și dezbaterile desfășurate în psihiatrie*, în psihopatologie* si în psihosomatică*.

R. Doron
(O. D.)

Patomimie

Este producerea disimulată de către subiect a simptomelor fizice sau psihice care imită o patologie. Motivația subiectului este de a inspira solicitudine și îngrijiri medicale fără să caute un beneficiu material, ca în cazul simulării*.

Sunt frecvente și variate imitațiile de patologii somatice: în dermatologie sub forma unor leziuni cutanate (aplicații de produse abrazive, multiple arsuri de țigară), în hematologie, în special cazurile de sângerări provocate repetat, ajungând la anemie, în chirurgie la începutul intervențiilor multiple, îndeosebi abdominale. Sindroamele psihiatrice mimate constau, adesea, în tulburări de înțelegere (răspunsuri care întovărășesc sindromul Ganser*), halucinații sau pierderi de memorie.

Sporirea îngrijirilor, a investigațiilor clinice și paraclinice întărește statutul subiectului, de ..profesionist al bolii", care suportă uneori o amplificare printr-o notă mitomaniacală (sindromul Miinchhausen*).

Frecventă la corpul medical și la cel ajutător, patomimia apare adesea în cadrul tulburărilor narcisice, uneori odată cu un element depresiv adăugat.

R. Jouvent
(O. D.)

Patron -> *Pattern*

Patron motor de bază

Coordonare motorie considerată ca fiind constituent fundamental al motricitatii*, de la care pornind se construiesc abilitățile motorii* ale adultului; de exemplu, sunt descrise patroane (modele) (sau *patterns*)* ale fugii, ale săriturii în lungime, aruncării cu brațele, prinderii. Aceste patroane evoluează cu vârsta până spre 7-8 ani sub influența exercițiului și a maturizării. Această evoluție constă în reorganizări succesive care se supun unor legi generale, cum sunt cele referitoare la creșterea independenței segmentelor sau la dezvoltarea amplitudinii mișcărilor.

M. Durând
(G. D. S.)

Patru imagini (Test al celor —)

Testul celor patru imagini al lui D. J. Van Lennep, publicat în 1939 și 1947, a fost stabilit din 1930, înaintea inventării testului TAT*. El se diferențiază de TAT prin material și prin consemn: planșele sunt colorate, în număr de patru, subiectul trebuind să le combine într-o singură poveste; subiectul dispune de o jumătate de oră pentru a scrie el însuși povestea. Administrarea și interpretarea sunt, în schimb, identice cu cele ale TAT-ului. Imaginile sunt prezentate în aceeași ordine și eventual în timp limitat, dar subiectul le poate aranja după cum i se pare că este bine pentru povestea sa. Prima imagine reprezintă două persoane între patru ochi, într-o cameră; a doua, o cameră de dormit goală; a treia, un individ singur pe o stradă în ploaie; a patra, un teren de tenis cu doi jucători, doi spectatori și două spectatoare. Testul are două serii, una pentru bărbați și una pentru femei. Subiectul, obligat să scrie povestea și să facă sinteza celor patru imagini, își

întărește procesele secundare și controlul de sine, în detrimentul proceselor inconștiente.

_ _, ,
C. Chabert
(G. D. S.)

Pattern

Termenul este luat din engleză, unde el apare în contexte foarte diverse, putând să fie exprimat, după caz, prin configurație*, **patron,** structură*, formă bună*, model* (în sensul de model de reprodus), tip, alură generală. In anumite accepții englezești se întâlnește o valoare semantică ce pare să nu-și găsească echivalent în nici un cuvânt francez, ceea ce explică, probabil, preluarea lui în limbajul științific (nu numai psihologic). Ilustrativ din acest punct de vedere este sensul de *pattern* în *pattern recognition* sau recunoaștereа*pattern-uhii:* este vorba de capacitatea perceptivă (capacitate cu care astăzi se caută să fie dotate mașinile) de a identifica una și aceeași formă, de exemplu a unei litere sau a unei cifre, date fiind multiplele modalități ale scrierilor individuale. Cuvântul „formă", care în franceză are și acest sens printre altele, nu pare să evoce, în aceeași măsură, dubla conotație de suplețe și de structură, de suplețe în structură. Cazuri de acest tip, care favorizează preluarea lexicală directă, favorizează în același timp generalizarea sa în accepțiuni pentru care franceza are totuși un ehivalent (de ex., „configurație" pentru *pattern* vizual). Nu este posibil să enumerăm toate utilizările actuale *aie pattern-ului* în limba franceză. Este întâlnit în etologie* pentru a desemna ansambluri sau înlănțuiri structurale ale comportamentelor, ale căror detalii pot varia fără a afecta sensibil structura generală. Se vorbește de pattern de răspuns în situații de învățare* pentru a desemna tipuri de comportamente care tind să se producă sistematic la același individ, sau care rezultă, într-o manieră caracteristică, din contingențele* de întărire. De asemenea, este utilizat pentru profilul răspunsurilor la un chestionar* de personalitate* sau de atitudine*.

M. Rkhelle
(G. D. S.)

Pauză

întrerupere în emiterea unor răspunsuri* operante, în special după întărirea* făcută într-un program cu intervale fixe (pauză postîntărire). In psihologia timpului*, „pragul de pauză" desemnează pragul de depășire a instantaneului, adică a „punctului de timp" sau a „elementului punctiform de durată". Acest prag ajunge până la mai multe sutimi de secundă.

Acest termen definește și o perioadă de repaus introdusă într-o zi de muncă. Durata optimă a unei pauze este aceea care permite eliminarea maximă a oboselii* fără a compromite randamentul.

H. Lejeune
(G. D. S.)

Pavlovian

Adjectivul *pmlavian,* derivat de la I. Pavlov, se aplică la orice contribuție empirică sau teoretică a marelui fiziolog rus. In psihologie, el denumește în special anumite aspecte din cea de-a doua parte a operei sale științifice, cea pe care el a consacrat-o, de la sfârșitul secolului trecut și până la moartea sa, studiului activității nervoase superioare. Condiționarea*, a cărei procedură* el a pus-o la punct și i-a studiat mecanismele în detaliu, este denumită astăzi pavloviană (sau și de tip I sau **responsivă)** pentru a o distinge de tipul II sau operantă*, definită de B. F. Skinner. Frecvent se face apel și la teoria pavloviană a dinamicii funcționale a scoarței cerebrale, bazată pe cele două procese fundamentale, de excitație* și de inhibiție*. Aceasta din urmă, care a constituit pentru Pavlov obiectul unei descrieri minuțioase și al unei elaborări conceptuale importante, este denumită adesea inhibiție pavloviană. Este recunoscut aportul original al lui Pavlov și în psihopatologie, unde numele său adjectivat s-a atașat concepțiilor sale psihopatologice, strâns legate de teoria sa despre condiționare și de tipologia* sa, care ocupă un loc major.

,. , „
M. Richelle
(G. D. s.)

Părinți combinați

Continuând ipoteza lui S. Freud din 1908 referitoare la teoriile sexuale infantile,

M. Klein a formulat o nouă ipoteză în 1932. Ea s-ar constitui într-un stadiu genetic foarte precoce: mama ar încorpora penisul tatălui în cursul coitului, și femeia care posedă un penis ar reprezenta părinții cuplați. De aici ar rezulta teama copilului de părinții uniți contra lui, într-un coit perpetuu (complexul lui Oedip inițial).

R. Doron
(O. D.)

Pedagog -> Pedagogie

Pedagogie

1. Ansamblu de practici obișnuite, de atitudini previzibile și de intenții repetabile prin care se definește calitatea celui care învață, încât această calitate să fie considerată demnă sau nu de apreciere; „pedagogia dlui Cutare", „Eu nu sunt de acord cu pedagogia acestei învățătoare".

2. Capacitate demnă de apreciat a unui educator, școlar sau nu, de a ajunge la înțelegerea interacțiunii* sale cu persoanele educabile și de a adapta, în consecință, mesajul său și practica sa: „Dl Cutare este un pedagog (autentic, veritabil etc.)"; sau absența acestei capacități: „Dl Cutare nu are pedagogie". Prin generalizare, termenul se referă la abilitatea constatată la oricare persoană care transmite un mesaj către interlocutori, către un public, chiar și către o populație: „ministrul s-a dovedit a fi un pedagog deosebit. In fața unor neînțelegeri, guvernul ar trebui să dea dovadă de pedagogie".

3. Ansamblu de metode, tehnici și procedee care caracterizează fie predarea unei discipline (v. Didactică): pedagogia lecturii, a calculului, a științelor naturale etc.; fie o activitate fundamentală care să stimuleze pe cel ce învață: pedagogia descoperirii*; fie o inițiere specifică în practica educațională: pedagogia îndrumării*, pedagogia prin obiective*.

4. In opoziție cu educație*, elaborarea și transmiterea unui corp de cunoștințe, astfel ca și educația să poată forma obiectul unei construcții teoretice sau doctrinare sistematice; atribuirea acestei construcții unui autor: pedagogia lui Pestalozzi, a lui Herbart, a lui Freinet; calificarea unei astfel de construcții prin ideea care este socotită ca dominantă: pedagogia nondirectivă, pedagogia instituțională*.

5. în opoziție cu științele educației, ea este teoria practică a situațiilor educative, în special școlare, desemnând, ca ascendent asupra realului, elaborarea rațională a deciziilor, a proiectelor și acțiunilor specifice educației. Pentru a defini această „știință practică", P. Gillet a propus reconsiderarea noțiunii de pedagogic (v. germanul *Pedagogilc),* așa cum se vorbește de politică, de retorică* sau de informatică.

D. Hameline
(G. D. S.)

Pedagogie a îndrumării

Expresie introdusă de B. S. Bloom în cadrul aplicării la învățământ a modelului de învățare* școlară propus de J. B. Caroll. Acest model are la bază trei idei: aptitudinea* unui elev se definește prin timpul necesar pentru a ajunge la un anumit nivel de cunoaștere*; gradul de învățare corespunde raportului dintre timpul efectiv consacrat studiului și timpul necesar pentru a stăpâni sarcina*; timpul consacrat unei învățări depinde de perseverența elevului, de capacitatea sa de a înțelege ceea ce este de însușit, de condiția de învățare oferită de școală (timpul necesar însușirii materiei) și de calitatea învățământului. Orice aplicare colectivă sau individuală a pedagogiei îndrumării este caracterizată prin două dispoziții: elevul determină el însuși ritmul progresului și dispune de un inventar vast de mijloace umane și materiale.

G. De Landsheere
(O. D.)

Pedagogie curativă -» Reeducare

Pedagogie a descoperirii -* Descoperire (Pedagogie a —)

Pedagogie diferențiată —> învățământ individualizat

Pedagogie instituțională
Născut la confluența Mișcării Freinet*, a psihiatriei instituționale, a psihanalizei lacaniene, și învecinat cu analiza instituțională, acest curent pedagogic critică educația* școlară întruchipată de instituții în care copiii interiorizează atotputernicia (instituțională) în dauna propriilor capacități de instituire. El nu preconizează, cu toate acestea, nondirectivitatea*: rolul învățământului este de a favoriza emergența și ritualizarea* instituirilor interne care permit efortul de identificare* reciprocă și eficiența productivă. Consiliul este, în acest caz, instituția pivot.

D. Hameline
(G. D. S.)

Pedagogie prin obiective
Odată definite scopurile generale ale unui învățământ, pot fi propuse obiective pedagogice pe două niveluri: un nivel extins care permite construirea unui *curriculum** (în trecut acesta se limita la enumerarea materiilor); un nivel mai precis destinat învățământului cotidian. Pentru un curs de 100 de ore într-un anumit domeniu, sunt suficiente 20-25 de obiective relativ generale pentru a indica acele comportamente pe care elevii trebuie să învețe să le elaboreze. Pentru o lecție de una-două ore, numărul de obiective specifice pare să se situeze între 1 și 10, după caz. Aceste cifre marchează ordini de mărime, și nu o valoare normativă reală. Chiar dacă astfel de formulări de obiective ajută, în primul rând, să se stimuleze reflecția asupra acțiunilor educative în pregătire, unii au considerat, influențați de Mager care stabilea liste de obiective operatorii pentru învățământul programat*, că instruirea ar câștiga în calitate și eficiență dacă ea ar acoperi sistematic sutele de obiective comportamentale definite în raport cu o materie anume. Această concepție mecanicistă și simplistă este una dintre întâmplările periodice nefericite în pedagogie.

G. De Landsheere
(G. D. S.)

Pedeapsă
în psihologia experimentală, termenul pedeapsă indică o procedură* experimentală care constă în a aplica un stimul aversiv* în urma unui răspuns dat (de ex.. un șoc electric sancționează o apăsare pe levierul unei cuști Skinner. sau alegerea unuia din două brațe ale labirintului în formă de Y, sau intrarea în compartimentul întunecat în situația de evitare pasivă*). Contingențele punitive constituie una dintre cele patru mari categorii de contingențe* de întărire în cadrul condiționării operante*. Pedeapsa atrage în general reducerea probabilității de emitere a răspunsului sancționat, eventual suprimarea lui. Nu trebuie confundată pedeapsa cu întărirea* negativă.

M. Richelle
(O. D.)

Pederastie —> Homosexualitate

Pedocentrism
Intr-un racursi convenabil, J. Vial a propus distingerea a trei momente succesive importante în istoria educației școlare moderne:
1. magistrocentrismul școlii laice sau religioase de la sfârșitul secolului al XTX-lea, când actorul principal este cel care predă, în calitatea sa de transmițător de cunoștințe și de ‚învățător" al tineretului:
2. pedocentrismul (sau **puerocentrismul)** Educației noi*, care aplică rotația copernicianâ și face ca sistemul educativ* să graviteze în jurul copilului;
3. sociocentrismul*, remarcabil din anii 1930 prin preocupările pentru democratizarea învățământului, care concepe interacțiunea* profesor-elev ca o componentă a producției societății.

D. Hameline
(O. D.)

Pedunculară -» Halucinoză

Pelopsie -» Macropsie

Peptidă
Moleculă compusă dintr-un număr redus de acizi* aminati (mai puțin de 50), uniți între ei prin legătură peptidică (-CO—NH-). Unii dintre ei, ca vasopresina sau ocitocina. pot avea o structură ciclică stabilizată

prin condensarea lanțurilor laterale a două molecule de cisteină (punte disulfurică). Peptidele biologic active sunt elaborate potrivit mecanismelor sintezei proteice ca precursori ai unei maturizări enzimatice complexe : clivaj, apoi modificare eventuală a funcțiilor libere terminale (amidație, acetilație, ciclizare). Aceste molecule, împreună cu neurotransmițătorii*, fac parte din moleculele esențiale care participă la comunicarea intercelulară.

P. Mor mede
(G. D. S.)

Percept
Produs mental al activității* perceptive, în opoziție cu stimul*, eveniment din mediul extern sau intem care poate fi definit prin proprietățile sale fizice. Termenul a fost creat prin analogie cu cel de concept*, produs mental al unei activități ideative de abstractizare. Simetria aparentă pe care o sugerează derivația lexicală nu poate masca diferența de statut pentru psiholog: în timp ce conceptele participă efectiv la sistemele semantice și logice implicate în schimburile verbale și sunt prin aceasta relativ ușor de formulat prin limbaj sau prin alt cod formal, perceptele rămân strict individuale (cu excepția prezenței unei descrieri verbale a cărei validitate ar fi hazardam să fie afirmată) și subiective, pentru că fac obiectul unei conștientizări. Pe de altă parte, teoriile percepției, în special în curentul cognitivist*, nu permit să se tragă o linie de demarcație netă între percept și concept, activitatea perceptivă ținând, nu mai puțin decât formarea conceptelor, de procesele cognitive mai generale și implicând deja abstractizări și categorizări* care impun să facem din percepte concepte implicite. Termenul nu este prea mult folosit în limbajul curent.

M. Richelle
(G. D. S.)

Perceptron
Model* electronic elementar, conceput de F. Rosenblattîn 1962, care simulează funcționarea proprie unui sistem nervos ce captează o informație* exterioară și, după ce a tratat-o, îi dă un răspuns*. Prin inserția de unități asociative*, ale căror conexiuni* au fost ponderate prin activitatea anterioară a sistemului, perceptronul constituia o mașină dotată cu capacitatea de învățare*, desigur rudimentară, bazată pe ideea facilitării sinaptice. El prefigura modelele mai elaborate care au urmat, în special modelele neuromimetice propuse de conexionisti.

M. Richelle
(O. D.)

Perceptual
Sinonim cu perceptiv*, întâlnit uneori la psihologii francofoni, fiind transpus în mod arbitrar din englezescul *perceptual* care traduce perfect noțiunea de perceptiv. în anumite utilizări mai deliberate, termenul trimite la noțiunea de percept*, și se opune lui conceptual,

M. Richelle
(G. D. S.)

Percepție
Funcție* de captare a informației* despre evenimentele din mediul exterior sau interior, pe calea mecanismelor senzoriale*. Mai vechii întrebări de a ști dacă percepția ne livrează o cunoaștere* a lumii așa cum este ea, problemă care a obsedat reflecția filozofilor, psihologia științifică și mai ales psihofiziologia modernă îi substituie o perspectivă cu totul diferită. Numeroase date empirice îndepărtează ideea că percepția realizează o simplă înregistrare a realului: diferitele modalități* senzoriale, prin care organismele de specii diferite intră în contact cu lumea exterioară, desprind selectiv informații specifice din realitatea fizică și elimină altele; receptorii senzoriali nu sunt simple grile de intrare a unor stimulări, ci transductori care transformă formele de energie* caracteristice în evenimente nervoase, după reguli proprii organismului care percepe; alte transformări, care încep să fie decodificate treptat, în special în cazul vederii, intervin apoi în etapele succesive ale transmiterii informației senzoriale până la ultimii centri ai elaborării sale, la om aceștia fiind de nivel cortical; legile percepției, în cazul când

ele relevă o coerență în raport cu proprietățile stimulărilor*, sunt înainte de toate reguli de funcționare a organismului care percepe; în fine, în cazul în care se încearcă a se pune accentul pe coerența raporturilor dintre legile perceptive și structura lumii fizice, discordanțele ilustrate de iluzii* atrag atenția asupra caracterului relativ al acestei coerențe. Mai trebuie adăugat că descrierea științifică a realității fizice, dacă ea continuă să se bazeze, ca pe un ultim resort și de nevoie, pe percepție, a compensat prin instrumentație limitele și erorile sale.

Dacă astăzi percepția nu mai este concepută ca o simplă înregistrare a realului, ea apare tot atât de puțin ca o funcție de înregistrare pasivă. Captarea informației senzoriale elementare, pe care practica clasică o situa la nivelul senzației*, pune în joc, de fapt, procesele de atenție*, care relevă, de la nivelul receptorului*, controlul și modulațiile subtile ale centrilor superiori. Acest fapt confirmă concepțiile, cum este cea a lui Piaget, care văd în percepție o conduită și folosesc cu satisfacție expresia de „activitate perceptivă" sau „activități perceptive"', de preferat celei de „percepție".
Este totuși posibil să fie ierarhizați factorii care intervin în percepție și să fie diferențiați cei care se referă la caracteristicile stimulilor, la limitele receptorilor, la condițiile neurofiziologice ale transmiterii informației spre centrii nervoși și cei care, de natură mai cognitivă*, reies din procese conceptuale superioare și din integrarea experiențelor subiectului; primii exprimă o relație de cauzalitate* ascendentă* *(bottom up),* ultimii o relație descendentă *(top dowri)* (v. Vedere).

M. Richelle
(G. D. S.)

Percepție absolută -» Absolut

Percepție a cauzalității -» Cauzalitate

Percepție anortoscopică -> Anortoscopică

Percepție categorială —• Categorial

Percepție socială
Folosită uneori pentru a desemna factorii sociali ai percepției, expresia este utilizată de obicei pentru a defini percepția mediului înconjurător social. După primele lucrări ale lui C. Darwin. care încearcă să demonstreze caracterul înnăscut al expresiei și al recunoașterii emoțiilor*, interesul cercetătorilor s-a extins la problema mai generală a capacității de apreciere a altuia. Astăzi, sub impulsul lucrărilor de inspirație gestaltistă* ale lui S. Asch, din 1946, și ale lui F. Heider, din 1958, autorii sunt interesați mai ales de procesele de inferență* implicate în formarea impresiilor și în fenomenele de atribuire* cauzală. Astfel, cercetările lui S. Asch, demonstrând că impresiile sunt organizate în jurul trăsăturilor denumite centrale, au precedat lucrările referitoare la teoriile implicite ale personalității* (individul își sprijină inferențele pe concepția pe care el o are despre legăturile existente între trăsături) și pe cele mai recente despre teoria schemelor* (individul tratează informația socială cu ajutorul unor categorii conceptuale). De asemenea, interesul acordat de F. Heider percepției faptelor psihologice interpersonale stă la originea a numeroase lucrări consacrate felului în care individul explică, prin factori dispoziționali (interni) sau situaționali (externi), evenimentele în care el este actorul sau observatorul.

F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)

Pereche (Gândire prin —)
Organizarea mentală în termeni bipolari are numeroase exemple în psihanaliză și în psihologia dezvoltării*. Astfel, metapsihologia* lui S. Freud prezintă dualități cardinale: pulsiuni sexuale și de autoconservare: pulsiuni de viață și de moarte. Analiza sa asupra unora din procesele psihice implică și structuri duale* (travaliul

visului, vorba de duh, lapsusul, jocul bobinei). De altfel, pulsiunile parțiale sunt cuplate după regula perechilor de contrarii. H. Wallon a descris gândirea prin pereche ca funcționarea intelectuală primitivă la copilul între 2 și 8 ani aproximativ: unu în doi, doi într-unu.

_. , „
E. Jallex

(G. N.)

Perechi asociate —> Cupluri asociate

Performanță lingvistică

Termen tehnic din gTamatica generativă*, introdus de N. Chomsky pentru a desemna uzul* efectiv al limbii, adică actualizarea* competenței* sau a sistemului interiorizat de reguli*, în situații concrete. Când se pune problema de a enunța, a asculta, a înțelege sau a reține o frază*, performanța depinde de competență*, dar și de un număr de alți factori, cum ar fi limitele memoriei*, atenția, contextul* fizic și social, relațiile dintre interlocutori etc. Studiul performanței cuprinde cel puțin un model al emițătorului* și un model al receptorului; el impune în plus elaborarea unei teorii a contextelor în care subiecții vorbitori își exercită competența. Acest studiu al performanței este, în esență, un obiectiv al psiholingvisticii*, al neurolingvisticii* și al sociolingvisticii.

M. *Hupet*
(O. D.)

Performanță motorie

Comportament și grad de eficiență a acestui comportament care rezultă din mobilizarea resurselor* unui individ în fața constrângerilor* unei sarcini motorii*. Performanța depinde de aptitudinile psihomotorii sau fizice* și de abilitățile* individuale, dar și de capacitatea de a le mobiliza optimal pentru o sarcină. Această capacitate este o funcție a motivației* și a controlului emoțional al subiectului.

M. Durând
(G. D. S.)

Performativ

Enunțare care servește îndeplinirii unui act ilocutoriu* și care prezintă o construcție „eu (îți) Vp (propoziție)", în care VP este un verb la indicativul prezent (ex.: „eu îți ordon să vii"). Se indică a urmări, în această structură, modelul subordonat din care ar deriva, prin transformare* sintactică, orice expresie ilocutorie, dar această „ipoteză performativă" ridică o problemă. Orice verb performativ având și întrebuințări constatative, îndreptățește mai mult presupunerea că valoarea ilocutorie luată de astfel de enunțări nu este literală, ci un efect retoric*: a afirma că se acționează presupune, în anumite condiții ale contextului*, că se acționează, ceea ce permite o suplinire a lui a face prin a spune.

A. Berrendonner
(G. D. S.)

Pericol

Tot ceea ce poate afecta libertatea, siguranța, integritatea unui individ reprezintă un pericol. Raportată la un context susceptibil să antreneze consecințe supărătoare, noțiunea de pericol este asociată unei duble semnificații: a amenințării și a riscului. Prima se referă la noțiunea de periculozitate a unei situații sau de stare primejdioasă; cea de-a doua privește evaluarea unui pericol, asumarea unui risc. în criminologia clinică, diagnosticul de stare primejdioasă modifică aprecierea responsabilității juridice.

, • ,
/. belosse
(D. s.)

Periferic

In organizarea nervoasă, ceea ce se află în diversele regiuni ale corpului, spre deosebire de central*, adică encefalul* și măduva spinării*. Receptorii senzoriali și efectorii musculari fac parte din sistemul periferic. Prin analogie, în organizarea psihologică, ceea ce se petrece la nivelul intrărilor informațiilor sau al comportamentelor manifeste, spre deosebire de ceea ce se petrece la nivelul proceselor*, socotite centrale, de tratare* și de decizie*.
Vedere periferică: v. Vedere.

M. Richelle
(O. D.)

Periferic (Sistem nervos —) -* Sistem nervos

Perimetru

Aparat pentru măsurarea câmpului* vederii monoculare sau binoculare. Subiectul, care este plasat în centrul unei emisfere (cupola lui Goldmann) sau al unui arc, fixează un punct central și indică limitele periferice încă vizibile ale diferitelor teste proiectate pe suprafața internă a cupolei. Dacă testul se face pe o suprafață plană, este vorba de o tehnică a campimetrului*. Grație explorării câmpului vizual într-un spațiu curbat, perimetrul va permite o mai mare precizie în studierea limitelor periferice ale câmpului vizual.

R. Genicot
(O. D.)

Perioadă

Interval de timp acoperind un ciclu complet al unui fenomen care se reproduce regulat, adică periodic. Perioada este inversul frecvenței*. Perioada poate caracteriza în psihologie anumiți stimuli*, cum sunt cei auditivi sau tactilo-vibratorii (în ambele cazuri s-a impus mai degrabă folosirea frecvenței, exprimată în Hz) sau unii stimuli ritmici. Ea se poate referi și la variabilele fiziologice (perioadă cardiacă) sau comportamentele subiectului: acestea se pot supune unei periodicități care rezultă din fenomene cronobiologice sau unor regularități temporale impuse de caracteristici de mediu.

în psihologia dezvoltării*, fază din viață căreia i se atribuie o anumită specificitate, deosebind-o de fazele anterioare sau posterioare: perioadă precoce, perioadă de latență (fază prepubertară), perioadă adultă etc. Termenul este mai mult descriptiv, mai puțin încărcat de implicații teoretice decât cel de stadiu*.

M. Richelle
(O. D.)

Perioadă critică

In dezvoltare*, perioadă—definită printr-un început și un sfârșit — în cursul căreia trebuie să se producă un anumit tip de interacțiune cu mediul. încât să fie instalat în mod normal un comportament specific sau să se dezvolte optimal o anumită funcție*. La început, noțiunea a fost definită de K. Lorenz. cu referire la fenomenul de amprentă/întipărire*: în cursul unei perioade care durează între 5 și 24 de ore după ieșirea din găoace, puiul sau bobocul trebuie să fie expus unui anumit stimul (imaginea și cotcodăcitul mamei) pentru a se întipări comportamentele de urmărire, vitale pentru animalul tânăr.

Alte exemple tot atât de elocvente au fost descrise de către P. Marler în 1970, în legătură cu deprinderea cântului* la anumite păsări, care, în mod normal, nu vor produce cântul caracteristic speciei lor, în timpul primei lor primăveri, decât dacă au fost expuse între zece și o sută de zile de la naștere modelului de cântec al adultului: ca și de către D. H. Hubel și T. N. Wiesel, în 1963, în ceea ce privește dezvoltarea funcțională a sistemului vizual la pisoi, dezvoltare care presupune, pentru a fi normală, o alimentare perceptivă adecvată între a treia și a douăsprezecea săptămână.

Spre deosebire de instalarea de comportamente doar prin maturizarea* structurilor organice, care nu necesită nici o intervenție a exercițiului* sau a învățării*, comportamentele și dezvoltările funcționale care depind de o perioadă critică implică interacțiunea cu mediul înconjurător în general sub forma unui contact cu stimulări determinate.

Expresia de perioadă critică, așa cum a fost înțeleasă la origine de către Lorenz, are mai multe caracteristici care nu sunt reunite întotdeauna în exemplele descrise, cum este durata destul de scurtă, limitarea absolută la acest interval de timp atunci când se dorește apariția comportamentului respectiv, ireversibilitatea deficitului sau a anomaliei observate în caz de carență a informației critice sau de înlocuire cu o informație anormală (substituirea cu un model aparținând altei specii, eventual omului, în cazul întipăririi). De cele mai multe ori a fost preferată expresia de perioadă sensibilă, privilegiată sau favorabilă.

In ultima accepțiune, noțiunea a fost aplicată, la om, în faza dezvoltării în care se realizează achiziția* limbajului* și care se întinde din primul an de viață până la un *terminus ad quem,* situat de diferiți specialiști între 7 și 10 ani. Unele argumente neuropsihologice* (posibilitățile ca emisfera dreaptă intactă să compenseze emisfera stângă în caz de afectare a ei și a funcțiilor verbale pe care începuse să le dețină) și educative (ușurința relativă de achiziție a celei de-a doua limbi) vin în sprijinul acestei idei, care pare să reconfirme dificultățile întâmpinate de către y copii în învățarea vorbirii atunci când ei au fost supuși la o privare* gravă de interacțiune cu anturajul sociolingvistic în cursul acestei perioade.

Prin extindere, există tendința de a asimila fazele precoce ale dezvoltării cu o perioadă favorabilă, în care s-ar plămădi destinul psihologic al subiectului uman. Această concepție, centrală în gândirea psihanalitică, susține numeroase teorii ale dezvoltării. Ea a obținut diverse confirmări empirice, în special în lucrările clasice ale lui R. Spitz și J. Bowlby referitoare la consecințele privațiunii materne și la hospitalism (v. Experiență precoce).

M. Richelle
(G. D. S.)

Perioadă de latență -> Sexualitate

Perioadă senzoriomotorie
Perioada senzoriomotorie a dezvoltării* copilului se întinde de la naștere până la 18 luni. Copilul învață să acționeze asupra lumii înconjurătoare („universul percepției"), să cunoască corpul propriu*, să categorizeze realitățile fizice, psihobiologice și psihosociale care i se oferă în cursul schimburilor sale directe cu mediul. In această perioadă este posibil ca o parte din activitate să fie consacrată construcției reprezentărilor* realităților care se află dincolo de aici și acum. Dar partea cea mai importantă este învățarea senzoriomotorie. După 18 luni. activitatea senzoriomotorie își continuă evoluția, dar. concomitent, din ce în ce mai importantă devine achiziția noțiunilor și reprezentărilor fizice, psihologice și sociale care extind universul cunoscut și stăpânit de copil dincolo de lumea percepției, și care impun construcția de priceperi operative corespunzătoare.

J.-J. Ducret
(O. D.)

Perlaborare
Acest neologism a fost propus de J. Laplanche și J.-B. Pontalis pentru a traduce termenul de *Durcharbeitung,* folosit de S. Freud în 1914. El definește un travaliu psihic care, în cura psihanalitică, permite subiectului să admită în viața sa psihică conștientă elemente refulate anterior, să se elibereze de dominația mecanismelor de apărare*, ca și de compulsia* la repetiție și de atracția exercitată de datele înregistrate inconștient.
Momentul perlaborării urmează după cel al interpretării; o rezistență care pare la început să fie fără efect trece ulterior de la acceptarea abstractă la convingerea bazată pe experiența trăită, singura care este rezolutivă. Perlaborarea progresivă a celui care se analizează este facilitată de interpretările analistului care, pe măsura derulării curei, îi demonstrează că aceleași semnificații se regăsesc în contexte diferite.

B. Brusset
(O. D.)

Perlocutoriu -+ Pragmatică lingvistică

Permanență a obiectului
Permanența este o proprietate acordată de către subiect unui obiect căruia îi postulează o existență în timp independentă de percepția sau concepția pe care o poate avea despre acesta. Pentru I. Kant, permanența era o categorie *a priori* a înțelegerii. Cercetările asupra construcției realului la copil arată că această categorie este rezultatul unei psihogeneze în cursul căreia copilul construiește și coordonează acțiuni și cunoștințe spațio-temporale, ca și acțiuni și cunoștințe referitoare la percepția însușirilor sensibile ale obiectului. Cerce-

țări mai recente au relevat existența la animal a precursorilor acestei noțiuni. Conduitele prin care un animal regăsește un obiect nepерceput nu ating totuși gradul de complexitate al celor ale copilului mic (v. Conservare). »•»-»;

J.-J. Ducret

(G. D. S.)

Persecuție —» Paranoia

Perseverare

Repetare a atitudinilor sau expresiilor verbale atunci când contextul care le-a generat a dispărut.

Diferitele tipuri de perseverări care au putut fi descrise (prin inerție, iterative, substitutive) se referă, toate, la o pierdere a posibilității de a se debarasa de un act. S-a presupus că la originea acestui fenomen se află un deficit al factorului de inhibiție*.

Perseverarea se observă foarte frecvent în tulburările mentale organice, în special în afecțiuni frontale și în stările demențiale. Acest simptom este asimilat cu stereotipiile* întâlnite la schizofrenici. în testele de asociații* verbale, se constată la acești pacienți o revenire frecventă la cuvântul inductor din experiența anterioară sau repetarea aceluiași răspuns.

M.-C. Hardy-Ba\le

(O. D.)

Persoană

La origine, cuvântul *persona* desemna masca din teatrul grec, personajul. Noțiunea contemporană, construită în cadrul filozofiei mistice, se referă la individualitatea morală, fizică și juridică asociată cu conștiința de sine* și despre celălalt. Elementele descriptive și obiective care caracterizează personalitatea sunt înlocuite, în acest caz, de elemente normative și axiologice: pentru R. Perron, persoana este un sistem de reprezentări valorizate. în acest sens, ea nu este comparabilă cu un obiect: ea există și este sesizabilă printr-o fenomenologie a comunicării cu alții și cu sine; semnificația imaginilor noastre despre noi înșine și despre relațiile noastre interpersonale trasează, în același timp, limitele psihice ale accesului la intimitatea noastră și puterea supraviețuirii noastre biologice. Din acest motiv se distinge o psihologie la nivelul persoanei întâi (care privilegiază subiectivitatea) și una la persoana a treia (caz în care individul este privit în mod obiectiv, din afară). Psihologia la persoana a doua acordă, după D. Lagache, preeminentă flintei, pentru altul.

C. *Prevost*

(O. D.)

Personalism

Filozofie morală și socială inspirată de valoarea absolută a persoanei*. E. Mounier i-a explicat relațiile cu psihologia, precizând că:

1. ea urmărește să depășească limitele dintre obiectiv și subiectiv;
2. ea refuză orice abordare a vieții psihice, care nu poate fi decât analitică și atomistă;
3. ea se învecinează cu etica, implicând afirmarea și angajarea subiectului*;
4. ea acționează în direcția psihologiei profunzimilor*.

Persoana nu este imobilă: ea se construiește în cursul istoriei subiectului, așa cum este sesizată în prezent. Personalismul se apropie deci de psihologia umanistă* care caută mai mult să înțeleagă decât să explice. De asemenea, acesta relevă până la ce nivel personalitatea și cultura psihologului îl pot dirija spre stiluri opuse: unei etici a creșterii, specific americană. întâlnită la C. Rogers, i s-ar opune pesimismul european întâlnit la S. Freud. Personalismul se interesează mai mult de destinul omului, decât de cunoașterea lui.

C. *Prevost*

(G. D. S.)

Personalitate

Există peste cincizeci de definiții ale personalității; intenția de a găsi aici o unitate se lovește de dificultatea de a stabili unitatea psihologiei înseși, dincolo de diversitatea paradigmelor și metodelor sale. Din acest motiv, M. Huteau întrezărește o noțiune generală și diferențială pe care încearcă să o contureze, fără raportare la o ideo-

logie sau epistemologie anume (1985, p. 27); ea este „unitatea stabilă şi individualizată a ansamblului conduitelor" *(ibidem,* 1985, p. 25). Chiar dacă psihologii par să cedeze în faţa unei iluzii comune, rămâne faptul că acest concept, dacă nu poate fi univoc, îşi menţine totuşi o valoare euristică.

Analiza matematică a răspunsurilor la un chestionar* ajunge la factori* (de ex., ciclotimie<-»schizofrenie la R. Cattell) sau la tipuri (extraversiune<-»introversiune la H. Eysenck): astfel este subliniată stabilitatea. Dar personalitatea se înscrie şi în cadrul dezvoltării, unde apare ca o structură „efect durabil al alegerilor şi respingerilor făcute de subiect'" în „câmpul psihologic considerat ca ansamblul relaţiilor dintre organism şi mediu" (D. Lagache, 1961, p. 7). Termenul de personologie desemnează uneori, în psihologia clinică, conceptualizarea psihanalitică prin care se explică autonomia parţială a subiectului: trăsături pregenitale „orale" şi „anale", organizare genitală infantilă (faza oedipiană), diferenţiere internă potrivit celor trei instanţe ale celei de-a doua topici* freudiene (eu, sine şi supraeu). Psihologia copilului arată, de altfel, că se instituie progresiv o imitaţie a altora, pe de o parte, şi un control de sine, pe de altă parte: „personalitatea nu ne apare ca o organizare de instanţe, ci ca o reţea de atitudini constituite în cursul şi în conectarea unor diverse comportamente" (P. Malrieu, 1967, p. 321). In acest fel este elaborată imaginea de sine, de-a lungul conflictelor de socializare; personalitatea are deci trei funcţii psihologice: controlul, identificarea, investigaţia. In ordinea de idei a lui W. Mischel, a fost susţinută existenţa unei determinări situaţionale a comportamentelor potrivit căreia individul se conduce într-o manieră diferită, chiar opusă, în funcţie de cerinţele situaţionale. Lucrările cele mai recente, prin analize genetice şi sinteze conceptuale, se străduiesc să specifice ceea ce susţine mai curând psihologia decât biologia. La bază se află o funcţie de reglare organică înnăscută, supusă de timpuriu condiţionărilor ataşamentului şi avatarurilor sale. Din punct de vedere structuralist, organizarea conduitelor presupune o ierarhie de integratori care, la nivelul sistemului nervos, pregătesc răspunsuri unitare plecând de la informaţii parţiale. Din punct de vedere funcţionalist, este recunoscut faptul că o coerenţă a personalităţii se construieşte în timp datorită unor capacităţi şi mijloace. Actualmente, psihologia se orientează fie într-o perspectivă psihodinamică prin care se favorizează componentele motivaţionale, fie într-o perspectivă cognitivă care pune accentul pe modalităţile de tratare a informaţiei. Căutarea unei sinteze i-ar permite, probabil, să-şi restabilească unitatea. Dar această coerenţă este problematică, aşa cum apare cea a personalităţii, pe care P. Janet o defineşte ca „o construcţie ce tinde spre unitate, dar care nu este sigur că o va atinge" (1933, în M. Huteau, 1985, p. 299).

R. Doron
(G. D. S.)

• HUTEAU M. (1985), *Les conceptions cognitives de la personnalite,* PUF, Paris. — LAGACHE D. (1961), „La psychanalyse et la structure de la personnalite", în *La psychanalyse, 6,* PUF, Paris. — MALRIEU P. (1967), *Les emotions et la personnalite de ienfant,* Vrin, Paris.

Tulburări de personalitate. Traducere literală a termenului englezesc *Personality Disorders,* care s-a impus ca urmare a clasificărilor *DSM III* şi *DSMIII-R (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale).* Tinde să înlocuiască expresia clasică de „personalitate patologică" şi, în germană, termenul de *Psychopathisch Personnalität.*

Există diferite criterii, care nu se verifică toate, pentru a judeca drept patologică o trăsătură sau un ansamblu de trăsături de personalitate: prezenţa constantă şi preponderentă a unei trăsături sau a unui ansamblu de trăsături, deformarea sau amplificarea unor trăsături observabile la subiectul normal, psihorigiditatea, inadaptarea socială. O tulburare de personalitate se identifică

printr-o configurație de trăsături regăsită cu suficientă frecvență pentru a infera că există relație de dependență între aceste diverse trăsături. în același timp, există o mare diversitate în descrierea și clasificarea personalităților patologice. Ca o regulă generală, se poate spune că, dacă formele clinice care au fost individualizate diferă de normal prin frecvența lor de configurare și prin caracterul lor caricatural, ele se aseamănă cu procese patologice cărora par să le constituie fie fundamentul constituțional, fie forma asimptomatică. în acest fel ar putea fi descrisă personalitatea paranoică prin analogie cu trăsăturile observate în delirurile de persecuție sistematizate cronice sau personalitatea obsesională* prin analogie cu trăsăturile observate în nevrozele obsesionale. Clasificarea *DSM HI-R (Manual diagnostic și statistic al tulburărilor mentale)* distinge trei grupe de tulburări de personalitate : personalitățile paranoică*, schizoidă* și schizotipică*, prin analogie cu procesele psihotice; personalitățile antisocială, de limită (stare-limită* sau *borderline),* histrionică* și narcisică, marcate prin dramatizarea și excentricitatea conduitelor; personalitățile evitantă*, dependentă*, obsesional-compulsivă* și pasiv-agresivă*, caracterizate prin anxietate și jenă socială. La această clasificare pot fi adăugate personalitatea sadică și cea cu conduită de eșec (nevroză de eșec). Se impun două sublinieri : această clasificare nu are caracter extrem de riguros și anumite forme pot fi asociate la același individ. Ea are un caracter arbitrar indiscutabil.

Sunt imposibil de enumerat toate formele de personalitate patologică descrise. Reamintim clasificarea psihanalitică în funcție de stadiile de dezvoltare a vieții libidinale (oral, anal etc), descrierea unor forme în raport cu o trăsătură dominantă (gelozie patologică), caracterologiile de tipul extraversiune-introversiune, neuroticism-psihoticism etc.

Partea referitoare la factorii genetici și factorii dobândiți în determinarea personalităților patologice rămâne un subiect controversat datorită datelor puține de care dispunem. • „,. „ ,

D. Widlocher

(G. D. S.

Personalitate autoritară —> Autoritarism

Personalitate criminală

Concepția asupra personalității criminale implică practici de expertiză și face obiectul preocupărilor de criminologie* pentru a estima potențialitatea antisocială a indivizilor. Ea se inspiră din tradiția psihologiei medicale, a practicilor psihiatrice și psihanalitice, având scopuri diagnostice și terapeutice. Fiind conceput din plecare într-o perspectivă organicistă și etiologică, studiul personalității criminale a evolua! spre o concepție *dimensională,* descriptivă, structurală și psihodinamică. Și ca orice problematică de personologie aplicată, fundamentele sale reunesc alegeri de opțiune teoretică (în special cea a unui model implicit de personalitate* care prefigurează o abordare de tip psihopatie sau sociopatic*), precum și alegeri de criterii și de construire a obiectelor de analiză. Acestea se referă, printre altele, la validitatea diferențială a calificării de criminală a conduitei* incriminate, la luarea în considerație a procesului criminal și a caracteristicilor situației criminogene, la nivelul de dereglare, felul agresiunii și interacțiunea întâmplărilor din viață*, situației* și trecerii la act" și mai ales la semnificația reacțională. nevrotic perversă sau psihopatică a actelor. Ținând cont de diversitatea conduitelor criminale, pe de o parte, și de cea a personalităților care au comis acte antisociale, pe de altă parte, psihologii, în loc să tipizeze personalitatea criminală, tratează mai mult personalitatea unui criminal sau chiar, mai prudent. ..atitudinile criminale" (D. Lagache) ale subiectului. Adesea ei rezervă această expresie pentru structurările antisociale specificate prin intensitatea și repetarea simptomelor apărute. Personalitatea criminală se referă. în acest caz, la prevalenta unei conduite delictuoase (escrocul, incendiatorul, hoțul profesionist,

violatorul), care sugerează să se cerceteze o organizare dinamică specifică a transgresiunilor* la un individ. In criminologie, încadrarea tipologică a personalităților criminale răspunde unor preocupări de stabilire a unui tratament* specific pentru tulburările delincvenților. Personalitatea criminală, ca entitate, nu apare în nosografia empirică din *Manualul diagnostic și statistic al tulburărilor mentale.* Ea este acoperită de sindromul* generic de „dezordini ale conduitelor", prin manifestările patologice proprii personalităților: narcisică, antisocială, de limită și dependentă.

J. Selosse
(O. D.)

Personalizare

Spre deosebire de socializare*, veritabilă integrare în grup prin identificare*, personalizarea este realizare de sine, orientare prin proiect, avansare prin putere, estimare a valorilor, identificare și autonomizare. Aceste două mecanisme nu sunt întotdeauna în armonie, deoarece socializarea poate fi depersonalizare. In special în adolescență*, aceste mecanisme mențin un raport dialectic între dezvoltare* și criză*: pentru P. Tap, personalizarea vizează stăpânirea obiectelor, a seifului și a celuilalt. Ea creează valori și, prin efort critic, tinde să depășească alienările și slăbiciunile, să obiectiveze dependențele și conflictele.

R. Doron
(G. **D. S.)**

Personologie

-» Personalitate

Perspectivă

Reprezentare* bidimensională a unui spațiu* cu trei dimensiuni (perspectivă aeriană), așa cum apare ochiului unui observator într-o poziție dată. Reprezentarea în perspectivă, care a preocupat pe artiștii Renașterii, ridică probleme esențiale de percepție* vizuală, în special în legătură cu percepția profunzimii și cu constantele* perceptive. Procedeele utilizate de desenatori trimit la indicii de construcție a celei de a treia dimensiuni la care a recurs percepția noastră: convergență liniară, mărime familiară a obiectelor și personajelor, gradient* textural, interpoziție, reducere a contrastelor, a detaliilor, a saturației culorilor etc.

Intr-un sens figurat, punct de vedere particular asupra unui obiect sau a unei idei, cuvântul perspectivă a fost reluat în vocabularul tehnic al unor școli de psihologie cognitivă*. Astfel, el este întâlnit la Limbajul de Reprezentare a Cunoștințelor *(Knowledge Representation Language, KRL)* propus în 1977 de către D. G. Bobrow și J. Winograd, pentru a desemna diferitele unghiuri din care poate fi considerat un concept* sau un eveniment, oferind, în fiecare caz, un ansamblu specific de informații pertinente. Perspectivă temporală: v. Orizont temporal.

M. Richelle
(G. D. S.)

Pervers

Adjectiv ambiguu care corespunde celor două substantive referitoare la realități clinice și la presupuneri teoretice diferite: perversitatea și perversiunile*. Psihiatria clasică a făcut distincție între perversitate, considerată ca o constituție* înnăscută, și perversiunile instinctive sau anomalii ale „instinctelor", în categoria cărora ea clasa perversiunile sexuale alături de tulburări ca alcoolismul, anorexia* sau bulimia* (perversiuni ale instinctelor alimentare). Ea descria perverșii constituționali ca subiecți feriți de retardare* și de tulburări nevrotice* sau psihotice*, dar caracterizați prin absența simțului moral, agresivitate* împinsă până la malignitate, instabilitate afectivă și socială, impulsivitate și tendință spre perversiuni instinctive (printre care și perversiunile sexuale). Psihiatria contemporană descrie astfel de subiecți în cadrul psihopatiei*, al personalității antisociale* sau al „caracteropatiilor" (copii denumiți „caracteriali*").

Psihologia și sexologia contemporană, urmându-1 pe S. Freud, abordează astfel perversiunile (sau deviațiile) sexuale: relevă prezența la toate ființele umane a unei dispoziții perverse polimorfe, insistă asupra

rolului evenimentelor din prima copilărie (doliu, seducţie, modalităţi de refulare a complexului Oedip*) în actualizarea la anumiţi subiecţi a acestei dispoziţii perverse. S. Freud a introdus o clasificare raţională a devierilor sexuale, distingând devierile referitoare la obiect* (homosexualitate*, pedofilie*, zoofilie* etc.) şi devierile referitoare la scop* (felaţie, penetraţie anală, voaiorism*, exhibiţionism*, sadism*, masochism* etc). •w•-

J.-M. Petot
(O. DO

Perversitate ->• Pervers

Perversiune
Deviaţie de durată a activităţii sexuale în raport cu actul sexual care tinde să ajungă la orgasm prin coit cu penetraţie genitală. Se vorbeşte de perversiune în cazul oricărui comportament psihosexual ale cărui căi de obţinere orgasmică necesită fie alte obiecte sexuale decât partenerul de sex opus, fie alte zone sau funcţii fiziologice, fie prezenţa unor stimuli sau a unor condiţii extrinsece exclusive sau prevalente (traumatism, sadomasochism etc), susceptibile de a produce plăcerea sexuală prin ele însele.
Studiate şi analizate ca anomalii ale comportamentului* sexual de către R. Krafft-Ebing, perversiunile vor fi considerate de S. Freud mai curând nişte aberaţii sexuale, studiate în raport cu un model genetic al dezvoltării conform teoriei sexualităţii propuse în 1905. Urmărind riscurile dezvoltării acestei organizări sexuale cu deviaţie de obiect, de scop şi de mijloace pentru obţinerea plăcerii, S. Freud va propune o nouă perspectivă în această chestiune şi va elabora noţiunea de operaţie defensivă de refuz*, care pune problema relaţiilor dintre funcţionarea psihotică şi cea

perVerSl

J.-F.Allilcre
(O. D.)

PGO -» Vis

Phratrie -» Fratrie

Pica
Acest termen, care face aluzie la lăcomia coţofenei. indică ingestia repetată şi fără silă a unei substanţe necomestibile, timp de cel puţin o lună. Apariţia ei este tipică la copilul mic între un an şi doi ani. în cazuri de înapoiere mentală, de carenţe afective şi educative. In genere, ea dispare în cursul primei copilării.

B. Brusset
(O. D.)

Pick (Maladia lui —)
Formă particulară şi rară de demenţă* degenerativă presenilă, caracterizată din punct de vedere anatomic printr-o atrofie circumscrisă, care afectează de obicei regiunile frontale şi temporale, fiind însoţită şi de modificări neuronale specifice. Tulburările clinice sunt dominate de un sindrom frontal*, legat adesea de dezordinea comportamentelor alimentare*.

J.-L. Signoret
(O. D.)

Picnic —>• Constituţie

Pictogramă
Formă specială de inscripţie în psihismul sugarului, produsă de procesul de tip originar*. Conceptualizată de P. Castoriadis-Aulagnier în 1975 ca activitate primitivă a aparatului* psihic, pictogramă poate fi pozitivă, înscriind plăcerea, sau negativă (respingere), înscriind un spaţiu gol între dorinţă şi nondorinţă. Pictogramă rămâne .fondul reprezentativ" al oricărei funcţionări psihice ulterioare. Ea nu este fantasmă*, ci amprentă (întipărire) la nivel psihic, trăire brută, fapt de resimţire corporală de la care se dezvoltă fantasmatizarea* în evoluţia normală. O înscriere masivă a pictogramei de respingere poate duce la ură, violenţă, moarte, chiar la vidare psihică, prezente în psihoză*.

A. Ruffiot
(O. D.)

Pilotare
Control destinat să ofere o imagine a performantelor şcolare relative la anumite as-

pecte ale *curriculum*-ulm* și să urmărească evoluția în timp a acestora. Până nu demult, numeroase examene* erau concepute liber de către profesori, fără o coordonare reală. Ca urmare, conținuturile, modalitățile și condițiile probelor variau considerabil. Rezultatele lor nu sunt comparabile și este deci imposibil să fie regrupate, unificate pentru a obține informații fiabile privind cunoștințele realizate, nivelurile atinse la diferite discipline. Pilotarea este realizată cu ajutorul unor supravegheri *(sun-eys)* normative ale randamentului, orientate frecvent pe eșantioane naționale reprezentative. Informațiile obținute servesc la determinarea politicii educative, ajută cadrele didactice să conducă mai bine acțiunile lor și pregătesc publicul care se vede astfel luat în considerație.

G. De Landsheere
(G. D. S.)

Pipăit -> Sensibilitate cutanată

Piramidal

Calificativ care se referă în același timp la neuronul piramidal și la sistemul piramidal. Neuronul piramidal, cu formă triunghiulară, se află în neocortexul cerebral, dar și în hipocamp*, care este un cortex* vechi foarte modificat. Neuronul piramidal al neocortexului se observă în stratul 3 și în stratul 5, unde are cea mai mare mărime. Vârful lui întors spre suprafață are o dendrită apicală care se termină în stratul 1, cel mai la suprafață. Axonul pleacă de la baza sa și iese din cortex după ce a emis ramificații colaterale și recurente. Luând în considerație cortexul motor primar din fața scizurii lui Rolando, s-a admis că axonii neuronilor piramidali cei mai mari din stratul 5 (sau celule gigantice ale lui Betz) constituie sistemul piramidal sau canalul corticospinal. In realitate, celulele lui Betz nu sunt decât o parte a fibrelor piramidale, celelalte provenind din ariile corticale senzoriale. Această cale piramidală este o cale lungă, în esență încrucișată, și prezintă o organizare somatotopică; ea se termină la nivel spinal, fie direct pe motoneuroni, fie prin intermediul interneuronilor.

Plecând de la sindromul piramidal la om (hemiplegie contralaterală, tulburări ale reflexelor), sistemului piramidal i s-a atribuit un rol în comanda mișcărilor* fine, voluntare, contralaterale și cu predominanță distală. De fapt, există sinergii* importante între sistemul piramidal și diversele căi extrapiramidale.

B. Soumireu-Mourat
(G. r>. s.)

Placebo

Termenul *placebo* se referă la un preparat farmaceutic lipsit de orice principiu activ. Administrarea acestui compus în scop terapeutic are ca rezultat efectul *placebo,* care poate fi definit ca răspuns al organismului la factori nonfarmacologici. *Placebo* privește și medicamentele farmacologic active, explicând astfel o parte din efectul lor. *Placebo-ur&z* sunt folosite în diferite situații patologice a căror componentă anorganică este preponderentă, ca și în probele clinice ale medicamentelor noi. în aceste probe, pacienții sunt împărțiți în două grupe identice, prima primind medicamentul care este studiat, iar a doua, un *placebo* care are aspectul medicamentului. Repartizarea acestor substanțe între cele două grupe se face fără știrea subiecților (simplu orb) sau și fără știrea medicului (dublu orb). Medicamentul testat este considerat ca activ dacă efectele analizate la o a treia persoană sunt semnificativ superioare celor date de *placebo.* Uneori efectul *placebo* este negativ : în acest caz este vorba de efectul *nocebo,* care este constatat și în cazul medicamentelor active (rezistență la tratament, efecte secundare neobișnuite), ca și în cazul substanțelor inerte. Dacă manifestările efectului *placebo* sunt destul de bine cunoscute, natura intimă a acestui efect rămâne obscură.

U. Spampinato
(O. D.)

Plan

Planul este o secvență de operații sau de scopuri subordonate, construită înainte de

execuție, în vederea realizării unui obiectiv. Această noțiune se apropie deci de cea de program* (în special de cea de program motor*).
Un plan cuprinde proceduri și strategii cu niveluri diferite de detaliere și admite modificări mai mult sau mai puțin importante în cursul execuției, în special prin mecanisme *defeed-back**. Astfel, planul este o reprezentare schematică sau ierarhizată. având rolul de a orienta activitatea subiectului. La nivelul activităților cognitive, un plan permite să se raționeze la niveluri de abstractizare mai mult sau mai puțin ridicate. El are două funcții cognitive: anticiparea și schematizarea. Conceptul de plan a fost introdus în psihologie în special de către G. A. Miller, E. Galanter și K. Pribram, în 1960, în rezolvarea de probleme*. Pentru aceștia, planul este o strategie* de rezolvare care poate fi exprimată ca o organizare ierarhizată a scopurilor*. Această abordare a unei conduite inteligente, explicată printr-un proces explicit, constituie una dintre primele breșe în neobehaviorism* și a contribuit la apariția curentului de studiere a tratării informației*.
In inteligența artificială*, un plan leagă de un scop o serie de acțiuni necesare pentru atingerea lui (v. *TOTE Unit)*.

J. Matineu
(G. D. S.)

Plan de text

In psihologia discursului*, definește structurarea unui text, care rezultă din operații de producere* (în special din operații de planificare*); în studiile care tratează comprehensiunea* (sau lectura*), o astfel de structurare va fi descrisă în termeni de schemă*. Stereotipic și interiorizat (suprastructură* a unei povestiri*), planul unui text impune ordonarea ierarhică a propozițiilor* în pachete (macropropoziții) și a acestora din urmă în secvențe*. Dacă etapele modelelor interiorizate nu au deloc nevoie să fie marcate, cele ale unei organizări mai puțin convenționale sunt, în genere, evidențiate prin toate resursele de demarcație grafică (paragrafe, punctuație*, numerotare. titluri interioare etc.) și prin alte semne de divizare.

J.-M. Adam
(G. D. S.)

Plan experimental

Descriere a organizării și desfășurării unui experiment*. în care sunt precizate în special variabilele* independente urmărite și valorile lor. împărțirea eșantionului* pe grupe, fazele succesive. Planul experimentului este conceput în așa fel încât rezultatele să poată fi tratate cu procedee statistice corespunzătoare și interpretate în sensul unei confirmări sau infirmări a ipotezei*. De la situația cea mai simplă în care subiecții incluși în eșantion sunt repartizați după hazard* în grupul de control și în grupul experimental, acesta din urmă fiind supus unei variabile independente referitoare la o singură stare, psihologul trece imediat. în virtutea ipotezelor complexe pe care el le-a formulat, la planuri cu variabile multiple, fiecare putând surprinde mai multe stări și fiind susceptibilă să ofere nu numai efectul propriu asupra variabilei dependente, ci și efecte rezultate din interacțiunile* lor. In acest context, termenul de factor* se substituie adesea celui de variabilă, iar termenul de modalitate* celui de stare. **Planurile factoriale** sunt construite pentru a oferi garanția ca fiecare factor și fiecare modalitate să fie luați în considerație simultan cu toate încrucișările* lor posibile. Rezultatele la care ele conduc se pretează la analize de tipul analizei de variantă*, permițând concluzii asupra acțiunii fiecărui factor considerat și asupra efectului eventual al interacțiunilor lor. Pe măsura creșterii numărului de factori și de modalități, ele pot ajunge la o complexitate și la o dificultate de execuție excesive. Planurile restrânse permit, în anumite limite. să fie înlăturat acest inconvenient: astfel. într-un experiment care implică 3 factori, fiecare având 3 modalități, **planul în careu latin** face economie de 18 din 27 căsuțe dintr-un plan factorial complet, prin asamblarea* încrucișării a doi factori într-un al treilea.

Printre altele, se diferenţiază planurile cu grupuri independente — concepute pentru comparaţii intersubiective; planurile cu măsurări repetate care permit comparaţii intrasubiective — aceiaşi subiecţi fiind supuşi unor modalităţi diferite ale uneia sau mai multor variabile independente; în fine, planurile mixte sau combinate. Planurile cu măsurări repetate impun anumite precauţii (contrabalansare*, rotaţie*) pentru a evita efectele de ordine.

Planurile cvasiexperimentale sacrifică anumite cerinţe ale planurilor factoriale, datorită constrângerilor practice sau etice întâlnite în cazul subiecţilor umani, fără a se îndepărta de la rigoarea interpretării obişnuite în laborator: ele pot fi aplicate, de exemplu, atunci când este de neconceput să privezi o parte dintre subiecţi de o intervenţie educativă sau terapeutică benefică sub pretextul alcătuirii unui plan factorial complet.

Dacă planurile experimentale tradiţionale cuprind, în genere, grupuri de subiecţi, noţiunea de plan experimental pe un caz unic este aplicabilă în special în cadrul unei abordări experimentale a intervenţiei educative sau clinice. Un plan referitor la un caz unic comportă, în genere, măsurări repetate şi alternate în situaţie de control (linie de bază*) şi sub acţiunea variabilei independente. Se presupune că efectele acesteia din urmă pot fi reversibile.

M. Richelle
(G. D. S.)

Planificare

Planificarea este procesul de elaborare şi de aplicare a planurilor*. Obiectivul ei este să stabilească o decizie actuală, un plan de acţiune, plecând de la predicţia evoluţiei unei situaţii, ceea ce impune fixarea scopurilor* şi a procedurilor* pentru atingerea lor. O funcţie a planificării este de a permite subiectului să ridice nivelul de control al activităţii atunci când situaţia devine prea complexă, elaborând planuri schematice care au statut de ipoteze de lucru (v. Program).

/. Matineu
(G. D. S>

Planificare a educaţiei

Ca şi economia educaţiei*, această disciplină a luat un avânt deosebit după anii 1960. Planificarea educaţiei intervine, pe de o parte, atunci când deciziile luate la un anumit nivel al sistemului educativ impun ajustări şi readaptări interne la alte niveluri ale acestui sistem, iar pe de altă parte, atunci când anumite fapte de natură socială, economică, politică etc. forţează sistemul educativ să răspundă la presiuni externe. Este vorba de a prevedea, pe o perioadă dată, numărul de indivizi care trebuie şcolarizaţi, locul lor în sistemul şcolar, definirea necesarului privind corpul profesoral, materialul şcolar, spaţiile etc. Evaluarea acestor trebuinţe va determina resursele financiare, repartiţia lor, mijloacele şi strategiile necesare pentru a realiza scopurile fixate.

P.-M. Dumont
(G. D. S.)

Planificare verbală

Proces care constă în stabilirea unui mod de organizare globală a părţilor unui text*, după principii de ordine şi de ierarhie, având ca scop să asigure obiective comunicative precise şi să determine mijloacele de exprimare potrivite pentru a le realiza. Cei mai mulţi autori formulează ipoteza că producerea unui text este ghidată de un plan destinat să ordoneze diferitele faze ale textului. Acest ghidaj ia forme distincte mai mult sau mai puţin constrictive (şi/sau mai mult sau mai puţin convenţionale), dependente de condiţiile de producere: ele pot fi „monogerate" sau pot fi rezultatul interacţiunilor* subtile dintre interlocutori; de asemenea, ele pot adopta o structură deschisă (cazul dialogului*, de ex.) sau închisă (suprastructurile narative). Planurile de text care rezultă din acestea au dus la diverse tipologii.

Din punct de vedere ontogenetic, cercetările relevă o dominanţă a planificării axate pe conţinuturi activate şi înlocuite progresiv printr-o reorganizare a secvenţei*,

în funcție de anumite constrângeri de natură socială.

(G D S

Plan Scanlon

Program folosit pentru stimularea creativității* și a motivației* pentru muncă la salariați și muncitori, determinându-i să participe la luarea deciziilor și la beneficiile rezultate din inovații. Originalitatea lui rezultă din trei aspecte:

1. comitete paritare evaluează sugestiile și iau deciziile destinate să le pună în practică;
2. primele sunt repartizate între toți membrii grupelor și echipelor vizate prin propuneri ;
3. aceste prime sunt evaluate pe baza unui calcul al costurilor și profiturilor legate de inovație.

C .-*Levy-Leboyer*
(G. D. S.)

Plasticitate

Capacitate de reorganizare morfologică a rețelelor* neuronale ca răspuns la modificări din mediul interior sau exterior. Totuși, reorganizările care fac parte din procesele de dezvoltare* normală nu sunt întotdeauna incluse în noțiunea de plasticitate. In timp ce la nivelul sistemului nervos periferic* existența unei regenerări* a fost recunoscută de mult timp, sistemul nervos central al mamiferelor era considerat, din moment ce dezvoltarea sa ontogenetică a fost încheiată, ca o structură încremenită, fără nici o capacitate de reorganizare morfologică. Acest punct de vedere a fost infirmat de rezultatele experimentale obținute începând din anii 1970, care arată că rețelele neuronale se pot reorganiza în diferite condiții, chiar la subiecții adulți. Un prim grup de fenomene corespunde unor reorganizări postlezionale. Astfel, anumite ansambluri neuronale sunt capabile să evidențieze un proces de regenerare după lezarea axonului lor. Al doilea fenomen este cel al înmuguririi. El corespunde unei reinervări a punctului denervat prin aferente care vin de la alți neuroni* decât cei care fuseseră lezați. Anumite sisteme neuronale centrale, ca de exemplu neuronii monoaminergici, sunt susceptibile mai mult decât altele să evidențieze astfel de fenomene de plasticitate. în timp ce alți neuroni nu au capacitate de reorganizare. Rațiunile acestor diferențe, ca și mecanismele precise ale reorganizărilor (factori responsabili de declanșarea lor. de conducerea lor) sunt încă necunoscute până astăzi. A fost invocată intervenția acestor neuroni cu neurotransmițători* în fenomenele de recuperare* a funcției. De altfel, procesele de reorganizare morfologică ar putea interveni în funcționarea normală a sistemului nervos : este cazul unor sisteme speciale (sistemul olfactiv* al mamiferelor, centrii cântului* la păsări), care implică o producere continuă de neuroni, chiar la animalul adult. Modificări de conectivitate ar putea interveni, de asemenea, în timpul învățării*.

J.-P. Herman

(O. D.)

Plăcere

Afect* agreabil care privește sensibilitatea fizică (plăcere sexuală) și sensibilitatea,.morală" (plăcere de a gândi) și pune problema sublimării (plăcere estetică). Plăcerea ar fi sursa necesară a activității: trăirea satisfacției pune capăt excitației*. Principiul* plăcere-neplăcere, în psihanaliză*, corespunde formelor primitive ale conduitei* (proces psihic primar). Pentru psihologii comportamentaliști*, caracterul subiectiv al noțiunii de plăcere indică să i se substituie noțiunile obiective de recompensă* și de întărire*, de stimul* atractiv și aversiv*.

R. Doron și *M. Richelle*
(G. D. S.)

Plurilingvism

Capacitate a unui individ sau a unei comunități de a folosi mai mult decât două limbi diferite, după tipul de comunicare* (cu familia, în relațiile sociale și profesionale, cu administrația etc.). Ca și în bilingvism*, există numeroase feluri de plurilingvism, după contextele istoric, sociologic și politic : de exemplu, un plurilingvism de stat,

în Belgia și Elveția, unde mai multe limbi au statut de limbă oficială.

D. Pera\a
(G. D. S.)

Pocnet —> Clic

Poetică -+ Funcție a limbajului

Polarizare

Tendința opiniilor* și judecăților* emise de un grup de a fi mai extreme decât cele ale indivizilor care îl compun a fost pusă în evidență mai întâi în situațiile de risc; grupurile par mai înclinate decât indivizii să adopte soluții riscante.
Efectul de polarizare, despre care s-a arătat mai târziu că este un fenomen general, nicidecum limitat la asumarea riscului, și care se opune celui de normalizare (convergență moderatoare a opiniilor și judecăților), s-ar produce din momentul în care gradul de implicare și de conflict în grup a crescut.

F. Askevis-LeherpeiLX
(G. D. S.)

Pe de altă parte, termenul polarizare desemnează și fenomenul următor: membrana plasmică a oricărei celule vii asigură menținerea unei dizarmonii între concentrațiile ionice (sodiu - [Na^+], potasiu [K^+], calciu [Ca^{-1-1}-], hidrogen [H^+], clor [CI"]) interne și externe, manifestându-se printr-o diferență de potențial* electric între cele două compartimente. In repaus, această polarizare membranară se exprimă printr-o negativitate a compartimentului intracelular în jur de -70 mV. Pentru un ion dat, există o relație logaritmică (ecuația lui Nernst) între raportul concentrațiilor acestui ion în ambele compartimente și polarizarea rezultată. Variațiile acestei polarizări, suport al excitabilității*, sunt tot atâtea semnale înalt semnificative ale funcționării celulare. Aceste semnale se pot manifesta printr-o diminuare a polarizării: depolarizare (potențiale de acțiune sau potențiale postsinaptice excitatoare), sau printr-o creștere a polarizării: hiperpolarizare (potențiale postsinaptice inhibitorii). Ele sunt legate de modificări tranzitorii adesea foarte scurte ale permeabilității membranare la ioni, datorită schimbărilor în conformația anumitor proteine intramembranare, canalele ionice. Pe o durată mai mare, polarizarea de repaus este restaurată prin activarea altor proteine intramembranare, pompele ionice.

M. Moulms
(O. D.)

Polietism

Termen referitor la societățile de insecte, definind diviziunea muncii într-o colonie. Factorii legați de polietism sunt de trei feluri : polimorfismul (diferențe morfologice și fiziologice între indivizi), vârsta (munca făcută de un subiect din colonie se schimbă în cursul vieții sale) și variabilitatea interindividuală (indivizi de aceeași vârstă, aparent asemănători, dar realizând sarcini diferite). Contrar vechiului punct de vedere, lucrările actuale relevă mari posibilități de reglare și de flexibilitate socială, în virtutea diversificării evoluțiilor ontogenetice* individuale.

R. Câmp an
(G. D. S.)

Polifonie

Acest concept îi permite lui Bakhtine (sub numele de Volochinov) să descrie, în 1929, textele literare în care se amestecă mai multe voci și, mai mult, să dezvolte o teorie a semnului* ca unitate socială pluriaccentuată în care interferează valorile* legate de utilizările sale discursive anterioare.
In lingvistică, teoria polifonică a enunțării* formulată de O. Ducrot se ocupă de felul în care un locutor* exprimă în același enunț mai multe puncte de vedere. Intr-un enunț ironic, de exemplu, locutorul aduce în scenă un enunțiator* El care preia sarcina de a exprima litera sau spiritul enunțului literal și un enunțiator E2 care nu se gândește deloc la ceea ce tocmai s-a afirmat. Polifonia rezidă în mișcarea care permite locutorului să marcheze acordul său cu E2, distanțându-se de El.

J.-M. Adam
(G. D. S.)

Poligamie

Poligamia este asocierea unui reprezentant al unui sex cu mai mulți subiecți de sex opus. Forma cea mai puțin frecventă este poliandria, care se referă la o femelă cu mai mulți bărbați, ce se ocupă, în acest caz, de îngrijirea progeniturii pe care ei au zămislit-o (la păsări). La mamifere, femela se ocupă de gestație și lactație, astfel că poliginia (un mascul și mai multe femei) este cea mai des întâlnită. Haremul* este o formă stabilă destul de frecventă. In timpul perioadei scurte în care eșuează pe plaje, elefanții de mare se asociază în haremuri temporare; masculii se luptă pentru un teritoriu*, în timp ce femelele stau deoparte; proprietarii își aproprie atunci mai multe femele încercând să le seducă și să le fecundeze. La pești, au fost descrise cazuri de poliandrie și de poliginie succesive: masculii sunt izolați pe teritorii regrupate; femelele îi vizitează pe rând; și unii, și alții pot participa la mai multe fecundări. Specia umană însăși prezintă, prin diferitele sale culturi, o diversitate a structurii familiale tot așa de mare ca la animal.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Poligon de frecvență -* Frecvență

Polisemie

O expresie este polisemică atunci când ea are mai multe sensuri* înrudite unele cu altele; aceste accepții rivale sunt legate de funcții semantice* stabilite, de natură hipo/hiperonimică, metaforică*, metonimică* sau, mai general, inferențială (ceea ce distinge polisemia de omonimia* accidentală). Forma principală de polisemie ține de caracterul vag al semnificaților* lexicali, din care cele mai multe seme* sau componente diferențiale, având grad de pertinență nesigur sau instabil, pot fi activate în anumite contexte* și suprimate în altele. Un alt caz de polisemie rezultă din tendința pe care o au inferențele* implicite uzuale de a se lexicaliza în semnificați convenționali, intrând astfel în concurență cu „sensul literal" din care ele provin (v. Figură).

A. Berrendonner
-(G. D. S.)

Ponto-geniculo-occipital —> Vis

Posesiv

Ansamblu de unități lingvistice* care țin de categorii gramaticale* diverse (adjectiv, determinant, pronume etc.) și care redau relația semantică* de apartenență sau de posesiune.

In psiholingvistică*, continuând lucrările lui R. Brown, unii autori au emis ipoteza că anumite relații de posesiune ar fi exprimate de copil încă de la apariția unor gramatici-pivot (între 18 luni și doi ani); A. Karmilov-Smith a demonstrat, printre altele, că folosirea adecvată a determinanților posesivi (în opoziție cu articolele definite) nu se stabilește decât pe la 7 ani și nu devine pe deplin eficace decât de la 9 ani.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Posibil

Posibilul este ceea ce subiectul poate să prevadă sau să anticipe despre acțiunile sale reale sau despre gândirea sa în fiecare context particular. El oferă subiectului materialele care-i permit să-și construiască operațiile*. Deschiderea spre posibil este, astfel, un proces important de creație cognitivă. Intr-o primă etapă, posibilele sunt dependente direct de contextele care succedă acțiunii și limitate de pseudonecesități pe care subiectul le atribuie realului. In a doua etapă, subiectul pune în relație logică posibilele produse, acestea devenind „coposibile". Această activitate de stabilire a relației ajunge la operațiile de clasificare*, de seriere* etc. In ultima etapă, posibilul este dependent de operațiile formale* la construirea cărora el a contribuit.

J.-J. Ducret
(G. D. S.)

Posturală (Funcție —)

Ansamblu de activități orientate în același timp spre modelarea, formarea corpului

propriu, și spre contactul uman, coeziunea afectivă și gestuală cu anturajul. Stimulată de sensibilitățile intero*-proprioceptive* și integrând automatismele de postură* prin mijlocirea simțului echilibrului, ea se realizează în forma sa primară, la nivelul* stadiului* emoțional* (0-9 luni sau 1 an), ca sistem al automatismului tonic și afectiv. Rudimentele sunt reprezentate de reflexele de apărare și de atitudine, de diversele forme ale contractilității tonice: spasme musculare, strigăte, gesturi impulsive. Sub influența anturajului, acest tip de motricitate se elaborează progresiv ca reacții posturale și afective diferențiate: atitudini*, mimică*, expresii* emoționale; funcția posturală pune în mișcare registrul activității proprioceptive sau proprioplastice* care transpune impresia organică internă în expresie afectivă și socială*. Ca funcție* expresivă, ea este anterioară genetic și este opusă funcției senzoriomotorii*, ca funcție de relație sau de realizare, stimulată de sensibilitățile exteroceptive* și acționând, la nivelul stadiului senzoriomotor (1-3 ani), registrul activității proprioceptive dirijat spre lumea obiectelor. In același timp, activitatea proprioplastică depășește și cadrul strict al automatismului tonic și afectiv: postura este mobilizată în activitatea proiectivă, în simulare și imitație, în acomodarea motorie și mentală.

E. Jalley
(G. D. S.)

Postură

In sens fiziologic, postura reprezintă o suspendare dinamică, activă, a mișcării*, întreținută de componenta tonică* a activității musculare. După H. Wallon, substratul ei funcțional este reprezentat de funcția* tonico-posturală*. In starea de dependență totală în care se află copilul la începutul psihogenezei. postura joacă, în primul rând, rolul unui mecanism de participare socială, fără să conțină expresiile specifice mimice sau emoționale. In același timp, dincolo de funcția expresivă orientată primitiv spre ambianța umană, postura intervine și în funcțiile de relație propriu-zise, adică în activitatea intențională*, cu aspectul ei dublu: senzoriomotor* și reprezentativ. Din acest punct de vedere, mecanismele echilibrului postural, la om, controlează în primul rând poziția șezândă, apoi pe cea în picioare și intervin la nivelul* manipulării și al gestului* imitativ, ca sursă a reprezentării*. Astfel, postura se află la originea conștiinței*, în formele sale inițial afective*, apoi obiective.

E. Jalley
(O. D.)

Potențial de acțiune

Depolarizare* explozivă a membranei*, legată de existența unor canale sodice și potasice pe membrana axonală, a căror deschidere sau închidere depinde de voltaj. Viteza de conducție, care poate varia între 0,3 și 120 m/s, este proporțională cu diametrul axonului*, depinzând și de prezența sau absența mielinei*. La nivelul neuronilor mielinizați, conducția sare de la un nod Ranvier la altul, de unde și denumirea de conducție în salt. Clasic, informația sub formă de potențiale de acțiune se propagă unidirecțional de la dendrite la axon. Propagarea este dirijată deoarece o porțiune a membranei depolarizate trebuie să revină la starea sa de bază pentru a permite din nou trecerea curentului; depolarizarea se propagă în direcția în care nu există încă depolarizare și este blocată în locul unde membrana începe să fie activă. Nașterea unui potențial de acțiune se produce după legea tot sau nimic (proces digital): din momentul în care este atins un nivel de depolarizare, potențialul dobândește imediat valoarea sa optimă și se autopropagă ca atare. O fibră neuronală produce întotdeauna aceeași cantitate de curent care este în funcție de rezistență, aceasta fiind în raport invers cu diametrul fibrei.

M. Le Moal
(O. D.)

Potențial evocat

Schimbare a activității electrice a unui grup de neuroni*, ca răspuns la solicitarea unui organ senzorial sau a căii specifice

corespunzătoare. Potențialele evocate înregistrate pe scalp nu se deosebesc de electroencefalograma* care constituie fondul permanent al înregistrării; pentru a le vizualiza sunt utilizate metode de mediere și de extragere. Se disting potențiale evocate primare și secundare. Potențialul evocat primar, foarte bine specificat ca localizare, se observă pe cortexul primar de recepție a modalității aferente considerate. Având o latență foarte scurtă, el se compune dintr-o succesiune de unde pozitive și negative cu o durată totală de mai multe zeci de milisecunde. El exprimă ansamblul de fenomene de depolarizare. urmat de hiperpolarizare în neuronii respectivi. Răspunsul evocat secundar este mai tardiv și mai puțin bine localizat. Tehnicile moderne, bazate pe ordinator, de prelucrare a semnalelor electrice permit construirea unor cartografii ale potențialelor evocate și precizarea contribuției zonelor corticale și a structurilor subcorticale în morfologia diferitelor unde ale potențialelor evocate. „ „

B. Soumireu-Mourat
(O. D.)

Potențializare

Facilitare a acțiunii unui prim agent asupra răspunsului indus de un al doilea agent. Această acțiune întăritoare a fost observată adesea în farmacologie. Termenul este folosit astăzi în special pentru denumirea procesului de Potențializare de Lungă Durată (PLD). Acest fenomen neurofiziologic constă într-o activitate neuronală crescută și prelungită (ore, respectiv zile), ca răspuns la un stimul-test izolat, după inducerea fenomenului printr-o stimulare repetitivă (care poate fi foarte scurtă) a aceleiași căi neuronale. PLD a fost observată mai întâi la nivelul circuitului hipocampic*, apoi reîntâlnită în creier, în special la nivel cortical. Ea este considerată indicele unei modificări a transmiterii sinaptice și deci ca un model de plasticitate* sinaptică. Discuțiile actuale privesc natura mecanismelor subiacente, a modificărilor presinaptice (în special creșterea eliberării de neuromediator*) sau postsinaptice (mai ales modificările numărului de receptori"). Pe de altă parte, legătura cu fenomenul de potențializare posttetanică, cunoscut de mult timp. este încă insuficient precizată: acest fapt se caracterizează, în esență, prin natura stimulării declanșatoare (înaltă frecvență, sau stimulare tetanizantă) și prin durata mai redusă a fenomenului (în minute), care se manifestă printr-o coborâre a pragului* de răspuns la o stimulare aferentă. Importanța fenomenului PLD rezultă din faptul că el ar putea fi însemnul marcajului sinapselor* într-o rețea* de neuroni și să devină, astfel, manifestarea inițială a unei plasticități de lungă durată reprezentând suportul neurobiologic al memoriei* de lungă durată; în acest caz. memorarea ar consta în individualizarea unei rețele specifice de neuroni care rezultă dintr-un marcaj sinaptic sau dintr-o facilitare (de acces)* a căilor corespunzătoare unei informații* date.

B. Soiimireu-Mourat
(O. D.)

Potomanie

Comportament obișnuit de ingestie excesivă de apă sau de alt lichid care să o înlocuiască, fără să existe o fiziopatologie renală, endocrină sau posthipofizară. O potomanie veche poate fi complicată de un diabet insipid funcțional și, invers, un diabet insipid organic poate antrena, ca secundară, o potomanie.
Considerată, clasic, o tulburare instinctuală, potomania, care apare în genere la copil sau la adolescent, indică o regresie* spre stadiul cel mai precoce de alimentare, prima experiență a trebuinței la copilul mic fiind setea. Ea se încadrează în patologia psihosomatică.

B. Brusset
(O. D.)

Povestire

Tip de discurs* care rezultă din punerea în text* a unei istorii* printr-un act de narațiune*. Povestirea se deosebește de descriere* sau de argumentare*, chiar dacă nu există povestire fără descriere minimală și chiar dacă o povestire poate servi ca

argumentare. In ciuda diferenţelor evidente, povestirea istorică şi povestirea de ficţiune comportă o structură narativă comună care ne autorizează să considerăm povestirea ca un model omogen al punerii în text.

Pentru ca să existe povestire, trebuie reunite următoarele elemente: un actor constant (A), personaj central individual sau colectiv; predicate* p şi q care îl definesc pe A într-o situaţie iniţială, apoi într-o situaţie finală; o derulare temporală minimală care duce de Ia una la alta; o transformare a predicatelor p (iniţial) şi q (final) printr-un proces: o logică singulară în care ceea ce vine după apare ca fiind cauzat de (legea clasică a lui *post hoc, ergo propter hoc)*; un sfârşit sub formă de morală, evaluare globală explicită sau urmând a fi dedusă de cititor.

Suprastructura* narativă este constituită din macropropoziţii care sunt în prezent diferit denumite:,.rezumatul" sau „introducerea-prefaţă" care introduce facultativ povestirea şi, simetric, „finalul" (sau „coda", uneori simplă morală dată în continuarea povestirii), „orientarea" sau „situaţia iniţială", „complicaţia" sau elementul declanşator al povestirii, „acţiunea centrală" care rezultă din ea (descrierea acţiunilor adesea înlocuită printr-o simplă evaluare a situaţiei noi), „rezolvarea" care permite povestirii să se încheie cu o „situaţie finală". Secvenţa narativă elementară corespunde decupajului oricărui proces în cinci momente: înainte, început, în timpul, sfârşit, după. Povestirea ca text narativ apare ca rezultat al combinaţiei secvenţelor* elementare. , . , . . .

J.-M. Adam
(N.C.)

Pozitiv

într-o discriminare* condiţionată, se spune că este pozitiv stimulul condiţionat* asociat de regulă cu cel necondiţionat*, spre deosebire de stimulul negativ care niciodată nu este întărit.

întărire pozitivă: în terminologia condiţionării operante*, întărire* constând în prezentarea, după răspunsul operant, a unui stimul întăritor cu valoare apetitivă*, care antrenează o creştere a probabilităţii de emitere a răspunsului. Această procedură şi efectele ei caracteristice definesc una dintre cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire.

M. Richelle
(G. D. S.)

Pozitivism

Termen folosit încă de C. Saint-Simon, apoi reluat de A. Comte. Pozitivismul lui A. Comte se prezintă ca o filozofie a ştiinţelor, al cărei obiect* este studiul aspectelor generale ale diferitelor ştiinţe. Din punct de vedere epistemologic, el valorizează numai tipul de certitudine oferit de ştiinţele experimentale*. Mai mult, el exclude din metoda ştiinţifică orice cercetare a cauzelor*, în favoarea celei referitoare numai la relaţiile dintre fapte şi legile* acestora. Aceste concepţii sunt întâlnite la J. S. Mill, E. Littre, H. Spencer, E. Renan, H. Taine şi în curentul denumit empirism logic*.

A. Comte este unul dintre fondatorii sociologiei modeme, dar el respinge psihologia*, cel puţin sub forma ei de introspecţie. Pozitivismul ne plasează în faţa unei alternative : psihologul trebuie să manifeste încredere într-o obiectivitate contestabilă sau, dimpotrivă, să-şi pună sub semnul întrebării subiectul ştiinţei, şi cum?

E. Jalley
(G. D. S.)

Pozitivism logic -» Empirism logic

Poziţie

Acest termen a fost folosit înainte de 1934 de psihanalişti ca S. Freud şi M. Klein, pentru a indica locul ocupat de un subiect într-o anumită problematică sau într-un anumit scenariu fantasmatic. Astfel, se vorbeşte de poziţia oedipiană directă sau inversă, de poziţia activă sau pasivă, masculină sau feminină, chiar de poziţia orală, anală etc. în 1934, M. Klein, constatând că stadiile* descrise de K. Abraham se amestecă până acolo încât copilul oscilează

între unul și altul, mai curând decât să treacă de la unul la altul, preferă să utilizeze sistematic termenul de poziție pentru a desemna fazele* infantile ale dezvoltării*, dezvăluite de ea: poziția paranoidă* și poziția depresivă*. Această terminologie permite sublinierea faptului că problematicile corespunzătoare nu sunt niciodată depășite și că subiectul oscilează de la una la alta în cursul vieții. în perspectiva kleiniană, cele două poziții fundamentale se constituie prin asocierea dintre o situație anxiogenă tipică și mecanismele de apărare* de asemenea tipice; în acest fel, poziția paranoid-schizoidă se caracterizează prin utilizarea apărărilor schizoide pentru a lupta împotriva angoasei paranoide, iar poziția depresivă, prin utilizarea mecanismelor de reparație* contra angoasei depresive.

J.-M. Petot
(O. D.)

Poziție serială (Efect de —) -» Serie. Serial

Pozițională (Strategie —) -> Strategie

Practica mentala

Condiție de învățare* care constă în evocarea mentală și în mod repetat a realizării unei abilități motorii*. Această practică antrenează progrese semnificative, mai ales atunci când este asociată cu practica fizică. Este eficace în special în cazul persoanelor foarte imaginative care își controlează bine imaginile mentale*. Această învățare poate rezulta dintr-o rafinare, la nivelul componentei cognitive, a abilităților motorii sau dintr-o integrare a *feed-back*-urilor* provenite din contracțiile musculare infraliminare asociate cu evocarea* mentală a mișcării.

M. Durând
(G. D. S.)

Practică negativă -» Comportamentală (Terapie —)

Prag

Valoare limită, într-un *continuum** fizic dat, sub care un stimul* nu este perceput (prag absolut*), sau valoare limită a unei diferențe în raport cu un stimul sub care această diferență nu este percepută (prag diferențial*). Determinarea acestor praguri senzoriale sau perceptive pentru diferitele modalități* senzoriale și pentru diferitele dimensiuni* ale stimulilor este unul din obiectivele psihofizicii*. Noțiunea de prag traduce faptul că receptorii organismelor vii nu sunt sensibili decât la anumite niveluri ale stimulării. Pentru unele modalități și dimensiuni, ca vederea în culori și percepția înălțimilor tonale, spectrul sensibil este limitat atât ascendent, cât și descendent, în așa fel încât trebuie stabilit un prag inferior sau minim și un prag superior sau maxim, acesta din urmă corespunzând valorii-limită peste care stimulul nu mai este perceptibil. O valoare corespunzătoare pragului este numită liminară (de la latinescul *limen,* prag); o valoare superioară pragului este numită supraliminară*, o valoare inferioară — infraliminară*. termenul subliminar* fiind rezervat în general valorilor infraliminare foarte apropiate de prag. Pragul de durere* desemnează nu numai pragul sensibilității nociceptive*, ci și trecerea la senzația dureroasă pe diferite dimensiuni ale stimulilor care se adresează altor modalități senzoriale, cum ar fi intensitatea stimulului auditiv sau termic.

Prin extensie, de la definiția adoptată în psihofizică, termenul de prag se aplică în numeroase alte situații: în neurofiziologie, pragul de excitabilitate corespunde nivelului stimulării necesare pentru provocarea activității unui neuron*; în psihologia limbajului*, pragul de detectabilitate* sau de perceptibilitate corespunde nivelului sonor (sau raportului semnal/zgomot*) permițând recunoașterea stimulării auditive ca fiind constituită din cuvinte, în timp ce pragul de inteligibilitate* corespunde nivelului de înțelegere. în situațiile care pun în joc prezentarea* tahistoscopică* de elemente figurale sau verbale, se vorbește de un prag de identificare. în legătură cu duratele de prezentare care permit recunoaș-

terea formelor sau obiectelor, ca și lectura cuvintelor sau enunțurilor.

M. Richelle
(D.F.)

Prag absolut ->• Absolut

Prag de semnificație —> Semnificație

Prag diferențial -» Diferențial

Pragmatică lingvistică
Considerat ca un sistem de semne*, limbajul* aparține domeniului semioticii* și trimite deci la altceva decât la el însuși. Pe de o parte, el este în relație cu ceea ce, într-o formă simplă, denumim lume și, pe de altă parte, cu cei care se servesc de el. Acest fapt l-a determinat pe C. W. Morris să diferențieze trei dimensiuni, fiecare dintre ele putând deveni un domeniu specific de studiu: sintactica sau sintaxa*, adică ansamblul relațiilor pe care obiectele-semne le întrețin între ele; semantica*, sau ansamblul relațiilor între semne și obiectele semnificate de ele; pragmatica, prin care se desemnează ansamblul relațiilor între semne și cei care le folosesc.
Pragmatica se referă deci la interlocutori care caută să acționeze unii asupra altora prin mijlocirea discursului* și la situațiile în care ei se găsesc. Plecând de la noțiunea de acte de vorbire*, J. L. Austin a relevat că fiecare dintre acestea are caracter triplu:

1. este un act locutoriu prin aceea că este vorbire;
2. este un act ilocutoriu* ce poate fi doar constatativ („dumneavoastră vorbiți"), interogativ („vorbiți?"') sau imperativ („vorbiți !"). Ultimele două au caracter performativ*. în sensul că locutorul* exercită o acțiune asupra partenerului său. în principiu, trebuie să se răspundă de fapt la o întrebare și să se asculte de un ordin;
3. în fine, este un act perlocutoriu, un fel de finalitate secundă. Prin ordinul dat cuiva să vorbească, se poate urmări punerea lui în încurcătură sau în valoare etc. Ilocutoriul prezintă un interes considerabil pentru evidențierea dimensiunii sociale a limbajului. Anumite acte performante nu pot „funcționa" decât dacă locutorul ocupă un loc specific în grup. Actul de vorbire „ședința este deschisă" nu deschide cu adevărat ședința decât dacă emană de la președinte.
După cum se vede, dimensiunea pragmatică este de natură să explice diferența între sensul* (literal) al unei expresii și semnificația* sa în situație. A spune „este amiază" poate însemna că este timpul de plecare. Aceasta duce la punerea problemei de a ști dacă este posibil să fie studiată semantica (cel puțin cea a discursului) independent de orice pragmatică.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Pragmatică (Strategie —) -> Strategie

Pragmatism
Doctrină filozofică dominantă în lumea anglo-saxonă la sfârșitul secolului al XDC-lea și care are legături strânse cu utilitarismul*. Conform acestei doctrine, introdusă de Charles S. Peirce în 1878, semnificația* unui concept* este dată de efectele sale practice; sensul conceptului soare, de exemplu, este deci căldura, lumina și toate efectele cunoscute ale soarelui. Plecând de la această teorie a semnificației, William James a construit în 1904 o concepție a adevărului : adevărul unei propoziții* (în sens logic) constă în faptul că ea este utilă, că ea reușește, că satisface. Adevărul se referă aici la funcții practice și la acțiune; funcționalismul* s-a inspirat din această concepție.

F. Parot
(G. D. S.)

Prăbușire
Termenul englezesc *breakdown,* care nu are semnificație nosografică strictă, este cel mai adesea folosit pentru desemnarea depresiei nervoase *(nervous breakdown).* D. Winnicott i-a dat o definiție mai precisă în cadrul unei teorii ale cărei afirmații principale sunt următoarele:

1. unii pacienți, cărora le este frică de o prăbușire nervoasă, se tem de fapt de prăbușirea apărării* lor și, în general, de prăbușirea *^elfului** lor unitar";
2. prăbușirea de care se tem a avut deja loc, din cauza unei carențe a mediului înconjurător*, în cursul primei dezvoltări; s-a terminat după și datorită organizării de noi sisteme de apărare care reprezintă apoi structura bolii pacientului;
3. această prăbușire nu a fost simțită sau asumată cu adevărat;
4. revigorarea în transferul* acestor slăbiciuni ale mediului înconjurător este singurul mijloc pentru analist ca să poată recunoaște acest tip de suferință și să poată aduce o interpretare utilă, care să sublinieze mai ales faptul că prăbușirea a avut deja loc.

J.-M. Petot
(D.S.)

Prădare
Termenul desemnează ansamblul de relații, referitoare la populații și interindividuale, care leagă un prădător* de prada sa și, în particular, ansamblul conduitelor specifice de căutare, detectare, capturare* și consum*, ca și comportamentele de veghe, camuflaj* și fugă. Prin selecție naturală, strategiile de prădare și de antiprădare au ajuns la un grad ridicat de complexitate și finețe (v. Ecolocație). Prădarea este orientată în mod necesar asupra altei specii, ceea ce o deosebește de canibalism* care apare în situații speciale de competiție socială și sexuală sau în cazuri excepționale de suprapopulație, deși se cunoaște cazul pescărușilor care obișnuiesc să consume ouăle și puii vecinilor din colonie. Prădarea implică mâncarea prăzii, ceea ce o deosebește de parazitism*, care este o altă formă de exploatare a altor specii. Factrul motivațional al prădării este în primul rând foamea. Factorii se modifică după un ritm circadian, iar activitatea prădătorului este sincronizată cu cea a prăzii. In perioada de reproducere, prădarea poate fi declanșată și întreținută de stimuli veniți de la puii care trebuie hrăniți. Intensitatea cerințelor* puilor și gradul lor de dezvoltare determină nu numai ritmul prădării, dar și felul și mărimea prăzilor.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Prădător
Orice animal care se hrănește din pradă. Relațiile dintre prădători și prada lor sunt asimetrice (primii sunt ucigași și consumatori, ceilalți sunt cei mâncați) și au dus la dezvoltarea strategiilor de prădare* și a comportamentelor de apărare și de fugă. a strategiilor antiprădătoare. Populațiile de prădători ocupă pozițiile terminale în lanțurile alimentare (v. Ecosistem) și ating densități și biomase mult mai slabe decât cele ale prăzilor de care ele depind. Ambele populații se găsesc în echilibru dinamic: creșterea prăzii condiționează pe cea a prădătorilor: creșterea acestora din urmă reduce abundența prăzii și reușitele capturărilor*, și deci eficacitatea prădătorilor, fecunditatea lor. numărul de pui din cuib sau gestați; această creștere duce la emigrare și impune o schimbare a naturii prăzii. Anumiți prădători sunt strict specializați pentru capturarea unui singur tip de pradă: alții sunt eclectici și oportuniști. Populațiile diferitelor specii de prădători se specializează unele în raport cu altele în privința modului de a căuta, de a captura și a preferințelor alimentare. în scopul de a exploata mai bine ansamblul populațiilor de pradă (v. Nișă ecologică).

J.-C. RuM-et
(G. D. S.)

Preanchetă -> Anchetă

Precizie
In testele* mentale sau psihomotorii* ori în situațiile experimentale, noțiunea de precizie se aplică unei performanțe* lipsite sau puțin afectate de erori*. Când sarcina implică un instructaj* de rapiditate (implicit dacă timpul este limitat), precizia poate varia în raport invers cu viteza*; această relație nu este totuși mei generală, nici simplă, precizia și viteza putând fi legate, înainte de toate, de gradul de stăpânire a sarcinii. In studiul proceselor de atenție*

cu ajutorul așa-ziselor proceduri* de cercetare* vizuală, sarcinile de precizie sunt cele în care ansamblurile de stimuli care urmează să fie identificați sau localizați și/sau de stimuli distractori* sunt destul de mari pentru a expune subiectul la numeroase erori: ele sunt opuse sarcinilor cu timp de reacție*, în care ansamblurile sunt mici și generează puține erori.

M. Richelle
(G. D. S.)

Precondiție

Termen preferat celui englezesc de *requisit,* care denumește ceea ce este cu necesitate impus pentru o învățare* nouă, pentru soluționarea unei probleme sau pentru producerea unui efect. Deși de evidentă necesitate, este rar întâlnit în învățământ controlul sistematic al existenței precondiției înainte de începerea unei învățări importante. Această carență se explică, în parte, prin cunoștințele lacunare în această privință. In ultimele decenii, cei care au conceput secvențele învățării programate* sau ale învățării asistate de ordinator au denunțat această lacună, deoarece programele* bine construite implică o rubrică ce precizează de fiecare dată precondițiile.

G. De Landsheere
(G. D. S.)

Precondiționare

In procedurile pavloviene*, precondiționarea senzorială, denumită și condiționare* senzoriosenzorială. constă în a asocia de un anumit număr de ori doi stimuli* neutri*, înainte de asocierea unuia dintre ei numai cu stimulul necondiționat*, pentru a observa apoi un răspuns condiționat* la celălalt stimul, care totuși nu a fost asociat niciodată cu stimulul necondiționat. Fenomenul nu se reduce la o simplă generalizare* a stimulului, căci el se sprijină electiv pe stimulul care a făcut obiectul asocierii prealabile. Trebuie să o deosebim de condiționarea secundară. în care transferul către un stimul neutru, care nu a fost niciodată asociat cu stimulul necondiționat, se produce plecând de la un stimul condiționat în prealabil. Spre deosebire de condiționarea obișnuită, pe care creșterea numărului de asocieri o consolidează, precondiționarea se stabilește în mod optim după un număr limitat de asocieri. Formă de învățare* perceptivă, care se realizează fără întărire*, precondiționarea se apropie de învățarea latentă* pusă în evidență în situațiile de învățare instrumentală*.

M. Richelle
(G. D. S.)

Preconștient

Sistem al aparatului* psihic, în prima topică* a lui S. Freud, în opoziție cu conștientul și inconștientul. In a doua topică, înțeles adjectival, el califică unele conținuturi care scapă conștiinței* fără a fi inconștiente în sens strict, care aparțin sistemului eului și supraeului.

Conținuturile și operațiile psihice ale sistemului preconștient, absente din câmpul actual al conștiinței, sunt susceptibile de a se actualiza, contrar conținuturilor inconștientului de care sunt separate prin cenzură*. Ele sunt determinate de procese secundare* și cuprind reprezentările cuvintelor și lucrurilor.

In prezent, noi perspective asupra naturii și funcțiilor sistemului preconștient* se degajă din numeroase direcții de cercetare : limbajul și vorbirea, relația de obiect și activitatea tranzițională*, ca și anumite concepții psihosomatice*. Slăbiciunile sistemului psihic preconștient caracterizează unele moduri de organizare nonnevrotice, care reclamă intervenții tehnice speciale în cura psihanalitică.

B. Brusset
(G. D. S.)

Predicat

In semantică* se consideră că, în genere, orice frază* se *bazează,* în ultimă analiză, pe o structură profundă compusă dintr-un pivot predicativ (sau predicat) și dintr-unul sau mai multe argumente*. în formularea „acest cântec irită Franța întreagă", „irită" este unitatea lexicală care corespunde predicatului, iar celelalte unități corespund argumentelor.

In silogistica aristotelică, propozițiile* elementare sunt toate sub forma „S este P": (1) „Cerul este albastru". S este subiectul, P este predicatul și *este,* copula. Subiectul („cerul") este cel despre care se spune ceva, predicatul („albastru") este ceea ce se spune despre subiect, și copula („este") marchează legătura între amândoi. Deci predicatul desemnează comprehensiunea* unui concept*, ceea ce pune o problemă, în propoziția: (2) „Balenele sunt mamifere", există două concepte: „a fi balenă" și „a fi mamifer", astfel că nimic nu împiedică formularea propoziției „anumite mamifere sunt balene". Rezultă de aici că diferența între subiect și predicat este de natură funcțională și nu intrinsecă. Pe de altă parte, trebuie subliniat că atribuirea predicatului unui subiect poate fi afirmată sau negată: (3) „Cerul nu este albastru". Relația dintre propozițiile (1) și (3) este de contradicție*: dacă una este adevărată, cealaltă este falsă. Dar este posibil și să considerăm predicatul, jionalbastru" și dacă nu spus, cel puțin gândit: (4) „Cerul este nonalbastru". în acest caz este vorba de o relație contrară care admite intermediari: cerul poate fi gri. Aceasta duce la introducerea, printre noțiunile primare, a cuplurilor predicative de forma <albastru, nonalbastru>.

în logică, predicatul este un operator cu *n* locuri care, aplicat la *n* obiecte, dă naștere unei propoziții. De exemplu, dacă .vi = cerul și *a* = a fi albastru, a aplica pe a la xl, ceea ce se notează ari, dă propoziția (1). Dacă *xl* = pământul, .v3 = soarele și *r* = a se învârti în jur, a aplica pe *r* la *xl* și la *xi,* ceea ce se notează *rxlx3,* dă propoziția „Pământul se învârtește în jurul soarelui". Predicatului logic *a* îi corespunde o proprietate, iar lui r, o relație binară. Evident, este posibil să se vorbească și despre relații n-are.

Logica predicatelor poate fi considerată ca una a propozițiilor analizate. Luată ca un tot, propoziția (2) este adevărată sau falsă, dar din moment ce „a fi balenă" și „a fi mamifer" sunt explicitate, această propoziție ține de logica predicatelor. Ea este enunțată clar: „toate balenele sunt niște mamifere". Este o problemă de cuantificare* și de asamblare de clase*.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Predispoziție
In accepția curentă, acest concept este destul de vag, incluzând în același timp rolul unui factor constituțional ereditar, cel al unor influențe pre- și neonatale, cel al maturizării* organice și nervoase, cel al condițiilor istorice primare din mica copilărie,
în modelul său de serii complementare, cunoscut sub denumirea de ecuație etiologică, S. Freud concepe predispoziția ca punct nodal al proceselor de fixație*, ca alcătuită din constituția sexuală congenitală, din experiențele infantile precoce, ca și din anumite antecedente transgeneraționale. Luată ca atare, constituția sexuală rezultă din diferențele individuale privind dezvoltarea* zonelor erogene și a surselor indirecte ale excitației* sexuale, dar și funcționarea unor mecanisme de refulare* și de sublimare*.

In psihologia experimentală, termenul de predispoziție poate desemna o orientare, indusă experimental sau datorată unor factori străini de situația experimentală, de a percepe, de a înțelege sau de a acționa într-un anumit fel, de exemplu în prezența unei informații* ambigue*.
Expresia predispoziție de învățare trimite, în genere, la constrângerile specifice* care definesc limitele învățărilor* posibile pentru un organism, cu referire atât la forma, cât și la nivelul lor de complexitate.

E. Jalley și *M. Richelle*
(O. D.)

Predispoziție —> Constituție

Preferendum —* Ecologie

Preformism -» Ineism

Pregătire psihologică
Ansamblu de procedee al căror obiectiv este acela de a institui o stare psihologică

favorabilă realizării unei performanțe* maximale cu prilejul unei competiții*. Ele sunt supraadăugate procedurilor de antrenament* de bază și au funcții de scurtă sau de lungă durată: reglare* a motivației* și a stresului* înaintea competiției, adaptare a nivelului de activare și utilizare a resurselor atenției în timpul probei, reglare a reacțiilor emoționale care apar după rezultat etc. Aceste procedee utilizate de antrenor sau psiholog merg de la tehnici clasice ale psihologiei clinice la practici mai individualizate și empirice.

M. Durând
(G. D. S.)

Pregătitoare (Clasă —) -* Clasă pregătitoare

Pregenital

Constatarea plăcerilor de ordin sexual produse de gură sau anus l-a determinat pe S. Freud să considere că aceste organe funcționează ca zone erogene* înaintea organelor genitale și să interpreteze manifestările de oralitate sau analitate la adolescent sau adult ca fixații* sau regresii* spre perioadele infantile ale dezvoltării individuale. Luarea în considerație a caracterului sexual al acestor forme de erotism oral*, anal* și uretral* i-a determinat pe psihanaliști să lărgească definiția sexualității*. K. Abraham și M. Klein au relevat că etapele pregenitale ale dezvoltării* psihosexualității se caracterizează, spre deosebire de etapa genitală ulterioară, prin predominarea ambivalenței* și sadismului*.

J.-M. Petot
(O. D.)

Pregnanță

Termen calchiat pe germanul *Prägnanz,* introdus în vocabularul psihologic de Școala gestaltistă*. El desemnează proprietatea unei configurații* de a se impune percepției* cu forță și stabilitate, prin mijlocirea caracteristicilor legate de legile percepției: formă* bună, raport figură-fond*, simetrie etc. Prin extensie, se face uneori uz de termen sau de adjectivul pregnant cu referire la ceva ce iese în evidență și se impune spiritului.

M. Richelle
(O.D)

Prehensiune

Activitate motorie de prindere care poate fi făcută cu gura și cu membrele. Prinderea unui obiect constituie un moment important în evoluția copilului: el descoperă lumea prin manipulare. Nou-născutul reușește să-și pună degetul în gură. Spre sfârșitul lunii a patra apare motricitatea* intenționată : copilul apucă ceea ce vede. Coordonarea oculomotorie ajunge la nivel de activitate instrumentală care localizează obiectul în raport cu propriul corp: obiectele și mișcările oferă ocazia plăcerii acțiunii. Acestea sunt premisele conștiinței de sine și constituirea zonei intermediare care separă subiectivul de obiectiv (D. Winnicott).
Dezvoltarea ulterioară a prehensiunii este un exemplu de trecere de la motricitatea reflexă și automată, orientată de stimulările externe, la motricitatea voluntară, dominată de reprezentarea internă a scopului și de un program al mijloacelor. Studiul meseriilor denumite „manuale", analiza muncii, a învățărilor motorii și a reprezentărilor sarcinii sunt, la adult, exemple de aplicare a acestei diferențieri, realizată inițial la copil.

R. u orori
(G. D. S.)

Preistorie

Perioadă a evoluției* speciei umane, care a precedat perioada istorică al cărei debut include inventarea scrisului și apariția documentelor pe care acesta le-a permis.
Știință care urmărește să reconstituie etapele evolutive ale omului în cursul acestei perioade, pornind de la urme materiale (oseminte, unelte, vestigii de habitat, desene rupestre etc.) pe care el le-a lăsat. Mai ales datorită progreselor pe care le cunoaște începând cu anii 1950, preistoria prezintă tot mai mult interes, din perspectivă pluridisciplinară, pentru diferite ramuri ale psihologiei preocupate de specificul uman în raport cu speciile animale și în condițiile de apariție a limbajului*, a

raționamentului*, a construcției și manipulării uneltelor*, a expresiei artistice. Psihologia cognitivă*, psiholingvistica*, psihologia comparată mai ales, converg spre o nouă disciplină de graniță, denumită paleopsihologie*. Ea se bazează pe ipoteza unei strânse legături între caracteristicile comportamentale și cognitive, pe de o parte, și caracteristicile anatomofiziologice de-a lungul procesului de hominizare*, pe de altă parte, pe care o ilustrează opiniile lui A. Leroi-Gourhan privitoare la ceea ce el numește paleontologie funcțională. Apariția locomoției* bipede, probabil cu 10 milioane de ani înaintea erei noastre, a antrenat o redistribuire progresivă a funcțiilor* la nivelul celor doi poli ai câmpului anterior de relație: un membru anterior specializat în gestul* tehnic, un chip strâns legat de o dezvoltare cerebrală importantă, care a preluat funcția de comunicare*. Unealta pentru mână și limbajul pentru chip sunt cei doi poli ai aceluiași dispozitiv, expresia aceleiași proprietăți umane, în măsura în care ele sunt neurologic legate în emisfera stângă.

E. Jalley și *M. Richelle*
(G. D. S.)

Prejudecată

Termenul prejudecată, care desemnează la origine orice judecată *a priori* (favorabilă sau nefavorabilă) față de altul, califică în mod obișnuit atitudinile* negative față de un grup particular.
Studiul prejudecăților a fost abordat în primul rând din punct de vedere sociocultural (prejudecățile ar fi rezultatul învățării sociale*) sau psihodinamic (după T. W. Adorno, etnocentrismul ar face pereche cu personalitatea autoritară*). De atunci, accentul a fost pus mai mult pe componentele cognitive: prejudecățile ar fi produsul unui proces de stereotipie numit de asimilare*, care constă în accentuarea asemănărilor percepute între obiecte aparținând aceleiași categorii.

F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)

Prejudiciu

In sens general, prejudiciul este orice atingere adusă dreptului și intereselor altuia. Analiza acestei noțiuni cere să se distingă: autorul, cel care comite nedreptatea nerespectând drepturile altuia: efectul direct al unui act care produce o pierdere materială și cauzează o pagubă: efectul indirect al unui prejudiciu care antrenează un detriment și nerespectarea unei convenții juridice care creează o lezare.

/. Selosse
(G. D. S.)

Prelogic

Noțiunea de prelogic nu are sens decât în cadrul teoriei dezvoltării* inteligenței*, așa cum a fost concepută de J. Piaget. Practic, ea este identică cu cea de infralogic, în sensul că este subiacentă stadiului* pur logic, și că îl pregătește. Este vorba de două cazuri ale unei etape care conduce spre operațiile ipotetico-deductive. Copilul ajunge la conservarea* obiectelor individuale, dar nu stăpânește încă clasele* de care obiectele aparțin. Ne aflăm în prezența unei construcții intelectuale promițătoare, dar incomplete. Dacă situăm prelogica în cadrul filiației structurilor*, ne aflăm înaintea grupărilor* ce țin de operațiile concrete*, precum și a gnipurilor* de natură ipotetico-deductivă. Este vorba de manipularea de operații, desigur interiorizate, dar nu încă de o reflectare asupra acestora, deci de o atitudine cu adevărat reflexivă.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Prematur

Ființă vie născută înainte de termenul corespunzător speciei sale. dar a cărei dezvoltare* morfologică este încheiată. La om. este deci prematur orice copil născut înainte de termenul normal al gravidității; aprecierea acestui termen fiind uneori dificilă, se consideră în general că un copil este prematur dacă greutatea lui la naștere este mai mică de 2,5 kg. Anumite studii arată că prematurația poate avea sechele grave la cel puțin un sfert dintre subiecți (encefalopatie, convulsii, retardare*. tulburări caracteriale).

Conduită prematură. Conduită emisă în absenţa condiţiilor anatomofiziologice sau cognitive care-i permit realizarea funcţională completă (ex. jocurile sexuale ale copiilor mici).

J.-P. Bronckart
(O. D.)

Prematurizare

Termen folosit de către unii autori pentru a desemna, printr-un fel de generalizare a noţiunii de neotenie*, nerealizarea esenţială a personalităţii umane, care antrenează fragilitatea juvenilă prelungită, corelativă cu plasticitatea sa.

M. Richelle
(G. D. S.)

Preocupare maternă primară

D. Winnicott denumeşte astfel starea psihică suficient de bună* în care se află mama spre sfârşitul sarcinii şi în cursul săptămânilor de lăuzie. Este o „maladie normală", care dispare spontan. Mamele şi-o amintesc cu greu după ce au depăşit-o. Această stare tranzitorie se caracterizează printr-o hipersensibilitate care-i permite mamei să se adapteze cu delicateţe şi sensibilitate la primele trebuinţe ale copilului mic. Condiţia preocupării materne primare constă în identificarea* mamei cu copilul, ceea ce-i permite mamei să-i ofere copilului un „mediu iniţial de calitate bună"', indispensabil pentru începutul dezvoltării .ve//*-ului nou-născutului, mai ales pentru formarea unui „sentiment continuu al existenţei".

J.-M. Petot
(O. D.)

Preoedipian

Adjectiv care califică perioada de dezvoltare psihosexuală anterioară constituirii organizării oedipiene. Spre deosebire de noţiunea de pregenitalitate care se referă la tipul de activitate sexuală, acest termen desemnează modul prevalent al relaţiei de obiect. în 1931, S. Freud l-a descris la femeie, ca o perioadă prealabilă a dezvoltării în care predomină dimensiunea inversată a complexului Oedip, ea caracterizându-se, la ambele sexe, prin ataşamentul de mamă, relaţia duală, predominanţa opoziţiei activitate-pasivitate.

Teoria kleiniană a complexului Oedip* arhaic pare să ridice problema acestei noţiuni, dar i s-au adus obiecţii, considerându-se că este preferabil să se vorbească de stadiul precoce al complexului Oedip, sau de triunghiul preoedipian, în măsura în care tatăl nu este prezent ca rival şi nici ca instanţă interdictivă, ci mai curând ca falus* posedat de mamă sau ca obiect al dorinţei sale.

B. Brusset
(O. D.)

Preoperaţie

Termen folosit de J. Piaget pentru a denumi prestructurile caracteristice gândirii* preoperatorii. In prima perioadă a studiului său, J. Piaget a pus accentul mai ales pe diferitele forme de precauzalitate, de la 2 la 8 ani: finalism*, artificialism, animism*, conduite magico-fenomeniste. Preconceptul, simbolul* ludic şi transducţia (2-4 ani) constituie primele forme organizate de gândire reprezentativă. Preinferenţele sunt (de la 4 ani) formaţii intermediare între structurile* perceptive şi cele operatorii. De la aceeaşi vârstă apar preclasele: colecţii figurale*, apoi nonfigurale (între 5 şi 7 ani), prerelaţiile şi prenumerele. Ulterior, J. Piaget descrie, între 5, 6 şi 7 sau 8 ani, funcţiile constituante sau covariaţii calitative binare, cu structură asemănătoare gândirii prin perechi* studiate de H. Wallon. In relaţie cu acestea apar identităţile* calitative referitoare în special la reprezentarea corpului. De asemenea, sunt descrise abstracţia* pseudoempirică, prenecesităţile şi pseudonecesităţile. Structurile gândirii preoperatorii se învecinează cu structurile perceptuale şi se caracterizează prin instabilitatea elementelor lor.

E. Jalley
(G. D. S.)

Preponderenţă

Predominanţă, întâietate, prevalentă a unei funcţii* mentale asupra alteia, a unui tip de proces psihic asupra altuia. In modelul

său de alternare între stadii* centripete subiective și stadii centrifuge obiective. H. Wallon înfățișează o succesiune de preponderențe funcționale ale afectivității* asupra inteligenței* și viceversa. Acest mecanism depinde de cel al alternanței funcționale, legat de maturizarea* centrilor nervoși, și se subordonează el însuși celui de integrare* funcțională, în care se exprimă rolul mediului* social. într-o perspectivă personală, A. Gesell utilizează și el acest principiu al preponderenței funcționale. Și totuși anumite stadii se caracterizează prin prevalenta temporară a acomodării; în sfârșit, modelul piagetian al paralelismului comportă o preponderență de fapt a structurii conduitelor, generată de inteligență, asupra energeticii lor, a cărei sursă este afectivitatea.

E. Jalley
(G. D. S.)

Prepsihoză
Desemnează o stare psihologică a copilului, care prezintă riscul de a evolua spre psihoză*. Aspectul clinic este polimorf și înșelător. Caracteristicile clinice asociază o angoasă* intensă, care corespunde eșecului proceselor de individualizare, de interiorizare* și de identificare*, unei vieți libidinale și afective puțin organizate, unor tendințe agresive intense și unei activități imaginare incoerente și dure. Aceste elemente corespund unei absențe a legăturii dintre pulsiunile agresive și libidinale, concomitentă cu parvenirea la relația de obiect* total. Copilul rămâne tributar unui clivaj* al obiectelor, bune sau rele, fără posibiliatea unei ambivalențe. Totuși, spre deosebire de psihoză, aceste trăsături nu se extind la nivelul întregii personalități*, care menține o adaptare* relativă de suprafață cu rămâneri în urmă în învățare, ceea ce contrastează cu performanțele în alte sectoare. Unii consideră prepsihoză ca o preorganizare instabilă, alții ca o organizare destul de stabilă și specifică, iar alții văd aceste stări ca apropiate de cele numite *bordeline* sau stări-limită*. Toți sunt de acord în ceea ce privește interesul pentru abordarea terapeutică analitică a stărilor prepsihotice.

A. Braconnier
(G. D. S.)

Presbiofrenie -> Demență senilă

Presbiție —• Acomodare **vizuală**

Prestanță (Funcție de —)
In vocabularul lui H. Wallon, denumește schimbările de atitudini* produse la subiect de impresia că el este privit. Aceste conduite* sunt obișnuite la copilul mic, dar și la cel înapoiat și chiar la animal. Mecanismul lor constă într-un reflex* postural* foarte primitiv, o stare de vigilență stimulată de prezența celuilalt. Spre vârsta de 3 ani la copilul normal, ele conduc la atitudini afective mai diversificate, rușine, pudoare, timiditate.

E. Jalley
(G. D. S.)

Presupoziție
Această noțiune de origine logică servește la descrierea tuturor elementelor de conținut care. deși semnificate de un enunț, se află în afara actului de limbaj* care este îndeplinit. Ele se disting, în special prin invariantă atunci când fraza este transpusă în formă negativă sau interogativă: (1) „regele Franței este chel" și (2) „regele Franței nu este chel", ambele presupunând (3) .Franța are un rege". Contrar implicitelor* inferențiale, suspendate în anumite contexte*, presupozițiile sunt permanente, astfel încât în ele se pot observa condiții de apropriere semantică*: folosirea enunțului (1) și (2) nu este potrivită decât dacă informația* (3) face parte din cunoștințe publice validate anterior și acceptate de interlocutori. O. Ducrot a propus tratarea presupozițiilor ca fenomene de polifonie*.

A. Berrendonner
(G. D. S.)

Presupuneri de bază
Concept propus de W. Bion (1961) pentru a caracteriza diferite conținuturi posibile ale mentalității de grup*. Este vorba de emoții* intense, de origine primitivă,

care joacă un rol fundamental în organizarea grupului. în realizarea sarcinii sale și în satisfacerea dorințelor membrilor. Presupunerile de bază (PB) sunt inconștiente și subordonate procesului primar; ele exprimă fantasme inconștiente și sunt utilizate în grup drept tehnici magice destinate tratării dificultăților sale, în special pentru evitarea frustrației inerente învățării prin experiență. PB-urile sunt reacții grupale de apărare contra angoaselor psihotice reactivate prin regresia impusă individului în situația de grup.
Există trei presupuneri de bază, care delimitează trei stări emoționale specifice: ele nu coexistă niciodată, ele alternează și se mențin pe o anumită perioadă de timp. După dependența PB, convingerea este impusă grupului ca reunit pentru a primi un obiect extern (ghid, maestru, terapeut, idee) de care depinde în mod absolut securitatea lui și satisfacerea tuturor trebuințelor și dorințelor fiecăruia. In PB de atac-fugă, grupul este convins că există un obiect exterior rău, întruchipat de un dușman (un membru din grup, terapeutul, boala) care trebuie atacat (distrus) sau gonit (evitat); grupul care funcționează după această asertiune de bază își găsește un *leader* printre personalitățile paranoide apte să alimenteze această fantasmă. Cuplajul PB este susținut de fantasma colectivă că o ființă sau un eveniment va rezolva toate trebuințele grupului; speranța mesianică își are locul într-un cuplu în care copilul, încă neconceput, va salva grupul de sentimentele de ură, de distrugere sau de disperare. *Basic assumption* a fost tradus în franceză prin „ipoteză de bază". „ „ ..

R. Kaes
(G. D. S.)

• BION W. R.. *Experiences in Groups and Other Papers.* Tavistock. Londra. Traducere (1965): *Reclierches sur Ies petits groupes* (trad. E.-L. Herbert), PUF, Paris.

Prevenire

Termen polisemie care capătă sens numai în raport cu un cadru teoretic de intervenții variabile după natura problemei tratate. A preveni înseamnă a acționa în sensul scăderii probabilității de apariție a unui eveniment și al limitării consecințelor sale umane și sociale. în funcție de natura acestui eveniment, acțiunea preventivă poate fi situată în diferite momente ale evoluției sale: fie intervenind asupra incidenței, în amonte de manifestarea sa; fie căutând să i se diminueze prevalenta și să i se reducă durata; fie limitând efectele răspândirii sale pe un teritoriu sau într-o populație. Prevenirea concepută ca act protector se poate sprijini îndeosebi pe acțiuni de promovare a atitudinilor și a practicilor de natură tehnică și socială care preconizează paradigme noi de adaptare*. De exemplu, în domeniul sanitar, cercetările epidemiologice și ergonomice au relevat importanța factorilor de risc, a căror existență modifică probabilitatea de apariție pentru o anumită stare de sănătate. Aceste rezultate, care precizează incidența unui factor cauzal, au consecințe preventive.
Prevenire socială. Prevenirea socială diferențiază trei niveluri graduale de intervenție : prevenirea primară vizează reducerea proporției de incidență a tulburărilor psihosociale la o populație dată, încercându-se diminuarea probabilității apariției acestora, printr-o acțiune asupra mediului înconjurător, situațiilor, resurselor indivizilor, printr-o strategie a acțiunilor ecologice proactive. Prevenirea secundară vizează reducerea cazurilor de tulburări și disfuncții la o populație localizată. Ea intervine prin depistarea și identificarea precoce și creează un dispozitiv de acțiuni pentru reducerea duratei perturbărilor și a răspândirii acestora. Este deci un demers reactiv. Prevenirea terțiară cuprinde toate actele destinate să diminueze prevalenta tulburărilor cronice sau a recidivelor la o populație vizată și să reducă efectele dezordinilor și disfuncțiilor prin măsuri de readaptare.

J. Selosse
(G. D. S.)

Prevenit

Termen juridic ce se aplică oricărei persoane care compare în fața unui tribunal penal ca urmare a faptelor sale reprehensibile.

J. Selosse
(G. D. S.)

Previziune
Anticipare fondată pe cantitatea de informaţie* de care dispune un subiect la un moment dat pentru a aprecia mersul evenimentelor. In termeni comportamentali, situaţiile previzibile sunt, de obicei, preferate situaţiilor imprevizibile sau incerte. Au fost formulate diferite teorii pentru a explica acest fenomen: a fi capabil să prevezi ce se va întâmpla permite pregătirea pentru acţiune*, reducerea incertitudinii*, restrângerea pericolului la o perioadă limitată de timp sau măcar atenuarea efectelor surpriză. La om, lucrurile nu sunt atât de simple şi se pot distinge două categorii de persoane, cele care caută informaţia şi cele care, dimpotrivă, preferă să nu o cunoască. Din punct de vedere fiziologic, efectele previziunii nu sunt întotdeauna benefice şi activarea* poate fi mai importantă, mai puţin importantă sau identică cu cea observată în absenţa informaţiei. De obicei, aceste contradicţii sunt explicate prin interacţiunea dintre predicţia şi controlul* psihobiologic (la nimic nu ajută să fie prevăzut un eveniment cu totul nociv dacă nu este posibil controlul) şi necesităţile pregătirii pentru acţiune (a prevedea permite centralizarea resurselor disponibile pentru a face fată).

R. Dantzer
(G. D. S.)

Prezentare
în psihologia experimentală, acţiunea de a prezenta unui subiect stimulul* sau stimulii la care trebuie să răspundă sau informaţia* pe care el trebuie să o trateze. Ea variază după natura datelor prezentate şi metoda particulară utilizată. Astfel, un stimul poate fi prezentat în mod periodic sau neregulat; în măsurarea pragului diferenţial*, prezentarea stimulului etalon* şi a stimulului de comparaţie* ar putea fi simultană sau succesivă (ultima implicând o eroare* de poziţie temporală). In prezentarea lateralizată, stimulul este dat pe o singură parte a corpului (de ex., în palparea cu mâna pentru identificarea obiectului). Şi datele verbale pot face obiectul unei prezentări orale sau scrise; datele vizuale sunt prezentate la tahistoscop*.
In etologie. termenul este folosit uneori pentru a denumi conduitele de paradă* sau de invitaţie* sexuală, în care animalul expune către unul sau mai mulţi congeneri trăsături morfologice, atitudini*, mişcări* sau producţii sonore, care traduc rolul său într-o interacţiune socială.

M. Richelle
(G. D. S.)

Prietenie
Preferinţă durabilă, în principiu neerotizată. pe care o au două persoane una pentru alta. Literatura oferă exemple celebre: Montaigne şi La Boetie (..pentru că era el, pentru că eram eu"), S. Freud şi W. Fliess. Prietenia este întâlnirea intimă a unor singularităţi : ea implică în acelaşi timp identificarea* (ca o transformare după un model exterior) şi empatia*, capacitatea de a se face ecoul afectelor* şi fantasmelor* celuilalt. Problema este de a se şti dacă sublimarea* şi homosexualitatea* latente sunt necesare pentru a înţelege o relaţie care se afirmă, cel puţin în mod conştient, ca neţinând de nici o lege şi neavând nici o legătură cu instinctul.

C. Prevost
(S. D.)

Primar
Califică, în psihanaliză, anumite tipuri de procese, de mecanisme de apărare*, de obiecte, de identificare*, de idealizare* sau moduri de organizare: isterie primară, analitate primară etc. Implicaţiile temporale şi genetice ale acestei desemnări a unui nivel de funcţionare şi de organizare intrapsihică duc la echivalarea noţiunilor de primar, precoce şi profund.
In multe utilizări actuale, există tendinţa ca acest termen să indice ireprezentabilul sau, cel puţin, ceea ce nu poate fi memorat în cura psihanalitică, ci numai reconstruit din perspectiva genetică, cea referitoare la dezvoltarea* psihică iniţială.
Contrar traducerilor anterioare ale lui S. Freud, care folosesc adjectivul primar, primordial sau primitiv pentru cuvintele

germane care încep cu prefixul *Ur,* I. Laplanche și J.-B. Ponialis au propus să fie desemnate ca ..originare" anumite noțiuni, de exemplu fantasme originare, scenă originară, refulare originară.

Pentru S. Freud. procesele primare se opun proceselor secundare* și se articulează dialectic cu ele în funcție de două principii ale desfășurării evenimentelor psihice: principiul plăcerii*, care tinde spre eliberarea totală a *libido*-u\ui* pe căile cele mai scurte, deplasarea* și condensarea* (de unde supradeterminarea* simptomului nevrotic), care caracterizează sistemul inconștient al primei topici*. Energia psihică tinde să reinvestească masiv reprezentările legate de trăirile de satisfacere* constitutive ale dorinței, de unde tendința de împlinire halucinatorie a identității de percepție prin vis*, și prin actul psihic inconștient al juisării endopsihice.

Procesele primare, împreună cu imaginea figurală, explică punerea în scenă simbolică a visului, dar și a logicii cuvintelor de spirit*, a lapsusurilor* și simptomelor nevrotice. In a doua topică, procesele primare caracterizează modul de funcționare a sinelui.

Procesele primare constituie o primă elaborare a moțiunilor pulsionale și a excitațiilor care solicită funcționarea aparatului psihic, între care activitatea de legare* a sexualității psihice și de dezlegare* a pulsiunii de moarte*. Gândirea psihanalitică asupra structurilor nonnevrotice a dus la postularea existenței unor inscripții psihice anterioare reprezentărilor conduse de procesele primare (putând corespunde cu ceea ce S. Freud a descris ca reprezentare psihică a pulsiunii, dincolo de diferențierea afectului și reprezentării). In acest fel J. Lacan și-a închegat teoria semnificantului* și mai târziu s-au descris pictograma, semnificanții de demarcație și semnificanții formali. De asemenea, prin referire la modelul freudian al nevrozei actuale*, au fost adăugate anumite organizări psihosomatice* la carențele aparatului psihic în activitatea de legare pe care o presupun procesele primare ale inconștientului.

B. Brusset
(O. D.)

Primatologie

Domeniu de cercetare care are ca obiect studierea ordinului primatelor*; el apelează la un ansamblu vast de discipline științifice, în care etologia și psihologia își au locul alături de anatomie, genetică, fiziologie etc. La primate, animale cu mâna apucătoare regrupate în patru subordine (tarsiene, lemuriene, simiene și hominiene), culminează tendința cerebralizării, caracteristică evolutivă majoră a mamiferelor. Această particularitate, ale cărei implicații evolutive sunt evidente, explică în parte interesul deosebit pe care-1 suscită primatele în științele comportamentului și în neuroștiințe*. In cadrul primelor, ele au constituit obiectul a două tipuri de abordări. Studiile ecoetologice*, ca cele ale lui D. Fossey despre gorile, au ca scop să definească sistemele sociale și de adaptare* ale unor specii diferite observate în mediul lor natural, ca și ontogeneza* socială și cognitivă* a membrilor lor. Pe de altă parte, lucrările de laborator au profitat de proximitatea zoologică cu omul pentru a explora caracteristicile și capacitățile psihologice ale maimuțelor, superioare și inferioare, așa cum a procedat W. Kohler în cercetările sale despre inteligența* practică a cimpanzeilor; iar aceasta pentru a propune eventual, dintr-o perspectivă comparativă, modele* animale deosebit de pertinente, ca în experiențele lui H. Harlow referitoare la geneza atașamentului* la macac; sau încă. pentru a accentua cu mai mare precizie linia de demarcație care definește trăsăturile caracteristice ale speciei umane, preocupare centrală în încercările experimentale de a inculca limbajul la maimuțele mari, ilustrate după jumătatea anilor 1960 prin lucrările lui Gardner, D. Premack, D. M. Rumbaugh, S. Terrace. Folosirea frecventă a primatelor în toate domeniile biologiei, și în special în cercetările medicale, ridică serios problema conservării

speciilor respective; astfel, primatologia a devenit o ramură esențială, special consacrată conservării organismelor care constituie obiectul său, ramură în care abordările comportamentale ocupă un loc important.

R. Campan
(G. D. S.)

Primire
Primul moment al unui demers intersubiectiv destinat să stabilească o dinamică a relațiilor dintre o persoană și un intervenient. Centrele de primire sunt organizate pentru a admite de urgență sau pe moment subiecți în criză*, în pericol* sau în dificultate și a le oferi un sprijin, o orientare sau un sfat. De calitatea interviului practicat cu ocazia unei situații de primire depinde emiterea unei cereri prealabile de însoțire a subiectului*. Structura actului de primire oferă un cadru de intersectare transdisciplinară favorabil unui demers terapeutic.

J. Selosse
(S. D.)

Primitivă (Scenă —) —> Scenă originară

Principiul de economie -> Economie

Principiu de fertilitate maximală —> Economie

Principiu identității —> Identitate

Principiul Nirvana
Termen preluat de S. Freud în 1920 de la psihanalista britanică B. Lovv, pentru a desemna principiul fundamental al funcționării aparatului* psihic care constă în a reduce la zero nivelul său general de excitație. Această inovație terminologică s-a impus datorită faptului că S. Freud nu diferențiase până atunci principiul constanței* propriu-zise (tendința spre menținerea unui nivel optim al cantității de excitație) de principiul mai vechi care tinde să reducă la zero, sau cel puțin la minimum, suma globală a excitațiilor. In funcționarea guvernată de principiul constanței, orice modificare bruscă a nivelului de excitație ar trebui să fie neplăcută, indiferent de sensul ei. In funcționarea guvernată de principiul Nirvana, orice creștere de excitație ar trebui să fie neplăcută și orice diminuare, plăcută. S. Freud însuși a remarcat faptul că principiul Nirvana este. în mod paradoxal, fundamentul energetic al formei extreme a principiului plăcerii* și, în același timp, expresia cea mai radicală a pulsiunii de moarte*.

J.-M. Pelot
(O. D.)

Principiul plăcerii
Principiul plăcerii (sau al neplăcerii sau principiul plăcerii—neplăcerii) este, după S. Freud, unul dintre cele două principii ale desfășurării evenimentelor psihice. El este enunțat astfel: procesele psihice inconștiente tind spre obținerea plăcerii: activitatea psihică evită operațiile care pot produce neplăcerea. S. Freud îl opune principiului realității*, care predomină în sistemul preconștient-conștient*. Principiul plăceriMieplăcerii nu se modifică în formularea lui. dar capătă semnificații foarte diferite după cum este definită neplăcerea, ca o creștere a tensiunii (conform principiului Nirvana*) sau ca variație bruscă a nivelului energetic (conform principiului constantei*).

J.-M. Petot
(O. D.)

Principiul **realității. Test de realitate**
Principiul realității formulat de S. Freud (1911) este unul din cele două principii ale desfășurării evenimentelor psihice. El apare posterior principiului plăcerii*, căruia îi limitează atotputernicia inițială, dar față de care nu este decât un derivat. Sub imperiul principiului plăcerii, aparatul psihic* primitiv tinde spre identitatea de percepție*, adică spre satisfacerea halucinatorie a dorințelor...Numai lipsa persistentă a satisfacției așteptate, decepția, duce la abandonarea acestei tentative de satisfacere cu ajutorul halucinației. In locul ei, aparatul psihic trebuie să rezolve prin reprezentarea stării reale a lumii exterioare

și căutarea unei modificări reale. Prin aceasta a fost introdus un principiu nou al activității psihice: nu există numai ceea ce este agreabil, ci și ceea ce este real, chiar dacă acesta este dezagreabil'" (1911, trad. p. 136). S. Freud relevă anumite consecințe ale instaurării principiului realității: creșterea importanței simțurilor, a conștiinței, a atenției, a memoriei; substituirea prin refulare* a actului de judecată; transformarea descărcării motorii simple în praxie; apariția gândirii și a clivajului* între a gândi și a fantasma. Ansamblul acestor consecințe corespunde instaurării procesului secundar*, devenit posibil prin legarea* energiei psihice, și unei relative autonomii, în raport cu inconștientul*, a sistemului preconștient-conștient* care caută identitatea de gândire*. Așa cum aceasta din urmă nu este decât un fel mai evoluat și mai eficace de a obține o identitate de percepție care să nu fie halucinatorie, tot așa principiul realității nu este decât o formă mai eficace a principiului plăcerii.

J.-M. Petot
(O. D.)

• FREUD S. (1911), „Formulierungen uber die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens", *Jahrbuch fiir Psychoanalytische und Psychopatliologische Forschungen, 3* (I), 1-8. Traducere (1984): „Formulations sur Ies deux principes du cours des evenements psychiques" (trad. J. Laplanche), *Resultats, idees, problemes.* I, 1890-1920, 135-143, Payot, Paris.

Prismatică (Inversiune—)—> Inversiune

Privare

Absență sau retragere a unui element necesar vieții unui organism sau echilibrului său fizic și psihologic; stare a organismului rezultând din această absență sau retragere. De la început, termenul a fost folosit curent în psihologia experimentală referitor la restricțiile impuse de către experimentator față de satisfacerea liberă a trebuințelor* biologice primare: privarea alimentară, exprimată în durată sau în reducerea greutății animalului în raport cu greutatea sa în cazul alimentării *ad libitum,* garantează un nivel de motivație* suficient pentru realizarea unei învățări*. Privarea de exercițiu* sau de interacțiunea cu mediul înconjurător este o strategie clasică pentru a determina dacă un astfel de comportament este strict dependent de maturizare* sau dacă el este strict instinctiv*, începând cu studiile lui W. T. Heron și ale colaboratorilor săi, din 1957, studiul privării senzoriale a relevat efectele psihologice perturbatoare ale reducerii mai mult sau mai puțin profunde a aferentelor* senzoriale obținute prin izolarea subiectului într-un mediu cât mai sărac posibil în stimulări. Se vorbește de privare perceptivă atunci când, în loc de a suprima informațiile senzoriale elementare, ele sunt redate cât mai omogen și cât mai puțin structurat cu putință (de ex., sticle translucide care prezervă sensibilitatea la intensități luminoase, dar nu și percepția formei), în același timp trebuie remarcat că, în anumite cazuri de supraîncărcare stimulatorie (legată, de ex., de stresul* vieții moderne), privarea senzorială limitată și controlată cu grijă poate fi un mijloc psihoterapeutic*. Privarea socială relevă importanța congenerilor în funcționarea normală a organismului. O atenție specială a fost acordată de către experimentatori (H. Harlow) și clinicieni (R. Spitz, J. Bowlby) privării de mamă sau de înlocuitor al acesteia, în dezvoltarea atașamentului* și a interacțiunilor armonioase cu mediul fizic și social. Privările (privațiunile) senzorială și socială au consecințe grave dacă survin în anumite perioade* critice ale dezvoltării.

M. Richelle
(O. D.)

Privire

Termen folosit în numeroase sensuri și întotdeauna relativ la mobilitatea oculară. Se degajă două mari accepții:

1. activitate a ochilor care fixează și explorează câmpul vizual: aceasta este privirea-vedere;

2. expresie a ochilor și a regiunii periorbitale a celui care privește: aceasta este privirea-relație și privirea-interpretare. în primul sens, privirea se referă la dinamica oculomotorie și la adaptările sale succesive după tipul de scenă vizuală, capacitățile cognitive ale subiectului care explorează un text de lectură* de exemplu, și intențiile sau motivațiile subiectului. Tehnicile recente de observație, de înregistrare automată a mișcărilor oculare* și de analiză a rezultatelor au dat loc unor progrese importante. In al doilea sens, privirea face obiectul cercetărilor care se înscriu în cadrul mai larg al studiului aspectelor nonverbale ale interacțiunii sociale.

R. Genicot
(N.C.)

Proactiv —> Interferență

Probabilitate
Formalizare a noțiunii de incertitudine în terminologia teoriei măsurării*. In genere. această formalizare este raportată la axiomatizarea lui Kolmogorov, din 1933.
Se diferențiază două tendințe în interpretarea acestei noțiuni: cea care asimilează probabilitatea cu o frecvență limită a unui eveniment observabil și cea care o asimilează cu un grad de credibilitate. Ambele interpretări sunt compatibile cu aceeași construcție formală; altfel spus, ele permit același calcul al probabilităților, dar, în inferența* statistică, ele conduc la proceduri diferite.

In cadrul interpretării frecvențiale, probabilitatea este asimilată unui fel de frecvență idealizată (de unde denumirea de frecvențială). Ipotezele supuse probei sunt exprimate în cadrul modelelor care formalizează aleatoriul*. Raționamentul inductiv are la bază probabilitatea unui eveniment observabil în lumina unei ipoteze anume. In cadrul interpretării bayesiene, probabilitatea este formalizarea unei incertitudini. Raționamentul de inferență bayesiană. spre deosebire de cel de inferență frecvențială, se bazează pe probabilitatea unei ipoteze în condițiile unui eveniment observabil (datele).

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Probare
Confirmare certă a unei propoziții, fie prin deducție* logică (probare a unei teoreme), fie prin demonstrare empirică (fapt stabilit prin observație* sau prin experimentare*). Această ultimă formă de probare este comună tuturor științelor empirice, inclusiv psihologiei.

In pofida simțului comun, înclinat să-i acorde o valoare absolută, probarea, logică sau empirică, este întotdeauna relativă, în primul caz la axiomele* și premisele demonstrației deductive, în al doilea la contextul teoretic în care se înscrie ipoteza* și la procedurile* empirice folosite. In aceste limite (importante) probarea poate deveni irefutabilă dacă este aplicată corect, adică respectând reguli logice sau principii metodologice. Pentru psihologie, noțiunea de probare este strâns legată de principiile metodei* experimentale". - „. . ,,

M. Richelle

(G. D. S.)

Probă albă -» Alb

Probă a oglinzii —• Oglindă

Probă a realității
In psihanaliză, operație psihică constând în verificarea naturii perceptive sau imaginare a unei reprezentări, și funcție psihică ce efectuează această verificare. Proba de realitate este o funcție a eu/ego-ului*. Ea presupune abandonarea narcisismului* primar absolut în care eul și noneul sunt nediferențiate, ca și diferențierea eului și a sinelui*. Ea se construiește progresiv și în etape: diferențierea halucinației* și a percepției* într-o primă fază. iar în final diferențierea dintre fantasmă* și amintire. Prin extindere, termenul probă de realitate se aplică și dorințelor*, mai ales dorințelor inconștiente arhaice, pentru desemnarea operației prin care eu/ego-ul judecă dacă

aceste dorințe sunt realizabile sau trebuie respinse.

J.-M. Petot
(D. S.)

Probă piagetiană

Probele piagetiene sunt teste* de inteligență* inspirate direct din teoria dezvoltării* cognitive a lui J. Piaget (v. Constructivism). Unele trebuie să fie aplicate individual și presupun prezența unui material; altele au forma testelor colective cu hârtie și creion. Situațiile reținute sunt în general apropiate de situațiile experimentale imaginate de Piaget, dar condițiile observației au fost standardizate (în probele individuale s-au păstrat totuși unele din caracteristicile convorbirii* clinice). Subiectul este caracterizat printr-un stadiu* de dezvoltare*, stadiu general sau stadiu relativ la un sector anumit. Exemple: „scala de dezvoltare a gândirii logice", „scala colectivă de dezvoltare logică".

M. Huleau
(D. S.)

Problemă

Situații față de care subiectul nu dispune de conduită adaptată și mobilizabilă instantaneu, problemele figurează de mult timp printre procedeele folosite de către psihologi pentru a delimita modurile de funcționare a inteligenței* sau pentru a-i evalua nivelul de performanță. Termenul are sensul de alegere în psihologia cognitivă* contemporană, în cadrul căreia el este inseparabil de expresia rezolvare de probleme, punându-se accentul pe procese* sau strategii* prin care subiectul ajunge la soluție, mai curând decât pe reușita finală (de care el ține cont exclusiv, de ex., în testele* mentale). Această abordare datorează mult dezvoltării programelor de rezolvare a problemelor pe calculator, dezvoltare pe care, la rândul ei, o alimentează prin demersul cercetărilor despre inteligența artificială*. După J. G. Greeno și H. Simon, se pot distinge pe de o parte acțiuni cognitive*, bazate pe reguli de producție*, și pe de altă parte reprezentări*, într-un spațiu* problematic *(problem space),* ale obiectelor* făcând parte din situație, scopului de a le atinge, acțiunilor și strategiilor posibile, constrângerilor în care ele se înscriu. Explicitarea etapelor urmărite se bazează mai curând pe verbalizări, elaborate în cursul rezolvării, ale activităților interne, decât pe observarea activităților subiectului, puțin revelatoare dacă datele problemei nu sunt concrete și manipulabile; ea se confruntă adesea cu o simulare* pe calculator, plecând de la formalizarea datelor adunate. Strategiile adoptate de către subiect sunt în funcție de tipurile sau categoriile de probleme: probleme bine specificate în privința scopului și procedeelor utilizate, ca Turnul din Hanoi* sau demonstrarea unei teoreme de geometrie; probleme nespecificate impunând un aranjament original, ca o partidă de șah; probleme care fac îndeosebi apel la procedeele de inducție*. Pe de altă parte, aceste strategii depind de gradul de familiaritate a subiectului cu domeniul luat în considerație, punându-1 mai mult sau mai puțin în situația de a recurge la procedee automatizate, ceea ce corespunde opoziției dintre „experți" și „novici". Diversitatea situațiilor și a experiențelor individuale nu poate totuși să descurajeze cercetarea procedurilor fundamentale sau a regulilor comune unui ansamblu vast de probleme. Acestea vizează, de exemplu, *General Problem Solver (GPS),* program propus în 1969 de G. W. Ernst și A. Newell.
In psihologia comparată au fost explorate capacitățile animalelor de a rezolva probleme, de la conduitele de ocolire* elementare până la problemele practice propuse de W. Koehler cimpanzeilor săi sau la problemele de logică prezentate maimuțelor de H. Harlow (v. Inteligență practică).

M. Richelle
(O. D.)

Problemă criptaritmetică —> Criptaritmetică

Procedeu pedagogic

Element sau etapă a unei metode pedagogice aplicate în clasă. Dacă este adevărat că orice practică pedagogică relevă o

metodă (tradițională*, magistrală), procedeul pedagogic trimite la o metodă conștientă, teoretizată și aplicată voluntar, în cadrul cercetării medierilor*, situațiilor favorabile învățării* cunoștințelor*. Un procedeu pedagogic nu are sens luat izolat, ci face parte dintr-o strategie de ansamblu. El poate consta în folosirea unui instrument (de calcul, diapozitive, magnetofon, ordinator), a unui dispozitiv (munca în grup), a unei situații de clasă (formularea colectivă de ipoteze în fața unui fapt experimental) etc.

D. Manesse
(G. D. S.)

Procedural

Termen folosit în psihologia cognitivă și în inteligența artificială*; el califică, pe de o parte, un tip de cunoaștere* puțin accesibilă observației și care este de ordinul îndemânărilor (care sunt procedeele pe care un jucător de fotbal le utilizează, de ex., pentru a deruta un apărător și a înscrie un gol ?). Pe de altă parte, el califică modul de reprezentare* a cunoștințelor care are proprietățile unei proceduri* (cunoștințele sunt organizate, fixate în structuri de control* concepute pentru o tratare sau acțiune specială).

Procedural este opus declarativului*, termen care trimite la cunoștințele referitoare la proprietățile obiectelor și evenimentelor lumii (deci accesibile), și modului de reprezentare pe bază predicativă sau prepozițională.

M. Baron
(G. D. S.)

Procedură

Ansamblu de reguli care trebuie strict aplicate într-o situație determinată. Se vorbește astfel de procedură cognitivă pentru a desemna operațiile de rezolvare de probleme*, de exemplu. Noțiunea de procedură (sau procedeu) de calcul* trimite la noțiunea de algoritm*,

în informatică*, cuvântul procedură este. în general, sinonim cu subprogram, adică desemnează un ansamblu ordonat de instrucțiuni*, căruia îi sunt asociate o denumire și parametrii formali (de intrare și de ieșire). O procedură poate fi denumită, prin numele său uimat de argumente invocate, plecând de la o altă procedură sau de la ea însăși, dacă limbajul de programare* utilizat o permite (v. Recursivitate).

M. Baron
(G. D. S.)

Procedură experimentală: manipulare experimentală specială care include. în general, recurgerea la un dispozitiv și demersurile pentru utilizarea lui: procedură de timp de reacție de alegere*, procedură de ascultare dihotică* etc.

M. Richelle
(G. D. S.)

Procedură de tratare

Psiholingvistica* a elaborat diverse tehnici pentru a testa comprehensiunea* frazelor* simple și complexe la copil și la adult. Atunci când, la un anumit grup de vârstă, răspunsurile majoritare atestă utilizarea unui tip de indice precis (de ex., ordinea cuvintelor*) și aplicarea unei reguli de interpretare* univocă („primul nume este agentul"), se consideră că este vorba de o procedură de tratare dominantă la acea vârstă. O procedură este calificată ca strategie* psiholingvistică atunci când este aplicată sistematic de către același subiect în interpretarea ansamblului frazelor care i-au fost date.

J.-P. Bronckart
(G. D. S.)

Proces

Termen cu utilizări multiple și deja vechi în limbajul științific și tehnologic, proces a devenit de prin anii 1960 destul de frecvent în vocabularul psihologic. Dacă el indică aici schimbări, transformări, dezvoltări, evoluții, ca și în alte domenii ale cunoașterii, sub influența psihologiei cognitive* capătă un sens mai circumscris referitor la înlănțuiri de operații* interne, mentale*, în special de tratare a informației*. Fără îndoială, această utilizare specifică drenează sensuri care. în engleză, corespund substantivului *process* și verbului *to process:* a trata transformând. Termenul

de proces adaugă la cel de mecanism, pe care-l subordonează, un element important ce evocă subiectul* ca agent al tratării.

M. Richelle
(G. D. S.)

Proces sociocognitiv

Noțiune avansată de psihologii sociali, mai ales francofoni, pentru a ameliora insuficiențele teoriei piagetiene a dezvoltării* operatorii sau ale perspectivei tratării informației* în materie de cogniție socială*. Astfel, ea acoperă semnificații variate, dintre care următoarele două deosebit de caracteristice:

1. un proces sociocognitiv este un proces prin care socialul intervine în cogniție, adică și în cunoașterea naturii obiectelor și a relațiilor lor. Este cazul întâlnit în teoria conflictului sociocognitiv a lui W. Doise și G. Mugny. Interacțiunea subiect-obiect și procesele de construcție cognitivă sunt mediate de inserția socială a subiectului și de relațiile pe care el le are cu alți indivizi, referitor la același obiect;

2. un proces sociocognitiv este un proces de cunoaștere specific privind valoarea obiectelor (mai curând decât natura lor) și mediat de raportul social cu aceste obiecte (mai curând decât de interacțiunea dintre indivizi). Această a doua concepție are la bază o recunoaștere a alternaților descriere/evaluare, știință/ideologie. Astfel, J. L. Beauvois, R. V. Joule și J. M. Monteil au avansat noțiunea de cogniție ideologică pentru a traduce specificitatea proceselor sociocoenitive.

ERSOC
(G. D. S.)

Proces stocastic -» Stocastic

Productivă (Gândire —)

Expresie introdusă de M. Wertheimer și O. Selz. în 1920, pentru a desemna activitatea creatoare care conduce la rezolvarea unei probleme*. M. Wertheimer s-a inspirat din lucrările filozofului F. Brentano, de la care el a reținut, în principal, analiza conceptului aristotelic de „intelect productiv" sau „intelect agent". Această direcție este opusă celei a învățării prin încercări și erori* și are ca scop să înlocuiască acest demers eratic printr-un proces condus de intenție*. Acest concept a fost reluat în 1980 de către H. Maturana și F. Varela sub denumirea de autopoiesis*, iar în 1989 de F. Varela, sub denumirea de enactiune*.

P. Mengal
(G.D.S.)

Producție/Producere

Proces de **lexicalizare** și de liniarizare de informații* (acestea neavând în mod necesar o organizare liniară: evenimente, dispozitive spațiale etc), care se traduce prin emiterea unui mesaj* fonemic sau grafic destinat să producă un efect (sau scop: de a distra, a convinge, a chestiona etc.) asupra unei audiențe mai mult sau mai puțin bine definite (v. Destinatar).

Din rațiuni esențialmente metodologice, producția limbajului a fost mult mai puțin studiată decât comprehensiunea* sa (afară de cazul copiilor mici). Mai mult, lucrările existente s-au orientat, în majoritate, spre limbajul oral, abordarea celui scris fiind mai recentă. Sunt utilizate patru mari categorii de metode:

1. analiza produselor (lapsus*, erori, texte*), procesele fiind inferate;
2. studiul desfășurării producției înseși (metoda *on-line);*
3. studiul aspectelor patologice;
4. analiza protocoalelor verbale (comentarii cu voce tare) culese fie în curs de producere, fie după încheiere (această metodă nu este utilizată decât pentru compoziția scrisă).

Studiul producției poate fi efectuat la mai multe niveluri. Primul implică itemii lexicali și este abordat, în special, prin analiza fenomenului „cuvântul pe vârful limbii". El relevă rolul fundamental al frecvenței cuvintelor. La al doilea nivel, analiza secvențelor monologice (v. Monolog) orale sau scrise permite observarea unor cicluri de emisiuni verbale întrerupte de pauze și ezitări. Acestea din urmă se manifestă

mai ales atunci când sunt introduse idei noi. Totuşi, unităţile sintactice determină şi apariţia pauzelor. Până aici nu s-a relevat clar un impact al organizărilor textuale asupra gestiunii temporale a producţiei. Aceste observaţii au dus la interpretarea pauzelor şi ezitărilor ca perioade de planificare*.
M. F. Garrett (1982) a construit un model de producere care are patru faze succesive: elaborarea unei reprezentări* conceptuale; reprezentarea de tip predicat*/argument*; reprezentarea poziţională (cuvintele sunt aranjate după secvenţa lor definitivă); nivelul fonetic*/articulator. Acest model pare susceptibil să releve esenţialul fenomenelor observate, fie ele normale sau patologice.

M. Fayol
(G. D.'s.)

• GARRETT M. F. (1982), „Production of Speech: Observations from Normal and Pathological Language Use", în A. W. Ellis (Ed.), *Normality and Pathology in Cognitive Functions,* London Academic Press, Londra.

Profil

în psihometrie*, profilul psihologic este un procedeu grafic: într-un ansamblu complet de trăsături de personalitate*, trăsăturile măsurate sunt înscrise pe un graf, cu rangul (sau numărul de puncte) obţinut de un individ. Reunind aceste puncte, se obţine o linie frântă a cărei formă condensează, într-o manieră intuitivă, semnalmentele psihologice ale unui individ. De asemenea, acest procedeu este folosit în testele de aptitudine* şi în profilurile de personalitate*.
în statistică, într-un tablou de contingenţă* care încrucişează două variabile* J şi K, se numeşte profil al unei modalităţi* j a variabilei J distribuţia frecvenţelor condiţionale ale lui j pe ansamblul de modalităţi ale variabilei K. Schimbând rolul celor două variabile, se obţine profilul unei modalităţi k a variabilei K, deci o distribuţie a frecvenţelor condiţionale ale acestei modalităţi pe ansamblul de modalităţi ale variabilei J. Dacă la una sau alta din cele două variabile se ia în consideraţie distribuţia marginală a frecvenţelor, se obţine profilul mediu care corespunde fiecăreia dintre cele două variabile.
Pe baza distanţei între profiluri poate fi reprezentat geometric ansamblul de profiluri ca un nor de puncte. Plecând de la un tablou de contingenţă, se pot construi doi nori de puncte: cel care reprezintă modalităţile variabilei J cu punctul său mediu reprezentând profilul mediu al lui J şi cel care reprezintă modalităţile lui K, de asemenea cu punctul său mediu. Pentru fiecare dintre aceşti nori de puncte se poate trece la cercetarea direcţiilor principale, în analiza corespondenţelor*, se recurge adesea la reprezentarea simultană a celor doi nori de puncte, făcându-se să coincidă punctele medii, ca şi dreptele principale ale ambilor nori.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Profil de personalitate

Sinteză efectuată de psiholog în urma unui examen aprofundat al subiectului. Examenul include o conversaţie* clinică, observaţia comportamentului, teste* de aptitudini şi de personalitate. Această sinteză este redactată. Deontologia impune un rezumat oral care să fie comunicat subiectului.
Inventarul poate conţine stabilirea unui profil* psihologic (expresie datorată lui G. Rossolimo în 1912). Rezultatele testelor, traduse în note unificate (de ex. centile), sunt reprezentate pe un grafic: valorile dispuse pe verticală sunt reunite de o trăsătură continuă care schiţează o siluetă comparabilă cu un profil.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Program

In informatică*, un program este, în genere, un ansamblu organizat de instrucţiuni* menit să fie executat de un ordinator, corespunzător scrierii unui algoritm* într-un limbaj de programare* dat. Pentru a putea fi executat, un program scris într-un limbaj evoluat trebuie mai întâi transfor-

mat în cod maşină printr-un program special, denumit, după caz, interpretor sau compilator al limbajului utilizat. Un program permite ca o clasă de probleme să fie tratată automatic; pentru o problemă anume din această clasă trebuie ca, în genere, programului să i se furnizeze datele problemei; executarea programului (sau exploatarea) furnizează rezultatele. Concepţia modulară a unui program important duce la o organizare pe subprograme sau proceduri* corespunzătoare tratării subproblemelor. Se folosesc termenii „logicial" pentru a indica un program sau un ansamblu de programe, „progicial" pentru un logicial de uz profesional şi „didacticial" pentru un logicial cu utilizare în învăţământ.

M. Baron
(G. D. S.)

Aşa cum este utilizat astăzi în psihologia cognitivă, termenul a preluat mult din sensurile pe care le indică în informatică şi în inteligenţa artificială*, modelele* cognitive* evoluând în paralel cu progresul programelor de ordinator, plecând de la secvenţe algoritmice* de execuţie a etapelor predefinite spre programe care adaugă planificării prealabile reglarea* acţiunii în desfăşurare, şi până la programe care se modifică ele însele prin experienţa sistemelor-expert*. Totuşi, în ştiinţele comportamentului, noţiunea de program este anterioară apariţiei ordinatorului. Fără a merge până la autori mai clasici, ea fusese deja pusă în valoare de K. Lashley pe la sfârşitul anilor 1920, pentru explicarea capacităţii unui organism de a conduce cu succes o acţiune, chiar dacă instrumentele motorii folosite iniţial pentru execuţia ei nu mai sunt utilizabile (parcursul corect al unui labirint*, prin mişcări de târâre şi de rostogolire, în urma deteriorării prin lezare a centrilor de comandă ai musculaturii locomotorii; într-un alt domeniu, capacitatea de transpunere a scrierii manuale în dactilografie): programul indică, în acest caz, o structură de acţiune de nivel superior, independentă de variantele diferitelor modalităţi de execuţie. Acelaşi Lashley va sublinia mai târziu necesitatea unui program la începutul oricărei acţiuni motorii organizate: noţiunea de program motor* trebuia să ofere neurofiziologiei psihomotricităţii unul dintre cele mai fecunde concepte ale sale. Psihologia cognitivă* preia această moştenire pentru a o combina cu metafore împrumutate din terminologia ordinatorului, opera fondatoare a lui Miller ş.a. (1960) constituind aici un jalon capital.

Pe de altă parte, noţiunea de program se întâlneşte şi în etologie* pentru a desemna secvenţele organizate ale comportamentelor specifice larg predefinite în patrimoniul genetic al speciei şi actualizate prin mecanismele înnăscute ale declanşării*. Concepţia programului ereditar a evoluat ea însăşi de la rigiditatea de altădată, legată de noţiunea de instinct*, spre flexibilitatea crescândă care se impune observaţiei fine a epigenezei*. K. Lorenz a propus expresiile **program deschis** şi **program închis** pentru a opune speciile al căror repertoriu* este susceptibil să se dezvolte amplu prin învăţare* celor la care învăţarea rămâne

(G. D. s.)

• MILLER G. A., GALANTER E., PRIBRAM K. H. (1960), *Plans and the Structure of Behavior,* Hoit, Rinehart and Winston, New York.

Programare

In informatică*, este denumită programare activitatea care constă în conceperea unui program* (sau a programa) plecând, în general, de la descrierea tratării de efectuat sub forma unui algoritm*. Pe această bază au apărut meseriile de programator şi de analist-programator, care au evoluat odată cu dezvoltarea limbajelor de programare de înalt nivel şi cu realizarea de sisteme logiciale importante. Unor familii diferite de limbaje de programare le corespund tipuri diferite de programare: imperativă, funcţională, orientată spre obiecte, logică,

de exemplu. Au fost dezvoltate mai multe metode în anii 1970 pentru a orienta procesul de concepere a programelor şi a le îmbunătăţi fiabilitatea (metoda Wamier. MERISE, programarea descendentă, programarea structurată, metoda deductivă.
deex -) - u D

M. Baron

(G. D. S.)

Programare motorie -» Program motor

Program de întărire

In terminologia condiţionării operante*, consacrată după C. B. Ferster şi B. F. Skinner (1957), modalitate specifică a relaţiei răspuns-întărire. Programele de întărire* pot fi repartizate în patru mari categorii care definesc contingenţele* întăririi. Se disting programele de întărire pozitivă. între care programul cu întărire continuă în care fiecare răspuns este întărit *(Continuous Reinforcement, CRF),* programul cu proporţie constantă *(Fixed Ratio, FR)* în care întărirea urmează după un număr fix de răspunsuri, programele cu interval fix *(Fixed Interval, FI)* sau cu interval variabil *(Variable Interval, VI),* în care întărirea urmează primului răspuns emis după ce un interval de timp fix sau variabil s-a scurs după ultimul răspuns întărit, programele diferenţiale *(Differential Reinforcement Schedules)* care întăresc o anumită caracteristică a răspunsului (forţă, durată, formă, localizare) sau intervalul de timp care separă două răspunsuri succesive (program de debit de răspunsuri lent, *Differential Reinforcement ofLow Rate, DRL).* Prin extinderea sensului, distribuirea la intervale fixe sau variabile a unei bucăţi de hrană independent de comportamentul animalului a fost denumită program cu timp fix *(Fixed Time Schedule, FT)* sau program cu timp variabil *(Variable Time Schedule, VT),* deşi hrana nu este un întăritor pozitiv în adevăratul sens al cuvântului deoarece nu se cere nici un răspuns operant. Programul cu timp fix induce o periodicitate în comportament şi este înrudit cu procedura pavloviană* a condiţionării la timp*.

O a doua categorie de programe implică un control aversiv*. Se diferenţiază aici programul de evitare fără semnal de avertizare al lui M. Sidman în care fiecare răspuns întârzie prezentarea unui stimul nociceptiv* *{Sidman Avoidance Schedule),* programul de sustragere *(Escape Schedule)* în care organismul poate să emită un răspuns pentru a se sustrage unui stimul nociv şi condiţiile în care stimulul nociv inevitabil este prezentat organismului, fie după un comportament determinat (pedeapsă*), fie după un stimul semnal supraadăugat la întâmplare într-o învăţare operantă cu întărire pozitivă. In primul caz, se observă o reducere sau suprimare a comportamentului pedepsit (stingere*), în al doilea, dezvoltarea unei reacţii emoţionale condiţionate* *(Conditioned Emoţional Reaction, CER)* în prezenţa unui stimul avertizator.

Programele de întărire pot fi clasate, de asemenea, în programe simple (dintre care unele au fost descrise mai sus) şi complexe, printre care programul multiplu *(Multiple Schedule, MULT)* în care două sau mai multe programe simple alternează, fiecare fiind asociat cu un stimul discriminativ*, şi progTamul concurent* *(Concurrent Schedule, COSC)* în care două programe simple sunt simultan în vigoare, asociate fiecare cu un dispozitiv special de răspuns.

H. Lejeune

(G. D. S.)

• FERSTER C. B. şi SKTNNER B. F. (1957), *Schedules of Reinforcement.* Appleton Century Crofts. New York.

Program motor

Organizare anticipativă, la nivel central, a unei secvenţe* de mişcări* finalizate. Noţiunea de program motor a inspirat în mod cert, în mare parte, reflecţia asupra conceptului de program* familiar pentru psihologia contemporană, oferindu-i o ilustrare excelent susţinută de observaţii empirice, în germene, se găseşte şi în sinergia*

lui C. Sherrington, dar dezvoltarea sa importantă se datorează lui K. Lashley, pe de o parte, şi lui N. Bernstein, pe de altă parte, completată de instrumentele conceptuale ale ciberneticii*. Primul, insistând asupra imposibilităţii de a explica un act motor, chiar mai puţin complex, după un model* de înlăţuire stimul-răspuns (în care fiecare fază a mişcării va fi stimulul fazei următoare), a indicat două proprietăţi esenţiale ale programelor motorii: anticiparea* secvenţială şi reglajul temporal. Al doilea, căutând să simplifice extrema complexitate a executării unui act motor dacă fiecare element (segmente ale corpului, articulaţii, muşchii antrenaţi) trebuie să rămână sub control individualizat, a evidenţiat o altă caracteristică fundamentală, şi anume organizarea ierarhică*, în care alegerea operată la fiecare treaptă a programului reduce „gradele* de libertate"' în interiorul cărora trebuie să fie operată alegerea următoare. Programul motor este deci un plan central prealabil acţiunii*, destul de riguros pentru a-i asigura execuţia până la scop*, dar şi destul de suplu pentru a admite în cursul derulării reglări* prin bucle retroactive*, dacă ajustarea* mişcării o impune; un plan când destul de strict definit în ceea ce priveşte instrumentele motorii de realizare pentru a garanta o automatizare* reală a gestului*, când destul de general în concepţie pentru a permite transpunerea unei modalităţi de execuţie în alta cu totul diferită, ca la cel cu mâinile amputate, capabil să deseneze sau să scrie cu gura.

M. Richelle
(G. D. S.)

Proiecţie

Termen foarte general în neurofiziologie şi psihologie, indicând operaţia prin care un fapt neurologic sau psihologic este deplasat şi localizat în exterior, fie plecând de la centru spre periferie, fie de la subiect spre obiect.

Psihologia tradiţională denumeşte proiecţie judecata de exterioritate prin care o senzaţie corporală este atribuită unui fenomen care se produce în spaţiu. Acest mecanism susţine, de exemplu, principiul testelor* proiective care, constituind modul de răspuns al unui subiect faţă de stimulii vizuali în funcţie de starea sa psihică, sunt destinate să contureze trăsăturile esenţiale ale personalităţii* prin exteriorizarea tendinţelor interne. Psihiatria consideră proiecţia ca un mecanism prin care un subiect se eliberează de anumite situaţii afective intolerabile localizând în afară, asupra altuia, sentimentele sale proprii. în anumite stări patologice (delir, schizofrenie, halucinaţii), bolnavul identifică limbajul său interior cu o influenţă sau o voce venită din afară, situând un obiect exterior în corpul propriu.

S. Freud, de-a lungul întregii sale opere, a încercat să descrie proiecţia pornind de la anumite stări psihiatrice. Cea descoperită la început în paranoia* este descrisă ca o apărare primară şi care ar fi o folosire greşită a unui mecanism normal, constând în a căuta în exterior sursa unei neplăceri. Ulterior, S. Freud prezintă ansamblul conduitei fobice ca o veritabilă proiecţie a pericolului pulsional în real. In cazul geloziei proiective, diferită de gelozia normală şi de gelozia delirantă, subiectul se apără de propriile sale dorinţe de a fi infidel atribuind infidelitatea partenerului său.

După S. Freud, se întâlneşte întotdeauna mecanismul proiecţiei în moduri de gândire nepatologice, precum în fenomenele de superstiţie, de animism sau în mitologie. Psihanaliza*, prin care subiectul expulzează din sine şi localizează în altă persoană sau lucru anumite calităţi, sentimente, dorinţe nerecunoscute sau refuzate ca fiind ale sale, utilizează practic proiecţia care, în acest caz, reprezintă un mijloc de apărare originară şi arhaică împotriva excitaţiilor interne neplăcute. Subiectul le proiectează în exterior, ceea ce îi permite să le menţină şi să se protejeze faţă de ele. Proiecţia, în acest caz, trebuie să se cupleze cu introiecţia, introducând astfel opoziţia subiect-obiect, eu-lume exterioară,

înăuntru-în afară, fundamentând diferențierea interior-exterior.
In sfârșit, proiecția este cel mai des descrisă ca deformarea sau folosirea greșită a unui proces normal care determină căutarea în lumea exterioară a cauzei unei neplăceri. Ceea ce a fost întotdeauna presupus în definirea sa psihanalitică este, pe de o parte, bipartiția la nivelul persoanei* și, pe de altă parte, trimiterea către altul a părții de sine care este respinsă.

A. Braconnier
(G. D. S.)

Prolog
Limbaj de programare* conceput de A. Colmerauer în 1971, ca o problemă de tratare a limbajului natural*. Studiul fundamentelor sale teoretice îl leagă de logica predicatelor* de ordinul întâi și de „Principiul de Rezolvare"; această metodă de demonstrație a teoremelor prin combaterea argumentată utilizează unificarea* și se datorează lucrărilor lui J. Herbrand în logică, în 1931, și ale lui J. A. Robinson în demonstrarea automatică a teoremelor, în 1965. Foarte legat de curentul programării logice, Prolog este utilizat în bazele de date* relaționale și pentru realizarea sistemelor cu bază de cunoștințe; el poate fi combinat cu LISP*, cu un limbaj *âeframes** sau cu un limbaj orientat spre obiecte*, în cadrul limbajelor sau sistemelor denumite hibride.

M. Baron
(G. D. S.)

Propagare —> Neurotransmisie

Propedeutică
Formație preliminară considerată fie ca o condiție de acces, fie ca un fel de avanpremieră la o instruire sau la o activitate. Spre deosebire de spiritul claselor pregătitoare franceze, de exemplu, care include presiunea marilor concursuri în regula jocului, spiritul propedeutic se definește în plus printr-o impregnare culturală prealabilă experienței de real prestigiu. Prin aceasta se explică poate caracterul atrăgător al ideii de propedeutică, precum și o anumită slăbiciune a conceptului său.

D. Hameline
(G. D. S.)

Propoziție
Gramatica* tradițională deosebește fraza* simplă (propoziție independentă) de fraza complexă (propoziție principală și propoziții subordonate). Din punct de vedere semantic, este vorba de propoziție ori de câte ori este enunțată o judecată (adevărată sau falsă). Enunțul „pălăria nepotrivită zboară" implică două propoziții sau afirmații : referitor la același individ („pălăria"), sunt atribuite succesiv două proprietăți („este nepotrivită" și „zboară"). Mai precis, există două propoziții pentru că aceste două proprietăți constituie, fiecare, un predicat* pentru care „pălăria" este argumentul*. Un predicat poate dispune de mai multe argumente-caz* (agent, pacient, instrument etc.). Acest tip de analiză prepozițională se înscrie într-o lungă tradiție care vine de la Aristotel și căreia i se poate opune o filiație kantiană destul de bine reprezentată de tezele lui C. Bally (1932). Lingvistul genevez definește „gândirea completă" ca fiind compusă dintr-un *dictum* (reprezentare* sau desemnare* a unei stări de lucruri) și dintr-un *modus* (reacție a subiectului, modalizare* sau raport al propoziției cu enunțiatorul*).
în ciuda posibilității de a decupa textele* (discursurile*) în propoziții logice simple, o propoziție nu poate fi considerată o unitate izolată. Luând în considerație raporturile care există între propoziții, se pune accentul pe dimensiunea textuală și pe tipurile de înlănțuiri propoziționale (ordinea logică de cauzalitate*, de disjuncție/conjuncție, de excluziune/incluziune, ordin temporal, ordin spațial etc).

J.-M. Adam
(G. D. S.)

• BALLY C. (1932), *Linguistique generale etlinguistique franțaise,* A. Francke AG Verlag, Berna (ed. a 4-a. 1965).

Propoziție logică
într-un limbaj logic L, o propoziție este o expresie a lui L care este fie adevărată, fie falsă. In logicile modale, o propoziție poate căpăta si alte valori.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Proprioceptor -» Propriocepție

Propriocepție
Simț al poziției, vitezei și forței mișcării*, denumit adesea al „șaselea simț". Informațiile proprioceptive în controlul muscular și al poziției membrelor sunt date de multiple organe sau **proprioceptori** (sau **mecanoreceptori)** specializați: fibre musculare, organul lui Golgi în tendoane, aferente tactile etc. Aceste aferente stau la originea unui număr considerabil de reflexe* integrate la nivelul măduvei spinării și bulbului, senzația conștientă fiind prelucrată de către cortexul* senzitiv. Este recunoscut faptul că numeroase mișcări necesită informații kinestezice* sau **pro**priokinestezice pentru a realiza performanțele, în special mișcările reduse și limitate sau lente. Senzațiile kinestezice, provenite de la mușchi, tendoane, capsule și ligamente, participă la percepția poziției și mișcării (receptori musculari și capsule), la acuitatea proprioceptivă (articulație), la percepția forței, tensiunii, greutății și a temporalității mișcării (mușchi, articulații, piele).

M. Le Moal
(G. D. S.)

Propriokinestezic -»• Propriocepție

Proprioplastică (Activitate —)
Concept construit de H. Wallon după S. Ferenczi și C. Sherrington, plecând de la trei modele de sensibilitate: exteroceptivă*, stimulată de agenți exteriori organismului; proprioceptivă*, stimulată de activitatea mușchilor și anexelor lor; interoceptivă*, legată de procesele vieții vegetative. Ultimele două registre organizează ceea ce H. Wallon denumește simțul atitudinilor și al posturilor*. După H. Wallon, forma de activitate musculară coordonată cu sensibilitățile exteroceptive și orientată spre lumea exterioară formează baza dezvoltării* intelectuale, spre deosebire de activitatea proprioceptivă, care este conectată cu sensibilitățile interoproprioceptive și centrată pe modelarea, aducerea în formă a corpului propriu (funcție posturală*), substrat al dezvoltării afective. Expresia de activitate proprioplastică este o variantă a celei de funcție tonicoposturală și de activitate proprioceptivă.

E. Jalley
(G. D. s.)

Prosocial (Comportament —)
Act intențional care are un efect pozitiv pentru altul. Conduitele prosociale sau **conduite de ajutorare** sunt considerate ca altruiste* deoarece nu urmăresc nici un beneficiu evident pentru sine, chiar dacă anumite conduite prosociale prezintă și un beneficiu, în special moral, pentru individ.
Studiate în anii 1960 în relație cu lipsa de asistență a persoanei aflate în pericol, conduitele prosociale se observă într-o mare varietate de situații care diferă mai ales după natura cerinței (explicită sau implicită) și după costul ajutorului cerut. Printre altele, formele de asistență sau de generozitate față de altul pot fi foarte diverse. Această disparitate a situațiilor și comportamentelor vizate face dificilă atât compararea rezultatelor experiențelor în teren, cât și recurgerea la o teorie care să cuprindă diferitele manifestări posibile.
Altruismul a fost considerat de către Auguste Comte ca o valoare pozitivă a societății, dar interiorizarea normelor altruiste nu reflectă decât imperfect diferiți factori care intervin în comportamentele prosociale. Cercetările au demonstrat importanța aspectelor situaționale și personale, pe de o parte, și a aspectelor cognitive și afective, pe de altă parte. Explicațiile date sunt fie teorii generale ale comportamentului*: învățarea socială*, teoria echității*, a atribuirii* și a comparației sociale*, fie teorii mai specifice formulate în cadrul comportamentelor prosociale, ca modelul de luare

a deciziei al lui B. Latane și J. M. Darlev (1970) sau teoria despre normele personale a lui S. H. Schwartz.

G. Moser
(G. D. S.)

• LATANE B. și DARELY J. M. (1970). *The Unresponsive Bystander: Why Doesn'lhe Help?* Appleton-Century-Crofts, New York.

Prostituție

Prostituția ca fenomen social este integrată în ansamblul raporturilor bărbați/femei și adulți/tineri și este considerată ca exploatare economică a sexului. Oferirea corpului* propriu după dorințele sexuale ale „clienților" definește actul de prostituare. Această conduită se observă uneori la o vârstă precoce, ca urmare a traumatismelor homo- sau heterosexuale infantile. Ea poate fi asociată unei fugi*; apare într-un context de sărăcie, având doar un caracter tranzitoriu sau înscriindu-se într-un stil de viață*. Raportarea la bani este parte a caracterului paradoxal al stigmatizării persoanelor prostituate. Din punct de vedere clinic, subiecții care recurg la prostituția venală prezintă o lipsă de securitate fundamentală care duce la dependența de altul. Neavând frână psihică, ei nu-și pot controla pulsiunile, nu-și pot negocia desprinderea și nu-și pot impune limitele. Neștiind să-și elaboreze schimbările, ei trăiesc o distorsiune a timpului și a corpului propriu. Funcționând prin repetiție, timpul lor este ritmat de „pase". Având imaginea unui obiect nedorit, ei folosesc mecanisme proiective* pe un registru persecutiv. Pe fondul unei depresii anaclitice*, cu angoasa unui vid, acești subiecți prezintă un corp sfâșiat, dărâmat de numeroase forme de clivaj* defensiv: corp activ de seducție și corp dezinvestit, oferit clientului; corp expus și sex pasiv; corp străin pentru altul și pentru sine. Consumul de droguri sau alcool participă la întreținerea unei confuzii psihice între interior și exterior, iar frecventarea mediului prostituției oferă iluzia unei protecții față de angoasa depresivă.

J. Selosse
(G. D. S.)

Protanopie -> Dicromatism

Protecție la excitație

S. Freud consideră că protecția organismului contra excitațiilor de origine externă este o funcție psihobiologică fundamentală și a luat în considerație multe dispozitive care o asigură. Comparând aparatul* psihic cu o veziculă vie, el definește protecția la excitație ca un tegument care o înconjoară și o protejează contra energiilor considerabile declanșate de fenomenele fizice din care organele noastre senzoriale nu pot reține fără daune decât o fracțiune. Această anvelopă protectoare și-a pierdut calitățile de substanță vie și ea transmite excitațiile la receptorii senzoriali după ce le-a atenuat. S. Freud a considerat, de asemenea, că această funcție de selecție reductivă ar fi asigurată de o funcționare discontinuă a sistemului percepție-conștiință, care nu ar fi subordonat energiilor exterioare decât în mod periodic.

J.-M. Petot
(G. D. S.)

Protetic -* *Continuum*

Protocol

Termen care. în manieră clasică, desemnează descrierea minuțioasă a condițiilor de culegere a observațiilor. In utilizarea acestui termen în statistică*, se adaugă acestei descrieri a condițiilor de culegere a datelor și observațiile înseși.
Materializarea protocolului depinde de modul de tratare potrivit căruia procedeele statistice vor fi aplicate concret. In prezent, modul de tratare a datelor statistice se realizează pe ordinator, protocolul fiind deci înregistrat pe suport informatic. Dar pentru înțelegerea procedurilor statistice, protocolul poate fi reprezentat mental sub forma unui fișier manual, tipic sub forma unui tabel de date. cu modalitatea corespunzătoare fiecărui identificator (v. Variabilă).

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(G. D. S.)

Protocol multivariat -^ Contingență

Protoculturâ

Criteriile de apariţie a unei culturi* se referă la aptitudinea de a inova în ceea ce priveşte utilizarea instrumentelor (v. Unealtă), de exemplu, şi de a schimba informaţii în aşa fel încât să se formeze o deprindere* care se propagă la nivel de grup, devenindu-i o caracteristică, şi care se transmite pe cale nongenetică de la o generaţie la alta, formând o tradiţie. Poate fi vorba pur şi simplu de modificarea unei căi de tranziţie sau migraţie*, sau de o deprindere alimentară. La primate şi în special la macacii japonezi se găsesc mărturii care atestă apariţia, în anumite grupuri izolate, a unor diverse tradiţii asimilabile unui stadiu protocultural: într-un grup, unii subiecţi s-au obişnuit cu băile de mare; în alt grup, maimuţele se scaldă în izvoare de apă caldă: în alt grup, animalele şi-au format deprinderea de a dezgropa cartofii dulci din pământ, cu membrele lor; într-un grup bine cunoscut din insula Koshima, o femelă de doi ani a învăţat să spele cartofii dulci înainte de a-i consuma; această inovaţie s-a transmis prin imitaţie şi la mama ei, la tovarăşele acesteia şi apoi la puii lor; deprinderea a fost mai greu de format la subiecţii mai vârstnici; în acelaşi grup, după doi ani de la prima sa născocire, aceeaşi femelă a descoperit că poate separa, prin flotaţie, boabele de orez de cele de nisip cu care erau amestecate. In toate aceste cazuri, deprinderile noi, transmise din generaţie în generaţie, au devenit trăsături distincte ale grupurilor respective, tradiţii locale. Acestea demonstrează în acelaşi timp rolul în inovaţie al anumitor indivizi, ca şi rolul grupului în răspândirea acesteia, precum şi importanţa aptitudinii de a schimba pentru succesul grupului.

J.-C. Ruwet
(G. D. S.)

Prototip

Punct central în jurul căruia se defineşte şi se organizează o categorie* de obiecte naturale.

Concepţia prototipică a categorizării*, dezvoltată în special de către E. Rosch în 1978, stabileşte că apartenenţa la o categorie naturală este determinată nu de posedarea unui ansamblu de trăsături necesare şi suficiente (concepţie asamblistă care are valoare pentru obiectele abstracte), ci de cea a unei configuraţii de atribute mai mult sau mai puţin importante şi care se pot compensa. De aici rezultă că anumite elemente ale unei categorii o reprezintă mai bine decât altele: o reprezintă cel mai bine (obiect real sau imagine abstractă) prototipul şi gradul de tipicalitate* al celorlalte, adică distanţa lor de prototip, care depinde de importanţa (sau centralitatea*) atributelor pe care ele le posedă. Numeroase studii de psihologie cognitivă au relevat cum, în domeniile percepţiei*, memoriei* sau limbajului*, prototipurile afectează tratarea informaţiei*, servind drept standarde cu care este confruntată orice dată nouă.

F. Askevis-Leherpeux
(G. D. S.)

Provocare

Tehnică a terapiei familiale sistemice* care constă în provocarea deliberată a unei situaţii de criză în familia tratată. Este vorba de provocarea funcţiei homeostatice* a familiei şi nu de provocarea membrilor ei, care, dimpotrivă, trebuie să fie susţinuţi de terapeut. Provocarea unei crize, pe baza acestei optici, ar trebui să permită o mobilizare terapeutică şi o toleranţă a familiei la parametrii indispensabili pentru crearea unui nou echilibru, preferabil celui vechi.

A. Ruffiot
(G. D. S.)

Prozodie

Caracteristici fonice ale înlănţuirii vorbirii, sesizate în dinamica lor: variaţii ale înălţimii, intensităţii sau duratei care determină melodia, tonul, pauzele, accentele, ritmul etc. Pe plan perceptiv, aceste elemente diferite sunt integrate prin intonaţie*. Trăsăturile prozodice sau suprasegmentale* nu aparţin celei de a doua articulaţii (v. Dublă articulare). Numeroase limbi nu cunosc decât o utilizare limitată a trăsăturilor pro-

zodice; funcţia lor este redusă, adesea, la o funcţie expresivă, nedistinctivă.

D. Perava
(G. D. S.)

Prozopagnozie
Tulburare care afectează recunoaşterea identităţii figurilor cunoscute şi noi, atunci când recunoaşterea identităţii persoanelor corespunzătoare, plecând de la orice altă informaţie, se păstrează. Existenţa unei astfel de tulburări, fie ea interpretată ca o agnozie* vizuală sau ca o amnezie* selectivă, vădeşte statutul modular al cunoaşterii figurilor, chiar dacă focarul emisferic, **drept** sau bilateral, al leziunii temporolimbice constante este încă în discuţie.

J.-L. Signoret
(G. D. S.)

Proximitate (Lege a —) —> Formă (Psihologie a —)

Prudhommeau —> Desen (Test al lui —)

Pseudoacuzie
Audiţie inversată a peisajului sonor. Datorită unui dispozitiv experimental, informaţiile sonore care parvin în mod normal la urechea dreaptă sunt transmise urechii stângi şi invers. Pseudoacuzia se manifestă şi ca o tulburare auditivă în care subiectul îşi aude vocea alterată, cu o înălţime* si un timbru* stranii.

R. Gemcot

(G. D. S.)

Pseudocondiţionare -> Sensibilizare

Psihanaliză
S. Freud dă psihanalizei o definiţie care este, în realitate, triplă: procedeu de investigaţie specifică a formaţiunilor de gânduri inconştiente (conţinut latent): metodă terapeutică a tulburărilor nevrotice, disciplină nouă în domeniul psihologiei.
Ca procedeu de investigaţie, psihanaliza se caracterizează prin metoda asociaţiilor* libere care permite psihanalistului să formuleze ipoteze cu privire la ceea ce. în formaţiunile de gânduri conştiente (conţinut **manifest), lasă să** se strecoare informaţii inconştiente (lapsus, uitare, expresii simbolice etc.).
Ca metodă terapeutică, psihanaliza se bazează pe relaţia reală şi fantasmatică cu psihanalistul (transfer*). în care sunt reactivate formaţiunile inconştiente implicate în conflictul nevrotic. Datorită acestei relaţii, comunicarea sensului (interpretare) şi conştientizarea formaţiunilor inconştientului permit o mai mare libertate de gândire, o mai mare supleţe în jocul activităţii mentale şi un proces de schimbare a acesteia din urmă.

Ca ştiinţă, **psihanaliza este** eterogenă: este interesată atât de datele observabile şi de descrierea lor. cât şi de legile de organizare a funcţionării mentale sau de axiomele care aparţin unei teorii a subiectivităţii. In acelaşi timp. psihanaliza permite stabilirea unor concepţii psihologice noi care, în această calitate, alcătuiesc o nouă ştiinţă. Printre ele cităm rolul sexualităţii infantile şi complexul lui Oedip, conflictul intrapsihic între formaţiunea de gânduri incompatibile, teoria pulsiunii. diferenţierea psihismului pe instanţe etc.
De la această descoperire a teoretizărilor lui S. Freud, psihanaliza a cunoscut numeroase dezvoltări. Dacă pe planul metodei de investigaţie există un acord unanim asupra sensului care i se dă. pe plan terapeutic aplicarea la toate vârstele, la patologii nonnevrotice, la situaţii de grup este la originea unor transformări tehnice şi, prin aceasta. chiar la originea unei mari incertitudini privind limitele practicii psihanalitice *stricto sensu.* Frecvenţa şedinţelor, poziţia lungit sau faţă în faţă, intervenţiile individuale sau colective sunt exemple concrete de probleme tehnice din care izvorăşte această incertitudine.
In sfârşit. în ceea ce priveşte psihanaliza ca ştiinţă, au fost dezvoltate concepţii şi probleme noi. Să ne gândim la anumite discuţii, ca de exemplu cele privind rolurile corespunzătoare ale transferului şi contratransferului. importanţa acordată reconstrucţiei în analiză sau construcţia prin

analiză, rolul simbolismului și cel al relațiilor de obiecte arhaice, raporturile inconștientului cu ordinea simbolică a limbajului sau opoziția dintre metapsihologie* și știința clinică.

A. Braconnier
(G. D. S.)

Psihastenie
Termen propus de P. Janet pentru a desemna o entitate clinică pe care a opus-o isteriei* și care, după el, îngloba angoasa*, fobia*, obsesia*, ca semne accesorii specific subiective ce asociază sentimente morbide de tipul impresiei de stranietate a lumii exterioare și chiar a persoanei proprii a pacientului, sentimente de depersonalizare și diverse sentimente de incompletitudine. De asemenea, sunt incluse stări de îndoială, interes excesiv pentru sănătate, idei de devalorizare, scrupule și sentimente de rușine. Inhibiția* intelectuală însoțită de nehotărâre, timiditate excesivă și fobie socială se asociază adesea cu compulsii ideatice și obsesii ideative de precauție, de verificare, de perfecțiune și chiar de conjurație. Foarte des, aceste manifestări sunt amplificate de efortul de atenție și sunt suspendate în distragere. Acest termen, aproape abandonat, se referă la noțiunea centrală din concepțiile lui P. Janet, de forță psihologică, potențial energetic cantitativ, precum și la noțiunea de tensiune psihologică ce corespunde utilizării calitative a energiei. In prezent, acest termen este aplicat personalităților patologice de tip compulsiv, care regrupează trăsături ce asociază în grade diferite tendința spre scrupule, inhibiția intelectuală și afectivă, indecizia, meticulozitatea, absența spontaneității cu moralismul rigid și abstracționismul.

J.-t. Allilaire
(G. D. S.)

Psihiatrie
Specialitate medicală consacrată studiului, diagnosticului și tratamentului tulburărilor mentale. Numele de psihiatru l-a înlocuit pe cel de medic alienist, care se raporta la conceptul de alienare* mentală, termen care, treptat, luase și el locul celui de nebunie*.

Multă vreme, psihiatria a fost legată de neurologie, specialitate consacrată maladiilor determinate de leziuni ale sistemului nervos. De abia în anii 1960 psihiatria a devenit autonomă în cadrul disciplinelor medicale. Această evoluție nu poate fi separată de progresele obținute în domeniul terapeuticii psihiatrice în deceniul anterior: dezvoltarea psihanalizei* și, în continuare, a altor forme de psihoterapie*, dezvoltarea unei psihiatrii medico-sociale care analizează cazul individual în cadrul structurilor sociale și, în sfârșit, progresul medicației eficace. Psihiatria contemporană este dominată de aceste trei mari orientări. Locul psihiatriei în cadrul medicinei rămâne un subiect controversat. Poziția apărată de curentul antipsihiatric* consideră că noțiunea de maladie mentală și medicalizarea îngrijirii pervertesc sensul profund al nebuniei, ca alteritate a rațiunii, și aservesc pe cei care sunt atinși de ea unui conformism social mai alienant decât nebunia. Psihiatria ar fi agentul unei forme noi de reprimare a nebuniei. O poziție mult mai puțin radicală este ca, fără a se contesta utilitatea și statutul științific al psihiatriei, să se dorească desprinderea ei de sub autoritatea medicinei și transformarea ei într-o disciplină total independentă; pe scurt, să se extindă în ansamblul specialității, ceea ce se practică deja în domeniul psihoterapiilor în care lucrează mulți psihologi nonmedici.

Incertitudinea în care ne găsim (și poate imposibilitatea radicală) de a defini tulburarea mentală în cadrul ansamblului de variații și de anomalii ale conduitelor* umane atârnă greu în aceste dezbateri etice și ideologice, chiar dacă instrumentele științifice și mijloacele terapeutice sunt în progres.

D. Widlocher
(G. D. S.)

Psihism -> Aparat psihic

Psihoacustică
Ramură a psihofizicii* care are ca obiect relațiile dintre caracteristicile fizice ale fenomenelor sonore și percepțiile* pe care

acestea le induc. Prin tradiție, cercetările de psihoacustică se referă la:
1. atributele perceptive ale sunetelor* stabile sau cvasistabile (înălțime tonală, sonie*, timbru*, consonanță, durată subiectivă, localizare);
2. performanțele de detecție* și de discriminare* ale sistemului auditiv;
3. nonliniaritățile acestui sistem care se manifestă, între altele, prin audibilitatea sunetelor de combinație;
4. efectele auditive de mascare, de adaptare și de oboseală; percepția profilurilor spectrale;
5. organizarea perceptivă a stimulărilor sonore complexe (fuziunea sunetelor pure simultane care diferă prin frecvență, separarea perceptivă a fluxurilor sonore, percepția ritmului);
6. identificarea sunetelor vorbirii (domeniu de cercetare care ține de psihoacustică și de psiholingvistică*). Modelele explicative pe care le construiesc sau din care se inspiră psihoacusticienii se bazează cel mai frecvent pe date neurofiziologice. Lucrările lui H. Helmholtz, în 1863, marchează o dată capitală în evoluția ascendentă a psihoacusticii moderne. Totuși, aceasta a trebuit să aștepte avântul electronicii pentru a se dezvolta. începând din anii 1980, ordinatoarele permit construcția stimulărilor sonore complexe și perfect controlate la un preț scăzut, astfel că dezvoltarea psihoacusticii nu mai este virtual împiedicată de factori tehnologici.

L. Demany și *C. Semal*
(G. D. S.)

Psihobiologie

Disciplină în cadrul neuroștiințelor*. având ca obiect de studiu relațiile comportament-creier, cu preferință pentru punctul de plecare comportamental și, în general, psihologic. Este admis faptul că oricărui comportament, inclusiv gândirea, oricărui proces adaptativ*, îi corespunde un model biologic și neurobiologic. Primul demers al psihobiologului este de a cunoaște bine conduita studiată, de a-i determina caracteristicile, apoi de a căuta corelate biologice și neurobiologice (endocrine, imunitare etc.) cu acest comportament, cu acest proces adaptativ. cu acest mod particular de răspuns etc. Psihobiologul recunoaște în comportament mijlocul cel mai sofisticat pe care creierul l-a găsit pentru a se echilibra el însuși și consideră deci comportamentul ca fund, în același timp, produsul activității cerebrale în virtutea acțiunii lumii asupra creierului, și motorul dinamicii cerebrale, deci al aprehensiunii schimbătoare a lumii de către creier.

Psihobiologul se confruntă cu caracterul schimbător, contingent, istoric și individual al relației comportament-creier, și deci cu complexitatea acestei relații.
Psihobiologia dezvoltării* încearcă să releve interacțiunile precoce dintre comportament și creier și consecințele de durată asupra creierului ale contingențelor de mediu, intrauterine și postnatale.
Neurobiologia* comportamentului este o disciplină teoretic complementară psihobiologiei. „ !

M. Le Moal
(O. D.)

Psihodiagnostic —> Rorschach

Psihodinamică

Acest termen definește, în psihologia clinică* și în psihopatologie*, concepții provenind de la S. Freud cu privire la funcționarea psihică. Schizofrenia* a putut fi astfel descrisă ca o .jievroză narcisică" legată de o tulburare precoce a relațiilor de obiect*.
Intr-un sens mai general, utilizarea unor termeni ca cei de pulsiuni*, de conflict* sau de mecanisme de apărare*, de identificare* proiectivă, de clivaj* caracterizează o concepție psihodinamică.

R. Doron
(O. D.)

Psihodramatist

Psihoterapeut sau instructor care folosește tehnica psihodramei*; el este denumit și psihodramaturg. J. Moreno consideră că există două categorii de psihodramatiști: conducătorul jocului este terapeutul prin-

cipal; el asigură punerea în situație* a participanților, propune un scenariu, pune în scenă acțiunea dramatică, analizează reacțiile actorilor și ale grupului; el nu ia parte la jocuri; se consideră totuși ca membru al grupului și poate beneficia de derularea ședințelor dacă își păstrează spontaneitatea. Eurile auxiliare* sunt terapeuți adjuncți; la inițiativa conducătorului de joc, ei capătă roluri* complementare sau antagoniste celor ce au fost atribuite pacienților; ei îi ajută pe aceștia să se exprime (de ex., luând un rol de dublură); îi provoacă să reacționeze (de ex., luând rolul de oglindă); îi fac să exploreze o situație conflictuală din punctul de vedere al adversarului (de ex., prin inversarea rolurilor). La o anumită limită, într-un grup de psihodramă, fiecare membru poate deveni terapeut auxiliar pentru altul. In psihodramă psihanalitică, nu există terapeut principal; toți terapeuții pot participa la jocuri; alegerea scenariilor revine participanților.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Psihodramaturg —> Psihodramatist

Psihodramă
Formă de psihoterapie individuală și de grup* inventată și denumită astfel de J. Moreno în 1923, în cadrul Teatrului Spontaneității* pe care el l-a deschis la Viena și care propunea actorilor voluntari să improvizeze un fapt divers citit în presă (tehnică a „jurnalului viu"). La origine, psihodramă tratează conflictele dintre adulți care apar în viața particulară (gelozie, incompatibilitate de caracter, divorț). Ea a fost extinsă la copii, la grupuri sociale (sociodrame*), la exercitarea rolurilor cerute de viața socială și profesională (joc de rol*). Metoda constă în a determina anumite persoane implicate într-un conflict* să joace scene vechi, actuale sau anticipative în raport cu acest conflict și cu istoria vieții fiecăruia. Improvizația dramatică a acestor scene impune un spațiu de joc, o punere în situație*, o eliberare a spontaneității* actorilor, replica dată de eurile auxiliare* psihodramatiste*, prezența unui public care să funcționeze ca o cutie de rezonanță a afectelor trăite pe scenă, totul fiind stimulat de către un conducător de joc, un regizor și, dacă este cazul, un interpret. Eficacitatea terapeutică a psihodramei se bazează pe catharsis*, catharsis direct al actorilor, indirect al spectatorilor. Eficacitatea sa formativă se sprijină pe cea mai bună folosire a rolurilor care sunt proprii personalității*. Psihodramă este o metodă suplă care a generat mai multe variante, în funcție de subiecți, de problemele puse sau de teoriile psihodramatiștilor. Psihodramă analitică transpune regulile și conceptele psihanalizei în jocurile psihodramatice, care se desfășoară în acest caz fără montare scenică și fără spectatori. Ea poate fi individuală (un singur pacient, în general psihotic, cu mai mulți psihodramatiști, după tehnica lui S. Lebovici) sau grupală (cu alternarea ședințelor de analiză de grup și a ședințelor de joc, după tehnica lui A. Ancelin-Schutzenberger și D. Anzieu).

D. Anzieu
(O. D.)

Psihofarmacologie
Psihofarmacologia a debutat în 1952 cu descoperirea clorpromazinei (Largactil), primul neuroleptic*. Ea a devenit o disciplină cu totul aparte, la granița dintre neurochimie, neurofiziologie, farmacologie și psihiatrie biologică. Ea implică mai multe ramuri, printre care: psihofarmacologia animală, care studiază modele animale de răspuns la psihotrope*; psihofarmacologia previzională, care încearcă să prevadă, plecând de la constatările pe animal, efectele unei substanțe la omul normal sau atins de o patologie psihiatrică; psihofarmacologia clinică, studiind administrarea substanțelor la om, atât pe planul încercărilor terapeutice, cât și pe cel al toleranței (farmacovigilenta).

R. Jouvent
(O. D.)

Psihofizică
Ramură a psihologiei consacrată studiului relațiilor dintre evenimentele lumii fizice

și senzații*, evenimente mentale*. Cel puțin în acest fel a fost concepută, în secolul al XlX-lea, de către primii experimentatori, în special de G. T. Fechner a cărui lucrare *Elemente der Psychophysik* (1850) este opera fondatoare a disciplinei. Istoria acesteia se confundă astfel, la originile sale. cu cea a științei psihologice care se năștea, în care nu mai reprezintă astăzi decât o arie de specialitate, printre multe altele. Totuși ea a rămas un sector de referință, nu numai prin îmbunătățirea permanentă a mijloacelor sale metodologice, adesea transpuse și în alte domenii, prin elaborarea din ce în ce mai accentuată a modelelor* sale matematice și prin fecunditatea constantă a teoriei măsurării*, ci și pentru că ea continuă să fie centrul de dezbateri fundamentale în psihologie, în care regăsim în special problema raporturilor dintre lumea fizică, universul mental și aparatul neuronal. Problema naturii senzației și a legăturii sale cu conștiința*, care era centrală pentru Fechner, a cedat treptat locul unei redefiniri a psihofizicii ca studiu al relației dintre stimulul fizic și răspunsuri: răspunsuri de detecție*, de discriminare*, de estimare*. Dezvoltarea unei psihofizici animale, care combină metodele de condiționare cu cele ale psihofizicii, eliberată de recurgerea la introspecție*, ilustrează în mod deosebit această schimbare de accent.
Psihofizica, prin tradiție, își dirijează investigațiile spre trei teme: determinarea pragurilor absolute*, determinarea pragurilor diferențiale* și construirea scalelor* de senzație. Ea aplică aici metode ale căror principii au fost puse la punct de către psihofizicienii secolului trecut: metode ale limitelor*, ale stimulilor constanți*, de ajustare*, de partiție*, de estimare a mărimii* etc, cu variantele respective. In schimb, în anumite aspecte ale metodelor și mai ales ale modelelor sale matematice, ea înregistrează o evoluție teoretică considerabilă, începând cu ambiția destul de naivă de a izola senzația ca un dat elementar al psihismului, sau de a desprinde legile generale dintre care cea mai celebră a fost legea lui Weber revăzută de Fechner, până la inserția unor probleme de psihofizica în concepțiile mai generale ale funcționării subiectului, implicând procese de decizie* și de estimare a riscurilor, în modele probabiliste, precum teoria detecției semnalului*.
In sfârșit, psihofizica are numeroase arii de aplicare. începând cu diagnosticul deficitelor senzoriale până la probleme de ergonomie* unde este importantă definirea condițiilor optimale ale detecției sau discriminării semnalelor critice.

M. Richelle
(G. D. S.)

• FECHNER G. T. (1860), *Elemente der Psychophysik.* Breitkopf și Härtel, Leipzig.

Psihofizic (Paralelism —) -> Paralelism psihofiziologic

Psihofiziologic (Paralelism —) -> Paralelism psihofiziologic

Psihofiziologie
Clasic, este denumit astfel domeniul de studiu care asociază fiziologia ca știință analitică a funcțiilor* și psihologia ca știință a comportamentului global al organismelor, în sens restrâns, care este în prezent cel al termenului anglo-saxon. este vorba de studiul efectelor activităților cerebrale, printre care activitățile cognitive*, asupra funcțiilor periferice și neurovegetative. în realitate, psihofiziologia, mai puțin decât o trăsătură de unire între mecanismele fiziologice și funcțiile psihice superioare, este în același timp știința integrărilor nervoase și cea a biologiei comportamentelor. Sunt utilizate mai multe denumiri fără distincții între ele: psihobiologie*, neuroștiințe* sau neurobiologie* a comportamentelor, neurobiologie integrativâ. Evoluția acestui domeniu s-a realizat simultan prin tendința biologiei de a descinde spre nivelul cel mai elementar și cea a psihologiei de a merge spre nivelurile cele mai integrate. In această calitate, psihofiziologia face apel la discipline și tehnici foarte variate și s-a diversificat foarte mult. O clasificare mai

reprezentativă în etapa actuală poate fi cea a neurobiologiei sistemelor integrate sau cea a neurobiologiei funcţionale, menţinând termenul de psihofiziologie cu accepţia mai restrânsă menţionată mai sus.
Chiar dacă termenul psihofiziologie cade în desuetudine, numeroasele denumiri care corespund activităţilor de cercetare având drept scop studiul relaţiilor creierului şi comportamentului relevă, după toate aparenţele, un fel de explozie şi apariţia de specializări noi în acest câmp de cercetare, fie prin tipul de abordare, fie prin problemele urmărite. Psihobiologia tinde să studieze în primul rând activităţile comportamentale şi corelatele lor neurobiologice şi psihologice; neurobiologia comportamentului pleacă de la modificările cerebrale sau nervoase spontane sau induse, studiindu-le consecinţele asupra capacităţilor comportamentale şi neurofiziologice.

B. Soumireu-Mourat
(O. D.)

Psihogalvanic (Reflex —)

Expresie sinonimă cu reacţie electrodermală*. preferată astăzi deoarece este mai generală, înglobând variaţiile fazice (singurele la care se aplică, în mod legitim, termenul de ..galvanic*') şi schimbările de durată mai lungă (activitate tonică) în conductanţa sau potenţialul electric al pielii.

M. Richelle
(O. D.)

Psihogen

Care se referă la psihogeneză*, într-o accepţie secundară a termenului aşa cum este utilizat în sens etiologic, în opoziţie cu cel de endogen*. Se poate vorbi şi de depresie psihogenă pentru a desemna un episod a cărui apariţie prezintă o anumită inteligibilitate în raport cu restricţiile psihice pe care subiectul şi le impune, fără nici o legătură cu factorul biologic predispozant.

R. Jouvent
(O. D.)

Psihogeneză

Noţiunea de psihogeneză are un dublu sens. In primul sens. care tinde să fie mai puţin utilizat, ea semnifică geneza psihismului şi, în acest caz, poate avea în mod paradoxal o conotaţie biologică. Biopsihogeneza s-a dezvoltat la începutul secolului, sub influenţa lui M. Dide, ca reacţie la curentele spiritualiste. Astfel, el descrie în 1926 teoria sa psihogenetică, ce examinează la fiecare moment evolutiv interacţiunea dintre exogen şi endogen, cu o uşoară preponderenţă a ultimului,
în al doilea sens, psihogeneză se concentrează, dimpotrivă, asupra ansamblului de evenimente şi de factori psihici care contribuie la construcţiile psihopatologice, simptome sau sindroame. în această accepţie, ea este opusă organogenezei, iar termenul de psihogen* este radical redus la opoziţia binară cu cel de endogen*.
Din această cauză, psihogeneză se află în centrul discuţiilor teoretice, chiar dacă această opoziţie caricaturală tinde să se estompeze în beneficiul abordărilor multifactoriale de psihopatologie, în care factorii biologici interacţionează în proporţii variabile cu evenimentele şi cu echipamentul psihic al subiectului. Acesta din urmă se diferenţiază de însăşi noţiunea de reacţie prin faptul că el descrie o configuraţie de mecanisme individuale, „programele personale" ale unui subiect care concură la geneza unei patologii. în această calitate, psihogeneză prezintă o falsă sinonimie cu psihodinamica*. Aceasta pune accentul pe conflict, într-o perspectivă economică, fie că este vorba de surse energetice, ca la P. Janet, fie de o ipoteză pulsională, după S. Freud. Din contră, psihogeneză trebuie concepută dintr-o perspectivă mai structurală. „ ,

R. Jouvent
(O. D.)

Psihogramă (la testul Rorschach)

Psihogramă este sinteza cantitativă a factorilor care apar în elaborarea răspunsurilor la testul Rorschach*. După ce au fost stabilite, cotările sunt revăzute şi regrupate după o schemă precisă care face deosebirea între diferite categorii de răspunsuri, permiţând o vizualizare sintetică a factorilor: moduri de aprehensiune*, determi-

nanţi*, conţinuturi pot fi astfel articulate în configuraţii originale. Datele sunt redate în număr absolut sau în procente, sau puse în relaţie prin formule particulare. Psihograma serveşte ca punct de plecare sau de armătură în studiul unui protocol. Ea nu exclude în nici un fel analiza calitativă, etapă esenţială pentru interpretare.

C. Chabert
(O. D.)

Psihoimunologie -» Psihoneuroimunologie

Psihokineză -> Parapsihologie

Psiholingvistică
Subdisciplină a psihologiei al cărei obiect de studiu este dezvoltarea* şi funcţionarea comportamentelor verbale. Ea se deosebeşte de psihologia limbajului prin preocuparea de a utiliza modelele şi tehnicile lingvisticii*; atât pentru formularea ipotezelor sale de cercetare, cât şi pentru interpretarea datelor.
Prima şcoală de psiholingvistică, creată în 1951 la iniţiativa lui C. E. Osgood şi T. A. Sebeok, s-a născut din întâlnirea a trei curente: teoriile învăţării*, lingvistica structurală şi teoria informaţiei*; ea se definea ca „studiu al proceselor de codare* şi de decodare*, prin care se pun în relaţie stările mesajelor* cu cele ale interlocutorilor" (J. Caron, 1989, p. 19). Numeroasele lucrări pe care ea le-a realizat s-au raportat la proporţia informaţiei furnizate receptorului* prin diferitele unităţi lingvistice* şi, mai general, la incidenţele caracteristicilor codului* verbal asupra comportamentelor de identificare*, de anticipare*, de memorare etc. Avântul gramaticii generative* a lui N. Chomsky a dat naştere, la începutul anilor 1960, unei a doua şcoli al cărei obiectiv era acela de a valida modelul elaborat de acest autor, folosind datele experimentale referitoare la performanţă*, în acest context, achiziţia limbajului* de către copil a fost descrisă şi interpretată ca emergenţă* a unei competenţe* gramaticale înnăscute (v. *Language Acquisition Device):* printre altele, procesele care acţionează în tratarea frazelor* de către adult (comprehensiune*, producere* şi rapel*) au fost interpretate făcându-se apel exclusiv la nivelurile de complexitate ale frazelor, aşa cum le-a definit modelul chomskyan (cu cât numărul de transformări* cerute de generarea frazei este mai ridicat, cu atât aceasta va fi mai dificil de produs, de înţeles şi de memorat). Foarte criticată pentru subordonarea faţă de un model particular (abandonat chiar de lingvistică), această a doua şcoală a dispărut Ia începutul anilor 1970. făcând loc mai multor curente de cercetare care. fără a recuza aporturile lingvisticii, tind să reinsereze problematica lor în cadrul diferitelor tendinţe ale psihologiei contemporane: psiholingvistica copilului se integrează în psihologia dezvoltării, de inspiraţie piagetiană sau vâgotskiană; psiholingvistica discursului* abordează operaţiile de producere şi de comprehensiune a textelor* exploatând propoziţiile formulate în acest domeniu de diversele ştiinţe ale limbajului, în sfârşit, alte curente, centrate pe accesul la lexic* sau pe mecanismele implicate în lectură*, se înscriu în problematica generală a cognitivismului* contemporan. Diferenţa dintre psihologia limbajului şi psiholingvistică tinde, în consecinţă, să se reducă, chiar să

1 S p a n L

J.-P. Bronckart
(G. **D.** S.)

• CARON I. (1989), *Precis de psycholinguistique.* PUF. Paris.

Psihologie
Ca toate ramurile ştiinţei, psihologia făcea parte la început din filozofie, de care s-a desprins în cursul secolului al XTX-lea pentru a se constitui ca disciplină ştiinţifică. Evident, această emancipare s-a produs în contextul mişcării ştiinţifice germane, care se definea prin primele încercări de a trata cu metode ştiinţifice fenomenele psihice, ce ţineau până atunci de psihologia filozofică. Cercetarea legilor care legau universul fizic de universul psihic al senzaţiilor* a fost una dintre primele preocupări

ale fondatorilor psihologiei științifice, de la H. von Helmholtz și E. H. Weber la G.T. Fechner și W. Wundt. Tânăra știință s-a răspândit rapid în toate țările europene și, spre sfârșitul secolului, în Statele Unite ale Americii, unde ea va cunoaște un avânt deosebit în secolul al XX-lea.

Evoluția psihologiei a fost marcată de avataruri epistemologice și metodologice, de altfel strâns legate. Dacă ea s-a desprins de discursul pur verbal al psihologiei filozofice, alimentat de observații mai mult sau mai puțin sistematice, și a recurs la metoda experimentală* și la măsurare*, psihologia secolului al XTX-lea a rămas, în ansamblu, fidelă tradiției care, pe de o parte, îi atribuia ca obiect, dacă nu sufletul, cel puțin psihismul*, conștiința* sau spiritul*, și pe de altă parte demonstra încredere, prin colectarea datelor empirice, în introspecția* subiectului. Aceasta nu constituia un obstacol major pentru primele cuceriri ale psihofizicii*, nici pentru primele cercetări referitoare la fenomenele elementare de psihomotricitate* sau de percepție*. Limitele sale au apărut totuși îndată ce psihologia științifică a abordat fenomene mai complexe, încercând să elucideze conduitele patologice sau având ambiția de a îngloba în câmpul său și studiul animalelor. Se impunea o metodă obiectivă, independentă de introspecția subiectului și de orice comunicare verbală. Această preocupare metodologică, pe care o regăsim la cumpăna dintre secole, explicit sau implicit, în lucrările unui psihofiziolog ca I. Pavlov și ale unui psihopatolog ca P. Janet, trebuia să ajungă la o adevărată revoluție epistemologică, cristalizată în pozițiile behavioriste* proclamate de J. B. Watson în 1913, precedată într-o manieră mai puțin răsunătoare de H. Pieron încă din 1907. Psihologia părea să-și atribuie un obiect nou, comportamentul*, pasibil de o observare perfect obiectivă. O nouă evoluție urma să înceapă spre mijlocul secolului al XX-lea. prin intermediul chiar al progreselor perioadei precedente, al unor noi instrumente conceptuale și tehnice puse la dispoziția psihologilor de celelalte științe (în special de informatică) și al unor dezbateri cu caracter mai general care au agitat gândirea științifică și filozofică. Curentul cognitivist* a revenit la definirea psihologiei ca știință a spiritului, a vieții mentale*, a psihismului, fără să se întoarcă totuși la precaritatea metodei introspective. Efervescența teoretică actuală lasă să se înțeleagă că acesta nu va fi ultimul avatar al unei științe care continuă să întâmpine dificultăți pentru a se situa în raport atât cu alte științe (discipline biologice, neuroștiințe*, științe sociale), cât și cu abordări neștiințifice ale ființei umane (fenomenologie*, abordare „umanistă", în sensul în care americanii înțeleg acest termen), a căror influență în anumite domenii ale psihologiei practice este sursă evidentă de tensiuni.

Orice s-ar spune despre aceste probleme epistemologice, dezvoltarea psihologiei se traduce azi prin diversificarea foarte mare a ariei ei de specialități, ca și prin extinderea aplicațiilor ei în domenii multiple ale vieții practice. Cercetarea și învățământul corespunzător aparțin, după caz, unor structuri instituționale diverse, uneori scăpând de sub controlul universitar sau al societăților științifice și profesionale recunoscute. Această situație trădează dezacorduri între polii „științe umane" și „științe biologice", între cercetarea fundamentală și cea aplicativă, între modelul* medical și modelul sociopsihologic etc.

Criteriile de clasificare a numeroaselor ramuri ale psihologiei moderne sunt desigur multiple. O clasificare în funcție de metode ar diferenția psihologia experimentală*, psihologia dezvoltării* axată pe abordarea ontogenetică*, psihometria*, psihologia diferențială*, psihologia patologică*, psihologia comparată*. Deși este greu de diferențiat criteriul metodei de cel al obiectului specific, psihologia diferențială, psihologia patologică sau psihologia dezvoltării se definesc la fel de bine prin interesul pentru un obiect particular, ca și prin metoda care le caracterizează. După decuparea unui anumit aspect al realului, se disting, la granițele cu disciplinele biologice,

psihobiologia* (sau biopsihologia), termen generic care include numeroase discipline de frontieră (psihofiziologie*. psihofarmacologie*, psihoendocrinologie*. psihoimunologie*, genetică comportamentală* etc.) și, la cealaltă extremă, la granițele cu științele sociale, psihosociologia*, trecând prin toate etapele intermediare în care psihologiile se defineau mai bine pe terenul lor propriu. Se regăsesc aici și decupaje după obiective privilegiate: psihologia copilului*, psihologia animală*, psihologia personalității*, psihologia învățării*, a inteligenței* etc. Câmpul psihologiei aplicate este și el divizat, fie după contextul particular al intervenției: psihologia școlară*, psihologia muncii, psihologia sportului* etc, fie după finalitatea intervenției: educațională*, psihoterapeutică*.

Tabelul se complică datorită faptului că. în multe cazuri, adjectivul atașat psihologiei, atunci când el trimite la un domeniu sau la o metodă, este contaminat de conotații teoretice. Acest fapt este evident când se vorbește de psihologia dinamică*, de psihologia analitică* sau psihanaliză*; însă expresia psihologie cognitivă* trimite la poziții teoretice, și chiar o expresie neutră la prima vedere, ca cea de psihologie a învățării, evocă aproape inevitabil o parte a psihologiei legat de o perioadă specială, dominată de curentul behaviorist.

M. Richelle
(G. D. S.)

Psihologie a artei

Se apreciază că, în genere, psihologia artei a fost fondată de G. T. Fechner în 1876, atunci când a definit principiile unui nou demers științific, pe care l-a numit estetică experimentală. Alte mari personalități ale psihologiei, E. Mach, W. Wundt, H. von Helmholtz, au contribuit la dezvoltarea acestei estetici de jos, care, opusă esteticii de sus, de esență filozofică, analizează experiența estetică printr-un demers empiric : observarea comportamentelor de alegere și de preferință. La origine se află deci problema gustului și a judecății*, care rețin atenția psihologului. Majoritatea cercetărilor inițiate atunci se bizuie pe percepția stimulilor simpli construiți de către experimentator și în care erau variate proporțiile și unitatea de compoziție. Cercetarea numărului de aur și mai ales lucrările lui G. D. Birkhoff ilustrează preocupările cercetătorilor din această perioadă.

Treptat, operele de ană au fost ele înseși considerate ca obiect al experimentului, dar cercetările rămân dominate de o viziune normativă a judecății de gust. Răspunsurile sunt considerate ca juste prin referire la o valoare estetică presupusă ca inerentă obiectului și care tocmai de aceea trebuie să fie universală. H. Eysenck socotește că a demonstrat existența unui factor G de apreciere artistică independent de experiența culturală a subiectului și care ar deriva direct din natura sistemului nervos. Ulterior, multiplicarea observațiilor și compararea lor i-au convins pe cercetători să ia în considerație rolul determinant al factorilor culturali și sociali. De la o fază universalistă s-a trecut la o fază relativistă, în care sunt repuse în discuție atât ideea unei concepții unice a valorii estetice, cât și aceea a ineității factorului gust.

Dezvoltarea cercetărilor asupra percepției vizuale și auditive a suscitat. în ultimii ani, reflecții noi asupra efectului hedonist al proprietăților structurante ale operei de artă. Aceste cercetări, continuate mai ales în Franța de R. Frances (1979) cu privire la muzică și de F. Molnar cu privire la pictură, se înscriu în cadrul teoretic propus de D. Beriyne (1971), ale cărui lucrări reprezintă un aport major în psihologia artei.

Pentru D. Beriyne. percepția estetică pleacă de la o explorare diversă, adică nedirijată spre un scop și în cursul căreia interesul este trezit de elemente de conflict perceptiv. Complexitatea, noutatea, incertitudinea, ambiguitatea sunt variabile colative a căror prezență constituie un potențial de activare. Studiul proceselor de creație artistică constituie un obiect de cercetare dezvoltat recent datorită metodelor de simulare pe calculator. „ „ .

/. Bernara
(G. D. S.)

• BERLYNE D.. *Aeslhetics and Psychobiology,* Appleton Century Crofts, New York. — FECHNER G. T. (1876), *Vorschule der Aesthetic,* Breitkopf și Hănel, Leipzig. — FRANCES R. (1979). *Psychologie de Van et de Vesthetique,* PUF. Paris.

Psihologie a criminalității -* Psihologie aplicată în justiție

Psihologie a eficienței —» Eficiență

Psihologie a facultăților -» Facultăți

Psihologie a formei —» Formă (Psihologie a -)

Psihologie a limbajului —» Psiholingvistică

Psihologie a mediului înconjurător —» Mediu înconjurător

Psihologie a muzicii -* Muzică

Psihologie analitică -» Psihologie a profunzimilor

Psihologie aplicată în justiție

Intervențiile psihologiei s-au dezvoltat de la începutul secolului al XX-lea în domeniile dreptului civil și penal.

Psihologia **judiciară** se interesează de actorii proceselor (prevenit*, victimă*, acuzator, martor) și de metodele de informare, de instrucție și de mărturisire*. Judecata însăși, rolul judecătorului și al auxiliarilor din justiție, logica **lor** de intervenție au făcut obiectul analizelor psihologice. In cadrul **psihologiei** juridice au fost studiate efectele schimbărilor legislative asupra concepțiilor justiției (criminalizare, represiune, reparație*, prevenire*) și repercusiunea lor asupra actorilor.

Psihologia criminalității analizează în special caracteristicile individuale ale delincvenților, conduita lor specifică și procesele criminogene.

Psihologia legală este consacrată semnificațiilor și conținutului conceptelor juridice, penale și civile pe care se bazează procedurile de trimitere în judecată (culpabilitate*, responsabilitate*, periculozitate*, interes al părților, autoritate legală), ca și funcțiilor de expertiză. In domeniul protecției judiciare a minorilor* influența psihologiei a fost cea mai sensibilă. Specificitatea expertizei psihologice în examenul medico-psihologic este din ce în ce mai mult recunoscută de către judecătorii de instrucție.

J. Selosse
(O. D.)

Psihologie a profunzimilor

Denumită și **psihologie analitică** sau **dinamică.** S. Freud a introdus noțiunea de profunzime în psihologie, fiind primul care a studiat metodic manifestările inconștientului; el este adesea considerat inventatorul unei psihologii „abisale". Dar expresia de psihologie a profunzimilor a fost folosită după el pentru a sublinia două caractere ale psihismului inconștient: inaccesibilitatea și forța sa. A. Adler și C. Jung s-au detașat de psihanaliza freudiană pe măsură ce psihologia individuală a celui dintâi și psihologia analitică (sau complexă) a celui de-al doilea refuză să acorde rol preponderent sexualității în etiologia nevrozelor*. C. Jung definește sursa generală de inspirație a psihologiei profunzimilor notând că adevărata pasiune rămâne ascunsă și scapă aceluia care o încearcă; *libido*-u* este o energie* vitală, nu neapărat sexuală, orientată fie spre lumea exterioară (extraversie), fie spre lumea interioară (introversie), adăugând inconștientului individual noțiunea de inconștient colectiv* structurat de arhetipuri*.

R. Doron
(O. D.)

Psihologie a spațiului —> Spațiu

Psihologie cognitivă -» Cognitivism

Psihologie genetică -> Dezvoltare

Psihologie individuală

Expresie creată de A. Adler, după ruptura de Freud, pentru a diferenția teoria sa de

psihanaliza propriu-zisă. Psihologia individuală minimalizează rolul pulsiunii sexuale şi explică viaţa psihică prin sentimentul de inferioritate, produs de starea de dependenţă a nou-născutului şi supracompensat* ulterior de voinţa de putere*.

C. Chabert
(O. D.)

Psihologie istorică
După I. Meyerson, care a conceput-o şi a dezvoltat-o începând din 1930, psihologia istorică studiază omul prin ceea ce el fabrică, construieşte şi instituie pentru edificarea lumii umane care este mediul său natural. Se cuvine deci să analizăm operele umane, mediatori în religii şi în opere de artă, pentru a cunoaşte persoana*. Acestei psihologii, care a atras câţiva psihologi între cele două războaie, i se poate reproşa intenţia de a se constitui într-o ştiinţă referitoare la individ pornind de la studiul unor fenomene colective.

F. Parot
(O. D.)

Psihologie judiciară -» Psihologie aplicată în justiţie

Psihologie legală -» Psihologie aplicată în justiţie

Psihologie obiectivă —> Obiectivă (Psihologie —)

Psihologie socială
Psihologia socială este o „ştiinţă a acţiunii, care după unghiul de perspectivă" (R. Daval ş.a., 1963, p. 18) poate apărea ca o „ştiinţă a comportamentului" *(ibidem)* sau ca „ştiinţă pentru agentul în situaţie" *(ibidem)*.
Ştiinţă şi artă în acelaşi timp, ea vizează cunoaşterea* şi aplicarea: ea recunoaşte că legile sociale nu ne determină ca legile fizice, dar socializarea* are raporturi atât de strânse cu culturile*, încât este de la început marcată de tradiţii şi epoci. Prin sursele şi ţelurile sale, psihologia socială are dimensiuni seculare şi internaţionale; ea se află la convergenţa mai multor paradigme*.
Chiar dacă denumirea nu exista în secolul al XYII-lea. B. Pascal şi J. Bernouilli au pus bazele unei ştiinţe a acţiunii: calculul probabilităţilor permite, la nivelul evenimentelor umane, pregătirea deciziilor* pentru viitor; mai târziu, A. Condorcet, A Coumot, apoi J. von Neumann şi O. Morgenstem au construit o cunoaştere a aleatoriului*. Astfel, în cazul votului, în politică, şi în cel al cumpărăturilor, în viaţa economică, individul şi-ar putea regla conduita pe baza evaluării posibilelor care rezultă din voinţa celuilalt. Psihologia socială a devenit astfel o „ştiinţă a acţiunii strategice" (R. Daval, *ibid.,* p. 35). Dar acţiunea este şi cea care stabileşte o relaţie între agent şi mediul său: în acest sens, E. Durkheim şi S. Freud sunt cei care semnalează ce va deveni psihologia socială. In raport cu psihologia clasică, ei au în comun tendinţa de a face abstracţie de conştiinţă: amândoi refuză psihologismul şi îşi concentrează analizele pe ceea ce acţionează în subiect fără ştirea lui, favorizând experienţa interacţiunii. Datorită lor, sunt concepute împreună socializarea individului şi interiorizarea* normei.
Acesta este şi motivul pentru care psihologia socială este uneori greu de diferenţiat de antropologia* culturală, de exemplu atunci când se pune problema de a defini structura fundamentală a personalităţii* precizând relaţiile dintre instituţiile primare şi secundare: folosirea modelelor pentru a descrie culturile este în acest caz mai suplă decât cea a regulilor în măsurare, unde ipoteza învăţării prin constrângere pare mai puţin fertilă decât cea a înţelegerii unui simbol comun. Pentru a sesiza mai bine aceşti semnificând fluctuanţi care animă indivizii şi societăţile în acelaşi timp. psihologia socială s-a îndepărtat de analiza macroscopică a instituţiilor, pentru a se apropia de conduitele concrete, în perspectiva clinică. Aşadar, se poate concepe, contrar antropologiei culturale, că organizarea individuală şi organizarea colectivă a inconştientului sunt independente în ceea ce priveşte originea şi funcţionarea lor (D. Anzieu, 1975, p. 322).

Dar este adevărat că momentele de criză, de ruptură, de regresie şi de angoasă permit accederea la o fantasmatică arhaică datorită noului model al lui R. Kaes, cel al aparatului psihic grupai*: inconştientul este structurat ca un grup (1976, p. 195). Psihologia socială apare deci ca multiformă, solicitată în acelaşi timp de metodele experimentale şi cantitative, şi de metodele clinice. Ea se întreabă ce este omul social în general şi urmăreşte să-1 ajute, în anumite cazuri particulare, pentru a-şi rezolva problemele: ea este domeniul privilegiat al „cercetării active". Din acest motiv, câmpul ei este vast ca cel al interacţiunilor şi intim ca cel al subiecţilor. Ea intervine în legătură cu cultura, munca, viaţa economică, educaţia, devianţa, etologia şi foloseşte atât scale de atitudine*, sondaje* de opinie, interviuri, chestionare*, psihodramă*, cât şi dinamica grupurilor*. Ea suscită şi cercetări experimentale efectuate în laborator, în care simulările situaţiilor sociale permit în special să se studieze apariţia *leader*-i\oi,* conduitele grupale faţă de risc, procesele de comunicare şi percepţia celuilalt.

Prin diversitatea abordărilor şi complexitatea obiectivelor sale, psihologia socială este transdisciplinară: ea este, în esenţă, locul de întâlnire al oamenilor, al ideilor si al practicilor lor.

R. Doron
(G. D. S.)

• ANZIEU D. (1975), *Le group et iinconştient.* Dunod. Paris. — DAVAL R., BOURJUCAUD F., DELAMOTTE Y. şi DORON R. (1963), *Trăite de psychologie sociale,* voi. I. PUF, Paris. — KAES R. (1976). *L'appareilpsychique groupal,* Dunod. Paris.

Psihologizare

Mod de înţelegere şi de categorizare* a mediului social, care-şi centrează atenţia pe caracteristicile psihologice ale unei persoane (chiar ale unui grup) al cărei comportament (sau discurs) este pus în discuţie. Prezentată de anumiţi autori ca o deviere cognitivă generală suscitată de un anumit tip de material sau implicată de un anumit tip de raporturi sociale (devierea putând explica fenomene mai specifice, precum eroarea fundamentală de atribuire), psihologizarea este prezentată de alţi autori ca o strategie colectivă de rezistenţă la influenţe minore. In plan sociocognitiv, ea ţine de ansamblul proceselor de naturalizare a utilităţilor sociale (v. Internalizare).

ERSOC
(G. D. S.)

Psihometrie

Termen folosit pentru prima dată de germanul C. Wolf în 1732, indicând ansamblul de metode cantitative utilizate în psihologie şi care pun în corespondenţă anumite proprietăţi ale numerelor cu anumite proprietăţi ale faptelor psihice. El se aplică astăzi mai ales la metoda testelor*. Psihometria a fost adesea criticată, în special pentru empirismul* său. într-adevăr, anumite noţiuni populare (ca cea de vârstă mentală) au fundamente teoretice puţin clare. Combaterea noţiunilor din psihometrie, acumularea probelor de validitate* a lor au contribuit totuşi la elucidarea a numeroase construite* psihologice (domenii ale inteligenţei*, ale personalităţii*, ale ati-

M. Bruchon-Schweitzer
(G. D. S.)

Psihomotricitate

Ansamblu de reglări ale funcţiilor motorii care depind de activitatea mentală. Iniţial, termenul „psihomotor" se aplica la zonele scoarţei cerebrale care controlau ariile strict motorii. Sensul a fost extins în două direcţii : pe de o parte, studiul funcţiilor şi tulburărilor legate de motricitate* în raporturile acesteia cu activitatea mentală, mai ales referitoare la dezvoltarea copilului; pe de altă parte, o practică de reeducare, rezultată din educaţia fizică generală şi destinată prevenirii şi corectării întârzierilor în dezvoltare şi dereglărilor dobândite ale acestor funcţii. Dacă unele dintre aceste tulburări sunt strict de natură organică sau psihogenă, cele mai multe par să rezulte din intricarea unor factori diverşi.

In prezent, termenul „psihomotricitate" desemnează deci un câmp extins care constituie în același timp un domeniu de studiu al reglării funcțiilor psihomotorii (studiul dezvoltării, construcția scalelor de observație), un domeniu al tulburărilor psihomotorii (instabilitate, debilitate psihomotorie. ticuri*, dispraxii* etc.) și al metodelor de educație. Termenul de psihomotrician este folosit, în genere, pentru a defini statutul profesional al specialiștilor care asigură examenele clinice și reeducarea tulburărilor.

D. Widlocher
(G. D. S.)

Psihoneuroendocrinologie

Studiu al interacțiunilor dintre starea psihică și funcționarea sistemelor neuroendocrine. Starea psihică este susceptibilă să influențeze marile echilibre neuroendocrine și, în special, sistemele care răspund în mod nespecific la stimulările mediului înconjurător* (axul corticotrop și sistemul simpatic). Pot fi diferențiate relațiile structurale dintre psihism și caracteristici neuroendocrine și interacțiunile legate de situația actuală. Astfel, o hiperactivitate a axului corticotrop, care poate fi obiectivată prin testul cu dexametazonă*, este asociată cu un model de control pasiv. Această relație este exacerbată în anumite forme de depresie*. Hiperactivitatea simpatică corespunde unui model de control activ, bine reprezentat prin „tipul A" al lui S. Friedman și D. Rosenman. „Factorul testosteron" a fost mai puțin studiat și ar putea fi corelat cu rigiditatea comportamentală. Activarea neuroendocrină este controlată și de caracteristicile psihologice ale situației: gradul de noutate* și de incertitudine*, posibilitatea de control* comportamental etc. Impactul emoțional* al stimulărilor mediului înconjurător conferă răspunsului neuroendocrin nespecificitatea sa (teorie a stresului*). Activitatea psihică poate fi, în schimb, influențată de hormoni*. Acest concept, bine cunoscut cu privire la hormonii sexuali, a fost extins la hormonii axului corticotrop și la catecolamine. Relațiile psihoneuroendocrine pot fi deci considerate într-o manieră bidirecțională.

r. Morniede
(G. D. S.)

Psihoneuroimunologie

Disciplină care studiază procesele ce leagă sistemul nervos* și sistemul imunitar. După conceptele utilizate, după căile de abordare sau temele de cercetare, se poate vorbi de psihoimunologie, psihoneuroimunologie, neuroimunoîogie. imunopsihiatrie, imunologie comportamentală etc. Câmpul de cercetare implică multiplele interacțiuni celulare și moleculare ale elementelor sistemului imunitar, ale sistemului endocrin și neuroendocrin (hormoni* și peptide*l. ale sistemului nervos periferic și central (neuromodulatori). In ansamblu, această nouă disciplină stă la baza cunoașterii științifice printr-o abordare superior integrată a fiziologiei și fiziopatologiei. Observații medicale solide au stabilit fundamentul acestor interacțiuni și rolul anumitor dispoziții sau stări psihologice, al anumitor dereglări endocrine și afecțiuni neurologice asupra unui element sau a altuia din sistemul imunitar (alergie, boli autoimune, modificări ale apărărilor imunitare etc). Cercetări recente scot în evidență influența sistemului imunitar, considerat altădată ca fiind închis, independent, asupra altor mari sisteme. Datorită acestor cercetări, încetul cu încetul, organismul este reconstituit în totalitatea și mai ales în complexitatea sa. . „ , , „ ,

M. Le Moal
(O. D.)

Psihonevroză de apărare

Termen folosit de S. Freud pentru a explica rolul esențial al apărării în conflictul psihic și pentru a schița o teorie psihologică a isteriei*, fobiei* și obsesiei*. Un exemplu este conversia* isterică, în care rezidă aptitudinea transpoziției unei mari cantități de excitație printr-un mecanism de transformare a acestei excitații. Această mare sursă de excitație poate fi astfel transformată în isterie, deplasată în

fobie sau deconectată de o reprezentare inconciliabilă pentru a fi conectată cu o reprezentare mai conciliabilă în obsesie. In prezent, noţiunea de psihonevroză de apărare este repusă în cauză de clasificările care încearcă să se abstragă oricărei prejudecăţi patogenice, în special psihanalitice.

A. Braconnier
(O. D.)

Psihonevroză de transfer -» Transfer

Psihopatie

Termen din vocabularul psihiatriei clasice, care îşi pierde din ce în ce mai mult semnificaţia clinică pentru a intra în limbajul curent, în care desemnează toate formele de afecţiuni psihopatologice, de la dezechilibrul psihic până la alienarea mentală, trecând prin tulburările depresive. J. Koch este primul care foloseşte termenul, izolând, în 1891-1893, inferiorităţile psihopatice, care vor deveni în tratatul Iui E. Kraepelin din 1904 personalităţile* psihopatice. Totuşi, C. Prichard este cel care, din 1835, a făcut din deficienţa „sensului moral" trăsătura centrală a *Moral lnsanity,* al cărei aspect antisocial se afla în centrul tuturor descrierilor de personalităţi psihopatice. Tradiţia psihiatrică franceză se va apropia mai ales de conceptul de dezechilibru psihopatie (E. Dupre), pe când în literatura anglo-saxonă vor fi preferaţi mai curând termenii de personalităţi psihopatice, apoi de sociopatie* şi, mai recent, de personalitate antisocială*.

Formularea care a prevalat timp îndelungat este cea a lui K. Schneider, care a impus o tipologie caracterială în care psihopatia corespunde unor personalităţi al căror caracter anormal şi amoral le face să sufere sau să sufere societatea. Se vorbeşte astfel de nevroză de caracter*.

Clasificările mai recente ale *DSM (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale)* adoptă noţiunea de personalitate antisocială şi asocială*, a cărei trăsătură esenţială este o tulburare de personalitate comportând o istorie a conduitelor* antisociale cronice şi continue, cu violarea drepturilor altuia, cu persistenţa la vârsta adultă a unui fel de conduită de tipul celei apărute în timpul copilăriei sau adolescenţei*, ceea ce permite a utiliza studiul catamnezic ca un criteriu de diagnostic.

Criteriul de normativitate a personalităţii rămâne punctul de referinţă al acestei categorii clinice. Studiile vor trebui să demonstreze dacă ea poate fi fondată ştiinţific.

J.-F. Allilaire
(G. D. S.)

Psihopatologie

Psihopatologia are ca obiect conduitele patologice şi ca scop descrierea funcţionării, a genezei lor şi a proceselor care le permit schimbarea. Ca ramură a psihologiei, psihopatologia se sprijină pe cunoaşterea funcţionării normale pentru a desprinde, descrie şi analiza aceste comportamente patologice. Referinţele teoretice şi cadrele metodologice utilizate pentru a explica aceste conduite anormale sunt deci diverse, cum sunt şi abordările care orientează descrierea funcţionării normale. Nu există o singură psihopatologie, ci psihopatologii. Modelele psihanalitic, behaviorist, piagetian, cognitivist sunt tot atâtea feluri de a oferi o explicaţie faptelor patologice. în schimb, modelarea fenomenelor psihice patologice poate constitui un criteriu de validare a modelelor de funcţionare normală consemnate de psihologie.

M.-C. Hardy-Bayle
(O. D.)

Psihopedagogie

Termen a cărui apariţie la începutul secolului al XX-lea nu poate surprinde, întrucât părea de la sine înţeles atunci raportul privilegiat al pedagogiei* cu psihologia, considerată capabilă de reînnoirea cunoaşterii subiectului educaţiei: copilul. Acest privilegiu este contestat la sfârşitul secolului. Realităţile educaţiei ţin tot atât sau chiar mai mult de o sociopedagogie, a cărei absenţă din inventarul ştiinţelor ar demonstra forţa ideologiei psihologiste. Psihopedagogia este una dintre abordările posibile ale situaţiei educative, cea care ia în

considerație componentele sale psihologice : caracteristicile indivizilor și grupelor de apartenență, relațiile profesor-elev. articularea conținuturilor și metodelor cu procesele individualizate ale învățării* etc.

D. Hameline
(G. D. S.)

Psihorigiditate

Indică o formă de rezistență la schimbare*, caracterizată prin persistența de atitudini și credințe în ciuda influențelor mediului* și a evenimentelor externe care ar fi trebuit să ducă la modificarea lor. Se observă în forme de intensitate variabilă, ca trăsătură de caracter mai mult sau mai puțin patologică. Ea reprezintă în mod constant una dintre trăsăturile majore ale personalității paranoice*, asociată sau nu cu o patologie delirantă.

D. Widlocher
(O. D.)

Psihosomatică (Maladie —)

Concept care datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, având ca scop reducerea separației dintre maladiile care țin de mental și cele care țin de fizic. Abordare a medicinei și a unor maladii caracterizate prin considerarea simultană a simptomelor fizice, a căror realitate marchează separarea de domeniul nevrozelor*, și a stărilor mentale care reflectă evenimentele vitale* și conflictele dependente de biografia și personalitatea* pacientului: această considerare va adăuga o dimensiune etiologică și/sau patogenică absentă în medicina pastoriană pentru care cauza este un agent fizic independent de psihism. Accepția variază după fiecare practician, în funcție de ceea ce este înțeles prin psihic, de relația dintre psihic și somatic și de latura implicită a dualismului* în abordarea psihismului. Abordarea monistă* materialistă a medicinei susține că toate maladiile, inclusiv cele mentale, sunt în ultimă instanță somatice în măsura în care oricărui eveniment mental îi corespunde un eveniment cerebral.

Faptul că numeroase maladii apar la subiecți care au anumite tipuri de personalitate sau/și care au dificultăți în a se adapta la evenimente vitale și la stres* și/sau care au suport* social redus denotă că reacțiile biologice la agresiuni diverse și consecințele lor patogenice sunt mai marcate la acești subiecți. într-adevăr, necesitatea ca medicul să exploreze și biografia bolnavului, conflictele, personalitatea etc. precum simptomele fizice ar trebui să devină o regulă obișnuită în întreaga medicină. Controlul sau pierderea controlului situației ține de procese psihice în parte inconștiente, chiar total nonconștiente în privința determinanților hormonali, simpatetici și somatici. Lucrările din a doua jumătate a secolului al XX-lea au încercat să coreleze anumite trăsături de personalitate sau modalități de reacție cu variabile biologice și cu o propensiune a dezvoltării anumitor maladii: tipuri A și B de personalitate și boli cardiovasculare, alexitimie* sau mod de gândire operatorie* și tulburări respiratorii și digestive etc. Aceste concepte interesante sunt mai mult direcții ale cercetării decât fapte stabilite. Este posibil ca, din rațiuni genetice, epigenetice sau ambientale, să se admită existența unei vulnerabilități de organ, reperabilă la vârstă fragedă, asupra căreia se exercită tensiunile adaptative și unde vor apărea primele slăbiciuni.

Conceptul rămâne deci vag și nu a oferit date științifice care să permită întemeierea unei discipline medicale autonome sau a unor concepții etiologice noi.

M. Le Moal
(O. D.)

Psihostimulent

Substanță care, în doze moderate, produce o creștere a vigilenței* și o reducere a oboselii. Printre psihostimulenții cei mai răspândiți se află cofeina (cafeaua), teofilina (ceaiul), teobromina (ciocolata), amfetaminele, cocaina* și diverse molecule cu proprietăți anorexiante.

M. Le Moal
(O. D.)

Psihoterapie
Metodă de tratament al suferințelor psihice prin mijloace strict psihologice. Potrivit practicii folosite, psihoterapia caută fie să facă să dispară o inhibiție* sau un simptom jenant pentru pacient, fie să restabilească echilibrul său psihic general. Criteriile de vindecare se diferențiază, în egală măsură, după procesul psihoterapeutic și teoria aflată la baza lui: mai buna adaptare familială și socială, libertatea interioară și capacitatea mai mare de a fi fericit, cunoașterea de sine mai nuanțată, cunoașterea limitelor și posibilităților sale. Metodele folosite se bazează când pe practica și intuiția terapeutului, când pe o teorie care garantează coerența lor: teoria învățării* (psihoterapia comportamentală prin decondiționare și recondiționare, psihanaliza corectivă a Iui Alexander în care terapeutul ia atitudinea inversă celei a părinților pacientului), concepția psihodinamică a personalității (psihoterapia de inspirație psihanalitică), teoria cognitivistă* și sistemică* (injoncțiunea paradoxală). Câmpul psihoterapiei cuprinde nevrozele, tulburările caracteriale, stările-limită, afecțiunile psihosomatice, anumite psihoze și perversiuni. Diferite forme de psihoterapie se adresează sugarilor, copiilor, adolescenților, adulților, persoanelor în vârstă, muribunzilor. Pe lângă psihoterapiile individuale, există psihoterapii de grup* și psihoterapii familiale*. După modul lor de a acționa se disting: psihoterapiile care se bazează pe prestigiul terapeutului și pe sugestia pe care el o exercită (metoda Coue de autopersuasiune, direcționare morală, contrasugestie* sub hipnoză*, psihoterapii de întărire); cele care produc un catharsis*, (hipnoterapie, subnarcoză, strigăt primai*, psihodramă*): în sfârșit, cele care folosesc transferul* și contratransferul* pentru a conștientiza conflictele* inconștiente, a modifica mecanismele de apărare* și a facilita împlinirile pulsionale (psihoterapii numite „ale profunzimii", psihanaliză*, psihoterapii de inspirație psihanalitică). Primele vizează modificarea reprezentărilor: următoarele, să modifice afectele, iar ultimele, articulațiile dintre afecte și reprezentări. Din punctul de vedere al atitudinilor și tehnicilor utilizate, psihoterapeutul poate fi neutru (abținându-se de la directive, sfaturi, judecăți) și interpret (lăsându-se modelat de transfer pentru a putea elibera prin aceasta conținutul latent*) (psihanaliză). El poate fi numai nondirectiv* și sa reflecte în oglindă atitudinile și sentimentele pacientului sau grupului (psihoterapie rogeriannă, grup de întâlnire*). El poate interveni activ în vorbire și în gesturi (relaxare*, psihodramă*), chiar să se manifeste exclusiv încurajator (psihoterapie de susținere). El poate recurge numai la vorbire (psihanaliza în care pacientul este lungit în fața terapeutului); la schimb verbal liber întărit de comunicări nonverbale spontane (psihoterapia față *m* față); la situații experimentale programate anterior (jocuri de analiză tranzacțională*, terapie comportamentală*); la contacte corporale acompaniate mai mult sau mai puțin de verbalizări (relaxare*, bioenergie*, înveliș umed sau *pack,* masaje mutuale californiene); la confruntări ale pacientului cu propria imagine video, la concentrarea mentală (meditație transcendentală, vis diurn dirijat); la o privare sau supraîncărcare de excitații senzoriale destinate să producă un șoc psihologic (electroterapie, băi calde și reci, masaje); la o activitate de tip artistic (muzicoterapie*, terapie prin dans, desen liber, povestire liberă).
Din punctul de vedere al duratei, o psihanaliză cere ani de zile, cu un ritm de mai multe ședințe săptămânale. Celelalte psihoterapii durează în genere mai puțin și au un ritm de o ședință pe săptămână, chiar pe lună. Unele psihoterapii intensive necesită una sau mai multe ședințe pe zi, cu o pauză scurtă. Se pot desfășura ședințe maraton* în grup pe durata unui întreg week-end. Psihoterapiile scurte cuprind zece ședințe eșalonate, cu termen dinainte fixat. Travaliul psihic indus pacientului variază după efortul de gândire cu încetinire, după activitatea de perlaborare a rezistențelor, fantasmelor, identificărilor cu

o experienţă-şoc, emoţională şi interpersonală, susceptibilă să producă o modificare mai mult sau mai puţin durabilă a atitudinilor faţă de sine şi faţă de celălalt.

D. Anzieu
(G. D. st

Psihoterapie de grup
Psihoterapia de grup este o metodă de tratament al tulburărilor şi suferinţelor psihice patologice prin acţiunea specifică a proceselor de grup asupra indivizilor care îl compun. Un dispozitiv corespunzător şi orientat în acest scop permite folosirea grupului ca factor terapeutic. Această metodă de psihoterapie constituie probabil forma de îngrijiri psihice şi somatopsihice cea mai veche şi mai frecventă în toate societăţile şi culturile. Deşi teoriile, practicile şi obiectivele variază considerabil, iar termenul însuşi de psihoterapie de grup este recent (el a fost introdus de I. L. Moreno prin 1930), ca şi teoretizarea modalităţilor, formelor şi efectelor sale, este posibil să fie desprinse principalele trăsături comune tuturor psihoterapiilor de grup: grupul constituie un sprijin puternic de identificare pentru membrii săi; o scenă de exteriorizare, de dramatizare şi de transformare dinamică a angoaselor şi reprezentărilor patogene; o reorganizare structurantă a psihismului în confruntarea sa cu interdicţiile, cu realitatea obiectuală a celorlalţi şi cu enunţurile de bază; un spaţiu tranziţional generator de creativitate şi de capacităţi simbolizante, între realitatea intrapsihică şi corporală şi realitatea intersubiectivă şi socială. Oricare ar fi mediaţiile utilizate pentru a activa aceste procese (vorbirea, corpul, strigătul, jocul spontan sau psihodramatic. diferite obiecte de exprimare: desen, modelaj, pictură, muzică, marionete), diferenţele fundamentale reliefează orientările şi efectele psihoterapiilor psihosociologice, comportamentale, existenţiale şi psihanalitice. în cazul celei din urmă, efectele terapeutice se referă la aprecierea transferurilor în îmbinarea grupală a fenomenelor psihice şi la interpretarea proceselor şi formaţiunilor grupale inconştiente.

R. Kaes
(G. D. S.)

Psihoterapie scurtă
Dezvoltată acum treizeci de ani, în special de M. Balint şi J. Malan, psihoterapia scurtă este în cea mai mare parte de inspiraţie psihanalitică, bazându-se pe analiza relaţiei transferenţiale. Primele tratamente aplicate de S. Freud au fost de scurtă durată şi numai datorită interesului pentru analiza experienţelor infantile celor mai precoce cura tip a fost prelungită.
Diferitele variante de psihoterapii psihanalitice scurte au în comun definirea prealabilă a unei durate determinate şi a unui obiectiv limitat. Durata este fixată la începutul tratamentului în acord cu pacientul (trei luni până la un an). Această limitare temporală duce la o modificare a cadrului analitic ale cărei consecinţe sunt importante: implicaţi mult prea repede într-un transfer*, pacienţii resimt adesea dintr-odată o tensiune emoţională importantă şi se confruntă cu o dublă mişcare, a ataşamentului şi a perspectivei de terminare a tratamentului. Problematica doliului* este astfel privilegiată. In ceea ce-l priveşte, psihoterapeutul este încurajat să demonstreze că este mai activ şi mai puţin tergiversam, orientându-se pe focalizare. Focalizarea constă într-o ipoteză privind un conflict intrapsihic care ar explica majoritatea dificultăţilor actuale ale pacientului *(focus). Focus-ul* iniţial va fi redefinit progresiv şi elaborat în cursul terapiei, în funcţie de analiza proceselor inconştiente care se dovedesc dominante. Indicaţiile depind de capacitatea pacientului de a suporta limitarea tratamentului şi de aspecte situaţionale (noţiune de criză*, actualizare a unui conflict*). Limitele ţin de factorul timp care împiedică regresia*. Mai mult, caracterul accelerat al tratamentului poate crea un climat de iluzie, de entuziasm care maschează rezistenţele inconştiente la schimbare. In ansamblu, anumite raţiuni economice şi trebuinţele de

eficacitate crescută au făcut ca această metodă să fie actualmente în dezvoltare.

R. Jouvent
(G. D. S.)

Psihotrop

Este definit de J. Delay ca ansamblu al substanțelor chimice de origine naturală sau artificială care au un tropism psihologic, adică sunt susceptibile de a modifica activitatea mentală fără a decide tipul acestei modificări. In realitate, orice efect psihotrop este considerat ca un efect asupra sistemelor neuronale, adică un efect neurotrop. Plecând de la descoperirea clorpromazinei (Largactil) în 1952 și, în același deceniu, a antidepresoarelor și tranchilizantelor, s-a produs o revoluție terapeutică.

Inspirându-se **din** conceptul de tonus mental al lui P. Janet, care consideră că vigilența (funcția noetică) este în interacțiune cu dispoziția, J. Delay și P. Deniker au propus o clasificare a psihotropelor, încă utilizată, care diferențiază: sedativele sau psiholepticele, care cuprind neurolepticele*, hipnoticele și tranchilizantele*; psihoanalepticele, care disting stimulenții dispoziției sau timoanalepticele și stimulenții vigilenței sau noanalepticele; psihodislepticele, care perturbă activitatea mentală.

După această clasificare, studierea psihotropelor a devenit mai complexă. Descoperirea efectelor preventive ale litiului a dus la crearea noțiunii de timoreglator*. Progresele în cunoașterea mecanismelor lor de acțiune tind să generalizeze clasificările bazate pe efectele asupra neuromediatorilor (agoniști sau antagoniști dopaminergici, serotoninergici).

R. Jouvent
(G. D. S.)

Psihoză

Termen introdus la mijlocul secolului al XDC-lea de psihiatrul german E. Feuchterleben pentru a defini ansamblul tulburărilor mentale grave care afectează simțul realității și al cărui caracter morbid nu este recunoscut de bolnav. El trebuia să înlocuiască termenii deveniți peiorativi de nebunie* și de alienare* mentală. El a permis izolarea tulburărilor mentale care, sub aceste trăsături generale comune, țin de cauze și mecanisme diferite. în această accepție, este utilizat încă pentru a desemna tulburări mentale precise (de ex., psihoza puerperală* sau psihoza carcerală*) sau în sens pur descriptiv (clasificare *DSM III, Manual diagnostic și statistic al tulburărilor mentale).*

începând cu E. Kraepelin, la începutul secolului al XX-lea, i s-a atribuit un sens mai precis care se aplică la un cadru nosologic definit prin stări cronice depinzând de un proces de origine endogenă*, fără legătură directă cu personalitatea anterioară și regrupând demența precoce* (devenită psihoză schizofrenică* și psihoze delirante* sistematizate cronice) și psihoza maniaco-depresivă*. Regruparea acestor două entități morbide sub acest termen, deși încă larg folosită, impune numeroase rezerve datorită diferențelor radicale privind originea și mecanismul lor.

Sub influența psihanalizei (S. Freud, K. Abraham, P. Federn) și în opoziție cu cadrul nevrozei*, termenul a căpătat un sens mai mult structural decât nosologic, desemnând un mod de organizare a activității mentale caracterizat prin refuzul realității, replierea narcisică a *libido*-u\ui* și/sau a modurilor arhaice de relație de obiect* (simbiotic*, ambivalent*, oral*), divizarea reprezentărilor de obiecte fantasmatice (poziția paranoid-schizoidă*) și a mecanismelor specifice de apărare față de conflictele intrapsihice care depind de ele (proiecție*, clivaj*). Un astfel de mod de funcționare mentală se observă în stări acute sau cronice care se înscriu în cadre nosografice diverse, chiar în anumite tipuri de personalitate (schizoidă*, schizotipică*, stare-limită*). într-o schematizare fără îndoială excesivă, se tinde să se opună psihoticul nevroticului, ca două moduri fundamentale de funcționare mentală.

D. Widlocher
(O. D.)

Psihoza lui Korsakov -> Korsakov

Pubertate
In sens literal, copilul puber este „.acela care are tulei"; acest caracter nu este totuși decât unul dintre aspectele pubertății, care poate fi definită ca ansamblul transformărilor endocrino-somato-genitale observabile la ființa umană între 10 și 18 ani. Dezvoltarea* pubertară, care marchează trecerea de la starea copilăriei* la cea de adolescență*, comportă trei faze principale: ..pubertatea", perioada de amorsare a procesului, caracterizată adesea printr-o creștere* rapidă a staturii; „ecloziunea pubertară", marcată la fete prin apariția menstrelor și la băieți prin capacitatea de ejaculare; „maturitatea pubertară", faza de desăvârșire a dezvoltării caracterelor sexuale primare (organe genitale) și secundare (pilozitate, voce* etc).

J.-P. Bronckart
(O. D.)

Puerilism —> Infantilism

Puerocentrism —> Pedocentrism

Puerperal
Califică un tip de psihoză* care apare precoce, după naștere, și prezintă o stare confuzională (fluctuații ale nivelului de conștiință*), idei delirante (pe tema nașterii) și oscilații ale dispoziției asociate cu o angoasă* puternică.

Printre factorii favorizând pentru declanșarea unei psihoze puerperale se pot cita modificările hormonale care urmează după naștere, imaturitatea* bolnavei, complicațiile obstetricale și antecedentele psihiatrice familiale sau personale. Evoluția psihozei puerperale tratate este variabilă: ea poate regresa mai mult sau mai puțin rapid, dar poate, de asemenea, recidiva cu ocazia sarcinilor ulterioare.

R. Doron
(O. D.)

Pulsiune
Această noțiune, introdusă în psihologie de S. Freud, a fost mult utilizată de experimentaliștii interesați de mecanismele învățării (C. L. Huli, N. E. Miller). De mult timp, conceptul suscită numeroase controverse. Etologiștii preferă noțiunea de act* instinctiv, behavioriștii se referă cu predilecție la ideea de comportament* de apetență și comportament de consum, iar psihofiziologii folosesc de regulă termenii de tensiune și nivel de vigilență. Alții continuă să vadă în concept o variabilă intermediară explicativă a comportamentelor observabile de foame și de sete, sexuale etc.

In realitate, el este astăzi utilizat mai ales în teoria psihanalitică. In acest caz, este definit ca un puseu exercitat de somatic, dar impus și aparatului psihic. Este vorba de un puseu care împinge spre acțiune*. Pulsiunea are deci o sursă (somatopsihică), un scop care induce satisfacția și descărcarea de energie investită, precum și un obiect în raport cu care scopul poate fi atins. Dacă obiectul nu a fost găsit, și dacă scopul nu a fost atins, apare frustrarea* și o creștere a tensiunii care este trăită ca neplăcere. S. Freud a fost constant atașat unei concepții dualiste a pulsiunilor. Până în 1920. el a considerat că există pulsiunile sexuale (orale, anale etc.) și pulsiunile eului sau de autoconservare (alimentație, activitate musculară etc). Dar în lucrările ulterioare, începând cu *Dincolo de principiul plăcerii,* el va introduce un nou dualism, între pulsiunea de viață (care acoperă simultan pulsiunea sexuală și pulsiunea de autoconservare) pe de o parte, și pulsiunea de moarte (pulsiunea agresivă, de distrugere) pe de altă parte.
După S. Freud, au avut loc numeroase dezbateri în jurul noțiunii generice și mai ales în jurul noțiunii de pulsiune de moarte. Așa cum o amintesc J. Laplanche și J.-B. Pontalis (1967), criticile noțiunii de pulsiune de moarte se situează la trei niveluri: refuzul de a face din reducerea completă a tensiunilor apanajul unui tip specific de pulsiuni: evocarea posibilă a altor ipoteze privind geneza agresivității și urii: critica facerii de succedanee în slujba pulsiunii de moarte din principiul plăcerii și al constrângerii la repetiție. Dar o dezbatere mai recentă a fost menită să relanseze interesul acordat noțiunii de pulsiune: poate exista

un punct de vedere psihanalitic pomindu-se de la noțiunea de pulsiune? Această discuție a fost în fapt suscitată de două critici : cea a confundării, în același plan, a obiectelor pe care noi le studiem și a principiului care le reglează, și cea a caracterului pseudoeducativ al conceptului. Din acest motiv, se poate considera că „nu avem nevoie de o teorie a pulsiunilor dacă admitem că orice act, inclusiv orice act de gândire, se definește ca tendință a realizării sale" (D. Widlocher, 1984, p. 34). Astfel, unui puseu care se exercită asupra unui aparat psihic cu sursă, scop și obiect, unei ipotetice energii care ar explica formarea și intensitatea actelor de gândire, li se substituie o activitate mentală, un potențial de acțiuni intenționale mereu în căutarea unei situații pe care ar putea să o stăpânească pentru a-i da sens și astfel să se actualizeze. Această manieră de interpretare ridică evident problema importanței punctului de vedere genetic, în special a rolului copilăriei și al refulării asupra psihismului, și problema mecanismelor originare ale organizărilor psihopatologice în care ponderea factorilor topici și economici, deci pulsionali, nu poate fi neglijată.

A. Braconnier
(O. D.)

• LAPLANCHE J. și PONTALIS J.-B. (1967), *Vocabulaire de la psychanalyse,* PUF, Paris. — WIDLOCHER D. (1984), .,Quel usage faisons-nous du concept de pulsion?", în D. Anzieu. R. Dorey. J. Laplanche, D. Widlocher (Eds.), *La pulsion, pourquoi faire ?,* 29-42, Association Psychanalytique de France. Paris.

Pulsiune a eului

Individualizate de S. Freud și asimilate pulsiunilor* de autoconservare, pulsiunile eului permit explicarea energiei psihice atașate unui grup de reprezentări care constituie instanța psihică denumită Eu. Opuse pulsiunilor sexuale, ele sunt destinate în special să funcționeze după principiul realității* și să explice pulsiunile de conservare de sine. Termenul de pulsiune a eului va dispărea treptat atunci când S. Freud va introduce noul dualism pulsional: pulsiune de viață și pulsiune de moarte.

A. Braconnier
(O. D.)

Pulsiune de dominație

Nu există echivalent francez satisfăcător pentru termenul german *Bemăchtigungstrieb,* derivat dintr-un verb *(sich bemăchtigen)* care vrea să spună „a pune stăpânire pe, a pune mâna pe ceva". Pulsiunea* de dominație sau de stăpânire sau de atribuire a fost descrisă de S. Freud în 1905 ca o componentă a erotismului și a stadiului anal*. în timpul acestui stadiu, componentele libidinale* autoerotice* au un scop pasiv : plăcerea obținută de excitarea zonei anale. Din contră, pulsiunea de dominație, a cărei sursă se găsește în musculatură, mai ales în sfincterul anal, împinge spre un scop activ: a controla și domina obiectul*, a pune stăpânire pe el sau a pune mâna pe el. Ea este elementul de bază al sadismului anal. Nu are ca scop să provoace suferință obiectului, dar este indiferentă la această suferință. După K. Abraham, pulsiunea de dominație încetează să apară ca pulsiune fundamentală a sadismului anal: ea nu ar mai fi decât o formă atenuată, caracteristică a celei de-a doua etape anale, în timpul căreia nu distrugerea obiectului este scopul pulsional, ci controlul său, ceea ce implică supraviețuirea sa.

J.-M. Petot
(D. S.)

Punctare

Probă psihomotorie care constă în plasarea, cu ajutorul unui stilet sau creion, cât mai rapid posibil și fără a afecta precizia, a unui punct în fiecare casetă a unei grile cadrilate.

M. Richelle
(G. D. S.)

Punct de vedere economic —> Economic

Punctuație

Sistem de semne diacritice caracteristice pentru scris. Acest sistem conține un număr limitat de semne* care se ordonează

într-o manieră strictă pe o scară reprezentând gradul de legătură între informații* succesive: alineatul exprimă o limitare mai importantă decât cele exprimate de punct, de semnul de întrebare, de cele două puncte și de punctele de suspensie; acest grup de semne are el însuși o valoare demarcativă mai puternică decât punctul și virgula, și acesta este mai puternic decât virgula. Un subansamblu al acestor semne este susceptibil să primească o interpretare în plus: semnul de exclamare și cel de întrebare, de exemplu, sunt indicatori ai unei transformări* operate asupra frazei*. Sistemul punctuației pare că se însușește prin diferențieri succesive, pe baza unui semn unic de formă variabilă (punct sau alineat) și fără o învățare sistematică. La 8 ani numai punctul este folosit corespunzător. Spre 10-11 ani, virgula devine uzuală.

M. Fayol
(G. D.S.)

Punere în situație

Prin analogie cu încălzirea musculară prealabilă activităților sportive, punerea în situație *(warming up)* este o fază de dezghețare a relațiilor în interiorul unui grup de discuție liberă și, mai ales. de psihodramă*. pentru a se ajunge la schimburi sau la jocuri mai spontane și mai adevărate. Punerea în situație constă în discuții având drept scop să anihileze rezistențele* participanților de a se implica în activitatea de formare sau de psihoterapie, pe care ei o cer de altfel, și de a crea un climat de grup entuziast „

D. Anzieu
(N-C)

Pupil

Acest cuvânt de uz administrativ se aplică orfanilor minori în tutelă, copiilor privați de familie sau celor ai căror părinți au decăzut din dreptul de autoritate parentală și sunt îngrijiți de stat. Folosirea acestui vocabular în afara contextului său evocă pe copiii asistați, care sunt încredințați Ajutorului Social al Copilului, în scopul plasării lor în orfelinate, familii și instituții diverse.

J. Selosse
(O. D.)

Q

Q sort

Tehnică de observaţie originală creată de W. Stephenson, utilizată într-o mare varietate de situaţii şi pentru diferite tipuri de conduite, permiţând autoevaluarea sau evaluarea* celuilalt Itemii care descriu diferite aspecte ale conduitei cercetate sunt scrişi pe cartele separate. Observatorul trebuie să distribuie aceşti itemi în diferite seturi (după descrierea cea mai potrivită subiectului evaluat), folosind un anumit număr de cartele pentru fiecare set (după o distribuţie normală impusă). Această tehnică foarte sensibilă, puţin vulnerabilă la tendinţele de răspuns*, impune compararea datelor obţinute asupra aceluiaşi subiect (în diferite situaţii). Ea furnizează date ipsative.

M. Bruchon-Schweitzer
(G. D. S.)

R

R -» Corelaţie/Corelare

RAM

Abreviere a englezescului *Random Access Memory* care înseamnă memorie cu acces aleatoriu sau memorie vie. Memorie informatică cu timp de acces foarte scurt, adresabilă pe octet sau pe grupuri de octeţi, numită şi memorie vie. Informaţia poate fi înscrisă în ea şi citită la fiecare ciclu de memorie (se opune lui *ROM*).* Bazat în principal pe circuite integrate, acest tip de memorie este utilizat pentru a realiza memoria centrală a ordinatoarelor.

M. *Baron*
(N.C.)

Randament școlar

Evaluare* colectivă a rezultatelor învăţării* şcolare, în opoziţie cu evaluarea individuală a performanţelor*. Principiul fundamental al evaluării randamentului şcolar este cel al coerenţei între obiective, predare şi modalităţile de evaluare.

O simplă măsurare intrare-ieşire poate fi aberantă, deoarece face abstracţie de procesele educative care au condus la rezultatul observat. Pe de altă parte, reflecţia asupra diversităţii nivelurilor cognitive, afective şi psihomotorii ale obiectivelor (taxonomii*) a contribuit mult la conştientizarea valorii reduse a evaluărilor care privilegiază procesele inferioare (memorie pură, aplicaţii stereotipe). Marile evaluări ale randamentului şcolar sunt făcute prin anchete normative : ele servesc din ce în ce mai mult la pilotarea* sistemelor educative*.

G. De Landsheere
(N.C.)

Randomizare

Procedură* de prezentare a diferitelor modalităţi ale unei variabile* independente în cursul unei experienţe*, destinată să atenueze efectele învăţării, de exemplu, asupra rezultatelor pe care le determină aceste modalităţi. Se prezintă la întâmplare *(random* în engleză înseamnă hazard) aceste diferite modalităţi în aşa fel încât subiectul să nu poată prevedea ordinea succesiunii itemilor. Această procedură este folosită, între altele, când contrabalansarea* ar produce un plan* de experienţă prea complex.

F. Parot
(N.C.)

Ranversabilitate

Noţiune psiholingvistică* introdusă în 1970 de H. Sinclair şi E. Ferreiro pentru a califica anumite fraze* tranzitive simple propuse copiilor în probe de comprehensiune*. Intr-o frază ranversabilă („copilul urmează câinele"), protagoniştii reprezentaţi prin substantive sunt amândoi susceptibili de a efectua acţiunea exprimată de verb. într-o frază nonranversabilă („băiatul sparge sticla"), un singur protagonist poate efectua acţiunea exprimată de verb. In măsura în care orice frază este ranversabilă sintactic („sticla sparge băiatul" este o frază gramaticală), noţiunea de ranversabilitate are, în realitate, legătură cu evenimentul reprezentat de frază şi cu caracteristicile sale pragmatice*.

La Piaget. pe de altă parte, se vorbeşte, în perioadele senzoriomotorie* şi preoperatorie, de ranversabilitate sau întoarcere empirică (în opoziţie cu reversibilitatea*

operatorie) atunci când subiectul nu este conștient de identitatea acțiunii executate în cele două sensuri. . „ •

J.-P. Bronckart
(N. C.)

Rapel

Prin sarcină de rapel se înțelege o probă ale cărei dispoziții invită la evocarea, la reproducerea unui material învățat și se referă în mod explicit la faza de achiziție* a acestui material. Se disting diferite tipuri de rapel. Într-o sarcină de **rapel serial** subiectul trebuie să-și amintească un maximum de elemente în ordinea de prezentare. Intr-o probă de **rapel liber** această restricție cu privire la ordinea de prezentare nu există. într-o probă de **rapel indicat** se furnizează subiectului o informație parțială (indiciu) pentru a facilita recuperarea* materialului. Indiciul este adesea fie un fragment al stimulului de amintit (ex., Mo pentru Moise), fie un cuvânt asociat semantic (ex., arcă pentru Noe).

Performanțele la testele de rapel sunt în general mai puțin bune decât la testele de recunoaștere*. O excepție notabilă este aceea că rapelul indicat poate determina performanțe mai bune decât o probă de recunoaștere.

Dacă proba este administrată chiar după prezentarea materialului, se vorbește despre **rapel imediat;** dacă este introdus un răgaz, se vorbește despre **rapel amânat.**

Denumește, de asemenea, însăși activitatea pe care o provoacă o sarcină de rapel.

S. *Bredart*
(N.C.)

Rapid (Somn —) -» Somn

Raport de corelație -> Corelație/Corelare

Raport (Scală de —) -> Scală de măsură

Raport semnal/zgomot —> Zgomot

Rată de retenție

Indice frecvent utilizat în psihologia memoriei*, care se poate calcula pe baza indicatorilor expliciți ai retenției*, precum rata de rapel* care echivalează adesea cu procentajul de itemi corect amintiți. Se poate de asemenea măsura pe baza unor indicatori impliciți cum este clasica economie a reînvățării: dacă TI este timpul și Rl numărul de repetiții necesare pentru a reînvăța un material după ce i-au fost uitate toate elementele sau o parte, dacă T2 este timpul și R2 numărul de repetiții necesare pentru a învăța un material similar pentru prima dată, rezultatul coeficientului (R2-R1)/R2 sau (T2-T1)/T2 este adesea folosit pentru a exprima rata de retenție.

S. Bredart
(N.C.)

Raționalism

Doctrină filozofică potrivit căreia orice lucru existent își are rațiunea de a fi. Din punct de vedere științific, această atitudine conduce la adoptarea principiului că orice element de experiență* poate fi considerat drept exemplu al unei teorii generale. Raționalismul presupune deci inteligibilitatea fundamentală a realului și primatul dinamicii spiritului* asupra experienței. Acest primat al spiritului se exprimă în activitatea prealabilă de teoretizare, care determină un cadru general în care vor fi interpretate datele empirice. In psihologie, această concepție filozofică s-a manifestat în același timp în modul de a gândi dezvoltarea* cognitivă individuală, dar și, într-un mod mai general, pe planul construcției teoriilor psihologice. Asupra problemei dezvoltării cognitive, poziția raționalistă (J. Piaget și N. Chomsky, de ex.) acordă o importanță primordială conceptelor* structurale și consideră datele experienței lumii ca ilustrări ale acestor principii generale, în timp ce alții (behavioriștii*) privilegiază rolul dinamic și organizator al acestei experiențe sensibile a lumii. Această opoziție se regăsește la nivelul epistemologiei psihologiei și se traduce în maniera în care sunt considerate raporturile între activitatea de teoretizare și rezultatele experimentării. _.•,-> ,

P. Mengal
(N. C.)

Raționalizare

Mecanism prin care un subiect încearcă să-și explice comportamentele sau senti-

mentele sprijinindu-se pe un raționament logic. E. Jones îl introduce în 1908 în limbajul psihanalitic. Raționalizarea se distinge de raționalismul morbid în care raționamentul este pseudologic, adică nu urmează legile de coerență admise în mod curent. In raționalizare, construcția explicativă urmează regulile logicii și se inspiră, după voie, din ideologia în vigoare.
Prin acest procedeu, subiectul încearcă să justifice, adică să facă rațional și coerent, deci admisibil pentru rațiune, un comportament anormal sau ale cărui mecanisme inconștiente (adevăratele mobile) îi scapă. Această atitudine permite subiectului să mascheze diferitele componente conflictuale care îl determină. Deși defensiv, acest procedeu nu poate fi clasat printre mecanismele de apărare* în măsura în care el operează atât față de moțiunile pulsionale, cât și față de mecanismele de apărare introduse de subiect*.

M.-C. Hardy-Bayle
(N. C.)

Raționament
Activitate de gândire internațională (v. Intenționalitate) care, odată ce capătă formă, se prezintă ca o înlănțuire de propoziții* care permite să se conchidă cu privire la valoarea de adevăr a celei din urmă (adevărată, falsă, probabilă etc). Se pot distinge în mod convențional două tipuri de raționamente: deducțiile* și inferențele*. Un tip de raționament merită o atenție specială : raționamentul prin absurd. El constă în a presupune negarea a ceea ce se dorește a fi stabilit și deducția, pe această bază, a unei contradicții*. Acest mod de a proceda este deosebit de semnificativ prin faptul că este ipotetic, în sensul cel mai strict al termenului: ne sprijinim pe ceea ce este cel mai departe de ceea ce se estimează a fi adevărat. Pe de altă parte, acest raționament constituie un fel de alterare a linearității deducției.
Activitatea* cognitivă utilizată în raționament (de ex., construcția unei probe sau judecăți* de validitate a unui silogism) nu se supune unei derulări de operații de o eleganță și de o rigoare comparabile cu cele propuse de logică, de când au apărut lucrările fondatoare ale lui G. Frege. Rezultă, dimpotrivă, că subiectul desfășoară în acest caz același tip de demersuri, în parte inductive, ca în alte forme de rezolv are de probleme*. Dacă sunt exceptați subiecții special pregătiți pentru exerciții de logică formală, raționamentele de validitate a silogismelor sunt adesea afectate de erori legate fie de reprezentările* conceptelor* în cauză, fie de natura instrumentelor lingvistice folosite (al căror sens* curent se poate interfera cu sensul logic), fie de familiaritatea* și de semnificația* domeniului de referință pentru subiect. Au fost, de asemenea, evidențiate importante diferențe interindividuale în strategiile adoptate.

J.-B. Grize și *M. Richelle*
(N.C.)

Răspuns
Unul dintre cei mai frecvenți în vocabularul psihologilor, termenul trimite mai întâi, într-un sens tehnic descriptiv, la o unitate* de comportament* bine definită pe care un subiect implicat în experiment este invitat sau determinat să o producă în situația experimentală: răspuns motor de apăsare pe un buton într-un experiment de timp* de reacție, de exemplu. însoțit de un calificativ, cuvântul .răspuns" desemnează o categorie de comportamente la un nivel descriptiv (răspuns emoțional, vocal) sau funcțional (răspuns atenționai, operant), într-un context mai încărcat de implicații teoretice, termenul este adesea legat de concepțiile mecaniciste ale activității psihice, pe care o rezumă formula „stimul-răspuns" (S-R). Găsim aici subliniată legătura directă a unui stimul cu răspunsul pe care-1 provoacă, într-o relație cauzală simplă. Noțiunea de răspuns este, în acest caz, apropiată de cea de comportament observabil, obiect al psihologiei conform behaviorismului* clasic, trebuind diferențiată de procesele interne rezultate (variabile intermediare ale neobehaviorismului, procese mentale de prelucrare a informației în cognitivism*) care se intercalează între sti-

mul și răspuns (v. Reacție, Reflex, Acțiune, Conduită).

M. Richelle
(N. C.)

Răspuns anticipat —> Anticipare

Răspuns electrodermal (RED)
Reacție vegetativă înregistrată la nivelul feței dorsale a antebrațului și a mâinii, numită și reflex psihogalvanic*, corespunzând în același timp unei diminuări a rezistenței cutanate (efectul Fere) și unei variații de potențial (efectul Tarchanov). Aceste fenomene, care exprimă activitatea vegetativă (sistemul simpatic*) periferică și centrală, sunt legate de prezența transpirației prin descărcarea glandelor sudoripare. Aceasta a devenit un indicator al nivelurilor de activare* centrală și de stare afectivă a subiectului. La adormire are loc o mărire a rezistenței cutanate și, invers, o scădere la trezire. La subiectul în stare de veghe și în repaus există o creștere a rezistenței cutanate și o activitate electrodermală redusă; în timpul manifestărilor de atenție* (operații mentale, de ex.), se manifestă o scădere a rezistenței și descărcări electrodermale. RED face parte din panoplia înregistrărilor poligrafice (electroencefalogramă, electrocardiogramă).

B. Soumireu-Mourat
(N.C.)

Răzbunare
Conduită complexă ale cărei motivații* răspund unor obiective diferite: fie pentru a obține o reparație, o despăgubire, fie pentru a pedepsi și corecta pe cineva care a ofensat, fie pentru a calma un resentiment, fie cu valoare de represalii. Răzbunarea poate satisface un instinct de apărare și se poate situa în limitele unei justiții distributive sau poate deveni o scuză pentru a elibera o agresivitate* justițiară. Intr-un grup, ea poate alimenta, din aproape în aproape, răzbunări reciproce și, cu acordul membrilor, se poate aplica unor victime nevinovate.

J. Selosse
(N.C.)

Reactanță (Teorie a —)
Evidențiată de J. W. Brehm în procesele de influențare a altei persoane, reactanță este o stare de motivație* negativă care urmează unei amenințări (presupus reală) de restricție a libertății individuale și care se traduce printr-o rezistență la influență. Presiunea socială poate astfel declanșa motivații în sens invers scopului urmărit. Aceste motivații pot fi legate de convingerile subiectului, de dorința sa de a-și păstra independența, de valorile sale sau de angajamentele în care este implicat. Comportamentul de reactanță este în funcție de importanța pe care subiectul o acordă comportamentului amenințat și crește cu atât mai mult cu cât sentimentul de libertate se diminuează.

G. Moser
(N. C.)

Reacție
Activitate* a unui organism care survine ca răspuns la un factor extern sau intern identificabil. Termenul are o utilizare foarte generală în științele vieții. Cât privește aspectele de interes pentru psiholog, poate fi vorba despre un reflex* (de ex., reacția de retragere a membrului la un stimul nociceptiv*), de un răspuns condiționat* după modelul pavlovian* (care poate lua forma unei mișcări*, dar și a unei secreții glandulare, a unui fenomen electrofiziologic etc), de un răspuns emoțional* cu corelatele sale hormonale* și neurovegetative* (ex.: răspunsul de stres* la un semnal de pericol, cu descărcarea de adrenalină* care-l însoțește), de o alterare a sistemului imunitar ca răspuns la factori afectivi, ca și de o stare depresivă după un doliu (depresie* reacțională) sau încă, în contextul etologiei, de orice răspuns la un stimul declanșator*.

Noțiunea de reacție poate fi opusă celei de acțiune*, care nu presupune o situație sau un stimul care s-o declanșeze în mod restrictiv. Nu vom vorbi deci de reacție în legătură cu un răspuns operant*, nici în legătură cu utilizarea conduitelor subordonate urmăririi unui scop*. Această noțiune este totuși infinit mai puțin restric-

tivă decât noțiunea de reflex, deoarece ea se aplică unor modificări de stări sau de activități care pot să nu fie înscrise în organizarea fiziologică prestabilită, care decurg din istoria particulară a subiectului și ale căror complexitate și persistență pot să nu aibă o măsură comună cu cele ale reflexelor.

,, „. , „

M. Richelle
(N. C.)

Reacție (Timp de —)

Interval* temporal minimal (ceea ce îl distinge de latență*) care separă un stimul* numit imperativ de un răspuns motric voluntar*. Această definiție se aplică timpului de reacție simplu, fenomen comportamental dintre cele mai elementare, dar al cărui studiu, întreprins încă de la începuturile psihologiei științifice, a deschis calea spre cercetarea proceselor cognitive*. Procedeul experimental care permite măsurarea acestuia cuprinde un stimul avertizor*, destinat să mobilizeze atenția* subiectului în cursul unei perioade pregătitoare (de durată variabilă și imprevizibilă pentru a evita anticipările*), urmată de prezentarea stimulului imperativ, sau de execuție, la care subiectul a fost invitat prin instructaje* să răspundă cât mai rapid posibil, executând un gest simplu clar definit (în general să acționeze o cheie telegrafică sau să apese un buton). Timpul care desparte începutul stimulului imperativ de răspuns este înregistrat în milisecunde. Timpul de reacție simplu variază în funcție de o multitudine de factori, dintre care intensitatea* stimulului, frecvența de prezentare, exercițiul* sau oboseala* etc. H. von Helmholtz a avut ideea să compare timpul de reacție a doi stimuli tactili identici, dar aplicați la distanțe diferite pe cap (în același timp punct de sosire al fibrelor aferente și loc al răspunsului la înțepătura folosită) pentru a măsura viteza influxului nervos,

în timpul de reacție discriminam sau de alegere*, subiectul este confruntat cu mai mulți stimuli, fie că are de răspuns numai la unul dintre ei (în general acestui caz îi este rezervată expresia TR discriminativ, în engleză *golno-go task),* fie că are de ales dintre mai multe răspunsuri pe cel care corespunde stimulului prezentat (TR de alegere). Toate circumstanțele rămânând aceleași, acești timpi de reacție vor fi întotdeauna mai lungi decât timpii de reacție simpli. Ei implică într-adevăr nu numai un timp de conducție a informației senzoriale și a comenzii motorii, ci și un interval de identificare a stimulului și, pentru TR de alegere, de alegere a răspunsului (timp de decizie*). F. C. Donders a avut în 1868 ideea să exploreze diferitele tipuri de timp de reacție, comparându-le, pentru a evalua durata diferitelor faze ale proceselor în acțiune, făcând din TR o cale de acces neașteptată la procesele mentale pe care încă o exploatează cu succes psihologia contemporană (v. Cronometrie mentală).

ti. Richelle
(N.C.)

Reacție circulară

Prin acest termen, împrumutat de la J. M. Baldwin, J. Piaget și H. Wallon desemnează repetarea de către copilul mic a unui ciclu motor achiziționat sau în curs de achiziție. In perspectiva piagetiană, această repetare este destinată sau să mențină o senzație agreabilă (reacție circulară primară centrală pe corpul propriu; ex., sugerea degetului), sau să facă să dureze un spectacol interesant în care sunt implicate un obiect sau obiecte exterioare subiectului (reacție circulară secundară; ex.. agitarea unei jucărioare), sau de asemenea să exploreze efectele variației acțiunilor asupra unui același obiect (reacție circulară terțiară; ex., variația sistematică a modului de lansare a unui obiect). Reacțiile circulare primare, apoi secundare, apar în primele 6 luni de viață, reacția circulară terțiară spre 1 an. Către 8 luni apare o reacție circulară originală (reacția circulară întârziată) care atestă un început de stăpânire a permanenței* obiectului și care se manifestă prin reluarea activităților

întrerupte momentan de evenimente exterioare.

I.-£. Gombert

(N. C.)

Reacție de alertă -> Alertă

Reacție de tresărire

Reacție de alertă* reflexă și globală a unui organism ca răspuns la un stimul scurt și intens, cel mai adesea auditiv. Reacția de tresărire intervine în general în cursul unei schimbări în starea de vigilență* și permite o activare motorie, neurovegetativă și cardiacă pregătitoare pentru acțiune*. Reacția este susceptibilă, în același timp, de obișnuire* și de condiționare* și în acest caz ea a fost folosită ca model* de frică condiționată. Regiunile sistemului nervos implicate sunt situate în mezencefal*, în rombencefal și în formațiunea reticulată*.

M. Le Moal

(N. C.)

Reacție emoțională condiționată

In terminologia condiționării*, această expresie, care pe de altă parte poate fi aplicată în mod legitim oricărui răspuns condiționat cu componentă emoțională, este rezervată pentru reducerea sau suprimarea* răspunsurilor operante* emise într-un program* de întărire în curs, când se prezintă un stimul avertizor* de o anumită durată, al cărui final coincide cu un stimul aversiv* inevitabil. Efectul a fost descris și etichetat în 1941 de J. Estes și B. F. Skinner, care au demonstrat suprimarea răspunsurilor la șobolan în prezența unui semnal auditiv care precedă un șoc electric. De atunci, a fost deseori utilizat ca măsură a anxietății* în psihofiziologie* și în psihofarmacologie*, și ca mijloc de apreciere a forței asociației între evenimente în cercetările de orientare cognitivistă* asupra învățării la animale. Abrevierea CER, împrumutată din engleză, este întrebuințată în mod curent.

M. RicheUe

(N. C.)

Reacție terapeutică negativă

Fenomen paradoxal care survine în cursul anumitor psihanalize, caracterizat prin faptul că pacientul reacționează negativ, adică printr-o agravare a suferințelor sale într-o fază avansată a analizei, marcată prin perlaborarea* aparentă a interpretărilor* exacte și oportune. Este acceptat în mod curent, după S. Freud, că reacția terapeutică negativă își are sursa într-un sentiment inconștient de culpabilitate* deosebit de intensă și/sau în tendințe masochiste* care îl fac pe subiect incapabil să renunțe la satisfacția inconștientă pe care i-o dau suferințele sale. M. Klein a subliniat rolul pe care-l joacă, în reacția terapeutică negativă, dorința de a-l decepționa și de a-l descalifica pe analistul căruia i se adresează, în transfer*, o invidie* insurmontabilă față de „bunătatea" și normalitatea sa presupusc,

J.-M. Petot

(N. C.)

Reacționai

E. Kretschmer a descris delirul* de relație al senzitivilor într-un capitol asupra reacțiilor personalității*. Psihopatologia franceză a păstrat termenul reacționai pentru a insista asupra rolului etiologic al evenimentelor în apariția anumitor sindroame patologice, în opoziție cu altele care ar fi de origine endogenă*. în acest fel, a fost posibil să se opună depresiile* endogene depresiilor reacționale.

Ulterior lui H. Ey care critica ideea unei patologii exclusiv reacționale fără participarea endogenului, a apărut un consens în jurul ideii unei întrepătrunderi constante, la grade variabile, a factorilor externi și interni. In plus, discuția etiologică pare să-și piardă interesul pe măsură ce mijloacele terapeutice se detașează de ea.

Termenul reacționai rămâne folosit pentru a insista asupra existenței unui eveniment traumatic cu puțin înainte de ecloziunea patologică și asupra caracterului său comprehensibil.

R. Jouvent

(N. C.)

Readaptare
După modelul noțiunii de adaptare*, acest termen desemnează un proces funcțional de echilibrare* a schimburilor între o ființă vie și mediul* său, atunci când raportul a fost mai mult sau mai puțin perturbau Psihologia comună nu exprimă altceva decât această idee când spune despre o persoană că s-a readaptat bine. Este totuși adevărat că termenul readaptare a apărut pentru a desemna segregația* școlarilor aflați în dificultate, în vederea eventualei lor reinserții. Readaptarea este un proces biopsihic, dar este în aceeași măsură o instituție socială. Despre elevii neadaptați, H. Pieron nu spunea că funcționează rău, ci că „nu pot urma". Această ultimă metaforă enunță parcursul impus și lasă să se înțeleagă textura socială a ciclului adaptare-inadaptare*-readaptare.

D. Ha meii ne
(N.C.)

Readucere
Acest termen este folosit pentru a denumi două comportamente distincte. Adunarea, recuperarea și transportul puilor care s-au îndepărtat de cuib și pe care părintele îi ia de gât pentru a-i pune la loc. In cazul în care cuibul este deranjat, părintele, pasăre sau mamifer, poate transporta puii unul câte unul spre un alt culcuș. Acest comportament nu cedează la oboseală. Rulajul oului este caracteristic mai ales unei conduite observate la gâște, rațe și pescăruși, pentru a readuce în cuib un ou plasat accidental sau voluntar pe marginea acestuia. Această situație a fost folosită pentru a testa două tipuri de relații între pasăre și oul ei. La gâscă cenușie, pasărea își pune gușa pe ou și, printr-o mișcare de retragere, corectată continuu în funcție de neregularitățile solului, îl readuce în cuib; dacă oul este subtilizat după ce mișcarea a fost începută, pasărea continuă mișcarea de acum încolo fără obiect, dar sub o formă fixă de această dată, în absența oricărei informații de orientare*. Acest test a permis lui K. Lorenz și N.Tinbergen să demonstreze dualitatea răspunsului instinctiv*, care comportă o componentă fixă, serie de contracții musculare predeterminate și o componentă de orientare taxică*. Pe de altă parte, oferind unui pescăruș alegeri succesive între perechi de ouă artificiale (v. Momeală) care diferă printr-un caracter (talie, formă, culoare), Tinbergen și apoi G. P. Baerends au definit caracteristicile oului care îl determină pe adult să-i acorde îngrijirile sale: oul reluat primul este cel preferat; ei au verificat astfel legea somației eterogene a stimulilor și posibilitatea de a crea combinații mai stimulatoare decât oul natural (stimul supernormal).

J.-C. Ruwet
(N.C.)

Reaferență
De o manieră generală, acest termen desemnează procesele de retroacțiune* exercitate de efectorii* unui sistem asupra mecanismelor centrale care îi comandă. în activitatea motorie*, reaferență este procesul de transmitere a informațiilor* provenite de la receptorii senzoriali ai mușchiului (proprioceptori*) când efectorii sunt activați de o comandă a centrilor nervoși superiori; aceste informații contribuie la reglarea* contracției musculare. Pe plan comportamental, reaferență are legătură cu modificarea informațiilor furnizate de mediu sub efectul informațiilor provenite din mișcările* propriului corp. Este denumit, de asemenea, uneori „reaferență senzorială" procesul invers de modificare a activității motorii a corpului prin informațiile generate de mediu (informații senzoriale „exaferente").

Principiu de reaferență: E. von Holst și P. Mittelstaedt au desemnat prin acest termen un ansamblu de modele teoretice care descriu interacțiunile între informațiile senzoriale și retroacțiunile consecutive comportamentelor motorii declanșate de aceste informații.

J.-P. Bronckart
(N.C)

Realism infantil
Termen folosit în psihologie*, conform unor accepții specifice, de G. Luquet și J. Piaget. In evoluția desenului* la copil,

G. Luquet distinge patru niveluri succesive de realism:
1. ulterior mâzgălitului (1-2 ani), realismul fortuit (2-3 ani);
2. realismul ratat (3—4 ani);
3. realismul intelectual (4-10 sau 12 ani), cu procedee de transparență, de reducere și de schematizare;
4. realismul vizual (de la 8 sau 9 ani).

J. Piaget descrie realismul intelectual al copilului (de 4—7 sau 8 ani) ca o tendință spontană de a confunda semnul* și semnificatul*, interiorul și exteriorul, ca și psihicul și fizicul. El exprimă egocentrismul* în reprezentarea lumii și se manifestă prin animism* și artificialism. Este însoțit pe plan social de realismul moral, marcat de respectul unilateral, supunerea strictă la regulă și o concepție obiectivă a responsabilității.

E. Jalley
(N.C.)

Realitate psihică
Noțiune psihanalitică în care „realitatea" trebuie înțeleasă ca ceea ce se opune aparențelor și se ascunde îndărătul lor. Noțiunea de realitate psihică prezintă două aspecte. Pe de o parte, ea este destinată să sublinieze faptul că activitatea psihică și în special fantasma* produc efecte psihice care nu sunt mai puțin reale decât cele ale evenimentelor sau experiențelor lumii exterioare. Considerată literal, această teză poate justifica la anumiți psihanaliști o relativă indiferență pentru reconstrucția trecutului analizaților lor. Pe de altă parte, noțiunea de realitate psihică se aplică la ceea ce apare ca cel mai real în psihic: dorințele* inconștiente. Melanie Klein a insistat asupra faptului că realitatea psihică poate face obiectul unei recunoașteri *{insight** sau *realizatiori)* sau, dimpotrivă, al unui refuz*.

J.-M. Petot
(N. C.)

Realizare Eu/Ego, Seif, Nivel de aspirație

Rebirth -* Stadiul respirației

Recapitulare (Lege a —) -» Biogenetică (Lege —)

Recentă (Efect de —)
Efect asupra reținerii*, legat, ca și cel de întâietate*, de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de itemi de memorat: itemii care ocupă ultimele poziții din serie sunt reținuți mai bine decât cei care ocupă pozițiile mediane. Pentru anumiți autori, itemii prezentați ultimii ar fi mai bine reactualizați datorită mai marii lor probabilități de a fi păstrați în memoria de scurtă durată* în momentul rapelului. Pentru alții, efectul de recentă reflectă mai curând punerea în funcțiune a strategiilor* de recuperare* bazate pe indici temporali sau contextuali.

S. Breaart
(N. C.)

Receptor
Pentru teoriile clasice ale informației*, receptorul este pur și simplu aparatul care primește semnalul* emis de aparatul emițător* și care îl (re)codează în mesaj* pentru destinatar*. în această perspectivă, exemplul funcționării umane ar duce la concluzia că decodarea* undelor electrice de către urechea externă, timpan, oscioare, urechea internă și nervul auditiv reprezintă activitatea unui receptor responsabil apoi de transformarea lor în mesaj pentru cortexul destinatarului. Această concepție pasivă a înregistrării informațiilor, care nu explică activitatea subiectului interpretator, este abandonată în prezent de cele mai multe dintre teoriile comunicării*.

J.-M. Adam
(N. C.)

Receptor celular
Structură proteică situată pe fața externă a membranei sau în interiorul celulei, destinată să se asocieze în mod stereospecific, mai mult sau mai puțin temporar, cu un anumit ligand (hormon*, transmițător, moleculă terapeutică) și să declanșeze un răspuns celular adecvat (efect biologic). Noțiunea de receptor a fost introdusă de

J. N. Langley în 1878. Legătura ligand-receptor este de cele mai multe ori reversibilă, noncovalentă și produce modificări în activitatea celulară conform unor modalități variabile. Astfel, neuromediatorii* și anumiți hormoni, care acționează asupra unui receptor membranar, modifică activitatea unui sistem enzimatic cuplat cu receptorul (adenilat ciclază, fosfatidilinositol), ceea ce determină sinteza unui al doilea mesager intracelular, responsabil de reacțiile în lanț aflate la originea efectului biologic, în alte cazuri, ei provoacă deschiderea sau închiderea canalelor ionofore asociate receptorului, de unde mișcări ionice rapide transmembranare, generatoare ale unui nou potențial* de acțiune. Hormonii steroizi formează împreună cu un receptor intracitoplasmic un cuplu care, migrând în nucleu, declanșează acolo sinteza unui ARN mesager, apoi a unei proteine. La nivelul sistemului nervos, studii bazate pe măsurarea legăturii specifice a moleculelor radioactive (agoniste*, antagoniste*, chiar neurotransmițători*) cu membrane celulare au permis identificarea receptorilor neuromediatorilor cunoscuți, studierea proprietăților acestora (tipuri și subclase, afinitatea pentru mediator, modularea numărului lor prin fenomene de hipo- sau de hipersensibilitate), dar și descoperirea zonei de acțiune a medicamentelor sau substanțelor psihotrope.

U. Spampinato
(N. C.)

Receptor senzorial

Captator de informații* din mediul înconjurător și cale de intrare în sistemul nervos* central. Aceștia sunt transductori care transformă energia primită în influx nervos. Ei sunt conectați la sistemul nervos prin nervi periferici, senzitivi, pătrund în măduva spinării* prin rădăcinile și coarnele dorsale sau senzoriale sau constituie nervii cranieni care intră în creier în regiunile bulbopontice. Acești nervi reunesc ansamblul aferentelor* sistemului nervos al vieții de relație, în timp ce organele interne sunt și ele prevăzute cu captatori senzoriali care țin de sistemul nervos simpatic*. Părții aferente a intrărilor îi răspunde partea eferentă. motorie, care comandă răspunsul organismului. Astfel, receptorii sunt caracterizați în funcție de natura informațiilor pe care le transmit: exteroreceptori pentru informațiile din lumea exterioară, interoreceptori pentru informațiile provenind din corp (tendoane, mușchi, de ex. fusul neuromuscular, articulații, canal alimentar, vezică etc). Ei diferă după modul lor de funcționare: unii sunt silențioși până la schimbarea care provoacă senzația (în piele, pentru apăsare și atingere, întindere), alții sunt într-o stare de funcționare bazală și înregistrează modificările acestei stări (termoreceptor pentru frig și cald). Ei sunt de asemenea caracterizați după informații: nociceptori* (informează asupra oricărei afectări nociceptive a corpului), chemoreceptori (în canalul alimentar), termoreceptori. în sfârșit, ei au o adaptare* mai mult sau mai puțin rapidă.

Structura lor este foarte variabilă și adesea deosebit de complexă, mergând de la terminația nervoasă simplă, ca în piele unde se găsesc fibre libere, la elementele nervoase înconjurate de celule specializate în capsule, în sfârșit, la organe adevărate, ca organele de simț*. Printre acestea din urmă, trebuie notate ochiul și urechea internă, localizate și bilaterale, permițând să se repereze informațiile la distanță.

Transducția* este un fenomen complex care depinde de celulă sau de organele receptoare dotate pentru a capta un tip de energie dat și a transforma această energie în procese membranare și subcelulare generatoare de energie nervoasă, potențiale* generatoare sau transductoare; aceste potențiale se află la originea potențialelor de acțiune*. Tot ce primește un receptor nu este adresat în mod necesar celor mai înalte niveluri ale sistemului nen os, în particular, conștiinței*: prelucrarea informației se efectuează începând de la organele de simț și continuă la diferite niveluri și relee ale căilor senzoriale; invers, sistemul nervos exercită controale asupra intrărilor, cu

mecanisme de facilitare şi de inhibiţie. Organismul nu poate să prelucreze decât un număr limitat de informaţii din mediul înconjurător, să le acorde atenţie şi să răspundă la ele. ceea ce nu înseamnă că aceste informaţii nu sunt prelucrate de sistemul nervos, aşa cum o atestă reacţiile neurovegetative la stimuli aparent nepercepuţi.

M. Le Moal
(N.C.)

Reciclare —> Formare continuă

Recidivă
In medicină, recidiva caracterizează reapariţia unei maladii după restabilirea sănătăţii. In drept, recidiva califică o nouă infracţiune comisă după ce o judecată sancţionase un prim delict* sau crimă*. Cuvântul recidivă are o conotaţie negativă de recădere, care evocă ineficacitatea unui tratament* sau a unei măsuri penale aplicate unui organism sau unui subiect* opozant. Acest termen trebuie diferenţiat de repetiţie şi de reiterare, în măsura în care el se referă la eşecul unei intervenţii.

J. Selosse
(N.C.)

Reciprocă -» Grup matematic

Recogniţie
în filozofia kantiană, desemnează actul prin care un obiect perceput este asimilat unui concept*. în psihologie, recogniţia este înţeleasă în două sensuri, dintre care primul este apropiat de noţiunea filozofică. Se vorbeşte mai întâi de recogniţie în cazurile în care un obiect (sau o scenă) este asimilat unei scheme* de acţiune sau unei scheme noţionale (de ex., copilul mic care recunoaşte un anumit obiect ca fiind de legănat). A recunoaşte înseamnă a clasa un obiect considerat atunci cunoscut. In al doilea sens al său. actul recogniţiei este legat de memorie* în sensul că subiectul face referire la trecutul său. Precedând activităţile de reconstituire şi de evocare* a trecutului, recogniţia apare ca forma cea mai elementară a memoriei în sens strict, subiectul regăsind într-un anumit obiect perceput un obiect deja văzut.

J.-J. Ducret
(N. C.)

Recompensa
Stimul întăritor* apetitiv, acordat după emiterea unui răspuns dat într-o procedură experimentală cu întărire* pozitivă*. Termenul, marcat de conotaţiile afective şi subiective pe care le are în limba curentă, rămâne relativ frecvent în psihologie, fiind folosit când în loc de întăritor, când în loc de întărire pozitivă. Astfel, se vorbeşte de recompensa (stimul întăritor alimentar) pe care animalul o găseşte la sfârşitul parcurgerii unui labirint* sau de recompensa monetară acordată unui subiect uman într-o experienţă de învăţare verbală.

M. Richelle
(N. C.)

Reconstrucţie (Metodă de —)
Metoda de reconstrucţie (sau de reproducere) are drept scop evaluarea ratei de reţinere* a unui material învăţat în prealabil, subiectul fiind invitat să reproducă, oral sau în scris, elementele materialului în ordinea în care acestea au fost prezentate.

S. Bredart
(N. C.)

Recrutare
în psihoacustică*, termenul desemnează, la persoanele atinse de surditate parţială, un fenomen de creştere mult mai rapidă decât pentru urechea normală a intensităţii* senzaţiei*, începând de la pragul absolut* şi în ciuda înălţimii marcate a acestuia. Se poate de asemenea asista la o hiperrecrutare, sensibilitatea* pentru presiuni sonore ridicate audibile de către subiect părând mai bună decât aceea a subiectului normal.

In neurofiziologie, extensie a numărului de neuroni* excitaţi ca urmare a creşterii intensităţii sau a prelungirii stimulării.

M. Richelle
(N. C.)

Recunoaștere

Proces prin care un organism recunoaște un obiect sau un eveniment ca aparținând unei clase*, sau prin care el asimilează un element la o schemă*; în psihologia cognitivă se preferă acestui termen cel de identificare*. Expresia „recunoaștere individuală" desemnează, în etologia* animală, capacitatea unui animal de a distinge un anumit congener de unul sau de mai mulți alți membri ai grupului.

J.-P. Bronckart
(N.C.)

Recunoaștere a formelor

Tematică de cercetare care s-a dezvoltat în mod deosebit în psihologie la sfârșitul anilor 1950. Ea s-a referit la început la procesele de recunoaștere* a cuvintelor* (modelul „logogenelor"), apoi la procesele de recunoaștere a obiectelor (modelul „pictogenelor"). Curentele cognitiviste*, apoi cele conexioniste au abordat în mod special studiul mecanismelor de recunoaștere a chipului uman.
Diferite modele informatice* au avut drept obiect, cu începere din 1950, simularea prelucrării automate a formelor* vizuale sau sonore: recunoașterea imaginilor, a vorbirii, interpretarea semnalelor, clasificarea automată a datelor. Recunoașterea formelor se izbește de o mare complexitate de calcul* și necesită ordinatoare puternice. Printre aplicații se pot cita prelucrarea informațiilor înregistrate de captatori, în robotică de exemplu, recunoașterea caracterelor tipografice, a scrierilor manuscrise, precum și dialogul oral om-mașină.

M. Baron
(N. C.)

Recuperare

Faptul de a regăsi o informație în memorie*. Dificultatea recuperării unei informații stocate este considerată o cauză esențială a uitării*. Incapacitatea de a recupera o informație dată poate fi legată de o interferență* datorată fie achiziției anterioare a unui alt material (interferență proactivă), fie prezentării unui material nou (interferență retroactivă). Independent de interferență, posibilitatea de a recupera o informație este strâns legată de prezența indicilor contextuali deja prezenți în momentul encodării* acestei informații.
Recuperarea nu este un fenomen de tipul totul sau nimic. De exemplu, în situația frecventă a ..cuvântului care stă pe limbă", subiectul, deși incapabil să regăsească cuvântul căutat, poate adesea indica prima literă a cuvântului sau numărul de silabe din care acesta este compus. Recuperarea informației în memoria de lungă durată* este tot mai mult considerată ca o veritabilă rezolvare de problemă*; de unde interesul crescând pentru studiul strategiilor de recuperare pe care indivizii le aplică mai ales în situația de rapel*. Aceste strategii implică deseori căutarea altor informații decât cea cerută, informații pe care subiectul le folosește ca indicii pentru a reaăsi informatia-tintă. „ _

S. Bredart
(N.C.)

Recuperare de funcție

Problemă centrală a neurologiei și a neuropsihologiei clinice și experimentale. Recuperările de funcții sunt relativ frecvente după o leziune a nervilor periferici și pot fi explicate prin fenomene de regenerare*. După leziuni ale sistemului nervos central, există asemenea recuperări funcționale, dar cu o frecvență mult inferioară. Au fost avansate diferite ipoteze în încercarea de a se explica aceste recuperări. Prima invocă intervenția fenomenelor de reorganizări morfologice sau de plasticitate* descoperite din 1970: regenerare, înmugurire. Recuperările de funcții ar putea, de asemenea, să apară ca urmare a readaptărilor activității sistemelor neuronale și ele apar ca fenomene secundare la denervare*: hipersensibilitate de denervare sau, de asemenea, hiperactivitate a neuronilor neafectați de leziune. In cele din urmă, teorii mai vechi și ale căror baze neurobiologice sunt puțin cunoscute au fost, de asemenea, invocate pentru a explica anumite recuperări: una dintre acestea este teoria vicarianței. conform căreia funcția

sistemului lezat ar putea fi preluată de un alt sistem neuronal. Teoria diaschizis-ului, formulată la începutul secolului al XX-lea de von Monakow, explică pierderile tranzitorii de funcţie prin inhibiţia sistemelor distante atinse indirect de leziune; inhibiţia (sau şocul neuronal) provocată de leziune dispărând treptat, funcţiile pierdute ar putea reapărea (vezi Jacksonism). Trebuie notat totuşi că toate aceste explicaţii sunt încă ipotetice şi că nici o recuperare de funcţie n-a putut fi legată în mod indiscutabil de unul dintre aceste mecanisme. Această înţelegere insuficientă explică faptul că, în prezent, este greu de prezis dacă o funcţie pierdută ca urmare a unei leziuni va putea fi sau nu recuperată în continuare. Se pare că anumite condiţii favorizează recuperarea: vârsta tânără a subiectului, leziunile secvenţiale (o leziune care survine treptat sau în mai multe etape va avea mai puţine consecinţe funcţionale decât atunci când survine dintr-o dată), îmbogăţirea mediului înconjurător. In prezent, sunt explorate diferite strategii pentru a ajuta recuperările de funcţie: grefe neuronale, utilizarea factorilor neurotrofici* etc.

J.-P. Herman
(N. C.)

Recuperare spontană
în condiţionare*, reapariţie a răspunsului condiţionat*, care făcuse totuşi anterior obiectul unei stingeri* complete, când, după un anumit interval de timp, subiectul este plasat din nou în situaţia experimentală. Fenomenul de recuperare spontană i-a furnizat lui I. Pavlov un argument major în favoarea tezei inhibiţiei* interne: el atestă într-adevăr că răspunsurile condiţionate n-au fost şterse prin stingere, ci numai sus-

P 6 1 1 ^ 6 "

M.Richelle
(N.C.)

Recurenţă
Caracter a ceea ce se repetă. In cadrul funcţiilor definite pentru numere întregi naturale, o definiţie prin recurenţă este un caz particular de definiţie recursivă*; ea constă în a defini valoarea funcţiei în *n* cu ajutorul valorilor luate într-un număr finit de întregi inferiori lui n (în general în n-1) şi în a atribui valoarea pentru primii întregi (în general în 0). Un exemplu clasic se referă la funcţia factorială, pentru n întreg pozitiv:
f(n): dacă n = 0 atunci 1 dacă nu n * f(n-l)
O demonstraţie prin recurenţă (sau prin inducţie*) a unei proprietăţi P pentru numere întregi naturale constă în a arăta P(0) pe de o parte şi în a arăta că P(n) implică P(n + 1) pe de altă parte. .„ „

M. Baron
(N. C.)

Recurentă (Formare —) —> Continuă (Formare —)

Recursivitate
O operaţie este recursivă când definiţia ei menţionează operaţia însăşi.
Noţiunea teoretică de funcţie recursivă stă la baza noţiunii de calculabilitate*; mai multe definiţii echivalente au fost propuse între 1920 şi 1940 şi se pare că toate funcţiile calculabile sunt, într-un sens intuitiv, funcţii recursive (teza lui A. Church în 1936). In informatică*, o procedură* recursivă este o procedură care se recheamă pe sine. Un caz special de definiţie recursivă este o definiţie prin recurenţă*. O structură poate fi de asemenea definită în mod recurşiv; de exemplu, un arbore binar este fie vid, fie constituit dintr-o rădăcină şi doi subarbori stâng şi drept care sunt arbori binari. ., „

M. Baron
(N. C.)

RED ->• Răspuns electrodermal, Vis diurn dirijat

Redefinire
Tehnică utilizată de terapia familială sistemică* şi care constă în a defini, cu ajutorul recomandărilor, o relaţie nouă în cadrul sistemului familial şi între familie şi terapeuţi. Această nouă definire a relaţiei nu este operantă decât dacă relaţia este definită cu claritate în regulile sale de comportare. Este vorba de a confirma mai

întâi tendinţa homeostatică a familiei pentru a ajunge, în mod paradoxal, la capacitatea de transformare. , „ _

A. Rufiîot

(N.C)

Redirijat —> Activitate redirijată

Reducere a trebuinţei —> Trebuinţă

Reducţionism

Tendinţă de a explica fenomene aparţinând unui anumit nivel al realităţii cu ajutorul unor concepte sau legi care aparţin unui nivel considerat mai elementar.

Această atitudine care s-a structurat la începutul secolului al XX-lea în raporturile între fizică şi chimie, de exemplu, devine repede un reproş formulat la adresa teoriilor inspirate de mecanicism*. într-adevăr, reducţionismul presupune mai întâi o concepţie ierarhică a fenomenelor, cu niveluri succesive; apoi, presupune că unul dintre niveluri poate fi studiat „demontând" fenomenele din care este constituit şi a căror funcţionare este descrisă la nivelul inferior. Această epistemologie* aderă la credinţa într-o realitate ultimă a materiei, pe baza căreia s-ar putea reconstitui toate nivelurile superioare de organizare: de exemplu, reducţionismul în biologie constă în a afirma că toate caracteristicile organismelor vii sunt de natură fizico-chimică şi deci că pot fi descrise complet datorită conceptelor fizicii şi chimiei; această teză, de cele mai multe ori înrudită cu mecanicismul, este contestată de vitalism*, care afirmă autonomia conceptelor şi fenomenelor biologice. In general, antireducţionismul susţine că, la fiecare nivel, componentele simple ale unui fenomen se combină pentru a produce o emergenţă*, adică un fenomen de natură diferită. Astfel. când componentele fizico-chimice se combină, apare viaţa.

Se consideră, în general, că reducţionismul se poate manifesta în două moduri diferite: în modul de a concepe realitatea şi raporturile fenomenelor între ele (reducţionism metafizic sau ontologic) sau în activitatea teoretică şi conceptuală. în discursul despre fenomene (reducţionism epistemologic). Primul mod este de cele mai multe ori implicit şi reproşat: al doilea, uneori exprimat şi revendicai cu titlu de demers metodologic: astfel, abordările fizico-chimice ale vieţii au produs cercetări fructuoase în biofizică şi în biochimie.

In psihologie, problema reducţionismului se pune în cadrul concepţiilor despre raportul dintre corp şi spirit*. Monismul* materialist constă în a afirma că toate fenomenele psihice sunt în mod fundamental de natură biologică sau fizico-chimică. Astfel, „definiţia reductivă a unui termen psihologic ar cere specificarea condiţiilor biologice sau fizico-chimice necesare şi suficiente pentru apariţia caracteristicilor, stărilor sau proceselor mentale [...] pe care termenul le reprezintă" (C. Hempel, 1966, p. 166).

Reproşul de reducţionism i-a fost adresat pentru prima dată lui J. Loeb, ca urmare a lucrărilor sale asupra tropismelor*, din 1899. în care susţine că poate fi explicat comportamentul organismelor superioare prin mecanismele care îl guvernează pe cel al organismelor inferioare (paramecii, de exemplu). De atunci, recursul la modelul* animal în psihologie a fost deseori considerat ca o formă de reducţionism. Pe de altă parte, behaviorismului* i se reproşează, în cadrul polemicilor sale cu mentalismul*. că vrea să reducă studiul fenomenelor psihice la cel al fenomenelor comportamentale.

De cele mai multe ori totuşi, se consideră că psihologia este ameninţată cu reducerea de neurofiziologie*: întrucât organul gândirii* este creierul, este posibil, demontând piesă cu piesă acest organ, să se etaleze şi să se înţeleagă produsul său — gândirea. Susţinută continuu în cadrul materialismului, această teză identifică evenimentele mentale cu evenimente fizice: .identitatea între stările mentale şi stările fiziologice sau fizico-chimice ale creierului se impune cu toată legitimitatea" (J.-P. Changeux, 1983, p. 364).

In sfârşit. în sociologie, conceptele psihologiei pot fi instrumente de reducţie: se

descrie, se analizează și se explică în acest caz fenomene sociale prin raportare la indivizii implicați în ele și la legile și teoriile care le explică comportamentele.

F. Parol
(N. C.)

• CHANGEUX J.-P. (1983), *L'homme neuronal,* Fayard, Paris. — HEMPEL C. (1966), *Philosoplry of Natural Science,* Prentice Hali. Englewood Cliffs. Traducere (1972): *Elements d'epistemologie* (trad. B. Saint-Semin), Armând Colin, Paris.

Redundanță
Desemnează, într-un mesaj*, caracterul superfluu al unei informații*, din cauză că a fost deja furnizată, sub o formă identică (repetiție) sau diferită. O parte a unui mesaj redundant poate fi deci eliminată fără să existe o pierdere de informație,
în teoria informației, se poate exprima redundanța R(X) a unui fenomen aleatoriu X prin R(X) = 1-I/Imax, în care I și Imax sunt respectiv incertitudinile* reală și maximă ale fenomenului respectiv. Acest coeficient variază între 0 și 1: când incertitudinea reală (I) a unui fenomen aleatoriu* este foarte ridicată, fenomenul este foarte imprevizibil, redundanța sa va fi în acest caz foarte slabă, la limita nulă. Dar când incertitudinea reală este foarte slabă, evenimentele sunt, în medie, foarte previzibile, redundanța fiind atunci aproape de unitate, valoarea sa maximă.
Dacă rațiuni economice dictează eliminarea redundanței, aceasta constituie totuși un factor de securitate în transmiterea unui mesaj, o garanție împotriva efectului degradant al zgomotului* sau al imperfecțiunilor receptorului*. In limbile vii, de exemplu, redundanța este cea mai bună garanție pentru a transmite sau a restabili informația exactă în ciuda deformărilor canalului de transmisie. -

A. *El Ahmadi*
(N. C.)

Reeducare
Termen al cărui sens este în prezent fixat în două poziții extreme ale sferei noțiunii:
1. a învăța să redobândești utilizarea funcțiilor specifice și, în particular, a celor fizice;
2. a învăța, prin constrângere și cu titlu de pedeapsă, să renunți la reprezentările*, *habitus*-ul* și obișnuințele prin care ți-ai construit o semnificație* proprie a societății și a lumii. Frecvent întrebuințat încă la mijlocul secolului al XX-lea pentru a desemna tratamentul aplicat copiilor anormali sau inadaptați, termenul a fost eliminat din cauza încărcăturii sale corective, de intimidare și înlocuit cu formulări mai eufemistice: educație specială*, pedagogie curativă etc.

D. Hameline
(N. C.)

Reeducare a limbajului -> Ortofonie

Referent
Dacă o unitate de discurs* X este folosită pentru a numi sau a desemna o oarecare „realitate" extralingvistică R, R este numit referentul (sau denotatul sau *denotatum)* lui X. Noțiunea de referent ține deci de o semantică* extensională, care postulează o corespondență între semnificați* și elementele „realului" (v. Referință/Referire). Principalul său defect ține de existența a numeroși X cărora pare contestabil, chiar imposibil, să li se atribuie un referent, fie pentru că aceștia nu au funcția de a denumi obiecte (predicatul „a fi", de ex.), fie pentru că exprimă un termen nedefinit, care nu poate fi identificat cu un element din domeniul realului („nimeni nu ignoră", „cine a venit?", „o pisică oarecare").

A. Berrendonner
(N. C.)

Referențială (Funcție —) -» Funcție a limbajului

Referință/Referire
Generic, acest termen denumește orice raport stabilit între cuvinte și lucruri. Majoritatea semanticilor* se bazează într-adevăr pe ideea banală că limbajul* are funcția de a numi sau denumi o lume extralingvistică formată din obiecte și stări

de lucruri. Faptul că se poate vorbi despre licorni și despre cercuri pătrate arată la urma urmelor că acești referenți* nu sunt entități ale lumii „reale", ci mai curând cunoștințe* culturale și situaționale implicite, pe care vorbitorul le consideră dobândite la un moment dat. Aceste reprezentări* constituie lumi posibile*. Cu toată rigoarea, numai ocurențelor speciale ale anumitor expresii (nume proprii, descrieri definite, deictici*) li se poate atribui un referent, care este în acest caz reperat chiar în cadrul procesului de enunțare* (referință actuală). In afara utilizării sale în discurs*, o unitate lingvistică* X nu mai are decât o referință virtuală: prin aceasta se înțelege ansamblul obiectelor care ar putea fi denumite de una sau alta dintre ocurențele sale (clasă* de denotație*). Proprietățile comune elementelor acestui ansamblu, adică condițiile pe care ele trebuie să le îndeplinească pentru a aparține acestei clase, constituie sensul* lui X. Această distincție tradițională între sens și referință *{Sinn* sau *Bedeutung,* semnificat* sau denotat) are ceva tautologic, referința definindu-se ca proiecția extensională a sensului, iar sensul ca ansamblul trăsăturilor distinctive* generate de referință. Această semantică nu reușește de fapt să teoretizeze sensul și se găsește dezarmată față de tot ce nu referă (predicate*, expresii nedefinite). In afară de aceasta, cunoscând numai concepte* și obiecte, îi lipsește fără îndoială recunoașterea unui al treilea statut, cel de (proto)tip*: entități mixte, în același timp indivizi exemplari și noțiuni ideale, acestea par să joace un rol fundamental în inferența* prin abducție.

A. Berrendonner
(N.C.)

Referință (Idei de —)

în psihopatologie, când un subiect atribuie o semnificație* personală unei remarce, unor evenimente care nu-1 privesc direct. se spune că prezintă idei de referință. Aceste idei de referință sunt considerate ca integrate în procesul de proiecție* în care ideile pe care subiectul și le inspiră lui însuși sunt atribuite altora sau lumii exterioare. Ideile de referință se întâlnesc în psihoză*, în special în psihozele paranoice*, dar ele pot fi. *a minima,* o componentă a tulburărilor senzitive ale personalității.

A. Braconnier
(N.C.)

Reflex

Reacție* automată a unui efector (sau grup de efectori) muscular sau glandular la stimularea unui/unor anumit/anumiți receptor(i)*. Reflexul, noțiune care își are originea la Descartes. a cărui denumire se datorează lui T. Willis în 1682 și a cărui primă descriere experimentală a fost făcută de R. Whytt în 1752, reprezintă, cel puțin în formele sale cele mai simple (cum este reflexul patelar. mișcarea bruscă a piciorului în față prin percutarea tendonului patelar). unitatea funcțională elementară a activității nervoase. Studiul minuțios al reflexelor. întreprins în special de C. Sherrington la începutul secolului al XX-lea, pune în evidență totuși integrarea* acestor unități în organizații funcționale mai largi, în care caracterul automat este nuanțat de procese modulatoare și reglatorii de o mare finețe. Acestea nu funcționează mai puțin în controlul reflex al marilor funcții vegetative (cardiovasculară, digestivă, respiratorie) decât în gestionarea posturilor* și a mișcărilor* musculaturii striate. Pe de altă parte. în analiza mișcărilor automate complexe, noțiunea de program motor* central s-a substituit adesea celei de înlănțuire de reflexe din aproape în aproape.

Reflexul a furnizat psihologiei un model asociaționist stimul-răspuns, util fără îndoială analizei, dar simplificator, nu pentru că ar reduce psihologicul la fiziologic, ci pentru că însăși descrierea fiziologică a activității reflexe nu mai autorizează o astfel de concepție, așa cum s-a semnalat mai sus.

Printre foarte numeroasele reflexe descrise de fiziologi. și pentru care tratatele și dicționarele specializate furnizează nomenclatura, unele îl interesează pe psiholog, fie pentru că oferă un indiciu comod în

experimentare (reflexul de flexiune a labei la un stimul nociceptiv, folosit ca reacție necondiționată* în condiționare*), fie pentru că ele intervin în mod semnificativ în funcțiile studiate (reflexul pupilar la modificarea intensității luminoase), sau pentru că sunt revelatoare pentru anumite etape ale dezvoltării (reflexele lui Moro, ale lui Rossolimo la sugar) sau pentru leziuni neurologice (semnul lui Babinski). Reflex condiționat sau condițional: expresie echivalentă cu reacție sau răspuns condiționat*, preferate astăzi (v. Condiționare, Agățare, Orientare, Psihogalvanic, Reflexologie).

M.Richelle
(N.C.)

Arc reflex. Organizarea reflexă cea mai elementară este constituită de conexiunea a două căi, o cale senzorială și una efectoare. Ansamblul formează un arc monosinaptic. organizare care stă la baza reflexului miotatic sau de întindere. El cuprinde un receptor, fusul neuromuscular, o cale senzorială constituită de neuroni și care furnizează terminații activatoare motoneuronilor localizați în cornul anterior al măduvei spinării* și ai cărui axoni* formează sinapse numite plăci motorii, la nivelul fibrelor musculare ale mușchiului omonim. Extensia bruscă a tendonului sau contracția fibrelor musculare ale fusului neuromuscular, prin activarea motoneuronilor gama, determină activarea motoneuronilor alfa și o contracție a ansamblului mușchiului. Aceasta se opune întinderii impuse sau ajustează lungimea mușchiului la cea pe care o iau fusele neuromusculare. Organizarea motricitatii* comportă numeroase circuite reflexe spinale mono- și polisinaptice. Reflexele polisinaptice utilizează intemeuroni și rețele* de neuroni inhibitori și excitatori. chiar la nivelul intrării senzoriale în măduvă sau pe mai multe niveluri care permit o integrare coordonată a răspunsurilor reflexe complexe ale părților homo- și contralaterale ale corpului și acționează asupra membrelor anterioare, posterioare si a rotației capului.

J. Feger
(N.C.)

Reflex de apărare -> Apărare

Reflex palpebral -> Palpebral

Reflex psihogalvanic -» Psihogalvanic (Reflex —)

Reflexiv

Raționalismul* definește ca reflexive actele de cunoaștere care acced la adevărurile necesare. Psihologia reflexivă analizează condițiile gândirii cu ajutorul metodei autoobservației, care le corelează cu activitatea subiectului*. Psihologia inteligenței*, cu J. Piaget, distinge abstracția reflectantă* de abstracția empirică*: prima operează luând ca punct de plecare rezultatul acțiunilor subiectului asupra obiectului, iar a doua pleacă de la proprietățile obiectului. Caracterul reflexiv implică:
1. proiecția datelor anterioare pe un nou palier;
2. reflexia care le reconstruiește acolo sub formă de structuri mai bogate. într-un sens mai extensiv, gândirea formală (de la 11 sau 12 ani) comportă un caracter reflexiv, deoarece ea este reprezentarea unei reprezentări a acțiunilor posibile.

E. Jalley
(N. C.)

Reflexologie

Termenul este creat în 1917 de V. M. Behterev pentru a desemna studiul obiectiv al fenomenelor psihologice bazat pe convingerea că viața mentală și conduita pot fi analizate în termenii reflexelor* condiționate, ai stingerii* și inhibiției*. Moștenită de la tradiția carteziană și de la fiziologia germană, reflexologia se bazează pe afirmația materialistă a medicilor ruși ca I. Secenov, apoi mai ales I. Pavlov că spiritul* trebuie explicat în termeni fiziologici. Acesta este motivul pentru care această școală va primi sprijinul revoluționarilor ruși și se va dezvolta rapid în Uniunea Sovietică, extinzându-se la patologie cu studiul nevrozelor* și la psihologia diferențelor individuale.

Reflexologia este uneori numită psihologie de reacţie: într-adevăr, Secenov. de exemplu, folosea termenul reflex în sensul foarte general de reacţie a unui muşchi la un eveniment imediat precedent.

F. Parol
(N.C.)

Refulare

Mecanism de apărare* fundamental descris mai întâi de S. Freud în isterie* în relaţie cu teoria sa asupra seducţiei* este operaţia prin care subiectul respinge sau păstrează în inconştient gânduri, imagini sau amintiri legate de sexualitate. Pentru S. Freud, esenţa sa nu constă decât în aceea că îndepărtează şi menţine la distanţă de conştient reprezentări şi nu afecte care nu pot fi decât reprimate.

Din punct de vedere topic*, aceste reprezentări, care constituie refulatul, sunt atrase de alte reprezentări preexistente, un fel de nuclee inconştiente pe care S. Freud a ajuns să le considere ca fiind refulatul originar, presupunând prin urmare o primă etapă ipotetică, refularea originară. In raport cu aceasta, refularea propriu-zisă este o refulare secundară. (Refularea în sens restrâns nu este decât al doilea timp al refulării în sens larg care comportă un al treilea timp, întoarcerea refulatului sub formă de simptome*, vise*, acte ratate* etc.)

în timpul primei faze a refulării care nu poate fi cunoscută decât prin efectele sale, „preluarea în conştient este refuzată reprezentantului psihic (reprezentant-reprezentare) al pulsiunii. Acesta este însoţit de o fixaţie: reprezentantul corespunzător subzistă din acel moment fără o modificare posibilă şi pulsiunea rămâne legată de el'" (S. Freud, 1915, p. 191).

Această primă refulare, care s-ar putea datora unor cantităţi prea mari de excitaţie şi efracţiei protecţiei la excitaţie*, este constituită şi menţinută exclusiv de contrainvestire*, atunci când i se adaugă retragerea investirii preconştiente* în refularea secundară.

Refularea trebuie într-adevăr să fie menţinută prin contrainvestiri* permanent susceptibile de a fi reinvadate de elementele pulsionale refulate, de unde relaţia strânsă între refulare şi întoarcerea refulatului şi jocul complex de dezinveştiri*, reinvestiri* şi contrainvestiri.

Din punct de vedere dinamic, aspiraţia pulsiunii* la satisfacţie, departe de a genera plăcerea, suscită neplăcerea şi angoasa* în măsura în care ea ameninţă eul, determinând din această cauză apărarea, de unde în cel mai înalt grad refularea.

B. Briisset
(N.C.)

• FREUD S. (1915), „Die Verdrängung". *Gesammelle Werke*. Imago. Londra. Traducere (1952): „Le refoulemenf (trad. J. Altounian, A. Bourguignon. P. Coteţ, A. Rauzy), în *CEuxres Complftes,* Xm. PUF. Paris.

Refulat —> Refulare

Refuz

Refuzul este un mecanism originar de apărare* în faţa realităţii exterioare, care constă într-un refuz al subiectului de a recunoaşte realitatea unei percepţii traumatizante, mai ales pe aceea a absenţei penisului la femeie, într-un sens mai larg, refuzul este o operaţie defensivă a cărei funcţie constă în menţinerea în afara câmpului conştiinţei a percepţiilor, gândurilor şi sentimentelor contradictorii şi incompatibile unele cu celelalte.

Dintr-un punct de vedere mai specific, este considerat ca manifestarea unei respingeri radicale în ceea ce priveşte realitatea castrării. Dacă o castrare este concepută ca un complex centrat pe fantasma* care vine să aducă un răspuns la enigma pe care o pune în faţa copilului diferenţa anatomică a sexelor, refuzul constă într-o respingere a unui element fondator şi esenţial al realităţii umane. După S. Freud. el reprezintă la adult punctul de plecare al unei psihoze*, dar se regăseşte ca un mod de apărare predominant şi la fetişist, ca şi la psihotic. Se referă la realitatea exterioară, spre deosebire de refulare*.

A. Braconnier
(D. S.)

Regenerare
Capacitate de reconstrucţie a neuronului* sau a unei părţi a acestuia după leziune, traumatism sau regresie din motive funcţionale. Regenerarea neuronală după leziune este posibilă în sistemul nervos* periferic adult, cu condiţia ca însuşi corpul celular să nu degenereze. Această regenerare implică, în cazul nervilor mielinizaţi, o interacţiune cu celulele lui Schwann prin intermediul factorilor neurotrofici* şi de adeziune. In sistemul nervos central adult, regenerarea este în general practic inexistentă, deşi câteva sisteme neuronale specifice, precum sistemele monoaminergice, sunt capabile de o regenerare limitată. Această absenţă a regenerării nu pare să se explice prin proprietăţile specifice neuronilor centrali înşişi. într-adevăr, aceştia sunt capabili să se regenereze în anumite condiţii speciale. Astfel, în timpul prezentării, sub formă de grefe intracerebrale, a tecilor nervilor periferici, axonii tăiaţi în momentul implantării pot penetra în interiorul acestei teci şi pot creşte acolo. Absenţa regenerării în sistemul nervos central adult ar fi deci în relaţie cu un mediu înconjurător nonpermisiv. Diferiţi factori pot explica această nonpermisivitate: de exemplu, apariţia, în timpul unei leziuni centrale, a unei reacţii gliale* care formează un ţesut cicatricial impenetrabil pentru axonii în curs de regenerare. Un alt factor este modificarea proprietăţilor celulelor gliale în cursul ontogenezei*. Aceste celule, care stimulează şi dirijează creşterea neuritelor în timpul dezvoltării*, pierd această proprietate odată ce dezvoltarea sistemului nervos s-a încheiat şi pot dobândi chiar proprietăţi care acţionează în sensul opus. de exemplu, prin molecule de suprafaţă asupra oligodendrocitelor. Caracterul nonpermisiv al matricei extracelulare, în special absenţa moleculelor prezente în timpul ontogenezei. ar fi de asemenea implicat în absenţa regenerării.

J.-P. Herman
(N.C.)

Regionalism -> Dialect

Registru de limbaj
Conform corelaţionismului sociodialectal naiv profesat mai ales de manualele şcolare (stabilirea unei corespondenţe directe între statutul social al locutorului* şi „nivelul său de limbă"), toate variantele limbii s-ar ordona pe o singură scală ale cărei grade, numite în termeni axiologici (popular, familiar, standard sau curent, susţinut), ar constitui fiecare un subcod omogen, numit registru. Fiecare registru ar fi adecvat unei clase de situaţii ale vorbirii, chiar unui statut precis în ierarhia socială, care i-ar impune utilizarea. Stabilirea acestei corespondenţe normative şi simpliste este continuu dezminţită de co-ocurenţa variantelor eterogene în acelaşi discurs* şi de faptul că multe variante nu comportă nici o conotaţie sociologică (v. Variaţie polilectală si Uz).

A. Berrendonner
(N. C.)

Registru vizuospaţial -> Lucru (Memorie de—)

Reglator -+ Mediator

Reglare
Reglarea este, alături de finalitate* sau teleonomie*, una dintre categoriile caracteristice maşinilor cibernetice* (sub acest aspect n-am putea s-o identificăm decât cu noţiunea de cauzalitate circulară). Activitatea de reglare n-are într-adevăr sens decât prin raportare la o valoare-ţintă, înscrisă în mod natural sau artificial în structura acestor maşini. Această activitate comportă două dispozitive: un comparator-evaluator care evaluează diferenţa între starea actuală a sistemului cibernetic şi valoarea-ţintă şi o aparatură care permite să se reducă sau să se anuleze această diferenţă. Noţiunea de reglare este trecută de la tehnologia mecanică la fiziologie la sfârşitul secolului al XIX-lea (cu C. Bernard pentru care viaţa unui organism rezultă din**tr-o** „continuă şi delicată compensare stabilită parcă de cea mai sensibilă balanţă"). Dezvoltarea teoriilor informaţiei*

şi comunicării, crearea ciberneticii ca disciplină transdisciplinară i-au conferit valoarea generală.

în psihologie, noţiunea de reglare a fost folosită de P. Janet pentru a caracteriza sentimentele ca acceleratori sau frâne ale acţiunii. O găsim de asemenea la Şcoala de la Palo-Alto (terapie sistemică*). Pentru J. Piaget, reglările cognitive, prelungire pe plan psihologic a reglărilor biologice, sunt concepute ca unul dintre mecanismele centrale prin care se construiesc şi se conservă sistemele cognitive ca totalitate echilibrată. Pe acest plan, valoarea-ţintă este conservarea mutuală a totalităţilor (schemă* sau regrupare de scheme de acţiune) şi a părţilor lor, cât şi echilibrul între asimilare* şi acomodare* în relaţia subiect-obiect. Operaţiile psihologice logico-matematice sunt considerate din acest punct de vedere ca reglări perfecte în măsura în care efectul lor poate fi anulat cu ajutorul operaţiei inverse.

J.-J. Ducret
(N.C.)

Reglare proactivă

J. Piaget a introdus acest termen în 1967 pentru a caracteriza, pe planul reglărilor* biologice şi cognitive, nu numai aspectul stabilizator al anumitor compensări* corectoare de erori sau de abateri în raport cu valoarea-ţintă, ci şi aspectul lor constructiv şi prin urmare precorecţiile viitoarelor erori sau insuficienţele reluării viitoare a ciclului organic sau a ciclului acţiunii. Pe terenul reglărilor cognitive, aceasta se traduce prin faptul că subiectul, luând act de defectele acţiunii sale, o reorganizează, o diferenţiază, o coordonează cu alte acţiuni sau o integrează într-un nou sistem de acţiuni (sau de operaţii) în aşa fel încât perturbarea iniţială este anulată dinainte.

J.-J. Ducret
(N. C.)

Reglare retroactivă

Pentru J. Piaget, reglările* neautomate se disting de mecanismul de corecţie (pe care-1 găsim, de ex., în reglatorul lui Watt) prin caracterul lor activ şi posibil reorganizator şi constructiv al sistemului biologic sau cognitiv în ansamblu. In termenii autorului şi rămânând pe planul psihologic, astfel de reglări comportă în consecinţă un aspect retroactiv (întoarcerea la acţiunea trecută) şi un aspect proactiv* (modificarea acestei acţiuni pentru a atinge scopul propus). Mişcarea retroactivă a reglării constă deci în această reluare a acţiunii trecute în scopul modificării sale sau chiar în scopul integrării sale conservatoare în sistemul de curând lărgit.

J.-J. Ducret
(N.C)

Reglare socială

Toate interacţiunile umane se înscriu într-un context social care le supune unor principii normative şi unor coduri destinate să le conţină realizările în cadrul unui sistem sau al unei organizări structurate şi finalizate. Existenţa regulilor convenţionale şi funcţionale de natură socioculturală asigură regularitatea comportamentelor şi influenţează strategiile adaptative ale actorilor sociali. Aceştia sunt conduşi să înscrie relaţia lor, participarea lor şi comunicarea* lor în ritualuri ale raporturilor sociale convenite prin jocuri de rol* instituite. Respectarea lor facilitează apartenenţa la orice organizare. Orice derogare antrenează reacţii, variabile după natura regulilor nerespectate, care pot merge de la reprobare la excludere. Reglarea conduitelor trimite iniţial la exerciţiul controlului educativ asupra proceselor de socializare* responsabile de integrarea indivizilor. Acesta are în vedere influenţa morală reglatoare (A. Comte) şi participă la obligaţia, dar şi la dezirabilitatea obiectivelor preconizate (E. Durkheim) de grupurile"* primare şi de instituţiile normative. Reglarea conduitelor rezultă din forţa legăturilor care unesc individul cu societatea prin intermediul relaţiilor interpersonale care contribuie la elaborarea identităţii sale sociale* valorizate, într-un model operatorul, se consideră că respectarea regulilor socializării variază cu intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajarea, investirea şi credinţa. Din punct de

vedere psihodinamic*, reglarea conduitelor sociale trece atât prin negocierea și tranzacția modalităților de schimburi și de reciprocitate, cât și prin recunoașterea alegerii, a drepturilor, a puterii și inițiativelor personale, care influențează și schimbă sistemele de regularități reînnoind mizele sociale.

J. Selosse
(N. C.)

Reglare (Ședință de —)

Un seminar de formare psihologică cuprinde în general mai multe activități în grup* mic: grup T.*, jocuri psihodramatice*. ateliere pe probleme umane concrete. Ședințele de reglare reunesc animatorii, observatorii, participanții într-un grup mare în scopul de a confrunta experiențele diferitelor grupuri mici și de a face comune sentimentele și problemele trăite în seminar. Filozofia subiacentă derivă din cibernetică*: seminarul trebuie să se autoregleze suscitând treptat *unfeed-back** asupra funcționării sale. Intr-o concepție mai psihanalitică a acestor seminarii, ședințele de reglare devin ședințe de grup mare, în care participanții trăiesc o regresie mai importantă decât în restul seminarului și în care fantasmele de destrămare* au ocazia să se exteriorizeze în contrapartidă la iluzia grupală* căutată în grupurile mici.

D. Anzieu
(N.C.)

Regresie

în sensul său general, frecvent adoptat de științele sociale, acest termen desemnează un recul, o întoarcere înapoi, și se opune celui de progresie,

în biologie, regresia (ontogenetică sau filetică) este un proces de întoarcere, prin atrofie, la o formă asemănătoare în aparență celei dintr-un stadiu anterior de dezvoltare*. Regresia unui organ prin degenerescentă* sau moarte celulară constituie în anumite cazuri o fază normală de dezvoltare, organele atrofiate lăsând locul unor organe mai evoluate,

în psihanaliză*, termenul regresie desemnează un tip de mecanism de apărare* și este utilizat în cadrul interpretării* unei mari varietăți de simptome* psihopatologice. S. Freud menționează în special regresia *libido*-\i\\ă,* regresia ego-ului și regresia obiectală.

în *Interpretarea visului,* același autor propune o clasificare și distinge trei forme generale: **regresia topică,** specifică visului* sau halucinației*, care deplasează funcționarea vieții psihice din lumea activităților conștiente într-o lume imaginară și care supune în consecință reprezentările psihice legilor inconștientului*; regresia formală, corelativă celei dintâi, care desemnează modificările de structură ale reprezentărilor* prin efectul acestei deplasări (pierderea coerenței temporale și logice); **regresia temporală,** sau revenirea la un mod de funcționare psihică mai simplu, caracteristic unui stadiu anterior al dezvoltării psihologice (repetiția* conduitelor de supt, enurezis* etc). Pe baza definiției acestei ultime forme, termenul regresie este în general (și abuziv) folosit în limbajul vulgarizat al psihologiei („recădere în copilărie").

In alte curente ale psihologiei, acest termen este folosit mai liber pentru a denumi apariția diferitelor forme de comportamente „noi", în special sub efectul unei emoții* puternice sau al unui traumatism. Conform propunerii lui K. Lewin, modificarea este calificată drept retrogresie când acest comportament nou este cu certitudine caracteristic unui stadiu* de dezvoltare anterior al individului, dar nu poate fi considerat mai primitiv sau mai puțin adaptat (retrogresia este în general trecătoare); ea este calificată drept regresie atunci când comportamentul nou, fie că a fost produs sau nu în istoria anterioară a individului, este indiciul unei organizări comportamentale mai primitive și mai puțin adaptate.

Lege **a** regresiei. Desemnează, în psihologia cognitivă, procesul prin care amintirile stocate în memorie* sunt pierdute într-o ordine inversă celei în care au fost achiziționate.

J.-P. Bronckart
(N. C.)

în statistică, acest termen este datorat lui F. Galton care, studiind relația între talia copiilor și talia părinților lor. voia să vadă în ce măsură talia copiilor marca o revenire, o regresie spre talia medie a ..rasei" când aceea a părinților se îndepărtează de aceasta. Fiind date două variabile x și y, se numește curbă de regresie a lui y în raport cu x locul mediilor distribuțiilor parțiale ale lui y la x constant. Această curbă materializează, în medie, dependența variabilei y în funcție de variabila x. Regresia este numită liniară când curba de regresie este o dreaptă. Această dreaptă de regresie are ecuația y = a + bx și coeficienții a și b sunt obținuți prin metoda celor mai mici pătrate*. Analiza regresiei este studiul regresiilor anumitor variabile sau grupuri de variabile în raport cu alte variabile sau grupuri de variabile. Cele dintâi sunt numite variabile de explicat, următoarele variabile explicative.

P. Bonnet si *H. Rouanet*
(N.C.)

Regrupare
Ansamblu al reacțiilor colective, agresive și de avertisment, prin care un grup ocazional, mono- sau plurispecific, hăituiește un prădător* potențial. Păsări (corbi, rândunele, codobaturi, grauri) care reperează o pasăre de pradă în tranzit pe cer se adună într-un stol compact care evoluează cât mai aproape de aceasta din urmă, chinuind-o cu pseudoatacurile lor până când le părăsește zona. O pasăre care detectează o răpitoare în repaus se apropie de ea agitându-se și țipând și își regrupează congenerii și vecinii; această hărțuială neîncetată incită adesea prădătorul potențial să se îndepărteze, urmărit la intervale mari de noi grupări. Caracterul colectiv al acestei agresiuni diminuează riscurile individuale de reacție agresivă a răpitoarei: efectul de confuzie al acestei mase care evoluează de jur-împrejur și se agită o împiedică să-și aleagă o victimă. Regruparea face apelul congenerilor, informându-i pe cei care sosesc asupra localizării pericolului și, poate, îi inițiază în legătură cu caracteristicile sale pe tinerii neexperimentați: ea descurajează fără îndoială și pe răpitoare, semnalându-i că este detectată. Comportamente analoage au fost observate la maimuțe care agresează carnivore și la rozătoare care hărtuiesc șerpii.

J.-C.RuMet
(N.C.)

Regulă de abstinență Regulă fundamentală

Regulă de nonomisiune Regulă fundamentală

Regulă de producții
Structură generală de forma „membru stâng —> membru drept", folosită în gramaticile* formale pentru a reprezenta transformările lanțurilor de caractere. In psihologie, ea este folosită în anumite modele de reprezentare* a cunoștințelor*, în care este prezentată în felul următor: DACA <condiții> ATUNCI <concluzii>. O astfel de regulă poate fi aplicată („înainte") dacă partea sa <condiții> este verificată; ea poate ft folosită („în urmă") în cazul urmăririi unui scop corespunzător părții sale <concluzii>, pentru a determina noi subscopuri corespunzătoare verificării părții sale <concluzii>.,. „

M. Baron
(N.C.)

Regulă de restituire
Una dintre cele trei reguli fundamentale ale activității psihanalitice în situație de grup*. Primele două reguli (regula de asociație liberă* și regula de abstinență*), comune psihanalizei individuale și grupale, organizează situația psihanalitică pe dimensiunea transferului*. Regula de restituire, specifică situației de grup, își propune să readucă în câmpul ședințelor schimburile pe care participanții le au între ei în afara ședinței, când aceste schimburi privesc relațiile lor în grup.

R. Kaes
(N.C.)

Regulă fundamentală
Regula fundamentală care instaurează situația psihanalitică („Vorbiți") cuprinde

două aspecte: regula de asociație liberă* a ideilor: „Vorbiți liber" și regula de abstinență* : „în relațiile dv. cu psihanalistul, nu puteți decât să vorbiți". Simetric acestei duble reguli stabilite pentru pacient, o regulă dublă se referă la psihanalist: atenție de asemenea flotantă care răspunde primului aspect; neutralitate binevoitoare care răspunde celui de-al doilea. Primul sistem de interacțiune a pacientului cu psihanalistul (asociații libere, atenție flotantă) organizează cercetarea și comunicarea semnificațiilor inconștiente. Al doilea (abstinență, neutralitate) este un sistem de protecție la excitație*. Suspendând descărcarea prin acte, el protejează pe fiecare din cei doi interlocutori de eventualele treceri la act ale celuilalt și deviază spre gândirea verbală accesul pulsional activat de exprimarea liberă a gândurilor, sentimentelor, dorințelor. Regula de asociație liberă se formulează în general: „Spuneți ceea ce se prezintă rând pe rând spiritului dv." (și nu „Spuneți ce vă trece prin cap"). Caracterul ei paradoxal („Trebuie să vorbiți liber") a fost subliniat. Regula de nonomisiune este o variantă a acestei reguli enunțată la negativ: „Vorbiți despre tot ce vi se prezintă fără să omiteți nimic, oricare ar fi motivele dv. raționale, morale sau estetice pentru a le trece sub tăcere". Evident, este imposibil să se respecte această regulă *à la lettre*; ea indică o atitudine de spirit. Regula de abstinență este exprimată uneori sub formă de interdicții speciale după tipurile de pacienți și momentele curei; psihanalistul invită pacientul să se abțină, de exemplu, să-l întâlnească în afara ședințelor, sau să înmulțească lecturile din lucrări psihanalitice sau să ia decizii importante câtă vreme psihanaliza sa nu este destul de avansată; sau să facă abuz de medicamente, de droguri etc. dăunătoare autenticității asociațiilor libere. Acestea sunt situații extreme la care psihanalistul nu recurge decât în lipsa unei interpretări reușite a rezistenței subiacente a pacientului. Regula de abstinență instalează frustrarea* necesară dezvoltării procesului psihanalitic.

D. Anzieu
(N. C.)

Regulă lingvistică

Enunț metalingvistic (v. Metalimbaj) care exprimă într-o manieră în general echivocă, semiconstatativă, semideontică un fapt de gramatică*, de ortografie*, de uz* etc. considerat general și deci mai mult sau mai puțin restrictiv.

Gramaticienii și filozofii limbajului au fost multă vreme împărțiți în anomaliști și analogiști; unii vedeau în limbile naturale* colecții de cazuri particulare lipsite de raționalitate comună și care sfidează orice sistematizare; ceilalți credeau dimpotrivă că ele sunt sisteme stabile, compuse din regularități imanente. Lingvistica* structurală a secolului al XX-lea a acordat un loc fiecărui punct de vedere, făcând distincția între limbă și vorbire*: în limbă sunt grupate regularitățile considerate stabile și comune tuturor, care formează un sistem și pot constitui obiect de modelare; în vorbire sunt plasate anomaliile empirice, excepțiile și abaterile individuale, tratate ca devieri patologice sau accidente de performanță* și socotite inexplicabile. Această împărțire ideală și oarecum normativă se izbește de constatarea unei diversități empirice: regulile cu adevărat comune se reduc la puțin în raport cu disensiunile între locutori*, și luând în considerare ezitările pe care le prezintă discursul* fiecăruia, pare exclus ca acesta să poată fi considerat produsul unui sistem de reguli absolute. Recunoașterea variațiilor polilectale* ne face să credem că alături de reguli stricte (ex.: „în franceză, articolul precedă substantivul"), există de asemenea în limbile naturale nonreguli (operații nedeterminate pe care subiecții care encodează trebuie să le specifice în momentul utilizării, prin parametraj, generând astfel multiple variante libere) și metareguli (strategii de utilizare în context* care impun fiecărei variante condiții de ocurență finalizate pragmatic).

A. Berrendonner
(N. C.)

Reinvestire -> Investire

Relativ
In opoziție cu absolut* sau cu intrinsec, se spune despre o valoare exprimată prin comparație cu o dată de referință: pragul diferențial* nu corespunde unei mărimi absolute, ci unei mărimi relative, o fracțiune sau o proporție a valorii etalonului*.
Frecvență relativă: frecvență* exprimată printr-o proporție, un procentaj din efectivul total, în opoziție cu frecvența absolută.

M. Richelle
(N.C.)

Relativism lingvistic
Noțiune care trimite la ipoteza conform căreia structurile (sintactice sau semantice*) ale unei limbi ar avea un efect asupra organizării și funcționării cognitive a subiecților vorbitori; fiecare limbă având, alături de anumite trăsături universale (v. Universalii lingvistice), un ansamblu de proprietăți specifice, organizarea cognitivă a subiecților ar fi corelată cu (dependentă de) aceste proprietăți specifice,
în tradiția occidentală, organizarea limbii a fost concepută mai întâi ca un reflex al organizării lumii (Aristotel), apoi ca o manifestare directă a operațiilor logice ale gândirii (Port-Royal). Totuși, încă din secolul al XlX-lea, autori ca W. von Humboldt și A. Schleicher semnalaseră existența corespondențelor între caracteristicile limbilor și „calitățile" mentale și culturale ale popoarelor care le vorbesc. La începutul secolului al XX-lea, această analiză va fi reluată și dezvoltată de E. Sapir(1921) șiB. L. Whorf (1956), care vor formula ipoteza relativismului lingvistic („ipoteza Sapir-Whorf"). Așa cum au arătat studiile comparative ale limbilor amerindiene și europene, organizarea sintactică și semantică a limbilor este mult mai diversă decât se crezuse până atunci; în afară de aceasta, așa cum arăta antropologia* la începuturile ei, sistemele culturale sunt ele însele variabile și relative. Se punea, în consecință, problema relațiilor între organizarea lingvistică, organizarea culturală și organizarea cognitivă.
Pentru E. Sapir, limbajul este o instituție socioculturală: el reflectă în mod necesar anumite aspecte ale culturii grupului și această dependență se manifestă esențialmente pe planul lexicului*. Aceste particularități lexicale exercită la rândul lor o influență asupra anumitor operații cognitive, în special asupra percepției* și a memoriei*. Poziția lui B. L. Whorf este mai radicală; ea postulează un veritabil determinism lingvistic. Pentru acest autor, limbajul este pe locul întâi și mediul fizic și cultural n-ar fi decât haos fără intervenția lui: caracteristicile lexicale și sintactice ale limbii sunt cele care fasonează ideile, care orientează percepția și celelalte activități mentale și care determină, în sensul strict al termenului, viziunea noastră despre lume.
Verificările experimentale ale acestei ipoteze rămân puține la număr și greu de interpretat (E. Lenneberg. 1967). Nu există o demonstrație clară a unei influențe a organizării sintactice; cât despre lexic, se pare că poate exercita o influență asupra sarcinilor de memorare (v. Memorie semantică), dar nu asupra sarcinilor de percepție.

J.-P. Bronckart
(N.C.)

• LENNEBERG E. H. (1967), *Biological Foundations of Language.* Wiley, New York. — SAPIR E. (1921), *Language.* Harcourt, Brace și World. New York. Traducere (1953): *Le langage* (trad. S. M. Guillemin). Payot. Paris. — WHORF B. L. (1956), *Language, Thought and Reality.* M.I.T. Press. Cambridge. Traducere (1969): *Linguistique et anthropologie* (trad. C. Cârme,). Denoel, Paris.

Relație de obiect
Termen psihanalitic care desemnează legăturile interumane, adică relațiile subiectului cu persoanele iubite sau urâte cu care se află în interrelație. Această noțiune globală și totalizatoare, care apare ca o concluzie imediată a examenului clinic, se dovedește a fi o analiză complexă, în măsura în care relațiile de obiect observabile rezultă dintr-o întreagă organizare pe care numai metapsihologia* o poate explica:

teoria pulsiuniior*, a fantasmei*, a conflictualităţii intrapsihice, a instanţelor* personalităţii psihice.
Referirea la psihopatologie pe de o parte, la teoria psihanalitică a stadiilor* dezvoltării libidinale, pe de altă parte, permite descrierea tipului de relaţie de obiect: relaţie de obiect obsesională, melancolică, orală, anală etc. Foarte puţin frecventă sub pana lui S. Freud, noţiunea de relaţie de obiect a fost utilizată mai frecvent în funcţie de accentuări diferite în diversele curente ale psihanalizei. Anumiţi psihanalişti englezi, uneori consideraţi ca reprezentanţi ai şcolii numite a teoriei obiectale (M. Balint, W. Fairbairn, M. Gunthrip, M. Brierley, C. Rycroft şi într-o anumită măsură D. Winnicott), au pus accentul pe dubla referinţă la realitatea psihică şi la realitatea exterioară, în timp ce M. Klein şi autorii kleinieni au centrat teoria pe relaţiile de obiect fantasmatice din lumea interioară. Această diferenţă, care ilustrează ambiguitatea noţiunii de relaţie de obiect, este semnificativă pentru dubla dimensiune a conceptului de obiect în psihanaliză: obiectul sinelui si obiectul eului.

B. Brusset
CMC)

Relaţie medic-bolnav
Alături de competenţa sa profesională, atitudinile personale ale medicului faţă de bolnav şi reacţiile sale la atitudinile acestuia joacă un rol important pentru a-1 ajuta (sau a-1 bloca) în stabilirea diagnosticului şi în transmiterea încrederii în tratament. Este de dorit ca medicul generalist să se intereseze nu numai de boală, ci să ţină seamă de bolnav ca persoană. Instruirea în psihologia medicală fiind foarte limitată şi puţin eficientă în timpul studiilor medicale, psihanalistul englez M. Balint a introdus grupuri, numite grupuri Balint*, pentru a sensibiliza pe medicii generalişti la propriile lor probleme psihologice şi la cele ale pacienţilor lor.

D. Anzieu
(N. C.)

laţii int
Emisferele* cerebrale sunt legate reciproc între ele prin fibre de asociere numite comisurale care iau naştere şi se proiectează la nivelul cortexului*; fiecare regiune cerebrală este astfel conectată cu omologul său contralateral. Aceste fibre de asociere sunt regrupate la nivelul unei voluminoase structuri anatomice: corpul calos, şi la nivelul unei formaţiuni mult mai modeste: comisura* albă anterioară. Există de asemenea o interconexiune între părţile posterioare ale celor doi hipocampi. Conceptul de relaţii interemisferice poate fi totuşi folosit în afara oricărei referiri anatomice pentru a explica partajul funcţional şi transferul proceselor repartizate între fiecare emisferă cerebrală.

J.-L. Signoret
(N. C.)

Relaţii intergrupale
Multă vreme limitată la studiul discriminării prin analiza stereotipurilor* pe care membrii unui grup le pot avea faţă de un alt grup (stereotipuri intersexe, de ex.), cercetarea raporturilor între grupurile sociale s-a reînnoit după 1950 în patru direcţii:
1. mai întâi, specialiştii şi-au pus întrebări cu privire la posibilităţile de a reduce discriminările intergrupuri prin punerea în contact a membrilor diferitelor grupuri susceptibili să amelioreze relaţiile şi să reducă prejudecăţile;
2. faptul că a luat în considerare situaţiile de competiţie* sau de cooperare* intergrupuri l-a făcut pe M. Sherif (1966) să afirme că comportamentele de discriminare sunt legate de conflicte de interese şi că discriminarea şi ostilitatea care rezultă din ele pot fi reduse prin evidenţierea obiectivelor comune;
3. teoreticienii categorizării sociale* au insistat, pe de altă parte, asupra proceselor cognitive* (consecinţă a activităţii de categorizare) şi motivaţionale (construcţia unei identităţi pozitive) care guvernează relaţiile intergrupale (discriminare faţă de extragrup*, favoritism faţade intragrup*). Mai recent, psihologii sociali s-au angajat în studiul consecinţelor asimetriei în relaţiile

intergrupale (raport de dominare intergrup). In toate cazurile, studiul poate conduce la trei niveluri interdependente: comportamentele*, reprezentările*, evaluările (W. Doise, 1976);

4. în sfârșit, anumiți teoreticieni ai cogniției sociale* s-au străduit să arate că fenomenul stereotipiei putea ține de procesul cognitiv mai general de corelație iluzorie stabilită între trăsăturile sau comportamentele minoritare și caracteristicile sociale sau ideologice minoritare.

ERSOC
(N.C.)

• DoiSE W. (1976), *Varticulation psychosociologique et Ies relations entre groupes*. De Boeck. Bruxelles. — SHERIF M. (1966). *In Common Predicament. Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation,* Houghton Miffiin. Boston.

Relații umane

Conform Școlii relațiilor umane, apărută din studiile desfășurate de E. Mayo la uzina Hawthorne a Western Electric Company între 1920 și 1940, relațiile umane (în particular cele intragrupale, intergrupale și ierarhice) sunt determinanți importanți ai performanței și ai satisfacției* în muncă, la muncă individul acționând înainte de toate ca membru al unui grup (cu propriile sale norme de comportament, de solidaritate, de *leaderslup**). Dacă această școală constituie unul dintre fundamentele teoriilor organizaționale, ea a fost foarte criticată pe plan metodologic și deontologic, în special de curentul neorelațiilor umane care a pus accentul pe recunoașterea de către organizație a nevoilor individuale de apartenență*, de realizare* și de stimă de sine*.

P. Lidvan
(N.C.)

Relaxare

Diferite metode de destindere musculară sunt folosite pentru a resimți o stare psihică bună și pentru a reduce anumite simptome psihopatologice sau psihosomatice, ca angoasa*. Antrenamentul autogen *(training* autogen), inventat de J. Schulz la Berlin, inspirat din yoga, este o formă de autohipnoză*. Subiectul, lungit, cu ochii închiși, învață să se decontracteze. membru după membru, de la periferie spre centru, concentrându-se succesiv asupra impresiilor de greutate, căldură, regularitate a ritmului cardiac, apoi respiratoriu, până când, prin exercițiu, ajunge la o destindere corporală completă, chiar în poziție așezat sau în picioare. După concentrarea asupra senzațiile*' de origine corporală, se poate trece, dar e mai rar. la concentrarea asupra imaginilor mentale*, apoi asupra unor noțiuni abstracte. Eufonia lui G. Alexander își propune controlul și armonizarea tonusului*. Ea cuprinde inventarul corpului, contactul cu mediul înconjurător, mișcarea voluntară, întinderea spontană și poziții de control.

D. Anzieu
(N.C.)

Remă

în perspectiva analizei funcționale a frazei*, dezvoltată de Școala de la Praga, rema se ocupă de progresia textuală. Dinamica temă*-tranziție-remă corespunde, de la stânga la dreapta, unor locuri încărcate cu o valoare informațională din ce în ce mai mare. Distincția dintre temă și remă explică mișcarea de coeziune*-progresie care guvernează înlănțuirea textuală a frazelor: reluarea temei din fraza precedentă (progresie cu temă continuă), dezvoltarea unei subteme (frecventă în descriere*), tematizarea elementului verbal de tranziție (nominalizare), tematizarea remei (sfârșitul unei fraze devenind materialul de început al următoarei).

J.-M. Adam
(N.C.)

Rememorare

Denumește de obicei recuperarea* neautomată a informațiilor* în memorie. Această aducere-aminte (sau rememorare) este văzută ca o veritabilă rezolvare de problemă* în care studiul strategiilor* este relativ recent. Acest aspect al recuperării, destul de neglijat înainte de 1970, face obiectul a numeroase studii, ca urmare a apariției

abordării ecologice a memoriei (şi anume studiul utilizării memoriei în contexte apropiate ale vieţii cotidiene). Analiza protocoalelor verbale culese în timpul rapelului faptelor autobiografice (de ex., a-ţi aminti numele învăţătorului din clasa I sau a-ţi aminti ce făceai la 23 decembrie 1985) a permis descrierea strategiilor de căutare de informaţii care constau în a căuta mai întâi alte informaţii decât cele cerute; aceste informaţii odată regăsite sunt folosite de subiecţi ca indicii pentru regăsirea informaţiilor-ţintă. Această activitate de rememorare cuprinde şi o evaluare a pertinenţei informaţiilor parţiale recuperate ţinând cont de reuşita operaţiei de căutare, evaluare comparată cu proba ipotezelor în rezolvarea de probleme.

„ „
5. *Bredart*
(N.C.)

Reminiscenţă
Poate desemna, ca în limba curentă, apariţia spontană sau provocată a amintirilor* în conştiinţă.
Mai tehnic, denumeşte un fenomen ipotetic care se manifestă printr-o rată* de retenţie mai înaltă în rapelul* amânat decât în rapelul imediat, la subiecţii testaţi în cele două sarcini de rapel. Această observaţie vine aparent în întâmpinarea a ceea ce prezic curbele de retenţie* în funcţie de timp. Acest fenomen, descris de J. Ballard încă din 1913, a fost considerat un argument puternic împotriva generalităţii aspectului curbelor de uitare*. S-ar părea totuşi că acest rezultat este explicabil prin faptul că testul de rapel imediat joacă un rol de încercare suplimentară pentru subiecţi. Dacă se compară un grup de subiecţi testaţi numai cu rapel imediat cu un grup de subiecţi testaţi numai cu rapel amânat, se obţin rezultate care concordă cu aspectul general al curbelor de retenţie.

5. *Bredart*
(N.C.)

Reocineză —> Cineză

Reotaxie -» Taxie

Reparaţie
Mecanism descris de M. Klein ca fiind specific, alături de apărările maniacale*, poziţiei depresive* şi al cărui scop este introiecţia* obiectului total, complet, unificat, în acelaşi timp bun şi rău, iubit şi urât.
Mai mult decât un mecanism strict definit, este vorba despre un ansamblu de atitudini şi de fantasme* care se opun efectelor asupra obiectului ale fantasmelor de distrugere şi de atac al corpului mamei. Prin atitudinile şi acţiunile fantasmatice de reparaţie faţă de obiectul matern intern şi extern, copilul depăşeşte culpabilitatea şi angoasele care rezultă din fantasmele sale distructive. El caută să menţină integritatea corpului matern, să-i reunească fragmentele disparate, să redea viaţă la ceea ce a fost distrus. Fantasmele de reparaţie permit posesia unui obiect bun şi stabil a cărui introiecţie întăreşte eul şi prin aceasta dezvoltarea lui.
Reparaţia joacă astfel un rol în dezvoltarea creativităţii, a sublimării*, ca şi în încrederea în propriile posibilităţi, travaliul doliului* şi simbolizarea* propriu-zisă. Printre avatarurile sale, în afară de refuzul* omnipotent al apărărilor maniacale, repetiţiile compulsive ale acţiunilor de reparaţie în simptomele obsesionale semnifică persistenţa unui conflict de ambivalenţă* neelaborabil. In acest caz, reparaţia se reduce la formaţiuni reacţionale* mai mult sau mai puţin restrictive.

B. Brusset
(N. C.)

Repartizată (Funcţie —) —> Funcţie distribuită

Repere de identificare
Această noţiune de origine antropologică descrie mijloacele de care dispun indivizii pentru a se recunoaşte unii pe alţii în interiorul unei societăţi. Reperele de identificare fizice şi simbolice sunt trăsături distinctive care singularizează un individ (numele său, sexul său, comportamentul său, hainele sale, statutul său social), îl identifică drept acela sau celălalt, îl disting de

alții. Ele servesc la identificarea unui individ în raport cu comunitatea sa de origine (familială, locală, lingvistică și culturală), adică prin legătura sa cu ceilalți. Folosită de psihanaliști, această noțiune înscrie identificările* subiectului în tensiunea dintre locul acordat copilului în dorința inconștientă a părinților și locul ocupat de el. Ea situează identificarea în cadrul referirii la originea comunității.

R. Kaes
(N.C.)

Repertoriu
în studiul comportamentului animal, termenul denumește ansamblul răspunsurilor susceptibile de a fi exprimate, la un individ sau la o specie. După cum este folosită într-un context etologic sau în cel al psihologiei învățării*, noțiunea de repertoriu trimite în special la conduitele proprii speciei sau la comportamentele dobândite. Ea implică faptul că, în ambele cazuri, elementele constitutive ale repertoriului au fost sau ar putea fi, în principiu, inventariate. Acest concept de rezervă de unități comportamentale în mod potențial actualizabile este oarecum analog cu distincția între competență* și performanță*.

M. Richelle
(N.C.)

Repetiție
Prin expresia compulsie* de repetiție („principiu de repetiție" și „automatism de repetiție"), Freud desemnează un mecanism de reproducere inconștientă a stărilor sau a experiențelor psihice anterioare, adesea încărcate de afecte* negative. Frecvența acestor repetiții incoercibile în nevrozele traumatice* sau în cura analitică 1-a determinat să postuleze existența unei pulsiuni* de moarte, care constituie, împreună cu pulsiunea de viață (principiul plăcerii*) căreia i se opune, unul dintre principiile directoare ale proceselor psihice.

Pe de altă parte, repetiția (de cuvinte sau de enunțuri) constituie, împreună cu comprehensiunea* și cu producerea*, una dintre tehnicile majore ale psiholingvisticii* copilului.

J.-P. Bronckart
(N.C)

Represie -» Supraeu

Reprezentant al pulsiunii
Pentru S. Freud, pulsiunea (libidinală și, în consecință, agresivă), considerată a fi de natură endogenă somatică, se exprimă pe plan psihic prin două formațiuni distincte, afectul* și reprezentarea*. Această distincție se bazează pe experiența clinică ce arată, în special în stările nevrotice, disjuncția posibilă între cele două formațiuni. Reprezentarea, adică conținutul tematic, poate fi izolată de afectul corespunzător, acesta din urmă putând fi perceput independent de reprezentarea care ar trebui să i se asocieze și care este obiectul unei refulări. Dacă termenul de afect este folosit întotdeauna fără referire la funcția sa de reprezentant al pulsiunii, cel de reprezentare este adesea asociat cu funcția sa sub forma compusă de,.Reprezentant-Reprezentare" care corespunde, în germană, la două substantive foarte diferite *(Vorstellungsrepräsentanz* sau *Vorstellungsrepräsentanf)* și care definește clar. pe de o parte actul și conținutul reprezentării, pe de altă parte funcția sa de reprezentant al pulsiunii de origine somatică.

D. Widlocher
(N.C.)

Reprezentanți de transformare -» Semnificanți formali

Reprezentare
Noțiune foarte generală care, în uzul curent, trimite la două fenomene distincte. Ea desemnează, pe de o parte, procesul stabilirii unei corespondențe între două elemente care are drept rezultat faptul că unul („reprezentantul"') repetă, înlocuiește sau „prezintă altfel" pe celălalt („reprezentatul"). Ea desemnează, pe de altă parte, un aspect al rezultatului acestui proces, în acest caz singurul element reprezentant, de orice natură ar fi el. Intr-o accepție mai

restrânsă, pe care o ilustrează în special expresia „reprezentare națională", acest termen poate implica ideea că reprezentantul este constituit de un exemplar* calificat de ansamblul reprezentaților.
Reprezentarea constituie una dintre temele majore ale filozofiei; din unghiul procesului, ea este definită în general ca actul* prin care un material concret este organizat în categorii* sau „obiecte de gândire'"; din unghiul produsului, ea desemnează conținuturile actului de gândire*, fie ele conștiente sau nu. Inspirat de R. Descartes, curentul „filozofiei reprezentării'" pune accentul pe reprezentant, care este analizat ca o imagine mentală* reproducând o percepție anterioară, în absența oricărei activități senzoriale actuale. „Filozofia reflecției", care își are originea la F. Hegel, pune accentul pe dinamica procesului, pe dialectica continuă (v. Interacțiune) între activitatea rațională și multiplele proprietăți ale obiectelor lumii, al căror produs nu constă în abstracțiuni figurative fixe, ci în construcții mentale active, investite continuu cu noi semnificații*. Această concepție a activității reprezentative a fost dezvoltată în special în cadrul teoriei actului intențional a lui E. Husserl (v. Intenționalitate).

„Lumea este reprezentarea mea": această formulă celebră a lui A. Schopenhauer (1819, p. 25) ilustrează postulatul filozofic mai general conform căruia, pentru un organism viu (și deci pentru om), orice experiență posibilă și imaginabilă, ca și orice cunoaștere*, empirică sau rațională, ține de reprezentare. Oricât de discutabil ar fi, acest postulat constituie însuși substratul distincției „modeme" între ordinea obiectului* și ordinea subiectului*: țin de obiect pluralitatea entităților lumii cărora li se aplică activitatea reprezentativă (ceea ce include corpul propriu* și într-un mod mai general organismul cunoscător), și ține de subiect cunoașterea însăși *(episleme),* adică instanța teoretică din care emană procesul de reprezentare (instanță pe care J. Piaget o va califica mai târziu drept „subiect epistemic"). In psihologie, chiar dacă diferite curente propun o explicație a comportamentului* care ține de o altă dialectică (aceea a organismului și a mediului*) și care încearcă uneori să recuze orice perspectivă mentalistă*, cele mai multe tentative contemporane de explicare a genezei și organizării cunoștințelor se înscriu în perspectiva deschisă de A. Schopenhauer și au, în consecință, reprezentarea ca obiect major de studiu.
In psihologia dezvoltării* coexistă o concepție restrânsă și o concepție mai largă a reprezentării. Cea dintâi, apărată în special de J. Piaget (1946), o concepe ca un sistem coordonat de acțiuni* interiorizate care face posibil în special procesul de evocare*; în această optică, geneza* reprezentării este legată de dezvoltarea* funcției semiotice* și, în consecință, este relativ tardivă. De la naștere până la 18 luni, interacțiunile organismului uman cu mediul* sunt în întregime reglate de schemele* senzoriomotorii*; activitatea reprezentativă se dezvoltă apoi sub efectul diferențierii* și interiorizării* progresive a acestor scheme. Pe latura acomodării*, primii semnificanți diferențiați (reprezentanți) sunt produși de imitație* și de imaginea mentală; pe latura asimilării*, primii semnificați (reprezentați) se elaborează în jocul simbolic*. Reprezentarea apare atunci când se stabilește echilibrul între cele două procese și când semnificanții și semnificații pe care i-au produs pot fi coordonați pe plan mental. Această capacitate nouă va prezenta multă vreme un caracter intuitiv și imagistic și se va transforma în gândire* reprezentativă veritabilă odată cu accesul la stadiul* operațiunilor concrete* și apoi formale*. Deși atribuie un rol mai important interacțiunilor sociale* și semnificațiilor verbale care se transmit în cadrul lor (și deși adoptă în consecință o viziune mai puțin axată pe continuitate a dezvoltării copilului), analiza propusă de H. Wallon sau de L. S. Vîgotski nu diferă în mod fundamental de cea a lui J. Piaget. Nu se poate spune același lucru despre susținătorii concepției „largi", care, continuându-l pe J. Bruner (1973), definesc reprezentarea

ca orice sistem de reguli cu ajutorul cărora un organism conservă, sub o formă care poate deveni operațională, caracteristicile recurente ale mediului său ambiant. în această optică, procesele de identificare* care acționează încă de la naștere ar ține deja de reprezentare. J. Bruner descrie, în consecință, dezvoltarea copilului ca o succesiune de trei stadii corespunzând apariției a trei sisteme de reprezentare diferite: reprezentarea enactivă (senzoriomotorie), reprezentarea iconică (pornind de la funcția semiotică) și reprezentarea simbolică (pornind de la operații concrete). In psihologia experimentală, asociaționismul* clasic postulează că reprezentarea derivă dintr-o realitate simplă și unică, imaginea, ea însăși derivată din senzație. Intr-o perspectivă apropiată, anumite curente behavioriste* introduc această noțiune pentru a explica faptul că comportamentele pot fi controlate de stimuli* care nu sunt fizic prezenți (fenomenul de amânare*) și că natura controlului* exercitat de stimuli nu depinde direct numai de proprietățile exteroceptive (selecție, diferențiere și generalizare a stimulului). După ce a explicat aceste fenomene cu ajutorul unor factori intraorganici substitutivi sau al unor stimulări verbale interne (v. Mediere), behaviorismul invocă astăzi existența sistemelor de reprezentare, care ar constitui unul dintre „antecedentele" majore ale comportamentului.

Aceste sisteme de reprezentare au făcut obiectul unor descrieri detaliate în cadrul cognitivismului*, în particular în lucrările referitoare la memorie*, rezolvarea de probleme* și controlul acțiunii. După cum arată D. E. Rumelhart și D. A. Norman (1988), abordarea cognitivistă* a reprezentării implică luarea în considerare a trei elemente: mediul fizic („lumea reprezentată"), starea fizică a creierului și nivelul de cunoaștere al subiectului (care sunt două aspecte ale „lumii reprezentante"). Problematica sa nu are legătură decât în mod secundar cu maniera în care se stabilesc corespondențele între cele două lumi; ea își propune mai ales să elaboreze modele* susceptibile de a descrie (deci de ..a reprezenta") caracteristicile structurale și funcționale ale celor două entități ale „lumii reprezentante" (v. Metacogniție). In primele modele, elementele reprezentante erau concepute ca unități de semnificație (v. Memorie semantică), structura lor era formalizată în termenii logicii predicatelor* și operațiile efectuate asupra unităților țineau de regulile de inferență*. Modelele de reprezentare elaborate apoi se împart în patru categorii majore:

a. „modelele cu bază prepozițională" sunt. evident, cele mai numeroase; caracteristica lor comună este faptul că cunoașterea este reprezentată printr-o serie de simboluri*, organizată în propoziții* a căror valoare de adevăr poate fi testată printr-o procedură de control care implică ..lumea reprezentată". In anumite modele, simbolurile sunt organizate simplu în arbori sau în rețele*; în altele, ele constituie configurații puternic structurate (schemă*, *frame**, script*, plan* etc.) cărora li se asociază proceduri complexe de interpretare ;

b. „jnodelele analogice" se caracterizează prin faptul că proprietățile „lumii reprezentante" reproduc în ele, într-un mod cât se poate de direct, proprietățile „lumii reprezentate" (corespondență tinzând spre izomorfism*). Concepute pentru a formaliza modalitățile de reprezentare a entităților continue (spațiu geografic reprezentat de o hartă mentală*) sau în mișcare (scurgerea fluidelor reprezentată prin variații de voltaj), aceste modele sunt de asemenea folosite, de R. N. Shepard în special, pentru a descrie procesele de reprezentare care acționează în orice sarcină cognitivă: în anticiparea» mișcării* unui obiect, de exemplu, transformările continue ale imaginilor ar reproduce, în mod analogic*, modificările obiectului. Această concepție a găsit o prelungire în teoria modelelor mentale* (structură mentală care permite rezolvarea unei probleme prin simularea unei activități);

c. „modelele procedurale" au ca prim obiectiv să reprezinte abilităţile practice (mecanismele pe care un subiect le pune în funcţiune, de ex., pentru a pronunţa cuvântul „metafizică'"); ele se raportează la acea formă de cunoaştere „inaccesibilă" sau procedurală* (în opoziţie cu cunoaşterea declarativă* sau ştiinţă „accesibilă" referitoare la proprietăţile lumii) şi îşi propun să o simuleze cu eficacitate. Ele îşi propun adesea să descrie şi procedurile prin care acţionăm asupra reprezentărilor noastre. *General Problem Solver* de A. Newell şi H. A. Simon (1972) este primul dintr-o generaţie de modele procedurale (numite şi „sisteme de producţie") care comportă următoarele componente: un aparat senzorial (înregistrarea informaţiilor), un sistem motor (capabil să acţioneze asupra mediului înconjurător), o memorie de lucru sau bază de date* (stocarea informaţiilor sub formă declarativă) şi un „interpret", sistem apt să prelucreze şi să interpreteze informaţiile (stocate sau noi) şi să determine tipul de răspuns de generat. In măsura în care sistemul de interpretare trebuie să prelucreze datele din memorie (simboluri declarative) şi în acelaşi timp să genereze acţiuni (simboluri procedurale), aceste modele tind să utilizeze un limbaj de programare (mai ales LISP*) susceptibil să integreze şi să opereze asupra acestor două tipuri de simboluri; d. în sfârşit, în „modelele de cunoaştere distribuită", cunoaşterea nu este reprezentată sub formă discretă în memorie, ci distribuită în unităţi reprezentative superordonate. Aceste ultime modele pun problema naturii categoriale a reprezentărilor, care este abordată pe de altă parte în teoria tipurilor* şi a prototipurilor* (v. Categorizare).

în psihanaliză*, reprezentarea a fost mai întâi definită de S. Freud ca procesul prin care starea organică fundamentală care caracterizează pulsiunea* este transformată în expresie* psihică. In textele ulterioare ale aceluiaşi autor, acest termen desemnează elementele materiale observabile de care pulsiunea (concept psihic abstract) se fixează de îndată ce aparatul psihic* se divizează, sub efectul refulării* originare, în conştient, preconştient şi inconştient*, în teoria lacaniană, această fixaţie* a pulsiunii de reprezentările sale (reprezentanţi) este corelativă inserţiei subiectului în reţeaua semnificaţiilor vehiculate de limbaj*. In lingvistică*, în cadrul morfofonologiei*, acest termen se aplică unităţilor lingvistice* observabile la nivelul discursului*, după cum ele constituie produsul transformărilor* operate asupra morfemelor* structurilor de bază (sau „profunde") (v. Gramatică generativă).

Reprezentare colectivă. Concept introdus de E. Durkheim pentru a menţiona că faptele sociale, obiect al sociologiei, sunt de natură reprezentativă. Spre deosebire de reprezentările individuale (obiect al psihologiei) care sunt interne (ele sunt gestionate de creierul unui individ), aceste reprezentări sunt externe şi participă la conştiinţa* colectivă. Generale, anonime şi permanente, ele ar exercita o veritabilă putere coercitivă asupra funcţionării cognitive a indivizilor. Introdus tot de E. Durkheim şi reactivat de S. Moscoviciîn 1961, conceptul de reprezentare socială desemnează un domeniu particular al activităţilor de reprezentare colectivă, cuprinzând în acest caz deopotrivă procesele dinamice prin care sunt elaborate cunoştinţele aparţinând simţului comun şi produsele pe care le constituie aceste cunoştinţe.

Acest concept reprezintă astăzi una dintre temele majore care orientează cercetarea în psihologia socială. Reprezentările sociale se definesc în cadrul acesteia ca modalităţi de gândire practică, orientate spre comunicarea*, înţelegerea şi stăpânirea mediului înconjurător, modalităţi care ţin în acelaşi timp de procesele cognitive generale şi de procesele funcţionale marcate din punct de vedere social. Aceste ultime procese au legătură, pe de o parte, cu analiza stimulilor sociali şi mai general a faptelor de interacţiune socială; ele au, pe de altă parte, legătură cu efectele apartenenţei sociale a subiectului (valori, modele şi ideologii vehiculate în grupul său).

J.-P. Bronckart
(N. C.)

• BRUNER J. S. (1973), *Beyond the Information Given,* Norton et Co., New York. — NEWELL A. et SIMON H. A. (1972), *Human Problem-Solving,* Prentice Hali, Englewoods Cliffs. — PIAGET J. (1946), *Laformation du symbole chez l'enfant,* Delachaux et Niestle, Neuchâtel. — RUMELHART D. E. şi NORMAN D. A. (1988). „Representation in Memory", in R. Atkinson (Ed.), *Stevens's Handbook of Experimental Psychology* (511-581), Wiley, New York. — SCHOPENHAUER A. (1819), *Die Weit ah Wille und Vorstellung,* Brockhaus, Leipzig. Traducere (1966): *Le monde comme volonte et comme representation* (trad. A. Burdeau), PUF, Paris.

Reproducere

Mecanism prin care organismele vii produc noi indivizi şi asigură astfel continuitatea speciei. Reproducerea poate fi asexuată (prin sciziparitate sau înmugurire) sau sexuată (producere de gârneţi de două tipuri care se unesc pentru a forma un ou, punct de plecare pentru un nou individ).

In psihologia memoriei*, acest termen denumeşte fie procesul de evocare* a imaginilor mentale* anterior constituite, fie o metodă de cercetare.

Metodă de reproducere. Expresie folosită uneori pentru a desemna metoda de ajustare*.

" ",

J.-P. Bronckart
(N.C.)

Reproductiv (Comportament —)

Comportamentul reproductiv, la animalele care se reproduc pe calea sexualităţii, regrupează toate conduitele care asigură producerea gârneţilor, apoi întâlnirea celulelor sexuale masculine şi feminine până la fecundare, adică la formarea unui ou prin fuziunea acestora. Atunci începe comportamentul parental*. Comportamentul reproductiv începe prin acumularea rezervelor alimentare necesare relansării gametogenezei. Aceasta se supune mai întâi influenţei ritmurilor circadiene endogene, dar este, de asemenea, supusă stimulării variaţiilor sezoniere ale mediului, în special lungirii duratei luminii diurne, primăvara. Stimulările de mediu (lumină crescută, transformarea habitatului, ridicarea temperaturii, hrană mai abundentă), afectând în aceeaşi manieră întreaga populaţie a unei regiuni, diferiţii indivizi masculi şi femele ale acesteia progresează la fel în relansarea gametogenezei. sub rezerva diferenţelor individuale intrinsece ale ritmului lor biologic şi ale sensibilităţii lor la variaţiile biotice şi abiotice ale mediului. Acestea stimulează pe cale cerebrală axa hipotalamo-hipofizo-gonadală: gonado-liberinele cerebrale şi gonadostimulinele hipofizare activează gametogeneza şi fabricarea gonadală a hormonilor sexuali, care modifică aparenţa individului, accentuează dimorfismul sexual, măresc sensibilitatea la informaţiile mediului, în special la partenerii potenţiali. întâlnirea între aceştia din urmă implică existenţa sistemelor de comunicare specifice, care asigură în acelaşi timp izolarea reproductivă a speciilor şi apropierea sexelor; mesajele chimice (factori de atracţie odoranţi, feromoni sexuali), sonore (cânturi* şi producţii mecanice) şi gestuale (parade*) contribuie la aceasta, concomitent cu perfecţionarea sincronizării partenerilor potenţiali.

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Requisit -+ Precondiţie

Resemnare dobândită

Inhibiţie* psihomotorie şi deficite în sarcinile de învăţare* defensivă sau apetitivă care survin după expunerea la şocuri electrice cărora subiectul nu li se poate sustrage. Aceste perturbări nu apar la animale supuse aceloraşi agresiuni* dacă ele pot să le controleze apariţia prin comportamentul lor. Acest fenomen, care poate fi clasat în cadrul mai vechi al nevrozelor* experimentale, a fost descris mai întâi la câine. El a fost atribuit unui triplu deficit, cognitiv*, motivaţional* şi emoţional*, care ar rezulta din învăţarea ineficacităţii acţiunii în momentul confruntării cu evenimente necontrolabile.

Resemnarea dobândită a fost propusă ca model* animal al depresiei*. într-o perspectivă care pune accentul pe elementul cognitiv. In ciuda faptului că sindromul

observat la animal se atenuează sub acțiunea electivă a anumitor antidepresoare*, validitatea acestui model rămâne foarte controversată. El neglijează dimensiunea de vulnerabilitate individuală, esențială în depresia* umană. Nu ține seama de faptul că depresia, spre deosebire de resemnarea dobândită la animal, nu decurge în mod necesar din agresiuni foarte intense, nici obiectiv incontrolabile. In sfârșit, la subiectul uman, confruntarea cu probleme insolubile nu antrenează un deficit ulterior decât dacă persoana are tendința de a atribui dificultățile întâlnite mai curând propriilor sale limite decât complexității problemei (v. *Locus* al controlului).
Expresia resemnare dobândită a fost aleasă pentru a traduce *learned helplesness* mai bine decât **neputință dobândită,** care poate genera confuzie cu domeniul sexologie, sau **neajutorare dobândită,** prea apropiat de disperare* dobândită care desemnează un model folosit în farmacologie, în care animalul suportă fără control o situație stresantă.

R. Dantzer și *O. Fontaine*
(N.C)

Resentiment

Asociat cu amintirea unei umilințe, a unei răniri narcisice, a unei nedreptăți suferite, resentimentul induce o dorință de răzbunare, de pedepsire a unei ofense; se poate exprima în mod explicit mai mult sau mai puțin ostil și răuvoitor, se poate disimula în dosul unei ranchiune sau poale organiza strategii sadice cu orientare psihopatică sau perversă. Meditația profundă asupra lui poate alimenta diferite simptome, în funcție de structura personalităților*.

J. Selosse
(N. C.)

Respingere

In procedurile experimentale legate de teoria detectării semnalului*, **respingerea corectă** desemnează răspunsul prin care subiectul raportează că n-a detectat nici un semnal când, într-adevăr, n-a fost prezentat nici un semnal.
In statistică, se vorbește despre respingerea ipotezei nule* când testul de semnificație* permite să se conchidă că valorile obținute sau diferențele observate nu pot fi rezultatul hazardului*.
In relațiile interindividuale, respingerea desemnează o reacție negativă, de indiferență, de abandon sau de ostilitate la adresa unui congener care în mod normal ar face obiectul unei relații pozitive. Astfel, se observă uneori **respingerea parentală,** sau respingerea unui pui la mamifere, inclusiv la oameni.

M. Richelle
(N. C.)

Responsabilitate penală

Aprecierea responsabilității penale pune problema libertății individuale ale cărei exercițiu și satisfacție sunt limitate de legea care obligă indivizii să țină seama de intențiile și de consecințele actelor lor. Din acest motiv, justiția se interesează de condițiile dispariției sau atenuării responsabilității care suprimă sau modifică „liberul arbitru" și „autonomia voinței" pentru a sancționa ceea ce este interzis. Prevenitul*, al cărui discernământ este perturbat în momentul actului, nu poate fi pedepsit. Aprecierea responsabilității dă naștere la controverse între cei care postulează existența unei libertăți morale și cei care o contestă pe motivul determinărilor biologice și so-

/. Selosse
(N. C.)

Responsiv —> Pavlovian

Rest diurn

In teoria psihanalitică a visului*, elemente ale gândurilor latente care sunt amintiri a ceea ce persoana care visează a trăit în cursul zilei precedente. S. Freud subliniază:
1. că aceste amintiri sunt întotdeauna din chiar ziua precedentă visului;
2. că legătura cu preocupările vieții în stare de veghe este întotdeauna prezentă într-un **vis;**
3. că nu există nici o relație între importanța acordată acestor preocupări de subiectul

în stare de veghe și importanța care li se acordă în vis;
4. că resturile diurne nu pot produce singure un vis. Visul propriu-zis, cu caracteristicile sale care poartă marca procesului primar*, nu se poate forma decât dacă o dorință* inconștientă vine să întărească resturile diurne și se disimulează îndărătul lor. J. Guillaumin a desemnat prin rest nocturn senzațiile care continuă să parvină conștiinței în timpul somnului* și care sunt de asemenea utilizate de cel care doarme pentru formarea visului.

J.-M. Petot

(N.C.)

Restituire —> Rapel

Rest nocturn —» Rest **diurn**

Resurse fizice

Ansamblu de atribute individuale solicitate sau susceptibile de a fi solicitate în momentul realizării unei sarcini motorii*. Deși este vorba despre un ansamblu foarte vast care merge de la trăsăturile de personalitate* la particularitățile morfologice ale subiecților, se acceptă că performanța* motorie depinde, în principal, de atribute de ordin bioenergetic și bioinformațional: primele privesc transformarea și resintetizarea energiei musculare, celelalte înregistrarea, transformarea și stocarea informației*. Fiecare sarcină solicită un profil particular de atribute, a căror relativă stabilitate la un individ permite să se prezică performanța sa în sarcină. Totuși, posibilitatea de a ameliora aceste atribute prin antrenament* sau de a compensa absența sau slăbiciunea unuia dintre ele face uneori problematică această predicție.

M. Durând

(N.C.)

Retardare/înapoiere

Termen general care traduce întârzierea cea mai gravă în dezvoltarea* intelectuală a copilului. Poate fi vorba de o insuficiență masivă sau de o oprire foarte precoce a dezvoltării capacităților intelectuale. La început, termenul acoperea ansamblul dezordinilor deficitare. Cu timpul, odată cu publicarea primelor scale ale dezvoltării intelectuale. în special scala lui A. Binet și T. Simon. se desprind noțiuni noi, cum ar fi cea de encefalopatie infantilă, formă etiologică a retardării. și cea de debilitate* mentală. In funcție de datele psihometrice disponibile, deficiențele mentale au fost clasate astfel: „idioți" cu un coeficient intelectual între 0 și 25, „imbecili"' cu un coeficient intelectual între 25 și 50, „debili mentali" cu un coeficient intelectual între 50 și 75. De fapt, se constată. în special pentru formele de retardare ușoară (echivalente debilității mentale, definită mai sus), o instabilitate destul de marcată a coeficientului intelectual, care pare să depindă de modificările biologice ale copilului, de evoluția lui afectivă și de cadrul sociocultural în care se dezvoltă.
In prezent, termenul de retardare mintală este rezervat deficitelor celor mai grave (cu un coeficient intelectual sub 25-30). El se referă la subiecții incapabili de autonomie* și adaptare* socială în afara mediului familial sau a mediului protejat (instituții specializate). Vorbirea lor este inexistentă sau foarte rudimentară, iar achizițiile lor nu trec de nivelul primei copilării. Numeroși factori pot fi considerați ca aflându-se la originea unei retardări, dar trebuie subliniată frecvența unor sechele organice cerebrale. Acestea pot fi consecința unor alterări cromozomice, unor tulburări metabolice sau pot fi sechele traumatice sau infecțioase pre-, peri- sau postnatale. Acest neajuns organic cerebral antrenează tulburări asociate într-un mod variabil, de tip senzoriomotor, cornițial sau comportamental. Pentru acestea din urmă. este greu de deosebit între tulburările direct legate de retardare și cele ocazionate în mod precoce de dificultățile acestor subiecți în contactele lor cu mediul înconjurător și în special de alterările precoce ale relației mamă-copil. Existența unor simptome comune retardărilor mentale și psihozelor infantile precoce (stereotipie, automutilare. retragere, agresivitate etc.) arată complexitatea intricațiilor dintre factorii etiolosici.

Astfel, definirea noțiunii de retardare depinde în mare parte de criteriile alese: criterii psihometrice, etiologice sau structurale și evolutive, care l-au făcut pe R. Mises (1973) să deosebească, la un pol, deficiențele intelectuale considerate într-o organizare fixă sau puțin evolutivă și, la celălalt pol, psihozele ca expresii deficitare.
Prin asimilare cu retardarea intelectuală, s-a vorbit de retardare afectivă, care traduce o întârziere în dezvoltarea afectivă, datorată insuficienței, stopării sau, în fine, regresiei*. Noțiunea de retardare afectivă se referă, în general, în cazul anumitor indivizi, la persistența unor atitudini infantile de tipul egocentrismului, intoleranței la frustrare, căutării masive a iubirii, agresivității etc. Această noțiune este, în prezent, puțin folosită.

A. Braconnier
(D. F.)

• MISES R. (1973), „Reevaluation dans l'approche psychopathologique des deflcients intellectuels", *Confrontations psychiatriques. 10.* 9-30.

Retenție/Reținere
Desemnează faptul că o informație* prezentată este păstrată în memorie*. Se face distincție între indicatorii expliciți ai retenției și indicatorii impliciți. Indicatorii expliciți sunt obținuți pe baza sarcinilor ale căror instrucțiuni impun subiectului să se refere la faza de achiziție a materialului (ex.: rată de rapel* sau de recunoaștere*). Indicatorii impliciți ai retenției sunt estimați pe baza sarcinilor care nu implică această referire la recuperarea* unui material prezentat anterior. Rata de economie pentru reînvățare este un indicator implicit, clasic.
Prin interval de retenție se înțelege timpul scurs între faza de achiziție a unui material și proba care evaluează retenția.
Curba de retenție în funcție de timp prezintă un aspect caracteristic: o descreștere rapidă până la punctul său de inflexie și lentă după acest punct.

S. Bredart
(N.C.)

Reticular -» Reticulată

Reticulată -> Formațiune reticulată

Retină -» Vedere

Retinex
Termen contractat din retină și cortex, introdus de Edwin Land la sfârșitul anilor 1960. Acest termen desemnează o teorie originală care se bazează pe folosirea filtrelor* de reducție și a luminilor aditive pentru a explica constanța* culorii în diverse condiții de iluminare. Procesul evidențiat este integrarea ponderată de către sistemul vizual a caracteristicilor de reflectantă a suprafețelor colorate, în raport cu condițiile generale de iluminare. Sistemul ochi-cortex s-ar comporta într-un mod relativ comparând pentru fiecare colorație natura luminii incidente cu cea a luminii reflectate și ar garanta astfel percepției o anumită permanență a culorii în orice condiții de iluminare. Subzistă totuși îndoiala asupra participării sau nu a cortexului vizual în acest fenomen, integrarea retiniana și subcorticală fiind poate suficiente pentru analiza mecanismului. j, „ .

R. Genicot
(N. C.)

Retorică
Arta de a convinge prin discurs*. Apărute odată cu democrația greacă, predarea și teoria sa cad în desuetudine la sfârșitul secolului al XTX-lea. Retorica cuprinde genurile judiciar, deliberativ și epidictic. Părțile sale sunt: *inventio* sau căutarea ideilor (cu topica), *dispositio* sau punerea în ordine a argumentelor* și părților discursului (exord, narațiune* sau expunere, argumentare* sau demonstrație, confirmare, digresiune, perorație), *elocutio* sau stilizare (cu domeniul cel mai bine cunoscut al retoricii figurilor*). Acestor părți mari li se adaugă memorarea, expresivitatea vocii și a gesturilor discursului.

J.-M. Adam
(N. C.)

Retragere -> Conservare-repliere

Retroactiv
Ale cărui efecte se simt asupra comportamentelor instalate anterior. **Inhibiția retroactivă** desemnează o deficiență la retenția* unui comportament sau a datelor în memorie*, ca urmare a executării unei sarcini interferențe*. Este pusă în evidență cu ușurință supunând subiecții, după o primă achiziție*, la o achiziție de date de același tip urmată de o restituire* a datelor din prima învățare. Similitudinea între cele două sarcini favorizează inhibiția retroactivă. **Facilitarea retroactivă** desemnează o ameliorare a performanțelor cu ajutorul unei sarcini interferențe.

în cazul amneziei* datorate unei leziuni cerebrale și care se referă la amintirile instalate anterior leziunii, se vorbește despre amnezie retrogradă* mai curând decât retroactivă.
Buclă retroactivă sau **de retroacțiune**: v. Buclă, *Feed-back,* Retroacțiune.

M. Richelle
(N.C.)

Retroacțiune
în cibernetică*, o retroacțiune (sau *feed-back*)* intervine într-un sistem închis pentru a modifica mărimile de intrare în sistem, după mărimile de ieșire. O buclă* de retroacțiune este pozitivă dacă creșterea mărimii de ieșire antrenează creșterea mărimii de intrare în sistem. Ea este numită negativă dacă variația mărimii de ieșire antrenează o variație inversă a mărimii de intrare, ceea ce tinde să mențină un nivel constant în sistem (de ex., un termostat). Teoriile controlului* motor se bazează pe o buclă retroactivă negativă. După o fază de inițializare, reglarea mișcării se face prin comparația între o valoare de referință (poziție așteptată) și poziția actuală. Bucla de retroacțiune asigură ajustarea*.

/. Mathieu
(N.C.)

Retroacțiune (Buclă de —) -> Buclă

Retrograd
Califică o formă de amnezie* caracterizată prin uitarea* evenimentelor care precedă traumatismul care a produs-o. Această formă de amnezie poate rezulta din traume cerebrale accidentale sau din administrarea de șocuri electrice (de ex., electroșoc*) sau din leziuni consecutive absorbției prelungite de alcool cuplate cu o carență nutrițională. A ști dacă amnezia rezultă mai ales dintr-o dificultate de înregistrare a informației sau mai curând dintr-o dificultate de a o recupera, rămâne încă o problemă controversată. Ideea curentă conform căreia recuperarea* eventuală a evenimentelor uitate începe prin amintirile cele mai vechi este abandonată. Au fost descrise numeroase cazuri de amnezici la care se manifestă mai puține dificultăți pentru amintiri relativ vechi decât pentru amintiri mai recente.

S. Bredart
(N.C.)

Retrogresie —> Regresie

Retrospectiv —> Longitudinală (Metodă —)

Rețea
Formă de organizare a entităților între care există conexiuni*, reprezentabilă printr-un graf*: nodurile corespund entităților, arcurile legăturilor; de exemplu, rețea familială, rețea neuronală, rețea semantică.
Astfel de arhitecturi s-au dezvoltat în informatică : **rețelele de ordinatoare** permit unui utilizator să aibă acces la resursele rețelei și să comunice cu toți ceilalți utilizatori prin intermediul mesageriilor electronice. Funcționarea unei astfel de rețele este reglementată prin protocoale de comunicare.

M. Baron
(N.C)

Rețea de afinități
Studiul rețelelor de afinități, adică al atracțiilor și respingerilor existente între membrii unui grup. debutează prin 1930 cu lucrările lui J. Moreno. Acesta pune la punct un ansamblu de tehnici sociometrice* care permit să se măsoare afinitățile în cadrul unui grup și să fie reprezentate printr-un graf*: astfel, un nucleu corespunde unui ansamblu de opțiuni reciproce, un lanț unei

serii de selecții care se transmit între apropiați, o clică* unui subgrup, cel mai adesea centrat în jurul unui *leader** și rezultând dintr-un clivaj în cadrul grupului. Mai târziu, R. Tagiuri dezvoltă o nouă procedură, analiza relațională, care ține seama nu numai de afinitățile afective, ci și de opțiunile așteptate și permite să se stabilească, între altele, un diagnostic individual de sociabilitate. . ,

F. Askevis-Leherpeiix
(N. C.)

Rețea de comunicare
O rețea de comunicare desemnează un ansamblu de mijloace sau canale de comunicare existente în cadrul unui grup, în timp ce termenul structură califică ansamblul comunicărilor schimbate în realitate. Primele studii au avut drept obiect proprietățile geometrice ale rețelelor și au definit diferite tipuri, cum ar fi rețelele în cerc, în lanț sau în formă de roată. S-a arătat apoi că aceste proprietăți influențează asupra **structurii de comunicare** și prin aceasta chiar asupra performanței, coeziunii și satisfacției grupului. Astfel, rețeaua în cerc este puțin performantă, dar apreciată de membrii săi, în timp ce rețeaua în formă de roată, mai puțin activă, este centralizată în jurul unui *leader*,* facilitează performanța, dar diminuează satisfacția.

F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)

Rețea neuronală
Organizare fundamentală a țesutului nervos. Celula nervoasă este în sine o rețea complexă cuprinzând diferite tipuri de receptori, canale, căi de transducție, conectate prin mai multe mii de aferente, care prelucrează informația* fie prin inhibiție, fie prin excitație, prin urmare care integrează și comunică informația altor neuroni*, în maniera unui operator logic binar și în conformitate cu serii de potențiale* de acțiune ale căror proprietăți spațio-temporale reprezintă o parte esențială a codării* informației.
Modul în care se articulează neuronii și logica ce guvernează constituirea rețelei interneuronale pentru îndeplinirea funcțiilor biologice unice rămân încă puțin înțelese. Activitățile desfășurate la nivelul micilor asamblaje în care se regăsesc excitația*, inhibiția* laterală și recurentă, emisiile ritmice de potențiale, în special la nevertebrate, pentru îndeplinirea funcțiilor precise furnizează date care permit modelările matematice și informatice. Rețelele complexe care rezultă din conexiunea unui mare număr de celule, fie ele organizate în serie, în paralel sau în reticule întrepătrunse, au o funcționare spațio-temporală și mai misterioasă. Mecanismele care permit să se înțeleagă funcțiile complexe care apar în rețea, domeniu de cercetare al unei anumite abordări a inteligenței artificiale*, nu vor fi probabil accesibile în afara unui context biologic. De la rețelele neuronale naturale la rețelele neuronale formale* nu este decât un pas făcut la începutul anilor 1980 în scopul stabilirii legăturilor între științele cognitive* și științele fizice și, în mod mai general, în scopul stabilirii modelelor* funcționării creierului.
In practică, deși neuronul natural e mai lent în funcționarea sa în comparație cu sistemele fizice și cu ordinatorul, funcționarea rețelei și a creierului este mult mai rapidă decât ordinatorul cel mai puternic, cel puțin pentru anumite sarcini cognitive complexe, din cauza paralelismului puternic aflat la baza activității creierului.

M. Le Moal
(N. C.)

Rețea semantică
Structură propusă de R. Quillian în 1966 pentru a reprezenta organizarea sensului* cuvintelor* (v. Semantică). O rețea semantică are forma unui graf ale cărui noduri corespund conceptelor* (sau entităților) iar arcurile, relațiilor între concepte (de ex., arcul „fel de" corespunde includerii* între subclasă și clasă*, arcul „este un" corespunde apartenenței unui individ la o clasă).
Procedurile de raționament* asupra acestor structuri sunt fondate pe metoda de propagare* a activării* și permit explicitarea

relației între două concepte legate printr-un drum.
Acest tip de structură de reprezentare* a cunoștințelor*, utilizat în psihologie și în inteligența artificială*, a fost prezentat ca un model al memoriei asociative* umane; testele psihologice realizate de R. Quillian și A. Collins în 1969 s-au referit la timpii de răspuns la întrebări despre proprietățile elementelor care aparțin unor clasificări* (de ex., canarii sunt păsări): ipoteza organizării ierarhice, cu adăugare de proprietăți la diferite niveluri, a fost confirmată de măsurarea timpilor de răspuns, mai scurți dacă întrebarea se referă la o proprietate specifică (un canar e galben?) decât dacă ea se referă la o proprietate mai generală (un canar are pene?).
Primele sisteme informatice* care folosesc noțiunea de rețea semantică au fost dezvoltate la sfârșitul anilor 1960, pentru probleme de prelucrare a limbajului natural *{Teachable Language Comprehender* de R. Quillian, de ex.). Diferite formalizări și limbaje de reprezentare de cunoștințe, printre *careframes*,* au fost dezvoltate pe baza descrierii prin atribute a entităților organizate ierarhic în clase și subclase, având un mecanism de moștenire de pro-

prietăţL

M. Baron
(N. C.)

Reușită profesională -» Criterii de succes profesional

Reverie
Termen propus de S. Freud pentru a desemna producțiile mentale imaginate în stare de veghe, dar care prezintă anumite similitudini cu visele* nocturne: ca și ele, reveriile diurne vizează satisfacerea dorințelor. Operațiile psihice care le constituie sunt analoage cu cele mobilizate în travaliul visului: condensarea*, deplasarea*, figurarea* pot fi reperate în reverie, dar elaborarea secundară asigură în acest caz o funcție dominantă în instituirea „fațadei visului", impusă de cenzură*. Pentru S. Freud, reveria în stare de veghe este unul din factorii creației literare. D. Winnicott a descris activitatea maternă de reverie cu privire la propriul copil ca structurantă pentru acesta. D. Lagache a propus expresia reverie creatoare de imagini pentru a defini activitatea psihică ce produce astfel de fantezii și a arătat importanța acesteia în situație proiectivă.

C. Chabert
(N. C.)

Reverie creatoare de imagini —* Reverie

Reversibilitate
Orice acțiune concretă se derulează în timp, ceea ce împiedică combinarea liberă a unor acțiuni între ele. chiar dacă sunt de aceeași natură. Pe de altă parte, un sistem nu este echilibrat decât dacă este posibil să se compenseze orice transformare cu o alta care este inversul său.
Una dintre problemele majore ale dezvoltării* inteligenței* este astfel aceea a trecerii de la ireversibilitate la reversibilitate, de la acțiunile concrete la operațiile formale*. J. Piaget distinge aici patru etape:
1. cea anterioară limbajului, din grupul deplasărilor* ;
2. cea a gândirii preoperatorii, care nu cunoaște încă invariante* veritabile;
3. cea a operațiilor concrete*, cu propriile lor limitări;
4. cea a structurilor strict operatorii* de tipul grupului EvRC* și al logicii propoziționale.

J.-B. Gnze

(N.C.)

Rey-Osterrieth -> Desen (Teste **de** —)

Rezistență
Ceea ce se opune în cura analitică asociației* libere și progresului acestei cure. Rezistența este un fenomen esențialmente intrapsihic, care împiedică sau întrerupe activitatea psihanalitică sau contracarează scopurile sau obiectivele ei fundamentale. Ea este deci definită ca ansamblul acțiunilor* sau al cuvintelor analizatului care se opun accesului acestuia din urmă la

inconștientul său. Veritabil obstacol în elucidarea simptomelor, ea este tot ce împiedică activitatea terapeutică.
Descrisă inițial de S. Freud ca o manifestare proprie tratamentului și rememorării pe care acesta o necesită, rezistența implică de fapt aceleași forțe care acționează în refulare*. S. Freud considera că rezistența este rezistența prin și în transfer*. Astfel, interpretarea rezistențelor (cu cea a transferului) rămâne o caracteristică specifică a tehnicii analitice, transferul fiind el însuși considerat parțial o rezistență în măsura în care repetiția activă se substituie rememorării verbale. Este un fenomen care-i apare observatorului, pacientul rezistând la vindecare, ea însăși considerată de eu ca un nou pericol.
S. Freud distingea cinci forme de rezistență : trei care sunt în legătură cu eul: refularea, rezistența de transfer, beneficiile secundare ale maladiei; rezistența sinelui, forța de compulsie la repetiție și rezistența supraeului, descriind culpabilitatea inconștientă.
Mai recent, analiștii disting: rezistența tactică, adică rezistența la un mod de gândire (la asociația liberă). Aceasta este rezistența la însuși procesul analitic. Rezistența la transfer și refularea sunt rezistențe tactice; rezistența strategică, căreia îi corespund beneficiile secundare și rezistențele supraeului și ale sinelui, care este rezistența la schimbarea terapeutică exprimată prin compulsia* la repetiție. O altă accepție (scop istoric) a termenului desemnează ostilitatea manifestată față de teoriile psihanalitice: rezistența la inconștient și la sexualitate.

A. Braconnier

(N. C.)

Rezistență la stingere

în condiționări* și învățări*, persistența răspunsului* dobândit atunci când procedura de stingere* (care constă în a nu mai proceda la întărire) este în curs. Rezistența la stingere se măsoară după numărul de încercări* sau după timpul necesar până la dispariția completă a răspunsului. Este în funcție de numeroși factori care funcționează în cursul achiziției și/sau al stingerii înseși, în special de numărul de încercări sau de durata totală a învățării, de valoarea întăririi, de nivelul de motivație*. Toate circumstanțele rămânând neschimbate, cu cât rezistența la stingere va fi fost mai mult marcată, cu atât mai mult va fi marcată recuperarea spontană*. Se vorbește, simetric, de rezistență la întărire în legătură cu dificultatea de a suscita răspunsuri în prezența unui stimul condiționat* sau discriminativ* care este întărit pozitiv și care până atunci făcuse obiectul unei inhibiții* (stimul negativ*). ^ *J* ^

(N. C.)

Rezolvare de problemă —> Problemă

Rezonanță fantasmatică

Noțiunea de rezonanță descrie empiric un proces psihic primar de intersubiectivitate, constituit în relația simbiotică a copilului și a mamei sale. S. Foulkes în 1948 a definit rezonanța inconștientă ca ansamblul răspunsurilor emoționale și comportamentale inconștiente ale individului la prezența și la comunicarea unui alt individ; H. Ezriel a caracterizat-o ca rezonanță fantasmatică; aceasta, în grupuri, este un agent al tensiunii comune și al denominatorului comun al grupului: fantasma* unui participant trezește și mobilizează alte formațiuni fantasmatice la alți membri ai grupului în relație de rezonanță cu primul. Școala franceză de psihanaliză grupală bazează rezonanța fantasmatică pe structura grupurilor interne* și o constituie ca unul dintre procesele organizatorilor psihici* inconștienți ai grupului.

R. Kaes

(N. C.)

Rezonanță intimă (Tip de — la testul Rorschach)

Tipul de rezonanță intimă este o formulă pusă la punct de H. Rorschach*, care permite să se stabilească proporția tendințelor introversive* și extratensive* ale subiectului. Ea este constituită de suma răspunsurilor kinestezice* comparată cu suma

ponderată a răspunsurilor culoare* și explică prevalenta acordată de subiect unui mod de funcționare dominat prin recursul fie la reprezentări și la proiecție, fie la o sensibilitate senzorială și afectivă. Se disting patru tipuri de rezonanță intimă: introversiv (dominantă kinestezică). extratensiv (dominantă senzorială), ambivalent (deopotrivă kinestezic și senzorial), coartat (inhibiție kinestezică și senzorială).

C. Chabert
(N. C.)

Rezonator
Dispozitiv acustic dotat cu o rezonanță cu frecvență sonoră determinată, folosit odinioară în experiențele de psihofizică* acustică, astăzi înlocuit de generatorul de sunet electronic, incomparabil mai precis și mai ușor de manevrat.

M. Richelle
(N.C.)

Rezumat
Rezumatul este un caz particular de parafrază selectivă. El constă, în funcție de un obiectiv, în a extrage informațiile* esențiale dintr-un text* sau dintr-o secvență de imagini și a proceda la o reformulare a acestora, introducând între elementele selecționate relațiile considerate importante. Capacitatea de a rezuma pare să depindă de cel puțin trei factori. Trebuie, pe de o parte, să se admită „parafrazabilitatea" unei serii de informații; pe de altă parte, să se dispună de criterii de selecție a punctelor esențiale (ceea ce pare ușor pentru „experții" unui domeniu); în sfârșit, să existe capacitatea de a construi un text care să trimită la un „model mental" coerent (v. Coerență).

(N.C.)

Ribonucleic -» Acid nucleic

Rigiditate -» Flexibilitate

Rinencefal
Etimologic, creier olfactiv*: acest termen, adesea asimilat celui de sistem limbic*, mai actual și mai larg din punct de vedere conceptual, a fost introdus cu mai bine de un secol în urmă pentru a caracteriza ansamblul structurilor anatomice legate de olfacție. Provenit din arhipalium și din paleopalium primitive, rinencefalul include sistemul olfactiv propriu-zis (bulb și bandelete olfactive, aria olfactivă și cortexul prepiriform). regiunea septului, amigdala*, circumvoluțiunea parahipocampică și formațiunea hipocampicâ*. Funcția sa de bază, olfacția. a regresat mult în cursul filogenezei. explicând astfel involuția cortexului* specific corespunzător încă de la mamiferele macrosmatice; la specia umană, acest cortex se limitează la cortexul prepiriform (cortex primar) și la cortexul entorinal (cortex secundar). In afară de analiza mirosurilor și de memorarea lor, rinencefalul este responsabil de unele reglări comportamentale complexe care dovedesc importanța olfacției în conduitele fundamentale (în special la speciile inferioare de mamifere) indispensabile pentru supraviețuirea subiectului (căutarea hranei; conduite emoționale și agresive) și pentru supraviețuirea speciei (rolul olfacției în comportamentul sexual). Aceasta are la bază bogăția conexiunilor sistemului olfactiv propriu-zis cu celelalte structuri limbice (sept, amigdale), explicând astfel efectele comportamentale ale leziunii bulbului olfactiv la animal; hiperactivitate*, reacții emoționale* accentuate, agresivitate* mărită.

B. Soumireu-Mourat
(N.C)

Risc (Metodă a —)
Metodă constând în a căuta, pornind de la o populație de subiecți (numită caz index în genetica epidemiologică), riscul de morbiditate (proporția subiecților atinși de o afecțiune dată) pentru un grad de similaritate. Acest risc este comparat cu cel observat pentru alte grade de similaritate, incluzând gradul de similaritate zero (frecvența afecțiunii la populația generală). Metoda riscului nu oferă nici o informație despre originea (genetică și/sau ambientală) a eres-

terii numărului de subiecți atinși în familiile bolnavilor.

M. Carlier și C. Desforges
(N. C.)

Rit

Ritul instituie, prin tehnici simbolice care implică adeziunea indiscutabilă la semnificațiile pe care le mobilizează, stăpânirea obiectelor colective și individuale suprainvestite afectiv, destinate sacralizării. Obiecte ale dorinței căreia ritul îi asigură satisfacerea reglând-o: mize de afecte*, de identificare*, valori*. Sau obiecte ale temerii căreia îi stăpânește aspectele anxiogene, legate de nedeterminat, imprevizibil, inaccesibil, de situațiile critice inter- și intrasubiective. Cât despre obiectele suprainvestite de grup, ritul întărește legătura socială, reactualizând simbolurile fondatoare și organizarea colectivă căreia îi reafirmă aspectele. El utilizează un cod care se vrea imuabil, a cărui respectare scrupuloasă este considerată condiția de bază a eficacității sale.

C. Camilleri
(N.C.)

Ritmator -» Sincronizator

Ritm biologic

Desemnează, în manieră generală, recurența regulată a foarte numeroase fenomene biologice. Acestea sunt descrise prin perioada lor, caracterul lor monofazic ori mai mult sau mai puțin polifazic, momentul și amplitudinea manifestării lor maxime (acrofază). Ele pot fi endogene, dependente de activitatea unui oscilator intern dintr-o perioadă determinată, sau exogene, adică determinate de alternanța unor factori externi, ca lumina și temperatura. Ritmurile circadiene endogene, a căror perioadă este de aproape 24 h, sunt în general sincronizate de alternanța lumină-obscuritate; ele deviază deci în condiții de iluminare sau de obscuritate continuă (curs liber). Ritmurile sunt numite ultradiene dacă au o perioadă mai mică de 24 h și infradiene în caz contrar.

R. Campan
(N. C.)

Ritual

Conduită întâlnită în nevroza obsesională*, caracterizată prin obligația îndeplinirii stereotipe și repetate de acte mai mult sau mai puțin complexe și corespunzând, în planul acțiunii, obsesiei* din planul gândirii. Există ritualuri sau rituri de diferite „tipuri": ritualuri de spălat, de îmbrăcat, de culcat, de mâncat etc.

Ritualurile pot lua forma gesturilor magice complicate (de ex., atingerea de un număr de ori a unui obiect sau a unei părți a corpului), chiar a unor scenarii și mai complexe. Aceste ritualuri invadează uneori viața cotidiană ajungând să paralizeze, în caz extrem, întreaga viață socială; având o valoare defensivă și opunându-se tuturor obsesiilor și compulsiilor* până la a li se substitui și a le elimina din conștiință, aceste ritualuri defensive au un sens de evitare față de simptomul obsesional. Sub o formă din ce în ce mai complexă, ele capătă o dimensiune conjuratorie, întărind apărarea „pentru cazul în care lucrul temut s-ar putea întâmpla", fiind înțeles „că nu se poate întâmpla decât nenorocire", dacă nu avem precauția de a face un anumit lucru sau de a evita un altul. Angoasa apare dacă ritualul nu poate fi executat.

Ritualurile sunt adesea conduite parțial disimulate de pacientul obsedat, care trăiește într-o lume de comportamente restrictive, cu care se confruntă, resimțindu-le absurditatea.

La copilul normal pot exista ritualuri; este vorba despre formațiuni temporare care coincid cu angoasa legată de anumite perioade conflictuale ale dezvoltării*, având aceeași funcție defensivă ca fobiile* pasagere clasice (ritualuri de culcare, ritualul adormirii cuprinzând teama de obscuri-

A. Braconnier
(N. C.)

Din punct de vedere etologic, termenul ,.ritual" se aplică unor manifestări comportamentale formalizate care se repetă fără modificare și sunt, în ostentația și în stereotipia* lor, purtătoare ale unei informații utile relațiilor sociale. Se vorbește

despre ritualul paradelor* agonistice* la o frontieră teritorială*, de ritualul paradelor nupţiale în momentul formării cuplului şi al copulaţiei (v. împerechere). Aceste ritualuri au avantajul de a fi neechivoce. Ele se pot desfăşura progresiv, cu o finalizare lentă, ca anumite cânturi ale păsărilor care, perfect recognoscibile şi repetitive când sunt încheiate, necesită o elaborare incluzând memorarea* unui model, producţia vocală, audiţia sunetelor produse şi adaptarea lor la model. Alături de ritualuri care sunt astfel produsul etogenezei*, există altele care au devenit caractere specifice tot atât de stabile ca şi structurile morfologice şi care sunt rezultatul unui proces de formalizare filogenetică, ritualizarea*. Fiecare dintre aceste comportamente poate fi integrat într-o secvenţă cu lungi ceremonii, a căror iniţiere şi execuţie completă necesită totuşi maturizarea fiziologică a actorului. Procesele filogenetic şi etogenetic sunt, în felul acesta, complementare.

J.-C. Ruwet
(N.C.)

Ritualizare

Proces filogenetic de cristalizare a conduitelor* cu o puternică valoare expresivă şi cu funcţie de comunicare*. Comportamentele* care se instalează în situaţiile variate ale întâlnirilor între parteneri sociali şi care au la bază emoţii* şi combinaţii de emoţii (agresivitate, frică, sexualitate) pot fi extrem de suple şi modulabile şi pot lua forma unei game de răspunsuri amalgamate, în care diferitele tendinţe activate se manifestă mai mult sau mai puţin complet, împreună sau succesiv (ambivalenţă simultană sau succesivă); în caz de conflict de tendinţe*, apar activităţi de deplasare* sau de substituţie sau şi de redirecţionare spre obiecte înlocuitoare; anumite răspunsuri nu sunt decât schiţate (mişcare de intenţie), pe când altele sunt mai mult sau mai puţin complete. Toate aceste răspunsuri sunt încărcate de informaţii, înştiinţând în fiecare moment partenerul sau rivalul asupra dispoziţiilor actorului. In cursul evoluţiei, selecţia poate să fi reţinut unele dintre aceste combinaţii pentru valoarea lor expresivă şi să le fi integrat sub o formă exagerată şi formalizată într-o secvenţă cu funcţie de comunicare. In opinia lui J. S. Hu.xley, care a definit conceptul, ritualizarea implică trei condiţii:

1. comportamentul este cristalizat într-o formă, o viteză de execuţie, o amplitudine, o intensitate întotdeauna identice (intensitate tip); el devine neambiguu; mesajul este clar;
2. mişcarea ritualizată este modificată de raportul cu comportamentul de origine; ea este exagerată, amplificată, adaptată la funcţia sa de semnal. Comportamentul ritualizat poate deveni atât de simbolic. încât este greu să se regăsească în el comportamentele suple şi modulabile ale combinaţiei de emoţii de origine;
3. comportamentul ritualizat devine independent de conflictele de emoţie originare şi depinde de propriul său sistem de control şi de declanşare; el este integrat într-un nou context.

J.-C. Ruwet
(N.C.)

Rival

Un rival este cel care se plasează sau este plasat în concurenţă, care sfidează un raport interpersonal stabilit, care invidiază posesia unui avantaj şi care încearcă să ia locul unui adversar. Intr-o situaţie de competiţie, rivalii îşi vor mobiliza resursele instrumentale şi de seducţie*, vor adopta strategii legitime sau ilegitime pentru a-şi manifesta superioritatea sau pentru a fi preferat celuilalt. In schimb, într-o situaţie antagonistă, rivalul încearcă, cu ajutorul proceselor de coerciţie şi de control, să-şi domine adversarul. Când este vorba despre ocuparea unei poziţii incompatibile cu interesele celuilalt, rivalul încearcă să-i neutralizeze influenţa, chiar să-1 elimine, în conflictele interpersonale, subiecţii rivali folosesc reprezentări devalorizante şi stereotipuri negative în strategii de opoziţie.

J. belosse
(N.C)

Rivalitate

Trebuie făcută distincţia între rivalitatea de emulaţie care, într-o situaţie de comparaţie, generează la concurenţi o mobilizare a capacităţilor în vederea ameliorării unei poziţii, a unei reprezentări de sine sau a unui anumit prestigiu, şi rivalitatea de opoziţie. Aceasta din urmă poate structura o interacţiune conflictuală între doi sau mai mulţi adversari, ceea ce are ca efect suscitarea ostilităţii, a suspiciunii, căutarea incomparabilităţii şi inducerea stereotipurilor negative între ei. In mod firesc, psihologia se ocupă de formele tipice de rivalitate, cum sunt rivalitatea fraternă sau amoroasă, care vizează înlocuirea celuilalt în opţiunile afective preferenţiale.

/. Selosse
(N.C.)

Rivalitate binoculară —> Conflict perceptiv

Rivalitate fraternă -> Fratrie

Roată de activitate

Dispozitiv de actometrie*, constituit dintr-un cilindru gol care poate să se învârtă liber în jurul axei sale, plasat pe un plan orizontal. Acesta este pus şi menţinut în mişcare de activitatea locomotorie a animalului care se găseşte în el şi antrenează peretele sub labele sale fără să se deplaseze în realitate. Un contor al rotaţiilor permite să se înregistreze activitatea subiectului. Acesta poate fi închis în roată pe durata experienţei sau poate avea acces liber la ea de la o cuşcă puţin spaţioasă. Acest tip de actometru, foarte comod pentru micile rozătoare de laborator, este utilizat în special, începând cu lucrările lui C. Richter, pentru analiza ritmurilor circadiene* de activitate.

,, „. , „
M. Richelle
(N.C.)

Roit

La insectele sociale, proces de formare a unor noi colonii începând de la colonia mamă. La furnici şi termite, regina rămasă fără aripi rămâne în colonia iniţială şi numai indivizii sexuaţi înaripaţi sunt cei care roiesc. La albinele melifere, regina este cea care pleacă antrenând în urma ei albine lucrătoare. Determinismul acestui fenomen nu este încă pe deplin lămurit; el are o bază genetică de vreme ce este posibilă selecţionarea varietăţilor de albine care nu mai roiesc; el este declanşat de circumstanţe exterioare stupului şi de o ruptură a echilibrului intern al acestuia: regina, singura femelă fecundă, inhibă prin substanţa sa regală dezvoltarea ovarelor lucrătoarelor; când datorită mai ales, dar nu exclusiv, unei creşteri a densităţii această substanţă nu mai atinge suficient toate locuitoarele stupului, unele lucrătoare construiesc loje regale şi cresc femele fecunde. Atunci, regina mamă pleacă.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

Rol

Rolul, care în opinia lui A. M. Rocheblave Spenle (1962) este un model organizat de conduite referitor la o anumită poziţie a individului într-un ansamblu de interacţiuni, poate fi considerat la diferite niveluri ale realităţii sociale. Rolul social, aşa cum este el definit de R. Linton, constituie un model normativ compus de ansamblul acţiunilor pe care un grup sau o societate le aşteaptă de la un individ, în funcţie de statutul* pe care el îl are în aceasta. Abordarea psihologică are în vedere conduita şi învăţarea rolurilor: a putea juca un rol presupune cunoaşterea rolului reciproc, şi interiorizarea rolurilor învăţate constituie baza identificării* şi a supraeului*. Nivelul psihosocial, în sfârşit, subliniază importanţa contextului interactiv în care rolul prescris este actualizat. Astfel, dacă este adevărat că rolurile deţinute de indivizi pot facilita comunicarea în interiorul grupului, este posibil ca, invers, aceasta să fie stânjenită, fie de un dezacord cu privire la aşteptările relative la un rol dat, fie de conflicte individuale născute din necesitatea de a concilia rolurile care corespund unor statute diferite. Pe aceste elemente

se bazează tehnica psihodramatică numită a jocului de rol*.

F. Askevis-Leherpeux
(N.C.)

ROM

Abreviere a englezescului *Read Only Memory* care înseamnă memorie moartă sau memorie fixă. Memorie informatică* pentru care singurul mod de acces posibil este lectura. Informațiile* înregistrate în aceasta nu pot fi deci modificate printr-un program*. Este vorba, în principal, de memorii cu circuite integrate al căror conținut este fixat din construcție, în mod mai mult sau mai puțin ireversibil; se disting tipurile *ROM, PROM {ROM* programabile cu ajutorul unui material special) și *REPROM (PROM* reprogramabile). ,, „

M. Baron
(N.C.)

Roman familial

Expresie creată de S. Freud în 1909. Romanul familial este o serie de producții fantasmatice elaborate de copil, care îi permit să se detașeze de părinții săi, înlocuindu-i cu alte persoane, adesea idealizate. Această fantasmă* de filiație prestigioasă generează la copil sentimente de invidie, de răzbunare, de ostilitate față de părinții săi reali și are o valoare defensivă, renarcisizantă, care îi permite să se constituie ca subiect. Romanul familial lipsește la bolnavii psihotici din cauza incapacității lor de a face diferența între părinții imaginari și părinții reali. Terapia familială psihanalitică* oferă familiilor psihotice posibilitatea de a construi un roman familial de tip nevrotic, într-un cadru care facilitează recrearea istoriei lor, nereprezentată din cauza unor angoase intolerabile.

A. Ruffiot
(N. C.)

Rorschach (Testul lui —)

Probă proiectivă* creată de H. Rorschach în 1921. Acest test „al petelor de cerneală" este larg utilizat în psihologia clinică și patologică pentru evaluarea activității psihice. El cuprinde zece planșe prezentate într-o ordine precisă, subiectul fiind invitat să spună „tot ce planșele îl fac să gândească". Examinarea se derulează în două secvențe, una numită „spontană", cealaltă numită „anchetă", în cursul căreia subiectul își precizează sau dezvoltă răspunsurile. Analiza unui protocol impune mai întâi cotarea răspunsurilor în raport cu sistemul pus la punct de H. Rorschach. Datele sunt apoi regrupate cantitativ și supuse unei analize calitative care permite să se argumenteze interpretarea. Interesul testului depinde de interpretarea aprofundată a factorilor în termenii conduitelor psihice: este într-adevăr necesar să se înțeleagă modalitățile de funcționare de care dispune subiectul, deopotrivă în registrele conflictuale care îl structurează, ca și în organizarea defensivă care îl caracterizează. Testul Rorschach, în măsura în care induce (prin natura sa nonfigurativă) mișcări regresive importante, poate fi considerat mai întâi ca o probă a limitelor (între interior și exterior, între subiect și obiect), care testează bazele narcisice ale personalității*. Pe de altă parte, solicitările pulsionale inerente stimulului generează apariția și/sau elaborarea reprezentărilor de relații semnificative ale modalităților de investire obiectală ale fiecărui subiect ~ _, ,

C. Cnabert
(N.C.)

Rotație —> Contrabalansare

Rotație mentală

Transformare opeTată asupra unei imagini* mentale. Expresia se datorează lui R. N. Shepard care, împreună cu colaboratorii săi, în special cu L. A. Cooper, a demonstrat fenomenul, în anii 1970, printr-o experiență elegantă, devenită clasică. I se arată subiectului, într-o prezentare* simultană pe ecranul ordinatorului, două forme tridimensionale constituite din cuburi asamblate și este întrebat dacă a doua este identică cu prima, care ar fi suportat numai o rotație în jurul uneia din cele trei axe, sau dacă ea este diferită (este vorba în acest caz de o imagine în oglindă a celei dintâi, care a suportat ea însăși o rotație). Se observă că timpul de reacție este o

funcție liniară a amplitudinii, în grade ale unghiului, a rotației la care obiectul a fost supus. Totul se petrece deci ca și cum subiectul ar opera mental o transformare în spațiu*, analoagă celei pe care ar suporta-o obiectul fizic corespondent în spațiul exterior. Shepard a apărat ideea unui proces* analogic*, împotriva partizanilor unui proces prepozițional*. Rotația mentală a fost demonstrată la porumbel de J. Delius. încă de la începutul anilor 1960, J. Piaget și B. Inhelder, în studiile lor despre imaginile mentale, avuseseră ideea de a cere copilului să anticipeze mental rotația unei tije și extrăseseră din rezultatele lor argumente în favoarea distincției între figurativ* și operativ*.

M. Richelle
(N. C.)

Rulaj —> Readucere

Ruptură
Stabilind o discontinuitate* în timp și o schimbare de referent, ruptura marchează o fisură față de un mediu înconjurător* și evidențiază o criză* de integrare a unui trecut la un subiect*. Legată de problematica separării, ea poate să se exprime în diferite moduri (fuga efectivă sau simbolică), dar relevă întotdeauna o patologie mentală și relațională a legăturii și a unității de sine. Ruptura este o fractură și o fragmentare. Pe plan clinic, ruptura exprimă un ansamblu de simptome psihice și comportamentale caracteristice depresiei*, alienării și angoasei*. Manifestă în special la adolescenți*, ruptura afectivă marchează o schimbare* radicală a modalităților relaționale și a investirilor de noi obiecte, legată de reactivarea efectelor traumatice în cursul reamenajării libidinale. Comportamentele de ruptură sunt în general conduite* defensive față de schimbarea interioară și față de violența* anumitor situații de mediu. Ele pot lua forme patologice variate, imaginare sau de acțiune, ca schizofrenia, toxicomaniile, deviantele, autoliza.

J. Selosse
(N. C.)

Rutină
în sensul curent al termenului, rutină denumește în psihologie orice activitate adaptativă sau abilitate* motorie sau mentală care a dobândit un înalt grad de automatizare; trebuie diferențiată de stereotipie*,
în informatică*, rutină este un anglicism care desemnează o serie de instrucțiuni* (procedură*, subprogram) permițând efectuarea unei operații care poate fi repetată sau utilizată frecvent în programe*. Se vorbește, de exemplu, despre rutine de intrare-ieșire sau despre rutine de diagnostic al erorilor.

M. Baron
(N. C.)

Sacadă oculară

In timpul unei activități de explorare vizuală, cum ar fi lectura*, privirea* este animată de mișcări* rapide de versie care survin când ochiul trece de la fixarea unui obiect la fixarea altuia. Aceste mișcări se numesc sacade pentru a fi diferențiate de alte mișcări oculare. Sacadele au un timp de latență* de aproximativ 200 milisecunde. Sunt foarte rapide, având o viteză minimă de 100° de unghi pe secundă, și care poate ajunge la 800° dacă obiectul este îndepărtat. In timpul mișcării de deplasare a fixării de la un obiect la altul, există o ridicare a pragului* de percepție (suprimare* sau inhibiție* sacadică), ceea ce împiedică vederea mediului înconjurător într-o permanentă mișcare.

R. Genicot
(D. F.)

Sadism

Introdus în 1834 în *Dictionnaire de Langue* al lui Boiste pentru a desemna ansamblul sistemului de „depravare" sexuală prezentat în opera Marchizului de Sade, termenul este reluat în 1890 de R. Krafft-Ebing pentru a desemna o formă de perversiune sexuală bazată pe dominarea violentă exercitată asupra partenerului. S. Freud a apropiat sadismul de masochism* pentru a-l face unul din cei doi versanți (activ și pasiv) ai aceleiași dispoziții perverse. Sadismul se poate exprima printr-o perversiune în act sau prin fantasme conștiente sau inconștiente. In general, există tendința de a-l aplica unui mod de relație cu celălalt caracterizat de nevoia de dominare fără conotație sexuală.

D. Widlocher
(DF.)

Sancțiune

Sancțiunea sub formă de recompensă sau de pedeapsă este o evaluare concretă a comportamentelor. Intr-o perspectivă educativă, ea atrage atenția asupra consecințelor actelor și invită actorul la lărgirea câmpului de reprezentare a activităților sale dincolo de satisfacerea propriilor trebuințe. Sancțiunile încurajează sau inhibă, neutralizează sau ațâță tentațiile. Interiorizarea sensului sancțiunilor variază în funcție de legăturile dintre actor și atribuitor, de expresia autorității, de circumstanțele și intenția actului, de natura și forma sancțiunilor aplicate, de vârsta și sexul subiectului sancționat. Din punct de vedere clinic, ecoul sancțiunilor se articulează pe afectivitate și pe interacțiunile sale complexe, între identificare* și estimare de sine, culpabilitate* și rușine.

Sancțiune penală. Spre deosebire de o pedeapsă exercitată într-un cadru convențional și apreciată de persoane care dispun de o autoritate parentală sau educativă, sancțiunea penală ține de un act juridic. Ea nu poate fi aplicată decât autorului unei infracțiuni legale, recunoscut vinovat și responsabil. Natura și baremul său sunt definite în raport cu un cod, iar decizia sa este publică. Este pronunțată după o judecată. Codul penal definește amenzi pentru contravenții, pedepse corecționale pentru delicte, pedepse aflictive și infamante pen-

tru crime. Justificările raționale ale sancțiunii penale se referă la protejarea bunurilor și persoanelor, la păstrarea ordinii, la pedepsirea și închiderea provizorie a delincvenților. Funcțiile simbolice ale sancțiunii satisfac de fapt mobilurile complexe în care se regăsesc răzbunarea, sacrificiul, violența, reparația, schimbarea în bine.

J. Selosse
(D. F.)

Sarcină de lucru
Consum energetic pe care trebuie să-l furnizeze un organism pentru a îndeplini o sarcină* sau un lucru*. Măsura încărcăturii permite, de exemplu, să se determine dacă munca cerută unui individ este compatibilă cu capacitățile și formația sa; ea vizează evitarea fenomenelor de supraîncărcare. Se disting o sarcină fizică și o sarcină mentală.

Sarcina fizică este evaluată prin utilizarea a trei criterii majore: consumul de oxigen, ritmul cardiac și temperatura corpului ; creșterea ei se traduce printr-o alterare liniară a activității fizice produse.

Criteriile obișnuite de evaluare a sarcinii mentale (timp de reacție*, cantitate de informație tratată într-o unitate de timp, erori etc.) rămânând puțin fiabile, se folosește frecvent tehnica de măsură a „sarcinii adăugate" : performanța observată în realizarea unei a doua sarcini reprezintă măsura încărcăturii sarcinii inițiale. Până la un anumit prag* (zonă optimală), creșterea încărcării mentale provoacă o ameliorare a performanțelor (prin creșterea nivelului de activare*); dincolo de acest prag, performanțele se deteriorează.

J.-P. Bronckart
(G. N.)

Sarcină de precizie —> Precizie

Sarcină fizică —> Sarcină **de** lucru

Sarcină mentală —> Sarcină de **lucru**

Sarcină motorie
Ansamblu de instrucțiuni care definesc un scop susceptibil de a fi atins prin realizarea unei performanțe motorii*, precum și condițiile de realizare a acestui scop (în particular ambientul uman și fizic) și acțiunile de executat. Aceste instrucțiuni constituie constrângeri* care determină în mare parte modalitățile de mobilizare a resurselor* subiectului. în sport* și în educația fizică* ele reies din regulamentul de activitate și din directivele educatorului. Subiectul are posibilitatea de a redefini aceste constrângeri în funcție de gradul lor de specificare inițială. Această redefinire este influențată de reprezentările legate de nivelul lui de competență și de motivație.

M. Durând
(N. C.)

Sarcini (Analiză de —) -> Analiză de sarcini

Sat (Test al —)
Testul satului este o probă proiectivă* inventată de H. Arthus în 1949 și difuzată în Franța datorită lui P. Mabille și M. Monod. Materialul cuprinde 132 elemente (case, elemente de arhitectură, elemente de peisaj natural, elemente nestructurate), dar, în general, subiectul nu utilizează decât o parte din ele. Instrucțiunea: „Cu aceste elemente construiți un sat" determină o activitate de construcție nonverbală. Odată construcția terminată, psihologul procedează, cu colaborarea activă a subiectului, la o descriere sumară a dispunerii satului. Apoi, este propus un dublu chestionar, în versiunea lui M. Monod: primul, „obiectiv", permite să se precizeze determinantele răspunsurilor; al doilea, „fantasmă", cere subiectului o reverie trează, fiind vorba de a imagina viața în sat. Cele două dimensiuni esențiale pentru acest test, sus/jos pe de o parte, dreapta/stânga pe de altă parte, depind de o percepție a spațiului bazată pe o percepție a corpului propriu*, determinată prin verticalitate și prin lateralizare. Pe de altă parte, semnificația simbolică a obiectelor alese este interpretată cu referire la teoria lui M. Klein și în special la „mica lume" a jucăriilor copilului, înțeleasă ca un material oniric și asociativ.

M. Monod a arătat că variabilele spaţiu şi material nu sunt independente. Se poate crede într-adevăr că proiecţia imaginii corpului (spaţiul) şi asocierea lui cu obiecte cu semnificaţie simbolică (materialul) explică modalităţile de reprezentare în sine şi de reprezentare a relaţiilor caracteristice ale subiectului. _ \1. ,

C. Chabert

(N. C.)

Satisfacere (Trăire de —)

Experienţă originară, decisivă în constituirea fantasmei*, postulată de S. Freud pentru a explica logica acesteia şi care tinde spre realizarea halucinatorie a satisfacerii. Urmele* mnezice lăsate de această experienţă sunt întotdeauna susceptibile de a fi reinvestite în absenţa obiectului, în serviciul autoerotismelor*, şi ghidează căutarea obiectului în lumea exterioară. Realizarea halucinatorie a satisfacerii ar fi prima etapă ipotetică ce precedă căutarea îndeplinirii halucinatorii a dorinţei, care presupune actualizarea primelor inscripţii semnificative ale obiectului în linia caracteristică a proceselor primare* ale inconştientului, ale sinelui. „ „

B. Brusset

(D. F.)

Satisfacţie profesională

Reacţii afective legate de activitatea profesională şi care pot fi datorate plăcerii oferite de activitatea însăşi, sau legate de rolul jucat în viaţa profesională, sau chiar de valoarea atribuită de fiecare celor primite în schimbul muncii depuse. Mai precis, satisfacţia resimţită rezultă dintr-o comparaţie implicită între cele aduse individului de către muncă şi ceea ce se aşteaptă acesta să găsească în ea. Sursele satisfacţiei* variază deci de la individ la individ. Consecinţele comportamentale ale satisfacţiei sunt încă subiect de dezbatere.

C. Levy-Leboyer

(D. F.)

Saturaţie

Senzaţie cromatică vizuală legată de puritatea culorii. Gradul de puritate este invers proporţional cu cantitatea de alb conţinut. Un roşu de aproximativ 630 nanometri va fi considerat puţin saturat atunci când cantitatea de roşu este ..spălată cu alb" (aspect roşu pal), şi foarte saturat atunci când cantitatea de roşu este foarte importantă, iar cea de alb este neglijabilă (roşu intens sau foarte concentrat: este atunci un roşu pur). Puritatea unei culori poate fi apreciată în mod subiectiv comparând-o cu un eşantion al aceleiaşi culori a cărui puritate a fost stabilită şi în condiţii de observaţie bine definite (situaţie cu iluminare la cei mai buni indici de redare a culorii, adaptare a ochiului, mediu vizual neutru etc.). Măsurarea cu precizie a saturaţiei (purităţii) se efectuează cu ajutorul spectrofotometrului. Saturaţia este unul din cei trei parametri care specifică o culoare, împreună cu tenta* sau tonalitatea*, legată de lungimea de undă, şi cu luminanţa* sau luminozitatea, legată de cantitatea de lumină. Saturaţia asociată tonalităţii constituie cromia*.

In analiza factorială*, se numeşte saturaţie corelaţia* dintre o variabilă* şi un factor*.

R. Genicot

(D. F.)

Saţietate —» Alimentar (Comportament —)

Sălbatică (Psihanaliză —)

Expresie creată de S. Freud în 1910. Desemnează comunicarea imprudentă de interpretări* psihanalitice în afara situaţiei psihanalitice sau fără a ţine seama de regulile tehnicii psihanalitice. Interpretarea sălbatică nu este neapărat inexactă, dar este inoportună; nu ţine seama de două condiţii principale ale eficacităţii interpretării, enunţate de S. Freud:

1. datorită unei munci de pregătire, materialele refulate sunt foarte apropiate de gândurile pacientului;

2. ataşamentul pacientului faţă de medic (transfer*) trebuie să fie destul de puternic pentru ca această legătură afectivă să-i interzică o nouă fugă. Interpretarea sălbatică este inoperantă pentru că se loveşte de rezistenţele* pacientului. Este periculoasă pentru că o confruntare brutală cu dorinţele refulate riscă să suscite la subiec-

tul care le este victimă o intensă dezvoltare de angoasă* și să genereze riscul unei decompensări*.

J. -M. Petot
(D. F.)

Scala lui Guttman

Tehnică permițând în esență explorarea atitudinilor*, dezvoltată de L. Guttman în 1941. Scala se compune dintr-o serie de itemi dihotomici care ilustrează diverse grade ale aceleiași atitudini (este o scală ordinală). Orice subiect care este de acord cu un item trebuie să fie de acord și cu itemii care exprimă un grad mai moderat al atitudinii analizate. Un coeficient de reproductibilitate permite să se știe în ce măsură se pot reproduce fără eroare răspunsurile date de subiecți, plecându-se de la scorurile lor. Analiza ierarhică permite verificarea unidimensionalității itemilor.

M. Bruchon-Sclweitzer
(D. S.)

Scală de atitudine -> Atitudine

Scală de categorie —> Categorie

Scală de evaluare

Introdusă acum treizeci de ani, psihopatologia cantitativă, care a luat un avânt deosebit, se sprijină pe utilizarea scalelor de evaluare. Sunt instrumente de cercetare care, cu excepția scalelor de autoevaluare*, sunt toate completate de un observator clinician.
Obiectivele lor sunt multiple: mai întâi distingerea claselor sau categoriilor de diagnostic (clasificarea americană din *Manual diagnostic și statistic al tulburărilor mentale [DSM III], International Classification ofDiseases* sau *ICD 10)*: sunt scalele diferențiale; apoi prevederea unei evoluții: scale predictive; în sfârșit și mai ales descrierea unei stări clinice sau a distribuției unei variabile într-o populație: e vorba de -scalele descriptive.
Acestea din urmă, dacă sunt repetate, pot permite studierea efectelor unui tratament. Adesea ele sunt utilizate cu acest scop în psihofarmacologie*. Se deosebesc multe tipuri de scale descriptive: inventarele globale, care sunt liste de simptome; scalele nosografice globale, dintre care cea mai cunoscută este scala de depresie a lui M. Hamilton. Aceste scale furnizează un indice global de patologie, dar nu au stabilitate factorială; în sfârșit, scalele sindromice (scala de încetinire depresivă) sau polidimensionale (scala stării depresive).
Orice scală reclamă un anumit număr de calități. Validitatea semnifică faptul că instrumentul măsoară bine obiectul studiat, într-o modalitate specifică; ea se poate obține, de exemplu, concurând cu o altă scală. Validitatea externă este produsă prin comparație cu un criteriu extern (imagerie, măsurare biologică). Sensibilitatea permite cuantificarea semnelor, chiar discrete, sau a evoluțiilor, chiar minime (sensibilitate la schimbare). Fidelitatea implică o replicare a aceleiași note față de același obiect de către același observator (fidelitate intrinsecă) sau de doi observatori diferiți (fidelitate interjudecători).
Principalele erori metodologice decurg din neadecvarea instrumentelor alese în raport cu presupoziția teoretică a unui studiu sau din concluzii abuzive plecând de la rezultate cifrate. în ciuda acestui fapt, standardizarea datelor clinice și introducerea măsurării în psihopatologie aduc un progres metodologic indiscutabil.

R. Jouvent
(D. S.)

Scală de inteligență

Ansamblu de teste* de inteligență* care permite caracterizarea subiecților în ceea ce privește nivelul lor intelectual. După modul de definire a noțiunii de nivel, din care decurg principiile de construcție a testelor, se pot distinge trei tipuri de scale de inteligență.
1. Nivelurile pot corespunde vârstelor mentale* sau coeficienților intelectuali*. Subiecții sunt în acest caz clasificați prin referirea la performanțele* medii ale copiilor de diferite vârste. Exemple: „scala metrică" a lui A. Binet și T. Simon, creată

în 1905, și revizuirea sa de R. Zazzo în 1966, „noua scală metrică a inteligenței".
2. Nivelurile pot corespunde unor categorii de etalonare*. în acest caz, subiecții sunt clasificați prin referirea la performanța medie a copiilor de vârsta lor. Exemple: scala de inteligență elaborată de D. Wechslerîn 1955 pentru adulți sau WAIS; scala de inteligență a lui Wechsler pentru copii sau WISC; aceste scale permit calcularea unui coeficient intelectual verbal* și a unui coeficient intelectual nonverbal (sau de performanță).
3. Nivelurile pot fi definite *a priori* plecându-se de la o teorie a dezvoltării* intelectuale, în acest caz, subiecții sunt caracterizați, în general, printr-un stadiu* de dezvoltare. Exemplu: „scala de dezvoltare a gândirii logice" sau SGL, elaborată de R. Longeot în 1974 și inspirată de teoria lui J. Piaget. Deși par adesea că evaluează o inteligență generală, scalele de inteligență caracterizează de fapt indivizii după aspectele specifice ale nivelului lor intelectual.

M. Huteau
(D. S.)

Scală de interval -> Scală de măsură

Scală de **măsură**
Modalitate de atribuire de numere obiectelor. De la S. S. Stevens încoace au fost puse în evidență în general patru tipuri, ierarhizate de la nivelul cel mai rudimentar la cel mai rafinat. Scala nominală se mărginește să repartizeze obiectele în clase sau categorii după criterii neambigue: astfel se pot repartiza subiecții unui eșantion* după profesia lor, statutul socioeconomic etc. sau răspunsurile la un test Rorschach în funcție de determinantul, forma, culoarea, mișcarea lor. Scala ordinală aranjează obiectele după o anumită ordine, pe o dimensiune* aleasă, de exemplu, de la cel mai mic la cel mai mare; scalele de preferință, derivate din judecăți* apreciative asupra unui obiect în raport cu altul sau cu o serie de alte obiecte, sunt scale ordinale. Este și cazul descrierilor ordonate ale diferitelor conduite caracterizând stadii de dezvoltare intelectuală, de exemplu. Distanța între două obiecte învecinate pe o astfel de scală nu este precizată. Scala de interval introduce în plus o unitate între valori ordonate, care permite observarea faptului că o distanță în orice loc al scalei este cantitativ egală cu aceeași distanță într-un alt loc oarecare: calendarele reprezintă scale de acest tip familiare tuturor: măsoară timpul începând dintr-un punct de origine convențional: ele îl împart în unități constante, dar nu îndreptățesc afirmația că a trecut de două ori mai mult timp în anul 1000 ca în anul 500; este suficient să se treacă într-un alt calendar ca să se verifice că acest raport este caduc din lipsa unui adevărat punct de origine corespunzând lui zero. Acestei ultime cerințe îi răspund scalele de raport, sau proporționale, cum sunt scalele de lungime sau de greutate. Psihologii au rar de-a face cu scale de interval în sens strict: atribuirea de valori numerice pentru înregistrarea răspunsurilor corecte la un test nu trebuie să ne inducă în eroare, căci din aceasta nu rezultă că o unitate de măsură reală se aplică într-un punct oarecare al scalei. Ei nu o pot aborda, adesea, decât în prelucrările matematice complexe. Scalele de raport se întâlnesc încă și mai rar; psihofizica* este fără îndoială unul din domeniile privilegiate care ne furnizează câteva exemple în scalele de senzație*.
Alegerea unei scale este dictată de natura datelor empirice cărora li se aplică și de gradul de control care se exercită asupra lor. Fiecărui tip de scală îi corespund modalități deosebite de prelucrări statistice, atât descriptive, cât și inferențiale. Există deci o strânsă legătură între obiectele de măsurat, alegerea scalei de măsurare și aplicarea instrumentelor statistice potrivite.

D. Defavs și *M. Richelle*
(D. S.)

Scală de observare a comportamentului
Orice procedeu care permite atribuirea de numere unor observații* directe ale comportamentelor*, în așa fel încât să se înregistreze cu ușurință aceste observații, să

se sistematizeze și să fie redate cât mai independente cu putință de observator. In forma sa cea mai simplă, scala sau grila* de observație este nominală: ea propune un nomenclator de unități* sau categorii de comportament a căror prezență observatorul o va nota, în funcție de procedura de eșantionare* pe care o va alege; în acest caz ea furnizează informații asupra frecvenței* comportamentelor observate. Intr-o formă mai elaborată, scala prezintă o evaluare* a unității comportamentale observate, evaluare care depășește totuși uneori nivelul ordinal: pentru fiecare comportament sau categorie de comportament, observatorul va trebui să furnizeze o evaluare, de exemplu a intensității sau a oricărei alte dimensiuni, situându-și judecata* într-unui din compartimentele propuse ale unei scale în n puncte, sau poziționând-o grafic pe o dreaptă reprezentând *continuum*-u* considerat. Acest tip de scală presupune ca observatorul să fie apt, dincolo de simpla reperare a prezenței unui comportament*, să-i estimeze într-un mod fiabil o caracteristică imposibil de sesizat printr-un procedeu mai obiectiv. Concordanța judecăților mai multor observatori (fidelitate* interjudecători) ține în general loc de indice de validitate a evaluărilor (v. Eto-

M. Richelle
(D.S.)

Scală de senzație

Atribuire a unei metrici diferitelor niveluri de *continuam** psihologic pe care îl constituie senzația*, raportate la valorile stimului* fizic. Noțiunea de scală de senzație implică considerarea senzației ca o mărime măsurabilă, dar și faptul că modalitatea de măsurare* care i se poate aplica nu este, în mod obligatoriu, replica celei care se aplică stimulului fizic.
Scalele de senzație diferă în funcție de procedeele puse în acțiune pentru a le construi și după expresia matematică a funcției care leagă *continuum-ul* („subiectiv") al senzației de *continuum-ul* obiectiv al stimulului. Scalele Fechner (1860) sunt alcătuite plecându-se de la proceduri de discriminare* (praguri diferențiale*), diferența exact perceptibilă* furnizând unitatea de măsură a senzației, și funcția logaritmică s = c log I/Io expresia matematică (cu s la senzația, I o valoare a stimulului, Io valoarea stimulului corespunzând pragului absolut*, c fiind o constantă derivată din legea lui Weber*). Când scalele sunt formate plecându-se de la o metodă de producere de raport* (estimare de mărime*, fracționare*), relația este în general descrisă de o funcție putere de tip $S_s = bSj^a$ (legea lui Stevens). Un al treilea tip de scală se bazează pe metodele partiției* (echisecționare*, bisecție*, categorii*). Problema de a ști dacă *continuum-urile* psihologice ale senzațiilor se supun cu adevărat unuia sau altuia dintre aceste tipuri de scale, sau dacă ele se reduc în cele din urmă la variante în modul de a sesiza și măsura o aceeași realitate (respectiv la variante mai mult sau mai puțin adaptate după dimensiunea fizică luată în considerație) rămâne un subiect de dezbatere în psihofizică*.
Unitățile adoptate pentru scalele de senzație referitoare la diverse modalități* senzoriale și la fiecare dimensiune fizică a stimulilor au fost desemnate prin termeni introduși în general de psihofizicienii care au stabilit aceste scale. Astfel sonul* este unitatea scalei de intensitate sonoră (sau sonie), meiul*, unitatea pentru scala de înălțime tonală, dolul* unitatea pentru scala durerii, gustul* pentru scala savorilor etc.
Scalele de senzație elaborate în psihofizică au inspirat alcătuirea scalelor aplicate la alte fenomene psihologice (scale de atitudini*, de judecată estetică etc).

M. Richelle
(D. S.)

• FECHNER G. T. (1860), *Elemente der Psychophysik,* Breitkopf și Härtel, Leipzig.

Scaun rotativ

Scaun dotat cu posibilitatea unei mișcări de rotație cu viteză controlată permițând studierea anumitor aspecte ale sensibilității labirintice și anumitor iluzii* de mis-

care la subiectul instalat într-un astfel de cadru. întreruperea bruscă a rotației permite observarea nistagmusului* consecutiv. O versiune mai complicată, dotată cu un sistem de rotație în jurul unui ax orizontal, suplimentar față de rotația în jurul unui ax vertical, numită șasiu de rotație. a fost pusă la punct de E. Mach în 1874.

M. Richelle
(G. N.)

Scenă originară

După ce a folosit acest termen pentru a desemna orice scenă, de orice natură, care se află la originea simptomelor isterice*. S. Freud l-a utilizat, începând cu 1914, pentru a desemna observarea, reală sau fantasmată, de către copil a raporturilor sexuale ale părinților. Ceea ce conferă importanță scenei originare sau primitive este faptul că elementele din realitate sunt interpretate, chiar rearanjate în funcție de necunoaștere (după S. Freud) și de teoriile sexuale infantile* preexistente, dar și de dorințele* și spaimele copilului. Elementele constitutive ale scenei primitive cuprind:
1. urmele* mnezice de percepții reale (cel mai adesea acustice și vizuale) ale observării raporturilor sexuale între părinți;
2. o semnificație atașată acestor percepții în funcție de factori interni. A putut fi invocată ignoranța copilului, care-1 conduce la necunoașterea semnificației erotice genitale a scenei observate și la interpretarea acesteia ca o scenă de violență; aceasta este explicația propusă de S. Freud în 1908 în legătură cu formarea teoriei sexuale infantile, numită concepție sadică* a coifului. S. Freud a admis și intervenția unor scenarii preformate din punct de vedere filogenetic și înnăscute ale fantasmelor originare care îl determină pe subiect să reconstruiască scena tipică pornind de la observații fragmentare. M. Klein, în 1935, a invocat și ea, dintr-un punct de vedere ontogenetic, influența puternicelor mobiluri afective: din această perspectivă, gelozia oedipiană* a copilului îl determină să nege plăcerea comună a părinților, plăcere de la care este exclus, și să interpreteze scena observată ca pe o scenă de violență; de asemenea, invidia îl determină să vrea ca acel coit să fie destructiv și să atace cuplul prin fantasmele sale atotputernice (v. Părinți combinați). De aici un ansamblu de reacții afective consecutive acestor mișcări agresive: angoasa de persecuție* suscitată de frica talionului și care împinge spre noi atacuri imaginare; sentimente de culpabilitate* suscitate de conștiința de a-și fi pus părinții în pericol prin aceste atacuri fantasmatice și care generează tentative de reparație*, dar și conduite de autopedepsire. . „

J.-M. Petot
(D.F.)

Schematizare

Atunci când un locutor* A vorbește cu un interlocutor B, îi propune o reprezentare* a conținutului. El construiește în fața lui și pentru el o anumită formă de organizare discursivă a temei* tratate. Acest mod de organizare a temei în discurs* este calificat drept schematizare. A spune „în fața lui" implică faptul că B trebuie să interpreteze ceea ce îi este dat și să reconstruiască schematizarea. A spune „pentru el" conduce la atribuirea unei dimensiuni de argumentare* întregului proces. Construcția și reconstrucția sunt în funcție de diverși parametri:
1. situația de interlocuțiune, evidentă în plan oral, dar la fel de importantă în scris;
2. finalitatea fiecărui partener: nu vorbim și nu ascultăm decât din anumite motive;
3. reprezentările pe care și le fac A și B despre sine, despre celălalt și despre subiectul discuției;
4. preconstrucțiile culturale, dintre care un număr minim trebuie împărtășite pentru a fi posibilă comunicarea*, iar altele, proprii fiecăruia, ridică problema izomorfismului* dintre construcție și reconstrucție.

J.-B.Ghze
(D.F.)

Schemă

Ca și ceea ce numim cadru*, schema este o structură cognitivă care specifică pro-

prietățile generale ale unui obiect sau eveniment și lasă la o pane orice aspect specific sau contingent. Ea permite gruparea obiectelor în categorii generale și stabilirea proprietăților lor. Asemeni cadrului, ea suscită și direcționează așteptările în procesele de memorare*, de comprehensiune* și de rezolvare de probleme*. Scriptul* este un exemplu de schemă. Cele două funcții ale schemei, de abstracție și de anticipare, au fost introduse de la început: astfel, O. Selz a introdus termenul de anticipare schematică pentru a desemna rețeaua de concepte care ghidează procesele gândirii, în sarcinile de rezolvare de probleme. In 1930, F. Bartlett a folosit acest termen pentru a desemna configurațiile de cunoștințe din memoria de lungă durată*, care impun o organizare a comprehensiunii și amintirii textelor (basme folclorice) conform normelor culturale (coerență, organizare).

J. Matineu
(D. F.)

Schemă a comunicării -+ Funcție a limbajului

Schemă actanțială -» Actant

Schemă corporală

Propus de P. Schilder în 1923, termenul desemnează „imaginea tridimensională a fiecăruia despre sine" (P. Schilder, 1950, p. 35). Este aproape sinonim cu imaginea corpului și cu modelul postural. Totodată, noțiunea de schemă (sau schemă mentală) subliniază, în raport cu cea de imagine, faptul că nu este vorba doar de o acumulare de date perceptive sau de producții imaginare, ci de o structură care integrează un ansamblu de informații, asigurând unitatea unei forme *(Gestalt)* permanente. Dacă modelul postural joacă un rol important, conceptul de schemă corporală are un sens mai larg, care integrează și alte date senzoriale și care ține seama de corpul în mișcare în interacțiunile fizice și sociale cu mediul înconjurător.

Informațiile care contribuie la construcția schemei corporale provin din surse multiple : senzații tactile, termice și dureroase, senzații vizuale și vestibulare, musculare și viscerale. Un principiu de organizare nu numai că asigură integrarea acestor senzații, ci și creează sentimentul unității și individualității corpului propriu. După P. Schilder, acest principiu nu ține doar de procesele de integrare cognitivă, de natură neurofiziologică, ci și de o dispoziție afectivă legată de investirea *libido-uhii* asupra corpului, adică de o investire narcisică.

Aceste din urmă explicații arată originalitatea abordării lui P. Schilder, care ia în considerare atât datele psihanalitice, cât și datele neurofiziologice. Datele clinice pe care el s-a bazat în justificarea conceptului confirmă această abordare pluridisciplinară : membrul fantomă* al amputaților, agnoziile* și apraxiile*, sentimentele de depersonalizare*, ipohondria, neurastenia etc.

Complexitatea mecanismelor și caracterul eterogen al tulburărilor au generat întrebări în legătură cu fundamentul unui concept atât de general și cu valoarea forței lui explicative. Pentru P. Schilder nu era vorba atât de un principiu explicativ, cât de un domeniu de cercetare care privea neuropsihologia, psihiatria, fenomenologia și psihanaliza.

Așa cum era de așteptat, lucrările ulterioare ale altor cercetători s-au îndreptat exclusiv asupra unuia sau altuia dintre aceste domenii. în neuropsihologie, conceptul a fost considerat într-o manieră mai limitativă sub numele de somatognozie, sau descompus într-un ansamblu de reglări ale proceselor de localizare spațială, corporală și pericorporală, și de control motor și postural (J. Paillard). în psihiatrie, într-o manieră extensivă, conceptul de schemă corporală a permis descrierea unei psihopatologii a corpului care privește ansamblul patologiei. Reluând unele dezvoltări ale lui P. Schilder, inspirate de Husserl și de psihologia Formei, importante reflecții asupra „corpului trăit" au alimentat reflecția fenomenologică. Este foarte posibil ca în domeniul psihanalizei conceptul de schemă corporală să fi inspirat cele mai mari rezerve, în favoarea unor concepte

mai puţin cuprinzătoare, ca cele de eu-corporal, de sine corporal sau de eu-piele*.

D. Widlocher
(D.F.)

• SCHILDER P. (1950), *The Image and Appearance ofthe Human Body,* International Universities Press, New York. Traducere (1968): *V image du corps* (trad. F. Gantheret. P. Truffert), Gallimard, Paris.

Schemă mentală

Pentru J. Piaget, gândirea* purcede din acţiune*. Primele acţiuni, dependente de activitatea reflexă*, se coordonează progresiv în scheme senzoriomotorii, care sunt organizări ce susţin acţiunile şi permit repetarea lor în situaţii analoage, generalizarea* prin aplicarea lor asupra unor obiecte din ce în ce mai variate şi structurarea cunoştinţelor* prin atribuirea de semnificaţii* funcţionale obiectelor manipulate (de ex., obiecte de supt). Acest proces de formare a schemelor mentale se regăseşte la toate nivelurile dezvoltării* cognitive. Apar astfel în mod succesiv scheme senzomotorii, perceptive, practice (sau de obişnuinţă), simbolice, intuitive, operatorii concrete, apoi operatorii formale. Schema mentală nu se confundă cu comportamentul însuşi; este corespondentul cognitiv al comportamentului, un fel de canava formală, de iscusinţă psihologică, neobservabilă, dar a cărei existenţă poate fi dedusă pornind de la observarea comportamentelor.

J.-E. Gombert
(D. F.)

Schimbare

Act prin care un obiect se modifică sau este modificat la nivelul uneia sau mai multor caracteristici ale sale. Se pot, astfel, studia procesele de schimbare în organizările sociale sau în structura personalităţii*, cu un viu interes pentru factorii care contribuie la realizarea acestor procese, ca şi pentru aceia care se opun schimbării. Factorii de rezistenţă* la schimbare constituie un obiect privilegiat de investigaţie* în cura psihanalitică. întrucât termenul nu acoperă un sens tehnic precis, folosirea noţiunii de schimbare face necesară precizarea cu grijă a obiectului la care ea se referă şi a proceselor de transformare care se aplică într-un caz dat.

D. Widlocher
(G. N.)

Schimb social

In cadrul teoriilor privitoare la întărirea socială*, G. C. Homans propune o adaptare a condiţionării operante* la predicţia comportamentului considerând interacţiunile ca fiind similare tranzacţiilor economice. Subiectul caută recompensa şi evită pedeapsa (maximizarea rezultatelor şi minimalizarea costurilor) pentru a ajunge la schimburi sociale profitabile. Stima sau aprobarea celuilalt ar funcţiona ca o întărire generală a comportamentului. Homans introduce în plus noţiunea de justiţie distributivă: într-o relaţie de schimb cu celălalt subiectul se aşteaptă ca recompensele şi costurile fiecăruia să fie proporţionale cu ceea ce a investit. Teoria schimbului social şi în particular principiile justiţiei distributive au pregătit terenul pentru apariţia altor teorii: teoria echităţii* a lui J. S. Adams şi teoria interdependenţei a lui J. W. Thibault si H. H. Kelley.

G. Moser
(D.S.)

Schizoafectiv

Cadrul diagnostic al schizofreniilor* distimice (sau tulburări schizoafective) grupează pacienţi care prezintă accese psihopatologice asociate cu o simptomatologie timică (cel mai adesea maniacală) şi cu simptome schizofrenice sugerând diagnosticul de formă clinică de schizofrenie, dar având o evoluţie asemănătoare cu cea a maladiei maniaco-depresive (adică a cărei adaptare intercritică este comparabilă mai curând cu cea a maniaco-depresivilor, decât cu cea a schizofrenilor). Numeroşi autori şi-au pus întrebări în legătură cu statutul diagnosticului din această categorie de maladii: formă de schizofrenie cu pronostic bun ? formă de maladie maniaco-depresivă cu accese atipice? maladie autonomă?

Deși există o înrudire genetică cu maladia maniaco-depresivă, ea este insuficientă pentru a permite asimilarea acestor două tipuri de tulburări. în schimb, asimilarea cu schizofrenia este și mai greu de făcut. Numeroși autori cred astăzi că majoritatea bolnavilor cu diagnostic de schizofrenie distimică sunt maniaco-depresivi și că doar un mic număr dintre ei sunt schizofrenici cu tulburări timice.

M.-C.Hardy-Bayle
(D.F.)

Schizofazie -» Glosolalie

Schizofrenie

La începutul secolului al XX-lea, E. Kraepelin descria în cadrul psihozelor* endogene o maladie, demența precoce, despre care afirma că nu-i cunoaște criteriile simptomatice patognomonice, dar a cărei evoluție constituie criteriul diagnosticului fundamental care o opune, printre altele, nebuniei maniaco-depresive*, o altă maladie inclusă în grupul psihozelor endogene. Pentru el, demența precoce este o boală cronică ce debutează la tânărul subiect și ajunge la o slăbire pseudodemențială (stadiu terminal), care asociază sărăcia gândirii, pierderea judecății coerente, detașarea afectivă și lipsa voinței. Pentru E. Bleuler, dimpotrivă, simptomatologia va fi elementul diagnostic fundamental al acestei tulburări. El descrie, în aceeași epocă, ceea ce considera a fi procesul etiopatogen unic și patognomonic al schizofreniei: disocierea*. Expresiile simptomatice ale acestui proces ipotetic sunt ceea ce descria în aceeași perioadă, în Franța, P. Chaslin, prin termenul de discordanță*. Printre simptomele precoce, autorii descriu tulburarea asociațiilor de gândire, a afectivității* (ambivalență, diminuarea* afectelor), ambitendința și alte tulburări ale voinței*.

Mai recent, două tipuri de critici au repus în cauză descrierile clasice. Prima critică s-a referit la statutul disocierii. Pentru numeroși autori, acest fenomen, ale cărui expresii simptomatice au o definiție puțin operațională, care face mai dificilă recunoașterea lor clinică, nu mai poate fi considerat patognomonic pentru schizofrenie. Se regăsește și în alte tulburări, printre care unele tulburări timice. Iată de ce, în Statele Unite, unde critica a fost mai radicală, criteriile simptomatice bleuleriene au fost abandonate în favoarea criteriilor evolutive (pentru un diagnostic de schizofrenie, trebuie ca aceste tulburări să dureze de peste șase luni, să fi apărut înainte de vârsta de 45 de ani și să existe o deteriorare față de nivelul funcționării anterioare) și a altor criterii simptomatice centrate pe anomaliile de percepție și senzație, în Franța, dimpotrivă, diagnosticul se bazează încă adesea pe conceptul bleulerian al disocierii.

A doua critică a avut drept obiect omogenitatea bolii schizofrenice și a condus la propunerea unei divizări a schizofreniilor, cu accent pe diferențele simptomatice, evolutive, de reactivitate la tratament și pe antecedentele familiale ale celor două grupuri de bolnavi:

a. cei care prezintă o simptomatologie negativă sau deficitară (sărăcia gândirii, discursului, afectelor, pierderea inițiativelor, anhedonie, tulburări de atenție), antecedente familiale frecvente, un răspuns negativ la tratament și o evoluție cronică;

b. cei care prezintă o simptomatologie pozitivă sau productivă (delir, halucinații), antecedente familiale mai puțin frecvente, un răspuns pozitiv la tratament și o evoluție mai degrabă periodică. Totuși, existența unui grup mixt, în care simptomatologiile negative și pozitive se asociază, compromite ipoteza celor două boli distincte și necesită alte cercetări.

Au fost avansate diferite ipoteze, născute în cadre teoretice diferite, pentru a explica etiopatogenia acestei boli. Existența, acum confirmată, a unor anomalii biologice asociate tulburării schizofrenice a alimentat diverse modele biologice ale acestei boli. Majoritatea datelor pledează în favoarea alterării sistemului dopaminergic al neurotransmițătorilor*.

M.-C. Hardy-Bayle
(D. F.)

Schizoidă (Personalitate —)

H. Claude și E. Minkowski descriau, la începutul secolului al XX-lea, constituția schizoidă, reluată de E. Kretschmer, în 1930. care o definește ca fiind o personalitate* anormală, oscilând între boală și sănătate și reflectând într-o măsură atenuată simptomele psihologice fundamentale ale psihozelor schizofrenice. Erau considerate caracteristice acestei personalități răceala contactului și dificultatea de a lega relații sociale, pe de o parte, bizareria comportamentului cu tendințe spre esoterism și credințe magice, pe de altă parte. Mai recent, grupul personalităților schizoide a fost împărțit în două tipuri de personalități considerate distincte: personalitatea schizoidă, pe de o parte, considerată ca o configurație stabilă a personalității caracterizate prin incapacitatea de a stabili legături afective normale, cu indiferență față de celălalt, dar fără ciudățenii comportamentale, și personalitatea schizotipică*, mai apropiată de stările schizofrenice.

M.-C.Hardy-Ba\le
(D.F.)

Schizotim -» Constituție

Schizotipic

Individualizarea recentă a acestui cadru diagnostic al grupului personalităților* schizoide* se bazează pe ideea unei distincții clinice și etiopatogenice a acestor două tipuri de tulburări. Personalitățile schizotipice ar prezenta, spre deosebire de personalitățile schizoide, anomalii de comportament* observate și în perioade puțin active ale unor forme de schizofrenie: bizareria gândirii (credința neobișnuită în telepatie, în preziceri, în fenomene magice), a discursului (utilizarea inadecvată a cuvintelor sau confuzie în concepte) și a percepțiilor (iluzii). Existența unei legături între acest tip de personalitate și o istorie familială a schizofreniei a condus la lansarea ipotezei unui spectru genetic al schizofreniei, mergând de la maladia simptomatică la forme atenuate, fără simptome caracteristice, de care dă seama descrierea personalității schizotipice.

M.-C. Hard\-Ba\le
(D.F.)

Scintilație

Mici variații rapide ale luminanței* unei surse luminoase punctiforme (stea, de ex.) sau a unei suprafețe cu numeroase reflexii. Ele pot antrena, din punct de vedere perceptiv, un efect de clipire*.

R. Genicot
(D. F.)

Scolastic

Prin analogie cu perioada de decadență a filozofiei aristotelico-tomiste medievale (Școala), și sub forma substantivului feminin (o scolastică, scolastica marxistă etc.) sau a adjectivului (învățământ scolastic, abordare scolastică), termenul are o utilizare peiorativă. El sugerează și disprețul față de ceea ce este școlar. *Topos-ul* acestei utilizări este o convingere a evidenței: a enunța oficial și a preda sistematic și durabil orice doctrină conduc întotdeauna gândirea* către formalism, către repetiția ucigătoare, către o ortodoxie celebrativă invers proporțională cu luciditatea critică. P. Foulquie îl citează pe Alain printre puținii moderni care au folosit acest termen într-o accepție laudativă.

D. Hameline
(D.F.)

Scop

Punct de sosire al unei traiectorii sau al unui parcurs orientat; compartiment-scop al unui labirint. Realizare a unei conduite* sau ansamblu organizat de conduite, a cărei derulare apare clar pentru observator ca fiind subordonată unui scop. Această realizare este. adesea, anticipată conștient de către om și explicitabilă verbal, scopul confundându-se cu intenția*. în sensul obișnuit al termenului. Orientarea finalizată a acțiunii* este omniprezentă în comportamentul organismelor, chiar și la cele mai simple la care. fără îndoială, ar fi absurd să se vadă mecanisme de anticipare* intențională analoage celor întâlnite la om și

care presupun, după toate aparenţele, suportul reprezentării* simbolice şi al limbajului. Dar riscul antropomorfismului* şi reticenţa de a acorda valoare cauzală unui eveniment posterior comportamentelor ce trebuie explicate au făcut pe mulţi psihologi să îndepărteze din conceptele lor explicative noţiunea de scop. Aceasta a fost calea luată de mulţi behaviorişti, cu excepţia lui E. C. Tolman în 1932, care propune o concepţie potrivit căreia comportamentele se organizează prin subordonare la scop, în virtutea reprezentărilor interne. Această concepţie s-a extins în direcţiile actuale ale cognitivismului*, deşi statutul reprezentărilor nu este întotdeauna clar. Problemele epistemologice ridicate în psihologie în legătură cu noţiunea de scop prezintă numeroase asemănări cu cele care nu au încetat să străbată biologia şi care au fost propuse spre rezolvare prin distincţia dintre teleonomie* şi teleologic

M. Richelle
(O. D.)

• TOLMAN E. C. (1932), *Purposive Belmvior in Animals and Men,* Appleton Century Crofts, New York.

Scopogramă
Reprezentare grafică a mişcărilor privirii* în timpul lecturii* unui rând dintr-un text. Termenul este puţin folosit, înregistrările şi traseele mişcărilor oculare* prezentându-se sub forme diferite în funcţie de metoda utilizată.

, „ , „
M. Richelle
(D. F.)

Scor —> Notă

Scotopică (Vedere —) -» Vedere

Scriere în oglindă -» Oglindă

Script
Tip particular de schemă*. Este vorba de o organizare ipotetică a memoriei care, pe lângă informaţiile* inerente schemei, encodează desfăşurarea secvenţială a unei categorii particulare de situaţii frecvente şi familiare (a merge la restaurant; a se scula de dimineaţă; a conduce maşina). El comportă o organizare dublă, secvenţială şi ierarhică. Scriptele permit înţelegerea şi producerea fie a secvenţelor de comportament, fie a reprezentărilor* acestora (verbale sau de altă natură). Ele permit restabilirea informaţiilor care lipsesc şi corectarea cvasi-automată a erorilor. Unele scripte (mai ales cele care se referă la povestiri*) sunt dobândite şi utilizate de timpuriu de copil.

M. Fayol
(D.F.)

Sculptură de familie
Tehnică a psihoterapiei familiale sistemice*, inspirată din psihodramă* şi pusă la punct de V. Satir pentru a reprezenta interacţiunea familială. Un membru al familiei îşi asumă rolul de „sculptor" şi le cere celorlalţi membri să-şi reia locurile, posturile şi mimicile în episodul pe care acesta vrea să-1 ilustreze. Terapeutul caută să evidenţieze emoţiile subiecţilor, diferenţa în aprecierea aceleiaşi situaţii în funcţie de „sculptor", de sensul metaforic al jocului în raport cu dificultăţile familiei.

D. Anzieu
(D. F.)

Scurtă durată (Memorie de —)
Desemnează adesea un sistem ipotetic de stocare* cu capacitate limitată. Limitarea acestui sistem este estimată în general la 7 (+ sau -2) itemi de informaţie* (litere, cuvinte, cifre) dacă estimarea se face prin numărul de elemente (v. Grupare) sau printr-o durată de câteva secunde. Menţinerea informaţiei în memoria de scurtă durată (MSD) dincolo de această limită temporală este posibilă datorită autorepetiţiei* materialului prezentat. Expresia MSD este folosită pentru a desemna nu numai acest sistem de stocare, ci şi procese de control care acţionează asupra informaţiei stocate; procesul care administrează, de exemplu, trecerea de la informaţia depozitului de scurtă durată spre memoria de lungă durată*. In acest caz, expresia MSD este folosită într-un sens apropiat de cel al „memoriei de lucru*".

In sfârşit, unii autori folosesc expresia MSD pentru a califica un tip de sarcini necesare pentru cunoaşterea unei clase de probe de memorie în care cantitatea informaţiei de reţinut este redusă şi în care intervalul prezentare-probă este de ordinul câtorva secunde. în acest caz, se preferă folosirea expresiei **depozit** de **scurtă** durată pentru desemnarea fie a sistemului de stocare, fie a acestui sistem şi a proceselor de control asociate.

In general, se consideră că informaţia stocată în MSD este codată sub formă acustică sau articulatorie. Unii autori iau în consideraţie şi posibilitatea unei codări vizuale sau semantice.

S. Bredart
(G. N.)

Secundar
în opoziţie cu trebuinţele* primare*, corespunzătoare exigenţelor fundamentale pentru supravieţuirea organismelor, trebuinţele secundare sunt derivate din primele sau dobândite. Termenul se foloseşte şi în legătură cu un întăritor* sau o întărire* care nu îşi datorează valoarea de întărire decât asocierii cu o întărire primară, cu alte cuvinte, care duce la satisfacerea unei trebuinţe primare. Astfel, într-un program* de întărire operantă*, animalul va produce răspunsuri pentru obţinerea prezentării unui stimul colorat, dacă acesta este stimulul discriminativ* care semnalizează introducerea unei faze a programului în care răspunsurile vor fi întărite prin hrană; stimulul colorat va dobândi valoare de întărire secundară. .. „. , „

M. Richelle
(D. F.)

De altfel, S. Freud a distins două tipuri fundamentale de procese ale funcţionării psihice: procesele secundare, vizând identitatea gândirii în funcţie de principiul realităţii*, şi procesele primare*, caracteristice inconştientului, al căror scop este împlinirea halucinatorie a dorinţei în funcţie de principiul plăcerii*.

Primele se opun şi sunt modificarea celor din urmă. Ele se articulează în mod dialectic cu celelalte pentru a le inhiba şi a le regla, permiţând devieri şi schimbări care amână satisfacţia. Mijloacele devin scopuri, astfel încât, în această perspectivă, activitatea psihică se dezvoltă pornind de la fantasme* inconştiente, instaurând totodată funcţiile atenţiei, judecăţii, raţionamentului şi acţiunii controlate. Legate de limbaj şi de vorbire, procesele secundare se află în serviciul eului* şi supraeului* în instanţele* celei de-a doua topici*, dar sunt şi tributare proceselor primare.

Identificările* secundare sunt în raport cu complexul lui Ctedip* şi se opun identificării primare, numită şi fuzională, care antrenează abolirea diferenţei seif-obiect

Elaborarea* secundară este crearea, cu finalităţi de coerenţă, de raţionalitate, deci de integrare, a unei experienţe de vis*, de criză*, de ruptură*, de disociere* sau de delir*. In timpul curei psihanalitice, elaborarea psihică se deosebeşte de raţionalizare şi de intelectualizare: neologismul propus de J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, de perlaborare*, traduce termenul german *Dwcharbei ιUng*_

B. Brusset
(D.F.)

Securitate de bază
S. Freud a legat încrederea în viaţă (în steaua norocoasă) de dragostea tinerei mame pentru primul născut. Experienţa clinică a arătat între timp că această dragoste poate privi un copil de sex sau rang diferit. S. Freud nu a utilizat expresia securitate de bază. devenită acum curentă în psihologia clinică. Securitatea de bază a unei persoane cuprinde sentimentul existenţei şi identităţii* sale, credinţa sa în existenţa lumii exterioare, încrederea în funcţionarea sa psihică şi în relaţiile cu lumea exterioară. Ea se traduce printr-o investire narcisică a corpului şi psihicului suficientă pentru a găsi satisfacţie în viaţă. D. Winnicott a descris mai mulţi factori legaţi de mediul matern* şi propice achiziţiei acestei securităţi de bază: preocuparea maternă primară, susţinerea*, mânuirea*, aria tranziţională*.

D. Anzieu
(D. F.)

Secvenţă
Ansamblu de elemente prezentate în succesiune şi presupuse nonaleatorii, dar care ascund structuri* de ordine mai mult sau mai puţin aparente. Psihologia se ocupă de secvenţe la un dublu nivel:
1. Pe de o parte, comportamentul* se prezintă ca un flux continuu pe care observatorul îl fragmentează în elemente sau unităţi* care formează secvenţe, pentru care trebuie găsite mai apoi *pattern*-urile* sau regulile* şi semnificaţia funcţională. La acest material, cules sub formă de etogramă* sau date codificate cu ajutorul scalelor de observaţie*, se aplică **analiza secvenţială,** care urmăreşte stabilirea dependenţelor între elemente recurgând la proceduri matematice mai mult sau mai puţin elaborate, bazate pe probabilităţile tranziţionale şi pe modelările care ţin de ele (analiza markoviană, programul LISREL etc.). Dacă acest caracter secvenţial al comportamentelor observabile nu poate fi pus la îndoială, nu acelaşi lucru poate fi spus despre procesele interne de tratare a informaţiei* şi de rezolvare de probleme* deduse de psihologia cognitivă*. Fragmentarea în etape succesive, compatibile cu unele modele de inteligenţă artificială*, nu se potriveşte cu constrângerile neurobiologice (de ordin temporal), şi a condus şcoala conexionistă* la căutarea modelelor nonsecvenţiale, numite distribuite* sau, prin analogie cu un circuit electric, „în paralel" (secvenţial fiind aici sinonim cu „în serie").
2. Pe de altă parte, caracterul secvenţial poate fi situat la nivelul datelor sau informaţiilor pe care organismul le tratează sau memorează. Expresia **învăţare secvenţială** este aplicabilă atât achiziţiei* sau memorării* unei serii de elemente constituind o secvenţă, cât şi anticipării* elementului următor dintr-o secvenţă care respectă o regulă ce poate fi dedusă pe baza elementelor deja cunoscute, anticiparea presupunând o activitate de inducţie*.

M. Richelle
(D. F.)

Secvenţă lingvistică
In ştiinţele limbajului*, secvenţa este definită ca unitate constitutivă a textului*, unitate formată ea însăşi dintr-un număr de propoziţii* (macropropoziţii formate, la rândul lor, din pachete de micropropoziţii elementare). Tipurile de dispunere a micropropoziţiilor în pachete macrostructurale definesc tipurile de secvenţe elementare.
Există numeroase tipologii ale textelor, dar în stadiul actual al cunoaşterii opinia comună pare să distingă mai puţine tipuri pure de textualitate (povestirea*, descrierea, argumentarea*, explicarea, dialogul*-conversaţie*, mustrarea-instruire etc.) decât tipuri de dispunere secvenţială a propoziţiilor. Astfel, legătura cronologică şi cauzală semnalată de antici *(post hoc, ergo propter hoc)* pare a fi la baza povestirii; raportul de expansiune care constă în dezvoltarea părţilor şi/sau proprietăţilor unui întreg corespunde principiului de bază al descrierii; succesiunea argument*-concluzie pare să definească un tip de dispunere argumentaţi vă* a propoziţiilor; a pune o problemă sub forma unei întrebări şi a răspunde mai apoi evaluând răspunsul ar fi caracteristic majorităţii textelor explicative; categoria mustrare-instruire pare caracterizată de faptul că o serie de acte ordonate linear permit trecerea de la un stadiu iniţial (dispersat, crud etc.) la un stadiu final (asamblat, fiert etc.); în fine, dialogul-conversaţie se prezintă ca o structură ierarhizată de schimburi constituite din intervenţii.
Noţiunea de secvenţă nu trebuie confundată cu segmentarea textului în paragrafe şi alte blocuri tipografice (v. Plan de text).

J.-M. Adam
(D. F.)

Secvenţial —> Secvenţă

Seducţie
Seducţia este, după S. Freud, una din cele trei fantasme* originare: seducţie, castrare*, scenă originară*. S. Freud a dat un sens tehnic seducţiei începând cu primele investigaţii psihologice: în cazul seducţiei infantile, subiectul suferă în mod pasiv agresiunea sexuală a unui adult pervers. Plecând de la acest fapt, S. Freud constru-

ieste o nouă psihopatologie bazată pe teoriile refulării* și ale efectului retroactiv*: traumatismul inițial dobândește o semnificație sexuală după pubertate când un alt eveniment îl reamintește. Cercetările ulterioare i-au produs îndoieli, în unele cazuri, în privința realității istorice a seducției infantile, noțiunea de fantasmă (realitatea psihică a unei scene dorite, dar interzise) îl face să confere un cu totul alt sens seducției : pentru el seducția păstrează totuși un rol în istoria infantilă (trezirea sexualității* în timpul îngrijirilor corporale). In plus. elaborarea „originarului" la S. Freud îl conduce spre considerarea fantasmei seducției ca pe o figurare a trezirii sexualității. Psihologii au studiat seducția ca pe o conduită socială, cum ar fi ritualurile amoroase ale adolescenților: abordarea seducătoare respectă un număr de etape conform codurilor culturale (antropologia gestului*).

R. Doron
(D. F.)

Segregație școlară

Izolarea este o practică educativă ancestrală, fie de ordin funcțional (izolarea perturbatorilor), fie de ordin cultural (separarea sexelor). Fenomenul devine segregație când sunt îndeplinite trei condiții:

1. izolarea este reglementată și generalizată;
2. este argumentată;
3. este contestată.

Educația copiilor handicapați în școli speciale în care sunt grupați nu este considerată segregație decât atunci când un curent de opinie revendică, împotriva reglementărilor în vigoare, ca ei să fie integrați în regimul general. Școlile mixte au fost considerate la vremea respectivă ca fiind sfârșitul segregației fetelor în școli în care le era interzis învățământul care pregătea pentru cariere considerate masculine.

D. Hamei ine
(D. F.)

Selecție naturală -> Evoluție

Selecție organică

Termen propus de J. M. Baldwin în anii 1896-1897 (ideea a fost formulată independent și de C. Lloyd Morgan și H. F. Osbom) pentru a desemna procesul prin care un individ poate exprima posibilități fizice sau mentale noi într-un mediu înconjurător nou. Această concepție consideră că aspectele fizice și mentale ale unui organism constituie o totalitate asupra căreia operează selecția naturală. Acest proces este de tip acomodare* și conform teoriei lui Darwin. Va fi evocat și criticat de C. Waddington și J. Piaget. Acesta din urmă îi va opune conceptul de fenocopie*.

P. Mengal
(D.F.)

Selecție profesională

Selecția profesională este un proces de evaluare* a candidaților pentru un loc de muncă și care poate duce sau nu la hotărârea de angajare. Se înscrie în proiectul global de gestiune a resurselor umane de organizare*. Studiul locului de muncă constă în stabilirea (prin observații în situație sau prin cercetări teoretice) a unui profil de caracteristici pertinente (experiență, formare, conduite, construite). Tehnicile de evaluare sunt alese în funcție de relația lor cu aceste caracteristici (v. Validitate). Unele tehnici au fost validate (teste de aptitudini* generale sau specifice, centre de evaluare), altele nu (convorbiri* clasice, grafologie*).

M. Bruction-Schweitzer
(D.F.)

Selecție școlară

In psihologia socială, termenul semnifică, în universul școlar, procesul prin care școala* alege, dintre elevi, pe cei pe care îi consideră cei mai apți. Școala ar trebui să opereze alegerea prin intermediul orientării* școlare, deci pe baza performanțelor*, aptitudinilor* și gusturilor elevilor. In raport cu cea de orientare, noțiunea de selecție are o utilizare critică: desemnează efectele orientării, de exemplu eliminarea masivă a unor categorii sociale în majoritatea filierelor de excelență ale ciclului secundar sau ale universității. Este evocată și pentru desemnarea mecanismelor difuze, neformulate explicit, prin care sunt

îndepărtaţi elevii din aceste filiere: de exemplu, utilizarea contestabilă în clasele de toate nivelurile a unei „limbi şcolare" inegal stăpânite, în funcţie de mediile sociale; rolul preponderent jucat de unele materii de învăţământ în orientare, fără vreo legătură cu utilitatea lor în viaţa profesională viitoare, precum odinioară limbile moarte sau matematica în prezent.

D. Manesse
(D. F.)

Seif

Ca substantiv, desemnează într-un mod general ceea ce defineşte persoana în individualitatea sa. Termenul nu figurează explicit în vocabularul metapsihologie al lui S. Freud. S-a dezvoltat în şcoala psihanalitică sub influenţa combinată a şcolii engleze (H. Guntrip, D. Winnicott) şi a *Egopsychology* americane, cu semnificaţii extrem de diferite. Dar, în ambele cazuri, faptul de a individualiza acest concept ţine de grija de a-l deosebi de conceptul psihanalitic de eu/ego* care, în psihanaliză, are de la S. Freud încoace un sens mult mai restrâns decât cel care îi este atribuit de obicei, atât în limba comună, cât şi în tradiţia psihologică.

în spiritul şcolii engleze, *self-u* reprezintă persoana ca loc al activităţii psihice în totalitatea sa. Este produsul proceselor dinamice care asigură unitatea şi continuitatea persoanei. In patologie, ne vom referi la *seif* pentru studierea alterărilor în stările psihotice, în timp ce eul este o instanţă parţială a cărei conflictualitate cu alte instanţe* (sine, supraeu, realitatea exterioară) explică formarea conflictului nevrotic.

In cealaltă perspectivă, provenită din *Egopsychology* americană, ^e//-ul este asimilat obiectului investirii narcisice. Se poate spune că reprezentarea *self-ului* este o construcţie a eului. Numeroşi autori care se inspiră din această tendinţă preferă să vorbească de reprezentare a *self-u\ui* decât de un *seif* autonom.

Bazându-se pe patologiile limită (stări-limită* şi mai ales tulburare narcisică* gravă a personalităţii), unii autori au reluat şi popularizat conceptul de *seif.* O. Kernberg insistă asupra articulării reprezentărilor *self-ului* şi reprezentărilor obiectelor, în care integrarea defineşte normalitatea, iar clivajul* — patologia „limită" şi psihotică. In opera lui H. Kohut se află referirea cea mai fundamentată la conceptul de *seif* în aşa fel încât şcoala care se inspiră din ea a putut fi numită Şcoala psihanalizei seifului *(Psychoanalysis of the Seif).* Bazându-se pe tratamentul psihanalitic al personalităţilor narcisice grave şi al stărilor-limită, H. Kohut defineşte *self-u* ca un conţinut al aparatului mental care se dovedeşte, în timpul curei, o entitate de nivel mai puţin abstract decât instanţele structurale clasice, deşi nu este direct accesibil autoobservaţiei. Acest model structural înglobează celelalte instanţe în care anumite aspecte clinice coincid într-un cadru teoretic mai abstract. *Self-u* exprimă un ansamblu de reprezentări investite pe un mod narcisic, sub forma unui transfer în oglindă în care psihanalistul este idealizat ca o reflectare a ‚se//-ului grandios* ce caracterizează acest tip de personalitate. Ceea ce marchează îndeosebi originalitatea demersului lui H. Kohut este ideea că narcisismul urmează o linie independentă de dezvoltare a personalităţii, marcată la început de o nediferenţiere între *seif* şi celălalt *(self-obieci)* care evoluează în paralel cu linia de dezvoltare a relaţiei de obiect*. Vicisitudinile acestei linii de dezvoltare ar juca un rol major în formarea psihozelor, a stărilor-limită şi a tulburărilor narcisice, tratarea acestora din urmă bazându-se, desigur, pe analiza transferului, dar mai mult în scopul reparării vicisitudinilor arhaice ale narcisismului decât în cel de analiză a conflictelor.

In concluzie, conceptul de *seif (seif* în engleză; *soi,* în franceză) a dobândit întreaga sa importanţă în psihanaliză datorită lărgirii câmpului de aplicaţie în afara domeniului stărilor nevrotice. Criticile aduse adesea individualizării conceptului ţin mai puţin de perspectivele psihopatologice şi terapeutice care decurg din acestea, decât de caracterul considerat prea imprecis al

definirii sale care lasă loc banalizării și unui grad prea mare de generalitate.

D. Widlocher
(D. F.)

• KOHUT H. (1971), *The Analysis of the Seif,* International Universities Press, New York. Traducere (1974): *Le Soi* (trad. A. Lussier). PUF, Paris.

Seif fals

Utilizarea curentă a cuvântului englezesc *seif* pentru „sine" în acest termen este raportată clar la concepția lui D. Winnicott. Termenul explică anumite forme de regresie* în cura psihanalitică* și de organizare psihopatologică ce fac parte din stările-limită*.

încă din prima copilărie, subiectul* subordonează comportamentele și atitudinile sale cerințelor anturajului, cu prețul unui clivaj* al se/f-ului, ceea ce face să existe un adevărat .sW/ascuns arhaic, lipsit de posibilități de exprimare și de satisfacție, neelaborat în relație cu anturajul. D. Winnicott îl consideră ca pe o modalitate de apărare față de o stare maladivă a mamei care tinde să îmbolnăvească pe copil,
în clivajul somei și psihicului (tipic structurilor psihosomatice*), psihicul implică *self-u* fals, despărțit de experiența corporală. Rezultă sentimente de inutilitate, de inconsistență, de vid sau de înstrăinare în raport cu experiențele trăite. De aici decurge necesitatea de organizare a tehnicilor în cura analitică.

De multe ori, această noțiune a fost folosită în sensuri vagi, care tind să piardă din vedere ideea centrală a clivajului defensiv al ie//'*-ului.

B. Brusset
(G. D. S.)

Seif grandios

Formă patologică a .î<?//*-ului în teoria lui H. Kohut, caracterizată printr-o imagine grandioasă și exhibiționistă despre sine. Aceasta își are originea în viziunea solipsistă a lumii pe care o are copilul și se observă în numeroase stări patologice (deliruri paranoice și perversiuni sexuale). Pentru Kohut, ocupă un loc central în tulburările narcisice* grave ale personalității, în măsura în care este refulat, exteriorizându-se clinic printr-o devalorizare afirmată de sine și printr-un transfer în oglindă în care *self-u* grandios este proiectat asupra persoanei idealizate a terapeutului.

D. Widlocher
(D.F.)

Sem

Pentru semantică*, cuvântul* (mai precis, monemulinu constituie o unitate minimală; sensul* lui poate fi descompus, după modelul fonologiei*. în unități pur diferențiatoare, semele sau trăsăturile* semantice. Astfel: /cu patru picioare/, /pentru o singură persoană/, /pentru a se așeza/ sunt trăsături comune pentru „scaun" și „taburet", cuvinte care se diferențiază prin prezența sau absența semului /cu spătar/; semul /cu brațe/ permite opoziția „fotoliu" față de „scaun" și „taburet". In prezent, sunt opuse în general semele inerente, codificate în limbă și în principiu invariante, semelor aferente, numite uneori conotative* sau virtuale, legate de punerea în discurs*, într-un cotext* sau context* dat.

J.-M. Adam
(D.F.)

Semantică

Intr-o primă accepție, desemnează domeniul de studiu al semnificatelor*, al semnelor* și al organizării lor în sistemul limbii. Prin extensie, se aplică și ansamblului de fapte de denotație*, de sens* și de semnificație*. In a doua accepție, desemnează disciplina care abordează acest domeniu de studiu.

Această disciplină a luat naștere datorită lui M. Breal la sfârșitul secolului al XlX-lea. Diacronică, în esență, la acesta, ea devine structurală la B. Pottier în 1964 și la A.-J. Greimas în 1966, generativă la N. Chomsky și J. J. Katz la începutul anilor 1970, fără a înceta să aparțină domeniilor logicii și filozofiei limbajului. Diviziunea clasică a domeniilor semiotice* (C. Morris, 1938) în sintaxă*, semantică și pragmatică* a dus la o închidere, în prezent contestată de majoritatea cercetărilor

lingvistice. într-adevăr, semantica se întrepătrunde cu morfosintaxa, iar anumite aspecte ale pragmaticii nu pot fi integrate în abordarea semantică a faptelor de limbă; în plus, nu există nici un principiu de succesiune lineară între aceste cercetări, Devenită clasică în logică, această tripartiție nu corespunde realității limbilor naturale*.

Distingând două ordine de semnificare* a limbajului*, ordinul „semiotic" legat doar de sistem și ordinul „semantic" legat de punerea în discurs*, E. Benveniste (1974) a pus accentul pe necesitatea de a lua în seamă activitatea enunțiativă a vorbitorului, urmându-1 prin aceasta pe L. Wittgenstein: „Eliminați din limbaj elementul de intenție și întreaga lui funcție se prăbușește" (1964, p. 20). Sensul cuvântului nu se calculează în condiții de adevăr și nici nu se izolează sau decupează pur și simplu într-o ierarhie de seme* (plan „semiotic"). Polisemia*, ambiguitatea și vagul semantic sunt fenomene inerente sensului lexical.

J.-M. Adam
(D. FJ

• BENVENISTE E. (1974), *Problemes de linguistique generale,* voi. 2, Gallimard, Paris. — MORRIS C. W. (1938), *Foundations of the Theory ofSigns, International Encyclopedia of Unified-Science, 1-2,* University of Chicago Press, Chicago. Traducere parțială (1974): „Fondements de Ia theorie des signes" (trad. V. Guerelte, F. Latraverse și J.-P. Paillet), *Langages nr. 35,* Didier-Larousse. Paris. — WITTGENSTEIN L. (1964), *Philosophische Bemerkungen,* Basil Blackwell, Oxford. Traducere (1975): *Remarques philosophiques* (trad. J. Fauve), Gallimard, Paris.

Semidirectiv -> Convorbire

Semilibertate —> Libertate supravegheată

Semiologie —» Semiotică

Semiotică

Semiotica sau **semiologia** (distincția între cele două fiind rareori pertinentă) este „știința care studiază principiile generale ce guvernează funcționarea sistemelor de semne" (L. J. Prieto, 1968, p. 93). In sens larg, are drept obiect ansamblul faptelor sociale de comunicare*; în sens restrâns, doar cel al faptelor intenționale. în cele două accepții, limbajul* este de domeniul său, fie ca sistem între alte sisteme (F. de Saussure), fie ca sistemul prin excelență în care toate celelalte pot fi exprimate (R. Barthes).

Un semn* este un obiect perceptibil care reprezintă un alt obiect de o natură oarecare. C. S. Peirce a deosebit trei tipuri de semne: simbolurile*, care au o natură convențională („+" este simbolul adunării), indicii*, care au un raport direct cu obiectul la care trimit (fumul este indicele focului) și iconii*, care au o oarecare asemănare cu obiectul reprezentat („Omul cu urechea tăiată" este un icon care îl reprezintă pe V. Van Gogh). Trebuie notat că unii autori utilizează acești termeni în sensuri puțin diferite.

Natura semnului a fost apreciată în diferite moduri. F. de Saussure îl consideră ca având două laturi: semnificantul* — imagine mentală*, și semnificatul*—concept*. G. Frege îl concepe tot cu două dimensiuni, dar diferite: sensul* *(Sinn)* — modul în care semnul e dat, și desemnarea* *(Bedeutung)* —obiectul la care trimite. G. S. Peirce distinge trei componente: *representamen** care, practic, este obiectul-semn, „obiectul" său care este lucrul pentru care semnul e pus, și „interpretantul", care este efectul său mental sau gândul. Important, după părerea lui, este că relația dintre *representamen* și obiect este indirectă, trece în mod necesar prin interpretant. Această concepție a dat loc trihotomiei lui C. Morris: sintaxă*, semantică* și pragmatică*, în psihologie, J. Piaget a vorbit nediferențiat de funcție semiotică și funcție simbolică*. După gradul său de elaborare, această funcție acoperă jocul simbolic*, imitația* amânată, desenul și limbajul.

J.-B. Grize
(D.F.)

• PRIETO L. J. (1968), „La Semiologie", în A. Martinet (ed.), *Le langage,* Encyclopedie de la Pleiade, N. R. F., Paris.

Semiotică (Funcție —) -> Funcție simbolică

Semn
în limbajul curent, ca și în limbajul științific, termenul de semn (ca și cel de semnal* sau de simbol*) desemnează fenomene de natură uneori foarte diferită. Numitorul comun al ansamblului acestor fenomene este faptul că o entitate perceptibilă poate fi purtătoarea unei „indicații" despre un alt lucru decât ea însăși. De la stoici, s-a admis că orice analiză de semn necesită luarea în calcul a trei elemente: entitatea perceptibilă, „obiectul"' exterior la care trimite și indicația dată de entitatea perceptibilă despre obiect. Aceste trei elemente au fost conceptualizate în termeni extrem de variați (U. Eco, 1973); inspirându-ne din C. S. Peirce (1931-1935), îl vom numi pe primul „reprezentant", pe al doilea „reprezentat" și pe al treilea „referent"*.

în uzul curent, termenul desemnează elementul reprezentant, așa cum o atestă expresiile de tipul „acest comportament este un semn de slăbiciune". Această primă accepție a fost adoptată de curentul „semiologiei semnificației" și de alte școli de psihologie. Pentru J. Piaget, de exemplu, odată cu emergența capacității cognitive de reprezentare*, orice element perceput și analizat prin schemele mentale* operatorii are o semnificație*, și constituie un semn. în această optică, pentru un organism dotat cu reprezentare, orice entitate din lume este un semn potențial,
în a doua accepție, adoptată de majoritatea semiologilor, termenul de semn (sinonim aici cu semnal) este definit ca fiind combinația unui reprezentant și a unui reprezentat; este unitatea de bază a oricărui cod* de comunicare*. Se vorbește de cod atunci când, într-un grup determinat, o convenție definește în mod stabil reguli de corespondență între reprezentant și reprezentat, în această a doua definiție, toate semnele sunt convenționale, dar diferențiate, pe de o parte în funcție de caracteristicile materiale ale reprezentantului (obiecte, gesturi, desene, sunete etc), pe de altă parte în funcție de statutul relației dintre reprezentant și reprezentat (o relație motivată de tip analogic, cauzal sau simbolic sau, dimpotrivă, o relație arbitrară*). Pe baza acestui din urmă criteriu, au fost stabilite mai multe clasificări, cele mai răspândite deosebind iconii*, indicii* (sau index*), simbolurile* și semnele verbale propriu-zise.
După F. de Saussure (1916), unii lingviști atribuie statutul de semn doar unităților constitutive ale codurilor particulare care sunt limbile naturale*. în această a treia accepție, semnul este definit ca fiind combinația unui semnificam* și a unui semnificat*. Analiza semnului lingvistic necesită deosebirea a trei niveluri. Primul se referă la aspectele sale fizice sau concrete („substanța" la Saussure): entitatea sonoră sau grafică materială care materializează reprezentantul, pe de o parte, evenimentul material (sau referent) la care trimite acest reprezentant, pe de altă parte. Al doilea nivel ține de prelucrarea cognitivă a substanței: pe versantul materialului sonor, această prelucrare produce reprezentări ale sunetelor (sau „imagini acustice"), iar pe versantul referentului produce reprezentări de sens (sau „concepte"). Aceste două construcții mentale independente *a priori* sunt puse în legătură în cadrul unei convenții socioistorice specifice care definește cel de-al treilea nivel. In timp ce reprezentările despre lume sunt potențial nelimitate, „imaginile acustice" alese de o limbă naturală prezintă un caracter limitat. Fiecare limbă trebuie deci să organizeze reprezentările de sens atribuite cuvintelor de care dispune. Procedeele de constituire a imaginilor acustice variază și ele în funcție de limbi. Pe cele două fațete ale semnului, reprezentările psihologice sunt obiectul unei reorganizări specifice, iar produsul acestei reorganizări, pe versantul reprezentantului, este numit semnificam, și pe versantul reprezentatului, este numit semnificat.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

• Eco U. (1973), *Segno*. ISEDI. Milan. Traducere (1988): *Le signe* (trad. J. M. Klin-

kenberg), Labor, Bruxelles. — PEIRCE C. S. (1931-1935), *Collected Papers,* voi. I-IV, ed. de C. Hartshome și P. Weiss, Harvard University Press, Boston. — SAUSSURE F. (DE) (1916), *Cours de linguistique generale*. Payot, Paris.

Semnal

Eveniment sau stimul* care anunță un altul, în procedura condiționării pavloviene*, stimulul condiționat* are valoare de semnal al stimulului necondiționat*. Noțiunea de semnal este subliniată în plan teoretic de distincția făcută de I. Pavlov între primul și cel de-al doilea sistem de semnalizare*.

Este, de asemenea, semnal orice stimul avertizor, în cazul unei experiențe de timp de reacție*, de condiționare de evitare* sau în cazul oricărei alte proceduri experimentale.

într-o accepție diferită, termenul de semnal desemnează un stimul sau o informație* demnă de a fi detectată de un organism receptor. Semnalul se va putea detașa de fondul de zgomot*, raportul semnal-zgomot fiind o condiție importantă a detectabilității* sale (v. Detecție a semnalului), în cadrul modelelor* de comunicare* sau de transmitere a informației, semnalul este ocurența unui element oarecare al codului care permite compunerea mesajelor*. In comunicarea animală, se vorbește de semnal în legătură cu orice comportament (sonor sau de altă natură) declanșat la un membru al grupului de un stimul periculos (detectarea unui prădător) și care, la rândul lui, declanșează o reacție (fugă, imobilitate, dispariție în vizuină etc.) la congeneri. Semnalul nu implică și nici nu exclude intenționalitatea*,

într-o manieră generală, semnalul poate fi considerat un prim pas către înlocuitorii reprezentativi, mai primitiv decât indicele*, simbolul* si semnul*. ' _ . „

M. Richelle
(D.F.)

Semnalizare

Amplasare de semnale. Termenul apare în teoria pavloviană* în expresiile primul și al doilea sistem de semnalizare. Considerând stimulii condiționați* ca fiind semnale, I. Pavlov distinge domeniul stimulilor senzoriali, externi sau interni, ale căror asocieri cu stimulii necondiționați* reprezintă primul sistem de semnalizare, și domeniul semnalelor verbale, substituibile la om cu semnalele primului sistem, și ale căror asocieri constituie cel de-al doilea sistem de semnalizare. Atenția acordată de I. Pavlov acestuia din urmă, prin experimente de substituire a unui sistem cu un altul sau în cercetările legate de aspectele fonetice sau semantice ale elementelor verbale, atestă interesul său pentru limbaj și specificitatea sa umană.

M. Richelle
(D. F.)

Semn al lui Babinski —> Hemiplegie

Semnificant

Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două fațete ale semnului lingvistic*: entitatea expresivă căreia îi este asociat conceptul (sau semnificatul*). Nu trebuie confundat cu termenul de „imagine acustică", introdus de același autor. Imaginea acustică este reprezentarea psihologică a sunetelor, în timp ce semnificantul este produsul unei reorganizări a acestor reprezentări sonore în cadrul structurii morfofonologice a unei limbi naturale*. Prin extensie, termenul de semnificant este adesea utilizat pentru a desemna fațeta expresivă a oricărei unități semiotice (indice*, semnal*, simbol* etc).

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Semnificanți formali

Expresie, datorată lui D. Anzieu, care desemnează reprezentările preconștiente ale spațiului și formelor, intermediare între reprezentările lucrurilor și reprezentările cuvintelor. G. Rosolato le-a numit semnificanți de demarcare, B. Gibello, reprezentanți de transformare. Aceștia se află în raport cu experiențele de transformare pe care le cunoaște copilul în legătură cu spațiul și obiectele, înainte de dobândirea

limbajului. Pot fi structuranţi sau patologici, în funcţie de calitatea transformării (de ex., fantasma de a avea o piele care se strânge şi este înghiţită de ombilic).

D. Ainieu
(D.F.)

Semnificare

Proprietate de a semnifica pe care o are orice sistem de comunicare*. Ca urmare a cercetărilor lui E. Benveniste, se deosebeşte un mod de semnificare semantic* şi un mod de semnificare semiotic*. In primul caz, semnificarea porneşte de la totalitatea mesajului* produs; opera de artă. de exemplu, este purtătoarea unei semnificaţii* globale, dar pot fi distinse unităţi minimale purtătoare de sens* convenţional, în al doilea caz, semnificarea porneşte doar de la unităţile minimale: semnalele* codului rutier, de exemplu, au un sens univoc, iar interpretarea unui panou complex se efectuează prin simpla adunare a sensului fiecărui semnal. După E. Benveniste, limbajul* uman este singurul sistem care combină cele doua moduri de semnificare; pe de o parte, se bazează pe un sistem de semne* al căror sens poate fi cunoscut (mod semiotic); pe de altă parte, se realizează sub forma discursului* care trebuie interpretat ţinând seama de cotext* şi de context* şi a cărui semnificaţie nu poate fi redusă la suma sensurilor semnelor care îl compun (mod semantic).

Pentru I. Kristeva, termenul desemnează procesele complexe şi permanente de construcţie (şi de deconstrucţie) a semnificaţiilor care caracterizează activitatea discursivă; aceste procese ţin de sistemul limbii, de formaţiunile discursive, de context şi de ansamblul practicilor semnificante ale subiecţilor.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Semnificat

Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două faţete ale semnului lingvistic*: entitatea de sens asociată semnificantului*. Nu trebuie confundat cu „conceptul", care ţine, la Saussure. de reprezentările psihologice ale referentului*. Semnificatul este produsul unei reorganizări a acestor reprezentări, care este impusă de organizarea lexicală specifică a unei limbi naturale*. Prin extensie, termenul de semnificat este adesea utilizat pentru a desemna entitatea de sens vehiculată de orice unitate semiotică (indice*, semnal*, simbol* etc).

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Semnificaţie

In limbajul curent, acest termen foarte general trimite la atribuirea unei proprietăţi unui obiect sau unui eveniment sau la interpretarea statutului unui comportament*. Ea se defineşte într-un mod mai precis în anumite teorii psihologice. Semnificaţia unui obiect (sau eveniment) este statutul dobândit de reprezentarea* acestuia din urmă în cadrul structurilor de cunoaştere* elaborate de un subiect Pentru J. Piaget, de exemplu, atribuirea* unei semnificaţii de „cauză" unui obiect depinde de structura operatorie* în care se formează reprezentarea evenimentului, prin jocul asimilării* şi acomodării*. La psihologii de orientare fenomenologică, această expresie desemnează proprietăţile obiectului care angajează intenţionalitatea* subiectului şi a actelor sale. In psihologia animală, noţiunea de semnificaţie a fost introdusă de J. von Uexkiihl, în 1909, pentru a indica faptul că un stimul* dat nu capătă valoare decât în cadrul tipului de activitate angajată de un animal: percepţia unei mişcări date a unui congener poate să nu aibă nici o semnificaţie dacă receptorul este angajat într-o activitate de vânătoare; dimpotrivă, va căpăta o semnificaţie de agresiune* dacă acesta este angajat într-o activitate de apărare* a teritoriului* său, şi o altă semnificaţie dacă este angajat într-o activitate de reproducere*.

In ştiinţele limbajului*, acest termen este adesea utilizat ca sinonim al denotaţiei*, semnificatului* sau sensului*, dar a primit şi două definiţii mai precise. Intr-o primă

accepţie, izvorâtă din analiza clasică a semnului*, se deosebesc două forme de relaţie:
a. relaţia de denotaţie*, sau raport extern pe care semnul îl întreţine cu referenţii* (obiecte sau evenimente ale lumii);
b. relaţia de semnificaţie, sau raport intern care leagă semnificatul de semnificam*.
Intr-o accepţie mai largă, semnificaţia este legată de procesele de interpretare semantică* a unui semn, enunţ sau discurs*. Pentru majoritatea autorilor, semnul are un sens care poate fi definit ca valoare semantică medie a sa în cadrul sistemului* limbii (valoare explicitabilă printr-o definiţie de dicţionar); el are, de asemenea, o semnificaţie care poate fi definită ca valoare particulară şi care îi va fi atribuită de către emiţător* sau receptor* în cadrul unei situaţii de comunicare* precise. Semnificaţia unui semn este modularea sensului său, sub efectul factorilor cotextului*, contextului* şi mai larg al uzului* de către parteneri într-un schimb verbal. Semnificaţia unui enunţ sau discurs este produsul combinării semnificaţiei semnelor pe care le comportă. Totuşi, unii autori, cum ar fi L. S. Vîgotski, au formulat o analiză diferită, conferind termenului de „sens" definiţia pe care noi am propus-o pentru „semnificaţie" şi viceversa.

J.-P. Bronckart
(D.F.)

Semnificaţie (Test de —) -» Test de ipoteză

Sens
Sinonim uneori cu semnificaţie* sau cu semnificat*, sensul (al unui semn* sau al altei unităţi dintr-un sistem de comunicare*) este obiectul major al semanticii*. Pentru a constitui această disciplină fără a separa faptele de sens de activitatea de referire (v. Referinţă) şi lăsând în seama logicii şi filozofiei limbajului problema adevărului, trebuie să se ţină seama de distincţia între cele două moduri de semnificare* ale limbii formulate de E. Benveniste (1974): modul de semnificare „semiotică" propriu semnului* şi sistemului, şi modul de semnificare „semantică", propriu discursului* şi care este produsul activităţii enunţiative a subiectului vorbitor. Semnul, unitate „semiotică", nu trebuie decât identificat ca aparţinând sau nu codului*. Cuvântul*, unitate „semantică" corespunzând unei enunţări* singulare şi unei activităţi referenţiale a subiectului vorbitor, cere să fie interpretat, înţeles.
Aceste două ordine de semnificare corespund, în accepţia actuală, sensului (dată „semiotică") şi semnificaţiei (dată „semantică"). Distincţia dintre semele* inerente şi semele aferente traduce, la nivelul unităţilor minimale, acea complementaritate generală între un conţinut invariant indiferent de context* (sens) şi un conţinut produs de interpretarea contextuală a unei unităţi (semnificaţie). Există numeroase texte teoretice care inversează accepţia de sens şi de semnificaţie, aşa cum o atestă traducerea următoare dintr-un capitol din *Gândire şi limbaj* de Vîgotski (1934): „îmbogăţirea cuvintelor prin sensul extras din context (semnificaţie) este legea fundamentală a dinamicii semnificaţiilor (sensului) cuvintelor" (vezi B. Schneuwly şi J.-P. Bronckart, 1985, p. 85).

J.-M. Adam
(D. F.)

• BENVENISTE E. (1974), *Problemes de linguistique generale,* voi. 2, Gallimard, Paris. — VÎGOTSKI L. S. (1934), *Mîşlenie i reci,* Moscova. Traducere a capitolului respectiv (1985): „La pensee et le mot" (trad. C. Papon), în B. Schneuwly şi J.-P. Bronckart (Ed.), *Vygotsky aujourd'hui* (67-94), Delachaux et Niestle, Paris.

Sensibilitate
1. Modalitate* senzorială, domeniu al senzaţiei : sensibilitate cutanată, vizuală, proprioceptivă.
2. Capacitate de a reacţiona la stimularea* unui receptor* senzorial: fiinţa umană manifestă sensibilitate la frecvenţe sonore între 20 si 20 000 Hz.

3. Sensibilitate diferenţială: capacitate de a discrimina stimulii între ei într-o modalitate senzorială dată.
4. Susceptibilitate la reacţii emoţionale.

M. Richelle
(D. F.)

Sensibilitate cutanată
Modalitate multisenzorială care, împreună cu sensibilitatea kinestezică*, constituie **pipăitul**; cuprinde sensibilitatea la durere*, la temperatură şi la contact (presiune şi vibraţie).
A fost identificată o serie de receptori* cutanaţi; ei pot fi împărţiţi în două categorii : terminaţii nervoase libere şi receptori corpusculari. Există o relaţie între morfologia şi funcţia acestor receptori cutanaţi, dar ea nu este nici absolută, nici rigidă.
Terminaţiile nervoase libere formează arborescente în stratul epidermic şi în papilele dermice. Structurile şi localizările lor superficiale în piele le fac deosebit de sensibile la stimulările dureroase şi termice. Receptorii corpusculari sunt parţial formaţi dintr-un ţesut conjunctiv, mai mult sau mai puţin elaborat, care înconjoară unul sau mai mulţi axoni. Structura îi face foarte sensibili la deformările pielii care, la rândul lor, excită axonii neuronilor* sensibili. Aceşti receptori cuprind terminaţiile hederiforme, precum şi corpusculii lui Meissner (la nivelul straturilor superficiale ale dermei), ai lui Golgi-Mazzoni, Krause, Ruffini şi Pacini (în partea inferioară a dermei).
Fibrele aferente provenind din piele au diametre şi grade de mielinizare diferite. Ele urcă în măduva spinării prin fasciculul spinotalamic şi prin fasciculele subţiri şi cuneiforme, apoi ajung în talamus înainte de a se proiecta pe circumvoluţiunea parietală ascendentă. Sensibilitatea cutanată este studiată prin diferite metode: metoda anatomică permite identificarea receptorilor cutanaţi şi stabilirea localizării lor în grosimea pielii; metoda electrofiziologică constă în înregistrarea, la nivelul nervilor sau al sistemului nervos* central, a evenimentelor electrice care urmează stimulării receptorilor cutanaţi; metoda psihofizică* studiază relaţia între intensitatea stimulului aplicat pielii şi intensitatea sau calitatea senzaţiei evocate de acesta.
Diferite teorii au încercat să explice relaţiile dintre receptorii cutanaţi şi senzaţiile tactile, dureroase şi termice; teoria energiilor nervoase specifice, prezentată în forma ei cea mai completă de către Johannes Muellerîn 1826. afirmă că specificitatea senzaţiilor Tezultă din specificitatea nervilor, oricare ar fi natura stimulului. In 1844, A. V. Volkmann şi L. N. Natanson au extins această noţiune la diferitele senzaţii care iau naştere în piele şi au sugerat că terminaţiile nervoase specifice ar fi la originea unor experienţe senzoriale distincte.

Teoriile *pattern-urăoT* se opun precedentei, respingând ideea că un receptor răspunde în mod exclusiv unei forme de energie specifică şi afirmând că tipul de activitate dintr-o fibră nervoasă contribuie la senzaţia de pipăit, de durere sau de căldură. Aceste teorii neagă existenţa unei corelaţii rigide între senzaţie şi receptorul cutanat şi postulează faptul că diferitele senzaţii rezultă dintr-un *pattern* spaţial şi temporal de influx* nervos provenind din excitarea receptorilor nonspecifici. Dacă aceste teorii dau mai degrabă seama de varietatea experienţelor senzoriale, ele nu explică totuşi cum se formează aceste *pattern-uri* la nivelul receptorilor.
Teoriile eclectice incorporează elemente din teoriile precedente şi propun ideea potrivit căreia receptorii cutanaţi sunt specializaţi în transformarea unor energii în *pattern-mi* de influx nervos. Când un stimul excită diverşi receptori cutanaţi, el generează *paitern-vm* de activitate electrică în fiecare receptor, iar combinarea spaţio-temporală a acestor descărcări determină intensitatea şi calitatea senzaţiei rezultate. Aceste teorii eclectice resping ideea căilor specifice de tranziţie a informaţiei nervoase pentru fiecare modalitate senzorială cutanată.

în medicina clinică, evaluarea cantitativă a sensibilității cutanate permite determinarea prezenței unor dezordini neurologice care afectează sistemul nervos periferic sau protejarea acestuia împotriva agenților fizici și chimici care ar putea compromite funcționarea lui normală. In neurofarmacologie, sensibilitatea somestezică este studiată pentru evaluarea efectelor secundare ale medicamentelor care antrenează neuropatii periferice sau pentru studierea eficacității medicamentelor care vizează diminuarea simptomelor asociate acestor neuropatii. In fine, în neurotoxicologia experimentală, analiza psihofizică a sensibilității cutanate permite studierea efectelor potențiale ale substanțelor chimice asupra funcționării sistemului nervos periferic și urmărirea evoluției lor.

J.-P.-J. Maurissen
(D. F.)

Sensibilizare

Creștere a frecvenței sau amplitudinii unui răspuns* ca urmare a repetiției* stimulului* care l-a declanșat. Sensibilizarea constituie o formă elementară de învățare* nonasociativă, comparabilă cu mecanismul de sens opus, care este obișnuirea*. Ea este însă mai puțin generală ca aceasta din urmă și mai greu de evidențiat într-un mod empiric.

Fenomenul sensibilizării poate fi observat și atunci când un răspuns normal la un stimul este exacerbat printr-o preexpunere la un alt stimul, în general nociceptiv*, sau atunci când răspunsurile apar în cazul unor stimuli neutri* după expunerea la stimuli aversivi* severi. Se vorbește uneori, cu privire Ia aceste cazuri, de sensibilizare asociativă, dar expresia poate conduce la interpretări eronate, căci apropie în mod greșit fenomenele observate, numite și condiționare alfa sau pseudocondiționare. de condiționarea* propriu-zisă, calificată drept învățare asociativă. Spre deosebire de aceasta din urmă, care poate fi bidirecțională (adică se poate traduce atât printr-o diminuare, cât și printr-o augmentare a răspunsului, sau se manifestă atât în asocierea cu un stimul slab, cât și cu unul puternic), sensibilizarea merge întotdeauna în direcția augmentării.

Se poate obține sensibilizarea unui răspuns la un stimul cuplându-1 pe acesta din urmă cu un alt stimul, în general nociceptiv. Asistăm în acest caz la mărirea imediată a amplitudinii răspunsului. Modificarea dobândită poate dura mai multe ore, zile, chiar luni.

Sensibilizarea reflexului de retragere a branhiei la aplizie a fost folosită în mod deosebit ca model* pentru studierea mecanismelor celulare și sinaptice implicate în această formă elementară de achiziție*. De altfel, într-un sens comun cu limbajul contemporan curent, psihologia, mai ales psihologia socială, folosește cuvântul sensibilizare pentru desemnarea unei modificări induse de atitudini* sau de opinii în sensul unei receptivități la ideile, situațiile sau persoanele care, până atunci, fuseseră indiferente.

M. Le Moal si *M. Moulins*
*
(D. F.)

Sentiment

Sentimentul se poate referi la obiecte interne (eul) sau externe (natura); de aici un paradox: experiența subiectului, oricât de intimă, îl leagă de surse personale și de situații străine, ambele puțin cunoscute. Definiția sentimentului include în mod necesar subiectivitatea, dar nu are sens decât precizând relația subiectului cu el însuși în circumstanțe deosebite: atunci când își pune amprenta pe percepție, senzație sau acțiune. Sentimentele sunt modalități prin care subiecții se integrează în existență. Ele pot fi descrise potrivit funcțiilor și dimensiunile lor. în cazul funcțiilor, se disting sentimentele de reglare a acțiunii: stabilitatea lor asigură conduitele sociale, asemeni „cristalizării" în dragoste; și sentimentele de dereglare, atunci când subiectul devine străin de stimulările circumstanțiale. In cazul dimensiunilor, se disting cele care se referă în special la experiența internă : angoasă, tristețe, bucurie, narcisism; și cele care se raportează la obiecte exte-

rioare: dragoste, ură, gelozie. Sentimentul ne face să accedem la lumea valorilor, care poate fi studiată științific, după D. Lagache, dar el nu se reduce la cunoașterea noastră despre această lume: F. Alquie notează că există o lume comună în care au loc mișcările noastre și că nici o lume obiectivă nu conține durerile noastre.

R. Doron
(D.F.)

Sentiment de competență -* Competență percepută

Sentiment de dejă-vu -* Dejâ-vu

Sentiment de stranietate -» Stranietate

Senzație
Printre cei mai frecvenți în vocabularul psihologic, termenul este și unul dintre cei mai încărcați de trecut filozofic și dintre cei mai greu de definit într-un mod acceptat unanim, căci diferitele sale accepții sunt marcate de implicații teoretice.
1. Unitate elementară, furnizată de simțuri, din care ar fi construită cunoașterea* sau psihismul, așa cum o clădire este construită din cărămizi (v. Senzualism).
2. Cea mai simplă dată senzorială așa cum este captată de receptori* (de ex., intensitatea și înălțimea tonală a unui sunet); astfel definite, senzațiile ar fi elementele care, combinate între ele, ar furniza percepțiile* ; distincția între senzație și percepție nu se potrivește cu concepțiile moderne despre activitatea perceptivă, în care este greu de izolat o etapă inițială sau primară corespunzătoare senzației.
3. Dată senzorială elementară dovedită, din punct de vedere fiziologic, de excitația* unui receptor și de orientarea mesajului nervos în centrele de proiecție* primară (cu apariția unui potențial* evocat). Această definiție obiectivă, dar pentru care expresia **dată** sau **informație senzorială** este mai puțin ambiguă, elimină conotațiile proprii sensului.
4. Impresie subiectivă provocată de excitația unui receptor: în această accepție, senzația presupune conștientizare*.
5. Acțiune de a simți; accepție asemănătoare celei anterioare, care trimite la conținutul senzației (un fel de echivalent sau de replică a excitației senzoriale), mai degrabă decât la o activitate (sau stare) a subiectului (v. Scală de senzație, Psihofizică).

M. Richelle
(D. F.)

Senzitiv
Termenul poate trimite la fel de bine la un tip de personalitate* patologică și la o formă particulară de activitate delirantă. Trebuie precizat în folosirea acestui cuvânt dacă referirea este la primul sau la al doilea sens.

Personalitatea senzitivă aparține grupului de personalități paranoice* cu care are în comun psihorigiditatea*, falsitatea judecății, neîncrederea și susceptibilitatea. Ea se deosebește de acestea prin trăsături comportamentale descrise de obicei în cazul personalității psihastenice: expresia unei insatisfacții permanente față de sine, mascând autofilia și astenia, atitudini de retragere și tendința către o introspecție dureroasă.

Complicațiile evolutive obișnuite ale acestei tulburări de personalitate sunt, pe lângă decompensările depresive și revendicările ipohondre, o formă particulară de activitate delirantă numită delir* senzitiv sau delir de relație, care are în comun cu delirurile paranoice marea sistematizare a organizării delirante și prevalenta mecanismului interpretativ. Fi apare cel mai adesea ca urmare a unor situații sociale patogene (izolare, respingere din partea anturajului, dezordini ale vieții profesionale) și rămâne circumscris domeniului vieții subiectului în care el a luat naștere.

M.-C. Hard\-Ba\le
(D.F.)

Senzoriomotor
într-un prim sens, desemnează un nivel de funcționare a organismului caracterizat prin preeminența activităților perceptive

și motorii. Bazată pe conexiunile anatomice și fiziologice între organele receptoare și efectoare, activitatea senzoriomotorie este reglată de diverse bucle* de autoreglare* : bucle externe prin care răspunsul motor este controlat prin vedere* sau prin alte sisteme exteroceptoare; bucle interne care permit ajustarea* răspunsului pe baza informațiilor* legate de poziția membrelor, de rezistența întâmpinată etc. (v. Propriocepție). Ea poate avea un caracter reflex* (de ex.: fixarea oculară* care tinde să stabilizeze o imagine vizuală în centrul retinei); poate face obiectul unui control* mai mult sau mai puțin important al centrilor de integrare* ai sistemului nervos central*; ea se poate afla sub dependența unor procese cognitive* de diverse niveluri.
Intr-un al doilea sens, desemnează stadiul* dezvoltării cognitive* care precedă emergenței funcției semiotice* și a capacității de reprezentare*. Pentru J. Piaget, perioada senzoriomotorie (de la naștere până la aproximativ doi ani) se caracterizează prin construcția de categorii practice, schemele mentale* de acțiune*, care condensează elementele generalizabile izvorâte din procesele de asimilare* și acomodare*. Diferențierea* și coordonarea* acestor scheme conduc, la sfârșitul acestei perioade, la construirea unui prim invariant*: obiectul permanent. Interiorizarea* și recoordonarea mentală a acestor procese permit trecerea de la această inteligență imediată la gândirea* reprezentativă propriu-zisă. într-o perspectivă diferită, H. Wallon a descris un stadiu senzoriomotor (de la unu la trei ani), caracterizat prin două axe de dezvoltare independente. Pe de o parte, manipularea și locomoția* se organizează în „înțelegere a situațiilor"; pe de altă parte, imitația* și simulacrul duc, prin limbaj*, la reprezentare. In ciuda câmpului lor de aplicare independent, inteligența practică și inteligența reprezentativă au rădăcini în afectivitate* și în componenta sa tonico-posturală: în perioada senzoriomotorie, ele se dezvoltă în alternanță* și tind să fie complementare.

J.-P. Bronckart, R. Doron. E. Jalles
(D. F.)

Senzoriomotorie (Coordonare —) -> Coordonare senzoriomotorie

Senzoriomotorie (Perioadă —) -> Perioadă senzoriomotorie

Senzualism

Este forma cea mai radicală a empirismului*, care pretinde că orice cunoaștere* are drept unică origine senzațiile*. E. Condillac afirmă că o ființă umană sau un animal poate gândi și lua decizii raționale pornind de la rezultatele asociațiilor* complexe dintre imaginile senzoriale. în această concepție dualistă, care se deosebește de dualismul* cartezian, animalul și corpul uman sunt mașini, dar nu sunt compuse din materie inertă. Senzualismul marchează trecerea de la modelul omului-mașină la cel al omului sensibil. Ideologii* vor adera la senzualism în măsura în care ideea este o copie* a impresiilor primite de organele de simț. în psihologie, senzualiștii refuză existența instinctelor* înnăscute și produse mecanic și susțin ideea evoluției și transformării comportamentului. Afirmarea perfectibilității omului îi conduce la acordarea unui rol preponderent educației și la transformarea acesteia în fundament al concepției lor despre societate. _ ,:

P. Mengal
(D. F.)

Separare

Termenul trimite în general la o situație reală a cărei componentă intrapsihică este reprezentată adesea pentru subiect de pierderea dragostei față de obiect. Angoasa separării corespunde manifestărilor anxioase observate în situațiile de separare. Această angoasă a separării poate lua o formă patologică datorită intensității sale. Traumatismul nașterii, adică separarea de mamă, este pentru S. Freud prototipul tuturor angoaselor ulterioare care nu sunt decât repetarea unei descărcări anarhice de *libido** acumulat datorită privării de obiect. Noțiunea de separare este reluată de J. Bowlby în 1960, în descrierea celor trei faze: protestul, disperarea și detașarea, observate în reacțiile copilului la separarea de mamă.

Aici își are originea ipoteza relației între carența îngrijirilor materne și efectele patogene.
M. Mahler a descris, datorită observării psihanalitice a primelor dezvoltări ale copilului, o fază numită de separare-individuație, care începe la mijlocul primului an de viață și se încheie spre 3 ani. Este emergența fuziunii simbiotice pentru a trece la investirea progresivă a mamei și în mod egal investirea funcțiilor eului, în special cea de stabilire a unei reprezentări constante a *se!f*-ului* legată de cea a obiectului. Avatarurile, fixațiile sau regresia la această fază, sunt considerate de unii drept originea stărilor-limită* ale adolescentului sau ale adultului.

A. Braconnier
(D. F.)

Sept -> Hipocamp

Serendipitate
Termen transpus din englezescul *serendipity,* care își are originea în secolul al XVIlI-lea în *Corespondența* scriitorului englez Walpole. El desemnează în prezent, pentru cercetătorii științifici, un fel de receptivitate la neașteptat, insolit, accidental, care, luat în considerare, se arată a fi la baza unei descoperiri empirice sau a unei intuiții teoretice noi. Nu lipsesc exemplele cu privire la rolul serendipității în istoria psihologiei, de la atenția acordată de I. Pavlov salivării anticipate a câinilor pe care-i utiliza în cercetările sale despre digestie și care a dus la reorientarea cercetărilor sale către studiul reacțiilor condiționate, până la descoperirea autostimulării de către J. Olds și G. A. Milner ca urmare a unei erori tehnice. Serendipitatea este o atitudine complementară rigorii.

M. Richelle
(D. F.)

Serial
Califică procesele de tratare a informației* care se desfășoară în serie, inițierea unui proces necesitând încheierea procesului sau proceselor care îl precedă în lanțul tratării.
Poate califica, de asemenea, o sarcină de rapel* a cărei cerință invită subiectul la redarea unui număr cât mai mare de elemente dintr-un material în ordinea în care i-au fost prezentate anterior.
Efect de poziție serială: efect a] ordinii de prezentare a itemilor unei serii asupra ratei* de retenție a acestor itemi. Curba de poziție serială clasică ia forma unui U asimetric a cărui parte verticală dreapta urcă mai sus decât partea verticală stânga. Această curbă traduce faptul că itemii care ocupă primele poziții în serie (efect de întâietate*) și itemii prezentați în ultimul rând (efect de recentă*) sunt mai bine reținuți decât itemii din pozițiile centrale.

5. *Bredart*
(D. F.)

Serial (Rapel —) -» Rapel

Seriere
Operația* sau schema mentală* operatorie* a serierii constă în adunarea diferențelor (sau scăderea lor). A seria obiectele după o relație asimetrică abstractă (înălțime, de ex.) înseamnă a grupa prin intermediul adunării ansamblul de relații ale speciei considerate (înălțimea) între acele obiecte. Copilul care seriază bastoane și care. pentru aceasta, le plasează pe o bază comună, îl extrage pe cel mai mare. pe cel mai mare din cele rămase etc. demonstrează prin activitatea sa că știe că cel mai mare, apoi cel mai mare din cele rămase etc. se obține prin adunarea diferenței sale cu elementul care îl va preceda în seria finală. Această cunoaștere este precedată de conduite prin care copilul compune doar parțial și pe etape relațiile asimetrice între obiecte.

/.-/. Ducret
(D.F.)

Serotonină
Amină* biogenă din grupul indolaminelor, serotonină (5-hidroxitriptamină, 5-HT) sau **enteramina,** este prezentă în tractul digestiv (celule enterocromafine), în sânge (trombocite și mastocite) și în sistemul nervos

central. Neuronii serotoninergici sunt grupați în nuclei în trunchiul cerebral și proiectează difuz spre emisferele cerebrale și măduva spinării. 5-HT acționează ca un neuromediator* fixându-se pe receptori* specifici, din care par să existe mai multe clase. Ea participă la reglarea procesului de veghe* și somn*, de termogeneză, al axei neuroendocrine*; este implicată și în modularea nocicepției* și a motricitatii*, în reglarea timică (depresie*). în afara sistemului nervos, participă la reglarea funcționării gastrointestinale, a aparatelor cardiovascular și renal, a coagulării sanguine și a funcției sexuale; este implicată și în reacțiile alergice. Cunoașterea acestor diferite acțiuni a condus la cercetarea și utilizarea în terapeutică a numeroase molecule care interferează cu metabolismul 5-HT-ului sau cu funcționarea transmisiei, cum ar fi agoniștii* sau antagoniștii* 5-HT-ului sau ai triptofanului.

U. Spampinato
(D. F.)

Sete —> Dipsic (Comportament —)

Sevraj
Legat de o acomodare a sistemului nervos la substanțele toxice utilizate în exces de subiect, sevrajul se manifestă printr-o serie de simptome psihice și fizice: anxietate, agitație, astenie, insomnie, anorexie, grețuri, vărsături, nădușeli, tremurături, amețeli, cefalee, contracții musculare, dureri musculare. Acest sindrom de sevraj variază în funcție de produsele utilizate: riscul unor convulsii în cazul unui sevraj la barbiturice sau benzodiazepine, risc de iluzii perceptive sau halucinații* consecutive sevrajului la alcool*, risc de tulburări mnezice și depresie consecutive sevrajului la benzodiazepine, sau de depresie consecutivă sevrajului cu opiacee*. Aceste manifestări diferite reprezintă aspectul aparent al mecanismelor biologice și psihologice, variind de la o substanță la alta, în momentul întreruperii bruște a produsului la care subiectul a căpătat dependență. Spre deosebire de ceea ce se crede sau de ceea ce întreabă subiectul dependent sau anturajul său, sevrajul nu este, atunci când îmbracă forma unei cure, decât un aspect al tratamentului general al problemelor de dependență* față de produse psihotrope*. Sevrajul face referire la manifestările somatice legate de oprirea consumării produsului la care subiectul este dependent; el nu integrează în definiția sa întreaga problemă a dispariției dependenței psihologice (v. Sindrom de abstinență).

A. Braconnier
(D. F.)

Sexual (Comportament —)
Există două comportamente sexuale, masculin și feminin, care, la mamifere, depind de hormonii* testiculari sau androgeni* (testosteron) și ovarieni (estrogen și progesteron). Acești hormoni acționează atât la periferie, la nivelul organelor sexuale, cât și la nivel central, în regiunile unde sunt localizați receptorii de estrogeni și androgeni și care trebuie să integreze și să organizeze comportamentul sexual. Aceste regiuni sunt hipotalamusul*, regiunea preoptică, amigdala*, septul, hipocampul*. Leziunile din aceste regiuni nu au furnizat date de ansamblu; totuși, leziunea regiunii preoptice abolește orice componentă a comportamentului sexual (în afară de masturbație), în timp ce stimularea provoacă un comportament sexual la mascul. Neuronii situați la baza părții mediane a hipotalamusului sunt esențiali în expresia comportamentului sexual al femelei (v. Se-

M. Le Moal
(D. F.)

Sexualitate
Conceptul psihologic contemporan de sexualitate sau psihosexualitate decurge în mod direct din concepțiile psihanalitice ale lui S. Freud (1905), care a lărgit extensiunea uzuală a termenului. Freud a subliniat faptul că definiția juridică a sexualității în dreptul penal din vremea lui (crime și delicte zise sexuale) era mult mai vastă decât definiția psihologică și medicală obișnuită: câmpul perversiunilor* sexuale (și

al reprimării lor) pune în evidență consensul efectiv al societății asupra unei definiții cuprinzătoare a sexualității, care să înglobeze toate devierile pulsiunii* sexuale în legătură cu scopul și/sau cu obiectul. Dar dacă lucrurile stau așa, unitatea manifestărilor atât de diverse ale sexualității nu poate fi găsită decât în plăcerea* specifică și în emergența unei energii pulsionale specifice: *libido*-\A*. Calea era astfel deschisă studiului transformării *libido-\i\ai,* plasărilor, deplasărilor* și sublimărilor* sale. Psihanaliza a afirmat contribuția pulsiunilor sexuale în diferite activități (de la insistența pentru exercitarea unei munci, trecând prin sport și învățământ) fără nici o legătură conștientă și directă cu comportamentul sexual genital, motiv pentru care acest pansexualism* i-a fost adesea reproșat. Reproșul se reactualizează permanent datorită rezistențelor* la inconștient prezente la fiecare. Iată de ce. trebuie reamintit că:

1. investirea libidinală a unor procese aparent nonsexuale este un proces inconștient;
2. *libido-vl* are două forme, obiectală și narcisică*;
3. psihanaliza nu explică totul prin *libido,* ci prin conflictul* dintre *libido* și pulsiunile de autoconservare* (prima teorie a pulsiunilor) și, odată cu a doua teorie a pulsiunilor, prin conflictul dintre pulsiunile de viață* (incluzând *libido-\i* și pulsiunile de autoconservare) și pulsiunile de moarte* sau de distrugere.

Perioadă de latență: de la 5 sau 6 ani (declin al complexului oedipian*) până la începutul pubertății, sexualitatea cunoaște o intensă întărire* favorabilă sublimării*.

J.-M. Petot
(D. F.)

• FREUD S. (1905), *Drei abhandlungen iiber die Sexualtheorie,* Leipzig, Viena, Deuticke. Traducere (1962): *Trois essais sur la theorie de la sexualite* (trad. B. Reverchon-Jouve). Gallimard, Paris.

Sexualitate precoce infantilă

în sens larg, noțiunea de sexualitate precoce infantilă se aplică tuturor manifestărilor sexualității infantile descoperite de S. Freud, de la plăcerea orală* a suptului* până la manifestările de masturbare din perioada de latență*. Dar, într-un sens mai restrâns. S. Freud folosește. în 1905, expresia de sexualitate infantilă precoce pentru a desemna manifestările sexualității în timpul perioadei de „înflorire" precoce a sexualității infantile, adică de la doi la cinci ani și în special între trei și patru ani. Această perioadă, marcată de a doua fază a masturbării infantile (prima corespunzând onanismului sugarului), corespunde unui fel de „trezire" provizorie a pulsiunii sexuale a regiunii genitale înainte ca aceasta să intre în latență și să fie refulată*. In această perioadă dispoziția perversă polimorfă* poate fi actualizată prin deturnarea sexuală de către adult sau de către un alt copil, pulsiunile* parțiale sunt pe primul plan, iar pulsiunea cunoașterii duce la elaborarea teoriilor sexuale infantile*. Această perioadă de înflorire precoce a sexualității infantile este în primul rând perioada complexului lui Oedip*.

J.-M. Petot
(D.F.)

Sfenoidal -» Temporal

Shaping

Termen englez care înseamnă „fasonare", uneori redat și prin formalizare a răspunsului, dresaj, sau modelaj* (această ultimă traducere duce la confuzii, datorită folosirii sale și pentru a traduce englezescul *modeling).* Introdus în vocabularul condiționării operante*, desemnează procedura de instalare a răspunsului operant cerut, prin intervenția experimentatorului. *Shaping-iA* constă în întărirea sistematică, pe baza observației directe a subiectului, a comportamentelor care se apropie puțin câte puțin de răspunsul așteptat, de exemplu, apăsarea pârghiei Prin aproximări succesive, acțiunea selectivă de întărire duce la o diferențiere* a răspunsului. Ceea ce apare ca un dresaj revelează de fapt dialectica între variabilitatea* comportamentală și acțiunea selectivă a mediului, dialecti-

că ce se află în centrul noțiunii de condiționare operantă.

M. Richelle
(D. F.)

Siemens -> Conductanță

Silabație -> Silabă

Silabă
Este vorba de o unitate a lanțului vorbirii constituită dintr-o grupare de foneme* și ele la rândul lor împărțite în vocale și consoane. **Silabația** (operație constând în descompunerea în silabe) scoate în evidență existența a două structuri silabice: silaba deschisă terminată cu o vocală pronunțată [ma-sa] și silaba închisă terminată cu una sau mai multe consoane pronunțate [tractor]. Forma silabică a limbii franceze (ca și a limbii române — n.t.) se bazează, în principal, pe alternanța consoană-vocală / consoană-vocală și se pare că silaba vocalică există în toate limbile. Se poate proceda la o silabație a limbii scrise care nu acoperă silabația fonică. în lingvistică* există o dezbatere asupra realității fizice a existenței silabei, dezbatere care are consecințe asupra problemelor de învățare* a lecturii*, în special.

J.-L. Cniss
(S. D.)

Simbiotic
Indică în același timp o formă deosebită de psihoză infantilă*, opusă psihozelor autistice*, iar, în modelul genetic descris de M. Mahler, faza normală a dezvoltării copilului de la trei la zece luni. Acest autor a ajuns în mod secundar să califice drept simbiotică și autistică cele două polarități fundamentale ale psihozelor infantile, adesea asociate în diverse grade.
Acest termen, împrumutat din biologia vegetală, desemnează diversele modele de compoziție a asociației a două plante de natură diferită pentru a constitui un singur organism. Copilul mic constituie împreună cu mama sa, la ieșirea din faza autistică normală și înaintea proceselor de separare-individuație*, o „unitate duală". Conceptul de simbioză indică fuziunea, indiferențierea, așa cum copilul își percepe mama ca fiind în el și parte din el, iar mama, reciproc, pe copil ca parte din ea: de unde trăirea de atotputernicie și de realizare în același timp narcisică și obiectală. Destinul acestei faze depinde de atitudinile mamei, de prea mult sau de nu îndeajuns, sau de unele modalități contradictorii care sunt cu atât mai patogene.
Această noțiune își găsește pertinența în clinică și în observarea sugarului; este mai greu să i se dea un statut metapsihologie precis. Este clar totuși că ea evocă companionul contrafobic (v. Fobie) opus obiectului sau situației fobogene* și că ea reface modelul kleinian al relației de obiect idealizat* opus relației de obiect persecutorul*. Dar, așa cum au subliniat-o anumiți autori, obiectul aici nu este constituit ca atare. Este caracteristică absența organizării psihice care să permită copilului să facă față experienței separării de mamă. Mama este un fel de eu auxiliar care asigură, prin susținere*, rolul de organizator simbiotic.

S-a vorbit de pre-obiect, de relație bi- și nu tridimensională, de identificare adezivă* (anterioară identificării proiective*), care au funcții de apărare în raport cu angoasele de fragmentare sau de dezmembrare, cu gaura neagră etc.
W. Bion, dintr-o altă perspectivă, pentru a descrie diferitele tipuri de folosire narcisică a celuilalt, a propus să se distingă diferite tipuri de identificare proiectivă*: simbiotică, parazitară și comensală. J. Bleger a descris transferul* pe fondul psihanalitic al părții psihotice a personalității definite ca parte indiferențiată, nerezolvată a legăturilor simbiotice primitive, a fuziunii cu trupul mamei care rezultă din simbioza originară.

B. Brusset
(S. D.)

Simbioză -> Simbiotic

Simbol
Termenul de simbol acoperă mai multe ansambluri de semnificații net distincte.

Ca semn*, el indică în uzul curent orice formă de unire a unui „reprezentant" sensibil și al unui „reprezentant" psihic; este deci simbol „tot ceea ce are caracter sensibil", adică orice entitate la care se aplică activitatea cognitivă de reprezentare. După E. Cassirer (1923), se va introduce totuși o primă restricție; simbolul este o producție culturală, înscrisă în cadrul sistemelor de exprimare* și de interpretare proprii speciei umane.

în diferite discipline formale sunt calificate drept simboluri notațiile care trimit fie la o entitate determinată (o mărime, de ex.), fie la o operație precisă asupra acestor entități. în formula [x = (a + b)], x, a și b sunt simboluri de entități, = și + simboluri de operații. Simbolul este aici o unitate de scriere convențională și arbitrară*; folosirea ei presupune existența unui algoritm*, adică a unui ansamblu de reguli operatorii proprii unui calcul, care fac ca semnificația sa să fie univocă.

Semiologia folosește termenul de simbol într-o accepție foarte diferită. Pe când termenul de semnal* desemnează unitatea „bifată" a oricărui cod* de comunicare*, termenul de simbol desemnează un subansamblu de unități, care poate fi larg sau restrâns. In viziune mai largă, este simbol orice unitate a cărei față „reprezentant" întreține un raport motivat cu fața „reprezentat". Din acest moment un semnal poate fi ori un semn (raport nemotivat sau arbitrar), ori un simbol. în viziune restrânsă, inspirată de C. S. Peirce (1932), se va vorbi de icon* atunci când relația motivată este de tip analogic (planul unei case), de indice* (sau index*) atunci când această relație este de tip cauzal (fumul, indice al focului), iar termenul de simbol va fi rezervat pentru a desemna unitățile al căror raport de motivare este de ordin istorico-cultural (balanța, simbol al justiției). Această din urmă accepție a termenului este solidară cu o a treia semnificație, cu caracter mai mult funcțional decât structural, care trimite la ordinul simbolicului și la mecanismele de simbolizare. Simbolizarea este un proces de relaționare a două sau mai multor unități semiotice, de același nivel (semnificantul Jeu" care trimite la semnificantul „curaj") sau de nivel diferit. Bazat pe un sistem de asociații mai mult sau mai puțin stabile, acest proces este susceptibil să re interpreteze orice tip de unitate semiotică (prin deplasare*, condensare*, figurare* etc.) și să facă din el simbolul ..a altceva", al cărui caracter rămâne ascuns. Acest al treilea tip de simbol trebuie din acest moment să facă obiectul unei interpretări*; aceasta va viza, dacă nu să-și stabilească semnificația ultimă, cel puțin să descurce firele asociațiilor pe care se bazează. în lingvistică, se distinge astfel semnificatul* unui semn (sau „sens primar"), care este sesizabil în cadrul sistemului formal al limbii, al conotației* sale, adică al unor eventuale „sensuri secundare" de ordin simbolic. Sensul secundar poate rezulta din asociații stabilite în clasa unităților care trimit la un același referent (metafora* constituie un exemplu) sau el poate rezulta din asociații mai libere, interpretând opțiunile lexicale sau sintactice efectuate la formarea discursului; enunțul „Ai ochi mișto" constituie astfel un simbol care face trimitere în același timp la limbajul familiar și la cinema.

In psihanaliză, se admite, în general, că visul* sau simptomul* constituie expresia simbolică a unei dorințe sau a unui conflict, în sensul că ele trimit, indirect, la acest prim eveniment. In continuarea lui S. Freud (1895), trebuie totuși ca aceste simboluri să fie considerate în același timp ca produsul unui „determinism asociativ" care leagă visul sau simptomul de evenimentul prim (isteria ca „simbol mnezic" al unui traumatism patogen) și al unui ..determinism simbolic" care infuzează în rețeaua de asociații elementele de semnificație rezultate din istoria pacientului și / sau a unui,.material simbolic" universal. In sens strict, simbolul psihanalitic este produsul acestei a doua determinări. El apare ca un element ..mut" sau inconștient (subiectul este incapabil să formuleze asociații în

legătură cu el) care trimite la un câmp al „simbolizatului" foarte restrâns, cel al fantasmelor* originare (sexualitate, înrudire, moarte etc), după expresia lui S. Freud, cel al arhetipurilor* inconștientului colectiv, în concepția lui C. G. Jung. Dacă orice entitate (un copac, o sabie, un număr) poate materializa un simbol, valoarea pe care acesta o dobândește în raportul său cu simbolizatul este constantă, ceea ce a determinat diverși autori să vorbească despre un limbaj simbolic fundamental, propriu umanității. Această limbă a „imaginarului" ar constitui un sistem de modele simbolice preformate, susceptibil de a da naștere unei structurări de ordin secund nu numai a vieții psihice, ci și a miturilor* și a ansamblului sistemelor de acțiune umană și să facă astfel din acestea „sisteme simbolice", în sensul lui C. Levi-Strauss.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

• CASSIRER E. (1923), *Philosophie der Symbolischen Formen,* Berlin. Traducere (1972): *La philosophie des formes symboliques* (trad. O. Hansen-Love, J. Lacoste și C. Fronty), Editions de Minuit. Paris. — FREUD S. (1895), *Studiezi iiber Hysterie.* Traducere (1956): *Etudes sur I'hysterie* (trad. A. Berman), PUF, Paris. — PEKCE C. S. (1931-1935). *Collected Papers,* voi. I-VI, ed. de C. Hartshorne și P. Weiss, Harvard University Press, Boston.

Simbolic -* Simbol

Simbolism
într-o primă accepție, simbolismul desemnează proprietatea pe care o au anumite obiecte (sau anumite evenimente) de a putea funcționa ca simboluri* în al doilea sens al acestui termen, adică de a putea fi instituite în unități semiotice a căror față „reprezentant" întreține un raport motivat, de ordin istorico-cultural, cu fața „reprezentat".

Acest termen desemnează și orice tip de sistem simbolic, ca și condițiile sale de utilizare.

Intr-o a treia accepție, acest termen se aplică la metodele (în principal istorice) care interpretează sistemele de credințe, miturile, riturile etc, dintr-o perspectivă simbolică* (al treilea sens al termenului simbol), adică atribuindu-le o semnificație relativă la un sistem (psihic sau social) de un alt nivel, „ascuns" sau inconștient.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Simbolizare —» Simbol

Simetrie (Lege a —) -> Formă (Psihologie a -)

Similaritate (Lege a —) —>• Formă (Psihologie **a** —)

Simpatie
Fenomen care reproduce la o ființă modificările suportate de o altă ființă și interesează viața sentimentelor și comunicarea emoțiilor*. H. Wallon descrie apariția simpatiei la copil* (1; 2 ani) ca posterioară celei a geloziei* (0; 9 ani). Aceste două forme originare ale sentimentului social presupun și elaborează dezvoltarea* anterioară a emoțiilor (0; 6-0; 9 sau 1 an). Ele se formează pe baza cuplului contemplație-paradă, iar în ceea ce privește simpatia și pe baza mimetismului* afectiv. Simpatia și gelozia implică, la nivelurile lor ierarhice respective, în același timp confuzie și diferențiere în relația afectivă cu celălalt. A. Gesell indică primele manifestări de gelozie și de simpatie aproape la aceeași dată (0; 11 ani). J. Piaget examinează simpatia și antipatia începând de la 2 ani, ca prime sentimente interindividuale cu funcție de heterovalorificare, succedând perioadei sentimentelor intraindividuale.

Pe marginea doctrinei propriu-zise a pulsiunilor*, S. Freud a considerat simpatia și în general empatia* ca mecanisme de identificare aflate la originea formării grafi.

fi. *Jalley*
(S. D.)

Simpatic (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Simplu orb -» *Placebo*

Simptom

Acest termen, care la origine aparţine vocabularului medical, implică o relaţie între ceva care se arată (semnul*) şi acel ceva la care acesta face trimitere (în medicină, de ex., tulburarea organică invizibilă). In medicină simptomul este anomalia care se dezvăluie şi se descrie prin referire la normal. El este absenţa, distorsiunea sau neaşteptatul acestuia.
Simptomul nu-şi dobândeşte valoarea decât în logica medicală în care se înscrie. Rezumatul diferitelor simptome prezentate de un subiect constituie prima etapă a acestui demers medical.

Pentru a fi pertinent în perspectiva acestui demers, simptomul trebuie:
a. să constituie un invariant: invariant clinic, observabil la un moment dat de un clinician sau altul, şi invariant temporal, observabil în oricare moment pe toată durata „maladiei";
b. să posede o anumită putere discriminatorie : fie atunci când apare singur (simptom patognomonic al unei maladii), fie atunci când este asociat cu alte simptome care îi conferă caracterul diferenţial. Cel mai adesea, în clinică simptomul se dovedeşte a fi polisemie, apărând în diferite maladii. Apariţia diverselor simptome unite, sau **sindrom,** reduce această polisemie şi permite o mai bună indicaţie asupra maladiei în cauză.

Simptomul se presupune a fi martorul* maladiei pe care abordarea medicală încearcă să-1 autentifice. Prin aceasta el face trimitere la ceva ascuns, la procesul morbid însuşi, pe care-1 exprimă, deşi este de altă natură decât el. In alte domenii, alţi termeni, ca cel de „semn", sunt deseori preferaţi cuvântului „simptom", acesta fiind rezervat de preferinţă domeniului medical. Totuşi, în sens larg, el poate fi utilizat în alte discipline pentru a califica ceva observabil care trimite la o dată ascunsă despre care el stă mărturie.

M.-C. Hardy-Baxle
(S. D.)

Simţ al mirosului -> Olfacţie

Simulare

Conduită* caracterizată prin producerea şi prezentarea voluntară şi deliberată de către subiect a unor simptome fizice sau psihice inautentice sau foarte exagerate.
Intenţia acestui **tip** de conduită poate fi **identificată** cel mai adesea prin cunoaşterea contextului, mai degrabă decât prin tipul de funcţionare psihologică a subiectului. Este vorba. în unele cazuri, de o conduită **adaptată** (context medico-legal sau judiciar). Producerea deliberată a unor simptome este cel mai adesea uşor de diferenţiat de tulburările somatoforme şi de conversie din cauza absenţei unui context de conflict afectiv, unei valori simbolice reduse a simptomelor invocate şi a stabilităţii lor sub efectul sugestiei sau hipnozei. In fine, este obişnuit să se insiste asupra lipsei de cooperare în timpul investigării şi asupra discordanţei între incapacitatea sau suferinţa pretinsă şi rezultatele obiectivate prin examinare.

J.-F. Allilaire
(D. F.)

Simulare mentală —» Mental

Sinapsă

Punct de contact între neuroni* sau între neuroni şi efectori care reprezintă o soluţie de continuitate de ordinul a 200 nanometri. Cel mai adesea comunicarea se efectuează prin intermediul unor substanţe chimice sau substanţe transmiţătoare sau mesageri* chimici (neurorransmiţători*, neuroreglatori*, neuromodulatori*). Neurotransmiţătorul agonist natural sau primul mesager, eliberat în sinapsă de neuronul în amontele nivelului porţiunii presinaptice, intră în interacţiune cu membrana neuronului din aval sau postsinaptic şi în special cu receptorii* membranari. Această interacţiune declanşează o cascadă de procese chimice membranare punând în mişcare o serie de mesageri intracelulari care vor fi la originea comunicaţiei intercelulare, a specificităţii sale în funcţie de receptori şi de căile chimice în cauză, a potenţialurilorcare propagă informaţia. Contactele sinaptice se efectuează la nivelul corpului

celular şi al dendritelor şi aproape de originea axonului* sau segmentului iniţial şi de asemenea de-a lungul axonului, în anumite cazuri. La om, toţi neuronii sunt prezenţi la naştere şi cresc în continuare. Se presupune că în sistemul nervos central ar exista aproximativ IO^{10} neuroni şi IO^{14}

J.-P. Herman şi *M. Le Moal*
(S. D.)

Sincretism
H. Wallon aplică noţiunea de sincretism domeniilor afectiv, social şi intelectual, dar vorbeşte şi despre un sincretism al persoanei. Sincretismul desemnează o stare încă globală, confuză, nediferenţiată, fuzională, a conduitelor şi a proceselor psihice. Primul an al dezvoltării* este marcat de sociabilitatea* sincretică. în al doilea an începe o diferenţiere a sincretismului afectiv sub efectul geloziei* (0; 9 ani) şi al simpatiei* (1; 2 ani). Stadiul personalismului* (3—6 ani) marchează încheierea sociabilităţii diferenţiate, dar şi apogeul simultan al sincretismului inteligenţei şi al sincretismului persoanei. Pe plan intelectual, sincretismul specifică funcţionarea gândirii prin perechi*, incapabilă de analiză şi de sinteză în acelaşi timp. Perioada precategorială (6-10 ani) se caracterizează printr-o resorbţie progresivă a sincretismului, datorită apariţiei acestei puteri de analiză şi de sinteză şi, de asemenea, a unei persoane polivalente. *t-a*

(S. D.)

Sincronie
Termen introdus de F. de Saussure pentru a caracteriza un demers de analiză a limbii care se opune perspectivei istorice sau diacronice*. Lingvistica sincronică studiază limba făcând abstracţie de efectul pe care timpul îl exercită asupra ei. Plasându-se pe axa simultaneităţilor, sincronia nu ia în considerare decât starea sistemului* la un moment dat al evoluţiei sale şi se ocupă de raporturile psihologice care leagă termenii coexistând în sistem, aşa cum sunt ei observaţi de aceeaşi conştiinţă* colectivă.
J.-P. Bronckart
(S. D.)

Sincronizator
Factor ambiental variind în mod ciclic şi care influenţează amplitudinea, faza, perioada sau nivelul mediu al unui ritm* biologic (**ritmator** este un sinonim puţin folosit). Alternanţa luminii şi întunericului, care depinde de rotaţia pământului în jurul axei sale, este un sincronizator major al activităţii organismelor vii. Acest sincronizator îşi poate exercita influenţa prin intermediul intensităţii luminoase, al numărului de ore de luminozitate pe perioada de 24 de ore (fotoperioada), al creşterii luminozităţii în zori şi al scăderii sale la apus. Activitatea poate fi sincronizată şi de temperatură, de stimulii auditivi, de disponibilitatea resurselor alimentare sau de procentul de salinitate din mediul acvatic, în cazul organismelor marine. Sincronizatorii sociali dobândesc o importanţă certă la animal şi mai ales la fiinţa umană. Sincronizatorii nu creează ritmurile biologice pe care le antrenează. In condiţii constante (adică în absenţa oricărui sincronizator), ritmurile biologice nu dispar, ci se menţin în derivă în curs liber, având o perioadă mai lungă sau mai scurtă decât cea a sincronizatorului obişnuit. rr , .
H. Lejeune
(S. D.)

Sindrom -» Simptom

Sindrom amnezic -> Amnezie

Sindrom de abstinenţă Abstinenţă (Sindrom de —)

Sindrom de izolare -* Matern (Comportament —)

Sindrom psihomotor
Ansamblu funcţional de tulburări ale motricitatii* conduitelor afective, sociale şi de caracter*. Ele sunt descrise la copil (debilitate şi instabilitate psihomotorie, infantilism motor etc.) şi la adult (inhibiţie şi excitaţie psihomotorie, manifestări isterice, catatonie, efecte secundare ale neurolepticelor). H. Wallon a elaborat conceptul acestora; pentru el, mişcarea* este cu

mult mai mult decât un mecanism de execuție, ea structurează viața psihică: „de la sindrom la tip e o distanță ca de la patologic la normal" (1932, p. 242). In ciuda tentativei sale, aceste tulburări n-au putut fi niciodată legate de factori neuroanatomici precişi. în schimb, cercetările ulterioare au confirmat importanța pe care el a acordat-o emoției*: „în mod esențial funcție de expresie, funcție plastică, emoțiile sunt o formațiune de origine posturală şi ele au ca material tonusul muscular'* (1949. p. 130). La ora actuală, afectivitatea* pare într-adevăr căjoacă un rol la copil în enurezis*, ticuri*, bâlbâială*, neîndemânare şi stângăcie*. La adult, „inhibiția" depresivilor este studiată ca o lentoare asimilabilă cu „un răspuns avându-şi propria intenționalitate şi finalitate adaptativă... o punte între psihologia depresivă şi biologia depresiei" (D. Widlocher. 1983, pp. 5 şi 6). Discuțiile clinice permit în felul acesta să fie caracterizat Sindromul de Lentoare Depresivă (SLD) prin „prezența a trei sectoare reunite ale Lentorii: motor, ideic şi subiectiv" (D. Widlocher, 1983. p. 44). într-un sens, este evocată astfel dimensiunea tipologică a sindromului psihomotor: „a fi deprimat nu înseamnă a fi bolnav de o tulburare psihologică sau fiziologică la care lentoarea ar fi unul din semne. A fi deprimat înseamnă a fi închis într-un sistem de acțiuni, înseamnă a acționa, a gândi şi a vorbi conform modalităților cărora lentoarea le constituie o caracteristică" (D. Widlocher, 1983, p. 9).

R. Doron şi *E. Jallev*
(S. D.)

• WALLON H. (1932), „Syndromes d'insuffisance psychomotrice et types psychomoteurs". în *Enfance,* 1959, 3-4. - WALLON H. (1949). *Les origines du caractere de l'enfant,* PUF, Paris. — WIDLOCHER D. (1983) (sub conducerea lui), *Le ralentissement depressif,* PUF. Paris.

Sindromul lui Abei -> Victimologie

Sindromul iui Gerstmann -» Asomatognozie

Sindromul lui Kluver şi Bucy -> Kluver şi Bucy

Sindromul lui Korsakov -» Korsakov

Sine

G. Groddeck. în 1922. a introdus în psihanaliză folosirea termenului *Es* (sine), însă S. Freud este cel care i-a dat sensul topic*. In cel de-al doilea sens topic, şinele este o instanță* care se opune eu/ego-lui* şi supraeului*. El ocupă astfel locul pe care prima topică îl atribuia sistemului inconştient. Şinele reprezintă partea cea mai veche a aparatului* psihic: eu/ego-ul s-a diferențiat progresiv în contactul cu realitatea, pe măsură ce devenea capabil de o mai bună captare perceptivă şi motorie a realității. Rezultă că şinele ignoră realitatea, principiile logice, categoriile fundamentale ale gândirii (timpul, cauzalitatea etc). El este strict neorganizat (prin opoziție cu eu/ego-ul care este animat de o constrângere spre sinteză), iar S. Freud îl descrie în esență ca rezervor al pulsiunilor*. Teoria psihanalitică opune eu/ego-ul şi şinele ca două instanțe distincte deoarece ele se pot opune: nu rămâne altceva decât ca ele să coopereze cel mai adesea, dezvoltarea completă a unui act psihic comportând o serie de procese care îl fac să treacă de la nivelul sinelui la straturile conştiente ale eu/ego-ului: eu/ego-ul survine acolo unde era şinele. Mai mult, supraeul, care este produsul unei divizări în sânul eu/ego-ului şi care deci poate apărea atât de îndepărtat de sine, comunică cu acesta prin părțile sale cele mai profunde.

J.-M. Petot
(G. N.)

Sinecdocă -> Figură de stil, Metonimie

Sinecologie -» Ecologie

Sinergie

Acțiuni coordonate, operând în acelaşi sens. In (psiho)farmacologie. sinergia medicamentoasă este numele dat unor substanțe care acționează în acelaşi sens. cumulându-şi sau potențializându-şi reciproc efectele.

în psihologia motricitatii, sinergia desemnează coordonarea puternic integrată a unor grupuri de mușchi în activitățile* reflexe* sau în programe* motorii complexe. C. Sherrington a propus noțiunea de sinergie pentru a explica ajustările* reflexe reunind într-o dinamică spațio-temporală grupuri musculare bine definite din punct de vedere anatomic. Fiziologul sovietic N. Berstein a reluat în 1967 acest termen și a extins această noțiune la unități motorii funcționale constitutive ale mișcărilor care se desfășoară sub controlul unui program motor. Autorii mai recenți preferă să folosească expresia de structură coordonatoare. *M.Richelle*

(S. D.)

Sintagmă

Lingvistica structurală definește fraza* ca unitate lingvistică de rang superior, iar morfemul* („cea mai mică unitate purtătoare de sens") ca unitate de rang inferior. Sintagma constituie o unitate de rang intermediar; este un grup compus din cel puțin două morfeme care se succedă în lanțul verbal și între care există o relație de dependență. Sintagma este o structură în care se distinge uneori un constituent „nucleu" și constituenți secundari, aceștia din urmă putând fi ei înșiși sintagme. In sintagma nominală „Pălăria fratelui meu", substantivul „pălărie" este constituentul nucleu, iar „fratelui meu" este o sintagmă prepozițională, constituent secundar.

J.-P. Bronckart
(S. D.)

Sintaxă

în mod tradițional, sintaxa studiază combinatorica* semnelor* în discurs*. Ea întâlnește astfel problema raporturilor între sunet și sens* în enunț; având în vedere absența izomorfismului* între planul semnificanților* și cel al semnificaților* care au fiecare combinatorica lor proprie, după ce fel de regularități se stabilește corespondența între cele două ? La ora actuală, s-a căzut de acord să fie considerată ca mediată, postulându-se diferite niveluri de reprezentare intermediară, structuri mai mult sau mai puțin „profunde" între care trecerea se operează prin transducție. Sintaxa, căreia îi revine sarcina de a conecta și de a integra diversele componente logice, semantice*, lexicale, morfofonologice etc, joacă astfel în lingvistică* rolul de disciplină de vârf. în drept, domeniul său se întinde de la morfem* la text*, acoperind unitățile semnificative de toate dimensiunile, în practică, sintaxa este închisă deseori între cuvânt* și frază*, ceea ce este dincoace fiind cunoscut ca problemă de morfologie, dincolo domnind gramatica de text; împărțire tradițională, dar nejustificabilă din punct de vedere teoretic, care pune obstacole unor numeroase generalizări (în materie de anafore* și de conectori*, mai ales). Cu prețul unei fuzionări a morfosintaxei și a gramaticii textuale, ar putea fi determinată limita între două ordine fundamentale ale combinatoricii: sintaxa de recție (atomi: segmente de semnificant; relații: ordin secvențial, acord, dependență; configurații posibile: un număr limitat de scheme de sintagme*) și sintaxa de compoziție (termeni: conduite* verbale elementare integrând o prozodie și o mimogestualitate; relație unică: acuratețe semantică sau presupoziție*; configurații care pot fi create în număr nelimitat).

A. Berrendonner
(S. D.)

Sintonie —> Hipersintonie

Sistem

Ansamblu de elemente sau de părți interdependente constituind o totalitate organizată, în domeniul psihologiei, acest termen este adesea sinonim cu cei de structură* sau de formă*. Sub impulsul lui L. von Bertalanffy, a fost dezvoltată o „Teorie generală a sistemelor" în scopul modelării diverselor domenii de activitate cu ajutorul noțiunii de sistem formal. Această metodă este cunoscută sub numele de gândire sistemică*.

P. Mengal
(S. D.)

Sistematizat

Un delir* este numit sistematizat atunci când el este organizat în jurul unei teme centrale sau al unei convingeri fundamentale care formează punctul de plecare al unor dezvoltări inferenţiale, interpretative sau al unor îmbogăţiri secundare coerente cu tema de plecare.

Sistematizarea este maximală în cazul delirurilor paranoice*. Ea este din ce în ce mai puţin marcată după cum se parcurg diferitele tipuri de delir cronic sau de sistem delirant persistent al psihozei halucinatorii, parafrenia, până la grupul schizofreniilor.

Evoluţia sistemelor delirante persistente va fi numită sistematică mai degrabă decât sistematizată, cu referire la delirul cronic de evoluţie sistematică al lui J. Magnan care trece prin patru faze succesive marcate de interpretări, halucinaţii, idei de grandoare si dementă*.

J.-F. Allilaire
(S. D.)

Sistem de producţii

Această noţiune, introdusă de E. Post în 1943, este foarte apropiată de cea de sistem formal*; este vorba de un sistem deductiv, din familia sistemelor-expert*. El cuprinde trei componente: reguli de producţie*, o memorie de lucru, un interpretator numit şi motor de inferenţă.
O regulă de producţie se scrie sub forma „Dacă o condiţie, atunci o acţiune'", în care condiţia este un ansamblu de proprietăţi care descrie situaţiile de folosire a părţii-acţiune. Memoria de lucru cuprinde proprietăţile care sunt cunoscute de sistem ca fiind adevărate, ca urmare a datelor problemei sau a deducţiilor precedente. Interpretatorul cuprinde un algoritm* care controlează deducţiile cuplând partea-condiţie a fiecărei reguli cu conţinutul memoriei de lucru. Dacă mai multe reguli îşi au condiţiile verificate, alegerea se face fie pe baza unei cercetări exhaustive, fie prin evaluare, fie prin metacunoaştere.
Funcţionarea unui sistem de producţii este o suită de cicluri. Sistemul determină care sunt regulile de aplicat fiecărui ciclu, alege una dintre ele, apoi această regulă este aplicată, ceea ce modifică memoria de lucru şi un **nou ciclu** este declanşat.
Sistemele de producţii au fost utilizate în psihologie îndeosebi pentru formalizarea proceselor de achiziţie de cunoştinţe* şi pentru modelarea proceselor de rezolvare de probleme*.

J. Matineu
(S. D.)

Sistem de semnalizare —» Semnalizare

Sistem educativ

„Raportul asupra instrucţiunii publice" al lui C.-M. Talleyrand (1791) prezintă unul dintre primele cazuri de utilizare argumentată a noţiunii de sistem pentru a desemna organizarea instrucţiunii la scara naţiunii. Se găsesc în el trei notări susceptibile de a intra încă şi astăzi în noţiunea de sistem educativ:
1. problema centrală a economiei unei societăţi este de a se parveni la cea mai bună distribuire a oamenilor;
2. orice societate umană produce mijloace de instruire care permit fiecăruia accesul la un loc;
3. dar aceste mijloace nu-şi pot dovedi efectul economic şi uman decât dacă sunt reunite, combinate şi dirijate, formând din acest moment un adevărat sistem de instruire.
Se pune astfel problema că resurse educative se dezvoltă spontan în societăţile umane. Ele nu ating însă un randament optimal fără o direcţie impusă de o putere centrală. Noţiunea de sistem educativ cheamă ca un corolar pe cele de dirijism şi de planificare. Ajunsă în acest punct, noţiunea de sistem poate să nu mai fie curând „decât traducerea foarte aproximativă a organigramelor ministerelor educaţiei" (P. Furier, 1980, p. 138).
Schimbarea titulaturii şi trecerea de la „instrucţiune publică" la „educaţie"* înseamnă a se lua deja act de o complexitate internă în care fac efectiv sistem componente aparent la fel de eterogene ca veniturile aospodăriilor, învăţarea* matematicii şi

precocitatea sexuală. înseamnă de asemenea înscrierea instruirii organizate, în calitate de subsistem, în sistemul hipercomplex al rețelelor de interdependență socială. Dar, în același timp, se presimte deja aici întărirea influenței birocratice asupra instituțiilor și refuzul inițiativelor multilocalizate, informale, private sau paralele. Noțiunea de sistem educativ este deci susceptibilă de a dobândi o accepție restrânsă la aparatul de stat sau o accepție largă care o deschide asupra contextelor sale. Această alternativă, așa cum se vede, nu este pur și simplu noțională, ea este politică.

D. Hameline
(S. D.)

• FURTER P. (1980), *Les systemes deformation dans leurs coniexles,* Peter Lang, Berne. — TALLEYRAND C.-M. (1791), „Rapport sur l'instruction publique", în B. Baczko (1982), *Une education pour la democrație, textes etprojets de l'epoque revolution/taire,* 107-176, Editions Garnier, Paris.

Sistem-expert

Numit și **sistem pe** bază **de cunoștințe.** Logiciale dezvoltate în inteligența artificială* începând cu anii 1970, cu scopul de a imita raționamentul* unui expert uman într-un anumit domeniu. Dezvoltarea lor se datorează, în parte, dificultăților de a concepe și de a menține programe* mari care cer codificarea unor mari cantități de cunoștințe specializate, sub o formă greu lizibilă pentru un noninformatician și într-o organizare algoritmică strictă concepută pentru o prelucrare specială. Pe de altă parte, luarea în considerație a modului de raționament al experților permite o mai bună interactivitate (comunicare om-mașină), atât la conceperea, cât și la utilizarea sistemului.

Principiul fundamental este cel al separării exprimării de cunoștințe dintr-un domeniu de expertiză (bază de cunoștințe) și al folosirii acestor cunoștințe de mecanismele raționalii (motor de inferență*, de ex.), pentru a prelucra o problemă descrisă în general sub forma unui ansamblu de fapte. Un sistem-expert celebru este MYCIN, conceput de E. Shortliffe în 1974 pentru a ajuta la diagnosticarea maladiilor infecțioase ale sângelui și la prescrierea de antibiotice.

Un sistem-expert esențial, sau **generator de sisteme-expert,** este un ansamblu de programe cuprinzând un limbaj de reprezentare de cunoștințe*, mecanisme de raționament asociate și structuri informatice de culegere de cunoștințe; el permite realizarea unor sisteme-expert speciale, care rezultă din conceperea de baze de cunoștințe. Un mare număr de generatori au ca bază un limbaj de reguli de producție*.

M. Baron
(S.D.)

Sistem formal

Conceput pentru a formaliza și a studia teoriile într-un fel abstract, aducându-le la o manipulare de simboluri, un sistem formal prezintă în general trei aspecte: morfologic, sintactic, semantic; primele două aspecte definesc sistemul formal în sens strict. Aspectul morfologic se referă la limbajul formal al sistemului, adică în punctul de plecare un alfabet sau vocabular (ansamblu de simboluri de bază) și reguli de formare a cuvintelor sau „formule bine formate". Aspectul sintactic sau axiomatic* privește operația de derivare (sau deducție) și se bazează pe datele unui ansamblu de axiome și de reguli de derivare care permit să se deducă, pe baza axiomelor*, teoremele sistemului; în acest cadru este definită noțiunea de demonstrație (sau dovadă). Aspectul semantic se bazează pe noțiunea de interpretare a simbolurilor (sau realizare) și se referă la relaționarea sistemului formal cu unul sau mai multe universuri (sau teorii) pe care le formalizează. Logicile* formale sunt exemple de sisteme formale, în care studiul aspectului semantic este numit „teoria modelelor". Proprietăți importante pentru un sistem formal logic sunt consistența, decidabilitatea* și completitudinea.

M. Baron
(S. D.)

Sistemică
Ansamblu de teorii care consideră individul parte dintr-un grup* structurat ca unitate originală, guvernată de reguli speciale proprii acestui sistem* și al cărui scop este să-i prezerve homeostazia*. întregul este aici diferit de suma părților. Se vorbește de unitate sistemică pentru a desemna orice grup natural, cum ar fi familia, structurată progresiv în timp, de-a lungul unei istorii permițând experimentarea, prin încercări și erori, de tranzacții și retroacțiuni corective.

Teoria generală a sistemelor insistă asupra celor două funcții inverse care caracterizează orice sistem viu: capacitatea de transformare și tendința de menținere a echilibrului. Ceea ce permite, din punct de vedere terapeutic, să se descopere soluții pentru a ridica relațiile de dublă legătură* în interiorul unui sistem familial și să se redefinească astfel homeostazia făcând, dacă e cazul, economie de anumite tulburări mentale la unul dintre membrii săi.

J.-F. Allilaire
(S. D.)

Sistem limbic -» Limbic (Sistem —)

Sistem nervos
Organ care comandă viața de relație și reglările* organo-vegetative. El este constituit, în principal, din celule nervoase numite neuroni*. Sistemul nervos poate fi descris pe diferite planuri:

1. pe plan anatomic, se disting:

a) **sistemul nervos periferic,** constituit din ganglionii repartizați în organism, din organele receptoare* și din fibrele care captează și vehiculează mesajele senzoriale, din fibrele și terminațiile nervoase care asigură comenzile musculare;

b) **sistemul nervos central** (numit și **nevrax** sau **ax cerebrospinal),** constituit din măduva spinării*, centru reflex important, în care pătrund, prin coarnele dorsale, majoritatea aferentelor* senzoriale și de unde ies, prin coarnele ventrale, fibrele nervoase eferente motorii, și din encefal*, care este legat de măduvă prin trunchiul cerebral*. Encefalul (situat în cutia craniană) este la rândul lui constituit, pe de o parte, din cerebel* (căruia îi revine coordonarea senzoriomotorie) și, pe de altă parte, din prozencefal, care cuprinde diencefalul* (împreună cu, printre altele, talamusul*, hipotalamusul* și hipofiza*) și emisferele cerebrale* (sau telencefalul*) pe care se găsesc cortexul* brăzdat de scizuri care delimitează circumvoluțiunile și lobii*;

2. pe plan funcțional se disting, pe de o pane. **sistemul nervos al vieții de relație** (numit uneori **sistem nervos somatic)** care comportă sistemele senzoriale (de la preluarea de informație* de către receptori până la integrarea centrală în ariile de proiecție, apoi de asociere) și sistemul neuromuscular care controlează activitatea musculaturii striate scheletice (de la nivelul arcului reflex* elementar până la cel al programelor motorii* celor mai elaborate); pe de altă parte, **sistemul nervos autonom** (sau **vegetativ, neurovegetativ** sau **visceral)** care inervează glandele endocrine și exocrine și viscerele; el este compus din două subsisteme care modulează activitatea organelor efectoare în sensuri opuse: **sistemul simpatic,** situat în regiunile lombare sau toracice, care intervine în reacțiile la agresiuni* și la stres* accelerând ritmul cardiac, făcând să crească tensiunea arterială, mobilizând resursele energetice, pregătind deci pentru acțiune*; **sistemul parasimparic.** situat în regiunile trunchiului cerebral și ale sacrumului, care intervine pentru a conserva resursele organismului și a restaura homeostazia*. Numeroși mediatori* (adrenalina*, noradrenalina*, serotonina*, dopamina* etc.) modulează funcționarea sistemului nervos autonom.

***M. Le Moal, F. Parot, M.** Richeîle*
(S. D.)

Neurobiologia celulară studiază modul de funcționare a sistemului nervos în general și în special comunicarea în interiorul acestui sistem; conceptul de comunicare între două celule nervoase prin intermediul unei substanțe chimice a fost introdus de A. Elliott în 1904 și stabilit prin lucrările

lui O. Loewi (1921) și W. B. Cannon (1937), ce se referă la efectele excitației nervilor simpatici și parasimpatici asupra activității unei inimi sub perfuzie. Neuronii organizați într-o rețea* de comunicație complexă sunt articulați între ei de un axon* cu corp celular sau cu dendrită și-și conservă individualitatea, căci punctele lor de contact sau sinapsele* nu reprezintă decât niveluri de vecinătate fără nici o continuitate citoplasmică. Neurotransmisia care se efectuează la nivelul sinaptic folosește ca semnale de comunicare diverși mediatori sau neurotransmițători specifici fiecărui sistem neuronal care îi asigură sinteza. Eliberați în spațiul sinaptic, aceștia vor intra în interacțiune cu receptorii specifici, permițând astfel trecerea informației de la o celulă la alta. Modificările membranare declanșate de asocierea receptorului și a agonistului* vor provoca modificări energetice și electrice, potențiale graduate apoi potențiale de acțiune. Comunicația intercelulară prin intermediul unor semnale specifice este, în fapt, aplicabilă ansamblului sistemelor funcționale ale organismului (hormoni, mediatori ai inflamației, ai imunității).

U. Spampinato
(S. D.)

Dezvoltarea sistemului nervos la embrion, care îi „recapitulează" într-un fel dezvoltarea filogenetică, începe din stadiul neurulației, etapă care urmează formării celor trei foițe embrionare primitive: endodermul, mezodermul și ectodermul. Invaginația și închiderea părții dorsale a acestuia din urmă de-a lungul axului antero-posterior al embrionului va forma tubul neural, dând naștere sistemului nervos central. Pe de altă parte, celulele care scapă din tubul nervos la închiderea sa și care formează crestele neurale vor da naștere elementelor sistemului nervos periferic: ganglionii ortosimpatici, parasimpatici și senzoriali, celulele lui Schwann, ca și celulele pigmentate și celulele cromafine ale suprarenalei. Tubul nervos formează mai multe vezicule pe baza cărora se vor dezvolta diversele mari diviziuni ale sistemului nervos central: în afara măduvei spinării, rombencefalul, mezencefalul, diencefalul și telencefalul. Elementele celulare ale sistemului nervos central (neuronii și celulele gliale) se nasc în stratul germinativ periventricular și — într-o măsură mai mică — subpial. Din stratul germinativ vor migra, după ultima lor diviziune, tinerii neuroni nediferențiați spre zonele lor definitive. Această migrație este dirijată, în parte, de celulele de glie radiale care leagă suprafețele ventriculare și piale de tubul nervos. Totuși, alți factori, mai puțin bine caracterizați și implicați de asemenea în stabilirea unor conexiuni* nervoase specifice, joacă după toate probabilitățile un rol important în această migrație. De-abia după sosirea tinerilor neuroni la localizarea lor definitivă începe diferențierea lor și specificarea conexiunilor nervoase: mai întâi dezvoltarea axonului, apoi a dendritelor, creșterea axonilor, sinaptogeneza, achiziția fenotipului* neuronal definitiv. Este posibil ca o parte a acestor procese, la anumite mamifere și în funcție de structurile considerate, să se facă după naștere. Creșterea neuritelor, ca și formarea conexiunilor nervoase se realizează cu o foarte mare specificitate. Mecanismele care determină această specificitate sunt multiple și destul de imperfect cunoscute. Astfel, unele dintre ele duc la stabilirea unui mediu permisiv pentru creșterea axonală, furnizând informații direcționale generale: eliberare, prin conul de creștere, de proteaze care creează spațiul necesar elongației acestuia, interacțiuni între molecule de adeziune celulară situate pe membranele celulare externe, ducând la adeziunea selectivă a axonului în creștere la unele grupe de celule sau la alți axoni, interacțiuni ale neuritelor cu molecule ale matricei extracelulare. Modulația spațială și temporală a exprimării acestor molecule va putea explica stimularea sau inhibiția creșterii neuritei în cutare sau cutare direcție, asocierea sa cu o neurită sau celulă, sau cu alta. Mecanisme diferite, de chemotropism, oferă informații care orientează într-un fel mai specific creșterea neuritelor: este vorba de factori difuzibili sau factori neurotrofici*, produși de ținta axonului. în sfârșit, mar-

cheri complementari specifici, care există pe axon și pe ținta sa, pot determina formarea de sinapse pe o țintă neuronală dată în structura-țintă.
Paralel cu aceste procese constructive, unele procese de degenerescentă* intră în formarea sistemului nervos sub forma de eliminare de neuroni și de contacte sinaptice supranumerare. Aceste fenomene duc la o stabilizare* selectivă a sinapselor. într-adevăr, atât numărul de neuroni formați inițial, cât și cel al sinapselor care apar pe aceeași țintă depășesc cu mult numărul final, uneori într-o proporție de 1 la 10. Se pare că eliminarea acestor elemente supranumerare trece prin niște procese de competiție. *j.p.Herman*

(S. D.)

• CANNON W. B., ROSENBLUETH A. (1937). *Autonomie Neuro-Effector System,* MacMillan. New York. — LOEWI O. (1921), „Uber humorale Ubertragbarkeit der Herznervenwirkung", *Pfiigers Archives gesamte Phvsiologie Menschen und Tiere, 189,* 239-242.

Sistem nervos conceptual -> Conceptual

Sistem neuroendocrin difuz
Sub numele de sistem APUD (din englezescul : *Amine Precursor Uptake and Decarboxylatiori)* au fost grupate diverse tipuri celulare cu activitate endocrină, prezentând anumite caracteristici comune citochimice și ultrastructurale, capabile de a produce în același timp peptide* și amine* biogene (catecolamine, serotonină). Acest sistem neuroendocrin difuz grupează la ora actuală peste 40 de tipuri celulare, repartizate în tot organismul și în special în tractul gastrointestinal și pancreas. Cu toate acestea, coexistența amină-peptidă este o realitate banală în tot sistemul nervos* central și periferic și ea este tot atât de frecventă la alți neurotransmițători*, cum ar fi acetilcolina. Celulele sistemului neuroendocrin difuz apar deci ca o varietate endocrină a neuronului, numită și **paraneuron.**

P. Mormede
(S. D.)

Sistem pe bază de cunoștințe -> Sistem-expert

Sistem vestibular
Sistem senzorial participant la sensul mișcării* și al gravitații și care apare în ontogeneză după somestezie și înaintea audiției*. De notat că vederea* participă și ea la senzația de mișcare. Receptorii specifici, **labirintul,** localizați în urechea internă, sunt constituiți din trei canale semicirculare și din otolite în comunicație cu protuberantele, utricula și sacula. Canalele sunt orientate cu aproximație după cele trei planuri ortogonale ale spațiului; ele sunt umplute cu un lichid, endolimfa; în fiecare canal se găsește o capsulă cu celule ciliate stimulate de masele gelatinoase care le înconjoară în timpul accelerărilor unghiulare. Utricula are o orientare orizontala, sacula verticală; ele conțin celule ciliate pe care stau mase de cristale de carbonat de calciu care se deplasează la fiecare accelerare lineară, stimulând celulele ciliate. Celulele ciliate ale sistemului vestibular sunt deci transductori mecano-electrici. Stimulați, ei creează un potențial receptor, în funcție de stimulație, însoțit de calea vestibulară, parte a nervului auditiv, care face releu în nucleii vestibulari, apoi, după o sinapsă în talamus, ajunge la cortex. Unii neuroni merg spre nucleii oculomotorii, iar alții spre măduva spinării. Proiecția oculomotorie permite stabilizarea armonioasă a privirii în spațiu în timpul mișcărilor corpului și ale capului. Fiecare mișcare mai mare de 30 de grade atrage după sine un **nistagmus.** Nistagmusul este deci un reflex, o mișcare involuntară a ochilor cu o alternanță caracteristică de mișcări lente și rapide (care îl definește) și a cărui funcție este de a stabiliza vederea. Postura* este stabilizată datorită proiecțiilor spinale. Răul de transport este o manifestare nepatologică și comună rezultând dintr-o combinație neprevăzută a diferitelor stimulații vestibulare și a altora. Maladia sau vertijul lui Meniere are drept cauză vătămarea labirintului. ***M.LeMoal***

(S. D.)

Situaţie
în psihologia experimentală*, termenul de situaţie se referă la un ansamblu complex de stimuli* ce definesc într-o manieră generală mediul* în care se află subiectul în timpul experimentului. Termenul este deci mult mai larg decât cel de stimul, care desemnează, în acest caz, elementele precise ale mediului ce definesc variabilele independente, manipulate sistematic de experimentator. Dar nu există o linie de demarcaţie care să permită circumscrierea situaţiei pe *continuum**-\x\ ce duce de la stimulul particular la mediul înconjurător*, în afara laboratorului, se vorbeşte adesea de situaţie cu privire la contextul particular în care este plasată în mod deliberat persoana supusă unei intervenţii psihologice oarecare: situaţie analitică, situaţie de grup. în alte cazuri, psihologii folosesc termenul situaţie când plasează un subiect în mediul său de viaţă real sau într-un context care se apropie de acesta. Astfel, un test* în situaţie pentru un pilot de avion va consta în efectuarea unei măsurări a comportamentului în cadrul unui exerciţiu de pilotaj real.

M. Richelle
(D. F.)

Situaţional -> Conversaţie

Sân -> Obiect parţial

Sociabilitate
în sens curent, calitate a individului care apreciază, caută şi leagă cu uşurinţă contacte sociale. în sens mai larg, termenul desemnează ansamblul capacităţilor înnăscute de dezvoltare a formelor precoce de interacţiune* şi comunicare* interindividuală. în cadrul psihologiei genetice, H. Wallon, A. Gesell şi L. S. Vîgotski au insistat asupra sociabilităţii precoce a copilului, ca un cadru funcţional al dezvoltării* progresive a proceselor de individualizare*, în acest sens, H. Wallon descrie o perioadă de sociabilitate sincretică (0-1 an) şi o perioadă de sociabilitate diferenţiată (1-3 ani), inaugurată de sentimentele seloziei* şi simpatiei*, şi care duce, în faza crizei* de la 3 ani, la conştientizarea explicită a ,se//*-ului şi a celuilalt, în raport cu geneza imaginii corpului*. După C. Biihler şi H. Wallon, raporturile sociale între sugari sunt foarte precoce (0,6-1 an). Mai recent, H. Montagner a descris coduri* mimico-gestuale de comunicare foarte complexe la copiii intre 1,6 şi 3 ani. în psihanaliza copilului, anumiţi autori au pus în mod special în valoare modurile primitive ale sociabilităţii genetice proprii fiinţei umane (v. Socializare).

E. Jalley

Social
Termen folosit pentru a califica interacţiunile interpersonale efectuate într-un context relaţional pentru a-i sublinia specificitatea în raport cu manifestările naturale, biologice sau fizice. Psihologia surprinde caracteristicile multidimensionale ale socialului în subdisciplinele sale. Psihologii copilăriei consideră că socialul este consubstanţial cu fiinţa umană (H. Wallon), ceea ce face ca ataşamentul* (J. Bowlby, R. Zazzo) să fie o bază esenţială a dezvoltării legăturilor interumane. Structura şi funcţiile sociale preexistă individului, de aceea ele modelează procesul de hominizare* (J. Chateau), iar dimensiunea istorică influenţează construcţia conduitelor, concepţia despre realitate şi semnificaţia socială a identităţii (P. Malrieu); psihologia ecologică studiază influenţa câmpurilor sociale (K. Lewin) ale căror forţe şi tensiuni sunt localizate în spaţiile de viaţă; comportamentele specifice ale indivizilor pot fi repertoriate într-o cartografie socială. Psihologia socială* se ocupă de elaborarea şi de semnificaţiile legăturii sociale, de rolul său fundamental în funcţionarea psihică individuală şi ca factor de inflexiune a fenomenelor sociale (S. Moscovici). Interacţionismul simbolic consideră construcţia subiectului social ca trecând prin edificarea dialectică a imaginii şi conştiinţei de sine pe parcursul evoluţiei comunicărilor intersubiective între ego, eu, şi

celălalt. Psihologia clinică studiază procesele de interiorizare a socialului în șinele și în eul indivizilor, referindu-se la noțiunile psihanalitice de identificare, introiecție, proiecție, transfer și supraeu.

J. Selosse
(D.F.)

Socializare

Proces progresiv și cumulativ prin care copilul, în timpul dezvoltării* sale, asimilează comportamentele*, valorile*, normele*, codurile*, rolurile*, riturile*, obiceiurile, convențiile și modurile de gândire proprii mediului înconjurător* sociocultural. Studiile comparative interculturale* au permis stabilirea unor constante universale ale socializării, subliniind în același timp particularitățile specifice fiecărei culturi. Mecanismul de învățare* socială reprezintă un dublu principiu de integrare* personală și de aculturație*. Pe baza dată de modurile primare ale sociabilității*, inițierea socială a copilului pornește de la obiectul matern și continuă în cadrul lărgit al familiei, iar apoi, în societățile noastre, în cadrul școlar. Procesele de identificare* au un rol preponderent.

Diversele teorii ale dezvoltării acordă un loc diferit socializării. Astfel, în perspectivă cognitivistă, J. Piaget insistă asupra caracterului progresiv al socializării gândirii, sub efectul cooperării* și discuțiilor între copii, având drept rezultat dispariția, pe la 7-8 ani, a formelor primitive prelogice, lingvistice și sociale, ale egocentrismului*, în schimb, pentru alți autori, cum ar fi H. Wallon, L. S. Vîgotski sau J. Whiting, procesul de socializare primează și orientează dezvoltarea gândirii.

E. Jalley și *M. Richelle*
(D.F.)

Sociobiologie

Sociobiologia este o orientare relativ recentă a etologiei*, apărută în urma progreselor înregistrate începând cu 1950 în domeniile dinamicii și geneticii populației. Ea vizează să dea explicații biologice originii, structurii și evoluției societății și comportamentelor sociale, animale și umane. Este o biologie evolutivă aplicată societății; se află la întretăierea ecologiei*, etologiei (v. Ecoetologie) și geneticii. Ea a avut meritul de a atrage atenția asupra societății sau grupului social ca entitate în care au loc activitățile care conduc la succesul sau eșecul individului, printre altele la reproducere: însă ea nu se interesează de factorii imediați ai cauzalității* comportamentelor sociale și se concentrează asupra efectelor pe termen lung al acestora, și prin aceasta asupra condițiilor selecției lor. A putut astfel să ofere o explicație logică a comportamentelor în contradicție aparentă cu teoria neodarwinistă a selecției, care vrea ca individul cel mai puternic să supraviețuiască și să se reproducă; or. din ce în ce mai multe observații prezintă comportamente altruiste* în care individul își asumă riscuri sau se investește în beneficiul unor terți; potrivit sociobiologiei. partenerii ar fi uniți prin legături de rudenie și altruismul s-ar afla în serviciul propagării genelor comune (selecție cosangvină). Sociobiologia a fost obiectul unor controverse vii datorate, în parte, elementelor ideologice apriorice ale promotorilor săi, cum ar fi E. O. Wilson. ca și ale detractorilor săi, cei dintâi privilegiind determinanții genetici, cei din urmă negându-i sau minimalizându-i.

. „ „
*J.-C. Ru*et*
(D.F.)

Sociocentrism

Al treilea termen dintr-un fel de „lege a celor trei stări" propusă de J. Vial (v. Pedocentrism) pentru a caracteriza evoluția educației* școlare în secolul trecut In timp ce școala tradițională era centrată pe cel care predă și pe transmiterea de cunoștințe, Educația nouă* ar fi recentrată pe copil și pe psihopedagogia* achizițiilor sale. In a treia etapă, insuficiențele acestei centrări ar fi apărut odată cu conștientizarea polemică a mizelor sociale ale educației. A înțelege copilul ar fi o abordare „psihologistă"', dacă prin aceasta pretindem să surprindem realitatea elevului. Școala ar fi

în primul rând locul de producere a subiecților sociali, asigurând astfel reglarea* prin ea însăși a societății moderne. în timpul perioadei de critică intensă a sistemului școlar*, care a urmat mișcării din 1968, această constatare sociologică s-a transformat adeseori într-o denunțare politică a școlii burgheze. Ea manifestă paradoxul școlii progresiste menite să reproducă stratificarea socială și inegalitățile sale în momentul în care este considerată creuzetul democratizării și egalității șanselor*.

D. Hameline
(D. F.)

Sociocogniție -> Cogniție socială

Sociodramă
J. Moreno deosebește psihodrama*, care tratează prin improvizația dramatică conflictele* interpersonale ivite în viața particulară, și sociodramă, care tratează prin același demers conflictele dintre grupuri și subgrupuri, ivite în viața socială și profesională. El definește sociodramă ca o metodă de cercetare activă* asupra ideologiilor colective. De fapt, intervenția psihodramatică pentru rezolvarea dificultăților de funcționare a unei instituții educative sau de îngrijire combină cele două aspecte ale psihodramei si sociodramei.

D. Anzieu
(D. F.)

Socioecologie
Disciplină pentru care structurile și organizările sociale depind de factorii ecologici, dincolo de caracteristicile specifice speciei. Mărimea grupurilor sociale, organizarea lor în structuri laxe sau ierarhizate, strategiile lor colective, alimentare, reproducătoare și antiprădătoare ar varia în funcție de distribuția surselor trofice, densitatea și distribuția stratului vegetal, entropizarea mediului etc.

R. Campan
(D. F.)

Sociogeneză
Prin analogie cu psihogeneza*, termenul desemnează o abordare a mecanismelor dezvoltării* centrată pe analiza rolului jucat de factorii sociali. Este folosit, de asemenea, pentru a califica modurile de explicare* a comportamentelor individuale sau colective, normale sau patologice, care evidențiază efectul parametrilor sociali.

J.-P. Bronckart
(D. F.)

Sociogramă
Reprezentare grafică a alegerilor făcute în chestionarul sociometrie* de către membrii unui grup sau ai unei colectivități în funcție de un criteriu dat (cu care alți membri ar dori fiecare să lucreze, să-și petreacă timpul liber, să locuiască?). Stelele și *leader-ii* sunt reprezentați în centru, ceilalți membri fiind dispuși de jur-împrejur, făcând să apară configurații particulare: pereche, triadă, lanț, izolat, respins. Bărbații sunt reprezentați printr-un triunghi, femeile printr-un cerc. Raporturile dintre indivizi (alegere, respingere, reciprocitate) sunt desenate sub formă de săgeți între triunghiuri și cercuri.

D. Anzieu
(D. F.)

Sociometrie
Metodă inventată de J. Moreno, de măsurare a relațiilor de afinitate (atracție, respingere, indiferență) între membrii unui grup* sau ai unei colectivități. Ea permite evaluarea climatului și moralului acelui grup sau acelei colectivități. Cele două tehnici principale utilizate sunt observarea comportamentelor și chestionarul sociometrie. Acesta din urmă cere fiecărui membru să desemneze dintre ceilalți, în scris, în mod confidențial, pe cei cu care ar dori și cu care nu ar dori să fie angajat într-o activitate specifică: muncă, loisir, sarcină dificilă sau periculoasă. Analiza pune în evidență conflictele* între poziția pe care un individ crede că o are într-un grup și poziția pe care ceilalți i-o atribuie, statutul înalt, mediu sau slab al fiecărui membru, existența unor eventuale subgrupuri. Rezultatele apar pe un grafic (sociogramă*), ceea ce permite semnalarea aspectelor importante ale dinamicii grupului. Chestionarul sociome-

trie poate constitui începutul unei intervenții psihologice în grup sau în colectivitate.

D. Anzieu
«D. F.)

Sociopatie

Folosit pentru definirea unei patologii de origine socială și culturală, conceptul este utilizat din perspective diferite. Printre acestea:

1. o semnificație psihosocială, caracterizând efectele patogene ale unui mediu sau mediu înconjurător* destructurat care perturbă dezvoltarea* și adaptarea* indivizilor și atrage după sine vulnerabilitatea* lor socială;
2. un tip specific de interacțiuni caracterizate prin efectele de atribuire* discriminatorie sau / și de proiecții* stigmatizante asupra populațiilor sau indivizilor diferențiați negativ din punct de vedere social sau cultural;
3. o patologie a relației și a legăturii sociale alimentată de escaladarea unei alienări bilaterale între deviant* și respingerea lui de către celălalt și care se poate exprima polimorf atât prin tulburări psihotice, cât și prin asocialitate;
4. o realitate nosografică având o formă distinctă opusă psihopatiei și care este caracterizată prin refuzul constrângerilor sociale, respingerea regulilor, normelor* și valorilor* dominante, ca și prin imposibilitatea de a stabili un acord cu celălalt. Conceptul de sociopatie folosit de H. Cleckley (1941) pentru a caracteriza tulburările de învățare* este aplicat de *American Psychiatric Association* indivizilor antisociali cronici care au mereu probleme și nu profită niciodată de experiență sau de sancțiuni și care nu păstrează nici o legătură constantă cu celălalt;
5. o realitate epidemiologică identificând un ansamblu de comportamente susceptibile de a reduce creativitatea și dinamica indivizilor, de a atrage după sine modificări ale conștiinței și de a perturba grav relația cu celălalt. Aceste diverse lecturi arată caracterul de organizare intermediară și psihodinamică a conceptului. Predispozițiile* individuale nu sunt considerate suficiente pentru a produce sociopatii; trebuie ca și mediul înconjurător să fie slăbit și să antreneze o patologie a relației. Clinica manifestărilor sociopatice deosebește organizări diferite de tip „narcisic / parazit", care caută gratificări prin exploatarea celuilalt, fără violență, și de tip ..instrumental/narcisic", orientat mai mult către revendicare si distrugere. , ,

J. Selosse
(D. F.)

• CLECKLEY H. (1941J, *The Mask of Sanity,* Mosbey, St. Louis.

Sociotehnic (Sistem —)

Teorie a contingenței* în care caracteristicile sociale și tehnice ale organizațiilor sunt strâns legate între ele sub forma unui sistem. Termenul și noțiunea își au originea în cercetările conduse de E. L. Trist și K. W. Bamforth pentru analizarea consecințelor sociale ale schimbărilor tehnologice ale proceselor de exploatare în minele de cărbune din Anglia. Cercetările au arătat că orice schimbare tehnologică aduce după sine schimbări sociale și deci trebuie însoțită de un efort sistematic de integrare a noilor procese sociale adaptate, deopotrivă, noilor tehnologii și nevoilor personalului în cauză.

C. *Levy-Leboyer*
(D.F.)

Socius

Termen creat de P. Janet și reinterpretat de H. Wallon. Individul este social ca urmare a unei necesități genetice. Inaptitudinea nou-născurului este atât de pronunțată, încât socialul este la om consubstanțial organismului. Iată de ce, terminând analiza proceselor care construiesc eul (emoția*, motricitatea* și imitația*), H. Wallon dezvoltă o teorie a 5oa«5-ului cu care individul instaurează un parteneriat, o autosubstituție, o dedublare, o dualitate, prin emoții, simbioză* afectivă, expresii și alternanță de gânduri într-un raport intim cu celălalt pe care fiecare îl poartă în sine. Existența latentă a soci/ir-ului în eu se poate

manifesta prin diverse peripeţii ale stării de conştiinţă*, normală sau patologică.

J'. Selosse
(D. F.)

Sodomie -> Homosexualitate

Solicitare latentă -» Conţinut latent

Somatic (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Somatizare
Disconfort somatic, considerat de clinician ca un simptom inexplicabil printr-o tulburare sau leziune fizică şi care nu este un efect secundar consumului de medicamente, alcool sau droguri. Poate fi vorba de simptome pseudoneurologice (slăbiciune musculară sau paralizie, afonie, diplopie etc), simptome gastrointestinale (dureri abdominale, greţuri, vărsături), simptome ginecologice (menstruaţii dureroase, vărsături în timpul sarcinii), simptome psihosexuale (lipsa plăcerii, dureri în timpul actelor sexuale), dureri mai mult sau mai puţin întinse (dureri dorsale, dureri urinare), simptome cardiovasculare (respiraţii scurte, dureri toracice). Făcând parte din ansamblul tulburărilor desemnate sub numele de tulburări somatoforme*, somatizarea trebuie diferenţiată de tulburările de conversie*, de durerile patogene izolate, de ipohondrie*, de tulburările factice cu simptome fizice în care subiectul îşi controlează voluntar simptomele. Somatizările trebuie, de asemenea, diferenţiate de simptomele somatice vagi, multiple şi derutante, care pot fi întâlnite de exemplu în schizofrenia* cu idei delirante somatice multiple, în anxietatea generalizată, în tulburările panice, sau în depresiile veritabile. Somatizările intră în general în cadrul tulburărilor funcţionale care acoperă un ansamblu foarte vast de disconforturi cu predominanţă fizică, disconforturi a căror organicitate nu poate fi stabilită şi care se înscriu într-un context general de insatisfacţie, de dificultăţi existenţiale sau de stres* pronunţat ori prelungit.

A. Braconnier
(D. F.)

Somatoformă (Tulburare —)
De la apariţia clasificării *DSM III (Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale)* poate fi reunit în acelaşi cadru nosografic ansamblul tulburărilor exprimate prin simptome fizice care evocă o maladie somatică, fără să poată fi găsită vreo anomalie organică sau evocat vreun mecanism fiziopatologic, şi pentru care există o prezumţie puternică a unei origini psihologice.

Sunt astfel grupate dismorfofobia (preocupare obsesivă în legătură cu o pretinsă dizgraţie corporală), conversia*, ipohondria*, somatizarea (tulburări funcţionale diverse), tulburarea somatoformă dureroasă (sau psihalgie) şi unele stări prea puţin diferenţiate pentru a putea fi incluse într-una din tulburările precedente.
Gruparea este eterogenă şi tulburările care o compun ţin de mecanisme de natură foarte diferită. Doar dorinţa de a refuza orice criteriu care să nu fie pur descriptiv şi obiectiv o justifică.

D. Widlocher
(D. F.)

Somatognozie
Desemnează cunoaşterea corpului*, a elementelor sale, atât în cazul corpului propriu, cât şi în cel al unui corp străin, eventual reprezentat, şi / sau conştiinţa corpului propriu. Cunoaşterea ar putea fi doar cea a unui lexic constituind o categorie specifică, dar conştiinţa este în mod necesar dependentă de procesele atenţionale şi perceptive. Corpul este un „obiect" specific care depinde de activităţile sale motorii şi de poziţiile sale în spaţiu, de unde rezultă recurgerea la concepte de schemă corporală* şi de imagine a corpului nostru.

J.-L. Signoret
(D. F.)

Somestezic -> Sensibilitate cutanată

Somn
Stare comportamentală* descrisă la vertebratele homeoterme, definită prin reducerea activităţii*, prin posturi* caracteristice,

închiderea ochilor, hipotonicitatea mușchilor, scăderea reactivității la stimulii externi. In timpul somnului, funcțiile mentale cunosc o reorganizare până la pierderea progresivă a conștiinței* lumii înconjurătoare, până la vis*. Somnul survine în timpul perioadelor ciclului nictemeral care nu pune în acțiune capacitățile de adaptare* și în timpul cărora organismul regăsește nișa ecologică și grupul social. Cantitatea de energie economisită este modestă. S-a sugerat că proporția relativ ridicată a somnului cu vise în ultimele luni de viață intrauterină și în primele luni de viață este legată de necesitatea de a face să funcționeze un creier rupt de lumea exterioară (la nivel senzorial sau motor) și de a-i accelera maturizarea. în laborator sunt studiați următorii parametri: comportament și mișcări, indici poligrafici, senzații și percepții, conținuturi ale gândirii (după trezirea spontană sau silită). Au fost descrise două faze importante care se succedă de mai multe ori în timpul somnului și aceasta începând cu adormirea: somnul cu unde electroencefalografice* lente și fără mișcări ale ochilor și somnul cu unde rapide și cu mișcări ale ochilor. în timpul somnului lent, persistă o anumită tonicitate musculară; trebuie notată, de asemenea, o iregularitate respiratorie, o scădere a presiunii arteriale și a ritmului cardiac, o eliberare pulsatilă a hormonilor* sexuali și de creștere. în somnul rapid, tonicitatea dispare și apar senzații fără legătură cu lumea exterioară, un mod de gândire ilogic și bizar, o activitate neregulată a ritmurilor cardiac și respirator și a presiunii arteriale, o erecție peniană și clitoridiană; sunt de notat, în fine, tresăriri ale extremităților corpului și ale feței. Trezirea în această fază (numită și somn paradoxal*) permite descrierea precisă a visului rezultat din activarea neuronală generalizată.

Structurile nervoase răspunzătoare de somn sunt situate în regiunile bulbo-pontice, în formațiunea reticulată* și în hipotalamus*, dar zone întinse ale creierului sunt implicate în diferitele manifestări ale celor două mari episoade ale somnului.

M. Le Moal
(D-F.)

Somnambulism

Tulburare a somnului* mai frecventă la băieți decât la fete. Somnambulul se trezește cel mai adesea în prima parte a nopții și desfășoară activități automate, cu ochii deschiși și cu privirea fixă. Se întoarce în pat după un timp variabil și, a doua zi, nu-și amintește de plimbarea nocturnă.

Cercetările făcute nu au putut pune în evidență tulburări psihopatologice importante, în afara unei tendințe depresive sau anxioase. Unii autori asociază somnambulismul unor factori organici, iar alții îl consideră echivalentul crizelor epileptice sau al crizelor de isterie.

A. Braconmer

(D.F.)

Somn magnetic -> Autohipnoză

Somn paradoxal -* Vis

Son

Unitate arbitrară pe scala* soniei. Este reprezentată de sonia, pentru un subiect mediu, a unui sunet de 1000 Hz la 40 dB peste nivelul de referință de $2.IO^{-4}$ barii.

R. Genicot
(D.F.)

Sondaj

Termen din demografie care desemnează o metodă de observație a populației și constă în culegerea de date despre un eșantion* reprezentativ, având drept obiectiv fie cunoașterea parametrilor unei populații date, fie verificarea unei ipoteze statistice pe o populație. Este singura tehnică ce permite culegerea de informații cuantificate despre un segment însemnat al populației. Pentru a efectua un sondaj, trebuie cunoscută suficient de bine populația totală. Sunt folosite două tipuri de eșantionare pentru sondaje: eșantionare probabilistă și eșantionare prin procente. Sondajul de opinie este o anchetă* asupra unui

eşantion reprezentativ al populaţiei destinată determinării opiniei populaţiei faţă de un subiect dat. -M ,.

G. Moser

(D. F.)

Sondaj de opinie -> Sondaj

Sonie -» **Son**

Sonograf

Aparat utilizat în analiza sunetelor vocale ale omului sau animalului, de pildă cântul* păsărilor. El permite descompunerea frecvenţială (fundamentală şi armonică) legată de amplitudinea sunetelor şi oferă o reprezentare grafică (sonogramă*) a structurilor acustice în funcţie de timp. Variantele vechi ale sonografului sunt sub forma unui tambur în rotaţie pe care se înscriu oscilaţiile unui stilet acţionat de presiunile acustice succesive. Analizorii frecvenţiali actuali afişează rezultatele pe ecranul de vizualizare sau pe imprimantă după prelucrarea informatică. „ _ .

R. Gemcot

(D. F.)

Sonogramă

Reprezentare grafică a structurii fizice a sunetelor vocale. Sonogramă este obţinută cu ajutorul sonografului. Semnalul acustic este analizat în frecvenţe* grupate în formanţi. Formanţii apar pe sonograf sub forma unor plaje mai mult sau mai puţin întunecate în funcţie de intensitate şi decupate în benzi orizontale suprapuse mai mult sau mai puţin lungi, corespunzătoare fundamentalelor şi armonicelor doi şi trei (descompunere a lui Fourier). Cezurile acestor formanţi pe axa derulării marchează pauzele şi tranziţiile fonetice în funcţie de timp. „ " .

K. Gemcot

(D. F.)

Sonometrie

Ansamblu de tehnici care îşi propun să capteze, să înregistreze şi să analizeze sunetele simple şi complexe, cum ar fi vocea, zgomotele, în funcţie de parametrii intensităţii* sonore, presiunii acustice, frecvenţei, analizei armonice etc. Electroacustica a dus la progrese importante în analizele sonometrice actuale, mai ales în studiul eficacităţii pereţilor absorbanţi în cazul insonorizării sălilor, de exemplu.

R. Genicot

(D. F.)

Sonometru

Instrument de măsurare a intensităţii sunetelor (sunete pure sau sunete complexe, zgomote), compus dintr-un microfon direcţional sau din ambianţă, un amplificator, un voltmetru gradat în decibeli şi eventual un filtru* trece-bandă, în general de octavă sau de fracţiune de octavă. Variantele mai evoluate conţin reglaje de sensibilitate, niveluri maxime şi minime, afişaje digitale ale sunetelor impulsionale, înregistrate pe fracţiune de secundă, până la intensităţi* sonore medii, pe durate mai mult sau mai puţin lungi. _ _ .

R. Genicot

(D. F.)

Sonor (Flux —) -> Flux

Spaimă

Spre deosebire de frică şi angoasă* care însoţesc aşteptarea unui pericol cunoscut sau necunoscut, spaima este, în limbajul psihanalizei, starea afectivă resimţită de subiectul aruncat nepregătit în situaţia de neajutorare*. Spaima privează, de obicei, subiectul de orice posibilitate de reacţie: ea pune eu/ego-ul* în afara stării de exercitare a funcţiilor sale de legare* a cantităţilor de excitaţie. Din această cauză ea se află întotdeauna la originea nevrozei traumatice* pe care S. Freud o numea adeseori nevroză de spaimă. In ultimele sale lucrări, S. Freud a opus semnalului angoasei, descris sub numele de angoasă automată, o stare afectivă care are toate caracteristicile spaimei: survenire brutală, scufundare şi punere în afara activităţii a tuturor funcţiilor eu/ego-ului, repetare a stării de neajutorare. . ,. „

J.-M. Petot

(D. S.)

Spân of *control* -> Capacitate de control

Spaţial

Relativ la spaţiu*, la percepţia*, organizarea, stăpânirea sa motorie sau la reprezentarea* sa. Acest termen poate fi întâlnit în diverse contexte: la nivelul cel mai fin de discriminare* vizuală sau tactilă între două puncte (prag* spaţial), ca şi la nivelul macroscopic al orientării* spaţiale în teritoriu* ; el califică un factor* care saturează bateriile de teste* mentale, deja identificat de J. L. Thurstone, ca o memorie* a relaţiilor topologice sau o memorie care apelează la aranjamente într-un spaţiu imaginar pentru a asigura reţinerea* datelor celor mai abstracte. Paralel cu cuvântul spaţiu, termenul spaţial se aplică fie la universul tridimensional în care evoluează organismele şi la percepţia şi la reprezentarea perceptiv-motorie pe care o au despre el, fie la domeniul recent al adaptării la spaţiul astronautic, fie în sfârşit, într-un sens metaforic sau formal, la organizarea elementelor într-un „spaţiu" mental. Expresia reprezentări spaţiale poate să îmbrace astfel două sensuri foarte diferite: unul trimite la reprezentările mentale sau la memoria proprietăţilor spaţiului perceptiv-motor (hartă cognitivă*); celălalt la o descriere în termeni geometrici, într-un spaţiu cu *n* dimensiuni, a câmpurilor semantice şi conceptuale.

Frecvenţă* spaţială: număr de cicluri pe grade de unghi vizual* care definesc \mpat*tern** vizual în grilă cu alternanţe abrupte sau degradate între negru şi alb, folosite în mirele* care permit o măsurare a acuităţii vizuale* şi a sensibilităţii la contraste*.

M. Richelle
(S. D.)

Spaţiu

Spaţiul, aşa cum se construieşte pentru un organism viu, nu se reduce la o descriere a spaţiului fizic în care se desfăşoară acţiunile* sale, chiar dacă unele reguli de corespondenţă *(niapping)* pot să fie degajate fără îndoială între una şi alta. Spaţiul psihologic este mai întâi o construcţie perceptivă, tributară unor caracteristici ale modalităţilor* senzoriale si ale organelor receptoare* cele mai implicate: în primul rând. la om, vederea*, dar şi audiţia*, simţul tactil*, mirosul* (se va vorbi despre spaţiile vizual, auditiv, tactil, olfactiv, dacă vrem să le considerăm mai degrabă pentru ele însele decât în integrarea rolurilor respective) şi legile generale ale percepţiei*. El nu este mai puţin tributar acţiunilor motorii ale subiectului, mişcărilor* sale faţă de obiectele apropiate, deplasărilor* sale într-un teritoriu* mai mult sau mai puţin întins, presupunând procese de orientare* a căror complexitate apare în migraţiile* îndepărtate la unele specii de animale. Studiul spaţiului psihologic, fie că este vorba de o specie sau de o populaţie anumită în cadrul unei specii (grup etnic în specia umană), înglobează deci atât analiza mijloacelor de informare spaţială, cât şi formele de amenajare a teritoriului*, pe scurt esenţialul raporturilor organismului cu nişa sa ecologică* şi reprezentările* cognitive care rezultă de aici sau sunt presupuse.

într-un sens metaforic, psihologia contemporană foloseşte frecvent cuvântul spaţiu în legătură cu organizarea reprezentărilor cognitive. Astfel, expresia spaţiu-problemă* *(problem space)* trimite la un fel de zonă mentală* care ar comporta o reprezentare a obiectelor implicate, a scopului căutat, a acţiunilor ce urmează a fi puse în aplicare, a constrângerilor specifice unei probleme sau clase de probleme.

Psihologie a spaţiului sau spaţială: de la succesul zborurilor astronautice, ramură a psihologiei aplicate având ca scop descrierea, analizarea şi prevenirea problemelor specifice de adaptare a organismului uman în spaţiu. Printre aceste probleme se vor găsi efectele lipsei gravitaţiei, ale izolării*, ale exilului prelungit, ale perturbării ritmurilor* biologice. ,„ „. , „

M. Richelle
(D. S.)

Spaţiu de viaţă -> Câmp (Teorie a —)

Spaţiu mental

Formă a spaţiului care rezultă dintr-un dublu proces de sublimare* şi de proiecţie*

a diverselor straturi, corporal, gestual* şi perceptual, ale spaţiului concret. Spaţiul mental reprezintă în acelaşi timp produsul şi mediul* de exercitare a funcţiei simbolice* pe cele două versante ale sale: limbajul* şi gândirea*. Referindu-se la lucrările lui H. Head asupra afaziei* şi anticipând ideile lui A. Leroi-Gourhan, H. Wallon consideră că tulburările acestei forme deosebite de gest* care este limbajul nu privesc numai lanţul temporal, ci au legătură şi cu funcţia gestuală în ansamblul său, ca aptitudine de a dispune de ordinea spaţială. De asemenea în această intuire a spaţiului, calificată şi ca spaţiu virtual sau ca ordine a posibilului, se încheie integrarea imaginii corporale, prin reducerea spaţiilor locale (de la 3 ani) mai întâi în conflict cu experienţa speculară. Acest concept al unui hiperspaţiu, care este şi cel a ficţiunii şi visului, trebuie apropiat de concepţia lacaniană a simbolicului*, ca şi de spaţiul potenţial al lui D. Winnicott.

E. Jalley
(D. S.)

Spaţiu personal
Introdusă de E. T. Hali, noţiunea de spaţiu personal este utilizată pentru descrierea distanţelor* menţinute între indivizi în diferite situaţii ca mijloc de protecţie fizică. Se deosebesc distanţa intimă, distanţa personală (sferă de protecţie individuală), distanţa socială (menţinută ca urmare a interacţiunilor dintre indivizi) şi distanţele publice (în absenţa interacţiunii). Subiecţii nu-şi protejează numai spaţiul personal, dar îl respectă şi pe cel al altora, aşteptând de la ei să procedeze la fel. Reglarea spaţiilor interpersonale se operează în esenţă cu ajutorul contactelor oculare. Ea este dependentă de caracteristicile sociale, de situaţia de mediu înconjurător şi de normele cultural determinate.

G. Moser
(D. S.)

Spaţiu-problemă
Este o noţiune introdusă de A. Newell şi H. Simon în 1972 pentru formalizarea reprezentării* unei probleme de către un subiect. Cu ocazia rezolvării de probleme* prin transformare de stări, spaţiul-problemă devine graful* rezolvării alcătuit de subiect. Acesta poate avea o reprezentare a operaţiilor de efectuat pentru a trece de la o stare la alta care nu corespunde enunţului problemei: spaţiul-problemă la un moment dat poate fi deci foarte diferit de graful rezolvării definit de enunţ. De exemplu, subiectul poate să nu ia în consideraţie una din regulile enunţului, să nu ţină seama de o constrângere.

(D. S.)

Specializare —> Particularizare

Spectru -» Tonalitate

Speculară (Imagine —) -» Stadiul oglinzii

Spirală tranzacţională
După S. Leibovici, sistemul de comunicaţii intrafamiliale (conştiente şi inconştiente, psihologice şi fiziologice) care asigură dezvoltarea copilului; în geneza relaţiei obiectale, obiectul, la rândul său, structurează subiectul.

R. Doron
(S. D.)

Spirit
Termen încărcat cu sensuri multiple în cursul avatarurilor sale în diversele sisteme filozofice, spiritul desemnează, într-un sens apropiat de rădăcinile sale etimologice, când principiul (suflu) de viaţă, când sufletul individual, când realitatea gânditoare superioară, sursă a creaţiei şi pe care o domină, când instanţa psihologică ce produce gândirea* sau dirijează acţiunea, când subiectul* reprezentării* ori al conştiinţei*, într-o tradiţie dualistă* ilustrată de distincţia făcută de W. Dilthey între ştiinţele spiritului (în germană *Geisteswissenschafteri)* şi ştiinţele naturii *{Naturwissenschafteri),* spiritul este o entitate căreia nu i se pot aplica modalităţile de investigare specifice ştiinţelor naturale, ale căror demersuri experimentale au drept scop explicarea, ci o abordare de ordin mai intuitiv şi interpretativ, de tip hermeneutic*

vizând înțelegerea. Dacă unele orientări ale psihologiei clinice* și ale celei a personalității* au adoptat ideile lui Dilthev și au reținut conceptul de spirit (sau de psihism*, sau de aparat* psihic) elaborând de altfel metode de interpretare și intervenție mai preocupate să dea un sens conduitelor subiectului singular decât să le explice, curentele strict științifice și experimentale ale psihologiei au preferat să se înscrie fără echivoc în rândul științelor naturii eliminând termenul de spirit din vocabularul și din construcțiile lor teoretice. Conotațiile mentaliste* ale termenului l-au făcut impropriu de a figura în lexicul școlilor behavioriste*. Puțin folosit în franceză, el era îndepărtat din *Vocabulaire de la psychologie* al lui H. Pieron (1951). Totuși a reapărut, ca o traducere a cuvântului englezesc *mind,* și paralel cu cuvântul cogniție*, în siajul psihologiei cognitive* și cognitivismului*, al cărui progres este fără îndoială și el legat de reînnoirea filozofiei spiritului *(mindphilosopliy)mxiz.*-diția anglo-saxonă. In acest caz, spiritul desemnează ansamblul proceselor mentale, mai ales al celor care țin de inteligență*, a căror inferare este permisă de analizele experimentale ingenioase asistate de modelări* mai mult sau mai puțin îndrăznețe. Se pare că în acest context termenul nu îmbracă, cel puțin nu neapărat, vechile sale conotații dualiste sau spiritualiste*.
Pe de altă parte, termenul a ajuns la modă. tot prin transferul englezescului *mind,* și prin recucerirea interesului acordat vechii dezbateri asupra spiritului și materiei, spiritului și corpului sau, după o formulă mai actuală, spiritului și creierului*, în cadrul neuroștiințelor* contemporane. Deși se observă impunându-se adesea în acest domeniu ipoteza apariției unui nou tip de organizare, care se construiește în cursul interacțiunii instrumentului cerebral cu lumea fizică și culturală (emergentismul interacționist al lui K. Popper, constructivismul* lui J.-P. Changeux, apropiat de cel al lui Piaget), se regăsește în dezbatere majoritatea pozițiilor tradiționale, a monismului* materialist* cu idealismul*. trecând prin dualismele cu dominantă paralelistă, interacționistă sau spiritualistă. Tipică pentru reapariția dualismului este concepția lui J. C. Eccles care. în termenii unei analize a contribuțiilor celor mai noi ale neurobiologiei*, afirmă totuși ca entitate existentă prin ea însăși ..spiritul conștient. .. care recurge la lectura activităților polimorfe ale mașinăriei nervoase a cortexului cerebral în funcție de interesele și atenția sa. și care integrează această selecție pentru a da experienței conștiente unitatea sa în timp'" (1981. p. 266).
Astăzi, expresia teorie a spiritului desemnează un curent consacrat dezvoltării ontogenetice a concepțiilor despre spirit, întrebările actuale referitoare la statutul spiritului sunt strâns legate de elucidarea problemei conștiinței* și intenționalității*.

R. Doron. P. Mengal, M. Richelle (D. S.)

• ECCLES J. C. (1979), *The human Mystery, Gilford Lectures,* 1978. Springer Verlag. Berlin. Traducere (1981): *Le my stere humain* (trad. A. M. Graulich și M. Richelle). Mardage, Bruxelles. — PIERON H. (1951). *Vocabulaire de la psychologie,* PUF. Paris.

Trăsătură de spirit: Subliniind strânsa solidaritate a diverselor manifestări psihice. S. Freud a studiat *Cuvântul de spirit și raporturile sale cu inconștientul* în 1905. In măsura în care elaborarea psihică a spiritului se aseamănă cu elaborarea visului*, sensul latent pe care îl comportă visul este manifestat prin râs, și se recunosc patru varietăți de jocuri de cuvinte de spirit: spiritul poate fi obscen, agresiv, cinic sau sCeptiC„

R. Doron (D.S.)

Spiritualism -» Materialism

Split-half

Atunci când trebuie să se administreze o singură formă a unui test* o singură dată. se poate totuși estima un tip deosebit de fidelitate*, adică omogenitatea celor două jumătăți ale acestui test. Testul este împărțit în două părți cât se poate de echiva-

lente (număr de itemi, nivel de dificultate, caracteristici psihologice implicate). Se obțin atunci, pe baza unei bipartiții a testului (prima și a doua jumătate, itemi pari și impari), două serii de jumătăți de scor pentru o grupă dată, între care se calculează o corelație. Aceasta permite estimarea proporției de variantă* adevărată a scorurilor (parte din variantă neimputabilă erorilor de eșantionare a conținutului).

M. Bruchon-Schweitzer
(S. D.)

Spontaneitate

După J. Moreno, este cel mai bun răspuns al unui individ sau al unui grup la o situație nouă și dificilă, căci ea mărește creativitatea și micșorează angoasa*. Spontaneitatea aduce soluții originale acolo unde adaptarea rigidă se mulțumește să se conformeze „tradițiilor culturale". Tot după Moreno, primul act spontan este nașterea. Spontaneitatea este apoi locul de naștere al lui „Eu", și pe deasupra matricea oricărei întâlniri autentice cu celălalt. Ea este activată de psihodramă*. J. Moreno și continuatorii săi au propus probe (nestandardizate) care permit evaluarea spontaneității persoanelor.

D. Anzieu
(S. D.)

Sport

Activități codificate și regii instituțional corespunzătoare practicării diferitelor forme de competiție* motorie între doi sau mai mulți protagoniști. Intr-o accepție mai largă, desemnează practicarea activităților fizice de loisir, cu caracter mai mult sau mai puțin spontan și competitiv. Sporturile își au originea în jocurile tradiționale și în marile mituri fondatoare ale civilizației occidentale, dar înflorirea lor actuală se leagă de faptul că vehiculează valori foarte moderne și provin din modurile de viață contemporane.

Sportul de competiție este mai presus de orice o ocazie de a evalua și de a împinge limitele posibilităților umane în materie de performanță motorie*, ca urmare a unui antrenament* sistematic și uneori și a folosirii de procedee artificiale, cum ar fi dopajul. Sportul de loisir constă mai mult dintr-o căutare de senzații agreabile născute din mișcare, dintr-o bunăstare corporală, din sănătate sau dintr-un bun echilibru de viață, precum și dintr-o căutare a unor relații conviviale. Dacă numărul de practicanți ai sportului crește constant, acest fenomen de masă se dovedește a fi foarte diferențiat, iar alegerea activităților urmează o logică a distincției sociale, marcată de *habitus*-u* de clasă.

In ultimii douăzeci de ani asistăm la o dezvoltare considerabilă a cercetărilor în psihologia sportului; acestea se referă la motivațiile* practicării unui sport, la capacitățile motorii, cognitive sau afective pe care el le cere, la condițiile învățării sale etc.

M. Durând
(S. D.)

Sprijin social -» Suport social

Squiggle game

Tehnică de joc creată de D. Winnicott în conducerea consultațiilor terapeutice la copii. Se pune problema de a intra în contact cu copilul propunându-i un joc care nu comportă nici o regulă și necesită numai două creioane și hârtie. D. Winnicott spune copilului: „Eu închid ochii și las să-mi lunece creionul și să facă un *squiggle* (mâzgălitură), tu faci altceva, apoi e rândul tău să joci, faci un *squiggle,* iar eu îl transform." Ceea ce se petrece în timpul jocului și al convorbirii* depinde de folosirea experienței copilului și materialului pe care-1 aduce. Importanța *squiggle game*-ului poate fi înțeleasă numai dacă se face referire la teoria obiectului tranzițional* a lui Winnicott. *Squiggle game* constituie o propunere de experimentare a capacităților unui copil în a lega o relație de ordin tranzițional, de vreme ce este vorba de crearea unui obiect de schimb care aparține în același timp copilului și clinicianului.

C. Chabert
(S. D.)

Stabilizare selectivă

Concept teoretic elaborat în contextul neurobiologiei dezvoltării* pentru a descrie, în principal, bazele biologice ale învățării*

considerate ca o modificare temporară a sistemului* (elemente structurale, neuroni*. dendrite, axoni*) prin funcție* (proprietăți funcționale provenind din organizarea structurală) și aceasta în termeni de evenimente sinaptice, deci la nivelul rețelelor* elementare. Este admis faptul că actul de a învăța presupune atât o variabilitate structurală în rețea, importantă în timpul creșterii, cât și constituirea de sinapse* labile, de calitate în anumite circuite de neuroni, iar cu timpul și pe măsura activității, stabilizarea sau dispariția acestor neuroni și sinapse.

M. Le Moal
(S. D.)

Stadiu

Utilizarea noțiunii de stadiu în psihologie nu are sens decât în cadrul concepțiilor dezvoltării care își au originea în embriologie sau în biologia evoluției* speciilor și în taxonomia respectivă. W. Preyer și apoi J. M. Baldwin sunt, cu siguranță, primii psihologi care au luat în considerare sistematic dezvoltarea mentală a copilului ca trecând printr-o serie de etape. S. Freud a conceput în același fel sexualitatea umană. La acești autori, noțiunea de stadiu este legată de transformările calitative care pot fi constatate în comportamente sau în gândirea umană.

Studiul structural al genezei operațiilor cognitive* a dus totuși la o noțiune mai riguroasă. B. Inhelder, în 1953, apoi J. Piaget, în 1955, au propus următoarele criterii de clasificare stadială a conduitelor:

1. fiecare stadiu trebuie să corespundă existenței unei competențe* structurale (adică unei grupări* posibile de acțiuni reale sau, în gândire, unei grupări care se supune unor legi de structură);
2. ordinea de succesiune a stadiilor detectate trebuie să fie constantă;
3. succesiunea de la un stadiu la următorul trebuie să arate o integrare a depășitului în depășitor.

Noțiunea cea mai strictă de stadiu, provenită din psihologia genetică a inteligenței*, satisfăcătoare, în mod abstract, ridică totuși probleme în privința folosirii sale efective, într-adevăr, contrar a ceea ce s-a putut crede în anii 1960. nu există competențe pure, complet independente de câmpul lor de aplicație (și aceasta chiar în cazul gândirii ipotetico-deductive). Ca urmare a acestei descoperiri, utilitatea și realitatea acestei noțiuni a fost pusă la îndoială de mai mulți autori. Alții, dimpotrivă, au continuat efortul de definire al lui Inhelder și Piaget propunând criterii încă și mai abstracte și cu o influență mai generală, căutând, de exemplu, să caracterizeze formal relația de la depășit la depășitor găsită în diferitele sarcini pe care subiectul trebuie să le rezolve si în soluțiile lor. . . „

J.-J. Ducret
(S. D.)

Stadiu al dezvoltării libidinale -» Fază libidinală a dezvoltării

Stadiul oglinzii

Fază descrisă de A. Gesell în Statele Unite și de H. Wallon în Franța, în care copilul se recunoaște în oglindă, deși până atunci el își lua imaginea speculară drept un alt copil. J. Lacan, în 1936, a reluat această observație insistând asupra caracterelor de asumare triumfătoare, de mimică jubilantă și de complezență ludică, pe care el le interpretează ca manifestări de identificare* narcisică în acțiune. Această identificare este jubilantă căci ea aduce copilului dovada unității sale corporale și sancționează izbânda asupra angoaselor sale primitive de fragmentare. Ea este însă, în același timp, și alienantă, eu / ego-ul* constituindu-se într-o tensiune agresivă ca fiind un altul. Recunoașterea imaginii sale speculare ar stabili, tot după J. Lacan, relația duală*, dimensiunea imaginarului* și eul ideal*. D. Winnicott a dat o extindere mai generală și un rol mai pozitiv acestei experiențe: mama și ambientul de îngrijire maternă primar trimit în oglindă (sau nu trimit) copilului o imagine a lui cu care el poate (sau nu poate) să se identifice.

D. Anzieu
(S. D.)

Stadiul respirației

Expresie inventată de J. Tristani în 1978 pentru a desemna un început de organi-

zare a narcisismului* secundar, anterior stadiului oral*. Stadiul respirației se referă la primele schimburi respiratorii ale sugarului în relația cu mama și asigură sprijinirea pulsiunilor de viață* și de moarte* respectiv pe inspirație și pe expirație. *Rebirth-u* (noua naștere) constă în exerciții de hiperventilație care aduc subiectul la stări de regresie* psihică favorizând reviviscența traumatismelor precoce și a unui material de obicei plasat în categoria ireprezentabilului. Psihoterapeutul se definește ca însoțitor al experienței și ca un ajutor în verbalizare și în elaborarea psihică* a acesteia.

D. Anzieu
(S. D.)

Standard -> Etalon

Stare de spirit
După J. Delay, ansamblul dispozițiilor afective și instinctive, care determină tonalitatea fundamentală a activității psihice, oscilând între cei doi poli — al euforiei expansive și al depresiei dureroase; noțiunea este ușor de înțeles, dar greu de definit. Caracterul holistic al stării de spirit nu poate fi exprimat decât în mod global: „a fi bine dispus, a fi rău dispus..."
în psihologie, emoțiile* sunt descrise în mod clasic după trei componente: subiectivă, comportamentală, fiziologică. Aceasta din urmă poate fi studiată și măsurată în mod univoc, ceea ce nu se aplică deloc la primele două. Clinicianul este efectiv confruntat în permanență cu tendințele atribuționale ale subiectului și ale lui însuși („eu sunt trist pentru că mă plictisesc" sau „el este trist deoarece este înghețat de frig"). In psihopatologie, această globalizare a stării de spirit conduce la considerarea ei exclusiv ca un indice timic*. Totuși, este posibil de arătat că, dincolo de această descriere uniaxială a stării de spirit, se plasează tablouri semiologice* foarte diferite și că noțiunea cuprinde câteva dimensiuni : tulburări de dinamică afectivă (diminuare afectivă*, hiperemotivitate) și *pattern-uri* calitative (tristețe dureroasă, iritabilitate). Aprofundarea cunoștințelor trece prin desprinderea componentelor orizontale (potrivit emoțiilor identificate) și verticale (potrivit nivelurilor expresive), rezultând ipoteza că numeroase simptome corespund unor structuri în mozaic provenite dintr-o reorganizare patologică între nivelurile expresive.

R. Jouvent
(G. N.)

Stare hipnoidă -> Hipnoză

Stare-limită
în practica psihiatrică și psihanalitică actuală, referința la grupul stărilor-limită este din ce în ce mai frecventă. Totuși utilizarea acestui termen conține numeroase ambiguități semiologice, nosografice și psihopatologice. Dintr-un punct de vedere general, el este folosit pentru desemnarea afecțiunilor psihopatologice situate la limita dintre nevroză* și psihoză*. In această calitate, el poate fi considerat în esență o tulburare a personalității* ale cărei principale manifestări se situează pe plan comportamental (impulsivitate, acces intens și nepotrivit de mânie, de angoasă sau de depresie), pe planul simptomelor printr-un larg polimorfism, pe planul sentimentelor (sentiment de goliciune sau plictiseală cvasiconstant), pe planul relațiilor interpersonale (atitudini excesive și instabile de idealizare, devalorizare sau manipulare a altuia), pe planul mecanismelor de apărare* (frecvență a mecanismelor de clivaj*, de identificare proiectivă, de refuz*, de omnipotență și de punere în acțiune a gândurilor sau afectelor). Ipotezele psihopatologice ale constituirii stărilor-limită sunt fie de predominanță structurală: noțiunea de traumatism afectiv precoce, de „trunchi comun amenajat" (J. Bergeret, 1975) (adevărată pseudolatență a copilăriei care se organizează stabil și durabil) și noțiunea de relație de obiect de tip anaclitic* sunt în acest caz principalele repere; fie de predominanță genetică în care intensitatea excesivă, constituțională sau dobândită a pulsiunii agresive și perturbarea integrării unui concept de sine unificat sunt preva-

lente (O. Kernberg, 1979). Situându-se într-un *continuum* între nevroză și psihoză sau izolându-se sub forma unei organizări clar reperabile, noțiunea de stare-limită se înscrie în câmpul descrierilor întotdeauna susceptibile de garanție și care au căpătat de-a lungul istoriei nume diverse: stări pre-schizofrenice, schizofrenie pseudonevrotică, schizoidie, schizotimie, sindrom *borderline,* prepsihoză, psihoză nedelirantă. Ne putem pune întrebări în legătură cu folosirea foarte extinsă astăzi a acestei referințe și cu corolarul său: divergențele de definiție și de înțelegere psihopatologică.

A. Braconnier
(S. D.)

• BERGERET J. (1975), *La depression et les etats-limites,* Payot, Paris. — KERNBERG O. (1979), *Bordeline Conditions and Pathological Narcissism,* Jason Aoronson Incorporation, New York. Traducere (1981): *Les troubles limites de la personnalite* (trad. D. Marcelii), Privat, Toulouse.

Stare mixtă

Descrierea stărilor mixte de către E. Kraepelin în 1904 i-a permis acestuia să ofere un argument clinic esențial reunificării diferitelor forme de manie* și de melancolie* în aceeași boală: nebunia maniaco-depresivă*. De fapt, el descrie tablouri psihiatrice în care se includ simptomele seriei melancolice și semnele de manie. După tipul de intricare, el diferențiază șase tipuri de stări mixte: mania furioasă, excitația cu depresie, depresia cu fuga de idei, mania neproductivă, stupoarea maniacă, mania akinetică. In perioada aceea, E. Kraepelin a fost violent criticat, autorii subliniind că tablourile clinice luate ca exemple ar fi putut fi clasificate printre stările maniacale, stările melancolice, stările organice sau tablourile schizofrenice,

în zilele noastre, dacă cea mai mare parte a autorilor recunosc existența stărilor mixte, definiția rămâne totuși adesea foarte imprecisă. După manualul american de clasificare a tulburărilor mentale, diagnosticul de tulburare mixtă nu poate fi pus decât dacă episodul actual cuprinde tabloul simptomatic complet al episoadelor depresive majore și al celor maniacale, intricate sau alternând rapid la interval de câteva zile și dacă simptomele depresive sunt predominante și durează cel puțin o zi întreagă. Aceste stări pun adesea probleme de diagnostic (cu o patologie organică la subiectul vârstnic, schizofrenică la subiectul tânăr) si de terapie.

M.-C. Hardy-Ba\le
(S. D.)

Stare modificată a conștiinței —> Conștiință

Statestezică

Care se referă la sensibilitatea posturală sau, mai strict vorbind, la informațiile în principal de origine labirintică cu privire la statică (v. Kinestezie).

M. Richelle
(S. D.)

Statistică

In limba franceză se numește statistică, în primul rând, un ansamblu de proceduri care fie duc la o descriere condensată a observațiilor, fără referire explicită la un model de inferență* statistică (se vorbește atunci de statistică descriptivă), fie sunt concepute în mod expres pentru a aduce un răspuns la o intenție inductivă sau generalizantă (se vorbește atunci de statistică inductivă sau de inferență statistică).
In rest, se numește statistică (termen tehnic luat din englezescul *statistic)* o funcție a observațiilor, adesea cu valori numerice. Exemple fundamentale: efective* și frecvențe*.

O statistică este descriptivă dacă poate fi obținută pe baza numai a distribuției de frecvențe; exemplu: media. In inferența statistică, sunt luate în considerare statistici care servesc la estimarea parametrilor* (estimare*), și statistici de test, care servesc la efectuarea unor teste de ipoteză*.

P. Bonnet si *H. Roiianet*
(S. D.)

Statut social

J. Stoetzel definește statutul unui individ ca ansamblu al comportamentelor la care

acesta se poate aştepta în mod legitim din partea celorlalţi, în opoziţie cu rolul* său*, sau ansamblu al comportamentelor la care ceilalţi se aşteaptă în mod legitim din partea sa. Această definiţie se deosebeşte de cea a lui R. Linton, care vedea în statutul social poziţia globală a individului în raport cu societatea luată ca un tot. Aceste definiţii pot fi puse de acord făcându-se distincţia între statutele particulare, configuraţii limitate de gratificări la care subiectul se poate aştepta în mod legitim, plasat fiind în mod diferit în categorizarea* socială (tată, tânăr, judecător) şi statutul general, configuraţie globală a gratificărilor ansamblului statutelor particulare care îi determină locul pe scara socială.

C. Camilleri
(S. D.)

Stază libidinală

Stare de blocare a *libido-ului*, care nu este descărcat. După S. Freud, este efectul fie al unui mod de satisfacere inadecvat şi/sau insuficient, fie al refulării* anumitor moţiuni pulsionale*. Această staza are ca efect creşterea cantităţii de excitaţie* acumulată care, dincolo de un anumit prag, se transformă în stare de tensiune* psihică. Această stare, dacă nu este descărcată printr-o acţiune specifică* ce poate să aducă satisfacerea (deci şi destindere) sau dacă nu face obiectul unei elaborări psihice*, se transformă automat în angoasă*. Acest proces este mecanismul de bază al formării nevrozelor actuale*, dar poate fi întâlnit la toate nivelurile vieţii psihice normale şi patologice. El permite, în special, înţelegerea faptului că acumularea de *libido* narcisic* la nivelul eului devine neplăcută dincolo de un anumit prag şi că subiectul psihotic este constrâns să încerce o reinvestire a obiectelor exterioare.

J.-M. Petot
(S. D.)

Stea sociometrică

Una din configuraţiile puse în evidenţă de sociometria* lui J. Moreno. Ea caracterizează *leader-ul* popular, polul pozitiv de atracţie într-un grup. El primeşte mai mult decât numărul prevăzut de alegeri sociometrice după criteriile reţinute şi ocupă centrul sociogramei*.

D. Anzieu
(S. D.)

Steradian

Unitate de măsură a unghiurilor solide adoptată de Sistemul Internaţional. Unghiul solid este pentru spaţiu ceea ce unghiul este pentru plan. El corespunde unghiului solid care, având-şi vârful în centrul unei sfere, decupează pe suprafaţa acesteia o arie egală cu cea a unui pătrat având drept latură raza sferei. Această noţiune stă la baza măsurilor fotometrice şi corespunde mai mult sau mai puţin noţiunii de con de lumină.

R. Genicot
(S. D.)

Stereoacuzie

Efecte de localizare* spaţială a stimulilor* sonori datorită audiţiei* binauriculare, bazându-se pe diferenţele de recepţie în funcţie de distanţa interauriculară. Aceste efecte pot fi mărite prin creşterea artificială a distanţei de recepţie cu ajutorul unor dispozitive receptoare în legătură cu urechile, în special în scopul unei reperări în aeronautică sau în artilerie, de exemplu.

R. Genicot
(S. D.)

Stereognozie

Capacitate de percepţie şi de identificare a obiectelor prin atingere, în general prin palpare manuală, dar şi prin orice altă regiune cutanată, aşa cum se procedează în probele de recunoaştere de forme sau de litere aplicate pe pielea spatelui.
Stereoagnozia sau astereognozia este pierderea acestei capacităţi ca urmare a unei leziuni neurologice.

M. Richelle
(S. D.)

Stereogramă

Pereche de fotografii sau de desene similare privită la stereoscop* şi dând senzaţia de relief. Imaginile dreaptă şi stângă prezintă o disparitate* retiniana care produce efectul stereoscopic. Există mai multe

tipuri de stereograme: disparitate prin simplă deplasare laterală a culorii complementare, prin imagine polarizată, prin timp de prezentare etc. B. Julez a studiat numeroase exemple de stereograme și de fuziune* binoculară în ceea ce el a numit vederea ciclopică.

R. Genicot
(S. D.)

Stereometru
Dispozitiv de măsurare a percepției adâncimii printr-o aliniere precisă pe un plan frontal a două elemente independente și situate la distanțe deosebite de observator. Distanța în centimetri între cele două elemente constituie măsura erorii de profunzime.

R. Genicot
(S. D.)

Stereopsie
Percepție vizuală tridimensională, numită de obicei percepție a profunzimii sau a celei de a treia dimensiuni. Această senzație rezultă, în primul rând, din disparitatea* informațiilor retiniene, dar și din alți indici care explică faptul că ea nu este absolută în viziune monoculară. Ea se produce pe obiect real sau pe obiect plan (perspectivă*). Această senzație permite îndeosebi situarea obiectelor unele în raport cu altele pe axa distanței lor de la locul de observație.

R. Genicot
(S. D.)

Stereoscop
Aparat care servește pentru a da senzația de relief. Desene sau imagini (stereograme*) sunt prezentate independent fiecărui ochi datorită unui dispozitiv precum binoclul, oglinzile sau cloazonul. Relieful apare la un anumit grad de disparitate* retiniana a stereogramei. Haploscopul este o versiune mai veche a stereoscopului.

R. Genicot
(S. D.)

Stereotip
în psihologia socială, credință* sau reprezentare* rigidă și simplificatoare, în general împărtășită de un grup mai mult sau mai puțin numeros (eventual membrii unei întregi societăți), referitoare la instituții, persoane sau grupuri. Stereotipul ține adesea de prejudecată*. El este caricatural și unificator, trăsăturile* care îi sunt atribuite fiind izolate dintr-un complex de trăsături, neținându-se seamă de diferențe și de nuanțe. Caracterele naționale, etnice sau rasiale (așa cum sunt ele reprezentate în opiniile populare) constituie exemple de stereotipuri.
în terminologia pavloviană, un stereotip dinamic este un complex de stimuli condiționați* ale căror caracteristici spațio-temporale sunt determinante în manifestarea răspunsurilor* condiționate și a căror modificare brutală duce la perturbarea acestora din urmă. Astfel, dacă mai mulți stimuli condiționați pozitivi s-au succedat constant într-o ordine dată, această ordine le conferă o valoare de stereotip dinamic, care domină valoarea fiecărui stimul în parte: prezentarea* lor într-o ordine inversă atrage deteriorarea marcată a condițio-Dării

M.Richelle
(S. D.)

Stereotipie
Activități repetate și fragmentare a căror formă și orientare sunt relativ constante și care nu au un scop aparent. Ele sunt frecvente în anumite maladii: schizofrenie*, autism* infantil, oligofrenii, precum și la copiii orbi din naștere. Ele există și la animal, fie în condiții de frustrare* sau de restricție a comportamentelor elementare (grădini zoologice, crescătorii industriale), fie sub efectul unei injecții cu substanțe chimice cum ar fi psihostimulentele*.

R. Dantzer
(S. D.)

Stereotropism —> Tropism

Steroid -» Hormon

Stigmat
Urmă a unei maladii, cicatrice a unei răni, a unei plăgi, care constituie semne* clinice*, sau un semn corporal care poate

atrage o percepţie discriminantă sau o amprentă simbolică a unei probe iniţiatice. In psihologia patologică, un stigmat este un semn obiectiv al unei stări morbide sau al unei afecţiuni care contribuie la un diagnostic, în psihologia socială*, un stigmat provine dintr-o determinare depreciativă din partea altcuiva care participă la construirea unei imagini negative, devalorizate şi devalorizante, a unui subiect* perceput ca diferit. Această discriminare* atrage după sine o limitare a capacităţilor de expresie şi de realizare de sine şi invită stigmatizatul să se conformeze portretului atribuit. Stigmatul contribuie la structurarea unui stereotip*.

J. Selosse
(S. D.)

Stigmatizare

Stigmatizarea este un proces de determinare de către altcineva a unor atribute negative impuse unui individ constrâns să se conformeze imaginii stereotipizate în care este înscris (prostituata). Stigmatizatul, reluând pe contul său discriminarea devalorizantă, încetează de a avea o identitate personală, el devine un arhetip, prototipul subiecţilor dispreţuiţi, respinşi, defăimaţi. Stigmatizarea poate fi un mod de expresie a resentimentului, dar este mai mult un mecanism de proiecţie şi de transfer de agresivitate* şi de dorinţe interzise asupra unuia sau mai multor ţapi ispăşitori*.

J. Selosse
(S. D.)

Stil cognitiv

în sens larg, această expresie desemnează orice fenomen de variabilitate interindividuală relativ stabilă la nivelul formei de activitate cognitivă. într-un sens mai restrâns, care a apărut în anii 1950, stilurile cognitive sunt dimensiuni* care descriu modalităţi ale funcţionării cognitive şi care permit înţelegerea coerenţei între anumite conduite cognitive şi socioafective, adică anumite aspecte ale personalităţii*. Stilurile cognitive se disting de aptitudini* în măsura în care se referă mai mult la forma activităţii decât la eficienta ei. Stilurile cognitive cele mai studiate sunt dependenţa-independenţa câmpului* şi reflexia-impulsivitatea.

M. Huleau
(S. D.)

Stil de conducere

Mod de relaţii interpersonale şi de exercitare a autorităţii* în activitatea cadrelor cu funcţii de răspundere directă. Au fost propuse mai multe clasificări ale stilului de conducere, pe un model destinat evaluării eficacităţii lor: cercetătorii de la Universitatea din Ohio, în special, definesc patru stiluri în funcţie de nivelul de consideraţie* şi de structura de iniţiativă*; G. Yukl propune o taxonomie mult mai detaliată de vreme ce ea comportă douăzeci şi trei de dimensiuni distincte; V. Vroom susţine ideea că stilul de *management* trebuie să fie adaptat la situaţiile specifice şi defineşte cinci eventualităţi, mergând de la autocraţie la participare.

C. Levy-Leboyer
(S. D.)

Stil de viaţă

Expresie folosită pentru a traduce unitatea personalităţii* psihice, organizată pe baza unei serii de valori care contribuie la coeziunea imaginii despre sine în lumea exterioară.

J. Selosse
(S. D.)

Stimă de sine

Trăsătură de personalitate* în raport cu valoarea pe care un individ o atribuie persoanei sale. Pe linia teoriilor echilibrului*, stima de sine este definită ca o funcţie a raportului dintre trebuinţele satisfăcute şi ansamblul trebuinţelor resimţite. Pe linia teoriilor comparaţiei sociale*, ea este definită ca rezultatul comparaţiei pe care o efectuează subiectul între el însuşi şi alţi indivizi semnificativi pentru el.

ERSOC
(D. S.)

Stimul

Termenul stimul desemnează mai întâi în psihologie orice eveniment al lumii fizice care poate excita unul dintre aparatele

receptoare* ale organismului și prin aceasta să fie la originea unui răspuns*. Gama sau spectrul stimulilor potențiali este deci definită de capacitățile caracteristice ale sistemelor receptoare cu care este dotat organismul. Astfel, urechea umană fiind sensibilă la frecvențele sonore în limitele de la 20 la 20 000 Hz, frecvențele foarte joase sau superioare (ultrasunetele), deși se produc în universul fizic, nu pot avea, pentru om, statut de stimul. Studiul detaliat al dimensiunilor stimulilor la care sunt sensibile organele receptoare și al capacităților de rezolvare a acestora a constituit una din preocupările majore ale psihofizicii*.

Uzul pe care psihologia îl dă cuvântului stimul, în acest prim sens strict, se învecinează cu cel din fiziologie, în care el desemnează, tradițional, evenimentul care declanșează un reflex*. O cauzalitate simplă pare — cel puțin la prima vedere, în acest caz — să lege stimulul de reacție sau de răspuns, acesta din urmă putând fi anticipat de îndată ce stimulul este cunoscut. Psihologiile stimul-răspuns (S-R), care își propun să descrie și să explice conduitele organismelor printr-o relaționare a stimulilor și răspunsurilor, fac trimitere la această schemă elementară. Aceste teorii au neglijat totuși o evidență pe care studiile fiziologice și psihologice asupra mecanismelor perceptive nu au întârziat să o scoată la iveală, și anume că însăși recepția stimulului, la nivelul cel mai simplu, nu poate fi redusă la o înregistrare pasivă a evenimentului, ci implică unele procese atenționale* active. In plus, între filtrajul* stimulului la intrare și producerea unui răspuns, se petrec, în cazul când se depășește nivelul reflexului elementar, de altfel puțin interesant pentru psihologie, operații mai mult sau mai puțin complexe de prelucrare și de integrare a stimulului într-un program* de acțiune, ceea ce face caducă ideea că identificarea stimulului ar permite numai ea singură să se prevadă răspunsul într-un fel univoc. Tocmai pentru a explica aceste operații, teoriilor S-R le-au fost substituite unele psihologii centrate pe tratarea informației*, caracteristice curentului cognitivist* contemporan. Cuplului S-R i se substituie în acest caz cuplul *inpui-output** (intrare-ieșire) din care este exclusă noțiunea unei relații cauzale simple de la primul la cel de-al doilea termen, în avantajul unor mecanisme intermediare (prelucrarea informației, luarea de decizie*). Mergând la extrem pe această cale, anumite teorii cognitiviste recente au abandonat termenul de stimul și abrevierea sa clasică S ca să-i substituie pe E pentru eveniment.

Termenul stimul nu rămâne totuși mai puțin uzitat în diferitele domenii ale psihologiei și el se aplică nu numai agenților fizici, care pot excita organele senzoriale, ci prin extensie oricărei configurații* perceptive complexe, oricărei informații*, chiar oricărei situații* cu care se găsește confruntat un subiect și în prezența căreia el manifestă unele conduite caracteristice. Se vorbește în mod curent de **stimul verbal** și **de stimul social.**

Stimulii sunt calificați după modalitatea senzorială în cauză (stimul vizual, auditiv, olfactiv, tactil, termic etc). Pe de altă parte se disting stimulii exteroceptivi*, situați în universul exterior al organismului, de stimulii interni, interoceptivi* (sensibilitate viscerală) sau proprioceptivi* (sensibilitate a musculaturii striate).

De altfel, stimulii au făcut obiectul unor studii și clasificări mai mult funcționale și psihologice. In acest caz ei nu mai sunt abordați în raporturile lor cu sistemele receptoare care îi captează, ci în dinamica comportamentelor subiectului în timp sau în funcția particulară care le este atribuită într-o manipulare experimentală precisă. In unul dintre aceste cadre sau în cele două în același timp se înscriu accepțiile următoare:

Stimul avertizor: într-o experiență de timp de reacție*, stimul care precedă cu un interval de timp variabil prezentarea stimulului imperativ*; într-o experiență de învățare sau de condiționare de evitare*, stimul care precedă și anunță stimulul aversiv* (sinonim : semnal*) căruia subiectul i se poate

sustrage în mod anticipativ printr-un răspuns corespunzător.
Stimul imperativ: într-o experiență de timp de reacție, stimul la care subiectul are consemn să reacționeze cât mai rapid posibil oferind răspunsul cerut.
Stimul neutru: în terminologia adoptată de la Pavlov încoace, stimul care nu are proprietatea să provoace prin el însuși o reacție necondițională definită, dar potrivit, din acest moment, să devină, prin asociere condiționată, stimul condiționat*.
Stimul condiționa] sau condiționat: stimul care, mai întâi neutru, provoacă prin asociere cu un stimul necondiționat* o reacție de răspuns condițional sau condiționat, asemănătoare reacției necondiționate.
Stimul discriminativ: stimul care face obiectul unui răspuns diferit de cel pe care îl cere un alt stimul, într-o experiență implicând o discriminare* perceptivă; în terminologia condiționării operante*, stimul care semnalează subiectului că sunt în vigoare anumite contingențe de întărire* sau stimul a cărui prezență modulează, datorită condițiilor și istoriei experimentale a subiectului, probabilitatea de emitere a răspunsurilor sale operante*.
Stimul compozit: stimul care combină mai multe componente, aparținând eventual unor modalități* senzoriale diferite, și neprezentând nici o organizare sau structură particulară (v. Blocaj, Mascare).
Stimul etalon: într-o experiență de psihofizică* urmărind determinarea unui prag diferențial*, stimul de valoare fixă în raport cu care subiectul este chemat să judece stimulul de comparație.
Stimul de comparație: într-o experiență de psihofizică prin care se urmărește determinarea unui prag diferențial, stimul pe care subiectul este chemat să-1 judece în raport cu stimulul etalon.
Stimul declanșator: v. Declanșator.
Stimul întăritor: în terminologia condiționării operante, stimul prezentat ca urmare a unui răspuns operant și atrăgând după sine, prin această asociație, o creștere a probabilității de emitere a acestui răspuns (v. întăritor, întărire).
(V. Aversiv, Apetitiv, Inhibitor, Subliminal, Constant, Eroare, Generalizare, Control.)

M. Richelle
(S. D.)

Stimul negativ -» Negativ

Stimulare

Aplicare sau prezentare a unui stimul*. Excitație* a unui receptor*, a unei fibre nervoase sau a unei zone prin aplicarea directă sau indirectă a unui stimul, în sens larg: stimulare mecanică a nervului sciatic, stimulare chimică a unui *locus coeruleus,* stimulare electrică intracerebrală etc.
Activare: stimulare a activității intelectuale prin creșterea motivației extrinsece sau prin administrarea unei substanțe stimulente*.
Sinonim al lui stimul*. „, „. , „

M. Richelle
(S. D.)

Stingere

Procedură experimentală care constă din neîntărirea treptată a răspunsurilor, într-o experiență* de învățare* sau de condiționare*, în condiționarea pavloviană*, stingerea înseamnă, mai precis, să nu se mai prezinte stimulul necondiționat*. în învățările instrumentale* și în condiționarea operantă*, ea înseamnă să nu se mai elibereze întăritorul* în urma unei încercări* reușite sau a unui răspuns operant* furnizat după condițiile cerute de programul* de întărire* aflat până atunci în vigoare.
Efect obținut în comportamentul subiectului prin aplicarea acestei proceduri și care se exprimă în general printr-o reducere, apoi printr-o dispariție a răspunsurilor. Această dispariție nu este totuși definitivă, după cum o demonstrează recuperarea spontană* sau reapariția subită a răspunsurilor chiar în cursul stingerii ca urmare a prezentării unui stimul interferent*. Este ceea ce l-a condus pe Pavlov să considere stingerea o formă de inhibiție*.

M. Richelle
(D. S.)

Stângaci / Stângăcie

Tendinţă de a folosi preferenţial membrele stângi ale corpului (mână, picior, chiar şi ochi etc.) pentru a executa mişcări* precise, voluntare sau automatizate, în viaţa cotidiană. Această tendinţă, observabilă la o minoritate de subiecţi şi în toate culturile, poate fi parţială (unul sau altul dintre membre) sau totală, fiind dependentă de sarcina* de realizat. Stângăcia este rezultatul unei dominanţe a emisferei drepte (invers faţă de dreptaci), care se dezvoltă din primii ani şi se stabilizează la 7 ani pentru lateralitatea* funcţională (în special manuală) şi la 8-9 ani pentru lateralitatea cognitivă (distingere a dreptei şi a stângii în planul reprezentării*). Abilitatea* care rezultă de aici este echivalentă cu cea a dreptacilor, astfel că actualmente nu se mai caută contrarierea acestei tendinţe atunci când ea este bine stabilită. Dacă stângăcia a fost multă vreme considerată ca factor cauzal în apariţia tulburărilor de limbaj* la copil (bâlbâială*, dislexie* etc.), făcând parte din tulburările aşa-zise instrumentale, lucrări recente de neuropsihologie*, uneori în contradicţie cu precedentele, arată că este vorba mai ales de o lateralizare* deficitară care poate, în anumite cazuri, să însoţească tulburări de limbaj, fără a constitui ea singură un factor cauzal.

G. De Weck

(G. N.)

Stocare

Termen metaforic desemnând introducerea în memorie* de informaţii ulterior recuperabile. Acest cuvânt, devenit curent în vocabularul psihologiei cognitive*, sugerează un fel de înmagazinare de elemente brute, care evocă teoria copiilor*, în realitate, majoritatea modelelor* de introducere în memorie implică procese de organizare a informaţiilor, fie ele perceptive (imagini mentale*) sau verbale* şi conceptuale*.

M.Richelle

(S. D.)

Stocastic

Se spune despre fenomenele cărora nu li se poate prezice rezultatul cu certitudine. fie pentru că ele scapă oricărei legi, fie pentru că au cauze prea. complexe.

In teoria probabilităţilor*, se numeşte proces stocastic o familie de variabile aleatorii* X. indicizată de timp. Aceste serii luate în considerare sub o formă simplificată în secolele al XVU-lea şi al XVUI-lea de P. S. Laplace, J. Bemoulli şi A. de Moi\Te permit formalizarea fenomenelor evolutive de tipul propagării de epidemii. învăţări, cozi de aşteptare. în psihologie, ele permit, între altele, să se reprezinte procese de învăţare*; în aceste modele, probabilitatea de a găsi un răspuns bun (asociaţie* corectă a unui stimul şi a unui răspuns, de ex.) evoluează progresiv în cursul unor încercări succesive în funcţie de răspunsurile date şi de întăririle* primite. Unul dintre cazurile particulare cele mai cunoscute de proces stocastic este lanţul Markov. cu o largă utilizare în psihologie. Este vorba, în esenţă, de o suită de variabile aleatorii al căror comportament la momentul n este exclusiv în funcţie de valorile luate în momentul n-1. întreaga memorie a procesului este într-un fel conţinută în ultima stare cunoscută. ;; — „

D. Defa\s

(S. D.)

Stoc fonologie -> Lucru (Memorie de —)

Stranietate (Sentiment de —)

Se aplică sentimentului că situaţia prezentă este bizară sau ireală şi că asistăm pasivi la un spectacol. Sentimentul de „dejâ-vu"* poate fi considerat un caz particular al sentimentului de stranietate, care implică în acelaşi timp o tulburare a apercepţiei situaţiei şi o schiţă de sentiment de depersonalizare.

Vom deosebi stări de stranietate legate direct de o alterare de natură neurofiziologică (epilepsie temporală, confuzie mentală) şi stări care se datorează unor cauze psihologice (o stare temporară simplă într-un context de neatenţie sau de dezinteres faţă de situaţie, tulburări nevrotice sau psihotice etc). în toate aceste cazuri, de origine diferită, fenomenul apare puţin

specific și legat de o neadecvare a activității mentale la situația prezentă.

Sub termenul *das Unheimliche* (stranietate îngrijorătoare), S. Freud. referindu-se la operele literare, mai cu seamă la „Omul cu nisip" scos din povestirile fantastice ale lui Hoffmann, a descris un sentiment de angoasă provocat de pierderea sentimentului de familiaritate când se prezintă ca real ceva care până atunci a fost considerat fantastic. Acest sentiment ține de faptul că situația prezentă reanimă formațiuni psihice ale copilăriei (sentimente, fantasme, credințe etc.) refulate sau depășite.

D. Widlocher
(D. S.)

Strategie

Strategiile sunt activități prin care subiectul își alege, își organizează și administrează acțiunile în vederea îndeplinirii unei sarcini sau atingerii unui scop. Rațiunile studiului lor sunt de orientare contrară în psihologia anglo-americană și în psihologia francofonă. In anii 1950. strategiile s-au impus ca obiect de studiu al psihologiei americane care, ca reacție la behaviorism*, vedea în ele un mod de a aborda conduitele intelectuale și chiar raționale, în opoziție cu comportamentele empirice. J. Bruner. de exemplu, a analizat diferitele abordări pe care le adoptă subiecții în sarcinile de formare de concepte*. Aceste strategii depind de factori cum ar fi maximizarea numărului de informații* pertinente extrase din mediu, problema conserv arii informațiilor sau partea lăsată riscului în descoperirea unei soluții.

Invers, studiul strategiilor în psihologia genetică marchează un dezinteres relativ al lucrărilor asupra formelor generale ale cunoașterii, în avantajul analizei acțiunilor deosebite ale unui subiect confruntat cu unele sarcini de rezolvare de probleme* practice, analiză susceptibilă să arunce o lumină parțială asupra constituirii structurilor operatorii*. Pe când. în afară de câteva excepții, psihologia genetică clasică avea în vedere mai ales subiectul epistemic*, acest studiu explorează activitatea unui subiect în fața problemelor care i se pun pentru a lua cunoștință nu de competențele sale structurale, ci de înlănțuirile sale de priceperi și de cunoașteri inventate și desfășurate în vederea ajungerii la o soluție. în afară de dialectica acestor cunoașteri activate în organizarea acțiunilor subiectului, noile cercetări pun în lumină balansurile constante între a reuși și a înțelege, între procesele „guvernate de fapte" și cele „guvernate de teorie", între asimilare* și acomodare*, structură și procedură etc. De notat, în sfârșit, că în lipsa unui caracter integrativ, este greu să vorbești despre geneza formelor procedurale sau a strategiilor, fără să se ia în considerare ceea ce în ele provine din progresul structural.

J.-J. Ducret
(S. D.)

Strategie decizională

Ansamblu de alegeri realizate de către un individ care caută să-și optimizeze performanța într-o situație de constrângere. Necesitatea de a opera aceste alegeri rezultă din caracterul contradictoriu al constrângerilor* sarcinii* (de ex., să acționezi repede și cu precizie). Ele se bazează pe o evaluare parțială a costului și a beneficiului* asociat fiecărei opțiuni, care duce la adoptarea soluției de compromis celei mai imediat acceptabile.

M. Durând
(S. D.)

Strategie psiholingvistică

Psiholingvistica* a evidențiat, începând din 1970, un ansamblu de strategii* de comprehensiune*, adică de proceduri de tratare* utilizate sistematic de copiii de-o vârstă dată pentru a interpreta fraze simple sau complexe.

Un prim ansamblu de cercetări (utilizând în general tehnica de „mim" de enunț) s-a referit la procedurile de identificare a rolurilor de agent și de pacient în fraze simple de tipul a) „mașina este răsturnată de un pieton" sau b) „de fată este împins băiatul". Pentru a prelucra astfel de enunțuri, subiectul trebuie mai întâi să înțeleagă sensul fiecărui lexem (mașină, pieton, a răs-

turna etc); el dispune în acest caz de X reprezentări pe care trebuie să le combine într-un fel clar pentru a construi interpretarea enunțului. Copiii cei mai mici (până la aproximativ 5 ani) adoptă frecvent o strategie pragmatică (sau semantico-pragmatică) ce constă în a atribui rolurile de agent și de pacient ale acțiunii bazându-se pe indici extralingvistici (cea mai mare sau cea mai mică plauzibilitate a unui eveniment), fără să țină seama nici de ordinea unităților, nici de mărcile morfosintactice; în acest caz, ei interpretează fraza a) ca „mașina răstoarnă pietonul". Copiii ceva mai mari (în jur de 6 ani) adoptă frecvent o strategie pozițională, care constă în a atribui rolurile de agent și de pacient bazându-se pe poziția numelor (de ex.: NI = agent și N2 = pacient), fără să țină seama de mărcile morfosintactice; în acest caz, ei interpretează fraza b) ca „fata îl împinge pe băiat". De la 6 ani, copiii adoptă o strategie morfosintactică, adică ei interpretează corect mărcile specifice ale fiecărei fraze: marca pasivului în a); marca emfazei și a pasivului în b). Apariția acestei din urmă strategii variază în funcție de complexitatea sintactică a frazei (v. Bronckart ș. a., 1983). Un al doilea ansamblu de cercetări (utilizând aceeași tehnică de „mim") s-a referit la interpretarea pronumelor în cadrul unor fraze complexe de tip c): „băiatul pe care fata l-a lovit se întoarce acasă". Strategia cel mai des evidențiată la copiii mici este cea a funcțiilor paralele (sau strategia neschimbării de rol); ea constă din a atribui pronumelui relativ aceeași funcție (același rol) ca cea a antecedentului său. Aplicarea acestei strategii face pe copii să interpreteze fraza c) ca „băiatul care a lovit-o pe fată se întoarce acasă".

J.-P. Bronckart
(S. D.)

• BRONCKART J.-P., KAIL M. și NOIZET G. (1983), *Psycholinguistique de l'enfant. Recherches sur Vacquisition du langage,* Delachaux et Niestle, Paris.

Strălucire -> Luminozitate

Stres

Noțiune luată din fizică, desemnând constrângerea excesivă suportată de un material de construcție. In biologie, această noțiune desemnează în același timp agresiunile* care se exercită asupra organismului (agenții stresanțij și reacția organismului la agresiuni. Această reacție este nespecifică, adică ea nu depinde de agentul agresor sau stresant.

Fiziologii au fost interesați mai ales de sistemele hormonale* implicate în reacția de stres, fie că e vorba de sistemul simpatic și medulosuprarenal care intervine în reacția de urgență descrisă de W. B. Cannon în 1935, fie de axa hipofizocorticosuprarenală răspunzătoare de sindromul general de adaptare* descris de H. Selve în 1950. Totuși, stresul nu constă numai dintr-o eliberare de catecolamine și de glucocorticoide. Sunt afectați și alți hormoni, cum ar fi hormonii sexuali* și hormonul de creștere a cărui secreție e diminuată, endorfinele* (sau morfinele endogene) a căror eliberare este crescută. Reacția de stres este însoțită de o atenuare a sensibilității la durere* (analgezie* indusă prin stres) care permite organismului să-și focalizeze resursele asupra mijloacelor de a face față agresiunii.

în psihologie, termenul de stres este folosit pentru a evoca multiplele dificultăți cărora individul se străduiește să le facă față (evenimentele stresante ale vieții, numite și evenimente vitale*) și mijloacele de care dispune pentru a administra aceste probleme (strategiile de ajustare*). Se mai vorbește uneori de eusrres pentru a desemna starea în care se găsește un individ care controlează perfect situația. Eustresul este opus neajutorârii* care face referire la reacțiile negative apărute atunci când situația este greu controlabilă. Acești termeni cu deosebire descriptivi au căzut totuși în desuetudine în avantajul noțiunii de control*, mai ușor de definit din punct de vedere operațional. Nu există discontinuitate între aspectele fiziologice și cele psihologice ale stresului. Reacțiile hormonale la agresiuni depind de factori psihici cum

ar fi noutatea* și incertitudinea* conținute în situația provocatoare și capacitatea de a acționa pentru a o modifica. Percepția situației și mijloacele de a-i face față sunt și ele influențate de activitatea hormonală. Principala consecință a acestor strânse interacțiuni între hormoni și comportament în reacția de stres este că nu există un singur fel de a reacționa la agresiune, ci mai multe modalități reacționale, în funcție de posibilitățile de inițiativă ale subiectului și de gravitatea problemelor cu care se confruntă. Astfel, se pot distinge două moduri elementare de reacție, un mod activ, asociat unei activări simpatice și un mod pasiv, asociat unei activări a sistemului hipofizo-corticosuprarenal (conservare-retragere*). Cercetările actuale se referă la caracterizarea acestor tipare reacționale, la dependența lor față de experiența anterioară sau de factorii genetici și la riscurile patologice care li se asociază.

R. Dantzer
(S. D.)

• CANNON W. B. (1935), „Stress and Străin of Homeostasis", *American Journal of Medical Sciences, 189,* 1-14.

Stres ambiental

Ansamblu de condiții atribuite, în general, vieții urbane și cărora subiectul trebuie să le facă față: zgomot, poluare a aerului, densitate etc. Prezența acestei multitudini de stimulări, rezumată adesea în conceptul de supraîncărcare ambientală*, cere din partea individului o energie psihologică sporită datorată unui efort de adaptare* al cărui cost poate fi și imediat și pe termen lung. Stresurile au o influență asupra comportamentului social al subiectului (agresiune*, altruism*, relații sociale în general). Luarea în calcul a răspunsurilor psihologice pune accentul pe procesele cognitive* mediatoare între stimulul stresant și strategiile adaptative ale subiectului. Printre stresurile ambientale, zgomotul ocupă un loc preponderent afectând atât performanța imediată în sarcinile complexe, cât și oboseala fizică următoare efortului consimțit de către subiect pentru a-si menține performanta. _ ,;

G. Moser
(S. D.)

Strigăt

Producție vocală simplă, compusă dintr-una sau câteva silabe sau numai note, fapt care îl deosebește de cânt*, mai lung și mai variat. Studiul strigătelor și cântecelor (mai ales inventarul repertoriului, structura și funcția fiecăruia) a beneficiat de apariția unor mijloace de înregistrare și retransmisie. Este de asemenea un domeniu în care s-au putut lega de o manieră decisivă nucleele cerebrale răspunzătoare de emisia sonoră, producerea acesteia prin aparatul fonator, ca și semnificația sa funcțională. In general, fiecare strigăt (de apel, de contact, de neajutorare, de alarmă*, de cerință*) poate fi legat de o funcție diferită. J. C. Guyomarc'h a arătat că, în funcție de schimbările de motivație ale puiului, un strigăt se poate transforma progresiv într-un altul, de semnificație și de structură diferite, printr-o serie de intermediari, exemple de ambivalențe succesive și de comportamente compozite. Diferența structurală și funcțională dintre un strigăt și un cânt nu este absolută, nici ușoară; strigătul disilabic al unui brotăcel are aceeași dublă funcție ca și cântul păsărelelor: o notă atrage femela, alta respinge rivalii. Iar unele cânturi nu sunt decât repetarea monotonă a câtorva note. •

J.-C. Kuwet
(G. N.)

Strigăt primai

Controlul respirației și strigătul sunt folosite de diverse psihoterapii corporale, precum bioenergia*, *rebirth-ul,* care se referă mai mult sau mai puțin la stadiul respirației*. Inventată de A. Janov în 1975, metoda strigătului primai face pacientul să treacă de la o izolare completă la ședințe individuale, apoi de grup, în care el este invitat să retrăiască strigătele de neajutorare și de apel ale nou-născutului și să reactiveze emoțiile* traumatizante care le corespund.

D. Anzieu
(G. N.)

Stroboscop
Dispozitiv, precursor al procedeului cinematografic, pus la punct încă din 1832 de J. Stumpfer pe de o parte, și de J. Plăteau pe de altă parte, care permite să se obțină o percepție de mișcare pe *baza* unei succesiuni de imagini statice intermitente. Expresia percepție stroboscopică se aplică fuziunii* impresiilor luminoase în ciuda intermitenței* lor, caracterizând mișcarea stroboscopică, forma cea mai cunoscută a mișcării aparente*. ,, _. , ,,
p
M. Richelle
(S. D.)

Stroboscopic -» Stroboscop

Stroop (Efect —) -> Interferență

Structuralism
Nume dat în cursul secolului al XX-Iea unor curente artistice, literare și științifice, în domeniul științific, această apelație caracterizează unele teorii psihologice, dar și concepții matematice, lingvistice și antropologice. Una din primele manifestări de structuralism poate fi întâlnită în domeniul matematicii, în ,.Programul de la Erlangen" propus în 1872 de F. Klein. Acest program punea în prim-plan structura* de grup* despre care se știe ce importanță mare a dobândit mai târziu. Tot de această influență matematică poate fi legată apariția în psihologie a conceptului de izomorfism*, care a înlocuit încetul cu încetul termenul contestat de analogie*. Poate fi evocată și influența considerabilă a Filozofiei Naturii, care a dezvoltat conceptul de organism* conceput ca structură, ca totalitate. Organismul este în acest caz analog cu sistemul* a cărui teorie generală o va propune mai târziu L. von Bertalanffy. Ideea de structură, cu care sunt adesea sinonime conceptele de figură*, de formă* și de sistem, nu se bazează pe o opoziție la ideea de funcție*, ci plasează în prim-plan noțiunea de totalitate: totalitatea primează față de părți și nu apare ca o asamblare de mai multe elemente. Se întâlnește aici una dintre temele dominante ale psihologiei Formei*. J. Piaget a reluat esențialul acestei concepții și a încercat să formalizeze structurile operatorii* cu ajutorul teoriei matematice a grupurilor.
In paralel, structuralismul lingvistic (Cercul de la Praga. de ex.) a influențat anumite curente psihologice și psihanalitice (Lacan, de ex.).
Numele de structuralism a fost revendicat și de E. Titchener pentru a-și caracteriza poziția față de funcționalismul* lui W. James în problema analizei stărilor de conștiință*. Structuralismul lui Titchener l-a făcut să se intereseze, cu ajutorul introspecției*, de natura conștiinței și de diferitele elemente care o compun. In ceea ce-l privește, James a privilegiat abordarea funcționalistă și a extras din ea proiectul unei psihologii practice față de care Titchener s-a arătat reti-

P. Mengal
(S. D.)

Structurare
Structurarea este procesul constitutiv al structurilor psihologice. Ea poate fi concepută fie ca rezultat al unei maturizări* biologice, fie ca o asociere de componente reglată de o normă exterioară (reguli sociale, regularități ale mediului etc.), fie ca o emergență* bruscă dintr-o totalitate pe baza asamblării a ceea ce devin atunci componentele sale (formele* perceptive după teoria *Geslalt*-ului),* fie în sfârșit, ca o autoorganizare în care intervin acțiuni psihologice de reglare*, de echilibrare*, de reorganizare etc. In plus, procesele de structurare se pot distinge după cum ele provin din componente neorganizate în prealabil, sau dacă punctele lor de pornire sunt sisteme structurate constituite în prealabil.
J.-J. Ducret
(S. D.)

Structură
Ansamblu de elemente organizate conform anumitor relații. Folosirea foarte largă a termenului în toate domeniile de cunoaștere și în limba curentă nu îndreptățește o definiție univocă a acestuia. Uzul clasic, în anatomofiziologie și mai general în

biologie, opune, articulându-le strâns în acelaşi timp, structura (grup de elemente ale căror relaţii au fost reperate şi descrise) funcţiei* sau activităţii fiziologice asigurate de structură. In prelungirea acestei distincţii, termenul desemnează în psihologie sisteme organizate care provoacă comportamentele : structuri de inteligenţă*, ale personalităţii*. Spre deosebire de structurile anatomice, structurile psihologiei sunt induse, ele ţin de *construct** şi nu este uşor să fie descrise independent de funcţia lor: aparatul psihic* al psihologiei dinamice* ilustrează perfect această ambiguitate. Tipul de organizare ce caracterizează o structură psihologică este când ierarhic*, când modular*, noţiuni împrumutate din concepţiile neuroanatomice.

Este deci neîndoielnic că structurile invocate de psihologi îşi propun să descrie relativa stabilitate în timp a conduitelor care caracterizează un individ, noţiunea de structură implicând un fel de permanenţă şi opunându-se, după o axă diferită a distincţiei structură/funcţie, dinamicii schimbării. Din acest moment structurile au o situaţie privilegiată într-o perspectivă sincronică, în contrast cu perspectiva diacronică, în care aduc elementele de continuitate. Noţiunea de structură psihologică se apropie aici de tendinţă*, de „facultate"*, sau de „aptitudine*" în sensul de potenţialitate*, de predispoziţie*.
Structurile de care se interesează psihologia pot caracteriza şi stimulii*. Un stimul complex este în general compus din elemente care întreţin între ele anumite relaţii: un aranjament muzical de sunete, o emisiune sonoră de limbaj se disting clar, în privinţa gradului lor de organizare, de un zgomot alb*. Relaţiile ce caracterizează acest gen de structură pot dobândi chiar o importanţă mai mare decât elementele pe care le leagă, aşa cum o arată constanţa efectului după transpunerea unei melodii sau cea a sensului unui enunţ independent de registrul vocii, feminine sau masculine, care îl pronunţă.

Structurile (configuraţii*, forme* [bune], *Gestalt**) recunoscute în stimuli au oferit psihologiei Formei punctul de plecare al unei teorii a percepţiei care a pus accentul pe relaţiile între elemente mai mult decât pe elementele înseşi. Se pune totuşi foarte repede problema părţii pe care o are subiectul în structurarea realului, în raport cu structura inerentă acestuia. Gestaltismul s-a rezumat la noţiunea de izomorfism* între structurile realului şi structurile spiritului*. Confruntat cu o problemă analogă, fiind vorba de structuri logice, J. Piaget a adoptat o explicaţie constructivistă*. După cum se vede, atenţia acordată structurii stimulului duce inevitabil la problema structurilor psihologice ale subiectului. In cursul istoriei psihologiei, diferite şcoli de gândire şi-au concentrat analiza teoretică pe noţiunea de structură (v. Structu-

Structură cognitivă. J. Piaget defineşte fiecare din stadiile* de dezvoltare* cognitivă printr-o structură care este o organizare de ansambluri de scheme mentale* sau de operaţii* disponibile în stadiul considerat. Cu alte cuvinte, este vorba de o organizare a experienţei subiectului specifică fiecărui stadiu, organizare considerată numai din punctul de vedere al formei, nu şi al conţinuturilor. Datorită procesului de echilibrare* (majorantă), structura conţine în ea însăşi propria posibilitate de evoluţie. J. Piaget descrie într-un fel formal structura caracteristică fiecărui stadiu: cea a stadiului senzoriomotor prin grupul de deplasări*; cea a stadiului preoperator în termeni de dependenţă funcţională între acţiuni şi obiecte şi între obiectele însele; cea a stadiului operator concret prin grupările* operatorii; în sfârşit, cea a stadiului operator formal prin grupul INRC*. Structura unui nivel operator dat nu defineşte performanţele observabile la fiecare subiect, ci cele atestate sau nu la cutare sau cutare individ, care ţin de un acelaşi ansamblu organizat de competenţe*.

J.-E. Gombert
(S. D.)

Structură de inițiativă. Traducere a termenului englez *initiating structure.* Grup de comportamente care constituie unul din cei doi factori identificați de E. A. Fleishman în 1962 pe baza analizei factoriale făcute după descrierile activităților cadrelor de conducere. Ansamblu de conduite prin care cadrele de conducere organizează și definesc activitățile subordonaților lor, trasează sarcini, veghează asupra productivității, planifică și prevăd activitatea și, în general, se străduiesc să atingă, atât ei, cât și colaboratorii lor, obiectivele organizației.

C. Lev\-Leoo\er
(S. D.)

Structură de **grup.** Diverse criterii permit definirea structurii informale a unui grup. Cele mai curente sunt diferențierea statutelor* (sau a rolurilor*) și sistemul relațiilor. In termeni de statute, după ce s-a renunțat la ipoteza unei ordini unidimensionale în frunte cu un *leader*,* s-a ajuns la ipoteza de roluri complementare implicând statute situate pe dimensiuni diferite (sarcini, idei, relații). în termeni de relații, apreciate, de exemplu, de o sociogramă*, structurile de grup fac trimitere la afinități, la respingeri. Reprezentată adesea sub formă de graf*, structura permite atunci calcule variate (echilibrul structurii, conexitatea).

ERSOC
(S. D.)

Structură coordonatoare —> Sinergie

Structură de comunicare -> Rețele de comunicare

Student -> T al lui Student

Studiu funcțional
Noțiune care se opune celei de gimnastică intelectuală sau celei de stimulare de aptitudini* independent de aplicarea lor la rezolvarea de probleme* pe care și le pune efectiv individul și pe care dorește să le rezolve. Interzisă la început de pedagogii pragmatici americani, printre care F. Parker și J. Dewey. noțiunea de studiu funcțional se află în centrul teoriilor numite într-o sintagmă Educație nouă*, ilustrate în Europa de E. Claparede. P. Bovet. O. Decroly, C. Freinet etc.
Introducând mai ales noțiunea de reechilibrare*, teoria constructivistă* piagetiană a oferit baze solide pentru ceea ce nu a fost mai întâi decât o concepție empirică.

G. De Landsheere
(D.S.)

Stupoare
Caracterizează o stare de siderație cognitivă, timică și comportamentală, parțială sau completă cu abulie. Orice activitate motorie*, gestuală* sau mimică este suspendată, subiectul este total imobil, încremenit, mut, refuzând orice interacțiune. Stupoarea poate fi observată cel mai des în anumite stări melancolice severe în care ea corespunde gradului maximal al lentorii* psihomotorii cu încremenirea ideației și a oricărei expresii comportamentale.
Ea poate surveni și cu ocazia sindroamelor catatonice sau a unor episoade de confuzie

J. -F. Allilaire
(S. D.)

Subcepție
Fenomen de percepție* subliminală*, descris de R. S. Lazarus și R. A. McClearly în 1951. Este vorba, mai exact, de o percepție care nu atinge pragul* conștiinței*, dar a cărei detecție* este atestată de un răspuns la un alt nivel, cum ar fi răspunsul electrodermal* sau, mai simplu, potențialul evocat* cerebral. Apărarea* perceptivă, în care cuvinte cu conotație afectivă în prezentare tahistoscopică* nu sunt identificate dar dau totuși ocazia unei reacții psihogalvanice*, implică subcepția. Aceasta nu pune însă în mod necesar în cauză stimuli cu valoare emoțională: stimuli verbali prezentați într-o ascultare dihotică* la o ureche în timp ce cealaltă primește o bucată muzicală determină conținutul imageriei* mentale asociate cu muzica, fără ca subiectul să fi luat cunoștință de prezența

lor. Acest fenomen nu intrigă, aşa cum a arătat-o N. F. Dixon, decât dacă se confundă funcţiile de detecţie şi de tratare a informaţiei* perceptive şi mecanismele luării de cunoştinţă, o confuzie curentă a sensului comun, de care mulţi psihologi nu reuşesc să se detaşeze, dar pe care numeroase date experimentale nu o mai îngăduie.

M. Richelle
(S. D.)

Subconştient

Folosit adesea ca sinonim al lui inconştient*, acest termen implică o diferenţă de grad şi nu o diferenţă de natură faţă de starea conştientă. El a fost definit ca o stare de slabă conştientă*. Fără îndoială că în opera lui P. Janet acest concept şi-a găsit utilizarea cea mai riguroasă în măsura în care, în concepţia acestui autor, conştientizarea se aplică tuturor actelor vieţii mentale, de la cele mai elementare la cele mai complexe. Dimpotrivă, inconştientul în sens freudian se caracterizează printr-o inaccesibilitate radicală la orice conştientizare imediată. La P. Janet, subconştientul este deci legat de concepţia ierarhică a conduitelor.

Mai recent, termenul a fost folosit uneori pentru a defini unele operaţii subliminale de tratare a informaţiei*, coincizând în acest caz cu noţiunea de inconştient cognitiv.

D. Widlocher
(S. D.)

Subculturâ

Caracterizează pluralismul cultural al mentalităţilor angajate într-o societate în evoluţie care demultiplică ansambluri de sisteme funcţionale şi simbolice. O subcultură defineşte modurile de a gândi, de a acţiona şi de a comunica învăţate şi împărtăşite de o anumită colectivitate şi care o disting în interiorul unei societăţi (subcultură de clasă, de vârstă, de mediu profesional). Ea se aplică şi la diferenţierea specificităţilor culturale într-o societate plurietnică. Subculturile marginale sunt sisteme de credinţă*, de valori*, de norme* şi de solidarităţi care susţin moduri de activităţi minoritare sau parazite în raport cu societatea convenţională. Subculturile marginale sunt solidare cu grupurile de indivizi originali sau defavorizaţi, incapabili sau nedorind să satisfacă modurile de participare* socială definite de normele societăţii. Ele preconizează soluţii colective în funcţie de obiectivele accesibile care pot fi deliberat deviante (subcultură delincventă) sau experienţe alternative (comunităţi). Subculturile marginale oferă astfel statute* de înlocuire şi o solidaritate defensivă faţă de exterior, dar ele influenţează îndeosebi acţiunile şi opţiunile ideologice dominante prin interpelarea ordinii convenite şi a regimului la putere.

J. Selosse
(S. D.)

Subestimare

Judecată* care plasează obiectul sau calitatea judecată sub valoarea sa reală. In psihofizică* şi în psihologia percepţiei, subestimările rezultă fie din condiţiile experimentale (devieri* legate de ordinea de prezentare a stimulilor, de ex.), fie din caracteristicile configuraţiilor* perceptive (cum ar fi în cazul anumitor iluzii*, în care subestimarea mărimii unei forme depinde de contextul ei), fie din factori extraperceptivi (motivaţionali, de experienţă anterioară etc). Subestimarea poate fi întâlnită şi în interacţiunile sociale, în care se instalează adesea în conduite de devalorizare a altuia, şi în psihologia personalităţii, în care subestimarea de sine poate caracteriza dinamica individuală.

M. Richelle
(S. D.)

Subiculum -» Hipocamp

Subiect

Subiectul este o fiinţă individuală (om sau animal) supusă observaţiei* sau experimentării*; el poate fi subiect al cunoaşterii*, care se referă ea însăşi la obiecte; în sfârşit, este unul dintre termenii enunţurilor limbajului uman, celălalt fiind predicatul*. Aceste trei semnificaţii principale

își au originea comună în faptul fundamental al intersubiectivității*; proiecția vieții mentale și corporale asupra semenului meu și cea a lui asupra mea ne fac să ne constituim în subiecți. Psihologia inteligenței a lui J. Piaget se inserează în proiectul mai vast al unei epistemologii genetice*. Aceasta se referă la raportul diverselor forme ale obiectului științific cu subiectul epistemic, definit ca un subiect oarecare, centru de funcționare, organ de legătură, nucleu cognitiv comun tuturor subiecților cu un același nivel de dezvoltare*. Acest subiect epistemic, activ, coordonator și descentrat, se prezintă în același timp ca un inconștient cognitiv, comportând și o dimensiune colectivă și istorică prin care el nu se confundă cu subiectul concret. Datorită acestei presupoziții reciproce a subiectului și a obiectului, o știință care ar fi o descriere obiectivă a unei lumi fără subiecți ar fi contradictorie. Psihologia copilului și psihologia clinică se străduiesc să mențină conceptul de subiect în cadrul psihologiei științifice. Prima îi susține necesitatea : „că obiectul de atins este un subiect, o persoană, o globalitate complexă, cine o poate nega?" (R. Zazzo, 1982, p. 170). Ea se bazează, în special pe precocitatea capacităților perceptive și de orientare spre altcineva ale sugarului. A doua, odată cu S. Freud, H. Wallon și discipolii lor, subliniază rolul relațiilor intersubiective în structurarea personalității*. Prin interiorizarea relațiilor sale, subiectul învață să se trateze ca un obiect. Or, paradoxal, „eul-subiect nu se poate obiectiva fără a înceta să fie un subiect. Ca subiect, eu nu exist niciodată la fel ca în activitatea mea intențională, în atenție și în reflecție, în acțiunea ajustată, fără o conștiință pozițională a eului meu" (D. Lagache, 1961, p. 203). Antropomorfismul* este, fără îndoială, o greșeală care trebuie evitată, dar este în același timp și un resort de care trebuie să se țină seama: conștiința se ia drept cineva. încă din Antichitate, religiile și filozofiile morale, evidențiind preocuparea de sine. au îmbogățit psihologia subiectului.

R. Doron și *E. Jalley*
(S. *D.)*

• LAGACHE D. (1961), „La psychanalyse et la structure de la personnalite", în *(Euvres.* IV (1982), PUF. Paris. — ZAZZO R. (1982). ..L'enfance de la psychologie de l'enfant et son devenii*'. în FRAISSE P., *Psychologie de demain.* PUF. Paris. 167-189.

Sublimare

Proces de derivare a pulsiunilor* sexuale și agresive spre scopuri și obiecte social valorizate. în special investigația intelectuală și creativitatea* culturală. El pune în mișcare un mecanism de neutralizare a energiei pulsionale și nu mobilizează nici o contrainvestire*. De aceea el ocupă un loc aparte față de alte mecanisme de apărare*. Acest proces se referă în mod electiv la pulsiunile parțiale care nu vor fi reținute în organizarea genitală definitivă. Intrarea sa în funcțiune presupune un grad suficient de coerență a eului* (eu / ego) și formarea supraeului*. Mecanismul de sublimare joacă un rol deosebit de important în rezolvarea complexului lui Oedip*. la începutul perioadei de latență*. El permite copilului modificarea structurală a vieții sale pulsionale, care îl orientează spre învățările* școlare, activitatea culturală, jocurile* sociale, și stabilirea unor noi relații umane. In familie, se dezvoltă sentimentele de tandrețe, de devoțiune și de respect.

E. Jalley
(S. D.)

Subliminal

Se spune despre un stimul* care se situează sub pragul absolut* sau, în legătură cu distanța între doi stimuli, despre o diferență care nu atinge pragul diferențial*. Se mai spune despre un eveniment situat dincoace de un prag oarecare. Se vorbește de asemenea despre subliminar și infraliminar*; unii autori rezervă termenii de subliminal și subliminar la ceea ce se situează dedesubt, dar și în apropierea pragu-

lui, acest uz neavând totuși nici un fel de caracter de constrângere.
Percepție subliminală: v. Subcepție.

M. Richelle
(S. D.)

Substanță albă —> Trunchi cerebral

Substanță cenușie -> Trunchi cerebral

Substituire (Activitate de —) -» Deplasare (Activitate de —)

Subvocal (Limbaj —)
Poate fi descris ca o vorbire* interioară, mută. Se distinge de limbajul* vorbit prin absența de emisie vocală; totuși subvocalizarea pune în joc musculatura organelor fonatorii (a căror activitate poate fi pusă în evidență de o înregistrare electromiografică). Aceste manifestări ale limbajului subvocal se observă uneori cu ocazia lecturii* tăcute (a nu se confunda cu transcodarea grafofonemică).

D. Zagar
(S. D.)

Succes profesional —> Criterii de succes profesional

Suferință
Stare mentală resimțită de orice individ care are o durere* fizică sau mentală prelungită. Considerată multă vreme apanajul omului, ea există și la animal. Poate fi apreciată prin criterii obiective care iau în seamă starea de sănătate, fiziologia și comportamentul. Aceasta furnizează o bază rațională unor probleme etice, cum ar fi experimentarea pe animale sau creșterea industrială a animalelor.

R. Dantzer
(D. F.)

Suflaj (Metodă a —)
Metodă utilizată în studiul memoriei*. Constă în prezentarea, în general verbală, a unui material (o serie de cuvinte sau cifre) ; după prezentare, subiecții sunt invitați să-și amintească cât mai multe elemente din material. După fiecare încercare de amintire, sunt furnizați selectiv subiectului itemii pe care nu i-a amintit în timpul încercării. Evoluția, de-a lungul încercărilor, a procentului de itemi lipsă furnizează măsura progresului achiziției.

S. Bredart
(D. F.)

Sugestibilitate
Dispoziție mentală deosebită care dă unor subiecți o receptivitate și o supunere excesivă la diferite influențe susceptibile de a se exercita asupra lor.
Acest termen dobândește în fapt semnificații variate, desemnând fie plasticitatea și labilitatea rolurilor și atitudinilor, fie sensibilitatea deosebită la sugestie* folosită ca mijloc terapeutic. Anumiți autori consideră subiectul isteric* ca cel mai puțin sugestibil dintre subiecții nevrotici*, pe când alții au tendința, dimpotrivă, să facă din sugestibilitate o trăsătură centrală susceptibilă de a explica patogenia unor tulburări atât disociative, cât și somatoforme care corespund vechiului concept de isterie.

J.-F. Alhlaire
(S. D.)

Sugestie
Proces de influență socială* prin care intenția* celuilalt provoacă imediat îndeplinirea sa de către subiect*. Caracterul imediat înseamnă că transmiterea nu se realizează printr-un proces de argumentare sau de învățare, ci rezultă dintr-o identificare* imediată cu credința sau realizarea dorinței celuilalt. Puterea de sugestie ține de factori sociali și circumstanțiali. Sugestibilitatea depinde de factori sociali, personali și circumstanțiali. S. Freud a subliniat rolul unui atașament libidinal de agentul inductor și dorința de identificare la subiectul sugestionat.
Sugestia joacă un rol important în anumite împrejurări ale vieții sociale, în special când ea se exercită asupra unor grupuri. Ea a furnizat, în felul acesta, un cadru conceptual unui prim curent de psihologie socială (G. Le Bon, G. Tarde). în clinică, au fost construite scări de sugestibilitate pentru a măsura capacitatea subiectului,

în special în experiențele de hipnoză* în care ascultarea de sugestia hipnotică trebuie să se distingă de o simulare* pasivă.

Autosugestia, sau capacitatea de a se convinge pe sine însuși, pune probleme de natură destul de diferită. într-adevăr, este vorba de a se explica cum poate subiectul însuși să se convingă să-și schimbe propriile credințe sau intenții numai sub presiunea unei atitudini contrare, menținută într-un fel controlat. Autohipnoza spontană și mai general simptomele isterice par să se supună acestui mecanism, deși faptul că nu cunoaștem procedura utilizată face ca această explicație să nu aibă o Iargă răspândire.

D• Widldcher

(S. D.)

Suicid

Tradițional, suicidul este uciderea de sine. E. Durkheim, în 1897, numește suicid orice caz de moarte care rezultă dintr-un act săvârșit de victima însăși și despre care ea știa că va produce acest rezultat. La ora actuală, există tendința de a include într-un ansamblu vast suicidul propriu-zis, tentativa de suicid, șantajul cu suicidul, echivalențele suicidare. Din punct de vedere epidemiologie, este greu de apreciat numărul de sinucideri (sinucidere nedeclarată, nerecunoașterea sinuciderii ca origine a morții). Cu toate acestea, un studiu făcut pentru anul 1971 a constatat 14 200 de cazuri de suicid în Franța (a doua cauză de deces prin moarte violentă). Mijloacele utilizate sunt variate: în ordinea frecvenței se notează, în Franța, spânzurarea, înecul, gazele, armele de foc, medicamentele toxice, armele albe.

Au fost reluați diferiți factori care generează sinuciderea: se spune, de exemplu, că sinuciderea este mai frecventă în mediul rural și că tentativele de sinucidere sunt mai frecvente în mediul citadin; este evocat rolul condițiilor atmosferice, al unor factori socotiți la ora actuală ca favorizanți: lipsa unei inserții sociale reale, ruptura profesională, apartenența la anumite categorii socioprofesionale (student, militar, militar în termen, deținut, prostituată, personal medical și paramedical); în sfârșit vârsta: tentativa de sinucidere este mai ales o opțiune a subiecților tineri (adolescenți); dimpotrivă, frecvența „sinuciderii reușite" este mai mare la persoane în vârstă. Femeile au mai multe tentative de sinucidere (cinci femei la doi bărbați), dar raportul este invers în cazul sinuciderilor.

Dacă nu se poate vorbi despre un profil* psihologic al sinucigașului, orice afecțiune mentală este mai mult sau mai puțin generatoare de sinucideri, mai ales melancolia*, în care există un risc major. In cazul depresiei* nevrotice, trecerea la act apare în funcție de structurarea apărărilor. Sinuciderea este rară în cursul delirurilor cronice, în timp ce tentativele de sinucidere ale schizofrenicului sunt enigmatice și bizare.

Sensul conduitelor sinucigașe nu este univoc : poate fi vorba despre o voință distructivă în care autoagresivitatea este foarte prezentă; psihanaliștii iau în considerare fie întoarcerea împotriva sa însăși a agresivității îndreptate inițial contra altuia, fie expresia privilegiată a instinctului de moarte care se actualizează în gestul sinucigaș. Dimensiunea heteroagresivă adesea inconștientă este de netăgăduit, stigmatizând anturajul familial. Funcția de șantaj care este uneori prezentă nu pune mai puțin grav în pericol pacientul în căutarea comunicării cu celălalt. Problema trecerii la actul sinucigaș este foarte discutată și aceasta cu atât mai mult cu cât riscul mortal este de cele mai multe ori foarte prost apreciat de sinucigaș. La ora actuală, anumite lucrări de neurobiologie emit ipoteza unei vulnerabilități în trecerea la act, oricare ar fi el, legată de o disfuncție serotoninergică.

In sfârșit, recidiva pune o problemă gravă din punct de vedere preventiv: între 10 și 15% din sinucigași (subiecți care au comis una sau mai multe tentative de sinucidere) sfârșesc prin a se omorî.

A. Braconnier

(S. D.)

Sunet

Desemnează atât perceptul* auditiv, cât și fenomenul fizic care i-a dat naștere. Fe-

nomenul fizic este o perturbare propagată într-un mediu elastic (în general, aerul). Este produs de o mişcare materială vibratorie care modifică presiunea locală a mediului. El produce un percept auditiv dacă unda de presiune propagată atinge timpanul auditorului şi face să vibreze această membrană cu o amplitudine* suficientă. O undă de formă oarecare poate fi descrisă ca sumă a variaţiilor sinusoidale care diferă în funcţie de frecvenţă* şi amplitudine. Această descriere este pertinentă pentru sistemul auditiv uman care reacţionează numai la frecvenţe între 20 Hz şi 20 000 Hz. Din punct de vedere perceptiv, un sunet stabil se caracterizează prin atribute distincte : înălţime tonală, sonie*, timbru* etc. Relaţiile între caracteristicile fizice ale sunetelor şi proprietăţile lor perceptive constituie obiectul psihoacusticii*.

L. Demany şi *C. Semal*
(D. F.)

Superextensiune -* Suprageneralizare

Superstiţie
Credinţă* nefondată cu privire la natura sau la cauza unui fenomen; comportament* individual sau social atestând această credinţă.
Prin analogie cu acest tip de conduită de un mare interes pentru psihologia socială, B. F. Skinner, în 1948, a descris la animal un „comportament superstiţios", rezultând din asocierea fortuită între un comportament oarecare emis de un porumbel în cursul activităţii sale spontane (de ex., o bătaie de aripă sau o deplasare circulară în cuşcă) şi un stimul întăritor* alimentar eliberat la întâmplare de experimentator (v. Colateral, Indus).

M. Richelle
(S. D.)

Supervizor central -> Lucru (Memorie de—)

Supleantă senzorială
Capacitate a organismului de a suplini o deformare (naturală ca cea pe care o provoacă zborul la mare înălţime sau scufundarea la mare adâncime; artificială ca cea care rezultă din folosirea prismelor inversoare ale câmpului vizual) sau o deficienţă senzorială (handicap senzorial: cecitate, surditate etc.) printr-o activitate compensatorie restauratoare a funcţiei perturbate. Supleanta rezultă din antrenamentul sau din dezvoltarea de montaje senzoriomotorii şi cognitive capabile să restaureze, cel puţin parţial, funcţia alterată. Este vorba de o reajustare adaptativă la condiţiile modificate ale relaţiilor organismului cu mediul. Procesele imediate de adaptare (caracterizate printr-un cost mai mic şi o eficacitate optimală) sunt înlocuite de procese mediate, cel puţin într-o primă etapă (necesitând un timp de obişnuire şi dezvoltarea unor noi strategii: exploatarea unor noi indici, secvenţe* diferite, praguri* diferite). Supleanta este intramodală atunci când are loc în sânul unei aceleiaşi modalităţi* (acuitate vizuală foarte slabă compensată de o mai bună analiză a contrastelor vizuale). Ea este intermodală atunci când atitudinea compensatorie se dezvoltă într-un alt domeniu decât cel al deficienţei (discriminare tactilă mai bună şi mai vivace care debuşează în lectura braille atunci când lectura vizuală nu mai este posibilă). Supleanta senzorială este cu atât mai bună cu cât capacităţile adaptative generale sunt mai intacte la subiectul tânăr, spre exemplu, sau când învăţarea se face progresiv. Supleanta senzorială este actualizarea de potenţialităţi existente în prealabil, dar nu imediat utilizate dacă nu este necesar, căci au un cost mai ridicat (învăţare de mai lungă durată şi mai discriminativă) (v. Transfer intermodal).

R. Genicot
(S. D.)

Supleţe
Aptitudine* fizică de a realiza mişcări de o mare amplitudine: se vorbeşte de supleţe statică dacă deplasarea este lentă şi de supleţe dinamică dacă este rapidă. Supleţea depinde de factori periferici şi centrali. Cei dintâi, de ordin biomecanic, sunt proprietăţi ale ligamentelor sau ale capsulei

articulare și elasticitatea mușchiului. Cei din urmă, de ordin psihofiziologic, sunt gradul de tensiune musculară, în funcție de nivelul general de activare al individului și de starea lui emoțională, precum și integrarea activității mușchilor agoniști și antagoniști în mișcare, în funcție de nivelul abilității*.

M. Durând
(D. F.)

Suport social

La o specie socială, în fața unei agresiuni*, individul nu este izolat, ci poate conta pe resursele oferite de grupul social căruia îi aparține. Absența suportului sau **sprijinului social** agravează impactul evenimentelor vitale* asupra sferei psihice și somatice. De aceea epidemiologii îl iau în calcul ca factor de risc și în acest scop au fost propuse diferite scale. Mecanismele prin care suportul social este eficient nu sunt cunoscute. Lucrările experimentale au căutat, mai ales, să scoată în evidență influența sa asupra reacției de stres*, fie la animalul tânăr, în funcție de prezența mamei sau a congenerilor de aceeași vârstă, fie la adult, în funcție de tovarășii disponibili în ambientul imediat.

R. Dantzer
(S. D.)

Supracompensare

Procedeu descris de S. Freud, constând în a prelua în conștiință contrariul reprezentării sau al afectului* inconștient: astfel în visul* omului cu lupi*, cozile lungi ale animalelor sunt o supracompensare a castrării* prezente în gândurile latente*; grija exagerată pentru viața sau sănătatea unei persoane iubite este o supracompensare a dorinței de moarte* în sens opus etc. Supracompensarea este manifestarea procesului de contrainvestire* și acest concept este aproape de cele de formațiune reacțională* și de reparație*. A. Adler și-a bazat o bună parte din psihologia sa individuală* pe teoria conform căreia una dintre motivațiile importante ale psihismului este tendința de a compensa inferiorități organice.

J.-M. Pe tot
(S. D.)

Supraconstanță -> Constanță

Supradeterminare

In teoria psihanalitică a visului* și a producțiilor psihice care îi sunt comparabile (lapsusuri, acte ratate, simptome nevrotice etc), supradeterminarea desemnează faptul că un element al conținutului manifest* se raportează la mai multe gânduri latente* ale visului. Prezența sa în conținutul manifest este determinată de mai multe mișcări psihice aflate la originea visului. Noțiunea de supradeterminare este strâns legată de cea de comprimare sau condensare*. Supradeterminarea are drept corolar:

1. pluralitatea de semnificații ale elementului supradeterminat și. din această cauză, a ansamblului visului (sau a producției psihice analoage);
2. necesitatea pentru interpretare* de a nu se rezuma la prima semnificație apărută.

J.-M. Petot
(S. D.)

Supraestimare

Judecată* care conferă unui obiect sau unei calități oarecare o valoare superioară valorii sale reale. Efectele supraestimării pot fi întâlnite în psihofizică* și în psihologia percepției* fie avantajate de particularitățile condițiilor experimentale (supraestimarea etalonului*, de ex.), fie datorită unor caracteristici proprii configurațiilor* de estimat (vezi anumite iluzii* perceptive în care o figură este supraestimată din cauza vecinătății unor figuri cu care contrastează), fie datorită intervenției unor factori extraperceptivi (supraestimare motivațională a mărimii unei monede la subiecții dintr-un mediu sărac).

M. Richelle
(S. D.)

Supraeu

împrumutată direct din teoria psihanalitică, noțiunea de supraeu aparține celei de-a doua topici* freudiene. Rolul său poate fi asimilat cu cel al unui judecător sau al unei cenzuri morale cu privire la eu/ego*. In

evoluția ideii de cenzură*, termenul de supraeu apare pentru prima oară la S. Freud în *Eul și șinele,* în 1923, completând în a doua topică teoria unei structuri tripartite a subiectului. El descrie atunci această nouă instanță* ca un sistem cuprinzând el însuși două structuri parțiale: idealul eului* propriu-zis și o instanță critică, de interzicere. Dar înainte de a-l desemna și de a-l deosebi în felul acesta, clinica și teoria psihanalitică recunoscusem partea din conflictul psihic asumată de funcția care urmărește interzicerea îndeplinirii și conștientizarea dorințelor.

Clasic, formarea sa este definită ca fiind corelativă declinului complexului lui Oedip: copilul, renunțând la satisfacerea dorințelor sale oedipiene, interzise, renunță la investirile libidinale asupra părinților, transformându-le în identificarea cu părinții, interiorizând interdicțiile parentale, mai ales sub formă de reprezentări verbale. Renunțarea la dorințele oedipiene amoroase și ostile este îmbogățită cu aporturile ulterioare ale exigențelor sociale și culturale.

Anumiți psihanaliști insistă asupra faptului că interiorizarea interdicțiilor este cu mult anterioară declinului complexului lui Oedip, considerând această instanță ca activând încă din stadiile preoedipiene sau cel puțin căutând comportamente și mecanisme psihologice foarte precoce, care ar constitui precursorii supraeului.

A. Braconnier
(S. D.)

Suprageneralizare

Termen utilizat în studiile asupra achiziției limbajului* pentru a desemna procesul în virtutea căruia un copil extinde folosirea unei trăsături gramaticale la contexte* mai largi decât cele la care un adult își limitează folosirea aceleiași trăsături. Se va spune, de exemplu, despre un copil francofon că el suprageneralizează forma regulată a pluralului spunând „des chevals" sau despre un mic anglofon că suprageneralizează forma regulată a perfectului simplu spunând „goed". Termenul este uneori confundat cu cel de superextensiune normal utilizat pentru a arăta că un copil extinde folosirea unui semnificant* la un ansamblu de referenți* mai mare decât ansamblul de referenți la care trimite același semnificant la adult (de ex.,,,Papa" folosit de copil pentru a indica tatăl, dar și orice altă persoană adultă de sex masculin).

M. Hupet
(S. D.)

Suprainvestire

Investire suplimentară care se aplică la o reprezentare deja investită. în concepția lui S. Freud, la plecare, acest mecanism joacă un rol esențial în procesul de atenție conștientă. O reprezentare poate fi investită prin simpla exigență pulsională. Pentru a fi percepută conștient, ea trebuie să fie obiectul unei investiri complementare de atenție. Acest lucru se aplică atât la realitatea externă, cât și la realitatea psihică.

Intr-un sens mai general, se poate vorbi despre suprainvestire în cazul oricărei forme de energie care vine să activeze o reprezentare, în special prin referire la teoriapulsiunilor*.

D · WidWcher
(S. D.)

Supraîncărcare -» Sarcină

Supraîncărcare ambientală -> Stres ambiental

Supraînvățare

învățare* continuată dincolo de punctul în care achiziția* poate fi considerată ca realizată. Noțiunea este foarte relativă, într-adevăr, dacă este ușor să stabilești un criteriu de performanță pentru memorarea* unei liste de cuvinte sau pentru parcurgerea unui labirint*, nu la fel se întâmplă și în majoritatea situațiilor de învățare, fie că este vorba de condiționări pavloviene* în care performanța se exprimă în picături de salivă, fie de învățarea de abilități motorii, în care o îmbunătățire a performanței poate fi întotdeauna așteptată. Criteriul nu poate fi atunci definit decât prin convenție. Supraînvățarea este

atestată de nivelul de performanță observat după o întrerupere (recuperare* sau restaurare spontană), de economia* realizată cu ocazia unei reînvățări, de cele mai bune randamente la un test de restituire* amânată (declin mai puțin rapid al uitării) și de o mai mare rezistență la stingere*.

M. Richelle
(S. D.)

Suprajustificare

Proces prin care un comportament provocat de o cauză internă este perceput ca supradeterminat atunci când o cauză externă se adaugă precedentei. Individul are atunci tendința să se sustragă cauzei interne, cea mai puțin pregnantă, și să nu ia în considerare decât cauza externă care devine singura justificare a comportamentului său. Acest proces poate explica deteriorarea motivației* intrinsece observată atunci când se oferă o recompensă pentru realizarea unei sarcini atrăgătoare.

M. Durând
(S. D.)

Supraliminar

Se spune despre un stimul care se situează sub pragul absolut* sau despre o distanță între doi stimuli care se situează deasupra pragului diferențial*.

M. Richelle
(S. D.)

Suprastructură narativă

Noțiune care desemnează genuri sau tipuri de structuri globale ale unui text*; ea trebuie distinsă de cea de macrostructură* sau temă*-topic a discursului. în timp ce fiecărui text îi corespunde una și în general o singură macrostructură, textele, în ciuda diferențelor lor, par să poată fi aduse la combinația unui număr limitat de secvențe* de bază. Aceste tipuri de secvențe elementare, sau suprastructuri, combină ierarhic macropropoziții care sunt pachete de propoziții* elementare. Suprastructurile cele mai cunoscute sunt schemele* sau planurile de texte*: narativ, argumentativ, explicativ și descriptiv.

J.-M. Adam
(S. D.)

Suprimare

în domeniul condiționării*, reducere parțială sau totală a debitului* de răspunsuri operante* obținută în prezența unui stimul avertizor*, a unui eveniment aversiv* inevitabil (reacție* emoțională condiționată) sau în prezența unui stimul asociat în prealabil. într-o fază distinctă a experienței, cu un eveniment aversiv inevitabil. Stimulul supresor poate fi suprapus oricărui program de întărire*, dar în general el este prezentat în cursul unui program de întărire intermitentă* cu interval* variabil, generând un debit de răspuns constant asupra căruia efectul supresor este ușor de estimat. Această estimare poate fi încă îmbunătățită prin recurgerea la un **indice** sau **coeficient de** suprimare bazat pe raportul între debitul în prezența semnalului și debitul observat în cursul unei perioade echivalente imediat premergătoare. Procedura de suprimare condiționată a fost larg utilizată în cercetările asupra învățării* la animal realizate dintr-o perspectivă cognitivista*.

In psihofizică* și în psihologia percepției*, alterare a detectabilității* unui stimul produsă de un efect de mască*.

Neglijare a anumitor părți sau a anumitor aspecte ale informațiilor care ajung totuși la organele receptoare: **suprimarea** de ecou este capacitatea sistemului nostru auditiv de a ignora reverberațiile sonore prezente în situații obișnuite și survenind în cei 50 la 100 ms care urmează sunetului inițial.

M. Richelle
(S. D.)

Supt

La sugar, alimentarea se face inițial prin absorbția laptelui tras din glandele mamare (sau din substitute) cu ajutorul gurii, care funcționează ca o pompă aspirantă. Suptul este în primul rând un comportament înnăscut, activat fie în mod spontan, fie prin presiunea asupra gurii sau părților învecinate. El este coordonat cu comportamente de rotație a capului și depinde de gustul obiectelor supte sau al alimentelor. Dar suptul nu este dependent numai de

factori determinaţi biologic. Reglarea parametrilor săi se rafinează cu exerciţiul. El devine, mai ales, foarte curând un centru de interes în care activitatea cognitivă şi afectivă îşi dobândeşte autonomia în raport cu trebuinţa biologică. Sunt cunoscute numeroase obiecte prin asimilarea* lor la o schemă mentală* care se generalizează şi se diferenţiază. Trebuinţa* se metamorfozează în pulsiune* sexuală.

J.-J. Ducret
(S. D.)

Supunere
Supunerea desemnează starea unui animal care, într-o relaţie socială, evită un altul care îl domină*. Această relaţie diadică se instaurează în urma unei confruntări, devenită rapid schimb simbolic de ameninţări şi de atitudini de domolire odată ce dominaţia unuia asupra celuilalt a fost stabilită. O atitudine de supunere are drept efect inhibiţia agresiunii*. Un dominant are în orice situaţie o atitudine de prestanţă; un dominat are o atitudine ştearsă. Limita nu este clară între atitudinea de domolire şi atitudinea de supunere. Prima apare mai curând în confruntările dintre doi rivali la frontiera lor teritorială; se înscrie într-un joc subtil de atitudini complexe în care se recunosc componentele de ameninţare şi cele de evitare*; acest joc de atitudini îl domoleşte pe rival, fiecare rămânând la locul său. A doua apare în relaţiile ierarhice* de dominare-subordonare. Au în comun faptul că stimulii care evocă agresivitatea* (structuri şi culori) sunt disimulaţi sau deturnaţi. Comportă şi reapariţia comportamentelor infantile (cerinţa* alimentară) sau de joacă (câinele care se rostogoleşte pe spate). La babuini, animalul care domoleşte şi îşi exprimă supunerea se prezintă dominantului adoptând atitudinea prin care femela solicită monta. In cazul confruntării veritabile, animalul care se supune se imobilizează, se culcă, se oferă într-un fel agresorului, cu toate armele deturnate şi ascunse (gheare, cioc, dinţi, coame); el opreşte astfel net atacul.

J.-C. Ruwet
(D. F.)

Surditate verbală -» Afazie

Surdomutism
Surditate congenitală sau precoce care împiedică achiziţia* normală a limbajului*. Datorită unei pedagogii* speciale, surdomuţii pot dobândi, începând de la 5 sau 6 ani, un limbaj gestual pe care-1 folosesc între ei şi pot să utilizeze în parte şi limba orală. Copiii surdomuţi cunosc mai puţine cuvinte decât copiii de aceeaşi vârstă care aud. Până la vârsta de 6 luni, vocalizările* lor nu se deosebesc de cele ale copiilor care aud. Ei reuşesc mai puţin bine decât cei care aud în experienţele asupra percepţiei de figuri complexe implicând etichete verbale şi de asemenea în cele asupra extensiunii conceptelor*. Totuşi gândirea operatorie* se dezvoltă în cazul lor cu mai puţină întârziere decât la nevăzători. J. Piaget, datorită opiniei sale asupra caracterului subordonat al limbajului în dezvoltarea operatorie, tinde să pună accentul pe rezultatele care minimizează această întârziere. Unele observaţii recente contribuie la a-i da o importanţă mai marcată. în sfârşit, trebuie subliniat faptul că limbajul surdomuţilor folosit în Statele Unite *(ASL, Ameslan* sau *American Sign Language)* a putut fi predat cu un anumit succes la cimpanzei.

E. Jalley
(S. D.)

Surâs
Expresie facială a unei stări de satisfacţie. Această mimică* dobândeşte curând o semnificaţie socială. R. Spitz caracterizează, la sugarul de 3 săptămâni, stadiul de obiect precursor, în care surâsul răspunde la *Gesta/r*-semnalul care este partea superioară a feţei adultului: este relaţia preobiectală legată de hrană şi de protecţie. Pentru T. Bower, fiecare cuplu mamă-copil are un stil propriu de comunicare: la 7 luni, când apare angoasa de separare, surâsul este suscitat mai curând de adulţii mai atenţi din punct de vedere social cu copilul decât de cei care veghează asupra binelui său fizic. Surâsul este semnul unui ataşament* social critic. Poate lăsa urme

profunde: amintirea arhaică a lui Leonardo da Vinci în surâsul Sfintei Ana.

R. Doron
(D.F.)

Sustragere
Procedură* experimentală* în care subiectul este supus unei stimulări aversive* de la care se poate eschiva: învăţare*, condiţionare* de sustragere*. Conduită prin care un organism scapă de o stimulare aversivă, mai ales printr-un procedeu de sustragere: astfel, apăsarea pe un levier* va permite unui şobolan să pună capăt unei luminozităţi excesive; sau, într-o cuşcă cu dublu compartiment*, trecerea animalului în compartimentul învecinat îi va permite să fugă de un şoc electric. Procedura şi conduita de sustragere depind de învăţarea instrumentală* sau de condiţionarea operantă*. In măsura în care stimulii aversivi în cauză corespund stimulilor declanşatori* de răspunsuri specifice de fugă sau apărare* în mediul natural, achiziţia* de comportamente de sustragere rămâne deosebit de limitată de constrângerile specifice*. Sustragerea nu trebuie confundată cu evi-

M.Richelle
(D. S.)

Susţinere
Susţinerea sau *holding-u* este aspectul îngrijirilor materne sau de maternaj* care constă în modul de a duce, de a ţine şi de a susţine sugarul. Ea reprezintă, după D. Winnicott, care a făcut din acest termen un veritabil concept psihanalitic, acea parte a contribuţiei unei mame suficient de bune* care este indispensabilă dezvoltării iniţiate a potenţialului înnăscut al sugarului. Stadiul de susţinere precedă stadiul relaţiilor obiectale propriu-zise: el corespunde unei perioade neonatale dominate de autoerotism* şi de narcisismul primar*. In cursul acestei perioade şi datorită susţinerii, copilul trece de la o stare de neintegrare la o stare de integrare*, eul psihic se instalează în eul corporal şi eul se distinge de noneu. In ultimele sale scrieri. D. Winnicott a delimitat mânuirea* de susţinere şi i-a atribuit efecte specifice.

J.-M. Pe tot
(N.C.)

Szondi (Testul lui —)
Acest test constă în a prezenta subiectului serii de fotografii de bolnavi mentali şi în a-i cere să le aleagă pe cele care îi sunt cele mai simpatice şi cele mai antipatice. Cotarea şi interpretarea acestui test sunt complexe, iar validitatea îi este discutată. Conform teoriei lui L. Szondi, testul ar permite să se exploreze „pulsiunile profunde"' ale personalităţii* şi să se atingă un plan intermediar între inconştient* aşa cum este el elaborat de teoria psihanalitică şi inconştientul colectiv* al lui C. Jung. Opţiunea exprimă destinul personal : opţiunea amoroasă, a meseriei, alegerea trăsăturilor de caracter şi a simptomelor morbide sunt, pentru L. Szondi. determinate de trebuinţele pulsionale fundamentale ale individului, ale căror efecte dinamice determină istoria unei vieţi. Proba de alegere de fotografii ar fi deci o introducere în „ştiinţa destinului".

C. Chabert
(S. **D.)**

S

J

Şcoală

Instituţie publică în care un grup de elevi participă la procesul de învăţământ*, şi, prin extindere, ansamblul profesorilor şi al elevilor din această instituţie.

Folosit singur, termenul Şcoală poate desemna o instituţie prin care o societate distribuie învăţământul, ca şi Justiţia, Armata. Dar cuvântul şcoală este frecvent determinat de un adjectiv care va caracteriza tipul de învăţământ ce are loc în ea:

1. din punctul de vedere al naturii sale: marile şcoli dau, în afara Universităţii, formaţii profesionale de excelenţă sau de înaltă specializare (Şcoala arhivelor, Şcoala politehnică). Şcolile normale asigură formarea învăţătorilor etc.;
2. din punctul de vedere al caracteristicilor sale instituţionale: se va vorbi despre şcoală publică (reglementată de stat şi aflată în grija sa), şcoală particulară (aparţinând iniţiativelor particulare, dar antrenând în general legături contractuale cu statul), în această accepţie, termenul este cvasisinonim cu învăţământ;
3. din punctul de vedere al metodelor de învăţământ care sunt folosite în ea: Şcoala activă* (Dewey), Şcoala modernă (Freinet), care reprezintă curente pedagogice novatoare. Şcolile paralele desemnează instituţii variate, opuse modelului oficial al scolii. " •

D. Manesse
(D. S.)

Şcoală activă

Sub pana pedagogului H. Marion, încă din 1888, metoda activă* se defineşte prin mobilizarea permanentă a interesului* elevilor, prin folosirea tehnicilor pedagogice care să-i incite:

1. exersarea inteligenţei* lor prin schimb verbal;
2. participarea prin răspunsuri la elaborarea de obiecte ale propriului ansamblu de cunoştinţe;
3. experimentarea concretă a realităţii lucrurilor înainte de iniţierea în nomenclatorul lor abstract. Dar, la urma urmei, aceşti elevi sunt „activi" în raport chiar cu activitatea* profesorului: ei sunt mobilizaţi cu atât mai mult cu cât nu se mobilizează.

A vorbi despre şcoala activă, aşa cum au făcut-o pedagogii genevezi ai Institutului Rousseau începând cu 1919, înseamnă a pretinde că a merge mai departe este singura metodă activă, a recunoaşte în elev actorul care determină propria învăţare* şi, de aici, a redefini intervenţia educativă, dacă nu ca o reţinere (abţinere) în felul educaţiei negative* preconizate de J.-J. Rousseau, cel puţin ca o mediere*, adică o simplă amenajare a contextului.

Acest proiect se bazează pe trei paşi:

1. pe de-o parte, se face referire la o psihologie a copilului* care rupe relaţiile cu empirismul* senzualist al metodelor intuitive pentru a deveni constructivistă şi atribuie operaţiilor* subiectului rolul preponderent. Proclamată de E. Claparede, această trecere se va desăvârşi prin raportarea la opera lui J. Piaget şi a piagetienilor;
2. pe de altă parte, noţiunea de „şcoală activă", popularizată de genevezi, o reia pe aceea de *Arbeitsschule,* împrumutată de la

inspectorul munchenez G. Kerchensteiner. înseamnă a preconiza că a face, respectiv a fabrica, este mai formativ decât a asculta, respectiv a redacta sau a dialoga;
3. dar pedagogul din Munchen și psihopedagogii din Geneva se referă la sloganul americanului J. Dewey: *learning by doing.* Conceptul de „școală activă", ca proiect propriu-zis educativ, manifestă în definitiv unul din locurile comune ale discursului societății individualiste contemporane. „Școala activă" este de fapt celebrarea *self-help-vXm,* ca și a *self-government-ului*: autonomia elevilor (un du-te-vino liber, marjă de organizare, inițiative, interacțiuni, responsabilități în cadrul colectivului, individualizarea muncii etc.) devine valoarea a cărei absență califică educația ca autoritară, pasivă sau tradițională. Rămâne ca lucrările recente asupra interacțiunii* sau conflictului sociocognitiv*, ca și cercetările în domeniul didacticii* să confirme faptul că, în cadrul „subsistemului" predare-învățare, a învăța reprezintă activitatea determinantă. La fel, în funcție de forma pe care o va îmbrăca învățarea școala va fi sau nu „activă".

D. Hameline
(D. S.)

Școală modernă —> Mișcare Freinet

Școlaritate

Dreptul unor administrații de a cere un certificat de școlaritate indică deja că semnificația acestui termen nu poate fi epuizată de definiția: „durata unui curs regularizat de studii", fără a jongla cu calificativul „regularizat". Aceasta enunță permanența în timp, dar și obligația. Școlaritatea este obligatorie (v. Frecventare școlară, Obligație școlară). Poate fi amintit sensul medieval al lui *scholaritas:* statutul juridico-social al celui care învață. Extins și la componentele psihologice și culturale ale acestui statut, acest rapel permite evocarea semnificației procesului continuu de prelungire a școlarității.

D. Hameline
(D. F.)

Șef

Cel care, în mediu social dezorganizat, adună în jurul său indivizi în căutare de obiective accesibile și care le procură o satisfacție ocupă o poziție de șef. El își datorează recunoașterea și autoritatea realismului și hotărârii sale în alegerea orientării activităților. Ascendentul său provine din experiența sa și din capacitatea de a produce semne exterioare ale puterii sale. El nu este un șef natural, el ocupă această funcție datorită influenței sale directe, personale și autocratice. Spre deosebire de *leader** a cărui autoritate este determinată de rolul său social în grup, șeful o datorează aptitudinii sale de a devia angoasa și de a utiliza frustrările orientând agresivitatea potențială a subiecților spre obiective concrete. Punând accentul pe importanța valorilor virile de combativitate și duritate, el preconizează activități riscante care dau prestigiu, sublimează castrarea și valorifică un model ofensiv. Sfera sa de influență este locală, întreținută de reputație, dar de durată limitată din cauza caracterului instrumental al autorității sale, a instabilității și a eterogenității trebuințelor de satisfăcut.

J. Selosse
(N. C.)

Șoc (la testul Rorschach)

Șocurile sunt reacții de „stupoare afectivă", de perturbație emoțională provocate subiectului prin particularitățile anumitor planșe ale testului Rorschach*, al căror impact antrenează o dezorganizare mai mult sau mai puțin durabilă a procesului asociativ. Pentru a admite existența unui șoc, trebuie să fie prezenți cinci indici dintre următorii: modificarea brutală a productivității, modificarea modurilor de aprehensiune, absența răspunsurilor așteptate sau curente, sărăcirea conținuturilor, tendința de refuz, recurgerea la comportament, exclamații, digresiuni, comentarii. Șocurile principale apar la planșele color (în special roșii). în raport cu o reactivare pulsională greu tolerată, sau la planșele negre,

la care subiecţii prezintă fie manifestări de angoasă* masivă, fie reacţii defensive*.

C. Chabert
(G. N.)

Şoc emoţional

Orice eveniment sau situaţie care perturbă echilibrul neurovegetativ şi controlul proceselor afective şi intelectuale de adaptare constituie un şoc. Cel afectiv declanşează mecanisme de inhibiţie, reacţii defensive sau compensări a căror repercusiune poate fi relevată prin anumite probe psihologice (v. Culoare la testul Rorschach). în funcţie de intensitatea şi natura lui, un şoc afectiv poate antrena traumatisme psihice cu efecte retroactive care se structurează sub formă de nevroză traumatică şi uneori de psihoze reacţionale (v. Eveniment vital).

J. Selosse

(G. N.)

Ştiinţe ale educaţiei -» Pedagogie

Ştiinţe cognitive

Adesea calificate drept „ştiinţe ale inteligenţei", ştiinţele cognitive sau ştiinţe ale cogniţiei* grupează ansamblul programelor de cercetare care, în sânul diferitelor discipline, au drept obiect comun de studiu procesele declanşate prin sistemele de tratare a informaţiei* (nu numai naturale, cum este creierul uman sau animal, ci şi artificiale, cum este computerul) pentru a lua cunoştinţă de mediul lor înconjurător* şi a-l modifica. Percepţia*, limbajul*, învăţarea*, raţionamentul*, memoria* şi acţiunea* constituie principalele teme ale proiectului ştiinţelor cognitive. Colaborează la acest proiect, în totalitate sau parţial, psihologia, psiholingvistica*, lingvistica*, antropologia, ergonomia*, neuroştiinţele*, informatica* (de la care provine conceptul de inteligenţă artificială*) şi robotica, în timp ce filozofia, epistemologia*, logica, matematica şi fizica contribuie prin instrumente conceptuale şi modele* teoretice (H. Garner, 1985).

Motivele strategice (apariţia neologismului **cognişțiinţe,** a cărui motivare este analogă cu cea de la,,neuroştiinţe", este semnificativă în acest sens) ale unei asemenea grupări nu pot însă conduce la ignorarea justificărilor epistemologice profunde ale unei reale convergenţe transdisciplinare. Ipoteza unui izomorfism al structurilor şi a unei comunităţi de principii şi reguli de funcţionare a sistemelor cognitive îşi găseşte fundamentul teoretic în dezvoltarea curentului cognitivist*: un sistem cognitiv efectuează operaţii de transformare având drept obiect reprezentările* simbolice, care constituie enunţurile* unui limbaj formal creat de regulile inferenţei*; caracterul reprezentaţional al simbolurilor sau al stărilor interne ale sistemului (sensul lor) apare din interacţiunile sistemului cu mediul (D. Audler, 1987).

în jurul conceptului-cheie de reprezentare, adoptat de toate disciplinele, în accepţii diverse, se organizează majoritatea dezbaterilor care traversează ştiinţele cognitive şi conferă o dinamică nouă fiecărei componente (J. A. Fodor, 1981). Este vorba, pe de o parte, de dezbaterile asupra relaţiilor dintre reprezentările care definesc stările mentale şi cele care constituie stările cerebrale: identitate strictă în cadrul unui reducţionism* neurobiologic maximalist, identitate ocazională în cadrul funcţionalismului* cognitivist (D. Sperber, 1987); este vorba, pe de altă parte, de dezbateri asupra asimilării creierului, pe plan funcţional, cu un computer, recuzată clasic, dar tolerată sub o formă metaforică şi revendicată astăzi prin ambiţiile afirmate de inteligenţa artificială; este vorba, în fine, de dezbaterile despre natura reprezentărilor, simbolice şi locale în modelele cognitiviste, non sau infrasimbolice şi „distribuite" în modelele neoconexioniste*, inspirate de organizarea neuronală care înlocuieşte tot mai mult arhitecturile cognitive clasice.

J. Requin
(D. F.)

• AUDLER D. (1987), „Progres en situation d'incertitude, *Le Debat, 47,* 5-25. — FODOR J. A. (1981), *Representations: Philosophical Essays*

on the Foundation of Cognitive Science, MIT Press, Cambridge. — GARNER H. (1985), *The Mind's New Science: a History of the Cognitive Revolution,* Basic Book, New York. — SPERBER D. (1987), „Les sciences cognitives. Ies sciences sociales et le materialisme". *Le Debat,47,* 103-115.

Științe sociale

Științele sociale propun diverse modalități de abordare a realității sociale cu ajutorul unor metode și modele conceptuale și teoretice. Ele abordează studiul fenomenelor sociale pornind de la perspective diferite elaborate în sânul istoriei în funcție de evoluția societăților. întrebările pe care și le pun sunt cele ale cunoașterii și explicării organizării funcționării și schimbărilor sociale prin observarea și analiza aspectelor obiective, dar și simbolice ale manifestărilor vieții colective umane. Printre principalele științe sociale, etnologia se ocupă în mod comparativ de civilizațiile tradiționale observabile în prezent, și în special de procesele de integrare a vieții sociale și culturale care acordă un loc miturilor, riturilor și supranaturalului. Abordarea sa privilegiază observația în situație concretă la fața locului. Antropologia socială studiază principiile și structurile de organizare ale societăților. Metodologia sa constă în trecerea de la descriere (clasificare și tipologie) Ia explicații, construind modele și propunând teorii, cum ar fi: difuzionismul, evoluționismul, funcționalismul, structuralismul, analiza sistemică. Sociologia este o știință generală și aplicată în același timp (o sociologie a. în și pentru). Ea studiază specificitatea faptelor sociale, morfologia și ecologia lor. aparatele instituționale și producțiile colective, mecanismele și agenții de socializare*, funcționarea și organizarea sistemelor sociale, factorii și condițiile schimbărilor sociale. Psihologia socială* integrează rezultatele acestor științe, în special în studiile sale despre interacțiunile în cadrul raporturilor individuale și sociale și elaborarea legăturii sociale.

/. Selosse
(D. F.)

Tabagism

Ansamblu de manifestări legate de consumul excesiv de tutun. Modul de consum patologic al acestei substanțe este definit ca o intoxicare* continuă, prin: imposibilitatea de a reduce sau de a înceta consumul ; eforturi repetate de a controla consumul în timpul perioadelor de abstinență temporară sau de restricții de consum în anumite momente ale zilei; continuarea consumului în ciuda dezordinilor fizice care rezultă; în sfârșit, nevoia cotidiană de consum pentru a obține o funcționare adecvată.

La ora actuală, dependența de tutun cea mai obișnuită rezultă din inhalarea fumului de țigară; trabucul, pipa, prizatul sau mestecatul sunt mai puțin susceptibile de a genera dependență și complicații grave pentru sănătate (bronșită, emfizem, maladii coronariene, maladii vasculare, periferice și numeroase cancere).

Sindromul de sevraj legat de încetarea sau de reducerea recentă a consumului intens de tutun comportă iritabilitate, anxietate, dificultăți de concentrare, cefalee, somnolență și tulburări gastrointestinale.

Acest sindrom nu survine la toți fumătorii și în toate cazurile este greu să se distingă efectele sevrajului de apariția caracteristicilor fiziologice care erau suprimate, controlate sau modificate de efectele nicotinei.

J.-F. Allilaire
(N. C.)

Tablă de șah

Figură geometrică alcătuită din suprafețe care alternează de la o culoare la alta, atât în coloane, cât și în linii (tablă de șah). Este vorba de o figură foarte reactogenă, utilizată în testele de potențiale evocate* vizuale. Se pot face să varieze, aici, contrastul între compartimente, ca și numărul acestora pe elementul de suprafață. Intersecția acestor benzi formează un punct de culoare sau de un gri mai accentuat, deoarece există o suprapunere. (A nu se confunda cu tartranul, o figură compusă din două benzi colorate, una verticală și alta orizontală.)

R. Genicot
(D. S.)

Tablou de contingență multiplă —> Contingență

Tabu

Termen polinezian *(tapu)* însemnând în același timp sacru și interzis, răspândit în Europa prin lucrarea *Le Voyage* aparținând lui Cook. Tabuul se manifestă, în principal, printr-o interdicție de a atinge anumite persoane sau anumite obiecte sau de a îndeplini anumite acțiuni. Spre deosebire de alte interdicții, violarea unui tabu nu este în general sancționată de societate: pedeapsa decurge automat din transgresiune, ea este opera unei forțe magice (caz de moarte spontană după violarea unui tabu) și eventuala sancțiune socială nu survine decât dacă tabuul însuși nu s-a răzbunat. S. Freud (1912-1913) a fost frapat de asemănarea dintre interdicțiile compulsive ale nevrozei de constrângere* (sau nevroză obsesională) și tabuuri. El subliniază faptul că, în tabu, ca și în interdicția nevrozei

de constrângere, prohibiția se impune de la sine, fără nici o motivație, dar că, în ambele cazuri, nucleul interdicției constă în interdicția de a atinge, înțeleasă în sensul propriu de contact fizic ca și în sensul figurat de relație socială. Tabuul, ca și interdicția compulsivă, este orientat împotriva dorințelor refulate*, deci devenite inconștiente: dorințe incestuoase și dorințe de moarte împotriva persoanelor iubite. Ceea ce explică însă caracterul contagios al tabuului și deci necesitatea interzicerii contactului cu obiectul tabu sau cu cel care a încălcat tabuul este tentația inconștientă a oricărei ființe umane de a viola tabuul, adică de a-și realiza dorințele refulate de incest și de paricid. Condiția tabuului este deci ambivalența* sentimentelor și tabuul folosește la a supracompensa* tendințele refulate. Dar, ca și în nevroza de constrângere, măsurile de protecție împotriva transgresiunii sfârșesc prin a se pune în slujba mișcărilor pulsionale refulate și a servi la întoarcerea refulatului*.

J.-M. Petot
(N.C.)

• FREUD S. (1912-1913), *Totem und Tabu,* Heller, Leipzig, Viena. Traducere (1924): *Totem et tabou* (trad. S. Jankelevitch), Payot. Paris.

Tactil -> Sensibilitate cutanată

Tahifilaxie -> Toleranță

Tahipsihie —> Fugă de idei

Tahistoscop
Instrument de laborator conceput pentru a prezenta stimuli* vizuali pentru o durată foarte scurtă și riguros controlată. Au fost construite multe modele, primul fiind datorat lui W. Wundt; acesta exploatează în mod ingenios combinații mecanice pentru a asigura, pe de o parte, controlul duratei și, pe de alta, pe cel al luminării* — condiție esențială, date fiind latențele* de adaptare a aparatului ocular la schimbările bruște de intensitate* luminoasă. Tehnicile electronice și informatice moderne au luat locul vechilor dispozitive. Recurgerea la prezentarea tahistoscopică deține un loc de prim ordin în psihologia cognitivă*, în care este adesea legată de cronometria mentală*. In neuropsihologie*, prezentarea tahistoscopică lateralizată constă în prezentarea unui stimul într-un singur hemicamp* vizual, mai ales cu scopul de a evidenția specializarea emisferelor. Ea a fost aplicată în studiul subiecților cu creier dedublat*.

M. Richelle
(N.C.)

Talamus
Talamusul este o importantă masă neuronală situată în partea dorsală a diencefalului* și constituită din mai mulți nuclei foarte diferiți funcțional. Este legat de toate formațiunile sistemului nervos* central și, în special, de modulele senzoriale și de cortex*, ale căror arii sunt definite în funcție de zonele sale de proiecție. Intervine în funcțiile senzoriale și motorii, în coordonarea motorie voluntară, în funcțiile senzitive-senzoriale; servește practic drept releu pentru toate aferentele, cât și în funcțiile vegetative, de integrare și de asociere și în funcțiile de control al vigilenței.

R. Decombe si *M. Le Moal*
(N. C.)

Talion
Bazată pe un principiu de reciprocitate, legea talionului răspunde răului cu rău. Cel care provoacă suferință trebuie, în mod echitabil, să sufere. Această referire la legea talionului este în mod implicit inclusă între principiile de justiție retributivă, invocată în stadiul judecății morale preconventionale.

J. Selosse
(N. C.)

T al lui Student
Test de semnificație* pus la punct de Student (pseudonimul lui Gosset) în 1908, utilizat pentru a compara o medie* cu o valoare dată și, prin extensie, două medii. Statistica* lui Student poate fi obținută împărțind diferența între media observată

(m) și valoarea dată (u.), prin estimarea* abaterii-tip* s/ vfi. Mai târziu, R. A. Fisher, din rațiuni de comoditate în construcția tabelelor, a propus formula utilizată în prezent:

$$t = \frac{m - p.}{sA/n}$$

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(N. C.)

Tampon (Memorie —) -» Memorie tampon

Tandrețe
Tandrețea corespunde celui mai vechi dintre curentele /;tafo*-ului: alegerea de obiect* infantilă primară. Ea creează o legătură afectuoasă precoce între copil, familia sa și persoanele care îl îngrijesc. S. Ferenczi, din punct de vedere terapeutic, conchidea că, în cazurile de regresie* profundă în acest stadiu, psihanalistul trebuie să înlocuiască interpretarea sa cu o acțiune. Psihologia genetică și etologia au demonstrat că tandrețea integrează copilul nou-născut într-o rețea de relații mai vaste decât cele de întipărire* și de atașament*. Precizând factorii și condițiile atașamentului social critic, ele completează metoda clinică și permit să se înțeleagă când și cum copilul nu mai comunică, dar când și cum poate să comunice din nou.

R. Doron
(N.C.)

Tapping
Termen englezesc care desemnează o sarcină sau o probă psihomotorie de lovire cât se poate de rapidă, neorientată spre o țintă. Această probă are drept scop măsurarea vitezei* unei mișcări a mâinii fără a ține seama de precizie*. Ea se efectuează în general cu ajutorul unui stilet pe o suprafață metalică, ceea ce permite înregistrarea automată a loviturilor.

M. Richelle
(N.C.)

Tartran -> Tablă de șah

Tată
Tatăl ocupă în psihologie un loc semnificativ datorită multiplelor sale referințe, funcții și atribuții reale, imaginare sau simbolice. Printre acestea, poziția arhetipală de „nucleu patern", care structurează miturile originare în jurul imaginilor de dătător de lege, de transcendență și de procreație, constituie un ansamblu de referințe arhaice care organizează proiecțiile și reprezentările, într-o structură parentală, locul tatălui nu acoperă funcția sa de procreator, el fiind marcat simbolic prin recunoașterea sa ca deținător al puterii falice, transmițător al numelui, aflându-se în poziția de a media și a separa cuplul mamă-copil. Relația paternă se clădește pe semnul alterității. Pentru J. Lacan, tatăl este reprezentantul legii. Această funcție de inaugurare, de castrare și de structurare a „tatălui ideal" contribuie la clădirea idealului eului și al supraeului. Carențele de referințe paternale prin lipsă sau prin exces se află la originea identificărilor* distorsionate și a dereglărilor psihice, care se exprimă prin tulburări de socializare*. Analiza sistemică a relevat importanța rolului tatălui în modurile tranzacționale de legătură, de delegare, de legat transgenerațional în sânul familiei*. Psihologia socială este interesată de efectele schimbărilor de norme în înrudirea care antrenează reprezentări divergente privind tatăl: „abdicarea tatălui" și „noii tați". Pe de o parte, legislația din 1970 din Franța a pus capăt autorității paterne. Ea definește o repartiție socială egalitară a puterilor materne și paterne în contextul unei autorități* parentale noi și promovează modele noi de codificare, plecând de la o nouă ecuație socială și simbolică privind semnificația tatălui. Pe de altă parte, contracepția, vasectomia și conservarea spermei, ca și noile moduri de procreare pun în discuție poziția de tată, de procreator și modifică dorința, trăirea și reprezentările paternității și rudeniei.

J. Selosse
(G. D. S.)

TAT (Test de Apercepție Tematică)
Probă proiectivă* creată de H. Murray în 1938. Instrucțiunea constă în a prezenta succesiv o serie de planșe cerând subiec-

tului să povestească „o istorie în legătură cu imaginile". Inițial, proba era programată în două ședințe de 10 planșe fiecare, în prezent, modalitățile de testare și de interpretare au fost mult remaniate prin metoda pusă la punct de V. Shentoub, ale cărui lucrări despre TAT au început în 1954: numai planșele cele mai semnificative sunt propuse într-o singură ședință. V. Shentoub a scos în evidență, pentru fiecare dintre aceste planșe, un conținut* manifest și un conținut latent, revelând registrul conflictual prevalent la care trimite materialul: problematica separării și a doliului, angoasa de castrare, conflictul oedipian, relațiile cu *imago-urile* parentale, problematica sexuală și agresivă.
Fișa de despuiere este o grilă de cotații care permite analiza povestirilor produse la TAT prin studierea procedeelor de elaborare a discursului subiacente construcției poveștii. Fișa de despuiere a TAT-ului a fost propusă de Vica Shentoub, în 1958, în perspectiva unei interpretări dinamice a acestui test proiectiv*, diferită de cea a lui H. Murray, deoarece ține seama atât de forma, cât și de conținutul povestirilor. Fișa de despuiere a TAT-ului determină și regrupează principalele categorii de procedee cu referire la diferite modalități de activitate psihică: conduite rigide, labile, inhibiție, recurs la comportament, apariția proceselor primare. Sinteza factorilor permite să se stabilească, prin articularea mecanismelor de apărare* și a problematicii, o evaluare diagnostică și prognostică ce ține cont de diferitele componente ale activității psihice. ^ „, ,

C. Cliabert
(N.C.)

Tau (Efect —)
Efectul intervalului* temporal cuprins între doi stimuli asupra distanței spațiale percepute între ei: distanța subiectivă crește cu durata* obiectivă. Dacă se aplică succesiv stimuli tactili identici în trei puncte echidistante A, B și C, spațiul cuprins între A și B va fi considerat mai mic decât cel cuprins între B și C dacă intervalul A-B este inferior intervalului B-C. Același efect se observă în modalitățile* vizuală și tactilă, și pentru mișcările* continue. Efectul invers este efectul kappa*.

F. Măcar
(N.C.)

Taxie
Mișcare sau reacție de orientare a animalelor care se deplasează liber în spațiu, în raport cu o sursă stimulatoare sau cu un câmp gradient stimulator, ele însele orientate. Ca și pentru tropisme*, prefixele foto-, geo-, chimio-, fono-. anemo-, higro-, reo-, magneto-, galvano- sau electro- se referă la natura sursei stimulatoare, respectiv lumina, gravitația, un agent chimic, sunetul, vântul, gradul de umiditate, un curent de apă, câmpul magnetic, curentul electric. Taxia este numită pozitivă sau negativă după cum animalul se apropie sau se îndepărtează de agentul stimulator. Alte prefixe se referă la natura mecanismului aflat în joc: telotaxia este o deplasare rectilinie care poate fi menținută de un singur organ receptor, dar mai frecvent prin compararea percepțiilor resimțite în mod egal de doi receptori dispuși simetric în raport cu sursa. Se vorbește de tropotaxie când senzațiile percepute de aceștia sunt inegale: animalul restabilește echilibrul prin pivotări ale corpului și își reia drumul în linie dreaptă. în clinotaxie. mișcările de oscilație ale corpului permit, cu ajutorul unui singur organ receptor, să se compare percepțiile succesive ale aceleiași surse de stimulare sub diferite unghiuri și să se deducă din ele o informație direcțională; astfel, în scopul producerii nimfelor, larvele mustii de came au o reacție fotoclinotactică negativă. Se numește menotaxie o orientare transversă după un unghi definit în raport cu stimularea. Geofotomenotaxia este o deplasare după un anumit unghi cu orizontala în raport cu lumina și cu gravitația. Toate cazurile citate mai sus țin de topotaxie, în care sursa stimulatoare este bine localizată. In fobotaxie. în schimb, animalul are o reacție fobică de fiecare dată când întâlnește un stimul repulsiv și învață prin încercări si erori să se țină în afara unui

câmp nociv, fără nici o indicaţie de direcţie. Pe baza observării unor astfel de comportamente la parameci, H. S. Jennings a contestat generalitatea teoriei lui J. Loeb asupra mişcărilor orientate obligatorii.

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Taxinomie ->• Taxonomie

Taxonomie
Clasificare* sistematică, în special a formelor vii. Teorie a acestui tip de clasificare ştiinţifică. Taxonomiile (sau taxinomiik) zoologice, tradiţional fondate pe trăsături morfologice, s-au îmbogăţit, prin etologie*, cu trăsături comportamentale, care uneori sunt chiar folosite drept criteriu de distincţie între două specii vecine.
Prin extensie, termenul se aplică oricărei clasificări sistematice, justificată prin argumente ştiinţifice: taxonomia simptome-Ior psihopatologice, a unităţilor lingvistice etc. Specialiştii în ştiinţa educaţiei îl folosesc de preferinţă în legătură cu clasificarea diferitelor tipuri şi niveluri ale comportamentelor de învăţare şcolară: taxonomia lui Bloom.

M. Richelle
(N. C.)

Taxonomie a obiectivelor
Taxonomia obiectivelor cognitive ale educaţiei, propusă de B. S. Bloom în 1963, se bazează pe principiul complexităţii crescânde, începând din 1956, au apărut numeroase taxonomii ale obiectivelor educaţionale; ele se referă la domeniile cognitiv, afectiv şi psihomotor. Acest avânt se explică prin raţiuni politice (explicitarea intenţiilor), pedagogice (mai buna orientare şi evaluare a acţiunilor educative) şi tehnologice (fără definirea operatorie a obiectivelor, punerea la punct a programelor de calculator educative este imposibilă).

G- De Laiidsheere
(N.C.)

Teatroterapie
Formă de socioterapie pentru bolnavii mentali care sunt puşi să pregătească şi să producă reprezentaţii teatrale. Spre deosebire de psihodramă*, rolurile* sunt învăţate dinainte. Totuşi, expresia scenică este lăsată liberă. Paternitatea acestei terapii i-ar reveni marchizului de Sade, care, la începutul secolului al XDC-lea, a organizat astfel de activităţi cu tovarăşii săi de internare la ospiciul din Charenton.

D. Anzieu
(N. C.)

Tehnică activă ->• Activă

Tehnică audiovizuală —> Metodă audiovizuală

Tehnică proiectivă -» Test proiectiv

Tehnologie a educaţiei
în sens larg, aplicare metodică de principii ştiinţifice la soluţionarea problemelor pe care le pune educaţia*. Desemnează în mod special analiza, dezvoltarea, aplicarea şi evaluarea* tehnicilor şi a resurselor materiale în scopul îmbunătăţirii învăţării* umane.
Concept recent, tehnologia educaţiei are două surse originale: tehnicile audiovizuale* (fotografie, cinematograf, radio, înregistrare sonoră, televiziune, video, video-disc etc.) şi învăţământul programat*. In timp ce primul mare avânt al acestuia din urmă este nedisociabil de teoria skinneriană a condiţionării operante*, utilizarea tehnicilor audiovizuale în educaţie a rămas multă vreme fără suportul unei teorii cât de cât elaborate; se voia numai mobilizarea simultană a mai multor organe de simţ şi concretizarea maximă a învăţământului. Aşa cum învăţământul asistat de calculator* a plasat învăţământul programat pe un loc foarte modest, noile tehnologii ale educaţiei (cu o puternică componentă informatică) vor ocupa un loc din ce în ce mai important în învăţământ.

G. De Landsheere

Telencefal
Structură anterioară a encefalului* dezvoltată din structura embrionară cu acelaşi

nume. Este, împreună cu diencefalul*, una dintre cele două vezicule ale prozencefalului şi se împarte el însuşi în două vezicule laterale a căror creştere diferenţială ajunge la emisferele* cerebrale, partea mediană dezvoltându-se puţin la nivelul regiunii anterioare a celui de-al treilea ven-

R. Decombe şi *M. Le Moal*
(N.C.)

Teleologie -» Teleonomie

Teleonomie
In ştiinţele vieţii, inclusiv în psihologie, activitate*, conduită* sau proces orientat în mod evident spre un scop*, spre o finalitate*. Opoziţia dintre teleonomie şi teleologie, aplicată la evoluţia biologică, se datorează lui C. S. Pittendrigh, în 1958. Spre deosebire de teleologie, noţiune finalistă*, care consideră scopul ca fiind o cauză* (finală), fapt ilustrat de vechile concepţii despre instinct*, în demersul teleonomie cauza emană dintr-un program*, dintr-un plan* existent anterior activităţii pe care o guvernează. O astfel de distincţie datorează mult ciberneticii*, care a arătat că este posibil să se conceapă maşini cu servo-mecanism posedând o finalitate fără ca aceasta să constituie cauza operaţiei realizate de aceste maşini. De fapt, cauzalitatea* teleonomică nu este decât o formă de determinism*, aşa cum este el practicat în cele mai multe dintre ştiinţe. Prin evoluţie*, programul, care este mai cu seamă genetic*, este reajustat continuu de adaptările* care procură speciei realizarea conduitelor teleonomice. Studiul semnificaţiei adaptative şi al istoriei evolutive a unui comportament trece prin cercetarea cauzelor funcţionale (sau distale, sau evolutive), în timp ce studiul funcţionării, al mecanismelor moleculare, organice sau psihice, precum şi al ontogenezei aceluiaşi comportament este de resortul cauzalităţii imediate sau proximale. Unul dintre conceptele centrale ale psihologiei cognitive*, reprezentarea*, ţine de teleonomie, căci este vorba despre a şti în ce fel sistemul studiat reprezintă scopurile (viitoare) de atins şi cum sunt ele selecţionate. Acestea precedă cauzal sistemul. Anumiţi autori, ca F. J. Ayala sau A. Woodfield, folosesc distincţia dintre teleologia internă, corespunzând teleonomiei aşa cum a fost ea definită, şi teleologia externă, sau extrinsecă, corespunzând noţiunii finaliste. întrebuinţarea celor doi termeni, teleonomie şi teleologie, este de preferat pentru evitarea con-

fuzU10r_

E. T,relli
(N.C.)

Telepatie -> Parapsihologie

Telopsie -> Macropsie

Telotaxie -»Clinotaxie

Temă
Obiect al discursului* (despre ce se vorbeşte), diferenţiat, în mod curent, de comentariu (engl. *comment)* sau remă*. întrebarea căreia trebuie să-i răspundă enunţul permite să se determine tema, sau topicuL In enunţul „comisia şi-a prezentat raportul", tema este determinată de întrebarea „ce a făcut comisia?", comentariul fiind răspunsul „ea şi-a prezentat raportul". S-ar putea ca tema să nu fie dată explicit şi la întrebarea „ce s-a întâmplat?", ansamblul enunţului precedent ar răspunde şi ar constitui comentariul, tema fiind în acest caz „se întâmplă ceva".

înţeles la nivel textual, sensul termenului temă trebuie diferenţiat de cel de izotopie* (parcurs de interpretare declanşat de recunoaşterea unei teme). Pentru a evita confuzia între analiza locală şi analiza globală, vom vorbi mai curând de macrostructură*.

J.-M. Adam
(N.C.)

Temebilitate
Termen folosit în criminologie* pentru a caracteriza capacitatea criminală a unui subiect cu risc ridicat de periculozitate.

J. Selosse
(N.C.)

Temperament -» Tipologie

Temperatură de culoare

Temperatură absolută a radiatorului lui Planck (corp negru) a cărui radiaţie are aceeaşi cromaticitate ca cea a unui stimul* dat (sursă luminoasă, de ex.). Trebuie descrisă culoarea unei surse comparând-o cu aceea a unui corp negru încălzit în general între 2 000 şi 10 000 de grade Kelvin (K). Această temperatură nu este cea a sursei de definit, aceasta are numai o aparenţă colorată care se aseamănă cu corpul negru încălzit: 2 500 K corespund unei lumini numite caldă (de fapt, cu temperatură de culoare slabă); 6 500 K corespund unei lumini numite rece sau lumină de zi (de fapt, temperatură de culoare înaltă).

R. Genicot
(N. C)

Tempo

Desemnează viteza* debitului unei secvenţe muzicale calculată după intervalele temporale între bătăile metrice. De la inventarea metronomului de J. N. Maelzel, în 1806, tempoul este precizat prin indicarea subdiviziunii minutului într-un număr de bătăi. Totuşi o atitudine atât de mecanicistă nu poate fi menţinută în interpretare. Orice execuţie vie introduce fluctuaţii. Una dintre preocupările psihologului este studiul toleranţelor admisibile pentru menţinerea unei categorizări* corecte. Prin extensie, tempoul se aplică şi ritmului semnalelor vizuale, al debitului vocal si al acţiunilor vieţii curente.

/. Deliege
(N.C.)

Temporal

Care se referă la timp*.

Eroare* (de poziţie) temporală: deviere* de judecată* decurgând din poziţia de ordin temporal a stimulilor; ea este pozitivă în cazul în care corespunde unei supraestimări* sau unei preferinţe a stimulului prezentat la început, şi negativă în caz invers.

Orizont temporal: expresie metaforică folosită de P. Fraisse, în 1957, pentru a desemna reprezentările* pe care şi le face subiectul despre inserţia conduitelor sale în timp şi mai ales a proiectelor sale în viitor. Expresia este apropiată de **perspectivă temporală.**

Program temporal sau **cu componentă temporală**: în terminologia condiţionării operante*, program de întărire* a cărui definiţie comportă în mod esenţial un parametru temporal. Cele mai clasice sunt: programul de întărire de debit al răspunsului lent*, în care respectarea unei amânări* minimale între răspunsuri este condiţia întăririi; programul cu interval fix* în care întărirea nu este disponibilă decât la încheierea unei amânări constante, pe baza răspunsului întărit precedent; programul cu interval variabil*, comparabil cu precedentul, cu excepţia faptului că în acesta amânarea între disponibilităţile întăririi variază în mod imprevizibil.

Reglări temporale dobândite: expresie utilizată de M. Richelle, în 1962, pentru a desemna acele *patterns** de comportament caracteristice generate de programele temporale sau de alte programe în favoarea unui parametru temporal regulat (cum este programul de evitare* al lui M. Sidman). La animale, aceste reglări dovedesc o capacitate de a estima durata şi de a controla producerea conduitelor motorii în funcţie de timp. Ele se traduc printr-o adaptare a comportamentelor operante la valoarea parametrului temporal utilizat, fie că această adaptare este cerută sau nu pentru a obţine întărirea — periodicitatea înscrisă în programul cu interval fix, de exemplu, fiind suficientă pentru a induce reglarea temporală. Reglările temporale se pot opune conduitelor de discriminare* sau de estimare* a duratei stimulilor externi sau, dimpotrivă, acestea din urmă pot fi considerate ca o formă a reglărilor temporale.

M. Richelle
(N. C.)

Temporal (Lob —)

Lob cerebral situat sub scizura lui Sylvius. A fost multă vreme desemnat, până la sfârşitul secolului al XLX-lea, prin denumirea

de **lob sfenoidal.** Partea dorsală a primei circumvoluțiuni temporale conține girusul lui Heschl (ariile 41 și 42), zona primară auditivă; posterior este situat *planum-u\ temporal,* regiune triunghiulară macroscopic mai dezvoltată în stânga la majoritatea subiecților care utilizează de preferință mâna dreaptă. Partea posterioară a primei circumvoluțiuni temporale constituie zona sau aria lui Wernicke. Partea anterioară sau vârful *(uncus)* lobului temporal conține amigdala sau nucleul amigdalian. Regiunea temporală aparține și sistemului limbic* prin structurile sale de pe fața internă: formațiunea hipocampică și girusul parahipocampic. Sub numele de epilepsie* temporală sunt desemnate crizele de epilepsie parțială, complex care asociază manifestărilor senzoriale tulburările de conștiință* și care are originea la nivelul structurilor temporale.

J.-L. Signoret
(N.C.)

Tendință

Este o mișcare* în stare născândă. Mai general, este dispoziția internă a unui organism de a efectua anumite acțiuni* sau de a le facilita executarea. Această prezență dinamică se exprimă printr-o lipsă sau printr-o tensiune. Astfel, tendințele sunt substratul conduitelor. Pentru P. Janet, nou-născutul nu știe să facă decât mișcări dezordonate și lipsite de semnificație: unii dintre ei reușesc din întâmplare și modifică realitatea (pe care o constituie dintr-o dată ca atare), provocând rezolvarea unei probleme implicite (alimentația), abreacția și plăcerea*. Această experiență schițează o stocare de energie care are drept scop repetiția: tendința este această energie stocată; ea crește în complexitate când subiectul integrează ulterior exigențele societății : de unde distincția între tendințe inferioare, medii sau superioare. A. Burloud, dezvăluind dublul caracter formal și intențional al tendinței, o leagă de inițiativa subiectului fără a se limita totuși la introspecție* și afirmă că direcționarea conștiinței spre un scop care nu este încă conștient constituie chiar actul intențional care îl va revela. „ • ,

C. Prevost
(N.C.)

Tendință de răspuns

Este vorba despre distorsiunile mai mult sau mai puțin deliberate care afectează răspunsurile autoevaluative (chestionare*, în special). Cele mai cunoscute sunt tendința de achiesare*, dezirabilitatea socială*, nesinceritatea. Considerate când drept simple erori, când adevărate stiluri de răspuns (legate de diferiți factori de rol*, de motivații*, de percepția de sine*, de anxietatea subiecților), aceste tendințe variază în raport cu formularea itemilor, cu transparența lor, cu instrucțiunile și obiectivul examenului psihologic. Ele pot fi minimalizate (itemi echilibrați sau neutri, subtili, anonimatul subiecților). Pot fi controlate prin scale de corecție (scale de validitate ale MMPI, Minnesota Multiphasic Personality Inventory, de ex.).

M. Bruchon-Schweitzer
(N.C.)

Tensiune (Sentiment de —)

S. Freud considera sentimentul de tensiune drept modul de percepere internă a creșterii nivelului global al excitațiilor în aparatul psihic*. Forma cea mai tipică a acestuia este starea de tensiune sexuală, care corespunde unei creșteri a excitației libidinale*. dar care este agreabilă, ceea ce pare să contrazică teoria freudiană conform căreia orice creștere a cantității de excitație produce neplăcere. Reflecția asupra acestei probleme l-a determinat pe S. Freud să precizeze, în 1924, că principiul plăcerii* are legătură cu principiul constanței* mai mult decât cu principiul Nirvana* și să presupună că plăcerea și neplăcerea corespund nu unor modificări cantitative (creșterea sau diminuarea tensiunii excitației), ci unor aspecte calitative ale acestor modificări (cum ar fi ritmul creșterilor sau diminuărilor).

J.-M. Petot
(N.C.)

Tentă —> Tonalitate

Teorie a câmpului -> Câmp (Teorie **a** —)

Teorie a detecției semnalului —> Detecție a semnalului

Teorie a evoluției -> Evoluție

Teorie a filtrului -» Filtru

Teorie a informației -* Informație

Teorie a jocurilor **->** **Jocuri**

Teorie bifactorială -> Bifactorială (Teorie —)

Teorie cloacală

Teorie sexuală infantilă* fondată pe ignorarea (după S. Freud) sau pe negarea (după mulți dintre succesorii săi) a vaginului și conform căreia anusul îndeplinește funcțiile sexuale ale vaginului. Conform acestei teorii, coitul este o penetrație anală și nașterea este un proces comparabil cu eliminarea fecalelor. Pentru S. Freud, această teorie cuprinde o parte de adevăr: sub aspect biologic (din două puncte de vedere, filogenetic și ontogenetic) și psihologic, vaginul este succesorul anusului. Chiar și autorii care, precum M. Klein, susțin ideea unei cunoașteri precoce (chiar înnăscute) a vaginului acceptă ideea că diferitele orificii corporale sunt, la început, puse în echivalență simbolică* și mai ales că nașterea copiilor este reprezentată mai întâi după imaginea defecării.

J.-M. Petot

(N.C.)

Teorie duplex -» Localizare perceptivă

Teorie implicită a personalității

Presupunerile oamenilor (și adesea ale psihologilor) cu privire la coocurențele între comportamente (cineva care face un lucru îl face și pe celălalt) și între trăsăturile de personalitate* (cineva care este într-un fel este și în celălalt fel). Problema esențială pe care o pune acest mod de caracterologie naivă este cea a bazelor sale și, *afortiori,* a validității sale descriptive: datele actuale acreditează ideea că teoriile implicite ale personalității își au originea mai curând în semnificația cuvintelor, decât în observarea realității comportamentale și că ele sunt mai adaptate la judecata asupra valorii oamenilor decât la descrierea psihologică.

ERSOC

(N. C.)

Terapie cognitivă **->** Comportamentală (Terapie **—)**

Terapie comportamentală -» Comportamentală (Terapie —)

Terapie familială psihanalitică

Terapie verbală a grupului familial*, bazată pe teoria psihanalitică a grupurilor. Ea își propune o autonomizare a psihismelor individuale ale fiecăruia dintre membrii familiei, prin intermediul unei restabiliri a circulației fantasmatice intrafamiliale. Se adresează familiilor din care unul sau mai mulți membri prezintă o simptomatologie psihotică, anorexică, psihosomatică, psihopatică sau uneori nevrotică. Are drept scop tratamentul aparatului psihic familial*, din care emană discursurile individuale; acestea fac obiectul unei ascultări și al unei interpretări grupale. Încă de la prima ședință, sunt enunțate trei reguli: regula prezenței bi- sau multigeneraționale, regula de asociație liberă* regula abstinenței*. Fantasma inconștientă subiacentă discursului familial este percepută prin ascultarea a „ceea ce se gândește" sau a „ceea ce se visează" în familie. Interpretările se referă, în principal, la materialul oniric, caracteristic pentru o fuziune a psihismelor individuale.

A. Ruffiot

(N. C.)

Terapie familială sistemica

Abordare terapeutică a grupului familial, care se sprijină pe o teorie behavioristă* a comunicării* și pe o metodă pragmatică*. Această teorie și această metodă, inspirate din filozofia pragmatistă* a lui W. James, se află la baza lucrărilor Școlii de la Palo-Alto (G. Bateson, P. Watzla-

wick etc.) difuzate începând cu anii 1960. Contrar metodologiei psihanalitice, aceastǎ abordare favorizează observarea, în cadrul familiei, a conduitelor interactive și a schimburilor comportamentale manifeste, tinzând să le releve efectele patogene. Comunicarea paradoxală* este, conform acestei concepții, unul dintre principalii agenți patogeni în schizofrenie*. Terapia sistemică dispune de tehnici proprii (contraparadox, conotație pozitivă*, descalificare*, redefinire*, recadrare, provocare*) pentru a clarifica comunicarea perturbată în sistemul familial.

A. Ruffiot

(N.C.)

Terapie imploziva —> Imersiune

Teritorialitate

Fenomen foarte răspândit în lumea animală, de delimitare, apărare și utilizare a unui teritoriu*. Teritorialitatea este, împreună cu ierarhia*, unul dintre principiile de bază ale structurării societăților animale. Ea este atestată la crabi, păianjeni și libelule, Ia anumiți pești, anure și șopârle, la numeroase păsări și mamifere. Utilizarea exclusivă, pentru hrană sau reproducere, a unui spațiu din care sunt excluși congenerii rivali implică delimitarea, supravegherea și apărarea acestuia de către candidatul proprietar. Avantajul este în general al primului ocupant, care este primul venit sau care înlocuiește un absent; el cunoaște într-adevăr mai bine ca oricine posibilitățile domeniului său și îi domină* acolo pe toți ceilalți, cu condiția de a nu ieși de acolo, în care caz situația se inversează. Pe un teritoriu de reproducere, masculul trebuie să-și afirme prezența deopotrivă pentru a respinge rivalii și pentru a atrage femelele; comportamentul său este astfel un amestec de tentative de atacuri, de apărări și de invitații sexuale. Peștii și șopârlele se afișează etalând colorații strălucitoare; păsările își proclamă cântul* teritorial, de la sol, cocoțate pe o ramură sau din zbor, după mediu; mamiferele depun semnale odorante: secreții glandulare, urină, excremente. Animalul teritorial este aferat și exhibiționist; el se consumă fără reținere. Stăpân la el acasă, el se bucură de avantajele teritorialității. Dar practica are inconvenientele și riscurile sale: el este urmărit de stres și se expune prădătorilor*. Intre vecini se instalează progresiv o pace a proprietarilor, dar apariția unor intruși duce la o recrudescență a rivalității. In caz de presiune puternică a populației, mortalitatea poate fi ridicată și rata de înlocuire importantă. Teritorialitatea se înscrie în competiția intraspecifică; există și cazuri în care specii diferite se exclud din teritoriul lor respectiv.

J.-C. Ruwet

(N.C.)

Teritoriu

Teritoriul este o porțiune a domeniului vital pentru care un individ, un cuplu sau un grup își rezervă folosința: ei îl delimitează marcându-i și supraveghindu-i frontierele, și îl apără împotriva indivizilor de aceeași specie. întinderea și utilizările teritoriului, funcțiile sale sunt extrem de variabile după specii; modalitățile acestora sunt atât de variate, încât o definiție valabilă pentru toate cazurile ar trebui să se limiteze la „un spațiu apărat". Aceasta îl distinge în mod fundamental de domeniul vital, pasibil a fi parcurs în mod succesiv de congeneri, care sunt de altfel instalați și care exploatează acolo, pe rând, resurse comune. întinderea teritoriului variază după funcțiile sale. Există unele care sunt stabile în cursul întregului an și care acoperă toate nevoile proprietarilor, confundându-se aproape cu domeniul vital; cele mai multe sen esc la reproducere, fie numai la împerechere ca micile teritorii în ciorchine ale cocoșilor de munte și ale cailor pitici la care femela face alegerea, fie la creșterea tineretului; la păsările de mare, care găsesc resurse nelimitate în ocean, teritoriul se limitează la spațiul pe care cloșca îl poate atinge prin extensia maximă a gâtului. Păsările colibri și cele care strâng nectar apără florile; codobaturile își rezervă un teritoriu de alimentare hibernal de-a lungul taluzurilor. Teritoriile sunt, în general.

foarte stabile și animalele le rămân atașate, în așa fel încât de la un an la altul, la o populație echilibrată, parcelarea teritorială rămâne neschimbată. In caz de deces al unui proprietar, un animal neinstalat ocupă fără întârziere locurile și adoptă frontierele dispărutului. Mari perturbări pot fi observate în cazurile de mortalitate ridicată și de reînnoire a structurii de vârstă a populației. Spațierea animalelor celor mai apte de a se instala și apăra asigură o repartiție echitabilă a resurselor habitatului* între subiecții cei mai performanți.

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Termoestezimetru —> **Estezimetru**

Test cognitiv
Probă standardizată folosită pentru a caracteriza indivizii, cel mai frecvent în raport cu media* unui grup, conform cu diferite aspecte ale activității lor cognitive, în general cu eficiența*. Aceste teste sunt de o mare diversitate în prezentarea lor, în modul lor de construcție și în criteriile de validare* pe care le selectează (criterii externe, interne sau teoretice). Multe dintre ele au fost construite pentru a fi aplicate unor populații particulare (definite prin vârstă, statut profesional, cultură etc.) în vederea unor obiective de asemenea particulare (diagnostic, pronostic de evoluție, pronostic de adaptare). Printre testele cognitive se disting în mod obișnuit testele de inteligență*, testele de aptitudini* și testele de cunoștințe*. Distincția între testele de inteligență, destinate să evalueze competențele* generale (scale* de inteligență, teste de factor* g), și testele de aptitudini, destinate să evalueze competențele cu o sferă de aplicare mai restrânsă, este relativă. De fapt, cele mai multe teste de inteligență sau de aptitudini permit să se sesizeze forme diferite de inteligență: teste de raționament*, de creativitate*, verbale*, de inteligență practică, de inteligență socială, perceptive sau spațiale, de memorie*. Testele de inteligență cele mai recente își propun să caracterizeze subiecții în ceea ce privește eficiența operațiilor elementare pe care le aplică și strategiile* pe care le adoptă de preferință. Cele mai multe dintre testele de cunoștințe (cunoștințe de fapte și de metode) se referă la domeniile școlar și profesional.

M. Huteau

(N. C.)

Test cu dexametazonă -» **Glucocorticoid**

Test de apercepție tematică -» **TAT**

Test de independență -> Omogenitate (Test de —)

Test de ipoteză
Numit și test de semnificație. Metodă de inferență* statistică ce constă în a verifica, sub un model statistic, o ipoteză* nulă asupra căreia există dubii dacă este compatibilă cu observațiile.
Un test de semnificație se efectuează cu ajutorul unei statistici* de test. Un test de ipoteză cu pragul reper a este definit printr-o zonă critică, și anume că, dacă ipoteza nulă este adevărată, probabilitatea* ca statistica de test să cadă în această zonă este limitată de valoarea a. Dacă valoarea statisticii de test cade în zona critică, se trage concluzia că ipoteza nulă nu este compatibilă cu observațiile, la pragul a.
Printre testele de ipoteză uzuale vom menționa:
1. testul chi-pătrat*, care servește la testarea omogenității* frecvențelor*, în particular independența într-un tablou de contingență*;
2. testul T al lui Student*, pentru compararea mediilor.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(N. C.)

Test de încheiere -> **Lizibilitate**

Test de omogenitate —> Omogenitate (Test de—)

Test de semnificație —> Test de ipoteză

Test nonparametric -> Nonparametric

Testosteron —• Androgen

Test parametric -> Parametric

Test pe calculator
Toate testele și chestionarele* pot fi trecute, corectate și chiar interpretate cu ajutorul unui calculator. Utilizarea resurselor informaticii* permite să se meargă mai departe și să se construiască teste pe măsură. în care fiecare item nou este ales în funcție de răspunsurile date anterior de subiect. Această procedură presupune existența băncilor de date care comportă liste extensive de itemi, cu informații despre dificultatea, fidelitatea și puterea lor discriminați vă. Fiecare nou item este ales în funcție de informația suplimentară pe care o va aduce și de gradul de precizie urmărit.

C. Levx-Leboxer
(N.C.)

Test proiectiv
Test al cărui scop este de a înregistra dinamica psihică a unei persoane* considerate ca o totalitate în evoluție și ale cărei elemente constitutive se află în interacțiune. Metoda constă în a cere subiectului să structureze un material vag, ambiguu, incomplet, verbal sau nu: subiectul poate „proiecta" astfel în exterior anumite structuri interne ale personalității* sale. Testele proiective nu diferă de testele de aptitudine* și de chestionarele* de personalitate numai prin materialul lor. O mare libertate de percepție și de imaginație este lăsată subiectului (nu există răspuns bun prestabilit) : o anchetă este condusă în jurul subiectului pentru a afla ce i-a determinat răspunsurile; testatorul procedează la o dublă analiză calitativă și cantitativă a formei și a conținutului; în sfârșit, interpretările pe care el le dă protocolului se bazează pe o teorie, dacă nu psihanalitică, cel puțin psihodinamică. Aceste teste diferă, de asemenea, prin mai redusa lor rigoare psihometrică* în standardizare* și în etalonare* și prin dificultatea de a le estima sensibilitatea*, fidelitatea*, validitatea*. Iată de ce autorii preferă să le denumească metode sau tehnici proiective, decât teste în sensul strict al termenului. Termenul de metodă proiectivă a fost folosit pentru prima dată de psihologul american L. Frank (1939) pentru a explica înrudirea existentă între diferite probe psihologice precum testul asociației de cuvinte* al lui C. Jung, psihodiagnosticul* lui H. Rorschach și Testul de Apercepție Tematică* al lui H. Murray. L. Frank a propus următoarea clasificare: a. în tehnicile constitutive, subiectul structurează un material nestructurat (ex.: testul petelor de cerneală al lui Rorschach); b. în tehnicile constructive, el pleacă de la un material definit și construiește structuri mai largi (ex.: testul mozaicului de forme și de culori, testul satului. MAPS); c. în tehnicile interpretative, el interpretează un material care are o semnificație afectivă (ex.: TAT): d. în tehnicile catartice, subiectul exteriorizează o reacție emoțională sub efectul stimulului (ex.: desen liber, pictură cu degetul, marionete, joc dramatic improvizat); e. în tehnicile refractive, el supune la distorsiuni o activitate de comunicare curentă (ex.: grafologie, testul miokinetic creat de Mira y Lopez). In practică, psihologii clinicieni utilizează următoarea distincție: testele proiective tematice (improvizare de jocuri, de povestiri, de desene pe baza unor elemente slab structurate) informează mai curând asupra naturii conflictelor psihice și asupra calității interacțiunilor cu anturajul: testele proiective structurale (pentru care prototipul este testul Rorschach) provoacă în general o regresie mai intensă și pun în evidență mai curând imaginile primitive ale corpului și faliile narcisice în construirea eu/ego-ului*. De asemenea, este de dorit ca examenul psihologic al unei persoane să nu cuprindă un singur test proiectiv, ci cel puțin unul tematic și unul structural.

D. Anzieu
(N.C.)

Testul lui **Turing** -» Turing

Tetracoric —>• Corelație/Corelare

Text
Ca și discursul*, textul nu este decât obiectul empiric sub forma căruia se manifestă limba (enunț). Oral sau scris, textul poate fi redus la un singur cuvânt sau poate forma o lucrare de mai multe volume. Monologal și/sau dialogal, el comportă în scris un paratext mai mult sau mai puțin important (titlu, subtitlu, intertitluri, numele unui autor, al unui editor, al unei colecții, dedicație, prefață etc). O serie de cuvinte nu formează un text decât dacă ea realizează un echilibru între o redundanță* necesară (anafore*, coreferință* și reluări lexicale, elipsă, izotopie* etc.) și un aport progresiv de informație* (reme* succesive, reformulări etc). Nerespectarea acestei condiții de progresie duce la o vorbărie tot atât de insuportabilă ca absența unui minimum de continuitate-repetiție (nerespectarea condiției de coeziune*) care dizolvă textualitatea într-o bâiguială fără șir.
Printre mecanismele constitutive ale textului se disting, în general, conexitatea (înlănțuiri locale ale unităților lingvistice), coeziunea-progTesie (semantică) și coerența*-pertinență (enunțiativă și pragmatică*). Aceasta înseamnă a spune că un text nu este o simplă serie liniară de unități lingvistice* (semne*, fraze*, propoziții*, acte de limbaj*, secvențe*), ci un tot unitar din punct de vedere semantic și pragmatic. A înțelege un text nu înseamnă deci a însuma sensul* unităților care îl compun, ci a trece de la o succesiune la un sens global (orientare argumentativă*). Operația sintactică de descompunere frastică este, în aceste condiții, la fel de puțin operatorie ca și analiza valorii locale de adevăr a propozițiilor izolate.
Luarea în considerare a diversității modurilor de realizare textuală îi face pe anumiți lingviști să dezvolte o tipologie a bazelor elementare ale textelor (E. Werlich, 1975) sau a formelor de secvențializare (J.-M. Adam, 1987), distingând ansambluri narative, descriptive, argumentative, explicative, conversaționale etc.

J.-M. Adam
(N. C.)

• ADAM J.-M. (1987), „Textualite et sequentialite: l'exemple de la description", în *Langue Frangaise,* 74, Larousse, Paris. —WERLICH E. (1975), *Typologie der Texte,* Quelle și Meyer, Heidelberg.

Textuală (Funcție —) T* Funcție a limbajului

T. Group -> Grup T.

Thanatos
Acest termen, care înseamnă moarte în greaca veche, n-a fost utilizat de S. Freud și pare să fi fost introdus de P. Federn. Este totuși frecvent utilizat în psihanaliză pentru a desemna pulsiunea de moarte*, tot așa cum Eros* desemnează în scrierile lui S. Freud ansamblul pulsiunilor de viață*. Scopul Erosului este de a stabili unități tot mai mari, deci de a conserva: este legătura*. Pulsiunea de moarte are drept scop, dimpotrivă, să distrugă toate raporturile, deci să distrugă lucrurile; scopul ei final este să aducă ceea ce trăiește în stare anorganică.
6

J.-M. Petot
(N. C.)

Tic
Mișcări involuntare bruște, rapide și repetate care implică un ansamblu de mușchi în legătură funcțională. Este o anomalie a comenzii motorii care trebuie deosebită radical de alte forme de mișcare anormală de natură neurologică (mioclonie, tremurat, coree). O anumită constrângere voluntară poate întârzia, într-adevăr, apariția ticului, în schimb, se va evita să se numească tic unele obișnuințe comportamentale cu caracter compulsiv. Ticurile pot fi tranzitorii sau permanente. în forma lor cronică și difuză, ele realizează maladia lui Gilles de la Tourette, în care sunt asociate cu alte tulburări compulsive (coprolalie sau corn-

pulsia de a pronunța injurii obscene, ecomimie*, ecolalie*). „ „,.,,.. .

D. Widlocher
(N.C.)

Timbru

Senzație* dată de calitatea sunetului. Această definiție, acceptată de acustica clasică și de simțul comun, răspunde capacității de a distinge sonoritățile instrumentelor și ale vocilor. încă de la H. von Helmholz, din 1863, știm că timbrul este legat de prezența parțialelor care însoțesc un sunet fundamental și de forma undei. Rezistența care avea să fie întâlnită mai târziu în practica sunetului de sinteză și percepția vizuală a spectrului sonor au făcut să se înțeleagă că era necesar să se ia în considerare mulți alți factori, unii temporali (tranzițiile și relațiile dintre faze) și alții spațiali (parțiale armonice și nearmonice). Timbrul încă nu este cuantificabil astăzi, dar se fac progrese în direcția măsurării sale precise.

/. Deliege
(N.C.)

Timic

Timia descrie situația globală a stării de spirit*, care corespunde unor combinații între mai multe dimensiuni emoționale. Psihopatologia îi oferă configurații particulare, ca hipertimia dureroasă a melancolicului. Este timic ceea ce descrie un nivel global al stării de spirit („ameliorare timică"). Acest gradient timic este evaluat după un dublu pol care merge de la timia depresivă la exaltarea maniacală, fiind centrat de o axă normotimică.

Adjectivul „timic" este utilizat și într-un sens mai general, pentru a desemna ceea ce ține de dezordinile afective: stări distimice*, timoreglator*.

R. Jouvent
(N.C.)

Timiditate

Termen banal care trimite, la acest nivel, la o trăsătură de caracter*: incapacitatea de a trece la act în conduitele verbale, profesionale sau sexuale de o oarecare importanță. Timiditatea a fost explicată luându-se în considerare anturajul persoanelor sau interioritatea lor. în primul caz, P. Janet vede o maladie a conduitelor* sociale legată de ierarhia* proprie grupării. H. Wallon distinge timiditatea-inhibiție și timiditatea-mânie: este întotdeauna vorba despre o sensibilitate excesivă la prezența celuilalt; în opinia lui nu există persoană căreia contactul cu altul să nu-i dea sentimentul propriei sale prestanțe. în al doilea caz, psihanaliștii cred că angoasa copiilor față de anumite persoane se generalizează adesea în timiditate: „cumințenia" lor este însoțită de o inhibiție a pulsiunilor care trebuie cunoscute. La adultul nevrozat, timiditatea poate rezulta dintr-o dificultate de a concilia valorile și contravalorile, adică, după D. Lagache, de a rezolva conflictul intrasistemic al idealului eului și al eului ideal. In general, timiditatea este deci o dimensiune polemică a imaginii de sine si a narcisismului. _ _ ,

C. Prevost
(N.C.)

Timoanaleptic -» Antidepresor

Timoreglator

Eficacitatea foarte semnificativă a **litiului** în prevenirea recăderilor în psihoza maniaco-depresivă* bipolară a determinat introducerea unui nou concept în cadrul clasificărilor psihotropelor*. într-adevăr, timorealatorii se definesc prin acțiunea lor diacronică, stabilizatoare asupra variațiilor timice* fără ca ei să aibă în mod necesar o eficacitate terapeutică în cazul acceselor depresive deja instalate. Noțiunea de timoreglare introduce ideea unei mai bune gestionări a evenimentelor interne și externe, adică a unei reduceri de amplitudine a oscilatorilor interni și, în același timp. o mai redusă sensibilitate față de mediul înconjurător.

Litiul a fost și rămâne încă principalul timoreglator. El este administrat permanent în cursul anului, cu condiția unei supravegheri regulate a ratei sale sanguine pentru evitarea complicațiilor de supradozaj (cardiovasculare, neurologice, renale).

Alți timoreglatori au fost propuși, în particular carbamazepinul (Tegretol). Acesta din urmă prezintă un dublu interes, teoretic și practic. Proprietățile sale anticomițiale se află la originea modelului animal de *kiruiling* care pune în relație patologia tulburărilor afective cu cea a epilepsiei. Pe plan terapeutic, ar avea o eficacitate deosebită la pacienții bipolari cu cicluri rapide sau *rapid mood cyclers,* la care litiul este puțin eficace.

Valproatul (Depamid), provenit dintr-o altă familie de anticomitiale, a fost de asemenea propus.

R. Jouvent
(N. C.)

Timp

Timpul, care marchează ineluctabil toate fenomenele vieții, este omniprezent în psihologie. Este totuși comod să se distingă **timpul psihologic,** de care se ocupă psihologia timpului, de utilizarea timpului (unui răspuns, unui proces etc.) ca procedeu metodologic în studiul unui fenomen sau mecanism psihologic oarecare.

1. Studiul timpului psihologic acoperă un domeniu foarte vast, care merge de la aspectele comportamentale ale ritmurilor biologice* (ritmuri de activitate locomotorie), în cadrul cronobiologiei*, până la reprezentările anticipate ale viitorului care constituie la om orizontul temporal*, trecând prin condiționările* la durată* și reglările temporale* dobândite, imitarea și producerea ritmurilor (acte repetitive stereotipate ale arieratului sau construcții estetice rafinate ale muzicianului sau dansatorului), estimările* timpului studiate de psihofizică*, formarea conceptului* de timp în cursul dezvoltării* cognitive*, stăpânirea relațiilor temporale în limbaj*, organizarea temporală a amintirilor în memorie*, fără a uita analiza declinului temporal al activităților* motorii sau mentale*. Legătura între aceste aspecte foarte diferite ale timpului psihologic rămâne subiect de speculație. Nu pare totuși îndoielnic faptul că la baza adaptărilor comportamentale și a estimărilor timpului se află un mecanism sau mecanisme care, după modelul orologiului* biologic postulat de cronobiologie, procură baza timpului de referință. Acesteia i s-ar datora experiența imediată a duratei, căreia i s-ar suprapune elaborările mai complexe, cum sunt conceptele de timp la nivel cognitiv, stabilind relații între distanță, viteză* și durată sau între estimarea duratei și natura conținuturilor sale (multitudine de schimbări, activitate mai mult sau mai puțin motivantă etc).

Timpul psihologic a devenit un centru de interes în psihologia aplicată, mai ales în contextul situațiilor care implică perturbări ale ritmurilor prin modificarea sau suprimarea sincronizatorilor* (orare de lucru decalate, depășirea fuselor orare, sejururi prelungite în spații sau cabine izolate etc), perturbări care se repercutează asupra performanțelor și stărilor de spirit sau în perspectiva gestiunii timpului, ca ecou al cercetărilor asupra alocării* temporale a activităților la animale.

2. Parametrul timp este unul dintre cele la care psihologul recurge des pentru a formula ipoteze asupra caracteristicilor fenomenelor măsurate sau ale mecanismelor care le comandă sau, mai simplu, pentru a evalua și compara performanțele individuale. Astfel, trecerea într-un timp limitat a unui test* mental va oferi rezultate mai discriminative* sau va rămâne totuși de interpretat ponderea dată astfel rapidității de execuție. Timpul necesar înregistrării și tratării informației* servește drept bază pentru multe inferențe asupra complexității și naturii proceselor care au loc în psihologia cognitivă* și nu numai în cadrul cronometriei* mentale, în sens strict (v. Timp de reacție).

M. Richelle
(N. C.)

Timp de latență -> Latență

Timp de reacție -» Reacție

Timp gramatical

Acest termen foarte general are legătură cu modalitățile de exprimare a relațiilor

temporale într-o limbă naturală*; el privește deopotrivă unitățile lingvistice* care contribuie la această exprimare (sistem) și natura relațiilor (sau funcțiilor) exprimate. Contrar unei idei răspândite, timpul gramatical nu este o categorie* universală; anumite limbi nu exprimă relația temporală și limbile care o exprimă diferă între ele în organizarea sistemului de exprimare, ca și în aceea a funcțiilor temporale.
Sistemul de exprimare al limbii franceze comportă desinențele verbale („chant-era"), auxiliarele, precum și anumite adverbe („hier")- anumite grupuri prepoziționale („apres une semaine") și anumite conjuncții („avânt gue").

în abordările din Antichitate, funcțiile temporale sunt definite prin două tipuri de relații. Relațiile „primare", stabilite între momentul vorbirii (sau al enunțării*) și momentul evenimentului exprimat în frază*; acesta din urmă sau precedă momentul enunțării (relație de anterioritate sau trecut), sau îl urmează (posterioritate sau viitor), sau coincide cu el (simultaneitate sau prezent). Relațiile „secundare", care se stabilesc între momentele a două evenimente (anterioritate sau posterioritate în raport cu un eveniment trecut sau în raport cu un eveniment viitor). Acest model interpretativ, limitat la șapte relații temporale, este insuficient pentru a explica multitudinea unităților de expresie într-o limbă (de ex., existența a șaisprezece desinențe verbale în franceză); el a fost, prin urmare, amendat în două direcții. In cadrul analizei frazelor mai întâi, identificându-se alte funcții asumate de unitățile sistemului (aspect și modalizare*) și demonstrându-se. pe baza lucrărilor lui H. Reichenbach, că timpul lingvistic este produsul relațiilor complexe stabilite între trei termeni, momentelor enunțării și evenimentului adăugându-li-se un „moment de referință" (în: „anul acesta, țin un curs de psihanaliză lacaniană", „anul acesta" exprimă momentul de referință). Apoi, în cadrul analizei discursurilor*, evidențiindu-se determinările complexe (legate de tipul de text*, de planificarea* lui, de distincția figură-fond etc.) care modulează relațiile temporale primare sau secundare.

J.-P. Bronckart
(N.C.)

Tip II (Condiționare de —) —* Condiționare

Tipică (Valoare —)

Modalitate a variabilei* susceptibilă să reprezinte cel mai bine o distribuție* întreagă. Un individ sau o observație care corespunde unei valori tipice este de asemenea calificară) drept tipic(ă).
Pentru o distribuție ordinală, valoarea tipică poate fi sau o valoare centrală, sau o valoare modală, deoarece acestea două nu coincid întotdeauna.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(N.C.)

Tipicitate

Termen introdus de E. Rosch în 1973 cu semnificația că diferiții membri ai unei categorii* naturale o reprezintă în mod subiectiv mai mult sau mai puțin bine. De exemplu, vrabia va fi considerată mai tipică decât curcanul pentru categoria „pasăre". Tipicitatea constituie o variabilă* care exercită o influență asupra cvasitotalității variabilelor dependente referitoare la limbaj* și la procesele simbolice* (facilitatea de achiziție a conceptelor*, timpul de reacție*, transferul de învățare* etc). Când un membru al unei categorii este în mod clar cel mai bun exemplar al unei categorii este numit prototip*. Se admite în general că tipicitatea unui concept este corelată pozitiv cu numărul de atribute pe care acest concept le posedă în comun cu ceilalți membri ai categoriei sale.

H. Abdi
(N.C.)

Tipologie

Clasificare a conduitelor* umane după tipuri, în general pe baza caracteristicilor biologice sau de personalitate*. Cea mai veche este cea a lui Hipocrate. care descria patru tipuri sau temperamente: sangvin. coleric, melancolic și flegmatic. Această tipologie a fost reluată de diferiți autori. Galien a asociat într-o manieră cauzală

fiecare tip unei umori interne: astfel, melancolicul își datorează tristețea bilei negre, colericul iritabilitatea bilei galbene. I. Kant considera aceste entități tipologice ca independente și înnăscute. W. Wundt se va opune acestei clasificări categoriale în clase independente, în favoarea dimensiunilor* funcționale, cum sunt forța reactivității afective și viteza schimbării sentimentelor, care permit combinații multiple având drept punct de plecare cele patru temperamente. Aceste tipologii rămân esențialmente descriptive,

în secolul al XX-lea, au fost propuse noi tipologii, care încearcă să stabilească legături de cauzalitate* între tipuri și unele funcții ale organismului. Cele mai cunoscute sunt: cea a lui F. Gross. care leagă tipurile pe care le descrie după un model dimensional de funcții neurofiziologice ipotetice; a lui I. Pavlov, care a construit o tipologie pornind de la cercetările sale asupra reflexelor condiționate* (tip puternic, tip slab, mobilitate) oferind o explicație pe baza proceselor de excitație* și de inhibiție* a sistemului nervos central; a lui C. Jung, care a fondat diferențele tipologice pe unele tendințe ale energiei* libidinale* de a se exprima spre exterior (extraversiune*) sau spre interior (introversiune*); a lui Kretschmer, pentru care toate conduitele umane normale și patologice se repartizează între cele două extreme care sunt schizofrenia* și psihoza maniaco-depresivă*, după două dimensiuni: schizotimia* și ciclotimia*; a lui W. R. Sheldon, care insistă asupra relației morfologiei individului cu caracterul său (mezomorf-dominant, endomorf-timid, ectomorf-sociabil).

Toate aceste tipologii n-au contribuit deloc la progresul analizei științifice a personalității și sunt bazate mai mult pe intuiția clinică decât pe experimentare. Cele câteva cercetări experimentale consacrate acestui subiect n-au fost concludente până în prezent.

Introducerea analizei factoriale* în psihologie de către C. Spearman a orientat cercetările, mai ales după al doilea război mondial, spre analiza factorilor* sau a trăsăturilor* de personalitate, cu lucrările lui J. P. Guilford, G. W. Allport, R. B. Cattell si H. J. Eysenck, în special. _ „

O. Fontaine
(N. C.)

Tiroidian -> Hormon

Toaletaj -» *Grooming*

Toaletă —» *Grooming*

Toleranță

într-o perspectivă educativă, toleranța denotă acceptarea de către o autoritate a unei derogări* de la un regulament sau de la o lege care în mod normal ar trebui reprimată. Această acceptare poate fi pasivă sau demisivă și să aibă ca rezultat îngăduința, sau comprehensivă și pozitivă și să exprime o preocupare pentru justiție*, din cauza caracterului particular al circumstanțelor sau a personalității* autorului derogării. Pe plan personal, toleranța califică, de asemenea, atitudinea* care constă în a recunoaște altuia dreptul de a se comporta și de a gândi în mod diferit de tine; aceasta depinde de existența afinităților care ridică nivelul de acceptare a limitei, a originalității, a derogării, chiar a transgresiunii*, în psihologia socială*, marja de toleranță se situează între limitele variantei sociale cuprinse între acceptarea pasivă a unei situații sau a unei conduite* anormale sau necorespunzătoare și apariția reacțiilor reprobatoare, defensive și normative, în psihologia clinică*, toleranța este proprietatea, variabilă în funcție de indivizi, de a suporta un anumit grad de expunere la excitații sau la stimulări fără să apară reacții inadecvate sau simptome patOlOgiCe_

J.Selosse
(N. C.)

Prag de toleranță: durata toleranței variază în funcție de constituția, situația, psihismul, cultura* indivizilor și în funcție de natura și intensitatea stimulărilor. Noțiunea de prag de toleranță este utilizată adesea pentru a evoca o limită critică pornind de

la care, într-o comunitate, echilibrul, securitatea şi privilegiile ar fi ameninţate. Parametrii de apreciere a acestui prag sunt variabili în funcţie de grupurile*, mediul şi statutul* indivizilor şi depind de reprezentările intersubiective alimentate mai mult de zvonuri şi de stereotipuri decât de criterii obiective. Intr-un grup, pragul critic este atins când o majoritate nu mai acceptă diferenţa sau devianţa unuia din membrii săi sau a unei minorităţi şi o respinge. Această reacţie este precedată de schimbări în frecvenţa şi natura comunicărilor*, în frecventarea şi reprezentările subiecţilor nesupuşi. Ele survin cu atât mai repede cu cât grupul îşi estimează coeziunea ca fiind ameninţată.

C. Prevost şi *J. Selosse*
(N.C.)

Pe de altă parte, termenul toleranţă desemnează acutumanţa* organismului la efectele consumului cronic al unui drog*, ceea ce implică faptul că trebuie consumate doze din ce în ce mai mari de produs toxic. Toleranţa poate fi totală (mitridatizare); ea are tendinţa să se estompeze când creşte intervalul între două prize; ea poate privi în mod inegal unul sau altul dintre numeroasele efecte ale drogului.
Acest proces de o complexitate extremă depinde de factori psihologici, comportamentali, farmacologici, fiziologici, genetici. Se ştie cât de variabilă este toleranţa observată la om (în general pentru cafeina sau alcool). Tahifilaxia sau toleranţa acută este un caz particular care survine când două prize succesive sunt separate de un interval relativ scurt (1 sau 2 ore), atunci când acumularea de substanţă toxică în creier survine într-o perioadă când organul abia a eliminat-o. Toleranţa observată pentru un drog poate produce un efect redus pentru alt drog cu efecte comportamentale similare: se vorbeşte în acest caz de toleranţă încrucişată. Toleranţa nu este singurul fenomen observat: în anumite condiţii, efectul comportamental obţinut după a doua priză este mai mare decât în timpul primei. Acest fenomen este numit sensibilizare sau toleranţă inversă.
Toleranţa depinde de numeroşi factori:
a. toleranţă metabolică: intensificare a metabolismului substanţei toxice în organism prin creşterea sintezei enzimelor de degradare:
b. toleranţă fiziologică sau farmacodinamică: rezultă din adaptările homeostatice la nivelul sistemelor fiziologice şi al sinapselor, de exemplu, sau prin creşterea compensatorie a numărului receptorilor membranari. sau prin intensificarea eliberării neuromediatorului;
c. toleranţă comportamentală: care se dezvoltă prin asocierea ei cu stimuli din mediul înconjurător şi prin intervenţia condiţionărilor* de tip operant sau pavlovian. In primul caz, organismul învaţă să schimbe comportamentul pentru a compensa efectele substanţei toxice. In al doilea caz, mediul înconjurător (situaţie sau stimul), asociat cu consumul produsului toxic, tinde să declanşeze răspunsuri fiziologice opuse efectelor drogului (răspunsuri numite uneori compensatorii); aceste schimbări pregătesc subiectul pentru priza de drog, îi diminuează efectele şi creează deci o toleranţă. Toleranţa la un drog se poate dezvolta fără să apară o stare de dependenţă. dar simptomele de abstinenţă* nu sunt niciodată observate în absenţa unei toleranţe.

14. Le Moal
(N.C.)

Ton

Calitate a unei emisii sonore — accentuarea sa. înălţimea sa (ascuţit/grav, limbă tonală), justeţea sa. stilul său etc. — sau a unei tente pentru a desemna amestecul culorilor primare. In muzică, se întrebuinţează pentru evaluarea intervalelor* (număr de tonuri şi de fracţiuni de tonuri). Termenul englez *tone* desemnează, fără distincţie, noţiunile de sunet şi ton, de unde anumite confuzii în textele traduse. , „ ,.,

/. Ueliege
(N.C.)

Tonalitate

Sistem gramatical care s-a constituit în muzică începând din secolul al XVII-lea

și fixat în secolul al XVIH-lea. Este bazat pe o ierarhie de grade interne la scara diatonică (gama de 7 sunete) și pe echivalența între aceste scări în interiorul divizării în douăsprezece părți egale a octavei considerate ca modulo (temperament egal), deci al unei scări cromatice subiacente. Această teorie a fost explicată de J.-P. Rameau, în 1722, în al său *Trăite de l'harmonie* și, mai târziu, în principal de Riemann și H. Schenker. De treizeci de ani ea se află în centrul unui ansamblu de cercetări în materie de psihologie a muzicii*. începând cu 1958, R. Frances a situat-o în centrul perspectivelor sale. Mai recent, în 1983, F. Lerdahl și R. Jackendoff au încercat o gramatică generativă* care apare ca o veritabilă teorie a percepției muzicale.
Pe de altă parte, se vorbește despre tonalitate cromatică, sau de tentă, pentru a desemna calitatea de culoare a senzației* vizuale, care se manifestă prin discriminarea* radiațiilor spectrului ce provoacă senzații de aceeași intensitate (în fanie sau leucie). Tonalitatea și saturația* constituie criomia.

/. Deliege
(N.C.)

Tonem
Termen construit după modelul fonemului, întrebuințat uneori pentru a desemna, la mamiferele marine, emisiile sonore având valoare de elemente ale unui adevărat cod* de comunicare, și a căror înălțime* tonală ar fi principalul criteriu determinant al semnificației*.

M. Richelle
(N. C.)

Tonic -> Activare

Tonie
Termen utilizat în psihoacustică* și în psihofiziologia* audiției* pentru a desemna înălțimea sunetului ca dimensiune senzorială. Este vorba deci despre o senzație* subiectivă a înălțimii, care poate fi influențată de alte date acustice. Astfel, frecvențele* înalte pot da o impresie și mai intensă și, la fel, sunetele grave par mai grave în condiții de intensitate mare.

/. Deliege
(N. C.)

Tonus -> Motricitate

Top/down -» Ascendent/descendent

Topic —> Temă

Topică
Desemnând teoria clasică a locurilor, cuvântul topică este legat, în psihanaliză, de teoria aparatului psihic*. Acesta cuprinde mai multe locuri psihice cu funcții diferite, ordonate unele în raport cu altele, implicând prin urmare modele spațiale,
în opera lui S. Freud, prima topică distinge inconștientul, preconștientul și conștientul, și a doua topică distinge șinele, eul și supraeul. Fiecare dintre locurile psihice separate ale primei topici este specificat de grupuri de reprezentări ale căror energie de investire, procese și funcție sunt diferite. Cenzurile* inhibă și controlează trecerea de la unul la altul. Teoria localizărilor cerebrale, datele psihopatologiei, în special fenomenele hipnotice și de dublă personalitate, precum și visul au fost la originea teoriei freudiene și rămân o excelentă ilustrare a acesteia.
Luarea în considerare a naturii inconștiente a apărărilor l-a condus pe Freud la descrierea eului pe care l-a diferențiat de sistemul conștient-preconștient, dar a doua topică a introdus de asemenea o remaniere de ansamblu prin descrierea relațiilor intrapsihice după modelul relațiilor intersubiective, acordând astfel un loc central identificărilor*. Acestea constituie formațiuni permanente în cadrul personalității*, care pot fi ele însele diferențiate în formațiuni mai specifice: supraeu, eu ideal, ideal al eului, de ex. Se vorbește de diferențieri intrasistemice prin comparație cu diferențierile intersistemice.
A doua topică cuprinde și o redefinire a inconștientului cu referire la un model biologic reluat de G. Groddeck, șinele. Acest

pol pulsional al personalității este considerat primar, de unde perspectiva genetică* a diferențierilor succesive care-1 au ca punct de plecare.

De câteva decenii, mai multe curente ale psihanalizei din Statele Unite au recentrat teoria pe interrelațiile *seif**-ului și ale obiectului*, în ceea ce s-a putut numi a treia topică.

B. Brusset
(N.C)

Topocineza —» Abilitate motorie

Topotaxie —> Taxie

TOTE Unit

Expresie exglezească propusă în 1960 de G. A. Miller, E. Galanter și K. Pribram, a cărei primă parte este abrevierea cuvintelor *Test-Operate-Test-Exit.* In gândirea acestor autori (care reprezintă un reper în originile psihologiei cognitive* modeme) cu privire la conceptul de plan* în structurarea comportamentului, unitatea TOTE constituie o buclă *înfeed-back*,* care implică o funcție de evaluare*, rezultatul operației în curs fiind confruntat, prin intermediul unui comparator*, cu o valoare de referință (scop* de atins, stare de echilibru de stabilit). Schema TOTE se aplică atât nivelurilor de activitate celor mai elementare, ca reflexul*, cât și acțiunilor* motorii finalizate, conduitelor care asigură întoarcerea la echilibrul homeostatic sau la planurile de acțiune sub control verbal. Ea reprezintă sub două aspecte o depășire a schemei S-R, derivată din arcul reflex*: pe de o parte, introduce noțiunea unificatoare de retroacțiune* și de evaluare a rezultatului, de la nivelul cel mai elementar și până la nivelurile cele mai complexe; pe de altă parte, se pretează la o analiză în termenii transferului de informație* și ai funcției de control, cât și în termenii transportului de energie*.

M. Richelle
(N.C.)

Toxicomanie

Tulburare de comportament caracterizată prin dorința sau trebuința* compulsivă de a procura o substanță toxică, în parte pentru efectele ei benefice, în parte din necesitatea de a suprima efectele fizice dezagreabile ale sevrajului. Durata de acțiune a unui drog* ritmează căutarea toxicului și absorbția sa; din necesitatea de a procura produsul toxic rezultă conduitele sociale perturbate. Trebuie diferențiați factorii care îl determină pe subiect, la sfârșitul primei sale întâlniri cu o substanță potențial toxicomanogenă, să dorească să consume din nou substanța (achiziție) și consecințele utilizării cronice de droguri, care generează stări de dependență* și mai frecvent de toleranță*. Orice substanță care generează o toxicomanie acționează datorită impactului său asupra neurotransmisiilor* și/sau asupra receptorilor* identificați în creier.

Drogurile sunt substanțe toxice datorită efectelor lor vătămătoare asupra organismului și tulburărilor psihologice secundare pe care le provoacă, acestea din urmă rezultând din impactul lor neurobiologic. Nu orice produs toxic dă naștere la toxicomanii.

Dezvoltarea unei toxicomanii (atât în ceea ce privește dobândirea ei. cât și efectele cronicității ei) este supusă unor mari diferențe individuale, încă insuficient cunoscute, în care sunt implicați probabil factori genetici și epigenetici sau un dezechilibru homeostatic. uneori pasager, pe care drogul îl restabilește la un nivel mai tolerabil pentru subiect.

Cercetările asupra toxicomaniilor se încadrează în două mari domenii: sociologice și psihopatologice pe de o parte, neurobiologice pe de alta. Prima direcție este cea mai reprezentată în Franța, în timp ce în țările anglo-saxone au fost realizate progrese considerabile în ceea ce privește înțelegerea mecanismului de acțiune a drogurilor și a proceselor psihobiologice aflate la baza toleranței și a dependenței. Conform cercetărilor, tratamentele medicale sunt cele mai eficace. Crearea de organisme care să faciliteze integrarea într-o manieră pluridisciplinară a ansamblului cercetărilor, precum NIDA (National Institute of Drug

Abuse, Statele Unite), este singura atitudine care permite să se facă față problemelor complexe pe care le ridică toxico-

M. Le Moal
(N. C.)

Traductibilitate
Caracteristică a unei limbi naturale* care, în opinia lingvistului L. Hjelmslev, permite ca ea să fie diferențiată de orice alt tip de sistem semiotic*. O limbă este un sistem în care toate celelalte coduri* pot fi traduse; într-adevăr, putem interpreta verbal nu numai celelalte limbi naturale, ci și codul rutier, sistemele de comunicare animală, limbajele formalizate etc. Această caracteristică rezultă din faptul că limbile naturale și numai ele sunt apte să exprime orice semnificație*; ele pot „să se ocupe de inexprimabil până ce va fi exprimat".

J.-P. Bronckart
(N. C.)

***Training* autogen** —> Relaxare

Trambulina iui Lashiey
Dispozitiv — pus la punct și mult folosit de psihofiziologul american K. Lashiey — destinat studiului învățărilor* discriminative la șobolan. Animalul este plasat pe o platformă în fața a două panouri verticale pe care figurează stimulii vizuali de discriminat (o formă rotundă și o formă pătrată, de ex.). Un vid separă platforma de panouri. Dacă animalul se repede spre panoul cu stimulul pozitiv*, panoul se deschide și permite accesul la o recompensă alimentară. Dacă el sare spre panoul cu stimulul negativ, se lovește de el și cade în vid (unde este prins de o plasă). Poziția stimulilor pozitiv și negativ este modificată la întâmplare. Lashiey s-a servit de acest dispozitiv pentru a studia, prin metoda lezională, substraturile neurofiziologice ale învățărilor, pentru a conchide asupra noțiunii de acțiune de masă*.

,, „. , „
ii. Richelle
(N.C.)

Tranchilizant
în terminologia franceză, termenul tranchilizante reprezintă una din principalele clase de psihotrope*. Acesta este treptat înlocuit de sinonimul său anxiolitice*. O altă accepție se referă la lucrările americane care au încercat să înlocuiască termenul francez de neuroleptic* prin cel de *major tranquillizers.*

R. Jouvent
(N. C.)

Transculturație -» Aculturație

Transducție
Termen de origine anglo-saxonă din ce în ce mai frecvent utilizat pentru a desemna mecanismele care permit unei celule să exploateze un mesaj provenit din mediul său înconjurător. Distingem de obicei, în funcție de finalitatea acestor mecanisme, pe de o parte transducțiile excitație-secreție sau excitație-contracție: mesaj de natură chimică (hormon-mediator) provenind de la o altă celulă, și transducția senzorială: mesaj de natură fizicochimică variabilă (lumină, energie mecanică vibratorie, molecule ordonate) provenind din mediul exterior. Pentru anumite tipuri de mesageri*, precum hormonii* steroizi, transducția necesită internalizarea semnalului care nu trebuie să depășească membrana celulară. în alte cazuri, mesagerul acționează din exterior asupra receptorilor* membranari de suprafață, în funcție de legăturile care există între activarea receptorilor de către semnal și exploatarea finală a acestuia din urmă, putem distinge:

a. o transducție rapidă, care se exprimă după un timp de latență de câteva milisecunde: în acest caz, efectorul este intim asociat receptorului, ca la numeroase sinapse*, precum joncțiunea musculară în care receptorul cu acetilcolină* și efectorul (canal ionic cu cationi) aparțin aceluiași edificiu macromolecular intramembranar;

b. o transducție lentă, care necesită adesea mai multe secunde sau minute pentru a se exprima: în acest caz, activarea receptorului determină o cascadă de reacții chimice care vor atinge o țintă, de exemplu un canal

ionic membranar complet distinct de receptor, ca în cazul acțiunii numeroșilor hormoni peptidici. ,, ,, ..

M. Mouhns
(N.C.)

Transfer

Desemnează, în psihanaliză, procesul prin care fantasmele* inconștiente se actualizează în cursul curei și se exteriorizează în relația cu psihanalistul.

Această definiție, voit și poate excesiv restrictivă în ochii unora, dovedește grija de a îndepărta riscurile banalizării, pe care le generează definițiile prea generale. Ea nu ia în considerare totalitatea sentimentelor*, dorințelor sau temerilor referitoare la persoana* psihanalistului, ci partea acestora care constă în activarea unor *patterns* deja existente, în general în raport cu istoria infantilă a subiectului*. In acest sens, transferul este un proces de repetiție. Aceste *patterns* nu sunt simple obișnuințe, ci subzistă sub formă de fantasme inconștiente. Există o deplasare a încărcăturii de investire a formațiunii inconștiente spre o relație gândită sau realizată cu analistul. Cele două concepte de repetiție* și de exteriorizare prin deplasare* par indispensabile pentru o definire precisă a transferului.

Dacă pare legitim să se vorbească de transfer la singular pentru a defini procesul în generalitatea sa, nu trebuie să uităm că acest proces se aplică unor conținuturi diferite în cursul unei cure. Opoziția între transferul pozitiv (marcat de sentimente care pot merge de la tandrețe* la dorință* erotică) și transferul negativ (marcat de toate nuanțele de agresivitate și de frică) nu face decât să rezume marile tendințe observabile, izolate, asociate (ambivalență*) sau alternante care marchează ansamblul relației cu psihanalistul. Vom vorbi despre transferuri, la plural, pentru a preciza calitatea exactă a relației care este în raport cu o tematică fantasmatică (sau relație de obiect*) particulară.

Se poate specifica de asemenea transferul în funcție de patologia subiacentă. Inițial, transferul a fost descris de S. Freud în raport cu patologia nevrotică. El a utilizat chiar, la un moment dat, termenul de psihonevroză de transfer pentru a desemna nevrozele care rezultă din conflictele legate de o investire libidinală de obiecte (în opoziție cu nevrozele narcisice, termen propus pentru a desemna stările psihotice, în care investirea este fixată asupra eului). Accesibilitatea lor la cura psihanalitică ar depinde cu siguranță de capacitatea de a stabili un transfer. Mai târziu, termenul de nevroză de transfer a căpătat o cu totul altă semnificație. In procesul terapeutic al curei psihanalitice a unei nevroze, deplasarea investirilor libidinale ale formațiunilor inconștientului spre relația cu psihanalistul generează, de asemenea, o deplasare și o exteriorizare a conflictului* legat de aceste formațiuni. Rezultă din aceasta o slăbire progresivă a simptomatologiei nevrozei clinice în „favoarea"" unei nevroze,.artificiale"'. Uneori, într-adevăr, termenul de nevroză de transfer este utilizat pentru simpla definire a acestui proces de deplasare, alteori pentru a marca formele extreme care rezistă la rândul lor oricărei rezolvări.

Dacă la început transferul a fost considerat ca o rezistență* la activitatea de rememorare și la procesul asociativ, foarte curând el a fost considerat ca un agent al procesului terapeutic. Investigarea și interpretarea nevrozei de transfer, cu referire la istoria infantilă, asigură în principiu rezolvarea acestei nevroze „artificiale"'.

Aplicarea psihanalizei la alte patologii decât nevrozele este funcție de aptitudinea de a produce transferuri. Se vorbește în acest caz de transferuri psihotice pentru a discuta despre caracterul lor analizabil. în stările narcisice grave ale personalității, a fost descris un transfer în oglindă sau transfer idealizam în raport cu *self-ul* grandios*.

Progresul metodelor de psihoterapie, individuală sau de grup. de inspirație psihanalitică a permis lărgirea sferei transferului și descrierea altor modalități ale sale, în funcție de aceste evoluții tehnice. _ „,. „_ ,

D. Widlocher
(N.C.)

Transfer de învățare

Efect pozitiv al unei învățări* sau al unei activități* asupra unei învățări sau activi-

tați ulterioare mai mult sau mai puțin diferite. Fenomenele de generalizare* a răspunsului* și a stimulului*, descrise în studiul învățării animale, constituie forme elementare de transfer. Transferul se observă la fel de bine în învățări mnezice sau învățări de rezolvare de probleme* la om (de unde expresia adesea preferată astăzi în acest context de transfer de cunoaștere). Este funcție, între altele, de gradul de similitudine între datele din cele două situații. Dar poate introduce în materialul de învățat sau de prelucrat mai degrabă o veritabilă transpunere a regulilor sau strategiilor aplicate, decât asemănări ajutătoare. Beneficiul observat la a doua învățare poate să rezulte și dintr-un transfer de atitudini generale, de atenție de exemplu, în fața sarcinii. Efectul învățării inițiale poate fi și negativ. Se vorbește în acest caz de transfer negativ sau, mai curent, de inhibiție proactivă* sau de interferență*. Transferul negativ poate fi deosebit de spectacular în cazul învățărilor motorii (ca în trecerea de la conducerea automobilului pe dreapta la conducerea pe stânga), dar nu este mai puțin remarcabil faptul că efectul negativ este în general tranzitoriu. Măsura transferului poate pune accentul fie pe economia învățării, în termeni de timp sau de încercare*, fie pe calitatea performanței inițiale la a doua învățare. O combinație a celor două măsuri, ținând cont de o evaluare a costului lor, se impune în general în aplicațiile practice, de exemplu în psihologia muncii, când se pune problema aprecierii interesului unui antrenament pe simulator, înainte de a aborda o sarcină în realitate. Problema transferului învățărilor este de asemenea o problemă centrală în educație, unde continuă să se înfrunte partizanii achizițiilor fundamentale (ca latina, matematica) transferabile teoretic și cei care, sceptici în ceea ce privește posibilitățile de transfer, recomandă să ne rezumăm la achizițiile direct exploatabile. Ideea că transferul se referă mai puțin la materialul de însușit decât la strategiile cognitive și la atitudinile atenționale puse în funcție pentru a-l învăța fundamentează o pedagogie care vizează să învețe cum să se învețe. «»- • «.„

M. Richelle
(N. C.)

Transfer intermodal

Expresia transfer intermodal poate desemna o formă particulară de transfer de învățare*, în care învățarea, realizată într-o modalitate* senzorială (de ex., vederea*), își repercutează efectele pozitive sau negative asupra unei învățări similare, dar într-o altă modalitate (de ex., audiția*). Intr-un sens mai larg, expresia transfer intermodal este vecină cu transmodalitate sau cu integrare intermodală și se referă la transferul unei informații senzoriale de la o modalitate la alta, fără ca acesta să implice în mod necesar învățare. Experiența perceptivă curentă ne învață că obiectele lumii fizice prezintă proprietăți care pot fi captate de receptori* senzoriali diferiți: forma* este percepută de ochi, dar și de simțurile cutanate* dacă obiectul este palpat sau vine în contact cu corpul; anumite obiecte pot fi identificate prin auz și prin văz, prin miros și prin pipăit. Fenomen încă insuficient cunoscut, transferul intermodal deține un loc important în organizarea perceptivă la om, unde trece, fără îndoială, în mare măsură, prin medierea* limbajului*. Există totuși demonstrații empirice ale unei transmodalități precoce, mult anterioare limbajului, care ar infirma ideea conform căreia integrarea intermodală s-ar construi în cursul dezvoltării*, pe baza unei separări complete între informațiile provenite de la diferitele simțuri. Această transmodalitate precoce rămâne totuși circumscrisă unor configurații* stimulatorii particulare și nu este de ajuns pentru a fonda ca generală teza inversă unei diferențieri progresive a modalităților.

Cunoștințele noastre asupra transferului intermodal datorează mult cazurilor de orbi din naștere care și-au recăpătat vederea datorită unei intervenții chirurgicale (cazuri despre care vechi autori ca Descartes, Locke sau Diderot imaginaseră deja învățămintele de tras). Mai edificatoare

decât cazurile de cataracte congenitale tratate pe cale chirurgicală, de la adolescentul vindecat în secolul al XVIIl-lea de W. Cheselden, sunt cazurile de grefa a corneei, în special cel studiat de R. Gregory și J. G. Wallace într-un raport din 1963. Acest pacient de 52 de ani a dovedit o remarcabilă capacitate de a identifica obiectele în legătură cu care dobândise o experiență tactilă: de exemplu, literele majuscule pe care căpătase obișnuința de a le recunoaște prin palpare, în timp ce literele mici. în legătură cu care nu avea nici o experiență, a trebuit să le învețe.

M. Richelle
(N.C.)

Transformare în contrariu

Unul din cele patru destine ale pulsiunii* descrise de S. Freud în 1915, împreună cu refularea*, sublimarea* și întoarcerea asupra propriei persoane*, de care este strâns legat: întoarcerea privește obiectul, transformarea în contrariu privește scopul. Cuplurile sadism-masochism, voaiorism-exhibiționism, activitate-pasivitate ilustrează o astfel de legătură.

D. Anzieu
(N.C.)

Transformare lingvistică

Pentru Școala de lingvistică transformațională (v. Gramatică generativă), operație care se aplică unei secvențe (sau mai multor secvențe) dotate cu o structură sintagmatică, și care o transformă într-o secvență nouă dotată cu o structură sintagmatică numită derivată. Această operație poate consta din adăugarea, suprimarea, permutarea sau substituirea unuia sau mai multor elemente ale secvenței/secvențelor supuse operației. O transformare poate fi simplă (numită și singulară) sau generalizată după cum se aplică unei singure secvențe (de ex., transformarea în forma pasivă) sau mai multor secvențe (de ex., transformarea de relativizare); printre transformările generalizate distingem transformările prin coordonare (și) transformări prin intercalare* (relativă, completivă). Pentru a defini o transformare, trebuie considerate: a. analiza structurală a ansamblului secvențelor cărora li s-ar putea aplica transformarea și care constituie domeniul transformării : b. modificarea structurală pe care transformarea o generează în secvențele asupra cărora este aplicată: și c. structura sintagmatică derivată a secvenței care rezultă din transformare, adică „indicatorul său sintagmatic derivat". Aceste trei elemente ale definiției unei transformări sunt formalizate sub formă de reguli* de transformare. In lingvistica generativă transformațională, aceste reguli asigură conversia unei structuri de profunzime într-o structură de suprafață fără ca, în principiu, să-i modifice sensul*.

M. Hupet
(N.C.)

Transformare (Reprezentanți de —) —> Semnificanți formaii

Transformism -> Evoluție

Transgenerațională —> Transmisie intergenerațională

Transgresiune

Intr-o perspectivă psihodinamică, transgresiunea constituie o experiență specific umană, realizată de un subiect* doritor care, prin depășirea limitelor, întâlnește enunțul interdicției*. Cum interdicțiile delimitează dezirabilul și reduc posibilul la ceea ce este permis, a nu le lua în considerare și a trece dincolo de ele înseamnă a încerca deplasarea limitelor puse accesului la cunoaștere și la plăcere. Probă de depășire, dar și de negare a principiilor legate de efectele de separare și de diferențiere aflate la originea castrării și a interzicerii incestului, transgresiunea este o experiență imposibilă în scopul regăsirii stării originale pierdute de plenitudine și de unificare.

J. Selosse
(N.C.)

Transmisie intergenerațională

Ceea ce este transmis în cadrul unei linii familiale este perceput prin reprezentările

străbunilor, ale bunicilor, ale părinților direcți sau colaterali. Surse de fantasme și de mituri, acești strămoși sunt obiecte de investire* și de identificare*. Aceste reprezentări pot avea un rol structurant pentru grupul familial sau pot avea un efect dezorganizator, așa cum au arătat în 1975 N. Abraham și M. Torok: fantoma*, pentru a relua exprimarea lor, reprezintă un străbun al cărui act este de nemărturisit; ea poate explica un comportament patologic la un descendent. I. Boszormenyi-Nagi vede în cazul datoriei față de morți transmise o înlănțuire a celor vii de către aceste fantome misterioase. Pentru A. de Mijolla, identificarea cu strămoșii este posibilă, aceștia fiind păstrați la adăpostul memoriei familiale. Terapia familială psihanalitică* este locul privilegiat de ascultare a transmisiei acestor fantasme, mituri și reprezentări de obiecte intergeneraționale sau transgenerationale.

A. Ruffiot
(N. C.)

Transmițător —> Mediator

Transmodal —> Transfer intermodal

Transmodalitate —> Transfer intermodal

Transnosografic
în urma dezvoltării psihotropelor* și a lucrărilor nord-americane, curentul psihiatriei biologice s-a dezvoltat după un model nosografic*, în care entitățile psihopatologice erau înțelese ca maladii. Eșecul acestei abordări i-a determinat pe cercetători să regândească confruntările dintre psihopatologic și biologic și să caute sisteme comportamentale care covariază cu variabile biologice sau cu acțiuni farmacologice. Din această perspectivă, termenul de model transnosografic pare justificat pentru a descrie studiul persistenței unei relații de dependență între două variabile intermediare, prin entități nosografice diferite.
De exemplu, dacă stimularea dopaminergică reduce fragilitatea afectivă deopotrivă la un deprimat, la un parkinsonian și la un schizofren, atunci acest efect farmacologic este validat în mod transnosografic. Termenul transnosografic trebuie deci diferențiat : de cel de sindromic, care descrie numai o regrupare de simptome; de cel de anosografic. care se referă la studiul simptomatic, simplu, al efectelor clinice ale unui medicament în afara unui *a priori* nosografic.

R. Jouvent
(N. C.)

Transsexualism -» Homosexualitate

Transversală (Metodă —)
Metodă* constând, pentru a pune în evidență evoluția* unui fenomen în cursul dezvoltării*, în a-l observa și a-l măsura pe eșantioane* alese în diferite etape ale fazei de dezvoltare care se dorește acoperită, apoi în a corela observațiile și măsurile astfel obținute, formulând ipoteza că eșantioanele, studiate în același moment, sunt reprezentative pentru o populație unică observată în momente succesive ale dezvoltării sale, prin metoda longitudinală*, dacă ne-am fi putut permite luxul de a o fi aplicat. Metoda transversală este evident singurul mod de a produce o descriere a dezvoltării fără a aștepta ca dezvoltarea să se deruleze în timp real. Ea rămâne metoda cea mai curentă a psihologiei dezvoltării, pentru că este economică. Trebuie numai să se cunoască devierile*, dintre care efectul de cohortă este cel mai important; anumite tranșe de vârstă e posibil să fi fost supuse unor condiții speciale (condiții educative, de ex.) care nu autorizează compararea lor fără corecție cu alte tranșe de vârstă utilizate.

M. Richelle
(N. C.)

Transvestism -» Homosexualitate

Tranzacție —> Analiză tranzacțională

Tranzitivism
Ansamblu de fenomene în care distincția între gândirea personală și gândirea celuilalt, corpul propriu și spațiul ambiant, eul

și lumea exterioară tinde să se altereze, chiar să dispară, pentru a se ajunge la un proces de atribuire eronată a unei senzații sau a unui sentiment unui obiect din lumea exterioară. In general, precedă sau urmează pierderea spațiului trăit și a structurii sale de organizare. Tranzitivismul se exprimă în clinică în timpul tulburărilor emoționale bruște și intense sau în anumite tulburări psihotice durabile, prin sentimente de acțiune exterioară, sau de influență, în timp ce subiectul trăiește ca venind de la el acțiunile sau sentimentele altora.
In domeniul perceptiv, este marcat în mod fundamental în activitatea halucinatorie.

J.-F. Allilaire
(N.C.)

Tranzitivitate lingvistică

La origine este o noțiune semantică* ce se aplică „trecerii" acțiunii făcute de subiect asupra complementului direct, prin intermediul unui verb numit tranzitiv. In termenii descrierii sintactice, vom defini tranzitivitatea ca proprietatea unei clase de verbe de a fi urmate de o sintagmă* nominală complement direct. In timp ce o mică subclasă de verbe tranzitive implică în mod obligatoriu prezența acestui complement *{,JPetreface treabă'")* celelalte verbe tranzitive admit o construcție dublă (.Petre mănâncă", „Petre mănâncă un măr"). Anumiți gramaticieni desemnează sub numele de tranzitive indirecte verbele urmate de o sintagmă prepozițională complement de obiect *{,fetre își amintește de vacanța sa")* chiar atunci când ele nu au aceleași proprietăți ca tranzitivele directe, cum arată transformarea pasivă, de exemplu. Verbele care exclud prezența unui complement direct sunt numite intranzitive. , , - .

J.-L. Cliiss
(N. C.)

Tranzițional

Adjectiv introdus de D. W. Winnicott pentru a desemna o zonă de experiență a sugarului, zonă de „iluzie", care servește drept bază pentru perceperea realității exterioare și care prefigurează viața imaginativă și creatoare. D. W. Winnicott reperează această experiență în comportamentul sugarului între 4 și 12 luni, atunci când pare atașat de un obiect anume care se dovedește indispensabil în momentul adormirii. Prin acest comportament, copilul ar obține iluzia că există o realitate exterioară care corespunde capacității sale personale de a crea. Această zonă intermediară a experienței, pe care o ocupă obiectul tranzițional*. rămâne marcată de un paradox, acela de a nu aparține nici realității interioare, nici celei exterioare. Ea continuă în viața imaginativă a individului. în arte, cultură si creație. , „

A. Braconnier
(N.C.)

Tranzițională (Analiză —)

Analiza tranzițională este o metodă de investigare și de elaborare a efectelor psihice ale experiențelor de discontinuitate, de criză și de ruptură în aparatul psihic* individual și grupai. Ea vizează restabilirea de noi continuități și reorganizarea câmpului intrapsihic în corelațiile sale intersubiective, prin formarea unei zone de tranziție generatoare de iluzie*, de creativitate și de simbolizare.
Acest concept a fost propus de R. Kaes în urma lucrărilor lui D. Winnicott asupra fenomenelor, obiectului și spațiului tranzițional, ale lui W. Bion asupra funcției alfa* și angoasei catastrofice, și ale lui J. Bleger referitoare la cadrul psihanalitic. într-adevăr, activitatea de analiză tranzițională are drept obiective: instaurarea de procese și de spații intermediare între realitatea psihică și mediul fizic și social după modelul primitiv al medierii pe care o stabilește mama între nevoile corporale și psihice ale copilului și mediul ambiant; instaurarea unui cadru, ferm și maleabil în același timp, propriu pentru a restabili funcțiile de deținător, de legătură de gândire și de joc interpretativ necesare elaborării trăirii de criză și de ruptură; experiența tranzitorie a iluziei creatoare. Acest triplu obiectiv trebuie modulat după particularitățile subiecților individuali și ale grupurilor.

Metoda analizei tranziționale a fost aplicată de către D. Anzieu în psihanaliza indi-

viduală, în situațiile care necesită amenajări speciale ale cadrului psihanalitic, ale atitudinii interioare a psihanalistului și ale strategiei intervențiilor sale. Ea a găsit un teren electiv în analiza grupurilor și a instituțiilor atunci când predomină intricațiile conflictuale ale relațiilor intrapsihice, intra- și intergrupale. A fost utilizată ca metodă de analiză și de elaborare a situațiilor critice ale adolescenței, ale vârstei medii și ale intrării în bătrânețe sau în cele provocate de experiențele de migrație, de transculturație și de rupturi sociale grave.

R. Kaes
(N. C.)

Tratare/Tratament

Este modul de a acționa asupra cuiva, în special pentru a-i ușura suferința sau pentru a-i vindeca boala. Astfel, în psihoterapie*, conducerea unei cure poate fi realizată în diferite moduri, în doi, în grup sau în instituție, în funcție de natura, de intensitatea, de frecvența, dar și de gravitatea tulburărilor și după cum se face apel la un cadru pentru a susține acompaniamentul terapeutic și pentru a recurge la metodele complementare (relaxare, ergoterapie etc). Când se pune problema tratării tulburărilor de conduită* (alcoolism, toxicomanie, delincventă), formele de intervenție tind din ce în ce mai mult să capete un caracter ambulatoriu și să se înscrie într-o muncă de echipă pluridisciplinară care intervine nu numai asupra pacientului, ci și asupra mediului său familial și social. Programarea unui tratament depinde de originea și de natura perturbărilor observate, de referințele teoretice și de practicile celor care intervin, dar și de înțelegerea lor și de motivațiile care-i determină să fie interesați de un simptom particular sau să practice într-o instituție specifică (spital psihiatric, închisoare, consultație).

J. Selosse
(N. C.)

Tratare a informației -» Informație

Traumatism

Traumatismul psihic, noțiune foarte veche ai cărei precursori pot fi găsiți încă din Antichitate, a fost întotdeauna împărțit între trei obiecte de referință principale: rănirea corporală și mai ales craniofacială, emoțiile generale printre care angoasa de moarte, contextele psihosociale sau factorii care au declanșat tulburarea. Termenul de nevroză traumatică desemnează, cu începere de la sfârșitul secolului al XIX-lea, un grup de tulburări psihice caracterizate în general printr-un sindrom de repetiție, cu coșmaruri și spaime nocturne, care apare după un timp de latență relativ lung, în declinul unui șoc afectiv foarte intens. S. Freud utilizează la început termenul de traumatism într-o concepție economică și îl definește deci ca o creștere a excitației care nu poate fi controlată prin mijloacele obișnuite ale aparatului psihic. Traumatismul califică de asemenea evenimentul* vital în istoria subiectului care poate constitui începutul unei nevroze. Abreacția* și elaborarea* psihică a experienței traumatice trecute sunt cercetate, în acest caz, în cura psihanalitică. Pentru S. Freud, traumatismul este esențialmente sexual și originea sa se situează în viața prepubertară sub forma unei scene de seducție* suportate de copil, scenă care face să apară la el o excitație sexuală incontrolabilă. Printr-o asociație de sens, o a doua scenă în viața pubertară sau postpubertară va reactiva afluxul de excitație sexuală provocat anterior. Prin urmare, numai posterior traumatismul capătă întreaga sa valoare. Mai târziu, S. Freud va relativiza importanța traumatismului în originea nevrozei și mai ales nu va mai acorda o valoare atât de mare realității unui eveniment din copilărie. în schimb, noțiunea de nevroză traumatică, păstrată de acest autor și de succesorii săi, permite să se mențină ideea originală a efectului nevrotic al unui traumatism real a cărui repetare în viața psihică arată clar imposibilitatea elaborării excitației psihice care l-a generat.

A. Braconnier
(N. C.)

Traumatism al nașterii

S. Freud a presupus cel dintâi că concomitentele fiziologice și unele manifestări

subiective ale angoasei* sunt similare cu ceea ce simte nou-născutul în timpul și imediat după naștere. Trecerea brutală de la viața intrauterină parazitară și săracă în stimulări la un aflux de excitații în timpul travaliului, al primei respirații și al întâlnirii cu stimulii vizuali ar realiza toate condițiile economice ale unui traumatism*. Manifestările viscerale și somestezice ale angoasei ar fi deci repetarea a ceea ce se resimte în timpul acestui traumatism inițial. O. Rank a dedus de aici (fără ca S. Freud să-1 urmeze în acest sens) că toate celelalte manifestări de angoasă din viața ulterioară sunt tentative de a abreacționa* traumatismul nașterii și că, prin urmare, diferitele situații anxiogene (pierderea dragostei, castrarea) nu sunt decât simboluri* ale acestui traumatism.

Cu scopul de a atenua la nou-născut efectele acestui traumatism, obstetricianul F. Leboyer a pus la punct o metodă numită de naștere fără violență, caracterizată prin faptul că nașterea se derulează într-o cameră puțin luminată și că nou-născutul este plasat pentru un timp pe pântecele mamei sale pentru un prim contact piele la piele, înainte de îngrijirile medicale. întrucât lucrări recente au arătat că, în parte, fetusul este cel care dă semnalul hormonal al nașterii și care dirijează travaliul acesteia, nu se știe în ce măsură nașterea este realmente un traumatism pentru copil. Alegerea metodei Leboyer rămâne totuși o precauție utilă și observațiile lui T. Brazelton au arătat că această metodă favorizează atașamentul* mamei față de nou-născut.

J.-M. Petot
CN-C.)

Travaliu al doliului

Termen creat de S. Freud pentru a desemna procesul de elaborare psihică* ce se efectuează în mod normal în aparatul psihic* după o pierdere de obiect*. Prin obiect trebuie să se înțeleagă nu numai o persoană iubită, ci de asemenea „o abstracțiune care ocupă același loc, ca patria, libertatea, un ideal etc." (S. Freud, 1917, p. 261). Tristețea, inhibiția, închiderea în sine a persoanei adânc îndoliate, pierderea interesului pentru tot ce nu se referă la obiectul pierdut, **pierderea** gustului de viață și de alegere a noi obiecte de iubit apar ca o consecință economică a mobilizării întregii energii psihice disponibile pentru a îndeplini proba realității* relativă la pierderea de obiect, care este refuzată" în straturile profunde ale inconștientului*. Este vorba. în fond, de lupta împotriva tentației unei psihoze halucinatorii de dorință* și de retragerea investirii libidinale obiectului. Această sarcină este ,... .executată în detaliu, cu o mare cheltuială de timp și de energie de investire și, în acest timp. existența obiectului pierdut este continuată pe plan psihic. Fiecare dintre amintirile și așteptările prin care *libido-ul* era legat de obiect este actualizată, suprainvestită și asupra fiecăreia se efectuează desprinderea *libido-xilui[1]" (Ibid.,* p. 263). Durata derulării complete a travaliului doliului normal este de ordinul a mai multor luni. M. Klein a completat concepțiile freudiene arătând că doliul readuce în discuție relația subiectului cu obiectele sale interne* și că travaliul doliului, fie el normal sau patologic, este reproducerea manierei în care a fost abordată și rezolvată o etapă normală a dezvoltării primei copilării, poziția depresivă*.

J.-M. ***Petot***
(N.C)

• FREUD S. (1917), „Trauer und Melancholie". *Internationale Zeitschrift fur Psychoanahse 4 (6),* 288-301. Traducere (1988): „Deuil et melancolie" (trad. J. Altounian. A. Bourguignon. P. Coteț. A. Rauzy), *Metapsychologie:* Sigmund Freud. *CEuvres completes. Psychanalxse.* XH. PUF, Paris. — KLEIN M. (1940), „Mourning and its Relation to Manic-Depressive States", *International Journal of Psycho-Analysis. 21(2).* 125-153. Traducere (1968): *Essais de psxchanahse* (trad. M. Derrida). 341-369. Payot. Paris.

Travaliu al visului —> Vis

Travestism -> Homosexualitate

Trăire

Trăirea desemnează totalitatea evenimentelor înscrise în fluxul existenței, așa cum acestea sunt imediat percepute și integrate

de conștiința* subiectivă. Imediatețea, trăsătură neîndoielnic esențială a experienței trăite, înseamnă coincidența obiectului și a conștiinței, exclusă fiind orice construcție conceptuală și orice evaluare axiologică, încărcătura afectivă a experienței trăite este adesea importantă; ea are valoarea unui semnal. Termenul trăire este în general folosit de psihologii de orientare filozofică atunci când se opun unui raționalism al conceptului abstract și recurg la un câmp de imediatețe fluid, adesea purtător de angoasă. Fenomenologia lui E. Husserl a sistematizat reducția la experiența trăită, imediatețea ei excluzând dubiul, ca sursă a oricărei elaborări a cunoașterii adevărate, întâlnirea trăirilor unor personalități distincte stă la baza psihiatriei fenomenologice (E. Minkowski), în care înregistrarea trăirii pacientului este principalul obiectiv. Ea se dezvoltă, în psihologia socială, prin termenii de simpatie* și empatie*. Noțiunea de trăire a fost adeseori plasată într-o zonă conflictuală a psihologiei, în timp ce partizanii argumentării științifice consideră că noțiunea ține de obscurantism, alții, dimpotrivă, evocă trăirea afirmând fără probe și fără a supune afirmația nici unei critici. Rămâne totuși dificil de conceput o construcție intelectuală și științifică, de exemplu, fără referire la experiență și la nivelul profund (și absolut) al acesteia, noțiunea de trăire fiind rezumatul ei clasic. J. Château estimează că pentru a nu reduce psihologia noastră trebuie să acceptăm calități și ființe necuantificabile. Astfel, iubirea* nu poate intra într-o bancă de date destinată calculatoarelor.

C. Prevost
(N. C.)

Trăsătură de spirit -» Spirit

Trăsătură distinctivă
Fonemul* este definit ca unitatea minimală a limbii: el are o funcție distinctivă (contribuie la sens), dar, pe axa succesivității, nu poate fi descompus în unități mai mici. Pe axa simultaneității în schimb, pot fi identificate caracterele care îl definesc și îl opun altor foneme: /t/ din franceză, de exemplu, este oral, sonor și dental. Acestea sunt caracteristicile considerate drept trăsături distinctive, trăsături pertinente sau merisme (E. Benveniste). O limbă nu posedă decât zece trăsături distinctive care se combină în diferite moduri pentru a forma treizeci de foneme. , • „ ,

J.-P. Bronckart
(N. C.)

Trăsătură ideală Modal

Trăsătură suprasegmentală
în lingvistică, conform terminologiei lui A. Martinet și a Școlii fonologice, distingem elementele fonematice și prozodice* sau, conform terminologiei americane, elementele segmentate și suprasegmentale. Acestea din urmă nu aparțin celei de-a doua articulări (v. Dublă articulare): continue (nondiscrete) și prin urmare greu segmentabile, ele se referă la elemente mai mici decât fonemul* sau mai mari decât acesta: mai multe foneme, silaba, cuvântul*, sintagma*, fraza*. Funcția lingvistică a acestor trăsături poate varia după limbă, dar numai tonurile, în limbile tonale, sunt considerate unități discrete, de rang egal cu fonemele.

D. Peraya
(N. C.)

Trebuință
Stare de deficit sau de dereglare a echilibrului homeostatic care declanșează comportamente* specifice la nivelul organismului, în scopul de a ajunge la actul consumatoriu*, pentru a satisface deficitul și a restabili echilibrul. Această definiție, care explică noțiunea fiziologică de homeostazie*, corespunde trebuințelor biologice primare (foame*, sete*, oboseală*, trebuință sexuală*) și, firesc, duce la considerarea comportamentelor ca fiind instrumente ale reducerii trebuinței, noțiune centrală pentru una din teoriile importante ale motivației*. în special la om, satisfacerea trebuințelor primare părând să nu permită explicarea ansamblului conduitelor, s-a apelat la trebuințele secundare, concepute fie ca mecanisme

motivaționale mai puțin vitale, dar care sunt în serviciul trebuințelor primare (trebuințe de imitație*, de afiliere* la un grup etc), fie ca motivații care se dezvoltă prin experiența cu obiecte de satisfacere intermediare în raport cu satisfacțiile primare sau cu cele derivate din ele (este vorba de trebuință sau de *drive** dobândit).

Pe de altă parte, îndepărtându-se de o explicație exclusivistă a conduitei prin reducerea trebuinței, teoriile hedoniste* acordă un loc important trebuințelor legate de exercitarea unei activități* din plăcere pentru activitatea în sine, decât pentru a ajunge la desăvârșirea ei: trebuința de stimulare (în care fenomenul de autostimulare intracerebrală* constituie o demonstrație la nivel fiziologic), trebuința de explorare*, trebuința estetică la om, atestând menținerea conduitelor care nu sunt orientate spre reducerea deficitului biologic.

Noțiunea de trebuință este una dintre cele a căror utilitate reală a fost mult dezbătută în psihologie. Anumite teorii despre personalitate au invocat atâtea trebuințe încât ele să poată defini anumite categorii de conduită ce trebuiau explicate. H. Murray, în 1938, a enumerat douăzeci (trebuințe de agresiune*, de îndeplinire*, de dominare, de comprehensiune*, de respect, de autonomie*, de ordine etc), listă mult îmbogățită de alți autori ai epocii. Această complezență a determinat psihologii antimentaliști, ca B. F. Skinner, să se dispenseze de concept, ca fiind o variabilă intermediară* tipică fără utilitate în căutarea unei explicații. După aceștia, analiza funcțională a evenimentelor care au valoare de recompense* sau de întăriri* înlocuiește mult mai bine apelarea la trebuințe. Acolo unde mecanismele interne reperabile ar putea fi invocate rațional, analiza lor ar trebui să fie lăsată pe seama specialiștilor capabili a o conduce, fiziologii sau, în măsură mai mare, neurobiologii. Cercetările acestora, strâns legate întotdeauna de analize comportamentale, au permis descoperirea structurilor nervoase, în special hipotalamice, și a substanțelor chimice (diverse neuropeptide*) ce intervin în reglările la care se referă noțiunea de trebuință. De asemenea, ele au demonstrat unitatea strânsă dintre factorii centrali și cei periferici, informațiile *înfeed-back*,* provenite de la viscere implicate prin actul consumatoriu, reglând intervenția comenzilor neurofiziologice și neurochimice centrale, cum o demonstrează, printre multe alte exemple, hiperfagia observată la animalele la care căile sensibilității interoceptive* ale stomacului au fost întrerupte.

Termenul de trebuință desemnează și stările de dependență* fiziologică și psihologică ce se dezvoltă ca urmare a consumului repetat de substanțe toxicomanogene, precum alcoolul, tutunul, opiaceele, diverse psihotrope* (v. Asuetudine). ,. _. , „

m. Richelle
(G. D. S.)

Trebuință de actualizare -» Actualizare

Trebuință de apartenență -» Apartenență (Trebuință **de** —)

Trecere la act

Proces de transformare a unei intenții* în realizarea ei motorie. De regulă, termenul se aplică la acte impulsive care încalcă interdicțiile colective sau individuale. Este folosit în criminologie pentru a desemna acte agresive și atentate sexuale.

Termenul este folosit, de asemenea, în psihiatrie. Intenția care declanșează este. în genere, conștientă. Facilitarea actului, în sensul realizării, indică patologicul. Lucrări recente au relevat rolul de mediere serotoninergică al neuronilor în controlul impulsivității. Trecerea la act poate exterioriza, de asemenea, o intenție inconștientă: în acest caz, existența acestei intenții indică o patologie.

In această ultimă perspectivă, termenul este folosit adesea pentru a traduce verbul german *agieren* folosit de S. Freud. în special când acțiunea se opune conștientizării, în afara curei sau în situația psihanalitică, apărând ca motor al transferului și ca rezistență la rememorare, în același timp. In această accepție, în traducerea franceză se substituie adesea ter-

menii englezeşti *acting out** şi *act out.* J. Lacan a folosit termenul de *passage ă l'acte* (trecere la act) în opoziţie cu cel de *acting out* pentru a indica realizarea fantasmei, de vreme ce el asigură ignorarea acesteia din urmă şi închiderea faţă de orice funcţie semnificantă. , „,. „ ,

J. Widlocner
(G. D. S.)

Trei personaje (Test al celor —)
Probă proiectivă dublu verbală (prin stimul şi prin consemn), creată de M. Backes-Thomas între 1962 şi 1969. Consemnul este de a povesti (fără nici un suport grafic) o întâmplare care pune în scenă trei personaje. Douăzeci şi una de întrebări îl ghidează pe subiect în elaborarea povestirii sale. Aplicaţia poate fi individuală sau colectivă (cu grupuri mici de subiecţi). Probă în general resimţită ca interesantă şi agreabilă de subiecţi, mai ales în forma individuală, testul celor trei personaje permite stabilirea unui contact bun. S-a dovedit de altfel deosebit de fecund în studiile de psihologie clinică socială, datorită comodităţii sale de aplicare colectivă şi datorită marii sale facilităţi de adaptare (adaptarea se limitează la o traducere), în studiile interculturale.

J.-M. Petot
(N.C.)

Tremometru
Dispozitiv destinat să măsoare amplitudinea tremurului (în general manual). Există diferite modele, sarcina subiectului constând, de exemplu, în a introduce un stilet în orificii circulare de diametru descrescător sau în a deplasa cât se poate de departe un stilet între două muchii convergente fără a le atinee. . . „ , , ,
6

M. Richelle
(N.C.)

Tresărire —> Reacţie de tresărire

Trezire
Frecvent confundată cu noţiunea de activare*, trezirea este un fenomen care presupune aspectele tonice ale comportamentului. Permite adesea explicarea dimensiunii de intensitate cantitativă a comportamentului şi explică astfel elementele fiziologice ale acestuia din urmă. De fapt, trezirea este un concept psihofiziologic care aminteşte de activarea sistemului nervos central. O tendinţă spre hipotrezire sau hipertrezire a fost adesea evocată în explicarea anomaliilor atenţiei*, mai ales în tulburările schizofrenice. Mai pe larg, relaţia dintre trezire, modul de realizare a unei sarcini şi de ajungere la o performanţă urmează o lege clasică a cărei funcţie capătă forma unui U inversat, adică cele mai bune performanţe se situează la un nivel de trezire intermediar, ele se atenuează pe măsură ce trezirea devine prea puternică sau prea slabă. Actualmente, din punct de vedere biologic, sistemul de trezire este considerat în esenţă activarea sistemului noradrenergic*. „

A. Braconnier
(D. S.)

Triangulare
Conform psihanalizei, triangularea îl face pe copil să iasă din relaţia duală* cu mama sa şi să-şi reorganizeze relaţiile de obiect* într-o structură cu trei persoane (complexul lui Oedip*). Copilul se simte al treilea, exclus din relaţia amoroasă a părinţilor. Dragostea pentru părintele de sex opus se izbeşte de interdicţia de incest*. Ambivalenţa faţă de părintele rival de acelaşi sex trezeşte temeri de pedepse asupra integrităţii zonelor erogene ale corpului. Supraeul* sadic precoce lasă locul unui supraeu reglator. Simbolizarea* efectuează în acest moment progrese decisive. Conform psihoterapiei familiale sistemice*, triangularea se manifestă prin constituirea de triade sau triunghiuri atunci când fiecare părinte cere copilului să-i ţină partea împotriva celuilalt, iar copilul (care devine atunci bolnavul desemnat*) este paralizat, căci orice activitate din partea lui este resimţită ca un atac împotriva unuia din părinţi.
Intr-un sens mai general, în psihologia socială, triada este coaliţia a două persoane împotriva unei a treia.

D. Anzieu
(N. C.)

Triciclic —> Antidepresor

Trigon —> Comisură

Trigramă
Ansamblu de trei litere, în general fără semnificaţie, utilizat ca element de material în experienţele consacrate memorării* şi reţinerii*. Trigramă este adesea monosilabică şi compusă după o structură consoană-vocală-consoană. Este utilizată mai ales când se doreşte studierea memorării, încercând să se elimine influenţa cunoştinţelor anterioare ale subiecţilor. Această eliminare nu este totuşi decât relativă. Se ştie, într-adevăr, că subiecţii pot aplica strategii de memorare care constau în a apropia trigramele prezentate de cuvintele limbii.

S. Bredart
(N.C.)

Trisomie
Patrimoniul genetic al fiinţei umane este constituit din 22 perechi de cromozomi*, numerotate de la 1 la 22, cărora trebuie să li se adauge doi cromozomi sexuali. Trisomiile constituie o aberaţie cromozomică, datorată unor accidente în cursul meiozei sau în timpul primelor diviziuni ale zigotului. Mai precis, la trisomici se poate detecta un cromozom supranumerar în anumite poziţii ale cariotipului. Până în prezent s-a putut observa un al treilea cromozom în poziţiile 13, 18 sau 21. Aceste trei aberaţii genetice sunt însoţite întotdeauna de o înapoiere mentală profundă. Trisomiile 13 şi 18 sunt rare, desigur pentru că ele prezintă un mare risc de mortalitate neonatală, chiar embrionară. Trisomia 21 sau mongolismul este cea mai frecventă (1 la 650 sau 700 de naşteri). îmbătrânirea maternă este singurul factor etiologic cunoscut până în prezent.

Copilul trisomie este uşor de recunoscut prin morfologia sa particulară: talie mică, brahicefal cu facies aplatizat, limba mare şi fisurată. Pe de altă parte, el prezintă o întârziere psihomotorie globală cu apatie şi indiferenţă; mai târziu, întârzierea mentală devine evidentă. Progresul abordărilor psihoeducative a permis să se evidenţieze posibilităţile unei evoluţii, în special afectivă, a acestor copii, mult mai puţin defavorabilă decât se credea anterior.

A. Braconnier
(N.C)

Tritanopie —> Dicromatism

Triune brain
Această expresie englezească trimite la o concepţie a organizării sistemului nervos* în acelaşi timp filogenetică, structurală şi funcţională, propusă de P. MacLean. Creierul actual al mamiferelor ar rezulta din adjuncţia succesivă a trei mase cerebrale: creierul numit protoreptilian (trunchi cerebral*, ganglionii de la bază), înconjurat apoi de creierul numit paleomamalian (sistem limbic) şi acoperit de neocortex. Paralel, în fiecare etapă de evoluţie*, apar capacităţi funcţionale noi care le controlează pe cele precedente.

M. Le Moal
(N.C)

Trofalaxie
Schimb de hrană stomodeal (gură la gură) sau proctodeal (prin anus) între doi indivizi la insectele sociale, declanşat în urma unei secvenţe de comunicare* interactivă antenară. Dacă funcţia esenţială a trofalaxiei este să asigure alimentarea membrilor unei colonii, chiar a celor care nu recoltează, feromonii* transmişi în acelaşi timp contribuie de asemenea la menţinerea coeziunii sociale.

R. Campan

(N.C.)

Trop —> Figură de stil

Tropism
Creştere orientată în spaţiu la vegetale şi la animale sesile (briozoare, ascidii, octocoralieri) sub influenţa unei surse stimulante sau a unui câmp gradient stimulant, ele însele orientate. O fasole ţinută la suprafaţa apei, într-un pahar plasat aproape de o fereastră, germinează şi dezvoltă o tijă care creşte în sus şi se îndoaie spre lumină

(fototropism pozitiv și geotropism negativ), în timp ce o rădăcină crește în jos și se îndepărtează de fereastră (fototropism negativ și geotropism pozitiv). Observarea acestor mișcări forțate cărora planta nu li se poate sustrage l-a condus pe J. Loeb, ca o reluare a teoriei carteziene a animalului-mașină, să formuleze o teorie a tropismelor conform căreia toate comportamentele sunt mișcări orientate forțate, adică tropisme asimilabile unor sume de reflexe*. Generalitatea abuzivă a acestei teorii nu trebuie să mascheze faptul că cele mai multe mișcări și conduite cuprind componente de orientare* care răspund unor informații direcționale (v. Taxie și Cineză).

J.-C. Ruwet
(N. C.)

Tropometru
Vechi aparat destinat măsurării unghiurilor de rotație ale ochiului în determinarea câmpului vizual. Tehnicile mai recente, mai fine și mai precise utilizează diferențele de potențial ocular pentru a trasa o electro-oculogramă a mișcărilor* oculare (orientare și amplitudine a punctelor de fixare oculară). Pe de altă parte, se utilizează și diagrama reflexelor corneene la o sursă de lumină punctuală, fixată asupra ochiului în mișcare.

R. Genicot
(N. C.)

Tropotaxie —> Clinotoxie

Trunchi cerebral
Trunchiul cerebral este o structură encefalică ce continuă măduva spinării*. Ea este racordată la emisferele* cerebrale prin pedunculii cerebrali și la cerebel prin pedunculii cerebeloși medii. Aceste două etaje se află deasupra etajului bulbar, sau a bulbului. Substanța cenușie a trunchiului cerebral este constituită din nucleii nervilor cranieni, din nucleii proprii trunchiului cerebral, din formația reticulată*, mai mult de o sută de nuclei identificați. Ea joacă un rol important, în special în reglarea și menținerea funcțiilor vitale ale organismului. Substanța albă este constituită din fasciculele fibrelor de proiecție care corespund căilor ascendente și descendente omoloage celor ale măduvei spinării și dintre care unele se intersectează la nivel

R. Decombe si *M. Le Moal*
(N. C.)

Trunchi comun
în cadrul prelungirii școlarității obligatorii (v. Obligație școlară), trunchiul comun desemnează un ciclu de învățământ secundar în cursul căruia aceeași formație generală este pusă la dispoziția tuturor elevilor. Clasele de vârstă, în totalitatea lor, beneficiază deci de același învățământ*, ca în învățământul primar. Introducerea unui trunchi comun este produsul voinței de democratizare a învățământului și se opune existenței unor filiere de excelență încă de la începutul ciclului secundar, cât și orientării* precoce în filierele preprofesionale a elevilor mai puțin performanți. Pretutindeni unde este introdus, trunchiul comun generează dificultăți legate de necesitatea de a preda simultan unor elevi de nivel* foarte eterogen. Soluțiile trec mai ales prin dezvoltarea pedagogiei diferențiate*, adaptată diferitelor tipuri de elevi și aptă să realizeze toate obiectivele ciclului prin demersuri diferite. ' ,,

D. Manesse
(N. C.)

Tuberculi mamilari —> Mamilari

Tulburare a conștiinței -> Conștiință

Tulburare de conduită
Expresie întrebuințată în mod obișnuit de profesorii și părinții indispuși de manifestările perturbatoare pe care le întâlnesc în proiectul lor educativ. Psihologii școlari și cei de la Centrele medicopsihopedagogice sunt confruntați cu examinarea dimensiunilor multiple și interactive ale unor astfel de tulburări, care, în general, evidențiază: dezechilibre ale terenului constituțional, perturbări instinctive cu variații de dispoziție, disfuncționări și dizarmonii cognitive, retardări afective, conflicte* reia-

ționale a căror expresie este mai mult sau mai puțin organizată în jurul temelor hetero- sau autoagresive, variabile în cursul dezvoltării*. Tulburările polimorfe ale conduitei și comportamentului adolescenților* pun probleme specifice din cauza importanței conflictelor tranzitorii, a punerilor în act*, a asumărilor de riscuri* și a tendinței spre somatizare*. Ele trebuie raportate la o patologie conflictuală (actualizare a conflictului oedipian*, problematică narcisică* sau de dezvoltare). Intricația și interacțiunile factorilor biologici, psihici, relaționali invită la aprecierea influenței determinismelor genetice într-o analiză sincronică; articularea lor se efectuează în jurul conduitelor simptomatice, în relația lor cu conflictele intrapsihice și cu semnificațiile subiective și obiective pe care acestea le iau în anturajul subiectului.

/. Selosse
(N.C.)

Tu ring

Mașina lui Turing. Mașină de calculat idealizată, imaginată de Alan Turing în 1936, care permite să se formalizeze noțiunea de algoritm* și conceptul de complexitate. Ea se caracterizează printr-o unitate de control care poate lua un număr finit de stări, o bandă nelimitată în cele două sensuri, compusă dintr-o succesiune de câmpuri putând conține fiecare maximum un simbol dintr-un alfabet finit, o unitate de intrare/ieșire care parcurge secvențial banda pentru a citi sau a scrie pe ea informații (într-un singur câmp deodată).

Testul lui Turing. In 1950, A. Turing a propus să se înlocuiască întrebarea: ,.mașinile pot gândi?" printr-un test raportându-se în esență la o tentativă de identificare a unui interlocutor invizibil și necunoscut (om sau mașină) printr-un simplu schimb de întrebări și răspunsuri. Dacă interlocutorul este în realitate o mașină și reușește să treacă drept o persoană, se poate spune, în accepția lui Turing, că el este capabil să gândească.

D. Defays
(N.C.)

Turnul din Hanoi

Tip de problemă* mult studiată mai ales de echipa lui H. Simon. în cercetarea asupra reprezentărilor* și a procedurilor* de rezolvare utilizate de subiecți. Un turn cu un anumit număr de etaje, făcut din discuri amovibile de dimensiuni descrescătoare de la bază spre vârf, este plasat pe un soclu. Alte două socluri asemănătoare sunt libere. Subiectul trebuie să reconstituie tumul pe unul din aceste două socluri, dar respectând anumite restricții: un singur disc (etaj) poate fi deplasat o dată; un disc nu poate fi deplasat pe un disc mai mic. Această situație constituie o problemă specifică, a cărei soluție de găsit este prescrisă clar, dar al cărei domeniu* nu este de obicei familiar subiecților. Aceștia recurg, în general, la tatonări și manevre superflue, când translațiile cerute pot fi reduse la un algoritm* și simulate cu ajutorul unui program de calculator care răspunde la definiția

General Problem Solver.

M. Richelle
(N.C)

Tutorat

Instituție al cărei obiect este să asigure elevilor sarcini* care nu țin direct de învățământ : profesorui-tutore se adresează periodic unui mic grup de elevi și analizează cu ei activitățile lor de învățare*, obstacolele pe care le întâlnesc, îi ajută să-și organizeze raporturile cu restul comunității școlare și asigură legătura între școală și părinți. Este o instituție foarte veche în universitățile engleze, unde ea a apărut, sau americane; dar introducerea sa mai recentă în învățământul secundar a declanșat polemici, care se circumscriu de fapt în vechea dezbatere despre rolul școlii: școala trebuie să se limiteze la a instrui sau rolul său este și de a educa* ? Cei care preconizează tutoratul estimează că acesta este un dispozitiv esențial pentru reușita învățământului secundar de masă.

D. Manesse
(N.C.)

T

Țap ispășitor

Expresie rămasă de la evreii care sacrificau, pentru ritualul divin, la sărbătorirea Ispășirii, un țap alb „încărcat cu păcatele lor". In general, această expresie denumește un agent social (minoritate, străin, *leader* decăzut), asupra căruia acuzatorii aruncă fără justificare vinile sau greșelile comise de colectivitate. In psihologia socială, într-un grup, țapul ispășitor (sau victima ispășitoare) are rolul de a fixa asupra lui atacurile care l-ar putea viza pe *leader* sau grupul în totalitate și care, astfel, sunt deviate; această deplasare* poate fi spontană și inconștientă sau deliberată; ea poate fi facilitată de atitudinea masochistă a victimei. După terapia familială sistemică*, pacientul declarat* îndeplinește rolul de țap ispășitor al familiei. Existența unei victime ispășitoare este unul dintre elementele reglatoare ale echilibrului cvasistaționar al unui grup sau al homeostaziei* familiale.

D. Anzieu
(G. D. S.)

Țintă

In domeniul psihomotricității*, ca și în limbajul curent, termenul desemnează realizarea căutată a unei mișcări* intenționate. Abaterea de la țintă oferă o măsură a preciziei* mișcării.

In cercetările asupra proceselor de atenție — stimul asupra căruia subiectul trebuie să-și fixeze atenția* și la care trebuie să reacționeze, prin opoziție cu stimulii distractori*.

în terminologia terapiei comportamentale* și a modificărilor de comportament*, comportamentul țintă este cel asupra căruia terapeutul își propune să opereze o schimbare (reducere sau creștere de frecvență, de amplitudine, de intensitate etc), asigurând contingențele de întărire* adecvate. Astfel, o mișcare compulsivă* repetitivă va fi aleasă ca țintă și se va încerca să i se reducă frecvența cu ajutorul unui program de întărire a unor răspunsuri diferite*.

M. Richelle
(G. N.)

Ucenic

începând cu 1960, cuvântul învăţare* a fost folosit în mod curent în ştiinţele umane cu funcţia sa de desemnare generală a activităţii de a învăţa. Din acel moment a fost necesară crearea termenului de „învăţăcel" pentru desemnarea subiectului acestei activităţi. Ucenic nu era cel mai bun termen. A spune în 1980 „cutare e ucenic" implica în primul rând înţelesul de „cutare nu îşi continuă studiile". Intr-o perioadă în care accesul la studii pe termen lung tinde să se generalizeze, însuşirea tradiţională a meseriei sub conducerea profesioniştilor de la locul de muncă devine o anomalie. De aici dificultatea de a revaloriza, din punct de vedere social, acest statut care, nu lipsit de paradox, exercită încă atracţia unui model alternativ.

L>. Hamehne
(D. F.)

Uitare

Incapacitate de a-şi aminti sau de a recunoaşte o informaţie* învăţată. Cele două cauze ale uitării luate, în general, în consideraţie sunt deteriorarea spontană şi interferenţa*, în primul caz, uitarea este văzută ca rezultat al deteriorării spontane a unei urme* mnezice, cu timpul. Această ştergere din memorie este cu atât mai probabilă cu cât informaţia respectivă este puţin folosită (v. Consolidare mnezică). în al doilea caz, uitarea apare dintr-o interferenţă între urme. O informaţie uitată nu este considerată ca ştearsă, ci mai degrabă ca inaccesibilă. Interferenţa poate fi legată de prezentarea de noi informaţii (interferenţă sau inhibiţie retroactivă) sau de prezentarea anterioară de informaţii (interferenţă proactivă). In ceea ce priveşte memoria de scurtă durată*, sunt luate în consideraţie ambele interpretări. Pentru memoria de lungă durată*, s-a căzut în general de acord asupra faptului că uitarea rezultă din mecanisme de interferenţă. Mai recent, a apărut un al treilea punct de vedere. Uitarea nu ar apărea dintr-o ştergere de urmă şi nici dintr-o inaccesibilitate prin interferenţă, ci din faptul că indicii de recuperare* disponibili în momentul rapelului* sunt inadecvati.

5. *Bredart*
(s. .)

Ultradian —> Ritm biologic

Ultrasunet

Vibraţie* sonoră a cărei frecvenţă* este mai mare de 20 000 Hz şi care constituie domeniul sunetelor inaudibile pentru urechea umană; infrasunetele constituie celălalt domeniu din afara câmpului audibilităţii umane şi frecvenţele lor sunt mai mici de 16 Hz. Date fiind proprietăţile de reflexie marcate ale undelor ultrasonice, ele sunt utilizate în sistemele de localizare prin ecou (ecolocaţie*, cum este sonarul). Anumite specii animale, ca liliacul, delfinul, dotate cu receptori adecvaţi, se servesc de ele ca de un mijloc privilegiat, exclusiv chiar, de orientare* pentru deplasările lor.

R. Genicot
(N. C.)

Umanistă (Psihologie —)

Expresie creată în Statele Unite de către un grup informai de filozofi şi psihologi

care se revendică de la psihologia fenomenologică și de la psihanaliza existențială (A. Maslow, C. Biihler, C. Rogers, R. May) cu scopul deschiderii unui câmp teoretic și practic între behaviorism* și psihanaliză, centrat pe relația intersubiectivă și pe expresia sentimentelor trăite aici și acum. Acest grup a ajuns la constituirea unei societăți americane, apoi internaționale, de psihologie umanistă, la organizarea de congrese internaționale, la fondarea în 1961 a unui *Journal of Humanistic Psychology*. Influența, preponderentă la început, a lui C. Rogers și a grupurilor sale de întâlnire* a cedat locul terapiilor corporale inventate la Esalen în California și inspirate, mai mult sau mai puțin, din tehnicile orientale de meditație și respirație.

D. Anzieu
(G. N.)

Umanizare

Concept introdus de unii autori ca J. Château, pentru a desemna procesul de construire și însușire a valorilor propriu-zis umane și grație căruia se prelungește hominizarea* biologică. Concept corelativ unui dublu refuz — al primatului biologic și al primatului sociologic, umanizarea corespunde, pentru psihologul care o ia în considerare prin prisma dezvoltării* individuale, sintezei pe care organismul o încearcă pentru a-și regăsi unitatea sa naturală la nivelul reprezentărilor*.

R. Doron
(G. N.)

Undă cerebrală

Variație a potențialului electric tranzitoriu legată de activitatea ansamblurilor neuronale ale creierului. Undele cerebrale, susceptibile să difuzeze în țesutul nervos, sunt în general adunate la suprafață. Aceste manifestări sunt de tip lent în raport cu activitățile rapide reprezentate de potențialele* de acțiune (activitate unitară sau multiunitară). Poate fi distins un prim tip de undă lentă la nivelul unui singur neuron* : sunt potențiale postsinaptice de excitație și de inhibiție măsurate în milisecunde. De fapt, unda cerebrală este mai adesea asociată potențialelor electrice care rezultă din activitatea grupărilor de neuroni, așa cum au fost observate în ritmurile electroencefalografice*, definite de frecvența lor în hertzi sau cicluri/secundă (cu relația perioadă sau durată = l/frecvență). Se vorbește, de asemenea, de undă în descrierea diferitelor accidente caracteristice ale unui potențial evocat.

B. Soumireu-Mourat
(D. F.)

Unealtă

Există numeroase exemple în care animalele, pentru a-și procura hrana, se folosesc de obiecte găsite la fața locului ca de instrumente. Sunt cazuri celebre, cum ar fi cel al vidrei de mare din California și al cintezoiului din insulele Galapagos. Prima se scufundă și adună de pe fund arici de mare, cochilii și o piatră, apoi urcă la suprafață; înotând pe spate, sparge pe piatra bine lipită de pieptul ei cochilia sau învelișurile prăzii sale, mănâncă conținutul, aruncă resturile, dar păstrează piatra pentru următoarea scufundare. Cel de-al doilea se servește de un spin de cactus pe care-l ține în cioc și pe care l-a rupt de pe suportul său pentru a extrage cu ajutorul lui larvele de insecte din adânciturile în care se ascund. Vulturul pleșuv apucă pietre pe care le lasă să cadă pe ouă pentru a le sparge coaja. Maimuțele *Cebus* din America de Sud și cimpanzeii din Coasta de Fildeș sparg cojile tari de fructe pe nodozitățile pe care le aleg de pe ramuri ce îndeplinesc rolul de adevărate ateliere; cimpanzeii aruncă cu crengi și pietre asupra intrușilor și carnasierelor; tot cimpanzeii se folosesc de bețe lungi pentru a sonda mușuroaiele de furnici și de termite, în etapa ce precedă îndeaproape roitul*. In toate aceste cazuri, pentru care autorii anglofoni utilizează termenul *tool* (unealtă), francofonii evită să vorbească de unealtă, căci nu există, la drept vorbind, nici un fel de prelucrare, de transformare a obiectului folosit. Numai cimpanzeii par în stare să-și pregătească instrumentul, în așa fel încât să se poată vorbi, în acest caz,

de folosirea unei unelte: ei își aleg crenguțele, le curăță, le jupoaie, le taie pentru a obține o lungime potrivită, le fac legături după care se îndreaptă spre mușuroaiele de termite care se găsesc la o anumită distantă. . _'

J.-C. Ruwet
(S. D.)

La specia umană, folosirea și construirea de unelte au luat o extindere în aparență nelimitată, iar originea lor se confundă cu preistoria cea mai îndepărtată a lui *Homo sapiens,* încât am putea fi tentați să facem din acest lucru caracteristica cea mai specifică a omului, derivând, după tezele paleontologiei, din eliberarea mâinii care a antrenat poziția verticală. în realitate nu prea este posibil, în tentativele de reconstituire a paleopsihologiei*, să se disocieze capacitatea de fabricare a uneltei de capacitățile cognitive și verbale, ele însele factori de creștere a capacităților de învățare* și condiții ale transmisiei culturale a abilităților dobândite. Inițial prelungire a mișcării* corporale, unealta a devenit mai târziu amplificare nu numai a actului motor, ci și a funcțiilor receptoare, apoi, în dezvoltarea recentă a inteligenței artificiale*, imitare și depășire a capacităților cognitive înseși. Relația dintre om și unealtă creată de el rămâne o temă centrală a psihologiei muncii și mai ales a ergonomiei*.

M. Richelle
(S. D.)

Unifactorial -> Analiză multivariată

Unificare

Intr-un limbaj formal care comportă simboluri de variabile, unificarea este operația de stabilire a corespondenței între expresii bine formate. Două expresii sunt numite unificabile dacă pot coincide prin înlocuirea simbolurilor variabilelor cu termeni ai limbajului, adică aproape o substituție. Această operație este fundamentală în demonstrarea de teoreme și în PROLOG*. Exemplu: cele două expresii f(g(x, b), f (a, y)) și f(g(z, y), z), în care x, y, z sunt simboluri de variabile și f, g simboluri de funcții, sunt unificabile. ceea ce se poate constata înlocuind peste tot x și z prin f(a, b) și y prin b. Semiunificarea sau filtrajul, operație analoagă în care înlocuirea variabilelor nu este autorizată decât în una din cele două expresii între care se stabilește coincidența, este utilizată pentru aplicarea regulilor de rescriere sau a regulilor de producție*.

M. Baron
(N.C)

Unitate lingvistică

Determinarea unităților se bazează în lingvistică* pe două principii:
1. limba este o formă și nu o substanță;
2. limba este un instrument de comunicare*.

Din (1) rezultă că unitățile limbii, la toate nivelurile, trebuie considerate ca pure valori* diferențiale: identitatea fiecărui termen este dată de raporturile sale cu ceilalți și nu de caracteristicile materiale proprii. In virtutea lui (2), aceste valori sunt în plus induse de o singură și unică funcție: a semnifica ; singura pertinență recunoscută este de a transmite sens* în mod identic pentru toți locutorii*, pentru a permite intercomprehensiunea. Se fondează astfel o metodă de analiză destul de riguroasă, aptă să stabilească unități definite formal. Această metodă are totuși limite. Pe de o parte, principiul pertinenței (2) nu prevede alte funcții decât marcarea sensului. Or, există multe alte moduri în care o unitate poate fi utilă comunicării: balizarea lanțului (morfeme* vide), economie perceptivă sau memorialâ, expresivitate etc. Aceste funcții pragmatice* fiind de cele mai multe ori îndeplinite de variante (forme cu același sens, dar intrând în opoziție), a le neglija înseamnă a interzice descrierea structurilor variaționale, considerate ca nefuncționale și respinse în afara sistemului. Pe de altă parte, dacă analiza structurală atinge unitățile unui sistem „limbă" anonim și abstract, ea nu analizează obiectele manipulate efectiv de locutori. unități de categorizare practică (cuvânt*, frază*) care nu corespund decât aproximativ

unităţilor funcţionale şi a căror identitate se bazează pe proprietăţi de uz* imprecise si deformabile. . _

A. Berrendonner
(N. C.)

Unitate motorie

In accepţia sa neurofiziologică riguroasă, unitatea motorie este cel mai mic element al unui muşchi supus inervaţiei distincte a unei singure fibre nervoase. Ea implică deci comanda unui motoneuron*, a cărui terminaţie axonală* provoacă contracţia unor fibre musculare, ele însele asociate unor receptori* proprioceptivi* (fusuri neuromusculare). Cantitatea unităţilor motorii constitutive variază după muşchi, după cum cantitatea fibrelor variază după unităţile motorii: unităţile motorii implicate în activităţile musculare de o mare fineţe vor fi în general compuse dintr-un număr redus de fibre. Dacă tehnicile anatomice şi electrofiziologice permit să se identifice cu uşurinţă unităţile motorii, acestea nu sunt practic niciodată solicitate izolat în funcţionarea normală a sistemului motor. Controlul unei unităţi motorii izolate este totuşi realizabil, aşa cum a arătat J. V. Basmajian în 1978, dacă subiectul dispune de un *feed-back** auditiv amplificat al contracţiei, care suplineşte insuficienţa informaţiei proprioceptive.
Se vorbeşte de asemenea despre unităţi motorii funcţionale mai mari în legătură cu sinergiile* sau cu structurile coordonatoare care intervin în programele* motorii, în acest caz, contextul trebuie să elimine orice confuzie cu sensul precizat mai sus.

M. Richelle

Uniune —> Intricare

Universalii lingvistice

Expresie care desemnează caracteristicile comune pentru ansamblul limbilor naturale*.
Din Antichitate, categoriile gramaticale* erau analizate ca modalităţi de traducere verbală a categorizărilor* cu caracter logic (substantivul exprimă substanţa, verbul exprimă o relaţie de stare sau de acţiune, adjectivul traduce atribuirea unei proprietăţi etc). în acest context, aceste categorii erau în consecinţă considerate ca proprietăţi comune ansamblului limbilor. într-o perspectivă apropiată, N. Chomsky a emis ipoteza conform căreia atât categoriile pe care le utiliza în descrierea structurilor de adâncime (v. Gramatică generativă), cât şi regulile (rescriere şi transformare*) care prezidează organizarea acestor unităţi în structuri de suprafaţă (fraze* concrete) constituiau universalii lingvistice.
Acest tip de poziţie este astăzi foarte contestat. Pe baza analizei saussuriene a arbitrarietăţii* radicale a unităţilor lingvistice*, mai ales Şcoala de la Praga a demonstrat că fiecare limbă utilizează un sistem fonologie* specific şi că nu există deci o universalitate a produselor care constituie fonemele*, chiar dacă putem descrie procesele universale aflate la baza constituirii acestor unităţi într-un sistem dat (v. Funcţie distinctivă). Situaţia este similară pe planul unităţilor lexicale, morfologice şi sintactice; este fără îndoială legitim să se postuleze existenţa operaţiilor generale pe care se bazează recategorizarea reprezentărilor* nonverbale cerute de structura lexicului* şi de morfosintaxa unei limbi, şi care fundamentează de asemenea organizarea unităţilor în cadrul funcţionării discursurilor*, dar modurile de realizare a acestor operaţii sau funcţii cu caracter universal rămân în mod fundamental particulare. Aceeaşi operaţie de determinare va putea fi realizată de un articol într-o limbă, de o desinenţă nominală în alta; relaţia temporală de anterioritate va putea fi realizată fie printr-o desinenţă verbală, fie printr-un prefix, fie printr-o formă adverbială. Unei cercetări a universaliilor lingvistice centrate pe izomorfisme* de structură i-a urmat deci un demers centrat pe identificarea universaliilor funcţionale, care integrează acest element fundamental: diversitatea obiectivă a sistemelor lingvistice.

J.-P. Bronckart

(N. C.)

Univers perceptiv -» Câmp

Univers perceptiv activ -» Câmp

Ură
Ura este un sentiment, totdeauna intens, al unei persoane față de una sau mai multe alte persoane cărora le vrea răul sau ale căror nenorociri o bucură. Ura este declanșată de invidie, de gelozie, de rănirea amorului-propriu, de o injustiție suportată*. Ea poate antrena disprețul, agresivitatea*, răzbunarea. Poate alterna cu sentimente de iubire* pentru aceeași persoană (ambivalență*) sau poate proveni din transformarea în contrariul* său a unei pasiuni amoroase excesive sau neîmpărtășite. în vreme ce iubirea caută similitudinea sau complementaritatea cu partenerul, ura este o reacție de intoleranță la deosebiri în raport cu altul sau cu alții. Fundamentele inconștiente ale urii au fost studiate de psihanaliză. S. Freud le leagă de pulsiunile de moarte*. M. Klein a atras atenția asupra precocității fantasmelor sadice* și distructive la copilul mic. D. Winnicott a evidențiat rolul uneori necesar al urii în contratransferul* psihanalistului.

D. Anzieu
(G. N.)

Ureche -> Audiție

Uretral
Erotismul urinar sau uretral, caracterizat prin căutarea și obținerea unei plăceri sexuale autoerotice în timpul micțiunii, este esențialmente o manifestare a perioadei de sexualitate infantilă precoce* și mai ales a stadiului falie* (sau genital infantil), în cursul căruia el însoțește a doua fază a masturbării infantile. Este interpretat uneori ca un element de tranziție între interesul pentru excremente, tipic pentru stadiul anal*, și interesul pentru organele genitale, tipic pentru faza falică*. Adeseori, într-un context urinar percepe copilul diferența între sexe (a urina în picioare sau pe vine) și raporturile sexuale (bărbatul urinează în femeie). Erotismul urinar are din această cauză legătură cu complexul de castrare*. S. Freud, pe de altă parte, a arătat că enurezisul* este una dintre modalitățile de întoarcere a erotismului uretral refulat și că erotismul uretral se află la originea ambiției nemăsurate și arzătoare a anumitor subiecți, constatând astfel legătura între urină, foc și ambiție. M. Klein a încercat să coreleze această legătură cu senzațiile de arsură resimțite în cursul micțiunii, ceea ce merge mână-n mână cu insistența sa asupra fantasmelor sadice uretrale, în care urina este o armă periculoasă pentru că este corozivă și arzătoare. O. Fenichel a raportat ambiția nemăsurată la nevoia de a supracompensa* rușinea, legată după el mult mai mult de incontinența urinară decât de incontinența fecală.

J.-M. Petot
(N.C.)

Urmă
In general, desemnează produsul obiectivabil al operațiilor psihologice sau al proceselor de niveluri diferite (fiziologic, biologic). In acest sens este utilizat acest termen în anumite curente teoretice contemporane : în lingvistică în special, o unitate dată (articolul, de ex.) va fi analizată uneori ca urma unui complex de operații lingvistice subiacente (determinare*, definitivare, cuantificare etc).
Urmă mnezică (v. Engramă). Amprentă lăsată de o informație* în sistemul nervos* central; ea poate fi permanentă (suport biochimic) sau temporară (suport electric). La S. Freud, acest termen denumește modul de înscriere a imaginilor perceptive în psihism. Urmele mnezice nu intră în aparatul* psihic decât prin asociație* și rămân unite unele cu altele în memorie*.
Răspuns condițional de urmă. V. Condiționare de urmă. , „ „

J.-P. Bronckart
(N. C.)

Urmărire vizuală
Activitate a privirii* de urmărire a unui obiect în mișcare. Observatorul încearcă să mențină proiecția retiniana a obiectului pe fovea*. Fixarea poate fi monoculară sau binoculară. Această urmărire necesită o sinergie* oculomotorie precisă,

în funcţie de calitatea informaţiilor vizuale. Performanţele în urmărirea oculară au limitele lor, legate de timpul de reacţie* şi de erorile în anticiparea* poziţiilor stimulului aflat în mişcare. Un deficit în urmărirea oculară poate fi consecinţa unui deficit de acuitate* vizuală, a unei insuficienţe de reacţie şi de sinergie a muşchilor extrinseci ai globului ocular, de exemplu în cazul unei paralizii oculomotorii, al unui nistagmus, al unei fixări exagerate a privirii, al unei hemianopsii sau al unui scotom.

R. Genicot
(O. D.)

Utilitarism

Doctrină morală şi politică, sistematizată de Jeremy Bentham încă din 1781, care face din utilitate* criteriul oricărei judecăţi morale. Conform acestei doctrine, acţiunile indivizilor nu pot fi considerate bune decât dacă ele sunt utile fericirii comunităţii, adică dacă tind să mărească plăcerea generală şi să diminueze durerea. Această doctrină, masiv influenţată de empirism* şi hedonism*, presupune o formă de psihologie care să permită nu numai evaluarea plăcerilor şi a suferinţelor, ci şi determinarea motivelor* acţiunilor. Pe de altă parte, ea presupune, de asemenea, intervenţia statului pentru stabilirea unei legislaţii care subordonează interesul* individual interesului general. „Utilitariştii" au constituit o mişcare foarte influentă în Marea Britanie şi au inspirat pragmatismul*.

F. Parot
(N. C.)

Utilitate

împrumutat vocabularului modelelor economice utilitariste* dezvoltate în secolul al XIX-lea, termenul utilitate desemnează diferenţa între câştigurile şi costurile ataşate unei conduite*.

Aceste modele, care conduc la definirea raţionalităţii ca maximizare a utilităţilor, se află la originea a două abordări fundamentale ale relaţiilor interpersonale:

1. teoria jocurilor*, derivată direct din aceste modele şi aplicată, de exemplu de M. Deutsch, la studiul situaţiilor de conflict;
2. teoria interdependenţei, formulată de J. W. Thibault şi H. H. Kelley, care introduce noţiunea de control social* pentru a explica faptul că, pentru un individ, câştigurile şi costurile nu sunt valori fixe, ci pot fi afectate de comportamentul celui cu care acesta se află în interacţiune.

F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)

Utopie

Utopia poate fi definită după trei dimensiuni principale: ca gen literar (de la T. Morus, *Utopia),* ca proiect de transformare radicală a unui segment al realităţii sau a totalităţii sale (utopii sociale, arhitecturale, pedagogice, sexuale) şi ca sistem de reprezentări observabil în grupuri şi care pune în joc în mod electiv anumite procese psihice. Din acest ultim punct de vedere, o trăire de catastrofă* şi de persecuţie însoţeşte sau încheie mentalizarea* paradoxală a utopiei: aceasta este elaborată fie ca un spaţiu potenţial în care proiectul său, ludic, nu trebuie să fie contestat în funcţia sa de iluzie creativă; fie ca reprezentare a unei dorinţe de nesatisfăcut şi tocmai de aceea marcată de absolut şi imposibil; fie ca realizare a unei dorinţe de împlinire definitivă a dorinţei. Legea care se impune în acest caz este de ordin pervers sau paranoic. în aceste condiţii, utopia îndeplineşte catastrofa împotriva căreia se apără.

„ „ ..
R. Kaes
(N. C.)

Uz lingvistic

Acest termen nu are cu adevărat o accepţie tehnică. în lingvistica* contemporană, se opune uneori celui de sistem şi desemnează în acest caz funcţionarea limbii, care nu mai este considerată ca un inventar imanent de semne*, ci ca un instrument de comunicare* pe care un locutor* şi-l însuşeşte şi îl aplică unor situaţii particulare (v. Actualizare, Performanţă lingvistică, Pragmatică).

In gramatica normativă a epocii clasice, termenul uz denumeşte o noţiune centrală, dar extrem de polimorfă, a cărei singură trăsătură permanentă pare a fi aceea că desemnează o instanţă investită cu autoritate. Uzurile sunt modurile de vorbire atestate şi deci autorizate de obişnuinţă. Uzul, cu majusculă, este „stăpânul şi suveranul limbilor" (Vaugelas, 1647), adică un fel de sursă, presupusă a fi unică şi arbitrară, a tuturor constrângerilor lingvistice. Uneori îndoielnic, el se cere clarificat. Sarcina gramaticianului este atunci de a distinge uzul bun de cele rele, ceea ce el face bazându-se pe analogie. Noţiunea apare în mod clar ca vehiculul unei concepţii monolitice, antivariaţionale şi unitare a limbii.

A. Berrendonner
(N. O

• VAUGELAS C. (1647), *Remarques sur la langue frangaise*. Paris.

V

Vaginism ->• Frigiditate

Valență

Concept utilizat de K. Lewin pentru a desemna forța de atracție (valența pozitivă) sau de repulsie (valența negativă) exercitată asupra unei persoane de diferitele regiuni ale spațiului său de viață*, adică de diferitele elemente ale câmpului* său psihologic: trebuințe*, motivații*, idealuri, norme*, roluri*, statute* etc. Distribuția forțelor în ansamblul câmpului determină orientarea conduitei: astfel există un conflict dacă diferitele forțe prezente sunt de direcții opuse și aproape egale ca putere și numai prin destabilizarea unui câmp de forțe se poate modifica un comportament,

în psihologia muncii, valența este de asemenea una dintre componentele teoriei instrumentalității*. Valoare subiectivă (pozitivă sau negativă) a oricărui obiect prezent în mediul înconjurător. Valențele diferitelor obiecte sunt diferite după indivizi și se pot schimba în funcție de trebuințele lor de moment.

F. Askevis-Leherpeux
(N. C.)

Validare

în sens epistemologic, operație prin care se recunoaște validitatea unei propoziții*. O propoziție este validă atunci când criteriile logice permit să se determine valoarea ei de adevăr.

în termeni mai generali, se va vorbi despre procedura de validare ca despre un dispozitiv experimental sau un sistem teoretic care permite să se deducă sau să se accepte o ipoteză dată.

In domeniul psihometriei*, validarea este procedeul prin care se confirmă validitatea*

P. Mengal
(N. C.)

Validitate

Un test este valid* dacă măsoară bine ceea ce pretinde că măsoară. Validitatea unui test (sau a unui instrument de observație psihologică oarecare) este rezultatul final al unui ansamblu de proceduri de validare* care stabilesc corespondența între răspunsurile indivizilor la acest test și caracteristicile psihologice (observabile sau ipotetice) deduse pe baza acestor răspunsuri. Conform standardelor americane (APA, 1985) aceste proceduri sunt grupate în trei tipuri, în funcție de corespondența urmărită: cu conținuturi, criterii sau concepte.

Validitatea de conținut* vizează să se asigure faptul că itemii aleși constituie un eșantion reprezentativ al universului conduitelor pe care testul pretinde să le acopere. Această eșantionare a variabilelor, operată inițial pentru teste de cunoștințe sau de aptitudini*, este avută în vedere astăzi pentru probe de altă natură.

Validitatea legată de criterii este gradul de legătură între ceea ce măsoară un test și măsurările independente (criterii), efectuate asupra conduitelor acelorași indivizi evaluate în situații diferite ale vieții, presupuse a solicita aceleași caracteristici ca și testul. Aceste criterii (adesea școlare sau profesionale) sunt culese simultan (validitate concurentă) sau ulterior (validitate

predictivă), legătura test-criterii fiind estimată în general printr-un coeficient de corelare (simplu sau nu). Alegerea unor criterii pertinente, variate și fidele este esențială. Validitatea teoretică sau ipotetico-deductivă este definită ca un ansamblu de proceduri care permit să se elucideze definiția operațională și teoretică a caracteristicilor vizate de un test; ea înglobează deci celelalte tipuri de validitate. Obiectivul ei este de a stabili, pe baza conduitelor evaluate de test, rețelele de relații interne (structura răspunsurilor) și externe (relația cu alte variabile). Astfel, noțiunile inițiale vor fi precizate treptat, modificate, îmbogățite cu semnificații suplimentare pentru a deveni concepte teoretice sau construite, conform unui demers ce evoluează de la descrierea răspunsurilor la explicarea proceselor care contribuie la elaborarea răspunsurilor (L. J. Cronbach, 1984).

M. Bruchon-Schweitzer
(N. C.)

• American Educațional Research Association, American Psychological Association and National Council on Measurement in Education *(19&5), Standards for Educațional and Psychological Testing,* American Psychological Association (APA), Washington. — CRONBACH L. J. (1984), *Essentials of Psychological Testing,* Harper și Row (ediția a 4-a), New York.

Valoare

Există cel puțin trei sensuri diferite ale acestei noțiuni fundamentale a psihologiei sociale:

1. raportată la motivație*, valoarea este apropiată de valență* și trimite la tot ce caută sau evită un anumit individ. Vom spune astfel că pentru el o anumită stare a naturii, un anumit obiect are o valoare pozitivă sau o valoare negativă. Se insistă în acest caz asupra semnificației motivaționale a conceptelor sau categoriilor cognitive;

2. raportată la procesele sociale și organizaționale, valoarea este echivalentă cu utilitatea* socială. Ea se aplică deopotrivă indivizilor și comportamentelor și se referă la practici evaluative a căror funcție este reperarea utilității sociale a conduitelor și, prin internalizare*, a indivizilor;

3. raportată la ideologie, o valoare este apropiată de un scop (libertatea, solidaritatea, cunoașterea), se poate aplica unor grupuri (valorile țărănești) și conduce la accentuarea semnificației praxisului sau practicilor sociale.

Autorii confundă frecvent sensurile 1 și 2, asimilând aspectul afectiv și pe cel evaluativ. Metodele (diferențiatorul semantic*, de ex.) întrețin această confuzie. Este cu atât mai regretabil că studiul cogniției sociale* (reprezentarea* situațiilor sociale, teoriile implicite ale personalității*) evidențiază sistematic dimensiuni masive de natură evaluativă al căror statut nu este explicitat.

ERSOC
(N. C.)

Valoare lingvistică

Termen introdus de F. de Saussure (1916) pentru a caracteriza statutul semantic* al semnului lingvistic* în cadrul sistemului* formal pe care-l constituie limba*. Pentru Saussure, diferitele cuvinte ale unei limbi constituie „termenii" unui sistem global; ei pot fi regrupați în paradigme*, adică în ansambluri de unități care trimit la același referent* („bizar", „uimitor", „straniu" etc. constituie o paradigmă de termeni care trimit la referentul „eveniment ce iese din comun"). In cadrul sistemului, fiecare termen poate fi considerat ca o valoare, dintr-un dublu punct de vedere. Pe de o parte, un termen trimite la un ansamblu delimitat de reprezentări* ale referentului; el este o „valoare de schimb" a acestui ansamblu. Sub acest aspect, termenul valoare este sinonim cu cel de sens*. Pe de altă parte, ansamblul reprezentărilor la care trimite un termen depinde de numărul termenilor disponibili în paradigmă. Dacă pentru un referent dat o limbă nu dispune decât de un termen (cuvântul *baeuf* în franceză), acesta va avea o valoare care corespunde ansamblului reprezentărilor posibile ale referentului; dacă ea dispune de doi termeni *(ox* și *beefm* engleză), valoarea fiecărui termen va corespunde unuia din cele

două subansambluri de reprezentări posibile. Sub acest aspect, valoarea unui termen nu poate fi caracterizată decât în mod negativ, adică prin opoziție cu alți termeni ai paradigmei din care face parte.

J.-P. Bronckart
(N. C.)

• SAUSSURE F. (de) (1916), *Cours de linguistique generale,* Payot, Paris.

Valoare tipică -> Tipică (Valoare —)

Vals —> Dans

Vandalism
Conduite agresive* împotriva ambientului fizic, vizând distrugerea, desfigurarea sau scoaterea lui din funcțiune. Vandalismul se supune unor motivații foarte variate, ceea ce a dus la stabilirea unor categorii diferite, după cum este vorba despre vandalism ritual (aprobat de societate și tradiții), despre vandalism ludic (care survine cu ocazia unui joc și fără intenția de a distruge), despre graffiti (motivate de dorința de a-și lăsa urma și/sau de a face vizibilă o idee), despre vandalism ideologic și simbolic (în care distrugerea vizează obiecte ce reprezintă un sistem sau o instituție) și despre sabotaj (vandalism tactic, destinat să facă munca imposibilă). în afară de acestea, există un vandalism de achiziție, în care distrugerea este în principal mijlocul de a pune stăpânire pe un bun dorit, și un vandalism criminal, dictat de intenția de a face rău unei anumite persoane.

C. *Levy-Leboyer*
(N. C.)

Variabilă
Mărime susceptibilă de variații, de prezentare a unor modalități* diferite. Termenul trimite la două noțiuni: cea din domeniul de definire a variabilei și cea din domeniul de variație, care constituie domeniile pertinente ale variabilei. Astfel, a vorbi despre o atitudine, de exemplu, ca despre **o** variabilă presupune că se poate pe de o parte specifica un ansamblu de stări posibile pe care le poate lua această variabilă, numite **modalități** (domeniu de variație), pe de altă parte că se poate specifica, sau cel puțin concepe, un ansamblu de indivizi susceptibili să prezinte aceste diferite modalități (domeniu de definire). Apoi, trebuie să se poată preciza în ce fel se poate obține ca fiecărui individ să-i corespundă o modalitate și numai una.

P. Bonnet și *H. Rouanet*
(N. C.)

Variabilă dependentă, variabilă independentă, în demersul experimental, variabila dependentă este variabila căreia experimentatorul încearcă să-i observe eventualele variații în funcție de variabilele independente pe care le ține sub control. Pentru psiholog, variabila dependentă constă într-o dimensiune specificată a comportamentelor, pasibilă de măsurare; variabilele independente pot fi aspecte ale mediului înconjurător* fizic sau social, sau caracteristici proprii subiecților (vârsta, de ex.) pe care cercetătorul este în măsură să le manevreze sau cel puțin să stăpânească diferitele stări. In contextul planurilor experimentului* și mai ales al planurilor numite factoriale, termenul factor* este utilizat în mod curent ca echivalent al variabilei independente, iar termenul modalitate pentru a desemna valorile sau stările pe care aceasta le poate lua.

M. Richelle
(N. c.)

Variabilă aleatorie -» Aleatoriu

Variabilă principală —» Analiză multivariată

Variabilitate
în măsurarea* unui fenomen, variabilitatea desemnează fluctuațiile înregistrate prin măsurări succesive. în psihologie, dacă măsurările se referă la același subiect, variabilitatea intraindividuală va exprima aceste fluctuații; dacă ele se referă la un același fenomen măsurat la subiecți diferiți, va fi vorba despre variabilitate interindividuală. în cele două cazuri, indicii de dispersie*

care caracterizează distribuţia statistică a măsurilor obţinute vor exprima variabilitatea. O problemă capitală apare cu privire la statutul acestei variabilităţi, fie ea intra- sau interindividuală. Ea a fost tratată adesea ca un aspect indezirabil, chiar dacă este inevitabil, al analizei fenomenelor, exprimând fie imperfecţiunile instrumentelor de observaţie, fie imperfecţiunile organismului sau ale sistemului studiat, abaterile sale în raport cu o normă ideală. De unde preocuparea metodologică, adesea obsesivă, de a o elimina sau de a o neutraliza, pentru a se încadra în legea generală, care, pentru a relua cuvintele lui Claude Bernard, nu suferă excepţii. De unde o lipsă de interes a psihologilor preocupaţi de legile generale pentru psihologia diferenţială*, lăsată în seama practicienilor care, în scopuri pur practice, sunt constrânşi să ţină seama de variabilitatea interindividuală. O perspectivă radical diferită, dar încă puţin adoptată, vede în variabilitatea comportamentală, intra- şi interindividuală, o proprietate inerentă a realităţii care îl interesează pe psiholog şi care îi solicită atenţia. Variaţiile sunt în acest caz considerate ca elemente capitale în dinamica comportamentului, începând cu învăţările* cele mai elementare până la conduitele creative, analogic cu locul care le este acordat în dinamica evoluţiei* biologice.

M. Richelle
(N. C.)

Variantă

Este media* pătratelor abaterilor de la medie. Mai general, în cazul unui nor de puncte într-un spaţiu euclidian, se numeşte variantă media pătratelor distanţelor de la punctele norului la punctul mediu. Varianta este un indice de dispersie*. Dacă protocolul* este constant, varianta este nulă. Este un indice comod datorită proprietăţilor de descompunere a variantei.

Dacă avem un plan* S<G>, putem descompune varianta totală în suma variantei intra şi a variantei inter, proprietate care stă la baza analizei variantei.

De asemenea, în analiza multivariată*, varianta poate fi descompusă după direcţiile ortogonale. Varianta norului este suma variantelor proiectate. Această idee se află la baza analizei* în componente principale* şi a variantelor sale, în special analiza corespondenţelor*. în particular, se poate defini primul ax al analizei în componente principale ca fiind cel conform căruia varianta norului proiectat este maximală. Raportul variantei norului proiectat cu varianta norului total este numit contribuţie a primului ax la varianta totală sau inerţie totală. . „

P. Bonnet şi *H. Rouanet*
(N. C.)

Variaţie -> Variabilitate

Variaţie contingenţă negativă (VCN)

Potenţial lent cortical care apare în situaţii de cuplare de stimul* cu instructaje* motorii. De regulă, un prim stimul numit vestitor este urmat, după un scurt interval, de un al doilea stimul numit imperativ, după care subiectul trebuie să emită răspunsul. VCN este o variaţie electrocorticală lentă negativă care urmează potenţialul evocat* de primul stimul şi care ocupă intervalul până la potenţialul evocat de al doilea stimul. Acest potenţial evenimenţial a fost luat drept indiciu al proceselor cognitive*; el nu este legat de existenţa execuţiei răspunsului motor. Observată în protocoalele indicate mai sus, regăsim VCN în somnul paradoxal*.

B. Soumireu-Mourat
(N. C.)

Variaţie polilectală

Noţiunea structuralistă de limbă ca sistem comun (identic pentru toţi subiecţii săi vorbitori), omogen şi închis (strict delimitabil) nu este decât o idealizare deosebit de simplificatoare. în realitatea lingvistică alternează într-adevăr o cantitate de variante „libere", concurente, care nu sunt chiar subgrupe definite şi nu se raportează deci la „dialecte" juxtapuse. In acest caz trebuie să presupunem că orice limbă naturală* este un sistem vid* şi subspecificat,

cuprinzând zone de joc structural care dau loc unor parametraje multiple. Acest mod de organizare, exploatat de locutori* în scopuri de optimizare pragmatică*, este cel pe care-l desemnează termenul de variație polilectală, neologism care nu este unanim recunoscut. ,

A. Berrendonner
(N. C.)

Vătămare simbolică

Expresie popularizată de B. Bettelheim pentru a desemna vătămările efectuate pe corp și mai ales pe organele genitale (circumcizie, excizie, subincizie) cu ocazia ceremoniilor de inițiere, în numeroase societăți. Autorul evidențiază modul în care aceste ritualuri simbolizează, în același timp, dorința infantilă a fiecărui sex de a poseda organele și puterile celuilalt sex și obligația impusă de societate de diferențiere a masculinului și femininului.

D. Anzieu
(O. D.)

VCN -> Variație contingentă negativă

Vedere

Totalitatea funcțiilor asigurate de ochi și de structurile nervoase și musculare aferente acestuia. Vederea procură organismului informații* care-i permit să-și adapteze comportamentele la caracteristicile mediului înconjurător vehiculate de lumină și receptate de elementele fotosensibile ale retinei. Aceste funcții permit *in fine* recunoașterea vizuală a formelor și obiectelor (din ce este făcut mediul înconjurător; procesul de identificare și de recunoaștere) și poziționarea statică sau dinamică a acestora în spațiu (unde se situează diferite forme văzute: procesul de localizare și de orientare). Aceste două procese disociate din punct de vedere neurobiologic sunt în funcție de variațiile energiei electromagnetice (la om, lumina vizibilă cuprinsă între 380 și 720 nm). Aceste variații fotonice fugare (cuantumul* acțiunii luminii) traversează filtrul ocular compus din mediile transparente anterioare ale ochiului (cornee, umoare apoasă, cristalin, corp vitros) pentru a ajunge în partea profundă a retinei, asigurând transducția luminii în influxuri nervoase datorită proceselor biochimice de descompunere a purpurei retiniene (în principal rodopsina). Cantitatea de lumină care atinge retina (iluminare retiniana) este dozată de deschiderea pupilară (reflex fotometric) și convergența razelor este asigurată de acomodarea cristalinului.

Mesajul vizual astfel generat este captat de segmentul intern al celulelor receptoare (conuri și bastonașe) și circulă de-a lungul căilor vizuale retiniene în secvențe (celule bipolare, celule ganglionare) sau în paralel (celule orizontale, celule amacrine). Axonii celulelor ganglionare converg din toată cupola retiniana pentru a se regrupa la nivelul papilei și a constitui nervul optic. Acesta, ieșind din fiecare ochi, traversează nucleul talamic stâng și drept (la nivelul corpilor geniculați laterali) după ce s-au încrucișat parțial prin chiasma optică (numai fibrele provenite din retinele nazale sunt controlaterale).

Din corpii geniculați laterali pleacă al doilea lanț de neuroni ai căilor vizuale, care vor iradia până în cortexurile striate occipitale (căile și centrii vizuali de proiecții primare), apoi în ariile asociative vizuale.

Ultrastructura complexă a acestor centri subcorticali și corticali primari este mai bine cunoscută de la lucrările inaugurale ale lui D. H. Hubel și T. N. Wiesel (noțiunile de câmpuri* receptoare retiniene și de detectori* ai trăsăturilor centrale). Căile și centrii vizuali secundari subcorticali (retinocoliculari și pretectali) asigură urmărirea oculară și orientarea vizuală.

Integrarea informației luminoase în structurile anatomice discrete (în mare măsură preformate genetic) va permite să se distingă elementele pertinente ale lumii fizice : luminanța* și derivatele sale cantitative de lumină, contrastul* și efectele de câmp, culorile* și interacțiunile lor, caracteristicile temporale ale stimulilor luminoși, mărimea și dimensiunea obiectelor, disparitatea* binoculară și profunzimea,

mișcarea* și deplasarea, texturile și formele, poziția și localizarea etc.

Există trei mari domenii de vedere după nivelul de iluminare sau de luminanță:

a. vederea **fotopică,** corespunzătoare vederii în condiții de luminanță mai mare de 10 candele (cd) pe metru pătrat. Este vederea diurnă care solicită conurile;

b. vederea **scotopică,** corespunzătoare unei luminanțe mai mici de IO"^{3} cd/m$^{:}$, este vederea nocturnă care solicită bastonașele;

c. vederea mezopică sau vederea intermediară, corespunzătoare unui nivel situat între IO"^{3} cd/m^{2} și 10 cd/m^{2}care solicită conurile și bastonașele.

Aceste elemente distinctive ale decorului vizual vor fi apoi sistematizate la un nivel mai elaborat, cu intervenția învățărilor* anterioare (obișnuințe și amintiri), cu aplicarea schemelor* senzoriomotorii și cognitive (interpretări și deducții) și cu confruntările intersenzoriale (vedere-pipăit, vedere-auz). In fața acestei complexități, cunoștințele actuale nu permit încă să se prezinte o teorie unitară a vederii, ci concepții descriptive și explicative care pun mai mult sau mai puțin accentul pe diferitele aspecte ale mecanismului vizual:

1. concepțiile psihofizicii* și evoluțiile noțiunii de praguri* vizuale: interesul acestui domeniu de cercetare se concentrează asupra definirii precise a stimulului vizual și asupra formalizării matematice a răspunsului subiectului. Această orientare este caracterizată prin rigoarea măsurărilor (praguri absolute* și diferențiale*) și prin punerea la punct a unor metode* de studiu (a limitelor*, a ajustării*, a stimulilor constanți). Ea a contribuit la stabilirea relațiilor între variațiile stimulilor și modificările senzației (stabilirea scalelor* de senzație și a legilor lui Weber-Fechner-Stevens). Psihofizica a introdus și aplicat teoria detecției* semnalului și distribuția statistică a răspunsurilor la un stimul, explicând variabilitatea pragurilor în funcție de diferite criterii (influența unor factori psihici, ca motivația*, anticiparea*);

2. un alt ansamblu de concepții care privilegiază caracteristicile fizice ale stimului se referă la **optica ecologică** sau percepția directă (J. J. Gibson). Vederea este concepută aici ca un mijloc de a culege informații asupra caracteristicilor optice ale mediului înconjurător. Sistemul vizual are rolul de a se conforma variațiilor mediului și de a rezona sintonie cu acestea. Această concepție pune accentul pe restricțiile adaptative ale vederii în relație directă cu fluctuațiile evenimentelor exterioare. Lucrările inspirate de această teorie au o mare valoare descriptivă; ele au contribuit la simularea scenelor vizuale și la izolarea variabilelor optice susceptibile de a modifica comportamentele adaptative;

3. psihologia Formei* privilegiază caracterul global și original al formei percepute, ireductibilă la suma elementelor sale. Percepția este în acest caz un proces esențialmente dinamic, organizat ca un tot care determină intervenția pregnanțelor* vizuale recunoscute ca forme bune (opoziția figură*-fond; grupări bazate pe asemănare, apropiere, închidere, tip de organizare, semnificație). Această teorie se află la originea explicării iluziilor* optice și a unui mare număr de experiențe cotidiene. Ea a încercat să stabilească un izomorfism* psihofiziologic;

4. în abordarea cognitivistă*, percepția vizuală este concepută ca un proces constructiv sau ca o elaborare cognitivă. Percepția nu este simpla înregistrare directă a senzației, ci ea determină intervenția unor variabile interne între evenimentele exterioare și experiență: scheme*, ipoteze*, imagini* mentale, atenție*, natura probabilistă a indiciilor vizuale, prelucrarea informației. Această abordare teoretică, reprezentată în mod diferit de J. Piaget, U. Neisser. A. Ames, J. Bruner, R. Gregory, E. Brunswik, D. Marr, a dat loc la cercetări și întrebări fecunde preluate de simularea* pe calculator și de vederea artificială.

în centrul problemelor esențiale, dificile și încă incomplet elucidate, asupra mecanismelor vizuale, menționăm: constanța* mărimii, a formei, a culorilor, a mișcării, în ciuda extremei variabilități a fenomenu-

lui luminos; coordonarea* oculomotorie de urmărire oculară și de orientare după o schemă preperceptivă (căutare atentă); constituirea imaginilor mentale* și rolul lor în economia și în strategiile vizuale; supleantele* intravizuale consecutive unei suferințe oculare sau neurooftalmice.
Vedere centrală, vedere periferică: distincție fondată pe o diferențiere anatomică particulară a **retinei.** Vederea centrală se bazează pe **fovea,** în centrul retinei, care nu conține decât conuri legate punct cu punct, după legătura cu celulele intermediare, cu fibrele nervului optic; foarte discriminativă, în acest loc acuitatea* vizuală este maximă; pragul său de sensibilitate luminoasă fiind ridicat, fovea funcționează mai ales la lumina de zi (vedere fotopică). Vederea periferică se bazează pe retina periferică, mai bogată în bastonașe decât în conuri, și care nu beneficiază de această corespondență punct cu punct între fotoreceptori* și fibrele nervului optic, ci, dimpotrivă, de o importantă convergență; pragul său este de aceea mai scăzut decât la fovea, ea este deci adaptată la vederea nocturnă (vedere scotopică), dar acuitatea ei este, în contrapartidă, mai redusă.

R. Decombe, R. Genicot, M. Le Moal
(N. C.)

Vegetativ (Sistem —) -> Sistem nervos

Veghe -» Vigilență

Verbal
Referitor la comunicare, desemnează tot ce privește realizarea acustică sau fonică a limbajului*. In acest sens limbajul a putut fi asimilat comunicării* verbale pentru a-l opune formelor de comunicare nonverbală*, considerate multă vreme ca secundare și substitutive: gesturi, mimici*, forme de exprimare iconice și grafice etc.
In sens gramatical, desemnează orice element care aparține categoriei verbului: sintagma* verbală, substantivele verbale (forme adjectivale și nominale ale verbului, participii și infinitive) și radicalul verbal care servește drept bază flexiunii unui verb.

D. Peraya
(N. C.)

Vestibular -» Sistem vestibular

Vibratoriu -» Vibrație

Vibrație
Mișcare periodică*, în jurul unui punct de echilibru, a particulelor într-un mediu elastic sau a unui sistem dotat cu elasticitate. Fiecare oscilație completă constituie un ciclu*. Vibrația se definește prin frecvență*, sau număr de cicluri pe secundă, exprimată în hertzi (Hz). Vibrațiile aerului, sau vibrații acustice, constituie stimulul audiției*, urechea umană fiind capabilă să capteze frecvențele între 20 și 20 000 Hz, care se traduc pe plan psihologic prin senzații* între grav și acut. Mecanoreceptorii pielii de toate categoriile sunt, la rândul lor, excitați în mod electiv de stimulările vibratorii, care acoperă un spectru de la mai puțin de 20 Hz la mai mult de 1 500 Hz, fiecare categorie de receptori fiind sensibilă la o parte a acestui spectru. în general, stimulul vibrator este în prezent folosit în cercetările esteziometrice.

M. Richelle
(N. C.)

Vicariantă (învățare —)
învățare care rezultă din observația*, simultană sau anterioară, a unui model*, adică a unui congener care execută comportamentul de însușit. Este o învățare prin imitație*, dar expresia este adesea rezervată situațiilor în care observatorul rămâne pasiv în timpul observării modelului. Fenomenul a fost descris la animale și a fost diferențiat de facilitarea* socială, care este un simplu efect de antrenare în grup. La ființele umane, acest mod de învățare capătă un loc foarte important, dar studiul său se înscrie în general în cadrul mai larg al imitației. A făcut obiectul unor studii teoretice și al unor aplicații terapeutice sau educative (tehnica modelajului*) în urma lucrărilor lui Bandura asupra învățării sociale.

M. Richelle
(N. C.)

Victimă
Orice persoană* care suferă un prejudiciu* material, fizic sau moral în urma acțiunilor

răuvoitoare ale altcuiva sau a unor evenimente exterioare prejudiciabile. Prin extensie, este victimă orice individ care pierde stăpânirea unui obiect*, a unei situații și a unui comportament* (victimă a conduitei sale), care este jucăria unor manifestări incontrolabile (victimă a halucinațiilor). Victima poate fi individualizată și situată într-o relație concretă cu un delincvent*. Ea poate fi numai ipotetică, potențială sau difuză atunci când prejudiciul atinge o colectivitate publică sau o țintă anonimă privată. Anumite persoane pot căuta, mai mult sau mai puțin conștient, să aibă un rol de victimă și psihopatologia se ocupă de victimele latente și de victimele recidiviste. După R. Girard, într-o perspectivă antropologică, o victimă nevinovată (sau țap ispășitor*) poate fi sacrificată pentru a salva grupul* de culpabilitate*. Ea răspunde exigențelor unui act* purificator, deplasând violențele* existente într-un mediu aflat în criză. Analiza sistemică a pus accentul pe existența victimelor desemnate de grupuri, în special familiale, care delegă unuia dintre membrii lor misiunea de a exprima suferința legată de disfuncționarea lor.

J. Selosse
(N. C.)

Victimologie

Prezentată de Hans von Hentig ca studiul obiectiv al victimei*, victimologia constituie un domeniu particular al criminologiei*, care studiază raporturile interpersonale ale conduitei criminale* și distinge grupurile și tipurile de victime: ea analizează relațiile și situațiile care-i asociază pe delincvenți cu victimele lor. Trei concepte fundamentale jalonează domeniul studiilor victimologice: relația specifică delincvent/victimă, victima latentă și delincventul-victimă. „Criminalul/victimă" este un subiect care în mod succesiv sau alternativ poate fi delincvent și victimă (copii bătuți sau femei bătute care se revoltă împotriva călăului lor). Victima latentă desemnează individul care prezintă dispoziții inconștiente de a se expune prejudiciilor* și a atrage agresorii (tendințe masochiste*, demisive, autopunitive*, regrupate uneori sub denumirea de sindromul lui Abel). In afara perspectivelor criminologice, trebuie înscrisă în domeniul victimologiei și maltratarea copiilor, victime ale actelor de violență fizice și psihologice.

J. Selosse
(N.C.)

Vid (Angoasă a —)

Alături de fobia* vidului extern care se manifestă în general prin sentimente de vertij sau de agorafobie*, angoasa vidului apare sub două forme caracteristice ale nucleului autistic* al persoanei: coșmar al unei căderi fără sfârșit în gol, angoasa vidării substanței interne prin găurile învelișului psihic* (hemoragie narcisică).

D. Anzieu
(N.C.)

Vidă (Mulțime —)

Să luăm în considerație mulțimea* de numere* naturale și să ne punem problema de a ști dacă un număr este sau nu prim. Există un algoritm* care permite ca în fiecare caz să se răspundă prin da sau nu. In multe domenii nu se întâmplă astfel. Dacă fraza „Jean are doi ani" poate fi considerată corectă în franceză, „Doi sunt anii lui Jean", cu siguranță, nu mai este la fel. Dar ce exprimă „Jean este de doi ani" sau „Doi ani are Jean" ? Pentru a răspunde la această întrebare, L. A. Zadeh a introdus în 1965 conceptul de mulțime vidă. Se atribuie fiecărui element o funcție care ia valorile ei în intervalul realelor [0 1] și care determină gradul de apartenență a elementului la mulțime. Dacă valoarea funcției este 1, elementul aparține cu siguranță mulțimii; dacă este 0, el este exclus, celelalte valori aparținându-i mai mult sau mai puțin.

J.-B. Grize
(G. D. S.)

Vie (Memorie —) -> *RAM*

Vigilență

Stare de reactivitate a organismului, organizată în niveluri care constituie o scară

mergând de la somn* la veghea cea mai intensă, fiecare subdivizându-se în mai multe stări: diferite stadii ale somnului, veghe difuză, trezire atentă, trezire intensă etc. Aceste diferite niveluri sunt controlate de interacțiuni între structuri cerebrale variate. Cunoașterea lor, de la epidemia de encefalită letargică de la începutul secolului al XX-lea, este asociată cu numele von Economo, Hess, Moruzzi, Magoun, Bremer, Jouvet.

Sistemul reticular activator ascendent, sau formațiunea reticulată*, este alimentat prin toate căile nervoase aferente care converg la nivelul său, ceea ce face din el un sistem nespecific, ca și prin informații de origine umorală. Acest sistem se proiectează pe căi complexe asupra talamusului și a totalității cortexului*. La rândul său, el se află sub controlul căilor descendente corticoreticulare. Astfel, mesajele venite de la periferie vor crește activitatea sistemului reticular, care va activa ansamblul talamo-cortical, antrenând trezirea. Diferite zone ale trunchiului* cerebral (formațiunea reticulată bulbară inhibitorie, nucleul fasciculului solitar, sistemul rafeului) și chiar ale hipotalamusului* exercită o acțiune inversă, care are drept rezultat somnul lent, în care ar fi implicați nucleii nespecifici ai talamusului. Somnul profund ar fi în legătură cu anumite zone ale trunchiului cerebral, dar participarea exactă a *locus coeruleus* rămâne controversată. în fapt, diferitele niveluri de vigilență depind de interacțiuni complexe între structurile trunchiului cerebral și ale creierului anterior. Starea de vigilență a subiectului reprezintă o stare funcțională a sistemului nervos care îi condiționează capacitatea de adaptare* și reactivitatea comportamentală. în psihologie, vigilența a fost folosită ca sinonim al atenției*, caracterizată ea însăși prin mai multe niveluri.

B. Soumireu-Mourat
(NC.)

Vindecare

Acțiunea de a (se) vindeca: adesea contextul va fi sinonim cu restabilire, cicatrizare, încetare, adaptare sau și protecție, apărare, perseverare.

Pentru G. Canguilhem, noțiunea de vindecare pune problema normalului și patologicului ; ea face trimitere la noțiunea de nouă normă individuală. în cursul vindecării, organismul ar viza realizarea de transformări care permit obținerea de noi constante, în ciuda unor eventuale deficite persistente, care permit regăsirea unei noi ordini.

Vindecarea trebuie concepută mai ales ca o mutație dintr-o „îmbinare" în alta, care privește o restituire a stadiului inițial. în perspectiva terapeuticii, intenția fundamentală este vindecarea procesului psihopatologic. Criteriile sunt multiple: normalizarea conduitei*, suplețea adaptativă* potrivit situațiilor, capacitatea de satisfacere a trebuințelor în funcție de realitatea obiectivă.

Dintr-un punct de vedere strict, vindecarea reclamă suprimarea completă și definitivă a procesului morbid, însă vom distinge două aspecte:

1. vindecarea unei faze patologice sau a unui acces care poate lăsa să subziste un dispozitiv prin care recidiva sau repriza evolutivă este posibilă, ceea ce constituie vindecarea în sens simptomatic;
2. vindecarea pur și simplu, fără sechele, cu restituire *ad integrum,* sau însoțită de sechele cu o formă de infirmitate, de exemplu.

J.-F. Allilaire
(G. N.)

Vinovat

-> Culpabilitate

Viol

Violul se aplică oricărei relații sexuale care implică o penetrare prin forță sau amenințare, între indivizi de sex diferit sau de același sex. Jurisprudența, urmând evoluția moravurilor, consideră că un viol se aplică unui raport sexual constrâns, homosexual sau heterosexual. Violul poate căpăta denumiri diferite după caracteristicile cuplului agresor/victimă. Astfel incestul*, care specifică relațiile sexuale impuse realizate între un părinte și un copil. Pedofilia,

care caracterizează o gratificare sexuală obținută prin supunerea unui copil la presiunile unui adult de același sex sau de sex opus. **Necrofilia** se aplică unei deviații excepționale care constă în a avea relații sexuale cu un cadavru. Realizarea violurilor se efectuează fie într-o situație interpersonală, fie în grup. Violurile colective trimit la aspectul primitiv al actului sexual care evocă masa luată în comun de clan. Violurile în grup au loc în prezent mai mult pe registrele segregative, exogamice și intergeneraționale și exprimă o transformare a grupurilor, o banalizare a violenței sexuale și o desacralizare a ceea ce a fost unul dintre privilegiile intimității între adulți. Deși o evoluție a atitudinilor victimelor este evidentă, frecvența violării copiilor, adolescenților, femeilor este subestimată, în măsura în care victima este chinuită și prin faptul că agresiunea sexuală atinge intimitatea persoanei, pudoarea și demnitatea sa. Pentru acest motiv organizațiile de ajutorare a victimelor violurilor și apărătorii lor fac din ce în ce mai mult apel la clinicieni (psihiatri, psihologi) pentru a-i însoți în diferitele etape ale procesului judiciar și introduc structuri terapeutice speciale de îngrijiri fizice și psihologice.

(N. C.)

Violență

Violența fizică face să domnească legea celui mai puternic, oprimând indivizi sau grupuri mai slabe. în ce constă violența psihică? Din perspectiva economică* sau cantitativă în psihanaliză, S. Freud a descris violența intrapsihică prin excelență, cea pe care pulsiunea*, prin forța puseului său, o exercită asupra aparatului* psihic și mai ales asupra eu/ego-ului* individului. Și aceasta indiferent de natura pulsiunii. O dorință amoroasă poate fi violentă; violența nu ține în mod necesar de agresivitate* : un act agresiv, de exemplu o critică privată sau o manifestare publică, poate fi nonviolent. în relațiile intersubiective, psihologii au descris două mari forme de violență morală exercitate de persoanele dominante pentru a-și prelungi și întări superioritatea: amenințarea retragerii dragostei și protecției (mecanisme frecvente în nevroză*), o folosire perversă a raționamentului* care supune victima unor contradicții logice, comunicări paradoxale* cărora îi este interzis să se sustragă și a căror culpabilitate se întoarce asupra ei: *double bind**, eforturi pentru a-l înnebuni pe celălalt (H. Searles) (mecanisme frecvente în stările-limită* și în schizofrenie*). în termeni mai generali, posesia unui bun, a unei cunoștințe, a unei priceperi poate fi resimțită de cei lipsiți de ele ca o violență care le este aplicată de posesor. De unde răspunsul lor violent. Modelul inconștient ar fi, după M. Klein, identificarea proiectivă a copilului mic, care pătrunde în mod fantasmatic în interiorul mamei pentru a distruge acolo organele și produsele fecundității sale. Sub expresia „violență a interpretării", P. Aulagnier a descris situația copilului foarte mic, lipsit de limbaj și care trebuie să-și lase mama să-i fie purtătorul de cuvânt al trebuințelor fizice și al stărilor psihice. J. Bergeret a numit „violență fundamentală" situația sugarului confruntat cu tratamentele rele ale adulților și cu o regulă arhaică de echilibru a viilor și a morților: pentru ca unul să trăiască, altul trebuie să moară.

D. Anzieu
(N. C.)

Vis

Activitate mentală care se derulează în timpul somnului*, visul se definește prin modul în care apare în cursul anumitor perioade caracteristice ale somnului, prin conținuturile particulare ale acestei activități mentale și prin utilizarea povestirii sale într-un scop terapeutic în psihiatrie și în psihanaliză*.

Studiul electrofiziologic al celui care doarme a identificat un anumit tip de somn, numit somn paradoxal, care survine în fiecare noapte în patru sau cinci reprize, în cursul cărora subiectul trezit din somn poate să raporteze cu ușurință o povestire constituită din scene în imagini, cu o telescopare de amintiri uitate sau nu, de personaje cunoscute sau necunoscute, de eveni-

mente realiste sau complet neverosimile și în care gândirea abstractă sau conceptuală este aproape absentă. Această activitate onirică nocturnă nu pare totuși să acopere total fazele somnului paradoxal.
Ipotezele cu privire la funcția acestei activități au parcurs istoria umanității. S. Freud a fost în mod incontestabil cel care a încercat cel mai bine să pătrundă funcțiile visului: visele au, pentru fondatorul psihanalizei, funcția de a păstra somnul, reprezentând o dorință ca și cum ea s-ar fi împlinit. Visul este astfel împlinirea unei dorințe sub formă halucinatorie, dorință inacceptabilă pentru eu și în stare de veghe. Pentru S. Freud, visul are deci schematic două funcții: aceea de a fi un gardian al somnului; aceea de a permite realizarea unei dorințe inconștiente care, supusă refulării* cenzurii* și datorită activității de elaborare a celui care visează, va apărea în mod deghizat în conținutul manifest* al povestirii lui (a nu se confunda cu visul propriu-zis), la o distanță mai mare sau mai mică de experiența onirică. Transformările povestirii constituie travaliul visului, care acționează diferite tipuri de mecanisme: dramatizarea*, deplasarea*, condensarea*, simbolizarea*.

Analiștii contemporani atribuie visului două funcții, mai generale decât aceea de gardian al somnului: aceea de a engrama* pe termen lung reprezentările bune și aceea de a elabora angoasa psihică, încercând să substituie reprezentărilor rele reprezentările bune.

A. Braconmer
(N. C.)

Somnul paradoxal este definit în neurofiziologie drept coexistența unei activități corticale rapide și de voltaj scăzut, asemănătoare celei de trezire*, a unei activități cu vârfuri fazice numite ponto-geniculo-occipitale sau PGO provenite din trunchiul cerebral, a unei atonii a mușchilor antigravitaționali, însoțită totuși de o activitate a mușchilor oculomotori (mișcări oculare rapide) și a mușchilor urechii interne, în sfârșit a variațiilor cardiorespiratorii. Această conjuncție a unei intense activități cerebrale și a unui blocaj de expresie motorie s-a aflat la originea a numeroase lucrări. Datorită celor ale lui M. Jouvet, de exemplu, se știe că distrugerea lui *locus coeruleus,* responsabil de inhibiția tonusului muscular, suscită apariția comportamentelor onirice; la pisică, repertoriul de bază al acestor comportamente este constituit de: tresărire, urmărire, pândă, lins, joc, atac, frică, furie, amenințare (nici un comportament sexual nu a fost observat). Aceste comportamente ar putea exprima un proces de „reprogramare" internă a circuitelor cerebrale, reprogramare a comportamentelor de bază ale speciei sau a particularităților individuale. într-adevăr, suprimarea somnului paradoxal la familiile de șoareci consanguini care au performanțe diferite într-o învățare dată apropie aceste performanțe.

Lucrările asupra ontogenezei somnului paradoxal au arătat că acesta este maxim înainte și după naștere și descrește apoi. El este deci legat de maturizarea* cerebrală și de programarea circuitelor neuronale. Pe de altă parte, studiul comparativ a arătat că animalele care se nasc cu un creier deja ajuns la maturizare au un somn paradoxal de durată mai scurtă. Se poate crede deci că funcția programatoare a visului s-ar transforma la vârsta adultă în funcție reprogramatoare. Visul ar fi în acest caz gardianul individuației creierului.
Pe plan filogenetic, se știe că somnul paradoxal apare, la păsări, cu homeotermia. Studiind relația între acest ultim factor și somnul paradoxal, M. Jouvet a arătat că, atunci când mecanismele de termoreglare guvernate de hipotalamus* (al cărui rol asupra stărilor de vigilență* este cunoscut) sunt scoase din joc și temperatura corporală este scăzută, perioada de somn paradoxal crește considerabil. Acest tip de somn (și activitatea onirică) ar putea fi în acest caz instrumentul unei termoreglări elementare legate într-un anumit grad de poikilotermie.

Somnul paradoxal este probabil legat de numeroase funcții neurofiziologice.

C. Debru
(N. C.)

Visceral (Sistem nervos —) -» Sistem nervos

Visceroceptor -> Interocepție

Vis diurn dirijat (VDD)
Tehnică psihoterapică pusă la punct în Franța de R. Desoille. Ea constă în a propune subiectului treaz să dirijeze o activitate imaginativă vizuală la alegere și să-i raporteze oral psihoterapeutului conținutul acesteia. Inițial, psihoterapeutul dirija această activitate sugerând, pe baza conținutului exprimat, unele direcții considerate favorabile dezvoltării subiectului, orientarea spre teme considerate pozitive, explorarea temelor presupuse a fi conflictuale sau simpla lărgire a ariei de posibilități a imaginarului.

în prezent, mai multe tendințe au în comun utilizarea metodei. Unele dintre ele conservă caracterul directiv inițial, altele, care se revendică din nondirectivitate, utilizează numai activitatea spontană într-un scop catartic, în sfârșit, altele utilizează acest mod de expresie într-o perspectivă psihanalitică. Indicațiile acestei tehnici se bazează mai mult pe criterii care țin de personalitatea subiectului și de componentele lor psihodinamice decât pe criterii nosologice.

D. Widlocher
(N. C.)

Vitalism
Concepție esențialmente medicală, dezvoltată de Școala de la Montpellier, spre mijlocul secolului al XVm-lea, care încearcă să depășească opoziția între mecanicism* și animism*. Respingând deopotrivă predominanța exclusivă a materiei sau a sufletului, vitaliștii introduc o nouă definiție a vieții, bazată pe existența unui principiu vital. Acest principiu este diferit de sufletul gânditor al cartezianismului, dar și de proprietățile fizico-chimice ale materiei organice; inerent oricărei forme de organizare biologică, este adesea considerat ca o proprietate emergentă.

P. Mengal
(N. C.)

Viteză
Viteza sau rapiditatea constituie un parametru frecvent exploatat, atât al variabilei* independente, cât și al variabilei dependente, în psihologie. Limitele temporale ale culegerii de informații* și ale prelucrării informației pot fi conturate cu ajutorul metodelor foarte scurte de prezentare* a stimulărilor (tahistoscop*) sau prin instructajul* făcut subiectului de a reacționa cât mai repede cu putință (timp de reacție*, instrucțiune de rapiditate în execuția unui test*). în absența restricțiilor sau a instrucțiunilor, viteza de reacție spontană, măsurată prin înregistrarea latențelor*, sau rapiditatea execuției libere poate oferi informații prețioase asupra motivației*, a percepției sarcinii de către subiect, a stăpânirii abilităților* implicate. Viteza este adesea pusă în relație cu precizia*, una putând varia în funcție inversă de cealaltă, diferiți factori (penalizarea erorilor*, valorizarea rapidității, dificultatea sarcinii, reprezentarea* așteptărilor experimentatorului etc.) putând interveni în alegerea unui compromis între cele două *(speed-accuracy trade off).*

în psihomotricitate*, vom observa că dacă viteza de execuție a unei mișcări crește cu ajutorul exercițiului* și al automatizării*, reglarea* unei mișcări lente necesită la rândul său un control deosebit de rafinat, adesea irealizabil sub un anumit nivel de dezvoltare.

Percepția vitezei este pe de altă parte o componentă majoră a percepției mișcării și prin urmare a coordonării vizuomotorii în gesturile orientate spre o țintă mișcătoare (traiectoria de întâlnire a mingii în tenis, base-ball etc). Viteza este, în sfârșit, unul dintre factorii luați în considerare, în combinație cu distanța, în construcția noțiunii de timp*, așa cum a analizat-o L Piaget _

M.Richelle
(N.C.)

în psihologia sportului, distingem rapiditatea de mișcare și rapiditatea de reacție. Prima depinde de volumul și de proporția Tibrelor lente și rapide în mușchi; a doua,

de eficacitatea proceselor de tratare a informației*. Sunt identificate trei aptitudini* distincte: viteza de mișcare (aptitudinea de a-și deplasa corpul rapid), viteza de reacție (aptitudinea de a reacționa repede) și viteza de decizie (aptitudinea de a alege repede). Pe de altă parte, sistemul de prelucrare a informației nu poate funcționa simultan cu un maximum de precizie și de viteză și performanța motorie corespunde adesea alegerii unei soluții de compromis pentru rezolvarea conflictului „viteză-precizie".

M. Durând

(N. C.)

Vârf PGO -» Vis

Vârstă legală

Noțiune juridică legată de recunoașterea unei capacități sau a unui drept în funcție de maturitatea presupusă ca dobândită de un subiect minor*, sau de incapacitatea legată de involuția unor subiecți în vârstă. Un copil nu începe să se bucure de anumite drepturi în ceea ce privește persoana sa decât din momentul pubertății. Vârsta legală variază în funcție de legislații și de exercitarea unor anumite competențe, cum ar fi cele de a avea relații sexuale (hetero- sau homosexuale), de a avea acces la anumite spectacole (cenzură), de a exercita activități remunerate, de a alege naționalitatea, de angajare în armată, de a administra și de a dispune de bunurile proprii. Fixarea vârstei legale poate fi diferită după sexul persoanelor cu drepturi (în materie de autorizare a căsătoriei sau drept de a munci, de ex.). Repartizarea sa participă la reprezentarea socială a vârstelor vieții și la socializarea* juridică a indivizilor.

/. Selosse

(S. D.)

Vârstă mentală

Noțiune introdusă de A. Binetîn 1905, care permite caracterizarea gradului de dezvoltare* intelectuală a unui copil prin compararea cu gradul mediu de dezvoltare a copiilor din diferite grupe de vârstă. Se spune, de exemplu, că un copil, indiferent de vârsta sa reală*, are vârsta mentală de 6 ani dacă nivelul său de performanță*, în cadrul unui ansamblu de probe a cărui reușită este în funcție de vârstă, este identic cu cel al mediei copiilor de 6 ani. Vârsta mentală este deci o măsură a gradului de dezvoltare cognitivă* a copilului. Ea se folosește la calcularea coeficientului intelectual*. Acest fel de măsurare a gradului de dezvoltare este utilizat și pentru caracteristicile individuale noncognitive.

M. Huteau

(S. D.)

Vârstă reală

Vârstă cronologică începând de la naștere. Vârsta reală este folosită la calcularea coeficientului intelectual*.

M. Huteau

(S. D.)

Vârstă școlară

Limite convenționale, fixate conform legii, între care se desfășoară școlaritatea* obligatorie (v. Frecventare școlară). Mult timp această vârstă a coincis, *grosso modo,* cu „cea de-a doua copilărie" (8-12 ani), iar sfârșitul său marca începutul adolescenței*. Caracterul social, chiar conjunctural, al stabilirii vârstei școlare nu a împiedicat căutarea de corespondențe constante, chiar naturale, între dezvoltarea* psihologică și manifestarea unor abilități și conduite ale copiilor la școală. Or, istoria școlarizării în societățile moderne arată fragilitatea acestei încadrări: școlaritatea tinde, în general, să se prelungească; și asistăm, nu fără dezbateri și nici fără intenții ascunse, la o școlarizare din ce în ce mai precoce a micii copilării.

D. Hamehne

(S. D.)

Vascozitate a //to/cfo-ului

Metaforă destinată să explice faptul că atașamentul *libido-u\ui* față de un obiect sau stilul de relație cu obiectul (fixarea la un stadiu libidinal particular) tinde să rămână stabil și rezistă schimbării. Alți termeni, în special cei de „inerție" *(Trăgheit)* și de „capacitate de fixare" *(Făhigkeit zur Fixierung),* au fost de asemenea utilizați de S. Freud pentru a explica această proprie-

tate a pulsiunilor* sexuale a cărei expresie clinică ține de simțul comun. In cură, acest proces constituie un obstacol pentru acțiunea terapeutică. Dintr-un punct de vedere metapsihologie*, faptul de a-l explica printr-o proprietate a pulsiunii libidinale rămâne legat de incertitudinile privind conceptul de pulsiune și nu ține seama de caracterul mult mai general al stabilității motivațiilor*.

_, „,. „ ,

D. Widlocher
(N. C.)

Voaiorism

Conduită perversă, caracterizată prin căutarea plăcerii sexuale obținute exclusiv prin faptul de a privi sau spiona, cel mai adesea fără știrea lor, persoanele nude, în curs de a se dezbrăca sau care se dedau unor activități fiziologice (coit, micțiune, defecație).

Se încearcă de cele mai multe ori obținerea orgasmului prin masturbare în timpul activității de voaiorism sau, mai târziu, la rememorarea scenei căreia subiectul i-a fost martor. Se asociază la acestea un sentiment de juisare suplimentară resimțită de subiect la ideea de a provoca umilință sau rușine persoanei observate.

Voaiorismul se poate asocia cu alte tipuri de perversiuni*, ca pedofilia, sadismul, masochismul. Clasificările actuale repertoriază acest tip de perversiune printre parafilii. S. Freud a arătat legătura care există între voaiorism și exhibiționism* în primele stadii ale dezvoltării libidinale.

J.-F. Allilaire
(N. C.)

Vocabular

Dacă, în sensul cel mai banal, un vocabular desemnează un ansamblu de cuvinte* prezentat eventual sub forma unei liste, argumentarea lingvistică încearcă să contureze semnificația* termenului, delimitându-l de lexic*. Pe când lexicul ar cuprinde toate unitățile semnificative ale unei limbi (ceea ce rămâne o ficțiune teoretică), vocabularul ar fi rezervat vorbirii*, discursului*, și ar fi deci reperabil pe baza unui corpus*. Poate fi vorba de corpusuri specializate (vom vorbi despre vocabularul medicinei sau al aviației) sau de orice text* sau ansamblu de texte aparținând unui autor și/sau unei epoci. Pentru a aprecia competența* lexicală a fiecărui locutor al unei limbi, trebuie să se facă distincție între vocabularul pasiv (numeroase lexeme* sunt înțelese fără a fi folosite) și vocabularul activ (lexemele efectiv folosite).

J.-L. Chiss
(N.C.)

Vocalizare

în muzică, exercițiu executat cu vocea* pe un fonem* vocalic sau pe o silabă*. Prin analogie, acest termen a fost aplicat primelor producții sonore ale nou-născutului, mai frecvent desemnate prin termenul gângunt*.

G.DeWeck
(N.C.)

Vocaliză -* Gângurit

Voce

Este calitatea proprie limbajului* uman. Din punct de vedere acustic, vocea este constituită din ansamblul undelor sonore produse în laringe, sub presiunea aerului subglotic (flux laringian sau ton laringian), de vibrațiile coardelor vocale. Frecvența lor determină înălțimea muzicală a vocii. Cavitățile faringală, bucală și nazală (rezonatori supraglotici) modulează acest flux și determină în el zone frecvențiale privilegiate („formanți") pentru a constitui sunetele vibrante (sonore) ale vorbirii*. Sunetele nevibrante (surde) rezultă din adăugarea zgomotelor aperiodice datorate trecerii aerului (frecare, constricție, explozie etc).

în gramatică, acest termen (sinonim: „diateză") desemnează o categorie care se referă la verb și auxiliarul său: ea caracterizează tipul de relație care există între verb, subiect sau agent și obiect. Diateza se marchează prin flexiuni verbale specifice. Astfel, în franceză, se disting diateza activă, diateza pasivă și diateza pronominală. Asimilarea acesteia din urmă cu diateza medie pune numeroase probleme gramaticienilor.

D. Peraya
(N. C.)

Voință

în uzul curent, acest termen desemnează uneori o proprietate a caracterului* unui individ care se definește prin gradul de forță cu care acesta stăruie într-o activitate* orientată spre un scop*, în ciuda rezistențelor și obstacolelor care pot apărea („a avea voință"). Poate de asemenea trimite la un aspect al gradului de adeziune (v. Credință) a unui subiect la propriile conduite („a acționa de bunăvoie"). în psihologie, acest termen are două semnificații mai precise, care țin de curente de gândire diferite.

Primul este inspirat de A. Schopenhauer, pentru care voința este motivația* absolută care guvernează „lumea fenomenelor"; ea este acea proprietate instinctivă pe care o posedă fiecare organism de a acționa și, prin aceasta, de a-și păstra și dezvolta forma proprie. Când un organism este în plus dotat cu capacități de reprezentare*, această motivație devine conștientă și se traduce prin scopul* general care constituie „voința de a trăi". Inspirându-se din conceptul de integrare* al lui C. Sherrington și din teoria nivelurilor de funcționare a lui H. Jackson, biologia contemporană reformulează această concepție, definind în special sistemul nervos* ca un sistem deschis pus în mișcare de „finalitatea funcțională" de autoorganizare*: într-un stadiu inițial comportând zgomot*, funcția de organizare impune transformări care generează ordine și care conduc la o nouă stare mai complexă (v. Teleonomie). într-o perspectivă similară, teoria lui A. N. Leontiev postulează că, pe de o parte, comportamentele unei specii sunt organizate în activități orientate spre finalități de supraviețuire (reproducere*, nutriție*, protecție de pericol) și că, pe de altă parte, acțiunile* umane constituie ansambluri de comportamente articulate cu un scop conștient, al căror raport cu finalitățile speciei este mediat de structurile de interacțiune socială*.

Al doilea curent se inspiră exact din teoriile care consideră că orice acțiune este voluntară în măsura în care emană de la un agent dotat cu intenție*. In această perspectivă, voința poate fi definită ca acel produs al intenției care-i dă agentului sentimentul că acțiunea rezultă mai curând din propria sa decizie* decât din determinările externe. Acțiunea voluntară desemnează, în acest caz, acea structură de comportament care se elaborează într-un moment din istoria subiectului, ca sinteză dinamică a arheologiei organismului și a capacităților sale de reprezentare, pentru a acționa într-o realitate cunoscută rațional și pentru a lua deciziile care vizează s-o transforme. In cadrul semanticii* acțiunii, P. Ricceur a introdus termenul mai general de voliție, care include fenomenele de „dorință" (executarea unei acțiuni depinde de factori pe care agentul nu-i poate controla), de „ordin" (executarea acțiunii depinde de un subiect căruia agentul îi recunoaște autoritatea) și de „intenție volitivă" (executarea acțiunii depinde de un singur agent).

J.-P. Bronckart și C. *Prevost*
(N. C.)

Voință de putere

Psihologia individuală* a lui A. Adler substituie *libido*-uhii* freudian voința de putere nietzscheană. Ființa umană suportă rău inferioritatea sa nativă și găsește diferite modalități compensatorii pentru a se afirma și a se pune în valoare, fie prin activități socialmente utile, fie prin conduite antisociale. Voința de putere este o formă asocială de compensare care vizează să-i domine și să-i supună pe ceilalți: ea este frecventă la nevrotic.

D. Anzieu
(N. C.)

Voliție -» Voința

W I

Voluntar

Termenii voluntar și voință*, care au o lungă istorie în limba curentă și în psihologia simțului comun pe care ea o vehiculează, rămân din acest motiv cu un uz indecis în psihologia științifică. O utilizare riguroasă ar presupune idei clare și indiscutabile asupra conceptului de voință, idei

care lipsesc încă. Un comportament poate fi numit voluntar atunci când emană dintr-o decizie* luată de subiect, ceea ce transferă dificultatea asupra conceptului de decizie : pentru unii acesta trimite la o operație de control* autonom, anterioară acțiunii, dar nu în mod necesar explicită; pentru alții, el implică o anticipare* explicită a acțiunii proiectate. Se vorbește de asemenea de comportament voluntar în opoziție cu cel automatic*: distincția reia, în acest caz, un uz vechi al termenului în vocabularul neurofiziologic, în care căile motricitatii voluntare sunt diferențiate de căile reflexe*, într-o altă accepție, un comportament voluntar se opune celui care rezultă din jocul inconștient* al pulsiunilor*, distincția trimițând la raporturile între instanțele aparatului psihic*, într-o perspectivă freudiană. în sfârșit, într-o accepție care conservă anumite nuanțe morale ale unuia dintre uzurile curente ale cuvântului, voluntar înseamnă „care manifestă o forță de voință" și trimite la o trăsătură de personalitate, probă de autonomie, de asertivitate, de obstinație.

M. Richelle
(N. C.)

Vorbire

în uzul curent, vorbirea este asimilată adesea cu limbajul*, definit ca „facultate naturală de a vorbi". Această concepție ineistă a cedat locul unei concepții ambientaliste pentru care dezvoltarea* limbajului este legată în esență de societatea umană,

în lingvistică, la F. de Saussure în primul rând, termenul a dobândit un sens specific și opus celui de limbă. Aceasta din urmă este definită ca un obiect social constituit din ansamblul de reguli necesare pentru comunicare; vorbirea este segmentul individual al limbajului: folosirea și realizarea concretă, într-un enunț, într-un act de comunicare, a sistemului* limbii. Vorbirea este deci și un act de creație și de libertate care aparține locutorului. In această concepție clasică, lingvistica preia limba numai ca obiect. Conceptele de limbă și de vorbire au fost reformulate de lingvistica generativistă în termeni de competență* și performanță*. Competența este definită ca ansamblu de reguli prin care se formulează fraza, obiect principal al teoriei generativiste. Performanța este maniera în care locutorul folosește aceste reguli, în prezent se dezvoltă pragmatica*, ce marchează trecerea de la o lingvistică a enunțului* și a limbii la o lingvistică a enunțării* și a vorbirii: este vorba de studiul actelor de limbaj* sau al actelor de vorbire ținând cont de enunțuri, de cadrul efectiv al enunțării lor, de contextul* și raporturile intersubiective care se dezvoltă. Ca urmare, se poate spune că vorbirea individuală se supune regulilor sociale ale limbii.

D. Peraya
(G. D. S.)

Vulnerabilitate

Cuvânt din vocabularul clinic și epidemiologie ; vulnerabilitatea este fragilitatea unui sistem defensiv. Ea tinde să înlocuiască vechea noțiune de predispoziție somatică și psihică; este temporară sau cronică. Vulnerabilitatea psihologică exprimă dezechilibrele care perturbă dezvoltarea* și activitatea afectivă, intelectuală, relațională. Ea cere să se țină cont de repercusiunile mediilor traumatice asupra dezadaptărilor psihice, deviațiilor de conduită, rupturilor. Aprecierea ei se înscrie în cadrul cercetărilor pluridisciplinare și duce la intervenții preventive și terapeutice (de ex., familiale și psihosociale). Epidemiologia estimează vulnerabilitatea în mod probabilist, ca factor de risc: situată la intersecția „terenului" și a „mediului", ea exprimă interacțiunile genotip-mediu înconjurător și se plasează între conceptele necesare la formularea problematicilor pluridimensionale. Trebuie să ne întrebăm asupra naturii și originii resorturilor copiilor invulnerabili, care par să găsească în ei înșiși resursele necesare pentru a învinge adversitatea.

J. Selosse
(N. C.)

Z

Zeigarnik **(Efect —)**
De la numele psihologului care l-a descris primul în 1927, acest efect desemnează un fenomen de mai bună retenție* a sarcinilor întrerupte decât a sarcinilor încheiate.

M. Richelle
(N. C.)

Zgomot
Producție sonoră neorganizată, compusă din frecvențe* diferite. Din punct de vedere psihologic, zgomotul este opus sunetelor muzicale. Aprecierea ultimelor fiind dependentă de deprinderi* culturale, se ridică problema frontierei dintre zgomot și muzică*, o organizare prezentă obiectiv putând să nu fie percepută de către subiect.
Fond sonor oarecare din care se detașează o stimulare* acustică particulară și semnificativă, ca un semnal de detectare sau un enunț ce trebuie înțeles. Un zgomot este denumit alb* dacă el este compus din toate frecvențele spectrului auditiv.
Prin extindere, orice ansamblu de evenimente nestructurat și fără valoare informativă, din care se desprinde un semnal sau un mesaj*: potențialul evocat* se detașează de zgomotul (de fond) al activității electroencefalografice* în curs; într-o probă de inteligibilitate* a vorbirii, enunțurile sunt mascate de un zgomot. în teoria informației*, zgomotul ce caracterizează canalul* de transmisie este un factor major al degradării informației. Teoria detectării semnalului a inclus noțiunea de zgomot, postulând faptul că orice detecție implică o discriminare* între zgomot și semnal. Detectabilitatea* unui stimul sau inteligibilitatea unui mesaj verbal depind de raportul semnal/zgomot.
, „

M. Richelle
(O. D.)

Zonă a proximei dezvoltări
Această noțiune, introdusă de L. S. Vîgotski, traduce faptul că, pentru acest autor, există o relație strânsă între dezvoltare* și posibilitățile de învățare*. Această relație se analizează după două axe. Pe de o parte, există o dezvoltare actuală a copilului, așa cum poate fi evaluată cu ajutorul probelor, standardizate sau nu. Pe de altă parte, există o dezvoltare potențială, care poate fi estimată pe baza a ceea ce copilul este capabil să realizeze cu ajutorul unui adult la un moment dat și va realiza singur mai târziu. Această capacitate potențială, actualizabilă cu mai mică sau mai mare ușurință în cursul unei interacțiuni*, corespunde zonei proximei dezvoltări. în această perspectivă, învățarea devine factor de dezvoltare.

M. Fayol
(N. C.)

Zvon
Știre necontrolată care apare în absența unor informații* precise asupra unui eveniment important și a cărei transmitere orală este caracterizată prin trei tendințe:
1. reducerea: cu cât zvonul se propagă, cu atât el devine mai concis și mai ușor de transmis;
2. accentuarea: anumite detalii sunt amplificate printr-un efect de contrast;

3. asimilarea: detaliile păstrate sunt restructurate în așa fel încât ansamblul posedă unitatea și pregnanța unei forme* bune reflectând ideologia, dorințele și interesele celor care propagă zvonul. Zvonurile au funcția esențială de a calma tensiunile emoționale, cel mai adesea ostile, care le suscită, explicându-le și justificându-le.

F. Askevis-Leherpeiix
(N. C.)

GLOSAR MULTILINGV

Sunt prezentate mai jos traducerile intrărilor din dicționar în șase limbi: franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană și portugheză (în ordinea menționată). Termenii în română figurează în aldine, iar traducerile - în italice sau în drepte de rând, în funcție de limbă. Punctul și virgula separă fiecare traducere, iar virgula separă două traduceri în aceeași limbă.
Intrările care reiau același termen în cele șase limbi nu apar în această listă (de ex.: ***Input;*** *input;* input; *input;* input; *input;* input).

Abandon (Nevroză de —) ; *abandon (nevrose a"—);* Verlassenheit; *abandonment;* abandono; *abbandono;* abandono.

Abandon școlar; *abandon scolaire;* Schulverlassen; *drop out;* desercion escolar; *abbandono scolastico;* abandono escolar.

Abilitate; *habilete;* Fertigkeit; *skill;* habilidad; *abilita;* habilidade.

Abilitate de bază; *habilete de base;* Grundfertigkeit; *basic skill;* habilidad bâsica; *abilita di base;* habilidade de base.

Abilitate motorie; *habilete motrice;* Bewegungsfertigkeit; *motor skill;* habilidad motora; *abilita motrice;* habilidade motriz.

Abordare; *approche;* Annăhem; *approach;* acercamiento; *approcio;* abordagem.

Abreacție; *abreaction;* Abreagieren; *abreaction;* abreaccion; *abreaiione;* ab-reaccâo.

Absenteism; *absenteisme;* Absentismus; *absenteism ;* ausentismo; *assenteismo;* absenteismo.

Absolut; *absolu;* absolut; *absolute;* absoluto; *assoluto;* absoluto.

Abstinență (Sindrom de —) ; *abstinence (syndrome d'—);* Abstinenz; *abstinence;* abstinencia; *astinenza;* abstinencia.

Abstracție; *abstraction;* Abstraktion; *abstraction;* abstraccion; *astrazione;* abstraccâo.

Abstracție empirică; *abstraction empirique;* empirische Abstraktion; *empirical abstraction;* abstraccion empirica; *astrazione empirica ;* abstracșâo empirica.

Abstracție reflectantă; *abstraction reflechissante;* reflektierende Abstraktion; *reflective abstraction;* abstraccion reflectante; *astrazione riflettente;* abstraccâo que reflete.

Acalculie; *acalculie;* Akalkulie; *acalculia;* acalculia; *acalcolia;* acalculia.

Acceptabilitate; *acceptabilite;* Annehmbarkeit; *aceptability;* aceptabilidad; *accettabilită;* aceitabilidade.

Acces delirant; *bouffee delirante;* deliranter Schub; *brief delusional episode;* brote delirante; *accesso di folia;* onda delirante.

Accesibilitate; *accessibilite;* Zugänglichkeit; *accessibility;* accesibilidad; *accessibilită;* acessibilidade.

Acces lexical; *accăs lexical;* lexikalischer Zutritt; *lexical access;* acceso al lexico; *accesso lessicale;* acesso lexico.

Accident; *accident;* Unfall; *accident;* accidente; *accidente;* acidente.

Acetilcolină; *acetylcholine;* Acetylcholin; *acetylcholine;* acetilcolină; *acetilcolină;* acetilcolină.

Achiesare; *acquiescement;* Nachgiebigkeit; *acquiescence;* acquiescencia; *consenso;* consentimento.

Achiziție; *acquisition;* Aneignung; *acquisition;* adquisicion; *acquisizione;* aquisicăo.

Acid aminat; *acide amine;* Aminsaiire; *amino acid;* âcido aminado; *amminoacido;* âcido aminoacetico.

Acid nucleic; *acide nucleique;* Nukleinsaiire; *nucleic acid;* âcido nucleico; *acido nucleico;* âcido nucleico.

Acmestezie; *acmesthesie;* Akmăsthesie; *acmesthesia;* acmestesia; *acmestesiă;* acmestesia.

Acomodare; *accommodation;* Akkommodation; *accommodation;* acomodacion; *accomodazione;* acomodacâo.

Acomodare vizuală; *accommodation visuelle;* Visuellakkommodation; *visual accommodation;* acomodacion visual; *accomodazione visuale;* acomodacâo visual.

Acromatic; *achromatique;* achromatisch; *achromatic;* acromâtico; *acromatico;* acromâtico.

Act; *acte;* Handlung; *act;* acto; *atto;* acto.

Actant; *actant;* Aktant; *actant;* actor; *attante;* actante.

Act de limbaj; *acte de langage;* Sprechakt; *speech act;* acto de lenguaje; *atto di linguaggio;* acto de linguagem.

Activare; *activation;* Aktivierung; *activation;* activacion; *attivazione;* activațâo.

Activă; *active;* aktive; *active;* activa; *attivo;* activo.

Activitate; *activite;* Aktivität; *activity;* actividad; *attività;* actividade.

Activitate psihică; *travail psychique;* psychische Arbeit; *psychic work;* trabajo psîquico; *lavoro psichico;* trabalho psîquico.

Activitate psihică creatoare; *travail psychique createur;* psychische schopferische Arbeit; *psychic creative work;* trabajo psîquico creador; *lavoro psichico creativo;* trabalho psîquico criador.

Activitate redirijată; *activite redirigee;* riickgeleitete Aktivität; *displacement activity;* actividadreorientada; *attività ridirette;* actividade redirigida.

Actograf; *actographe;* Aktograph; *actograph;* actografo; *attografo;* actografo.

Act ratat; *acte manque;* Fehlhandlung;/ai</ry *act;* acto fallido; *atto mancato;* acto falho.

Actuală (Nevroză —) ; *actuelle (nevrose —) ;* aktual; *actual;* actual; *anuale;* actual.

Actualizare; *actualisation;* Aktualisieren; *achievement, actualizing;* actualizacion; *attualizzazione;* actualizațâo.

Acțiune; *action*;Tăt; *action;* accion; *azione;* ațâo.

Acuitate vizuală; *acuile visuelle;* Sehschărfe; *visual acuity;* agudeza visual; *acuita visiva;* acuidade visual.

Aculturație; *acculturation;* Akkulturation; *acculturation;* aculturacion; *acculturazione;* aculturacao.

Acumulare; *amassement;* Hamstern; *hoarding;* amontonamiento; *ammasso;* acumulagâo.

Acustică; *acoustique;* Akoustik; *acoustics;* acustica; *acustica;* acustica.

Adaptare; *adaptation;* Anpassung; *adaptation;* adaptacion; *adattamento;* adaptagâo.

Adaptare lingvistică; *adaptation linguistique;* sprachwissenschaftliche Anpassung; *linguistic adaptation;* adaptacion lingiiîstica; *adattamento linguistico;* adaptașâo linguîstica.

Adaptometru; *adaptometre;* adaptometer; *adaptometer;* adaptometro; *addattametro;* adaptometro.

Adezivă (Identificare —) ; *adhesive (Identification —) ;* anhaftende; *adhesiva;* adesiva; *adesiva;* adesiva.

Adicție; *addiction;* Abhăngigkeit; *addiction;* adiction; *adiction;* adiction.

Adolescență; *adolescence;* Adoleszenz; *adolescence;* adolescencia; *adolescenza;* adolescencia.

Adopție; *adoption;* Adoption; *adoption;* adopcion; *adozione;* adoșâo.

Adrenalină; *adrenaline;* Adrenalin; *adrenalin;* adrenalina; *adrenalina,* adrenalina.

Adrenocorticotropină; *adrenocorticotropine;* adrenocorticotropes Hormon; *adrenocorticotropic Iwrmone;* adrenocorticotropină; *adrenocorticotropină ;* adrenocorticotropină.

Adualism; *adualisme;* Adualismus; *adualism;* adualismo; *adualismo;* adualismo.

Afazie; *aphasie;* Aphasie; *aphasia;* afasia; *afasia;* afasia.

Afectivitate; *affectivite:* Affektivität; *affectivity;* afectividad; *affettività;* afectividade.

Aferentă; *afference;* Afferenz; *afferent;* aferencia; *afferenza;* aferencia.

Afdiere; *affiliation;* Angliederung; *affiliation;* afiliacion; *affiliazione;* afiliațăo.

Afinitate; *affinite;* Affinităt; *affinity;* afinidad; *affinità;* afinidade.

Afirmare de sine; *affirmation de soi;* Selbstbehauptung, *seif assertion;* autoafirmacion; *autoaffirmazione;* autoafirmațâo.

Agitație; *agitation;* Erregung; *agitation;* agitacion; *agitazione;* agitașâo.

Agnozie; *agnosie;* Agnosie; *agnosia;* agnosia; *agnosia;* agnosia.

Agonist; *agoniste;* agonist; *agonist;* agonisto; *agonistico;* **agonisto.**

Agorafobie; *agoraphobie;* Platzangst; *agoraphobia;* agorafobia; *agorafobia;* agorafobia.

Agrafie; *agraphie;* Agraphie; *agraphia;* agrafia; *agrafia;* agrafia.

Agramatism; *agratnmatisme;* Agrammatismus; *agrammatism;* agramatismo; *agrammatismo;* agramatismo.

Agresiune; *agression;* Agression; *agression;* agTesion; *aggressione;* agressâo.

Agresiv (Comportament—); *agressif (comportement —) ;* aggressiv; *aggresive;* agresivo; *aggressivo;* agressivo.

Agresivitate; *agressivite;* Agressivität; *aggressivity;* agresividad; *aggressività;* agressividade.

Ajustare; *ajustement;* Anpassung *;fitt ing, adjustment;* ajustamiento, adaptacion; *aggiustamento;* ajustamento.

Ajustare pregătitoare; *ajustement preparatoire;* vorbereitende Einstallung; *preparatory adjustment;* adaptacion preparatoria; *adattamento preparatorio;* ajustamento preparatorio.

Alarmă; *alarme;* Alarm; *alarm;* alarma; *allarme;* alarma.

Alb; *blanc;* weiss; *white;* blanco; *bianco;* branco.

Alcool; *alcool;* Alkohol; *alcohol;* alcohol; *alcool;* alcool.

Aleatoriu; *aleatoire*;Zufâllig; *random;* aleatorio; *aleatoria;* aleatorio.

Alegere; *choix;* Wahl; *choice;* eleccion; *scelta;* escolha.

Alegere de obiect narcisică; *choix d'objet narcissique;* narzisstische Objektwahl; *narcissistic object choice;* eleccion objetal narcisista; *scelta dell'oggetto narcisistico;* escolha narcisica de objecto.

Alegere de obiect prin anaclisis; *choix d'objet par etayage;* Anlehnungstypus der Objektwahl; *anaclitic object choice;* eleccion objetal anaclîtica; *scelta anaclitica d'oggetto;* escolha anaclitica de objecto.

Alelă; *allele;* Allele; *allele;* alelo; *allelo;* alelo.

Alertă; *alerte;* Alarm; *alert response;* alerta; *allarme;* alerta.

Alexie; *alexie;* Alexia; *alexia;* alexia; *alessia;* alexia.

Alexitimie; *alexithymie;* Alexithymie; *alexithymia;* alexitimia; *alessitimia;* alexitimia.

Alfabetizare; *alphabetisation;* Alphabetisierung; *alphabetization;* alfabetizacion; *alfabetisazione;* alfabetizaţâo.

Algezimetru; *algesimetre;* Algesimeter; *algesimeter;* algesimetro; *algesimetro;* algesimetro.

Algoritm; *algorithme;* Algorithmus; *algoritlwn;* algoritmo; *algoritmo;* algoritmo.

Alienare; *alienation;* Verausserung; *alienation;* alienacion; *alienazione;* alienaţâo.

Alienare mentală; *alienation mentale;* Geisteskrankheit; *insanity;* alienacion mental; *alienazione mentale;* alienaţâo mental.

Aliestezie; *alliesthesie;* Allachasthesie; *allesthesia;* aliestesia; *alliestesia;* aliestesia.

Alimentar (Comportament —); *alimentaire (comportement —) ;* nahrungs; *feeding;* alimenticio; *alimentare;* alimentar.

Alocare; *allocation;* Allokation; *allocation;* asignacion; *allocazione;* aloca9âo.

Alocentrism; *allocentrisme;* Allozentrismus; *allocentrism;* alocentrismo; *allocentrismo;* alocentrismo.

Aloplastic; *alloplastique;* alloplastich; *alloplastic;* aloplâstico; *alloplastico;* aloplâstico.

Alternanţă; *alternance;* Abwechselung; *alternating response;* altemacion; *alternanza;* alternância.

Alternanţă funcţională; *alternance fonctionnelle;* funktionelle Abwechselung; *funcţional alternating response;* altemacion funcional; *alternanza funzionale;* alternância funcional.

Altruism; *altruisme;* Altruismus; *altruism;* altruismo; *altruismo;* altruismo.

Altul; *mure;* Anderer; *other;* otro; *altro;* otro.

Ambianţă fizică; *ambiance physique;* physische Umgebungsfaktoren; *ambient physical factors;* ambiente ffsico; *ambiente fisico;* ambiente fisico.

Ambidextrie; *ambidextrie;* Zweihăndigkeit; *ambidextrality;* ambidextria; *ambidestrezza;* ambidestria.

Ambiţie; *ambition;* Ambition; *ambition;* ambicion; *ambizione;* ambiţâo.

Ambivalenţă; *ambivalence;* Ambivalenz; *ambivalence;* ambivalencia; *ambivalenza;* ambivalencia.

Amendabilitate; *amendabilite;* Verbesserungsfahigkeit; *capacity for reform;* enmendabilidad; *ammendabilită;* capacidade de emendar.

Ameninţare; *menace;* Drohung; *threat;* amenaza; *minaccia;* amea9a.

Amestec de culori; *melange de couleurs;* Farbenmischung; *colour mixture;* mezcla de colores; *mescolanza di colori;* mistura de cores.

Ametropie; *ametropie;* Ametropie; *ametropia;* ametropia; *ametropia;* ametropia.

Amigdală; *amygdale;* Tonsille; *amygdala;* amîgdala; *tonsilla;* amigdală.

Amină; *amine;* Amin; *amine;* aminado; *amina;* amino.

Amintire; *souvenir;* Errinerung; *memory;* recuerdo; *ricordo;* lembranc,a.

Amintire-ecran; *souvenir-ecran;* Deckerrinerung; *screen memory;* recuerdo pantalla; *ricordo di copertura;* recordac,ăo encobridora.

Amânare; *delai;* Retardation; *delay;* plazo; *termine;* prazo.

Amânat; *differe;* Verschiebung; *delayed;* diferido; *differito;* adiado.

Amnezie; *amnesie;* Amnesie; *amnesia;* amnesia; *amnesia;* amnesia.

Amodal (Complement—); *amodal (complement —) ;* amodal; *amodal;* amodal; *amodale;* amodal.

Amoralism; *amoralisme;* Amoralismus; *amorality;* amoralismo; *amoralismo;* amoralismo.

Amorsare; *amorgage;* Erregen; *priming;* priming; *priming;* priming.

Amplitudine; *amplitude;* Amplitiide; *amplitude;* amplitud; *amplitudine;* amplitude.

Amprentă/întipărire; *empreinte;* Prăgung; *imprinting;* impronta; *marca;* marca.

Amuzie; *amusie;* Amusie; *amusia;* amusia; *amusia;* amusia.

Anaclisis; *etayage;* Anlehnung; *anaclisis;* anaclisis; *anaclisi;* apoio.

Anaclitic; *anaclitique;* Anlehnungs———; *anaclitic;* anaclitico; *anaclitico;* anaclitico.

Anaforă; *anaphore;* Anaphora; *anaphora;* anâfora; *anafora;* anăfora.

Anaglifă; *anaglyphe;* Anaglyph; *anaglyph;* anaglifo; *anaglifo;* anaglifo.

Anal; *anal;* anal; *anal;* anal; *anale;* anal.

Analfabetism; *analphabetisme;* Analphabetentum; *illiteracy;* analfabetismo; *analfabetismo;* analfabetismo.

Analgezie; *analgesie;* Analgesie; *analgesia;* analgesia; *analgesia;* analgesia.

Analizator sintactic; *analyseur syntaxique;* syntaktischer Analysator; *par ser;* analizador sintâctico; *analizzatore sintattico;* analisador sintâxico.

Analiză a constituenților imediați; *analyse en constituants immediats;* Analyse in unmittelbaren Bestandteilen; *analysis in immediate constituants;* anâlisis en constituyentes inmediatos; *analisi dei constituenți immediati;* anâlise em constituintes imediatos.

Analiză a interacțiunii sociale; *analyse de l'interaction sociale;* Interaktionsanalyse; *social interaction analysis;* anâlisis de la interaccion social; *analisi del interazione sociale;* anâlise da interașâo social.

Analiză de control; *analyse de contrble;* Priifungsanalyse; *control analysis;* anâlisis de control; *analisi di controllo;* anâlise de controlo.

Analiză de conținut; *analyse de contenu;* Inhaltsanalyse; *content analysis;* anâlisis de contenido; *analisi di contenuto;* anâlise de conteudo.

Analiză de date; *analyse des donnees;* Datenanalyse; *data analysis;* anâlisis de los datos; *analisi di dați;* anâlise dos dados.

Analiză de grup; *groupe-analyse;* Gruppenanalyse; *group analysis;* grupo anâlisis; *gruppo analisi;* anâlise de grupo.

Analiză de sarcini; *analyse des tâches;* Arbeitsanalyse; *tasks analysis;* anâlisis de las tareas; *analisi di compito;* anâlise das tarefas.

Analiză de variantă; *analyse de variance;* Varianzanalyse; *analysis of variance;* anâlisis de la variancia; *analisi della varianza;* anâlise de variancia.

Analiză didactică; *analyse didactique;* didaktische Analyse; *training analysis;* anâlisis didactico; *analisi didattica;* anâlise didactica.

Analiză laică; *analyse lăique;* Laienanalyse; *lay analysis;* anâlisis laica; *analisi laica;* anâlise laica.

Analiză multivariată; *analyse multivariee;* mehrdimensionale Analyse; *multivariate analysis;* anâlisis con multiples variables; *analisi di piu variabili;* anâlise multivariada.

Analiză psihologică; *analyse psychologique;* psychologische Analyse; *psychological analysis;* anâlisis psicologico; *analisi psicologica;* anâlise psicologica.

Analiză tranzacțională; *analyse transactionnelle;* vermittelnde Analyse; *compromise analysis;* anâlisis transacciona]; *analisi transattiva;* anâlise transacciona].

Analogic; *analogique;* analogisch; *analogical;* analogico; *analogico;* analogico.

Analogie; *analogie;* Analogie; *analogy;* analogia; *analogia;* **analogia.**

Anamneză; *anamnese;* Anamnese; *anamnesis;* anamnesis; *anamnesia;* anamnese.

Ancheta; e«ț«e/e;Befragung; *inquiry;* investigacion; *inchiesta;* inquerito.

Anchetă de personalitate; *enquite de personnalite;* Personlichkeitsbefragung; *personality inquiry;* investigacion de personalidad; *inchiesta di personalitâ;* inquerito de personalidade.

Anchetă socială; *enquete sociale;* soziale Befragung; *social inquiry;* investigacion social; *inchiesta sociale;* inquerito social.

Ancorare; *ancrage;* Verankerung; *anchor effect;* fijaciân; *ancoraggio;* fixațâo.

Androgen; *androgene;* Androgen; *androgen;* androgeno; *androgeno;* androgeno.

Angajare (Teorie a —) ; *engagement (theorie de l'—);* Beteiligungs (theorie); *commitment;* compromiso; *impegno;* compromisso.

Angoasă; *angoisse;* Angst; *anxiety;* angustia; *angoscia;* angustia.

Anhedonie; *anhedonie;* Anhedonie; *anhedonia;* anhedonia; *anedomismo;* nâo prazer.

Anideic; *anideique;* anideisch; *poverty qfthought;* anideico; *anideico;* anideativo.

Animism; *animisme;* Animismus; *animism;* animismo; *animismo;* animismo.

Anizometropie; *anisometropie;* Aniso-metropie; *aniso-metropia;* anisometropia; *anisometropia;* anisometropia.

Anizopie; *anisopie;* Anisopie; *anisopia;* anisopia; *anisopia;* anisopia.

Anomalie; *anomalie;* Anomalie; *anomaly;* anomalia; *anomalia;* anomalia.

Anomaloscop; *anomaloscope;* Anomaloskop; *anomaloscope;* anomaloscopio; *anomaloscopio;* anomaloscopio.

Anomie; *anomie;* Anomie; *anomia;* anomia; *anomia;* anomia.

Anorexie; *anorexie;* Anorexie; *anorexia;* anorexia; *anoressia;* anorexia.

Anortoscopic; *anorthoscopique;* anorthoskopisch; *anorthoscopic;* anortoscopico; *anortoscopico;* anortoscopico.

Anosognozie; *anosognosie;* Anosognosie; *anosognosia;* anosognosia; *anosognosia;* anosognosia.

Antagonist; *antagoniste;* Antagonist; *antagonist;* antagonista; *antagonista;* antagonista.

Anticipare; *anticipation;* Antizipation; *aniicipation;* anticipacion; *anticipazione;* antecipaţâo.

Antidepresor; *antidepresseur;* gegen den Nervenzusammenbruch; *antidepressant;* antidepresivo; *antidepressivo;* antidepressor.

Antinarcisism; *antinarcissisme;* Antinarzissmus; *antinarcissism;* antinarcisismo; *antinarcisismo;* antinarcisismo.

Antinomie; *antinomie;* Widerspruch; *antinomy;* antinomia; *antinomia,* antinomia.

Antipsihiatrie; *antipsychiătrie;* Antipsychiatrie; *antipsychiatry;* antipsiquiatria; *antipsichiatria;* antipsiquiatria.

Antisocial; *antisocial;* gesellschafswidrig; *antisocial;* antisocial; *antisociale;* antisocial.

Antoedip; *antcedipe;* Anticedipus; *antcedipe;* antiedipo; *antedipo;* antoedipo.

Antrenament; *entraînement* ,'Training; *training;* entrenamiento; *allenamento;* entreniemento.

Antropologie; *anthropologie;* Anthropologie; *anthropology;* antropologia; *antropologia;* antropologia.

Antropomorfism; *anthropomorphisme;* Anthropomorphismus; *anthropomorphism;* antropomorfismo; *antropomorfismo;* antropomorfismo.

Anulare retroactivă; *annulation retroactive;* Ungeschehenmachen; *undoing (what nas been done);* anulacion retroactiva; *annullazione retroattiva;* anulacâo retroactiva.

Anxietate; *anxiete;* Ăngstlichkeit; *anxiety;* ansiedad; *ansia;* ansiedade.

Anxiogen; *anxiogene;* anxiogen; *anxiogenous;* ansiogeno; *ansiogeno;* ansiogeno.

Anxiolitic; *anxiolytique;* angststillend; *anxiolytic;* ansiolitico; *ansiolitico;* ansiolitico.

Aparat de urmărire; *persequomâtre;* Pursuitmeter; *pursuitmeter;* pursuitmeter; *pursuitmeter;* pursuitmeter.

Aparat psihic; *appareil psychique;* psychischer Apparat; *psychic apparatus;* aparato psiquico; *apparato psichico;* aparelho psiquico.

Aparat psihic grupai; *appareil psychique groupal;* psychischer gruppenapparat; *group psychic apparatus;* aparato psiquico grupai; *apparato psychico gruppale;* aparelho psiquico grupai.

Aparent; *apparent;* scheinbar; *apparent;* aparente; *apparente;* aparente.

Apartenenţă (Trebuinţă de —) ; *appartenance (besoin d'—);* Zugehorigkeitsbediirfnis; *affiliation;* pertenencia; *appartenenza;* integraţâo.

Apărare; *defense;* Abwehr; *defense;* defensa; *difesa;* defesa.

Apercepţie; *aperception;* Wahrnehmung; *apperception;* percepcion; *appercezione ;* apercepcăo.

Aperitiv; *appetitif;* begehrend; *appetitive;* apetitivo; *appetitivo;* apetitivo.

Apragmatism; *apragmatisme;* Apragmatismus; *apragmatism;* apragmatismo; *apragmatismo;* apragmatismo.

Apraxie; *apraxie;* Apraxie; *apraxia;* apraxia; *aprassia;* apraxia.

Aprehensiune (Mod de—la testul Rorschach); *apprehension (mode d'— au Rorschach);* Erfassung; *apprehension;* aprehensidn; *apprensione;* apreensâo.

Aprobare; *approbation;* Beifall; *approval;* aprobacion; *approvazione;* aprovac,ăo.

Apropriere; *appropriation;* Aneignung; *appropriation;* apropiacion; *apropriazione;* apropria9âo.

Aprosexie; *aprosexie;* Aprosexie; *aprosexia;* aprosexia; *aprosessia;* aprosexia.

Aptitudine; *aptitude;* Făhigkeit; *ability;* aptitud; *capacită;* aptidâo.

Aptitudine fizică şi psihomotorie; *aptitude physique et psychomotrice;* physische und psychomotorische Făhigkeit; *physical andpsychomotoric ability;* aptitud ffsica y psicomotora; *altitudine fìsica e psicomotrice;* aptidâo fîsica e psîcomotora.

Arbitrar al semnului; *arbitraire du signe;* Willkiir des Zeichens; *sign arbitrarity;* arbitrariedad de la senal; *arbitrario del segnale;* arbitrario do sinal.

Arbitrarietate; *arbitrarite;* Willkiir; *arbitrariness;* arbitrariedad; *arbitrario;* arbitrariedade.

Arborescentă; *arborescence;* baumartige Form; *arborescence;* arborescencia; *arborescenza;* arborescencia.

Arbore (Test **al** —) ; *arbre (test del'—);* Baum; *tree;* ârbol; *albero;* ârvore.

Argou; *argot;* Slang; *slang;* jerga; *gergo;* gfria.

Argument; *argument;* Argument; *argument;* argumento; *argumento;* argumento.

Argumentare; *argumentation;* Argumentation; *argumentation;* argumentacion; *argumentazione;* argumentaşâo.

Arhetip; *archetype;* Archetypus; *archetype;* arquetipo; *archetipo;* arquetipo.

Arhigrup; *archigroupe;* Urgruppe; *archigroup:* arquigrupo; *arcigruppo;* arquegrupo.

Arie; *aire;* Area; *ar ea;* ârea; *avea;* ârea.

Artefact; *artefact;* Artefakt; *artifact;* artefacto; *artefatto;* artefacto.

Art-terapie; *art-therapie;* Kunst-therapie; *art-therapy;* arte terapia; *arte terapia;* terapia pela arte.

Asasinat; *assassinat;* Mord; *murder;* asesinato; *assassinio;* assassinato.

Ascendent/descendent; *ascendantldescendant;* aufsteigend/absteigend; *bottom-upltop-down;* ascendiente/descendiente; *ascendente/descendente ;* ascendente/descendente.

Ascendență; *ascendance;* Dominanz; *ascendance;* ascendencia; *ascendenza;* ascendencia.

Ascultare; *ecoute;* Horchen; *listening;* escucha; *ascolto;* escuta.

Asimbolie; *asymbolie;* Asymbolie; *asymbolia;* asimbolia; *asimbolia;* assimbolia.

Asimilare; *assimilation;* Assimilation; *assimilation;* asimilacion; *assimilazione;* assimilaţâo.

Asincronie a instalării stimulului; *asynchronie d'installation du stimulus;* Asynchronie beim Eintreten des Stimulus; *stimulus onset asynchrony;* asincronia de instalacion del estimulo; *asincronia di installazione del stimolo;* assincronia de instalacâo do estimulo.

Asistență educativă; *assistance educative;* erzieherischeHilfe; *educațional aid;* asistencia educativa; *assistenza educativa;* assistencia educativa.

Asocial (Comportament —) ; *asociat (comportement —) ;* asozial; *asocial;* asocial; *asociate ;* asocial.

Asociație de cuvinte; *association de mots;* Worterassoziation; *words association;* asociacion de palabra; *associazione di parole;* associaţão de palavras.

Asociație liberă; *association libre;* freie Assoziation;/ree *association;* asociacion libre; *associazione libera;* associa9âo livre.

Asociaționism; *associatiomusme;* Assoziationspsychologie; *associationism;* asociacionismo; *associazionismo;* associacionismo.

Asomatognozie; *asomatognosie;* Asomatognosie; *asomatognosia;* asomatognosia; *asomatognosia;* asomatognosia.

Aspecific; *aspecifique;* aspezifisch; *aspecific;* aespecîfico; *aspecifico;* aespecîfico.

Asuetudine; *assuetude;* Abhăngigkeit; *addiction;* adiccion; *assuefazione;* tolerância.

Așcolaritate; *ascolarite;* Unfăhigkeit zum Schulbesuch; *non schooling;* inescolaridad; *ascolaritâ;* sem escolaridade.

Atac; *attaque;* Attacke; *attack;* ataque; *attacco:* ataque.

Atașament; *attachement;* Anhănglichkeit; *attachment;* apego; *affetto;* apego.

Ataxie; *ataxie:* Ataxie; *ataxia;* ataxia; *atassia;* ataxia.

Atelier; *atelier;* Werksratt; *workshop;* taller; *workshop;* atelier.

Atenție; *atlention;* Aufmerksamkeit; *attention;* atencion; *attenzione;* atenţão.

Atimhormie; *atltymliormie;* Athymhormie; *atimorrnia;* atimormia; *atimormia;* atimormia.

Atipic; *atypique;* atypisch; *atypical;* atfpico; *atipico;* atfpico.

Atitudine; *attitude;* Haltung; *attitude;* actitud; *atteggiamento;* atitude.

Atracție interpersonală; *attraction interpersonnelle;* zwischenmenschliche Anziehung; *interpersonal attraction;* atraccion interpersonal; *attrazione interpersonale;* atracţâo interpessoal.

Atribuire cauzală; *attribution causale;* kausale Zuweisung; *carnal attribution;* atribucion causal; *assegnazione causale;* atribuiţâo causal.

Audibilitate; *audibilite;* Hbrbarkeit; *audibility:* audibilidad; *audibilită;* audibilidade.

Audiogirală (Iluzie —) ; *audiogyrale (illusion —) ;* audiogyrale; *audiogyral;* audiogiral; *audiogiral;* audiogiralo.

Audiogramă; *audiogramme;* Audiogram; *audiogjam;* audiogramă; *audiogramma;* audiogramă.

Audiogravică (Iluzie —) ; *audiogravique (illusion —) ;* audiogravisch; *audiogravic;* audiogrâvico; *audiogravico;* audiogrâvico.

Audiometrie; *audiometiie;* Audiometrie; *audiometry;* audiometria; *audioinetria;* audiometria,

Audiometru; *audiometre;* Audiometer; *audiometer;* audiometro; *audiometro;* audiometrico.

Audiovizual; *audiovisuel;* Audiovisuell; *audiovisual;* audiovisual; *audiovisivo;* audiovisual.

Audiție; *audition;* Hbren; *hearing;* audicion; *udito;* audiţão.

Autism; *autisme;* Autismus; *autism;* autismo; *autismo;* autismo.

Autoanaliză; *autoanalyse;* Selbstanalyse; *seif anatysis;* autoanâlisis; *antoanalisi;* autoanâlise.

Autocinetism; *autocinetisme;* Autokinetik; *autokinetism;* autocinetismo; *autocinetismo;* autocinetismo.

Autoconservare; *autoconservation;* Selbsterhaltung; *seif preservation;* autoconservacion; *autoconservazione;* autoconservaţâo.

Autocontrol; *autocontrâle;* Autokontrolle; *seif control;* autocontrol; *autocontrollo;* autocontrole

Autocorecţie; *autocorrection;* Selbstverbesserung; *selfcorrection;* autocorreecion; *autocorrezione;* autcorrecţão.

Autocritică; *autocritique;* Selbstkritik; *seif criticism ;* autocritica; *autocritica;* autocritica.

Autodistrugere; *autodestruction;* Autodestruktion; *seif destruction;* autodestruccion; *autodistruzione;* autodestruicâo.

Autoeducaţie; *auto-education;* Selbsterziehung; *seif education;* autoeducacion; *autoeducazione;* autoeducaţâo.

Autoerotism; *auto-erotisme;* Autoerotismus; *autoerotism;* autoerotismo; *autoerotismo;* autoerotismo.

Autoevaluare; *auto-evaluation;* Selbstbewertung; *seif evaluation;* autoestimacion; *autovalutazione;* autoavaliacâo.

Autoformare; *autoformation;* Selbstbildung; *seif formation;* autoformacion; *autoformazione;* autoforma9âo.

Autohipnoză; *autohypnose;* Selbsthypnose; *seif hypnosis;* autohipnosis; *autoipnosi;* autohipnose.

Automat; *automate;* Automat; *automata;* automata; *automa;* automato.

Automatic; *automatique;* automatisch; *automatic ;* automâtico; *automatico;* automatice

Automatism mental; *automatisme mental;* generalisierter Automatismus; *delusion of being controlled;* automatismo mental; *automatismo mentale;* automatismo mental.

Automatism psihologic; *automatisme psychologique;* psyschologischer Automatismus; *psychological automatism;* automatismo psicologico; *automatismo psicologico;* automatismo psicologico.

Automatizare; *automatisation;* Automatisierung; *automatization;* automatizacion; *automatizzazione;* automatizaţão.

Automutilare; *automutilation;* Selbstverstiimmelung; *seif mutilation;* automutilacion; *automutilazione;* automutilaţão.

Autonomie; *autonomie;* Autonomie; *autonomy;* autonomia; *autonomia;* autonomia.

Autoorganizare; *autoorganisation;* Selbstorganisation; *seif organization;* autoorganizacion; *autoorganizzazione;* autoorganizaţâo.

Autopedepsire; *autopunition;* Selbstbestrafung; *seifpunishment;* autocastigo; *autopunizione;* autopuniţão.

Autopercepţie; *autoperception;* Selbstperzeption; *seif perception;* autopercepcion; *autopercezione;* autopercepşâo.

Autoplastic; *autoplastique;* autoplastisch; *autoplastic;* autoplâstico; *autoplastica;* autoplâstico.

Autopoiesis; *autopoiise;* Autopoiesis; *autopoiesis;* autopoyesis; *autopoiesi;* autopoiese.

Autoprezentare; *autopresentation;* Selbstvorstellung; *seif presentation;* autopresentacion; *autopresentazione;* autopresentaţâo.

Autoreglare; *autoregulation;* Selbststeuerung; *seif regulation;* autoregulacion; *autoregolazione;* autoregulaţâo.

Autoritarism; *autoritarisme;* autoritare Einstellung; *authoritarianism;* autoritarismo; *autoritarismo;* autoritarismo.

Autoritate; *autorite;* Autorităt; *authority;* autoridad; *autorită;* autoridade.

Autoritate parentală; *autorite parentale;* elterliche Autorităt; *parental authority;* autoridad parental; *autorită parentale;* autoridade parental.

Autoscopie; *autoscopie;* Autoskopie; *selfviewing;* autoscopia; *autoscopia;* autoscopia.

Autostimulare; *autostimulation;* Autostimulierung; *seif stimulation;* autoestimulacion; *autostimolazione;* autoestimulaşâo.

Autozomie; *autosomie;* Autosomie; *autosomy;* autosomia; *autosomia;* autossomia.

Aversiune; *aversion;* Aversion; *aversion;* aversion; *avversione;* aversâo.

Aversiune gustativă condiţionată; *aversion gustative conditionnee;* bedingte Geschmackaversion; *acquired taste aversion;* aversion gustativa condicionada; *avversione gustativa condizionata;* averţão gustativa condicionada.

Aversiv; *aversif;* Aversion erregend; *aversive;* aversivo; *aversivo;* aversivo.

Axă (a **vederii);** *axe (relatifă la vision);* Achse; *axis;* eje; *asse;* eixo.

Axiomatic; *axiomatique;* Axiomatik; *axiomatics;* axiomâtico; *assiomatico;* axiomătico.

Axiomatizare; *axiomatisation;* Axiomatisation; *axiomatisation;* axiomatizacion; *assiomatizzazione;* axiomatizaţâo.

Axiomă; *axiome;* Axiom; *axiom;* axioma; *assioma;* axioma.

Axon; *axone;* Axon; *axon;* axona; *assone;* axonio.

Balistic-controlată **(Mişcare** —) ; *Balistique-controle (mouvement —) ;* ballistisch-kontroll; *ballistic-controled;* balfstico-controlo; *balistico-controllo;* balfstico-controlo.

Banalitate (la teste proiective); *banalite (aux tests projectifs);* Vulgărantwort; *popular;* respuesta popular; *banalită;* vulgaridades.

Bandă; *bande;* Bande; *gang;* pandilla; *banda;* bandos.
Bandă critică; *bande critique;* kritisches Bând; *criticai bând;* banda critica; *banda critica;* banda critica.
Bandă de trecere; *bande passante;* passendes Bând; *passing bând;* intervalo significativo; *banda passante;* banda passante.
Baraj; *barrage;* Sperrung; *blocking;* bloqueo; *diga;* barragem.
Barbituric; *barbiturique;* Art Schlafmittel; *barbiturate;* barbiturico; *barbiturico;* barbiturico.
Baterie factorială; *batterie factorielle;* Faktorenbatterie; *factorial battery;* bateria factorial; *batteria fattoriale;* bateria factorial.
Bază de **cunoștințe;** *base de connaissances;* Wissensbasis; *knowledge base;* base de conocimientos; *base di conoscenze;* base de conhecimentos.
Bază de date; *base de donnees;* Data basis; *data base;* base de datos; *base di dați;* base de dados.
Bază (Grup de —); *base (groupe de —) ;* Basis; *base;* base; *base;* base.
Behaviorism; *behaviorisme;* Behaviorismus; *behaviourism, behaviorism;* conductismo; *behaviorismo;* behaviorismo.
Beneficiu al maladiei; *benefice de la maladie;* Krankheitsgewinn; *gainfrom illness;* beneficio de la enfermedad; *utilită della malattiâ;* lucro da doença.
Bifactorială (Teorie —); *bifactorielle (theorie —) ;* zweifaktoren; *bifactorial;* bifactorial; *bifattoriale;* bifactorial.
Bilingvism; *bilinguisme;* Zweisprachigkeit; *bilingualism;* bilingiiismo; *bilinguismo;* bilinguismo.
Bimodal; *bimodal;* zweigipfelig; *bimodal;* bimodal; *bimodale;* bimodal.
Binaural; *binaural;* binaural; *binaural;* binaural; *binaurale;* binauricular.
Binoculară (Vedere —); *binoculaire (vision —) ;* binokular; *binocular;* binocular; *binoculare;* binocular.
Bioenergie; *bioenergie;* Bio-energie; *bio-energy;* bio-energfa; *bio-energia;* bio-energia.
Biofeedback; *bio-feed-back;* Bio-Reafferenz; *bio-feedback;* bio-feedback; *bio-feedback;* bio-feedback.
Biogenetică (Lege —); *biogenetique (loi —) ;* Wiederholungsprinzip; *biogenetic;* biogenetică; *biogenetică;* biogenetică.
Biologic; *biologique;* biologisch; *biological;* biologico; *biologico;* biologico.
Biologie; *biologie;* Biologie; *biology;* biologia; *biologia;* biologia.
Biotop; *biotope;* Biotop; *biotop;* biotopo; *biotopo;* biotopo.
Bipolar; *bipolaire;* bipolar; *bipolar;* bipolar; *bipolare;* bipolar.
Bisecție; *bissection;* Halbierung; *bisection;* biseccion; *bisezione;* bi-seccăo.
Bisexuali ta te; *bisexualite;* Bisexualităt; *bisexuality;* bisexualidad; *bisessualită;* bisexualidade.
Bâlbâială; *begaiement;* Stottern; *stuttering;* tartamudeo; *balbettamento;* gagueira.
Blocaj; *blocage;* Blockierung; *blocking;* bloqueo; *bloccaggio;* blocagem.
Bolnav identificat; *malade identifie;* identifizierter Kranker; *identified patient;* paciente identificado; *malato identificato;* doente identificado.
Bovarism; *bovarysme;* Bovarysmus; *bovarism;* bovarismo; *bovarismo;* bovarismo.
Bradipsihic; *bradypsychique;* bradyphrenisch; *bradypsichic;* bradipsiquico; *bradipsichico;* bradipsiquico.
Buclă; *boucle;* Ring; *loop;* hebilla;/jM>/a,' argola.
Bulimie; *boulimie;* Bulimie; *bulimia;* bulimia; *bulimia;* bulimia.

Cadență; *cadence;* Rhythmus; *rhythm;* cadencia; *cadenza;* cadencia.
Cadru; *Cadre;*Rahmen; *frame;* marco; *quadro;* quadro.
Calcul; *calcul;* Rechnung; *computation;* câlculo; *calcolo;* câlculo.
Calcul abilitate; *calculabilite;* Berechenbarkeit; *computability;* calculabilidad; *calcolabilită;* calculabilidade.
Calificare; *qualification;* Qualifizieren; *qualification;* calificacion; *qualificazione;* qualificațăo.
Caliginimetru; *caliginimetre;* Blendungsmesser; *dazzlemeter;* caliginimetro; *caliginimetro;* caliginimetro.
Cameră; *chambre;* schalldichterRaum; *room;* cămara; *stanza;* quarto.
Campimetru; *campimetre;* Gesichtsfeldmesser; *campimeter;* campîmetro; *campimetro;* campfmetro.
Camuflaj; *camouflage;* Schutzanpassung; *camouflage;* camuflaje; *mimetizzazione;* camuflagem.
Canabinoid; *cannabinoide;* Kannabinoid; *cannabinoide;* cannabinoide; *cannabinoide;* canabinoide.

Canal; *canal;* Kanal; *chanel;* canal; *canale;* canal.

Canibalic; *cannibalique;* kannibalisch; *cannibalistic;* canibalfstico; *cannibalico;* canibalesco.

Capacitate; *capacite;* Kapazitat; *capacity;* capacidad; *capacită;* capacidade.

Capacitate de control; *capacite de controle;* Kontrollinhalt; *spân of control;* capacidad de control; *capacită de controllo;* capacidade de controle.

Capcană; *piege;* Falie; *blank;* trampa; *trappola;* cilada.

Capital uman; *capital humain;* menschlisches Kapital; *human capital;* capital humano; *capitale umano;* capital humano.

Captare foveală; *capture foveale;* fovealer Fang; *foveal capture;* captura foveal; *cattura foveale;* captura foveal.

Captură/Capturare; *capture;* Fang; *catch;* captura; *cattura;* captura.

Caracter; *caractere;* Charakter; *character;* caracter; *carattere;* caracter.

Carență afectivă; *carence affective;* affektive Karenz; *affective deprivatton;* carencia afectiva; *carenza affetiva;* carencia afectiva.

Carență educativă; *carence educative;* erzieherische Karenz; *educațional deprivation;* carencia educativa; *carenza educativa;* carencia educativa.

Cască (auditivă); *ecouteur;* Horer; *earphone;* auricular; *ricevitore;* escutador.

Castrare; *castration;* Kastration; *castration;* castracion; *castrazione;* castracão.

Ca și cum (Personalitate —) ; *comme si (personnalite —) ;* as if; *as if;* as if; *as if;* as if.

Catamneză; *catamnese;* Katamnese; *catamnesis;* catamnesis; *catamnesia;* catamnese.

Cataplexie; *cataplexie;* Kataplexie; *cataplexy;* cataplexia; *cataplessia;* cataplexia.

Catastrofă; *catastrophe;* Katastrophe; *catastrophe;* catastrofe; *catastrofe;* catastrofe

Catatonie; *catatonie;* Katatonie; *catatonia;* catatonfa; *catatonia;* catatonia.

Categorial; *categoriei;* kategoriell; *categorical;* categorial; *categoriale;* categorial.

Categorie; *categorie;*Kategorie; *category;*categoria; *categoria;* categoria.

Categorie gramaticală; *categorie grammaticale;* grammatische Kategorie; *grammatical category;* categoria gramatical; *categoria grammaticale;* categoria gramatical.

Categorie semantică; *categorie semantique;* semantische Kategorie; *semantic category;* categoria semantica; *categoria semantica;* categoria semantica.

Categorizare; *categorisation;* Kategorisierung; *categorization;* categorizacion; *categorisazione;* categorizașão.

Catharsis; *catharsis;* Katharsis; *catharsis;* metodo catartico; *metodo catartico;* metodo catârtico.

Cauzalitate; *causalite;* Kausalität; *causality;* causalidad; *causalită;* causalidade.

Caz; *cas;* Kasus; *case;* caso; *caso;* caso.

Caz-limită; *cas-limite;* Grenzfall; *borderline case;* caso limite; *caso limite;* caso limite.

Căutare în memorie; *recherche en memoire;* Erforschung im Gedăchtnis; *search in learning;* biisqueda en memoria; *ricerca in memoria ;* procura em memoria.

Cecitate; *cecite;* Blindheit; *blindness;* ceguera; *cecită;* cegueira.

Cenestezie; *cenesthesie;* Allgemeinempfindungen; *cenesthesia;* cenestesia; *cenestesia;* cenestesia.

Cenestopatie; *cenestopathie;* Acenăsthesie; *disorder ofbody sensation;* cenestopatfa: *cenestopatia;* cenestopatia.

Centralitate; *centralite;* Zentralitat; *centrality;* centralidad; *centralitâ;* centralidade.

Centrare; *centration;* Zentrierung; *centration;* centracion; *centrazione;* centracâo.

Centre de reintegrare; *centres de reinsertion;* Erneuerungsstelle; *redintegration centers;* centros de reintegracion; *centri di rinserimento;* centros de reintegrașâo.

Centru de evaluare; *centre d'evaluation ;* Schătzungszentrum; *assesment center;* centre de evaluacion; *centro di valutazione;* centre de avaliacão.

Centru vizual; *centre du regard;* Blickzentrum; *sight center;* centro de la mirada; *centro dello sguardo;* centro do olhar.

Cenzură; *censure;* Zensur; *censorship;* censura; *censura;* censura.

Cerc de calitate; *cercle de qualite;* Quallitatkreis; *quality circle;* cfrculo de calidad; *cir colo di qualită;* cfrculo de qualidade.

Cercetare-acțiune; *recherche-action;* Aktion-Erforschung; *action research;* biisqueda accion; *ricerca azione;* pesquisa acțâo.

Cercetașă (albină); *iclaireuse;* Aufklărerin; *guide;* exploradora; *guida;* guia.

Cerebel; *cervelet;* Cerebellum; *cerebellum;* cerebelo; *cervelletto;* cerebele

Cerință alimentară; *quemande alimentaire;* Nahrungsbetteln *food begging;* solicitacion alimenticia; *richiesta alimentaria;* pedido de alimente

Certitudine; *certitude;* Sicherheit; *certainty;* certeza; *certezza;* certeza.

Cheie; *ele;* Hebel; *key;* clave; *chiave;* chave.

Chemoterapie; *chimiotherapie;* Chemiotherapie; *chemotherapy;* quimioterapia; *chemioterapia;* quimioterapia.

Chestionar; *questionnaire;* Fragebogen; *questionnaire;* cuestionario; *questionario;* questonârio.

Chi-pătrat (Test —) ; *khi-deux (test du—);* Chiquadrat; *chi-square;* qui-cuadrado; *chi-cuadrato;* qui quadrado.

Cibernetică; *cybernetique;* Kybernetik; *cybernetics;* cibernetica; *cibernetica;* cibernetica.

Ciclocronie; *cyclochronie;* Zyklochronie; *cyclocrony;* ciclocronfa; *ciclocronia;* ciclocronia.

Ciclotimie; *cyclothymie;* Zyklothymie; *cyclothymia;* ciclotimia; *ciclotimia;* ciclotimia.

Ciclu funcțional; *cycle fonctionnel;* Funktionskreis; *funcțional cycle;* ciclo funcional; *ciclo funzionale;* ciclo funcional.

Cinetică; *cinetique;* Kinetik; *kinetics;* cinetico; *cinetico;* cinetico.

Cineză; *cinese;* Kinese; *kinesis;* cinesis; *cinai;* cinese.

Circumstanțială (Gândire); *circonstancie {pensie —) ;* ausfiihrlich; *detailed;* circunstanciado; *circostanziato;* circunstanciado.

Câmp; *champ; Vt\ă\field;* campo; *campo;* campo.

Câmp semantic; *champ semantique;* semantisches Feld; *semantic field;* campo semantico ; *campo semantico;* campo semantico.

Cânt; *chant*; Gesang; *song;* canto; *canto;* canto.

Clasă; *classe;* Klasse; *class;* clase; *classe;* classe.

Clasă pregătitoare; *classe d'accueil;* Aumahme Klasse; *acceptance class;* clase de ayuda; *classe d'accoglienza;* classe de acolhimento.

Clasă socială; *classe sociale;* soziale Klasse; *social class;* clase social; *classe sociale;* classe social.

Clasificare; *classification;* Klassifikation; *classification;* clasificacion; *classificazione;* classificațâo.

Clasificare a lui Bales; *classification de Bales ;* soziale Interaktion Analyse; *interaction process analysis;* clasificacion de Bales; *classificazione di Bales;* classificaşão de Bale.

Cleptomanie; *kleptomanie;* Kleptomanie; *kleptomania;* cleptomania; *cleptomania;* cleptomaniatado.

Clic; *clic;* Knack; *click;* clic; *clic;* clique.

Clică; *clique;* Clique; *clique,* camarilla; *cricca;* grupo.

Climat organizațional; *climat organisationnel;* organisationelles Klima; *organizațional climate ;* clima organizativo; *clima organizzazionale;* clima organizacional.

Clinică (Psihologie —) ; *clinique (psychologie —>;* klinisch; *clinical;* clînico; *clinica;* **clinico.**

Clinocineză; *clinocinese;* Klinokinese; *clinokinesis,* clinocinesis; *clinocinese;* clinocinese.

Clinotaxie; *clinotaxie;* Klinotaxis; *clinotaxis;* clinotaxia; *clinotassia;* clinotaxia.

Clipire; *papillotement;* Flimmern; *flicker;* deslumbramiento; *sfarfallamento;* barboleteamento.

Clivaj; *clivage;* Spaltung; *splitting;* escision; *scissione;* clivagem.

Coacțiune; *coaction;* Mitwirkung; *coaction;* co-accion; *coatto, coazione;* co-accâo.

Cocaină; *coca'ine;* Koka'in; *cocăine;* cocaina; *cocaina;* cocaina.

Cod; *code;* Kodex; *code;* codigo; *codice; codigo.*

Codare; *codage;* Kodifizierung; *coding;* codificacion; *codaggio;* codificaşão.

Cod elaborat; *code elabora;* bearbeitetes Kodex ; *elaborated code;* codigo elaborado; *codice elaborato;* codigo elaborado.

Cod restrâns; *code restreint;* engeres Kodex; *restricted code;* codigo restringido; *codigo ristretto;* codigo **restrito.**

Coeficient intelectual; *quotient intellectuel;* Intelligenzquotient; *intelligence quotient;* cociente intelectual; *quoziente intellettuale;* quociente intelectual.

Coerență lingvistică; *coherence linguistique;* linguistische Kohărenz; *linguistic consistency;* coherencia lingiiîstica; *coerenza linguistica;* coerencia linguistica.

Coeziune lingvistică; *cohesion linguistique;* linguistische Kohasion; *linguistic cohesion;* cohesion linguistica; *coesione linguistica;* coesâo linguistica.

Coeziune socială; *cohesion sociale;* soziale Kohasion; *social cohesion;* cohesion social; *coesione sociale;* coesâo social.

Cognitiv; *cognitif;* kognitiv; *cognitive;* cognitivo; *cognitivo;* cognitivo.

Cognitivism; *cognitivisme;* Cognitivismus; *cognitivism;* cognitivismo; *cognitivismo;* cognitivismo.

Cogniție; *cognition;* Erkenntnis; *cognition;* cognicion; *cognizione;* cognicâo.

Cogniție socială; *cognition sociale;* soziale Erkenntnis; *social cognition;* cognicion social; *cognizione sociale;* cognişão social.

Colateral; *collateral;* kollateral; *collateral;* colateral; *collaterale;* colateral.

Colorimetrie; *colorimetrie;* Farbenmesser; *colorimetry;* colorimetria; *colorimetria;* colorimetria.

Comasată (învăţare —) ; *masse (apprentissage —I;* gedrängtes; *massed;* masivo; *ammassato;* aglomerado.

Combativitate; *combativite;* Kampfgeist; *combativeness;* combatividad; *combativitâ;* combatividade.

Combinatorică; *combinatoire;* Kombinatorik; *combinatorie:;* combinatoria; *combinatoria;* combinatoria.

Comensualism; *commensalisme;* Kommensalismus; *commensalism;* comensalismo; *commensalismo;* comensalismo.

Comisură; *commissure* .Kommisur; *commissure;* comisura; *commesura;* comissura.

Comparaţie; *comparaison;* Vergleich; *comparison;* comparacion; *comparazione;* comparaşâo.

Comparaţie **socială (Teorie a** —) ; *comparaison sociale (theorie de la —) ;* sozialer Vergleich ; *social comparison;* comparacion social; *comparazione sociale;* comparacâo **social.**

Compensare; *compensation;* Kompensation; *compensation;* compensation; *compensazione;* compensaţão.

Competenţă; *competence;* Fähigkeit; *competence;* competencia; *competenza;* competencia.

Competenţă lingvistică; *competence linguistique;* sprachwissenschaftliche Făhigkeit; *linguistic competence;* competencia lingiiistica; *competenza linguistica;* competencia lingufstica.

Competenţă minimală; *competence minimale ;* mindest Fähigkeit; *minimum competence;* competencia minima; *livello minimo di competenza ;* competencia minima.

Competenţă percepută; *competence percue;* wahrnehmbare Fähigkeit; *perceived competence;* competencia percibida; *competenza percevita;* competencia percebida.

Competitivitate; *competitivite;* Wettbewerbsfahigkeit; *competivness;* competitividad; *competitivitâ;* competitividade.

Competiţie; *competition;* Wettkampf; *competition;* competicion; *competizione;* competicâo.

Complementar; *complementaire;* ergänzend; *complementary;* complementario; *complementare;* complementar.

Complexitate cognitivă; *complexite cognitive;* kognitive Vielseitigkeit; *cognitive complexity;* complejidad cognitiva; *complessitâ cognitiva ;* complexidade cognitiva.

Comportament; *comportement;* Verhalten; *behavior;* conducta; *comportamento;* comportamente

Comportamentală (Terapie —) ; *comportementale (therapie —) ;* Verhaltenstherapie; *behavior therapy;* terapia conductual; *terapia comportamentalista;* terapia comportamental.

Comportament de tip A şi B; *comportement de type A el B;* Verhalten Typus A und B; *type A and B behavior;* comportamiento de tipo A y B; *comportamento tipo AeB;* comportamento de tipo A e B .

Comprehensiune (lingvistică); *comprehension (linguistique);* Verständnis; *comprehension;* comprension; *comprensione;* compreensâo.

Comprehensiune logică; *comprehension logique;* logike Inhalt; *logical intension;* comprension logica; *comprensione logica;* compreensâo logica.

Comprehensiune subită; *comprehension soudaine;* Einsicht; *insight;* comprension subita; *comprension improvvisa;* compreensâo subita.

Compulsie; *compulsion;* Wiederholungszwang; *compulsion;* compulsion; *compulsione;* compulsão.

Comunicare; *communication;* Kommunikation; *communication;* comunicacion; *communicazione;* comunicacâo.

Comunicare nonverbală; *communication non-verbale;* nichtsprachliche Kommunikation; *non verbal communication;* comunicacion no verbal; *communicazione non verbale ;* comunicacâo não verbal.

Comunitate terapeutică; *communaute therapeutique;* therapeutische Gemeinschaft; *therapeutic community;* comunidad terapeutica; *comunită terapeutica;* comunidade terapeutica.

Conaţie; *conation;* Konation, *conation;* conation; *conazione;* conacăo.

Concept; *concept;* Begriff; *concept;* concepto; *concetto;* conceito.

Concept de sine; *concept de soi;* Selbstbegriff; *seif concept;* concepto de si; *concetto di se;* auto-conceito.

Conceptual; *conceptuel;* begrifflich; *conceptual;* conceptual; *concettuale;* conceitual.

Conceptualizare; *conceptualisation;* Begriffsbildung; *conceptualization;* conceptualizacion; *concettualizzazione;* conceituacăo.

Concret; *concret;* konkret; *concrete;* concreta; *concreta;* concreta.

Condamnare; *condamnation;* Verurteilung; *sentencing;* condena; *condannazione;* condenacăe

Condensare; *condensation;* Verdichtung; *condensation;* condensacion; *condensazione;* condensacâe

Condiționare; *conditionnement;* Konditionierung; *conditioning;* condicionamiento; *condizionamento;* condicionamento.

Condiționat; *conditionne;* bedingt; *conditioned;* condicionado; *condizionato;* condicionado.

Conductanță; *conductance;* Leitfăhigkeit; *conductance;* conductancia; *conduttanza;* conductancia.

Conduită; *conduite;* Verhalten; *conduct;* conducta; *condotta;* conduta.

Conduită de risc; *conduite de risque;* gefahrlaufendes Verhalten; *risk-taking behavior;* conducta de riesgo; *conditta di rischio;* conduta de risco.

Conector; *connecteur;* Verbinder; *connector;* conectador; *connettore;* conector.

Conexionism; *connexionnisme;* Konnektionismus; *connectionism;* conexionismo; *connessionismo;* conexionismo.

Conexiune; *connexion;* Nexus; *connection;* conexion; *connessione;* conexâo.

Confabulație; *confabulation;* Konfabulation; *confabulation;* confabulacion; *confabulazione;* confabulațâo.

Configurație; *configuration;* Gestalt; *configuration;* configuracion; *configurazione;* configuracâo.

Conflict cognitiv; *conflit cognitif;* kognitiver Konflikt; *cognitive conflict;* conflicte cognitivo; *conflitto cognitivo;* conflito cognitive

Conflict interculturai; *conflit de cultures;* Kulturkonflikt; *cultureconflict;* conflicto de culturas; *conflitto di culture;* conflito de culturas.

Conflict perceptiv; *conflit perceptif;* perzeptiver Konflikt; *perceptual conflict;* conflicto perceptivo; *conflitto percettivo;* conflito perceptive

Conflict psihic; *conflit psychique;* psychischer Konflikt; *psychic conflict;* conflicto psîquico; *conflitto psichico;* conflito psîquico.

Conflict social; *conflit social;* sozialer Konflikt; *social conflict;* conflicto social; *conflitto sociale;* conflito social.

Conformism; *conformisme;* Konformismus; *conformity;* conformismo; *conformismo;* conformismo.

Conformitate; *conformite;* Konformitat; *conformity;* conformidad; *conformită;* conformidade.

Confuzie mentală; *confusion mentale;* Geistes-verwiiTung; *mental confusion;* confusion mental; *confusione mentale;* confusâo mental.

Congruență; *congruence;* Kongruenz; *congruency;* congruencia; *congruenza;* congruencia.

Conotație; *connotation;* Konnotation; *connotation;* connotacion; *connotazione;* conotațâo.

Conotație pozitivă; *connotation positive;* positive Konnotation; *positive connotation;* connotacion positiva; *connotazione positiva;* conotațâo positiva.

Consecințe ale comportamentului; *consequences du comportement;* Verhaltungsfolge; *consequences of behaviour;* consecuencias de la conducta; *consequenze del comportamento;* consequencias do comportamente

Consecutiv; *consecutif;* nachfolgend; *after-;* consecutivo; *consecutivo;* consecutivo.

Conservare; *conservation;* Konservation; *conservation;* conservacion; *conservazione;* conserva9ăe

Conservare-repliere; *conservation-retrait;* Behalten-Zuriickziehen; *conservation-withdrawal;* conservacion-retraccion; *conservazione-ritiro;* conservacăo-retirada.

Considerare; *consideration;* Angesehenheit; *consideration;* consideracion; *considerazione;* considerațâo.

Consiliere psihologică; *conseil psychologique ;* psychische Beratung; *counseling;* consultante psicologico; *consiglio psicologico;* conselho psicologico.

Consolidare mnezică; *consolidation mnesique;* mnemonische Konsolidierung; *rnnemic consolidation ;* consolidacion mnesica; *consolidamento mnesico;* consolidașâo mnesica.

Constanță; *constance;* Konstanz; *constancy, reliability;* constancia; *costanza;* constăncia.

Constanță perceptivă; *constance perceptive;* perzeptive Konstanz; *perceptual constancy;* constancia perceptiva; *costanzapercettiva;* constancia perceptiva.

Constituție; *constitution;* Konstitution; *constitution;* constitucion; *constituzione;* constituițâo.

Constrângere a sarcinii; *contrainte de la tăche;* Forderung der Aufgabe; *task constraints;* obligacion de la tarea; *costizione del compito;* obrigațâo da tarefa.

Constrângeri specifice; *contraintes specifiques;* spezifische Forderungen; *specific*

constraints; obligaciones especîficas; ***Urniţi biologici;*** pressoes especîficas.

Construct; *construct;* Konstruktum; *construct;* construct; *costrutto;* construct.

Constructivism; *constructivisme;* Konstruktivismus; *constructivism;* constructivismo; *costruttivismo;* constructivismo.

Construcţie; *construction;* Aufbau; *construction;* construccion; *costruzione;* construţão.

Construit; *construit;* Konstrukt; *construct;* construido; *constructo;* construct.

Consultaţie; *consultation;* Beratung; *consultation;* consulta; *consultazione;* consulta.

Consultaţie medico-psihologică; *consultation medico-psychologique;* medikopsychologische Beratung; *guidance center;* consulta medicopsicologica; *consultazione medicopsicologica;* consulta medicopsicologica.

Consumatoriu; *consommatoire;* Endhandlung; *consumatory;* consumidor; *consumazione;* consumatorio.

Conştient; *conscient;* bewusst; *conscious;* consciente; *cosciente;* consciente.

Conştientizare; *prise de conscience;* Bewusstheit; *awareness;* toma de conciencia; *presa di coscienza;* tornada de consciencia.

Conştiinţă; *conscience;* Bewusstsein, Gewissen; *consciousness, awareness;* conciencia; *coscienza;* consciencia

Conştiinţă gestuală; *conscience gestuelle;* gestuelles Bewusstsein; *gestual consciousness;* conciencia gestual; *coscienza gestuale;* consciencia gestual.

Conştiinţă morală; *conscience morale;* moralische Bewusstsein; *moral conscience;* conciencia moral; *coscienza morale;* consciencia moral.

Contagiune; *contagion;* Stimmungsubertragung; *contagion;* contagio; *contagio;* contâgio.

Context al muncii; *contexte du travail;* Arbeitskontext; *working context;* contexto de trabajo; *contesto del lavoro;* contexto de trabalho.

Context lingvistic; *contexte linguistique;* spachwissenschartlicher Kontext; *linguistic context;* contexto lingiiîstico; *contesto linguistico;* contexto linguistico.

Contextualism; *contextualisme;* Kontextualismus; *contextualism;* contextualismo; *contestualismo;* contextualismo.

Contiguitate; *contiguite;* Kontiguität; *contiguity;* contiguidad; *contiguită;* contiguidade.

Contingenţă; *contingence;* Kontingenz; *contingency:* contingencia; *contingenza;* contingencia.

Contingenţe de întărire; *contingences de renforcement;* Verstärkenskontingenz; *contingencies ofreinforcement;* contingencias de refuerzo; *contingenze di rinforzo;* contingencias de reforco.

Continuitate; *continuite;* Stetigkeit; *continuity;* continuidad; *continuită;* continuidade.

Continuu; *conţinu;* kontinuierlich;cort/m<oitf; continuo; *continuo;* continua.

Contrabalansare; *contrebalancement;* Gegenwiegen; *counterbalancing;* contrasimetria; *controbilanciamento;* contra-balanşo.

Contracultură; *contre-culture;* Gegenkultur; *counter-culture;* contracultură; *controcultura;* contracultură.

Contradicţie; *contradiction;* Widerspruch; *contradiction;* contradiccion; *contraddizione;* contradişão.

Contrafobic; *contraphobique;* kontraphobisch; *contraphobic;* contrafobico; *controfobico;* contrafobico.

Contrainvestire; *contre-investissement;* Gegenbesetzung; *anticathexis;* contracarga; *controinvestimento;* contracarga.

Contrast; *contraste;* Kontrast; *contrast;* contraste; *contrasto;* contraste.

Contratransfer; *contre-transfert;* Gegeniibertragung; *countertransference;* contratransferencia; *controtransfert;* contratransferencia.

Control; *controle;* Kontrolle; *control;* control; *controllo;* controlo.

Control judiciar; *controle judiciaire;* gerichtliche Kontrolle; *judicial control;* control judicial; *controllo giudiciaro;* controlo judiciâro.

Control psihobiologic; *controle psychobiologique;* psychobiologische Kontrolle; *psychobiological control;* control psicobiologico; *controllo psicobiologico;* controlo psico-biologico.

Control social; *contrate social;* soziale Kontrolle; *social control;* control social; *controllo sociale;* controlo social.

Contur; *contour;* Kontour; *contour;* contorno; *contorno;* contorno.

Conţinut al muncii; *contenu du travail;* Arbeitsinhalt; *work content;* contenido de trabajo; *contenuto del lavoro;* conteiido de trabalho.

Conţinut latent; *contenu latent;* latenter Inhalt; *latent content;* contenido latente; *contenuto latente;* conteudo latente.

Conţinut manifest; *contenu manifeste;* manifester Inhalt; *manifest content;* contenido

manifiesto; *contenuto manifesto;* conteiîdo manifesta.

Convenționalism; *conventionnalisme;* Konventionalismus; *convenționalism;* convencionalismo; *convenzionalismo;* convenciona**lismo.**

Convergență; *convergence;* Konvergenz; *convergence;* convergencia; *convergenza;* convergencia.

Conversație; *conversation;* Konversation; *conversation;* conversacion; *conversazione;* conversacâo.

Conversie; *conversion;* Konversion; *conversion;* conversion; *conversione;* conversão.

Conversie criminală; *conversion criminelle;* kriminelle Verwandlung; *criminal conversion;* conversion criminal; *conversione criminale;* conversão criminal.

Convorbire; enfre/ien; Besprechung; *interview;* conversacion; *conversazione;* entrevista.

Cooperare; *cooperation;* Mitarbeit; *cooperation;* cooperacion; *cooperazione;* cooperacăo.

Coordonare intersenzorială; *coordination intersensoriette;* Koordination zwischen den sinnen; *cross-modal sensory integration;* coordinacion intersensorial; *coordinazione intersensoriale;* coordenacâo inter-sensorial.

Coordonare senzoriomotorie; *coordination sensori-motrice,* sensorimotorische Koordination ; *sensorimotor coordination;* coordinacion sensorimotora; *coordinazione sensorimotorica;* coordenacâo sensoriomotriz.

Copie; *copie;* Kopie; *copy;* copia; *copia;* copia.

Copil; *enfant;* Kind; *child;* nino; *bambino;* crianca.

Copil de substituire; *enfant de remplacement;* Ersatzkind; *substitution child;* nino de sustitucion; *bambino di sostituzione;* criança de substitucâo.

Copil imaginar; *enfant imaginaire;* Einbildungskind; *imaginary child;* nino imaginario; *bambino immaginario;* crianca imaginara.

Copil maltratat; *enfant maltraite;* misshandeltes Kind; *battered child;* nino maltratado; *bambino maltrattato;* crianca maltratada.

Copil sălbatic; *enfant sauvage;* wildes Kind; *feral child;* nino salvaje; *bambino selvaggio;* crianca selvagem.

Copil-simptom; *enfant symptome;* Symptomkind; *symptom child;* nino sîntoma; *bambino sintomo;* crianca sintoma.

Corecție statistică; *correction statistique;* statistischer Korrektor; *statistica! correction;* correccion estadîstica; *correzione statistica;* correșão statistica.

Coreferință; *coreference;* Mitbezug; *coreference;* correferencia; *coreferenza;* corefe**rencia.**

Corelație/Corelare; *correlation;* Korrelation; *correlation;* correlacion; *correlazione;* **cor**relașão.

Corespondență (Punere în —) ; *correspondance (mise en —) ;* Wahl nach Muster; *matching to sample;* correspondencia; *corrispondenza;* correspondencia.

Corp; *corps;* Korper, Leib; *body;* cuerpo; *corpo;* corpo.

Corp propriu; *corps propre;* Eigenkorper; *own body;* cuerpo propio; *corpo proprio;* proprio corpo.

Corpus; *corpus;* Korpus; *corpus;* cuerpo; *corpus ;* corpus.

Cortex; *cortex;* Cortex; *cortex;* cortega; ***corteccia;*** corte.

Cost-beneficiu; *coîit-benefice;* Kost-Vorteil; *cost-benefit;* costobeneficio; *costo-beneficio;* custo-beneffcio.

Coșmar; *cauchemar;* Alptraum; *nightmare;* pesadilla; *incubo;* pesadelo.

Cotard (Sindromul lui —) ; *Cotard (syndrome de —) ;* Cotard Syndrom; *nihilist delusion;* Cotard; *Cotard;* Cotard.

Coterapie; *cotherapie;* Mit-therapie; *co-therapy;* coterapia; *coterapia;* coterapia.

Cotext; *cotexte;* Mittext; *co-text;* cotexto; *cotesto;* cotexto.

Cramponare (Instinct de —) ; *cramponnement (instinct de —) ;* Sichanklammern; *clinging ;* agarre; *afferrarsi;* agarramento.

Creativitate; *creativite;* Kreativitat; *creativity;* creatividad; *creatività;* criatividade.

Creativitate lingvistică; *creativite linguistique;* sprachwissenschaftliche Kreativitat; *linguistic creativity;* creatividad lingiifstica; *creatività linguistica;* criatividade lingufstica.

Credință; *croyance;* Glaube; *belief;* creencia; *crescita;* crenca.

Creodă; *chreode;* Chreod; *chreod;* creoda; *chreode;* chreode.

Crepuscular; *crepusculaire;* dămmerzustand; *twilight;* crepuscular; *crepuscolare;* crepuscular.

Creșă; *creche;* Krippe; *day nursery;* guarderia infantil; *nido d'infanzia,* creche.

Creștere; *croissance;* Wachsen; *growth;* crecimiento; *crexenza;* crescimento.

Crimă; *crime;* Verbrechen; *crime;* crimen; *crimine;* crime.

Criminal; *criminel;* Verbrecher; *criminal;* criminal; *criminale;* criminoso.

Criminalitate; *criminalite;* Kriminalität; *criminality;* criminalidad; *criminalită;* criminalidade.

Criminogen; *criminogene;* Kriminalitätanstifend; *crime inducing;* criminegeno; *criminogeno;* criminogenico.

Criminologie; *criminologie;* Kriminologie; *criminology;* criminologia; *criminologia;* criminologia.

Criptaritmetică (Problemă—); *cryptarithmitique (probleme —) ;* cryptarithmetisches; *cryptariihmetic;* criptoaritmetico; *criptaritmetică;* criptoaritmetico.

Criptă; *crypte;* Krypta; *crypt;* cripta; *cripta;* cripto.

Criterii de succes profesional; *criteres de succes professionnel;* berufserfolgliches Kriterium; *occupational success criterions;* criterios de exito profesional; *criteri di successo professionale;* criterios de sucesso profissional.

Criteriu de decizie; *critire de decision;* Entscheidungskriterium; *decision criterion;* criterio de decision; *criterio de decisione;* criterio de decisâo.

Criză; *crise;* Krisis, *crisis;* crisis; *crisi;* crise.

Cromaticitate; c/iromaftc/fe/Farbreizart; *chromaticity:* cromaticidad; *cromaticitâ;* cromaticidade.

Cromatofanometru; *chromatophanometre;* Chromatophanometer; *chromatophanometer;* cromatofanometro; *cromatofanometro;* cromatofanometro.

Cromie; *chromie;* Farbigkeit; *chromaticness;* cromia; *cromia;* cromia.

Cromozom; *chromosome;* Chromosom; *chromosome;* cromosoma; *cromosoma;* cromossomo.

Cronobiologie; *chronobiologie;* Chronobiologie; *chronobiology;* cronobiologfa; *cronobiologia;* cronobiologia.

Cronograf; *chronographe;* Chronograph; *timer;* cronografe; *cronografo;* cronografe.

Cronometrie mentală; *chronometrie mentale;* mentale Chronometrie; *mental chronometry;* cronometria mental; *cronometria mentale;* cronometria mental.

Cronoscop; *chronoscope;* Chronoskop; *chronoscope;* cronoscopio; *cronoscopio;* cronoscopio.

Cronostereoscopic (Efect —) ; *chronostereoscopique (effet —) ;* chronostereoskopischer, *chronostereoscopic;* cronoestereoscopico; *cronostereoscopico;* cronoestereoscopico.

Cuantificare; *quantification;* Quantifikation; *quantification;* cuantificacion; *quantificazione;* quantificaţâo.

Cuantil; *quantile;* Quantile; *quantile;* cuantil; *quantilo;* quantilo.

Cuantum; *quantum;* Quantum; *quantum;* quantum; *quanto;* quantum.

Cuantum de afect; *quantum d'affect;* Affektbetrag; *quanta of affect;* cuota de afecto; *somma d'affetto;* quota de afecto.

Cub; *cube;* Kubus; *cube;* cubo; *cubc;* cubo.

Cuibărit; *nidification;* Brutverhalten; *nesting;* nidificacion; *nidificazione;* nidificacâo.

Culoare (Răspuns — la testul Rorschach); *couleur (reponse — au Rorschach);* Farbenwort; *color-response;* respuestas cromâticas; *riposte di colore;* colorido.

Culpabilitate; *culpabilite;* Schuld; *culpability;* culpa; *colpevolezza;* culpabilidade.

Culturalism; *culturalisme;* Kulturalismus; *culturalism;* culturalismo; *culturalismo;* culturalisme

Cultură; *culture;* Kultur; *culture;* cultura; *cultura ;* cultura.

Cumulativă (înregistrare —) ; *cumulatif (enregistrement —) ;* kumulativ; *cumulative;* acumulativo; *cumulativa;* acumulados.

Cunoaștere; *connaissance;* Erkenntnis, Kenntnis; *knowledge;* conocimiento; *conoscenza;* conhecimento.

Cuplare; *couplage;* Kuppling; *coupling;* acoplamento; *aceopiamento;* acoplamento.

Cupluri asociate; *couples associes;* Vergleichspaare; *paired associates;* pares asociados; *coppie associate;* pares associados.

Curbă; *courbe;* Kurve; *curve;* curva; *curva;* curva.

Cutie cu probleme; *boite â problemes;* Puzzlebox; *problem box;* caja de problemas; *scatola a problema;* caixa de problemas.

Cutie neagră; *boite noire;* Schwarzbox; *black box;* caja negra; *scatola nera;* caixa preta.

Cuvânt; *mot;* Wort; *word;* palabra; *parola;* palavra.

Dans; *danse;* Tanzsprache; *dance language;* băile; *danza;* dansa.

Dar (Har); *don;* Begabung; *gift;* don; *dono;* dom.

Debilitate mentală; *debilite mentale;* mentale Debilitat; *mental deficiency;* debilidad; *debolezza;* debilidade.

Debit de răspuns; *debit de reponse;* Reizanwortshaiifigkeit; *rate ofresponding;* caudal de respuesta; *produzione di riposte;* vasas de respostas.

Decalaj; *decalage;* Verschiebung; *decalage;* dispasaje; *sfasatura;* decalagem.

Decădere; *decheance;* Verfall; *loss of parental rights;* decadencia; *decadenta;* decadencia.

Decentrare; *decentration;* Verstellbarkeit; *decentration;* decentration; *decentramento;* descentracăo.

Decibel; *decibel;* Dezibel; *decibel;* decibelio; *decibel;* decibel.

Decidabilitate; *decidabilite;* Entscheidungsmoglichkeit; *decidability;* decidabilidad; *decidabilită;* decidabilidade.

Decizie; *decision;* Entscheidung; *decision;* decision; *decisione;* decisão.

Declanșare; *declenchement;* Auslosung; *releasing;* desencadenamiento; *scoppio;* desencadeamento.

Declanșator; *declencheur;* Ausloser; *releaser;* disparador; *disinnesto;* desencadeante.

Declarativ; *declarați/;* erklărend; *declarative;* declarativo; *dichiarativo;* declarativo.

Decodare; *decodage;* Entschliisselung; *decoding;* descifframiento; *decifframento;* decifrar.

Decompensare; *decompensation;* Dekompensation; *decompensation;* decompensation; *decompensazione;* descompensaţão.

Deconexiune (Sindrom de —) ; *deconnexion (syndrome de —) ;* Abschaltung; *dysconnection;* desconexion; *deconnessione;* desligamento.

Dedublare a personalității; *dedoublement de la personnalite;* doppelte Personichkeit; *dual personality;* desdoblamiento de personalidad; *sdoppiamento della personalită;* desdobramento da personalidade.

Deducție; *deduction;* Deduktion; *deduction;* deduccion; *deduzione;* deducţâo.

Defensiv; *defensif;* defensiv; *defensive;* defensivo; *defensivo;* defensivo.

Deficiență; *defwience;* Karenz; *deficiency;* deficiencia; *deficienza;* deficiencia.

Deficit fundamental; *defaut fondamental;* Grunddefekt; *basic fault;* defecto fundamental; *difetto fondamentale;* defeito fundamental.

Deficit senzorial; *perte sensorielle;* sensorieller Verlust; *sensorial loss;* perdida sensorial; *perdita sensoriale;* perda sensorial.

Definiție; *deftnition;* Definition; *definition;* definicion; *definizione;* definiţão.

Degajare; *degagement;* Abarbeitung; *clearing;* desprendimiento; *disimpegno;* separaţâo.

Degenerescentă neuronală; *degenerescence neuronale;* Degeneration; *degeneration;* degeneracion; *degenerazione;* degenerescencia.

Deictic; *deictique;* deiktisch; *deictic;* deictico; *deittico;* deitico.

Delict; *delit;* Straftat; *crime;* delito; *delitto;* delito.

Delictuos; *delictueux;* strafbar; *criminal;* delictivo; *delittuoso;* **delituoso.**

Delincventă; *delinquance;* Kriminalitat; *delinquency;* delincuencia; *delinquenza;* delinquencia.

Delir; *delire;* Wahn; *delusion;* delirio; *delirio;* delirio.

Demență; *demence;* Demenz; *dementia;* demencia; *demenza;* **demencia.**

Demență senilă; *demence senile;* senile Demenz; *senile demencia;* dementia senil; *demenza senile;* demencia senil.

Democrație industrială; *democrație industrielle;* industrielle Demokratie; *industrial democracy;* democracia industrial; *democrazia industriale;* democracia industrial.

(De)negare; *denegation;* Verneinung; *negation;* negacion; *negazione;* negaşâo.

Denervare; *denervation;* Denervation; *denervation;* desnervacion; *denervazione;* desenervacâo.

Denominare; *denomination;* Denomination; *denomination;* denominacion; *denominazione;* denominaţão.

Denotație; *denotation;* Bedeutung; *denotation;* denotacion; *denotazione;* denotaţâo.

Deontologie; *deontologie;* Deontologie; *deontology;* deontologia; *deontologia;* deontologia.

Dependentă (întărire —) ; *dependent (renforcement —) ;* zufăllig; *contingent;* dependiente; *dipendente;* dependente.

Dependență; *dependance;* Abhăngigkeit; *dependence;* dependencia; *dipendenza;* depen**dencia.**

Dependență de stare; *dependance d'etat;* Zustandsabhăngigkeit; *state dependency;* dependencia de estado; *dipendenza di stato;* dependencia de estado.

Dependență față de câmp; *dependance ă l'egard du champ;* Abhăngigkeit dem Feld gegenuber; *field dependance;* dependencia respecto al campo; *dipendenza dai campo;* dependencia em relaţão ao campo.

Depersonalizare; *depersonnalisation;* Deperzonalisation; *depersonalization;* depersonalizacion; *depersonalizzazione;* despersonalizacăo.

Depistare; *depistage;* Aufspiirung; *detection;* deteecion; *ritrovamento;* busca.

Deplasare (Activitate de —) ; *deplacement (activite de —) ;* Ubersprungbewegung; *dis-*

placement; desplazamiento; *spostamento;* deslocamento.

Deplasare (Mecanism de —) ; *deplacement (mecanisme de —) ;* Verschiebung; *displacement;* desplazamiento; *spostamento;* deslocaţão.

Depresie; *depression;* Depression; *depressive state;* depresidn; *depressione;* depressâo.

Depresivă (Poziţie —) ; *depressive (position —) ;* depressive; *depressive;* depresiva; *depressiva;* depressiva.

Deprindere; *habitude;* Gewohnheit; *habit;* hâbito; *abitudine;* hâbito.

Derivă; *derive;* Abtrieb; *drift;* desvio; *deriva;* desvio.

Derivă instinctivă; *derive instinctive;* instinktiver Abtrieb; *instinctive drift;* deriva instintiva; *deriva istintiva;* deriva instintiva.

Dermolexie; *dermolexie;* Dermolexia; *dermolexia;* dermolexia; *dermolessia;* dermolexia.

Derogare; *derogation;* Abweichung; *abnormal behavior;* derogation; *deroga;* derrogaţâo.

Descalificare; *disqualification;* Disqualifizierung; *disqualification;* descalificacion; *squalifica;* desqualificacâo.

Descărcare; *decharge;* Entladung; *discharge;* descarga; *scarica;* descarga.

Descifrare; *dechiffrement;* Entzifferung; *decoding;* desciframiento; *decifromento;* decifrar.

Descoperire (Pedagogie a —) ; *decouverte (pedagogie de —) ;* Entdeckungs——; *discovery method;* descubrimiento; *scoperta;* descoberta.

Descriere; *description;* Beschreibung; *description;* descripcion; *descrizione;* descrişâo.

Desemnare; *designation;* Designation; *designation;* designation; *designazione;* designaţâo.

Desen; *dessin;* Zeichnen; *drawing;* dibujo; *disegno;* desenho.

Desensibilizare; *desensibilisation;* Aufheben der Empfrndlichkeit; *desensitization;* desensibilizacion; *disensibilizzazione;* tornar insensivel.

Design pedagogic; *devis pedagogique;* pădagogischer Kostenanschlag; *educaţional estimate ;* presupuesto pedagogico; *disegno educativo;* orşamento pedagogico.

Desocializare; *desocialisation;* Entsozialisierung; *desocialization;* desocializacion; *desocializzazione;* dessocilizaţâo.

Destin (Nevroză de —) ; *destinee (nevrose de —) ;* Schicksal; *fate;* destino; *destino;* destine

Destinatar; *destinataire;* Adressat; *receptor;* destinatario; *destinatario;* destinatârio.

Destindere; *detente;* Entspannung; *relaxation;* relajacion; *rilassamento;* relaxamento.

Deşcolarizare; *descolarisation;* Entschulung; *descolarization;* desescolarizacion; *descolarizzazione;* desescolarizaşâo.

Detectabilitate; *detectabilite;* Aufspiirungsbarkeit; *detectability;* detectabilidad; *rivelabilită;* detectabilidade.

Detector de caracteristici; *detecteur de caracteristiques;* Eigenschaftendetektor;/eafMre *detector;* detector de caracteristicas; *rivelator di caratteristice;* detector de caracteristicas.

Detecţie a semnalului (Teorie a —) ; *detection du signal (theorie de la —) ;* Aufspiirung des Signals; *signal detection;* deteecion de la serial; *rivelazione del signale;* deteecăo do sinal.

Determinant (la testul Rorschach); *determinant (au Rorschach);* Determinant; *determinant;* determinante; *determinante;* determinante.

Determinare lingvistică; *determination linguistique;* sprachwissenschaftliche Bestimung; *linguistic determination;* determinacion lingiifstica; *determinazione linguistica;* determinaşâo linguistica.

Determinism; *determinisme;* Determinismus; *determinism;* determinismo; *determinismo;* determinismo.

Deţinător psihic; *contenant psychique;* psychisches Enthaltendes; *psychic container;* continente psîquico; *contenente psichico;* continente psîquico.

Deviant; *deviant;* abweichend; *deviant;* desviador; *deviante;* que age fora das normas.

Devianţă; *deviance;* Abweichung; *deviancy;* desvio; *deviazione;* desvio.

Deviere; *biais;* Voreingenommenheit; *bias;* sesgo; *sbieco;* vies.

Deviere motivaţională; *biais motivationnel;* Motivierungsbias; *motivational bias;* sesgo motivacional; *sbieco motivazionale;* vies motivational.

Devorare; *devoration;* Fressen; *devoration;* devoracion; *divorazione;* devoraţâo.

Dexterimetru; *dexterimitre;* Geschicklichkeitspriifer; *dexterity apparatus;* dexterimetro; *desterimetro;* medidor de destreza.

Dexteritate; *dexterite;* Geschicklichkeit; *dexterity ;* destreza; *destrezza;* destreza.

Dezechilibrare; *desequilibration;* Gleichgewichtsstorung; *desequilibration;* desequilibration; *disequilibrazzione;* tirar de equilîbrio.

Dezicere; *desaveu;* Widerrufung; *disavowal;* denegacion; *ritrattazione;* denegagâo.

Dezindividuare; *desindividuation;* Desindividuation; *desindividuation;* desindividuation; *deindividuazione;* deindividuagăo.

Dezinhibitor (Medicament—); *desinhibiteur (medicament—);* Enthemmung; *desinhibiting;* desinhibidor; *disinibitrice;* desinibidor.

Dezinhibiție; *desinhibition;* Enthemmung; *desinhibition;* desinhibicion; *disinibizione;* desinibigâo.

Dezintoxicare; *desintoxication;* Entgiftung; *desintoxication;* desintoxication; *desintossicazione;* desintoxicagâo.

Dezintricare; *desintrication;* Triebenmischung; *defusion;* desfusion; *desintrico;* desintrincagăo.

Dezinvestire; *desinvestissement;* Entziehung der Besetzung; *withdrawal ofcathexis;* retiro de carga psfquica; *disinvestimento;* desinvestimento.

Dezirabilitate socială; *desirabilite sociale:* sozialer Begehrenswert; *social desirability;* deserabilidad social; *desirabilită sociale;* desejabilidade social.

Dezîndrăgostire; *desamour;* Entverliebtsein; *delove;* desamor; *disamore;* desamor.

Dezmembrare; *demantelement;* Abreissen; *breacking up;* desmantelamiento; *smantellamento;* desmantelamento.

Dezobișnuire; *deshabituation;* Entwohnen; *dishabituation;* deshabituacion; *disabituazione;* desabituacâo.

Dezvoltare; *developpement;* Entwicklung; *development;* desarrollo; *sviluppo;* desenvolvimento.

Dezvoltare a organizațiilor; *developpement des organisations;* Entwicklung der Organisationen; *organization development;* desarrollo de las organizaciones; *sviluppo delle organizzazioni;* desenvolvimento das organizacoes.

Dezvoltare cognitivă; *developpement cognitif;* kognitive Entwicklung; *cognitive development;* desarrollo cognitivo; *sviluppo cognitivo;* desenvolvimento cognitivo.

Diacronic; *diachronique;* diachronisch; *diachronic;* diacronico; *diacronica;* diacronice

Diadă; *dyade;* Dyade; *dyad;* dîada; *diade;* dîade.

Dialect; *dialecte;* Dialekt; *dialect;* dialecto; *dialetto;* dialecto.

Dialog; *dialogue;* Dialog; *dialogue;* diâlogo; *dialogo;* diâlogo.

Dicromatism; *dichromatisme;* Dichromatismus; *dichromatism;* dicromatismo; *dicromatismo;* dicromatismo.

Didactică; *didactique;* Didaktisch; *didactic;* didactico; *didattico;* didactico.

Diencefal; *diencephale;* Diencephalon; *diencephalon;* diencefalo; *diencefalo;* diencefalo.

Diferență; *difference;* Differenz; *difference;* diferencia; *differenza;* diferencia.

Diferențial; *differentiel;* differentiell; *differential;* diferencial; *differenziale;* diferencial.

Diferențiator semantic; *differenciateur semantique;* semantisches Differential; *semantic differential;* diferenciador semantico; *differanziatore semantico;* diferenciador semantico.

Diferențiere; *differenciation;* Differenzierung; *differenciation;* diferenciacion; *differenziazione;* diferenciagăo.

Diferențiere socială; *differenciation sociale;* soziale Differenzierung; *social differenciation ;* diferenciacion social; *differenziazione sociale;* diferenciagăo social.

Difracție; *diffraction;* Diffraktion; *diffraction;* difracion; *diffrazione;* difracgâo.

Diglosie; *diglossie;* Diglossie; *diglossia;* diglosia; *diglosia;* diglossia.

Dihoptic; *dichoptique;* Dichoptisch; *dichoptic;* dicoptico; *dicottico;* dicoptico.

Dihorinic; *dichorhinique;* Dichorhinisch; *dichorinic;* dicorinico; *dicorinico;* dicorrînico.

Dihotic; *dichotique;* dichotisch; *dichotic;* dicotico; *dicotico;* dicotico.

Dihotomie; *dichotomie;* Zweiteilung; *dichotomy;* dicotomia; *dicotomia;* dicotomia.

Dimensiune; *dimension;* Dimension; *dimension:* dimension; *dimensione;* dimensâo.

Diminuare afectivă; *emoussement affectif;* Gefuhlsabstumpfung; *blunted affect;* embotamiento afectivo; *smussamento affettivo;* embotamento afectivo.

Dinamometru; *dynamometre;* Dynamometer; *dynamometer:* dinamometro; *dinamometro;* dinamometro.

Dipsic (Comportament —) ; *dipsique (comportement —) ;* Trinkverhalten; *drinking;* dfpsico; *dipsico;* dipsico.

Dipsomanie; *dipsomanie;* Trinksucht; *dipsomania;* dipsomanîa; *dipsomania;* dipsomania.

Disc; *disque;* Farbenmischungsapparat; *disk;* disco; *disco;* disco.

Discalculie; dy.9ca/ci</ie,-Dyskalkulie; *dyscalculia;* discalculia; *discalculia;* discalculia.

Dischinezie; *dyskinesie;* Dyskinesie; *dyskinesia;* dysquinesia; *discinestesi;* discinesia.

Discordanță; *discordance;* Diskordanz; *discordant affect;* discordancia; *discordanza;* discordância.
Discriminare; *discrimination;* Diskriminierung; *discrimination;* discrimination; *discriminazione;* discriminațâo.
Discriminativ; *discriminați/;* diskriminierend; *discriminative;* discriminativo; *discriminativo;* discriminativo.
Discurs; *discours;* Diskurs; *discourse;* discurso; *discorso;* discurso.
Discuție de grup; *discussion de groupe;* Gruppendiskussion; *group discussion;* discusion de grupo; *discussione di gruppo;* discussâo de grupo.
Dislexie; *dyslexie;* Dyslexie; *dyslexia;* dislexia; *dislessia;* dislexia.
Disocialitate; *dissocialite;* Unsozialität; *disociality;* disocialidad; *dissociaiită;* disocialidade.
Disociere; *dissociation;* Dissoziation; *dissociation;* disociacion; *dissociazione;* dissocia9âo.
Disonanță cognitivă; *dissonance cognitive;* kognitive Dissonanz; *cognitive dissonance;* disonanciacognitiva; *dissonanza cognitiva;* dissonância cognitiva.
Disortografie; *dysorthopraphie;* Dysorthographie; *dysorthographia;* disortografîa; *disortografia;* disortografia.
Disparitate retiniana; *disparite retinienne;* Netzhautsdisparitat; *retinal disparity;* disparidad retiniana; *disparită retinica;* disparidade retiniana.
Disperare învățată; *desespoir appris;* erlernte Verzweiflung; *learned helplessness;* desesperacion adquirida; *disperazione appresa;* desesperanga aprentida.
Dispersie; *dispersion;* Dispersion; *dispersion;* dispersion; *dispersione;* dispersâo.
Distanță; *distance;* Distanz; *distance;* distancia; *distanza;* distância.
Distanță socială; *distance sociale;* Sozialdistanz; *social distance;* distância social; *distanza sociale;* distância social.
Distimie; *dysthymie;* Dysthymie; *dysthymia;* distimia; *distimia;* distimia.
Distonie; *dystonie;* Dystonie; *dystonia;* distonîa; *distonia;* distonia.
Distorsiune; *distorsion;* Distorsion; *distorsion;* distorsion; *distorsione;* distorțâo.
Distractor; *distracteur;* Zerstreuer der Aufmerksamkeit; *distractor;* distrayente; *distrattor;* distraidor.
Distribuit; *distribui;* einteilend; *distributed;* distribuido; *distribuito;* distribuido.
Distribuție; *distribution;* Verteilung; *distribution;* distribution; *distribuzione;* distribuișâo.
Distribuționalism; *distributionnalisme;* Distributionalismus; *distribuționalism;* distribucionalismo; *distribuzionalismo;* distribucionalismo.
Diviziune a muncii; *division du travail;* Arbeitsteilung; *division oflabor;* division de trabajo; *divisione del lavoro;* divisâo de trabalho.
Dizarmonic; *dysharmonique;* dysharmonisch; *unharmonious;* disarmonico; *disarmonico;* disarmonico.
Dizarmonie cognitivă; *dysharmonie cognitive;* kognitive Dysharmonie; *cognitive dysharmonia;* disarmonîa cognitiva; *disarmonia cognitiva;* desarmonia cognitiva.
Docimologie; *docimologie;* Docimologie; *docimologia;* docimologfa; *docimologia;* docimologia.
Dominanță; *dominance;* Dominanz; *dominance;* dominio; *dominanza;* dominância.
Dominare; *domination;* Domination; *domination;* domination; *dominazione;* dominațâo.
Dopamină; *dopamine;* Dopamin; *dopamine;* dopamina; *dopamină;* dopamină.
Dorință; *deșir;* Wunsch; *wish;* deseo; *desiderio;* desejo.
Double bind; *double bind;* doppelte Verbindung; *double bind;* doble atadura; *double bind;* double bind.
Doxometrie; *doxometrie;* Doxometrie; *doxometry;* doxometria; *doxometria;* doxometria.
Dramatizare; *dramatisation;* Dramatisierung; *dramatization;* dramatizacion; *dramatizzazione;* dramatizațâo.
Dramă; *drame;* Drama; *drama;* drama; *drama;* drama.
Drive; *drive;* Antrieb; *drive;* duccion; *drive;* desejo.
Drog; *drogue;* Droge; *drug;* droga; *droga;* droga.
Duală; *duelle;* duale; *dual;* dual; *duale;* dual.
Dualism; *dualisme;* Dualismus; *dualism;* dualismo; *dualismo;* dualismo.
Dublă articulare; *double articulation;* zweifache Artikulation; *double articulation;* doble articulation ; *articulazione doppia;* articulatâo dupla.
Dublură; *double;* Doppel; *double;* doble; *doppio;* duplo.
Durată; *duree;* Dauer; *duration;* duracion; *durata;* durațâo.

Durere; *douleur;* Schmerz; *pain;* dolor; *dolore;* dor.

Echilibrare; *equilibration;* Herstellung des Gleichgewichts; *equilibration;* equilibracion; *equilibramento;* equilibrațão.

Echilibrare cognitivă; *equilibration cognitive ;* Kognitives Gleichgewicht; *cognitive equilibration;* equilibracion cognitiva; *equilibramento cognitivo;* equilibrațão cognitiva.

Echilibru; *equilibre;* Gleichgewicht; *equilibrium;* equilibrio; *equilibrio;* equilîbrio.

Echilibru cvasistaționar; *equilibre quasistationnaire;* quasi-stationăres Gleichgewicht; *nearly stationary equilibrium;* equilibrio quasiestacionario; *equilibrio quasi-statico;* equilîbrio quase-estacionârio.

Echilibru (Teorie a —) ; *equilibre (thiorie de V—);* Theorie des Gleichgewichts; *balance theory;* teoriadel equilibrio; *teoria dell'equilibrio;* teoria do equilîbrio.

Echipă sportivă; *equipe sportive;* Mannschaft; *sport team;* equipo deportivo; *squadra sportiva ;* equipa desportiva.

Echipotențialitate; *equipotentialiti;* gleiche Potentialităt; *equipotentiality;* equipotencialidad; *equipotemialită;* equipotencialidade.

Echisecționare; *iquisection;* Gleichschnitt; *equisection;* equisection; *equisezione;* equisecțâo.

Echitate (Teorie a —) ; *iquiti (theorie de V—) ;* Billigkeit; *equity; equidad;* e<7«;tâ;equidade.

Echivalență; *iquivalence;* Ăquivalenz; *equivalence;* equivalencia; *equivalenza;* equivalencia.

Echivalență numerică; *equivalence numirique;* numerische Ăquivalenz; *numeric equivalence;* equivalencia numerica; *equivalenza numerica;* equivalencia numerica.

Ecmnezic; *icmnisique;* ekmnesisch; *ecmnesic;* ecmnesico; *ecmnesico;* ecmnesico.

Ecoetologie; *ico-ethologie;* Oko-Ethologie; *eco-ethology;* ecoetologia; *ecoetologia;* ecoetologia.

Ecolalie; *echolalie;* Echolalie; *echolalia;* ecolalia; *ecolalia;* ecolalia.

Ecolocație; *echolocation;* Echoortung; *echo location;* ecolocacion; *ecolocalizzazione;* ecolocaliza9ăo.

Ecologie; *ecologie;* Okologie; *ecology;* ecologia; *ecologia;* ecologia.

Economic (Punct de vedere —) ; *economique (point de vue —) ;* okonomisch; *economic;* economico; *economico;* economico.

Economie; *economie;* Sparsamkeit; *parsimony;* economia; *economia;* economia.

Economie a educației; *economie de l'education;* Bildungsokonomie; *economics ofeducation;* economia de la educacion; *economia dell'educazione;* economia de educaţâo.

Ecopraxie; *echopraxie;* Echopraxie; *gestual imitation;* ecopraxia; *ecoprassia;* ecopraxia.

Ecosistem; *ecosysteme;* Okosystem; *ecosystem;* ecosistema; *ecosistema;* ecosistema.

Ecou al gândirii; *echo de la pensie;* Echo des Denkens; *echo de la pensie;* eco del pensamiento; *eco del pensiiro;* eco do pensamento.

Ecran; *ecran;* Schirm; *screen;* cortina; *schermo;* tela.

Ecran al visului; *icran du reve;* Traumeschirm; *dream screen;* pantalla del suefio; *schermo del sogno;* ecran do sonho.

Ecuație personală; *iquation personnelle;* personliche Gleichung; *personal equation;* ecuacion personal; *equazione personale;* equaţão pessoal.

Educabilitate; *iducabiliti;* Erziehbarkeit; *educability;* educabilidad; *educabilitâ;* educabilidade.

Educație; *iducation;* Erziehung; *education;* educacion; *educazione;* educaţão.

Educație comparată; *iducation comparie;* vergleichende Erziehung; *comparative education;* educacion comparada; *educazione comparativa;* educaţão comparada.

Educație compensatorie; *iducation compensatoire;* ausgleichende Erziehung; *compensator; education;* educacion compensatoria; *educazione compensatoria;* educaţão compensatoria.

Educație deschisă; *iducation ouverte;* Offenerziehung; *open education;* educacion abierta; *educazione aperta;* educaţão âberta.

Educație fizică; *iducation physique;* Leibesiibungen; *physical education;* educacion fisica; *educazione fisica;* educaţão ffsica.

Educație negativă; *iducation nigative;* negative Erziehung; *negative education;* educacion negativa; *educazione negativa;* educaţão negativa.

Educație nouă; *iducation nouvelle;* neue Erziehung; *new education;* educacion nueva; *educazione nuova;* nova educaţão.

Educație permanentă; *iducation permanente ;* fortdauemde Erziehung; *continuous education;* educacion permanente; *educazione permanente;* educaţão permanente.

Educație psihomotorie; *iducationpsychomotrice;* psychomotorische tfbung; *psychomo-*

tor education; education psicomotora; *educazione psicomotrice;* educacâo psicomotora.

Educaţie specială; *education speciale;* spezielle Erziehung; *specia! education;* educacion especial; *educazione speciale;* educacâo especial.

Educţie; *eduction;* Beziehungserfassung; *eduction;* eduction; *eduzione;* edu9âo.

Efect de halo; *effet de halo;* Halo Effekt; *halo effect;* efetto de halo; *effeto di alone;* efeito de halo.

Efectiv; *effectif;* Häufigkeit; *frequency;* frecuencia absoluta *\frequenza assoluta;* efectivo.

Efect (Lege a —) ; *effet (loi de V —);* Effekt; *effect;* efecto; *effeto;* efeito.

Efector; *effecteur;* Ausfuhrend; *effector;* efector; *effettore;* efector.

Efect pervers; *effet pervers;* perverser Effekt; *negative side effect;* efecto perverso; *effeto perverso;* efeito perverso.

Efect retroactiv; *apris-coup;* nachträglich; *differed;* posterior; *posteriore;* posterior.

Eficacitate luminoasă; *efficacite lumineuse;* Wirkungsgrad; *efficacy;* eficacia luminosa; *efficacia luminosa;* eficacia luminosa.

Eficienţă; *efficience;* Tuchtigkeit; *efficiency;* eficiencia; *eficienza;* eficiencia.

Efort; *effort;* Versuch; *exertion;* esfuerzo; *sforzo;* esforco.

Egalitate a şanselor; *egalite des chances;* Erfolgesgleichkeit; *equality ofopportunities;* igualdad de oportunidades; *uguaglianza di probabilită;* igualaşăo das chances.

Egalizare; *egalisation;* Ausgleich; *equalising method;* igualizacion; *pareggiamento;* igualaţăo.

Egocentrism; *egocentrisme;* Egozentrismus; *egocentrism;* egocentrismo; *egocentrismo;* egocentrismo.

Egodistonie; *egodystonie;* Egodystonie; *egodystony;* egodistonia; *egodistonia;* egodistonia.

Egosintonie; *egosyntonie;* Egosyntonie; *egosyntony;* egosintonia; *egosintonia;* egosintonia.

Elaborare psihică; *elaboration psychique;* psychische Verarbeitung; *psychical working out;* elaboracion psiquica; *elaborazione psichica;* elaboracâo psiquica.

Electroencefalografie; *electroencephalographie;* Elektroencephalographie; *electroencephalography;* electrencefalografia; *elettroencefalografia;* electro-encefalografia.

Electrofiziologie; *electrophysiologie;* Elektrophysiologie; *electrophysiology;* electro-fisiologîa; *elettro-fisiologia;* electro-fisiologia.

Electromiografie; *electromyographie;* Elektromyographie; *electromyography;* electromiografi'a; *elettromiografia;* electromiografia.

Electroşoc; *electrochoc;* Elektroschock; *electroshock;* electroshock; *electrochoc;* electrochoque.

Element de comportament; *element de comportement;* Verhaltenseinheit; *behavioral unit;* elemento de conducta; *elemento del comportamento;* elemento de comportamente

Emergenţă; *emergence;* Auftauchen; *emergence;* emergencia; *emergenza;* emergencia.

Emetropie; *emmetropie;* Emmetropie; *emmetropia;* emetropfa; *emetropia;* emetropia.

Emisferă cerebrală; *hemisphere cerebral;* Grosshirnhemisphăr; *cerebral hemisphere;* hemisferio cerebral; *emisfero cerebrale;* hemisferio cerebral.

Emitanţă; *emittance;* Emittenz; *emittence;* emitancia; *emittenza;* emitância.

Emiţător; *emetteur;* Sender; *sender .emisor; emittente;* emissor.

Emoţie; *emotion;* Emotion; *emotion;* emocion; *emozione;* emoşâo.

Empan; *empan;* Spannweite; *spân;* capacidad; *spanna;* extensâo.

Empatie; *empathie;* Empathie; *empathy;* empatîa; *empatia;* empatia.

Empiric; *empirique;* Empirisch; *empirical;* empirico; *empirico;* empirico.

Empirism; *empirisme;* Empirismus; *empiricism;* empirismo; *empirismo;* empirismo.

Empirism logic; *empirisme logique;* logischer Empirismus; *logical empiricism;* empirismo logico; *empirismo logico;* empirismo logico.

Encefal; *encephale;* Encephalon; *brain;* encefalo; *encefalo;* encefalo.

Encodare; *encodage;* Einkodifizierung; *encoding;* codificacion; *cifratura;* codificaţăo.

Enculturaţie; *enculturation;* Kulturaneignung; *enculturation;* enculturacion; *enculturazzione;* enculturaţâo.

Endogen; *endogene;* endogen; *endogenous;* endogeno; *endogeno;* endogeno.

Energie de investire; *energie d'învestissement;* Besetzungsenergie; *cathexis energy;* energia de carga; *energia di catectica;* energia de carga.

Energie liberă; *energie libre;* freie Energie; *free energy;* energia libre; *energia libera;* energia livre.

Engramă; *engramme;* Engramm; *engram;* engrama; *engramma;* engrama.

Entropie; *entropie;* Entropie; *entropy:* entropia; *entropia;* entropia.

Enunțare; *enonciation;* Aussage; *enunciation:* enunciacion; *enunciazione;* enunciațão.

Enunțiator; *enonciateur;* Aussager; *enunciator;* enunciador; *enunciatore;* enunciador.

Enurezis; *enuresis;* Enuresis; *enuresis;* enuresis; *enwesia;* enuresia.

Epifenomenism; *epiplienomenisme;* Epiphenomenalismus; *epiphenomenalism;* epifenomenismo; *epifenomenismo;* epifenomenismo.

Epigeneză; *epigenese;* Epigenese; *epigenesis;* epigenesis; *epigenesi;* epigenesia.

Epilepsie; *epilepsie;* Epilepsie; *epilepsy;* epilepsia; *epilessia;* epilepsia.

Episodică (Memorie —); *episodique <memoire —) ;* episodisch; *episodic;* episodico; *episodico;* episodico.

Episod verbal; *episode verbal;* verbale Episode; *verbal episode;* episodio verbal; *episodio verbale;* episodio verbal.

Epistemologie; *epistemologie;* Wissenschaftslehre; *epistemology;* epistemologia; *epistemologia ;* epistemologia.

Epistemologie genetică; *epistemologie genetique;* genetische Epistemologie; *genetic epistemology;* epistemologia genetica; *epistemologia genetica;* epistemologia genetica.

Ereditate; *heredite;* Heredität; *heredity;* herencia; *eredită;* hereditariedade.

Ereutofobie; *ereutophobie;* Ereuthophobie; *blushing phobia;* eritofobia; *ereutofobia;* ereutofobia.

Ergometru; *ergometre;* Ergometer; *ergometer;* ergometro; *ergometro;* ergometro.

Ergonomie; *ergonomie;* Ergonomie; *ergonomics;* ergonomia; *ergonomia;* ergonomia.

Eroare; *erreur;* Fehler; *error;* error; *errore;* error.

Erogen; *erogene;* Erogen; *erogenic;* erogeno; *erogeno;* erogeno.

Eroică (Identificare —); *hero'ique (identification —) ;* heroische; *heroic;* heroica; *eroica;* heroico.

Erotizare; *erotisation;* Erotisierung; *eroticization;* erotizacion; *erotizzazione;* erotizacâo.

Erou; *heros;* Held; *hero;* heroe; *eroe;* heroi.

Esteziometru; *esthesiometre;* Ăsthesiometer; *esthesiometer;* estesiometro; *estesiometro;* estesiometro.

Estimare; *estimation;* Schătzung; *estimation;* estimacion; *stima;* estimațâo.

Estompare (Răspuns la testul Rorschach); *estompage (reponse au Rorschach);* Schummerung; *shading;* difuminacion; *chiaroscuro;* estompagem.

Estru; *cestrus;* Oestrus; *oestrus:* estro; *estro;* oesrro.

Eșantion; *echantillon;* Stichprobe; *sample;* muestra; *campione;* amostra.

Eșec (Nevroză de —); *echec (nevrose d'—);* Misserfolg; *failure; fracaso;fallimento;* fracasso.

Eșec școlar; *echec scolaire;* Misserfolg in der Schule; *school failure;* fracaso escolar;/a/*limento scolastico;* insuccesso escolar.

Etalon; *etalon;* Norm; *standard:* patron; *campione;* padrâo.

Etalonare; *etalonnage;* Normierang; *standardization;* contraste; *taratura:* padronizacâo.

Etiologie; *etiologie;* Âtiologie; *etiology;* etiologia; *eziologia;* etiologia.

Etnografie; *ethnographie;* Ethnographie; *ethnographxy.* etnografia; *etnografia;* etnogTafia.

Etnologie; *etimologie:* Etimologie; *ethnology;* etnologia; *etnologia;* etnologia.

Etnopsihanaliză; *ethnopsychanalyse;* Ethnopsychanalyse; *ethnopsychoanalysis;* etnopsicoanâlisis; *etnopsicanalisi;* etno-psicanâlise.

Etogramă; *ethogramme;* Ethogramm; *ethogram:* etogTama; *etogramma;* etogramă.

Etologie; *ethologie;* Etnologie; *ethology;* etologia; *etologia;* etologia.

Eu; *je;* Ich; /," yo; *io;* eu.

Eu auxiliar; *moi auxiliaire;* Hilfsselbst; *auxiliary ego:* yo auxiliar; *io ausiliario;* eu auxiliar.

Eu/Ego; *moi;* Ich; *ego;* yo; *io;* ego.

Eugenie; *eugenisme;* Eugenik; *eugenism;* eugenismo; *eugenetica;* eugenismo.

Eu-piele; *moi-peau;* Haut-ich; *skin-ego;* yo-piel; *io-pelle;* eu-pele.

Eurisitică; *heuristique;Heuri&tik; heuristics;* heuristica; *euristica:* heunstica.

Evaluare; *evaluation;* Schătzung; *evaluation;* evaluacion; *valutaziona;* avaliațâo.

Evaluare a programelor; *evaluation desprogrammes;* Programmsschătzung; *programme evaluation;* evaluacion de las programas; *vatutazione dei programmi;* avaliațâo dos programas.

Evaluare a trebuințelor; *evaluation des besoins;* Schătzung der Bediirfnisse; *needs assesment;* evaluacion de las necesidades; *valutazione dei bisogni;* avaliațâo das necessidades.

Evaluare criterială; *evaluation criterielle;* kriterielle Schătzung; *criterion-referencedassesment;* evaluacion criterial; *valutazione criteriale;* avalia9ăo criterial.

Evaluare de către egali; *evaluation par Ies pairs;* Schătzung durch die Gleichen; *peer*

evaluation; evaluacion por iguales; *valutazione per dei pari;* avaliaşâo pelos pares.

Evaluare formativă; *evaluation formative;* bildende Schătzung; *formative evaluation;* evaluacion formativa; *valutazione formativa ;* avaliacâo formativa.

Evaluare sumativă; *evaluation sommative;* Summationsschătzung; *summative evaluation ;* evaluacion sumativă; *valutazione sommativa;* avaliaşăo somativa.

Eveniment vital; *evenement vital;* vitaler Vorfall; *life stress event;* acontecimiento vital; *evento vitale;* acontecimento vital.

Evitantă (Personalitate —) ; *evitante (personnalite —) ;* ausweichende; *avoiding;* evitante ; *evitante;* evitante.

Evitare; *evitement;* Ausweichung; *avoidance;* evitacion; *evitamento;* evitaşâo.

Evocare; *evocation;* Aufrufen; *evocation;* evocacion; *evocazione;* evocaşâo.

Evoluţie; *evolution;* Evolution; *evolution;* evolucion; *evoluzione;* evoluşâo.

Examen; *examen;* Priifung; *examination;* examen ; *esame;* exame.

Excitabilitate; *excitabilite;* Exzitabilität; *excitability;* excitabilidad; *eccitabilită;* excitabilidade.

Excitaţie; *excitation;* Erregung; *excitation;* excitacion; *eccitamento;* excitaşăo.

Exemplar; *exemplaire;* Exemplar; *instance;* ejemplar; *esemplare;* exemplar.

Exerciţiu; *exercice;* Ubung; *exercise;* ejercicio; *esercizio;* exercicio.

Exhibiţionism; *exhibitionnisme;* Exhibitionismus; e.r/!iWr/om.sm,'exhibicionismo; *esibizionismo;* exibicionismo.

Expansiune; *expansion;* Expansion; *expansion ;* expansion; *espansione;* expansăo.

Expectaţie; *expectation;* Erwartung; *expectation;* expectacion; *aspettazione;* expectagâo.

Experienţă/Experiment; *experience;* Experiment; *experiment, experience;* experiencia; *esperienza;* experiencia.

Experimental; *experimental:* experimental; *experimental;* experimental; *sperimentale;* experimental.

Experimentare; *experimemation:* Experimentieren; *experimentation;* experimentaci6n; *sperimentazione;* experimentaşăo.

Explicaţie; *explication;* Erklărung; *explanation:* explicacion; *spiegazione;* explicaţâo.

Exploratoriu (Comportament —) ; *exploratoire (comportement —) ;* Erkundung; *exploratory;* exploratorio; *esplorativo;* exploratorio.

Expresie; *expression;* Ausdruck; *expression;* expresion; *espressione;* expressâo.

Expresie corporală; *expression corporelle;* korperliche Ausdruck; *bodily expression;*expresion corporal; *espressionfisică;* expressâo corporal.

Exprimare a salariaţilor; *expression des salaries;* Ausdruck der Lohnarbeiter; *expression of salaried;* expresion de los asalariados; *espressione dei salariaţi;* expressâo dos assalariados.

Extensiune; *extension;* Umfang; *extension;* extension; *estensione;* extensâo.

Externat; *externat;* Externat; *day school;* externado; *estemato;* externato.

Exterocepţie; *exteroception;* Exterorezeption; *exteroception;* exterocepcion; *esteroricezione;* exterocepţâo.

Extragrup; *hors-groupe;* ausser Gruppe; *out group;* fuera de grupo; *fuori gruppo;* fora do grupo.

Extralingvistic; *extralinguistique;* extrasprachwissenschaftlich; *extralinguistic;* extralingiiîstico; *estralinguistico;* extralinguistico.

Extrapolare; *extrapolation;* Extrapolation; *extrapolation;* extrapolacion; *estrapolazione;* extrapolaţăo.

Extrasenzorial; *extrasensoriel;* extrasensorisch; *extrasensory;* extrasensorial; *estrasensoriale;* extrasensorial.

Extratensiv Qa testul Rorschach); *extratensif(au Rorschach);* extratensiv; *extratensive;* extratensivo; *estratensivo;* extratensivo.

Extraversiune; *extraversion;* Extraversion; *extraversion;* extraversion; *estraversione;* extraversăo.

Extremizare a riscului; *extremisation du risque;* Extrimizierung des Risikos; *extrimization of risk;* extremizacion de riesgo; *estremizzazione dei rischio;* extremizacjio do risco.

Fabulaţie; *fabulation;* Konfabulation; *fabulation;* fabulacion; *fabulazione;* fabulaşăo.

Facilitare; *facilitation;* Bahnung; *facilitation;* facilitacion; *facilitazione;* facilitaşâo.

Facilitare (de acces); *frayage;* Bahnung; *facilitation ;* facilitacion*; facilitazione;* facilitaşâo.

Facilitare socială; *facilitation sociale;* soziale Forderung; *social facilitation;* facilitacion social; *facilitazione sociale;* facilitaşâo social.

Factor; *facteur;* Faktor; *factor;* factor \\fatiore; factor.

Factor de reflecție difuză; *facteur de reflexion diffuse;* Faktor der diffusen Reflexion; *factor ofdiffuse reflection;* factor de reflexion difusa; *fattore di riflessione diffusa;* factor de reflexâo difusa.

Facultăți (Psihologie a *—);facultes (psychologie des —) ;* Fâhigkeiten; *faculties;* facultades; *facolte;* faculdades.

Falică (Femeie sau mamă —) ; *phallique (femme ou mire —) ;* phallische; *phallic;* falica; *fallica;* falica.

Falus; *phallus;* Phallus; *phallus;* falo; *fallo;* falo.

Familiaritate; *familiarite;* Familiaritat; *familiarity;* familiaridad; *familiarită;* familiaridade.

Familie; *familie;* Familie; *family;* familia; *famiglia;* familia.

Fantasmatică; *fantasmatique;* Phantasmatik; *fantasmatic;* fantaseado; *fantasmatico;* fantasmâtico.

Fantasmatizare; *fantasmatisation;* Phantasieproduktion; *fantasization;* fantasmatizacion; *fantasmaiizzazione;* fantasmatizașâo.

Fantasmă; *fantasme;* Phantasie; *phantasy;* fantasia; *fantasia;* fantasia.

Fantasmă de destrămare; *fantasme de casse;* Zerstorungsphantasie; *breaking phantasy;* fantasia de rotura; *fantasia di rottura;* fantasia de quebra.

Fantomă; *fantome;* Phantom; *phantom; îantasma; fantasma;* fantasma; *fantasma.*

Fapt de apartenență; *fait d'appartenance;* Zugehorigkeitssache; *belongingness fact;* cosa de pertenencia; *fatto di appartenenza;* facto de pertencer.

Fatigabilitate; *fatigabilite;* Ermtidbarkeit; *fatigability;* fatigabilidad; *fatigabilită;* fadigabilidade.

Față; *visage;* Gesicht; *face;* rostro; *viso;* rosto.

Fază **libidinală a dezvoltării;** *phase libidinale du developpement;* Phase der Libidoentwicklung; *stage oflibido development;* etapa de desarrollo de la lîbido; *etapa libidinale dello sviluppo;* fase libidinal do desenvolvimento.

Feed-back; *feed-back;* Reafferenz;/eed *back;* feedback; *feedback;* feedback.

Feed-back **verbal;** *feed-back verbal;* verbale Reafferenz; *verbal feed back;* feedback verbal ; *feedback verbale;* feedback verbal.

Feminitate; *feminite;* Weiblichkeit; *feminity;* feminidad; *feminită;* feminidade.

Fenocopie; *phenocopie;* Phănokopie; *phenocopy;* fenocopia; *fenocopia;* fenocopia.

Fenomenologie; *phenomenologie;* Phănomenologie; *phenomenology;* fenomenologia; *fenomenologia;* fenomenologia.

Fenotip; *phenotype;* Phănotypus; *phenotype;* fenotipo; *fenotipo;* fenotipo.

Feromon; *pheromone;* Pheromone; *pheromone; feromona; feromone;* **feromdnio.**

Fetișism; *fetichisme;* Fetischismus *\fetichism;* fetichismo; *feticismo;* fetichismo.

Fiabilitate; *fiabilite;* Zuverlässigkeit; *dependability;* fiabilidad; *attendibilită;* fiabilidade.

Fidelitate; *fidelite;* Treue; *reliability;* fidelidad; *fedeltă;* fidelidade.

Figurabilitate (Luare în considerație a —); *figurabilite (prise en consideration de la—) ;* Darstellbarkeit; *representability;* representabilidad; *raffigurabilitâ;* figurabilidade.

Figurai; *figurai;* figurai; *figurai;* figurai; *figurate;* figurai.

Figurativ; *figuratif;* bildlich; *figurative;* figurativo; *figurativo;* figurative

Figură; *figure;* Figur; *figure;* figura; *figura;* figura.

Figură de ***stil;*** *figure de style;* Tropen; *trope;* tropo; *tropo;* tropo.

Filiație adoptivă; *filiation adoptive;* adoptive Abstammung; *adoptive filiation;* filiacion adoptiva *;filiazione adottiva;* filiacăo adoptiva.

Filiație a structurilor;y5iiario/i *des structures;* Verhettung der Strukturen; *structure filiation;* filiacion de estructuras; *derivazione delle strutture;* filiașâo das estruturas.

Filogeneză; *phylogenese;* Phylogenese; *phylogeny; filogenesis; filogenesi;* filogenese.

Filtru; *filtre;* Filter;/i/ter; filtro;^i/fro; filtro.

Finalism; *finalisme;* Finalismus; *finalism;* finalismo; *finalismo;* finalismo.

Finalitate; *finalite;* Finalität; *finality;* finalidad; *finalită;* finalidade.

Finalitate educativă; *finalite educative;* erzieherische Finalität; *educaționalfinality;* finalidad educativa *\finalită educativa;* finalidade educativa.

Fixare oculară; *fixation oculaire;* okulare Fixation; *ocular fixation;* fijacion ocular *;fissazione oculare;* fixațăo ocular.

Fixație; *fixation;* Fixierung; *fixation;* fijacion; *fissazione;* fixațăo.

Flexibilitate;y7ejs'fc(Vife,Biegsamkeit;y7eja'bi7i*ty;* flexibilidad;/7«iiW/irâ,' flexibilidade.

Fluiditate; *fluidite;* Fluidität; *fluency;* fluidez; *fluidită;* fluidez.

Flux; *flux;* Fliessen; *flow;* flujo; *flusso;* fluxo.

Flux luminos; *flux lumineux;* Lichtstrom: *luminous fluency;* flujo luminoso; *flusso luminoso;* fluxo luminoso.

Fobie; *phobie;* Phobie; *phobia;* fobia; *fobia:* fobia.

Fobogen; *phobogene;* phobogen; *phobogen*, fobogeno; *fobogeno;* fobogeno.

Focar; *focus;* Fokus; *focus;* foco; *foco*; foco.

Fon; *phone;* Phon; *phon;* fono; *fono;* fone.

Fonem; *phoneme:* Phonem; *phoneme;* fonema; *fonema;* fonema.

Fonetică; *phonetique;* Phonetik; *phonetics;* fonetica; *fonetica;* fonetica.

Fonologie; *phonologie;* Phonologie; *phonology;* fonologia; *fonologia;* fonologia.

Fonorăspuns; *phonoreponse;* Phonoreizantwort; *phonoresponse;* fonorespuesta ;/OHO-*risposta;* fonoresposta.

Forcludere; *forclusion;* Verwerfung; *forclosure;* repudio; *reiezione;* rejeiţâo.

Formal; *formei;* formal; *formal;* formal; *formale ;* formal.

FormMzzrt; formalisation; Formalisierung; *formalization;* formalizacion; *formalizzazione;* formalizaţâo.

Formare continuă; *formalion continue;* dauernde Bildung; *continuous formation;* formacion continua; *formazione continua;* formaţão continua.

Formaţiune de *coxaţronâs;formation de compromis;* Kompromissbildung; *compromise formation;* formacion transaccional ;/or/?w-*zione di compromesso;* farmaţâo de compromisso.

Formaţiune reacţionai»;/ormafion *reactionnelle;* Reaknonsbildung; *reaction formation;* formacion *reactiva; formazione reattiva;* formaţão reactiva.

Formaţiune reticulată; *formation reticulee;* Retikulărformation; *reticular formation;* formacion reticulada \ *formazione reticolare;* formaţão reticulada.

Formaţiune substitutivă; *formation substitutixe:* Ersatzbildung; *substitutive formation;* formacion sustitutiva; *formazione sostitutiva:* formaţão substitutivă.

Formă; *forme:* Gestalt; *snape* .forma .*forma;* forma.

Formă (Răspuns la testul Rorschach);/onne *(reponse au Rorschach):* Formantwort; *form:* forma; *formali:* forma.

Forţă; *force;* Kraft; *strength:* fuerza;/orra; forţa.

Fosfen; *phosphene;* Phosphen; *phosphene; iositao; fosfeno;* fosfeno.

Fot; *phot;* Phot; *phot;* foto; *foto;* fot.

Fotometrie; *photometrie;* Photometrie; *photometry;* fotometria; *fotometria;* fotometria.

Fracţionare;yracfionn«menî,Zerteilung;/rflc-*tionation;* fraccionamiento; *frazionamento;* fraccionamento.

Fragmentare; *morcellement;* Stiickelung; *splitting;* parrticion; *frazionamento;* fragmentaţão.

Frame; frame; Rahmen; *frame;* frame; *frame;* frame.

Fratrie;/rarn'e; Geschwister; *sibling;* fratria; *fratria;* irmandade.

Frază; *phrase;* Satz; *sentence;* frase; *frase;* frase.

Frecventare şcolară; *frequentation scolaire;* Schulbesuch; *school frequenting;* frecuentacion escolar; *frequentazione scolastico;* frequentaţâo escolar.

Frecvenţă; *frequence;* Frequenz; *frequency;* frecuencia; *frequenza;* frequencia.

Freezing; freezing; Frieren; *freezing;* petrificacion; *freezing;* freezing.

Frenologie; *phrenologie;* Phrenologie; *phrenology;* frenologia; *frenologia;* frenologia.

Frică; *peur;* Furcht; *fear;* miedo; *paura;* medo.

Frică de a învinge; *peur de vaincre;* Besiegungsfurcht *\fear ofwinning;* miedo de ganar; *paura di vincere;* temor de vencer.

Frigiditate; *frigidite;* Frigidităt; *frigidity;* frigidez; *frigidită;* frigidez.

Frustrare/Frustraţie; *frustration;* Frustration; *frustration;* frustracion; *frustrazione;* frustraţão.

Fugâ;fugue; Ausreissen; *escape;* fuga;/«ga; fuga.

Fugă de idei;/ui'fe *des idees;* Tachypsychie; *flight of ideas;* taquipsiquia; *tachipsichismo;* fuga de ideias.

Fugă în boală; *fuite dans la maladie;* Flucht in die Krankeit;/?ig/if *into illness;* huîda en la enfermedad; *fuga nella malattia;* fuga para a doenţa.

Funcţie; *fonction;* Funktion; *function;* funcion; *funzione;* funţâo.

Funcţie a limbajului; *fonction du langage;* Sprachfunktion; *language function;* funcion del lenguaje; *funzione di linguaggio;* funţâo da linguagem.

Funcţie distribuită; *fonction distribuie;* verteilte Funktion; *distributed function;* funcion distribuida; *funzione distribuita;* funţâo distributa.

Funcție gramaticală; *fonction grammaticale;* grammatische Funktion; *grammatical function;* funcion gramatical *\funzione grammaticale ;* funcâo gramatical.

Funcție simbolică; *fonction symbolique;* symbolische Funktion; *symbolic function;* funcion simbolica;*funzionesimbolica;* funcâo simbolica.

Funcțional;/0rcc(/o/we/; funktionell;*funcțional ;* funcional; *funzionale;* funcional.

Funcționalism;/oncrto/!/îafame;Funktionalismus; *functionalism;* funcionalismo; *funzionalismo;* funcionalismo.

Furt; *voi;* Raub; *theft;* robo; furto; *roubo.*

Fuziune senzorială; *fusion sensorielle;* sensorielle Mischung; *sensorial fusion;* fusion sensorial *\fusione sensoriale;* fusâo sensorial.

Gang; *gang;* Bande; *gang;* gang; *gang;* bando.

Gelozie; *jalousie;* Eifersucht; *jealousy;* celos; *gelosia;* ciume.

Gemeni; *jumeaux;* Zwillinge; *twins;* gemelos; *gemelli;* gemeos.

Genă; *gene;* Gen; *gene;* gene; *gene;* gene.

Generalizabilitate; *generalisabilite;* Verallgemeinbarkeit; *generalisability;* generalizabilidad; *generalizzabilitâ;* generalizabilidade.

Generalizare; *generalisation;* Generalisierung; *generalization;* generalizacion; *generalizzazione;* generalizacâo.

Genetică; *genetique;* Genetik; *genetics;* genetica; *genetica;* genetica.

Geneză; *genese;* Genese; *genesis;* genesis; *genesi;* genese.

Genital; *genital;* genital; *genital;* genital; *genitale;* genital.

Genogramă; *genogramme;* Genogramm; *genogram;* genogramă; *genogramma;* genogramă.

Genom; *genâme;* Genom; *genome;* genoma; *genome;* genoma.

Genotip; *genotype;* Genotypus; *genotype;* genotipo; *genotipo;* genotipo.

Gerontologie; *gerontologie;* Gerontologie; *gerontology;* gerontologia; *gerontologia;* gerontologia.

Gest; *geste;* Gebărde; *gesture;* gesto; *gesto;* gesto.

Gesfa/f-terapie; *gestalt-therapie;* Gestalt Therapie; *gestalt therapy;* terapia gestâltica; *terapia gestaltica;* terapia gestâltica.

Gimnastică; *gymnastique;* Gymnastik; *gymnastic;* gimnastica; *ginnastica;* ginastico.

Gândire; *pensee;* Denken; *thinking;* pensamiento; *pensiero;* pensamento.

Gândire operatorie; *pensee operatoire;* operatives Denken; *operating thought;* pensamiento operatorio; *pensiero operatorio;* pensamento operatorio.

Gângurit; *babil;* Lallen; *babble;* balbuceo; *cinguettio;* babei.

Glie; *glie;* Glie; *glia;* glia; *glia;* nevroglia.

Glosolalie; *glossolalie;* Glossolalie; *glossolalia;* glosolalia; *glossolalia;* glossolalia.

Glucocorticoid; *glucocorticoide;* Glucocorticoid; *glucocorticoid;* glucocorticoide; *glucocorticoide;* glucocorticoide.

Gonadotropină; *gonadotropine;* Gonadotropin; *gonadotropin;* gonadotropină; *gonadotropină ;* gonadotropină.

Grad de libertate; *degre de liberte;* Grade; *degree;* grado; *grado;* grado.

Gradient; *gradient;* Gradient; *gradient;* gradiente; *gradiente;* gradiente.

Graf; *graphe;* Graph; *graph;* grafo; *graf o;* grâfico.

Graf de rezolvare; *graphe de resolution;* Losungsgraph; *state graph;* grafo de resolucion; *grafo di risoluzione;* grâfico de resolușăo.

Grafem; *grapheme;* Graphem; *graphem;* grafema; *grafema;* grafema.

Grafologie; *graphologie;* Graphologie; *graphology;* grafologia; *grafologia;* grafologia.

Grafometrie; *graphometrie;* Graphometrie; *graphometry;* grafometria; *grafometria;* grafometria.

Gramaticalitate; *grammaticalite;* Grammatikalităt; *grammaticality;* gramaticalidad; *grammalicalită;* gramaticalidade.

Gramatică; *grammaire;* Grammatik; *grammar;* gramatica; *grammatica;* gramatica.

Gramatică generativă; *grammaire generative;.* generative Grammatik; *generative grammar;* gramatica generativa; *grammatica generativa ;* gramatica geradora.

Gramatică pivot; *grammaire pivot;* Achsengrammatik; *pivot grammar;* gramatica pivote ; *grammatica perno;* gramatica pivo.

Gravimetru; *gravimitre;* Schwermesser; *gravimeter;* gravimetro; *gravimetro;* gravimetro.

Grădiniță; *ecole maternelle;* Kindergarten; *nursery school;* jardîn de infantes; *asilo;* escola maternal.
Grilă; *grille;* Gitter; *grid;* red; *griglia;* chave.
Grupare; *groupement;* Gruppierung; *grouping, chunk;* agrupamiento; *raggruppamento;* grupamento.
Grup Balint; *groupe Balint;* Balint Gruppe; *Balint's group;* grupo de Balint; *gruppo di Balint;* Balint grupo.
Grup de apartenență; *groupe d'appartenance;* Mitgliedschaftsgruppe; *membership group;* grupo de pertenencia; *gruppo d'appartenenza;* grupo de origem.
Grup de referință; *groupe de reference;* Bezugsgruppe; *reference group;* grupo de referencia; *gruppo di referimento;* grupo de referencia.
Grup intern; *groupe interne*; inneie Gruppe; *internai group;* grupo interno; *gruppo inter no;* grupo interno.
Grup matematic; *groupe mathematique;* mathematische Gruppe; *mathematical group;* grupo matematice; *gruppo matematico;* grupo matemâtico.
Grup primar; *groupe primaire;* primare Gruppe; *primary group;* grupo primario; *gruppo primario;* grupo primario.
Grup T.; *groupe T.;* T. Gruppe; *T. group;* grupo T.; *grupo T.;* grupo T.
Gust; *gustation;* Schmecken; *gustation;* gustacion; *gustazione;* gustaşâo.

Habitat; *habitat;* Wohnen; *habitat;* habitat; *habitat;* habitat.
Habitus; *habitus;* Habitus; *habitus;* habitus; *habitus;* hâbito.
Halo; *halo;* Halo; *halo;* halo; *alone;* halo.
Halucinație; *hallucination;* Halluzination; *hallucination;* alucinacion; *allucinazione;* alucinacăo.
Halucinogen; *hallucinogene;* Halluzination erregendens Mitt; *hallucinogenic;* alucinogeno; *allucinogeno;* alucinogeno.
Halucinoză; *liallucinose;* Halluzinose; *hallucinosis,* alucinosis; *allucinosis;* alucinose.
Handicap; *handicap;* Handikap; *liandicap;* descapacitacion; *handicap;* handicap.
Haptic; *haptique;* haptisch; *liaptic;* hăptico; *attico;* hăptico.
Hartă cognitivă; *carte cognitive;* kognitive Karte; *cognitive map;* mapa cognitivo; *carta cognitiva;* carta cognitiva.
Hazard; *hasard;* Zufall; *cluince; azai; caso;* acaso.
Hebefrenie; *hebephrenie;* Hebephrenie; *hebephrenia;* hebefrenia; *ebefrenia;* hebefrenia.
Hedonism; *hedonisme;* Hedonismus; *hedonism;* hedonismo; *edonismo;* hedonismo.
Hemeralopie; *hemeralopie;* Hemeralopie; *hemeralopia;* hemeralopia; *emeralopia;* hemetalopia.
Hemianopsie; *hemianopsie;* Hemianopsie; *hemianopsia;* hemianopsia; *emianopsia;* hemianopsia.
Hemiplegie; *hemiplegie;* Hemiplegie; *hemiplegia ;* hemiplegia; *emiplegia;* hemiplegia.
Hermeneutică; *hermeneutique;* Hermeneutik; *hermeneutics;* hermeneutica; *ermeneutica;* hermeneutica.
Heroină; *heroine;* Heroin; *heroin;* heroina; *eroina;* heroina.
Hibernare; *hibernation;* Winterschlaf; *hibernation;* hibernacion; *ibernazione;* hibernaşâo.
Hilemorfism; *hylemorphisme;* Hylemorphismus; *hylemorphism;* hilomorfismo; *ilemorfismo;* hilomorfismo.
Hiperactivitate; *hyperactivite;* Uberaktivität; *hyperactivity;* hiperactividad; *iperattività;* hiperactividade.
Hiperalgezie; *hyperalgesie;* Hyperalgesie; *hyperalgesia;* hiperalgesia; *iperalgesia;* hiperalgesia.
Hiperestezie; *hyperesthesie;* Hyperăsthesie; *hyperesthesia;* hiperestesia; *iperestesia;* hiperestesia.
Hipersintonie; *hypersyntonie;* Ubersyntonie; increased mvoivment; hipersintoma; ipersin*tonia;* hipersintonia.
Hipertrofie a eului; *hypertrophie du moi;* Ichhypertrophie; *hypertrophy ofego;* hipertrofia de yo; *ipertrofia del io;* hipertrofia do **ego.**
Hipnoză; *hypnose;* Hypnose; *hypnosis;* hipno**sis;** *ipnosi;* hipnose.
Hipoalgezie; *hypoalgesie;* Hypoalgesie; *hypoalgesia;* hipoalgesia; *ipoalgesia;* hipoalgesia.
Hipocamp; *hippocampe;* Hippokampus; *hippocampus;* hipocampo; *ippocampo;* hipocampo.
Hipofiză; *hypophyse;* Hypophyse; *hypophysis;* hipofisis; *ipofisi;* hipofise.
Hipotalamus; *hypothalamus;* Hypothalamus; *hypothalamus;* hipotâlamo; *ipotalamo;* hipotâlamo.
Histogramă; *histogramme;* Histogramm; *histogram;* histograma; *istogramma;* histograma.

Histrionică (Personalitate —) ; *histrionique (personnaliti* — *) ;* komodiantische; *histrionic;* histrionica; *istrionico;* histrionica.

Hoardă; *horde;* Horde; horde; horda; orda; horda.

Holofrază; *holophrase;* Holophrase; *holophrase;* holofrase; *olofrase;* holofrase.

Homeostazie; *homeostasie;* Homoostasis; *homeostasis;* homeostasia; *omeostasia;* homeostasia.

Hominizare; *hominisation;* Menschwerdung; *hominization;* evolucion humana; *evoluzione humana;* hominizațao.

Homocromie; *homochromie;* Untergrundangleichung; *camouflage;* homocromfa; *omocromia;* homocromia.

Homosexualitate; *homosexualite;* Homosexualități *homosexuality;* homosexualidad; *omosessualită;* homosexualidade.

Homunculus; *homoncule;* Homunkulus; *homonculus;* homunculo; *homoncolo;* homiinculo.

Hormon; *hormone;* Hormon; *hormone;* hormona; *ormone;* hormonio.

Hospitalism; *hospitalisme;* Hospitalismus; *hospitalism;* hospitalismo; *ospedalismo;* hospitalismo.

Iatrogen; *iătrogene;* iătrogene; *iatrogenic;* iatrogeno; *iatrogeno;* iatrogenico.

Icon; *icone;* Dcone; *icon;* icono; *icona;* icone.

Iconică (Memorie —) ; *icânique (memoire* — *) ;* visuell; *visual;* iconico; *iconico;* iconico.

Ideal al eului; *ideal du moi;* Ichideal; *ego ideal;* ideal del yo; *ideale dell'io;* ideal do ego.

Idealism; *idealisme;*Idealismus; *idealism;* idealismo; *idealismo;* idealismo.

Idealizare; *idealisation;* Idealisierung; *idealisation;* idealizacidn; *idealizzazione;* idealizacăo.

Identificare; *Identification;* Identifizierung; *identification;* identificacion; *identifwazione;* identificațâo.

Identitate; *identite;* Identität; *identity;* identidad; *identită;* identidade.

Identitate de percepție; *identite de pereeption;* Wahrnehmungsidentität; *perceptual identity;* identidad de percepcion; *identită di percezione;* identidade de percepcâo.

Ideologie; *ideologie;* Ideologie; *ideology;* ideologia; *ideologia;* ideologia.

Idiosincrasie; *idiosyncrasie;* Idiosynkrasie; *idiosyncrasy;* idiosyncrasia; *idiosyncrasia;* idiosyncrasia.

Ierarhie; *hierarchie;* Hierarchie; *hierarchy;* jerarquîa; *gerarchia;* hierarquia.

Ignorare; *insu;* blind; *blind;* ignorancia; *insaputo;* sem ter consciencia.

Hocutoriu; *illocutoire;* illokutiv; *iltocutionary;* ilocutorio; *illocutorio;* ilocutorio.

Iluzie; *illusion;* Illusion; *illusion;* ilusion; *Musione;* ilusâo.

Iluzie grupată; *illusion groupale;* Gruppentauchung; *group fallacy;* ilusion grupai; *illusione gruppale;* ilusâo grupai.

Iluzie perceptivă; *illusion perceptive;* perzeptive Illusion; *perceptual illusion;* ilusion perceptiva ; *illusione percettiva;* ilusâo perceptiva.

Imagerie; *imagerie;* Bilddarstellung; *imagery;* imagineria; *immagine;* imaginârio.

Imaginar; *imaginaire;* Imaginare; *imaginery;* imaginârio; *immaginario;* imaginârio.

Imaginar grupai; *imaginaire groupal;* Gruppeimaginăre; *group imaginery;* imaginârio grupai; *immaginario gruppale;* imaginârio grupai.

Imaginație; *imagination;* Einbildungskraft; *imagination;* imaginacion; *immaginazione;* imaginațâo.

Imagine a corpului; *image du corps;* Korperbild; *body image;* imagen del cuerpo; *immagine di corpo;* imagem do corpo.

Imagine de sine; *image de soi;* Selbstauffassung; *seif image;* imagen de si mismo; *immagine di se;* imagem de si mesmo.

Imagine mentală; *image mentale;* mentales Bild; *mental image;* imagen mental; *immagine mentale;* imagem mental.

Imaturitate; *immaturite;* Unreife; *immaturity;* inmadurez; *immaturită;* imaturidade.

Imersiune; *immersion;* Tauchen; *immersion;* inmercion; *immersione;* imersâo.

Imitație; *imitation;* Imitation; *imitation;* imitacion; *imitazione;* imitașăo.

Implementare; *implementation;* Implementierung; *implementation;* implementacion; *implementazione;* implementațâo.

Implicație; *implication;* Implikation; *implication;* implicacion; *implicazione;* implicațâo.

Implicit; *implicite;* implizit; *implicit;* implîcito; *implicita;* implîcito.

Impotență sexuală; *impuissance sexuelle;* sexuelle Impotenz; *sexual impotence;* impotencia sexual; *impotenza sessuale;* impotencia sexual.

Impregnare; *impregnation;* Prăgung; *imprinting;* impregnacion; *impregnazione;* impregnațâo.

Impulsie; *impulsion;* Anirieb; *impulse;* impulso; *impulso;* impulsâo.

Impulsivitate: *impulsivite;* Impulsivităţi *impulsiveness;* impulsividad; *impulsivită;* impulsividade.

Inadaptare socială; *inadaptation sociale;* soziale Anpassung; *social maladjustment;* inadaptacion social; *disadattamento sociale;* inadaptaţâo social.

Inadaptare şcolară; *inadaptation scolaire;* Anpassung in der Schule; *scholastic maladjustment;* inadaptacion escolar; *disadattamento scolastico;* inadaptaţâo escolar.

Incertitudine; *incertitude;* Unschärfe; *uncertainty;* incertidumbre; *incertezza;* incerteza.

Incest; *inceste;* Inzest; *incest;* incesto; *incesto;* incesto.

Incident critic; *incident critique;* kritischer Vorfall; *criticai incident;* incidente critico; *incidente critico;* incidente critico.

Includere; *inclusion;* Einschliessung; *inclusion;* inclusion; *inclusione;* inclusâo.

Inconştient; *inconscient;* unbewust; *unconscious;* inconsciente; *inconscio;* inconsciente.

Inconştient colectiv; *inconscient collectif;* kollektives Unbewusste; *collecrive unconscious;* inconsciente colectivo; *inconscio collettivo;* inconsciente colectivo.

Incontinenţă psihică; *incontinence psychique;* psychische Incontinenz; *psychic incontinence;* incontinencia psiquica; *incontinenza psichica;* incontinencia psîquica.

Incubaţie; *incubation;* Inkubation; *incubation;* incubacion; *incubazione;* incubaţâo.

Inculpat; *inculpe;* angeschuldigt; *accused;* acusado; *imputato;* inculpado.

Independenţă faţă de **câmp;** *independance â l'egard du champ;* Unabhängigkeit angesichts des Feldes; *independance towards the field;* independencia respecto al campo; *indipendenza riguardo al campo;* independencia em relaţâo ao campo.

Independenţă (Test de —) ; *independance (test d'—);*Unabhängigkeit; *independance;*independencia; *indipendenza;* independencia.

Index; *index;* Index; *index;* indice; *indizio;* indice.

Indexare; *indexation;* Anpassung an den Index; *indexation;* ajustamiento; *indicizzazione;* indexaţâo.

Indicare; *pointage;* Punktieren; *pointing;* punteria; *puntamento;* marcaţâo.

Indice; *indice;* Indiz; *index;* indice; *indice;* indice.

Indisciplină; *indiscipline;* Disziplinlosigkeit; *indiscipline;* indisciplina; *indisciplina;* indisciplina.

Individuaţie: *individuation;* Individuation; *individuation;* individuacion; *individuazione;* individuaţâo.

Inducţie; *induction;* Induktion; *induction;* induccion; *induzione;* induţăo.

Indus (Comportament —) ; *indult (comportement —) ;* induziertes; *induced;* inducido; *indotto;* induzido.

Ineism; *inneisme;* Angeborenheitslehre; *inneism;* innatismo; *innatismo;* inatismo.

Ineitate; *inneite;* Angeborenheit; *innateness;* innatismo; *inneită;* inatismo.

Inerţie neuronică (Principiu al —) ; *inerţie neuronique (principe a"—);* Neuronenträgkeit; *neuronic inerţia;* inercia neuronică; *inerzia neuronică;* inercia neuronică.

Infantilism; *infantilisme;* Infantilismus; *infantilism;* infantilismo; *infantilismo;* infantilismo.

Inferenţă; *inference;* Schluss; *inference;* inferencia; *inferenza;* inferencia.

Inferioritate (Complex de —) ; *inferiorite (complexe d'—*J; Inferioritat; *inferiority;* inferioridad; *inferiorită;* inferioridade.

Influenţă; *influence;* Einfluss; *influence;* influencia; *influenza;* influencia.

Influenţă socială; *influence sociale;* sozialer Einfluss; *social influence;* influencia social; *influenza sociale;* influencia social.

Informată (Reuniune —) ; *informelle (reunion —) ;* formlos; *formless;* informai; *informate;* informai.

Informatică; *informatique;* Informatik; *computer science;* informatica; *informatica;* informatica.

Informaţie; *Information;* Information; *information;* informacion; *informazione;* informaţâo.

Infracţiune; *infraction;* Verstoss; *offence;* infraccion; *infrazione;* infracţăo.

Infr aii mina r; *infraliminaire;* subliminal; *subliminal;* infraliminar; *infraliminare;* infraluminar.

Inhibiţie; *inhibition*/Inhibition; *inhibition;* inhibicion; *inibizione;* inibiţăo.

Inhibiţie intelectuală; *inhibition intellectuelle;* Denkhemmung; *intellectual inhibition;* inhibicion intelectual; *inibizione intellettuale;* inibiţăo intelectual.

Injustiţie suportată; *injustice subie;* erlittenes Unrecht; *affected by injustice;* injusticia sufrida; *ingiustizia subita;* injustiţa sofrida.

Inocență; *innocence;* Unschuld; *innocence;* inocencia; *innocenza;* inocencia.

Inovație pedagogică; *innovation pedagogique;* pädagogische Neuerung; *educațional innovation ;* innovacion pedagogica; *innovazione pedagogica;* inovacâo pedagogica.

Insomnie; *insomnie;* Schlaflosigkeit; *insomnia ;* insomnio; *insonnia;* insonia.

Instabilitate; m.rtaM/fe/Unbeständigkeit; *instability;* inestabilidad; *instabilită;* instabilidade.

Instanță a personalității; *instance de la personnalite;* Personlichkeitsinstanz; *personality agency;* instancia de la personalidad; *istanza della personalită;* instancia de personalidade.

Instinct; *instinct;* Instinkt; *instinct;* instinto; *istinto;* instinto.

Instinctiv; *instinctif;* instinktiv; *instinctive;* instintivo; *istintivo;* instintivo.

Instituțională (Analiză —) ; *institutionnelle (analyse —) ;* institutionelle; *instituțional;* institucional; *instituzionale;* institucional.

Instructaj; *consigne;* Order; *instruction;* instrucciones; *consigna;* instrucâo.

Instruire informatică; *instruction informatique;* Informatisches Befehl; *computer instruction;* instruccion informatica; *istruzione informatica;* instrucțâo informatica.

Instrumentală (învățare —) ; *instrumental (apprentissage —) ;* instrumentales; *instrumental;* instrumental; *strumentale;* instrumental.

Instrumentalitate; *instrumentalite;* Instrumentalität; *instrumentality;* instrumentalidad; *istrumentalită;* instrumentalidade.

Integrare; *integration;* Integration; *integration;* integracion; *integrazione;* integracăo.

Integrare socială; *integration sociale;* soziale Integration; *social integration;* integracion social; *integrazione sociale;* integrațâo social.

Integrare școlară; *integration scolaire;* scholatische Integration; *school integration;* integracion escolar; *integrazione scolastico;* integrațâo escolar.

Intelectualizare; *intellectualisation;* Intellektualisierung; *intellectualization;* intelectualizacion; *intelectualizzazione;* intelectualizagâo.

Inteligență; *intelligence;* Intelligenz; *intelligence;* inteligencia; *intelligenza;* inteligencia.

Inteligență artificială; *intelligence artificielle;* kunstliche Intelligenz; *artificial intelligence;* inteligencia artificial; *intelligenza artificiale;* inteligencia artificial.

Inteligență practică; *intelligence pratique;* praktische Intelligenz; *manipulatory intelligence ;* inteligencia practica; *intelligenza pratica;* inteligencia prătica.

Inteligibilitate; *intelligibilite;* Verstandlichkeit; *intelligibility;* inteligibilidad; *intelligibilită;* inteligibilidade.

Intensitate; *intensite;* Intensităt; *intensity;* intensidad; *intensită;* intensidade.

Intensiune; *intension;* Inhalt; *imension;* comprension; *comprensione;* compreensão.

Intenție; *intention;* Absicht; *intention;* intencion; *intenzione;* intenşão.

Intenționalitate; *intentionnalite;* Intenționalități *intentionality;* intencionalidad; *intenzionalită:* intencionalidade.

Interacționism; *interactionnisme;* Interaktionismus; *interacționism;* interaccionismo; *interazionismo;* interaccionismo.

Interacțiune; *interaction;* Interaktion; *interaction;* interaccion; *interazione;* interacțâo.

Interacțiunea aptitudini-tratament (IAT); *interaction aptitudes-traitement (IAT);* Interaktion Făhigkeiten-Behandlung; *aptitude-treatment interaction;* interaccion aptitud-tratamiento; *interazione disposizione-trattamento;* interacțâo aptidoes-tratamento.

Interacțiune socială; *interaction sociale;* soziale Interaktion; *social interaction;* interaccion social; *interazione sociale;* interacțâo social.

Interaural; *interaural;* interaural; *interaural;* interaural; *interaurale;* interaural.

Intercalare; *encltassement;* Einfassen; *embedding*; engaste; *incastonatura;* encadeamento.

Intercultural; *interculturel;* interkulturell; *intercultural;* intercultural; *interculturale;* **intercultural.**

Interdicție; *interdit;* Interdikt; *interdict;* prohibido; *divieto;* proibido.

Interes; *interet;* Interesse; *interest;* interes; *interesse;* interesse.

Interfantasmatizare; *interfantasmatisation;* Interphantasierung; *interphantasmatisation;* interfantasmatizacion; *interfantasmatizzazione;* interfantasmatizagão.

Interferent; *interferent;* interferent; *interfering;* interferențe; *interferențe;* interferențe.

Interferență; *interference;* Interferenz; *interference;* interferencia; *interferenza;* interferencia.

Interiorizare; *interiorisation;* Verinnerlichung; *internalization;* interiorizacion; *interiorizzazione;* interiorizațâo.

Interlingv; *interlangue;* interrede; *interlanguage;* interlengua; *interlingua;* interlingua.

Intermitenţă; *intermittence;* Intermittenz; *intermittence;* intermitencia; *intermittenza;* intermitencia.

Internalizare; *internalisation;* Intemalisation; *internalization;* interiorizacion; *interiorizzazione;* internalizacâo.

Interocepţie; *interoception;* Interozeption; *interoception;* interocepcion; *interocezione;* interocepţão.

Interpretare; *interpretation;* Deutung; *interpretation;* interpretacion; *interpretazione;* interpretaţâo.

Interpsihologie; *interpsychologie;* Interpsychologie; *interpsychology;* interpsicologfa; *interpsicologia;* interpsicologia.

Intersubiectivitate; *intersubjectivite;* Intersubjektivität; *intersubjectivity;* intersubjetivitad; *intersoggettivitâ;* intersubjectividade.

Interval; *intervalle;* Intervall; *interval;* intervalo; *intervallo;* intervale

Intimidare; *intimidation;* Drohimponierung; *intimidation;* intimidacion; *intimidazione;* **intimidaţâo.**

Intoleranţă; *intolerance;* Intoleranz; *intolerance;* intolerancia; *intollerenza;* intolerância.

Intonaţie; *intonation;* Sprachmelodie; *intonation;* entortacion; *intonazione;* entonaţão.

Intragrup; *intragroupe;* Intragruppe; *intragroup;* intragrupo; *intragruppo;* intragrupo.

Intricare; *intrication;* Triebmischung;/«.«o;!; fusion; *intrico;* fusão.

Introiecţie; *introjection;* Introjektion; *introjection;* introjeecion; *introiezione;* introjecţâo.

Introspecţie; *introspection;* Introspektion; *introspection;* introspeecion; *introspezione;* introspeecâo.

Introversiune; *introversion;* Introversion; ***introversion;*** introversion; *introversione;* introversâo.

Introversiv (la testul Rorschach); *introversif(au* *test de Rorscliach);* introversiv; *introversive;* introversivo; *introverso;* introversivo.

Intuiţie; *intuition;* Intuition; *intuition;* intuicion; *intuizione;* intuiţâo.

Intuiţie gramaticală; *intuition grammaticale;* grammatische Intuition; *grammatical intuition ;* intuicion gramatical; *intuizione grammaticale ;* intuiţão gramatical.

Invariant; *invariant;* Invarient; *invariant;* invariante; *invariante;* invariante.

Inventar biografic; *inventaire biographique;* biographischer Fragebogen; *biographical inventory;* inventario biogrăfico; *inventario biografico;* inventario biografice

Inversiune; *inversion;* Inversion; *rever sal;* inversion; *inversione;* inversão.

Investigaţie; *investigation;* Erforschung; *investigation;* investigacion; *indagine;* investigagâo.

Investire; *investissement;* Besetzung; *cathexis;* carga; *investimento;* cerco.

Invidie; *envie;* Neid; *envy;* envidia; *invidia;* inveja.

Invidie de penis; *envie du penis;* Penisneid; *envy of penis;* envidia del pene; *invidia del pene;* inveja do penis.

Invitaţie sexuală; *invitation sexuelle;* sexuelle Auforderung; *sexual invitation;* invitacion sexual; *invito sessuale;* invite sexual.

Ipohondrie; *hypocondrie;* Hypochondrie; *hypochondriasis;* hipocondrîa; *ipocondria;* hipocondria.

Ipoteză; *hypothese;* Hypothese; *hypothesis;* hipotesis; *ipotesi;* hipotese.

Ironie; *ironie;* Ironie; *irony;* ironia; *ironia;* **ironia.**

Isterie; *hysterie;* Hysterie; *hysteria;* histeria; *isteria;* histeria.

Istorie; *histoire;* Geschehen; *history;* historia; *storia;* historia.

Iubire; *amour;* Liebe; *Iove;* amor; *amore;* amor.

Izolare; *isolation;* Isolieren; *isolation;* aislamiento; *isolamento;* isolamento.

Izotopie; *isotopie;* Isotopie; *isotopy;* isotopia; *isotopia;* isotopia.

îmbătrânire; *vieillissement;* Altwerden; *aging;* envejecimiento; *invecehiamento;* envelheci**mento.**

îmbogăţire a sarcinilor; *enrichissement des tăches;* Anreicherung der Aufgaben; *job enrichment;* enriquecimiento de las tareas; *arricehimento dei compiti;* enriquecimento das tarefas.

împerechere; *pariade;* Paarung; *courtship;* pareo; *stagione degli aceoppiamenti;* paridade.

împrumut; *emprunt;* Lehnwort; *loanword;* palabra cogida; *prestito;* emprestimo.

înălţime tonală; *hauteur tonale;* Tonhohe; *pitch;* altura tonal; *altezza tonale;* altura tonal.

încarcerare; *incarceration;* Einkerkerung; *incarceration;* encarcelamiento; *detenzione;* encarceramento.

încălzire; *echauffement;* Warmlaufen; *warming up;* calentamiento; *riscaldamento;* aquecimento.

încercare; *essai;* Versuch; *trial;* ensayo; *saggio;* ensaio.

încercare profesională; *essai professionnel;* berufliche Probe; *work sample;* ensayo profesional ; *saggio professionale;* ensaio profissional.

încercări și erori (învățare prin —) ; *essais et erreurs (apprentissage par —J* ; Versuch und Irrtum; *trials and errors;* ensayo y error; *saggio ed errore;* ensaios e erros.

închidere; c/omre.Geschlossenheit; *closure;* cercado; *chiusura;* cerca.

încorporare; *incorporation;* Einverleibung; *incorporation;* incorporation; *incorporazione;* incorporacăo.

încredere (Limite de —) ; *conflance (limites de —) ;* Konfidenz; *confidence;* confianza; *confidenta;* confianșa.

îndemânare; *adresse;* Gewandtheit; *dexterity;* destreza; *abiltă;* destreza.

îndrumare; *guidance;* Erziehungsberatung; *educațional guidance;* orientacion; *orientamento;* orientațâo.

înnăscut; *inne;* angeboren; *innate;* innato; *innato;* inato.

însingurare; *isolement;* Isolation; *isolation;* aislamiento; *isolamento;* isolamento.

însumare; *sommation;* Summation; *summation;* sumacion; *sommazione;* somacăo.

întărire; *renforcement;* Bekrăftigung; *reinforcement;* refuerzo; *rinforzo;* reforcamento.

întăritor; *renforcateur;* Verstarker; *reinforcer;* reforzador; *rinforzatore;* reforțador.

întâietate (Efect de —) ; *primaute (effet de —) ;* Primat; *primacy;* primatia; *supremazia;* primazia.

întâlnire; *rencontre;* Zuzammenkunft; *encounter;* encuentro; *incontro;* encontro.

întârziere de organizare a raționamentului; *retard d'organisation du raisonnement;* Verspätung in der Organisation der Urteilskraft; *organization lateness of reasoning;* retraso de organizacion del razonamiento; *ritardo d'organizzazione del raggionamento;* atraso de organizacăo do ensino.

întârziere școlară; *retard scolaire;* scholastische Verspätung; *scolastic backwardness;* retraso escolar; *ritardo scolastico;* atraso escolar.

întoarcere a refulatului; *retour du refoule;* Wiederkehr des Verdrängten; *return ofthe repressed;* retorno de Io reprimido; *ritorno del rimosso;* retorno de recalcado.

întoarcere asupra propriei persoane; *retournement sur la personne propre;* Wendung gegen die eigene Person; *round upon the subject;* vuelta en contra del sujeto; *riflessione sulla propria persona;* volta contra si mesmo.

întunecare a vederii; *eblouissement;* Blendung; *glare;* deslumbramiento; *abbagliamento;* fascfriio.

învățare; *apprentissage;* **Lemen;** *learning;* aprendizaje; *apprendimento;* aprendizagem.

învățare fără erori; *apprentissage sans erreurs;* irrtumloses Lemen; *errorless learning;* aprendizaje sin error; *apprendimento senza errore;* aprendizagem sem erros.

învățământ; *enseignement;* Unterricht; *schooling;* ensenanza; *istruzione;* ensino.

învățământ asistat de calculator; *enseignement assiste par ordinateur;* computergesteuerter Unterricht; *computer assisted instruction;* ensenanza ayudada con computadora; *istruzione assistita dai computer;* ensino assistido por computador.

învățământ individualizat; *enseignement individualist ;* individualisierter Unterricht; *distinctive education;* ensenanza individualizada; *istruzione individuata;* ensino individualizado.

învățământ programat; *enseignement programme;* programmierter Unterricht; *programmed learning;* ensenanza programada; *istruzione pragramma;* ensino programado.

înveliș psihic; *enveloppe psychique;* psychische Huile; *psychic envelope;* envoltura psîquica; *rivestimento psichico;* involucro psîquico.

Jacksonism; *jacksonisme;* Jacksonismus; *jacksonism;* jacksonismo; *jacksonismo;* jacksonismo.

Jargonafazie; *jargonaphasie;* Paraphasie; *jargonaphasia;* jergafasia; *jargonafasia;* cacologia.

Joc; *jeu;* Spiel; *game;* juego; *gioco;* jogo.

Joc de rol; *jeu de role;* Rollenspiel; *roleplaying;* juego de representacion; *gioco di ruolo;* jogo de personagem.

Joc simbolic; *jeu symbolique;* Symbolspiele; *symbolic play;* juego simbolico; *gioco simbolico ;* jogo simbolico.

Jocuri de alternanță; *jeux a"alternance;* Wechselspiele; *alternance play;* juegos de alternancia; *giochi d'alternanza;* jogos de alternância.

Jocuri educative; *jeux educatifs;* erzieherische Spiele; *educațional games;* juegos educativos; *giochi educativi;* jogos educativos.

Jucărie; *jouet;* Spielzeug; *toy:* juguete; *giocattolo;* brinquedo.

Judecată; *jugement;* Urteil; *judgement;* juicio; *giudizio;* julgamento.

Judecată morală; *jugement moral:* moralisches Urteil; *moral judgement;* juicio moral; *giudizio morale;* julgamento moral.

Judecată penală; *jugement penal:* Strafurteil; *senlence;* juicio penal; *giudizio penale* .julgamento penal.

Judecată socială; *jugement social;* soziales **Urteil;** *social judgement;* juicio social; *giudizio sociale;* julgamento social.

Justiţie; *justice;* Gerechtigkeit; *justice;* justicia; *giustizia;* justica.

Kinestezic (Răspuns — la testul Rorschach); *kinesthesique (reponse — au test de Rorschach);* Bewegungsantwort; *movement;* movimiento; *cinestesia;* cinestesico.

Kinestezie; *Hnesthesie;* Kinăsthesie; *kinesthesis;* cinestesia; *cinestesia;* cinestesia.

Kinezimetru: *kinesimetre;* Kinesimeter; *kinesimefer.*cinesimetro; C(/ie«m£/ro,cinesîmetio.

Labirint; *labyrinthe;* Irrgang; *maze;* laberinto; *labirinto;* labirinto.

Lalaţie; *lallation;* Lallen; *lallation;* lambdacismo, *lallazione;* lambdacismo.

Lanţ; *chaîne;* Kette; *chain*; cadena; *catena;* cadeia.

Lapsus; *lapsus;* Lapsus; *slip;* lapsus; *lapsus;* lapso.

Latenţă (Timp de —) ; *latence (temps de —) ;* Latenz; *latency;* latencia; *latenza;* latencia.

Lateralitate; *lateraliie,* Lateralităt; *laterality;* lateralidad; *lateralitâ;* lateralidade.

Lateralizare; *lateralisation;* Verseitlichung; *lateralization;* lateralizacion; *lateralizzazione;* lateralizaţăo.

Lăcomie; *avidite;* Gier; *greed;* avidez; *avidită;* avidez.

Lărgire a sarcinilor; *elargissement des tăches;* Aufgabenausweitung; *job enlargement;* ampliacion de tarea; *allargamento di lavoro;* ampliacăo das tarefas.

Leader; leader; Leiter; *leader;* lider; *leader;* lider.

Leadership; *leadership;* Leiterschaft; *leadership;* liderazgo; *leadership;* lideranca.

Lectură; *lecture:* Lektiire; *reading:* lectura: *lettura;* leitura.

Lecţie; *lecon;* Lektion; *lesson;* leccion; *lezione;* liţâo.

Legalitate; *legalite;* Legalităt; *legality;* legalidad; *legalită;* legalidade.

Legătură/Legare; *liaison;* Nexus; *linking;* enlace; *legame;* ligacâo.

Lege; *loi;* Gesetz; *law;* ley; *legge;* lei.

Lege simbolică; *loi symbolique;* symbolisches Gesetz; *symbolic law;* ley simbolica; *legge simbolica;* lei simbolica.

Legitimare; *legitimation;* Legitimation; *legitimatization;* legitimacion; *legittimazione;* legitimaşâo.

Lentoare psihomotorie; *ralentissementpsychomoteur;* psychomotorische Verlangsamung; *psychomotor slow down*; frenado psicomotor; *rallentamento psicomotorio;* desaceleraşâo psicomotora.

Levier de răspuns; *levier reponse;* Hebel; *key;* respuesta palanca; *leva di riposta;* alavanţa resposta.

Lexem; *lexeme;* Lexem; *lexeme;* lexema; *lesseme;* lexema.

Lexic; *lexique;* Lexicon; *lexicon;* lexico; *lessico;* lexico.

Lexic mental; *lexique mental;* mentales Lexicon; *mental lexicon;* lexico mental; *lessico mentale;* lexico mental.

Libertate supravegheată; *liberte surveillee;* Halbfreikeit; *probation;* libertad vigilada; *libertă vigilata;* liberdade vigiada.

Limbaj; *langage;* Sprache; *speech;* lenguaje; *linguaggio;* linguagem.

Limbaj de programare; *langage de programmation;* Planungssprache; *programming language;* lenguaje de programacion; *linguaggio di programmazione;* linguagem de programacâo.

Limbaj egocentric; *langage egocentrique;* egozentrische Sprache; *egocentric speech;* lenguaje egocentrico; *linguaggio egocentrica;* linguagem egocentrica.

Limbaj interior; *langage interieur;* innere Sprache; *innerspeech;* lenguaje interior; *linguaggio interno;* linguagem interior.

Limbaj natural; *langage naturel;* Natursprache; *natural language;* lenguaje natural ; *linguaggio naturale;* linguagem natural.

Limbaj orientat spre obiect; *langage oriente objets;* objektorientierte Sprache; *object oriented language;* lenguaje orientado a los objetos; *linguaggio orientato oggetti;* linguagem orientada para o objecto.

Limbaj socializat; *langage socialise;* sozialisierte Sprache; *social speech;* lenguaje socializado; *linguaggio socializzato;* linguagem socializada.

Limbă naturală; *langue naturelle;* naturelle Rede; *natural language;* lengua natural; *lingua naturale;* lingua natural.

Limbic (Sistem —) ; *limbique (systime* —) ; limbische; *limbic;* lfrnbico; *limbico;* lîmbico.

Limită; *limite;* Grenz; *Urnit;* limite; *limite;* limite.

Lingvistică; *linguistique ;Linguistik; linguistics;* lingiiîstica; *linguistica;* linguistica.

Liniar; *lineaire;* linearisch; *linear;* linear; *lineare;* linear.

Linie de bază; *ligne de base;* Grundlinie; te-*line*; lfnea de base; *Unea di base;* linha de base.

Lipsă; *manque;* Mangel; *need;* carencia; *mancanza;* carencia.

Lizibilitate; *lisibilite;* Lesbarkeit; *legibility, readability;* legibilidad; *leggibilită;* legibilidade.

Lobectomie; *lobectomie;* Lobektomie; *lobectomy;* lobectomia; *lobectomia;* lobectomia.

Lobotomie; *lobotomie* ;Lobotomie; *lobotomy;* lobotomîa; *lobotomia;* lobotomia.

Localizare cerebrală; *localisation cerebrale;* cerebrale Lokalisation; *cerebral localization;* localizacion cerebral; *localhzazione cerebrale;* localiza9âo cerebral.

Localizare perceptivă; *localisation perceptive;* perzeptive Lokalisation; *perceptual localization;* localizacion perceptiva; *localizzazione percettiva;* localiza9âo perceptiva.

Locomoție; *locomotion;* Lokomotion; *locomotion;* locomocion; *locomozione;* locomoțâo.

Locus **al controlului;** *lieu de contrate;* Kon**trollstelle;** *locus of control;* lugar de control; *luogo di controllo;* lugar de controlo.

Locutor; *locuteur;* Sprecher; *speaker;* locutor; *locutore;* locutor.

Logatom; *logatome;* Logatom; *logatom;* palabra sin significado; *logatoma;* logatoma.

Logică a predicatelor; *logique des predicats;* Prădikatslogik; *predicate calculus;* logica de los predicados; *logica dei predicați;* logica dos predicados.

Logică a semnificațiilor; *logique des significations;* Bedeutungslogik; *signification logic;* logica de los significados; *logica dei significati;* logica das significațoes.

Logică modală; *logique modale;* modale Logik; *modal logic;* logica modal; *logica modale;* logica modal.

Logică naturală; *logique naturelle;* naturelle Logik; *informai logic;* logica natural; *logica naturale;* logica natural.

Logică propozițională; *logique propositionnelle;* Logik der Sătze; *propositional calculus;* logica proposicional; *logica proposizionale;* logica proposicional.

Logică simbolică; *logique symbolique;* symbolische Logik; *symbolic logic;* logica simbolica; *logica simbolica;* logica simbolica.

Logoree; *logorrhee;* Logorrhoe; *accelerated speech;* verborrea; *logorrea;* logorreia.

Loisir; loisir; Freizeit; *leisure;* ocio; *tempo libero;* lazer.

Longitudinală (Metodă —) ; *longitudinale (methode —) ;* Langsmethode; *longitudinal;* longitudinal; *longitudinale;* longitudinal.

Luciu; *luisance;* Glănzendichte; *shiningness;* lucimento; *brillo;* brilhância.

Lucru (Memorie de —) ; *tra\ail (memoire de —) ;* Arbeit; *working;* trabajo *lavoro;* trabalho.

Ludic; *ludique;* spielisch; *playing;* liîdico; *ludico;* ludico.

Luminanță; *luminance;* Leuchdichte; *luminance;* luminancia; *luminanza;* luminância.

Luminare; *eclairement;* Beleuchtung; *illuminance;* iluminacion; *illuminazione;* iluminațão.

Lumină vizibilă; *lumiere visible;* sichtbares Licht; *visible light;* luz visible; *luce visibile;* luz visîvel.

Luminozitate; /H/m>!<M!7e;Luminosităt; *luminosity;* luminosidad; *luminosită;* luminosidade.

Lumi posibile; *mondes possibles;* mogliche Welten; *possible worlds;* mundos posibles; *mondi possibili;* mundos possîveis.

Lungă durată (Memorie de —) ; *long terme (memoire ă —) ;* Langzeitgedăchtnis; *long-term memory;* memoria a largo plazo; *memoria a lungo termine;* memoria a longo prazo.

Lungime de undă; *longueur d'onde;* Wellenlănge; *wave length;* longitud de onda; *Iunghezza d'onda;* comprimento de onda.

Macropsie; *macropsie;* Makropsie; *macropsia;* macropsia; *macropsia;* macropsia.

Macrostructură semantică; *macrostructure semantique;* semantische Makrostruktur; *semantic macrostructure;* macroestructura semantica; *macrostruttura semantico;* macrostrutura semantica.

Magic; *magique;* magisch; *magical;* magico; *magico;* magico.

Magie; *magie;* Magie; magic; magia; *magia;* magia.

Magnetism animal; *magnetisme animal;* Mesmerismus; *mesmerism;* magnetismo animal; *magnetismo animale;* magnetismo animal.

Maieutică; *maieutique;* Măieutik; *maieutics;* mayeutica; *maieutica;* maieutica.

Majorat; *majorite;* Miindigkeit; *majority;* mayoria de edad; *maggiore etă;* maioridade.

Majorat legal; *majorite legale;* rechtmässige Miindigkeit; *legal majority;* mayoria legale; *maggiore legale;* maioridade legal.

Mamilar (Corp —); *mamillaire (corps —) ;* mamillar; *mammillary;* mamilario; *mammillare;* mamilar.

Management formal (Teorie a —) ; *management formei (theorie du —) ;* formales Management ; *classical management;* administracion de empresas formal; *organizzazione formale;* gestăo formal.

Maniaco-depresiv; *maniaco-depressif;* manisch-depressiv; *manicdepressive;* maniaco-depresivo; *maniacodepressivo;* manîacodepressivo.

Manie; *manie;* Manie; *mania;* mania; *mania;* mania.

Manifest; *manifeste;* manifest; *overt;* manifiesto; *manifesto:* manifeste

Manoptoscop; *manoptoscope:* Manoptoskop; *manoptoscope:* manoptoscopio; *manoptoscopio;* manoptoscopio.

Maraton (Grup —) ; *marathon Igroupe —) ;* Marathon; *marathon;* maraton: *maratono;* maratona.

Marginalitate; *marginalite:* Aussenseitertum: *marginality;* marginalidad; *marginalită;* marginalidade.

Mascare; *masquage;* Maskieiung; *overshadowing;* enmascaramiento: *mascheramento;* mascaragem.

Mască; *masque:* Maske; *mask:* mascara; *mascliera:* mascara.

Masochism; *masochisme;* Masochismus; *masochism :* masoquismo: *masoclusmo;* masoquismo.

Materialism; *materialisme:* Materialismus: ***materialism;*** materialismo; ***materialismo;*** materialismo.

Matern (Comportament —); *maternei (comportement—).* mutteriiches; *matemal;* materno; *materno;* matemal.

Maternaj; *matemage* .Benwtlem; *mothering:* matemalizacion: *matemage;* matemagem.

Maturitate profesională; *maturite professionnelle;* berufliche **Reife;** ***occupatwnal*** *maturity;* **madurez profesional;** ***maturita professionale;*** maturidade profissional.

Maturizare; *maturation;* Reifung; *maturation;* maduracion; *maturazione;* maturaţâo.

Măduva spinării; *moelle epiniere;* Medulla spinalis; *spinal marrow;* medula espinal; *midollo spinale:* medula espinhal.

Mărturie; *temoignage;* Aussage; *testimony;* testimonio; *testimonianza;* testemunho.

Mărturisire; *aveu;* Gestăndnis; *confession;* confesion; *confessione;* confissâo.

Măsură/Măsurare; *mesure;* Massnahme; *measure;* medida; *misura;* medida.

Mecanicism/Mecanism; *mecanisme;* Mechanismus; *mechanism;* mecanismo; *meceanismo;* mecanismo.

Mecanicistă (Organizare—); *mecaniste (organisation —) ;* mechanistische; *mechanistic-type;* mecanicista; *meccanicistico;* mecanista.

Mecanism înnăscut de declanşare; *mecanisme inne de declenchement;* angeborener Auslosemechanismus; *innate releasing mechanism;* mecanismo innato de desencadenamiento; *meceanismo innato di scatto;* mecanismo inato de desencadeamento.

Mediator; *mediateur;* Mittler; *mediator;* mediador; *mediatore;* mediador.

Medicală (Psihologie —); *medicale (psychologie —) ;* medizinische; *medical;* medica; *medica;* medica.

Medicină comportamentală; *medicine comportementale;* Verhaltenmedizin; *beliavioral medicine;* medicina conductual; *medicina di comportamento;* medicina do comportamente

Mediere; *mediation;* Vermittlung; *mediation;* mediacion; *mediazione;* mediaţâo.

Mediere verbală; *mediation verbale;* sprachliche Vermittlung; *verbal mediation;* mediacion verbal; *mediazione verbale;* mediaţăo verbal.

Mediu; *milieu:* Milieu; *environment;* medio; *ambiente:* meio.

Mediu înconjurător; *environnement;* Umwelt; *environment;* ambiente; *ambiente;* ambiente.

Megalomanie; *megalomanie;* Megalomanie; *megalomania;* megalomania; *megalomania;* megalomania.

Mei; *mei;* Mei; *mei;* mei; *mei;* melo.

Melancolie; *melancolie;* Melancholie; *melancholy;* melancolia; *melanconia;* melancolia.

Membru fantomă (Durere a —) ; *membre fantome (douleur du —) ;* Phantomschmerz *\pluxntom limb;* miembro fantasma; *membro fantasma :* membro fantasma.

Memorare; *memorisation;* Gedăchtnisseinprăgungsvorgang; *memorization;* memorizacion; *memorizzazione;* memorizacâo.

Memorie; *memoire;* Erinnerungsvermogen; *memory;* memoria; *memoria;* memoria.

Memorie tampon; *memoire tampon;* Buffer; *buffer;* buffer; *buffer;* buffer.

Mental; *mental;* mental; *mental;* mental; *mentale;* mental.

Mentalism; *mentalisme;* Mentalismus; *mentalism;* mentalismo; *mentalismo;* mentalis**mo.**

Mentalitate de grup; *mentalite de groupe;* Gruppenmentalitat; *group mentality;* mentalidad de grupo; *mentalită di gruppo;* mentalidade de grupo.

Mentalizare; *mentalisation;* Mentalisierung; *mentalization;* mentalizacion; *mentalizzazione;* mentalizacâo.

Mers; *marche;* Gang; *gait;* marcha; *marcia;* marcha.

Mesaj; *message;* Meldung; *message;* mensaje; *messagio;* mensagem.

Metaanaliză; *meta-analyse;* Meta-analyse; *meta-analysis;* metaanâlisis; *meta-analisi;* mata-anâlise.

Metacogniție; *metacognition;* Metaerkenntnis; *metacognition;* metacognicion; *metacognizione;* metacogniţão.

Metacomunicare; *metacommunication;* Metakommunikation; *metacommunication;* metacomunicacion; *metacommunicazione;* metacomunicaţão.

Metacontrast; *metacontrast;* Metakontrast; *metacontrast;* metacontraste; *metacontrasto;* metacontraste.

Metacunoştinţă; *metaconnaissance;* Metakenntnis; *metaknowledge;* metaconocimiento; *metaconoscenza;* metaconhecimento.

Metaforă; *metaphore;* Metaphor; *metaphor;* metafora; *metafora;* metafora.

Metalimbaj; *metalangage;* Metasprache; *metalanguage;* metalenguaje; *metalinguaggio;* metalinguagem.

Metamemorie; *metamemoire;* Metagedăchtnis; *metamemory;* metamemoria; *metamemoria;* metamemoria.

Metapsihologie; *metapsychologie;* Metapsychologie; *metapsychology;* metapsicologfa; *metapsicologia;* metapsicologia.

Metodă; *methode;* Methode, *method;* metodo; *metodo;* metodo.

Metodă analitică; *methode analytique;* analytische Methode; *analytic method;* metodo analftico; *metodo analitico;* metodo analitice

Metodă audiovizuală; *methode audio-visuelle;* audiovisuelle Methode; *audiovisual method;* metodo audiovisual; *metodo audiovisivo;* metodo audiovisual.

Metodă globală; *methode globale;* Ganzheitlemen; *learning by wholes;* metodo global; *metodo complessivo;* metodo global.

Metodă tradiţională; *methode traditionnelle;* traditionnelle Methode; *traditional method;* metodo tradicional; *metodo tradizionale;* metodo tradicional.

Metonimie; *metonymie;* Metonymie; *metonymy;* metonimia; *metonimia;* metonimia.

Metric; *metrique;* metrik; *metric;* metrico; *metrico;* metrico.

Mezencefal; *mesencephale;* Mesencephalon; *mesencephalon;* mesencefalo; *mesencefalo;* mesencefalo.

Microgenezâ; *microgenese;* Mikrogenese; *microgenesis;* microgenesis; *microgenesi;* microgenese.

Micromediu; *micromilieu;* Mikromilieu; *micromilieu;* micromedio; *microambiente;* micromeio.

Mielină; *myeline;* Myelin; *myelin;* mielina; *mielina;* mielina.

Mielinizare; *myelinisation;* Myelinisation; *myelination;* mielinizacion; *mielinizzazione;* mielinizacâo.

Migraţie; *migration;* Wanderung; *migration;* migracion; *migrazione;* migraţao.

Mimetism; *mimetisme;* Mimikry; *mimicry;* mimetismo; *mimetismo;* mimetismo.

Mimetism afectiv; *mimetisme affectif;* affek**tive** Mimikry; *affective mimicry;* mimetismo afectivo; *mimetismo affettivo;* mimetismo afective

Mimică; *mimique;* Mimik; *mimic;* mimico; *mimica;* mimica.

Minciună; *mensonge;* Liige; *lie;* mentira; *bugia;* mentira.

Minor (Protecţie judiciară a —); *mineur (protection judiciaire des —);* Jugend; *minor;* menor; *minor;* menor.

Miră; *mire;* Ziel; *test cârd;* mira; *mira;* mira.

Mistificare; *mystification;* Mystifikation; *mystification;* mistificacion; *mistificazione;* mistificacăo.

Mişcare; *mouvement;* Bewegung; *movement;* movimiento; *movimento;* **movimento.**

Mişcare Freinet; *mouvementFreinet;* Freinetsche Bewegung; *Freinet's movement;* movimiento Freinet; *movimento Freinet;* movimento Freinet

Mişcare oculară; *mouvement oculaire;* Augenbewegung; *eye movement;* movimientos oculares; *movimento oculare;* movimento ocular.

Mit; *mythe;* Mythos; *myth;* mito; *mito;* mito.
Mitomanie; *mythomanie;* Mythomanie; *mttho-mania;* mitomania; *mitomania;* mitomania.
Mitopoieză; *mythopdiese;* Mythopoeisis; mv-*thopoiesis;* mitopoyesis, *mitopoiesi;* mito-poiese.
Mituri familiale; *mythesfamiliaux;* Familien-mythen;/âmi/y *myths;* mitos familiares; *miti familiari;* mitos familiares.
Mână; *main;* Hand; *hand;* mano; *mano;* mão.
Mânuire; *maniemem;* Handhabung; *handling;* manejo; *maneggio;* manipulacâo.
Mnemometru; *mnemometre:* Gedachtnisap-parat; *mnemometer;* mnemometro; *mnemo-metro;* mnemometro.
Mnemonică; *mnemonique;* mnemonik; *mne-monic;* mnemonico; *mnemonico;* mnemo-nico.
Mnemotehnică; *mnimotechnique;* Mnemo-technik; *mnemotechnics;* mnemotecnica; *mnemonicotecnica;* mnemotecnica,
Mnezic; *mnesique;* mnestich; *mnemic;* mne-sico; *mnestico;* mnesico.
Mobilitate socială; *mobilite sociale*; soziale Mobilität; *social mobility;* movilidad social; *mobilità sociale;* mobilidade social.
Modal; *modal;* modal; *modal;* modal; *mo-dale;* modal.
Modalitate; *modalite;* Modalitat; *modality;* modalidad; *modalită;* modalidade.
Modalizare; *modalisation;* Modalisierung; *modal ization;* modalizacion; *modalizzazio-ne;* modalizaşâo.
Model; *modele;* Leitbild; *model;*modelo; *mo-dello;* modelo.
Modelaj; *modelage;* Modeilierung; *modeling;* modelado; *modellatura;* modelagem.
Modelare; *modelisation;* Modelisierung; *mo-delization;* medelizacion; *modelizzazione;* modelizacâo.
Modular; *modulaire;* modularisch; *modular;* modular; *modulare;* modular.
Modularitate; *modulările;* Modularität; *modu-larity;* modularidad; *modularită;* modulari-dade.
Molar; *molaire:* molar; *molar:* molar; *molare;* molar.
Momeală; *leurre:* Attrappe; *dummy;* cebo; *esca;* engano.
Monism; *monisme;* Monismus; *monism:* mo-nismo; *monismo;* mooismo.
Monitor; *moniteur;* Monitor; *instructor;* mo-nitor: *monitore;* monitor.
Monocromatic; *monochromahque:* monochro-matisch: *monochromic;* monocromâtico; *monocromatico:* **monocromico.**
Monolog; *monologue;* Monolog; *monologue;* monologo; *monologo;* monologo.
Moral; *moral;* moralisch; *moral;* moral; *mo-rale ;* moral.
Morfem; *morpheme;* Morphem; *morpheme;* morfema; *morfema;* morfema.
Morfism; *morphisme;* Morphismus; *mor-phism;* moifismo; *morfismo;* morfismo.
Motivaţie; *motivation;* Motivation; *motiva-tion;* motivacion; *motivazione;* motiva9ăo.
Motor de inferenţă; *moteur d'inference;* Fol-gerungsmotor; *inference engine;* motor de inferencia; *motore di inferenza;* motor de inferencia.
Motricitate; *motricite;* Motorik; *motricity;* motricidad; *motricita;* motricidade.
Multiplă (Personalitate —) ; *multiple (person-nalite —) ;* multipel; *multiple;* multiple; *mul-tiforme;* multipla.
Multitrăsătură (Metodă —) ; *multitrait (me-tliode —*J; multitrische; *multitrait;* multiras-gos; *multitratto;* multitracos.
Mulţime; *foule;* Menge; *crowd;* muchedum-bre; *folia;* multidăo.
Mulţime *(mat.); ensemble;* Menge; *set;* con-junto; *insieme;* conjunto.
Mutism; *mutisme;M\itism\is; mutism;* mutis-mo; *mutismo;* mutismo.
Muzică (Psihologie a —) ; *musique (psycho-logie de la* —) ; Musik; *music;* musica; *mu-sica;* musica.
Muzicoterapie; *musicotherapie;* Musikthera-pie; *music therapy;* musicoterapia; *musico-terapia;* musicoterapia.

Naraţiune; *narration;* Erzählung; *narration;* narracion; *narrazione;* narraţâo.
Narcisică (Nevroză —) ; *narcissique (ne-vroze* —) ; narzistische; *narcissistic;* narci-sista; *narcisistica;* narcisica.
Narcisism; «arciwwme/Narzissmus; *narcis-sism;* narcisismo; *narcissismo;* narcisismo.
Narcolepsie; *narcolepsie* ;Narkolepsie; *narco-lepsy;* narcolepsia; *narcolessia;* narcolepsia.
Neajutorare; *detresse;* Hilflosigkeit; *distress;* desamparo; *infelicită;* desamparo.
Nebunie; *folie;* Wahnsinn; *madness;* locura; *follia;* loucura.
Necesarţul); *necessaire (le —) ;* Notwendig; *ne-cessary;* necesario; *necessario;* necessârio.
Necondiţionat; *inconditionnel;* unbedingt; *unconditional;* incondicional; *incondiziona-to;* incondicional.
Nediferenţiere; *indifferenciation;* Undifferen-zierung; *lackofdifferentiation;* indiferencia-cion; *indifferenziazione;* indiferenciaşâo.

Negare; *negation;* Negation; *negation;* negation ; *negazione;* negação.
Negativ; *negatif;* negativ; *negative;* negativo; *negativo;* negativo.
Negativism; *negativisme;* Negativismus; *negativism;* negativismo; *negativismo;* negativismo.
Neglijare senzorială; *negligence sensorielle;* sensorielle Nachlässigkeit; *sensoty negligence ;* negligencia sensorial; *negligenza sensoriale;* negligencia sensorial.
Negociere; *negociation;* Unterhandlung; *negotiation;* negociation; *negoziazione;* negociacâo.
Neîndemânare; *maladresse;* Ungeschicklichkeit; *undexterity;* torpeza; *manco di destrezza;* inabilidade.
Neofobie; *neophobie;* Neophobie; *neophobia;* neofobia; *neofobia;* neofobia.
Neologism; *neologisme;* Neologismus; *neologism;* neologismo; *neologismo;* neologisme
Neotenie; *neotenie;* Neotenie; *neoteny;* neotenia; *neotenia;* neotenia.
Nonparametrică (Ipoteză —); *non-parametrique (hypothese —) ;* un-parametrisch; *non parametric;* no parametrico; *non-parametrico;* nâo-parametrico.
Nerv; *nerf;* Nerv; *nerve;* nervio; *nervo;* nervo.
Nespus; *non-dit;* Nichtgesagt; *no said;* no dicho; *no-detto;* não-dito.
Neurobiologie; *neurobiologie;* Neurobiologie; *neurobiology;* neurobiologia; *neurobiologia;* neurobiologia.
Neurochimie; *neurochimie;* Neurochemie; *neurochemistry;* neuroquîmica; *neurochimica;* neuroquîmica.
Neuroendocrinologie; *neuro-endocrinologie;* Neuroendokrinologie; *neuroendocrinology;* neuroendocrinologia; *neuroendocrinologia;* neuroendocrinologia.
Neuroetologie; *neuro-ethologie;* Neuroethologie; *neuroethology;* neuroetologi'a; *neuroetologia;* neuroetologîa.
Neurofarmacologie; *neuropharmacologie;* Neuropharmakologie; *neuropharmacology;* neurofarmacologîa; *neurofarmacologia;* neurofarmacologia.
Neurohormon; *neuro-hormone;* Neurohormon; *neurohormone;* neurohormona; *neurormone;* neurohormonio.
Neuroimagine; *neuro-image;* Neurobild; *neuroimage;* neuroimagen; *neuroimagine;* neuroimagem.
Neuroleptic; *neuroleptique;* Neuroleptica; *neuroleptics;* neuroleptico; *neurolettico;* neuroleptico.
Neurolingvistică; *neurolinguistique;* Neurolinguistik; *neurolinguistics;* neurolingiiistica; *neurolinguistica;* neurolinguîstica.
Neurologie; *neurologie;* Neurologie; *neurology;* neurologia; *neurologia;* neurologia.
Neuron; *neurone;* Neuron; *neurone;* neurona; *neurone;* neuronio.
Neuroni formali; *neurones formels;* formelles Neuron; *formal neurones;* neuronas formalas; *neuroni formali;* neuronios formales.
Neuropeptidă; *neuropeptide:* Neuropeptid; *neuropeptide:* neuropeptido; *neuropeptide;* neuropeptidio.
Neuropsihologie; *neuropsychologie;* Neuropsychologie; *neuropsychology;* neuropsicologîa; *neuropsicologia;* neuropsicologia.
Neuroștiințe; *neurosciences;* Neurowissenschaften; *neuroscience;* neurociencias; *neuroscienza;* neurociencias.
Neurotransmisie; *neurotransmission;* Neuroleitung; *neurotransmission;* neurotransmision; *neurotrasmissione;* neurotransmissão.
Neurotrofic (Factor—); *neurotrophique (facteur —) ;* neurotrophischer; *neurotrophic;* neurotrofico; *neurotrofico;* neurotrofico.
Neutralitate; *neutralite;* Neutralität; *neutrality;* neutral idad; *neutralità;* neutralidade.
Neutru; *neutre;* neutral; *neutral;* neutro; *neutro;* neuro.
Nevroză; *nevrose;* Neurose; *neurosis;* neurosis; *nevrosi;* neurose.
Nevroză carcerală; *nevrose carcerale;* Gefängnisneurose; *prison neurosis;* neurosis carcelaria; *nevrosi car cer aria;* neurose carceral.
Nevroză experimentală; *nevrose experimentale;* experimentelle Neurose; *experimental neurosis;* neurosis experimental; *nevrosi sperimentale;* neurose experimental.
Nișă ecologică; *niche ecologique;* okologische Nische; *ecologica! niche;* nicho ecologico; *casotto ecologico;* nicho ecologico.
Nivel; *niveau;* Niveau; *level;* nivel; *livello:* nivel.
Nivel de aspirație; *niveau d'aspiration;* Anspruchsniveau; *level of aspiration;* nivel de aspiracion; *livello di aspirazione;* nivel de aspiraţâo.
Nivel școlar; *niveau scolaire;* scholastisches Niveau; *scholastic level;* nivel escolar; *livello scolastico;* nivel escolar.
Nocicepţie; *nociception;* Nozirezeption; *nociception;* nocicepcion; *nocicezione;* nocicepcâo.
Nondirectivitate; *non-directivite;* non Direktivität; *no directivity;* no directividad; *non-direttività;* nâo-directividade.

Nootropic; *nootropique;* Nootropika; *nootropic;* nootropico; *nootropico;* nootropico.

Noradrenalina; *noradrenaline;* Noradrenalin; *noradrenalin;* noradrenalina; *noradrenalina;* noradrenalina.

Normală (Distribuție —) ; *normale (distribution —) ;* normal; *normal;* normal; *normale;* normal.

Normalitate; *normalite;* Normalität; *normality;* normalidad; *normalită;* normalidade.

Normalizare; *normalisation;* Normalisierung; *normalization;* normalizacion; *normalizzazione;* normalizacâo.

Normă educativă; *norme educative;* erzieherische Norm; *educațional norm;* norma educativa; *norma educativa;* norma educativa.

Normă lingvistică; *norme linguistique;* Sprachnorm; *linguistic norm;* norma lingui'stica; *norma linguistica;* norma linguistica.

Nosologie; nosoiogie; Nosologie', *nosologia;* nosologîa; *nosologia;* nosologia.

Notare; *notation;* Bewertung; *marking;* notacion; *notazione;* anotașâo.

Notă; *note;* Punkt; *score;* nota; *nota;* nota.

Noutate; *nouveaute;* Neuheit; *novelty;* novedad; *novitâ;* **novidade.**

Noxă; *nuisance;* Noxe; *noxa;* ruido ambiental ; *nocivită;* perturbacâo.

Număr; *nombre;* Anzahl; *number;* numero; *numero;* numero.

Nume; *nom;* Name; *name;* nombre; *nome;* **nome.**

Numerozitate; *numerosite;* Numerositât; *numerosiry;* numerosidad; *numerosită;* enumeracăo.

Obiect; *objet;* Objekt; *object;* objeto; *oggetto;* objecto.

Obiect bun; *bon objet;* gutes Objekt; *good object;* objeto bueno; *oggetto buono;* objecto bom.

Obiectivă (Psihologie —) ; *objective (psychologie —) ;* objektive Psychologie; *objective psychology;* psicologi'a objetiva; *psicologia oggettivo;* psicologia objectiva.

Obiectiv educativ; *objectif educatif;* erzieherisches Ziel; *educațional purpose;* objetivo educativo; *oggettivo educativo;* objectivo educativo.

Obiect parțial; *objet pârtiei;* Partialobjekt; *part-object;* objeto parcial; *oggetto parziale;* objecto parcial.

Obiect rău; *mauvais objet;* boses Objekt; *bad object;* objeto malo; *oggetto cattivo;* objecto mau.

Obiect tranzițional; *objet transitionnel;* fjbergangsobjekt; *transitional object;* objeto transicional; *oggetto transizionale;* objecto transicional.

Obișnuire; *habituation;* Gewohnung; *habituation;* habituacion; *assuefazione;* habituacâo.

Obligație școlară; *obligation scolaire;* Schulzwang; *compulsory school attendance;* obligacion escolar; *obbligazione scolastica;* obrigațâo escolar.

Oboseală; *fatigue;* Ermiidung; *fatigue;* fatiga; *fatica;* fadiga.

Observator; *observateur;* Beobachter; *observer;* observador; *osservatore;* observador.

Observație; *observation;* Beobachtung; *observation;* observacion; *osservazione;* observa9âo.

Obsesie; *obsession;* Obsession; *obsession;* obsesion; *ossessione;* obsessâo.

Obstrucție; *obstruction;* Obstruktion; *obstruction;* obstruccion; *ostruzione;* obstrucăo.

Ocolire; *detour;* Umweg; *detour;* rodeo; *svolta;* desvio.

Ocult; *occulte;* okkult; *occult;* oculto; *occulto;* oculto.

Oedip (Complex al lui —) ; *CEdipe (complexe d'—);* Odipus; *Oedipus;* Edipo; *Edipo;* Edipo.

Oedipian; *cedipien;* Odipal; *oedipian;* edîpico; *edipiano;* edipiano.

Ofrandă alimentară; *ojfrande alimentaire;* Futteriibergabe *food dispensing;* ofrenda alimenticia; *offerta alimentaria;* oferta alimentar.

Oglindă; *miroir;* Spiegel; *mirror;* espejo; *specchio;* espelho

Olfacție; *olfaction;* Riechen; *olfaction;* olfaccion; *olfatto;* olfacșâo.

Oligofrenie; *oligophrenie;* Oligophrenie; *oligophrenia;* oligofrenia; *oligofrenia;* oligofrenia.

Omega; *omega;* melankolisches Omega *furrowed brow;* omega; *omega;* omega.

Omisiune; *omission;* Lassen; *omission;* omision; *omissione;* omissâo.

Omnipotență; *omnipotence;* Omnipotenz; *omnipotence;* omnipotencia; *onnipotenza;* onipotencia.

Omofon; *homophone;* homophone; *homophonic;* homofono; *omofono;* homofono.

Omogenitate (Test de —) ; *homogeneite (test d' —) ;* Homogeneität; *homogeneity;* homogeneidad; *omogeneită;* homogeneidade.

Omograf; *homographe;* Homograph; *homograph;* homografo; *omograf o;* homografo.

Omonimie; *homonymie;* Gleichnamigkeit; *homonymy;* homonimia; *omonimia;* homonimia.

Omucidere; *homicide;* Mord; *murder;* homicidio; *omicidio;* homicfdio.

Omul cu lupi; *homme aux loups;* Wolfsmann; *wolfman;* wolfman; *luomo luppo;* homem dos lobos.

Omul cu șobolani; *homme aux rats;* Rattenmann; *ratman;* ratman; *luomo ratto;* homem dos ratos.

Onirism; *onirisme;* Traumpsychose; *dream psychosis;* onirismo; *onirismo;* onirismo.

Ontogeneză; *ontogenese;* Ontogenese; *ontogeny;* ontogenesis; *ontogenesi;* ontogenese.

Operant; *operant;* operant; *operant;* operante; *operante;* operante.

Operativ; *operatif;* operativ; *operative;* operatorio; *operativo;* operativo.

Operatoriu; *operatoire;* operativ, *operating;* operatorio; *operatorio;* operatorio.

Operație cognitivă; *operation cognitive;* kognitive Operation; *cognitive operation;* operacion cognitiva; *operazione cognitiva;* operațâo cognitiva.

Operație concretă; *operation concrete;* konkrete Operation; *concrete operation;* operacion concreta; *operazione concreta;* operațăo concreta.

Operație formală; *operation formelle;* formale Operation *formal operation;* operation formal; *operazione formale;* operațâo formal.

Operaționalism; *operationnisme;* Operationalismus; *operaționalism;* operacionismo; *operazionismo;* operacionismo.

Opiaceu; *opiace;* Opiumhaltig; *opiate;* opiâceo; *oppiaceo;* opiâceo.

Opinie; *opinion;* Meinung; *opinion;* opinion; *opinione;* opiniăo.

Opioid endogen; *opioide endogene;* endogenes Opioid; *endogenous opioid;* opioide endogeno; *oppioide endogeno;* opioide endogene

Opoziție; *opposition;* Verkummern; *opposition;* oposicion; *opposizione;* oposicăo.

Opticogeometrică (Iluzie —); *optico-geometrique (illusion —) ;* optikogeometrische; *optico-geometrical;* opticogeometrică; *ottico-geometrica;* opticogeometrică.

Optimizare; *optimisation;* Optimierung; *optimisation;* optimalizacion; *ottimizzazione;* optimizațâo.

Optometru; *optometre;* Optometer; *optometer;* optometro; *optometro;* optometro.

Optotip; *optotype;* Optotyp; *optotype;* optotipo; *optotipo;* optotipo.

Oralfabetism; *oralphabetisme;* Oralphabetismus; *litoracy;* oralfabetismo; *oralfabetismo;* oralfabetismo.

Oral (Stadiu —) ; *oral (stade —) ;* orale; *oral;* oral; *orale;* oral.

Ordalie; *ordalie;* Ordalien; *ordeal;* ordah'as; *ordalia;* ordalia.

Ordine a cuvintelor; *ordre des mots;* Worterordnung; *word order;* orden de las palabras; *ordine dei parola;* ordem das palavras.

Organizare/Organizație; *organisation;* Organisation; *organization;* organizacion; *organizzazione;* organizațâo.

Organizator psihic; *organisateur psychique;* psychischer Organisator; *psychic organizer;* organizador psiquico; *organizzatore psichico;* organizador psiquico.

Organ (Nevroză de —) ; *organe (nevrose d'—);* Organ; *organ;* organo; *organo;* orgăo.

Orientare; *orientation;* Orientierung; *orientation;* orientacion; *orientazione;* orientațâo.

Orientare profesională; *orientation professionnelle;* Berufsberatung; *occupational guidance;* orientacion profesional; *orientazione professionale;* orientațâo profissional.

Orientare școlară; *orientation scolaire;* skolastische Beratung; *scholastic guidance;* orientacion escolar; *orientazione scolastico;* orientațâo escolar.

Orologiu intern; *horloge interne;* innere Uhr; *internai clock;* reloj interno; *orologio interno;* relogio interno.

Ortofonie; *orthophonie;* Orthophonie; *speech therapy;* ortofonia; *ortofonia;* ortofonia.

Ortogeneză; *orthogenise;* Orthogenese; *orthogenesis;* ortogenesis; *ortogenesi;* ortogenese.

Ortopedagogie; *orthopedagogie;* Orthopădagogie; *ortho-education* .ortopedagogia; *ortopedagogia;* ortopedagogia.

Paleopsihologie; *paleopsychologie;* Palăopsychologie; *paleopsychology;* paleopsicologia; *paleopsicologia;* paleopsicologia.

Palestezie; *pallesthesie;* Pallăsthesie; *pallesthesia;* palestesia; *palestesia;* palestesia.

Palicinezie: *palicinesie;* Palikinesis; *palikinesis;* palicinesia; *palicinesia;* palicinese.

Palpebral (Reflex —) ; *palpebral (reflexe —) ;* Blinzel; *eye-blink;* palpebral; *palpebrale;* palpebral.

Panică (Stare de —) ; *panique (trouble —) ;* Panik; *panic;* pânico; *panico;* pânico.

Pansexualism; *pansexualisme;* Pansexualismus; *pansexualism;* pansexualismo; *pansessualismo;* pansexualismo.

Paracontrast; *paracontraste;* Parakontrast; *paracontrast;* paracontraste; *paracontrasto;* paracontraste.

Paradă; *parade;* Parade; *parade;* parada; *parata ;* desfile.

Paradigmă; *paradigme;* Paradigma; *paradigm;* paradigma; *paradigma;* paradigma.

Paradoxală (Comunicare —); *paradoxale (communication —) ;* paradox; *paradoxical;* paradojica; *paradossale;* paradoxal.

Parafazie; *paraphasie;* Paraphasie; *paraphasia;* parafasia; *parafasia;* parafasia.

Paralaxă; *parallaxe;* Parallaxe; *parallax;* paralaje; *paralasse;* paralaxe.

Paralelism psihoilziologic; *parallelisme psychophysiologique;* psychophysiologischer Parallelismus; *psychophysiological parallelism;* paralelismo psicofisiologico; *parallelismo psicofisiologico;* paralelismo psicofisiologico.

Paralizie generală; *paralysie generale;* paralytische Geistesstorung; *general paralysis;* parâlisis general; *paralisi generale;* paralisia geral.

Parametru; *parametre;* Parameter; *parameter;* parâmetro; *parametro;* parâmetro.

Par amnezie; *paramnesie;* Paramnesie; *paramnesia;* paramnesia; *paramnesia;* paramnesia.

Parapsihologic; *parapsychologie;* Parapsychologie; *parapsychology;* parapsicologîa; *parapsicologia;* parapsicologia.

Parazitism; *parasitisme;* Parasitismus; *parasitism;* parasitismo; *parassiteria;* parasitismo.

Parental (Comportament —); *parental (comportement —) ;* elterlisches; *parental;* parental; *parentale;* parental.

Paricid; *parricide;* Vatermord; *parricide;* parricidio; *parricidio;* parricîdio.

Participare; *participation;* Partizipation; *participation;* participacion; *partecipazione;* participaţão.

Particularizare; *particularisation;* Vereinzelung; *particularization;* particularizacion; *particolareggiamento;* particularizaţâo.

Partiţie; *partition;* Austeilen; *partition;* particion; *partizione;* particão.

Pasiune; *passion;* Leidenschaft; *passion;* pasion; *passione;* paixão.

Pasivitate; *passivite;* Passivitat; *passivity;* pasividad; *passività;* passividade.

Patologie; *pathologie;* Pathologie; *pathology;* patologia; *patologia;* patologia.

Patomimie; *pathomimie;* Pathomimie;/acfi*tious disorder;* patomimia; *patomimia;* patomunia.

Patron motor de bază; *patron moteur de base;* basis-motorische Gestalt; *basic motor pattern;* patrones motores bâsicos; *patron motore di base;* molde motor de base.

Pattern; pattern; Struktur; *pattern;* configuracion; *pattern;* pattern.

Pauză; *pause;* Pause; *pause;* pausa; *pausa;* pausa.

Pavlo vian; *pavlovien;* pavlovisch; *pavlovian;* pavloviano; *pavloviano;* pavloviano.

Părinţi combinaţi; *parents combines;* Vereinigte Eltern; *combined parents;* padres combinados; *figura parentale combinata;* pais unificados.

Pedagogie; *pedagogie;* Pădagogik; *pedagogy;* pedagogia; *pedagogia;* pedagogia.

Pedagogie a îndrumării; *pedagogie de maitrise;* Beherrschungspădagogik; *masterylearning;* pedagogia de la maestria; *pedagogia della padronanza;* pedagogia de disciplina.

Pedagogie instituţională; *pedagogie institutionnelle;* institutionelle Pădagogik; *instituţional pedagogy;* pedagogia institucional; *pedagogia instituzionale;* pedagogia institucional.

Pedagogie prin obiective; *pedagogie par objectifs;* Pădagogik durch Ziele; *objective for classroom;* pedagogia con objectivo; *pedagogia con oggettivi;* pedagogia por objectivos.

Pedeapsă; *punition;* Bestrafung; *punishment;* castigo; *punizione;* puniţão.

Pedocentrism; *pedocentrisme;* Pedozentrismus; *pedocentricity;* pedocentrismo; *pedocentrismo;* pedocentrismo.

Peptidă; *peptide;* Peptid; *peptide;* peptido; *peptide;* peptido.

Percept; *percept;* Wahrnehmung; *percept;* percepto; *percetto;* perceto.

Perceptual; *perceptuel*; perceptiv; *perceptual;* perceptual; *percettivo;* perceptual.

Percepţie; *perception;* Wahrnehmungsinhalt; *perception;* percepcion; *percezione;* percepcâo.

Percepţie socială; *perception sociale;* soziale Wahrnehmung; *social perception;* percepcion social; *percezione sociale;* perceptâo social.

Pereche (Gândire prin —) ; *couple {pensie par —) ;* Gedanke in Paaren; *binary structure ofthought;* pensamiento por pareja; *penserio per coppia;* pensamento por par.

Performanţă lingvistică; *performance linguistique;* sprachwissenschaftliche Leistung; *linguistic performance;* realizacion lingiiis-

tica; *prestazione linguistica;* performance linguîstica.

Performanță motorie; *performance motrice;* motorische Leistung; *motor performance;* rendimiento motor; *prestazione motrice;* performance motriz.

Performativ; *performalif;* performativ; *performante ;* performativo; *performativo;* performativo.

Pericol; *danger;* Gefahr; *danger;* peligro; *pericolo;* perigo.

Periferic; *peripherique;* peripher; *peripheral;* periferico; *periferico;* periferico.

Perimetru; *perimetre;* Perimeter; *perimeter;* perîmetro; *perimetro;* perîmetro.

Perioadă; *periode;* Periode; *period;* perîodo; *periodo;* perîodo.

Perioadă critică; *periode critique;* kritische Periode; *criticai period;* perîodo critico; *periodo critico;* periodo critico.

Perioadă senzoriomotorie; *periode sensorimotrice;* sensomotorische Periode; *sensory-motor period;* perîodo sensorimotor; *periodo sensorimotorio;* perîodo sensorio-motriz.

Perlaborare; *perlaboration;* Durcharbeitung; *workingthrough;* trabajo elaborativo; *elaborazione;* perlaboraşâo.

Permanență a obiectului; *permanence de l'objet;* Objektspermanenz; *object permanency;* permanencia de objeto; *permanenza di oggetto;* permanencia do objecto.

Perseverare; *perseveration;* Perseveration; *perseveration;* perseveracion; *perseverazione;* persevaraşâo.

Persoană; *personne;* Person; *person;* persona; *persona;* pessoa.

Personalism; *personnalisme;* Personalismus; *personalism;* personalismo; *personalismo;* personalismo.

Personalitate; *personnalite;* Personlichkeit; *personality;* personalidad; *personalită;* personalidade.

Personalitate criminală; *personnalite criniinelle;* kriminelle Personlichkeit; *criminal personality;* personalidad criminal; *personalită criminale;* personalidade criminal.

Personalizare; *personnalisation;* Personalisierung; *personnalisation;* personalizacion; *personalizzazione;* personalizacăo.

Perspectivă; *perspective;* Perspektive; *perspective ;* perspectiva; *perspectiva;* perspectiva.

Pervers; *pervers;* Pervers; *perverse;* perverso; *perverso;* perverse

Perversiune; *perversion;* Perversion; *perversion;* perversion; *perversione;* perversăo.

Pictogramă; *pictogramme;* Piktogramm; *pictogram;* pictogramă; *pictogramma;* pictogramă.

Pilotare; *pilotage;* Fuhrung; *monitoring;* pilotaje; *pilotaggio;* pilotagem.

Piramidal; *pyramidal;* pyramidalis; *pyramidal;* piramidal; *piramidale;* piramidal.

Plan; *plan ;* Plan; *plan;* plan; *piano;* plano.

Plan de text; *plan de texte;* Textaufbau; *text plan;* plan de texto; *piano del testo;* plano de **texto.**

Plan experimental; *plan d'experience;* experimentaler Plan; *experimental design;* plan de experimiento; *piano di esperienza;* plano de experiencia.

Planificare; *planification;* Planung; *planning;* planificacion; *pianificazione;* planificaţâo.

Planificare a educației; *planification de l'education;* Bildungsplanung; *educațional planning;* planificacion de la educacion; *pianificazione dell'educazione;* planificaţâo de educaţâo.

Planificare verbală; *planification verbale;* Verbalplanung; *verbal planning;* planificacion **verbal;** *pianificazione verbale;* planificaţâo **verbal.**

Plasticitate; *plasticile;* Plastizität; *plasticity;* plasticidad; *plasticită;* plasticidade.

Plăcere; *plaisir;* Lust; *pleasure;* placer; *plăcere;* prazer.

Plurilingvism; *plurilinguisme;* Mehrsprachtigkeit; *plurilingualism;* plurilingiiismo; *plurilinguismo;* plurilinguisme.

Polarizare; *polarisation;* Polarisation; *polarization;* polarizacion; *polarizzazione;* polarizacăo.

Polietism; *polyethisme;* Polyethismus; *polyethism;* polietismo; *polietismo;* polietismo.

Polifonie; *polyphonie;* Polyphonie; *polyphony;* polifonîa; *polifonia;* **polifonia.**

Poligamie; *polygamie;* Polygamie; *polygamy;* poligamia; *poligamia;* poligamia.

Polisemie; *polysemie;* Polysemie; *polysemy;* polisemia; *polisemia;* polissemia.

Posesiv; *possessif;* possesiv; *possessive;* posesivo; *possessivo;* possessivo.

Posibil; *possible;* mbglich; *possible;* posible; *possibile;* possîvel.

Posturală (Funcție —) ; *posturale (fonction —) ;* Korperhaltung; *postura!;* postural; *posturale ;* postural.

Postură; *posture;* Haltung; *posture;* postura; *postura;* postura.

Potențial de acțiune; *potentiel d'action;* Aktionspotential; *action potențial;* potencial

de action; *potenziale di azione;* potencial de accâo.

Potențial evocat; *potentiel evoque;* wachgerufenes Potențial; *evoked potențial;* potencial evocado; *potenziale evocato;* potencial evocado.

Potențializare; *potentialisation;* Potentialisierung; *potentiation;* potencializacion; *potenzializzazione;* potencializacâo.

Potomanie; *potomanie;* Potomanie; *potomania;* potomania; *potomania;* potomania.

Povestire; *recit;* narrativer Text; *narrative;* relato; *raconto;* narrativa.

Pozitiv; *positif;* positiv; *positive;* positivo; *positivo;* positivo.

Pozitivism; *positivisme;* Positivismus; *positivism;* positivismo; *positivismo;* positivismo.

Poziție; *position*; Position; *position;* posicion; *posizione;* posițâo.

Practică mentală; *pratique mentale;* geistige Praxis; *mental practice;* practica mental; *pratica mentale;* prâtico mental.

Prag; *seuil;* Schwelle; *threshold;* umbral; *soglia;* **nivel limite.**

Pragmatică lingvistică; *pragmatique linguistique;* linguistische Pragmatik; *linguistic pragmatics;* pragmatica Iingufstica; *pragmatica linguistica;* pragmatica linguîstica.

Pragmatism; *pragmatisme;* Pragmatismus; *pragmatism;* pragmatismo; *pragmatismo;* pragmatismo.

Prăbușire; *effondrement;* Zusammenbruch; *break down;* desmoronamiento; *sprofondamento;* desmonoramento.

Prădare; *predation;* Beutefanghandlung; *predation;* predacion; *predazione;* predațâo.

Prădător; *predateur;* Raub; *predator;* predador; *predatore;* predador.

Precizie; *precision;* Prazision; *accuracy;* precision; *precisione;* precisâo.

Precondiție; *prerequis;* Vorverpflichtet; *prerequisite;* prerequisito; *prerequisito;* prerequisito.

Precondiționare; *preconditionnement;* Vorbedingen; *preconditioning;* precondicionamiento; *precondizionamento;* precondicionamento.

Preconștient; *preconscient;* Vorbewusste; *preconscious;* preconsciente; *preconscio;* preconsciente.

Predicat; *predicat;* Prădikat; *predicate;* predicado; *predicato:* predicado

Predispoziție; *predisposition;* Prădisposition; *predisposition;* predisposicion; *predisposizione;* predispozițâo.

Pregătire mentală / psihologică; *preparation mentalelpsychologique;* geistige Vorbereitung; *mental preparation;* preparacion mental; *preparazione mentale;* preparacăo mental.

Pregenital; *pregenital;* prăgenital; *pregenital;* pregenital; *pregenitale;* pregenital.

Pregnanță; *pregnance;* Prăgnanz; *pregnance;* pregnancia; *pregnanza;* impozițâo.

Prehensiune; *prehension;* Griff; *grip;* prension; *prensione;* preensâo.

Preistorie; *prehistoire;* Vorgeschichte; *prehistory;* prehistoria; *preistoria;* prehistoria.

Prejudecată; *prejuge;* Vorurteil; *prejudice;* prejuicio; *preconcetto;* preconceito.

Prejudiciu; *prejudice;* Schaden; *loss;* perjuicio; *pregiudizio;* prejuîzo.

Prelogic; *prelogique;* prălogisch; *prelogical;* prelogico; *prelogico;* prelogico.

Prematur; *premature;* Friihgeburt; *premature;* prematura; *prematuro;* prematura.

Prematurizare; *prematuration;* Friihgeburt; *prematuration;* prematuracion; *prematurazione;* prematuracâo.

Preocupare maternă primară; *preoccupation maternelle primaire;* primare Miitterlichkeit; *primary maternal preoccupation;* preocupacion maternal primăria; *preoccupazione materna primăria;* preocupațăo maternal primăria.

Preoedipian; *precedipien;* preoedipal; *preoedipal;* preedfpio; *preedipico;* preedipiano.

Preoperație; *preoperation;* Preoperation; *preoperation;* preoperacion; *preoperazione;* preopera9âo.

Preponderență; *preponderance;* Lfbergewicht; *preponderance;* preponderancia; *preponderanza;* preponderancia.

Prepsihoză; *prepsychose;* Prăpsychose; *prepsychosis;* prepsicosis; *prepsicosi;* prepsicose.

Prestanță (Funcție de —) ; *prestance (fonction **de** —)* ; Stattlichkeit; *presence;* prestancia; *prestanza;* prestância.

Presupoziție; *presupposition;* Prăsupposition; *presupposition;* presuposicion; *presupposizione;* pressuposicăo.

Presupuneri de bază; *presupposes de base;* Grundannahme; *basic assumption;* supuestos bâsicos; *assunto di base;* pressuposto de base.

Prevenire; *prevention;* Krankheitsverhătung; *prophyllaxis;* prevencion; *prevenzione;* prevenșâo.

Prevenit; *prevenu;* Beschuldigter; *charged man with crime;* acusado; *prevenuto;* prevenido.

Previziune; *prevision;* Prognose; *prevision;* prevision; *previsione;* previsão.
Prezentare; *presentation;* Darstellung; *presentation;* presentacion; *presentazione;* apresentaşão.
Prietenie; *amitie;* Freundschaft; *friendship;* amistad; *amiciția;* amizade.
Primar; *primaire;* primar; *primary;* primario; *primario;* primario.
Primatologie; *primatologie;* Primatologie; *primatology;* primatologîa; *primatologia;* primatologia.
Primire; *accueil;* Aufnahme; *acceptance;* acogida; *accoglienza;* acolhimento.
Principiul Nirvana; *principe de Nirvana;* Nirwanaprinzip; *Nirvana principie;* principio de Nirvana; principie *di Nirvana;* princfpio de Nirvana.
Principiul plăcerii; *principe de plaisir;* Lustprinzip; *pleasure principie;* principio de placer; *principio dipiacere;* principio de prazer.
Privare; *privation;* Mangel; *deprivation;* privacion; *privazione;* privagão.
Privire; *regard;* Blick; *sight;* mirada; *sguardo;* olhar.
Probabilitate; *probabilite;* Wahrscheinlichkeit; *probability;* probabilidad; *probabilità;* probabilidade.
Probare; *preuve;* Probe; *proof;* prueba; *prova;* prova.
Probă a realității; *epreuve de realite;* Realitätspriifung; *reality-testing;* prueba de realidad; *esame di realtă;* prova de realidade.
Probă piagetiană; *epreuve piagetienne;* piagetischer Versuch; *piagetian task;* experiencia piagetiană; *prova piagetiană;* prova piagetiană.
Problemă; *probleme;* Problem; *problem;* problema; *problema;* problema.
Procedeu pedagogic; *procede pedagogique;* pădagogisches Verfahren; *educațional procedure;* procedimiento pedagogico; *procedimento pedagogico;* procedimento pedagogico.
Procedural; *procedural;* Prozedurmässig; *procedural;* procedimental; *procedurale;* procedural.
Procedură; *procedure;* Prozedur; *procedure;* procedimiento; *procedura;* processo.
Procedură de tratare; *procedure de traitement;* Behandlungsprozedur; *processing procedure;* procedimiento de tratamiento; *procedura di trattamento;* processo de tratamente
Proces; *processus;* Prozess; *process;* proceso; *processo;* processo.
Proces sociocognitiv; *processus sociocognitif;* sozialer kognitiver Prozess; *social cognitive process;* proceso socio cognitivo; *processo socioconoscitivo;* processo sociocognitivo.
Productivă (Gândire —) ; *productive (pensie —) ;* produktiv; *productive;* productivo; *produttivo;* produtivo.
Producție/Producere; *production;* Produk**tion;** *production;* produccion; *produzione;* produțâo.
Profil; *profil;* Profil; *profile;* perfil; *profilo;* **perfil.**
Profil de personalitate; *bilan de personnalite;* Personlichkeitssynthese; *personality synthesis;* estudio de personalidad; *bilancio dipersonalità;* inventdrio de personalidade.
Program; *programme;* Programm; *program;* programa; *programma;* programa.
Programare; *programmation;* Planung; *programming;* programacion; *programmazione;* programacâo.
Program de întărire; *programme de renforcement;* Verstärkungsplan; *schedule ofreinforcement;* programa de refuerzo; *programma de rinforzo;* programa de reforțo.
Program motor; *programme moteur;* motorisches Programm; *motor program;* programa motor; *programma motore;* programa **motor.**
Proiecție; *projection;* Projektion; *projection;* projeecion; *proiezione;* projecțão.
Propedeutică; *propedeutique;* Propădeutik; *foundation course;* propedeutico; *propedeutico;* propedeutico.
Propoziție; *proposition;* Proposition; *proposition;* proposicion; *proposizione;* proposta.
Propoziție **logică;** *proposition logique;* logische Proposition; *logical proposition;* proposicion logica; *proposizione logica;* proposta logica.
Propriocepție; *proprioception;* Eigenwahmehmung; *proprioception;* propriocepcion; *propriocezione;* propriocepțâo.
Proprioplastică (Activitate —) ; *proprioplastique (activite* — J ; proprioplastische; *proprioplastic;* proprioplastică; *proprioplastică;* proprioplastică.
Prosocial (Comportament —) ; *prosocial (comportement —) ;* prosozialer; *prosocial;* prosocial; *prosociale;* prosocial.
Prostituție; *prostitution;* Prostitution; *prostitution;* prostitucion; *prostituzione;* prostituicâo.
Protecție la excitație; *pare-excitation;* Reizschutz; *protective shields;* proteecion contra las excitaciones; *protettivo controllo;* paraexcitațão.

Protocol; *protocole;* Protokoll; *protocol;* protocolo; *protocollo;* protocolo.
Protocultură: *protoculture;* Protokultur; *protoculture;* protocultură; *protocultură;* protocultură.
Prototip; *prototype;* Prototyp; *prototype;* prototipo; *prototipo;* prototipo.
Provocare; *provocation;* Provokation; *provocation;* provocacion; *provocazione;* provocaţão.
Prozodie; *prosodie;* Prosodie; *prosody;* prosodia; *prosodia;* prosodia.
Prozopagnozie; *prosopagnosie;* Gesichteragnosie; *prosopagnosia;* prosopagnosia; *prosopagnosia;* prosopagnosia.
Pseudoacuzie; *pseudo-acousie;* Pseudoakou**sie**; *pseudoacousia;* pseudoacusia; *pseudoacusia;* pseudoacusia.
Psihanaliză; *psychanalyse;* Psychoanalyse; *psychoanalysis;* psicoanâlisis; *psicoanalisi;* psicânalise.
Psihastenie; *psychasthenie;* Psychasthenie; *psychasthenia;* psicastenia; *psicastenia;* psicastenia.
Psihiatrie; *psychiatrie;* Psychiatrie; *psychiatry;* psiquiatria; *psichiatria;* psiquiatria.
Psihoacustică; *psychoacoustique;* Psychoakus**tik;** *psychoacoustics*; psicoaciistica; *psicoacustica;* psicoacustica.
Psihobiologie; *psychobiologie;* Psychobiologie; *psychobiology*; psicobiologfa; *psicobiologia;* psicobiologia.
Psihodinamică; *psychodynamique;* Psychodynamik; *psychodynamics;* psicodinâmica; *psicodinamica;* psicodinâmica.
Psihodramatist; *psychodramatiste;* Psychodramatist; *psychodramatist;* psicodramatisto; *psicodramatisto;* psicodramatista.
Psihodraraă; *psychodrame;* Psychodrama; *psychodrama;* psicodrama; *psicodramma;* psicodrama.
Psihofarmacologie; *psrchopharmacologie;* Psychopharraakologie; *psychopharmacology;* psicofarmacologîa; *psicofarmacologia;* psicofarmacologia.
Psihofizică; *psychophysique;* Psychophysik; *psychophysics;* psicofisica; *psicofisica;* psicofisica.
Psihofiziologie; *psychophysiologie;* Psychophysiologie; *psychophysiology;* psicofisiologia; *psicofisiologia;* psicofisiologia.
Psihogalvanic (Reflex —) ; *psyâtiogal\anique (reflexe — /*; psychogalvanischer; *galvanic skin;* pskogalvânico; *pscogalvanico;* psicogalvânico.
Psihogen; *psychogene;* psychogen; *psychogenic;* psicogeno; *psicogeno;* psicogeno.
Psihogenezâ; *psychogenese;* Psychogenese; *psychogenesis;* psicogenesis; *psicogenesi ;* psicogenese.
P sihogr amă; *psychogramme;* Psy chogramm; *psychogram;* psicograma; *psicogramma;* psicograma.
Psiholingvistică; *psycholinguistique;* Psycholinguistik; *psycholinguistics;* psicolinguîstica; *psicolinguistica;* psicolinguistica.
Psihologie; *psychologie;* Psychologie; *psychology;* psicologia; *psicologia;* psicologia.
Psihologie a artei; *psychologie de l'art;* Psychologie der Kunst; *artpsychology;* psicologia del arte; *psicologia dell'arte;* psicologia de arte.
Psihologie a profunzimilor; *psychologie des profondeurs;* Tiefenpsychologie; *dephtpsychology ;* psicologia analitica; *psicologia analitica;* psicologia das profundezas.
Psihologie individuală; *psychologie individuelle;* Individuellpsychologie; *individual psychology ;* psicologia individual; *psicologia individuale;* psicologia individual.
Psihologie istorică; *psychologie historique;* historische Psychologie; *historical psychology ;* psicologia historica; *psicologia istorica;* psicologia historica.
Psihologie judiciară; *psychologie appliquee en justice;* Kriminalpsychologie; *judicial psychology;* psicologia judicial; *psicologia giudiziaria;* psicologia judiciăria.
Psihologie socială; *psychologie sociale;* Sozialpsychologie; *social psychology;* psicologia social; *psicologia sociale;* psicologia social.
Psihologizare; *psychologisation;* Psychologie**ren;** *psychologization;* psicologizacion; *psicologizzazione;* psicologizaţão.
Psihometrie; *psychometrie;* Psychometrie; *psychometry;* psicometria; *psicometria;* psicometria.
Psihomotricitate; *psychomotricite;* Psychomotorik; *psychomotility;* psicomotricidad; *psicomotricită;* psicomotricidade.
Psihoneuroendocrinologie; *psychoneuroendocrinologie;* Psychoneuroendokrinologie; *psychoneuroendocrinology;* psiconeuroendocrinologia; *psiconeuroendocrinologia;* psiconeuroendocrinologia.
Psihoneuroimunologie;pj>c/wn«uro-i>wnu/w*logie;* Psychoneuroimmunologie; *psychoneuroimmunology;* psiconeuroinmunologia;

psiconeuroimmunologia; psiconeuroimunologia.

Psihonevroză de apărare; *psychonevrose de defense;* Abwehrneuropsychose; *defence neuropsychosis;* psiconeurosis de defensa; *psiconevrosi da difesa;* psiconeurose de defesa.

Psihopatie; *psychopathie;* Psychopathie; *psychopathy;* psicopatia; *psicopatia;* psicopatia.

Psihopatologie; *psychopathologie;* Psychopathologie; *psychopathology;* psicopatologia; *psicopatologia;* psicopatologia.

Psihopedagogie; *psychopedagogie;* Psychopädagogie; *psychopaedagogia;* psicopedagogia ; *psicopedagogia;* psicopedagogia.

Psihorigiditate; *psychorigidite;* psychische Rigidität; *psychorigidity;* psicorigidez; *psicorigidită;* rigidez psîquica.

Psihosomatică (Maladie —) ; *psychosomatique (maladie —) ;* psychosomatische; *psychosomatic;* psicosomâtica; *psicosomatica;* psicosomâtica.

Psihostimulent; *psychostimulant;* Psychostimulans; *psychostimulant;* psicoestimulante; *psicostimulante;* psicoestimulante.

Psihoterapie; *psychotherapie;* Psychotherapie; *psychotherapy;* psicoterapia; *psicoterapia;* psicoterapia.

Psihoterapie de grup; *psychotherapie de groupe;* Gruppenpsychotherapie; *group psychotherapy ;* psicoterapia de grupo; *psicoterapia di gruppo;* psicoterapia de grupo.

Psihoterapie scurtă; *psychotherapie breve;* kurzdauernde Psychotherapie; *short term dynamic psychotherapia;* psicoterapia breve; *psicoterapia breve;* psicoterapia curta.

Psihotrop; *psychotrope;* psychotrope Preparate; *psychotropic drug;* psicotropico; *psicotropo;* psicotropico.

Psihoză; *psychose;* Psychose; *psychosis;* psicosis; *psicosi;* psicose.

Pubertate; *puberte;* Pubertät; *puberty;* pubertad; *pubertâ;* puberdade.

Puerperal; *puerperale;* puerperal; *puerperal;* puerperal; *puerperale;* puerperal.

Pulsiune; *pulsion;* Trieb; *drive;* instinto; *istinto;* pulsâo.

Pulsiune a eului; *pulsion du moi;* Ichtrieb; *ego drive;* instinto de yo; *istinto dell'io;* egopulsäo.

Pulsiune de dominație; *emprise;* Bemächtigungstrieb; *instinct of mastery;* instinto de dominio; *pulsione d'impossessamento;* pulsâo de apossar-se.

Punctare; *pointillage;* Punktieren; *dotting;* punteado; *punteggiamento;* pontilhamento.

Punctuație; *ponctuation;* Punktierung; *punctuation;* puntuacion; *ponteggiatura;* punctuaţão.

Punere în situaţie; *mise en train;* Anlauf; *warming-up;* puesta en marcha; *messa in passo;* regularizaţão.

Pupil; *pupille;* Pflegekind; *ward;* pupila; *pupillo;* pupila.

Randament școlar; *rendement scolaire;* Schulleistung; *school achievement;* rendimiento escolar; *rendimento scolastico;* rendimento escolar.

Ranversabilitate; *renversabilite;* Umkehrbarkeit; *reversibility;* invertibilidad; *ravesciabile;* acşão de inverter.

Rapel; *rappel;* Reproduktion; *recall;* recuer**do;** *ricordo;* recorda9âo.

Rată **de retenție;** *taux de retention;* Behaltensverhaltnis; *amount ofretentio;* tasa de retencion; *tasso di ritenzione;* taxa de retenc, âo.

Raționalism; *rationalisme;* Rationalismus; *raționalism;* racionalismo; *razionalismo;* racionalismo.

Raționalizare; *rationalisation;* Rationalisierung; *rationalization;* racionalizacion; *razionalizzazione;* racionalizacâo.

Raționament; *raisonnement;* vernunftiges Denken; *reasoning;* razonamiento; *raggionamento;* raciocînio.

Răspuns; *reponse;* Antwort; *response;* respuesta; *risposta; resposta.*

Răspuns electrodermal; *reponse electrodermale;* galvanischerHautreflex; *electrodermal response;* respuesta electrodermal; *reazione elettrodermale;* electrodermal resposta.

Răzbunare; *vengeance;* Rache; *revengefulness;* venganza; *vendetta;* vinganţa.

Reactanță (Teorie a —) ; *reactance (theorie de la —) ;* Widerstands; *reactance;* reactancia; *reattanza;* reactância.

Reacție circulară; *reaction circulaire;* zirkulare Reaktion; *circular reaction;* reaccion circular; *reazione circolare;* reacşâo circular.

Reacție de tresărire; *reaction de sursaut;* Schreckreaktion; *startle reaction;* reaccion de sobresalto; *reazione di soprassalto;* reacţâo de sobressalto.

Reacție emoțională condiționată; *reaction emotionnelle conditionnee;* emotionelle bedingte Reaktion; *conditioned emoțional response;* reaccion emocional condicionada; *reazione emozionale condizionata;* reacgão emocional condicionada.

Reacţie terapeutică negativă; *reaction therapeutique negative;* negative therapeutische Reaktion; *negative therapeatic reaction:* reaccion terapeutica negativa; *reazione terapeutica negativa;* reacţâo terapeutica negativa.

Reacţie (Timp de —) ; *reaction (temps de —) ;* Reaktion; *reaction;* reaccion; *reazione;* reacşão.

Reacţionai; *reactionnel:* Reaktions-; *reactive;* reaccional; *reazionale;* reacional.

Readaptare; *readaptation;* Wiederangewohnung; *rehabilitation;* readaptacion; *riadattemento;* readaptaţão.

Readucere; *ramener;* Eintragen; *retrieving;* devolver; *riportare;* trazer.

Reaferenţă; *reafference;* Reafferenz; *reafference*; reaferencia; *reaferencia;* reaferância.

Realism infantil; *realisme enfantin;* Kinderrealismus; *puerile realism;* realismo infantil; *realismo infantile;* realismo infantil.

Realitate psihică; *realite psychique;* psychische Realitat; *psychical reality;* realidad psîquica; *realtă psichica;* realidade psfquica.

Recentă (Efect de —) ; *recence (effet de —) ;* Neuheit; *recency;* recencia; *recencia;* recencia.

Receptor; *recepteur;* Empfânger; *receptor;* receptor; *ricevitore;* receptor.

Receptor **celular;** *recepteur cellulaire;* Zellenrezeptor; *cellular receptor;* receptor celular; *recettore cellulare:* receptor celular.

Receptor senzorial; *recepteur sensoriel;* sensorieller Rezeptor; *sensory receptor;* receptor sensorial; *recettore sensorial;* receptor sensorial.

Recidivă; *recidive:* Rezidiv; *recidivism;* recidiva; *recidiva;* recidiva.

Recogniţie; *recognition;* Erkennung; *recognition;* reconocimiento; *ricognizione;* reconhecimento.

Recompensă; *recompense;* Belohnung; *reward:* recompensa; *ricompensa;* recompensa.

Reconstrucţie (Metodă de —) ; *reconstruction (mithode de —) ;* Rekonstruktion; *reproduction;* reconstruccion; *ricostruzione;* reconstrucţâo.

Recrutare; *recrutement;* Rekrutierung; *recruitment;* reclutamiento; *reclutamento;* recrutamento.

Recunoaştere; *reconnaissance;* Erkennen; *recognition:* reconocimiento; *riconoscimento;* **reconhecimento.**

Recunoaştere a formelor; *reconnaissance des fomies;* Formerkennen; *form recognition;* reconocimiento de las formas; *riconoscimento delle forme;* reconhecimento das formas.

Recuperare; *recuperation;* Erholung; *retrieval;* recuperacion; *ricupero;* recuperaşão.

Recuperare de funcţie; *recuperation defonction;* Funktionserholung; *recovery offunction;* recuperacion de funcion; *ricupero funzionale;* recuperaţão de funţão.

Recuperare spontană; *recuperation spontanee ;* spontane Erholung; *spontaneous recovery;* recuperacion espontânea; *ricupero spontaneo;* recuperaţâo espontânea.

Recurenţă; *recwrence;* Rekurrenz; *recurrence;* recurrencia; *ricorrenza;* recorrencia.

Recursivitate; *recursivite;* Zuriicklaufend; *recursivity;* recursividad; *recursivită;* recursividade.

Redefinire; *redefinition;* Redefinieren; *redefinition;* redefinicion; *ridefinizione;* redefiniţão.

Reducţionism; *reductionnisme;* Reductionismus; *reducţionism;* reduccionismo; *reduzionismo;* reducionismo.

Redundanţă; *redondance;* Redundanz; *redundancy;* redundancia; *ridondanza;* redundância.

Reeducare; *reeducation;* Wiedererziehung; *reeducation;* reeducacion; *rieducazione;* reeduca9ão.

Referent; *referent;* Referent; *referent;* referente ; *referente;* referenta.

Referinţă/Referire; *reference;* Bezug; *reference;* referencia; *riferimento;* referencia.

Reflex; *reflexe;* Reflex; *reflex;* reflejo; *riflesso;* reflexo.

Reflexiv; *reflexif;* reflektierend; *reflective;* reflexivo; *riflessivo;* reflexivo.

Reflexologie; *reflexologie;* Reflexologie; *reflexology;* reflexologia; *riflessologia;* reflexologia.

Refulare; *refoulement;* Verdrăngung; *repression;* represion; *rimozione; recalque.*

Refuz; *deni;* Verleugnung; *denial;* renegacion; *diniego;* recusa.

Regenerare; *regeneration;* Regeneration; *regeneration;* regeneracion; *rigenerazione;* regeneragão.

Registru de limbaj; *registre de langage;* Sprachregister; *language register;* registro de lenguaje; *registro di linguagio;* registo de linguagem.

Reglare; *regulation;* Regulierung; *regulation;* regulacion; *regolazione;* regulaţâo.

Reglare proactivă; *regulation proactive;* proaktive Regulierung; *proactive regulation;*

regulacion proactiva; *regolazione proattiva;* regula9âo proactiva.

Reglare retroactivă; *regulation retroactive;* retroaktive Regulierung; *retractive regulation ;* regulacion retroactiva; *regolazione retroattiva;* regulacâo retroactiva.

Reglare socială; *regulation sociale;* soziale Regulierung; *social regulation;* regulacion social; *regolazione sociale;* regulacâo social.

Regresie; *regression;* Regression; *regression;* regresion; *regressione;* regressâo.

Regrupare; *rameutage;* Hassen; *mobbing;* amotinaje; *raggrupamento;* espentar em grupo.

Regulă de producții; *regie de production;* Produktionsregel; *production rule;* regla de production; *regola di produzione;* regra de producâo.

Regulă de restituire; *regie de restitution;* Riickersattungsregel; *restitution rule;* regla de restitution; *regola di restituzione;* regra de restituițâo.

Regulă fundamentală; *regie fondamentale;* Grundregel; *fundamental rule;* regla fundamental; *regola fondamentale;* regra fundamental.

Regulă lingvistică; *rigle linguistique;* sprachwissenschaftliche Regel; *linguistic rule;* regla lingiifstica; *regola linguistica;* regra linguîstica.

Relativ; *relatif;* relativ; *relative;*relativo; *relativo;* relativo.

Relativism lingvistic; *relativisme linguistique;* sprachwissenschaftliche Relativismus; *linguistic relativism;* relativismo lingufstico; *relativismo linguistico;* relativismo linguistico.

Relație de obiect; *relation d'objet;* Objektbeziehung; *object-relationship;* relacion de objeto; *relazione oggetuale;* relacăo de objecto.

Relație medic-bolnav; *relation medecin-malade;* Doktor-Patient Beziehung; *doctor-patient relation;* relacion medico-enfermo; *relazione medico-malato;* relacâo medico-doente.

Relații interemisferice; *relations interhemispheriques;* interhemisphärische Beziehungen; *interhemispheric relations;* relaciones interhemisfericas; *relazioni interemisferiche;* relașoes interhemisfericas.

Relații intergrupale; *relations inter-groupes;* Intergruppenbeziehungen; *intergroups relations;* relaciones intergrupos; *relazioni intergruppi;* relațoes intergrupos.

Relații umane; *relations humaines;* menschliche Beziehungen; *human relations;* relaciones humanas; *relazioni umane;* relacoes humanas.

Relaxare; *relaxation;* Relaxation; *relaxation;* relajacion; *rilassamento;* relaxațâo.

Remă; *rheme;* Rbema; *rhem;* rema; *rema;* rema.

Rememorare; *recollection;* Gedăchtniss; *recollection;* recoleccion; *raccoglimento;* **re-**construțâo.

Reminiscență; *reminiscence;* Reminiszenz; *reminiscence;* reminiscencia; *riminiscenza;* reminiscencia.

Reparație; *reparation;* Wiedergutmachung; *reparation;* reparacion; *riparazione;* reparașăo.

Repere de identificare; *repires identificatoires;* Identifizierungsmarkzeichen; *identification cues;* marcas de identificacion; *riferimenti identificatori;* referencias identificatorias.

Repertoriu; *repertoire;* Repertorium; *repertory;* repertorio; *repertorio;* repertorio.

Repetiție; *repetition;* Wiederholung; *repetition;* repeticion; *ripetizione;* repeticâo.

Reprezentant al pulsiunii; *representanl de la pulsion;* Triebrepräsentanz; *drive representative;* representante del instinto; *rappresentante della pulsione;* representante do impulso.

Reprezentare; *representation;* Vorstellung; *representation;* representacion; *rappresentazione;* representațăo.

Reproducere; *reproduction;* Fortpflanzung; *reproduction;* reproduccion; *riproduzione;* **reproducâo.**

Reproductiv (Comportament —); *reproducteur (comportement —) ;* Fortplanzung; *reproductive;* reproductor; *riproduttore;* reproductor.

Resemnare dobândită; *resignation apprise;* gelemte Resignation; *learned resignation* ,resignacion adquisida; *rassegnazione appresa;* resignacăo aprendida.

Resentiment; *ressentiment;* Nachgefuhl; *resentiment ;* resentimiento; *risentimento;* ressentimento.

Respingere; *rejet;* Ablehnung; *rejection;* rechazo; *rigetto;* rejeițâo.

Responsabilitate penală; *responsabilite penale ;* gerichtliche Verantwortung; *liability;* responsabilidad penal; *responsabilită penale ;* responsabilidade **penal.**

Rest diurn; *reste diurne;* Tagesreste; *day residue;* resto diurno; *resto diurno;* resto diumo.

Resurse fizice; *ressources physiques;* physische Mittel; *physical resources;* recursos ffsicos; *rissorse fisice;* recursos fisicos.

Retardare înapoiere; *arrieration;* seelische Retardierung; *psychic retardation;* retardo; *arrierazione;* retardo.

Retenție/Reținere; *retention;* Behalten; *retention;* retention; *ritenzione;* retenşâo.

Retorică; *rhetorique;* Rhetorik; *rhetoric;* retorica; *retorica;* retorica.

Retroactiv; *retroactif;* ruckwirkend; *retroactive;* retroactivo; *retroattivo:* retroactive

Retroacțiune; *retroaction;* Ruckwirkung;/ee<i-*back;* retroaction; *retroazione;* retroaccâo.

Retrograd; *retrograde;* retrograd; *retrograde;* retrogrado; *retrogrado;* retrogrado.

Rețea; *reseau;* Netz; *network;* red; *reticolo;* rede.

Reverie; *reverie;* Trăumerei; *daydream;* ensuerîo; *sogno diurno;* sonho diumo.

Reversibilitate; *reversibilite;* Umkehrung; *reversibility;* reversibilidad; *re\ersibilitâ;* reversibili dade.

Rezistență; *resistance;* Widerstand; *resistance;* resistencia; *resistenza;* resistencia.

Rezistență la stingere; *resistance ă l'extinction;* Resistenz zur Erloschung; *resistance to extinclion;* resistencia a la extincion; *resistenza all estinzione;* resistencia a extințâo.

Rezonanță fantasmatică; *resonance fantasmatique;* phantasmatische Resonanz;*fantasmatic resonance;* resonancia en la fantasia; *risonanza fantasmatică;* ressonância fantasmatică.

Rezonanță intimă (Tip de — la testul Rorschach); *resonance intime (type au Rorschach);* Erlebnistypus; *balance experience;* resonancia intima; *risonanza intima;* ressonância intima.

Rezonator; *resonateur*.Resonator; *resonator;* resonador; *risonatore;* ressonador.

Rezumat; *resume;* Zusammenfassung; *summary;* resumido; *reassunto;* resumo.

Rinencefal; *rhinencephale:* Rhinencephalon; *rhinencephalon;* rinencefalo; *rinencefalo;* rinoencefalo.

Risc (Metodă a —) ; *risque (methode du —) ;* Risk; *risk;* riesgo; *rischio;* risco.

Rit; *rite;* Ritus; *rite;* rito; *rito;* rito.

Ritm biologic; *rythme biologique:* biologische Rhythmik; *biological rhythm;* ritmo biologico: *ritmo biologico;* ritmo biologico.

Ritual; *rituel:* Ritual; *ritual;* ritual; *rituale;* ritual.

Ritualizare; *ritualisation;* Ritualisierang; *ritualization:* ritualizacion; *ritualizzazione;* ritual izațăo.

Rival; *rival:* Rivale; *rival;* rival; *rivale:* rival.

Rivalitate; *rivalite;* Rivalität; *rivalry;* rivalidad; *rivalită;* rivalidade.

Roată de activitate; *roue ă activite;* Tătigkeitsrad; *activity wheel;* rueda de actividad; *ruota a attivită;* roda de actividade.

Roit; *essaimage;* Schwărmen; *swarming;* enjambrazon; *sciamatura;* dispersâo.

Rol; *role;* Rolle; *role;* papei; *parte;* papei.

Roman familial; *roman familial;* Familienroman; *family romănce;* novela familiar; *romanzo familiare;* românce familial.

Rotație mentală; *rotation mentale;* mentales Umdrehen; *mental rotation;* rotacion mental ; *rotazione mentale;* rota9âo mental.

Ruptură; *rupture*;Bruch; *breackup;*ruptura; *rottura;* ruptura.

Rutină; *routine;* Routine; *routine;* rutina; *routine;* rotina.

Sacadă oculară; *saceade;* okularer Stoss; *saccade;* sacudida ocular; *sbalzo;* irregular ocular.

Sadism; *sadisme;* Sadismus; *sadism;* sadismo; *sadismo;* sadismo.

Sancțiune; *sanction;* Bestrafung; *punishment;* sancion; *sanzione;* sanțăo.

Sarcină de lucru; *charge de travail;* Arbeitsbelastung; *working load;* carga de trabajo; *carico di lavora;* carga de trabalho.

Sarcină motorie; *tăche motrice;* motorische Aufgabe; *motor task;* tarea motriz; *compito motrice;* exercîcios.

Satisfacere (Trăire de —) ; *satisfaction (expirience de* —J ; Befriedigung; *satisfaction;* satisfaction; *soddisfazione;* satisfaşâo.

Satisfacție profesională; *satisfaction professionnelle;* berufliche Befriedigung; *job satisfaction;* satisfaction profesional; *soddisfazione professionale;* satisfațăo profissional.

Sat (Test al —) ; *village (test du —) ;* Dorftest; *village test;* pueblo; *villagio;* village.

Saturație; *saturalion;* Sattheit; *loading;* saturacion; *saturazione;* saturaşăo.

Sălbatică (Psihanaliză —) ; *sauvage (psychanalyse* —) ; wilde; *wild;* silvestre; *selvaggia;* selvagem.

Scala lui Guttman; *echelle de Guttman;* Guttman Skala; *Guttman's scale;* escala de Guttman; *scala di Guttman;* escala de Guttman.

Scală de evaluare; *echelle d"evaluation ;* Beurteilungssystem; *rating scale;* escala de valuacion; *scala di valutazione;* escala de avaliațăo.

Scală de inteligență; *echelle d'intelligence;* Intelligenzsskala; *intelligence scale;* escala de inteligencia; *scala di intelligenza;* escala de inteligencia.

Scală de măsură; *echelle de mesure;* Skala; *scale measurement;* escala; *scala;* escala.

Scală de observare a comportamentului; *echelle d'observation du comportement;* Verhaltensbeobachtung Skala; *observation scale;* escala de observation de la conducta ; *scala di osservazione del comportamiento;* escala de observacâo do comportamente

Scală de senzație; *echelle de sensation;* Sensationsskala; *sensation scale;* escala de sensation; *scala di sensazione;* escala de sensacăo.

Scaun rotativ; *chaise toumante;* drehender Stuhl; *rotating chair;* silla giratoria; *sedia girevole;* cadeira giratoria.

Scenă originară; *scene originaire;* Urszene; *primai scene;* escena primitiva; *scena primăria ;* cena primitiva.

Schematizare; *schematisation;* Schematisierung; *schematization;* esquematizacion; *schematizzatione;* esquematizacâo.

Schemă; *schema*; Schema; *schema;* esquema; *schema;* esquema.

Schemă corporală; *schema corporel;* Kbrperschema; *body schema;* esquema corporal; *schema corporale;* esquema corporeo.

Schemă mentală; *scheme;* Scheme; *schema;* esquema; *schema;* esquema.

Schimbare; *changement;* Veranderung; *change;* cambio; *mitazione;* mudanca.

Schimb social; *echange social;* sozialer Wechsel; *social exchange;* intercambio; *cambio sociale;* intercâmbio social.

Schizoafectiv; *schizo-affectif;* schizo-affectiv; *schizo-affective;* esquizoafectivo; *schizoaffettivo;* esquizoafectivo.

Schizofrenie; *schizophrenie;* Schizophrenie; *schizophrenia;* esquizofrenia; *schizofrenia;* esquizofrenia.

Schizoidă (Personalitate —) ; *schizoide (personnalite —) ;* schizoide; *schizoid;* esquizoide; *schizoide;* esquizoide.

Schizotipic; *schizotypique;* schizotypisch; *schizotypal;* esquizotipico; *schizotipico;* esquizotipico.

Scintilație; *scintillement;* Gefunkel; *sparkling;* centelleo; *scintillazione;* brilho intermitente.

Scolastic; *scolastique;* scholastisch; *scholastic;* escolâstico; *scholastico;* escolăstico.

Scop; *but;* Ziel; *goal;* finalidad; *scopo;* objectivo.

Scopogramă; *scopogramme;* Skopogram; *scopogram;* escopograma; *scopogramma;* escopograma.

Script; *script;* Skript; *script;* guion; *copione;* script.

Scurtă durată (Memorie de —) ; *court terme (memoire ă —) ;* Kurzzeitgedăchtnis; *short-term memory;* memoria a corto plazo; *memoria a breve termine;* memoria a curto prazo.

Secundar; *secondaire*; secundai; *secondary;* secundario; *secondario;* secundârio.

Securitate de bază; *securite de base;* Grundsicherheit; *basis security;* seguridad de base; *sicurezza di base;* seguranca de base.

Secvență; *sequence;* Sequenz; *sequence;* secuencia; *sequenza;* sequencia.

Secvență lingvistică; *sequence linguistique;* Sprechsequenz; *linguistic sequence;* secuencia lingiiîstica; *sequenza linguistica;* sequencia linguîstica.

Seducție; *seduction;* Verfiihrung; *seduction;* seduccion; *seduzione;* sedușão.

Segregație școlară; *segregation scolaire;* Schulabsonderung; *school segregation;* segregation escolar; *segregazione scolastica;* segregațão escolar.

Selecție organică; *selection organique;* organische Selektion; *organic selection;* selection organica; *selezione organica;* selecțão organica.

Selecție profesională; *selection professionnelle;* Berufsselektion; *professional selection ;* selection profesional; *selezione professionale;* selecțâo profissional.

Selecție școlară; *selection scolaire;* Schulselektion; *school selection;* selection escolar; *selezione scolastica;* selecțâo escolar.

Seif; soi; Selbst; *seif;* yo; *se;* si-mesmo.

***Seif* fals;** *faux-self;* falscher *St\î\ false seif;* falso yo; *falso seif;* falso seif.

Seif grandios; *soi grandiose;* grossartiges Selbst; *grandiose seif;* yo grandioso; *se grandioso;* eu grandioso.

Sem; *seme;* Sem; *seme;* sema; *sema;* sema.

Semantică; *semantique;* Semantik; *semantics;* semantica; *semantica;* semantica.

Semiotică; *semiotique;* Semiotik; *semiotics;* semiotica; *semiotica;* semiotica.

Semn; *signe;* Zeichen; *sign;* signo; *segno;* signo.

Semnal; *signal;* Signal; *signal;* serial; *segnale;* sinal.

Semnalizare; *signalisation;* Signalisierung; *signalling;* senalizacion; *segnalizzazione;* sinalizașão.

Semnificant; *signifiant;* Bedeutend; *significant;* significante; *signifwante;* significante.

Semnificând formali; *signifiants formels;* formale Bedeutende; *formal significants;* significantes formales; *signifwanti formali;* significantes formais.

Semnificare; *signifiance;* Signifikanz; *significance;* significacion; *signifwazione;* significância.
Semnificat; *signifie;* Bezeichnetes; *signified;* significado; *significato;* significado.
Semnificaţie; *signification;* Bedeutung; *significarion;* significado; *significato;* significaşâo.
Sens; *sens;* Sinn; *meaning;* significado; *senso;* significado.
Sensibilitate; *sensibilite;* Empfindsamkeit; *sensitivity;* sensibilidad; *sensibilită;* sensibilidade.
Sensibilitate cutanată; *sensibilite cutanee;* Hautempfindlichkeit; *cutaneous sensibility;* sensibilidad cutânea; *sensibilită cutanea;* sensibilidade cutânea.
Sensibilizare; *sensibilisation;* Sensibilisierung; *sensitization;* sensibilizacion; *sensibilizzazione;* sensibilizacăo.
Sentiment; *sentiment; Gefiihl; feeling;* sentimiento; *sentimento;* sentimento.
Senzaţie; *sensation;* Empfindung; *sensation;* sensacion; *sensazione;* sensa9âo.
Senzitiv; *sensitif;* sensitiv; *sensitive;* sensitivo; *sensitivo;* sensitivo.
Senzoriomotor; *sensori-moteur;* sensomoto**risch;** *sensorymotor;* sensorimotor; *sensorimotorio;* sensoriomotriz.
Senzualism; *sensualisme;* Sensualismus; *sensiialism;* sensualismo; *sensismo;* sensualismo.
Separare; *separation;* Trennung; *separation;* separacion; *separazione;* separacâo.
Serendipitate; *serendipite;* Serendipitat; *serendipity;* descubrimiento casual; *serendipitâ;* serendipita.
Serial; *seriei;* serial; *serial;* serial; *seriale;* serial.
Seriere; *seriation;* Serierung; *seriation;* seriacion; *seriazione;* seriacăo.
Serotoninâ; *serotonine;* Serotonin; *serotonin;* serotonina; *serotoninâ;* serotoninâ.
Sevraj; *sevrage;* Entwohnen; *weaning;* desfete; *svezzamento;* desmame.
Sexual (Comportament—); *sexuel (comportement* — j ; sexual, *sexual;* sexual; *sessuale;* **sexual.**
Sexualitate; *sexualite;* Sexualităt; *sexuality;* sexualidad; *sessualită;* sexualidade.
Sexualitate precoce infantilă; *sexualite precoce infantile;* fruhinfantile Sexualităt; *early infantile sexuality;* sexualidad precoz infantil ; *sessualită precoce infantile:* sexualidade precoce infantil.
Shaping; *sliaping;* Modellierung; *shaping;* modelamiento; *modellaggio;* shaping.
Silabă; *syllabe;* Silbe; *syllabe;* silaba; *sillaba;* silaba.
Simbiotic; *symbiotique;* symbiotisch; *symbiotic;* simbiotico; *simbiotico;* simbiotice
Simbol; *symbole;* Symbol; *symbol;* sfmbolo; *simbolo;* sfmbolo.
Simbolism; *synibolisme;* Symbolismus; *symbolism;* simbolismo; *simbolismo;* simbolismo.
Simpatie; *sympathie;* Sympathie; *sympathy;* simpatia; *simpatia;* simpatia.
Simptom; *symptome;* Symptom; *symptom;* sfntoma; *sintomo;* sintoma.
Simulare; *simulation;* Simulation; *malingering;* simulacion; *simulazione;* simulaşăo.
Sinapsă; *synapse;* Synapse; *synapse;* sinapsis; *sinapsi;* sinapse.
Sincretism; *syncretisme;* Synkretismus; *syncretism;* sincretismo; *sincretismo;* sincretismo.
Sincronie; *synchronie;* Synchronie; *synchronia;* sincronia; *sincronia;* sincronia.
Sincronizator; *synchroniseur;* Zeitgeber; *synchronizer;* sincronizador; *sincronizzatore;* sincronizaţăo.
Sindrom psihomotor; *syndrome psychomoteur;* psychomotorisches Syndrom; *psychomotor syndrome;* sfndrome psicomotor; *sindrome psicomotore;* sîndrome psicomotor.
Sine; *ga;* Es; *id;* ello; *es;* **id.**
Sinergie; *synergie;* Synergie; *synergy;* sinergia; *sinergia;* sinergia.
Sintagmă; *syntagme;* Syntagme; *Syntagma;* sintagma; *sintagma;* sintagma.
Sintaxă; *syntaxe;* Syntax; *syntax;* sintaxis; *sintassi;* sintaxe.
Sistem; *systeme;* System; *system;* sistema; *sistema;* sistema.
Sistematizat; *systematise;* systematisiert; *systematized;* sistematizado; *sistematizata;* sistematizado.
Sistem de producţii; *systeme de production;* Produktionssystem; *production system* /sistema de produccion; *sistema di produzione;* sistema de produşâo.
Sistem educativ; *systeme educatif;* Erziehungssystem; *educaţional system;* sistema educa**tivo;** *sistema educativo;* sistema educative
Sistem-expert; *systeme-expert;* Expert-system; *expert-system;* sistema-experto; *sistema-esperto;* sistema de perito.
Sistem formal; *systeme formei;* Formalsystem; *formal system;* sistema formal; *sistema formale ;* sistema formal.
Sistemic; *systemique;* systemisch; *systemic;* sistemico; *sistemico;* sistemico.

Sistem nervos; *systeme nerveux;* Nervensystem; *nervous systern;* sistema nervioso; *sistema nervoso;* sistema nervoso.

Sistem neuroendocrin difuz; *systeme neuroendocrinien-diffus;* neuroendokrines zerstreutes Zellsystem; *Amine Precursor Uptake and Decarboxylation system (APUD);* sistema neuroendocrfnico difuso; *sistema neuroendocrino diffuso;* sistema neuroendocrinico difuso.

Sistem vestibular; *sy stime vestibulaire;* vestibulăres System; *vestibular system;* sistema vestibular; *sistema vestibolare;* sistema vestibular.

Situație; *situation;* Situation; *situation;* situacion; *situazione;* situaşâo.

Sociabilitate; *sociabilite;* Soziabilităt; *sociability;* sociabilidad; *sociabilită;* sociabilidade.

Social; *social;* sozial; *social;* social; *sociale;* social.

Socializare; *socialisation;* Sozialisierung; *socialization;* socializacion; *socializzazione ;* socializațâo.

Sociobiologie; *sociobiologie;* Soziobiologie; *sociobiology;* sociobiologîa; *sociobiologia;* sociobiologia.

Sociocentrism; *sociocentrisme;* Soziocentrismus; *sociocentrism;* sociocentrismo; *sociocentrismo;* sociocentrismo.

Sociodramă; *sociodrame;* Soziodrama; *sociodramă;* sociodramă; *sociodramma;* sociodramă;

Socioecologie; *socio-ecologie;* Sozio-okologie; *socio-ecology;* socio-ecologîa; *socio-ecologia;* socio-ecologia.

Sociogeneză; *sociogenese;* Soziogenese; *sociogenesis;* sociogenesis; *sociogenesi;* sociogenese.

Sociogramă; *sociogramme;* Soziogramm; *sociogram;* sociogramă; *sociogramma;* sociogramă.

Sociometrie; *sociometrie;* Soziometrie; *sociometry;* sociometria; *sociometria;* sociometria.

Sociopatie; *sociopathie;* Soziopathie; *sociopathy;* sociopatîa; *sociopatia;* sociopatia.

Sociotehnic (Sistem —) ; *sociotechnique (systime —) ;* soziotecknisches; *sociotechnical;* sociotecnico; *sociotecnico;* sociotecnico.

Somatizare; *somatisation;* Somatisation; *somatization;* somatizacion; *somatizzazione;* somatizaşâo.

Somatoformă (Tulburare —); *somatoforme (trouble —) ;* somatoformige; *somatoform;* somatoformo; *somatoforme;* somatoformo.

Somatognozie; *somatognosie;* Somatognosie; *somesthesia;* somatognosia; *somatognosia;* somatognose.

Somn; *sommeil;* Schlaf; *sleep;* sueno; *sonno;* sono.

Somnambulism; *somnambulisme;* Somnambulismus; *somnanbulism;* sonanbulismo; *sonnambulismo;* sonambulismo.

Sondaj; *sondage;* Meinungsforschung; *poli;* sondeo; *scrutino;* sondagem.

Sonograf; *sonographe;* Sonograph; *sonograph;* sonografo; *sonograf o;* sonografo.

Sonogramâ; *sonogramme;* Sonogramm; *sonogram;* sonogramâ; *sonogramma;* sonogramâ.

Sonometrie; *sonometrie;* Tonmessung; *sonometry;* sonometria; *sonometria;* sonometria.

Sonometru; *sonometre;* Sonometer; *sonometer;* sonometro; *sonometro;* sonometro.

Spaimă; *effroi;* Schreck;^-i'gAf; pavor; *spavento;* susto.

Spațial; *spațial;* raumlich; *spațial;* espacial; *spaziale;* espacial.

Spaţiu; *espace;* Raum; *space;* espacio; *spazio;* espaşo.

Spaţiu mental; *espace mental;* mentaler Raum; *mental space;* espacio mental; *spazio mentale ;* espaţo mental.

Spaţiu personal; *espace personnel;* individueller Lebensraum; *personal space;* espacio personal; *spazio personale;* espaţo pessoal.

Spaţiu-problemă; *espace-probleme;* Problem-Feld; *problem space;* espacio-problema; *spazio problema;* espaţo problema.

Spirală tranzacțională; *spirale transactionnelle;* vermittelnde Spirale; *compromise spiral ;* espiral transaccional; *spirale transattiva;* espiral transaccional.

Spirit; *esprit;* Geist; *mind;* espfritu; *spirito;* espirito.

Spontaneitate; *spontaneite;* Selbstbestimmung; *spontaneity;* espontaneidad; *spontaneita;* espontaneidade.

Sport; *sport;* Sport; *sport;* deporte; *sport;* desporto.

Stabilizare selectivă; *stabilisation selective;* selektive Stabilisierung; *selective stabilization;* estabilizacion selectiva; *stabilizzazione selettiva;* estabilizaţâo selectiva.

Stadiu; *stade;* Stufe; *stage; îast\fase;* estăgio.

Stadiul oglinzii; *stade du miroir;* Spiegelstufe; *mirror stage;* fase del espejo;/ase *dello specchio;* estâgio de espelho.

Stadiul respirației; *stade du respir;* Atmenstufe; *breathing stage;* fase del respiro;*fase di respiare;* fase do respiro.

Stare de spirit; *humeur;* Stimmung; *mood;* humor; *umore;* humor.

Stare-limită; *etat limite;* Grenzenzustand; *border-line;* borderline; *borderline;* estado-limite.

Stare mixtă; *etat mixte;* Mischzustand; *bipolar disorder;* estado mixto; *stato mişto;* estado mişto.

Statestezic; *statesthesique;* statesthesisch; *statesthesis;* estatestesico; *statestesico;* estatestesico.

Statistică; *statistique;* Statistik; *statistics;* estadîstica; *statistica;* estatîstica.

Statut social; *statut social;* sozialer Status; *social status;* estatuto social; *stato sociale ;* status social.

Stază libidinală; *stase libidinale;* Libidostauung; *damming up oflibido;* estancamiento de la lîbido; *stasi della libido;* estase da libido.

Stea sociometrică; *etoile sociometrique;* soziometrischer Star; *sociometric star;* estrella sociometrică; *stella sociometrică;* estrela sociometrică.

Stereoacuzie; *stereoacousie;* Stereoakusie; *stereoacousia;* estereoacusia; *stereoacusia;* estereoacusia.

Stereognozic; *stereognosique;* stereognosisch; *stereognosic;* estereognosico; *stereognosico;* estereognosico.

Stereogramă; *stereogramme;* Stereogramm; *stereogram;* estereograma; *stereogramma;* estereograma.

Stereometru; *stereomitre;* Stereometer; *stereometer;* estereometro; *stereometro;* estereometro.

Stereopsie; *stereopsie;* Stereopsie; *stereopsia;* estereopsia; *stereopsia;* estereopsia.

Stereoscop; *stereoscope;* Stereoskop; *stereoscope;* estereoscopio; *stereoscopio;* estereoscopio.

Stereotip; *stereotype;* Stereotypus; *stereotype;* estereotipo; *stereotipo;* estereotipo.

Stereotipie; *stereotypie;* Stereotypie; *stereotypy;* estereotipia; *stereotipia;* estereotipia.

Stigmat; *stigmate;* Stigma; *stigma;* estigma; *stigma;* estigma.

Stigmatizare; *stigmatisation;* Brandmarken; *stigmatization;* estigmatizacion; *stigmatizzazione;* estigmatizaţâo.

Stil cognitiv; *style cognitif;* cognitiver Stil; *cognitive style;* estilo cognitivo; *stile conoscitivo;* estilo cognitivo.

Stil de conducere; *style de commandement;* Befehlsstil; *management style;* estilo de mando; *stile di comando;* estilo de gestâo.

Stil de viaţă; *style de vie;* Lebensstil; *life style;* estilo de vida; *stile di vita;* estilo de vida.

Stimă de sine; *estime de soi;* Selbstachtung; *self-esteem;* autoestima; *autostima;* autoestima.

Stimul; *stimulus;* Stimulus; *stimulus;* estîmulo; *stimolo;* estîmulo.

Stimulare; *stimulation;* Stimulierung; *stimulation;* estimulacion; *stimolazione;* estimulacâo.

Stingere; *extinction;* Ausloschung; *extinction;* extincion; *estinzione;* extinţâo.

Stângaci/Stângăcie; *gaucher(ie);* Linkshănder; *left-handed;* zurdo; *mancino;* canhoto.

Stocare; *stockage;* Lagerung; *storage;* almacenamiento; *stoccaggio;* estocagem.

Stocastic; *stochastique;* stochastik; *stochastic;* estocâstico; *stocastico;* estocăstico.

Stranietate (Sentiment de —) ; *etrangetâ (sentiment d'—);* Fremdkeit; *strangeness;* derealizacion; *estraneită;* estranheza.

Strategie; *strategie;* Strategie; *strategy;* estrategia; *strategia;* estrategia.

Strategie decizională; *strategie de decision;* Entscheidungsstrategie; *decision strategy;* estrategia de decision; *strategia di decisione;* estrategia de decisão.

Strategie psiholingvistică; *stratigie psycholinguistique;* psycholinguistische Strategie; *psycholinguistic strategy;* estrategia psicolingiiîstica; *strategia psicolinguistica;* estrategia psicolinguîstica.

Stres ambiental; *stress environnementaux;* Umweltsstress; *environmental stress;* stress ambiental; *stress ambientale;* stress ambiental.

Strigăt; *cri;* Ruf; *cry;* grito; *grido;* grito.

Strigăt primai; *cri primai;* Urschrei; *primai scream;* grito primai; *grido primale;* grito primai.

Stroboscop; *stroboscope;* Stroboskop; *stroboscope;* estroboscopio; *stroboscopio;* estroboscopio.

Structuralism; *structuralisme;* Strukturalismus; *structuralism;* estructuralismo; *strutturalismo;* estruturalismo.

Structurare; *structuration;* Strukturierung; *structuring;* estructuracion; *strutturazione;* estruturaţâo.

Structură; *structwe;* Struktur; *structure;* estructura; *struttura;* estrutura.

Studiu funcţional; *itude fonctionnelle; îunktionelle* Suchung; *funcţional experiment;* estudio funcional; *studio funzionale;* estudo funcional.

Stupoare; *stupeur;* Stupor; *stupor;* estupor; *stupore;* estupor.

Subcepție; *subception;* unterschwellige Wahrnehmung; *subception;* subcepcion; *subcezione;* subcepțâo.
Subconștient; *subconștient;* Unterbewusste; *subconscious;* subconsciente; *subconscio;* subconsciente.
Subcultură; *sous-culture;* Subkultur; *subculture;* subcultură; *sottocultura;* subcuJtura.
Subestimare; *sous-estimation;* Unterschătzung; *underestimation;* subestimacion; *sottovalutazione;* subestimacâo.
Subiect; *sujet;* Subjekt; *subject;* sujeto; *soggetto;* sujeito.
Sublimare; *sublimation;* Subliemierung; *sublimation;* sublimacion; *sublimazione;* sublimacâo.
Subliminal; *subliminal;* subliminal; *subliminal;* subliminal; *subliminale;* subliminal.
Subvocal (Limbaj —); *subvocal (langage —) ;* subvokal; *subvocal;* subvocal; *subvocale;* subvocal.
Suferință; *souffrance;* Leiden; *suffering;* sufrimiento; *sofferenza;* sofrimento.
Suflaj (Metodă a —); *soufflage (methode du —) ;* Vorsagendes; *selective reminding;* recuerdo selectivo; *suggerire;* sopro.
Sugestibilitate; *suggestibilite;* Suggestibilităt; *suggestibility;* sugestibilidad; *suggestivită;* sugestibilidade.
Sugestie; *suggestion;* Suggestion; *suggestion;* sugestion; *suggestione;* sugestâo.
Suicid; *suicide;* Selbstmord; *suicide;* suicidio; *suicido;* suicidio.
Sunet; *son;* Ton; *tone;* sonido; *suono;* som.
Superstiție; *superstition;* Aberglaube; *superstition;* supersticion; *superstizione;* superstițăo.
Supleantă senzorială; *suppleance sensorielle;* sensorielle Stellvertretung; *sensory supply;* suplencia sensorial; *supplenza sensoriale;* suplencia sensorial.
Suplețe; soMp/e.we;Biegsamkeit; *suppleness;* flexibilidad; *flessibilitâ;* flexibilidade.
Suport social; *soutien social;* soziale Stiitze; *social support;* apoyo social; *sostegno sociale;* apoio social.
Supracompensare; *surcompensation;* LFberkompensation; *overcompensation;* sobrecompensacion; *ipercompensazione;* supercompensașâo.
Supradeterminare; *surdetermination;* Uberdeterminierung; *overdetermination;* sobredeterminacion; *iperdeterminazione;* superdeterminațâo.
Supraestima re; *swestimation:* Uberbewertung; *overestimation;* sobre-estimacion; *sopranalutazione;* superestimașăo.
Supraeu; *surmoi;* Uber-ich; *super-ego;* super-yo; ***super-io;*** super-ego.
Suprageneralizare; *surgeneralisation;* Ubergeneralisation; *overgeneralization;* sobregeneralizacion; *supergeneralizzazione;* supergeneralizațâo.
Suprainvestire; *surinvestissement;* Uberbesetzung; *Ityperathaxis;* sobrecarga; *superinvestimento;* sobrecarga.
Supraînvățare; *surapprenrissage;* Uberlemen; *overlearning;* sobreaprendizaje; *sovrapprendimento;* superaprendizagem.
Suprajustificare; *surjustification;* Uberrechtfertigung; *overjustification;* sobrejustificacion; *ipergiustificazione;* sobrejusticațăo.
Supraliminar; *supraliminaire;* Ubermerklich; *supraliminal;* supraliminar; *supraliminare;* supraliminar.
Suprastructură; *superstructure;* Uberbau; *superstructure;* supere structura; *superstruttura;* superstrutura.
Suprimare; *suppression;* Abschaffung; *suppression;* supresion; *soppressione;* supressâo.
Supt; *succion;* Saugen; *sucking;* succion; *suzione;* succâo.
Supunere; *soumission;* Folgsamkeit; *submission;* sumision; *sottomissione;* submissăo.
Surdomutism; *surdi-mutite;* Taubstummheit; *deaf-mutism;* sordomudez; *sordomutismo;* surdimutismo.
Surâs; *sourire;* Lacheln; *smile;* sonrisa; *sorriso;* sorriso.
Sustragere; *ecliappement;* Enrweichen; *escape;* escape; *scappamento;* escapamento.
Susținere; *maintien;* Erhaltung; *holding;* sosten; *mantenimento;* sustentacăo.

Școală; *ecole;* Schule; *school;* escuela; *scuola;* escola.
Școală activă; *ecole active;* aktive Schule; ***active** school;* escuela activa; *scuola attiva;* escola **activa.**
Școlaritate; *școlărite;* Unterrichtsdauer; *schooling;* escolaridad *frequenza scolastia;* escolaridade.
Șef; *meneur;* Fiihrer; *leader;* conductor; *capo;* lider.
Șoc (la testul Rorschach); *choc (au test de Rorschach);* Schock; *shock;* choque, *choc;* choque.

Şoc emoţional; *choc emotionnel;* emotionneller Schock; *emoţional shock;* choque emocional; *choc emozionale;* choque emocional.

Ştiinţe cognitive; *sciences cognitives;* cognitive Wissenschaften; *cognitive sciences;* ciencias cognitivas; *scienze conoscitivi;* ciencias cognitivas.

Ştiinţe sociale; *sciences sociales;* soziale Wissenschaften; *social sciences;* ciencias sociales; *scienze sociali;* ciencias sociales.

Tabagism: *tabagisme;* Nikotinverbrauch; *nicotine addiction;* tabaquismo; *tabagismo;* tabagismo.

Tablă de şah; *damier;* Damenbrett; *checker board;* tablero; *scacchiera;* tabuleiro.

Tabu; *tabou;* Tabu; *taboo;* tabu; *tabu;* tabu.

Tahistoscop; *tachistoscope;Tzchisloskoţ>; tachistoscope;* taquistoscopio; *tachistoscopio;* taquistoscopio.

Talamus; *tluilamus;* Thalamus; *thalamus;* tâlamo; *talamo;* tâlamo.

Talion; *talion;* Talion; *talion;* talion; *taglione;* taliâo.

Tandreţe; *tendresse;* Zărtlichkeit; *teiulerness;* ternura; *tenerezza;* temură.

Tată; *pere;* Vater; *father;* padre; *padre;* pai.

Taxie; *taxie;* Taxis; *taxis;* taxia; *tassia;* taxia.

Taxonomie; *taxonomie;* Taxonomie; *taxonomia;* taxonomia; *tassonomia;* taxonomia.

Taxonomie a obiectivelor; *taxonomie des objectifs;* Taxonomie der Objektive; *taxonomy of objectives;* taxonomia de los objetivos; *tassonomia degli oggiettivi;* taxonomia dos objectivos.

Teatroterapie; *theâtrotherapie;* Theatertherapie; *theatre therapy;* teatroterapia; *teatroterapia;* teatroterapia.

Tehnologie a educaţiei; *technologie de l'education:* Erziehungstechnologie; *educaţional lechnology;* tecnologîa de la educacion; *tecnologia delleducazione;* tecnologia de educaţâo.

Telencefal; *telencepliale;* Telencephalon; *telenceplialon;* telencefalo; *telencefalo;* telencefalo.

Teleonomie; *teleonomie;* Teleonomie; *teleonomy;* teleonomia; *teleonomia;* teleonomia.

Temă; *theme;* Topic; *topic;* topico; *tema;* topice

Temebilitate; *temebilite :TtmtbW\xzv, temebility;* temebilidad; *temebilită:* pericolosidade.

Temperatură de culoare; *temperature de couleur;* Farbentemperatur; *colour temperature;* temperatura de color; *temperatura del colore;* temperatura **de cor.**

Temporal; *temporel;* zeitlich; *temporal;* temporal; *temporale;* temporal.

Tendinţă; *tendance;* Tendenz; *tendency;* tendencia; *tendenza;* tendencia.

Tendinţă de răspuns; *tendance de reponse;* Reaktionstrebung; *response trend;* tendencia de respuesta; *tendenza di riposta;* tendencia de resposta.

Tensiune (Sentiment de —) ; *tension (sentiment de —) ;* Spannung; *tension;* tension; *tensione;* tensâo.

Teorie cloacală; *theorie cloacale;* Kloakentheorie; *cloacal theory;* teoria cloacal; *teoria cloacale;* teoria cloacal.

Teorie implicită a personalităţii; *theorie implicite de la personnalite;* implizite Personlicnkeitstheorie; *implicit theory of personality;* teoria implicita de la personalidad; *teoria implicita delta personalită;* teoria implicita de personalidade.

Terapie familială psihanalitică; *therapie familiale psychanalytique;* psychoanalytische Familientherapie; *psychoanalytic family therapy;* terapia familiar psicoanalftica; *terapia familiare psicanalitica;* terapia familiar psicoanalftica.

Terapie familială sistemică; *therapie familiale systemique;* systemische Familientherapie; *systemicfamily therapy;* terapia familiar sistemică; *terapia familiare sistemică;* terapia familiar sistemică.

Teritorialitate; *territorialite;* Territorialität; *territoriality;* territorialidad; *territorialită;* territorialidade.

Teritoriu; *territoire;* Revier; *territory;* territorio; *territorio;* territorio.

Test **cognitiv;** *test cognitif;* cognitiver Test; *cognitive test;* test cognitivo; *test conoscitivo;* teste cognitivo.

Test de **ipoteză;** *test d'hypothese;* Hypothesentest; *hypothesis test;* test de hipotesis; *test di ipotesi;* teste de hipoteses.

Test pe calculator; *test sur ordinateur;* Test mit Hilfe eines Computere; *computer testing;* test en computadora; *test su calcolatore;* teste corn computador.

Test proiectiv; *test projectif;* projektiverTest; *projective test;* test proyectivo; *testproiettivo;* teste projectivo.

Text; *texte;* Text; *text;* texto; *testo;* texto.

Timbru; *timbre;* Klangfarbe; *timbre;* timbre; *timbro;* timbre.

Timic; *thymique;* thymisch; *thymic;* tfmico; *timico;* timico.

Timiditate; *timidite;* Verlegenheit; *shyness;* timidez; *timidezza;* timidez.

Timoreglator; *thymoregulateur;* Thymoregulator; *thymoregulator;* estabilizador del humor; *limoregolatore;* timoregulador.

Timp; *temps;* Zeit; *time;* tiempo; *tempo;* tempo.

Timp gramatical; *temps grammatical;* grammatisches Tempus; *grammatical tense;* tiempo gramatical; *tempo grammaticale;* tempo gramatical.

Tipică (Valoare —) ; *typique (valeur —)* ; typischer; *typical;* tipico; *tipico;* tipico.

Tipicitate; *typicalite;* Typischkeit; *typicality;* tipicalidad; *tipicalità;* tipicidade.

Tipologie; *typologie* /Typologie; *typology; ti*pologfa; *tipologia;* tipologia.

Toleranță; fo/^rance/Toleranz; *tolerance;* tolerancia; *tolleranza;* tolerância.

Ton; *ton;* Ton; *tone;* tono; *tono;* tono.

Tonalitate; *tonalite;* Tonalität; *tonality;* tonalidad; *tonalità;* tonalidade.

Tonem; *tonime;* Tonem; *toneme;* tonema; *tonema;* tonema.

Tonie; *tonie;* Tonie; *tonie;* tonfa; *tonia;* tonia.

Topică; *topique;* Topik; *topic;* topica; *topico;* topica.

Toxicomanie; *toxicomanie;* Toxikomanie; *toxicomania ;* toxicomania; *tossicomania;* toxicomania.

Traductibilitate; *traductibilite;* Ubersetzbarkeit; /rarwtoaWe/traducible; *traducibilità;* traduzibilidade.

Trambulina lui Lashley; *tremplin de Lashley;* Lashleyes Sprungbrett; *sumping stand;* trampolîn de Lashley; *trampolino di Lashley;* trampolin de Lashley.

Tranchilizant; *tranquillisant;* Beruhigungsmittel; *tranquillizer;* tranquilizante; *tranquilkmte;* tranquilizante.

Transducție; *transduction;* Transduktion; *transduction;* transduccion; *trasduzione;* transdușâo.

Transfer; *transfert;* Ubertragung; *transference ;* transferencia; *transfert;* transferencia.

Transfer de învățare; *transfert d'apprentissage;* Ubertragung der Ubung; *transfer of learning;* transferencia de aprendizaje; *transferimento di apprendimento;* transferencia de aprendizagem.

Transfer inter modal; *transfert intermodal;* intermodaleUbertragung; *cross-modal transfer;* transferencia intermodal; *transferimento intermodale;* transferencia intermodal.

Transformare în contrariu; *renversement dans le contraire;* Verkehrung ins Gegenteil; *reversal into the opposite;* tranformacidn en Io contrario; *conversione nell'opposto;* interversâo.

Transformare lingvistică; *transformation linguistique;* sprachwissenschaftliche Umformung; *linguistic transformation;* transformacion lingiiîstica; *trasformazione linguistica;* transforma9ăo linguistica.

Transgresiune; *transgression;* Ubertretung; *transgression;* trasgresion; *trasgressione;* transgressâo.

Transmisie intergenerațională; *transmission intergenerationnelle;* intergenerationelle tjbertragung; *intergenerational trasmission;* transmision intergeneracional; *trasmissione intergenerazioni;* transmissâo intergeneracional.

Transnosografic; *transnosographique;* transnosographisch; *transnosographic;* transnosogrâfico; *trasnosografico;* transnosogrâfico.

Transversală (Metodă—); *transversale (methode —) ;* transversale; *cross section;* transversal; *traversate;* transversal.

Tranzitivism; *transitivisme;* Transitivismus; *transitivism;* transitivismo; *transitivismo ;* transitivismo.

Tranzitivitate lingvistică; *transitivite linguistique;* sprachwissenschaftliche Transitivität; *linguistic transitivity;* transitividad lingiiîstica; *transitività linguistica;* transitividade linguistica.

Tranzițional; *transitionnel;* iibergangs; *transitional;* transicional; *transizionale;* transi**cional.**

Tratare/Tratament; *traitement;* Behandlung; *treatment;* tratamiento; *trattamento;* tratamento.

Traumatism; *traumatisme;* Trauma; *traumatism;* traumatismo; *traumatismo;* traumatisme

Traumatism al nașterii; *traumatisme de la naissance;* Geburtstrauma; *birth trauma;* traumatismo del nacimiento; *traumatismo di nascita;* traumatismo de nascimento.

Travaliu al doliului; *travail du deuil;* Trauerarbeit; *work ofmourning;* trabajo del duelo; *lavoro del lutto;* trabalho do luto.

Trăire; *vecu;* Erleben; *actual experience;* experiencia vivida; *vissuto;* vivencia.

Trăsătură distinctivă; *trăitdistinctif;Higenzxig; distinctive feature;* rasgo distintivo; *tratto distintivo;* trațo distintivo.

Trăsătură suprasegmentală; *trăit suprasegmental;* Suprasegmentalzug; *suprasegmental feature;* rasgo suprasegmental; *tratto soprasegmentale;* trațo suprasegmental.

Trebuință; *besoin;* Bedarf; *need;* necesidad; *bisogno;* necessidade.

Trecere la act; *passage ă l'acte;* Agieren; *acting out;* pasaje al acto; *passaggio all'atto;* passagem â acţão.
Trei personaje (Test al celor —) ; *trois personnages (test des —) ;* drei Personentest; *three persons;* tres personajes; *tre personaggi;* tres personagens.
Tremometru; *tremometre;* Tremometer; *tremometer;* tremometro; *tremometro;* tremometro.
Trezire; *eveil;* Erwachen; *arousal;* vigilia; *risveglio;* despertar.
Triangulare; *triangulation;* Triangulierung; *triangulation;* triangulation; *triangolazione;* triangulacăo.
Trigramă; *trigramme;* trigramm; *trigram;* trigrama; *trigramma;* trigramă.
Trisomie; *trisomie;* Mongolisraus; *mongolism;* trisomîa; *trisomia;* tnsomia.
Trofalaxie; *trophallaxie;* Trophallaxie; *trophyllaxis;* trofalaxia; *trofallassi*; trofalaxia.
Tropism; *tropisme;* Tropismus; *tropism;* tropismo; *tropismo;* tropisme
Tropometru; *tropometre;* Tropometer; *tropometer;* tropometro; *tropometro;* tropometro.
Trunchi cerebral; *tronc cerebral;* Hirnstamm; *brain stern;* tronco cerebral; *tronco cerebrale;* tronco cerebral.
Trunchi comun; *tronc commun;* gemeiner Stamm; *common core;* ciclo comiin; *tronco comune;* tronco comun.
Tulburare de conduită; *trouble de la conduite;* Verhaltungsstorung; *behavior disorder;* trastorno de la conducta; *disturbo della condotla;* disturbio de conduîa.
Turnul din Hanoi; *tour de Hanoi;* Hanois Turm; *tower of Hanoi;* torre de Hanoi; *torre di Hanoi;* torre de Hanoi.
Tutorat; *tutorat;* Tutorat; *tutoring;* tutoria; *tutoria;* tutela.

Ţap ispăşitor; *boue emissaire;* SUndenbock; *scapegoat;* chivo emisario; *capro espiatorio;* bode expiatorio.
Ţintă; *cible;* Scheibe; *tar get;* blanco; *bersaglio;* **alvo.**

Ucenic; *apprenti';* Lebrling; *apprennce;* aprendiz; *apprendista;* aprendiz.
Uitare; *oubli; Verge,ssea;forgerting;* olvido; *oblio;* esquecimento.
Ultrasunet; *ultrason;* Ultraschall; *ultrasound;* ultrasonido; *ultrasuono;* ultrasom.
Umanistă (Psihologie —) ; *humaniste (psychologie —) ;* humanistische; *humanistic;* humanista; *umanista;* humanista.
Umanizare; *humanisation;* Vermenschlichen; *humanisation;* humanizacion; *umanizzazione;* humanizacâo.
Undă cerebrală; *onde cerebrale;* zerebrale Welle; *cerebral wave;* onda cerebral; *onda cerebrale;* onda cerebral.
Unealtă; *outil;* Werkzeug; *tool;* instrumento; *attrezzo;* instrumento.
Unificare; *unification;* Einigung; *pattern matching unification;* unification; *unificazione;* unifica9ăo.
Unitate lingvistică; *unite linguistique;* sprachwissenschaftlische Einheit; *linguistic unit;* unidad linguistica; *unită linguistica;* unidade lingufstica.
Unitate motorie; *unite motrice;* motorische Einheit; *motor unit;* unidad motora; *unită motrice;* unidade motora.
Universalii lingvistice; *universaux de langage;* Sprachuniversalien; *universals oflanguage;* universales del lenguaje; *universali di linguaggio;* universos de linguagem.
Ură; *haine;* Hass; *hate;* odio; *adio;* odio.
Uretral; *uretral;* urethral; *urethral;* uretral; *uretrale;* uretral.
Urmă; *trace;* Erinnerungsspur; *trace;* huella; *traccia;* traşo.
Urmărire vizuală; *poursuite visuelle;* visuelle Verfolgung; *tracking eye movement;* seguimiento visual; *inseguimento visivo;* acompanhamento visual.
Utilitarism; *ulililarisme;* UriJitarisrous; *utilitarianism;* utilitarismo; *utilitarismo;* utilitarismo.
Utilitate; *utilite;* Nătzlichkeit; *usefulness;* utilidad; *utilită;* utilidade.
Utopie; *utopie;* Utopia; *utopia;* utopia; *utopia;* **utopia.**
Uz lingvistic; *usage linguistique;* sprachwissenschaftlische Benuzung; *linguistic use;* uso lingiifstico; *uso linguistico;* uso linguîstico.

Valenţă; *valence;* Aufforderungscharakter; *valency;* valencia; *valenza;* valencia.
Validare; *validation;* Validation; *validation;* validacion; *convalida;* validaţâo.
Validitate; *validite;* Giiltigkeit; *validity;* validez; *validitâ;* validez.
Valoare; *valeur;* Wert; *value;* valor; *valore;* valor.

Valoare lingvistică; *valeur linguistique;* sprachwissenschaftlicher Wert; *linguistic value;* valor lingiifstico; *valore linguistico;* valor linguistico.

Vandalism; *vandalisme;* Vandalismus; *vandalism ;* vandalismo; *vandalismo;* vandalismo.

Variabilă; *variable;* Variable; *variable;* variable; *variabile;* variâvel.

Variabilitate; *variabilite;* Variabilität; *variability;* variabilidad; *variabilitâ;* variabilidade.

Variantă; *variance;* Dispersion; *variance;* varianza; *varianza;* variância.

Variație contingență negativă; *variation contingente negative;* negative Kontingenzvariation; *negative contingent variation;* variacion contingente negativa; *variazione contingente negativa;* variacão contingente negativa.

Variație polilectală; *variation polylectale;* polylektale Variation; *polylectal variation;* variacion polilectal; *variazione polilettale;* variaşâo polilectal.

Vătămare simbolică; *blessure symbolique;* symbolischeWunde; *symbolic wound;* Iesion simbolica; *ferita simbolica;* ferida simbolica.

Vedere; *vision;* Sehen; *vision;* vision; *visione;* visâo.

Verbal; *verbal;* verbal; *verbal;* verbal; *verbale ;* verbal.

Vibrație; *vibration;* Vibration; *vibration;* vibracion; *vibrazione;* vibracão.

Vicariantă (învățare —) ; *vicariant (apprentissage —) ;* vikariiierend; *vicarious;* vicariante; *vicariante;* vicariante.

Victimă; *victime;* Opfer; *victim;* victima; *viftima;* vitima.

Victimologie; *victimologie*; Victimologie; *victimology;* victimologfa; *vittimologia;* **vitimologia.**

Vid (Angoasă a —) ; *vide (angoisse du —) ;* Leereangst; *emptiness; vacio;* vuoto; vazio.

Vidă (Mulțime —) ; *flou (ensemble —) ;* unbestimmte; *fuzzy;* borroso; *vago;* vago.

Vigilență; v/g/fartce; Wachsamkeit; *vigilance;* vigilancia; *vigilanza;* vigilância.

Vindecare; *guerison;* Erholung; *recovery;* curacion; *guarizione;* cura.

Viol; *viol;* Vergewaltigung; *râpe;* violacion; *stupro;* estupro.

Violență; *violence;* Wildheit; *violence;* violencia; *violenza;* violencia.

Vis; *reve;* Traum; *dream;* sueno; *sogno;* sonho.

Vis diurn dirijat; *reve eveille dirige;* geleiteter Wachtraum; *directed daydream;* sueno despierto dirigido; *sogno sveglio diretto:* sonho acordado dirigido.

Vitalism; *vitalisme;* Vitalismus; *vitalism;* vitalismo; *vitalismo;* vitalismo.

Viteză; *vitesse;* Schnelligkeit; *speed;* velocidad; *velocită;* velocidade.

Vârstă legală; *âge legal;* gesetzliches Alter; *legal age;* edad legal; *etă legale;* idade legal.

Vârstă mentală; *âge mental;* Intelligenzalter; *mental age;* edad mental; *etă mentale;* idade **mental.**

Vârstă reală; *âge reel;* chronologisches Alter; *chronological age;* edad real; *etă reale;* idade real.

Vârstă școlară; *âge scolaire;* Schulalter; *school age;* edad escolar; *etă scolastica;* idade escolar.

Vâscozitate a libidoului; *viscosite de la libido;* Libidoklebrigkeit; *libido adhesiveness;* adherencia de la libido; *vischiosită della libido;* viscosidade da libido.

Voaiorism; *voyeurisme;* Voyeurismus; *voyeurism;* mironisme; *voyeurismo;* voyeurismo.

Vocabular; *vocabulaire;* Wortschatz; *vocabulary;* vocabulario; *vocabulario;* vocabulârio.

Vocalizare; voca/«afiof!, Klanggebung; *vocalization;* vocalizacion; *vocalizzazione;* vocalizacão.

Voce; *voix;* Stimme; *voice;* voz; *voce;* **voz.**

Voință; *volonte;* Wille; *will;* voluntad; *volontă;* vontade.

Voință de **putere;** *volonte de puissance;* Wille zur Macht; *will ofpower;* voluntad de poder; *volontă di potere;* vontade de poder.

Voluntar; *volontaire;* Freiwillig; *voluntary;* voluntario; *volontario;* **voluntârio.**

Vorbire; *parole;* Wort; *word;* habla; *parola;* fala.

Vulnerabilitate; *vulnerabilite;* Verletzbarkeit; *vulnerability;* vulnerabilidad; *vulnerabilita;* vulnerabilidade.

Zgomot; *bruit;* Geräusch; *noise;* ruido; *rumore;* barulho.

Zonă **a proximei dezvoltări;** *zoneproximale de developpement;* nähere Entfaltungszone; *nearest zone of development;* zona proximal de desarrollo; *zona prossimale di sviluppo;* zona proximal de desenvolvimento.

Zvon; *rumeur;* Geriicht; *rumour;* rumor; *voce;* rumor.

Redactor
ANTOANETA IORDACHE

Tehnoredactor
LUMINIȚA SIMIONESCU

Corectori
MĂRIA NICOLAU, IOANA CUCU

Apărut 2006
BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Tipărit la: *VmiA*- 0722 829 408

Alături de *Vocabularul psihanalizei* al lui Jean Laplanche și J.-B. Pontalis (Humanitas, 1994), acest dicționar masiv este una dintre cele mai serioase lucrări de referință în domeniul psihologiei traduse vreodată la noi. Autorii lui sunt nume ilustre în psihologia franceză. Coordonatorii l-au conceput ca pe o alternativă la *Vocabularul de psihologie* al lui Henri Pieron, socotit multă vreme instrumentul de lucru fundamental al studenților și profesorilor de specialitate.

Este vorba nu de un dicționar enciclopedic, riscând să se perimeze cândva, ci de unul terminologic și noțional. Lexicul aparține atât psihologiei ca știință și disciplinelor înrudite cu ea, cât și limbajului psihologic curent. Definițiile, de regulă concise, explică multiple sensuri ale câte unui cuvânt. La sfârșit există un glosar multilingv (român, francez, german, englez, spaniol, italian, portughez) conținând toți termenii de bază din dicționar.

ISBN 973-50-1164-6

